

International scientific journal

MODERN SCIENCE AND RESEARCH

2023

ISSN: 2181-3906

Modernscience.uz

- **Exact Sciences**
- **Natural Sciences**
- **Medical Sciences**
- **Technical Science**
- **Pedagogical Sciences**
- **Social and Humanitarian Sciences**

www.modernscience.uz

«MODERN SCIENCE AND RESEARCH»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

VOLUME 2/ ISSUE 5

MAY

The journal publishes the results of research conducted by professors and teachers and independent researchers of the Republic of Uzbekistan and international higher education institutions in the form of scientific articles.

TOSHKENT-2023

«MODERN SCIENCE AND
RESEARCH»

TAHRIR HAY'ATI A'ZOLARI

**XALQARO ILMIY
JURNAL**

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ**

**INTERNATIONAL
SCIENTIFIC JOURNAL**

**BOSH MUHARRIR:
G'.T.Boymurodov**

**MAS'UL MUHARRIR:
S.Ergashova**

**JURNAL BIR OYDA BIR
MARTA NASHR QILINADI.**

**O'ZBEKISTON
RESPUBLIKASI
PREZIDENTI
ADMINISTRATSIYASI
HUZURIDAGI AXBOROT
VA OMMAVIY
KOMMUNIKATSIYA
AGENTLIGI**

**TOMONIDAN BERILGAN
№ 042359 RAQAMLI
RUXSATNOMAGA EGA.**

ISSN: 2181-3906

Pardayev Qo'ldosh Uzoqovich

Filologiya fanlari doktori, dotsent. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti O'zbek adabiyoti tarixi kafedrasida professori v.b.

Hamrayeva Muhayyo Ahmadovna

Filologiya fanlari nomzodi, dotsent. Termiz davlat universiteti O'zbek adabiyoti kafedrasida dotsenti. Turon fanlar akademiyasi faxriy akademigi.

Khamdamov Ulugbek Abduvakhobovich

O'zbek tili, adabiyoti va folklor instituti "XX asr o'zbek adabiyoti va hozirgi adabiy jarayon" bo'limi mudiri, prof., f.f.d.

Khaydarov Mamat Eshkulovich

Pedagogika fanlari doktori, professor. Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universiteti "Uzluksiz talim pedagogika va menejment" kafedrasida professori.

Eshmuminov Askar Allamurodovich

Filologiya fanlari doktori, dotsent. Termiz davlat universiteti o'zbek tili va adabiyoti kafedrasida mudiri.

Khodjaev Begzod Khudoyberdievich

Pedagogika fanlari doktori, professor. Toshkent davlat pedagogika universiteti "Umumiy pedagogika" kafedrasida mudiri.

Yo'ldashov Murodjon Ravshanovich

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori. O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti futbol nazariyasi va uslubiyati kafedrasida o'qituvchisi.

Artikov Askar Akbarovich

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti "Futbol nazariyasi va metodikasi" kafedrasida dotsenti.

*Jurnaldan maqola ko'chirib
bosilganda manba
ko'rsatilishi shart.*

Jurnal rasmiy sayti:

www.modernscience.uz

Botirov Mirzokhid Ismonkhojayevich

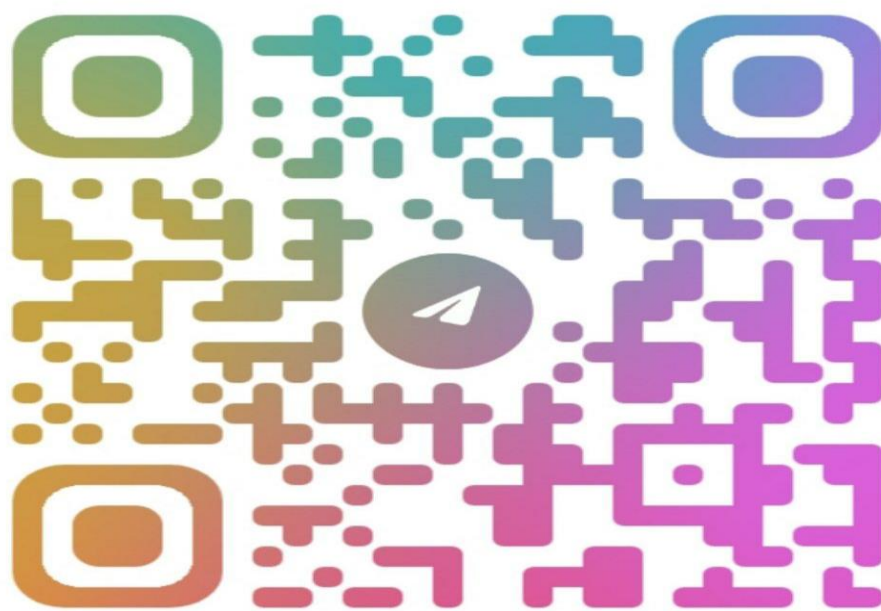
Qishloq xo'jaligi fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent.

Abidov Shavkat Usmanovich

Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Hamrokulov Mahmud Gofurjonovich

*Toshkent kimyo-texnologiya instituti sifat menejmenti va
mahsulotlar xavfsizligi kafedrasida dotsenti*

**@MODERNSCIEN
CE RESEARCH**

«Modern Science and Research» international scientific journal, 2023. 1388 pages.

© Modern Science and Research, 2023

© Authors, 2023

SIGIRLARNI SUTDAN CHIQRARISH USULLARI VA TEXNIKASI

Qo'ziboyeva O'g'ilbu Imomaliyevna

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universitetining Toshkent filiali assistenti

Sobirova Iroda Xalilla qizi

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universitetining Toshkent filiali talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7886262>

Annotatsiya. Ushbu maqolada sigirlar bo'g'ozligi 7-oylikdan oshgan sut yo'nalishidagi hamda nasldor sigirlarni sutdan chiqarish usullari, sutdan chiqarish vaqti, sutdan chiqarish texnologiyalari, sutdan chiqarish vaqti davomida ularga beriladigan ozuqalar, sigirlarni to'g'ri sutdan chiqarilganligi haqida ma'lumotlar berilgan. Bo'g'oz sigirlarni hamda g'unajinlarni tug'ishga tayyorlash talablari haqida ham qisqacha ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: sut sog'uvchilar, shirali oziqalar, omixta oziqalar, sutdan chiqarish, bug'oz sigirlar.

МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ОТЪЕМА КОРОВ

Аннотация. В данной статье описаны методы отъема молочных и племенных коров, сроки отъема, технологии отъема, корма, даваемые им во время отъема, и правильное отъем от коров. Также дана краткая информация о требованиях к подготовке коров и телок к отелу.

Ключевые слова: доярки, сочный корм, сладкий корм, отъемы, беременные коровы.

METHODS AND TECHNIQUES OF WEANING COWS

Abstract. This article describes the methods of weaning dairy and breeding cows, the timing of weaning, weaning technologies, the feed given to them at the time of weaning, and the correct weaning from cows. Brief information about the requirements for preparing cows and heifers for calving is also given.

Key words: milkmaids, succulent feed, sweet feed, weaning, pregnant cows.

Hozirgi zamon qoramolchilik tajribasida sigirlarni sutdan chiqarishning bir necha xil usullari bor. Bulardan oddiy, ya'ni asta-sekin sutdan chiqarish usuli 15-20 kun davom etib, bir kunda bir sog'imni qoldirish bilan sog'imlar o'rtasidagi muddatni uzaytirishga ya'ni sog'ish sonini kamaytirishga asoslangan. Bilamizki, o'z vaqtida sutdan chiqarish sigirlarda mastit kasalligining kelib chiqishini oldini olishda xizmat qiladi.

Sigirni sutdan chiqarishni boshlashdan oldin, avvalo, uning sut miqdorini saqlashga imkon beradigan yem-xashak turlarini ratsiondan asta-sekin chetlashtirib oziqlantirishni o'zgartirish lozim. Bunday yem-xashaklarga silos, ildizmevalar kiradi. Ular sutdan chiqarish davrida mollarga berilmaydi. Shu paytning o'zida kuchli omixta oziqalar berishni ham kamaytirish lozim.

Agarda xo'jalikda sigir ikki marta sog'ilsa, sutdan chiqarishning oddiy usuli quyidagicha o'tkaziladi: 5-7 kun mobaynida ikki martali sog'imdan bir martaga, (6-8 kun), o'tiladi. Keyinchalik sigir bir kundan keyin, so'ngra ikki, uch kunlardan so'ng va shunday qilib sutni batamom to'xtatilishiga qadar sog'iladi. Oxirgi sog'ilgandan 3-5 kun o'tkazib, yelinning holati tekshiriladi, (oxirgi sut sog'ib olinadi), bundan keyin esa sigir sutdan chiqqan hisoblanadi.

Yuqorida keltirilgan sutdan chiqarish tartibi umumiydir, shuning uchun ham uni hamma

sigirlarda o'zgartirmasdan qo'llash mumkin. Har bir sigirning o'ziga xos holatini batafsil o'rganib, keyingina bu tadbirni qo'llash lozim. Sigir uzoq vaqt sutdan chiqmasa, biroq vaqt ratsiondan kuchli va shirali oziqalarni butunlay chiqarib, faqat dag'al ozuqalar bilan boqiladi. Ayrim vaqtda suv ichirishdan ham qisman chegaralash kerak.

Sigirlarni sutdan chiqarishni boshqa usuli — hayvonning turgan holatini va oziqlantirishni o'zgartirish bilan bog'liqdir. Ayrim ma'lumotlarga qaraganda sog'iladigan sigirlar o'zlarining og'ildagi joylariga shunchalik o'rganib qolar ekan-ki, boshqa joyga o'tkazish ularni xatti-harakatini o'zgarishiga, sog'imni kamayishiga olib kelarkan. Bu holat nerv sistemasi bilan bog'liq. Bundan kelib chiqadi-ki nerv sistemasining har doimgi faoliyatini buzilishi sut hosil bo'lish jarayonining buzilishiga, sigirlarning tezroq sutdan chiqishiga olib keladi. Shuning uchun ham ayrim sut sog'uvchilar bug'oz sigirlarni sutdan chiqarishdan oldin ularni o'z joylaridan molxonadagi boshqa joylarga o'tkazadilar.

Bundan tashqari, ular bu yerda sog'iladigan sigirlarni sog'ish va oziqlantirish bilan bog'liq, bo'lgan molxonadagi harakatlarga kamroq, ta'sirlanadilar. Bundan sut sog'uvchi ularni oziqlantirish sonini ham o'zgartiradi. Sutdan chiqarishning ushbu usullarini davomiyli bo'yicha uchinchi va to'rtinchi turga kiradigan sigirlarda qo'llash mumkin.

Sutdan chiqarishning oddiy usulidan tashqari, har tomonlama qulay-tezlashtirilgan usuli ham bor. Bunday usulda sutdan chiqqan davr boshlanishidan 6-8 kun oldin shirali va omixta oziqalar berish butunlay to'xtatiladi, sigir saqlanayotgan joy, sog'in vaqti va soni o'zgartiriladi. Ikki-uch kun o'tganidan so'ng kuniga sigir bir marta sog'iladi. Yana ikki-uch kundan keyin sog'ish bir kun o'tkazib amalga oshiriladi va undan so'ng esa butunlay to'xtatiladi. Shunday qilib, sigir 6-8 kunda sutdan chiqadi. Shuni ham aytish kerakki, sigir xususiyatlariga qarab ratsionni kamaytirish har doim ham shart emas. Sog'ish soni kamaytirilsa va sigir odatdagi vaqtdan boshqa vaqtda sog'ilsa, sutdan chiqarish yengillashadi.

Sutdan chiqarishning tezlashtirilgan usuli foydasiga quyidagi vaziyatlar sabab bo'ladi. Birinchidan, yelinning bezsimon qismida buzilish jarayoni sog'ishni to'xtatgandan keyin tezroq, tamom buladi. Ikkinchidan, asta-sekin sutdan chiqarilganda sigirga uzoq davom etgan vaqt ichida, (10-12 kun), shirali va omuxta ozuqalar berish chegaralanadi, natijada sut ishlab chiqarish to'xtashi bilan bir paytda mollar juda ozib ketadilar, shundan so'ng ularni tug'ishga qarab kerakli semizlikka yetkazish uchun, ayniqsa, yaxshi boqishga to'g'ri keladi; bu esa har doim va hamma xo'jaliklarda qilinmaydi. Lekin shuni ham qayd qilib o'tish kerakki, tezlashtirilgan usulni faqat yelini sog'lom bo'lgan sigirlardagina qo'llash mumkin.

Sigirlar to'liq sutdan chiqqandan so'ng yelinining holatiga diqqat bilan qarash lozim. Agarda yelin shishmasa, sut yig'ilmasa, sigirni sutdan chiqqan deb amaliy ravishda hisoblash mumkin. Lekin sog'ishni to'xtatgandan bir necha kundan keyin yelin zichlansa, to'lishsa yoki tekshirib sog'ganda sariq rangli sut, ba'zan yoqimsiz hidli bo'lib ajralsa, sutdan chiqarish jarayonini yana bir necha kunga uzaytirish kerak.

Ayrim hollarda sigir yetarli darajada kuzatilmagan bo'lsa, yelinining bir yoki bir necha pallalari yallig'lanadi. Organizmning himoya kuchlari juda ham kuchsizlangan bir paytda bu og'ir kasallikni davolash ancha qiyinlashadi va ko'pincha sigirlarning sut ishlab chiqarish qobiliyatini butunlay yo'qolishiga ham olib keladi. Shuning uchun ham sigirlarni sutdan chiqarish usullarini mukammal o'rganish lozim. Agarda sigirning yelini mastit yoki boshqa kasallik bilan kasallangan bo'lmasa va kuniga atigi 2-3 litr sut berayotgan bo'lsa, sog'ishni xohlagan vaqtda to'xtatish

mumkin, bundan hech bir zarar bo'lmaydi. Bir necha kun mobaynida yelin to'lib, keyinchalik sut organizmda zararsiz, asta-sekin so'rilib ketadi. Agarda sut miqdori ko'proq, bo'lsa, yuqorida ta'riflab o'tilgan usullarni qo'llash tavsiya etiladi.

Sigirni muvaffaqiyatli sutdan chiqarishdek muhim tadbir sut sog'uvchilarning malaka darajasiga ko'pdan bog'liqdir. Ayrim hollarda esa sut sog'uvchidek mas'uliyatli kasbga yetarli tajribasi bo'lmagan shaxs qabul qilinadi va ularga sigirlar guruhi ishoniladi. Bunday qilish albatta yaramaydi. Tajribasi yetarli bo'lmagan sut sog'uvchilar ilg'or sut sog'uvchiga berkitilib, malakasi oshgandan so'nggina unga sigirlar guruhini ishonish mumkindir.

Sigirni sutdan chiqarishni boshlash to'g'risidagi tegishli ko'rsatmalar sut sog'uvchiga veterinariya xodimi tomonidan berilishi tavsiya etiladi. Lekin veterinariya xodimi har bir sigirning holatini yaxshi biladigan sut sog'uvchi bilan albatta maslahatlashishi, zootexnik esa — sigirning haqiqatdan sutdan chiqqan kunini sog'implarning hisobot jurnaliga aniq qilib yozib qo'yishi kerak.

Muvaffaqiyatli sutdan chiqarilgandan keyin sigirni tug'ishga tayyorlashning eng mas'uliyatli payti boshlanadi.

Bug'oz sigirlarni saqlash sharoitiga ham alohida e'tibor berilishi kerak. Hayvon saqlanayotgan molxona zoogigiyenik talablarga to'liq javob berishi kerak. Ularni quruq, toza, yelvizaksiz xonalarda saqlash lozim. Bo'g'oz sigirlar matsioni ayniqsa, qishda, yo'lga qo'yilgani ma'qul, bunda havo harorati 10-15° C dan past bo'lmasligi lozim. G'unajinlarni tug'ishga tayyorlash talablari sigirlarnikiga o'xshash, faqat ularni asrashda qo'shimcha choralar qo'llaniladi. Jumladan, 5-6 oylik bo'g'ozlik davridan g'unajinlar yelinini uqalash kerak. Uqalash asta-sekinlik bilan, xushmuomilalikda amalga oshiriladi. Tug'ishga bir oy qolganda g'unajinlar yelinini uqalash to'xtatiladi.

Tug'ishga 2-3 hafta qolganida sigirning yelini kattalashadi, qorni osiladi, tug'ishga bir necha kun qolganida dumining ildizi, yon tomonidagi bog'lamlar kuchsizlanadi, yumshoqlashadi, tashqi jinsiy a'zolar shishadi. Tug'ishga bir necha soat qolganida so'rg'ichlarda sut paydo bo'ladi, qindan shilimshiq, ajraladi. Sigir bezovtalana boshlaydi.

REFERENCES

1. Abdalniyozov BA. — Vliyaniye nekotorykh faktorov na molochnyuyu produktivnost korov i ves novorojdennykh telyat krasnoy stepnoy porody v usloviyax O'zbekistana, kandidat, dissertatsiya, Alma-Ata, 1969.
2. Abdolnizozov B.O. — Xorazm chorvachiligi. Qizil cho'l zotli Qoramolning nasl va maxsuldorlik sifatlarini yaxshilashning ilmiy va amaliy asoslari, doktor, dissertatsiya, Toshkent, 1999.
3. Abdolnizozov B.O. — Qoramolning qizil cho'l zoti O'zbekistonda, Urganch, 2010.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA PYTHON DASTURINI O'QITISH

Kozimjon Xusanov Yusubjon o'g'li

Namangan viloyati Kosonsoy tumani Namangan davlat universteti 2-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7886461>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Python dasturlash tili yordamida o'quvchilarga o'quv-didaktik materiallar yaratish va ulardan foydalanish metodikasi, didaktik materiallarning o'quv jarayonida qo'llanishi, didaktik vosita turlari haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: didaktika, komponentlar, didaktik vositalar, ko'nikma, malaka, model, maket, ko'rgazma, texnik vositalar, komponentlar, texnologik xaritalar, kompetentsiya.

TEACHING PYTHON PROGRAMMING IN SECONDARY SCHOOLS

Abstract. This article told about the methodology for creating and using educational-didactic materials for students using the Python programming language, the application of didactic materials in the educational process, the types of didactic tools.

Keywords: didactics, components, didactics, skills, qualifications, model, layout, exhibition, technical tools, components, technological maps, competence.

ОБУЧЕНИЕ ПРОГРАММИРОВАНИЮ НА PYTHON В СРЕДНИХ ШКОЛАХ

Аннотация. В данной статье рассказывается о методике создания и использования дидактических материалов для учащихся с использованием языка программирования Python, использованию дидактических материалов в учебном процессе, видах дидактических средств.

Ключевые слова: дидактика, компоненты, дидактические средства, умения, навыки, модель, макет, выставка, технические средства, компоненты, технологические карты, компетенции.

Hozirgi kunda inson faoliyatining barcha sohalarini axborotlashtirish qamrab olgan bo'lib, bu hodisa har bir kishidan yuqori axborot madaniyatini talab qiladi. Shu sababli maktabning fan o'quv dasturlari o'quvchilarining bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini rivojlantirishni ta'minlaydigan fanlar bilan to'ldirishlari zarur.

Axborot texnologiyalari sohasidagi kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish, raqamli texnologiyalarni rivojlantirish va aholining kundalik hayotiga keng joriy etishni ta'minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Axborot texnologiyalari sohasidagi kasbga tayyorlash va qayta tayyorlash tizimining samaradorligini oshirish bo'yicha ko'rilayotgan choralar davlat organlari va tarmoq tashkilotlarini malakali IT-mutaxassislar bilan ta'minlash uchun mustahkam zamin yaratmoqda

Shu bilan birga, respublikaning mehnat bozorida malakali kadrlar yetishmovchiligi axborot texnologiyalari sohasidagi o'quv dasturlari va uslublarini takomillashtirish, ta'lim muassasalarining IT-kompaniyalar bilan o'zaro hamkorligini kuchaytirishni taqozo etmoqda.

Ta'limning bugungi vazifasi o'quvchilarni kun sayin ortib borayotgan axborot ta'lim muhiti sharoitida mustaqil faoliyat ko'rsata olish, turli sohalarda zamonaviy axborot texnologiyalarini samarali qo'llash va axborot oqimidan oqilona foydalanishga o'rgatishdan iborat. Shu maqsadda o'quvchilarga uzluksiz ravishda mustaqil ishlash imkoniyati va sharoitini yaratib berish hamda ijodiy fikrlash va mustaqil qarorlar qabul qilishga

o'rgatish ta'lim sifatini oshishiga olib keladi.

Hozirgi kunda bir nechta dasturlash tillari ishlab chiqilgan bo'lib, bularga Paskal, Delphi, C++, C#, Python, Java va boshqalarni misol qilish mumkin. Bu dasturlash tillari biror yo'nalishdagi masalalarni hal qilishga mo'ljallangan bo'lib, ularni obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillari deyish mumkin. Dasturlash tillari haqida so'z yuritishdan oldin "dastur", "dasturlash", "dasturlash muhiti" tushunchalarining mazmun-mohiyatiga to'xtalib o'tishni lozim topdik.

Dastur – oldindan tayyorlangan algoritm va hisoblash texnikasi vositalariga asoslangan holda bajariladigan ishning shart-sharoiti, maqsadi va vazifasini e'tiborga olib, uning biror bir formal (shartli) algoritmik tildagi aniq va to'liq ifodalanishi [2;46-b.].

Dastur – bajariladigan ish yoki biror faoliyat rejasi. Dastur – biror masalani yechishda kompyuterda bajarishi lozim bo'lgan amallarning izchil tartibi [4;17-b.].

Dasturlash tili – kompyuterlar uchun dasturlar (ko'rsatmalar yig'indisi) yoziladigan, uni u yoki bu harakatlarni bajarishga majbur qiladigan rasmiy til [4;53-b.].

Bizning fikrimizcha dasturlash bu – kompyuterlar va boshqa mikroprotsessorli elektron mashinalar uchun mo'ljallangan dasturlarni yaratish, tajriba orqali sinovdan o'tkazish hamda xatolarni tuzatib borish jarayonidan iboratdir. Boshqacha aytganda, kompyuter uchun dastur tuzish jarayoni dasturlash va dastur tuzadigan kishi dasturchi deyiladi. Kompyuter tushunadigan til dasturlash tili deb ataladi.

Dasturlash muhiti bu – dasturchi yozadigan kodlarni aynan qanday tilda va muhitda yozishi tushuniladi. Masalan: keng tarqalgan va ko'plab foydalanuvchiga ega muhitlarni misol qilish mumkin. PHPStorm — asosan PHP dasturchilarga, VisualStudio — .Net dasturchilarga, NetBeans —Java, PHP dasturchilarga, PHPDesigner — asosan veb (PHP) dasturchilarga mo'ljallangan. Hozirgi kunda dastur tuzish yuqori darajadagi dasturlash tillari (Delphi, Java, C++, S#, Python) vositasida amalga oshiriladi. Bu dasturlash tillarining semantikasi inson tiliga yaqinligi bois dastur tuzish jarayonini osonlashtiradi.

Python dasturi, yuqori darajali dasturlash tili. Amaliy dasturlarni yozish va web dasturlash uchun foydalaniladi. Python dasturlash tilining sintaksisi maksimal darajada yengillashtirilgan. Ancha kuchli, lekin shu bilan birga o'rganish uchun oson dasturlash tili.

Python dasturlash tilini o'qitishda quyidagi asosiy tushunchalar muhim sanaladi. Funksiya - ma'lum bir vazifani bajaruvchi, qandaydir nomga ega, bir yoki bir necha qiymatni qabul qiluvchi, ishni tugatganidan keyin esa asosiy dasturga bir yoki bir necha natija qiymatlarni qaytaruvchi qism dastur.

Qism dastur- zarurat tug'ilganda chaqiriladi. U ayni bir kodni bir necha marta yozish zaruratini bartaraf qilib, butun dastur davomida ko'p marta foydalanilishi mumkin. Bu kodning blokliligini oshiradi, tushunishni osonlashtiradi va xatolarni topishda yordam beradi. Xato bor yoki yo'qligini bitta kod blokining o'zida tekshirsa bo'ladi. Agar xato qism dasturda bo'lsa, faqat qism dasturning o'zini tuzatishga zarurat tug'iladi. Agar qism dasturdan foydalanmasdan, kod bir necha joyda takror-takror yozilsa, u holda butun dastur bo'ylab xatolarni qidirishga to'g'ri keladi.

- kodni faqat bitta joyda yangilash kerak bo'ladi: Kiritilgan barcha tuzatishlar qism dastur chaqirilishi bilan amal qila boshlaydi.

- protsedura- funksiyaga o'xshash ko'p marta foydalanilishi mumkin bo'lgan qism

dastur bo‘lib, yagona farqli jihati hech qanday qiymatni qaytarmaydi.

Python dasturlash tilining har xil masalalarni yechishga mo‘ljallangan bir necha foydali standart funksiyalari mavjud:

Har bir funksiya hamda protseduraga albatta nom berish kerak va bu nom Pythonda define (ing. define – aniqlash) so‘zidan olingan def kalit so‘zi bilan boshlanadi.

def - funksiyani e‘lon qiluvchi kalit so‘z.

funksiya_nomi - funksiya nomi.

parametrlar ro‘yxati - ushbu ro‘yxat bir necha parametrdan iborat bo‘lishi mumkin va ular vergul bilan ajratib yoziladi.

buyruqlar_bloki - funksiya tanasi boshqa operatorlar kabi bitta xat boshi tashlab yozilishi shart.

Funksiya nomi orqali chaqirilganda uning tarkibidagi buyruqlar ketma-ketligi bajariladi. Shundan so‘ng dastur funksiya chaqirilgan satrga qaytadi va shu satrdan keyingi buyruqlarga o‘tadi.

Pythonda protseduralar deyarli funksiyalardek yoziladi. Farqi shundaki, protseduralar hech qanday qiymatni qaytarmaydi.

Funksiyaning o‘zini o‘zi chaqirishiga rekursiya deyiladi va bunday funksiyalar rekursiv funksiyalar deb ataladi.

Rekursiv funksiyalar dasturlashning kuchli mexanizmi hisoblanadi, lekin ular har doim ham samarali emas. Chunki aksariyat hollarda xatolarga yo‘l qo‘yadi. Xatolar ichidan eng ko‘p tarqalgani – cheksiz rekursiya. Unda funksiyaning chaqiruv zanjiri cheksiz bo‘lib, kompyuter bo‘sh xotirasi tugamaguncha davom etaveradi. Cheksiz rekursiya ro‘y berishining sabablari:

Python dasturlash tili – obyektga yo‘naltirilgan dasturlash tili bo‘lib, o‘quvchilar uchun tushinarli va sodda dasturlash tili hisoblanadi. Python dasturlash tilining afzallik tomonlari shundaki,

birinchidan: bu dasturlash tilida tuzilgan dastur boshqa platforma hamda operatsion tizimlarda ishlaydi;

ikkinchidan: bitta platforma yoki operatsion tizimda yozilgan kod boshqa platforma yoki operatsion tizimga o‘tkazilganda turli xil xotirani egallashi mumkin. Bu esa ba‘zi bir xatoliklarga olib kelishi mumkin. Bunday dasturlar qatoriga C dasturlash tilini misol keltirish mumkin. Python dasturlash tilida esa bunday kamchilik bartaraf etilgan;

Umumiy o‘rta maktabda zamonaviy dasturlash tillarini o‘qitilishi o‘quvchilarda dasturlash muhitida ishlash va mustaqil dastur tuzish, mamlakatimizning turli sohalari uchun ilovalar yaratish, zamonaviy axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishga va ularning amaliy ishlarida yangi qirralarning ochilishiga zamin hozirlaydi.

REFERENCES

1. Н.Н. Зарипов “Компьютер grafikasi yordamida talabalarning fazoviy tafakkurini rivojlantirish” // Образование и инновационные исследования <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.10.10.015>
2. И.Ш. Садуллаев, Н.Н. Зарипов “Персональная учебная среда учащегося в режиме дистанционного обучения” - Международна научна школа «Парадигма». Лято, 2015.
3. N.N. Zaripov Using methods of foreign experiences in teaching informatics and information technologies in school. - Theoretical & Applied Science, 2020

TIBBIY FIZIKA VA KIMYO FANLARINI O'QITISHDA VIRTUAL KIMYO LABORATORIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Uraqov Shokir Ulashovich

Qo'ldoshev Ferizjon Zohid o'g'li

Samarqand davlat tibbiyot universiteti, Samarqand, O'zbekiston

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7886512>

Annotatsiya. Simulyatsiyalar ta'limda muhim rol o'ynaydi, chunki ular nafaqat talabalar real dunyoni boshdan kechirishlari uchun o'zaro aloqada bo'lishlari mumkin bo'lgan real modellarni taqdim etadi, balki ular talabalar jarayonlarni hech qanday xavf-xatarsiz takrorlashlari, sodda tushunchalar va nazariyalarni idrok etishlari uchun xavfsiz muhit yaratadi.[1] Virtual reallik immersiv va interaktiv xususiyatlarni qo'llabquvvatlaydigan yuqori realistik 3D simulyatsiyalarni ishlab chiqish orqali o'quv jarayonini osonlashtiradigan muhim texnologik yutuq sifatida keng e'tirof etilgan. Ushbu maqolaning maqsadi Tibbiy fizika va kimyo fanlarini o'qitishda virtual reallikdan foydalanish ta'sirini tahlil qilish, shuningdek, fizikaviy va kimyoviy tajribalarni simulyatsiya qilish uchun integratsiyalashgan veb-ta'lim muhitini taqdim etishdir.

Kalit so'zlar: Virtual laboratoriya, Tibbiy fizika, Tibbiy kimyo, PheT simulations, PraxiLabs, Royal Society of Chemistry's Virtual laboratory, titrimetrik analiz, kislota asosli titrlash.

THE IMPORTANCE OF USING VIRTUAL CHEMISTRY LABORATORIES IN TEACHING MEDICAL PHYSICS AND CHEMISTRY

Abstract. Simulations play an important role in education because they not only provide real models in which students can interact to experience the real world, but they also allow students to repeat processes without any risk, simple concepts and creates a safe environment for them to understand theories. Virtual reality is widely recognized as an important technological breakthrough that simplifies the learning process by developing highly realistic 3D simulations that support immersive and interactive features. The purpose of this article is to analyze the impact of the use of virtual reality in the teaching of medical physics and chemistry, as well as to provide an integrated web learning environment for simulating physical and chemical experiments.

Keywords: Virtual lab, Medical physics, Medical Chemistry, PraxiLab, Royal Society of Chemistry's Virtual laboratory, Phet simulations, titrimetric analysis, acid-base titration, MBBS students.

ЗНАЧЕНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВИРТУАЛЬНЫХ ХИМИЧЕСКИХ ЛАБОРАТОРИЙ В ОБУЧЕНИИ МЕДИЦИНСКОЙ ФИЗИКЕ И ХИМИИ

Аннотация. Симуляции играют важную роль в образовании, потому что они не только предоставляют реальные модели, в которых учащиеся могут взаимодействовать, чтобы познать реальный мир, но также позволяют учащимся повторять процессы без какого-либо риска, простые концепции и создают безопасную среду для их понимания. теории [1] Виртуальная реальность широко признана важным технологическим прорывом, который упрощает процесс обучения за счет разработки высокореалистичных 3D симуляций, поддерживающих иммерсивные и интерактивные функции. Цель этой статьи — проанализировать влияние использования виртуальной реальности на

преподавание медицинской химии, а также предоставить интегрированную среду веб-обучения для моделирования химических экспериментов.

Ключевые слова: виртуальная лаборатория, медицинская физика, медицинская химия, моделирование PheT, PraxiLabs, виртуальная лаборатория Королевского химического общества, титриметрический анализ, кислотное титрование.

KIRISH. Ma'lumki Oliy yoki o'rta maxsus ta'limida bo'ladimi Kimyo fanlarini o'qitish o'z navbatida kimyoviy jarayonlarni tushuntirishda chuqur nazariy bilim hamda amaliy laboratoriya ko'nikmalarini ham o'tkaza olishni talab qiladi. [2- 5] Ammo ta'lim muassalarida bajarilishi kerak bo'lgan laboratoriya mashg'ulotlarining ko'pgina qismi laboratoriyada xavfsizlik talablari talab darajasida emasligi, kerakli zamonaviy jihozlarning yetarli emasligi, vaqt va joy borasidagi bir qancha kamchiliklar sababli muhim tajribalarda natijalarining xato chiqishi yoki amaliy mashg'ulotning kutilgandek bajarilmasligiga sabab bo'ladi. Shunga qaramasdan, tajribalar kimyo ta'limida nazariy jarayonlar mohiyatini tushunishda hamda turli malaka va ko'nikmalarni egallashda kimyo ta'limining ajralmas qismi hisoblanadi. Bundan tashqari talabalarining fan yuzasidan masalalarni yechishida yoki ularning ilmiy ishlarida sintezlangan moddalarni kvant kimyoviy xossalarni, moddalarining biologik aktivliklari kabi ko'rsatkichlarini oldindan hisoblash ham bir muncha maxsus jihozlangan laboratoriya hamda uzoq vaqt ham talab qilishi mumkin. [6-8] Shunga ko'ra yuqorida sanab o'tilgan muammolarni yechish muqobil ta'limiy yondashuvni ya'ni virtual laboratoriyalarni, kompyuterga asoslangan xossalarni oldindan aytish imkonini beruvchi dasturlarni talab qiladi va bu o'z navbatida talabalar uchun qo'shimcha to'ldiruvchi yoki pandemiya davridagi kabi holatlarda onlayn ta'lim, virtual laboratoriyalar talabalarining nazariy bilimlarni birmuncha mustahkamlashda qo'l kelganidek qulay masofaviy ta'lim resursi bo'lib ham xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Virtual reallik texnologiyasi ta'limning yangi shaklini taqdim eta oladigan ilg'or texnologik yutuqlaridan biri sifatida qaraladi. Ayniqsa Kimyo fanida virtual laboratoriyaning potentsiali o'rganish jarayonini yangi bosqichga olib chiqqan holda an'anaviy ta'lim metodlari qo'yadigan chegaralarni yengib o'tishi mumkin. Virtual kimyoviy laboratoriya dasturi animatsion tenglama va boshqalar shaklida foydalanish mumkin bo'lgan reaksiyalar bazasi va laboratoriya jihozlari hamda kimyoviy moddalar to'plamiga ega. Virtual laboratoriya 19- asr o'rtalaridan boshlab ta'lim jarayonida Yevropa va AQSH universitetlarining ta'lim muassasalari tomonidan qo'llanila boshlangan. Virtual Reallik asosida yaratilgan laboratoriya dasturi turli moddalar bilan tajribalarni vizual (ko'z bilan ko'rsa bo'ladigan qilib) o'tkazish imkonini beradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Turli dasturlar - virtual laboratoriyaning dasturiy ta'minoti qo'shimcha o'ziga xos xususiyatlarga ega. Dastur bilan ishlashni osonlashtirish uchun uchun "assistant" tushunchasi, hisob-kitoblar asosida tuzilgan o'zgartirigichlar majmui, tajribalarni qayd qilish uchun laboratoriya jurnali mavjud. Virtual tajribalar kontsepsiyasi taxminan 20 yil oldin paydo bo'lgan, bunda interfeysdan faol foydalanilganda dasturiy ta'minotga o'qituvchi o'zi qo'l bilan ko'proq kimyoviy modda va reaksiyalar qo'shishlari mumkin va shu bilan Talabalar tajribasi oshiriladi. Shunday qilib, virtual laboratoriya mashg'ulotlarini "interaktiv modellashtirilishini" ta'minlaydi. Virtual laboratoriyalarni kimyo ta'limida qo'llashning effektivligi, kamchilik va yutuqlari bo'yicha tadqiqotlar ko'pgina tadqiqotlar olib borilgan.

Jumladan o'tkazilgan tadqiqodlar natijalariga ko'ra VL (virtual laboratoriya) ilovalaridan foydalanish talabalarning fanda yutuqlarini oshiradi. Bundan tashqari VL lardan foydalangan o'qituvchi va talabalar multimedia orqali ta'limni foydali deb hisoblashadi (Bakar&Zaman, 2007), Virtual laboratoriyalardan foydalangan talabalar laboratoriya ishi bajarish bilan bog'liq barcha texnik va nazariy jarayonlar bilan bog'liq savollarga aksariyati to'g'ri javob erishga hamda tajribaning mohiyatini to'liq tushunishgani haqida xulosalar olingan (Harrison, 2009).[9] Ushbu Pedagogik tadqiqotda talabalarning Tibbiy kimyo bo'yicha bilimni baholash maqsadida hamda talabalarda laboratoriya mashg'ulotini bajarishdan oldingi ko'nikmalarni shakllantirish maqsadida xorijiy fakultetning MBBS yo'nalishda tahsil olayotgan har biri 15 nafar talabadan iborat bo'lgan 4 ta guruh sinov tariqasida olindi. Guruhlarning ikkitasida amaliy mashg'uloti onlayn virtual laboratoriya orqali, qolgan ikkitasi esa an'anaviy usulda dars jarayoni tashkil etildi. Tadqiqot uchun quyidagi virtual laboratoriyalardan foydalanildi: Royal Society of Chemistry's Virtual laboratory (<https://virtual.edu.rsc.org/titration/experiment/2/5>) va PraxiLab (<https://praxilabs.com>) a b 1-rasm. Virtual laboratoriyalarning interfeys oynasi: a- PraxiLab b – RSC Ushbu turdagi dasturlar asosan Ingliz tilidagi bo'lganligi bois pedagogik tadqiqot uchun sinov tariqasida xorijiy guruh talabalari olindi. Virtual reallik jihatidan PraxiLab kabi dasturlar bir qancha ustunliklarga ega bo'ladi. Negaki deganda foydalanuvchi talaba o'zini haqiqiy laboratoriya muhitida his qilishi uchun jihozlar va asbob uskunalar 3D o'lchamda tasvirlangan. Dastur foydalanuvchi oynasi ochilganda virtual assistent talabaga har ishning har bir bosqichi bajarish tartibi bo'yicha ko'rsatma berib boradi. Dasturni dars jarayonida qo'llagan guruh talabalaridan anonim tarzda online darslar uchun mo'ljallangan telegram guruhida so'rovnomalar yaratildi. Bundan tashqari qo'llanilgan metodning effektivligini solishtirish maqsadida an'anaviy tarzda amaliy mashg'ulot olib borilgan guruh talabalari hamda online virtual laboratoriya qo'llangan guruh talabalariga amaliy mashg'ulotlardan oldin hamda keyin mavzuga oid nazorat savollari berilib, ularning o'zlashtirish ko'rsatkichlari olindi. Talabalar tajriba davomida Tibbiy kimyo fani modulidagi Titrimetrik tahlil metodlaridan biri bo'lgan kislota - asosli titrlash mavzusida atsetat kislota miqdorini aniqlashni ekvivalent nuqtani aniqlash orqali kislota konsentratsiyasini hisoblab topish bajardilar. Dasturning nazorat savolli bo'limlaridagi savollarga javob berish orqali bilimlarini mustahkamlash imkoniga ega bo'ldilar. Talabalarning baholari bo'yicha statistik ma'lumotlarini qayta ishlash uchun MS Excel 2019 dasturidan foydalanildi. Virtual dasturiy ta'minot vositalarini joriy etish talabalarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish uchun katta imkoniyatlar ochadi. Interaktiv laboratoriya dasturlari jarayonni nafaqat ko'rinishini oshirish, balki talabalarni tushunish qulay bo'lgan ma'lumotlar bilan ham ta'minlaydi. Shuningdek ularda tegishli kompetensiyalar shakllanishiga aloqador bo'lgan hamda fanni o'qitish soatlarini kamayishi, mustaqil ta'lim tashkillashtirish, baholash, mustahkamlash kabi didaktik muammolarni yechishda ham muhim rol o'ynaydi.[10] Virtual laboratoriya ishlarini qo'llashning dolzarbligi yana shundan iboratki, unda laboratoriya tajribalarini tashkil qilish uchun murakkab qurilmalarni yasash, qurilmalarni va reaktivlarni saqlash, almashtirish shart yemasligi bilan bir qatorda ta'mirlash ishlari, kimyoviy idishlarni yuvish kabi ishlar bajarilishi shart yemas. Hamma laboratoriya ishlari kompyuter xotirasida yoki tashqi xotirada elektron variantda va bir joyda saqlanadi. Kompyuter qurilmasi xavfsiz, ishlatish qiyin yemas va shu bilan birga foydalanuvchidan faqatgina belgilangan mahsus dasturlar bilan ishlash ko'nikmasini talab qiladi. Talabalar shartli ravishda 2 ga ya'ni nazorat va tajriba guruhiga bo'lindi. Nazorat guruhidagilar mavzuni an'anaviy usulda o'qidilar. Tajriba

guruhida esa virtual laboratoriyalar va qisqa animatsion video orqali mashg'ulot olib borildi. 2-rasm. Guruhlar kesimida Laboratoriya mashg'ulotidan oldingi va keying nazorat savollarga berilgan to'g'ri javoblar o'rtacha ko'rsatkichi Ushbu diagrammadan ma'lumki guruhlarda "pre-lab" nazorat savollariga berilgan to'g'ri javoblar umumiy guruhlar kesimida nisbatan oliganda qariyb bir xil natija qayt etishgan (68%,70%,70% va 67%). Nazorat savollari o'z ichiga mavzuga oid masalalar, nazariy ma'lumotlar hamda ishning bajarilishi bilan bog'liq savollar qamrab olingan. Tadqiqotning keyingi qismlarida tajriba guruhi sifatida olingan MBBS -1 va MBBS -2 guruhlar talabalari mobil telefonlari orqali kirib amaliy mashg'ulotni virtual laboratoriyada bajarishdi. Qolgan 2 ta MBBS -3 va MBBS -4 guruhlarida an'anaviy holda barcha uchun umumiy holda o'qituvchi tomonidan haqiqiy tajribani bajarib ko'rsatilib va 2-3 ta talaba bilan ish takrorlandi. Amaliy mashg'ulot yakunida ikkala guruhdan ham yozma tarzda "post-lab" nazorat savollari olindi. Bunda olingan natijalar ijobiyligiga ko'ra tadqiqot guruhidagi talabalar ko'rsatkichlari (78% va 80%) nazorat guruhidagi talabalarning ko'rsatkichlari (71% va 72%) ga qaraganda birmuncha yuqori bo'lganligi ma'lum bo'ldi. Bundan tashqari so'rovnoma natijalariga ko'ra ham so'rovnomada ishtirok etgan talabalarning fikriga ko'ra ham "Virtual laboratoriya ularning mavzuni o'zlashtirish jarayonini ancha osonlashtirganligi" hamda kelgusi amaliy mashg'ulotlar davomida shu kabi interaktiv vositalardan qo'llash maqsadga muvofiq bo'lishi to'g'risida fikrlar ham bildirishdi. Bundan kelib chiqib Virtual laboratoriyani quyidagi holatlarda ishlatish tavsiya qilish mumkin: •Talabalarni bajariladigan tajriba texnikasi bilan tanishtirish uchun; •Tajriba vaqtida qo'llaniladigan asboblardan tanishtirish uchun; •Hisobotlar qilish va kuzatish ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida; Bu kabi ishlar uch o'lchamli animatsiya va tasvirlarni qo'llash orqali amalga oshiriladi. Ular mahsus dasturlashtirilgan va ovoz bilan ta'minlangan bo'ladi. Bunda ayni mavzuning mazmuni ma'lumotlar, nazorat savollari va turli xil illyustratsiyalardan iborat bo'ladi. Virtual laboratoriyaning imkoniyatlari •Qimmat laboratoriya asboblari sotib olishga yehtiyojning yo'qligi • Laboratoriya shart-sharoitlarida bajarilishi printsiplial mumkin bo'lmagan jarayonlarni modellashtirish imkoniyati • Xavfsizlik • Vaqt va resurslarning tejallishi •Bajarilgan laboratoriya natijalarining avtomatik tarzda hisoblanishi •Virtual laboratoriyalarni masofaviy ta'limda qo'llash imkoniyatining mavjudligi •Virtual jarayonni boshqarish kompyuterning zimmasiga tushishini hisobga olib, kiritilayotgan parametrlarni o'zgartirib, tajribalar seriyasini o'tkazish imkoniyati mavjudligi •O'tkazilayotgan laboratoriya tajribasini vaqtning boshqa masshtablarida kuzatish mumkinligi. •Bundan tashqari, virtual axborot-ta'lim laboratoriyasi sharoitida o'quv modellashtirish orqali bilimning yangi sohalarini o'rganishda Talabalarning Tibbiy kimyo fani doirasida qamrab olingan, polifunksional, geterosiklik birikmalar metabolitlar sifatida kabi moddalarning biologik, farmakologik biokimyoviy ta'sir mexanizmlarini atroflicha tushunish imkonini beradi.[11-12] Natijada olingan bilimlarni amaliyotda qo'llashga tayyorlik shakllanadi.

XULOSA. Ushbu yuqorida o'tkazilgan kichik tadqiqotning natijalaridan xamda xorijiy va respublikamiz olimlar tomonidan olib borilgan izlanishlar natijalarini xisobga olgan xolda virtual laboratoriyalarini tibbiy kimyo mashg'ulotlarida qo'llashning samarasi to'g'risida quyidagilarni xulosa qilish mumkin. 1. Tibbiy kimyo ta'limi jarayonida Virtual laboratoriyalardan foydalanish inson salomatligi uchun zarali bo'lgan kimyoviy moddalar bilan bog'liq tajribalarni bajarish va bunday tajribalar xaqida tasavvur paydo bo'lishiga yordam beradi. 2. Moddiy texnik bazasi etarli bo'lmagan yoki noyob,qimmat reaktivlarni bilan bog'liq laboratoriya ishlarini virtual bajarib

ko'rish imkonini beradi. 3. Virtual laboratoriyaning axborot nazoratli turlaridan talabalar bilimi nazorat qilishda foydalanish o'qituvchiga ortiqcha vaqt va resurs sarflashni oldini olib, baxolash jarayoning ob'ektiv bo'lishiga xam olib keladi. Interfaol pedagogik texnologiyalar talim sifatini oshirish uchun zarur bo'lgan o'qitish vositalaridir.

REFERENCES

1. Georgiou, J., Dimitropoulos, K., & Manitsaris, A. (2007). A virtual reality laboratory for distance education in chemistry. *International Journal of Social Sciences*, 2(1), 34-41.
2. Safarova N. S., G'afurov U. U., Omonov X. T. VENN GRAFIK USLUBIDAN KIMYO DARSLARIDA FOYDALANISH //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – №. 1. – C. 134-138.(USE OF VENN GRAPHIC METHOD IN CHEMISTRY CLASSES)
3. Sulaymonovna, S. N., & Sobirzoda, K. J. (2022). GENERALITY AND DIFFERENCES BETWEEN SITUATION PROBLEMS AND CASE METHODS. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH*
4. Abdusamatovich K. S., Olimjonovna T. F. Application of web applications in medicine //Eurasian Research Bulletin. – 2022. – T. 14. – C. 46-50.
5. Berdiyevna, A. S., & Olimjonovna, T. F. (2022). INNOVATIVE APPROACHES IN THE EDUCATION SYSTEM TO INCREASE YOUTH PARTICIPATION. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(3), 674-677.
6. Toxirova, F. O., Malikov, M. R., Abdullayeva, S. B., Ne'matov, N. I., & Rustamov, A. A. (2021). Reflective Approach In Organization Of Pedagogical Processes. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7(03), 2020.
7. Olimjonovna, T. F. (2023). SOCIO-HISTORICAL FOUNDATIONS OF FORMATION OF INTEREST IN THE PROFESSION AND DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL THINKING THROUGH PEDAGOGICAL COMMUNICATION.
8. Olimjonovna T. F. Pedagogical Communication and its Role and Significance in Developing the Professional Thinking of Students //Eurasian Scientific Herald. – 2023. – T. 16. – C. 82-86.

МУАССАСАЛАРНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШНИ ТАРИХИЙ-ҲУҚУҚИЙ ЖИХАТЛАРИ

Сагадова Муборак

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети “Фуқаролик жамияти ва ҳуқуқ таълими” кафедраси ўқитувчиси Почта индекси: 100174, Университет кўчаси, 4

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7886614>

Аннотация. Муаллиф мазкур мақолада қадимги Рим давлатида муассасаларни вужудга келиш тарихи ва уларнинг фаолиятини илмий - назарий жиҳатдан таҳлил этган. Шунингдек, муассасаларнинг асосий мақсади ва вазифалари аҳолининг қашшоқ, қийин аҳволда ҳаёт кечирувчи қатламига ёрдам бериш, уларни бир оила сифатида бирлаштириш ҳамда уларга ҳар томонлама муруват кўрсатиш тузилмаси бўлганлигини ёритиб берган.

Калим сўзлар: муассаса, алимент муассасалари, дафн маросимларини ўтказувчи коллегиялар, ҳайрия муассасалари, оммавий муассаса, хусусий муассаса, юридик шахс.

ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ СОЗДАНИЯ ИНСТИТУТОВ

Аннотация. В данной статье автор проанализировал историю создания институтов в древнеримском государстве и их деятельность с научно-теоретической точки зрения. Также он пояснил, что основной целью и задачами учреждений является помощь бедным и малообеспеченным слоям населения, объединение их в семью и оказание им всесторонней доброты.

Ключевые слова: учреждение, алиментные учреждения, похоронные коллегии, благотворительные учреждения, государственное учреждение, частное учреждение, юридическое лицо.

HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE ESTABLISHMENT OF INSTITUTIONS

Abstract. In this article, the author analyzed the history of the creation of institutions in the ancient Roman state and their activities from a scientific and theoretical point of view. He also explained that the main goal and objectives of the institutions is to help the poor and low-income segments of the population, unite them in a family and support them.

Key words: institution, maintenance institutions, funeral colleges, charitable institutions, public institution, private institution, legal entity.

Муассасалар бундан икки ярим минг йил аввал қадимги Рим давлатида вужудга келган. Улар ўзининг вужудга келиш вақтидан бошлаб деярли беш аср ўтгунга қадар жудаям секинлик билан ривожланиб борган. Рим ҳуқуқига оид манбаларда юридик шахс мақомига эга бўлган кўпгина ҳайрия муассасалар ҳақида таъкидланади. Бундай муассасаларга черковлар, касалхоналар, мактаблар, меҳрибонлик уйлари, ҳарбийлар учун маҳсус касалхоналар каби ташкилотлар кирар эди¹. Милоддан аввалги II асрга келиб Рим императорларининг ҳайрихоҳлиги натижасида муассасаларнинг сони ва турлари кўпайиб борди.

Қадимги Римда ҳайрия муассасалари орасида етим қолган болалар ва жудаям қашшоқ ҳаёт кечирувчи оилалардаги фарзандларни ўз бағрига олган ва уларга ҳар томонлама ёрдам кўрсатган “**alimenta**” деб аталган муассасалар мавжуд бўлган. Алимент муассасалари м.а. I

¹ Топилдиев В.Р. Рим ҳуқуқи. –Тошкент.: 2013. Янги аср авлоди., 263 б.

асрда Рим императори Нерва (м.а. 33 йил) ҳукмронлиги даврида вужудга келган. Бу муассасалар кейинчалик шахсан императорлар томонидан вужудга келтирила бошланган. Улар императорларнинг буйруғи билан шаҳарнинг мансабдор шахслари томонидан моддий жиҳатдан таъминлаб турилган. Бу жараёнда шахсан квестор (консулнинг судлов ва молиявий ишлар бўйича ёрдамчиси) ҳам қатнашган.

Алимент муассасалари фақатгина инсонпарварлик мақсадида фаолият юритиб, кўрсатилган ёрдамларнинг барчаси беғараз ҳисобланган. Алиментдан нафақат етим болалар ва оғир шароитдаги оилаларнинг фарзандлари, балки вояга етган бўлса-да, сиёсий жараёнларда қатнаша олмайдиган болалар ҳам, етим қолган ва ёлғиз қизлар ҳам фойдаланганлар. Жумладан, 82-161 йилларда Римда етим қолган қизлар учун алоҳида стипендиялар (**stipendium**) ажратилар эди.

Алимент муассасаларининг кўпайишида ва ривожланишида Плиний, Антонин Пий, Септимий Север (222-235й.) каби императорларнинг фаолияти катта роль ўйнаган. Бу муассасаларнинг ҳуқуқий мақоми ҳақида шуни айтиш мумкинки, улар фуқаролик ҳуқуқий муносабатларда юридик шахс сифатида қатнаша оладиган, аниқ бир хайрия мақсадларида фаолият олиб борадиган ва ўзининг жамғармасига эга бўлган ташкилотлар эди.

Қадимги Римда вужудга келган муассасаларнинг яна бири тури бу дафн маросимларини ўтказувчи коллегиялар (**collegia tenuiorum, collegia funeraticia**) бўлиб, улар милодий I асрнинг иккинчи ярмида ташкил топган. Бундай муассасаларнинг вужудга келишига эҳтиёж шунда эдики, қадимги римликлар ўз таналарининг нафақат тириклик пайтидаги ҳолатига, балки унинг вафот этганларидан кейин қандай аҳволда бўлиши ҳақида ҳам қайғурганлар. Яъни, I-IV асрларга оид манбаларда кўрсатилишича, ўша даврдаги жамиятнинг бой одамлари шаҳар ташқарисидан ўзлари ва ўз яқинлари учун оилавий мазор учун ерлар сотиб олганлар.

Бундан фарқли равишда аҳолининг қашшоқ қатлами бундай имкониятга эга бўлмаганлар ва дафн маросимини ўтказувчи коллегия – (**collegia teniorium**) га аъзо бўлганлар. Бу коллегиянинг аъзолари ҳар ойда унинг ҳисобига маълум миқдорда пул ўтказиб туришлари натижасида ўзлари учун дафн этиладиган жой сотиб олиш ҳуқуқига эга бўлганлар. Лекин, улар ўзларига тегишли ерга эга бўлганларидан кейин ҳам коллегия билан бўлган алоқаларини узиб қўймаганлар. **Collegia teniorium** ўзининг аъзоларига ер ажратиб бериш билан бирга улар вафот этганларидан сўнг тегишли диний расм-русумларнинг ўтказилишини ҳам таъминлаган. Шундай экан, бу коллегияга, асосан, жамиятнинг куйи қатламига мансуб шахслар, озод қилинган шахслар (**libertini**), ўз хўжайинининг руҳсати билан қуллар ва шу каби шахслар аъзо бўлганлар (**tenuis** – лотинча “камбағал” деган маънони билдиради). Мазкур ташкилотнинг характерли жиҳати шунда эдики, улар ҳам жамоат муассасаларига ҳамда муассасага хос хусусиятларга эга эди.

Унинг жамоат ташкилотига хос хусусиятини қуйидагиларда кўриш мумкин:

биринчидан, (**collegia teniorium**) нинг асосида жамоат ташкилотчилиги ётарди;

иккинчидан, унинг аъзолари ҳуқуқ ва мажбуриятларда тенг бўлганлар ва уни бошқарганлар, умумий келишув асосида унинг фаолиятини тўхтатиб қўйиш ҳуқуқига ҳам эга бўлганлар;

учинчидан, *collegia teniorium* нинг олдига қўйилган мақсад ва вазифалар унинг фаол аъзоларининг шахсий хоҳиш-истаги орқали амалга оширилган².

Шу билан бирга ***collegia teniorium*** кўпгина Рим ҳуқуқига оид адабиётларда ҳайрия муассасаси сифатида талқин қилинади³. Чунки, илк коллегияларнинг ташкил топиш давридан бошлаб у билан мустаҳкам алоқалар ўрнатиб борган христиан черкови вақт ўтиши билан уни маблағ билан тўлиқ ёки қисман таъминлаб тура бошлади ва унинг бош асосчисига айланди. Энди мазкур муассасанинг асосий ишчи ва бошқарувчиларини христиан черкови вакиллари ташкил этиб, бу муассасанинг ҳайрия ва бошқа мақсадларни кўзловчи фаолияти улар томонидан бошқарилиб туриладиган бўлди. Бир сўз билан айтганда, ***collegia teniorium*** жамоат ташкилоти сифатида талқин қилинганда ҳам, муассаса сифатида талқин қилинганда ҳам шуни кўриш мумкинки, унинг бош мақсади ва вазифалари аҳолининг қашшоқ ва қийин аҳволда ҳаёт кечирувчи қатламига ёрдам бериш, уларни бир оила сифатида бирлаштириш ҳамда уларга ҳар томонлама мурувват кўрсатиш эди.

Қадимги Римда (***ad pia causa***) деб аталган ҳайрия муассасалари ҳам мавжуд бўлиб, улар император Константин (306 – 337 й.) ҳукмронлиги даврида вужудга келган. Умумий ном билан (***ad pia causa***) деб аталган мазкур ҳайрия муассасалари таркибига касалхоналар (***nosocomia***); қариялар уйлари (***gerontocomia***), янги туғилган чақалоқларни боқувчи уйлар (***brephotrophia***), етим қолганлар учун яшаш жойлари (***orphanotrophia***), қашшоқлар учун яшаш жойлари (***ptochotrophia***), уйсиз бечоралар ва мусофирлар учун яшаш жойлари (***xenodochia*** ёки ***xenones***) ҳамда бева аёллар учун яшаш жойлари кирган⁴.

Ҳайрия муассасаларидаги бундай хилма-хиллик уларнинг турли хил йўналишларда ривож топганидан далолат беради. ***Ad pia causa*** ларнинг ўзига хос жиҳати шундаки, уларнинг фаолияти маълум бир белгилаб қўйилган мақсадни амалга ошириш билангина чегаралаб қўйилмаган. Яъни, аниқ бир ҳайрия мақсадини кўзлаб вужудга келтирилган муассаса бошқа бир ҳайрия мақсадидаги фаолиятни ҳам амалга оширган. Масалан, беморларни даволаш мақсадида қурилган касалхоналардан беморлардан ташқари яшаш жойга муҳтож, ночор аҳволда бўлган бошқа шахслар ҳам ўзларига бошпана топганлар. Лотин манбаларида ***xenodochia***, ***xenones*** тарзида тилга олинган уйсиз бечоралар ва дарвешона ҳаёт кечирувчиларни ўз бағрига олган ҳайрия муассасаларининг орқасидан эрамининг IV асри ўрталаридан бошлаб шунга ўхшаш бошқа турдаги муассасалар сони ва тури жиҳатдан ҳам кўпайиб борди. Жумладан, ушбу даврда биргина Константинопол шаҳрида уларнинг сони 35 тани ташкил этар эди. Кейинчалик бундай муассасалар Ғарбий Европада ҳам ташкил топа бошлаган.

Қадимги Рим жамиятининг турли хил йўналишларида фаолият кўрсатган муассасаларнинг ҳуқуқий мақомини умумлаштирган ҳолда шуни айтиш мумкинки, уларга ўзининг илк ташкил топиш давларида император ҳазинасининг мурувват ва ҳайр-эҳсон мақсадида сарф қилинадиган бир қисми сифатида қаралган. Лекин, христиан динининг кенг ёйилиши ва давлат дини сифатида қабул қилиниши билан мустақил фаолият юритиш ҳуқуқига, яъни юридик шахс мақомига эга бўлган муассасалар вужудга кела бошлаган. Бу

² Топилдиев В.Р. Рим ҳуқуқи. –Тошкент.: 2013. Янги аср авлоди., 263 б.

³ Римское право: учебное пособие / А. И. Бортенев, О. А. Сергачева, Е. Н. Коваленко; – Волгоград.: Издательство Волгоградского института управления. 2017.

⁴ Вологдин А.А. Римское право. – Москва.: Юстиция., 2019. 256 с.

муассасалар (асосан, алоҳида черковлар) мулк сотиб олиш ёки васият бўйича унга эгалик қилиш, кредитор бўлиш, судда иштирок этиш каби ҳуқуқларга эга эди. Бундай ҳуқуқларга вақт ўтиши билан черков назорати остида бўлган бошқа муассасалар ҳам эга бўла бошлаган.

Мустақил юридик шахс ҳисобланган мазкур ҳайрия муассасалари умумий ном билан “*pieae causae*”, “*pieae corpora*”, “*venerabiles domus*” деб аталган. Бу муассасаларнинг фаолиятини юритиб турувчи ва назорат қилиб турувчи шахслар “*oeconomus*” деб аталар эди. Лекин, рим ҳуқуқи барча юридик шахслар сингари жамиятда мавжуд бўлган мазкур муассасаларнинг ҳуқуқий мақоми тўғрисида муфассал бирор бир таъриф қолдирмаган.

Бугунги кунда муассасалар деб номланган корпорациялар айрим тадқиқотчиларнинг фикрича юридик шахсларнинг айрим турларидан анча кейин пайдо бўлган.

Муассасалар тарихини таҳлил қилар эканмиз, уларнинг вужудга келиши, турлари ва ривожланиб бориши вақт ўтиши билан цивилизация алмашиб турганидек ўзгариб борган. Яъни, илк муассасалар (*alimenta, collegia tenuiorum*) Рим империясининг Ғарбий қисмида – Ғарбий Европада вужудга келган ва бир хил йўналишда ривожланиб борган бўлса, улар эрамизнинг IV асрига келиб Шарқий Рим империяси – Византияда сони ва тури жиҳатдан Ғарбга қараганда анча юқорилаб кетди. Чунки, Ғарбий Рим империяси инқирозга юз тутаётган бир даврда Византия ҳар томонлама ривожланиб бораётган давлат эди⁵.

Эрамизнинг VII асридан бошлаб славян халқларининг ҳам ўз давлатларига асос сола бошлаши билан Византия империяси билан турли жабҳалардаги сиёсий, иқтисодий, ижтимоий алоқалар йўлга қўйилган ва бу алоқаларнинг ривожланиб бориши билан 10-12 аср олдин қадимги Рим давлатида ташкил топган муассасалар энди славян давлатларида ҳам вужудга кела бошлади. Айниқса, X асрда (988 й.) славянларнинг Византиядан христианликни қабул қилиши бу жараённинг янада жадаллашувига асосий туртки бўлди. Шу аснода турли хил муассасалар тўғрисидаги тушунчалар халқлар ўртасидаги маданий, савдо-иқтисодий, диний, сиёсий алоқалар орқали дунёнинг турли мамлакатларига тарқалган. Бу эса муассасаларнинг бошқа давлатларда ҳам ташкил топишига олиб келган.

Ҳозирги замон ҳуқуқ назариясида муассаса деб, фуқаролик муносабатларида ҳуқуқнинг мустақил субъекти сифатида қатнаша оладиган ва аниқ бир мақсад йўлида тижоратга оид бўлмаган фаолият юритадиган ташкилот тушунилади⁶. Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 1 мартдан амалга киритилган Фуқаролик кодексининг 76-моддасида: “Бошқарув, ижтимоий-маданий ёки тижоратчиликдан иборат бўлмаган вазифаларни амалга ошириш учун мулкдор томонидан ташкил этилган ва тўла ёки қисман таъминлаб туриладиган ташкилот муассаса ҳисобланади⁷” деб таъкидланган. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги Қонунни 13-моддасида “Ижтимоий, маданий ва бошқа нотижорат тусдаги вазифаларни амалга ошириш учун жисмоний ва (ёки) юридик шахслар томонидан тузилган нодавлат нотижорат ташкилоти муассаса деб эътироф этилади⁸” деб белгиланган.

⁵ Топилдиев В.Р. Rim huquqi. –Т., Yridik adabiyotlar publish., 2022. 201 б.

⁶ Топилдиев В.Р. (2011). Фуқаролик ҳуқуқи (Ўқув қўлланма). -Т.: Чўлпон номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи, 624.

⁷ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. Расмий нашр. – Т., Адолат., 2018. – Б. 547.

⁸ Ўзбекистон Республикасининг 14.04.1999 йилдаги “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги Қонуни. (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 й., 5-сон, 115-модда)

Муассасалар қаторига давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари, таълим, фан, маданият, соғлиқни сақлаш, спортни бошқариб турувчи ташкилотлар – мактаблар, олий таълим муассасалари, институтлар, касалхоналар, музейлар, кутубхоналар, суд-прокуратура органлари ва бошқалар киради. Муассасалар уларни вужудга келтирувчи субъектларга қараб оммавий (давлат ва маҳаллий ҳокимиятга тегишли) ва хусусий (жисмоний ва юридик шахслар томонидан асос солинган) бўлиши мумкин.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, деярли икки ярим минг йиллик тарихга эга бўлган муассасалар ҳозирги кунга қадар мавжуд бўлган жамият ва давлатларнинг шаклланиши ва ривожланишида ўз таъсир кучига эга бўлган асосий омиллардан бири бўлиб келмоқда. Чунки муассасалар, асосан айнан давлатнинг уларга бўлган эҳтиёжи натижасида вужудга келади. Давлатда мавжуд бўлган муассасаларнинг турлари, фаолияти, ҳуқуқий мақоми ва давлатнинг уларга бўлган муносабати орқали мазкур давлатнинг ижтимоий-сиёсий тузумини ҳамда давлатда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари қанчалик даражада амалга оширилишини билиб олиш мумкин бўлади.

REFERENCES

1. Топилдиев В.Р. Рим ҳуқуқи. –Тошкент.: 2013. Янги аср авлоди, 263 б.
2. Топилдиев В.Р. Рим ҳуқуқи. –Тошкент.: 2013. Янги аср авлоди, 263 б.
3. Римское право: учебное пособие / А.И. Бортенев, О.А. Сергачева, Е.Н. Коваленко; – Волгоград .: 2017.
4. Вологдин А.А. Римское право. – Москва .: Юстиция, 2019. 256 с.
5. Топилдиев В.Р. Rim huquqi. –Т., Yridik adabiyotlar publish, 2022. 201 б.
6. Топилдиев В.Р. (2011). Фуқаролик ҳуқуқи (Ўқув қўлланма). -Т.:Чўлпон номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи, 624 б.
7. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. Расмий нашр. – Т.: Адолат., 2018. – Б. 547.
8. Ўзбекистон Республикасининг 14.04.1999 йилдаги “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги Қонуни. (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 й., 5-сон, 115-модда)

O‘TKIR HOSHIMOV ASARLARIDA BIR SEMALI VA KO‘P SEMALI SO‘ZLARNING
LUG‘AVIY, SEMANTIK VALENTLIK ASOSIDA BIRIKISH USULLARINING
LINGVISTIK TAHLILI

Shermo‘minova Mahliyo

Termiz davlat universiteti talabasi

D.Ergasheva

Ilmiy rahbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7886689>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek tilshunosligida valentlik nazariyasi hamda uning nutq sharoitida qo‘llanilish uslubi, ichki qatlamlarga bo‘lib o‘rganilishi haqida va shu o‘rinda taniqli yozuvchimiz O‘tkir Hoshimov asarlarida valentlik asosida birikkan bir semali va ko‘p semali so‘zlarning ifodalanishi to‘g‘risida qisqacha ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: bir semali, ko‘p semali, tilshunoslik, leksema, lug‘aviy, semantika, sintaktik, valentlik.

LINGUISTIC ANALYSIS OF THE METHODS OF COMBINATION OF SINGLE-
SEMBLE AND MULTI-SEMBLE WORDS IN THE WORKS OF OTKIR HASHIMOV
ON THE BASIS OF THE LEXICAL AND SEMANTIC VALENCE

Abstract. In this article, the theory of valence in Uzbek linguistics and the method of its application in speech situations, its study into internal layers, and here, in the works of our well-known writer O‘tkir Hoshimov, single-semal and multi-semal words combined on the basis of valence are discussed. Brief information on the representation of z is given.

Key words: monosemous, multisemous, linguistics, lexeme, lexical, semantics, syntactic, valence.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СПОСОБОВ СОЕДИНЕНИЯ
ОДНОСЕМОННЫХ И МНОГОСЕМОННЫХ СЛОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
ОТКИРА ГАШИМОВА НА ОСНОВЕ ЛЕКСИЧЕСКОЙ И СЕМАНТИЧЕСКОЙ
ВАЛЕНТНОСТИ

Аннотация. В данной статье теория валентности в узбекском языкознании и способ ее применения в контексте речи, ее изучение во внутренние пласты, а здесь, в произведениях нашего известного писателя О‘ткира Хошимова, односеменные и многосеменные-семальные, объединены по валентному признаку, даны краткие сведения о выражении слов.

Ключевые слова: однозначность, многозначность, лингвистика, лексема, лексика, семантика, синтаксис, валентность.

Tilshunoslikda valentlik nazariyasi o‘tgan asrning 40-yillarida kirib kelgan. Valentlik tushunchasi lisoniy birliklarning ma‘no va mazmun hamda grammatik jihatdan birikish va biriktirish imkoniyatlarini ifodalaydi. Valentlik – ichki imkoniyat, sintaktik aloqa esa uning namoyon bo‘lishidir. Shuningdek, valentlik – til birligimiz, mohiyat, sabab va umumiylikka ega bo‘lsa, sintaktik aloqa – nutq birligi, aloqasi, natija hamda xususiylik imkoniyatidir. Masalan: “ezmoq” leksemasi ko‘p semali valentlik bo‘lib u o‘ziga ma‘no va grammatik jihatdan bug‘doy hamda yurak leksemalarini o‘ziga torta olish imkoniyatiga ega ekanligini ko‘ramiz. Valentlik so‘z birikmalarida hokim va tobe so‘zlarning ishtirokida yuzaga chiqadi. Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan

“bug‘doyni ezmoq” so‘z birikmasida ham tobe va hokim munosabati yetakchi mavqega ega. “ezmoq” leksemasi tortuvchi mavqega ega bo‘lganligi uchun uning valentligi hokim valentlik, unga birikuvchi leksemaning valentligi esa tobe valentlik deb yuritiladi. Lisoniy birliklarda ham ma‘no ham grammatika bo‘lishi kerak. Har bir so‘z birikmasi valentligida ikkisi bir-birini taqozo etib keladi. Shunga asoslanib, valentlik lug‘aviy hamda sintaktik kabi kichik guruhlariga bo‘linadi. Lug‘aviy valentlik – biriktiruvchi hokim qismdagi leksemaning ma‘noviy jihatdan o‘ziga

mos birikuvchi tobe leksemalarini tanlay olishidir. Masalan, “uchmoq” leksemasi “mushuk” leksemasini qabul qila olmaydi. “mushuk uchdi” so‘z birikmasida grammatik jihatdan noqislik bo‘lmas-da, ammo ma‘no va mazmun jihatdan talabga javob bermaydi. Chunki “uchmoq” faqatgina qushlarga xosdir va bu bir semali leksema hisoblanadi.

Semantik valentlik – leksemalarning semantik bog‘lanishi bevosita so‘z turkumlari doirasida mantiqan hamda grammatik jihatdan bog‘lanishni yuzaga chiqaradi. Shundan kelib chiqadiki, muayyan so‘zning o‘z so‘z turkum doirasidagi yoki boshqa so‘z turkumlariga aloqador leksemalar bilan birikishi uning semantik imkoniyatiga ko‘ra sodir bo‘lsa, birikuvchi va biriktiruvchi so‘zlarning o‘zaro munosabati kelib chiqadi. Masalan: qizil olma, qora ruchka, tez yurmoq, beshta bola. Bundan kelib chiqadiki, sintaktik munosabat asosida semantik munosabat yotadi. Shunday qilib, so‘zning semantik valentligi nutqda so‘zlarning kommunikativ birliklarni hosil qilinishida paydo bo‘lmaydi, balki u so‘zda, uning ichki substansiyasida azaldan mavjud bo‘lib yuzaga chiqishga tayyor turgan zaxira maydonida bo‘ladi.

Tilshunosligimizda leksemalar bir semali hamda birdan ortiq semali (ko‘p semali) leksemalarga bo‘linadi. Leksema faqatgina bir ma‘noni ifodalasa u bir semali leksema deyiladi (quyosh, daraxt, qalam) Agarda leksema ko‘p semali bo‘lsa bitta so‘z ikki gapda ikki yoki undan ko‘proq tushunchani ifodalashi mumkin. Masalan: “qoyil” so‘zi doirasida ko‘rib chiqamiz. (Qoyil dars, qoyil ayol) bu yerda “qoyil” leksemasi “ajoyib, zo‘r, tasanno” ma‘nolarida kelsa, unga “bo‘lmoq, qolmoq” fe‘llarini qo‘shib qo‘shma fe‘l yasab yangicha bir ma‘no hosil qilish qobiliyatiga ega. (Do‘stimning ishiga qoyil qoldim).

O‘zbek adabiyotining yirik namoyondasi, barchamiz uchun sevimli bo‘lgan, o‘zining sermahsul asarlari bilan qalbimizdan joy olgan, taniqli yozuvchimiz O‘tkir Hoshimov o‘z asarlarida kitobxonda emotsion ruhni kuchaytirish hamda baddiy ta’sirchanlikni yuzaga chiqarish uchun bir semali va ko‘p semali so‘zlardan atroflicha foydalangan. Xususan, uning “Daftar hoshiyasida bitiklar” asaridagi bir semali va ko‘p semali so‘zlarning birikish jarayonini lingvistik tahlil metodiga asoslanib ko‘rib chiqdik.

“Har kim o‘z aravasini o‘zi tortsa” sarlavhasi bilan boshlanuvchi mikromatnda “Etikdo‘zni sartarosh qilsangiz, odamning boshiga mix qoqadi” (43-bet) gapida “qoqmoq” leksemasi ko‘p semali (boshiga mix qoqmoq – ko‘chma ma‘no, gilam qoqmoq – o‘z ma‘nosida).

“Dastxat” nomi bilan boshlanuvchi sarlavhada “Dasturxon to‘kin edi. Shirinliklar... Bolalarning o‘zi pishirgan kulchalar... Tomog‘im xippa bo‘g‘ilib, suv ham o‘tmay qoldi. Keyin konsert qo‘yishdi” (43-44-betlar) misrasidagi “qo‘ymoq” leksemasi ko‘p semali (tuxum qo‘ymoq – o‘z ma‘nosida, konsert qo‘ymoq – ko‘chma ma‘no).

“Haqiqat sinmaydi...mi?” sarlavhasi bilan boshlanuvchi “Uning hech nimani ifodalamaydigan yuzida bir soniya, atigi bir soniya tabassum paydo bo‘ldi” (47-48-betlar) gapida

“tabassum paydo bo‘ldi” leksemasi bir semalidir, chunki kulmoq, tabassum qilmoq faqatgina insoniyatga xos.

“Burch” sarlavhasi bilan boshlanuvchi matnda “Hatto bulbul ham bola ochganidan keyin sayrashni bas qilib, polaponlariga yemish tashiydi” misralarida ham bir semali, ham ko‘p semali leksemalar mavjud. Bu yerda “sayramoq leksemasi faqatgina qushlar va ularning turlarini o‘ziga tobelantirib kela oladi, boshqa jonli mavjudotlarga va jonsiz predmetlarga mazmun jihatdan birikish qobiliyatiga ega emas. Shuning uchun, “sayramoq” leksemasini bir semali leksemalar qatoriga qo‘shamiz. Ushbu gapdagi “tashimoq” leksemasi ko‘p semali (yemishni tashimoq – o‘z ma‘nosida, gapni tashimoq – ko‘chma ma‘noda). “Asl aynimas” sarlavhasidagi “It tumshug‘ini suqqani bilan daryo xarom bo‘lib qolmaydi. Nomard tosh otgani bilan tog‘ qulab tushmaydi” satrida “tumshuq” so‘zi ko‘p semali (qushning tumshug‘i – o‘z ma‘nosida, itning tumshug‘i – ko‘chma ma‘noda).

“Deylik konsertga tushdingiz. Sozanda soz chalyapti, xonanda qo‘shiq aytyapti.” (222-bet). Ushbu misralarda ham bir semali va ko‘p semali leksemalar mavjud. Xususan, “tushmoq” leksemasi ko‘p semali (konsertga tushmoq – ko‘chma ma‘no, pastga tushmoq – o‘z ma‘nosida). Yana chalyapti hamda qo‘shiq aytmoq leksemalari bir semalidir. Chunki soz chalmoq, kuylamoq leksemalari insonlarning shu so‘zlarga oid kasb egalarinigina mazmuniy jihatdan tobelantirib keladi. “Talantsiz yozuvchi tovuqqa o‘xshaydi! Yong‘oqdek tuxum tug‘adi-da, qaqog‘lab olamni buzadi” (226-bet). Keltirilgan gapda “qaqog‘lamoq” leksemasi faqat tovuq va xo‘rozga mansubligi uchun bir semali hisoblanadi. “Ammo o‘zbek tilida “muhabbat” degan so‘z shu qadar rango-rang ma‘nolarga egaki, hayratda qolasiz!” (228-bet). “hayratda qolmoq” leksemasi faqat ongli mavjudot insoniyatga xos holat hisoblanadi. Shu sababli yuqoridagi gapimizda ham bir semali leksemani uchratishimiz mumkin.

Xulosa o‘rinda shuni keltirib o‘tishimiz kerakki, so‘zning nutqda o‘rganilishi, uning boshqa so‘zlar bilan birikish imkoniyati, semantik jihatdan tuzilishi hamda birikish semantikasini yuzaga chiqarish uchun muayyan so‘z va so‘z qoliplarini talab etishi valentlik nazariyasining o‘zagidir. Shu o‘rinda, ushbu hosil qilingan so‘z birikmalarida bir semali va ko‘p semali so‘zlarning ifodalanishi sintagmalarning ta‘sirchanligini oshiradi. Ushbu fikrimizning isboti sifatida yuqorida mikromatnlarda so‘zlarning birikish jarayonlarini lingvistik tahlil asosida ko‘rib chiqdik.

REFERENCES

1. R.Sayfullayeva “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” Toshkent – 2020. 2. B.Mengliyev “Hozirgi o‘zbek tili” Toshkent – 2018.
2. O‘tkir Hoshimov “Daftar hoshiysidgi bitiklar” Toshkent – 2018.
3. Ergasheva D.A. “Odil Yoqubov asarlarida inson ruhiy holati ifodalanishining lisoniy manzarasi // Сўз санъати халқаро журнали Тошкент, 2020 . №1, 2-јилд. ISSN: 2181-9297 Doi Journal 10.26739/2181-9297. – В. 99-103. (10.00.00 № 31)

TO'G'AY MURODNING "OT KISHNAGAN OQSHOM" ASARIDAGI BARQAROR
BIRIKMALARNING LINGVISTIK TAHLILI (FRAZEOLOGIZM VA MAQOLLAR
MISOLIDA)

Ergasheva Mahliyoxon Shavkatjon qizi

Termiz davlat universiteti 2-kurs talabasi

Ergasheva Dilrabo

Ilmiy rahbar:

Termiz davlat universiteti o'qituvchisi (Phd)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7886733>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Tog'ay Murodning "Ot kishnagan oqshom" asarida keltirilgan iboralar va maqollarning lingvistik tahlili berib o'tiladi.

Kalit so'z: barqaror birikmalarning, maqol, ibora, To'g'ay Murod, lingvistik tahlil.

LINGUISTIC ANALYSIS OF STABLE COMPOUNDS IN TOGAY MURAD'S WORK
"OT KISHNAGAN AKSHOM" (AS EXAMPLES OF PHRASEOLOGY AND
PROVERBS)

Abstract. In this article, a linguistic analysis of phrases and proverbs from Togay Murad's work "The Night of the Night of the Horse" is given.

Key word: stable combinations, proverb, phrase, Togay Murad, linguistic analysis.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ УСТОЙЧИВЫХ СОЕДИНЕНИЙ В
ПРОИЗВЕДЕНИИ ТОГАЯ МУРАДА «ОТ КИШНАГАН АКШОМ» (НА
ПРИМЕРАХ ФРАЗЕОЛОГИИ И ПОСЛОВИЦ)

Аннотация. В данной статье проводится лингвистический анализ фраз и пословиц из произведения Тогая Мурада «Ночь, когда чихнула лошадь».

Ключевые слова: устойчивые сочетания, пословица, словосочетание, Тогай Мурад, лингвистический анализ.

O'zbek yozuvchisi Tog'ay "Ot kishnagan oqshom" asarini lingvistik tahlil qilar ekanmiz unda qo'llanilgan barqaror birikmalar albatta, e'tiborimizni tortadi. Yozuvchi o'zining bu asarida ibora va maqollardan o'z o'rnida va unumli foydalangan bu esa asarning yanada badiiyliginiva serqirraligini oshirishga yordam bergan.

Til, falsafa va badiiy ijodning o'ziga xos hodisasi sifatida yuzaga kelgan xalq maqollari folklorning ixcham shakl, ammo teran mazmunga ega bo'lgan bir janrdir.

Millatga har bir qaytarilgan ruh kitobxonga "yuqadi". Shu jumaladan, "Ot kishnagan oqshom" asarida ham sevgi, yurt, millat tushunchalari qoliplangan so'zlar shaklida emas, tabiiy, oddiy, kamtarona, ming yillar mobaynida shakllangan madaniyat qanday bo'lsa, sof tuyg'ular ham shunday singdirilishi maqol va iboralar orqali o'z aksini topadi. Aynan kommunikativ niyatning maqollar orqali yetkazib berilishini ushbu asarda ko'rishimiz mumkin. Grammatik jihatdan gap holda shakllangan, xalq donishmandligi mahsuli bo'lgan barqaror birikma maqol deyiladi. Maqollar yaxlit holda yashaydi va xalqning ma'naviy boyligi hisoblanadi. Faqat shu jihatdan ular lisoniy imkoniyat sifatida baholanib, lisoniy birliklarga xos xususiyatlarga ega deyiladi. Misol: To'g'ri o'zadi, egri ozadi.

Ikki va undan ortiq so'zlarning o'zaro barqaror munosabatidan tashkil topgan, nutq jarayoniga tayyor holda olib kiriluvchi, til egalari xotirasida imkoniyat sifatida mavjud bo'lgan til

birliklari barqaror birikmalar deyiladi. Barqaror birikmaning bir guruhi tarkibidagi soʻzlar maʼno jihatdan uygʻunlashib, mazmuniy yaxlitlikni vujudga keltiradi. Koʻpincha maʼnosi bir soʻzga teng va koʻchma maʼnoda boʻladi. Soʻzning bunday barqaror bogʻlanmasi ibora (frazeologik birlik, frazeologik birikma, frazeologizm)dir.

Barqaror birikmalarining eng xarakterli belgilari quyidagilar:

1. Nutq jarayoniga qadar tilda mavjudlik: nutqqa tayyor holda olib kirishlik.
2. Maʼno butunligi.
3. Tuzilishi va tarkibining barqarorligi.

Barqaror birikmalardan oʻrinli foydalanish nutq goʻzalligini taʼminlaydi, shuning uchun ular nutqimiz koʻrki hisoblanadi. Barqaror birikmalarni oʻrganuvchi tilshunoslik boʻlimi paremiologiya (lot. Parema- barqaror, logos- taʼlimot), barqaror birikmalar lugʻatini tuzish muammolarini oʻrganuvchi boʻlimi esa paremiografiya (lot. Parema-barqaror, grapho – yozaman) sanaladi.

Barqaror birikmalar nutqqa tayyor holda olib kirilishi, tarkibiy qismlarining barqarorligi belgisiga koʻra umumiylikni tashkil etsa ham, maʼno butunligi nuqtayi nazaridan turlichadir. Shunga koʻra barqaror birikmalar quyidagi guruhlarga boʻlinadi:

1. Frazeologizmlar.
2. Maqol va matallar.
3. Aforizmlar.

Qismlari qatʼiy bir qolipga kirib, barqarorlashgan, koʻchma maʼno anglatib, gapda butunligicha bir boʻlak vazifasida keladigan, obrazli, jozibali barqaror birikma, frazeologik birikma (ibora) deyiladi:

Eshon mayizning tagiga turna ekibdi (“tugatmoq”). “Ot kishnagan oqshom” asarida keltirilgan iboralar: 1. Parvoyi falak boʻlmoq–xayol surmoq, beparvo.

Parvoyim falak boʻldi yuraverdim, onamga aytmadim.(104-bet). Millitsionerlar parvoyi falak boʻldi. Begʻam–begʻam choy ichdi.(163-bet). 2. Hafsalasi pir boʻlmoq–umidsizlikka tushmoq.

Ayniqsa, pochtachidan hafsalam pir boʻldi.(105-bet).

3. Koʻngilni keng qilmoq–har narsaga siqilavermaydigan, tashvish tortmaydigan. Koʻngilni keng qiling, ot tepkisi ot koʻtaradi.(117-bet).

4. Oyogʻi yerdan uzilmoq–ketishni toʻxtatmoq.

Koʻzlarim otilib chiqib ketayotganday boʻldi, oyogʻim yerdan uzildi.(122-bet).

5. Koʻngli gʻash boʻlmoq–tashvishli, bezovta, notinch.

Koʻnglim gʻash boʻlib yuradi.(123-bet).

6. Qildan qiyiq chiqarmoq–aybi yoʻq odamdan ayb qidirmoq. Biror bir bahona izlayman. Qildan qiyiq chiqaraman.(123-bet).

7. Tishini tishiga qoʻymoq–sabr qilmaslik, zoʻrgʻa chidab turmoq.

Boshim gʻuvillab qoldi. Tishimni tishimga qoʻyib chidadim.(130-bet). Tishimni tishimga qoʻydim, yuzlarim lovullab ketdi.(208-bet).

8. Yuragi tovoniga tushmoq–qoʻrqib ketmoq. Samolyot bir pasaydi, bir koʻtarildi, yuragim tovonimga tushib ketgaday boʻldi. (149-bet). 9. Toqati toq boʻlmoq–sabr kosasi toʻtoʻlmoq.

Toqatim toq boʻldi. Zardam qaynadi.(180-bet).

10. Otni suvga olib borib, quruq qaytarib kelish–aldab ketmoq.

Bunday vaqtda otni yoʻldan qayirish insofdan boʻlmaydi. Otni suvga olib borib, quruq qaytarib kelish boʻladi.(190-bet).

“Ot kishnagan oqshom” asarida keltirilgan maqollar: 1. Kambag‘alni tuyaning ustida it qopar. Ich-ichidan kuydi. Aytib yig‘yig‘ladi. Kambag‘alni tuyaningustidaitqopadi, degani shudadedi.(104-bet).

2. Ko‘rpasiga qarab oyoq uzatmoq.

Otangani ko‘rdim-ahmadi forig‘, onangni ko‘rdim-tovoni yo‘riq, ko‘ko‘rpangga qarab oyoq uzat-dedi. (109-bet).

3. El og‘ziga elak tutib bo‘lmas.

Birodarlar, el shunday! El og‘ziga elak tutib bo‘lmaydi.(109-bet).

Chinniday gapni tuyaday qilib gapiradi. El og‘ziga elak tutib bo‘lmaydi. (200-bet).

4. Otni boqsang qo‘shib boq, suvini tashib boq.

“Otni boqsang qo‘shib boq, suvini tashib boq!” Xo‘sh nima bo‘pti?.(114-bet). 5. Ot tepkisini ot ko‘tarar.

Ko‘ngilni keng qiling, ot tepkisini ot ko‘taradi.(117-bet).

6. Yolg‘iz otning changi chiqmas, changi chiqsa ham dong‘i chiqmas.

Birodarlar, yolg‘iz otning changi chiqmas, changi chiqsa-da dong‘i chiqmaydi!.(136-bet).

7. Qazisan, qartasan, asli naslingga tortasan.

Qazisan, qartasan, asli naslingga tortasan. Tording aslingga! Ket!-dedim.(180-bet). 9. Osmon olis, yer qattiq.

Ko‘zim osmondaligicha qoldi. Osmon olis, yer qattiq bo‘ldi...(209-bet).

Tog‘ay Murodning “Ot kishnagan oqshom ” qissasidagi bir necha misollarni tahlil qildik. Asarda ishlatilgan iboralar va maqollar bugungi kunda ham xalq tilida sermahsul ishlatilini b kelinmoqda. Lekin ba‘zi birlari borki, ular xalq tilida kam ishlatiladi. Masalan, kambag‘alni tuyaning ustida it qopadi maqoli bugungi kunda xalq tilida kam qo‘llaniladi.

Xulosa o‘rinda shuni aytish mumkinki, ibora va maqollarni o‘z ichiga olgan badiiy asarlarni tahlil qilish kitobxonlarni badiiy asarga bo‘lgan qiziqishini yanada oshiradi va asardagi g‘oyani yanada yaqqol ochib berishga yordam beradi. Shuningdek, ibora va maqollarni o‘rganish kitobxonlarning savodxonligini shu bilan birgalikda so‘z boyligini ham oshirishda muhim vazifa bajaradi.

REFERENCES

1. B. Mengliyev. ”Hozirgi o‘zbek adabiy tili” T:”Tafakkur bo‘stoni”2018
2. T. Murod. ”Ot kishnagan oqshom” T: “Sharq”nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent–20009.
3. Sh. Rahmatullayev. ”O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati”.

**FARTLEK USULINI QO‘LLASH ORQALI O‘RTA MASOFAGA
YUGURUVCHILARNI INNOVATSION TEXNALOGIYA YORDAMIDA
TAYYORLASH SAMARADORLIGINI OSHIRISH**

F.Ch.Ziyayev

O‘ZDJTSU O‘qituvchi

A. M.Sapayeva

O‘ZDJTSU II-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7894329>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada uzoq masofaga yuguruvchi sportchilarda tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirishda ularning maxsus tezkor-kuch sifatlarini, ularni rivojlantirish usuliyatini aniqlashda o‘quv-trenirovkalardagi mashq yuklamalarini ishlab chiqish va ularni rivojlantirish usuliyati bo‘yicha trenirovka jarayoni o‘rganish yoritilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Tezkor-kuch, sifat, usuliyat, rivojlantirish, trenirovka, Antropometrik o‘lchovlar.*

**ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТРЕНИРОВОК БЕГУНОВ НА
СРЕДНИЕ ДИСТАНЦИИ ПО ИННОВАЦИОННОЙ ТЕХНОЛОГИИ МЕТОДОМ
ФАРТЛЕК**

***Аннотация.** В данной статье рассмотрены вопросы развития скоростно-силовых качеств у спортсменов на длинные дистанции, их специальные скоростно-силовые качества, методика их развития, разработка физических нагрузок в тренировочных занятиях, изучение тренировочного процесса по методике их развитие.*

***Ключевые слова:** Быстродействие, качество, методология, разработка, обучение, Антропометрические измерения.*

**IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF TRAINING MIDDLE DISTANCE
RUNNERS USING INNOVATIVE TECHNOLOGY USING THE FARTLEK METHOD**

Abstract.

***Key words:** Speed, quality, methodology, development, training, Anthropometric measurements.*

***Dolzarbliigi:** Bugungi kun sport amaliyotida iste’dodli sportchilarni tayyorlash masalasiga yangicha nazar bilan yondashish zaruriyatini tug’dirmoqda. Ushbu zaruriyat ayniqsa yugurishda yaqqol ko‘zga tashlanadi. Yuguruvchilarimiz jahon sport maydonlarida muhim g‘alabalarni qo‘lga kiritib kelmoqda. Ammo erishilgan yuksak o‘rinlarni saqlab qolish uchun trenirovka jarayonini takomillashtirishga qaratilgan tadqiqotlarni davom ettirish zarur bo‘ladi. Yuguruvchilar va zahira tayyorgarligini takomillashtirishning yangi mashg‘ulot yuklamalarini oqilona rejalashtirish, nazorat qilish muammosini hal etish bilan bog‘liq.*

Sport fani sohasining taniqli olimlari ta’rificha, sport tayyorgarligi jarayonida mashg‘ulotlarni rejalashtirishda, ayniqsa, sport yugurishida mahoratli sportchilar zahiralarni va malakali sportchilarni tayyorlashda mashg‘ulotlar shiddatini, mashq samaradorligini kuchaytirish mazmuni bo‘yicha har xil nuqtai nazardagi fikrlar farki kuzatilmoqda. Shu nuqtai nazarlarda mavjud kamchiliklarni bartaraf etish yuzasidan ilmiy-uslubiy yondashish natijasida sportchilarning xalkaro musobaqalardagi ishtirokini va yuqori natijalarga erishishlarini ta’minlashda sport tayyorgarligi mashgulotlarining samaradorligini oshirish bugungi kunda sport

amaliyotida dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu jumladan, mutaxassislar tomonidan o'rganilgan va ishlab chiqilgan maxsus va musobaqaoldi tayyorgarlik mashg'ulotlari yuklamalari kattaligi va yo'nalishi ilmiy asoslangan mashg'ulotlarga bo'lgan etiyojni ko'rsatmoqda. Sport mashg'ulotlari jarayonida rasional yuklamalarni bajarish, ish hajmini oshirish borasida mikrosikllarga asoslangan optimal dasturlar tuzilishi, har bir mashg'ulot vazifasi samaradorligini takomillashtirish masalasi sport amaliyotida katta o'rin tutadi. Shu singari, malakali yuguruvchilar guruhlariga rejalashtirilgan mashg'ulotlarni, turli kattalikdagi va yo'nalishdagi yuklamalar bilan olib boriladigan mashg'ulotlarni rasional darajada muvofiqlashtirish, kuniga bir yoki ikki marta mashg'ulot o'tkaziladigan mashg'ulotlar bosqichlarining asosiy uslubiy tamoyillarini rejalashtirish usullari va tuzilishi yetarlicha aniqlanmagan.

Dunyo miqyosida yengil atletika turlarining sur'ati jadal oshib bormoqda. Zero bu yengil atletikalarning jismoniy tayyorgarlik darajasini doimiy o'sib borishi bilan bog'liq bo'lib, shu orqali sport yutuqlari ko'lami ortib bormoqda. Ushbu omil yengil atletika bo'yicha zaxiralarni ta'minlash bilan birga yosh yengil atletikalarning jismoniy tayyorgarligiga ham yuqori talablarni qo'yadi, bu esa yosh yengil atletikalarning jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish va ularning o'quv mashg'ulotlari sifatini yaxshilash talabini keltirib chiqaradi. Shuni inobatga olgan holda umumta'lim maktablarida yengil atletika to'garaklarini tashkil etish va ularda shug'ullanuvchi o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirish ham dolzarb masalalardandir. Tashkil etilgan yengil atletika to'garaklarida shug'ullanuvchi o'quvchilarining harakat samardorligi ularning jismoniy tayyorgarligining ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi. Zamonaviy yengil atletikada jismoniy tayyorgarlik darajasini muntazam nazorat qilish umumta'lim maktablari o'quvchilarining jismoniy tayyorgarligining yuqori darajada bo'lishi uchun ham xizmat qilishi zarur va bunda ularning jismoniy tayyorgarligi va jismoniy rivojlanishi zamon talablariga mos bo'lishi asosiy omillardan hisoblanadi.

O'RTA MASOFAGA YUGURUVCHILARDA FARTLEK USULINI QO'LLASH

Chet el Murabbiylari Fartlek, bu tezkor o'ynash degan manoni anglatadi doimiy mashgulotlar bilan intervalli mashgulotlar fartlek yugurish bu uzoq masofaga yugurishning juda odiiy shakli .Fartlek mashgulotlari shunchakiy sekin yugurish davrlari bilan aralashtirilgan tez yugurish davrlari deb ta'riflanadi Sportchining tayyorgarligi beshga bo'linadi: jismoniy, texnik, taktik ruxiy va fartlek tayyorgarlikdir. Xar bir bo'limda ikki tomon (umumiy va maxsus) ajralib turadi, ularda tayyorgarlik va sistemalarning qo'llanilishi nazariy va amaliy yo'nalishlarga ega bo'lishi mumkin.

Jismoniy tayyorgarlik xarakatli sifatlarini tarbiyalashga bog'liq bo'lib, u sportchiga zarur tezlik, kuch xar tomonlama rivojlanishga va sog'likni mustaxkamlashga yordam beradi. Shuning uchun biz quyida UJT-umumjismoniy tayyorgarlik, MJT- maxsus jismoniy tayyorgarlik, texnik, taktik, nazarit sifatlarini va forma (jismoniy tayyorgarlikning yuqori cho'qqisi) xaqida fikr yuritimiz:

Fartlekslar yuguruvchilarning tanasi yuqori darajada ushlab turushadi , shunda ular musobaqada belashishlari mumkin fartlek yugurish mashqlarini odatiy tartibda bajarishi mumkin yugurishda maksimal darajada foydalanishda maksimal darajada foydalanishda ishlatiladigan muskullar tendonlar nervlar va boshqalarni ushlab turadi ,boshqacha qilib aytganda fartlekslarni muntazam ravishda amalga oshirishda tananggizni musobaqaga qadar o'z fo'masini saqlab qolishi uchun yetarlicha kuchli qiladi .Yugurish paytida yuguruvchilarning tanasi uglevod va yog'

birikmasidan foydalanadi tezroq fetabalizimga nisbatan ko'proq uglevod va mashqlar qancha uzoq davom etsa ,nisbatan ko'p yog'lar.Fartlek mashqlari har ikkala energiya manbalaridan foydalanishga moslashishga imkon beradi va yog almashuviga kerakli moslashuv sekinroq vaqtlarda sodir bo'ladi bundan tashqari o'zgaruvchan tezlik yurak-qon tomirlarining chidamliligini bir xil vaqt va umumiy masofada bir maromda yugurishdan ko'ra yaxshiroq yaxshilaydi.

Faetlekslar har xil turdagi sportchilar ehtiyojlariga mos ravishda maxsus tayyorlangan bo'liishi mumkin masalan basketbolni o'z ichiga oladi bu yerda tez tanaffuz paytida maksimal kuch sarflash kerak fartlek turlari va vaqtini o'gartirish mumkin va futbol kabi boshqa sport turlari uchun ham amalga oshirilishi mumkin .Interval qisqa shidatli harakatlar so'ngra tiklanish vaqti teng yoki biroz ko'proq vaqtga to'ri keladi ,qisqa tezlikda portlash tugagach yuguruvchi bu tempni zo'rg'a ushlab turadi .Fartlekslar farqli o'laroq intervalli yugurishlar ancha tuzilgan odatda aniq va uzoq masofalarda tez va sekin harakatlanishlarni yugurish , intervalli yugurish va templi yugurishlar shundan iboratki temp yugurishlari belgilangan vaqt davomida biroz tez suratni saqlab turadi individuall yugurishlar bita tezlikni ushlab turish o'rniga sprintlar va sekin uchastkalarini almashtirishdan iborat . Ushbu mashq tezkor undan tezkor qisimlar uzunligi turlicha bo'ladi asosan sportchilar oz miqdordagi mashg'ulotni og'ir tempda olib boradilar

Umumiy jismoniy tayyorgarlik UJT(xar tomonlama) tog'ridan-to'g'ri musoboqa patensialiga kirmaydigan xarakterli sifatlar majmuini tarbiyalashga xizmat qiladi. Biroq UJT evaziga sportchi keyingi texnik tayyorgarlik uchun zarur xarakterli bilim va uquvlar zaxirasiga ega bo'lgan hamda maxsus jismoniy, texnik va taktik tayyorgarlikning samarali olib borishi uchun yordam beradigan maxsus bosqichni o'ziga ta'minlaydi.

Maxsus jismoniy tayyorgarlik – MJT sportchiga musoboqa sharoitida samarali qatnashish imkoniyatini ta'minlovchi xarakterli MJT to'g'ridan-to'g'ri sport imkoniyatiga tegishli va tabiiyki, sport tayyorgarlik natijasiga ta'sir etadi. Tayyorgarlikning bu turi maxsus tayyorgarlik va musoboqali mashqlar yordamida olib boriladi.

Chidamlilikni rivojlantirish. Chidamli bo'lish yengil atletikachilarga faqat musoboqalarda qatnashish vaqtida emas, balki katta hajmdagi musoboqalar ishini bajarish uchun xam kerak. U organ sistemalarining (ayniqsa markaziy nerv sistemalari va musqul apparatlarining) tayyorganlik darajasiga sport texnikasining takomillashtirish darajasiga va xarakterlarni tejamli bajara bilishga bog'liqdir. .Fartlek mashqlari yuqori intensiv intervallik mashg'ulotlardan farq qiladi,chunki ular vaqt bo'yich tuzilmagan shuning uchun siz o'zingizning mashg'ulotlaringizga turli xil tezkor tezliklarni qo'shishingiz mumkin yuguruvchilar turli xil fartlek mashqlarni bajarishdan zavq olishlari mumkin uzoqdan ko'rgan to'xtash belgisiga yoki daraxtga yugurish kiradi ,yoki yaqinlashib kelayotgan tepalikka qanchalik tez yugurishingizni ko'rish kabi o'zingizga qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin bo'lgan fartlek mashqlari sizning tezligingiz va chidamliligingizni yaxshilashga yordam beradi. Maqsad butun mashq davomida ishlashni davom ettirish bo'shqa mashg'ulotlarda topishingiz mumkin bo'lgan vaqt oraliq'ida yurish yoki to'xtash yo'q ammo ko'proq mslashuvchanlik mavjud bo'ladi.Masalan siz butun mashqni 30 soniya davomida bajarish o'rniga turli xil masofalarga yugursangiz yoli har bir oraliqa yugurishingiz mumkin ushbu doimiy mashg'ulotlar yuguruvchilar uchun foydali bo'lishi mumkin chunki bu sizning tezligingizni yaxshilashga yordam beradi 2015-yilda 18 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan

sportchilar o'rtasida o'tkazilgan bir tadqiqotshuni ko'rsatadiki 6 haftalik fartlek mashg'ulotlari ularning yaxshilanishiga yordam berdi.

- chidamlilik
- chaqonlik
- qadam chastotasi
- kuch
- mushaklarning elastikligi

Tadqiqotlar shuni ko'rsatidiki siz o'zingiz yoqtirgan mashqlar bilan shug'ullanishingiz mumkin fartlek mashqlari odatdagi yugurish tartibini almashtirishning qiziqarli usuli bo'lishi mumkinligi sababli siz odatdagidan ko'ra ko'proq yugurayotganingizni sezishingiz mumkun fartlek mashqlarida siz yugurishingizga qisqa tezlikni qo'shasiz keyin navbatdagi tezligingizga qadar qulay tepda yugurasiz

Belgilangan joylarga yugurish individual fartlek

- Isitish uchun 5-10 daqiqada yugurish yoki yugurish tezligidan boshlang.
- Oldinda turgan to'xtash belgisi yoki bino kabi masofani bosib o'tib tezlikni ko'taring 20-60 soniya tezlikni maqsad qiling lekin har bir portlash aniq vaqtga to'g'ri kelmasligi kerak.

- Bundan kabi tashqari, siz o'zingiz kutib turgan tepalikka yugurish yoki pastga tushush qiyinchiliklarni ham berishingiz mumkun

- Tezligingizdan so'ng nafsingizni tinglangunicha yana bir necha daqiqaga qadar yugurib yuring.

- Taxminan 20 daqiqa o'zgaruvchan tezlikni va harakatni takrorlang agar siz uzoqroq masofaga yugurish bo'yicha ko'proq tajribaga ega bo'lsangiz uzoqroq yugurishingiz mumkin.

- 5 daqiqali yugurish bilan sovub turing.

Rahbarga ergashing guruh fartlek

- Isitish uchun 5-10 daqiqada yugurish yoki yugurish tezligidan boshlang.
- Bitta yuguruvchi tezlikni oshirib yetakchi o'rinni egallaydi boshqalari esa orqalarida bitta fayil qatorida yuguradilar

- Yetakchi yugurish ushbu tezlikni hohlagan vaqtgacha ushlab turishi mumkin ammo bu bir necha daqiqadan oshmasligi kerak.

- Yetakchi yugurish bir necha daqiqaga yugurish yoki qulay tezlikni pasaytiradi.
- Chiziq orqasidagi yuguruvchi oldinga yuguradi va tezlik yetakchisi vazifasini bajaradi.
- Yuguruvchilar 20-30 minut davomida tezlikni sakrash va yugurish usulini qollashda davom etmoqdalar /

- 5-10 daqiqalik oson yugurish bilan sovush.

Fartlek yugurish bo'yicha maslahatlar

Fartlek moslashuvchan va tuzilmasiz ishlab chiqilgan barcha darajadagi sportchilar yuguruvchilar fartlek mashqlarida qatnashishlari mumkun.

Yagi boshlovchilar uchun tezlik bilan mashq qilishniboshlashni istagan yuguruvchilar uchun fartlek yaxshi imkoniyadir.

- Tezlikni ko'taring tezlik oraliq'ida to'liq ishlaydigan sprintda chopish shart emas buning o'rniga tezlikni qisqa masofaga ko'tarishni maqsad qiling

- Masofadan diqqatga sazovor joyni tanlang. Oldingizda daraxt yoki po‘chta qutisini qidirib toping va unga tezroq yuring

- Vaqtingizni belgilash uchun musiqadan foydalaning. Siz fartlek mashqingizni tinglayotgan musiqangiz bilan birlashtirishga harakat qilishingiz mumkin. Masalan, qo‘shiqning xo‘r qismida tezlikni oshirishni maqsad qiling agar siz eshitish vositasi bilan yugurish yo‘lakchasida ishlayotgan bo‘lsangiz bu yaxshi variant .

Ko‘proq tajribali yuguruvchilar uchun fartlek haliham tezlikni oshirishning ajoyib usuli bo‘lishi mumkin

- 80 foiz tezlikni maqsad qiling tezlik qismida musobaqa tezligingizni kamida 80 foizini bajarishga harakat qiling

- Masofadan foydalaning yoki vaqtdan foydalaning fartlek yugurishda o‘zingizni qulay his qilsangiz siz to‘liq tezlikda yugurayotgan masofani yoki vaqtni ko‘paytirib o‘ynashingiz mumkin.

- Juftlashing va navbat beringsiz do‘stingiz yoki guruhingiz bilan mashq qilishingiz va navbatma-navbat bir-biringizga tezlikni oshirishingiz mumkin.

Fartlek va boshqa tezkor mashg‘ulotlar fartlek tezlikni mashq qilishning tepli yugurish va intervalli mashqlar kabi boshqa turlaridan farq qiladi. Tempo mashqlari ular malum bir poyga vaqtini yoki tezligini yaxshilashni xohlaydigan yuguruvchilar uchun mo‘ljalangan . Intervalli mashq jismoniy mashqlar paytida yuguruvchilar belgilangan vaqt davomida kuchli harakatlarda (80-90 foiz harakatlarda) yugurishni maqsad qilishadi so‘ngra yugurish yurish yoki nafas olish uchun to‘xtash masalan 2 minut tezlikda yugurish keyin 2 minut tiklanish siz buni malum bir necha marta yoki jami 20 daqiqa davomida takrorlaysiz.

Fartlek qanday taqoslanadi, tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki ,fartlek mashg‘ulotlari vaqt oraliqidagi yoki vaqt teplari bilan taqoslanganda ayniqsa muvofiqlashtirishni yaxshilash uchun yaxshi sinovdan o‘tgan.2014 yilda o‘tkazilgan bir tadqiqotda fartlek mashg‘ulotlari ko‘llejkararo erkaklar futbolchilari gurihi bilan doimiy yugurish va intervalli mashg‘ulotlar kabi mashq mashg‘ulotlar bilan taqqoslangan.12 hafta davomida fartlek mashg‘ulotlarida qatnashgan sportchilar doimiy yuguruvchilarga va mashq qilmaganlarga qaraganda tezlik va muvofiqlashtirish bo‘yicha yaxshiroq sinov o‘tkazdilar fartlek guruhiga ham intervalli mashg‘ulotlar guruhiga o‘xshash sinov o‘tkazdi.Qaysi turdagi mashg‘ulotlarni eng yaxshi deb aytish qiyin bo‘lsada haftalik mashg‘ulotingizda turli xil mashqlarni bajarishga harakat qiling bu sizni barkamol yuguruvchiga aylantiradi va umumiy jismoniy tayyorgarlikni yaxshilaydi bundan tashqari xilma xillik sizni rag‘batlantirishi mumkin.

Chidamlilik deb - qaysidir bir faoliyat davomida charchashni yengish qobiliyatiga aytiladi.

Chidamlilik umumiy va maxsus bo‘ladi. Umumiy chidamlilik xar qanday sportchining umumiy jismoniy rivojlanishining tarkibiy qismi bo‘lib, avvalo markaziy nerv sistemasidagi yurak –qon tomir, nafas olish va boshqa sistemalardagi jiddiy ijobiy o‘zgarishlarning natijasidir. Yengil atletika ayrim turlarining xususiyatiga qarab sportchiga maxsus chidamlilik kerak. Ma’lumki qisqa masofaga yuguruvchi marafoncha yugurishda, marafonchi esa 400 m yugurishda chidamsizdir. Ko‘p soatli musoboqaga bardosh bera oladigan langarcho‘p bilan sakrovchi 1500 m ga yugurishda chidamsiz bo‘lib chiqishi mumkin. Yengil atletikaning xar bir turida maxsus chidamlilikni o‘ziga xosligi shu qadar zo‘rki, uning xar biri uchun o‘z uslubi bo‘lishi zarur.

Tayyorgarlik darajasi yuqori bo‘lgan yuguruvchilar umumiy chidamlilikni oshirish uchun yugurish masofalari 20-30 km gacha yetishi mumkin, ayrim vaqtlarda undan xam ko‘proq, bunda

tezlik katta bo'lmashliki kerak albatta. Bunday yugurishlari bor mashg'ulotlari haftada 3 marta, eng kuchli stayerlarda esa tayyorlov davrining haftada 6-7 marta o'tkaziladi.

Katta tezlikdagi yugurish paytida energetic moddalar juda tez parchalanib, muskullardagi xamma biokimyoviy proseslar qariyb kislorodsiz sharoitda o'tganligi uchun 100 -200 mga yugurishdagi chidamlilikni osiradigan organ va sistemalari faqat shu sharoitning o'zidagina rivojlantrish mumkin. Demak sprinda zarur bulgan chidamlilikni kichik tezlikda yugurish bilan to'liq taraqqiy ettirish mumkin emas.

Bundan ko'rinib turibtki qisqa yoki o'rta masofalarda mashg'ulot o'tkazib marafonchining chidamliligini oshirib bo'lmaydi. Marafonda zarur bo'lgan chidamlilikni katta tezlikda kichik masofalarga yugurish bilan to'liq taraqqiy ettirish mumkin emas. Demak o'rta masofaga yuguruvchining chidamliligini oshiradigan organ va sistemalari faqat shu sharoitning o'zidagina rivojlantirish mumkin.

1. O'rta masofaga yuguruvchining umumiy jismoniy tayyorligini xosil qilish va uni yanada oshira borish.

2. O'rta masofaga yugurish (start, startdan keyingi yugurish, masofa bo'ylab yugurish, marraga kelish xamda estafetali yugurish) texnikasini bilib olish.

3. Boshka yengil atletika turlari va jismoniy mashqlarning (uzunlikka, balandlikka sakrash, g'ovlar osha yugurish, uloqtirish, turli xil umumiy rivojlantiruvchi va maxsus mashqlar va xokaza)oddiy texnikasini bilib olish.

4.O'rta masofaga yuguruvchining tezlik kuch fazilatini (xarakat tezligini o'rta masofalarga yugurishga moslab) va muskullar (oyoqlarni yozuvchi muskullar, son ko'taruvchi muskullar, son orkasidagi muskullar, qorin muskullari, yelka kamaridagi muskullar) kuchini rivoj toptirish.

5.O'rta masofaga yuguruvchining chidamliligini oshirish.

6.Irodaviy tayyorgarlikni yaxshilash va axlokiy fazilatlarni tarbiyalash

7.Taqtik tayyorgarlik va musobaqalarda katnashish tajribasini xosil qilish.

8.Nazariy tayyorgarlik qurish.

Fartlekslar yuguruvchilarning tanasi yuqori darajada ushlab turushadi , shunda ular musobaqada belashishlari mumkin fartlek yugurish mashqlarini odatiy tartibda bajarishi mumkin yugurishda maksimal darajada foydalanishda maksimal darajada foydalanishda ishlatiladigan muskullar tendonlar nervlar va boshqalarni ushlab turadi ,boshqacha qilib aytganda fartlekslarni muntazam ravishda amalga oshirishda tanangizni musobaqaga qadar o'z fo'masini saqlab qolishi uchun yetarlicha kuchli qiladi,raqobatbardosh yuguruvchilar uchun fartleks va boshqa barcha intervalli yugurishlar musobaqa kuniga tayyor bolishning kalitidir.

Fartlekslarni belgilovchi nuqtasi bo'lgan o'zgaruvchan tezliklar yuguruvchilarga raqobatbardosh yugurish jarayonini va jarayoni aerob va anaerob mashq tizimlarini ishlashiga imkon beradi. Fartlekslar yuguruvchilarning tanasi yuqori darajada ushlab turushadi, shunda ular musobaqada belashishlari mumkin fartlek yugurish mashqlarini odatiy tartibda bajarishi mumkin yugurishda maksimal darajada foydalanishda maksimal darajada foydalanishda ishlatiladigan muskullar tendonlar nervlar va boshqalarni ushlab turadi ,boshqacha qilib aytganda fartlekslarni muntazam ravishda amalga oshirishda tanangizni musobaqaga qadar o'z fo'masini saqlab qolishi

uchun yetarlicha kuchli qiladi. Jismoniy mashqlar intensivligini almashtirib siz barqaror tepni ushlab turgandan ko'ra koproq kalorya sarflaydi, yugurish paytida Fartlekslar yuguruvchilarning tanasi yuqori darajada ushlab turushadi, shunda ular musobaqada belashishlari mumkin fartlek yugurish mashqlarini odatiy tartibda bajarishi mumkin yugurishda maksimal darajada foydalanishda maksimal darajada foydalanishda ishlatiladigan muskullar tendonlar nervlar va boshqalarni ushlab turadi, boshqacha qilib aytganda fartlekslarni muntazam ravishda amalga oshirishda tananggizni musobaqaga qadar o'z fo'masini saqlab qolishi uchun yetarlicha kuchli qiladi.

Yugurish paytida yuguruvchilarning tanasi uglevod va yog' birikmasidan foydalanadi tezroq fetabalizimga nisbatan ko'proq uglevod va mashqlar qancha uzoq davom etsa, nisbatan ko'p yog'lar. Fartlek mashqlari har ikkala energiya manbalaridan foydalanishga moslashishga imkon beradi va yog almashuviga kerakli moslashuv sekinroq vaqtlarda sodir bo'ladi bundan tashqari o'zgaruvchan tezlik yurak-qon tomirlarining chidamliligini bir xil vaqt va umumiy masofada bir maromda yugurishdan ko'ra yaxshiroq yaxshilaydi.

Fartlekslar har xil turdagi sportchilar ehtiyojlariga mos ravishda maxsus tayyorlangan bo'lishi mumkin masalan basketbolni o'z ichiga oladi bu yerda tez tanaffuz paytida maksimal kuch sarflash kerak fartlek turlari va vaqtini o'gartirish mumkin va futbol kabi boshqa sport turlari uchun ham amalga oshirilishi mumkin. Interval qisqa shidatli harakatlar so'ngra tiklanish vaqti teng yoki biroz ko'proq vaqtga to'ri keladi, qisqa tezlikda portlash tugagach yuguruvchi bu tempni zo'rg'a ushlab turadi. Fartlekslar farqli o'laroq intervalli yugurishlar ancha tuzilgan odatda aniq va uzoq masofalarda tez va sekin harakatlanishlarni yugurish, intervalli yugurish va templi yugurishlar shundan iboratki temp yugurishlari belgilangan vaqt davomida biroz tez suratni saqlab turadi individualli yugurishlar bita tezlikni ushlab turish o'rniga sprintlar va sekin uchastkalarni almashtirishdan iborat. Ushbu mashq tezkor undan tezkor qismlar uzunligi turlicha bo'ladi asosan sportchilar oz miqdordagi mashg'ulotni og'ir tepda olib boradilar.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 мартдаги ПФ-5368-сонли фармони —Жисмоний тарбия
2. ва спорт соҳасида давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги
3. Фармони. (Халқ Сўзи. 2018 йил 5- март.)
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ 5924-сонли фармони —Ўзбекистон Республикасида жисмоний
5. тарбия ва спортни янада такомиллаштириш ва оммалаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги. Фармони
6. (Халқ сўзи 2020 йил 24-январ).
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ 3031-сон қарори —Жисмоний тарбия ва спортни янада
8. ривожлантириш чора тадбирлари тўғрисидаги (Халқ сўзи 3 июн 2017 йил)
9. Soliev I.R, Khaydrov B.SH, Mirzatillayev I.I, Khujamkeldiyev G.S, Ziyayev F.CH. Functional training level of

10. runners student-athletes sprinters. // International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol.24, Issue 05, 2020,
11. <http://www.psychosocial.com/article/PR201878/17061/> 46-50 бетлар.
12. Ziyayev F. C. et al. YENGIL ATLETIKA SPORT TURINI RIVOJLANTIRISHDA UMUMIY O'RTA T'ALIM MAKTABLARINING JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA YENGIL ATLETIKA TURLARINI O'RGATISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH SAMARADORLIGI //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2021. – Т. 1. – №. 3. – С. 348-355.
13. Xo'jamkeldiyev G. S. et al. KICHIK RAZRYADLI O'RTA MASOFALARGA YUGURUVCHILARNING MUSOBAQA OLDI TAYYORGARLIGI //Central Asian Research Journal For Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2021. – Т. 1. – №. 3. – С. 270-274.
14. Ziyayev F. C. et al. O'RTA MASOFAGA YUGURUVCHI YENGIL ATLETIKACHILARNI MUSOBAQA OLDI TAYYORGARLIGI SAMRADORLIGINI OSHIRISH //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2021. – Т. 1. – №. 4. – С. 78-90.
15. Каримов Ф. М. и др. БОШЛАНГИЧ ИХТИСОСЛИК ГУРУҲИДАГИ УЗУНЛИККА САКРОВЧИ ҚИЗЛАРНИНГ ДЕПСИНИШ КУЧИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2021. – Т. 1. – №. 4. – С. 119-125.

SO'Z TURKUMLARINING O'ZBEK TILSHUNOS OLIMLARI TOMONIDAN
TURLICHA TASNIFI

To'laganova Mehriniso Musurmonovna

Termiz davlat universiteti

O'zbek filologiya fakulteti 2- bosqich talabasi

Iroda Xidirova

Ilmiy rahbari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7894374>

Annotatsiya. Mazkur maqolada mustaqil so'z turkumlarining o'zaro farqlanishi va tasniflanishi haqida so'z boradi. Maqola davomida asosli fikr va mulohazalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: So'z turkumlari, ot, sifat, son, fe'l, olmosh, ravish.

DIFFERENT CLASSIFICATION OF WORD GROUPS BY UZBEK LINGUISTS

Abstract. This article talks about mutual differentiation and classification of independent word groups. During the article, reasonable opinions and considerations are mentioned.

Key words: Phrases, noun, adjective, number, verb, pronoun, adverb.

РАЗЛИЧНАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ГРУПП СЛОВ УЗБЕКСКИМИ
ЛИНГВИСТАМИ

Аннотация. В данной статье речь идет о взаимном разграничении и классификации самостоятельных групп слов. В статье упоминаются обоснованные мнения и соображения.

Ключевые слова: Словосочетания, существительное, прилагательное, число, глагол, местоимение, наречие.

O'zbek tilida mustaqil so'z turkumlarini a'lohida guruhlarga ajratib o'rganamiz. Avvalo so'z turkumi nima? Degan savol tug'ulishi mumkun. Shu boisdan ham so'zlarning so'rog'I va qanday umumlashma ma'no ifodalashiga ko'ra guruhlarga bo'linishi so'z turkumlari deyiladi.

So'z turkumlari ma'no vazifasiga ko'ra bir necha guruhlarga bo'linadi,

1. Mustaqil so'zlar: ot, sifat, son, olmosh, fe'l, ravish.
2. Yordamshi so'zlar: ko'makchi, bog'lovchi, yuklama.
3. A'lohida olingan so'zlar: undov so'zlar, taqlid so'zlar, modal so'zlar.

Ra'no Sayfullayeva o'zining "Hozirgi o'zbek adabit tili" asarida so'z turkumlarini quyidagicha izohlaydi. Ya'ni so'z turkumlari mazkur belgilar asosida quyidagi ko'rinishda tartiblanadi.

1. Mutaqil so'zlar: Ot, sifat, son, olmosh, ravish, fe'l va taqlid so'zlar
2. Yordamchi so'zlar: Ko'makchi, bog'lovchi, yuklama.
3. Oraliq so'zlar: So'z-gaplar

Yuqorida keltirilgan tasnif ya'ni so'z turkumlarining a'lohida bir jihati shundaki, biz darslikda taqlid so'zlarni a'lohida olingan so'z turkumi guruhiga kiritgan edik va bugungi kunda Tilshunos olimi Ra'no Sayfullayeva bu fanga yangicha o'zgartirish kiritdi ya'ni taqlid so'zlarni Mustaqil so'z turkumlar guruhiga kiritdi.

B.Umirquloq ustozimiz esa o'zining "Hozirgi o'zbek adabiy tili" darslik va qo'llanma asarida, O'zbek tilida so'z turkumlari 12 ta bo'lib ular quyidagi guruhlarga bo'lgan.

1. Mustaqil soʻzlar.
2. Yordamchi soʻzlar.
3. Modal soʻzlar.
4. Undov soʻzlar.
5. Taqlid soʻzlar.

Ustozimiz B. Umurqulov ham bu fanga nisbatan turlicha yangiliklar kiritganini koʻzishimiz mumkin. Bundan tashqari. Soʻz turkumlarining barcha Grammatik shaklga ega, biroq lugʻaviy Grammatik, maʼnosi va vazifasiga koʻra turlichadir.

1. Soʻz turkumlari maʼno ifodasiga koʻra quyidagichadir.

- a) Nomlovchi soʻzlar: ot, sifat, son, feʼl, ravish.
- b) Ifodalovchi soʻzlar: undov, modal soʻz, yuklama, taqlidiy soʻzlar.
- c) Koʻrsatuvchi soʻzlar: olmosh, bogʻlovchi, koʻmakchi.

2. Morfologik jihatdan oʻzgarishiga koʻra quyidagicha.

- a) morfologik jihatdan oʻzgaradigan soʻzlar: ot, sifat, son, olmosh, feʼl.
- b) morfologik jihatdan oʻzmaydigan soʻzlar: ravish, bogʻlovchi, koʻmakchi, yuklama soʻzlari

3. Gapda sintaktik vazifa bajarishiga koʻra quyidagicha.

- a) sintaktik vazifa bajaradigan soʻzlar: ot, sifat, son olmosh, ravish.
- b) sintaktik vazifa bajaradigan soʻzlar: koʻmakchi, bogʻlovchi, yuklama, undov soʻzlar.

Raʼno Sayfullayeva esa soʻzlarning semantic tasnifi. Bunday soʻzlar quyidagi guruhlarga ajraladi.

- a) mustaqil lugʻaviy maʼnoli soʻzlar: ot, sifat, son, feʼl, ravish, taqlid.
- b) nomustaqil lugʻaviy maʼnoli soʻzlar: olmosh va soʻz-gaplar
- c) lugʻaviy maʼnosiz soʻzlar: koʻmakchi, bogʻlovchi, yuklama.

Har bitta tilshunos olimning oʻz qarashlari va oʻz fikrlariga ega shu boisdan ham Oʻzbek tilshunos olimlari tomonidan bugungi kunda turli izlanishlar olib borilmoqda.

REFERENCES

1. B.Umurqulov “ Hozirgi oʻzbek adabiy tili”
2. Raʼno Sayfullayeva “Hozirgi oʻzbek adabiy tili”
3. Khidirova, I. (2023). PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCABULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROV AND SHAYMATOV FAMILIES). *Modern Science and Research*, 2(3).
4. Xidirova, I., & Xidirova, N. (2021). Gender Characteristics of Family Speech (On the Example of the Uzbek Family). *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 1(2), 196-199.
5. Raxmonjonova, G., & Xidirova, I. (2022). CHORTOQ SO ‘ZINING KELIB CHIQUISHIGA OID ILMIY QARASHLAR. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 188-189.
6. Joʻrayeva, M., & Xidirova, I. (2023). QOYALAR HAM YIGʻLAYDI” ASARIDA QOʻLLANILGAN DIALEKTIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. *Development of pedagogical technologies in modern sciences*, 2(2), 42-48.

7. qizi Jo‘rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). “TEMIR XOTIN” DRAMASINING FONETIK-FONOLOGIK TAHLILI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 492-496).
8. qizi Jo‘rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). SHOYIM BO ‘TAYEVNING “SHO ‘RODAN QOLGAN ODAMLAR” ASARIDA NOADABIY QATLAM SO ‘ZLARINING QO ‘LLANILISHI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 487-491).
9. Xidirova, I. ., & Jo‘rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORK OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORK "ROCKS ALSO CRY"). *Modern Science and Research*, 2(3), 142–144.
10. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. *Modern Science and Research*, 2(3), 138–141.

ФОРМИРОВАНИЕ В ЯЗЫКОЗНАНИИ ТЕОРИИ СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ

Мусаева Амина Караматовна

Азиатский Международный Университет г.Бухара.

Ассистент кафедры "История и филология"

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7894392>

Аннотация. Семантическое поле как объект изучения лексикологии. Формирование в языкознании теории семантического поля. Лексические единицы, представляющие семантическое поле природы в творчестве писателя.

Ключевые слова: семантическое поле, микрополе, медиоструктура, репрезентация, актуализация, сема, семантическая группа, средство выразительности, сравнение, метафора, эпитет, доминанта, идиостиль.

FORMATION IN LINGUISTICS THEORY SEMANTIC FIELD

Abstract. Semantic field as an object of study of lexicology. Formation in linguistics of the theory of the semantic field. Lexical units representing the semantic field of nature in the writer's work.

Key words: semantic field, microfield, media structure, representation, actualization, seme, semantic group, means of expression, comparison, metaphor, epithet, do minanta, idiostyle.

Термин «поле» в настоящее время используется в различных областях науки: психологии, философии, социологии и др. В лингвистике это понятие рассматривается с точки зрения восприятия языка как системно-структурной парадигмы, восходящей своими корнями к традициям античности, согласно которым отмечалась взаимосвязь и взаимообусловленность элементов языковой структуры. Новое восприятие поля как выражения системности в языке возникло лишь в начале XX века. Появление и развитие теории полей в лингвистике подробно освещает Г.С.Щур в работе «Теории поля в лингвистике»⁹, которую мы используем для обзора истории вопроса.

Первым этот феномен отметил австрийский филолог, последователь идей неогумбольдтианства, Г. Ипсен, который понимал под полем совокупность слов, близких как по лексическому значению, так и по формальным признакам¹⁰.

Германский языковед Й. Трир, один из основателей неогумбольдтианства в Европе, продолжил развитие учения о полевой структуре в работе «Немецкая лексика понятийной области интеллектуальных свойств» (1931г.) и разграничил два типа полей: лексические и понятийные. Он применил принципы методики семантического поля в этимологических разработках, отмечая при этом, что такое деление вызвано чисто практическими соображениями. Ученый интересовался вопросом, что можно положить в основу вычленения определенного объединения лексем, и сделал вывод, что это факт наличия общей семантики в группировке слов, так называемых «общих понятий». Теория полей Трира имеет непосредственную связь с положениями о внутренней форме языка В. Гумбольдта и учением о языковых значимостях Ф. де Соссюра. Трир понимает состояние языка в синхронии как замкнутую стабильную систему, которая определяет содержание всех ее компонентов. По Триру, составными элементарными единицами поля являются слова

⁹ Щур Г. С. Теории поля в лингвистике. – М.: Наука, 1974. – 253 с.

¹⁰ Ипсен Г. Фестский диск (опыт дешифровки) // Тайны древних письмен. Проблемы дешифровки. – М.: Наука, 1975.

и понятия. В то же время составные элементы словесных полей целиком покрывают область коррелирующего понятийного поля¹¹.

Подобное понимание термина *поле* характерно и для К. Ройнинга, группировавшего лексемы по их семантике, обусловленной контекстом. Ученый считал, что единицы, включенные в единое поле, имеют и общие значения, однако при этом допускал, что не всегда такие значения у подобных слов можно относить к основному. К. Ройнинг рассматривал наличие общей функции в качестве основного принципа объединения лексем в поле. Выстраивая концепцию поля, лингвист применял для оценки слова немецкого и английского языков, выражающие мелиоративные чувства, отбирая в роли основы психологическую последовательность отрицательных и положительных эмоций¹².

Германский лингвист В. Порциг вводит понятие «синтаксическое поле», имея в виду минимальные синтаксические единицы и их объединения, в которых ядро представлено прилагательным или глаголом, способные выступать в функции сказуемых. В них обнаруживается допустимость семантической совместимости составляющих. В. Порциг, оспаривая мнение Й. Трира, допускает определенную самостоятельность членов таких полей¹³. Эти взгляды получили дальнейшую разработку в трудах русских лингвистов, рассматривающих семантико-синтаксические поля.

Следуя учению В. Порцига, Л. Вайсгербер представил в некоторой степени отличное понимание синтаксического поля, представляя его в виде корпусативов предложений, связываемых близостью структуры и семантического задания¹⁴. Кроме того, он отмечал в полевых объединениях немецкого языка разнокорневые глаголы, глагольные префиксы как средства словообразования, различные способы словообразования и синтаксические конструкции.

Чешский лингвист О. Духачек также обосновывает свою точку зрения на материалы семантических полей, компоненты которых имеют общее значение. Ученый анализировал лексемы, которые обозначают красоту. Он считал, что словарный запас любого языка является структурным целым, в котором каждая лексема, в силу особенностей семантики и специфических связей с другими словами, получает строго определенное место. О. Духачек аргументирует взаимосвязь слов друг с другом на основе общности форм и близости семантики, учитывая принцип диалектического единства формы и содержания. Поэтому ученый рассматривает в языке два типа полей, построенных по иерархическому принципу. 1) Словесные лингвистические поля, в которых центр представляет слово. Они подразделяются на морфологические (компоненты поля упорядочиваются по отношению к опорному слову); синтаксические (лексемы объединены центром на базе семантической либо формальной близости); ассоциативные. 2) Понятийные лингвистические поля, в которых структурирующим

¹¹Трир Й. Очерки и лекции по теории поля слова [Электронный ресурс]. – URL: https://deru.abcdef.wiki/wiki/Jost_Trier (Дата обращения: 10.12.2021).

¹²Щур Г. С. Теории поля в лингвистике. – М.: Наука, 1974. – С.78-80.

¹³Порциг В. Членение индоевропейской языковой области. – М.: Наука, 1964. – 265с. [Электронный ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/v-portsig-o-dialektnom-chlenenii-indoevropeyskoy-yazykovoy-oblasti/viewer> (Дата обращения: 09.09.2021).

¹⁴Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 232 с.

центром выступают понятия. Они подразделяются на элементарные (лексемы поля заключают однообщее понятие) и комплексные (лексемы поля заключают ряд синонимичных понятий)¹⁵.

Э. Косериу интерпретирует поле лексикологии как «лексическую парадигму или совокупность лексем, объединенных общей лексической ценностью и противопоставленных друг другу благодаря минимальным различиям лексического содержания»¹⁶.

Ш. Балли ввел еще один аспект изучения поля, предложив термин «ассоциативное» поле и определив его как отображение комплексной структуры связей, представляющей объединение ассоциаций в сознании личности. Нередко трудности в трактовке ассоциативного поля состоят в том, что его объем определяется только в результате проведения эксперимента с реципиентами и основывается на изучении психики испытуемых, а не на объективной оценке текста. При этом у различных групп тестируемых отмечается и разный объем ассоциативных представлений, что дало основание Ш. Балли говорить об эластичности ассоциативного поля¹⁷.

О. Есперсен и Ф. Брюнов первыми начали изучать поле как понятие межуровневое, способное по-своему проявляться на разных ярусах языка.

Из русских языковедов над разработкой вопросов поля трудились Е.В. Гулыга, Е.И. Шендельс, В.П. Абрамов, Ю.Д. Апресян, В.В. Виноградов, В.Г. Адмони, А.В. Бондарко, В.Г. Гак, А.А. Уфимцева, Ю.Н. Караулов, В.М. Павлов Г.С. Щур, и другие. Впервые в российском языкознании проблемы теории поля на материале немецкого языка стали исследовать Е.В. Гулыга и Е.И. Шендельс. В книге «Грамматико-лексические поля в современном немецком языке» ученые представляют такую дефиницию: грамматико-лексическое поле – это «совокупность взаимодействующих средств», обладающая определенными признаками. Среди маркеров выделяются:

1. Наличие комплексных языковых единиц различных уровней, которые связаны друг с другом системными отношениями. Эти средства в интерпретации авторов называются конституентами.

2. Существование интегрального значения, присущего в разной мере каждому конституенту.

3. Общее значение поля распадается на несколько микрополей с различными или даже противоположными значениями.

4. Поле имеет гетерогенную, чаще всего сложную структуру, которая может рассматриваться как по горизонтальной, так и по вертикальной оси. Этот признак ученые демонстрируют на материале трех времен глагола.

¹⁵Безкоровая И.Г. Семантические поля как способ систематизации лексических единиц: попытка обобщения основных положений теории поля // Вестник Днепропетровского университета. 2012. №1 (3). [Электронный ресурс]. – URL: <https://phil.duan.edu.ua/images/PDF/2012/1/25.pdf> (Дата обращения: 11.09.2021).

¹⁶ Косериу Э. Синхрония, диахрония и история (проблема языкового изменения). – М.: УРСС, 2001. – С.41. [Электронный ресурс]. – URL: https://imwerden.de/pdf/coseriu_synchrony_diachrony_i_istoriya_2001_ocr.pdf (Дата обращения: 09.09.2021).

¹⁷ Касаткина Т.Ю. Ассоциативное поле как модель анализа значения слова. [Электронный ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/assotsiativnoe-pole-kak-model-analiza-znacheniya-slova/viewer> (Дата обращения: 12.10.2021).

В большей части полей, по мнению Е.В. Гулыги и Е.И. Шендельс, можно выделить конститuent (доминанту).

Это наиболее унифицированный элемент для отображения общей семантики, передающий ее наиболее точно и используемый в речи систематически. Ученые довольно широко определяют границы поля, поэтому отмечают, что доминанта может относиться к морфологии, лексике или синтаксису. Кроме того, своя доминанта может существовать и у любого микрополя как компонента поля. Конституенты, теснее всего связанные с доминантой, образуют ядро поля, другие компоненты составляют его периферию.

Авторы считают, что конституенты, как правило, многозначны, поэтому могут быть актуальными для нескольких полей. При анализе семантики конституентов Е.В. Гулыга и Е.И. Шендельс применяют метод компонентного анализа, при котором значение расчленяется на минимальные элементы смысла – семы. Совокупность сем составляет общую семантику слова или формы.

В итоге своих наблюдений авторы отмечают, что исследование языка в аспекте полей имеет не только теоретическое, но и практическое значение, поскольку в общении языковые средства используются в синтезе, дополняя, усиливая или замещая друг друга¹⁸.

А.В. Бондарко, по-иному представляет термин, характеризующий полевые отношения. В своих ранних трудах он называет поле *функционально-семантической* категорией. Принципиальное терминологическое отличие взглядов А.В. Бондарко от Е.В. Гулыги и Е.И. Шендельс состоит в том, что А.В. Бондарко рассматривает полевую организацию языка с позиции содержания, в то время как авторы понятия «грамматико-лексическое поле» наиболее важным признают план выражения. А.В. Бондарко так определяет *ФСП (функционально-семантическое поле)*: «Функционально-семантическое поле – это двухстороннее (содержательно-формальное) единство, формируемое грамматическими (морфологическими и синтаксическими) средствами данного языка вместе с взаимодействующими с ними лексическими, лексико-грамматическими и словообразовательными элементами, относящимися к той же семантической зоне»¹⁹. Ученый пытается представить комплексную структуру полей русского языка, которая включает в себя ряд объединений единиц различных ярусов. Однако А.В. Бондарко отмечает и сложность, многоаспектность системности всего комплекса функционально-семантического единства, что обусловлено взаимными пересечениями и связями между отдельными полями внутри групп, а также взаимодействием между самими группами. Далекое не всегда можно точно определить статус ФСП, которое для одних примеров можно рассматривать как самостоятельное поле, а для других – как микрополе более крупного единства. Например, локализованность/нелокализованность протекания действия во времени (Он сейчас/обычно интересуется) является одним из микрополей в поле актуальности (при пересечении темпоральных и актуальных отношений). Но если рассматривать

¹⁸ Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. «Грамматико-лексические поля в современном немецком языке». – М.: Просвещение, 1969. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.booksite.ru/fulltext/guliga/text.pdf> (Дата обращения: 12.10.2021).

¹⁹ Бондарко А.В. Основы функциональной грамматики. – СПб: изд-во СПб ун-та, 1999. [Электронный ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/2001-04-019-bondarko-a-v-osnovy-funktsionalnoy-grammatiki-yazykovaya-intepretatsiya-i-idei-remeni-s-peterb-gos-un-t-spb-izd-vo-s-peterb-un-ta> (Дата обращения: 10.10.2021).

это понятие в более широком плане — как конкретность/ абстрактность совокупности обстоятельств, которая может выражаться и глаголами, и именами (Он сейчас/ обычно спокоен), то можно считать его особым ФСП.

Наиболее отчетливо, по представлению А. В. Бондарко, проявляются поля, ядром которых являются грамматические категории (поля темпоральности, аспектуальности, залоговости, компаративности и др.). Функционально-семантические поля могут иметь не только моноцентрическое, но и полицентрическое строение. В роли базисных грамматических компонентов таких полей выступают и парадигматически ряды словоформ, и синтаксически структуры. В русском языке это поля качественности, количественности, локативности, посессивности.

А. В. Бондарко считает, что подход к грамматическим категориям согласной системы функционально-семантических полей дает возможность сосредоточиться на взаимосвязях между явлениями грамматики, которые обычно описываются в разных разделах лингвистики без достаточно полной их соотнесенности. Необходимо учитывать также, что изучение ФСП не сводится только к описанию инвентаря средств выражения определенного круга смыслов (хотя такое описание и представляет собой необходимый этап исследования).

Специфической особенностью полевого анализа является особое внимание к выявлению системности поля, к иерархии его элементов, к их взаимным связям. Описание ФСП требует прежде всего структурирования этого поля, выявления его отношения к системе языка. При этом определяют компоненты поля (объединяемые им языковые средства и их группы), высказывают суждения об устройстве поля, выявляя его периферию и центр, связи между языковыми средствами – компонентами поля, общность с другими полями, состав семантических категорий, входящих в данное ФСП, устанавливают их иерархию. Однако описание ФСП не должно ограничиваться системно-языковым «полевым структурированием». Необходимо проецирование на речь, демонстрация того, как представлены компоненты данного поля в высказывании, каким образом они реализуются при взаимодействии друг с другом и с компонентами других полей, включаясь в содержание высказывания²⁰.

В трудах последнего времени А. В. Бондарко выделяет два аспекта в изучении функционально-семантических полей: 1. Конкретно-языковой (поле представляет собой группу единиц определенного языка, которые взаимодействуют друг с другом на семантической основе). 2. Универсально-понятийный (ФСП понимается широко – это семантическая область, в которую входят средства не одного, а разных языков). По отношению к этому аспекту ученый применяет термин «понятийное поле». Таким образом, автор, с одной стороны, выделяет своеобразные, не универсальные особенности структуры полей одного языка, с другой – языковые универсалии в ФСП²¹.

Анализ научной литературы по проблеме полей позволяет сделать вывод о том, что современная лингвистика во многом ориентирована на функционально-системный

²⁰ Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. – Л.: Наука, 1990. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.studmed.ru/bondarko-a-v-otv-red-teoriya-funkcionalnoy-grammatiki-temporalnost-modalnost-513da7926e9.html> (Дата обращения: 10.10.2021).

²¹ Бондарко А. В. Категоризация в системе грамматики. М.: Языки славянских культур, 2011. — 488 с.

подход к изучению языка. Об этом свидетельствует и активная работа в данном направлении Пражского лингвистического кружка в XXI веке, и регулярные международные съезды славистов, которые проводятся раз в пять лет.

У такого подхода есть несомненные положительные моменты: 1) факт языка изучается как в плане его внутренней структуры, так и с точки зрения функционирования в связях его с окружающим миром; 2) язык исследуется в его непосредственной реализации; 3) использование языковых ресурсов в естественных ситуациях речевого общения, что обуславливает объективность получаемых результатов; 4) непосредственная связь между языковыми средствами, относящимися к разным языкам.

Л.М. Васильев, анализируя природу, структуру и типы языковых значений, считает, что структурная сложность языковой системы обуславливает необходимость изучения различных семантических классов слов на основе пересечения парадигматического и синтагматического подходов. Это создает возможности более глубокого изучения таких разнохарактерных объединений, как поля в семасиологии²²

Н.И. Филичева объектом своих исследований выбрала синтаксические поля, понимая их как объединения синтаксических конструкций (предложений и словосочетаний), выражающих однотипные синтаксические отношения. Автор видит возможность объединения ряда структурных моделей в синтаксические поля, так как между ними обнаруживаются очевидные функциональные и семантические связи, отражающие близость соответствующих позиций объективной действительности.

Нахождение синтаксического поля определяется наличием некоей совокупности языковых средств синтаксического плана, в плане содержания которых имеется сходство, то есть общие инвариантные семантические признаки. Вместе с тем, наличие семантических инвариантных признаков языковых единиц допускает и общность функциональную, близкое функциональное взаимодействие в определенной области синтаксиса. Синтаксические конструкции, объединяющиеся в плане содержания, создают единое поле и покрывают общую область языка. Модель синтаксической конструкции, таким образом, является двусторонней и обладает наряду с сходной синтаксической формой (структурной схемой, конфигурацией) и общим синтаксическим значением, т.е. выражаемым данной конфигурацией синтаксическими отношениями.

По своей структурной роли в составе структуры словосочетания выделяются главный конститuent (ядро) и зависимый конститuent (адьюнкт), или конститuenty. Главный конститuent участвует в словосочетании как слово во всей совокупности свойственных ему словоформ. Таким образом, Н.И. Филичева характеризует синтаксическое поле как совокупность синтаксических конструкций, объединенных на основе близости

---

²²Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика. – М.: Высшая школа, 1990. – 175 с. [Электронный ресурс]. – URL: <https://obuchalka.org/2015062285360/sovremennaya-lingvisticheskaya-semantika-vasilev-l-m-1990.html> (Дата обращения 02.02. 2022).

синтаксических значений, которые они выражают, представляя собой обобщенное отображение объективной реальности²³.

Вопрос семантических полей поднимает и З.Н. Вердиева на примере современного английского языка. Она понимает «совокупность слов различных частей речи, объединенных общностью выражения одного понятия» как семантическое поле. Понятие выполняет роль основы для объединения слов в такое поле. Координация лексических средств понятием, положенным в основание интеграции поля, может быть различной.

Ученый считает, что лексемы способны отображать понятие и соотноситься с ним через посредство субординативных элементов своей семантической структуры. Словесные единицы, в семантической структуре которых доминирующую позицию получает признак, который совпадает с понятием, объединяющим поле, организуют его ядро, в то время как словесные единицы, имеющие такой признак в субординативной позиции, включаются в периферию поля. Исходя из того, что семантическая структура большинства лексических единиц состоит из достаточно большого количества элементов, З.Н. Вердиева делает вывод, что они «могут принадлежать множеству понятийных полей, равному количеству его семантических признаков, а сами поля как множества словесных знаков взаимопересекаются и не имеют четких границ»²⁴.

Итак, в современной лингвистике отчетливо различаются три подхода к разработке и изучению полевой структуры языка. Одни лингвисты рассматривают парадигмальные отношения между лексическими единицами языка, изучая парадигматические поля (Г. Ипсен, Й. Трир, Э. Косериу и др.). Другие берут на вооружение исследование синтагматических отношений и, соответственно, синтагматических полей (В. Порциг, Л. Вайсгербер, Н.И. Филичева и др.). Третьи считают перспективным рассмотрение комплексных полей – группировок лексем, связанных как парадигматическими, так и синтагматическими отношениями (А.В. Бондарко, Л.М. Васильев).

В настоящей работе мы остановимся на изучении структуры семантических полей, основываясь на рассмотрении парадигматических отношений между лексическими единицами. Это позволит, с одной стороны, ограничить объект исследования, с другой – сделать его анализ более глубоким и доказательным.

REFERENCES

1. Абдураманова Л.Ш. Понятие «поле» в лингвистике и пути его исследования в XX веке. [Электронный ресурс]. – UR: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/35773/24-Abduramanova.pdf?sequence=1> (Дата обращения: 25.12. 2021).

²³ Филичева Н.И. О словосочетаниях в современном немецком языке. – М.: Просвещение, 1999. – С. 78 - 84.

[Электронный ресурс]. – URL: <https://knigogid.ru/books/463814-o-slovosochetaniyah-v-sovremennom-nemeckom-yazyke> (Дата обращения: 15.07.2021).

²⁴ Вердиева З.Н. Семантические поля в современном английском языке. – М.: Высшая школа, 1986. – 118 с. [Электронный ресурс]. – URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01001333569> (Дата обращения: 27.07.2021).

2. Абрамов В. П. Синтагматика семантического поля (на материале рус. яз.). – Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 1992. – 107 с.
3. Алексанян Е.А. Константин Паустовский новеллист. - М.: Наука, 1969. – 168 с.
4. Арнольд И. В. Лексико-семантическое поле в языке и тематическая сетка текста // Текст как объект комплексного анализа в ВУЗе. - Л., 1984. – С. 61-68.
5. Вайнштейн О.С. Семантические поля и лексико-семантические группы слов в языке. – СПб, 2000. – 161 с.

ВЗАИМООТНОШЕНИЕ РФ И КНР (ИСТОРИЯ, СОВРЕМЕННОЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЕ, ЭКОНОМИКА, СОТРУДНИЧЕСТВО В ШОС)

Бобониёзов Шамсиддин Ойбек ўғли

студент Ташкентского Государственного Университета Востоковедение
4-курс факультет: «Мировая Политика».

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7894410>

Аннотация. *Взаимоотношения Китая и России являются одними из самых важных в мировой политике. Обе страны являются постоянными членами Совета Безопасности ООН и имеют значительный вес в международных отношениях. Эти две державы являются главными игроками в мировой экономике, военной мощи и геополитике. КНР и Россия имеют длительную историю взаимодействия и сотрудничества, которая была запущена еще в 1949 году, когда КНР была создана. Взаимоотношения между Китаем и Россией продолжают укрепляться и развиваться в настоящее время. В этой статье мы рассмотрим историю взаимоотношений КНР и РФ, современное состояние и возможности развития этого партнерства.*

Ключевые слова: *территория, экономика, экспорт, импорт, товарооборот, военное сотрудничество, экономика, политика.*

RELATIONS BETWEEN THE RUSSIAN FEDERATION AND CHINA (HISTORY, MODERN RELATIONSHIP, ECONOMICS, COOPERATION IN THE SCO)

Abstract. *The relationship between China and Russia is one of the most important in world politics. Both countries are permanent members of the UN Security Council and have significant weight in international relations. These two powers are the main players in the world economy, military power and geopolitics. The PRC and Russia have a long history of interaction and cooperation, which was launched back in 1949, when the PRC was established. Relations between China and Russia continue to strengthen and develop at present. In this article, we will consider the history of relations between the PRC and the Russian Federation, the current state and opportunities for the development of this partnership.*

Key words: *territory, economy, export, import, trade turnover, military cooperation, economy, politics.*

История взаимоотношений КНР и РФ

Взаимоотношения Китая и России имеют более чем триста летнюю историю. В 1697 году китайский император отправил послов в Россию, чтобы укрепить торговые связи. В 1727 году был подписан Нерчинский договор, который регулировал границу между Россией и Китаем. В последующие годы российско-китайские отношения были в основном разграничительными и торговыми. Однако после Культурной революции в Китае и краха советской экономики в 1991 году, отношения между двумя странами заметно ухудшились. Китай начал развивать свою экономику и торговлей, чем заинтересовал Россию, которая искала новые экспортные рынки для своих товаров. С 1996 года начался бурный рост торгового оборота между Россией и Китаем, который продолжается и по сей день.

Современное состояние отношений

Одним из ведущих факторов взаимоотношений между Китаем и Россией являются торгово-экономические связи. Россия является одним из крупнейших поставщиков энергоресурсов для Китая. На протяжении многих лет Россия поставляет Китаю газ и нефть. Одной из ключевых инфраструктурных проектов, которые связывают две страны, является строительство магистрали «Сибирский поток». Этот газопровод будет играть важную роль в укреплении экономических связей между двумя странами. Кроме того, Китай является крупнейшим партнером России в космической отрасли. Китай и Россия сотрудничают в области создания спутников и других космических технологий. Россия также является крупнейшим поставщиком вооружения для Китая. Китай покупает у России различное вооружение, включая истребители, танки и баллистические ракеты. Сегодня Россия и Китай являются стратегическими партнерами. Обе страны поддерживают друг друга по важным международным вопросам, таким как конфликты в Сирии и Украине, северокорейская ядерная программа и т.д. Кроме того, Россия и Китай активно сотрудничают в таких областях, как энергетика, инфраструктура, наука и культура.

Недавно лидеры России и Китая объявили о знаковых совместных проектах, таких как "Шелковый путь". Они также подписали договоренности о газовых поставках и создании новой системы безопасности в Азии. Однако у США настораживает развитие дружественных отношений между Россией и Китаем. Американские лидеры считают, что такой близкий союз может угрожать военной и экономической безопасности США и ее союзников в регионе.

Сотрудничество в ШОС

Кроме того, КНР и Россия сотрудничают в рамках одной из крупнейших международных организаций - ШОС. ШОС - это организация, созданная для содействия устойчивому развитию и безопасности в Азии. Вместе с Китаем и Россией в ШОС входят Индия, Пакистан и другие азиатские страны. Несмотря на достижения в развитии взаимоотношений между Китаем и Россией, есть и проблемные моменты. Некоторые эксперты указывают на то, что взаимодействие между двумя странами не всегда однозначно. В то время как Китай входит в ШОС, Россия является членом другой организации - Союз России и Беларуси. Некоторые эксперты также обращают внимание на проблемы в сфере границы между Китаем и Россией. Взаимоотношения России и Китая имеют огромный потенциал для дальнейшего развития. Одним из ключевых факторов в этом процессе является экономическое сотрудничество. Россия и Китай могут создавать совместные проекты в различных областях, таких как промышленность, сельское хозяйство, энергетика или туризм, чтобы увеличить объемы торгового оборота. Кроме того, Россия может использовать свою территорию в Сибири и на Дальнем Востоке для создания новых транспортных маршрутов между Китаем, Россией и Европой. Это позволит Китаю получать доступ к ресурсам и рынкам на Западе, а России - увеличить свою экспортную долю.

Заключение

В заключение, взаимоотношения Китая и России имеют большое значение для международной политики. Эти две страны в последние годы укрепили свои партнерские отношения и развивают во многих областях. Их сотрудничество имеет огромный потенциал для дальнейшего развития, и оба государства должны использовать этот потенциал в

полной мере. В целом взаимоотношения между Китаем и Россией остаются положительными и продолжают развиваться. Обе страны рассматривают друг друга как важных партнеров и стремятся к укреплению своих связей и сотрудничества во всех областях.

REFERENCES

1. Россия и КНР — стратегия взаимодействия — Геополитическая стратегия Российской Федерации (Ч. III). URL: http://www.worldpolit.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=141&Itemid=55 (дата обращения: 23.03.2019).
2. Россия и КНР — стратегия взаимодействия — Геополитическая стратегия Российской Федерации (Ч. III). URL: http://www.worldpolit.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=141&Itemid=55 (дата обращения: 23.03.2022).
3. Шарапов С.Н. О транспортном сотрудничестве России и Китая в рамках ШОС // Восточная аналитика. 2010. № 1 [Электронный ресурс]. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/o-transportnom-sotrudnichestve-rossii-i-kitaya-v-ramkah-shos> (дата обращения: 02.04.2022);
4. Мозиас П.М. Морское хозяйство Китая и перспективы сотрудничества с Россией // Общество и государство в Китае. 2012. № 42-2 [Электронный ресурс]. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/morskoe-hozyaystvo-kitaya-i-perspektivy-sotrudnichestva-s-rossiey> (дата обращения: 06.04.2016);

ВЛИЯНИЕ РОССИИ В ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКИЙ РЕГИОН

Батыров Улугбек

Ниязова.Н.М.

Научный руководитель

Ташкентский Государственный университет востоковедения,

Ташкент, Узбекистан

ulugbeknadirovich8@gmail.com,

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7899751>

***Аннотация.** Данная статья информирует вас влияние России на страны Центральной Азии. Как мы знаем, Центральная Азия является постсоветской пространством. И Россия считается не менее важным партнёром стратегического, экономического, военного плана. Данная статья охватывает все нюансы международного и внутреннего функционирования всех пяти государств Центральной Азии и влияние России на эти функционалы. Так же вы можете увидеть основные изменения в отношениях между странами Центральной Азии и Россией в период с распада Советского Союза до сегодняшнего дня.*

***Ключевые слова:** Центральной Азии, зона исторически обусловленных интересов.*

RUSSIAN INFLUENCE IN THE CENTRAL ASIAN REGION

***Abstract.** This article informs you about the influence of Russia on the countries of Central Asia. As we know, Central Asia is a post-Soviet space. And Russia is considered an equally important partner of the strategic, economic, and military plan. This article covers all the nuances of the international and domestic functioning of all five Central Asian states and the influence of Russia on these functions. You can also see the main changes in relations between the Central Asian countries and Russia in the period from the collapse of the Soviet Union to the present day.*

***Key words:** Central Asia, zone of historically determined interests.*

1. Введение

«Центральная Азия в силу своего геостратегического положения на протяжении тысячелетий находилась в центре мировых процессов» -Шавкат Мирзиёев, Президент Республики Узбекистан.

Страны Центральной Азии исторически всегда относили себя к единому региону. Коренное население Центральной Азии имеет общую историю, схожую культуру, обычаи, исповедует одну религию. На территориях стран региона, особенно в приграничных областях, проживает большое количество представителей национальностей соседних государств, что способствует поддержанию многочисленных, в том числе родственных связей между жителями стран Центральной Азии.

Для России Центральная Азия – зона исторически обусловленных интересов, важный партнер по привилегированному сотрудничеству в военно-политической, торгово-экономической и культурно-гуманитарной сферах, а также в деле обеспечения общей безопасности государств Евразии с южного направления.

Со всеми государствами Центральной Азии у России сложились отношения стратегического партнерства, а с большинством из них – союзничества, что предполагает

взаимопомощь в случае агрессии или иных существенных угроз безопасности друг друга. Налажен регулярный конструктивный политический диалог на высшем и высоком уровнях.

Центральная Азия в силу исторических и географических связей является важным торговым партнёром России, а также крупным рынком сбыта российских товаров. Там реализуется значительная доля российского экспорта продовольствия, машин и транспортного оборудования, а в последние годы и текстильной продукции.

Активно развиваются межпарламентские связи и «горизонтальное» сотрудничество по линии регионов и экономических операторов сторон.

2.Казахско-Российские отношения

Казахстан и Российская Федерация имеют дипломатические отношения с 1992 года. Отношения Казахстана и России отличаются высоким уровнем политической культуры. На современном этапе основой стратегического партнерства служит Договор о добрососедстве и союзничестве. По многим объективным и субъективным причинам Россия и Казахстан остаются чрезвычайно «взаимоувязанными» государствами. Для Республики Казахстан российская территория – главное транзитное пространство, российский внутренний рынок – основной потребитель казахстанской продукции, Российская Федерация – ведущий экономический партнер. Для Москвы же Астана является не только одним из ведущих экономических партнеров на постсоветском пространстве, местом нахождения ключевых военно-космических структур Российской Федерации, но и геостратегической зоной, ограждающей Россию от угроз с юга. Россия является основным внешнеполитическим партнером Казахстана.

Россия и Казахстан являются соучредителями СНГ, Таможенного Союза, ЕврАзЭС, взаимодействуют в рамках ОДКБ, ШОС и СМВДА, участвуют в многосторонних переговорах по правовому статусу Каспийского моря. Таким образом, в казахстанско-российских отношениях присутствует заметно выраженный многосторонний характер. Как считают российские эксперты, Москва заинтересована в том, чтобы «особые» политические ориентации казахстанской элиты не становились непреодолимой преградой на пути развития сотрудничества экономик двух государств. Расширение взаимовыгодных связей в этой сфере, успешное продвижение двусторонних интеграционных проектов должно потянуть за собой и политическую сферу, сделав эти отношения более продуктивными и доверительными.

Главной и основной целью стратегии и конкретной политики России в отношении Казахстана является сохранение прочного внутривнутриполитического и внешнеполитического положения республики, ее социальной и экономической стабильности, ее возможности проводить самостоятельную и независимую от внешнего давления, но в то же время дружественную по отношению к России политику.

2.Кыргызско-Российские отношения

Дипломатические отношения между Российской Федерацией и Киргизской Республикой установлены 20 марта 1992 года. Российско-киргизские отношения имеют характер стратегического партнёрства и союзничества, отличаются высоким уровнем взаимодействия как на двусторонней, так и на многосторонней основе в рамках ЕАЭС, ОДКБ, СНГ, ШОС и других международных организаций. Кыргызско-российские отношения на протяжении всей современной истории существования, безусловно, имеют

большие перспективы углубления и всестороннего развития по всем направлениям взаимодействия двух стран. Следует подчеркнуть то, что взаимовыгодное и доверительное союзничество и стратегическое партнерство ни одна из сторон никогда не подвергала сомнению. Современный уровень кыргызско-российских отношений характеризуется однозначно - это страны-союзники и стратегические партнеры. С момента обретения независимости Кыргызстаном Россия всегда оставалась главным партнёром, стратегическим союзником. Добрые и доверительные отношения сложились ещё на протяжении общей советской истории. В те времена была заложена основа крепких уз. Ориентируясь на Россию в военно-политических вопросах, Бишкек рассчитывал на ее помощь в экономическом развитии страны. Ставка делалась на активное привлечение российского бизнеса к участию в дорогостоящих проектах, реализация которых собственными силами просто невозможна. Россия всегда пристально отслеживает ситуацию во всей Центральной Азии, понимая, что безопасность южных границ Российской Федерации будет обеспечена только наличием надёжных и постоянных союзников среди стран центрально-азиатского региона. Кыргызстан же всегда относился к прямым друзьям России.

4.Таджикско-Российские отношения

Двусторонние отношения между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией. установлены 8 апреля 1992 года. Таджикистан — стратегический партнер и союзник России в Центрально-Азиатском регионе. Российско-таджикские отношения характеризуются интенсивным и доверительным политическим диалогом, носят традиционно дружественный характер, поступательно развиваются в различных областях. Ключевым элементом российско-таджикского стратегического партнерства и союзничества выступает координация совместных шагов на мировой арене. Они тесно работают как в двустороннем формате, так и в рамках таких многосторонних структур, как ОДКБ, СНГ, ШОС, ООН и др. Россия высоко ценит поддержку Таджикистаном ее инициатив на различных международных площадках и всегда стремится отвечать взаимностью. Таджикистан традиционно считается одним из наиболее верных и надежных геополитических союзников России на постсоветском пространстве. Однако в истории их отношений были периоды и потепления, и неожиданного охлаждения, есть также немало подводных камней, скрытых мотивов и острых противоречий. Таджикистан зависел от России с точки зрения рынка для своей трудовой миграции, которая приняла за последние годы огромный размах. Торговые и экономические связи двух стран все еще достаточно сильны. И наконец, главной гарантией значения России для Таджикистана оставался военно-стратегический императив: Таджикистан по-прежнему представлял собой наиболее уязвимое звено в Центральной Азии с точки зрения возможности вторжения радикальных исламистов с юга.

5.Туркменско-Российские отношения

Дипломатические отношения между Туркменией и Россией установлены 8 апреля 1992 года. Туркменистан – государство, имеющее постоянный нейтральный статус, неуклонно проводит миролюбивую политику. Страна строит взаимовыгодные отношения со всеми партнерами на равных началах. Туркмено-российские отношения носят стратегический характер. Туркменистан и Россию связывают давние, исконно дружеские

отношения. В современную эпоху туркмено-российский диалог органично наполняется новым содержанием и динамично развивается как в двустороннем, так и многостороннем формате в рамках авторитетных международных организаций. С обеих сторон многое делается для укрепления межгосударственных отношений. Туркменистан и Российская Федерация, опираясь на солидный опыт успешного взаимодействия, демонстрируют готовность придать новые стимулы практической реализации имеющегося разнопланового потенциала партнёрства, стратегический характер которого нашёл свое закрепление в базовых двусторонних договорённостях, достигнутых по результатам переговоров, проводимых в разное время на высоком и правительственном уровнях. Внешняя политика Туркменистана выделялась почти полным отсутствием вовлечения страны в механизмы региональной интеграции и кооперации. Новое руководство уверяло мировое общественное мнение в том, что изменений не произойдет главным направлением внешней политики в ближайшее время стало стремление добиться широкой легитимизации постниязовского режима мировым сообществом. Высокий уровень взаимопонимания и доверия между Российской Федерацией будет и далее служить прочной основой для наращивания межгосударственного партнёрства, что отвечает долгосрочным интересам двух народов, объединённых вековыми историческими связями.

6. Узбекско-Российские отношения

Дипломатические отношения между Россией и Узбекистаном установлены 20 марта 1992 года. Российская Федерация является основным внешнеторговым партнером Узбекистана. По узбекским статистическим данным, на протяжении последних лет, доля российско-узбекского товарооборота в общем внешнем торговом обороте республики составляет порядка 30%. У Узбекистана и России много общего: это страны исторически преимущественно сельскохозяйственные, с сильными общинными традициями, приверженные сильной центральной власти, а значит с особым менталитетом, неспешностью в принятии решений. Долгий опыт пребывания в составе единого государства СССР тоже нельзя сбрасывать со счетов. В последние годы взаимоотношения между Республикой Узбекистан и Российской Федерацией развиваются по нарастающей во всех сферах и направлениях. Они основываются на исторических связях и традиционных узах дружбы между народами двух стран. Динамика двусторонних отношений характеризуется регулярными встречами на высшем и высоком уровнях. Стали традиционными межправительственные, межпарламентские, межведомственные контакты, форумы представителей деловых кругов, активизируется межрегиональное сотрудничество, идет взаимное обогащение по общественно-политическому, научному и культурному направлениям. Стороны всегда готовы развивать многогранное и взаимовыгодное сотрудничество, основанное на равных правах. Важнейшим аспектом двусторонних отношений является экономическая составляющая. Россия — крупнейший внешнеторговый партнер Узбекистана, сегодня на ее долю приходится пятая часть всего товарооборота, свыше половины — со странами СНГ. Узбекистан и Россия имеют совпадающие или близкие позиции по основным вопросам международной и региональной политики, ведут работу по дальнейшему углублению взаимодействия в сфере внешней политики. Стороны осуществляют взаимную поддержку в рамках ООН, ШОС и СНГ, традиционно выступают за сохранение и укрепление мира и стабильности в регионе, объединение усилий в борьбе с международным терроризмом и

экстремизмом, а также незаконным оборотом наркотиков и наркотрафиком. Обе страны выступают за выстраивание равноправного и взаимовыгодного партнерства, выработку однозначной и принципиальной позиции по всем актуальным вопросам Центральной Азии. Руководство Узбекистана и России хорошо понимает, что достижение мира и стабильности в Афганистане является ключевым фактором обеспечения общей региональной безопасности. Исходя из собственных национальных интересов и долгосрочных приоритетов регионального развития, стороны поддерживают усилия международного сообщества в Афганистане посредством реализации различных экономических и социальных проектов в этой стране. Следует также отметить тесное взаимодействие правоохранительных органов двух стран в области борьбы с международным терроризмом, экстремизмом, наркотиками и другими угрозами, и вызовами региональной безопасности. Россия демонстрирует завидный уровень гибкости в своей политике и умение использовать меняющиеся обстоятельства. Так, Москва заметно улучшила отношения с Ташкентом и создала условия для долгосрочного динамичного сотрудничества, политически поддерживая ход и итоги транзита власти в Узбекистане, когда вместо осторожного, нацеленного скорее на изоляцию Ислама Каримова пришёл открытый для сотрудничества Шавкат Мирзиёев.

7. Заключение

В целом ключевой характеристикой и сильной стороной внешней политики РФ в мире и регионе является быстрая реактивность, адаптивность к новым, стремительно меняющимся условиям и обстоятельствам, умение осознавать и использовать свои сильные стороны и ограниченные ресурсы для достижения тактических целей. Все эти качества позволили России в XXI в. оставаться наиболее влиятельным по совокупному анализу факторов внешним игроком для Центральной Азии.

Также активно участвует в решении афганской проблемы, и в последние годы активно сотрудничает с Узбекистаном по решению данного вопроса. Особенно после выступления Президента Республики Узбекистан на 72-Асамблее ООН. Именно тогда Президент Мирзиёев озвучил предложения, воплощение которых фактически позволило задать новые тренды развития Центральной Азии. Их результатом стал запуск процесса трансформации Центральной Азии, превращения региона из потенциальной точки напряженности из-за острых противоречий между соседями в «пример их консолидации, укрепления между ними взаимопонимания и взаимодействия». Следует отметить, что говоря об Афганистане, глава Узбекистана не просто фокусируется на завтрашнем дне, вопросах войны и мира, а смотрит вперед, на долгосрочную перспективу. Представляя свое видение, Президент Ш.Мирзиёев ориентируется на стратегические возможности, которые открываются сегодня с движением Афганистана к миру. Подобный подход выгодно отличается от других, и получает признание как внутри Афганистана, так и за его пределами.

В заключение хотелось бы подчеркнуть, что выступления всех глав центральноазиатских стран на Генеральной Ассамблее ООН показали наличие схожего понимания, стоящих перед ними задач и целей регионального развития.

REFERENCES

1. Казахстан и Договор о нераспространении ядерного оружия.- Алматы: КИСИ,1994. - 29 с. (в соавторстве с У.Касеновым и Д.Елеуеновым, на рус. и англ.)
Западные исследователи Средней Азии и Казахстана. Библиографический указатель.- Алматы:Кенже пресс, 1994. - 100 с. (в соавторстве с Т.Бейсембиевым)
2. Foreign Policy and Security of the Republic of Kazakhstan. - Almaty: Eurasia Foundation, 1997. - 168 p. (Внешняя политика и безопасность Республики Казахстан», на английском языке)
3. Центральная Азия до и после 11 сентября: геополитика и безопасность. - Алматы: КИСИ, 2002. – 210 с. (в соавторстве с М.С.Ашимбаевым, Е.В.Тукумовым, Л.Ю.Гусевой, Д.А.Калиевой, А.Г.Кожиховым).
4. New Challenges and New Geopolitics in Central Asia: after September 11. Almaty: KazISS, 2003. – 198 p. (в соавторстве с М.С.Ашимбаевым и др.).
5. Центральная Азия в зарубежной политологии и мировой геополитике. В 5 томах. – Алма-Ата: КИСИ, 2005-09.
6. История внешней политики США. Учебное пособие. Под ред. Ф.Т.Кукеевой. – Алматы: КазНУ, 2007. – 280 с. (в соав. С К.Байзаковой, Ф.Кукеевой, К.Умаровым).
7. Лаумулин М.Т. Новейшие исследования Института Центральной Азии и Кавказа в Университете Джонса Хопкинса // Казахстан в глобальных процессах (Алматы, ИМЭП). 2008. № 3. С. 122-129;
8. Казахстан и Договор о нераспространении ядерного оружия.- Алматы: КИСИ,1994. - 29 с. (в соавторстве с У.Касеновым и Д.Елеуеновым, на рус. и англ.)
9. Библиографический указатель по Центральной Азии, международным отношениям и геополитике. – Алматы: ИМЭП, 2008. – 320 с. (в соавторстве с М.Е.Шайхутдиновым).
10. «Шавкат Мирзиёев: Центральная Азия вновь в фокусе внимания»-Статья директора Института стратегических и межрегиональных исследований при Президенте Республики Узбекистан Элдор Тахирович Арипов. 30.09.2020

ОСНОВНЫЕ ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТРОЛОГИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК И ВОЗМОЖНОСТЕЙ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СТАНДАРТОВ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Ф.А. Эргашев

PhD, доц.

Курбонов.А.П

Ташкентский государственный технический университет

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7901929>

Аннотация. В данной статье речь пойдет об организации в Республиканском образовательном центре совместно с территориальными управлениями народного образования широкой разъяснительной работы по содержанию базового учебного плана и документов, связанных с его исполнением, на августовских советах и непосредственно в педагогическом сообществе, о разработке различными международными организациями нормативных документов в области стандартизации, метрологии, сертификации.

Ключевые слова: Республика, образование, организации, документация, метрология, специалист, содержание-сущность.

THE MAIN WAYS TO IMPROVE THE METROLOGICAL CHARACTERISTICS AND CAPABILITIES OF STATE STANDARDS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Abstract. This article will focus on the organization in the Republican Educational Center, together with the territorial departments of public education, of a wide explanatory work on the content of the basic curriculum and documents related to its implementation, at the August councils and directly in the pedagogical community, on the development by various international organizations of regulatory documents in areas of standardization, metrology, certification.

Key words: Republic, education, organizations, documentation, metrology, specialist, content-essence.

В настоящее время каждому специалисту необходимо знать параметры своей сферы деятельности и методы их измерения, средства измерений, их технические характеристики. Кроме того, специалисты в области техники должны знать средства контроля измеряемых и оцениваемых величин, а также вопросы, связанные с их использованием.

В соответствии с постановлениями Кабинета Министров от 15 марта 2017 г. N 140 "Об утверждении Положения о среднем общем образовании" и от 6 апреля 2017 г. N 187 "Об утверждении государственных образовательных стандартов общего среднего и среднего специального, профессионального образования", 27 июля текущего года приказом министра народного образования Принят приказ № 191 "Об утверждении базового учебного плана на 2018-2019 учебный год для I-XI классов общеобразовательных школ". В соответствии с ним утвержден базовый учебный план для общеобразовательных учреждений Республики Узбекистан на 2018-2019 учебный год.

Распоряжением установлено, что в 2018-2019 учебном году во 2-м и 6-м (только иностранный язык в 6-м классе) и 11-м классах будут внедрены образовательные программы, составленные в соответствии с требованиями государственных образовательных стандартов, утвержденных постановлением Кабинета Министров от 6

апреля 2017 года № 187. Республиканскому образовательному центру совместно с территориальными управлениями народного образования поручено организовать широкую разъяснительную работу по содержанию базового учебного плана и документов, связанных с его исполнением, на августовских советах и непосредственно в педагогических коллективах.

1. "Государственный образовательный стандарт высшего образования. Основные положения" (далее-государственные образовательные стандарты) устанавливают: общие требования к качеству подготовки кадров, содержанию образования; необходимый и достаточный уровень подготовки обучающихся и общие квалификационные требования к выпускникам высших учебных заведений; объем учебной нагрузки; порядок и механизм оценки деятельности образовательных учреждений и качества подготовки кадров.

2. Государственные образовательные стандарты являются основой для разработки соответствующих документов, регламентирующих образовательный процесс, деятельность образовательных учреждений, оценку качества подготовки кадров, учебников и учебных пособий (квалификационные требования к специальностям бакалавриата и магистратуры, учебные планы, учебные программы и др.).

3. Государственные образовательные стандарты являются обязательными для всех высших учебных заведений, осуществляющих подготовку кадров на основе государственных образовательных стандартов Республики Узбекистан, независимо от ведомственной подчиненности и форм собственности при подготовке кадров с высшим образованием. Негосударственные образовательные организации могут осуществлять образовательную деятельность на основе самостоятельно разработанных и указанных в лицензии учебных программ.

Слово Standard происходит от английского слова «Standard», что означает норма, размер, шаблон. Стандарт-это нормативный документ, разработанный на основе соглашения большинства заинтересованных сторон и направленный на оптимальную сортировку в определенных областях, а также утвержденный органом, в котором установлены и признаны общие и многократно применяемые общие правила, описания, требования и методы, применимые к различным видам или результатам деятельности. Стандарты должны основываться на обобщенных результатах науки, технологий и экспериментов и должны быть направлены на достижение высокого уровня выгоды для общества. Стандарты действуют на международном, региональном, межгосударственном, национальном и корпоративном уровнях в зависимости от их уровня. Государственные стандарты направлены на ускорение создания и освоения высококачественных видов новой продукции на этапе разработки изделия и его внедрения в производство, улучшение взаимоотношений между производителем, изготовителем и потребителем. Система стандартизации предусматривает своевременную выдачу качественной проектно-конструкторской документации на новую продукцию, подготовку новой продукции предприятия по заданным показателям качества и, при необходимости, снятие продукции с производства.

Слово "метрология" происходит от греческого metros-чтение о широте, означающее чтение широты и Логоса, а в более конкретном смысле-наука об измерениях. Задача современной исторической метрологической науки-осветить историю единиц измерения,

применявшихся в разные периоды исторического развития человечества, и их соответствие единицам измерения настоящего времени, донести до будущих поколений бесценное наследие наших предков. Историческая метрология необходима при изучении социально-экономической, хозяйственной, правовой, культурной истории. Развитие измерений связано прежде всего с производственными ситуациями общества.

Некоторые источники отмечают появление термина метрология в книгах и трактатах с конца XIX века. В то время как основы измерительной науки были заложены нашими предками очень давно.

Ряд сведений об измерениях и единицах измерения приводится в трудах великого ученого Абу Абдаллаха Мухаммада ибн Мусы аль-Хорезми, а великий ученый Ахмад Фергани первым в мире (в 861 году) открыл прибор, измеряющий уровень воды, изготовил и применил его на практике.

С помощью различных международных организаций, разрабатывающих нормативные документы в области стандартизации, метрологии, сертификации, обобщающих передовые достижения стран мира в этих областях и оказывающих различную помощь в этих областях, международная организация по стандартизации, международная электротехническая комиссия, международная организация по легализации в области метрологии, европейская организация по качеству, международная конференция по аккредитации испытательных лабораторий, западноевропейская региональная и региональная экономические организации, активно действует арабская организация по стандартизации и метрологии и др.

Первая национальная организация по стандартизации – Британская ассоциация (British engineering Standards association) была создана в 1901 году, чуть позже, во время Первой мировой войны, были созданы датское бюро, немецкое бюро (1918 г.), американское бюро (1918 г.) и другие.

Работа в области стандартизации потребовала создания Международного центра. С этой целью в 1926 году возникла Международная Ассоциация национальных организаций по стандартизации (ISA). В состав МСА вошли представители 20 стран.

В 1938 году в Берлине открылся Международный съезд по стандартизации. В нем было создано 32 организации и подразделения по различным отраслям техники. Начавшаяся в 1939 году Вторая мировая война приостановила деятельность ИСА.

Нынешняя международная организация по стандартизации (International Standards Organization) была создана в 1946-1947 годах, ее кратко называют ISO. Эта влиятельная организация работает и развивается в рамках Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций.

Основной целью создания ISO является содействие развитию Всемирной стандартизации для содействия международному обмену товарами и взаимопомощи, а также содействие развитию сотрудничества в области умственной, научной, технической и экономической деятельности.

Для достижения этих целей:

- принять меры для содействия гармонизации стандартов во всем мире и в смежных областях;

- разработка и публикация международных стандартов (стандарт может быть одобрен, если за каждый стандарт проголосуют от двух до трех процентов его активных организационных и подкомитетов и если за него проголосуют три четверти от общего числа голосующих);

- организация обмена информацией о работе членов своей организации и технических организаций;

- предусматривается сотрудничество с другими международными организациями, заинтересованными в отраслевых вопросах.

На международном уровне существует также международная организация, которая легализует метрологию. В сокращенном виде она называется МОЗМ (международная организация законодательной метрологии). Основная цель этой организации-координация деятельности государственных метрологических служб и других национальных учреждений на международном уровне.

REFERENCES

1. Saydaliyev S. S., Gulomova N. X. DAVLAT STANDARTI ASOSIDA CHIZMALARNI TAXT QILISH //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 10. – С. 734-745.
2. Eshmuradov D. et al. STANDARTILASHTIRISH, SERTIFIKATLASH VA SIFATNI BOSHQARISH TIZIMLARI SOHASIDAGI ME’YORIY HUJJATLAR //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. A8. – С. 595-600.

TOG‘AY MURODNING “OYDINDA YURGAN ODAMLAR” ASARIDAGI
BARQAROR BIRIKMALARNING LINGVISTIK TAHLILI (FRAZEOLOGIZM VA
MAQOLLAR MISOLIDA)

Noryigitova Mohinur

Termiz davlat universiteti 2-kurs talabasi

Qobilov Mirziyo

Ilmiy rahbar, Termiz davlat universiteti o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7901965>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Tog‘ay Murodning “Oydinda yurgan odamlar” asarida keltirilgan iboralar va maqollarning lingvistik tahlili berib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: barqaror birikmalar, frazeologizm, maqol, lingvistik tahlil, Tog‘ay Murod.

LINGUISTIC ANALYSIS OF STABLE COMPOUNDS IN TOGAI MURAD'S
WORK "PEOPLE WALKING ON THE MOON" (AS EXAMPLES OF PHRASEOLOGY
AND PROVERBS)

Abstract. this article gives a linguistic analysis of the phrases and proverbs presented in the work of Tog‘ay Murad “People walking in moonlight”(Oydinda yurgan odamlar).

Keywords: stable compounds, phraseologism, proverb, linguistic analysis, Tog‘ay Murad.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ УСТОЙЧИВЫХ СОЕДИНЕНИЙ В
ПРОИЗВЕДЕНИИ ТОГАЯ МУРАДА «ЛЮДИ, ИДУЩИЕ ПО ЛУНЕ» (НА
ПРИМЕРАХ ФРАЗЕОЛОГИИ И ПОСЛОВИЦ)

Аннотация. В данной статье проводится лингвистический анализ фраз и пословиц в произведении Тогая Мурада «Люди на Луне».

Ключевые слова: устойчивые сочетания, фразеологизм, пословица, лингвистический анализ, дядя Мурад.

O‘zbek yozuvchisi Tog‘ay Murodning “Oydinda yurgan odamlar” asarini lingvistik tahlil qilar ekanmiz unda qo‘llanilgan barqaror birikmalar albatta, e‘tiborimizni tortadi. Yozuvchi o‘zining bu asarida ibora va maqollardan o‘z o‘rnida va unumli foydalangan bu esa asarning yanada badiiyligini oshirishga yordam bergan.

Til, falsafa va badiiy ijodning o‘ziga xos hodisasi sifatida yuzaga kelgan xalq maqollari folklorning ixcham shakl, ammo teran mazmunga ega bo‘lgan bir janri-dir²⁵[4: 1.].

Bilamizki, yolg‘izlik faqat yaratgangagina xosdir. Xalqimizda azal-azaldan oila muqaddas hisoblanadi. Tog‘ay Murodning "Oydinda yurgan odamlar" asarida jamiyatning bir bo‘lagi oila va uning tayanchi farzand ekanligi haqida ko‘plab ma-qollar uchraydi. Aynan kommunikativ niyatning maqollar orqali yetkazib berili-shini ushbu asarda ko‘rishimiz mumkin. Grammatik jihatdan gap holda shakl-langan, xalq donishmandligi mahsuli bo‘lgan barqaror birikma maqol deyiladi. Maqollar yaxlit holda yashaydi va xalqning ma‘naviy boyligi hisoblanadi. Faqat shu jihatdan ular lisoniy imkoniyat sifatida baholanib, lisoniy birliklarga xos xususiyatlarga ega deyiladi. Misol: To‘g‘ri o‘zadi, egri ozadi.

Ikki va undan ortiq so‘zlarning o‘zaro barqaror munosabatidan tashkil top-gan, nutq jarayoniga tayyor holda olib kiriluvchi, til egalari xotirasida imkoniyat sifatida mavjud bo‘lgan til

²⁵ Tuzuvchilar: f.f.d, prof To‘ra MIRZAYEV, f.f.d, prof Asqar MUSOQULOV, f.f.d, prof Bahodir SARIMSOQOV ”O‘ZBEK XALQ MAQOLLARI” «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik korapaniyasi. Bosh tahririyati, 2005. I-bet.

birliklari barqaror birikmalar deyiladi. Barqaror birik-maning bir guruhi tarkibidagi soʻzlar maʼno jihatdan uygʻunlashib, mazmuniy yax-litlikni vujudga keltiradi. Koʻpincha maʼnosi bir soʻzga teng va koʻchma maʼnoda boʻladi. Soʻzning bunday barqaror bogʻlanmasi ibora (frazeo-logik birlik, frazeolo-gik birlikma, frazeologizm)dir.

Barqaror birikmalarning eng xarakterli belgilari quyidagilar:

- 1.Nutq jarayoniga qadar tilda mavjudlik: nutqqa tayyor holda olib kirishlik.
- 2.Maʼno butunligi.
- 3.Tuzilishi va tarkibining barqarorligi.

Barqaror birikmalardan oʻrinli foydalanish nutq goʻzalligini taʼminlaydi, shuning uchun ular nutqimiz koʻrki hisoblanadi. Barqaror birikmalarni oʻrganuvchi tilshunoslik boʻlimi paremiologiya (lot. parema- barqaror, logos- taʼlimot), barqaror birikmalar lugʻatini tuzish muammolarini oʻrganuvchi boʻlimi esa paremiografiya (lot. parema-barqaror, grapho – yozaman) sanaladi.

Barqaror birikmalar nutqqa tayyor holda olib kirilishi, tarkibiy qismlarining barqarorligi belgisiga koʻra umumiylikni tashkil etsa ham, maʼno butunligi nuqtayi nazaridan turlichadir. Shunga koʻra barqaror birikmalar quyidagi guruhlarga boʻlinadi:

- 1.Frazeologizmlar.
- 2.Maqqol va matallar.
- 3.Aforizmlar.

Qismlari qatʼiy bir qolipga kirib, barqarorlashgan, koʻchma maʼno anglatib, gapda butunligicha bir boʻlak vazifasida keladigan, obrazli, jozibali barqaror birlikma, frazeologik birlikma (ibora)deyiladi:

Eshon mayizning tagiga **turna ekibdi** (“tugatmoq”).

“Oydingda yurgan odamlar” asarida keltirilgan iboralar:

- 1.Boshiga baxt qushi qoʻnmoq-omadi kelmoq

Eson qassobni haminqadar eladi. Keyin, maqsadga oʻtdi.

- Singlingning **boshiga baxt qushi qoʻnib** turibdi, qassob, uchirib yubormasang boʻldi,- dedi.

(5-bet)

- 2.Mijozi xush koʻrmoq –yaxshi munosabatda boʻlmoq, yaxshi koʻrmoq, yoqtirmoq

U **mijozi xush kelmish** odamlar bilan salom-alik qiladi. Bordi-keldi qiladi. Chin dildan gapirishadi. Ochilib gurunglashadi. (5-bet)

- 3.Quyib qoʻyganday tortmoq-juda ham oʻxshamoq

-Esonboy otasiga tortmabdi...

-Noshukur boʻlmang, Esonboy otasiga **quyib qoʻyganday tortadi**. (8-bet)

- 4.Koʻzlari olma termoq-alanglamoq, qoʻrqmoq.

Yanga boʻlmish qoboq uydi...

Shunda... shunda, sagʻir nafas olmadi! Sagʻir koʻzlari pir-pir etdi. Sagʻir **koʻzlari olma terdi**. (8-bet)

- 5.Qoʻli kalta –moddiy ahvoli yomon, kambagʻal

Qoʻli kalta moʻminlar qassobdan goʻsht oldi. Ahli moʻminlar hayitlik kiydi. Bisotida borlar ohorli kiyim kiydi. Bisotida yoʻqlar koʻhna boʻlsa-da ,ozoda kiyim kiydi. (28-bet)

- 6.Qildan qiyiq qidirmoq-kamchiligini topmoq.

Oqibat, **qildan qiyiq qidiradi**. Qandayin yo‘l bilan bo‘lsa-da, o‘z galar muvaffaqiyatini kamsitadi. O‘z galar muvaffaqiyatini yerga uradi. (69-bet)

“Oydinda yurgan odamlar” asarida keltirilgan maqollar:

1. Aslini bilmay, so‘z demaslar, naslini bilmay, qiz bermaslar.

- **Aslini bilmay, so‘z demaslar, naslini bilmay qiz bermaslar**, - dedi qassob. - Kim ekan, u? (5-bet)

2. Bolali uy xandon, bolasiz uy zindon.

Bolali uy xandon bo‘ldi, bolasiz uy zindon bo‘ldi!

Oymomo ko‘z qirida Qoplonga qaradi. Kiprikleri piriqiradi. Ko‘z qirini olib qochdi. (43-bet)

3. Bo‘laringda bo‘lib o‘t, bo‘z yo‘rg‘aday yelib o‘t.

- Sen qatorilar bolali bo‘ldi, - dedi otasi. - O‘g‘li borning o‘zi bor, qizi borning izi bor.

- Umr o‘tyapti. **Bo‘laringda bo‘lib o‘t, bo‘z yo‘rg‘aday yelib o‘t**. (44-bet)

4. Olisdagi palovdan yaqindagi sho‘rva yaxshi.

Yo‘l olis bo‘lsa, yana tag‘in to‘qson so‘mlik qorovullik bo‘lsa, nimasiga orzumand bo‘lasiz, demaydimi? **Olisdagi palovdan yaqindagi sho‘rva yaxshi**, demaydimi? (45-bet)

5. Elakka borgan ayolni ellik og‘iz gapi bor.

Keyin, eshitmish-bilmish ig‘volardan gapirdi. Ta‘bi xushlamovchi ayollar g‘iybatini qildi.

Elakka bormish ayolning ellik og‘iz gapi bor, bo‘ldi! (78-bet)

6. Balchiqqa tosh otsang, betingga sachraydi.

- dedi. **Balchiqqa tosh otsang, betingga sachraydi!** Qo‘ying, do‘stim, shunga teng bo‘lmasin! (110-bet)

Tog‘ay Murodning “Oydinda yurgan odamlar” qissasidagi bir necha misollarni tahlil qildik. Asarda ishlatilgan iboralar va maqollar bugungi kunda ham xalq tilida sermahsul ishlatilini b kelinmoqda. Lekin bazi birlari borki, ular xalq tilida kam ishlatiladi. Masalan: **Balchiqqa tosh otsang, betingga sachraydi** maqoli bugungi kunda xalq tilida kam qo‘llaniladi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, ibora va maqollarni o‘z ichiga olgan badiiy asarlarni tahlil qilish kitobxonlarni badiiy asarga bo‘lgan qiziqishini yanada oshiradi va asardagi g‘oyani yanada yaqqol ochib berishga yordam beradi. Shuningdek, ibora va maqollarni o‘rganish kitobxonlarning savodxonligini shu bilan birgalikda so‘z boyligini ham oshirishda muhim vazifa bajaradi.

REFERENCES

1. B.Mengliyev. ”Hozirgi o‘zbek adabiy tili” T:”Tafakkur bo‘stoni”2018
2. T.Murod. ”Oydinda yurgan odamlar” T: “Nurafshon-Kitob-Ta’minot”
3. Sh. Rahatullayev. ”O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati”.
4. Tuzuvchilar: f.f.d, prof To‘ra Mirzayev, f.f.d, prof Asqar Musoqulov, f.f.d, prof Bahodir Sarimsoqov”O‘ZBEK XALQ MAQOLLARI”«Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik korpaniyasi. Bosh tahririyati, 2005.

**YOSH FUTBOLCHILAR TEXNIK TAYYORGARLIGINING MUSOBAQA
FAOLIYATIGA TA'SIRI**

O.R.Igamberdiyev

O'zDJTSU P.f.b.f.d.

Toshpulatov Abbos Saidmurodovich

O'zDJTSU 2-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7902024>

Annotatsiya. Mazkur maqolada yosh futbolchilar texnik tayyorgarligining musobaqa faoliyatiga ta'siri haqida so'z boradi. Maqola davomida asosli fikr va mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: yosh futbolchilar, texnik tayyorgarlik, asosiy mezon.

**THE EFFECT OF TECHNICAL TRAINING OF YOUNG PLAYERS ON
COMPETITION ACTIVITY**

Abstract. This article talks about the influence of the technical training of young players on the activity of the competition. Reasonable opinions and comments are presented throughout the article.

Key words: young players, technical training, main criteria.

**ВЛИЯНИЕ ТЕХНИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ЮНЫХ ИГРОКОВ НА
СОРЕВНОВАТЕЛЬНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

Аннотация. В данной статье говорится о влиянии технической подготовки юных игроков на конкуренцию. Обоснованные мнения и комментарии представлены на протяжении всей статьи.

Ключевые слова: юные игроки, техническая подготовка, главный критерий.

Futbolchilar tayyorgarligining asosiy mezoni musobaqa faoliyati bo'lib, u o'yin natijasi va murabbiyning ekspert bahosi bilan bir qatorda tezkor ish hajmi, shuningdek, texnik-taktik harakatlar miqdori va aniqligi bilan tavsiflanadi. O'yinchilarning musobaqa faoliyati to'g'risidagi axborot asosida murabbiy jamoa tayyorgarligining joriy rejasiga tegishli o'zgartirishlar kiritadi. Musobaqa faoliyatini qayd etish mamlakatimiz va chet el sportchilarining har bir muayyan o'yinida o'yinchilarning faoliyatlari haqida juda ko'p materiallar yig'ishga imkon berdi. Lekin yosh futbolchilarda bu tadqiqotlar epizodik xususiyatga ega bo'ldi, shuning oqibatida mazkur muammo deyarli o'rganilmaganicha qolmoqda. Masalan, A.V.Petuxov (104) malakali hamda 11-12 yoshli futbolchilar musobaqa faoliyatini taqqoslar ekan, texnik-taktik harakatlarning ko'pgina miqdoriy-sifat o'lchamlari borasida mohir futbolchilar ishonchli ustunlikka ega ekanliklarini aniqladi. Texnik-taktik harakatlarni bajarish ishonchliligi malakali futbolchilarda – 70 %, yoshlarda – 52 %. Bu yosh futbolchilar texnik-taktik tayyorgarlik darajasini past deb baholashga asos bo'ladi. Bunda bolalar-o'smirlar futboli rivojiga to'siq bo'layotgan ob'yektiv va sub'yektiv xususiyatli shart-sharoitlarning butun bir majmuasi ajratib ko'rsatiladi.

Olingan natijalar yosh futbolchilarning sport natijalariga erishuvda jismoniy tayyorgarlik va jismoniy rivojlanishni tashkil etuvchi sifatlar yetakchi ahamiyatga ega ekanligidan, texnik-taktik imkoniyatlar esa sport natijasiga hal etuvchi ta'sir ko'rsata olmasligidan dalolat beradi. Musobaqalar o'tkazishning ko'rib chiqilgan shartlari yosh futbolchilarning imkoniyatlariga to'la javob bermaydi. Bunday sharoitda o'yinlar qattiq tezkorlik-kuch xususiyatlariga ega bo'lib, ularda uzoq masofaga noaniq uzatishlar va yakkama-yakka ko'rashlar ko'payib ketadi, bu erta yetilgan,

ya'ni texnik-taktik jihatdan yutqizsa ham yaxshiroq jismoniy rivojlanish hisobiga ustunlikka ega bo'lgan o'g'il bolalardan foydalanishni taqozo etadi. Musobaqa o'tkazish shartlariga kiritilgan tahrirlardan so'ng yakama-yakka kurashlar miqdorining 18,7 ta usulgacha ishonchli kamayishi yuz berdi. Uzoq masofaga uzatishlar miqdori birmuncha kamaydi, qisqa va o'rta masofaga uzatishlar soni esa ortdi. Aldab o'tish hamda to'pni olib qo'yish kabi texnik-taktik harakatlarning 1,5 barobardan ortiqroqqa keskin ko'payishi alohida kuchli o'yinchilar qiymati oshishiga olib keladi hamda ulardan o'yinda unumli foydalanishni ko'zda tutadi, bu esa sport natijasida ham aks etadi. Shu tariqa golli vaziyatlar miqdori 82,5 % ga oshadi.

Funksional holatni aniqlash, jismoniy sifatlari va texnik tayyorgarlikni rivojlantirish maqsadida 15-17 yoshli futbolchilar ustida tadqiqotlar o'tkazildi. Musobaqa faoliyati tahlilining ko'rsatishicha, (TSHFBDIMI) Toshkent shahar futbol bo'yicha Davlat ixtisoslashtirilgan maktab internati 15-17 yoshli futbolchilari bir o'yinda o'rtacha 478-526 ta texnik-taktik harakatni amalga oshiradilar, xatolar esa 34-36 %. Agar qisqa uzatishlar hisobga olinmasa, u holda 312-372 texnik-taktik harakat va 39-40 % xato, ya'ni yosh futbolchilar qisqa uzatishlarni ko'proq qo'llaydilar.

Bu yoshda o'yinda texnik-usullarni ko'proq qo'llash xususiyati qayd etiladi: Himoyachilar - qisqa va o'rta masofaga to'p uzatishlar, to'pni olib qo'yish, bosh bilan o'ynash, to'pni yo'l-yo'lakay tutib qolish, uzoq masofaga uzatishlarni eng yuqori - 47-51 % xatolar bilan, to'pni olib qo'yishni -33-35 %, bosh bilan o'ynashni -34-47 %, aldab o'tishni -31-39 % xato bilan bajarishi aniqlandi. Yarim himoyachilar -qisqa, o'rta, uzoq masofaga to'p uzatishlar, to'pni olib yurish va raqibni aldab o'tish, uzoq masofaga uzatishlarni bajarish vaqtida xatolar foizining eng yuqori darajasi -47-48 %, aldab o'tishda -36-37 %, bosh bilan o'ynashda -36-40 %, darvozaga zarba berishda -47-51 % bilan bajarishi aniqlandi. Hujumchilar -qisqa va o'rta masofaga to'p uzatishlar, darvozaga zarba berish, uzoq masofaga to'p uzatishlarni bajarishda xatolar foizi 46-47 %, darvozaga zarba berishda -53-66 %, to'pni olib qo'yishda -34-41 %. To'pni olib yurish va aldab o'tishdan kamroq foydalanishlari ma'lum bo'ldi.

1) Yosh futbolchilar faoliyati samaradorligi yuqori hujum faolligi hamda hujum va himoya harakatlarining aniqligini uyg'unlashtirish orqali ta'minlanadi. Faoliyatning eng muhim xususiyatlari umumiy aniqlik, tashabbus, himoya faolligi ko'rsatkichlari sanaladi. Ular yordamida muayyan yoshlar jamoalarining samaradorligi darajasiga qiyosiy baho berish, shuningdek, alohida o'yinchilarning jamoa faoliyati samaradorligiga qo'shgan hissasini baholash mumkin.

2) Musobaqa faoliyati ishonchliligi: hujum harakatlari yuksak darajadagi faolligi hamda aniqligi, mudofa faolligining eng maqbul darajadagi ifodaliligi, mudofa harakatlarining aniqligi yordamida ta'minlanadi. Ekstremal sharoitlardagi faoliyatni tashkil qilishda xatoliklar va tashabbus ko'rsatkichlari jiddiy ahamiyatga ega.

3) Yosh futbolchilar musobaqa faoliyati va shaxsiy xususiyatlari tahlili aniqlikning turli xillari bilan tavsiflanuvchi uch guruhni farqlab ko'rsatishga imkon beradi: ishonchli yoki ishonchsiz. Tayyorgarlikning aniqlangan turlarini qayd etish o'yinchilar texnik-taktik tayyorgarligini individuallashtirishga ko'maklashadi.

Yosh futbolchilar tayyorgarligi tizimining eng muhim elementlaridan biri majmualari nazoratdir.

Pedagogik kuzatuv ma'lumotlarini o'rganish natijasida ayon bo'ldiki, kichik yoshli maktab o'quvchilari tashkil etgan to'pli o'yinlar bir vaqtda ishtirok etuvchilar miqdori kam bo'lgan sharoitda, kichkina o'yin maydonchalarida o'tkaziladi. Bir vaqtda ishtirok etuvchilar soni ikki kishidan o'n kishigacha bo'lishi mumkin. Ularning soniga qarab maydonchalarning o'lchami (m):

10x5; 10x10; 15x15; 20x15; 30x20; 40x30 ni tashkil etadi. O‘yin elementlaridan darvozaga zarba berish elementi ustida alohida to‘xtash lozim. Yosh futbolchilarning ko‘rib chiqilayotgan barcha yosh guruhlari mazkur texnik usul musobaqa faoliyatida texnik-taktik harakatlar umumiy miqdorining ko‘pi bilan 5%ni tashkil etadi. Bu, o‘quv-mashg‘ulot jarayonida darvozaga zarba berishga u qadar ahamiyat bermasa ham bo‘ladi, degani emas. Shuni yodda tutish kerakki, musobaqa faoliyati tizimini shunga o‘xshash tarzda qurish yuqori malakali futbolchilarga ham xos.

Musobaqa faoliyati xususiyatlarini o‘rganish yosh futbolchilar tayyorgarligining deyarli o‘rganilmagan jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Bu sohadagi yangi ma‘lumotlar yosh sportchilarni tayyorlash jarayonini optimallashtirish hamda mamlakat terma jamoasiga malakali zahira tarbiyalab berish uchun imkoniyat yaratadi.

REFERENCES

1. Абидов Ш. У. Ёш футболчиларни техник-тактик ҳаракатларини мусобақа шароитида баҳолаш ва самаладорлигини аниқлаш //Fan-Sportga. – 2020. – №. 6. – С. 17-19.
2. Абидов, Ш. У. "Ёш футболчиларни техник-тактик ҳаракатларини мусобақа шароитида баҳолаш ва самаладорлигини аниқлаш." *Fan-Sportga* 6 (2020): 17-19.
3. Абидов, Шавкат. "Футбол ўргатишда дастлабки тайёрлов гуруҳларида техник-тактик кўникмаларни ривожлантириш." *O‘zbekiston milliy universiteti xabarlari* 1.7 (2022).
4. Abidov Sh. U., Igamberdiev O. R., Bozorov S. R. Yosh futbolchilar mashg‘ulotlaridagi yuklamalari hajmini yoshga qarab o‘zgarishining maxsus harakat sifatlariga ta‘sir etishi //Eurasian Journal of Academic Research. – 2022. – Т. 2. – №. 10. – С. 229-236.
5. Артиқов А. А. Футбол спорт турида дарвозага зарба бериш аниқлигини баҳолаш услубияти //Fan-Sportga. – 2022. – №. 1. – С. 48-51.
6. Артиқов А. А. Ёш футболчиларни дарвозага зарба бериш аниқлигини ўрганиш //Fan-Sportga. – 2021. – №. 3. – С. 79-81.
7. Артиқов АА Футболчиларнинг, техник усуллари аниқлигини. "такомиллаштиришга йўналтирилган махсус машқлардан фойдаланиш самарадорлигининг таҳлили." *Фан-Спортга.–2020* 3 (2020): 16-18.
8. Бозоров С. Р., Олимжонов Б. Дастлабки тайёрлов гуруҳи босқичида шуғулланувчи болларни машғулотларини ташкил этиш //Академические исследования в современной науке. – 2022. – Т. 1. – №. 18. – С. 13-17.
9. Бозоров, Сирожиддин Рустам Ўғли. "Спортчиларни шуғулланганлик даражасини аниқлашнинг замонавий усуллари таҳлили (футбол спорт тури мисолида)." *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)* 2.2 (2022): 410-419.
10. Igamberdiyev, Obidjon. "YOSH FUTBOLCHILARNI TANLAB OLISH VA SELEKSIYALASHDA YANGI TADQIQ QILISH USLUBIYATLARI." *Академические исследования в современной науке* 1.17 (2022): 159-165.

11. Igamberdiyev, Obidjan. "THE EFFECTIVENESS OF USING TESTS FOR ASSESSING THEIR MOTOR SKILLS IN THE SELECTION OF YOUNG FOOTBALL PLAYERS." *International Bulletin of Applied Science and Technology* 3.4 (2023): 451-456.
12. Игамбердиев, О. Р. "Умумтаълим мактабларидаги 11-12 ёшли ўқувчиларни футбол билан шуғуллантириш орқали жисмоний тайёргарлигини ошириш." *Автореф. дисс. н. ф. б. ф. д (PhD)–Чирчиқ* 58 (2022).
13. Игамбердиев О.Р. Кўп йиллик тайёргарликнинг дастлабки босқичларида футболчиларни саралаб олишнинг илмий – назарий асослари. // *Fan – sportga* • №8/2022.
14. Игамбердиев О., Бозоров Ф. ОСОБЕННОСТИ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ФУТБОЛИСТОВ // *Академические исследования в современной науке.* – 2022. – Т. 1. – №. 17. – С. 169-173.

10-12 YOSHLI FUTBOLCHILARNING TEXNIK TAYYORGARLIGINI TADQIQ QILISH

N.M.Yusupov

O'zDJTSU dotsenti

Toshpulatov Abbas Saidmurodovich

O'zDJTSU 2-bosqich, M 56-21 guruh magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7902091>

Annotatsiya. Mazkur maqolada 10-12 yoshli futbolchilarning texnik tayyorgarligini tadqiq qilish haqida so'z boradi. Maqola davomida asosli fikr va mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: yosh futbolchilar, texnik tayyorgarlik, asosiy mezon.

RESEARCH OF TECHNICAL TRAINING OF 10-12-YEAR-OLD FOOTBALL PLAYERS

Abstract. This article is about researching the technical training of 10-12-year-old football players. Reasonable opinions and comments are presented throughout the article.

Key words: young players, technical training, main criteria.

ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕХНИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ФУТБОЛИСТОВ 10-12 ЛЕТ

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию технической подготовки футболистов 10-12 лет. Обоснованные мнения и комментарии представлены на протяжении всей статьи.

Ключевые слова: юные игроки, техническая подготовка, главный критерий.

Bolalar-o'smirlar sport sohasidagi zamonaviy tadqiqotlar olimlar diqqatining dasturiy-usuliy hujjatlarda asosiy bo'limlar mazmunini takomillashtirishga qaratilayotganligi bilan tavsiflanadi. Olimlar bugungi kunda mamlakatimiz futbolchilari to'pni boshqarish texnikasi bobida eng kuchli chet el o'yinchilaridan orta qolayotganliklarini qayd etmoqdalar, bu esa amaliyotga ko'p yillik tayyorgarlikning dastlabki bosqichlaridanoq mashg'ulotlarni tashkil etishning yangicha asoslangan usularini tatbiq etishni talab qilmoqda.

Mamlakatimizdagi qator futbol mutaxassislarining ta'kidlashicha, o'zbek futbolchilarining eng yaxshi chet ellik futbolchilardan ortda qolayotganligini, eng avvalo yosh futbolchilarning tayyorgarligida eng dastlabki bosqichlardanoq nuqsonlar mavjudligi bilan izohlash mumkin. Yosh futbolchilarni tayyorlash – ilmiy - tadqiqot ma'lumotlariga hamda mamlakatimiz va horij mutaxassislarining ilg'or tajribalariga tayanadigan uzoq muddatli, serqirra jarayondir. Biroq hozirgi paytgacha yosh futbolchilarning musobaqa faoliyatiga xos yosh xususiyatlari muammosi deyarli o'rganilmagan. Afsuski, BO'SM va OZIBO'SM uchun amaldagi o'quv dasturlarida o'z aksini topgan ushbu holat futbolchilarning texnik tayyorgarligi samaradorligini oshirish imkoniyatlarini kengaytirishga yordam bermaydi.

Yosh futbolchilar musobaqa faoliyati tuzilishining yosh dinamikasi xususidagi ilmiy ma'lumotlarning yo'qligi, ayniqsa, to'pni boshqarish texnikasini o'rgatishning dastlabki bosqichida yaqqol ko'zga tashlanadi. Oqibatda, boshlang'ich bosqich usuliyatidagi bir qator masalalar, xususan, o'yin texnikasining alohida elementlarini o'rgatish izchilligi to'g'risidagi masala ochiq qolmoqda, bu esa keyinchalik, ma'lum ma'noda umuman texnik mahorat darajasini

chegaralab qo‘yadigan omilga aylanishi mumkin. Shuning uchun ham futbolchilarning texnik takomillashuviga yangi usuliy yondashuv yo‘llarini izlash muammosi dolzarb hisoblanadi.

Futbolchilar sport mahoratining asosi texnik tayyorgarlik bo‘lib, uning darajasini ko‘p jihatdan o‘yinning samaradorligi va tomoshabopligi bilan belgilaydi. Boshqa tomondan, futbol mutaxassislari o‘zbek futbolchilarining to‘pni boshqarish texnikasi borasida eng kuchli chet el futbolchilaridan muayyan darajada ortda qolayotganliklarini qayd etmoqdalar. Yaqin vaqtgacha bu yuqori malakali jamoalarning muammosi edi, endilikda u yosh futbolchilarga ham taalluqli. O‘rta qolishning alohida tarkibiy qismlaridan biri sifatida, xususan, to‘pni qabul qilish va uning nazorati bilan bog‘liq harakatlarni tezkor faoliyatlarda samarali bajarish qobiliyati ko‘rsatiladi. Birinchi navbatda, bu sport maktablarida o‘rgatish jarayoni va mashg‘ulotlarning uncha yuqori bo‘lmagan darajasi, texnik tayyorgarlik usuliyatidagi xatolar, murabbiylarning ma‘lum bir qismida bolalar va o‘smirlar bilan ishlashga ijodiy yondashuvning yo‘qligi tufaylidir. O‘zbek futbolida ijrochilarning cheklangan imkoniyatlari – zahira tayyorlashda ko‘p yillar davomida atletizmning ustuvor bo‘lganligi natijasi. Futbol taraqqiyotining hozirgi bosqichida o‘yin shiddati o‘zib boryapti, bu o‘yinchidan, eng avvalo, kutilmaganda o‘zgaradigan vaziyat, chegaralangan vaqt va makon sharoitida texnik-taktik usullarni tez va samarali bajara bilishni talab etadi.

Bugungi kunda muvaffaqiyatlarga erishishni istagan jamoa tez o‘ynashi, ya‘ni oqilona texnikaga ega bo‘lgan va uni tezkor harakatlar bilan uyg‘unlashtira oladigan o‘yinchilardan iborat bo‘lishi lozim. Shunga ko‘ra ayrim futbol mutaxassislari “tezkor texnika” degan atamani qo‘llaydilar. Hujum va himoya orasidagi kurashlar o‘z zaminida fintlar, dribling va tez hamda aniq yashirin uzatishlar yotadigan o‘tkir texnika yordamidagina hujum foydasiga hal bo‘lishi mumkin. Mamlakatimiz va chet el mutaxassislarning fikricha, ommaviy mudofa chog‘ida golli holatlar faqat to‘pni oqilona, tez va aniq qabul qilish orqali yuzaga keltiriladi. Bunday sharoitda, odatda, to‘pli o‘yinchi yoki uning sheriklari ikki-uch raqibni ishonch bilan aylanib o‘tish ko‘magidagina zarba berish mumkin bo‘lgan vaziyatga chiqa oladilar. Biroq bu, ayniqsa, fintlar, aldab o‘tishlar bobidagi alohida mahorati g‘ayri-oddiy darajada yuksak bo‘lgan futbolchilarninggina qo‘lidan keladi.

Texnik ko‘nikmalar oddiy, tezkor va maqsadga muvofiq bo‘lishi kerak. Ilgari juda muhim sanalgan texnik usullar, masalan, to‘pni butunlay to‘xtatish o‘yinda juda kam qo‘llanadigan bo‘ldi, zero, zamonaviy oqilona o‘yinda to‘pni to‘xtovsiz ravishda harakatga uzatishga o‘tib borilyapti. Ikkinchi tomondan, ayrim texnik usullar katta ahamiyatga ega bo‘lib qoldi. Bu yerda gap fintlar, aylanib o‘tish, yashirin uzatish ustida ketyapti. Ammo aylanib o‘tishni o‘yinchilar juda yaxshi o‘zlashtirib olganlaridagina u muvaffaqiyat keltirishi mumkin. Shuning uchun texnik tayyorgarlik ko‘p yillik jarayonning mantiqiy bir halqasi hisoblanadi va uning har bir bosqichi o‘z muayyan maqsadlari, vazifalariga ega. Axir, dastlabki o‘rgatish bosqichida o‘yin usullarini o‘zlashtirib olishdagi qayd etilgan orqada qolishlar futbolchilarning keyingi tayyorgarligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Texnik tayyorgarlik turli mashg‘ulot vositalarining tasodifiy yig‘indisi bo‘la olmaydi. Muhimi, shunday vositalarni tanlab olish kerakki, ular ko‘p yillik tayyorgarlik jarayonining har bir bosqichida o‘yin texnikasini muvaffaqiyatli o‘zlashtirishga zarur ijobiy ta‘sir o‘tkazsin. Yosh futbolchilarning texnik tayyorgarligida tizimli yondashuv tasodifiy hol emas. Uni texnik tayyorgarlikning yetilgan muammosini hal etish va muayyan usuliyat yordamida boshqariladigan o‘rgatish jarayonini yaratish zarurati taqozo etadi. Tizimli yondashuv tayyorgarlikning barcha

elementlarini yagona dinamik tuzilmaga birlashtirish va hisobga olishni nazarda tutadiki, bunda har bir element u yoki bu texnik usulning dinamikasi va mukammalligi darajasini ajratishga imkon beradigan tizimli sifatga ega.

Ma'lumki, texnik mahorat futbolchi biladigan texnik usullarning hajmi va serqirraligi, shuningdek, ularni o'yin sharoitida samarali qo'llash malakasi bilan tavsiflanadi. Futbol texnikasi to'p bilan muomala qilish uslublari va usullarlarining katta guruhi yig'indisidan iborat ekan, uni o'rganish murakkab va uzoq jarayonga aylanadi.

Kam vaqt va kuch sarflab o'rgatish masalalarini hal etishda o'rganilayotgan materialni tizimlashtirish va texnikaga o'rgatishning oqilona izchilligini aniqlash katta ahamiyatga ega.

REFERENCES

1. Абидов Ш. У. Ёш футболчиларни техник-тактик ҳаракатларини мусобақа шароитида баҳолаш ва самаладорлигини аниқлаш //Fan-Sportga. – 2020. – №. 6. – С. 17-19.
2. Абидов, Ш. У. "Ёш футболчиларни техник-тактик ҳаракатларини мусобақа шароитида баҳолаш ва самаладорлигини аниқлаш." *Fan-Sportga* 6 (2020): 17-19.
3. Абидов, Шавкат. "Футбол ўргатишда дастлабки тайёрлов гуруҳларида техник-тактик кўникмаларни ривожлантириш." *O 'zbekiston milliy universiteti xabarlari* 1.7 (2022).
4. Абидов Ш. У., Уматқулов Ж. А. Соғлом турмуш тарзи–машғулотларни асосий мақсади сифатида //Академические исследования в современной науке. – 2022. – Т. 1. – №. 18. – С. 4-8.
5. Abidov Sh. U., Igamberdiev O. R., Bozorov S. R. Yosh futbolchilar mashg 'ulotlaridagi yuklamalari hajmini yoshga qarab o 'zgarishining maxsus harakat sifatlariga ta'sir etishi //Eurasian Journal of Academic Research. – 2022. – Т. 2. – №. 10. – С. 229-236.
6. Артиқов А. А. Футбол спорт турида дарвозага зарба бериш аниқлигини баҳолаш услубияти //Fan-Sportga. – 2022. – №. 1. – С. 48-51.
7. Артиқов А. А. Ёш футболчиларни дарвозага зарба бериш аниқлигини ўрганиш //Fan-Sportga. – 2021. – №. 3. – С. 79-81.
8. Артиқов, АА. "Футболчиларнинг техник усуллари аниқлигини такомиллаштиришга йўналтирилган махсус машқлардан фойдаланиш самарадорлигининг таҳлили." *Фан-спортга* 3 (2020): 16-18.
9. Артиқов АА Футболчиларнинг, техник усуллари аниқлигини. "такомиллаштиришга йўналтирилган махсус машқлардан фойдаланиш самарадорлигининг таҳлили." *Фан-Спортга.–2020* 3 (2020): 16-18.
10. Бозоров С. Р., Олимжонов Б. Дастлабки тайёрлов гуруҳи босқичида шуғулланувчи болларни машғулотларини ташкил этиш //Академические исследования в современной науке. – 2022. – Т. 1. – №. 18. – С. 13-17.
11. Бозоров, Сирожиддин Рустам Ўғли. "Спортчиларни шуғулланганлик даражасини аниқлашнинг замонавий усуллари таҳлили (футбол спорт тури

- мисолида)." *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)* 2.2 (2022): 410-419.
12. Igamberdiyev, Obidjon. "YOSH FUTBOLCHILARNI TANLAB OLISH VA SELEKSIYALASHDA YANGI TADQIQ QILISH USLUBIYATLARI." *Академические исследования в современной науке* 1.17 (2022): 159-165.
  13. Igamberdiyev, Obidjan. "THE EFFECTIVENESS OF USING TESTS FOR ASSESSING THEIR MOTOR SKILLS IN THE SELECTION OF YOUNG FOOTBALL PLAYERS." *International Bulletin of Applied Science and Technology* 3.4 (2023): 451-456.
  14. Игамбердиев, О. Р. "Умумтаълим мактабларидаги 11-12 ёшли ўқувчиларни футбол билан шуғуллантириш орқали жисмоний тайёргарлигини ошириш." *Автореф. дисс. н. ф. б. ф. д (PhD)–Чирчиқ* 58 (2022).
  15. Игамбердиев О., Бозоров Ф. ОСОБЕННОСТИ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ФУТБОЛИСТОВ //Академические исследования в современной науке. – 2022. – Т. 1. – №. 17. – С. 169-173.

O‘QUV MASHG‘ULOT GURUHI FUTBOLCHILARINI TEZKORLIK SIFATINI TARBIYALASH

O.R.Igamberdiyev

O‘zDJTSU. P.f.b.f.d

Kenjayev Dilmurod Jo‘lli o‘g‘li

O‘zDJTSU. 2-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7901979>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘quv mashg‘ulot guruhi futbolchilarini tezkorlik sifatini tarbiyalash haqida so‘z boradi. Maqola davomida asosli fikr va mulohazalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: yosh futbolchilar, texnik tayyorgarlik, asosiy mezon.

EDUCATING THE QUALITY OF QUICKNESS OF PLAYERS OF THE TRAINING GROUP

Abstract. This article talks about training the quality of agility of players of the training group. Reasonable opinions and comments are presented throughout the article.

Key words: young players, technical training, main criteria.

ВОСПИТАНИЕ КАЧЕСТВА БЫСТРОТЫ У ИГРОКОВ ТРЕНИРОВОЧНОЙ ГРУППЫ

Аннотация. Данная статья посвящена тренировке качества ловкости игроков тренировочной группы. Обоснованные мнения и комментарии представлены на протяжении всей статьи.

Ключевые слова: юные игроки, техническая подготовка, главный критерий.

Tezlik qobiliyatlari, bu – harakatli holatlarni bajarish tezligini ifodalovchi individual (yakka) xususiyatlar yig‘indisidir. Asosiy tezlik qobiliyatlari sirasiga quyidagilar kiradi: oddiy va murakkab harakatli holatlarning tezligi; tashqi qarshilikka ega bo‘lmagan alohida harakatlar tezligi; harakat sur‘ati (chastotasi)da aks etadigan tezlik.

Oddiy **harakatli holat** tezligi qaysi bir holatga bo‘lgan reaksiya vaqti bilan xarakterlanadi. Agar reaksiya oldindan aniq, kutilmaganda paydo bo‘ladigan signalga ma‘lum harakat orqali amalga oshsa, unda bu reaksiya oddiy reaksiya hisoblanadi. Bunga misol tariqasida start olayotgan sportchining tovush yoki muxlislar ta‘siriga bo‘lgan reaksiyasini olishimiz mumkin.

Harakatli reaksiyaning latent vaqti quyidagi fiziologik jarayonlarning reaksiyasi davrining tezkor o‘tish vaqti bilan ifodalanadi:

- retseptorda his-hayajonning paydo bo‘lishi;
- his-hayajonning markaziy asab sistemasiga o‘tishi;
- his-hayajonning asab yo‘llariga o‘tishi va effektor signalning shakl-lanishi;
- signalning markaziy asab sistemasidan mushaklarga o‘tishi;
- mushaklarning his-hayajonlanishi va unda mexanik faollikning paydo bo‘lishi.

Oddiy harakatli reaksiyasi yetarli darajada rivojlangan sportchilar ancha murakkab harakatli holatlarni, vazifalarni boshqalarga nisbatan osonroq o‘zlashtiradilar. Reaksiyaga bo‘lgan qobiliyat tegishli mashqlarni bajarishda mustahkamlanadi. Mustahkamlashning birinchi bosqichida kutilmaganda paydo bo‘ladigan signalga qayta javob berish ancha samaralidir (yugurishda start olish, signalga ko‘ra harakatning boshlanishi va o‘zgarishi, hujumkor va himoyaviy harakatlar). Ayniqsa, juda foydali usullardan – sportchining oxirgi bo‘lib reaksiya ko‘rsatganligi uchun

musobaqadan chiqib ketishi bilan bog'liq musobaqa usuli hamda ruhiy konsentratsiyani yarata oladigan o'yin usuli hisoblanadi. Ushbu uslublar bo'yicha 4-6 hafta mashg'ulotlar bajarilsa, qoniqarli natijalarga erishiladi. Keyinchalik esa reaksiya tezligi barqarorlashadi va uni mustahkamlash muammoga aylanadi.

Mustahkamlashning ikkinchi bosqichida texnik vositalardan – elektro-sekundomer va sportchining alohida vaziyatlarda harakat reaksiyasi to'g'risida ma'lumot beruvchi turli kontakt maydonchalardan foydalanish zarur. Bu ma'lumot sportchining vaqtni aniq sezishini rivojlantirishga qaratiladi hamda uning reaksiya tezligini yaxshilaydi. Sportchi boshlang'ich signalga juda tez javob qaytaradi. So'ng, mashqning keyingi qismida o'zi reaksiya tezligini baholashga harakat qiladi, undan keyin murabbiy unga vaqtni aytadi. Agar o'zi taxmin qilgan subyektiv baholar tezlik ko'rsatkichi bo'yicha obyektivga to'g'ri kelsa, sportchi oldindan shartlangan reaksiya tezligi bo'yicha mashq bajaradi. Natijada, sportchi harakat reaksiyasi tezligini boshqara bilishni o'rganib oladi, bu esa uning samarali natijalarga erishishiga yordam beradi.

Uchinchi bosqichda harakat reaksiyasi ruhiy nazoratlovchi va ideomotor (obrazli) mashg'ulotlar hisobiga mustahkamlanadi.

Murakkab harakat reaksiyasi tezligi noaniq holat va javob harakati bilan ifodalanadi. Murakkab harakat reaksiyalarining ko'pi o'ziga xos vaziyatli sport turlarida ko'rinish beradi (sport o'yinlarida, yakkakurashlarda va boshqalarda). Bu holda qoidaga ko'ra, sportchining oldiga harakatlanayotgan obyektga (to'p, raqib, qurol) javob qaytarish va bir qancha mavjud harakatlardan yagonasini, eng maqbulini tanlash vazifasi qo'yiladi. Masalan, darvozabon to'p darvozaga tepilayotgan paytda to'rtta vazifani bajarishi lozim: to'pni ko'rishi, to'p yo'nalishi va uchish tezligini aniq baholashi, harakat rejasini tanlashi va nihoyat, o'sha rejani amalga oshirishi. Kutilmaganda paydo bo'lgan harakatlanayotgan obyektga javob qaytarish (reaksiya) tezligiga 0,25 dan to 1 soniyagacha vaqt ketadi. Bu yerda ketadigan vaqtning ko'p qismi harakatlanayotgan obyektga ko'z orqali kuzatishga sarflanadi. Katta tezlikda harakatlanayotgan narsani ko'rish ham alohida mashg'ulot talab qiladi va shu maqsadda maxsus mashqlar qo'llaniladi, ya'ni sekin-asta tezlikni oshirib, kutilmaganda paydo bo'ladigan narsalarni ko'paytirib, to'p hajmini kamaytirib, masofani o'zgartirib, texnik vositalardan va trenajyorlardan foydalanib, mashqlarni bajarish tavsiya qilinadi.

Murakkab harakat reaksiyasida bir qancha variantlardan raqib harakatiga va o'yin jarayoniga qarab kerakli javobni aniq tanlashda asosiy qiyinchiliklar paydo bo'ladi. Yakkakurashlarda hujum qilishning bir qancha variantlaridan javob qaytarish (reaksiya) vaqti ma'lum (1-rasm).

1-rasm

Turli hujumkor harakatlarning qanchalik ortishi bilan himoyalanuvchi shuncha ko'p noaniqlikka duch keladi, bu murakkab harakat reaksiyasi tezligining kamayishiga olib keladi. Shuning uchun murakkab reaksiyani rivojlantirish uslubida saralash bilan mavjud holatlar sonini sekin-asta oshirish lozim. Masalan, sportchini ikkita mavjud hujumdan bittasiga javob qaytarishga (reaksiya qilishga) o'rgatishadi, keyin uchtdan, so'ng to'rttdan va h.k. Sekin-asta uni yakkakurashning haqiqiy holatiga olib chiqishadi. Mazkur uslub samaradorligining zarurligi shundan iboratki, bir vaqtning o'zida h xam sport-texnik uquvlar, ham koordinatsion (muvozanat) qobiliyatlar hamda taktik fikrlash qobiliyati mustahkamlanadi. Undan tashqari, murakkab reaksiya trenajyor uskunalaridan foydalanish oqibatida mustahkamlanadi. Yakkalik harakat tezkorligi va harakat chastotasi ham tezlik ko'rinishining biridir.

REFERENCES

1. Абидов Ш. У. Ёш футболчиларни техник-тактик ҳаракатларини мусобақа шароитида баҳолаш ва самаладорлигини аниқлаш //Fan-Sportga. – 2020. – №. 6. – С. 17-19.
2. Абидов, Ш. У. "Ёш футболчиларни техник-тактик ҳаракатларини мусобақа шароитида баҳолаш ва самаладорлигини аниқлаш." *Fan-Sportga* 6 (2020): 17-19.
3. Абидов, Шавкат. "Футбол ўргатишда дастлабки тайёрлов гуруҳларида техник-тактик кўникмаларни ривожлантириш." *О 'zbekiston milliy universiteti xabarlari* 1.7 (2022).
4. Абидов Ш. У., Уматқулов Ж. А. Соғлом турмуш тарзи–машғулотларни асосий мақсади сифатида //Академические исследования в современной науке. – 2022. – Т. 1. – №. 18. – С. 4-8.
5. Abidov Sh. U., Igamberdiev O. R., Bozorov S. R. Yosh futbolchilar mashg 'ulotlaridagi yuklamalari hajmini yoshga qarab o 'zgarishining maxsus harakat sifatlariga ta'sir etishi //Eurasian Journal of Academic Research. – 2022. – Т. 2. – №. 10. – С. 229-236.
6. Артиқов А. А. Футбол спорт турида дарвозага зарба бериш аниқлигини баҳолаш услубияти //Fan-Sportga. – 2022. – №. 1. – С. 48-51.
7. Артиқов А. А. Ёш футболчиларни дарвозага зарба бериш аниқлигини ўрганиш //Fan-Sportga. – 2021. – №. 3. – С. 79-81.
8. Артиқов, АА. "Футболчиларнинг техник усуллари аниқлигини такомиллаштиришга йўналтирилган махсус машқлардан фойдаланиш самарадорлигининг таҳлили." *Фан-спортга* 3 (2020): 16-18.
9. Артиқов АА Футболчиларнинг, техник усуллари аниқлигини. "такомиллаштиришга йўналтирилган махсус машқлардан фойдаланиш самарадорлигининг таҳлили." *Фан-Спортга.–2020* 3 (2020): 16-18.
10. Бозоров С. Р., Олимжонов Б. Дастлабки тайёрлов гуруҳи босқичида шуғулланувчи болларни машғулотларини ташкил этиш //Академические исследования в современной науке. – 2022. – Т. 1. – №. 18. – С. 13-17.
11. Бозоров, Сирожиддин Рустам Ўғли. "Спортчиларни шуғулланганлик даражасини аниқлашнинг замонавий усуллари таҳлили (футбол спорт тури

- мисолида)." *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)* 2.2 (2022): 410-419.
12. Igamberdiyev, Obidjon. "YOSH FUTBOLCHILARNI TANLAB OLISH VA SELEKSIYALASHDA YANGI TADQIQ QILISH USLUBIYATLARI." *Академические исследования в современной науке* 1.17 (2022): 159-165.
13. Igamberdiyev, Obidjan. "THE EFFECTIVENESS OF USING TESTS FOR ASSESSING THEIR MOTOR SKILLS IN THE SELECTION OF YOUNG FOOTBALL PLAYERS." *International Bulletin of Applied Science and Technology* 3.4 (2023): 451-456.
14. Игамбердиев, О. Р. "Умумтаълим мактабларидаги 11-12 ёшли ўқувчиларни футбол билан шуғуллантириш орқали жисмоний тайёргарлигини ошириш." *Автореф. дисс. п. ф. б. ф. д (PhD)–Чирчиқ* 58 (2022).
15. Игамбердиев О., Бозоров Ф. ОСОБЕННОСТИ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ФУТБОЛИСТОВ //Академические исследования в современной науке. – 2022. – Т. 1. – №. 17. – С. 169-173.

BOSHLANG'ICH O'RGATISH – SPORT TEXNIKASINI SHAKLLANTIRISH BAZASI SIFATIDA

N.M.Yusupov

O'zDJTSU dotsenti

Toshpulatov Abbos Saidmurodovich

O'zDJTSU. 2-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7902026>

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich o'rgatish – sport texnikasini shakllantirish va tezkorlik sifatini tarbiyalash haqida so'z boradi. Maqola davomida asosli fikr va mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: yosh futbolchilar, texnik tayyorgarlik, asosiy mezon.

PRIMARY TRAINING AS A BASIS FOR THE FORMATION OF SPORTS TECHNIQUES

Abstract. This article talks about basic training - formation of sports technique and education of the quality of agility. Reasonable opinions and comments are presented throughout the article.

Key words: young players, technical training, main criteria.

НАЧАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ СПОРТИВНОЙ ТЕХНИКИ

Аннотация. В статье речь идет о начальной тренировке - формировании спортивной техники и воспитании качества быстроты. Обоснованные мнения и комментарии представлены на протяжении всей статьи.

Ключевые слова: юные игроки, техническая подготовка, главный критерий.

Mamlakatimiz futbolchilarining mahorati darajasini oshirish zahiralar tayyorlash sifatini uzluksiz ravishda yaxshilash bilan chambarchas bog'liq. Butun o'quv-mashq jarayonini yosh futbolchilar tayyorgarligining serqirraligini ta'minlovchi mezonlar bo'yicha dasturlashtirish zarur. Yosh sportchilarni tayyorlashda o'yin texnikasini o'zlashtirish hamda o'yin sharoitlariga yaqin variativ sharoitlarda texnik usullarning keng "assortiment"ini bajarish ko'nikmalarini takomillashtirish ustidagi ish samaradorligini oshirish ham juda muhim.

Yosh futbolchilar va yuqori malakali jamoalar uchun o'ynaydigan sportchilarning texnik-taktik harakatlari aniqligi ko'rsatkichlarini taqqoslaganda, salbiy izchillik ko'zga tashlanadi: bolalik yoshida ko'p xatolar bilan bajarilgan usullar sportdagi yetuklik davrida ham shunday nuqsonlar bilan bajariladi. Texnik-taktik tayyorgarlikning uncha yuqori bo'lmagan darajasini bolalik va o'smirlik davridagi o'quv-mashg'ulot jarayoni muammolari bilan bog'laydilar.

Bu, ayrim tadqiqotlardan olingan ma'lumotlarga ko'ra, yosh futbolchilarning mashq va musobaqa faoliyatlari orasidagi nomuvofiqlik natijasidir. Lekin hozirgi vaqtda bu muammo deyarli o'rganilmagan sanaladi. Balki, shunday holat harakat ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha rejali va maqsadga yo'naltirilgan ish olib borilayotgan vaqtda bo'lajak sportchilarga o'rgatish davrining dastlabki bosqichlarida, amalda yuz berganidek, sport texnikasi asoslarining yuzaga kelishiga sabab bo'lar.

Ma'lumki, harakatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish nazariyasi qoidalariga asoslangan futbol texnikasiga dastlabki o'rgatish jarayonini tashkil etish uni boshqarish

imkoniyatini beradi va mashg'ulot jarayoni samaradorligini oshirishga yordamlashadi. Harakat sifatlarini rivojlantirish asosida ixtisoslashuvning birinchi bosqichida organizmning akkumulyativ (to'plovchi) adaptasiya, ya'ni moslashuv qobiliyatlaridan foydalanish yotadiki, bunda takrorlanuvchi ta'sirlar tufayli asosiy harakat tizimlarini shakllantirish sodir bo'ladi. Shunday qilib, o'rgatishning dastlabki bosqichida mashg'ulot vositalarining butun xilma-xilligi va katta hajmini qamrab olishga ko'maklashadigan variativlik ilgari suriladi.

O'yin texnikasini o'rgatish uzoq muddatli jarayon bo'lib, u o'rgatish yo'llariga taqsimlanadi (bunda har bir yil dasturni siklik ravishda, lekin sifat jihatidan ancha yuqori darajada takrorlaydi), shuning uchun ham unda rejalashtirish alohida o'rin tutishi kerak. Futbol texnikasiga o'rgatish jarayonini shartli ravishda ikki bosqichga bo'lish mumkin, ular kelajakdagi texnik qurollanganlik darajasini belgilaydi.

Birinchi bosqich birinchi, ikkinchi, uchinchi o'rgatish yillarini o'z ichiga oladi, bunda tegishli mashqlar yordamida ko'pgina oddiy va murakkab texnik elementlarni, futbol usullarini egallab olish hamda harakat ko'nikmalarining boy zahirasini o'zlashtirish amalga oshadi. O'rgatishning boshlang'ich davri oddiy sharoitda, turgan joyda yoki kichik tezlik bilan, vaqt kam bo'lishiga qaramasdan, dumalab ketayotgan to'p bilan, qarshiliksiz va h.k. bajariladigan ko'p miqdordagi bir maqsadli mashqlarning qo'llanishi bilan tavsiflanadi, bu esa barqaror sharoitlarda mustahkam ko'nikmalarni shakllantirishga ko'maklashadi.

O'rgatishning ikkinchi bosqichi – bu to'rtinchi, beshinchi, oltinchi yillar bo'lib, bunda futbol ixtisosini e'tiborga olgan holda haqiqiy o'yin sharoitlariga maksimal darajada yaqinlashtirilgan maxsus vositalar qo'llanilib, texnikani chuqur o'rgatish amalga oshiriladi. O'rgatish vaqtida foydalaniladigan mashqlar tarkibida ko'p miqdorda birikmalar, bog'lamlar, qarshiliklar, sharoit va harakatlarning tez almashinishi mavjudligi bilan tavsiflanadi hamda musobaqa sharoitiga yaqin sharoitlarda texnikani barqarorlashtirishni nazarda tutadi. Amaliyotda qo'llanayotgan usuliyat yetarlicha samarali emas, u sport maktablari o'quvchilarining texnik usullardan oqilona foydalanishlariga, jumladan, bir-biri bilan uyg'unlashtirishlariga imkon bermaydi, degan fikr bor.

Agar futbol usullarini harakatda bajarish chog'ida ularning tuzilishi o'zgarib ketsa, yugurish vaqtida koordinasiyaning namoyon bo'lishi to'pni tezkorlik bilan nazorat qilish vaqtidagidan tubdan farq qilsa, u holda yoshlarni turgan joyida bunday usullarga o'rgatish, tezkorlik sifatlarini to'psiz mashqlar yordamida rivojlantirish samarasiz bo'ladi.

Shunga ko'ra yosh futbolchilarni tayyorlash jarayoni shunday qurilishi kerakki, texnik usullar bir-biridan ajratilgan holda (amaliyotda bu tez-tez uchrab turadi) emas, balki, odatda, o'yin vaziyatlarida ko'p uchraydigan tarzda uyg'unlashtirilgan holda ("bog'lamlarda") o'rgatilishi va takomillashtirilishi zarur.

Futbolchining mahorati kuchli vaqt tanqisligi va ruxiy holatining haddan ortiq qo'zg'alganligi sharoitida oqilona harakatlarni amalga oshirish malakasi bilan belgilanadi, bu golli vaziyatlarni yuzaga chiqarish chog'ida ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi. O'yin mantiqiga ko'ra o'rgatishni to'pni harakatda qabul qilishdan boshlash va bunda zarbani tezkorlikda va xilma-xil usulda bajarish ko'nikmasini shakllantirish lozim. Tabiiyki, tezkor talablarga erishish maqsadida murabbiylar jismoniy sifatlarni tez rivojlantirishga harakat qiladilar, mushaklarning tezlik-kuch imkoniyatlarini o'stiradilar, bu esa harakatlar aniqligiga, to'p bilan nozik muomala qilishga putur yetkazadi.

Futbolda asosiy texnik usullar tezkorlik va aniqlikni uyg'unlashtirgan holda bajariladi, lekin aniqlikka talabning ortishi tezkorlikning susayishiga, tezkorlikni oshirish esa aniqlikning pasayishiga olib keladi. Murabbiyning vazifasi tezkorlik va aniqlikni oqilona uyg'unlashtirib tarbiyalash uchun qo'yilgan maqsadlarni ularning nozik jihatlarini ilg'ab almashlashdan iborat. Turli yoshdagi bolalarda aniqlikni mashq qildirishning uch asosiy bosqichini farqlaydilar:

1) 7 yoshdan 8-11 yoshgacha – umumiy harakat tayyorgarligi, sezgirlikning barcha turlarini rivojlantirish, asosiy futbol ko'nikmalarini o'zlashtirish bosqichi;

2) 11 yoshdan 14-15 yoshgacha, jinsiy yetilish davri boshlanishiga qadar – futbol texnikasi "maktab"ini o'zlashtirish, tezlik sifatlarining rivojlanishi bosqichi;

3) jismoniy yetilish davri tugaganidan keyin – texnik mahoratni takomillashtirish, maxsus jismoniy tayyorgarlikni orttirish, alohida imkoniyatlarni ochish bosqichi.

Yuqorida aytilganlardan kelib chiqib, texnik harakatlar va ularning o'rgatish jarayonidagi izchilligini ko'rsatish mumkin; 1) jonglyorlik; 2) oyoq bilan zarba berish; 3) to'pni uzatishlar; 4) to'pni qabul qilish; 5) to'pni olib yurish; 6) to'pni olib qo'yish; 7) bosh bilan o'ynash; 8) to'pni o'yinga yon chiziqdan qo'l bilan kiritish (Aut).

Futbolchilarning texnik tayyorgarligini takomillashtirishda boshqa usuliy yondashuv yosh xususiyatlari va standart maydonlarning nomuvofiqligiga diqqat qilishdan iborat edi. O'yinni olib borish sharoitlarini o'zgartirib, shunga erishdilarki, jamoani shakllantirish va tayyorlash tamoyilini o'zgartirish zarur bo'ldi. Bunday sharoitda jismoniy tayyorlik hamda jismoniy rivojlanishdagi tanqislik o'rnini texnik-taktik tayyorgarlik vositalari bilan bosish zarur edi. 11-12 yoshli futbolchilar musobaqalarini o'tkazishning tajribalar asosida ishlab chiqilgan shartlari o'yin faoliyatining mazmuniy jihatini ancha yaxshiladi.

Aldab o'tish va to'pni olib qo'yish kabi texnik-taktik harakatlarning 1,5 barobardan ko'proqqa, golli vaziyatlarning 82,5 %ga keskin ortishi alohida kuchli o'yinchilarning o'sib borayotgan qiymatini belgilaydi va ulardan o'yinlarda yaxshiroq foydalanishni nazarda tutadi. Futbol texnik usullarining murakkablik darajasi yuqori bo'lgan, koordinasion jihatdan ancha og'ir sport turiga kiradi va koordinasiya qobiliyatlariga yuqori talablar qo'yadi.

Tayyorgarlikning muayyan bosqichida yosh futbolchilarning texnik imkoniyatlarini samarali ro'yobga chiqarish uchun murabbiy chaqqonlikning turlicha namoyon bo'lishida yosh xususiyatlarining ahamiyatini yaxshi bilishi lozim.

Tabiiy yosh dinamikasi hisobga olingan tajriba tadqiqotlari tekshirilayotgan sifatlarning o'sishidagi sur'atlar noteksligini ko'rsatdi. Shuning uchun bajarilayotgan harakat faoliyatlariga xos xususiyatlardan kelib chiqib, chaqqonlikning alohida jihatlarini takomillashtirish izchilligining taxminiy sxemasini ularning ko'rsatilgan yosh davrlarida ko'proq rivojlantirilishiga bog'liq holda tavsiya etish mumkin 9-10 yosh – harakat faoliyatida yugurish yo'nalishining silliq o'zgarishlari (burilishlar tipida) bo'ladi:

11-12 yosh – uncha katta bo'lmagan amplitudali harakat faoliyatlarida yugurish yo'nalishining (to'g'ri chiziq bo'ylab yugurishga nisbatan) o'zgarishi;

13-14 yosh – yugurish yo'nalishini keskin o'zgartirib bajariladigan harakat faoliyatlarida ("siniq chiziqlar" tipida) va chaqqonlikning barcha ko'rsatilgan jihatlarini;

15 yoshdan boshlab – bajarish tezligiga ahamiyat bergan holda chaqqonlikning barcha ko'rib chiqilayotgan jihatlarining 16 yoshdan 17 yoshgacha ustuvor ta'siri.

Bu muammoga e'tibor qilish o'yinning texnik priyomlarini egallash hamda musobaqa faoliyati sharoitida ularni amalga oshirish muvaffaqiyatini belgilaydi. Mazkur muammo ustidagi tadqiqotlar tahlili ushbu bo'lim nechog'li keng ekanligini ko'rsatdi, shuning uchun ayrim konsepsiyalar ilmiy-usuliy adabiyotlarda o'z aksini topmagan. Shu sababli ham bugungi kunda texnik tayyorgarlikka yangi yondashuvlarni izlash va ularni amaliyotga tatbiq etish muammosi ilgari suriladiki, u ortda qolish muammosini tezlik bilan yechish hamda futbolimizni texnik mahoratning ancha yuqori darajasiga olib chiqish imkonini bergan bo'lur edi.

REFERENCES

1. Абидов Ш. У. Ёш футболчиларни техник-тактик ҳаракатларини мусобақа шароитида баҳолаш ва самаладорлигини аниқлаш //Fan-Sportga. – 2020. – №. 6. – С. 17-19.
2. Абидов, Ш. У. "Ёш футболчиларни техник-тактик ҳаракатларини мусобақа шароитида баҳолаш ва самаладорлигини аниқлаш." Fan-Sportga 6 (2020): 17-19.
3. Абидов, Шавкат. "Футбол ўргатишда дастлабки тайёрлов гуруҳларида техник-тактик кўникмаларни ривожлантириш." О 'zbekiston milliy universiteti xabarlarlari 1.7 (2022).
4. Abidov Sh. U., Igamberdiev O. R., Bozorov S. R. Yosh futbolchilar mashg 'ulotlaridagi yuklamalari hajmini yoshga qarab o 'zgarishining maxsus harakat sifatlariga ta 'sir etishi //Eurasian Journal of Academic Research. – 2022. – Т. 2. – №. 10. – С. 229-236.
5. Артиқов А. А. Футбол спорт турида дарвозага зарба бериш аниқлигини баҳолаш услубияти //Fan-Sportga. – 2022. – №. 1. – С. 48-51.
6. Артиқов А. А. Ёш футболчиларни дарвозага зарба бериш аниқлигини ўрганиш //Fan-Sportga. – 2021. – №. 3. – С. 79-81.
7. Артиқов АА Футболчиларнинг, техник усуллари аниқлигини. "такомиллаштиришга йўналтирилган махсус машқлардан фойдаланиш самарадорлигининг таҳлили." Фан-Спортга.–2020 3 (2020): 16-18.
8. Бозоров С. Р., Олимжонов Б. Дастлабки тайёрлов гуруҳи босқичида шуғулланувчи болларни машғулотларини ташкил этиш //Академические исследования в современной науке. – 2022. – Т. 1. – №. 18. – С. 13-17.
9. Бозоров, Сирожиддин Рустам Ўғли. "Спортчиларни шуғулланганлик даражасини аниқлашнинг замонавий усулларини таҳлили (футбол спорт тури мисолида)." Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS) 2.2 (2022): 410-419.
10. Igamberdiyev, Obidjon. "YOSH FUTBOLCHILARNI TANLAB OLISH VA SELEKSIYALASHDA YANGI TADQIQ QILISH USLUBIYATLARI." Академические исследования в современной науке 1.17 (2022): 159-165.
11. Igamberdiyev, Obidjan. "THE EFFECTIVENESS OF USING TESTS FOR ASSESSING THEIR MOTOR SKILLS IN THE SELECTION OF YOUNG FOOTBALL PLAYERS." International Bulletin of Applied Science and Technology 3.4 (2023): 451-456.

12. Игамбердиев, О. Р. "Умумтаълим мактабларидаги 11-12 ёшли ўқувчиларни футбол билан шуғуллантириш орқали жисмоний тайёргарлигини ошириш." Автореф. дисс. п. ф. б. ф. д (PhD)–Чирчиқ 58 (2022).
13. Игамбердиев О.Р. Кўп йиллик тайёргарликнинг дастлабки босқичларида футболчиларни саралаб олишнинг илмий – назарий асослари. // Fan – sportga • №8/2022.
14. Игамбердиев О., Бозоров Ф. ОСОБЕННОСТИ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ФУТБОЛИСТОВ // Академические исследования в современной науке. – 2022. – Т. 1. – №. 17. – С. 169-173.

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TA'LIM-TARBIYA JARAYONINI
SAMARASINI OSHIRISH HAQIDA MAQOLA**

Hojiboyeva Mohiraxon

Farg'ona viloyati Uchko'prik tumani 33-umumiy o'rta ta'lim maktabining boshlang'ich
sinf o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7902074>

Annotatsiya. Boshlang'ich sinflarda tarbiya nazariyasi samaradorligini oshirish yo'lida
yozilgan ushbu maqola.

Kalit so'zlar: tarbiya, ta'lim, bilim, tajriba, tamoyillar, milliy dasturi.

**ARTICLE ON IMPROVING THE EFFICIENCY OF THE EDUCATIONAL
PROCESS OF PRIMARY CLASS STUDENTS**

Abstract. This article is written in order to increase the effectiveness of the theory of
education in primary classes.

Key words: upbringing, education, knowledge, experience, principles, national program.

**СТАТЬЯ О ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО
ПРОЦЕССА УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ**

Аннотация. Данная статья написана с целью повышения эффективности теории
обучения в начальных классах.

Ключевые слова: воспитание, образование, знания, опыт, принципы, национальная
программа.

Didaktik tamoyillar o'quv jarayonining umumiy maqsadlari va qonuniyatlariga ko'ra tashkil etiluvchi ta'lim jarayonining tashkiliy shakl va metodlari, asosiy qoidalari mohiyatini belgilovchi mazmundir. Ta'lim tamoyillarida ta'limning aniq, tarixiy tajribaga asoslanuvchi me'yoriy asoslari o'z ifodasini topgan. Ta'lim tamoyillarini bilish o'quv jarayonini uning qonuniyatlari asosida tashkil etish, uning maqsadlarini asosli ravishda belgilash va o'quv materialini mazmunini tanlab olish, maqsadga muvofiq ta'lim shakli va metodlarini tanlash imkonini beradi. Shu bilan birga bu tamoyillar o'qituvchilar va o'quvchilarga yaxlit jarayonning bosqichlariga amal qilish, o'zaro aloqalar va hamkorlikni amalga oshirishga imkon beradi. Ta'lim tamoyillari o'zida tarixiylik xususiyatini namoyon etadi. Ta'lim nazariyasi va amaliyoti rivojlanib borgani, ta'lim jarayonining yangi qonuniyatlari kashf etilishi bilan ta'limning yangi tamoyillari ham shakllanadi, eski ko'rinishlari o'zgardi. Bu ishlar bugungi kunda ham davom etadi. O'qitish va tarbiyalash qonuniyatlarini aks ettiradigan yaxlit pedagogik jarayonning umumiy tamoyillarini keltirib chiqarishga urinishlar ko'zga tashlanmoqda. Tamoyillar ta'lim jarayonining mohiyati, qoidalar esa uning alohida tomonlarini aks ettiradi. Masalan: o'quvchining ko'rish qobiliyati uncha yaxshi bo'lmasa yoki yomon eshitsu, uni birinchi qatorga o'tqizishi kerak. Bu narsa diqqati beqaror bo'lgan o'quvchilarga ham tegishlidir. Bundan tashqari, ulardan tez-tez so'rash, undan o'rtog'ining javobini qaytarishta, to'ldirishga yoki u xaqda o'z fikrini bildirishga majbur etish lozim. Tarbiya nazariyasi pedagogika fanining muhim tarkibiy qismi bo'lib, tarbiyaviy jarayonning mazmuni, shakl, metod, vosita va usullari hamda uni tashkil etish muammolarini o'rganadi. Hayotga yangicha siyosiy va iqtisodiy nuqati nazardan yondashish o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasi bilan bog'liq jarayonni ham qaytadan ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Tarbiya nazariyasi Sharq mutafakkirlari va xalq pedagogikasining tarbiya borasidagi boy tajribalariga

tayanadi. Tarbiya nazariyasi o'z qoidalarini asoslash uchun falsafa, sotsiologiya, etika, estetika, fiziologiya, psixologiya kabilarning ma'lumotlaridan foydalanadi.

Tarbiya nazariyasi pedagogikaning boshqa bo'limlari: pedagogikaning umumiy asoslari, ta'lim nazariyasi hamda xalq ta'limi tizimini boshqarish bilan uzviy bog'liq. Tarbiya –muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida shaxsni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni. Boshqacharoq talqin etilganda, tarbiya yosh avlodni muayyan maqsad yo'lida har tomonlama voyaga yetkazish, unda ijtimoiy ong va xulq-atvorni tarkib toptirishga yo'naltirilgan faoliyat jarayonidir. Turli zamon va makonda ijtimoiy tarbiya mohiyati turlicha bo'lib, uning mazmuni ijtimoiy maqsadlardan kelib chiqib asoslangan. Tarbiya g'oyasi turlicha ifodalangan bo'lsada, ammo yo'naltiruvchanlik xususiyati hamda ob'ektiga ko'ra yakdillikni ifoda etadi. Tarbiya xususida taniqli o'zbek pedagogi Abdulla Avloniy shunday deydi: «Al-hosil, tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot, yo najot - yo falokat, yo saodat– yo falokat masalasidir». Ushbu fikrlardan anglaniladiki, shaxs tarbiyasi xussiy ish emas, balki ijtimoiy, milliy ishdir. Zero, har bir xalqning taraqqiy etishi, davlatlarning qudratli bo'lishi avlodlar tarbiyasiga ko'p jihatdan bog'liq. O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy-siyosiy mustaqillikni qo'lga kiritgach, ijtimoiy hayotning barcha sohalarida tub islohotlar olib borilmoqda. Islohotlarning asosiy g'oyasi respublikaning riojlanish va taraqqiyot yo'li deb e'tirof etilgan demokratik, insonparvar, huquqiy jamiyatning barpo etish uchun xizmat qiladi.

Demokratik, insonparvar, huquqiy jamiyatning barpo etish vazifasi o'sib kelayotgan yosh avlod zimmasiga yuklanadi. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning qator asar va nutqlari, chunonchi, «Barkamol avlod –O'zbekiston taraqqiyotining poydevori», «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda» nomli asarlarida mustaqil respublikada ijtimoiy tarbiyani yo'lga qo'yish maqsadi va vazifalari belgilab berilgan.

Tarbiya - shaxsni maqsadga muvofiq takomillashtirish uchun uyushtirilgan pedagogik jarayon bo'lib, tarbiyalanuvchining shaxsiga muntazam va tizimli ta'sir etish imkonini beradi.

Tarbiya jarayoni o'qituvchi va o'quvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan hamkorlik jarayonidir.

Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchining ongi shakllana boradi, his-tuyg'ulari rivojlanadi, ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan ijtimoiy aloqalarni tashkil etishga xizmat qiladigan xulqiy odatlar hosil bo'ladi. Tarbiya jarayonida bolalarning hayoti va faoliyatini pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirish g'oyat muhimdir. Faoliyat jarayonida bola tashqaridan kelayotgan tarbiyaviy ta'sirlarga nisbatan ma'lum munosabatda bo'ladi. Bu munosabat shaxsning ichki ehtiyoj va xohishlarini ifodalaydi. Psixolog va pedagoglarning tadqiqotlari shaxsiga tashqi omillarning ta'siri bolaning ularga munosabatiga bog'liqligini ko'rsatadi. Bola faoliyatini uyushtirishgina emas, balki tarbiyalanuvchining bu faoliyatga nisbatan turli kechinmalarni qanday anglashi, baholashi, his qilishi, ulardan o'zi uchun nimalarni olayotganligini bilishi zarur. Zero, tarbiya ijtimoiy munosabatlarning murakkablashib borishi asosida kechadi. Tarbiya jarayonida o'quvchining ongigina emas, balki his-tuyg'ularini ham o'stirib borish, unda jamiyatning shaxsiga qo'yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va odatlarini hosil qilish lozim.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida» gi Qonuni. Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. T., «Sharq», 1997 yil.
2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. T., «Sharq», 1997 yil.

FUTBOL HAKAMLARINING JISMONIY TAYYORGARLIGINI OSHIRISH USULLARI

Rixsiboyev Adxam Ibroxim o'g'li

O'zDJTSU 2-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7902107>

Annotatsiya. Mazkur maqolada futbol hakamlarining jismoniy tayyorgarligini oshirish usullari va ularning ahamiyati haqida so'z boradi. Maqola davomida turli fikr va mulohazalardan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: futbol hakamlarining jismoniy tayyorgarligini oshirish, futbol o'yini, futbol o'yini ishtirokchisi.

WAYS TO IMPROVE PHYSICAL FITNESS OF FOOTBALL REFEREES

Abstract. This article talks about ways to improve the physical fitness of football referees and their importance. Various opinions and considerations are used throughout the article.

Key words: improvement of physical fitness of football referees, football game, participant of football game.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ФУТБОЛЬНЫХ СУДЕЙ

Аннотация. В данной статье говорится о способах повышения физической подготовленности футбольных судей и их значении. На протяжении всей статьи используются различные мнения и соображения.

Ключевые слова: повышение физической подготовленности футбольных судей, футбольная игра, участник футбольной игры.

Hakam — bu maxsus mahorat va vakolatlarga ega bo'lgan futbol o'yini ishtirokchisi va boshqaruvchisidir.

Hakamning huquq va majburiyatlari Futbol o'yini qonunlarining 5 -qoidasida belgilangan. Har bir o'yin uchun hakamlar (hakamlar) brigadasi tayinlanadi, ular quyidagilardan iborat:

- (bosh) hakam;
- ikkita yordamchi hakam ;
- (musobaqa qoidalariga qarab) darvoza chizig'i orqasida to'rtinchi hakam, ikkinchi yordamchi va ikkita qo'shimcha hakam yordamchisi.
- ba'zi turnirlarda: VAR tizimi doirasidagi video hakamlar (monitorda ishora qiladi), ularning soni va vakolatlari o'ziga xos futbol musobaqasiga qarab o'zgaradi.

Hakam, uning yordamchilari va zaxira hakam ikkala jamoaning o'yinchilari va darvozabonlaridan rangi bilan ajralib turadigan jihozlardan foydalanishlari kerak. Qoidaga ko'ra, jamoalar birinchi navbatda forma rangini, keyin hakamni, undan keyin esa darvozabonlarni tanlaydilar. Barcha hakamlar jamoasi bir xil formaga ega. Hakamlar anjomlari maxsus sintetik matodan tayyorlangan bo'lib, u terni chiqaradi va tana haroratini qulay ushlab turadi. O'yin formasidan farqli o'laroq, hakamlar formada cho'ntaklari bor. FIFA endi hakamlarga 5 rangda — qora, qizil, sariq, yashil va ko'k rangda kiyishga ruxsat beradi. Ammo shortiklar va poyabzallar qora bo'lishi kerak. Getralar har doim ham qora emas, ular futbolkaning rangida ham bo'lishi mumkin.

Hakamlarning jihozlari bosh kiyimlarini o'z ichiga olmaydi, diniy sabablarga ko'ra majburiy qoplamalar bundan mustasno. Quyosh ko'zoynaklariga ham ruxsat berilmaydi. Ular o'yinchilar

bilan ko‘z bilan aloqa qilish uchun to‘siq yaratadi va shuningdek, yomon ko‘rish illyuziyasini beradi.

O‘yinga kartochkalar, hakam daftarchasi va hushtakdan tashqari, hakamlar soat, tanga, yordamchilar bilan muloqot qilish uchun quloqchinlarni olib ketishadi, ular o‘yinga ratsiya kabi ishlaydi. Ba’zi chempionatlarda hakamlar o‘chib ketadigan spreyni ham ishlatishadi.

Ko‘pincha hakamlar hal qiluvchi o‘yinlardagi xatolar uchun kechirilmaydi. Sekin takroriy o‘yinlar tufayli muxlislar hakamning noto‘g‘ri qarorini ko‘rishlari oson. Misol uchun, 2002-yilgi Jahon chempionati o‘yinlaridan birida Turkiya terma jamoasi futbolchisi Hakan Ünsal braziliyalik Rivaldoning oyog‘iga zarba berdi va u yuzini ushlab turdi. Unsalga qizil kartochka ko‘rsatildi, biroq o‘yindan bir oz o‘tib Rivaldo simulyatsiya qilgani uchun 5180 funt jarimaga tortildi.

Hakamlar tomonidan qaror qabul qilishning juda murakkabligi va natijada tez-tez uchraydigan xatolar tufayli ularga texnik vositalardan foydalanishga ruxsat berish masalasi bir necha bor ko‘tarilgan. Eng muhim vaziyatlarda — jarima maydonchasida o‘ynash va gol urishda vaqtni yengillashtirish uchun UEFA 2012-yilda qo‘shimcha darvoza ortidagi hakamlarini, 2013-yilgi Konfederatsiyalar kubogi va 2014 yil Braziliyada bo‘lib o‘tgan Jahon chempionatidan boshlab esa golni avtomatik aniqlash tizimini joriy qilindi. 2017-yilda Konfederatsiyalar kubogi va Rossiyada bo‘lib o‘tgan futbol bo‘yicha Jahon chempionatidan boshlab VAR videotakrorlar tizimi qo‘llanila boshlandi.

Futbol mutasaddilari, hakam va ustunlar o'rtasidagi farq

Futbol mutasaddilari o'yin qoidalarini ijro etadilar va shunga o'xshash, ko'pincha murabbiylar, futbolchilar va muxlislar tomonidan eng ko'p chizilgan kishilardir. Ushbu qoidalarsiz futbol o'yinlarining rivojlanishini nazorat qiluvchi o'yinchilar bo'lmasa, o'yin belgilangan tartib bilan rivojlanishi mumkin emas.

Futbolda etti nafar mansabdor shaxs bor, ularning har biri juda muhim rol o'ynaydi. Vakillar, o'yin soatini va o'ynash vaqtini kuzatib o'yinni davom ettiradi.

Shuningdek, qoida buzilgan taqdirda, jazo choralarini qo'llash, barcha qoida buzilishlarini yozib olish va sportchilarning bir-biriga ortiqcha zarar bermasligiga ishonch hosil qilish.

Vakillar odatda hakamlarning umumiy muddati bilan ataladi, lekin aslida o'yin davomida maydonda bitta hakam bor. Har bir amaldor o'z nomiga va tayinlangan mas'uliyatiga ega: hakam, hakam, bosh murabbiy, hakam hakami, hakamlik sudyasi, yarim himoyachi va yarim himoyachi. Hakam - oq shlyapa kiygan yagona rasmiy, boshqa barcha rasmiylar qora shlyapalar kiyishadi.

Hakam o'yinni nazorat qiluvchi va umuman olganda barcha qarorlar bo'yicha yakuniy vakolatga ega bo'lgan etakchi rasmiy hisoblanadi.

Barcha jarimalarni e'lon qilish hakamning vazifasi. Hakam jarohat olgan jamoa sardori va murabbiyiga jarimani tushuntiradi va jazo uchun qaysi futbolchini aybdor deb hisoblaydi. Hakam o'yinning boshlanishidan oldin yarim himoyada orqasiga taxminan 10 metr masofada joylashgan.

Hakam chorakbozlikka noqonuniy zarba berishni kuzatib turadi, chorakboshi yaqinidagi noqonuniy bloklarni kuzatib boradi va o'lchash maydonida daraxt zanjirlari zarurligini aniqlaydi.

Hakam bu to'pni mudofaa qilayotgan tomondan taxminan 5 metrga yaqin chiziq chizig'ini tortib olgan rasmiy shaxs.

Hakam hakamni to'pga egalik qilish bilan bog'liq qarorlarga yordam beradi. Hakam o'yinni qonuniyligini, tajovuzkorlik va noqonuniy hatti-harakatlarga qarshi kurashga alohida urg'u berib, zo'ravonlik chizig'ida kuzatadi. Hakam bu jinoyatda 11 nafardan ortiq o'yinchiga ega emasligi va o'yinchining uskunalari qonuniyligini tekshiradi. Hakam barcha ballarni, vaqtni belgilaydi, tanaffus g'olibini yozib oladi va zo'r havoda pyeslar o'rtasida to'pni quritadi.

Bosh chiziqchi - offsides yoki tajovuzkorlik kabi noqonuniy huquqbuzarliklarni, noqonuniy harakatlar, noqonuniy harakatlar, qo'llarni noqonuniy qo'llash va noqonuniy erkaklar kabi jazo choralarini ko'rish uchun tergov izolyatorida turgan rasmiy shaxs.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, futbol hakamlarining jismoniy tayyorgarligini oshirish uchun ulardan muntazam ravishda shug'ullanish va tana harakatlari bilan ishlash talab etiladi. O'yin davomidagi sarflanadigan katta kuch va energiya manbai shug'ullanishdagi muntazamlikdir.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2019 йил 4 декабрдаги “Ўзбекистонда футболни ривожлантиришни мутлақо янги босқичга олиб чиқиш чоратadbирлари тўғрисида”ги ПФ-5887-сонли фармони. Халқ сўзи газетаси.6-декабр 252-сон.
2. Будогосский, А. Д. Проблемы взаимоотношений судьи участниками матча и ее взаимосвязь с качеством арбитража в футболе / А. Д. Будогосский // Теория и практика футбола. - 2004. - №1. - С.16-20.
3. Мяконьков В.Б. Психологическая подготовка судей. - Официальный сайт Коллегии футбольных арбитров: www.
4. Мяконьков В.Б., Николаев А.Н. Профессионально важные качества судей премьер-лиги по футболу и методики их изучения // Теория и практика физической культуры. - 2003. - №7. - С. 23-26.
5. Соловьев, М.М. Мониторинг двигательной деятельности футбольных арбитров

- различной квалификации / М.М. Соловьев, А.В. Масленников // Лёгкая атлетика: сб. научно-методических трудов; НГУ им. П.Ф. Лесгафта, Санкт-Петербург. - СПб. :[б.и.], 2016. - С. 117-121.
6. Турбин Е.А. Выбор позиции и направления перемещения арбитрами в ходе игры / Е.А. Турбин // Теория и методика футбола. - 2004 г. - №2 - С. 14-18.
  7. Юлдашов М.Р., Юсупов Н.М. Методы оценки эффективности технико-тактических действий футболисток высокой квалификации в процессе игровой деятельности. // Педагогические науки. - Москва, 2012. - №6. - 21-22с.
  8. Йўлдашов М.Р., Тўлаганов А.А. Футболчиларнинг иш қобилиятини аниқлаш ва уларни тахлили. // Илмий анжуман. Тошкент. 2014й. 185-186 б.
  9. Йўлдашов М.Р., Абидов Ш.У, Анализ специальной физической подготовки юных футболисток // Халқаро илмий-амалий анжуман. Жисмоний тарбия ва спорт машғулотлари назарияси ва услубиятининг замонавий муаммолари. Тошкент-2015 йил 1-сон, 98б.
  10. Йўлдашов.М.Р, Абидов Ш.У. УзГосИФК. Значение координации движений и пространственной ориентации в улучшении уровня техники юных футболисток 11-13 лет // Республика илмий-амалий анжуман - Тошкент- 2017. - №2. - 179 б.

THE ROLE OF GENERAL FITNESS AT THE INITIAL STAGE TAEKWANDO TRAINING

Gofurov Serali

Abdufattoyev Abror

Uzbek state university of physical education and sport

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7902155>

Abstract. Taekwondo is a national ancient Korean martial art that successfully combines the ancient principles and methods of training with the trends of modern sports, is a unique system of self-development and physical education, and is also a spectacular and dynamic sport. " Taekwondo " is one of the youngest, rapidly developing types of martial arts, which has gained recognition in more than 200 countries around the world. "Taekwondo - a unified version that combines the technique of nine schools, means in translation: the path of the hand and foot (leg and fist). How an Olympic sport is a scientifically based way of using one's physical abilities for the purpose of self-defense. (1,2,4,5)

Keywords: Taekwondo, martial arts, self-defense, martial art, side kick (dolio chagi).

РОЛЬ ОБЩЕЙ ФИТНЕС НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ ТРЕНИРОВКИ ТХЭКВАНДО

Аннотация. Тхэквондо – национальное древнекорейское боевое искусство, удачно сочетающее древние принципы и методы тренировок с тенденциями современного спорта, представляет собой уникальную систему саморазвития и физического воспитания, а также является зрелищным и динамичным видом спорта. «Тхэквондо» — один из самых молодых, бурно развивающихся видов единоборств, получивший признание более чем в 200 странах мира. «Тхэквондо — унифицированный вариант, объединяющий технику девяти школ, в переводе означает: путь руки и ноги (ноги и кулака). Как олимпийский вид спорта является научно обоснованным способом использования своих физических возможностей в целях самообороны (1,2,4,5)

Ключевые слова: тхэквондо, боевые искусства, самооборона, боевое искусство, боковой удар (долио чаги).

Introduction. Thanks to this sport, as a result of intensive physical and spiritual training, a person can reveal his hidden individual capabilities. Taekwondo classes serve as an effective means of physical and moral improvement, harmonious development of personality, as well as the formation of a person's internal culture, his character and strong-willed qualities, which allows an athlete to have a high level of responsibility and self-control (3 , 6).

The purpose of this work is to analyze the basics of physical development at the initial stage of training in Taekwondo.

The main objectives of the study include:

- study of methodological and organizational features of Taekwondo as a martial art in the system of physical education;
- development and testing of complexes of physical exercises that develop speed qualities in Taekwondo among boys 12-14 years old.

- **Research methods.**

Of the main research methods, it is necessary to highlight:

- theoretical analysis and generalization of data scientific literature;
- specialized websites;
- networks "Internet";
- normative documents;
- competition protocols ;
  - testing;
  - pedagogical experiment; - methods of mathematical statistics.
  - **Organization of the study.**

The study was conducted in three stages on the basis of the state institution "Asenkritovskaya secondary school of the NGO Akimat of the Taranovo district" for 6 months.

The first stage is theoretical: the general direction of the study was determined, a general hypothesis was studied and formed, primary materials were accumulated for subsequent analysis and generalization, a survey of children aged 12-14 was conducted in order to determine the initial level of their physical fitness.

The second stage - a pedagogical experiment - the main method of a specially organized study was carried out in order to determine the effectiveness of the use of various means and methods for the development of the conditioning abilities of athletes. Since the object of this work is the mechanisms and tools for influencing physical development during taekwondo classes, the second stage included a study in 2 parts. (6,11,16,22,40,41)

In the first part of the 2nd stage, a pedagogical study was carried out, the basis of which was the developed experimental training program. The experiment involved 20 people of the same age (12-14 years old), with the same level of sports qualification.

2 groups were organized: control and experimental, 10 people each.

Classes were held:

in the control group: Monday - Wednesday - Friday from 19.00 to 20.30;

in the experimental group:

Tuesday - Thursday - Saturday from 19.00 to 20.30.

In accordance with the purpose and objectives of the work, the training process of the experimental group included sets of exercises based on the methodology of E.N. Zakharov, modified to meet the requirements of shock training in taekwondo. The group followed the traditional method. (3,12,18,25,30,34)

Testing.

It was carried out in two stages, the venue of the State Institution "Asenkritovskaya secondary school of the education department of the akimat of the Taranovsky district."

Time in the control group: Wednesday - 16:00, in the experimental group Wednesday - 17.00.

Tests to determine the frequency of movements of the arms and legs.

1. Test – "direct blow with the right / left hand in 10 seconds."

Testing procedure: the subject performs direct blows with his hands (right and left), to the shield for 10 seconds, stops at the signal.

performance.

Equipment: shield, whistle, stopwatch.

2. Test – “running in place for 10 seconds.”

Testing procedure: the subject runs in place, alternately touching the cord with his knees for 10 seconds, stops running on a signal.

Equipment: cord, stopwatch, whistle.

3. Test – “kick with the right / left foot in 10 seconds.”

Test procedure: Subject performs side kick

(dolio chagi) with the right and left foot in the paws for 10 seconds, stops the execution on a signal.

Equipment: projectile, whistle, stopwatch. Tests for measuring speed -strength abilities (Lyakh V. I, 1998).

4. Flexion - extension of the arms in support for 20 seconds.

Testing procedure: the subject performs the bending of the arms in support for 20 seconds, the angle of flexion is 90 degrees. Stops execution on a signal. *Equipment:* whistle, stopwatch.

Table 1

A set of exercises based on the methodology of E.N. Zakharova (stage 1)

Tests		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Arm curl	end №4	30	25	21	31	34	22	33	25	29	33
in emphasis for 20 s., number of times											
	Start	28	23	19	29	29	20	29	23	25	33
squat for 20 e., number of times	end	22	23	21	21	22	20	21	20	19	21
	Start	21	21	21	21	23	22	20	19	21	20
Leg frequency (pr.n. , lv.n.) in 10 s. number of times	end	17	19	16	16	19	19	17	19	18	18
	Start	17	17	14	15	18	18	17	19	18	18
	end start	20	21	17	19	17	20	19	19	18	19
	Start	19	19	17	14	17	20	16	19	17	19
Running in place for 10 e., number of times	end №. 2	40	41	36	37	39	36	40	39	32	33
	Start	36	37	34	33	36	35	37	39	29	33
Frequency movements hands, number of times	end	38	38	36	39	30	40	29	30	31	26

	Start	36	44	30	39	28	38	27	25	30	24
--	-------	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----

After the first part of the 2nd stage of the study, there was a second test, control exercises were performed in the same sequence and according to the same regulations.

table 2

A set of exercises based on the methodology of E.N. Zakharova (stage 2)

Tests		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Arm curl	end	30	25	21	31	34	22	33	25	29	33
in emphasis for 20 s., number of times	No. 4										
	Start	28	23	19	29	29	20	29	23	25	33
Squat for 20 e., number of times	end	22	23	21	21	22	20	21	20	19	21
	Start	21	21	21	21	23	22	20	19	21	20
Leg frequency (pr.n. , lv.n.) in 10 s. number of times	end	17	19	16	16	19	19	17	19	18	18
	Start	17	17	14	15	18	18	17	19	18	18
	end start	20	21	17	19	17	20	19	19	18	19
	Start	19	19	17	14	17	20	16	19	17	19
Running in place for 10 e., number of times	end	40	41	36	37	39	36	40	39	32	33
	No. 2										
	Start	36	37	34	33	36	35	37	39	29	33
Frequency hand movements , number of times	end	38	38	36	39	30	40	29	30	31	26
	Start	36	44	30	39	28	38	27	25	30	24

The third stage was devoted to the analytical generalization of the obtained experimental data, the final generalization of the materials of the entire study, and the completion of the preparation of the text of the work.

Summary

Based on the studied scientific and methodological literature on the development of human speed abilities, based on the methodology of E.N. Zakharov, we have developed sets of exercises aimed at educating speed qualities in 12-14 year old boys involved in taekwondo

The developed complexes were planned included in the training process and tested for 3 months in the classes of elementary training groups of the 3rd year of study of the taekwondo department .

The effectiveness of the developed complexes is confirmed by the results obtained during repeated testing.

A significant increase in speed indicators among young men aged 12-14 in the experimental group involved in taekwondo indicates the effectiveness of the improved methodology.

REFERENCES.

1. Захаров Е.Н., Карасев А.В., Сафронов А.А. Энциклопедия физической подготовки (Методические основы развития физических качеств) под об. редак. А.В. Карасев. - М., Лептос, 2010 - 368с
2. Иванков Ч.Т. Исследование системы " двух борцов" с позиции биомеханики ударных действий в Таэквондо.
3. / Ч.Т. Иванков, И.С. Зенченко// Материалы докладов Н-М конференции. Выпуск. 5М.: МГПУПИФК, 2006, - С.21-23
4. Лигай В.Таэквондо- путь к совершенству/ В. Лигай. - Ташкент: Шарк, 1994. 160с
5. Макаров Н. психологическая самоподготовка к рукопашному бою: Учебное пособие / Н.Макаров, Г.Антонов- Мн.: ЧП С. Ананич, ПКФ" Издательский дом" , 1993.-80с
6. Подпалько С.П. Биомеханизмы ударных технических действий в Таэквондо. ВТФ/
7. Шерали Хошимович Гофуров, Баходир Хошимович Гофуров ЎЗБЕКИСТОНДА 5X5 ФУТБОЛ СПОРТ ТУРИНИ ОММАЛАШТИРИШ ОРҚАЛИ КЎРИШ ҚОБИЛИЯТИДА НУҚСОНИ БОР ШАХСЛАР ҲАРАКАТ ФАОЛЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ // Scientific progress. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zbekistonda-5x5-futbol-sport-turini-ommalashtirish-or-ali-k-rish-obilyatida-nu-soni-bor-shahslar-arakat-faolligini-rivozhlantirish> (дата обращения: 15.11.2022)
8. Sherali Xoshimovich G'Ofurov, Bahodir Xoshimovich G'Ofurov NOGIRONLAR ARAVACHASIDAN FOYDALANADIGAN UMURTQA POG'ONASI SHIKASTLANGAN YOSHLARNING ADAPTIV JISMONIY TARBIYASI // Scientific progress. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nogironlar-aravachasidan-foydalanadigan-umurtqa-pog-onasi-shikastlangan-yoshlarning-adaptiv-jismoniy-tarbiyasi> (дата обращения: 15.11.2022).
9. Sherali Hoshimovich G'Ofurov MALAKALI SPINTERCHILARNING SPORT MASHG'ULOTLARINI RIVOJLANTIRISHNING USULLARI // Academic research in educational sciences. 2021. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/malakali-sprinterchilarning-sport-mashg-ulotlarini-rivojlantirishning-usullari> (дата обращения: 13.12.2022).
10. Sherali Hoshimovich G'Ofurov, Dilshod Baxtiyor O'G'Li Baxtiyorov, Umid Abdugaforovich Saidov MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI YENGIL ATLETIKA MASHQLARI ORQALI MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH // Scientific progress. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarni-yengil-atletika-mashqlari-orqali-mashg-ulotlarini-tashkil-etish> (дата обращения: 13.12.2022).
11. Sherali Hoshimovich G. Ofurov Qisqa masofaga yuguruvchi sportchilarni mashg'ulotlarini rivojlantirishning usullari //Scientific progress. – 2021. – №. 8.

12. ЖИСМОНИЙ Л., НАЗАРИЙ Т., РИВОЖЛАНТИРИШ С. Academic research in educational sciences. 2021. № Special Issue 1 //URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/bolalar-tserebral-falazhida-zhismoniy-tayyorgarlikni-mash-ulot-zharayonida-va-ilmiy-nazariy-so-ada-rivozhlantirish> (дата обращения: 12.01. 2022).
13. BOLALAR V. A. O'smirlar SPOR MAKTABLARIDA SPORCHILAR TAYYORLANISHINI TAKILISH BOSHLANGAN MASHG'ULOT GURUHI GofurovSh //X. Fan-Sportga. – 2020. – №. 5. – С. 38-40.
14. Еофуров Ш. NOGIRONLAR ARAVACHASIDAN FOYDALANADIGAN UMURTQA ROG'ONASI SHIKASTLANGAN YOSHLARNING ADAPTIV JISMONIY TARBIYASI //МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ. – 2021. – Т. 4. – С. 24.
15. ЕОФУРОВ Ш. МАКТАБЛАРИДА БОШЛАНЕИЧ ТАЙЁРЛОВ ГУРУ^ ИДА ШУЕУЛЛАНУВЧИ ЕНГИЛ АТЛЕТИКАЧИЛАР МАШЕУЛОТЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. – 2020.
16. Sherali Hoshimovich G. O. MALAKALI SPINTERCHILARNING SPORT MASHG'ULOTLARINI RIVOJLANTIRISHNING USULLARI //Academic research in educational sciences. – 2021. – №. 4.
17. Gofurov S. X. et al. A STRATIFIED APPROACH IN IMPROVING THE PHYSICAL QUALITIES OF GIRLS WITH DISABILITIES //ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603. – 2022. – Т. 11. – №. 12. – С. 179-189.
18. Sherali Hoshimovich G. O. et al. Scientific progress. 2022. № 1 //URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarni-yengil-atletika-mashqlari-orqali-mashg-ulotlarini-tashkil-etish> (дата обращения: 04.02. 2022).
19. Sherali Hoshimovich G'Ofurov, Dilshod Baxtiyor O'G'Li Baxtiyorov, Umid Abdugaforovich Saidov MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI YENGIL ATLETIKA MASHQLARI ORQALI MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH // Scientific progress. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarni-yengil-atletika-mashqlari-orqali-mashg-ulotlarini-tashkil-etish> (дата обращения: 16.12.2022).
20. Sherali Hoshimovich G'Ofurov, Dilshod Baxtiyor O'G'Li Baxtiyorov, Umid Abdugaforovich Saidov MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI YENGIL ATLETIKA MASHQLARI ORQALI MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH // Scientific progress. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarni-yengil-atletika-mashqlari-orqali-mashg-ulotlarini-tashkil-etish> (дата обращения: 16.12.2022).
21. Sherali Hoshimovich G. O., Dilshod Baxtiyor O. G., Li Baxtiyorov U. A. S. Maktabgacha yoshdagi bolalarni yengil atletika mashqlari orqali mashg'ulotlarini tashkil etish //Scientific progress. – 2022. – №. 1.
22. Dilshod Baxtiyorovich Baxtiyorov AMPUNTANT FUTBOLCHILARNI JISMONIY TARBIYA VOSITALARI VA USLUBIYATI // Scientific progress. 2022. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ampuntant-futbolchilarni-jismoniy-tarbiya-vositalari-va-uslubiyati> (дата обращения: 16.12.2022).

23. Hoshimovich G. S., Duszhanov B. M., Abdumavlanovich T. U. IMPROVEMENT OF THE TRAINING PROCESS OF FLIGHT AND ATHLETS IN THE INITIAL TRAINING GROUP OF YOUTH //ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603. – 2022. – Т. 11. – №. 12. – С. 163-176.
24. ҒОҒУРОВ Ш. Х. БОЛАЛАР ВА ЎСМИРЛАР СПОРТ МАКТАБЛАРИДА БОШЛАНҒИЧ ТАЙЁРЛОВ ГУРУҲИДА ШУҒУЛЛАНУВЧИ ЕНГИЛ АТЛЕТИКАЧИЛАР МАШҒУЛОТЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ //Фан-Спортга. – 2020. – №. 5. – С. 38-40.
25. Sherali Xoshimovich G’Ofurov, Baxodir Xoshimovich G’Ofurov NOGIRONLAR ARAVACHASIDAN FOYDALANADIGAN UMURTQA POG’ONASI SHIKASTLANGAN YOSHLARNING ADAPTIV JISMONIY TARBIYASI // Scientific progress. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nogironlar-aravachasidan-foydalanadigan-umurtqa-pog-onasi-shikastlangan-yoshlarning-adaptiv-jismoniy-tarbiyasi> (дата обращения: 09.01.2023).
26. Gofurov, S. X., Berdiyeva, C. A., Berdiyev, S. D., & Atabayev, A. N. (2022). A STRATIFIED APPROACH IN IMPROVING THE PHYSICAL QUALITIES OF GIRLS WITH DISABILITIES. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW* ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603, 11(12), 179-189.
27. Hoshimovich, G. S., Hoshimovich, G. B., & Ibragim o’g’li, K. S. (2022). Differentiated Approach to Improving the Physical Qualities of Students With Disabilities. *Eurasian Research Bulletin*, 15, 213-223.
28. Sherali Hoshimovich G’Ofurov QISQA MASOFAGA YUGURUVCHI SPORTCHILARNI MASHG’ULOTLARINI RIVOJLANTIRISHNING USULLARI // Scientific progress. 2021. №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/qisqa-masofaga-yuguruvchi-sportchilarni-mashg-ulotlarini-rivojlantirishning-usullari> (дата обращения: 09.01.2023).
29. Sherali Hoshimovich G’Ofurov, Dilshod Baxtiyor O’G’Li Baxtiyorov, Umid Abdugaforovich Saidov MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI YENGIL АТЛЕТИКА MASHQLARI ORQALI MASHG’ULOTLARINI TASHKIL ETISH // Scientific progress. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarni-yengil-atletika-mashqlari-orqali-mashg-ulotlarini-tashkil-etish> (дата обращения: 15.11.2022)
30. Sherali Hoshimovich G’Ofurov MALAKALI SPRINTERCHILARNING SPORT MASHG’ULOTLARINI RIVOJLANTIRISHNING USULLARI // Academic research in educational sciences. 2021. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/malakali-sprinterchilarning-sport-mashg-ulotlarini-rivojlantirishning-usullari> (дата обращения: 04.05.2023).
31. Sherali Hoshimovich G’Ofurov QISQA MASOFAGA YUGURUVCHI SPORTCHILARNI MASHG’ULOTLARINI RIVOJLANTIRISHNING USULLARI // Scientific progress. 2021. №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/qisqa-masofaga-yuguruvchi-sportchilarni-mashg-ulotlarini-rivojlantirishning-usullari> (дата обращения: 04.05.2023).

32. Sherali Hoshimovich G'Ofurov, Dilshod Baxtiyor O'G'Li Baxtiyorov, Umid Abdugaforovich Saidov МАКТАБГАЧА YOSH DAGI BOLALARNI YENGIL ATLETIKA MASHQLARI ORQALI MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH // Scientific progress. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarni-yengil-atletika-mashqlari-orqali-mashg-ulotlarini-tashkil-etish> (дата обращения: 04.05.2023).
33. Gofurov S. X. et al. A STRATIFIED APPROACH IN IMPROVING THE PHYSICAL QUALITIES OF GIRLS WITH DISABILITIES //ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603. – 2022. – Т. 11. – №. 12. – С. 179-189.
34. Hoshimovich G. S., Duszhanov B. M., Abdumavlanovich T. U. IMPROVEMENT OF THE TRAINING PROCESS OF FLIGHT AND ATHLETES IN THE INITIAL TRAINING GROUP OF YOUTH //ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603. – 2022. – Т. 11. – №. 12. – С. 163-176.
35. Hoshimovich G. S. et al. Differentiated Approach to Improving the Physical Qualities of Students With Disabilities //Eurasian Research Bulletin. – 2022. – Т. 15. – С. 213-223.
36. Шерали Хошимович Гофуров, Баходир Хошимович Гофуров ЎЗБЕКИСТОНДА 5X5 ФУТБОЛ СПОРТ ТУРИНИ ОММАЛАШТИРИШ ОРҚАЛИ КЎРИШ ҚОБИЛИЯТИДА НУҚСОНИ БОР ШАХСЛАР ҲАРАКАТ ФАОЛЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ // Scientific progress. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zbekistonda-5x5-futbol-sport-turini-ommalashtirish-orqali-k-rish-obiliyatida-nu-soni-bor-shahslar-arakat-faolligini-rivozhlantirish> (дата обращения: 04.05.2023).
37. Gofurov S. SPECIALIZES IN ORGANIZING ATHLETIC EXERCISE GROUPS APPLICATION OF EXERCISES //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 4. – С. 659-662.
38. Khoshimovich G. S. Rowing With the Help of Special Equipment and Methods of Balance Development in Canoeing //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 26-30.
39. Gofurov S. H., Tashpolatova K. G., Ollaberganov S. E. University Students Methods of Preparation for Sport of Powerlifting //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 31-35.
40. Teacher, Gafurov Sherali Khoshimovich. "ROWING WITH THE HELP OF SPECIAL EQUIPMENT AND METHODS OF BALANCE DEVELOPMENT IN CANOEING." *International journal of advanced research in education, technology and management* 2.1 (2023).
41. Makhammadjonovich, Giyasov Temur, Gofurov Sherali Hoshimovich, and Palvanov Avazkhan Abdullaevich. "PHYSICAL FITNESS OF LONG JUMPER 14-15 YEAR OLD ATHLETES ENGAGED IN TRAINING GROUP INCREASING EFFICIENCY." *International journal of advanced research in education, technology and management* 1.1 (2022).

42. Шерзод Абдурахмонович Абдиев, Рухиддин Фахриддинович Одилов, Шерали Хошимович Гофуров, Н. Ш. Бобомуродов ИМКОНИЯТИ ЧЕКЛАНГАН ЕНГИЛ АТЛЕТИКАЧИ УЛОҚТИРУВЧИЛАРНИНГ МАШҒУЛОТ ЮКЛАМАЛАРИНИ РЕЖАЛАШТИРИШ // Scientific progress. 2022. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/imkoniyati-cheklangan-engil-atletikachi-ulo-tiruvchilarning-mash-ulot-yuklamalarini-rezhalashtirish> (дата обращения: 04.05.2023).
43. Sherali Xoshimovich G'Ofurov, Sherzod Abdurahmonovich Abdiyev, Bahodir Xoshimovich G'Ofurov, Azizbek Xoshimjon O'G'Li Uzoqov IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR HAYOTIDA ADAPTIVIY JISMONIY TARBIYANING O'RNI // Scientific progress. 2022. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/imkoniyati-cheklangan-bolalar-hayotida-adaptiviy-jismoniy-tarbiyaning-o-rni> (дата обращения: 04.05.2023).
44. Sherali Xoshimovich G'Ofurov, Bahodir Xoshimovich G'Ofurov NOGIRONLAR ARAVACHASIDAN FOYDALANADIGAN UMURTQA POG'ONASI SHIKASTLANGAN YOSHLARNING ADAPTIV JISMONIY TARBIYASI // Scientific progress. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nogironlar-aravachasidan-foydalanadigan-umurtqa-pog-onasi-shikastlangan-yoshlarning-adaptiv-jismoniy-tarbiyasi> (дата обращения: 04.05.2023).

РЕЗУЛЬТАТЫ И ПРЕИМУЩЕСТВА ПРОВЕДЕНИЯ ВПЕРВЫЕ В УЗБЕКИСТАНЕ МАММОГРАФИЧЕСКОГО СКРИНИНГА В БУХАРСКОЙ ОБЛАСТИ

Рузиева Шахло Дурдикуловна

Ruzyevashahlo@gmail.com

Бухарский филиал Республиканского специализированного онкологического и радиологического научно-практического медицинского центра

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7896176>

Аннотация. Представлен краткий обзор основных методов скрининга рака молочной железы. Доказана эффективность маммографии как скринингового метода в снижении смертности от рака молочной железы, указаны ограничения метода. Основной тенденцией повышения эффективности скрининга является переход на цифровые технологии. Правильно организованный скрининг при активном участии населения сокращает смертность от РМЖ на 30%.

Ключевые слова: рак молочной железы, скрининг, маммография.

RESULTS AND BENEFITS OF CONDUCTING MAMMOGRAPHY SCREENING FOR THE FIRST TIME IN UZBEKISTAN IN THE BUKHARA REGION

Abstract. A brief review of the main methods of breast cancer screening is presented. The effectiveness of mammography as a screening method in reducing mortality from breast cancer has been proven, and limitations of the method are indicated. The main trend to improve the efficiency of screening is the transition to digital technologies. Properly organized screening with the active participation of the population reduces mortality from breast cancer by 30%.

Key words: breast cancer, screening, mammography.

Основная часть. Рак молочной железы (РМЖ) в структуре онкологической заболеваемости женщин занимает 1 место. Заболеваемость РМЖ с каждым годом неуклонно растет на 1–2%, ежегодно в мире регистрируют более 1 млн. новых случаев.

Рак молочной железы в 2021 г выявлен у 1500 женщин в Бухаре, что составляет 20,7% в структуре заболеваемости злокачественной патологии. За последние десять лет в Бухаре отмечается рост заболеваемости РМЖ на 29,1%. Ежегодно около 100 пациенток РМЖ погибают от этого заболевания. Одной трети этих потерь можно было бы избежать при скрининге – превентивном маммографическом обследовании здоровых женщин, позволяющем выявить ранние, излечимые формы опухолей. Угрожающие тенденции последних 10 лет – «омоложение» рака молочной железы. Так, частота возникновения РМЖ у женщин от 19 до 39 лет выросла на 34%.

Это заставляет искать пути ускорения внедрения новейших технологий не только для выявления ранних признаков болезни, но и для разработки мер их предупреждения. РМЖ, диагностированный на ранних стадиях, характеризуется благоприятным прогнозом и высокими показателями безрецидивной и общей выживаемости: при I стадии пятилетний срок переживают 95–100% больных. Ранняя диагностика и адекватное лечение РМЖ с учетом биологических особенностей опухоли обеспечивают полноценную социальную реабилитацию больных.

Скрининг в настоящее время является основным методом доклинической диагностики рака и вторичной профилактикой РМЖ.

Цель скрининга РМЖ – сократить смертность за счет обнаружения опухоли до клинического проявления.

Для качественного проведения маммографического скрининга по данным ВОЗ необходимо:

1. наличие парка современного диагностического оборудования: маммографов, в том числе цифровых маммографов, комплексов для стереотаксической биопсии непальпируемых опухолей, ультразвуковых аппаратов с высоким разрешением;

2. активное участие в скрининге женского населения (не менее 70% от подлежащих обследованию);

3. направление на скрининговое обследование только здоровых женщин, не предъявляющих жалоб на наличие опухоли в молочной железе;

4. возраст обследуемых – 50–69 лет;

5. наличие канцер-регистра для точного учета показателей заболеваемости и смертности. С разных стран проведено 8 рандомизированных исследований скрининга РМЖ. Результаты исследований показали значение маммографии, клинического обследования (CBE – Clinical Breast Examination) и самообследования (BSE – Breast Self Examination) молочных желез и их влияние на показатели смертности от РМЖ.

Метод самообследования молочных желез привлекателен своей доступностью. Чувствительность методики около 26%, что ниже эффективности клинического осмотра и маммографии. Эффективность данных программ зависит от качества выполнения методики женщинами.

Самообследование более результативно в комплексе с маммографическим обследованием. Его использование целесообразно в регионах, где отсутствуют маммографический скрининг и регулярные физикальные осмотры. Внедрение самообследования (BSE – Breast Self Examination) молочных желез базируется на мотивации женщин на регулярные самообследования и обучении. К сожалению, регулярные ежемесячные самообследования проводят только 8% женщин, а 36% – нерегулярные.

Самым распространенным является клиническое (физикальное) обследование молочных желез (CBE – Clinical Breast Examination) медицинским персоналом. По данным канадских исследователей метод CBE может иметь высокую специфичность (95–99%) и чувствительность в пределах 47–80%. Ciatto с соавторами на основании 2740 исследований установили, что чувствительность CBE варьирует в зависимости от стадии заболевания: 48% – рак in situ, 70% – I стадия, 90% – II стадия, 89% – III стадия, 93% – IV стадия РМЖ, составляет 77% в возрастной категории 20–29 лет, 58% – 30–39 лет, 75% – 40–49 лет, 84% – 50–59 лет, 90% – 60–69 лет, 94% – старше 69 лет (Ciatto et al.) Чувствительность клинического обследования молочных желез при ранних стадиях и в молодом возрасте снижается.

В настоящее время безальтернативный скрининговый тест, приводящий к снижению смертности от РМЖ – маммография (МАИР, Лион). Впервые концепция массового рентгенологического скрининга здоровых женщин в целях обнаружения ранних форм РМЖ была предложена в G.J. Cohen с соавт. Научно обоснованный подход к проведению скрининга с учетом планового физикального обследования был внедрен в клиническую

практику врачами P. S. Frame и S.J. Carlson. Их предложения были узаконены Канадской комиссией по периодическим профилактическим обследованиям.

По мнению экспертов ВОЗ, только государства с высоким уровнем экономического развития могут позволить себе проведение маммографического скрининга в масштабах страны. К примеру, даже в США процент охвата маммографическим скринингом женщин 40 лет и старше в 2000 году составил 70%, а маммографией и клиническим обследованием молочных желез – 55,5%. Самый высокий процент охвата населения скринингом рака молочной железы в скандинавских странах: в Финляндии в скрининге принимает участие 89%, а в Швеции 81% женщин. По данным вышеуказанных источников маммография позволяет снизить смертность от РМЖ у женщин в возрасте 40–49 лет на 17%, у женщин в возрасте 50–69 лет на 30% через 5–7 лет и на 20% через 15–20 лет после начала скрининга.

Активное внедрение скрининговых программ связано с началом исследования НРР (Health Insurance Plan of Greater New York Trial) в Нью-Йорке. Были обследованы 62 000 женщин, которые, по результатам обследования, были разделены на 2 группы. Основной группе из 31 000 женщины применяли комбинацию маммографии и клинического обследования молочных желез, что способствовало снижению смертности до 70%. Женщинам в группе контроля предлагалось придерживаться обычной практики получения медицинской помощи. В первые 5 лет смертность снизилась у женщин старше 50 лет, а в возрасте 40–49 лет отличий по данному показателю в исследуемой и контрольной группах не было. Последующее 18-летнее изучение результатов показало, что для женщин 50–59 лет сокращение смертности от РМЖ наблюдалось, начиная с третьего года от начала исследования, и достигало значительных результатов к 5 годам. Для женщин в возрасте 45–49 лет эффект от скрининга оставался незаметным до 5 лет, а для женщин 40–44 лет – отсутствовал до 8 лет от начала исследования (Bland K. I., Copeland (eds).

Важнейшим условием эффективного скрининга является подготовка специалистов, владеющих современными технологиями. Поскольку молочная железа также индивидуальна, как и лицо женщины, необходима большая практика в описании маммограмм для поиска самых начальных нетипичных многообразных проявлений болезни, что требует специального тематического усовершенствования рентгенолога.

Важным условием эффективного скрининга является активность и добровольное участие самих женщин. В странах с хорошо организованными скрининговыми программами этому вопросу уделяется большое внимание со стороны государственных, медицинских и общественных структур. Следует отметить существенные различия в психологии обследуемых в странах Западной Европы и Северной Америки, сравнительно с «установками» пациенток в России, в частности, в Москве. В отличие от прагматичного отношения к своему здоровью на Западе, наш контингент обследуемых женщин не уделяет должного внимания состоянию здоровья, не осознает значимости своевременной диагностики и лечения. Важнейшая мотивация активного и добровольного участия в профилактических обследованиях – сохранение собственной жизни и здоровья – не укрепляется в сознании граждан средствами массовой информации (телевидение, радио, пресса) . В этом направлении работу следует активизировать.

За исследуемый период у 38,2% женщин, прошедших скрининг, выявлены изменения на маммограммах. Все они были направлены в окружные маммологические

отделения КДЦ для уточняющей диагностики. Среди них лишь 83,8% женщин пришли на дообследование в окружные маммологические отделения. Данный показатель увеличился до 89,4% в 2012 году. Из числа женщин, обратившихся в маммологические отделения, патология была подтверждена в среднем в 89,3% случаев.

Одним из достоинств скрининга является своевременное выявление доброкачественных заболеваний молочных желез, поскольку их своевременное лечение является профилактикой РМЖ. Так, в 10,3% случаев были обнаружены узловые доброкачественные образования. РМЖ был выявлен у 0,7% женщин и у 5,5% обнаружена другая патология. Всего за девятилетний период проведения скрининга РМЖ в Бухаре было выявлено 7992 случая РМЖ. В 2021–2022 гг. с помощью скрининга выявлено 96 больных с раком *in situ* (1,2%), 3276 больных с I стадией РМЖ (41%), II стадия РМЖ обнаружена у 4313 человек (54%), III стадия РМЖ – 279 (3,5%), с IV стадией РМЖ – 28 (0,3%). Показатель выявления РМЖ при скрининге в Москве составил в среднем 2,2 на 1000 обследованных женщин.

Чувствительность скрининговой маммографии составила 88%.

Одним из ключевых моментов в реализации программы для повышения охвата женского населения обследованием, ранней диагностики РМЖ является адекватное финансирование, которое можно реализовывать за счет:

- регионального и федерального бюджетов;
- территориального и федерального фондов ОМС;
- средств добровольного медицинского страхования;
- средств отечественных и зарубежных инвесторов;
- благотворительных фондов;
- средств юридических и частных лиц.

Заключение. Цели маммографического скрининга могут быть достигнуты только при его должной организации, высоком качестве проведения, активном участии населения в скрининге, применении современной высокочувствительной техники, точной последующей дифференциальной диагностике выявленных опухолей, проведении своевременного лечения.

Качественно проведенный маммографический скрининг приводит в конечном итоге к существенному (до 30%) сокращению смертности от РМЖ. Женщины, которые по различным причинам не принимают участия в маммографическом скрининге, должны быть информированы о том, что такие методы скрининга, как физикальное обследование, самообследование необходимы. Однако данные методы не позволяют эффективно распознавать самые начальные проявления болезни и выполнять органосберегающее лечение, что не способствует улучшению качества жизни и увеличению ее продолжительности.

REFERENCES

1. Zaharova N.A., Semiglazov V.F., Duffy S.W. Skrining raka molochnoj zhelezy: problemy i reshenija [Kniga]. - M : GJeOTAR-Media, 2011. - str. 176.
2. Zlokachestvennye novoobrazovanija v Rossii v 2012 godu (zabolevaemost' i smertnost') [Kniga] / red. Kaprin A.D. Starinskij V.V., Petrova G.V. - M : FGBU "MNIOI im. P.A. Gercena" Minzdrava Rossii, 2014. - str. 250.
3. Krylov V.V., Cyb A.F. Radionuklidnaja terapija v Rossii: uspehi, problemy i perspektivy [Zhurnal] // Radiacionnaja onkologija i jadernaja medicina. - 2011 g. - T. 1. - str. 68-77.
4. Levshin V.F. Skrining raka molochnoj zhelezy [Zhurnal] // Vestnik RONC im. N.N. Blohina. - 1999 g. - T. 4. - str. 60-67.
5. Levshin V.F., Mihajlov Je.A. Samoobsledovanie kak metod skrininga raka molochnoj zhelezy [Zhurnal] // Voprosy onkologii. - 2000 g. - str. 627-629.
6. Mihajlov Je.A. Provedenie programmy RF/VOZ po obucheniju zhenshin samoobsledovaniju molochnyh zhelez v Moskve [Razdel knigi] // Aktual'nye problemy profilaktiki neinfekcionnyh zabojevanij. - 1995.
7. Pak D.D., Rasskazova E.A., Ermoshhenkova M.V. Rak molochnoj zhelezy [Kniga]. - M : Triada-H, 2010. - str. 160.
8. Petrova G.V., Kaprin A.D., Starinskij V.V., Grecova O.P. Zabolevaemost' zlokachestvennymi novoobrazovanijami naselenija Rossii [Zhurnal] // Onkologija. - 2014g. - T. 5. - str. 5-10.
9. Prizova N.S. Metodologicheskie aspekty, rezul'taty i perspektivy skrininga raka molochnoj zhelezy v krupnom administrativnom regione // Dis. ... kand. med.nauk. - M : , 2014 g. - str. 114.
10. Putyrskij Ju.L. Metody skrininga raka molochnoj zhelezy [Zhurnal] // Medicinskie novosti. - 2007 g. - T. 11. - str. 20-24.
11. Semiglazov V.F. Skrining na rak molochnoj zhelezy: dejstvennaja mera spasenija zhizni [Zhurnal] // Medicinskij vestnik. - 2008 g. - T. 462. - str. 7-8.
12. Semiglazov V.F., Semiglazov V.V. Skrining raka molochnoj zhelezy [Zhurnal] // Prakticheskaja onkologija. - 2010 g. - T. 11. - str. 60- 65.

VOYAGA YETMAGANLAR TOMONIDAN JINOYATLAR SODIR ETILISHINING AYRIM TOMONLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH MASALALARI

Haydarov Zufar Olim o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Ichki Ishlar Vazirligi Akademiyasi
Tezkor qidiruv faoliyati yo'nalishi 3-bosqich kursanti

Abralova Feruza Farhod qizi

O'zbekiston Respublikasi Ichki Ishlar Vazirligi Akademiyasi
Tezkor qidiruv faoliyati yo'nalishi 2-bosqich kursanti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7902336>

Annotatsiya. Mazkur maqolada voyaga yetmagan shaxslar jinoyatchiligining umumiy holati, dinamikasi va sabablari, voyaga yetmagan jinoyatchilar shaxsining kriminologik tavsifi va voyaga yetmagan shaxslar sodir etadigan jinoyatlarning oldini olishni tashkil etish chora-tadbirlari haqida so'z boradi. Maqola so'nggida xulosa va takliflar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: voyaga yetmagan shaxslar, jinoyat, siyosat, kurash, huquq.

ПРАВОНАРУШЕНИЯ, СОВЕРШЕННЫЕ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ

Аннотация. В данной статье говорится об общем состоянии, динамике и причинах правонарушений несовершеннолетних, криминологической характеристике несовершеннолетних правонарушителей, мерах профилактики преступлений, совершаемых несовершеннолетними правонарушителями. Выводы и предложения даны в конце статьи.

Ключевые слова: несовершеннолетние, преступление, политика, борьба, право.

OFFENSES COMMITTED BY MINORS

Abstract. This article talks about the general situation, dynamics and causes of juvenile delinquency, criminological description of juvenile delinquents, and measures to prevent juvenile delinquency. Conclusions and suggestions are given at the end of the article.

Key words: minors, crime, politics, struggle, law.

Jinoyatchilikka qarshi kurashning tarkibiy qismi bo'lgan voyaga yetmagan shaxslar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlarning oldini olish va unga yo'l qo'ymaslik davlatning jinoiy-huquqiy yo'nalishdagi siyosatida muhim o'rin tutadi. Shuning uchun ham bu muammoni davlat siyosati darajasida hal etishga alohida e'tibor qaratilgan. Voyaga yetmaganlar sodir etadigan jinoyatlarning oldini olish to'g'ri ma'nodagi ijtimoiy-siyosiy muammodir.

To'g'ri, O'zbekistonda voyaga yetmaganlar sodir etayotgan jinoyatlar umumiy miqdorda kamayishi kuzatilayotgan bo'lsa-da, barcha toifadagi jinoyatlarning umumiy miqdorida esa bu ko'rsatkich o'zgarmay qolayotganligini ko'rish mumkin. Demak, voyaga yetmaganlar sodir etadigan jinoyatlarning oldini olish muammosi mavjud va ularning oldini olishda ilmiy- nazariy tadqiqotlar olib borish hamda amaliy jihatdan zarur profilaktik chora- tadbirlarni qo'llash bugungi kunning talabidir.

Voyaga yetmaganlar sodir etadigan jinoyatlar dinamikasining umumiy holatini tahlil etishda, birinchidan, voyaga yetmaganlar va yoshlar o'rtasida sodir etiladigan jinoyatlarning o'zaro bog'liqligiga, ikkinchidan, voyaga yetmaganlar sodir etadigan jinoyatlarning kriminologiya nuqtai nazaridan tarkibiga, g'arazli maqsadlari nimalarga qaratilganligiga alohida e'tibor berish lozim.

Voyaga yetmaganlar va yoshlar o'rtasida sodir etiladigan jinoyatlarning o'zaro bog'liqligi va har birini aniq ifodalash kriminologiyada katta ahamiyatga ega. Chunki voyaga yetmaganlar (14-17 yoshlilar) va yoshlar (18-29 yoshdagi shaxslar)ning ijtimoiy-ruhiy holatlari bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. O'z navbatida, har ikki guruhga mansub shaxslar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarning tahlili ham jinoyatchilikning umumiy «manzarasini» aniqlash va to'g'ri xulosa chiqarishga imkon beradi.

Masalan, hozirgi ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlar jarayonida sodir etilayotgan barcha jinoyatlarning sal kam 57% 14-29 yoshgacha bo'lgan shaxslar hissasiga to'g'ri kelmoqda. Bu achinarli hol, albatta, biroq jinoyat olamining «yosharishi» nafaqat O'zbekistonda, balki jahon miqyosida yuzaga kelayotgan illat ekanligini ham nazardan chetda qoldir- maslik lozim.

Shu o'rinda katta yoshdagi shaxslarning jinoyat sodir etish «tajribasi» yoshlar o'rtasida yoyilishini ham e'tiborga olish kerak. Zotan, bu muammoni yechishda kriminologiyada mavjud bo'lgan ilmiy tavsiyalar va nazariy xulosalarga tayanish maqsadga muvofiqdir.

Kriminologiya nuqtai nazaridan va nazariy jihatdan e'tirof etilishicha, voyaga yetmagan shaxslar sodir etadigan jinoyatlar umumiy jinoyatchilikning boshlanish bosqichidir. Yosh jihatidan boshqa turdagi jinoyatchilar shaxsiga xos xususiyatlarning mavjudligi alohida xavfli bo'lgan voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini keltirib chiqaradi.

Voyaga yetmaganlar sodir etadigan jinoyatlarning katta yoshdagilar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlarga nisbatan ta'sir doirasi jinoiy tajovuz yo'nalishining turlariga ko'ra o'zgarib turish xususiyatiga ega. Masalan, voyaga yetmaganlar qasddan sodir etadigan umumiy turdagi jinoyatlarning yoshlar va katta yoshdagi jinoyatchi shaxslar qasddan sodir etadigan jinoyatlar bilan yaqin bo'lib, kuch ishlatish yo'li bilan sodir etiladigan jinoyatlardan farqli ravishda, kuchli bog'lanishga ega. Aksincha, voyaga yetmaganlar tomonidan kuch ishlatish bilan sodir etiladigan jinoyatlar katta yoshdagilar tomonidan sodir etiladigan shu turdagi jinoyatlar bilan sust bog'lanishda bo'ladi, buning sababi kuch ishlatish bilan bog'liq jinoyatlarning sodir bo'lishi turmushning turli yo'nalishlarida ro'y berishi mumkin.

Kuch ishlatish yoki zo'ravonlik jinoyatlarini sodir etilishi voyaga yetmaganlar ichida asosan dam olish paytlarida sodir etilsa, katta yoshdagi shaxslarda maishiy turmushda yoki jinoyatchilikni kasb qilib olgan shaxslar o'rtasida uchrashi kuzatiladi.

Yaqin besh-o'n yil davomida voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlardan ko'zlangan asosiy maqsad - o'z intilishlari va ehtiyojlarini (ayniqsa, moddiy manfaatdorlik) qondirish, katta yoshdagilar qaramog'ida bo'lmaslik, mustaqil hayot kechirishlarini ta'minlash uchun sodir etilayotganligini ham yaqqol ko'rish mumkin. Keyingi yillarda voyaga yetmaganlar katta yoshdagi jinoyatchilar ta'siridan chiqib, o'zlari mustaqil va jamiyat uchun o'ta og'ir jinoyatlar qilishga qodir jinoiy guruhlariga bir- lashayotganligining miqdori oshganligi ham kuzatilmokda.

Eng xavflisi, voyaga yetmaganlar va yoshlarning jinoyat sodir etishda birlashishi jinoyatchilikning ko'payishiga olib kelmoqda. Jinoyatchilikning «yosharishi» jinoyatlarni sodir etilishida yosh bolalar va o'spirinlar ishtiroki- ning ortganligidadir.

Jinoyat sodir etishda «tavakkal qiluvchi» guruhlar toifasidagi yoshlarda ashaddiylik kuchaymoqda, deyish mumkin. Tavakkalchi guruhlar safi asosan ishsizlar, mayda tadbirkorlik bilan shug'ullanuvchi o'spirin yoshlar, jazoni o'tab qaytgan voyaga yetmaganlar, harbiy

xizmatdan qaytgan yoshlar yoki kam ta'minlangan va hayotda o'z o'rnini topa olmagan kimsalar hisobiga kengaymoqda.

Voyaga yetmaganlar va yoshlarni jinoyat yo'liga kirishida xufiyona ishlab chiqarish ham salbiy ta'sir etayotgani achinarli hol. Biroq xufiyona ishlab chiqarishda voyaga yetmaganlar va yoshlar eng quyi ijrochilar sifatida jalb qilinadilar. Katta yoshdagi jinoyatchilar bunday vaziyatlarda yosh jinoyatchilarni doimiy ravishda kuzatadilar va «yetilgan yoshlarni» o'z jinoiy guruhlariga qo'shib olishga harakat qiladilar. Voyaga yetmaganlar sodir etadigan jinoyatlarning tarkibi va g'arazli maqsadlari nimalarga qaratilganligini bilish hamda ularni kriminologiya nuqtai nazaridan tavsiflash katta ahamiyatga ega.

Kriminologiyada voyaga yetmagan shaxslar sodir etadigan jinoyatlarning tarkibiga ko'ra tahlil etish keng yo'lga qo'yilgan bo'lib, asosan sakkiz turdagi, ya'ni qasddan odam o'ldirish, qasddan tan jarohati yetkazish, nomusga tegish, talonchilik, bosqinchilik, o'zgalar mulkini o'g'irlash, giyoh- vandlik bilan bog'liq jinoyatlar va bezorilik jinoyatlari bo'yicha tahliliy ishlar amalga oshiriladi.

Ilgari faqat katta yoshdagi jinoyatchilarga xos bo'lgan qonunga xilof ravishda qurol-yarog' va narkotik moddalarni sotish, fohishaxonalar saqlash, qo'shmachilik qilish, chet el fuqarolari va tadbirkorlarga talonchilik hujumlarini uyushtirish, garovga olish, tamagirlik qilish, turli qiynoq usullari bilan jabrdiydalarning hayoti va salomatligiga tajovuz qilish, firibgarlik orqali valuta va qimmatbaho qog'ozlarni muomalaga kiritish, kompyuterlardan axborot olish, o'g'irlangan mulkni sotish, qimorbozlik kabi jinoyatlarning voyaga yetmaganlar sodir etishlari oshgan.

Hozirgi sharoitda kuch ishlatish va g'arazli maqsadlarda qasddan jinoyat sodir etilishini kriminologiya nuqtai nazaridan qanday baholash mumkin va bunda ushbu jinoyatlarning nafaqat turlari, balki qasdiga ko'ra muvozanatini aniqlashda nimalar inobatga olinishi lozim, degan savolga javob topish g'oyat muhimdir. Ushbu muvozanatni aniqlash uchun kriminologiyada barcha statistik ko'rsatkichlar uchta guruhga bo'lingan holda tahlil etiladi.

Bular kuch ishlatish asosida sodir etiladigan jinoyatlar, g'arazli maqsadlarda sodir etiluvchi va g'arazli maqsadlar hamda kuch ishlatish orqasida sodir etiladigan jinoyatlarga xos guruhlardir. Shuningdek, voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlarni qasdning shakliga qarab bir tizimga kiritishga bo'lgan urinishlarni keltirish mumkin. Masalan, qasddan g'arazli maqsadda, qasddan rahmsizlarcha, jinsiy vosvoslik (manyaklik), o'z manfaatlaridan kelib chiqish, o'ziga bino qo'yish kabi holatlar shular jumlasidandir. Biroq sud statistikasida qasd shakllarining qayd etilmasligi inobatga olinadigan bo'lsa, bunday tizimni yaratish qiyinchilik tug'diradi.

Shuning uchun ham qasdni shakliga ko'ra tizimga kiritish orqali jinoyatchilikni baholash alohida va ma'lum bir holatlarda o'tkazilsagina yaxshi natija berishi mumkinligini e'tiborga olish kerak.

Ma'lumki, o'smirlar tomonidan o'g'irlik jinoyatlarini sodir etilishida g'arazli maqsadlar har uch yoki to'rt ishda takrorlanadi. Qolgan holatlarda esa g'arazli maqsadlar o'zaro bir-birini qo'llab-quvvatlash, guruh a'zolari bilan bog'liqligi bois o'zini majburlash yoki yoshlik tufayli o'z harakatlariga yuzaki qarash orqali amalga oshiriladi.

G'arazli maqsadlarda qotillik qilish va tan jarohati yetkazish XX asrning so'nggi yillarida (80-yillarida 15-20 % gacha bo'lsa, 90-yillarida 2540 % gacha oshgan) o'sib borganligini ham tadqiqotlarda uchratish mumkin.

O'tkazilgan tadqiqotlarni umumlashtiradigan bo'lsak, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

a) voyaga yetmaganlar tomonidan g'arazli maqsadlarda jinoyat sodir etilishi avvalgi yillarga nisbatan ko'paymoqda;

b) ushbu jinoyatlar boshqa maqsadlarda sodir etiladigan jinoyatlardan ortganligini ko'rish mumkin va umumiy ko'rsatkichlarning 35-40 % ni tashkil etadi;

d) qasddan sodir etiladigan jinoyatlarda g'arazli maqsadlar, asosan, buyumlar, xorij va mamlakatimizda ishlab chiqarilgan texnika vositalari, kamyob kiyim-kechaklar, valuta, qimmatbaho qog'ozlar, oltin, kumush kabilarga yo'naltirilgan bo'ladi.

G'arazli maqsadlarda va, umuman, qasddan sodir etiladigan jinoyatlarning aniq turlari ham mavjud va ular iqtisodiy qiynchiliklar, aholining moddiy tomondan kam ta'minlangan qatlamining ko'payishi va shaxs o'zi-ning doimiy maishiy qulayliklari yo'qolishiga ishonch hosil qilgan hollarda yuzaga keladi.

Voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlar ishtirokchilik asosida, guruh bo'lib sodir etiladi. Bu voyaga yetmaganlarni tabiatiga xos holat hisoblanadi.

Ba'zi hollarda yosh o'smirlar tomonidan yakka tarzda faol amalga oshiriladigan g'ayriqonuniy xatti-harakatlar ham jamiyat uchun katta xavf tug'dirishi mumkin. Agar jinoyatlarga qarshi kurash olib borish nuqtai nazaridan yondashilsa, guruh yoki uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash olib borishdan ko'ra, yakka tarzda jinoyat sodir etuvchilarni aniqlash va zarur choralarni qo'llash oson kechadn. Shunday bo'lsa-da, guruh yoki jinoyatlardan jamiyatga ko'proq zarar kelishini ham yodda tutish lozim.

Voyaga yetmaganlar tomonidan guruh bo'lib jinoyat sodir etilishiga xos bo'lgan shafqatsizlik, rahmsizlik oqibatida jamiyatga katta ma'naviy zarar yetkaziladi. Zero, jinoyat sodir etishdagi norasmiy uyushishning tez va oson kechishi, guruh munosabatlardagi ko'nikma, janjal chiqarishga monelik, o'z xohishiga ko'ra ish tutish (o'zboshimchalik), betakror va o'ziga xos qiliqlar qilishga intilish, alohida vaziyatlarda g'oyaviy, ma'naviy va huquqiy jihatdan voyaga yetmaganlarda ishonchning yo'qligi holatlari qisqa davr ichida jamiyat uchun xavfli qilmishlarni beqiyos darajada bo'lishiga olib keladi. O'z navbatida, katta yoshdagilar tomonidan jinoyat sodir etilishida bunday holatlar kuzatilmaydi.

Jinoyatlarning umumiy ko'rsatkichlarida voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlar katta yoshdagilarga nisbatan bir yarimdan besh martagacha ko'p ekanligini (jinoyatlarning turi va ularning hududiy tarqalganlik holatlariga ko'ra) ko'rish mumkin.

Shuningdek, 14 yoshlilar tomonidan guruh yoki jinoyatlarni sodir etish, 17 yoshlilarga nisbatan ko'pdir. Voyaga yetmaganlar tomonidan guruh bo'lib jinoyat sodir etish o'g'rilik, talonchilik, bosqinchilik, nomusga tegish kabi jinoyatlarda ko'proq uchrasa, qasddan odam o'ldirish va qasddan og'ir tar jarohati yetkazilishda kamroq bo'ladi.

Voyaga yetmaganlarning guruh yoki birlashuvi beqarordir va shuning uchun ham ma'lum bir davrda faoliyat ko'rsatadi va o'z faoliyatini to'xtatadi.

Ba'zida voyaga yetmaganlar tomonidan guruhga uyushganlik o'z maqsadiga ko'ra, uzoq muddatga faoliyat ko'rsatishga mo'ljallangani bois zarur profilaktika chora ta'sirida barham topishi mumkinligini unutmazlik zarur.

Ta'kidlash joizki, so'nggi yillarda voyaga yetmaganlarning jinoiy guruhlariga birlashishi sezilarli darajada oshganligi kuzatilmoqda. Bunday guruhlarining qariyb beshdan uchtasida turli yoshdagi kimsalarning ishtirok etishi ularning xavfliligini oshirmoqda. Shuningdek, voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladigan umumiy jinoyatlarning yarmidan ko'pi bir necha bor jinoyat qilib, tajriba orttirganini ham ko'rish mumkin. Eng muhimi, ushbu jinoyatlarning sodir etilishi residiv sifatida mulkka nisbatan qaratil- gandır. Shuning uchun ham ularga qarshi kurashni yo'lga qo'yish o'z- o'zidan eng dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

REFERENCES

1. Rustambayev M.X., 2018. O'zbekiston respublikasi jinoyat huquqi kursi Oliy ta'lim muassasalari uchun darslik (2-nashr, to'ldirilgan va qayta ishlangan). «Complex Print» nashriyoti, Toshkent, 2018
2. X.P.ОЧИЛОВ, Ш.Д.ХАЙДАРОВ, З.З.ШАМСИДИНОВ
Жиноят_хуқуқи_Умумий_қисм_ўқув_қўлланма_2021
3. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 1992.
4. Международный пакт о гражданских и политических правах. Международная защита прав и свобод человека. Сборник документов. М.: Юрид.лит., 1990 г.
5. Основные принципы независимости судебных органов. Международные права и свобода человека: Сборник документов. М: Юрид.лит., 1990 г.
6. Всеобщая декларация прав человека. – Права человека. Основные международные документы: Сборник документов. М.: Международные отношения. 1989 г. – С. 134-142.
7. Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам. (Хўжалик ва ҳуқуқ – Хозияство и право. – Tashkent. 1997, №1-2. S. 58-76).
8. Ugolovno-protsessualniy kodeks Respubliki Uzbekistan. – T.: Adolat, 1999.
9. «O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartishlar va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining 2001 yil 7 dekabrdaqi Qonuni.

AXBOROTLASHGAN JAMIYAT SHAKLLANISHINING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Berdibayev Aydos

Toshkent gumanitar fanlar universiteti o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7902385>

Annotatsiya. Ushbu maqolada taraqqiyotning yangi bosqichida axborotlashgan jamiyatning rivojlanishi va bu jarayonning ayrim jihatlari muallif tomonidan chuqur tahlil qilib o'tilgan va natijalar bo'yicha umumiy xulosaalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: axborot, qayta ishlangan axborot, Toffler nazariyasi, axborotlashgan jamiyat, ommaviy madaniyat, kibermakon, virtual borliq, virtual madaniyat.

SPECIFIC ASPECTS OF THE FORMATION OF THE INFORMATION SOCIETY

Abstract. In this article, development of the informational society at the new stage of development and the specific aspects of this process have been thoroughly analyzed by author and general conclusions have been given based on the results.

Key words: information, processed information, Toffler's theory, information society, mass culture, cyberspace, virtual existence, virtual culture.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация. В данной статье автором подробно проанализированы развитие информационного общества на новом этапе развития и особенности этого процесса, а по результатам сделаны общие выводы.

Ключевые слова: информация, переработанная информация, теория Тоффлера, информационное общество, массовая культура, киберпространство, виртуальное существование, виртуальная культура.

Jamiyat rivojlanishining zamonaviy bosqichining muhim ajralib turadigan xususiyati uning axborotlashtirishning kuchayishi bo'lib, u manfaatdor sub'ektlarni inson faoliyatining barcha turlari bo'yicha ishonchli, har tomonlama va o'z vaqtida bilimlar bilan ta'minlash bilan bog'liq. Sanoat ishlab chiqarishi, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayotning murakkablashishi, inson faoliyatining barcha sohalaridagi jarayonlar dinamikasining o'zgarishi, bir tomondan, bilimga bo'lgan ehtiyojning ortishiga olib keldi, ikkinchi tomondan bu ehtiyojlarni qondirishning yangi vositalari va usullarini yaratish.

Axborot odamlar hayotidagi asosiy qadriyatlardan biriga aylangan rivojlanish bosqichiga kirdik. Shu sababli, zamonaviy jamiyatning axborotlashtirish fenomeniga o'tishdan oldin, "axborot" tushunchasini tushunish kerak ko'rinadi. Hozirgi vaqtda juda ko'p murakkab va qarama-qarshi ta'riflar mavjud. Shunday qilib, iqtisodchilar uchun ma'lumot "aniq odamlar, muammolar, maqsadlar va vaziyatlar uchun saralangan ma'lumotlardir". Qaror qabul qilishning bir qismi sifatida axborot "muayyan muammoni hal qilishga yordam beradigan barcha ma'lumotlar, bilimlar, xabarlar". Kibernetika nuqtai nazaridan, axborot «xilma-xillikni yo'q qiladi, xilma-xillikni kamaytirish esa tartibga solishning asosiy usullaridan biri bo'lib, u boshqariladigan tizimni soddalashtirgani uchun emas, balki tizimning xatti-harakatlarini oldindan aytish mumkin bo'lganligi uchundir». Semiotika uchun ma'lumot "ob'ektning holati yoki biron bir hodisa haqidagi xabarni qabul qiluvchining bilish noaniqligini bartaraf etish o'lchovidir". "Eng yangi falsafiy

lug'at"da ma'lumot "fanning eng umumiy tushunchalaridan biri bo'lib, ba'zi ma'lumotlarni, har qanday ma'lumotlar, bilimlar to'plamini va boshqalarni bildiradi" deb tushuniladi. Yuqoridagi ta'riflarni umumlashtirgan holda, biz axborot deganda odamlar, inson va odamlar o'rtasida og'zaki, yozma yoki boshqa yo'l bilan (shartli signallar, texnik vositalar va boshqalar) uzatiladigan ma'lumotlar almashinuvini tushunamiz. mashina, mashina va mashina.

Kompyuter texnologiyalari va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi odamlar hayoti va kasbiy faoliyatining barcha sohalarida: madaniyat, fan, ta'lim, iqtisodiyot, sog'liqni saqlash va boshqa sohalarda turli xil ma'lumotlardan foydalanishga asoslangan jamiyatning rivojlanishiga turtki bo'ldi. maishiy soha. Bunday jamiyatda boshqaruvning asosiy ob'ekti moddiy ob'ektlar emas, balki ramzlar, g'oyalar, tasvirlar, intellekt, bilimdir. Ushbu tendentsiyalar nafaqat ijtimoiy, balki zamonaviy jamiyat rivojlanishining madaniy va ilmiy jihatlariga ham ta'sir ko'rsatdi. Ya'ni madaniyat va jamiyatdagi mavjud vaziyat madaniyat falsafasining o'zgarishiga, tadqiqot paradigmasining o'zgarishiga olib keldi. Bu yerda zamonaviy klassik bo'lmagan metodologiyaning ma'no va obrazga alohida e'tibor berishini nazarda tutamiz.

Hozirgi vaqtda axborotlashtirish jarayoni nafaqat jahon hamjamiyatining barcha rivojlangan mamlakatlarini, balki ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarni ham qamrab oldi. Binobarin, axborot jamiyatining shakllanishi zamonaviy axborot va telekommunikatsiya texnologiyalarining madaniyat, ijtimoiy tuzilma, iqtisodiyot, huquq va davlatga ta'siri natijasida yuzaga keladigan tsivilizatsiya rivojlanishining tabiiy bosqichidir. Zamonaviy tsivilizatsiyaning keyingi rivojlanishidagi ustun tendentsiya - bu sanoat jamiyatidan axborot jamiyatiga o'tish bo'lib, unda axborot resurslari va ilmiy bilimlar band bo'lgan aholining katta qismi mehnatining ob'ekti va natijalariga aylanadi.

Mutlaqo "texnik" va "axborotlashgan" dunyoda insonning mavjudligi va mavjudligi muammosi faylasuflarni o'tgan asrning o'rtalarida band qilib qo'yishi mumkin emas edi va zamonaviy tadqiqotchilar uchun axborot jamiyati muammosi. juda muhim. Amerika texnokratik futurologlari D.Bell, N.Viner va boshqalar birinchi marta 20-asr o'rtalarida axborot jamiyatining shakllanishi haqida gapira boshladilar. "Aloqa" va "kibernetika"ning otasi deb atalgan Norbert Viner 1940-yillar oxiridagi asarlarida "aloqa jamiyati", ya'ni kommunikatsiyaga asoslangan jamiyat haqida yozgan. Kanadalik tadqiqotchi marshal Maklyuhan 1960-yillarda yangi jamiyatni "global qishloq" sifatida yozgan edi, unda axborot texnologiyalari yangi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy asoslarini shakllantirishga ta'sir qiluvchi asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu sohadagi tadqiqotlar yangi jamiyatning juda ko'p turli nomlari va ta'riflarini keltirib chiqardi, bu haqda V.Dizard o'zining "Axborot asrining kelishi" maqolasida gapiradi: "Yangi axborot asrining mohiyatini ifoda etish istagi paydo bo'ldi. ta'riflarning butun bir kaleydoskopiga olib keldi. J.Lixtaxaym burjuaziyadan keyingi jamiyat, R.Darendorf – postkapitalistik jamiyat, A.Etsioni – postmodern, K.Boulding – tsivilizatsiya posti, G.Kan – iqtisodiy post, S.Ahlstrom haqida gapiradi. - protestant posti, R. Seidenberg - tarixiy post, R. Barnet "neftdan keyingi jamiyat" atamasini taklif qilib, ushbu kaleydoskopga pragmatik teginish keltiradi. Bu epitetlarning aksariyati Garvard sotsiologi D.Bell tomonidan o'n yil oldin (XX asrning 60-70-yillari – men ta'kidlagan – E.M.) ommalashgan "postindustrial jamiyat" tushunchasiga borib taqaladi. Ushbu atamalarning umumiy prefiksi bizning asrimizga xos bo'lgan qandaydir kuzgi tuyg'uni - oxir tuyg'usini beradi. Darhaqiqat, barcha taklif qilingan nomlar lotincha "post-", ya'ni "keyin" prefiksiga ega, go'yo ularning yaratuvchilari qandaydir global

kataklizmni, odamlar ongida global g'alayonni kutmoqdalar, shundan so'ng to'satdan yangi davr boshlanadi. boshlanadi, yangi davr, yangi jamiyat vujudga keladi. Shuning uchun ham, kelajak jamiyatning davomiyligi va asosiy yangiligini ko'rsatadigan, tubdan yangi nom topish juda muhim edi. Bu nom Alvin Toffler o'zining "Uchinchi to'lqin" kitobida aytib o'tgan "axborot jamiyati" ga aylandi. Tadqiqotchi bu tushunchaga ta'rif bermagan bo'lsa-da, bugungi kun hayoti uchun tubdan yangi bo'lgan, hozirgi yoki keyingi avlod hayotini tubdan o'zgartiruvchi elementlarni sanab o'tish orqali tavsifiy ta'rif berdi. Uchinchi to'lqin o'zi bilan diversifikatsiyalangan, qayta tiklanadigan energiya manbalariga asoslangan chinakam yangi turmush tarzini olib keladi; ko'pchilik zavod yig'ish liniyalarini eskirgan ishlab chiqarish usullari bo'yicha; yangi "yadrosiz" oilada; "elektron kottej" deb atash mumkin bo'lgan yangi institutda; tubdan o'zgartirilgan maktablar va kelajak korporatsiyalari haqida.

"Axborot jamiyati" tushunchasiga ta'rif 60-yillarning oxiri - 70-yillarning boshlarida berilgan. XX asr. Biroq, ushbu atamaning turli xil zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan muallifligi turli olimlarga tegishli: masalan, E.G. Solovyov «axborot jamiyati» atamasini yapon nazariyotchisi K.Koyama taklif qilgan», deb yozadi va L.D. Reymanning qayd etishicha, «atama muallifligi Tokio texnologiya instituti professori Yu.Hayashiga, shuningdek, Yaponiya hukumati uchun ishlagan bir qator tashkilotlarga tegishli. Ushbu tashkilotlarning 1969 - 1971 yillardagi hisobotida. Axborot jamiyati - bu kompyuterlashtirish jarayoni odamlarga ishonchli axborot manbalaridan foydalanish imkonini beradigan, ularni oddiy ishlardan qutqaradigan va ishlab chiqarishni avtomatlashtirishning yuqori darajasini ta'minlaydigan jamiyat sifatida belgilanadi. "Axborot jamiyati" atamasi 1960-yillarning boshlarida bir vaqtning o'zida AQSh va Yaponiyada ilmiy muomalaga kiritilgan. F. Maklupa va T. Umyasao. "Axborot jamiyati" nazariyasi ham T.Stoner, I.Masuda, P.Druker, M.Kastels va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u ma'lum darajada o'ziga ko'p e'tibor qaratmagan tadqiqotchilar tomonidan qo'llab-quvvatlangan. Axborot texnologiyalari jarayonining o'zi, texnologik yoki texnetronik (technetronic - yunoncha. techne) jamiyatning shakllanishi qanchalik davom etmoqda yoki ular bilimning ortib borayotgan va tobora ortib borayotgan rolidan boshlab, zamonaviy jamiyatni ifodalagan, " bilimli jamiyat", "bilimlar jamiyati" yoki "bilim-qiyamat jamiyati".

"Axborot jamiyati" (boshqacha "postindustrial jamiyat" deb ataladi) tushunchasining asoschilaridan biri D.Bell uning xarakterli xususiyatlarini ajratib ko'rsatdi. U o'zining "Axborot jamiyatining ijtimoiy asosi" asarida hozirgi jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlar orqali yangi jamiyatning mohiyatini belgilaydi va shu bilan "inqilobdan keyingi" jamiyatni bugungi jamiyatdan ajratib turadigan xususiyatlarni ajratib ko'rsatadi va ta'kidlaydi. . "Kelgusi asrda telekommunikatsiyaga asoslangan yangi ijtimoiy tuzilmaning shakllanishi iqtisodiy va ijtimoiy hayot, bilimlarni ishlab chiqarish usullari, shuningdek, inson mehnat faoliyatining tabiati uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Kompyuter markaziy rol o'ynaydigan axborot va bilimlarni tashkil etish va qayta ishlash sohasidagi inqilob postindustrial jamiyatning shakllanishi bilan bir vaqtda sodir bo'lmoqda. Telekommunikatsiya inqilobini tushunish uchun postindustrial jamiyatning uchta jihati ayniqsa muhim: 1) sanoat jamiyatidan xizmat ko'rsatish jamiyatiga o'tish; 2) texnologik innovatsiyalarni amalga oshirish uchun kodlashtirilgan nazariy bilimlarning hal qiluvchi ahamiyati; 3) yangi "intellektual texnologiya"ni tizim tahlili va qarorlar nazariyasi uchun asosiy vositaga aylantirish".

Umuman olganda, D.Bell postindustrial jamiyatni diskret va doimiy yangilanib turuvchi jarayon sifatidagi ishlab chiqarish atrof-muhitga uzluksiz ta'sir ko'rsatish bilan almashinadigan, inson faoliyatining har bir sohasi boshqalar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan jamiyat deb ta'riflaydi. Bunday sharoitda axborot asosiy resursga aylanadi, birinchi navbatda yarim malakali ishchilardan muhandis va olimlarga o'tadi, insonning dunyo haqidagi bilimlarini yanada takomillashtirish birinchi navbatda mavhum modellar va tizimli tahlillardan foydalanish orqali amalga oshiriladi, nazariy bilimlarni kodlashtirish markaziy ahamiyatga ega, va eng muhim vazifa iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarni istiqbolli prognozlash bo'ladi.

Ko'rib turganingizdek, D.Bell o'z asarlarida yangi jamiyatni informatsion emas, postindustrial deb ataydi. Qolaversa, tadqiqotchi 1976 yildagi "Kelajak post-industrial jamiyat" jurnalining muqaddimasida shunday yozadi: "... Men bu rivojlanayotgan jamiyatni "xizmat ko'rsatish jamiyati", "axborot jamiyati" yoki "bilim" kabi atamalar bilan belgilash vasvasasini rad etdim. jamiyat". Agar barcha tegishli belgilar mavjud bo'lsa ham, bunday tushunchalar bir tomonlama yoki moda modasi tomonidan yaratilgan va buning uchun ular hodisaning mohiyatini buzadi. Ammo 1999 yil ruscha nashrining so'zboshisida u shunga qaramay zamonaviy jamiyatni axborot jamiyati, kelgusi asrni esa postindustrial yoki axborot davri deb ataydi.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. —Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2017.
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Mazkur kitobdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2016 yil 1 noyabrdan 24 noyabrga qadar Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri saylovchilari vakillari bilan o'tkazilgan saylovoldi uchrashuvlarida so'zlagan nutqlari o'rin olgan. /SH.M.Mirziyoyev. - Toshkent: : "O'zbekiston", 2017.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 19 sentabr kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida nutqi. www.edu.uz
4. Ózbekstan Respublikasi prezidentiniń pármani 2022-2026-jıllarǵa mólsherlengen jańa Ózbekstanniń rawajlanıw strategiyasi haqqındaǵı mámleketlik dásturi
5. Каримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч. Т.: Маънавият, 2008.
6. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби мукаддасдир. 3- жилд,-Т.: Ўзбекистон, 1996.
7. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. —М. 1993.
8. Clarc C. The conditions of economic progress. L., 1957.
9. Перспективы информатизации общества. В 2-х ч. —М., 1990.
10. Bell D. The coming of post-industrial society. —N. —Y., 1973.
11. Masuda Y. Information Society as Postindustrial Society. — Wash., 1983.
12. Суханов А. Информация и прогресс. Новосибирск, 1988;
13. Семенюк Э. Информатика: достижения, перспективы, возможности. —М., 1988.
14. Abdurahmonov A. Saodatga eltuvchi bilim. 1-2 kitob. —Т.: «Movarounnahr»,
15. Mustaqillik: Izohli ilmiy — ommabop lug'at. —Т.: «Sharq», 2006.
16. O'zbekiston milliy entsiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti. Т., 2003 yil, 5 jild.

17..Imomnazarov M Milliy ma'naviyatimiz asoslari. Toshkent Islom universiteti. 2006

БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА БОҒЛАНИШЛИ МАТН ЯРАТИШ КЎНИКМАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ИЛМИЙ ЁНДАШИШ

Олимжон Ешимбетов

Тошкент гуманитар фанлар университети ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7902412>

Аннотация. Мақолада бошланғич синф ўқувчиларида боғланишли нутқ ҳосил қилишнинг илмий назарий асослари таҳлил қилинган, хорижий ва маҳаллий олимларнинг фикр мулоҳазалари қиёсий ўрганилган. Шунингдек, матн танлаш, матн яратиш, матн яратишда грамматик, лексик воситалардан фойдаланиш бўйича йўл-йўриқлар таклиф қилинган.

Калим сўзлар: боғланишли нутқ, грамматика, лексик бирликлар, синонимсемантик, прагматика, тил бирликлари, матн тилишунослиги, матн яратиш механизми.

A SCIENTIFIC APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF CONNECTED TEXT CREATION SKILLS IN PRIMARY CLASS STUDENTS

Abstract. The article analyzes the scientific and theoretical foundations of the formation of coherent speech in younger schoolchildren, comparatively studied the opinions of foreign and domestic scientists. It also offers ways to select text, create text, use grammatical, lexical means to create text.

Keywords: coherent speech, grammar, lexical units, semantics of synonyms, pragmatics, Linguistic units, Linguistics of the text, the mechanism of text creation.

НАУЧНЫЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ НАВЫКОВ СОЗДАНИЯ СВЯЗНОГО ТЕКСТА У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. В статье анализируются научно-теоретические основы формирования связной речи у учащихся начальной школы, сопоставляются мнения зарубежных и отечественных ученых. Также предлагаются рекомендации по выделению текста, созданию текста и использованию грамматических и лексических средств при создании текста.

Ключевые слова: связная речь, грамматика, лексические единицы, синонимическая семантика, прагматика, языковые единицы, лингвистика текста, механизм текстообразования.

Боғланишли нутқини ривожлантириш методикасини такомиллаштириш бўйича кўплаб тадқиқотлар амалга оширилган. Тилишуносликда матн назариясининг пайдо бўлиши ва ривожланиши, қолаверса, методикада матнга яхлит ёндашиш зарурлигини англашга алоҳида эътибор берилди. Нутқ уйғунлиги адабиёт ўқитувчиси нуктаи назаридан келиб чиқиши керак бўлган муҳим талаблардан бири сифатиданамоён бўлиши керак. Чунки у сўзларни, ибораларни боғланишли нутқда таҳлил қилишни талаб қилди, болаларни ўз она тилида фикрларни ифода этишнинг турли усулларини тўғри, аниқ ташкил қилиш ва бир вақтнинг ўзида сўзларнинг алоқаларини тўғри ажратиш қобилиятини ривожлантиришни назарда тутди²⁶.

²⁶Срезневский И.И. Об изучении родного языка вообще и особенно в детском возрасте // Русское слово. Избранные труды. М., 1986. С. 4

А.В. Текучевнинг таърифига кўра, боғли нутқ, фақат ички (семантик) ва ташқи (лингвистик), конструктив (структуравий) алоқанинг мавжудлигини назарда тутадиган ёки камроқ муҳим қисмларга бўлинган нутқ, эканлигини таъкидлайди²⁷

Бугунги бошланғич синф ўқув дастурларида ўқувчиларнинг боғланишли нутқини ривожлантиришга янги талаблар қўйилган. Нутққа бўлган эътиборнинг ортиши болаларни ижодий ривожлантириш ва уларнинг билиш фаоллигини ошириш вазифаларига монанд бўлиши назарда тутилмоқда. Фикрлаш кўникмаси барча инсон фаолияти билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, яхши ривожланган нутқ қобилиятлари унинг ақлийҳамда умумий маданий даражасининг асосий мезонидир. Ўқувчиларнинг диққатини бир вақтнинг ўзида бир неча фаолият турларига йўналтиришпрагматик қобилиятини ривожлантирувчи боғланишли нутқ устидаги машғулотларга чамбарчас боғлиқдир.

Бошланғич мактабда болалар воқелик ҳодисалари ўртасидаги объектив муносабатларни акс эттирувчи катта ҳажмли ва мураккаб гапларни яратишга мойилдирлар. Бу матнларнинг асосий камчиликлари кўпинча матн тайёрлашда фикрни баён қилгандаёзма нутқда болалар кўпинча гапларни бир-бири билан боғлай олмайдилар, шунинг учун уларнинг мослиги фикрларни гапдан гапга кўчириш йўлини таъминлайди. Бошланғич мактабда ўрганилган содда гап синтаксисининг элементлари ўқувчиларга мазмуний контекст ва вазият билан боғланган ҳолда гапга реал нутқ ҳосил қилиш ва нутқни идрок этиш бирлиги сифатида қараш имконини бермайди.

Ўқувчиларнинг боғли ёзма нутқини ўрганиш методистларни матн таҳлилининг назарий асосларини ўрганиш билан таништириш керак деган хулосага олиб келди. Мураккаб синтактик бутунликни қуриш матннинг узвийлик ва яхлитлик каби характерли хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда жумлани қуриш билан бир хил тарзда ўргатилишини тақозоэтади.Бошланғичсинфларучундарсликлардагимашқларнингаксариятиматннингмазм ун-композиционтомониустидаишлашниўз ичига олади.

Жуда ҳам кам миқдордаги вазифалар ўқувчиларнинг матндаги гаплар устида ишлаш қонуниятларини ўзлаштиришга қаратилган. Шунинг учун матн таркибига гапни киритиш йўллари билан боғлиқ хатоларни бартараф этиш мураккаб жараёнга айланиб қолмоқда.

Сўзнинг яратилишини ўргатадиган энг муҳим коммуникатив кўникмалардан бири матннинг таркибий қисмлари сифатида жумлалар ўртасида структуравий ва семантик алоқалар тизимини яратиш қобилиятидир. Ушбу ишнинг лингвистик асослари, нутқни ривожлантириш методикаси учун амалий фойдаланиш имконияти И. Огуровский, Л. Величко, Л. Лосева, Е.Никитина ва бошқалар томонидан кўрсатилган.

Ҳозирги замон тилшунослигининг энг муҳим тармоқларидан бири бўлган матн назарияси 1960-1970 йилларда ишлаб чиқилган ва тан олинган. Ушбу янги лингвистик таълимотнинг хорижда ҳам, мамлакатимизда ҳам жадал ривожланиши лингвистик тадқиқотлар соҳасини кенгайтириш билан боғлиқ. Узоқ вақт мобайнида тилшунослик тилнинг икки ўзаро боғлиқ жиҳатларидан бири – тил тизимини, грамматикани ўрганишга қаратилган, аммо 60-йилларнинг иккинчи ярмидан бошлаб тилшуносларнинг диққат маркази иккинчи томонга силжийди ва бу бирлик – нутқ фаолияти тушунчаси ва унинг

²⁷Текучев, А.В. Методика русского языка в средней школе / А.В. Текучев. - М., 1980. - 462 с.

махсули –боғланишли матн, нутқдир.“Матн, – деб ёзади Г.А.Золотова – матн энг муҳим лингвистик категориялардан бири сифатида эътироф этилади, чунки мулоқот жараёнида тил тизими ажратилган жумлада эмас, балки турли хил ва мақсадлардаги матнларда амалга оширилади²⁸.

Ҳозирги кунда матнга, умуман, ўрганиш объекти сифатида ёндашилиб, матн қурилишининг умумий қолипларини аниқлашда ўрганиш вазифаси кўрилади. Тушунчанинг мазмуни доимий равишда ойдинлашиб боради, унинг кўлами чекланган, бу тушунчанинг бошқа шу каби ҳодисалардан фарқ қилиши билан зарур белгилар сони ортиб боради. Матннинг артикулятивлик, семантик бутунлик ва структур боғлиқлик каби хусусиятлари барча тадқиқотчилар томонидан эътироф этилган.

Энг муҳим муаммо тилшунослик маълумотларига асосланиб, ўқувчиларнинг нутқ кўникма ва малакаларини, шу жумладан, тил воситаларидан коммуникатив ва мақсадга мувофиқ тарзда фойдалана олиш кўникмасини янада муваффақиятли шакллантиришни таъминлайдиган тушунчаларни ажратишдир.

Профессор Б. Йўлдошев матн тилшунослиги, матн яратиш тизим ҳақидаги мулоҳазаларини баён қилар экан, маънодош сўзлар бадиий матн компонентларининг синтактик муносабатини ифодалашда ҳам муҳим аҳамият касб этишини алоҳида таъкидлайди. Бунда бир компонентнинг сатҳида келаётган маълум бир сўзнинг иккинчи, учинчи ва ҳ.к. компонентларда синонимлари ёки синонимик маъноли унсурлари иштирок этади: Қиш совуқлари ҳам Гавҳаршодбегимнинг ҳаётидан узоқлашиб кетди. Улуғбек . . . икки қаватли кўшқда онаси шарафига катта қабул маросими ўтказди. Маросимда Гавҳаршодбегимнинг барча келинлари шаҳарнинг аслзода аёллари ҳам иштирок этдилар. Зиёфатдансўнгхаммаларигасаруполарулашилди. (П.Қодиров.Она лочинвидоси). Келтирилган матнда синонимик маъноли қуйидаги сўзлар мавжудлигини кўрамиз: Гавҳаршод бегим – она (си), қабул маросими – зиёфат, келинлар (и), аслзода аёллар – ҳаммалари(га),барча – ҳамма.²⁹ Айни пайтда матн компонентлари (гаплар)нинг сони тўртта бўлиб, синонимик маъноли сўзлар уларнинг барчасида қатнашмоқда ва компонентларнинг ўзаро синтактик алоқасини таъминлайди³⁰.

Тўғри, келтирилган мисоллар бошланғич синф ўқувчиларига мос келмаслиги мумкин, ammo матн яратиш концепцияси турли нутқ вазиятлари учун қўл келади.

Матн таркибида гапларнинг ўзаро семантик муносабатларихусусида сўз юритилганда, тафаккуримизда ҳукмлар мажмуасиқандай боғланишини тасаввур этиб кўрмоғимиз лозим, зотан, матнкомпонентларининг боғланишли эканлигини ўрганиш тил ватафаккур бирлиги диалектик қонуниятидан келиб чиқади. Шунинг учун мустақил гапларнинг ўзаро муносабати шаклланувчи гапдан катта ҳар қандай нутқ бирлиги ўзинингумумий мазмуни

²⁸Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. М., «Наука», 1973, с. 335.

²⁹Йўлдошев Б., Ражабова К. “Матн тилшунослиги” фани бўйичауслужбий қўлланма. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2012 – 110 б.

³⁰Сильман Т.И. Синтактико – стилистические особенности местоимений // Вопросы языкознания, 1970, №4 – С. 23-24.

салмоғи жиҳатидан тафаккур маҳсулининг тилунсурлари воситасида ифодаланишини тақозо этади³¹.

Мазкур илмий фарқни швейцариялик француз тилида сўзлашувчи тилшунос томонидан амалга оширилганлигини таъкидлаш керак. Ферденанд дў Соссюр ўрганилаётган тушунчаларни кўп қиррали ва шу билан бирга ўз таркибида зид бўлган икки кутбли борлиқ шакллари “нутқий ҳодисалар” контекстида ажратди. Нутқ назарияси асосчисининг сўзларига кўра, тил бир қатор белги ва ишоралар мажмуидан бошқа нарса эмас, уларнинг нутқ занжирида амалга ошиши нутқнинг моҳиятидир³². Ўз навбатида нутқ тил воситалари ёрдамида фикр ифодалаш жараёнидир. Нутқнинг характерли хусусияти бирикмаларнинг эркин шаклидир.

А. А. Леонтьевнинг сўзларига кўра, “Боғланишли нутқ фақат сўзлар ва жумлалар кетма-кетлиги эмас, бу тўғри тузилган жумлаларда аниқ сўзлар билан ифодаланган бир-бирига боғлиқ фикрлар кетма-кетлигидир”³³.

Матн тилшунослиги бир қатор ўзаро боғлиқ йўналишларга эга. Ўқувчиларнинг боғланишли нутқини ривожлантириш методикаси учун қуйидагилар айниқса муҳимдир:

1. Мураккаб синтактик бутунликни – матн бирлиги деб ҳисобловчи матн синтаксиси. Ёндашувларнинг хилма-хиллигига қарамай, матн соҳасидаги барча тадқиқотлар табиий боғланишларни топади, матн бирлиги семантик ва структуравий режаларда бирлаштирилган бир нечта жумлаларни ўз ичига олади ва нисбий семантик мустақиллик билан ажралиб туради.

2. Матн турларини тадқиқ этиш: тавсифлар, мулоҳазалар ва бошқалар. Бу биринчи йўналиш билан боғлиқ ва уларнинг муносабатларини назарда тутаяди.

Матн назариясидаги бу йўналишлар боғланишли нутқ методологиясини қуриш учун назарий асос вазифасини ўтайди. Ўқувчиларнинг матнни лингвистик категория сифатида тушунишларини шакллантириш боғланишли нутқни таҳлил қилишнинг барча жиҳатларини: мазмуний, структуравий, лингвистик жиҳатдан ҳал этишга имкон беради. Бу ҳолда, боғланишли нутқ ўргатишишида ташкилий, асосий тушунчалар бор, ва бу тушунчаларнинг моҳиятини акс эттирган белгиларига мурожаат қилиш, мисол учун, семантик яхлитлиги ёки лингвистик боғлиқлик, ўқувчи тақдимотлари ёки иншолари бу позицияда таҳлил қилинган бўлса, мактаб ўқувчилари учун муайян қийинчиликларга сабаб бўлиши мумкин.

нутқий малакалар ўқувчи шахсининг ақлий ва умумий маданий даражаси учун аҳамиятли, ёзма ва оғзаки боғланишли нутқ яратиш кўникмалари қуйидагиларга боғлиқ:

- бошланғич синфларда матн назарияси асосида узвийлаштирилган нутқ қурилишини ўқитишнинг ривожланмаган методикаси;

- матн тузилиши ҳақидаги назарий билимлар асосида ўқувчиларнинг коммуникатив кўникмаларини шакллантиришда иш тажрибасининг йўқлиги;

³¹Йўлдошев Б., Ражабова К. “Матн тилшунослиги” фани бўйича услубий қўлланма. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2012 – 110 б.

³²Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. Переводы с французского языка по ред. А.А.Холодовича. - М.: Прогресс, 1977. - 695 с.

³³ Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. - М.: Издательство, 1969. - 216 с.

- ўқувчиларнинг нутқ тайёргарлигининг пастлиги, уларнинг ёзма нутқларида кўплаб матнга боғлиқ хатолари мавжудлигида намоён бўлади.

Матн хатоларининг олдини олиш ва онгли равишда тузатиш зарурати бошланғич синф ўқувчиларини ўрганиш марказида кўтариладиган боғланишли матнни яратиш, семантик алоқани таъминлаш учун лексик ва грамматик усуллардан фойдаланиш қобилиятини ўргатишнинг методик асосланган ва қулай тизимини ишлаб чиқиш лозим бўлади.

Боғланишли нутқнинг назарий ва амалий хусусиятлари лингвистик, психолингвистик ва махсус методик адабиётларда келтирилган. Ўрганилган соҳалардаги етакчи методистларнинг ишлари болаларнинг боғланишли оғзаки нутқини шакллантириш ва ривожлантиришнинг комплекс тизимини ишлаб чиқишнинг шарт-шароитларини яратишга оиддир.

Болаларда боғланишли оғзаки нутқни шакллантиришнинг лингводидактик жиҳатини кўриб чиқишдан олдин, аввало, тил ва нутқ тушунчаларини фарқлаб олиш лозим бўлади.

Хуллас, бошланғич таълим ўқувчиларнинг боғланишли нутқларини ривожлантиришда нафақат ўқитиш методикасига оид назариялар, балки тилшуносликнинг, хусусан, матн тилшунослигининг сўнгги ютуқларидан ҳам фойдаланиш зарур. Зеро, ҳар қандай боғланишли нутқ замирида грамматик алоқа ва семантик муносабат ётади, асосий муаммо эса, кичик ёшдаги, бошланғич синф ўқувчиларида боғланишли оғзаки ва ёзма нутқ туза олиш кўникмаларини ривожлантириш тизимини ишлаб чиқишдир.

REFERENCES

1. Срезневский И.И. Об изучении родного языка вообще и особенно в детскомвозрасте // Русское слово. Избранные труды. М., 1986. С. 45.
2. Текучев, А.В. Методика русского языка в средней школе / А.В. Текучев. - М., 1980. - 462 с.
3. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. М., «Наука», 1973, с. 335.
4. Йўлдошев Б., Ражабова К. “Матн тилшунослиги” фани бўйича услубий қўлланма. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2012 – 110 б.
5. Сильман Т.И. Синтактико – стилистические особенности местоимений // Вопросы языкознания, 1970, №4 – С. 23-24.
6. Йўлдошев Б., Ражабова К. “Матн тилшунослиги” фани бўйича услубий қўлланма. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2012 – 110 б.
7. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. Переводы с французского языка по ред. А.А.Холодовича. - М.: Прогресс, 1977. - 695 с.
8. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. - М.: Издательство, 1969. - 216 с.

ОҒЗАКИ ВА ЁЗМА НУТҚНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА КЎЧМА МАЪНОЛИ СЎЗЛАР ВА ТАСВИРИЙ ИФОДАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Олимжон Ешимбетов

Тошкент гуманитар фанлар университети ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7902424>

Аннотация. Мақолада бошланғич синф ўқувчиларидан ибора, тасвирий ифода ва бошқа лексик воситаларни мақсадли ўқитиши орқали сўз захирасини ошириши, энг асосийси боғланишли нутқ ҳосил қилиши учун машқ ва топшириқлар тузиши бўйича тавсиялар, матн танлаш бўйича йўл-йўриқлар таклиф қилинган.

Калим сўзлар: боғланишли нутқ, кўчма маъноли сўзлар, тасвирий ифода, ибора, машқ, топшириқ, машғулот, сўз бойлиги.

USE OF WORDS WITH SIGNIFICANT MEANING AND PICTURE EXPRESSIONS IN THE DEVELOPMENT OF ORAL AND WRITTEN SPEECH

Abstract. The article offers recommendations for increasing the vocabulary by purposefully teaching younger schoolchildren phrases, visual expressions and other lexical means, the main thing is to make exercises and tasks for the formation of coherent speech, as well as ways to select text.

Keywords: connective speech, figurative meanings of words, pictorial expression, phrase, exercise, task, lesson, vocabulary.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЛОВ С ЗНАЧИМЫМ ЗНАЧЕНИЕМ И ИЗОБРАЗИТЕЛЬНЫХ ВЫРАЖЕНИЙ В РАЗВИТИИ УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ

Аннотация. В статье предлагаются рекомендации по созданию упражнений и заданий для учащихся начальных классов на увеличение словарного запаса за счет целенаправленного обучения словосочетаниям, образным выражениям и другим лексическим средствам, а главное, на формирование связной речи, а также рекомендации по выделению текста.

Ключевые слова: связная речь, образные слова, образное выражение, словосочетание, упражнение, задание, упражнение, словарный запас.

Бошланғич синф ўқитувчилари ўз ишларида янги усул ва методларни танлаб, уларнинг нутқ, ҳиссий ва интеллектуал ривожланиши учун бу дарсларни такомиллаштиришга, дидактик аҳамиятини оширишга интилади. Бунинг учун ўқитувчи машғулот давомида ўзбек халқ эртақларидан болаларга маълум бўлган фразеологик иборалардан фойдаланишганлиги сабабли, фразеологик бирикмаларга мурожаат қилиш фойдалидир: етти ўлчаб бир кес, санамай саккиз дема, ерга урмоқ, кўкка кўтармоқ ва бошқалар. Бу ибораларнинг ҳақиқий маъносини тўлиқ англаш учун уларни матн асосида ўргатиш лозим. Айрим фразеологик бурилишларнинг келиб чиқиши ҳақидаги маълумотлар ўқувчиларни бойитибгина қолмай, қизиқувчанликни юзага келтиради, кузатиш, нутқнинг ривожланишига ёрдам беради. Масалан, фразема қарғаларни - бепарво бўлиш, вақтни мақсадсиз ўтказиш, дангаса деб ҳисоблайди. Бепарво ўқувчи кўпинча деразадан ташқарига қарайди. Балки у, тўғри қилади. Шунинг учун синфда болаларга дарсда диққатли бўлиш қанчалик муҳимлигини тушунтириш керак.

Нуткий фаолият билан боғлиқ тадқиқотларда келтирилишича: “Яхши ривожланган нутк жамиятда кишининг актив фаолиятининг муҳим воситаларидан биридир, ўқувчи учун эса нутк мактабда муваффақиятли таълим олиш воситасидир. Болани кичик ёшидан оқ равон гапиришга ўргатиш лозим. Ўқувчилар нутқини ўстириш учун ўқитувчилар ўқувчилар нутқининг талаффузи, луғати, синтактик қурилиш ва боғланишли нутқини фаол ўзлаштиришга ёрдам берадиган метод ва усуллардан фойдаланиши керак бўлади”³⁴. Нутқининг ривожланишида мақол, матал, тасвирий ифода ва ибораларнинг аҳамияти катта. Мазкур лисоний воситалар фикрлашга ҳам ундайди. Мантикий фикр юритиш орқали ўқувчиларга раҳм-шафқат сўрайман каби маъно ва фразеологик бирликларни рўёбга чиқариш лозим. Айрим фразеологик бирликларнинг келиб чиқиши ҳақидаги маълумотлар ўқувчилар билимини бойитибгина қолмай, қизиқувчанликни юзага келтиради, кузатишнинг ривожланишига ёрдам беради. Масалан, еттинчи бирикмаси “бахтли бўлиш, мамнун бўлиш” дир. Лекин нима учун осмонда ва еттинчи! Қадимги одамлар гумбаз етти соҳадан, сиртдан иборат деб ҳисоблашган ва еттинчиси жаннатдир. Демак, оғзи қулоғида “хурсанд, мамнун” маъносини англатади. Фразеологик иборалар баҳоловчи маънога эга, яъни улар инсоннинг ижобий ёки салбий характеристикасини ўз ичига олади. Кўпинча фразеологик бирликлар инсоннинг ички (руҳий) ҳолатини, унинг тажрибалари дунёсини ва бошқа одамлар билан муносабатларнинг табиатини аниқ акс эттиришга ёрдам беради. Меҳрибон, ҳалол инсон ҳақида қалб кенг, очикқўнил дейишади. Матнлар таркибидаги айрим ифодаларнинг келиб чиқиши ҳақидаги маълумотлар болалар билимини бойитади, фақат ўқитувчи жавоб топа олиши керак. Фраземанинг этимологияси билан танишиш каттиққўлликни тортиб олади, ўқувчилар каттиққўлликни эритилган мисдан тортиб олинган юпқа металл ип, кўпроқ олтин ёки кумушдан эканлигини билиб оладилар..

Образли иборалар луғати боланинг тафаккур уфқларини кенгайтиради, чунки фразеологик бирликлар ҳаққоний ёки тарихий манба ҳисобланади. Буларнинг барчаси ўқувчиларни миллий маданият, тарих ва халқ анъаналари ҳақидаги фактлар билан таништиришга асос бўлади. Масалан, қовоғини уймоқ (хафа бўлиш) – “тушқун, ғамгин кайфиятда бўлиш”.

Иборалардан фойдаланилган бундай дарслардан сўнг болаларда тил учун янги сўз ва ибораларни ўрганишга рағбат пайдо бўлади ва мустаҳкамланади. Тавсия этилган дарсдаги матн парчалари аниқ мақсадга эга – уларнинг сўз бойлигини ривожлантириш ва кенгайтириш. Миллий мактабнинг бошланғич синфларида нутқни ривожлантириш барча турдаги тарбиявий ишлар ва мавзуларнинг ажралмас қисми бўлган асосий вазифадир. Барча турдаги ишлар болаларнинг фаол иштирокида амалга оширилади. Ўқитувчи барча ўқувчиларнинг мулоқотга жалб этилишини таъминлаши, давлат тилини ўқитишда ўзбек тилида сўзлашишдан чўчимаслиги керак. Масалан, сифатларни ўрганишда машқларга доир ийёрланган вазифалари фойдали ва қизикарли бўлиши лозим: отлар қуйидаги белгиларни билдирувчи сифатларни олиши мумкин: қизил қалам, яшил олма. (Болалар сўзларни доскага ва дафтарларга– баланд, паст, меҳрибон ва ҳоказоларни танлаб ёзадилар.) Ушбу сифатларнинг луғавий маъносини номланг, деган топшириқ бериш мумкин. Бундан

³⁴ Аҳмаджанова М., Маматқулова Д. Бошланғич синф ўқувчиларининг оғзаки ва ёзма нутқини ўстириш тизими.//Молодой учёный №4. Научный журнал. Международная конференция.

ташқари, мустақил ишлаш мумкин. Болаларга матнлардан бирини танлаш таклиф этилади. Бундан ташқари яна шундай жумлалар тақдим қилиш керакки, ўқувчилар нуқтачалар билан очик қолдирилган ўринларни тўлдирсин. Ёки қуйида берилганлардан сифатларни топинг. (қора, қора, кечқурун, кечқурун, кечқурун, тикан, тикан, тикан, булут, булутли, қор, қор, кучли, кучли, куч).

Кейин ижодий иш бериб, масалан, топилган сўзлардан дафтарларда гаплар тузиб, ўз сифатларингизни, албатта, қўшиб чиқишингиз мумкин. Маъносига боғлиқ бўлган жумлаларни оласиз, шунинг учун ҳикоя олишингиз мумкин. Янги вазифа: ҳикоя тузинг ва ёзинг, шаклида бўлади. Бу иш тури ўқувчиларда ижобий ҳис-туйғу ва мотивацияни уйғотади, нутқни яхши ривожлантиради.³⁵ Ҳолбуки, болаларни миллий илдизлар билан боғлаш керак. Ўзбек тилини ўқитиш жараёнининг этно-маданият йўналиши замонавий гуманитар таълимнинг муҳим ва долзарб вазифаси бўлиб, кўпмиллатли минтақа шароитида унинг аҳамияти ортиб боради. Этно-маданий мерос, биринчи навбатда, тилнинг лексик бирликлари таркибида, унинг парадигматик муносабатларида, масалан, “сўз ва унинг луғавий маъноси” мавзусини ўтишда, ўзбек ёки қорақалпоқ халқининг руҳини акс эттирувчи дарсга матн тайёрлашингиз мумкин, халқнинг анъанавий маросимлари, эътиқодлари, миллий кийим ва бошқалардан кўргазмалари восита сифатида фойдаланишингиз мумкин. Ҳамма нарса ўқитувчининг ижодий фаолиятига, тайёрлигига боғлиқ.

Қуйидаги табиатга доир уй вазифасини бажаришингиз мумкин. Баҳор фаслида Наврўзда байрамга оид қизиқарли маълумотлар ўқитувчи учун, айниқса, шаҳар мактабларида, болалар халқ анъаналари ва урф-одатларидан ажралган ишда иштирок этиш фойдалидир. Ўзбекистон ва қорақалпоқ халқлари маданияти материалларига мурожаат қилиш этно-маданий шахсни шакллантириш имконини беради. Ўқитувчи интеграция тамойилини амалга ошириш имкониятларига таянган ҳолда дарс учун матн материалларини танлаб олиб, Ўзбекистон бадий, фольклоршуносликда, ўзбек халқлари маданияти ва анъаналарига оид қўлланмалардан бой маълумотлар топа олади. Бошланғич синф ўқитувчиси мактаб ўқувчилари нутқини бойитишнинг асосий манбалари бадий асарлар эканлигини доимо ёдда тутиши лозим, чунки у миллий тилнинг барча воситаларидан бадий образлар яратиш ва ўқувчи онги ва ҳис-туйғуларига таъсир этиш учун фойдаланади. Бадий адабиёт воқеликни акс эттириш ва билишнинг ўзига хос усулидир. Бу ерда образлилик махсус лексик ва синтактик методлар орқали яратилади. Сўзнинг образлилиги ва поетик кучи баъзан энг оддий сўзлар катта кучга эга бўлган махсус сўз бирикмаларида ётади. Бадий нутқнинг ифодалилигини оширувчи тилнинг муҳим, зарурий воситаларидан бири перифразалар бўлиши мумкин. Перифраза – бу объект ёки ходисанинг номини унинг муҳим хусусиятларини тавсифлаш ёки унинг характерли хусусиятларини кўрсатишдан иборат бўлган нутқ навбатларидир.³⁶ Яна бир номи тасвирий ифодалардир. Улар нутқий образлилик, ифодалиликни беради, уни чиройли ва аниқ қилади. Бу илмий таъриф бўлиб, болалар тасвирий ифодаларни топишмоқ деб биладилар.

³⁵Жинкин Н.И. Психологические основы развития речи. - М., 1966. –С. 83-85

³⁶Крестинская Т.П., Петров С. В. Как пользоваться словом. - Ленинград, 1988.

Бошланғич синф ўқув режасида тасвирий ифодалар бўйича махсус ишлар кўзда тутилмаган. Бинобарин, бадиий адабиётдан топилган тасвирий ифодаларни ўқитувчи тушунтириши лозим. Перифраза метафорик, яъни улар аллегорияга, сўзнинг “мажозий” маъноларда ҳаракат қилиш қобилятига таянади. Шунинг учун тасвирий ифодалар семантикаси тасвирий маъносига эътибор бериб, батафсил тушунтириш тарзида амалга оширилиши лозим. Тасвирий ифода билан танишиш 1-синфда бошланади. Кўп сонли тасвирий ифода ўйинқарок, кўнгил очар тарзда болаларни кузатишга ўргатадиган, зукколикни ривожлантирадиган топишмоқларда топилади. Масалан: ер остида олтин қозик (сабзи). Қизил эшиклар менинг ғоримда, эшикларда оқ хайвонлар ўтирибди. Гўшт ҳам, нон ҳам – барча ўлжаларим – бу хайвонларга мамнуният бахш этаман. (Оғиз ва тишлар) Асосан, нарсалар ва табиат ҳодисалари топишмоқларда шифрланади. Зангори экран, оқ олтин, кумуш тола.

Ўзбек тили дарсларида топишмоқлардан фойдаланиш сўз бирикмаларини, грамматик қоидаларни ўрганишда ўйин элементларини дарсни жонлантирувчи билим материалга келтиради. Бу эса ўқитувчига дарс бир хиллигининг олдини олишга ёрдам беради, бу эса ўқувчиларнинг чарчаши ва диққатининг йўқолишига олиб келмайди. Зотан, савод ўргатиш даврида болалар сўзнинг полисемияси тушунчаси билан танишадилар. Улар полисемияни аллегориядан, сўзнинг “образли” ишлатилишидан келиб чиқади. Учинчи синфда ўқувчиларга тўғридан-тўғри қўшимча равишда масалан, олтин сўзи ишлатилаётган сифатга қараб неча маъно касб этишини кўрсатиш мумкин: қизил олтин (донор қони) оқ олтин (пахта) кўк олтин (табиий газ) яшил олтин (ўрмон) кўнғир олтин (кўнғир кўмир) кулранг олтин (семент) қора олтин (нефт) болалар сўзнинг метафорик характерини амалда ўрганадилар. Олтин фойдали, камёб, қиммат деб юқори баҳоланадиган нарса деб аталади. Сўзларнинг ноаниқлигидан болалар омонимияга, товуш жиҳатдан бир хил, лекин турли семантикага эга бўлган сўзларга ўтадилар. Тасвирий ифодалардан фойдаланиш нофаол луғатдан фаол қисмга иложи борича кўп сўзларни ўтказиш учун ёрдам беради. Шу мақсадда диктант ўтказишининг мумкин. Масалан: ўқитувчи перипраза ёзади, ўқувчилар эса унинг маъносини ёзадилар, ёки, аксинча, ўқитувчи маъно чиқариб ўқийди ва ўқувчилар перипразани иложи борича шу сўзга мослаштириши керак. Луғатлар иш учун жуда фойдали восита. Амалиёт шуни кўрсатадики, кўпгина ўқитувчилар ўзларининг дидактик ишланмаларидан фойдаланадилар, улар синонимия, эпитетлар ва ҳоказоларнинг қисқа луғатларини ҳам тузадилар.

Боғланишли нутқ малакаларини шакллантириш машқлари мақсадга мувофиқ, изчил ва тизимли иш ўқувчиларнинг асосиз такрорланишлардан тийилишига, нутқини образли, жонли ва ифодали бўлишига ёрдам беради ва энг муҳими, луғатни бойитиш ва фаоллаштиришга ёрдам беради.

Тажрибали ўқитувчилар 1-синфдан бошлаб оғзаки нутқ – талаффузнинг барча жиҳатларини тил меъёрларига мос ҳолда ривожлантириш ва такомиллаштириш, грамматик жиҳатдан тўғрилиги, баёнларнинг узвийлиги ва изчиллиги, ифодалилиги бўйича иш бошлашни таклиф этадилар.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, бошланғич синф ўқувчиларида боғланишли нутқ ҳосил қилиш учун аввало, уларнинг сўз бойлигини ошириб олиш лозим. Бундай

пайтда ўқитувчи махсус лексик воситаларда фойдаланса, амалий аҳамияти юкори бўлади, айниқса, иборалар, тасвирий ифодалардан фаол фойдаланиш керак.

REFERENCES

1. Аҳмаджанова М., Маматкулова Д. Бошланғич синф ўқувчиларининг оғзаки ва ёзма нутқини ўстириш тизими.//Молодой учёный №4. Научный журнал. Международная конференция. -.2015.
2. Жинкин Н.И. Психологические основы развития речи. - М., 1966. –С. 83-85.
3. Крестинская Т.П., Петров С. В. Как пользоваться словом. - Ленинград, 1988.

VIKAS SVARUPNING "XAROBADAN CHIQQAN MILLIONER" ASARIDA JAMIYAT HAYOTINING AKSI

Davlatova Sevara

Sh.Rashidov nomidagi SamDU Urgut filiali
1-kurs O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi

davlatovasevara03@gmail.com

Sayfullayev Xurshid

Sh.Rashidov nomidagi SamDU Urgut filiali Assistent o'qituvchisi

xura3088069@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7902433>

Annotatsiya. "Xarobadan chiqqan millioner" asarida Mumbayning Juxu xarobalaridan 18 yoshli Jamol Malik haqida hikoya qilinadi. Jamol har bir savolga to'g'ri javob bera olishi bilan barchani hayratda qoldirib, 2 million rupiy (460 000 dollar) yutib oldi. Firibgarlikda ayblangan Jamol politsiyaga o'z hayotiy voqeasini so'zlab berib, har bir savolga qanday qilib to'g'ri javob bera olishini ko'rsatib beradi. Ushbu maqolada, "Xarobadan chiqqan millioner" asarining tub mohiyati haqida fikr va mulohazalar qilinadi.

Kalit so'zlar: Jamol Malik, Hindiston, jamiyat, xarobalik, insonlar hayoti, qiyinchilik, inson matonati, orzu - umid.

A REFLECTION OF COMMUNITY LIFE IN VIKAS SWARUP'S "THE MILLIONAIRE FROM THE SLUMBAGS"

Abstract. *Slumdog Millionaire* tells the story of 18-year-old Jamal Malik from Mumbai's Juhu slums. Jamal won 2 million rupiah (\$460,000), surprising everyone by answering every question correctly. Jamal, accused of fraud, tells the police his life story and shows how he can answer each question correctly. In this article, thoughts and comments are made about the essence of the work "The Millionaire Who Came Out of the Slum".

Key words: Jamal Malik, India, society, ruin, human life, difficulty, human perseverance, dream - hope.

ОТРАЖЕНИЕ ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ В ПРОЕКТЕ ВИКАСА СВАРУПА "МИЛЛИОНЕР ИЗ ТРУДОВ"

Аннотация. «Миллионер из трущоб» рассказывает историю 18-летнего Джамала Малика из трущоб Джуху в Мумбаи. Джамал выиграл 2 миллиона рупий (460 000 долларов), удивив всех, правильно ответив на все вопросы. Джамал, обвиненный в мошенничестве, рассказывает полиции историю своей жизни и показывает, как он может правильно ответить на каждый вопрос. В данной статье высказываются мысли и комментарии по поводу сути произведения «Миллионер, вышедший из трущоб».

Ключевые слова: Джамал Малик, Индия, общество, разруха, человеческая жизнь, трудности, человеческое упорство, мечта-надежда.

Hindiston aholi soni bo'yicha dunyoda ikkinchi o'rinda turadi va jahon iqtisodiyotida rivojlanayotgan kuchdir. Biroq, yangi sanoatlashgan mamlakat sifatidagi maqomini hisobga olgan holda, Hindiston dunyodagi eng tengsiz davlatlardan biri bo'lib qolmoqda, u ham hayratlanarli darajada qashshoqlik va ulkan boylikka ega.

Jamol hikoyasi orqali biz bu tanganing ikki tomonini ko'ramiz. Jamol har qanday qiyinchilikka qaramay, omon qolish va hatto gullab-yashnash yo'llarini topadigan millat kambag'allarining jasorati va kuchini o'zida mujassam etgan. Ammo Xarobadan chiqqan millioner shuni ko'rsatadiki, hatto eng qiyin sharoitlarda va aql bovar qilmaydigan qiyinchiliklarga qaramay, doimo katta orzu qilish va buyuklikka erishish umidi bor.

Hindistonning Kalkutta shahrining eng yomon qashshoq tumanidan bo'lgan Jamol Malik ismli yigit hozirda Kim Millioner bo'lishni xohlaydi?, bir savol — bir arzimas gap — yigirma million rupiy yutib olishdan uzoqda. Jamol shu qadar yaxshi ishlayaptiki, ishlab chiqaruvchilar xavotirlana boshladilar; Qanag'ondan kelgan bola qanday qilib o'yinlarda bunchalik yaxshi qatnashishi mumkin? Jamolning so'nggi savoli arafasida mezbon uni politsiya tomonidan o'g'irlab ketib, so'roqqa olib keladi. Turli xil qiynoqlar ish bermaganidan keyin ular u bilan savolma-so'roq borib, javoblarni qayerdan bilishini so'rashadi. Har bir savol uning hayotidagi sayohatining boshqa bosqichiga tegishli va u boshidan boshlanadi.

Jamol va uning akasi Salim yoshligida Bombeydagi tartibsizliklarda yetim qolishdi va xarobalarda yolg'iz o'zi pul topishga majbur bo'ldi. Ular Latika ismli yosh qiz bilan tanishadilar, u ularga qo'shiladi va ularning "uchinchi mushketyor" bo'ladi. Keyinroq uchalasini mahalliy gangster Maman ushlaydi va undan pul topish uchun yetim bolalarni o'g'irlab ketadi va ularni ko'chada chiqishga va qo'shiq aytishga majburlaydi. Salim guvohi bo'lsa, Maman bolasini ko'r qilib qo'yganida, uni yanada mehribon tilanchi qilib qo'yishi uchun u Jamol bilan qochib qutuladi, lekin Latikaning omadi chopmaydi.

Bir necha yil davomida aka-ukalar ko'chada omon qolishdi, harakatda qolishdi, lekin Jamol Latikani unuta olmadi va uni topish uchun qaytib borishga qaror qildi. Ular uni qutqarib qolishadi va bu orada Salim Mamanni o'ldiradi. Shundan so'ng u akasini qo'rqitib, o'zi uchun Latikani o'g'irlab ketadi. Yillar o'tadi. Latikani unuta olmagan Jamol hozir call-markazda ishlaydi. Jamol Salimning telefon raqamini ishxonasida kompyuterdan qidirib topgach, uchrashish uchun vaqt ajratadi. Ularning uchrashishidan ko'p o'tmay, Jamol Salimning ish beruvchisi qashshoq uy Javed Xon ekanligini va katta ehtimol bilan Latikani ushlab turgan shaxs ekanligini bilib oladi. U Salimning ortidan Javedning turar joyiga boradi va u erda Latikani topadi. Latika Jamolga uni unutishini aytsa ham, u unga qo'shilmaguncha uni har kuni vokzalda kutib turishini aytadi. Latika Javed ularni qo'lga olishidan qo'rqadi va Jamolga ketishi kerakligini aytadi. U keyinchalik kelishilgan vaqtda vokzalga kelganida uni hayratda qoldiradi. Ko'p o'tmay ular platformada bir-birlarini ko'rganlaridan so'ng, Salim u bilan Javedning "og'irlari" bilan keladi va ular Latikani o'g'irlab ketishadi va uni haydab ketadigan mashinaga tashlashadi.

Hozirda Jamol politsiyaga uni so'roq qilishda uning ko'rsatuvga borishining yagona sababi, u Latika tomosha qilayotgan bo'lishi mumkin deb o'ylagani, chunki u Javedda tomosha qilayotganini ko'rganini tushuntiradi. Politsiya uni qo'yib yuboradi va u so'nggi savolga javob berish uchun telestudiyaga o'z vaqtida qaytariladi: "Aleksandr Dyuma romanidagi uchinchi mushketyorning ismi nima?"

Hindistonning Kalkutta shahrining eng yomon qashshoq tumanidan bo'lgan Jamol Malik ismli yigit hozirda "Kim millioner bo'lishni xohlaydi? Jamol shu qadar yaxshi ishlayaptiki, ishlab chiqaruvchilar xavotirlana boshladilar; Qanag'ondan kelgan bola qanday qilib o'yinlarda bunchalik yaxshi qatnashishi mumkin?"

Jamolning so‘nggi savoli arafasida mezbon uni politsiya tomonidan o‘g‘irlab ketib, so‘roqqa olib keladi. Turli xil qiynoqlar ish bermaganidan keyin ular u bilan savolma-so‘roq borib, javoblarni qayerdan bilishini so‘rashadi. Har bir savol uning hayotidagi sayohatining boshqa bosqichiga tegishli va u boshidan kechirganlari orqali bilishini aytadi.

Jamol va uning akasi Salim yoshligida Bombeydagi tartibsizliklarda yetim qolishdi va xarobalarda yolg‘iz o‘zi pul topishga majbur bo‘ldi. Ular Latika ismli yosh qiz bilan tanishadilar, u ularga qo‘shiladi va ularning "uchinchi mushketyor" bo‘ladi. Keyinroq uchalasini mahalliy gangster Maman ushlaydi va undan pul topish uchun yetim bolalarni o‘g‘irlab ketadi va ularni ko‘chada chiqishga va qo‘shiq aytishga majburlaydi. Salim guvohi bo‘lsa, Maman bolasini ko‘r qilib qo‘yganida, uni yanada mehribon tilanchi qilib qo‘yishi uchun u Jamol bilan qochib qutuladi, lekin Latikaning omadi chopmaydi. Bir necha yil davomida aka-ukalar ko‘chada omon qolishdi, harakatda qolishdi, lekin Jamol Latikani unuta olmadi va uni topish uchun qaytib borishga qaror qildi. Ular uni qutqarib qolishadi va bu orada Salim Mamanni o‘ldiradi. Shundan so‘ng u akasini qo‘rqitib, o‘zi uchun Latikani o‘g‘irlab ketadi.

“Xarobadan chiqqan millioner” asarida Jamol Malik o‘zining yagona chin muhabbati bilan mazmunli hayot kechirish orqali yoshlik iztiroblarini yengib o‘tishga harakat qilar ekan, bu g‘oyani samarali tasvirlaydi. Bundan tashqari, u hukmron tizimi har bir shaxsga oldindan belgilangan rolni tayinlaydigan jamiyatda yashaydi. Shunday qilib, Jamol, Salim va ularning hamrohi Latika kabi bolalar ham ijtimoiy, ham fazoviy jihatdan jamiyatdan chetlashtiriladi.

Xulosa. Aslida, ular oddiy bolalar kabi imkoniyatlardan mahrum bo‘lishadi va ularning erkinliklari ijtimoiy tizimning mavjud bo‘lmagan, ammo cheklovchi ta’siri bilan tartibga solinadi. Bu yo‘q, chunki bu bolalar omon qolishlariga yordam beradigan asosiy ehtiyojlarga ega emaslar; ular yolg‘iz, o‘zlaridan boshqa hech kim ularga e’tibor bermaydi. Boshqa tomondan, xuddi shu tizim bu bolalarning ahvolini yaxshilashga yordam beradigan manbalardan (masalan, ta’lim, sog‘liqni saqlash va boshqalar) foydalanishni taqiqlash orqali ularni cheklaydi.

REFERENCES

1. Boyle, D. (Director.). (2009). Slumdog Millionaire. Web.
2. Patel, A., Koizumi, N., & Crooks, A. (2014). Measuring slum severity in Mumbai and Kolkata: A household-based approach. *Habitat International*, 41, 300-306.
3. Peterson, L. (2018). Mumbai, a city both uplifting and heartbreaking. *The New York Times*. Web.
4. Subbaraman, R., & Murthy, S. L. (2015). The right to water in the slums of Mumbai, India. *Bulletin of the World Health Organization*, 93(11), 815-816.
5. Subbaraman, R., Nolan, L., Shitole, T., Sawant, K., Shitole, S., Sood, K., ... Patil-Deshmukh, A. (2014). The psychological toll of slum living in Mumbai, India: A mixed methods study. *Social Science & Medicine*, 119, 155-169.
6. Sayfullaev, X. (2021). INGLIZ VA O‘ZBEK FOLKLORI JANRLARI ORASIDAGI UMUMIYLIK XUSUSIYATLARI. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 2(2). извлечено от <https://phys-tech.jdpu.uz/index.php/fl/article/view/599>

O'TKIR HOSHIMOVNING "DUNYONING ISHLARI" ASARIDA KELTIRILGAN
XUSUSIY O'XSHATISHLAR TAHLILI

Xushvaqtova Maftuna O'tkirbek qizi

Termiz davlat universiteti 2-kurs talabasi

Ergasheva Dilrabo

Ilmiy rahbar. Termiz davlat universiteti o'qituvchisi (Phd)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7902451>

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asarida keltirilgan xususiy o'xshatishlar tahlil qilinadi.

Kalit so'z: xususiy o'xshatishlar, ammo, biroq, lekin, O'tkir Hoshimov.

ANALYSIS OF PERSONAL SIMILES PRESENTED IN O'TKIR HASHIMOV'S
"WORKS OF THE WORLD"

Abstract. This article analyzes the specific similes presented in O'tkir Hashimov's "Works of the World".

Key word: personal similes, but, but, O'tkir Hashimov.

АНАЛИЗ ЛИЧНЫХ СРАВНЕНИЙ, ПРЕДСТАВЛЕННЫХ В
ПРОИЗВЕДЕНИИ ОТКИРА ГАШИМОВА «ПРОИЗВЕДЕНИЯ МИРА»

Аннотация. В статье анализируются специфические сравнения, представленные в произведении Откира Гашимова «Произведения мира».

Ключевые слова: личные сравнения, но, но, Откир Гашимов.

O'zbek yozuvchisi O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asarini tahlil qilar ekanmiz unda keltirilgan xususiy o'xshatishlar, albatta e'tiborimizni tortadi. Yozuvchi asarda o'xshatishlarni o'z o'rnida va me'yorida qo'llagan.

O'xshatish. Badiiy tilning tasviriy vositalaridan biri hisoblangan o'xshatish obrazlilik, tasviriylikni kuchaytirishi favqulotda poetik ifodalilik xususiyati bilan ajralib turadi. Shu boisdan ham kutilmagan ifodadorlik, obrazli, ta'sirchan fikr ifodalash o'xshatishning muhim belgilaridan hisoblanadi.

O'zbek tilshunosligida o'xshatish haqida ilk tadqiqot olib borgan M. Mukarramov o'xshatishning uch asosdan iboratligi o'xshatiluvchi obekt va o'xshovchi obraz o'xshatishning asosi ekanligini ta'kidlaydi. O'xshatish tasviriy ifodaning eng qadimiy shakllaridan bo'lib, Aristotel poeziyani o'xshatish san'ati deb ataydi.

O'xshatish hosil qiluvchi leksik vositalar: kabi, singari, go'yo, xuddi, misli, misoli, bamisli ko'makchilari hisoblanadi. -day (dek), -simon, ona -larcha va boshqa ko'pgina qo'shimchalar o'xshatish hosil qiluvchi grammatik vositalardir. Agar o'xshatilayotgan narsa yoki hodisa orasidagi belgi oldindan ma'lum bo'lsa, bunday o'xshatishlar nutqning obrazlilikini kuchaytiradi, deyish qiyin.

Shunga ko'ra o'xshatishlarni ikki turga bo'lish mumkin:

- 1) Umumnutq o'xshatishlar.
- 2) Badiiy o'xshatishlar.

Umumnutq o'xshatishlarning obekt, subekti avvaldan ma'lum bo'ladi.

O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asarida keltirilgan xususiy o'xshatishlar bilan tanishar ekanmiz bunda yozuvchining mahoratiga qoyil qolmasdan boshqa ilojimiz yo'q. Yozuvchi asarda

keltirgan o‘xshatishlari asarning ekspressivligini oshirishga juda katta xizmat qilgan. Hozir asarda keltirilgan ba‘zi namunalar bilan tanishib chiqamiz.

1) Yulduzlar sirli ko‘z qisishar, tillaqoshdek ingichka oy sirli mo‘ralar, shabada sirli shivirlar, sadarayhon bilan tuproq sirli hid taratar, yer ham sirlarga to‘la edi. (6-bet). Bu gapda oy ingichka tillaqoshga o‘xshatilgan.

2) Qabriston jimjit. Faqat yo‘lakning ikki chetida saf tortgan mirzateraklar qabr ustiga bosh eggan farzandlardek onaga orom tilab alla aytadi. (7-bet). Bu gapda yozuvchi teraklarni farzandlarga o‘xshatgan.

3) Uni har ko‘rganda Oyim aytib bergan Xizr esimga tushadi. Nega deganda Ermon buvaning sochi ham, soqoli ham, hatto ko‘ziga qayrilib tushgan o‘siq qoshlarigacha oppoq. (67-bet). Bu gapda Ermon buvaning sochi, soqollari, qoshi oq rangga o‘xshatilgan.

4) "U yurtda shunaqangi bog‘-rog‘lar borki, jannatga o‘xshaydi" debdi. (74-bet). Bu gapda bog‘lar jannatga o‘xshatilgan.

5) Chigirtkalar chirilllar, osoyishta osmon to‘lin oy sutdek mayin, sutdek iliq nur sochar edi. (91-bet). Bu gapda oy sutga o‘xshatilgan.

6) Ko‘rpa tekkan joyini chayondek chaqadi. Ichidan issiq o‘rniga sovuq chiqayotgandek. (97-bet). Bu gapda ko‘rpa chayonga o‘xshatilgan.

7) Dalavoy ingichka sarg‘ish mo‘ylovini chimchilab dadamga bir qarab qo‘ydi-yu, mehmonga yuzlandi. (102-bet) Bu gapda mo‘ylovi sarg‘ish rangga o‘xshatilgan.

8) Dalavoyning milki qizarib ketgan kulrang ko‘zlarida samimiy tabassum o‘ynadi. (110-bet). Bu gapda yozuvchi tabassumni samimiylikka o‘xshatgan.

9) U ko‘rpachani mushtlab-mushtlab kular, boshi ham, gavdasi ham muttasil silkinar, sarg‘ish yuzi sholg‘omdek qizarib ketgan edi. (111-bet). Bu gapda yuzi sholg‘omga o‘xshatilgan.

O‘tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asaridan keltirilgan bir necha misollarni tahlil qildik.

Xulosa qilib aytganda xususiy o‘xshatishlar kitobxonni savodxonligini oshirishga xizmat qiladi. Shuni ham aytish kerakki o‘xshatishlar kitobxonni qiziqishlarini ochib berishga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Sh. Rahmatullayev. "O‘zbek tiling izohli frazeologik lug‘ati".
2. Hoshimov. O‘. (2018). Dunyoning ishlari. Qissa.

BASICS OF THE TRAINING ACTIVITY OF A TAEKWONDO TRAINER IN A PRESCHOOL AND SECONDARY SCHOOL

Gofurov Sherali

Abdufattoyev Abror

Uzbek state university of physical education and sport

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7903133>

Abstract. *The additional education system began to develop actively in the schools of our country. This process is legally regulated, now it has an appropriate legal status, which allows the student's motivational interests to be put into practice. Schools have a wide range of extracurricular activities.*

The purpose of the study was to analyze the content and essence of the teaching activity of the taekwondo coach in the additional education system in secondary schools in terms of organization and teaching methodology. It can be seen from the results that when choosing a specific training system in the taekwondo section of a general secondary school, the coach should choose the best methods of training and organization of training, taking into account the wishes of parents. 'prevents significant loss of children engaged in activities. Parents also appreciate that their children are engaged in a prestigious (Olympic) sport, and that despite taekwondo being a great fight, the existing system of protection of athletes and the high qualification of coaches (rapid development of students) lead to injuries. nothing.

Keywords: *Preschool and comprehensive school, additional education, educational path, taekwondo, request forms.*

ОСНОВЫ ТРЕНИРОВОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТРЕНЕРА ПО ТХЭКВОНДО В ДОШКОЛЬНОЙ И СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Аннотация. *Система дополнительного образования стала активно развиваться в школах нашей страны. Этот процесс законодательно урегулирован, теперь он имеет соответствующий правовой статус, что позволяет реализовать мотивационные интересы обучающегося на практике. Школы имеют широкий спектр внеклассных мероприятий.*

Целью исследования явился анализ содержания и сущности педагогической деятельности тренера по тхэквондо в системе дополнительного образования в общеобразовательных школах с точки зрения организации и методики обучения. Из полученных результатов видно, что при выборе конкретной системы обучения в секции тхэквондо общеобразовательной школы тренеру следует выбирать оптимальные методы обучения и организации занятий с учетом пожеланий родителей. 'предотвращает значительную потерю детей, занимающихся деятельностью. Родители также ценят то, что их дети занимаются престижным (олимпийским) видом спорта, и что, несмотря на то, что тхэквондо является великой борьбой, существующая система защиты спортсменов и высокая квалификация тренеров (быстрое развитие учеников) приводят к травмам. ничего.

Ключевые слова: *Дошкольная и общеобразовательная школа, дополнительное образование, образовательная траектория, тхэквондо, бланки заявок.*

Introduction: As for the reasons for the high popularity of taekwondo in the physical education system, we believe that they can be attributed to several aspects, and one of the most important is the convenience of sports. local taekwondo groups - usually work in the same residential district where the school is located and where most of the school's students go. In addition, school schedules are generally flexible enough to provide ample opportunities for after-school, daycare, volunteer, consultative, and other educational services. The management of the learning process by a taekwondo coach in the supplementary education system can be described as unique in several aspects [5], which is mainly related to supplementary education curricula. In addition, these specific aspects are determined by the somewhat different requirements of the families of the students compared to the coaches working in the general secondary education system. At the same time, the management process of taekwondo school groups and the corresponding methods of practical training, at the same time, allow to reduce the flow of trainees and contribute greatly to the initiatives of popularizing the sport. The growing popularity, in turn, helps to improve the competitive achievements of Russian taekwondo. The rational development of the management process of Taekwondo school groups and the appropriate practical training methods allow to reduce the flow of listeners and make a great contribution to the popularization of the sport. The growing popularity, in turn, helps to improve the competitive achievements of Russian taekwondo. The rational development of the management process of Taekwondo school groups and the appropriate practical training methods allow to reduce the flow of listeners and make a great contribution to the popularization of the sport. The growing popularity, in turn, helps to improve the competitive achievements of taekwondo in Uzbekistan.

The purpose of the study was to analyze the management and practical principles of the training process of the taekwondo coach in the additional education department of the general education school system .

Research methods and structure. The research was completed in 2021-2022 in school 9 in Yunusabad district and school 142 in M. Ulugbek district in Tashkent. Both schools have taekwondo groups under the additional education department, and their activities have been very successful, with several winners of the Uzbekistan Junior and Senior Taekwondo (ITF) Championships, as well as many winners and runners-up. Interregional tournaments and Tashkent city competitions for the same age categories were held in these school groups. In addition, some of the most successful students of these school groups qualified for Tashkent's first adult taekwondo (ITF) team and won several prizes in the national championships of Uzbekistan for men and women in taekwondo.

The first phase of the study was completed in September-October 2021. We conducted a survey among the families of taekwondo players in the above schools. 110 parents of children participating in taekwondo groups participated in the survey .

The aspect of managing the educational process, including group activities, such as training schedules, material and technical support, information support, etc.; and

Practical aspects of the process, including the priorities and content of educational curricula at different stages of the educational process.

After revising the social survey forms (see results in the "Results and Discussion" section), we made adjustments to the training programs of taekwondo groups operating in science schools,

and to achieve the results, the second part of the study We tested the revised curricula at the stage. the following objectives.

The second phase of the study was completed from November 2021 to May 2022. In cooperation with the educational groups of the science schools, we corrected the educational programs for the above experimental period and redesigned the group activities on a more effective basis. The remedial initiative includes some parts of the educational and training process related to physical, technical, tactical and mental preparation aspects. In the corrective work, special attention was paid to the relative proportions of training tools in one or another training component, and also various tools, which are not traditional for taekwondo, were introduced into the training process. In order to increase children's interest in the process, several competitive and motivating tools and practices were introduced in the traditional process design of Taekwondo groups.

The third phase of the study spanned the period from September 2014 to May 2015 and included a learning experiment designed to test the revised educational programs as follows. In school 331, we formed a Control Group (NG) according to the newly revised educational curricula; and 9th grade taekwondo students formed a Study Group (TG) trained as required by traditional education and training curricula. Both groups were almost identical in age and skill levels of 9-10-year-old trainees and formally qualified for the entry level of the 2-year curriculum. Each group consisted of 20 athletes of both sexes.

The processed outcome data of the above learning experiment are presented in the following "Study Results and Discussion". It was in September 2021 that trainees were given performance evaluation tests as "taekwondo school" tests to assess basic taekwondo skills and techniques . The performance standards of the students were assessed by expert evaluations based on five main performance criteria, with each criterion evaluated on a 10-point scale. In order to ensure the appropriate quality of skill assessment exercises, independent experts from the training teams of the public organization "Uzbekistan Taekwondo Sports Federation (ITF)" and the public organization "Uzbekistan Taekwondo Sports Federation (ITF)" were invited, each of the organizations It consists of 3 experts. The group of experts included 5 first-class coaches and 1 coach who served in Uzbekistan . The performance rating tests were repeated in May 2022.

Study results and discussion. Surveys conducted among parents of children participating in elementary groups of Taekwondo schools showed that families rated children's "general motor and combined physical development (mastering the main directions of the sport)" category. assessed as the most important (13.6%) category. The second most important is "multifaceted activity in a sports group" (13.5%); And the next place in the list of priorities and almost equally important are "the quality of technical and tactical skills of taekwondo mastered in the group" (12.8%) and "the convenience of group operations for the child" (12, 5%) . .

The highest rating by families of children engaged in long- term taekwondo training is "the quality of technical and tactical skills of taekwondo acquired in the group" (18.6%), followed by "specific to the sport" important qualities. for success in taekwondo competition" (13.3%) and "general motor and combined physical development (mastering the main directions of the sport)" (12.6%).

By comparing the data of the study of the opinion of families related to different stages of the process of education and training in school taekwondo, we emphasize the following. Families of children trained in elementary groups give the highest priority to aspects of managing the group

process, as the aspects of socialization and communication at home are important for children in this age period, according to parents. Families of older children involved in advanced education and training appreciate the practical aspects of taekwondo group activities, including competitive skill acquisition levels and competitive achievements.

Table 1 below shows the results of the study group and the reference group of the basic techniques of taekwondo ("school of taekwondo").

Table 1. Test results of the Control Group (NG) and the Research Group (TG) before and after the learning experiment (n=40) of the basic techniques of Taekwondo ("Taekwondo school").

Evaluation criteria	N G	T G	The level of significance of the difference, r
<i>Before the experiment</i>			
1. Stands (training and combat)	7.0	6.8	≤ 0.05
2. Avoidance actions	6.1	5.8	≤ 0.05
3. Protective actions (contact and non-contact)	6.6	6.8	≤ 0.05
4. Hand strikes	6.8	6.6	≤ 0.05
5. Foot kicks	7.0	6.8	≤ 0.05
<i>After the experiment</i>			
1. Stands (training and combat)	8.0	8.1	≤ 0.05
2. Avoidance actions	8.0	7.8	≤ 0.05
3. Protective actions (contact and non-contact)	7.8	8.6	≥ 0.05
4. Hand strikes	7.6	8.4	≤ 0.05
5. Foot kicks	7.4	8.2	≤ 0.05

The above data indicate that N G children showed better growth in the acquisition of basic taekwondo skills compared to T G. T G's success was especially high in defensive moves, arm and leg kicks. It should be noted that the rates of testing defensive actions were insignificant ($r \geq 0.05$), while all other tests were significant ($r \leq 0.05$).

Conclusion . Before school and Surveys of families to assess their expectations for the process of Taekwondo education and training in the mummy secondary education system provide the coach with the best concepts and practical training on how to manage the process. allows you to find training methods and thereby prevent children from leaving groups. . Although taekwondo is a dangerous martial art, despite the modern defense systems, the high qualification of the training

teams and, therefore, the good growth of the trainees, the families value the sport itself as a very prestigious and Olympic sport. was determined. lowers the injury rate to an insignificant level.

REFERENCES

1. Zakharov E.N., Karasev A.V., Safronov A.A. Entsiklopediya fizicheskoy podgotovki (Metodicheskie osnovy razvitiya fizicheskix kachestv) ed. A.V. Karasev. - M., Leptos, 2010 - 368p
2. Ivankov Ch.T. Issledovanie sistemy "dvukh bortsov" s pozitsii biomekhaniki udarnykh deystviy v Taekwondo.
3. / Ch.T. Ivankov, I.S. Zenchenko// Materialy dokladov N-M conference. Vypusk. 5M.: MGPUPIFK, 2006, - P.21-23
4. Ligay V. Taekwondo- put k sovershenstvu/ V. League. - Tashkent: Shark, 1994. 160 p
5. Makarov N. psychological samopodgovka k rukopashnomu boi: Uchebnoe posobie / N. Makarov, G. Antonov- Mn.: ChP S. Ananich, PKF "Izdatelsky dom ", 1993.-80s
6. Podpalko S.P. Biomechanism of impact and technical action in Taekwondo. VTF/
7. Sherali Khoshimovich Gafurov, Bahadir Khoshimovich Gafurov DEVELOPMENT OF MOVEMENT ACTIVITY OF PEOPLE WITH VISUAL IMPAIRMENT THROUGH PROMOTION OF 5 X 5 FOOTBALL SPORTS IN UZBEKISTAN // Scientific progress . 2022. #6. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/popularization-of-the-5-x-5-football-sport-in-Uzbekistan-or-the-development-of-the-activity-of-people-with-the-ability-to-reach-it> (data obrascheniya : 15.11.2022 _ _ _ _ _)
8. Sherali Khoshimovich G. Ofurov , Bakhodir _ Khoshimovich G. Ofurov _ PEOPLE WITH DISABILITIES FROM A CARRIAGE USED SPINE GRANDMOTHER _ _ DAMAGED YOUNG PEOPLE ADAPTIVE PHYSICAL EDUCATION // Scientific progress . 2022. #6. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/adaptive-physical-education-of-disabled-wheelchair-injured-young-people-spine-pog-mother> (data obrascheniya : 15.11.2022) .
9. Sherali Hoshimovich Gofurov METHODS OF DEVELOPING SPORTS TRAINING OF SKILLED SPRINTERS // Academic research in educational sciences. 2021. #4. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/methods-of-development-of-sports-training-of-qualified-sprinters> (data obrashcheniya: 13.12.2022).
10. Sherali Hoshimovich Ghofurov, Dilshod Bakhtiyor Ogli Bakhtiyorov, Umid Abdugaforovich Saidov ORGANIZING THE TRAINING OF PRE-SCHOOL CHILDREN THROUGH ATHLETICS EXERCISES // Scientific progress. 2022. #1. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/organization-of-pre-school-children-s-training-through-athletics> (data obrascheniya : 13.12.2022) . _ _ _ _ _
11. Sherali Hoshimovich G. Ofurov Methods of training development of short-distance runners //Scientific progress. – 2021. – no. 8.
12. PHYSICAL L. , THEORETICAL T ., DEVELOPMENT S. _ Academic research in educational sciences. 2021. No. Special Issue 1 //URL: <https://cyberleninka.ru>. (data) transaction : 12.01. 2022).
13. TRAINING GROUP OF ATHLETES IN SPORTS SCHOOLS FOR CHILDREN AND YOUNG PEOPLE STARTED GofurovSh //X. To Fan-Sport. - 2020. - No. 5. - S. 38-40.

14. Eofurov Sh . ADAPTIVE PHYSICAL EDUCATION OF YOUNG PEOPLE WITH SPINE INJURIES USING A WHEELCHAIR // MEJDUNARODNAYA NAUCHNO - PRACTICAL ONLINE CONFERENCE . - 2021. - T. 4. - S. 24.
15. EOFUROV Sh. IMPROVING THE TASKS OF ATHLETES PLAYING IN THE PRIMARY PREPARATORY GROUP IN THEIR SCHOOLS. - 2020.
16. 1 5. Sherali Hoshimovich GO METHODS OF DEVELOPING SPORTS TRAINING OF QUALIFIED SPRINTERS //Academic research in educational sciences. – 2021. – no. 4.
17. Gofurov SX et al. A STRATIFIED APPROACH IN IMPROVING THE PHYSICAL QUALITIES OF GIRLS WITH DISABILITIES // ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603. - 2022. - T. 11. – no. 12. - S. 179-189.
18. 1 7. Sherali Hoshimovich GO et al. Scientific progress. 2022. No. 1 //URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/organization-of-training-for-preschool-age-children-through-athletics-exercises> (data obrascheniya: 04.02. 2022).
19. Sherali Hoshimovich G'furov, Dilshod Bakhtiyor Oghli Bakhtiyorov, Umid Abdugaforovich Saidov ORGANIZING THE TRAINING OF PRE-SCHOOL CHILDREN THROUGH ATHLETICS EXERCISES // Scientific progress. 2022. #1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/organization-of-school-age-school-age-children-with-athletic-athletic-meshqlari-workouts> (data obrashcheniya: 16.12.2022).
20. 1 9. Sherali Hoshimovich G'furov, Dilshod Bakhtiyor Oghli Bakhtiyorov, Umid Abdugaforovich Saidov ORGANIZING THE TRAINING OF PRE-SCHOOL CHILDREN THROUGH ATHLETICS EXERCISES // Scientific progress. 2022. #1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/organization-of-school-age-school-age-children-with-athletic-athletic-meshqlari-workouts> (data obrashcheniya: 16.12.2022).
21. Sherali Hoshimovich GO, Dilshod Bakhtiyor OG, Lee Bakhtiyorov UAS Organization of training of preschool children through athletics exercises //Scientific progress. – 2022. – no. 1.
22. Dilshod Bakhtiyorovich Bakhtiyorov TOOLS AND METHODS OF PHYSICAL TRAINING OF AMPUTANT FOOTBALL PLAYERS // Scientific progress. 2022. #2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ampuntant-futbolchilarni-physical-tarbiya-vositalari-va-usyugyi> (data obrashcheniya: 16.12.2022).
23. Hoshimovich GS, Duszhanov BM, Abdumavlanovich TU IMPROVEMENT OF THE TRAINING PROCESS OF FLIGHT AND ATHLETES IN THE INITIAL TRAINING GROUP OF YOUTH // ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603. - 2022. - T. 11. – no. 12. - S. 163-176.
24. GOFUROV Sh. X. IMPROVING TRAINING OF ATHLETES ENGAGED IN PRIMARY PREPARING GROUPS IN SPORTS SCHOOLS FOR CHILDREN AND ADOLESCENTS //Fan-Cportga. - 2020. - No. 5. - S. 38-40.
25. Sherali Khoshimovich Gofurov, Bakhodir Khoshimovich Gofurov ADAPTIVE PHYSICAL EDUCATION OF YOUNG PEOPLE WITH SPINE INJURIES USING A WHEELCHAIR // Scientific progress. 2022. #6. URL : <https://cyberleninka.ru/article>

- / n / adaptive - physical - education of disabled - wheelchair - injured - young people - spine - pog - mother (data obrashcheniya: 09.01.2023) .
26. Gofurov, SX, Berdiyeva, CA, Berdiyev, SD, & Atabayev, AN (2022). A STRATIFIED APPROACH IN IMPROVING THE PHYSICAL QUALITIES OF GIRLS WITH DISABILITIES. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW* ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603 , 11 (12), 179-189.
27. Hoshimovich, GS, Hoshimovich, GB, & Ibrahim Oglu, KS (2022). Differentiated Approach to Improving the Physical Qualities of Students With Disabilities. *Eurasian Research Bulletin* , 15 , 213-223.
28. Sherali Hoshimovich Gofurov METHODS OF DEVELOPING TRAINING OF SHORT DISTANCE RUNNERS // Scientific progress. 2021. #8. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/methods-of-training-development-of-short-distance-runners-athletes> (data obrashcheniya: 09.01.2023).
29. Sherali Hashimovich G. Ofurov , Dilshad _ Happily O'G'Lee _ _ _ _ Bakhtiyarov , Umid Abdugaforovich Saidov PRIOR TO SCHOOL AGE CHILDREN LIGHTWEIGHT ATHLETICS EXERCISES THROUGH EXERCISE TOOLS _ ORGANIZATION ACHIEVEMENT // Scientific progress . 2022. #1. URL : [https://cyberleninka.ru/article/n/organization-of-pre-school-children's-training-through-athletics-exercises](https://cyberleninka.ru/article/n/organization-of-pre-school-children-s-training-through-athletics-exercises) (data obrascheniya : 15.11.2022) _ _ _ _ _
30. Sherali Hoshimovich Gofurov METHODS OF DEVELOPING SPORTS TRAINING OF SKILLED SPRINTERS // Academic research in educational sciences. 2021. #4. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/methods-of-development-of-sports-training-of-qualified-sprinters> (data obrashcheniya: 04.05.2023).
31. Sherali Hoshimovich Gofurov METHODS OF DEVELOPING TRAINING OF SHORT DISTANCE RUNNERS // Scientific progress. 2021. #8. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/methods-of-training-development-of-short-distance-runners-athletes> (data obrashcheniya: 04.05.2023).
32. Sherali Hashimovich G. Ofurov , Dilshad _ Happily O'G'Lee _ _ _ _ Bakhtiyarov , Umid Abdugaforovich Saidov PRIOR TO SCHOOL AGE CHILDREN LIGHTWEIGHT ATHLETICS EXERCISES THROUGH EXERCISE TOOLS _ ORGANIZATION ACHIEVEMENT // Scientific progress . 2022. #1. URL : [https://cyberleninka.ru/article/n/organization-of-pre-school-children's-training-through-athletics](https://cyberleninka.ru/article/n/organization-of-pre-school-children-s-training-through-athletics) (data obrascheniya : 04.05.2023) . _ _ _ _ _
33. Gofurov SX et al. A STRATIFIED APPROACH IN IMPROVING THE PHYSICAL QUALITIES OF GIRLS WITH DISABILITIES // *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW* ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603. - 2022. - T. 11. – no. 12. - S. 179-189.
34. Hoshimovich GS, Duszhanov BM, Abdumavlanovich TU IMPROVEMENT OF THE TRAINING PROCESS OF FLIGHT AND ATHLETES IN THE INITIAL TRAINING GROUP OF YOUTH // *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW* ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603. - 2022. - T. 11. – no. 12. - S. 163-176.

35. Hoshimovich GS et al. Differentiated Approach to Improving the Physical Qualities of Students With Disabilities //Eurasian Research Bulletin. - 2022. - T. 15. - S. 213-223.
36. Sherali Khoshimovich Gafurov, Bahadir Khoshimovich Gafurov DEVELOPMENT OF MOVEMENT ACTIVITY OF PERSONS WITH VISUAL DEFECTS BY PROMOTING 5X5 FOOTBALL SPORTS IN UZBEKISTAN // Scientific progress. 2022. #6. URL : [https://cyberleninka.ru/article/n/in-Uzbekistan,-there-is-a-large-number-of-people-who-are-able-to-popularize-the-sport-of-5-x-5-football-\(data-obrascheniya:04.05.2023\)](https://cyberleninka.ru/article/n/in-Uzbekistan,-there-is-a-large-number-of-people-who-are-able-to-popularize-the-sport-of-5-x-5-football-(data-obrascheniya:04.05.2023))).
37. Gofurov S. SPECIALIZES IN ORGANIZING ATHLETIC EXERCISE GROUPS APPLICATION OF EXERCISES //Modern Science and Research. - 2023. - T. 2. – no. 4. – S. 659-662.
38. Khoshimovich GS Rowing With the Help of Special Equipment and Methods of Balance Development in Canoeing //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. - 2023. - T. 2. – no. 1. – S. 26-30.
39. Gofurov SH, Tashpolatova KG, Ollaberganov SE University Students Methods of Preparation for Sport of Powerlifting //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. - 2023. - T. 2. – no. 1. – S. 31-35.
40. Teacher, Gafurov Sherali Khoshimovich. "ROWING WITH THE HELP OF SPECIAL EQUIPMENT AND METHODS OF BALANCE DEVELOPMENT IN CANOEING." *International journal of advanced research in education, technology and management* 2.1 (2023).
41. Makhammadjonovich, Giyasov Temur, Gofurov Sherali Hoshimovich, and Palvanov Avazkhan Abdullaevich. "PHYSICAL FITNESS OF LONG JUMPER 14-15 YEAR OLD ATHLETES ENGAGED IN TRAINING GROUP INCREASING EFFICIENCY." *International journal of advanced research in education, technology and management* 1.1 (2022).
42. Sherzod Abdurakhmonovich Abdiev, Rukhiddin Fakhridinovich Odilov, Sherali Khoshimovich Gafurov, N. Sh. Bobomurodov PLANNING OF TRAINING LOADS OF DISABLED ATHLETES THROWERS // Scientific progress. 2022. #10. URL : [https://cyberleninka.ru/article/n/the-possibility-of-limited-light-athlete-ulo-living-mesh-ulot-downloads-rezha-\(data-obrascheniya:04.05.2023\)](https://cyberleninka.ru/article/n/the-possibility-of-limited-light-athlete-ulo-living-mesh-ulot-downloads-rezha-(data-obrascheniya:04.05.2023))).
43. Sherali Khoshimovich G. Ofurov , Sherzod _ Abdurakhmonovich Abdiyev , Bahadir Khoshimovich G. Ofurov , Azizbek _ Hoshimjon O'G'Lee _ _ _ _ Uzokov OPPORTUNITY RESTRICTED CHILDREN IN LIFE ADAPTIVE PHYSICAL EDUCATE O ' RNI // Scientific progress . 2022. #10. URL : [https://cyberleninka.ru/article/n/the-role-of-adaptive-physical-education-in-the-life-of-children-with-limited-opportunities-\(data-obrascheniya:04.05.2023\)](https://cyberleninka.ru/article/n/the-role-of-adaptive-physical-education-in-the-life-of-children-with-limited-opportunities-(data-obrascheniya:04.05.2023))).
44. Sherali Khoshimovich G. Ofurov , Bakhodir _ Khoshimovich G. Ofurov _ PEOPLE WITH DISABILITIES FROM A CARRIAGE USED SPINE GRANDMOTHER _ _ DAMAGED YOUNG PEOPLE ADAPTIVE PHYSICAL EDUCATION // Scientific progress . 2022. #6. URL : [https://cyberleninka.ru/article/n/adaptive-physical-education-of-disabled-wheelchair-users-spine-pog-mother-damaged-youth-\(data-obrascheniya:04.05.2023\)](https://cyberleninka.ru/article/n/adaptive-physical-education-of-disabled-wheelchair-users-spine-pog-mother-damaged-youth-(data-obrascheniya:04.05.2023))).

**ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА ТАЛАБАЛАР
КАСБИЙ СИФАТЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ДИДАКТИК
ТАЪМИНОТИ**

Ибрагимова Шоира Косимовна

Гулистон давлат университети
Педагогика факултети ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7903177>

Аннотация. Мазкур мақолада инновацион таълим технологиялари асосида талабаларнинг касбий сифатларини такомиллаштиришнинг дидактик таъминоти ва ечимлари тўғрисида қимматли маълумотлар келтирилган.

Калим сўзлар: таълим, тараққиёт, методика, ҳужжат, муаммо, педагог, жараён, мустақил иш, амалиёт.

**ДИДАКТИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ
ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ ОБУЧАЮЩИХСЯ В ШКОЛЕ
ИННОВАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**

Аннотация. В данной статье представлена ценная информация о дидактическом сопровождении и решениях по совершенствованию профессиональных качеств студентов на основе инновационных образовательных технологий.

Ключевые слова: образование, разработка, методика, документ, проблема, педагог, процесс, самостоятельная работа, практика.

**DIDACTIC SUPPORT OF IMPROVING THE PROFESSIONAL QUALITIES OF
STUDENTS IN THE SCHOOL OF INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES**

Abstract. This article provides valuable information about didactic support and solutions for improving students professional qualities based on innovative educational technologies.

Key words: education, development, methodology, document, problem, pedagogue, process, independent work, practice.

Талабани ривожлантирувчи мақсад – таълим жараёни таъсирида шахсинг ақлий камолоти, билиш қобилияти, ўқишга, меҳнатга бўлган муносабатини ривожлантиришдан иборат. Бу мақсадларни амалга ошириш натижасида таълим олувчида мустақил ишлаш кўникмаси пайдо бўлади, ўйлашга ўрганади, шунингдек, жараёнда тафаккур ҳукмронлик қилади. Ушбу жараённинг самарали амалга ошишида таълимдаги замонавийлик, интеллектуал, эмоционал соҳаларни ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади.

А.Ш.Яруллина ва С.Р.Никишиналарнинг таълим соҳасидаги ўзгаришлар ва тенденциялар таҳлил қилинган изланишларида замонавий ўқитувчининг тайёргарлиги, асосан, бутун таълим тизимини ривожлантириш, реал истиқболлар ва келажак салоҳияти, имкониятларга боғлиқлиги хусусида сўз юритилади. Талабанинг фаолият субъекти сифатида шахсий сифатлари касбий сифатларини шакллантиришга асос бўлишига эътибор қаратилади.

Кўринадики, талабаларни ижодий ва замонавий фикр билдиришга, интеллектуал имкониятларидан тўғри, оқилна фойдаланишга ўргатиш ҳозирги кун талабига мос касбий сифатларни жамият тараққиёти, ижтимоий-иқтисодий, илмий-маданий тараққиётга уйғунликда ривожлантириш айна муддаодир.

Ж.О.Толипова шахсни ривожлантирувчи инновацион таълим технологияларининг дидактик мақсади қуйидагича изоҳлайди: “Талабаларда танқидий, таҳлилий, боғланишли, мустақил, мантиқий, тизимли, ижодий фикр юритиш кўникмаларини таркиб топтириш, ўқув баҳси ва мунозараларни ўтказиш имконини бериши; ўқув баҳси ва мунозараларни ўтказиш йўллариини белгилаш; аввал ўзлаштирилган билим ва кўникмаларни янги ва қутилмаган вазиятларда қўллаб янги билим ва кўникмаларни эгаллаш”.

Касбий фаолиятда шахснинг хусусиятлари ва сифатлари рефракцияланади, бироқ барча хусусиятлар ва фазилатлар муваффақиятли касбий фаолият учун тенг аҳамиятга эга эмас. Шунинг учун шахс касбий фаолият билан чамбарчас боғлиқ ҳолда ўрганилиши керак”, деб белгиланади.

Г.В.Акопов касбий фаолиятда муҳим бўлган психологик хусусиятларнинг уч даражасини белгилайди:

1) субъектив хусусиятлар синфи, профессионал онг (функционал компонентлар) ривожланиш даражасининг ифодаси, хусусиятлари ва бешта гуруҳни ўз ичига олувчи: касбий мақсадлар, касбий билиш, касбий фаолиятни дастурлаш, касбий муносабат ва касбий идентификация;

2) субъектнинг мазмун хусусиятлари даражасини ифода этувчи шахсий хусусиятлари синфи: у меҳнатга, одамларга, ўз-ўзига муносабатларни ўз ичига олади;

3) психик жараёнларнинг динамик хусусиятларини ифодаловчи шахсий хусусиятлар синфи: диққат, хотира, таъсир, идрок, тафаккур, ирода ва бошқалар.

Шахсни фаолият субъекти сифатида ўрганишда, А.Г.Асмоловнинг қарашлари эътиборга лойиқ. Олимнинг таъкидлашича, улар шахснинг қандай ўзгараётганини, объектив ҳақиқатни, шу жумладан, ўз-ўзини, тажрибасини, потенциал мотивларига, унинг характериға, қобилиятиға ва фаолияти маҳсулотларига фаол муносабатда бўлишни ўрганадилар. Бу функцияларнинг бир-бири билан чамбарчас боғлиқлигини махсус исботлаш керак эмас, чунки инсон аслида объектив воқеликни ўзгартириш орқали ўзини ўзгартиради. Бошқа томондан, у касбий фаолият доирасида бўлиб, кўпинча предметда касбий ривожланишнинг маълум шакллариға рағбатлантирувчи сабаблар мавжуд ва унинг натижалари фаолиятни янада самарали бажариш учун асос бўлади.

Маълумки, шахснинг касбий шаклланиш жараёни психологияда касбни пухта эгаллаш дейилади. Касбий шаклланиш яхлит жараён бўлиб, касб танлашдан бошлаб шахснинг бутун умрини қамраб олади. Касбий шаклланишнинг тўрт босқичи мавжуд:

- 1) касбни излаш ва касб танлаш;
- 2) касбни ўзлаштириш;
- 3) ижтимоий ва касбий мослашув;
- 4) касбий фаолиятни амалға ошириш.

Ушбу босқичларнинг ҳар бирида фаолият механизми детерминатлари ва мақсадлари ўзгариб туради. Хусусан, агар дастлабки босқичда субъект касбий хусусиятларни унга қўйиладиган талаблар асосида ўрганишни мақсад қилиб олса, кейинги босқичларда унинг ривожланиши муайян касбни ўзлаштиришдан бошланиб, аниқ бир фаолиятни мустақил бажариш босқичи билан якунланади.

Қайд этилган фикрларға таяниб, биз томонимиздан таклиф этилаётган касбий сифатларни ривожлантириш технологияси қуйидагилар ҳисобланади:

– глобаллашув шароитида талабаларнинг касбий сифатини самарали фаолиятга йўналтириш, тайёрлаш бўйича жамиятнинг ижтимоий буюртмаси;

– талабаларда педагогик билим, кўникма ва малакалар ҳамда шахсий сифатларни ривожлантириш ўз олдига мақсад қилиб қўйиши ;

– умуммаданий, психологик-педагогик ва мутахассислик фанлари асосларини қамраб олувчи таълим мазмуни ўргатиш;

– касбий сифатларни шакллантириш даражаси ривожлантириш;

- касбий сифатларни шакллантириш тизимининг амалий натижасини амалга ошириш ишларини режалаштириш.

Касбий мўҳим сифатларни ривожлантириш муаммоларини таҳлил этиш зарурати, биринчидан, ахборот-таълим муҳити шароитида талабаларнинг янги маълумотларни излаш, таҳлил қилиш, саралаш, тизимлаштириш, эслаб қолиш ва сақлаш билан боғлиқ қобилиятлари келгусидаги фаолиятида алоҳида аҳамият касб этса, иккинчидан, таълим олувчиларнинг билиш фаоллигини ташкил эта олиши билан белгиланади.

Психологияда шахс ривожланишида фаолиятнинг ўрни кўп бора тадқиқ этилган. Қолаверса, фаолият инсоннинг ижтимоий муҳитда мавжудлиги ифодаси, дунёни англашнинг ўзига хос томонидир. Бу эса шахс фаолиятида муносабатлар тизимининг етарлича динамик характерга эга эканлигини англатади.

Талабаларнинг касбий компетентлигини шакллантириш, олий таълим муассасаларида уларнинг касбий ва шахсий камолотини таъминлаш учун зарур педагогик шарт-шароитларни яратиш кераклигини тақозо этади. Талабалар касбий компетентлигини шакллантиришнинг педагогик асосларини ишлаб чиқиш, психологик-педагогик шароитларини аниқлаш ва уларда касбий компетентликнинг шаклланганлик даражасини аниқловчи мезонларни асослаш муҳим аҳамиятга эга”.

Алоҳида қайд этиш ўринлики, талабаларда касбий сифатларни ривожлантириш тизимининг мақсадга мувофиқлиги муайян самарани кафолатлаши билан ўлчанади. Шунинг учун ҳам унинг мақсади тизим яратувчи компонент тарзида ўз инъикосини топади. Олий таълим муассасалари талабаларида умумпедагогик таълимнинг муҳим вазифаси унинг мақсадидан келиб чиққан ҳолда белгиланади. Хусусан:

а) *ўқитиш соҳасида*: тезкор асрда ўзи танлаган ва қизиққан соҳадаги фанлар асосларини ўзлаштириш, билим эгаллаш;

б) *ўз-ўзини англаш соҳасида*: индивидуал фаолиятини ижодий потенциали даражасида йўлга қўйиш;

в) *мотивация соҳасида*: касбига қизиқиши, интилиши, изланиши, билим олишга эҳтиёжини ривожлантириши, давр талабларига мослашиши ва ҳ.к.

Муаммо доирасида изланиш олиб борган олимларнинг қарашларига эътибор қилинса, уларда педагог шахсига хос муҳим жиҳатлар ўз ифодасини топганлиги аёндашади. Хусусан, А.К.Маркова томонидан таклиф этилган педагог шахси тузилмаси қуйидагиларни ўз ичига олади.

- шахс мотивацияси (шахсга йўналганлик ва унинг турлари);
- шахс хусусиятлари (педагогик қобилиятлар);
- шахснинг интеграл тавсифномалари (педагогик ўзини-ўзи англаш, ижодий

салоҳият)

“Шахс мотивацияси унинг йўналганлиги билан асосланиб, қадриятлар йўналиши, мотивлар, мақсадлар, мазмунлар ва идеалларни ўз ичига олади. Шахс йўналганлиги инсоннинг дунёга ва ўзига нисбатан базавий муносабатлар тизимини, унинг хулқ-атвори ва фаолияти мазмуний бирлигини белгилаб беради, ташқаридан ва ичкаридан хуш келмайдиган таъсирга қаршилик кўрсатишга имкон бериб, шахс барқарорлигини вужудга келтиради, касбий ва ўзини ўзи ривожлантиришнинг асоси, хулқ-атвор воситалари ва мақсадларини ахлоқий баҳолаш учун бошланғич нуқта ҳисобланади”.

В.И.Байденконинг фикрича, “компетенция бу – белгиланган қатламда олий таълим битирувчиси профессионалик фаолиятини бажара оладиган шахсий сифат характеридан таркиб топган қобилиятдир. Компетентлилик белгиланган вазиятларда профессионалик фаолиятини намоён қилишга тайёрлигини кўрсатади”.

Е.А.Климов профессионализм ғоясини фақат юқори даражадаги касбий маҳорат ғоясига туширмаслик керак, деб ҳисоблайди. Профессионализм бу соҳада инсоннинг билим, кўникма ва натижаларининг энг юқори даражаси эмас, балки онгнинг муайян тизимини ташкил қилиш, инсон психикаси сифатида тушунилади.

Ўқитувчининг касбий сифатлари ҳам педагогик билим, ҳам педагогик тажрибанинг кўлами ва хусусиятига қараб ўзгаради. Ўқитувчи шахсидаги муайян касбий муҳим сифатларнинг субъектив аҳамияти талабаларнинг олий таълим жараёнигача бўлган маълум муддатдаги тажрибасига, уларнинг ҳозирги ва келгусидаги фаолиятини назарий жиҳатдан англай олиш қобилиятига боғлиқ.

Бизнинг фикримизча, талабанинг касбий сифатларининг индивидуал-шахсий хусусиятлари мураккаб бўлиб, у томонидан амалга ошириладиган ҳар қандай касбий фаолиятнинг муваффақиятини таъминлайди.

Таркибий қисмлар турли шахс хусусиятлари ва шахснинг индивидуал хусусиятларидир. Касбий сифатларнинг тузилиши икки асосий тузилмадан иборат:

а) касбий фаолиятга мотивацион-қиймат муносабати (меҳнат мотивлари, қадриятлар ва йўналишларни ўз ичига олади) ва қуйи тузилма қобилиятлари (бу умумий қобилиятларни, касбий ўсиш учун потенциал имкониятларни аниқлайдиган махсус қобилиятларни ўз ичига олади);

б) ўз фазилатлари ва имкониятларини етарлича баҳолаш қобилияти; билим ва кўникмалар, инсоннинг имкониятларига мос келадиган оқилона касб танловини тарғиб қилиш.

Педагогика университети талабаларида касбий муҳим сифатларни ривожлантириш касбий коррексия ва ўз-ўзини такомиллаштиришнинг муҳим омили сифатида қуйидаги рағбатлантирувчи шарт-шароитларни ўз ичига олади:

1) шахснинг ўз-ўзини тарбиялашга бўлган муносабатини шакллантириш ва ўқув-амалий вазибаларни бажариш жараёнида уларнинг индивидуал психологик сифатларини ҳисобга олиш, ўзларига фаолият субъекти сифатида қаратиш;

2) билиш фаолиятининг жамоавий шаклларида фойдаланиш, ролли топшириқлар, унда гуруҳли апперкция туфайли зарур касбий стандартлар ва намуналар фаол ўзлаштирилади;

3) ўқувчиларни баҳолаш фаолиятини ташкил этиш (ўзида касбий аҳамиятли сифатларни баҳолаш ва гуруҳли баҳолаш).

Бизнингча, педагогик касбини ўзлаштира бошлаган педагогика университети талабалари индивидуал психологик сифатларга эга бўлиб, улар орасида касбий фаолиятни ўзлаштириш муваффақиятини белгиловчи касбий муҳим сифатлар ва касбий аҳамиятли сифатлар мавжуд. Касб эгаллашнинг кейинги босқичларида фаолият мазмуни ва шарт-шароитларининг мураккаблиги билан касбий тайёргарлик касбий муҳим сифатларга нисбатан юқори даражада ривожланиши мумкин.

Касбий сифатлар касбий маҳоратнинг нотекис ва гетерохрон ривожланишини ҳисобга олган ҳолда қурилса самарали бўлади. Бу тамойил педагогика университетларида алоҳида табақалаштирилган таълимни ташкил этиш учун асос бўлиб қолди. Унда индивидуаллаштириш касбий тайёргарликнинг мақсади бўлиб, дифференциация муваффақиятли профессиография воситаси ва талабанинг касбий сифатларини ривожлантиришда субектив иштирокини шакллантириш шартидир. Талабани шакллантириш самарадорлиги фаолиятининг касбий ўсиши жиҳатидан турли функцияларидан қай даражада хабардор бўлиши ва назарий даражада қандай интеграциялашганлигига боғлиқ.

Талабалар касбий сифатларини такомиллаштиришда қуйидаги баҳолаш мезонларидан фойдаланиш мумкин:

1. Ахлоқий ва касбга йўналтириш, қарашлар, тамойиллар, маданият даражаси, юксак маънавий-ахлоқий даража.
2. Талаба шахсини касбий-педагогик йўналтириш.
3. Касбий заковатнинг юқори даражаси.
4. Ҳиссий ва иродавий фазилатлар, барқарор касбий меҳнат, стрессга чидамли фазилатлар, қувватлилик.
5. Ўзи ҳақидаги фикрларнинг барқарорлиги, ўз-ўзини баҳолашда касбий тайёргарлиги ва ижтимоий мослашувининг етарлилиги.

Бундай тахминий таркибий модель талабада касбий сифатларни шакллантириш самарадорлигини сезиларли даражада ошириши мумкин.

Таъкидлаш жоизки, талабанинг касбий сифатлари бир-бири билан мувофиқлаштирилган, ўзаро алоқада бўлган сифатлар ва шахс хусусиятлари тизими ҳамда уларнинг фаол ва мустақил ривожланиши учун зарур бўлган ташкилий-педагогик шарт-шароитлардир.

Педагогика университети талабаси ўқув-педагогик фаолиятнинг субъекти сифатида объектсиз мавжуд эмас, унга нисбатан у мақсадга мувофиқ фаолият ва мустақилликка ундайди. Объект – педагогнинг касбий муҳим шахсий сифатлари. Педагогика университети талабасининг ўқув-педагогик субъективлигини шакллантириш ўқув-академик ва ўқув-касбий фаолиятда амалга оширилиб, унда касбий сифатларни ривожлантиришга фаол ташаббус кўрсатади. Педагогика университети талабаси ўқув-педагогик фаолият субъекти сифатида ўқитувчининг касбий сифатларини ўз-ўзини ривожлантиришда шахсий ташаббус даражасини кўрсатиши керак.

Тадқиқот муаммосини назарий жиҳатдан ўрганиш, таҳлил этиш ва ижтимоий долзарблигини асослашда мавзу доирасидаги аҳамиятли тушунчалар, категориялар

мазмунини ёритиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Шу боис, изланишларимиз давомида касбий сифатларни такомиллаштиришнинг педагогик-психологик аспектларини: мотив, касб танлаш мотивлари, касбий йўналганлик, педагогик касбга йўналганлик, педагогик фаолият, касбий билим, кўникма ва малакалар, мутахассислик каби тушунчаларнинг моҳиятини аниқлаштириш орқали ёритишга ҳаракат қилдик.

Касб тушунчаси – бу махсус тайёргарликни талаб этувчи, инсон доим тажрибадан ўтказувчи ва унга яшаш учун манба бўлиб хизмат қилувчи машғулот. Касб бир хил фаолият билан шуғулланувчи кишиларни бирлаштиради ва бу фаолият ичида маълум алоқалар ва ахлоқ нормалари ўрнатилади.

Е.А.Климовнинг фикрича, “Касб – жамият учун зарур ва қадриятли соҳа бўлиб, бунда инсондан жисмоний ва руҳий куч талаб этади”.

В.Г.Макушин эса, “касб – бу шундай фаолиятки, унинг ёрдамида шахс жамият ҳаётида иштирок этади ва унинг яшаши учун моддий воситалар асосий манба бўлиб хизмат қилади”, дея таъкидлайди.

Мавжуд таърифларни умумлаштириб, қуйидаги хулосани шакллантириш мумкин: Касб меҳнат фаолиятининг асосий шакли бўлиб, уни бажариш учун инсон, албатта, маълум билим, малака ва кўникмаларга, махсус қобилиятлар ва ривожланган муҳим касбий сифатларга эга бўлиши керак.

Мутахассислик – касбий таълим, тайёргарлик йўли билан ўзлаштирилган иш жараёнидаги махсус билимлар, кўникма ва малакалар мажмуи бўлиб, улар у ёки бу касб доирасида маълум фаолият турини бажариш учун зарурий ҳисобланади.

Шундай қилиб, мутахассислик – касб ичидаги фаолият тури бўлиб, у талабаларни шахсий ютуқларга ёки ўзига хос вазиятлар орқали умумий натижаларга эришишга йўналтиради. Бўлажак ўқитувчиларнинг касбий фаолиятини самарадорлиги кўп жиҳатдан уларнинг касбий муҳим сифатларини ривожланганлигига боғлиқ.

Э.Сейтхалилов касбий сифатларни “шахснинг аниқ касбий фаолият тури билан шуғулланишига имкон берувчи назарий билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштириш жараёнидир”, деб изоҳлайди.

Р.Ишмухамедов касбий сифатлар негизида “бўлажак мутахассиснинг психологик, психофизиологик, жисмоний ҳамда илмий-назарий ва амалий тайёргарлиги” акс этиши кераклигини таъкидлайди.

Юқоридаги фикрларга таянган ҳолда “касбий тайёргарлик” тушунчасининг қуйидаги таърифини келтириш жоиз топилди:

Касбий тайёргарлик деб махсус назарий билим, амалий кўникма ва малакалар, ҳамда, маънавий-ахлоқий сифатларни ўзлаштириш асосида шахснинг касбий фаолиятни олиб боришга нисбатан физиологик, психологик ва жисмоний тайёргарлик даражаси.

Талабаларда касбий сифатларни ривожлантириш ДТС талаблари асосида фанга доир назарий билим ва компетенцияларни ҳамда шахсий сифатларни ривожлантириш, касбий фаолиятни муваффақиятли олиб боришга нисбатан физиологик, психологик ва жисмоний тайёрлаш жараёнидир.

Ж.О.Толипованинг фикрича, “биология йўналиши талабаларининг билиш фаолиятини фаоллаштириш ва таълим самарадорлигини оширишга имкон берадиган технологиялар ўзига хос хусусиятларга эга бўлиши билан бирга, таълим жараёнида таълим

берувчи, ривожлантирувчи, тарбияловчи, ижодий фаолиятга йўлловчи, коммуникатив, мантикий фикрлаш, ақлий фаолият усулларини шакллантириш, ўз фаолиятини таҳлил қилиш, касбга йўллаш, мўлжални тўғри олишга ўргатиш, ҳамкорликни вужудга келтириш каби функцияларни бажаради. Бироқ, педагогик технологияларнинг функцияларини таққослаганда бу функциялар бир хил даражада ўрин эгалламаслиги маълум бўлди»[149].

Н.А.Муслимов ва М.М.Қодиров томонидан бўлажак технологик таълим ўқитувчиларининг касбий-педагогик фаолияти функционал вазифаларини муваффақиятли бажаришга оид касбий сифатлар таркибий тузилмаси ишлаб чиқилди. Бу таркибий тузилма ўз ичига гностик (академик билим даражасига эга бўлиш, фанларни интеграциялаш, моделлаштириш, лойиҳалаш, башорат қилиш), умумкасбий муҳим сифатлар (конструктивлик, коммуникативлик, ташкилотчилик, бошқарувчанлик, меҳнатсеварлик, интизомлилик, ишлаб чиқариш-технологик), индивидуал-психологик хислатлар (ирода, ҳиссий, қобилиятли, ўз-ўзини такомиллаштириш)ни қамраб олади. Бўлажак технологик таълим ўқитувчилари касбий педагогик фаолиятида бу сифат ва хислатларнинг ривожланганлик даражаси педагогик фаолиятни муваффақиятли амалга ошириш гарови ҳисобланади.

Демак, касбий сифатларни ривожлантирувчи таълим назариясида шахсий сифатларни ривожланишига катта аҳамият берилади. Талаба, бўлажак биология ўқитувчиси касбий фаолиятини амалга ошириш учун ҳаракатларни бажара олиши уни шу фаолиятни амалга оширишга тайёрлаш тизимини ишлаб чиқишни тақозо этади.

REFERENCES

1. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. – Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993-й. – 224 б. 185-бет. 84
2. Азизхўжайева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Т.: ТДПУ. 2003-йил. 174 б. 92-бет.
3. Азизхўжайева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат (Ўқув қўлланма). – Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2006-й. – 160 б. 66-бет.
4. Голубева Э.А “Инсон ақлининг индивидуал хусусиятлари” (психологик изланиш) Москва 1980- йил.
5. Рахимов С., Тўрақулов Э. Абу Райҳон Беруний руҳият ва таълим-тарбия ҳақида. – Тошкент, 1992.
6. Рахимов С. Абу Али ибн Сино таълим-тарбия ҳақида. -Тошкент: Ўқитувчи, 1967. – 99 б.
7. Рубинштейн С.Л “Умумий психология” (ўқув қўлланма) Тошкент.1979 -йил.

INNOVASION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TALABALARNING
KASBIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH – DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO
SIFATIDA

Jonzoqova Sayyora Anvarovna

Guliston davlat universiteti

Pedagogika fakulteti o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7903200>

Annotatsiya. Mazkur maqolada innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida talabalarning kasbiy sifatlarini rivojlantirishning dolzarb muammolari va yechimlari to'g'risida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, taraqqiyot, metodika, hujjat, muammo, pedagog.

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ
ИННОВАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ - КАК
АКТУАЛЬНАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация. Данная статья содержит ценную информацию об актуальных проблемах и решениях развития профессиональных качеств студентов на основе инновационных образовательных технологий.

Ключевые слова: образование, разработка, методика, документ, проблема, педагог.

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL QUALITIES OF STUDENTS ON
THE BASIS OF INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES - AS AN
URGENT PEDAGOGICAL PROBLEM

Abstract. This article contains valuable information about current problems and solutions of developing students' professional qualities based on innovative educational technologies.

Key words: education, development, methodology, document, problem, pedagogy.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni hamda ta'limni isloh qilish borasidagi boshqa huquqiy-me'yoriy hujjatlarda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish asosida intellektual salohiyatli, ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash davlat ahamiyatidagi dolzarb masalaligi ta'kidlangan. Ushbu xujjatlarda o'zbek xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlar xamda fan va texnologiyalarning yutuqlari asosida yosh kadrlar tayyorlashning zamonaviy tizimini shakllantirish dolzarb masala ekanligi alohida qayd etilgan. Bu esa, kuchli va yuqori darajadagi bilimlarni egallagan malakali pedagogik kadrlar tayyorlash, ularning faoliyatida o'zaro raqobatga asoslangan muhitni yaratish, o'quv, ilmiy adabiyotlarining mazmuni, shakli, ko'rinishini zamonaviy talablarga muvofiq sifatli yaratish va ta'lim-tarbiya jarayonini ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish kabi qator vazifalar ijrosini ta'minlash bilan xarakterlanadi. Shuningdek, uzluksiz ta'lim muassasalari, jumladan, pedagogika oliy o'quv yurtlari professor-o'qituvchilari zimmasidagi mas'uliyatni yanada oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikacini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmonida uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish, 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-sonli Qarorida pedagogika sohasini rivojlantirishga oid vazifalar belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning 2020 yil 27 fevraldagi “Pedagogika ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4623-sonli Qarorida quyidagi ustuvor yo‘nalishlar kadrlar tayyorlash samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etishi e’tirof etilgan, jumladan:

-talabalarining o‘zida shakllangan pedagogik kasbga bo‘lgan qiziqishi va intilishi yuqori darajada bo‘lgan ta’lim sub’ektlarini aniqlash va ularni ko‘zlangan natija beradigan darajada tarbiya qilib va tayyorlab borishning uzluksizligini ta’minlash;

- soha bo‘yicha ta’lim, ilm-fan, iqtisodiyot va ishlab chiqarish bilan uyg‘un bo‘lishini asoslash orqali ta’lim sifati va samaradorligini oshirish, ijtimoiy hayotda o‘rniga ega bo‘lgan raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy nazariyaga yo‘naltirilgan ilmiy va innovasion faoliyatni samara beradigan tarzda tashkil etish;

-pedagog kadrlar buyurtmachilari talab hamda ehtiyojlarini doimiy o‘rganish, ular bilan muntazam ravishda interaktiv hamkorlikni rivojlantirish va bilimli va salohiyatli pedagog kadrlar tayyorlashning ilmiylik xususiyati mujassamlashgan istiqbolli rejalarini tuzish va mazkur rejalarini amalga oshirish;

- oliy pedagogik ta’limga raqamli texnologiyalarni joriy etish, zamonaviy axborot-kommunikasiya va ta’lim texnologiyalarining fanlararo integrasiyasini ta’minlash, shuningdek, pedagog kadrlarning kasbiy qobiliyati, mahoratini izchil, tizim asosida rivojlantirib borish uchun qo‘shimcha shart-sharoitlar yaratish muhimdir.

Ta’kidlash joizki, hozirgi globallashtirish sharoitidagi dolzarb muammolardan biri mehnat bozorini o‘rganish bo‘lib, u bo‘ljak mutaxassislarning kasbiy sifatlarini rivojlantirish bilan chambarchas bog‘liq. Shu tariqa mehnat bozorida faoliyat olib borayotgan yetuk mutaxassislarga bo‘lgan talab va ehtiyojni chuqur o‘rganish, ta’lim jarayonini ishlab chiqarish bilan integratsiyalashuvini amalga oshirish, talabalarni kasbiy salohiyatga ega jamoalarda tarbiyalash, innovasion texnologiyalar rivojlanishining yangi usullarini o‘rganishga yo‘naltirish, malakali, iqtidorli mutaxassislarni ta’lim jarayoni va pedagogik faoliyatga jalb etish hamda amaliyotni aniq maqsadlar asosida tashkil etish masalalariga e’tibor qaratish asosiy o‘rin egallaydi.

Malakali kadrlarni tayyorlashga oid ilmiy adabiyotlarda “yo‘naltirilgan”, “kasbiy yo‘nalganlik”, “shaxsning kasbiy yo‘nalganligi”, “ta’limning kasbiy yo‘nalganligi” kabi tushunchalar alohida ta’riflanadi.

Kasbiy yo‘nalganlik tushunchasi shaxsning o‘z faoliyatini muayyan sohaga yo‘naltiruvchi va mavjud vaziyatlarga bog‘liq bo‘lmagan motivlar yig‘indisi hisoblanib, bilim, tajriba va layoqatini mohirlik bilan qo‘llashga intilishidir. Bu jihatlarda bevosita shaxsning ehtiyoj va qiziqishlaridan kelib chiqadi. Ta’limning kasbga yo‘nalganligi talabaning kasbiy ahamiyatga molik bilimlarni qo‘llash imkoniyatini ifoda etadi.

Shaxsning kasbiy ahamiyatga ega sifatlariga diqqat qilinganda, avvalo, bu jihat faoliyat sub’ektlarining individual xususiyatlarini tushunishni talab etadi. Bu sifatlar muvaffaqiyatli faoliyat garovi bo‘lib, o‘zlashtirishga ijobiy ta’sir qiladi. Kasbiy faoliyatdagi muvaffaqiyat o‘z ishidan qoniqish hosil qilishga bog‘liq holda individual sifatlar va kasbiy talablarning o‘zaro mos kelishini taqozo etadi. Demak, shaxsning kasbiy ahamiyatga molik sifatleri muayyan aniq faoliyat davomida insonning o‘z imkoniyatlarini to‘liq yuzaga chiqara olishidir.

Shu jihatni inobatga olib, talabalar kasbiy sifatlarini takomillashtirishning ilmiy-nazariy, pedagogik-psixologik xususiyatlarini tadqiq etish uchun “rivojlantirish” tushunchacining

mazmun-mohiyati izoh berish o‘rinli. U ko‘proq miqdoriy xarakterga ega tushuncha bo‘lib, individning shaxsga xos yangi xususiyatlarni butun umri mobaynida egallab borish jarayonini o‘zida aks ettiradi. Ta‘lim-tarbiya jarayonida miqdoriy jihatlarga nisbatan sifat ko‘rnatkichlari ahamiyatliroqdir.

Lug‘aviy jihatdan qaralganda, “rivojlanish” so‘zi arab tilida “bir holatdan ikkinchi yuqori holatga o‘tish, o‘shish, yuksalish, taraqqiyot, ravnaq” kabi ma‘nolarni anglatadi. Rivojlanish inson tug‘ilganidan faoliyatining so‘ngigacha davom etadigan uzluksiz jarayondir. Dars jarayoni doimiy rivojlanish omili bo‘lib, bu o‘qituvchi bilan birga o‘quvchining ham passiv, ham aktiv o‘zaro doimiy harakatlari mahsulidir. Ta‘lim jarayoni aynan mana shunday omillar orqali tashkil etilmas ekan, unda ishtirok etuvchi sub‘ektlarning faoliyati sust bo‘lib qoladi. Rivojlantiruvchi ta‘limda o‘quv jarayoni talabalarning ichki imkoniyatlari va ularni ro‘yobga chiqarishga yo‘naltiriladi. Seminar-treninglarni samarali tashkil qilish ta‘lim oluvchilarning ko‘nikma va malakalarini shakllantirish barobarida imkoniyatlarini to‘la namoyon etishga yordam beradi.

Talabalarda bo‘ljak o‘qituvchi sifatida innovasion pedagogik faoliyat ko‘nikmalari o‘zlashtirilishiga oid bir qancha omillar mavjud. Bizningcha, bu omillarning tarkibiy qismiga quyidagi kaloritlarni kiritish maqsadga muvofiq:

1) innovasion pedagogik faoliyatni olib borishga asoslangan oshirish harakat rejacini tuzib chiqish, ularning mazmuniga muayyan vaqt mobaynida zaruriy o‘zgartirishlar va yangi yo‘nalishlarni kiritish;

2) innovasion pedagogik faoliyatda kasbiy mahoratni oshirish, o‘z ustida muntazam ishlash orqali amaliy ko‘nikmalarini o‘stirib borish;

3) kelgusi faoliyatda kuchli mutaxassis sifatida e‘tirof etilishi uchun o‘zining intellektual imkoniyatlarini ishga solish;

4) milliy va xorijiy mamalakatlar ta‘lim tizimida tan olingan innovasiyalar bilan tanishish hamda ularni o‘z faoliyatiga tatbiq etib borish;

5) pedagogik innovasiyalarni tahlil qilish asosida ularning samaradorligini xolis baholash.

Talabalarda kasbiy sifatlarni rivojlantirishda yangi pedagogik g‘oyalarni singdirish, zamonaviy metodik ilmiy qarashlarni asoslash ijodiylik sanalib, bu ularning kreativligi, ijodkorligi, nutq madaniyatiga erishishning samaradorligini ta‘minlaydi. Demak, ijodkorlik sifatlariga ega bo‘lmagan holda innovasion mazmundagi ta‘lim jarayonini tashkil etish mumkin emas. Bu jihatlar bevosita ta‘lim-tarbiya jarayonining uzviyligi masalasiga borib taqaladi. Bugungi kunga kelib ta‘limdan ko‘zlangan maqsad faqat bilim berish bilan cheklanmagan holda tarbiyaviy maqsadlarning ustuvorligiga ham tayanadi.

V.I.Andreev “ta‘lim”ni “madaniyat”da o‘z aksini topuvchi, o‘qitish va tarbiya orqali amalga oshiriluvchi hodisa sifatida talqin qiladi. O‘z navbatida, “o‘qitish” kategoriyaci insonning o‘ziga xosligini uning “ta‘limi”, “tarbiyachi” va “rivojlanishi” tushunchalari orqali ochib beradi. Ba‘zi adabiyotlarda “rivojlanish” “shakllanish” orqali amalga oshishi xususida fikr bildirilsa, boshqalarida “shakllanish” “rivojlanish” asosida tarkib toptirilishi ta‘kidlanadi. Shunga qaramasdan, ko‘plab mualliflar “rivojlanish” tushunchasining keng qamrovli ekanligini hamda shaxncning asosiy motivasion ehtiyojlari kognitiv va irodaviy rivojlanish sohasidagi o‘zgarishlar dinamikasini ifodalashida ko‘proq qo‘llanilishini e‘tirof etadilar.

G.K.Selevko, V.P.Bespalko, N.N.Azixodjaeva, O‘.Q.Tolipov, B.X.Xodjaev kabi olimlarning “texnologiya” tushunchasi mohiyatini aniqlashga doir yondashuvlari tahlili uning

mazmun-mohiyatini tushunish va qabul qilish imkonini beradi. Tadqiqotning o'rganilishi bilan bog'liq bo'lgan G.K.Selevkoning "pedagogik texnologiya" tushunchasi mohiyatiga izoh berishidagi ta'rifi mos kelishi mumkinligi xulosa qilindi: "Pedagogik texnologiya – bu ilmiy asosda tashkil etiladigan, aniq vaqt va makon doirasida dasturlashtiriladigan va kutiladigan natijalarga olib keladigan pedagogik jarayonning barcha komponentlarini harakatga keltirish tizimi".

Ko'pgina olimlarni shaxsni rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llash masalasi qiziqtirgan. Talabalarni tadqiqot faoliyatiga jalb etish orqali o'qitishni faollashtirish masalalari E.Yu.Girfanova, L.A.Kazanseva, A.A.Kircanov, asarlaridan joy egallagan. O'qitishning psixologik konsepsiyasi acocini sermahsul jarayon sifatida C.L.Rubinshteyn tomonidan ilgari surilgan fikrlash nazariyasi tashkil etadi.

Talaba shaxsini ta'lim maqsadi ta'lim oluvchining shaxsiga xos sifatlarni tarkib toptirishni o'z ifodasini topadi. Shuning uchun innovasion ta'lim sharoitida yuqori kasbiy salohiyatga ega mutaxassislarni tayyorlash oliy ta'lim tizimi oldida turgan asosiy masaladir. Ko'pgina xorij ta'lim tizimida bilim berishga asoslanilgan yondashuvdan ko'ra kompetentlik yondashuviga o'tish samarasi kuzatiladi. Mazkur yondashuv egallangan ilmiy, nazariy bilimlardan shaxsning rivojlanishi, ijtimoiylashishi va iqtidorining qay yo'sinda takomillashtirishni ko'rsatishga asoslanganligi bilan izohlanadi.

Bugungi kunga kelib ta'lim mazmuni tez-tez yangilanishga ehtiyoj sezmoqda. Bu innovasion ta'lim sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning kacbiy cifatlarini rivojlantirishga oid ta'lim texnologiyalarini qo'llashni talab etadi.

O'qituvchi tomonidan shaxcga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarini amalga oshirish masalasini tadqiq qilgan A.X.Yugayning fikricha, "shaxsni rivojlantiruvchi texnologiyalar – bu o'qitishni rivojlantiruvchi xarakteri, ob'ektiv ravishda o'zining tabiatidan kelib chiqadigan ijtimoiy jarayon. To'g'ri etkazilgan ta'lim har doim rivojlanadi, ammo innovasion texnologiyalar shaxcni har tomonlama rivojlantirishda o'qituvchilar va talabalarning o'zaro munosabatiga alohida yo'naltirilgan holda yanada samarali amalga oshiriladi. Talaba shaxsini rivojlantirishga qaratilgan ta'limning ushbu alohida yo'nalishi "innovasion ta'lim" atamacida mustahkamlangan"[164].

Talabada kasbiy sifatlari rivoji bevosita o'qitish ishlari samaradorligi bilan belgilanadi. Masalaga A.K.Rahimov tomonidan quyidagicha yondashiladi: "O'qitishni rivojlantirish talabalarning har tomonlama rivojlanishi, faol yondashuvni rivojlantirish, bilim va ko'nikmalarni mustaqil egallashi. Bu yerda o'qituvchi axborot beruvchi, bilim va haqiqat yetkazuvchi emas, balki talabalar faoliyatining faolligini oshiruvchi, izlanish jarayonining tashkilotchisi hisoblanadi".

Olimlar va pedagoglar tomonidan berilgan ta'riflarning turlichaligidan kelib chiqib, shaxcga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari pedagogik shart-sharoit va ta'lim-tarbiya jarayonidagi muhitni talabadagi shaxsiy imkoniyatlarga muvofiq ravishda tashkillashtirishni nazarda tutadi. Bunda har bir talaba shaxsini tushunish, hurmat qilish, unga ishonch bildirish alohida o'rin egallaydi va ijobiy natijalarni ta'minlaydi. Shuningdek, shaxcga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasi kommunikativ metodlarga tayanishini ta'kidlagan holda quyidagilarga amal qilinishini qayd etish mumkin:

a) yaratilgan muhit shunday bo'lishi kerakki, unga qaratilayotgan e'tibordan talaba o'zini shaxc sifatida sezsin;

b) ta'limdagi muhit uning muvaffaqiyatlariga zamin yaratishi, o'z imkoniyatlariga ishonchini mustahkamlashi, jamoaga mas'ullik hissini uyg'otishi;

v) boshqalarning hurmati va ishonchini qozonishi va h.k.

Psixologik-pedagogik adabiyotlarda "rivojlantirish" atamasi individga, uning psixikasiga munosabat nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Ya'ni, rivojlanish – bu individning ichki zaruriy xatti-harakati, "o'zini o'zi harakatlantirish" bo'lib, tashqi ta'sir doimiy ravishda ichki yo'nalganlik asosida harakatlanadi. Rivojlanish bu insonning jismoniy va ma'naviy rivojlanishining ketma-ketlikda amalga oshadigan miqdor va sifat o'zgarishlarining ob'ektiv jarayoni.

N.A.Yuldasheva tomonidan shaxsni rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasida o'yin elementlarini maqsadli yo'naltirish ahamiyati quyidagilarda ko'rsatiladi:

1. Didaktik maqsadlar: dunyoqarashni kengaytirish, bilish faoliyati; bilim, ko'nikma va malakalarni amaliyotda qo'llash, amaliy faoliyat uchun zarur bo'lgan alohida ko'nikma va malakalarni shakllantirish; mehnat ko'nikmalarini rivojlantirish.

2. Tarbiyalovchi maqsadlar: mustaqillikni, erkinlikni tarbiyalash, muayyan yondashuvlarni, mavqelarni, axloqiy, estetik va dunyoqarashga oid ko'rsatmalarni shakllantirish; hamkorlikni, jamoatchilikni kommunikativlikni, muomalalikni tarbiyalash.

3. Rivojlantiruvchi maqsadlar: diqqat, xotira, nutq, tafakkur, taqqoslash, solishtirish ko'nikmasi, o'xshashini topish, mulohazalashni, ijodiy qobiliyatlar, refleksiya, empatiya, maqbul yechim topish ko'nikmasini rivojlantirish, o'quv faoliyati motivasiyasini o'stirish.

4. Ijtimoiylashtiruvchi maqsadlar: jamiyat me'yorlari va qadriyatlariga aralashuv; muhit sharoitlariga ko'nikish; kuchli nazorat, o'z-o'zini yo'naltirish; muloqotga o'rgatish; psixoterapiya.

D.B.Yakubjanova tomonidan shaxsiy faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirishda quyidagi pedagogik shart-sharoitlarni hisobga olish maqsadga muvofiqligi qayd etiladi:

- talabaning muayyan faoliyatga kirishishi ixtiyoriy ekanligi;
- qo'yilgan maqsadga erishish vositasini tanlashda har bir talabaning imkoniyatlariga ishonish, vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishlariga xayrixohlik bildirish;
- ta'lim vazifalarini belgilashda samarali va oqilona strategiya tanlash;
- pedagogik ta'sir etish jarayonida yuzaga keladigan salbiy oqibatlarining oldini olish;
- talabalarning qiziqishlari, ularning individual ishtiyoqi, xohish-istaklarini hisobga olish va ularda yangi qiziqishlarni uyg'otish".

Talabalarda kasbiy sifatlarni rivojlantirish kompetensiyaviy yondashuvning uch muhim jihatini o'zida aks ettirishini ko'rsatdi: faoliyatga yo'naltirilgan, kommunikativ va shaxsiy. Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv talabalarda ijodkorlik bilimlari, ijodiy faoliyat usullari va vositalarini o'zlashtirishni ta'minlaydi. Kommunikativ jihat pedagogik muloqotni ijodiy tarzda amalga oshirishga doir ko'nikma va malakalarni rivojlantirishni ko'zda tutadi. Shaxsiy jihat ijodiy tafakkur yuritish, kasbiy refleksiya, kasbiy-pedagogik yo'nalganlikni o'zida aks ettiradi.

So'nggi paytlarda talabalarning kasbiy sifatlarini rivojlantirish masalasi o'qitish jarayonida ta'lim mazmunini o'zlashtirishning standart bo'yicha natijasi qandayligini ifoda etuvchi ko'rsatkichlarni aks ettirishi va shaxsiy faoliyat davomida madaniy va umumbashariy xususiyatlarning effektida o'z aksini topadi. Shuning uchun bu vazifa talaba yoshlarning o'z tanlagan kasbi bo'yicha faoliyat olib borishida, jamiyatda ijtimoiy faol shaxs sifatida o'z mavqeini egallashiga oid muhim masalalarni hal etish dolzarb sanalmoqda. Buning uchun mutaxassisda turli yo'llar bilan, xususan, mustaqil bilim olish: ta'lim muassasasidan tashqarida ham bilim olish;

ijtimoiy-mehnat sifatlari: o'z sohasiga tegishli mehnat bozoridagi holatlarni tahlil qila bilish, professional potensialini munosib baholash, ijtimoiy munosabatlardagi axloq me'yorlariga rioya qilish kabi faoliyati turlari belgilangan.

A.K.Markova kasbiy sifat tarkibi nafaqat aqliy va shaxsiy xususiyatlarni, balki somatik, morfologik, neyrodinamik kabi boshqa biologik xususiyatlarni ham o'z ichiga olishi mumkinligini ta'kidlaydi. Xuddi shu fikrni B.A.Dushkov qo'llab-quvvatlaydi va kasbiy sifatlar tarkibiga jismoniy fazilatlarni ham qo'shadi.

“Kasbiy sifatlar” tushunchasi “qobiliyatlar” tushunchasiga nisbatan kengroq. Yuqoridagi fikrlar M.A.Bendyukov va I.L.Colominlar tomonidan qo'llab-quvvatlanadi va bu borada sog'liq, tayyorgarlik va qobiliyat kabi sifatning o'rni belgilanadi. Demak, kasbiy ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayonida har bir qobiliyat aniq harakatlarda ro'yobga chiqib, o'z kesimini topadi, kasbiy muhim sifatga aylanadi.

Yu.V.Kotelova kasbiy sifatning yana bir sinonimini oldinga qo'yadi – “kasbiy muhim belgilar”. Ular orasiga muallif sensor, aqliy va vosita faoliyatining xususiyatlarini, shuningdek, diqqat, xotira xususiyatlari va hissiy-irodaviy sohani kiritadi.

Kasbiy sifatning to'liq ta'rifi A.V.Karpov tomonidan berilgan: “kasbiy sifatlar standart darajada amalga oshirilishi uchun zarur va yetarli bo'lgan, uning asosiy samarali parametrlari – sifat, samaradorlik, ishonchlik”ning kamida bitta (yoki bir nechta) bilan sezilarli darajada va ijobiy bog'liq bo'lgan sub'ekt faoliyatining shaxsiy xususiyatidir. Biroq, u muvaffaqiyatli kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun muayyan minimal yoki yetarli vakolatni anglatadigan muayyan me'yoriy darajani birinchi bo'lib aniqlaydi”.

Yuqoridagi fikrlarga tayanib, aytish mumkinki, talaba bo'lajak o'qituvchi sifatida kasbiy-pedagogik faoliyat qirralari: o'zi o'qitadigan fan asoslarini mukammal o'rganishi, bilganlarini o'quvchilarga yetkaza olishi, o'zini tutishi, o'quvchilar jamoasini boshqara olishi, nutqiy ko'nikmalarni puxta egallashi kabi xususiyatlarni o'zlashtirishi muhim sanaladi.

Xullas, talabalarda kasbiy sifatlarini rivojlantirish ulardagi muayyan bir soha bo'yicha faoliyat olib borishga bo'lgan motivasion xususiyatlarini rivoj toptirib kuchaytiradi, ularda shakllangan ilmiy salohiyati, potensialidan o'rinni, samarali foydalanish ko'nikma va malakalarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993-y. – 224 b. 185-bet. 84
2. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: TDPU. 2003-yil. 174 b. 92-bet.
3. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat (O'quv qo'llanma). – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006-y. – 160 b. 66-bet.
4. Golubeva E.A “Inson aqlining individual xususiyatlari” (psixologik izlanish) Moskva 1980- yil.
5. Raximov S., To'raqulov E. Abu Rayhon Beruniy ruhiyat va ta'lim-tarbiya haqida. – Toshkent, 1992.
6. Raximov S. Abu Ali ibn Sino ta'lim-tarbiya haqida. -Toshkent: O'qituvchi, 1967. – 99 b.

7. Rubinshteyn S.L “Umumiy psixologiya” (o’quv qo’llanma) Toshkent.1979 -yil.
8. Ganiyeva, M. (2023). THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPING THE LOGICAL THINKING OF FUTURE ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS (IN MATHEMATICS LESSONS). Science and innovation, 2(B3), 30-33.

ИНСОННИНГ ШАЪНИ ВА ҚАДР-ҚИММАТИ БАРЧА НЕЪМАТДАН
УСТУН ЁҲУД ОЛИЙ ҚАДРИЯТ: ИНСОН ШАЪНИ ВА ҚАДР-ҚИММАТИ -
ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИДА МУҲИМ ИНСТИТУТ

Алишер Пўлатов

Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги

Судьялар олий мактаби тингловчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7903216>

Аннотация. Мазкур мақолада инсоннинг шаъни ва қадр-қиммати барча неъматдан устун эканлиги, давлат ва фуқаро ўртасидаги турли муносабатлар ҳақида алоҳида тўхталиб ўтилган. Мақола давомида асосли фикр ва мулоҳазалар келтирилган.

Калим сўзлар: инсоннинг шаъни ва қадр-қиммати, қонун устуворлигини таъминлаш, инсон тафаккури.

THE HONOR AND DIGNITY OF A PERSON IS ABOVE ALL BLESSINGS OR
THE HIGHEST VALUE: THE HONOR AND DIGNITY OF A PERSON IS AN
IMPORTANT INSTITUTION IN CIVIL LAW.

Abstract. In this article, the fact that the honor and dignity of a person is superior to all blessings, and the various relations between the state and the citizen are discussed. Reasonable opinions and comments are presented throughout the article.

Key words: human dignity and dignity, ensuring the rule of law, human thinking.

ЧЕСТЬ И ДОСТОИНСТВО ЧЕЛОВЕКА ВЫШЕ ВСЕХ БЛАГ ИЛИ
ВЫСШЕЙ ЦЕННОСТИ: ЧЕСТЬ И ДОСТОИНСТВО ЧЕЛОВЕКА - ВАЖНЫЙ
ИНСТИТУТ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА.

Аннотация. В данной статье рассматривается тот факт, что честь и достоинство человека выше всех благ, рассматриваются различные отношения между государством и гражданином. Обоснованные мнения и комментарии представлены на протяжении всей статьи.

Ключевые слова: человеческое достоинство и достоинство, обеспечение законности, человеческое мышление.

Бугун биз янги давлат, янги жамиятда яшаб, фаолият юритаяпмиз. Бунда ижтимоий-иқтисодий, маънавий, сиёсий муносабатлар одамларнинг онги ва тафаккури ҳам ўзига хос равишда кундан кунга ривожланиб бормоқда. Бу жараёнларнинг энг муҳим жиҳати шундан иборатки, жамиятда, давлатда қонун устуворлигини таъминлаш, давлат ва фуқаро ўртасидаги турли янги муносабатлар шаклланиши, қолаверса, инсон, унинг ҳаёти, манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинлиги, шаъни ва қадр-қимматини юқори даражага қўйилиши муҳим ўрин эгаллайди.

Зеро, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, “Жамиятда инсон ва унинг шаъни, қадр-қиммати устуворлигини ўрнатиш ва ҳар доим адолатни таъминлаб бериладиган одил судлов тизимини шакллантириш ҳамиша бизнинг устувор вазифамиз бўлиб қолаверади. Биз жамиятимизда шундай ҳуқуқий маданиятни шакллантиришимиз керакки, унга мувофиқ Конституция ва қонунларга амал қилиш, бошқаларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, шаъни ва қадр-қимматини ҳурмат қилиш мажбурият эмас, балки кундалик қоида ва одатга айланиши шарт.”

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 13-моддасида белгиланганидек, Ўзбекистон Республикасида демократия умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, кадр-қиммати ва бошқа ажралмас ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади.

Демократик ҳуқуқ ва эркинликлар Конституция ва қонунлар билан ҳимоя қилинади.

Конституциянинг 26-моддасига кўра, инсоннинг шаъни ва кадр-қиммати дахлсиздир. Ҳеч нарса уларни камситиш учун асос бўлиши мумкин эмас.

Жамият шаклланиши давомида инсон тафаккури инсон ҳуқуқлари муаммосига, жумладан, унинг шаън, кадр-қиммати ва ишчанлик обрўсига бўлган ҳуқуқига қайта-қайта мурожаат қилинган. Замонавий шароитда инсон ва фуқаронинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ижтимоий тараққиётнинг устувор йўналишларидан бирига айланиб бормоқда, унинг асосини умуминсоний қадриятлар устуворлиги ташкил этади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари олий қадрият эканлиги белгилаб кўйилган. Инсон ва фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликларини тан олиш, уларга риоя этиш ва ҳимоя қилиш давлатнинг бурчидир. Инсон ва фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликлари бевосита амал қилади. Улар қонунларнинг мазмунини, қўлланилишини, қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятларнинг, маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органларининг фаолиятини белгилайди ҳамда одил судлов билан таъминланади.

Ҳеч бир давлат муайян қарорлар қабул қилишда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш муаммоларини эътиборсиз қолдиришга қодир эмас. Инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳурмат қилмаса, жамиятнинг келажаги йўқ. Бундай ҳуқуқларни таъминлаш ҳар қандай демократик давлатнинг зарурий атрибутидир. 1948-йилда БМТ Бош Ассамблеяси томонидан қабул қилинган ва эълон қилинган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида инсон оиласининг барча аъзоларининг ажралмас кадр-қимматини, уларнинг тенг ва ажралмас ҳуқуқларини тан олиш эркинлик, адолат ва тинчликнинг асоси эканлигини белгилаб беради дунё. Ҳеч кимнинг шаън ва обрўсига ўзбошимчалик билан тажовуз қилиниши мумкин эмас. Ҳар ким бундай аралашувлардан қонун билан ҳимояланиш ҳуқуқига эга.

Шаън, кадр-қиммат ва ишчанлик обрўсига бўлган ҳуқуқ ҳар қандай давлат ва жамият учун энг муҳим ижтимоий-ҳуқуқий қадрият ва эҳтиёждир. Шу билан бирга, чинакам ҳуқуқий давлат яратиш жуда муҳим, чунки қонун устуворлиги ва инсон ҳуқуқлари бири-бирдан ажралмасдир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ва бошқа асосий манбаларда инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг мустаҳкамланганлиги барча давлат органларининг уларни таъминлашга, жамият эса ушбу ҳуқуқ ва эркинликлар ҳокимият органлари томонидан қундалиқ амалий ҳаётда қандай таъминланаётганини назорат қилишга йўналтирилганлигини белгилайди.

Фуқаролик ҳуқуқининг шаън, кадр-қиммати ва ишчанлик обрўсини ҳимоя қилиш самарадорлиги бевосита фуқаролик ҳуқуқи нормаларини қўллайдиган ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг фаолиятига бевосита боғлиқ. Сўнгги йиллардаги суд статистикаси фуқаролар ва ташкилотларнинг шаън, кадр-қиммати ва ишчанлик обрўсини ҳимоя қилиш юзасидан судга мурожаатлари муттасил ортиб бораётганидан далолат беради. Шу билан бирга, судлар томонидан кўриб чиқилган ишларни таҳлил қилиш кўриб чиқиладиган ишларни квалификация қилиш, шунга ўхшаш вазиятларда маънавий зарарнинг ўрнини

қоплаш миқдорини белгилашда ягона ёндашув мавжуд эмаслигини кўрсатади, бу эса жиноят содир этишга ёрдам бермайди.

Шахс шаън ва кадр-қимматини фуқаролик-хуқуқий ҳимоя қилишнинг муаммоли масалалари сўз эркинлиги чегараларини излаш ва унинг шаън, кадр-қиммати ва ишчанлик обрўсини ҳимоя қилиш хуқуқи билан ўзаро боғлиқлигини излашда ҳам намоён бўлади, бу жадал ривожланиши билан боғлиқ.

Мухтасар айтганда, шаън ва кадр-қиммат билан узвий боғлиқликда "обрў" каби тушунча мавжуд. Обрў тушунчаси – инсонга жамиятда яшаб, фаолият юритиши жараёнида ўзгаларнинг ҳурмат-эътибори, уларнинг ижобий фикрлари берилиши деб тушуниш мумкин бўлса, у бевосита “шаън” тушунчасига яқинроқдир. Фуқаронинг шаъни ва кадр-қиммати, шунингдек, жисмоний ва юридик шахсларнинг ишчанлик обрўси қонун билан узвий боғлиқдир, чунки уларнинг бузилиши ёки йўқолиши нормал ижтимоий муносабатларнинг дарз кетишига, оқибатда эса, муносабатларда маълум мақомнинг йўқолишига олиб келади. Бинобарин, шаън, кадр-қиммат, ишчанлик обрўси ҳар қандай давлат ва жамият учун энг муҳим ижтимоий-хуқуқий қадрият ва эҳтиёж бўлиб, тегишли қонун ҳужжатлари билан ҳимояланишга муҳтождир...

КЕРАМИКАЛЫҚ МАТЕРИАЛЛАРДЫҢ ТАБИЙ ЖАҒДАЙДА УШИРАУИ ХӘМ ӨЛАРДЫҢ ТУРЛЕРИ

Юсупов Алимжан

ҚМУ «Көркем өнер» факультети

ассистент оқытыушысы

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7903231>

Аннотация. Топырақ - бул жер бетиндеги ең кең таралган грунт болып есапланады. Ол тау породаларының шамаллауы нәтийжесинде майда бөлекшелерге айланып олардың паршаланыуының ең кейинги этапы болып есапланады. Топырақлар жер бетинде үлкен массив қалың қатлам ямаса жуққа қатлам (линза) формасында жер бетиниң үстинги бетинде пайда болады.

Гилт сөзлер: Блай, глиноземлер, пластикалық, гидрослюда, өтқа шидамлылық.

ЕСТЕСТВЕННОЕ ТВЕРДЕНИЕ КЕРАМИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ И ИХ ВИДЫ

Аннотация. Глина – самый распространенный на земле грунт. Она образуется после распада и выветривания горных пород на мельчайшие частички, является последним этапом их деградации. Залегают глины сплошными массивами или тонкими прослойками (линзами) близко к поверхности.

Ключевые слова: Глина, глиноземы, пластичности, гидрослюдные, огнеупорности.

NATURAL HARDENING OF CERAMIC MATERIALS AND THEIR TYPES

Abstract. Clay is the most common soil on earth. It is formed after the disintegration and weathering of rocks into tiny particles, and is the last stage of their degradation. Clay occurs in solid arrays or thin layers (lenses) close to the surface.

Keywords: Clay, alumina, plasticity, hydromica, fire resistance.

Ылайлар жер бетиндеги ең кең тарқаған грунт түри

Ерте дәуірлерде ылайларды дәрьялардың хәм көллердиң жағаларынан алып пайдаланған. Хәзирги ўақытларда үлкен карьерлерден алып пайдаланбақта. Хәр жерде жайласқан ылайлардың сапасы хәм курамы бир-биринен ажыралып турады хәм усыған байланыслы олардың қолланыў тараўын белгилеп береді. Көпшилик гербиш цемент заводлар топырақ пайда болған жерлерге жақын етип курылады, бул транспорт шығынларын азайтып, материалдың арзанлаўына жәрдем береді.

Ылайлар майда бөлекшелери байланыслығы жүдә жоқары болғанлықтан олардың көпшилик қәсийетлерин белгилеп береді. Бирақта ол байланысты бузыў қыйын болмайды себеби ылай жумсақ грунт болып есапланады. Сол себептен оларды ашық усылда қазып алынып, эксковатор бульдозер хәм басқада механизмлер жәрдеминен пайдаланады. Ылайларды алыўда бураўлаў, партлатыў жумысларын алып барыў талап етилмейди.

Ылайларды механизм жәрдеминде ашық усылда алыўы.

Ылай бөлөкшелери байланыслылығы хәмде олардың реңине қарап бир неше турлерге болинеди. Қара ылайлар, сары, қоңыр, кулрең, қызыл, ақ тағыда басқа турлери.Байланыслығы кушли болған яғни жабысқақ ылайларға жабысғақлығы кушсиз болған ылайлардан мәлим муғдарда қосып тайарланады. Сәбеби кулалшылықда қолланылғанда ислеў аңсат болыуи ушын. Маселен қызыл ылайларда майде бөлөкшелери арасындағы байланыслық жуде жоқары, сол сәбепден бул ылайларға кулрең ямаса қара ылайлардан қосып тайарланады.

Ылай бөлөкшелери арасында байланыс жүдә жоқары.

Ылай породаларының тийқарғы шығысы (анасы) ретинде гранитлер хәм гнейислер болып есапланады. Олар шамаллаўы нәтийжесинде кварц, слюда хәм дала шпатларына тарқалады. Оннан кейинги олардың паршаланыўы каолинит, монтморилонит хәм гидрослюдаға тарқалады. Бул паршаланыў процесси жүз мыңлаған ямаса оннанда көп миллион жылларды өз ишине алады. Ылай минераллары (глинозем) алюминий хәм кремний дузларынан турады хәм суў молекуласынан турады. Бул еки минералдың қатнасы хәр қыйлы болады, себеби топырақ жайласқан орнына байланыслы. Кремний оксиды (кремнезем) SiO_2 шама менен 45-50% курайды, алюминий оксиды (глинозем) Al_2O_3 40-45% хәм 5-15% этирапында суў болады.

Ылайлар арасында басқада глиноземлар (алюминий бирикпеси) араласып жүреди:

- Андалузит
- Дистен
- Силлиманит
- Галлуазит
- Гидраргиллит
- Монотермит
- Корунд

- Мусковит
- Диаспор
- Накрит
- Пиррофиллит

Глиноземлер ылайдың қәсийетине үлкен тәсир корсетеди. Мысалы **андулазит** күйиү температурасын жоқарылатып ылайдың отқа шыдамлылығын жоқарылатады. Егерде ылай арасында **монотермит** көп болса олардың исниүйи жоқары болады. Гейбир араласпалар ылайдың қәсийетине жабысқақлығына кери тәсир етеди жәнеде реңин өзгертеди.

Ылайлардың арасында рең бериүйи қосымталар болыүйи мүмкин. Оларға темир оксиди, титан, магний, мыс, никел, хром элементлери киреди. Олар материалға хәр кыйлы көринистеги рең берип сарғыш коңыр, кызыл, қара жәнеде көк реңге шекем өзгертеди.

Ылайдың курамында кум (кремний оксиди, кальцилер қосындысы гипс, доломит, кальций) жәнеде металл дузлары менен патасланған болады. Массивли ылай грунтларында барлык уақытта органика ушрайды. Бундай қосымталар ылайдың сапасын пәсейтеди. Егерде органика жүдә көп болған жағдайда бундай ылай минераллардың керамикаға қолланыүйи болмайды.

Ылайлардың 50% ке шекем майда бөлекшелериниң диаметри 0,01 мм ге шекем, ал 25% тен артығының диаметри 0,001 мм этрапында болады. Ылай түйиршиклериниң формасы жалпақ қабыршақ таризли көринисте болып, кери (-) зарядланған болады, ол бөлекше суүй молекуласының он (+) зарядын өзине тартады. Бул ылайдың өзине ығаллықты сөрыу уқыбының гидроскоплығын көрсетип береди.

Кийингы бөлимде бизлер ылайдың түрлери хәм классификациясы хаққында көрып шығамыз.

Ылайларды классификациялауда бир қанша характеристикаларды өз ишине алады. Ылайдың пайда бөлыүй (дөреүйи) жағдайына қарай өлардың химиялық хәм физикалық қәсийетлерине бөлинеди. Гейбир жағдайларда олардың қолланыүй спецификасына (орнына) қарай түрлерге бөлинеди.

Ылайлардың бөлиниүйи

- Содержанию глинистых минералов
- Происхождению
- Кислотности
- Наличию включений
- Дисперсности
- Пластичности
- Цвету
- Огнеупорности
- Способности к спеканию
- Способу применения

Ылай минераллар курамы бойынша бир ямаса бир нешше ылайлы минераллардан дузиледи. Биринши жағдайда оларды **Олигамиктлы** Екиншы жағдайда **полимиктлы** деп аталады.

Олигамиктлы ылайлардың бөлиниүйи:

---- Гидро слюдалы

---- Каолинлы

---- Монтмориланитлы

Гидрослюдагы ылайлар

Бундай ылайлардың жабыскактык дәрежеси жүдә төмен болады, суўда өзиниң көлемин 9 есеге шекем кеңейтеди, оның курамында жүдә көп патаслықлар болып олар дала шпаты, слюдалар хам кварцлардан турады. Гидрослюдагы ылайларға арглитлер киреде. Булардың курамында жасыл реңге ийе болған глауконитлер ушрасады.

Каолинлы ылайлар

Бул грунтлардын тийкаргы компоненты каолиннен турады, түйиршиклердин орташа размерлери 0,01 мм ден турады.

Бул ылай жоқары жабыскактык қасиетине ийе болып, суўда өзиниң көлемин 3 есеге шекем кеңейтеди. Ылайдың реңи ашық сары, қоңыр, ақ хәм күл реңлерде болады. Бул ылай минералы көпшилик жағдайда ыдыс керамикасында кеңнен қолланылады.

Монтморилонитлы ылайлар

Бул ылайлар вулкан күллериниң жыйындысы нәтийжесинде пайда болған. Олардың орташа размери 0,001 мм ден турады. Суў менен ығаллағанымызда бундай материаллардың көлеми 40 есеге шекем кеңейеде.

Монтморилонит ылайларының сорыўшылық (сорбциялық) қасиети жүдә жоқары болады. Бундай ылайларды химия, нефтти қайта ислеў санатында өзине сорып алыўшы (сорбент) ретинде кеңнен қолланылады.

Монтморилонит ылайлар 2 группага бөлинеди

- 1 Флоритлер, бул ылайлар майлы консистенциялы болып жоқары жабыскак хәм майлы түйиршиклериниң дәрежеси жүдә көп.
- 2 Бентонитлер, булар катламлы структураға ийе болып суў менен ығаллағанымызда 30-40 есе кеңейеде, кепкеннен кейин шөгип жүдә көп жарықларды пайда етеди.

Монтморилонит ылайлары бураўлаўшы үскенелерде жүдә кеңнен қолланылады, булар өзине тек суйықлықларды емес ал ериген баска затлардыда сорыйды.

Ылайлар шығысы бойынша төмендегылерге бөлинеди

Эллювияллы

Теңиз шөгиндиле

Континентал шөгиндиле

Шығысы бойынша Эллювияллы

Бул ылайлар тийкаргы аналық парадоданың вулкан лавалары хам туфлардың шамаллауы нәтийжесинде пайда болған жеринде жатады. Көпшилик жағдайларда Эллювияллы породадар киши массивли ямаса жуқа катлам (линза) туринде жайласады

Теңиз шөгиндилери

Булар породадардың шамаллауы нәтийжесинде теңиз тубинде ямаса жағаларында пайда болады.

Бундай ылайлар шығысы бойынша 3 типке бөлинеди

- Жаға шетиндеги: Олар курамы кум хам карбонатлар менен патасланған болады.
- Жағадағы ылайлар: Бул жағадағы ылайлардың курамы дузлар менен патасланған болады. Булардың түйиршиклери жүдә майда болып келеди. Дуздан жуўған жағдайдада басқа ылайларға салыстырғанда дузы көп болады.

- Шельфовый: Булар теңиз түбинде жайласқан болып калыңлығы 100 м ге шекем жететугын майданы 10лаган квадрат километрден дүзилген беккем пласттан турады. Структурасы бир тегис патаслық дәрежеси жудә кем болады.

Континентал шогиндилер

Континентал шогинди ылайлар шамаллаған породадарди (кўрғақ жердиң бети менен самал арқалы, суў ағымы нәтийжесынде, жер козғалыў нәтийжесинде жәнеде таў көшыўы нәтийжесынде) пайда болған.

Бул топарға төмендегилер киреди:

Бийик төбеликлердың тубынде пайда болады. Бундай ылайлардың граноламетиалық курами жудә өзгерыўшең болып кумлар хәм майда таслар менен патасланған болады.

Көл асты топрақлары:

Курамы бойынша бир түрдеги майда бөлекшелерден куралған ылайлар, душшы көллерде каолинитлерден, дузлы көллерде монтмориллониттен куралады. Көллерден алынған ылай материаллары өзлериниң сапасының жоқарылығы менен ажралып турады.

Пролюввиаллы

Сел ағымларының нәтийжесинде пайда болады. курамы бир түрде болмайды хәм хәр қыйлы затлар менен патасланған болады.

Дәрья ылайлары

Дәрья ылайлары, дәрьяның түбинде хәм жағаларында, жәнеде ойлықларында пайда болады. Курамы жудә аралас, кумлар хәм галечниклер менен патасланады.

Қышқыллығы бойынша

Ылайлардың бул қәсийети олардың курамындағы оксид алюминий менен титанның муғдары менен белгиленеди. ($Al_2O_3 + TiO_2$).

Қышқыллығы бойынша ылайлар төмендегише бөлинеди:

- Жоқары тийкарлы
- Тийкарғы
- Ярым қышқыл
- Қышқыл

Жоқары тийкарлы хәм тийкарғы ылайлардың ериў температурасы жоқары болады.

Бул топарға өндирислик алюминийди ислеп шығарыўда қолланылатугын окситлерде киреди. Қышқыл түрдеги ылайлар катализаторлар сыпатында хәрқыйлы химиялық процесслерде қолланылады.

Арасындағы қосымталар бойынша

Ылайларда хәр қыйлы минераллар менен биргеликкте ири бөлекшелерде арасында болады.

- Майда бөлекшели (2 мм шекем)
- Орташа бөлекшели (2-5 мм)
- Ири бөлекшели (5 мм баслап)
- Аз муғдарлы (1% шекем)
- Орташа муғдарлы (1-5 %)
- Көп муғдарлы (5% жоқары)

Бөлекшелердиң жоқары дәрежеде болыўы ылайлардың жабысқақлығын пәсейтеди. Күлалшылықта пайдаланыўға болмайды, бирақта гербиш таярлаўда оны күйдиргенде

жарылмайды. Ири бөлөкшелер (1-5 мм)- булар майда кумлар. Кумлардың көп болууы супесь хэм суглинокларды пайда етеди.

Қызыл ылайлардың жабыскаклығы жоқары болғанлығы себебли кулалшылықда бул ылайга аз муқдарда жабыскаклығы томен ылайдан қосылады.

Топырақдың табиатдағы реңлери.

Пайдаланылған әдебийатлар

1. И.С. ЖУЩИХОВСКАЯ –Деренейшая керамика: пути технологической инновации. УДК 930. 26(571.63)
2. И.М.Дятлова, Ю.А.Климош – ХИМИЧЕСКАЯ ТЕХНАЛОГИЯ КЕРАМИКИ И ОГНЕУПОРОВ в 2-х частях, Минск-2014 УДК 666.6/.7(076.5)(075.8) ББК 35.41я73 Д99
3. А.А. Крупа, В.С Городев Химическая технология керамических материалов, Киев: Вища школа, 1990_398.

Қөсимша әдебийатлар

1. А.М.Салахов савременные керамические материалы.Казан 2016
2. D.Тошхожаева . Материалшунослик Тошкент 2018
3. Википедия лекция Керамических материалы и их применения.

EFFECTIVENESS OF PHYSICAL EDUCATION TOOLS IN PREVENTING OCCUPATIONAL DISEASES

Gofurov Sherali Khoshimovich

Teacher

Khaidarov Nadir Mukhamadalievich

Master's student

Uzbeki state university of physical education and sports

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7903942>

Abstract. *This article is intended to provide methodological assistance in the activities of enterprises, organizations and institutions to increase labor productivity and extend the labor activity of the population.*

Key words: *occupational diseases, osteochondrosis, hypodynamia, complex of gymnastic exercises.*

ЭФФЕКТИВНОСТЬ СРЕДСТВ ФИЗИЧЕСКОЙ ВОСПИТАНИЯ В ПРОФИЛАКТИКЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ

Аннотация. *Данная статья призвана оказать методическую помощь в деятельности предприятий, организаций и учреждений по повышению производительности труда и расширению трудовой активности населения.*

Ключевые слова: *профессиональные заболевания, остеохондроз, гиподинамия, комплекс гимнастических упражнений.*

Introduction. For one person's actions and spent health reserves recovery, healthy generation save to stay and life extension, vital activity provide and own to health from childhood to old age until the period reasonable in relation to be orientation need _

But It is known that the present period very a lot people due to hypodynamia (inactivity). surface coming from diseases suffering smokes _

Basically, to these a lot movement demand which does not field representatives includes (teachers, medicine employees, engineers, sellers, cargo carriers, office employees on the conveyor workers, operators, drivers, on the computer workers and etc.).

Long term motionless in case while standing or while sitting, less moving in the organism substances exchange, blood rotation subsides. Foot muscles become weak and tall to change take will come and less moving occupation owners from more headaches complaint they do

Current in the day mental and physical downloads reasonable distribution, healthy marriage style conduct and physical exercises with regularly respectively engage in each one of a person successful life of activity indispensable is a fragment.

But, mostly, people health seriously derailed _ only when healthy marriage style and physical exercises to perform they start, although regularly respectively simple physical exercises perform to our health own positive effect shows.

Physical education and with public sports regularly engage in and healthy marriage style according to vital skills formation through each one in the citizen to the disease against strong immune system appear to be provide, harmful giving up habits, right eating principles action make, restore and rehabilitation works and public physical activity events systematic and efficient organize to do directed wide handy affairs done is increasing.

Uzbekistan Republic President of October 30 , 2020 " Healthy marriage style wide app reach and public sports more development measures on" No. PF -6099 In his decree each one family , neighborhood and in the district (city), before school , general medium , medium special , professional and higher education in institutions and another in organizations physical education and with public sports to engage in conditions create , population different of groups healthy to eat has been needs to satisfy which provides conditions create , contains salt, sugar and fat quantity a lot has been and doughy food and sweets , bread products consumption to do shortening , harmful from habits , in particular alcohol and tobacco products consumption refrain from doing the way with to the disease playing , too much weight conditions (obesity) and premature death to reach reduce in order to row affairs take is going [1, 2].

Research purpose : healthy marriage style promote in doing physical education tools through work activity efficiency increase _

Research tasks :

- in the population occupation diseases to determine and generalization ;
- work in the activity to be given physical exercises and downloads volume of the population physical to health effect to determine
- occupation diseases prevention in getting , special physical of exercises population to the organism effect degrees to determine
- **Research results and his discussion .**

Someone is someone occupation with regularly engaged in since , his in the organism that's it to the profession special has been some diseases developed goes _ This Diseases are usually the same of the profession to himself special features , regular work in the process of the organism certain to the member descender weights , different harmful substances and another reasons as a result appear will be

Statistics _ According to the work standing in the process without work who runs occupation in the owners of veins varicose veins expansion is being observed . Last at times such to illness playing young people between too wide spread to him subject to of those who 3540 years old on average organize is doing

Job in the process sitting down work who runs occupation in the owners as a result of inactivity (hypodynamia). the body of weight increase too is being observed . Job in the process sitting down work 3700 occupations _ owners between conducted request to the results according to 55 percent of them the body of weight from the increase complaint did including 40 percent _ _ to this exactly professional activity during face what came emphasized . Known office _ _ employees (69 percent) , engineers (56 percent) , teachers (51 percent) and lawyers (48 percent) are permanent respectively mother so to the problem face they come on the surface special work of developed gymnastic exercises different ratios _ efficiency to determine in order to everyone experience groups for content same special _ physical exercises set work released , however special and general developer exercises different in options applied . Job in the process sitting down work who runs occupation of the owners the body of weight increased level looking to groups separated . of employees obesity to levels depending on I , II, III and IV levels employees choose received _

TVI (body weight index on average 18.5-24.9 kg/m²)

TVI from 25 to 30 kg/m² - 1st degree obesity ;

- TVI from 30 to 35 kg/m² - 2nd degree obesity ;
- TVI from 35 to 40 kg/m² - 3rd degree obesity ;
- TVI above 40 - 4 degree obesity , severe obesity ;

In the experiment the first in turn , of the employee the body weight determining the index (TVI). necessary _ TVI through the following formula is : $\text{weight (kg) height to the square increased divided by length (l) .}$ For example , the participant weight 84 kg and height is 1.65 m, then $\text{TVI} = 84:(1.65 \times 1.65) = 30.9$. It is level I obesity will be

I level obesity 12 available _

II level obesity there are 13 people

III level obesity there are 14 people

IV level obesity 15 available _ a total of 54 employees experience to the group sorted received _ n=54 Study during work developed special exercises from the complex use to the road in putting certain table work released _ (To the table mainly 4 groups in employees special exercises set according to training 3 times a week take went and their duration from 5 to 10 minutes organize did .) Obesity to levels looking local to the muscles effect doer special exercises choose received _ Employees age , gender , functional status , obesity degrees for special exercises standards work released _ Received results known one of muscles in places to the muscles efficient effect that it will shows .

In research work in the process sitting down work who runs occupation owners for work release gymnastics exemplary exercises from the complex was used . in a chair sitting and to him hand with relied on without , legs at the tip standing , hands to the side , then to the top let's raise , deep breath we can previous to the situation back breath released (2-4 repetitions 3 times a week with will be done . Repetitions rest for 3-4 seconds in between) ;

1- initial condition hands above zamok in case legs at the tip quarrel exercises (3-4 repetitions 3 times a week with will be done . Repetitions rest for 3-4 seconds in between) ;

2- initial condition in a chair sitting in case feet on the ground. 1st left foot forward 2-second stretched , 2-d.x. 3- right leg forward 2-second extended , 4-d.x. (3-4 repetitions 3 times a week 4th second is done with . Repetitions 2-4 seconds rest in between) ;

3- in a chair sitting in case left hand from above right hand from the pass behind combined without 10 seconds stretched out stand up (3-4 repetitions 3 times a week with hands from the count after 10 seconds will be executed instead . Repetitions rest for 3-4 seconds in between) ;

5-initial state left hand above right hand at the waist 1- turn to the right , 2-d.x. 3- hands situation replace to the left bending , 4-d.x. (2-4 repetitions 3 times a week with will be done . Repetitions rest for 3-4 seconds in between) ;

Physical exercises from being used after physical preparation indicator analysis that's it showed that those involved obesity degrees according to from pedagogical experience in groups after results improved , that is positive change observed . This research during conducted special from exercises use 42.8 % of employees are healthy the body your weight to the norm what came showed and their physical education and with sports engage in possible showed .

Conclusion. Below shown employees gymnastics exercises regularly respectively perform as a result of osteochondrosis (salt accumulation in the joints), spine in the part hernia , hypertension, diabetes , cancer , osteoporosis , cancer , obesity , body internal of members wrong performance (art of exchange deterioration) as diseases development risk reducing work _

productivity increases . Final to the conclusion coming If so , research with 54 employees at the beginning training we started and 30 people in 6 months employee at 2 levels left _ 24 employees of II, III, IV level from obesity to I degree was conducted . This common an increase of 44.4% in the account observed .

REFERENCES

1. Шерали Хошимович Гофуров, Баходир Хошимович Гофуров ЎЗБЕКИСТОНДА 5X5 ФУТБОЛ СПОРТ ТУРИНИ ОММАЛАШТИРИШ ОРҚАЛИ КЎРИШ ҚОБИЛИЯТИДА НУҚСОНИ БОР ШАХСЛАР ҲАРАКАТ ФАОЛЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ // Scientific progress. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zbekistonda-5x5-futbol-sport-turini-ommalashtirish-or-ali-k-rish-obiliyatida-nu-soni-bor-shahslar-arakat-faolligini-rivozhlantirish> (дата обращения: 15.11.2022)
2. Sherali Xoshimovich G'Ofurov, Bahodir Xoshimovich G'Ofurov NOGIRONLAR ARAVACHASIDAN FOYDALANADIGAN UMURTQA POG'ONASI SHIKASTLANGAN YOSHLARNING ADAPTIV JISMONIY TARBIYASI // Scientific progress. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nogironlar-aravachasidan-foydalanadigan-umurtqa-pog-onasi-shikastlangan-yoshlarning-adaptiv-jismoniy-tarbiyasi> (дата обращения: 15.11.2022).
3. Sherali Hoshimovich G'Ofurov MALAKALI SPRIINTERCHILARNING SPORT MASHG'ULOTLARINI RIVOJLANTIRISHNING USULLARI // Academic research in educational sciences. 2021. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/malakali-sprinterchilarning-sport-mashg-ulotlarini-rivojlantirishning-usullari> (дата обращения: 13.12.2022).
4. Sherali Hoshimovich G'Ofurov, Dilshod Baxtiyor O'G'Li Baxtiyorov, Umid Abdugaforovich Saidov МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI YENGIL ATLETIKA MASHQLARI ORQALI MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH // Scientific progress. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarni-yengil-atletika-mashqlari-orqali-mashg-ulotlarini-tashkil-etish> (дата обращения: 13.12.2022).
5. Sherali Hoshimovich G. Ofurov Qisqa masofaga yuguruvchi sportchilarni mashg'ulotlarini rivojlantirishning usullari //Scientific progress. – 2021. – №. 8.
6. ЖИСМОНИЙ Л., НАЗАРИЙ Т., РИВОЖЛАНТИРИШ С. Academic research in educational sciences. 2021. № Special Issue 1 //URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/bolalar-tserebral-falazhida-zhismoniy-tayyorgarlikni-mash-ulot-zharayonida-va-ilmiy-nazariy-so-ada-rivozhlantirish> (дата обращения: 12.01. 2022).
7. BOLALAR V. A. O'smirlar SPOR МАКТАБЛАРИДА SPORCHILAR TAYYORLANISHINI TAKILISH BOSHLANGAN MASHG'ULOT GURUHI GofurovSh //X. Fan-Sportga. – 2020. – №. 5. – С. 38-40.
8. Гофуров Ш. NOGIRONLAR ARAVACHASIDAN FOYDALANADIGAN UMURTQA POG'ONASI SHIKASTLANGAN YOSHLARNING ADAPTIV JISMONIY TARBIYASI //МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ. – 2021. – Т. 4. – С. 24.

9. ЕОФУРОВ Ш. МАКТАБЛАРИДА БОШЛАНЧИ ТАЙЁРЛОВ ГУРУ^ ИДА ШУҒУЛЛАНУВЧИ ЕНГИЛ АТЛЕТИКАЧИЛАР МАШҒУЛОТЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. – 2020.
10. Sherali Hoshimovich G. O. MALAKALI SPINTERCHILARNING SPORT MASHG'ULOTLARINI RIVOJLANTIRISHNING USULLARI //Academic research in educational sciences. – 2021. – №. 4.
11. Gofurov S. X. et al. A STRATIFIED APPROACH IN IMPROVING THE PHYSICAL QUALITIES OF GIRLS WITH DISABILITIES //ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603. – 2022. – Т. 11. – №. 12. – С. 179-189.
12. Sherali Hoshimovich G. O. et al. Scientific progress. 2022. № 1 //URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarni-yengil-atletika-mashqlari-orqali-mashg-ulotlarini-tashkil-etish> (дата обращения: 04.02. 2022).
13. Sherali Hoshimovich G'Ofurov, Dilshod Baxtiyor O'G'Li Baxtiyorov, Umid Abdugaforovich Saidov МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI YENGIL АТЛЕТИКА MASHQLARI ORQALI MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH // Scientific progress. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarni-yengil-atletika-mashqlari-orqali-mashg-ulotlarini-tashkil-etish> (дата обращения: 16.12.2022).
14. Sherali Hoshimovich G'Ofurov, Dilshod Baxtiyor O'G'Li Baxtiyorov, Umid Abdugaforovich Saidov МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI YENGIL АТЛЕТИКА MASHQLARI ORQALI MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH // Scientific progress. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarni-yengil-atletika-mashqlari-orqali-mashg-ulotlarini-tashkil-etish> (дата обращения: 16.12.2022).
15. Sherali Hoshimovich G. O., Dilshod Baxtiyor O. G., Li Baxtiyorov U. A. S. Maktabgacha yoshdagi bolalarni yengil atletika mashqlari orqali mashg'ulotlarini tashkil etish //Scientific progress. – 2022. – №. 1.
16. Dilshod Baxtiyorovich Baxtiyorov AMPUNTANT FUTBOLCHILARNI JISMONIY TARBIYA VOSITALARI VA USLUBIYATI // Scientific progress. 2022. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ampuntant-futbolchilarni-jismoniy-tarbiya-vositalari-va-uslubiyati> (дата обращения: 16.12.2022).
17. Hoshimovich G. S., Duszhanov B. M., Abdumavlanovich T. U. IMPROVEMENT OF THE TRAINING PROCESS OF FLIGHT AND ATHLETS IN THE INITIAL TRAINING GROUP OF YOUTH //ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603. – 2022. – Т. 11. – №. 12. – С. 163-176.
18. ҒОФУРОВ Ш. Х. БОЛАЛАР ВА ЎСМИРЛАР СПОРТ МАКТАБЛАРИДА БОШЛАНЧИ ТАЙЁРЛОВ ГУРУҲИДА ШУҒУЛЛАНУВЧИ ЕНГИЛ АТЛЕТИКАЧИЛАР МАШҒУЛОТЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ //Фан-Спортга. – 2020. – №. 5. – С. 38-40.
19. Sherali Xoshimovich G'Ofurov, Baxodir Xoshimovich G'Ofurov NOGIRONLAR АRAVACHASIDAN FOYDALANADIGAN UMURТQA POG'ONASI

- SHIKASTLANGAN YOSHLARNING ADAPTIV JISMONIY TARBIYASI // Scientific progress. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nogironlar-aravachasidan-foydalanadigan-umurtqa-pog-onasi-shikastlangan-yoshlarning-adaptiv-jismoniy-tarbiyasi> (дата обращения: 09.01.2023).
20. Gofurov, S. X., Berdiyeva, C. A., Berdiyev, S. D., & Atabayev, A. N. (2022). A STRATIFIED APPROACH IN IMPROVING THE PHYSICAL QUALITIES OF GIRLS WITH DISABILITIES. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW* ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603, 11(12), 179-189.
21. Hoshimovich, G. S., Hoshimovich, G. B., & Ibragim o'g'li, K. S. (2022). Differentiated Approach to Improving the Physical Qualities of Students With Disabilities. *Eurasian Research Bulletin*, 15, 213-223.
22. Sherali Hoshimovich G'Ofurov QISQA MASOFAGA YUGURUVCHI SPORTCHILARNI MASHG'ULOTLARINI RIVOJLANTIRISHNING USULLARI // Scientific progress. 2021. №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/qisqa-masofaga-yuguruvchi-sportchilarni-mashg-ulotlarini-rivojlantirishning-usullari> (дата обращения: 09.01.2023).
23. Sherali Hoshimovich G'Ofurov, Dilshod Baxtiyor O'G'Li Baxtiyorov, Umid Abdugaforovich Saidov MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI YENGIL ATLETIKA MASHQLARI ORQALI MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH // Scientific progress. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarni-yengil-atletika-mashqlari-orqali-mashg-ulotlarini-tashkil-etish> (дата обращения: 15.11.2022)
24. Sherali Hoshimovich G'Ofurov MALAKALI SPRINTERCHILARNING SPORT MASHG'ULOTLARINI RIVOJLANTIRISHNING USULLARI // Academic research in educational sciences. 2021. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/malakali-sprinterchilarning-sport-mashg-ulotlarini-rivojlantirishning-usullari> (дата обращения: 04.05.2023).
25. Sherali Hoshimovich G'Ofurov QISQA MASOFAGA YUGURUVCHI SPORTCHILARNI MASHG'ULOTLARINI RIVOJLANTIRISHNING USULLARI // Scientific progress. 2021. №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/qisqa-masofaga-yuguruvchi-sportchilarni-mashg-ulotlarini-rivojlantirishning-usullari> (дата обращения: 04.05.2023).
26. Sherali Hoshimovich G'Ofurov, Dilshod Baxtiyor O'G'Li Baxtiyorov, Umid Abdugaforovich Saidov MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI YENGIL ATLETIKA MASHQLARI ORQALI MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH // Scientific progress. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarni-yengil-atletika-mashqlari-orqali-mashg-ulotlarini-tashkil-etish> (дата обращения: 04.05.2023).
27. Gofurov S. X. et al. A STRATIFIED APPROACH IN IMPROVING THE PHYSICAL QUALITIES OF GIRLS WITH DISABILITIES //ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603. – 2022. – Т. 11. – №. 12. – С. 179-189.

28. Hoshimovich G. S., Duszhanov B. M., Abdumavlanovich T. U. IMPROVEMENT OF THE TRAINING PROCESS OF FLIGHT AND ATHLETES IN THE INITIAL TRAINING GROUP OF YOUTH //ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603. – 2022. – Т. 11. – №. 12. – С. 163-176.
29. Hoshimovich G. S. et al. Differentiated Approach to Improving the Physical Qualities of Students With Disabilities //Eurasian Research Bulletin. – 2022. – Т. 15. – С. 213-223.
30. Шерали Хошимович Гофуров, Баходир Хошимович Гофуров ЎЗБЕКИСТОНДА 5X5 ФУТБОЛ СПОРТ ТУРИНИ ОММАЛАШТИРИШ ОРҚАЛИ КЎРИШ ҚОБИЛИЯТИДА НУҚСОНИ БОР ШАХСЛАР ҲАРАКАТ ФАОЛЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ // Scientific progress. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zbekistonda-5x5-futbol-sport-turini-ommalashtirish-or-ali-k-rish-obiliyatida-nu-soni-bor-shahslar-arakat-faolligini-rivozhlantirish> (дата обращения: 04.05.2023).
31. Gofurov S. SPECIALIZES IN ORGANIZING ATHLETIC EXERCISE GROUPS APPLICATION OF EXERCISES //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 4. – С. 659-662.
32. Khoshimovich G. S. Rowing With the Help of Special Equipment and Methods of Balance Development in Canoeing //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 26-30.
33. Gofurov S. H., Tashpolatova K. G., Ollaberganov S. E. University Students Methods of Preparation for Sport of Powerlifting //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 31-35.
34. Teacher, Gafurov Sherali Khoshimovich. "ROWING WITH THE HELP OF SPECIAL EQUIPMENT AND METHODS OF BALANCE DEVELOPMENT IN CANOEING." *International journal of advanced research in education, technology and management* 2.1 (2023).
35. Makhammadjonovich, Giyasov Temur, Gofurov Sherali Hoshimovich, and Palvanov Avazkhan Abdullaevich. "PHYSICAL FITNESS OF LONG JUMPER 14-15 YEAR OLD ATHLETES ENGAGED IN TRAINING GROUP INCREASING EFFICIENCY." *International journal of advanced research in education, technology and management* 1.1 (2022).
36. Шерзод Абдурахмонович Абдиев, Рухиддин Фахриддинович Одилов, Шерали Хошимович Гофуров, Н. Ш. Бобомуродов ИМКОНИЯТИ ЧЕКЛАНГАН ЕНГИЛ АТЛЕТИКАЧИ УЛОҚТИРУВЧИЛАРНИНГ МАШҒУЛОТ ЮКЛАМАЛАРИНИ РЕЖАЛАШТИРИШ // Scientific progress. 2022. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/imkoniyati-cheklangan-engil-atletikachi-ulo-tiruvchilarning-mash-ulot-yuklamalarini-rezhalashtirish> (дата обращения: 04.05.2023).
37. Sherali Xoshimovich G'Ofurov, Sherzod Abdurahmonovich Abdiyev, Bahodir Xoshimovich G'Ofurov, Azizbek Xoshimjon O'G'Li Uzoqov ИМКОНИЯТИ ЧЕКЛАНГАН БОЛАЛАР НАЙОТДА АДАПТИВИЙ ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯНИНГ О'РНИ // Scientific progress. 2022. №10. URL:

- <https://cyberleninka.ru/article/n/imkoniyati-cheklangan-bolalar-hayotida-adaptiviy-jismoniy-tarbiyaning-o-rni> (дата обращения: 04.05.2023).
38. Sherali Xoshimovich G'Ofurov, Ваходир Хoшимович G'Ofurov NOGIRONLAR ARAVACHASIDAN FOYDALANADIGAN UMURTQA POG'ONASI SHIKASTLANGAN YOSHLARNING ADAPTIV JISMONIY TARBIYASI // Scientific progress. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nogironlar-aravachasidan-foydalanadigan-umurtqa-pog-onasi-shikastlangan-yoshlarning-adaptiv-jismoniy-tarbiyasi> (дата обращения: 04.05.2023).

APPLICATION OF HEALTHY GYMNASTIC EXERCISES TO ELDERLY PEOPLE

Gofurov Sherali Khoshimovich

Teacher

Khaidarov Nadir Mukhamadaliyevich

Master's student

Uzbek state university of physical education and sport

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7903972>

Abstract. The article constantly illustrates the limitation of gymnastics, the limitation of their efforts, the deterioration of physical and mental health, and the improvement of the quality of movements.

Key words: old age, health exercises, experience, active lifestyle, breathing exercises.

ПРИМЕНЕНИЕ ЗДОРОВЫХ ГИМНАСТИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ У ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ

Аннотация. В статье постоянно иллюстрируется ограниченность занятий гимнастикой, ограниченность их усилий, ухудшение физического и психического здоровья, улучшение качества движений.

Ключевые слова: пожилой возраст, оздоровительные упражнения, опыт, активный образ жизни, дыхательная гимнастика.

Introduction. Last ten in annuals not only Maybe in Uzbekistan whole in the world aged of the population the number increased is going Big ages and old age people 62 percent organize that 's enough our of our country to labor capable from the age increased each the fourth population Old people own problems solution to do for special the approach Demand who does individual, demographic, social and medical and biological to the category became [3].

The elderly health getting worse going of a person physical and spiritual health strengthening new , effective tools and physical education methods to search Demand does _

Old of people main the problem is mobility limited, physical and spiritual of health deterioration. This the problem learning the elderly at home inhabitant (su including own _ in their homes residents too) of people in most cases locomotion system diseases presence , some in patients self treatment ability lack of with is based on Healthier gymnastics a person to the body useful effect shows . The elderly for healthy gymnastics many of diseases prevention get and in treatment help also provides rehabilitation __ process accelerates. Energy effect whole in the body done is increased. Healthier gymnastics using each one to a person special has been self recovery mechanisms to work is dropped and engage in in the process common physical and spiritual of the situation to normalization reach can _

The elderly for healthy exercises complex , even exercises upright standing without do it those who do not for too available _ for example , sitting or lying down patients for is also This gymnastics to the elderly health status and preparation from the level strictly look , physical activity continue to continue possibility gives [2].

Research purpose _ Big age and old age people with of training efficient methodology work exit _

Research methods : " Movement this life " experience the elderly and disabled people for 2022 _ from March until November has been at the time the elderly at home was conducted .

Participants Number : 25 people . Group of members age : from 45 years old big _

Experience for residents two to the group divided into : " Active " and " Passive " section . to the " Active " group physical activity high has been to himself service to show able people to the " Passive " group and to himself service to do able individual approach to lessons _ Demand those who do entered . Old people at home of the inhabitants average age 69 years was _

First stage - "Participation achieve" . This of stage purpose the elderly in the middle physical education, active life style with engage in motivation formation and development the elderly _ psychological is support . The elderly at home residents of the body functional status according to studies conducted : anthropometric measurements on " Medass " and "Omega S" devices studies .

The first " Participation at the "achievement" stage 12 lessons in the first " Active " group (3 lessons per week), 12 lessons in the " Passive " group offer done _

The second "Spring " phase is in May At the end of being passed . This stage main attention aerobic to exercises focused , therefore for program regularly walking , breathing get exercises , warming up and to cool down own into received _

The last one is the "Autumn" final stage from October until November continue did _ This in the step " Open in the air games " , physiotherapy exercises , coordination exercises such as to training connected .

Groups for healthy gymnastics from exercises organize found methodology used : self massage do , articulate gymnastics , biological active points hold , breath get exercises , physiotherapy and walking exercises such as

Functional of indicators change dynamics determination for the elderly with the following studies held : anthropometric measurements , hardware technologies , psychological tests and questions . Research results in the minutes note done _

All measurements mathematician processing given _

Equipment methods : of the patient eating situation assessment , obesity and metabolic of the syndrome deep diagnosis to spend , to eat protein structural part of sufficiency evaluation of the patient movement activities assessment , physical development evaluation enable ABC Medass that gives bioimpedance analyzer according to studies , in the body violations detection , chronic catabolic of diseases wide scope detection [21].

Physical the situation objective evaluation Specialized hardware and software for Omega-S complex according to studies was conducted . of the "Omega-S" complex constant respectively accumulated standing electron data base physical in the case deviations fast note reach enable will give and that's it with injury risk reduces _

Physiological development indicators anthropometric of measurements the following methods used : height (cm), weight (kg), chest volume - calm in case breath get and breath release _ Difference is the breath get type and muscles How developed depends wrist dynamometer using hand muscles power was measured .

Biomedical dimensions (functional tests). Pedagogical observation training during of subjects functional the state of the body objective parameters control of doing main methods as used _ Physical exercises during the following measured: heart hit _ arterial pressure .

Results and him discussion do :

Experience before anthropometric information : the elderly at home living of the elderly average 156 centimeters tall organize did _ average weight - 58 kilograms ; arterial pressure systole

- 133 millimeters mercury ; blood pressure diastole - 68 mm. rt. from _ calm in the case heart beats
- 68 times per minute; left hand of strength dynamometry - 11 kilograms; right hand of strength dynamometry - 14 kg EG apparatus technologies with take went studies results and analyzes "MEDASS" apparatus according to the body content evaluation experience in the group the following the results showed :

Fatigue-5%;

Fitness standard -10 %; Norm - 15%;

Too much weight - 40 %; Obesity - 20%.

"Medass" device the results analysis by doing that's it to say possibly of fat mass share experience in the group experience from the transfer before enough not , too except a lot in quantity fat compound 40 % and 20% diagnosis of obesity enable gives Body normal indicators of fat percentage range two to the degree divided into: "normal" 15% and "fitness standard " 10%, that is high and bottom to intervals right will come

" Fat leaving " diagnosis fat mass _ percent values with both, the body mass of the index values also put on can _ Too much fat mass is 20 kg organize did _

So of markers _on the scales fat and _locomotion mass didn't happen status hypersthenic type means that _while heart-blood veins and motor mounts to the situation looking diet to therapy addition as aerobic physical activity recommendation reach enable gives _ Big old and old age of people health about information analysis to do to the results according to them physical activity that it is missing and physical inaction that it is being observed to say can _

Summary

1. Statistics , gerontology , age and sports physiology , health save eastern systems according to scientific books studied .

2. Health of gymnastics methodology work developed , scientific in terms of approved and results with based on research take went _ Traditional respectively applied hygienic gymnastics from exercises different as , health gymnastics exercises deep philosophy with separate stands and that's it because of not only physical maybe _ _ engaged in of people to the worldview too effect does _ This technique mature and old age people with training transfer for recommendation reach can _

3. Received hardware observations results as well anthropometric , measurements , functional indicators control to do based on work developed healthy gymnastics methodology according to training efficient said to the conclusion to arrive can.

REFERENCES

1. Шерали Хошимович Гофуров, Баходир Хошимович Гофуров ЎЗБЕКИСТОНДА 5X5 ФУТБОЛ СПОРТ ТУРИНИ ОММАЛАШТИРИШ ОРҚАЛИ КЎРИШ ҚОБИЛИЯТИДА НУҚСОНИ БОР ШАХСЛАР ҲАРАКАТ ФАОЛЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ // Scientific progress. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zbekistonda-5x5-futbol-sport-turini-ommalashtirish-or-ali-k-rish-obiliyatida-nu-soni-bor-shahslar-arakat-faolligini-rivozhlantirish> (дата обращения: 15.11.2022)
2. Sherali Xoshimovich G'Ofurov, Bahodir Xoshimovich G'Ofurov NOGIRONLAR ARAVACHASIDAN FOYDALANADIGAN UMURTQA POG'ONASI

- SHIKASTLANGAN YOSHLARNING ADAPTIV JISMONIY TARBIYASI // Scientific progress. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nogironlar-aravachasidan-foydalanadigan-umurtqa-pog-onasi-shikastlangan-yoshlarning-adaptiv-jismoniy-tarbiyasi> (дата обращения: 15.11.2022).
3. Sherali Hoshimovich G'Ofurov MALAKALI SPRIINTERCHILARNING SPORT MASHG'ULOTLARINI RIVOJLANTIRISHNING USULLARI // Academic research in educational sciences. 2021. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/malakali-sprinterchilarning-sport-mashg-ulotlarini-rivojlantirishning-usullari> (дата обращения: 13.12.2022).
  4. Sherali Hoshimovich G'Ofurov, Dilshod Baxtiyor O'G'Li Baxtiyorov, Umid Abdugaforovich Saidov МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI YENGIL ATLETIKA MASHQLARI ORQALI MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH // Scientific progress. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarni-yengil-atletika-mashqlari-orqali-mashg-ulotlarini-tashkil-etish> (дата обращения: 13.12.2022).
  5. Sherali Hoshimovich G. Ofurov Qisqa masofaga yuguruvchi sportchilarni mashg'ulotlarini rivojlantirishning usullari //Scientific progress. – 2021. – №. 8.
  6. ЖИСМОНИЙ Л., НАЗАРИЙ Т., РИВОЖЛАНТИРИШ С. Academic research in educational sciences. 2021. № Special Issue 1 //URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/bolalar-tserebral-falazhida-zhismoniy-tayyorgarlikni-mash-ulot-zharayonida-valimiy-nazariy-so-ada-rivozhlantirish> (дата обращения: 12.01. 2022).
  7. BOLALAR V. A. O'smirlar SPOR МАКТАБЛАРИДА SPORCHILAR TAYYORLANISHINI TAKILISH BOSHLANGAN MASHG'ULOT GURUHI GofurovSh //X. Fan-Sportga. – 2020. – №. 5. – С. 38-40.
  8. Еофуров Ш. NOGIRONLAR ARAVACHASIDAN FOYDALANADIGAN UMURTQA POG'ONASI SHIKASTLANGAN YOSHLARNING ADAPTIV JISMONIY TARBIYASI //МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ. – 2021. – Т. 4. – С. 24.
  9. ЕОФУРОВ Ш. МАКТАБЛАРИДА БОШЛАНЕИЧ ТАЙЁРЛОВ ГУРУ^ ИДА ШУЕУЛЛАНУВЧИ ЕНГИЛ АТЛЕТИКАЧИЛАР МАСШЕУЛОТЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. – 2020.
  10. Sherali Hoshimovich G. O. MALAKALI SPRIINTERCHILARNING SPORT MASHG'ULOTLARINI RIVOJLANTIRISHNING USULLARI //Academic research in educational sciences. – 2021. – №. 4.
  11. Gofurov S. X. et al. A STRATIFIED APPROACH IN IMPROVING THE PHYSICAL QUALITIES OF GIRLS WITH DISABILITIES //ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603. – 2022. – Т. 11. – №. 12. – С. 179-189.
  12. Sherali Hoshimovich G. O. et al. Scientific progress. 2022. № 1 //URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarni-yengil-atletika-mashqlari-orqali-mashg-ulotlarini-tashkil-etish> (дата обращения: 04.02. 2022).
  13. Sherali Hoshimovich G'Ofurov, Dilshod Baxtiyor O'G'Li Baxtiyorov, Umid Abdugaforovich Saidov МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI YENGIL

- ATLETIKA MASHQLARI ORQALI MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH // Scientific progress. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarni-yengil-atletika-mashqlari-orqali-mashg-ulotlarini-tashkil-etish> (дата обращения: 16.12.2022).
14. Sherali Hoshimovich G'Ofurov, Dilshod Baxtiyor O'G'Li Baxtiyorov, Umid Abdugaforovich Saidov MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI YENGIL ATLETIKA MASHQLARI ORQALI MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH // Scientific progress. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarni-yengil-atletika-mashqlari-orqali-mashg-ulotlarini-tashkil-etish> (дата обращения: 16.12.2022).
15. Sherali Hoshimovich G. O., Dilshod Baxtiyor O. G., Li Baxtiyorov U. A. S. Maktabgacha yoshdagi bolalarni yengil atletika mashqlari orqali mashg'ulotlarini tashkil etish //Scientific progress. – 2022. – №. 1.
16. Dilshod Baxtiyorovich Baxtiyorov AMPUNTANT FUTBOLCHILARNI JISMONIY TARBIYA VOSITALARI VA USLUBIYATI // Scientific progress. 2022. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ampuntant-futbolchilarni-jismoniy-tarbiya-vositalari-va-uslubiyati> (дата обращения: 16.12.2022).
17. Hoshimovich G. S., Duzhanov B. M., Abdumavlanovich T. U. IMPROVEMENT OF THE TRAINING PROCESS OF FLIGHT AND ATHLETS IN THE INITIAL TRAINING GROUP OF YOUTH //ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603. – 2022. – Т. 11. – №. 12. – С. 163-176.
18. ҒОҒУРОВ Ш. Х. БОЛАЛАР ВА ЎСМИРЛАР СПОРТ МАКТАБЛАРИДА БОШЛАНҒИЧ ТАЙЁРЛОВ ГУРУҲИДА ШУҒУЛЛАНУВЧИ ЕНГИЛ АТЛЕТИКАЧИЛАР МАШҒУЛОТЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ //Фан-Спортга. – 2020. – №. 5. – С. 38-40.
19. Sherali Xoshimovich G'Ofurov, Bahodir Xoshimovich G'Ofurov NOGIRONLAR ARAVACHASIDAN FOYDALANADIGAN UMURTQA POG'ONASI SHIKASTLANGAN YOSHLARNING ADAPTIV JISMONIY TARBIYASI // Scientific progress. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nogironlar-aravachasidan-foydalanadigan-umurtqa-pog-onasi-shikastlangan-yoshlarning-adaptiv-jismoniy-tarbiyasi> (дата обращения: 09.01.2023).
20. Gofurov, S. X., Berdiyeva, C. A., Berdiyev, S. D., & Atabayev, A. N. (2022). A STRATIFIED APPROACH IN IMPROVING THE PHYSICAL QUALITIES OF GIRLS WITH DISABILITIES. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW* ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603, 11(12), 179-189.
21. Hoshimovich, G. S., Hoshimovich, G. B., & Ibragim o'g'li, K. S. (2022). Differentiated Approach to Improving the Physical Qualities of Students With Disabilities. *Eurasian Research Bulletin*, 15, 213-223.
22. Sherali Hoshimovich G'Ofurov QISQA MASOFAGA YUGURUVCHI SPORTCHILARNI MASHG'ULOTLARINI RIVOJLANTIRISHNING USULLARI // Scientific progress. 2021. №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/qisqa-masofaga-yuguruvchi-sportchilarni-mashg-ulotlarini-rivojlantirishning-usullari> (дата обращения: 09.01.2023).

23. Sherali Hoshimovich G'Ofurov, Dilshod Baxtiyor O'G'Li Baxtiyorov, Umid Abdugaforovich Saidov MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI YENGIL ATLETIKA MASHQLARI ORQALI MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH // Scientific progress. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarni-yengil-atletika-mashqlari-orqali-mashg-ulotlarini-tashkil-etish> (дата обращения: 15.11.2022)
24. Sherali Hoshimovich G'Ofurov MALAKALI SPRINTERCHILARNING SPORT MASHG'ULOTLARINI RIVOJLANTIRISHNING USULLARI // Academic research in educational sciences. 2021. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/malakali-sprinterchilarning-sport-mashg-ulotlarini-rivojlantirishning-usullari> (дата обращения: 04.05.2023).
25. Sherali Hoshimovich G'Ofurov QISQA MASOFAGA YUGURUVCHI SPORTCHILARNI MASHG'ULOTLARINI RIVOJLANTIRISHNING USULLARI // Scientific progress. 2021. №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/qisqa-masofaga-yuguruvchi-sportchilarni-mashg-ulotlarini-rivojlantirishning-usullari> (дата обращения: 04.05.2023).
26. Sherali Hoshimovich G'Ofurov, Dilshod Baxtiyor O'G'Li Baxtiyorov, Umid Abdugaforovich Saidov MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI YENGIL ATLETIKA MASHQLARI ORQALI MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH // Scientific progress. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarni-yengil-atletika-mashqlari-orqali-mashg-ulotlarini-tashkil-etish> (дата обращения: 04.05.2023).
27. Gofurov S. X. et al. A STRATIFIED APPROACH IN IMPROVING THE PHYSICAL QUALITIES OF GIRLS WITH DISABILITIES //ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603. – 2022. – Т. 11. – №. 12. – С. 179-189.
28. Hoshimovich G. S., Duszhanov B. M., Abdumavlanovich T. U. IMPROVEMENT OF THE TRAINING PROCESS OF FLIGHT AND ATHLETS IN THE INITIAL TRAINING GROUP OF YOUTH //ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603. – 2022. – Т. 11. – №. 12. – С. 163-176.
29. Hoshimovich G. S. et al. Differentiated Approach to Improving the Physical Qualities of Students With Disabilities //Eurasian Research Bulletin. – 2022. – Т. 15. – С. 213-223.
30. Шерали Хошимович Гофуров, Баходир Хошимович Гофуров ЎЗБЕКИСТОНДА 5Х5 ФУТБОЛ СПОРТ ТУРИНИ ОММАЛАШТИРИШ ОРҚАЛИ КЎРИШ ҚОБИЛИЯТИДА НУҚСОНИ БОР ШАХСЛАР ҲАРАКАТ ФАОЛЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ // Scientific progress. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zbekistonda-5x5-futbol-sport-turini-ommalashtirish-or-ali-k-rish-obiliyatida-nu-soni-bor-shahslar-arakat-faolligini-rivozhlantirish> (дата обращения: 04.05.2023).
31. Gofurov S. SPECIALIZES IN ORGANIZING ATHLETIC EXERCISE GROUPS APPLICATION OF EXERCISES //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 4. – С. 659-662.

32. Khoshimovich G. S. Rowing With the Help of Special Equipment and Methods of Balance Development in Canoeing //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 26-30.
33. Gofurov S. H., Tashpolatova K. G., Ollaberganov S. E. University Students Methods of Preparation for Sport of Powerlifting //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 31-35.
34. Teacher, Gafurov Sherali Khoshimovich. "ROWING WITH THE HELP OF SPECIAL EQUIPMENT AND METHODS OF BALANCE DEVELOPMENT IN CANOEING." *International journal of advanced research in education, technology and management* 2.1 (2023).
35. Makhhammadjonovich, Giyasov Temur, Gofurov Sherali Hoshimovich, and Palvanov Avazkhan Abdullaevich. "PHYSICAL FITNESS OF LONG JUMPER 14-15 YEAR OLD ATHLETES ENGAGED IN TRAINING GROUP INCREASING EFFICIENCY." *International journal of advanced research in education, technology and management* 1.1 (2022).
36. Шерзод Абдурахмонович Абдиев, Рухиддин Фахриддинович Одилов, Шерали Хошимович Гофуров, Н. Ш. Бобомуродов ИМКОНИЯТИ ЧЕКЛАНГАН ЕНГИЛ АТЛЕТИКАЧИ УЛОҚТИРУВЧИЛАРНИНГ МАШҒУЛОТ ЮКЛАМАЛАРИНИ РЕЖАЛАШТИРИШ // Scientific progress. 2022. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/imkoniyati-cheklangan-engil-atletikachi-ulo-tiruvchilarning-mash-ulot-yuklamalarini-rezhalashtirish> (дата обращения: 04.05.2023).
37. Sherali Xoshimovich G'Ofurov, Sherzod Abdurahmonovich Abdiyev, Bahodir Xoshimovich G'Ofurov, Azizbek Xoshimjon O'G'Li Uzoqov ИМКОНИЯТИ ЧЕКЛАНГАН БОЛАЛАР ХАЙОТИДА АДАПТИВИЙ ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯНИНГ О'РНИ // Scientific progress. 2022. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/imkoniyati-cheklangan-bolalar-hayotida-adaptiviy-jismoniy-tarbiyaning-o-rni> (дата обращения: 04.05.2023).
38. Sherali Xoshimovich G'Ofurov, Bahodir Xoshimovich G'Ofurov NOGIRONLAR ARAVACHASIDAN FOYDALANADIGAN UMURTQA POG'ONASI SHIKASTLANGAN YOSHLARNING АДАПТИВ ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯСИ // Scientific progress. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nogironlar-aravachasidan-foydalanadigan-umurtqa-pog-onasi-shikastlangan-yoshlarning-adaptiv-jismoniy-tarbiyasi> (дата обращения: 04.05.2023).

O'XSHATISH VOSITALARINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI (O'LMAS UMARBEKOVNING "ODAM BO'LISH QIYIN" ASARI MISOLIDA)

Karimova Xonzoda

Termiz davlat universiteti talabasi

Ergasheva Dilrabo

Ilmiy rahbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7904037>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'xshatish vositalarining lingvistik xususiyatlari badiiy matnda o'rganilgan, misollar keltirilgan va izohlangan.

Kalit so'z: o'xshatish, o'xshatish komponentlari, turg'un o'xshatish, individuall o'xshatish, o'xshatish to'g'risida olimlar fikri, o'xshatishni hosil qiluvchi birikmalar.

LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF SIMILE TOOLS (IN THE EXAMPLE OF OLMAS UMARBEKOV'S WORK "IT IS DIFFICULT TO BE HUMAN")

Abstract. In this article, the linguistic features of similes in the literary text are studied, examples are presented and explained.

Key words: simile, simile components, stable simile, individual simile, scientists' opinion about simile, simile-forming compounds.

ЯЗЫКОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СХОДНЫХ СРЕДСТВ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ОЛМАСА УМАРБЕКОВА «ТРУДНО БЫТЬ ЧЕЛОВЕКОМ»)

Аннотация. В данной статье изучаются языковые особенности сравнений в художественных текстах, приводятся примеры и поясняются.

Ключевые слова: сравнение, компоненты сравнения, устойчивое сравнение, индивидуальное сравнение, мнение ученых о подобии, подобиеобразующие соединения.

O'xshatish asosan nutqiy hodisa hisoblanadi. Chunki bir o'rinda ma'lum predmet bir predmetga o'xshatilsa, xuddi shu predmet boshqa o'rinda ikkinchi narsaga o'xshatilishi mumkin. Prof. R.Qo'ng'urov o'xshatish haqida o'zining "O'zbek tilining tasviriy vositalari" kitobida shunday degan: "Ammo yuzni oyga, qizni gulga qiyos qiluvchi doimiy o'xshatishlar borki, ular ham emotsionallik, ham baholash qimmatini yo'qotgandir. Bu tipdagi o'xshatishlarni lingvistik hodisa sifatida qarash kerak".

O'xshatish tasvir obyektini boshqa narsa-hodisaga o'xshatish orqali yorqin va bo'rttirib tasvirlashga asoslangan badiiy tasvir vositasi bo'lib, bunda o'xshatilayotgan narsa-hodisalar uchun umumiy belgi-xususiyatlarga tayaniladi.

Tilshunoslikda o'xshatish munosabati sodda va qo'shma gap doirasida tadqiq etib kelinadi. O'xshatish sodda gaplarni falsafiy va nazariy nuqtai nazardan tadqiq etib chiqqan Nizomiddin Mahmudov: "... o'xshatish sodda gaplarda hamisha murakkab semantik struktura, kamida ikkita semantik propozitsiya ifodalangan bo'ladi", - deb qayd etadi. O'xshatishning sintaktik qurilishi haqida gap ketganda, eng avvalo uning to'rt komponentli qurilma ekanligini unutmaslik kerak.

O'xshatishlarning ikki turi,

Ya'ni: 1) individual-muallif o'xshatishlari yoki erkin o'xshatishlar;

2) umumxalq Yoki turg'un (doimiy) o'xshatishlar farqlanadi.

Erkin o'xshatishlar muallifning o'ziga xos original o'xshatishlari bo'lib, u yozuvchining mahoratini belgilaydi. Bu fikr misoli sifatida O'lmas Umarbekovning "Odam bo'lish qiyin"

asaridan parcha ko'ramiz: "Olma shoxlaridagi sarg'aya boshlagan yaproqlar oltin tangalardek yaraqlardi" (4-bet). Ya'ni bu parchada O'lmas Umarbekov sarg'aya boshlagan yaproqlarni oltin tangaga o'xshatgan. Bu ijodkorning uslubidan kelib chiqib, individuallashtirilgan holda predmetni o'xshatishidir.

Turg'un o'xshatishlar individual o'xshatishlardan farqlanadi. Sifatida turg'unlashgan, umumxalq tili leksikonidan joy olib ulgurgan bo'ladi. Bunday o'xshatishlar xuddi tildagi tayyor birliklar kabi nutqqa olib kiriladi.

Turg'un o'xshatishlar tilda avvaldan mavjud bo'ladi va nutqqa tayyor holda olib kiriladi. Dastavval erkin ya'ni individual tarzda vujudga kelgan o'xshatishlar yillar davomida keng iste'molda bo'lganligi bois turg'unlashib qoladi.

Shu sabab o'xshatishlar tilshunosligimizda Komprativ iboralar deb ham yuritiladi. Masalan, "Uning bu xislati ham hammaga o'tning qashqasiday ma'lum", "baqadek qotib qolishdi" gaplaridagi o'xshatishlar turg'un o'xshatishlardir. Turg'un o'xshatishlar ham nutqning ifodaliligi ta'minlashda alohida o'rin tutadi.

O'xshatishni yuzaga keltiruvchi grammatik vositalar turlicha:

1. Affikslar: -day(-dek), -simon, -ona, -omuz, -namo, -larcha, -chasiga, -dan;
2. So'zlar vositasida, sifat (o'xshash, teng), ko'makchi (kabi, singari, qadar), bog'lovchi (go'yo, go'yoki), olmosh (o'zi), ravish (aynan);
3. Izohlovchi izohlanmish munosabatida.

-dek affiksi bilan o'xshatishga misol: Uning ko'z oldidan hozir osmonda charaqlab turgan yulduzlardek oltin medal ketmadi (40-b); Shu kungacha erishgan yutuqlari tushdek, o'zi esa dahshatli bir spektaklda rol o'ynagandek ko'rinadi (95-b).

Kabi so'zi yordamida o'xshatish. Grammatikaga oid adabiyotlarda kabi singari yordamchi so'zlarning o'xshatish qiyoslash ma'nolarini anglatishi qayd qilingan. O'xshatish munosabatlarida kabi yordamchi so'zi o'xshatishning asosiy komponentlaridan biri – o'xshovchi obraz dan keyin qo'llanadi. Masalan: Ikki-uch yil ichida bu yer katta shaharga aylanadi, yoshlik kabi go'zal bo'ladi(101-b).

Xuddi so'zi bilan o'xshatish. Xuddi yordamchi so'zi o'xshatish ma'nosini ifodalagan asosiy va yordamchi vosita bo'lib kela oladi. Ular ko'pincha yordamchi vazifasini bajarib, o'xshatishni bo'rtirishga, konkretlashtirishga xizmat qiladi, ayrim holatlarda o'zlari ham o'xshatish munosabatini ifodalay oladi. Misol uchun: Gulchehrani ko'rdi-yu, xuddi yosh boladek sakrab o'rnidan turdi (100-bet).

REFERENCES

1. Абдурахмонов Ф., Мамажонов Н. Ўзбек тили ва адабиёти. –Тошкент, Ўзбекистон. 1985.
2. Абдуллаев А. Ўзбек тилида экспрессивликнинг ифодаланиши. – Тошкент, Фан, 1983, 88 б.
3. Асқарова М. Ҳозирги ўзбек тилида эргашиш формалари ва эргаш гаплар. -Т.; 1966
4. O'lmas Umarbekov. Odam bo'lish qiyin. Sharq, Toshkent, 2007.
5. Umurqulov B. An essential feature of artistik discourse //scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 10. – С. 242-246.

6. Умуркулов, Б. “Бадий адабиётда суз.” (1993).
7. Эргашева Д. А. Odil Yoqubov asarlarida inson ruhiy holati ifodalanishining lisoniy manzarasi //международный журнал искусство слова. – 2020. – т. 3. – №. 1.

TERRORIZM VA DINIY EKSTREMIZMGA QARSHI KURASHNING SAMARALI TIZIMINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Ismatillayev Sulton Ilhom o'g'li

O'zbekiston respublikasi IIV Akademiyasi 3 - o'quv kursi 302 - guruh kursanti

Boymuradov Ismoil Ismatulla o'g'li

O'zbekiston respublikasi IIV Akademiyasi 3 - o'quv kursi 303 -guruh kursanti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7904165>

Annotatsiya. Mazkur maqolada bugungi globallashuv sharoitida hamda xalqaro va mintaqaviy mojarolar transformatsiyasi davom etayotgan bir paytda, terrorizm va diniy ekstremizmga qarshi samarali kurashish masalalari keng ilmiy yoritilgan.

Kalit so'zlar: diniy ekstremizm, terrorizm, globallashuv, vijdon erkinligi.

ВОПРОСЫ РАЗРАБОТКИ ЭФФЕКТИВНОЙ СИСТЕМЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТЕРРОРИЗМУ И РЕЛИГИОЗНОМУ ЭКСТРЕМИЗМУ

Аннотация. В данной статье в условиях современной глобализации и в условиях, когда продолжается трансформация международных и региональных конфликтов, научно освещаются вопросы эффективной борьбы с терроризмом и религиозным экстремизмом.

Ключевые слова: религиозный экстремизм, терроризм, глобализация, свобода совести.

ISSUES OF DEVELOPING AN EFFECTIVE SYSTEM OF COMBATING TERRORISM AND RELIGIOUS EXTREMISM

Abstract. In this article, in today's globalization and at a time when the transformation of international and regional conflicts continues, the issues of effective fight against terrorism and religious extremism are scientifically covered.

Key words: religious extremism, terrorism, globalization, freedom of conscience.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev BMT bosh ansambleyasining 72-sessiyasidagi nutqida "Biz butun jahon hamjamiyatiga islom dinining asl insonparvarlik mohiyatini yetkazishni eng muhim vazifa deb hisoblaymiz. Biz muqaddas dinimizni azaliy qadriyatlarimiz mujassamligining ifodasi sifatida behad qadrlaymiz" deb ta'kidlagan. Vatanimiz uzoq tarixiga nazar tashlasak, zaminimizda madaniyat rivojining uch ming yildan ortiq buyuk tarixni ko'ramiz. Markaziy Osiyoda, xususan, O'zbekistonning hozirgi hududida qadim davrlardan turli madaniyat, til, urf-odat, turmush tarziga ega bo'lgan, xilma-xil dinlarga e'tiqod qilgan xalqlar hamjihatlikda, hamdo'stlikda yashaganlar. Bu esa xalqimizga xos bo'lgan diniy bag'rikenglikning ma'naviy asosini tashkil etadi.

Bugun ham yurtimizda diniy bag'rikenglik va osoyishtalikni ta'minlash Konstitutsiyamizda qat'iy belgilab qo'yilgan bo'lib, olib borilayotgan keng ko'lamlislohotlar doirasida diniy e'tiqod erkinligi sohasida tub o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasining diniy sohada davlat siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishlari fuqarolarning vijdon va diniy e'tiqod erkinligi kafolatlash, konfessiyalararo va millatlararo totuvlikni mustahkamlash, jamiyatda bag'rikenglik madaniyatini rivojlantirish hisoblanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Bugungi kunda dinga bo'lgan qiziqishning kuchayib borishi globallashtirish jarayonlarining o'ziga xos in'ikosi deyish mumkin. Zero, globallashtirish dunyoni bir butun va yaxlit qila borishi bilan bir qatorda, uning hosilasi sifatida alohida olingan millat va jamiyatlar darajasida o'z-o'zini anglashga bo'lgan intilishning chuqurlashuviga ham zamin yaratmoqda.

Afsuski, kommunikatsiya va informatsion texnologiyalarning tez sur'atlardagi taraqqiyoti g'oyaviy ta'sir o'tkazish imkoniyatlarining kengayishiga turtki bo'lib, geosiyosiy maqsadlarga bo'ysindirilgan, inson qalbi va ongi uchun kurashlarning yangidan-yangi usul va vositalarining ko'payib borayotgani, ayniqsa, bu borada din omilidan foydalanishga urinishlarda yaqqol namoyon bo'lmoqda. Aksariyat holatlarda ushbu kurash qurolli tus olib, ko'plab xalqlarning boshiga fojiali kunlarni solmoqda.

So'nggi yillarda mutaassib oqimlar yoshlar ichidagi faoliyatini xorijiy mamlakatlardagi mehnat migrantlarini ta'sir doirasiga olish, "Internet" orqali targ'ibot o'tkazish, oila a'zolari, yaqinlari va qo'shnilarini o'z guruhiga tortish, yashirin "hujralar" tashkil etish, diniy-ekstremistik mazmundagi materiallarni bosma, elektron ko'rinishda tarqatish kabi usullarda amalga oshirmoqda.

Mutaxassislarining fikricha hozirda 100 mingdan ortiq ekstremizmning turli ko'rinishlarini o'zida tashuvchi g'oyalar targ'iboti bilan shug'ullanuvchi saytlar faoliyat olib bormoqda. Internet orqali suhbat olib borish jarayonida yoshlarga kufr diyori, hijrat, jehod, shahidlik, xalifalikni tiklash kabi g'oyalar singdirilib, ular turli to'qnashuv va nizo o'choqlariga jalb qilinmoqda. Muayyan siyosiy kuchlarning nog'orasiga o'ynayotgan diniy-ekstremistik va terrorchi oqimlar tomonidan u yerlarda amaliyotni o'tab kelgan aqidaparast, diydasi qotgan, mustaqil fikrlashdan mahrum, rahnamolarining har qanday buyruqlarini qonun deb biluvchi zombi jangarilardan tinch mintaqalarda ham turli nizolar va beqarorliklarni keltirib chiqarishda foydalanish maqsadi bugun ko'pchilikka ayon haqiqatdir.

Darhaqiqat hozirgi kunga kelib diniy-ekstremistik tashkilotlar keng tarmoqli tizimga aylanib ulgurdi. Bu chuqur o'ylangan strategiyaning bir qismidir. Avvalo, barcha ekstremistik tashkilotlar bir tadqiqot markazlari, ta'bir joiz bo'lsa, "g'oyaviy laboratoriya"lar mahsuli ekanini alohida qayd etishimiz lozim.

Diniy-ekstremistik oqimlarning jamiyatimiz barqarorligiga tahdidi respublikamizdagi ijtimoiy siyosiy vaziyatni beqarorlashtirish, dinlararo va millatlararo munosabatlarni keskinlashtirish, fuqarlarni, ayniqsa, yoshlarni qurolli to'qnashuvlar ro'y berayotgan hududlarda faoliyat yuritayotgan terroristik guruhlariga jalb qilish kabi harakatlarda, shuningdek, mamlakatimizda terrorchilik harakatlari sodir etish uchun suqilib kirishga urinishlarda namoyon bo'lmoqda.

Yuqorida qayd etilgan holatlar hushyorlikni qo'ldan boy bermaslik, hamisha ogoh bo'lib yashash zaruratini yana bir marta ko'rsatmoqda. Bu esa o'z navbatida, diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda xalqaro maydonda ko'p va ikki yoqlama hamkorlikni kuchaytirish, BMT, Shanhay hamkorlik tashkiloti kabi xalqaro va mintaqaviy tashkilotlarning faoliyatini samaradorligini oshirish masalasini qat'iy qilib kun tartibiga qo'yimoqda.

Ma'lumki, O'zbekiston qator mintaqaviy tashkilotlar doirasida qabul qilingan ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashga qaratilgan shartnomalarni bajarishda faol qatnashib kelmoqda. Terrorizmga qarshi kurash, uni bartaraf etish masalalariga oid siyosiy-huquqiy hujjatlar BMT, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi, Shanxay hamkorlik tashkiloti doiralarida imzolangan.

Hozirda O‘zbekiston BMTning terrorizmning oldini olish va unga qarshi kurashga qaratilgan asosiy 13 ta hujjatini ratifikatsiya qilgan. BMT Xavfsizlik kengashi Aksilterroristik qo‘mitasi tomonidan O‘zbekistonning terrorizmga qarshi kurashdagi xalqaro hamkorligi yuksak baholanadi.

Shanxay hamkorlik tashkiloti faoliyatida “uch yovuz kuch”, ya’ni “terrorchilik”, “ayirmachilik” (separatizm) va “ekstremizm”ga qarshi kurashda xamkorlikni rivojlantirish alohida o‘rin tutadi. 2004 yildan beri Toshkentda ShHTning Mintaqaviy aksilterror tuzilmasi faoliyat yuritmoqda.

2010 yil sentyabr oyida BMT Bosh Assambleyasining Mingyillik rivojlanish maqsadlari bo‘yicha oliy darajadagi yalpi majlisida yurtboshimiz Islom Karimov nutq so‘zlab, terrorizm, ekstremizm, ayirmachilik va narkotrafikka qarshi birgalikda kurashish hamda Afg‘onistondagi vaziyatni barqarorlashtirish mavzusiga ham alohida to‘xtalib o‘tgan.

Shuningdek, O‘zbekiston AQSh, Rossiya, Xitoy, Markaziy Osiyo respublikalari kabi qator mamlakatlar bilan xalqaro terrorizmga qarshi kurashda samarali hamkorlik qilib kelmoqda.

O‘z navbatida, jamiyatimizda diniy ekstremizm va terrorizm mafkurasi tarqalishini oldini olishda profilaktik va tushuntirish ishlari saviyasi va ta’sirchanligini tizimli ravishda kuchaytirib borish bugungi kunning hayotiy muhim masalasiga aylandi.

Hozirgi kunda respublikamizda diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda davlat va fuqarolik jamiyatining samarali hamkorligi yo‘lga qo‘yilgan. Davlat amaldagi qonunlarimizga zid ravishda konstitutsion tuzumga qarshi guruhlarning faoliyatini aniqlaydi va ularga chek qo‘yadi.

Davlatimiz Rahbari tomonidan jamiyatimizning ma’naviyatini yuksaltirish, aholini yot va soxta diniy g‘oyalar ta’siridan saqlash, hushyorlik va ogohlikni da’vat etishda diniy soha xodimlari tomonidan amalga oshirilayotgan ishlar yuksak baholanganiga barchamiz guvohmiz. Mazkur e’tirof diniy soxa xodimlarini jamiyatimizda tinchlik va barqarorlikni avaylab-asrash yo‘lida yanada fidokorona faoliyat yuritishlariga undaydi.

Yuqorida qayd etilganlardan kelib chiqqan holda, shuningdek, yurtimizda ijtimoiy-ma’naviy va diniy vaziyatning barqarorligini ta’minlash, turli diniy ekstremistik oqimlarga qarshi kurashni yanada faollashtirish hamda yoshlarni yot g‘oyalarga qo‘shilib ketishining oldini olish maqsadida diniy soha xodimlari quyidagilarga ahamiyat qaratishi zarur hisoblanadi:

- joylarda fuqarolar ichida din bilan bog‘liq jarayonlardan doimiy ravishda boxabar bo‘lib yurish, vaziyatning barqarorligini ta’minlash bo‘yicha mutasaddi tashkilot va idoralar bilan amaliy hamkorlikni yanada mustahkamlash;

- o‘quv muassasalari, mahalla yig‘inlari, korxonalar va tashkilotlarda yoshlarni dunyoviylik, vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga qaratilgan amaliy chora-tadbirlar va ma’naviy-ma’rifiy ishlarning ta’sirchanligini oshirish;

- ta’lim muassasalarida «Tinchlik eng oliy ne’mat», «Islomda ekstremizm va terrorizmga o‘rin yo‘q», «Diniy-ekstremistik oqimlar – davlat va jamiyatga tahdid» kabi mavzularda davra suhbatlari va seminar-mashg‘ulotlar son va sifatini oshirish, tadbirlarda diniy ekstremistik va terroristik guruhlarning asl qiyofasini fosh etuvchi, jinoyatlari aks etgan videotasvirlardan foydalanish;

- joylarda masjid va alohida uylarda(hujralarda) noqonuniy diniy ta’lim berish holatlariga barham berish yuzasidan tushuntirish ishlari tizimli o‘tkazish;

- mahalliy OAVda diniy ekstremizm va missionerlik g'oyalarning jamiyatga tahdidi haqida davra suhbatlarida ishtirok etish, xalqaro terrorizm hamda diniy ekstremizm g'oyalari zahirida g'arazli geosiyosiy maqsadlar yotganligi, aqidaparastlar islomni buzib talqin qilishlarini asosli tarzda fosh etuvchi chiqishlarni ko'paytirish;

- Toshkent islom universiteti, O'zbekiston musulmonlari idorasi, Toshkent islom instituti, Imom Buxoriy xalqaro markazi, O'Mning joylardagi vakilliklarining internet saytlariga sof islom ta'limotlarini yoritishga bag'ishlangan hamda turli norasmiy, g'arazli oqimlar tomonidan da'vo qilinayotgan g'oyalarga (xususan, mazhabsizlik, takfir, hijrat, jihod) haqqoniy ilmiy raddiya mazmunidagi maqolalarni muntazam berib borish;

- mahallalarda hushyorlik va ogohlikni ta'minlash, yoshlarning tarbiyasida oila ma'suliyatini oshirishga qaratilgan tadbirlar uyushtirish va bu kabi ishlarda faol ishtirok etish, mehnat migrantlari bilan ularni jihodiy jamoalar ta'siriga tushib qolishi oldini olishga qaratilgan suhbatlarda ishtirok etish;

- hokimiyat, korxonalar, tashkilot, "Mahalla" va "Nuroni" jamg'armalari bilan hamkorlikda xayriya faoliyatini kuchaytirish orqali ekstremistlar uchun «faoliyat maydonini» toraytirish va yo'qqa chiqarishga alohida e'tibor qaratish;

- diniy-ekstremistik oqimlar tarkibida sodir etgan jinoyati uchun jazo o'tagan, hozirda tuzalish yo'liga kirgan va amnistiya tufayli ozodlikka chiqqan shaxslar bilan o'tkaziladigan tarbiyaviy ishlarda qatnashish, ularga aqidaparastlikning asl mohiyati va zararli oqibatlarini tushuntirish bilan ijobiy ta'sir o'tkazishga urg'u berish.

XULOSA

Tinchlikni asrash hushyorlik va ogohlikni talab qiladi. Shu nuqtai-nazardan, globallashtirish jarayonlari shiddatli tus olgan hozirgi zamonda xalqimizda, ayniqsa, yoshlarda milliy g'urur, iftixor, tuyg'usini, yanada chuqurroq shakllantirish, yot g'oyalardan saqlovchi mafkuraviy immunitet shakllantirish O'zbekistonda buyuk Vanatimiz kelajagiga o'zini ma'sul hisoblovchi barcha yurtdoshlarimizning, shu jumladan, diniy soha xodimlarining muhim vazifasi bo'lib qoladi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.-Toshkent "O'zbekiston".-2020. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi <https://www.lex.uz/acts/111453>.
2. A.U.Anorboyev. Kiberjinoyatchilik, unga qarshi kurashish muammolari va kibernetika xavfsizlikni ta'minlash istiqbollari; monografiya, toshkent 2020 y.
3. Extiyot bo'ling, ijtimoiy tarmoqlarda firibgarlik\ <http://www.qoshrabot.uz/oz/node/661>
4. Sh.M.Mirziyoyevni O'zLDPning X qurultoyida so'zlagan nutqi. <https://uznews.uz/posts/2030-iilgaca-savkat-mirziyoev>.
5. Sh.M.Mirziyoyevni Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <https://uza.uz>,30.12.2020.

ROLE OF ACTUALIZING AGENT IN SPEECH

Olimova (Sobirova) Bahoroy Orifjon kizi

Andijan State University Graduate School of linguistics (Uzbek language)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7905596>

Abstract. *This article discusses and analyzes the role of the actualizing agent in speech and the development of its speech.*

Keywords: *actualization, speech, functional, pronunciation, phonetic, native language.*

РОЛЬ АКТУАЛИЗИРУЮЩЕГО АГЕНТА В РЕЧИ

Аннотация. *В данной статье рассматривается и анализируется роль актуализирующего агента в речи и развитии ее речи.*

Ключевые слова: *актуализация, речь, функционал, произношение, фонетика, родной язык.*

Development of each style in standard English and Uzbek languages predetermined by the change in their norms. This is also greatly influenced by changes in social conditions, scientific progress and the development of cultural life.

Traditional distinguishing functional styles are scientific (Popular Science), formal, publicistic (popular), colloquial, artistic — language subsystems, each of which is unique at five main levels: phonetic, morphological, lexical, syntactic and it has features in terms of text content.

Functional styles are characterized by the fact that it is possible or impossible to use one or another elements and structures, as well as their communication systems. For example, phonetic tools are important for the oratory style: adherence to pronunciation standards, wide use of intonation; syntactic for the scientific style: clear syntactic structure, direct word order, wide application of words, wide application from various specific and specific systems, at the text level: logical, clear presentation structure (newspaper or magazine article). The text of the formal style is characterized by the presence of special terms (commercial, legal, etc.), stamps, specialized foreign expressions, abbreviations, mixed words, the absence of figurative means at the lexical level; complex structures at the syntactic level are formed using the widespread use of sentences in the majhul ratio of the verb. Functional styles are found in both written and oral form. The colloquial style is characterized by the presence of short sentences, two-syllable words, phonetic and syntactic abbreviations. The artistic style combines three subordinate styles: the poetic style of language, the emotional (artistic) prose style, and the dramatic style. Each of these sub-styles and for a separate sub-style also have common features. Artistic texts also have a number of difficulties, since they combine logical-intellectual information with figurative-emotional information.

Reading texts in a popular style can be a challenge. It should be noted that the peculiarity of this style: one part of the texts is scientific, the other part — stands close to texts in other styles. Journalistic texts are characterized by covering political vocabulary, phraseological units, abbreviations, realities, newspaper prints, phrases and various topics. Newspaper and magazine publications have a variety of titles, including promotional and emotionally compelling. Two types of popular style are manifested in oral speech: the oratory style and the text of radio and television programs, as well as the newspaper style in written speech. Written forms of the popular style are essays (philosophical, literary, moral) and journalistic articles (political, social, economic, etc. The

general purpose of the publicistic style is to influence public opinion, convince the reader or audience that the comment made by the author is the only real one, and encourage it to accept the stated opinion. The popular style is classified by its clear and logical syntactic structure with the widespread use of conjunctive words and the fragmentation of the text into parts. Oratory style is an oral form of publicist style. Direct communication with the audience allows you to use the syntactic, lexical and phonetic features of written and oral speech. The peculiarities of this style are the direct appeal to the people; sometimes — characterized by the use of words related to the colloquial style. Stylistic means involved in the style of public speaking are determined by the communicative situation. The speaker often uses analogy and metaphors, but usually employs traditional methods, as individual stylistic devices can be difficult to perceive. Texts in the scientific style are aimed at promoting the achievements of Science and technology to a wide range of readers.

Usually materials are presented in an interesting and convenient way, using a certain amount of numerical data, formulas, diagrams and terms. To attract attention, repetition, rhetorical questions, appeal to the reader are widely used. Scientific text is usually characterized by an informative title, features that characterize the history of the issue or introduce the topic. The peculiarities of the scientific text are characterized by emphasized logic, repetition with additional arguments, complex syntax and professionally oriented topics.

The formal style is represented by different sub-styles or types: the language of business documents; the language of legal documents; the language of diplomacy; the language of military documents. The main purpose of these types of communication tools is to identify the conditions that connect the two parties and to reach mutual agreement between the two contracting parties. Another distinctive feature of this style is the direct use of words in their own sense. Figurative meaning does not apply in it.

Readers' speech is usually explained by the fact that they do not seek to beautifully express their opinion, their oratory thinking and lack of vocabulary. It is no secret that they make many mistakes in expressing their thoughts, whether in written or oral form, and also do not adhere to the culture of speech at all. K.I. Chukovsky's opinion: "...not only the reader, but in many people thoughts come to the surface in a messy, semi-sloppy, sleepy way".

Nowadays, it is considered necessary tasks for every native language teacher to form speech thinking in students, to comprehend the meaning of each pronounced word. Of course, the formation of speech thinking in students requires a long and hard work from the teacher, as well as methodological skill, practical experience and the ability to organize the lesson well. It is known that texts typical of the Uzbek people, many phraseological units are found in stories, readers understand their mere meanings, of course, in the context of the text. However, the head and moveable meanings of words in phrasemas are understood by them only through assignments based on lexicological analysis. In this process, it is necessary to use more phraseological units in the formation of speech thinking of students.

All units in the language have the property of multiple meanings. Examples of this include suffixes, words, and phrases. Before automating a language, it is necessary to convert all units in it as electronically as possible so that a solution to this problem is found. This work is not a process that increases in itself to practice. A lot of time and money is spent on automation. It is necessary to start the work by replacing the units that have initially assimilated into our language from

foreign languages with an alternative. This work has been tried in practice by scientists before, but has had an impact. The reason is that the tongue will never take the barely tucked units. This should be done as a result of a thorough analysis of the work slowly. Only then can the intended result be achieved.

In the plan to improve the effectiveness of speech development, it is important to conduct walks, trips not only for simple observations (observations) on surrounding objects, but also for their study.

At this point, we will have to figure out what can be achieved in the study of surrounding objects.

In the study of the environment (by educators or parents), children should not just observe, but also go to see the objects in their parts, elements and perceive processes, phenomena, and reflect on them. To achieve this, the educator is tasked with comparing, comparing, separating, generalizing, analyzing and using other similar methods. In addition, in the process of learning) it is important to attract preschool older children to the types of labor that are convenient for them (cleaning ditches, loosening the base of trees, caring for flowers). Such an approach is associated with the fact that when a person does something with his own hands, he will remember it more and more fully. With this method, shortcomings in the connecting speech of preschool older children are complemented by verbatim and recollection of the names of objects-objects.

The development of speech of preschool adults largely depends on the correct solution of the following things:

- didactic materials on the development of speech (speech of educators and parents aimed at a certain purpose, fairy tales, songs, stories that are read or told to children);
- methods and methods of Education used to master didactic materials;
- it is necessary that, relying on the content of the educational material, some methods of its study and the principles related to them, the educator plans all the work related to the cultivation of speech.

We came to the conclusion that in the process of conducting research work on the same problem, it is better to work on speech growth, relying on the following didactic principles:

- understanding the speech material for the teaching of the organs of speech as well as the hand;
- understanding the importance of speech and developing lexical and grammatical skills;
- assessment of speech expressiveness. To do this, it is advisable to choose didactic materials that develop a certain feeling in older preschool children;
- the gradual enrichment of speech.

REFERENCES

1. Arushanova A.G. Razvitie rechi doshkolnika (grammatika). Metodicheskoe posobie dlya vospitateley. –M., 1997.
2. Anna Freyd. Detskiy psixoanaliz. –SPb.: Piter, 2003. (Seriya «Xristomatiya po psixologii»).
3. Asqarova M. va boshqalar Kichik yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish. –T., 2001.

GOTIKA DAWIRINIŃ ARHITEKTURASI HÁM TARÍYXÍ

Berdaq atindađı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti
kórkem-óner fakulteti oqitiwshisi

Muxammedyar Alliyarov

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7905661>

Annotatsiya. Bul maqlada Gotika dáwiriniń arxitekturası sonıń menen birge onıń rawajlanıw basqıshları, sol dáwirdegi súwretlew kórkem-óneri jánede gotika usılında qurılğan imaratlar haqqında sóz etilgen.

Gilt so'z: gotika, feodlizm, ónermentshilik, usil, arxitektura, do'retpe, o'ner, bezew.

THE ARCHITECTURE OF THE GOTHIC PERIOD IS ALSO HISTORICAL

Abstract. In this article, the architecture of the Gothic period, along with the progress of its development, the buildings built in the Gothic style, are described in the left period.

Gilt words: Gothic, feudalism, entertainment, style, architecture, do'retpe, oner, bezew.

АРХИТЕКТУРА ГОТИЧЕСКОГО ПЕРИОДА ТАКЖЕ ИСТОРИЧЕСКАЯ

Аннотация. В данной статье описывается архитектура готического периода, наряду с ходом его развития, здания, построенные в готическом стиле, в левый период.

Ключевые слова: готика, феодализм, развлечения, стиль, архитектура, до'ретпе, онер, безев.

XII ásirde baslap feodalizm formatsiyası ishinde jańa social kúshlerdiń payda bolıwı hám rawajlanıp barıwı klassik orta ásir dástúrleri krizisine sebep boldı. Bul jańa kúshler qalaǵa keń tarqalıwı menen baylanisli halda óz kúshin asırıp bardı. Qalalarda sawdagerler korporatsiyaları hám ónermentshilik tsexları róliniń artıp barıwı social basqarıw princpı xarakterine tásir ete basladı.

Feodal basshilarida azatlıqqa, gárezsizligine erisiwge umtılıw artıp bardı. Bul dáwirde dinge sıyınıw ele elde húkindarlıq qılatuǵın edi, shirkew bolsa arxitekturaǵa óz talabın qoyıp atırǵan bolsa da biraq qaladaǵı ónerment hám sawdagerlerdiń bilimine, ómiriniń jańa táreplerin ashıwǵa umtılıw artıp bardı. Evropa qalalarında dáslepki pán orayları universitetleriniń dúziliwi bolsa, bul umtılıwǵa orin jaratıp bardı.

Dúnyaǵa sin múnasábette bolıw tendentsiyası arttı. Xalıq sanasınıń artıp barıwı bolsa jámiyet aldında teńlik, biradarlıq máseleleriniń unamlı sheshiliwin talap ete basladı. Turmıshlıq temadaǵı dóretpeler júzege kele basladı. Bul dáwirlerde súwretlew kórkem óner hám arxitekturada da saldamlı ózgerisler júz berdi. Batıs Evropa mádeniyatınan Vizantiya kórkem óneri dástúrlerine úzil-kesil shıǵarıp taslandı. Dáwir ózinde ańlatıwshı realistik forma hám mazmunındaǵı dóretpeler, funksional tárepi orta baslaǵan arxitekturalıq imaratları júzege kela basladı. Evropada feodalizm gúllegen XII — XV ásirler arxitekturası «gotika» arxitekturası dep júritiledi, «gotika» sóz dizbegi de shártli alınǵan onıń luǵattaǵı mánisi italyansha sózden alınǵan bolıp, «gotlardiki» degen mazmundı ańlatadı. (gotlar german qawimleriniń biri).

Bul sóz dizbegi oyanıw dáwirinde kiritilgen bolıp, kórkem ónerde got qawimleri kórkem ónerdiń táseri kúshli bolǵanlıǵı ańlatadı. Gotika usılı XII ásirde ekinshi yarımında Frantsiyada payda boladı hám rawajlanadı. XIII — XIV ásirlerde bolsa batıs Evropada jetekshi usılına aylandı hám ayırım mámleketlerde bul usıl XV ásirge shekem dawam etdi. Gotika usılı XII ásir ortalarından baslap XIII ásirde eń gúllegen dáwirde basınan keshirdi. Bul usıl túrli mámleketlerde ózine tán

kórinislerge iye, biraq bul onıń ishki dúzilisi hám ulıwma tárepin biykar etpeydi. Arxitektórlıq gotika usılın belgilewde zárúrli orındı iyeleydi. Gotika usılında qurılğan imaratlardı roman usılında qurılğan imaratlarǵa salıstırǵanda ataqlı, úlken hám bezegi kóp. Olarda isletilingen arxitektórlıq formalar jeńil joqarıǵa iyiliwshen hám túrli túsli.

Bul dáwir soboriniń funktsional mazmunı da ózgeredi. Ol qalanıń social orayına aylanadı. Bul jerde sıymıwdan tısqarı qala jıynalısları ótkeriledi, tartıslar uyımlestirilatuǵın hám de universitet leksiylari oqılar edi. Keleside sobor imaratın qurıwda tek ǵana diniy ideyalardan emes, bálkim sociallıq ómir sezimi, úlken kollektiv qúdireti de úgit nasiyat etiledi. Gotika soborlariniń aldinga umtiliwshi formasında bolsa dáwir adamlarınıń azatlıqqa hám jaqtılıqqa umtılıwları óz kórinisin taptı. Bunday tásirler beriwde soboriniń imaratları zárúrli orındı iyeleydi. Ol soboriniń jáne de biyik, jeńil bolıp kóriniwine xızmet etedi. Usınıń menen birge, bul minarlarda funktsional áhmiyetine iye bolǵan, yaǵnıy olar qalanı gúzetip turıw ushın hám de órt óshiriwshiler ushın da qolaylastirilǵan.

Ayrim minarlardıń úsh bólegi qoraz súwreti menen pitkenligi de sol mazmundı ziyrek bolıp turıw kerekligin bildirgen. Arxitekturalıq gotika usılıniń jaratılıwı dáwir ziyrekligi, texnika rawajlanıwı jetiskenligi tiykarında júzege keldi. Buniń áhmiyeti roman arxitekturalıq qollanılǵan arka hám qıysıq ravoxlardıń jańasha ayılıwı hám eń áhmiyetlisi, bulardıń bekkem sıyıqlar (karkaslar) sistemasınıń nayza siyaqlı qorǵan-saray, ishki ústin hám kontroforlar tiykarında sheshiliwi edi. Arxitektórkem bekkem sıyıqlar sistemasınan paydalanıp, ilaji bolǵanınsha diywal hám ásirese, ravoxlardıǵı salmaqlılıqtı kemeytiwge háreket etedi. Sol maqsette ravoxlardan túsetuǵın salmaqlılıq bólistiriwge beredi. Tiykarǵı nef bir qatar tórtmúyeshlikler ajıratıp, olardıń hár - biri bir biri menen kesilisen nayza siyaqlı arkalar menen jawiladi. Bul ravoxlardan túsetuǵın hám qaptal tárepke tartiwshı salmaq kúshin kemeytiwge xızmet etedi. Nervyurdan paydalanıw bolsa ravox salmaǵın jáne de azayıwın támiyinleydi. Nervyuralı ravoxlarnı bekkem etip islengen ústinlerge ornatiladi. Bunday konstruksiyalarda diywallar óz funkciyasın joǵaltadı. Onıń wazıypası sıyıqlar salmaǵıdǵı bosliqtı toltırıw menen shegaralanadı. Bunday ashıq bólimlerdi áynek túńlikler menen toltırıw múmkinligi de bul usıldıń múmkinshiliklerin kórsetedi. Arxitekturalıq júz bergin bul jańalıqlar keleside biyik hám keń kólemdegi imaratlardı da qurıw múmkinshiligin jarattı.

Diywallardıń tayansh funkciyasın orınlawdan qutiliw bolsa keń kólemde ayna, áynek, peshtaxta, galereya, áywanlardan paydalanıp imaratıń ishki bólegin nurǵa toltiriw imkaniyatın beredi. Qurılǵan imaratlardıń jeńil hám elegant bolıp kóriniwini támiyinleydi. Gotika arxitekturalıq nayza siyaqlı arka zárúrli orındı iyeleydi. Bul forma iymek áynek, ravox hám galereya, áywan hám teris aywanlarda qaytarılıp, gotika arxitektórlıǵında ózine tán qaytarılmas jeńillik kiritedi. Arkalar tartıp shıǵıp ketiwshidey kórinedi. Bul qásiyetti gotika arxitektórlıǵında keń isletilingen vertikal tuwri sıyıqlar (kontrast) jáne de asıradı.

Arxitekturalıq konstruksiyasında júz bergin bul ózgerisler imaratıń ishki hám áynek tárepini kórinisinde da óz ańlatpasın taptı. Gotika intererleri keń, biybaha, jariq. Transept hám tiykarǵı nef arasındǵı keskin shegarası kórgezbesi de bul qásiyetin jáne de asıradı. Soboriniń aldingi tárepini tıǵıs, keń maydanǵa qaratıp quriladı. Onıń bezetiwine bolsa bólek itibar beriledi. Músinshilik hám de arxitektórlıqtıń dekorativ elimentleri jay aldi tárepiniń jáne de hár qiyli hám elegant bolıp kórinisne xızmet etedi. Gotika inter'erleri diywallarında pútin tegis üstlerdiń kemligi, monumental diywaliy súwretshiliktiń rawajlanıwına sebep boldı. Onıń ornına vitraj kórkem óneri iyeledi.

Gotika imaratlardin ulken — ulken anyeklerin vitraj kompozitsiyalari iyeledi. Bul dawirde musinshilik eli jetekshi orinda bolip, insaniylik, adamgershilik, sheriklik ullilanip, oz ornin tawadi. Donatorlarga atap estelikler ornatiw, haykeller qoyiliw adeti payda bolganligi da korkem onerding ugit nasiyatlawshi roli artip baratirganligin korseledi. XII —Xv asirlerde gotika usilin derlik hamma mamleketler oz basinan keshirdi, lekin bul usil jergilikli sharayat ham dawir talabinan kelip shigip, ozine tan koriniste janaliq ashti.

Frantsiya. Gotika watanı esaplangan Frantsiyada bul usilda islengen doretpeler qatnasinin elegantligi menen xarakterlenedi. Parijdagi Bibi Mariyam sobori (notrdam, deperi, 1163 jili baslanip ayırım bölimleri 1314 jilda pitken) daslepki gotikaga tiyisli bolip tabiladi. Bes nefli, kishi transepli ayrim waqitlari tipidagi bul binaning oldi tarepinde eki minar bar. Ol sobordin biyik ham «joqariga umtilatugin» bulip korinisine xizmet etedi. Bosaga, ayna, anyek ham qapilar joqarsina nayzaga uqsas arkalar onin jencil ham dinamikalik korinisin tamiyinleydi.

Reyemdagi sobor (XIII asirde baslanip, XIV asirde pitken) gotikaning en rawajlangan dawirine tiyisli. Onin uzunligi 150 m, minardin biyikligi 80 m. Bul sobor oz waqtında xaliq birligin jirlaw etiwshi ramziy belgi retinde qabil etilgen. Bul binada gotika usili uzinin klassik korinisinde korinetugin etti. Amendagi sobor gotikaga tan koefficientler gozzalligi, uliwma korinisi putinligi buzila baslaydi. Dekorativ bezewlerdin molligi bolsa binaning, konstruktiv aniqhigina unamsiz tasir etken.

Germaniya. Mamlekette gotika usili frantsuzlar tasirinde rawajlandi, lekin nemis gotikasida putinlik jetispeydi ham ogan tan bolgan dramatism, roman arxitektorligi dasturleri menen qosilip ketedi. Bunnan tısqari, nemis gotikasida bir minarli soborlar da ken ushraydi. Imaratlardin tayney tarepi apiwayi kem bezetilgen. Kelndagi sobor (1248 — 1880) amen soborina uqsatip qurilgan. Italiya, arxitektorshiligida gotika usili XIII asirdin aqirida kirip keles basladi, lekin daslepki payitlarda roman arxitektorligi principlerine tasir etpedi. XIV asirde gotika usili principleri toliq korine basladi. Ispaniya gotikasi musulman arxitektorligi principlerinen bayigan. Angliya gotikasi salmaqli, konstruksiyada bolsa detallar kobeyip ketkenligi ham arxitektura bezeginin molligi menen xarakterlenedi.

Paydalanilg'an a'debiyatlar

1. Баммес Г. Изображение фигуры человека: пособие для художников, преподавателей и учащихся (Одам фигурасини тасвирлаш: рассомлар, ўқитувчилар ва ўқувчилар учун қўлланма) / Баммес Г. – Берлин: Изд-воФольк унд Виссен (нашриёти), 1984.
2. Барчан Е. Анатомия для художников (Рассомлар учун анатомия) /
3. Барчан Е. – Будапешт: Корвина, 1959.
4. Ростовцев Н.Н. Учебный рисунок. М.: Просвещение (Маориф), 1976. –286 с (б).
5. Тихонов С.В. ДемьяновВ.Г., Подрезков В.Б. “Рисунок”–М.:Стройиздат, 1983. – С. 222 – 232.
6. Барш А.О. Наброски и зарисовки (Хомаки расмлар ва чизгилар) / БаршА.О. – М.: Искусство (Санъат), 1970. – 166 с (б).
7. Ли Н.Г. Основы академического рисунка / Н.Г.Ли – М.: ЭКСМО, 2003
8. Батраев З.С. Рисунок (Расм): метод, указания для 3-го курса спец. 1201 (1201 мутахассилиги бўйича 3-курслар учун услубий кўсатма)/ З.С.Батраев – Казань, 1987.

O'TKIR HOSHIMOVNING ASARLARIDA O'XSHATISH VOSITALARINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Abdimo'minova Dildora Oybekovna

TerDU talabasi

Ergasheva Dilrabo

Ilmiy rahbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7905736>

Annotatsiya. Maqolada o'xshatish vositalarining lingvistik xususiyatlari badiiy matn doirasida o'rganildi, misollar keltirildi va izohlandi. O'xshatishlar haqida bir qancha olimlarning ilmiy qarashlari muhokama qilindi. Metafora hamda o'xshatish bir-biriga taqqoslanib, misollar keltirilib farqlari ko'rsatildi. O'tkir Hoshimovning "Ikki eshik orasi" va "Daftar hoshiyasidagi bitiklar" asarlaridan namunalar ko'rildi.

Kalit so'zlar: poeziya, o'xshatish san'ati, leksik vositalar, go'yo, xuddi, singari, misli, bamisli, baayni, xususiy o'xshatish.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СРАВНЕНИЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЎТКИРА ҲАШИМОВА

Аннотация. В статье изучались языковые особенности сравнений в рамках художественного текста, приводились и пояснялись примеры. Были обсуждены научные взгляды нескольких ученых на сравнения. Метафора и сравнение были сопоставлены, приведены примеры и показаны различия. Были просмотрены образцы произведений Откира Гашимова «Между двумя дверями» и «Надписи на границе тетради».

Ключевые слова: поэзия, искусство сравнения, лексические приемы, как бы, будто, будто бы, похожий на, похожий на, специальное сравнение.

LINGUISTIC FEATURES OF SIMILES IN THE WORKS OF O'TKIR HASHIMOV

Abstract. In the article, the linguistic features of similes were studied in the framework of the literary text, examples were given and explained. The scientific views of several scientists about similes were discussed. Metaphor and simile were compared, examples were given and differences were shown. Samples of O'tkir Hashimov's works "Between Two Doors" and "Inscriptions on the Border of a Notebook" were seen.

Key words: poetry, art of simile, lexical devices, as if, as if, as if, similar to, similar to, special simile.

O'xshatish badiiy tilning tasviriy vositalaridan biri bo'ib, u obrazlilik, tasviriylikni kuchaytirish, favqulotda poetik xususiyati mavjudligi bilan ajralib turadi va kutilmagan ifodadorlik, obrazli ta'sirchan fikr ifodalash uning muhim belgilaridan sanaladi. O'xshatish-ikki xil narsani qiziqarli tarzda taqqoslydigan nutq figurasi hisoblanib, o'quvchining yoki tinglovchining ongida qiziqarli aloqani boshlash uning maqsadidir. O'xshatish majoziy tilning keng tarqalgan shakllaridan biri bo'lib, uning misollarini she'rlardan tortib qo'shiq so'zlariga qadar uchratish mumkin.

Aristotel poeziyani o'xshatish san'ati deb ataydi va uning fikricha inson boshqa mavjudotlardan o'xshatish qobiliyatiga ega ekanligi bilan ham farqlanadi, hatto dastlabki bilimlarni u o'xshatishdan oladi. XV asr badiiy san'atlar ilmining donishmandi Atoulllo Husayniy

ta'rifiga ko'ra "Tashbeh vasfta bir nimani bir nimaga o'xshatmoqdin iboratur. Anikim, tashbeh qilurlar mushabbah derlar va anikim, anga tashbeh qilurlar mushabbah bih derlar va ul vasfni vajh-i-shibh derlar".

Professor N.Mahmudov o'zbek tilida o'xshatishlarning to'rt unsuridan tashkil topishini, ular o'xshatishning shakily ko'rsatkichi ekanligini ta'kidlaydi va "...o'xshatish sodda gaplarda hamisha murakkab semantik struktura, kamida ikkita semantik propozitsiya ifodalangan bo'ladi", - deya qayd etadi. Demak o'xshatish hosil bo'lish o'rniga ko'ra to'rt asos - o'xshatiluvchi predmet (o'xshatish obyekt),

o'xshatuvchi predmet (o'xshatish etaloni)

o'xshatma belgi (o'xshatish asosi)

o'xshatish vositasi (o'xshatishning shakliy ko'rsatkichi) asosida shakllanadigan tasviriy ifodadir. O'xshatish haqida o'zbek tilshunosligida ilk tadqiqod ishini olib borgan M.Mukarramov esa uni 3 asosdan iborat, o'xshatiluvchi obyekt va o'xshovchi obraz o'xshatishning asosi, o'xshatish vositasiga asos sifatida qaralmaydi degan fikrni ilgari surgan. Akademik A.Rustamov bu hodisani quyidagicha ta'riflaydi: "Shoirning mahoratini, xususan, uning tasavvur va xayol olamining boy yoki qashshoqligini ko'rsatuvchi badiiy vositalardan biri o'xshatishdir". O'xshatishning mundarijasini o'xshatish, o'xshovchi va o'xshamish tashkil etadi. O'xshatishni hosil qiluvchi leksik vositalar kabi, singari, go'yo, xuddi, misli, misoli, bamisli ko'makchilari, Grammatik vositalar esa -day(-dek), - simon, - ona, - larcha kabi qo'shimchalardir. Hozirgi o'zbek tilida kabi, singari, yanglig', xuddi, go'yo, bamisoli, misli, mislsiz, misoli, baayni kabi so'zlar o'xshatish munosabatini ifodalovchi yordamchilardir.

Ayrim hollarda o'xshatishlar va metafora bir-biri bilan aralashib ketadi. O'xshatish va metafora o'rtasidagi asosiy farq shundaki, taqqoslash uchun taqlid qilishda "o'xshash" yoki "kabi" so'zlari ishlatiladi va metafora shunchaki "kabi" ishlatmasdan taqqoslashni bayon qiladi. O'xshatishlarni metafora bilan taqqoslaganda tanib olish oson. Shuning uchun ular o'xshash iboralar bilan qanday farqlanishini ko'rib chiqamiz:

1) U faralarning chirog'ida kiyikka o'xshardi. - O'xshatish

U faralarning chirog'ida kiyik edi. - metafora

2) Mening sevgim qizil atirgulga o'xshaydi. - O'xshatish

Mening sevgim - qizil atirgul. - metafora

3) Uning farishtadek ovozi bor. - O'xshatish

U farishta. - metafora

O'xshatishlar o'z o'rnida ikki turga bo'linadi:

1. Umumnutq o'xshatishlar

2. Badiiy o'xshatishlar.

Umumnutq o'xshatishda obyekt, subekt, o'xshatilayotgan narsa va hodisa orasidagi belgi avvaldan ma'lum bo'lsa, badiiy o'xshatishlar asosida ko'pchilikka ma'lum bo'lmagan belgi chog'ishtiriladi.

Odil Yoqubov, O'tkir Hoshimov, O'lmas Umarbekov, Said Ahmad va ular singari adiblarimiz ijodida o'xshatish namunalarini ko'rishimiz mumkin. Badiiy adabiyotlarimizni o'xshatishlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi va asarlarda muallifning o'ziga xos orginal o'xshatishlar ya'ni yozuvchi mahoratini belgilaydigan erkin o'xshatishlarni ham uchratish mumkin. Fikrimiz

dalili sifatida O'tkir Hoshimovning "Ikki eshik orasi" hamda "Daftar hoshiyasidagi bitiklar" asarlaridagi o'xshatishlarni ko'rib o'tamiz:

"Ajab, inson xotirasi-eshigi yopib qo'yilgan omborga o'xsharkan. Ombor oldidan har kuni o'tasiz. O'tasiz-u o'z yumushingiz bilan ovvora bo'lib qayrilib ham qaramaysiz. Vaqti kelib tasodifiy shamol omborning eshigini ochib yuboradi-yu, beixtiyor ichkariga mo'ralab qaraysiz. Shunda qiziq holat ro'y beradi. Ombor ichida oltindan aziz narsa ham, ko'zingiz tushishi bilan ta'bingizni xira qiladigan qaqir-ququrlar ham qalashib yotgan bo'ladi. Alam qiladigan joyi shundaki, siz ulardan xohlaganingizni ajratib ololmaysiz... Hammasi baravariga jon ato qilib, atrofingizni qurshab oladi" Adibning "Ikki eshik orasi" romanidan olingan ushbu satrlar o'xshatishning yuksak namunasi desak adashmaymiz. Yozuvchi inson xotirasini kundalik hayotdagi omborga mengzab, ikkisinining vazifalarini tenglashtirgan va bu xususiy o'xshatishning yaqqol namunasi.

"Qalamda tortilgandek qoshlari, yonib turgan qop-qora xumor ko'zlari, sutday oppoq yuzi, ingichka iyagidagi mitti xoli, angishvonadek og'zi-hammasi ataylab chizib qo'yilgan suratga o'xshaydi". Ushbu gapda esa ikkita o'xshatishga duch kelamiz. Ya'ni birinchi o'xshatishda qoshlar qalamda tortilgan holatga o'xshatilsa, ikkinchisida kishining og'zi kichkinaligidan mehnat quroli hisoblanadigan kichik angishvonaga qiyoslanyapdi:

- "Kim bilsin, hali uyam urushga o'tlanib qoladimikan, guldek xotinini qon-qaqshatib";
- "Kimsan akam toshbaqadek boshini ichiga tortib o'tirsa yarashadimi?";
- "Sen bilmaysan, Robiya! Qopqonga tushgan bo'ridek o'zini qay teshikka urushni bilmay qolgan dushmani oldingga solib quvishning zavqi qanaqa bo'lishni bilmaysan";
- "Besh-olti qadam yugurib bordi-yu o'zidan o'zi gugurt cho'pidek lop etib yona boshladi";
- "Hoy, Duma, esingni yedingmi, dalada shuncha ish turibdi, chillali xotinday yalpayib yotishga uyalmiysanmi?";
- "Ko'ngli-paxtasidek oppoq, fe'li-paxtasidek yumshoq, mehri-paxtasidek qaynoq...faqat bitta aybi bor: "paxta qo'yish"ni bilmaydi";
- "Odamzodning tabiati qiziq: o'zining tariqdek savobi tarvuzdek, tarvuzdek gunohi tariqdek tuyuladi";
- "Talantsiz yozuvchi tovuqqa o'xshaydi. Yong'oqdek tuxum tug'adida, qaqog'lab olamni buzadi".

Yuqorida berilgan gaplar – day (dek) affiksi vositasida hosil bo'lgan namunalar. Oxirgi keltirilgan gap tarkibida ikkita o'xshatish mavjud. Ya'ni iste'dodsiz yozuvchi tovuqqa o'xshatilayotgan bo'lsa, ikkinchi o'xshatish orqali tuxum yong'oqqa mengzalyapdi.

Adibning "Daftar hoshiyasidagi bitiklar" asaridagi namunalar asosan grammatik vositalar bilan emas balki "o'xshaydi" fe'li orqali yuzaga chiqqan, ya'ni:

- "Ayol qalbi teskari magnitga o'xshaydi: yaqinlashsang uzoqlashadi, uzoqlashsang yaqinlashadi". Bu gapda ayol qalbi magnitga;
- "Haqiqat havoga o'xshaydi. Rangini ko'rmaysiz. Ovozini eshitmaysiz. Hidini bilmaysiz. Ammo bir lahza havosiz qolsangiz bo'g'ilib ketasiz. Kitob ham shunday. Yolg'onga duch kelgan kitobxon bo'g'ilib ketadi";
- "Do'st degani daraxt yaprog'iga o'xshaydi. Bahor chog'i behisob, kuz kelganda sanoqli. Yoshlik chog'i behisob, keksayganda sanoqli";
- "Ilk muhabbat bahor osmonidagi bulutga o'xshaydi";

O'tkir Hoshimov o'z asarlarida xususiy o'xshatishning yuksak, tesha tegmagan namunalardan foydalangan desak mubolag'a bo'lmaydi. "Daftar hoshiyasidagi bitiklar" asaridagi ushbu gapni kuzatsak; "Asar binoga o'xshaydi. Faqat bino g'ishtdan quriladi, asar esa so'zdan. Endi bir narsani tasavvur qiling, bitkazilgan binodan bitta g'ishtni sug'urib olsangiz uning husniga shikast yetadi, o'nta g'ishtni ko'chirsangiz bino bosib qoladi. Shunday asar borki butun jummalarni olib tashlasangiz ham yuzta so'zni olsangiz ham, mingtasini o'rnini almashtirsangiz ham o'zgarmaydi. Bunaqa "asar" bino emas vayronadir".

Ushbu namuna ham yuqorida ko'rganimiz, ombor va inson xotirasi kabi xususiy o'xshatish bo'lib, yozuvchining yuksak mahoratini yaqqol namoyon bo'ladi. Bu o'xshatish asarga badiiylik, ta'sirchanlik qo'shib, o'quvchini o'ziga jalb etadi.

Badiiy asarni tahlil qilish asarda yoritilgan mazmunga ham shakl va hajmga ham alohida e'tiborqaratishni talab qiladi. Asarlarni tahlil qilar ekanmiz, adibning so'z qo'llash mahorati, yozgan asari o'quvchiga qay darajada ta'sir eta olishi, adibning murakkab konstruksiyali farqlash, qiyoslash, chog'ishtirish mantig'ini tasavvur qilishimiz mumkin bo'ladi. Bu esa o'z navbatida asar tilini yaxshi tushunib yetishimizga yordam beradi.

REFERENCES

1. Umurqulov B. Badiiy adabiyotda so'z.-Toshkent: Fan, 1993.
2. Abdalimova Sh, Rahimova Z. O'xshatish vositalarining lingvistik xususiyatlari. Solution of social problems in management and economy. 34-38
3. Bozorova G. Badiiy o'xshatishlarning lisoniy xususiyatlari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences.1285-1293.
4. O'tkir Hoshimov. Ikki eshik orasi. Sharq nashriyoti-2012
5. O'tkir Hoshimov. Daftar hoshiyasidagi bitiklar.
6. Abdullayev A. O'zbek tilida ekspressivlikning ifodalanishi. -Toshkent, O'zbekiston, Fan, 1983.
7. Abdurahmonov G', Mamajonov N. O'zbek tili va adabiyoti. –Toshkent, O'zbekiston, 1985.
8. Karimova X, Ergasheva D. O'xshatish vositalarining lingvistik xususiyatlari (Olmas Umarbekovning "Odam bo'lish qiyin" asari misolida). International scientific journal "Modern science and research".

“THE WAYS OF IMPROVING PUPILS’ SPEAKING SKILLS IN ENGLISH CLASSES”

Sobirov Azizjon Fahridin ogli

teacher of English language school No. 29 Quva district, Fergana region

Yakkubayeva Shahzoda Masalbekovna

Namangan Business and Science University 1st year master’s student

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7906358>

Abstract. *Learning to speak a new language is an essential part of language education, and the ability to speak a language fluently and effectively is a critical skill for communication. However, many pupils struggle with speaking skills in English classes. This study aims to investigate the effectiveness of various techniques and strategies for improving pupils' speaking skills in English classes. The study was conducted with a sample size of 100 pupils, aged 12-15, studying in a secondary school in the United Kingdom. The study utilized both qualitative and quantitative methods to evaluate the effectiveness of the techniques and strategies employed. The study involved implementing various techniques and strategies, including role plays, debates, discussions, and the use of technology such as video recording and feedback.*

The pupils were divided into groups of 5-6, and each group was given a specific activity to work on. The activities were designed to focus on different aspects of speaking skills, such as pronunciation, fluency, and accuracy. The results of this study show that implementing various techniques and strategies can significantly improve pupils' speaking skills in English classes. The post-test scores of the pupils were significantly higher than their pre-test scores, indicating a positive impact of the intervention. The use of role plays, debates, and discussions had a significant impact on pupils' speaking skills. These activities provided pupils with opportunities to practice their speaking skills in a supportive and engaging environment.

The use of technology, including video recording and feedback, also had a positive impact on pupils' speaking skills. Video recording allowed pupils to evaluate their own performance and identify areas for improvement. Feedback from the teacher and peers provided pupils with constructive criticism and suggestions for improvement. The findings of this study have important implications for language teachers, who can use these techniques and strategies to create a supportive and engaging learning environment for their pupils, and to help pupils overcome their difficulties in speaking and enhance their communication skills.

Key words: *Speaking skills, English classes, Language education, Techniques, Strategies, Role plays, Debates, Discussions, Technology, Video recording, Feedback, Pronunciation, Fluency, Accuracy, Communication skills, Language teachers, Supportive environment, Engaging learning.*

«СПОСОБЫ ПОВЫШЕНИЯ РАЗГОВОРНЫХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ НА ЗАНЯТИЯХ АНГЛИЙСКИМ ЯЗЫКОМ»

Аннотация. *Обучение говорению на новом языке является неотъемлемой частью языкового образования, а умение бегло и эффективно говорить на языке является важнейшим навыком для общения. Тем не менее, многие ученики испытывают трудности с разговорными навыками на уроках английского языка. Это исследование направлено на изучение эффективности различных методов и стратегий для улучшения разговорных навыков учащихся на уроках английского языка. Исследование проводилось с выборкой из*

100 учеников в возрасте 12-15 лет, обучающихся в средней школе в Соединенном Королевстве. В исследовании использовались как качественные, так и количественные методы для оценки эффективности используемых методов и стратегий. Исследование включало применение различных методов и стратегий, включая ролевые игры, дебаты, дискуссии и использование таких технологий, как видеозапись и обратная связь.

Учащиеся были разделены на группы по 5-6 человек, и каждой группе было дано определенное задание для работы. Занятия были разработаны, чтобы сосредоточиться на различных аспектах разговорных навыков, таких как произношение, беглость и точность. Результаты этого исследования показывают, что применение различных техник и стратегий может значительно улучшить разговорные навыки учащихся на уроках английского языка. Послетестовые баллы учеников были значительно выше, чем их предварительные баллы, что свидетельствует о положительном влиянии вмешательства. Использование ролевых игр, дебатов и дискуссий оказало значительное влияние на разговорные навыки учащихся. Эти мероприятия предоставили ученикам возможность практиковать свои разговорные навыки в благоприятной и увлекательной среде.

Использование технологий, включая видеозапись и обратную связь, также оказало положительное влияние на разговорные навыки учащихся. Видеозапись позволила учащимся оценить свою работу и определить области для улучшения. Обратная связь от учителя и сверстников предоставила ученикам конструктивную критику и предложения по улучшению. Результаты этого исследования имеют важное значение для учителей иностранных языков, которые могут использовать эти методы и стратегии для создания поддерживающей и увлекательной учебной среды для своих учеников, а также для того, чтобы помочь ученикам преодолеть свои трудности в разговорной речи и улучшить свои коммуникативные навыки.

Ключевые слова: разговорные навыки, уроки английского языка, языковое образование, методы, стратегии, ролевые игры, дебаты, обсуждения, технология, видеозапись, обратная связь, произношение, беглость, точность, коммуникативные навыки, учителя языка, поддерживающая среда, увлекательное обучение.

INTRODUCTION

Language education is an essential aspect of modern education, and learning to speak a new language is a fundamental part of language education. The ability to speak a language fluently and effectively is a critical skill for communication, and is particularly important in the context of English, which is widely used as a lingua franca across the globe. However, many pupils struggle with speaking skills in English classes, which can hinder their ability to communicate effectively in the language.

Improving pupils' speaking skills in English classes is therefore a crucial goal for language teachers. There are various techniques and strategies that language teachers can use to enhance pupils' speaking skills, but identifying the most effective methods can be challenging. This study aims to investigate the effectiveness of various techniques and strategies for improving pupils' speaking skills in English classes.

The study was conducted with a sample size of 100 pupils, aged 12-15, studying in a secondary school in the United Kingdom. The study utilized both qualitative and quantitative methods to evaluate the effectiveness of the techniques and strategies employed. The study involved implementing various techniques and strategies, including role plays, debates, discussions, and the use of technology such as video recording and feedback. The pupils were divided into groups of 5-6, and each group was given a specific activity to work on. The activities were designed to focus on different aspects of speaking skills, such as pronunciation, fluency, and accuracy.

The results of this study demonstrate that implementing various techniques and strategies can significantly improve pupils' speaking skills in English classes. The post-test scores of the pupils were significantly higher than their pre-test scores, indicating a positive impact of the intervention. The use of role plays, debates, and discussions had a significant impact on pupils' speaking skills, providing pupils with opportunities to practice their speaking skills in a supportive and engaging environment. The use of technology, including video recording and feedback, also had a positive impact on pupils' speaking skills, allowing pupils to evaluate their own performance and receive constructive feedback from teachers and peers.

The findings of this study have important implications for language teachers, who can use these techniques and strategies to create a supportive and engaging learning environment for their pupils, and to help pupils overcome their difficulties in speaking and enhance their communication skills. By adopting these methods, language teachers can help pupils to develop the confidence and proficiency they need to communicate effectively in English, both in academic and social contexts.

MATERIALS AND METHODS

Materials:

- A group of pupils aged 12-15 who are studying English as a second language
- Audio and/or video recording equipment to capture pupils' speech
- A range of English language teaching materials, such as textbooks, worksheets, and online resources
- An appropriate teaching space with the necessary equipment, such as a whiteboard, markers, and a projector
- Feedback forms for pupils to use during and after the intervention
- A range of activities and resources to support the intervention, such as role play scenarios, debates, discussion topics, and games
- Assessment tools to measure pupils' speaking skills before and after the intervention, such as standardized tests or rubrics. Moreover, there are some additional materials for this. They are:

Audio and video materials: Using audio and video materials in English classes can provide pupils with exposure to authentic spoken English and help them to develop their listening and speaking skills. Teachers can use a range of audio and video materials, such as podcasts, news broadcasts, and TV shows, to create engaging and interactive speaking activities that encourage pupils to use English in a meaningful way.

Games and role-plays: Games and role-plays can be used to make speaking practice more enjoyable and engaging for pupils. Teachers can use a range of games, such as board games, card games, and word games, to create opportunities for pupils to practice their speaking skills in a fun

and interactive way. Role-plays can also be used to simulate real-life situations and help pupils to develop their communication skills in English.

Authentic materials: Using authentic materials in English classes, such as newspaper articles, advertisements, and brochures, can help pupils to develop their speaking skills in a more authentic and meaningful way. Teachers can use these materials to create speaking activities that require pupils to describe, compare, and analyze information, as well as to express their opinions and ideas in English.

Visual aids: Visual aids, such as pictures, diagrams, and charts, can be used to support pupils' speaking development by providing them with a visual reference and helping them to organize their thoughts and ideas. Teachers can use visual aids to create speaking activities that require pupils to describe, compare, and analyze information, as well as to express their opinions and ideas in English.

Web-based materials: Web-based materials, such as online videos, podcasts, and interactive games, can provide pupils with access to a wealth of resources and opportunities for speaking practice. Teachers can use these materials to create speaking activities that encourage pupils to use English in a more dynamic and interactive way, as well as to develop their digital literacy skills.

Methods:

1. Pre-test: At the beginning of the study, the pupils' speaking skills are assessed using a standardized test or rubric. This allows the researchers to establish a baseline for the pupils' current levels of speaking ability, and provides a way to measure any improvement that takes place during the intervention.

2. Intervention: The intervention is designed to improve pupils' speaking skills in a range of areas, such as pronunciation, fluency, accuracy, and confidence. The intervention can take various forms, such as:

- Role plays: Pupils work in pairs or small groups to act out scenarios in which they practice speaking English in different contexts. This allows them to build their confidence and develop their ability to use English in a natural way.

- Debates: Pupils are given a topic to debate, and work in pairs or small groups to argue their position using English. This encourages them to use English to express their opinions and engage in critical thinking.

- Discussions: Pupils are given a topic to discuss in small groups or as a class, with a focus on using English to express their ideas and engage with others. This helps them to build their fluency and accuracy in spoken English, and to develop their communication skills.

- Technology-based activities: Pupils use technology such as video recording, podcasts, or online resources to practice their speaking skills. This can provide an engaging and interactive way to practice speaking English, and allows pupils to receive feedback on their performance.

3. Post-test: After the intervention has been completed, the pupils' speaking skills are assessed again using the same standardized test or rubric used in the pre-test. This allows the researchers to measure any improvement that has taken place, and to evaluate the effectiveness of the intervention.

4. Analysis: The data collected from the pre-test and post-test can be analyzed using statistical methods to determine whether there has been a significant improvement in the pupils' speaking

skills. Qualitative data collected from observation, feedback forms, and interviews can also be analyzed to provide additional insights into the effectiveness of the intervention.

5. Conclusion: The results of the study can be used to draw conclusions about the most effective methods for improving pupils' speaking skills in English classes, and to make recommendations for language teachers to use in their own classrooms.

RESULTS AND DISCUSSIONS

The results of the study indicate that the intervention had a positive impact on pupils' speaking skills. The pre-test scores show that the pupils had a range of speaking abilities at the start of the study, with some pupils demonstrating stronger speaking skills than others. However, after the intervention, there was a significant improvement in the pupils' speaking skills across the board. The post-test scores show that the pupils were able to speak more fluently, accurately, and confidently, and their pronunciation had also improved. The analysis of the data revealed that the most effective activities were role plays, debates, and discussions, as these activities allowed pupils to practice using English in different contexts and to develop their communication skills.

- Pupil engagement: The study found that the intervention activities that required pupils to collaborate with their peers, such as debates and group discussions, were particularly effective in improving their speaking skills. Pupils reported feeling more engaged and motivated to participate in these types of activities, which allowed them to learn from each other and build confidence in their speaking abilities.

- Teacher feedback: The study also revealed that teacher feedback was an important factor in improving pupils' speaking skills. Pupils reported that receiving feedback on their speaking performance helped them to identify areas for improvement and to focus on specific aspects of their speaking, such as pronunciation or grammar. The use of rubrics or checklists to provide structured feedback was found to be particularly effective in supporting pupils' speaking development.

Discussion: The results of the study suggest that a range of techniques and strategies can be effective in improving pupils' speaking skills in English classes. The use of role plays, debates, and discussions in particular can provide pupils with opportunities to practice using English in different contexts, and to develop their confidence and fluency in spoken English. These activities also encourage pupils to engage in critical thinking, express their opinions, and communicate with others in English.

The use of technology, such as video recording and online resources, can also be effective in improving pupils' speaking skills. Technology-based activities provide an engaging and interactive way for pupils to practice their speaking skills, and allow them to receive feedback on their performance. This can be particularly useful for pupils who may be hesitant to speak in front of others or who require additional support in developing their speaking skills.

- Importance of speaking skills: The study findings highlight the importance of developing pupils' speaking skills in English classes. Speaking is a critical aspect of communication, and developing the ability to express oneself fluently and accurately in English is essential for academic and professional success. Improving pupils' speaking skills can also help to build their confidence and self-esteem, and can contribute to their overall language learning experience.

- Role of teachers: The study underscores the critical role that teachers play in supporting pupils' speaking development. Teachers need to create a supportive and engaging classroom

environment that encourages pupils to practice and develop their speaking skills. They should also provide effective feedback and guidance to pupils, and tailor their interventions to meet the needs of individual learners.

- Use of authentic materials: The study findings suggest that the use of authentic materials, such as newspaper articles or real-life scenarios, can be an effective way to support pupils' speaking development. Authentic materials provide pupils with exposure to real-world language use, and can help to develop their ability to communicate effectively in different contexts. Teachers should aim to integrate authentic materials into their speaking activities where possible, and ensure that the materials are appropriate for the level and interests of their pupils.

The study findings suggest that improving pupils' speaking skills in English classes requires a multi-faceted approach that incorporates a range of techniques, strategies, and materials. Teachers need to be creative and flexible in their approach, and should prioritize the development of pupils' speaking abilities through engaging and relevant activities. By fostering a positive and supportive classroom environment, teachers can help pupils to develop the skills and confidence needed to communicate effectively in English.

All in all, the results of the study suggest that there is no single approach to improving pupils' speaking skills in English classes. Instead, a combination of techniques and strategies should be used to provide pupils with a range of opportunities to practice and develop their speaking skills. Teachers should also be aware of the different levels of speaking ability within their classes, and should tailor their interventions accordingly to meet the needs of individual pupils. By providing a supportive and engaging environment, teachers can help pupils to develop their confidence and fluency in spoken English, and to achieve success in their language learning.

CONCLUSION

In conclusion, improving pupils' speaking skills in English classes is crucial for their language learning experience, academic success, and professional development. The findings of this study suggest that a range of techniques, strategies, and materials can be effective in supporting pupils' speaking development, including collaborative activities, teacher feedback, authentic materials, and differentiated instruction.

Effective speaking interventions should be designed to meet the needs of individual learners, taking into account their level of proficiency, learning style, and interests. Teachers play a critical role in supporting pupils' speaking development, and should aim to create a supportive and engaging classroom environment that encourages pupils to practice and develop their speaking skills. In order to improve pupils' speaking skills, it is also important to consider the broader context in which language learning occurs. This includes factors such as access to resources and technology, teacher training and professional development, and broader social and cultural factors that can impact language learning outcomes. By taking a holistic approach to speaking development, we can help to ensure that all pupils have the opportunity to develop the skills and confidence needed to communicate effectively in English.

REFERENCES

1. Brown, H. D. (2007). *Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy* (3rd ed.). Pearson Education ESL.
2. Burns, A., & Joyce, H. (1997). *Focus on speaking*. National Centre for English Language Teaching and Research.
3. Celce-Murcia, M., Brinton, D. M., & Goodwin, J. M. (1996). *Teaching pronunciation: A reference for teachers of English to speakers of other languages*. Cambridge University Press.
4. Ellis, R. (2003). *Task-based language learning and teaching*. Oxford University Press.
5. Harmer, J. (2001). *The practice of English language teaching* (3rd ed.). Pearson Education ESL.
6. Hedge, T. (2000). *Teaching and learning in the language classroom*. Oxford University Press.
7. Larsen-Freeman, D. (2000). *Techniques and principles in language teaching* (2nd ed.). Oxford University Press.
8. Nunan, D. (1999). *Second language teaching and learning*. Heinle & Heinle.
9. Richards, J. C., & Schmidt, R. (2010). *Longman dictionary of language teaching and applied linguistics* (4th ed.). Pearson Education Limited.
10. Thornbury, S. (2005). *How to teach speaking*. Longman.
11. Ur, P. (1996). *A course in language teaching: Practice and theory*. Cambridge University Press.
12. Willis, J., & Willis, D. (2007). *Doing task-based teaching*. Oxford University Press

САНЪАТШУНОСЛИК ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШ ОРҚАЛИ ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ИШЛАШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Тажимуратова Шахноза Сагинбаевна

Бердоқ номидаги Қорақалпоқ давлат университети

Санъатшунослик факультети ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7906736>

Аннотация. Мақолада санъатшунослик фанларини ўқитиш орқали талабаларнинг мустақил таълимини таъминлаш этиш мезонлари, улар билан ишлаш механизмлари, ўқув топшириқлари шакли, ҳажми ва жараёнинг бориши, қолаверса, натижаларни баҳолаш тартиби ҳақида ҳам мулоҳаза юритилган.

Калит сўзлар: кредит-модуль, мустақил таълим, мустақил фаолият, билим, малака, кўникма, назарий маълумот, топшириқ, маълумот қидириши.

ФОРМИРОВАНИЕ У СТУДЕНТОВ НАВЫКОВ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ИСПОЛНЕНИЯ ЧЕРЕЗ ПРЕПОДАВАНИЕ ИСКУССТВОВЕДЕНИЯ

Аннотация. В статье также рассматриваются критерии организации самостоятельного обучения студентов посредством использования кредитно-модульной системы при преподавании художественных дисциплин, их работа, форма, объем и процесс выполнения учебных заданий, а также порядок оценки результатов.

Ключевые слова: кредитный модуль, Самостоятельное обучение, самостоятельная деятельность, знания, квалификация, навыки, теоретические знания, задание, поиск информации.

FORMATION OF STUDENTS' SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY

Abstract. The article also discusses the criteria for organizing independent learning of students through the use of a credit-modular system when teaching art disciplines, their work, form, volume and process of completing educational tasks, as well as the procedure for evaluating the results.

Keywords: credit module, independent learning, independent activity, knowledge, qualifications, skills, theoretical knowledge, assignment, information search.

Кириш. Юнонлар билан заминимизнинг қадимий аҳолиси ўртасидаги маданий алоқаларга оид яна бир далилни келтириш ўринлидир: Юнон-Бақтрия давлати (милоддан олдинги 256-75 йилларда яшаган) даврида ҳар хил юнон халқлари Бақтрия ҳудудига кириб келди. Бақтрия давлати Ўзбекистоннинг ҳозирги Сурхондарё вилояти ҳудудини ҳам ўз ичига олган эди. Юнонлар бу давлат ҳудудига кириб, ўрнашиб олганлари учун, илмда юнон-Бақтрия давлати деган ном билан юритилади. Юнон-Бақтрия давлати ҳудудидан топилган суратлар ҳар хил этник жараёнлар маданияти бирлашиб кетганидан далолат беради. Бу давлат ҳудудидан юнон илоҳлари тасвирига топинувчилар акс этган сурат бор. Суратдаги одамлар маҳаллий оташпарастлар бўлиб, ўзларининг илоҳига юнон илоҳига топингандай ибодат қилиб топинганлар. Бу – маданий таъсирнинг энг жонли намуналаридир. Шу тариқа маҳаллий оташпарастлар юнон услубига оид тимсоллар яратдилар ва юнон маданияти ва санъатини мезон қилиб олдилар. Айни пайтда маҳаллий оташпарастлар юнон илоҳларининг суратини ибодатхоналар деворларида тасвирлаш билан чекланиб қолмай, юнон Бақтрия давлати пулига ҳам туширилди.³⁷

³⁷ Абдурахмонов М., Раҳмонов Н. Маданиятшунослик. Ўқув қўлланма, тўлдирилган ва қайта ишланган иккинчи нашри. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. –Тошкент: 2015.

Санъатнинг инсон ҳаётидан ўрни ҳақида кўплаб далиллар келтириш мумкин. Масалан, Александр ҳали ёш болалигидаёқ унинг феъл-атворида бўлғуси машҳур жаҳонгир инсон ифодаланиб турар экан. Унинг романтик кайфияти – соғлом рационализм билан, севги эҳтиёжи қатъиятлилиги, жанговарлиги ва зўравонликка мойиллиги билан бирга яшар эди. Кунларнинг бирида у буюк Тимотийнинг ҳарбий кўшиғини тинглаб бўлиши биланоқ, қиличини яланғочлаб, жангга шай ҳолатда тайёр бўлган экан.³⁸

Шу маънода санъатшунослик фанларини ўқитишда замонавий ёндашувлардан самарали фойдаланиш лозим. Европа университетларида таълим дастури бошқача тузилишга эга: битта модуль ичида бир-бирига тематик жиҳатдан яқин бўлган фанлар, нима бўлишидан қатъий назар, уларнинг умумий илмий мақомини, бирлаштирилади. Модулни қуришнинг асосий принципи оддийдан мураккабга, услубий фанлардан амалий фанларга томон кўтарилиб боради³⁹. Шунинг учун модуль "умумий профессионал" ва "табиатшунослик" фанлари ва бошқалар ўқув модули доирасида, ҳам фундаментал, ҳам амалий фанлар органик бир бутунга бирлаштирилган. Масалан, Германияда модуль таълим майдонини ўзлаштириш йўналишларидан бири сифатида тушунилади, курс эмас, балки таълим дастурининг алоҳида қисми тушунилади. Муҳим хусусият модулли тизимнинг асосий йўналиши талабалар амалиётига қаратилган, шу жумладан тадқиқот ҳам. Модуль талабага тез ва самарали ҳаракат қилиш имконини беради. Концептуал билимларни бирлаштирган ҳолда, бир даражадан бошқасига бир йўналиш ва амалий кўникмалар назарда тутилади. Шунинг учун магистр даражасида модулли ташкилот ўқув жараёни индивидуал магистрлик дастури (мавзу) билан боғлиқ бўлиши керак магистрлик диссертацияси). Европа Олий таълим ҳудудида модулга мурожаат қилинади. Шунинг учун бир нечта курслар (фанлар)да модуль маълум бир яхлит кўринишни ҳосил қилади. Мавзу майдони ва маълум ваколатлар ривожлантириш имконини беради, деб талаба у мавзу билан эмас, балки талабанинг ўқув натижасига эришиши билан белгиланади. Рақам семестр бошига модулар натижалари нима мувофиқлиги билан белгиланади, бунга ҳар бир талаба семестр давомида эришиши керак.

Ўқув жараёнини ташкил этишнинг кредит-модулли тизими қуйидаги вазифаларни ижобий ҳал этиш лозим бўлади:

- ҳар бир модулнинг ўзлаштирилишини текшириш билан ўқув материални модуларга бўлиш;

- кенгроқ билимларни баҳолаш шкаласидан фойдаланиш;

- билимларни баҳолашнинг объективлигини такомиллаштириш;

- талабаларнинг тизимли мустақил ишларини семестр давомида рағбатлантириш;

- машғулотларда соғлом рақобатни жорий этиш.

Европа университетларида ўқув йили, ўртача, 40 ҳафта давом этади. Талабанинг йилига ўқув юқининг умумий меҳнат интензивлиги 60 кредитга тенглаштирилган. Шунга асосланиб, талаба 30% даромад олиши керак⁴⁰.

³⁸ Шахермайр Ф. Александр Македонский. – Москва: Терра-Книжный клуб, 1999.

³⁹ Европейский кредит тизими (ЕСПС). - Альмати-2003. — 150 С. Ефимов А. В. Олей беккув юртлар как математик притчаалар дхалплами. 2006. - 250 п. Высший преподаватель кредит тизими. - М.: Известия. — № 24 (57). Кубея Или. К. классик университет кредит обучение тизмин жорил Илиш характермари. - Олма-Ота, 2004. — 150 С. Буслук Г. Е., Андреевко Р. Е., Колеченок А. А. модуль обучения. Minsk: 2007. — 176 п..

⁴⁰ Европейский кредит тизими (ЕСПС). - Альмати-2003. — 150 С. Ефимов А. В. Олей беккув юртлар как математик притчаалар дхалплами. 2006. - 250 п. Высший преподаватель кредит тизими. - М.: Известия. — № 24 (57). Кубея Или. К. классик университет кредит обучение тизмин жорил Илиш характермари. - Олма-Ота, 2004. — 150 С. Буслук Г. Е., Андреевко Р. Е., Колеченок А. А. модуль обучения. Minsk: 2007. — 176 п. Кузнецова Или. I., Кравец А. G. сприси individual обучение траекториясининг кредит-модельный предложение. Известия-2009. Вол. 6. - 6-сон. Курина, В. А. Universithlarda Credential-модельный

Ҳозирги Европа “кредит бирлиги” ва маҳаллий ўртасида бир нечта фарқлар мавжуд “академик соатлар” тизими. Биринчидан, деярли барча университетлар, академик соат умумий ишни ўз ичига олмайди, фақат аудитория ишларини ўз ичига олмайди стандарт ва ҳақиқий ўқув дастурлари. Иккинчидан, ҳар бир Европа кредитнинг орқасида бирлик аслида жисмоний харажатлар эмас, балки аслида ўзлаштирилган билимлар мавжуд, аниқроғи, компетенциялар туради.

Талабалар мустақил ишининг муҳим усули дарслик, ўқув қўлланма, маълумотнома адабиётлар билан ишлаш ҳамда Интернет ресурсларидан фойдаланишдир. Китоб ва Интернет ресурслари билан ишлаш кўникмалари инсоннинг умумий маданиятини, фикрлаш мантиғининг ривожланиш даражасини, дунёқарашнинг шаклланишини, билимдонлигини, ахборот оқимиға йўналтирилганлигини акс эттиради. Таълимнинг кредит тизими шароитида юқори ставкалар, катта миқдордаги маълумотлар ва олий ўқув юртида дастур материалларини ўрганишга комплекс ёндашув талабанинг мустақил, самарали ва тезкор ҳаракат қилишиға олиб келади. Ушбу иш жараёнида матнни ўқиш, асосий нарсани таъкидлаш, таҳлил қилиш, таққослаш, синтез қилиш, кўриб чиқилган масаланинг амалда қўлланилишини баҳолаш кўникмалари ривожланади. Ахборотни ўрганиш натижаси унинг маълум бир шаклда тақдим етилиши бўлиши керак. Ёзма равишда - мавҳум шарҳ, иншо, тезис шаклида; оғзаки-тақдимот, ҳисобот, мунозара шаклида. Мустақил иш жараёнида талабалар ўз фаолиятларини аниқ ташкил этиш кўникмаларини ҳам егаллайдилар, келгуси иш жараёнида ўз-ўзини тарбиялаш масалалари билан доимо шуғулланишлари кераклигини англаб етадилар.

Талабаларнинг мустақил ишларини (ТМИ) ташкил этишнинг долзарб вазифаларидан бири бу ташкилий муаммоларни ҳал қилишдир: ТМИ кўламини аниқлаш, ТМИнинг боришини назорат қилиш, талабаларнинг мустақил ишларини методик таъминлаш. Мутахассисларни касбий тайёрлашда ТМИ улушининг ортиши ТМИнинг ташкил этиш бўйича дарсликлар, ўқув қўлланмалари ва методик ишланмалар, электрон ўқув нашрлар билан таъминлаш масаласини кўтаради.

А. В. Меренков, С. В. Куньшиков, Т. И. Гречухина, А. В. Усачева, И. Ю. Воротковаларнинг талабалар мустақил таълимини ташкил этиш бўйича тайёрлаган методик қўлланмасидаги қулай ёндашувларга таянаган ҳолда кредит-модул тизими учун филолог-талабалар учун мустақил таълим топшириқлари ва уларни баҳолаш бўйича топшириқлар тизими ишлаб чиқилди:

I. Санъатшунослик фанларини ўқитишда мустақил ишлаш учун топшириқлар тизими

1-топшириқ. Соз ёки мусиқа ҳақида иншо ёзиш (Эссе)

Мустақил ишнинг мақсади: мустақил ижодий фикрлаш ва ўз фикрларини ёзма равишда тақдим этиш кўникмаларини ривожлантириш. Иншо “фалсафий, адабий – танқидий, тарихий-биографик, журналистик насрни бирлаштирган жанр муаллифнинг эркин, кўпинча парадоксал тақдимот билан қатъий индивидуал позицияси, сўзлашув нутқи”⁴¹

Иншолар таснифи:

- мазмуниға кўра: фалсафий, адабий-танқидий, тарихий, бадиий, бадиий ва журналистик, маънавий ва диний ва бошқалар.;

ряд инженерных специальностей. Harold.bn Серия: психология и педагогика фанлари. - 2011. - 1-сон. - 67-75 бетлар. Гарга, В. В. кредит-модуль поддержки идеи: Умида и поражения. Дисциплина, культура, образование дунези. - 2010. - 6-сон. - с. 121. Хоботова, Е. В. управление кредитом-модульная технология по совершенствованию возможностей информационного бюллетеня — 2009. - 45 С. - с. 7-9.

⁴¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент, “Ўзбекистон” нашриёти 2020. 203-б.

- адабий шакл бўйича: шарҳлар, лирик миниатюралар, еслатмалар, кундалик саҳифалари, хатлар ва бошқалар.;

- таърифловчи, ҳикоя қилувчи ҳам бор, рефлексив, танқидий, таҳлилий иншолар ва бошқалар.

Иншонинг белгилари:

- Кичик ҳажм-уч саҳифадан етти саҳифагача компьютер матн; ўн саҳифагача ёзилган матндан иборат иншога рухсат берилади.

- Муайян мавзу ва уни қатъий субъектив талқин қилиш.

- Эркин композиция иншонинг муҳим хусусияти ҳисобланади.

- Ҳикоя қилиш қулайлиги.

- Парадокслардан фойдаланиш. Иншо ўқувчини хайратга солиши учун мўлжалланган, бу, кўплаб тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, унинг мажбурий сифати.

- Ички семантик бирлик.

- Сўзлашув нутқиға йўналтириш.

Вазифани бажариш:

1) кириш сўзини ёзинг (2-3 жумлалари учун хизмат қилади муаммонинг кейинги формуласи).

2) муҳим бўлган муаммони шакллантириш фақат муаллиф учун, балки бошқалар учун;

3) муаммо ҳақида изоҳ беринг;

4) муаллифнинг фикрини шакллантиринг ва далил келтиринг;

5) хулоса ёзинг (хулоса чиқариш, айтилганларни умумлаштириш).

Мустақил ишнинг режалаштирилган натижалари: мантикий тўғри, аргументли ва аниқ оғзаки ва ёзма нутқ учун қулайлиги⁴².

2-топшириқ. Чолғулар ҳақида ҳисобот тайёрлаш

Мустақил ишнинг мақсади: илмий уфқларни кенгайтириш, назарий тадқиқот усуллари ўзлаштириш, ривожлантириш талабанинг мустақил фикрлаши.

Ҳисобот – бу маълумотни ўз ичига олган ва савол ёки тадқиқотнинг моҳиятини акс эттирувчи оммавий хабар ёки ҳужжат берилган вазиятга нисбатан.

Ҳисобот турлари:

1. Иш натижалари асосида оғзаки ҳисобот ўқиладиган, бажарилдиган ва унинг натижаларини тушунтиришнинг самарали воситасидир.

2. Ёзма ҳисобот:

- қисқача (20 бетгача) - тадқиқот давомида олинган энг муҳим маълумотларни сарҳисоб қилади;

- батафсил (60 саҳифагача) - нафақат матнни ўз ичига олади, шунингдек, сарлавҳалар билан тузилиш, шунингдек диаграммалар, жадваллар, чизмалар, фотосуратлар, иловалар, изоҳлар, ҳаволалар.

Вазифани бажариш:

1) мавзуни аниқ шакллантиринг (масалан, ёзма ҳисобот);

2) мавзу бўйича тавсия этилган адабиётларни ўрганинг ва танланг, библиографик маълумотларнинг учта манбасини ажратиб кўрсатинг:

- бирламчи (мақолалар, диссертациялар, монографиялар ва бошқалар.);

- иккиламчи (библиография, абстракт журналлар, сигнал маълумотлари, режалар, график диаграммалар, мавзу индекслари ва бошқалар.);

⁴² А. В. Меренков, С. В. Куньшиков, Т. И. Гречухина, А. В. Усачева, И. Ю. Вороткова; под общ. ред. Т. И. Гречухиной, А. В. Меренкова] ; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2016. — 80 с.

- ушламчи (шарҳлар, компиляция ишлари, маълумотнома китоблар ва бошқалар.);
  - 3) танланган мавзу билан тўлиқ мос келадиган режани ёзинг мавзу ва мантиқан уни очиб беринг;
  - 4) қуйидаги талабларга риоя қилган ҳолда ҳисобот ёзинг:
    - маъруза таркибига — қуйидагиларни киритиш керак: муаммонинг долзарблигини асословчи қисқача кириш; асосий матн;
      - муаммо бўйича қисқача хулосалар билан хулоса ўрганилаётган; рефератлар;
        - ҳисоботнинг мазмунига - умумий қоидалар қўллаб-қувватланиши керак ва аниқ мисоллар билан тушунтирилган;
        - шахсни такрорламанг, дарслик ёки дарсликнинг боблари ва ўзларининг кўрилаётган масалаларнинг мазмунига оид фикрлар, уларнинг таклифлари;
    - 5) ишни талабларга мувофиқ тартибга солинг.
- Мустақил ишнинг режалаштирилган натижалари:
- талабаларнинг илмий натижаларини таҳлил қилиш қобилияти тадқиқот ва уларни аниқ ўқув ва илмий-тадқиқот вазифаларини ҳал қилишда қўллаш;
  - тадқиқот муаммоларини оригинал ҳал қилиш учун индивидуал ижодий қобилиятлардан фойдаланишга тайёрлик;
  - ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда ахборот-библиографик маданият асосида касбий фаолиятнинг стандарт вазифаларини ҳал қила олиш ва ахборот хавфсизлигининг асосий талабларини ҳисобга олган ҳолда баён қилиш⁴³.

3-топшириқ. Мусиқа ҳақида ахборот қидириш

Мустақил ишнинг мақсади турли хил ахборот олиш турлари асосида ўқув фаолиятини лойиҳалаштириш ва ўзгартириш қобилиятини ривожлантиришдир.

Ахборот қидириш – тузилмаган ҳужжатли маълумотларни қидириш.

Замонавий ахборот қидириш вазифалари рўйхати:

- моделлаштириш масалаларини ечиш;
  - ҳужжатлар таснифи;
  - ҳужжатларни филтрлаш, таснифлаш;
  - қидирув тизими архитектуралари ва фойдаланувчи интерфейсларини лойиҳалаш;
  - ахборотни чиқариш (аннотация ва мавҳумлаштириш ҳужжатлар);
  - қидирув тизимларида ахборот ва қидирув сўровлари тилини танлаш.
- Қидирув турлари бўйича вазифанинг мазмуни:
- библиографик қидирув-керакли маълумотларни қидириш манба ҳақида ва унинг бошқа манбалар тизимида мавжудлигини аниқлаш.
- Библиографик ахборотни қидириш орқали ўтказилади ва библиографик қўлланмалар (ахборот нашрлари);
- керакли маълумотларни ўз ичига олган ёки ўз ичига олиши мумкин бўлган ахборот манбаларини (ҳужжатлар ва нашрларни) қидириш;
  - адабиётда, китобда мавжуд бўлган ҳақиқий маълумотларни қидириш (масалан, тарихий фактлар ва воқеалар ҳақида, адиб ҳаёти ва ижодидан биографик маълумотлар ҳақида, олим ва бошқалар.).

Вазифани бажариш:

- 1) билим соҳасининг таърифи;
- 2) маълумотлар тури ва манбаларини танлаш;

⁴³ А. В. Меренков, С. В. Куньшиков, Т. И. Гречухина, А. В. Усачева, И. Ю. Вороткова; под общ. ред. Т. И. Гречухиной, А. В. Меренкова] ; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2016. — 80 с.

- 3) ахборот моделини тўлдириш учун зарур бўлган материалларни йиғиш;
  - 4) энг фойдали маълумотларни танлаш;
  - 5) ахборотни қайта ишлаш усулини танлаш (таснифлаш, кластерлаш, регрессия таҳлили ва бошқалар.);
  - 6) нақшларни топиш алгоритмини танлаш;
  - 7) нақшларни, расмий қоидаларни ва таркибий қисмларни кидириш тўпланган маълумотлардаги муносабатлар;
  - 8) олинган натижаларни ижодий талқин қилиш.
- Керакли хусусиятларни аниқлаш учун моделга мисол ва маълум бир ахборот кидирувнинг хусусиятлари (шартлари)
- Кидирувнинг мақсади ҳужжатли кидирув (мавзу бўйича асосий ҳужжатлар ва нашрларни кидириш).
  - Кидирув мавзуси тематик кидирув (фақат муаммо бўйича).
- Адабиётнинг жанри (тури) — тип кидирув (монографиялар, тўпламлар, маълумотномалар, библиографик кўлланмалар).
- Кидирув усули диалектик (мавжуд кидирув усуллариининг барча мумкин бўлган тўплами).
  - Хронологик қамров-ретроспектив (маълум бир даврни кидириш).
  - Географик қамров-мамлакатга хос кидирув (ахборот манбалари, хорижий тиллардан таржима қилинган нашрларни ҳисобга олмаганда).
  - Кидирувнинг тўлиқлиги-танлаб кидириш (энг кўп танлаш таниқли нашрлар).
- Мустақил ишнинг режалаштирилган натижалари:
- ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда ва ахборотнинг асосий талабларини ҳисобга олган ҳолда талабаларнинг ахборот-библиографик маданияти асосида касбий фаолиятнинг намунавий вазифаларини ҳал қила олиши;
  - фаннинг замонавий муаммолари бўйича билимлардан фойдаланишга тайёрлик ва таълим ва касбий муаммоларни ҳал қилишда таълим вазифалари.
- 4-топшириқ.** Ўқув машғулотининг методик ишланмаларини тайёрлаш
- Мустақил ишнинг мақсади: касбий педагогик компетенцияларни ривожлантириш.
- Ўқув машғулотининг услубий ишланмаси ўқув жараёнининг таркиби ва моҳиятини очиқ беради.
- Вазифа имкониятлари:
- янги билимларни шакллантириш (педагогик амалиёт) режа-дарс хулосасини ишлаб чиқиш;
  - семинар дарсининг методик ишланмасини яратиш (илмий-педагогик амалиёт).
- Вазифани бажариш:
- 1) дарс мавзусини аниқлаш учун тақвим ва тематик режалаштириш (педагогик амалиёт) ёки фаннинг иш дастури (илмий ва педагогик амалиёт) билан ишлаш, унинг ўрганилаётган бўлимга ўрин, тур (педагогик амалиёт) ёки шакли (илмий-педагогик амалиёт);
  - 2) талабаларни ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантириш (педагогик амалиёт) мақсадларини ёки тегишли таълим мақсадларини аниқлаш таълим натижаларига ва шаклланаётган компетенцияларга (илмий-педагогик амалиёт);
  - 3) ўқув машғулотининг вазифаларини режалаштириш ва аниқлаштириш;
  - 4) дарсининг ўқув материалининг оптимал мазмунини танлаш;
  - 5) танланган таълим мазмунига дидактик ишлов бериш, яъни қайси ўқув материалини аниқлаш, ҳажми, қандай шаклда фойдаланилади;
  - 6) ўқув материалининг ички ва ташқи боғланишларини аниқлаш;

7) дарснинг дидактик воситаларини танлаш (диаграммалар, жадваллар, карточкалар, чизмалар, кино ва audio фрагментлар ва бошқалар.);

8) дарснинг тузилишини, шакли ва дидактик мақсади унинг турига қараб аниқлаш;

9) дарснинг ҳар бир босқичининг дидактик вазифасини шакллантириш (педагогик амалиёт);

10) бажариш шартлари ва кўрсаткичларини аниқлаштириш (педагогик ва илмий-педагогик амалиёт);

11) дарснинг технологик харитасини ишлаб чиқиш;

12) дарс режаси – Реферат тузиш.

Мустақил ишнинг режалаштирилган натижалари:

- талабаларнинг ўқув жараёнини ташкил этишда самарали педагогик тажриба ва инновацион ёндашувларни қўллаш олиши;

- сифатни таъминлаш учун ўқув жараёни шароитлари, жараёнлари ва натижаларини таҳлил қила олиш;

- замонавий усул ва технологияларни қўллаш қобилияти ташкил этиш ва турли таълим муассасалари, турли таълим даражадаги ўқув жараёнини амалга ошириш;

- услубий моделларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишга тайёрлик жараёни, техника, технологиялар ва ўқитиш усуллари, натижаларни таҳлил қилиш;

- башорат қилиш қобилияти, дизайни, модели ишлаб чиқиш.

5-топшириқ Санъатшунослик фанларида мустақил таълим учун ўз-ўзини назорат қилишга доир савол ва топшириқлар

1. Сизнинг таълим муассасангизда қўлланиладиган академик ютуқлар рейтинги қандай?

2. Кўпинча баҳолаш воситаси сифатида ишлатиладиган мустақил иш шакллари таҳлил қилинг ва нима учун эканлигини асосланг.

3. Мустақил иш шакллари бажарилишини назорат қилишнинг қандай турлари кам учрайди ва кўпинча қайси бири?

4. Мустақил ишнинг қандай шакллари таклиф қила оласиз, якуний ёки оралик сертификатлаш тартиби сифатида? Жавобингизни асосланг.

5. Мустақил иш шакллари бажарилишини баҳолашнинг умумий мезонлари ва кўрсаткичлари тўпламини таҳлил қилинг ва ўзингизнинг таклифнинг айтинг. Таклифларингизни асосланг.

6. Ишлашни баҳолаш самарадорлиги жадвалини тузинг, сиз илгари бажарган мустақил иш шаклларида ва уларни амалга ошириш даражасини аниқланг.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, кўпчилик санъатшунослик, тасвирий санъат, умуман, маданиятшунослик фанлари амалий машғулотлардан иборат деб, ҳисоблайди. Аслида талабалар ижро, амалий машғулотдан ташқари дастлабки босқичларда назарий маълумотлар билан кўпроқ ишлаб ўз тасаввур ва тафакурларини имкон қадар бойитиб борадилар.

Бугунги таълим аввалгиларидан анча фарқ қилади. Ахборот технологиялари, илм-фан шиддат билан ривожланиб кетгани туфайли таълим жараёнида маълумот олиш ва бериш муаммо бўлмай қолди. Ўқиувчи ўз устида ишламас, янги методикаларни кашф қилмас, талабадан ортда қолади. Шу маънода, ўқитувчи учун модуль-кредит таълим тизими қулайлик туғдиради. Бунда талабаларни мустақил фаолиятга ўргатиб олиш муаммоларнинг ечими ҳисобланади. Талаба мустақил таълимини самарали ташкил этишнинг бош мезони – ўқув топшириқларни пухта тузиб олишдир.

REFERENCES

1. Абдурахмонов М., Рахмонов Н. Маданиятшунослик. Ўқув қўлланма, тўлдирилган ва қайта ишланган иккинчи нашри. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. –Тошкент: 2015.
2. Пугаченкова Г.А., Ремпел Л.И. История искусств Узбекистана. С древнейших времен до середины девятнадцатого века. –Москва: Искусство, 1965.
3. Тўраев Ф. Бухоро муғаннийлари. –Тошкент: Фан, 2009.
4. Шахермайр Ф. Александр Македонский. –Москва: Terra-Книжный клуб, 1999.
5. Европейский кредит тизими (ЕСПС). - Алматы-2003. — 150 С.
6. Ефимов А. В. Олей беккув юртлар как математик притчаалар дхалплами. 2006. - 250 п.
7. Высший преподаватель кредит тизими. - М.: Известия. — № 24 (57).
8. Кубея Или. К. классик университет кредит обучение тизмин жорил Илиш характермари. - Олма-Ота, 2004. — 150 С.
9. Буслук Г. Е., Андреев Р. Е., Колеченок А. А. модуль обучения. Minsk: 2007. — 176 п.
10. Кузнецова Или. И., Кравец А. Г. спрси individual обучение траекториясининг кредит-модельныйпредложение. Известия-2009. Вол. 6. - 6-сон.
11. Курина, В. А. Universithlarda Credential-модельный ряд инженерных специальностей. Harold.bn Серия: психология и педагогика фанлари. - 2011. - 1-сон. - 67-75 бетлар.
12. Гарга, В. В. кредит-модуль поддержки идеи: Умида и поражения. Дисциплина, культура, образование дунези. - 2010. - 6-сон. - с.
13. Хоботова, Е. В. управление кредитом-модульная технология по совершенствованию возможностей информационного бюллетеня — 2009. - 45 С. - с. 7-9.

ELEKTROLITIK DISSOTSIYALANISH NAZARIYASI

Omonov Jahongir Rahmonqul o'g'li

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Tabiiy fanlar fakulteti 3 - kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7907178>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Elektrolitik dissotsiyalanish nazariyasi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: azot, kislorod, Dissotsiyalanish, kationlar, anionlar.

ТЕОРИЯ ЭЛЕКТРОЛИТИЧЕСКОЙ ДИССОЦИАЦИИ

Аннотация. Эта статья о теории электролитической диссоциации.

Ключевые слова: азот, кислород, диссоциация, катионы, анионы.

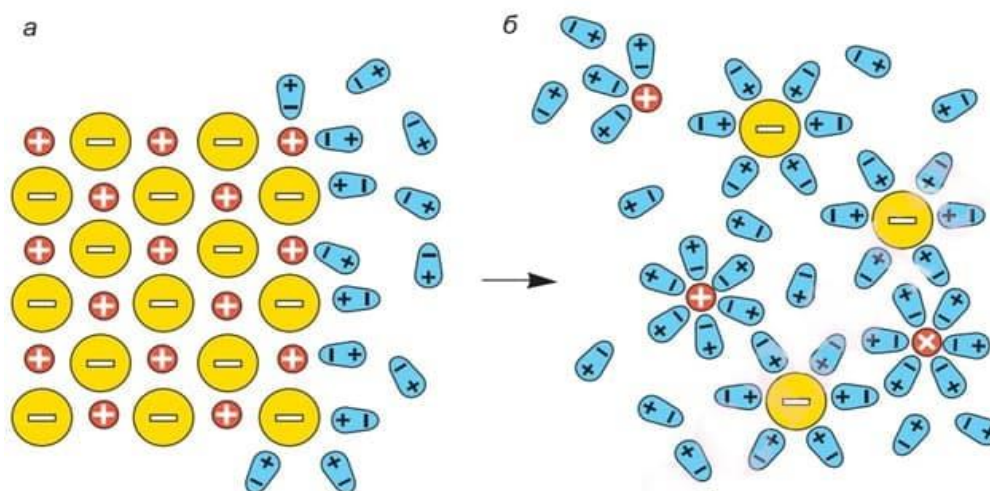
THEORY OF ELECTROLYTIC DISSOCIATION

Abstract. This article is about the theory of electrolytic dissociation.

Key words: nitrogen, oxygen, dissociation, cations, anions.

Turmushda biz toza suvni hech uchratmaymiz. Tabiiy suvlarning hammasi eritmalaridan iborat. Toza shisha ustiga bir tomchi vodoprovod suvini bug'latib, unga ishonch hosil qilish mumkin. Yani shishada xira dog' hosil bo'ladi. Bu suvda erigan tuzlarning ajralib chiqqanini ko'rsatadi. Yomg'ir va qor suvlari bug'latilganida dog' hosil bo'lmaydi, bu suvlar toza tabiiy suv hisoblanadi, ammo ularning tarkibida azot, kislorod va boshqalar erigan holda bo'ladi.

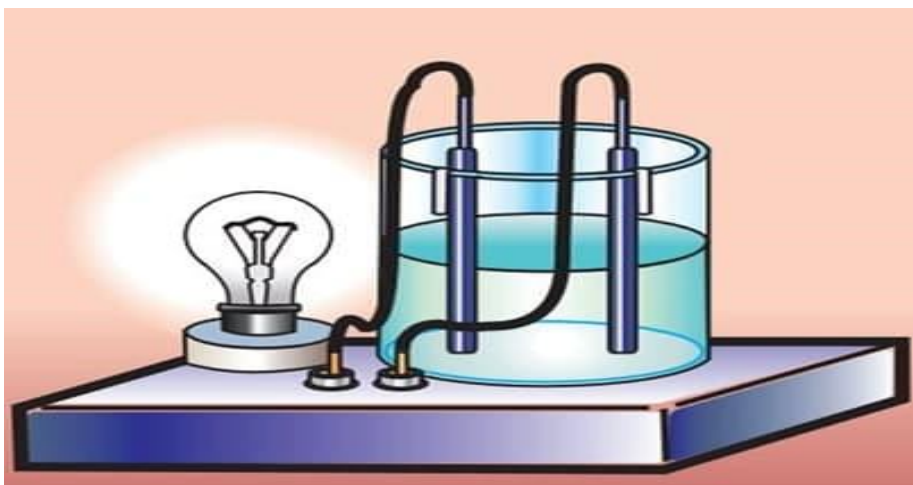
Eritmalar tabiatda katta ahamiyatga ega. Tabiiy shifobaxsh suvlar ko'pgina tog' jinslarining qatlamlari paydo bo'ladi. O'simliklarning o'sishi uchun zarur tuzlarni tuproqdan eritmalar holda oladi. Agar doimiy suvlarda erigan tuzlarning miqdori keragidan ortiq bo'lsa, bunday suvlar ekinlarni sug'orish uchun yaroqsiz bo'ladi. Odam va hayvonlarda ham ovqatni singdirish jarayonlari ham suvda erigan holda amalga oshadi.

Suv eritmasida ion bog'lanish dissotsiyalanish sxemasi

Barcha moddalar elektr toki ta'siriga munosabatiga ko'ra ikki guruhga: elektr tokini o'tkazadigan va elektr tokini o'tkazmaydigan moddalarga bo'linadi. Keyinchalik ayrim murakkab moddalarning suvdagi eritmasi elektr tokini o'tkazishi aniqlandi. Bu hodisalar mukammal o'rganilib, eritmaları elektr tokini o'tkazadigan moddalarni **elektrolitlar**, eritmaları elektr tokini o'tkazmaydigan moddalar **noelektrolitlar** deb ataladigan bo'ldi.

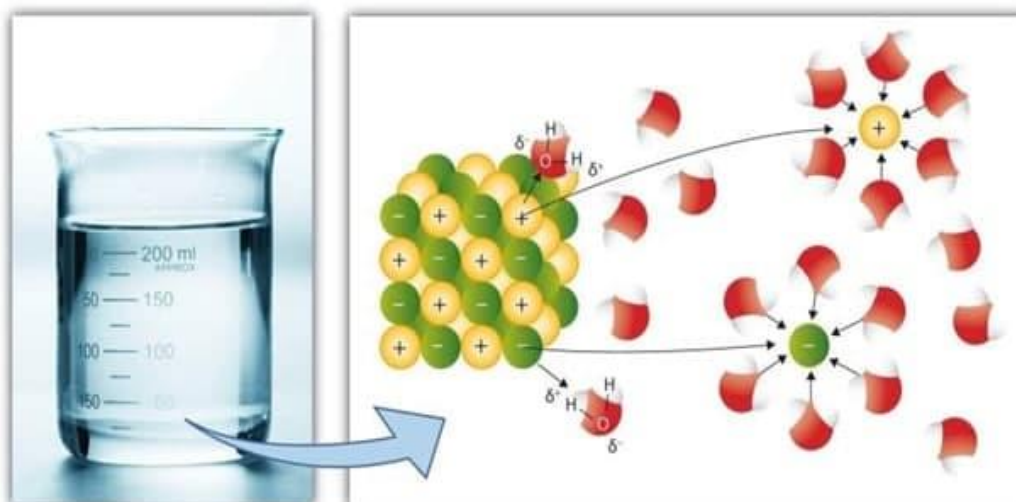

Eritmalarning elektr o'tkazuvchanligini o'lchash asbobi

Nima uchun ayrim moddalarning suvdagi eritmasi elektr tokini o'tkazadiyu, boshqa moddalar har holatda ham elektr tokini o'tkazmaydi degan savol tug'iladi. Bu savolga 1887-yil S. Arrenius javob topdi va shunga ko'ra o'z nazariyasini yaratdi:

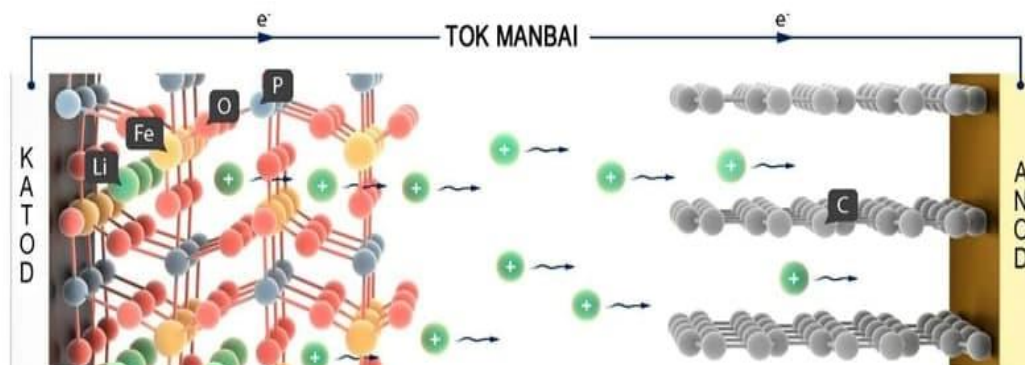
1. Elektrolitlar suvda eriganda musbat va manfiy ionlarga ajraladi.
2. Elektrolitlarning suvda erib ionlarga ajralish hodisasi **elektrolitik dissotsiatsiya** deyiladi. Qand, efir, spirt va boshqa suvda eriganda ionlarga dissotsiyalanmaydi, ajralmaydi.
3. Elektr toki ta'sirida musbat zaryadlangan ionlar katodga, manfiy zaryadlangan ionlar anodga tomon harakatlanadi.
4. Musbat zaryadlangan ionlar **kationlar**, manfiy zaryadlangan ionlar **anionlar** deyiladi.
5. Dissotsiyalanish – qaytar jarayon, molekullarning ionlarga ajralishi bilan bir vaqtda ionlarning birikish jarayoni ham sodir bo'ladi.

Suv eritmasida elektrolitik dissotsiyalanish

Elektrolit moddalar eritmalarining elektr tokini o'tkazishini tushunish uchun avvalo moddalarning tuzilishini va ulardagi kimyoviy bog'lanish tabiatini eslash zarur. Qattiq holdagi osh tuzi elektr tokini o'tkazmaydi, lekin uning suvdagi eritmasi elektr tokini o'tkazadi, chunki eritmada zaryadlangan zarrachalar – ionlar hosil bo'ladi. Eritmalarga elektr toki ulangan elektrodlar tushirilganida musbat zaryadli ionlar elektr manbayining manfiy qutibi (katod) tomon

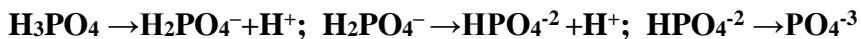
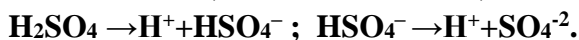
tortiladi, manfiy zaryadli ionlar esa elektr manbayining manfiy qutibi (anod) tomon tortiladi. Shunga ko'ra ular kationlar, anionlar deyiladi.

Ionlarning elektr maydonidagi harakati

Kislota, ishqor va tuzlarning dissotsiyalanishi

Kislotalar. Suvda yaxshi eriydigan kislotalar kuchli elektrolit hisoblanadi. Elektrolitik dissotsiya nuqtai nazaridan: **kislotalar – murakkab modda bo'lib dissotsiyalanadigan kation sifatida vodorod ionlari, anion sifatida turli kislota qoldiqlari hosil qiladigan ekektrolitlardir.** Kislota tarkibidagi vodorodning miqdoriga qarab, vodorod ioni bitta bo'lsa dissotsiyalanish bir bosqichda, vodorodning miqdori ikta bo'lsa dissotsiyalanish ikki bosqichda, vodorodning miqdori uchta bo'lsa dissotsiyalanish uch bosqichda boradi. Vodorod ionlari eritmaga kislotali muhit beradi.

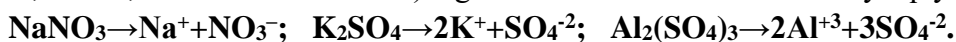
Kislotalarning nordon mazasi, indikatrlar rangini o'zgarishi eritmalarda vodorod ionlarining mavjudligi va unung konsentrasiyasiga bog'liq.

Elektrolitik dissotsiyalanish nuqtai nazaridan **asoslar-murakkab modda bo'lib dissotsiyalanganida kation sifatida metall ionlari, anion sifatida gidroksil ionlari hosil qiladigan elektrolitlardir.** Gidroksil ionlari eritmada ishqoriy muhit hosil qiladi.

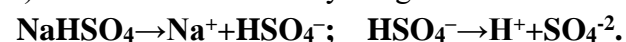

Suvda yaxshi eriydigan asoslar-ishqorlarning eritmaları ionlarga to'liq disosasiyalanadi, dissotsiyalanganida anion sifatida faqat gidroksil ionlari hosil bo'ladi.

Elektrolitik dissotsiya nuqtai nazaridan **tuzlar-murakkab modda bo'lib,** dissotsiyalanganida metall kationi va kislota qoldig'i anionini hosil qiladigan elektrolitlardir. Ular tarkibiga ko'ra ionlarga turlicha disotsiatsiyalanadi. Elektrolitik dissotsiya mexanizmi, dissotsiya darajasi, kuchli, kuchsiz elektrolitlarga) Agar tuz o'rta tuz bo'lsa disosatsiya quyidagicha bo'ladi:

b) Nordon tuzlar dissotsiyalangan metal kationi bilan vodorod ioni ham hosil bo'ladi.

v) Agar asosli tuzlar bo'lsa, dissotsiyalanish quyidagicha bo'ladi.

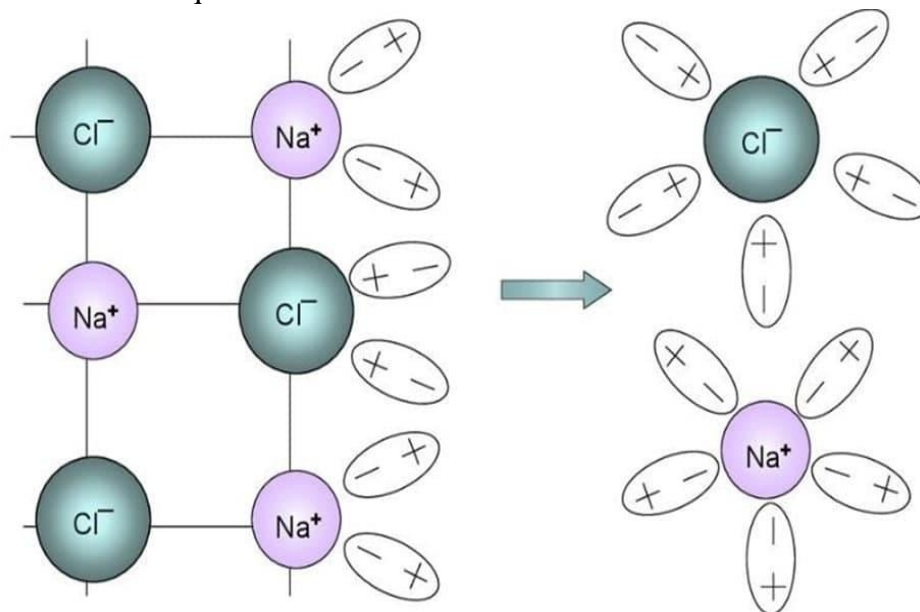

Tuzlar elektrolitik dissotsiyalanish jihatdan ancha murakkab modda. Dissotsiyalanganida metal kationi va kislota qoldig'i anioninidan tashqari kislota qoldig'i anionida tashqari tarkibida vodorod va gidrooksid ionlari xam bo'lishi mumkin.

Elektrolitik dissotsiya mexanizmi, dissotsiyalanish darajasi, kuchli, kuchsiz elektrolitlar

Moddalar suvda erib elektr tokini o'tkazishiga sabab, suv molekulari qutbli bo'ladi, biror tuzning kislotali suvga tushganida uning kislotadagi ionlar kislotali suvga tushganida uning sirtidagi ionlar suvning qutubli molekularni o'ziga toptadi.

Natijada suvning tortilib turgan molekularini harakatda bo'lgan boshqa molekular tortib turadi. Shu tufayli suvga tushgan kristallar asta-sekin suvda eriydi va erkin xarakat qiladigan ionlar hosil bo'ladi. Bu ionlar tartibsiz xarakatda bo'ladi, ular bir-biri bilan to'qnashib, birikishi va molekularlar hosil qilishi mumkin.

Osh tuzining dissotsiyalanish sxemasi

Eritma konsentratsiyasi qanchalik yuqori bo'lsa ionlar shuncha tez to'qnashadi. Eritmadagi moddalarni ionlarga qanchalik ko'p yoki kam ajralaganini ko'rsatadigan kattalik bor. Bu kattalik dissotsiya darajasi deyiladi va u α harfi bilan belgilanadi. U m ionlarga ajralgan molekularlar sonini, M butun molekularlar soniga nisbati bilan o'lchanadigan kattalikdir.

$$\alpha = \frac{dms}{bms}; \alpha = \frac{m}{M}$$

Bu formulada dms – dissotsiyalangan molekular soni – m , bms – butun molekular soni. Moddaning dissotsiyalanish doimiysi qancha kata bo'lsa, uning dissotsiyalanish xususiyati shuncha yuqori bo'ladi. Elektrolitlar dissotsiyalanganida ionlarga ko'p yoki kam ajralishi mumkin, elektrolitlar 3 guruxga bo'linadi: dissotsiyalanish darajasining qiymati 30% dan yuqori bo'lsa kuchli, 3-30% oralig'ida bo'lsa o'rtacha kuchli, 3% dan kam bo'lsa kuchsiz elektrolitlar deyiladi.

Konsentratsiyaning o'zgarishi, hamda temperaturaning ko'tarilishi dissotsiya qiymatini o'zgartiradi. Suvda yaxshi eriydigan tuzlar va asoslar kuchli elektrolitlardir, ularning eritmalari to'liq ionlarga ajraladi. Kuchsiz elektrolitlarning dissotsiyalanishi eritmadagi moddaning konsentratsiyasi kamayganda ortib boradi.

REFERENCES

1. Raymond Chang. General Chemistry: The Essential Concepts. 5 edition, England 2013. 280-293- betlar.
2. Парпиев Н.А., Рахимов Х.Р., Муфтахов А.Г. Аноганик кимё назарий асослари. Т.: Ўзбекистон. 2000. 134-162 бетлар.
3. Тошпўлатов Ю.Т., Исҳоқов Ш.С. Аноганик кимё. Т.: Ўқитувчи. 1992. 53-56-бетлар.
4. Toshpulatov Yu.T., Rahmatullayev N.G. Anorganik kimyo (nazariy asoslari). Т.: TDPU. 2005. 82-90-betlar.
5. Аҳмеров Қ., Жалилов А., Сайфутдинов Р. Умумий ва аноганик кимё. Т.: Ўзбекистон. 2003. 92-131 бетлар.

ТАЖРИБАДА ЎТКИР ВА СУРУНКАЛИ НУРЛАНИШ ТАЪСИРИДА ОШҚОЗОН ОСТИ БЕЗИДАГИ МОРФОЛОГИК ЎЗГАРИШЛАРНИ БАҲОЛАШ

Султонова Лола Джахонкуловна

Абу Али ибн Сино номидаги Бухоро давлат тиббиёт институти, Онкология ва тиббий радиология кафедраси доценти, DSc.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7911989>

Аннотация. Ўткир нур касаллиги - бу клиник синдромлар гуруҳи бўлиб, танага рухсат этилган дозалардан 1 Гр (100 рад) ортиқ дозаларда давомли бўлмаган вақт давомида (бир неча секунддан 3-суткагача) сингувчи нурланиш таъсири натижасида келиб чиқадиган клиник синдромлар гуруҳидир. Ўткир нур касаллиги - бу танага ўртача рухсат этилган 1 Гр (100 рад) дозадан ортиқ нурланишнинг қисқа муддатли (бир неча сониядан 3 суткагача) таъсиридан кейин юзага келадиган клиник синдромлар гуруҳи бўлиб ҳисобланади. Дозаларнинг умумий даражаси, кучи ва танада тарқалишига кўра, у қон ҳосил қилувчи органларнинг (1-10 Гр), ичакларнинг (10-20 Гр), умумий гемодинамик ва токсемик (20-100 Гр) ва миёдаги бузилишлар (100 Гр) устунлиги билан кечиши мумкин.

Калим сўзлар. Ўткир нур касаллиги, дозалаш, ошқозон ости бези, Фатер-Пачини таначалари.

MORPHOLOGICAL CHANGES OF FOSSILS UNDER IRRADIATION WERE STUDIED IN EXPERIMENTS AND JOURNALS.

Abstract. Clinical syndromes of radiation sickness are clinical syndromes characterized by prolonged (from a few seconds to 3 days) exposure to radiation on the body in doses of 1 gy (100 rad). The clinical picture of radiation sickness is clinical syndromes resulting from irradiation of the body at a dose of 1 gy (100 rad) for a long time (from a few seconds to 3 days). Doses may vary depending on the severity, severity and severity of the lesion, the degree of damage to the respiratory system (1-10 gy), intestines (10-20 gy), the degree of hemodynamic and toxicology disorders (20-100 gy) and brain (100 gy).

Key words: In acute radiation sickness, a dose exceeding the permissible dose, Vater-Pacini is prescribed intravenously.

В ОПЫТАХ И ЖУРНАЛАХ ИЗУЧАЛИСЬ МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ ОКАМЕНЕЛОСТЕЙ ПРИ ОБЛУЧЕНИИ.

Аннотация. Клинические синдромы лучевой болезни-это клинические синдромы, характеризующиеся длительным (от нескольких секунд до 3-х суток) воздействием радиации на организм в дозах от 1 гр (100 рад). Клиническая картина лучевой болезни - это клинические синдромы, возникающие в результате облучения организма в дозе 1 гр (100 рад) в течение длительного времени (от нескольких секунд до 3 суток). Дозы могут варьироваться в зависимости от степени тяжести, степени тяжести и тяжести поражения, степени поражения органов дыхания (1-10 гр), кишечника (10-20 гр), степени нарушения гемодинамики и токсикологии (20-100 гр) и мозга (100 гр).

Ключевые слова: При остром лучевом заболевании, дозе, превышающей допустимую, Фатер-Пачини назначают внутривенно.

Ўткир нур касаллигининг сабаби ядровий портлашда, ядровий-энергетик стационарлар курилмаларни эксплуатация қилиш қоидаларини бузиш ёки режимни ўзгаришида юзага

келувчи γ -нейтронли, рентгенли ва γ -, β -нурланиш ҳисобланади. Ионлантирувчи нурланишнинг таъсири натижасида хужайравий тузилмалар генетик аппарати, суяк кўмиги қон яратувчи тузилмалари, лимфатик тракт, ошқозон-ичак тракти эпителийси, тери, ўпка ва бошқа аъзоларнинг ўткир зарарланиши учрайди.

Организмда ошқозон ости безининг (лат. - pancreas) ўрни муҳим, чунки у аралаш секреция беи ҳисобланади. Бу аъзо эндокрин беи сифатида гормонларни синтезлайди ва углевод, ёғ ва оксил алмашинувини регуляция қилишда иштирок этади, ташқи секреция беи сифатида панкреатик сок ишлаб чиқаради ва овқат ҳазм қилишда иштирок этади. Шу муносабат билан, унинг икки қисми бор: экзокрин ва эндокрин.

Клиникагача бўлган тадқиқотларда, турли хил лаборатория ҳайвонларидан фойдаланилган бўлиб, уларнинг ошқозон ости безининг тузилиши ва функциялари инсоннигига ўхшаш. Бироқ, тафовутлар ҳам мавжуд бўлиб улар тажриба натижасига таъсир қилиши мумкин. Адабиётлар маълумотларининг таҳлилларига кўра, инсоннинг ошқозон ости беи ва лаборатория ҳайвонлари тузилиши ўхшашлигининг асосий хусусиятлари аниқланди. Без ривожланишининг манбаи орғано ва гистогенез бир хиллиги қонуниятларига эга. Безнинг анатомик тузилиши яққол ифодаланган фарқларга эга: одамда компакт турдаги, лаборатория ҳайвонларида тутқич кўринишида. Ҳар бир турдаги турли хил формаларга қарамасдан безлар, бош, тана ва дум қисмларига ажратилади. Турли ҳайвонлардаги йўлларнинг сони турлича, ҳайвонлардаги йўллар тизимининг бир нечта вариантлардаги тавифларини топиш мумкин. Безнинг гистологик тузилиши ҳам бир хил. Экзокрин қисм турли турларда сезиларли хусусиятларга эга эмас ва оролчалар аппарати тузилишида биз Лангерганс оролчаларидаги инсулиноцитларнинг сифат ва миқдорий таркибидеги фарқларни турлар бўйича ажрата оламиз.

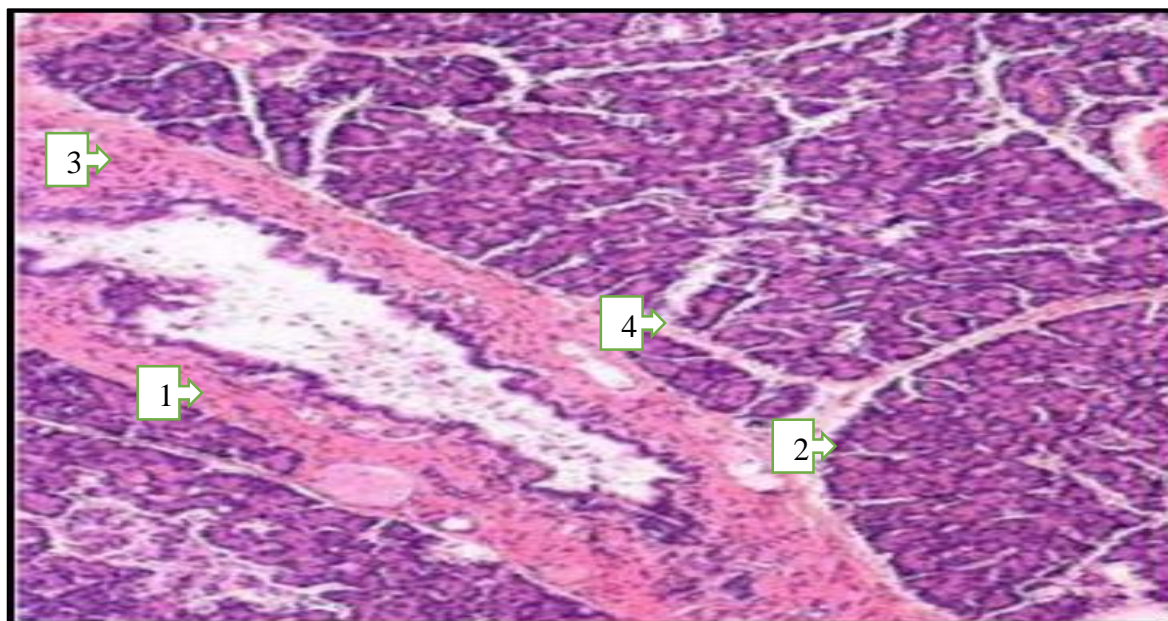
Ушбу тажрибанинг мақсади тажрибада ўткир ва сурункали нурланиш таъсирида ошқозон ости беидаги морфологик ўзгаришларни қиёсий жиҳатдан баҳолаш усулини аниқлаш эди.

Ўткир ва сурункали нурланиш қабул қилган оқ зотсиз каламушларнинг морфологик текшируви учун олинган материалларни қиёсий баҳолашнинг қулайлиги мақсадида биз аввал интакт лаборатор ҳайвонларнинг ушбу органининг гистологик кўринишининг тавсифини беришни ўринли деб ҳисобладик.

Олинган натижалар шуни кўрсатдики, назорат гуруҳига киритилган ва нурланиш қабул қилмаган оқ зотсиз каламушларнинг ошқозон ости беи макроскопик текширувда, кўринадиган патологик ўзгаришларсиз.

Бу аъзо найсимон-алвеоляр тузилишга эга бўлиб, кўриб чиқилганда ҳайвоннинг 12-бармоқли ичакнинг С-симон эрилиги тутқичида ошқозонга нисбатан каудал жойлашган. Без ташқи томонидан бўш толали бириктирувчи тўқимадан ташкил топган ингика қобик билан қопланган бўлиб, у мазкур аъзони бўлакчаларга ажратади. Аъзонинг боши, танаси ва думи аниқ кўринади.

Микроскоп остида кўрув майдонида, бўлаклараро чиқарувчи оқим, бириктирувчи тўқимали тўсиқлар кўринади, бу эса, ошқозон ости беини бўлакчаларга, панкреатик ацинусларга, Лангерганс оролчаларига ажратади (1-расм).

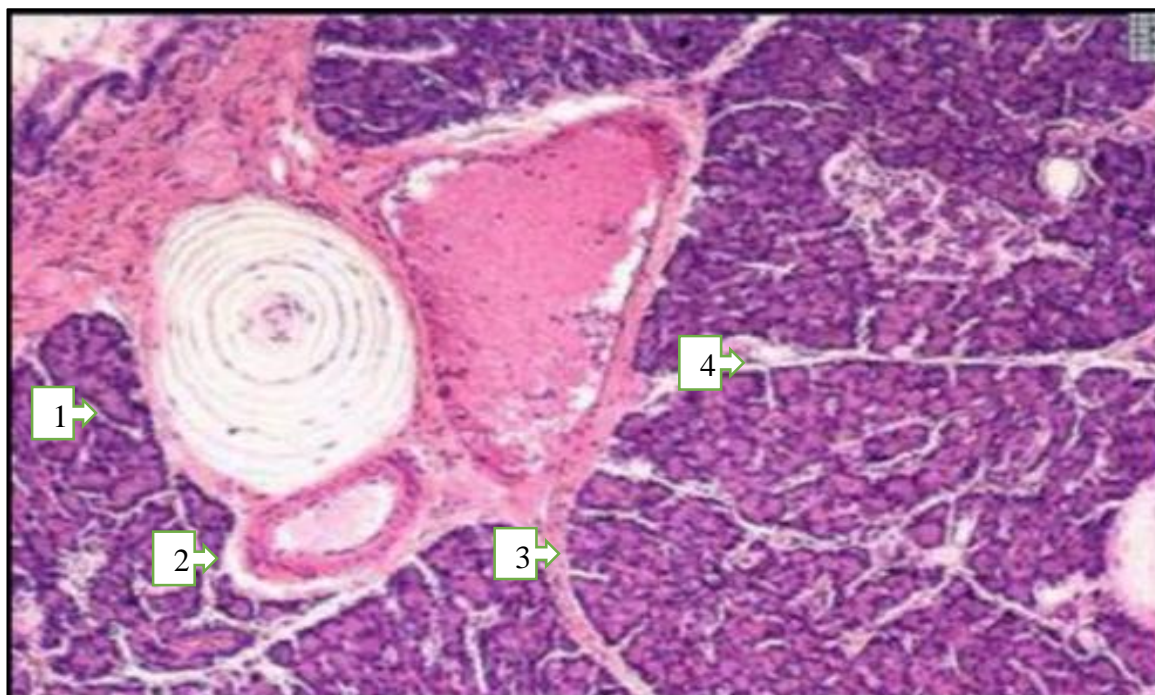
1-расм. Интакт зотсиз оқ каламушнинг ошқозон ости безининг гистологик кўриниши (патологик ўзгаришларсиз, бўлаклараро чиқарув йўли (1), бириктирувчи тўқимали тўсиқлар (2), панкреатик ацинуслар (3), Лангерганс оролчалари (4) кўринди. Гематоксилин-эозин билан бўялган).

Маълумки, панкреатик ацинус ошқозон ости бези экзокрин қисмининг структур-функционал бирлиги ҳисобланади. У якуний бўлак ва қўйма оқимдан иборат бўлиб, ацинуслар бир-биридан бўш бириктирувчи тўқимали қатламлар билан ажралиб туради. Қатламлардан капиллярлар, нерв толалари ўтади ва интрамурал ганглиялар жойлашади. Ацинусларнинг марказида, қўйма оқимнинг хужайралари жойлашган. Ациноцитлар пирамидалар шаклига эга бўлиб, кенг охирлари билан базал мембранада ётади ва тор апикал учи билан ацинус юзасига қараган. Ушбу ациноцитларнинг функцияси овқат ҳазм қилиш жараёнида иштирок этадиган овқат ҳазм қилиш, ферментларини (трипсин, липаза, амилаза ва бошқалар) синтезлашдан иборат. Ациноцитлар синтези маҳсулотлари қўйма оқимга, ундан эса ацинуслараро оқимга тушади. Тузилишга кўра оқ зотсиз каламушларининг тасвирланаётган кўриниши адабиётларда келтирилган маълумотлардан деярли фарқ қилмайди.

Панкреатик Лангерганс оролчалари-безнинг эндокрин қисми, бўлакчалар ичида секретор бўлимлар орасида жойлашган. Панкреатик оролчалар инсулиноцитлар томонидан ҳосил қилинади. Уларнинг чегаралари аниқ ифодаланмаган бўлиб, кўп сонли капилляр тўрли чигаллар ҳосил қилган.

Катта ёшдаги одамнинг ошқозон ости безида 1 млн. атрофида умумий оғирлиги 1 г дан 1,5 г гача бўлган оролчаларни кўриш мумкин.

Лаборатория ҳайвонларининг ошқозон ости безидан тайёрланган бошқа бир гистологик препаратда микроскоп остида кўрув майдонида Фатер-Пачини таначалари, қон томирлари, панкреатик ацинуслар, Лангерганс оролчаларини кўриш мумкин (2-расм).

2-расм. Интакт оқ зотсиз каламушнинг ошқозон ости безининг гистологик кўриниши (патологик ўзгаришларсиз, Фатер-Пачини таначалари, қон томирлари, панкреатик ацинуслар, Лангерганс оролчалари. Гематоксилин-эозин билан бўялган).

Фатер-Пачини таначалари (пластинкали танача) мураккаб инкапсуляцияланган асаб рецептори эканлиги кўп сонли тадқиқотларда исботланган бўлиб, илк бор 1835 йилда Италиялик анатом Филиппо Пачини (1812-1883) томонидан тавсифланган ва унинг номи билан номланган. Пластинкасимон танача киприкчали эпителийнинг ўзгарган хужайраларидан иборат иккиламчи-сезувчи киприкчаларга эга бўлиб, нерв ўсиғининг охиридаги цитолемма билан алоқада бўлади. Хужайралар таналари контакт зонасидан глияннинг бир нечта бўйлама ориентацияланган хужайралари капсуласи билан ажратилган.

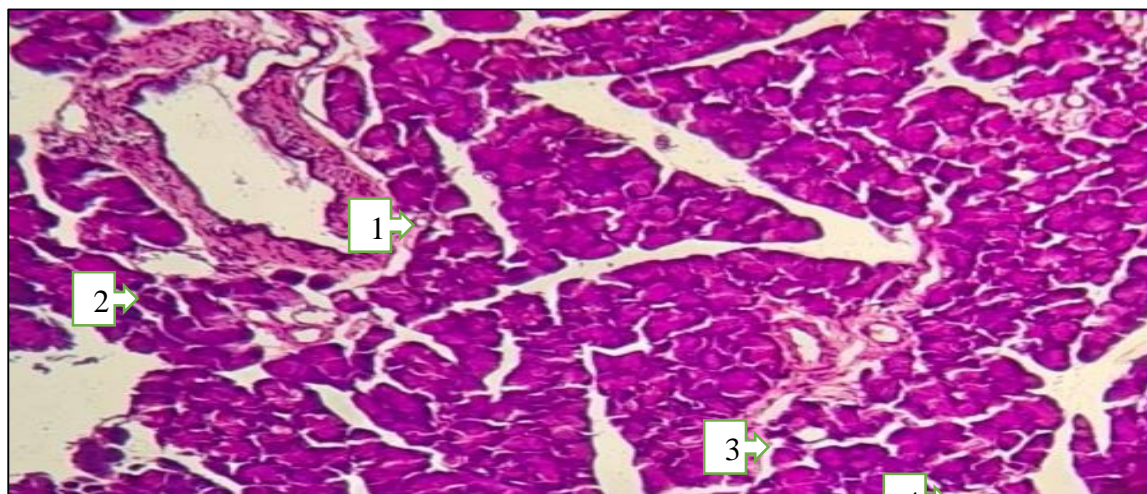
Иккиламчи-сезувчи хужайраларнинг киприкчалари ташқи ва ички капсулалар орасида ташқи капсулани ички юзаси билан контактли жойлашган. Ташқи капсула ички капсулага ўхшаш тузилишга эга. Капсула ўлчами 0,5-3 мм.

Тадқиқотимизда Фатер-Пачини таначаларининг тавсифлари келтирилган тавсифларга тўла мос келди.

Тадқиқотнинг кейинги босқичи, ўткир нурланиш (биринчи гуруҳ) қабул қилган каламушларнинг ошқозон ости безининг гистологик тузилишини ўрганиш бўлди.

Ўткир нурланиш қабул қилган оқ зотсиз каламушларнинг ошқозон ости безидан тайёрланган гистологик препаратлардан олинган натижалар, назорат гуруҳининг материалларидан фарқли ўлароқ, тўқималараро шиш ва қон томирлар деворининг плазматик тўлишиши (плазморрагия), строманинг табақаланиши, бўлақлараро чиқарув йўлининг атрофик ўзгаришлари, қон томирларининг нотекис тўлақонлиги ва мазкур аъзо эпителицитларининг дистрофик ўзгаришларини кўриш мумкин (3-расм).

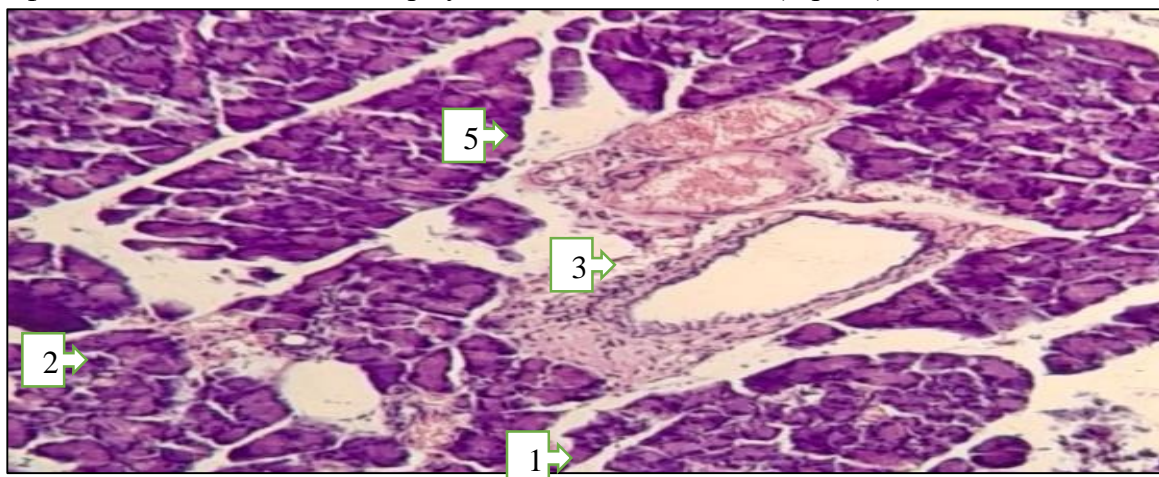

3-расм. Ўткир нурланиш қабул қилган оқ зотсиз каламушнинг гистологик кўриниши (тўқималараро шиш ва қон томирлар деворлари плазматик тўлишиши, бўлакчалараро чиқарув йўли атрофик ўзгаришлари (3), томирларнинг нотекис тўлақонлиги ва эпителиоцитларнинг дистрофик ўзгаришлари (4). Гематоксилін-эозин билан бўялган).

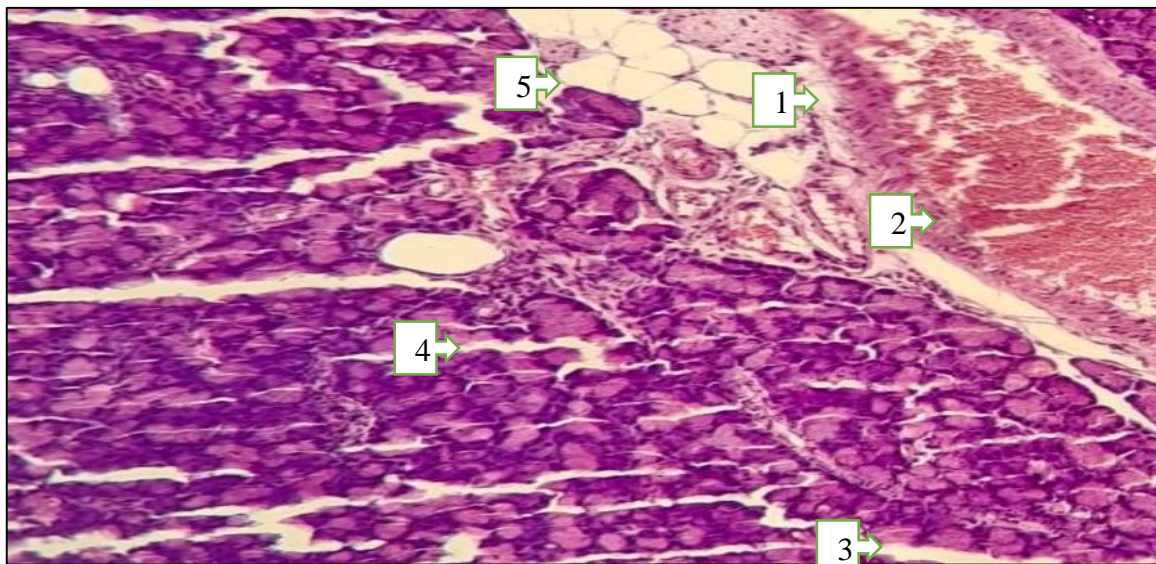
Нурланиш қабул қилган каламушларнинг ошқозон ости безидан тайёрланган бир гистологик препаратда, олдинги гистологик препаратдаги тўқималараро шиш ва томирлар деворларининг плазматик тўлишиши, строманинг табақаланиши, паренхиманинг атрофик ўзгариши, томирларнинг нотекис тўлақонлиги ва мазкур аъзо томирларининг склеротик ўзгаришлари билан бир қаторда, ушбу аъзо стромасининг лимфоцитар инфильтрацияси, шунингдек Лангерганс оролчалари атрофиясини кўринди (4-расм). Ушбу атрофия ошқозон ости беzi массаси ва ацинар хужайралар атрофиясида ифодаланувчи ҳолат бўлиб, секретор етишмовчилик билан бирга келади.

Ўрганилган лаборатор ҳайвонларнинг ошқозон ости безининг бошқа бир гистологик препаратиди, тўқималараро шиш ва плазморрагия, строманинг табақаланиши, веноз тўлақонлик ва аъзо томирларининг склеротик ўзгариши, эпителиоцитлар дистрофик ўзгаришлари, паренхима атрофик ўзгаришлари, стромал лимфоцитар инфильтрация, Лангерганс оролчаларининг атрофияси билан бирга ўрганилаётган аъзонинг стромал ёғли дистрофияси – аъзо ичида липидлар тўпланиши қайд этилди (5-расм).

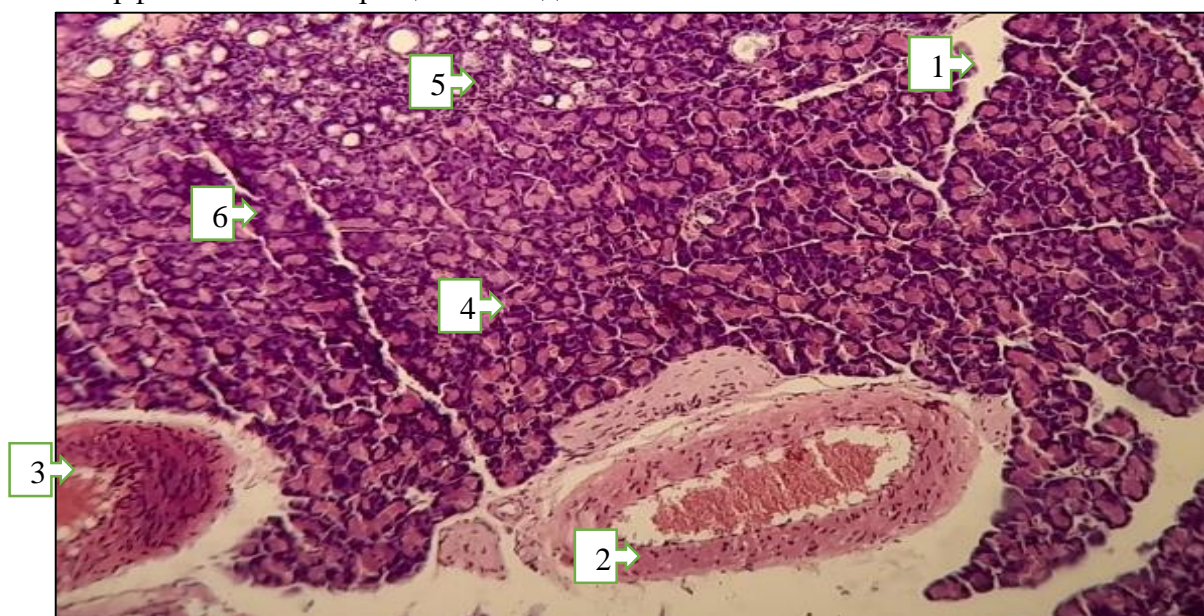

4-расм. Ўткир нурланиш олган оқ зотсиз каламушнинг ошқозон ости безининг гистологик кўриниши (тўқималараро шиш ва томирлар девори плазматик тўлишиши (1), строманинг табақаланиши, паренхиманинг атрофик ўзгаришлари (2), томирлар нотекис тўлақонлиги (3) ва томирлар склеротик ўзгаришлари, строма лимфоцитар инфильтрацияси (4), Лангерганс оролчалари атрофияси (5). Гематоксилин-эозин билан бўялган).

5-расм. Ўткир нурланиш қабул қилган оқ зотсиз каламушнинг ошқозон ости безининг гистологик кўриниши (тўқималараро шиш ва томирлар плазматик тўлишиши (1), строманинг табақаланиши, веноз тўлақонлик (2) ва томирларнинг склеротик ўзгариши, эпителиоцитлар дистрофик ўзгаришлари (3), паренхиманинг атрофик ўзгаришлари, стромал лимфоцитар инфильтрация (4), Лангерганс оролчаларининг атрофияси, стромал ёғли дистрофия (5). Гематоксилин-эозин билан бўялган).

Юқорида келтирилган ҳолатлар ўрганилаётган биринчи гуруҳ (ўткир нурланиш) лаборатор хайвонларинг ошқозон ости беzi стромасининг патологик ўзгаришларнинг асосий морфологик белгилари ҳисобланади.

6-расм. Ўткир нурланиш қабул қилган оқ зотсиз каламушнинг ошқозон ости безининг гистологик кўриниши (тўқималараро шиш (1) ва плазмораггия, строманинг табақаланиши, венот тўлақонлик (2) ва томирларнинг склеротик ўзгаришлари (3), паренхиманинг атрофик ўзгаришлари (4), эпителиоцитлар дистрофияси, стромал лимфоцитар инфильтрация (5), Лангерганс оролчалари атрофияси (6). Гематоксилин-эозин билан бўялган).

Ўткир нурланиш қабул қилган бошқа лаборатория ҳайвонларининг ошқозон ости бези гистологик препаратларида ҳам худди шу кўриниш кузатилди. Мисол учун, биринчи гуруҳга тегишли лаборатория ҳайвонларига тегишли бўлган ушбу органнинг яна бир гистологик препарати тавсифлашни ўринли деб ҳисобладик.

Микроскоп остида кўрув майдонида тўқималараро шиш ва томирлар деворининг плазматик тўлишиши ёки плазмораггия, строманинг табақаланиши, томирларнинг венот тўлақонлиги ва склеротик ўзгаришлари, мазкур аъзо паренхимасининг атрофик ўзгаришлари, эпителиоцитлар дистрофияси, стромал лимфоцитар инфильтрация, Лангерганс оролчаларининг атрофиясини кўриш мумкин (6-расм).

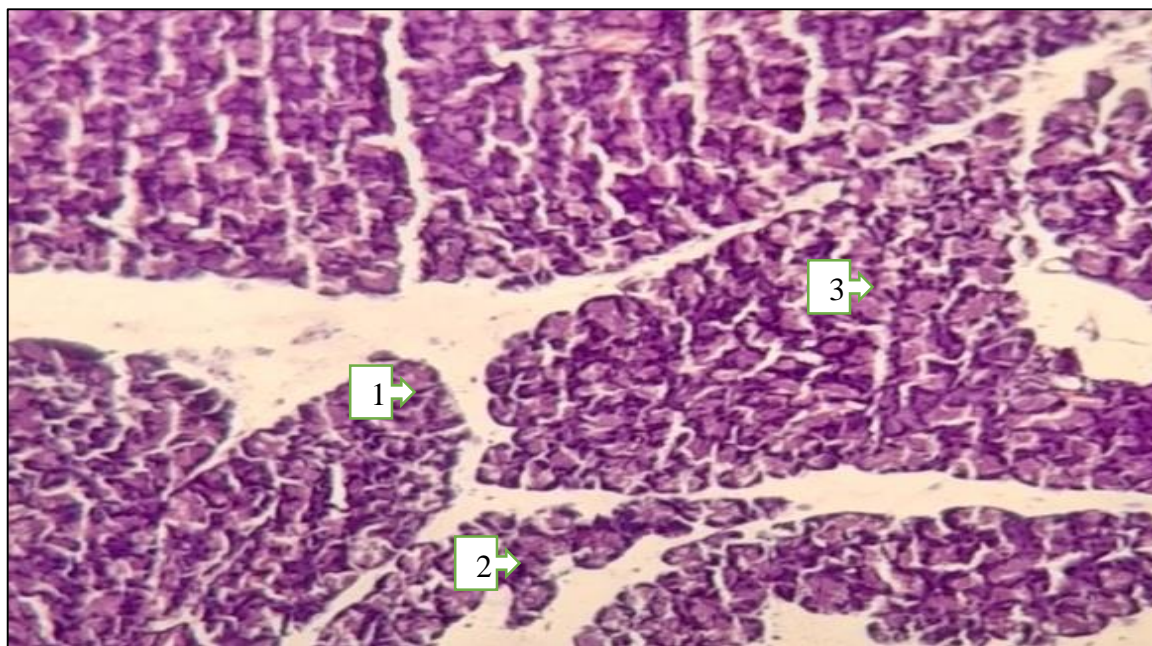
Ушбу морфологик ўзгаришларнинг барчаси тажрибадаги лаборатория ҳайвонларининг ўткир нурланиши билан боғлиқ деб ҳисобланди.

Шундай қилиб, 5 Грей (ўткир нурланиш) дозада оқ зотсиз каламушларнинг бир марталик нурланиши ошқозон ости безида турли хилдаги морфологик ўзгаришларга олиб келди. Ушбу ўзгаришлар қуйидагилар билан визуализацияланди: тўқималараро шиш; томирлар деворининг плазматик тўлишиши (плазмораггия), строманинг табақаланиши, венот тўлақонлик, томирларнинг склеротик ўзгаришлари, стромал ёғли дистрофия, эпителиоцитларнинг дистрофик ўзгаришлари, паренхиманинг атрофик ўзгаришлари, стромал лимфоцитар инфильтрация, Лангерганс оролчалари атрофияси. Интакт ҳайвонлар маълумотлари билан морфологик кўрсаткичларининг қиёсий тавсифи, патологик оғишлар кузатилганлигини кўрсатди. Шу муносабат билан ушбу ўзгаришларнинг сабаби тажрибага жалб қилинган лаборатор ҳайвонларнинг ўткир нурланиши деб ҳисобланди.

Тадқиқотнинг навбатдаги босқичи 20 кун давомида 0,2 Грей дозасида сурункали нурланиш қабул қилган каламушлардаги морфологик тадқиқотлар ўтказиш эди (умумий, нурланиш 4 Грейни ташкил этади).

Сурункали нур касаллиги – бу мураккаб клиник синдром бўлиб, нурланишнинг рухсат этилган дозалардан юқори бўлган дозаларда узоқ вақт давомида таъсир қилишида ривожланади. Характерли намоён бўлиш белгилари - бу кечининг давомийлиги ва тўлқинсимонлиги; клиник симптоматикада ҳам тананинг нурланиш таъсиридан зарарланиш белгилари ҳам тикланиш ва мослашувчанлик реакцияларнинг намоён бўлиши белгиларининг мавжудлиги. Сурункали нурланиш касаллигининг ривожланиш давлари: шаклланиш даври (сурункали нурланиш касаллиги); тикланиш даври; оқибатлар даври.

Олинган натижалар расмлар кўринишда келтирилган (7-расм), бунда оқ рангли зотсиз каламушларнинг ошқозон ости безининг гистологик кўринишларини тасвирланган. Гистологик препаратларни микроскопик текширишда ушбу аъзода қуйидаги морфологик ўзгаришлар аниқланди: тўқималараро шиш, баъзи жойларда аъзо паренхимасида атрофик ўзгаришлар, ўчоқли лимфоцитар инфильтрация (7-расм).

7-расм. Сурункали нурланиш қабул қилган оқ зотсиз каламуш ошқозон ости безининг гистологик кўриниши (тўқималараро шиш (1), баъзи жойларда паренхиманинг атрофик ўзгаришлари (2), ўчоқли лимфоцитар инфильтрация (3). Гематоксилин-эозин билан бўялган).

Сурункали нурланиш қабул қилган оқ зотсиз каламушларнинг бошқа гистологик препаратида, юқорида келтирилган микроскопик ўзгаришлардан ташқари (тўқималараро шиш, паренхиманинг локал атрофик ўзгаришлари, ўчоқли лимфоцитар инфильтрация), шунингдек аъзонинг томирлари деворининг плазматик тўлишиши, строманинг табақаланиши, эпителиоцитларнинг дистрофик ўзгаришлари, томирларнинг тўлақонлиги ва склеротик ўзгаришлари кўринади.

Нурланиш қабул қилмаган назорат гуруҳининг лаборатория ҳайвонлари билан таққослаганда, аъзо паренхимасининг мазкур ўзгаришлари сезилади, айниқса плазморрагия (томирлар деворининг плазматик тўлишиши) ва гемостази (томирлар тўлақонлиги) кўриш мумкин.

Ошқозон ости бези тўқимасидан тақдим этилган материалда кўрув майдонида тўқималараро шиш, аъзо стромасининг табақаланиши, баъзи жойларда паренхиманинг атрофик ўзгаришларини кўринади, томирлар тўлақонлиги кўринади, шунингдек, ўчоқли лимфоцитар инфильтрация, Лангерганс оролчаларининг атрофияси аниқланган.

REFERENCES

1. Султонова Л.Дж. Результаты изучения и оценки морфологических изменений поджелудочной железы при остром облучении в эксперименте // Биология ва тиббиёт муаммолари. - Самарканд, 2022. - №4 (137). - С. 242-248. (14.00.00; №19)
2. Sultanova L.D. Features of the Dynamics of Morphological Changes in the Liver of Laboratory Animals Under Experimental Acute Irradiation // Web of Scientist: International Scientific Research Journal. - 2022. - Volume 3, Issue 2. - 1217-1235 p. (Impact Factor - 7,565).

3. Sultanova L.D., Teshayev Sh.J. Morphological Features of the Effect of Acute Radiation on the Thymus of Experimental Animals Results of Study in Dynamics // Web of Scholars: Multidimensional Research Journal. - 2022. - Volume 01, Issue 05. - 70-78 p. (Impact Factor - 8,7).
4. Султонова Л.Д., Нуралиев Н.А. Тажрибада ўткир нурланиш таъсирида йўғон ичакдан ички аъзоларга ўтган микроорганизмлар штамmlарининг униш хусусиятлари // Toshkent tibbiyot akademiyasi axborotnomasi. - 2020. - №4. - 43-48 б. (14.00.00; №13)
5. Sulstonova L.D., Nuraliev N.A., Narzullaev Yu.S. Tajribani o'tkir nurlanish tasirida yo'g'on ichakdan ichki a'zolarga o'tgan mikro organizmlar shtamlarining unish xususiyatlari va immun tizimga ta'siri // Tibbiyotda yangi kun. - Buxoro, 2020. - № 4 (32). - 581-586 б. (14.00.00; № 22)
6. Sharipova Gulnihol Idiyevna. DISCUSSION OF RESULTS OF
7. PERSONAL STUDIES IN THE USE OF MIL THERAPY IN THE TREATMENT OF TRAUMA TO THE ORAL MUCOSA// European Journal of Molecular medicine Volume 2, No.2, March 2022 Published by ejournals PVT LTDDOI prefix: 10.52325 Issued Bimonthly Requirements for the authors.
8. Султонова Л.Д. Характеристика морфологических изменений поджелудочной железы при хроническом облучении в эксперименте // Nazariy va klinik tibbiyot jurnali. - Toshkent, 2022. - №1. - 21-25 б. (14.00.00; №3)
9. Sulstonova L.D., Nuraliev N.A., Narzullaev Yu.S. Tajribani o'tkir nurlanish tasirida yo'g'on ichakdan ichki a'zolarga o'tgan mikro organizmlar shtamlarining unish xususiyatlari va immun tizimga ta'siri // Tibbiyotda yangi kun. - Buxoro, 2020. - № 4 (32). - 581-586 б. (14.00.00; № 22)
10. Султонова Л.Д., Нуралиев Н.А. Тажрибада ўткир нурланиш таъсирида йўғон ичакдан ички аъзоларга транслокация бўлган микроорганизмлар униш кўрсаткичлари // Nazariy va klinik tibbiyot jurnali. - Toshkent, 2020. - № 4. - 14-19 б. (14.00.00; №3)
11. Sharipova Gulnihol Idiyevna. THE USE OF FLAVONOID BASED
12. MEDICATIONS IN THE TREATMENT OF INFLAMMATORY DISEASES IN ORAL MUCUS// Asian journal of Pharmaceutical and biological research 2231-2218 SJIF 2022:4.465 Volume 11 Issue 1 JAN-APR 2022. P-98-101
13. Sulstonova L.D. Description of the Dynamics of Morphological Changes in the Liver and Intestines of Laboratory Animals Under Acute Radiation // International Journal of Early Childhood Special Education. - 2022. - Volume 14, Issue 05. - 2726-2741 p. (Scopus).
14. Sulstonova L.Dj., Nuraliev N.A. Comparative characteristics of morphological changes in the pancreas under different types of irradiation in the experiment // International Journal of Health Sciences. - 2022. - Volume 5, Number 1. - 4167-4176 p. (Scopus).
15. Sulstonova L.Dj., Nuraliev N.A. Indicators of Seeding of Microorganisms Translocated from the Large Intestine to Internal Organs under the Influence of Acute Radiation in the Experiment // American Journal of Medicine and Medical Sciences. - 2020. - № 10(12). - P. 929-933. (14.00.00; №2)
16. Sultanova L.D., Teshayev Sh.J. Study of Morphological Manifestations of the Effect of Acute Radiation on the Spleen of Experimental Animals // Middle European Scientific Bulletin. - 2022. - Volume 28. - 24-31 p. (Impact Factor - 5,499).

TORCH-СИНДРОМ: КЛИНИЧЕСКАЯ ДИАГНОСТИКА И ЭТИОЛОГИЧЕСКАЯ ВЕРИФИКАЦИЯ

Шукуров Бахтиёр Кодирович

Ачилова Донохон Нутфуллаевна

Бухарская городская поликлиника № 6 врач дерматовенеролог. Узбекистан.

Бухарский государственный медицинский институт. Узбекистан.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7912034>

Аннотация. TORCH-синдром, или TORCH-инфекции, – это обобщенное название, используемое для обозначения группы внутриутробных инфекций (ВУИ). В основе термина, который предложил Andre J. Nahmias в 1971 г., лежит сокращение (по первым буквам) латинских названий наиболее часто верифицируемых врожденных инфекций:

T – токсоплазмоз (*Toxoplasmosis*)

O – другие инфекции (*Other*)

R – краснуха (*Rubella*)

C – цитомегалия (*Cytomegalia*)

H – инфекции, вызванные вирусом простого герпеса (*Herpes*).

Ключевые слова. «TORCH-инфекции», цитомегаловирус, вирус краснухи, Коксаки и ЕСНО-вирусы.

TORCH SYNDROME: CLINICAL DIAGNOSIS AND ETIOLOGICAL VERIFICATION

Abstract. TORCH syndrome, or TORCH infections, is a generic name used to refer to a group of intrauterine infections (IUI). The term proposed by Andre J. Nahmias in 1971 is based on the abbreviation (by the first letters) of the Latin names of the most frequently verified congenital infections:

T – toxoplasmosis

O – other infections (*Other*)

R – Rubella (*Rubella*)

C – Cytomegalia (*Cytomegalia*)

H – infections caused by *Herpes simplex virus* (*Herpes*).

Keywords: "TORCH infections", cytomegalovirus, rubella virus, Coxsackie and ESNO viruses.

В отечественной педиатрической практике наиболее часто используют термин «внутриутробные инфекции», что является синонимом термина «TORCH-инфекции». ВУИ – инфекционно-воспалительные заболевания плода и новорожденного. Несмотря на то, что ВУИ имеют различную этиологию, их объединяют общие эпидемиологические закономерности и сходные клинические проявления. ВУИ возникают в результате антенатального или интранатального инфицирования плода.

ВУИ считаются одной из наиболее острых проблем современной медицины, решение которой возможно только при междисциплинарном подходе и совместной работе специалистов-медиков различных профилей (акушеры-гинекологи, инфекционисты, неонатологи, педиатры, эпидемиологи). Актуальность ВУИ обусловлена целым рядом факторов, главными среди которых являются:

- широкая распространенность потенциальных возбудителей среди всех групп населения;
- бессимптомное течение или отсутствие патогномичных клинических симптомов;
- высокий риск развития патологии у плода или новорожденного при первичном инфицировании женщины во время беременности;
- возможность обострения латентной инфекции у иммунокомпрометированных женщин во время беременности с потенциальным риском внутриутробного заражения плода;
- существенное место ВУИ в структуре неблагоприятных исходов беременности (выкидыши, мертворождение, преждевременные роды);
- тератогенное влияние возбудителей ВУИ на эмбриогенез и ранний фетогенез, приводящее к развитию у плода врожденных пороков. Неблагоприятное влияние внутриутробного инфекционно-воспалительного процесса с поражением ЦНС, сердца, печени, почек и других органов и систем;
- высокий уровень летальности среди новорожденных и грудных детей с манифестными формами ВУИ;
- неблагоприятное воздействие ВУИ на состояние здоровья детей в последующие периоды постнатального развития, в ряде случаев приводящее к инвалидизации и снижению качества жизни в целом.

Истинная частота врожденных инфекций до настоящего времени не установлена, хотя, по данным ряда авторов, распространенность внутриутробного инфицирования в некоторых случаях может достигать 10–15%.

ВУИ во многом определяют уровень перинатальной и младенческой смертности, а также инвалидизацию выживших детей. В подавляющем большинстве случаев источником инфекции для плода является мать. Механизм передачи инфекции – вертикальный. В антенатальный период передача инфекции может происходить трансвариальным, трансплацентарным и восходящим путями, в интранатальный период – контактным, алиментарным. Ятрогенное инфицирование плода встречается крайне редко и только в тех случаях, когда нарушены правила асептики при проведении инвазивных методов пренатальной диагностики (амниоцентез, кордоцентез и др.) и лечения (введение лекарственных средств и препаратов крови через сосуды пуповины и др.).

При антенатальном инфицировании этиология ВУИ представлена, как правило, различными вирусами (цитомегаловирус, вирус краснухи, Коксаки и ЕСНО-вирусы и др.), токсоплазмой и микоплазмой. Интранатальное заражение характеризуется более широким спектром возбудителей и зависит от особенностей микробного пейзажа слизистых оболочек родовых путей матери. Наиболее часто в этот период происходит инфицирование плода такими микроорганизмами, как стрептококки группы В, различные энтеробактерии, стафилококки, герпес-вирусы, ВИЧ, микоплазмы, уреаплазмы, хламидии, грибы и др.

Помимо «классических» возбудителей TORCH-инфекции установлено патогенное влияние на плод энтеровирусов, ВИЧ, хламидий (*Chlamydia trachomatis*), микоплазм (*Mycoplasma hominis*, *Mycoplasma genitalium*), уреаплазмы (*Ureaplasma urealyticum*), вирусов гриппа, парагриппа, аденовирусов, парвовируса В19, вирусов герпеса человека 4 и 6 типов и других микроорганизмов.

Фактором риска внутриутробного инфицирования плода является отягощенный соматический, акушерско-гинекологический и инфекционный анамнез. При этом риск инфицирования значительно повышается при воспалительных заболеваниях урогенитального тракта, неблагоприятном течении беременности (инфекционные заболевания, тяжелый гестоз, угроза прерывания, патологическое состояние маточно-плацентарного барьера) и патологических родах.

Прогноз при ВУИ зависит от срока гестации, в котором произошло инфицирование, особенностей возбудителя (патогенные свойства, тропность и т. д.), функционального состояния иммунной системы матери, состояния маточно-плацентарного барьера и др. Наиболее часто инфицирование плода и развитие тяжелых форм ВУИ отмечают в тех случаях, когда во время беременности женщина переносит первичную инфекцию.

Инфицирование в период эмбриогенеза приводит к самопроизвольному выкидышу или возникновению тяжелых, несовместимых с жизнью пороков развития. Проникновение возбудителя в организм плода в ранний фетальный период ведет к развитию инфекционно-воспалительного процесса, который характеризуют преобладание альтернативного компонента и формирование в поврежденных органах фиброзно-склеротических деформаций. Инфицирование плода в поздний фетальный период может приводить как к поражению отдельных органов и систем, так и к генерализованному воспалению (гепатит, кардит, менингоэнцефалит, хориоретинит, поражение органов кровотока и др.). При интранатальном инфицировании клиническая манифестация ВУИ в подавляющем большинстве случаев происходит в ранний неонатальный период, но может отмечаться и в последующие недели жизни.

В МКБ-10 ВУИ представлены в классе XVI «Отдельные состояния, возникающие в перинатальном периоде» в блоках P35–P39 «Инфекционные болезни, специфичные для перинатального периода». В зависимости от этиологии выделяют ВУИ вирусного, бактериального и паразитарного генеза.

Клинические проявления TORCH-синдрома в подавляющем большинстве случаев зависят не только от этиологии, но и от сроков беременности, когда произошло инфицирование. Манифестные формы ВУИ у новорожденных имеют сходные клинические проявления. При этом очень часто дети рождаются раньше срока или с признаками задержки внутриутробного развития, гепатоспленомегалией. Нередко у детей с ВУИ отмечаются желтуха, экзантемы, дыхательные и разнообразные неврологические нарушения, геморрагические синдромы, анемия. При этом необходимо особо подчеркнуть крайне низкую достоверность диагноза, если используется анализ только клинических особенностей заболевания. В то же время достоверную верификацию этиологии ВУИ следует провести как можно раньше, учитывая, что в настоящее время возможно применение эффективных этиотропных лекарственных препаратов для целого ряда ВУИ (ацикловир – при врожденном герпесе, бензилпенициллин – при врожденных сифилисе и стрептококковой В инфекции, ампициллин – при врожденном листериозе, макролиды – при внутриутробных микоплазмозе, хламидиозе и уреаплазмозе, пириметамин + сульфаниламид или спирамицин – при врожденном токсоплазмозе и др.).

Лабораторная верификация этиологии TORCH-синдрома является ключевым звеном диагностики и определяет возможность своевременного назначения специфической

терапии. При этом однотипность клинических проявлений ВУИ обосновывает необходимость безотлагательного проведения лабораторной расшифровки этиологии заболевания. Для этиологической верификации врожденных инфекций используют 2 основные группы методов, условно обозначаемых как «прямые» и «непрямые».

К «прямым» лабораторным тестам относятся методы, направленные на обнаружение самого возбудителя (классические микробиологические, вирусологические), его ДНК или РНК (молекулярно-биологические) или антигенов (иммунохимические). «Непрямые» тесты – методы, позволяющие обнаружить в сыворотке крови пациента специфические антитела к антигенам возбудителя. В последние годы для этого наиболее часто используют иммуноферментный анализ (ИФА).

«Золотым стандартом» лабораторной диагностики ВУИ считается комбинация «прямых» и «непрямых» методов диагностики, что позволяет существенно повысить диагностические возможности лабораторной верификации этиологии ВУИ. При этом наиболее часто из «прямых» методов используют полимеразную цепную реакцию (ПЦР) (специфичность и чувствительность – более 90%), а из «непрямых» – ИФА (специфичность и чувствительность – более 75%).

Применяя ПЦР, целесообразно использовать современные методики количественного определения ДНК или РНК инфекционных агентов, основанные на амплификации с гибридационно-флуоресцентной детекцией продуктов анализа в режиме реального времени, а также параллельно тестировать несколько биологических сред (кровь, спинномозговая жидкость, моча, назофарингеальные мазки, эндотрахеальные аспираты и др.). Подобный подход достоверно увеличивает клиническую информативность проводимых исследований, позволяет оценить динамику развития инфекционного процесса и эффективность этиотропной терапии.

ИФА должен проводиться до введения плазмы и иммуноглобулинов. При этом диагностическое значение ИФА существенно повышается, если обследование новорожденного проводится одновременно с обследованием матери с обязательным определением индекса авидности специфических IgG. Использование «парных сывороток» для определения нарастания концентрации антител в динамике возможно только в тех случаях, если новорожденный не получал препаратов крови (плазмы, иммуноглобулинов и др.).

Критериями верификации этиологии ВУИ является выявление у новорожденного ребенка специфических IgM и/или генома (ДНК, РНК) возбудителя. Косвенным лабораторным признаком ВУИ определенной этиологии является детекция специфических IgG с низким индексом авидности при отсутствии специфических IgM. Диагностическое значение низкоавидных специфических IgG существенно повышается, если при параллельном серологическом обследовании матери у нее выявляют высокоавидные специфические IgG.

Таким образом, в настоящее время имеются высокочувствительные и высокоспецифичные методы лабораторной диагностики, которые позволяют быстро и с высокой степенью достоверности верифицировать этиологию заболевания, что определяет возможность раннего начала этиотропной терапии для улучшения прогноза ВУИ.

REFERENCES

1. Ачилова Д.Н. Клинический анализ морфофизиологических изменений иммунных органов у детей после перенесенных заболеваний // *Tibbiyotda yangi kun.* - Бухара, 2021. - № 5 (37). - С. 111 - 114. (14.00.00; 22)
2. Achilova.D.N. Specific course of allergic reactions in children // *Web of scientist international scientific research journal.* ISSN: 2776-0979 Vol. 2 No. 09 (2021), Indonesia. – P. 10 – 17. (Impact factor 7,565)
3. Achilova.D.N. Modern assays for the treatment of allergic skin diseases in children // *International journal of formal education.* Polsha, 2021. Volume: 01 Issue: 04. – P. 6 – 17. (14.00.00; 17)
4. Achilova D.N., Amonov R. A., Sharipova L. Kh., Yomgurova O. R., Rustamov B. B. Clinical, Immunological and Medico-Social Aspects of Allergic Diseases in Children // *Annals of the Romanian Society for Cell Biology.* Romania, 2021: Vol 25: Issue 3. – P. 6736 – 6740.(Scopus)
5. Achilova D.N., Yomgurova O.R. Clinical-immunological and medico-Social aspects of allergic diseases in children, development of criteria for early diagnosis and prognosis of the course of the disease (literature review) // *British medical journal.* London, 2022. Vol-2, No 2. – P. 46 – 53. (14.00.00; 6)
6. Achilova D.N. Current issues of food allergy diagnostics in pediatric practice // *International Journal of Early Childhood Special Education.* Warsaw. Issue 02 2022. (INT-JECSE) DOI: 10.9756/INT-JECSE/V14I2.677 ISSN: 1308-5581 Vol 14,– P. 5991 – 5995.(Scopus)
7. Achilova D.N., Khushvaktova M.F. Clinical-Immunological Methods of Clinical-Immunological Research of Atopic Dermatitis in Children Permanently Residing in the Area of Oil Refining Enterprises // *American Journal of Medicine and Medical Sciences.* USA, 2022, 12(10): DOI: 10.5923/j.ajmms. 20221210.05. – P. 1034-1038. (14.00.00; 2)
8. Ачилова Д.Н., Нуралиев Н.А. Изучение клинико-диагностических особенностей различных проявлений аллергических заболеваний у детей // *Медицина и инновации.* - Ташкент, 2022. - №4(8). - С. 297 - 303. (14.00.00;).
9. Ачилова Д.Н., Нуралиев Н.А. Изучение эффективности длительного наблюдения, лечения и профилактики бронхиальной астмы и аллергических заболеваний у детей // *Медицина и инновации.* - Ташкент, 2022. - №4(8). - С. 261 - 267. (14.00.00;).

AUTOMATION SYSTEMS OF PRODUCTION PROCESSES

Muxiyatdinov Jamalatdin Asamatdin uli

2nd year master's student of Muhammad al-Khorazmi Tashkent
University of Information Technologies,
Faculty of "Computer Engineering" in computer systems design, Uzbekistan.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7912620>

***Abstract.** In this article, we will talk about automation systems of production processes and their importance in the development of society.*

***Key words:** systems, processes, production, automation, level, mechanism.*

СИСТЕМЫ АВТОМАТИЗАЦИИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРОЦЕССОВ

***Аннотация.** В этой статье мы поговорим о системах автоматизации производственных процессов и их значении в развитии общества.*

***Ключевые слова:** системы, процессы, производство, автоматизация, уровень, механизм.*

INTRODUCTION

Production automation — mechanized entrusting control and management work to automatic devices; high level of mechanization. One of the main directions of science and technology development: labor productivity, product quality, work culture, factors allows to raise its indicators to a higher level. There are partial (local), gross (complex) and full automation stages. In the stage of partial automation, adjustment of individual work types (liquid level height, temperature, pressure, etc.) is automated. At the stage of gross automation, several partially automated work types are interconnected at the department, workshop, enterprise scale.

MATERIALS AND DISCUSSION

Some automation tools have been around for a long time. However, such devices were practically not used in small-scale craft fairs (until the 18th century). As a result of the improvement of labor tools and equipment, the creation of new machines and mechanisms (19th century) its size and level have changed dramatically.

This situation created the necessary conditions for the mechanization of production (for example, in spinning, weaving, metal and wood processing enterprises). Since the invention of the voltage regulator at the beginning of the 20th century, electricity from it used in; multi-operation aggregate-machines and automatic lines are created. Automation concept appeared during this period.

Automated control devices and mastering processes began simultaneously with the establishment of heavy industry and machine-building (in the 1930s). Automated devices began to be used in heavy, light and food industries, and transport automation became more sophisticated. Automation labs were established in energy, metallurgy, chemistry, mechanical engineering, utilities, scientific research institutes. 50's By the 1960s, automation was used in almost all branches of the national economy.

Full automatic control of hydroelectric power units was switched over, water supply systems and fields were automated. [3.21] The scientific basis of production automation has developed mainly in three directions. First, effective methods of studying the laws, dynamics, stability and influence of external factors of management objects were developed. Researchers, designers,

technologists solve these issues together. Secondly, the effectiveness of management methods, the purpose of the management function was determined. Based on this, the decision-making rules for management were defined. Thirdly, thorough, simple and effective engineering methods of harmonizing the structure of automation tools that perform measurement, result processing and control functions have been developed.

But work on improvement and development of production automation continues continuously. In workshops, warehouses and other places of production, the compilation and preliminary processing of information (information) is carried out by means of keyboard devices, the collected information is transferred to processing. [4.109]

Sensors are used for automatic recording of information. Information transmission equipment consists of signal converters, telemechanics equipment, signal distribution switches and a section. Logical and mathematical information processing devices - functional converters that change the character and form of signals, include devices (including computers) that process information according to a given algorithm and it.

It includes information display devices (including computers) and the like. Information display devices - signal boards, mnemonic schemes, spindle and digital tools, electron-beam tube, letter and digital printing machines show the progress of production processes to the operator and record important parameters. [3.62]

Devices that produce control effects convert weak information signals into strong pulses. These impulses act on the actuators of protection, adjustment or control devices and activate them. A set of information gathering and preliminary processing tools allows to automate the management of national economic networks. [1.89]

In the automation of the management of production processes, control and adjustment circuits, analytical techniques and software control systems that allow production to be carried out in an optimal (optimal) mode are also very important. For example, in hydroelectric plants, the water from the reservoir continuously passes through the turbines of the hydro aggregate.

Automatic adjusters adjust the number of revolutions of the turbines, the frequency and voltage of the generated current, active (active) and reactive powers. Safety devices prevent accidents. The auto operator starts and stops the units according to the schedule. The dispatcher of the energy system controls the HPP remotely (from the central control panel) using a telemechanic devices. Almost all hydroelectric power stations in Uzbekistan work in this order.

Thermal power plants are more difficult to manage. The "boiler-turbine-generator-transformer" block with a capacity of several hundred MW consists of various aggregates. For example, an 800 MW unit has about 1,000 control objects and about 1,300 controlled parameters. One engineer-operator manages these objects and parameters with the help of an automatic control system.

Chemical, petrochemical, gas and pharmaceutical industries with continuous technological processes, water supply, sewage, etc. can also be automated. Along with the improvement of rock crushing methods in mining, thermal, electric and acoustic crushing methods are being developed, which allow for effective automation of this work; EHM (electronic calculator) and computers are used in mines. [3.104]

Mineral processing processes in metallurgy are mainly carried out cyclically. During blast furnace production, all key parameters are automatically measured and adjusted. EHM and

computers are used in the heating control system. Gas consumption in Marten ovens is automatically adjusted.

In rolling mills, the main operation, operation of clamping devices and control of auxiliary mechanisms are automated. With the help of computing machines, a system of cutting materials without releasing them to waste is being used. I.ch.a is the basis of technical progress in modern engineering. Along with automatic machines, multi-operation units, hydraulic, pneumatic, electric or mixed control systems have been created and are being improved.

The universality of the machines is preserved even when the work cycle of the program-controlled metalworking machines is fully automated. Automation of assembly processes is one of the complex and urgent issues of mechanical engineering. It has great economic benefits. The quality of assembled parts and components is automatically checked continuously during assembly.

Nowadays, machine-building enterprises work at a rapid pace and that the produced products can compete in the world market in order to ensure the effectiveness of technological methods, equipment increasing their reliability and accuracy and on a large scale automation is important. Improvement and creation of innovative ideas and technologies is one of the main tasks of today. Nowadays, science and technology, rather, it is difficult to imagine the development of the entire society without automation, because it is difficult to find any field where automated technologies are not used difficult. [2.81]

Production industry activities of developed countries and in them control and management of technological processes of modern scientific and technical development based on its characteristics.

The concept of development of High productivity in all sectors of industry modern in creating reliable, cost-effective technological equipment: One of the urgent problems is to ensure the widespread use of technologies is considered one. In this regard, developed foreign countries, that is USA, Germany, Japan, South Korea, China, Russia and others. Certain achievements have been achieved in the countries, and production in them increase efficiency, ensure product quality and competitiveness for management of technological processes in machine-building enterprises and special attention is paid to automation.

Production of science and technology has continuously developed in recent years frequent changes in the type of products in enterprises, production facilities changing and shortening the period of mastering new types of products is coming This, in turn, is an automated technological and assistant methods of designing and calculating equipment and their control systems requires development.

CONCLUSION

The degree of automation of mechanical engineering today focused on the creation of automated machine systems various stages of production - from preparation of it to collection includes currents. In this case, the automation center is fully developed based on the transition from production to serial production. This is it in turn, automation of auxiliary technological processes and mechanization and economic, organizational and management system issues related to finding a solution.

REFERENCES

1. Automation of mechanical engineering processes / ed. A. I. Dashchenko, - M. : Vyssh. school, 1991
2. Automatic loading of technological machines: Handbook / I. WITH. Blyakherov, G. M. Varyash, A. A. Ivanov and others; Under total ed. I. A. Klusova. - M. : Mashinostroenie, 1990.
3. Bedrin V.M., Bedrina A.V. Overview of methods and devices for automatic orientation of parts during assembly. "Assembly in mechanical engineering, Instrumentation", 2000, No. 2,
4. Volchkevich L.I. Automation of production processes: Proc. manual for universities. - 2nd ed., ster. - M.: Mashinostroenie, 2007.

**O'TKIR HOSHIMOVNING "DAFTAR HOSHIYASIDAGI BITIKLAR" ASARIDA
KELTIRILGAN XUSUSIY O'XSHATISHLAR TAHLILI.**

Abdunazarova Muqaddas Bahodir qizi

Termiz davlat universiteti 2-kurs talabasi

Ergasheva Dilrabo

Ilmiy rahbar. Termiz davlat universiteti o'qituvchisi (Phd)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7912837>

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'tkir Hoshimovning "Daftar hoshiyasidagi bitiklar" nomli asarida keltirilgan xususiy o'xshatishlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: o'xshatish, umumnutq o'xshatishlari, badiiy o'xshatishlar.

**АНАЛИЗ ЧАСТНЫХ АНАЛОГИЙ, ПРИВЕДЕННЫХ В РАБОТЕ УТКИРА
ХАШИМОВА "НАДПИСИ НА ОБРАМЛЕНИИ ТЕТРАДИ".**

Аннотация. В данной статье будут проанализированы частные аналогии, приведенные в работе Уткира Хашимова "надписи на обрамлении тетради".

Ключевые слова: аналогии, обобщенные речевые аналогии, художественные аналогии.

**ANALYSIS OF THE PRIVATE LIKENESSES PRESENTED IN THE WORK OF
THE OTKIR HOSHIMOV "SCROLLS IN THE NOTEBOOK FRAME".**

Abstract. This article analyzes the private likenesses presented in the work of Otkir Hoshimov, "scrolls in a notebook frame".

Key words: likeness, universal likenesses, artistic likenesses.

Ózbek yuzuvchisi Ótkir Hoshimovning „Dafatar hoshiyasidagi bitiklar“ asarini tahlil qilar ekanmiz unda keltirilgan xususiy óxshatishlar albatta e'tiborimizni tortadi. Yozuvchi asarda óxshatishlarni óz òrnida va me'yorida qóllagan. Bu esa yozuvchining sóz xususida qanchalik mahoratli ekanligini kórsatadi.

Óxshatish. Badiiy tilning tasviriy vositalaridan biri hisoblangan óxshatish obrazlilik, tasviriylikni kuchaytirishi favqulotda poetik ifodalik xususiyati bilan ajralib turadi. Shu boisdan ham kutilmagan ifodadorlik, obrazli ta'sirchan fikr ifodalash óxshatishning muhim belgilaridan hisoblanadi.

Ózbek tilshunosligida óxshatish haqida ilk tadqiqot olib borgan M. Mukkaramov óxshatishning uch asosdan iboratligi óxshatiluvchi obekt va óxshovchi obraz óxshatishning asosi ekanligini ta'kidlaydi. Óxshatish tasviriy ifodaning eng qadimiy shakllaridan bólib, Aristotel poeziyani óxshatish san'ati deb ataydi.

Óxshatish hosil qiluvchi leksik vositalar: kabi, singari, góyo, xuddi, misli, misoli, bamisoli kómakchilari hisoblanadi, - day (dek), -simon,- ona,- larcha va boshqa kópgina qòshimchalar óxshatish hosil qiluvchi grammatik vositalardir. Agar óxshatilayotgan narsa yoki hodisa orasidagi belgi oldindan ma'lum bólsa, bunday óxshatishlar nutqning obrazlilikini kuchaytiradi deyish qiyin. Óxshatishlar tashqi dunyoni bilishning eng qadimiy usullaridan hisoblanadi. Óxshatishlar muayyan xalqning ilk tafakkur tarzini va tasavvurlarini tahsil etadi. Óxshatish badiiy- estitek qimmatga molik bóladir, nutqning emotional – ekspressivligi, ifodaliligi, ta'sirchanligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Shunga kóra óxshatishlarni ikki turga bòlish mumkin.

1. Umumnutq óxshatishlar

2. Badiiy óxshatishlar.

Umumnutq óxshatishlarining obekt, subekti avvaldan ma'lum bóladi.

Ótkir Hoshimovning „Daftar hoshiyasidagi bitiklar“ asarida keltirilgan xususiy óxshatishlar bilan tanishar ekanmiz yozuvchining mahoratiga qoyil qolmasdan boshqa ilojimiz yoq. Yozuvchi asarda keltirgan óxshatishlari asarning ekspressivligini oshirishga juda katta xizmat qilgan. Hozir asarda keltirilgan ba'zi namunalar bilan tanishib chiqamiz.

1. Ayol qalbi teskari magnitga óxshaydi: yaqinlashsang – uzoqlashadi uzoqlashsang-yaqinlashadi.(2-bet). Bunda yozuvchi ayol qalbini magnitga óxshatadi.

2. Kulishni bilmaydigan odam- baxtsiz odam. Yiğlashni bilmaydigan odam esa ikki hissa baxtsiz.(2-bet). Bu gapda yozuvchining sóz mahoratini kòrsak bóladi. Yozuvchi kulishni bilmaydigan odamni baxtsiz deya ta'riflaydi.

3. Inson shu qadar buyukki, uning fazilatlarini ólchash dunyodagi eng baland toğning eng baland chòqqisiga emaklab chiqish zahmati bilan teng. (6-bet) .Bu gapda yozuvchi inson fazilatlarini baland chòqqiga emaklab chiqishga óxshatadi, ya'ni inson fazilatlarini beqiyos ekanligini ta'kidlaydi.

4. Inson hayoti shatranj taxtasidagi piyodaning yurishiga óxshaydi goh oq katakana òtadi, goh qora katakana... farqi shuki, birovning qismatida oq katakana kòproq bóladi, birovnikida – qora kataklar. (7-bet) .Ajabo yozuvchi shu qadar mahoratliki, inson hayotini shatranj taxtasiga óxshatyapti.

5. Ilk muhabbat bahor osmonidagi bulutga óxshaydi. Oppoq. Pokiz. Shaffof. Na qólingiz bilan tutasiz. Na ortidan yugurib yetasiz... Shamol uni qayoqqa olib ketishini ham bilmaysiz.(14-bet) .Bu gapda ilk muhabbatni bahor osmonidagi bulutga óxshatadi.

6. Dunyodagi eng bebaho, ammo hamisha taking tarqatiladigan xazina bor. Bu ona mehri...(19-bet). Bu gapda ona mehrini xazinaga óxshatadi.

7. Dóst degani daraxt yaproğiga óxshaydi. Bahor choği – behisob. Kuz kelganda sanoqli. Yoshlik choği – behisob .Keksayganda – sanoqli. Bu gapda yozuvchi dòstni daraxt yaproğiga óxshatadi. (20-bet).

Ótkir Hoshimovning „Daftar hoshiyasidagi bitiklar“ asaridan keltirilgan bir necha misollarni tahlil qildik.

Xulosa qilib aytganda xususiy óxshatishlar kitobxonni savodxonligini oshirishga xizmat qiladi. Shuni ham aytib òtish kerakki, óxshatishlar kitobxonni qiziqishlarini ochib berishga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Sh. Rahmatullayev „Òzbek tilining izohli frazalogik luğati“.
2. Ò. Hoshimovning „Dafatr hoshiyasidagi bitiklar“ asari.
3. R. Sayfullayeva „Hozirgi òzbek adabiy tili“ .(2020)

PEDIATRIC ONCOLOGY: DIFFICULTIES IN DIAGNOSIS AND TREATMENT

Адизов Исроил Шукурович

Бухарский филиал Республиканского специализированного онкологического и радиологического научно-практического медицинского центра.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7912921>

Abstract. *This problem is not widespread enough to cause horror. However, such cases are being recorded more and more often, which causes concern. The most common reasons for the spread of cancer among children:*

- *excess solar radiation;*
- *passive smoking (early onset addiction to cigarettes);*
- *carcinogens contained in water and air masses.*
- *malnutrition that does not compensate for the deficiency of the child's body in vitamins, microelements, macroelements, amino acids;*
- *eating a lot of food that is not suitable for a child (for any normal person who cares about health, too). The list includes: smoked, fried and salted foods. Because of them, the body loses strength and cannot resist the disease;*
- *poor heredity, but here a lot depends on what age category the child falls into.*

Keywords: *children, oncology, diagnosis, treatment, prevention.*

ДЕТСКАЯ ОНКОЛОГИЯ: ТРУДНОСТИ В ДИАГНОСТИКЕ И ЛЕЧЕНИИ

Аннотация. *Эта проблема недостаточно распространена, чтобы вызывать ужас. Однако подобные случаи фиксируются все чаще и чаще, что вызывает беспокойство. Наиболее распространенные причины распространения рака среди детей:*

- *избыточная солнечная радиация;*
- *пассивное курение (раннее начало пристрастия к сигаретам);*
- *канцерогены, содержащиеся в водных и воздушных массах.*
- *неправильное питание, которое не компенсирует дефицит детского организма в витаминах, микроэлементах, макроэлементах, аминокислотах;*
- *употребление большого количества пищи, которая не подходит для ребенка (для любого нормального человека, который тоже заботится о здоровье). В список входят: копченые, жареные и соленые продукты. Из-за них организм теряет силы и не может противостоять болезни;*
- *плохая наследственность, но здесь многое зависит от того, к какой возрастной категории относится ребенок.*

Ключевые слова: *дети, онкология, диагностика, лечение, профилактика.*

There are several types of tumors:

- *embryonic: formed in the body when it is still in the embryonic state. They look like healthy cells, so it's hard to spot a problem at this stage. In this case, the child is born sick;*
- *juvenile, arising in adolescence. Reason: degeneration of mature tissues. In most cases, synovial cell carcinoma and osteogenic sarcoma are diagnosed in adolescence;*
- *neoplasms of the adult form are the most rare. But sometimes experts still make a diagnosis: nasopharyngeal carcinoma.*

If the problem was detected in time, then there is an excellent chance to save the child's life. It is important that the treatment is carried out quickly and efficiently. This will increase the chance of eliminating cancer and preventing recurrence.

Signs, oncology in children

The list of symptoms that should make parents wary includes:

- abnormally rapid weight loss, usually due to loss of appetite;
- unreasonable rise in temperature;
- changes in behavior: whims, forgetfulness, fatigue;
- increase in the size of lymph nodes;
- pallor of the skin;
- the appearance of shortness of breath;
- localized pain.

Diagnosis of pediatric oncology

It is much more difficult to detect cancer in a child than in an adult, since it may seem to parents that the baby is healthy, even if the tumor has reached the last stage of its development. Sometimes a problem is discovered quite by accident, for example, during a routine preventive study. For this reason, it is so important to remember these activities. If the attending physician suspects that the little patient is not all right, then he is obliged to send him for additional tests to find out the situation. As a rule, a biopsy puts an end to this issue. This medical term refers to a mini-surgery that involves removing a small piece of tissue from the suspicious organ and carefully examining it under a microscope. This makes it possible to determine whether there is a disease or not, what is its form and stage of development. The method that will be chosen to solve the problem depends on the results obtained. But in some cases, for example, if the organs that make up the circulatory system are in doubt, a bone marrow puncture is used.

Treatment of pediatric cancers

Doctors called pediatric oncologists and oncohematologists specialize in this. To eliminate the problem, the child is visited in special departments that are in large hospitals. Otherwise, the little patient is sent to specialized research institutes.

If we are talking about the prevention of cancer in adults, then we emphasize that in 70% of cases the lifestyle that a person leads is important. In oncology, a "risk factor" is anything that increases the likelihood of a disease. Each tumor has its own risk factors. In an adult, these are obesity, physical inactivity, overeating and an unhealthy diet, smoking and alcohol, exposure to toxic substances, and the presence of chronic diseases. However, lifestyle factors affect the body for decades before leading to disease. Children get sick too early to blame their lifestyle. It is more appropriate to analyze the lifestyle of their parents. There is an opinion that cancer prevention should begin with the planning of pregnancy. Recently, experts are inclined to believe that childhood oncology largely depends on congenital genetic defects. According to the data available today, approximately 10% of all childhood cancer patients have a genetic predisposition. But parents can reduce the harmful effects on the child's body in order to reduce the risk of DNA mutations.

The main task of oncology prevention in children is the formation of such behavioral patterns in them that will prevent the development of preventable oncological diseases in adulthood. I would like to remind you that most of our habits are formed in childhood. Studies show that if

parents lead a healthy lifestyle and eat right, children are more likely to follow their example. Never smoke. You can not smoke not only in the presence of children - tobacco toxins accumulate indoors on your clothes, increasing the risk of cancer, chronic respiratory problems. Breastfeed longer. The artificial mixture does not replace natural mother's milk with its antibodies and valuable nutrients. For the full formation of the child's immune system and cancer prevention, 9-12 months of lactation are needed.

Include greens in your children's diet. Cabbage, broccoli, watercress, spinach, parsley contain a lot of antioxidants, flavonoids and vitamins

Give the kids more fruits. The conducted studies showed that children who did not eat fruits at all, almost always suffer from one or another oncopathology in the future. The best vegetable or fruit is home grown or 100% organic, purchased from trusted growers. More Phytonutrients, Less Pesticides

Give omega-3 fatty acids. Cod liver, red fish, liquid fish oil or encapsulated forms of omega-3 acids are the key to a strong immune system for a child.

Limit salt and sugar. Eat less processed foods and canned foods - such foods usually contain excess sugar and salt. Try to cook at home with fresh ingredients.

Living near freeways, factories, and gas stations increases the chance that a child may develop blood cancer (leukemia). There has been an increase in cancer upon contact, even indirectly, with such chemical compounds and substances as benzene, cadmium, asbestos, coal, uranium, nickel, aluminum, dyes and paints, petroleum products, radon, arsenic.

Limit digital gadgets. The safety of electromagnetic radiation has not been definitively established.

Be careful with pesticides. Inside the house where children play, pesticides, herbicides and other toxic substances cannot be used and stored. Many of them can cause lymphoma, leukemia, and brain tumors.

Rid your home of toxins. Your home, especially the bedroom, kitchen and bathroom, should become an environmentally friendly area. No vinyl curtains, no Chinese plastic, no air fresheners.

Less antibiotics. Inappropriate use of antibiotics kills beneficial bacteria, undermines the immune system and predisposes to serious diseases in the future.

The ultraviolet spectrum of sunlight has already proven carcinogenic effects on body tissues, especially on the occurrence of skin cancer. Protecting yourself from direct sunlight, avoiding midday sun, staying in the shade, using sunscreen (with a sun protection spectrum of at least 50) and appropriate clothing will help you and your child avoid the risk of skin cancer.

Exercise - physical activity saturates the body with oxygen, activates metabolic processes and strengthens the immune system. It has been proven that if a child experiences sufficiently intense physical activity for an hour, at least 5 days a week, this will significantly reduce the appearance of excess body weight in him and, accordingly, the risk of developing cancer.

The sexual education of a child is the responsibility of the parents. If young people understand all the risks and use protective equipment, then, for example, ovarian or cervical cancer can be avoided;

Do not ignore vaccinations. Papillomavirus and hepatitis B virus play an important role in the development of neoplastic diseases.

Creating a harmonious atmosphere in the family will help the baby avoid stress. Its influence on the development of cancer has long been known.

It is important for parents to pay attention in time to the appearance of unusual signs and symptoms in a child:

- the presence of swelling or tumor formation;
- pallor of the skin, increased fatigue;
- unexplained bruising, pain or limping;
- prolonged fever, frequent headaches and vomiting, sudden deterioration in vision, rapid weight loss.

If you find one or more of the above symptoms in your child, do not panic, almost all of them can accompany various infectious, traumatic or autoimmune diseases. But this does not mean that when such symptoms appear, you should self-medicate. If you have any warning signs, immediately contact your pediatrician or pediatric oncologist. Remember that neoplasms in childhood are easier to treat than in adults.

REFERENCES

1. Sharipova Gulnihol Idievna. CHANGES IN THE CONTENT OF TRACE ELEMENTS IN THE SALIVA OF PATIENTS IN THE TREATMENT OF PATIENTS WITH TRAUMATIC STOMATITIS WITH FLAVONOID-BASED DRUGS//Journal of research in health science: Volume 6 pp. 23-26 (issue. 1-2 2022).
2. Sharipova Gulnihol Idievna. THE EFFECT OF DENTAL TREATMENT-PROFILACTICS ON THE CONDITION OF ORAL CAVITY ORGANS IN CHILDREN WITH TRAUMATIC STOMATITIS // «Tibbiyotdayangikun» scientific - abstract, cultural and educational journal. - Bukhara, 2022. - №5 (43). - C.103-106.
3. Sharipova Gulnihol Idievna. THE USE OF FLAVONOID BASED MEDICATIONS IN THE TREATMENT OF INFLAMMATORY DISEASES IN ORAL MUCUS// Asian journal of Pharmaceutical and biological research 2231-2218 SJIF 2022:4.465 Volume 11 Issue 1 JAN-APR 2022. P-98-101
4. Sharipova Gulnihol Idiyevna. DISCUSSION OF RESULTS OF PERSONAL STUDIES IN THE USE OF MIL THERAPY IN THE TREATMENT OF TRAUMA TO THE ORAL MUCOSA// European Journal of Molecular medicine Volume 2, No.2, March 2022 Published by ejournals PVT LTDDOI prefix: 10.52325 Issued Bimonthly Requirements for the authors.
5. Sultanova L.D. Features of the Dynamics of Morphological Changes in the Liver of Laboratory Animals Under Experimental Acute Irradiation // Web of Scientist: International Scientific Research Journal. - 2022. - Volume 3, Issue 2. - 1217-1235 p. (Impact Factor - 7,565).
6. Sultanova L.D., Teshayev Sh.J. Morphological Features of the Effect of Acute Radiation on the Thymus of Experimental Animals Results of Study in Dynamics // Web of Scholars: Multidimensional Research Journal. - 2022. - Volume 01, Issue 05. - 70-78 p. (Impact Factor - 8,7).
7. Sulstonova L.D., Nuraliev N.A., Narzullaev Yu.S. Tajribani o'tkir nurlanish tasirida yo'g'on ichakdan ichki a'zolarga o'tgan mikro organizmlar shtamlarining unish xususiyatlari va

- immun tizimga ta'siri // Tibbiyotda yangi kun. - Buxoro, 2020. - № 4 (32). - 581-586 б. (14.00.00; № 22)
8. Sulstonova L.D., Nuraliev N.A., Narzullaev Yu.S. Tajribani o'tkir nurlanish tasirida yo'g'on ichakdan ichki a'zolarga o'tgan mikro organizmlar shtamlarining unish xususiyatlari va immun tizimga ta'siri // Tibbiyotda yangi kun. - Buxoro, 2020. - № 4 (32). - 581-586 б. (14.00.00; № 22)
9. Султонова Л.Д. Характеристика морфологических изменений поджелудочной железы при хроническом облучении в эксперименте // Nazariy va klinik tibbiyot jurnali. - Toshkent, 2022. - №1. - 21-25 б. (14.00.00; №3)
10. Султонова Л.Д., Нуралиев Н.А. Тажрибада ўткир нурланиш таъсирида йўғон ичакдан ички аъзоларга ўтган микроорганизмлар штамларининг униш хусусиятлари // Toshkent tibbiyot akademiyasi axborotnomasi. - 2020. - №4. - 43-48 б. (14.00.00; №13)
11. Султонова Л.Д., Нуралиев Н.А. Тажрибада ўткир нурланиш таъсирида йўғон ичакдан ички аъзоларга транслокация бўлган микроорганизмлар униш кўрсаткичлари // Nazariy va klinik tibbiyot jurnali. - Toshkent, 2020. - № 4. - 14-19 б. (14.00.00; №3)
12. Султонова Л.Дж. Результаты изучения и оценки морфологических изменений поджелудочной железы при остром облучении в эксперименте // Биология ва тиббиёт муаммолари. - Самарканд, 2022. - №4 (137). - С. 242-248. (14.00.00; №19)

TOG'AY MUROD "YULDUZLAR MANGU YONADI" QISSASIDA QO'LLANGAN DIALEKTIZMLAR

Musurmonova Gulzoda Baxtiyor qizi

Termiz davlat universiteti o'zbek filologiyasi fakulteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7912983>

Annotatsiya. Dialektizmlar milliy tilning ajralmas qismi sifatida badiiy asarlarda ham o'z o'rniga ega. Dialektizmlardan o'z o'rnida va unumli foydalanish yozuvchi mahoratidan dalolatdir. Tog'ay Murod asarlarida dialektizmlardan keng foydalangan. Negaki, uning asar qahramonlari oddiy odamlar. Ushbu maqolada dialektizmlarning badiiy asarlardagi o'rni, Tog'ay Murodning dialektizmlardan foydalanish mahoratini ochib berishga harakat qilindi.

Kirish so'zlar: dialektizmlar, dialektlar, fonetik dialektizmlar, leksik dialektizmlar, morfologik dialektizmlar, dialektologiya, shevalar, hududiy shevalar, personaj nutqi.

ДИАЛЕКТИЗМЫ, ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ТОГАЕМ МУРАДОМ В РАССКАЗЕ "ЗВЕЗДЫ ГОРЯТ ВЕЧНО"

Аннотация. Дialektizmy kak neot'yemlyaya chasty natsional'nogo yazyka imyut mesto i v khudozhestvennykh proizvedeniyaх. Uместное и продуктивное использование dialektizmov svidelet'stvuyet o masterstve pisatelya. Togay Murad shiroko ispol'zovал dialektizmy v svoikh proizvedeniyaх. Vedь geroy ego proizvedeniyaх-obychnyye lyudi. V etoy stat'ye byla sdelana ponyatka raskryt' rol' dialektizmov v khudozhestvennykh proizvedeniyaх, umeniye Togaya Murada pol'zovatsya dialektizmayami.

Вводные слова: dialektizmy, dialekty, foneticheskiye dialektizmy, leksicheskiye dialektizmy, morfologicheskiye dialektizmy, dialektologiya, dialekty, territorialnyye dialekty, rech' personazha.

DIALECTISMS USED IN THE STORY "THE STARS BURN FOREVER" BY TOGAI MUROD

Abstract. Dialectisms also have a place in fiction as an integral part of the national language. The proper and productive use of dialecticisms is a sign of the skill of the writer. Togai made extensive use of dialecticisms in Murad's works. Because the heroes of his work are ordinary people. In this article, an attempt was made to reveal the role of dialecticisms in fiction, the skill of Togai Murad in the use of dialecticisms.

Key words: dialectisms, dialects, phonetic dialectisms, lexical dialectisms, morphological dialectisms, dialectology, dialects, territorial dialects, character speech.

KIRISH

Badiiy ijodda dialektizmlar narsa, voqea, hodisalarga mahalliy tus berish uchun qo'llaniladi. Dialektizmlar personajlar nutqini individuallashtirish uchun foydalaniladi. Biroq bunday qo'llash tufayli dialektizmlar adabiy tilga oid bo'lib qolmaydi. Dialektizmlardan o'rinli foydalanish badiiy ijodning umuman nutqning badiiyligini uslublarning fazilatlarini, ta'sirchanligini, matnda ma'no mazmunni ham oshiradi.

Shevalar til tizimida dialektizmlar sifatida tadqiq qilinadi. Shevalar- hududiy tushuncha bo'lib, muayyan bir hududda yashovchi kishilar uchun xos, adabiy tildan farqlanib turuvchi nutq ko'rinishi hisoblanadi. O'zbek adabiy tili uchun ham Toshkent va Farg'ona shevalari asos qilib olingan. Aslida sheva so'zi forscha so'z bo'lib "ovozi, til, so'zlashish, odat, yo'sin, ravish" degan

ma'nolarni ifodalaydi. Sheva - tilning fonetik, grammatik va lug'aviy jihatdan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan eng kichik hududiy ko'rinishi - sezilarli lisoniy tavofutlar bo'lmagan bir yoki bir necha aholi maskani (odatda qishloqlarda) yashovchilarning so'zlashuv vositasida qo'llaniladi. Shevalar- tilning lug'at boyligini oshiruvchi ichki manba hisoblanadi. Faqat muyaayn bir hududda xos ayrim belgilarni o'zida namoyon qilgan til shakli mahalliy shevalar hisoblanadi. Tog'ay Murod ijodiga bir nazar tashlar ekanmiz, u o'zbek adabiyotiga betakror xarakterlarni, avval uchramagan uslubni olib kirgan yozuvchidir. Ilk qissasi - "Yulduzlar mangu yonadi" (1976) orqali kitobxonlar orasida yetuk o'ziga xos yozuvchi sifatida tanilgan. Dastlabki hikoyalari, ayniqsa, "Yulduzlar mangu yonadi" qissasi bilan kitobxonlar e'tiborini qozonib munaqqidlar nazariga tushgan. Tog'ay Murod surxonimning Xo'jasoat qishlog'ida dunyoga kelgan, shu mo'jaz qishloqdagi zohiriy va botiniy go'zallikni, tandirdan chiqqan issiq nonning huzurbaxsh bo'yi kabi yoyilib taralayotgan ufurib turgan yuksak insoniy tuyg'ularni, o'zbekona ruhni ko'ra olgan. Shuning uchun ham uning qahramonlari bir qaraganda boshqalardan keskin farq qilmaydigan, har qadamda uchraydigan o'sha ko'hna vohaning oddiy odamlari. Ming yillar davomida unutilmay, eld ardoqlanib kelayotgan tarixiy qadriyat - kurash (olish) , kurashchi polvonlar, ular orasidagi muomala - munosabatlar qalamga olingan " Yulduzlar mangu yonadi" qissasidan parcha...

Nabi oqsoqol ovoz berdi:

- Kelinglar, mehmonlar, kela beringlar! -dedi. - Mingay barcha (a), ayollarga peshvoz chiqib, qo'llaridan dasturxonni oling! Qarang, Zulfiqor polvonning oshnasi Turdiboy echki yetaklab kelyapti! Anovi qo'y yetaklab kelayotgan kuyovi Qurbonmikin? Ha, shuyakan! Ashurboy, qo'ylarni ushlab, og'ilxonaga qamang!

-Qulmat-ay! -dedi,- Qo'shxonalarga bor-da, mehmonlarga xabar ber! Olish boshlandi, de!!! Chop, zuvillab borib, zuvillab kel!

IX

Bir polvon davra aylandi.

Davruga murojaat etdi:

- Xaloyiq!- dedi,- Davrada halol olishib, elga tomosha ko'rsataylik! Haq- nohaqni men o'zim ajrim qilaman! Aytganim aytgan, deganim degan! Davradagi Bo'ri polvon so'zim: tarafkashlik, g'irromlik, oshna- og'ayniyinchilikka yo'l qo'ymang.

- Ermat polvon,- dedi, - siz manovi shukiyy.....e, astag'firullo Shukur polvon bilan olishasizmi? O'zi yurak uryaptimi? E, bali, gap bunday bo'пти-da! Qani yuringlar. Rais bova, manovi polvonlarga duo bering. Do'rjiroq zot qo'ying, kelbatidan ikkoviyam katta polvonga o'xshayaptiyov!!!

Dialektizmlar muallif nutqidan ko'ra dialoglarda ko'proq qo'llaniladi. Buni dialektizmlar, fonetik dialektizmlar, leksik dialektizmlar, morfologik dialektizmlar kabi turlarga bo'linadi. Fonetik dialektizmlar badiiy asarda muayyan shevaga oid fonetik xususiyatlarining aks etishidir. Masalan "Ha, shuyakan! Ashurboy, qo'ylarni ushlab og'ilxonaga qamang..." gapida ma'lumki, fonetik dialektizmlarda emotsional bo'yoq kuchli bo'lmaydi. Bundan tashqari shevaga oid bo'lgan tovushlar sistemasini faqatgina transkripsiya orqali berish mumkin. Morfologik dialektizmlar badiiy asarlarda shevaga xos morfologik elementlarning qo'llanishidir. Masalan, "Davradagi Bo'ri polvon so'zim: tarafkashlik, g'irromlik oshna-og'ayniyinchilikka yo'l qimiman". Leksik dialektizmlar gap qurilishida shevaga xoslikda ko'rinadi: Do'rjiroq zot qo'ying, ikkoviyam katta

polvonga o'xshayaptiyov!!! Ko'p adiblar qatori Tog'ay Murod ham mahalliy kechinmalarni ifodalashda sheva xususiyatlaridan keng foydalanishga imkoniyat yaratadi.

Badiiy adabiyotda dialektizmlardan ikki o'rinda foydalaniladi.

1) dialogik nutqda qahramonning muayyan sheva vakili ekanligini ko'rsatish, mahalliy koloritni berish maqsadida.

2) Qahramonning harakterini, o'ziga xosligini ko'rsatish uchun.

Yozuvchi sheva doirasida qolip ketayotgan so'z va iboralarning adabiy tilidan o'rin olishiga to'la huquqli ekanligini isbotlab beradi.

Xulosa qilib shuni aytamanki, Tog'ay Murod o'z asarlarida dialektizmlardan keng foydalangan. Badiiy uslubda, ya'ni badiiy asarlar yaratayotganda shevalardan foydalanish voqea, hodisalarga mahalliy, ijtimoiy tus berishda, shuningdek, personajlar nutqini individuallashtirishda katta ahamiyatga ega. Badiiy asarlarida dialektizmlardan o'rinli foydalanish yozuvchi mahoratini yaqqol isbotidir.

REFERENCES

1. Ashurboyev.S o'zbek dialogtologiyasi.T.
2. Tog'ay Murod Yulduzlar mangu yonadi.1976.
3. Sayfullayeva.R Hozirgi o'zbek adabiy tili.

BIR MA'NOLI VA KO'P MA'NOLI SO'ZLAR

Xaydarova Mashhura Mansur qizi

Termiz davlat universiteti O'zbek filologiyasi fakulteti I kurs 422-guruh talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7913061>

Annotatsiya. Mazkur maqolada bir ma'noli va ko'p ma'noli so'zlar keng ilmiy yoritilgan.

Kalit so'zlar: Bir ma'noli va ko'p ma'noli, metafara, metanimya, senekdoxa, vazifadoshlik.

MONOSYLLABIC AND POLYSYLLABIC WORDS

Abstract. In this article, monosyllabic and ambiguous words are widely covered scientifically.

Keywords: unambiguous and ambiguous, metafara, metanimya, synecdoche, assignment.

ОДНОЗНАЧНЫЕ И МНОГОЗНАЧНЫЕ СЛОВА

Аннотация. В данной статье широко освещаются однозначные и многозначные слова.

Ключевые слова: однозначный и многозначный, метафора, метанимия, сенекдоха, дежурство.

Har qaysi tilda sanoqli til bilishining turli xil birikuvida cheksiz tushuncha va fikrni ifodalashga harakat qilinadi. Ana shunday harakat tufayli tilda ilgari mavjud bo'lgan so'zda yangi-yangi ma'no yuklanadi. Natijada bir ma'noli va ko'p ma'noli so'z hosil bo'ladi. Bir ma'noli so'zlar tilimizda kam sonni tashkil qiladi va ilmiy kasb-hunar doir atamalarni, shuningdek, yangi paydo bo'lgan so'zlarni o'z ichiga oladi. Gap ichida ham, gapdan tashqarida ham aynan bir ma'noni ifoda etuvchi so'zlar bir ma'noli so'zlar deyiladi. Masalan, kompost, marmar, morfologiya, taassurot, xulosa, gigiena, g'oya, mimika, qolib, fonema va boshqalari.

So'zlar ba'zan alohida holatda, nutqdan tashqarida bir xil ma'noni, gap tarkibida boshqa so'zlar bilan bog'liq holda boshqa bir ma'no anglatishi mumkin. Masalan, pasaymoq so'zi gapdan tashqarida olinganda yerga tomon yaqinlashmoq ma'nosini bildiradi. Gap tarkibida esa bilimi pasaydi, ko'rish sezgisi pasaydi kabi boshqa ma'nolarni bildiradi. Bir ma'noli so'z manosemantik so'z ham deyiladi. Demak, nutqdan tashqarida bir ma'no, nutq tarkibida boshqa so'zlar bilan bog'liq holda yana boshqa ma'no ifodalovchi so'zlar ko'p ma'noli so'zlar deyiladi. Ko'p ma'nolilik til taraqqiyoti davomida kelib chiqadi. Tildagi har qanday so'z, avvalo biror narsa yoki hodisani atash tufayli paydo bo'ladi, ya'ni bir ma'nonigina ifodalaydi. Keyinchalik esa shu so'z taraqqiyoti ma'no tufayli ko'p ma'noli so'zlar aylanishi mumkin. Ko'p ma'noli so'zlarda 2 xil ma'no farqlanadi:

1. O'z (bosh) ma'no.
2. Ko'chma(yasama) ma'no.

Bosh ma'no so'zning nutqdan tashqarida ifodalagan ma'nosi bo'lib, u boshqa ma'nolarning kelib chiqishiga asos bo'ladi. Yasama ma'no bosh ma'noning taraqqiyoti bilan yuzaga keladi. Masalan, og'iz so'zning o'z ma'nosi insonning tana a'zosi, g'orning og'zi, gapning o'zi ko'chma ma'no. So'zning ko'chma ma'nosi gapdagi boshqa so'zlar bilan bog'liq holda aniqlashiladi. Ko'p ma'noli so'zlarning asosiy xususiyati shuki, so'z qanchalik ko'p ma'noli bo'lmasin, leksik ma'nolari o'rtasida ma'lum munosabat bog'lanish bo'ladi. Nutq jarayonida ikki va undan ortiq ma'noda qo'llanuvchi so'z polisemantik so'z, ko'p ma'nolilik hodisasi esa polisemiya deyiladi. Ko'p ma'noli so'z qancha ma'noni bildirmasin, baribir o'sha predmet, hodisa, harakat orasida

aloqa umumiy belgi mavjud bo'lishi. Masalan, olma so'zi ko'p ma'noli bo'lib, 1) olma- ot so'z turkumi, 2) olma - fe'l so'z turkumi. O't so'zi 1) o't- maysa, 2) o't- olov, 3) o't- o'tmoq fe'l so'z turkumi. Uchmoq so'zi: 1) uch- son so'z turkumi, 2) uch- fe'l so'z turkumi, 3) uch- to'nini uchi.

Davr o'tishi bilan ko'p ma'noni bildiruvchi so'zning ma'nosi kamayishi mumkin. Masalan, ichkari so'zi avval "biror narsa yoki binoning ichki qismi" ni ham "biror kishining xotin- qizi" ma'nosini ham bildirgan. Lekin hozir "bino yoki narsaning ichki qismini" bildiradi xolasi. Kiyik so'zi ilgari barcha yovvoyi hayvonga nisbatan ishlatilgan bo'lsa, hozir faqat ohuni, pivo so'zi avval ichimlikning har qanday turini bildirgan bo'lsa, hozir esa faqat bir turini ifodalaydi. Turdosh otning atoqli otgs ko'chishi ham ma'no torayishiga olib keladi: po'lat-po'lat, bolta- bolta, kumush-kumush, bahor- bahor kabi. So'z bir ma'noni bildirar ekan, uning birinchi va keyinchalik anglatgan ma'nosini farqlash kerak. Ko'p ma'noli so'zlarda ma'no ko'chishi 5 taga bo'linadi.

1. Metafora.
2. Metonimiya.
3. Sinekdoxa.
4. Vazifadoshlik.
5. Kinoya.

Ko'chma ma'no hosil bo'lish usullari: Metafora so'zi grekcha bo'lib, metaphora "ko'chirish", "ko'chirma" demakdir. Biror predmet belgi yoki harakatning boshqasiga tashqi o'xshashligi asosida ma'no ko'chishi Metafora deyiladi. Bunda predmetning rangi, shakli, harakat- holat, xususiyati, o'rini va paytga munosabati jihatidan o'xshashligiga asoslanadi. Metafora ko'proq 1) odam tana a'zosi nomiga (bosh, yuz, burun, og'iz, quloq, til, oyoq): yer yuzi, kitobning beti, shishaning og'zi. 2) kiyim qismiga (etak, yoqa) to'nini etadi, daryoning yoqasi. 3) hayvon, hashorat yoki parrandaning tana a'zosi(qanot, dum) futbolchilarimiz chap tomondan hujum uyushtirdi. Varrakning dumi. 4) kishilarga ism ham Metafora usulida bo'ladi. Masalan, Charos, Oydin, Lochin, Feruza shu kabilarni.

Metonimiya (grekcha metonymia qayta nomlash)-nasra va hodilari o'rtalarida makon hamda zamondagi o'zaro aloqadorlik asosida biring nomi ikkinchisiga ko'chishidir. Masalan, Navoiyni qilmay oldim degani bu Navoiyning asarini olgani. Samovarda osh yedik bu yerda samovar yonida osh yegani. Salima kirib kelib, kasalning oyog'iga o'tirdi ya'ni bemorning oyog'ining yoniga o'tirgani. Ichak- chavog'im tugadi endi kalla sotaman bu yerda ichak- chavoq mahsulot, kalla mahsuloti. Metonimiya asosidagi ko'chma ma'no- fikrni lo'nda va ta'sirchan bayon qilish vositasi.

Sinekdoxa (grekcha synecdoche- birgalikda aniqlash) shaxs yoki predmetning nomi o'rnida biror a'zo, bo'lak orqali o'sha tushunchani berish, ya'ni bo'lak orqali burunni yoki butun orqali bo'lakni ifodalashni bildiradi: Masalan, besh qo'l barobar emas. (qo'l-butun a'zo nomi orqali uning bir qismi bo'lgan barmoq). Yig'ilishda mo'ylovni chaqirib kelinglar. (mo'ylov-qism orqali butun bir inson nazarda tutilgan). Olma archayotganimda qo'limni kesib qo'ydim. (qo'l-butun a'zo nomi orqali uning bir qismi barmoq nazarda tutilgan).

Vazifadoshlik-narsa va hodisa orasidagi vazifaviy o'xshashlik asosida birining nomini ikkinchisiga ko'chirish. Vazifadoshlik asosida ma'no ko'chirish deyiladi. Masalan, stolning oyog'i qiyyshayib qolibdi. (inson oyog'i va stol oyog'i uchun bir xil bo'lgan tayanch vazifasi asosida). Devorning ham qulog'i bor, aylanay. (inson qulog'i bilan devor qulog'i uchun bir xil bo'lgan tovush o'tkazish vazifasi).

Kinoya soʻzi teskari maʼnoda ishlatish kinoya deyiladi. Kinoyadagi soʻzlar qoʻshirnoqqa olinadi. Masalan, "Matematik" sinfdoshimning bir nozi algebrani "suv qilib ichmoqqa" yoʻlladi. Bizni "homiy" gʻarbdan himoya qilish degan sharq xalqida piching duo bor.

Soʻzning maʼnosini bilish va undan nutq jarayonida oʻrinli foydalanish nutqning taʼsirchan ifodali boʻlishiga yordam beradi. Koʻp maʼnoli soʻzlar bizning ax boyligimiz boyishiga yordam beradi.

REFERENCES

1. Neʼmatov H. Bozorov. Til va nutq. Toshkent 1993.23 Hozirgi oʻzbek adabiy tili. Toshkent 1996.
2. Azizov O. Tilshunoslikka kirish. Toshkent 1963.
3. Mirzayev M. Usmonov S. Rasulov R. Oʻzbek tili. Toshkent 1979.

TURKIY LUG‘ATLARDA KELITIRILGAN OZIQ-OVQAT NOMLARINING FONETIK-FONOLOGIK TAHLILI

Xidirova Iroda

Ilmiy rahbar.

Abdurahmonova Gulorom

Rabbimqulova Go‘zal

Termiz davlat universiteti 2-bosqich talabalari.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7915998>

Annotatsiya. Maqolada XI–XV asrlarda yaratilgan qadimgi turkiy lug‘atchilikning nodir namunalaridan biri bo‘lgan “Devonu lug‘ot-t-turk” hamda “At-tuhfatuz zakiyya fiy lug‘atit turkiya” kabi asarlarda keltirilgan ayrim oziq-ovqat mahsulotlarining o‘zaro farqli jihatlari, so‘zlarning fonetik-fonologik nuqtayi nazardan zidlanishi va o‘xshash bo‘lgan ko‘rinishlari kabi bir qancha masalalar yuzasidan fikrlar bayon qilinadi.

Kalit so‘zlar: “Devonu lug‘ot-t-turk”, “At-tuhfatuz zakiyya fiy lug‘atit turkiya”, farqli hamda o‘xshash jihatlari, fonetik-fonologik tahlili.

ФОНЕТИКО-ФОНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАЗВАНИЙ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ, ПРЕДСТАВЛЕННЫХ В ТЮРКСКИХ СЛОВАРЯХ

Аннотация. Статья содержит мнения по ряду вопросов, таких как различия между некоторыми продуктами питания, которые представлены в таких произведениях, как “Devonu dikot-t-Turk” и “AT-tuhfatuz zakiya fiy dikatit turkia”, один из редких примеров древнетюркского словаря, созданного в XI-XV веках, противопоставление слов с фонетико-фонологической точки зрения и сходные взгляды будет сказано.

Ключевые слова: “Devonu dikot-t-Turk”, “at-tuhfatuz zakiya fiy dikatit turkia”, отличия и сходства, фонетико-фонологический анализ.

PHONETIC-PHONOLOGICAL ANALYSIS OF FOOD NAMES LISTED IN TURKISH DICTIONARIES

Abstract. The article expounds on a number of issues, such as differences in certain foods, contradictions of words from phonetic-phonological point of view and similar manifestations, presented in works such as “Devonu dictionary-t-turk” and “At-tuhfatuz zakiyya fiy lexicatit Turkey”, one of the rare examples of ancient Turkic lexicography created in the 11th-15th centuries.

Keywords: “Devonu dictionary-t-turk”, “At-tuhfatuz zakiyya fiy lexicatit Turk”, different and similar aspects, phonetic-phonological analysis.

Qadimgi turkiy tillardagi oziq-ovqat mahsulotlarini ifodalovchi leksemalar va ularning tadqiqiga bag‘ishlangan bir qancha ilmiy izlanishlar olib borilgan. Ushbu mahsulotlar haqida fikr yuritilar ekan aytish mumkinki, mazkur so‘zliklarning yaratilish davri ibtidoiy davr bilan chambarchas bog‘lanadi. Insoniyat tug‘ilishi bilan uning oziq-ovqatga bo‘lgan ehtiyoji tabiiy ravishda shakllanadi. Bora-bora taomlarni nomlar bilan ham ataganlar.

Mazkur tadqiqot ishining asosiy o‘rganish obyekti sifatida XI–XIV asrlarda yaratilgan qadimgi lug‘atlar (“Devonu lug‘otit turk” (keying o‘rinlarda MK), “At-tuhfatuz zakiyati fil lug‘atit turkiya” (keying o‘rinlarda “At-tuhfat”) asarlarida so‘zlarning fonetikasi, fonologiyasi farqli hamda muqobil jihatlari, anglatgan ma’nolari ochib boriladi. Masalan, **tuturqan** – guruch (1;204-

bet) **tuturg'an** –(devonda tuturqon shaklida berilgan. Demak, bu davrda birinj sinonimi ham qo'shilgan. Shayxi Sulaymon lug'atida ham tuturg'an deb berilgan). Buni birinch ham deyilar. Sut bilan pishirilsa, bo'tqa bo'ladi (2;16-bet). Keltirilgan misolda q portlovchi hamda g' sirg'aluvchi undoshlari o'zaro farqlanmoqda. Xuddi shunday, **sarmusaq** – sarimsoq (1;206-bet) misolini **Sirimsaq va sarimsaq** – chisnok. (1;37-bet) a va i lablanmagan unli faqlanishida yoki lablangan u unlisi ortishi namunasida ko'rib o'tishi mumkin bo'ladi.

Qadimgi turkiy lug'atlarda keltirilgan oziq-ovqat mahsulotlari bo'yicha muhokamalar yuritilganda, ularni bir necha guruhlarga bo'lib tahlil qilindi, jumladan:

1. Mevalar;
2. Sabzavotlar;
3. Poliz ekinlari;
4. Non mahsulotlari;
5. Issiq taomlar va shu kabi turlarga.

Yuqorida tadqiq qilinishi ko'zda tutilgan so'zlardan **tülüg erük** – shaftoli (1;41-bet) so'zi aynan "At-tuhfat"da **kogam-shaftoli**(2;151-bet)shaklida asarlarda mutlaqo qarshilanishi kuzatilsa, birgina **qora eruk-olxo'ri**(2;229-bet)so'zining "MK"da bir necha variantlariga duch kelish mumkin. Xususan, **limkän-sariq olxo'ri**(1;176-bet),**amšuy-bir xil sariq olxo'ri** shakli bilan bir qatorda **erük-olxo'ri**(1;41-bet)olxo'ring turi bilan bog'liq o'zgarish, ya'ni rangida farqlanish jihati bilan ham namuna qilinganligini aytib o'tish joiz.Buni quyidagi jadval orqali ham ko'rish mumkin.

Qora eruk	Olxo'ri
Limkän	Sariq olxo'ri
amšuy	bir xil sariq olxo'ri
Erük	Olxo'ri

Shuningdek, **sog'un-piyoz** (1;164-bet) ning **sug'ar-piyoz** (2;26-bet) a fonemasi bilan u fonemasining almashinishi shaklida, **jovurt-suzma** (2;204-bet)ning **süzmä-suzma** (1;173-bet)ko'rinishida, **käläsh-lochira** (2;62-bet) ning **püşkal-lochira**, **yupqa non**(1;191-bet)kabi misollarda asosning butunlay o'zgarishini uchratish mumkin. Hamda ushbu namunalarning "MK"da asoslicha yoritilganini, hududlar kesimi bo'yicha misollar keltirilganining guvohi bo'lish mumkin. Shuningdek, **qovun-qovun** (2;227-bet) misolining "MK"da bir necha turlariga izoh berilgan. Masalan, **xöcünäk-xushbo'y va naqshli qovun** (1;193-bet), **bükän-hind qovuni**, **tarvuz**(1;160-bet)yoki **qag'un-qovun** (1;164-bet)kabi shunga o'xshash bir necha farqlanuvchilar bilan birga muqobilliklar ham nazardan qochmagan. Masalan, **a:lma-olma** (1;65-bet)"At-tuhfat"da ham **alma-olma** (2;168-bet)misolida keltirilganki,ularning fonetikasi deyarli bir xil ko'rinishda,**armut-nashvoti** (2;170-bet)**armut-nashvoti** (1;51-bet)namunasida ko'rib o'tish mumkin.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash o'rinliki, mazkur maqolada mushohada ostiga olingan oziq-ovqat mahsulotlarining o'sha davrdagi ko'rinishi, ularning "Devonu lug'ot-turk" hamda "Attuhfatuz zakiyya fiy lug'atit turkiya" kabi asarlarda tajallilanishi, so'zliklarning fonetik-fonologikligi bilan ajratilishi, aytish joiz bo'lsa, Mahmud Qoshg'ariy o'zining ushbu asarida mahsulotlar haqida to'laroq ma'lumotlar bilan izohlashi kabi ayrim xulosalar yuzasidan fikrlar tahlil qilindi.

REFERENCES

1. Mahmud Koshg'ariy. Turkiy so'zlar devoni (Devonu lug'otit turk). – Toshkent: Fanlar Akademiyasi, 1963. – B. 175.
2. Attuhfatuz zakiyatu fillug'atit turkiya [Turkiy til (qipchoq tili) haqida noyob tuhfa]. – Toshkent: Fan, 1968.
3. Mengliyev B. Hozirgi o'zbek adabiy tili.nash.Tafakkur bo'stoni.T.2018
4. Sayfullayeva R. va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009. 391-b.
5. Nematov X., Rasulov P. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. – T.: O'qituvchi, 1995.
6. Normamatov S. Leksikografiya asoslari. – T., 2020.
7. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. Modern Science and Research, 2(3), 138–141.
8. www.ziyonet.uz

**XI-XIV ASRDAGI BA'ZI TURKIY LUG'STLARDA QO'LLANGAN NON VA
NON MAHSULOTLARI NOMLARINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI.**

Xidirova Iroda

Ilmiy rahbar

Abdurahmonova Gulorom

Yarasheva Mashhura

Termiz davlat universiteti 2 - bosqich talabalari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7916072>

Annotatsiya. Maqolada ba'zi qadimgi turkiy lug'atlardan "Devonu lug'otit turk", "At-tuhfatuz zakiyyat fillug'atit turkiya" hamda "Kelurnoma" kabi bir qator asarlarda duch kelinadigan non va uning turlariga oid so'zlarning leksik-semantik tahlili, lug'atlarda keltirilgan non mahsulotlarining bir-biridan tubdan va qisman farqlari, pishirilishi usullari yoritilgan bir qator masalalar xususi mushohada qilinadi.

Kalit so'zlar: "Devonu lug'ot-t-turk", "At-tuhfatuz zakiyya fiy lug'atit turkiya", "Kelurnoma", leksik-semantik tahlil, tubdan va qisman farqlilik, pishirilish usullari...

**LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF THE NAMES OF BREAD AND BAKERY
PRODUCTS USED IN SOME TURKIC LEXICSTS OF THE 11TH-14TH CENTURY.**

Abstract. In the article, the lexical-semantic analysis of the words related to bread and its types found in a number of works such as "Devonu lug'otit turk", "At-tuhfatuz zakiyyat fillug'atit turkiya" and "Kelurnoma" from some old Turkish dictionaries, one of the bread products listed in the dictionaries - a number of issues with fundamental and partial differences, cooking methods are highlighted.

Keywords: "Devonu lug'ot-t-turk", "At-tuhfatuz zakiyyat fillug'atit turkiya", "Kelurnoma", lexical-semantic analysis, radical and partial differences, cooking methods...

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАЗВАНИЙ ХЛЕБА И
ХЛЕБОБУЛОЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ, ИСПОЛЬЗОВАННЫХ В НЕКОТОРЫХ
ТЮРКСКИХ СЛОВАРЯХ XI-XIV ВВ.**

Аннотация. В статье представлен лексико-семантический анализ слов, относящихся к хлебу и его видам, встречающихся в ряде работ, таких как "Devonu lugotit Turk", "at-tuhfatuz zakiyt fillugatit turkiya" и "Kelurnoma" из некоторых древнетюркских словарей, а также рассмотрен ряд вопросов, касающихся принципиальных и частичных различий между хлебобулочными изделиями, перечисленными в словарях, а также способов их выпечки. будет сделано.

Ключевые слова: "Devonu dikot-t-Turk", "at-tuhfatuz zakiya fiy dikatit turkiya", "kelurnoma", лексико-семантический анализ, принципиальная и частичная дифференциация, способы приготовления.

Nonning tarixi bir necha ming yilliklarga borib taqaladi. Ilmiy izlanishlarga ko'ra, birinchi non mahsulotlari taxminan 8 ming yil oldin paydo bo'lgan. Birinchi xamirturushli non Misrda tayyorlangan. (9;internet ma'lumoti). Mahmud Qoshg'ariyning "Devoni lug'otit-turk" ("Turkiy so'zlar devoni"—turkiy tillar haqidagi qomusiy asari (1071—72).(Bu asarda XI asrning 2-yarmida Markaziy Osiyoda va G'arbiy Xitoy hududida istiqomat qilgan turkiy urug' va qabilalar, ularning ijtimoiy ahvoli, tili, tarixi, bu hududning geografiyasi, metrologiyasi va astronomiyasiga oid

qimmatli ma'lumotlar yozib qoldirilgan). (keyingi o'rinlarda MK) XIII-XIV asrlarda yaratilgan, muallifi bizga noma'lum bo'lgan "At-tuhfat uz-zakiyat fil-lug'otit-turk" ("Turkiy til haqida noyob tuhfa") (keyingi o'rinlarda "At-tuhfat") hamda XVII asrda yozilgan muallifi Muhammad Yoqub Chingiy bo'lgan turkiy-forsiy lug'at "Kelurnoma" kabi asarlarda namunalar keltirilganligi xususida bir qancha misollar bilan izohlangan. Ularning rivoj topganligi va har birining alohida nom bilan va pishirilish uslubining o'ziga xosligi bilan o'sha davrdan o'tib kelgan deyish mumkin. Shu bilan birga nonning qanchalik muqaddas ne'matligi hamda har davr uchun e'zozli, hamisha darsturxonda bo'ladigan non haqida mualliflar ham alohida e'tibor bilan to'xtalib o'tishgan. Shu mavzuga doir maqolada ularning tiplarga ajratilgan haqida mulohaza bor edi. Ushbu maqola ham birinchi maqolaning uzviy davomi bo'lib, ajratilgan turkumning 4-siga tegishlidir.

1. Mevalar;
2. Sabzavotlar;
3. Poliz ekinlari;
4. Non mahsulotlari;
5. Issiq taomlar va shu kabi turlarga bo'lib tahlil qilindi.

"Devonu lug'otit turk", "At-tuhfatuz zakiyyat fillug'atit turkiya" hamda "Kelurnoma" asarlarida yozuvchilar tomonidan yig'ilib lug'at tarkibiga kiritilgan non mahsulotlarining tahlili jarayonida ularning aksariyati Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida uchrashi, shuningdek, qay usulda va hatto qayerlarda tayyorlanishi kabi qimmatli ma'lumotlarga, muallifi no'malum bo'lgan "At-tuhfatuz zakiyyat fillug'atit turkiya" va "Kelurnoma" asarlarida bunday to'liq ta'riflarning deyarli uchramasligiga guvoh bo'lamiz. Masalan, **üspiri (успирн)** — *issiq kulda pishirilib, yoqqa to'g'rab, ustiga shakar sepib yeyiladigan non* (1;71-bet), **kömäč (күрмаç)** — *ko'moch. O'choqdagi cho'qqa ko'mib pishiriladigan non* (1;145-bet), **Büskäç (бускаç)** — *yuqa non* (1;180-bet), **Qaqurg'an (какурған)** — *xamirga moy quyib, qo'shib tandirda va o'choqda pishirilgan non* (1;204-bet), **Quyma (куйма)** — *bir turli yo'li non. Uni šarbat bilan qorilgan xamirdan yupqa qilib kesiladi. So'ng qozonda qaynayotgan yoqqa solib, toblab olinadi, keyin ustiga shakar sepib yeyiladi* (1;383-bet) kabi leksemalarning qolgan ikki lug'at ya'ni "At-tuhfatuz zakiyyat fillug'atit turkiya" hamda "Kelurnoma"larda uchramasligini kuzatilsa, *lochira*—*yupqa nonning har uchala lug'atda qo'llangani, masalan, Käläsh — lochira*(2;62-bet) "At-tuhfat" kelgan uning muqolibii sifatida "MK"da **sinčü (синчу)** — *lochiradek, juda yupqa ham, qalin ham bo'lmagan bir turli non.* (1;167-bet), **čüqmīn (чүқмин)** — *lochiraga o'xshash bir non. Uni qozonda suv bug'i bilan pishiriladi, bu oson hazm bo'ladigan non* (1;177-bet) yoki qatlamaning lug'atlarda aynanligi ko'rinadi. Xususan, "Kelurnoma"da u **Katlama** *yog'da qovurilgan* (3;33a5. 92-bet) shaklida "MK"da esa **qatma (қатма) qatma yug'u** — *yog'da pishiriladigan qat-qat non (qatlama)* (1;173-bet) ko'rinishida berib o'tilgan.

Fikrlarga xulosa qilib shuni aytish o'rinliki, yuqorida keltirilgan lug'atlar tarkibida uchraydigan ayrim non va non mahsulotlarining har uchala lug'atlardagi o'rinlariga, xususiyligi va umumiy bo'lgan jihatlari leksemalar ma'nosi va shu kabi ko'rinishlariga ahamiyat qaratildi va maqola yuzasidan fikr-mulohazalar yuritildi.

REFERENCES

1. Mahmud Koshg'ariy. Turkiy so'zlar devoni (Devonu lug'otit turk). – Toshkent: Fanlar Akademiyasi, 1963. – B. 175.
2. Muhammad Yaqub Chingiy. Kulurnoma. T. O'zbekiston SSR muhlis nazorati. 1982
3. Attuhfatuz zakiyatu fillug'atit turkiya [Turkiy til (qipchoq tili) haqida noyob tuhfa]. – Toshkent: Fan, 1968.
3. Mengliyev B. Hozirgi o'zbek adabiy tili. nash. Tafakkur bo'stoni. T. 2018
4. Sayfullayeva R. va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009. 391-b.
5. Nematov X., Rasulov P. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. – T.: O'qituvchi, 1995.
6. Normamatov S. Leksikografiya asoslari. – T., 2020.
7. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. Modern Science and Research, 2(3), 138–141.
8. www.ziyonet.uz

XI-XX ASRLARDA YARATILGAN LUG'ATLARDA QO'LLANILGAN BA'ZI QARINDOSHLIK NOMLARINING FARQI

Xidirova Iroda

Ilmiy rahbar

Abdushukurova Sevara

Berdikobilova Dilbar

Termiz davlat universiteti talabalari.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7916157>

Annotatsiya. Ushbu maqolada XI–XX asrlardan buyon yaratilgan ayrim lug'atlarda qo'llanilgan ba'zi qarindoshlik nomlarining farqi haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: "Devonu lug'otit turk", "At-tuhfatuz zakiyatu fillug'otit turkiya", qaz'in, avag'a, aba, volida, acha, baba.

THE DIFFERENCE IN SOME KINSHIP NAMES USED IN DICTIONARIES OF THE 11TH AND 20TH CENTURIES

Abstract. This article discusses the differences between some kinship names used in some dictionaries from the 11th to the 20th centuries.

Key words: "Devonu lug'otit turk", "At-tuhfatuz zakiyatu fillug'otit turkiya", qaz'in, avaga, aba, volida, acha, baba.

ОТЛИЧИЕ НЕКОТОРЫХ РОДСТВЕННЫХ ИМЕН, УПОТРЕБЛЯЕМЫХ В СЛОВАРЯХ, СОЗДАНЫХ В XI-XX ВЕКАХ

Аннотация. В этой статье рассматривается различие некоторых родственных имен, используемых в некоторых словарях, созданных с одиннадцатого по двадцатый века.

Ключевые слова: «Девону луготит турк», «Ат-тухфатуз закияту филлуг'отит туркия», кажин, авага, аба, волида, ача, баба.

Turkiy tillardagi qarindoshlik nomlarini ifodalovchi leksemalar boshqa tillarga qaraganda ancha boy. Hatto qarindosh leksemasining etimologiyasi ham turkiy tillar bilan bog'liq. Dastlab "qa" o'zagi "idish" ma'nosini keyinchalik yaqinlik va qarindoshlik ma'nolarini ifodalagan. "Qondosh" leksemasining etimologiyasi bugungi kunda qonga asoslangan bog'liqlik tarzida tushunildi. Ammo tilshunoslarimiz bu so'zning etimologiyasini qang – ota so'zi bilan bog'laydilar.

Qarindoshlikka oid leksemalar qadimgi turli davrlarda yaratilgan turli lug'atlarda ham o'z aksini topgan. Bunga misol qilib, XI asrda yozilgan Mahmud Koshg'ariy qalamiga mansub "Devonu lug'otit turk" asari, muallifi noma'lum bo'lgan "At-tuhfatuz zakiyatu fillug'otit turkiya", Alisher Navoiy qalamiga mansub "Muhokamat ul lug'atayn", "Древнетюркская словарь" lug'atlarini keltirishimiz mumkin.

Ushbu tadqiqot ishi doirasida XI–XX asrlar oralig'ida yaratilgan asarlar ya'ni, Mahmud Koshg'ariy qalamiga mansub "Devonu lug'otit turk" (keyingi o'rinlarda MK shaklida), "At tuhfatur zakiyatu fillug'otit turkiya" (keyingi o'rinlarda At-tuhfat), Alisher Navoiy qalamiga mansub "Muhokamat ul lug'atayn" (keyingi o'rinlardan ML), "Древнетюркская словарь" (Qadimgi turkiy lug'at, keyingi barcha o'rinlarda DTS) lug'atlar obyekt qilib olingan. Mavzuyimizning asosiy masalasi bugungi kunda qo'llaniladigan qarindoshlikka oid leksemalarning qadimgi davrda qanaqa nom bilan yoritilganligi farqlarini ochib berishdir.

Biz bugungi kunda qo'llaydigan dada leksemasi MKda Дәдә – dada, ota o'g'uzcha (239), Аба – ota (tubutlar tilida) (113), Ата – ota (114) shaklida; At–tuhfatda Ада – ada, ota (11a – 9), Ата – ota (3b – 11) shaklida; ML kitobida Volid – ota (32), Abutturk – turk otasi (29), Abulfurs – fors otasi (29), Abullhind – hind otasi (29) shaklida; DTSda Baba – ota, (76b), Hata – ota (197b), Dedä – ota, (160b) shaklida qo'llanilgan.

Qaynana - erning onasi xotiga, xotinning onasi erga nisbatan. Bu so'z qadimgi turkiy tildagi erning tug'ishganlari xotiga nisbatan, "xotinning tug'ishganlari erga nisbatan" ishlatiluvchi *qayin* so'ziga "ayolning o'z tuqqan bolasiga nisbatan" ma'nosini anglatuvchi *ana* so'zining qo'shilishidan hosil bo'lgan. Qayin+ana = *qayinana* so'z qo'shilmasida dastlab i unlisi talaffuzda tushib qolgan, keyinchalik yozuvda ham i unlisi ishlatilmagan va qaynana holiga kelgan (Shavkat Rahmatullayev "O'zbek tilining etimologik lug'ati" 1-jild. 509-bet). Turkiy tillardagi qarindoshlik munosabatlarini ifodalovchi so'zlarni o'rgangan olim Pokrovskaya qayin so'zi faqat "xotinning tug'ishganlari erga nisbatan" ma'nosini anglatishini, erning tug'ishganlari ma'nosida keyinchalik qo'llanganini aytadi. Shunga ko'ra qaynana so'zi dastlab faqat xotinning onasiga nisbatan qo'llanilgan deyish mumkin. Bu so'z M. Koshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" asarida *qaz'in* holida keltirilgan (1-tom, 383-bet). *Qaz'in* so'zi qayin ona, qayin ota, qayin ma'nolarini anglatgan.

Obog'a (amaki) - bu so'z qadimgi turkiy tilda *ota* ma'nosini anglatgan *aba* (ota so'zi devonda *aba* (1-tom. 113-bet) shaklida keltirilgan) so'zi bilan *aka* ma'nosini anglatgan *ag'a* so'zlarining birikishidan hosil bo'lgan. Aba+ag'a so'zlari oralig'idagi a unilari singishib bir unliga aylangan. So'zdagi birinchi va ikkinchi a unilari o unlisiga almashgan. Obog'a so'zi dastlab faqat otaning akasiga nisbatan ishlatilgan. Keyinchalik bu so'z ma'nosi kengayib otaning akasi, ukasi va ularning o'g'illari ma'nolarini anglatgan (Shavkat Rahmatullayev. O'zbek tilining etimologik lug'ati 1-jild. 246-bet). Devonda bu so'zning yana bir *tag'aj* varianti ham keltirilgan va bu so'z ham aynan amaki ma'nosida qo'llanilgan (3-tom. 256-bet). O'zbek tilining izohli lug'atida *avag'a* so'zi keltirilgan va bu so'z chevare ma'nosini anglatishi ta'kidlangan. Lekin devonda ham, etimologik lug'atda ham obog'a so'zining *avag'a* shakli keltirilmagan.

Ona – "ayol kishi o'z tuqqan bolasiga nisbatan". Qadimgi turkiy tilda bu so'z *ana* tarzida qo'llanilgan va hozirda ona so'zi anglatgan ma'noni anglatgan. Keyinchalik ana so'zidagi birinchi a unlisi o unlisiga almashgan va biz ko'rib turgan ona holiga keltirilgan. Devonda ham bu so'z *ana* ko'rinishida berilgan (1-tom. 119-bet). Muallifi noma'lum bo'lgan "At-tuhfat" asarida ham ona so'zi ana holida keltirilgan (169-bet). Alisher Navoiyning "Muhokamatu-l-lug'atayn" asarida esa ona so'zining boshqa bir *volid* ko'rinishi keltirilgan (32-bet).

Aka – bu so'z o'zbek tilining etimologik lug'atida *og'a* ko'rinishida berilgan va *eng katta aka* ma'nosini anglatgan. Bu so'z asli qadimgi turkiy tildagi uzoq yasha, ko'p yasha ma'nolarini anglatuvchi *aq* fe'liga -a qo'shimchasini qo'shish orqali hosil qilingan. Aq+a=aqa so'zidagi q undoshi keyinchalik g' undoshiga so'z boshidagi a unlisi o unlisiga almashgan (1- jild. 26 - bet). "At - tuhfat" asarida esa so'zning *akā* ko'rinishi uchraydi. Biroq bu biz bilgan aka ma'nosida emas *amma* ma'nosida qo'llanilganligi aytilgan (174 - bet). Devonda aka so'zi o'rniga *acha* va *ich'i* so'zlari keltirilgan (1-tom. 114-bet). Bundan ko'tinib turibdiki, qadimda akaga nisbatan *acha* yoki *ich'i* deb murojat qilingan. Bundan tashqari *acha* so'zi faqat akaga emas balki opaga nisbatan ham ishlatilgan va katta qiz ma'nosini anglatgan. "At - tuhfat" opa yoki singil so'zlari o'rnida *qiz qardash* so'zi qo'llanilganligi aytiladi.

Opa – “qiz farzand o‘zidan keyin tug‘ilgan farzandlarga nisbatan” ma’nosida keladi. Bu so‘z asli turkcha so‘z bo‘lib, qadimgi turkiy tilda *yoshi katta bo‘l* ma’nosini anglatuvchi ab fe’liga a unlisini qo‘shish orqali yasalgan, keyinchalik b undoshi p ga va birinchi a unlisi o ga almashishi natijasida hozirgi ko‘rinishga kelgan (1- jild. 255 - bet). O‘zbek tilining izohli lug‘ati ham opa so‘zi berilgan va “bir ota - onadan tug‘ilgan farzandlarning ichida o‘zidan kichiklarga nisbatan katta qiz” ma’nosini anglatishi aytib o‘tilgan. Uka – “bir ota- onadan tug‘ilgan farzandlar ichidagi o‘g‘ilning o‘zidan katta farzandlarga nisbatan” qo‘llaniladi. Bu so‘z qadimgi turkiy tilda *ökə* tarzida talaffuz qilingan. Keyinchalik ö unlisi u ga, ə unlisi ä ga almashgan va *ukä* deya talaffuz qilingan. Bu so‘z dastlab kichik farzand mag‘nosini anglatgan. Shuning uchun qiz uka, o‘g‘il uka deya ishlatilgan. Vaqtlar o‘tishi bilan ma’noda torayish yuz berib faqat o‘g‘il uka ma’nosida ishlatila boshlagan.(Sh. Rahmatullayev. “O‘zbek tilining etimologik lug‘ati” 1- jild, 386 - bet).

Bobo – “otaning yoki onaning otasi” ma’nosida ishlatiladi. So‘zning buva tarzida talaffuz qilinadigan varianti ham mavjud. Qadimgi turkiy tilda bu so‘z *ba:ba* tarzida talaffuz qilingan va faqat onaning otasiga nisbatan qo‘llanilgan. Keyinchalik ma’noda kengayish yuz berib otaning otasiga nisbatan ham ishlatila boshlagan (Sh. Rahmatullayev "O‘zbek tilining etimologik lug‘ati" 1-jild, 55 - bet). At-tuhfat asarida bobo so‘zi o‘rniga *opka* so‘zi qo‘llanilgan (238-bet) va bu so‘z aynan *buva* ma’nosini anglatgani aytib o‘tilgan.

Kelin - turmushga chiqayotgan yoki yaqindagina chiqqan ayol. So‘z asli turkiy so‘z bo‘lib qadimgi turkiy tilda kel fe’liga -i(n) ot yasovchi qo‘shimchasini qo‘shish orqali yasalgan(Sh. Rahmatullayev. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. 1- jild, 201-bet). "At-tuhfat" asarida ham kelin so‘zi keltirilgan (215 - bet).

Kuyov - qizining eri ota - onasiga yoki qarindoshlariga nisbatan. Bu asli turkiy so‘z bo‘lib, qadimgi turkiy tildagi qizning eri ma’nosini anglatuvchi *küd* yoki *küz* otlariga -ä, -gü qo‘shimchalarini qo‘shish orqali yasalgan (*küdägü, küzägü*). Keyinchalik d, ž undoshlari y ga, so‘z oxiridagi ü unlisi talaffuz qilinmay qo‘ygan va ä unlisi â ga, g esa v ga almashgan (Sh. Rahmatullayev. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. 1-jild, 214-bet). At-tuhfat asarida ham *kuyov* so‘zi keltirilgan (223-bet).

REFERENCES

1. Mahmud Koshg‘ariy. Turkiy so‘zlar devoni (Devonu lug‘otit turk). – Toshkent: Fanlar Akademiyasi, 1963.
2. Attuhfatuz zakiyatu fil lug‘atit turkiya [Turkiy til (qipchoq tili) haqida noyob tuhfa]. – Toshkent: Fan, 1968.
3. Shavkat Rahmatullayev. "O‘zbek tilining etimologik lug‘ati". 1-jild. – Toshkent. Universitet, 2000.
3. Alisher Navoiy. Muhokamatu-l-lug‘atayn.
5. Ismoilov I.A. Turkiy tillarda qavm-qarindoshlik terminlari. – Toshkent: Fan, 1966.
6. Madaliyevna I. S., Qizi J. R. N. B. “Majolis un-nafois” asarida qo ‘llanilgan qarindoshlik nomlari hamda ularning semantik tahlili //Ta’lim fidoyilari. – 2022. – T. 22. – №. 7. – C.

INGLIZ VA RUS TILIDAGI MAQOLLARNING O'ZBEK TILIDAGI MUQOBILI BO'YICHA LINGVISTIK TAHLILI

Ergasheva Dilrabo Allanazarovna

Ilmiy rahbar

Abdushukurova Sevvara

Termiz davlat universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7916207>

Annotatsiya. Bilamizki adabiy til shevalardan so'z olish hamda chetdan yangi so'zlarni o'zlashtirish, ya'ni Yevropa so'zlarini tilimizga kirib kelishi bilan boyiydi. Biz ushbu maqolam orqali maqollarimizni yevropada xususan, ingliz hamda rus tilidagi o'xshash hamda farqli tomonlarni tahlil etib beramiz. Maqollarimiz Yevropa tillaridan mentalitetimiz doirasida ham o'z tilimizga tarjima qilinadi.

Kalit so'zlar: Maqol, tarjima, leksik tahlil, Yevropa xususan Ingliz tilidagi hamda rus tilidagi maqollar.

LINGUISTIC ANALYSIS OF ENGLISH AND RUSSIAN PROVERBS IN UZBEK

Abstract. We know that literature is enriched by borrowing words from dialects and acquiring new words from abroad, by introducing new European words into our language. In this article, we will analyze the similarities and differences between our proverbs in Europe, English and Russian. Our proverbs are translated from European languages into our own language for our mentality.

Key words: Proverbs, translation, lexical analysis, Europe, especially English and Russian proverbs.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АНГЛИЙСКИХ И РУССКИХ ПОСЛОВИЦ НА УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. Мы знаем, что литературный язык обогащается за счет заимствования слов из диалектов и приобретения новых слов из-за границы, т. е. европейских слов, поступающих в наш язык. В этой статье мы проанализируем сходства и различия между нашими пословицами в Европе, особенно на английском и русском языках. Наши пословицы переводятся с европейских языков на наш язык в рамках нашего менталитета.

Ключевые слова: пословицы, перевод, лексический анализ, Европа, особенности английских и русских пословиц.

Maqol — xalq og'zaki ijodi janri bo'lib, Maqollarda avlod-ajdodlarning hayotiy tajribalari, jamiyatga munosabati, tarixi, ruhiy holati, etik va estetik tuyg'ulari, ijobiy fazilatlarini mujassamlashgan. Asrlar mobaynida xalq orasida sayqallanib, ixcham va sodda poetik shaklga kelgan. Maqollarda xalqimizning milliy urf odatlari, va milliy mentalitetimiz asos qilib olinadi.

Shuningdek bizning mentalitetimizda uchraydigan ba'zi maqollar Yevropa davlatlari, xususan Ingliz hamda rus tillarida ham uchraydi. Ammo biz bu maqollarni mentalitetimiz doirasidan kelib chiqib tarjima qilamiz hamda tahlil qilamiz. Masalan, O'zbek xalqimizda "Beshikdan qabrgacha ilm izla" degan maqol bor. Bu maqollar Ingliz tilida "Live and learn" shaklida, rus tilida esa "Век живи-век учиц" shaklida uchraydi. Ingliz tilidan to'g'ridan-to'g'ri tarjimada "Yasha va o'rgan" degan tarjima, Rus tilidan tarjima qilsak "Yashang va o'rganing"

ma'nosi kelib chiqadi. O'zbek xalqimiz mentalitet jihatidan tug'ilganimizdan toki vafotimizga qadar ilm izlashimiz kerakligini "beshik"leksemasi orqali ochib beradi. Ingliz hamda rus adabiyotida ham "beshik" leksemasini uchratishimiz mumkin, ammo bu leksemalar Ingliz hamda rus mentalitetida tug'ilganidan bilim olishi kerakligi ma'nosini anglatmaydi.

O'zbek xalqimizda "Hechdan ko'ra kech" maqoli bor. Ushbu maqol ingliz tilida "Better late than never" shaklida, rus tilida esa "Лучше поздно, чем никогда" shaklida uchraydi. O'zbek tilshunosligida "hech" bo'lishsizlik olmosi bo'lib, ushbu olmosh ma'no jihatidan tasdiqqa nisbatan zidlikni bildiradi. Bizda bu maqol "Umuman qilmagandan ko'ra kech bo'lsa ham qilgan yaxshi namunasida berilgan. Bu maqollar Ingliz hamda rus tilida ham shu ma'noga yaqin holatda berilgan. Bu ma'noni Ingliz tilidan "late-kech" ravish leksemasi, rus tilidan esa "Поздно-kech" leksemalari orqali ifodalab berilgan. Bundan kelib chiqadiki o'zbek tilshunosligida gumon ma'nosi "Gumon olmoshi" yordamida ochilib berilgan. Ammo Ingliz hamda rus tilshunosliklarida esa ravish orqali ma'no ochib berilgan. Biz bu holatga "O'z uying-o'lan to'shaging" maqolida ham duch kelishimiz mumkin. Bu maqol ingliz tilida - "East or west, home is best" tarzida rus tilida esa "В гостях хорошо, а дома лучше" shaklida uchraydi. Ingliz tilidan ushbu maqolni so'zma- so'z tarjima qilinganda - "Sharq yoki g'arb uy yaxshi" deya, rus tilidan tarjima qilinganda esa "Mehmon bo'lish yaxshi, lekin uyda bo'lish yaxshiroq" deya tarjima qilinadi. Bu yerda O'zbek tilidagi tahlilda eng yaxshi joy o'zimizning uyimiz ekanligi "o'z" olmoshi leksemasi orqali ma'no izohlab beriladi. Ammo Ingliz tilida "East or west-Sharq yoki G'arb" birikmasi orqali, rus tilida esa "а дома лучше -uy yaxshiroq" birikmasi orqali ma'no ochib berilayapti. Ingliz hamda rus tilshunosligidagi birikmalar o'zbek tilshunosligida bittagina "o'z" olmoshi orqali ifodalab berilayapti.

Keyingi "Yaxshi boshlangan ish, yaxshi tugallangan ishdir" maqolidagi ingliz tilida "A good beginning makes a good ending" shaklida, rus tilida esa "Лиха бед начало" shaklida uchraydi. O'zbek tilidagi maqol hamda ingliz tilidagi ushbu maqollar ma'no doirasidan bir biriga juda yaqin. Ya'ni ingliz tilidan ushbu maqolni tarjima qiladigan bo'lsak "Yaxshi boshlanish-yaxshi tugash" tarzida tarjima qilinadi. Ushbu maqollar o'zida qo'llangan fonemalar jihatidan birozgina farq qilishi mumkin. Ammo ushbu maqolning rus tilidagi shaklini so'zma- so'z tarjima qiladigan bo'lsak "Hammasi yaxshi bu yaxshi tugaydi" degan ma'no paydo bo'ladi. Bu yerda faqat qandaydir ish doirasidan kelib chiqib emas balki umumiy holatda hammasi yaxshi bo'lsa bu yaxshi tugaydi degan ma'no kelib chiqadi.

Rus tilida hamda ingliz tilida shunday maqollar borki ularda faqat tor doirada ma'nosi izohlangan, biz u maqollardan katta ma'no yasab tarjima qilib olganmiz. Masalan O'zbek tilida uchraydigan "Zaharli til qilichdan yomon" maqolini misol qilib olsak bo'ladi. Bu maqol ingliz tilida "Words cut more than words" shaklida, rus tilida esa "Зле языке острый меч" shaklida uchraydi. Bu maqollarni ingliz tilida so'zma so'z tarjima qiladigan bo'lsak "So'zlar so'zlardan ko'ra ko'proq kesiladi" tarzida, rus tilida esa "Yomon til o'tkir qilich" shaklida tarjima qilinadi. Ushbu maqolning asosiy ma'nosi "Zahar"leksemasi orqali ochilib "Zaharli til, ya'ni yomon so'z qilichdan ham o'tkirligi bilan asoslangan. Qolgan ikki tilda esa shunchaki yomon so'z yomon deya aytilib ketilgan.

Bizning o'zbek tilimizni shunday maqollar borki ular ajoyib o'xshatmalar asosida, ta'rifu-tavsifi ochib berilgan. Masalan, "Ishlamagan tishlamas, ishyoqmasga kun kulmas" maqolini keltiradigan bo'lsak, ishlamagan odam tishlamaydi, ya'ni maqsadiga erisha olmaydi degan birikmani bittagina "tishlamas" leksemasi orqali ochib beriladi. Keyingi "Ishyoqmasga kun

kulmas"satriga keladigan bo'lsak ishlashni hohlamaydigan inson maqsadiga yetishaolmaydi ma'nosi "ishyoqmas kun kulmas" birikmasi orqali ma'no izohlab berilganini tahlil qila olamiz. Bu maqollar Ingliz hamda rus tillarida birgina "ishlamagan yemaydi" birikmasi orqali ma'no tahlil qilinadi.

Rus tilida "Tinmay mehnat qilish" degan birikmani mavjud. Biz ushbu iborani o'zbek tilida "Qo'li qo'lga tegmay ishlamoq" iborasi shaklida shlatamiz. Rus tilidagi oddiy birikmalar o'zbek tilshunosligida iborat shaklida uchraydi. To'g'ri ikkisida ham ma'no bir xil bo'lishi mumkin, ammo o'zbek tilshunoslarimiz ajoyib o'xshatmalar asosida ibora ma'nosida qo'llab tilimizga kiritgan.

Ingliz tilida shunday maqollar borki ularni so'zma-so'z tarjima qiladigan bo'lsak umuman boshqa ma'no kelib chiqadi. Shuning uchun ham biz ularni mentalitetimiz hamda til qoidalarimizga moslab tarjima qilib olamiz. Masalan, "To be born with a silver spoon in one's mouth" ingliz tilidagi maqolini oladigan bo'lsak, o'zbek tilidagi "Yaxshi inson bo'lib dunyoga kelmoq" iborasiga teng keladi. Ammo ushbu maqolni biz so'zma so'z tarjima qiladigan bo'lsak "Og'zida kumush qoshiq bilan tug'ilish" degan ma'no kelib chiqadi.

O'zbek xalq maqollarimizda "Yolg'on yetmish yil yerda yotsa ham, yashig'ini oshkor qiladi" degan maqol mavjud. Ushbu maqollarni biz ingliz hamda rus tilida ham uchratamiz. Ushbu maqol ingliz tilida " He that lies upon the ground can fall no lower" shaklida rus tilida esa " Кто лжет, тот и крадет" shaklida uchraydi. Ushbu maqol Ingliz tilidan so'zma-so'z tarjima qilinganda "Yerda yotgan odam pastroqqa tusha olmaydi" shaklida, rus tilidan esa "Kim yolg'on gapiradi va o'girlaydi" shaklida tarjima qilinadi.

Yuqorida uchraydigan holatlar sababli biz boshqa tillaridagi maqollarni to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilib tilimizga olib kira olmaymiz. Biz maqollarni mentalitetimiz doirasidan, xalqimiz urf odatlari doirasidan kelib chiqib tarjima qilsak maqsadga muvofiq bo'ladi.

REFERENCES

1. R.Sayfullayeva. Hozirgi ozbek adabiy tili. Toshkent. 2020.
2. B.Mengliyev . Hozirgi ozbek tili. Toshkent. 2018.
3. Ergasheva D.A. Odil Yoqubov asarlarida inson ruhiy holati ifodalanishining lisoniy manzarasi // Сўз санъати халқаро журнали. – Тошкент, 2020. №1, 2-jild. ISSN: 2181-9297 Doi Journal 10.26739/2181-9297. – B. 99-103. (10.00.00 № 31)
4. O'zbek xalq maqollari. Maqollar.uz sayti
5. Cyberleninka.ru internet sayti.

**GAPNING LISONIY SINTAKTIK QOLIP VA UNING TIKLANISHI. SODDA
GAPNING TARKIBIY QISMLARI**

Ergasheva Dilrabo Allanazarovna

Ilmiy rahbar

Abdushukurova Sevara

Termiz davlat universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7916234>

Annotatsiya. Ushbu maqolada nazariy ma'lumotlarga asoslanib, Xudoyberdi To'xtaboyevning "Besh bolali yigitcha" asarining lingvistik tahlili amalga oshirilgan.

Kalit so'zlar: Lisoniy sintaktik qolip, Wpm, gap bo'laklari, Wpmning ikki tomoni, ya'ni chap va o'ng tomonlari, modus, propozitsiya.

**THE LINGUISTIC SYNTACTIC FORM OF THE SENTENCE AND ITS
RESTORATION. COMPONENT PARTS OF A SIMPLE SENTENCE**

Abstract. In this article, based on theoretical data, a linguistic analysis of Khudoyberdi Tokhtaboev's work "Besh bolali yigitcha" is carried out.

Key words: Linguistic syntactic pattern, Wpm, clauses, two sides of Wpm, left and right sides, mode, proposition.

**ЯЗЫКОВО-СИНТАКСИЧЕСКАЯ ФОРМА ПРЕДЛОЖЕНИЯ И ЕЕ
ВОССТАНОВЛЕНИЕ. СОСТАВНЫЕ ЧАСТИ ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ**

Аннотация. В данной статье на основе теоретических данных проводится лингвистический анализ произведения Худойберди Тохтабаева «Мальчик с пятью детьми».

Ключевые слова: языковая синтаксическая модель, РПМ, фрагменты предложений, две стороны РПМ, т.е. левая и правая стороны, модус, пропозиция.

Lisoniy sintaktik birlik so'z birikmasi va gap hosil qilish qolipidir. Lisoniy sathga tegishli bo'lganligi uchun ham ularni **lisoniy sintaktik qolip** (qisqacha LSQ) deb ataymiz. Ra'no Sayfullayeva hamda Bahtiyor Mengliyevlarning fikricha "LSQ g'isht qolipiga o'xshaydi. Inson o'ngida ham so'zlash, nutqni shakllantirish maqsadida leksemalarni so'z birikmasi shaklida keltirish, gap hosil qilish qolipi mavjud. Ular LSQ, model, konstruksiya, qurilma deb nomlansada, Aslida bir tushunchani ifodalaydi" deb hisoblaydilar.

Biz gaplarning lisoniy sintaktik qolipi sifatida **Wpm** ni olishimiz mumkin. Wpm ning mazmuni: Gapning eng kichik atov birligi ekanligi. Wpm ning 2 ta tomoni mavjud: Birinchi tomoni, ya'ni chap tomoni- uning formula ya'ni qolipi ekanligi bo'lsa; Ikkinchi tomoni ya'ni o'ng tomoni uning mazmun tomoni. Mazmun bu o'sha Wpm ni gapning eng kichik atov birligi ekanligi. Biz bilamizki gapning eng kichik atov birligi kesimdir.

Gapning lisoniy sintaktik qolipida shakl va mazmun munosabati mavjud. Shakl va mazmun munosabati - gapdagi kesim tarkibida shaxs-son hamda zamon qo'shimchalarining qo'llanishi. Shakl va mazmun munosabati shaxs son va zamon qo'shimchalarining noto'g'ri qo'llanishida buziladi.

Substansial tilshunoslikda gapning asosiy belgilari mavjud:

1. Gap tugal ohangga ega bo'lishi kerak. Masalan: Men opamni yaxshi ko'raman, juda, juda ham yaxshi ko'raman. Hech ham xafa qilmasam, hech ham yig'latmasam deyman. (X.To'xtaboyev. Besh bolali yigitcha .5-bet)

2. Gap albatta grammatik shakllangan bo'lishi kerak. Masalan: Makkani qopga solib, pastga olib tushdim-da, eshakni to'qimlab, dalaga - opamning oldiga qarab chopib ketdim. (X.To'xtaboyev. Besh bolali yigitcha. 8-bet). Ushbu gapimizni egalik, kelishik, shaxs-son, zamon qo'shimchalari grammatik shaklni hosil qilib gapni grammatik shakllantirib kelmoqda.

3. Tugal fikr va sintaktik shaklga muvofiq tugallangan ohangga egaligi. Biz buni "Gaplar sintaktik shakl yasovchi qo'shimchalarni olib tugal fikr ifodalashi" deb tushunamiz. Masalan: Ayollar chopaymi-chopmaymi deb, darmonsiz ketmon urib, yer tekislashadi. Bu yerda tugal ohang mavjud.

4. Kommunikatsiya (aloqa) axborot berish vositasi ekanligi. Masalan: - Iye tentak nega yig'layapsan?

- Ona!

- Nima gap o'zi ?

- Xafa bo'lmaysizmi ?

- Nega xafa bo'lar ekanman!

- Yig'lamayman, deb so'z bering!

- Avval ayt-chi !

- Yo'q, avval so'z bering.

- Ha, ana so'z berdim.

- Otamni...- dedim-u, yana yig'lab yubordim, -urushga olib ketar ekan.

(X. To'xtaboyev. Besh bolali yigitcha. 13-bet)

Biz gaplarni lisoniy sintaktik qolipga ajratayotganimizda modus va propozitsiya tushunchalariga ham duch kelamiz.

Sintaktik birlik (so'z birikmasi va gap) da ifodalangan, borliq bo'lagi, voqelik, vaziyat sintaksisda propozitsiya deyiladi. propozitsiyani biz diktum deb ham ataymiz. Modus – gapning subyekt tomonidan ifodalangan mazmun tomoni.

Quyida Xudoyberdi To'xtaboyevning Besh bolali yigitcha"asarida qo'llab o'tilgan modus hamda diktum birliklari mavjud. Masalan, Otamning oldiga, qirga jo'neydigan bo'ldim. Diktum-Otamning oldiga, Modus-qirga jo'neydigan bo'ldim; (13-bet) Opam marzaga, qalin tuproq ustiga o'tirib, huzur qilib esladi. Diktum-opam marzaga, qalin tuproq ustiga o'tirib; Diktum - huzur qilib esladi; (12-bet) Menga ko'zi tushgach, kulimsirab qo'ydi. Diktum - menga ko'zi tushgach; Modus-kulimsirab qo'ydi; (14-bet) Otam, men kelguncha o'tindan qiynalib qolmanglar deb, tuni bilan uxlamay bog'dagi katta o'rikni kesib, o'tin tayyorladi. Diktum - otam, men kelguncha o'tindan qiynalib qolmanglar deb; Modus- tuni bilan uxlamay, bog'dagi katta o'rikni kesib, o'tin tayyorladi; (15-bet) Kechqurun uyimizga erkak, ayollar to'planishdi, nega desangiz, o'sha kuni qishlog'imizdan yana 4 kishi armiyaga ketayotgan ekan. Diktum - kechqurun uyimizga erkak, ayollar toplanishdi; Modus- o'sha kuni qishlog'imizdan yana 4 kishi armiyaga ketayotgan ekan; (15-bet) Ruslarning yonida bo'lishga harakat qil, ulardan o'rganasan. Diktum - ruslarning yonida bo'lishga harakat qil; Modus - ulardan o'rganasan; (20-bet) Otam o'zi aslida kam gap odam, so'rasang javob beradi, bo'lmasa, haftalab ham jim yuraveradi. Diktum - otam aslida kam gap odam; Modus - haftalab ham jim yuraveradi. Aslida biz ushbu asarni boshidan oxirigacha tahlil qiladigan bo'lsak, yozuvchining mahoratiga tan bermasdan ilojimiz yo'q. Chunki yozuvchi ushbu asarida Lisoniy sintaktik qolipdan ham, Diktum hamda Moduslardan ham yetarlicha, kerakli

o'rinlarda mahorat bilan foydalangan. Diktum va modus birliklari gaplarni lisoniy sintaktik qoliplarida muhim ahamiyatga ega.

REFERENCES

1. R.Sayfullayeva. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent. - 2020.
2. B.Mengliyev . Hozirgi o'zbek tili. Toshkent. - 2018.
3. X.To`xtaboyev. Besh bolali yigitcha. Toshkent. - .
4. Ergasheva D.A. Odil Yoqubov asarlarida inson ruhiy holati ifodalanishining lisoniy manzarasi // Сўз санъати халқаро журнали. – Тошкент, 2020. №1, 2-jild. ISSN: 2181-9297 Doi Journal 10.26739/2181-9297. – В. 99-103. (10.00.00 № 31)

O'TKIR HOSHIMOV ASARLARIDA XUSUSIY O'XSHATISHLARNING
LINGVISTIK TAHLILI.
("DUNYONING ISHLARI" ASARI TALQINIDA)

Ergasheva Dilrabo

Ilmiy rahbar

Choriyeva Laziza Anvar qizi

Termiz davlat universiteti 2-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7919595>

Annotatsiya. Maqolada iste'dodli yozuvchi O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asari tahlilida uchraydigan xususiy o'xshatishlarning lingvistik tahlili bilan birgalikda ushbu gaplarning ma'nolari kabi bir qancha masalalar xususi bayon qilinadi.

Kalit so'zlar: O'xshatish, an'anaviy o'xshatish, xususiy-muallif o'xshatish, lingvistik tahlil.

LINGUISTIC ANALYSIS OF SPECIFIC SIMILES IN THE WORKS OF O'TKIR
HASHIMOV.

(IN THE INTERPRETATION OF THE WORK "WORKS OF THE WORLD")

Abstract. The article describes several issues, such as the meanings of these sentences, together with the linguistic analysis of the special similes created in the analysis of the work of the talented writer O'tkir Hashimov "The Affairs of the World".

Key words: Simile, traditional simile, private-author simile, linguistic analysis.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВИДОВЫХ СРАВНЕНИЙ В
ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ОТКИРА ГАШИМОВА.

(В ИНТЕРПРЕТАЦИИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «ПРОИЗВЕДЕНИЯ МИРА»)

Аннотация. В статье рассматривается ряд вопросов, таких как значения этих предложений, вместе с лингвистическим анализом специальных сравнений, встречающихся в анализе произведения «Дела мира» талантливого писателя О'ткира Гашимова.

Ключевые слова: сравнение, традиционное сравнение, частноавторское сравнение, лингвистический анализ.

KIRISH

O'xshatishda biz asosan bir narsani boshqa narsaga shakli, sifati, rangi, xususiyati va yana qaysidir jihati bir-biriga muvofiq kelsa biz uni o'xshatish deymiz. A.Shomaqsudov o'xshatishga shunday ta'rif beradi: " ikki narsa yoki voqea-hodisa o'rtasidagi o'xshashlikka asoslanib, ularning biri orqali ikkinchisining belgisini, mohiyatini to'laroq, konkretroq, bo'rttiribroq ifodalash"

Ma'rufjon Yo'ldoshev o'zining "Badiiy matning lisoniy tahlili" asarida o'xshatish unsurlarini sanab o'tadi: a) o'xshatish sub'yekti; b) o'xshatish etaloni; c) o'xshatish asosi; d) o'xshatishning shakli ko'rsatkichlari.

Badiiy matndagi o'xshatishli qurilmalar an'anaviy va xususiy muallif o'xshatishlariga bo'lamiz. An'anaviy o'xshatishda asosan kundalik turmushimizda har kun ishlatiladigan o'xshatishlardir. M.Yo'ldoshev bunday o'xshatishni "siyqasi chiqqan" deya ta'rif beradi. Masalan: tulkiday ayyor, sherdek kuchlik, yuzlari oydek, qoshlari yoydek, kipriklari kamondek va hokazo.

Xususiy-mualliflik o'xshatishari yozuvchining o'z qarashi, kuzatuvchanligi, badiiy vositalardan mahorat bilan foydalangan holda yaratiladi. Bunday o'xshatish qo'llangan asar

obrazlilikka boy, ekspressivlik yorqin ifodalangan bo'ladi. Masalan: O'.Hoshimov "Dunyoning ishlari" asaridan "Oq oydin kechalar" hikoyasi. "Keyin yirik-yirik yulduzlar bilan to'lgan osmonga tillaqoshdek ingichka oy suzib chiqardi. Oyim oyga tikilib turib ohista pichirlar edi:

Oymamaxon xulla

Qanotlari tilla.

Subxon allo izga,

Umr bersin bizga.

Bu misolda O'tkir Hoshimov yangi chiqqan oyni qizlarning tillaqoshiga o'xshatayapti. Biz odatda oyni o'roqqa o'xshatardik.

MUHOKAMA VA NATIJALAR.

Quyida ushbu asarda xususiy o'xshatishlarga oid bo'lgan misollar keltiriladi.

1. "Qabrison jimjit. Faqat yo'lakning ikki chetidasaf tortgan mirzateraklar qabr ustiga bosh eggan farzandlardek onaga orom tilab alla aytadi. Ularning mungli shivirlashi tilovat sadolarig qo'shilib, yurakni ezuvchi ohangga aylanadi ("Tasalli" hikoyasi 7-bet). Hikoyada yo'l chetidagi mirzateraklarning egilib qolishini qabr ustiga bosh eggan insonlarga qiyoslaydi.

2. "Oq surp yaktak kiygan, mosh-guruch soqoli o'ziga yarashgan go'rkov yuziga fotiha tortib o'rnidan turadi:

– Bo'ldi endi, bolam! Bunaqada o'zingizni oldirib qo'yasiz ("Tasalli" 7-bet). Go'rkovning soqolini mosh-guruchga o'xshatadi. Bunday xususiy o'xshatishlar asarga estetik ruh bag'ushlaydi.

3. "Ha, xuddi o'sha Toyning o'zi. Faqat shuncha bo'y, bunaqa uzun qo'l-oyoqlarni qayoqdan oldi ekan! Yaqindagina buloqdek oqib turadigan burnini eplolmay mashaqqat chekadigan bola edi ("Toy" 34-b). Bu yerda yosh bolaning burni oqishini tog'dan oqib keladigan buloqqa o'xshatadi.

4. "Etik kichkina akamga o'tadi. Kichkina akamning oyog'igayam bir joyda turavermaydi o'asi, etik sig'maydi. Ana endi etik bizniki! Faqat bizga yetib kelguncha etikning tagi Naim sartaroshning iyagidek sip-silliq bo'lib ketadi ("Bozor" 108-bet). Hikoyadagi etikning kiyilaverib tagining silliq qolganini insonning iyagiga o'xshatish ham bir mahorat.

5. "Qishda kuya yegan telpak, mushtdekkina gavdasiga yarashmagan uzun kamzul, oyog'iga kalish-maxsi kiyib yuradi. Yozda bo'lsa dumaloq, qozon nusxa baxmal do'ppisini bostirib oladi. Qo'lidagi xo'jalik sumkasi ham kamida yigirma yil sidqidildan xizmat qilgan (Po'stdumbali moshkichiri" 12-bet). Bu yerda do'ppini qozonning tagiga o'xshatilyapti.

6. "Ammam juda chiroyli, yuzida xoli bor, qosh ko'zi chaqmoqdek xoti. Ammo juda shaddod. Har gapini xuddi mix qoqqandek tarsillatib gapiradi ("Oltin baldoq" 13-bet). Bu matnda ayolning qosh ko'zini chaqmoqqa, gapirishini esa mixning qoqilishiga o'xshatilyapti.

7. Zebi xoladan hayiqmaydigan bola yo'q edi. Erkaklardek barvasta g'ovdali, qop-qora bu xotinning yo'g'on ovozi ham, uzun qirra burni, ketmonni yelkasiga tashlagancha etik kiyib g'oz yurishi ham boshqa ayollarga o'xshamas, hatto qoramtir siyrak mo'ylovigacha bor edi. U qachon qarasa qulog'iga rayhon taqib yurar, Darhan arig'I bo'yidagi hovlisida yoz bo'yi rayhonlar barq urib yotardi ("O'ris bolaning oyisi" 145-bet). Bu hikoyada ayol kishining gavdasi erkaklarga, qadam taahlab yurishi esa g'ozning yurishiga o'xshatilyapti.

8. "Zebi xola sap-sariq jingalak sochli, ko'm ko'z "o'ris bola"sini – Valini jonidan yaxshi ko'rardi. Qaysi to'yga borsa, ko'ylagining yenviga popukqand, monpasi jiyda solib kelardi ("O'ris bolaning oyisi" 145-bet). Bu yerda bolaning tashqi ko'rinishi rus millatiga o'xshatilyapti.

XULOSA

Xulosa qilib shuni ta'kidlash joizki, mashhur yozuvchi O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asari tahlil olib borildi. Ushbu jarayonda asardagi hikoyalardan xususiy-muallif o'xshatishlari ko'rib chiqildi va aniqlandi. Umumiy va xususiy-muallif o'xshatish gaplar haqida ma'lumot berildi, asar yuzasidan tahlil qilindi.

REFERENCES

1. O'tkir Hoshimov. Dunyoning ishlari. "Sharq" nashriyoti-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. T:2005.
2. Ma'rufjon Yo'ldishev. Badiiy matnning lisoniy tahlili. T: 2007.
3. Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo'ng'urov R., Rustamov H. O'zbek tili stilistikasi. T:"Oqituvchi" 1983. 246-bet.

O‘SIMLIK VA UNGA OID NOMLARNING LEKSIK VA MORFOLOGIK TAHLILI

Xidirova Iroda

Ilmiy rahbar.

Boyqulova Sevara

G'affarova Gulbahor

Termiz davlat universiteti 2-bosqich talabalari.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7919643>

Annotatsiya. Maqolada XI–XV asrlardagi lug'atlardagi o'simlik va unga oid nomlarning leksik va morfologik jihatdan tahlili yoritib berildi. Shuningdek, ba'zi so'zlarning ma'nolari leksik jihatdan boshqa so'zga teng ekanligi aniqlashtiriladi. Morfologiyada ba'zi so'zlarning ma'nolari turli xil so'z turkumlarida ekanligiga duch kelamiz.

Kalit so'zlar: Morfologik tahlil, leksik tahlil, bitik, baqla, momiq, “Muhokamat ul-lug'atayn”, “Devonu lug'oti-t-turk”, “At-tuhfatuz zakiyatu fil lug'otit”.

LEXICAL AND MORPHOLOGICAL ANALYSIS OF PLANT AND RELATED NAMES

Abstract. This In the article, the lexical and morphological analysis of the Plant and related nouns in the dictionaries of the 11th–15th centuries was highlighted. It is also determined that the meanings of some words are lexically equivalent to other words. In morphology, we come across that the meanings of some words are in different word groups.

Key words: Morphological analysis, lexical analysis, bitik, bagla, fluff, “Muhokamat ul-lughatayn”, “Devonu lug'oti-t-turk”, “At-tuhfatuz zakiyatu fil lug'otit”.

ЛЕКСИЧЕСКИЙ И MORFOЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РАСТИТЕЛЬНЫХ И РОДСТВЕННЫХ НАЗВАНИЙ

Аннотация. В статье дан лексико-морфологический анализ названий растений и родственных им названий в словарях XI–XV вв. Также уточняется, что значения некоторых слов лексически эквивалентны другому слову. В морфологии мы сталкиваемся с тем, что значения некоторых слов находятся в разных словосочетаниях.

Ключевые слова: Морфологический анализ, лексический анализ, битик, бака, пух, «Мухокамаат ул-лугъатайн», «Девону лугъоти-т-тюрк», «Ат-тухфатуз закияту фил лугъотит».

O'rta Osiyo xalqlarining atoqli farzandi Mahmud Koshg'ariy XI asrda yashab ijod etdi. Uning bebaho “Devonu lugotit turk” asari u davr madaniy hayotida va tilshunoslik tarixida alohida sahifa ochdi. “Devonu lugotit turk” da shaharlar, qishloqlar, dengiz, suv, uy-rozgor buyumlari qushlar, hayvonlar astronomik malumotlar, qabila va urug nomlari keltirilgan. Ayniqsa, o'simlik nomlari lingvistik jihatdan batafsil keltirilgan.

Bunda har so'zning manolari, polisemiya, omonomiya, sinonim, antonim sozlar chuqur tahlil qilinadi. Tovushlar fonemalarning tahlili ancha mukammal: unli va undosh fonemalar, choziq va qisqa unlilar, ularning talaffuzi va orfografiyasi, tildagi fonetik hodisa va qonuniyatlar batafsil izohlangan.

Yana bir ikkinchi asarimiz “At-tuhfatuz zakiyatu fil lug'otit turkiya” asari. Bu asar XIV asrda Misrda yozilgan bolib uni yozgan muallifning ismi malum emas. Asar mamluk-qipchoq

tilida yozilgan. Bu til XIII–XV asrlarda Misr va Suriya savdogarlari, davlat xizmatchilari foydalanilgan til edi. Navbatdagi asar "Muhokamat ul-lug'atayn" Alisher Navoiyning asarida o'zbek tilining boyligini, qudratini, o'sha zamonning adabiy tillari qatoridan o'rin olishga qodir va haqli ekanligini ilmiy tomondan isbotladi. Asarda o'zbek (turkiy) va fors tillari unli tovushlar, leksika va morfologiya doirasida o'zaro qiyoslanadi.

Ushbu asarlar asosida ayrim lug'atlarning leksik va morfologik tahliliga to'xtalib o'tish mumkin. Asarlarda keltirilgan o'simlik nomlarini leksik jihatdan tahlil qilsak, masalan: "**o'simlik**" so'zi "Devonu lug'oti-t-turk" asarida **ot** (o't) so'zi shaklida qo'llanilgan (28-bet).

At-tuhfa asarida esa **javshan** (73-bet), bundan tashqari **baqla** so'zi shaklida ham keltirilgan (95-bet). Devonu lug'oti-t-turk asarida osimlik manosida keltirilgan **ot** so'zi (28-bet) At-tuhfa asarida achchiq o't ma'nosida kelgan (236-bet). At-tuhfa asarida o'simlik ma'nosida qo'llanilgan "**bitik**" so'zi Qadimgi turkiy tilda kitob ma'nosi ham anglatgan. Devonu lug'oti-t-turk asarida keltirilgan "**momiq**" so'zi (233-bet) paxta so'zi ma'nosida qo'llangan.

Bu so'zni morfologik jihatdan tahlil qilsak Devonu lug'oti-t-turk asarida ot so'z turkumidagi qo'llangan, ammo bu so'z hozirgi adabiy tilimizda sifat so'z turkumiga oid so'z hisoblanadi.

Tariq o'simligi Devonu lug'oti-t-turk asarida **ugur** shaklida (34-bet) At-tuhfatuz zakiyatu fil lug'otit turkiya asarida esa **tari** shaklida (55-bet) keltirilgan leksik jihatdan bu so'zlar bir xil ma'noga ega. Shuningdek, "**arpa**" o'simligi ham shaklan ushbu ikki asarda berilgan lug'atlardan farq qiladi. Xususan, At-tuhfatda "**arpa**" shaklida (170-bet) Devonda esa **ortgun** (o'rtgun) (465-bet) shaklida keltirilgan. Bundan ko'rinadiki, o'sha davrda shaklan har xil bo'lgan so'zlar ma'no jihatdan bir xil ma'noga ega ekanligini ko'rdik. O'sha davr leksikografiyasi uchun ham bu so'zlar olimlar nutqida aynan kerakli manba bo'lib xizmat qilgan.

Devonu lug'oti-t-turk asarida keltirilgan "**yaš**" so'zi (326-bet) ko'kat, sabza ma'nosida kelgan bu so'zni morfologik jihatdan tahliliga e'tibor bersak, bu so'z asarda ot so'z turkumi ma'nosida qo'llanilgan, hozirgi o'zbek adabiy tilimizda esa bu so'z ham ot, ham sifat so'z turkumi ma'nosida qo'llanadi.

Negaki yosh – insonning yoshi ma'nosida ot so'z turkumida, tashqi ko'rinish ma'nosida sifat so'z turkumiga oid so'z hisoblanadi. Alisher Navoiyning Muhokamat ul-lug'atayn asarida keltirilgan "**rayohin**" so'zi (44-bet) biz yuqorida keltirib o'tgan "Devonu lug'oti-t-turk" asaridagi "**yaš**" so'zi bilan leksik jihatdan bir xil ma'noga ega.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holatda shuni aytish mumkinki, har bir lug'atni leksik va morfologik jihatdan tahlil qilganimizda lug'atlardagi har bir so'z turli xil ma'nolarga ega ekanligining guvohi bo'ldik. Lug'atlar har bir davrdagi o'ziga xos xususiyatlarni saqlab qolgan. Bu lug'atlarni ko'rib o'tish jarayonida biz o'sha davrdagi XI–XV asrlardagi urug'-qabilalarning har birida lug'atlar leksikasi o'zgacha ekanligi hamda lug'at boyligining keng ekanligiga amin bo'ldik.

REFERENCES

1. Alisher Navoiy. Muhokamat ul-lug'atayn. – Toshkent:
2. At-tuhfatuz zakiyatu fil lug'otit turkiya. – Toshkent: Fan, 1968. – B. 123.
3. Devonu lug'oti-t-turk. G'afur G'ulom nomidagi matbaa -nashriyot uyi, Toshkent, 2017 yil, 488 bet.
4. Norboyevna Q. S., Shohista M. O. 'ZBEK TILIDA KOSMONIMLARNING HOSIL BO'LISH BOSQICHLARI //E Conference Zone. – 2022. – C. 48-50.

5. Khidirova, I. (2023). PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCABULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROV AND SHAYMATOV FAMILIES). *Modern Science and Research*, 2(3).
6. O'.Xoliyorov, B. Mengliyev O'zbek tilining so'z yasaliş lug'ati — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008.

AMALIY LEKSIKOGRAFIYA

Xidirova Iroda

Ilmiy rahbar.

Rabbimqulova Go'zal

Abdurahmonova Gulorom

Termiz davlat universiteti talabalari.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7919699>

Annotatsiya. Ushbu maqolada amaliy leksikografiyaning umuman leksikografiyaning vazifalari, ahamiyati hamda lug'atlarning fanga insonlarga foydasi haqida so'z yuritilgan bo'lib, lug'at yaratishdagi o'ziga xos mashaqqatlar, tartib qoidalar keng yoritilgan. Lug'atlarning didaktik qobiliyati hamda tarixi e'tiborga olingan.

Kalit so'zlar: amaliy leksikografiya, leksikografiya, lug'atchilik, nazariy leksikografiya, lug'at, leksikograf.

PRACTICAL LEXICOGRAPHY

Abstract. This article talks about the tasks and importance of lexicography in general, as well as the benefits of dictionaries to science and people. Didactic ability and history of dictionaries are taken into account.

Key words: practical lexicography, lexicography, lexicography, theoretical lexicography, dictionary, lexicographer.

ПРАКТИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКОГРАФИЯ

Аннотация. В данной статье говорится о задачах и значении практической лексикографии, а также о пользе словарей для науки и человека. Учитываются дидактические способности и история словарей.

Ключевые слова: практическая лексикография, лексикография, лексикография, теоретическая лексикография, словарь, лексикограф.

Barchamizga ma'lumki, tilshunoslikning leksikografiya bo'limi alohida e'tiborga molik. Sababi leksikografiya ya'ni lug'atchilik yaratgan asarlar shu jumladan lug'atlar barchamizga, yoshimiz, kasb-hunarimiz, qiziqishimizdan qat'i nazar hamisha kerakli kitoblar deb, bugungi kunda rivojlanib, kengayib borayotganligi fikrimning dalili bo'la oladi.

Avvalambor leksikografiya bu lug'atlarni va lug'atshunoslikni o'rganuvchi hamda turli xalqlarning milliy boyligi, so'zlari va iboralarini o'rganuvchi fandır. Lug'atshunoslik, qanday lug'at bo'lishidan qat'i nazar, izohli lug'atmi, imlo lug'atmi, fraziologik lug'atmi, tarjima lug'at bo'ladimi, har bir xalqning tarixi, madaniyati, ijtimoiy vaziyati haqda ma'lumot beradi.

E'tibor qaratsak, har bir uyda ziyoli oila bo'ladimi yo oddiy dehqon iolasi bo'ladimi eng kamida bitta lug'at uchratamiz, masalan uy-ro'zg'or buyumlari lug'ati, ism manolari lug'ati hech bo'lmaganda tarjima lug'atlari. Lug'atshunoslik, lug'at tuzishishi uning mashaqqati anchayin ko'pligi, lug'at tuzuvchilarning qanchalik sabrli, sinchkov, zukko bo'lishlari kerakligini bilamiz.

Buni professor M.E.Umarxo'jayev Berlin akademiyasida kuzatgan. Sultonbek Normatovning "Leksikografiya asoslari" o'quv - qo'llanmasida "Leksikografiya (lug'at tuzish nazariyasi va amaliyoti) eramizdan oldingi davrlarda paydo bo'lgan va boshlanishidanoq, ta'lim-tarbiya sohasi uchun xizmat qilgan ekan, yaratiladigan har bir lug'atning asosini didaktik tamoyil belgilaydi", deb aytgan. Yozuvchining fikridan kelib chiqib aytish mumkinki, ajdodlarimiz kelajak

ning ta'lim-tarbiyasiga, ilmiga, madaniyatiga har sohada e'tibor berilishini, yoshlarimizning ma'naviyatida hamda tarbiyasida nafaqat badiiy asarlar balki, lug'atlarning ham o'ziga xos o'rni borligi namoyon bo'ladi.

Amaliy lug'atchilik nafaqat lug'atlar tuzadi, shu bilan birga bir qancha ijtimoiy muhim vazifalarni ham zimmasiga oladi. Bular esa ona tilimizni chuqur o'rganish va boshqa tillar bilan tanishish, imlo va izohli lug'atlar yordamida tilimizni me'yorlashtirish, ikki va ko'p tilli ya'ni tarjima lug'atlar orqali tillararo munosabatlarni yo'lga qo'yish. Tarjima lug'atlarni nazarda tutsak, chet tilida yangi o'rgangan so'zimizni lug'atdan izlab ko'rganimizda uning qanday talaffuz qilinishini, qanday o'rinlarda qo'llanilishini keltirib o'tiladi.

Masalan, Miss honim turmushga chiqmagan qizlarga nisbatan, misis ham honim degani farqi misis turmushga chiqqan ayollarga nisbatan ishlatiladi. Bizda o'zbek mentalitetida bunday murojat turi yo'q. Bundan ham yuqoridagi fikrimizning guvohi bo'lishimiz mumkin. Amaliy leksikografiya yo'nilgan so'zlardan lug'at tuzish. Bugungi kunda amaliy leksikografiya zamon talabi bilan elektronlashtirilyapti. Qadimgi davrda so'zlar uyma-uy, qishloqma-qishloq yurib yig'ilgan va kitob holiga keltirilgan. Lug'at uchun so'z yig'ishda kartochkalardan va kartotekadan foydalaniladi.

Kartoteka bu — yo'nilgan so'zlar. Bu kartochkalar (qog'oz bo'lakchasi) ga so'z va unga badiiy asarlardan misollar kiritiladi. Bunday kartotekalar bugungi kunda kutubxona fondlarida saqlanmoqda. Avvalgi lug'atlar kitob ko'rinishida bo'lsa bugungi kundagi lug'atlar esa elektron shaklda. Yana aytib o'tish kerakki, Charles Brovn Amaliy leksikografiyaga quyidagicha izoh beradi: amaliy leksikografiya — bu to'g'ri lug'atlarni yartishdir. Ya'ni bu jihat nazariy leksikografiyadan olingan barcha narsalarni amalda qo'llaydi. Buning uchun u boshqa tilshunosliklardan, masalan, amaliy lingvistikadan foydalanadi.

Bundan tashqari olim har bir leksikografga kerak bo'lgan ushbu maslahatni beradi. "Lug'atni tilni o'rgatish vositasi sifida tasavvur qiling, ammo ma'lum bir so'zga nisbatan baholi fikrlarni qo'shmang". Aytib o'tish joizki, yozuvchi lug'at tuzishda aniq faktlarga, ishonchli ma'lumotlarga tayaning hamda har bir so'zni shu xalqning ma'naviyatida, an'analariidan kelib chiqib tariflang unga individual yondoshib o'quvchini chalkashtirmang degan.

Xulosa sifatida leksikografiya barchamiz uchun, millati, yashash manzili, tili, dinidan qat'i nazar eng muhim, zaruriy fan desak adashmagan bo'lamiz. Leksikografiyaning o'rganish obyekti so'zlarning ta'rixan kelib chiqishi, ma'nosi imlosi va shaklini bilish ekanligi barchamizga ayon. Leksikografiya shunchaki so'zlarni bir yeg jamlab ma'nolarini yigib chiqish emas ya'ni leksiko'nalishga ega emas, ilmiyografiya ilmiy fan bo'la olmaydi degani emas. Leksikografiya leksik ma'lumotlarning hammasini bir xil e'tiborga loyuh deb hisoblasak bu fan ilmiy manbalardan foydalanadi. Shundan kelib chiqib aytish kerakki, leksikografiya jiddiy ilmiy fandır. Tarixga nazar solsak ham buning isbotini ko'rishimiz mumkin.

O'zbek leksikografiyasi tarixiga boqsak Mahmud Koshg'ariyning "Devoni lug'otit turk" asaridan boshlanganligini ko'ramiz. Ishonch bilan ayishimiz kerakki, ushbu lug'at keying barcha lug'atlarga mustahkam hamda asosiy poydevor bo'la oldi. Bu lug'atda nafaqat so'zlar va ularning ma'nolarini tasniflanganligini ko'ramiz, balki, millatimiz va turkiy xalqlar tarixi, urf-odatlar va marosimlar, geografik joylashuv ma'lumotlari singari keng hamda muhim ma'lumotlaeni guvohi bo'lamiz. Shuni aytib o'tish joizki, amaliy leksikografiya o'z ichiga tarjima, lingvo-poetika va nutq madaniyatini oladi.

REFERENCES

1. Sul-tonbek Normatov. Leksikografiya asoslari / o'quv-qo'llanma. – Toshkent, 2020.
2. Charles Brovn. Leksikografiya: kelib chiqishi, u nimani o'rganadi, nazariy va amaliy leksikografiya, 2020.
3. Mengliyev B. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Qarshi, 2004.

ENDI ROHAT TATIMAS

Kamol Hakimov

Alisher Navoiy nomidagi TDO'TAU o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7921264>

Annotatsiya. O'zbek adabiyotining yirik vakillaridan biri bo'lgan O'tkir Hoshimovning har bir asari adabiyotimiz uchun ulkan tuhfadir. Yozuvchining hikoya, qissa-yu romanlarida bir umumiy mushtaraklik mavjud-bu ham bo'lsa, Inson Qadri.

"Urushning so'nggi qurboni" hikoyasida ham ayni shu jihat yoritiladi; adib go'yo insonlik burchlari hamda vazifalari haqida kitobxon bilan so'ylashadi, sirlashadi.

Mazkur maqolada ushbu hikoyaning turlicha yondashuvlarga sabab bo'la oluvchi muhim lavhalaridan biri haqida hikoya qilinadi.

Kalit so'zlar: urush mavzusi, noan'anaviy yondashuv, davr fojiasi, maishiy muammo, realistik hikoya, peripetiya.

NO ENJOYMENT ANYMORE

Abstract. Every work of O'tkir Hashimov, one of the great representatives of Uzbek literature, is a great gift for our literature. The writer's stories, short stories and novels have one thing in common - human dignity.

The same aspect is highlighted in the story "The Last Victim of War"; It is as if the writer talks to the reader about human duties and responsibilities.

This article tells about one of the important scenes of this story, which can cause different approaches.

Key words: war theme, unconventional approach, period tragedy, domestic problem, realistic story, peripetia.

НИКАКОГО УДОВОЛЬСТВИЯ БОЛЬШЕ

Аннотация. Каждое произведение Ўткира Ҳашимова, одного из великих представителей узбекской литературы, является большим подарком для нашей литературы. Рассказы, рассказы и романы писателя объединяет одно – человеческое достоинство.

Этот же аспект освещен в рассказе «Последняя жертва войны»; Писатель как бы говорит с читателем о человеческих обязанностях и ответственности.

В данной статье рассказывается об одной из важных сцен этой истории, которая может вызвать разные подходы.

Ключевые слова: военная тема, нестандартный подход, периодическая трагедия, бытовая проблема, реалистический рассказ, перипетии.

Har bir voqeadan turlicha xulosaga kelish mumkin. Asosan, bir masaladagi ilk xulosalar erta uzilgan mevaga o'xshaydi-uzganingizga pushaymon bo'lasiz. Ammo shu pushaymonliklar kishini tarbiyalab, kamol topishida xizmat qiladi. Masalaning chigal bo'lgani-foydamizga xizmat qilsa, yechimi oddiy jumboqning lazzati ham, foydasi ham yo'q hisob.

"Urushning so'nggi qurboni" hikoyasi o'quvchidan noodatiy yondashishni talab qiluvchi shunday asarlardan biridir. Kitobxon sarlavhani o'qiboq bir ko'ngilsizlikning "hidini sezadi". Va ilk mutolaadayoq "qurbon"ni ham topadi go'yo.Xulosasiga shubha ham qilmaydi hatto.Ammo...Biz o'ylagan narsa narsa bilganimiz kabi bo'lmasa-chi?!

To'qimachilik kombinatida montyor-Shoikromni urushga olishmadi. "U urush boshlanishidan sal oldin uylangan edi. Urush bo'ldi-yu, zamon o'zgarib ketdi".

Shoikrom mehnatsevar, oilaparvar; mas'uliyat va sabr degan fazilatlar unga begona emas.

Kitobxon o'zini montyor yigit o'rniga qo'yib ko'radi hamda darrov unga xayrixoh bo'ladi, uni tushuna boshlaydi, barini normal holat deb baholaydi. Hikoya tepki bosilgandayoq otilgan o'qqa o'xshaydi. Tepki bosilguniga qadar vaqt havas qilgulik emas-ku, baribir, oqibatidan ko'ra yaxshi degan xulosa bor. Katta fojiaga yo'liqqan kishi mayda yo'qotishlarni yengil qabul qiladi. Biroq ayni shu mayda ko'ngilsizliklar katta fojiaga sabab bo'lsa-chi?!

Shoikrom-murakkab obraz. O'quvchi uning tarafdori bo'la turib, bezovtalanadi to'g'ri qildimmi, deb! "Ertalab chiqib ketib yarim kechada qayt"adigan yigitning taqdiri havas qilgulik emas. Mana shu holat kitobxonni unga nisbatan rahmli qilib qo'yadi. Lekin yana shunday jihatlar ham borki, beixtiyor o'quvchi elektrik yigitdan biroz "qochadi" nariroqqa:

1) zamon og'ir bo'lsa-da, uning bolalarini nazarda tutib "Ovozini o'chir!", "Shu kunimdan ko'ra urushga borib o'lib keta qolganim yaxshiydi" fikrlari uning qo'pol, sabrsiz va qiyinchilikka bardoshsizroq ekanini ko'rsatadi;

2) xotini Xadichaning injiqligiga "bo'yin sunib" otadan qolgan hovlini o'rtadan paxsa devor bilan bo'ladi;

3) onasining barmoqlari tars-tars yorilib ketganini ilgari payqamaydi. Tun-u kun tinmay ishlovchi o'g'ilning buni payqamasligi tabiiy bir hol emasmi, desangiz, onaizorining qo'llari "ilgari ham shunaqamidi, yo'qmidi, eslay olmaydi". Demakki, avval-boshidan u ota-onasining dardlariga, holiga ancha befarq bo'lib kelgan deb baholash mumkin;

4) Shoikrom ishdan kech qaytdi. Devor ortidagi hovlidan oyisi Umri xola "sharpaday unsiz"(demak, juda ozg'in va holsiz) kirib keldi, tomirlari bo'rtib chiqqan qo'llari bilan sochilgan uvoqlarni yig'ib og'ziga solardi ona. O'g'il xotiniga onasiga ovqat suzib kelishni aytadi. Xotining uzunchoq sarg'ish yuzi qizarib, "Qolmovdi-ya" deydi. Ayoli yolg'on gapirganini sezadi, biroq indamaydi;

5) bir hovlida turib o'n kundan buyon sil kasaliga chalinib, "yerga qapishib yotgan" ukasi-Shone'matning holidan xabar olmaydi. To'g'ri, u bundan afsuslanadi, ichidan xo'rsiniq keladi. R.Thokur aytganidek, "Yaxshilik qilaman degan kishining yaxshilik qilishga vaqti bo'lmaydi". Uni bajarish kerak, vassalom!

Turk adibi Ramazan Kayanning "Dunyo bir qurbon arenasidir; bu arenada kim kimga qurbon? Umr kim uchun sarf, oldinga ildamlab ketayotgan yoshimiz kimga fido?"⁴⁴

6) xotiniga "Seniyam padaringga la'nat! Tumshug'ingning tagidan sigiringni yetaklab ketsayu, anqayib o'tirsang", deydi. Jahlini jilovlay olmaydi, bir ojizaning o'g'rilarga bas kela olmasligi haqida mulohaza qilmaydi;

7) o'zining xulosalaridan ko'ra xotining fikrlari asosli ekanligiga, ayolining pishiqligiga tan beradi. U Xadichaning qulupnayga ham o'g'ri tushishi mumkin, degan gapiga ishonqiramay turib, bir zum o'tmay "Rost-da. Xadicha yolg'on gapirmaydi", deya iqrar bo'ladi;

8) elektr o'tgan simlarni qulupnay ekilgan pushtaga tashlagach, xotini-yu bolalarini bu xavfdan ogohlantiradi-yu, devor ortidagi onasiga "tuzoq" haqida hech nima demaydi.

⁴⁴ Ramazan Kayan. Iyilik cag'risi. Istanbul, "Tirekitap", 2018, 121-bet.

Sanab o'tilgan "ayblov"lar bilan Shoikromni yomon otlikka chiqarish to'g'ri bo'lmas. Shu kabi masalalar yoritilgan aksar manbalarda musibatlariga bosh sababchi sifatida URUSH ko'rsatiladi. Buni hech kim inkor etmaydi. Biroq **davrning og'irligi-yu tirikchilikning qattiqligi insonga xatolar olamiga safar qilish uchun chipta vazifasini bajarmasligi lozim.**

Hikoyadagi takror jumalalarda voqealar tuguni yechilib boradi. Umri xolaga nisbatan "sharpaday unsiz" jumlasini ikki bora qo'llanadi. Ushbu jumlada onaning adoyi tamom bo'lgani aks etmoqda. Unga madad kerak. Ona ishongan "tog' " uch marta "Menga desa otib yubormaydimi!" deb yursa! Asar voqealari fojia zarurati tomon esib boradi. Qurbon esa Ona. "Umri xolani peshin namoziga chiqarishdi. Go'ristondan chiqib kelishayotganida Shoikrom odamlarning gapini eshitib qoldi: - Urush tamom bo'пти, eshitdingizmi? Bu yangilik go'yoki Shoikrom ustidan o'qilgan "jazo kodeksi"dagi eng og'ir modda. U umrbod ruhiy qiynoqqa mahkum etadi o'zini. Ruhi bezovtaligicha qolgan Onaning o'limi Shoikromning ulg'ayishi uchun betakror bir dars, boshiga urilgan bolg'a ramzi. Qolaversa, ushbu "xushxabar" unga oliy jazo: "Urush tamom bo'пти". Fashizmning mahv etilganidan insoniyat bayram qiladi, lekin Shoikrom emas! Hammayoqda shodiyona, uning uyida-AZA! Onaning o'limiga qadar mehnatni deb belini mahkam bog'lagan yigit endi janozada bel bog'laydi. Beixtiyor uni "Urushning so'nggi qurboni" degingiz keladi.

"San'at o'zining oliy maqsadi yo'lida hasratli hayajonga ko'milgan yuksak zavqni hamda hissiyotning qayg'uli to'lqinlarini ham e'tibordan chetda qoldirmasligi lozim"⁴⁵. Darhaqiqat, Shiller oliy maqsadlar yo'lida dadil qadam bosishga da'vat etadi. Bu yo'ldagi har bir hodisa hikmat vazifasini o'taydi. Rus olimi Valentin Xalizev «Трагические ситуации нередко порождаются ошибками, заблуждениями, преступлениями героев, которые же оказываются их жертвами»⁴⁶(Fojiaviy holatlar ko'pincha o'z xatoliklari, yanglishishlari qurboniga aylangan qahramonlar orqali tug'iladi) fikriga asoslanib, afsusga insondagi ba'zi anglamsiz holatlar sabab degan to'xtamga keladi.

"Urushning so'nggi qurboni" hikoyasida obrazlar xatti-harakatida oliy maqsadlar ko'zga tashlanmaydi, asar voqealari yuz bergan davr muhitidan buni izlash murakkab, shuningdek biroz g'alati tuyuladi. Insoniyat boshiga ulkan sinovlar yog'ilgan bir vaqtda "dard chekib, kishi axiyri inson bo'l"ishi ham oliy maqsad, ham insoniylikka sadoqat belgisi. Ayni mana shu imtihonda "qilko'prik"dan kim o'tdi yo yo'q.

Qurbon chin qurbon emas, bemahal va bemavrid qurbonning fojiasiga sababchi bo'lgan – qurbondir. U o'z xatosining qurboni; aybsizga o'z toqatsizligi, aqliy shoshqaloqligi bois adolatsiz hukm chiqargan asl qurbon, ruhiy mazlum.

⁴⁵ Ф. Шиллер. О трагическом искусстве. Москва, Художественной литературы, 1957, стр 53.

⁴⁶ Хализев В. Теория литературы. Москва, «Высшая школа», 2004, стр 124.

ОБМЕН ВЕЩЕСТВ И ЭНЕРГИИ

Камалова Лобарь Ягмуровна

Бухарский государственный медицинский институт имени Абу Али ибн Сино,
Узбекистан

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7924732>

Аннотация. В организме постоянно идут процессы обновления клеточных структур, ферментов, белков плазмы, гормонов и т.д. Обновление связано с расщеплением органических соединений (катаболизм) и синтезом вновь образуемых веществ (анаболизм). С пищей в пищеварительную систему поступают белки, жиры и углеводы, которые ферментативно гидролизуются до соответствующих мономеров. Из последних синтезируются собственные белки, липиды и углеводы, которые организм использует для энергетических и пластических целей. При окислении питательных веществ освобождается потенциальная энергия их химических соединений (предмет изучения биологической химией), которые используются для кинетических процессов, например, сокращение мышц, работы K - Na – АТФ-азы и другие. Кинетическая энергия превращается в тепловую, частично в электрическую. Пластические функции белков, липидов и углеводов связаны с синтезом новых органических веществ.

Ключевые слова: Белки, азотистый баланс, обмен липидов, обмен углеводов, витамины.

METABOLISM AND ENERGY

Abstract. The processes of renewal of cellular structures, enzymes, plasma proteins, hormones, etc. are constantly going on in the body. Renewal is associated with the breakdown of organic compounds (catabolism) and the synthesis of newly formed substances (anabolism). With food, proteins, fats and carbohydrates enter the digestive system, which are enzymatically hydrolyzed to the corresponding monomers. From the latter, their own proteins, lipids and carbohydrates are synthesized, which the body uses for energy and plastic purposes. When nutrients are oxidized, the potential energy of their chemical compounds is released (a subject of study in biological chemistry), which are used for kinetic processes, for example, muscle contraction, the work of K - Na - ATPase and others. Kinetic energy is converted into thermal energy, and partially into electrical energy. The plastic functions of proteins, lipids and carbohydrates are associated with the synthesis of new organic substances.

Key words: Proteins, nitrogen balance, lipid metabolism, carbohydrate metabolism, vitamins.

Обмен белков

Обмен белков в большей мере используется организмом для пластического обмена. Разнообразные по молекулярной массе составу и свойствам белки представляют собой различные комбинации из 20 аминокислот. 12 аминокислот синтезируются в организме человека (заменимые), а 8 (незаменимые) обязательно должны поступать в организм с пищей. Незаменимыми аминокислотами являются лейцин, изолейцин, валин, метионин, лизин, треонин, фенилаланин, триптофан. Дефицит этих кислот приводит к нарушению синтеза белка, замедлению роста, уменьшению массы тела, отрицательному азотистому балансу. Белки пищи существенно различаются по аминокислотному составу. В связи с

этим введено понятие **биологической ценности белков пищи**. Белки, содержащие весь необходимый набор аминокислот (по составу и количеству), который обеспечивает нормальные процессы синтеза, являются биологически полноценными белками. Белки, не содержащие каких-либо аминокислот, особенно незаменимых, являются неполноценными. О характере белкового обмена судят по азотистому балансу.

Азотистый баланс - это соотношение количества азота, поступившего в организм с пищей, и выделенного из него. Количество азота, поступившего в организм больше, так как часть азота теряется с калом. Основным источником азота в организме является белок: 1 г азота содержится в 6,25 г белка. Количество усвоенного азота определяют по его содержанию в пище за вычетом содержания в кале.

Умножив, количество определенного азота на 6,25 определяют количество усвоенного белка. О количестве разрушенного белка судят по количеству азота, выведенному из организма с мочой в составе азотсодержащих продуктов белкового обмена (мочевина, мочевая кислота, креатинин). Часть этих веществ может секретироваться с потом, но если потоотделение незначительное – этим можно пренебречь. Количество азота в моче умноженное на 6,25 показывает, какое количество белка распалось в организме. Если количество введенного в организм азота равно выведенному количеству, говорят об азотистом равновесии. Когда поступление азота больше его выделения, наблюдается положительный азотистый баланс. Значит, синтез белка преобладает над его распадом. Такое состояние наблюдается в период роста организма, во время беременности, при усиленных спортивных тренировках, в результате которых увеличивается масса мышц. Отрицательный азотистый баланс (количество выведенного азота больше поступившего) наблюдается при белковом голодании, при питании неполноценными белками. Особенно опасна недостаточность белкового питания растущих организмов: кроме замедления интенсивности роста ослабляется иммунитет, нарушается кроветворение, снижаются функции печени и поджелудочной железы. Белковая недостаточность возможна при неудовлетворении повышенной потребности организма в белках у беременных, при кормлении ребенка грудью, при одностороннем углеводно-жировом питании, у вегетарианцев, потребляющих только растительную пищу.

Регуляцию обмена белков осуществляют: соматотропный гормон (гормон роста) аденогипофиза, тироксин и трийодтиронин – гормоны щитовидной железы. Эти гормоны увеличивают синтез белка. Распад белков в мышечной и лимфоидной тканях стимулируют гормоны коры надпочечников - глюкокортикоиды, но одновременно увеличивают синтез белка в печени.

Обмен липидов

Нейтральные жиры состоят из смеси различных триглицеридов и представляют собой эфиры глицерина и трех жирных кислот. Свойства жиров определяют жирные кислоты. Различают насыщенные (до предела насыщенные водородом) и ненасыщенные жирные кислоты (с двойными связями). Они входят в состав жиров животного и растительного происхождения, обладают высокой энергетической ценностью. Липоиды – это стерины (холестерин и фитостерины), фосфолипиды (лецитин, сфингомиелин, кефалины) играют важную роль с построении клеточных и митохондриальных мембран. Липоиды и нейтральные жиры объединены в группу липидов.

Таким образом, липиды необходимы для энергетического и пластического обмена, кроме того, с ними в организм поступают жирорастворимые витамины. Насыщенные жирные кислоты (олеиновая, стеариновая, пальметиновая и др.) в большом количестве содержатся в составе животных жиров. В животных жирах содержится большое количество холестерина, с увеличением количества которого в крови связывают развитие атеросклероза. Но, в то же время холестерин необходим для синтеза витамина D, желчных кислот, гормонов половых желез и коры надпочечников. Полиненасыщенные жирные кислоты – линолевая, линоленовая, арахидоновая получили название незаменимых жирных кислот. Они не синтезируются в организме, но необходимы для синтеза простагландинов; они повышают резистентность организма к неблагоприятным факторам, регулируют холестериновый обмен и обеспечивают структурно-функциональную целостность биологических мембран.

Жир, всасывающийся из кишечника, поступает в основном в лимфу и небольшое количество в кровь; накапливается в жировой ткани, которая играет роль жирового депо или включается в состав клеточных структур. Общее количество жира в организме человека составляет 10 – 20% от массы тела, но может при ожирении достигать 50%.

Запасный жир используется для энергетических целей. Следует отметить, что состав жира в жировых депо зависит от характера потребляемых жиров. В тех случаях, когда животные или человек длительное время употребляет один вид жира, в их депо откладывается жир идентичный данному виду. Синтез жира в организме происходит из углеводов при обильном потреблении последних.

Регуляция обмена липидов связана с углеводным обменом и осуществляется эндокринной и вегетативной нервной системами. Мобилизацию жира из депо производят гормоны адреналин и норадреналин, соматотропный гормон и гормон тироксин. Глюкокортикоиды тормозят мобилизацию жира. Активация симпатической нервной системы тормозит синтез жиров и увеличивает их распад, парасимпатические влияния, наоборот, способствуют отложению жира.

Обмен углеводов

Глюкоза является главным источником энергии для жизнедеятельности клеток, а также используется в качестве пластического материала для синтеза многих органических веществ (гликопротеины, гликолипиды и т.д.). Уровень глюкозы в крови колеблется в пределах 3,3 - 5,5 ммоль/л.

При снижении уровня глюкозы до 2,2 – 1,7 ммоль/л развиваются судороги, потеря сознания. Такое состояние называется гипогликемической комой, возникает оно потому что глюкоза является основным источником энергии для ЦНС. При окислении глюкозы образуются молекулы АТФ, которые используются в различных клеточных процессах. Несмотря на то, что энергетическая ценность глюкозы меньше, чем жиров, она используется для срочного извлечения энергии при больших энергетических затратах (интенсивная мышечная работа, эмоциональное возбуждение). Это связано с тем, что глюкоза быстро мобилизуется из депо, легко окисляется при минимальном потреблении кислорода, промежуточные продукты окисления не токсичны. При увеличении всасывания глюкоза депонируется в печени и в мышцах в виде гликогена. У взрослого человека количество гликогена в печени 150-200г (это резервная глюкоза, которая используется для

нужд всего организма). Гликоген мышц является источником энергии только для мышечного сокращения. Если уровень глюкозы в крови повышается до 8,9 – 10,0 ммоль/л за счет увеличенного всасывания из кишечника, часть глюкозы оказывается в моче (пищевая глюкозурия).

При продолжительном снижении количества глюкозы в крови углеводы (гликоген) образуются из белков и жиров. Регуляцию углеводного обмена мы будем с Вами подробно изучать в разделе «Эндокринология». Здесь же только отметим, что единственным гормоном, целенаправленно снижающим уровень глюкозы в крови, является инсулин – гормон β -клеток поджелудочной железы. Дефицит этого гормона приводит к стабильной гипергликемии и глюкозурии (сахарный диабет). Гормоны, повышающие содержание глюкозы в крови (контринсулярные гормоны), - глюкагон- гормон α -клеток поджелудочной железы, адреналин – гормон мозгового вещества надпочечников, соматотропный гормон передней доли гипофиза, глюкокортикоиды – гормоны пучковой зоны коры надпочечников.

Витамины не имеют калорической и пластической ценности, но они в минимальных количествах необходимы для нормальной жизнедеятельности организма. Витамины обладают высокоспецифичными и разнообразными функциями: входят в состав ферментов и коферментов, участвуют в процессах всасывания, обмена ионов, углеводов, белков, жиров, являются антиоксидантами; влияют на образование межклеточных структур, кроветворение, укрепляют иммунную систему. Витамины подразделяются на жирорастворимые и водорастворимые.

Жирорастворимые витамины (А, Д, Е, К) и водорастворимые витамины (группы В, С, Р). Поступают витамины в организм только с пищевыми продуктами животного и растительного происхождения, и только микрофлора кишечника синтезирует витамины К и некоторые из группы В. Одни витамины запасаются в организме (А, Д), другие должны постоянно поступать с пищей. Отсутствие или недостаток, какого – либо витамина вызывает специфические для него заболевания. Например, дефицит аскорбиновой кислоты (витамин С) приводит к хрупкости кровеносных сосудов и кровоточивости, снижению иммунитета, повышенной утомляемости. Дефицит витамина Д в детском возрасте нарушает образование костной ткани, сократительную способность мышц, проведение возбуждения в синапсах (рахит). В тоже время передозировки витаминов, особенно А и Д могут оказывать на организм токсическое действие. В этом пособии не ставится цель подробного описания физиологической роли витаминов. В настоящее время имеется достаточное количество литературы с информацией о значении витаминов, источниках их содержания и суточных потребностях в них. Механизм действия витаминов изучает кафедра биологической химии. Обращаем Ваше внимание на тот факт, что не только будущий врач, но и каждый культурный человек должен владеть этой информацией, чтобы вовремя помочь себе и окружающим людям. Рекомендуем открыть учебник «Физиология человека» под редакцией В.М. Покровского. 2003г. стр. 472 – 474. (или имеющуюся литературу).

Обмен минеральных солей и воды.

Натрий является основным катионом внеклеточной жидкости. В плазме крови содержится в количестве 130 – 150 ммоль/л. Поступает во внутреннюю среду организма в

виде поваренной соли (NaCl) в количестве 3 – 6г в сутки. Так как Вам уже многое известно о роли натрия, перечислим основное: принимает участие в процессе возбуждения, гидрокарбонат натрия является щелочным резервом в поддержании кислотно-основного равновесия. NaCl на 60 – 70% определяет осмотическую концентрацию плазмы. Один катион натрия удерживает около себя или увлекает за собой при транспорте 3 молекулы воды, поэтому объем внеклеточной жидкости опосредованно зависит от количества натрия в ней. Чрезмерное употребление натрия (любители «солененького») может привести к развитию гипертонической болезни. Низкосолевая диета используется во всем мире для профилактики этой болезни.

Кальций -является основным структурным компонентом костной ткани (депо кальция), зубов, стабилизирует мембранный потенциал, инициирует сокращение мышц, основной фактор свертывающей системы крови, инициирует секрецию нейромедиаторов в синапсах, участвует в биохимических реакциях клетки как вторичный посредник. Суточная потребность в кальции 800 – 1000 мг. Повышена потребность в кальции в периоды роста и беременности. Одновременное поступление в кишечник кальция и щавелевой кислоты (щавель, ревень) может привести к дефициту кальция, так как образуется нерастворимая оксалатная соль кальция.

Калий - основной внутриклеточный катион. В плазме содержание калия 4,5 – 5,5 ммоль/л. Калий, благодаря градиенту концентрации его вне и внутри клетки, создает трансмембранную разность потенциала, влияет на возбудимость тканей, участвует в регуляции рН. Суточная потребность в калии 2 – 3 г. Увеличение или снижение содержания калия в плазме соответственно снижает или увеличивает возбудимость клеточных мембран и, прежде всего, водителя ритма сердца. Больным с тахикардией (очень частое сокращение сердца) рекомендуется калиевая диета. Основным источником калия является растительная пища.

Магний входит в состав костной ткани и ряда коферментов.

Микроэлементами называют минеральные элементы, содержание которых в организме крайне низкое. Они имеют высокую биологическую активность, так как включаются в состав ферментов, гормонов, витаминов, дыхательных пигментов. К микроэлементам относятся: железо, йод, фтор, медь, цинк, селен и др. Недостаточное поступление или нарушение всасывания железа приводит к развитию железодефицитной анемии. Йод необходим для синтеза тиреоидных гормонов. Недостаточное поступление йода в организм вызывает гипофункцию щитовидной железы. В последние годы примерно у 20% детей выявлено снижение функции щитовидной железы. При этом снижается основной обмен, задерживается рост и развитие организма. Фтор содержится в эмали зубов и необходим для сохранения её целостности (в больших дозах токсичен). Сера входит в состав гормонов (инсулин), витаминов, аминокислот. Селен и цинк обладают антиоксидантными свойствами. Микроэлементы, в основном, содержатся в растительной пище и лучше всасываются в композиции с витаминами растительного происхождения.

Энергетический обмен происходит в каждой живой клетке. Богатые энергией питательные вещества усваиваются и химически преобразуются, их потенциальная энергия превращается в тепловую, механическую и частично в электрическую. Энергия расходуется на температурный гомеостазис, выполнение какой-либо работы (мышечное

сокращение, активный транспорт веществ и ионов через клеточные мембраны и др.), а также на синтез структурных элементов клетки и обеспечение ее функций, рост организма. В конечном итоге, механическая энергия превращается в тепловую, следовательно, количество тепла, образовавшегося в организме, становится мерой суммарной энергии окисления химических соединений.

Единицей измерения образовавшегося тепла является калория на единицу времени. В Международной системе (СИ) мерой энергообмена является джоуль (1 ккал = 4,19 кДж).

Методы исследования энергообмена

Прямая калориметрия основана на определении количества тепла, выделенного организмом, в герметизированных и теплоизолированных от внешней среды камерах – биокалориметрах. Тепло, выделяемое исследуемым организмом, определяют по нагреванию воды, протекающей по трубам в камере. По количеству протекающей воды и изменению ее температуры рассчитывают тепловые потери организма с учётом потерь тепла с выделенными мочой и калом. Биокалориметры громоздки, сложны по устройству, поэтому они применяются только в специальных научных целях.

Непрямая калориметрия.

Теплообразование в организме зависит от интенсивности обменных процессов. При любой реакции биохимического окисления веществ потребляется кислород и выделяется углекислый газ. Метод непрямой калориметрии основан на определении количества усвоенного организмом кислорода и выделенного углекислого газа, с последующими расчетами. Кислород используется для окисления белков, жиров и углеводов, но на окисление этих веществ требуется различное количество кислорода, теплопродукция при этом также различна. Количество тепла, освобождающегося после потребления организмом 1л кислорода, называется калориметрическим эквивалентом кислорода (КЭК).

Таблица № 1 Потребление кислорода и высвобождение тепла при окислении различных веществ в организме.

Вещество, окисляющееся в организме	Количество тепла, освобождающееся при окислении 1 г вещества, ккал (кДж)	Количество потребляемого O ₂ , л	Количество освобождающейся при окислении 1 л O ₂ энергии, ккал (кДж)
Белки	4,1(17,17)	0,966	4,60(19,26)
Жиры	9,3(38,94)	2,019	4,69(19,64)
Углеводы	4,1(17,17)	0,830	5,05(21,14)

Обратите внимание на тот факт, что на окисление 1г углеводов требуется меньше кислорода, чем на окисление 1г белков. Больше всего кислорода расходуется на окисление 1г жиров. Поскольку в организме одновременно могут окисляться белки, жиры и углеводы, значит, по количеству усвоенного им кислорода, невозможно определить, какие питательные вещества окислялись и сколько образовалось тепла.

Известно, что при окислении различных питательных веществ, клетки выделяют разное количество углекислого газа. Узнав объем выделенного углекислого газа и

потребленного кислорода, можно определить, какие питательные вещества окислялись. Для этого вводится понятие дыхательного коэффициента (ДК).

Дыхательным коэффициентом называется отношение объема выделенного углекислого газа к объему поглощенного кислорода.

Рассмотрим, для примера, каким будет ДК при окислении глюкозы:

$C_6H_{12}O_6 + 6O_2 = 6CO_2 + 6H_2O$, следовательно, $ДК = 6CO_2 / 6O_2$ равен 1.

Мы уже обращали Ваше внимание, что на окисление 1г белков и особенно жиров требуется больше кислорода(в молекулах белков и жиров кислорода содержится меньше). ДК при окислении белков -0,8. ДК при окислении жиров еще ниже - 0,7. При смешанном питании ДК обычно равен 0,85 – 0,89. Определенному дыхательному коэффициенту соответствует определенный калорический эквивалент кислорода. Таким образом, определив ДК и соответствующий ему калорический эквивалент кислорода, можно рассчитать общую теплопродукцию организма за час, сутки.

Основной обмен

Интенсивность обменных процессов в организме и соответствующая ей энергопродукция зависит от индивидуальных особенностей организма: пола, возраста, роста и массы тела, характера питания, физической активности, условий внешней среды. Для того, чтобы результаты определения интенсивности метаболизма и энергообразования были сопоставимы для разных индивидуумов, установлены стандартные условия, исключающие влияние на организм факторов, повышающих интенсивность окислительных процессов.

Интенсивность обменных процессов и энерготраты, определённые в стандартных условиях, называются основным обменом. Установлены четыре обязательных условия измерения интенсивности основного обмена:

1. Утром, в состоянии бодрствования.
2. Умственный, психоэмоциональный и физический покой (положение лёжа, мускулатура максимально расслаблена).
3. Натощак, через 12-16 часов после приёма пищи.
4. Комфортная температура окружающей среды (нет ощущения холода или жары).

Обсудим эти условия:

1. Интенсивность обменных процессов подвержена суточным колебаниям – утром она возрастает, ночью, во время сна - снижается. Во время сна также снижается тонус скелетных мышц.

2. При умственной работе (решение математических задач, написание контрольной работы) энерготраты повышаются всего на 2-3%. Но если умственный труд сопровождается психоэмоциональным напряжением и движением, интенсивность обменных процессов повышается на 11-19 % и более.

3. Потребление пищи и её переваривание повышает интенсивность обмена веществ. Увеличение начинается через час, достигает максимума через 3 часа и сохраняется несколько часов. Повышение обмена веществ, связанное с приёмом пищи, получило название «специфического динамического действия пищи». При потреблении белковой пищи основной обмен увеличивается на 30 % , при питании жирами и углеводами обмен у человека увеличивается на 15 %.

4. Если температура окружающей среды отклоняется от температуры комфорта, интенсивность обмена существенно возрастает при охлаждении организма и, в меньшей степени, при повышении температуры.

REFERENCES

13. Ш Шадиева, М Гязова. СОЧЕТАННАЯ ПАТОЛОГИЯ: ЗАБОЛЕВАНИЯ ПАРОДОНТА И ГАСТРОДУОДЕНАЛЬНОЙ ЗОНЫ// Stomatologiya, 80-83. 2021
14. Ш Ш Шадиева. ИЗМЕНЕНИЕ СТОМАТОЛОГИЧЕСКОГО СТАТУСА И КАЧЕСТВА ЖИЗНИ У ПАЦИЕНТОВ С HELICOBACTER PYLORI-АССОЦИИРОВАННОЙ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ДИСПЕПСИЕЙ// Биология и интегративная медицина, 424-426.2021.
15. Ш Шадиева, М Гязова. Коморбидность болезней пародонта и желудочно-кишечного тракта// Общество и инновации 2 (4/S), 424-428. 2021.
16. Ш Ш Шадиева. Характеристика системы иммунитета у больных с хроническим генерализованным пародонтитом// Современные инновации, 38-39. 2019.
17. Ш Ш Шадиева. РОЛЬ ИММУННЫХ МЕХАНИЗМОВ У БОЛЬНЫХ С ВОСПАЛИТЕЛЬНОЙ ПАТОЛОГИЕЙ ПАРОДОНТА // Новый день в медицине, 707-709. 2020.
18. Sharipova Gulnihol Idiyevna. DISCUSSION OF RESULTS OF PERSONAL STUDIES IN THE USE OFMIL THERAPY IN THE TREATMENT OF TRAUMA TO THE ORAL MUCOSA// European Journal of Molecular medicineVolume 2, No.2, March 2022 Published by ejournals PVT LTDDOI prefix: 10.52325Issued Bimonthly Requirements for the authors.
19. Sharipova Gulnihol Idievna. THE USE OF FLAVONOID BASED MEDICATIONS IN THE TREATMENT OF INFLAMMATORY DISEASES IN ORAL MUCUS// Asian journal of Pharmaceutical and biological research 2231-2218 SJIF 2022:4.465 Volume 11 Issue 1 JAN-APR 2022. P-98-101
20. Sharipova Gulnihol Idievna. THE EFFECT OF DENTAL TREATMENT-PROFILACTICS ON THE CONDITION OF ORAL CAVITY ORGANS IN CHILDREN WITH TRAUMATIC STOMATITIS // «Tibbiyotdayangikun» scientific - abstract, cultural and educational journal. - Bukhara, 2022. - №5 (43). - С.103-106.
21. Sharipova Gulnihol Idievna; Nuraliev Nekkadam Abdullaevich. GENERAL DESCRIPTION AND RESEARCH METHODS USED IN CHILDREN WITH TRAUMATIC STOMATITIS//European Journal of Research: volume 7 pp. 51-56 (Issue 1 2022).
22. Sharipova Gulnihol Idievna. CHANGES IN THE CONTENT OF TRACE ELEMENTS IN THE SALIVA OF PATIENTS IN THE TREATMENT OF PATIENTS WITH TRAUMATIC STOMATITIS WITH FLAVONOID-BASED DRUGS//Journal of research in health science: Volume 6 pp. 23-26 (issue. 1-2 2022).

ФИЗИОЛОГИЯ — НАУКА О ПРОЦЕССАХ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Раджабова Азизаханум Фармоновна

Бухарский государственный медицинский институт имени Абу Али ибн Сино,
Узбекистан

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7927946>

Аннотация. Настоящая статья посвящена вопросу базовой роли физиологии в медицинской деятельности. Представлена характеристика физиологии, обозначены направления ее развития. Дана краткая история развития физиологической науки с акцентом на российскую традицию. Приведены мысли великих физиологов о базисной роли физиологии в медицине. Описаны физиологические механизмы взаимоотношений врача и пациента. Все нижеизложенное позволяет заключить, что физиология дает не только теоретические знания для клинической медицины, но и философскую основу для врачебной деятельности в целом.

Ключевые слова. Физиология, рефлекторная теория, теория функциональных систем, системное квантование поведения.

PHYSIOLOGY - THE SCIENCE OF LIFE PROCESSES

Abstract. This article is devoted to the question of the basic role of physiology in medical practice. The characteristics of physiology are presented, the directions of its development are indicated. A brief history of the development of physiological science with an emphasis on the Russian tradition is given. The thoughts of great physiologists about the basic role of physiology in medicine are given. The physiological mechanisms of the relationship between the doctor and the patient are described. All of the following allows us to conclude that physiology provides not only theoretical knowledge for clinical medicine, but also a philosophical basis for medical practice in general.

Key words: Physiology, reflex theory, theory of functional systems, system quantization of behavior.

Физиология — медико-биологическая наука, имеющая большое значение для лечебной деятельности врача. Великие физиологи XIX–XX вв. Й. Прохазка, К. Бернар, И.М. Сеченов, И.П. Павлов, П.К. Анохин, К.В. Судаков считали физиологию одной из фундаментальных наук, развивающей клинические знания. Однако в последнее десятилетие медицина обогатилась новыми молекулярными, иммунными и генетическими открытиями. В связи с этим возникает вопрос о значении физиологии в современном комплексе медицинских знаний. Какова роль физиологии в формировании клинического мышления врача? Дает ли физиология сведения только о функциональных процессах организма, или она имеет большее значение, формируя исследовательский тип мышления врача? В связи с юбилейной датой со дня рождения основателя русской физиологии И.М.

Сеченова анализ роли физиологии в медицине имеет значение для подготовки новых медицинских кадров. Физиология — наука о процессах жизнедеятельности организма. Физиология изучает функциональные процессы в организме, регуляцию и саморегуляцию этих процессов, взаимодействие организма с внешней средой и обмен информацией между индивидами. С позиции теории функциональных систем предметом физиологии являются взаимодействия различных функций организма, обеспечивающих системные

закономерности, направленные на поддержание жизнедеятельности организма как единого целого.

Различают физиологию растений, животных и человека. Физиология человека включает нормальную физиологию, изучающую функции тканей, органов и систем в здоровом организме, патологическую физиологию, изучающую патологические процессы в организме, и клиническую физиологию, изучающую изменения функциональных процессов в организме при различных заболеваниях. Нормальную физиологию подразделяют на молекулярно-клеточную, органную, рефлекторную и системную физиологию. Первая из них – наиболее современная часть физиологии, акцентирующая внимание на клеточных и молекулярных процессах в организме, на организации процессов в клеточных мембранах, на роль органелл и цитоплазматического матрикса, на молекулярных и биохимических процессах в ядре и цитоплазме клеток. Органная физиология — наиболее традиционная часть физиологии, исследующая функции отдельных органов и тканей организма.

Рефлекторная физиология изучает нервно-гуморальную регуляцию функций организма. Системная физиология сосредоточена на исследовании механизмов саморегуляции функций организма с помощью функциональных систем, на изучении механизмов поддержания гомеостаза, необходимого для процессов жизнедеятельности, на системных механизмах организации целенаправленного поведения и психических функций человека. Физиологи не соблюдают границ между разными направлениями физиологии, и физиология каждого крупного ученого представляет конгломерат научных знаний. В учебные пособия по клеточной и молекулярной физиологии включены элементы рефлекторной физиологии и представления о гомеостазе, который является одним из основных понятий системной физиологии. В учебники по теории функциональных систем организма включают описание рефлексов и объяснения основных клеточных и молекулярных механизмов регуляции физиологических функций.

Физиология не имеет четких границ, отделяющих ее от других медицинских наук. Она простирает свои интересы как вширь, изучая патологические процессы организма и механизмы возникновения заболеваний, так и вглубь, интересуясь как физико-химическими механизмами функциональных процессов организма, так и психическими функциями человека. Поэтому приходится определять ту условную границу, тот предел знаний по физиологии, который необходим для подготовки будущих врачей. Поэтому содержание и объем физиологических знаний может отличаться в различных университетах, несмотря на единый «Федеральный государственный стандарт» по подготовке медицинских специалистов в России.

Сложность физиологических знаний приводит к ошибочным толкованиям отдельных функциональных процессов организма в учебниках по физиологии. Это обусловлено разными уровнями подготовки профессоров по физиологии и различием их научных интересов. Одни преподаватели более глубоко разбираются в одних разделах физиологии, а другие — в других. Поэтому не существует идеального учебника по физиологии. Студентам приходится в качестве стержня знаний использовать лекционный материал и учебные пособия, рекомендуемые кафедрой нормальной физиологии. Подготовка студентов по не рекомендованным кафедрой учебникам или получение сведений из

интернета обычно приводят к плохому результату на экзамене. Физиология — это экспериментальная наука. Все ее теоретические положения, законы и свойства сформулированы на основе многочисленных экспериментов на животных и исследовании функций здорового и больного человека.

Несмотря на большой объем накопленного фактического материала, физиология — динамически развивающаяся наука, пополняемая новыми знаниями о молекулярных и системных процессах организма. Физиология — это сложный комплекс знаний, включающий сведения из различных наук. Она использует знания из биологии, физики, химии, математики, кибернетики, анатомии, гистологии, биофизики, иммунологии, генетики. Философские закономерности организации материальных и идеальных процессов используют в сенсорной физиологии, высшей нервной деятельности и разделе общих принципов организации живых существ. Некоторые разделы физиологии тесно связаны между собой сходными закономерностями. Однако большинство разделов физиологии описывают отличную от других разделов организацию функций организма. При анализе одних функций организма используют знания химии, при описании других разделов — знания физики, а третьих — знания по биофизике и молекулярной биологии.

Для качественной подготовки к экзамену по физиологии студенту необходимо знать не только функциональные процессы организма, но и базисные науки. Глубина изучения физиологии существенно отличается в медицинском колледже и медицинском университете. Среднее медицинское образование включает знания по частным вопросам физиологии. Высшее медицинское образование формирует физиологическое мышление врача. Врач может забыть многие параметры гомеостаза, отдельные механизмы функциональных процессов. Но он должен уметь анализировать возможные нейрогормональные взаимодействия функций в организме, уметь предвидеть динамику изменений этих функций при развитии заболевания и при выздоровлении больного. Физиологические знания используют многие клинические дисциплины.

Терапия и хирургия базируются на знании физиологии кровообращения, крови, дыхания, пищеварения, обмена веществ и энергии, терморегуляции, выделения. Фармакология использует знания о физиологии возбудимых тканей и нервной системы. Знания по гормональной регуляции функций организма нужны для эндокринологии, терапии и хирургии. Урология и гинекология используют материал по физиологии мочеполовой системы. Неврология, психиатрия и медицинская психология базируются на физиологии нервной системы, сенсорных систем и высшей нервной деятельности. Знания функций анализаторов используют в оториноларингологии и офтальмологии. Становление физиологии как теоретической основы медицины.

REFERENCES

23. Ш Шадиева, М Гязова. СОЧЕТАННАЯ ПАТОЛОГИЯ: ЗАБОЛЕВАНИЯ ПАРОДОНТА И ГАСТРОДУОДЕНАЛЬНОЙ ЗОНЫ// Stomatologiya, 80-83. 2021
24. Ш Ш Шадиева. ИЗМЕНЕНИЕ СТОМАТОЛОГИЧЕСКОГО СТАТУСА И КАЧЕСТВА ЖИЗНИ У ПАЦИЕНТОВ С HELICOBACTER PYLORI-АССОЦИИРОВАННОЙ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ДИСПЕПСИЕЙ// Биология и интегративная медицина, 424-426.2021.

25. Ш Шадиева, М Гязова. Коморбидность болезней пародонта и желудочно-кишечного тракта// Общество и инновации 2 (4/S), 424-428. 2021.
26. Ш Ш Шадиева. Характеристика системы иммунитета у больных с хроническим генерализованным пародонтитом// Современные инновации, 38-39. 2019.
27. Ш Ш Шадиева. РОЛЬ ИММУННЫХ МЕХАНИЗМОВ У БОЛЬНЫХ С ВОСПАЛИТЕЛЬНОЙ ПАТОЛОГИЕЙ ПАРОДОНТА // Новый день в медицине, 707-709. 2020.
28. Sharipova Gulnihol Idiyevna. DISCUSSION OF RESULTS OF PERSONAL STUDIES IN THE USE OF MIL THERAPY IN THE TREATMENT OF TRAUMA TO THE ORAL MUCOSA// European Journal of Molecular medicine Volume 2, No.2, March 2022 Published by eJournals PVT LTDDOI prefix: 10.52325 Issued Bimonthly Requirements for the authors.
29. Sharipova Gulnihol Idievna. THE USE OF FLAVONOID BASED MEDICATIONS IN THE TREATMENT OF INFLAMMATORY DISEASES IN ORAL MUCUS// Asian journal of Pharmaceutical and biological research 2231-2218 SJIF 2022:4.465 Volume 11 Issue 1 JAN-APR 2022. P-98-101
30. Sharipova Gulnihol Idievna. THE EFFECT OF DENTAL TREATMENT-PROFILACTICS ON THE CONDITION OF ORAL CAVITY ORGANS IN CHILDREN WITH TRAUMATIC STOMATITIS // «Tibbiyotdayangikun» scientific - abstract, cultural and educational journal. - Bukhara, 2022. - №5 (43). - С.103-106.
31. Sharipova Gulnihol Idievna; Nuraliev Nekkadam Abdullaevich. GENERAL DESCRIPTION AND RESEARCH METHODS USED IN CHILDREN WITH TRAUMATIC STOMATITIS//European Journal of Research: volume 7 pp. 51-56 (Issue 1 2022).
32. Sharipova Gulnihol Idievna. CHANGES IN THE CONTENT OF TRACE ELEMENTS IN THE SALIVA OF PATIENTS IN THE TREATMENT OF PATIENTS WITH TRAUMATIC STOMATITIS WITH FLAVONOID-BASED DRUGS//Journal of research in health science: Volume 6 pp. 23-26 (issue. 1-2 2022).

BOLALARNING ICHKI QOBILIYATLARINI ANIQLASHDA MONTESSORI O'QITISH USULINING AVZALLIGI

Qodirova Lobar Shovkat qizi

Shahrisabz Davlat Pedagogika Instituti

Maktabgacha ta'lim mutaxassisligi 2-bosqich magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7928016>

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalarning ichki qobiliyatlari va imkoniyatlarini aniqlashda Montessori o'qitish usulidan foydalanish afzalliklari va ular haqida takliflar, ushbu metodni Respublikagi maktabgacha yoshdagi bolalarda qo'llash uslublari haqida fikrlar ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: Montessori o'qitish uslubi, Montessori, Maktabgacha ta'lim, yosh, maktabgacha yoshdagi bolalar, qobiliyat, imkoniyat, usul, uslub, izchillik.

ПРЕИМУЩЕСТВА МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ МОНТЕССОРИ В ВЫЯВЛЕНИИ ВНУТРЕННИХ СТРЕМЛЕНИЙ И СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ

Аннотация. В данной статье "концептуальные основы развития системы дошкольного образования" и предложения по ним также освещаются показатели охвата детей дошкольного возраста дошкольными образовательными учреждениями Республики.

Ключевые слова: образование, система, возраст, дети, реконструкция, модернизация, образовательные учреждения, реформы, согласованность.

THE ADVANTAGE OF THE MONTESSORI TEACHING METHOD IN IDENTIFYING CHILDREN'S INNER ASPIRATIONS AND ABILITIES

Abstract. This article also covers the indicators of the coverage of preschool children in preschool institutions in the Republic of "the conceptual basis for the development of preschool education system" and their proposals.

Keywords: School, education, system, age, children, reconstruction, modernization, educational institutions, reforms, consistent.

Ta'limning insonparvarlashuvi va inson qobiliyatlarining ochilishi hamda uning ta'limga nisbatan bo'lgan turli tuman ehtiyojlarini qondirilishi, milliy umumbashariy qadriyatlar ustuvorligining ta'minlanishi, inson jamiyat va atrof-muhit o'zaro munosabatlarining uyg'unlashuvidir. Shu bois bugungi kunda maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirish maqsadida bir qancha ilg'or usullar tadbiriq etib kelinmoqda. Shunday ishlardan yana biri Montessori ta'lim texnologiyasidir. Bu mohiyatan hayotdan o'zlashtirilgan "tabiiy" usul bo'lib, bola ta'lim-tarbiyasida har tomonlama mukammalligi bilan ommalashgan. Montessori ta'limining asoschisi Italiyalik shifokor hamda pedagog Maria Montessori bo'lib, u dastlab kambag'al bolalar uchun "Casa dei Bambini" nomli bolalar ta'lim-tarbiya muassasasini tashkil etdi. Shundan so'ng Montessori ta'lim tizimi butun dunyoga mashhur bo'ldi. Montessori ta'lim dasturining o'ziga xosligi shundaki, bola uchun maxsus tayyorlangan o'qitish muhitida bolaning mustaqil faoliyatini tashkil etish hamda amalga oshirish, bolaning sezgi organlarini mukammal darajada rivojlantirish orqali bolalar ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirishdir. Montessori o'qitish uslubi bolaga o'zi o'rganishni istagan narsani tanlashga imkon berish bilan boshlanadi. Montessori ta'limi o'z-o'ziga yo'ntirilgan va bu bolalar o'quv jarayonida tajribaga ega bo'lishga undaydi. Montessori ta'limining asosiy vazifalari bolalarning yashiringan imkoniyatlarini oshkor etish, ijtimoiy intellektual, hissiy va amaliy hamda akademik ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Shuningdek, ushbu dasturda bolalarning o'zidagi mag'rurlik hamda hurmat hissi ularni bilimni sevishga undovchi muhim omil sifatida yoritilgan. Bundan tashqari bolalarning kichik-kichik yutuqlari ham ularni rag'batlantirishda katta ahamiyatga ega ekanligiga alohida urg'u berilgan. Montessori ta'limi haqida gapirar ekanmiz, yaqinda bu ta'limga oid quyidagi fakt dunyo miqiyosida juda ommalashdi.

“Google kompaniyasi asoschilari Sergey Brin va Larry Page, Microsoft kompaniyasi asoschisi Bill Geyts, Apple kompaniyasi asoschisi Stiv Jobs, Amazon kompaniyasi asoschisi Jeff Bezon, Wikipediya yaratuvchisi Jimmi Ueily, YAHOO CEO Marissa Mayer, Amerikaning avvalgi prezidentlari Bill Clinton va Barack Obama kabi dunyoga mashhur shaxslar o'zlaridagi “Empatik qobilyat” va “Yaratuvchanlik qobilyat”i Montessori bolalar bog'chasidan boshlanganligi haqida aytdilar! “

Yuqorida keltirib o'tilganlarga asoslanib, Montessori ta'limining qay darajada ustuvor ekanligini bilish mumkin. M.Montessori o'zining pedagogik tizimini didaktik jihatdan tayyorlangan muhitda bolaning o'zini o'zi rivojlantirish tizimi deb atagan. Kattalar bilan yaqin joyda o'tadigan bolaning hayot yo'lini o'rganish, uning ta'lim usullari va tamoyillariga aralashish emas, balki u pedagogi kantropologiyaning asosini o'rganish edi. M. Montessori har qanday amaliy harakatlar, nazariyalar va modellar faqat rivojlanayotgan shaxs haqidagi fundamental bilimlarga asoslanishi mumkin deb hisoblardi. Bolalarning holati va xulq-atvorini ilmiy kuzatishlar unga "Diqqatning qutblanish hodisasi" ni aniqlashga yordam berdi, shundan u bolaning erkin o'zini-o'zi rivojlantirishi va uning ishini maxsus maktabda tashkil etish usullari to'g'risida xulosa chiqaradi. Tayyorlangan muhit. Mariya Montessorining muhim asarlaridan biri "Bolalar boshqacha" deb nomlangan. Kitobning sarlavhasida allaqachon uning bola hayoti tasviriga fundamental nuqtai nazari ko'rinadi. Bu bolaning ruhiyati va mohiyati kattalarnikiga qaraganda boshqacha tartibga solinganligidadir. Agar kattalar sodir bo'layotgan voqealarni tahlil qilish va sintez qilish orqali bilimga ega bo'lsalar, bola shunchaki hayotni butun sifatida qabul qiladi. Bola vaqtini kattalarnikidan farq qiladi. Uning hayotining tabiiy ritmi ancha sekinroq. U ma'lum bir daqiqada u bilan nima sodir bo'layotganiga qarab yashaydi, kattalar esa doimo o'z hayotlarini rejalashtirishadi, eng zarur va zarur narsalarni ta'kidlaydilar. Yosh bolalar birinchi navbatda o'z harakatlari orqali o'rganadilar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni qobilyatlarini aniqlash va rivojlantirishda ularning ichki intilishlari muhim ahamiyatga ega. Shunday ekan bolalarning ichki imkoniyatlari va yashiringan qobilyatlarini yuzaga chiqarishda Montessori ta'limidan foydalanish samaraliroq ekanligini inobatga olib, quyidagi usullardan foydalanishni lozim deb bildik:

- Bola o'z ichki imkoniyatlarini namoyon etishi va qobilyatlarini yuzaga chiqarishi uchun maxsus o'qitish muhitini yaratish.

Bolalarning imkoniyatlari va qobilyatlari eng avvalo ularning faoliyatlarida namoyon bo'lishini inobatga olib, maxsus o'quv muhiti orqali ularning faoliyat doirasini kengaytirish lozim. Maxsus o'quv muhiti bolalarni kuzatish jarayonini osonlashtiradi. Shu bois bolalarning qobilyatlarini erta aniqlashda muhim tayanch hisoblanadi.

- Mukammal kuzatuvchanlik orqali bolaning ilk qobilyat kurtaklarini ko'ra bilish.

Yuqorida urg'u berilgan muhitni tayyorlab berish va bu muhitda bolaning faoliyatini sinchkovlik bilan diqqat markaziga olish bolaga mas'ul shaxs, ota-ona, tarbiyachi, ustoz zimmasida bo'ladi. Shu bois ushbu shaxs mukammal kuzatuvchanlik mahoratiga ega bo'lishi

lozim. Hamda ushbu shaxs bolaning intilishiga asoslanib, o'quv muhitini rivojlantirish va mukammallashtirib borishi kerak.

- Bolaning sezgi organlarini rivojlantirish.

Bola sezgi organlarining rivojlanishi uning atrof-muhitga yanada moslashuviga imkon beradi. Bolada ko'rish, eshitish, hid bilish, ma'za bilish, tuyg'u organlarining qay darajada rivojlanishi uning imkoniyat va qobiliyatlarini ochib berishda yetakchi unsurlardan biri hisoblanadi. Montessori sezgi organlarini rivojlantirish o'quv qo'llanmalari har bir sezgi organini rivojlantirish uchun maxsus ishlab chiqilgan bo'lib, bola sezgi organlarini rivojlantirishda ushbu o'quv qo'llanmalaridan foydalanish samarali yo'l bo'lib xizmat qiladi.

- Bola so'zlaganda uni har bir so'zini diqqat bilan tinglash.

Bola gapirganda uning gaplarini oxirigacha tinglash lozim. Shunda u o'zining suhbatlari, gaplari atrofdegilar uchun ahamiyatli va qiziqarli ekanligini his etadi. Shuningdek, bu jarayonda bola o'zining ham atrofdegilar uchun qay darajada qadr-qimmatga ega ekanligini anglaydi. Bunday jarayonning davomiyligi esa bolaning atrofdegilar narsalarga, borliqqa yanada ko'proq qiziqish bildirishiga sabab bo'lib, bolani faollikka undaydi va ichki imkoniyatlarini ochib berishda turtki bo'ladi.

- Ma'lum bir sohada bolaning qiziqishi uyg'ondimi, aynan o'sha sohada, aynan o'sha vaqtning o'zida shu sohani o'rganish uchun bolaga shart-sharoit, imkoniyat yaratib berish.

Bola 6-7 yoshda maktabga borishi, uni shu yoshda o'qishni yoki yozishni o'rganishi kerak degani emas. Bola necha yosh bo'lishidan qat'iy nazar qiziqish bildirgan vaqtning o'zida shu sohada faoliyat olib borishi uchun yetarlicha imkoniyat yaratish lozim. Bolaning o'z xohishi bilan o'rganishga, bilishga intilishi uning ichki imkoniyatlarini ochib berib, davomiy rivojlanib borishiga sabab bo'ladi.

- Bolaga kichik xatolardan ham saboq chiqarishga o'rgatish.

- Bola o'z faoliyatida omadsizlikga uchraganda yoki kutilgan natijaga erisha olmaganda bolaning yaqinlari ushbu faoliyatni qaytadan boshlash uchun bolada ishtiyoq uyg'otishi, bolaga o'rnak, namuna bo'lishi.

Bola turli vaziyatlarda tushkunlikga tushganda uning yaqinlari, ota-onasi, tarbiyachisi bolaga tushuntirish ishlarini olib borishi, o'g'it-nasihatlar qilishi tabiiy hol. Ammo bunday yo'l har doim ham samarali bo'lavermaydi. Bunday vaziyatda kattalar bolaga yaqqol namuna bo'lishi samarali usullardan biri hisoblanadi. Misol tariqasida shuni keltirish mumkin, deylik, ona taom tayyorlayapti, bola esa uning atrofida onani kuzatyapti, ammo, onaning tayyorlagan taomi kutilgandek chiqmadi. Bunday vaqtda ona taom tayyorlashni to'xtatib qo'yishi bolaga salbiy ta'sir etib, bola ham kelgusida qiyin vaziyatga tushganda, bu jarayonni shunchaki to'xtatib qo'yishi mumkin. Aksincha, yuqoridagi vaziyatda ona o'xshata olmagan taomni qaytadan tayyorlab kutilgan natijaga erishishi esa, bolaning ham har bir qiyin vaziyatda shunday yo'l tutishiga sabab bo'ladi. Bu jarayon orqali bolalar turli to'siqlarni yengib o'tishni o'rganadilar. Bu ham o'z navbatida bola o'z ustida ishlashiga va tabiiy holda o'z imkoniyatlarini ochishiga turtki bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, bolaning ichki imkoniyati va qobiliyatlarini aniqlashda turli usullarni qo'llash, mutaffakkirlarimiz va chet el pedagoglarining asarlarini hayotga tadbiiq etish katta samara beradi. Hamda bolalarning o'ziga xos xususiyatlariga asoslanib, ularga turli xil usullarda samarali ta'lim-tarbiya berish bugungi kun talabi hisoblanadi

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori, 2019., 13 may, PQ 4312 son.
2. O‘zbekiston Respublikasini Prezidentining Qarori PQ-3261 — “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 09.09.2017.
3. UNESCO, Montoya S. Defining literacy. GAML fifth meeting, Germany, 2018.
4. I Je Song “Eight” Janubiy Koreya “Thinking Garden” nashriyoti 2019-yil.
5. Yu Yong So “마리아 몬테소리 어린이 교육 어머니“(Maria Montessori bolalar ta’limining onasi) Janubiy Koreya “Hangug Academic”nashriyoti 2003-yil.
6. Fausyek Yu U. Montessori bolalar bog‘chasi. T; “Yangi asr avlodi” 2007y
7. Lee Youngil. Montessori ta’limi. Qo‘llanma. Qarshi. “Intelekt “ nashriyoti, 2022-326 b.
8. Орипова Н. Х., Келдиярова В. Б. Формирование образного мышления учеников начальных классов через интеграционное обучение //Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – 2018. – №. 7. – С. 43-45.
9. Khalilovna O. N. et al. Main core and meaning of shaping professional faith //Journal of Critical Reviews. – 2020. – T. 7. – №. 2. – С. 242-245.

INTERNET SAYTLARI

10. www.uz.m.wikipedia.org
11. www.daum.net
12. www.ZiyoNet.Uz

XUDOYBERDI TO'XTABOYEV ASARLARIDA NOKONSTRUKTIV
BIRLIKLARNING IFODALANISHI

(KIRISH, KIRITMA, UNDALMA)

Xongeldiyeva Sevara Shuxrat qizi

Termiz Davlat Universiteti O'zbek filologiyasi fakulteti
Filologiya va tillarni o'qitish: O'zbek tili ta'lim yo'nalishi
2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7921385>

Annotatsiya. Bu maqolada nokonstruktiv bo'laklar kirish, undalma, kiritma haqida mulohazalar bildirilgan va Xudoyberdi Toxtaboyev asarlaridagi nokonstruktiv bo'laklar tahlil ostiga olingan.

Kalit so'zlar: Nokonstruktiv bo'lakalar, kirish, undalma, kiritma.

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ НЕКОНСТРУКТИВНЫХ ЕДИНИЦ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
ХУДОЙБЕРДИ ТОХТАБОЕВА
(ВВЕДЕНИЕ, ВВОД, ИМПУЛЬС)

Аннотация. В данной статье высказываются замечания о введении неконструктивных фрагментов, импульсе, вводе и анализируются неконструктивные фрагменты в произведениях Худойберди Тохтабоева.

Ключевые слова: неконструктивные предложения, введение, импульс, введение.

REPRESENTATION OF NON-CONSTRUCTIVE UNITS IN THE WORKS OF
KHUDOYBERDI TOKHTABOYEV
(INTRODUCTION, INPUT, IMPULSE)

Abstract. In this article, comments about non-constructive fragments introduction, impulse, input are expressed and non-constructive fragments in Khudoyberdi Tokhtaboev's works are analyzed.

Key words: non-constructive clauses, introduction, impulse, input.

Nokonstruktiv bo'laklarga undalma, kirish so'z va kiritmalar kiradi. Undalma holdan keying mavqeda turuvchi gap kengaytiruvchisi. Undalma Pm tarkibida mayl va modallik bo'lishi tabiiy hol, chunki modallik konstruktiv bo'laklar tarkibida bo'lmasa ham, mazmunan saqlanadi. Undalma qo'llanganda u kengaytirgan so'z tushib qolishi ham mumkin. 1. Ey, sharqning bo'stoni, dilimga payvand! 2. Kel, ey Furqat, suxanni muxtasar qil. Undalma gapning barcha o'rinlarida kela oladi.[1,412]

Gap kesimini shakllantiruvchi har qanday hukmda tahmin, gumon, ishonch, shubha, shart, istak, tilak, buyruq, zaruriyat, imkoniyat ustuvor shaklda ifodalangan bo'lsa, bunday birliklar kirish kengaytiruvchilari deyiladi. Kirishlar ham uslubiy xoslanish xususiyatiga ega. Shuning uchun so'zlovchi o'zi qo'llayotgan nutq uslubiga muvofiq keladiganini tanlab qo'yadi. [2,136] Kirish kengaytiruvchi so'z, birikma va gap ko'rinishida bo'lishi mumkin: 1. Farg'onada, balki balqarsan. (A.Oripov.) 2. Tabibning ta'biricha, shohning sog'ayishi uchun uch narsa zarur ekan. (Ert.) 3. Men sizga aytsam, bir kunda uch mahal shaharga qatnashning o'zi bo'lmaydi. (S.Nur.)[1,414]

Kiritma gap (qurilma) ning o'rni doim qat'iy asosiy fikrdan keyin ifodalanadi. Kiritma qurilma gap holatida bo'lib, nutqda gapdan anglashilayotgan fikrga qo'shimcha tariqasidagi yangi

fikrni bayon etish vositasi. Kiritma kirish gapdan o'zining gaplik mohiyatiga to'la egaligi (kirish gap garchi shaklan gap tarzida bo'lsa-da, ko'proq kirish so'z tabiatiga ega bo'ladi), asosiy gap bilan mazmuniy bog'liqlikning o'ziga xosligi bilan ajralib turadi.[1,416]

Xudoyberdi To'xtaboyevning "**Besh bolali yigitcha**" asarida ham nokonstruktiv bo'laklarni uchratishimiz mumkin:

1. **Nega desangiz**, chindan ham roppa-rosa beshta ukam bor. [3,6]
2. **Aytgandek**, sizga gapirib barmadim shekilli, bizning qishloqni Afandi qishloq deyishadi. [3,10]
3. –Yig'lama, **qiz**, yig'lama. [312]
4. **Yaxshiyamki**, esim yo'qligida seni tug'ib olgan ekanman. [3,19]
5. "Qara-ya, **Murodxon**, shu bugun tushumda ham ayon bo'luvdi. [3,20]
6. –**Hoy Roziq**, sen men bilan ko'p pachaklashaver-ma, bildingmi! [3,25]
7. **Qani, Parpi buva**, bir duo qiling, sekin qo'zg'alaylik endi. [3,26]
8. Senga qiyin bo'ladigan bo'ldi-da, **o'g'lim!** [3,28]
9. Endi, **o'g'lim**, sheriklar ham bir kun yozib berar, ikki kun yozib berar, oxiri zerikadi-da, to'g'rimi? [3,29]
10. Orif, **bolam**, sen aytgin necha pul deyishdi? [3,36]
11. **Xayriyat**, bugun kayfiyati joyidaga o'xshaydi. [3,39]

Demak, kiritma qurilmali gap mohiyatan qo'shma gapga o'xshaydi. Biroq grammatik aloqa va intonatsion o'ziga xoslik ularni farqlovchi belgi. Kirish kengaytiruvchilar nominativ birlik hisoblanadi va denotative ma'nosi ko'pincha ifodalanmaydi. Kiritma gap hech qachon yig'iq holatda bo'lmaydi. Agar kiritma bitta so'z bilan berilsa ajratilgan bo'lakka aylanib qoladi.

REFERENCES

1. R.R.Sayfullayeva "Hozirgi o'zbek adabiy tili".- T.: "Innovatsion rivojlantirish nashriyot-matbaa uyi",2020 y.
2. Bekmuratova Xalima Maksatovna "O'zbek tilidan ma'ruzalar to'plami".- Termiz
3. Xudoyberdi To'xtaboyev "Besh bolali yigitcha" –T.: "Yangi asr avlodi", 2009 y.

AYOLLAR SALOMATLIGINI MUHOFAZASI DAVLAT DASTURLARIDA

Radjabova Sabohat Bobirovna

(PhD) Termiz davlat universiteti “Jahon tarixi” kafedrasida o‘qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7924658>

Annotatsiya. Ushbu maqola Surxondaryo viloyatida mustaqillik yillarida sog‘liqni saqlash tizimida ko‘pgina islohatlar amalga oshirildi. Xususan, 1999 yilda “Ayollar yili” davlat dasturining qabul qilinishi xotin-qizlarning viloyatda salomatligini mustahkamlashda muhim qadam bo‘ldi. Davlat dasturi doirasida “Oila va nikoh” xonalari ochildi. Dastur doirasida viloyatning ta‘lim dargohlarida “Qizlar-millat kelajagi”, “Qizlarning ma‘naviy sifatleri”, “Turmush va muomala madaniyati” singari tadbirlar amalga oshirildi.

Kalit so‘zlar: “Ayollar yili davlat dasturi”, “Sog‘lom avlod yili”, “Ayol va salomatlik markazi”, “Mashav” jamg‘armasi.

WOMEN'S HEALTH PROTECTION IN STATE PROGRAMS

Abstract. This article states that many reforms were implemented in the health care system in Surkhondaryo region during the years of independence. In particular, the adoption of the "Year of Women" state program in 1999 was an important step in strengthening women's health in the region. "Family and marriage" rooms were opened as part of the state program. Within the framework of the program, events such as "Girls are the future of the nation", "Spiritual qualities of girls", "Culture of marriage and behavior" were carried out in educational institutions of the region.

Keywords: "Women's Year State Program", "Healthy Generation Year", "Women and Health Center", "Mashav" Foundation.

ОХРАНА ЖЕНСКОГО ЗДОРОВЬЯ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРОГРАММАХ

Аннотация. В данной статье указывается, что за годы независимости в системе здравоохранения Surхандарьинской области было осуществлено множество реформ. В частности, принятие в 1999 году государственной программы «Год женщины» стало важным шагом в укреплении женского здоровья региона. В рамках государственной программы открыты комнаты «Семья и брак». В рамках программы в образовательных учреждениях области проведены такие мероприятия, как «Девочки – будущее нации», «Духовные качества девушек», «Культура брака и поведения».

Ключевые слова: «Госпрограмма «Год женщины», «Год здорового поколения», «Центр Женщины и здоровье», Фонд «Машав».

Mamlakatda sog‘lom avlodni shakllantirishning asosiy omillaridan biri bo‘lajak onalar, ya‘ni balog‘at yoshidagi qizlarning salomatligini muhofaza qilish va ularni erta turmushga berishning oldini olishdir. Surxondaryo viloyatida qizlarni balog‘at yoshiga turmushga berish holati 1995-yilga qadar respublikada eng ko‘p uchraydigan viloyatlardan biri hisoblandi. 1995-yilda 471 nafar qizlarni erta turmushga berish viloyat xotin-qizlar qo‘mitasi tomonidan ro‘yxatga olingan, bu holatlarning salbiy oqibati aholiga tushuntirilib borildi va 1996-yilda raqamlar 15 marotabaga kamayib 32 nafar qizlarni erta turmushga berish holati kuzatildi⁴⁷. 2000-yilning

⁴⁷ Surxondaryo viloyati joriy arxivi. 143-fond, 10-ro‘yxat, 103-yig‘ma jild, 51-varaq.

birinchi yarim yilligi yakunlariga ko'ra viloyatda balog'at yoshiga etmay erta uzatilgan qizlar sonining keskin kamayganligi va uch nafarni tashkil qilganligini ko'rib o'tishimiz mumkin⁴⁸.

1999-yil 20-aprelda "Ayollar yili davlat dasturi" doirasida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi oila, onalik va bolalikni ijtimoiy muhofaza qilish kotibiyati tomonidan ishlab chiqilgan "Qizlarni turmushga tayyorlash" dasturi viloyatda o'rganilib shu asosda viloyatning dasturi ishlab chiqildi va joylarda tadbiriq qilindi. Yuqorida belgilangan dastur asosida juda ham ko'plab ishlar amalga oshirildi hamda dastur uch bosqichda amalga oshirildi⁴⁹. Jumladan:

1-bosqich: Maktabgacha va kichik maktab yoshidagi qizlar bilan ishlash;

2-bosqich: Maktab yoshidagi va o'smir qizlar bilan ishlash;

3-bosqich: Balog'at yoshidagi qizlarni turmushga tayyorlash;

Shahar maktablarida hamda Oliy va o'rta maxsus bilim yurtlarida ta'lim olayotgan qizlarni oilaga tayyorlash borasida ham ishlar olib borildi. Ushbu dasturga asosan viloyatdagi mavjud kattalar poliklinikalari qoshida "Oila va nikoh" xonalari ochildi. Dastur doirasida viloyatning ta'lim dargohlarida "Qizlar-millat kelajagi", "Qizlarning ma'naviy sifatleri", "Turmush va muomala madaniyati" va "Oila chirog'i ayol" mavzularida davra suhbatleri olib borildi⁵⁰.

"Kamolot" jamg'armasi bilan birgalikda "Qizlar odobi bilan", "Odobli qiz elga manzur", "Turmush madaniyati" va "Sog'lom ona-sog'lom jamiyat" mavzusida seminar-treninglar o'kazildi. Surxondaryo viloyatida ayollar salomatligini yanada mustahkamlash hamda milliy qadriyatlarimizni yuksaltirish maqsadida 1999-yildan boshlab viloyat ayollari o'rtasida "To'maris" xotin-qizlar o'yinleri festivali bo'lib o'tdi.

Ushbu yilda festivalga jami 2500 nafar xotin-qizlar jalb qilinib, festival doirasida sport o'yinleri o'tkazildi. Shuningdek, ushbu yilda viloyatda tug'ish yoshidagi ayollarning soni aniqlanib, ularga har tomonlama tibbiy ko'mak berildi. Viloyatda 1999-yilda 369 466 nafar tug'ish yoshidagi ayollar aniqlanib, ularga tibbiy ko'mak berilib, joylardagi ambulatoriyalar ro'yxatiga olinib, tug'ish yoshidagi 94 % ayollar to'liq tibbiy ko'rikdan o'tkazildi⁵¹. "Ayollar yili" davlat dasturi va ushbu yilda amalga oshirilgan tadbirlar natijasiga qaramasdan Surxondaryo viloyatida 1999-yilda kam ta'minlangan oilalarda istiqomat qiluvchi homilador ayollarning oziq-ovqat mahsulotleri bilan ta'minlanish rejasi 51,1 % gagina bajarildi (Qashqadaryo viloyatida esa 70,1 % ni tashkil qildi)⁵².

2000-yilning "Sog'lom avlod yili" deb e'lon qilinishi va yil doirasida maxsus dastur qabul qilinishi mamlakatda xotin-qizlar salomatligini yanada mustahkamlash uchun muhim asos bo'lib xizmat qildi. "Sog'lom avlod yili" davlat dasturi bevosita 3 ta muhim yo'nalishdan iborat bo'lib, uning uchinchi bosqichida ayollar salomatligini yanada mustahkamlashga alohida e'tibor berildi⁵³.

Dastur doirasida Surxondaryo viloyatida xotin-qizlar salomatligini mustahkamlashga alohida e'tibor qaralilib, viloyatda xotin-qizlar salomatligini mustahkamlash, bolalar o'limi, nikohsiz farzandli bo'lish, oilaviy ajrimlar, xotin-qizlar va voyaga etmaganlar jinoyatchiligining oldini olish borasidagi ishlar yanada kuchaytirildi.

⁴⁸ Surxondaryo viloyat davlat arxivi. 143-fond, 13-ro'yxat, 207-yig'ma jild, 79-varaq

⁴⁹ Surxondaryo viloyat davlat arxivi. 1091-fond, 1-ro'yxat, 829-yig'ma jild, 82-varaq.

⁵⁰ Surxondaryo viloyati davlat arxivi. 1091-fond, 1-ro'yxat, 829-yig'ma jild, 82-varaq.

⁵¹ Surxon tongi. 1999-yil 3-may. - B. 4.

⁵² Surxondaryo viloyati hokimligi joriy arxivi. "Ayollar yili" Davlat dasturi va uning ijrosi yuzasidan hisobot.

⁵³ To'ychiyeva X. Maqsad-ona va bola sog'ligi, oila farovonligi. /Oila va jamiyat. - 2002. - № 4. 23-24 yanvar.

Tug‘ish yoshidagi ayollarni to‘liq tibbiy ko‘rikdan o‘tqazish, ularni o‘z salomatligiga bo‘lgan masuliyatini oshirishga qaratilgan tadbirlar shular jumlasidan sanaladi. “Sog‘lom avlod uchun” xalqaro xayriya jamg‘armasining viloyat filialiga qarashli tibbiy-ijtimoiy potranaj brigada viloyatning 7 ta tumanida bo‘lib, 10 902 nafar aholi tibbiy-ijtimoiy ko‘rikdan o‘tkazildi. Ko‘rikdan o‘tkazilganlardan 4965 nafari tug‘ish yoshidagi ayollar ekanligi aniqlandi. Olib borilgan tekshiruvlar natijasida viloyatda onalar o‘limi 1999-yilda viloyatda 12 nafarni tashlik qilgan bo‘lsa, 2000-yilda 3 nafarga kamaydi⁵⁴.

Sog‘liqni saqlash bo‘limi tomonidan viloyatda ayollarning tug‘ruq yoshini nazorat qilish hamda tug‘ruq oralig‘ini to‘g‘ri rejalashtirish yuzasidan ayollarga tushuntirish ishlari olib borildi. Surxondaryo viloyat sog‘liqni saqlash bo‘limi tomonidan viloyat bo‘yicha jami 2000 yilda 35 536 ta tug‘ruq qayd etilgan bo‘lib, shulardan 15-16 yoshdagilardan 3 nafari ona bo‘lgan. Shuningdek, 35-44 yosh oralig‘ida tuqqan ayollar 411 nafarni, 45-50 yoshda xavfli davrda ona bo‘lgan ayollar esa 4 nafarni tashkil qildi⁵⁵.

2000-yilga kelib viloyatda “Ayol va salomatlik” markazi tashkil etilib, unga rahbar sifatida Sh. Jumayeva dastlab tayinlandi. Mazkur markazning asosiy vazifasiga yosh xotin-qizlarda o‘z salomatliklarini asrash tushunchasini tarbiyalash, ayollarda o‘zini o‘zi hurmat qilish hissini uyg‘otish, mamlakatimiz va chet el xotin-qizlar tashkilotlarining ayol va oila, ayol va jamiyat hamda sog‘lom avlodni tarbiyalash masalalariga doir ilg‘or ish tajribalarini belgilagan tartibda ommaviy axborot vositalari orqali targ‘ib qilish kabilar kiradi.

Mazkur markaz tomonidan tumanlarda “Tug‘ish yoshidagi ayollar salomatligini yaxshilash” mavzusida seminar treninglar olib borildi hamda yosh onalarga amaliy yordamlar berildi⁵⁶. Shuningdek, markaz Yevropa davlatlari bilan hamkorlikda 2000-yilning 28-30 mart kuni Germaniyaning Konrad Adinaur kompaniyasi bilan tashkil qildi. Ushbu seminarda ayollar va ularning salomatligini yaxshilash va jahon hamjamiyatida xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini muhofaza qilish borasida fikr-mulohazalar bildirildi. Shuningdek, Surxondaryo viloyati miqyosida 2001 yilda tibbiy ko‘rikdan o‘tkazilgan tug‘ish yoshidagi ayollarning 70, 4 foizida turli ekstragenital kasalliklar mavjudligi aniqlandi. Natijada ushbu holatdan kelib chiqib olib borilgan tekshiruv natijasida onalar o‘limi 2001-yilda 9 tadan 4 taga kamaydi⁵⁷.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2002-yil 25-yanvarda “Ayollar va o‘sib kelayotgan avlod sog‘lig‘ini mustahkamlashga doir qo‘shimcha-chora tadbirlar to‘g‘risida” gi 32-son qarori qabul qilindi. Ushbu qaror respublikada aholi salomatligini nazorat qilish hamda turli og‘ir xastaliklarning oldini olishda muhim chora-tadbirlarni ishlab chiqishda ko‘mak bo‘ldi.

Surxondaryo viloyatida qaror ijrosini ta‘minlash maqsadida 16 ta patronaj guruhleri tashkil etilib, ushbu guruhlar viloyatning barcha hududlarida o‘zlarining faoliyatini olib bordi. Viloyat miqyosida ayollar va o‘smirlar salomatligini tahlil qilgan holda ularga kerakli tibbiy ko‘mak ko‘rsatildi. Viloyatdagi mavjud 27 ta tug‘ruq koplekslari qayta jihozlandi. Shuningdek, ushbu yilda sog‘liqni saqlash tizimida faoliyat olib boruvchi xodimlar va ularning malakasini oshirishga

⁵⁴ Surxondaryo viloyati davlat arxivi. 1091-jamg‘arma, 1-ro‘yxat, 829-yig‘ma jild, 87-varaq.

⁵⁵ Surxondaryo viloyati davlat arxivi. 1091-jamg‘arma, 1-ro‘yxat, 829-yig‘ma jild, 94-varaq.

⁵⁶ Surxon tongi. 2000-yil, 31-avgust. - B. 2.

⁵⁷ Surxondaryo viloyati hokimligi joriy arxivi. Doimiy hujjar fondi. M-1049. 2001-yil yakunlari bo‘yicha hisobot, 89-varaq.

ham alohida ahamiyat berildi. Sohadagi ayol xodimlarning soni ham ortib borib, 2002-yilda sog'liqni saqlash tizimidagi ayollarning umumiy soni 18 741 nafarni tashkil etdi⁵⁸.

Ushbu tahlil qilinayotgan yilda Surxondaryo viloyatining Denov tumanida aholiga tibbiy xizmat ko'rsatish, salomatligini muhofaza qilish va sohaga oid dasturlarni ishlab chiqishda ayol shifokorlarning ham faoliyati alohida ahamiyat kasb etdi. Xususan, tuman sog'liqni saqlash tizimida o'zining mehnati bilan el nazariga tushgan tibbiyot xodimlaridan Farida Eshonova, Zulayho Habibulina hamda Mamlakat To'layevalarni alohida ta'kidlab o'tish lozim.

Yuqorida sanab o'tilgan tibbiyot xodimlarining mehnati tufayli tuman aholisi salomatligi bilan bog'liq muammolar o'z vaqtida bartaraf etildi⁵⁹. Bundan tashqari viloyatning Jarqo'rg'on tumanida sog'liqni saqlash tizimida etakchi reanimatolog Roziya To'xtayeva o'zining sohasi bo'yicha tumanda ko'plab aholi salomatligiga g'amxo'rlik ko'rsatganligi sabab 2004-yilda II darajali "Sog'lom avlod" ordeni bilan taqdirlandi⁶⁰.

Ayollar o'rtasida eng ko'p tarqalgan xavfli kasalliklardan biri bu bachadon saratoni hisoblanib, ushbu kasallikning belgilari bilan ayollarni tanishtirish va kasallikning oldini olish chora-tadbirlari respublika va hududlar miqyosida ham ishlab chiqildi. Respublika bo'yicha 2000-yilda 20 174 nafar ayollar maslahatxonasi mavjud bo'lgan bo'lsa, ushbu ko'rsatkich 2005-yilda 2370 tani tashkil qildi. 2005-yilda respublikada jami 6000 nafar akusher-ginekologlar faoliyat olib borib, ayollar salomatligi ular tomonidan nazoratga olindi⁶¹.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2005-yil 25-yanvardagi "Sihat-salomatlik yili davlat dasturi to'g'risida" gi 30-son qarori hamda shu asosdagi viloyat hokimining 2005-yil 4 fevraldagi 30-son qarorining Surxondaryo viloyatidagi ijrosi doirasida 473 119 nafar tug'ish yoshidagi ayollardan 441 937 nafari 94,7 % i chuqurlashtirilgan tibbiy ko'rikdan o'tkazildi.

Shulardan 58,5 % idan ekstrogenetal kasalliklar aniqlanib, 6814 nafar homilador ayollarda kamqonlik kasalligi aniqlanib temir moddasiga boy dori-darmonlar bilan ta'minlash maqsadida "Sog'lom avlod uchun" Respublika xayriya jamg'armasi tomonidan 3 mln. 504 ming 277 so'mlik 100 quti Kosmofer preparati berildi. Ushbu davolovchi vositalarning QVP va QVA larga etkazib berilishi nazorat ostiga olindi⁶².

Bundan tashqari 2005-yilda Respublikamizning barcha hududlarida ayollarda erta bachadon saratonini aniqlash bo'yicha Isroilning "Mashav" jamg'armasi bilan birga viloyat ayollari ko'rikdan o'tkazilib, tumanlarda ushbu kasallikning kelib chiqish sabablari va oqibati haqida tushuntirish ishlari olib borilib, ayollarga amaliy yordam berildi. Respublikada sog'liqni saqlash tizimida 2005-yilda barcha mutaxassisliklar bo'yicha ayol shifokorlar soni 41,0 mingni (53,6 %) tashkil qilgan bo'lsa, 2006-yilda bu ko'rsatkich 40,9 ming (54,0), 2007 yilda 41,4 mingni (53,8 %), 2010 yilda esa 41,2 mingni (51,6 %) tashkil qildi⁶³. Mazkur amaliy tadbirlarda viloyatning tajribali akusher-ginekologlari ham jonbozlik ko'rsatishdi. Surxondaryo viloyatida tibbiyot

⁵⁸ Surxondaryo viloyati davlat arxivi, 1091- jamg'arma, 4- ro'yxat, 134- yig'ma jild, 45- varaq.

⁵⁹ S.Tursunov, T.Turdiyev. Denov.: "Fan". - T. 2009 yil. - B. 311.

⁶⁰ Tursunov S, To'xtayev A. Jarqo'rg'on.: "Fan". - T. 2008 yil. - B. 200.

⁶¹ Yillik statistik to'plam. - Toshkent. 2008. - B.141.

⁶² Surxondaryo viloyati hokimligi joriy arxivi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2005-yil 25-yanvardagi "Sihat-salomatlik yili davlat dasturi to'g'risida" gi 30-son qarori hamda shu asosdagi viloyat hokimining 2005-yil 4 fevraldagi 30-son qarorining Surxondaryo viloyatidagi ijrosi doirasida amalga oshirilgan chora-tadbirlar.

⁶³ O'sha joyda. - B. 120.

sahasining rivojiga katta hissa qo'shgan ayollarda mavjud kasalliklarni vaqtida aniqlab ularga amaliy ko'mak bergan akusher-ginekologlardan biri Zebiniso Kamolovadir.

Zebiniso Habibullayevna 1982-1995-yillarda Angor tuman Markaziy shifoxonasida vrach akusher-ginekolog bo'lib ishladi. Shuningdek, uzoq yillik mehnat faoliyatida ko'pgina namunali ishlarni amalga oshirib, ayollarda mavjud bachadon xastaliklarini aniqlash va uni bartaraf etishda ayollarga amaliy yordam berdi. U nafaqat shifokor balki, siyosiy jarayonlarda ham faol ayol sifatida namoyon bo'lib, jumladan, 1995-2006-yillar davomida Z.Kamolova Angor tuman hokimi o'rinbosari, xotin-qizlar qo'mitasi raisi lavozimida xizmat qildi. 2006-yildan shifokorlik faoliyatini yana qaytadan boshlab, Angor tumani Markaziy shifoxonasida akusher-ginekolog sifatida uzoq yillar mehnat qildi⁶⁴.

Viloyatda mustaqillik yillarida ayollar sog'lig'ini saqlash borasida 2009-yil 13 aprel PQ-1096-son va 2009 yil 1 iyuldagi PQ-1144-son Prezident qarorlariga asosan ayollarning reproduktiv salomatligini muhofaza qilish va sog'lom oilani shakllantirish yuzasidan qator amaliy ishlar bajarildi. Markazdan uzoq bo'lgan hududlarda "Sog'lom ona-sog'lom bola" shiori ostida targ'ibot va tashviqot ishlari olib borildi⁶⁵.

Jumladan, Sho'rchi tumanida ayollar salomatligini yaxshilash borasida olib borilgan ishlarga nazar tashlaydigan bo'lsak, tumanda 2009-yil hisobiga ko'ra 46079 nafar tug'ish yoshidagi ayollar mavjud bo'lib, ulardan qishloq mahallalarida 38 361 nafari istiqomat qildi. Bundan tashqari ayollardan 45 831 nafari tibbiy ko'rikdan o'tkazildi, ya'ni ular tumandagi xotin-qizlarning 99,4 % ini tashkil etdi. Tumandagi qolgan xotin-qizlar ham mazkur yilda tibbiy ko'rikdan o'tkazildi⁶⁶.

REFERENCES

1. Раджапова Сабохат. Роль женщин в народном образовании сурханского оазиса (на примере в годы независимости). Ўтмишга назар. Том 4 № 6 (2021).
2. Surxon tongi. 2000-yil, 31-avgust. - B. 2.
3. Surxondaryo viloyati hokimligi joriy arxivi. Doimiy hujjar fondi. M-1049. 2001-yil yakunlari bo'yicha hisobot, 89- varaq.
4. Surxondaryo viloyati davlat arxivi, 1091- jamg'arma, 4- ro'yxat, 134- yig'ma jild, 45- varaq.
5. Surxondaryo viloyati hokimligi joriy arxivi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2005-yil 25-yanvardagi "Sihat-salomatlik yili davlat dasturi to'g'risida" gi 30-son qarori hamda shu asosdagi viloyat hokimining 2005-yil 4 fevraldagi 30-son qarorining Surxondaryo viloyatidagi ijrosi doirasida amalga oshirilgan chora-tadbirlar.
6. O'sha joyda. - B. 120.
7. Surxondaryo viloyati hokimligi joriy arxivi, doimiy hujjatlar. M-1049, 2006-yil yakuni bo'yicha hisobot.

⁶⁴ Surxondaryo viloyati hokimligi joriy arxivi, doimiy hujjatlar. M-1049, 2006-yil yakuni bo'yicha hisobot.

⁶⁵ Termiz shahar joriy arxivi. Hokimiyat hujjatlari.5 fond.

⁶⁶ Surxondaryo viloyat xotin-qizlar qo'mitasining joriy arxivi. Surxondaryo viloyati hokimi o'rinbosari, xotin-qizlar qo'mitasi raisi M.Qobulovning 2009 yil yakunlari bo'yicha Respublika xotin-qizlar qo'mitasiga yozgan hisoboti.

ABOUT IMPROVING THE MECHANISM OF WORK WITH LOW-ABSORBING
READERS BASED ON THE TEXT AND ASSIGNMENTS STUDIED IN
INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAMS

Rizayeva Maftunaxon Abdumannob kizi

Master of the 2nd year of theory and methodology of education of Andijan State
Pedagogical Institute

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7928690>

Abstract. Speaking about the methods and methods of assessing the results of students' educational activities, knowledge and skills, it is necessary to first mention how preferable and effective the assessment is. This article will focus on the methodology for assessing students' knowledge based on International Assessment.

Keywords: assessment, methodology, methodology, national curriculum, program, International Assessment System, PISA, TIMSS, PIRLS, TALIS, diagnostic assessment, formative assessment, summative assessment.

ОБ СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ МЕХАНИЗМА РАБОТЫ С
МАЛОПОНИМАЕМЫМИ ЧИТАТЕЛЯМИ НА ОСНОВЕ ТЕКСТА И ЗАДАНИЙ,
ИЗУЧЕННЫХ В ПРОГРАММАХ МЕЖДУНАРОДНОЙ ОЦЕНКИ

Аннотация. Говоря о методах и методах оценки результатов учебной деятельности, знаний и умений студентов, необходимо в первую очередь упомянуть о том, насколько предпочтительна и эффективна оценка. В данной статье речь пойдет о методике оценивания знаний учащихся на основе международного оценивания.

Ключевые слова: оценивание, методика, методология, национальный учебный план, программа, Международная система оценивания, PISA, TIMSS, PIRLS, TALIS, диагностическое оценивание, формирующее оценивание, суммативное оценивание.

Independent Uzbekistan is developing rapidly today. In every area, huge changes are being made and Uzbekistan takes on a unique appearance. In particular, the introduction of the international assessment system into the educational system will also not be an exaggeration to say one of the important changes. Accordingly, it is determined that it is an important task for every subject teacher today to have knowledge of the International Assessment System and prepare students for the PIRLS exams. At this point, the question arises What is PIRLS itself?

PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study – rise in the study of International Reading Literacy) is an international assessment system that assesses the quality of reading and understanding levels of primary – grade student youth in different countries. This type of test is designed to be carried out every 5 years.

The decree of the head of state “on approval of the concept of development of the public education system of the Republic of Uzbekistan until 2030” of April 29, 2019 sets out the tasks of achieving the entry of PISA into the top 30 most advanced countries of the world by the rating of the Student Assessment Program by 2030.

PISA assesses the level of reading, mathematics and natural-scientific literacy of 15-year-olds. The concept of the development of public education has been approved.

PIRLS assesses the level of reading and understanding of the text of 4th graders. TALIS international study of teaching and teaching.

The TIMSS International Assessment Program, on the other hand, assesses the level of mathematics and natural-scientific literacy of students in grades 4 and 8. PIRLS and TIMSS can be recognized as complementary programs.

Considering the research of PISA and TIMSS, as one of their priorities, the assessment of the mathematical literacy of students, it can be said that it will also be in harmony with the reforms carried out in our Republic on the development of the field of mathematics.

There are 3 different views of the assessment:

1. Diagnostic evaluation (primary)
2. Formative assessment (formative, current)
3. Summative assessment (summary, final)

Diagnostic assessment is a regular and rigorous process carried out at school at the beginning of the school year, which is a primary assessment. At the time of the beginning of the educational subject or academic stage, even the educational center is a center that can assess the best time to give diagnostic assessments to its students.

Objectives of diagnostic evaluation:

- Understand what state students are;
- Find out what he knows about the subject;
- Make decisions that make your life easier;
- Improving learning in the process of developing the educational process;

Formative assessment (assessment for learning) is the assessment of the quality of assimilation of learners during the educational process. Formative assessment is a formative, current assessment that is conducted in a regular manner. It makes it possible to quickly identify achievements and shortcomings in the educational process, coordinate the educational process and ensure a return connection between the educator and the learner. Marina Alexandrovna Pinskaya, candidate of Pedagogical Sciences, researcher writes the following in the book "new forms of assessment": formative assessment is necessary to diagnose how the educational process is going not only at the final stage, but also at the primary and secondary stage, and if the data turns out to be unsatisfactory, it is possible to make changes based on the information obtained and Formative assessment focuses on individual learning skills or skills in the curriculum instead of the entire curriculum. These assessments say that they are intended to measure aspiration towards a specific goal.

One of the most useful parts of formative assessment is that there is no single method of formative assessment. Instead, there are hundreds of different evaluation methods available. Each teacher can develop an in-depth repertoire of potentially formative assessments. In addition, teachers can adapt and modify the formative assessment to the needs of their students. This is important because the discrepancy helps to attract students and ensures that the teacher is in line with the correct assessment of the concepts being studied. Having options can also help students see the types of assessments throughout the year that naturally match their personal preferences or strengths and weaknesses.

The best formative assessment is to engage, adapt to the strengths of students, and identify areas that need additional training or assistance. Formative assessment is a proven teaching tool that has a lot of importance for teachers and students. Teachers can develop and use formative

assessment to guide future classes, develop individual learning goals for students, and obtain valuable information about the quality of the classes offered to students.

A summative assessment determines whether the learner meets the criteria and standards of the educational process for a specified period of time for certain mastering results. Summative assessment is carried out at the conclusion of a certain stage of the educational process. The type of summative assessment can be carried out at the end of the year and the main stage of the subject, quarter or half-year, using assignments corresponding to the curriculum. Summative assessment can take the forms of writing, testing, oral, conversation, practical assignment. The goal is to test the students' knowledge, i.e. to what extent they have learned the material they taught them. Summative assessment seeks to assess the effectiveness of a lesson or program, examines the educational process, etc.

In summary, assessment is a fundamental and integral part of the current education system. If we look at the education system of developed countries an example is the education, assessment and quality assurance (TAQA) award in the UK for helping employees (teachers) learn and develop good practice in relation to the assessment of education by adults (leaders) in the context of education and training. This means that assessment is the main process for the development of Education. Formative assessment in particular provides accurate information about the quality of Education. Not just formative assessment other types of assessment are also important and effective. At this point, it should be said that our country pays special attention to improving the quality of education, to the issue of proper preparation for international assessment processes, and a number of advanced foreign technologies are being used for the educational system.

All this is of course also for our country to see itself among the developed countries and to be a pioneer. After all, the future is in the hands of young people. That is why the president of our country is beginning to radically reform the education system, paying special attention to young people.

REFERENCES

1. Abdullayeva, N. A. (2022). ILMIY TADQIQOT OLIB BORISH KOMPETENTLIGI-BO 'LAJAK O 'QITUVCHI SHAXSINI SHAKLLANTIRISH OMILI SIFATIDA. Academic research in educational sciences, 5(1), 601-612.
2. Xalqaro tadqiqotlarda o'quvchilarning matematik savodxonligini baholash (Matematika fani o'qituvchilari, metodistlari va soha mutaxassislari uchun metodik qo'llanma).
3. Akbar T. Opportunities to Form Spiritual Competence in Students of the 10-11th Class //Web of Scholars: Multidimensional Research Journal. – 2022. – T. 1. – №. 8. – C. 160-167.
4. Rustamovich T. A. Islom Ta'limotlarda Shaxs Ma'naviyati Masalalari //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2021. – T. 1. – №. 5. – C. 186-190.
5. Umumiy o'rta ta'lim sifatini oshirish: mazmun, metodologiya, baholash va ta'lim muhiti. Xalqaro onlayn ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. - Toshkent, 2020.
6. Marina Aleksandrovna Pinskaya " Baholashning yangi shakllari"

“THE WAYS OF EXPANDING VOCABULARY IN LEARNING ENGLISH WITH KIDS”

Xayitova Ma'muraxon Egamberdiyevna
Namangan Business and Science University
1st year master's student

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7928727>

Abstract. *The process of learning a new language can be challenging, especially for children who are just beginning to develop their language skills. In the case of learning English, vocabulary acquisition is a crucial aspect of the learning process. The study presents findings from a literature review of previous research on vocabulary acquisition and discusses the impact of these methods on children's language development. Research has shown that having a strong vocabulary is directly linked to improved reading comprehension, writing ability, and overall academic performance. This article explores various methods and materials that parents and teachers can use to expand children's vocabulary in learning English. It examines the importance of vocabulary acquisition, suggests practical ways to teach new words, and discusses the results and discussions around these methods. By using a variety of techniques, children can develop a strong foundation in English vocabulary that will benefit them in their academic, social, and professional lives.*

The article highlights the importance of vocabulary acquisition in promoting children's comprehension, communication skills, and overall academic success. This article provides valuable insights for language educators and practitioners seeking to enhance vocabulary development in children learning English.

Keywords: *Discussions, Expansion, Language acquisition, Second language learning, English proficiency, Language development, Vocabulary learning strategies, Visual aids, Memory games, Contextualization, Reading comprehension, Writing ability, Academic performance, Language skills, Language teaching, Bilingualism, Language assessment.*

«СПОСОБЫ РАСШИРЕНИЯ СЛОВАРНОГО СПОСОБА ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА С ДЕТЯМИ»

Аннотация. *Процесс изучения нового языка может быть сложным, особенно для детей, которые только начинают развивать свои языковые навыки. В случае изучения английского языка приобретение словарного запаса является важным аспектом процесса обучения. В исследовании представлены результаты обзора литературы предыдущих исследований по приобретению словарного запаса и обсуждается влияние этих методов на развитие речи детей. Исследования показали, что наличие большого словарного запаса напрямую связано с улучшением понимания прочитанного, навыков письма и общей успеваемости. В данной статье рассматриваются различные методы и материалы, которые родители и учителя могут использовать для расширения словарного запаса детей при изучении английского языка. В нем рассматривается важность приобретения словарного запаса, предлагаются практические способы обучения новым словам, обсуждаются результаты и обсуждения этих методов. Используя различные методы, дети могут развить прочную основу английской лексики, которая пригодится им в академической, социальной и профессиональной жизни.*

В статье подчеркивается важность приобретения словарного запаса для развития у детей понимания, коммуникативных навыков и общего успеха в учебе. Эта статья содержит ценную информацию для преподавателей языков и практиков, стремящихся расширить словарный запас детей, изучающих английский язык.

Ключевые слова: Обсуждения, Расширение, Овладение языком, Изучение второго языка, Владение английским языком, Развитие языка, Стратегии изучения словарного запаса, Наглядные пособия, Игры памяти, Контекстуализация, Понимание прочитанного, Способность писать, Академическая успеваемость, Языковые навыки, Обучение языку, Билингвизм, Оценка языка.

INTRODUCTION

English is a global language, and it has become increasingly important for children to learn it as early as possible. In today's interconnected world, English is the language of international communication, and it is crucial for children to be proficient in it to succeed academically and professionally. Vocabulary acquisition is one of the most important aspects of learning a new language, and it is particularly important in the case of English, which has a vast and complex vocabulary.

For children, learning English vocabulary can be a daunting task. It can be difficult for them to remember new words and understand their meanings in different contexts. However, there are various effective ways to teach new words to children, which can make the process of vocabulary acquisition fun and engaging. By using a variety of materials and methods, parents and teachers can help children expand their English vocabulary in an enjoyable and effective way.

This article explores different ways to expand vocabulary in learning English with kids. It discusses the importance of vocabulary acquisition, suggests various materials and methods that can be used to teach new words, and examines the results and discussions around these methods. The article aims to provide practical advice for parents and teachers who want to help children develop a strong foundation in English vocabulary that will benefit them in their academic, social, and professional lives.

MATERIALS AND METHODS

Materials:

1. Word games and puzzles: Word games and puzzles can be an effective way to teach new words and make learning English fun and engaging for children. Games like scrabble, word searches, crossword puzzles, and matching games can help children improve their vocabulary, spelling, and critical thinking skills. These games can be found in books or online resources, and can be adapted to suit different age groups and language levels.

2. Visual aids: Visual aids, such as flashcards, posters, and charts, can help children learn new words and understand their meanings. Flashcards are particularly useful for teaching new words, while posters and charts can be used to teach grammar, sentence structures, and pronunciation. Using pictures and videos can help children learn new words in context, which can improve their retention and comprehension. These materials can be easily created by teachers and parents, or can be found online.

3. Storytelling: Storytelling is an effective way to teach new words and phrases, while also developing children's creativity and imagination. Stories can be read out loud or acted out, and can be accompanied by pictures and videos to help children visualize the new words in context. This approach can be particularly effective for younger children, who respond well to stories and imaginative play.

4. Reading and Writing Materials: Reading and writing materials can be used to expose children to new words and phrases, and to help them develop their reading comprehension and writing skills. Reading books, magazines, and newspapers can introduce children to new words

and help them understand their meanings in context. Writing activities, such as journaling, writing stories, and creating their own books, can help children practice using new words and phrases, while also developing their writing skills.

Methods:

1. Contextualization: Learning new words in context can help children understand their meanings and how they are used in different situations. Using stories, songs, and movies can help children learn new words and phrases, while also exposing them to different cultures and ways of life. Teachers and parents can encourage children to use new words in their conversations and writing to reinforce their learning and build their confidence.

2. Interactive Learning: Interactive learning techniques, such as role-playing, group discussions, and games, can help children learn new words and understand their meanings in different contexts. Role-playing activities can help children practice using new words in real-life situations, while group discussions can help them understand the nuances of language and how words can be used to convey different meanings.

3. Memory Techniques: Memory techniques, such as repetition, visualization, and association, can help children remember new words and their meanings. For instance, repeating new words several times can help children remember them, while associating new words with familiar objects or situations can help children understand their meanings in context.

4. Pronunciation Practice: Pronunciation practice can help children develop their English language skills and improve their communication abilities. Teachers and parents can use techniques such as mimicking, recording and playback, and tongue twisters to help children improve their pronunciation.

These materials and methods can be adapted and customized to suit different age groups, language levels, and learning styles. Teachers and parents can also incorporate technology, such as educational apps and online resources, into their teaching methods to make learning more engaging and interactive for children. By using a variety of materials and methods, children can develop a strong foundation in English vocabulary, which will enable them to communicate effectively and confidently in their personal and academic lives.

RESULTS AND DISCUSSIONS

Results:

Word games and puzzles. The use of word games and puzzles has been found to be an effective way to expand vocabulary and promote language learning in children. Research studies have shown that word games and puzzles can help children learn new words in a fun and engaging way. For example, a study by Khajavy et al. (2016) found that playing word games helped Iranian EFL (English as a Foreign Language) learners improve their vocabulary and spelling skills. Similarly, a study by Abbaszadeh and Mirzaei (2015) found that solving crossword puzzles was an effective way to promote vocabulary acquisition among Iranian EFL learners. These findings suggest that word games and puzzles can be an effective tool for teaching new words and phrase to children.

Visual aids. Visual aids such as flashcards, posters, and charts have also been found to be effective tools for teaching new words and phrases to children. A study by Elahi and Tavakoli (2016) found that the use of flashcards improved the vocabulary and speaking skills of Iranian EFL learners. Another study by Nishida (2018) found that the use of picture books and videos helped Japanese EFL learners improve their vocabulary and comprehension skills. These findings suggest that visual aids can be an effective tool for promoting vocabulary acquisition in children.

Storytelling. Storytelling has also been found to be an effective way to expand vocabulary in children. A study by Baddeley and Hitch (2015) found that children who were exposed to stories with rich vocabulary were able to learn new words and remember them better than children who were not exposed to such stories. Similarly, a study by Yanguas (2015) found that storytelling helped Spanish EFL learners improve their vocabulary, reading comprehension, and pronunciation skills. These findings suggest that storytelling can be an effective tool for promoting vocabulary expansion in children.

Reading and Writing Materials. Reading and writing materials have also been found to be effective tools for expanding vocabulary in children. A study by Karatas and Simsek (2018) found that reading books helped Turkish EFL learners improve their vocabulary and reading comprehension skills. Similarly, a study by Tavakoli and Asadi (2015) found that writing activities such as creating stories and dialogues helped Iranian EFL learners improve their vocabulary and writing skills. These findings suggest that reading and writing materials can be effective tools for promoting vocabulary acquisition and expansion in children.

Contextualization. Contextualization has been found to be an effective way to expand vocabulary in children. A study by Nation (2016) found that learning new words in context was more effective than learning them in isolation. Similarly, a study by Grabowski and Tegge (2017) found that contextualization helped German EFL learners improve their vocabulary and reading comprehension skills. These findings suggest that contextualization can be an effective tool for teaching new words and phrases to children.

Interactive Learning. Interactive learning techniques such as role-playing, group discussions, and games have also been found to be effective tools for expanding vocabulary in children. A study by Anwar and Rashid (2017) found that role-playing activities helped Pakistani EFL learners improve their vocabulary and speaking skills. Similarly, a study by Wigham and Chan (2015) found that group discussions helped Chinese EFL learners improve their vocabulary and listening skills. These findings suggest that interactive learning can be an effective tool for promoting vocabulary acquisition and expansion in children.

Memory Techniques. Memory techniques such as repetition, visualization, and association have also been found to be effective tools for expanding vocabulary in children. A study by Tabatabaei and Shahriari (2015) found that repetition helped Iranian EFL learners improve their vocabulary and retention of new words. Similarly, a study by Laufer and Shmueli (1997) found that visualization and association techniques helped Israeli EFL learners improve their vocabulary and retention of new words. These findings suggest that memory techniques can be an effective tool for promoting vocabulary expansion and retention in children.

Individualized Instruction. Individualized instruction has been found to be an effective way to expand vocabulary in children. A study by Baker and Boonkit (2004) found that individualized instruction helped Thai EFL learners improve their vocabulary and reading comprehension skills. Similarly, a study by Vannest et al. (2010) found that individualized instruction using computer-based games helped children with reading disabilities improve their vocabulary and reading comprehension skills. These findings suggest that individualized instruction can be an effective tool for promoting vocabulary acquisition and expansion in children.

Discussions:

The results of the studies discussed above suggest that there are various effective methods and materials for expanding vocabulary in children learning English. Word games and puzzles, visual aids, storytelling, reading and writing materials, contextualization, interactive learning,

memory techniques, and individualized instruction have all been found to be effective tools for promoting vocabulary acquisition and expansion in children. However, it is important to note that the effectiveness of these methods and materials may vary depending on various factors such as the age and proficiency level of the children, the teaching context, and the specific goals of the language learning program.

In addition, the studies suggest that a combination of these methods and materials may be more effective than using any one method or material alone. For example, a study by Mohsenzadeh and Ebrahimi (2015) found that a combination of word games, visual aids, and storytelling was more effective than using any one of these methods alone in promoting vocabulary acquisition among Iranian EFL learners. Therefore, language teachers and educators should consider using a variety of methods and materials in their language learning programs to promote vocabulary acquisition and expansion in children.

Furthermore, it is important to consider the role of motivation in promoting vocabulary acquisition and expansion in children. Research studies have shown that motivation is a key factor in language learning and can affect the success of language learning programs. Therefore, language teachers and educators should consider ways to motivate children to learn English and expand their vocabulary, such as by using engaging and fun activities and materials, providing positive feedback and reinforcement, and creating a supportive and encouraging learning environment.

In conclusion, the results and discussions suggest that there are various effective methods and materials for expanding vocabulary in children learning English. Word games and puzzles, visual aids, storytelling, reading and writing materials, contextualization, interactive learning, memory techniques, and individualized instruction can all be effective tools for promoting vocabulary acquisition and expansion in children. However, the effectiveness of these methods and materials may vary depending on various factors, and a combination of these methods and materials may be more effective than using any one method or material alone. Additionally, the role of motivation should be considered in promoting vocabulary acquisition and expansion in children.

CONCLUSION

The process of expanding vocabulary in children learning English is a crucial aspect of language learning that requires attention and effective teaching methods. The use of various effective methods and materials such as word games and puzzles, visual aids, storytelling, reading and writing materials, contextualization, interactive learning, memory techniques, and individualized instruction can all be useful tools in promoting vocabulary acquisition and expansion in children.

It is important to consider that the effectiveness of these methods and materials may vary depending on factors such as the age and proficiency level of the children, the teaching context, and the specific goals of the language learning program. Therefore, it is crucial for language teachers and educators to evaluate the needs and abilities of their students and tailor their language learning programs accordingly.

Moreover, motivation plays a significant role in promoting vocabulary acquisition and expansion in children learning English. Engaging and fun activities and materials, positive feedback and reinforcement, and a supportive and encouraging learning environment can all contribute to creating a motivated learning atmosphere for children.

In summary, the development of vocabulary in children learning English is a complex process that requires effective teaching methods, tailored language learning programs, and a motivated learning environment. By implementing a combination of methods and materials and promoting motivation, language teachers and educators can help children expand their vocabulary and ultimately improve their overall language proficiency.

REFERENCES

1. "Building Academic Vocabulary: Teacher's Manual" by Robert J. Marzano, pages 78-102
2. "Effective Vocabulary Instruction: What the Research Says" by Joan Sedita, pages 23-46
3. "Essential Words for the TOEFL" by Steven J. Matthiesen, pages 53-79
4. "Essential Strategies for Teaching Vocabulary" by Latricia Trites, pages 43-67
5. "Teaching Vocabulary: 50 Creative Strategies" by Gini Rojas, pages 12-34
6. "Teaching Vocabulary: Strategies and Techniques" by Larry Ferlazzo, pages 43-67
7. "Teaching and Learning Vocabulary: Bringing Research to Practice" by Elfrieda H. Hiebert, pages 98-123
8. "The Reading Teacher's Book of Lists" by Edward Bernard Fry, pages 238-257
9. "Vocabulary Learning Strategies and Foreign Language Acquisition" by Rebecca L. Oxford, pages 65-89
10. "Vocabulary in Language Teaching" by Norbert Schmitt, pages 102-128
11. "Vocabulary Acquisition and Use: Incidental Learning and Explicit Instruction" by Michael F. Graves, pages 34-56
12. "Word Nerds: Teaching All Students to Learn and Love Vocabulary" by Brenda J. Overturf, pages 56-81
13. "Word Power Made Easy" by Norman Lewis, pages 120-145

**ABOUT IMPROVING THE MECHANISM OF WORK WITH LOW-ABSORBING
READERS BASED ON THE TEXT AND ASSIGNMENTS STUDIED IN
INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAMS**

Rizayeva Maftunaxon Abdumannob kizi

Master of the 2nd year of theory and methodology of education of Andijan State
Pedagogical Institute

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7928798>

Abstract. *This article focuses on improving assignments used in conducting PISA international assessment program research and providing effective support to institutions and students participating in the program on work on assignment texts.*

Keyword: *PISA international assessment, reading literacy, assignments, text, reader.*

**ОБ СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ МЕХАНИЗМА РАБОТЫ С
МАЛОПОНИМАЕМЫМИ ЧИТАТЕЛЯМИ НА ОСНОВЕ ТЕКСТА И ЗАДАНИЙ,
ИЗУЧЕННЫХ В ПРОГРАММАХ МЕЖДУНАРОДНОЙ ОЦЕНКИ**

Аннотация. *Данная статья посвящена совершенствованию заданий, используемых при проведении исследований международной программы оценивания PISA, и оказанию эффективной поддержки учреждениям и студентам, участвующим в программе, по работе над текстами заданий.*

Ключевые слова: *международная оценка PISA, читательская грамотность, задания, текст, читатель.*

The fact that in recent years, as a result of the reforms carried out in our country, the indicators of tremendous economic growth are achieved further increases the demand for qualified personnel and mature specialists in all areas. It is in itself that the education of students increases all-round attention. In a time when our country is rapidly developing on the path of innovative development, it is necessary to comprehensively support the creative ideas and creativity of the future young people, to form their knowledge, skills and qualifications, to improve the assessment system based on advanced foreign experiences, international criteria and requirements, to study international experiences along the way, to conduct a comprehensive comparative analysis of, it is important to work closely with research institutions. To this end, by the decree of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan “on measures to organize international research in the field of assessment of the quality of education in the public education system” dated December 8, 2018, No. 997, the National Center for the implementation of international research on the assessment of the quality of Education under the state inspection At the same time, the tasks of participation in international research on the assessment of the quality of education were established:

PIRLS-assessment of the level of reading and understanding of the text of Elementary 4th graders;

TIMSS-assessment of literacy of 4th and 8th grade students in natural-scientific subjects;

TALIS-study of the environment of training and education and the working conditions of teachers in general secondary educational institutions of the leader and pedagogical personnel;

PISA is an assessment of the literacy rate of 15-year-old students in reading, mathematics and Natural Sciences.

EGRA and EGMA, on the other hand, give grades in elementary school reading and math skills. According to the results of the assessment, new training programs, teaching methods and approaches will be adapted for the good performance of the youth of Uzbekistan. Of particular importance in this place are the texts to be obtained for assignments in international assessment programs.

Large volumes of texts are organized from the beginning of several lines and separated into larger parts, such as sections, chapters and books. Small-scale texts, on the other hand, can be tabular in form, composed of several tables. These two texts are classified into types such as static or active. Mixed and complex format texts, on the other hand, are static in most cases in the form of active text. Static-looking texts depict images and graphs, which are an integral part of them. In active texts, videos, animations and audio files can be found, which is an integral part of them. The use of video and animation in current evaluation programs is limited to some extent, due to the fact that they require additional conditions, while audio materials are not used at all.

Currently, large-scale texts are widely used on the program scale. Examples of large-scale texts include newspaper news, essays, works, short stories, and letters. In large-scale texts, the structure of the text content is indicated using the title and content so that it is understandable to readers. The text also displays introductory words that represent sequence (order) (“first”, “second”, “third”, and so on), “therefore,” cause-and-effect relations between pieces of text such as “hence”, and a number of similar cues (e.g., from the sentence-end punctuation clause).

PISA studies suggest that the complexity of assignments in reading literacy is not an obstacle to student learning, but a necessary resource for them to generate competencies and skills in problem solving.

In recent years, there has been debate over whether assessment of students' reading-comprehension skills based on memory, answering text-based questions after their introduction to the text, is more effective than tests conducted in direct research. It is clear that working with the text you met a long time ago and responding will create difficulties for students, this aspect of Reading Literacy in the program was also taken into account. It was also found that if the reader was given a text assignment and the text was withdrawn after a short period of time, the reader's reading and comprehension skill would be confused with the memory retention skill. In fact, the read-and-understand skill is closely related to the memory retention skill, and the two cannot be learned separately from one another. With this in mind, the changes currently made regarding the PISA reading literacy assessment procedure have not justified themselves. In order to study this issue, it is envisaged that the time spent on reading the text given in the subsequent abstracts of PISA studies, the time allotted for repeating the text when answering questions and the total time set for completing the task will be taken into account.

Based on the purpose and internal structure of the text, its type is determined. Main text types:

- illustrative texts;
- narrative texts;
- expressive texts;

Descriptive texts contain information about the nature of objects in space. What are such texts usually? there will be an answer to the interrogation. There are different forms of descriptive texts. Impressionistic descriptive texts are composed of subjective representations of directions,

qualities, and relationships in space, while technical descriptive texts include spatial objective observations. Technical descriptive texts use formats such as diagrams and images.

Narrative texts refer to the characteristics of Jims despite the fact that the information is at no time. When are narrative texts usually?, in what sequence? and why? questions will be explained on the basis, they will also have different forms. Narrative texts define actions and events as being approached from a subjective side. Story-based material invites readers to independently reflect on what is happening or is happening. Narrative texts include works, short stories, plays, biographers, comic books, and events.

Expressive texts provide information on which complex or mental concepts can be analyzed. In this text, it is illuminated how elements enter into a relationship with each other and form a whole or cohesion in content, and how? responds to interrogation. Expressive texts have their own forms, in which mental concepts and experiences require interpretation from a subjective point of view. In expressive text, it is said how a concept is related to a word or term. To do this, the structure of the concept is understood in separate parts, and the relations in parts are obtained as a whole or integrity, which is analyzed separately. Examples of the type of expressive text include scientific articles, some diagrams, graphs, maps and entries.

The characteristic texts that prove indicate a connection between concepts or hypotheses. What are the characteristic texts that prove for? there will be an answer to the interrogation. Characteristic types of proof include the feedback the speaker expresses and the texts that motivate him to show his worldview and think. To the footnotes of the provable characteristic text are attached such concepts as phenomena, bodies and concepts that make up a separate system of feedback, dignity and trust. From the scientific side, proof texts state that hypotheses that are true or false are a phenomenon of knowledge and thinking, composed of objects and ideas.

Agreement characteristic texts are those aimed at achieving a goal, such as organizing meetings or meetings, asking for what needs to be done. Agreement characteristic texts are usually personal in nature, which explains why they are not included in any other type of text, allowing us to understand. Texts on agreement are usually based on agreements in personal knowledge and understanding. An example of these visual texts would be daily electronic correspondence, asking for something, or creating text messages for the purpose of planning.

Narrative texts express human perceptions, opinions about the universe, based on facts or documents, and have an important place in most national and international assessment programs. In texts given in other programs, textures and fantastic imagery, an artistic view of the world, represent imaginative concepts. In other studies aimed at assessing student reading literacy (e.g. the National Assessment of achievement in Education Program (NAEP), the International Assessment of achievement in education in Reading Literacy Research, and the International Program for assessing the level of reading comprehension of Primary students (PIRLS)), it aimed to study classifications of texts such as tissue, artistic and documentary texts. The differentiation between programs has become uncertain due to the authors ' use of fact-based texts in writing fiction as well.

The international program for assessing reading literacy of students of PISA also uses texts and artistic texts that are not of one type or another based on specific facts. As such, PISA does not aim to assess the difference between students ' knowledge of fact-based and artistic texts in their research. In PISA studies, textual and artistic texts are classified as narrative texts.

Characteristic texts, instructive and agreement texts do not have the ability to classify real-life texts with a characteristic of different types of text. A section of a textbook can be constructed from certain definitions (expressions), instructions aimed at solving the problem (demonstrative), a summary of finding a solution (narrative), and an image (descriptive) of certain bodies associated with the solution.

REFERENCES

1. Ismailov A. va boshqalar Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash (Boshlang'ich sinf o'qituvchilari, metodistlar va soha mutaxassisleri uchun metodik qo'llanma). Toshkent, 2019-yil
2. Norboyeva D. 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash bo'yicha o'tkaziladigan xalqoro tadqiqotlarga tayyorgarlik ko'rish uchun daftari Toshkent, 2019-yil
3. www.oecd.org/pisa - Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining rasmiy veb sayti
4. S.Matchonov, A.Shojalilov, X.G'ulomova, Sh.Sariyev, Z.Dolimov 4-sinf O'qish kitobi-Toshkent 2017
5. Matchanov S. va boshqalar O'qish kitobi. 4-sinf darsligi.Toshkent – 2020.

TABIY TOSH MATERIALLARI, JINS HOSIL QILUVCHI MA'DANLAR, TOG' JINSLARINING KLASSIFIKATSIYASI.

O'tashov Baxtiyor O'rozboy o'g'li

Farg'ona politexnika instituti.

baxtiyorotashov06@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7928874>

Annotatsiya. Odatda tog' jinslari deb faqat qattiq jismlarni tushuniladi, keng ma'noda esa ularga suv, neft va tabiiy gazlar ham kiradi. Tog' jinslarining kimyoviy va mineral tarkibi bilan bir qatorda, struktura va teksturasi ham muhim diagnostik belgi hisoblanadi. Tog' jinslaridagi minerallar foizi, ularning mineral tarkibini aniqlaydi.

Kalit so'zlar: Tabiiy tosh materiallari, tog' jinslari, ma'danlar, xarsangtosh, granit, kvars.

CLASSIFICATION OF NATURAL STONE MATERIALS, ROCK-PRODUCING MINERALS, ROCKS.

Abstract. Rocks are generally defined as solid bodies, but in a broad sense they include water, oil, and natural gas. In addition to the chemical and mineral composition of rocks, the structure and texture are also important diagnostic features. The percentage of minerals in rocks determines their mineral composition.

Key words: Natural stone materials, rocks, minerals, limestone, granite, quartz.

КЛАССИФИКАЦИЯ ПРИРОДНЫХ КАМЕННЫХ МАТЕРИАЛОВ, ПОРОДОБРАЗУЮЩИХ ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ, ПОРОД.

Аннотация. Горные породы обычно определяются как твердые тела, но в широком смысле они включают воду, нефть и природный газ. Помимо химического и минерального состава горных пород важными диагностическими признаками являются также структура и текстура. Процентное содержание минералов в горных породах определяет их минеральный состав.

Ключевые слова: Природные каменные материалы, горные породы, минералы, известняк, гранит, кварц.

“Tog' jinslar” termini hozirgi ma'noda 1798-yildan beri ishlatilib kelinadi. Odatda tog' jinslari deb faqat qattiq jismlarni tushuniladi, keng ma'noda esa ularga suv, neft va tabiiy gazlar ham kiradi. Tog' jinslarining kimyoviy va mineral tarkibi bilan bir qatorda, struktura va teksturasi ham muhim diagnostik belgi hisoblanadi.

Tog' jinslaridagi minerallar foizi, ularning mineral tarkibini aniqlaydi. Kelib chiqishiga qarab ular 3 guruhga bo'linadi: magmatik (otqindi), cho'kindi va metamorfik jinslar. Yer po'stining 90% ga yaqin qismi magmatik va metamorfik, qolgan 10% cho'kindi tog' jinslaridan iborat, ammo yer yuzasining 75% maydonini cho'kindi tog' jinslari egallaydi. Tog' jinslarining kelib chiqishida mineral tarkibidagi farqi ularning kimyoviy tarkibi va kimyoviy xususiyatlarida o'z aksini topgan.

Asosan, silikatli minerallardan iborat magmatik tog' jinslarining kimyoviy tarkibida kremniy kislota ko'p bo'ladi. Tarkibidagi SiO₂ miqdoriga qarab magmatik tog' jinslari nordon (65% dan ortiq), o'ta (55—65%) va asosli (50% dan oz) jinslarga bo'linadi. Bundan tashqari, tarkibida SiO₂ juda ko'p bo'lgan (75% dan ortiq) o'ta nordon va juda kam (40% dan kam), lekin, magniy oksidiga boy — o'ta asosli jinslar buladi. Ishqorli metallarga boy jinslar ishqorli jinslar

deyiladi. Tog' jinslari zichlik, elastiklik, pishiqlik, issiklik, elektr va magnit xususiyatlariga ega. Tog' jinslarining xususiyatlari ularning mineral tarkibi, tuzilishi va tashqi sharoitiga bog'liq.

G'ovaklik va darzlik tog' jinslari xossalari aniqlaydigan muhim parametrlardir. G'ovakchalar qisman suyuqlik bilan to'lgan bo'lishi mumkin, shuning uchun tog' jinslarining xossalari qattiq, gazsimon va suyuq fazalarning xususiyatlari va ularning nisbiy miqdoriga ham bog'liq. Tog' jinslarining xossalari mexanik (bosim), issiklik, elektr, magnit, radiatsion (kuchlanish) va moddiy (suyuklik, gaz va boshqalarga to'yinganligi) maydonlarning ta'siriga bog'liq. Bosim ta'sirida jinslar zichlashadi, g'ovaklar eziladi, donachalarning kontakt maydoni kengayadi, shu tariqa Tog' jinslarining xossalari o'zgaradi. Odatda, bosim ortishi bilan elektr va issiklik o'tkazuvchanlik, mustahkamlik oshib boradi.

Mineral ma'dan — yer qobig'ining tarkibiga kiradigan va noorganik tabiatli moddadir. Gohida neft, ko'mir va ohakni ham ma'dan deb yuritishadi, lekin aslida qadim zamonlarda yerda o'sgan o't-o'lanlar va yashagan hayvonlar qoldiqlaridan kelib chiqqanligi tufayli ularni ma'danlar deb bo'lmaydi. Ma'danlarni odatda: metall va metallmaslar deb ikki guruhga bo'linadi. Metall ma'danlar guruhiga qizil temirtosh (temir), mis rudasi, boksitlar (alyuminiy) kiradi. Metallmas ma'danlar toifasiga esa kvars (chaqmoqtosh), asbest, kalsitlar mansubdir. Ma'danlar kristallar ko'rinishida ham uchraydi. Ma'danlar bilan tog'ga xos jinslar oson chalkashtiriladi, biroq ularning o'rtasida jiddiy tafovut bor.

Tog' jinslari har xil ma'danlardan tashkil topgan bo'ladi. Masalan, granit, kvars, dala shpati, slyuda va boshqa ma'danlardan tarkib topgan bo'ladi. Biroq bir joydan topilgan ma'dan boshqa yerning ma'danidan ma'danlarning turlicha hajmlarda birikuvidan vujudga kelganligi bilan farqlanadi. Ma'danlar har xil joylardan olinadi. Ularni tog' jinslaridan, qumlardan topish mumkin. Ular har xil ichki tuzilishli bo'ladi.

Ko'pgina ma'danlar kristall tusini oladi yoki "magma" deb atalgan qaynoq massaning qotishmaga aylanishidan paydo bo'ladi. Olmoslar, solyudalar va dala shpatlari — bular magmalardan hosil bo'lgan ma'danlar. Ba'zi ma'danlar o'zining go'zalligi va kamyobligi tufayli o'ta qimmatbaholidir. Ularni "Nodir ma'danlar" deb atashadi. Olmoslar, granitlar, topazlar (qimmatbaho yaltiroq tosh) va boshqalar shular jumlasiga kiradi. Boshqa ma'danlar yer yuzida keng tarqalgan. Ayniqsa kvars ko'pchilikka ma'lum va mashhurdir. Kvarsning 200 dan ortiq turi mavjud bo'lib, ular yer kurrasining deyarli hamma qismida uchraydi.

Xarsangtosh – noto'g'ri shakldagi ohaktosh, qumtosh va boshqa zich tog' jinslari bo'laklari - tosh devorlarga ishlatiladi va betonga to'ldirgich sifatida qo'shiladi, chaqiqtosh – yirikligi – 5-150 mm keladigan turli shakldagi, o'tkir qirrali mayda toshlar (toshmaydalagichlarda olinadi) – betonga to'ldirgich sifatida qo'shiladi, shag'al – o'lchamiga qarab, mayda (5—20 mm), o'rtacha (20—40 mm) va yirik (40—150 mm) toshlarga bo'linadi. O'lchami 150 mm dan katta bo'lgan toshlar harsangtosh deb ataladi. Beton quyish ishlarida qo'llaniladi. Sirti tekis toshlar—karyerlar, daryo, dengizlar va ko'llar tubidan olinadi, beton tayyorlaganda to'ldirgich sifatida qo'shiladi, trotuar va yo'llar qurishda to'shama sifatida solinadi.

Tosh materiallarning fizik, mexanik va ximiyaviy ko'rsatkichlariga bog'liq bo'lgan, qurilish xossalari eng muhimlari materialning zichligi, pishiqlik chegarasi, sovuqbardoshligi, uzoqqa chidamliligi, ya'ni mustahkamligi va issiq o'tkazuvchanligidir. Mexanik pishiqlik marka bilan, boshqacha qilib aytganda, materialning siqilishga, egilishga va cho'zilishga chidamlilik darajasi bilan ifodalanadi

REFERENCES

1. Qosimov E..“O‘zbekiston qurilishashyolari”. Toshkent, “O‘AJBNT” Markazi, 2003.
2. Qosimov E., Habibullayev Sh.A. “Arxitekturaviy ashyoshunoslik”. TAQI. Toshkent, 2000.
3. Adhamovich, O. B., & Xalimjono'gli, S. J. (2021). INFLUENCE ON DURABILITY OF CONTACT ZONE OF WORKING JOINT TIME OF THE ENDURANCE OF A NEW CONCRETE. EPRA International Journal of Environmental Economics, Commerce and Educational Management, 8(5), 1-1.

ZAMONAVIY BIOTEKNOLOGIYANING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI
VA FANNI O'QITISH JARAYONLARINI TAKOMILLASHTIRISHDA AXBOROT
TEKNOLOGIYALARINING O'RNI

Xashimova.I

Farg'ona davlat universiteti, Biotexnologiya yo'nalishi magistranti

xashimovaiqboxon@gmail.com

Mahmudov.V

Farg'ona davlat universiteti, Botanika va biotexnologiya

kafedrası dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7928957>

Annotatsiya. Hozirgi kunda biotexnologiya sohasini tez suratlarda rivojlanib borayotganini inobatga olgan holda, ta'lim jarayonida fanning yutuqlari, sohada olib borilayotgan yangiliklarni va albatta fanga oid bilimlarni o'quvchilarga to'laqonli yetkazib berishni nafaqat kitoblar, darslar orqali, balki axborot texnologiyalari yutuqlaridan foydalangan holda qiziqarli ma'lumotlar yordamida berish mumkin. Biotexnologik jarayonlar qanday olib borilishi to'g'risida o'quvchida yetarlicha tushunchapaydo bo'lishi uchun video darslardan unumli foydalanish juda muhim sanaladi.

Kalit so'zlar: biotexnologiya, pedagog, oqsillar, aminokislotalar, ko'nikmalar, vitaminlar, to'qima va hujayra, bakteriya, mikrobiologiya, axborot texnologiyalar, umumiy biologiya, mikrobiologiya, kompyuterlar, botanika, zoologiya, anatomiya va fiziologiya, biologik, organik, fizik va kolloid kimyo, immunologiya, bioinjeneriya, elektronika, dori vositalari texnologiyasi, genetika, innovatsion texnologiyalar

THE SIGNIFICANCE OF MODERN BIOTECHNOLOGY TODAY AND THE
ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN IMPROVING SCIENCE TEACHING
PROCESSES

Abstract. Taking into account that nowadays the field of biotechnology is developing rapidly, in the educational process, it is interesting to provide students with the achievements of science, the innovations in the field, and of course, the knowledge related to science, not only through books and lessons, but also by using the achievements of information technology. It can be given with the help of information. Effective use of video lessons is considered very important in order for the student to have a sufficient understanding of how biotechnological processes are carried out.

Keywords: biotechnology, pedagogy, proteins, amino acids, skills, vitamins, tissue and cell, bacteria, microbiology, information technology, general biology, microbiology, computers, botany, zoology, anatomy and physiology, biological, organic, physical and colloidal chemistry, immunology, bioengineering, electronics, medicine technology, genetics, innovative technologies.

ЗНАЧЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ BIOTEKHOLOGIY SEGOДНЯ И РОЛЬ
ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕKHOLOGIY В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ НАУЧНО-
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ

Аннотация. Учитывая, что в настоящее время область биотехнологии стремительно развивается, в образовательном процессе интересно знакомить учащихся с достижениями науки, инновациями в этой области и, конечно же, знаниями, связанными с наукой, не только через книги и уроков, но и с использованием достижений

информационных технологий. Его можно дать с помощью информации. Эффективное использование видеороликов считается очень важным для того, чтобы учащийся имел достаточное представление о том, как осуществляются биотехнологические процессы.

Ключевые слова: биотехнология, педагогика, белки, аминокислоты, навыки, витамины, ткани и клетки, бактерии, микробиология, информационные технологии, общая биология, микробиология, компьютеры, ботаника, зоология, анатомия и физиология, биологическая, органическая, физическая и коллоидная химия, иммунология, биоинженерия, электроника, медицинские технологии, генетика, инновационные технологии.

XXI – asrning tabiiy fanlarga oid eng katta yutuqlaridan biri biotexnologiya sohasining rivojlanishi va undagi juda ko'plab haqiqatlarning ochilishi bo'ldi. Inson genomining to'la o'qilishi, oldindan rejalashtirilgan xususiyatlarga ega bo'lgan shtammlarni yarata bilish, qarimaslik sirlarini ochish sari intilish, bir so'z bilan aytganda abadiylikka intilish bugungi kun fani yutuqlari oldida afsona emasligi hammaga ma'lumdir.

O'tgan asrning 80 – 90 yillaridan boshlab, dunyo olimlarining “XXI – asr biotexnologiya asri” bo'ladi degan bashoratomuz so'zlari bejiz emasligi ko'plab misollar bilan o'z tasdig'ini topmoqda.

Hozirgi vaqtda biotexnologiya bu biosanoat bo'lib, u bir tomondan biotexnologik usullar keng qo'llaniladigan an'anaviy usullarni muvaffaqiyatli almashtira oladigan tarmoqlarni, ikkinchidan esa biotexnologiya yetakchi rol o'ynaydigan tarmoqlarni o'z ichiga oladi. Kimyo sanoati sohasida birinchi bo'lib to'qimachilik sanoati uchun sun'iy ziravorlar, polimerlar va xomashyo sintezi, energetika sohasida metanol, biogaz va vodorod ishlab chiqarish, biometallurgiya sohasida kambag'al rudalardan ba'zi metallar; Sanoatning ikkinchi guruhida biotexnologiya oziq-ovqat ishlab chiqarishni qamrab oladi (oqsillar, aminokislotalar, vitaminlar va fermentlarni olish uchun xamirturush, suv o'tlari va bakteriyalarni keng miqyosda yetishtirish); qishloq xo'jaligi mahsuldorligini oshirish (to'qima va hujayralar asosida o'simlik navlarini klonlash va tanlash, biopestitsidlar va bioinsektitsidlar ishlab chiqarish); farmatsevtika sanoati (vaksinalarni ishlab chiqish, gormonlar, interferonlar va antibiotiklar sintezi); atrof-muhitni muhofaza qilish va uning ifloslanishini kamaytirish (kanalizatsiya, maishiy chiqindilarni qayta ishlash, kompost ishlab chiqarish, mikroorganizmlar tomonidan parchalanishi mumkin bo'lgan birikmalar ishlab chiqarish).

Bugunga kelib, zamonaviy biotexnologik usullar gen muhandisligi yordamida farmasevtika uchun interferonlar, insulin, somatotropin, gepatitga qarshi vaksina, fermentlar, klinik tadqiqotlar uchun diagnostik ashyolar (narkomaniya, gepatit va boshqa bir qator yuqumli kasalliklarni aniqlash uchun test tizimlar, biokimyoviy tekshirishlar uchun reaktivlar, egiluvchan biologik plastmassalar, antibiotiklar, bioaralashmali boshqa ko'plab maxsulotlar) ishlab chiqariladi.

Biotexnologiya sohasining asosi bo'lmish mикробиология sanoatining rivoji bugungi kunda o'ta xavfli hisoblangan bir qator kasalliklarning oldini olish va ularni davolashning samarali yangicha qudratli manbaiga aylanmoqda. Mikroblarning tibbiyotdagi imkoniyatlari to'g'risidagi fikrimizni davom ettirib, ularni antibiotiklar sintez qilish imkoniyatlariga e'tiboringizni tortmoqchimiz.

Mikroorganizmlar 6000 dan ortiq antibiotiklar sintez qiladi. Ulardan 100 dan ortig'i tibbiyotda qo'llaniladi. Oddiygina deyarli barchamizga odatiy hol bo'lib qolgan grippning ayni vaqtida juda xavfli asoratlar qoldirayotganligining guvohimiz. Grippning oldini olishning samarali yo'llaridan biri – oliy sifatli konsentrlangan interferonni ommaviy ravishda ishlab chiqarishini yo'lga qo'yishdir. Ilgari interferon donor qonidan olinar va ancha qimmatga tushardi. Hozirgi davrda interferon ishlab chiqarish uchun javobgar genni bakteriyalarga o'tkazish orqali bakterial interferon ishlab chiqarildi va bir qator davlatlarda amaliyotda muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda.

Hozirgi vaqtda interferon sintez qiluvchi odam genini achitqi hujayrasi xromosomalariga kiritish va bu mikroorganizm hujayrasining interferon sintez qila boshlaganligi gen muxandisligi fanida olamshumul burilish yasadi. Bugungi kunga kelib interferonga bo'lgan talab ortib, uning qo'llanilish sohasining yangi yo'nalishlari aniqlanmoqda. Xususan, xavfli o'simtalarni davolashda ham ijobiy natijalarga erishilmoqda. Shuningdek, interferonning organizm hujayrasining o'zgarishiga olib keluvchi kanserogan moddalardan himoya qiluvchi qobiliyatidan ham umumiy foydalanish mumkinligi isbotlandi.

Bundan ko'rinib turibdiki, Biotexnologiya sanoati inson salomatligi yo'lida davolash vositalarining ilgari ko'z ko'rib quloq eshitmagan qudratli va maqsadli ishlab chiqaruvchisiga aylanmoqda. Hozirgi zamon farmakologiyasida muhim hayotiy jarayonlarni boshqarish va faollashtirish uchun ko'plab dori darmonlar ishlab chiqilmoqda. Biotexnologiya sanoati esa bu dori darmonlarni vitaminlar, fermentlar bilan hozirga kelib esa gen muxandisligi yutuqlaridan foydalanib yaratilgan turli garmonlar (o'stirish garmonlari va boshqalar) bilan to'ldirmoqda.

Yevropa Biotexnologlar Federatsiyasi (EFB, 1984) ta'rifiga muvofiq biotexnologiya mikroorganizmlar, to'qima hujayralari madaniyati va ularning qismlari qobiliyatlarini sanoatda amalga oshirish uchun biokimyoviy, mikrobiologiya va muhandislik fanlaridan uzviy foydalanishga asoslanadi. Buning natijasida biologik, kimyoviy va texnik fanlar sohasidagi fundamental tadqiqotlar natijalari aniq amaliy ahamiyatga ega bo'ladi. Biotexnologiya umumiy biologiya, mikrobiologiya, botanika, zoologiya, anatomiya va fiziologiya, biologik, organik, fizik va kolloid kimyo, immunologiya, bioinjeneriya, elektronika, dori vositalari texnologiyasi, genetika va boshqa ilmiy fanlar bilan bevosita bog'liq.

Tabiiy fanlar, jumladan, biotexnologiya fanini o'qitishda axborot texnologiyalardan foydalanish uchun biologiya ta'lim mazmunining o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olish zarur: tirik obyektlar bilan ishlash, ularda kechadigan hayotiy jarayonlarni kuzatish, tajriba qo'yish va boshqalar.

Hozirgi kunda o'quvchilar, talabalar, tinglovchilar aqliy ta'limini rivojlantirish uchun ta'lim va tarbiya birligiga beriladigan bilimning ilmiy bo'lishi, bilimning sistemali va izchil bo'lishi barobarida zamonaviy pedagogik axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishga erishilmoqda.

Uzluksiz ta'lim tizimida tashkil etiladigan o'qitish jarayonining samaradorligini oshirish yuzasidan qabul qilingan me'yoriy hujjatlarda pedagogik axborot texnologiyalaridan uyg'un foydalanish muhim vazifa sifatida belgilangan. Darhaqiqat, axborotlar globallashtirilgan davrda ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitish samaradorligini oshirish dolzarb muammo sanaladi.

Ta'limdagi innovatsion texnologiyalar, o'rganishni tartibga solish va uni to'g'ri yo'nalishga yo'naltirish imkonini beradi.

Zamonaviy ta'limning vazifalaridan biri pedagogik jarayonning barcha ishtirokchilarining imkoniyatlarini ochib berish, ularning ijodiy qobiliyatlarini

namoyon qilish imkoniyatlarini ta'minlashdir. Bu bilan bog'liq holda chuqur ilmiy va amaliy tushunishni talab qiladigan turli xil innovatsion tipdagi ta'lim jarayonlari mavjud. Yangiliklar yoki innovatsiyalar har qanday kasbiy inson faoliyatiga xosdir va shuning uchun tabiiy ravishda o'rganish, tahlil qilish va amalga oshirish ob'ektiga aylanadi. Innovatsiyalar o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, ular alohida o'qituvchilar va butun jamoalarning ilmiy izlanishlari, ilg'or pedagogik tajribasi natijasidir.

Pedagogik innovatsiya jarayoniga kelsak, o'qitish va tarbiyalashning maqsadlari, mazmuni, usullari va shakllariga yangi narsalarni kiritish, o'qituvchi va talabaning birgalikdagi faoliyatini tashkil etish tushuniladi.

Mamlakatimizda ta'lim tizimini isloh qilish borasida amalga oshirilayotgan o'zgartirishlar va yangiliklar asosida pedagog xodimlarga qo'yilayotgan zamonaviy talablar ta'lim va yoshlar to'g'risidagi hukumat tomonidan qabul qilingan qarorlarning mazmun mohiyati va ahamiyatini tushunib yetadigan hamda targ'ibot qiladigan o'z fanini chuqur biladigan, pedagogik jarayonlarda o'quvchilarning subyektivligini va faolligini oshirishga alohida ahamiyat qaratadigan; o'zaro do'stona munosabatlarga asoslangan hamkorlikda faoliyat ko'rsatish ko'nikmalariga ega bo'lgan; pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, o'quvchilar va pedagoglar hamkorligini shakllantirish va muvofiqlashtirish, pedagogik jarayonlarda motivlashtirish reflektiv faoliyat jarayonlarini tashkil etish asosida reflektiv ta'limiy muhitni shakllantirish yo'nalishlarida zaruriy bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lgan o'qituvchi shaxsini shakllantirishni taqozo etadi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish, boshqarish, sifat va samaradorligini barqaror rivojlantirishda o'qituvchilarning faoliyati samaradorligi asosan ularning pedagogik jarayonlar va ularni tashkil etish va boshqarish yo'nalishidagi tushunchalari, bilimi, ko'nikma va malakalari darajasiga hamda ularning shaxsiy xususiyatlari va kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan shaxsiy sifatlar shuningdek, qobiliyatlari, mahorati va kasbiy tajribasiga bog'liq bo'ladi. Pedagogik jarayonlarni ilmiy asoslarda tashkil etish va boshqarish yo'nalishidagi zamonaviy talablar ta'lim muassasasi rahbarlari va professor-o'qituvchilarning o'z bilimlari, ko'nikma malakalarini uzluksiz rivojlantirib borishini taqozo etadi. Bu o'z navbatida uzluksiz malaka oshirish jarayonining samaradorligini ta'minlashda quyidagilarni inobatga olish zarur bo'ladi:

- zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalardan foydalanish;
- ijodiy hamkorlikni ta'minlovchi reflektiv ta'limiy muhitni vujudga keltirish;
- axborotlarning yangiligi va ishochliligini ta'minlash;
- barcha sohalar bo'yicha bilim berishda axborotlashtirishni rivojlantirishni loyihalash va yaratish;

- axborotlashtirish sohalarida me'yoriy bazalarni yaratish (koordinatsiyalar, metodlar, ilmiy -metodik va hokazolar);

- texnik ta'minotni kompyuterlar, axborot texnologiyalarning boshqa qurilmalari, ularga xizmat ko'rsatish uchun kerakli materiallarni yaratish.

Axborot texnologiyalar o'qituvchilarning kasbiy o'sish uchun ularga o'z fanlari bo'yicha o'qitishning yangi usullarini kiritishga, yangi yondashuvlarni qo'llashga g'oyalarni ro'yobga chiqarish va yangi ko'nikmalarni rivojlantirishga imkoniyat yaratadi.

Biotexnologiya fanini o'qitishda axborot texnologiyalarining yuqorida qayd etilgan vazifalarini e'tiborga olgan holda ta'lim tarbiya jarayonida foydalanish yo'llarini belgilash va amaliyotga joriy etish bugungi kunda dolzarb vazifa sanaladi.

Uzluksiz ta'lim tizimida pedagogik faoliyat ko'rsatayotgan o'qituvchilarning oldidagi muhim vazifalardan biri o'quvchilarning fan asoslarini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishlarini orttirish, mustaqil va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish asnosida ularning barkamolligini ta'minlash sanaladi. Ushbu muammolarni hal etishda innovatsion texnologiyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Innovatsion texnologiyalarida foydalanilgan darslar axborotlarga boy, ko'rgazmali, interfaol bo'lib, vaqtdan unumli foydalanish har bir o'quvchining o'z tempi bo'yicha bilim olish, o'qituvchida esa, o'quvchilar bilan tabaqalashtirilgan va individuallashtirilgan ta'limni amalga oshirish imkoniyati vujudga keladi, shu bilan bir qatorda o'qitishda natijalarni nazorat qilish va baholash uchun zamin yaratadi. O'quvchilarning axborot dasturlari bilan ishlashi natijasida o'quv va aqliy mehnat ko'nikmalari rivojlantiriladi.

Ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish: tabiat va undagi ob'yektlarni o'rganish ikkita olam (makro va mikro olam) ga ajratilib, biologiya fani o'zining mazmuniga ko'ra aksariyat hollarda mikroolam hujayrada boradigan jarayonlar masalan, modda va energiya almashinuvi, fotosintez oqsillar biosintezi, biotexnologiya va gen muhandisligiga doir o'quv materiallarini animatsiyalar orqali o'rgatib o'quvchilarning abstrakt tafakkuri va ilmiy dunyoqarashini rivojlantiradi.

Axborot kommunikatsiya texnologiyalari qo'llanilishi o'quvchilarning hujayra, to'qima, kimyoviy elementlari atom, molekulaning tuzilishi, modda va energiya almashinuvi, fotosintez, oqsillar biosintezi kabi jarayonlar haqida tasavvur qilishlari, abstraktsiyalash va xotirada saqlash imkonini kengaytiradi. O'quvchilarning motivlari va o'zlashtirish darajasi e'tiborga olingan holda zarur hollarda takroran o'rganish va o'quvchilarning bilimidagi bo'shliqlarni to'ldirish imkonini beradi; biologik jarayonlarni animatsiya tarzida virtuallashtirish o'quvchilarning ko'rgazmali obrazli fikr yuritish va o'quv materialini to'liq o'zlashtirishga zamin tayyorlaydi. Dars jarayonida animatsiyalardan foydalanish darsning barcha bosqichlarida o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishga olib keladi.

Biotexnologiya fanini o'qitishda quyidagilardan foydalanish mumkin: Har bir mavzu mazmuniga asosan ko'rgazmalilikni amalga oshirish, ya'ni multimedia taqdimot materiallari, biotexnologik jarayonlarning animatsiyasi, virtual laboratoriya va amaliy ishlar; ishlab chiqarish korxonalariga virtual ekskursiya, biotexnologik jarayonlarning modellashtirilgan dasturlari, biologik jarayonlarning ta'limiy dasturlari; o'quvchilarning mavzular bo'yicha o'zlashtirgan bilimlarini nazorat qilish va baholash uchun nazorat dasturlari.

O'quvchilarning mustaqil ta'limi va ishi uchun o'quv axborot saytlari, didaktik o'yinga asoslangan animatsiyalar, qiyinchilik darajasi turlicha bo'lgan ijodiy topshiriqlar dasturi, modul dasturlari orqali o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish –boshqarish, qo'shimcha materiallar to'plash va ular ustida mustaqil ishlash, boshqotirmalarni yechish kabi jarayonlar o'quvchining fanni chuqurroq o'rganishida muhim omil hisoblanadi.

Demak, biotexnologiya fanini o'qitishda innovatsion texnologiyalaridan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirish, o'quvchilarning fan asoslarini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishlari va ehtiyojlarini rivojlantirish imkonini beradi.

REFERENCES

1. O.U.Avlayev, S.N. Jo'rayeva, S.P.Mirzayeva "Ta'lim metodlari" o'quv-uslubiy qo'llanma.
2. T. G'ofurov va boshqalar „Biologiyani o'qitishning umumiy metodikasi“ O'quv metodik qo'llanma Toshkent 2005 yil
3. Ra'no Artikova, Sayyora Murodova Qishloq xo'jalik biotexnologiyasi toshkent -2010
4. A.T.G'ofurov ,Tolipova J. Umumiy biologiyani o'qitishning norasmiy usul va shakllari,Toshkent 1990 y.45 b.
5. www.ziyo.net.uz

URFON OTAJONNING “HUMOYUN QABUL” HIKOYASIDA
AMIR TEMUR OBRAZI

Guljahon Tursunpo'latova

Termiz davlat universiteti

Filologiya va tillarni o'qitish:

o'zbek tili 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7929255>

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek adabiyotining zabardast vakili Urfon Otajonning “Humoyun qabul” hikoyasi bilan Amir Temur davridagi voqealarni to'g'ri hamda xolis yoritish asnosida Temuriylar sulolasiga bag'ishlab yaratilgan asarlar orasida badiiy jihatdan ancha baquvvat va tarix to'g'ri hamda haqqoniy asarlar sirasiga kirishi, shu bilan birgalikda, adibning esa tarixiy shaxslar mavzusida samarali ijod qilib kelayotganligi, ijod mahsuli sifatida qator asarlar yozganligi, bu hikoyada esa Sahibqiron Amir Temur timsoli orqali Temuriylar davridagi tarixiy sharoit, o'sha davrda ma'rifat ahliga bo'lgan munosabat hamda hikoyaning o'zbek adabiyotidagi o'rni bilan bog'liq haqiqatni aks ettirish kabi masalalar tahlilga tortilgani bilan ahamiyatlidir.

Kalit so'zlar: tarixiy shaxs, o'zgacha uslubda, markazlashgan davlat, harbiy yurishlari, jang san'ati usullari, Mahmud Shabustariy, Sahibqiron va boshqalar.

THE IMAGE OF AMIR TEMUR IN URFON OTAJON'S STORY
"HUMAYUN QABUL".

Abstract. This article is dedicated to the Timurid dynasty with the story "Humayun Qabul" by Urfon Otajon, the great representative of Uzbek literature, and the events during the time of Amir Temur. entering the series of works, together with the fact that the writer has been creating effectively on the subject of historical figures, that he has written a number of works as a product of creativity, and in this story, through the image of Sahibqiran Amir Temur, the historical conditions during the Timurid period, the attitude towards the enlightened people at that time and it is important that issues such as the reflection of the truth related to the place of the story in Uzbek literature are analyzed.

Key words: historical figure, special style, centralized state, military campaigns, martial art methods, Mahmud Shabustari, Sahibqiran, etc.

ОБРАЗ АМИРА ТЕМУРА В РАССКАЗЕ УРФОНА ОТАДЖОНА
«ХУМАЮН ГАБУЛ».

Аннотация. Данная статья посвящена династии Тимуридов с повестью великого представителя узбекской литературы Урфона Отаджона «Хумаюн Кабул» и событиям времен Амира Темура, вошедшим в цикл произведений, вместе с тем, что писатель эффективно творил на тему исторических личностей, что он написал ряд произведений как продукт творчества, и в этом рассказе, через образ Сахибкирана Амира Темура, исторические условия в период Тимуридов, отношение к просвещенному людей того времени и важно, что анализируются такие вопросы, как отражение правды, связанное с местом повести в узбекской литературе.

Ключевые слова: историческая личность, особый стиль, централизованное государство, военные походы, приемы боевого искусства, Махмуд Шабустари, Сахибкиран и др.

Badiiy asarda tarixiy shaxs siymosini gavdalanitirish yozuvchidan o'ziga xos mas'uliyatni talab qiladi. Asardagi tarixiy shaxsga aloqador ma'lumotlar to'g'ri bayon qilinishi uchun yozuvchi tarixiy voqea-hodisalar hamda tarixiy shaxs hayoti haqida boxabar bo'lishi lozim. Bilamizki, Amir Temur tarixda o'chmas iz qoldirgan buyuk sarkarda, Movarounnahr va Xuroson hukmdori bo'lishi bilan birga boshqa davlatlarni ham zabt etgan. XIV asrning ikkinchi yarmida Movarounnahrda Temuriylar davlatiga asos solib markazlashgan davlat barpo qiladi. Amir Temur haqidagi tarixiy voqea-hodisalar, uning qat'iyatlilik va adolat bilan davlatni boshqarishi, harbiy yurishlar va jang paytidagi o'ziga xos mohirona jasorati butun dunyoni lol qoldirgan.

O'zbek adabiyotining zabardast vakillaridan biri Urfon Otajonning "Humoyun qabul" hikoyasida Amir Temur obrazi o'zgacha uslubda mahorat bilan aks ettirilgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Amir Temur haqidagi ko'pgina roman va hikoyalarni o'qir ekanmiz unda sohibqironning harbiy yurishlari, jang san'ati usullari, qo'shin tarkibi va joylashuvi, qaysi hukmdorlar bilan jang o'tkazganlari haqidagi voqealar rivojini ko'z oldimizdan o'tkazamiz. Ushbu hikoyada esa Amir Temur naqadar xalqparvar, jonkuyar, yuksak salohiyatli hukmdor sifatida gavdalanadi:

"Amir Temur shunday bir xushnud holda shahar sayriga chiqdi, ammo sal o'tmay ko'ngli g'ash bo'ldi. Nochor, yupun kiyingan tilanchilar bilan to'la, anchagina iflos, ko'p uylari nurab qolgan shahar Sohibqiron ko'nglida og'ir taassurot qoldirdi. Sa'diy she'riyatini baxsh etgan sururdan asar ham qolmadi.

Amir Temur tulporini qarorgoh tomon burdi: u Sa'diy turbatini ziyorat qilishni keyinga qoldirgan edi. Qarorgohga qaytib kelgach, ulug' Amir o'z huzuriga Hindu xazinachini chaqirtirib, shaharning gavjum guzarlarida doshqozonlar qurdirib, shu bugundan e'tiboran har kuni ochyalang'ochlarga ovqat tarqatishni, kiyimlik berishni buyurdi. Shundan keyin ko'ngli taskin topdi".

Amir Temur Sa'diy Sheroziy she'riyatiga o'zgacha muhabbat qo'yadi. Uning otasi Amir Tarag'ay ham shoir ruboiylarini ko'p o'qiganligi sababli, yosh Temur ham bolalikdan uning ruboiylarini yod bilardi. Sa'diy she'riyatidagi Sheroz tasvirlaridan bahramand bo'lgan Temur u yerdagi ayrim holatlarni o'z ko'zi bilan ko'rar ekan, she'rlardagi sururdan ko'nglida asar ham qolmaydi. Endigina kelgan shahridagi ochlik va yo'qsillikdan holi tang bo'lgan avomga qilgan yaxshiliklari Amir Temurning naqadar odil, xalqparvar hukmdorligidan dalolat beradi. O'sha davrda hukmdorlarning barchasi ilm-ma'rifatga oshno bo'libgina qolmay, o'z saroyida shoir-u ulamolarni to'plab she'rxonliklar o'tkazishgan. Ushbu hikoyada Amir Temur obrazi naqadar mahorat ila tasvirlangan. Uning she'riyatga qo'ygan muhabbatini o'z qarorgohida o'sha davrning mashhur alloma shoirlarini tez-tez suhbatga taklif qilishidan hamda bolaligidan g'azallar-u ruboiylar yod olganligidan anglash mumkin:

"Amir Temur varaqni tekislab, padari buzrukvori dastxati ila ko'chirilgan ushbu ruboiyni o'qidi:

Na davlati dunyo ba sitam mearzad,
Na lazzati mastiyash alam mearzad.
Na haft hazorsola shodii jahon
In mehnati haftro'za g'am mearzad.

Bu Hofiz Sheroziyning ruboiysi edi. Ushbu ruboiyni Amir Tarag'ay ko'p o'qirdi. Temurbek ham yoshligidan uni yod bilardi".

Asarda Amir Temur obrazini kuzatar ekanmiz, u faqatgina davlat boshqaruvi bilan cheklanib qolmay, asarlar mutolaasi bilan ham band bo'ladi.

“Amir Temur Sa'diy Sheroziy devoni yonida turgan Mahmud Shabustariy qalamiga mansub “Gulshani Roz”ni olib mutolaa qila boshladi...”

Mahmud Shabustariy XIV asrning so'fiy shoirlaridan biri bo'lgan hamda “Gulshani Roz” uning asarlari ichidan eng mashhuri sanalgan. Bundan ko'rishimiz mumkinki, Amir Temur tasavvuf adabiyotiga ham muhabbat qo'ygan. U davlat boshqaruvi ishlarida islom dini qonun-qoidalariga tayangan, o'z saltanati binosini islom dini asosida barpo etgan hamda mustahkamlagan. Uning Qur'oni Karim va Hadisi shariflarga munosabati juda yuqori bo'lgan. Din vakillari va shayxlarga nisbatan hurmati cheksiz bo'lgan. Mamlakat ishlarida shariatga tayangan holda qonun va farmoyishlar chiqargan. Temur o'z asari sanalmish “Temur tuzuklari”da shunday yozadi: “Dilimning mashriqidan ko'tarilgan birinchi tuzuk shundan iborat bo'ldiki, islom dinini yoyib, Muhammad, unga Tangrining marhamatlari va salomlari bo'lsin, shariatini quvvatladim. Jahonning turli mamlakatlari, katta-kichik shaharlarida islom dinini va odamlarning eng xayrlisi (hazrati Muhammad payg'ambar) ning to'g'ri yo'llarini tartib etdim. O'z saltanatimni shariat bilan bezadim”.

Amir Temur diniy va dunyoviy bilimlarni puxta egallagan hamda uning islom diniga yuksak darajada e'tiqod qo'yganiga guvoh bo'lamiz. Bunga dalil sifatida hikoyadan olingan quyidagi jumalalarda ham ko'rishimiz mumkin:

“1387 yil 20 dekabr. Sohibqiron Amir Temur juma namozidan Ruknobod kanoridagi qarorgohiga qaytib kelib, amirlarning chodirlaridan nariroqqa tikilgan xirgohga kirdi”.

Yozuvchi hikoyada Sohibqironni baland bo'yli, xushqomat, chehrasidan nur yog'ilib turadigan hukmdor sifatida tasvirlagan:

“Shu onda arzan yog'ochidan qilingan asoga tayangan, barvasta qaddi sal bukilgan, oppoq soqolli nuroniy Shamsiddin Muhammad Hofiz argachaning muattar isi kelib turgan xirgohga kirdi va kuzatib kelgan Nosiriddin Umarga hassasini berdi. Amir Temur biror muddat shoirga tikilib turdi-da, uning istiqboliga qarab yurdi. Hofiz ta'zimdan bosh ko'tardi. Qarshisida to'rt-besh qadam narida baland bo'yli, xushqomat, chehrasidan nur yog'ilib turgan Amir Temur turardi”.

Bu o'rinlarda yozuvchi Amir Temurni naqadar oliyjanob, himmatli, saxovatpesha hukmdor sifatida tasvirlaydi. Amir Temur Xofiz Sheroziyni suhbatga taklif qilish hamda uning xizmati uchun ikki navkarini uning huzuriga yuboradi, u xirgohga kirib kelgach esa shoir istiqboliga tomon yurib boradi. Amir Temur qanchalik qat'iyatli hukmdor bo'lmasin, Xofiz Sheroziy Amir Temur haqida xayolidan o'tkazgan qahr, g'azab nuqtalarini asardagi Temur obrazida uchratmaymiz. Asarda yozuvchi Amir Temurni kuchli tafakkur sohibi, dinga putur yetkazuvchi omillardan yaxshigina xabardor, she'riyatning eng murakkab, nozik jihatlarigacha yaxshi o'zlashtirgan hukmdor sifatida aks ettirgan:

“– Tashakkur, Mavlono. Bir narsaga taajjubdaman, Sizday buyuk iste'dod sohibi nega dinga putur yetkazuvchi baytlar yozursiz? Yoxud biz xato tushunadurmizmu? Misol bul bayt:

Xudoro, muxtasib, moro ba faryodi dafu nay baxsh,
Ki sozi shar az in afsona beqonun nahohad shud*.

*(Ma'nosi: Xudo haqqi, ey muxtasib, bizni dafu nay faryodiga qoldir, chunki shariat sozi bu afsonadan qonunsiz bo'lib qolmaydi.)

• Bu ixonat emasmu, mavlono?

• Bale, fotehi amir, bul baytni men yozmishmen. Bunda “dafu nay faryodi” shariatga also putur yetkaza olmaydi, deb aytmoqchi bo’lganmen.

• Mavlono, mening nazarimda siz o’ylagan ma’no chiqmaganga o’xshaydur.

• Oliyhazrat, bizday ojiz bandalarning gunohimiz ko’p, shuning uchun doimo Allohdan mag’firat tilaymiz, - Hofiz yoshlangan ko’zini dastro’mol bilan artdi...”

Hofiz bu yerda o’z xatosini anglab yetadi hamda xayolida Amir Temurning naqadar zukko, teran mushohadali ekanligiga qoyil qoladi. Amir Temur Hofizni Samarqand-u Buxoroga taklif qiladi, u yerning go’zalliklarini ta’riflab, tinchgina ijod bilan mashg’ul bo’lishini, Temurning o’zi tartib bergan bog’lar, gulzorlardan ilhom olishini aytadi. Hofiz keksaligini aytib taklifini qabul qilolmagach, Temur ranjisa ham tabassumi bilan ranjiganini sezdirmaydi. Asarda Amir Temur hamda Hofiz Sheroziy suhbatlari qanchalik nazokat bilan, mohirona tasvirlanganiga guvoh bo’lamiz. Amir Temurdagi oliyjanoblikning yuqori cho’qqisi, Hofizga ko’rsatgan lutf-u karomati yaqqol ko’zga tashlanadi. Hofiz o’zi kitobat qilgan Xusrav Dehlaviyning “Xamsa”sini Temurga tuhfa qilganida juda ham mamnun bo’ladi. Amir Temur qaysi mamlakatni qo’lga kiritmasin, birinchi navbatda u yerda imoratlar barpo etgan, bog’lar, gulzorlar bilan shaharni bezagan. Samarqandni poytaxt qilar ekan, u yerni go’zal mamlakatga aylantiradi. Bundan tashqari qo’l ostidagi mamlakatlar aholisi ahvolidan xabardor bo’lib, din peshvolari va avliyolarning mozori ustida maqbaralar bunyod ettirgan. Uning bu harakatlarini hikoyadagi ko’pgina o’rinlardan ham anglashimiz mumkin.

REFERENCES

1. Amir Temur. «Temur tuzuklari» (forschadan Alixonto’ra Sog’uniy va Habibullo Karomatov tarjimai). - Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 1991. – 144 b
2. Abdusamatov H. Tarix va badiiy talqin. - Toshkent: Adabiyot va san’at, 1995. – 184 b.
3. Kattabekov A. Tarixiy haqiqat va badiiy talqin//Tafakkur. – Toshkent, 1996. - 1-son. - B.68-72.
4. Urfon Otajon. Humoyun qabul. // Dilkusho bog’lar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007. - B.44-57.

THE IMPORTANCE OF FLEXIBILITY IN PHYSICAL EDUCATION

Nurmedov Nurmuhammed Axmet uli

Baymuratova Ramila Allamurat qizi

Theory and methodology of physical training and sports training

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7929600>

Abstract. Flexibility is a crucial component of physical education that is often overlooked. This article aims to emphasize the significance of incorporating flexibility training into physical education curricula. Flexibility plays a vital role in improving overall health, preventing injuries, enhancing sports performance, and promoting an active lifestyle. Through a comprehensive review of relevant scientific literature, this article highlights the numerous benefits of flexibility training and provides recommendations for implementing effective flexibility programs in physical education settings.

Key words: safety, flexibility, PI, health, actions, dynamic strength, effect, vital role.

ВАЖНОСТЬ ГИБКОСТИ В ФИЗИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ

Аннотация. Гибкость является важнейшим компонентом физического воспитания, которым часто пренебрегают. Эта статья призвана подчеркнуть важность включения упражнений на гибкость в учебные программы по физическому воспитанию. Гибкость играет жизненно важную роль в улучшении общего состояния здоровья, предотвращении травм, повышении спортивных результатов и пропаганде активного образа жизни. Благодаря всестороннему обзору соответствующей научной литературы в этой статье освещаются многочисленные преимущества тренировок гибкости и даются рекомендации по внедрению эффективных программ гибкости в условиях физического воспитания.

Ключевые слова: безопасность, гибкость, ЛП, здоровье, действия, динамическая сила, эффект, жизненная роль.

INTRODUCTION

Flexibility refers to the ability of a joint or a group of joints to move through a full range of motion. It encompasses both static and dynamic flexibility and is influenced by various factors such as joint structure, muscle elasticity, and connective tissue adaptability.

Physical education programs have traditionally focused on cardiovascular endurance, muscular strength, and skill development, often neglecting flexibility. However, the importance of flexibility in promoting overall physical fitness and well-being cannot be overstated.

MATERIALS AND DISCUSSION

Health Benefits of Flexibility:

Improved Joint Health: Regular flexibility exercises promote joint health by increasing synovial fluid circulation, enhancing nutrient supply, and reducing joint stiffness. This can help prevent or manage conditions such as arthritis and osteoporosis.

Injury Prevention: Adequate flexibility reduces the risk of musculoskeletal injuries by improving joint stability and muscle elasticity. It allows individuals to move efficiently and maintain proper alignment during physical activities, reducing the strain on muscles and connective tissues.

Enhanced Posture and Balance: Flexibility exercises contribute to good posture and balance by maintaining the optimal length-tension relationships of muscles. Improved postural alignment reduces the risk of chronic pain and injuries related to poor posture.

Performance Benefits of Flexibility:

Increased Range of Motion: Flexibility training increases the range of motion around joints, enabling individuals to perform movements with greater ease and efficiency. This is particularly beneficial for athletes, as it can improve performance in sports requiring high levels of flexibility, such as gymnastics, dance, and martial arts.

Enhanced Athletic Performance: Improved flexibility positively impacts athletic performance by facilitating movements that require agility, coordination, and power. Flexibility training can optimize performance in activities such as sprinting, jumping, and changing direction, thus providing athletes with a competitive edge.

Injury Rehabilitation and Recovery: Flexibility exercises play a crucial role in injury rehabilitation, aiding in the restoration of normal joint range of motion and muscle function. They also promote faster recovery by increasing blood flow to the injured area, facilitating nutrient delivery and waste removal.

Promoting an Active Lifestyle:

Long-Term Physical Fitness: Incorporating flexibility training into physical education programs instills lifelong habits of physical activity. Flexibility exercises can be enjoyable and accessible to individuals of all ages and fitness levels, making them an ideal component of physical education aimed at promoting long-term health and well-being.

Psychological Well-being: Flexibility training, often included in mind-body practices like yoga and Pilates, can reduce stress, improve mood, and enhance overall mental well-being. It provides an opportunity for individuals to relax, focus on their bodies, and develop a mind-body connection.

Implementing Effective Flexibility Programs in Physical Education:

Integration into Curriculum: Flexibility exercises should be integrated into the physical education curriculum as a regular component. Educators should allocate dedicated time for flexibility training and incorporate a variety of exercises targeting major muscle groups and joints.

Proper Technique and Progression: Educators must provide instruction on proper technique and emphasize the importance of gradual progression to prevent injury. Exercises should be tailored to meet the specific needs and abilities of students, ensuring safety and effectiveness.

Variety and Enjoyment: Incorporating diverse flexibility exercises

Types of Flexibility Training:

Static Stretching: This involves holding a stretch position for a prolonged period, typically between 15 and 60 seconds. Static stretching is effective for increasing flexibility and should be performed after a warm-up or physical activity.

Dynamic Stretching: Dynamic stretching involves moving parts of the body through a full range of motion, gradually increasing the speed and intensity of the movements. Dynamic stretching is commonly used as part of a warm-up routine before physical activity, as it helps improve joint mobility and prepares the body for movement.

Proprioceptive Neuromuscular Facilitation (PNF): PNF techniques involve a combination of stretching and muscle contraction to improve flexibility. These techniques typically involve a partner or equipment and are highly effective in increasing range of motion. **Yoga and Pilates:** Yoga and Pilates are mind-body practices that focus on flexibility, strength, and body awareness. These disciplines often incorporate static and dynamic stretching, along with postural alignment and core strengthening exercises, providing holistic benefits for physical and mental well-being.

Safety Considerations:

Proper Warm-up: Before engaging in flexibility exercises, it is essential to warm up the body through light aerobic activities such as jogging or cycling. A warm-up increases blood flow to the muscles, elevates body temperature, and prepares the body for stretching.

Gradual Progression: Flexibility training should progress gradually, allowing the body to adapt and avoid overstretching or straining muscles and connective tissues. Starting with gentle stretches and gradually increasing the intensity and duration of the exercises will promote safety and prevent injuries.

Individualization: Flexibility programs should consider the individual needs and abilities of students. Students with pre-existing conditions, injuries, or limited flexibility may require modified exercises or alternative techniques to ensure their safety and progress. Avoiding

Bouncing or Jerking Movements: Ballistic movements, such as bouncing or jerking during stretching, should be avoided as they can lead to muscle strains and tears. All stretches should be performed in a controlled and smooth manner.

Assessing Flexibility:

Sit-and-Reach Test: The sit-and-reach test is a common assessment tool used to measure hamstring and lower back flexibility. It involves sitting on the floor with legs extended and reaching forward as far as possible, with the distance reached indicating flexibility levels.

Joint Range of Motion: Assessing joint range of motion through specific measurements and functional tests can provide valuable information about flexibility in various body regions. Educators can utilize goniometers or other measurement tools to evaluate joint flexibility accurately.

Integrating Flexibility with Other Components of Physical Education: Flexibility should be integrated with other components of physical education to create a comprehensive and well-rounded program. It can be combined with cardiovascular endurance, muscular strength and endurance, and skill development exercises to promote overall fitness and athletic performance.

CONCLUSION

Flexibility training plays a vital role in physical education by promoting health, preventing injuries, enhancing athletic performance, and fostering an active lifestyle. Incorporating effective flexibility programs in physical education curricula can provide students with lifelong benefits and a foundation for optimal physical well-being.

Educators should prioritize the inclusion of flexibility exercises, ensuring proper technique, progression, and individualization to create safe and engaging learning environments. By recognizing the importance of flexibility, physical education can empower students to embrace physical activity, achieve their potential, and maintain lifelong fitness.

REFERENCES

1. American College of Sports Medicine (ACSM): The ACSM is a leading authority in the field of sports medicine and exercise science. Their website provides resources and guidelines on various aspects of sport and exercise, including flexibility training. Visit their website at: <https://www.acsm.org/>
2. National Strength and Conditioning Association (NSCA): The NSCA is an organization dedicated to advancing the strength and conditioning profession. They provide research, education, and certification opportunities for fitness professionals. Their website offers

- resources on topics such as flexibility training and athletic performance. Visit their website at: <https://www.nsga.com/>
3. PubMed: PubMed is a database of scientific literature that includes a vast collection of articles related to sport, health, and flexibility. It is an excellent resource for finding research papers, reviews, and studies on specific topics. Access PubMed at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/>
  4. The Journal of Strength and Conditioning Research (JSCR): JSCR is a peer-reviewed scientific journal that publishes research related to strength and conditioning, exercise physiology, and sports performance. It covers a wide range of topics, including flexibility training. You can find articles from JSCR on their official website: <https://journals.lww.com/nsga-jscr/pages/default.aspx>
  5. International Journal of Sports Physical Therapy (IJSPT): The IJSPT is a scholarly journal focusing on sports physical therapy and related topics. It publishes research articles, case reports, and reviews that are relevant to sports medicine, injury prevention, and rehabilitation. Access their website here: <https://www.ijspt.org/>
  6. Ганиева, М. А., & Жумаева, Ш. Х. (2018). Формирование методов групповой работы с учащимися общеобразовательных школ. Вопросы науки и образования, (10 (22)), 149-151.
  7. Maftuna, G. (2021). Effective ways to Use Triz (The Theory of Inventive Problem Solving) in Elementary School. Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT, 9, 85-88.
  8. Ganiyeva, M. (2021). Effective Methods of TRIZ.

UDK:619+636.3+591.14:616.(575.15)

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI SHAROITIDAGI USTUVOR ENDEMIK
KASALLIKLAR VA ULARNI JADALLASHTIRUVCHI OMILLAR**

Bakirov B.

professor, SamDVMCHBU

Boboyev O.R.

falsafa doktori, PhD, SamDVMCHBU

Abdullayev B.

mustaqil izlanuvchi, Termiz ATIRI

Nurullayev N.

magistrant, SamDVMCHBU

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7926273>

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasi sharoitidagi ustuvor endemik kasalliklar va ularni jadallashtiruvchi omillar to'g'risida malumot keltirilgan.

Kalit so'zlar: Yod yetishmovchiligi. Mis yetishmovchiligi. Rux yetishmovchiligi. Marganets yetishmovchiligi. Tireostatik moddalar. Texnogen omillar. Ftorning ortiqchaligi. Qo'rg'oshinning ortiqchaligi. Vodorod sulfid va boshqa zaharli gazlarning ortiqchaligi. Endemik bo'qoq. Diffuz toksik bo'qoq. Qalqonsimon bez saratoni. Gipokuproz. Gipokobaltoz. Osteodistrofiya. Raxit. Flyuoroz. Gipovitaminozlar. Aplastik kamqonlik. Gemolitik kamqonlik. Gepatodistrofiya. Alimentar distrofiya. Bepushtlik. Yod saqlovchi preparatlar. Radiaktiv yod. Yodlangan osh tuzi. To'qima terapiyasi. Nur terapiya. Kimyoviy terapiya. Guruhli profilaktik davolash. Dispanserlash. To'yimli oziqlantirish.

**PRIORITY ENDEMIC DISEASES IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND
FACTORS THAT ACCELERATE THEM**

Abstract. This article provides information on priority endemic diseases in the conditions of the Republic of Uzbekistan and their accelerating factors.

Key words: Iodine deficiency. Copper deficiency. Zinc deficiency. Manganese deficiency. Tyreostatic agents. Man-made factors. Fluorine excess. Lead redundancy. Excess of hydrogen sulfide and other toxic gases. Endemic bog. Diffuse toxic bog. Thyroid cancer. Hypocuprosis. Hypocobaltosis. Osteodystrophy. Rachid. Fluorosis. Hypovitaminoses. Aplastic anemia. Hemolytic anemia. Hepatodystrophy. Alimentary dystrophy. Infertility. Iodine-containing preparations. Radioactive iodine. Iodized table salt. Tissue therapy. Light therapy. Chemical therapy. Group preventive treatment. Dispensary. Nutritious feeding.

**ПРИОРИТЕТНЫЕ ЭНДЕМИЧЕСКИЕ ЗАБОЛЕВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ
УЗБЕКИСТАН И ФАКТОРЫ, ИХ УСКОРЯЮЩИЕ**

Аннотация. В данной статье представлена информация о приоритетных эндемических заболеваниях и их ускоряющих факторах в условиях Республики Узбекистан.

Ключевые слова: Дефицит йода. Дефицит меди. Дефицит цинка. Дефицит марганца. Тиреостатические вещества. Техногенные факторы. Избыток фтора. Избыток свинца. Избыток сероводорода и других ядовитых газов. Эндемический зоб. Диффузный токсический зоб. Рак щитовидной железы. Гипокупроз. Гипокобальтоз. Osteodistrofiya. Raxit. Флюороз. Гиповитаминозы. Апластическая анемия. Гемолитическая анемия. Гепатодистрофия. Алиментарная дистрофия. Бесплодие. Йодсберегающие препараты.

Радиоактивный йод. Йодированная поваренная соль. Тканевая терапия. Светотерапия. Химическая терапия. Групповая профилактическая обработка. Дозирование. Питательное питание.

Mavzuning dolzabligi. Respublika chorvachilikni jadal rivojlantirish asosida aholining chorvachilik mahsulotlariga bo'lgan talabini qondirishni yanada yaxshilashga qaratilgan agrar islohatlarning amalga oshirilishida, xususan O'zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan ishlab chiqilgan 2022 yil 28 yanvardagi «2022-2026 yilga mo'lgallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-sonli farmoni hamda 2017 yil 16 martdagi «Chorvachilikda iqtisodiy islohatlarni chuqurlashtirishga doir qo'shimcha chora - tadbirlar to'g'risida» gi PQ – 4841 sonli, 2020 yil 29 yanvardagi «Chorvachilik tarmog'ini davlat tomonidan qo'llab-quvvallashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ -4576-sonli, 2022 yil 8 fevraldagi «Chorvachilikni yana rivojlantirish va ozuqa bazsini mstahkamlash chora tadbirlari to'g'risida» gi PQ -121-sonli qarorlarida chorva mollarining bosh soni va mahsuldorlik ko'satkichlarini respublikamiz aholisining muntazam oshib borayotgan talablariga mos holda oshirib borish borasida belgilangan vazifalarning bajarilishini ta'minlashda chorva mollari, shu jumladan, sigirlar orasida tasqi muhitdagi ekstremal endemik holat va texnogen ifloslanishlar bilan bevosita bog'liq holda paydo bo'ladigan modda almashinuvining buzilishi kasalliklarining yildan-yilga oshib borishi katta to'siqlardan biri hisoblanadi (Кузнецов, С.Г.,1989).

Chorva mollarining endemik kasalliklari hududning tuprog'i, suvi va o'simliklari tarkibida, eng birinchi navbatda, yod, kobalt, mis, rux, marganets, temir va boshqa mikro'elementlar, kaltsiy, fosfor, magniy va boshqa makroelementlar miqdorlarining kamligi yoki ortiqchaligi oqibatida paydo bo'ladigan endemik bo'qoq, kamqonlik, alimentar va enzootik osteodisrofiya, ataktsiya va boshqa kasalliklar, tashqi muhitning texnogen ifloslanishlari oqibatida paydo bo'ladigan kasalliklariga hududning tuprog'i, suvi va o'simliklari tarkibida ftor, vodorod ftorid, oltingugurt angidridi, azot oksidlari hamda uglerod oksidi miqdorlarining ortiqchaligi, shuningdek, suv tarkibidagi sulfatlar, fenollar va mis miqdorining me'yorida yuqoriligi hamda oziga xos radiaktiv nurlanishlar ta'sirida paydo bo'ladigan flyuoroz, o'ziga xos radiaktiv buzilishlar ko'rinishidagi hayvon hayoti uchun o'ta xavfli hisoblanadigan kasalliklar kiradi (Г.Г, Щербачков, А.В.Коробов, Б.М. Анохин и др,2003).

Ta'kidlab o'tilgan bunday endemik va texnogen kasalliklarning o'ziga xos xavfli tomoni shundan iboratki, bunday kasalliklar hayvon oganizmida birlamchi patologik jarayondan tashqari, jigar, buyrak, qon ishlab chiqaruvchi a'zolar, bosh miya va boshqa hayotiy zarur a'zolar funksional holatlarining buzilishlari ko'rinishidagi gepatoz, jigar tsirrozi, aplastik kamqonlik, gidronefroz, nevroz, har xil tabiatli yurak - qon tomir yetishmovchiliklari, o'tkir jigar yetishmovchiligi, o'tkir nafas yetishmovchiligi, o'tkir buyrak yetishmovchiligi va hayvon hayoti uchun o'ta xavfli hisoblanadigan shunga o'xshash boshqa har xil og'ir ikkilamchi patolgialarning rivojlanishiga sabab bo'ladi. Bunday kasalliklarga eng birinchi navbatda mahsuldor qoramollar o'ta beriluvchan bo'ladi (Кузнецов, С.Г., Левченко Н.И.,1992, West, H. J., 1990).

Buning ustiga, bunday endemik hamda texnogen kasalliklar o'ziga xos endemik hududlardan tashqari, zavod va fabrikalarga boy texnogen hududlarda ko'p uchrashi bilan birgalikda ularning birgalikda rivojlanishi tiroidal patologiyaning yanada ogir o'tishiga sabab

bo`ladi. Natijada qalqonsimn bez faoliyatining chuqur buzilishari evaziga chorva mollarining sut va go`sht mahsuldorligining intensiv kamayishi bilan birgalikda, ularning pushtdorlik ko`rsatkichlari ham yomonlashadi va natijada fermerlar hamda xususiy tadbirkor chorvadorlarning katta iqtisodiy zarar ko`rishiga sabab bo`ladi (Шербаков Г.Г., Копобов А.Б., 2002).

Ta`kidlash lozimki, XSSJ ning ma`lumotlariga ko`ra 2001 yildan e`tiboran, O`zbekiston respublikasining barcha hududlari yod yetishmaydigan hududlar qatoriga kiritilgan. Buning ustiga, Respublikamizning Qahqadaryo, Jizzax va sirdaryo, Buxoro va Xorazm viloyatlari hamda Qoraqalpog`iston respublikasining orolbo`yi hududlari kuchli sho`rlanishga sosangan ekologik xavfli hududlarga, Surxondaryo viloyati hududlari bir tomondan tolig`icha sho`rlangan hududlar hisoblansa, ikkinchidan, viloyatning Uzun va Saroisiyo tumanlari hududlari esa ham sho`rlangan ham texnogen xavfli hududlar hisoblanadi (Bakirov B., Boboyev O.R., 2022).

Farg`ona vodiysi qoramolchilik xo`jaliklari sharoitida chetdan keltirilayotgan simmental zotli sigirlarda yod va rux yetishmovchiligining mavjudligi va bunday yetishmovchiliklar oqibatida sigirarning o`rtacha 40-50% ning bepustlik kasaliga duchor bo`layotganligi aniqlangan (Soliev B.Ch., Eshburiev B.M., 2022).

Shu boisdan, O`zbekiston Respublikasining o`ziga xos turli-tuman endemik hududlari sharoitlaridagi mahsuldor qoramollarda yildan-yilga ko`payib kelayotgan texnogen-ekologik tabiatli endemik kasalliklar, shu jumladan, endemik bo`qoq kasalligining aniq hududlar kesimida tarqalishi va bu paytda hayvon organizmida kechayotgan asosiy metabolik jarayonlarni aniqlash va mos antitiroid va antitksik vositalarni tanlash va yaratish asosida mazkur kasallikning ertachi tashxis, samarali davolash hamda guruhli oldini olish chora-tadbirlari majmuini ishlab chiqish bugungi kunda veterinariya im fani va amaliyatidagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

**Tadqiqotlar ob`ekti va usullari.** Mahsuldor qoramollarda endemik bo`qoqning tarqalishi, sabablari, tashxis usullari, davolash va oldini olish chora-tadbirlarini ishlab chiqishga qaratilgan tadqiqotlar 2016-2023 yillarda Uzbekiston Respublikasining Samarqand, Buxoro, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari sharoitlaridagi qoramolchilik fermer xo`jaliklarida olib borildi. Zotli sigirlar umum qabul qilingan klinik hamda laborator ekshirish usullaridan foydalanilgan holda endemic bo`qoqning klinik belgileri aniqlandi, davolash-profilaktik usul va vosilalari ishlab chiqildi.

Tadqiqot natijalari va ularning tahlil. Tadqiqot natijalari shuni korsatdiki, endemik bo`qoq kasaligi Samarqand viloyati sharoitidagi mahsuldor sigirlar orasida 50,0-57,3%, Qashqadaryo viloyati sharoitlarida 35,2-50,0%, Buxoro viloyati sharoitlaridagi sigirlar orasida 58,0-62,5% gacha, 6-oylikkacha yoshdagi buzoqlar orasida, mos holda, 45,4-66,6%, 46,0-54,5 va 51,0-77,6% gacha arqalgan bo`lib, asosan surunkali endemik tarza kechadi.

O`rganilgan hududlarda bu kasallik sigirarda gipoterioz shaklida nomayon bo`ladi va hayvon gavdasining o`ziga xos ovalsimon shaklga kirishi, mushak tolalarining o`ziga xos noziklashishi va o`sishtan qolishi, terida qattiq burmalarning paydo bo`lishi, qalqonsimon bezning aksariat holatlarda novizual (morfometrik) kattalashishi, jun qoplaminig xiraashishi, ag`allashishi va allopetsiyaari, «yolg`on kokil» va «yolg`n yol» larning paydo bo`lishi belgilari bilan namoyon boladi. Bu paytda ondagi gemogloblin, eritrotsitlar, glyukza, umumiy kaltsiy, anorganik fosfor miqdorlari va Tiroksin gormoni faolligining pasayishi, shuningdek, EChT, T³ va TTG gormonlari faolligining oshishi kuzatiladi.

Jigardagi sintezlanish va detoksikatsion jarayonlarning buzilishi oqibatida qondagi umumiy oqsil va fosfolipidlar miqdorining pasayishi, AsAT va ALAT femenlari faolliklarining statistik ishonchli tarzda oshishi kuzatilishi aniqlandi.

Olib borilgan dastlabki tadqiqot natijalarining e`tiborga molik jihatlardan biri shundan iboratki, muhitning sho`rlanish hamda texnogen iflosanish darajasining oshib borish bilan tiroid patologiyaning ham chuqurlik darajasi oshib bordi.

Xulosa. Mahsudor qoramllarda endemik bo`qoq kasalligining sabablarini atroflicha tadqiq etish hamda kasallik tabiatiga mos davolash-profilaktik tadbirlarni ilmiy asoslangan holda ishlab chiqish uchun hayvonning yod elementiga bo`lgan talabining uning mahsuldorlik imkoniyatlariga mos holda qondiilish darajasining holatini aniqlash bilan birgalikda albatta kasallikning jadallashtiruvchi omillari hisoblanuvchi hududning o`ziga xos texnogen hamda ekologik xususiyatlarini ham tahlil qilish maqsadga muvofiq.

REFERENCES

1. Бакиров Б., Рузикулов Н.Б., Бобоев О.Р., Улугмуродов Ю. Особенности нарушения обмена веществ при эндемическом зобе у коров. // Международной научно-практической конференции посвященной к 90-летию академика НАН КР Ботбаева Иляса Махмудовича «Актуальные проблемы естественных и сельскохозяйственных наук». 2021. -С. 215-220.
2. Bakirov B.B., Boboyev O.R., Nurullayev N.I. O`zbekiston sharoitidagi yirik shoxli hayvonlarda yod tanqisligi. // Qishloq xo`jaligida innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqarish va joriy etishning istiqboldagi vazifalari mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. I-Qism. Samarqand, 2022. -B. 22-24.
3. Bakirov B., Boboyev O., Ergashev M. Surxondaryo viloyati sharoitidagi mayda shoxli hayvonlarning tiroidal statusi. // Qishloq xo`jaligida innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqarish va joriy etishning istiqboldagi vazifalari mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. I-Qism. Samarqand, 2022. -B. 9-10.
4. Bakirov B., Ruzikulov N.B., Boboev O.R., Ergashev M. Endocrine properties of metabolic disorders in productive cattle in Uzbekistan. // LXIV Международной научно-практической конференции «World science: problems and innovations», состоявшейся 30 апреля 2022 г. в г. Пенза.-С. 250-252.
5. Кузнецов С.Г. Йод в питании животных/С.Г.Кузнецов//Материалы Всероссийской научно-производственной конференции.—Чебоксары, 1989.—с.64.
6. Кузнецов, С.Г., Левченко Н.И. Биологическая доступность минеральных веществ для животных — М.: Агропромиздат, 1992. — С.40-50.
7. Oybek Rayimovich Boboev, Bakhtiyar Bakirov, Nuriddin Bolliievich Ruzikulov, Salokhiddin Saitazimovich. Peculiarities of metabolic disorders in endemic cows. // ACADEMICIA: Impact Factor: SJIF 2021 = 7.492 An International Multidisciplinary Research Journal, Issue 3, March 2021. -P. 2196-2200. DOI:10.5958/2249-7137.2021.00988.5.
8. Щербаков Г.Г. Зобная болезнь. В кн.: Внутренние болезни животных/под ред. Г.Г.Щербакова, А.В.Коробова.-М.:«Лань», 2002.-С.603-605

9. Щербаков, Г.Г. Внутренние болезни животных / Г.Г, Щербаков, А.В.Коробов, Б.М. Анохин и др.; под общ. ред. Г.Г.Щербаков, А.В.Коробова. СПб.: Лань, 2003. - 544с.
10. West, H. J. Effect on liver function of acetonemia and the fat cow syndrome in cattle // *Res in Veter. Sc.* - 1990. - Т. 48, №2. - P. 221-227.
11. Norbek o'g'li, X. B., & Baxtiyar, B. (2022, April). OSHQOZON OLDI BO'LIMLARIDA HAZMLANISH JARAYONLARI NAZORATI. In *E Conference Zone* (pp. 147-148).
12. Khayitov, B. N. O., Bakirov, B., & Ruzikulov, N. B. (2021). Scientific Basis for the Treatment and Prevention of Large Abdominal Acidosis in Productive Cows. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 8(9), 442-452.
13. Бакиров, Б., Бобоев, О. Р., & Хайитов, Б. Н. (2021). ЎЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДАГИ МАХСУЛДОР ҚОРАМОЛЛАРДА МЕТАБОЛИЗМ БУЗИЛИШЛАРИНИНГ АЛИМЕНТАР-МИКРОБИАЛ ТАБИАТИ ВА ГЕПАТОГЕН ХАМДА ЭНДОКРЕН ХУСУСИЯТЛАРИ. *ВЕСТНИК ВЕТЕРИНАРИИ И ЖИВОТНОВОДСТВА*, 1(2).
14. Бакиров, Б., Хайитов, Б. Н., & Улуғмуродов, Ю. (2021). МИКРОБИОЛОГИЧЕСКИЕ И МЕТАБОЛИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АЦИДОЗА РУБЦА У ВЫСОКОПРОДУКТИВНЫХ КОРОВ. *Вестник Омского государственного университета*, (1-2), 210-214.

UDK:54:615.9

**SURXONDARYO VA NAVOIY VILOYATLARI SHAROITLARIDAGI FITOTOKSIK
HAMDA TEXNOGEN - EKOLOGIK OMILLARNING YIRIK VA MAYDA SHOHLI
HAYVONLAR ORGANIZMIGA TA`SIRI VA UNGA QARSHI KURASH CHORALARI**

Bakirov B.

professor, SamDVMCHBU

Xayitov B.

falsafa doktori PhD, SamDVMCHBU

Abdullayev B.

mustaqil izlanuvchi, Termiz ATIRI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7926542>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Surxondaryo va Navoiy viloyatlari sharoitlaridagi fitotoksik hamda texnogen - ekologik omillarning yirik va mayda shoxli hayvonlar organizmiga ta`siri va unga qarshi kurash choralari haqida so`z boradi.

Kalit sozlar: Endemik omillar. Fitotoksik omillar. Uchma o`tlar. Texnogen-ekologik omillar. Zavod chiqindilari. Tuproq, suv va ozuqalar arkibidagi zaharli moddalar. Flyuoroz. Gastroenterit. Qaltiroqlar. Gipoksiya. Metgemoglobinemiya. Antitoksik terapiya.

**EFFECTS OF PHYTOTOXIC AND MAN-MADE ENVIRONMENTAL
FACTORS ON THE ORGANISM OF LARGE AND SMALL HORNED ANIMALS IN
THE CONDITIONS OF SURKHANDARYA AND NAVOI REGIONS AND MEASURES
TO COMBAT IT**

Abstract. This article talks about the effects of phytotoxic and man-made ecological factors on the organism of large and small horned animals in the conditions of Surkhandarya and Navoi regions and measures to combat it.

Key words: Endemic factors. Phytotoxic factors. Herbs. Man-made environmental factors. Factory waste. Toxic substances in soil, water and nutrients. Fluorosis. Gastroenteritis. Shivers. Hypoxia. Methemoglobinemia. Antitoxic therapy.

**ВЛИЯНИЕ ФИТОТОКСИЧЕСКИХ И ТЕХНОГЕННЫХ ФАКТОРОВ
ВНЕШНЕЙ СРЕДЫ НА ОРГАНИЗМ КРУПНЫХ И МЕЛКИХ РОГАТЫХ
ЖИВОТНЫХ В УСЛОВИЯХ СУРХАНДАРЬИНСКОЙ И НАВОЙСКОЙ
ОБЛАСТЕЙ И МЕРЫ БОРЬБЫ С НИМ**

Аннотация. В статье рассмотрено влияние фитотоксических и техногенных факторов внешней среды на организм крупных и мелких рогатых животных в условиях Сурхандарьинской и Навоийской областей и меры борьбы с ним.

Ключевые слова: Эндемические факторы. Фитотоксические факторы. Травы. Техногенные факторы окружающей среды. Промышленные отходы. Токсичные вещества в почве, воде и питательных веществах. Флюороз. Гастроэнтерит. Дрожь. Гипоксия. Метгемоглобинемия. Антитоксическая терапия.

Mavzuning dolzabligi. Respublikada chorvachilikni jadal rivojlantirishga qaratilgan agrar islohatlarning amalga oshirilishida, xususan O`zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan ishlab chiqilgan 2022 yil 28 yanvardagi «2022-2026 yilrga mo`lgallangan yangi O`zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to`g`risida»gi PF-60-sonli farmoni

hamda 2020 yil 29 yanvardagi «Chorvachilik tarmog`ini davlat tomonidan qo`llab-quvvatlashning qo`shimcha chora-tadbirlari to`g`risida»gi PQ -4576-sonli va 2022 yil 8 fevraldagi «Chorvachilikni yanada rivojlantirish va ozuqa bazsini mstahkamlash chora tadbirlari to`g`risida» gi PQ -121-sonli qarorlarida chorva mollarining bosh soni va mahsuldorlik ko`rsatkichlarini respublikamiz aholisining muntazam oshib borayotgan talablariga mos holda oshirib borishga qaratilgan bo`lib, bu borada chorva mollari, shu jumladan, sigirlar va qorakol sovliqlarning, yod tanqisligi, zaharli osimliklar va texnogen-ekologik omilardan zaharlanish hollarining yildan-yilga oshib borayotganligi asosiy tosiqlardan biri bo`lib qomoqda.

Xorijiy hamda vatanimiz olimlari tomonidan qator yillar davomida olib borilgan tadqiqot natijalari shuni korsatdiki, zotli sigirlar va qorako`l sovliqarning endemic kasalliklari va zaharlanish kasalliklari orasida ularning uchma o`tlar hamda texnogen-ekologik omillar bilan zaharlanishlari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, bunday zaharanishlar respublikamizning texnogen hudud hisoblangan Surxondaryo viloyati hamda qo`ychilik yaylovlari hamda zavod va fabrikalar zich joylashgan hududlari (Navoiy, Tallimarjon, Muborak va h.zo) yoki ularning ta`siri ostidagi hududlari (surxondaryo viloyatining Uzun vz Sariosiyo umarlari) sharoitlarida parvarishlanayotgan chrvva mollari, shu jumladan sigirlar va qorakol qo`ylar, orasida hu biisan, Navoiy viloyati sharoitlaridagi qorako`l qo`ylari organizmiga fititoksik va texnogen-eklogik omillarning a`sirinio`rganishga qaratilgan tadqiqotlar dolzarb tadqiqotlar hisoblanadi.

**Tadqiqotlar ob`ekti va uslublari.** Tajribalar 2021-2023 yillar davomida U`zbekiston Respublikasining Navoiy viloyati sharoitlaridagi qo`ychilik xo`jalikari va Surxondaryo viloyatining Uzun va Sariosiyo tumanlarida olib borildi. Sigir va qorakol qo`ylar organizmiga yod tanqisligi, uchma o`tlar va texnogen omillarning salbiy ta`sirlari o`rganildi va ularga qarshi davoash-profilaktik tadbirlar bo`yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqotning natijalari va ularning tahlili. Tadqiqot natijalari shuni korsadiki, Navoiy viloyati yaylovlarida uchma o`tlar juda ko`p uchraydi va ularning bir-nechta turlari (uchma o`t, temiratki o`t, tugmabosh, o`rmalab o`suvchi ayiqtovon va boshqalar) mavjud bo`lib, ularning yashil paytidaligida iste`mol qilishi oqibatida paydo bo`ladigan kasallik bo`lib, zaharlanish asosan yaylovda kuzatiladi.

Ayiqtovonlilar oilasiga mansub o`simliklar tarkibida o`tkir hid va achchiq ta`mga ega bo`lgan raninkulin alkaloidi mavjud bo`lib u qon oqsillari bilan birikib juda zaharlilik xususiyatiga ega bo`lgan protoanemoning aylanadi. Zaharlanish qo`ylarda O`zbekistonda «uchma», Qirg`izistonda «chirrik» nomlari bilan ma`lum bo`lib, zaharlanish oqibatida hayvonlarning deyarli hammasi o`ladi.

Raninkulin oshqozon oldi bo`limlari, me`da va ichak shilliq pardasini kuchli ta`sirlantirib, kataral-gemorragik yallig`lanishga sabab bo`ladi. Qonda proteanemonin shaklida markaziy asab tizimini shikastlaydi, qon tomirlarga toraytiruvchi ta`sir ko`rsatadi gemodinamikani izdan chiqaradi. Yurak ishi qiyinlashadi va buyraklar yallig`lanishga uchraydi. Protoanemonin sut bilan ham ajraladi va shu sababli sut emadigan yosh hayvonlarning ham zaharlanishi kuzatilishi mumkin.

Zaharlanish belgilari kutilmaganda yaylovda paydo bo`ladi. Hayvonning harakat muvozanatining buzilishi (gandiraklash, uzoq vaqt bir joyda turib qolish, aylanma yoki faqat to`g`riga harakat qilish), so`lak oqishi, ko`z olmasining aylanma harakati kuzatiladi. Keyinchalik tana muskullarining qaltirashi, ta`sirotlarga befarqlik, inqillash, sanchiq belgilari, kuchli qon

aralash ich ketishi, tez-tez og'riqli siydik ajratish belgilari qayd etilib, siydik tarkibida oqsil va eritrositlar paydo bo'ladi. Kasallik 15 daqiqadan 1 soatgacha, davom etib, klonik va tetanik qaltiroqlar natijasida ko'pincha o'lim bilan tugaydi.

Patologoanatomik yorib ko'rilganda hazm yo'li bo'ylab shilliq pardalarning kataral-gemorragik yallig'lanishi, ichak massasining qon aralash, jigarning sariq rangda va tez eziluvchan bo'lishi qayd etiladi. Buyraklar kattalashgan, qonga to'lishgan, kapsulasi tez ajraluvchan, uning kapsula osti va parenxima qismlarida ko'p sonli qon quyilish o'choqlari paydo bo'lgan bo'ladi. Bosh miya qonga to'lishgan, shishgan, yumshoq parda ostiga qon quyilgan bo'ladi.

Texnogen omillardan Navoiy viloyati hududlarida asosan Navoiyazot korxonasi atrofida ftor moddasining juda kop saqlanishi oqibatida havonarda flyuorz, kamqonlik, nevrozlar va bepustlik belgiarining qayd etishi aniqlandi. Chunki, ftorli zaharlanish bilan yuqori energiyali fosforli birikmalar hosil bo'lishining ikkala yo'li ham buzilishi mumkin; anaerob va aerob. Suyak to'qimasidagi patologik o'zgarishlarning sabablaridan biri bu ishqoriy fosfatiza faolligini ftor bilan ingibitsiya qilishdir, bu skelet uchun ishlatiladigan fosfor-kalsiy tuzlarini hosil qilish uchun qonda organik fosfatlarni parchalaydi (1- va 2-jadvallar).

1-jadval. Texnogen omillar bilan zaharlangan qo'ylarni klinik tekshirish natijalari

Klinik kursoratkichlar	Navoiy viloyati tumanlari								
	Karmana			Qiziltepa			Konimex		
	TH	BKH	%	TH	BKH	%	TH	BKH	%
Oriqlik	50	30	60	50	20	40	50	15	30
Ishtaha pasayishi	50	25	50	50	10	20	50	10	20
Kesuvchi tishlarning qimirlashi	40	20	50	40	10	25	40	10	25
Oxirgi dum umurtqalarining so'rilishi	40	20	50	40	12	30	40	8	20
Jun rangining xiralashishi	40	20	50	40	10	25	40	8	20
Jun to'kilishi	40	10	25	40	5	12,5	40	3	7,5
Bepustlik	40	6	15	40	3	7,5	40	2	5,0

2-jadval. Texnogen omillar bilan zaharlangan qo'ylar qonini mofobiokimyoviy tekshirish natijalari

Qon ko'rsatkichlari	Statistik ko'rsatkichlar		
	M	±m	%
Eritrotsitlar ($10^{12}/l$)	4.8	0.11	75
Leykotsitlar ($10^9/l$)	14.38	3.70	147
Gemoglobin (g/l)	148.1	6.0	105
Met gemoglobin(%)	21.7	5.0	207

As AT faolligi (mmol /soat /litr)	0.85	0.03	150
AlAT faolligi (mmol/soat/litr)	1.25	0.19	155
Umumiy oqsil(g%)	7.89	0.21	101
Umumiy kaltsiy (mg%)	7.50	0.25	65
Anorganik fosfor (mg%)	3.50	0.16	70
Hayvonlar bosh soni	5	5	5

Tajribalar bavamida qo`ylarning ftorli zaharlanishlariga qarshi davolash-prfilaktik vosialar aniqlandi, ularning zaharlanish paytlarida qo`ylar organizmiga ko`satadigan patogenetik a`sirlari o`rganildi.

Xuddi shunday texnogen omillarning Surxondaryo viloyatining Uzun va Sariosiyo tumanlari sharoitlaridagi zotli sigirlar organizmiga salbiy ta`sir ko`rsatishi tajribalarda asoslandi.

Xulosa. 1. Navoiy viloyati aylovlari sharoitlaridagi qorakol qo`ylarda asosan uchma o`tlarlar ahatlanishlarga qarshi kurash choralarini majmuyini ishlab chiqish zarur.

2. Navoiy viloyati hududlarida texnogen zaharlanishlardan hayvonlarning ftor saqllovchi moddalardan zaharlanishlariga qarshi kurash chora-adbirari majmuyini ishlab chiqis maqsadga muvofiq hisoblanadi.

3. Surxondaryo viloyati hududlarida texnogen omillardan hayvonlarning ftor saqllovchi moddalardan zaharlanishlariga qarshi kurash chora-tadbirlari majmuyini ishlab chiqis maqsadga muvofiq hisoblanadi.

REFERENCES

1. Bakirov B.B, Norboev Q.N., Eshbo`riev B.M. Hayvonlarning ichki yuqumsiz kasalliklari. Darslik. Samarqand, 2021.
2. Raxmonov A.J. Texnogen omillarning masofaga qarab sigirlar osteodistrofiyasi etiopatogenezi holatiga ta`siri. Hayvonlar va parrandalarning o`ta xavfli kasalliklarini tarqalishi va oldini olishning monitoringi. Xalqaro konferensiya. Samarqand, 2006 y., 270-273 betlar.
3. Raxmonov A.J. Surxondaryo viloyati trans chegaraviy hududlardagi ekologik vaziyatni qishloq xo`jalik hayvonlari qonining biokimyoviy ko`rsatkichlariga ta`siri. Chorvachilik hamda veterinariya fani yutuqlari va istiqbollari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. Samarqand, 2010 y., 82-85 betlar.
4. Raxmonov A.J. Texnogen omillar ta`siridagi hududiy kasalliklarning simptomatikasi. Veterinariya hamda chorvachilik ilmi va amaliyotining dolzarb vazifalari mavzusidagi ilmiy anjuman. Samarqand, 6 dekabr, 2013 yil, 58-59 betlar.
5. Xaitov V.R., Salimov Yu. va b. Pestitsidlar va boshqa kimyoviy toksikantlar ta`siridan hayvonlar ko`payish organlarida sodir bo`layotgan patologiyalar va ularni oldini olish choralarini bo`yicha tavsiyanoma. Samarqand 2019.
6. Yunusov.X.B., Sovershenstvovanie texnologii elektroximicheskoy ochistki vody ot rastvorenykh organicheskix veshchestv// Uspexi v ximicheskoy texnologii. – T.XXII. – 2008, № 10(90). – S. 58-60.

7. Yunusov.X.B., Polikarpova L.V., Droганova T.S. Vliyanie zagryazneniya vodnoy sredy na izmeneniya fermentativnoy aktivnosti presnovodnogo mollyuska jivorodka rechnaya // AgroEkoInfo, №4. 2016.
8. Norbek o'g'li, X. B., & Baxtiyar, B. (2022, April). OSHQOZON OLDI BO'LIMLARIDA HAZMLANISH JARAYONLARI NAZORATI. In *E Conference Zone* (pp. 147-148).
9. Khayitov, B. N. O., Bakirov, B., & Ruzikulov, N. B. (2021). Scientific Basis for the Treatment and Prevention of Large Abdominal Acidosis in Productive Cows. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 8(9), 442-452.
10. Бакиров, Б., Бобоев, О. Р., & Хайитов, Б. Н. (2021). ЎЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДАГИ МАХСУЛДОР ҚОРАМОЛЛАРДА МЕТАБОЛИЗМ БУЗИЛИШЛАРИНИНГ АЛИМЕНТАР-МИКРОБИАЛ ТАБИАТИ ВА ГЕПАТОГЕН ХАМДА ЭНДОКРЕН ХУСУСИЯТЛАРИ. *ВЕСТНИК ВЕТЕРИНАРИИ И ЖИВОТНОВОДСТВА*, 1(2).
11. Бакиров, Б., Хайитов, Б. Н., & Улуғмуродов, Ю. (2021). МИКРОБИОЛОГИЧЕСКИЕ И МЕТАБОЛИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АЦИДОЗА РУБЦА У ВЫСОКОПРОДУКТИВНЫХ КОРОВ. *Вестник Ошского государственного университета*, (1-2), 210-214.

ASAR EMOTSIYASINI OSHIRISHDA O'XSHATISHLARNING O'RNI (ODIL YOQUBOVNING "BILLUR QANDILLAR" ASARI MISOLIDA)

Rajabova Mo'jiza

Termiz davlat universiteti talabasi

Ergasheva Dilrabo Allanazarova

Ilmiy rahbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7927680>

Annotatsiya. Bu maqolada o'xshatishlar haqida umumiy ma'lumotlar, shuningdek o'xshatishlarning Aristotel hamda hozirgi tilshunos olimlarimiz nazdida o'rganilishi haqida fikrlar berib o'tildi. O'xshatishlar Odil Yoqubovning "Billur qandillar" asari asosida tahlilga tortildi.

Kalit so'zlar: o'xshatish san'ati, o'xshatishning leksik xususiyatlari, Odil Yoqubovning "Billur qandillar" asari, o'xshatiluvchi obyekt, o'xshovchi obraz, ko'chim, metafora, istiora.

THE ROLE OF SIMILES IN INCREASING THE EMOTION OF THE WORK
(IN THE EXAMPLE OF ODIL YAKUBOV'S WORK "CRYSTAL CHANDELIERS")

Abstract. This article provides general information about similes, as well as the study of similes by Aristotle and our modern linguists. Analogies were analyzed based on Odil Yaqubov's work "Crystal Chandeliers".

Key words: the art of simile, lexical features of simile, Odil Yakubov's work "Crystal chandeliers", simile object, simile image, metaphor, metaphor, allegory.

РОЛЬ СРАВНЕНИЙ В ПОВЫШЕНИИ ЭМОЦИОНАЛЬНОСТИ
ПРОИЗВЕДЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ОДИЛА ЯКУБОВА
«ХРУСТАЛЬНЫЕ ЛЮСТРЫ»)

Аннотация. В этой статье даны общие сведения о сравнениях, а также об изучении сравнений Аристотелем и нашими нынешними лингвистами. Аналогии проанализированы на основе произведения Одила Якубова «Хрустальные люстры».

Ключевые слова: искусство сравнения, лексические признаки сравнения, произведение Одила Якубова «Хрустальные люстры», объект сравнения, образ сравнения, метафора, метафора, аллегория.

Oshni tuzsiz tasavvur etib bo'lmagani kabi badiiy adabiyotni ham o'xshatish, maqol, matal, tasviriy vositalarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Asar emotsiyasini oshirishda o'xshatish va iboralarning o'rni beqiyos. Biror bir badiiy asarni o'qir ekanmiz, undagi o'xshatishlarni ko'rib yozuvchi salohiyati, saviyasi qay darajada yuqoriligiga guvoh bo'lamiz. Deyarli barcha yozuvchilarning roman, hikoya, qissalarni o'qish jarayonida ko'plab o'xshatishlarni uchratamiz. Shunday yozuvchilarimizdan biri Odil Yoqubov. U o'zining barcha asarlarida o'xshatishlarni mahorat bilan qo'llagan. O'xshatish o'zi nima? O'xshatish–ikki narsa yoki voqea hodisalar o'rtasidagi o'xshashlikka asoslanib, ularning biri orqali ikkinchisining belgisini, mohiyatini to'laroq, bo'rttiribroq ko'rsatib berishdan iborat badiiy tasvir vositasi ya'ni ko'chimning sodda turi. O'xshatishlar eng qadimiy tasviriy vositalardan biri sifatida nutqimizni ayniqsa badiiy adabiyot tilini bezashda tasvirning aniqligi va obrazlilikini ta'minlashda foydalaniladi. "Inson o'xshatish qobilyatiga ega ekanligi bilan boshqa mavjudotlardan farq qiladi"– deydi mashhur yunon faylasufi Aristotel. Hatto u dastlabki bilimlarini o'xshatishdan oladi va bu jarayon samaralari barchaga huzur

bağishlaydi. O'zbek tilshunosligida o'xshatish haqida ilk tadqiqot olib borgan M. Mukarramov o'xshatishning uch asosdan iborat ekanligini, o'xshatiluvchi obyekt va o'xshovchi obraz o'xshatishning asosi ekanligini ta'kidlaydi. Odil Yoqubov ijodi inson his-tuyg'ularini to'liqlantiradigan, hayajonga soladigan tasvirlarga boy. "Hikmatillaning qalbi toshqinday jilovsiz, bir quvonchga to'lib, ko'zlaridan yosh qalqib ketgan edi". ("Billur qandillar"). Mazkur parchada inson qalbi jilovsiz to'liqiga o'xshatiladi, to'liqlarni jilovlab bo'lmagani kabi inson bir nimadan qattiq hayajonlansa qalbidagi his-tuyg'ularini, hayajonini, sevinchini jilovlay olmaydi. O'xshatishning har qanday turida ham obrazlilik mavjud. Adib qalamiga mansub "Singan oyna parchalari yomg'irday yog'ilib, xona qiy chuv bo'lib ketdi" jumlasida oyna parchalari yomg'ir parchalariga mengzalmoqda. "Go'yo o'z polizidan yovvoyi o'tlarni yulib tashlagan dehqonday, u ham Nilufarni o'z ko'nglidan allaqachon o'zib tashlagan emasmi?" Bu satrlarda muqaddas tuyg'u muhabbat toptalganini, yigit qizni qanchalar og'ir bo'lsada, polizdagi yovvoyi o'tlarni yulib tashlagan kabi uni ham o'z ko'nglidan chiqaradi. O'xshatish asosan nutqiy hodisa hisoblanadi. Chunki bu o'rinda ma'lum predmet bir predmetga o'xshatilsa, xuddi shu predmet, boshqa o'rinda ikkinchi narsaga o'xshatilishi mumkin. Masalan: "Begimqul ayiqday chayqalib vazmin odimlab chiqib ketdi." (Odil Yoqubov "Billur qandillar"). Bu yerda Ayiq vazni og'ir hayvon bo'lganligi uchun ham Sambo kurashchisi Begimqul vazn jihatdan ayiqqa o'xshatilgan. Yozuvchi yozgan deyarli barcha asarlaridagi obrazlarni o'quvchi tez va oson tushuna oladi. Chunki har bir obraz o'ziga xos xarakter xususiyati bilan ajralib turadi. Shubhasiz o'quvchi ongida yaqqol namoyon bo'la oladigan obrazlarni yaratish anchagina mehnat talab qiladi. Odil Yoqubov o'z qahramonlarining metaforik tasviriga alohida urg'u berish yo'li bilan buning uddasidan chiqa olgan yozuvchi. Nutq jarayonida, xususan badiiy nutqda so'zlar o'z ma'nosida ham ko'chma ma'noda ham qo'llanilishi mumkin. Ko'chma ma'noda qo'llanilgan so'zlarning umumiy nomi ko'chim deb ataladi. Adabiyotshunoslikda bunga sinonim sifatida trop (yunoncha "ko'chim") termini ham ishlatiladi. Ko'chimning badiiy nutqdagi eng ko'p va samarali qo'llaniluvchi turi istiora, yani metafora hisoblanadi. Adabiyotshunoslikda bu ikki termin sinonim sifatida qo'llaniladi. Masalan: "dehqonlarning qoramtir qo'llarini eslatuvchi o'rik va o'rikzorlar" tasviri atrofdagi manzarani yorqinroq tasavvur etishimizga imkon beradi. Adib asarida o'zi keltirgan istioralarni mahorat bilan qo'llagan holda tabiat go'zalligini nafaqat asar qahramonlarining ichki ruhiyatini undagi o'zgarishlarni ko'z o'ngimizda gavdalantiradi, "muloyim yuzi gulxan taptida qiziganday lov-lov yondi" birikmasida Nilufarning sobiq sevgilisi Hikmatilloning oldida uyalgan va yuzi qizargan holatini tasvirlab beradi. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak o'xshatishlar badiiy asarni tahlil qilish, asarda yoritilgan mazmunga, shakl va hajmga alohida e'tibor qaratishni talab qiladi. Badiiy asarda o'xshatishlarning lingvistik xususiyatlarini tahlil qilish jarayonida biz har bir adibning so'z qo'llash mahorati, yozgan asarining o'quvchiga qay darajada ta'sir etishini ko'ra olamiz. Bu o'z navbatida asar tilini yaxshi tushunib yetishimizga yordam beradi.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, o'xshatish asosan nutqiy hodisa hisoblanadi. O'xshatishlar turli narsalar o'rtasida aloqa o'rnatish kuchli his-tuyg'ular va tasvirlarni yaratishda ishlatiladi. O'xshatishlarni ko'plab she'riyat, nasr, drama, lirika va hatto hazil iqtiboslarida ham uchratishimiz mumkin. O'xshatishlar bejirim va ta'sirli nutq imkoniyatlariga kuch beradigan tunganmas manba, avlodlar o'rtasidagi obrazlar vorisiyligini saqlovchi muhtasham vosita sifatida katta etnopsixologik, lisoniy madaniyatshunoslik va lingvopoetik qimmatga ega.

REFERENCES

1. Умуркулов Б. Бадий адабиётда сўз. – Тошкент: Фан, 1993. – 131 б.
2. Qozoqboy Yo'ldosh, Muhayyo Yo'ldosh. Badiiy tahlil asoslar. – T.: Kamalak. 2016.
3. Maxmudov N. O'xshatishlarda milliy mentallik jozibasi .Til va adabiyot ta'limi . 2019 yil, 2-son.
4. Maxmudov N., Xudoyberganova D. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. - Toshkent: Ma'naviyat, 2013.

**O'TKIR HOSHIMOVNING ASARLARIDA BIR SEMALI VA KO'P SEMALI
LUG'AVIY SEMANTIK VALENTLIK O'RNIDA BIRIKISH USULLARINING
LINGVISTIK TAHLILI.**

Sheraliyev Jamshid

Termiz davlat universiteti talabasi.

D.Ergasheva

Ilmiy rahbar.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7929780>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek xalqining buyuk yozuvchisi O'tkir Hoshimovning "Daftar hoshiyasidagi bitiklar" asaridagi bir semali va ko'p semali leksemalar so'z birikmalarida lingvistik tahlil etilgan. Ko'p semali va bir semali leksemalar haqida, ular nimalarni tashkil etishi to'g'risida qisqacha ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: valentlik tushunchasi, lug'aviy valentlik, semantik valentlik, qoyil, sema, urush, otchopar, kiyik, fazilat, buyuk, ko'kat, ko'ngil.

**ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОДНОСЕМЕННОЙ И МНОГОСЕМЕННОЙ
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ ВАЛЕНТНОСТИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ОТКИРА
ГАШИМОВА.**

Аннотация. В данной статье лингвистически анализируются однозначные и многозначные лексемы в словосочетаниях великого узбекского писателя О'ткира Гашимова «Надписи на полях тетради». Дана краткая информация о многозначных и однозначных лексемах, что они из себя представляют.

Ключевые слова: понятие валентности, лексическая валентность, семантическая валентность, восхищение, небо, война, конь, олень, добродетель, великий, зеленый, сердце.

**LINGUISTIC ANALYSIS OF SINGLE-SEMAL AND MULTI-SEMAL LEXICAL
SEMANTIC VALENCE IN THE WORKS OF O'TKIR HASHIMOV.**

Abstract. In this article, the single-semal and multi-semal lexemes in the word combinations of the great Uzbek writer O'tkir Hashimov's "Inscriptions on the Margins of the Notebook" are analyzed linguistically. Brief information about polysemous and monosemous lexemes, what they are, is given.

Key words: the concept of valence, lexical valence, semantic valence, admire, sky, war, horse, deer, virtue, great, green, heart.

Valentlik tushunchasi lisoniy birliklarning ma'no va mazmun hamda grammatik jihatdan birikish va biriktirish imkoniyatlarini ifodalaydi. Valentlik – ichki imkoniyat, sintaktik aloqa esa uning namoyon bo'lishidir. Shuningdek, valentlik – til birligimiz, mohiyat, sabab va umumiylikka ega bo'lsa, sintaktik aloqa – nutq birligi, aloqasi, natija hamda xususiylik imkoniyatidir. Lisoniy birliklarda ham ma'no ham grammatika bo'lishi kerak. Har bir so'z birikmasi valentligida ikkisi bir-birini taqozo etib keladi. Shunga asoslanib, valentlik lug'aviy hamda sintaktik kabi kichik guruhlariga bo'linadi.

Lug'aviy valentlik – biriktiruvchi hokim qismidagi leksemaning ma'noviy jihatdan o'ziga mos birikuvchi tobe leksemalarini tanlay olishidir. Masalan, "uchmoq" leksemasi "mushuk" leksemasini qabul qila olmaydi. "mushuk uchdi" so'z birikmasida grammatik jihatdan noqislik bo'lmasa-da, ammo ma'no va mazmun jihatdan talabga javob bermaydi. Chunki "uchmoq" faqatgina qushlarga xosdir va bu bir semali leksema hisoblanadi.

Semantik valentlik – leksemalarning semantik bog'lanishi bevosita so'z turkumlari doirasida mantiqan hamda grammatik jihatdan bog'lanishni yuzaga chiqaradi. Shundan kelib chiqadiki, muayyan so'zning o'z so'z turkum doirasidagi yoki boshqa so'z turkumlariga aloqador leksemalar bilan birikishi uning semantik imkoniyatiga ko'ra sodir bo'lsa, birikuvchi va biriktiruvchi so'zlarning o'zaro munosabati kelib chiqadi. Masalan: qizil olma, qora ruchka, tez yurmoq, beshta

bola. Bundan kelib chiqadiki, sintaktik munosabat asosida semantik munosabat yotadi. Shunday qilib, soʻzning semantik valentligi nutqda soʻzlarning kommunikativ birliklarni hosil qilinishida paydo boʻlmaydi, balki u soʻzda, uning ichki substansiyasida azaldan mavjud boʻlib yuzaga chiqishga tayyor turgan zaxira maydonida boʻladi.

Tilshunosligimizda leksemalar bir semali hamda birdan ortiq semali (koʻp semali) leksemalarga boʻlinadi. Leksema faqatgina bir maʼnoni ifodalasa u bir semali leksema deyiladi (quyosh, daraxt, qalam) Agarda leksema koʻp semali boʻlsa bitta soʻz ikki gapda ikki yoki undan koʻproq tushunchani ifodalashi mumkin. Masalan: “qoyil” soʻzi doirasida koʻrib chiqamiz. (Qoyil dars, qoyil ayol) bu yerda “qoyil” leksemasi “ajoyib , zoʻr, tasanno” maʼnolarida kelsa, unga “boʻlmoq, qolmoq” feʼllarini qoʻshib qoʻshma feʼl yasab yangicha bir maʼno hosil qilish qobiliyatiga ega. (Doʻstimning ishiga qoyil qoldim).

Oʻzbek adabiyotining yirik namoyondasi, barchamiz uchun sevimli boʻlgan, oʻzining sermahsul asarlari bilan qalbimizdan joy olgan, taniqli yozuvchimiz Oʻtkir Hoshimov oʻz asarlarida kitobxonda emotsion ruhni kuchaytirish hamda baddiy taʼsirchanlikni yuzaga chiqarish uchun bir semali va koʻp semali soʻzlardan atroflicha foydalangan.

Mashhur oʻzbek adibi Oʻ.Hoshimov oʻzining asarlarida oʻquvchi uchun badiiylik taʼsirchanlik ulashish maqsadida bir semali koʻp semali soʻzlardan foydalangan. Koʻp semali deganda asosan metofara, metonomiya, vazifadoshlik bilan ifodalagan soʻzlarni keltirishimiz mumkin. Masalan: “Daftar hoshiyasidagi bitiklar” asaridagi ilk satrida bir va koʻp semali soʻzlarning uchratish mumkin. Yaʼni “Tabiat gultoji” sarlavhasi bilan berilgan satrlarda: Kiyik och qolmaslik uchun koʻkat yeydi. Ammo bir-brini oʻldirmaydi, sher och qolmaslik uchun kiyikni yeydi. Ammo bir kuni oʻldirmaydi. Odam koʻkatni ham yeydi, kiyikni ham yeydi, koʻngil hushi uchun sheʼrni ham oʻldiadi...Keyin... Urush qilib, bir-birini boshini yeydi...

Ushbu misralarda keltirilgan kiyikning oʻt, sheʼrning kyik yeyishi kundalik hayotda uchraganligi va oʻz maʼnosida kelganligi uchun ham bir semali, odamning odam yeyishi esa koʻp semaliga misol boʻladi.

Odamlarga hayronsan ota-onasi tirikligida ikki ogʻiz shirin soʻzni tekinga aytmaydi-da, ular oʻlgandan keyin ming-ming pul sarflab, usha soʻzlarni qabr toshiga yozdirib qoʻyadi. Bu jumalalarda keltirib oʻtilgan shirin soʻz koʻp semali soʻzning yaqqol namunasi. Sababi soʻzning shirini oʻz oʻrnida emas.

Inson shu qadar buyukki, uning fazilatlarini oʻlchash – dunyodagi eng baland choʻqqining ustiga emaklab chiqish zahmati bilan teng. Inson shu qadar tubanki uning illatlarini dunyodagi eng baland choʻqqining ustidan tushishga teng. Adibning “Inson” deb atalmish satrlarida illat va fazilatlarini oʻlchash birikmalari koʻp semali birikmadir. Chunki oʻz maʼnosida kelmagan agar u oʻgʻirlik, uzunlik maʼnosida boʻlsa edi bir semaliga namuna qilish mumkin edi. Togʻ choʻqqisiga chiqish, tushish esa oʻz maʼnosida kelganligi uchun ham bir semalidir. “Otchopar” bozorida bir eski doʻstimni uchratib qoldim Matematik... Olim... Sigaret sotib oʻtirgan ekan... Meni koʻrib koʻzini yashirdi.

Tabiiy holki yashirmoq feʼli ishlatilganda barchaning berkitish, masalan: kimdir koʻrmasligi uchun koptokni stol ostiga, shkafga yashirish mumkin. Bu holat stol va shkaf yordamchi vazifasini oʻtaydi, biroq koʻzini yashirdi birikmasida u qoʻli bilan berkitmagan, shunchaki u tomonga qaramagan va buham koʻp semaliga misoldir.

“Har kim oʻz aravasini oʻzi tortsa” sarlavhasi bilan boshlanuvchi mikromatnda “Etikdoʻzni sartarosh qilsangiz, odamning boshiga mix qoqadi” (43-bet) gapida “qoqmoq” leksemasi koʻp semali (boshiga mix qoqmoq – koʻchma maʼno, gilam qoqmoq – oʻz maʼnosida).

“Dastxat” nomi bilan boshlanuvchi sarlavhada “Dasturxon toʻkin edi. Shirinliklar... Bolalarning oʻzi pishirgan kulchalar... Tomogʻim xippa boʻgʻilib, suv ham oʻtmay qoldi. Keyin konsert qoʻyishdi” (43-44-betlar) misrasidagi “qoʻymoq” leksemasi koʻp semali (tuxum qoʻymoq – oʻz maʼnosida, konsert qoʻymoq – koʻchma maʼno).

“Haqiqat sinmaydi...mi?” sarlavhasi bilan boshlanuvchi “Uning hech nimani ifodalamaydigan yuzida bir soniya, atigi bir soniya tabassum paydo bo‘ldi” (47-48-betlar) gapida “tabassum paydo bo‘ldi” leksemasi bir semalidir, chunki kulmoq, tabassum qilmoq faqatgina insoniyatga xos.

Xulosa o‘rnida shuni keltirib o‘tishim kerakki, so‘zning nutqda o‘rganilishi, uning boshqa so‘zlar bilan birikish imkoniyati, semantik jihatdan tuzilishi hamda birikish semantikasini yuzaga chiqarish uchun muayyan so‘z va so‘z qoliplarini talab etishi valentlik nazariyasining o‘zagidir.

Shu o‘rinda, ushbu hosil qilingan so‘z birikmalarida bir semali va ko‘p semali so‘zlarning ifodalanishi sintagmalarning ta’sirchanligini oshiradi. Ushbu fikrimning isboti sifatida yuqorida mikromatnlarda so‘zlarning birikish jarayonlarini lingvistik tahlil asosida ko‘rib chiqdik.

REFERENCES

1. R.Sayfullayeva “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” Toshkent – 2020.
2. B.Mengliyev “Hozirgi o‘zbek tili” Toshkent – 2018.
3. O‘tkir Hoshimov “Daftar hoshiyasidgi bitiklar” Toshkent – 2018.
4. Ergasheva D.A. “Odil Yoqubov asarlarida inson ruhiy holati ifodalanishining lisoniy manzarasi // Суз санъати халқаро журнали Тошкент, 2020 . №1, 2-jild. ISSN: 21819297 Doir Journal 10.26739/2181-9297. – B. 99-103. (10.00.00 № 31)
5. Abdullayev A. O‘zbek tilida ekspressivlikning ifodalanishi.-Toshkent, O‘zbekiston, Fan, 1983.
6. Abdurahmonov G’, Mamajonov N. O‘zbek tili va adabiyoti. –Toshkent, O‘zbekiston, 1985.
7. Umurqulov B. Badiiy adabiyotda so‘z.-Toshkent: Fan, 1993.

TOHIR MALIKNING “HAYOT QAYIG‘I” TANLANGAN ASARLARIDA EGASI UMUMLASHGAN VA SHAXSI NOMA‘LUM GAPLARNING LINGVISTIK TAHLILI

Mahmudova Mohinur Yusufjonovna

Termiz davlat universiteti talabasi

D.A.Ergasheva

Ilmiy rahbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7930147>

Annotatsiya. Maqolada Tohir Malik asarlarida egasi umumlashgan va shaxsi noma‘lum gaplar tahlil amalga oshirilgan. Shunigdek nazariy jihatdan egasi umumlashgan va shaxsi noma‘lum gaplar ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: egali va egasiz gaplar, egasi umumlashgan gaplar, shaxsi noma‘lum gaplar egasi yashiringan gaplar, hikmatli so‘zlar, maqollar, odat tusiga kirgan birliklar.

LINGUISTIC ANALYSIS OF GENERALIZED AND IMPERSONAL SENTENCES IN SELECTED WORKS OF TAHIR MALIK "THE BOAT OF LIFE"

Abstract. The article analyzes generalized and anonymous sentences in the works of Tahir Malik. Also, theoretically, generalized and anonymous sentences are scientifically justified.

Key words: possessive and non-possessive sentences, generalized possessive sentences, anonymous sentences, hidden possessive sentences, wise words, proverbs, habitual units.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОБОБЩЕННЫХ И БЕЗЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ИЗБРАННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ТАИРА МАЛИКА «ЛОДКА ЖИЗНИ»

Аннотация. В статье анализируются обобщенные и анонимные предложения в произведениях Тахира Малика, а также теоретически обоснованы обобщенные и анонимные предложения.

Ключевые слова: притяжательные и непритяжательные предложения, обобщенные притяжательные предложения, анонимные предложения, скрытые притяжательные предложения, мудрые слова, пословицы, привычные единицы.

Tohir Malikning asarlarida eganing ishtirokiga ko‘ra egali va egasiz gaplar talaygina. Egasi umumlashgan va shaxsi noma‘lum gaplar asarlari salmog‘ini bir daraja oshirgan. Avvalo, ega gapning bosh bo‘lagi sanaladi va kesim orqali ifodalangan ish-harakatning bajaruvchi shaxsini ko‘rsatadi.

Egani g ifodalanishiga ko‘ra gaplar ikki ma‘noviy guruhga bo‘linadi: egali va egasiz gaplar. Egali gaplarda harakatni bajaruvchi shaxsi ya‘ni egasi aniq ifodalanadi. Egasiz gaplarning o‘zi esa o‘z navbatida quyidagicha tahlil qilinadi: Egasi yashiringan va shaxsi noma‘lum gaplar. Egasi yashiringan gaplarda ega ishtirok etmasligi lozim ammo gap kesimiga qarab egani tiklash mumkin bo‘ladi. Egasi yashiringan gaplar ham ikki turli bo‘ladi.

Bular egasi ma‘lum va egasi umumlashgan gaplardir. Egasi ma‘lum gaplarda ham, egasi umumlashgan gaplarda ham ega umuman ifodalanmaydi. Gap kesimiga qarab ega tiklanadi. Bularning bir-biridan farqi egasi ma‘lum gaplar 1 va 2 shaxsga qarashli bo‘lsa, egasi umumlashgan gaplar har uchala shaxsga qarashli bo‘lsa, egasi umumlashgan gaplar har uchala shaxsga qarashli bo‘ladi.

Shuning uchun ham egasi umumlashgan gaplar sifatida maqol, matal va hikmatli soʻzlarni qabul qilishimiz mumkin. Shaxsi noma'lum gaplarda esa umuman ega ishtirok etmaydi va gap kesimiga qarab ham egani tiklash imkonsiz bo'ladi. Quyida keltiriladigan misollarda egasi umumlashgan va shaxsi noma'lum gaplar asar badiiy qimmatini oshirishda alohida ahamiyat kasb etadi.

1. *Ha, tinchlikmi?* (19-bet) Ushbu gap ega ishtirokiga ko'ra shaxsi noma'lum gap sanaladi. Sababi egani tiklab bo'lmaydi.

2. *Hurmat degan narsani bilish kerak.* (20 -bet) Mazkur gapda ham ega ishtirok etmagan ammo gap kesimidan ega tiklanadi. Ega tiklanganda gap "*U hurmat degan narsani bilishi kerak*" shaklida bo'ladi. Ammo biz uni aynan kimga aytayotganini bilmaymiz, bu har uchala shaxsga tegishli bo'lgani uchun egasi umumlashgan gap sifatida qabul qila olamiz.

3. "*Keraksiz bo'lsa ham ustini berkitish kerak*" (24 -bet) bu gapda gapning kesimi berkitish kerak birikmasi orqali ifodalangan. Kesimga qarab egani tiklamoqchi bo'lsak, ega tiklanmaydi. Demak, bu gap shaxsi noma'lum gapning bir ko'rinishidir.

4. "*Dumingni likkillatasan,olg'a ketasan*" (26-bet) gapimiz bir qarashda egasi ma'lum gapdek ko'rinadi, lekin matn tarkibida maqol sifatida berilganligi uchun egasi umumlashgan gap deyish mumkin.

5. "*Har yilgiday do'ppi tor kelganda bilish kerak*" (29-bet).Bu gapning kesimi bilish kerak fe'li orqali ifodalangan. Kesimga qarab egani tiklamoqchi bo'lganimizda nima bilinadi deb so'roq beramiz. So'roqqa javob bo'luvchi birlik topilmagani bois ham bu shaxsi noma'lum gap sifatida tahlil qilinadi.

6. "*Belni baquvvat qilish kerak*" (32-bet) Baquvvat qilish kerak kesim lekin nimani baquvvat qilamiz albatta belni. Belni so'zi esa vositasiz to'ldiruvchi vazifasini bajaryapti. Demak, egani tiklash imkonsiz. Bu xususiyati orqali mazkur gap shaxsi noma'lum gapdir.

7. "*Suymaganga suykalma*" (45-bet) Ushbu gapning kesimi suykalma fe'li bilan ifodalangan. Egani tiklab ko'rganda "*Sen suymaganga suykalma*" tarzida ifodalanadi. Biroq kimga aytilayotgani noma'lum ya'ni har uchala shaxsga ham qaratilyapti. Shu bois bu gap ham egasi umumlashgan gap sifatida ifodalangan .

8. "*Mevali daraxtga tosh otmas*"(94 -bet). Bu gapni quyidagicha tahlil qilish mumkin: *Sen mevali daraxtga tosh otma, men mevali daraxtga tosh otmay, u mevali daraxtga tosh otmaydi* tarzida qo'llash mumkin. Hammaga birdek tegishli bo'lgani uchun egasi umumlashgan gap holida tahlil qilamiz.

Xulosa: Yuqoridagi fikrlardan shu xulosaga kelindiki Tohir Malik asarlarida eganing ifodalanishiga ko'ra turlari juda yaxshi ochib berilgan va asar mazmunini boyitishda ularning ahamiyati salmoqli o'rin egallagan.

REFERENCES

1. Умуркулов Б. Бадий адабиётда сўз. – Тошкент: Фан, 1993. – 131 б.
2. Qozoqboy Yo'ldosh, Muhayyo Yo'ldosh. Badiiy tahlil asoslar. – T.: Kamalak. 2016.
3. Maxmudov N. O'xshatishlarda milliy mentallik jozibasi .Til va adabiyot ta'limi . 2019 yil, 2-son.
4. Maxmudov N., Xudoyberganova D. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. - Toshkent: Ma'naviyat, 2013.

XUDOYBERDI TO'XTABOYEVNING ASARLARIDA NOKONSTRUKTIV
BIRLIKLARNING IFODALANISHI

Mahmudova Mohinur Yusufjonovna

Termiz davlat universiteti talabasi.

D.A.Ergasheva

Ilmiy rahbar.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7933326>

Annotatsiya. Maqolada Xudoberdi To'xtaboyev asarlaridagi nokonstruktiv birliklar tahlili amalga oshirilgan. Shuningdek nazariy jihatdan nokonstruktiv birliklar asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: nokonstruktiv birlik, kiritma gaplar, maxsus to'xtam, so'zlovchining nutqi, subyektiv (qo'shimcha) munosabat, tobe hokimlik munosabati.

THE EXPRESSION OF NON-CONSTRUCTIVE UNITS IN THE WORKS OF
KHUDOYBERDI TOKHTABOYEV

Abstract. The article analyzes the non-constructive units in the works of Khudoberdi Tokhtaboyev. Non-constructive units are also theoretically justified.

Key words: non-constructive unit, introductory sentences, special stop, speaker's speech, subjective (adjunctive) relationship, subordinate relationship.

ВЫРАЖЕНИЕ НЕКОНСТРУКТИВНЫХ ЕДИНИЦ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
ХУДОЙБЕРДИ ТОХТАБОЕВА

Аннотация. В статье анализируются неконструктивные единицы в произведениях Худоберди Тохтабоева. Теоретически обоснованы и неконструктивные единицы.

Ключевые слова: неконструктивная единица, вводные предложения, специальная остановка, речь говорящего, субъектное (адъюнктивное) отношение, подчинительное отношение.

Nokonstruktiv birliklar sifatida kirish so'zlar, kiritmalar va undalmalardan foydalanishimiz mumkin. Aynan bularning nokonstruktiv deyilishining asosiy sababi bunday birliklar gap bo'laklari bilan grammatik aloqaga ya'ni tobe hokimlik munosabatiga kirishmaydi.

Kiritma gaplar asosan so'zlovchining o'zi bayon qilgan fikriga qo'shimcha mulohazasini bildirgan gaplardir. Kiritma gap asosiy fikrni qo'shimcha izohlash, aniqlash, to'ldirish uchun ishlatiladi va o'ziga aloqador bo'lmagan gapdan maxsus to'xtam bilan ajratiladi.

Masalan, *U bejirim tuflisi bilan yerni duk-duk bosib (bu duk-duklardan Qahramonning yuragi go'yo mix qoqilayotganday zirqirab ketdi) mashina tomon yurdi.* So'zlovchining o'zi bayon qilgan fikriga munosabatini bildirgan so'z kirish so'z, shunday so'z birikmasi esa kirish birikma deb ataladi.

Kirish so'zlar va kirish birikmalar asosan modal so'zlar bilan ifodalanib, turlicha qo'shimcha ma'nolarni ifodalaydi. Masalan, *Albatta, o'ylagan barcha ezgu amallarimga erishaman.*

Undalma so'zlovchining nutqi qaratilgan shaxs yoki predmet deb tasavvur qilingan hodisani bildiradigan so'z yoki so'z birikmasi. Undalma kirishlar yoki kiritmalar kabi gapni kengaytiradi ammo uning bo'laklari bilan sintaktik aloqaga kirishmaydi, yozuvda vergul yoki undov belgisi bilan ajratiladi.

Undalma gap boshida ham, o'rtasida ham va oxirida ham kelishi mumkin. Masalan, *Uka bu ishlaring negadir menga yoqmayapti.* Bu ishlaring negadir menga yoqmayapti, uka. Bu ishlaring, uka, negadir menga yoqmayapti. Undalmaning gapda o'rni erkin bo'lishi bilan birga u o'rniga

qarab turli manolarni ifodalaydi. Agar undalma gap boshida kelsa tinglovchining diqqatini jalb etish, gap o'rtasi va oxirida kelganda shunchaki subyektiv (qo'shimcha) munosabat bildirish vazifasini bajaradi.

Xudoyberdi To'xtaboyev asarlarida ham nokonstruktiv birliklar faol qo'llangan: Avvalo, u zamon, makon, irq, din, jins tanlamaydi ("Mungli ko'zlar". 3-b) *Lekin, menda quntmi, iqtidormi, xotira quvvatimi bilmayman, xullas, nimadir yetishmasdi.* ("Mungli ko'zlar".) *Zafarjon, shu yerdaman?* ("Mungli ko'zlar".) *Demak, puling bo'lsa changalda sho'rva deb dadajonim to'g'ri aytarkan-da* ("Mungli ko'zlar".) *Qiziq, nega endi ikkovlariga birdan tikilib qolishdi ekan?* ("Mungli ko'zlar".) *Aka, dadamning ishxonasiga telefon qilaymi?* ("Mungli ko'zlar".) *Ehtimol, bizni chalg'itish uchun bo'layotgandir* ("Mungli ko'zlar".) *Aftidan, pochchamning men bilan gaplashgisi yo'q edi* ("Mungli ko'zlar".) *O'g'ilginam, dilbandim, nega meni buncha qiynaysan* ("Mungli ko'zlar".) *10. Xayriyat, oyijonimning ishi o'nnglanib ketadiganga o'xshaydi* ("Mungli ko'zlar".)

REFERENCES

5. Умурқулов Б. Бадий адабиётда сўз. – Тошкент: Фан, 1993. – 131 б.
6. Qozoqboy Yo'ldosh, Muhayyo Yo'ldosh. Badiiy tahlil asoslar. – T.: Kamalak. 2016.
7. Maxmudov N. O'xshatishlarda milliy mentallik jozibasi .Til va adabiyot ta'limi . 2019 yil, 2-son.
8. Maxmudov N., Xudoyberganova D. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. - Toshkent: Ma'naviyat, 2013.

THE USE OF EDUCATIONAL AND FIELD TRAINING GROUNDS IN ENSURING PUBLIC SAFETY

U.Boliev

independent applicant

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7933350>

Abstract. *The article analyzes the issues of the use of training and field polygons in ensuring public safety, on the basis of this, the features are highlighted, as well as proposals for its further development are formulated.*

Keywords: *training and field polygons, ensuring public safety, their features.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ УЧЕБНО-ПОЛЕВЫХ ПОЛИГОНОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ОБЩЕСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация. *В статье анализируются вопросы использования учебно-полевых полигонов в обеспечении общественной безопасности, на основании этого выделяются особенности, а также формулируются предложения по его дальнейшему развитию.*

Ключевые слова: *учебно-полевые полигоны, обеспечение общественной безопасности, их особенности.*

Public safety is one of the most important and responsible areas in the activities of the state. Public safety is one of the most important and responsible areas in the activities of the state. This area of activity is related to ensuring the safety and protection of life, health, rights and freedoms of citizens, as well as ensuring public order and preventing threats to national security.

President of the Republic Of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev "... how important is the preservation of the peace and tranquility of our people, such as conflicts in the international arena and in our region, radicalism, extremism and terrorism," the statement makes clear the importance

The public safety system includes various bodies and services, such as internal affairs bodies, fire protection, rescue services, security services, etc. Each of these services has its own characteristics and specifics of work, but they are all united by a common goal - protection and ensuring the safety of the population.

In order to function effectively, the public safety system must have trained and experienced employees who can respond quickly and effectively to security threats. In this context, the use of training and field polygons is a prerequisite for personnel training.

Field polygons are specially equipped areas of the territory where conditions are created as close as possible to real ones for training personnel of the security system. At the training and field training grounds, employees can gain practical skills and work experience in various conditions, as well as learn how to work effectively in a team [2].

The use of training and field polygons allows employees of the security system to learn how to make the right decisions in conditions of stress and danger, effectively coordinate their actions and work in a team. In addition, training at field training grounds allows employees to gain the necessary experience working with various types of weapons and other tools that may be necessary to ensure security.

It is important to note that the use of training and field polygons is not only necessary, but also a cost-effective solution. Despite numerous security measures, there are a number of factors

that require an increase in the level of training in this area. In particular, this is due to the need to solve complex tasks that require certain knowledge and skills, as well as the constantly changing security situation. The system of ensuring public safety is one of the most important areas of activity of any state. For its effective work, it is necessary not only highly qualified personnel, but also appropriate material and technical means. However, along with this, experience and the ability to apply the acquired knowledge in practice also plays an important role. For effective training of personnel in the public safety system, it is necessary to use field polygons.

In this regard, there is a need to use field training grounds in training personnel for the public safety system [2].

Field polygons are specialized facilities designed for practical training and training of employees of the public safety system. They allow you to effectively apply theoretical knowledge in practice and evaluate the results of actions.

A field training ground is a specialized educational institution designed to train and train personnel in the field of security. The use of training and field polygons has a number of advantages over traditional teaching methods, such as lectures and seminars.

The use of training and field polygons has a number of advantages. Firstly, it is an opportunity to conduct training in conditions as close to real as possible. Such conditions are created thanks to specially designed training situations that allow participants to evaluate their knowledge and skills in action.

Secondly, the use of training and field polygons allows you to reduce the training time and improve its quality. Practical training at the training ground helps employees to assimilate information faster and better, because they see its application in practice. In addition, the field training ground allows you to conduct classes in various weather conditions, which makes the training more comprehensive and complete.

Thirdly, the use of training and field polygons increases the safety of training. Specially created conditions at the training ground allow training participants to feel more secure and

o Firstly, the training ground allows trainees to acquire practical skills that are necessary in the work of employees of the security system. Various training scenarios are conducted at the training ground, which allow security personnel to put their knowledge and skills into practice.

i Secondly, the use of a field polygon allows you to create conditions as close to reality as possible for training personnel. Various security-related situations that may arise in real life can be recreated at the landfill. Also, exercises can be held at the training ground, which allow you to check the effectiveness of the actions of security personnel in extreme conditions.

t Thirdly, the use of a field training ground allows for training using modern equipment and technologies. Various simulators can be installed at the landfill, which allow security personnel to learn how to work with modern equipment in practice.

w Working in a security system requires certain practical skills and abilities that cannot be acquired only by listening to lectures or watching video tutorials. Security personnel should be able to work in extreme conditions, quickly

c The field training ground provides an opportunity for security system employees to apply their knowledge and skills in practice. Training scenarios are conducted at the training ground, which are as close as possible to real security situations. Employees of the security system can

learn how to work in a team, correctly distribute tasks and coordinate actions in extreme conditions [4].

In addition, training on working in extreme conditions is conducted at the field training ground. For example, employees can train in the evacuation of people from buildings in case of fire, act in emergency situations, etc. Such trainings help security personnel learn how to respond quickly and effectively to various threats, as well as make the right decisions in high-risk conditions.

In general, the use of field training grounds in the training of personnel for the public safety system is a prerequisite for improving the efficiency of employees. Creating realistic conditions, as close as possible to real situations, allows security personnel to gain the necessary experience and confidence in working in extreme conditions. Training at the field training ground also helps to build team spirit and learn how to effectively coordinate actions in a team, which is especially important in the conditions of professional development of personnel.

The use of field training grounds in the training of personnel for the public safety system is necessary, as it allows you to create conditions as close to reality as possible for training personnel.

In today's world, where security threats can arise at any moment, the training of security personnel should be as close as possible to real conditions. Field polygons allow you to create situations as close to real as possible, including conditions such as poor visibility, noise, stress, dangerous situations, etc.

Trainings at training and field ranges help security personnel learn how to act effectively in various situations, as well as make the right decisions in high-risk conditions. This is especially important for employees who work on the front line of security, such as police, firefighters, rescuers, etc [5].

An important part of training at the field training ground is the practice of teamwork. Security personnel must be prepared to work together to respond effectively to security threats. At the training and field training grounds, employees can learn to coordinate their actions, communicate with each other, as well as make common decisions in conditions of stress and danger [6, 7].

In addition, training at the field training ground allows security personnel to gain the necessary experience with various types of weapons and other tools that may be necessary to ensure security. This can be both shooting and working with technical equipment, such as radio stations, navigation equipment, etc.

In general, the use of training and field polygons is a prerequisite for the training of personnel of the public safety system.

In conclusion, it can be emphasized that the use of training and field polygons is a necessary condition for the training of personnel of the public safety system. Trainings at training and field training grounds allow employees to gain the necessary practical experience and learn how to work in a team in conditions as close to real as possible.

It is important to note that the use of training and field polygons allows employees of the security system to learn how to respond effectively to security threats and make the right decisions in conditions of stress and danger. In addition, training at field training grounds allows employees to gain the necessary experience working with various types of weapons and other tools that may be necessary to ensure security.

The use of training and field polygons is also a cost-effective solution, since it allows you to reduce training costs and ensure high efficiency of the public safety system.

Thus, the use of training and field polygons is a prerequisite for the training of personnel of the public safety system and allows employees of the security system to gain the necessary practical experience in working conditions as close as possible to real ones.

REFERENCES

1. Shavkat Mirziyoyevning «Yangi O‘zbekiston Strategiyasi. Toshkent. 2022. 416 p/
2. Jones-Lee, Michael W. (1991). “Altruism and the Value of Other People's Safety,” *Journal of Risk And Uncertainty* 4, 213–219.
3. Gianmarco Baldini. Stan Karanasios. David Allen. Fabrizio Vergari. *Survey of Wireless Communication Technologies for Public Safety/*
4. Don T. Luymes, Ken Tamminga. *Integrating public safety and use into planning urban greenways \ Landscape and Urban Planning Volume 33, Issues 1–3, October 1995, Pages 391-400*
5. I.F. Akyildiz and Wang Xudong, "A Survey on Wireless Mesh Networks", *IEEE Comm. Magazine*, vol. 43, no. 9, pp. 23-30, 2005.
6. J. Robinson and E.W. Knightly, "A Performance Study of Deployment Factors in Wireless Mesh Networks", *Proc. 26th IEEE Int'l Conf. Computer Communications (INFOCOM)*, pp. 2054-2062, 2007.
7. J. Egan *Breaking through the myth of public safety \ Landscape Archit. Rev. (1991)*

TEMURIYLAR DAVRI ALLOMALARINING PEDAGOGIK MEROSIDAN
FOYDALANIB BOSHLANG`ICH SINIF O`QUVCHILARINI MA`NAVIY-AXLOQIY
FAZILATLARINI SHAKLLANGANLIK DARAJASINI OSHIRISH

Mamatova Nilufar Mahmudovna

Qarshi davlat universitetining pedagogika instituti

Magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7933364>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Temuriylar davrida yashab ijod qilgan mutafakkir allomalarining pedagogik merosidan foydalanib boshlang`ich sinf o`quvchilar ma`naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirishning ayrim jihatlari muhokama etiladi.

**Kalit so`zlar:** Temuriylar, tarbiya, mutafakkir, ajdod, o`quvchi, avlod, Vatan, darsiik, metod, odob, axloqiy tarbiya.

INCREASING THE LEVEL OF FORMATION OF PRIMARY CLASS
STUDENTS' SPIRITUAL-MORAL CHARACTERS USING THE PEDAGOGICAL
HERITAGE OF THE TEMURIAN PERIOD

Abstract. This article discusses some aspects of the formation of the spiritual and moral qualities of elementary school students using the pedagogical heritage of thinkers who lived and created during the Timurid period.

Key words: Timurids, education, thinker, ancestor, student, generation, Motherland, textbook, method, manners, moral education.

ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ СФОРМИРОВАННОСТИ ДУХОВНО-
ПРАВСТВЕННЫХ ХАРАКТЕРОВ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ С
ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ТЕМУРСКОГО
ПЕРИОДА

Аннотация. В данной статье рассматриваются некоторые аспекты формирования духовно-нравственных качеств учащихся начальных классов с использованием педагогического наследия мыслителей, живших и творивших в тимуридский период.

Ключевые слова: Тимуриды, образование, мыслитель, родоначальник, ученик, поколение, Родина, учебник, метод, нравы, нравственное воспитание.

KIRISH

Boshlang`ich sinf o`quvchilarini ajdodlarning ma`naviy merosi vositasida tarbiyalash yuqori samaradorlikka ega. Ma`lumki, Temuriylar davrida mamlakat rivojlanib, olimu fuzalolar ko`plab yetishib chiqqan. Amir Temur asos solgan markazlashgan buyuk saltanatni, bu davlat tarixiy manbalarda Turon davlati deb atalgan, Sohibqiron vafotidan so`ng uning vorislari bo`lgan temuriylarsulolasi vakillari boshqardi. Temuriylar davrida ularning davlati hududi shimolda Ili daryosi va Xorazm (Orol) dengizidan janubda Fors qo`ltig`iga qadar, sharqda Xitoy va Hindistondan g`arbda Trabzun (Qora dengiz) ga qadar ulkan maydonni qamragan. Davlat tuzilishi, qonun va qoidalari jihatidan ular musulmon Sharqida o`rta asrlarda hukm surgan davlatlardan katta farq qilmasa-da, ammo uning boshqaruv tizimi Turon, Turkiston, Movarounnahr davlatchiligining asriy an`analari, saltanatga kirgan mamlakatlar bilan madaniy aloqalar asosida yangi tartib va qoidalar bilan takomillashtirilgan [1].

ADABIYOTLAR SHARHI

Insoniyat yaratilganidan beri rivojlanishga, yangilikka, o'z ehtiyojlarini qondirishga harakat qilib keladi. U doim ehtiyoj sezadigan omillardan asosiysi "ma'naviy ozuqa"dir. Inson qorni ochganda yegulik qidirgani kabi, miyadagi bo'shliqlarni to'ldirish uchun ham ilm tomon intiladi. Dastlabki davrlarda ta'lim yoshlarga, ota-onalarning yashashi uchun tabiatdan foydalanishi, uy-ro'zg'or ishlarini yuritish, jamiyat va tabiyatga munosabati axloqi, odobi orqali shakllangan bo'lsa, bilimlar hajmi kengaya boshlagan sari, muallimlarga ehtiyoj tug'ila boshlagan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ma'naviy-axloqiy jihatdan barkamol, ilmi inson qilib tarbiyalash vazifasi ko'p jihatdan boshlang'ich sinflarda ta'limni to'g'ri uyushtirish, xususan, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish, ularning nutqini talab darajasida o'stirish bilan o'zaro bog'liq. So'z zahirasi boy o'quvchining fikrlash doirasi keng, ma'naviyati yuksak, o'qish-o'rganishga ishtiyoqi baland bo'lishi tabiiydir. Boshlang'ich sinflardagi o'qish darslari orqali o'quvchilarda savodxonlik sifatleri shakllantiriladi, kitobga bo'lgan muhabbat tuyg'usi uyg'onadi, ularning atrof- muhit haqidagi bilimlari kengaytiriladi, nutq va tafakkuri oshadi. Nutq tarbiyasida "matn" ham markaziy tushuncha hisoblanadi. Zero, umumiy o'rta ta'lim maktabida nutqni rivojlantirish bo'yicha ishlarining pirovard maqsadi o'quvchini o'z fikrini og'zaki va yozma shaklda erkin bayon qilishga o'rgatishdir.

O'quvchilar nutqini o'stirishga yo'naltirilgan amaliy vazifalar hal etilishi lozim. Shu o'rinda 1-sinf o'qish kitobini 'Biz-buyuklar avlodi' bo'limi orqali birinchi bo'lib yozuvchi Muhammad Alining 'Amir Temur' bobomiz haqida ibratli matn berilgan bo'lib, undan so'ng Amir Temur o'gitlari o'quvchilarga aniq va tushunarli holda bayon etilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Samarqand atrofida Damashq, Misr, Bag'dod, Sultoniya, Sheroz nomli qishloqlarning paydo bo'lishini shu bilan izohlash mumkin. Bunday qishloqlar Shahrisabz, Qarshi, Buxoro atroflarida ham yuzaga kelgan. XIV asr oxirlaridayoq qurilishda birga ishlagan mahalliy va kelgindi me'morlar, ustalar o'rtasida o'zaro ta'sir va o'ziga xos ijodiy amaliy birdamlik yuzaga kelgan. Musiqa, raqs, tomosha san'atlarida bunday birdamlik va uyg'unlik birmuncha kechroq paydo bo'lgan. XV asr boshlaridayoq umumiy badiiy maktablar shakllangan. Natijada nainki me'morchilik, naqqoshlik, o'ymakorlik va boshqa qator hunarlarda, balki musavvirchilik, musiqa, raqs, tomosha san'atlarida ham keskin yuksalishlar yuz berdi. Buni aksariyat olimlar «Uyg'onish davri», «Temuriylar renessansi» deb ataydilar.

Buyuk mutafakkir shoir Alisher Navoiy me'rosida ham ta'lim-tarbiya jarayoni munosib o'rinni egallaydi. U o'zining qator asarlarida ta'lim-tarbiya masalalari umuminsoniy g'oya ekanligini o'rta tashlaydi.

Alisher Navoiy tarbiyada insoning o'z-o'zini tarbiyalashga, xato va kamchiliklarini anglab tuzatishiga e'tibor beradi, yanglish va xato kishilik shartidir.

Xato va yanglishishni anglab, ogohlengan baxtli kishidir. Kimki e'tirof tomon qaytar ekan, xatosi yo'qoladi. Kimki dalil keltirib, aljiray bersa, xatosini bir karra oshiradi. Mubolag'asi qancha ko'proq esa, yanglishishi shuncha ko'rimliroq bo'lur va o'zini katta ko'rsatib, tortishuvi qancha esa ortiqroq, o'zi xalq o'rtasida shuncha rasvoroq ko'rinur.

Amir Temur va temuriylar davridagi Samarqandni ilm-fan, san'at va madaniyat, ma'naviyat rivojisiz tasavvur qilish qiyin. Amir Temur yuksak madaniyat va ma'naviyat homiysi bo'lgani uchun bepoyon davlati hududlaridan olimlar, shoirlar, musavvirilar, musiqachilar, me'morlar,

iqtidorli usta, hunarmandlarni Samarqandga chorlaydi. Ularga g'amxo'rlik qiladi. Amir Temurning o'zi, xotinlari, o'g'il va nabiralari Samarqandda muhtasham madrasalar, honaqohlar, bog'lar bunyod qiladi. Ana shunday qulay sharoit tufayli Samarqand XIV-XV asrlarda Sharqning ulkan ilm-madaniyat markaziga aylanadi [3].

Amir Temur va temuriylarning turli tadbirlari olimu fuzalolar, din peshvolari davrasida o'tgan. Masalan, shaxsan Amir Temur oldida katta obro'ga ega mantiq, kalom, hadisilmining donishmandi Mas'ud ibn Umar Taftazoniy (1322-1390) Sohibqiron safarlarida doimo hamrohlik qilgan.

Amir Temur davrida Samarqandda Abdujabbor Xorazmiy, Shamsiddin Munshiy, Nu'moniddin Xorazmiy, Xo'ja Afzal, Alouddin Koshiy, Jalol Hiri, Xo'ja Muhammad Zohid kabi mashhur olimlar yashab ijod qilgan. Bu davrda Samarqand Abdumalik Samarqandiy, Ismat Buxoriy, Bisotiy, Lutfullo Nishopuriy singari shoirlari bilanshe'riyat olamida dong taratgan. Agarda Amir Temur davrigacha Samarqandda fors tilli nazmrivojlangan bo'lsa, Sohibqiron va uning vorislari davriga kelib turkiy tildagi she'riyat ham yuksak cho'qqiga ko'tarilgan. Chunonchi, To'g'li Xo'ja, Lutfiy, Sakkokiy, Hofiz Xorazmiy, Sayfi Saroyi, Haydar Xorazmiy, kabi shoirlar turkiy she'riyatni rivojiga ulkan hissa qo'shganlar. Shuningdek, temuriylar davrida Samarqanddagi ilmu fan rivojiga o'zbek adabiyoti va she'riyati asoschisi Alisher Navoiy (1466-1468 yillarda Samarqandda yashagan), Qozizoda Rumiyning shogirdi Abdurahmon Jomiy, tilshunos olim "Risola fi-l-istiora" asarining muallifi Abulqosim ibn Abu Bakr Laysiy Samarqandiy (XV asr), temuriylar davrida (1490-yillar) Samarqandda yashagan, "Shayboniynoma" asarining muallifi Muhammad Solih (1455-1535)lar ham munosib hissa qo'shishgan.

Ayniqsa, Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiyning bu borada benazir o'rni bor. Abdurahmon Jomiy ko'p marta Samarqand bo'lgan. Ulug'bek madrasasida tahsil ko'rgan, Xoja Ahror Vali kabi ulug'lar bilan hamsuhbat bo'lgan. Uning Samarqanddagi hayoti haqida «Mirzo Hamdam» dostoni yaratilgan. 1465-1469 yillar orasida Samarqandda bo'lgan Alisher Navoiy mashhur faqih Fazlulloh Abu Laysiy madrasasida o'qigan, uni o'ziga ustoz deb bilgan. Alisher Navoiy Samarqandda Ahmad Hojibek Vafoiy, Mirzobek Samarkandiy, A'loi Shoshiy, Yusuf Andijoniy, Riyoziy Samarqandiylar bilan ijodiy aloqada bo'lib asarlar yaratgan.

Temuriylar davrida miniatyura san'ati ham tez rivojlandi. Bu san'at turi qo'lyozmalarni badiiy bezash ishlari bilan uyg'un holda kamol topib borgan. Samarqand milliy miniatyura san'ati rivojida musavvir Abdulhayning xizmatlari katta bo'lgan. Abdulhay 1396 yildan boshlab Samarqandda yashagan va ko'plab shogirdlar tayyorlagan. Uning shogirdlaridan Pir Ahmad Bog'ishamoliyning nomi bizga yaxshi ma'lum. U Amir Temur barpo ettirgan Bog'ishamol bog'idagi ko'shkni bezashda ishtirok etgan va bog'ning nomini o'ziga taxallus qilib olgan. Amir Temur davrida yaratilgan noyob miniatyuralar bugun Istanbul, Parij, London, Vashington, Sankt-Peterburg kabi shaharlarning muzey hamda kutubxonalarida saqlanmoqda.

Mirzo Ulug'bek islom dini va ilm-fan taraqqiyot yo'lida ulkan bunyodkorlik ishlarini amalga oshirgan. Uning shaxsiy tashabbusi bilan hozirgi Registon maydonida hashamatli madrasa, Muqatta masjidi va xonaqoh barpo qilingan, shu hudud atrofida karvonsaroy va hammom qurilgan. Bundan tashqari, Ulug'bek Sohibqiron bobosiga taqlid qilib, Cho'ponopa tepaligini g'arbiy etagida Bog'imaydon va Chinnixona nomli ikkita bog'-saroy bunyod qildirgan.

XULOSA VA MUNOZARA

Xullas, Amir Temur va temuriylar davlati Samarqand tarixi va madaniyatida o‘chmas iz qoldirgan. Bu davrda Samarqandda ichki va tashqi savdo, Sharq va G‘arb mamlakatlari bilan diplomatik aloqalar keng yo‘lga qo‘yilgan. Ko‘plab masjid, madrasa va maqbaralar bunyod etilgan, kanallar qazilib, sug‘orma dehqonchilik rivoj topgan. Sohibqiron Amir Temurning avlodlari bir necha yuz yil davomida Samarqandda sarkarda, davlat va jamoat arbobi, shoir va olim sifatida mamlakat ravnaqiga ulkan hissa qo‘shishgan. Ushbu davr mutafakkirlarining merosi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining dunyoqarashini o‘stirib, yetuk shaxs bo‘lib yetishishida muhim rol o‘ynashi shubhasiz.

REFERENCES

1. Valixo‘jaev B. Samarqandda oliy ta‘lim – madrasayi oliya – universitet tarixidan lavhalar. – Samarqand: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2001. B. 73.
2. Irisov A., Nosirov A., Nizomitdinov I. O‘rta osiyolik qirq olim B. 80-81.
3. Malikov A. Prepodavateli medrese Samarkanda v nachale XX veka: diskussii o reformax // O‘rta asrlardagi Samarqand madrasai oliylarining islom sivilizatsiyasi va ta‘lim tizimining taraqqiyotidagi roli. Xalqaro ilmiy konferensiya materiallari. Samarqand shahri, 2017 yil 13-14 oktyabr. Samarqand: TIKA, 2017. B. 39.
4. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Islom tarixi.-T.: Hilol, 2018 y.
5. Ahmedov Bo‘riboy Tarixdan saboqlar.-T.:” O‘qituvchi”, 1994 y.
6. “ Ma‘rifat ”gazetasi.2019 y.
7. Alimov Usmonxon. Oilada farzand tarbiyasi.-Toshkent: ” Movarounnahr” 2017 y.
8. Ganiyeva, M. (2021). Effective Methods of TRIZ.
9. Ganiyeva, M. (2023). THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPING THE LOGICAL THINKING OF FUTURE ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS (IN MATHEMATICS LESSONS). Science and innovation, 2(B3), 30-33.

ЃЎЗА ҚАТОРЛАРИ ТАСВИРЛАРИДА КЎК КЎСАКЛАР СОНИНИ АНИҚЛАШ АЛГОРИТМИ

Абдазимов Анвар Даниярович

т.ф.д. профессор

Тошкент давлат техника университети

“Ер усти транспорт тизимлари” кафедраси профессори

[a](#)

[n](#)

Раджабов Собиржон Сатторович

т.ф.д., к.и.х.

“ТИҚХММИ” МТУ ҳузуридаги Фундаментал ва амалий

тадқиқотлар институти “Сунъий интеллект ва ахборот

технологиялари” лабораторияси мудири,

[d](#)

[H](#)

Усмонов Мухриддин Исомиддинович

Тошкент давлат техника университети

“Ер усти транспорт тизимлари” кафедраси ассистенти

[R](#)

[H](#)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7933390>

Аннотация. Кўк кўсақлар сони ғўза майдони холатининг энг муҳим агротехник кўрсаткичларидан бири ҳисобланади. Ушбу кўрсаткич ғўза майдони ҳосилдорлигини башорат қилишга имкон беради. Мақолада ғўза қатори тасвирини таҳлил қилиш асосида ундаги кўк кўсақлар сонини аниқлайдиган алгоритм таклиф этилади. Ушбу алгоритм асосида яратилган дастур пахта териш машиналарининг ишлаш сифатини баҳолаш ва агротехник кўрсаткичларини аниқлаш тезкор компьютер тизимининг таркибий қисмидир.

Калит сўзлар: тасвирларни таҳлил қилиш, чегараларни ажратиш олиш Канны усули, Хаф алмаштириши, пахта териш машинаси, агротехник кўрсаткичлар.

АЛГОРИТМ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КОЛИЧЕСТВА ЗЕЛЕННЫХ КОРОБОЧЕК НА ИЗОБРАЖЕНИЯХ ХЛОПКОВОГО РЯДА

Аннотация. Количество зеленых коробочек является одним из важных показателей агротехнического фона хлопкового поля, позволяющего прогнозировать урожайность данного поля. В статье предложен алгоритм, позволяющий на основе анализа изображения участка хлопкового ряда определить число зеленых коробочек на ней. Программная реализация данного алгоритма является одной из составных частей компьютерной системы ускоренной оценки качества работы хлопкоуборочных машин и определения агротехнических показателей.

Ключевые слова: анализ изображений, метод выделения краев Канны, преобразование Хафа, хлопкоуборочная машина, агротехнические показатели.

ALGORITHM FOR DETERMINING THE NUMBER OF GREEN BOLLS IN COTTON ROW IMAGES

A

Keywords: image analysis, Canny's edge detection method, Hough transform, cotton picker, agro technical indicators.

t

Кириш. Маълумки, қишлоқ хўжалиги машинасозлиги Ўзбекистон Республикасининг қишлоқ тармоқларидан бири бўлиб ҳисобланади ва у асосан ғўзага ишлов бериш ва пахта ҳосилини йиғиштириб олиш учун машиналарни ишлаб чиқаришга ихтисослашган ҳамда

t

уларни яқин ва узоқ хориж мамлакатларига экспорт қилиш бўйича катта потенциалга эга. Ҳозирги вақтда тармоқ корхоналарида қишлоқ хўжалиги учун 100 га яқин номдаги машиналар ва иш қуроллари ишлаб чиқарилмоқда. Бироқ улар техник даражасининг асосий кўрсаткичлари (унумдорлик, иш сифат кўрсаткичлари, пухталиқ кўрсаткичлари, эргономика ва конструкциясининг дизайни кабилар) бўйича хорижий муқобилларидан орқада қолади.

Мақолада пахта даласи агротехник фони ва пахта териш машинаси (ПТМ) агротехник кўрсаткичлари(АТК)ни тезлаштирилган компьютерли баҳолаш ва уларни амалга ошириш учун пахта қаторларининг машинада териб олингунча ва териб олингандан кейинги рақамли тасвирларини компьютерда қайта ишлашга асосланган усулнинг дастурий-аппарат воситалари ва мосламаларини ишлаб чиқиш муаммоларини ҳал қилиш йўллари баён қилинади.

Янги усулнинг [1] моҳияти ПТМ да пахта терилгунча ва терилгандан кейин ғўза қаторлари участкасининг координатали тахта фонида рақамли суратга олиш ва олинган кадрларни ЭҲМ да махсус ишлаб чиқилган ва патентланган дастурлар [2,3] бўйича ишлов беришдан иборат. Дастурлар ғўза қаторларининг ҳосили териб олингунча ва териб олингандан кейинги рақамли тасвирлари ранглари қиёсий баҳолаш, таҳлил қилиш ва улардаги фарқларни фоизларда ҳисоблашга асосланган ва ПТМ иш сифатининг асосий кўрсаткичларини бевосита дала синовлари вақтида тезкор баҳолашга имкон беради. Шунингдек, натижалар тупларда ва эгатларда қолган ҳосил қолдиқлари, уларнинг координаталари ва жойлашиш хусусиятлари, тупнинг шикастланган элементлари ва умуман машина ҳамда унинг алоҳида ишчи қисмлари иш сифатини баҳолашга имкон берувчи бошқа бир қатор маълумотлар бўйича кенг қўламдаги статистик материалларни олиш имкониятини беради.

ПТМ иш сифатининг янги услубият бўйича олинган натижаларни қиёсий баҳолаш учун дала тадқиқотларини ўтказиш вақтида паралел равишда бир хил агрофонда стандарт усул бўйича ҳам агротехник баҳолаш ўтказилди [4]. Дастлабки дала тажрибалари натижаларининг таҳлили янги рақамли суратга олиш усулида аниқланган ПТМ АТК, жумладан, бункерга териб олинган ҳосил миқдори 84,62% ни ташкил қилди. Стандарт усул [5]да олинган ушбу кўрсаткичларни фарқи 3% атрофида бўлди ва бунинг сабаби ғўза қаторларини ёни ва устидан олинган фотосуратларда очилган кўсақларнинг бир-бирини қисман тўсиб(беркитиб)қўйиши ҳисобига эканлиги аниқланди.

Шунингдек, натижаларнинг аниқлиги ва реал жараёнга мослиги тасвирларга дастлабки ишлов бериш усулларига боғлиқ бўлиб, улар етарли даражада турличадир ва энг информатив фрагментларни ажратиб олиш, уларни катталаштириш, уч ўлчамли тасвирларни олиш, ранглари тузатиш, юқори фазовий тасвир аниқлигини амалга ошириш, контрастли тасвир аниқлигини ошириш, тасвир сифатини яхшилаш кабиларни ўз ичига олиши мумкин.

Ушбу вазифаларни ҳал қилиш учун тасвирларнинг контрастлигини ошириш йўли билан улар сифатини яхшилаш алгоритмлари ҳамда берилган тасвирларни турли ранг моделларига шакл алмаштириш алгоритмларини ишлаб чиқиш ва дастурий амалга ошириш зарурияти туғилди. Қуйида ПТМ иш сифатини баҳолаш ва пахта майдони агрофони тўғрисидаги маълумотларни олиш компьютер тизимини ишлаб чиқишда фойдаланилган ғўза қаторлари тасвирларига дастлабки ишлов бериш учун ишлаб чиқилган алгоритмлари баён қилинади.

$$m = \frac{M}{3}$$

$$a_{i3}$$

а

д

а

н

и

н

г

Кўк кўсақлар сонини аниқлаш алгоритми. Ушбу алгоритм кўриб чиқиладиган участканинг турли ракурслардан олинган тасвирларини таҳлил қилишга асосланган ва у қуйидаги учта босқичдан иборат:

- 1) тасвирлардаги контур чизиқларини ажратиб олиш;
- 2) тасвирлардаги эллипсимон объектларни ажратиб олиш;
- 3) участканинг турли позициялардан суратга олинган тасвирларидаги уларнинг жойлашган жойларини таҳлил қилиш йўли билан бу объектлар сонини аниқлаш.

да тасвирдаги контурларни ажратиб олиш усуллари катта тўплами баён қилинган. Бироқ улардан оптимали ва шунинг учун ҳам энг кенг тарқалгани бўлиб Канни усули ҳисобланади. Бунинг сабаби тасвирдаги контурларни ажратиб олиш аниқлигининг юқорилиги (бошқа маълум усулларга нисбатан) ҳамда уни тасвирларга қўллаш натижасида битта пиксел қалинлигидаги контурнинг олиниши ҳисобланади.

Кўк кўсақлар сонини аниқлаш алгоритмининг I босқичида контур чизиқларини ажратиб олиш учун қуйидаги 3 та кадамдан ташкил топган Канни алгоритмидан фойдаланилади:

Гаусс филтрини қўллаш йўли билан берилган тасвирни текислаш амалга оширилади, бу шовқиннинг таъсирини пасайтиришга имкон беради. Икки ўлчамли ҳолат учун Гаусс функцияси қуйидаги кўринишга эга:

Филтр параметрларини шундай танлаб олиш керакки, улар шовқин (ноаниқлик)ларни энг кўп даражада пасайтиришни таъминласин. Гаусс асосида филтрлашда пикселларнинг бир-бирларига таъсири улар ўртасидаги масофа квадратига тескари пропорционал: пропорционаллик коэффициенти ва бунинг натижасида чаплаганлик даражаси σ параметри билан аниқланади. Бу коэффицентни хаддан ташқари ошириб юбориш ўртачалаштиришни барча пикселларнинг бир текис қора рангда бўлишигача олиб келади. Амалда қуйидаги биринчи ҳосилавий гауссианга яхши яқинлаштирилган ва параметр қиймати $\sigma = 1.4$ бўлган филтрдан фойдаланилади:

Олинган тасвирга Собел оператори қўлланилади. Ушбу оператор тасвир ёрқинлик градиентининг яқинлаштирилган қийматини ҳисобловчи дискрет дифференциал оператор ҳисобланади. Тасвирнинг ҳар бир нуктасида Собел оператори қўлланилишининг натижаси бўлиб бу нуктадаги ёрқинлик градиенти вектори ёки унинг нормаси ҳисобланади. Биринчи ҳосилалар вертикал ва горизонтал йўналишлар бўйича ҳисобланади, кейин эса йўналиш бўйича тўртта ҳосила комбинация қилинади. Бу ҳосилалар локал максимумга эришадиган нукталар кейин қирра нукталарига номзодлар сифатида кўриб чиқилади. Вектор бурчаги

Эҳтимолий қирра нукталари тўпламидан иккита бўсағавий қиймат асосида тасвирдаги контур чизиқлар ажратиб олинади. Бу контурлар пикселларга гистерезисли бўсағавий функцияни қўллаш йўли билан олинади.

Яъни иккита бўсағавий қиймат мавжуд: юқори ва қуйи. Агар пиксел градиенти юқори бўсағавий қийматдан каттароқ қийматга эга бўлса, у контурга киритилади. Агар градиент қуйи бўсағавий қийматдан кичик бўлса, бу пиксел ташлаб юборилади.

Агар пиксел градиенти бўсағавий қийматлар орасида бўлса, у юқори бўсағавий қийматдан юқорида ётган пиксел билан боғланган ҳолларда контур сифатида қаралади. [6] даги тавсияларга кўра юқори/қуйи бўсағавий қийматлар нисбати 2:1 ва 3:1 ўртасида бўлиши керак.

-расмда ушбу алгоритмнинг биринчи босқичининг бажарилиши натижаси келтирилган.

а

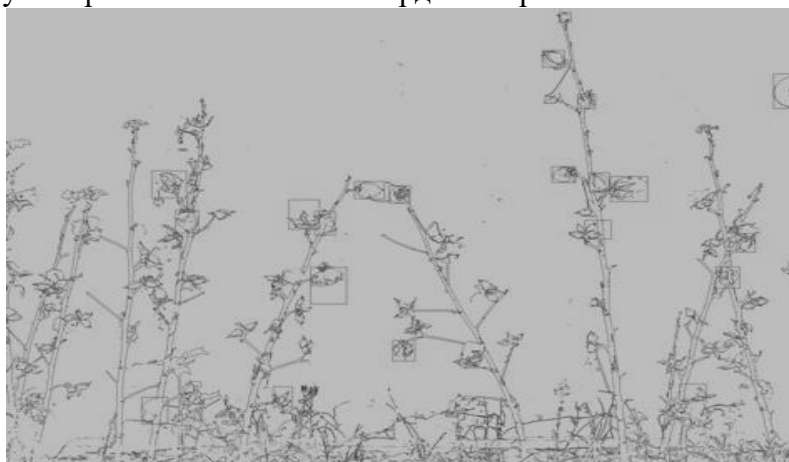
б

-расм. Берилган тасвир (а) ва унда ажратиб олинган контур чизиқлари (б)

Алгоритмнинг II-босқичида тасвирлардан эллипссимон объектларни ажратиб олишди. Тасвирдаги параметрик эгри чизиқлар кўринишида берилган объектни ажратиб олишнинг энг самарали усулларида бири бўлиб Хаф алмаштириши ҳисобланади [7].

Бу усулнинг ғояси шундан иборатки, параметрик берилган эгри чизиқлар ҳар бир нуқтаси маълум эгри чизиққа мос келувчи фазавий фазони ҳосил қилади. Бу тасвирда энг кўп сондаги қизиқтираётган нуқталар ётувчи эгри чизиқларни топишга имкон беради. Тасвирда кўк кўсақларни қидириш учун параметрлар сифатида эллипс тенгламаси параметрларидан фойдаланамиз:

2-расмда ушбу алгоритмнинг мисол тасвирда бажарилиши натижаси келтирилган.

2-расм. Тасвирдаги ажратиб олинган эллипссимон объектлар

Сўнгги III босқичда участканинг уччала тасвирининг барчаси бўйича аввалги босқичда ажратиб олинган эллипссимон объектлар сонини ҳисоблаш ҳамда бу объектлар соҳалари рангларини таҳлил қилиш йўли билан кўк кўсақлар сонини аниқлаштириш амалга оширилади. Тасвирлардаги ажратиб олинган объектни кўк кўсақларга тегишлилиги тўғрисидаги якуний қарорни қабул қилиш учун ҳар бир ракурснинг информативлигини ҳисобга олувчи қуйидаги қондани киритамиз:

$$T(x, y) = k_1 \cdot L(x, y) + k_2 \cdot R(w - x, y) + k_3 \cdot U(x, y_k)$$

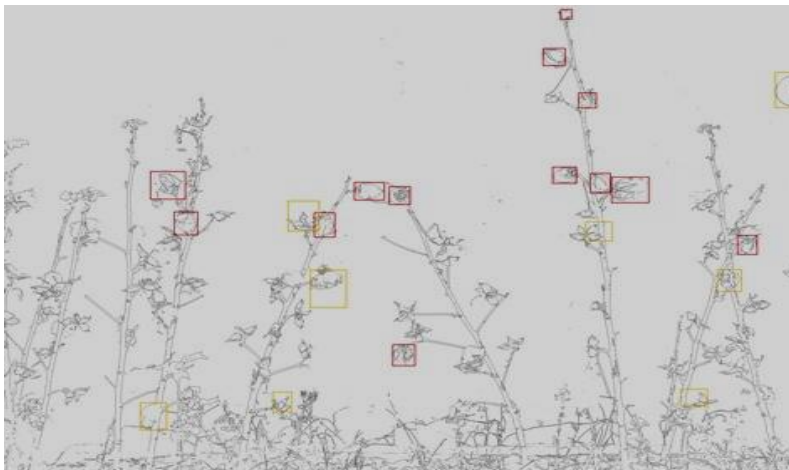
$$T(x, y) = k_1 \cdot L(x, y) + k_2 \cdot R(w - x, y) + k_3 \cdot U(x, y_k)$$

$$\alpha_i = \begin{cases} 0, & T(x, y) < thresh \\ 1, & T(x, y) \geq thresh \end{cases}$$

$\sum_{i=1}^t \alpha_i$ – пахта майдонининг кўриб чиқиладиган участкасидаги кўк кўсақлар сони; t –

тасвирдаги Хаф алмаштириши билан ажратиб олинган эллипслар сони.

3-расмда бир участка тасвирида ушбу алгоритмнинг учинчи босқичининг бажарилиш натижаси келтирилган.

-расм. Ишлаб чиқилган алгоритм ёрдамида бир участка тасвирида ажратиб олинган кўк кўсақлар

Ушбу алгоритмнинг учинчи босқичининг бажарилиши натижасида мисол тасвирдан (2-расм) ажратиб олинган 21 та эллипсимон объектлардан н 13 тасининг кўк кўсақлар эканлиги аниқланди. 3-расмда қизил тўғри тўртбурчаклар билан кўк кўсақлар тасвирлари соҳалари ажратиб кўрсатилган.

Кўк кўсақлар сонини аниқлашнинг ҳисоб участкасини турли ракурслардан олинган тасвирларини таҳлил қилишга асосланган алгоритми асосида Delphi дастурлаш тилида дастур яратилди.

Хулоса қилиб айтганда янги услубиятнинг самарадорлиги машиналарни синовдан ўтказишга сарфланадиган вақт ва маблағларни сезиларли даражада қисқартириш, кўрсаткичларни синов вақтида тезкорлик билан баҳолаш имконияти, субъектив омилларнинг ўлчашлар натижаларига таъсирларини истисно қилинишидан иборатдир. Бунда ишлаб чиқилган дастурий ва аппарат воситаларни синовларни автоматлаштиришда, ПТМ технологик жараёнлари ва режимларини назорат қилиш ва бошқариш автоматик тизимларида қўллаш мумкин.

REFERENCES

1. Способ оценки агротехнических показателей хлопкоуборочных машин. Патент на изобретение № IAP 05123// Абдазимов А.Д., Садриддинов А.С. и др. Зарегистрирован в гос. регистре изобретений РУз, г. Ташкент, 20.11.2015.
2. Оценка и анализ на ЭВМ полноты сбора урожая хлопкоуборочной машиной //Свидетельство о регистрации программного продукта для ЭВМ №DGU 02063.
3. Программа оценки качества работы хлопкоуборочной машины //Свидетельство о регистрации программного продукта для ЭВМ №DGU 03446.
4. Абдазимов А.Д., Раджабов С.С. Ускоренная компьютерная оценка агротехнических показателей на примере хлопкоуборочных машин. – Lambert Academy Publishing, 2019. – 64 с.

5. TSt 63.06:2001 “Отраслевой стандарт. Испытания сельскохозяйственной техники. Машины для уборки хлопка-сырца и стеблей хлопчатника. Программа и методы испытаний”.
6. Яне Б. Цифровая обработка изображений. – М.: Техносфера, 2007.– 584 с.
7. Hough P. Machine Analysis of Bubble Chamber Pictures // In Proc. Int. Conf. High Energy Accelerators and Instrumentation, 1959. – pp 153–163.

MURAKKAB QO'SHMA GAPLAR HAMDA ULARNING BOG'LANISH (TENGLANISH) YO'LI BILAN TUZILISHI

Shopo'latova Gulhayo Shuhrat qizi

Termiz davlat universiteti

Òzbek filologiyasi fakulteti 2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7933443>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada murakkab qo'shma gaplar haqida umumiy tushunchalar berib o'tilgan bo'lib, ularning semantik xususiyatlari hamda bog'lanish (tenglanish) yo'li bilan tuzilishi ko'rib chiqilgan.*

***Kalit so'zlar:** murakkab qo'shma gap, yuklamalar, ko'makchili biriktiruvchi vositalar, fe'l shakllari ko'rsatkichlari, ohang, ilmiy manbalar, ikki komponentli va ko'p komponentli qo'shma gaplar, tenglanish, tobelanish.*

COMPOUND COMPOUND SENTENCES AND THEIR STRUCTURE THROUGH CONNECTION (EQUATION)

***Abstract.** In this article, general concepts of complex sentences are given, and their semantic features and their structure by connection (equation) are considered.*

***Key words:** complex sentence, prepositions, auxiliary connectives, indicators of verb forms, tone, scientific sources, two-component and multi-component sentences, equalization, subordination.*

СЛОЖНЫЕ СЛОЖНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ И ИХ СТРОЕНИЕ ЧЕРЕЗ СОЕДИНЕНИЕ (УРАВНЕНИЕ)

Аннотация. В данной статье даются общие понятия сложных предложений, а также рассматриваются их семантические особенности и их строение по связи (уравнению).

Ключевые слова: сложное предложение, предлоги, вспомогательные связи, показатели глагольных форм, тон, научные источники, двухсоставные и многосоставные предложения, приравнивание, подчинение.

Ikkitadan ortiq soda gaplardan tuzilgan qo'shma gap murakkab qo'shma gap deyiladi. Masalan: Shunday bir vaqt bo'larki, lochinlar havoga uchajaklar, xalq ozod bo'lajak. Murakkab qo'shma gap tarkibidagi soda o'zaro turlicha munosabatda bo'ladilar. Shunga ko'ra murakkab qo'shma gaplar quyidagicha ko'rinishlarga ega.

An'anaviy sintaktik ta'limotda qo'shma gaplar qismlarining miqdoriga ko'ra ikki va ko'p komponentli qo'shma gaplarga ajratiladi.[1] Ilmiy manbalarda ko'p komponentli qo'shma gaplar murakkab qo'shma gaplar deb ham yuritiladi. Qo'shma gaplarning bu ikki turi quyidagicha farqlanadi:

1. Ikki komponentli va ko'p komponentli qo'shma gaplar tarkibiy qismlarining miqdoriga ko'ra farqlanadi.

2. Bog'lanish usulining sodda yoki murakkabligi bilan farqlanadi.

Ikki komponentli qo'shma gaplar ikki sodda gapning tenglanish yoki tobelanish asosida bog'lanishidan tashkil topsa, murakkab qo'shma gaplar tarkibiy qismlarining miqdori hamda uch va undan ortiq bog'lanish usuli (tenglanish, tobelanish, aralash usul) asosida shakllanishi bilan xarakterlanadi. Qiyoslang:

1. Ikki komponentli qo'shma gap: *Uning ham ko'zi qattiq, ham tili tez edi.* (O.)

2. Murakkab qo'shma gap (ko'p komponentli qo'shma gap): *O'tar kunlar, kechar yillar, yurakda muttasil xanda.* (G'.G'.)

Murakkab qo'shma gaplar sintaktik tuzilishi, qismlarini bog'lovchi vositalariga ko'ra bog'langan va ergashgan qo'shma gaplarga o'xshaydi. Bunday tuzilishdagi qo'shma gap tarkibiy qismlarini bog'lashda teng va ergashtiruvchi bog'lovchilar, bog'lovchi vazifasidagi yuklamalar, ko'makchili biriktiruvchi vositalar, fe'l shakllari ko'rsatkichlari, ohang muhim o'rin tutadi.

Murakkab qo'shma gaplarning tarkibiy qismlari faqat tenglanish yoki faqat tobelanish, shuningdek, ham tenglanish, ham tobelanish asosida bog'lana oladi. Bu belgilari asosida M.Asqarova murakkab qo'shma gaplarni quyidagicha tasniflaydi:

1. Bog'lanish (tenglanish) yo'li bilan tuzilgan murakkab qo'shma gaplar.

2. Ergashish (tobelanish) yo'li bilan tuzilgan murakkab qo'shma gaplar. (Bir necha ergash gapli qo'shma gaplar)

3. Bog'lanish va ergashish yo'li bilan tuzilgan (aralash tur) murakkab qo'shma gaplar.[2]

G'.Abdurahmonov esa murakkab qo'shma gaplarning quyidagi turlarini farqlaydi:

1. Bir necha ergash gapli qo'shma gaplar. (Ketma-ket yoki birgalik ergashuv asosida tuzilgan tur)

2. Aralash turli bir necha ergash gapli qo'shma gaplar. (Ketma-ket va birgalik ergashuv asosida tuzilgan tur)

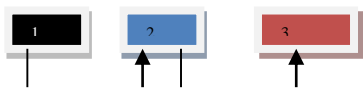
3. Ergashgan-bog'langan qo'shma gaplar. (Ergashgan va bog'langan qo'shma gaplardan tuzilgan tur)

4. Period. [3] (Ergashgan, bog‘langan va bog‘lovchisiz qo‘shma gaplardan tuzilgan tur)

Quyida murakkab qo‘shma gaplarning M.Asqarova tomonidan qayd etilgan hamda o‘quv darsliklaridan o‘rin olgan turlarini tahlil qilamiz va bu masala bo‘yicha olimaning ilmiy xulosalarini umumlashtiramiz.

Bog‘lanish (tenglanish) yo‘li bilan tuzilgan murakkab qo‘shma gaplar

Uch va undan ortiq sodda gaplarning mazmun va grammatik jihatdan tenglanish asosida birikuvidan tashkil topgan gaplar bog‘lanish yo‘li bilan tuzilgan murakkab qo‘shma gaplar deyiladi. Bunday tuzilishdagi murakkab qo‘shma gaplarning qurilish chizmasi quyidagicha:

Bog‘lanish yo‘li bilan tuzilgan murakkab qo‘shma gaplar qismlarining birikuviga ko‘ra quyidagi ko‘rinishlarga ega bo‘ladi:

1. Tarkibiy qismlari teng bog‘lovchilar, teng bog‘lovchi vazifasidagi vositalar yordamida birikkan tur. Masalan: *Sobir O‘ktamni kabinaga o‘tirishga qistadi, lekin u unamadi, ikkovlari... bosh qoplarga o‘tirdilar.* (O.)

Tarkibiy qismlari bog‘lovchilar, bog‘lovchi vazifasidagi vositalar yordamida bog‘langan murakkab qo‘shma gaplarda bog‘lovchilarning qo‘llanishi 2 xil:

- a) bog‘lovchilar murakkab qo‘shma gapning har bir tarkibiy qismi orasida qo‘llanadi;
- b) bog‘lovchilar faqat ikki sodda gap orasida qo‘llanadi.

Ularni qiyoslab chiqamiz:

1. *Goh qo‘shiq yangraydi, goh sho‘x kulgi eshitiladi, goh baqiriq-chaqiriq eshitiladi.* («Yoshlik».)

2. *Adirlari yam-yashil o‘t-o‘lanlar bilan qoplangan, soylarda suvlar toshib hayqiradi, ammo hali lolalar ochilmagan.* («Yoshlik».)

2. Tarkibiy qismlari ohang yordamida birikkan tur. Masalan: *Ko‘p o‘tmay yana qo‘ng‘iroq jarangladi, yana hamma eshiklar ochildi, yana atrof xushchaqchaq g‘ala-g‘ovurga to‘ldi.* (P.Q.)

3. Tarkibiy qismlari teng bog‘lovchilar, teng bog‘lovchi vazifasidagi vositalar hamda ohang yordamida birikkan aralash tur. Masalan: *Otini bilolmadim, ammo qamishday qomati bor, husnini ta‘rif qilolmayman.* (O.)

Bog‘lanish yo‘li bilan tuzilgan murakkab qo‘shma gap qismlari kesimlarining shakllanishida ikki holat kuzatiladi:

a) murakkab qo‘shma gap qismlarining kesimlari har doim ham to‘liq shakllanavermaydi: kesimlik ko‘rsatkichlari shaxs-son, kesimlik bog‘lamalari oxirgi gapning kesimida qo‘llanadi va har bir kesimga tegishli bo‘ladi. Masalan: *U meni qolishga undar, men qolishni istamas, hamma bu holatdan hayron edi.* («Yoshlik».)

b) murakkab qo‘shma gap qismlarida hatto kesim yoki uning biror qismi qo‘llanmasligi mumkin, bunda ham so‘nggi gapning kesimi oldingi gaplar uchun umumiy hisoblanadi. Masalan: *Shijoatli va kuchli botirlar urushda; xotin va farzandlar – kambag‘allikda; do‘st va birodarlar boshga kulfat tushganda taniladilar.* ("K.D".)

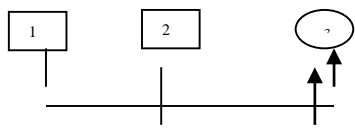
Ergashish (tobelanish) yo‘li bilan tuzilgan murakkab qo‘shma gaplar

Bir necha ergash gaplarning bir bosh gap bilan tobelanish asosida bog‘lanishidan tashkil topgan murakkab qo‘shma gaplar *ergashish yo‘li bilan tuzilgan murakkab qo‘shma gaplar* deyiladi. Ergashish yo‘i bilan tuzilgan murakkab qo‘shma gaplar tarkibiy qismlarining sintaktik tuzilishi, ergash gap kesimlarining shakllanishi quyidagicha:

Ergash gapning kesimi mustaqil fe‘llardan tashkil topib, mustaqil qo‘llana oladi. Bunday ergash gaplar bosh gapga *-ki, chunki, negaki, sababki* kabi yordamchilar orqali birikadi Masalan: *Saida mana shunday masalalar to‘g‘risida... odamlar fikrini uyutishga harakat qildi, chunki bo‘larning har biri odamlarning zehninga, kokxoz hayotiga o‘rnashib qolgan, chunki Qalandarov nima qilgan bo‘lsa, yaxshi niyat bilan qilgan edi va xalq ham shunday deb bilgan* (A. Q.)

Ergashish yo‘li bilan tuzilgan murakkab qo‘shma gap tarkibiy qismlari bosh gapga ikki xil bog‘lanadi: 1. Birgalik ergashish. (To‘g‘ridan- to‘g‘ri ergashish) 2. Ketma-ket ergashish.

1. Birgalik ergashish. (To‘g‘ridan- to‘g‘ri ergashish). Ergash gaplarning bosh gapga alohida-alohida bog‘lanishi birgalik ergashish deyiladi. Bunday gaplarning qurilish chizmasi quyidagicha:

Birgalik ergashuvli murakkab qo‘shma gaplarda ergash gaplar uyushgan yoki uyushmagan ergash gaplardan tashkil topadi. Ergash gaplarning quyidagi turlari uyushib kelib, bir necha ergash gapli qo‘shma gaplarni hosil qiladi:

1. Ega ergash gap uyushib keladi: *Kimki o‘z vatanini sevsa, kimki xalqi uchun jonini fido qilsa, u qahramon bo‘ladi*. Ushbu gapning qurilish chizmasi quyidagicha:

2. Kesim ergash gap uyushadi: *Tilagim shuki, biringiz olim bo‘lib, tarix yozing; biringiz shoir bo‘lib, yurtini kuylang*. ("Yoshlik")

3. Aniqovchi ergash gaplar uyushib keladi. Masalan: *Men shunday chamanzor yaratayki, kishilar zavqlansin, bulbullar xonish qilib, dillarni yayratsin*. (So‘zl.)

4. To‘ldiruvchi ergash gaplar uyushadi. Masalan: *Shuni yodda tutishing lozimki, qiz qalbi guldek nozik, uning yarasi hech vaqt tuzalmaydi*. («Yoshlik».)

5. O‘lchov-daraja ergash gaplar uyushib qo‘llanadi. Masalan: *Fikri qanchalik aniq, dalillari qanchalik ishonarli bo‘lsa, kelishuv shunchalik oson kechadi*. (So‘zl.)

7. Maqsad ergash gaplar uyushib keladi. Masalan: *Pilla tuting, bo‘lsin deb, shartnomamiz to‘lsin deb*. (Qo‘shiq.)

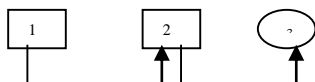
8. O‘rin ergash gaplar uyushadi. Masalan: *Qayerda zulm bo‘lsa, qayerda dilozorlik bo‘lsa, o‘sha yerda notinchlik hukm suradi*. (So‘zl.)

9. Shart ergash gap uyushadi. Masalan: *Agar yerga o‘z vaqtida ishlov berilmasa, urug‘ o‘z vaqtida yerga qadalmasa, hosilning unumi past bo‘ladi*. («Yoshlik».)

10. To‘siqsiz ergash gaplar uyushiq holda qo‘llanadi. Masalan: *Er-xotin o‘rtasida qanaqa kelishmovchilik bo‘lmasin, qanaqa gap qochmasin, kampir oraga tushib, hamma vaqt kuyovining tarafini olar edi*. (A. Q.)

Har xil turdagi bir necha ergash gaplar ham bosh gapga alohida-alohida bog‘lanib, *birgalik ergashuvni* tashkil qiladi. Bunday ergash gaplar uyushmagan hisoblanadi. Masalan: *U qaytsa, ishni jo‘lga qo‘yadigan bo‘lsak, biror natija chiqar.* (So‘zl.)

2. Ketma-ket ergashish. Birdan ortiq ergash gaplarning biri ikkinchisiga, ikkinchisi uchinchisiga tobelanib, keyin bosh gapga bog‘lanishidan hosil bo‘lgan gaplar ketma-ket ergashuv yo‘li bilan tuzilgan murakkab ko‘shma gap hisoblanadi. Bunday tuzilishdagi gaplarning qurilish chizmasi quyidagicha:

Ergash gaplarning quyidagi turlari bosh gapga ketma-ket ergashuv yo‘li bilan bog‘lanadi:

1. Shart ergash gap+ to‘siqsiz ergash gap+ bosh gap: *Bordi-yu, rost bo‘lsa, hammasi emas, yarmi rost bo‘lganda ham, juda xunuk gap-ku.* (A.Q.)

2. Payt ergash gap+ shart ergash gap+ bosh gap: *Dastlabki vaqtlarda yordam bersangiz, ishlar jo‘nashib ketgandan keyin, uncha og‘irligim tushmas.* (A.Q.)

3. To‘siqsiz ergash gap+ natija ergash gap+ bosh gap: *Qish fasli bo‘lsa-da, uy shu darajada issiq ediki, yuzlarimdan ter quyila boshladi.*

4. Shart ergash gap+ ravish ergash gap+ bosh gap: *Janobi oliyning ruxsatlari bo‘lib, rahbarlik uchun kishi tayin qilsalar, mamlakat obodonligiga sabab bo‘ladilar.* (O.)

Anglashiladiki, murakkab qo‘shma gaplarda ravish, payt, shart, to‘siqsiz, maqsad ergash gaplar bosh gapga birdan ortiq holda bog‘lanib kelib, ketma-ket va birgalik bog‘lanishni hosil qiladi.

Xulosa qilib aytganda, murakkab qo‘shma gaplar semantik-sintaktik tuzilishi jihatdan o‘ziga xos qurilishga ega bo‘lgan gaplardir. Nutqda murakkab qo‘shma gaplarning rang-barang ko‘rinishlari voqelanadi. Bunday gaplar qismlari orasidagi sintaktik munosabat turi – bog‘lanish usuli asosida o‘zaro farqlanadi. Murakkab qo‘shma gap qismlari faqat tenglanish asosida yoki faqat tobelanish usulida, shuningdek aralash turda - ham tenglanish, ham tobelanish munosabati asosida shakllana oladi. Bu belgilar murakkab qo‘shma gaplarning tasnifida asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

REFERENCES

1. G‘ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. –Toshkent: O‘qituvchi, 1987. –B. 161.
2. G‘ulomov A., Asqarova M. Ko‘rsatilgan darslik. –Toshkent: O‘qituvchi, 1987. –B. 229.
3. G‘.Abdurahmonov. O‘zbek tili grammatikasi. –Toshkent: O‘qituvchi. 1996. –B. 220 – 241; Shu muallif. Qo‘shma gap sintaksisi asoslari. – Toshkent: O‘zFA, 1958. – B.212 – 234; 312 – 318.
4. O‘zbek tili (Universitet va pedagogika institutlari uchun) qayta ishlangan 2-nashr T. «O‘zbekiston» 1992y
5. A Nurmatov va boshqalar o‘zbek tilining nazariy sintaksisi T.
6. R.Rasulov so‘z valentligi va sintaktik aloqa “O‘zbek tili va adabiyoti(oliy o‘quv yurti talabalari uchun darslik)T.O‘zbekiston 1995 y

7. A.Aliyev , K Sodiqov , "O'zbek adabiy tili tarixidan" . (Universitet talabalari uchun darslik) Toshkent "O'zbekiston" 1995y
8. M.Mirtojiev mantiqiy predikatning ega vazifasida kelishi . "O'zbek tili va adabiyoti jurnali. № 2 1995y
9. A.Xo'jiev So'zning morfem tarkibiga oid jurnal "O'zbek tili va adabiyoti" jurnali 1998y.
10. F.Ubaeva , R.Saydullayeva to'liqsiz gaplar haqida ba'zi bir mulohazalar. "O'zbek tili va adabiyoti jurnali"
11. B. Abdurahmonov , S Mamajonov "O'zbek tili va adabiyoti" (Oliy o'quv yurti talabalari uchun) T. "O'zbekiston" 1995y.
12. www.ziyonet.uz

TILSHUNOSLIKDA GENDERNING GRAMMATIK TAHLILI O'ZBEK, RUS, INGLIZ TILI HAMDA ARAB TILI MISOLIDA

Safarova Zarnigor

O'zDJTU talabasi

safarova.zarnigor@list.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7933451>

Annotatsiya. Ushbu maqolada gender tilshunosligi muammosi ko'rib chiqiladi va uning paydo bo'lishi va shakllanishi, birinchi navbatda, ingliz tilidagi lingvistik adabiyotda, ilmiy adabiyotlarga sharh, uning tahlili va qisqacha tavsifi, arab tili materiali bo'yicha gender nutqining o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Keltirilgan to'rt til yuzasidan grammatik gender tahlili asosida jins kategoriyalari ot, sifat va boshqa nutqning ba'zi xarakterli diskursiv tendentsiyalarini aniqlash bayon qilingan.

Kalit so'zlar: jins, grammatik tushuncha, diskursiv tendentsiya, gender muammolari, erkak va ayol nutqi, kommunikativ uslub, lug'at, lingvistik ong.

ГРАММАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РОДА В ЛИНГВИСТИКЕ УЗБЕКСКОГО, РУССКОГО, АНГЛИЙСКИЙ И АРАБСКИЙ В КАЧЕСТВЕ ПРИМЕРА

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема гендерной лингвистики и ее возникновения и развития, прежде всего в лингвистической литературе на английском языке, обзор научной литературы, ее анализ и краткая характеристика, особенности

гендерной речи на материале. Анализируется арабский язык. На основе анализа грамматического рода четырех языков описываются общие категории существительных, прилагательных и некоторые характерные дискурсивные тенденции речи.

Ключевые слова: род, грамматический концепт, дискурсивная тенденция, гендерные проблемы, мужская и женская речь, коммуникативный стиль, лексика, языковое сознание.

GRAMMATICAL ANALYSIS OF GENDER IN LINGUISTICS UZBEK, RUSSIAN, ENGLISH AND ARABIC AS AN EXAMPLE

Abstract. This article examines the problem of gender linguistics and its emergence and formation, primarily in linguistic literature in English, a review of scientific literature, its analysis and brief description, specific features of gender speech. The characteristics of the Arabic language are analyzed. Based on the grammatical gender analysis of the four mentioned languages, the gender categories of nouns, adjectives and some characteristic discursive tendencies of speech are described.

Key words: gender, grammatical concept, discursive tendency, gender problems, male and female speech, communicative style, vocabulary, linguistic consciousness.

Kirish

So‘nggi paytlarda tilshunoslikda tilning gender tabaqalanishini o‘rganish muammosiga katta e‘tibor berilmoqda. Olimlar tobora ko‘proq nutqda gender va gender muammolarini eng samarali lingvistik o‘rganishni faol foydalanish aspektida, dolzarb suhbatni yaxlit tahlil qilish doirasida amalga oshirish kerak degan xulosaga kelishmoqda. Shu sababli, erkak va ayol tilining xususiyatlarini ularning nutq xatti-harakatining strategiyasi va taktikasi yoki tipik diskursiv tendentsiyalari nuqtai nazaridan obyektiv ravishda o‘rganish dolzarb ko‘rinadi.

Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda til birliklarining gender xususiyatlarini ilmiy-amaliy tadqiq etish alohida ahamiyat kasb etdi. Davlatimiz Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev, “Fan sohasida aynan fundamental tadqiqotlar doirasida ijobiy natijalarga erishilayotgani bejiz emas”. Bu jarayonda rejalashtirilgan vazifalar ingliz, rus va o‘zbek va boshqa tillarning frazeologiyasi materialida gender tushunchalarini shakllantirish omillarini qiyosiy tahlil qilishni taqozo etadi.

Til shunchaki muloqot vositasi emas. Til atrofdagi dunyo va madaniyatni aks ettiradi va shu bilan birga undan foydalanadigan odamda bu dunyo qanday ishlashi va qanday bo‘lishi kerakligi haqida ma‘lum bir tasavvurni shakllantiradi. Tilni har kuni ishlatib, biz shunchaki gapirmaymiz, biz erkaklar va ayollar, atrofimizdagi jamiyat qanday bo‘lishi kerakligi haqidagi g‘oyalarimizni o‘rgatamiz, takrorlaymiz va mustahkamlaymiz. Jins kategoriyasi erkak, ayol va betaraf grammatik ma‘nolari orqali hosil bo‘ladi. Bu grammatik ma‘nolar otning sifatlar va boshqa undoshlar bilan belgilanish qobiliyatini ifodalaydi.

Gender masalalariga qiziqish o‘tgan asrning 60-yillarida feministik oqimlar ta‘sirida G‘arb tilshunosligida paydo bo‘lgan va tahlil asosan ingliz tili materiali bo‘yicha olib borilgan. Rus tilshunosligida jinsning lingvistik ifodalanish xususiyatlarini o‘rganish nisbatan yaqinda boshlangan. Mahalliy gender tilshunosligining paydo bo‘lishi XX asrning 90-yillari o‘rtalariga to‘g‘ri keladi. Hozirgi vaqtda tadqiqotning bir nechta yo‘nalishlari mavjud: ijtimoiy va psixolingvistik, kommunikativ-diskursiv. Hozirgi vaqtda erkak va ayol nutqini o‘rganishning eng istiqbolli yo‘nalishi jamiyatning madaniy an‘analarini hisobga olgan holda turli xil kommunikativ vaziyatlarda erkaklar va ayollarning nutq xatti-harakatlari strategiyasi va taktikasini tahlil qilish

hisoblanadi. Gender parametrining zamonaviy tadqiqotlari turli janrlardagi og‘zaki va yozma nutq asarlari materiallari bo‘yicha amalga oshiriladi: grammatik, texnik, siyosiy, she‘riy, reklama matnlari va boshqalar. Gender tadqiqotlariga bag‘ishlangan ba‘zi asarlarni tahlil qilish rus tilida ham, ingliz tilida ham jinsiy kategoriyaning namoyon bo‘lishi haqida xulosaga keladi.

Gender lingvistikasining rivojlanishi zamonaviy falsafaning rivojlanishi va gumanitar fanlarning ilmiy yo‘nalishlarini almashinishi bilan bog‘liq holda XX asrning oxirgi 10 yilliklariga to‘g‘ri keladi. Gender lingvistikasi umumiy holatda ikki guruh savollarni o‘rganadi:

1. Genderning tilda yuzaga chiqishi: leksika, sintaksis, rod kategoriyasi va qator bo‘limlarda namoyon bo‘ladi. Bunday yondashuvning maqsadi tilda turli jinsdagi odamlarning tilini ifodalanishi, erkak va ayollarga qanday baho berilishi hamda qaysi semantik oblastlarda ularning ko‘proq tarqalganligi, buning asosida qanday lingvistik mexanizm mavjudligi bilan ifodalanadi.

2. Genderning nutqda yuzaga chiqishi: gender qanday vositalar va qanday kontekstlar yordamida ifodalanayotganligi, bu protsessga ijtimoiy faktorlar va kommunikativ vositalar qanday ta‘sir ko‘rsatayotganligi o‘rganiladi. Hozirgi vaqtgacha bu sohada ijtimoiy determinizm nazariyasi va biodeterminizm nazariyalari raqobat qilib kelmoqda.

G‘arb tillaridagi gender omili keng o‘rganilgan va o‘rganib kelinmoqda. MDH xalqlari tillari misolida ham keyingi yillari muayyan materiallar to‘plandi. Bu borada rus tilshunoslarining tadqiqotlari ko‘p. K.Kirilina, A.Popov, M.Kolesnikova, I.Zikova, O.Vaskova kabilar gender belgili til birliklari lug‘atini tuzish, turli tillarda gender munosabatlarining aks etishi, tijorat va boshqa maqsadlarda gender leksikadan foydalanish borasida tadqiqotlar olib borganlar. Gender tadqiqotlarda qo‘lga kiritilgan natijalar hozirgi davrda o‘ta dolzarb madaniyatlararo muloqotlarda yuzaga keluvchi muammolarni hal qilishda qo‘l kelishi aniq. Shiddat bilan yangilanayotgan ilmfan kundan kunga yangi izlanishlar qilishga chorlaydi. Shu jihatdan gender lingvistikasini o‘rganish va chuqurroq tahlil qilish hozirgi davr tilshunosligining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Xulosa qiladigan bo‘lsak, jahon tilshunoslarining e‘tiborini tortgan gendrologiya o‘zbek lingvistikasida ham alohida dolzarblik kasb etadi. O‘zbek tilida faqatgina ayollarga yoki erkaklarga xos bo‘lgan so‘zlashuvning gender xususiyatlari, ayrim xorijiy tillarda ikkala jins vakillariga ham xos bo‘lishi mumkin. O‘zbek tilining gender xususiyatlarini o‘rganuvchi tadqiqotchilar kelgusida ushbu fikrni batafsil dalillab, chuqurroq tahlil etadilar shu jumladan men ham aynan shu mavzu ostida izlanishlarimni davom ettirib, gender lingvistikasini rivojiga o‘z xissamni qo‘shish maqsadida qiyosiy izlanishlar olib bormoqdaman. Zero, nutqimizdagi so‘zlarni gender tilshunosligi tamoyillari asosida tahlil qilish, jins nuqtai nazaridan o‘rganish gender tilshunosligining yangi qirralarini ochishda muayyan ilmiy ahamiyatga egadir.

Birinchidan, keltirib o‘tilgan ya‘ni o‘zbek, rus, arab hamda ingliz tilida ham gender tushunchasi mavjud. Faqat o‘zbek tili grammatikasi bundan mustasno. Ya‘ni biz erkak hamda ayolga ham bir xil olmosh, sifat va fe‘l ishlata olishimiz bilan qolgan tahlil qilinayotgan uch tildan farq qiladi. O‘zbek tilida gender tushunchasi asosan kontekstdagina namoyon bo‘lishi mumkin. Biz buni erkak va ayolning nutqidan farqlab olishimiz va ularning emotsiya qiziqishlaridan, ishlatgan so‘zlaridan ajratib olishimiz lozim. Chunki o‘zbek tilidagi so‘zlarni dastlabki shakllaridanoq qaysi turkumga mansub ekanligini aniqlash, shuningdek, mustaqil holda qo‘llash mumkin. Masalan, ot, oq, ol, oz, oh kabi bir xil konstruksiyadan iborat bo‘lgan so‘zlar ularning ma‘nosiga qarab ot, sifat, fe‘l, ravish, undov kabi ma‘lum turkumga kiritiladi.

Dastlab, bu sohadagi ishlar G'arbda paydo bo'ldi va nutq va tilning erkak va ayol xususiyatlarining birinchi tizimli tavsifi german va roman tillari guruhlari tillari asosida amalga oshirildi. Rus tilshunosligiga kelsak, bu mavzu bo'yicha birinchi muntazam tadqiqotlar faqat 80-yillarning oxiri va 90-yillarning boshlarida amalga oshirila boshlandi. 90-yillarning o'rtalarida ular tez sur'atlar bilan rivojlana boshladi. Gender tilshunosligining tadqiqot obyekti til va jins o'rtasidagi munosabat, ya'ni jinsning tilda qanday namoyon bo'lishi masalasidir. Genderologiya insonning biologik jinsining uning madaniy o'ziga xosligi, ijtimoiy mavqei, ruhiy xususiyatlari, xatti-harakati, shu jumladan nutqi bilan bog'liqligini o'rganadi. Rossiyada lingvistik gender tadqiqotlari sohasida Moskva davlat lingvistik universiteti tomonidan keng qamrovli tadqiqotlar olib borilmoqda. XX asrning oxirida Rossiyada til va jins o'rtasidagi munosabatlar muammolari bilan shug'ullanadigan gender tilshunosligi sohasidagi tadqiqotlar jadal rivojlana boshladi. Gender tilshunosligi kasbiy terminologiyada erkak jinsining ustuvorligi sabablarini tushuntirishga harakat qiladi va narsalarning mavjud tartibini o'zgartirishga harakat qiladi. Gender - rus tilida otlar, olmoshlar, sifatlar va ma'lum fe'l shakllarini uchta sinfga ajratish uchun ishlatiladigan grammatik kategoriyadir: erkak, ayol va neytral. Jins asosan otlarga tegishli, chunki u har bir otning ajralmas grammatik xususiyati hisoblanadi. Har bir ot dastlab uchta sinfdan biriga tegishli va bu sinflarning har biri so'zlarning oxiri va o'zgartiruvchi shakllari (sifatlar, olmoshlar va boshqalar) bilan bog'liq o'ziga xos grammatik xususiyatlarga ega. Ot o'zining barcha shakllarida grammatik jinsini saqlab qoladi va uni hech qachon o'zgartirmaydi. Rus tilidagi otlarning aksariyati lug'atda berilgan iqtibos shaklining oxiridagi ko'rinishiga ko'ra jinsga ega va ularning ma'nosi bu yerda hech qanday rol o'ynamaydi. Rus tilida biz avvalo rodga ya'ni jins kategoriyasiga qarab erkak-ayol yoki neytral tarzda grammatik qo'shimcha yoki harf qo'shish orqali ifodalaymiz. Rus tilida barcha so'zlar rodga ajratiladi rodlar esa uch turli bo'ladi.

1. мужской род

2. женский род

3. средний род

1. Мужской род (а,я,ь,й) harflari orqali ya'ni so'zlarning oxiriga qarab rodlarni ajratish mumkin. Faqat atoqli shaxslar uchungina ishlatiladi masalan:

Папа, дядя, kabi,

(ь) harfi faqatgina kasb hunar nomlarigagina ishlaydi masalan:

Предприниматель, воспитатель;

(й) harfi kamdan kam keladigan so'zlarga ishlaydi buni chuqurroq o'qiganimizdan so'ng bilib olamiz masalan: музей, трамвай, kabi.

2. Женский род (а, я, ь,) Ko'rib turganimizdek bu harflar yuqoridagi мужской родда ham mavjud, bular barchasi istisno ya'ni yodlab olibgina tushunib ishlatishingiz kerak. Мужской роддаги qoidalardan tashqari holdagi so'zlarda kelsa женский род hisoblanadi.

3. Средний род (о,е,) Masalan: яблоко, дверь, kabi

Har bir tilda so'zlar ma'lum belgi va xususiyatlariga ko'ra ayrim guruhlarga, ya'ni turkumlarga ajratiladi. O'zbek tilida so'zlarni turkumlar bo'yicha tasniflash rus tilidagiga nisbatan qiyinroq, chunki turli turkumlarga mansub bo'lgan o'zbekcha so'zlar rus tilidagi kabi maxsus morfologik ko'rsatkichga ega emas. Rus tilidagi sifatlar –ий, –ый, –ая, –яя, –ое, –ее; ravishlar –о, –е, fe'llar –ать, –ять, –ить, –ться kabi maxsus tugalmalarga ega, binobarin so'z o'zaklari ana shu qo'shimchalarsiz qo'llanmaydi. Ya'ni jins kategoriyasiga qarab foydalaniladi. Masalan biz o'zbek

tilida bemaolol ayol jinsi uchun “baland bo‘yli ayol” “ baland bo‘yli erkak” deb bemaolol hech qanday qo‘shimchalarsiz va hattoki bir xil sifatni ishlata olamiz. Lekin rus tilida esa biz erkak jinsini ifodalash uchun “высокий мужчина” ayol jinsini ifodalash uchun esa “высокая женщина” sifatida murojaat qilamiz.

Ingliz tili hind-yevropa tillari oilasiga, arab tili esa somiy tillari oilasiga kiradi. Ular turli tillar oilasiga mansub, ammo ularda gender kelishuvlarida ba’zi o‘xshashliklar va farqlar mavjud. Ingliz tilida ayollik va erkaklik o‘rtasida bir nechta gender farqlari mavjud. Biologik kategoriya “jins” bilan “jins” grammatik kategoriyasi o‘rtasidagi bog‘liqlik juda yaqin. Tabiiy jinsiy farqlar uchun ingliz jinsi farqlarini aniqlaydi. Ingliz tilida uchta jins mavjud: erkak, ayol va neytral, arab tilida esa ikki xil: erkak va ayol jinsi. Raqam jihatidan arab tili uchta turga ega: birlik, ikkilik va ko‘plik, ingliz tilida esa ikki xil: birlik va ko‘plik. Ma’lumki, ingliz tilidan foydalanishda gender farqlari mavjud. Misol uchun, ingliz tilidagi ayollarning til uslubi ko‘proq shaxsiydir va u obyektarga ko‘proq e’tibor qaratadigan erkaklar uslubiga qaraganda ko‘proq ijtimoiy dinamikaga e’tibor qaratadi. Arab tilidan foydalanishda ham gender farqlari aniqlangan. Misol uchun, ayollar ko‘proq rasmiy tildan foydalanadilar. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, tarjimonlar ko‘pincha qarama-qarshi jinsdagi tilni tushunish va oxir oqibat tarjima qilishda qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Jins jonli va jonsiz otlarni ham farqlaydi. Bundan tashqari, umumiy jins va jamoaviy jins mavjud. Dunyoning ko‘pgina tillarida barcha otlarni jins toifalariga ajratadigan grammatik jins tizimi mavjud. Berilgan otga tayinlangan jins jumladagi bog‘langan narsalar bilan jins kelishuvini talab qiladi, masalan: aniqlovchilar, sifatlar va ko‘rsatuvchi olmoshlar. So‘nggi paytlarda ikkinchi til o‘rganuvchi o‘quvchilarning grammatik jinsni o‘zlashtirishga qiziqishi ortib borayotgani aniqlandi. Gender farqlari tufayli arab tilida o‘nga yaqin ko‘rsatuvchi olmosh mavjud bo‘lsa, ingliz tilida to‘rtta ko‘rsatuvchi olmosh mavjud. Xulosamdagi eng aniq fikrlar, birinchidan, ingliz jinsi tabiiy, arab jinsi esa grammatik ekanligini ko‘rsatadi. Ikkinchidan, ingliz tilidagi gender olmoshlarga ko‘proq mos keladi, arab tilidagi gender esa otlar, olmoshlar, fe’llar va sifatlarga tegishli. Uchinchidan, jins bir tildan boshqa tilga nafaqat ingliz va arab tillarida farq qiladi va bu madaniyat bilan bog‘liq. Grammatik jins birinchi bo‘lib o‘zlashtirilishi kerak bo‘lgan eng qadimgi xususiyatlardan biridir.

Tadqiqotlarga ko‘ra, "grammatik jins" tizimiga ega tillar otlarni morfologik yoki fonologik xususiyatlariga ko‘ra jinslar sinfiga ajratadi. Grammatik jins tarjimonlarga maqsad tilga nisbatan jinsi boshqacha grammatiklashtirilgan manba tillaridan tarjima qilganda ba’zi qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Ingliz tilida A.Z Guiora (1983) fikricha, biologik jins faqat “he”, “she” va “it” shaxs olmoshlarini tanlashda qandaydir ahamiyatga ega; u morfologiyaning boshqa hech bir joyida ko‘rsatilmaydi. Arab tili esa jins kategoriyasiga ko‘proq e’tibor beradi, chunki u grammatik shakllarni tanlashni belgilaydi. Bu jihat genderni o‘rganishda juda muhim, chunki tarjima talabalari boshqa lingvistik jihatlar kabi ikki til o‘rtasidagi morfologik farqlarga ham e’tibor berishlari kerak. Ingliz tilida faqat shaxsiy egalik va reflektiv uchunchi shaxs olmoshlarida aks ettiriladigan semantik mezonlarga asoslangan pronominal jins tizimi mavjud va undan foydalanish oddiy tamoyillar bilan belgilanadi. Arab tilida esa ikkita jins mavjud: erkak va ayol. Birinchisi erkak mavjudotlar va jonsiz narsalarga nisbatan rasmiy belgilanmagan otlar uchun ishlatiladi; ikkinchisi ayol mavjudotlar uchun va jonsiz narsalarga ishora qiluvchi rasmiy belgilangan otlar uchun ishlatiladi. Arab tilida so‘zlar ikki xil: 1) muannas (ayol) 2) muzakkar (erkak) jinsini

ifodalaydi. Soʻzning muannas yaʼni ayol jinsida ekanligini bildiradigan yozilishdagi tashqi (morfoloqik) belgilaridan biri bu soʻzning taʼmarbuta (ة) bilan tugagan boʻlishidir. Ikkinchisi esa alif va hamza (اء) bilan tugashi bunday soʻzlar kam uchraydi:

davo: دَاءٌ

kasallik : دَوَاءٌ

Uchinchidan, soʻzning alif maqsura (ى) bilan tugashi. Bunday soʻzlar ham juda kam uchraydi bular:

xushxabar: بُشْرَى

kasalxona: مُسْتَشْفَى

qolgan muannas jinsdagi soʻzlar ular anglatgan mazmuniga qarab aniqlanadi. Misol uchun ayol kishini misol uchun:

إِمْرَأَةٌ woman - ayol

أُخْتٌ sister - singil/opa

مُؤْتَمَرٌ mother - ona

yoki ularning ismini bildiruvchi soʻzlar, tananing juft aʼzolarini bildiruvchi soʻzlar, xalqlar, davlatlar, shaharlarning nomlari, yaratilishiga koʻra yagona boʻlgan narsalarning nomlaridir. Qolgan soʻzlar muzakkar yaʼni erkak jinsiga taaluqli soʻzlardir. Baʼzi soʻzlar esa ikkita jinsga ham tegishlidir. Ularni biz lugʻat kitoblaridan topib bilib olishimiz mumkin. Ranglar misolida koʻrishimiz mumkin ikkala jinsda oʻzgarishini ingliz tilida oʻzgarishsiz yaʼni ikkala jins uchun bir xil ishlatiladi ranglar.

Ayollar uchun:

Oq-white-بيضاء

Qora-black-سوداء

Koʻk-blue-زرقاء

Sariq-yellow-صفراء

Yashil-green-خضراء

Erkaklar uchun :

white-ابيض

black-اسود

blue-ازرق

yellow-اصفر

green-اخضر

Leksik jihatdan ingliz tilida uch xil jins koʻrsatilgan; erkaklik, ayollik va betaraflik, yaʼni erkak jinsini ifodalovchi barcha soʻzlar uchun erkak jinsi: bola, qirol, amaki, ota, shahzoda... va hokazo. Ayol jinsini ifodalovchi barcha soʻzlar uchun ayol jinsi: qiz, opa, malika, xola, malika... va hokazo. Jonsiz narsalar uchun neytral jinsi: kitob, uy, qalam, stol... va hokazo. Arab tilida esa faqat ikki xil jins, erkak va ayol jinsi mavjud. Ikkala tilda ham erkak jinsi belgilanmagan, arab tilida esa ayol jinsi belgilangan. Arab tilida neytral jins yoʻq, shuning uchun bunday turning yoʻqligi tilni oʻrganayotgan talabalar uchun muammo tugʻdirishi mumkin. Ikkinchidan, ikkala til ham koʻplik va birlik shaklga ega. Birinchidan, inglizcha otlar ikkita son farqiga ega (birlik va koʻplik), birlik bittani bildiradi va koʻplik ikki va undan ortigʻini bildiradi. Holbuki, arabcha otlar uchta sanoq sistemasiga ega. Birlikni bildiruvchi birlik, ikkilikni bildiruvchi qoʻsh shakl va koʻplikni bildiruvchi koʻplik shakli. Ingliz tilidagi birlik belgilanmagan, arab tilida esa ayollik birligi belgilar bilan belgilanadi.

Ingliz tilida muntazam koʻplik shakli birlikka -lar qoʻshimchasini qoʻshish bilan belgilanadi, arab tilida esa erkak tovushi koʻplik maʼnosi nominativ holatda / -u:n/, tuslovchida esa /-in/ qoʻshimchasini qoʻshish orqali yasaladi. dativ holatlar. Ayol tovushining koʻpligi birlikka /-a:t/ qoʻshimchasini qoʻshish bilan belgilanadi. Koʻplik shakli orasidagi farq arab tilini ingliz tilini oʻrganuvchilar uchun ham, arab tilini oʻrganuvchilar uchun ham muammo tugʻdirishi mumkin.

Ta'marbuta bilan tugagan otga qo'shiladigan qo'shimchasi qo'shilsa, ta'marbuta so'zdagi so'nggi harf bo'lmay qoladi va u oddiy misolga aylanadi. (tolibatun) talaba qiz degan ma'noni anglatadi: (tolibatan) ikki talaba qiz degan ma'noni anglatadi. Arab tilida ikki xil ko'plik shakli mavjud: erkak va ayol otlarining tovushli ko'pligi va erkak va ayol otlarining siniq ko'pligi. Erkak ovozi ko'plik morfemalarni (-u:n) nominativ holatda, (-i:n) qo'shish orqali yasaladi. Ism barcha tillarning eng muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Biz tilning mavjudligini otsiz tasavvur qila olmaymiz. Ushbu maqolada arab tili va ingliz tilidagi otlarning qiyosiy tahlili o'tkazildi, bu esa gender tillari o'rtasidagi o'xshashlikni aniqlaydi. Ingliz tilida grammatik jins va raqam ikki jins uchun bir xil ishlatiladi, arab tilida esa jins kategoriyasiga qarab raqam ohriga qo'shish orqali ifodalanadi.

Muannas jinsi

Muzakkar jinsi

Ayolustoz - معلمة	Erkak ustoz- معلم
Qiz bola talaba- طالبة	O'g'il bola talaba- طالب
Qiz bola o'quvchi- تلميذة	O'g'il bola o'quvchi- تلميذ
Ko'rsatish olmoshi bu- هذه	Ko'rsatish olmoshi bu- هذا
Ko'zoynak- نظارة	Kompyuter- حاسوب
Hamyon- محفظة	Uy telefoni- هاتف
Oq rang- بيضاء	ابيض
Qora rang- سوداء	اسود
Ko'k rang- زرقاء	ازرق

Isming nima? - ما اسمك؟

Ismim Muhammad- اسمي محمد

Qayerdansen? - من اين انت؟

Albaniyalikman- انا من البانيا

Isming nima? - ما اسمك؟

Ismim Omina- اسمي امينة

Qayerdansen? - من اين انت؟

Misrdanman- انا من مصر

Bu yerda birinchi savolda shuni ko'rishimiz mumkinki, erkak va ayol nutqida isming nima deb so'ralgan savolda erkak nutqida savolda "masmuka?" Ayol nutqida esa "masmuki?" ko'rinishida berilmoqda ya'ni ularning foydalanayotgan so'zlaridagi asosiy grammatik farq bu qo'shimchalarda va har bir so'z ularda jinsga qarab tanlab ishlatiladi. Ikkinchi savolda ham qayerdansen? deb so'ralgan erkak nutqidagi savolga e'tibor bersak, "min ayna anta?" Ayol nutqida esa huddi shu savol "min ayna anti?" ko'rinishida berilgan bundan ko'rinib turibdiki gender tushunchasi ya'ni jins kategoriyasi arab tili grammatikasida juda muhim va ahamiyatga ega.

Ko'rib turganingizdek, arab tilida gender ya'ni jins tushunchasi juda kuchli bo'lib, hamma narsa, ismlar, ranglar, hafta kunlari, hatto fe'llarning ham talaffuzi va yozilishi boshqacha. Xulosa qilib aytish mumkinki, har ikkala tilda ham gender tizimi mavjud. Ingliz tili tabiiy jinsga ega, arab tili esa grammatikdir. Ikkalasida ham erkak jinsi belgilanmagan, arab tilida esa ayol jinsi

belgilangan. Ingliz tili umumiy yoki ikki jinsli jinsni ko'rsatadi, masalan, erkak yoki ayol jinsi uchun ishlatiladigan otlar, boshqa tomondan, arab tilida bu otlarni erkak yoki ayol otlari sifatida ajratib turadi. Arab va ingliz tillari sonlar tizimida birlik va ko'plik ma'lumotlarini taqsimlaydi, arab tilida esa ingliz tilida mavjud bo'lmagan ikkilik ya'ni ikki taraflama mavjud. Arab tilidagi ko'plikning turlari bor: tovush erkak ko'plik, tovush ayol ko'plik va singan ko'plik. Gender tushunchasi ya'ni jins kategoriyasi arabcha otlarda keng tarqalgan bo'lib, aksariyat ayol otlarida jins qo'shimchasi mavjud. Ingliz tilida ham, arab tilida ham ot nutqning bir qismi sifatida alohida ahamiyatga ega ekanligini inkor etib bo'lmaydi. Ingliz tilidagi otning maydoni cheklangan, ammo arab tilida uning maydoni kengdir. Ikkinchi tilni o'zlashtirish sohasidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, grammatik jins hatto yuqori darajadagi arab tili o'rganuvchilari egalari uchun eng qiyin tuzilmalardan biridir. Ingliz va arab tillari gender kelishuviga ega tillardir. Tildagi jins grammatik jins deb ataladi. Ingliz va arab tillarining grammatik jinsi muhokama mavzusidir. Ushbu maqoladagi gender kelishuvining tavsiflari gender haqida ingliz va arab tillarida ko'proq tushunish uchun o'rganiladi. Bundan tashqari, ingliz va arabcha tavsiflarni taqqoslash orqali o'xshashlik va farqlar topiladi. Tahlil tavsiflash usuliga tegishli. Har ikki til tushunchasini jins nuqtai nazaridan tavsiflash va ular orasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlashdan boshlanadi. Ingliz va arab tillarini solishtirgandan so'ng, ikkala tilning o'xshash tomonlari borligi aniqlandi. Birinchi o'xshashlik turli so'zlardan foydalanish va otlar oxiriga qo'shimchalar qo'shish. Ikkinchi o'xshashlik - erkak va ayolni ajratib turadigan uchinchi birlik olmoshlar. O'xshashliklardan tashqari, ular orasida farqlar ham mavjud. Farqlar fe'l va sifatdosh kelishigida. Ingliz tilida fe'l va sifat kelishigi mavjud emas, arab tilida esa ular mavjud.

REFERENCES

1. ALHAWARY, M. (2009). Arabic second language acquisition of morphosyntax. Yale University Press.
2. Cain, J., Weber-Olsen, M., & Smith, R. (1987). Acquisition strategies in a first and second language: Are they the same? *Journal of Child Language*, 14(2),
3. Carroll, S. E. (1989). Second language acquisition and the computational paradigm. *Language Learning*, 39(4),
4. Loos, Eugene. Et al 2003. Glossary of linguistic terms; what is noun?
5. Merriam – Webster Dictionary (online) Merriam – Webster, Incorporated 2014
6. Chomsky, N. (2002). *Syntactic Structures*. Walter de Gruyter: Berlin.

МАШИНА ДЕТАЛАРИ ФАНИ ВА ФАНЛАРАРО АЛОҚАЛАР

Каримов Бахромали Тожиматович

ТошДТУ “ЕУТТ” кафедраси катта ўқитувчиси п.ф.ф.д., (PhD).

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7933661>

Аннотация. Ушбу мақолада сиёсий етук, малакали, ижодий фаол, ташаббускор, тизимли фикрловчи, ташилотчилик кўникмаларга эга бўлган, дунёқараши кенг мутахассисларни тарбиялашда “Машина деталлари” фани ва бошқа умумтехник фанлар орасидаги фанлараро алоқаларнинг амалий аҳамиятини ўрганиши долзарб масала эканлиги баён этилган.

Шунингдек фанлараро алоқалар “Машина деталлари” фани негизида барча умумтехник фанлардан олинган билимларни амалда қўллаши орқали тизимлаштирувчи, умумлаштирувчи ва интеграциясини таъминлаб, ишлаб чиқариши муаммоларини оқилона ҳал қилиши учун моҳирлик ҳамда криатив ёндошувни таъминловчи тизимли фикрлаш кўникмасини шакиллантирувчи дидактик тамойил эканлиги такидланган.

Калит сўзлар: фанлараро алоқалар, тизимлаштириши, умумлаштириши, интеграция, фикрлаш, кўникма, малака, шакиллантириши.

ПРЕДМЕТ ДЕТАЛИ МАШИН И МЕЖПРЕДМЕТНЫЕ СВЯЗИ

Аннотация. В данной статье излагается актуальность, исследование практического значения межпредметных связей между предметом «Детали машин» и

другими общетехническими дисциплинами в воспитании политически зрелых, квалифицированных, творчески активных, инициативных, систематически мыслящих специалистов, имеющих организаторских умений и широких кругозоров.

Также подчеркивается, что межпредметное связи представляет собой дидактическим принципом, который систематизирует, обобщает и интегрирует знания, полученные из всех общетехнических дисциплин на основе предмета «Детали машин» с применением на практике и обеспечивает навыки системного мышления, которые обеспечивают умелый и креативный подход к решению производственные проблемы.

Ключевые слова: межпредметные связи, систематизация, обобщение, интеграция, мышление, умение, навык, формирование.

SUBJECT MACHINE PARTS AND INTER-SUBJECT LINKS

Abstract. This article outlines the relevance, research of the practical value of interdisciplinary connections between the subject "Machine parts" and other general technical disciplines in the education of politically mature, qualified, creatively active, proactive, systematically thinking specialists with organizational skills and broad horizons.

It is also emphasized that interdisciplinary communication is a didactic principle that systematizes, summarizes and integrates knowledge gained from all general technical disciplines on the basis of the subject "Machine parts" with practical application and provides system thinking skills that provide a skillful and creative approach to solving production problems.

Key words: interdisciplinary connections, systemsatization, generalization, integration, thinking, skill, skill, formation.

Кириш

Ҳозирги босқичда олий таълимнинг энг муҳим вазифаларидан бири, бу ғоявий сиёсий етук, малакали, ижодий фаол, ташаббускор, тизимли фикрловчи, ташкилотчилик кўникмаларга эга бўлган, дунёқараши кенг мутахассисларни тарбиялашдир. Ҳар қандай битирувчи моддий дунёда, жамоат ҳаётида, ишлаб чиқаришда вужудга келган воқеа, ҳодисаларни таҳлил қила олишлари ва энг муҳими, ишлаб чиқариш муаммоларини ҳал қилиш учун моҳирлик ҳамда криативлик билан ёндашиши лозим.

Шу билан бирга, ўқитиш амалиёти шуни кўрсатадики, кўплаб талабалар олинган билимларни бошқа фанларда янги билимлар ўзлаштиришга, ҳамда ўрганилаётган жараёнларни таҳлил қилиш ва тушунтириш учун қандай қўллашни билмайдилар, бу олий таълимдаги бутун ўқув жараёнининг самарадорлигига, яъни таълим сифатига салбий таъсир кўрсатади.

Бундан келиб чиқадики, таълимда машғулотларнинг муваффақияти кўп жиҳатдан талабалар хотирасида илгари олинган билимларни тез ва аниқ активлаштириш қобилятини ривожлантиришга ёрдам берадиган зарурий ўзаро боғлиқ фактлар, воқеа, ҳодисаларнинг сонига боғлиқ. Ушбу қобилятни шакллантиришда фанлараро алоқалар муҳим рол ўйнайди [4].

Олий таълим тизимида ўқитиш мазмуни ва услубларининг сезиларли ўзгариши зарурати туфайли фанлараро алоқалар муаммоси долзарбдир [6].

Юқорида келтирилган фикрларга таянган ҳолда айтиш мумкинки малакали, криатив ва тизимли фикрловчи етук мутахассисларни тайёрлашда, таълим жараёнида фанлараро алоқалар қўлланилишининг амалий аҳамиятини ўрганиш долзарб аҳамият касб этади.

Методология

“Фанлараро билимлар” ўқувчиларнинг дунёни яхлит тасаввур қилиш билан тавсифланадиган концептуал фикрлаш услубини ривожлантиришга имкон беради [2].

Шунинг учун биз тадқиқотимиз давомида машина деталлари фанининг бошқа фанлар билан ўзаро алоқасини ўргандик. Машина деталлар фани мазмунини анализ қилиб, фаннинг тематик чизиғи кўп ўқув фанлари билан кесишади деган хулосага келиш мумкин масалан: чизмачилик, материаллар қаршилиги, материалшунослик, машина ва механизмлар назарияси, ўзаро алмашувчанлик ва техник ўлчамлар ва бошқалар. Чунки фаннинг вазифасига кўра кўзда тутилган компетенцияларни шакллантирувчи ва ривожлантирувчи мазмунда юқорида келтирилган фанлар мазмуни ўз аксини топган.

Ю.А. Самариннинг фикрига кўра фанлараро билимлар тизими, самарали билиш фаолиятга кодир инсоннинг ақлий ривожланиши кўрсаткичи деб ҳисобланиши мумкин [8].

Шундай қилиб, фанлараро алоқалар, ўрганилаётган мавзу масаласини ҳал этувчи мазмунни, уни тўлақонли ҳал этиш учун зарур бўлган мазмун билан тўлдириш, уларни бир бирини мантикий давоми сифатида интеграциясини таъминлаш, талабаларда ўрганилаётган объект, ходиса ёки ҳал этилаётган масала ҳақида тўлиқ тасаввур ҳосил қилишга олиб келади.

Улар, биринчидан, базавий фан негизидаги янги билимни тушуниши ва ўзлаштириш учун тўлақонли фундамент, малакалар шакллантириш ва компетенцияларни ривожлантиришга таянч бўлади; иккинчидан олинган билимларни умумлаштириш ва тизимлаштиришга имкон беради; учинчидан билимларнинг яхлитлигини, мажмуийлигини таъминлайди.

Талабаларни билим ва интизомга эмас, фикрлаш фаолиятига ўргатиш керак [10, 11].

“Машина деталлари” фани масаласи негизидаги фанлараро алоқалар, талабаларни аввалги билимларни активлаштириш, лойиҳалаш бўйича тизимли ва ижодий фикрлаш, билиш активлигини шакллантириш, мустақиллиги ва билиш жараёнига қизиқиши ривожланишини таъминлайди.

Бунда фанлараро характерга эга бўлган топшириқдан фойдаланган ҳолда билиш фаолиятини активлаштириш катта натижа беради.

Машина деталлари фанидаги барча машиналар учун умумий бўлган деталларни лойиҳалаш ва ҳисоблаш жараёнидаги фанлараро алоқаларни кўриб чиқамиз. Масалан вални ишчи чизмаси тайёр ҳолатга келтиргунча бўлган жараённи олайлик, бу жараён лойиҳа ҳисобини бажариб валнинг габарит ўлчамларини аниқлашдан бошланади. Ўлчамлар эса вални тайёрлашда ишлатилиши кўзда тутилган материалнинг механик хоссаларига боғлиқ. Сўнгра валнинг текширув ҳисоби бажарилиб энг хавфли кесим деб топилган кесимдаги мустақамлик захираси коэффициенти аниқланади.

Талабалар олинган билимлар асосида машина деталлари бирикмаларини мустақамлик ҳисобини бажаришни, турли узатмаларни лойиҳа ва текширув ҳисобларини амалга оширишни, вал ва ўқлар, таянчларини ҳисоблаш ва танлашни, детал ва узелларни конструкциялашни фанлараро маълумотлардан фойдаланиб ўрганишлари керак [1].

Валнинг дастлабки ўлчамларини аниқлаш формуласи, кейинги ўлчамларини аниқлаш бўйича тавсиялар машина деталлари фанига, материалнинг механик хоссалари эса материалшунослик фанига, уни чизиш чизмачилик фани қонун қоидаларга оид. Чизиш давомида ҳар бир юзанинг тозалиги, бошқа юзаларга нисбатан жойлашуви талабларини ўрнатиш ўзаро алмашувчанлик ва техник ўлчашлар фани қоидаларига оид бўлади. Натижавий тайёр чизма эса, машинасозлик технологияси фани меъёрларига мос келиши зарур. Демак бу жараёнда математика, чизмачилик, материалшунослик, материаллар қаршилиги, ўзаро алмашувчанлик ва техник ўлчашлар ҳамда машинасозлик технологияси фанларидаги мазмунлар, яъни ўрганилган билимлар, базавий фан ҳисобланган машина деталлари фани мазмуни негизида, ўзаро алоқага киришади. Умумийдан хусусий ҳолатга ўтади. Натижада рефлексив топшириқ ечими сифатида валнинг ишчи чизмаси ва унинг таркибига кирувчи ҳисоблашларда намоён бўлади.

Олий техник таълим жараёнида мустақил фикрловчи, ижодкор шахсни, профессионални шакллантиришнинг самарали усуллари излаш, бўлажак бакалаврда олинган назарий ва амалий билимларни онгли равишда яхлит қўллаш кўникмаларини ривожлантириш зарурлигига олиб келади.

Демак техника олий ўқув юртларида бўлажак мутахассисларни техник тайёргарлигини такомиллаштириш ҳақида гап борганда, биз, фанлараро алоқалар умумтехник тайёргарликнинг якунловчи қисми бўлган “Машина деталлари” фанида алоҳида аҳамиятга эгаллигини, ва унинг мазмунига сингиб кетганлигини таъкидлай оламиз. Чунки бу фан ўз мавзуси масалаларини ҳал этишда тегишли таълим курслари мазмунида келтирилган маълумотларига (“Чизмачилик” “Материаллар қаршилиги”, “Материалшунослик”, “Машина ва механизмлар назарияси”, “Ўзаро алмашувчанлик ва техник ўлчашлар” ва бошқалар) таянади, шунинг учун у нафақат билим манбаи, балки маълум бир манода уларнинг истеъмолчиси ҳам саналади, .

Ян Амос Коменскийнинг такидлашича “Ўзаро алоқада бўлган ҳар нима, худди шу алоқа билан ўқитилиши керак” [5].

Демак, таълим жараёнида “Машина деталлари” фанини ўрганишда фанлараро алоқалар асосидаги ўқув жараёни ташкилий жиҳатларини ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Машина деталлари фанини мавзулари ўрганилишида фанлараро алоқалар иштирокидаги машғулотларни ташкил этишда, интеграциялашувчи фанлар ўқитувчилари бинар ва интеграциялашган фанлараро алоқалар шаклига эга бўлган дарслардан фойдаланишлари мумкин. Бинар дарслар-бу ўтказиш ва амалга оширишда ўрганилаётган мавзу мазмунида, мазмуни мужассамлашган бошқа фанлар сонига мос ҳолда икки ва ундан кўп фан ўқитувчилари қатнашувчи ўқув фанлари интеграцияси тури ҳисобланади.

Интеграциялашган маъруза ёки амалий машғулот мавзуси, фан ўқитувчилари томонидан турли хил нуқтаи назардан кўриб чиқилади. Бу дарсда икки ва ундан кўп ўқитувчилар қатнашади [3]. Фанлараро алоқалар қўлланадиган дарсларда ўқитишнинг электрон, техник, кўргазмали ва дастурий воситаларидан фойдаланиш, муаммоли вазиятлардан, фанлараро алоқаларни назарда тутган топшириқларни ечишидан, ишлашнинг гуруҳий шаклидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Юқорида такидланганларга таянган ҳолда куйидагича хулоса қилиш мумкин, машина деталлари фанида фанлараро алоқаларни тўғри амалга ошириш учун ўқитувчи:

– базавий ўқув фани мақсад ва вазифасига алоқадор мазмунга эга бўлган фанлар таркибини билиши;

– алоқадор фанларнинг фанлар кетма-кетлиги тизимида жойлашган ўрнини билиши;

– алоқадор фанларнинг базавий фан мақсад ва вазифаларига мос ҳолдаги таркибий ўрни ва ролини билиши;

– алоқадор фанларнинг базавий фан таркибига кирадиган назарий ва амалий мазмунини билиши;

– таълим тизимида фанлараро алоқалар қўлланилиши жихатлари, роли, мақсади аҳамияти ва долзарблигини тушиниши;

– фанлараро алоқалар қўлланилиши натижасида эришилиши мумкин бўлган натижалар ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлиш лозим.

Фанлараро алоқалар ўқитишнинг илмийлигини ва талабаларда илмий дунёқараш шаклланишини янги даражага олиб чиқади. Машина деталлари фанида фанлараро алоқаларнинг қуйидаги турлари амалга ошириши аниқланди:

– алоқадор ўқув фанлари орасида формулалар ва катталикларнинг белгиланиши бўйича фактик алоқалар;

– алоқадор фанлар доирасига кирувчи фанлар учун умумий бўлган тушинчалар шакллантирувчи тушунчавий алоқалар;

– алоқадор фанлар доирасига кирувчи фанлар илмий билимлари тизими- назарий алоқалар;

– алоқадор фанлар доирасига кирувчи фанлар амалий билимлари тизими- амалий алоқалар.

Фанлараро алоқаларни амалга оширилиши, бир хил ўқув материали турли фанлар мазмунида такрорланишини олдини олади, вақтни тежайди ва талабаларда кўникма ва малакалар шаклланишига қулай шароит яратади, таълимнинг амалий йўналиши самарадорлигини оширади.

Кўпгина муаллифларнинг таъкидлашича фанлараро алоқанинг амалга оширилиши, ўқитишнинг таълим берувчи, ривожлантирувчи ва тарбияловчи барча функцияларини амалга оширишга ёрдам беради.

Фанлараро алоқаларнинг муҳим функцияларидан бири, ўқувчиларнинг тизимли фикирлашини шакллантиришдир [7].

Машина деталлари фанида фанлараро алоқалар қуйидаги функцияларни бажариши мумкин:

– методологик функцияси, таълимни барча босқичларида юқори даражага кўтариш, мазмунинг мажмуийлиги ва уйғунлиги даражасини ошириш орқали техник жиҳатдан мажмуий ва тизимли фикирлашни шакллантириш ва ривожлантиришда намоён бўлади;

– таълим берувчи функцияси, кўпфанлилиқ асосида мажмуий билимлар тизимини шакллантириш, ва уларни техник топшириқларни ҳал этишда амалда қўллаш кўникмаларини шакллантиришида ифодаланади;

– ривожланиш функцияси, шаклланган мажмуий билимлар тизими асосида ассоциатив⁶⁷ ва тизимли фикрлаш қобилиятини шакллантириш ҳамда ривожлантиришда намоён бўлади;

– тарбиявий функцияси, меҳнаткашлик, сабр билан мақсадга интилиш, тоқатлилик каби барча инсонийлик фазилатлари ҳамда илмий дунёқарашини, шакллантиришда, тарбиянинг барча турлари бирлигини амалга оширилишида намоён бўлади.

–конструктив функцияси, мазмунни умумлаштириш, уйғунлаштириш ва амалийлаштириш фониди янги билимлар ўзлаштирилишини яхшилайдди, мажмуий асосга эга малакалар шакллантириб, билимларни мажмуий қўллаш компетенцияларини ривожлантиради.

Методологик функцияси асосида талабаларда техник қарашлар шакллантириш, техник объектга уйғунлашган мазмун нуқтаи назардан таъсир этиш, ўқитувчиларни ўзаро алоқага чорлаш, таълимни барча босқичларида юқори даражага кўтариш имкониятини яратади.

Таълим функцияси йўналишида фанлараро алоқаларни амалга ошириш учун, ўзаро алоқадор фанлар мазмунидаги қонуниятларини базавий фан негизида фактлар, тушунчалар, назариялар ва амалиёт даражасида синтез қилиш зарур.

Фанлараро алоқалар ўқув фанларини тизимга бирлаштириб, фақат ўзига хос функцияни бажаради – билимларни умумлаштиради ва шу асосда яхлит дунёқараш ва яхлит шахсни шакллантиради [9].

Ривожланиш функциялари бўйича фанлараро алоқаларни ассоциатив ва тизимли фикрлаш, кўникмалари ва малакалари ёрдамида амалга ошириш мумкин. Масалан, чизиш фаолияти, бу талабанинг барча техник фанларини ўрганишда одатий фаолиятидир. Шунингдек, ривожланиш функцияси талабалар ассоциатив ва тизимли фикрлашини ривожлантиришни назарда тутди.

Тарбиявий функцияси бўйича фанлараро алоқалар бир қатор фанлар учун умумий бўлган меҳнаткашлик, сабр билан мақсадга интилиш, тоқатлилик каби барча инсонийлик фазилатлари ҳамда илмий дунёқарашини, шакллантириш каби тарбиявий муаммоларини илгари суриш ва уларни турли фанлардаги ўзаро боғлиқ дарслар тизимида изчил ҳал этиш орқали амалга оширилади. Шундай қилиб, ўқув жараёнининг барча босқичларида, таълим муассасаси фаолиятининг барча турларида (дарслар ва мустақил таълимда) фанлараро алоқалардан фойдаланиш талабаларда ассоциатив ва тизимли фикрлашни шакллантириш ва ривожлантиришга ёрдам беради, деб таъкидлаш мумкин.

Конструктив функцияси асосида ўқув материали мазмуни, ўқув жараёни усули ва шакли такомиллаштирилади, фанлараро алоқаларнинг амалга оширилиши ўқитувчилардан ёндош фанлар бўйича биргаликда ўқитишнинг мажмуий мазмунга эга бўлган шаклини планлаштиришни талаб этади.

Натижа ва мулоҳазалар

Ҳозирги кунда сиёсий етук, малакали, ижодий фаол, ташаббускор, тизимли фикрловчи, ташкилотчилик кўникмаларга эга бўлган, дунёқарашини кенг мутахассисларни

⁶⁷ Нерв-мия фаолияти билан боғлиқ бўлган алоҳида психик актлар, яъни тасаввурлар, фикрлар, ҳис-туйғулар орасидаги боғланиш ва шу боғланишга асосланган идрок.

тарбиялаш, талабалар хотирасидаги илгари олинган билимларни тез ва аниқ активлаштириш қобилиятини ривожлантирувчи зарурий ўзаро боғлиқ масалалар фактлар, воқеа, ҳодиса ва жараёнлар, фанлараро алоқалар қўлланилиши билан ўз ечимини топади.

Бир базавий фан негизида, талабанинг аллақачон шаклланган дастлабки билимлар тизимидаги элементлар, қисмлар, тушунчалар, тамойиллар, назарий ва амалий билимлардан унумли фойдаланиши натижада, билимларнинг уйғун ажралмас тизими, янги фанлараро билимлар дунёга келади.

Хулоса

Фанлараро алоқалар, ўрганилаётган мавзу масаласини ҳал этувчи мазмунни, уни тўлақонли ҳал этиш учун зарур бўлган мазмун билан тўлдириш, уларни бир бирини мантикий давоми сифатида интеграциясини таъминлаш, талабаларда ўрганилаётган объект, ходиса ёки ҳал этилаётган масала ҳақида тўлиқ тасаввур хосил қилишга олиб келади. Улар, биринчидан, базавий фан негизидаги янги билимни тушиниши ва ўзлаштириш учун тўлақонли фундамент, малакалар шакиллантириш ва компетенцияларни ривожлантиришга таянч бўлади; иккинчидан олинган билимларни умумлаштириш ва тизимлаштиришга имкон беради; учинчидан билимларнинг яхлитлигини, мажмуийлигини таъминлайди.

Фанлараро алоқаларни самарали амалга ошириш учун ўқитувчи алоқадор мазмунга эга бўлган фанлар таркибини, фанлар кетма-кетлиги тизимида жойлашган ўрнинини, базавий фан мақсад ва вазибаларига мос ҳолдаги таркибий ўрни ва ролини, алоқадор фанларнинг базавий фан таркибига кирадиган назарий ва амалий мазмунини, таълим тизимида фанлараро алоқалар қўлланилиши жихатлари, роли, мақсади, ахамияти ва долзарблигини тушуниши, функцияларини билиши лозим.

REFERENCES

1. Алексеева Н.А. Основы проектирования и конструирования узлов и деталей машин и механизмов [Текст] // Учебное пособие к расчетной работе для студентов экономических и других немашиностроительных специальностей технических вузов, изучающих курсы «Детали машин и механизмов» и «Основы проектирования и конструирования деталей машин» М.: МАИ, 2006. - 104 с.
2. Гурьев А. И. Межпредметные связи – теория и практика // Наука и образование. – 1998. – № 11. – С. 204. Тамберг Ю. Г. Развитие мышления ребёнка с использованием методик ТРИЗ // ТРИЗ интернет-школа. URL: <http://triz.natm.ru/scool.htm> (дата обращения: 21.04.2021).
3. Интегрированные и бинарные уроки [Электронный ресурс] // Интегрированные и бинарные уроки. URL: <https://multiurok.ru/files/intieghrirovannyie-i-binarnyye-uroki-что-обshchieго-iv-chiom-raznitsa.html>
4. Кулагин П.Г. Межпредметные связи в процессе обучения. – М.: Просвещение, 1981. 96 с.
5. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. Учпедгиз, Москва, 1955 г. 651с. стр. 287

6. Минур Нассер. Ретроспективный взгляд на межпредметные связи в обучении и их роль в профессиональной подготовке. Вестник РУДН, серия Психология и педагогика, 2008, № 2 с. 96-101.
7. Муромцева, О. В. Роль межпредметных связей в формировании и развитии системного мышления младших школьников / О. В. Муромцева. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2016. – № 6 (110). – С. 803-805. – URL: <https://moluch.ru/archive/110/26684/> (дата обращения: 21.04.2021).
8. Самарин Ю.А. Очерки психологии ума. М.: Высшая школа. Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1962 г. 504 с. с. 58.
9. Хасанов, А. А. Межпредметные связи как дидактическое условие повышения эффективности учебного процесса / А. А. Хасанов, К. З. Маматкаримов. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2016. – № 20 (124). – С. 738-741.
10. Шукшунов В. Е., Взятыхшев В. Ф., Романкова Л. И. Взгляд в XXI век / /Высшее образование в России. – 1993. – № 4.
11. Шукшунов В. Е., Взятыхшев В. Ф., Романкова Л. И. Через развитие образования – к новой России. – М., 1993.

CHOLG'U IJROCHILIK TARIXI VA QASHQAR RUBOB IJROCHILIK AMALIYOTI

Soyibov Tohir

Qarshi ixtisoslashtirilgan san'at maktabi
xalq cholg'ulari bo'limi o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7934237>

Annotatsiya. Mazkur maqolada cholg'u ijrochilik tarixi va qashqar rubob ijrochilik amaliyoti haqida so'z boradi. Maqola davomida mavzu doirasidagi asosli fikr va mulohazalar keltirilgan. Mavzu mazmunini ochib berishda rasmlardan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: cholg'u ijrochilik tarixi, qashqar rubob, ijrochilik san'ati.

THE HISTORY OF MUSICAL INSTRUMENT PERFORMANCE AND THE PERFORMANCE PRACTICE OF KASHKAR RUBOB

Abstract. This article talks about the history of musical instrument performance and the performance practice of kashkar rubob. Reasonable opinions and comments within the scope of the topic are presented throughout the article. Pictures are used to reveal the content of the topic.

Key words: history of musical instrument performance, kashkar rubob, performance art.

ИСТОРИЯ ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА НА МУЗЫКАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТАХ И ИСПОЛНИТЕЛЬСКАЯ ПРАКТИКА КАШКАРНОГО РУБОБА

Аннотация. В данной статье рассказывается об истории исполнительства на музыкальных инструментах и исполнительской практике на кашкар рубобе. Обоснованные мнения и комментарии в рамках темы представлены на протяжении всей статьи. Картинки используются для раскрытия содержания темы.

Ключевые слова: история музыкально-инструментального исполнительства, кашкар рубоб, исполнительское искусство.

Bir qancha yozma manbaalarda ming yillar mobaynida musiqa va musiqa cholg'ulari, ularning o'ziga xos xususiyatlari, ijrochilik san'ati, hamda, mohir sozandalar haqidagi qimmatli ma'lumotlar cholg'u ijrochiligining boy tarixidan darak beradi.

Tarixiy manbaalardan ma'lumki, boshqa ko'pgina xalqlarda bo'lgani kabi Markaziy Osiyo xalqlarida ham musiqa ijrochiligi qadimdan xalqning to'yutantalarida, xalq sayillari va bayramlarida yakka holda, turli katta-kichik guruhlar ko'rinishida shakllanib, keyinchalik hukmdorlar saroylarida maxsus jamoalar shaklida rivojlanib, takomillashib uzoq taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan holda bizgacha o'zining hozirgi mukammal ko'rinishida yetib kelgan.

XX-asr boshlarida O'zbekistonda bir qancha folklor etnografik ansambllar, xalq teatrlarining tuzilishi, Turkiston xalq konservatoriyasi va ko'plab turli ijodiy jamoalarning shakllanishi, o'zbek musiqasining tadqiq qilinishi, ularning yozib olinishi kabi ko'plab ishlar, musiqa va ijrochilik san'atining yanada rivojlanishiga, taraqqiy topishiga turtki bo'ldi.¹

Keyinchalik O'zbekiston davlat filarmoniyasi qoshida birin-ketin tuzilgan "Shodlik", "Lazgi", "Go'zal", "Zarafshon" va "Bahor" kabi ashula va raqs ansambllari, "T.Jalilov nomidagi davlat akademik xalq cholg'ulari orkestri" shuningdek, O'zteleradiokompaniyasi qoshidagi "Y.Rajabiy nomidagi maqomchilar ansambli", "D.Zokirov nomidagi xalq cholg'ulari orkestri", hamda so'nggi yillarda cholg'u ijrochiligi san'atiga salmoqli hissa qo'shib kelayotgan "So'g'diyona" xalq cholg'ulari davlat kamer orkestri va viloyatlardagi ko'plab ashula va raqs ansambllarining O'zbekistonda va horijiy mamlakatlardagi konsert faoliyatlarida ijrochilik san'ati, xususan, qashqar rubobi ijrochiligi ham targ'ibot qililib, rivojlantirib kelinmoqda. Bu jamoalar tarkibida mashhur rubobchi sozandalar ijod qilishgan va ijod qilmoqdalar.

1936-yilda Farg'ona vodiysining so'lim Shohimardon qishlog'ida bo'lib o'tgan xalq saylida ustoz M.Mirzayev bir uyg'ur sozandasidan qashqar rubob cholg'usini xarid qiladi va Toshkentga olib kelib usta Usmon Zufarov bilan bu cholg'uni takomillashtiradi, ya'ni uning menzurasi uzaytirilib, dastasiga latun qalamchalari o'rnatiladi. Natijada bugungi ko'rinishdagi rubob cholg'usini yaratadilar. Tez orada bu cholg'u ustoz M.Mirzayev ijrosi orqali o'zbek musiqa ijrochiligida o'z o'rniga ega bo'lib, cholg'uning mohir sozandalari ham yetishib chiqqa boshlaydi. O'z navbatida qashqar rubob ijrochilik san'ati shakllanib, rivojlanib bordi. Bugungi musiqa ijrochilik san'ati, shuningdek musiqiy ta'limda qashqar rubob cholg'usi yetakchi cholg'ulardan biriga aylanib ulgurgan. Bu cholg'u bo'yicha mashhur ustoz, O'zbekiston xalq artisti Muhammadjon Mirzayev, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan artistlar Qobiljon Usmonov, Shavkat Mirzayev, Tohir Rajabiy, Zamira Rahmatullayeva, Odiljon Nazarov kabi taniqli sozanda va san'atkorlar, ko'plab Respublika va Xalqaro tanlovlar g'oliblari yetishib chiqdilar. Oliy ta'lim va o'rta- maxsus ta'lim muassasalarida hamda, "Bolalar musiqa va san'at" maktablarida ushbu cholg'u bo'yicha ta'lim yo'lga qo'yilgan.

Cholg' u ijrochilik san'atini kompozitorlar va bastakorlar ijodisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ayniqsa M.Bafoyev, S.Jaliln, M.Sautovning, A.Mansurov, R.Abdullayev, H.Rahimov, M.Otajonovn, O.Abdullayeva, J.Charshemov kabi kompozitorlarni qashqar rubob, tanbur, ud, dutor, g'ijjak, afg'on rubob, doyra va xalq cholg'ulari orkestri uchun yaratgan asarlari o'zining yorqinligi, mazmunliligi, cholg'uga mosligi, cholg'u imkoniyatlarini to'liq namoyon qilishi, ayniqsa, muayyan cholg'uda ijrochilikni rivoshlantirishga xizmat qilishi bilan yaqqol ajralib turadi.

Shuningdek, O'zbekiston kompozitorlari qashqar rubobi uchun yaratgan maxsus asarlari rubob ijrochiliginng yangi-yangi ufqlarini ochib bermoqda. So'nggi yillarda yaratilayotgan maxsus asarlar ijro hamda o'quv dasturlarini boyitib kelmoqda. Kompozitorlar ijodida qashqar rubob cholg'usi uchun yaratilayotgan asarlarda milliylik va zamonaviylikning uyg'unlashuvini kuzatishimiz mumkin. Mualliflardan S. Hayitboyevning "Ballada", T.Azimovning "Durdona", M.Bafoyevning "Afsona", Q.Komilovning "Fantaziya", "Mohim" poemasi, M.Otajonovning Qashqar rubob va orkestr uchun Konsert, O.Abdullayevaning Qashqar rubob va orkestr uchun Konsert, R.Abdullayevning Qashqar rubob va simfonik orkestr uchun Konsert, J.Charshemovning "Tarix sadosi", N.Safarovning "Sharqona fantaziya" kabi asarlarda milliy ohanglar zamonaviy garmoniyalar bilan yo'g'rilgan holda yaratilganligi bilan ijrochilar va mutaxassislar tomonidan yuqori baholanmoqda.

Qashqar rubob ijrochiligi mohir sozanda va bastakorlar ijodi bilan chambarchas bog'liq. Bastakor va mashhur sozanda, O'zbekiston xalq artisti *M.Mirzayev* o'tgan asrning 50-60 yillarida juda sermazmun ijod qildi. Uning qashqar rubobi uchun yaratgan har bir asari xalq orasida tez ommalashdi. Ustozning ham bastakor sifatida, ham sozanda sifatida sermahsul ijodi qashqar rubobi sozini o'zbekning har bir xonadoniga olib kirdi. Qashqar rubobida o'z farzandi O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Sh.Mirzayev bilan birgalikda ijro etgan duetlari o'zining takrorlanmas jozibasiga ega.

Bastakorning aynan qashqar rubobi uchun bastalagan “Shodlik”, “Marg’ilon qizlari”, “Intizor etma”, “Gulrux”, “Orzu dil”, “Dil kuylasin”, “Lirik kuy” kabi o’nlab musiqalari, nafaqat qashqar rubobi uchun yozilgan asarlar repertuarini boyitdi, balki, qashqar rubobi ijrochiligining rivojlanishiga, ijrochilik madaniyatining yuksalishiga, qashqar rubobining yangidan yangi ijro imkoniyatlarini ochilishiga sabab bo’ldi.

Qashqar rubobchi sozandalardan *E.Shukrullayev* va *A. Bahromovlar* ijodi ayniqsa tahsinga sazovordir. Bu sozandalar qashqar rubobida ikki yo’nalishda ijro etgan va jahon festivali g’oliblari bo’lish bilan birga, o’zbek san’atini boshqa mamlakatlarda namoyish qilgan dastlabki rubobchilardandir.

M.Mirzayevning taniqli shogirdlaridan biri O’zbekistonda xizmat ko’rsatgan artist *Qobiljon Usmonov* o’zining ko’p yillik ijodiy faoliyati davomida ijrochilik san’ati rivojiga katta hissa qo’shgan. Uning dastlabki yaratgan “Boshlang’ich rubob darsligi” kitobi keyingi avlod rubobchilari uchun asosiy o’quv qo’llanma bo’lib xizmat qildi. D.Zokirov nomidagi xalq cholg’ulari orkestrida qariyb 40 yillik faoliyati davrida ko’plab kuylarni, turli xil konsertlarda, televideniya va radio to’lqinlarida ijro etgan.

Qashqar rubobi ijrochiligida o’z o’rniga ega bo’lgan mohir sozandalardan biri bu – *Adham Xudoyqulov*dir. O’ziga xos ijro uslubiga ega bo’lgan bu sozanda ijro etgan har bir kuy texnik jihatidan murakkabligi, jozibasi va to’laqonliligi bilan sozandalar va tinglovchilar diqqatiga sazovor bo’lgan. Respublika radiosi fondiga ushbu sozanda ijrosida ko’plab kuylar yozib olingan.

O’zbekistonda mashhur qashqar rubobchi sozandalardan yana biri *Ariel Boboxonov*dir. U M.Ashrafiy nomidagi Buxoro san’at bilim yurtidagi o’zining ko’p yillik o’qituvchilik faoliyati davomida ko’plab yetuk rubobchi sozandalarni tarbiyalash bilan birga, doimiy ijrochilik faoliyatini ham olib borgan. Yuqorida ta’kidlaganimizdek jahon yoshlar festivali g’olibi, Respublika yosh ijrochilar tanlovi g’olibi, ko’plab musiqa anjumanlarida, san’at dekadalarida tinglovchilar hamda mutaxassislarining olqishlariga sazovor bo’lgan bu san’atkor, shashmaqom ijrochiligini mukammal egallash bilan birga, zamonaviy kompozitorlar asarlarini ham ijro etgan sozandalardandir. Ustozning qashqar rubobi uchun bastalangan “Xurram”, “Feruza”, “Buxoro go’zali” kabi kuylari juda mashhur bo’lib, rubobchilarning eng sevimli asarlaridan biriga aylandi. Bir necha bor Germaniyada ijodiy gastrollarda bo’lib, nemis tinglovchilari olqishlarini olgan A.Boboxonov ijrosida yozib olingan ko’plab kuylar O’zbekiston radiosi oltin fondida saqlanmoqda.

Respublikamizdagi ko'plab sozandalar ustози, Toshkent Davlat konservatoriyasining sobiq professori *Sulaymon Taxalov*ning cholg'u ijrochiligi san'atiga qo'shgan hissasi salmoqlidir. S.Taxalov ijrochilik faoliyati bilan birga o'zining o'qituvchilik faoliyati davomida T.Rajabiy, R.Qosimov, I.Ertoyev, Sh.Nuritdinov, B.Ergashev, R.Karimov, O.Nazarov kabi o'nlab etuk ijrochi- sozandalarni tarbiyaladi. S.Taxalov ikki yo'nalish, ya'ni ham an'anaviy ijro yo'nalishi, ham akademik yo'nalishini mukammal egallagan san'atkordir. Uning ijrosidagi kuylar gramplastinkalarga va O'zbekiston radiosi oltin fondiga yozib olingan.

Ustoz san'atkor M.Mirzayevning farzandi O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist, bastakor, mashhur rubobchi sozanda *Shavkat Mirzayev* qashqar rubob ijrochiligini tinimsiz rivojlantirib, targ'ib qilib kelmoqda. Ustozning ishlarini davom ettirib ko'plab kuy va qo'shiqlar bastalash bilan birga, el suygan xonandalar bilan doimiy hamkorlikda faoliyat olib bormoqda. Dunyoning o'nlab mamlakatlarida o'z san'atlarini namoyish etgan.

Taniqli rubobchi O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist *Tohir Rajabiy*ning ijro uslubi alohida ahamiyat kasb etadi. U akademik yo'nalish bilan bir qatorda, an'anaviy ijro yo'nalishlarini puxta egallagan san'atkorlardan biridir. Uning ijrosida 100 dan ortiq kuy va qo'shiqlar hamda, kompozitorlar asarlari yakka rubob ijrosida ansambllar, xalq cholg'ulari orkestri va estrada simfonik orkestri jo'rligida magnit tasmalariga yozilib, O'zbekiston radiosi oltin fondida saqlanmoqda. T.Rajabiy Vengriya, Germaniya, Rossiya kabi davlatlarda gastrollarda bo'lib, o'zining mohirona ijrosi bilan tinglovchilar olqishlariga sazovor bo'lgan.

REFERENCES

1. Y.Rajabiy "O'zbek xalq musiqasi" I jild T., 1955
2. I.Rajabov "Maqomlar masalasiga doir" T., 1963
3. A.Fitrat "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" "Fan". T.,1993
4. A.Odilov "O'zbek cholg'ularida ijrochilik tarixi". T. "O'qituvchi", 1995.

5. Ne'matillo Mo'jazy "Tavorixi musiqiy" Pekin millatlar nashriyoti. Pekin. 1982.

SEHRLI FORTEPIANO TOVUSHLARI

Bekmurodova Gavhar Bahodir qizi

Qarshi ixtisoslashtirilgan san'at maktabi

Aktyorlik va xoreografiya bo'limi o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7934274>

Annotatsiya. Mazkur maqolada fortepiano cholg'usi va uning o'ziga xos xususiyatlari haqida so'z boradi. Maqola davomida mavzu doirasidagi asosli fikr va mulohazalar keltirilgan. Mavzu mazmunini ochib berishda rasmlardan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: kuyning eng kichik ifodali bo'lagi, fortepiano tovushlari, ijrochilik san'ati.

MAGIC PIANO SOUNDS

Abstract. This article talks about the piano and its features. Reasonable opinions and comments within the scope of the topic are presented throughout the article. Pictures are used to reveal the content of the topic.

Key words: the smallest expressive part of the melody, piano sounds, performance art.

ВОЛШЕБНЫЕ ЗВУКИ ФОРТЕПИАНО

Аннотация. В данной статье рассказывается о фортепианном инструменте и его характеристиках. Обоснованные мнения и комментарии в рамках темы представлены на протяжении всей статьи. Картинки используются для раскрытия содержания темы.

Ключевые слова: наименьшая выразительная часть мелодии, звуки фортепиано, исполнительское искусство.

Har bir xalqning o'z milliy cholg'u sozlari bor. Shu bilan birga, butun jahonning barcha xalqlari orasida ommalashgan cholg'u asboblari ham mavjud. Skripka, klarnet, truba, fortepiano kabi musiqa cholg'ulari shular jumlasidandir. Ular orasida fortepiano cholg'usi o'zining qulayligi, mosligi va ommaviyligi bilan alohida o'rin tutadi. Forteplano musiqiy tadbirlarning har qanday sharoitlarida yetakchi hamda ko'makchi cholg'u sifatida ishlatilishi mumkin. Shu bois fortepiano cholg'usi ixtisosligi bo'yicha saboq oluvchilar boshqa cholg'ularga nisbatan ko'p.

Musiqa asarining ijrosi yoqimli bo'lishi yoki biror musiqiy obraz ta'sirini boyitib, tinglovchilarga eshittirish, tovushning qanday kengaytirilishini ko'rsatish uchun musiqada maxsus belgilar qo'llaniladi. Ushbu belgilar nomlari italyanchadan olingan bo'lib, ular dinamik belgilar deb ataladi.

Ritm (usul) – musiqiy tovushlarni muayyan qancha vaqt davomida kelishiga aytamiz. Metr (vazn) – ritmning o'lchov vositasiga kiradi. U bir xil cho'zimdagi muayyan ritmik bo'laklarning to'xtovsiz takrorlanishidir.

Ohang (melodiya) – kuyning eng kichik ifodali bo'lagi bo'lib, bir necha ketma-ket olingan tovushlardan hosil bo'ladi.

Temp (sur'at) Musiqa asarining ijro etilish sur'atiga - temp deb ataladi. Templar asosan uch xil ko'rinishda bo'ladi: oid templar, o'rtacha templar va tez templar. Og'ir templar Largo

(largo) – juda vazmin, juda cho‘zib. Lento (lento) – vazmin, cho‘zib. Adajio (adajio) – og‘ir. Grave (grave) – juda og‘ir. O‘rtacha templar Andante (andante) – shoshilmasdan, o‘rtacha og‘ir. Moderato (moderato) – o‘rtacha tez. Sostenuto (sotsenuto) – salobatli. Allegretto (allegretto) – jonlanib. Tez templar Allegro (allegro) – tez. Vivo (vivo) – jonli, chaqqon. Vivace (vivache) – jadal. Presto (presto) – tez, oshiqib. Prestissimo (prestissimo) – juda tez.

Fortepiano cholg‘usi o‘ziga xos xususiyatga ega. Unda ijro etishda tovushni tiniq, ravon ijro etish uchun ularning imkoniyatlarini nazariy va amaliy jihatdan bilish hamda ularda ijro etish ko‘nikmalarini o‘zlashtirish talab etiladi. Ijro etilayotgan asarlarni qismlarga va qismlarni jumla va frazalarga bo‘lish orqali musiqaning aniq ijro etishga erishiladi. Bir nechta musiqiy jumladan esa asarning qismi paydo bo‘ladi. Yangi asarlarni o‘zlashtirish jarayonida har bitta fraza, jumla uchun alohida tovush kuchi talab etilishi mumkin. Ijrochilik ko‘nikmalarini shakllantirishga doir mashq va kichik kuylar Taklif etilayotgan mashqlarni turli shtrixlarda va har xil harakatlarda qo‘llab, barmoqlar texnikasining fikrlash tezligini birinchi darslardan boshlab rivojlantirish zarur.

1)

2)

3)

4)

Ko'p miqdorda turli balandlikdagi tovushlarni ikki qo'lda ijro etish uchun birbiriga chiziq bilan bo'lingan ikkita nota yo'ldan foydalaniladi: yuqoridagi qator o'ng qo'lda, pastdagi qator esa chap qo'lda ijro etish uchun mo'ljallangan. Ularning "akkolada" deb nomlanuvchi yoy birlashtirib turadi. O'quvchilar o'rganishlari lozim bo'lgan eng birinchi kichik asarlar – bir ovozli qo'shiqlar bo'lib, ular navbatma-navbat ikki qo'l bilan chalish uchun mo'ljallangan.

Qo'zichoq

Polyak xalq qo'shig'i

Andante-shoshilmasdan

Qo - ra ko'z - li

Qo - ra ko'z - dan

Uch - ta qo' - shiq

-man.

Fortepiano ijrochiligining boshlang'ich davrida ijro repertuarining ko'lemi nihoyatda kengdir. Jahon kompozitorlarining musiqiy namunalari bilan birga, O'zbekiston

kompozitorlarining milliy ruh bilan sugʻorilgan koʻplab namunalari, oʻzbek xalq kuylarining fortepiano uchun moslashtirilgan variantlari mavjuddir. Talabalarning badiiy ijrochilik tafakkurini boyitish, texnik imkoniyatlarini rivojlantirish uchun turli xarakterdagi asarlarni tanlash, zamonaviy kompozitorlarning asarlari bilan birga, Oʻzbekiston va jahon musiqa madaniyati durdonalaridan namunalar bilan tanishib borish muhim ahamiyatga ega. Oʻquvchilar oʻrganishi kerak boʻlgan ilk asarlar bir ovozli qoʻshiq namunalari boʻlib, ular asta sekin ikki qoʻl bilan chalish uchun moʻljallanadi. Ikki qoʻl orasida taqsimlangan cholgʻu kuyini yanada aniq tushunish uchun sekin tempda kuyning sheʼriy matnini qoʻshiq qilib kuylash juda foydalidir.

REFERENCES

1. Djamalova D., Utayeva N. “Fortepiano olamiga ilk qadamlar”, oʻquv qoʻllanma. Gʻ.Gʻulom nomidagi NMIU, Toshkent, 2016.
2. Kisel E., Natanson B., Nikolayev A., Erejenskaya N. “Shkola igri na fortepiano”, Izdatelstvo “Muzika”, Moskva, 1975.
3. Azimov X.. Fortepiano darsligi. – T., “Oʻqituvchi”, 1997.
4. Shteynpress B., Yampolskiy I. “Enstiklopedicheskiy muzikalniy slovar”, Moskva, 1959.
5. Hayitboyeva D. Notani varoqdan oʻqish va fortepiano ansambli. – T., “Uzbekiston”, 2010.
6. Ташпулатова Д. Работа над этюдами Г.Мушеля в фортепианном классе. -Т. 2011.
7. Jahon va Oʻzbekiston kompozitorlarinig asarlari. Turli yillar nashrlari.

FORTEPIANO CHOLGʻUSIDA TEXNIK MAHORATNI OʻSTIRISH

Turaqulova Kamola Rustam qizi

Qarshi ixtisoslashtirilgan san'at maktabi o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7934300>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Fortepiano cholg'usida texnik mahoratni o'stirish haqida so'z boradi. Maqola davomida mavzu doirasidagi asosli fikr va mulohazalar keltirilgan. Mavzu mazmunini ochib berishda rasmlardan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: Fortepiano sinfidagi o'quvchilarga ta'lim va tarbiya berish, matn ustida savodli ishlash, ijrochilik san'ati.

DEVELOPING TECHNICAL SKILLS IN THE PIANO

Abstract. This article is about developing technical skills in the piano. Reasonable opinions and comments within the scope of the topic are presented throughout the article. Pictures are used to reveal the content of the topic.

Keywords: education and upbringing of students in the piano class, literate work on the text, performance art.

РАЗВИТИЕ ТЕХНИЧЕСКИХ НАВЫКОВ ИГРЫ НА ФОРТЕПИАНО.

Аннотация. Данная статья посвящена развитию технических навыков игры на фортепиано. Обоснованные мнения и комментарии в рамках темы представлены на протяжении всей статьи. Картинки используются для раскрытия содержания темы.

Ключевые слова: обучение и воспитание учащихся по классу фортепиано, грамотная работа над текстом, исполнительское искусство.

Fortepiano sinfidagi o'quvchilarga ta'lim va tarbiya berish jarayonining asosi turli musiqa asarlari ustida ishlashdan iborat bo'lib, ular ana shu jarayonda har xil jamlar va uslublar bilan tanishadilar, asarlarning musiqiy tilini o'zlashtiradilar, matn ustida savodli ishlash malakalarini egallaydilar, texnikaviy qiyinchiliklarni yengish yo'llarini o'rganadilar va hokazo. O'quvchilar umumiy musiqiy kamol topish, pianinotchiga xos bilim, ko'nikma va malaka orttirish bilan birga asta-sekin nazariy ma'lumotlar ham to'playdilar, musiqa asarlarini tahlil qilishni o'rganadilar, O'zlarining ichki eshitishlarini, diqqat va nazorat qilishni, tasavvur va ijodiy fantaziyalarini rivojlantiradilar hamda takomillashtiradilar. Pedagog fortepiano sinfidagi yoshi va xarakter xislatlari, musiqiy qobiliyati, moyilligi va qiziqish darajasi turlicha bo'lgan o'quvchilar bilan shug'ullanishda badiiypedagogik ta'sir ko'rsatishning juda ko'p usullari hamda vositalaridan foydalanishi kerak. Shu bilan birga, har bir o'quvchi uchun o'ziga xos

Jahon musiqa tarixining muhim sohalaridan hisoblangan fortepiano musiqasi ijrochiligi o'z mazmun-mohiyatiga ko'ra yakkaxon ijrochilik uslubiga asoslangan bo'lsa-da u ansambl holdagi

ijroni ham taqozo etadi. Shu bois, musiqiy ta'lim muassasalarining fortepiano mutaxassisligini o'qitish bo'yicha tuzilgan o'quv dasturlari va rejalarida fortepiano ansambli ham muhim o'rin egallaydi. Bolalar musiqa va san'at maktablaridagi fortepiano ansambli sinfida o'quvchi musiqa savodining boshlang'ich bosqichini ado etibgina qolmay, balki, ilk bor hamkorlikda ijro etish ko'nikmasini ham o'zlashtiradi. Binobarin, aynan hamkorlikda ijro etish ko'nikmasi orqali yosh pianinochi jo'rlik san'ati bilan yaqindan tanishishi mumkin. Zero, aksariyat pianinochilar yakkaxon ijrochilik bilan birga, jo'rlik san'ati orqali ham o'z san'atini ifoda eta oladi. O'zbekistondagi musiqiy ta'lim muassasalarida fortepiano ansamblini o'qitish ko'p yillar mobaynida izchil ravishda olib borilgan bo'lsa-da, ushbu sohaning uslubiyaatini aks ettiruvchi qo'llanmalar amaliyotda mavjud bo'lmagan. Ammo ushbu sohaga tegishli bo'lgan musiqiy namunalar etarli bo'lgani bois, ustozlar o'z shogirdlarining ijro imkoniyatidan kelib chiqqan holda musiqiy asarlarni tanlab olib, ijro mahorati ustida ish olib borganlar.

Fortepiano ansambli janri qadim davrlarda Evropada mavjud bo'lgan. Mazkur janr XVIII asming ikkinchi yarmiga kelib rivojlana boshladi va ulkan mashhurlikka erishib, musiqiy hayotning ajralmas qismiga aylandi. Tabiiyki, bu janr boy va xilma-xil musiqiy adabiyotning ham vujudga kelishiga sabab bo'ldi. To'rt qo'l bo'lib ijro etish uchun mo'ljallangan asarlarni yaratishga XIX asming deyarli barcha kompozitorlari alohida hissa qo'shganlar. XX asrga kelib ushbu janr yanada taraqqiy etib bordi., Shu o'rinda savol tug'iladi. Fortepiano duetining shu qadar tez gullabyashnashining sababi nimada bo'lishi mumkin? Awalambor, bu janr tenghuquqlik imkoniyatlarini yaratadi, uy sharoitida musiqa ijro etish an'alarini keng targ'ib etadi. Bundan tashqari, XVIII asming oxiri va XIX asr boshlarida yaratilgan to'rt qo'llik asarlar pianistik mahorati o'rta darajada bo'lgan ijrochilar uchun mo'ljallangan bo'lib, aksariyat havaskorlar uchun qo'l kelardi. Pedagogik amaliyotda ham bu asarlardan muvaffaqiyatli foydalanilgan. To'rt qo'llik ijro katta va kichik yoshdagi ijrochilarda ijrochilik ko'nikmalarini rivojlantirar edi. Fortepiano duetini janrining mashhur bo'lishiga yana bir sabab shundaki, to'rt qo'llik ijro orkestr effektlarini ifodalay olishga imkon yaratdi. XVIII asming oxiri va XIX asr boshida vujudga kelgan orkestr asarlarining to'rt qo'llik talqini fortepiano duetining musiqiy-ma'rifiy vazifasini belgilab berdi. Tez orada opera, simfonik, kamer-ansambl asarlari o'zining to'rt qo'llik talqini bilan birgalikda chop etila boshladi va bu hoi an'ana tarziga kirib qoldi. Shunday qilib, XIX asrda tinglovchilar turli xildagi janrlar bilan aynan shu tarzda tanisha boshlaganlar. Qanchadan-qancha buyuk asarlar to'rt qo'llik talqin bois mashhurlikni q'lga kiritdi. Musiqiy ta'lim jarayonida barcha musiqachilar fortepiano sinfl (umumiy va maxsus)dan o'tadilar. To'rt qo'llik ijro ansambli esa o'quv

muassasasida ham, uy sharoitida ham qo‘l keladigan janr bo‘lib, uning musiqasi san‘atidagi o‘rni beqiyosdir.

Ma‘lumki, har qanday cholg‘uni ijro etishni o‘rganishda avval cholg‘u oldida to‘g‘ri o‘tirib, gavnani, oyoq-qo‘llarni erkin tutish kabi ko‘nikmalarni o‘zlashtirish muhimdir. Bu ko‘nikmalarning o‘zlashtirilishi ijrochilik holatining to‘g‘ri shakllanishiga yordam beradi. Fortepiano ijrochiligida 3 ta tayanch nuqtalari mavjud bo‘lib, bular oyoq holati, o‘rindiqla (stulda) o‘tirish holati va “qo‘l holati” (barmoqlar)dir.

1. Oyoq holati — bir oz oldinga surilgan holda yerga yoki maxsus taxtachaga tayangan bo‘lishi lozim.

2. O‘rindiqla (stulda) o‘tirganda, butun o‘rindiqla emas, balki uning yarmiga mustahkam o‘tirish kerak. O‘rindiqla balandligi esa maxsus burama moslama yoki taxtachalar bilan shogirdga moslashtirilgan bo‘lishi lozim. Uning balandligi shunday qo‘yilgan bo‘lishi kerakki, unda tirsaklar klavishdan pastda emas, balki ular bir tekis balandlikda bo‘lishi maqsadga muvofiqdir.

3. Barmoqlar uchinchi - eng muhim tayanch nuqtalardan biri sanaladi. Gavdani tik tutgan holda qomatni biroz oldinga, cholg'uga yaqin tutib, "qo'l holati" (barmoqlar)ni qo'yganda bilak tepaga ko'tarilmagan, tirsak tanadan 300 burchak ostida bo'lishi maqsadga muvofiq. Yelkalar erkin holatda hamda o'quvchining qaddi rostlangan bo'lishi lozim. Qo'llar yumaloq va klavishni bosganda barmoqlar uchiga tayangan bo'lishi kerak.

REFERENCES

1. Djamalova D., Utayeva N.. “Fortepiano olamiga ilk qadamlar”, o‘quv qo‘llanma. G‘.G‘ulom nomidagi NMIU, Toshkent, 2016. 2. Николаев А., Кисель Е., Натансон Б., Ереженская Н. “Школа игры на фортепиано”. Издательство “Музыка”, Москва, 1975.
2. A.Fitrat “O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi” “Fan”. T.,1993
3. A.Odilov “O‘zbek cholg‘ularida ijrochilik tarixi”. T. “O‘qituvchi”, 1995.
4. Ne‘matillo Mo‘‘jaziy “Tavorixi musiqiy” Pekin millatlar nashriyoti. Pekin. 1982.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHILARINING IJODIY FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

Baltamuratova Aksingul

Tulaganova Sevara

Nurmuratova Iroda

Sharovitdinova Maftuna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7934330>

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinfi o'qituvchilarida kreativlikni shakllantirishning pedagogic masalalari va ahamiyatlari haqida so'z boradi. Maqola davomida mavzu doirasidagi asosli fikr va mulohazalardan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinfi o'qituvchilari, kreativlik, ilmiy bilimning bugungi kundagi rivojlanishi.

IMPROVING THE CREATIVE ACTIVITY OF FUTURE ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS

Abstract. This article talks about the pedagogical issues and importance of creativity formation in primary school teachers. Reasonable opinions and comments within the scope of the topic were used throughout the article.

Key words: primary school teachers, creativity, today's development of scientific knowledge.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. В данной статье говорится о педагогических проблемах и важности формирования творческих способностей у учителей начальных классов. На протяжении всей статьи использовались обоснованные мнения и комментарии в рамках темы.

Ключевые слова: учителя начальных классов, творчество, современное развитие научных знаний.

O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasini isloh qilishdagi sa'y harakatlarining biri – bu pedagog kadrlarning zamon talablariga xamnafas tarzda faoliyat yuritishlari, har tomonlama rivojlangan komil shaxsni tarbiyalashga doir chukur bilim, ko'nikma, malaka va madaniyatga ega bo'lishlarini talab etmoqda. Bu esa o'z-o'zidan ta'lim va tarbiya ishlarining qonuniyatlarini o'rganuvchi pedagogika faniga «kreativlik» degan tushunchani olib kirdi. Ayniqsa ilmiy bilimning bugungi kundagi rivojlanishi, kreativlikning shaxsni, jamiatni va davlatni rivojlantirishga ta'siri ushbu masalasini ilmiy pedagogik nuqtai nazardan chuqur o'rganishni talab etmoqda. Ayniqsa umumta'lim maktablarida o'qituvchi kadrlarning kreativligini rivojlantirishga bo'lgan ijtimoiy buyurtma vujudga kelmoqdaki, bu borada ilmiy pedagogik izlanishlar olib borish talab etiladi. Shu bilan bir qatorda kreativlik masalasini ilmiy tushunishda turli fikrlarning mavjudligi, yaxlit xulosaga kelinmaganligi maqolamiz mavzusi dolzarbligining yana bir ko'rinshi hisoblanadi. Vaholanki, bu muammo bugungi kunga qadar ko'plab G'arb mamlakatlarida hamda Rossiya davlatlarida turlicha tahlil etilgan va o'rganilgan. Masalan, N.N. Nechaev, Ya.A. Ponomarev, B.M. Teplov, D.V. Ushakov singari olimlar kreativlik masalasini umumiy tarzda o'rgangan bo'lsalar, N.A. Berdyaev, V.S. Bibler, V.N. Drujinin, P.A. Florenskiyalar kreativlikning ma'naviy,

psixologik jihatlarini tahlil etgan. E.Yu.Artem`eva, A.Yu. Agafonov, M.M. Baxtin, A.N. Leont`evlarning ilmiy ishlarda kreativlik shaxsning sifati sifatida tahlil etilib, kreativlikni tashxis qilish masalalari tahlil etilgan. Ayniqsa kreativlikni tashxis qilish metodlarini ishlab chiqish ilmfan sohasidagi asosiy muammolarning biri hisoblanadi. XXI asrga kelib O`zbekiston Respublikasining ta`lim soxasida ham ushbu termin ishlatila boshladi. Ayniqsa pedagogika fanining alohida va yosh tarmog`i sifatida shakllanib boshlagan Innovatsion pedagogikada Ushbu terminga bod-bod duch kelmoqdamiz. J.G`.Yo`ldoshev, R.A.Mavlanova singari ko`plab pedagog 4 olimlarimizning ilmiy ishlarida kreativlik – bu innovatsion faoliyatning alohida ko`rsatkichi sifatida tahlil etilgan. R.A.Mavlanova o`zining «Boshlang`ich ta`limda pedagogika, innovatsiya, integratsiya» nomli o`quv qo`llanmasida kreativlikning o`zi nima, uning shakllanishi masalalariga alohida to`xtab o`tgan. Qo`llanmada kreativlik tushunchasining mazmuni va mohiyati chuqur tahlil etilgan. Ammo kreativlik masalasining ilmiy-nazariy, ilmiy-pedagogik jixatlari maxsus ilmiy tatqiqot ob`ekti sifatida tatqiq etilmagan. Ayniqsa boshlang`ich ta`lim – bu har bir bolaning hayotida chuqur iz qoldiruvchi ta`lim turidan biri bo`lib, ta`limning bu bosqichida pedagogo`qituvchilarga katta mas`uliyat yuklatiladi.

Bizga ma`lumki, «intergratsiya» so`zi lotincha «integratio»-«tiklash», «to`ldirish», «integer» - «butun» ma`nolarini bildiradi. Ta`limga integrativ yondoshish turli darajadagi tizimli aloqalarning ob`ektiv yaxlitligini aks ettiradi. (tabiat- jamiyat - inson). Integratsiya ilgari bo`lingan qismlarni bir butunga birlashtirish bilan bog`liq. U tizim elementlarining yaxlitlik va uyushqoqlik darajasining oshirishga olib keladi. Integratsiyalash mobaynida bir-biriga bog`liqlik xajmi oshadi va tartibga tushadi, shu tizim qismlarning ishlashi va o`rganish ob`ektining yaxlitligi tartibga solinadi. Bu umumiy qoidalarni qanday qilib maktab ta`limida qo`llash mumkin? Zamonaviy didaktik va metodikada ta`kidlanishicha, o`quvchilarni o`qitish, rivojlanishi va tarbiyasining

muvoftaqlatlari ularning dunyoning birligi xaqida tushunchaning shakllanganligi, o`z faoliyatlarini umumiy tabiat qonunlari asosida yo`lga solish zaruriyatini tushunishlari, tabiatshunoslik kursida predmentlararo va predmetlar ichidagi aloqalarni echa olishlari bilan bog`liq. Ta`limdaga integratsiya o`quv predmetlari mazmunini konstruksiyalashga tizimli yondoshish orqali ko`rib chiqiladi. O`qituvchilarning kreativlik faoliyati ham alohida o`rganishni talab etadi. E`tirof etilishicha, kreativlik ma`lum masalaning echimini topishdagi axborotlarni tez sur`atda foydalanish qobiliyatiga bog`liq. Bu qobiliyatni kreativlik deb atadilar va uni intellektga bog`liq bo`lmagan holatda - individning yangi tushunchalar yaratuvchi va shakllantiruvchi yangi malakalari sifatida o`rgandilar. Kreativlik shaxsning ijodiy ko`rsatkichlari bilan belgilanadi. Kreativlikni o`rganish asosan ikki yo`nalishda olib boriladi:

**1-yo`nalish.** Kreativlikni intellekt bilan bog`liqligi masalalarini va kreativlik bilan bog`liq ta`limiy jarayonlarni belgilashni o`rganadi.

**2-yo`nalish.** Shaxs va uning psixologik o`ziga xosligi kreativlikning asosiy aspekti ekanligi, shaxsga va uning motivatsion chizgilariga urg`u berilishi bilan tasniflanadi. Intellektual faktorlarni ta`limiy yo`nalishlarda qo`llanilishida, kreativlikni o`rganish, baholashda 1950-yillarda J.Gilford va uning izdoshlari 16 ta gipotetik intellektual qobiliyatni ajratib ko`rsatadilar. Ular orasida:

- fikrning turiligi (ma`lum vaqt oralig`idagi g`oyalarning miqdori),
- fikrning (bir g`oyadan ikkinchisiga ko`cha olishi) originalligi (o`ziga xoslik),
- umume`tirof etilgan qarashlardan farq qiluvchi g`oyani yaratish qobiliyati),
- qiziquvchanlik (o`zini o`rab turgan olamdagi muammolarga ta`sirchanlik),
- gipoteza qilish qobiliyati (reaktsiyaning stimuldanda mantiqiy mustaqilligi),
- fantastikali (stimul va reaksiya orasidagi mantiqiy bog`liqlikning borliq hayotdan butunlay uzilganligi).

Shu tariqa fikr yuritadigan, sunggi yangiliklardan boxabar uqituvchilar bugungi kunda juda dolzarb va bolaning rivojlanishi uchun muhim sanalgan integrallashgan darslarni tashkil etishga qodir buladilar. Integrallashgan darslarni tashkil etish birinchi navbatda o`qituvchidan kreativlikni talab etadi. Biz shu kabi olimlar va pedagoglar tavsiya etgan darslardan namunalar keltirmoqchimiz.

«Bozorda» o`yini.

Sabzavot va mevalarning rasmlari ishlangan kartonlar yozuv taxtasiga osib qo`yiladi. Bu erda karam, kartoshka, uzum, nok, olxo`ri, piyoz va hokazolarning rasmlari bor.

**O`qituvchi:-** 1 kg piyoz 4 so`m tursa, 2 kg qancha turadi, 3 kg-chi? - deb so`raydi. 3 kg olxo`ri 9 so`m tursa, 1 kg olxo`ri qancha turadi? Shunga o`xshash boshqa savollar beriladi. O`yindan keyin bolalardan so`rash kerak:

**O`qituvchi: -** Siz hovlida o`ynayapsiz. Birdan oyingiz bozordan to`rxalta to`la meva va sabzavotlar olib kelayotganini ko`rib qoldingiz. Shunda siz nima qilasiz?

Bolalar: «To`rxaltani ko`tarishda oyimizga yordam beramiz», - deb javob qilishadi. Ularning fikrlari ma`qullanadi.

**O`qituvchi:-** Sizlar meva va sabzavotlarni etishtirishda ishtirok etasizlarmi? Pedagogika sohasidagi shu kabi innovatsion yangiliklar bilan uzoq qishloq o`qituvchilarining xam tanish bo`lishi va ularni amalda qo`llashi ishlari amalga oshirilgan ekan, demak olim M.G`ulomovning tavsiyalari o`qituvchilarning kreativ faoliyatini yanada rivojlantirishda foydadan xoli bo`lmaydi.

Shu bilan qatorda olim R.A.Mavlanova bolalarni ijodiy tasavvur mexanizmlariga qanday o`rgatish keraligi buyicha qo`yidagi takliflarni tavsiya etadi. Ular biz haqiqatan ham bolalarni ijod zavqiga erishtirmoqchi bo`lsak, u holda uchta asosiy maqsadga diqqat - e`tiborni qaratishimiz kerakligini e`tirof etadilar:

– bolalarni ochilmagan sir va jumboqlarni o`z kuchlari bilan ochish mumkinligiga ishonitirish;

– bu sirlarni topish va ochishga imkon beruvchi ijodiy tasavvurning asosiy yo`llarini o`rgatish;

– idrok qilish, diqqat-e`tiborni, xotirani, his-tuyg`u va fikrlashni rivojlantirish uchun ijodiy tasavvur mexanizmlaridan foydalanish Bu bobdagi fikrlarimizni umumlashtirib aytadigan bo`lsak, pedagog –tarbiyachi bo`lib bolalar bilan ishlaydigan o`qituvchidan tinmay izlanishlar olib borishni va yangiliklarni kreativ tarzda o`z faoliyatida qo`llashni talab etadi. Kreativlik faoliyat yuritish o`qituvchilarda talabalik yillaridayoq shallantirilishi va bu sifat maktabda yanada rivojlantirilishi maqsadga muvofiqdir. Kreativlik pedagogika fanida qabul qilingan yangi materiallarni o`qituvchilarning o`z faoliyatida mohirona, o`z o`rnida, o`rinli qo`llay olish bilan ham belgilanadi. Zero maktab o`qituvchilarining kreativ faoliyati shunday darajada faollashsinki, ularning akmeologik (pedagogik faoliyatning oliy cho`qqisi) faoliyati mualliflik metodlar va texnologiyalarni taqdim etish darajasiga ko`tarilsin.

Ta`limning zamonaviy globallashtirish va axborotlashuv sharoitida o`qituvchining ijodkorlik faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ta`lim-tarbiya sohasiga kirib kelayotgan innovatsion yangiliklar pedagogika faniga yangi tushunchalarni ham olib kirmoqda. Shunday tushunchalarning biri «kreativlik» tushunchasidir. Bu tushuncha kuproq psixologiya fanida kengroq rivojlangan. Ammo pedagogika fani bu tushunchaning mazmun va ma`nosini tadqiq etish talab etiladi. «Kreativlik» tushunchasi «ijod» tushunchasi bilan bog`liq. Shaxsning ijodkorlik imkoniyatlarini tadqiq etishga bo`lgan ijtimoiy buyurtma kreativlik muammosining alohida muhimligini belgilaydi. Shaxsiy ijodkorlikning dinamik (rivojlanib, o`sib boruvchi) tasniflanishi kreativlik va uning asosiy qirralarida aks etadi. Biroq, kreativlik psixologiya va pedagogika fanlarining belgilangan ilmiy kategoriyasi bo`lsa-da, «kreativlik» tushunchasi tegishli lug`atlarda munosib differentsiyasini topmagan va ijod psixologiyasida etarlicha aniqlanmagan. O`nlab ilmiy

ishlarda ilmiy ijodkorlikning u yoki bu qirralariga turlicha yondashib, har xil darajada qamrab olinayotganligiga qaramasdan, hozirgacha na muammoning o'ziga va na unga taalluqli bo'lgan amaliy savollarga nisbatan yagona to'xtam mavjud emas. Hozirda, rivojlanishning zamonaviy bosqichida, mazkur an'analari inson faktorining hal qiluvchi o'rnini belgilamoqda. Bu faktorning fenomenologiyasida ijodkorlik uning belgilangan asosini tashkil etadi. Ijodkorlik inson fenomenining namoyon bo'ladigan yuksak ko'rinishi bo'lishiga qaramasdan, u eng kam o'rganilgan soha bo'lib, tabiiy qonuniyat sifatida qaraladi. Gap shundaki, ijod jarayonining tabiatidagi tasodifanlik, kutilmaganlik avvalboshdanoq uning zamonaviy ilmiy metodlarda o'rganish imkoniyatini chegaraladi. Zamonaviy fan imkoniyatlari ijodkorlik tabiatining mavjud dalillar va savollarni to'liq qoniqtiradigan universal tushuntirish imkoniyatiga ega emas.

1. Kreativlik – bu insonning butun hayoti davomidagi sifatlari majmuidir.
2. Kreativlik – bu insonning o'ziga topshirilgan muayyan topshiriq va vazifalarni bajarish usulidir.
3. Kreativlik – bu intellekt (aql) ning maxsulidir.
4. Kreativlik – bu insonga xudo tomonidan berilgan qobiliyat, kashfiyotlardir.
5. Kreativlik – bu ijodiy faoliyatdir.
6. Kreativlik – bu ijodkor insonlarning ma'naviy-axloqiy va ijtimoiy adaptatsiyalanishidir.
7. Kreativlik – bu madaniyat bilan uzviy bog'liq bo'lgan kategoriyadir.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda kreativlik - shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson ma'naviyatining ajralmas qismi bo'lib, shaxsni o'z-o'zini rivojlantirish omili, shaxsiy jonbozlikning asosi, shaxs ega bo'lgan bilimlarning ko'pqirrali ekanligida emas, balki yangi g'oyalarga intilishda va o'rnatilgan stereotiplarni yangilik yaratish jarayonini isloh qilish va o'zgartirishda, hayotiy muammolarni echish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo'ladi, degan xulosaga keldik. O'qituvchining kreativlik faoliyati dastavvalo pedagogik maxorat bilan bog'liq.

REFERENCES

1. Davletshin M.G. Shark mutafakkirlarining psixologik karashlari. Toshkent 1992 yil.
2. Дудченко В.С. Инновационная игра как метод исследования и развития органов. М., 1982, Захарова Л.Н. психологическая подготовка педагога- Нижний Новгород 1993. 83 Ziyomuhamedov B., Abdullaeva Sh. Pedagogika. –T.: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi, 2000. –127b.
3. Канн-Калик В.А., Никавдров Н.Д Педагогическое творчество. М., 1990.
4. Кларин М.В. Инновационные модели учебного процесса в современной зарубежной педагогике.-М., 1994.
5. Karimova V., Akramova F. Psixologiya. – T.: 2000

QADIMGI TURKIY TILDAGI AYRIM LUG'ATLARDA KASALLIK NOMLARINING LINGVISTIK TAHLILI

G'afforova Zamira Eshnazar qizi

TerDU talabasi

Iroda Xidirova

Ilmiy rahbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7938338>

Annotasiya. Ushbu maqolamizda qadimgi turkiy tilda yaratilgan ayrim lug'atlarda kasallik nomlarini o'rganib chiqildi va qiyoslash -chog'ishtirish metodi asosida bir-biri bilan qiyoslandi.

Kalit so'zlar: kasallik, lug'at, Mahmud Koshg'ariy "Devoni lug'oti-t-turk", "Attuhfatuz zakiyatu fillug'atit turkiya", Alisher Navoiy "Muhokamat ul-lug'atayn", tug'ma kasallik, orttirilgan kasallik, kasallandi, oqsoq, qo'tir.

LINGUISTIC ANALYSIS OF DISEASE NAMES IN SOME OLD TURKIC DICTIONARIES

Abstract. In this article, we studied the names of diseases in some dictionaries created in the ancient Turkic language and compared them with each other based on the method of comparison and comparison.

Key words: disease, dictionary, Mahmud Koshgari "Devoni lug'oti-t-turk", "Attuhfatuz zakiyatu fillug'atit turkiya", Alisher Navoi "Muhokamat ul-lug'atayn", congenital disease, acquired disease, sick, lame, scabies.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАЗВАНИЙ БОЛЕЗНЕЙ В НЕКОТОРЫХ ДРЕВНЕТЮРКСКИХ СЛОВАРЯХ

Аннотация. В данной статье изучены и сопоставлены друг с другом названия болезней в некоторых словарях, созданных на древнетюркском языке, на основе метода сопоставления и сопоставления.

Ключевые слова: болезнь, словарь, Махмуд Кошгари «Девони луг'оти-т-тюрк», «Аттухфатуз закияту филлугатит туркия», Алишер Навои «Мухокамат ул-луг'атайн», врожденная болезнь, приобретенная болезнь, больной, хромой, чесотка.

Kasallik organizmga tashqi yoki ichki muhitning zararli omillari ta'sir etganda ro'y bradigan patologik jarayon. Kasallik haqidagi tushuncha tibbiyot tarixida o'zgarib bordi. Kasallikning paydo bo'lishida tashqi muhit omillari yetakchi rol o'ynaydi, chunki ular organizmga bevosita ta'sir etish bilan birga uning ichki xususiyatlarini ham o'zgartira oladi, bu o'zgarishlar nasldan – naslga o'tib, unda kasallikni yuzaga keltirishi mumkin.

Kasallik, ko'pincha, haddan tashqari kuchli ta'sirotlar, turli mikroorganizmlar, zaharlar ta'sirida vujudga keladi. Bunda organizmning tashqi muhitga moslashuvi susayib, uning muhit bilan o'zaro muvozanati buziladi. Organizmning rivojlanish nuqsonlari yoki irsiy kamchiliklar ham kasallikka sabab bo'lishi mumkin.

Masalan, muayyan kasalliklar, xususan, allergik kasalliklarga ba'zan tug'ilishdan moyillik bo'ladi. Kasallik paydo qiladigan agent organizmning himoya choralari va moslanish reaksiyalari safarbar bo'lishiga olib keladi. Demak, kasallik, odatda, bir-biriga aloqador ikki jarayonning – jarayonning zararlanish va unga qarshi himoyalani jarayonining birga kelishi bilan ifodalanadi.

Ushbu kasallik mavzusi nafaqat tibbiyotga oid termin, balki tilshunosligimizni ham chetlab o'tmagan. Barcha lug'at turlarida uchratishimiz mumkin. Gapimizning isboti sifatida qadimgi turkiy tilda yozilgan ayrim lug'atlarni ko'rib chiqamiz.

Masalan, IX asrda yozilgan tilshunosligimiz uchun eng asosiy manbalardan hisoblangan Mahmud Koshg'ariyning "Devoni lug'otit turk" asari, hozirgacha kim tomonidan yozilganligi noma'lum bo'lgan "Attuhfatuz zakiyatu fillug'ati turkiya", turkiy til asoschisi bo'lmish ulug' bobokalonimiz Alisher Navoiyning "Muhokamat ul-lug'atayn" kabi bir nechta lug'atlardagi kasallik nomlari bilan tanishib chiqamiz.

Kasallik nomlarini qiyoslash-chog'ishtirish metodi asosida yuqorida ta'kidlab o'tgan kitoblar bo'yicha birgina kasallik so'zining o'zini ko'rib chiqamiz. "Devoni lug'otit turk" ning birinchi tomida *ig-kasallik* (82), deb keltirilgan bo'lsa, xuddi shu kitobning uchinchi tomida *мун-касаллик* (154), yana xudii shu jildida *туға-касаллик* (244), bundan tashqari fe'l shaklida ham keltirilgan ekan ikkinchi tomida *камланги-касалланди* (296), uchinchi tomida *кэмлагикасалланди*(315) tarzida bitta kitobning har jildida har xil variantlarda va yana xuddi shu so'zning fe'l variant "Attuhfatuz zakiyatu lug'otit turkiya" lug'atida *јігләнди-касалланди*(21) keltirilgan ekan.

Kasalliklar tug'ma va orttirilgan bo'ladi. Tug'ma kasallik bu irsiy ya'ni avloddan – avlodga o'tuvchi kasallik turi hisoblanadi. Orttilgan kasalliklar esa keyinchalik hayot davomida jismoniy yoki ruhiy orttirilgan kasalliklar hisoblanadi.

Ushbu kasalliklar qadimgi turkiy lug'atlarimizda ham keltirib o'tilgan. Tug'ma kasalliklarga "Devoni lug'otit turk"ning 1-jildidagi *yarangajo'-olti barmoqli odam* (154), *анумитохов касаллиги*(155), *сағлиғ әр-соҳи yo'q odam* (431), *ахсақ-оқсоқ,cho'loq* (432), *туқлуқ-кал, boshida tuki yo'q kishi* (435), *кóзи зәплик-заиф ко'зли odam, u yorug'likdan ko'ra qorong'ulikni yaxshi ko'radi*(442), *сәнил-уздagi sepkil* (446), *тағузмақ-раканалик*(462), 2-jildida bunday kasallik turi keltirilmagan, 3-jildida ham xuddi shunday keltirilmagan.

"Attuhfatuz zakiyatu fillug'ati turkiya" lug'atida ham shu kasallik turi keltirilgan bular: *кәшәл-соҳи то'kilgan odam* (12), *сокур-бир ко'зли*(12), *кәлчәр-г'илау* (12), *сантраб-кар*(13), *јитиқ-тутақли-лаби yirtiq*(13), *шолак-cho'loq*(13), *аксақ-оқсоқ* (167). Navbatdagi lug'atimiz "Muhokamat ul-lug'atayn" lug'atini ko'rsak.

Bular *аэмолик-ко'рлик*(30), *залолат-ко'рлик*(35), *шикасталик-синиqlik, duduqlik* (51) bular tug'ma kasalliklar bo'lsa, endi orttirilgan kasalliklarga misollar ko'rib chiqamiz. "Devoni lug'otit turk" ning birinchi tomida *ym-me'da buzuqligi*(83), *әнijir-ko'zga tushgan parda*(86), *узуз-қо'tir* (88), *умук-ич ketish va qurish kasalligi*(99), *uchg'uq-tumov, shamollash, uchun ish*(124), *atg'aq-qorinda sariq suv yig'ilishi kasalligi, qulanch*(140), *ysuz-uyqusiz*(143), *inakō-kindikning ichki tomoni to'g'risida paydo bo'luvchi qulanjga o'xshash bir kasal*(155), *ōshargan—doimo ko'zi tinadi*, (172), *axsatti—oqsatdi*(261), *isirkandi—qizilcha toshdi*(266), *yonōchlandi—narsa bosdi, noxina chiqdi*(287), *ijmoqlandi—yarasi ko'paydi*(304), *burt—bosinqirash, qora bosmoq*(327), *qart—yara*(329), *bars—chivin, pashsha chaqishidan paydo bo'lgan shish*(332), *tutug'—jindan bo'lgan kasallik*(354), *qusiğ--qusiq, qayt*(357), *chaloq—qo'li kesilgan,cho'loq*(362), *teshōk—dabba, moyak shishi*(368), *chekak—chekak kasalligi*(369), *kyozik—bezgak, titrab turadigan isitma*(372), *sariğ kyozik—sariq kasalligi*(372), 2-jildida *бәзгәк—bezgak* (334), *јилитти— isitmaladi*(367), *kēkipgi—kekirdi*(88) so'zlari keltirilgan. "Attuhfatuz zakiyatu fillug'ati turkiya" asarida esa *котур-қо'tir* (39), *иәуәк-чечак касал* (39), *котурлі болді- қо'tirlanмоқ* (42),

málýpdi-telba bo'ldi (43), iniiu-ko'z qovog'i ichidagi yara (45), ýjýdi-eti uyushiq (54), jaiuapdi-ko'zi yoshlanmoq (57), tamaв-tumov (64), cämiä-semiz (67), молтадаĭ- ichi og'ridi (83), бэз-bez yarasi (91), ipin-yiring (99), көркүлэмäk- qorin qurillashi (99), kābä-qorinli (104), аҗрик, аҗрĭли-og'riq kasal (164), аксак-oqsoq (167), äkär-til ostiga chiqqan g'udda (174) so'zlari keltirilgan. Uchinchi kitobimiz "Muhokamat ul-lug'atayn" da 3a'ф- kuchsizlik (35), Лавка марозу-so'lak oqishi kasalligi (37), Peu-yara (44), Саpxyу-o'ta mast (45) so'zlari keltirilgan.

Bu so'zlarning lingvistik tahliliga e'tibor qaratsak, ig so'zini o'zak va qo'shimchaga ajratib bo'lmaydi va tub so'z hisoblanadi. Bundan tashqari aksaq so'zi hozirgi muqobili oqsoq so'zi bilan fonetik-fonologik jarayonga uchraganligini ko'rdik.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, ushbu kitoblarda kasallik nomlarida fonetik-fonologik, leksik-grammatik tahlillarni, hatto o'zak va qo'shimchalarga ajralmaydigan so'zlarni ham kuzatdik.

REFERENCES

1. Alisher Navoiy "Muhokamat ul-lug'atayn"
2. Mahmud Koshg'ariy "Devoni lug'oti-t-turk" I tom O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti Toshkent -1960
3. "Devoni lug'oti-t-turk" II tom O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti Toshkent-1963
4. "Devoni lug'oti-t-turk" III tom O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti Toshkent -1963
5. "Attuhfatuz zakiyatu fillug'atit turkiya" O'zbekiston SSR "Fan" nashriyoti Toshkent 1968
6. Khidirova, I. (2023). PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCABULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROV AND SHAYMATOV FAMILIES). *Modern Science and Research*, 2(3).
7. Xidirova, I., & Xidirova, N. (2021). Gender Characteristics of Family Speech (On the Example of the Uzbek Family). *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 1(2), 196-199.
8. Raxmonjonova, G., & Xidirova, I. (2022). CHORTOQ SO 'ZINING KELIB CHIQISHIGA OID ILMIY QARASHLAR. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 188-189.
9. Jo'rayeva, M., & Xidirova, I. (2023). QOYALAR HAM YIG'LAYDI" ASARIDA QO'LLANILGAN DIALEKTIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. *Development of pedagogical technologies in modern sciences*, 2(2), 42-48.
10. qizi Jo'rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). "TEMIR XOTIN" DRAMASINING FONETIK-FONOLOGIK TAHLILI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 492-496).
11. qizi Jo'rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). SHOYIM BO 'TAYEVNING "SHO 'RODAN QOLGAN ODAMLAR" ASARIDA NOADABIY QATLAM SO 'ZLARINING QO 'LLANILISHI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 487-491).

12. Xidirova, I. ., & Jo‘rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORK OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORK "ROCKS ALSO CRY"). *Modern Science and Research*, 2(3), 142–144.
13. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. *Modern Science and Research*, 2(3), 138–141.

QADIMGI TURKIY LUG‘ATLARDA QO‘LLANILGAN KASALLIK NOMLARINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

Bozorova Aziza Shuhrat qizi

TerDU talabasi

Iroda Xidirova

Ilmiy rahbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7938401>

Annotatsiya. Ushbu maqola orqali qadimgi turkiy asarlarda keltirilgan kasallik nomlari va ularning qanday ma'nolar anglatishi shu asarlardan yig'ilgan so'zliklardan misollar keltirish bilan aniqlandi.

Kalit so'zlar: kasallik nomlari, "At-tuhfat", "Devoni lug'oti-t-turk", "Muhokamat ul-lug'atayn", Ibn Sino, meditsina, tabobat, qusmoq, isitmalamoq, jinnilik, tumov, bezgak.

LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DISEASE NAMES USED IN ANCIENT TURKISH DICTIONARIES

Abstract. Through this article, the names of diseases mentioned in ancient Turkish works and their meanings were determined by giving examples of words collected from these works.

Key words: names of diseases, "At-tuhfat", "Devoni lug'oti-t-turk", "Muhokamat ul-lughatayn", Ibn Sina, medicine, vomiting, fever, insanity, flu, malaria .

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАЗВАНИЙ БОЛЕЗНЕЙ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В ДРЕВНЕТЮРКСКИХ СЛОВАРЯХ

Аннотация. Посредством данной статьи были определены названия болезней, упоминаемые в древнетюркских произведениях, и их значения путем приведения примеров слов, собранных из этих произведений.

Ключевые слова: названия болезней, «Ат-тухфат», «Девони лугъоти-т-тюрк», «Мухокамаат ул-лугхатайн», Ибн Сина, лекарство, рвота, лихорадка, помешательство, грипп, малярия.

Tibbiyot sohasi inson hayotining eng asosiy qismidir. Bu soha endigina paydo bo'lib qolgan emas, balki, inson faoliyatining muhim bir sohasi sifatida bosha ko'p sohalardan ilgari paydo bo'lgan. Tibbiyot yana meditsina, tabobat kabi atamalar bilan ham ataladi. Meditsina so'zining o'zi lotinchadan olingan bo'lib, "medicina" – vrachlik fani, dori-darmon degan ma'nolarni anglatib, kishilar sog'ligini saqlash va mustahkamlash kasalliklarning oldini olish, davolash haqidagi bilimlar va shu sohadagi amaliy tadbirlar majmuyi degan tushunchani ifodalaydi. Meditsina sohasidagi terminlarning barchasi faqat shu soha vakillarigagina tanishdir. Tabobat ilmining butun dunyodagi buyuk siymosi, vatandoshimiz, o'rta asr buyuk ensiklopedist olimi va mutafakkiri Abu ali Ibn Sinodir.

Kasallik, betoblik, xastalik – organizmning tashqi yoki ichki muhitining zararli omillari ta'sir etganda ro'y beradigan patologik jarayon. Bu nom, balki umuman tibbiyotga oid terminlar qadimgi turkiy asarlarda ham keltirilgan. Masalan, IX asrga tegishli bo'lgan Mahmud Koshg'ariyning "Devoni lug'oti-t-turk" va muallifi noma'lim bo'lgan "At-tuhfatuz zakiyatu fil-lug'atit turkiya", Alisher Navoiyning "Muhokamat-ul lug'atayn" kabi asarlari misol bo'la oladi. Demak, bundan anglashiladiki, tibbiyot va kasalliklarga oid nomlar tilshunosligimizning ham ancha avvallardan beri bir qismi bo'lib kelgan.

Kasallik soʻzining oʻzining qadimgi turkiy asarlarda qanday nomlanganidan boshlasak, bu nom "Devoni lugʻoti-t-turk" asarida bir necha soʻzlar bilan atalib kelingan: ig – kasal (1-t.82-b), cögräl – kasal (1-t.375-b), birikma tarzida ham kelgan: жаман иг – yomon kasallik (3-t. 36-b), муһ— kasal (3-t.154-b), туға –kasal (3-t.244-b), кәмлагі – kasallandi (3-t.315-b) камланғи – kasallandi (2-t.296-b) boʻlsa, "At-tuhfat"da esa арпїліі – kasallik (164-b), жігләнді—kasallandi kabi.

Lugʻatlarda keltirilgan kasallik nomlarini statistik tahlil metodi asosida tahlil qilib koʻradigan boʻlsak, quyidagicha koʻrsatgichlarni koʻrishimiz mumkin: "Devoni lugʻoti-t-turk" asarining 1-tomida 57 ta, 2-tomida 12 ta, 3-tomida esa 19 ta, jami esa 88 ta kasallik nomlari keltirib oʻtilgan ekan. "At-tuhfatuz zakiyatu fil-lugʻatit turkiya" asarida 38 ta. Navoiyning "Muhokamatul lugʻatayn" kabi asarlarida esa 9 ta kasallik nomlari keltirilgan.

Qiyosiy tahlil metodi bilan tahlil qilsak, yuqorida keltirilgan kasallik soʻzining hamma asarlarda va birgina "Devoni lugʻoti-t-turk" asarida turlicha soʻzlar bilan atalgani misol boʻla oladi, bunday soʻzlarimizdan yana kòrib oʻtadigan boʻlsak: үяғүк – tumov, shamollash (1-t.124-b), түмағү – tumov (1-t.418b); qusig – qusiq, qayt (1-t.357-b), Қусғи—qusdi(2-t.18-b); жанғи—qusdi (3-t.21-b), үкїгї—qusdi (3-t.271-b); кәзїк—bezgak, titrab turadigan isitma(1-t.372-b), бәзгәк—bezgak (2-t.334-b); жабақулак—isitma, titrash(2-t.64-b), жіліттї—isitmaladi(1-t.367-b), "At-tuhfat"asarida esa tumov soʻzi тамав—tumov (64-b) shaklida uchraydi.

Kasalliklar ikki turga boʻlinadi: yuqumli kasalliklar va yuqumsiz kasalliklardir. Yuqumli kasalliklar bir odamdan ikkinchi odamga turli xil yoʻllar bilan yuqadi, yuqumsiz esa, bir odamdan ikkinchi odamga oʻtmaydi. Bunday kasalliklar biz koʻrib oʻtayotgan ushu turkiy lugʻatlarimizda ham keltirib oʻtilgan. Misollar orqali koʻrib oʻtsak: "Devoni lugʻoti-t-turk" asaridagi yuqumli kasalliklar: учғүк—tumov, shamollash(1-t.124-b), ісірсанғи—qizilcha toshdi(1-t.266-b), cögräl kyoziq—sariq kasalligi(1-t.372-b), кїзламук—qizamiq va shunga oʻxshash toshib chiqadigan toshmalar(1-t.460-b), кәпїлғи—kishi esnadi, kerishdi(2-t.80-b); "At-tuhfat"da esa, bir шәшәк-чечәк kasal (39-b), котурлї болдї- qoʻtirlanmoq (42-b), тамав-tumov (64-b). Endi yuqumsiz kasalliklarni koʻrib oʻtsak, "Devoni lugʻoti-t-turk" asarida:um—meʻda buzuvligi(1-t.83-b), әнйүр—koʻzga tushgan parda(1-t.86-b), yotilgan—otlarda boʻladigan bez kasalligi (173); irlandi—dard tutdi(1-t.259-b), axsatti—oqsatdi(1-t.261-b), talған іқ—tutqanoq kasalligi(1-t.411-b), таһүргї—kishining burni qonashi(2-t.89-b), жалғи—yalligʻlandi(3-t.71-b), жанғи—qusdi (3-t.73-b); "At-tuhfat"da: кїлчїр-gʻilay (12-b), інїш-koʻz qovogʻi ichidagi yara (45-); Alisher Navoiy "Muhokamatul-lugʻatayn"da: Жунун- jinnilik(34-b), Залолат - koʻrlik (35-b), Заф- kuchsizlik(35-b),Шикасталик-siniqlik, duduqlik(51-b).

Xulosa qiladigan boʻlsak, kasallik nomlari bir davrning oʻzida va vaqt oʻtgan saying boshqa davrlarda ham har xil nomlar bilan atalganini koʻrishimiz mumkin. Hozirgi kunimizda ham eʼtibor qilsak, bir kasallik tabobatda boshqa nom bilan atalsa, xalq orasida bir emas, bir qancha nomlar bilan atalishini koʻramiz. Mana shunday turli atalishlarni yuqorida nomlarini keltirib oʻtgan turkiy asalarimiz va boshqa manbalar orqali aniqlash, oʻrganish va solishtirish faqat meditsina ilmining emas, balki tilshunosligimizning ham vazifasi hamda yutugʻi hamdir.

REFERENCES

1. Alisher Navoiy "Muhokamat ul-lug'atayn"
2. Mahmud Koshg'ariy "Devoni lug'oti-t-turk" I tom O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti Toshkent -1960
3. "Devoni lug'oti-t-turk" II tom O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti Toshkent-1963
4. "Devoni lug'oti-t-turk" III tom O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti Toshkent -1963
5. "Attuhfatuz zakiyatu fillug'atit turkiya" O'zbekiston SSR "Fan" nashriyoti Toshkent 1968
6. Khidirova, I. (2023). PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCABULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROV AND SHAYMATOV FAMILIES). *Modern Science and Research*, 2(3).
7. Xidirova, I., & Xidirova, N. (2021). Gender Characteristics of Family Speech Speech (On the Example of the Uzbek Family). *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 1(2), 196-199.
8. Raxmonjonova, G., & Xidirova, I. (2022). CHORTOQ SO 'ZINING KELIB CHIQISHIGA OID ILMIY QARASHLAR. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 188-189.
9. Jo'rayeva, M., & Xidirova, I. (2023). QOYALAR HAM YIG'LAYDI" ASARIDA QO'LLANILGAN DIALEKTIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. *Development of pedagogical technologies in modern sciences*, 2(2), 42-48.
10. qizi Jo'rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). "TEMIR XOTIN" DRAMASINING FONETIK-FONOLOGIK TAHLILI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 492-496).
11. qizi Jo'rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). SHOYIM BO 'TAYEVNING "SHO 'RODAN QOLGAN ODAMLAR" ASARIDA NOADABIY QATLAM SO 'ZLARINING QO 'LLANILISHI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 487-491).
12. Xidirova, I. ., & Jo'rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORK OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORK "ROCKS ALSO CRY"). *Modern Science and Research*, 2(3), 142-144.
13. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. *Modern Science and Research*, 2(3), 138-141.

HAYVON NOMLARINING LEKSIK VA MORFOLOGIK TAHLILI

Xidirova Iroda

Ilmiy rahbar

To'rayeva Nigina

Termiz davlat universiteti 2-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7938457>

Annotatsiya. Maqolada XI-XV asr lug'atlarida hayvon nomlarining leksik va morfologik jihatdan tahlili yoritib, ochib beriladi. Shuningdek, ba'zi lug'atdagi so'zlarning hozirgi kunda boshqa ma'nolarda qo'llanilishi va leksik jihatdan boshqa so'zga teng ekanligi aniqlashtiriladi.

Kalit so'zlar: Leksik tahlil, morfologik tahlil, quyun, echku, ayiq, basrak, "Devonu lug'otit-turk", "At-tuhfatuz zakiyatu fil lug'otit".

LEXICAL AND MORPHOLOGICAL ANALYSIS OF ANIMALS NAMES

Abstract. The article illuminates and reveals the lexical and morphological analysis of animal names in XI-XV century dictionaries. It is also clarified that some words in the dictionary are currently used in other meanings and are lexically equivalent to another word.

Key words: Lexical analysis, morphological analysis, hare, goat, bear, basrak, "Devonu dictionary-t-turk", "At-tuhfatuz zakiyatu fil dictionary".

ЛЕКСИКОН И MORFOLOGIYA NAZVANIY ZHIVOTNYKH ANALIZ

Аннотация. Статья освещает и раскрывает лексико-морфологический анализ названий животных в словарях XI-XV вв. Также уточняется, что некоторые слова в словаре в настоящее время используются в других значениях и лексически эквивалентны другому слову.

Ключевые слова: Лексический анализ, морфологический анализ, заяц, коза, медведь, басрак, "Девону словарь-т-тюрк", "Ат-тухфатуз закияту фил словарь".

"Devonu lug'otit-turk" ("Turkiy so'zlar devoni") — Mahmud Koshg'ariyning turkiy tillar haqidagi qomusiy asari (1071—72). Bu asarda XI asrning 2-yarmida Markaziy Osiyoda va G'arbiy Xitoy hududida istiqomat qilgan turkiy urug' va qabilalar, ularning ijtimoiy ahvoli, tili, tarixi, bu hududning geografiyasi, metrologiyasi va astronomiyasiga oid qimmatli ma'lumotlar yozib qoldirilgan.

"Attuhfattuz zakiyatu fillug'atit turkiya"—bu asar XIV asrda Misrda yozilgan bolib uni yozgan muallifning ismi malum emas. Asar mamluk-qipchoq tilida yozilgan. Bu til XIII–XV asrlarda Misr va Suriya savdogarlari, davlat xizmatchilari foydalanilgan til edi.

Ushbu asarlar asosida ba'zi lug'atlarning leksik va morfologik tahliliga to'xtalib o'tamiz. Asarlarda keltirilgan hayvon nomlarini leksik jihatdan tahlil qilsak, masalan: "erkak tuyu" so'zi "Devonu lug'atit-turk" asarida "бурпа"(397-bet) so'zi shaklida qo'llanilgan. Bug'raxon ismi ham shundan olingandir deb keltirilgan asarda. "Attuhfatuz zakiyatu fillug'atit turkiya" asarida esa "бәспәк" (26-bet) so'zi shaklida keltirilgan. Devonda "urg'ochi tuyu" ma'nosida "ингон" so'zining o'zi Attuhfatda esa "инган тева" (212-bet) va "түші тәвә" (260-bet) shaklida qo'llanilgan.

“Echki” soʻzini oladigan boʻlsak, Devonda “эчки” (149-bet) shaklida qoʻllanilgan boʻlsa, Attuhfat asarida “эчки” (78-bet) shaklida bundan tashqari “тәкә” (31-bet) soʻzi shaklida ham keltirilgan.

Yuqorida keltirilgan soʻzlar shaklan har xil boʻlsada, leksik jihatdan bir xil maʼnoga ega. Shuningdek, “ayiq” hayvoni ham shaklan ushbu ikki asarda berilgan lugʻatlarda farq qiladi. Xususan Devonda “ajir” (112-bet) shaklida Attuhfatda esa “ajy” (55-bet) (ayu) shaklida keltirilgan.

Bundan koʻrinadiki, oʻsha davrda shaklan har xil boʻlgan soʻzlar maʼno jihatidan bir maʼnoga ega ekanligini koʻrib oʻtdik. Oʻsha davr leksikografiyasi uchun ham bu soʻzlar olimlar nutqida aynan kerakli manba boʻlib xizmat qilgan.

Attuhfatda keltirilgan “күжүн” (80-bet) soʻzi “quyon” maʼnosida kelgan. Bu soʻzni morfologik jihatdan tahliliga etibor bersak, bu soʻz ot soʻz turkumi maʼnosida qoʻllanilgan, hozirgi oʻzbek adabiy tilimizda ham ot soʻz turkumida ammo maʼnosiga eʼtibor bersak bu soʻzni hozirgi kunda atmosferada vujudga keladigan kuchli uyurma shamol maʼnosida qoʻllanadi. Ushbu asarda “күчүк” (224-bet) soʻzini olsak, asarda “kuchuk bolalari” maʼnosida keltirilgan boʻlsa, hozirgi kunda esa “kuchuk bolalari” maʼnosida emas umumiy maʼnoda **it**, **kuchuk** maʼnosida qoʻllanadi.

Devonda keltirilgan “эчкәк” (134-bet) soʻzi “эчжәк” (137-bet) shaklida ham keltirilgan, maʼnosi eshak uy hayvoni ammo hozirgi kunda “эчкәк” soʻzi ot soʻz turkumida qoʻllansada maʼnosi boshqa boshqa tarzida, yaʼni qayiq va kemalarni harakatga keltirish va boshqarish uchun xizmat qiladigan qurak yoki mexanizm.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, har bir lugʻatni leksik, morfologik jihatdan tahlil qilganimizda lugʻatlardagi har bir soʻzlar turli xil maʼnolarga ega ekanligi va hozirgi kunga kelib boshqa maʼnolarda qoʻllanilishini guvohi boʻldik. Biz bu lugʻatlarni koʻrib chiqish jarayonida oʻsha davrdagi urugʻ-qabilalarda ishlatilgan soʻzlar oʻzgacha va boshqa shakllarda qoʻllanilganligini hamda lugʻat boyligining keng ekanligiga guvoh boʻlamiz.

REFERENCES

1. Mahmud Qoshgʻariy “Devonu lugʻatit-turk” Gʻafur Gʻulom nomidagi matbaa -nashriyot uyi, Toshkent, 2017 yil, 488 bet.
2. At-tuhfatuz zakiyatu fil lugʻotit turkiya. – Toshkent: Fan, 1968. – B. 123
3. Norboyevna Q. S., Shohista M. OʻZBEK TILIDA KOSMONIMLARNING HOSIL BOʻLISH BOSQICHLARI //E Conference Zone. – 2022. – C. 48-50.
4. Oʻ.Xoliyorov, B. Mengliyev Oʻzbek tilining soʻz yasash lugʻati — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008
5. <https://kh-davron.uz/kutubxona/multimedia/mahmud-koshgariy-va-uning-devoni-lugatit-turk-asari-videodars-devoni-lugatit-turk-3-jildlik.html>
6. A.B.Pardayev, D.B.Urinbayeva, D.A.Islamova. “Oʻzbek terminologiyasi” Samarqand, 2020
7. Khidirova, I. (2023). PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCABULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROV AND SHAYMATOV FAMILIES). *Modern Science and Research*, 2(3).
8. Xidirova, I., & Xidirova, N. (2021). Gender Characteristics of Family Speech Speech (On the Example of the Uzbek Family). *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 1(2), 196-199.

9. Raxmonjonova, G., & Xidirova, I. (2022). CHORTOQ SO ‘ZINING KELIB CHIQISHIGA OID ILMIY QARASHLAR. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 188-189.
10. Jo‘rayeva, M., & Xidirova, I. (2023). QOYALAR HAM YIG‘LAYDI” ASARIDA QO‘LLANILGAN DIALEKTIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. *Development of pedagogical technologies in modern sciences*, 2(2), 42-48.
11. qizi Jo‘rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). “TEMIR XOTIN” DRAMASINING FONETIK-FONOLOGIK TAHLILI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 492-496).
12. qizi Jo‘rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). SHOYIM BO ‘TAYEVNING “SHO ‘RODAN QOLGAN ODAMLAR” ASARIDA NOADABIY QATLAM SO ‘ZLARINING QO ‘LLANILISHI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 487-491).
13. Xidirova, I. ., & Jo‘rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORK OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORK "ROCKS ALSO CRY"). *Modern Science and Research*, 2(3), 142–144.
14. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. *Modern Science and Research*, 2(3), 138–141.

VII-XV ASRLARGA OID TURKIY YOZMA YODGORLIKLARDA UCHRAYDIGAN DEHQONCHILIKKA OID SO‘ZLARNING LEKSIK-SEMANTIK, FONETIK TAHLILI

Toshtemirova Lola

Termiz davlat universiteti o‘zbek filologiyasi fakultetining
2-bosqich talabasi

Xidirova Iroda

Ilmiy rahbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7938511>

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek lug‘atchiligining eski turkiy til davriga (XI-XV) tegishli "Devoni lug‘otit turk", "At-tuhfatuz zakiiyat fillug‘atit turkiya" asarlarida hamda VII-XIII asrlarga oid bo‘lgan qadimgi turkiy yozma yodgorliklarda qo‘llanilgan so‘zlar izohlangan "Drevnetyurskiy slovar" da uchraydigan dehqonchilikka oid so‘zlarning yuqoridagi uch asardagi o‘xshash va farqli jihatlari qiyoslanib leksik-semantik, fonetik tahlili yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: "Devoni lug‘otit turk", "At -tuhfatuz zakiiyat fillug‘atit turkiya", "Drevnetyurskiy slovar", leksik-semantik, fonetik tahlil.

LEXICAL-SEMANTIC, PHONETIC ANALYSIS OF THE WORDS RELATED TO AGRICULTURE FOUND IN TURKISH WRITTEN MONUMENTS OF THE 7TH-18TH CENTURIES

Abstract. In the article, the words used in the works of "Devoni lug'otit turk", "At-tuhfatuz zakiiyat fillugatit turkiya" belonging to the old Turkic era of Uzbek lexicography (XI-XV) and ancient Turkish written monuments of the VII-XIII centuries are related to farming, which are found in "Drevnetyurskiy slovar" Similar and different aspects of words in the above three works are compared and lexical-semantic and phonetic analysis is explained.

Key words: "Devoni lug'otit turk", "At-tuhfatuz zakiiyat fillugatit turkiya", "Drevnetyurskiy slovar", lexical-semantic, phonetic analysis.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ, ФОНЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СЛОВ, ОТНОСЯЩИХСЯ К СЕЛЬСКОМУ ХОЗЯЙСТВУ, ВСТРЕЧАЮЩИХСЯ В ТЮРКСКИХ ПИСЬМЕННЫХ ПАМЯТНИКАХ VII-XVIII ВВ.

Аннотация. В статье использованы слова, использованные в произведениях «Девони лугьотит тюрк» и «Ат-тухфатуз закийят филлугатит туркия», относящихся к древнетюркскому периоду узбекской лексикографии (XI-XV) и древнетюркским письменным памятникам VII в. В «Древнетюрском словаре» разъясняется XIII век, сопоставляется и поясняется лексико-семантический и фонетический анализ слов, относящихся к сельскому хозяйству, в трех вышеуказанных произведениях.

Ключевые слова: «Девони лугьотит тюрк», «Ат-тухфатуз закийят филлугатит туркия», «Древнетюрский словарь», лексико-семантический, фонетический анализ.

Tilshunosligimiz tarixida nafaqat tarixi, taraqqiyotida o‘zining sezilarli darajadagi o‘rniga ega manbalardan bir bu XI asrda yashab ijod qilgan Mahmud Koshg‘ariyning "Devoni lug‘otit turk" asari hisoblanadi. Koshg‘ariyning bu asari lug‘atchiligimizning nodir namunasi hisoblanadi. Unda 6,5mingdan ortiq turkiy so‘zlarning qaysi elatda qanday ma’no ifodalashi va u yana qanday nomlar bilan atalishi batafsil izohlangan. Lug‘atchilimizda muhim ahamiyatga ega yana bir asar "At -tuhfatuz zakiiyat fillug‘atit turkiya" bo‘lib, bu asar XV asrda Misrda mamluk-qipchoq tilida

yozilgan, mulalifi aniq emas. Unda o'zbek va forsiy tillarda unli tovushlar leksika va morfologiya doirasida tahlil qilinadi. O'tgan asrning 50-60-yillarida Turkiyshunos olim Aleksandr Borokov ishtirokida yaratilgan, VII-XIII asrlarga oid bo'lgan qadimgi turkiy asrlarga oid bo'lgan qadimgi turkiy yozma yodgorliklarda qo'llanilgan 20000ga yaqin so'z va iboralar izohlangan yana bir nodir asar "Drevnetyurskiy slovar" hisoblanadi.

Yuqorida sanab o'tilgan 3asarda uchraydigan dehqonchilikka oid so'zlarning leksik tahliliga to'xtalsak. Masalan: Tariq so'zi "Devoni lug'otit turk" asarida **tariğ(150-bet)**-o'simlik ma'nosida kelgan. Undan tashqari bu so'z don ekinlarining hammasiga umumiy ravishda qo'llanuvchi nom hisoblangan va **ašliq(150-bet)**-bug'doy, **eshin(44-bet)**-dona, urug', **benäg(155-bet)**-dona, don kabi so'zlar bilan sinonimlik hosil qilgan, "At -tuhfatuz zakiyyat fillug'atit turkiya" da esa tari(55-bet) shaklida faqat tariq o'simligi ma'nosida kelgan, xuddi shunday "Drevnetyurskiy slovar" da ham tariq(537-bet) so'zi o'simlik ma'nosida keladi. Yuqoridagi keltirilgan so'zlarni fonetik tahlil qilsak: tariq so'zi "Devon" da **tariğ(67-bet)**, "Drevnetyurskiy slovar" da **tariq** shaklida kelib, ikkalasining transkripsiyasida ham "i" unlisi cho'ziq "i" bilan ifodalanadi. "At-tuhfat" da **tari(55-bet)** ko'rinishida kelib va qisqa "i" bilan ifodalangan, 3manba 3 xil o'qiladi. Shuningdek, o'roq (dehqonchilikda ishlatiladigan asbob) so'zi "Devon" da **baštar(arg'ucha 181-bet)** hamda **türpik(189-bet)** shaklida, "Drevnetyurskiy slovar" da ham **baštar** ko'rinishida uchraydi. Ekin so'zi "Devon" da **ekin(44-bet)**, "At-tuhfat" da ham **ekin(64-bet)** shaklida keltirilgan, bu so'zlar leksik, semantik, fonetik jihatdan bir biridan farqlanmaydi, bir xil.

Endi yanchdi (biror urug', donni yanchmoq, tuymoq) fe'liga to'xtaladigan bo'lsak: "Devon" da u **uvrildi(93-bet)** va unga sinonim **ügüşdi(88-bet)** kabi ko'rinishlarda keladi, "At-tuhfat" da esa **janshidi(52-bet)** unga sinonim **tugti(29-bet)** shaklida kelgan. Sepdi (biror urug'ni yerga sepmoq ma'nosida) fe'li "Devon" da **ekitti(93-bet)**, va **ekindi (variantlari: ekinür, ekinmäk 93-bet)** shaklida, "At -tuhfat" da **säpti(62-bet)** ko'rinishida berilgan. Yuqorida keltirilgan yanchdi va sepdi fe'llarining har ikki kitobda keltirilgan shakli ham semantik jihatdan bir ma'noni anglatadi ular leksik jihatdan farq qiladi.

Xulosa qilib aytganda, "Devonu lug'otit turk", "At-tuhfatuz zakiyyat fillug'atit turkiya" hamda "Drevnetyurskiy slovar" asarlarida yozuvchilar tomonidan yig'ilib lug'at tarkibiga kiritilgan dehqonchilikka oid so'zlarning tahlilini qilar ekanmiz ularning aksariyati Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida uchrashi, shuningdek, o'sha so'zlikning yana qaysi tilda qay shaklda kelishi va unga ma'nodosh va variantdosh bir necha so'zlar keltirilishi kabi qimmatli ma'lumotlarga, muallifi no'malum bo'lgan "At-tuhfatuz zakiyyat fillug'atit turkiya" asarida hamda "Drevnetyurskiy slovar" asarlarida ham ushbu so'zliklar keltirilgan lekin bunday to'liq ta'riflarning deyarli uchramasligiga guvoh bo'lamiz.

REFERENCES

1. Mahmud Qoshg'ariy "Devonu lug'atit-turk" G'afur G'ulom nomidagi matbaa -nashriyot uyi, Toshkent, 2017 yil, 488 bet.
2. At-tuhfatuz zakiyat fil lug'otit turkiya. – Toshkent: Fan, 1968. – B. 123
3. Norboyevna Q. S., Shohista M. O'ZBEK TILIDA KOSMONIMLARNING HOSIL BO'LISH BOSQICHLARI //E Conference Zone. – 2022. – C. 48-50.

4. O'.Xoliyorov, B. Mengliyev O'zbek tilining so'z yasash lug'ati — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008
5. <https://kh-davron.uz/kutubxona/multimedia/mahmud-koshgariy-va-uning-devoni-lugatit-turk-asari-videodars-devoni-lugatit-turk-3-jildlik.html>
6. A.B.Pardayev, D.B.Urinbayeva, D.A.Islamova. "O'zbek terminologiyasi" Samarqand, 2020
7. Khidirova, I. (2023). PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCABULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROV AND SHAYMATOV FAMILIES). *Modern Science and Research*, 2(3).
8. Xidirova, I., & Xidirova, N. (2021). Gender Characteristics of Family Speech Speech (On the Example of the Uzbek Family). *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 1(2), 196-199.
9. Raxmonjonova, G., & Xidirova, I. (2022). CHORTOQ SO 'ZINING KELIB CHIQUISHIGA OID ILMIY QARASHLAR. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 188-189.
10. Jo'rayeva, M., & Xidirova, I. (2023). QOYALAR HAM YIG'LAYDI" ASARIDA QO'LLANILGAN DIALEKTIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. *Development of pedagogical technologies in modern sciences*, 2(2), 42-48.
11. qizi Jo'rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). "TEMIR XOTIN" DRAMASINING FONETIK-FONOLOGIK TAHLILI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 492-496).
12. qizi Jo'rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). SHOYIM BO 'TAYEVNING "SHO 'RODAN QOLGAN ODAMLAR" ASARIDA NOADABIY QATLAM SO 'ZLARINING QO 'LLANILISHI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 487-491).
13. Xidirova, I. ., & Jo'rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORK OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORK "ROCKS ALSO CRY"). *Modern Science and Research*, 2(3), 142-144.
14. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. *Modern Science and Research*, 2(3), 138-141.

XUDOYBERDI TO'XTABOYEV ASARLARIDA QO'SHMA GAPLARNING
TURLARI BO'YICHA TAHLILI
("SARIQ DEVNI MINIB" ASARI TALQINIDA)

Ergasheva Dilrabo

Ilmiy rahbar

Qurbonova Iroda Bahrom qizi

Termiz davlat universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7938565>

Annotatsiya. Maqolada iste'dodli yozuvchi Xudoyberdi Tõxtaboyevning "Sariq devni minib" asarida foydalanilgan qõshma gaplarning turlari bayon qilinadi.

Kalit sõzlar: Boğlangan qõshma gap, ergashgan qõshma gap, boğlovchisiz qõshma gap, murakkab qõshma gap.

ANALYSIS OF THE TYPES OF COMPOUND SENTENCES IN THE WORKS OF
KHUDOYBERDI TÕXTABOYEV
(IN THE INTERPRETATION OF THE WORK "RIDING THE YELLOW DEV")

Abstract. The article describes the types of compound sentences used in "Riding the Yellow Giant" by the talented writer Khudoyberdi Tokhtaboyev.

Keywords: connected compound sentence, followed compound sentence, non-connecting compound sentence, complex compound sentence.

АНАЛИЗ ТИПОВ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
ХУДОЙБЕРДИ ТЫХТАБОЕВА
(В ИНТЕРПРЕТАЦИИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ "ВЕРХОМ НА ЖЕЛТОМ ДЕВЕ")

Аннотация. В статье описываются типы сложносочиненных предложений, использованные в произведении талантливого писателя Худойберди Тохтабоева.

Ключевые слова: Придаточные предложения, придаточные предложения, несоюзные предложения, сложные предложения.

Mazmun munosabati va bog'lovchi vositalarining qo'llanishiga ko'ra qo'shma gaplar 3 xil bo'ladi: bog'langan qo'shma gaplar, ergash gapli qo'shma gaplar va bog'lovchisiz qo'shma gaplar.

Mazmun munosabati va bog'lovchi vositalarining qo'llanishiga ko'ra qo'shma gaplar 3 xil bo'ladi: bog'langan qo'shma gaplar, ergash gapli qo'shma gaplar va bog'lovchisiz qo'shma gaplar.

Ayrim darsliklarda qo'shma gaplar quyidagi guruhlarga bo'linadi:

- 1) Teng bog'lovchilar vositasida bog'langan qo'shma gaplar.
- 2) Ergashtiruvchi bog'lovchilar vositasida bog'langan qo'shma gaplar.
- 3) Bog'lovchi-yuklamalar vositasida bog'langan qo'shma gaplar.
- 4) Nisbiy so'zlar vositasida bog'langan qo'shma gaplar.
- 5) Faqat ohang vositasida bog'langan qo'shma gaplar.

Ergash va bosh gaplar haqida ma'lumot

Birdan ortiq sodda gaplarning mazmun jihatdan tobe-hokim munosabati asosai, ya'ni birining boshqasiga ergashishidan tuzilgan qo'shma gap ergash gapli qo'shma gap deyiladi:

Sodda gap tarkibida bitta ega va kesim birligi ishtirok etsa, qo'shma gap tarkibida ikki va undan ortiq ega va kesim birligi qatnashadi. Qo'shma gap tarkibidagi sodda gaplar o'zaro bog'lovchilar, yuklamalar, ko'makchilar va fe'l shakllari hamda ohang orqali bog'lanadi.

Mazmun munosabati va bog'lovchi vositalarining qo'llanishiga ko'ra qo'shma gaplar 3 xil bo'ladi: bog'langan qo'shma gaplar, ergash gapli qo'shma gaplar va bog'lovchisiz qo'shma gaplar.

Mazmun munosabati va bog'lovchi vositalarining qo'llanishiga ko'ra qo'shma gaplar 3 xil bo'ladi: bog'langan qo'shma gaplar, ergash gapli qo'shma gaplar va bog'lovchisiz qo'shma gaplar.

Ayrim darsliklarda qo'shma gaplar quyidagi guruhlarga bo'linadi:

- 1) Teng bog'lovchilar vositasida bog'langan qo'shma gaplar.
- 2) Ergashtiruvchi bog'lovchilar vositasida bog'langan qo'shma gaplar.
- 3) Bog'lovchi-yuklamalar vositasida bog'langan qo'shma gaplar.
- 4) Nisbiy so'zlar vositasida bog'langan qo'shma gaplar.
- 5) Faqat ohang vositasida bog'langan qo'shma gaplar

1.Özing chiqa qol deya bman, nima quloğing karmi? (Sariq devni minib 6-bet) qo'shma gapning ergashgan qo'shma gap turiga kiradi

2.Yashirib nima qilaman, kōcha changitib yurgandan kōra komandaga kitob oqigan yaxshi.(Boğlovchisiz qo'shma gap)

3.Chiqib tayyor vazifalami apil-tapil kōchiraman-da, hali aytganimdek, kōcha changitib yurmayman-ku, tōppa-tōğri narigi mahallaga futbol oynagani boraman.(Boğlangan qo'shma gap)

4.Uch marta hovlini aylandim-da, kōcha eshik oldiga borib egilib salom berdim.(Qo'shma gapning boğlangan qo'shma gap turi)

5.Singlimni uyga kiritib papkani oldirib chiqdimda, uy vazifalarini kōchirin olish uchun Oriflarnikiga kirdim(Qo'shma gapning boğlangan qo'shma gap tarkibiga kiradi)

6. Endi o'qiyman deb turganida urush boshlanib qolgan, sen bilan bizning hayotimizni saqlash uchun frontga ketgan. (Qo'shma gapning ergashgan qo'shma gap tarkibiga kiradi)

7.U bo'lsa teskari qarab, go'yo hech narsadan xabarsizdek jim o'tirardi. (Qo'shma gapning ergashgan qo'shma gap tarkibiga kiradi)

8.Kechqurun uyga kirishdan mahrum bōlgach oyim aytyapti deb, qo'shnimizdan ikkita nonni qarzga oldim-da, qorong'i tushishi bilan o'sha hovli tomon yōl oldim.(Qo'shma gapning ergashgan qo'shma gap turi)

9. Demak, qalpoqcham chindan ham sehrli ekan, deb oyladimda, termosdan choy quyib ichgan edim, hiqichoq bosildi(Ergashgan qo'shma gap)

10. Xolodilnikning ichida yotuvdim, — deb yuboribman bilmasdan. (Ergashgan qo'shma gap)

XULOSA

Xulosa qilib shuni ta'kidlash joizki, mashhur yozuvchi Xudoyberdi Tōxtaboyevning "Sariq devni minib" asari tahlil olib borildi. Ushbu jarayonda asardan qo'shma gap turlari haqida ma'lumot berildi, asar yuzasidan tahlil qilindi.

REFERENCES

1. Xudoyberdi Tõxtaboyev Sariq devni minib “Sharq” nashriyoti-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. T:2005.
2. Ma'rufjon Yo'ldishev. Badiiy matnning lisoniy tahlili. T: 2007.
3. Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo'ng'urov R., Rustamov H. O'zbek tili stilistikasi. T:”Oqituvchi” 1983. 246-bet

XI-XIV ASRDAGI BA'ZI TURKIY LUG'ATLARDA QO'LLANGAN HAYVON NOMLARINING SOLISHTIRILISHI

Xidirova Iroda

Ilmiy rahbar

Qurbonova Iroda Bahrom qizi

Termiz davlat universiteti 2-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7938699>

Annotatsiya. Maqolada ba'zi qadimgi turkiy lug'atlardan 'Devonu lug'otit turk', 'At-tuhfatus zakiyat fillug'otit turkiya' hamda 'Muhokamat ul lu'atayn' kabi bir qator asarlarda duch kelinadigan hayvon nomlariga oid so'zlarning leksik-semantik tahlili, lug'atlarda keltirilgan hayvon nomlari bir-biridan tubdan va qisman farqlari, asarlarda topilgan nomlarning soni xususida mushohada qilinadi.

Kalit so'zlar: "Devonu lug'otit turk", "At-tuhfatus zakiyat fillug'otit turkiya", "Muhokamat ul lu'atayn", leksik-semantik tahlil, tubdan va qisman farqlilik, statistika.

COMPARISON OF ANIMAL NAMES USED IN SOME TURKISH DICTIONARIES OF THE XI-XIV CENTURY

Abstract. The article contains a lexical-semantic analysis of the words related to the names of animals found in some ancient Turkish dictionaries, such as "Devonu lug'otit turk", "At-tuhfatus zakiyat fillug'otit turkiya" and "Muhokamat ul lu'atayn". The fundamental and partial differences of the animal names listed in the dictionaries are observed in terms of the number of names found in the works.

Key words: "Devonu lug'otit turk", "At-tuhfatus zakiyat fillug'otit turkiya", "Muhokamat ul lu'atayn", lexical-semantic analysis, radical and partial differences, statistics.

СРАВНЕНИЕ НАЗВАНИЙ ЖИВОТНЫХ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В НЕКОТОРЫХ ТУРЕЦКИХ СЛОВАРЯХ XI-XIV ВВ

Аннотация. Статья содержит лексико-семантический анализ слов, связанных с названиями животных, встречающихся в некоторых древнетюркских словарях, таких как «Девону луг'отит турк», «Ат-тухфатус закият филлуг'отит туркия» и «Мухокамат ул лу'атайн», названия животных, приведенные в словарях, принципиально и частично отличаются друг от друга, наблюдается количество названий, встречающихся в произведениях будет сделано.

Ключевые слова: «Девону луг'отит турк», «Ат-тухфатус закият филлуг'отит туркия», «Мухокамат ул лу'атайн», лексико-семантический анализ, коренные и частные различия, статистика.

"Devonu lug'otit turk", birinchi navbatda, turkiy urug' va qabilalar tillarining xususiyatlarini, urf-odatlarini, lingvistik xususiyatlarni, tarixi va lug'at boyligini o'rganishga bag'ishlangan asar. Shuning uchun ham asar mundarijasida qator lingvistik ma'lumotlarga keng o'rin ajratilgan. Bular sirasiga tillararo fonetik farqlar, so'z yasalishi, yozuv va boshqa qaydlarni kiritish mumkin. Asarning lug'at qismida esa juda ko'p jihatdan ahamiyatga molik bo'lgan uning qomusiylik darajasini ta'minlagan materiallarga o'rin berilgan. Ular turli xalqlarning tarixi, urf-odati, adabiyoti va boshqa sohalarini o'rganishimizda ishonchli manba sifatida xarakterlanadi. Bu xususiyat taom nomlariga ham dahldordir.

(keyingi o'rinlarda MK) XIII–XIV asrlarda yaratilgan, muallifi bizga noma'lum bo'lgan "At – tuhfatuz zakiyat lug'otit turk" ("Turkiy til haqida noyob tuhfa ") (keyingi o'rinlarda "At–tuhfat") hamda Alisher Navoiyning "Muhokamat ul –lug'atayn" kabi asarlarda namunalar keltirilganligi xususida bir qancha misollar bilan izohlangan.

Ushbu asarlar asosida ba'zi lug'atlarning leksik va morfologik tahliliga to'xtalib o'tamiz. Asarlarda keltirilgan hayvon nomlarini leksik jihatdan tahlil qilsak, masalan: "erkak tuya" so'zi "Devonu lug'atit-turk" asarida "буҗра"(397-bet) so'zi shaklida qo'llanilgan. Bug'raxon ismi ham shundan olingandir deb keltirilgan asarda. "Attuhfatuz zakiyatu fillug'atit turkiya" asarida esa "бӛӛпӛк" (26-bet) so'zi shaklida keltirilgan. Devonda "urg'ochi tuya" ma'nosida "иҗоҗ" so'zining o'zi Attuhfatda esa "иҗаҗ тева" (212-bet) va "тӛиҗи тӛвӛ" (260-bet) shaklida qo'llanilgan.

"Echki" so'zini oladigan bo'lsak, Devonda "ӛҗкы" (149-bet) shaklida qo'llanilgan bo'lsa, Attuhfat asarida "ӛиҗи" (78-bet) shaklida bundan tashqari "тӛкӛ" (31-bet) so'zi shaklida ham keltirilgan.

"Devonu lu'gatit turk" asarida 76ta hayvon nomlari keltirilgan "At tufatus zakiyat fillu'gotit turkiya" asarida 96ta hayvon nomlari keltirilgan "Muhokama ul lu'gatayn" asarida 5ta hayvon nomlarini ko'rib chiqdik. Devonda qarasak va shoqol- chiya bo'ri "Devon 65-bet 2-tom" Cingir-sigir "Devon 1-tom 10-bet" At-tuhvat moryp-yoli va dumi qora badani rangli ot "Devoni lu'gati at turk" asarida шышак- qari tuya (16-bet 1-tom) "At-tuhvatda" esa basrak-tuya (45-bet) deb berilgan bundan chiqdi hozirgi kundagi kabi qadimda ham turli joyda yashovchi xalqlar turli xil shevalardan foydalangan.

Fikrlarga xulosa qilib shuni aytish o'rinliki, yuqoridakeltirilgan lug'atlar tarkibida uchraydigan ayrim hayvon nomlarining har uchala lug'atlardagi o'rinlariga, xususiy va umumiy bo'lgan jihatlariga leksimalar ma'nosi, uchta lug'atda hayvon nomlari nechtaligiga va shu kabi ko'rinishlariga ahamiyat qaratildi va maqola yuzasidan fikr –mulohazalar yuritildi.

REFERENCES

15. Mahmud Qoshg'ariy "Devonu lug'atit-turk" G'afur G'ulom nomidagi matbaa -nashriyot uyi, Toshkent, 2017 yil, 488 bet.
16. At-tuhfatuz zakiyatu fil lug'otit turkiya. – Toshkent: Fan, 1968. – B. 123
17. Norboyevna Q. S., Shohista M. O'ZBEK TILIDA KOSMONIMLARNING HOSIL BO'LISH BOSQICHLARI //E Conference Zone. – 2022. – C. 48-50.
18. O'.Xoliyorov, B. Mengliyev O'zbek tilining so'z yasash lug'ati — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008
19. <https://kh-davron.uz/kutubxona/multimedia/mahmud-koshgariy-va-uning-devoni-lugatit-turk-asari-videodars-devoni-lugatit-turk-3-jildlik.html>
20. A.B.Pardayev, D.B.Urinbayeva, D.A.Islamova. "O'zbek terminologiyasi" Samarqand, 2020
21. Khidirova, I. (2023). PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCABULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROV AND SHAYMATOV FAMILIES). *Modern Science and Research*, 2(3).
22. Xidirova, I., & Xidirova, N. (2021). Gender Characteristics of Family Speech Speech (On the Example of the Uzbek Family). *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 1(2), 196-199.

23. Raxmonjonova, G., & Xidirova, I. (2022). CHORTOQ SO ‘ZINING KELIB CHIQISHIGA OID ILMIY QARASHLAR. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 188-189.
24. Jo‘rayeva, M., & Xidirova, I. (2023). QOYALAR HAM YIG‘LAYDI” ASARIDA QO‘LLANILGAN DIALEKTIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. *Development of pedagogical technologies in modern sciences*, 2(2), 42-48.
25. qizi Jo‘rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). “TEMIR XOTIN” DRAMASINING FONETIK-FONOLOGIK TAHLILI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 492-496).
26. qizi Jo‘rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). SHOYIM BO ‘TAYEVNING “SHO ‘RODAN QOLGAN ODAMLAR” ASARIDA NOADABIY QATLAM SO ‘ZLARINING QO ‘LLANILISHI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 487-491).
27. Xidirova, I. ., & Jo‘rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORK OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORK "ROCKS ALSO CRY"). *Modern Science and Research*, 2(3), 142–144.
28. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. *Modern Science and Research*, 2(3), 138–141.

XI- XIX ASRLARDA YARATILGAN AYRIM LUG'ATLARDAGI UY- RO'ZG'OR BUYUMLARIGA OID SO'ZLARNING LEKSIK TAHLILI

Jummayeva Nurshoda

Ğofforova Feruza

Termiz davlat universiteti talabalari

Xidirova Iroda

Ilmiy rahbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7938792>

Annotatsiya. Maqolada XI-XIX asrlarda yashagan turkiy luġatchilikka oid asarlardan uy-ro'zg'or buyumlarining turkiy nomlanishida turlicha asarlarda leksemlarning o'zaro farqlanishi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: "Devonu luġotit turk", "At-tuhfat uz zakiyatu fil luġotit- turk", "Muhokamat ul-luġatayn".

LEXICAL ANALYSIS OF WORDS RELATED TO HOUSEHOLD ITEMS IN SOME DICTIONARIES CREATED IN THE XI-XIX CENTURIES

Abstract. The article examines the differences of lexemes in different works on the Turkish naming of household items from the works related to Turkish lexicography of the 11th-19th centuries.

Key words: "Devonu lugotit turk", "At- tubfat uz zakiyatu fil lugotit- turk", "Muhokamat ul- lukkatayn".

ЛЕКСИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СЛОВ, ОТНОСЯЩИХСЯ К ПРЕДМЕТАМ БЫТА, В НЕКОТОРЫХ СЛОВАРЯХ, СОЗДАНЫХ В XI-XIX ВВ.

Аннотация. В статье исследуется отличие лексем в разных произведениях по тюркскому наименованию предметов быта от произведений, относящихся к тюркскому народному творчеству XI-XIX вв.

Ключевые слова: «Девону луготит тюрк», «Ат-тухфат уз закияту фил луготит-тюрк», «Мухокамат ул-лугатайн».

Ўzbek tilini ilmiy asosda o'rganishga oid ilk ma'lumotlar leksikografiya sohasidagi qadimgi luġatlarda kuzatiladi. Luġatchilik sohasi o'zbek adabiy tilining shakllanish davridan boshlab va undan keyingi davrlarda har doim ko'plab tilshunos olimlarning diqqat markazida bo'lgan. Ma'lumki o'zbek tili turkiy tillar oilasiga mansubdir. Turkiy tildagi luġat so'zlarimizning boyishida tilshunos olim M. Koshg'ariyning hissasi kattadir. M. Koshg'ariy XI asrda turkiy so'zlarni arab tilida izohlab, o'sha davrgacha xalqimiz yaratgan lisoniy boylikni bizga ulkan meros qilib qoldirgan. Bu an'ana keyingi davrlarda M. Zamaxshariyning " Muqaddimat ul-adab ", Muhammad Yoqub Chingiyning " Kelurnoma " (XVII asr), Mirzo Mehdiyning " Sangloh " (XVIII asr) hamda muallifi noma'lum bo'lgan " At tuhfat uz-zakiyati fil luġotit turkiya " (VIII asr), " Abushqa " (XVI asr) kabi asarlar turkiy luġatchilikning boyishidagi noyob durdonalarni yaratilishi bilan davom etib kelgan.

Turkiy tillar luġatshunosligi boy tajribaga ega. Demak, luġatshunoslar o'ziga xos luġat luġat tuzish usullari, tamoyillari, so'zlarni sharhlash kabi uslublari jihati bilan ajralib turar ekan, ushbu luġatlarda tanlash mezonlari, so'zning semantik tarkibiga munosabati, so'zlarning ma'no

qirralarini ochish kabi masalalar hozirgi zamon tilshunoslari uchun ham nazariy, ham amaliy ahamiyat kasb etadi.

"Devonu luğotit turk " Mahmud Koshg'ariyning (Turkiy sôzlar devoni) ya'ni turkiy tillar haqidagi qomusiy asari sanaladi. Quyida turkiy xalqlar ajdodlarimiz ôzlari yashab ôtgan turkiy tilda uy-rôzğor buyumlariga oid sôzlarni qanday nomlaganligini ko'rib ôtamiz.

- мумма- sandiq (408- bet)
- коырчак(qabirchaq)- sandiq (460- bet)
- жугрук-sandiq (52- bet)
- сашгip- savat (424- bet)
- сугән- savat (383- bet)
- ўкăк- sandiq,tobut (107- bet)
- ăшич- qozon (86-bet)
- эску,eyskiy- elak ġalvur (149- bet)
- ромча -chômic (ôğuzcha) (393- bet)
- кочка- yoğoch kosa (408- bet)

Yuqorida keltirilgan so'zlarimiz "Devonu lug'oti turk " kitobining 1-2-3 tomalaridan olingan bo'lib,bu sôzlarning ayrimlari har uchala qismda turlicha yozilgan leksemlarni ham uchradik.Masalan:sandiq sôzi 1- tomda (Toshkent 1960- yil)mymma- sandiq (408- bet) ,3- tom qismida (Toshkent 1963- yil)esa jygрук-sandiq (52- bet).Xuddi shunday boshqa bir sôzlarimizda ham сугән- savat (383- bet),сашгip- savat (424- bet)kabilarni uchratishimiz mumkin.

Muallifi noma'lum bo'lgan "At -tuhfat uz- zakiyatu fil luğotit - turk"(XVIII) turkiy luğatchiligiga oid asar bo'lib,biz bu asardan ham uy-ro'zg'or buyumlariga oid leksemlarni kôrib ôrgandik hamda "Devoni lug'otit - turk " dagi sôzlardan farq qiluvchi leksemlarga duch keldik.

- сипirgi- supurgi (245- bet)
- сарак- ôroq(turkmancha) 244- bet
- ôсак- otashkurak (241- bet)
- тава- tova(251- bet)
- тэмăн- juvalduz (256- bet)
- тулкук- mesh (264- bet)
- чомчи-chômic (273- bet)
- шпрак- chiroq (276- bet)
- косав- kosov (221- bet)
- кукавур - qumğon (224- bet)

Aytib o'tilganidek yuqorida keltirilgan so'zlarni leksik tahlil qilish jarayonida " At- tuhfat uz- zakiyatu fil luğotit- turk" va "Devoni lug'otit - turk " asarlaridagi uy-ro'zg'or buyumlariga oid so'zlar turkiy nomlanishi ôzaro farqli bôlgan jihatlarini kuzatdik. Masalan: "At- tuhfat" da шпрак- chiroq (276- bet),M.K devonida esa жуна- chiroq,qandil 32- bet , кумган - obdasta, qumğon 412- bet,AT.da esa кукавур - qumğon 224- bet,AT.da тăкăнă - kir toğora 252- bet,devonda тăкăнă - toğora 408- bet,AT. жігна- nina 42- bet,devonda ypm- nina,igna teshigi 78- bet ,AT.чомчи- chômic 273- bet,devonda ромча- chômic ôğuzcha 393- bet.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, turkiy tilimiz juda ham boy til , undagi sôzliklarning hazinasini yanada boyitish maqsadida hozirda tilshunoslilarimiz ôrganib borayotgan ôz ilmiy tadqiqot ishlari natijasida tilimizni kengroq va chuqurroq ôrganib ,tahlil qilib, luğatchilik an'

analarini davom ettirmoqda. Luğatchiligimiz manbalarini köpaytirishda biz yoshlarning kelgusi avlod uchun buyuk merosimizga oz bôlsada ôz hissamizni qôshayotganimizdan albatta mamnunmiz .

REFERENCES

29. Mahmud Qoshg'ariy "Devonu lug'atit-turk" G'afur G'ulom nomidagi matbaa -nashriyot uyi, Toshkent, 2017 yil, 488 bet.
30. At-tuhfatuz zakiyatu fil lug'otit turkiya. – Toshkent: Fan, 1968. – B. 123
31. Norboyevna Q. S., Shohista M. O'ZBEK TILIDA KOSMONIMLARNING HOSIL BO'LISH BOSQICHLARI //E Conference Zone. – 2022. – C. 48-50.
32. O'.Xoliyorov, B. Mengliyev O'zbek tilining so'z yasaliş lug'ati — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008
33. <https://kh-davron.uz/kutubxona/multimedia/mahmud-koshgariy-va-uning-devoni-lugatit-turk-asari-videodars-devoni-lugatit-turk-3-jildlik.html>
34. A.B.Pardayev, D.B.Urinbayeva, D.A.Islamova. "O'zbek terminologiyasi" Samarqand, 2020
35. Khidirova, I. (2023). PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCABULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROV AND SHAYMATOV FAMILIES). *Modern Science and Research*, 2(3).
36. Xidirova, I., & Xidirova, N. (2021). Gender Characteristics of Family Speech Speech (On the Example of the Uzbek Family). *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 1(2), 196-199.
37. Raxmonjonova, G., & Xidirova, I. (2022). CHORTOQ SO 'ZINING KELIB CHIQISHIGA OID ILMIY QARASHLAR. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 188-189.
38. Jo'rayeva, M., & Xidirova, I. (2023). QOYALAR HAM YIG'LAYDI" ASARIDA QO'LLANILGAN DIALEKTIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. *Development of pedagogical technologies in modern sciences*, 2(2), 42-48.
39. qizi Jo'rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). "TEMIR XOTIN" DRAMASINING FONETIK-FONOLOGIK TAHLILI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 492-496).
40. qizi Jo'rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). SHOYIM BO 'TAYEVNING "SHO 'RODAN QOLGAN ODAMLAR" ASARIDA NOADABIY QATLAM SO 'ZLARINING QO 'LLANILISHI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 487-491).
41. Xidirova, I. ., & Jo'rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORK OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORK "ROCKS ALSO CRY"). *Modern Science and Research*, 2(3), 142-144.
42. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. *Modern Science and Research*, 2(3), 138-141.

ЭКСПЕРТИЗА И АТРИБУЦИЯ ФАРФОР И ФАЯНСОВЫХ ИЗДЕЛИЙ

Тулкунова Сабохат Ахмаджон кизи

Студентка Национального института художеств
и дизайна имени Камалиддина Бехзда

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7938835>

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы исследования музейного художественного фарфора и фаянса XIX – начала XX века в процессе проведения искусствоведческой экспертизы, а также раскрыты основные критерии музейной атрибуции. Важной частью методологии экспертизы тонкокерамических изделий является разработка специальных методов их исследования в условиях современных лабораторий на приборах последнего поколения. Приведенные в статье результаты могут способствовать практическому применению предложенных методов при проведении искусствоведческой экспертизы произведений художественного фарфора-фаянса в музейной научно-исследовательской и реставрационной работе.

Ключевые слова: экспертиза, атрибуция, реставрация, музейная керамика, фарфор, фаянс.

EXAMINATION AND ATRIBUTION OF PORCELAIN AND FAIENCE PRODUCTS

Abstract. The article considers problems of research of museum art porcelain and faience of the XIX – the beginning of the XX century in the process of carrying out fine art expertise and also reveals the main criteria of Museum attribution. An important part of the examination methodology of thin-ceramic products is the development of special methods for their study in the conditions of modern laboratories on the latest generation devices. The results presented in the article can contribute to the practical application of the proposed methods in conducting art criticism of art porcelain and faience in the museum research and restoration work.

Keywords: examination, attribution, restoration, museum ceramics, porcelain, faience.

Экспертиза и атрибуция культурных ценностей с целью идентификации фарфоровых и фаянсовых изделий на сегодня является актуальной проблемой. Предметы музейной художественной тонкой керамики в процессе фондовых сверок или при их реставрации иногда требуют отдельных исследований, уточнений и идентификации, что предусматривает ряд исследований: исторических, искусствоведческих, технико-технологических, а также ведения профессиональной научной документации, описание памятника и тому подобное. Экспертные исследования художественного фарфора, фаянса – это процесс проведения сравнительного анализа характерных признаков предмета с тщательным описанием его формы, технологии изготовления, конструктивных особенностей, декоративного оформления, росписи на примере достоверно известных аналогов.

Проблемы атрибутивной идентификации культурных ценностей произведений искусства рассмотрены в трудах российских и украинских ученых. Так, известный искусствовед Б. Вишпер, который изучал отдельные аспекты атрибуции, утверждал, что «атрибуция – это пробный камень научно-исследовательской работы в музее и вместе с тем ее наиболее зрелый плод, ее венец» [6]. Сфера таких исследований оказалась весьма

разнообразной и получила свое воплощение в ряде научных направлений. Обычно музейная экспертиза нацелена на поиски имени и предоставлении достоверных сведений о памятнике. Более полную характеристику по проведению атрибуции предоставляют отдельные работы экспертов и искусствоведов В. Индутного [7; 8], В. Битаева [5], Б. Платонова [10], Т. Артюх [1; 2], А. Батутина [3] и др. Особое значение в аспекте проблем научной экспертизы получили разработки эффективных направлений ее проведения В. Индутного. В частности, в книге «Оценка культурных ценностей» он справедливо утверждает, что «атрибуция памятников декоративно-прикладного искусства – это сложный процесс, в котором анализ формы, декора, цвета, материала, техники составляют взаимосвязанные элементы единого целого» [7, с. 51]. Автор предлагает принципиально новые решения проблем исследования памятников истории и культуры. По мнению В. Индутного, «для того чтобы получить правильный ответ, нужно обратиться к письменным источникам, в том числе и к архивным. Однако, одного знания литературы недостаточно, необходима постоянная работа с самим предметом, причем важно не только правильное эмоциональное осознание предмета, но и ощущение прикосновения к нему» [8, с. 51]. Мысли практика и освещенные им отдельные теоретические вопросы по научной атрибуции керамических изделий являются обоснованными и убедительными, но автор приходит к ряду выводов, которые не всегда подтверждаются фактическим материалом. Современные исследователи Т. Артюх, Б. Платонов, В. Индутный, А. Минжулин сходятся во мнении, что искусствоведческая и атрибутивная работа с историческими памятниками является процессом последовательного накопления научных знаний о памятнике с документальным оформлением найденной информации о нем. Осуществив теоретический анализ специальной литературы, можно утверждать, что проблема проведения атрибуции памятников истории и культуры затрагивали многие исследователи. Вместе с тем, целый ряд конкретных методологических вопросов, связанных с искусствоведческой экспертизой украинского фарфора и фаянса XIX – начала XX века остаются мало разработанными, например, проблемы исследования произведений музейной тонкой керамики техникотехнологического характера в ходе проведения их реставрации.

Осветить основные методы проведения музейной атрибутивной идентификации фарфоровых и фаянсовых изделий XIX – начала XX века в процессе искусствоведческих исследований и проведении научной реставрации.

Новизна научного исследования заключается в проведении исследования музейных художественных изделий фарфора-фаянса XIX – начала XX века, рассмотрения принципов их научной атрибуции, экспертизы, реставрации.

Изложение основного материала. Атрибуция культурных ценностей (лат. *Attributio* – приписывание, присвоение, определение) – деятельность специалистов, направленная на исследование достоверности предметов, установление авторства, времени и места изготовления произведения. Основными признаками атрибуции является стилистический анализ, рассмотрение композиции и сюжета, иконографии, техники и технологии изготовления изделий. Кроме того, возможно использование лабораторных физико-химических анализов при помощи научных приборов таких как инфракрасный спектрометр немецкого производства «Vertex 70 FTI» с Фурье-преобразованием, РФА-спектрометр «ElvaXART», разработанный украинской компанией «Элватех» специально для изучения

произведений искусства неразрушающим методом, благодаря чему можно без отбора проб определить состав неорганических составляющих исследуемого предмета с помощью аналитического программного обеспечения и т. д.

Особенностями экспертизы художественных фарфорофаянсовых изделий является выявление основных признаков, определение их исторического названия, назначения и бытования. Если предмет музейный, то устанавливают его связь с историческими фактами или персонами, расшифровывают надписи, клейма, маркировка и другие метки, определяют степень сохранности памятника и описывают его повреждения. Визуально специалист может отличить европейский фарфор XIX века от Корецкого, Волокитинского или Барановского XIX века. Например, исследуя вопрос атрибуции художественного фарфора, известный русский искусствовед А. Салтыков дает такую формулировку: «Установление подлинности предмета занимает важное место в определении вещей. Причиной такой роли подлинности есть огромное количество подделок и фальсификатов, причем способы подделок керамических изделий в начале XX века настолько усовершенствовались, что проводить установление подлинности стало довольно трудно» [11, с. 266–267]. Следует отметить, что чаще всего фальсификаты встречаются среди редких ценных изделий тонкой керамики, поэтому для установления их подлинности эксперты нередко пользуются специальными каталогами с изображениями фарфорофаянсовых изделий разных эпох и каталогами аукционов.

Итак, характеризуя изделия тонкой керамики, определим главные особенности, которые могут подтвердить подлинность или опровергнуть их соответствие оригиналу:

1. Состояние сохранности предмета.
2. Время создания памятника, как важный критерий в проведении атрибуции, предоставляющий данные о соответствии стилистики предмета.
3. Уникальность и раритетность произведения фарфора-фаянса. Уникальность определяют по технике изготовления, сложности декорирования, росписи и другими факторами, раритетность – по минимальному его тиражированию.

Целью атрибутивной идентификации является сравнение подобных признаков, исследуемых фарфоровых и фаянсовых изделий с признаками аналогичного произведения и установка, таким образом, или автора произведения, или предприятия, которое его выпустило. Проблемы музейной атрибуции, экспертизы и реставрации неоднократно обсуждались на отечественных и международных научно-практических конференциях. В этом контексте весьма актуальной является публикация заведующего отделом фондов керамики Национального музея украинского народного искусства И. Бекетовой «Некоторые аспекты атрибуции произведений керамики (на примере собрания Музея украинского народного декоративного искусства)», где обозначены ряд дискуссионных моментов по определению стилистических особенностей изделий керамики: «Атрибуция включает анализ стилистических особенностей произведения. Понятие «стиль» означает исторически определенную совокупность образной системы художественных средств и способов». Кроме того, автор отмечает: «Стиль впитывает в себя национальные черты, связанные с конкретными условиями жизни и традициями народа» [4, с. 180].

Искусствоведческая экспертиза и атрибуция музейных произведений тонкой керамики предоставляет возможность расширить знания об истории создания памятника,

его бытовании, используя комплекс методов исследования: технико-технологические и специальные методы для исследования произведений фарфора и фаянса в условиях современных лабораторий; иконографически-иконологический метод для изучения изображений, декора, отдельных сюжетов и образов художественных произведений фарфора-фаянса; метод искусствоведческого анализа для обработки искусствоведческой, исторической, научной литературы по исследованию художественных изделий из фарфора и фаянса и другие. В процессе атрибутивной идентификации и отождествления аналогий, исследуемых фарфоровых и фаянсовых произведений с признаками бесспорно атрибутированного произведения можно установить авторство или предприятие, выпустившее продукцию. Детальное описание отражает понимание искусствоведом-экспертом или реставратором самой структуры памятника, его значение как информационного носителя определенной эпохи, события. Музейный экспонат в таком описании рассматривается как культурный феномен со своими определенными функциями.

Выявление специфических особенностей произведений фарфора и фаянса XIX – начала XX веков в ходе музейной атрибуции, экспертизы и реставрации является тем фундаментом, на котором строятся все остальные аспекты исследования, и открывает путь к практическому применению искусствоведческой экспертизы в процессе восстановления раритетных памятников.

REFERENCES

1. Артюх Т. М. Товарознавча експертиза ювелірних коштовностей: теорія та практика: Монографія / Т. М. Артюх. – К.: Київ. нац. торг.-економ. ун-т, 2005. – 303 с.
2. Артюх Т.М. Експертиза дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння: Навч. посіб. / Т.М. Артюх, Н.Б. Марчук, Л.В. Черняк. – К.: КНТЕУ, 2008. – 99 с.
3. Батутіна А.П. Експертиза товарів: Навч. посіб. / А.П. Батутіна, І.В. Ємченко. – Львів: видавництво Львівської комерційної академії, 2010. – 312 с.
4. Бекетова І.І. Деякі аспекти атрибуції творів кераміки (на прикладі збірки Музею українського народного декоративного мистецтва). Музейні колекції: історія, дослідження, атрибуція: збірник наукових праць / І.І. Бекетова; за ред. М. Селівачова. – К.: ТОВ «ХІК», 2010. – С. 180–181.
5. Бітаєв В.А. Методичні засади експертного дослідження культурних цінностей: Навч.-метод. посіб. / В.А. Бітаєв, В.Д. Шульгіна, С.Ю. Шман. – К.: НАКККіМ, 2010. – 128 с.
6. Виппер Б.Р. Введение в историческое изучение искусства / Б.Р. Виппер. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изобразительное искусство, 1985. – 288 с.
7. Індутний В.В. Оцінка культурних цінностей. – 2-ге вид. / В.В. Індутний, Е.В. Чернявська, С.М. Шкляр, С.М. Платонов та ін. – К.: АЯКС ПРІНТ, 2006. – 608 с.: іл. В. Індутним. – С. 51.
8. Індутний В.В. Оцінка пам'яток культури / В.В. Індутний. – К.: СПД Моляр С.В., 2009. – С. 51.

УНИКАЛЬНОСТЬ ТВОРЧЕСТВА МАРИНЫ ЦВЕТАЕВОЙ

Некова Мохинур

учительница русского языка и литературы средней школы №12

Ромитанского района Бухарской области

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7937794>

Аннотация. *Конец XIX — начало XX века — период, ознаменовавшийся расцветом русской поэзии. Серебряный век подарил миру таких великих мастеров слога, как А. Блок и А. Ахматова, И. Бунин и С. Есенин, В. Маяковский и Н. Гумилев и мн. др. Марина Цветаева яркая представительница периода Серебряного века, поэтесса, чье имя неразрывно связано с историей мировой литературы. Она является символом той эпохи, ее неповторимым элементом. Это поэтесса, которая отличалась уникальностью своего творчества. В данной статье предпринята попытка описать основные мотивы лирики Марины Цветаевой и показать их главные особенности.*

Ключевые слова: *мотив, лирика, литература, поэзия, Серебряный век, поэтесса.*

THE UNIQUENESS OF MARINA TSVETAEVA'S CREATIVITY

Abstract. *The end of the XIX - beginning of the XX century is a period marked by the heyday of Russian poetry. The Silver Age gave the world such great masters of the syllable as A. Blok and A. Akhmatova, I. Bunin and S. Yesenin, V. Mayakov-Marina Tsvetaeva is a bright representative of the Silver Age period, a poet whose name is inextricably linked with the history of world literature. It is a symbol of that era, its unique element. This is a poetess who was distinguished by the uniqueness of her work. This article attempts to describe the main motives of Marina Tsvetaeva's lyrics and show their main features.*

Keywords: *motive, lyrics, literature, poetry, Silver Age, poetess.*

Поэзия Марины Цветаевой представляет читателю удивительное своеобразие и богатство души поэтессы, выраженной через возможности русского языка. Изобразительные средства языка помогли раскрыть глубину чувств, показать силу характера, раскрыть чувство вкуса, владение словом, степень поэтического мастерства. Она была гениальной поэтессой. «Строптивая, своевольная, дерзкая, непокорная, она всегда была соткана из противоречий, так же, как и её стихи. Ее поэзия вся построена на антитезе, которая помогает контрастно и ярко выразить мысль автора» [1, с. 4]. Марина Цветаева в истории русской литературы оставила большой отпечаток, оказав большое влияние на развитие русской литературы, становление поэзии своего времени. У нее много работ, ее труды сложно переоценить. Марина Цветаева выпустила в печать сборники стихов, поэмы, стихотворные драмы, автобиографии, мемуары и историко-литературные очерки. Это был поэт-гений с необычайным талантом. Столько времени прошло, а ее произведения актуальны по сей день. Уникальность ее, как поэта, заключалась в том, что М. Цветаева не писала под определенные рамки течений своего времени. Она имела свободный характер поэзии, не похожий на авторов того времени. Свой первый сборник стихов Марина Цветаева выпустила в 18 лет. Писать она начала гораздо раньше. Поэтесса прожила не долгую жизнь, но за этот короткий промежуток времени она много препятствий встретила. Носили они не только политический характер, личная жизнь поэтессы тоже сложилась не лучшим образом. Марина Цветаева было очевидцем Первой Мировой войны и

Гражданской войны, а также прошла две революции. М. Цветаева перенесла гибель дочери, расставание с мужем и эмиграцию. Все эти преграды на ее пути не мешали ей писать. Даже в самые трудные для себя минуты жизни, поэтесса продолжала писать. Она считала поэзию своим призванием и находила в этом свое утешение. В творчестве любого человека бывают темы, которые автор раскрывает с особой любовью. Марина Цветаева тоже уделяла особое внимание в своих произведениях теме детства. Ее стихотворение «В зале», которое было включено в состав сборника «Вечерний альбом», вполне можно назвать символическим:

Над миром вечерних видений
Мы, дети, сегодня цари...

Детство для поэтессы — это самая трепетная тема. Она считает, что детство — это такой период в жизни человека, когда перед ним открыты все пути для приключений. Это самый активный и быстро проходящий этап в жизни человека. Каждый день ребенок открывает для себя что-то новое, ранее им неизведанное. Ребенок извлекает бесценный опыт из всего своего окружения. Произведения автора полны моральной борьбы детей. Это борьба не только с «теньями», но и главным образом происходит борьба с самим собой. В стихах Марины Цветаевой мы также замечаем тему дома, которая тесно связана с темой детства. Дух и близость родного дома очень изменили характер поэтессы. Для поэтессы дом — это нечто большее, чем просто жилище. Это ее пространственное расположение, отражение ее жизни. Главные герои ее произведений постоянно стремятся к родному дому, будто их тянут туда какие-то нити, которыми их привязали [1, с. 134].

Стихотворение Марины Цветаевой, написанное в 1913 году «Ты, чьи сны еще непробудны», можно назвать пророческим: автор будто предчувствует, что с родным домом героини что-то произойдет и отражает это в своем стихотворении. Родной дом поэтессы, в котором она родилась в Трехпрудном переулке, в годы революции подвергся бомбежке и был уничтожен. Марина будто чувствовала, что это произойдет с ее домом и написала такие строки, которые впадают в душу:

Будет скоро тот мир погублен,
Погляди на него тайком,
Пока тополь еще не срублен...

В поэзии Марины Цветаевой много произведений, посвященных матери. поэтесса трепетно относится к теме матери и мать в ее жизни занимала большое место. Матери поэтесса посвятила не только стихи, но и прозу. Она написала такие рассказы, как «Мать и музыка» (1934), «Сказка матери» (1934). Каждое ее творение проникнуто особым чувством любви и благодарности матери. Самое известное из ее творений, посвященных матери - это стихотворение из сборника «Вечерний альбом» — «Маме». В нем автор очень точно и очень тонко показал незримую связь матери и дочерей [4, с. 56]. Мать поэтессы была умной и талантливой женщиной. Она многое сделала ради своих детей, раскрыла окружающий мир, многому научила. Именно мать научила Марину ощущать и свою, и чужую боль. Мария Александровна пыталась защитить своих детей от жестокости этого мира, научив их мудрости. Благодаря матери девочки получили отменное воспитание. В будущем наставления матери девочкам во многом помогли:

Наш корабль не в добрый миг отчален
И плывет по воле всех ветров!

Стихи, посвященные душевной тематике в творчестве поэтессы появились попозже. Главные героини произведений Марины Цветаевой стремятся навстречу неизведанному и таинственному. Их не пугает неопределенность и туман будущего. Это особенно заметно в стихотворении «Молитва», в котором цветаевская героиня громко заявляет:

Всего хочу: с душой цыгана
Идти под песни на разбой...

Всю свою неистовость и непокорность характера героиня описала в стихотворении 1912 года «В раю». Здесь поэтесса широко различные приемы слов, одним из которых является противопоставление. Поэтесса земное сравнивает с небесным. Говоря о чувствах героини, сразу же подчеркивается ее память о земном. В этом стихотворении, в частности, автором щедро использованы различные приёмы, например, противопоставление: здесь небесное. И даже среди своих потерь и поражений поэтесса видит свое счастье, называя их сокровищами своего сердца [3, с. 34]. Но главной темой в произведениях автора все-таки является тема бессонницы. Бессонницу поэтесса характеризует как часть себя. Это неотъемлемая составляющая ее души [3, с. 67–68]. Особенно хорошо это поэтесса показала в своем цикле «Бессонница» (1916 г.) Бессонница в этом цикле имеет множество оболочек, примеряет разные роли, но главная ее роль - бессонные ночи - остается неизменна и является «вечной спутницей» поэтессы. Цветаева Марина часто упоминает своих единомышленников — поэтов в своих произведениях. Поэтесса ценила истинные умения и таланты окружавших ее людей и улавливала скрытые смыслы их произведений. Доказательством этому является цикл «Стихи к Блоку» (1921). Блок Марине Цветаевой нравился больше всех поэтов, она обожала его стихи и с удовольствием их читала. По большей части поэтессе больше нравились личные качества характера поэта. О том, с какой теплотой поэтесса относилась к нему, можно судить по стихотворению «К Блоку»:

Имя твое — птица в руке,
Имя твое — льдинка на языке.
Одно-единственное движенье губ.
Имя твое — пять букв.

Оно знакомо многим читателям еще со школы. Поэт для нашей героини соотносится со «святым», а имя поэта для нее как сладкая музыка, служит для нее успокоением. Стих имеет конец: «С именем твоим — сон глубок». Такое отношение к поэту однозначно говорит в сторону особой близости поэта и героини, а сам поэт был для нее неким ценностным ориентиром в огромном мире поэзии.

Нельзя не упомянуть о теме любви в творчестве поэтессы. Как и любой творческой личности, тема любви не чужда для нашей героини. Творчество Марины Цветаевой невозможно представить без этой темы. Для героини ее лирики любить — значит жить, а быть вне любви значит быть вне самой жизни [2, с. 101]. Любовь в понимании поэтессы было частью ее самой, ее жизнью. Невозможно жить и не любить. Любовь Марины Цветаевой лишена излишеств, тихая, скромная. Но, несмотря на это, она огненная, буйная. Марина Цветаева часто гордится и любит избранником своей души. Героиня уверена, что поселившись глубоко в сердце, это чувство дарит свет всем, кто его ощущает. Как считает наша героиня, любовь будет жить вечно, так как она служит отражением человеческой сущности. В гениальности Марины Цветаевой не остается сомнений.

Творчество поэтессы актуально по сей день, оно никогда не стареет и не выходит из моды. Их будут читать независимо от эпохи или событий. Наверно, для любого поэта счастье — это быть любимым своими читателями, быть им нужным. Это и есть главная цель каждого поэта. Марина Цветаева увековечила свое имя незабываемым творчеством. В ее произведениях можно найти любую тему, она написала практически обо всем — о семье и о доме, о матери и о любви, о жизни и смерти. А потому Цветаева будет жить вечно — в своих стихах, в каждой букве, в каждом слове, написанным ею. Читатель никогда не перестанет ценить удивительный талант этой великой женщины, оставившей вечный след в истории мировой художественной культуры. Таким образом, творчество М. Цветаевой можно определить как поэзию уникальную, яркую и самобытную.

REFERENCES

1. Анискович Л. А. «Марина Цветаева. Благоуханная легенда»-М., Издательство Логос, 2015. — 213 с.
2. Боброва с. С. «Тайны поэзии Марины Цветаевой»- СПб., Изд-во «МАРК», 2014. — 300 с.
3. Разумовская М. Я. «Марина Цветаева. Миф и действительность»- М., 2015. — 260 с.
4. Цветаева М. И. «Мне нравится, что Вы больны не мной...» - М., Издательство «Эксмо», 2017 . — 640 с.
5. Цветаева М. И. «Хочу у зеркала, где муть...»- М., Издательство «АСТ», 2016. —320 с.

UDK: 632.2.

GOLSHTIN ZOTLI SIGIRLAR SUT MAHSULDORLIGINING TIRIK VAZNIGA BOG'LIQLIGI

H.I.Nomozov

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va
biotexnologiyalar universiteti magistri

M.Nortashyeva

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va
biotexnologiyalar universiteti mustaqil izlanuvchisi

M.K.Narbayeva

ilmiy rahbar, q.x.f.n., dotsent

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va
biotexnologiyalar universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7942493>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Samarqand viloyati Narpay tumanida "Agro Goldin Spring" qoramolchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaligida golshtin zotining yuqori tirik vazniga ega sigirlarining sut mahsuldorligi, oziqlantirish sharoiti hamda iqtisodiy samaradorligi haqida ma'lumotlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: qoramolchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaligi, qora-ola golshtin, zot, oziqlantirish, tirik vazni, sut, sog'im, so'f foyda, rentabellik.

ЗАВИСИМОСТЬ ЖИВОЙ МАССЫ ОТ УДОЯ КОРОВ ГОЛШТИНСКОЙ ПОРОДЫ

Аннотация. В данной статье приведены данные по кормлению и содержанию коров голштинской пород, разводимых в племенном животноводческом комплексе «Агро Голдин Родник» Нарпайского района Самаркандской области, а также связи и показателей молочной продуктивности с их живой массой экономической эффективности производства молока.

Ключевые слова: племенное хозяйство крупного рогатого скота, черная голштинская порода, откорм, живая масса, молоко, молоко, чистая прибыль, рентабельность.

DEPENDENCE OF LIVE WEIGHT OF MILK YIELD OF HOLSTEIN COWS

Abstract. This article highlights information about milk yield, feeding conditions and economic efficiency of Holstein cows with high live weight in the breeding livestock complex "Agro Goldin Rodnik" in the Narpay district of the Samarkand region.

Key words: cattle breeding farm, Black Holstein, breed, feeding, live weight, milk, milk, net profit, profitability.

Kirish. Istiqlol yillarida Mamlakatda chorvachilikka oid bo'lgan ko'plab davlat qonunlari, Prezident farmon va qarorlari Vazirlar Mahkamasining qarorlari va Davlat dasturlari qabul qilingan. Shu davr mobaynida chorvachilikning barcha tarmog'i barqaror rivojlanib, bu jarayon ayniqsa, keyingi yillarda yanada jadallashgan.

Respublikamiz chorvachiligida qoramolchilik yetakchi o'rinni egallaydi. Chunki ishlab chiqarilayotgan va aholi iste'molidagi sutni asosiy qismini sigir suti tashkil qiladi. Go'sht

strukturasida qoramol go'shti birinchi o'rinda turadi. Shuning uchun ham tarmoqni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilib, tashkiliy, zootexnikaviy, seleksion va iqtisodiy tadbirlar o'z vaqtida samarali ravishda tashkil etilmoqda.

Chorvachilik tarmog'ini jadal rivojlantirish, zamonaviy va innovatsion uslublarini joriy etish, mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini oshirish va turlarini kengaytirish, shuningdek aholini mahalliy sharoitda ishlab chiqarilgan sifatli va arzon chorva mahsulotlari bilan uzluksiz ta'minlash hamda chorvachilikka ixtisoslashgan korxonalarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash maqsadidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29-yanvardagi PQ-4576 sonli qarorida "Chorvachilik tarmog'ini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida" qarori chorvachilikning barcha tarmog'i barqaror rivojlanishida dasturiy bo'lmoqda.

Material va metodlar. Ilmiy tadqiqot ishining tajriba qismi Samarqand viloyati Narpay tumanida "Agro Goldin Spring" qoramolchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaligida amalga oshirildi. Buning uchun o'xshashlik asosida sof zotli qora-ola golshtin zotining yuqori tirik vazniga ega sigirlarining sut mahsuldorligiga bog'liqligini, pushtdorlik xususiyati, asrash sharoiti, iste'mol qilgan oziqasini tirik vazn bilan qoplashi xususiyatlari o'rganish rejalashtirilgan. Tajriba uchun 2 laktatsiyadagi har xil tirik vazndagi sigirlarda I-guruhga 500-550 kg, II-guruhga 560-590 kg, III-guruhga 600 va 600 dan yuqori tirik vaznga ega bo'lgan sigirlar ajratilgan.

Natijalar va ularning tahlili. Sigirlarni yuqori me'yorda va to'yimli ozuqalar bilan oziqlantirish sut miqdoriga va uning sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Sigirlarning ratsioni barcha zaruriy to'yimli moddalar bo'yicha tenglashtirilgan va to'laqiyatli bo'lishi talab etiladi. Sog'in sigirlar ozuqa ratsionida ko'p miqdorda yuqori sifatli dag'al va shirali ozuqalarni iste'mol qilish lozim. Chunki, bu ozuqalar oshqozon-ichak tizimining me'yordagi faolligiga va sifatli sut hosil qilishiga imkon beradi. Yuqori me'yordagi to'yimli oziqlantirishga o'tilganda, sut miqdori ko'tariladi va uning sifati yaxshilanadi.

Sut ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda sigirlarning ozuqani sut bilan qoplash darajasi alohida amaliy ahamiyat kasb etadi va sigirlardan sutbop podalarda foydalanish samaradorligini ko'rsatadi. Ayniqsa turli tirik vaznga ega sigirlarning sut mahsuldorlik darajasini o'rganish, ozuqani sut bilan qoplash ko'rsatkichlarini baholash muhim va dolzarb vazifalardan biri bo'lib hisoblanadi. Bu ko'rsatkichni sigirlarning mahsuldorligini tirik vazniga bog'liqlikda o'rganish ham muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Xo'jalikda yil davomida bir tipli oziqlantirish tashkil qilingan bo'lib shirali, konsentrat va ayrim dag'al ozuqalar xo'jalikning o'zida yetishtiriladi.

1-jadval

**Sigirlarni bir tipdagi oziqlantirishda foydalanilgan
ozuqalar salmog'i, %**

№	Ozuqalar	Guruhlar		
		I	II	III
1	Beda pichani	12	11,82	11,7
2	Bug'doy somoni	4,45	4,38	4,33
3	Paxta shluxasi	7,1	7	6,93
4	Senaj	10	9,86	9,75

5	Makkajo‘xori silosi	26,48	27,56	28,33
6	Nimqand lavlagi	4,02	3,96	3,92
7	Makka yormasi	20,3	20	19,8
8	Bug‘doy yormasi	11,85	11,68	11,54
9	Paxta shroti	3,8	3,74	3,7
	Jami	100	100	100

Tajriba guruhlaridagi sigirlarga bir tipdagi oziqlantirish tashkil etilgan ozuqalardan foydalanildi. Laktatsiya davomida tajriba guruhlaridagi sigirlarning ozuqalarning to‘yimligi va salmog‘i o‘rganilganda I tajriba guruhidagi sigirlar dag‘al ozuqani 23,6 foiz shirali ozuqani 40,5 foiz konsentrat ozuqani 35,9 foiz II tajriba guruhidagi sigirlar dag‘al ozuqani 23,2 foiz shirali ozuqani 41,4 foiz konsentrat ozuqani 35,4 foiz, III tajriba guruhidagi sigirlar dag‘al ozuqani 23,0 foiz shirali ozuqani 42 foiz konsentrat ozuqani 35,0 foiz iste‘mol qilingan. Bu ozuqalarning to‘yimligi va salmog‘i bo‘yicha guruhlararo keskin farq kuzatilmaganligi qayd qilindi.

Boshqacha qilib aytganda oziqlantirish va asrash sharoitini yanada yaxshilagan holda golshtin sigirlardan ko‘proq mahsulot olish mumkin.

Sut mahsuldorligini o‘rganish borasidagi izlanishlar ko‘p o‘n yilliklar davomida o‘tkazilib kelinmoqda. Olib borilgan seleksion ishlar natijasida sigirlarning sut mahsuldorligi bir necha martaga oshdi. Shu narsa aniqki, chetdan keltirilgan golshtin zotning xo‘jalik foydali belgilari, ayniqsa ularning tirik vazni, sut mahsuldorligi yaxshi takomillashgan.

Biz o‘z tadqiqotlarimizda ikkinchi tug‘im sigirlarining sut mahsuldorligini tirik vazniga bog‘liqligini o‘rgandik. Xo‘jalikda sigirlar sog‘ish binosida bir vaqtda 24 bosh sigir 3 taktli sog‘ish aparatlarida sogiladi. Sog‘ilgan sut 3 tonnalik shestrnalarda sovitiladi.

Ma'lumotlarni tahlilidan ko'rinib turibdiki, laktatsiya davrida eng ko'p sut mahsuloti III - guruhdagi sigirlaridan olingan bo'lib 1 bosh sigirdan sog'ib olingan sut o'rtacha 5205,5 kg ni tashkil qilgan. Bu ko'rsatkich bo'yicha ular o'z tengqurlari I va II - guruhlardagi sigirlarni tegishli: 465,3 kg ($P<0,01$) va 256,5 kg ($P<0,03$) orqada qoldirishgan.

Olib boriladigan har bir izlanish iqtisodiy jihatdan tahlil qilinadi. Bunda dastlab qilingan harajat e'tiborga olinadi. Ma'lumki, harajat o'z navbatida bevosita va bilvosita harajatlarga bo'linadi. Bevosita harajat asosiy harajat bo'lib, unga hayvonlar uchun beriladigan ozuqa va ishchi-hodimlarga to'lanadigan ish haqqi harajatlari kiradi. Bilvosita harajat esa, chorvachilik bino va inshootlarini amortizatsiya harajati, avtoullov, traktor, kombain, har xil qishloq xo'jalik mexanizmlari, elektr-energiya harajati, yoqilg'i-moy harajati va zooveterinariya tadbirlari uchun qilinadigan harajatlarni o'z ichiga qamrab oladi. Biz tajribadagi sigirlarni iqtisodiy ko'rsatkichlarini hisoblab quyidagi, 2 - jadvalda bayon qildik.

2-jadval

Tajribaning iqtisodiy ko'rsatkichlari (o'rtacha bir boshga)

№	Ko'rsatkichlar	Guruhlar		
		I	II	III
1	Sigirlarning tirik vazni	552,6±2,40	595,8±1,41	655,8±1,41
2	Har 1 bosh sigirga laktatsiyada sarflangan harajatlar, so'm	23 644 700	23 644 700	23 644 700
3	O'rtacha 1 bosh sigirdan olingan bazis yog'lilikdagi sut, kg	4740,2±92,6	4949,0±104,6	5205,5±111,0
4	Bazis yog'lilikdagi sutning qiymati,so'm	5913,04	5913,04	5913,04
5	Har 1 bosh sigirdan jami olingan mahsulot qiymati, ming so'm	28 028,9	29263,6	30780,3
6	Jami xarajatlar, so'm	26 071 100	26 724600	27 589150

7	Sof foyda, so'm	1 957892,2	2539034,96	3191179,72
8	Rentabellik darajasi, %	7,5	9,5	11,6

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, olingan sof foyda III - guruhlardagi tirik vazni yuqori bo'lgan III- chi guruh golshtin sigirlarida ko'p bo'lib, 3191179,72 ming so'mni tashkil qilgan. Bu esa, I va II guruhlardagi tengqurlarining ko'rsatkichlaridan tegishli: 1 233 287,52 ming so'm yoki 61,3 foiz va 652 144,76 ming so'm yoki 79,5 foiz ko'pdir. Rentabellik darajasi bo'yicha ham III guruhda yuqori bolib I va II guruhdan 4,1, 2,1 foizga yuqori bo'lgan. Aynan ana shu ko'rsatkichlar tadqiqotlarning iqtisodiy samaradorligini belgilaydi.

Xulosa. Shunday qilib, tadqiqotlar natijalaridan shu narsa ma'lum bo'ldiki golshtin zotli sigirlardan sut ishlab chiqarish maqsadida foydalanishda tirik vazni ham katta axamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

REFERENCES

1. Нарбаева М.К. Продуктивность голштинских черно-пестрых пород и их помесей в условиях южной зоны Узбекистана. Автореф. дисс. канд. с-х наук. Ташкент. 2012. 21 с.
2. Dushmanmedova M.X., Nosirov U.N.. Toshkent atrofida chorvachilik fermer xo'jaliklar podasini golshtinlashtirish va sersut qilish texnologiya usullarida sut maxsuldorligini oshirish. //Zooveterinariya. 2012 № 7. 30 -31 b.
3. Карнаухов Ю.А.. Продуктивность коров черно-пестрой породы и ее голштинизированных помесей. //Zootexniya. 2012. № 11. с. 29-30.
4. Кахаров А.К., Narbayeva M.K., Qurbonova SH., Maxmadiyrov O. Qoramolchilikda golshtinlashtirishning zootexnikaviy va iqtisodiy samaradorligi. // Zooveterinariya. 2013. № 9. 26-27 b.
5. Egamberdieva Z. K., Narbaeva M. K. USE OF HYDROPONIC GREEN FODDER IN CATTLE FEEDING. – 2022.
6. Ахтамова М. ГОЛШТИН ЗОТЛИ ТАНАЛАРНИНГ ПОДАНИ ТАКРОП ТЎЛДИРИШ КЎРСАТКИЧЛАРИ //Наука и технология в современном мире. – 2023. – Т. 2. – №. 14. – С. 97-100.
7. Allaberdievich K. S. et al. Fertility Characteristics of Cows Belonging to Different Selections //Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences. – 2023. – С. 94-96.
8. Ахтамова М., Курбонова Ш., Гаппаров Ш. ТАНАЛАРНИ ЎСТИРИШ ВА СИГИРЛАР ЕЛИНИНИНГ МОРФОФУНКЦИОНАЛ ХУСУСИЯТЛАРИНИ ЯХШИЛАШДА ТЕХНОЛОГИК ТАДБИРЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ //Наука и технология в современном мире. – 2023. – Т. 2. – №. 14. – С. 59-64.
9. Akhtamova M.T., Amirov Sh.K., KurbonovaSh.E., Gapparov Sh.T., Sherkulova F.E. The use of feed additives in the diet of cattle.//European Journal of Agricultural and Rural Education (EJARE). Vol. 2 No. 6, June 2021. ISSN: 2660-5643. P. 37-39
10. Nortasheva M., Narbayeva M. QORAMOLLARNI PODANI QAYTA TO'LDIRISH XUSUSIYATLARI //AGROBIOTEKNOLOGIYA VA VETERINARIYA TIBBIYOTI ILMIY JURNALI. – 2022. – С. 605-607.

XALQARO BAHOLASH DASTURLARI, ULARNING AHAMIYATI

Abdusamatov Alisher Sobirovich

Termez iqtisodiyot va servis universiteti “Ijtimoiy gumanitar fanlar” kafedrası
dots.v.b., pedagogika fanlari falsafa doktori (PHD)Termiz (O‘zbekiston)

Aliyeva Fotima Zokir qizi

Termez iqtisodiyot va servis universiteti Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
“Boshlang’ich ta’lim” yo’nalishi magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7941676>

Annotatsiya. Xalqaro baholash dasturlarining o’quvchi yoshlarning fanlardan olgan bilimlarini baholash, olgan bilimlarini hayotiy vaziyatlarda mustaqil qo’llay olishlari uchun xizmat qiladi. Ularning dunyo qarashlarini kengaytiradi, kerakli vaziyatlarda oqilona qaror qabul qilishga o’rgatadi.

Kalit so’zlar: PISA, PIRLS, TIMSS, tafakkur, bilim baholash, dastur, savodxonlik ta’lim sifati, dunyoqarash.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПРОГРАММЫ ОЦЕНКИ, ИХ ЗНАЧЕНИЕ

Аннотация. Студенты международных оценочных программ служат для оценки знаний по предметам, чтобы иметь возможность самостоятельно применять полученные знания в реальных жизненных ситуациях. Это расширяет их мировоззрение и учит принимать мудрые решения в необходимых ситуациях.

Ключевые слова: PISA, PIRLS, TIMSS, мышление, оценка знаний, программа, качество обучения грамоте, мировоззрение.

INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAMS, THEIR IMPORTANCE

Abstract. Students of international evaluation programs serve to evaluate the knowledge of subjects, to be able to independently apply the acquired knowledge in real life situations. It expands their world views and teaches them to make wise decisions in necessary situations.

Keywords: PISA, PIRLS, TIMSS, thinking, knowledge assessment, program, quality of literacy education, worldview.

Zamon rivojlanar ekan, insonlarning dunyo qarashi ham rivojlanadi. Insonlarning dunyo qarashini rivojlantirishda ta’lim tizimi muhim rol o’ynaydi. Shuning uchun ham maktab ta’lim tizimini rivojlantirishda alohida e’tibor qaratilmoqda. ta’lim tizimini sifatini yaxshilash, o’quvchilarning bilim salohiyatini o’stirishda jahon mamlakatlari tajribalarida foydalanish yaxshi samara beradi. Xalqaro baholash tizimini o’rganish, unda ishtirok etishimizni ta’minlash uchun ko’plab qaror va farmoishlar qabul qilindi. Misol uchun O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ‘‘Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora tadbirlari to’g’risidagi 2018–yil 8-dekabrda 997-sonli qarori bilan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida Ta’lim sifatini nazorat qilish, Davlat inspeksiyasi huzurida Ta’lim sifatini baholash bo’yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi tashkil etildi. Xalqaro baholash tizimini o’rganish va ularda ishtirok etish uchun amalga oshirilishi kerak bo’lgan vazifalar belgilandi. Eng avvalo o’qituvchilarga xalqaro baholash dasturlari haqida to’liq tushuncha berish, ular orqali o’quvchilarni shu dasturlarda ishtirok etishlarini ta’minlash muhim vazifa hisoblanadi. Dunyoda mavjud bo’lgan xalqaro baholash dasturlari .Bular:

PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study-Xalqaro o'qish savodxonligini o'rganishdagi yuksalish)- bu turli mamlakatlardagi boshlang'ich sinfdagi o'qiyotgan o'quvchi yoshlarning matnning o'qish va tushunish darajalari sifatini baholab beruvchi xalqaro baholash dasturidir. Bu dasturda o'quvchilarni baholash uchun 2 turdagi ya'ni, badiiy matn va axborotli matn beriladi. Bu matnlar asosida o'quvchilar orasida eng ko'p qo'llaniladigan o'qishning ikki turidan foydalaniladi:

1. Adabiy kitobxonlik malakasini egallash maqsadida o'qish.
2. Axborotni o'zlashtirish va undan foydalanish maqsadida o'qish.

Bundan tashqari PIRLSS tadqiqotida ishlatiladigan matnlarni tanlashda belgilangan mezon va talablar mavjud. Bular matnning hajmi (1000 ta so'z gacha o'qish savodxonligi past mamlakatlarda 400-500 ta so'z gacha), matn mavzusi, matn tili, matn mazmuni, matndagi bog'liqlik va voqealarning ketma-ketligi inobatga olinadi. PIRLSS tadqiqotlarida 4-sinf o'quvchilari qatnashishadi chunki 9-10 yoshli bolalarning fikrlash qobiliyati ancha rivojlangan bo'ladi. Mamlakatimizdagi umumta'lim maktablaridagi o'quvchilarni ushbu dasturda ishtirok etishlarini ta'minlash uchun dastur va amaliy ishlar amalga oshirildi. Jumladan mamlakat miqyosida PIRLSS tadqiqotida ishlatilgan matnlar mashq daftarlari ko'rinishida chiqarilib mahtablarga tarqatildi, ushbu yo'nalish bo'yicha o'qituvchilar o'qitildi. O'quv darslari jarayonida ushbu matnlar asosida sinov darslari tashkil etilib o'quvchilar bahilandi va olingan natijalar bo'yicha muhokamalar olib borildi. Mavjud bo'lgan kamchiliklarni bartaraf etish yo'llari belgilandi.

Xalqaro baholash dasturlaridan yana biri TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) bu dastur 4-8-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan o'zlashtirish darajasini baholash dasturi bo'lib, bu tadqiqot har to'rt yilda bir marta o'tkaziladi. Bu dastur asosida o'quvchilarning matematika va tabiiy fanlardan olgan bilimlari baholanadi, solishtiriladi hamda milliy ta'lim tizimidagi farqlar aniqlanadi shu bilan bir qatorda maktablarda matematika va tabiiy fanlar bo'yicha berilayotgan ta'lim mazmuni, o'quv jarayoni, ta'lim muassasasining imkoniyatlari, o'qituvchilarning o'qitish salohiyati, o'quvchilarning oilalari bilan bog'liq bo'lgan omillar o'rganiladi. Bu baholash dasturi orqali o'quvchilarning nafaqat matematik balki borliqni anglashni tushunish darajalari ham ko'rib chiqiladi. Bu dasturda o'quvchilarimizning ishtirok etishi ularning matematika va tabiiy fanlar bo'yicha bilimlarining qay darajada ekanligi, ularga bu fanlar qiziq yoki qiziqmasligini, ushbu fanlarga o'quvchilarimizning qanchalik qiziqishlarini, oila a'zolarining ularning qiziqishlarini qo'llab quvvatlashlari bilan bir qatorda mamlakatimizda ushbu fanlarni o'qitishdagi shart-sharoitlar o'rganiladi. Maktablarda ushbu fanlarda dars o'tayotgan o'qituvchilarning qo'llayotgan metodlari boshqa mamlakatlardagi o'qituvchilarniki bilan taqqoslanadi. Ularning metodlaridagi o'ziga hos jihatlari o'rganilib, bizning o'quv jarayonlariga ham tadbiiq etiladi. O'quvchilarning matematik savodxonligini rivojlantirish juda muhim hisoblanadi. Chundi yoshlarimiz qaysi soha mutaxassislari bo'lishlarida qat'iy nazar ularga matematik bilan butun hayot yo'li davomida kerak bo'ladi.

PISA (Programme for International Student Assessment) – turli davlatlardagi 15 yoshli o'quvchilarning savodxonligini (o'qish, matematika, tabiiy fanlar) hamda olgan bilimlarini amaliyotda qo'llash qobiliyatini baholovchi dasturdir. PISA dasturining maqsadi o'zi nima? Bu dasturda qatnashish bizning yaoshlarimiz uchun nimaga kerak? XXI asr information texnologiya

asri .Endilikda yoshlardan oldingi davrdagi yoshlarnikiga o'xshamagan bilim ,malaka,g'oyalar talab qilinmoqda. Texnika taraqqiyoti rivojlangan davrda yoshlarimizdan yangi g'oyalar yaratish hozirda mavjud bo'lmagan yangi kashfiyotlar yaratishlari kutilmoqda. Bu dastur orqali yoshlarimizning yaratuvchanlik, izlanuvchanlik qobiliyatlari shakllantiriladi. Shuning uchun ham bu dasturda 15 yoshli bolalarning bilimlari sinovdan o'tkaziladi. Bunga sabab rivojlangan mamlakatlarda bu yoshdagi bolalar maktablarning bitiruvchilari hisoblanadi. Bu yoshdagi bolalar o'zlarining kelajakdagi rejalarini belgilashgan ,kelajakda qaysi kasb egasi bo'lishlarini o'zlariga maqsad qilib qo'yishgan. Mamlakatimizdagi o'quvchilarni PISA baholash dasturiga tayyorlash o'qituvchilarimizdan o'z ishlariga yangicha yondashishni talab qiladi. O'qituvchilarimizni PISA dasturida tushadigan savollar bilan tanishtirish, ularni yechimlarini topishga o'rgatish muhim vazifa qilib belgilandi. PISA dasturi savollari dunyoning yetakchi mutaxasislari tomonidan tuziladi. O'quvchilarimizni ushbu dastur savollari bilan tanishtirish uchun PISA dasturi savollari to'plamlari yaratildi . Mamlakatimiz 2021 –yildan buyon dasturda qatnashish uchun tayyorlanmoqda. Xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etishimiz ta'lim tizimimizni rivojlantiradi nafaqat o'quvchilarimizni balki o'qituvchilarimizning ham bilim ,malaka, ko'nikmalarini rivojlantiradi. Kelajagimiz egalari bo'lgan yoshlarimizning jahondagi tengdoshlari bilan bir xil fikrlashlari uchun xizmat qiladi. Biz o'qituvchilar o'quvchilarimizni ushbu dasturlarda ishtirok etishlari va yaxshi natijalarni egallashlari uchun birgalikda harakat qilishimiz kerak.

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda ta'lim tizimini rivojlantirishda ,o'quvchi yoshlarning dunyo qarashini shakllantirishda Xalqaro baholash dasturlarining ahamiyati katta ekan. Mamlakatimiz rivojlangan mamlakatlar safiga kirishi uchun juda ko'p islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu borada ta'lim tizimida o'qituvchilarning kasbiy faoliyatida yangi metodlarni qo'llash ,dars jarayonlarida o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash ,ularning shaxsiy fikrlarini erkin bayon qilishlarini ta'minlash ,dunyo qarashlarini kengaytirish muhim vazifa qilib belgilangan. Xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etish unda yuqori natijalarni egallash uchun o'qituvchi, o'quvchilar bilan birgalikda ularning oila a'zolari ham faol ishtirok etishsa o'ylangan natijalarga erishish mumkin.,

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8- dekabrda "Xalq ta'lim tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 997-sonli qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi 2019-yil 29-aprelda PF-5217 sonli Farmoni.
3. Islomova.Z. 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash bo'yicha o'tkaziladigan PIRLS xalqaro tadqiqotlariga tayyorgarlik ko'rish uchun 7-mashq daftari. Toshkent. 2021.

MENGZIYO SAFAROVNING IJOD YO`LI

Yaxshiboyev Hamro

TerDU magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7941758>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o`zbek adabiyotining yetuk vakillaridan biri Mengziyo Safarovning badiiy ijodiyoti tahlilga tortiladi. Mengziyo Safarov mohir qalamkash sanalib, uning asarlari xilma-xil mavzulardan tashkil topgan. Ayniqsa, uning tabiat to`g`risida yozilgan ijod namunalari o`zining ko`plab muxlislariga ega ekanligi bilan ahamiyatlidir. Mengziyo Safarov o`z asarlarida yoritilayotgan mavzuning tub mohiyatigacha e`tibor berib, uning nozik qirralarini ochishga harakat qilgan mohir ijodkor hisoblanadi.

**Kalit so`zlar:** Mengziyo Safarov, ijodiy namuna, badiiy asar, o`zbek adabiyoti, tabiat mavzusi, xilma-xillik.

CREATIVE WAY OF MENGZIYO SAFAROV

Abstract. In this article, the artistic work of Mengziyo Safarov, one of the mature representatives of Uzbek literature, is analyzed. Mengziyo Safarov is considered a skilled penman, and his works are composed of various subjects. Especially, his creations written about nature are significant because they have many fans. Mengziyo Safarov is a skilled artist who paid attention to the essence of the subject covered in his works and tried to reveal its subtle aspects.

Keywords: Mengziyo Safarov, creative example, artistic work, Uzbek literature, theme of nature, diversity.

ТВОРЧЕСКИЙ ПУТЬ МЕНГЗИЁ САФАРОВА

Аннотация. В данной статье анализируется художественное творчество Менгзиё Сафарова, одного из зрелых представителей узбекской литературы. Менгзиё Сафаров считается искусным писателем, и его произведения состоят из самых разных сюжетов. Особенно значимы его творения, написанные о природе, потому что у них много поклонников. Менгзиё Сафаров – искусный художник, обращавший внимание на суть предмета, освещаемого в его работах, и пытавшийся раскрыть его тонкие стороны.

Ключевые слова: Менгзиё Сафаров, творческий пример, художественное произведение, узбекская литература, тема природы, разнообразие.

Barchamizga ma`lumki, badiiy adabiyotda yaratilgan asarlar o`zining ma`no-mazmuni, mohiyatiga ko`ra bir-biridan tubdan farq qiladi. Shunday asarlar borki, ularda yashiringan ma`no olam-olam. Ana shunday kichik asarlari bag`riga ulkan ma`no sig`dira olgan, katta asarlari mazmuniga o`z qalbidan chiqqan sadolarni jo aylagan ijodkor bu Mengziyo Safarovdir.

Mengziyo Safarov Surxon elining atoqli va ardoqli ijodkor-yozuvchilaridan biri sanaladi. 1938-yilda tavallud topgan Mengziyo Safarov umr yo`li davomida qator ishlarda faoliyat yuritdi: Xayrobod paxta tozalash zavodida ishchi; Oydin nomli o`rta maktabda o`qituvchi; O`zbekiston xalqlari tarixi muzeyida ilmiy xodim va hokazo[3]. Mengziyo Safarov adabiyotni sevishi bilan bir qatorda tarixni, o`tmishni ham qadrlay olgan inson edi, uni ijodkorning quyidagi so`zlari orqali anglashimiz mumkin bo`ladi: “Qadimshunos o`tmishga sayohat qiladi... Tuproq qadimshunos uchun ajdodlar tarixining buyuk kitobidir. U o`tmish ajdodlar hayotini shu topildiqlar orqali tiriltiradi. Tarix manzaralarini kashf etadi...”

O`z ijodiy faoliyatini 1965-yildan boshlagan ijodkor “Sharq yulduzi”da o`zining ilk “Turnalar uchadi” deb nomlangan qissasini e`lon qiladi. So`ng uning ketma-ket “Olis qirlar ortida”, “Ona yer qo`shig`i” kabi asarlari nashr etila boshlaydi[5].

№	Asar nomi	Nashr etilgan yili
1	“Ona yer qo`shig`i”	1969
2	“Turnalar uchadi”	1972
3	“Olis qirlar ortida”	1974
4	“Bobotog`”	1980
5	“Tabiat ehromi”	1985
6	“Ona tuproq qo`shig`i”	1989
7	“Payg`ambarlar oroli”	2008
8	“Ayrishox”	2008

Yuqorida qayd etib o`tganimizdek, Mengziyo Safarov tarixni ham mukammal anglashga harakat qilgan inson va bu uning asarlarida ham bevosita o`zining aksini topgandir. Xususan, uning “Ona tuproq qo`shig`i”(ikkinchi nomi “Ona yer qo`shig`i”) deb nomlanuvchi asari tarixiy mavzuda hisoblanadi[1]. Ushbu asarda Termiz va Chag`aniyonning ko`hna tarixi va unga Iskandarning olib borgan tarixiy yurishlari, go`zallikda tengi yo`q Roxshanak tarixi, buyuk Kushonlar davlati va shu kabi qator tarixiy voqeliklar o`rin olgandir. Asardan olingan ushbu parchaga e`tibor bering: “*Surxondaryo vohasi eramizdan avvalgi V asrda mavjud bo`lgan va Amudaryoning yuqori irmoqlarini o`z ichiga olgan qudratli Baqtriya davlati tarkibida edi*”. Bundan tashqari, asarda ijodkorning boshqa yozuvchilar bilan o`tgan voqeliklari, xotiralari ham o`rin olgan. Xususan, adib Shukur Xolmirzayev bilan olib borgan suhbat ham asarda qayd etilgan: “*Bir paytlar Termizga kelganimda Mengziyo meni turli yodgorliklar bilan tanishtirdi, Eski Termizdagi buddaviylik obidalarini ko`rsatdi. Bular nimaga kerak deganimda – U sen bilan men kechagi musulmonimiz, deya ohista javob bergan edi. Chog`im u Vatanimiz tarixining qadimiyligiga vas hu muqaddas tarixning Termiz va Chag`aniyon ham bir uzviy bo`lagi ekaniga shama qilgan edi. Yana bir gap, u bizlarga o`xshamas edi*”[4].

Mengziyo Safarov ichki dunyosiga ko`ra tabiatga mehr qo`ygan atoqli qalamkash ham edi. Ijodkorning aynan “Sarbasta Surxon” essesida uning tabiatga bo`lgan muhabbatini yaqqol anglash mumkin bo`ladi. Inson va tabiatning o`zaro bir-biriga bog`liq ekanligi, uning tabiatsiz yashay olmasligi ijodkorning ushbu asarida yaqqol aks etgan. “Sarbasta Surxon” essesi odamzot va tabiatning bir-biriga qay tarzda bog`liq ekanligini, tabiat jumboqlarini inson qay tarzda yechishi mumkin ekanligi xususidadir[2].

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, Mengziyo Safarov o`zbek adabiyotining zabardast vakilidir. Ijodkor tomonidan yaratilgan asarlar asrlarosha kitobxonlar tomonidan sevib mutolaa qilinishi shubhasizdir. Ijodkorning tarix va tabiat mavzusida yaratilgan asarlari hamisha el ardog`ida va e`tirofidadir. ekanliklaridan dalolat beradi.

REFERENCES

1. “Жаҳон адабиёти”, 2016 йил, №12, 129-б.
2. Karimov N. va boshqalar «XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi» –T.: 1999. –544 b.
3. Maqsadqulov X. Termiz oqshomi gazetasi 2008-yil 10-son.
4. Murod T. «Otamdan qolgan dalalar. –T.: 1994. – 272 B.
5. Normatov U. Ijod sehri. –T.: “Sharq”, 2007. –352 b.
6. Отаев Р. Дилрабо кўшиқлар айтилаверсин // Шарқ юлдузи. – 1984. – №2. – Б. 162.

O'ZBEK NASRIDA TASAVVUF ALLOMALARI OBRAZINING BADIY TALQINLARI

Almanov Ro'zimhammad

Termiz davlat universiteti adabiyotshunoslik mutaxassisligi

2-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7941844>

Annotatsiya. Mazkur maqolada mustaqillik yillarida o'zbek adabiyotida, xususan, nasrida vujudga kelgan diniy-ma'rifiy yo'nalishda yaratilgan asarlarning ba'zilari haqida so'z boradi. Sa'dulla Siyoyev qalamiga mansub "Ahmad Yassaviy" romani hamda Abdumutal Abdullayev tomonidan yaratilgan "Hazrati Attor" ma'rifiy qissasiga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: diniy-ma'rifiy yo'nalish, tasavvuf allomalari, Ahmad Yassaviy, Farididdin Attor, ma'rifiy qissa.

ARTISTIC INTERPRETATIONS OF THE IMAGES OF MYSTICS IN UZBEK PROSE

Abstract. This article describes some of the religious and educational works created in Uzbek literature, especially prose, during the years of independence. Attention will be paid to the novel by Sadulla Siyoyev "Ahmad Yassavi" and the instructive story by Abdumutal Abdullayev "Khazrati Attar".

Keywords: Religious-educational direction, Allamas of Sufism, Ahmed Yassavi, Fariduddin Attar, Educational story.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ОБРАЗОВ МИСТИКОВ В УЗБЕКСКОЙ ПРОЗЕ

Аннотация. В данной статье рассказывается о некоторых религиозно-просветительских произведениях, созданных в узбекской литературе, особенно прозе, за годы независимости. Будет уделено внимание роману Саъдуллы Сиёева «Ахмад Яссави» и поучительному рассказу Абдумутал Абдуллаева «Хазрати Аттार».

Ключевые слова: Религиозно-просветительское направление, Алламы суфизм, Ахмед Яссави, Фаридуудин Аттार, Образовательная история.

Barchamizga ma'lumki, tasavvuf adabiyoti o'zida islom ruhi, uning qonun-qoidalarini targ'ib qiluvchi alohida yo'nalish sanaladi. Tarixan uzoq davrlardan adabiyotda bo'y ko'rsata boshlagan tasavvuf adabiyoti insonni haq yo'lga chorchashga, dunyoning asl haqiqatini anglashga ko'maklashadi. Ta'kidlash lozimki, tasavvuf adabiyotining o'ziga xos yo'l-yo'rig'i, atamalari mavjud bo'lib, ularning har biri majoziy ma'no kasb etadi. Tasavvuf adabiyotida ko'plab ijodkorlar qalam tebratgan bo'lib, xususan, Ahmad Yasaviy, Sulaymon Boqirg'oniy, Huvaydo, Haziniy kabi yetuk ijodkorlar asarlari bugungi kunda ham o'zining dolzarb ahamiyatiga ega ekanligi bilan qimmatlidir.

Mustaqillik yillariga kelib badiiy adabiyotga bo'lgan qiziqish, unga bo'lgan e'tibor tubdan o'zgardi. "Mustaqillik epkinlari esa boshlagan ilk davrlardan boshlab, mumtoz ma'naviy me'rosimizga e'tibor orta boshladi. Badiiy adabiyotda ochiq-oshkora so'z aytish imkoniyati paydo bo'ldi"[1,46]. Mustabid tuzum davrlarida nomlari qoralanagan qator ijodkorlar, tasavvuf vakillari oqlanib, ismlari tarix zarvaraqlaridan joy oldi. Ayniqsa, tasavvuf adabiyotining yetuk namoyandalari haqida qator asarlar yaratilib, ular adabiyotimizning eng go'zal namunalariga aylandi. Xususan, Sa'dulla Siyoyev qalamiga mansub "Ahmad Yassaviy" romanini olaylik.

"...inson kamolotini ta'minlashda o'tmishdgi valiy zotlarimiz yo'llarini tutish, yurgan yo'llariga ergashish, hikmatlariga suyanib ish tutishning ahamiyati ham nisbatan tezroq anglab etildi. Bu hol ham sulton ul orifin Xoja Ahmad Yassaviy shaxsiyati va merosi sa'dulla Siyoyevning e'tiborini tortishi, uning to'laqonli baddiy siymosini yaratishga intilishining sabablaridan biridir"[2,16].

Ushbu asarda Ahmad Yassaviyning tariqat kishisi sifatida turli jihatlar yoritilib, romanga Alisher Navoiyning Yassaviy haqidagi quyidagi fikrlari epigraf sifatida tanlab olinadi: "Xoja Ahmad Yassaviy Turkiston mulkining shayx-ul mashoyixidur. Maqomoti oliy va mashhur, karomoti mutavoliy va nomahsur ermish. Murid va ashob g'oyatsiz va shohu gado aning irodot va ixlos ostonida nihoyatsiz ermish"[3,5]. Asar syujetidan joy olgan voqealilar Ahmad Yassaviy siymosining adolatsevar shaxs ekanligi, nohaqliklarga bo'lgan ochiqdan ochiq munosabati bevosita Ahmad Yassaviyning asl siymosi bilan hamohanglik hosil qiladi. "Roman-dilogiyaning ilk kitobi voqealari shayx hazratlarining Ka'ba ziyoratini ixtiyor etganlari xabari bilan boshlanib, Marvdan Turkiston tomon yuzlanishlari bilan tugaydi. Ikkinchi kitob shayx karvonining otamakonga qaytishi voqealari bilan boshlanib, oltmish uchga yetgach, yer ostida hujra yasatib, "chillaga kirishi bilan tugaydi. Demak, romanda Yassaviyning oltmish ikki va oltmish uch yasharlik davri - ikki yillik hayot yo'li yoritilgan"[4,92]. Darhaqiqat, Ahmad Yassaviy tasavvuf adabiyotining yirik vakili bo'lib, asarlarida ilohiy ishqni ilgari surgan. Asl ishqqa loyiq zot Alloh ekanligini ta'kidlagan ijodkor ishq dardining davosi yo'q ekanligini, ishqqa tushgan odam o'tga tushgan bilan barobar ekanligini asarlari orqali aks ettiradi:

*Ishqqa tushding, o'tga tushding, kuyib o'lding,
Parvonadek jondan kechib axgar bo'lding.
Dardga to'lding, g'amga to'lding, telba bo'lding,
Ishq dardini so'rsang, hargiz darmoni yo'q.[3]*

Bundan tashqari, Ahmad Yassaviy hikmatlarida aks etgan tasavvufiy g'oyalar, jumladan, uning :

*Nafs yo'liga kirgan kishi rasvo bo'lur,
Yo'ldan ozib, toyib, to'zib gumroh bo'lur.
Yetsa, qo'psa shayton bilan hamroh bo'lur,
Nafsni tepkil, nafsni tepkil, ey badkirdor,[4]- satri mazmuni bevosita Sa'dulla*

Siyoyevning "Ahmad Yassaviy" romanidagi obrazning asl jihatlariga hamohang tarzda shakllangan.

"Mantiq ut-tayr", "Pandnoma" asarlari bilan ellararo mashhur bo'lgan Farididdin Attor esa yaxshilik va yomonlikning bir-biridan farqi, ilmli bo'lishning samarali va shu kabi axloqiy mavzularni asarlari orqali ilgari suradi. Istiqloq yillarida ushbu muborak zot haqida turfa asarlar – roman, qissa, badia va hokazolar – yaratildi. Ularning har biri ma'no-mazmun jihatidan bir-birini takrorlamas, bir-biriga o'xshamas. Xususan, mustaqillik yillarida Abdumutal Abdullayev tomonidan yaratilgan "Hazrati Attor" ma'rifiy qissasida Attor hayotining betakror jihatlarini ochib berishga, uni tasavvuf kishisi sifatida gavdalantirishga harakat qilingan[9]. Ayniqsa, Farididdin Attorning nafsga qarshi chorlovi ushbu asarda yaqqol aks etgan, o'z shogirdiga qarata quyidagi keltirilgan fikrlarida Attorning asl tasavvuf kishisi ekanligini anglashimiz qiyin emas: **"Payg'ambarimiz rasululloh(s.a.v) marhamatiga ko'ra, mo'min kishida bitta chuchvaraga loyiq ortiqcha et qolmasligi kerak", "Goho ojiz banda bilib-bilmay, nafsning aldoviga ko'naman. Holbuki, Saxl Tustariydek buyuk zot nafsni hamisha xumda qamaganday saqlagan, lekin uning yetoviga yurmagan, dod-faryodiga quloq solmagan edi"...**

Ha, Farididdin Attor – ulug` tasavvufiy aloma. Abdumutal Abdullayevning “Hazrati Attor” ma`rifiy qissasida uning ana shunday ulug`vor jihatlariga e`tibor berilganligi, Farididdin Attor badiiy obrazi orqali Attorning asl qiyofasini ochib berishga harakat qilganligi yozuvchining buyuk mahoratidan dalolat beradi.

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, mustaqillik davri adabiyoti o`z bag`rida hozirgi kunga qadar yaratilgan badiiy adabiy yo`nalishlarning barchasini jo aylagan adabiyot hisoblanadi. Badiiy obrazlar genezisining asl holatini ochib berishga harakat qilgan qator adiblar o`z asarlari bilan nafaqat ijodkorlarning badiiy holatini, balki ularning ijodiy tafakkurini, ijodiy g`oyalarini ham yoritishga harakat qilganlar.

REFERENCES

1. Raimova S. Mustaqillik davri o'zbek she'riyatida diniy-ma'rifiy mavzuning badiiy talqini. Филол. фан. б. фалс. док. дисс... . – Toshkent, 2021.
2. Omanova M. Istiqlol davri o'zbek romanlarida shayx valiylar obrazining badiiy talqinlari. Филол. фан. б. фалс. док. дисс... автореф. – Jizzax, 2022.
3. Omanova M. Sa'dulla Siyoyevning "Ahmad Yassaviy" romani haqida // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2021. - №2.
4. Hoja Ahmad Yassaviy Devoni hikmat. (Yangi topilgan namunalari). Toshkent, 2005. 188 bet.
5. Hoja Ahmad Yassaviy: hayoti, ijodi va an'analari. Toshkent, 2001.336 bet.
6. Ibrohim Haqqul. Tasavvuf va she'riyat. Toshkent, 1991.184 b.
7. Ibrohim Haqqul. Tasavvuf saboqdari. Buxoro, 2000. 78 bet.
8. Ibrohim Haqqul. Ahmad Yassaviy. Toshkent, 2001. 64 bet.
9. Ibrohim Haqqul. Taqdir va tafakkur. Toshkent, 2007. 228 bet.
10. Ibrohim Haqqul. Navoiyga qaytish. Toshkent, 2008.224 bet.
11. Ibrohim Haqqul. Ijod iqlimi. Toshkent, 2009. 388 bet.
12. Hasan Komil Yilmaz. Turkiyada yassaviyshunoslik. Toshkent, 1999. 68 bet.
13. Sa`dulla Siyoyev. Ahmad Yassaviy. Toshkent, 2012 y.
14. Abdumutal Abdullayev. “Hazrati Attor” ma`rifiy qissa. “Sharq yulduzi” jurnali,5-6-sonlar. 2011 y.

AHMAD YASSAVIY TARIQATI: ZIKR MASALASI VA ZOKIR MAQOMI

Abdullayeva Nilufar Ibragim qizi

Termiz davlat universiteti O'zbek adabiyotshunosligi 2-bosqich magistranti

E-mail: nilufarabdullayeva789@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7941917>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ahmad Yassaviy va uning tariqati, Yassaviy tariqatida zikr masalasi, Zokir maqomi haqida so'z yuritiladi, hikmatlarning tahlili, hikmatlarda zikr talqini, hikmatlarda Zokir masalasi haqida fikrlar yuritiladi.

Kalit so'zlar: Ahmad Yassaviy, Devoni hikmat asari, tasavvuf, tariqat, nafs, Haqqa yetish, Zokir obrazi, zikr usullari, arab tili.

AHMAD YASSAWI SECT: THE ISSUE OF ZIKR AND THE STATUS OF ZAKIR

Abstract. This article discusses the issue of dhikr in Ahmad Yassavi and his sect, yassavi sect, Zakir status, analyzes of Proverbs, interpretation of dhikr in Proverbs, opinions on Zakir issue in Proverbs.

Keywords: Ahmad Yassavi, Devani Hikmat's work, Sufism, sect, lust, truthfulness, Zakir image, methods of remembrance, Arabic language.

СЕКТА АХМАДА ЯСАВИ: ПРОБЛЕМА ЗИКРА И СТАТУС ЗАКИРА

Аннотация. В этой статье рассматривается вопрос Ахмада Яссави и его секты, вопрос о зикре в суре Яссави, вопрос о статусе Закира, анализ пословиц, толкование зикра в притчах, размышления о Закире в притчах.

Ключевые слова: Ахмед Яссави, труд мудрости Девони, суфизм, тарикат, нафс, достижение истины, образ Закира, методы зикра, арабский язык.

O'zbet mumtoz adabiyoti hamda islom adabiyotining katta bir ustuni bo'lgan Xoja Ahmad Yassaviy Yassi yaqinidagi Sayram shahri, taxminan XI asrning 2-yarmida yashab ijod etgan. Yassaviy chig'atoy tilida ijod qilgan. Yassaviy tug'ilgach, ko'p o'tmay onasi — Muso Shayxning qizi Oysha xotun vafot etadi. 7 yoshida otasidan ham ajraladi. Yassaviy tarbiyasi bilan opasi Gavhar Shahnnoz mashg'ul bo'ladi. Yassaviy opasi bilan Yassiga ko'chib borgach, ustozi Arslon bobo bilan uchrashadi va undan tahsil oladi ("Yetti yoshda Arslon bobom izlab topdim..."). Yassaviy Yassida botin ilmi sirlarini mukammal o'zlashtirgan. O'sha zamonlarda ilm-ma'rifatning Movorounnahrda markazlaridan bo'lgan Buxoroda Turkistonning turli tomonlaridan tolibi ilmlar yig'ilishgan. Arslon bobo ko'rsatmasi bilan Yassaviy ham Buxoroga boradi. Davrning eng peshqadam olimi va sofisi Shayx Yusuf Hamadoniy bilan uchrashib, unga murid tushadi. Buxoroda u arab tili bilan bir qatorda fors tilini ham chuqur o'rganadi. Forsiyda yaratilgan tasavvufiy adabiyot bilan tanishadi. Xoja Abduxoliq G'ijduvoni, Abdulloh Barqiy, Xoja Hasan Andoqiylar bilan hamsuhbat va hammaslahat bo'lib, Yusuf Hamadoniy muridlari qatoridan o'rin oladi. Xoja Ahmad Yassaviyning bizgacha yetib kelgan asari "Devoni hikmat" bo'lib, "Devoni hikmat"da ilohiy ishq va oshiqlik, Haqqa yetish sirlari, Zokir va uning ma'naviy martabasi, ma'rifat va oriflik saodati, fanodan baqoga yetishish tushunchalari nihoyatda samimiy va ta'sirli ohanglarda yoritib berilgan. "Devoni hikmat"dagi barcha she'rlar ham Yassaviyga mansub emas. Unga Yassaviy izdoshlarining ijod namunalari ham kiritilgan. Bu esa, tabiiyki, hikmatlar tili va uslubida ma'lum

o'zgarishlar hosil qilgan. Lekin Yassaviyning o'nlab izdoshlaridan hech biri ustozlari boshlagan g'oyaviy, axloqiy, ma'naviy ma'rifiy va mafkuraviy yo'nalishni o'zgartirmagan. Buni Yassaviy hayoti, tariqati va ijodiyotidan bahs yuritilgan o'nlab qadimiy manbalar, ayniqsa, Sulton Ahmad Haziniyning "Javohir ul-abror min amvojil bihor" asari ham to'la tasdiqlaydi.

Ahmad Yassaviy Allohga bo'lgan ishqni haqiqiy sanaydi. Chin oshiqning sifatlariga diqqat qaratadi. Xo'sh, chin oshiq kim? Shoir nazdida chin oshiq bo'lish uchun "Alloh debon ichga nur"ni to'ldirish, butun tanadagi tomir-u suyaklar larzaga kelgan holda "Haq zikri"ni qilish, rohat farog'atdan kechish lozim bo'ladi. Shoir ishqni bebaho dur-gavharga o'xshatadi. Biroq bunday gavharni ishqsiz, nafs qutqusiga uchragan "har nomardga sotib" bo'lmaydi. Ahmad Yassaviyning barcha hikmatlariga xos yana bir xususiyatni ta'kidlash o'rinli bo'ladi. Bu – nafsqa qarshi kurash masalasi. Shoir hamma vaqt nafsdek baloyi azimni yenga olmagan odamga achinadi, unga tanbeh beradi. Nafsini jilovlagan odam sabr-qanoatga erishadi.

Ahmad Yassaviy hikmatlarining tasavvuf falsafasiga tegishli jihatlari ustida mulohaza yuritganda, oshiqning shariat, tariqat, ma'rifat bosqichlaridan o'tib haqiqat martabasiga yetishini eslash o'rinli bo'ladi. Shoir bu bosqichlarda islom dini hukmlarini o'zida mujassam etgan shariatni yaxshi bilish zarurligini o'qtiradi. Shuning uchun ham "Shariatsiz tariqatga kirib bo'lmas", "Tariqatga shariatsiz kirganlarni, Shayton kelib imonini olur ermish" yoki "So'finaqsh bo'lding valek hargiz musulmon bo'lmading" kabi misralarni yozadi. Insonning so'zi amaliga, tashqi ko'rinishi ichki olamiga mos kelishi lozim. Tashqaridan qaraganda odam taqvodor so'figa o'xshash – so'finaqsh bo'lishi, lekin u amalsiz bo'lishi mumkin, bundaylarga Yassaviy tanbeh berib "hargiz musulmon" bo'lmading deydi.

Ahmad Yassaviy tasavvufga inson ma'naviyatini yuksaltiruvchi muhim omil sifatida qaraydi. Tasavvuf negizida ruhiy tarbiya turadi. Ruhiy tarbiya bashariyatning to'g'ri yo'ldan yurishiga yordam beradi. To'g'ri yo'l esa haqiqatni anglashga olib kelishi lozim. Haqiqatni anglash o'zlikni anglashdir. Bunga erishish uchun odam shariat hukmlarini to'la bajarishi va qalbida Yaratguvchiga muhabbat bo'lishi kerak. Yassaviy har vaqt nafs haqida gapirganida unga insonning kamolotiga xalaqit beradigan yovuz va yaramas kuch sifatida baho beradi. Nafsqa "shum" sifati beriladi. Shuningdek, shoir "nafsi bad", "nafs yo'li", "nafs ilgi" singari istioralarni ham qo'llaydi. Adib to'g'ridan to'g'ri nafsqa qarshi kurashni, uning yo'rig'iga yurmaslikni targ'ib qiladi. Nafsning domiga ilinish insonni qanchalik yer bilan yakson qilishini juda yorqin ifodalarda ko'rsatib beradi.

Yassaviy o'z hikmatlarida Zokir kim va u qanday tarbiyalanishi, uning Alloh uchun qilishi kerak bo'lgan zikrlarini ham shoirlik yo'li bilan chiroyli tavsiflab bera oladi o'z hikmatlarida.

Xulosa, Ahmad Yassaviy hayoti va ijodini o'rganar ekanman, u shaxsning islom olamida, tasavvuf tarixida o'rni beqiyos ekanligiga yana birbor guvoh bo'ldim. Hikmatlarni tahlil qilish davomida har bir hikmatning xulosasida Allohga yetish, Haqni tanish, zikr etish, imon keltirish va taqdirga ishonish kabi g'oyalarning ilgari surulganini bildim. Har bir hikmatning o'zgacha bir hikmati bor, bir-birini

takrorlamagan holda yangi va yangi g'oyalarni ilgari suradi bu misralar, Yassaviy ijodini qancha o'rgag'sak shuncha kam, hali bu baytlar qanchadan qancha oltinga teng g'oya va fikrlarni o'zlarida yashirib turishibdi.

REFERENCES

1. A.Sa'diy. Yasaviy kim edi? (nashrga tayyorl. B. Do'stqoraev) -T.: 1994.
E. Rustamov. Ahmad Yasaviy hikmatlarida tarix va hayot sadosi. «O'zbek tili va adabiyoti» jurn. 1972, № 4-5;
2. Fitrat. Ahmad Yasaviy. «Tanlangan asarlar» (nashrga tayyorl.H.Boltaboev). 2-jild. —T.: Ma'naviyat, 2000;
3. I.Haqqul. Ahmad Yasaviy. Hayoti va ijod yo'li. — T.: 2001.
4. N.Hasanov. Turkiyada yassaviyshunoslik. -T.:1999.
5. Saviya.Uz.
Arxiv.Uz

ADABIYOT DARSLIKLARI TARIXIDAN

Vohidova Nilufar Abdumalik qizi

Termiz davlat universiteti magistranti

Murtazayev Babanazar Xurramovich

Ilmiy rahbar, Termiz davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7941990>

Annotatsiya. Maqolada “O‘zbek adabiyoti tarixi” maktab darsliklari tahlil nazaridan o‘tkazilib, ma‘lum miqdorda taalluqli xulosalar chiqariladi. Maqola mualliflari Natan Mallayevning kechki smenali maktablar uchun 1979-yilda yaratilgan “O‘zbek adabiyoti tarixi” darsligining mundarijasini imkon qadar qarab chiqishgan. Bu darsliklar tarixiga bir nazar bo‘lib, darsliklar tarixini o‘rganish muhim jihatlarni namoyon etadi.

Kalit so‘zlar: Oliygo‘h, maktab, darslik, tarix, poydevor, adabiyot, muallif, mo‘ljal, tahlil, nashr, bob, qism, jamiyat, sinfiy, sho‘ro, siyosat, xarakter, adabiy, mundarija, hodisa, qamrov.

FROM THE HISTORY OF LITERATURE TEXTBOOKS

Abstract. In the article, the "History of Uzbek literature" school textbooks are analyzed and some relevant conclusions are drawn. The authors of the article looked as much as possible at the contents of the textbook "History of Uzbek Literature" created in 1979 for evening shift schools by Natan Mallayev. This is a glimpse into the history of textbooks, and the study of textbook history reveals important aspects.

Key words: University, school, textbook, history, foundation, literature, author, target, analysis, publication, chapter, part, society, class, council, policy, character, literary, content, event, coverage.

ИЗ УЧЕБНИКОВ ПО ИСТОРИИ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация В статье анализируются школьные учебники «История узбекской литературы» и делаются соответствующие выводы. Авторы статьи максимально ознакомились с содержанием учебника «История узбекской литературы», созданного в 1979 году для вечерних школ Натаном Маллаевым. Это беглый взгляд на историю учебников, а изучение истории учебников раскрывает важные аспекты.

Ключевые слова: вуз, школа, учебник, история, основа, литература, автор, цель, анализ, издание, глава, часть, общество, класс, совет, политика, персонаж, литературный, содержание, событие, размах.

Oliygo‘hlar va o‘rta maktablar uchun yaratilgan o‘zbek adabiyoti darsliklari o‘zining uzoq yillik o‘tmishiga ega, to‘g‘ri bu darsliklar hozirda eskirdi, ular o‘z xizmatini ado etib bo‘lgan. Lekin ayni shu darsliklar hozirda yaratilayotgan darsliklar poydevori ekanini ham zinhor unutmasligimiz lozim. O‘rta ta‘lim maktablarining 8–9 sinflari uchun “O‘zbek adabiyoti tarixi” darsliklarining yaratilishida olimlarimizdan Natan Mallayev, Sa‘dulla Ismatov va G‘ulom Karimovning xizmatlari o‘ta katta. Zikr etilgan olimlarimizdan Natan Mallayevning maktablar uchun darsliklari 1953-yildan boshlab nashrlari amalga oshirillan. Bu hodisa oz emas, ko‘p emas qariyb 40 yillik jarayonni qamrab olishi bilan g‘oyat e‘tibordir. Natan Mallayevning nafaqat kunduzgi maktablar, balki kechki maktablar uchun yozgan darsliklari ham o‘zining ma‘lum tarixiga egaligi ila ajralib turadi. To‘g‘ri hozir kechki maktablar yo‘q, shu tarixni o‘rganish nuqtayi

nazardan ayni kechki maktablarning 8-sinfiga mo'ljallangan ixtiyorimizdagi "O'zbek adabiyoti tarixi"ning 1979-yilgi nashrini qarab chiqib tahlil etishga jazm etdik! (2)

Darslikning "Kirish" qismidan so'ng keluvchi mundarijasi ushbu xilda: "Eng qadimgi adabiy yodgorliklar" (-B. 13-35) "XIV-XVI asrlar adabiyoti" (-B.36-115); XVII-XVIII asrlar va XIX asrning birinchi yarmi adabiyoti (-B. 116-144); "XIX asrning II yarmi va XX asr boshlari adabiyoti" (-B. 145-208). Kitobning mo'jaz kirish qismida "Adabiyot - so'z san'ati" (-B. 3-4); "So'z san'atining ikki turi: xalq og'zaki ijodi va yozma adabiyoti" (-B. 4-5); "Sinfy jamiyatda adabiyotning sinfiy xarakteri" (-B. 5-6) mavzulari sharhlanib so'ngra o'sha davr uchun yetakchi maqomga molik sho'ro mafkurasiga mos qarashlar doirasida fikr bayoni izhor etiladi. Mazkur darslikning "Eng qadimgi adabiyot yodgorliklar" bobidagi "Xalq og'zaki ijodi" qismida Mahmud Qoshg'ariy (XI asr) "Devonu lug'otit turk" (turkiy so'zlar to'plami) qomusiy asari misolida ma'lum miqdorda nazariy qarashlar aytib o'tiladi. So'ngra "To'maris" va "Sharq" tarixiy afsonalari mavzui ila tahlil davom ettirilib, ularga oid fikrlar tizimi izhori aytilib, taalluqli xulosalar yasaladi. "To'maris" va "Shiroq tarixiy afsonalari bizning zamonamizgacha yunon tarixchilari Gerodotning (484-425) "Tarix" va Poliennning (eramizdan avvalgi II asr), "Harbiy hiylalar" asarlari vositasida yetib kelgan. Har ikki tarixiy afsonalarning tafsilotlari ajdodlarmizning ahamoniylar shohi eramizdan avvalgi Kir (Kirovush, 529-yil) va Doro I (521-486)ga qarshi kurash voqealarida namoyon bo'ladi. To'maris va Shiroq o'z qabilalarining baxtu saodati yo'lida bosqinchi dushmanlarga keskin zarbalar berishdi. Jang halokatsiz bo'lmaganidek To'maris sevimli o'g'lidan judo etilsa, Shiroq yurti va eli uchun ongli ravishda jonini fido etishga shay turadi. "Oysuluv" ertagida Oysuluv va uning Kunbotir o'g'li Shiroq kabi Doro hamlasiga qaqshatgich zarba beradi. Ona va o'g'il Oysuluv hamda Kunbotirning harakatlari To'maris va o'g'lining Kirga qarshi turish voqealarga ko'p jihatdan mushtaraklik kasb etadi.

Keyingi sahifalar muhabbat va sadoqatni, do'stlik va mardlikni, yurtparvarlik va elparvarlikni tarannum etuvchi mashhur "Alpomish" dostoni qadimgi yunonlarning "Iliada" va "Odisseya", armanlarning "Sosunlik Dovud", qirg'izlarning "Manas" singari qaxramonlik eposlari qatorida turadi. "Alpomish" dostonining g'oyaviy motivlari ijobiy qahramonlari Alpomish, Barchin, Qorajon, Qaldirg'och, shuningdek, salbiy obrazlardan Boybo'ri, Ko'kaldosh, Surxayil kampir, zolim podsho Toychaxon, xoin Ultontoz orqali asarning badiiy qimmatini ham nazardan soqit etilmagan holda muallif tarafidan ixcham izohlanadi.

Umuman olganda "Qadimiy adabiy yodgorliklar" bobining mavzulari olami o'z xususiyatlari jihatidan uning "Yozma adabiyot" qismi ancha muxtasar. Unda tarixiy sharoit, o'lkamizning arab xalifaligi tomonidan ishg'ol qilinishi, Islom dinining kirib kelishi hodisalari tilga olib o'tiladi. O'rta Osiyoda IX-XII asrlar madaniyat va ilm-fan rivoji bilan bir qatorda Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" (Saodatga olib boruvchi bilim), Ahmad Yugnakiyning "Hibatul haqoyiq" (Haqiqatlar armug'oni) asarlari dunyo yuzini ko'rdi. "Qutadg'u bilig" va "Hibatul haqoyiq" asarlari turkiy tilli xalqlar adabiyotining yuksalishiga munosib hissa qo'shdi.

"O'zbek adabiyoti tarixi" darsligining "XIX-XVI asrlar adabiyoti" bobi hajman katta bo'lib, uning muqaddimasida tarixiy muxit, ayniqsa, Chingizxon istilosi keltirgan shikastlar, Amir Temur davlatining paydo bo'lishi qisqacha eslatib o'tiladi. Bundan tashqari Samarqand, Hirot, Andijon, Buxoro va Balx shaharlarining yiriklashuvi hamda madaniy markazlarga aylanish jarayoni qaydini topadi. Ayniqsa, Sulton Ulug'bek Mirzo (1394-1449)ning hukmronlik yillari (1409-1449) sodir etilgan va ro'y bergan ilm-fan inkishofi behad ardoqqa sazovordir. Shoirlardan Nizomiy Ganjaviy

(1441–1209), Lutfiy (1366–1465), Jomiy (1414–1492) va Fuzuliy (1498–1556) ijodiy bisotiga kichik chizgilar beriladi. Shu tarzda Alisher Navoiy (1441–1501) ijodiy faoliyatiga keng qamrovli tahlil nazardan o'tkiziladi. Alesher Navoiyning bolalik chog'lari, tahsil yillari, Samarqandlik kezlari, Sulton Husayn Boyqaro (1438–1506)ning taxt tepasiga kelishi munosabati bilan uning muhdorlik, nihoyat amirlik faoliyati g'oyat siqiq tarzda ifodalanadi. Ammo muallif Natan Mallayevning Alisher Navoiy haqidagi moddiy qiyinchilik masalasiga muvofiqlasha olmaymiz, buning o'z sabablari bor. Biz bu bilan darslik muallifini tanqid etish fikridan yiroqmiz, boisi ushbu o'rinda ham sho'ro mafkurasining ta'siri kuchlilik qilgan. Vaholanki, "Boburnoma"da zikr etilishicha "Mir Alisher Navoiy Hiridin Samarqandg'a kelgan fursatlar Ahmad Hojibek bila bo'lur edi." (1–B.22).

Alisher Navoiyning Samarqandda bo'lgan kezlari xususida tag'in "Boburnoma"ning 153-sahifasida o'qiymiz: "Samarqandg'a bordi, necha yilkim, Samarqandta edi, murabbiy (ustoz) va muqavviy (qo'llab-quvvatlovchi)si edi", Ahmad Hojibek haqida "Boburnoma"da yana quyidagilar bitiladi: "Hiriy hukumatini Sulton Abusaid Mirzo necha mahal munga berib edi. Obog'asi (amakisi) Jonibek o'lgandin so'ng aning muchasi (hisob-kitobi)ni berib, Samarqandg'a yubordi. Xushtab' va mardona kishi edi. "Vafoiy" taxallus qilur edi. Sohibi devon erdi, she'ri yamon emas edi..." (1–B.21–22). Demak Ahmad Hojibek avvaliga Hirotda keyin esa Samarqandda hokimlik qilgan edi va Sulton Abusaid Mirzo (1424–1469)ning to'ng'ich o'g'li Sulton Ahmad Mirzo (1450–1494) amirlari safida bo'lgan. Ko'rinadiki, Alisher Navoiy Samarqanddagi tahsil yillari shahar hokimi Ahmad Hojibekning himoyasi va homiyligida bo'lgan, ortiqcha izohga zarurat yo'q. Ochig'ini aytganda bu ma'lumotlarni Natan Mallayev bilgan, bunga shubha yo'q, faqat sho'ro hukumati zo'g'imi bularni aytishga imkon bermagan.

Alisher Navoiy borasida ustoz Natan Mallayev o'z fikrlarini davom ettirar ekan Navoiyning obodonchilik sohasidagi xizmatlarini sanab o'tadi. Navoiy mamlakat poytaxti Hirotda va boshqa shaharlarda ham ko'plab inshoot, ravot, hovuz, hammom, ko'prik va madrasalar bunyod etdi. Alisher Navoiy o'z atrofliga ilm ahli – olimlarni, ahli nazm va nasr – shoir va adiblarni, ahli navo – xonanda va sozandalarni, ahli muarrix – tarxnavislarni, ahli musiqiy ahli – bastakorlarni xullas ahli ayyom – zamonasining peshqadam kishilarini uyushtiradi. Shu zaylda Navoiy she'riyati va "Xazoyinul –maoniy" (Ma'nolar xazinasini)ning yaratilish tarixi, kulliyot tarkibidagi to'rt devon tufayli, keyinchalik "Chor devon" nomini oladi. "Xazoyinul maoniy" tarkibidagi devonlar sahifasidan joy olgan g'azal yetakchi janrlardandir. G'azallardan "Soda shayx" va "Mehribone topmadim" maxsus qarab chiqilib atroflicha tahlilga jalb etiladi. Yana janrlardan ruboiylar va tuyuqlarning falsafiy ifodasi bilan birga, ularda ilgari surilgan g'oyalar olami izohlab beriladi. "Xamsa" va xamsanavislik an'anasida Alisher Navoiyning o'rni, ushbu an'ananing talablari va o'ziga xos ikkishofi, ahamiyati masalalariga atroflicha munosabat izhor etiladi. Navoiy "Xamsa"sining ilk dostoni "Hayratul abror" (Yaxshi kishilarning hayratlanishi) falsafiy - irfoniy va axloqiy - ta'limiy mavzular olamidan iborat. Asarning asosini yigirma maqolat o'zida tajassum etadi va maqolotlarda ilgari surilgan g'oyalar, hikoyatlar mazmuni ila quvvatlanadi.

Qolgan "Layli va Majnun", "Sab'ai sayyor" (Yetti sayyor), "Saddi Iskandariy" (Iskandar devori) dostonlari ila qisqacha tanishtiruv amalga oshiriladi. "Farhod va Shirin" dostoni maxsus nazardan o'tkizilib, keng mulohaza va chuqur mushohadalar xulosalarning asosli ekanini to'kis va to'liq tasdiqlaydi. "Farhod va Shirin" ning ikkinchi bir nomi "Mehnatnoma"dir, bu asar g'oyasiga hamohang bo'lib, uning mafkuraviy yo'nalishini belgilashda behad muhimdir. Darslikda "Savol

va topshiriqlar” alohida qimmatga ega, chunki ana shu vosita orqali o‘quvchi mavzuning ichki tizimiga kirishga intilishi tabiiy hodisadir. Bu esa har bir o‘tilgan mavzuni mustahkamlashdagi ahamiyati cheksiz ekani bilan bir qatorda o‘quvchining qiziqishini ta’minlashda shoyista xizmat qiladi. Bu xil “Savol va topshiriqlar” darslikdagi mavzular olamining qimmatini va ahamiyatini belgilashda muhimdir. Biz ana shu xil “Savol va topshiriqlar”ning darslik kitobida yigirma beshta ekanini aniqladik, ularning Navoiy qismida beshta, Bobur qismida uchta ekanini kuzatdik. Ochig‘ini aytganda darslik kitob doirasidagi “Savol va topshiriqlar” qismining o‘zini maxsus o‘rganish ko‘plab uslubiy jihatlarni hal etishda, xulosalar yasashda beqiyosligi muqarrardir.

Darslikning qolgan mavzulari Zahiriddin Muhammad Bobur (1483–1530), Maxmur (vafoti 1844), Munis (1778–1829), Ogahiy (1809–1874), Turdi (1641), Gulxaniy, Zavqiy (1853–1921), Avaz (1884–1919), Muqimiy (1850–1903), Furqat (1858–1909) ijodlarini hozircha to‘xtatish ma’qul topildi, zotan uning davom ettirilishi maqola hajmining kattalashuviga olib kelishi tabiiy. Bu hol anglashilmovchiliklarni keltirib chiqaririshi va mavzuning yoritilishi darajasiga putur yetkazishi hisobga olinib, uning davomini keyingi maqolalarda va kuzatuvlarda davom ettirishini ma’qul topdik.

REFERENCES

1. Bobur, Zahiriddin Muhammad. Boburnoma: nashrga tayyorlovchi P.Shamsiyev. – Toshkent: Yulduzcha, 1989. –368 b.
2. Mallayev N.M. O‘zbek adabiyoti tarixi. Kechki (smenali) ishchi yoshlar maktablarining 8-sinf uchun darslik. –Toshkent: “O‘qituvchi”, 1979. – 208 bet.
3. Mallayev N.M, Karimov G‘.K., Ismatov S.I. O‘zbek adabiyoti tarixi. 9-sinf uchun darslik. O‘n uchinchi nashri. –Toshkent: “O‘qituvchi”, 1990. –272 b.
4. Homidiy Hamidjon. Sulaymonov Mo‘minjon. Matonat –Toshkent: “Kafolat print company”, 2022. – 64 b.

JAHON ADABIYOTINING ILG'OR TAMOYILLARI O'ZBEK ADABIYOTIDA,
XUSUSAN, HIKOYACHILIKDA NAMOYON BO'LISHI

Qilicheva Nodira

Termiz davlat universiteti o'zbek filologiyasi fakulteti adabiyot yo'nalishi
1-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7942066>

Annotatsiya. Ushbu maqolada jahon adabiyotining o'zbek adabiyotiga ta'siri, ayniqsa, hikoyachilikda aks etishi haqida so'z boradi. Bu boradagi nozik jihatlar, jahon adabiyoti va o'zbek adabiyotining hikoya janridagi qiyosi, o'ziga xos sifatlariga alohida urg'u berilgan. Xayriddin Sulstonov asarlari namuna sifatida talqin qilingan.

Kalit so'zlar: jahon adabiyoti, hikoyachilik, o'zbek adabiyoti, tahlil, Xayriddin Sulstonov, o'ttiz bitta hikoya, tamoyillar, milliylik, tarixiy ildiz, sayyor voqealar.

MANIFESTATION OF ADVANCED PRINCIPLES OF WORLD LITERATURE
IN UZBEK LITERATURE, ESPECIALLY IN STORYTELLING

Abstract. This article discusses the impact of world literature on Uzbek literature, especially in stories. Particular emphasis is placed on the subtleties of this, the comparison of world literature and Uzbek literature in the genre of stories, their unique qualities. The works of Khayriddin Sultanov have been interpreted as examples.

Keywords: world literature, stories, Uzbek literature, analysis, Khayriddin Sultanov, thirty-one stories, principles, nationality, historical roots, planetary events.

ПРОЯВЛЕНИЕ ПЕРЕДОВЫХ ПРИНЦИПОВ МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В
УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ, ОСОБЕННО В ПОВЕСТВОВАНИИ

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние мировой литературы на узбекскую литературу, особенно на рассказы. Особый акцент сделан на тонкостях этого, сопоставлении мировой литературы и узбекской литературы в жанре рассказа, их уникальных качествах. В качестве примеров интерпретированы произведения Хайриiddина Султанова.

Ключевые слова: мировая литература, рассказы, узбекская литература, анализ, Хайриiddин Султанов, тридцать одна история, принципы, национальность, исторические корни, планетарные события.

Barchamizga ma'lumki, o'zbek adabiyoti o'zining rivojlanish tarixiga ega bo'lib, ushbu jarayonda turfa xil bosqichlarni boshdan kechirgan: jahon adabiyoti ta'siriga uchragan, o'z tarmog'i doirasida shakllangan. Aytish mumkinki, jahon adabiyotining ta'siri hozirgi adabiy jarayonda ham o'z aksini topsa-da, biroq u qadim-qadimdanoq adabiy holatda o'zining ilk kurtaklarini namoyish eta boshlagan, xususan, ko'chib yuruvchi kompozitsiyalar, jumladan, "Ming bir kecha" ertagi syujetining turfa xalqlar adabiyotiga ko'chishi yoxud Dantening "Ilohiy komediya" asaridagi sayyor voqealar, Ibn Sino asarlaridagi asos bo'lgan jarayonlar adabiyotda ko'chma voqealarning naqadar ahamiyatli ekanligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, adabiyotda janr doirasida ham (ya'ni uning xususiyatlari, sifatleri, qurilishi doirasida) ko'chish kuzatilib, ushbu maqolamizda jahon adabiyoti ilg'or xususiyatlarining hikoya janrida aks etishini ko'rib chiqamiz.

Hikoya janri genezisi, ya'ni tarixiy ildizlari turkiy xalqlarga borib taqaladi, G'arbiy Yevropa va Amerikada ham hikoya janri azaldan rivojlanib kelgan, biroq novella deb ataluvchi adabiy janr

qissaga o'xshab ketadi, albatta, ular o'rtasida birmuncha farqlar mavjudligi barchamizga ma'lum. Bundan tashqari, rus adabiyotidagi hikoya janri ham adabiyotimizdagi hikoya janri bilan bir qadar o'xshash. Aytish joizki, jahon adabiyotining hikoyachilikka oid turfa tamoyillari o'zbek adabiyotida ham o'zining aksini topgan, jumladan, umuminsoniy tamoyillarning ikki adabiyotda – o'zbek va jahon adabiyotida – ham barobar aks etishi hikoyachiligimizning ulkan yutuqlaridan biridir. Bundan tashqari, jahon adabiyotidagi quyidagi tamoyillar ham o'zbek adabiyotida o'zining yaqqol ifodasini topganligi ma'lumdir:

- milliylikni asragan holda jahon adabiyoti nozik qirralarining o'zbek adabiyotiga singishi;
- makon va zamon munosabatlariga ko'ra bir-biriga bog'liq bo'lmagan adabiyotlarga murojaat etish;
- umumbashariy qadriyatlarni, inson azizligini asar asosiga kiritish;
- adabiyotning asosi sifatida milliy qadriyatlarni tushunish;
- badiiy tahlil va sintez jarayonlarini asar tarkibiy qismi sifatida ilg'ash.

Ushbu tamoyillardan milliylikning jahon adabiyotidan o'zbek adabiyotiga singishi tamoyiliga to'xtaladigan bo'lsak, shu o'rinda ta'kidlash lozimki, jahon adabiyotiga xos bo'lgan milliy ruh aynan ko'chishi yuz bermaydi, ya'ni ma'lum qismlarigina – o'zbek adabiyotidagi mavjud milliylikka monandlari – ko'chadi yoki bo'lmasa, aynan ko'chishning nozik qirralari bir sifatda o'zlashadi, jumladan, chet el madaniyatida asar tasvirida “ryumka”(ichkilik ichiladigan idish) aks etsa, bu bizning adabiyotda “piyola” yanglig' yoritiladi, demak, har bir adabiyot o'z milliy ruhidan kelib chiqib, voqea detallarini aks ettiradi.

Yuqoridagi qayd etilgan tamoyillardan biri makon va zamon munosabatlariga ko'ra bir-biriga bog'liq bo'lmagan adabiyotlarga murojaat etishdir, bunda yozuvchi badiiy asar yozishga shaylanganda – “asar xamirini qorish uchun” - asarlarga yuzlanishiga to'g'ri keladi. Ana shu asos bo'luvchi asarlarning vaqt va joylashuv nuqtayi nazaridan bir-biriga bog'liq emasligi jahon adabiyotidan o'zbek adabiyotidagi hikoyachilikka ko'chgan tamoyil hisoblanadi.

Umumbashariy qadriyatlarni, inson azizligini asar asosiga kiritish va adabiyotning asosisifatida milliy qadriyatlarni tushunish tamoyillari aynan o'zbek adabiyotida ham yorqinlik kasb etgan. Sababi, qaysi hikoyachilik namunasiga boqmang, voqea detallari, milliy ruh, badiiy asar pafosiga bog'liq bo'lgan har bir detal umuminsoniy qadriyatlarni ulug'lash, bashar e'zozliligini aks ettirishga yo'naltirilgan. Inson qadri, sha'ni har narsadan aziz ekanligining yoritilishi o'zbek hikoyachiligining ulkan yutug'idir.

Jahon adabiyotidan o'zbek hikoyachiligiga o'tgan yana bir tamoyil sifatida badiiy tahlil va sintez jarayonlarini asar tarkibiy qismi sifatida nazarda tutishdir. Bugungi kunda asar tahlili va badiiy sintez nafaqat hikoya janrining, balki boshqa janrlarning ham birdek tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Aynan adabiyotsevarlar tomonidan hikoyaning badiiy jihatdan kichik detallarigacha olib borilgan tahlili mutolaasevarlarning asar mohiyatini tezroq anglashlariga yordam beradi.

Demak, yuqorida ko'rib o'tganlarimiz jahon adabiyotining hikoyachilikdagi ilg'or tamoyillari hisoblanib, u hozirgi kunda o'zbek adabiyotida ham o'zining teran aksini ko'rsatmoqda. Aytish joizki, istiqlol davri yozuvchilari o'zlari irod etgan badiiy asarlarida, xususan, hikoyalarida jahon adabiyoti hikoyachiligiga xos bo'lgan sifatlarni aks ettirishga harakat

qilishmoqda. Ushbu fikrlarimizni Xayriddin Sultonov hikoyalari orqali isbotlashga harakat qilamiz.

Adabiyotimizning yetuk vakili Xayriddin Sultonov ham adabiyotning ko'plab janrlarida qalam tebratgani bilan taniqlidir. Uning "Odamlardan tinglab hikoya" asarida o'ttiz bitta hikoya jo bo'lgan. O'ttiz bitta hikoyada bir-birini takrorlamaydigan, bir-biriga o'xshamaydigan yorqin xarakterlar, qahramonlarning ichki dunyosi, qalb tug'yonlarini ularning bevosita o'z tili va o'z nutqi orqali ochib beriladi. Bu esa yozuvchining bir qarashda juda oddiy, sodda bo'lib tuyuladigan, ammo aslida nihoyatda murakkab bir ijodiy uslubni tanlab ish ko'rganidan dalolat beradi.

Nasrda faqat bir kishining aytganiga, ya'ni monologga tayanib to'laqonli badiiy asar yaratish albatta oson ish emas. Bunday usul qahramonning ruhiy olamini borligicha, yaxshi-yu yomon barcha jihatlari bilan haqqoniy aks ettirishga monelik qilishi, ma'lum darajada yozuvchining ijodiy xayolotini cheklab qo'yishi mumkin. Bunday ifoda usuli adibdan zargarona mahoratni talab qiladi.

Xayriddin Sultonov - dunyoning juda ko'p mamlakatlarini goh rasmiy, goh norasmiy tarzda kezib chiqqan jahongashta adib. Eng muhimi, ko'rgan- kechirganlariga mohirlik bilan badiiy jilo berib, ularni go'zal, ta'sirchan asarlarga aylantira oladigan ijodkor.

Xayriddin Sultonov hikoyalarda muallif vaqt nuqtayi nazaridan bolalik davrlarida yashayotgan obraz yo'siniga murojaat qiladi, bu esa makon va vaqt uyg'unligining asarda aks etishidir. "Onamning yurti" hikoyalar to'plamida umuminsoniy madaniyatlar birlashmasini uyg'unlashtira olgan ijodkor haqiqiy ma'nodagi o'zbek va jahon adabiyoti birlashmasini o'z qalami ila chiza oladi. Ona-Vatan ruhi, qishloq odamlari ruhiyati, o'ziga xos xarakterlari chizmasi berilgan ushbu hikoyalari muallifni haqiqiy ijodkor sifatida kashf etdi.

Xulosa sifatida aytadigan bo'lsak, hikoyachilik davrlar osha shakllanib, o'zining go'zal cho'qqisiga erishayotgan o'zbek adabiyoti nafaqat o'z ichida, balki jahon adabiyoti ta'sirida ham rivojlanib, ikki adabiyot uyg'unligi mujassam bo'lgan go'zal badiiyatga aylandi. Shuni ta'kidlash lozimki, Xayriddin Sultonov hikoyalari ana shu badiiyatning ajib namunalari.

REFERENCES

4. Abrorov A., O'zbek povesti, T., 1973;
5. Timofeyev L.I., Osnovm teorii literaturi, 5-izd., M., 1976;
6. Normatov U., Go'zallik bilan uchrashuv, T, 1976.
7. Adabiyot nazariyasi 1-, 2-tomlar. 1979.
8. H.Homidov va bosh. Adabiyotshunoslik terminlari lug'ati.1983
9. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. 1980 yil
10. Kh-davron.uz
11. Wikipedia.org
12. Ziyouz.com
13. Google.com

“BEPOYON OSMON” HIKOYASIDA SYUJET ELEMENTLARI

Nosirova Setora Narzulla qizi

Termiz davlat universiteti, 121-guruh talabasi

Hafizova Feruza

Ilmiy rahbar, Termiz davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7942159>

Annotatsiya. Maqolada adabiyotshunoslik ilmida uchraydigan syujet va fabula terminlarining o'zaro farqli jihatlari hamda badiiy asarda syujetni tashkil etuvchi tugun, voqealar rivoji, kulminatsiya, yechim kabi istilohlar Nazar Eshonqulning “Bepoyon osmon” hikoyasi misolida o'rganib chiqiladi.

Kalit so'zlar: syujet, fabula, tugun, ekspozitsiya, voqealar rivoji, kulminatsiya, yechim.

PLOT ELEMENTS IN THE STORY "THE VAST SKY".

Abstract. The article examines the different aspects of the terms plot and fabula found in the science of literature, as well as terms that make up the plot in a work of art, such as the knot, development of events, culmination, solution, on the example of Nazar Eshanqul's story "The Endless Sky".

Key words: plot, fable, knot, exposition, development of events, climax, solution.

СЮЖЕТНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В РАССКАЗЕ «БЕЗБРЕЖНОЕ НЕБО».

Аннотация. В статье рассматриваются различные аспекты терминов сюжет и фабула, встречающихся в науке о литературе, а также терминов, составляющих сюжет в художественном произведении, таких как завязка, развитие событий, кульминация, завязка. решение, на примере рассказа Назара Эшанкула «Бесконечное небо».

Ключевые слова: сюжет, басня, узел, экспозиция, развитие событий, кульминация, завязка.

Avvalo, har bir badiiy asar ma'lum bir voqealar tizimi, ya'ni syujetdan tashkil topadi. Syujetlilik badiiy adabiyotning o'ziga xos xususiyatlaridan biri sifatida tushuniladi. Syujet (fran. predmet, asosga qo'yilgan narsa) badiiy shaklning eng muhim elementlaridan biri sanalib, badiiy asardagi bir-biriga uzviy bog'liq holda kechadigan, qahramonlarning xatti-harakatlaridan tarkib topuvchi voqealar tizimini anglatadi.⁶⁸ Adabiyotshunoslikda syujet bilan bir qatorda fabula istilohi ham borki, bu ikki atama XIX asr oxirigacha bir-biriga ma'nodosh holda qo'llanilgan. Keyinchalik XXasr boshlaridan syujetning kengroq o'rganilishi va chuqurroq tatbiq etilishi natijasida bu ikki atamaning bir-biridan farqli tomonlari borligi isbotlandi va fanga olib kirildi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, syujet bu asardagi ma'lum voqealarning ijodkor tomonidan o'zaro joylashtirish tartibidir. Fabula esa asardagi voqealarning shunchaki hayotda yuz berish ketma-ketligidir. Shu ma'lumotlarga tayanib biz syujet va fabulani farqlar ekanmiz, avvalo, voqealarning hayotda yuz berish tartibi bilan uning badiiy asarda yuz berish tartibining farqini anglab olishimiz lozimdir.

Misol tariqasida o'zbek modernizm adabiyotining yirik vakillaridan biri Nazar Eshonqulning “Bepoyon osmon” hikoyasini olsak. Hikoya asar qahramoniga qisqa va zardali xat kelishi bilan boshlanadi: “Xat qisqa va zardali edi. Oyto'ldi enang og'ir yotibdi. Joni uzilmasdan

⁶⁸ Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari.—Toshkent: Navoiy universiteti, 2018.

kel! – bunaqa dag'al jummalarni faqat ammam yozdirishi mumkin, boshqa hech kim. Pashshsaning qanotiday keladigan shu bir parcha qog'ozda ham Oyto'ldi enamga nisbatan bir umr tark etmagan tana-yu dashnomini, o'zining azaliy munosabatini bildirish uchun Oyto'ldi enang deya istehzo qilgani va bunday piching-u kinoyalar faqatgina ammamning qo'lidan kelishini xatni o'qigandayoq tushungan edim⁶⁹. Asar mana shunday boshlanadi. Qahramon avvaliga xatni o'qiydi., vaziyat qanchalar murakkab ekanligini, tug'ilib o'sgan qishlog'iga tezroq qaytishi kerak ekanligini tahlil qilar ekan, shu o'rinda u ortga, o'tmishga nazar tashlaydi. Bu o'rinda biz asar syujet asosida qurilganini anglab olamiz.

Hikoyaga yaxshiroq e'tibor beradigan bo'lsak, asar voqealar tugunidan boshlanadi. Keling, avvalo, asarda voqealar tuguni nima ekanligiga atroflicha tahlil qilamiz. "Tugun asar voqealarining boshlanishiga turtki bo'lgan voqea, asar konflekti qo'yilgan joydir. Ekspozitsiyadan farqli o'laroq, tugun syujetning zarur elementi sanaladi, ya'ni u syuzetda har vaqt hozirdir"⁷⁰. Tugun, odatda, asarning boshida, ekspozitsiyadan keyin beriladi. Ba'zan muayyan badiiy estetik maqsadni ko'zda tutgan holda uning o'rni o'zgartirilishi mumkin. "Bepoyon osmon" hikoyasini o'qishni boshlar ekanmiz, jummalarni birin-ketin o'qiganimiz sari tugun ham birin-ketin namoyon bo'laveradi. Yuqorida keltirilgan hikoyaning boshlanmasi bizda turli xil savollar tug'diradi: Aslida qahramon "ammam" deya ta'riflayotgan obraz kim, nega qahramon o'z ammasiga nisbatan bu qadar salbiy munosabat bildiryapti? Oyto'ldi ena obrazi qanday obraz? Nega qahramon uni shunchaki ena demasdan Oyto'di ena deb murojaat qilyapti? Oyto'ldi ena qanday yomonlik qilganki amma obrazi Oyto'ldi enaga nisbatan bir umr tark etmagan ta'na-yu dashnomlarning egasi sifatida ta'riflanadi?! Manashu pallada tugun yuzaga keladi va biz asarni o'qishni davom ettirar ekanmiz, har bir voqealar tuguni birma-bir o'z yechimini topib boraveradi.

Tugundan keying voqealar zanjiri voqealar rivoji deyiladi. Hikoyadagi qahramonning amakisi va amakisining ayoli (muallif tili bilan aytganda yangasi) ning farzand dog'ida kuyishlari, akasining umri besamar o'tayotganligidan achinib kelinoyisiga kun bermaydigan "amma" obrazi tasviri, uning sha'ni, g'ururi sabab bor aybni o'z bo'yniga olib, ta'na-yu dashnomlarga ko'milib yashagan xokisor ayol qismati asar voqealar zanjirini tashkil etadi. Syujet voqealari bosqichma-bosqich, darajama-daraja rivojlanib boraverar ekan, natijada, asar voqealar rivojining eng yuqori nuqtasi – asar kulminatsiyasi vujudga keladi. Ushbu hikoyadagi kulminatsiya bu qahramonning Oyto'ldi enasining vafotidan so'ng uning sandiqlari orasidagi turli xil qog'ozlar ichidan topilgan tashxis varaqasi bo'ladi. Qahramon kasbi taqazosi bilan ushbu varaqada gap nima haqida ketyotganini yaxshi angelaydi. Asar kulminatsiya va yechimning hamohangligida yakunlanadi: "...Oniy lahzalarda yorishgan xotira siniqlari ichida ammamning bir umr begiz qilingan qo'llari, butun qishloq yangamga yog'diirgan dashnomlar, ...tashxisdan o'tib kelishgan kuni xuddi yangamning—enamning yuzidan sil kabi oqib tushgan ko'zyoshlari—hammasi bor edi. Men endi hammmasini tushungan va anglagan edim: yangam, mening tutingan enam bepusht yashash qismatini o'ziniki deb bilgan, bilgani uchun ham tashxis qog'ozlarini yashirib qo'ygan, el-yurt oldida amakimning boshi egilmasligi, erkaklik g'ururi toptalmasligi uchun bu sirni hammamizdan

⁶⁹ Nazar Eshonqul. Maymun yetaklagan odam.— Toshkent: Yangi nashr, 2019.

⁷⁰ Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari.—Toshkent: Navoiy universiteti, 2018.

yashirgan ammamning va butun qishloqning bir umrlik xo'rlik va nadomatlariga chidab kelgan..."⁷¹.

Yuqorida tasvirlangan tugun voqealar rivoji va kulminatsiya syujetni tutib turuvchi asosiy unsurlar sanaladi va ular har qanday syujetda mavjud bo'ladi. Shunday ekan o'quvchi har bir badiiy asarni o'qir ekan, uning voqealar rivoji ortidan quvish shart emas, balki asarning tub mag'zini chaqib, uni ilmiy va badiiy jihatdan ham tadqiq eta olishi lozimdir.

REFERENCES

1. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari.—Toshkent: Navoiy universiteti, 2018.
2. Umurov H, Nasirov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. SamDU nashri, 2021. – 252b.
3. Nazar Eshonqul. Maymun yetaklagan odam.— Toshkent: Yangi nashr, 2019.

---

⁷¹ Nazar Eshonqul. Maymun yetaklagan odam.— Toshkent: Yangi nashr, 2019.

MAHALLIY BYUDJET DAROMADLARINI BARQARORLASHTIRISHDA SOLIQLARNING ROLINI OSHIRISH HAQIDA

Turayeva Xusnobod Xolmurod qizi

Toshkent Moliya Instituti Magistratura kechki ta'lim Iqtisodiyot kafedra
I -5"K" 1-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7942222>

Annotatsiya. Ushbu maqolada mahalliy byudjet daromadlarini barqarorlashtirishda soliqlarning rolini oshirish, davlat soliq siyosati orqali respublika iqtisodiyotini barqarorlashtirish va rivojlanishiga har tomonlama faol ta'sir ko'rsatish mumkin.

Kalit so'zlar: bozor iqtisodiyoti sharoiti, moliyaviy munosabatlarni rivojlantirish, soliq siyosatining o'rni, soliqlarning obyektiv zarurligi, O'zbekiston soliq siyosatining mazmuni, strategiya va taktikasi, O'zbekiston soliq tizimi, uning tartibi, vazifalari, soliqlarning tasnifi.

ABOUT INCREASING THE ROLE OF TAXES IN STABILIZING LOCAL BUDGET REVENUES

Abstract. This article discusses the possibility of increasing the role of taxes in stabilizing local budget revenues, providing a comprehensive active impact on the stabilization and development of the republic's economy through State tax policy.

Keywords: conditions of market economy, development of financial relations, role of tax policy, objective necessity of taxes, content, strategy and tactics of tax policy of Uzbekistan, tax system of Uzbekistan, its order, tasks, classification of taxes.

О ПОВЫШЕНИИ РОЛИ НАЛОГОВ В СТАБИЛИЗАЦИИ ДОХОДОВ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ

Аннотация. В данной статье рассматривается возможность повышения роли налогов в стабилизации доходов местного бюджета, оказания всестороннего активного воздействия на стабилизацию и развитие экономики республики посредством Государственной налоговой политики.

Ключевые слова: условия рыночной экономики, развитие финансовых отношений, роль налоговой политики, объективная необходимость налогов, содержание, стратегия и тактика налоговой политики Узбекистана, налоговая система Узбекистана, ее порядок, задачи, классификация налогов.

Mamlakatimiz moliya-byudjet tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar hududlardagi moliyaviy muammolarining keskinlashuvi sharoitida hamda bugungi kundagi jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi sharoitida mahalliy byudjetlar imkoniyatlarini yanada oshirish zaruriyatini ko'rsatmoqda. Mahalliy byudjetlar - davlat byudjetining tegishli viloyat, tuman, shahar pul mablag'lari jamg'armasini tashkil etuvchi bir qismi. Mahalliy byudjetlarda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek, moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi. Mahalliy byudjetlarning daromadlari mahalliy soliqlar va yig'imlar hamda to'lovlardan tashkil topadi. Mahalliy byudjetlarning mablag'lari hududiy rivojlanishning moliyaviy manbalaridan biri hisoblanadi. Mahalliy byudjetlar har bir mamlakat davlat byudjetining ajralmas qismidir.

Vazirlar Mahkamasining e'lon qilingan 29.06.2017 yildagi 445-son qarorida mahalliy byudjetlarning daromad bazasini kengaytirish rezervlarini aniqlashning batafsil mexanizmlari

mustahkamlangan. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev «Yangi O‘zbekiston» gazetasiga bergan intervyusida ko‘plab insonlarning bandligi va daromadi masalasi bevosita tadbirkorlik tuzilmalari bilan bog‘liq ekanligini ta’kidlab o‘tdi. «Agar biz tadbirkorlarni qo‘llabquvvatlamasak, ularga sharoit yaratib bermasak, shahar va tumanlarning mahalliy byudjeti nochor ahvolda qolaveradi», — dedi u. Davlat rahbarining qayd etishicha, so‘nggi yillarda respublikada kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari soni ikki barobar ortgan. Sohada faoliyat yuritayotgan korxonalarining 50 foizdan ortig‘i so‘nggi uch yillikda tashkil etilgan. Sohada amalga oshirilgan bu kabi ishlar jamiyatda o‘rta sinfning kuchayishi uchun zamin yaratadi. «Tadbirkorlar ularni qo‘llab-quvvatlash haqidagi chiroyli so‘zlarni ko‘p eshitgan, endi bu gaplarning amaliy ta’siri va natijasini o‘z kundalik faoliyatida his etishi kerak», — dedi Shavkat Mirziyoyev.

Soliq siyosati davlatning soliq munosabatlarini tashkil qilishdagi choratadbirlari, faoliyatlar yig‘indisidir. Shunday ekan, faqat mustaqil davlatgina o‘z mustaqil soliq siyosatiga ega bo‘la oladi.

Soliq – bu davlat yoki mahalliy boshqaruv faoliyatini ta’minlash maqsadida davlat organlari tomonidan jismoniy va yuridik shaxslar (tashkilotlar)dan yig‘ib olinadigan to‘lov. Davlat budjetining asosiy qismi soliqlar hisobiga shakllantiriladi. Shuningdek, soliqlar iqtisodiy turkum jihatidan nazar tashlaydigan bo‘lsak, bu to‘lov sof daromadning bir qismini budjetga jalb qilish shakli bo‘lib, moliyaviy munosabatlarning tarkibiy qismini tashkil qiladi.

Ko‘plab olimlar va mutaxassislar soliqlarning umumiy hamda iqtisodiy mazmunmohiyatini ochib berish maqsadida o‘zlarining turli fikrlarini bildirib o‘tishgan. Soliqlarning mohiyatini aniqlashda esa ularning rivojlanish tarixiga nazar tashlash va uni o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Soliq majburiyati tarixiga nazar soladigan bo‘lsak, u yoki bu shakldagi soliqlar hatto ibtidoiy va qadimgi jamoalarda ham undirilganligi haqidagi ma’lumotlarga duch kelamiz. Shubhasiz, soliqlarning vujudga kelishi eng dastlabki ijtimoiy ehtiyojlarga zaruratning tug‘ilishi bilan bog‘liq. Davlat paydo bo‘lib, rivojlanib borishi bilan birga soliq tizimi ham takomillashib borgan. Soliq tizimi yordamida hukumat mamlakatdagi moliyaviy oqimlarni (tartibga solish, taqsimlash va qayta taqsimlash), shuningdek, butun milliy iqtisodiyotni boshqarish funksiyalarini amalga oshiradi. Demak, soliqlar paydo bo‘lgandan buyon jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning zaruriy butunligiga aylangan deyishimiz mumkin.

Soliq siyosatini ishlab chiqish moliya-iqtisodiy munosabatlardan kelib chiqadi. Davlat soliq siyosati orqali respublika iqtisodiyotini barqarorlashtirish va rivojlanishiga har tomonlama faol ta’sir ko‘rsatish mumkin. Soliqlar pul munosabatlari bo‘lib, iqtisodiy munosabatlarning tarkibiy qismi ekan, soliq siyosati ham iqtisodiy siyosatning tarkibiy qismidir.

Soliq tizimi deganda mohiyati jihatidan bir xil bo‘lgan va markazlashgan pul fondiga tushadigan soliq turlarining yig‘indisi tushuniladi.

Tizim - bu yig‘ma tushunchadir. Bu tushunchada soliqlarning bir-biri bilan bog‘liqligi ham ifoda etilgan. Soliq tizimini quyidagi guruhlariga bo‘lish mumkin:

Soliq tizimini soliq obyektiga qarab uch guruhga bo‘lish mumkin: oborotdan, daromaddan va mulklar qiymatidan olinadigan soliqlar. Oborotdan olinadigan soliqlarga ko‘shilgan qiymat solig‘i, aksiz solig‘i, konlardan foydalanganligi uchun soliq, bojxona boji kiradi. Daromaddan olinadigan soliqlarga foyda solig‘i va daromad solig‘lari kiradi. Mulklardan olinadigan soliqlarga mol-mulk solig‘i va yer soliqlari kiradi. Iqtisodiy moxiyatga qarab to‘g‘ri va egri soliqlarga bo‘lish

mumkin. To'g'ri soliqlar bevosita daromad oluvchi mulk egasining daromadlaridan (foydalaridan) olinadi. Bunday soliqlar huquqiy va xaqiqiy soliq to'lovchi bitta shaxs bo'ladi. Soliq ilgari aniq belgilangan bo'ladi. Uning manbai bo'lib korxonalar va tashkilotlarning xo'jalik faoliyati natijasida erishilgan moliyaviy yakun xisoblanadi. Axoli soliqlarida esa soliq manbai bo'lib to'g'ridan-to'g'ri axolining daromadi xisoblanadi. Foyda (daromad) solig'i, yer solig'i va daromad solig'i to'g'ri soliqlarning eng yirik daromaddir.

Egri soliqlar korxonalar va tashkilotlar faoliyatining moliyaviy yakuniga bog'liq bo'lmaydi. Ular sotilayotgan tovarlar va xizmatlar oborotiga (baxosiga) ustama tarzda belgilanadi. Ular so'zsiz tovar qiymati va xizmat summasini oshiradi va iste'mol ni kamytiriladi. Bu soliqlarni ba'zan iste'mol soliqlari deb xam ataladi. Bundan qaraganda ularni guyo maxsulot sotuvchi yoki xizmat ko'rsatuvchi to'layotgan bo'ladi. Aslida esa ularning xaqiqiy to'lovchisi tovar va xizmatlarni iste'mol qiluvchilar bo'ladi. Egri soliqlar guruhiga ko'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i va bojxona bojlari kiradi. Soliq solish tizimining bir qancha elementlari mavjud va bular quyidagilardan iboratdir: soliq subyekti, obyekt, manbasi, soliq stavkasi, soliq solish birligi, soliqlardan imtiyozlar va boshqalar kiradi.

Biz avvalo soliq tizimi va soliq solish tizimi tushunchalarni bir-biridan farqini bilishimiz zarur. Bu yerda nazariy jihatdan soliq tizimi soliqlar yig'indisi tushuniladi. Soliq solish tizimi esa tashkiliy jihatdan, tuzilish usullari yig'indisi tushuniladi. Ya'ni soliq solish tizimi amaliy usul yig'indisidir. Shunday qilib, soliq solish tizimi deb, Oliy majlis tomonidan belgilangan va ijrochi idoralar tomonidan undiriladigan soliqlarni tuzilish usullari va tamoyillari yig'indisiga aytiladi. Bu tizimning urni jamiyatning ijtimoioy-iqtisodiy tizimi bilan aniqlanadi. Soliq solish tizimining bir qancha elementlari mavjud va bular quyidagilardan iboratdir: soliq subyekti, obyekt, manbasi, soliq stavkasi, soliq solish birligi, soliqlardan imtiyozlar va boshqalar kiradi.

Soliq subyekti bu soliq munosabatlarni tashkil qiluvchilar. Bularga asosan soliq to'lovchilar:

Yuridik shaxslar korxonalar, tashkilot, firma va jismoniy shaxslar-axoli kiradi. Ikkinchi tomondan soliq subyektiga davlat kiradi, ya'ni soliq oluvchi.

Soliq obyekt - bu soliq solinadigan daromad, narsa (buyum), mulk, qiymati, tovar, yer maydoni, ot kuchi va boshqalar. Ko'pincha soliq nomi obyekt nomi bilan ataladi. Masalan, yer solig'ida yoki daromad solig'ida.

Byudjetga o'tkazish nuqtai nazardan soliqlar umumdavlat soliqlari va maxalliy soliqlarga bo'linadi.

Soliq qonunchiligida soliqlarning qaysi turlari to'g'ri davlat byudjetiga, qaysilari esa maxalliy byudjetga tushishi aniq ko'rsatib qo'yilgan. Ammo shu aniqki davlat byudjetiga tushgan mablag'larning bir qismi maxalliy byudjetlarga ajratib beriladi.

Soliq turlariga qarab bevosita va bilvosita soliqlarga bo'linadi. Bunday guruxlanish Soliqqa tortish oboektiga, to'lovchi bilan davlatning o'zaro munosabatlariga bog'liq buladi. Bevosita soliqlar to'g'ridan-to'g'ri daromadga va molmulkka belgilanadi. Tovarning baxosida to'lanadigan yoki taxrifga kiritiladigan tovarlar va xizmatlardan olinadigan soliqlar bilvosita soliqlarga kiradi.

Bevosita soliqlar real va shaxsiy soliqlarga bo'linadi. Real soliqlar soliq to'lovchining molmulkining ayrim turlaridan kadastr asosida undiriladi.

Xar qanday tadbir, ish va faoliyat ilgari belgilanib, aniqlanib ishlab chiqilgan siyosat bilan amalga oshiriladi. Siyosat deganda davlatning ilgari belgilab, aniqlab qo'ygan chora-

tadbirlari yig'indisi tushuniladi. Soliq ishlarini tashkil qilishda xam shu siyosat bilan ish yuritiladi. Soliq siyosati davlatning moliya siyosatini eng muhim, tarkibiy ajralmas qismidir.

Nazorat funksiyalari mavjuddir. Ayrim iqtisodchilar fikrlari bo'yicha taqsimlash va iqtisodiyotni tartibga solishlarni xam ko'shadilar. Lyokin bizni fikrimizga kura soliqlar asosan 3 ta funksiyani bajaradi, taqsimlash va iqtisodiyotni tartibga solish asosan uchta funksiyani ichiga kirib ketadi. Xazina (fiskal) funksiyasi. Fiskal (lotincha Fiscus so'zidan olingan bo'lib, g'azna degan mahnoni anglatadi) xususiyatiga ega ekanligidir.

Soliqlarning nazorat funksiyasiga kelsak, bu funksiya orqali soliqlar ijtimoiy maxsulot qiymatini qanchaga tushganligi, milliy daromadning salmogini nazorat qilib bilib olgandan so'ng undan qancha qismini soliqlar orqali byudjetga tuplash zarurligi, ularning obyektlarini, soliq to'lovchilarini, soliq stavkalarini to'g'ri belgalish hamda soliqlarni o'z vaqtida to'g'ri xisoblab byudjetga o'tkazish jarayonini nazorat qilib boradi. Bu nazorat doimo taqsimlash funksiyasi bilan yonma-yon olib boriladi. Soliqlarning nazorat funksiyasi ba'zan taqsimlash funksiyasidan ham kengayib ketadi. Chunki taqsimlashda faqat pul munosabatlari bilan chegaralanib qolinsa, soliqlarning nazorat funksiyasi pul munosabatlari orqali taqsimlashdan tashqari soliq obyektlarini buyum shaklida xam to'liqligi, mahsulotlar qoldiqlari xomashyo va yoqilg'ildan boshqa manbalardan foydalanish ustidan ham nazoratga aylanadi. Demak, soliqlarning nazorat funksiyasi soliq idoralarini xodimlarining kundalik olib boradigan umumiy iqtisodiy nazoratining nazariy asosini tashkil etadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida soliq idoralarining nazorati asosan yagona iqtisodiy qonunlar talabiga javob beradigan nazoratga aylanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, soliq ma'muriyatchiligini izchil takomillashtirish, soliq yukini kamaytirish va soliqqa tortish tizimini soddalashtirish sohasida islohotlarni davom ettirish uzoq muddatli davrda O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlash, tadbirkorlik faoliyati uchun qulay shart-sharoitlarni shakllantirish va davlat byudjeti daromadlarini oshirish uchun keng imkoniyatlarni yaratadi

REFERENCES

1. Алиев Б.Х. Налоги и налогообложение. Учебник. –М.: “Финансы и статистика”, 2018
2. Alimardonov M., Kuziyeva N. “Soliqlar va soliqqa tortish” o'quv-uslubiy qo'llanma Toshkent “Iqtisod-Moliya” 2007
3. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya Darslik. –T.: “Noshir”, 2011
4. Jo'raev T. Soliqsiyosatini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlarini vatamoyillari. //Soliqlar va boj xonaxabarlari. – 2018

ONA TILI O'QITISH JARAYONIDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVGA ASOSLANGAN O'QUV TOPSHIRIQLARIDAN FOYDALANISH METODIKASI

Bobojonova Muhayyo Alisherovna

Qashqadaryo viloyati, Dehqonobod tumanidagi M.M.T.B ga qarashli 101-maktab
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7942434>

Annotatsiya. Maqolada ona tili o'qitishda o'quvchilarda shakllantiriladigan tayanch kompetensiyalar elementlarini amalda qo'llash jarayonlari namunalari keltirilgan. O'quvchilar iqtidorini oshirishda, ularning nutqi, fikrlashi, mavjud axborot manbalaridan foydalana olish ko'nikmalarini shakllantirishda tayanch kompetensiyalarni qo'llash tavsiyalari berilgan.

Tayanch so'zlar: kompetensiya, shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasi, ruhiy va intellectual kamolotga intilish, ijodiy fikrlash malakasini oshirish.

METHODOLOGY OF USING STUDY TASKS BASED ON THE COMPETENCY APPROACH IN THE MOTHER LANGUAGE TEACHING PROCESS

Abstract. The article presents examples of the processes of practical application of the elements of basic competences formed in students in the teaching of the mother tongue. Recommendations are given for the use of basic competencies in the development of students' abilities, in the formation of their speech, thinking, and the ability to use available information sources.

Key words: competence, the competence of self-development as a person, striving for mental and intellectual perfection, improving the skill of creative thinking.

МЕТОДОЛОГИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УЧЕБНЫХ ЗАДАНИЙ НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РОДНОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация. В статье представлены примеры процессов практического применения элементов базовых компетенций, формируемых у учащихся при обучении родному языку. Даны рекомендации по использованию базовых компетенций в развитии способностей учащихся, в формировании у них речи, мышления, умения пользоваться доступными источниками информации.

Ключевые слова: компетентность, компетентность саморазвития как личности, стремление к умственному и интеллектуальному совершенству, совершенствование навыка творческого мышления.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ona tili fanini o'qitishning maqsadi-o'quvchilarda og'zaki va yozma nutq ko'nikmasini, ijodiy fikrlash malakasini, kitobxonlik va nutq madaniyatini rivojlantirishdan iborat.

Ona tili fanini o'qitishning asosiy vazifasi – o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'zgarlar fikrini anglashga, o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy (kommunikativ) kompetensiyani rivojlantirish; o'quvchilarda grammatikaga oid o'zlashtiriladigan bilimlarni (fonetika, leksikologoya, so'zning tarkibi, so'z yasalishi, morfologiya, sintaksis, yozuv va imlo, tinish belgilari, nutq uslublari, stilistikaga oid tushunchalarni) rivojlantirish hamda ona tilining keng imkoniyatlaridan unumli foydalangan

holda to'g'ri va ravon bayon eta olishni rivojlantirishga qaratilgan lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat.

Ona tili fanidan o'quv dasturi o'quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan Davlat ta'lim standarti talablaridan kelib chiqib tuzilgan. O'quv dasturida o'quvchilarda fanga doir nutqiy va lingvistik kompetensiyalarni hamda tayanch kompetensiyalarning elementlarini shakllantirish ko'zda tutilgan.

Umumiy o'rta ta'limda – ona tili imkoniyatlari asosida ta'lim oluvchida mustaqil va ijodiy fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq muhiti, sharoiti va vaziyatiga mos ravishda og'zaki va yozma shakllarda to'g'ri, ravon va aniq ifodalash ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. 5-9- sinflarda ona tili fonetikasi, leksikasi, morfologiya va sintaksisini tizimli va amaliy samarali o'rganish natijasida ta'lim oluvchiga tilshunoslik fani asoslarini berish emas, balki ayni bir narsa- hodisani atash, fikrni ifodalash uchun ona tilida o'nlab imkoniyatlarning har birining o'z ifoda va ta'sir xususiyatini o'quvchiga yetkazish, unda mana shu jihatlarni ilg'ay olish, bunda axborot resurslariga murojaat qilishmadaniyatini shakllantirish, har bir shakl va imkoniyatdan o'z o'rnida foydalana olish malakalarini rivojlantirishdir.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasida tayanch kompetensiyalar quyidagicha nomlanadi:

1. Kommunikativ kompetensiya.
2. Axborot bilan ishlash kompetensiyasi.
3. Shaxs sifatida o'z- o'zini rivojlantirish kompetensiyasi.
4. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi.
5. Umummadaniy kompetensiya.
6. Matematik savodxonlik, fan va texnika yutuqlaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi.

Bizningcha “kompetensiya” deganda, o'quvchilar tomonidan egallangan bilim va ko'nikmalarni mustaqil ravishda shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarda amaliy qo'llay olish layoqati tushuniladi. Ilmiy tadqiqotchi sifatida darslarimda tayanch kompetensiyalarning barcha turlaridan unimli foydalanishga harakat qilaman.

1. Kommunikativ kompetensiyasi: Mavzudan kelib chiqib to'g'ri javob bera olish;
2. Axborot bilan ishlash kompetensiyasi: mavjud aborot manbalaridan (internet, televizor, radio(audio-video yozuv), telefon, kompyuter, elektronpochta va boshqalar) foydalana oladi;
3. O'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasi: shaxs sifatida doimiy ravishda o'zini- o'zi rivojlantirib, jismoniy, ma'naviy, ruhiy va intellectual kamolotga intila oladi;
4. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi: mehnat qonunchiligida o'z haq huquqlarini biladi, jamiyat va oilasi manfaati uchun xizmat qila oladi.
5. Umummadaniy kompetensiyalar: vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e'tiqodli bo'lish;
6. Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi: aniq hisob-kitoblarga asoslangan holda shaxsiy, oilaviy, kasbiy va iqtisodiy rejalarni tuza olish.

Bugun sizlarga 3- tayanch kompetensiya: Shaxs sifatida o'z- o'zini rivojlantirish kompetensiyasi bo'yicha olib borilgan ishlar, erishilgan yutuqlar haqida o'z tadqiqotim

natijalarini o'rtog'lashmoqchiman.

Darslardagi qatra va ijodiy matn yarata olish ko'nikmasi o'z-ozini rivojlantirish, jismoniy, madaniy, ruhiy va intellectual komolotga intilishga undaydi, o'z hatti – harakatini nazorat qila bilishga, halollik, to'g'rilik kabi sifatlarda ega bo'lishga chorlaydi. Quyida o'quvchilar tomonidan yaratilgan qatra va ijodiy matnlar shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasiga yaqqol misol bo'la oladi.

Bolalikning beg'ubor tongi

Bolalik bu - beg'uborlik. Bizning quvonchli kunlarimiz, shirin allamiz. Zavqqa to'la baxtli onlarimiz. Kulgu gullarining g'uncha ochish davri. Zamon torlarining yoqimli misiqasi. Tabiatning jilmayishi. Ilohiy kuch, ilk qadam, ilk sevinch tuyg'usi. İlk so'z va albatta hayot. Bu bolalikning beg'ubor tongi emasmi? Bizga ayon, har bir bola o'zgacha. O'ziga xon, o'ziga bek... G'ayri tabiiy qarash. Boshqacha xususiyat. Har gapida sokinlik, jo'shqinlik o'ynaydi. Uning munchoq – munchoq ko'zlari qalbingga xotirjamlik keltiradi. Har kulishida o'zing bilmagan holda osmonlarga uchasan, bulutlarni quchasan. Har so'zin tinglab, uzoq vaqt yashaganday bo'lasan. Uni ilk bor qo'lingga olsang, bag'ringga bossang, bolaligingni eslaysan. Sen ham dala – qirni sevganing, qalbingdagi baxt nima ekanligini tuyganing yodingga tushadi. Ana shunday tarzda bolalikning beg'ubor tongi seni qarshilaydi. Hayotingning eng nish urgan faslini topasan. Bolalik bozorining xaridori bo'lasan. U yerdan bolalik davri, bolalik ko'ngli, bolalik bag'ri, bolalik nozi kabi mevalarni sotib olasan. Ularning sevinch ila ta'mini totib ko'rasan. Vaqt o'tib, qiymati ko'tarilgach, yana sotib olish uchun yelib - yugurasan. Ammo bu bozorning xaridori bo'lolmaysan. O'rningni boshqasi egallaydi. Qayg'urma! Sen uchun esa o'smirlik bozori poyezdi uchun chipta beriladi.

Bahor tabassumi

Bahorning ilk tongida o'zgacha uyg'ondim. Derazadan qaradim. Kayfiyatim ko'tarilib ketdi. Negadir o'zimni qushdek yengil his qila boshladim. O'zgacha yoqimli hid taraldi. Bu bahorning yoqimli ifori edi. Bunchalar ham yoqimlisan, bunchalar ham go'zalsan, bahorim! Sening yoqimli shabadang ham daraxtlarni asta uyg'otadi. Ular ham o'z tuhfasini senga hadya qilishadi. Ular gullaydi. Bu sovg'ani ko'rib sen yana ham atrofga o'zgacha boqasan, hamma yerni gulga burkaysan. Bundan shodlangan quyosh esa o'z nurlarini o'zgacha taratadi. Bahor, sening sening tabassumingni ko'rdik. Hammayoq gulga burkandi, bu sening tabassuming emasmi?

Taqdir

O'shanda kichkina edim. Men uni yaratishim kerak edi. Men uni yaratdim, xuddi bolalardek! U mening qo'limda qo'g'irchoq edi go'yo. Yillar o'tib, men o'smir bo'ldim. Endi men o'zimga sig'may ketardim, xuddi butun dunyo menga qarshi chiqayotgandek ko'rinar edi. O'zimga qandaydir tuyg'ularni his etardim. Negadir endi o'zimni uning qo'lidagi qo'g'irchoqdek his qilardim. Katta bo'ldim, endi men o'zimni eplay olardim. Endi u menga ba'zida do'st, ba'zida esa raqib edi. U meni oyog'imga har qadamda bolta urib, yiqitishga harakat qilardi. Ba'zida u qo'ygan tuzoqlarida ancha qolib ketardim, ba'zida tuzog'ini chetllabo'tardim. Ba'zida uni deb yig'lar, ba'zida kulardim. Endi yanayam kattaroq bo'ldim, endi men xulosa chiqardim. Odamlarning taqdiri o'z qo'lida ekan. Taqdir tuzoq qo'ymas ekan, aslida u bizga imkon berar ekan. Ammo biz insonlar o'zimiz qo'ygan tuzoqqa, o'zimiz tushar ekanmiz!

Bugungi kun

Hayot bir ko'chaga o'xshaydi. Unda qanday qadam bosish o'zimizga bog'liq. Hadeb, o'tmishga alanglasak, hayotda ko'p qoqilamiz. Xotiralar unda chalg'ishga olib keladi. Kelajakka intilaversak, bugungi kun yo'qoladi, bugungi maqsad yo'qoladi. Biz bugungi kun, mana shu soniya bilan yashashimiz kerak. Hayotda bugungi rejalar bo'lmay turib, bir yildan keyin nima qilaman, nima qilishim kerak, deb emas, balki hozir nima qilaman, bugun nima qilishim kerak, deb savol berishimiz kerak. Agar har bir inson bugungi kun bilan yashaganida edi, orzular va maqsadlardan ko'ra, g'alabalar va yutuqlar ko'proq bo'lardi. Kim biladi, yana kimlardir: "Buguning bilan yashasang, xor bo'lasan, ertangni o'yla!"- deb qo'yishadi Nima bo'lganda ham, har bir inson hayoti davomida o'z umr daftariga taqdir qalami bilan o'z bitigini bitishi kerak. Niyatim esa har bir insonning umr daftaridagi orzu-maqsadlari va yutuq, g'alabalari o'rtasida doimo tenglik bo'lsin! Har bir insonning taqdir qalami doimo o'tkir bo'lsin!

Yuqoridagi ijodiy matnlarni yaratishdan tashqari, nutqiy (kommunikativ) kompetensiyani rivojlantirish; o'quvchilarda grammatikaga oid o'zlashtiriladigan bilimlarni (fonetika, leksikologiya, so'zning tarkibi, so'z yasalishi, morfologiya, sintaksis, yozuv va imlo, tinish belgilari, nutq uslublari, stilistikaga oid tushunchalarni) rivojlantirish hamda ona tilining keng imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda to'g'ri va ravon bayon eta olishni rivojlantirishga qaratilgan lingvistik kompetensiyalarni ham shakllantirib, tahlil jarayonlarini o'tkazilsa ham maqsadga muvofiq. O'zbek tili o'qitish metodikasi fani hozirgi kungacha boy tajriba to'pladi. U pedagogika fanlari tizimidagi mustaqil fan sifatida shakllandi, rivojlandi, hozir ham rivojlanishda davom etmoqda. Uning mazmuni ona tili ta'limining izchil tizimini ishlab chiqish, ona tili darslarini tashkil etishga oid metodik tavsiyalarni tanlash va amaliyotga joriy etishgina emas, balki metodika sohasining zamonaviy pedagogik texnologiyalar, til o'rganishning interfaol metodlarini o'zida aks ettirgan ilmiy asoslarni ishlab chiqishdir.

Ona tili darslarida kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan o'quv topshiriqlaridan foydalanilsa, har bir dars qiziqarli o'tishiga, badiiy so'z qudratini anglashga, vatanga sadoqatli insonlarga mehr- oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatga e'tiqodli bo'lishga zamin yaratiladi, desak mubolag'a bo'lmaydi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'limi vazirligi Respublika Ta'lim Markazining "O'quv dasturi" 2017- yil
2. "Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan Davlat ta'lim standartlari" Andijon viloyati, Baliqchi tumani 15 – umumta'lim maktabi oily toifali o'qituvchisi Foziljon Anapiyayev ma'ruzasi.2017- yil.
3. Nozimaxon A'lamova. "Hayot oynasidan mo'ralaganda" "Istiqlol nuri" nashriyoti 2019- yil. Xalq Ta'limi vazirligi tasarrufidagi Xorijiy tillarga ixtisoslashtirilgan Davlat umumta'lim maktabi o'quvchisi.
4. "Bahor tabassumi" Malikxo'jayeva Mumtoza. "Istiqlol nuri" nashriyoti. 2019- yil. Xalq Ta'limi vazirligi tasarrufidagi Xorijiy tillarga ixtisoslashtirilgan Davlat umumta'lim maktabi o'quvchisi.

5. “Haqiqat tilsimlari” Zeboxon Saydaxmedova.“Sharq” nashriyoti.2012-yil Xalq Ta’limi vazirligi tasarrufidagi Xorijiy tillarga ixtisoslashtirilgan Davlat umumta’lim maktabi ona tili va adabiyot o’qituvchisi

TABIAT HODISALARIGA MANSUB SO'Z VA BIRIKMALARNING LEKSIK, MORFOLOGIK TAHLILI

Abdurahmonova Dilafro'z

Termiz davlat universiteti o'zbek filologiyasi fakulteti
2-bosqich 421-guruh talabasi

Xidirova Iroda

Ilmiy rahbar, Termiz davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7942487>

Annotatsiya. Maqolada Mahmud Koshg'ariyning "Devoni lug'otit turk" asari, "At tuhfat uz zakiyatu fil lug'otit turkiya" lug'ati hamda Muhammad Yaqub Chingining "Kelurnoma" lug'at asarlari asosida tabiat hodisalariga oid so'z va birikmalar o'rganildi, solishtirildi va so'zlar leksik morfologik jihatdan muqoyasa qilindi.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, leksika, morfologiya, "Devoni lug'otit turk", "At tuhfat uz zakiyatu fil lug'otit turkiya", "Kelurnoma", lug'at, termin.

LEXICAL AND MORPHOLOGICAL ANALYSIS OF WORDS AND PHRASES RELATED TO NATURAL PHENOMENA

Abstract. The article contains words and phrases related to natural phenomena based on Mahmud Koshgari's "Devoni lug'otit turk", "At tuhfat uz zakiyatu fil lug'otit turkiya" dictionary and "Kelurnoma" dictionary by Muhammad Yaqub Chingi. studied, compared and compared words lexically morphologically.

Key words: linguistics, lexicon, morphology, "Devoni lug'otit turk", "At tuhfat uz zakiyatu fil lug'otit turkiya", "Kelurnoma", dictionary, term.

ЛЕКСИЧЕСКИЙ И MORFOЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СЛОВ И СЛОВСОЧЕТАНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ПРИРОДНЫМИ ЯВЛЕНИЯМИ

Аннотация. В статье на основе труда Махмуда Кошгари «Девони луг'отит турк», словаря «Ат тухфат уз закияту фил луг'отит туркия» и словаря «Келурнома» Мухаммада Якуба Чинги представлены слова и словосочетания, связанные с природными явлениями. изучали, сравнивали и сопоставляли слова лексически морфологически.

Ключевые слова: языкознание, лексика, морфология, «Девони луг'отит турк», «Ат тухфат уз закияту филь луг'отит туркия», «Келурнома», словарь, термин.

O'zbek, aniqrog'i, turkiy tilning umumturk adabiy til sifatida shakllanilishi VI – VII asrlarga borib taqalar ekan, uning hozirgi davrgacha bo'lgan faoliyati – o'zining qo'shni qabilalar tomonidan tazyiqlarga uchrab, til manbalarining yo'qotib yuborilishi kabi jiddiy to'siqlarga yuz tutib kelgan bo'lsada, tez orada mustaqil til shaklida rivojlanib chiqqanligi o'zining qay darajada yuksak til ekanligining asosidir. Bu esa to'g'ridan – to'g'ri, o'z tili taraqqiyoti yo'lida ter to'kib, xizmat qilgan, buyuk taraqqiyparvar namoyondalarimiz faoliyatiga borib taqaladi. Ana shunday taraqqiyparvar namoyondalardan biri bobomiz Mahmud Koshg'ariy edi. U o'zining "Devoni lug'otit turk" asari bilan turkiy tilimiz takomillashuvidagi ilk vositachilaridan biri bo'ldi. Uning X – XI asrlarda yaratilgan bu asari o'sha davr hayot tarzi, madaniyatidan tashqari, til shevasi, tilshunoslikka oid leksika, morfologiya, fonetika kabi uslubiyatlarini o'z ichiga oladi.

"Devoni lug'otit turk" – o'z davrining har qaysi soha terminlarini o'rganishdagi noyob qo'llanma bo'lganligi sabab turli guruhlariga bo'lib o'rganiladi. Shu o'rinda biz ham, asarda

keltirilgan “tabiat hodisalariga oid” soʻz va birikmalarni tahlil qilib chiqmoqqa bel bogʻladik. Lekin tilshunoslik asari birgina “Devoni lugʻotit turk” emasligi yuzasidan XIII – XIV asrlarni oʻz ichiga oluvchi, muallifi aniqlanmay qolgan “At tuhfat” lugʻati hamda XVII asr namunasi hisoblanuvchi, Muhammad Yaqub Chingyining “Kelurnoma” kitoblari tarkibida qoʻllanilgan “tabiat hodisalariga mansub” soʻz va birikmalarni ham oʻrganib chiqishni maqsad qildikki, bu uch asar asosida turkiy til tabiat hodisalarini terminlari davrlashuvi, oʻxshash va farqli jihatlari oʻzaro muqoyasalashuvini koʻzda tutdik. Negaki, bu uch asar yozilishi jihatidan, birin – ketin yaratilgan boʻlib, turkiy tilning oʻgʻuz, qipchoq, qarluq shevalarida tarkibiy almashinilib ishlatiladi. Masalan, “Devoni lugʻotit turk”da koʻproq oʻgʻuz lahjasidagi soʻzlar qoʻllanilgan boʻlsa, “At tuhfat”da, asosan, qipchoq shevasi soʻzlari qoʻllanilgan.

“Kelurnoma”da boʻlsa, qarluq shevasidagi soʻzlardan keng foydalaniladi. “Devoni lugʻotit turk” asarining I tomida kelgan “shamol, shabada” soʻzini anglatuvchi **эсін** (38) va II tomida kelgan **тубі** (4) soʻzlari, “At tuhfat”da **жәл** (201) shaklida, “Kelurnoma”da esa **йәл** (88) shaklida qoʻllaniladi. Koshgʻariy asari II tomida “yomgʻir” soʻzini **јағмур** (36), I tomida birikma tarzida: **эркин јағмур** (51) yaʼni “kunlab davom etuvchi, bir necha kun toʻxtovsiz yogʻuvchi yomgʻir” maʼnosida keltirilgan. “At tuhfat”da **јамғур** (196), Chingdiy asarida bu soʻz **йамғур** (87) koʻrinishida qoʻllangan. “At tuhfat”dagi **јилдїрїм** (202) va **көкрәк** (59) shakllarida berilgan “chaqmoq” soʻzi “Kelurnoma”da **йашын** (88) tarzida, “Devoni lugʻotit turk”ning II- III tomida **чак,мак**, (191) va **јашїн** (28) koʻrinishida qoʻllaniladi. Aylanma chang koʻrinishidagi qisqa muddatli kichik shamol yaʼni “quyun” “Kelurnoma”da **к,уїун** (93) shaklida, “At tuhfat”da **којун** (86), “Devoni lugʻotit turk”da bu soʻz qoʻllanilmaydi. Keyingi soʻzimiz “toʻzon” soʻzi boʻlib, uning kuchli shamol koʻtarilishi natijasida havoning changlanish hodisasi ekanligini yaxshi bilamiz. Bu soʻz Koshgʻariy asarining III tomida **тоз** (134) shaklida, “Kelurnoma”da **чак,ын** (109) va “At tuhfat”da ham “Devoni lugʻotit turk”dagi kabi **тоз** (90) koʻrinishida qoʻllangan. Demak, oʻgʻuz va qipchoq shevasida “toʻzon” soʻzi ham leksik, ham grafik jihatdan bir xil koʻrinishda ishlatilgan. Havoga nisbatan qoʻllaniluvchi “sovuq” soʻzi “Devoni lugʻotit turk” asari I tomida **тум** yoki **тумлуғ** (258), II tomida **үшүк** (24) – “mevalarni uruvchi, ularni oʻsishdan toʻxtatib qoʻyuvchi sovuq” maʼnosida berilsa, “Kelurnoma”da bu soʻz **савук**, (99) holicha keltiriladi. “At tuhfat”da boʻlsa, aynan “sovuq” soʻzining oʻzi emas balki, “qattiq sovuq” maʼnosini ifodalovchi **ажаз** (76) tarzida beriladi. Va shuningdek, “At tuhfat”dagi “sovuq shamol” birikmasi maʼnosida qoʻllangan **чїк,їн** (77) soʻzi Koshgʻariy asari III tomida **тан** (172) soʻzi bilan qoʻllanilgan va “tongdagi va kechki sovuq shamol” maʼnosini ifodalab kelgan. “Kelurnoma”da esa “tabiat hodisalariga oid” soʻzlar jami 6 tagina qoʻllanilganligi bois, koʻplab soʻzlarning solishtirilishi imkoni boʻlmadi.

“At tuhfat”da qoʻllanilgan, maʼnosi hozirgacha oʻzgarishsiz qoʻllanilib kelinayotgan **туман** (79) soʻzi “Devoni lugʻotit turk”ning I tomida **эмир** (11) koʻrinishida, II tomida **бусардї** (81-82) – “tumanladi” yaʼni “havoni tuman bosdi” maʼnosida (feʼl soʻz turkumi doirasida), III tomidagi **тујук**, (181) soʻzi bilan “tumanli” (sifat soʻz turkumi doirasida) maʼnolarini ifodalaydi. Keyingi soʻz, “At tuhfat”da keltirilgan **көкрак** (222) “momaqaldiroq” soʻzi boʻlib, bu soʻz “Devoni lugʻotit turk” asarida ayni oʻzi, bir soʻz shaklida qoʻllanilmay, **көк күрландї** (293) – “osmon guldiradi” va **булитлар к,амуғ көкрәшди** (259) – “bulutlar guldirashdi” kabi birliklar shaklida keltirilgan. Koshgʻariy lugʻati I tomida qoʻllanilgan **сарк,їм** (448) – “qirov” soʻzi “At tuhfat” asarida **к,їрав** (225) shaklida keltiriladi. Sovuq havo natijasida, tong payti yerlarga inuvchi

kichik, qorga o‘xshash parcha – qirovdir. “Devoni lug‘otit turk”ning I tomida qo‘llanilgan **ачук көк** (4) – “ochiq havo”, **ісің күн** (8) – “issiq kun” hamda **эмик күн** (8) – “iliq kun” kabi birikmalar “At tuhfat” kitobida uchramaydi. “Sel” ma‘nosini bildiruvchi **ак,ин**(46), “qalin soya” ma‘nosidagi **көлікä** (49), **к,ар** (162) shaklidagi “qor” so‘zi, “havo” ma‘nosini anglatuvchi **сөгүк** (377) va “osmondan yog‘uvchi jala, do‘l” ma‘nolarini ifodalovchi **толї** (251) so‘zlari ham faqatgina Mahmud Koshg‘ariyning “Devoni lug‘otit turk” asaridagina uchraydi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, turkiy til imkoniyati bag‘oyatda katta. Tahlil qilib o‘tganimiz, birgina “chaqmoq” so‘zi “Devoni lug‘otit turk” asarida 2 – 3 xil shakl – ko‘rinishda uchrashi yoki bo‘lmasa, lug‘atlarda so‘zlar faqat so‘zliklar bilan cheklanib qolmay birikma, ibora, frazaviy birlik ko‘rinishida ham ifoda etilganligi buning yorqin dalili bo‘la oladi. Shu o‘rinda, “tabiat hodisalariga mansub” bizga notanish so‘zlar yoki biz bilgan so‘zlarning boshqa bir sinonimiyasini shaxsiy lug‘atimizda kashf etishimizda ham bu uch lug‘at katta ahamiyat kasb etdi desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

REFERENCES

1. Khidirova, I. (2023). PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCABULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROV AND SHAYMATOV FAMILIES). *Modern Science and Research*, 2(3).
2. Xidirova, I., & Xidirova, N. (2021). Gender Characteristics of Family Speech Speech (On the Example of the Uzbek Family). *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 1(2), 196-199.
3. Raxmonjonova, G., & Xidirova, I. (2022). CHORTOQ SO ‘ZINING KELIB CHIQISHIGA OID ILMIY QARASHLAR. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 188-189.
4. Jo‘rayeva, M., & Xidirova, I. (2023). QOYALAR HAM YIG‘LAYDI” ASARIDA QO‘LLANILGAN DIALEKTIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. *Development of pedagogical technologies in modern sciences*, 2(2), 42-48.
5. qizi Jo‘rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). “TEMIR XOTIN” DRAMASINING FONETIK-FONOLOGIK TAHLILI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 492-496).
6. qizi Jo‘rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). SHOYIM BO ‘TAYEVNING “SHO ‘RODAN QOLGAN ODAMLAR” ASARIDA NOADABIY QATLAM SO ‘ZLARINING QO ‘LLANILISHI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 487-491).
7. Xidirova, I. ., & Jo‘rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORK OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORK "ROCKS ALSO CRY"). *Modern Science and Research*, 2(3), 142–144.
8. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. *Modern Science and Research*, 2(3), 138–141.
9. Mahmud Koshg‘ariy “Devoni lug‘otit turk”. O‘zbekiston fanlar akademiyasi, Toshkent – 1963.

10. “At tuhfat us zakiyatu fil lug‘otit turk turkiya”. O‘zbekiston “Fan” nashriyoti, Toshkent – 1968 Muhammad Yaqub Chingi “Kelurnoma”. O‘zbekiston, “Fan” nashriyoti, Toshkent – 1982.
11. M.Jo‘rayeva, I.Xidirova “Qoyalar ham yig‘laydi” asarida qo‘llanilgan dialektizmlarning leksik-semantik tahlili. Development of pedagogical technologies in modern sciences. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7625018>
12. G.Raxmonjonova, I.Xidirova “Chortoq so‘zining kelib chiqishiga oid ilmiy qarashlar. Eurasian journal of academic research. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7157531>

ШОИР ШЕЪРИЯТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТИ

М.Ҳамраева

ф.ф.н,доц. ТерДУ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7943364>

Аннотация. Ушбу мақола замонавий ўзбек адабиётида ўз йўлини топган ва ўз овозига эга бўлган умидли ижодкорлардан бири Мирзоҳид Ботировнинг "Бу йўллар бегона..." номли шеърининг таҳлилига бағишланган. Шоир шеърятини ўрганиш, ижодининг ўзига хослиги, оҳорли ифодалар, гўзал ташибеҳлар асносида текиширилди. Мирзоҳид Ботиров ўзбек шеърятини "Ҳайрат чоҳлари", "Деразангни оч", "Ҳаёт симфонияси", "Энг ёруғ хат" каби шеърини тўпламлар яратиш, самарали ижод қилаётган бетакрор шеърят тухфа этган ижодкор саналади. Унинг қаламига мансуб бўлган ушбу шеърда ҳам ўзлигини топишга интилаётган қаҳрамон сийрати, қаҳрамон изтироблари, қалб иқрорномаларидай таассурот қолдириши, узвийлик касб этиши, умумийлик принципида берилганлиги билан боғлиқ масалалар таҳлилга тортилгани ҳам аҳамиятлидир.

Калим сўзлар: шоир шеърятини, лирик қаҳрамон руҳияти, қаҳрамон сийрати, қаҳрамон табиати, сўнгсиз туйғулар, дардга қоришиқ ва бошқалар.

A CHARACTERISTIC FEATURE OF THE POET'S POETRY

Abstract. This article is devoted to the analysis of the poem "Bu yollar begona..." by Mirzohid Botirov, one of the promising artists who has found his way and has his own voice in modern Uzbek literature. Studying the poet's poetry, the originality of his work, poetic expressions, and beautiful allusions were examined. In Uzbek poetry, Mirzohid Botirov is considered to be a creator of unique poetry, who created poetry collections such as "Hirat Chohlari", "Derazangni Ach", "Symphony of Life", "The Brightest Letter". It is also important that in this poem, which belongs to his pen, the issues related to the character of the hero trying to find his identity, the sufferings of the hero, leaving an impression like confessions of the heart, gaining coherence, and being given in the principle of generality are analyzed.

Key words: poet's poetry, lyrical hero's spirit, hero's poetry, hero's nature, endless feelings, mixed with pain, etc.

ХАРАКТЕРНАЯ ЧЕРТА ПОЭЗИИ ПОЭТА

Аннотация. Данная статья посвящена анализу поэмы «Бу йоллар бегона...» Мирзохида Ботирова, одного из перспективных художников, нашего времени, который нашел свой путь и имеющего свой голос в современной узбекской литературе. При изучении поэзии поэта

рассматривались оригинальность его творчества, поэтические выражения, красивые аллюзии. В узбекской поэзии Мирзохид Ботиров считается творцом уникальной поэзии, создавшим такие поэтические сборники, как «Хират Чохлари», «Деразангны ач», «Симфония жизни», «Самая яркая буква». Немаловажно и то, что в этом стихотворении, принадлежащем его перу, вопросы, связанные с характером героя, пытающимся обрести свою личность, страданиями героя, оставляющими впечатление, как исповеди сердца, приобретающая связность, приведенные в принципе общности.

Ключевые слова: поэзия поэта, дух лирического героя, поэзия героя, характер героя, бесконечные чувства, смешанные с болью и др.

Мирзохид Ботиров ўзбек адабиётида ўз йўлини топишга интиланган ва ўз овозига эга ижодкорлардан бири саналади. Унинг бетакрор шеърятини кузата туриб, "Шеър қандай ёзилади?" деган илохий саволга беихтиёр жавоб топандек бўласиз. Шоир шеърятини кузата туриб, ижодни ўзига қисмат деб билган кўнгилнинг дардлари, изтироблари, ғамлари Сизни безътибор қолдирмаслигига амин бўласиз. Шоир содда ва самимий сўзлари билан кўнгилларни безайди. Инсон дардини англай олади. Бошқача айтганда, кўнгил неъмат бўлган гўзал ижоди билан юракларни забт эта олган. Унинг "Бу йўллар бегона..." шеърини ўқиб ҳам юракни безовта этган сўнгсиз туйғулар, дардга қоришиқ ҳолда тасвирланганини сезасиз. Айниқса унинг "Ҳамма нарса бугун, телба-тескари, Ҳатто фаслларда ранглар қоришиқ" мисрасига диққат қиладиган бўлсак, бу турфа дунёнинг ўйинларидан ҳориган лирик қаҳрамоннинг руҳияти ярқ этиб кўзга ташланади. Демокчиманки, лирик қаҳрамон шунчалик ғам қозонида қайнаганидан ҳеч нарсанинг қизиғи қолмаган, гўё, барчаси ўз рангини йўқотиб, аралашиб кетгандек туюлади. Яна ҳам чуқурроқ назар ташлайдиган бўлсак, ўзлигини топишга интилаётган қаҳрамон сийратини кўргандек бўласиз. Шоирнинг "Дарахтлар кузатар кўллари бигиз, Эслатиб тургандек хато кечмишим. Қовжираб қуриган сўнгаларимни, Қайта-қайта уради яшин." мисраларида ҳам улкан дард яширинганини сезиш қийин эмас. Агар чуқурроқ ёндашадиган бўлсак, халқимизнинг кечаги куни, эрк, мустақиллик, озодлик учун қанча жонлар фидо бўлгани, бугунги тинч ва осойишта кунларининг қадрига етиш учун яшин каби чакнаб яшаётгани ифода этилади. Бошқача айтганда, мисраларда лирик қаҳрамоннинг табиати учун бегона бўлсада, дардга, изтиробга тўла бу йўлни шараф билан босиб ўта олишига ишончи юқорилиги акс этган. Шоирнинг ушбу шеърда яна бир сўз эътиборингизни беихтиёр жалб қилади. Бир ўринда шоирнинг "Охирига етиб бўлмади ҳайхот, Шу Худойим унутиб юборган йўлни" деган мисраси

учрайди. Аслида, ғам изтиробга қорилган бу йўл, курашлар эвазига эришиладиган улкан натижалар қўлга киритиладиган бу залворли йўлни босиб ўтиш осон эмас. Лирик қаҳрамон бу йўлни охирига етишда биргина Худойимдан нажот кутган. Шу ўринда эса, қаҳрамон кўнгил сарҳадида Худойим ҳам унутиб юбордими деган ҳадик пайдо бўлганини тушунган ҳолда, умумий равишда айтганини ҳис қиласиз. Шеър жуда ҳам таъсирли. Шоир оҳорли ифодалар, чиройли ташбеҳлар топа олган. Умуман олганда, шеър ўзлигини топишга интилаётган қалб иқрорномаларидай таассурот қолдиради.

REFERENCES

1. М.Ботиров.Ҳайрат чоҳлари(Шеърлар,ғазаллар, дostonдан парчалар,манзумалар, учликлар).Андижон-2020.-"Наманган" 130-бет
2. М.Ботиров.Деразангни оч.-Тошкент.,-Янги аср авлоди, 2021 йил, 144-б.
3. М.Ботиров.Ҳаёт симфонияси.-Тошкент.,-Янги аср авлоди, 2021 йил,208-б
4. М.Ботиров.Энг ёруғ хат.-Тошкент.,-Фарғона, 2022 йил,156-б.

QADIMGI TURKIY LUG'ATLARDA OZIQ-OVQAT NOMLARINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

Xongeldiyeva Sevvara Shuxrat qizi

TerDU, O'zbek filologiyasi
fakulteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7943469>

Annotatsiya. Bu maqolada qadimgi turkiy lug'atlarda keltirilgan oziq-ovqat nomlari qiyosiy va leksik-semantik tahlil ostiga olingan. Lug'atlardagi ayrim leksemalarga qiyoslash metodi orqali mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: Oziq-ovqat nomlari, non va go'sht leksemalarining leksik-semantik xususiyati, qiyoslash metodi.

LEXICAL SEMANTIC ANALYSIS OF FOOD NAMES IN OLD TURKISH DICTIONARIES

Abstract. In this article, the food names given in the old Turkish dictionaries are subjected to a comparative and lexical-semantic analysis.

Key words: Food names, lexical-semantic features of bread and meat lexemes, comparison method.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАЗВАНИЙ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ В СТАРЫХ ТУРЕЦКИХ СЛОВАРЯХ

Аннотация. В данной статье были подвергнуты сравнительному и лексико-семантическому анализу названия продуктов питания, приведенные в старотурецких словарях.

Ключевые слова: названия продуктов питания, лексико-семантические особенности лексем хлеба и мяса, метод сравнения.

Qadimgi turkiy lug'atlarda qo'llanilgan oziq-ovqat nomlarining ayrimlari bugungi kunda ham faol qo'llanadigan so'zlar sirasiga kiradi. Ushbu lug'atlarda uchrovchi oziq-ovqat nomlari bo'yicha o'zbek tilshunosligida bir qancha ishlar amalga oshirilgan va hali ham tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Izlanishlar shuni ko'rsatadiki, bitta leksema bir qancha lug'atda bir xil ma'noda kelishi yoki aksincha, bitta so'zning bir nechta lug'atda har xil ma'noda kelishi ham mumkin. Va ayrim so'zlarning etimologiyasi hamda hozirgi kundagi muqobili ham mavjud. Ayrimlari esa hozirgi kunda muloqot jarayonida ko'p qo'llanilmaydigan qatlamni tashkil etadi. Bunday so'zlar XI–XIV asrlarda yaratilgan qadimgi lug'atlar “Devonu lug'otit turk” (keying o'rinlarda MK), “At-tuhfatuz zakiyati fil lug'atit turkiya” (keying o'rinlarda “At-tuhfat”), “Древнетюркский словарь” (“Qadimgi turkiy lug'at”, keyingi barcha o'rinlarda DTS), “Kelurnoma” tarkibida uchraydi. Oziq-ovqat nomlaridan ushbu lug'atlarda qo'llanilgan *non* leksemasiga e'tibor qaratsak. Non bu – o'zi aslida un va suvdan tayyorlanadigan, qadim-qadimdan ulug'lanib, insonning kundalik iste'molida muqaddas, aziz hisoblangan ne'mat. Biz uchun non leksemasi bitta va oddiy tushunchdek tuyuladi, ammo uning qadimgi turkiy lug'atlarda uchraydigan har bir turiga (shakl, hajm, paronimlik xususiyatlariga) alohida-alohida nom berilgan. Quyida buni qiyoslash orqali ko'rib chiqamiz. Birgina “Devoni lug'otit turk” asarining 1-jildida non leksemasiga doir 10 ta so'z mavjud:

- 1) увуш ётмăк – ushatilgan non, burdalangan non (93-bet)
- 2) ёбмăк – non (126-bet)

- 3) ӧтмӧк – non (127-bet)
- 4) ӧбӧпӧ – issiq qo'lda pishirilib, yoqqa to'g'rab, ustiga shakar sepib yeyiladigan non.
- 5) чоп – tutmoch (non) parchasi, burdasi (309-bet)
- 6) бӧр кӧс ӧтмӧк – bir bo'lak non (317-bet)
- 7) кӧмӧч – ko'moch, o'choqda cho'qqa qo'yib pishiriladigan non (341-bet)
- 8) қатма – yog'da pishiriladigan qat-qat non (qatlama) (407-bet)
- 9) бускӧч – yurqa non (422-bet)
- 10) кӧwwӧк – yaxshi xamirdan bo'lgan non (442-bet)

Yuqorida berilgan so'zlardan ko'rinib turibdiki, o'sha paytda ham nonlarning xilma-xilligi bo'lgan; o'choqqa qo'yib pishiriladigan, yog'da pishiriladigan, qat-qat non kabi turlarga ajratilgan. "Devoni lu'otit turk" asarining 3-jildida ham non turlari berilgan: *жyга* – qat-qat non (34-bet), *кyжма* – bir xil yog'li non nomi (188-bet), *кyжма* – bir xil yog'li non nomi (188-bet), *қара ӧтмӧк* – bu bir xil nondir (241-bet). "At-tuhfat" asarida esa bo'g'irsoq hamda maxsus non leksemalari keltirilgan: *бyрсақ* – bo'g'irsoq non (191-bet), *ӧршӧк* – maxsus non (210-bet). O'sha paytlar termin va so'zlar, har bir ma'noni ifodalash uchun va nonning sifatini izohlash uchun turkiy tilda nonning har xil leksemalari keltirilib o'tilgan. Hozirgi kunda bo'g'irsoq (*бyрсақ*), qat-qat (*жyга* – qat-qat non (34-bet) (*қатма* – yog'da pishiriladigan qat-qat non qatlama (407-bet), yog'da qovuriladigan hamda sariyog' bilan iste'mol qilinadigan non turlari mavjud.

Shuningdek, qadimgi turkiy lug'atlarda **olma** leksemasi ham shakli va xususiyatiga ko'ra farqli ravishda berilgan:

- 1) ӧlmӧ – olma (o'g'uzcha, MK – 1-jild, 150 b)
- 2) алмӧла – olma (MK – 1-jild, 156 b)
- 3) кӧмӧз алмӧла – qimizak olma (MK – 1-jild, nordon, 346 b)
- 4) а:лма – olma (At-t, 31 b)
- 5) алмӧ – olma (Kl, 78 b)
- 6) Alma – olma (DTS, 36 b)
- 7) Alimla – yarimta olma (DTS, 74 b)

Yuqorida keltirilgan so'zliklar bir qaraganda shakli birdek ham bo'lib ko'rinadi, ammo ayrim tovush va harflarda tafovutlar yetarlicha. Bundan shunday xulosaga kelish mumkinki, qadimgi davrda nomlangan oziq-ovqat nomlari vaqt, vaziyat, mohiyatdan kelib chiqib ayrim fonetik o'zgarishlarga uchragan bo'lishi mumkin.

Demak, har bir davrda ijtimoiy jihatdan ham, so'zlarning kelib chiqishi va qo'llanilishi uning lug'at tarkibiga kiritilishi asosan, vaziyat va mohiyatga bog'liq bo'lib boraveradi.

REFERENCES

1. Mahmud Koshg'ariy. Turkiy so'zlar devoni (Devonu lug'otit turk). – Toshkent: Fanlar Akademiyasi, 1963.
2. Attuhfatuz zakiyatu fillug'atit turkiya [Turkiy til (qipchoq tili) haqida noyob tuhfa]. – Toshkent: Fan, 1968.
3. Древнетюркский словарь. – Ленинград: Издательство “наука” ленинградское отделение, 1969.
4. Sadoqat R., Umurqulov B. O'ZBEK TILI LEKSIKASINING ISHLATILISHI. – 2022.
5. Temirova K. “PALOV OSH” ETIMOLOGIYASI XALQ AFSONASIDA //Eurasian Journal of Academic Research. – 2022. – T. 2. – №. 10. – С. 242-246.
6. Xidirova, I. ., &Jo'rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORK OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORK "ROCKS ALSO CRY"). *ModernScienceandResearch*, 2(3), 142–144.

HAYVON NOMLARI VA UNGA OID SO'ZLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

Xidirova Iroda

Ilmiy rahbar

Choriyeva Laziza

Termiz davlat universiteti 2-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7943513>

Annotatsiya. Maqolada XI-XV asrlardagi lug'atlardagi hayvon nomlari va unga oid so'zlarning leksik-semantik va fonetik jihatdan tahlil yoritildi. Shuningdek, ba'zi so'zlarning leksik jihatidan boshqa so'zga teng ekanligi aniqlashtirildi.

Kalit so'zlar: Leksik-semantik tahlil, fonetik tahlil, "Devonu lug'otit turk", "At tuhfatu zakiyatu fil lug'otayn", "Muhokamat ul lug'atayn".

LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF ANIMAL NAMES AND RELATED WORDS

Abstract. In the article, the lexical-semantic and phonetic analysis of animal names and related words in the dictionaries of the XI-XV centuries was covered. It was also clarified that some words are lexically equivalent to other words.

Keywords: lexical-semantic analysis, phonetic analysis, "Devonu lug'otit turk", "At tuhfatu zakiyatu fil lug'otayn", "Muhokamat ul lug'atayn".

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАЗВАНИЙ ЖИВОТНЫХ И РОДСТВЕННЫХ ИМ СЛОВ

Аннотация. В статье проведен лексико-семантический и фонетический анализ названий животных и родственных им слов в словарях XI-XV веков. Также было выяснено, что некоторые слова лексически эквивалентны другим словам.

Ключевые слова: лексико-семантический анализ, фонетический анализ, «Девону лугъотит турк», «Ат тухфату закияту фил лугъотайн», «Мухокамат ул лугъотайн».

Kirish

«Devonu lug'otit-turk» («Turkiy so'zlar devoni») — Mahmud Koshg'ariyning turkiy tillar haqidagi qomusiy asari (1071—72). Bu asarda 11-a. ning 2-yarmida Markaziy Osiyoda va G'arbiy Xitoy hududida istiqomat qilgan turkiy urug' va qabilalar, ularning ijtimoiy ahvoli, tili, tarixi, bu hududning geografiyasi, tabiati, hayvolari, metrologiyasi va astronomiyasiga oid qimmatli ma'lumotlar yozib qoldirilgan.

Ikkinchi lug'atimiz turkiy tilga bagishlangan muallifi nomalumi «At - tuhfatu zakiyatu fillug'atit turkiya» («Turkiy til haqida noyob tuhfa») asari ham bolib, u XIV asrga oid deb taxmin qilinadi. Arab tilida yozilgan bu manba prof. S.Mutallibov tarjimasida ozbek tilida 1968-yilda Toshkentda nashr qilingan.

Uchinchi lug'atimiz Alisher Navoiyning "Muhoakamat ul-lug'atayn" asari. Alisher Navoiy «Muhokamat ul-lug'atayn»da o'zbek tilini fors tili bilan taqqoslab, ona tilidagi ustunliklarini, uning adabiyot, sanat, ilm-fan va madaniyat taraqqiyotidagi rolini ashyoviy matreallar misolida namoyish etadi.

Muhokama va natijalar.

Ushbu uch lug'atdan hayvon nomlari ko'rib chiqilganda tafovutlar paydo bo'ldi. Hayvon nomlari leksik-semantik va fonetik tamoyil asosida tahlil qilindi.

Hayvon nomlari ushbu lug'atlarda fonetik tahlil qilinganda Devonu lug'otit turk asarida *tulki* so'zi **tīlkū** shaklida keltirilgan bo'lsa (171-bet), At tuhfada asarida **tōlkī** shaklida kelyapti (38-bet). Bu yerda so'zlarni fonetik jihatdan o'zgarganini ya'ni **ī ni ō** ga o'zgarganini kōrdik. Devonu lug'otit turkda *echki* so'zining ikki xil variantini ham ko'rish mumkin: **keči (o'g'uzcha)** (399-bet), **ečku** (65-bet). Bu so'zlarda **i** unlisini **u** unlisiga o'zgarganini va birida **k** tovishini yoqligiga guvoh bo'lamiz. *Xachir* so'zi Devonu lug'otit turkda **qatīr** (146-bet). At tuhfada esa fonetik hodisaga uchrab **atīr** tarzida keladi (26-bet). *Eshak* so'zining Devonu lug'otit turkda **eškak** (57-bet) va **ešyāk** (58-bet) variantlari uchrasa, At tuhfada **ē:šak** shaklida keladi (46-bet). Huddi shu tarzda qolgan so'zlarni tahlil qilsak *ayiq* so'zi Devonu lug'otit turkda **ayīg** (47-bet) shaklida kelsa, At tuhfada **ayū** (55-bet) shaklida keladi. Bilamizki *sigir* so'zini shevada har xil varianti bor: **īnāk, uy** va hokazo. *Sigir* so'zi At tuhfada kitobida fonetik jihatdan o'zgargan 3 shakli berilgan **ēnāk, sīrgīr, sīgīr** (26-bet). Devonu lug'otit turkda esa **sīgīr** shaklida keladi (14-bet). Ko'rib turganimizdek ikkita kitobda fonetik jihatdan farq qiluvchi so'zlar ko'p. *To'ng'iz* so'ziga e'tibor qaratadigan bo'lsak Devonu lug'otit turkda **toņuz** shaklida kelsa (141-bet), At tuhfada **tonğoz** shaklida uchraydi (51-bet), Alisher Navoiyning *Muhokamat ul lug'atayn* asarida esa **xuk** shaklida keladi (50-bet). Ko'rinib turganidek uchta asarda hayvon nomlarini fonetik jihatdan farq qilishini tahlil qilindi. Hayvon nomlarini Devonu lug'otit turk va At tuhfadagi so'zlarni leksik-semantik jihatdan ham tahlil qilganda tafovutlar topildi. Masalan, At tuhfada *erkak tuya* ma'nosida **bāsrāk** so'zi kelgan bo'lsa, Devonu lug'otit turkda esa **buğra** (168-bet) shaklida keladi. Echkining erkagi ya'ni *taka* At tuhfada **tākā** (31-bet), Devonu lug'otit turkda **erkač** (51-bet). Hayvonlarning xususiyatiga ko'ra ham tafovut aniqlandi. *Qora ot* At tuhfada **qara** (14-bet), Devonu lug'otit turkda **oy at (o'y at)** (34-bet). *Urg'ochi tuya* so'zining Devonu lug'otit turkda 2 xil varianti keltirilgan **tetir** (146-bet), **iñān** (20-bet). *Chiyabo'ri* Devonu lug'otit turkda **bōri** (400-bet), **ajru** (64-bet), At tuhfada **qarsaq, shaqal** (26-bet). *Otning yoli* Devonu lug'otit turkda **yaliğ** (327-bet), At tuhfada **a:l** (14-bet). *Ikki yoshli qo'y* Devonu lug'otit turkda **tišak** (156-bet), At tuhfada **quyun** (38-bet). *Bars* so'zi Devonu lug'otit turkda **bars, qoplōn** ma'nosida (140-bet), At tuhfada **ov iti** ma'nosida (95-bet) uchraydi. *Maymun* Devonu lug'otit turkda **bičīn** (141-bet), At tuhfada **majmun** (100-bet). *Buzoq* so'zi Devonu lug'otit turkda **buzğū** (178-bet), At tuhfada **tana** (87-bet) shaklida keladi. *Kaltakesak* Devonu lug'otit turkda **kēlār** (147-bet), At tuhfada **kasaltirgi** (68-bet), *mushuk* Devonu lug'otit turkda **mūš (chigilcha)**, At tuhfada **machi, chatok** (68-bet) shakllarida uchraydi.

Xulosa

Davrlar o'tgan sayin lug'atlardagi so'zlar fonetik, leksik, grammatik jihatdan o'zgarib boradi va bu lug'atlardagi so'zlar yangilanib boyishiga sabab bo'ladi. Har bir davrda yashagan insonlar hayvon nomlarini uning turiga, jinsiga, yoshiga, xususiyatiga ko'ra nomlagan.

REFERENCES

1. Mahmud Koshg'ariy "Devonu lug'oti-t-turk"(Turkiy so'zlar devoni)/Mahmud Koshg'ariy.- Toshkent:G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi,2017
2. "At -tuhfatuz zakiyyat fillug'atit turkiya" O'zbekiston SSR "Fan" nashriyoti, Toshkent-1968
3. Alisher Navoiy "Muhokamat ul lug'atayn" nashrga tayyorlovchi Porso Shamsiyev

4. Khidirova, I. (2023). PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCABULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROV AND SHAYMATOV FAMILIES). *Modern Science and Research*, 2(3).
5. Xidirova, I., & Xidirova, N. (2021). Gender Characteristics of Family Speech (On the Example of the Uzbek Family). *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 1(2), 196-199.
6. Raxmonjonova, G., & Xidirova, I. (2022). CHORTOQ SO ‘ZINING KELIB CHIQISHIGA OID ILMIY QARASHLAR. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 188-189.
7. Jo‘rayeva, M., & Xidirova, I. (2023). QOYALAR HAM YIG‘LAYDI” ASARIDA QO‘LLANILGAN DIALEKTIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. *Development of pedagogical technologies in modern sciences*, 2(2), 42-48.
8. qizi Jo‘rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). “TEMIR XOTIN” DRAMASINING FONETIK-FONOLOGIK TAHLILI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 492-496).
9. qizi Jo‘rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). SHOYIM BO ‘TAYEVNING “SHO ‘RODAN QOLGAN ODAMLAR” ASARIDA NOADABIY QATLAM SO ‘ZLARINING QO ‘LLANILISHI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 487-491).
10. Xidirova, I. ., & Jo‘rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORK OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORK "ROCKS ALSO CRY"). *Modern Science and Research*, 2(3), 142–144.
11. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. *Modern Science and Research*, 2(3), 138–141.

HOZIRGI O'ZBEK ADABIY TILIDA MURAKKAB SINTAKTIK BUTUNLIK
TALQINI

Amiriddinova Mohinur Ma'sidovna

Termiz davlat universiteti talabasi

D.A.Ergasheva

Ilmiy rahbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7943592>

Annotatsiya. Ushbu maqolada murakkab sintaktik butunlikning ifodalanishi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Anaforik, kataforik, parselyatsiya, dislakatsiya.

INTERPRETATION OF COMPLEX SYNTACTIC INTEGRITY IN MODERN UZBEK
LITERARY LANGUAGE

Abstract. This article provides information on the representation of complex syntactic integrity.

Key words: Anaphoric, cataphoric, parcellation, dislocation.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ СЛОЖНОЙ СИНТАКСИЧЕСКОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ В
СОВРЕМЕННОМ УЗБЕКСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. В данной статье представлена информация о представлении сложной синтаксической целостности.

Ключевые слова: анафорический, катафорический, парцелляция, дислокация.

Matnning yirik sintaktik birliklaridan biri murakkab sintaktik butunlikdir. Murakkab sintaktik butunlikning struktural qurilishida asosiy rolni, ko'pincha, birinchi gap o'ynaydi. Birinchi gap mavzuni belgilaydi. Bu mavzu keyin joylashadigan gaplarning mazmuni yordamida oydinlashadi. Birinchi gap murakkab sintaktik butunlikning mazmuniy va sintaktik markazini tashkil etadi, fikrning yana davomi borligini eslatadi, shu bilan birga, uning tuzilishini belgilaydi.

Matn kamida ikkita gapdan tuzilgan murakkab sintaktik butunlik. Gaplar o'zaro turli sintaktik aloqa vositalari yordamida birikadi. Ularga takroriy bo'laklar, olmoshlar, xiazmatik konstruksiyalar, zamon va makon ifodalovchi birliklar, kesimlarning zamon shakllari, modal so'zlar kabi turli leksik-grammatik birliklar kiradi.

Matn - qismlarini bog'lovchi vositalar harakterga ko'ra 2 turga bo'linadi:

1. Anaforik;
2. Kataforik.

Matn-semantik yaxlit, mazmunan bog'liqlik, sintaktik aloqaga bog'lanish asosida shakllangan butunlikdir.

Anaforik vositalarga quyidagilar kôradi:

1. Almashish;
2. Takror;
3. Tushish;
4. Muvofiqlashish.

Kataforik vositalar 2 ga:

1. Parselyatsiya;
2. Dislakatsiya.

Parsellyatsiyada- ifodalanayotgan gaplarning joyini almashtira olamaymi,, ma'no o'zgarib ketishi mumkin. Kommunikativ, ekspressiv sintaksisda, xususan, badiiy matnda benihoya muhim ahamiyatga ega bo'lgan sintaktik-kommunikativ hodisa bo'lib, uning mohiyati yaxlit butunlik bo'lgan gapni mantiqiy ta'kid va ekspressiyani kuchaytirish maqsadida ikki (yoki undan ortiq) kommunikativ birlikka ajratib gapdan tashqariga chiqarishdan iborat. Bu hodisa sodda, qo'shma

gaplarda, murakkab sintaktik butunliklarda namoyon bo'ladi. "Parsellyatsiya" terminining lingvistik adabiyotlarda qo'llanila boshlaganiga ham yarim asrdan oshganligi bizga ma'lum.

Dislakatsiyada esa - ifodalanayotgan gaplarimizning joyini almashtirsak ham ma'no o'zgarmaydi, joyini almashtirib foydalansak bo'ladi.

Bularga quyidagilarni misol qilib keltiramiz:

- Nodira institutda o'qiydi. Toshkentda. (Parselyatsiya-)
- Bu yoqda keling! Tezroq! (Dislakatsiya)
- Menga mevani olib bering. Olmani. (Parselyatsiya)
- Saida yakuniydan yiqildi. Sessiyadan. (Parselyatsiya)
- Men aylanishga ketyabman. Toshkentga. (Parselyatsiya)
- Ovozingni o'chir! Ko'p gapirma! (Dislakatsiya)
- Anavu sumkani olib berib yubor. Oqini. (Parselyatsiya)
- Biz Toqqa chiqdik. Shalqonga. (Parselyatsiya)
- Bu mening opam. Gavdalisi. (Parselyatsiya)
- Marraga boring! Yugurib! (Dislakatsiya)

REFERENCES

1. R.Sayfullayeva. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent-2020.
2. B.Mengliyev. Hozirgi o'zbek tili. Toshkent-2018.
3. Tohir Malik. Shaytanat. Toshkent – 2013.
4. Ergasheva D.A. Odil Yoqubov asarlarida inson ruhiy holati ifodalanishining lisoniy manzarasi // Сўз санъати халқаро журнали. – Тошкент, 2020. №1, 2-jild. ISSN: 2181-9297 Doi Journal 10.26739/2181-9297. – В. 99-103. (10.00.00 № 31)

XI-XIV ASRDAGI BA'ZI TURKIY LUG'ATLARDA QO'LLANGAN KASB
NOMLARINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

Amiriddinova Mohinur

Xonmurotova Munisa

Termiz davlat universiteti talabalari

Xidirova Iroda

Ilmiy rahbar, Termiz davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7943641>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ayrim lug'atlarda qo'llanilgan kasb nomlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Lug'atshunoslik, "Devoni lug'atit turk", "At-tuhfatuz zakiyati fil lug'atit turkiya", "Muhokamat ul-lug'atayn".

LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF OCCUPATION NAMES USED IN SOME
TURKISH DICTIONARIES OF THE XI-XIV CENTURY

Abstract. This article provides information about occupational names used in some dictionaries.

Key words: Lexicography, "Devoni lug'atit turk", "At-tuhfatuz zakiyati fil lug'atit turkiya", "Muhokamat ul-lug'atayn".

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАЗВАНИЙ ЗАНЯТИЙ,
ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В НЕКОТОРЫХ ТУРЕЦКИХ СЛОВАРЯХ XI-XIV ВЕКА

Аннотация. В данной статье представлена информация о названиях профессий, используемых в некоторых словарях.

Ключевые слова: Лексикография, "Девони лугатит турк", "Ат-тухфатуз закияти фил лугатит туркия", "Мухокамат ул-лугатайн".

Lug'atshunoslik lug'at tuzish ishi sifatida turli xalqlarda yozuv taraqqiyotining ilk bosqichlarida tushunarsiz (eskirgan, dialektal, maxsus yoki chet tilga mansub) so'zning qanday ma'no anglatishini bilish ehtiyoji natijasida paydo bo'ldi. Dastlabki tuzilgan lug'atlar umumlashgan, universal xususiyatga ega edi. Lug'atlarning turli shakllari, ko'rinishlari esa keyingi davrlarda yuzaga kelgan hodisadir.

XIX asr oxiri va XX asrning birinchi choragida turli xil sabab va ehtiyojlar, davr taqozosi bilan Turkistonda ikki tilli lug'atshunoslik rivoj topdi, o'nlab ruscha-o'zbekcha, o'zbekcha-ruscha lug'atlar, so'zlashgichlar tuzilib nashr etildi.

O'zbek leksikografiyasi tarixi Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asaridan boshlangan deb aytish mumkin. Ushbu lug'at faqat so'zlar va ularning ma'nolarini tavsiflab qolmay, turkiy xalqlar tarixi, urf-odatlar, geografik joylashuvi kabi keng ma'lumotlar manbayi hamdir. Shu bilan birga "Devonu lug'otit turk" dastlabki ikki tilli (turkiycha-arabcha) lug'atlardandir. Mahmud Zamaxshariy ham o'zining "Asos ul-balog'a", "Muqaddimat ul-adab" asarlari bilan amaliy ham nazariy leksikografiyaning rivojiga ulkan hissa qo'shdi. Shuningdek, Alisher Navoiy ijodiga bo'lgan katta qiziqish XV asrdan keyingi davrda bir qancha lug'atlarning yaratilishiga sabab bo'ldi: bunga XVI asrda Turkiyada yaratilgan "Abushqa" izohli lug'ati, Tole Imon Hiraviyning "Badoye ul-lug'at", Muhammad Rizo Xokorning "Muntaxab ul-lug'ot", Mirzo Mehdixonning "Sangloh", Muhammad Yoqub Chingiyning "Kelurnoma", Is'hoqxon Ibratning

“Lug‘ati sitta as-sina” (“Olti tilli lug‘at”) kabi lug‘atlarini ko‘rsatish mumkin. Mirzo Mehdixonning “Maboni al-lug‘at” asarini fors tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilgan Zikrillo Umarov asar xususida shunday yozadi: “XVIII asrda fors turkologi Mirzo Mehdixonning “Maboni al-lug‘at” grammatik ocherki Navoiy asarlari asosida yozilgan birinchi eski o‘zbek tili grammatikasidir. Uning tadqiqi o‘zbek tili tarixiy grammatikasini tuzishda, eski o‘zbek tilining fonetik, grammatik xususiyatlarini va turkiy tillar tarixini o‘rganishda katta ahamiyatga ega [Mirzo Mehdixon 2008].

Barchamizga ma‘lumki, tilshunoslikning leksikografiya bo‘limi alohida e‘tiborga molik. Sababi leksikografiya ya‘ni lug‘atchilik yaratgan asarlar shu jumladan lug‘atlar barchamizga, yoshimiz, kasb-hunarimiz, qiziqishimizdan qat‘i nazar hamisha kerakli kitoblar deb, bugungi kunda rivojlanib, kengayib borayotganligi fikrimning dalili bo‘la oladi.

Ushbu o‘rganayotgan ishimizning asosiy o‘rganish obyekti sifatida XI–XIV asrlarda yaratilgan qadimgi lug‘atlar (“Devonu lug‘otit turk” (keying o‘rinlarda MK), “At-tuhfatuz zakiyati fil lug‘atit turkiya” (keying o‘rinlarda “At-tuhfat”) asarlarida so‘zlarning fonetikasi, fonologiyasi farqli hamda muqobil jihatlari, anglatgan ma‘nolari ochib boriladi.

"Devoni lug'atit turk" – tabib- atasag'un (114)

jipary-chohg'uchi(43) D. 3-Jild

yalnguq- cho‘ri (454)

"Muhokamat ul-lug'atayn" –

Atibbo- tabib(32)

zorubkash (Жорубкаш) — xizmatkor ma‘nosida (34)

darzchilik (дарзилик) — tikuvchilik (33)

Saroyinda(Сароянда) — kuylovchi (45)

"At-tuhfatuz zakiyatu fil- lug'atit turk"–

ichägi- tabib (214)

tabu- xizmatchi (251)

toquchi- to‘quvchi (261),

bezirkan- savdogar (182),

tejik- savdogar (256).

Yuqorida keltirilgan lug‘atlardan yana ayrim kasb nomlarini misol qilib keltiradigan bo‘lsak;

1.avlavchi- ovchi (163)

2. etchi- qassob (178)

3.bezirkan- savdogar (182)

4. dilmach- tarjimon (194)

5. do‘ro‘tchi- yaratuvchi (194)

6.javurchi- etikdo‘z (208)

7. ichägi- tabib (214)

8. keshish- ibodatchi (218)

9. qirnaq- cho‘ri (226)

10. qishqiriq- qoplovchi (227)

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, turkiy lug'atlarni bir-biri bilan taqqoslaganimizda bir so'zning har bir lug'atlarda oldingisini takrorlamagan holda turfa xil bo'lib kelishini tadqiq qilish biz uchun juda manfaatli va qiziqarli kechdi.

REFERENCES

1. Khidirova, I. (2023). PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCABULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROV AND SHAYMATOV FAMILIES). *Modern Science and Research*, 2(3).
2. Xidirova, I., & Xidirova, N. (2021). Gender Characteristics of Family Speech (On the Example of the Uzbek Family). *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 1(2), 196-199.
3. Raxmonjonova, G., & Xidirova, I. (2022). CHORTOQ SO 'ZINING KELIB CHIQUISHIGA OID ILMIY QARASHLAR. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 188-189.
4. Jo'rayeva, M., & Xidirova, I. (2023). QOYALAR HAM YIG'LAYDI" ASARIDA QO'LLANILGAN DIALEKTIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. *Development of pedagogical technologies in modern sciences*, 2(2), 42-48.
5. qizi Jo'rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). "TEMIR XOTIN" DRAMASINING FONETIK-FONOLOGIK TAHLILI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 492-496).
6. qizi Jo'rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). SHOYIM BO 'TAYEVNING "SHO 'RODAN QOLGAN ODAMLAR" ASARIDA NOADABIY QATLAM SO 'ZLARINING QO 'LLANILISHI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 487-491).
7. Xidirova, I. ., & Jo'rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORK OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORK "ROCKS ALSO CRY"). *Modern Science and Research*, 2(3), 142-144.
8. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. *Modern Science and Research*, 2(3), 138-141.
9. Alisher Navoiy. Muhokamat ul-lug'atayn. – Toshkent:
10. At-tuhfatuz zakiyatu fil lug'otit turkiya. – Toshkent: Fan, 1968. – B. 123.
11. Devonu lug'oti-t-turk. G'afur G'ulom nomidagi matbaa -nashriyot uyi, Toshkent, 2017 yil.
12. Norboyevna Q. S., Shohista M. O'ZBEK TILIDA KOSMONIMLARNING HOSIL BO'LISH BOSQICHLARI //E Conference Zone. – 2022. – C. 48-50.
13. XIX asr oxiri XX asr boshlarida leksikografiya rivoji va unda "Lug'oti salos"ning o'rni. Odina Mahkamova.
14. Normamatov S. Leksikografiya asoslari. – T., 2020.
15. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. *Modern Science and Research*, 2(3), 138-141.
16. www.ziyonet.uz

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ИЖТИМОЙ ИДЕАЛ ВА РЕАЛЛИКНИНГ ЎЗГАРИШИ

Сагторова Д.Ф.

Тошкент Давлат Стоматология Институтининг
Ижтимоий фанлар Биоэтика курси билан
кафедраси ф.ф.н.доцент

Абдуллаева Г.Ж.

1 курс клиник ординатори

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7943718>

Аннотация. Миллий идеал – ўзида жамиятнинг умуммиллий жамоавий ибтидосига хизмат қилувчи меъёрий-ахлоқий қадриятлар тўпламини мужассам қилувчи ижтимоий-ғоявий категория. У миллатнинг яратувчанлик йўналишида асосий ғоявий хоҳиш-истаги сифатида намоён бўлади. Миллий идеал жамиятни демократлаштириши ва модернизациялаш жараёнида миллий ривожланишнинг меъёрий ва аксиологик йўналишларини, миллий давлатчиликнинг яратувчанлик стратегияси мукамал томонларини ва алоқадорлик жиҳатларини қамраб олинган.

Калим сўзлар: Аксиологик , идеал қадриятлари, саноат революцияси, Идеални яратиши –миллий ўтмишини, инсон капиталини ривожлантириши , миллий иқтисодиёт , модернизациялаш, умуммиллий жамоавий, эволюцион жараён.

CHANGE OF SOCIAL IDEAL AND REALITY IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Abstract. National ideal is a socio-ideological category embodying a set of normative and moral values serving the national collective beginning of society. It is manifested as the main ideological desire of the nation in the direction of creativity. In the process of democratization and modernization of the national ideal society, the normative and axiological directions of national development, the excellent aspects of the creative strategy of national statehood, and the aspects of communication are covered.

Key words: Axiological, ideal values, industrial revolution, Creation of ideal - national past, development of human capital, national economy, modernization, national collective, evolutionary process.

ИЗМЕНЕНИЕ СОЦИАЛЬНОГО ИДЕАЛА И РЕАЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация. Национальный идеал - это социально-мировоззренческая категория, воплощающая в себе совокупность нормативных и нравственных ценностей, служащих национальному коллективному началу общества. Оно проявляется как основное идейное стремление нации в направлении творчества. В процессе демократизации и модернизации национального идеального общества освещаются нормативно-аксиологические направления национального развития, отличные аспекты созидательной стратегии национальной государственности, аспекты коммуникации.

Ключевые слова: аксиологические, идеальные ценности, промышленная революция, созидание идеального - национальное прошлое, развитие человеческого капитала, национальная экономика, модернизация, национальный коллектив, эволюционный процесс.

Глобаллашув объектив, тарихий жараён. XV -XVII асрлардаги географик кашфиётлар кўплаб мамлакатлар ва минтақаларнинг халқаро савдо доирасида тортилишига, саноат революцияси эса умумий алоқаларнинг янада кучаюви, кенг қамров касб этишига иқтисодий замин яратган эди. Кейинги даврларда бундай муносабатлар янада чуқурлашиб борди. XX аср бошларига келиб янги сифатий характер касб этган ва ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларини қамраб олган мазкур жараён глобаллашув тушунчаси орқали ифодалана бошланди.

Глобаллашув эволюцион жараён, унинг жадаллиги дунёнинг турли географик минтақаларида бир хил эмас, ушбу жараённинг алоҳида ташкил қилувчилари ҳам бир хилликдан узоқ. XX асрнинг сўнгги чораги ва XXI асрнинг бошида глобаллашув муаммоси жаҳоннинг етакчи олимлари томонидан ўрганилган.

Кундалик ҳаётда глобаллашув асосан умуминсоний аҳамиятга эга муаммоларни ўз таркибига қамраб олади. Фалсафа фанлари профессори А.Очилдиев қуйидагича ёзади: “...энг умумий маънода глобаллашув бир томондан муайян ҳодиса, жараённинг барча минтақалар, давлатлар ва бутун Ер юзини қамраб олганини, иккинчи томондан уларнинг инсоният тақдирига дахлдор эканлигини англатади”⁷². Олим тўғри таъкидлаганидек глобаллашув жараёни шиддат билан кечаётган ҳозирги даврда Ўзбекистон мустақил, очик ва демократик тамойиллар асосида ривожланаётган давлатларнинг бири сифатида ушбу воқелик таъсиридан четда қола олмайди. Бу муҳит кенг имкониятлар очгани билан бир қаторда ҳар бир миллат ва мамлакат олдига ўзига хос муаммо, миллийликни, миллий маънавият, маданият, ахлоқ ва қадриятларни сақлаб қолиш масалаларини қўймоқда. Биз маданият деганда урф-одатларимиз ва маросимларимизнигина тушунишга кўникиб қолганмиз. Ахир бизни асл ўзбек қилиб турган нарсалар тарихимиз, қадриятларимиз, динимиз, ахлоқимиз, ўзимизга хос андишамиз, оримиз, биздаги ҳурмат ҳисси, меҳмондўстлигимиздир. Уларни йўқотиш бу ўзлигимизни йўқотиш демакдир. Дарҳақиқат биз инсоннинг асосий ҳуқуқлари ва идеал қадриятлари инобатга олинган, демократик бошқариладиган ҳамда ҳамма учун адолатли, бир хил имкониятларни очувчи глобаллашув жараёнига ўтиш сари ҳаракат қиляпмиз. Бу жараённи тушуниш барчамиз учун муҳим манфаатли масалалардан ҳисобланади.

Глобаллашувга берилган баҳоларнинг турли-туманлиги жараёнларнинг ўзи зиддиятли эканлигини ҳам ақс эттиради: барча ҳодисалар ўзаро боғлиқ бу дунёда умуминсоний манфаатлар, миллий ва этник ўзига хослик ўртасидаги, глобаллашув ва халқларнинг ўз тақдирини ўзи белгилашга интилиши, ижтимоий умумийлик ўртасидаги қарама-қаршиликлар (зиддиятлар) ва ҳоказолар⁷³.

Глобаллашув — объектив жараён. Бирок, тўғри стратегия танланганда у ёки бу моментларнинг салбий таъсирларини бартараф этиш мумкин. Глобаллашувнинг фарқлаб турувчи ўзига хослиги шундан иборатки дунёни ягона макон сифатида англаш миқёси, теранлиги ўсиб боради. У ёки бу мамлакат ичкарисида содир бўлаётган воқеалар ташқи сиёсий ҳаракатлардан кўра бошқа халқ ва давлатларга анча кучли таъсир кўрсатади. Глобаллашувнинг ижтимоий

⁷² Очилдиев.А. Глобаллашув ва мафкуравий жараёнлар.Т.: “Мухаррир нашриёти”.2009, 64 б.

⁷³ С.Жўраев, О.Аҳмедов, М. Раҳимова. Ўзбекистон ва жаҳон ҳамжамияти: халқаро муносабатлар ва ташқи алоқаларни ташкил этиш. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси.-Т.; Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2008, 77 бет.

муносабат ва манфаатларга таъсири инсоннинг ўзлигини, ҳаётий қадриятларнинг бир бутунлигини, эзгу ниятларнинг беғуборлигини таъминлаб ҳар бир инсонга мавжудлигининг моҳиятини англаб яшашга нисбатан идеал ва реалликнинг ўзгариш жараёнини ўргатади.

Фалсафада идеални олий намуна, “намунали ўлчов эҳтиёжи” ва инсоннинг ўз маънавий-руҳий ҳаётий стратегиясини қуриши учун асос сифатида тушуниш И. Кант томонидан ишлаб чиқилган. Унинг таъкидлашича “ғоя қоидаларни туғдирса, идеал унга тақлид қилишни ҳар томонлама белгилаш учун дастлабки андоза сифатида хизмат қилади”⁷⁴. Кант ўзининг бу фикри орқали идеалнинг мукамаллиги ва бажарилиши эҳтимоллиги асосида ётадиган бошқарувчи принципларга алоҳида эътибор қаратади. Кант идеални аниқ фикрлаш тури билан боғлиқ деб билади. Масалан, инсон онгининг идеали сифатида у донишмандликни келтириб ўтади. Инсон идеали онгда мавжуд бўлиб у донишмандлик ғоясига жуда тўғри келади. Бу билан у “ичимиздаги илоҳий инсон” идеалига ўзимизни солиштирамиз, ўзимизга баҳо берамиз, дейди. Кантнинг бу фикрларидан маълум бўладики, инсон доимий равишда идеал, намуналарга интилиб яшайди.

Шу маънода ижтимоий идеал барҳаётликдир. Идеални яратиш –миллий ўтмишни ва алоҳида ҳудудий тарихни яратишдир, бу эса инсонни алоҳида ҳудудга, ватанга маънавий боғлиқ бўлишини талаб қилади. Бу орқали ижтимоий идеал халқ, давлат ва ҳудуд ўртасидаги “вақт билан ёритилган” барқарор алоқаларни яратади.

Ижтимоий идеал жамоавий мавжудликка вақтли ўлчов бериб аъзоларининг умумий ўтмишдаги ҳамкорлигини янада мустаҳкамлайди, дастлаб мавҳумлик касб этсада, кейинчалик ижтимоий реаллик сифатида қабул қилинади. Худди шу тарзда миллий идеал ҳар бир миллат вакилига умумий келажак ҳиссини тақдим этади. Шундай қилиб миллий идеал – ижтимоий тараққиётни таъминлайдиган мураккаб ижтимоий-ғоявий ва маънавий кучдир.

Ижтимоий идеал функционал муносабатда давлат бирлигини қўллаб-қувватлаш ва сақлаш ҳамда жамиятнинг қадриятлар тўпламлари билан фарқ қилувчи турли ижтимоий гуруҳлар бирлашуви сифатида маънавий бирдамлигининг муайян унсури сифатида намоён бўлади. Жамиятнинг қизиқиш доирасига одатда миллий идеалнинг мавжудлиги ва шакллантирилганлиги киради. Бу қизиқиш негизида давлатни вужудга келтирувчи ёки доминантлик қилувчи миллатнинг ёки миллий ҳудудда истиқомат қилувчи бошқа титулли этносларнинг миллий ўзлигини англаши ётади.

Миллий идеал – ўзида жамиятнинг умуммиллий жамоавий ибтидосига хизмат қилувчи меъёрий-ахлоқий қадриятлар тўпламини мужассам қилувчи ижтимоий-ғоявий категория. У миллатнинг яратувчанлик йўналишида асосий ғоявий хоҳиш-истаги сифатида намоён бўлади. Миллий идеал жамиятни демократлаштириш ва модернизациялаш жараёнида миллий ривожланишнинг меъёрий ва аксиологик йўналишларини, миллий давлатчиликнинг яратувчанлик стратегияси мукамал томонларини ва алоқадорлик жиҳатларини қамраб олиши билан алоҳида ажралиб туради. Миллий идеал ўзида “кучли давлат” нинг ижтимоий -сиёсий шаклини ҳам ифода этади.

⁷⁴ Кант И. Критика чистого разума. СПб, 1993. С. 341.

Ўзбекистон кўп миллатли давлатлар жумласига киради. Биз ўз миллий тараққиётимизни бошқаларнинг ҳаракатларини, эркинлигини сиқиб қўймайдиган даражада ташкил қилишимиз керак бўлади. Моҳият жиҳатидан миллий тараққиёт муайян миллатнинг ўз тараққиёт йўлини белгилаб олишидаги эркинлиги, янги ҳаракатлари, имкониятлари, турли воситалар ёрдамида фаолият олиб бориши билан белгиланади. Бундай ҳатти-ҳаракатларни амалга оширишда муайян миллат вакиллари, айниқса ёшлар бошқаларга ўхшаш бўлишга ҳаракат қилишса ҳам ўзларининг қиёфасини сақлаб қолишга интиладилар. Тўғри, буни ҳар ким турлича уддалайди. Кўпчилик мутлақо уддасидан чиқа олмайди ҳам. Бундай ёшларнинг муваффақиятли ҳаётий фаолияти улар тушиб қоладиган вазиятларгагина эмас балки ирода эркинлигига ҳам боғлиқ бўлади.

Ирода эркинлиги туфайли ҳар бир одам айна бундай шароитда турли қарор қабул қилиши ва турли ҳаракат қилиши мумкин. Бироқ миллий ўзликни англашга қаратилган ёшлар ҳаётий дунёсини умумий маънога эга бўлган жиҳатлари уларнинг биргаликда мувофиқлашиб ҳаракат қилишлари учун кафолатдир. Агар улар бу борадаги яшашларининг умумий мақсадларини тан олмасалар у ҳолда индивидуал ижод қилишлари ва ўзга маданий кадриятларга киришиб кетишлари хавфи туғилади. Зеро ҳар қандай яхши ўзгаришларнинг умумий мақсадлари ҳар бир давлатда маҳаллий шарт-шароит ва аҳолининг ўзига хос хусусиятлари асосида шаклландиган муносабатларга мувофиқ кечади. Шунинг учун ҳам миллий ўзликни англашга қаратилган миллий фалсафий мулоҳазалар, умумий мақсадлар, идеаллар, нормалар ва мўлжаллар бўлмаса ёшлар ўзликни англашдан маҳрум бўладилар.

Ҳозирги кунда аксарият миллат вакиллари ўз миллати эркинлиги ҳиссини йўқотиш чегарасидан аста-секин чиқиб кетмоқда. Бу борада фалсафа миллий кадриятларнинг ўтқинчи эмаслигини қайд қилиб туради, бу кадриятларсиз ҳаёт ўз маъносини йўқотади. Ҳар бир миллатнинг ўзи белгилаб олган ҳаётий режалари, ёки жамият тараққиёти истиқболларини белгилаш ақлнинг шунчалик қуруқ ўйини эмас. Юксак асосга эга бўлган миллий мақсадлар, идеаллар ҳаётимизни такрорланмас ва жозибали қилади. Улар ҳар бир миллат ҳаётини сақлаб туради. Чунки ҳар бир миллат вакили ўз ҳаётини ана шу миллий мақсадлар ва идеалларга мослаб, мувофиқлаштириб яшайди. Донишмандлик ўзини ҳам, бошқаларни ҳам бостиришда эмас, балки ўз-ўзига ва атроф дунё билан мувофиқликда яшашдир. Инсоният доимо яхшилиқни ёқлаб, ёмонликка қарши курашади.

Кишилиқ тараққиёти босқичларига эътибор берадиган бўлсак ҳар бир ижтимоий тараққиёт босқичи иккинчисига ўтиши давомида ўша жамият ҳаётининг турли жабҳаларида туб бурилишлар қилинишига тўғри келган.

Ҳаракатлар стратегиясидан — Тараққиёт стратегияси сари» тамойилига асосан ишлаб чиқилган куйидаги етита устувор йўналишда ҳам миллий идеалларни ривожлантириш асосий мақсад сифатида белгиланди.

2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси ёки Тараққиёт стратегияси ва уни «Инсон кадрини улуглаш ва фаол маҳалла йили»да амалга ошириш да ҳам бу масалалар белгилаб берилди.

Унда инсон кадрини юксалтириш ва эркин фуқаролик жамиятини янада ривожлантириш орқали халқпарвар давлат барпо этиш;

мамлакатимизда адолат ва қонун устуворлиги тамойилларини тараққиётнинг энг асосий ва зарур шартига айлантириш;

миллий иқтисодий жадал ривожлантириш ва юқори ўсиш суръатларини таъминлаш;

адолатли ижтимоий сиёсат юритиш, инсон капиталини ривожлантириш;
маънавий тараққиётни таъминлаш ва соҳани янги босқичга олиб чиқиш;
миллий манфаатлардан келиб чиққан ҳолда умумбашарий муаммоларга ёндашиш;
мамлакатимиз хавфсизлиги ва мудофаа салоҳиятини кучайтириш, очик, прагматик ва фаол ташқи сиёсат олиб бориш муҳим вазифалар сифатида кўрсатиб берилди.

Таълим тизимини ривожлантириш ва талаба ёшларни тарбиялашда миллий идеални, мамлакат ҳаётида юз бюераётган ислохатларни моҳиятини ёритиш муҳим аҳамият касб этади.

REFERENCES

1. Сатторова Д. Ф. БУГУНГИ ЗАМОНАВИЙ МУАММОЛАР, ЗИДДИЯТЛАР ВА МУЛОҲАЗАЛАР-2022-165-169-. <https://doi.org/10.24412/2181-1385-2022>.
2. Сатторова Д. Ф. Ҳаракат стратегиясидан-тараққиёт стратегияси сари асосий ғояси асосида олий тиббий таълимни такомиллаштириш // Медицина ва инновация.- Тошкент, 2022.-Б.205-208.
3. Сатторова Д. Ф. Ҳаракат стратегиясидан-тараққиёт стратегияси сари тамойили асосида замонавий ўқитишнинг аҳамияти // “Цифровизация в обучении гуманитарных дисциплин в медицинском высшем образовании” Сборник научных трудов -2022.-193-196.
4. Сатторова Д. Ф. Янги Ўзбекистон ривожланишида ижтимоий идеал ва миллий ўзликни англаш // Сурхондарё илм ва тафаккур-Тошкент, 2021.-№4-Б. 86-90.
5. Сатторова Д.Ф. Маънавий маданиятда миллий идеалнинг ўрни // Фалсафа ва ҳуқуқ-Тошкент, 2021-№1-Б.24-26.
6. Сатторова Д. Ф. Янги Ўзбекистонда миллий кадрларимиз миллий идеаллар тимсолида // Сурхондарё илм ва тафаккур-Тошкент, 2021.-№2-86-90.
7. Д. Г. Сатторова. Рихсиева Д. Ф. Цели и задачи всеобщей декларации о правах человека и биоэтике // Научный медицинский журнал “ АИЦЕННИА ”-Россия, 2020-№74-Б.20-23. www.avicenna-idp.ru.
8. ПТ Худайбергенова ОБРАЗ МАВЛОНО ДЖАЛОЛИДДИНА РУМИ В КОНТЕКСТЕ ГУМАНИСТИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ ВОСТОКА И МУСУЛЬМАНСКОЙ БИОЭТИКИ. // Гуманитарный трактат .РОССИЯ, 2018- Б.28-30. [c.nttp//gumtraktat.ru/](http://gumtraktat.ru/)

ANALYSIS THE SUBSYSTEM OF LABIAL PHONEMES OF THE KARAKALPAK LANGUAGE

Awezova Kamila

2-year Masters' Degree Student, the Department of English Linguistics at
Karakalpak State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7942561>

Abstract. This article is devoted to propose a scheme of a mandatory element of the model of the inventory system of phonemes, representing one genus-types level of phonemic relations: we can arrange the genus-types level in different ways. As an example, let's analyze the subsystem of labial phonemes of the Karakalpak language.

Keywords: language, labiality, Karakalpak, generic, analyze, integrator, connection, system, phonemes.

АНАЛИЗ ПОДСИСТЕМЫ ГУБНЫХ ФОНЕМ КАРАКАЛПАКСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. Данная статья посвящена предложению схемы обязательного элемента модели инвентарной системы фонем, представляющей один родовидовый уровень фонематических отношений: мы можем расположить родовидовый уровень по-разному. В качестве примера проанализируем подсистему губных фонем каракалпакского языка.

Ключевые слова: язык, лабиальность, каракалпакский, родовой, анализ, интегратор, связь, система, фонемы.

Introduction

Generic relationship according to the integrator 'LABIALITY' [b] [p] [m] [w] [v] [f] – 'labial', 'erinlik', 'лабиальный'

- Specific connections by integrators 'tense', 'glide', 'fricative' or 'constrictive' and 'flat'
- Specific connection by integrator 'tense' [b], [p] +
- Specific connection by integrator 'glide' – [w]
- Specific connection by integrator 'constrictive' – 'саңлақлы', 'щелинный' – [v], [f] – ±
- Specific connection by integrator 'flat' – [m]

After determining the structure of one generic level, other generic levels should be established, covering the entire inventory of phonemes of this language.

How are the levels of genus-types relations located in the inventory system of phonemes? Let's consider this question on the example of a level that unites phonemes by the connection 'consonance', which reveals itself when the entire inventory of phonemes of a given language is considered, including both vowels and consonants

- first form subsystems of phonemes according to the type relationship 'vocality', and
- the second – according to the type relationship 'consonance'.

Consequently, the specific sublevel of the structure of the inventory system of phonemes of the language consists of opposed subsystems of vowels and consonants.

Now let's consider subsystems in which the number of phonemes is more than two, but less than the total number of phonemes in the consonant subsystem. The most numerous among the subsystems of the front-lingual phonemes in Karakalpak is the subsystem of the **Constrictive** or **Fricative** or **Spirant** – 7 phonemes, with which we will begin. In addition to the formation of a

gap for their articulation, the size of this gap in width is important: whether the stricture area forming the so-called areality is narrow, as in whistling, or wide, as in **sibilant**

From this point of view, the types subsystem of the **Spirants** coincides with the generic areal system of phonemes united by the sign of areality, which consists of the types subsystems of narrow-structured and wide-structured phonemes. Next comes the types subsystem of **fore-lingual** flat phonemes, coinciding with the generic subsystem that unites phonemes for which the air duct is important: whether it is oral or nasal.

Consequently, the specific subsystem of lingual flat phonemes coincides with the air duct generic system, which consists of the specific subsystems of orality and nasality.

When determining the location of subsystems, mini-systems and individual elements of the system in our model, it is important to note two points:

- First – only complete connections should be distinguished;
- Second – it is necessary to take into account both paired and group relationships of elements that are objectively present in reality.

The study of particular connections and oppositions between subsystems from broad to narrow and their distribution by structural genus-types levels is carried out by sequentially determining at each level the differentiator and its constituent oppositions, covering the largest number of phonemes of a given language, and integrators for subsystems of lower levels. Therefore, on the proposed universal scheme of the structure of the inventory phonological system of the language, we distinguish all structural levels, indicating generic integrators and types differentiators for each of them.

/.../ – the slash brackets denote the system,

/+/ – the private connection,

/–/ – the opposition,

/ :: / – the correlation relation.

The correlation relation is optional from the point of view that it can be replaced by a generic relationship;

- ( ) – therefore it is given in brackets.
- /↓↑/ – the vertical arrows indicate the transition to the next hierarchical level;
- /→/ – the horizontal arrows indicate the ratio of the differentiator and its constituent opposites.

We present the proposed scheme as follows:

In terms of its conceptual content, the proposed scheme is somewhat different from those given by L.N. Cherkasov. In addition to the fact that the differentiators forming the structure are exclusively contrarian, in his works the system of consonant phonemes is analyzed in several stages –

- subsystems of labial,
- lingual advanced and
- lingual extended phonemes.

The results of the analysis are presented in the form of several diagrams that clearly display connections and oppositions, but not correlations, which are described separately [**Cherkasov 19956: 285, 287, 290, 338, 340**].

Conclusion

In our work, the structure is presented in its entirety, and the correlations are marked clearly, which greatly facilitates the perception of the overall picture of the result of the study of the relations of the inventory phonological system of the language.

REFERENCES

1. Abatbay Dauletov “Ha’zirgi qaraqalpaq tili. Fonetika”.No’kis,2005.
2. Баскаков Н.А “Введение в изучение тюркских языков”. 2-изд. Мб 1969.
3. Karl Heinrich Menges “Qaraqalpaq grammar”. King’s Crown Press, 1947.
4. Abdinazimov Sh, N, Pirniyazova A.Q, Shinnazarova S.J. “Ha’zirgi qaraqalpaq a’debiy tili . Fonetika, leksikologiya”. Tashkent, 2018.
5. Ганиева, М. ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АБДУРАУФА ФИТРАТА. СЌЗ САНЪАТИ ЖУРНАЛИ JOURNAL OF WORD ART ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 12

O'ZBEKISTONDA INSON HUQUQLARI HIMOYASI SUD-HUQUQ TIZIMIDA

Murodullayev Izzatulla

Qashqadaryo viloyati yuridik texnikumi

Mutaxassis fan o'qituvchisi

+998934233460

izzatulla.ooo@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7944278>

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda inson huquqlarini himoya qilish mexanizmlari haqida so'z yuritiladi. Shuningdek sudlarning jinoiy, fuqarolik yoki ma'muriy jarayonning barcha sud bosqichlarida gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, jabrlanuvchining, fuqaroviy da'vogarning, fuqaroviy javobgarning, fuqaroviy javobgarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishda sud tizimining asosiy ishtirokchisi sifatida faoliyatiga e'tibor beradi. Mamlakatimiz sud tizimida olib borilayotgan islohotlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: inson huquqlari, mudofaa, adolat, shaxs, qonun, islohot, mustaqillik, sud, tergov.

PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN UZBEKISTAN IN JUDICIAL SYSTEM

Abstract. This article describes the mechanisms for the protection of human rights in Uzbekistan. It also focuses on the activities of the courts as a major player in protecting the rights and legitimate interests of the suspect, accused, victim, civil plaintiff, civil defendant, civil respondent at all stages of the criminal, civil or administrative process. Analyzes the ongoing reforms in the judicial system of the country.

Key words: human rights, defense, justice, person, law, reform, independence, court, investigation.

ЗАЩИТА ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В УЗБЕКИСТАНЕ В СУДЕБНОЙ СИСТЕМЕ

Аннотация. В данной статье говорится о механизмах защиты прав человека в Узбекистане. Также уделено внимание деятельности судов как основного участника судебной системы по защите прав и законных интересов подозреваемого, обвиняемого, потерпевшего, гражданского истца, гражданского ответчика, гражданского ответчика на всех судебных стадиях. уголовного, гражданского или административного процесса. Анализируются реформы, проведенные в судебной системе нашей страны.

Ключевые слова: права человека, защита, правосудие, лицо, закон, реформа, независимость, суд, расследование.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda sud tizimini isloh qilish va demokratlashtirish, jinoiy, jinoyat-protsessual va jazo qonunchiligini liberallashtirish borasida chinakam mustaqil sud hokimiyatini shakllantirishga imkon beradigan muhim ishlar amalga oshirildi. inson huquqlari va erkinliklarini ishonchli himoya qilishni ta'minlaydi. Sud hokimiyati sud xarakteridagi barcha masalalar bo'yicha yurisdiksiyaga ega bo'lishi va ko'rib chiqishga berilgan masala qonunda belgilangan vakolat doirasiga kiradimi yoki yo'qligini aniqlash uchun mutlaq huquqqa ega bo'lishi kerak. Sudda noo'rin yoki noqonuniy aralashuvlarga yo'l qo'yilmasligi kerak. Sud qarorlari qayta ko'rib chiqilishi mumkin emas (nazorat tartibida nazorat tartibidan tashqari), hukmni o'zgartirish yoki avf etish, qonun hujjatlariga muvofiq vakolatli organlar tomonidan bajariladigan hollar bundan mustasno. Sud hokimiyati sud ma'muriyatining ichki tuzilishi nuqtai nazaridan, shu

jumladan sudlar o'rtasida ishlarni tegishli sud tomonidan taqsimlanishi nuqtai nazaridan mustaqil bo'lishi kerak. "Sudyalarning mustaqilligi" atamasi ikki yo'nalishga ega: institutsional mustaqillik va shaxsiy mustaqillik⁷⁵. Hukumatning ijro etuvchi hokimiyati tomonidan tayinlanishlar yoki sudyalarning umumiy ovoz berish orqali saylanishi sud tizimining mustaqilligiga putur etkazadi. Odamlarni sud lavozimlariga tayinlashning me'zoni ularning professionallik, qobiliyat, huquqiy bilim va huquq sohasidagi tegishli tayyorgarlikka asoslangan holda ushbu lavozimni egallashga yaroqliligi bo'lishi kerak.⁷⁶ Tanlangan maqolaning dolzarbligi shundan iboratki, sud hokimiyati hokimiyatning uchta tarmog'idan biri zamonaviy davlatning harakatlantiruvchi kuchlaridan biri hisoblanadi. Sud tizimini isloh qilish davlat va jamiyat qurilishi sohasidagi tub o'zgarishlar bilan uzviy bog'liq holda ketma-ket va bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Mustaqil va samarali sud tizimini rivojlantirish va yanada rivojlantirishning yangi bosqichi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 21 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasi sud tizimi tuzilmasini tubdan takomillashtirish va samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-4966-sonli Farmonining e'lon qilinishi bo'ldi. Sud tizimidagi tarkibiy o'zgarishlarga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi fuqarolik, jinoiy, ma'muriy va iqtisodiy sud ishlarini yuritish sohasida yagona yuqori sud organiga aylangan O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi bilan birlashtirildi⁷⁷.

Ijtimoiy munosabatlar va ma'muriy huquqbuzarliklar natijasida kelib chiqadigan nizolarni ko'rib chiqishga vakolatli ma'muriy sudlar tashkil etildi. Xo'jalik sudlari tumanlararo iqtisodiy sudlar tashkil etilishi bilan xo'jalik sudlariga qayta nomlandi. Shu bilan birga, 71-ta tumanlararo (tuman, shahar) iqtisodiy sudlar tashkil etildi, ular birinchi instansiyadagi xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasidagi nizolarni ko'rib chiqadilar, viloyatlar, Toshkent shahri va Qoraqalpog'iston Respublikasining mavjud xo'jalik sudlari ikkinchi darajali sudlarga aylantirildi.

Oliy sudning Harbiy hay'ati tugatilib, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sud hay'ati tuzildi. Bundan tashqari, islohotlar xalqaro huquqning umume'tirof etilgan me'yorlari, shuningdek, milliy davlatchilikning boy tarixiy tajribasi, xalqimizning urf-odatlar va an'analari hisobga olingan holda olib borildi. Bugungi kunda odil sudlov va sud jarayonlarining shaffofligi butun mamlakatimiz mustaqilligining umumiy holatiga ta'sir etuvchi omillar bo'lib, o'z navbatida mamlakatimizning xalqaro hamjamiyat sifatida tan olinishida muhim omil hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining Asosiy qonunida e'lon qilinganidek, O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyati qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlardan, siyosiy partiyalardan va boshqa jamoat birlashmalaridan mustaqil holda ishlaydi. O'zbekiston Respublikasining "Sudlar to'g'risida" gi qonuniga binoan, O'zbekiston Respublikasida odil sudlov faqat sud tomonidan amalga oshiriladi. Sud O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va boshqa qonunlarida, inson huquqlari bo'yicha xalqaro hujjatlarda, korxonalar, muassasa va tashkilotlarning huquq va manfaatlariga oid qonunlarda mustahkamlangan fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini sud

⁷⁵ Inson huquqlari bo'yicha Evropa sudi, 1994 yil 9 dekabrda qaror, Yunonistonning Stran va Stratis Andreadis neftni qayta ishlash zavodlari Yunonistonga qarshi shikoyat № 13427/87, p.49.

⁷⁶ Inson huquqlari bo'yicha Evropa sudi, 1971 yil 16-iyuldagi hukm, Ringayzen Avstriyaga qarshi shikoyat № 2614/65, p. 95. Inson huquqlari bo'yicha Amerika-Amerika komissiyasi, Terrorizm va inson huquqlari to'g'risidagi hisobot, OAS hujjati, OEA / Ser L/V/II.116, Doc. 5, rev. 1, corr., 22 oktabr 2002 y., p. 229.

⁷⁷ <https://lex.uz/docs/3121087>

orqali himoya qilishni amalga oshirishga chaqiriladi. Sud faoliyati qonun ustuvorligini, ijtimoiy adolatni, fuqarolik tinchligi va hamjihatlikni ta'minlashga qaratilgan. Sud hokimiyatining mustaqilligi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi bilan kafolatlangan: "O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyati qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlardan, siyosiy partiyalardan va boshqa jamoat birlashmalaridan mustaqil holda ishlaydi. Sudyalarning mustaqildirlar va faqat qonunga bo'ysunadilar. Sudyalarning odil sudlovni amalga oshirish borasidagi faoliyatiga Konstitutsiyaga muvofiq biron-bir tarzda aralashishga yo'l qo'yilmaydi va qonun bo'yicha javobgarlikka sabab bo'ladi. Sudyalarning daxlsizligi qonun bilan kafolatlanadi." Shunga o'xshash kafolatlar "Sudlar to'g'risida" gi qonun va O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksida mustahkamlangan.⁷⁸

O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar davlat va boshqa organlarning, mansabdor shaxslarning har qanday noqonuniy xatti-harakatlaridan (qarorlaridan), shuningdek hayoti va sog'lig'i, sha'ni va qadr-qimmatiga, shaxsiy qadr-qimmatiga qilingan tajovuzlardan sud tomonidan himoya qilinish huquqiga egadirlar. bod va mulk, boshqa huquq va erkinliklar. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev sud tizimidagi ishlarning ahvoliga bag'ishlangan videosektor yig'ilishida soha faoliyatini takomillashtirish uchun qator yangiliklarni taklif qildi. Xususan, davlat rahbari sudyalarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish uchun mamlakatda ixtisoslashtirilgan o'quv muassasasi - Adliya akademiyasini tashkil etish zarurligini ta'kidladi. Yig'ilishda yana bir qiziqarli taklif - televizorda va matbuotda ko'rsatuvlarni tashkil etish va "Sudyalarning klubi" va "Sud himoyasi ostida" bo'limlarida doimiy ravishda hurmatga sazovor bo'lgan sudyalarning turmush tarzi to'g'risida maqolalar chop etilishi haqida aytiladi. odamlar bilan bir qatorda odil sudlovni amalga oshirishda ilg'or tajribani targ'ib qilish. Shuningdek, O'zbekiston Prezidenti Sh. Mirziyoyev respublikada sudyalarga mahalliy aholi bilan oyda kamida bir marta ochiq muloqot olib borish tartibini joriy etish taklifini ilgari surdi. Shuningdek, uning fikriga ko'ra, har bir sudyaning xalq deputatlari mahalliy Kengashlariga o'z faoliyati to'g'risida hisobot taqdim etish amaliyoti vaqti keldi. Prezident Sh. Mirziyoyev: "Endi xalqning o'zi, avvalo sudyalarning faoliyatiga baho beradi", - deb ta'kidlaydi. Bugungi kunda islohotlarning ushbu yo'nalishlari orasida yangiliklar kiritildi va mahallalarda sud muhokamalarini o'tkazish amaliyoti kengaydi, Jinoyatlarning oldini olishga qaratilgan korxonalar va tashkilotlar axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sudlari faoliyatida, shu jumladan elektron stenografiya va videokonferentsiyalarda keng qo'llaniladigan zamonaviy texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. sud qarorlarining so'zsiz bajarilishini ta'minlash uchun idoralarda elektron almashinuv tizimining shakllantirilishi sud-huquq islohotlarining muhim bosqichining boshlanishi bo'lgan jinoiy jazolarni liberallashtirish katta ijtimoiy va ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga ega edi. shuningdek, jinoiy jazo tizimini yanada liberallashtirish va insonparvarlashtirishda muhim qadam bo'ldi. Bu qonunchiligimizning gumanistik mohiyatini aks ettirgan holda, fuqarolar tomonidan qonunlarga hurmat, ixtiyoriy va xabardorlik asosida qonunga bo'ysunishni shakllantiradi. Insonning erkinlik va shaxsiy daxlsizlikka bo'lgan konstitutsiyaviy

⁷⁸ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, b. 106. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, b.112; O'zbekiston Respublikasining "Sudlar to'g'risida" gi qonuni: sud hokimiyatining mustaqilligi, b. 4; O'zbekiston Respublikasining "Sudlar to'g'risida" gi qonuni: Sud ishlarini hal etishga aralashishga yo'l qo'yilmasligi, b. 69.

huquqlariga rioya etilish kafolatlarini ta'minlashda sudning rolini yanada oshirish maqsadida, sud tomonidan qamoqqa olishga ruxsat berish huquqi instituti mamlakat sud tizimiga kiritildi. Qamoqqa olish sanksiyasi berish huquqini sudlarga o'tkazish jinoyat protsessining sudgacha bo'lgan bosqichida qamoqda saqlashni qo'llashning qonuniyligi ustidan samarali sud nazorati mexanizmini yaratishga imkon berdi. Bundan tashqari, ushbu chora tergovchilar va prokurorlarning javobgarligini kuchaytirishga, shuningdek, inson huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilishda sud tizimining rolini oshirishga yordam berdi. Dunyoning demokratik mamlakatlarida keng tarqalgan ushbu institut 2008 yil 1 yanvardan boshlab O'zbekistonda muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatmoqda.

Adolat va mustaqillikning qonun va tenglik tushunchasi bilan chambarchas bog'liqligini Aristotel ta'kidlagan edi: u adolat tushunchasi bir vaqtning o'zida ham qonuniy, ham bir xil, adolatsizlik esa noqonuniy va tengsiz degan ma'noni anglatadi (odamlarga bo'lgan munosabat). Mamlakatimizda huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish, eng muhim vazifa qonun va adolatni ta'minlashdir.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida sud-huquq tizimini isloh qilishning ustuvor yo'nalishlari fuqarolarning odil sudlovga bo'lgan huquqini oshirish, sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini ta'minlash, inson huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini mustahkamlash sifatida belgilangan.

Sud-huquq sohasini isloh qilish bilan bog'liq tub o'zgarishlar O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 7 moddasiga kiritildi. Nomzodlarni tanlash va sudyalarni tayinlash tizimini tubdan takomillashtirish, yuqori malakali sud tizimini shakllantirish maqsadida sud hamjamiyatining yangi organi - O'zbekiston Respublikasi Oliy sud kengashi tashkil etildi. Rezident o'z oldiga maqsad qo'ydi - fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish orqali odamlarning sud tizimiga bo'lgan ishonchini mustahkamlash, sudni haqiqiy "Adolat tarafdori"ga aylantirish. Eng muhim vazifa - har tomonlama puxta o'ylangan adolatli qarorlar qabul qilishga qodir sud tizimini shakllantirish. 2017 yilda dasturiy hujjatning amaliy ijrosi doirasida 29 ta qonun va 900 dan oshiq qonunosti hujjatlar qabul qilindi, jumladan "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida", "Ma'muriy hibsga olish tartibi to'g'risida", "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining vakolatlari to'g'risida". "Tadbirkorlik subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish to'g'risida", "Huquqiy axborotni tarqatish va undan foydalanishni ta'minlash to'g'risida", "Bolalarni ularning sog'lig'iga zarar etkazuvchi ma'lumotlardan himoya qilish to'g'risida" va hokazo. ildiz o'lchovlari "Huquqiy xizmat faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2017 yil 2 fevraldagi "Qonun hujjatlarini tarqatish tizimini takomillashtirish", "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasi qonuni qoidalarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida. "07.12.2017 dan; 10.04.2017 yildagi "Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Mahalla institutini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi 03.02.2017 yildagi farmonlari; "Fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish sohasidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Devonining faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 05.04.2017 y.

Ushbu qarorlar inson va fuqaroning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy huquq va erkinliklarini ta'minlash tizimini yanada takomillashtirishga yordam berdi, bozor iqtisodiyoti va

kuchli fuqarolik jamiyatiga asoslangan davlatchilik asoslarini mustahkamladi. Kompleks chora-tadbirlar dasturi ishlab chiqilgan va tasdiqlangan bo'lib, bugungi kunga qadar 70 dan ortiq me'yoriy-huquqiy hujjatlar, shu jumladan, Prezidentning, hukumatning qarorlari va qarorlari, idoraviy va idoralararo farmon va buyruqlari qabul qilindi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 10 apreldagi PF-5005-sonli "Ichki ishlar organlari faoliyati samaradorligini tubdan oshirish, jamoat tartibini ta'minlash, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilishda ularning javobgarligini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi farmonlari. 2017 yil 16 avgustdagi PF-5156-sonli "O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining chet elga chiqish tartibini takomillashtirishning asosiy chora-tadbirlari to'g'risida", O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 apreldagi PQ-2883-sonli "Keyingi tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida". qilmoq "Ichki ishlar organlari faoliyatini takomillashtirish to'g'risida" 2017 yil 11 iyuldagi PQ-3126-sonli "Ichki ishlar organlarining migratsiya va fuqarolik olish sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" va boshqalar.

Ichki ishlar organlarini isloh qilishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat: birinchidan, ichki ishlar organlarining faoliyati aholiga o'z vaqtida va sifatli yordam ko'rsatishga qaratilgan jamoatchilikka asoslangan professional xizmatga aylantirilishi; ikkinchidan, barcha darajadagi ichki ishlar organlari bo'linmalarining vazifalari va funksiyalarini aniq belgilash va chegaralash;

uchinchidan, jinoyatchilikning oldini olish institutini to'liq isloh qilish; xalq bilan tizimli va maqsadli muloqotni ta'minlash; ichki ishlar organlari faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish va boshqalar.

Ichki ishlar vazirligida bevosita Ichki ishlar vaziriga hisobot beradigan mustaqil bo'linma bo'lgan Tergov boshqarmasi tashkil etildi.

Yoshlar orasida jinoyatchilikning oldini olish, ularning ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga e'tiborni kuchaytirish, turli xil tashqi oqimlarning salbiy ta'siridan ogohlantirish maqsadida ichki ishlar organlarida tuman (shahar) ichki ishlar bo'limlari (bo'limlari) boshliqlarining harbiy ishlar bo'yicha o'rinbosarlari lavozimi joriy etildi. yoshlarning murojaatlari - jinoyatchilikka qarshi kurash bo'limlari (bo'limlari) rahbarlari.

Ichki ishlar tizimini isloh qilishning yana bir ustuvor yo'nalishlaridan biri jinoyatchilikka qarshi kurashning asosiy yo'nalishi sifatida jinoyatlarning oldini olish institutini tubdan takomillashtirish hisoblanadi.

Huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish va oldini olish, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, fuqarolik jamiyati institutlari va aholini profilaktika tadbirlariga keng jalb qilish maqsadida jinoyatchilik va huquqbuzarliklar profilaktikasi bo'yicha respublika idoralararo komissiyasi yaratilib, uning samaradorligini baholashning aniq mezonlari yaratildi. - Huquqbuzarliklar profilaktikasi va o'z faoliyatida yuqori natijalarga erishgan profilaktika inspektorlarini rag'batlantirish va rag'batlantirish mexanizmlari to'g'risida aktlar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 18 apreldagi PF-5019-son qarori bilan prokuratura organlarining ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish va mamlakatni modernizatsiya qilishda, inson huquqlari va erkinliklari himoyasini ta'minlashdagi rolini kuchaytirish choralari ko'rildi. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining qonuniylikni va

huquqiy tartibotni ta'minlash muammolarini tahlil qilish sohasidagi faoliyatini tashkil etish va muvofiqlashtirish uchun mas'ul o'rinbosari lavozimi joriy etildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 15 fevraldagi PF-5343-sonli "Qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar ijrosini ta'minlashda prokuratura organlarining samaradorligini oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi qarori bilan Bosh prokuratura tarkibida ijro etilishini nazorat qilish bo'limlari tashkil etildi. yoqilg'i-energetika kompleksidagi qonun hujjatlari; bojxona va soliq sohalarida qonun hujjatlari ijrosini nazorat qilish; transport, qurilish va iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari sohasidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini nazorat qilish; sog'liqni saqlash, ta'lim va boshqa ijtimoiy sohalaridagi qonun hujjatlariga rioya etilishini nazorat qilish; tadbirkorlik va investitsiyalarni huquqiy himoya qilish to'g'risida; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari bajarilishini nazorat qilish; ma'muriy sud ishlarini yuritishdagi prokurorning vakolatlarini ta'minlash; tergovning uslubiy ta'minoti to'g'risida.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar prokuraturalari huzurida prokuratura, ichki ishlar va Milliy xavfsizlik xizmati xodimlari orasidan doimiy idoralararo tezkor-tergov guruhlarini tuzildi.

2017 yilda prokuratura organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirish choralarini ko'rildi. Agar ilgari prokurorlar mahalliy vakillik organlariga xalq deputatlari Kengashlari nomidan tegishli hududdagi qonuniylik va jinoyatchilikka qarshi kurash to'g'risida xabardor qilishgan bo'lsa, endi ular o'z faoliyati to'g'risida yillik hisobot taqdim etishlari shart. Xususan, Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorga Kengesining, tumanlar (shaharlar) xalq deputatlari Kengashlarining majlislarida prokurorlarning 493 ta hisobotlari tinglandi. Shuningdek, 2016 yil va 2017 yilning 9 oyi davomida xalq deputatlari Kengashidagi prokurorlar va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tomonidan qonuniylik va jinoyatchilikka qarshi kurash holati to'g'risida 2,6 ming ma'lumot taqdim etildi. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori har yili Oliy Majlis Senatiga prokuratura faoliyati to'g'risida hisobot taqdim etadi. 2016 yil fevral oyidan boshlab Oliy Majlis Senati tarkibida prokuratura va boshqalar faoliyatini monitoring qilish bo'yicha komissiya faoliyat ko'rsatmoqda.

Mamlakatda qonuniylik va tartibni ta'minlash, qonun hujjatlarining so'zsiz bajarilishini ta'minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish maqsadida ijro etuvchi ishlab chiqarish tizimi ham isloh qilindi. Xususan, energiya manbalari uchun o'z vaqtida va to'liq to'lovlarni ta'minlash, elektr energiyasi va gaz taqsimlash tarmoqlariga noqonuniy ulanishlarni aniqlash, oldini olish va yo'q qilish, shuningdek sud qarorlarini so'zsiz ijro etish maqsadida Bosh prokuratura huzurida Majburiy ijro byurosi tashkil etildi.

Tadbirkorlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta'minlashning qo'shimcha kafolati sifatida tadbirkorlik sub'ektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Vakil institutining qurilishi bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2017 yil 4 oktyabrdagi qarori bilan fuqarolarning kafolatlangan mehnat huquqlarini ta'minlash bo'yicha Parlament komissiyasi tuzildi, uning asosiy vazifasi O'zbekiston Respublikasining qonunlari va xalqaro shartnomalari ijrosi ustidan parlament va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish edi. fuqarolarning mehnat huquqlari kafolatlarini ta'minlash, bolalar va majburiy mehnatning har qanday shaklidagi mumkin bo'lgan xavflarni oldini olish va oldini olish. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev, ayniqsa, tanqidiy tahlil,

qat'iy intizom va shaxsiy javobgarlik davlat boshqaruvi organlarining barcha xodimlari va sudyalari uchun doimiy va o'zgarmas qoidaga aylanishi kerakligini alohida ta'kidladi. Ular xizmat qiladigan jamiyatning bir qismi bo'lgan sudyalari, xalq ishonchisiz odil sudlovni samarali amalga oshira olmaydi. Ular jamiyatning sud tizimiga bo'lgan umidlari va uning faoliyatidan shikoyatlari bilan tanishishlari kerak. Bunga Sudyalari Kengashi yoki boshqa mustaqil organ tomonidan yaratilgan doimiy muloqotlar mexanizmi yordam beradi. Shu tariqa, O'zbekiston Respublikasi inson huquqlari sohasidagi xalqaro majburiyatlariga va o'zi qo'shilgan xalqaro shartnomalarga majburiy rioya qilinishini tasdiqladi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2018.
2. “O'zbekiston Respublikasi Mustaqillik Asoslari to'g'risidagi” qonun 31 avgust 1991.
3. O'zbekiston Respublikasining "Sudlar to'g'risida" gi qonuni. b.69.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi. 14.01.2017.
5. <https://lex.uz/docs/3121087>
6. Моисев Е.Г. Международно-правовые основы сотрудничества стран СНГ. Учебное пособие / Под ред. К.А. Бекяшева. – М.: Юрист, 1997. – 272 с.
7. Saidov A. “Inson huquqlari” Toshkent M.: Adolat, 2012. – 287 b.
8. Inson huquqlari bo'yicha Evropa sudi, 1971 yil 16-iyuldagi hukm, Ringayzen Avstriyaga qarshi shikoyat № 2614/65, p. 95.
9. Inson huquqlari bo'yicha Amerika-Amerika komissiyasi, Terrorizm va inson huquqlari to'g'risidagi hisobot, OAS hujjati, OEA / Ser L/V/II.116, Doc. 5, rev. 1, corr., 22 oktabr 2002 y., p. 229.
10. Inson huquqlari bo'yicha Evropa sudi, 1994 yil 9 dekabrda qaror, Yunonistonning Stran va Stratis Andreadis neftni qayta ishlash zavodlari Yunonistonga qarshi shikoyat № 13427/87, p.49.
11. Vena konvensiyasi xalqaro Shartnomalar to'g'risida 1969. <https://lex.uz/docs/-2646376>
12. Norma.uz

C# DASTURLASH TILIDA DORIXONA TIZIMINI KOMPYUTERLASHTIRISH

Ergashov Asliddin Otabek o'g'li

Toshkent davlat transport universiteti talabasi

Xakimov Shoyatbek

Ilmiy rahbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7944393>

Annotatsiya. Ushbu maqolani yozishimizdan maqsad shuki, hozirgi raqamli texnologiyalar asrida barcha sohalarni, shu qatorda dorixonalar tizimini ham kompyuterlashrishning kichik loyihasini ko'rib o'tishdir.

Kalit so'zlar: C#, kompyuter, dasturlash tillari, MO, operator, Pascal, Java, Microsoft, dorixona, Login, Label, panel, modul, hisobotlar, jodlashtirish.

COMPUTERIZATION OF PHARMACY SYSTEM IN C# PROGRAMMING LANGUAGE

Abstract. The purpose of writing this article is to review the small project of computerization of all industries, including the pharmacy system, in the current age of digital technology.

Keywords: C#, computer, programming languages, MO, operator, Pascal, Java, Microsoft, pharmacy, Login, Label, panel, module, reports, customization.

КОМПЬЮТЕРИЗАЦИЯ АПТЕЧНОЙ СИСТЕМЫ НА ЯЗЫКЕ ПРОГРАММИРОВАНИЯ C#

Аннотация. Целью написания данной статьи является рассмотрение небольшого проекта компьютеризации всех отраслей, в том числе и аптечной системы, в нынешний век цифровых технологий.

Ключевые слова: C#, компьютер, языки программирования, MO, оператор, Pascal, Java, Microsoft, аптека, Login, Label, панель, модуль, отчеты, настройка.

Kompyuter tillari o'z-o'zidan emas, balki o'zaro bir-biriga bog'liqlikda mavjud bo'ladi. Har qanday yangi til u yoki bu shaklda oldingi yaratilgan tillarning xossalarini o'ziga meros qilib oladi, ya'ni ketma-ketlik prinsipi amalga oshiriladi. Natijada bitta tilning imkoniyatlari boshqalari tomonidan foydalaniladi (masalan, yangi xususiyatlar mavjud kontekstga birlashtiriladi, tilning eski tuzilishlari esa o'chirib yuboriladi). Kompyuter tillarining evolyutsiyasi shunday tarzda ro'y beradi va dasturlash mahorati takomillashtiriladi. C# tili yuqoridagilardan istisno emas, u boshqa dasturlash tillarining ko'plab foydali imkoniyatlarini meros qilib oldi va dunyoda eng ko'p qo'llaniladigan ikkita kompyuter tillari — Ci, C++, shuningdek Java tili bilan uzviy bog'liqdir. C# tili 1972-yilda Nyu-Djersi shtatining Myurrey-xill shahrida Bell Laboratories kompaniyasining tizimli dastur tuzuvchisi [Dennis Richie](#) tomonidan yaratilgan. Bu til o'zini shunchalik yaxshi ko'rsatdiki, oxir oqibatda unda [Unix](#) operatsion tizimlarining 90 % yadro kodlari yozildi (oldin quyi darajadagi til assemblerda yozilgan). C# ning vujudga kelishidan oldinroq yaratilgan tillardan, ([Pascal](#) ulardan eng mashhuri hisoblanadi), yetarli darajada muvaffaqiyatli foydalanilgan, lekin aynan C# tili dasturlashning zamonaviy davri boshlanishini belgilab berdi. [1960-yillarda](#) dasturlash texnologiyalaridagi strukturaviy dasturlashlarning paydo bo'lishiga olib kelgan inqilobiy o'zgarishlar C# tilini yaratish uchun asosiy imkoniyatlarni belgilab berdi. Strukturaviy dasturlashlarning paydo bo'lishiga qadar katta dasturlarni yozish qiyin bo'lgan, satr kodlari miqdorining oshishi sababli dasturlarning o'tish joylari chalkash massalariga aylanib

ketishiga olib keladi. Strukturaviy tillar dastur tuzuvchi instrumentariysiga shartli operatorlarni, lokal o'zgaradigan tartiblarni va boshqa mukammallashtirishlarni qo'shib bu muammoni hal qildi. Shunday tarzda nisbatan katta dasturlarni yozish imkoniyati vujudga keldi. Aynan C# tili kuch, elegantlik va ma'nodorlikni o'zida muvaffaqiyatli birlashtirgan birinchi strukturaviy til bo'ldi. Uning bo'lishi mumkin bo'lgan xatolar mas'uliyatini tilga emas dastur tuzuvchi zimmasiga yuklaydigan prinsiplar bilan inobatga olgan holda sintaksisdan foydalanishdagi qisqalik va osonlik kabi xususiyatlari tezda ko'plab tarafdorlarini topdi. Bugungi kunda biz mazkur sifatlarni o'z o'zidan anglashiladigan deb hisoblaymiz, lekin S da birinchi marotaba dastur tuzuvchiga zarur bo'lgan ajoyib yangi imkoniyatlar mujassamlashtirilgan. Natijada 1980 yillardan boshlab S strukturaviy dasturlash tillari orasida eng ko'p foydalaniladiganlaridan biri bo'lib qoldi. Biroq, dasturlashning rivojlantirish choralarga ko'ra bundanda kattaroq dasturlarni qayta ishlash muammosi kelib chiqmoqda. Loyiha kodi ma'lum bir hajmga yetgan zahoti (uning raqamli ahamiyati dastur, dastur tuzuvchi, foydalanilgan instrumentlarga bog'liq bo'ladi, lekin taxminan 5000 satr kodlari nazarda tutilayapti) S-dasturlarini tushunish va kuzatib borishda qiyinchiliklar yuzaga keladi.

C# (*Si Sharp — deb talaffuz qilinadi*) leksik jihatdan kengaytirilgan, imperativ, deklarativ, funksional, umumiy, obyektga yo'naltirilgan (sinfga asoslangan) va komponentlarga yo'naltirilgan dasturlash fanlarini o'z ichiga olgan umumiy maqsadli, ko'p paradigmali dasturlash tili. U 2000-yilda [Microsoft](#) tomonidan [.NET](#) tashabbusi doirasida ishlab chiqilgan va keyinchalik Ecma (ECMA-334) va ISO (ISO / IEC 23270: 2018) tomonidan xalqaro standart sifatida tasdiqlangan.

Mono nomli bepul va ochiq manbali loyiha boshlandi. Oradan o'n yil o'tgach, Microsoft Visual Studio Code (kod muharriri), Roslyn (kompilyator) va yagona .NET platformasini (dasturiy ta'minot ramkasi) chiqardi, ularning barchasi C# ni qo'llab-quvvatlaydi va bepul, ochiq manbali va o'zaro platformalardir. Mono ham Microsoft-ga qo'shildi, ammo .NET bilan birlashtirilmadi.

1970 yillar oxirida ko'plab loyihalar S strukturaviy dasturlash tili yordamida qayta ishlash uchun oson bo'lgan eng yuqori hajmga erishgan. Endi bularga yangicha munosabat talab qilina boshlandi va ushbu muammoni hal etish uchun dastur tuzuvchiga katta hajmdagi dasturlar bilan ishlash imkonini beruvchi obyektga yo'naltirilgan dasturlash (OYD) yaratildi. Hamonki, o'sha vaqtda S eng ommabop til bo'lishiga qaramasdan OYD ni qo'llab-quvvatlamadi, uning obyektga yo'naltirilgan (keyinchalik C++ deb atalgan) versiyasini yaratish zarurati tug'ildi. Bu versiya o'sha Bell Laboratories kompaniyasining xodimi [Brian Strastrup](#) tomonidan 1979-yil boshida ishlab chiqilgan. Dastlab yangi til „C sinflar bilan“ degan nom oldi, lekin 1983-yilda C++ deb qayta nomlangan. U o'zida C tilini to'la qamrab oladi (ya'ni, C C++ uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi) va obyektga yo'naltirilgan dasturlashni qo'llab-quvvatlash uchun mo'ljallangan yangi imkoniyatlarni namoyon qiladi. Aslida C++ C tilining obyektga yo'naltirilgan versiyasi hisoblanadi, shuning uchun C ni biluvchi dastur tuzuvchi uchun C++ da dasturlashga o'tishda yangi tilni emas, balki faqatgina OYD ning yangi konsepsiyasini o'rganish kifoya qiladi. C++ tili uzoq vaqt mobaynida sifatga etibor bermay, faqat miqdor oshirish, hajmni kengaytirish jihatidan rivojlandi va soya ostida qolib ketdi. 1990 yillar boshida u ommaviy ravishda qo'llanila boshlandi va katta yutuqlarga erishdi, o'n yillikning oxirida esa dasturiy ta'minotni qayta ishlashda eng keng foydalaniladigan va bugungi kunda ham peshqadamlik qilayotgan tilga aylandi. Shuni anglash muhimki, C++ ni ishlab chiqilishi yangi dasturlash tilini yaratishga intilish hisoblanmaydi, balki

faqatgina etarli darajada muvaffaqiyatli tilni takomillashtirayapti va to'ldirayapti. Bunday qarash, hozirda ham kompyuter tillarini rivojlantirishning yangi yo'nalishlarida qo'llanilayapti.

C# leksik jihatdan kengaytirilgan, imperativ, deklarativ, funksional, umumiy, obyektga yo'naltirilgan va komponentlarga yo'naltirilgan dasturlash fanlarini o'z ichiga olgan umumiy maqsadli, ko'p paradigmali dasturlash tili. U 2000-yilda Microsoft tomonidan Ushbu maqolamizda sizlarga C# dasturlash tili tarixi haqida qisqacha ma'lumot berishga harakat qilamiz. Agarda siz dasturlash olamida yangi va nimadan boshlashi bilmay turgan bo'lsangiz, ushbu kamtargina maqolachamiz aynan siz uchun. Nega bu til juda mashhur? Ushbu mashhur dasturlash tilining tarixini ko'rib chiqing.

C# ning kelib chiqishi 2000-yillarga borib taqaladi. O'sha yillarda Microsoft ushbu dasturlash tilini o'zlari uchun yaratshdi. Dastlab C#, JavaScript bilan raqobatlashayotgan Java tillariga javob sifatida, ya'ni Microsoftning talabiga Java javob bera olamgani tufayli Microsoft Visual Studio 2002 bilan birglikda ishlab chiqilgan til edi. C# va Java ham dastlabki davrlardan tan olinishi uchun raqobatlashayotgan edi. Darhaqiqat, bu ikkisi bir biridan ancha ko'chirmachiliklar qildi, toki C# boshqa yo'nalishga o'tmaguniga qadar. Shundan so'ng C# kompyuter uchun dasturlar ishlab chiqarish bo'yicha xalqaro standart sifatida tasdiqlandi va umumiy til infrastrukturasi bilan ishlatiladi.

C# ning juda ko'p versiyalari mavjud, ularning barchasi dasturiy ta'minotga yanada ko'proq yangilanishlar kiritdi

1-versiya oddiy, ko'p maqsadli umumiy dasturlash tili sifatida ishlab chiqarilgan.

2-versiya 2005-yilda ishlab chiqarilgan. Bir vaqtning o'zida ma'lumotlarning katta qismini

ko'rib chiqishga imkon beruvchi iteratorlardan foydalanish imkoniyatlarini o'z ichiga oldi.

3-versiya 2007-yilda ishlab chiqilgan. Yangi iboralar (kodlar) yaratildi; Aynan ushbu versiyasidan boshlab C# Java tiliga qaraganda trendda yuqori o'rinnlarni egallay boshladi.

4-versiya 2010-yilda ishlab chiqildi. Mutaxassislar Interlop turlarini va dinamik kalit so'zlari yaratdi va boshqa tillarda bo'lmagan nafislikni berdi.

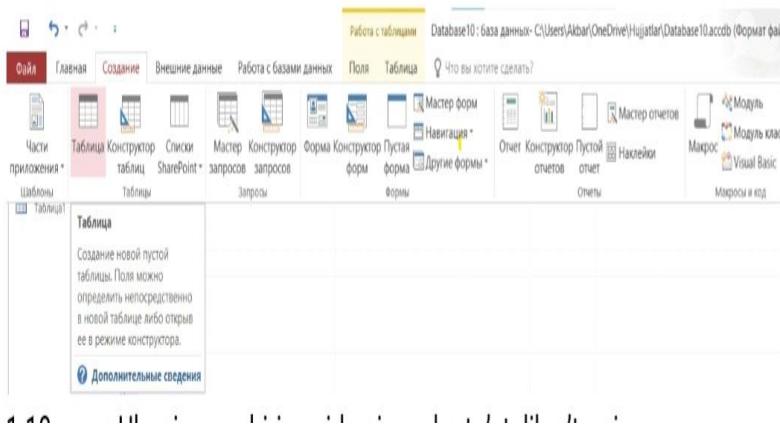
5-versiya 2012-yilda ishlab chiqilgan. Asinkronizatsiyalash imkoniyati paydo bo'ldi.

6-versiya 2013-yilda ishlab chiqarilgan. Yangi filtrlar va initsializatorni taqdim etdi Kod yozish avvalgidan ham osonlashdi.

7-versiya 2017-yilda ishlab chiqarilgan. Yangidan yangi imkoniyatlar, xususan .NET Core va operatsion tizimlardan foydalanish imkoniyatlariga ega bo'ldi.

Microsoft Office keng tarqalgan ofis ishlarini avtomatlashtiruvchi dasturlar paketidir. uning tarkibiga kiruvchi Access nomli dasturlar majmuasi hozirda MOBT sifatida keng o'rganilmokda va qo'llanilmokda.

MOning dastlabki oynasi soddaligi va tushunarililigi bilan ajralib turadi. Undagi oltita ilova, dastur ishlaydigan olti ob'ektni tasvirlaydi.

Bular «Таблицы» (Jadvallar), «Запросы» (So`rovlar), «Формы» (Shakllar), «Отчёты» (Hisobotlar), «Макросы» (Makroslar), «Модули» (Modullar)

1.10-rasm.Ularning har biri haqida qisqacha to`xtalib o`tamiz

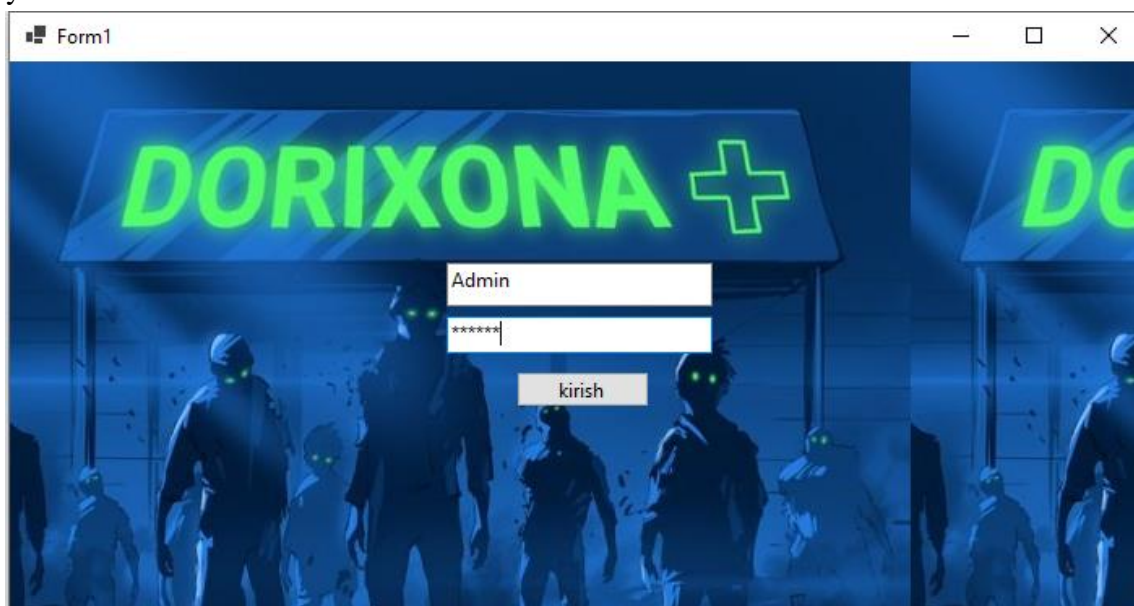
1. «Таблицы» (Jadvallar) — MO ning asosiy ob`ekti. Unda ma`lumotlar saqlanadi.
  2. «Запросы» (So`rovlar) — bu ob`ekt ma`lumotlarga ishlov berish, jumladan, ularni saralash, ajratish, birlashtirish, o`zgartirish kabi vazifalarni bajarishga mo`ljallangan.
  3. «Формы» (Shakllar) — bu ob`ekt ma`lumotlarni tartibli ravishda oson kiritish yoki kiritilganlarni ko`rib chiqish imkonini beradi. Shakl tuzilishi bir qancha matnli maydonlar, tugmalardan iborat bo`lishi mumkin.
  4. «Отчёты» (Hisobotlar) — bu ob`ekt yordamida saralangan ma`lumotlar qulay va ko`rgazmali ravishda qog`ozga chop etiladi.
  5. «Макросы» (Makroslar) — makrobuyruqlardan iborat ob`ekt. Murakkab va tez-tez murojaat qilinadigan amallarni bitta makrosga guruxlab, unga ajratilgan tugmacha belgilanadi va ana shu amallarni bajarish o`rniga ushbu tugmacha bosiladi. Bunda amallar bajarish tezligi oshadi.
  6. «Модули» (Modullar) — Microsoft Access dasturining imkoniyatini oshirish maqsadida ichki Visual Basic tilida yozilgan dasturlarni o`z ichiga oluvchi ob`ekt.
- Bundan tashkari, «Странисы» (Saxifalar) nomli alohida ob`ekt ham mavjud. Bu ob`ekt HTML kodida bajarilgan, Web — saxifada joylashtiriladigan va tarmoq orqali mijozga uzatiladigan aloxida ob`ektdir

Maqolamiz orqali dorixona uchun kamyutertizimni yaratish namunasini ko`rib o`tamiz:

2.1. Administrationga kirish uchun Login va parol kiritish

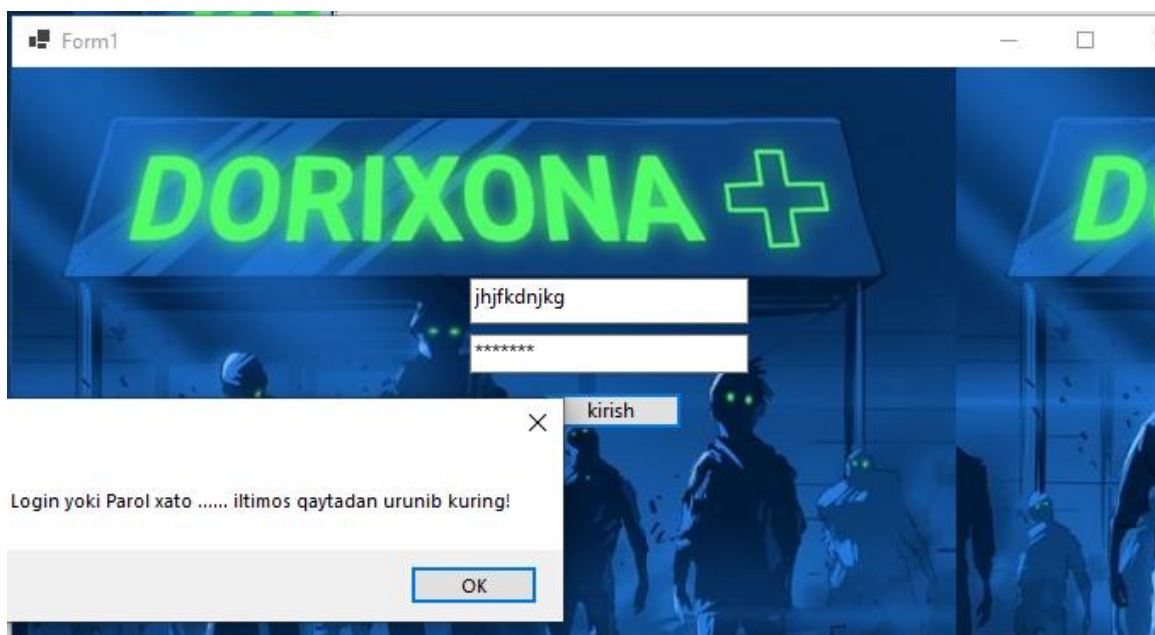
Form1 (Login Page)

Bu yerda Login Page oynasi mavjud bolib to`g`ri bo`lgan parol va logini kiritib Asosiy Oyna (Home Page ) ga kirish mumkun. Agar parol yoki login xato bo`lsa konsoloyinasiga “Login yoki parol

xato ” degan xabarni chiqarib beradi. (2.1-rasm)

2.1-rasm. Login page oynasining Admin kirishi talab qilinadigan bo`limi

2.2-rasm. Login page oynasining abonentlar kishi uchun ComboBoxdan abonent kirishini tanlaydi va uziga biriktirilgan login va parollarini kiriti dasturga kiradi bunifuImageButton1.Image orqali biz x belgisini qoyib olamiz

Form1 oynasining dizayni quyidagicha boladi. Uning asosiga biz mavzuga moslab arxiv boyicha lagatip ni PictureBoxdan rasm faylini tanlab olamiz.

Hamda Label va TextBoxlardan foydalanib login va parol uchun joylar yaratib olamiz

Kirish tugmasiga Button tugmasidan foydalanamiz va u bizga dasturga kirish vazifasini bajarib beradi Label orqali TextBox lar nomlangan . Button(kirish) qismi ham keltirib o'tilgan unga to'g'ri ma'lumotlarni kiritib bo'lib Button(Kirish) ni ustiga bossangiz keyingi konsol oynasiga olib o'tadi shu orqali yozgan ko'dlarimiz ishlaydi.Dizayn bo'yicha o'zimizga kerakli parametrlarini belgilab turli xil qo'shimchalar qo'shishimiz mumkun bo'ladi. Misol uchun borderlar panel va hokazo.

Form2 bu oynada biz dasturimizning asosiy qismini korishimiz mumkun. Asosiy menyumizning tepa qismida (Header) ga panel qo'yilgan bo'lib u orqali biz kanteynerni belgilab maydondan chiqmagan xolda Menyu qilishimiz mumkun yokida ikki tomoniga PictureBox orqali tegishli rasm qo'yib Adminning ma'lumotlarini joylab qoyishimiz mumkun qisqacha qilib.

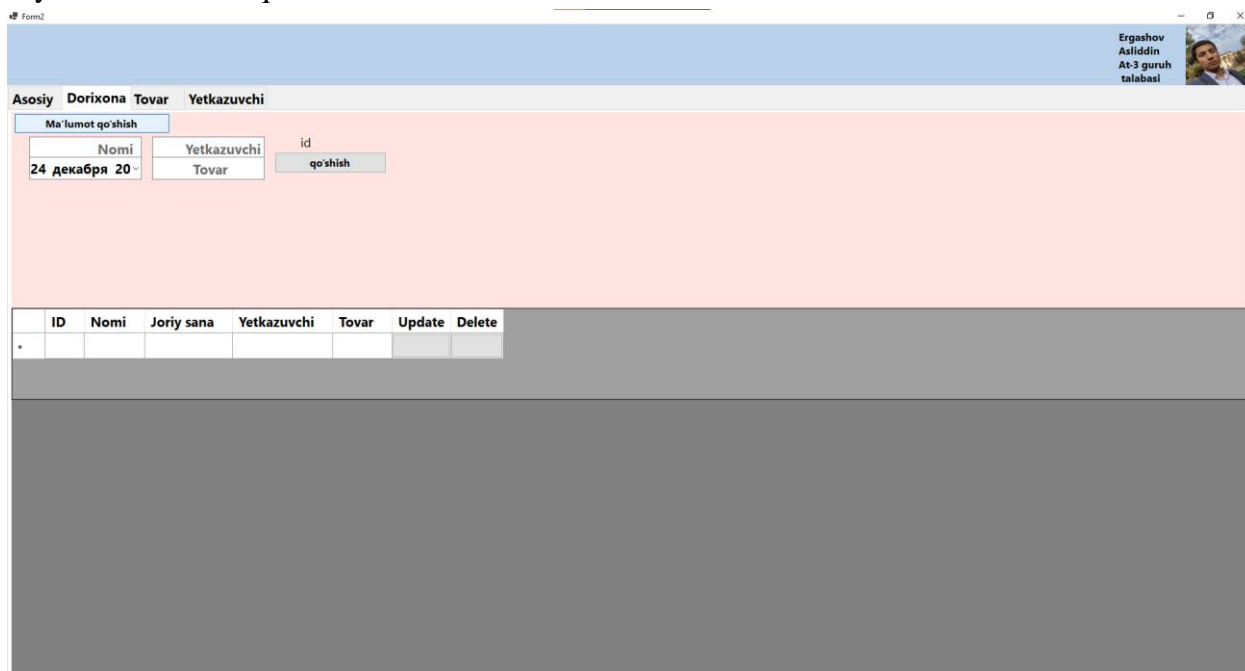
Undan keyin esa TapControl orqali biz menyumizni bo'limlarga bo'lib olamiz va uning itemsga o'zimizga kerakli bo'limlarni qo'shib nomlab chiqamiz.

Yana bir panel olamiz va uni Dock ini Fill qilib qoyamiz bu yerga BacrountImage beramiz dizaynimizni kengaytirib chiroyli chiqishini taminlab beradi.

Label orqali unga O'zimizni mavzumizga mos holda ma'lumot yozib qo'yishimiz mumkun bo'ladi:

2.3-rasm. Bu oynada biz tabControl orqali menyular qatorini tashkil qilingan oynani aks ettirib olamiz, malumotlarini kiritamiz va tizimga qo'shamiz. Bundan tashqari biz bu oynada o'zimiz haqimizda qisqacha malumot kiritib utamiz yani rasm va familyamizni pictureBox va Lebellarda foydalanib tashkil qilib olamiz.

2.4-rasm. Bu menyuda biz dorixona ma'lumotlarini saqlash uchun ma'lumotlar qo'shishimiz mumkin boladi. Bunda biz dori nomini qachon keltirilganligini va yetkazish haqidagi ma'lumotlarni kiritishimiz mumkin.

Form2

Ergashov Asliddin At-3 guruh talabasi

Asosiy Dorixona Tovar Yetkazuvchi

Ma'lumot qo'shish

No... Yetkazu... id

Narxi Yetkazu... qo'shish

ID	Nomi	Narxi	Yetkazuvchi	Update	Delete
*					

2.5-rasm. Bu menuda biz Tovar malumotlarini saqlash uchun malumotlar qushishimiz mumkin boladi. Bunda biz dori nomini qachon keltirilganligini va yetkazish va dori narxlari haqidagi malumotlarni kiritishimiz mumkin.

Form2

Ergashov Asliddin At-3 guruh talabasi

Asosiy Dorixona Tovar Yetkazuvchi

Ma'lumot qo'shish

Nomi id

Tovar Qo'shish

ID	Nomi	Tovar	Update	Delete
*				

2.5-rasm. Bu menuda biz yetkazish haqida malumotlarini saqlash uchun malumotlar qushishimiz mumkin boladi.

Xulosa qilib shuni ayta olamizki, kompyuter tillari o'z-o'zidan emas, balki o'zaro bir-biriga bog'liqlikda mavjud bo'ladi. Har qanday yangi til u yoki bu shaklda oldingi yaratilgan tillarning xossalarini o'ziga meros qilib oladi, ya'ni ketma-ketlik prinsipi amalga oshiriladi. Natijada bitta tilning imkoniyatlari boshqalari tomonidan foydalaniladi (masalan, yangi xususiyatlar mavjud kontekstga birlashtiriladi, tilning eski tuzilishlari esa o'chirib yuboriladi). Kompyuter tillarining evolyutsiyasi shunday tarzda ro'y beradi va dasturlash mahorati takomillashtiriladi. C# tili yuqoridagilardan istisno emas, u boshqa dasturlash tillarining ko'plab foydali imkoniyatlarini meros qilib oldi va dunyoda eng ko'p qo'llaniladigan ikkita kompyuter tillari — C#, C++, shuningdek Java tili bilan uzviy bog'liqdir. C# tili 1972 yilda Nyu-Djersi shtatining Myurrey-xill

shahrida Bell Laboratories kompaniyasining tizimli dastur tuzuvchisi Dennis Richie tomonidan yaratilgan. Bu til o'zini shunchalik yaxshi ko'rsatdiki, oxir oqibatda unda Unix operatsion tizimlarining 90 % yadro kodlari yozildi (oldin quyi darajadagi til assemblerda yozilgan). C# ning vujudga kelishidan oldinroq yaratilgan tillardan, (Pascal ulardan eng mashhuri hisoblanadi), yetarli darajada muvaffaqiyatli foydalanilgan, lekin aynan C# tili dasturlashning zamonaviy davri boshlanishini belgilab berdi. 1960-yillarda dasturlash texnologiyalaridagi strukturaviy dasturlashlarning paydo bo'lishiga olib kelgan inqilobiy o'zgarishlar C# tilini yaratish uchun asosiy imkoniyatlarni belgilab berdi. Strukturaviy dasturlashlarning paydo bo'lishiga qadar katta dasturlarni yozish qiyin bo'lgan, satr kodlari miqdorining oshishi sababli dasturlarning o'tish joylari chalkash massalariga aylanib ketishiga olib keladi. Strukturaviy tillar dastur tuzuvchi instrumentariysiga shartli operatorlarni, lokal o'zgaradigan tartiblarni va boshqa mukammallashtirishlarni qo'shib bu muammoni hal qildi. Shunday tarzda nisbatan katta dasturlarni yozish imkoniyati vujudga keldi. Aynan C# tili kuch, elegantlik va ma'nodorlikni o'zida muvaffaqiyatli birlashtirgan.

From1

```
namespace asliddin_kurs_iwi
{
    public partial class Form1 : Form9
    {
        public Form1()
        {
            InitializeComponent();
        }

        private void button1_Click(object sender, EventArgs e)
        {
            if (textBox1.Text.Equals("Admin") && textBox2.Text.Equals("012345"))
            {
                Form2 form2 = new Form2();
                form2.Show();
                this.Hide();
            }
            else
            {
                MessageBox.Show("Login yoki Parol xato ..... iltimos qaytadan urunib kuring!");
            }
        }
    }
}
```

From2

```
using System;
using System.Collections.Generic;
```

```
using System.ComponentModel;
using System.Data;
using System.Data.OleDb;
using System.Drawing;
using System.Linq;
using System.Reflection.Emit;
using System.Text;
using System.Threading.Tasks;
using System.Windows.Forms;
using static System.Windows.Forms.VisualStyles.VisualStyleElement;
using static System.Windows.Forms.VisualStyles.VisualStyleElement.ToolBar;

namespace asliddin_kurs_ishi
{
    public partial class Form2 : Form
    {
        public Form2()
        {
            InitializeComponent();
        }
        bool a = false;
        bool b = false;
        bool c = false;
        private void panel7_Paint(object sender, PaintEventArgs e)
        {
        }
        public abstract class DBHelper
        {
            public const string connectionString = "Provider=Microsoft.ACE.OLEDB.12.0;Data
Source=\\C:\\Users\\asus\\OneDrive\\Рабочий стол\\asliddin_kurs_ishi\\accdb\\";asliddin_kurs
ishi
            public static DataTable select(string SQLQuery)
            {
                using (OleDbConnection con=new OleDbConnection(connectionString))
                {
                    try
                    {
                        con.Open();
                        OleDbDataAdapter da = new OleDbDataAdapter(SQLQuery, con);
                        DataTable dt = new DataTable();
                        da.Fill(dt);
                        return dt;
                    }
                }
            }
        }
    }
}
```

```
        catch (Exception ex)
        {
            MessageBox.Show(ex.Message);
            return null;
        }
        finally
        {
            con.Close();
        }
    }
}

public static void insert(string SQLQuery)
{
    using (OleDbConnection con = new OleDbConnection(connectionString))
    {
        try
        {
            con.Open();
            OleDbCommand comand = new OleDbCommand(SQLQuery, con);
            comand.ExecuteNonQuery();
            MessageBox.Show("Rows inserted!!!");
        }
        catch (Exception ex)
        {
            MessageBox.Show(ex.Message);
        }
    }

    finally
    {
        con.Close();
    }
}

public static void update(string SQLQuery)
{
    using (OleDbConnection con = new OleDbConnection(connectionString))
    {
        try
        {
            con.Open();
            OleDbCommand comand = new OleDbCommand(SQLQuery, con);
            comand.ExecuteNonQuery();
            MessageBox.Show("Rows updated!!!");
        }
    }
}
```

```
    }
        catch (Exception ex)
        {
            MessageBox.Show(ex.Message);
        }
        finally
        {
            con.Close();
        }
    }
}
public static void delete(string SQLQuery)
{
    using (OleDbConnection con = new OleDbConnection(connectionString))
    {
        try
        {
            con.Open();
            OleDbCommand comand = new OleDbCommand(SQLQuery, con);
            comand.ExecuteNonQuery();
            MessageBox.Show("Rows deleted!!!");
        }
        catch (Exception ex)
        {
            MessageBox.Show(ex.Message);
        }
        finally
        {
            con.Close();
        }
    }
}
}
public void obnavit()
{
    DataTable Dorixona = DBHelper.select("Select * from Dorixona");
    dataGridView1.DataSource = Dorixona;
    DataTable Tovar = DBHelper.select("Select * from Tovar");
    dataGridView2.DataSource = Tovar;
    DataTable Yetkazuvchi = DBHelper.select("Select * from Yetkazuvchi");
    dataGridView3.DataSource = Yetkazuvchi;
}
```

```
private void Form2_Load(object sender, EventArgs e)
{
    obnavit();
}
private void button2_Click_1(object sender, EventArgs e)
{
    string nomi = textBox1.Text;
    string joriy_sana = dateTimePicker1.Value.ToString();
    string yetkazuvchi = textBox3.Text;
    string tovar = textBox4.Text;
    if (button2.Text.Equals("qo'shish"))
    {
        string insertDorixona = "insert into Dorixona(nomi,joriy_sana,yetkazuvchi,tovar) values("
+ nomi + "," + joriy_sana + "," + yetkazuvchi + "," + tovar + ")";
        DBHelper.insert(insertDorixona);
    }
    else
    {
        int id = int.Parse(label2.Text);
        string updateDorixona = "update Dorixona set nomi='" + nomi + "',joriy_sana="
+ joriy_sana + ",yetkazuvchi=" + yetkazuvchi + ",tovar=" + tovar + "where id=" + id + ";";
        DBHelper.update(updateDorixona);
    }
    textBox1.Clear();
    textBox3.Clear();
    textBox4.Clear();
    button1.Text = " ";
    button2.Text = " ";
    a = true;
    timer1.Start();
    button1.Text = "Ma'lumot qo'shish";
    button2.Text = "Qo'shish";
    obnavit();
}
private void button4_Click_1(object sender, EventArgs e)
{
    string nomi = textBox6.Text;
    string narxi = textBox7.Text;
    string yetkazuvchi = textBox8.Text;
    if (button4.Text.Equals("qo'shish"))
    {
```



```
        string insertTovar = "insert into Tovar(nomi,narxi,yetkazuvchi) values('" + nomi
+ "','" + narxi + "','" + yetkazuvchi + "')";
        DBHelper.insert(insertTovar);
    }
    else
    {
        int id = int.Parse(label3.Text);
        string updateTovar = "update Tovar set nomi='" + nomi + "',narxi='" +
int.Parse(narxi) + "',yetkazuvchi='" + yetkazuvchi + "'where id=" + id + ";";
        DBHelper.update(updateTovar);
    }
    textBox6.Clear();
    textBox7.Clear();
    textBox8.Clear();
    button3.Text = " ";
    button4.Text = " ";
    b = true;
    timer2.Start();
    button3.Text = "Ma'lumot qo'shish";
    button4.Text = "Qo'shish";
    obnavit();
}
private void button6_Click_1(object sender, EventArgs e)
{
    string nomi = textBox11.Text;
    string tovar = textBox2.Text;

    if (button6.Text.Equals("Qo'shish"))
    {
        string insertYetkazuvchi = "insert into Yetkazuvchi(nomi,tovar) values('" + nomi
+ "','" + tovar + "')";
        DBHelper.insert(insertYetkazuvchi);
    }
    else
    {
        string id = label4.Text;
        string updateYetkazuvchi = "update Yetkazuvchi set nomi='" + nomi + "',tovar='"
+ tovar + "'where id=" + id + ";";
        DBHelper.update(updateYetkazuvchi);
    }
    textBox11.Clear();
    textBox2.Clear();
    button5.Text = " ";
```

```
        button6.Text = " ";
        c = true;
        timer3.Start();
        button5.Text = "Ma'lumot qo'shish";
        button6.Text = "Qo'shish";
        obnavit();
    }
private void button1_Click_1(object sender, EventArgs e)
    {
        timer1.Start();
    }
private void button3_Click_1(object sender, EventArgs e)
    {
        timer2.Start();
    }
private void button5_Click_1(object sender, EventArgs e)
    {
        timer3.Start();
    }
private void timer1_Tick_1(object sender, EventArgs e)
    {
        if (a)
        {
            if (panel4.Height > 45)
            {
                panel4.Height -= 10;
            }
            else
            {
                a = false;
                timer1.Stop();
            }
        }
        else
        {
            if (panel4.Height < 300)
            {
                panel4.Height += 10;
            }
            else
            {
                a = true;
                timer1.Stop();
            }
        }
    }
}
```

```
    }  
  }  
}  
private void timer2_Tick_1(object sender, EventArgs e)  
{  
  if (b)  
  {  
    if (panel6.Height > 45)  
    {  
      panel6.Height -= 10;  
    }  
    else  
    {  
      b = false;  
      timer2.Stop();  
    }  
  }  
  else  
  {  
    if (panel6.Height < 300)  
    {  
      panel6.Height += 10;  
    }  
    else  
    {  
      b = true;  
      timer2.Stop();  
    }  
  }  
}  
private void timer3_Tick_1(object sender, EventArgs e)  
{  
  if (c)  
  {  
    if (panel8.Height > 45)  
    {  
      panel8.Height -= 10;  
    }  
    else  
    {  
      c = false;  
      timer3.Stop();  
    }  
  }  
}
```

```
    }
    else
    {
        if (panel8.Height < 300)
        {
            panel8.Height += 10;
        }
        else
        {
            c = true;
            timer3.Stop();
        }
    }
}

private void dataGridView1_CellContentClick_1(object sender,
DataGridViewCellEventArgs e)
{
    if (dataGridView1.Columns[e.ColumnIndex].HeaderText == "Update")
    {
        MessageBox.Show("Update!");

        label2.Text =
dataGridView1.Rows[e.RowIndex].Cells["Column3"].Value.ToString();
        a = false;
        timer1.Start();
        button1.Text = "Ma'lumot o'zgartirish";
        button2.Text = "o'zgartirish";
        textBox1.Text =
dataGridView1.Rows[e.RowIndex].Cells["Column4"].Value.ToString();
        dateTimePicker1.Text =
dataGridView1.Rows[e.RowIndex].Cells["Column5"].Value.ToString();
        textBox3.Text =
dataGridView1.Rows[e.RowIndex].Cells["Column6"].Value.ToString();
        textBox4.Text =
dataGridView1.Rows[e.RowIndex].Cells["Column7"].Value.ToString();

    }
    else if (dataGridView1.Columns[e.ColumnIndex].HeaderText == "Delete")
    {
        DialogResult dialog = MessageBox.Show("Are you sure want to delete?",
"Message", MessageBoxButtons.YesNo, MessageBoxIcon.Question);
        if (dialog == DialogResult.Yes)
```

```
        {
            int id =
int.Parse(dataGridView1.Rows[e.RowIndex].Cells["Column3"].Value.ToString());
            string Delete = "Delete from Dorixona where id=" + id + ";";
            DBHelper.delete(Delete);
            obnavit();
        }
    }
}

private void dataGridView2_CellContentClick_1(object sender,
DataGridViewCellEventArgs e)
{
    if (dataGridView2.Columns[e.ColumnIndex].HeaderText == "Update")
    {
        MessageBox.Show("Update!");
        label3.Text =
dataGridView2.Rows[e.RowIndex].Cells["Column11"].Value.ToString();
        b = false;
        timer2.Start();
        button3.Text = "Ma'lumot o'zgartirish";
        button4.Text = "o'zgartirish";
        textBox6.Text =
dataGridView2.Rows[e.RowIndex].Cells["Column12"].Value.ToString();
        textBox7.Text =
dataGridView2.Rows[e.RowIndex].Cells["Column13"].Value.ToString();
        textBox8.Text =
dataGridView2.Rows[e.RowIndex].Cells["Column14"].Value.ToString();
    }
    else if (dataGridView2.Columns[e.ColumnIndex].HeaderText == "Delete")
    {
        DialogResult dialog = MessageBox.Show("Are you sure want to delete?", "Message",
        MessageBoxButtons.YesNo, MessageBoxIcon.Question);
        if (dialog == DialogResult.Yes)
        {
            int id =
int.Parse(dataGridView2.Rows[e.RowIndex].Cells["Column11"].Value.ToString());
            string Delete = "Delete from Tovar where id=" + id + ";";
            DBHelper.delete(Delete);
            obnavit();
        }
    }
}

private void dataGridView3_CellContentClick_1(object sender,
DataGridViewCellEventArgs e)
```



```
{
    if (dataGridView3.Columns[e.ColumnIndex].HeaderText == "Update")
    {
        MessageBox.Show("Update");
        label4.Text =
dataGridView3.Rows[e.RowIndex].Cells["Column19"].Value.ToString();
        c = false;
        timer3.Start();
        button5.Text = "Ma'lumot o'zgartirish";
        button6.Text = "o'zgartirish";
        textBox11.Text =
dataGridView3.Rows[e.RowIndex].Cells["Column20"].Value.ToString();
        textBox2.Text =
dataGridView3.Rows[e.RowIndex].Cells["Column21"].Value.ToString();
    }
    else if (dataGridView3.Columns[e.ColumnIndex].HeaderText == "Delete")
    {
        DialogResult dialog = MessageBox.Show("Are you sure want to delete?",
"Message", MessageBoxButtons.YesNo, MessageBoxIcon.Question);
        if (dialog == DialogResult.Yes)
        {
            int id =
int.Parse(dataGridView3.Rows[e.RowIndex].Cells["Column19"].Value.ToString());
            string Delete = "Delete from Yetkazuvchi where id=" + id + ";";
            DBHelper.delete(Delete);
            obnavit();
        }
    }
}
```

REFERENCES

1. Биллиг В. А . Аснови программирования на С# Издво <<Интернет – университет информационных технологий ИНТУИТ.ру>>,2006.-488 с.
2. Павловская Т. А. С/C++. Программ уровня: Учебник для вузов.- СПб:
3. Робисон У. С# без лишних слов. М.: ДМК Пресс, 2002.- 352 с.
4. Гуннерсон Э. Введение в С#. Библиотека программиста – СПб.Ж . Питер, 2001.-
5. Секунов Н. Самоучител С#. Серия Самоучител. Петербург, 2001. -576 с.
6. Фролов А. В. Фролов Г.В. Язык С# Самоучител. – М. Диалог- МИФИ,2003.-
7. <https://www.postgresql.org/>

THE ROLE OF THE NATIONAL IDEAL IN THE RENEWED UZBEKISTAN

Sattorova D.F.

Tashkent State Dental Institute Social sciences with bioethics course
head of the Department

Yuldashev Temur

Stage 2 Master

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7944431>

Abstract. *The principle "for the sake of man" is becoming more and more priority in our lives. Consequently, this principle implies the creation of decent living conditions for every citizen living in our country, the glorification of human value in society. In the following years, large-scale updates were carried out in the medical system, as well as in all areas, with a special emphasis on strengthening the social protection of employees of the industry.*

Key words: *strong state, socio-political form, multinational states.*

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНОГО ИДЕАЛА В ОБНОВЛЕННОМ УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. *Принцип «ради человека» становится все более приоритетным в нашей жизни. Следовательно, этот принцип подразумевает создание достойных условий жизни для каждого гражданина, проживающего в нашей стране, прославление ценности человека в обществе. В последующие годы были проведены масштабные обновления в системе медицины, а также во всех сферах, с особым акцентом на усиление социальной защиты работников отрасли.*

Ключевые слова: *сильное государство, общественно-политическая форма, многонациональные государства.*

Purpose: in our opinion, the national ideal is a socio – ideological category that embodies a set of normative and moral values that serve the nationwide collective primacy of society in itself. It manifests itself as the main ideological desire of the nation in the direction of creativity. The national ideal is distinguished in the process of democratization and modernization of society by covering the normative and axiological directions of national development, the perfect sides of the creative strategy of national statehood and aspects of affiliation. The national ideal also represents the socio-political form of a "strong state" in itself. Therefore, it is necessary for our students to focus on it.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODS

Uzbekistan falls under the umbrella of multinational states. We will have to organize our national progress so that we do not squeeze the actions, freedom of others. In essence, national development is determined by the freedom of a particular nation in determining its own path of development, new actions, opportunities, activities using various means. In carrying out such acts, people of certain nationalities, especially young people, strive to maintain their image even if they are inclined to be similar to others. True, everyone does it differently many absolutely cannot fail either. The successful life activity of such young people will depend not only on the situations in which they fall, but also on free will.

RESULT-DISCUSSION

Currently, due to human free will, each person can make different decisions and act differently in the same conditions. However, aspects of the life world of young people that have a

common meaning, aimed at understanding the national self, are a guarantee that they will coordinate and act together. If they do not recognize the common goals of their existence in this regard, then they risk creating individually and entering into other cultural values. Zero the general goals of any good change are in accordance with the relations that are formed in each state on the basis of local conditions and the peculiarities of the population. Therefore, in the absence of national philosophical considerations, common goals, ideals, norms and goals aimed at the realization of the national self, young people are deprived of the realization of the self. For example, scientist F.Ravshanov interprets the threats to spiritual progress today as: "spiritual vices, spiritual damage, spiritual abyss, ideological fanaticism, ideological parochialism, ideological stagnation, non-ideation, ideological aggression, ideological dependence". To understand and bring these to life, it is important to understand the national self, and in the formation of the national ideal, the general picture of human consciousness is expressed in the fact that each person seeks to live well and comfortably among his community.

Of particular importance in the development of the social ideal is the issue of national self-awareness. S.A. Atamurodov the ideal of understanding the national self "...special emphasis was placed on the fact that the affirmation of certain material and spiritual values as carriers consists in the understanding of belonging to language, culture, tradition, traditions and values". A.Abdurazzakov, on the other hand, pays special attention to the fact that "the perception of the national self is the level of folk spirituality, the development of its culture."

The appeal to philosophy in the promotion of the social ideal ensures the spiritual and cultural development of the spirit of each nation, exposes it to purge it of old creeds and stereotypes, to begin the paths of perspective corresponding to the goals of the present. In our opinion, social ideals are characterized by such noble goals as prosperous, prosperous people's lives of the land that they put before them. They have been living as noble ideas of the life of society since the time when humanity reached civilization. Such national ideals inherit our people from their ancestors. Humanity is always fighting evil in favor of good. The values embodied by the great ideals of the Uzbek people were influenced by different periods, in which the views of Abu Nasr Farabi, Ibn Sina, Amir Temur, Alisher Navai in particular occupy a special place.

Abu Nasr Farabi, in his "citizen politics", creates a doctrine with an ideal basis for his time by outlining his own views on a noble society, a just system. He is mature in all respects, promotes ideas about an ideal community that leads all residents to happiness, to science. Abu Nasr Farabi, in his book "The City of fertile people", wrote that "every human being is so structured by his nature that he will need a lot to live and achieve a high level of maturity. He alone cannot capture such things, he needs a human community to possess them. For this reason, it is necessary to convey to each other what is necessary to live," he writes. Phorobius calls for human cooperation, dreams of forming a single whole human community in the world.

In this work, Alloma does not dwell on such issues as moral education of the younger generation in what order, in particular focusing on what sensations the child has, but, by creating an abstract image of a person with ideal morals, puts forward the idea that it is necessary to sample this image in the field of Education. Abu Nasr Farabi placed a particularly strong emphasis on wisdom, ingenuity, within these qualities. Physical and mental qualities occupy an important place in the education of an Ideal person. He creates a human ideal that condemns his vile, filthy

qualities, exposes immoral personalities and gives them a noble moral, mature and perfect in all respects, and sets it as an example of the purpose of any education.

Within the great historical events that koehna Turan experienced, Amir Temur's idealized ideas and practical activities about justice are of great importance. Although he was ranked among the conquerors and experienced countless battles and intensities, his main goal was to establish justice. The Grand Commander held his state in high regard with intelligence and legal justification.

The idea of national statehood and its positive impact on the development of peoples can be clearly seen on the example of independent Uzbekistan. Uzbekistan's policy on international cooperation, regional peace, interethnic harmony is the basis for stability. Raising a healthy, harmonious generation in every possible way to adulthood, raising young people in the spirit of the harmony of national and nationwide values is one of the priorities of state policy. In our opinion, without such an ideal activity, it is possible to achieve the goal set neither in the economic, nor in the social, nor in the spiritual sphere. Such a person is happy when he always does good in his heart. Even a small goal makes him start to do big things. The goal is not self-fulfilling. It requires great preparation, perseverance, effort, valorization of difficulties.

When we pay attention to the stages of the development of personality each stage of Social Development had to make fundamental turns in different aspects of the life of that society during its transition to the second.

Conclusion

Today, legal, moral and spiritual problems arise in life. For this reason, contradictions as a problem of interdependence between the doctor and the patient are increasingly occurring in the health care system. This plays a central role in learning the discipline more deeply and illuminating its moral aspects to students.

The future of Uzbekistan's ideal of national development consists in building a great state, implementing the goals of the people, instilling a national idea in the hearts and minds of young people, raising morale. The 3000-year conscious historical-cultural experience of mankind testifies to this. The need to educate mature people who can resist such situations, harmoniously mature in every possible way, presupposes the formation of an ideology that is in the interests of our people and society.

In the development of society, it is the necessary task of each of us to turn spirituality, religion, values into a vital reality.

REFERENCES

1. Сатторова Д. Ф. БУГУНГИ ЗАМОНАВИЙ МУАММОЛАР, ЗИДДИЯТЛАР ВА МУЛОҲАЗАЛАР-2022-165-169-. <https://doi.org/10.24412/2181-1385-2022>.
2. Сатторова Д. Ф. Ҳаракат стратегиясидан-тараққиёт стратегияси сари асосий ғояси асосида олий тиббий таълимни такомиллаштириш //Медицина ва инновация.-Тошкент,2022.-Б.205-208.
3. Сатторова Д. Ф. Ҳаракат стратегиясидан-тараққиёт стратегияси сари тамойили асосида замонавий ўқитишнинг аҳамияти // “Цифровизация в обучении гуманитарных дисциплин в медицинском высшем образовании”Сборник научных трудов -2022.-193-196.

4. Сатторова Д. Ғ.Янги Ўзбекистон ривожланишида ижтимоий идеал ва миллий ўзликни англаш//Сурхондарё илм ва тафаккур-Тошкент,2021.-№4-Б. 86-90.
5. Сатторова Д.Ғ.Маънавий маданиятда миллий идеалнинг ўрни // Фалсафа ва ҳуқуқ-Тошкент,2021-№1-Б.24-26.
6. Сатторова Д. Ғ.Янги Ўзбекистонда миллий кадриятларимиз миллий идеаллар тимсолида //Сурхондарё илм ва тафаккур-Тошкент,2021.-№2-86-90.
7. Д. Г.Саттарова.Рихсиева Д.Ф.Цели и задачи всеобщей декларации о правах человека и биоэтике // Научный медицинский журнал “ АИЦЕННИА”-Россия,2020-№74-Б.20-23. Wwww.avicenna-idp-ru.
8. ПТ Худайбергенова ОБРАЗ МАВЛОНО ДЖАЛОЛИДДИНА РУМИ В КОНТЕКСТЕ ГУМАНИСТИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ ВОСТОКА И МУСУЛЬМАНСКОЙ БИОЭТИКИ. // Гуманитарный трактат .РОССИЯ,2018- Б.28-30.с.nttp//gumtraktat/ru/

JAMIYAT VA TA'LIMDA INKLYUZIV TA'LIM HAQIDA TUSHUNCHALAR

Aripova Dilbar Raxmonberdi qizi

Toshkent viloyati Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi
katta o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7947282>

Annotatsiya. «O'zbekistonda inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha bog'cha va o'rta maktablarda tajribaviy guruhlar ochish» nomli loyiha qo'llab-quvvatlandi va yaqin kunlarda amalga oshirilishi rejalashtirilmoqda. Loyihaning asosiy maqsadi nogiron bolalarda turfa xil malakalarni oshirish va ularning qobiliyatlarini barqaror rivojlantirish uchun sharoit yaratishdan iborat.

Kalit so'z: O'zbekiston inklyuziv ta'lim, YUNESKO, nogironlar, bolalar, ta'lim, qobiliyat.

CONCEPTS OF INCLUSIVE EDUCATION IN SOCIETY AND EDUCATION

Abstract. The project entitled "Opening experimental groups in kindergartens and secondary schools on the introduction of inclusive education in Uzbekistan" was supported and is planned to be implemented in the coming days. The main goal of the project is to create conditions for improving various skills and sustainable development of disabled children.

Key word: inclusive education of Uzbekistan, UNESCO, disabled people, children, education, ability.

КОНЦЕПЦИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЩЕСТВЕ И ОБРАЗОВАНИЕ

Аннотация. Проект под названием «Открытие экспериментальных групп в детских садах и общеобразовательных школах по внедрению инклюзивного образования в Узбекистане» поддержан и планируется к реализации в ближайшее время. Основная цель проекта – создание условий для совершенствования различных навыков и устойчивого развития детей-инвалидов.

Ключевые слова: инклюзивное образование Узбекистана, ЮНЕСКО, инвалиды, дети, образование, способности.

Jamiyatda insonlar orasida nogiron bolalar haqida bilimlarning yetishmasligi oqibatida maxsus ehtiyojli bolalar ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar. Bundan tashqari, nogiron bolaning qobiliyatlari, huquqlari va ehtiyojlari muntazam ravishda qadrlanmasa, bolalarda o'ziga va qobiliyatlariga nisbatan salbiy munosabat shakllanib boradi.

Mamlakatimizda ta'lim sohasida olib orilayotgan islohatlar natijasida inklyuziv ta'limga ham katta e'tibor qaratilmoqda. Bu borada hukumat miqyosida bir necha qaror va farmoyishlar qabul qilindi. Chunki aholi orasida yaxshi eshita olmaydigan, ko'zi ojiz, ruhiy hasta yoki ma'lum bir falokat oqibatida mayibmajruh bo'lib qolgan bolalar ham borki, ular ham ilm olish huquqiga egadirlar.

Inklyuziv ta'lim nogiron bolalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish hamda

Umumta'lim maktablarini nogiron bolalarga moslashtirishni ko'zda tutadigan, ijtimoiy adolat va tenglikni bosh maqsad qilib olgan jarayondir.

O'zbekiston Respublikasida nogiron bolalar bilan bog'liq tahlil va dastlabki baholash

ishlari 1966 yilda boshlangan. Hozirgi kunda O'zbekistonda 250000 ga yaqin turli ko'rinishdagi nogiron bolalar (16 yoshgacha) ta'lim olish ehtiyojiga ega. Nogiron bolalar uchun ta'lim bilan birgalikda maxsus xizmatlar tashkil etish lozim. Ko'zi ojizlar, kar va eshitish nuqsoniga ega bo'lgan bolalar, poliyemiyelit bilan kasallanganlar, aqli zaif bolalar, nutqida nuqsoni bor va soqov bolalarga mo'ljallangan 86 ta maxsus ta'lim va aralash maxsus muassasalar, 982 ta maxsus bolalar bog'chalari mavjud. O'zbekistonda maxsus ta'lim sohasida quyidagi tadbirlar amalga oshirilmoqda:

- yordamga muhtoj bolalar uchun moslashuvchan va ko'p qirrali ta'lim tizimini yaratish;
- mahalliy va mintaqaviy miqyosda maxsus ta'limning tobora oshib borayotgan ahamiyati asosida ta'lim boshqaruvini markazlashtirish;
- yordamga muhtoj bolalarga yoshlikdan toshhis qo'yish va kasalpiklarni aniqlash uchu sharoit yaratish;
- milliy ta'lim standartlari asosida ordamga muhtoj bolalarga mo'ljallangan o'quv qo'llanmalar sifatini yaxshilash;
- ta'lim muassasalarining moddiy-texnika bozasini mustahkamlash;
- nogiron bolalar bilan ishlashga ixtisoslashgan xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik aloqalarini kengaytirish;
- ko'zi ojiz bolalar uchun mo'ljallangan turli kitoblar, metodologik adabiyotlarni chop etish;
- nogiron bolalarni maxsus aravachalar, eshitish moslamalari, ko'zoynaklar, sport anjomlari, ish asbob-uskunalari, kanselyariya mollari, maxsus mebellar va tibbiy uskunalar bilan ta'minlash;

- maxsus talim sohasida kadrlar tayyorlash. Hozirgi kunda qator ekologiq ijtimoiy va boshqa sabablarga ko'ra, shuningdeq homiladorlikdan keyingi patologik asoratlar natijasida bola rivojlanishi va birinchi navbatda, uning ongi, atrof-muhit tahlili holda faoliyatini nazorat qilish va boshqarish funksiyalarining rivojlanish masalasini o'rganish muhimdir.

Ko'rish qobiliyati cheklangan o'quvchilar uchun umumta'lim maktablari o'quv xonasi Brayl alifbosida ishlangan jihozlar bilan jihozlangan bo'lmasa, o'quvchilar shaxsiy yordamchi xizmatlariga muhtoj bo'lishadi. Agar umumta'lim maktablari davlat tomonidan imo-ishora tili tarjimoni ijtimoiy xizmati ta'minlanmasa eshitish qobiliyati cheklangan o'quvchilar o'zlari maxsus surdo tarjimonlarni ishga solishlari kerak bo'ladi.

Inklyuziv ta'lim hamma bolalarni, shu jumladan, nogiron bolalarni ham o'zlari xohlagan maktabda o'qishi mumkin, deb xulosa chiqaradi. Bolaning nogiron bo'lib qolishiga jamiyat, undagi muhit, tushunmovchiliklar, yo'l qo'yilgan xatolar sababchi bo'lgan. Demak, ularning o'qishi uchun ham shu jamiyatning o'zi jon kuydirishi shart.

Ota-onalar qishloq sharoitida yordamga muhtoj bolalariga talab darajasida yordam ko'rsatish imkoniyatiga ega emas. Birinchidan, moddiy tomondan imkoniyat cheklanganligi, ikkinchi tomondan esa, yordamga muhtoj bolalarning go'dakligidan ulorning nuqsonlarini aniqlash uchun o'qituvchi va psixologlarning malakasi talab darajasida emas. Tarbiyachilar, psixologlar, o'qituvchilarning maxsus defektologiyaga asoslangan o'quv dasturlarda olgan bilim va malakalari ularning maxsus guruhlordagi faoliyatlari davamida aniq tashhis qo'yish va sifatli davalashni amalga oshirish imkoniyatini yaratadi. Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi —

yordamga muhtoj bo'lgan bolalarga samarali bilim olish uchun sharoit yaratishdir. Ushbu sharoitda yordamga muhtoj bolalarni integrasiyalash va rehabilitasiya qilish, har bir bolaning rivojlanish darajasini hisobga olgan holda ularga mos samarali inklyuziv talim turini tanlash lozim. 1996 yilning noyabr oyida YuNESKO ishlari bo'yicha O'zbekiston Milliy komissiyasi tashabbusi asosida Toshkentda «Maxsus ta'lim sohasida inklyuziv usullar» mavzusida milliy o'quv dastur muvaffaqiyatli amalga oshirilgan. 1998 yilning oktyabr oyida Buxoro shahrida ushbu mavzu bo'yicha mintaqaviy anjuman tashkil etilgan edi. Mazkur anjuman YuNESKO, YUNISEF (BMTning bolalarjamg'armasi), Butunjahon sog'liqni saqlash tashkiloti va Xalqaro mehnat tashkiloti bilan hamkorlikda amalga oshirilgan. Ushbu tadbirlar natijasida 2001 yilda O'zbekiston Xalq ta'limi vazirligi qoshida Inklyuziv ta'lim bo'yicha manba markazi tashkil etildi. Hozirgi kunga qadar ushbu markaz tomonidan bir necha o'quv seminarlari o'tkazildi va qator dasturlar amalga oshirib kelinmoqda. 2004 yilning iyun oyida «Sen yolg'iz emassan» respublika jamoatchilik bolalar jamg'armasi tashabbusi asosida Toshkent shahrida «Yetim bolalarning ijtimoiy muhofozasi» mavzusida ilk bor xalqaro anjuman tashkil etildi.

Ushbu anjuman doirasida nogiron bolalar uchun talim dasturlari ham muhokama etildi. 2005 yilning may oyida Toshkent shahrida Respublika bolalar ijtimoiy moslashuvi markazi va «Sen yolg'iz emassan» respublika jamoatchilik bolalar jamg'armasi tomonidan «Ijtimoiy nochor bo'lgan bolalarga ko'mak berishning samarali shakl va usullari» nomli xalqaro forum o'tkazilgan edi. Ushbu forum tavsiyanomalari asosida YuNESKO ishlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy komissiyasi O'zbekiston Xalq ta'limi vazirligi bilan hamkorlikda YuNESKO tashkiloti rahnamoligida Osiyo va Tinch okeani mintaqasidagi madaniy markaziga (Tokio, Yaponiya) maxsus loyiqa taqdim etilgan edi. Ushbu YuNESKO markazi tomonidan «O'zbekistonda inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha bog'cha va o'rta maktablarda tajribaviy guruhlar ochish» nomli loyiha qo'llab-quvvatlandi va yaqin kunlarda amalga oshirilishi rejalashtirilmoqda.

Loyiha bir yil muddatga mo'ljallangan. Inklyuziv ta'lim bo'yicha manba markazi 2001 yilda O'zbekiston Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi Respublika ta'lim markazida tashkil etilgan.

Tashkilotning asosiy faoliyati quyidagilardan iborat:

- nogiron bolalar ta'limi sohasida faoliyat ko'rsatuvchi o'qituvchi va tarbiyachilar uchun turli anjuman va o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish orqali O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimiga inklyuziv ta'limni tatbiq etish;

- nogiron bolalar uchun o'quv darsliklarini yaratish;

- nogiron bolalar uchun tajribaviy maydonlar barpo etish;

- bola uchun alohida rivojlantirish rejasini yaratish; - pedagoglar va ota-onalarga maslahat xizmatini ko'rsatish;

- uslubiy qo'llanmalar, tavsiyanomalar, maxsus maktablarda nogiron bolalar bilan ishlash rejasini yaratish;

- yuridik faoliyat va ijtimoiy muhofaza bo'yicha ma'lumot bilan ta'minlash;

- nogiron bolalar ta'limi sohasida faoliyat yurituvchi jamoat va davlat tashkilotlari bilan hamkorlik qilish;

- nogiron bolalar ta'limi sohasida mavjud kamchiliklarni ommaviy axborot vasitalarida yoritib borish;

- xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish; maxsus ta'lim sohasidagi tajribalarni tatbiq etish.

Ta'lim sohasida yordamga muhtoj bolalarning tahsil olishlari hamisha jamiyatning diqqat markazida turgan dolzarb masala hisoblanadi. Shunday ekan, ularga ta'lim beruvchi pedagoglar va mutaxassislar malakasini oshirish, zarur zamonaviy qo'llanmalar, jihozlar bilan ta'minlash ham bu masalani hal qilish uchun qo'yilgan qadamlardan biri hisoblanadi. Imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy qo'llash va barcha qatori teng huquqli sharoitda ta'lim olishi va biron bir bola ta'limdan chetda qolmasligiga jiddiy muhokama etildi va rezolyusiyalar qabul qilindi. Ushbu xalqaro konferensiyada O'zbekiston Respublikasi XTV va uning tasarrufidagi turli ma'muriy tashkilot vakillari ham ishtirok etib, o'z tajribalari bilan fikr almashdilar va respublikada ushbu muammoni hal qilish masalalari bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqildi. Shu bois O'zbekistonda alohida yordamga muhtoj bolalarni to'laqonli maxsus ta'limga jalb qilish va integrasiya usulida ta'lim olish 2001-2002 yillarda birmuncha faollashdi.

2000 yil O'zbekistonda inklyuziv ta'limning ilk asosi sifatida Respublika ta'lim markazi maxsus ta'lim bo'limi tomonidan O'zbekiston respublikasida alohida yordamga muhtoj bolalar ochiq ta'lim tizimining rivojlantirish chora-tadbir rejasi ishlab chiqildi. Bu reja dasturda alohida yordamga muhtoj bolalarni umum ta'lim tizimga kiritishning quyidagi tashkiliy asoslari yoritib berildi: ommaviy axborot orqali jamiyat ongini inklyuziv ta'limga tayyorlash; Respublikadagi alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalar haqida axborot banki yaratish; -barcha turdagi nuqsonli bolalar uchun umumta'lim va yakka tartibda oilalarda o'qitilishi bo'yicha turli xil o'quv metodik adabiyotlar, didaktik vasitalar ishlab chiqish va ta'minlash masalalari qayd qilingan.

Ta'lim olishda qiyinchiligi bo'lgan bolalarni imkoniyatini ta'lim siyosatida e'tiborga olish juda muhim. Ta'lim siyosati inklyuziv ta'limni rivojlantirish maqsadida moliyaviy ta'minotga e'tibor qaratish zarur: maxsus ta'lim va umumta'lim maktablari o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish chora-tadbirlari; statistik ma'lumotlar bo'yicha nogironlarni inklyuziv maktablarda ta'lim olishni joriy qilish; maxsus infrastrukturalar, masalalar, texnik vasitalardan foydalanishga imkoniyat yaratish ham ta'lim siyosatining ajralmas qismidir.

Ushbu ta'lim tizimida bolalarni nuqsonlarini aniqlash ularni muolajareabilitasiya qilish, korreksion-pedagogik omillarni amalga oshirish bo'yicha tegishli mutaxassislar (maxsus resurs pedagoglar, psixologlar, tibbiyot xodimlari, ota-onalar va boshqalar) muntazam ravishda maktab pedagoglariga bevasita yordam berishlari kerak.

Inklyuziv ta'limning asosiy qismi-bolalarga bilim olish uchun do'stona munosabat va o'qishga imkon beruvchi muhitni yaratish lozim. Bolalar maktabga bexatar, qiyinchiliklarsiz yetib borish imkoniga ega bo'lishlari lozim. Bundan tashqari, amaldagi umumta'lim uslubiyatiga bolani moslashtirishdan ko'ra, dars jadvalini sharoitni, uslubiyatni va o'quv qurollarini o'zgartirish kerak bo'ladi.

Bunday o'zgartirishlar nafaqat maxsus ehtiyojli bolalar. Balki normal rivojlanishdagi bolalar uchun ham ta'lim sifatini yaxshilaydi.

REFERENCES

1. O'zbekistonda inklyuziv ta'limning joriy etilishi. P.Q 4860.13.10.2020
2. Ta'lim tog'risidagi qonun 02.07.1992 yil Inklyuziv ta'limni rivojlantirish.
3. Pedagogika nazaryasi va tarixi Toshkent 2011.Inklyuziv ta'lim shakllari haqida
4. Roy Mark Konki "Inklyuziv sinflarda o,,quvchilar ehtiyojlarini anglash va bu ehtiyojlarni qondirish" Toshkent-YuNESKO-2004yil. O'qituvchilar uchun qo'llanma.
5. Ture Yonson "Inklyuziv ta'lim"-“Opereyshen Mersiy” Toshkent-2003 yil. O'qituvchilar uchun qo,,llanma.

PROFESSIONAL YURIDIK TA'LIM MUASSASALARIDA O'QITISHNING KREDIT-
MODUL TIZIMI BO'YICHA O'QUVCHILARNING MUSTAQIL ISHLARINI
TASHKIL ETISH

Fayziyeva Dilnoza Abduraximovna

Buxoro viloyati yuridik texnikumi o'qituvchisi

Samadova Fotima

Buxoro viloyati yuridik texnikumi YuXF 1/21-guruh o'quvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7947312>

Annotatsiya. Professional yuridik ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan yosh kadrlardan o'z sohalari bo'yicha yetuk mutaxassis bo'lish bilanbirga o'zlari egallayotgan sohalar bo'yicha mustaqil faoliyat yurita oladigan, zarur hollarda mustaqil fikr yurita oladigan, hozirjavob, raqobatbardosh kadrlar bo'lishlaritalab etilmoqda. Ushbu maqsadga erishish uchun kredit-modul tizimiga muvofiq, mustaqil ta'lim olish jarayonini to'g'ri va maqsadli tashkil etish zarurligi maolada e'tirof etiladi.

Kalit so'zlar: modul, kredit, kreativ, auditoriya yuklamasi, ta'lim oluvchi, mustaqil ta'lim, mustaqil ish, rejalashtirish.

ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK OF STUDENTS ACCORDING TO THE
CREDIT-MODULE SYSTEM OF TRAINING IN PROFESSIONAL LEGAL
EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. Young personnel studying in professional legal educational institutions are required to become mature specialists in their fields, able to work independently in the fields they occupy, to be able to think independently when necessary, to be responsive and competitive personnel. In order to achieve this goal, the need to properly and purposefully organize the independent education process in accordance with the credit-module system is recognized.

Key words: module, credit, creative, audience load, learner, independent education, independent work, planning.

ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ ПО КРЕДИТНО-
МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ОБУЧЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ
ЮРИДИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация. Из молодых кадров, обучающихся в профессиональных юридических учебных заведениях, востребованы готовые, конкурентоспособные кадры, способные самостоятельно работать в занимаемых ими областях, умеющие самостоятельно

мыслить в необходимых случаях, при этом становясь зрелыми специалистами в своих областях. Для достижения поставленной цели признается необходимость правильной и целенаправленной организации процесса самостоятельного обучения в соответствии с кредитно-модульной системой.

***Ключевые слова:** модуль, кредит, креатив, аудиторная нагрузка, обучающийся, самостоятельное обучение, самостоятельная работа, планирование.*

Yuridik texnikumlarda kredit-modul tizimini (Kredit to‘plash va ko‘chirishning Yevropa tizimini) joriy etish O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida yuridik ta‘lim va fanni tubdan takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2020-yil 29-apreldagi PF-5987-son Farmoniga muvofiq belgilangan bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining yuridik texnikumlarida ta‘limning kredit-modul tizimida o‘quv jarayonini tashkil etish tartibi to‘g‘risidagi nizom ishlab chiqilgan. Ushbu nizom ta‘limning kredit-modul tizimida o‘quv jarayonini tashkil etish tartibini belgilaydi va unga ko‘ra, yuridik texnikumlarda o‘quv jarayonida kredit-modul tizimi Kredit to‘plash va ko‘chirishning Yevropa modeli (European Credit Transfer and Accumulation System — ECTS)ga muvofiq tashkil qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”ga ko‘ra, mamlakatdagi OTMlarning 85 foizi 2030-yilgacha bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o‘tishi rejalashtirilgan.

Kredit-modul tamoyilida ikkita bosh masalaga ahamiyat beriladi: ***talabalarining mustaqil ishlashini ta‘minlash*** hamda ***talabalar bilimini reyting asosida baholash***.

Zamon talablariga javob bera oladigan, har tomonlama yetuk, raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashda mustaqil ta‘lim alohida o‘rin tutadi, chunki axborot va bilimlar doirasi jadal sur‘atlar bilan rivojlanib borayotgan hozirgi kunda hamma ma‘lumotlarni faqat dars mashg‘ulotlarida berib bo‘lmaydi. Qo‘yilgan muammo va vazifalar bo‘yicha muayyan yechimga kelish hamda uning optimal variantini tanlash uchun kerak bo‘lgan mustaqil fikrlash ko‘nikmasi mustaqil ijodiy ishlash jarayonida shakllanadi va mustahkamlab boriladi.

Mustaqil talim – o‘quv materialini mustaqil o‘zlashtirish, murakkablik darajasi turlicha bo‘lgan topshiriqlar, amaliy vazifalarni auditoriya hamda auditoriyadan tashqarida ijodiy va mustaqil bajarish asosida nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan tizimli faoliyatdir.

Mustaqil ish – o‘qituvchining topshirig‘i va rahbarligida o‘quv vazifasini hal etadigan talimning faol metodi. Mustaqil ish qo‘yilgan maqsad bilan bog‘liqlikda talabalarining aniq faoliyatini

tashkil etish va amalga oshirishdir. Ta'lim oluvchining mustaqil ishlari uning yuqori darajadagi faollik, ijodiylik, mustaqil tahlil, tashabbuskorlikka hamda barcha vazifalarni o'z vaqtida va mukammal tarzda bajarishga asoslangan faoliyatidir.

Mustaqil ishni optimal rejalashtirish – talabning o'qish madaniyatini oshirishga ko'maklashuvchi muhim va zarur vazifalardan biri. Ta'lim oluvchilar mustaqil ishini tashkillashtirish tamoyillari bakalavr, mutaxassis, magistr, fan spetsifikasi, mustaqil ish mazmuni va boshqa ko'rsatkichlar asosida o'zgarishi mumkin. Ushbu tamoyillarni bilish va ulardan o'quv-bilish faoliyatida mohirona foydalanish muayyan sohadagi bilimlar tizimini egallash va zamonaviy mutaxassis sifatlarini shakllantirishga imkon beradi. Shu tariqa, OTM talabalari mustaqil ishini ta'minlashning pedagogik aspektlari nafaqat didaktik masalalarni hal etadi, balki talabalarda shaxsiy sifatlar rivojlanishi, ularning mustaqil ishlashga bo'lgan rag'batini oshirish, umumiy o'quv ko'nikmalari va amaliy tajribasi shakllanishiga ham xizmat qiladi. Amaldagi ta'lim tizimida auditoriya yuklamalariga katta e'tibor qaratilib kelinmoqda, lekin mustaqil ish turlari hali ommalashmagan. Kredit tizimida eng avvalo o'quvchining mustaqil ishiga jiddiy e'tibor qaratiladi.

Ta'lim oluvchining mustaqil talim olishini tashkil etishdan asosiy **maqsad** fan (modul) bo'yicha o'zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlash, boyitish, amaliy ko'nikma va malakalarni takomillashtirish, axborot bilan ishlash, o'z-o'zini rivojlantirish, kognitiv, kreativ, hamkorlikda ishlash kompetentsiyalarini shakllantirishdan iboratdir.

Ta'lim oluvchilarning mustaqil talimini tashkil etishi quyidagi **vazifalarni** muvaffaqiyatli hal etishga xizmat qilishi lozim:

- ta'lim oluvchilarda o'z-o'zini rivojlantirish, mustaqil bilim olish va innovatsion faoliyatni shakllantirishga imkon beruvchi kompetentsiyalarni egallash maqsadi bilan bog'liqlikda mustaqil o'quv faoliyatini amalga oshirish;
- bilim, ko'nikma va malakalarni mustaqil egallash, muammoni shakllantira olish va uni hal etishning maqbul yo'larini izlab topishga qobiliyatli kreativ shaxsni tarbiyalash;
- ta'lim oluvchilarda o'quv dasturini o'zlashtirishga doir motivatsiyani hosil qilish;
- talim oluvchilarda bilim olishga doir masuliyatni oshirish;
- ta'lim oluvchilarda umummadaniy va kasbiy kompetentsiyalarni rivojlantirishga imkon berish;
- talim oluvchilarda mustaqil bilim olish, o'z-o'zini boshqarish va o'z-o'zini rivojlantirishga qobiliyatlilikni shakllantirish uchun sharoit yaratish.

Mustaqil ish turi va shakli muayyan talim yo'nalishi (mutaxassislik) hamda fan (modul)larning xususiyatidan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Mustaqil o'qib-o'rganish uchun taklif etilgan mavzular hamda mustaqil ish topshiriqlari va ularni bajarish bo'yicha ko'rsatmalar talaba uchun ishlab chiqilgan fan dastur (Sillabus)da o'z aksini topishi lozim. Mustaqil ish uchun taqdim etilgan o'quv topshiriqlari variativ tavsifga ega bo'lishi tavsiya etiladi.

Fan (modul) bo'yicha mustaqil talimga ajratilgan soatlarning mustaqil ish tarzida bajarilishi ko'zda tutilgan o'quv birligi hajmi (kredit) mas'ul kafedra muhokamasidan o'tkazilishi, yig'ilish qarori bilan tasdiqlanishi hamda professor-o'qituvchi tomonidan tuzilgan Sillabusda mustaqil ish shakli va turi mazkur hajm (kredit)ga mos kelishi lozim.

Didaktik jarayonlarni jadallashtirish, talabalarning mustaqil talim olish samaradorligini oshirish maqsadida o'quv davrining I semestrda tyutorlar, ARM xodimlari va fan masullari tomonidan mazkur jarayonni amalga oshirish tartibi bo'yicha davriy ravishda (shu jumladan, kredit haftaligi doirasida) o'quv seminarlari tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Mustaqil ish topshiriqlari va uni bajarish muddatlari elektron platformada qat'iy belgilanadi. Uzrli sabablarsiz mustaqil ishni bajarish muddatini o'tkazib yuborgan talabaning o'quv faoliyati natijalari tekshirilmaydi va baholanmaydi. Uzrli sabablar esa, dekanat (registrator ofis) tomonidan o'rganib chiqilishi, dekan ruxsati bilan inobatga olinishi hamda topshiriq bajarilishi uchun yakuniy nazorat o'tkazilishiga qadar qayta topshirish muddati belgilanishi mumkin.

Mustaqil ta'lim bo'yicha o'quv faoliyati natijalari baholanmagan talaba yakuniy nazoratlarga kiritilmaydi yoki shartli ravishda topshirish muddati belgilanadi.

Fan (modul) bo'yicha oraliq va yakuniy nazorat savollarining 1/2 qismi mustaqil o'qib-o'rganish uchun tavsiya etilgan mavzular va adabiyotlar asosida tuzilishi tavsiya etiladi.

Fan (modul)ning auditoriya yuklamasini bajarish vaqtida talabalarning mustaqil ishlari nazorat qilinmaydi. Talaba mustaqil ish topshiriqlarini bajarish yuzasidan fan dastur (Sillabus)da ko'rsatilgan kontakt soatida offlayn yoki onlayn tarzda bir yoki ikki marotaba maslahat olishi mumkin.

Talim oluvchi mustaqil ish topshiriqlarini bajarishda akademik va etik talablarga rioya etishi (plagiatga yo'l qo'ymaslik, professor-o'qituvchilar, talabalar bilan tolerant munosabatda bo'lish, kichik guruhlarda hamkorlikda ishlash, masuliyatlilik) shart.

Fan (modul) yuzasidan talabalar bajaradigan mustaqil ish topshiriqlari variativ tavsifga ega bo'lishi lozim. Mustaqil ish topshiriqlarining 1/3 qismi kichik guruhlarda hamkorlikda ishlash (kooperativlik)ga mo'ljallangan bo'lishi kerak.

Mustaqil o'qib-o'rganish uchun taklif etiladigan mavzular va mustaqil ish topshiriqlari fan (modul)ga ajratilgan kreditlar soni hamda talabanning vaqt byudjetini inobatga olgan holda belgilanishi lozim.

Ta'lim oluvchi tomonidan elektron tizim (platforma)ga yuklangan mustaqil ish topshiriqlari aniq belgilangan muddatda professor-o'qituvchi tomonidan tekshirilishi va natijasi o'quvchiga malum qilinishi shart.

Mustaqil talim natijalarini baholash fan (modul)ning umumiy baholash (100 ballik) tizimida aks ettiriladi va fan dastur (Syllabus)ning baholash mezonlarida unga ajratilgan ball aniq ko'rsatib qo'yiladi.

O'qishi ko'chirilgan yoki tiklangan ta'lim oluvchilar o'zlashtirilmagan fan (modul)larni qayta o'qish tartibida o'zlashtiradi. Istisno tariqasida, fanning semestrda yuklamasi 6 (olti) kreditdan oshmaydigan akademik farqli fan (modul)lar talabanning arizasiga ko'ra va dekan roziligi bilan 100% mustaqil talim shaklida o'zlashtirilishi mumkinligi belgilangan.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni" (yangi tahriri) 2020-yil 23-sentabr
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-apreldagi PF-5987-son "O'zbekiston Respublikasida yuridik ta'lim va fanni tubdan takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5349-son Farmoni
4. Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 10-iyundagi 359-son Qarori

ОБУЧЕНИЯ ИГРЫ НА ФОРТЕПИАНЕ ПРОИЗВЕДЕНИЕ КРУПНОЕ ФОРМЫ

Петренко Наталья Викторовна

Преподавательница Каршинский специализированный школа искусств

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7948550>

Аннотация. В данной статье рассмотрены особенности применения современных аспектов в процессе музыкального образования, различные музыкальные жанры, сформировавшиеся за несколько сотен лет истории, основные принципы выделения жанров, течения каждой эпохи, жанры искусства, жанровые стили. Обсуждаются мнения об инструментах, обеспечивающих основу национализма.

Ключевые слова: музыка, искусство, духовный опыт, идея, исследование, мозговая деятельность, духовность, исследование, классическая музыка.

LEARNING TO PLAY THE PIANO WORK LARGE FORM

Abstract. This article discusses the features of the application of modern aspects in the process of music education, various musical genres that have been formed over several hundred years of history, the basic principles for distinguishing genres, the trends of each era, genres of art, genre styles. Opinions are discussed about the tools that provide the basis for nationalism.

Key words: music, art, spiritual experience, idea, research, brain activity, spirituality, research, classical music.

Музыка способна оказывать определенное влияние на нравственную сторону души, и поскольку она обладает такими свойствами, то очевидно, что ее следует отнести к дисциплинам воспитания молодежи.

Весь наш мир подобен огромной картине мозаики, состоящей из звуков, цветов, света. Раскрывая свои музыкальные предпочтения, мы делимся самыми сокровенными вещами. Музыка и дух отражают идею тесной связи между состоянием гармонии в нас. Невозможно не поддаться его влиянию, не следовать за ним. Музыка-это поклон нашей души, наш самый яркий индикатор-это состояние души, оно очищает и пробуждает нашу душу, открывает ее для добра и света.

Музыка-один из древнейших видов искусства, который со временем не только не утратил своего значения, но и стал еще более востребованным и популярным. Музыка делится на множество жанров, видов, направлений и школ. Будучи классической музыкой, развивавшейся, складывавшейся на протяжении нескольких сотен лет, ее возникновение связано с эпохой европейского классицизма. Именно тогда сформировалось это направление в искусстве. Классика происходит от латинского "classicus" - совершенный, образцовый. Отсюда возникли основные принципы классицизма, которые можно сформулировать как баланс, логика, ясность, гармония, и полнота различения жанров. В музыке все они могли быть реализованы только в таких жанрах, как опера, оратория и кантата. Постепенно развивались музыкальные направления классической музыки. Он становился все более сложным, богатым и отклонялся от первичных законов. За многовековую историю развития сложилось огромное разнообразие жанров. В произведениях этого жанра И.С.См., В.А.Моцарт, Л.В.Бетховен, Ю.Гайдн, Ф.Шопен, Ф.Выдающиеся композиторы, такие как Лист и др., внесли большой вклад в развитие

классической музыки. Имена этих великих композиторов известны всему миру. Большинство людей связывают само понятие "классическая музыка" с произведениями деятелей этой культуры.

Сегодня классическая музыка по-прежнему популярна среди современных композиторов, композиторов, которые не утратили своей популярности и совершенства благодаря своей совершенной гармонии, темам в голосах, динамическим уровням и техническому формированию. Некоторые интересные факты упоминаются в классической музыке. Исследование, проведенное итальянскими учеными в 2015 году, доказало, что прослушивание композиций Моцарта побуждает мозг быть более активным. Некоторые произведения Бетховена оказывают противоположное влияние на его творчество. Процесс повышения мозговой активности получил название "Эффект Моцарта". В Южной Африке был проведен еще один эксперимент, целью которого было определить влияние классической музыки на растения. Оказывается, начиная слушать мелодии Вивальди, они росли немного быстрее, и их здоровье тоже немного улучшилось. Но ученые утверждают, что полезный эффект достигается за счет вибраций, исходящих от музыкальных инструментов, а сами мелодии, звуки не оказывают никакого влияния.

В современной музыке музыкальная категория, характеризующаяся выразительным использованием шумовой музыки, представлена музыкальным контекстом внутри шума. Этот тип музыки имеет тенденцию отвергать различие между музыкальным и немusical звуком в обычных музыкальных практиках. Некоторая музыка может содержать шум, создаваемый в акустической или электронной форме, как традиционными, так и нетрадиционными музыкальными инструментами. Он может включать живые звуки машин, не относящиеся к музыкальному вокальная техника, обработанный голос записи, компьютерный шум и другие случайные звуки, подобные этому.

Инструментальное искусство-один из самых популярных видов музыкального искусства. У каждого народа есть свои национальные инструментальные слова. Однако

есть и инструментальные инструменты, популярные у всех народов мира. К ним относятся такие музыкальные инструменты, как скрипка, кларнет, труба, фортепиано. Среди них фортепианный инструмент занимает особое место по удобству, совместимости и массовости. Фортепиано может использоваться в качестве ведущего, а также вспомогательного инструмента в любых условиях музыкальной деятельности. Вот почему так много людей берут уроки экономики фортепиано по сравнению с другими инструментами.

Точно так же, как решение всех проблем, то есть ключом, является наука, существует наука, связанная с процессом освоения фортепианной экономики. Для учащихся среднего звена системы образования, музыкальных и художественных колледжей, академических лицеев, изучающих фортепианную экономику, вводится предмет методика обучения игре на фортепиано. Эта наука является компонентом, закрепляющим профессиональную подготовку как теоретически, так и практически. В дальнейшем предполагается овладение необходимыми теоретическими и практическими знаниями для тех, кто будет работать преподавателем в музыкальных и художественных школах.

Методика обучения игре на фортепиано " входит в комплекс экономических дисциплин. Основная задача дисциплины направлена на формирование у учащихся таких знаний и умений, как осознанное отношение к своему труду, привитие интереса к педагогической профессии, развитие аналитического мышления в сознании учащегося, умение обобщать собственный исполнительский опыт, умение работать с методической литературой и учебными пособиями, овладение учебным репертуаром детских музыкально-художественных школ.

Степень овладения наукой проявляется в достижении цели через поставленные перед ней задачи. Практическое обучение может быть целесообразным, если оно усваивается с теоретическим восприятием и пониманием.

Преподаватель дисциплины" методика обучения игре на фортепиано " обязан в процессе обучения обучающихся правильно обучать игре на фортепиано, использовать пособия, освещающие проблемы музыкально-общепедагогического и психологического воспитания, регулярно публикуемые периодические издания, сборники и учебники, связанные с учебными пособиями по вопросам исполнительского мастерства. К предмету "Основы психологии и педагогики " требуется подходить с большим вниманием при проведении курса методики. Потому что эта наука обосновывает важнейшие принципы образования и воспитания, необходимые для всех специальностей. Поэтому стилям музыкального воспитания и воспитания посвящен отдельный раздел дисциплины "методика обучения игре на фортепиано". Но именно на методических занятиях эти общие принципы определяются применительно к обучению игре на фортепиано данной специальности.

Суть методической науки в том, что она пробуждает в учениках чувство учительства. Обучение через обучение развивает навыки преподавания, такие как преподавание уроков. В своей самостоятельной деятельности способствует осознанию и обобщению своего раннего педагогического опыта. Данное учебное пособие, составленное

по дисциплине” методика обучения игре на фортепиано”, создано на основе учебной программы данной дисциплины.

1. Система музыкального образования.
2. Основные задачи учителя МФМ и неразрывная связь образования и воспитания.
3. Роль музыки в воспитании и формировании Шаоян.
4. Основные стили начального образования.
5. Методика преподавания:
  - планирование учебного процесса; - методика ведения урока;
  - работа над музыкальным произведением.
6. Ознакомление с исполнительским репертуаром БММ.

Итак, из этого мы можем видеть, что в этих сформировавшихся жанрах любая мелодия, звуки, производящие шум, даже тишина, интерпретировались и исполнялись композиторами как музыкальные звуки. Мелодичное пение птиц, тихое шепот деревьев, шум горных рек издавна сопровождали человечество. Люди выросли в гармонии естественной музыки и со временем начали играть музыку, подражая природе. Они взялись за создание музыкальных произведений и достигли небывалых высот в создании музыкальных шедевров.

REFERENCES

1. Atton Kriss “Muxlislar nutqi shovqinli musiqaning janr sifatida qurilishi” Ommabop musiqa tadqiqotlar ijurnali, T.: 2011.
2. Olbrayt Doniyor. “Modernizm va musiqa: Manba antalogiyasi”. Chikago, “Chikago universiteti matbuoti”, T.:2004
3. F.N.Xalilov. "Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini cholg'u-ijrochilik tayyorlashning didaktik asoslari" Diss avtoreferati pedagogika fanlari doktori. T.: 2006.
4. Kiyamov N.S. "Musiqiy madaniyat tarbiyasini o'rganishga yo'naltirilgan nazariy tadqiqotlarni olib borish xususida". "Sharq" nashriyoti. T.: 2009.

PO‘LAT ISHLAB CHIQUARISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR HAQIDA

Kasimova Feruza Aliyevna

Farg‘ona davlat universiteti 2-kurs magistranti

Tursun Axmedov

Ilmiy raxbari fizika-texnika fanlari nomzodi, dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7945280>

Annotatsiya. Jahon metallurgiyasining zamonaviy ishlab chiqaruvchilari asosiy e'tiborni "yashil (ekologik toza texnologiyalarni qo'llash orqali) po'lat ishlab chiqarish" ga qaratmoqda. Bu yuqori sifatli qotishma navlariga ortib borayotgan talabni qondirish bilan birga ekologik muammolarni hal qilish imkonini beradi. Sanoat asbob-uskunalarini modernizatsiya qilish va metall eritishning yangi usullarini izlash uchun – aynan shu narsaga e'tibor qaratilmoqda.

Kalit so'zlar: Yashil metallurgiya sanoati, Metallurgik chang, Elektr pechlar, Consteel, CONARC, DRI, Arcon-jarayoni, SIMETALL EAF Quantom, EPC.

ABOUT INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN STEEL PRODUCTION

Abstract. Modern producers of world metallurgy are focusing on "green (using environmentally friendly technologies) steel production". This allows to meet the growing demand for high-quality alloy grades while solving environmental problems. To modernize industrial equipment and search for new methods of metal smelting - this is what attention is being paid to.

Key words: Green metallurgical industry, Metallurgical dust, Electric furnaces, Consteel, CONARC, DRI, Arcon-process, SIMETALL EAF Quantom, EPC.

ОБ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЯХ В ПРОИЗВОДСТВЕ СТАЛИ

Аннотация. Современные производители мировой металлургии ориентируются на «зеленое (с использованием экологически чистых технологий) производство стали». Это позволяет удовлетворять растущий спрос на высококачественные марки сплавов, решая при этом экологические проблемы. Модернизация промышленного оборудования и поиск новых способов выплавки металлов - вот чему уделяется внимание.

Ключевые слова: Зеленая металлургическая промышленность, Металлургическая пыль, Электронечи, Consteel, CONARC, DRI, Arcon-процесс, SIMETALL EAF Quantom, EPC.

Bugungi kunda eng dolzarb bo'lgan po'lat eritish pechi kislorod konvertorda po'lat ishlab chiqarishdir. Bu texnologiyada agregatdan chnagni hosil bo'lish darajasi 1 tonna po'latga nisbatan 0,87-1,03 kg / t ni tashkil qiladi (boshqa metall eritish pechlarida bu ko'rsatkich 0,81 dan 7,1 kg / t gachani tashkil qiladi. Konvertor po'lat ishlab chiqarish nafaqat mahalliy korxonalarda balkim Xitoy, AQSH va Yevropa mamlakatlaridagi zavodlarda ham qo'llaniladi.

Ruda va temir tersak metallom parchalarini qayta ishlashning elektr yoyli po'lat eritish pechida eritish yuqori sifatli mahsulot olishga yordam beradi. Jarayon asosida - metallni isitish uchun elektr energiyasidan foydalanish. Jarayon maxsus pechlar (ДСП) da amalga oshiriladi. Bundan tashqari, u to'g'ridan-to'g'ri materialni eritish paytida shixta tarkibida keraksiz qo'shimchalarni o'zida saqlagan shlak hosil bo'lishi bilan bog'liq. Elektr pechlarida po'lat ishlab chiqarish Amerika Qo'shma Shtatlari, Turkiya, Germaniya, Chexiya, Finlyandiya va boshqa mamlakatlarda mashhur.

Consteel jarayoni. Consteel jarayoni elektropetchda ekologik jihatdan toza po'lat ishlab chiqarish, yuqori samaradorlik va yetarlicha energiyaresurslarni tejovchi innovatsion texnologiya

hisoblanadi. Bu texnologiyaning muhim jihati shundan iboratki bunda elektr yoyli pechga beriladigan metallarni konveyer orqali to'xtovsiz amalga oshiriladi 1 - rasm. Shunday ekan jarayon ham o'z o'zidan to'xtovsiz olib boriladi. Bunday pechlar sig'imi 40 – 320 tonnagacha bo'ladi.

Texnologiya bo'yicha shixta dastlab elektromagnit kran bilan vagonlardan ko'tarilib konveyerga yuklanadi u yerda esa chiqindi gazlar bilan shixta ta'sirlashib qiziydi va elektr yoyli po'lat eritish pechiga uzatiladi. Shuningdek konveyerning tag qismiga qo'shimcha gorelkalar o'rnatilgan texnologiya varianti ham mavjud. Jarayonning asosiy yutug'i shundan iboratki metallomni yiriklashtirish (qumochlash) talab etilmaydi hatto strujkalarini ham ishlatish mumkin.

Qizigan shixta EYPEP (elektr yoyli po'lat eritish pechi) ga yuklanib u yerda eriydi. Pechdan ajralib chiqayotgan gaz esa konveyer bo'ylab harakatlanayotgan shixtani qizdiradi undan qolgan gaz esa gazni tozalash stansiyasi tomon harakatlanadi.

Shuningdek pechga suyuq holdagi cho'yanni ham to'xtovsiz ravishda ishchi maydon orqali maxsus futerovkalangan jelob orqali quyib turiladi. Consteel texnologiyasining yutuqlariga:

- Shixtani qizdirish va jarayonni barqarorligini oshirish hisobiga elektr energiya sarfini 80-120 kVt·soat/t iqtisod qilinishi;
- Jarayonni to'xtovsiz ishlashini ta'minlash orqali pechning ishlab chiqarish unum dorligini oshishi;
- Shlak hosil bo'lishi uchun qulay sharoit va pechdagi atmosferani yaxshilanishi;
- Pech futerovkasining bardoshlilikini oshishi;
- Material – texnik ta'minotga ketadigan sarf-xarajatning 40 % ga kamaytirilishi, chiqindini qisman qayta ishlash imkoniyati;
- Shlakdagi FeO ulushining va po'lat tarkibidagi vodorod, fosfor, azot kabi gazlar erishining kamayishi.
- Shovqin darajasining kamayishi va ekologik ishlab chiqarish tizimining yangi bosqichga ko'tarilishi.

Ikki korpusli (vannali) pech. Ikki korpusli pechlarning asosiy ko'rsatkichi bu uning ishlab chiqarish unumdorligi hisoblanadi. Bunday pechlar 2 ta korpus (vanna) dan iborat bo'lib, Birinchi tok bilan ta'minlash tizimi bitta (o'zgarimas tokdagi pech) ya'ni 3 ta (o'zgaruvchan tokdagi pech) elektrod bilan birinchi vannadan ikkinchi vannaga o'tqazilib turiladi.

Pechning birinchi vannasida elektrodlar yordamida erish olib borilsa ikkinchi vannada birinchi vannadan chiqqan shixta chiqindi gazlar yoki gaz gorelkasi yordamida qizdiriladi. Bu texnologiyada shixtani qizdirish hisobiga erish davomiyligi 40 % gacha, elektr energiya esa 40 – 60 kVt·soat/t gacha qisqaradi. Shuningdek 2 ta vannaga ham elektrodlar o'rnatilgan agregatlar mavjud bu holda pech loyihasi uchun qo'shimcha sarf xarajat talab etiladi.

Ikki korpusli pechlarning yana bir varianti CONARC (CONverter + electric ARC furnace) agregati hisoblanadi. Ushbu agregat ham 2 ta korpusdan iborat bo'lib, bitta komplektda elektrod va kislorod purkash uchun (konverter kabi furma bilan jihozlangan). Bu agregatning yutug'i suyuq cho'yan va metallomning yoki DRI (Direct Reduced Iron – temirni rudadan bevosita ajratib olingan mahsuloti) har xil proporsiyalarda eritib amalda po'lat olish imkoniyatining mavjudligidir.

Po'lat eritish jarayoni ikki davrga bo'lingan 6 – rasm. Dastlab birinchi korpus (vanna) ga suyuq hodagi cho'yan quyiladi so'ng pechga furma tushirilib kislorod purkaladi. Bu bosqichda metallning uglerodsizlanishi olib boriladi.

Kislorod purkash davrida kechadigan C, Si, Mn va P oksidlanishi hisobiga vannani kuyishini oldini olish maqsadida pechga sovitgichlar metallom yoki DRI (Direct Reduced Iron) ko‘rinishida yuklanadi. Kislorod purkash tugagach furma ikkinchi korpusga o‘rnatiladi yoki ko‘tarilib yonboshga surib qo‘yiladi, birinchi korpusga esa elektrodlar o‘rnatiladi. Bu bosqichda pechga qoldiq qattiq holdagi shixta yuklanib elektrodlar yordamida eritiladi.

Shaxtali elektr po‘lat eritish pechlar. Shaxtali elektr po‘lat eritish pech konstruksiyasining o‘ziga xosligi shundaki bunda shixta pechga yuklanishidan oldin shaxtada qizdiriladi. Bu shaxtalar pechning yuqori qismi svodning ustidan o‘rnatiladi va odatda 1 va 2 ta shaxtadan iborat bo‘ladi. Metallomni maksimal 800 oC haroratgacha qizdirish mumkin. Metallomni dastlabki qizdirish hisobiga jarayonga sarflanadigan elektr – energiyani 70 – 100 kVt·soat/t iqtisod qilish imkonini beradi. Shaxta orqali umumiy shixta massasining 60 % ini beriladi qolgan 40 % i qismi esa to‘g‘ridan to‘g‘ri pech vannasiga yuklanadi.

Eritish davomiyligi 35 – 50 minutni tashkil qiladi. Elektroenergiya iqtisod qilinishi bilan bir qatorda elektrod sarfi ham 30 % ga qisqarib, ishlab chiqarish unumdorligi 40 % gacha oshadi.

Bu jarayon yaratilganiga uncha ko‘p vaqt bo‘lmaganligi sababli (XX - asr 80 yillarining oxirida) bu pechlarning optimal konstruksiyalari ustida ishlar olib borilmoqda. Quyida esa 2 xil variantini ko‘rib chiqamiz.

SIMETALL EAF Quantom – Metallomni qizdirishga ega zamonaviy konstruktorlik g‘oyasiga ega pech hisoblanadi. Ayni vaqtda faqatgina bitta shu turdagi pech Meksikadagi Talleres y Aceros S.A de C.V. (Tiasa shahri) kompaniyasining po‘lat quyish kompaniyasiga o‘rnatilgan.

Metallom kran yordamida badyaga yuklanadi va bu metall massasi bo‘yicha 100 tonnaga yetguncha olib boriladi, pechdan metallni chiqarib olgandan so‘ng botqoqlik massasi 70 tonnani tashkil etishini ham hisobga olish kerak. Pechning sxemasi 7 – rasmda keltirilgan.

Metallom kran yordamida badyaga solinib u yerdan shaxtaga podyomnik yordamida ko‘tariladi so‘ng lyulka ochiladi va shixtani qizishi kichadi. Bu pechga suv bilan sovitiladigan shaxta konstruksiyasidan foydalanildi.

Qizigan shixta pechga yuklanadi. Yuklash uch portsiyada amalga oshirilib erish sikli 33 minutni tashkil qiladi. Har bir portsiyani qizishi uchun esa 9 minut sarflanadi. Pech 4o qiyalikka burilib, metall sifon ko‘rinishidagi kanaldan chiqarib olinadi.

Yana bir shaxtali pechga to‘xtovsiz xomashyo yuklash jarayonini birlashtirish bo‘yicha innovatsion yechim EPC (Environmental Preheating and Continuous Charging) bo‘lib bu Turkiyaning CVS MAKINA va KR Tec GmbH kompaniyalari tomonidan ishlab chiqilgan.

Mana shu pozitsiyada zavalkali kamerani oldingi devori shaxtani berkitadi (dastlabki qizdirish kamerasi) va birinchi portsiya shixta qizdiriladi. Shixtani zavalkali kameraga yuklash vaqtida Elektr pechda erish va shixtani dastlabki qizish jarayonlari to‘xtamasdan ishlaydi.

REFERENCES

1. Abduraxmonov, S., Mamaraximov, S., Xaydaraliyev, X., & Shaxobov, T. (2022). Olmaliq sharoitida konvertor changlarini qayta ishlashning zamonaviy usuli. *Science and Education*, 3(4), 315-319.
2. Abdurahmonov, S. A., Komilovich, Q. H., & Abdakim o‘g‘li, N. M. (2021). Polimetall sulfidli konsentratlarni qayta ishlashning samarali texnologiyalari. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 1(01), 33-42.

3. Schmale K. CONARC® - All purpose Steelmaking by SMS Demag / K. Schmale; D. Kersten // Metal 2003 20- 22.05.2003, Hradec nad Moravici, Czech Republic. – 2003.
4. Храпко С.А. Производство стали в ДСП [Электронный ресурс]: конспект лекций / С.А. Храпко, Е.Л. Корзун, Ю.В. Костецкий. - Донецкий Национальный Технический Университет./ -2011 / – Режим доступа: <http://uas.su/books/2011/minizavod/15/razdel15.php> . - Дата доступа: 15.06.2014. – Название с экрана.
5. SIMETAL EAF Quantum The future of efficient steelmaking Metals Technologies [Электронный ресурс] / -2014 / -Режим доступа: www.siemens-vai.com - Дата доступа: 19.07.2014. – Название с экрана

TEXNOLOGIYA DARSLARIDA INGLIZCHA KRASSVORDLARDAN FOYDALANISH

Raximov Abdurauf

Fargʻona davlat universiteti 2-kurs magistranti

Muhammadjon Raxmonqulov

Ilmiy rahbari fizika-texnika fanlari nomzodi, dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7945356>

Annotatsiya. Ushbu maqolada texnologiya darslarida inglizcha krassvordlardan foydalanish texnologiya darslari haqida umumiy tushunchalar haqida fikr yuritiladi. Bundan tashqari, texnologiya darslarini hayotimiz tutgan o'рни va texnologiya darslarida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish maqolaning asosiy mazmunini tashkil qiladi.

Kalit so'zlar: texnologiya darslari, innovatsion texnologiya, pedagogik texnologiya, dizayn.

USE OF ENGLISH CROSSWORDS IN TECHNOLOGY LESSONS

Abstract. This article discusses the general concepts of using English crosswords in technology lessons. In addition, the main content of the article is the role of technology lessons in our lives and the use of modern technologies in technology lessons.

Key words: technology lessons, innovative technology, pedagogical technology, design.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АНГЛИЙСКИХ КРОССВОРДОВ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГИИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются общие понятия использования английских кроссвордов на уроках технологии. Кроме того, основным содержанием статьи является роль уроков технологии в нашей жизни и использование современных технологий на уроках технологии.

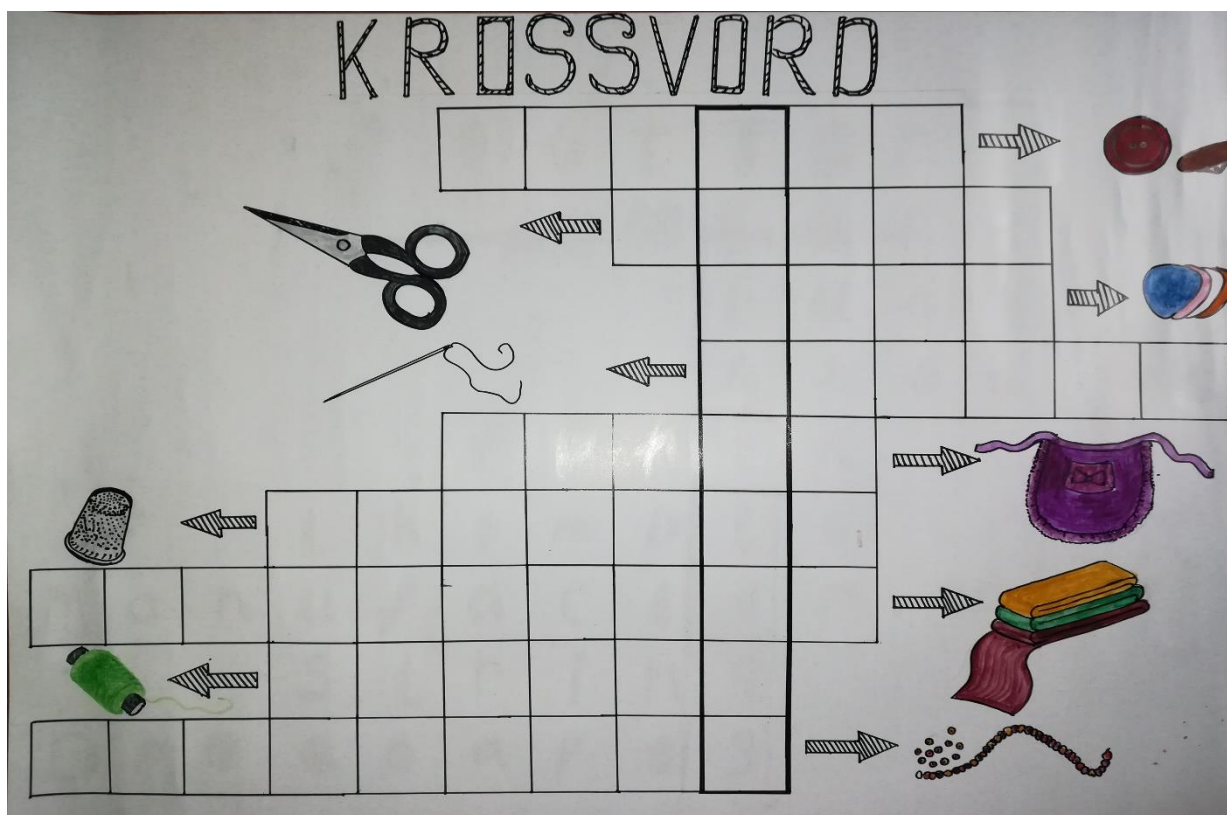
Ключевые слова: уроки технологии, инновационная технология, педагогическая технология, дизайн.

“Texnologiya” darsligi insonlar hayotida muhim o‘rin tutuvchi amaliy mehnat faoliyatiga tayyorgarlik ko‘rishda muhim o‘rin tutadi. Voyaga yetib, qaysi kasbni egallamang, kim bo‘lmang, “Texnologiya” fanidan olgan bilim va ko‘nikmalaringiz Sizga hayotda, albatta, naf keltiradi. “Texnologiya” darslarida materialshunoslik, asbob-uskunalar, moslamalar va ulardan foydalanishga oid bilimlarni o‘zlashtirasiz. Mahsulot ishlab chiqarish va uyro‘zg‘or buyumlarini ta‘mirlashga oid ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lasiz. Bu maqolada o‘quvchilarning turli materiallarga ishlov berish usullarini egallashida kerak bo‘ldigan qobiliyatlar va ularni shakllantirishga doir jihatlar keltirib o‘tilgan. Zero, materiallarga ishlov berish bilan bog‘liq umummehnat ko‘nikmalari har bir inson hayotida muhim o‘rin tutadi. Jamiyatimizning har bir a‘zosining bilim va salohiyatini to‘la ro‘yobga chiqarishga qaratilgan bozor munosabatlarining rivojlanib borayotganligi bu ko‘nikmalarining zaruratini yanada oshirmoqda. Ijodkorlik – bu yangi g‘oyaga asoslangan moddiy va ma‘naviy boyliklarni yaratishdir. Ijodiy faoliyat tufayli hayotimiz yanada qulay va qiziqarli bo‘lib bormoqda. Sizni o‘rab turgan barcha buyumlar, jihoz va uskunalar ijodkor insonlartomonidan yaratilgan texnik vosita va texnologiyalarning mahsuli hisoblanadi. Ular mehnati natijasida ulkan samolyotlar, zamonaviy avtomobillar, katta imkoniyatlarga ega kompyuterlar va biz uchun qadrlı boshqa ne‘matlar yaratilgan. Siz ham kelajakda voyaga yetib,

tanlagan kasbingizni mukammal egallab, bu taraqqiyotga o'z hissangizni qo'shasiz deb umid qilamiz. Bu vazifalarni uddalashingizda muvaffaqiyatlar tilaymiz.

Bizga ma'lumki o'quvchilarga yangi bilimlar berishda darsning noan'anaviy usullaridan foydalanish juda yaxshi natija berishi bilan birgalikda o'quvchilarda darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, yangi g'oyalar ustida ishlash, ko'nikma hosil qilish hamda ularni ijodkorlikga undaydi. Yangi va ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash, kompyuter savodxonligini oshirish, internet ma'lumotlaridan foydalanish esa o'quvchilarni ommaviy axborot vositalaridan o'zlari uchun kerakli ma'lumotlarni axtarib topishlari uchun eng qulay imkoniyatdir. Texnologiya fanini o'qitishda xorijiy tillardan foydalanish, ayniqsa ingliz tilidagi krossvordlardan foydalanish o'quvchilarda darslarga bo'lgan qiziqishlarini oshishiga hamda ularni erkin fikrlashlariga juda katta yordam beradi. Shuningdek, o'quvchilarni o'zlarini mustaqil fikrlashga hamda ijodiy izlanishlariga sabab bo'ladi. Biz bu ijodiy uslubni quyidagi usul bilan sinab ko'ramiz.

Avvalo o'quvchilarning ingliz tili savodxonligini tekshirib ko'ramiz, buning uchun ba'zi predmetlarni yoki mevalarni ko'rsatib uning o'zbekcha nomini so'raymiz, keyin esa inglizcha nomlanishini so'raymiz, shundan so'ng o'quvchilarni ikkita guruxga bo'lib olamiz. Xar bir guruxni nomlab gurux sardorini saylab olamiz, bunda o'quvchilardan o'zlarining guruxlaridagi ishonchli sinfdoshlarini sardor etib saylashlari kerakligini tushuntiramiz, chunki mashg'ulot yakunida sardorlar bellashuvini ham o'tkazish darsni qiziqarli bo'lishiga va o'quvchilarni faollikga hamda chaqqonlikga undaydi.

Krossvorddagi so'zlar faqat gorizontal xolatda yozilgan bo'lib, u yerda kalit so'zi "Technology" vertikal xolatda kelib chiqishi kerak.

Berilgan topshiriq krossvord.

1. Kiyimlarni birlashtiruvchi furnitura (tugma) -----→ button
2. Gazlama kesuvchi qurol (qaychi) -----→ shears
3. Rejalash quroli (bo'r) -----→ chalk
4. Gazlamani tikish ish quroli (igna) -----→ needle
5. O'quvchi korjomasi (fartuk) -----→ apron
6. Barmoqni ximoyalovchi ish qurol (angishvona) -----→ thimble
7. Kiyimlar uchun asosiy xom ashyo (gazlama) -----→ manyfactory
8. Gazlamani birlashtiruvchi xom ashyo (ip) -----→ string
9. Kiyimlarni bezagi (nozmunchoq) -----→ drogonfey

Mashg'ulot davomida o'quvchilarga ko'rsatilgan predmetlarni qaysi gurux o'quvchilari birinchi bo'lib topsa ikkinchi gurux o'quvchilari uning nomini aytib izoxlab beradi, agar ikkinchi gurux o'quvchisi izoxlolmasa birinchi gurux o'quvchilarining o'zlari izoxlashlari va qo'shimcha balni qo'lga kiritishlari mumkin bo'ladi, bunda o'quvchilar qo'lga kiritgan ballar qanchalik ko'paysa ularning faolliigi shunchalik oshib boradi. Yana shuni qo'shimcha aytish mumkinki, krassvorddagi berilgan topshiriqni o'quvchilar izoxlashganda uning rangini, nima uchun ishlatilishini, ya'ni vazifasini, uni qaerdan topish yoki sotib olish mumkinligi, umumiy yoki ayollar va erkaklar uchun aloxida turlari mavjud ekanligi to'g'risida ham o'z fikrlarini bayon qilishsa, berilgan topshiriqning javobi to'liq topilgan va izoxlangan bo'ladi. Mashg'ulotni xuddi shu usulda o'tib borilsa barcha o'quvchilarni tushunishlari oson bo'lishi bilan birga sinfdagi past o'zlashtiruvchi o'quvchilarning ham mashg'ulotni tushunishi oson bo'ladi.

Natija esa kutilgandek ijobiy bo'lishi bilan birga, keyingi mashg'ulotlarga o'quvchilarning o'zlarini ham yangi krassvord tuzib kelishlariga undaydi hamda izlanishlari samarasiga yarasha rag'bat olishlari uchun yangi imkoniyatlarga ega bo'lishadi.

Ta'lim sohasidagi ilmiy-pedagogik adabiyotlarda texnologiya, pedagogik texnologiya, texnologik yondoshuv, ta'limni texnologiyalastirish, texnologik tayyorgarlik haqida so'z yuritilib, ularga turlicha talqin va ta'riflar beriladi. Menimcha, avvalo «texnologiya» so'zining ma'nosini bilish maqsadga muvofiq. «Texnologiya» so'zining grek tilidan tarjimasini tayyor mahsulot, buyumlar olish maqsadida ishlab chiqarishning mos keladigan qurilma va jihozlari bilan xom-ashyo va materiallarini ishlov berish usullari majmuasini tizimlashtiruvchi fanni anglatadi. Shuning uchun bo'lsa kerak, ba'zida uni «texno» - hunar yoki san'at, «logos» - fan deb, buyum olish uchun xom-ashyolarga ishlov berish san'ati haqidagi fan sifatida e'tirof etishadi. Shu nuqtai nazardan bo'lsa kerak, Yevropa mamlakatlarida, jumladan Germaniya va Rossiya maktablarida «Mehnat ta'limi» o'quv predmetini «Texnologiya» yoki «Texnologik ta'lim» deb yuritilishi maqsadga muvofiq hisoblayman. Bundan tashqari, o'quvchilarni texnologiya darslarida texnik ijodkorlikni, qobiliyatini, tafakkurini rivojlantirish, dars jarayonida turli va tabiiy hamda metall va metallmas materiallarga texnologiya asosida ishlov berish usullarini o'rgatish orqali kasb-hunarga yo'naltirishni yanada kuchaytirish, xalq hunarmandchiligi asoslari, ro'zg'orshunoslik, elektrotexnika ishlarini bajarishda kasb-hunarga yo'llash bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni egallash hamda ularni hayotda qo'llay olish layoqatini shakllantirish ko'zda tutilgan.

REFERENCES

1. Sanaqulov X.R., Xodiyeva D.P. Satbayeva «Mehnat va uni o‘qitish metodikasi». Darslik. T.: TDPU. 2015-yil.
2. Mavlonova R. A., Sanaqulov X.R., Xodiyeva D.P. Mehnat va uni o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. T.: TDPU. 2007-yil.

QUYOSH KOLLEKTORINI KONSTRUKSIYALASH, TADQIQ QILISH VA UNI INNOVATSION USULDA O'QITISH

Karimov Boxodir Xoshimovich

fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent.,

Abdujalilov Farruxbek Po'latjon o'g'li

Texnologik ta'lim yo'nalishi 2-kurs magistranti.

Farg'ona davlat universiteti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7945421>

Annotatsiya. Ushbu maqolada muqobil energetika turlaridan foydalanish sohasida ilg'or ilm fan-yutuqlari, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini hayotimizga tadbiq etish, quyosh energiyasidan foydalanishning ilmiy-amaliy asoslari, gelienergetika sohasi to'g'risida bayon etilgan.

Kalit so'z va iboralar: muqobil energiya, quyosh energiyasi, fotoelektr qurilmalar, gelienergetika, geliotexnik qurilmalar, geliotexnika, yarim o'tkazgichli quyosh batareyasi, fotoelement, quyosh qurilmalari, quyosh pechi, quyosh elektrostansiyalari.

DESIGN, RESEARCH AND TEACH INNOVATIVE METHOD OF SOLAR COLLECTOR

Abstract. This article describes advanced scientific achievements in the field of using alternative energy sources, the application of renewable energy sources to our lives, the scientific and practical basis of using solar energy, and the field of solar energy.

Key words and phrases: alternative energy, solar energy, photovoltaic devices, helioenergy, heliotechnical devices, heliotechnics, semiconductor solar cell, photocell, solar devices, solar furnace, solar power plants.

РАЗРАБОТКА, ИССЛЕДОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ ИННОВАЦИОННОМУ МЕТОДУ СОЛНЕЧНОГО КОЛЛЕКТОРА

Аннотация. В данной статье описаны передовые научные достижения в области использования альтернативных источников энергии, применения возобновляемых источников энергии в нашей жизни, научно-практических основ использования солнечной энергии, области солнечной энергетики.

Ключевые слова и фразы: альтернативная энергетика, солнечная энергетика, фотоэлектрические устройства, гелиоэнергетика, гелиотехнические устройства, гелиотехника, полупроводниковый солнечный элемент, фотоэлемент, солнечные устройства, солнечная печь, солнечные электростанции.

Muqobil energiya manbalari masalasi ko'p yillardan beri kelajak energetik tizimlarini ishlab chiqish va yaratish sohasining yetakchi mutaxassislarini o'ylantirib kelmoqda. Ko'pgina olimlarning bashoratlari ko'ra, yaqin 60-70 yillarda ko'mir, tabiiy gaz va neft zahiralari butunlay tugashi mumkin. Energetik inqiroz xavf solayotganligi tufayli dunyoning ko'pgina mamlakatlari bugundanoq zamonaviy energiyani tejoychi texnologiyalarni ishlab chiqishni jadallashtirmoqda, muqobil energiya manbalarini topish ishlari to'xtovsiz olib borilmoqda, qonunchilik bazasi ishlab chiqilmoqda va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini hayotimizga tadbiq etish bo'yicha targ'ibot-tashviqot ishlari olib borilmoqda.

Mamlakatimizda bugungi kunda mazkur qayta tiklanadigan muqobil energiya manbalaridan foydalanishda birmuncha tajribalar o'tkazilgan. Muqobil energiya manbalaridan bo'lgan quyosh energiyasidan foydalanib, elektr energiyasini hosil qiluvchi qurilmalar - fotoelektr qurilmalar ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan. Lekin bu borada iqtisodiy qulay sharoit yaratish bilan birga sohani rivojlantirish uchun asos bo'ladigan huquqiy bazani takomillashtirish, uni tartibga soladigan yagona qonun loyihasining ishlab chiqilishi va qabul qilinishi shubhasiz muhim ahamiyatga egadir.

Quyosh yerda hayot, jumladan insoniyat mavjudligining asosiy sababchisi hisoblanadi. Aslida insoniyat paydo bo'lganidan buyon o'zi e'tibor bermagan holda quyosh energiyasidan foydalanib kelmoqda. Chunki insonlar hayoti uchun xizmat qiluvchi yer osti, yer ustidagi mavjud barcha energiya manbalari, o'simlik va hayvonot dunyosi aslida quyosh energiyasining mahsulidir. Shu bilan birga insonlar quyosh energiyasidan bevosita amalda foydalanish yo'llarini izlaganlar va bugungi kunda bu muammoga katta e'tibor berilmoqda. Mutaxassislarining fikricha bugungi kunda jahon energetikasini rivojlantirishda energiya resurslarini kuchaytirish ustuvor yo'nalish hisoblanadi.

Mutaxassislarining ta'kidlashicha, yurtimiz iqlim sharoitida quyosh, suv, shamol, biogaz singari noan'anaviy energiyalardan foydalanishning ulkan imkoniyatlari mavjud. Respublikamiz hududida yilning qariyb 350 kuni quyoshli bo'ladi, doimiy shamol esib turadigan ochiq maydonlar ko'p. Bunday tabiiy salohiyat bugungi kunda jahon miqyosida tobora ommalashib borayotgan yuqori samarali qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishda juda qo'l keladi. Olimlarimiz bu borada keng qo'llaniladigan zamonaviy texnologiyalarni yaratish va amalga tatbiq etish bo'yicha ko'plab loyihalar ustida ish olib bormoqdalar. Quyosh energiyasidan foydalanishning ilmiy-amaliy asoslarini ishlab chiqish bo'yicha yetakchi ilmiy-tadqiqot muassasa hisoblangan O'zbekiston Fanlar Akademiyasining «Fizika-Quyosh» ilmiy-ishlab chiqarish birlashmasiga qarashli Fizika-texnika institutida yaratilayotgan ilmiy ixtirolar bunga misoldir.

Ishlab chiqarishga yangi texnologiyalarni joriy etish va mavjud energiya resurslaridan oqilona foydalanishni ko'zda tutuvchi energiyani tejash siyosatining izchil amalga oshirilayotgani ishlab chiqarilayotgan mahsulot tannarxini pasaytirish, iqtisodiyot tarmoqlarining texnik iqtisodiy ko'rsatkichlarini yaxshilashga xizmat qilmoqda.

Ayni paytda energiya resurslari va energiyani tejash, shuningdek muqobil energiya manbalari sohasiga texnologiyalarni joriy etish va ulardan foydalanish bo'yicha qarorlar va davlat dasturlari amalga oshirilmoqda. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning 2018-yil 1-martda qabul qilingan Muqobil energiya manbalarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonida muqobil energetika sohasidagi ilmiy salohiyatni yanada takomillashtirish, muqobil energetika manbalarini ishlab chiqaruvchilar va foydalanuvchilarni rag'batlantirish, ularga soliq va bojxona imtiyozlarini berish Muqobil energiya manbalari to'g'risida"gi qonun loyihasini ishlab chiqish vazifalari belgilangan.

O'zbekiston energiya resurslari o'ziga yetarli mamlakat hisoblanadi. O'zbekiston Markaziy Osiyo davlatlari orasida birinchilardan bo'lib, quyosh energetikasi bo'yicha o'z ilmiy ishlanmalariga asoslangan yangi taraqqiyot bosqichiga ko'tarilgan mamlakatdir. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasining Fizika- Quyosh ilmiy ishlab chiqarish birlashmasi Fizika-texnika institutining xizmati katta. Institut olimlari mamlakatimizdagi ulkan gelioenergetika salohiyatidan oqilona foydalanish bo'yicha samarali tadqiqotlar olib bormoqda.

Ma'lumki quyoshdan kelayotgan yorug'lik energiyasini issiqlik yoki elektr energiyasiga aylantirib, undan turli maqsadlarda foydalanish mumkin. Quyosh energiyasini boshqa turdagi energiyalarga aylantirib beruvchi qurilmalar geliotexnik qurilmalar deyiladi. Quyosh energiyasidan foydalanish istiqbollari bilan shug'ullanadigan soha esa geliotexnika deb ataladi.

Quyosh energiyasidan foydalanishning juda ham ko'p usullari mavjud bo'lib, bulardan eng samaralirog'i bu-nurlanish energiyasini boshqa turdagi energiyaga aylantirishda foydali ish koeffitsienti eng katta bo'lgan qurilma bu yarim o'tkazgichli quyosh batareyasi bo'lib hisoblanadi. Yarim o'tkazgichli fotoelementlarni quyosh batareyasi sifatida ishlatishda quyoshdan kelayotgan radiatsiyaning spektral tarkibini bilish masalaning asosiy tomonlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun quyosh batareyasini tayyorlashda quyosh spektrining qaysi qismlaridan foydalanish mumkinligini ko'rsatuvchi yarim o'tkazgichning optik xususiyatlarini va quyosh energiyasini elektr energiyaga samarali aylantirib bera olishligini xarakterlovchi elektr xususiyatlarini bilgan holda, yarim o'tkazgich materialini tanlab olish zarurdir.

Hammaga ma'lumki energetika muammosi jahonda global muammo hisoblanadi. Ushbu global muammo sifatida energiya manbalaridan foydalanishning hozirgi tizimini takomillashtirish va qayta tiklanadigan hamda ekologik toza energiya manbalaridan foydalanish boyicha dadil qadamlar tashlanishini talab etmoqda. Jumladan bitmas tunganmas va ekologik toza quyosh energiyasidan foydalanish texnologiyasini keng miqiyosda rivojlantirish, energiya taminoti uzluksizligi va sifatini yuqori pogonaga olib chiqishda kuchli richag vazifasini bajaradi, atrof-muhit tozaligini saqlashga yordam beradi. Aytish mumkinki, XXI-asr butun dunyoda gelioenergetika quyosh energetikasiga yangicha nazar va umid bilan qarash ruhini olib keldi. Bu soha tez suratlarda bilan turli yonalishlarda rivojlanmoqda. Shimoliy Skandinaviyadan tortib to Afrikaning jazirama sahrolarida joylashgan dunyoning 70 dan ortiq mamlakatlarida gelioenergetik dasturlar asosida ilmiy tadqiqotlar hamda amaliy ishlar olib borilmoqda. Quyosh qurilmalari binolarni isitish va sovitish, elektr energiyasini hosil qilish va turli texnologik jarayonlarni amalga oshirishda foydalanilmoqda. Shuningdek mamlakatimizda quyosh energiyasidan foydalanishning juda katta imkoniyatlari mavjud. Respublikamizda quyosh energiyasini issiqlik va elektr energiyasiga aylantirish va undan foydalanish, yuqori temperaturalar olish va geliomaterialshunoslik boyicha samarali ilmiy tadqiqotlar bilan birga katta miqiyosdagi amaliy ishlar olib borilmoqda.

Yurtimizda dunyodagi eng katta va noyob quyosh pechining faoliyat korsatayotganligi hamda quyosh elektrostansiyalarini barpo etish yolidagi sa'y-harakatlar shuningdek, Quyosh energiyasidan foydalanish Xalqaro Markazining tashkilotilishi fikrimizga misol bola oladi.

REFERENCES

1. T Akhmedov, SM Otazhonov, MM Khalilov, N Yunusov, U Mamadzhanov, NM Zhuraev // Effective dielectric permeability and electrical conductivity of polycrystalline PbTe films with disturbed stoichiometry// Journal of Physics: Conference Series 2021/12/1 052008/
2. Tursunboy Axmedov, Siddikova Ranoxon Abdulxay qizi, Xusanova Lobarxon Murodovna // Basics of Wood Materials and Woodworking Technology// Texas Journal of Engineering and Technology. <https://zienjournals.com>. VOL. 9, JUNE, 2022.100-102 page.
3. Salim Madrahimovich Otajonov, Qaxxorova Barchinoy Abdiraximovna

- //Polymer and Composition Materials// Texas Journal of Engineering and Technology. <https://zienjournals.com>. VOL. 9, JUNE, 2022. 103-106 page.
4. Otazhonov S.M., Yunusov N., Qakhkhorova B. //DEFORMATION CHARACTERISTICS OF PbTe-Te POLYCRYSTALLINE FILMS// SCIENCE AND WORLD International scientific journal № 3 (103), 2022. 27-31 page
  5. Отажонов С.М., Юнусов Н., Қаххорова Б //ДЕФОРМАЦИОННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛИКРИСТАЛЛИЧЕСКИХ ПЛЕНОК PbTe-Te// Деформационный наука и мир 2022 №3.
  6. Otazhonov S.M., Botirov K.A., Khalilov M.M., Yunusov N //EFFECT OF DEFORMATION ON DEFECT MIGRATION IN PHOTSENSITIVE THIN FILMS CdTe: Ag AND PbTe// Science and World International scientific journal № 6 (94) июн 2021 ISSN 2308-4804 . IF 0,325 Page 11-16
  7. Отажонов С.М., Ахмедов Т., Усмонов Я., Ботиров К.А., Халилов М.М., Юнусов Н. //ВЛИЯНИЕ ВНУТРЕННЕГО НАПРЯЖЕНИЯ НА ДЕФОРМАЦИОННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛИКРИСТАЛЛИЧЕСКИХ ПЛЕНОК PbTe С ИЗБЫТКОМ ТЕЛЛУРА И СВИНЦА// Science and World International scientific journal 2021. № 3 (91). 18-22 page.
  8. T Akhmedov , S M Otajonov, Ya Usmonov, M M Khalilov, N Yunusov and A K Amonov // Optical properties of polycrystalline films of lead telluride with distributed stichiometry// Journal of Physics Conference Series/ 1889(2021)022052 doi:10.1088/1742-6596/1889/2/022052. 1-8 page
  9. Салим Мадрахимович Отажонов, Абдукахор Маматбокиевич Худойбердиев, Ботиров Қодир Абдуллаевич, Мухаммадмусо Мухаммаджонович Халилов, Нурзод Юнусов, Улугбек Мамажонов //Тензочувствительности полупроводниковых пленок с мелких и глубоких примесей при температуре жидким гелием// Universum: технические науки. 12-2 (69) 2019. 28-32 page
  10. E Gaubas, T Čerponis, D Dobrovolskas, J Mickevičius, J Pavlov, V Rumbauskas, JV Vaitkus, N Alimov, S Otajonov //Study of polycrystalline CdTe films by contact and contactless pulsed photo-ionization spectroscopy// Thin Solid Films. 2018/8/30. 231- 235 page.
  11. T Akhmedov, SM Otazhonov, MM Khalilov, N Yunusov, U Mamadzhanov, NM Zhuraev //Effective dielectric permeability and electrical conductivity of polycrystalline PbTe films with disturbed stoichiometry// Journal of Physics: Conference Series 2021/12/1 052008/
  12. Xalimaxon G'anieva, Tojimamatov Jamshidbek //CHARACTER ACTENTATION IN ADOLESCENTS// International Journal for Innovative Engineering and Management Research Volume 10, Issue 04, Pages: 153-157.

INSONIYATNING TARAQQIYOTGA YO'LLAGAN ISHONCHI

Ismoilov Adxam Baxodirovich

Jizzax viloyat yuridik texnikumi

“Ommaviy huquqiy fanlar” kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7948992>

Annotatsiya. Mazkur maqolada insoniyatning taraqqiyotga yo'llagan ishonchi va O'zbekistonning bugungi kunda kuchli demokratik fuqorolik jamiyati tuzishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yganligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: insoniyatning taraqqiyotga yo'llagan ishonchi, qoralash va sud qilish, fuqorolik jamiyati.

HUMANITY'S FAITH IN DEVELOPMENT

Abstract. This article talks about humanity's faith in development and Uzbekistan's goal of creating a strong democratic civil society today.

Key words: humanity's faith in development, condemnation and trial, civil society.

ВЕРА ЧЕЛОВЕЧЕСТВА В РАЗВИТИЕ

Аннотация. В данной статье говорится о вере человечества в развитие и цели Узбекистана по созданию сильного демократического гражданского общества сегодня.

Ключевые слова: вера человечества в развитие, осуждение и суд, гражданское общество.

Inson o'z hayoti davomida erkin hayot kechiradi. U mustaqil yurish, harakat qilish hamda fikrlashi mumkin. Inson o'z xoxishiga asosan ko'ngli buyurgan ishni bajarish huquqiga ega.

Lekin uning harakat qilishi qonun doirasida amalga oshadi.

Uning xatti-harakatlari to'g'ri yoki noto'g'riligi qonun normalari orqali amalga oshadi tartibga solinadi. Bunday qonun yoki normalar tizimi ma'lum bir doirada tartibga solingan tuzuk yoki tuzulmaga ega bo'ladi. Konstitutsiya shunday huquqiy majmua hisoblanadi. Konstitutsiya so'zi (lotin tilidan constitute – tuzuk, tuzum) degan manoni bildiradi. Qonunlarning to'plami ya'ni konstitutsiya uzoq tarixiy o'tmishga ega. Dastlab insonlarning xatti-harakatlari yoki qilmishlari uchun javob berishi ma'lum bir qonun va qoida orqali amalga oshirilgan.

Qadimgi Rimda fuqorolarni ayblash, qoralash va sud qilish og'zaki qonun qoidalar orqali amalga oshirilgan. Keyinchalik esa Rim aholisining asosan quyi qismi qo'zg'alon ko'tarib, qonunlarning yozma shaklini yozishni talab qilishadi. Shundan so'ng Rimda 12 mis lavhga yozilgan qonunlar to'plami rimning markazi forumiga o'rnatiladi. Shu zayilda qonun va huquq insonlar orasida muhim aloqa vositasiga aylana boshlandi.

O'zbekiston bugungi kunda kuchli demokratik fuqorolik jamiyati tuzishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. Bunday jamiyatni barpo etishda fuqorolarning huquq va erkinligini ta'minlaydigan qonunlar to'plami ya'ni konstitutsiya va normativ hujjatlarga tayanib bu jarayonni amalga oshiradi. Shuni ta'kidlab o'tish joizki konstitutsiyamizning ikkinchi bo'limi-Inson va fuqorolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlariga bag'ishlangan. O'zbekiston davlatchiligida xalq asosiy o'rin tutadi. Chunki, xalq O'zbekistonda davlatning asosiy tayanchidir.

Muhtaram Prezidentimiz I.A.Karimov aytganlaridek- “Demokratik jamiyat – bu eng avvalo fuqorlik jamiyatidir”. Chinakam demokratyaning oliy mazmuni – shaxslararo, millatlararo davlat va ijtimoiy siyosiy munosabatlarni uyg'unlashtirishdan iborat. Bunda inson va jamiyat, jamiyat va

davlat hokimiyati tinch va totuv yashaydi. Demokratiya bu keng tushuncha hisoblanib o'zida quydagi xususiyatlarni mujassamlashtirgan:

- inson va fuqorolarning huquqlari ta'minlanishi;
- xalq irodasini o'zida namoyon etishi;
- barcha qonun va qarorlarning ochiq mulohazaga qo'yilishi;
- davlat har bir harakatni amalga oshirishda inson manfaatlarini ko'zlashi.

O'zbekiston Respublikasining kontitutsiyasi inson huquqlari xalqaro hujjatlar jumladan «inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi» rivojlangan demokratik davlatlarda mavjud bo'lgan demokratik tamoyillar va qadryatlar vatanimiz tarixidagi bir nech ming yillik milliy va sharqona davlatni iroda etish analarini o'zida mujassamlashtiradi. Mamlakatimiz konstitutsiyasi suveren O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy hayotining muhim tomonlarini konstitutsiyaviy tartibga solishning umumiy prinsplarini mustahkamladi, davlat boshqaruvining mohiyatini belgilab berdi.

Har bir davlat mustaqil bo'lganidan so'ng o'zining gerbi, bayrog'i, madhiya va konstitutsiyasiga ega bo'ladi. Jahondagi barcha davlatlarning konstitutsiyasi o'ziga xos xususiyati bilan farq qiladi. Buni sharq bilan g'arb konstitutsiyasida ko'rishimiz mumkin. Sharq mamlakatlarining konstitutsiyasi, o'ziga xos bo'lib, ular g'arbnikidan keskin farq qiladi. Chunki sharq mamlakatlari azaldan ta'lim tarbiya va huquqiy bilimga katta e'tibor berib kelinadi. Bundan tashqari sharqda asosan musulmonlar istiqomat qiladi. Dinning konstitutsiyaga aloqasi juda kattadir. Misol uchun Eron Islom Respublikasini oladigan bo'lsak, amaldagi konstitutsiyasi 1979-yilning 2-5-dekabr kunlari o'tkazilgan umumxalq referndumlaridan so'ng qabul qilingan bo'lib, unda islom dinining nufuzi baland edi. Eron Islom Respublikasi konstitutsiyasiga ko'ra hukumatni ikki shaxs biri Oliy rahbar ikkinchisi Prezident boshqradi. Oliy rahbar konstitutsiyaning 12 nafar kengashi qo'riqchilar kengashidan 6 nafarini saylaydi.

Sharqning eng ko'hna qadamjolaridan bo'lgan Hindistonda konstitutsiya o'ziga xos xususiyatga ega.

Mazkur konstitutsiyani hamma ham tushuna olishi qiyin bo'lgan tildagi 395 ta modda, 12 ta ilova va 500 ta tuzatishlardan iborat. G'arb davlatlarida va konstitutsiya o'zgacha ruknda tuzulgan bo'ladi. Yevropaning eng ilg'or davlatlaridan biri bo'lgan Buyuk Britaniyada konstitutsiya o'rniga turli normalarga oid jamiyatdagi aholi hayotini tartibga soluvchi 300 ga yaqin qaror va qonunlar tashkil etadi.

Jahonning eng kuchli davlatlardan biri bo'lgan AQSh konstitutsiyasiga nazar tashlaydigan bo'lsak, bu davlat konstitutsiyasi boshqa davlatlar konstitutsiyasiga nisbatan oldin qabul qilingan. Mazkur konstitutsiya 1787-yilda qabul qilingan. AQSh konstitutsiyasi dunyodagi eng kichik va o'zgaras konstitutsiya hisoblanadi.

Shunday konstitutsiyalar ham borki, ular insoniyatni taraqqiyotga yo'lladi. Ana o'sha konstitutsiyalardan biri O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasidir. Dastlab O'zbekiston Sobiq Ittifoqning tarkibida edi. Bu Ittifoqda ahvol og'irlashganidan so'ng uning tarkibidagi davlatlar birin-ketin ajralib chiqa boshladi. O'zbekiston ham mustaqillikka erishganidan so'ng, 1990-yilda konstitutsiya loyihasini ishlab chiqish uchun Prezident rahbarligida 64 kishilik komissiya tuzuldi. Loyiha ustida ikki yarim yil qattiq mehnat qilindi va konstitutsiya loyihasi ikki marotaba xalq muhakamasiga taqdim etildi. Muhokama natijasida 6 mingdan ortiq taklif va mulohazalar bildirildi. Buning natijasida konstitutsiyaga 80 ga yaqin o'zgartirish va qo'shimcha kiritildi.

1992-yil 8-dekabrda O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi qabul qilindi. Konstitutsiya 6 bo'lim 128 moddadan iborat. 2017-yil 25-oktabrda Prezident Shavkat Mirzayevning farmoniga binoan O'zbekiston Respublikasi konstitutsiya bayramiga bag'ishlab «O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasining 25 yil» ko'krak nishoni ta'sis etildi. Bundan tashqari konstitutsiyaning nishonlanish arafasida qamoq jazosini o'tayatganlar uchun amnitsiya e'lon qilindi. Konstitutsiya muqum emas u o'zgaruvchan xususiyatga ega. Chunki jamiyat va undagi insonlar o'rtasidagi munosabat harakat kundan-kunga kuchayib bormoqda. Harakatning kuchayishi natijasida eski qonunlar talabga javob bermay qolganda ularni yangi qonun loyihalari bilan o'zgartirilib boriladi.

REFERENCES

1. O.T.Husanov. Konstitutsiyaviy huquq. Toshkent-2022.
2. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T.: 2019-yil.
3. O'zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjat,
4. www.lex.uz.

O'SMIRLARDA DEVIANT XULQ-ATVOR SHAKLLANISH SABABLARI VA UNING OLDINI OLISH CHORA-TADBIRLARI

Ergasheva Zebiniso Berkinovna

Jizzax viloyati yuridik texnikumi

Ommaviy-huquqiy fanlar kafedrası o`qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7949600>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o`smirlarda deviant xulq-atvor shakllanish sabablari va uning oldini olish chora-tadbirlari haqida so`z boradi.

*Kalit so`zlar:* deviant xulq-atvor shakllanish sabablari, jamiyatda o`rnatilgan axloq me`yorlari, fuqorolik jamiyati.

CAUSES OF DEVIANT BEHAVIOR IN TEENAGERS AND MEASURES TO PREVENT IT

Abstract. This article talks about the causes of deviant behavior in teenagers and measures to prevent it.

Key words: causes of deviant behavior formation, moral standards established in society, civil society.

ПРИЧИНЫ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ И МЕРЫ ЕГО ПРОФИЛАКТИКИ

Аннотация. В данной статье говорится о причинах девиантного поведения у подростков и мерах по его предупреждению.

Ключевые слова: причины формирования девиантного поведения, моральные нормы, сложившиеся в обществе, гражданское общество.

Jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilmasdan, balki unga to`siq bo`luvchi me`yordan og`ish holatlari ham mavjud bo`lib, sotsiologiyada bu holat "Deviantlik holatlari", undan tug`iluvchi xulq-atvorni "Deviant xulq-atvor" deb nomlanadi. Deviant xulq-atvor jamiyatda o`rnatilgan ahloq meyorlariga mos kelmaydigan insoniy faoliyat yoki xatti-harakat, ijtimoiy hodisa bo`lib, yolg`onchilik, dangasalik, o`g`rilik, ichkilikbozlik, giyohvandlik, o`z joniga qasd qilish va boshqa ko`plab shu kabi holatlar ushbu xulq-atvor xususiyatlari hisoblanadi.

Deviant so`zi- lotincha deviantio so`zidan olingan bo`lib, chekinish, buzilish degan ma`noni anglatadi. Deviant xulq-atvor mavjud jamiyatda o`rnatilgan ahloq meyorlariga mos kelmaydigan insoniy faoliyat yoki xatti-harakat, ijtimoiy hodisadir. Deviant xulq-atvor- bu muayyan jamiyatda qabul qilingan huquq va ahloq meyorlaridan chetga chiqishdir. Ushbu og`ishning sababi insonning tashqi dunyo, ijtimoiy muhit va o`zi bilan munosabatlari va o`zaro ta`sirining o`ziga xos xususiyatlarida yotadi. Deviant xulq-atvor inson rivojlanishining, butun jamiyat hayotining tabiiy shartidir. Deviant xulq-atvor bo`lgan, mavjud va bundan keyin ham bo`ladi. Shuning uchun birinchi o`rinda uning nima ekanligi haqida bilim va ko`nikmaga ega bo`lishligimiz hamda unga qarshi kurash yo`llarini izlab topishimiz darkor.

O`smirlik yoshida deviansiya namoyon bo`lishining tinimsiz oshib borishi ijtimoiy pedagog oldida bu o`smirlar bilan ishlashning yangi usullari, texnologiyalarini izlash va ularga tadbqiq etish vazifasini qo`yadi. Ilmiy nazariy va amaliyotda ikki asosiy texnologiya-profilaktika va reabilitatsiya keng tarqalgan.

Profilaktika-o`smirlar xulq-atvorida ijtimoiy normalardan og`ishning turli shakllarini keltirib chiqaruvchi asosiy sabab va sharoitlarni bartaraf etishga qaratilgan ijtimoiy, tibbiy, tashkiliy, tarbiyaviy va davlat tadbirlarining majmuasidir. U asosan bolani o`rab turuvchi muhitga bog`liq bo`ladi. Jamiyatda mavjud bo`lgan ijtimoiy meyorlardan chetga chiqqan holatlarni o`rganuvchi deviant xulq-atvor sotsiologiyasi muammolari O`zbekistonda istiqloq sharofati bilan o`rganila boshlandi.

Jamiyatda insonlar faoliyati, xatti-harakatlari va xulq-atvorlarini ijtimoiy meyorlar boshqaradi. Ijtimoiy meyor jamiyat boshqaruvining ajralmas qismi bo`lib, shaxs yoki ijtimoiy guruh xulq-atvorini muayyan sotsial muhitga moslashtiruvchi qoidalar majmuidir. Ijtimoiy meyorning bir necha turlari mavjud bo`lib, huquqiy, axloqiy, diniy hamda urf-odatlariga oid meyorlar shular jumlasidandir. Ijtimoiy meyorning afzalligi shundaki, yoshligidanoq muayyan meyorlarga moslashtirib borilgan shaxslar umume`tirof etilgan tamoyillardan chetga chiqmaydi va boshqalardan ham shuni kutadi. Jamiyat a`zolarining mana shu ijtimoiy meyorlarga amal qilib yashashni nazorat qiluvchi institutlar ijtimoiy nazorat institutlari deyiladi. Ushbu institutlarga oila, maktab, mahalla, huquqni muhofaza qiluvchi organlarni sanab o`tishimiz mumkin. Har bir inson bolalarga ijtimoiy meyorlarni o`rgatish bilan birga, xulq-atvor meyoriy talablarning to`g`ri bajarilishini ham nazorat qilsa birton-bir yutuqqa erishishimiz mumkin bo`ladi.

Ijtimoiy nazorat vakillari insonlar xulq-atvorini boshqarishning eng muhim vositasi bo`lib, deviant xulq-atvorning oldini olishda ham ushbu jamoalarning o`rni katta bo`ladi. Inson tarbiyasida eng birinchi va muhim ijtimoiy nazorat instituti bu-oiladir. Farzand tarbiyasida va barkamol avlodni shakllantirishda sog`lom oilaning o`rni katta. Afsuski, oramizda shunday insonlar ham uchraydiki, balki unga to`siq bo`luvchi meyordan og`ish holatlarini yuzaga keltiradilar.

Deviant xulq-atvor- jamiyatda o`rnatilgan axloq meyorlariga mos kelmaydigan insoniy faoliyat yoki xatti-harakat, ijtimoiy hodisa bo`lib, yolg`onchilik, dangasalik, o`grilik, ichkilikbozlik, giyohvandlik, o`z jomiga qasd qilish va boshqa ko`plab shu kabi holatlar ushbu xulq-atvor xususiyatlari hisoblanadi.

Bugungi kun zamonaviy jamiyatda oila tarbiya instituti sifatida o`zining samarali roli va vazifalarini amalga oshirib kelmoqda. Shunday vazifa va funksiyalardan biri bu kelajagimiz davomchilari bo`lgan yosh avlodni har tomonlama tarbiyalashdir. Ma`lumki, oila inson bolalik davrining ilk kunlaridan boshlab nimani qo`lga kiritgan, egallagan bo`lsa uni butun hayoti davomida saqlaydi. Shu bois, oilaning bola tarbiyasidagi ijobiy jihatlari ko`p bo`lib, u oilaviy ahillik va g`amxo`rlik yaqqol ifodalanadi. Shuni aytib o`tish kerakki, bola hayotida ota-onaning obro`si, tarbiya uslublarining ta`sirchanligi muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, oila shaxs kamolotini belgilab beruvchi birlamchi omilardan hisoblanadi. Ma`lumki, oilada ota-ona tomonidan tarbiya uslublarini to`g`ri va oqilona tanlay olish ularni kelajakdagi kamolotini ta`minlab beradi. Ayrim o`rinlarda oilada ota-ona munosabatini to`g`ri yo`lga qo`yilmaganligi bola shaxsini shakllanishiga salbiy ta`sir ko`rsatadi.

Bolalar ko`pincha nafaqat ijobiy, balki ota-onalarning xatti-harakatlarining salbiy namunalarini ham o`rganadilar, ba`zida ularni haddan tashqari o`zlariga singdirib boradilar. Demak, oilaning katta avlod vakillari tomonidan turli xil salbiy holatlar (yolg`on gapirish, ijtimoiy meyorlarga bo`ysunmaslik) o`zlari tomonidan amalga oshirilib, o`smir shaxsiga cheklov qo`yilishi ularda mazkur xatti-harakat va xulq-atvorlarni o`zlashtirishlari uchun kuchli motivatsiya bo`ladi.

Shu o`rinda ta`kidlash joizki, o`smirlik davrida xulq-atvor ko`rinishlarini kattalar tomonidan so`z orqali egallanmasdan, balki ularning xatti-harakatlarini obrazlarini ko`chirib olish orqali munosabat bildiradilar. Bu toifaga kiruvchi “tarbiyasi qiyin” o`smirlarning ota-onalari kamdan-kam hollarda ularni yaxshi xulq-atvorlari uchun maqtashadi va ko`picha yomon xatti-harakatlariga noto`g`ri va nomuvofiq munosabatda bo`lishadi.

Bunday ota-onalar farzandlarining noto`g`ri xatti-harakatlariga juda ko`p e`tibor berishlari odatiy hol emas. Ba`zida o`smir tomonidan amalga oshirilgan salbiy xatti-harakatlar oilada ota-onalar, ta`lim muassasalarida o`qituvchilar diqqatini o`ziga jalb qilishi hamda jamiyatdagi ijtimoiy mavqeini mustahkamlash maqsadida amalga oshiradilar. Buni esa ota-onalar tushunmaydilar va anglamaydilar. Agar ota-ona boladagi mazkur xulq-atvor va xatti-harakatlarni o`z vaqtida anglab yetib uni maqsadga muvofiq ravishda tarbiyalashi lozim. Su bois, oilada ota-ona o`z farzandida kechayotgan o`zgarishlarni tizimli ravishda kuzatib borishi va tarbiyaviy ta`sirni kuchaytirishi lozim.

Deviant xulq-atvorni o`rganishda muammoli vaziyat muhim ahamiyat kasb etadi. Muammoli vaziyat shunday holatki, u subyektdan yechimini talab qiladi, jamiyat shaxs shakllanishiga ta`sir etuvchi muammoning va uni hal qilish imkoniyatlarining murakkabligi darajasiga ko`ra muammoli holatning to`rtta asosiy holati ko`zga tashlanadi:

1. Muammoni hech qanaqasiga hal qilib bo`lmaydigan holat.
2. Hech qanday muammo yo`q holat, bunda holat hech qanday qaror qabul qilishni talab qilmaydi;
3. Muammo bor, biroq qiyinroq yoki osonroq bo`lsa-da, uning yechimi ham ijtimoiy meyorlarda ko`rsatilgan holat;
4. Mavjud muammoni subyekt ijtimoiy meyorlar doirasida hal qila olmaydigan holat;

Ushbu turlicha holatlar keng ko`lamda biridan ikkinchisiga o`tib turadi. Muammoli holatning mazmuni subyektning individual maqsadlari bilan jamiyat manfaatlari orasidagi maqsadlar va unga erishishning mumkin bo`lgan vositalari orasidagi ; faoliyatning kutilayotgan oqibatlari va uning qo`shimcha natijasi (ijobiy yoki salbiy) orasidagi, shuningdek, ijtimoiy meyor talablari va shaxs xususiyatlari orasidagi ziddiyatlarning (ko`pincha o`ylab chiqarilgan) paydo bo`lishidan iboratdir.

Shunday qilib, ta`limjarayonida e`tiborga olinishi kerak bo`lgan oilaviy tarbiyaning eng keng tarqalgan salbiy omillarini ko`rib chiqish maqsadga muvofiq:

- moddiy omilarning yetarli darajada ta`siri;
- oilada bola ehtiyojlari uchun kerakli narsalarning ko`pligi yoki yetishmasligi;
- moddiy farovonlikning o`sib borayotgan shaxs ma`naviy ehtiyojlarini qondirishdan ustunligi;
- moddiy ehtiyojlar va ularni qondirish imkoniyatlarining nomutanosibligi;
- oila vakillari bo`lgan ota-onalarda ma`naviyatning yetishmasligi;
- ota-onalar tomonidan o`smir shaxsining shakllanishi bilan qiziqmasligi;
- oilada bola shaxsiga nisbatan avtoritarizm yoki “liberalizm”, jazosizlik va kechirimlikning mavjudligi;
- pedagogik jihatdan oilaning savodsizligi (tarbiyada maqsad, prinsipiiallikning yo`qligi, tarbiya usullarini qo`llashda jismoniy jazolashdan foydalanishning nomuvofiqligi);
- oilada bolaning oldida kattalarning noqonuniy xatti-harakatlari.

Yuqoridagi fikrlardan ko`rinib turibdiki, oilada bola shaxsini tarbiyalash o`zining murakkabligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, o`smir shaxsida deviant xulq-atvorni shakllanishida oilaviy munosabatlar, oilaviy tarbiya usullari. Oilada ota-onaning shaxsiy obro`si muhim sanaladi. Shu bois, bugungi kun oilalarimiz bola tarbiyasi bilan shug`ullanishida keltirib o`tilgan mezonlarning mohiyatini bilishi va amaliyotga tadbiiq qilishi lozim. Bu esa o`z navbatida jamiyatimizda kelajakka umidvor, ulkan maqsadlarga ega, har tomonlama bilimli yoshlarimizni kamolga etkazishga muvaqqat bo`lamiz.

REFERENCES

1. Sh.Mirziyoyevning "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakatining 2017-yil 30 iyundagi ma`ruza matnidan.
2. "Bola huquqlari to`g`risidagi konventsiya" 1989-yil
3. B.M.Umarov.: psixologiya. Toshkent 2012, 61-bet.
4. G`oziev E.G'. "Ontogenez psixologiyasi". Noshir taxriri ostida T. 2020 yil.
5. G`oziyevE.G'. "Yosh davrlar psixologiyasi". T.: O`qituvchi, 1994-yil.
6. Karakulova U.A "O`smirlar xulq atvori shakllanishiga oilaviy munosabatlarning o`rni" O`zbekistonda psixologiyani rivojlantirish muammolari: nazariya va amaliyot uyg`unligi jurnal T. 2021-yil.
7. Karakulova U.A "O`smirlik davrining psixologik xususiyatlari va deviant xulqatvor muammosi". O`zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar" Respublika ilmiy-uslubiy jurnal. Dekabr. 2022-yil.
8. Shoumarov G', Umarov B, Akramova F. "Yoshlarda xulq og`ishi va tarbiya buzilishining oldini olish bo`yicha psixologik maslahatlar". Toshkent. :2015-yil
9. Yo`ldoshev Sardor Asliddin o`g`li. (2022). "Psixologik zo`ravonlik va kiberbulling". International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 1(2), 62–66.

ОИЛАНИНГ ДАВЛАТ МУҲОФАЗАСИДАГИ ҲУҚУҚИЙ КАФОЛАТИ

Д.Р.Курбонов

Шароф Рашидов номидаги Самарқанд давлат университети

Махсус ҳуқуқий фанлар кафедраси мудири доц.

Рустамова Шахзода

Ҳуқуқшунослик факультети 1-босқич талабаси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7948946>

Аннотация. Мазкур мақолада "Эр ва хотиннинг мулкӣ ҳуқуқ ва мажбуриятлари" эр ва хотиннинг умумий мулки, унга эгалик қилиши, ундан фойдаланиши, тасарруф этиши, эр ва хотиннинг ҳар бирининг мулки, эр ва хотиннинг умумий мол-мулкни бўлиши мулкӣ муносабатларининг объектив томони улуши мулкдаги мол-мулкни тақсимлаш ва ундан улуш ажратиши ҳамда биргаликдаги мулк бўлган мол-мулкка эгалик қилиши, ундан фойдаланиши ҳамда уни тасарруф этиши тугрисида масалалар таҳлил қилинган.

Калит сузлар: оила, никоҳ, мулкка эгалик қилиши, алоҳида мулклар, мулкнинг тақсимоти, улуш ажратиши, даво муддати, экспертиза, компенсация, низо, арз, келишув, мерос.

ПРАВОВАЯ ГАРАНТИЯ СЕМЬИ ПОД ЗАЩИТОЙ ГОСУДАРСТВА

Аннотация. В данной статье «Имущественные права и обязанности мужа и жены» общее имущество мужа и жены, его владение, пользование, распоряжение, имущество каждого из мужа и жены, раздел общего имущества мужа и жены. анализировались вопросы раздела имущества и выделения долей, владения общим имуществом, его использования и распоряжения им.

Ключевые слова: семья, брак, право собственности на имущество, раздельное имущество, раздел имущества, раздел долей, срок обращения, экспертиза, отступное, спор, заявление, соглашение, наследство.

LEGAL GUARANTEE OF THE FAMILY UNDER STATE PROTECTION

Abstract. In this article, "Property rights and obligations of a husband and wife" the common property of a husband and wife, its ownership, use, disposal, the property of each of the husband and wife, the division of the common property of the husband and wife. the issues of property distribution and allocation of shares, ownership of jointly owned property, its use, and its disposal were analyzed.

Key words: family, marriage, ownership of property, separate properties, distribution of property, division of share, period of treatment, expertise, compensation, dispute, application, agreement, inheritance.

Оила тушунчаси ҳамиша давлатимиз томонидан ҳам, халқимиз томонидан ҳам диққат-эътиборда бўлиб келган ва бундан кейин ҳам бош мақсади бўлиб қолаверади. Оила халқнинг, жамиятнинг ҳаёти, турмушига оид урф-одатларни ўзида мужассам этгучи муқаддас даргоҳдир. Оила ўз фарзандларини тарбиялаб, ўларга умуминсоний қадриятларни сингдириш билан уларга бошланғич ижтимоий йўналиш беради. Ўз фарзандларини катта оқимга жамиятга қўшиш билан эса оила жамият йўналиши, иқтисодиёти, маданияти ва маърифатини ҳам белгилашга ўз таъсирини кўрсатмай қолмайди. Шунинг учун ҳам Шарқда оила тушунчаси қадим-қадимдан муқаддас қўрғон ҳисобланиб келинган. Хусусан,

Ўзбек оилаларининг серилдизлик, сербутоқлик хусусиятлари ҳозир ҳам сақланиб қолмоқда. Ўзбекларда оилаларнинг муайян турмуш тарзи шаклланиб, ҳаётий тажриба орттириб бориши, тежамли ва саришта рўзгор тутиши, фарзандларни одобли, маънавий етук бўлиб камол топишида кексалар, ота-онанинг ўрни бекийосдир. Ўзбек оилалари ўзларининг мустақамлиги, саранжом-саришталиги, болажонлиги, қариндош-қондошлик ришталарини ҳурмат қилиши, меҳр-оқибатли ва бошқа қадриятлари билан бошқа оилалардан ажралиб туриши сир эмас.

Президент Ш.Мирзиёев таъкидлаганларидек, *“Биз учун муқаддас бўлган оила асосларини янада мустақамлаш, хонадонларда тинчлик-хотиржамлик, аҳиллик ва ўзаро ҳурмат муҳитини яратиш, маънавий-маърифий ишларни аниқ мазмун билан тўлдиришдан иборат бўлмоғи зарур. Аёллар ўртасида жиноятчилик, оилаларда ажралишлар кўпайгани, ёшларнинг турли диний-экстремистик оқимлар ва террористик ташкилотлар таъсирига тушиши каби халқимизга хос бўлмаган аччиқ ва ноҳуш масалалар билан боғлиқ”*⁷⁹.

Юртимизда ҳар бир оила давлат муҳофазасига олинган. Оила кодекси ва бошқа қонун ҳужжатлари оилавий муносабатларни тартибга солиш, оилавий ажримларнинг олдини олиш, нафақат эр-хотин, айни чоғда вояга етмаган фарзандларнинг ҳам ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишда муҳим аҳамиятга молик. Эътиборли жиҳати шундаки, ажралиш арафасида турган оилаларни яраштириш, юзага келган низоларни тинч йўл билан бартараф этиш борасида фуқаролик ишлари бўйича судлар ҳамда ҳар бир маҳалла фуқаролар йиғини қошида ташкил этилган яраштирув комиссиялари томонидан зарур чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Муҳокама ва натижалар.

Жамиятнинг энг оғриқли нуқтаси – барбод бўлган оилалар хусусида сўз борар экан, беғуноҳ фарзандлар тақдири кишини беихтиёр ташвишга солиши ҳеч гап эмас. Негаки, ота-онанинг ажралишидан мурғак қалб эгалари ҳаммадан кўпроқ азият чекади, кўнгли кемтик ҳолда улғаяди. Тан олиш жоиз, маънан етук бўлмаган шахс ҳаётда ўз ўрнини топиш, касб танлаш, ижтимоий ҳаётга мослашиш, тенгдошлари, кенг жамоатчилик билан мулоқотга киришиш борасида кўп қийинчиликларга дуч келади. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, дилбандининг бахтли ҳаёт кечиришини истаган соғлом фикрли ҳар бир ота-она юзага келган келишмовчиликни оғир-вазминлик ва чуқур мушоҳада билан ҳал этиши, турмуш қийинчиликларини, оғир синовларни енгиб ўтиши, оила аъзоларининг бахтли турмуш кечиришларини таъминлаши шарт ва зарурлиги давлатимизнинг олий сарҳади ҳисобланади. Кези келганда шуни ҳам айтиш ўринлики, оилавий ажралишларнинг салбий оқибатлари нафақат собиқ эр-хотинлар ҳаётида, балки уларнинг меҳнат фаолиятида, жамият ва давлат миқёсида ҳам муайян бўшлиқни юзага келтиради.

79

Мирзиёев, Шавкат Миромонович

Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимида киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқ/Ш.М. Мирзиёев. – Тошкент : Ўзбекистон, 2017. - 56 б.

Ҳозирги кунда кўпгина долзарб масалаларга сабаб бўлаётган муаммолардан бири бу “*Эр ва хотиннинг мулкӣ ҳуқуқлари, муносабатлари ҳамда мажбуриятлари*” дур. Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси 13-моддасининг 1, 2-қисмларига асосан никоҳ фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органларида тузилади. Диний расм-русумларга биноан тузилган никоҳ ҳуқуқӣ аҳамиятга эга эмас. Оила кодексининг 18-моддасига мувофиқ, никоҳ фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органларида рўйхатга олинган пайтдан бошлаб никоҳни тузганлар эр-хотин деб ҳисобланадилар, ва шу пайтдан эътиборан улар ўртасида эр-хотинлик ҳуқуқ ва мажбуриятлари вужудга келади. Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси эр ва хотиннинг умумий мулкка қонун ёки шартнома орқали эга бўлишнинг икки тартибини белгилайди. Шунга кўра, оила кодекси нинг 23-моддасига кўра, эр ва хотиннинг никоҳ давомида орттирган мол-мулклари, шунингдек никоҳ қайд этилгунга қадар, бўлажак эр-хотиннинг умумий маблағлари ҳисобига олинган мол-мулклари, агар қонун ёки никоҳ шартномасида бошқача ҳол кўрсатилмаган бўлса, уларнинг биргаликдаги умумий мулки ҳисобланади.

Эр-хотинларнинг мулкӣ ҳуқуқӣ муносабатларида мулкларнинг орттирган вақти ва манбалари катта аҳамият касб этади. Барча ҳуқуқӣ тизимларда эр-хотиннинг мулклари уларнинг никоҳ қайд этилгунга қадар ва никоҳ давомида орттирган мол-мулкларига ажратилади. Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 25-моддасига мувофиқ эр ва хотиннинг никоҳга қадар ўзига тегишли бўлган молмулки, шунингдек, улардан ҳар бирининг никоҳ давомида ҳадя, мерос тариқасида ёки бошқа бепул битимлар асосида олган мол-мулки улардан ҳар бирининг ўз мулки ҳисобланади. Никоҳ давомида эр-хотиннинг умумий мулки ёки улардан ҳар бирининг мол-мулки ёхуд эр ва хотиндан бирининг меҳнати ҳисобига мол-мулкнинг қиймати анча ошишига олиб келган маблағлар (капитал таъмирлаш, қайта қуриш, қайта жиҳозлаш ва бошқалар) қўшилгани аниқланса, эр ёки хотиндан ҳар бирининг мол-мулки уларнинг биргаликдаги мулки деб топилиши мумкин. Шунини таъкидлаш муҳимки, биргаликдаги мулкка никоҳ даврида уйда хўжалик ишлари ва болалар парвариши билан банд бўлган ҳамда бетоб бўлган ёки ўқишда бўлган эр (хотин) ҳам эгалик қилиш ҳуқуқига эга. Уларнинг мол-мулкни бўлиш Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 223- ва 225-моддаларида назарда тутилган қоидалар асосида амалга оширилади. Эр ва хотин уларнинг биргаликдаги умумий мулки бўлган молмулкка эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этишда, одатда, тенг ҳуқуқларга эга бўлади.

Эр ва хотиндан бирининг умумий мол-мулкни тасарруф этиши билан боғлиқ битим тузилганда бу ҳаракат бошқасининг розилигига кўра амалга оширилаётганлигини, бу кўчар мулкни тасарруф этиш билан боғлиқ битимларини тузаётганда эр-хотинларнинг ишончномага муҳтож эмаслигини англатади. Шубҳасиз, эр (хотин)нинг умумий мулкни тасарруф этиш билан боғлиқ розилигининг тахмини ҳақиқӣ ҳолатга мос келмаслиги мумкин, бу пайтда битимни ҳақиқӣ эмас деб топиш ҳақидаги масаласи келиб чиқади. Шунга кўра, ОК 24-моддаси 2-қисмига мувофиқ, эр-хотиндан бирининг умумий мол-мулкни тасарруф этиш юзасидан амалга оширган битими бошқасининг бунга розилиги бўлмаганлиги сабаблигина билдирган талабига биноан ва фақат битимни амалга оширган иккинчи томон амалга оширилган битим юзасидан эр (хотин) рози эмаслигини олдиндан билгани ёки билиши лозим бўлганлиги исботланган ҳолларда суд томонидан ҳақиқӣ эмас

деб топилиши мумкин. Кўчмас мулкни тасарруф этиш билан боғлиқ битимларни амалга оширишда махсус қоидалар белгиланган.

Эр ва хотин ўртасидаги умумий мулкни бўлиш Эр-хотиннинг умумий мулкни бўлиш, одатда, улар никоҳдан ажратилганда вужудга келади. Уларнинг умумий мулкни бўлиш никоҳ даврида ҳам амалга оширилиши мумкин. Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 27-моддасига мувофиқ, эр ва хотиннинг умумий мол-мулкни бўлиш эр ва хотиндан бирининг талабига кўра, улар никоҳда бўлган даврда ҳам, никоҳдан ажралишгандан кейин ҳам, шунингдек, кредитор эр ва хотиндан бирининг умумий мол-мулкдаги улушига ундирувни қаратиш учун умумий мол-мулкни бўлиш талаби билан арз қилган ҳолларда амалга оширилиши мумкин. Кўп ҳолатда эр ва хотиннинг умумий мол-мулки эр ва хотин ўртасида ўзаро келишув асосида бўлиб олиниши мумкин. Эр ва хотиннинг хоҳиши билан уларнинг умумий мол-мулкни бўлиш тўғрисидаги ўзаро келишуви нотариал тартибда тасдиқланиши мумкин. Бироқ улар ўртасида низо туғилган ҳолларда эр ва хотиннинг умумий мол-мулкни бўлиш, шунингдек, эр ва хотиннинг бу молмулкдаги улушини аниқлаш суд тартибида амалга оширилади. Умумий мол-мулкни бўлишда суд эр ва хотиннинг ҳар бирига мулкнинг қайси қисми берилиши лозимлигини аниқлайди. Эр (хотин) га унга қарашли улушдан ошиқ қийматга эга бўлган мол-мулк бериладиган ҳолларда, хотин (эр)га тегишли пул ёки ўзга компенсация белгиланиши мумкин.

Мол-мулкни бўлиш ҳақидаги фуқаролик ишлари судда кўришга тайёрлаб бўлинган кундан эътиборан бир ойдан кечиктирмай кўрилиши лозим, никоҳдан ажратилган эр-хотиннинг бирлагикдаги умумий мулкни бўлиш ҳақидаги талабларига нисбатан уч йиллик даъво муддати қўлланилади. Даъво муддатининг ўтиши эр ёки хотин ўзининг ҳуқуқи бузилганини билган ёки билиши лозим бўлган кундан ҳисобланади. Эр-хотиннинг умумий даромадлари ҳисобига олинган уй-жой эр ёки хотиннинг қайси бири номига расмийлаштирилганлигидан қатъий назар, агар никоҳ шартномасида бошқача ҳол кўрсатилмаган бўлса, уларнинг умумий мол-мулки ҳисобланади.

Уй-жойни бўлишда агар тарафлар ўзаро келиша олмасалар, бу масала бўйича суд-қурилиш экспертизаси тайинланиши лозим. Уй-жойни бўлиш ҳақидаги талабга нисбатан уч йиллик даъво муддати қўлланилади. Даъво муддатининг ўтиши эр ёки хотин ўзининг ҳуқуқи бузилганлигини билган ёки билиши лозим бўлган кундан ҳисобланади. Уйни асл ҳолида бўлиш масаласи суд томонидан фуқаролик қонунчилиги нормаларини инобатга олган ҳолда ҳал этилиши лозим (Ўзбекистон Республикаси ФКнинг 223-моддаси). Бўлиниши лозим бўлган мол-мулк қиймати ҳал қилув қарори чиқариладиган кундаги бозор нархларидан келиб чиққан ҳолда белгиланади. Уйнинг қиймати низоли уй турган жойдаги нархдан келиб чиққан ҳолда белгиланади. Даъвогар даъво аризани тақдим этишда қуйидаги ҳужжатларни илова қилиши лозим: никоҳдан ажратилганлиги ҳақидаги суднинг ҳал қилув қароридан нусха ёки никоҳдан ажратилганлиги тўғрисидаги гувоҳноманинг нусхаси, уй-жойга нисбатан ҳуқуқни белгиловчи ҳужжатлар (уйжой қуриш учун ер ажратилганлиги ҳақида тегишли ҳокимнинг қарори, олди-сотди, ҳадя, айирбошлаш шартномалари, меросга бўлган ҳуқуқ тўғрисида гувоҳнома, уй-жойнинг рўйхатга олинганлиги ҳақида гувоҳнома), уй-жойнинг никоҳ давомида қурилганлиги ёки сотиб олинганлигини тасдиқловчи далиллар, ваколатли ташкилот томонидан уй ва унинг қисмлари умумий баҳоси тўғрисида

берилган маълумотнома, давлат божи тўланганлиги ҳақида чипта (квитанция). Бундай тоифадаги фуқаролик ишлари бўйича даъволар судда кўришга тайёрлаб бўлинган кундан эътиборан бир ойдан кечиктирмай кўрилиши лозим.

Оила-инсон тафаккурининг олий маҳсули. Зотан, бу мўъжаз маскан умримизга мазмун, ҳаётимизга файз берибгина қолмай, жамият равнақи, юрт тараққиётида муҳим ўрин тутди. Айни чоғда оиладаги тотувлик ва аҳиллик кишининг онгу шуурида ҳаётга муҳаббат, касбга садоқат, атрофдагиларга нисбатан ҳурмат ва эътибор сингари юксак инсоний фазилатларни ҳам шакллантиради. Соғлом муҳит қарор топган оилалар юрт корига ярайдиган, эл хизматига камарбаста бўла оладиган фарзандларни тарбиялаб, камолга етказишнинг энг асосий омилларидан биридир. Шу боисдан ҳам мамлакатимизда оилалар мустаҳкамлигини таъминлаш, уни моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири этиб белгиланган.

REFERENCES

1. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови”. Ш.М.Мирзиёев. – Тошкент : “Ўзбекистон”, 2017. – 48 б.
2. “Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз”. Ш.М. Мирзиёев. – Тошкент : Ўзбекистон, 2017. - 56 б.
3. Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси :(2021-йил 1 апрелгача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан)-Т.:”Yuridik adabiyotlar publish”, 2021 й.-200 б.
4. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси [Janr/bo‘lim: Huquqshunoslik Nashr yili: 2022Tili: O'zbek (kir)Betlar: 608Nashriyot: Yuridik adabiyotlar publish ISBN raqami: 978-9943-8011-3-4]
5. <https://lex.uz/>
6. <https://unilibrary.uz/>
7. <http://www.gov.uz/>
8. <http://www.ziynet.uz/>

CREATION OF MOBILE APPLICATION OF BUSINESS DIRECTORY OF SERVICE FACILITIES IN NUKUS CITY

Xakimov Jaqsibay

2nd year master's student of Muhammad al-Khorazmi
Tashkent University of Information Technologies, Faculty of "Computer Engineering" in
computer systems design, Uzbekistan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7949612>

Abstract. Today, with the advent of mobile technology, businesses have more speed than mobile apps can offer in helping businesses. Business directories of service facilities, offering a variety of services, have become a means to facilitate the acceptance and use of this important introduction by customers. Therefore, a mobile application for service facilities in Nukus will help businesses reach their capacity and provide access to services.

Key words: Mobile application development, Business catalog, Service objects Nukus city, Mobile app features, User interface design, User experience (UX), Marketing and advertising, Customer engagement, Data management and updates.

СОЗДАНИЕ МОБИЛЬНОГО ПРИЛОЖЕНИЯ БИЗНЕС-СПРАВОЧНИКА ОБЪЕКТОВ СФЕРЫ ОБСЛУЖИВАНИЯ Г. НУКУСА

Аннотация. Сегодня, с появлением мобильных технологий, у бизнеса больше скорости, чем могут предложить мобильные приложения, помогающие бизнесу. Бизнес-справочники предприятий обслуживания, предлагающих разнообразные услуги, стали средством, облегчающим принятие и использование клиентами этого важного введения. Поэтому мобильное приложение для объектов обслуживания в Нукусе поможет предприятиям выйти на свои мощности и предоставит доступ к услугам.

Ключевые слова: Разработка мобильных приложений, Бизнес-каталог, Объекты обслуживания г. Нукус, Возможности мобильного приложения, Дизайн пользовательского интерфейса, Пользовательский опыт (UX), Маркетинг и реклама, Взаимодействие с клиентами, Управление данными и обновления.

INTRODUCTION: This article examines the importance and necessity of creating a mobile application for a business directory of service facilities in Nukus. Mobile applications, while offering many opportunities in the field of management and marketing, help the service facilities business catalogs to have a good impact on average customers.

1. Change of business catalogs of service objects

Business directory of service facilities, various features of service facilities, along with address and contact information, gives them the opportunity to familiarize themselves with related services. As a result, service objects can be quickly and easily found and known by average customers and potential customers.

2. Importance of mobile applications

Mobile applications are programs with structural and functional conveniences that are widely read by active customers. Their consumption through mobile devices helps to attract customers to service facilities and offer them related services. Mobile applications make it easier for service facilities to use the opportunities provided, to implement advertising and marketing campaigns, to meet the needs of customers and to provide them with high-quality services. [1.86]

3. Service facilities in the city of Nukus

The city of Nukus is enriched with many service facilities such as tourism, restaurants, service centers, cafes, etc. These facilities are engaged in offering various services, selling products and instructions, providing affordable services and offering quality public services. It should include a mobile application of service facilities, customer convenience, ease of delivery and information.

4. Creation of a mobile application

The process of creating a mobile application for a business directory of service facilities in Nukus will consist of initial concept, prototype creation and testing, and finalization. In the process of creating an application, developers can use mobile application platforms, and information related to design, user interface, functions and service objects is collected.

5. Mobile application success and reinforcement

After the mobile application is created, it is important to test it, discuss its possibilities with potential customers and users, get their feedback and improve it. Mobile application maintenance should be done through regular communication, updates and checks with requirements and display objects. [2.65]

Creating a mobile application of the business directory of service facilities in Nukus will make it easier to deliver service facilities to customers, provide complete services together with them, and satisfy the needs of customers. A business catalog of service facilities through a mobile application helps to increase competition in the service industry and attract new customers. This application provides great opportunities for service facilities and convenience for users. It also makes it easier for customers to access applications through their mobile devices, speeding up their use of services.

We can make the following recommendations to make significant progress in the process of creating a mobile application of the business directory of service facilities in Nukus:

At the beginning, it will be appropriate to analyze the public requirements and the wishes of the authorized customers in the field of services throughout the city of Nukus by conducting an analysis and research. It is necessary to create a user-friendly and intuitive interface in the mobile application. Such an interface makes the application easy to use and helps users quickly find the services they want. Service objects must have a place in the application. Full and direct information about the details, addresses, contact information and services of such facilities should be easily found in the application. [3.47]

In order to successfully implement application prototyping and testing processes, it is important to conduct validation processes with users and potential customers. Listening to their interests, requirements and suggestions is important for improving the quality and usability of the application.

In order to ensure the correct communication between the service objects and the mobile application, the objects are expected to update, offer services and update the application. This is highly important for app users to use new services and attract customers. The mobile application of the business directory of service objects facilitates the process of establishing relations between objects and customers and the full provision of services. In addition, facilities will be able to use the application to advertise their services, offer discounts and bonuses, or establish average relationships with customers.

Creating a mobile application of a business directory of service facilities in Nukus will bring many benefits for facilities. Through this application, they find an easier way to sell objects, services and products. Customers can quickly and easily find service facilities, get information about services and be offered related discounts and benefits using the mobile application.

Guide and recommendations

In the process of creating a mobile application of the business directory of service facilities in the city of Nukus, it is important to follow the following guidelines and recommendations: [5.79]

When creating a service facility business directory mobile application, focus on performing analysis and research on relationships between facilities and customers. Understanding the object's service interests, requirements, and requests for rendering objects will be of great importance in achieving the user-friendliness and usability of the application. [6.103]

The app should focus on user-friendliness and ease of use. Intuitive interface, navigation that helps to find the right way and easy-to-use functions play an important role in making the application convenient and interesting for users. Information, addresses, contact information and services of service facilities must be completely and correctly indicated in the application. Information about facilities is accurate and updates should be taken seriously. If the object's information is not updated in time, the application will not be reliable and user-friendly. Therefore, facilities must carry with them constant updating of their information and the services they are able to provide. When creating a mobile application of a business directory of service objects, marketing and advertising should be given important attention to allow users and potential customers to familiarize themselves with the application. Facilities should be fully prepared for the app, such as having their services and discounts displayed on the app, and promoting the app through advertising and marketing campaigns. [3.98]

In the process of developing a mobile application, it is important to consult with users and customers, listen to their suggestions and apply them. Users' opinions and suggestions will be of great importance for updating and improving the application. Provide them with questionnaires, feedback options, and easy ways for them to leave their opinions. The mobile application should allow users to search for service objects, find out, order and use discounts. In this direction, a convenient interface, easy-to-use functions, correct information and updates are of great importance in the application.

CONCLUSION: It is also important to develop a targeted marketing strategy for the mobile application of the service facilities business directory. Popularity of the application with mass speed, the use of advertising and marketing campaigns to attract customers, activity in social networks and the use of dating tools, cooperation with objects will be of great importance.

REFERENCES

1. "Mobile App Development with React Native: Build Multi-Platform Mobile Apps" by Emilio Rodriguez Martinez, 2016
2. "Learning Android Application Development" by Raimon Ràfols Montané
3. "iOS 14 Programming Fundamentals with Swift: Swift, Xcode, and Cocoa Basics" by Matt Neuburg, 2003

4. "Mobile Design and Development: Practical concepts and techniques for creating mobile sites and web apps" by Brian Fling, 2018
5. "The Lean Startup: How Today's Entrepreneurs Use Continuous Innovation to Create Radically Successful Businesses" by Eric Ries, 2009
6. "Business Model Generation: A Handbook for Visionaries, Game Changers, and Challengers" by Alexander Osterwalder and Yves Pigneur, 1997
7. "User Experience (UX) Design for Mobile Developers: Build Interfaces for Android and iOS" by Jason Ostrander, 2008
8. "Designing Mobile Interfaces: Patterns for Interaction Design" by Steven Hooper and Eric Berkman, 2002
9. Ganiyeva, M. (2021). Effective Methods of TRIZ.

BOLALARNI DO'STLIKGA TARBİYALASHDA XALQ PEDAGOGIKASINING O'RNI

Ataniyazova Gulmira Kalabayevna

NMPI, Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 2-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7949648>

Annotatsiya. Biz bu maqolada bollarni do'stlikga tarbiyalash va bunda xalq pedagogikasining tugan o'rni va ahamiyati haqida bayon qilamiz. Xalq pedagogikasi, bolalarni o'zaro do'stlarni bo'lib, samarali o'rganishga, ijtimoiy qatnovning shakllanishiga va insoniy bog'liqlikni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik usullarni o'z ichiga olgan ilm-fan sohasidir. Bu, o'quvchilar o'rtasidagi samarali muloqot, hamkorlik va mazmunli o'rgatishni ta'minlash maqsadida qo'llaniladigan bir pedagogik tizim hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Do'stlik, hamkorlik, mazmun, aloqa, maqsad, bolalar, pedagogika, xalq pedagogikasi.

THE ROLE OF FOLK PEDAGOGY IN EDUCATING CHILDREN FOR FRIENDSHIP

Abstract. In this article, we will describe the role and importance of folk pedagogy in educating children to be friends. Folk pedagogy is a field of science that includes pedagogical methods aimed at making children friends, effective learning, formation of social communication and development of human connection. It is a pedagogical system used to ensure effective communication, cooperation and meaningful learning among students.

Key words: Friendship, cooperation, content, communication, goal, children, pedagogy, folk pedagogy.

РОЛЬ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ В ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ К ДРУЖБЕ

Аннотация. В данной статье мы расскажем о роли и значении воспитания детей в дружбе и о роли и значении народной педагогики в этом. Народная педагогика – это область науки, включающая в себя педагогические методы, направленные на дружбу детей, эффективное обучение, формирование социального общения и развитие человеческих связей. Это педагогическая система, используемая для обеспечения эффективного общения, сотрудничества и осмысленного обучения студентов.

Ключевые слова: Дружба, сотрудничество, содержание, общение, цель, дети, педагогика, народная педагогика.

Xalq pedagogikasi asosan o'quvchilarning o'zaro aloqalari va ularning ijtimoiy o'zaro ishonchini shakllantirishga asoslangan. Ushbu pedagogik tizim o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, jamoatchilikda o'z ishtirok etishga, o'z izlanishlari va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'l qo'yadi. Bolalar do'stlik munosabatini o'rganayotgan paytda, xalq pedagogikasining asosiy tamoyillari va printsiplaridan bir qator foydalanish muhimdir. Ular orasida quyidagilar katta ahamiyatga ega:

Bolalarning o'zaro hamkorlikni rivojlantirish: Xalq pedagogikasi, o'quvchilar o'rtasidagi barqaror muloqot va hamkorlikni ta'minlashni talab qiladi. Bu, ularning o'z fikrlarini ifoda qilish, boshqa insonlarning fikrlarini eshitish va qabul qilish, o'zaro hamkorlik qilgan holda yechim topish va o'zaro do'stlarning muhimligini tushunishga yordam beradi. [7.92]

Ijtimoiy tashkilotni o'rgatish: Xalq pedagogikasi, o'quvchilarga jamoatchilikda qatnashish, jamoatga o'z hissalarini bilan foydalanishni o'rgatadi. Bu, ularning ijtimoiy qarashlarga e'tibor

qaratish, ijtimoiy masalalarga e'tibor qaratishga qodir bo'lishini ta'minlaydi va ularning o'zining bir necha mavzuda ko'rsatgan ijodiy faoliyatlari orqali o'zlarining ijtimoiy tashkilotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi.

Muloqot va kelajakdagi o'quvchilarning ishonchini shakllantirish: Xalq pedagogikasi, o'quvchilarning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishni ta'minlaydi va ularga o'z fikrlarini ifoda qilish va boshqa insonlarning fikrlarini eshitish imkonini beradi. Bu, ularning o'z o'rniga ko'rsatgan adolatli va yengil qo'llanmalarni fikrlashga, maslahat so'rashga va o'z fikrlarini tartibga solishga o'rgatadi. Xalq pedagogikasi, o'quvchilarga kelajakdagi ishonch va o'zaklarini shakllantirish uchun o'zlarini qanchalik muhim va o'zod his qilishlari kerakligini o'rgatadi.

Intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish: Xalq pedagogikasi, o'quvchilarning g'oyalarini rivojlantirish, muhokamalarini o'stirish va o'z fikrlarini ta'lim jarayonida ishlatish orqali ularning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu, ularning muammolar yechish, tahlil qilish, ta'lim olgan ma'lumotlarni boshqa sohalar bilan bog'lash va o'z fikrlarini isbotlash imkonini beradi. Xalq pedagogikasi, bolalar o'rtasida do'stlik, hamkorlik, ijtimoiy qatnovning rivojlanishi va insoniy bog'liqlikni kuchaytirishni hedef qilgan pedagogik usullarni o'z ichiga olgan ma'naviyatli tizimdir. Bu usullar orqali bolalar mustaqil, samarali va ijtimoiy muloqotga tayyorlanishadi. Xalq pedagogikasining asosiy maqsadi, bolalarni o'z o'rniga kelajakda ijtimoiy qatnovning muhim a'zolari va fikr-mulohazalari bo'lib yetishishiga yordam berishdir. [1.76]

Xalq pedagogikasining o'rni, bolalarni do'stlarcha tarbiyalashda ularning o'zaro hamkorlikni rivojlantirish, ijtimoiy qatnovning shakllanishiga imkon yaratish va insoniy bog'liqlikni rivojlantirishdir. Ushbu pedagogik usuliga muvofiq, o'quvchilar o'zaro muloqotni rivojlantirish, g'oyalarini o'zgartirish, fikr-mulohazalarni almashtirish, hamkorlik va qo'shnilarini boshqalarga qabul qilish jarayonlarini o'rganishlari talab qilinadi. Xalq pedagogikasining amaliyoti bir necha asosiy tamoyillarga asoslangan. Birinchi navbatda, o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlik va muloqotni rivojlantirish uchun guruh ishlari, jamoat mashg'ulotlari va ijodiy faoliyatlar keng qo'llaniladi. Ular birgalikda ishlash, muhim maslahatlar berish va bir-birining fikrlarini eshitish orqali birgalikda yechim topishni o'rganishadi.

Ikkinchi navbatda, xalq pedagogikasi, o'quvchilarga ijtimoiy qatnovning shakllanishi va jamoatchilikda qatnashishni o'rgatishga qaratilgan. Bu, o'quvchilarning o'zlarini jamoatchilikning a'zolari sifatida his qilishlarini, ijtimoiy masalalarga qaratishlarni va o'zaro munosabatlarni qoniqtirishlarini ta'minlaydi. Ular ijtimoiy tashkilotchilik jarayonlarida ishtirok etish, jamiyatga qiziqishni oshirish va o'z fikrlarini ijtimoiy ovoz sifatida ifodalashni o'rganishadi.

Uchinchi navbatda, xalq pedagogikasi, bolalarni insoniy bog'liqlikni rivojlantirishga yo'l qo'yadi. Bu, ularning o'zaklarini his qilish, o'z o'rniga kelajakda jamoatchilikda ahamiyatli a'zolarga aylandirish, adolatli va insongarmon munosabatlarni qurish va o'z fikrlarini erishganlar bilan almashtirishni o'rganishlarini ta'minlaydi. Bu, ularning o'z o'rniga o'zod his qilishlarini, kishilik qadriyatlarini va boshqa insoniy qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradi. [2.83]

Xalq pedagogikasi, o'quvchilarni do'stlarcha tarbiyalashda asosiy usul bo'lib, ularning o'zaro hamkorlik va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish, ijtimoiy qatnovning shakllanishini tushunish, insoniy bog'liqlikni rivojlantirish va intellektual qobiliyatlarini oshirishga qaratilgan pedagogik usullarni o'z ichiga oladi. Bolalar do'stlikka tarbiyalanayotgan paytda, xalq pedagogikasi ustuvor tamoyillar va usullarni o'rganishga yordam beradi. Masalan, guruh ishlari orqali o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlik va qo'shnilarini rivojlantirish mumkin. Guruhda birgalikda

vazifalar bajarish, o'quvchilarning fikrlarini o'zgartirish, bir-biriga maslahatlar berish, masalalar yechish va yaratuvchanlikni oshirish o'rganiladi. Bundan tashqari, o'quvchilar ijtimoiy tashkilotchilik jarayonlarida ishtirok etish va jamoatchilikda qatnashishni o'rgatish orqali ijtimoiy qatnovning shakllanishini tushunishlari muhimdir. O'quvchilar jamoatga qiziqishni oshirish, ijtimoiy masalalarga qaratishlarini o'rganish, maslahatlar beringan va birgalikda masalalar yechishlariga imkon beriladi. Xalq pedagogikasi o'quvchilarning insoniy bog'liqligini rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. O'quvchilar o'zaklarini qanchalik muhim va o'zod his qilishlari kerakligini tushunishlari, adolatli va insongarmon munosabatlarni qurishlari o'rganiladi. Bu, ularning o'z o'rniga o'zodlik va mustaqillikni his qilishlarini, qadriyatlarni qadrlashlarini va boshqalar bilan o'z fikrlarini almashtirishlarni rivojlantirishlari uchun muhimdir. Xalq pedagogikasi aynan hamkorlik, ijtimoiy qatnovning shakllanishi, insoniy bog'liqlik va intellektual qobiliyatni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik usullarni o'z ichiga olgan ilm-fan sohasidir. Ushbu tamoyillar bilan amal qilish orqali bolalar do'stlik va hamkorlikni o'rganishda o'zgarish yaratish, ijtimoiy o'zgarishlarga moslashish va o'quvchilarning insoniy va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda muvaffaqiyatli bo'lish imkonini beradi. Xalq pedagogikasi asosida amaliyotga qaratilgan bir necha tamoyillar mavjud. Birinchisi, o'quvchilarning aktiqlik va ishtirokini rag'batlantirish tamoyili. Xalq pedagogikasi, o'quvchilarni darsga qatnashishga o'rgatish, ularning fikrlarini ifodalashga va muhim maslahatlarni berishga qaratilgan. Bu, o'quvchilarning o'z fikrlarini qadrlash va o'z fikrlariga e'tibor qilishlarini oshiradi. [3.97]

Ikkinchi tamoyil, o'quvchilarning ijodiy faoliyatlarini qo'llash. Xalq pedagogikasi, o'quvchilarni fikrlash, tahlil qilish va ijodiy faoliyatlar orqali o'zlarini ifodalashga va ijodiy yechim topishga yo'l qo'yadi. Bu, ularning o'zlarining fikrlarini erishganlarga ta'sir qilish va o'zlarining iste'dodlarini rivojlantirishga imkon beradi.

Uchinchi tamoyil, boshqaruv tizimida demokratik prinsiplarni qo'llash. Xalq pedagogikasi, o'quvchilar bilan barqaror munosabat o'rganish, ularning o'z fikrlarini ifodalash va o'zlarining maslahatlarini qabul qilish jarayonlarini o'rgatish orqali boshqaruvning demokratik asoslarini tashkil etadi. Bu, o'quvchilarning o'zlarining hisob-kitoblariga e'tibor berish, qaror qabul qilishda ularni qatnashishga imkon berish va ularning o'z fikrlarini erishishlarini rag'batlantiradi.

Xalq pedagogikasi o'quvchilarga ijtimoiy tashkilotchilik jarayonlarida ishtirok etishga ham e'tibor beradi. Bu, ularning jamoatga qiziqishni oshirish, ijtimoiy masalalarga qaratish, o'z fikrlarini ijtimoiy ovoz sifatida ifodalash va o'z o'rinlarini jamoatchilikning a'zolari sifatida his qilishlari uchun muhimdir. Ular jamoatchilikning qadriyatlarini o'rganish va jamoat bilan ishlashni o'rganish orqali ijtimoiy tashkilotchilikda qatnashishga tayyorlanishadi. Xalq pedagogikasi, bolalar o'rtasida do'stlik, hamkorlik, ijtimoiy qatnovning rivojlanishi va insoniy bog'liqlikni kuchaytirishni hedef qilgan pedagogik usullarni o'z ichiga olgan ma'naviyatli tizimdir. Ushbu usullar o'quvchilarni o'zaro muloqotda ishtirok etishga, bir-birini tushunishga, qadr-qimmat boshqalarga berishga va boshqalarning fikrlarini eshitishga qaratilgan. [4.63]

Xalq pedagogikasi, o'quvchilarni muhim qadriyatlarni o'rgatishga va shakllantirishga ham e'tibor beradi. Bu qadriyatlar o'zaro hurmat, adabiyot, mehnat, ehtiros, insonparvarlik va boshqalar kabi erkinliklarni o'z ichiga oladi. Xalq pedagogikasi, o'quvchilarga o'z fikrlarini isbotlash, boshqalar bilan kelishish va maslahat so'rash imkoniyatini beradi, shuningdek, ularni adolatli va yengil qo'llanmalarni qo'llashga o'rgatadi. Xalq pedagogikasi, o'quvchilarning o'z intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga katta e'tibor beradi. Ular o'quvchilarga muammolarni yechish, tahlil

qilish, ta'lim olgan ma'lumotlarni boshqa sohalar bilan bog'lash va o'z fikrlarini isbotlash imkonini beradi. Bu, ularning kritik fikrlash, muhim tushunchalar bilan ishlash va muammolarni yechish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Xalq pedagogikasi, bolalar o'rtasida do'stlik, hamkorlik, ijtimoiy qatnovning rivojlanishi va insoniy bog'liqlikni kuchaytirishni maqsad qilgan pedagogik usullarni o'z ichiga olgan ma'naviyatli tizimdir. Bu usullar orqali bolalar mustaqil, samarali va ijtimoiy muloqotga tayyorlanishadi. Xalq pedagogikasining asosiy maqsadi, bolalarni o'z o'rniga kelajakda ijtimoiy qatnovning muhim a'zolari va fikr- mulohazalari bo'lib yetishishiga yordam berishdir.

REFERENCES

1. Xalq pedagogikasi: Fan sifatida xalq pedagogikasi. Muallif: Teshayev R.R.
2. Xalq pedagogikasi va zamonaviy tarbiya: Muammolar va hal qilishlar. Muallif: Islomov X.A.
3. Bolalar tarbiyalanishida hamkorlik: Xalq pedagogikasi masalalari. Muallif: Teshayev R.R.
4. Do'stlikda bo'lgan tarbiya: Xalq pedagogikasi nazariyasi va amaliyoti. Muallif: Sobirov T.S.
5. Bolalarni do'stlikda tarbiyalash: Xalq pedagogikasi asosida tadqiqot. Muallif: Ashurov A.K.
6. Xalq pedagogikasi va tarbiya: Bolalar do'stlikda. Muallif: Usmanova D.S.
7. Bolalar tarbiyalanishi: Xalq pedagogikasi muammolari va hal qilishlari. Muallif: Ochilov O.R.
8. Ganiyeva, M. (2021). Effective Methods of TRIZ.

BOLALARNI DO'STLIKGA TARBIYALASHDA XALQ PEDAGOGIKASINING O'RNI

Ataniyazova Gulmira Kalabayevna

NMPI, Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 2-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7949666>

Annotatsiya. Bolalarni do'stlikga va vatanparvarlikga tayyorlashda xalq pedagogikasining tutgan o'rni muhimdir. Xalq pedagogikasi, bolalarga insonparvarlik, adolat, hamkorlik va vatanparvarlik ruhini o'rgatish, o'z vataniga sevgi va muhabbatni oshirishga intiladi. Bu, ularga vatanparvarlik qobiliyatlarini rivojlantirish, o'z vatanlariga qo'shni bilan ta'lim jarayonlarida samarali ishtirokni o'rganishga imkoniyat beradi.

Kalit so'zlar: Xalq pedagogikasi, Bolalar tarbiyalashi, Vatanparvarlik ruhi, Do'stlik va hamkorlik, Milliy ta'lim, Vatanparvarlik tuyg'usi, Asosiy vazifalar.

THE ROLE OF FOLK PEDAGOGY IN EDUCATING CHILDREN FOR FRIENDSHIP

Abstract. The role of folk pedagogy is important in preparing children for friendship and patriotism. Folk pedagogy strives to teach children the spirit of humanity, justice, cooperation and patriotism, to increase love and affection for their homeland. This gives them an opportunity to develop patriotic skills, to learn effective participation in educational processes with their neighbors.

Key words: Folk pedagogy, Child education, Patriotic spirit, Friendship and cooperation, National education, Patriotic feeling, Main tasks.

РОЛЬ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ В ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ К ДРУЖБЕ.

Аннотация. Велика роль народной педагогики в подготовке детей к дружбе и патриотизму. Народная педагогика стремится воспитать в детях дух человеколюбия, справедливости, сотрудничества и патриотизма, приумножить любовь и привязанность к своей Родине. Это дает им возможность развивать патриотические навыки, учиться эффективному участию в воспитательных процессах со своими соседями.

Ключевые слова: Народная педагогика, Воспитание детей, Патриотический дух, Дружба и сотрудничество, Народное воспитание, Патриотическое чувство, Основные задачи.

Xalq pedagogikasining tutgan o'rni, bolalarni o'z mamlakatlariga muhabbat va uning madaniy-ma'rifiy qadriyatini oshirishda muhimdir. Ular o'z vatanlarini himoya qilishga, milliy taraqqiyotga qo'shni bilan ishtirok etishga, milliy qadriyat va tarixiy xotiralarni asrashga intiladi. Xalq pedagogikasi, bolalarga vatanparvarlik ruhini o'rgatish orqali ularga milliy identifikatsiyani qo'llab-quvvatlash, milliy xududlarini muhokama qilish, milliy tillar va adabiyotlar bilan tanishish va o'z vatanlariga samimiy qarashlarni o'rgatishda muhim ahamiyatga ega. [1.68]

Xalq pedagogikasi asosida tarbiyalanayotgan bolalar, o'z vatanlariga, milliy qadriyat va tarixiyotiga taassurot bilan bog'liq bo'lishni o'rganishadi. Ularga o'z vatanlarining tarixiy va tabiiy boyliklari, milliy yengilavonliklari, xalq ma'naviyati va madaniyoti haqida bilim olib, uning muhofazasi va rivojlanishiga qiziqishni o'rgatadi. Bu tarzda tarbiyalanayotgan bolalar, o'z vatanparvarlik va milliy qadriyatlariga e'tibor bilan xizmat qilishga, o'z mamlakati uchun foydali ishlar ko'rsatishga intiladi. Xalq pedagogikasining tutgan o'rni, bolalarni milliy xodimlar sifatida tayyorlashda ham muhimdir. Ular o'z vatanlarini hursand va samarali tarzda xizmat qilishni,

o'zlarini milliy ijtimoiy-tadbiriy tashkilotlarda ishlab chiqishni o'rganishni, milliy taraqqiyotga xizmat qilishni bilishlari talab qilinadi. Xalq pedagogikasi, bolalarga milliy vazifalarini, fuqarolik huquqlarini va milliy qo'shiqlarini o'rgatishni ta'minlaydi. Ular o'z vatanparvarliklarini ifodalash, milliy bayram va tadbirlarda qatnashish, milliy simvollarni ehtirosga olgan holda ishlar bajarish, milliy mazmunlarga asoslangan ta'lim darslari va faoliyatlar orqali vatanparvarlikni o'rganishadi. Bunday tarbiyalanayotgan bolalar, o'z vatanlarini sevgi, hursandlik va himoya ruhiyatida xizmat qilishga tayyorlanadi. [2.81]

Xalq pedagogikasining tutgan o'rni, bolalarni vatanparvarlik ruhida, o'z vatanlariga hamkorlikda, milliy qadriyat va manfaatlarga qiziqishni o'rganishda va ularga o'z vatanlariga xizmat qilishga unday qobiliyatni rivojlantirishda muhim bir vazifani bajaradi. Bu usul, bolalarni milliy xizmatga qiziqishni, milliy bo'lganlik hissini oshirishni, milliy ta'lim va madaniyatning o'ziga xos qadriyatlarini tushuntirishni, ularga milliy vatanparvarlik tuyg'ularini va vazifalarini o'rgatishni maqsad qiladi. [3.76]

Xalq pedagogikasining tutgan o'rni, bolalarni milliy hamkorlik va birlashuvga qaratilgan vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularga o'z vatanlarini muhofaza qilish, milliy taraqqiyotga xizmat qilish va milliy qadriyatlarini asrashda muhim ahamiyatga ega. Bu o'rni asosida tarbiyalanayotgan bolalar o'z vatanparvarliklarini oshirish, milliy unumdorlik va turmushga samarali ishtirok qilish bilan o'zlarini mustahkamlashadi. Bunday tarbiyalanayotgan bolalar o'z vatanlariga sevgi va muhabbat bilan bog'liq bo'lib, uning rivojlanishiga va himoyasiga o'z hissasini qo'shadi. Xalq pedagogikasining bolalarni do'stlikga va vatanparvarlikga tayyorlashdagi tutgan o'rni oldindan aytib o'tilgan holda, davom etish mumkin. Bu o'rni amalga oshirish uchun quyidagi faktorlarni ko'rsatish mumkin:

1. O'z-o'zini ifodalash: Xalq pedagogikasi, bolalarga o'z fikrlarini ifodalash va o'z ishonchlari, qiziqishlari va xohishlari bilan ishlash imkoniyatini beradi. Bu, ularning o'z o'zini mustahkamlash va shaxsiy o'zgina fikrlarini rivojlantirishga yordam beradi. Shunday qilib, bolalar o'z vatanparvarlik va do'stlikga oid fikrlarini o'z fikrlari bilan ifodalay oladilar.
2. Hamkorlikning o'rgatilishi: Xalq pedagogikasi, bolalarga hamkorlikni o'rgatishni muhimlashtiradi. Ular o'zlarini bir-biriga qo'shni, bir-birining fikrlarini eshitish va qabul qilishni o'rganishadi. Bu, bolalar uchun vatanparvarlik va do'stlar bilan hamkorlikning o'zgaruvchanlik va o'zaro minnatdorchilikni talab qilgan asosiy tuyg'ulardan bo'lib chiqadi.
3. Tarbiyalash jarayonida o'zaro aloqalar o'rnatish: Xalq pedagogikasi, bolalarni do'stlik va vatanparvarlik tuyg'ularini rivojlantirishda o'zaro aloqalar o'rnatishni tavsiye qiladi. Bu aloqalar, bolalar o'rtasidagi tushunchalar va qadr-qimmatni oshirishga yordam beradi. Bolalar o'zaro hamkorlik bilan ishlash va bir-biriga qarashlarni o'rgangan holda, vatanparvarlik ruhini ham rivojlantirishadi.
4. Adolat va tenglikni o'rganish: Xalq pedagogikasi, bolalarga adolat va tenglikni o'rganishni talab qiladi. Bolalar o'z vatanparvarliklarida adolatli va teng huquqlarga ega bo'lish, har bir kishi va guruhga barobar munosabatda bo'lishni o'rganishadi. Bu, vatanparvarlik va do'stlar bilan hamkorlikni rivojlantirishning asosiy qoidalardan biridir.
5. O'ziga xos qobiliyat va malakalarni aniqlash: Xalq pedagogikasi, bolalarga o'ziga xos qobiliyat va malakalarni aniqlashni o'rganishga yordam beradi. Bu tarbiya usuli, bolalarga o'z o'zini tushunish va o'z qobiliyatlarini aniqlashga yordam beradi. Bu ularga xohlagan

ishni bajarganida yaxshi natija olish uchun kerak bo'lgan malakalarni o'rganishga yordam beradi.

Xalq pedagogikasi, bolalarni do'stlikga va vatanparvarlikga tayyorlashda bir qator tarbiya usullari va yo'llaridan foydalanadi. Bu usullar ularga o'z o'zini mustahkamlash va do'stlar bilan hamkorlik va vatanparvarlik tuyg'ularini oshirishga yordam beradi.

REFERNCES

1. "Xalq pedagogikasi: Bolalar tarbiyalash asoslari" - Abdurasulov X.S., Karimova D.A.
2. "Bolalarni do'stlikga tarbiyalash" - Usmonov Sh.A.
3. "Vatanparvarlik asoslari: Bolalar tarbiyasi" - Karimova D.A.
4. "Xalq pedagogikasi asoslari" - Kudaybergenov S.H.
5. "Milliy pedagogika: Bolalarni vatanparvarlikga tayyorlash" - Rizayev F.R.
6. Ganiyeva, M. (2021). Effective Methods of TRIZ.

XUDOYBERDI TO'XTABOYEV ASARLARIDA UNDALMANING IFODALANISHI

Abduraxmonova Sarvara Abdurashid qizi

Termiz davlat universiteti talabasi

Iroda Xidirova

Ilmiy rahbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7947601>

Annotatsiya. Mazkur maqolada undalmalar haqida fikr yuritiladi. Shuningdek undalmalarning ifodalanishi va tarkibi, badiiy nutqdagi o'rni va vazifalari yoritiladi.

Kalit soʻzlar: Undalma, badiiy asar nutqi, lisoniy struktura, nutqiy muloqot, Xudoyberdi To'xtaboyev, "Besh bolali yigitcha".

THE EXPRESSION OF MOTIVATION IN THE WORKS OF KHUDOYBERDI TOKHTABOYEV

Abstract. This article discusses incentives. Also, the expression and composition of impulses, their role and functions in artistic speech are covered.

Key words: Ondalma, the speech of an artistic work, linguistic structure, speech communication, Khudoyberdi Tokhtaboyev, "Five-boy boy".

ВЫРАЖЕНИЕ МОТИВАЦИИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ХУДОЙБЕРДИ ТОХТАБОВЕВА

Аннотация. В данной статье рассматриваются мотивации. Также освещаются выражение и структура импульсов, их роль и функции в художественной речи.

Ключевые слова: Ондалма, речь художественного произведения, языковой строй, речевое общение, Худойберди Тохтабоев, «Пятилетний мальчик».

Undalma—sòzlovchining nutqi qaratilgan shaxs yoki predmet deb tasavvur qilingan hodisani bildiradigan sòz yoki so'z birikmasi. Undalma kirishlar yoki kiritmalar kabi gapni kengaytiradi, ammo uning bo'laklari bilan sintaktik aloqaga kirishmaydi. Undalma gap tarkibidagi II shaxs kishilik olmoshi bo'lgan so'zshakl ma'nosini muayyanlashtiruvchi unsur bo'lib u mantiqan so'z kengaytiruvchisi maqomida bo'ladi. Biroq u kengayayotgan so'z bilan bog'langanda, grammatik aloqaga ega emas. Undalma mazmunan bog'langan so'zshakl nutq yo'naltirilgan shaxs yoki narsa-predmetni ifodalaydi. Undalma vazifasida, odatda, bosh kelishikdagi ot, ba'zan otlashgan so'zshakllar keladi.

Demak, undalma gap lisoniy strukturasiga bevosita daxldor bo'lmagan, gap tarkibidagi ifodalangan yoki ifodalanmagan ikkinchi shaxs olmoshining so'z kengaytiruvchisi hisoblanadi. Ajratilgan bo'lak ajralmish bo'lak bilan mazmunangina munosabatga kirishgani kabi, undalma ham nutq yo'naltirilgan shaxs, predmet bilan mazmuniy bog'lanishga ega bo'ladi.

Undalmalar nutqiy muloqot jarayonida, badiiy matnlarda keng ishlatilib, salbiy yoki ijobiy baho munosabatini ifodalashga xizmat qiladi. Undalmaning baho ifodalashi, his-tuyg'ular bayon eta olish ko'lamining kengligi yozuvchilarga badiiy asarlarda ulardan samarali foydalanish imkonini beradi. Nutqiy muloqot jarayonini badiiy asarlar misolida tadqiq etsak, bu fikrning asosli ekanligiga guvoh bo'lamiz. Biz Xudoyberdi To'xtaboyevning "Besh bolali yigitcha" asarida qo'llangan undalmalarni ko'rib chiqamiz.

Undalma gapning barcha o'rinlarida kela oladi. Gap boshida kelganda uni ochadi: – Aka, Zulayhoni qarang, qizil toshlarimni olib qo'ydi! (16 – bet).

- Zulayho, nega uning nonini yeb qo'yding, – deya urishgan bo'ldim. (17-bet).
- Polvon tog'a, sizga eshak manganese xabarchi kelibdi, – deb qo'ydi. (19-bet).
- Amaki, o'zim yetimlik bilan o'sib, yuragim to'la qon edi, – sekingina dedi otam. (22-bet).
- Dada, dadajon men bu yerdaman! (31-bet).
- Hakim, bora solib dadangni jo'natgin. (31-bet).
- Bolaginam, bemahalda ko'chaga chiqmagin! (31-bet).
- Adasi, bolangizdan ko'nglingiz tinch bo'lsin, bir yaxshi qilib olib o'tiraman.(31-bet).
- Domla, ahmoqlar qaysi ro'yxatga yoziladi? (48-bet)
- Usmon, sen o'lding! (51-bet).
- Xola, buningizni yeb bo'lmaydi-ku! (57-bet).
- Karomatxon, nega bularni xafa qilib qo'ydingiz? (64-bet).

Undalmalar gapning oxirida kelganda esa uni yopadi: — Sheriklaringizga aytib yozdirsangiz bo'lmaydimi,ota? (29-bet).

- Jonim fido, qoqindiq! (70-bet).
- Dilimdagini to'qibsan, o'rtoqjon! (72-bet).
- Tepamda xudo bor, Mashrab! (78-bet)

Ma'lumki, undalmalar dialoglarda keng qo'llaniladi. Chunki, suhbatdoshlar muloqot jarayonida bir – birlariga murojaat qilishi zaruriy ehtiyojdir. Undalma mustaqil gap maqomini ham olishi mumkin:

- Orifjon! (28-bet).
- Kampir! (36-bet).
- Ahmoq! (46-bet).
- Labbay, opa! (43-bet).

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tishimiz kerakki, undalma bosh kelishikdagi ot yoki ot ma'nosidagi so'zlar orqali ifodalanadi. Biz ushbu maqola orqali Xudoyberdi To'xtaboyevning asarlarida undalmaning qay tartibda qo'llanganiga guvoh bo'ldik. Undalma ayrim pauza bilan ajralib turadi, uning o'z undash intonatsiyasi bor. Undalma o'zida intonatsional tugallik elementlarini aniqlaydi. Undalmalar badiiy asar nutqida keng ishlatiladi. Ular yordamida so'zlovchi va tinglovchining ruhiy holati, kechinmalari ifodalanadi.

REFERENCES

1. Sayfyullayeva. R. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent. —2020.
2. Mengliyev. B. Hozirgi o'zbek tili. Toshkent. —2018.
3. To'xtaboyev. X. Besh bolali yigitcha romani.
4. Erkaboyeva.N. O'zbek tilidan ma'ruzalar to'plami. Toshkent. –2019.
5. Khidirova, I. (2023). PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCABULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROV AND SHAYMATOV FAMILIES). *Modern Science and Research*, 2(3).
6. Xidirova, I., & Xidirova, N. (2021). Gender Characteristics of Family Speech Speech (On the Example of the Uzbek Family). *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 1(2), 196-199.

7. Raxmonjonova, G., & Xidirova, I. (2022). CHORTOQ SO ‘ZINING KELIB CHIQISHIGA OID ILMIY QARASHLAR. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 188-189.
8. Jo‘rayeva, M., & Xidirova, I. (2023). QOYALAR HAM YIG‘LAYDI” ASARIDA QO‘LLANILGAN DIALEKTIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. *Development of pedagogical technologies in modern sciences*, 2(2), 42-48.
9. qizi Jo‘rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). “TEMIR XOTIN” DRAMASINING FONETIK-FONOLOGIK TAHLILI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 492-496).
10. qizi Jo‘rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). SHOYIM BO ‘TAYEVNING “SHO ‘RODAN QOLGAN ODAMLAR” ASARIDA NOADABIY QATLAM SO ‘ZLARINING QO ‘LLANILISHI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 487-491).
11. Xidirova, I. ., & Jo‘rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORK OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORK "ROCKS ALSO CRY"). *Modern Science and Research*, 2(3), 142–144.
12. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. *Modern Science and Research*, 2(3), 138–141.

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ МЕТОДИКИ И ЛЕКСИКИ ИЗУЧЕНИЯ ИСПАНСКОГО ЯЗЫКА

Шабанова Севинч Джумалиевна

Преподаватель кафедры прикладных наук испанского
языка факультета романо-германской филологии
Узбекского государственного университета мировых языков

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7947179>

Аннотация. В данной статье освещается история возникновения испанского языка, уровень их изучения, методология и лексика. Существует множество способов обогащения лексического состава языка, например, отражается на появлении новых словообразовательных форм (в частности, лексико-семантический метод), заимствованиях из других языков, морфологическом методе обогащения лексики языка.

Ключевые слова: Испанский, метод, история, лексика, история.

THE HISTORY OF THE EMERGENCE OF METHODS AND VOCABULARY OF LEARNING SPANISH

Abstract. This article highlights the history of the emergence of the Spanish language, the level of their study, methodology and vocabulary. There are many ways to enrich the lexical composition of a language, for example, it is reflected in the emergence of new word-formation forms (in particular, the lexico-semantic method), borrowings from other languages, and the morphological method of enriching the vocabulary of a language.

Keywords: Spanish, method, history, vocabulary, history.

Как известно, язык изменчив, как и любая другая вещь и явление. Поэтому невозможно представить, какое изменение произошло в языках за пятьсот тысяч лет, изучить его с научной, как практической, так и теоретической точек зрения. Состояние языкового развития до появления письменности для нас темное. Только с помощью письменных памятников мы можем судить о развитии языка, которое произошло в период после появления письменности. Но письменность не позволяет в полной мере осветить проблему изучения языка, возникновения языка.

Требуется совершенство в теории чтения и преподавания иностранного языка. Науку преподавания иностранного языка освещает наука методика, „слово“ методика – „греческое, означающее“ совокупность способов целенаправленного выполнения работы“. Термин "методика", часто встречающийся в педагогическом общении, имеет три значения. Первый обозначает учебный предмет (например; первый урок завтра — методика), второй-совокупность методических приемов обучения (например; “мне нравится методика нашего учителя“), а третий-теорию воспитания и специальную науку (например; “методика хорошо освещена в данном пособии“).

На протяжении всего развития человеческого общества отношение языка, являющегося средством общения-отношения, к обществу трактовалось по-разному. Возникли разные мнения, разные теории. Некоторые группы понимали язык как живой организм. Некоторые рассматривали это как неизменную реальность. Исследуя такие взгляды критически-аналитически, можно резюмировать следующим образом:

1. Язык не является природно-биологическим явлением.

- 2.Существование языка и его развитие не зависят от законов природы.
- 3.Язык не имеет отношения к природе, расе, происхождению людей.
- 4.Только те, кто организованы в общество, имеют язык, который является средством общения.

Язык-социальное явление, возникшее на основе многовекового исторического социального опыта человеческого общества. Развитие языка и общества неразрывно связаны. Любая действительность, происходящая в обществе, в определенном смысле находит свое выражение в языке. Социальная природа языка проявляется в его существовании в обществе, а также в служении интересам общества.

Испанский широко распространен во всем мире. Около полумиллиарда человек считают испанский своим родным языком. Испанский-один из шести языков международная организация ООН. Благодаря конкистадорам и испанским мореплавателям испанцы распространились за пределы страны. В Латинская Америка Африка и Азия говорили по-испански только с некоторыми особенностями.

В средневековой Кастилии начал появляться испанский язык. В современном Испанский мир его любят называть Кастеллано (Castellano) или кастильским. Испанский язык принадлежит к романской группе, но имеет большое влияние арабского языка. Испанский-второй по распространенности язык в мире. Он превосходит только китайцев. В Латинской Америке и Испании существуют диалектные разновидности языка. В Испании традиционно выделяют две диалектные группы: Северную и Южную. Север включает сицилийский, каталонский, Галисийский и другие диалекты, а Юг включает Мадрид, Валенсию, Эстремадуру и другие.

Ряд ученых считают некоторые из вышеперечисленных диалектов языками. Это связано с тем, что многие языковые разновидности официально признаны в регионах, где они используются. Кастильский диалект (Кастеллано) распространен в ряде центральных и северных регионов Испании. Это кастильское произношение является нормой в испанском языке.

На каталонском (или каталонском) говорят в Валенсии, на Балеарских островах и в Каталонии. Он занимает второе место по популярности среди испанцев. В нем общаются около 10 миллионов человек.

Испанский и другие романские языки(французский, португальский, итальянский и т. д.), разговорная латынь, образовалась из народной латыни, которая была завезена на Пиренейский полуостров римскими завоевателями в начале 3 века до нашей эры. После распада Римской империи на полуостров проникли германские племена с очень небольшим влиянием испанского языка. В начале VIII века началось завоевание Пиренейского полуострова арабами, которые захватили большую часть территории. Но в 718 году население поднялось на вооруженную борьбу за свободу и независимость . Реконкиста: возвращение завоеванных земель, возникновение христианских государств на освобожденных территориях. Сыграл важную роль в Реконкисте Кастилия таким образом, кастильский диалект стал основой испанского литературного языка. В 1492 году, по окончании Реконкисты, испанский двор снарядил первую экспедицию в Индию.

Современный испанский В странах Латинской Америки он сильно отличается друг от друга как по фонетике, так и по лексическому составу: иностранец не всегда понимает

мексиканского аргентинца, перуанского кубинца и чилийского гватемальца и т. д. Это естественно, ведь в каждом государстве свой образ жизни, свои особенности, своя история и культура. И это не удивительно: даже в самой Испании, в разных провинциях, таких как Валенсия и Леон, Андалусия и Кастилия, говорят по-разному, но всех испаноговорящих во всем мире объединяют общепринятые правила. литературный язык и стандартное кастильское произношение (так называемый "Кастеллано"), которому следуют все образованные люди.

Литературный испанский роман возник в 1-й половине 12 века, когда кастильский язык широко и систематически использовался в письменной форме. Он возник в основном на основе переводческой деятельности Альфонсо X, во время которой Толедо стал центром научных арабских исследований. Арабская литература сосуществовала здесь с кастильским языком, в то время как испанский был посредником между арабским и латинским языками. Следует отметить, что на фоне функционирования обоих языков развивались вербальные, еще не измененные, но так или иначе способствовавшие формированию языка варианты средств выражения. В Средние века арабская культура и литература, причем не только испанская, оказала влияние на культуру и литературу многих европейских стран, эта ситуация отчасти аналогична влиянию Ренессанса античности на Европу. возглавил борьбу за свободу.

Арабский язык также оказал большое влияние на литературные процессы средневековой Кастилии. Изучение переводных текстов ясно показывает, что кастильский язык того времени сумел передать выразительное содержание и богатство арабских грамматических структур, при этом активно осваивая некоторые арабизированные модели. Кастильские литературные процессы всегда сталкивались с необходимостью обеспечения собственной индивидуальности, развития понимания личности в языке.

Самобытность испанского языка формировалась в результате общего исторического развития под влиянием контактов с соприкасающимися с ним языками. Наличие множества арабизмов в современном испанском языке свидетельствует об их огромной роли в обогащении языка и формировании его лексической нормы. В то же время, вслед за Хулией Касарес, "испанский язык осваивался на протяжении всего его развития. отметим, что"несмотря на большое количество заимствованных слов и словосочетаний, они всегда сохраняли свои отличительные черты (четкие очертания)".

REFERENCES

1. Казакбаева Г.А. Теоретические аспекты заимствований в изучении арабизмов узбекского языка // вопросы истории, историографии, экономики, языкознания и литературы. Сборник научных статей. - М.: IV РАН, 2006. - 0,4 п. л. л.
2. <https://hiddenshell.ru/uz/gde-govoryat-po-ispanski-v-kakih-stranah-govoryat-na-ispanskom-yazyke/>
3. Бахронова, Д. (2021). Words and culture. Язык, глобализация и межкультурность. *Religación. Revista De Ciencias Sociales Y Humanidades*, 6(27), 239-246. <https://doi.org/10.46652/rgn.v6i27.781>

VII-XVI ASRLAR ORALIG'IDA O'ZBEK LUG'ATCHILIGIDAGI TAFOVUTLAR TAHLILI

Ziyodullayeva Marjona
Normamatova Shohista

Termiz davlat universiteti o'zbek filologiyasi fakulteti talabalari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7947712>

Annotasiya. Ushbu maqolamiz orqali biz VII-XVI asrlar oralig'idagi o'zbek lug'atchiligidagi tafovutlar, ularning leksik, fonetik, morfologik tahlillarini amalga oshirdik. Mavzu doirasida kuzatib chiqqan so'zliklar tahlilini amalga oshirdik

Kalit so'zlar: Lug'atchilik, temantik, "Devonu lug'ati-t-turk", "At-tuhfatuz zakiyya fiy lug'atit turkiya", «Muhokamat ul-lug'atayn», kasallikka oid so'zlar, xususiyat sifatleri, tafovutlar.

ANALYSIS OF DIFFERENCES IN UZBEK DICTIONARY BETWEEN VII-XVI CENTURIES

Abstract. Through this article, we analyzed the differences in Uzbek vocabulary between the 7th and 16th centuries, their lexical, phonetic, and morphological analysis.

Key words: Vocabulary, semantics, "Devonu lug'ati-t-turk", "At-tuhfatuz zakiyya fiy lug'atit turkiya", "Muhokamat ul-lug'atayn", words related to diseases, characteristics, differences.

АНАЛИЗ РАЗЛИЧИЙ УЗБЕКСКОГО СЛОВАРЯ МЕЖДУ VII-XVI ВЕКАМИ

Аннотация. В этой статье мы проанализировали различия в узбекской лексике между 7 и 16 веками, их лексический, фонетический и морфологический анализ.

Ключевые слова: Лексика, темантика, «Девону лугъати-т-тюрк», «Ат-тухфатуз закийя фий лугъатит туркия», «Мухокамат ул-лугъатайн», слова, связанные с болезнями, характеристика, различия.

Lug'atchilik tarixi ya'ni, dunyo lug'atchiligi tarixi qadim mingyilliklarga borib taqaladi. Jumladan, o'zbek lug'atchiligi tarixi ham bir necha ming yillar avval shakllana boshlagan. O'zbek lug'atchiligi shakllanishining ilk bosqichlari XI asrda buyuk bobokalonimiz Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'ati-t-turk" asari bilan boshlanadi. Mahmud Koshg'ariy "Devonu lug'ati-t-turk" asarini yaratib o'zbek lug'atchiligining shakllanishiga ilk tamal toshini qo'ygan desak mubolag'a bo'lmaydi. „Devonu lug'otit turk“ (arabcha: الترك لغات ديوان; tarjimasini „Turkiy so'zlar devoni“) — Mahmud Koshg'ariyning turkiy tillar haqidagi qomusiy asari (1071—72). [1][2] Bu asarda XI asrning 2-yarmida Markaziy Osiyoda va G'arbiy Xitoy hududida istiqomat qilgan turkiy urug' va qabilalar, ularning ijtimoiy ahvoli, tili, tarixi, bu hududning geogr.si, metrologiyasi va astronomiyasiga oid qimmatli ma'lumotlar yozib qoldirilgan. „Devonu lug'otit turk“ arab tilida yozilgan, 8 mingdan ortiq turkiy so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish maqsadida arabcha hara-katlar (harflardagi ost-ust ishoralar)dan foydalanilgan. Bunda, albatta, muallif ancha qiyinchilikka uchragan, chunki arabcha harf va alif, vov, yo ishoralari bilan turkiy tovushlarni berib bo'lmaz edi. Turkiy tildagi cho'ziq va qisqa unlilar, yumshoq va qattiq tovushlar uchun Mahmud Koshg'ariy maxsus belgilar (harakatlar)ni qo'llaydi yoki so'z boshidagi cho'ziqlikni ikki alif bilan ko'rsatadi yoki 2 xil talaffuz qilinadigan so'zlarga 2 xil ishora qo'yadi: azuqluq, eritmak so'zlaridagi 3 va R harflari ustiga ham kasra, ham damma ishorasini qo'ygan, demak, bu so'zlar o'sha davrda ikki xil talaffuz etilgan: azmqluq — azuqluq, eritmak — erutmak kabi. Arabcha harf

bilan ko'rsatish mumkin bo'lgan turkiy talaffuzni „Devonu lug'otit turk“da izohlab, ta'riflab o'tgan. „Devonu lug'otit turk“da, avvalo, otlar, so'ng fe'llar izohlanadi. So'zlar tartibi ularning tarkibidagi harflarning orta borishiga (2 harfdan 7 harfgacha) qarab amalga oshirilgan.

Undan keyin davrlar mobaynida qator lug'atlarning silsilasi shu bugungacha davom etib kelmoqda. Masalan, „At-tuhfatuz zakiyya fiy lug'atit turkiya“ asari. Bu noyob tuhfa XIV asrda Misrda yozilgan bo'lib, uni yozgan muallifning ismi ma'lum emas. Asar qo'lyozmasining bizgacha yetib kelgan yagona nusxasi hozirgi kunda Istanbuldagi Boyazid kutubxonasida saqlanadi. Qo'lyozma 91 varaq 182 betdan iborat, har bir betda 7 ta so'zga sharh berilgan va ular 13 ta qatorga joylashtirilgan

Alisher Navoiyning «Muhokamat ul-lug'atayn» — «Ikki til muhokamasi» deb nomlangan asar 905 hijriy yilning jumodiyul avval oyi- 1499- melodi yilning dekabr oyi oxirlarida chorshanba kuni yozib tugatilgan.

«Muhokamat ul-lug'atayn» da turkiy-o'zbek va fors-tojik tillarini qiyosiy o'rganish vositasida turkiy-o'zbek tilining Sharqda mashhur bo'lgan arab va fors-tojik tillari darajasidagi mavqeidan so'z yuritiladi hamda ulardan, xususan fors-tojik tilidan farq qiluvchi xususiyatlari turli xildagi ko'pgina misollar, jumladan «yuz lafz» (yuzta so'z)ni keltirib, talqin qilish bilan isbotlanadi. Bu ma'no Alisher Navoiyning quyidagicha yozganlarida ham o'z ifodasini topgan.

«Turkiy va sort lug'ati kayfiyati va haqiqati sharhida bu risolani jam' qilib bitidim va anga «Muhokamat ul-lug'atayn» ot qo'ydim, to turk eli tili fasohatu diqqati va balog'atu vus'ati... zohir qildim. Va xayolimg'a munda kelurkim, turk ulusi fasihlariga ulug' haq sobit qildimki, o'z alfoz va iboratlari haqiqati va o'z til va lug'atlari kayfiyatidin voqif bo'ldilar». (MAT, 20 tomlik, 16-tom, 40-bet).

Shuni eslatish joizki, Alisher Navoiy turkiy tilning fazilatlarini haqida so'z yuritganda o'sha davrda mashhur bo'lgan arab, fors-tojik va hind tillarini kamsitmaydi, aksincha ularning har biriga xos bo'lgan xususiyatlarni ham ehtirom bilan bayon etadi.

Har bir lug'atlar o'rtasida tafovutlar bo'ladi. Xuddi shunday ekan, biz ko'plab so'zlarning tahlilini kuzatishimiz mumkin. Biz turli mavzularda o'z tadqiqotlarimizni olib bordik. Tadqiqot natijalariga qarab yondashadigan bo'lsak, ba'zi so'zlarning ma'no ko'lami bugungi kunda ham o'zgarmagan, ammo ba'zi so'zlarning ma'nosi muqobil varianti butunlay o'zgargan. Barcha lug'atlardan ma'lum bir mavzu yuzasidan tadqiqot olib bordik. «Kasallik va unga aloqador so'zlar» ning lug'atini «Kelurnoma», «Muhokamat ul lug'atayn», «Devonu lug'atit turk» va «At-tuhfat» asarlaridan to'plab o'zaro solishtirdik. Ushbu izlanish mobaynida Devondan 89 ta kasallikka oid so'zlar, At-tuhfatdan 27 ta va Muhojamat ul lug'atayn asaridan 9 tani topdik. Masalan, isirkandi—qizilcha toshdi so'zi «Devonu lug'atit turk» asarining birinchi tomida qizil donachalarning ko'payishi, toshmaning chiqishi shunday ifodalangan. Aynan mana shunday қизламук—qizamiq va shunga o'xshash toshib chiqadigan toshmalar. Devonning ikkinchi tomida yuqorida keltirilgan so'zlikning ot so'z turkumiga o'tib, o'zakdan o'zgarishiga guvoh bo'lamiz. Qizlamuk-isirkandi so'zlari aslida isitma-isitmalamoq so'zlari singari. Devondan chetlashmasdan tahlilni davom ettirsak, қаварған--badandan chiqadigan qavariq bilan қәзірғоқ—qo'lda paydo bo'ladigan qavariq, aslida har ikkalasi ham bitta qavariq, bugungi kunga kelib ham bir tushuncha ikki xil ma'noni anglatadi. Bularni alohida atamaymiz. Qiziq bugungi kunda biz so'zlarni iste'moldan chiqarib borayabmizmi yokibu so'zlar ta'sir doirasi torayib borayabdimi? Mana shu jabi savollarga duch kelishimiz tabiiy.

Bizni Mahmud Qoshg'ariyning "Devoni lug'atit turk" asarida eng qiziqirgan, boshqa lug'atlarda birmuncha ajralib turgan tomoni shu bo'ldiki areal linvistikaning mavjudligi. Devonda hududlarning til nuqtayi nazaridan xarita bo'lganligi, bu xususiyat boshqa lug'atlar kuzatilmadi. Bu o'z navbatida dialektologiya va geografiya fanlari bilan aloqadorligini isbotlaydi.

Bundan tashqari yuqoridagi uchta lug'atni bir biriga qiyoslab undagi so'zliklarni tahlil qilish jarayonida shaxsga nisbatan qo'llaniladigan xususiyat sifatlarini ko'rib chiqdik va bir necha tafovutlarni aniqladik. Masalan, "Devon-u lug'at-tit turk" asarida "keltirilgan "sart" so'zi savdogar kishi ma'nosida qo'llangan bo'lsa, "At-tuhfatuz zakiiyya fiy lug'atit turkiya" asarida "capr" va "tat" so'zlarini shaharlik ma'nosini izohlagan va asarning o'zidayoq ushbu so'z haqida olimlarning mulohazalari ko'p ekanligini ildirib o'tgan. "Muhokamat ul-lug'atayn"da esa ushbu so'zdan forslar ma'nosini ifodalash uchun foydalangan."Turkiy va sort lug'ati kayfiyati va haqiqati sharhida bu risolani jam' qilib bitidim va anga «Muhokamat ul-lug'atayn» ot qo'ydim".

Xulosa o'rnida shuni aytmochimizki, yillar asrlar mobaynida turli xil millat vakillari va xalqlar o'rtasida so'zlar turli ma'noni anglatib kelgan. Va biz bularni qiyoslab bu tafovutlarga nima sabab bo'lganligini so'zlarning etimologiyasini chuqur o'rganib aniqlik kiritishimiz mumkin. Bu esa bizdan katta mas'uliyat va bilim talab qiladi.

REFERENCES

1. "Devonu lug'ati-t-turk" G'affur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Tshkent – 2017 1-tom
2. "Attuhfatuz zakiiyatu fillug'ati Turkiya" O'zbekiston SSR "Fan" nashriyoti Toshkent -1968
3. " Muhokamat ul-lug'atayn" .Alisher Navoiy. Akademnashr, Toshkent-1997.
4. ziyo. net sayti
5. Khidirova, I. (2023). PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCABULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROV AND SHAYMATOV FAMILIES). *Modern Science and Research*, 2(3).
6. Xidirova, I., & Xidirova, N. (2021). Gender Characteristics of Family Speech Speech (On the Example of the Uzbek Family). *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 1(2), 196-199.
7. Raxmonjonova, G., & Xidirova, I. (2022). CHORTOQ SO 'ZINING KELIB CHIQUISHIGA OID ILMIY QARASHLAR. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 188-189.
8. Jo'rayeva, M., & Xidirova, I. (2023). QOYALAR HAM YIG'LAYDI" ASARIDA QO'LLANILGAN DIALEKTIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. *Development of pedagogical technologies in modern sciences*, 2(2), 42-48.
9. qizi Jo'rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). "TEMIR XOTIN" DRAMASINING FONETIK-FONOLOGIK TAHLILI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 492-496).
10. qizi Jo'rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). SHOYIM BO 'TAYEVNING "SHO 'RODAN QOLGAN ODAMLAR" ASARIDA NOADABIY QATLAM SO 'ZLARINING QO 'LLANILISHI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 487-491).

11. Xidirova, I. ., & Jo‘rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORK OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORK "ROCKS ALSO CRY"). *Modern Science and Research*, 2(3), 142–144.
12. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. *Modern Science and Research*, 2(3), 138–141.

LUG‘ATLARDA KELTIRILGAN SUDRALIB YURUVCHILAR TAHLILI

Xushvaqtova Maftuna O‘tkirbek qizi

Termiz davlat universiteti 2-kurs talabasi

Xidirova Iroda

Ilmiy rahbar. Termiz davlat universiteti o‘qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7948896>

Annotatsiya. Mazkur maqolada lug‘atlarda keltirilgan sudralib yuruvchilar tahlil qilinadi. Maqola davomida mavzu doirasidagi asosli fikr va mulohazalar keltirilgan. Maqola so‘nggida xulosa hamda takliflar berib o‘tilgan.

Kalit so‘z. Sudralib yuruvchilar, ilonlar, kaltakesaklar.

ANALYSIS OF REPTILES LISTED IN DICTIONARIES

Abstract. This article analyzes reptiles listed in dictionaries. Reasonable opinions and comments within the scope of the topic are presented throughout the article. At the end of the article, conclusions and suggestions are given.

Keyword. Reptiles, snakes, lizards.

АНАЛИЗ РЕПТИЛИЙ, ПЕРЕЧИСЛЕННЫХ В СЛОВАРЯХ

Аннотация. В статье анализируются рептилии, перечисленные в словарях. Обоснованные мнения и комментарии в рамках темы представлены на протяжении всей статьи. В конце статьи даны выводы и предложения.

Ключевое слово. Рептилии, змеи, ящерицы.

Sudralib yuruvchilar -umrtqalilar sinfi. Qadimgi sudralib yuruvchilar-kotilozavrlar o‘rta karbonda stegosefallardan paydo bo‘lgan. Hozirgi sudralib yuruvchilar uzunligi bir necha sm dan 10 metrgacha bo‘ladi. Skeleti deyarli to‘liq suyaklangan. Oyoqlari boshqa quruqlikda yashovchilarnikiga o‘xshash besh barmoqli tipda; ayrim tiplilarida esa oyoq bo‘lmaydi.

Ko‘pchilik sudralib yuruvchilar qovurg‘alari to‘sh suyaklari bilan birikib, ko‘krak qafasini hosil qiladi. Sudralib yuruvchilarda birinchi marta ko‘krak qafasi orqali nafas olish paydo bo‘ladi. Bosh miyasi sut emizuvchilar hamda qushlarnikiga nisbatan kuchsiz rivojlangan bo‘ladi. Qon aylanish doirasi 2-ta, yuragi 3-kamerali, yurak qorinchasida chala to‘siq parda bo‘ladi. Faqat timsoxlar yurak qorinchasi to‘liq ikkiga bo‘lingan, yuragi to‘rt kamerali. Terisi muguz yoki tangachalar bilan qoplangan bo‘ladi. Hozirgi sudralib yuruvchilarning 8000 ga yaqin, O‘zbekistonda esa 2 turkum (tangachalilar va toshbaqalarga) mansub 58-turi mavjud. Anktarktitadan tashqari barcha qit‘alarda uchraydi. Sudralib yuruvchilar tuxum qo‘yadi. Ayrim turlari tirik tug‘adi yoki tuxumdan tirik tug‘adi. Tuxumlari sariqlikka boy. Tuxumni po‘chog‘i qurib qolishdan saqlaydi. Ayrimlari yirtqich va hashorotxo‘r bo‘ladi. Ayrimlarining go‘shiti iste‘mol qilinadi.

Hozirda lug‘atlardagi ba‘zi sudralib yuruvchilarning yozilishini va farqlarini ko‘rib chiqamiz.

At tuhfat uz-zakiyati fil lug‘otit turkiya

1) ilon-ilon 189-bet.

2) савулчан-chuvalchang 256-bet.

3) кракодил-timsox 201-bet.

"Devoni lug‘otit turk" 1-tom.

1)ilon -ilon 201-bet.

2)курт-qurt 231-bet.

"Devonu lug'otit turk" 3-tom.

1)совулшань-chuvalchang 242-bet.

Kelurnoma

1)курт-червь-qurt 93-bet.

Древнетюрская словарь.

1) Jilan-ilon 267-bet.

Lug'atlarda sudralib yuruvchilar nomi bilan tanishar ekanmiz, har bitta lug'atning o'ziga xos xususiyatlari bilan tanishamiz.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki bu sudralib yuruvchilar nomlari hamma zamonlarda har xil aytilib kelingan. Biz bu lug'atlar orqali ularning o'tmishda qanday aytilganligini bilib olamiz. Vaxtlar o'tishi bilan sudralib yuruvchilar nomlari leksik, grammatik va fonetik o'zgarishlarga uchragan.

REFERENCES

13. "Devonu lug'ati-t-t turk" G'affur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Tshkent – 2017 1-tom
14. "Attuhfatuz zakiyatu fillug'ati Turkiya" O'zbekiston SSR "Fan"nashriyoti Toshkent -1968
15. " Muhokamat ul-lug'atayn" .Alisher Navoiy. Akademnashr,Toshkent-1997.
16. ziyo. net sayti
17. Khidirova, I. (2023). PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCABULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROV AND SHAYMATOV FAMILIES). *Modern Science and Research*, 2(3).
18. Xidirova, I., & Xidirova, N. (2021). Gender Characteristics of Family Speech Speech (On the Example of the Uzbek Family). *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 1(2), 196-199.
19. Raxmonjonova, G., & Xidirova, I. (2022). CHORTOQ SO 'ZINING KELIB CHIQISHIGA OID ILMIY QARASHLAR. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 188-189.
20. Jo'rayeva, M., & Xidirova, I. (2023). QOYALAR HAM YIG'LAYDI" ASARIDA QO'LLANILGAN DIALEKTIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. *Development of pedagogical technologies in modern sciences*, 2(2), 42-48.
21. qizi Jo'rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). "TEMIR XOTIN" DRAMASINING FONETIK-FONOLOGIK TAHLILI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 492-496).
22. qizi Jo'rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). SHOYIM BO 'TAYEVNING "SHO 'RODAN QOLGAN ODAMLAR" ASARIDA NOADABIY QATLAM SO 'ZLARINING QO 'LLANILISHI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 487-491).
23. Xidirova, I. ., & Jo'rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORK OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORK "ROCKS ALSO CRY"). *Modern Science and Research*, 2(3), 142–144.

24. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. *Modern Science and Research*, 2(3), 138–141.

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛАХ С УЗБЕКСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ

Абдурасулов Исмоилжон Тожимамат огли

Кувинский район Ферганской области

учитель русского языка в школе № 29

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7949642>

***Аннотация.** В данной статье раскрыты новые направления методики обучения русскому языку в начальных классах. Рассматривались различные педагогические методы и формы, развивающие у учащихся познавательные навыки русского языка. Основное требование рынка труда передовых стран мира - это персонал, который может свободно общаться на иностранном языке, владеет компьютерными технологиями и обладает инновационными идеями, а также собственным стилем. В данной статье речь пойдет об интегративных методах обучения русскому языку как иностранному. Также будут обобщены научные теоретические взгляды на тему статьи, даны предложения и рекомендации по существующей мумии.*

***Ключевые слова:** инновационный метод, смарт-технологии, миниатюрные аудитории, иностранный язык, интерактивный метод, дистанционное обучение.*

INNOVATIVE METHODS OF TEACHING RUSSIAN IN RUSSIAN LANGUAGE CLASSES IN UZBEK-TEACHING SCHOOLS

***Abstract.** This article reveals new directions in the methods of teaching the Russian language in primary school. Various pedagogical methods and forms that develop students' cognitive skills of the Russian language were considered. The main requirement of the labor market of the advanced countries of the world is a staff that can communicate freely in a foreign language, owns computer technology and has innovative ideas, as well as its own style. This article will focus on integrative methods of teaching Russian as a foreign language. Scientific theoretical views on the topic of the article will also be summarized, suggestions and recommendations on the existing mummy will be given.*

***Key words:** innovative method, smart technologies, miniature classrooms, foreign language, interactive method, distance learning.*

Коренные изменения в жизни нашего общества коснулись всех сторон его жизни, в том числе и народного образования. Особенно значительными были изменения, произошедшие в национальных школах различных регионов, где процесс преподавания всех учебных предметов, прежде всего русского языка и литературы, претерпел значительные изменения. Языковая ситуация, сложившаяся в большинстве республик, недостаточное внимание к обучению родному языку привели к значительному сокращению часов, выделяемых на изучение русского языка и литературы. В связи с этим актуальными на повестке дня стали вопросы разработки новых программ по дисциплинам русского языка и литературы на основе принципов взаимосвязанного изучения этих дисциплин.

Сегодня сложилось новое отношение к жизни, в том числе новые требования к системе образования. Основной целью обучения является не только накопление учеником определенного объема знаний, умений, навыков, но и подготовка ученика как самостоятельного субъекта учебной деятельности.

В последние годы в результате прогресса общества в различных сферах растет спрос на иностранные языки, укрепляется роль иностранного языка. Основным требованием рынка труда передовых стран мира являются кадры, которые могут свободно общаться на иностранном языке, владеют компьютерными технологиями и имеют свой собственный стиль, богатый инновационными идеями. Постановлением Президента Республики Узбекистан от 19 мая 2021 года “О мерах по выведению деятельности по популяризации изучения иностранных языков в Республике Узбекистан на качественно новый уровень” создано Агентство по популяризации изучения иностранных языков при Кабинете Министров Республики Узбекистан.

Сегодняшний день-эпоха глобализации. Этот период требует, чтобы человечество шло в ногу со временем. Поэтому специалистам в различных областях, помимо отличного знания родного языка, желательно знать и уметь общаться на нескольких иностранных языках. Для этого изучение иностранных языков совершенствование системы обучения более современными методами, а также повышение мотивации к изучению иностранных языков приобретает исключительное значение.

Может ли английский, посвященный изучению иностранных языков на интернет-сайтах, оставаться “любимым языком мира“?“, "Иностранный язык только" английский? в нескольких научных и научно-популярных статьях, написанных под заголовками", авторы подчеркивают, что преподавание иностранных языков не должно ограничиваться только английским языком.

На самом деле, хотя под иностранными языками мы подразумеваем все иностранные языки, К сожалению, в системе дошкольного и общего среднего образования в нашей стране в этом отношении очевидна хромота. Потому что почти во всех государственных средних школах до сих пор преподавали в основном английский как иностранный. Однако по инициативе нашего президента на повестку дня сегодня поставлен такой актуальный вопрос, как организация обучения не менее 10 иностранным языкам — английскому, русскому, немецкому, французскому, китайскому, корейскому, японскому, турецкому, арабскому, персидскому-исходя из потребностей образовательных учреждений, отраслей и регионов.

Многие исследователи проводили научные исследования относительно эффективных методов обучения иностранным языкам. В частности, Н.В. Исследования Голубевой свидетельствуют о том, что формирование навыков критического мышления является неотъемлемой частью профессионально ориентированного обучения иностранному языку. Критическое мышление как социальное мышление определяется и, следовательно, подчеркивается коммуникативная сторона этого явления. Также освещаются характерные особенности коммуникативной иноязычной компетенции и указываются условия ее формирования. Было сделано заключение, что эта компетенция является иностранной и интерактивной и основана, по сути, на междисциплинарной связи.

Т.А. Иванова, И.В. Скугарева, А.У. В исследованиях Шабановой изучен практический опыт преподавания иностранных языков в высших учебных заведениях в условиях реформирования системы образования, вызванного процессами глобализации. В нем приводятся примеры совершенствования учебного процесса профессорско-преподавательским составом кафедры иностранных языков.

Сегодня использование интегративных методов в обучении русскому языку, наряду с улучшением качества учебных часов, создает у учащихся интерес к языку. На этом этапе естественно задаться вопросом Что такое Интегративный метод? Как его реализовать?

Интеграция якобы не кажется необходимой в передаче знаний, но она является способом более широкого понимания человеком мира, через который учащиеся расширяют свое мировоззрение: углубляют понимание законов языка, искусства, истории, музыки, литературы, познают взаимосвязь. Методист Б.Зиомухаммедов и Ш.Абдуллаевы подчеркивают, что технология учебного процесса должна быть структурирована на один отдельно взятый урок, на один предмет или на часть учебного предмета, на весь учебный предмет, указывая на то, что она имеет 5 принципов.

Первый-сформулировать основную цель, ожидаемую от предмета, части, учебного предмета на уроке русского языка; второй - разбить урок или учебный предмет на модули и определить цели, ожидаемые от каждого модуля, и систему вопросов, которые необходимо решить внутри модулей; третий - составить тестовые вопросы внутри модуля; четвертый-определить способы достижения целей, пятый-основанный на принципе целостности, особое внимание уделяется необходимым связям и междисциплинарным связям между частями урока. Интеграция создает возможности, условия для развития мышления. Интеграция-важный инструмент индивидуальной работы с учеником и его активизации.

Через организацию интегративных занятий возможно обсуждение на русском языке, обучение умению фантазировать, организация межгруппового соревнования, вопросов и ответов. Основной целью применения таких современных видов уроков является активизация деятельности слушателей в учебном процессе, достижение высокого уровня усвоения учебного материала. Такая технология учит студентов по-особенному представлять мир, позволяет связать практику с жизнью, не запоминать дословно теоретические положения, постичь гармонию личности и общества, добиться разнообразия мыслей, нестандартно мыслить, а также понять пути саморазвития.

Таким образом, налаживание межгосударственного кадрового обмена в высших учебных заведениях, специализирующихся на обучении иностранным языкам, приведет к эффективному результату. Существует несколько различных методов инновационных образовательных технологий. Эффективность занятий в них выше, если в освещении темы на уроках используются широкие и разнообразные методы. Различные ролевые действия, использование игр, интервьюирование в обучении уроков иностранного языка также способствуют повышению интереса к изучению языка.

REFERENCES

1. Голубева Н. Б. Развитие критического мышления как важный элемент формирования профессионально-ориентированной иноязычной компетенции // Вестник университета. – 2015.
2. Иванова Т.А. Обучение иностранным языкам в тверском государственном техническом университете в условиях интеграции России в единое образовательное пространство Т.А. Иванова, И.В. Скугарева, А.Е. Шабанова Вестник Тверского государственного технического университета.

3. Зиёмухаммадов Б., Абдуллаева Ш. Илғор педагогик технология. Т.: Абу Али ибн Сино, 2001.
4. Мусаев У. Интеграция даражалари // Халқ таълими. – 2002.

LINGVISTIK KOMPETENSIYA – ONA TILI FANINING SIFAT-SAMARADORLIK GAROVI

Sharipova Gulzina Ikrom qizi

Samarqand Davlat universiteti maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti 401-guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7949662>

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'limning boshlang'ich sinflarida ona tili fanini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etishning ahamiyati va dars samaradorligini oshirish, o'qituvchilarga boshlang'ich ona tili ta'limidan yangi tahrirdagi DTS asosida me'yoriy-majburiy talablarni o'quvchilar ongiga singdirish yo'llari haqida bilim beradi.

Kalit so'zlar: Ona tili, sinf, o'qitish, boshlang'ich sinf, kompetensiya, ko'nikma, lingvistik kompetensiya, zamonaviy ta'lim, mustaqil fikrlash.

LINGUISTIC COMPETENCE IS A GUARANTEE OF THE QUALITY AND EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE SCIENCE

Abstract. In this article, the importance of organizing the subject of mother tongue on the basis of a competence approach in the primary classes of general secondary education and increasing the effectiveness of lessons, teaching teachers the normative and mandatory requirements for primary mother tongue education based on the new version of the DTS gives knowledge about the ways of instilling in the minds of students.

Key words: Mother tongue, class, teaching, elementary school, competence, skill, linguistic competence, modern education, independent thinking.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ – ЗАЛОГ КАЧЕСТВА И ЭФФЕКТИВНОСТИ РОДНОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В данной статье раскрывается важность организации предмета родной язык в начальных классах общего среднего образования на основе компетентного подхода и повышения эффективности урока, нормативно-обязательные требования к учителям начального родного образования на основе новой версии DTS дает знания о способах внедрения в сознание учащихся.

Ключевые слова: родной язык, класс, обучение, начальная школа, компетенция, умение, языковая компетенция, современное образование, самостоятельное мышление.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev deydilarki: “Oqqan daryo – oqaveradi”, deydi dono xalqimiz. Bugun buyuk ajdodlarimizning bebaho merosiga tayanib, yangi Rennans poydevorini yaratish uchun bizda barcha imkoniyatlar mavjud, deyishga to'la asoslarimiz bor. Hamma gap ana shu imkoniyatlardan qay darajada oqilona foydalana olishimizga bog'liq”.

Shunday imkoniyatlardan biri ta'lim – tarbiya olishga yaratilgan keng ko'lamli imkoniyatlar hisoblanadi. Bugungi kunda ta'limga e'tibor juda ham yuqori darajada desam mubolag'a bo'lmaydi va shunga munosib tarzda pedagoglarga talablar ham kuchaytirildi. Shu nuqtayi nazardan Davlat ta'lim standartining yangi tahriri ham buning yaqqol misoli. Qabul qilingan mazkur DTSning e'tiborli tarafi shundaki, o'quvchilarda o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni amaliyotda qo'llay olish, tayanch va fanga oid kompetensiyalarga ega bo'lish jihatlari shakllantirish va rivojlantirish alohida inobatga olingan. Kommunikativ, axborotlar bilan ishlash, o'zini o'zi rivojlantirish, ijtimoiy faol fuqarolik, milliy va umummadaniy, matematik

savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kabi tayanch kompetensiyalarning o'quvchilarda shakllantirilishi bitiruvchilarning aqlan va ruhan barkamol topishiga, kelajak hayotda dadil va mustahkam qadam tashlashiga zamin hozirlaydi. Avval "kompetensiya" so'ziga to'xtalsak, kompetensiya – bilim, ko'nikma va malakalarni hayotda qo'llash ko'nikmasidir. Zamonaviy ta'limdagi kompetensiyaga asoslangan yondashuv - olingan bilimlarni qo'llash qobiliyatiga e'tiborni qaratish usuli. Ta'limning maqsadlari maktab o'quvchilarining yangi imkoniyatlarini aks ettiradigan, ularning shaxsiy o'sishini aks ettiradigan maxsus so'zlar bilan tavsiflanadi. Shakllangan asosiy vakolatlar ta'limning "yakuniy natijalari" sifatida qaraladi. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limdan maqsad o'quvchini keng qamrovli fikr-mulohaza yuritadigan va muloqotga kirisha oladigan, ta'lim jarayonida egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatida qo'llay oladigan barkamol shaxs qilib yetishtirishdir. Umumta'lim maktablarning boshlang'ich sinflarida ona tili fanidan o'quvchilarda lingvistik kompetensiya hosil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, ona tili ta'limi bolalarning tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirish, erkin fikrlay olish, o'z g'alar fikrini anglash, o'z fikrlarini og'zaki va yozma ravishda ravon bayon qila olish, jamiyat a'zolari bilan erkin muloqotda bo'la olish ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu o'rinda ona tili ta'limiga o'quv fani emas, balki, butun ta'lim tizimini uyushtiruvchi ta'lim jarayoni sifatida qaraladi. Ona tili fanidagi lingvistik kompetensiya o'quvchilarning ona tilida o'z fikrini bog'lanishli bayon qila olishi hisoblanadi. Buning uchun ona tilining fonetika, leksika, grammatika bo'limlariga oid bilimlarini o'zlashtirishi va nutq faoliyatining asosiy turlari: tinglab tushunish, gapirish, o'qish, yozish malakalarini egallashi hisoblanadi. Ona tili ta'limining kompetentlik yondashuviga asoslangan Davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlari bolaning fikrlay olishi, ifodalangan fikrni anglashi va o'z fikrini savodli, mantiqiy izchillikda bayon eta olish nuqtayi nazaridan belgilanadi. Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning ona tili ta'limi bo'yicha tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan talablar quyidagi uch parametr orqali aks ettiriladi: o'qish texnikasi, o'z g'alar fikrini va matn mazmunini anglash hamda fikrni yozma shaklda bayon etish.

Xulosa qilib aytganda, ona tili fanini o'qitishning bosh maqsadi yoshlarimizning ijodiy mustaqil, o'z fikrini erkin va ta'sirli, mazmunli va mantiqli qilib yozma va og'zaki shaklda ifodalashga, o'zbek tili qonun - qoidalarini ongli o'zlashtirishga o'rgatish, shuningdek, ularning fikr doiralarini kengaytirishga, ona yurtimizga, avlod-ajdodlarimiz qoldirgan boy ma'naviyatimizga, milliy urf-odatlarimizga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalashga qaratilganligi biz uchun faxrlidir. Buning uchun esa har bir o'quvchida lingvistik kompetensiyalarni shakllantirish pedagoglarning oldidagi ulkan maqsad bo'lishi lozim.

REFERENCES

1. Prezident Shavkat Mirziyoyevning 1-oktabr O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlagan tantanali marosimdagi nutqi. 2021 yil 1 oktabr
2. Abdullayeva Kibriyo Ravshanbekovna - O'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirishda zamonaviy o'qituvchining roli. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallar to'plami. Namangan2020

MOTIVATION AS A TOOL OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES

Azimbayeva Ranohon Yuldashevna

Tashkent Financial Institute, Associate Professor of Foreign Languages.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7949718>

Abstract. *Motivation in teaching is one of the foundations of successful mastery of the subject. In this article, the author examines the approaches of domestic and foreign specialists in the field of psychological and pedagogical aspects of teaching foreign languages. Motivation to study English in educational establishments is defined as a transitional concept, that is, it depends on both the students themselves and the teacher. The paper focuses on ways to form and maintain students' interest in the English language. The author pays attention to both the psychological features of the teacher's work with students, as well as types of tasks that contribute to increasing the motivation of students.*

Keywords: *motivation, tool, learning, foreign, language, teaching, methodology.*

МОТИВАЦИЯ КАК СРЕДСТВО ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация. *Мотивация в обучении является одной из основ успешного овладения предметом. В данной статье автор рассматривает подходы отечественных и зарубежных специалистов в области психолого-педагогических аспектов обучения иностранным языкам. Мотивация к изучению английского языка в учебных заведениях определяется как переходное понятие, то есть зависит как от самих учащихся, так и от преподавателя. В статье рассматриваются способы формирования и поддержания интереса учащихся к английскому языку. Автор обращает внимание как на психологические особенности работы учителя с учащимися, так и на виды заданий, способствующих повышению мотивации учащихся.*

Ключевые слова: *мотивация, инструмент, обучение, иностранный, язык, обучение, методика.*

The most effective way to maintain motivation can be considered training built around intrigue and problematic issues. Also the necessity of students' autonomy in the educational process is substantiated in order to develop students' activity and independence. Strategies for forming and maintaining interest in acquiring knowledge can be successfully applied in the practice of teaching foreign languages at a university. Motivation is one of the most important factors in successful learning, and teachers often discuss how they know how to motivate their students. What does this mean? Some try to increase interest in the discipline being studied by making certain demands; someone expresses dissatisfaction with the failure of students, others remain calm; some talk to a group, others to an individual student. Which strategy is more effective? Referring to the educational process, where one of the important components is educational motivation and the motive of teaching, it is appropriate to define these concepts. The motivation of learning is a system of goals, needs and motives that encourage a person to acquire knowledge, skills and methods of cognition, to consciously relate to learning, to be active in educational activities. The motive of teaching is the orientation of the student to various aspects of educational activity, the motivation for active and independent mastery of knowledge and skills. The motive from a psychological point of view is a multidimensional phenomenon. Therefore, it cannot be interpreted

unambiguously, since it is only one of the types of motives, along with needs, goals, aspirations, interests and intentions.

Next, we will focus on the most influential studies of foreign authors in the field of motivation to learn foreign languages.

As it is known, social and cultural factors have an impact on learning a foreign language. Given this fact, Robert Gardner he proposed the most influential theory about motivation to learn a second foreign language. In it, the scientist highlights socio-psychological aspects, since the attitude of students to the language being studied and the community speaking this language strongly influences the desire to learn a particular language. The coexistence of various linguistic (English and French) communities in Canada drew the researcher's attention to the importance of integrative motivation, which implies the desire of students to learn a foreign language based on positive feelings towards a group of people, in particular which is spoken in this language. Gardner also defines instrumental motivation – when a language is studied based on practical considerations, for example, because of the opportunity to get a better job, a high salary or pass an exam.

An important addition to Gardner 's concept can be considered the concept of “linguistic self-confidence”, introduced by Richard Clement. This term is interpreted by the authors as confidence that a person is able to achieve the set results, achieve goals and competently perform the proposed tasks.

Another significant idea about the structure of educational motivation belongs to American psychologists Edward Desy and Richard Ryan. In they created the theory of intrinsic and extrinsic motivation, argues that students interested in academic tasks and results, and receiving pleasure and satisfaction from getting knowledge more likely to be more successful with students than those studying for promotion – good grades, or to avoid punishment on the part of parents or school.

In the early 90s of the XX century, it was suggested that a change in the paradigm of the study of educational motivation and the expansion of motivational concepts in relation to the practice of teaching foreign languages is required. In the early 90s of the XX century, it was suggested that a change in the paradigm of the study of educational motivation and the expansion of motivational concepts in relation to the practice of teaching foreign languages is required. Thus, the results of Clement's research showed that integrative motivation, “linguistic self-confidence” and the educational atmosphere are the most influential factors, which also confirmed the importance of further psychological and pedagogical research.

Significant contribution to the study of motivation to study a foreign language was introduced by a British scientist of Hungarian origin Zoltan Dernei. He expanded the focus of studying this issue and proposed a more complex structure of motivation to learn a foreign language. He identifies three levels of motivation: the level of language (culture, society, intellectual and pragmatic values), the level of the student

(individual characteristics of the student“ “linguistic self-confidence ") and the level of the educational situation (components related to the course of study itself - programs, teaching materials, methods, tasks, components affecting the personality of the teacher – his behavior, style and practice of conducting classes).

Z. Dernei also draws attention to another important feature of educational motivation - instability and change over time. This means that it changes over the entire time of learning a foreign language.

The concept of motivating teaching of a second foreign language by Zoltan Derne and was taken as a basis, where he identified four successive stages: the creation of basic motivational conditions, the generation of initial motivation, the maintenance of motivation, the formation of a positive attitude towards academic performance among students [23, p. 524]. Let's look at each of them and back them up with examples from educational practice.

1. Creation of basic motivational conditions

This includes the proper behavior of the teacher, a pleasant and supportive atmosphere in the classroom, a cohesive study group with acceptable standards of behavior. To implement this approach in practice, the teacher should give students their own example of interest in their subject. The personality of the teacher, his passion for the subject play a very important role, especially in the initial courses. It is unlikely that a student will be able to get full knowledge from a teacher who knows his subject perfectly well, but is burdened by his work. In addition, it is extremely important to establish a good relationship with students, which implies trust and mutual understanding. All kinds of information posted on the bulletin board are suitable for this, for example, a teacher's greeting, a birthday greeting or a successful defense of a project in English. This will help the students themselves to show their achievements in various subjects. Also, social networks can serve as a platform for communication between a teacher and a student, and mutual assistance. Let's add to the above that the study group as a whole has a powerful influence on its members and even can largely determine the individual preferences of each student [23, p. 527]. A group acquires motivational value when it consists of cohesive people. Therefore, the role of the teacher in creating such a team is especially important. The organization of a friendly unified "team" of students can, for example, facilitate the exchange of information about each other, the history of the group, that is, when students are connected by common memories, encouragement by the teacher of group assignments, extracurricular activities (trips to cinema, museums, theaters) or overcoming difficulties together (whether it's difficult tasks or passing a difficult exam). Thus, a friendly atmosphere in the group can have a beneficial effect on the motivation of each student.

1. Generation of initial motivation

In this case, such aspects as the creation of a positive image of a community speaking a particular language, respect for the language and culture itself, and the orientation of students to success are important. The motivation to learn a new language is also determined by the specifics themselves the subject. It is well known that any language is something more than communication and is part of the cultural heritage of the people who speak it. Accordingly, the desire to comprehend a foreign language can be influenced by the attitude to culture, traditions, and people who use it. Such cultural conditionality can influence both positively (when the student is interested in the culture of the country) and negatively (when this culture is not accepted) on the motivation of teaching.

Thus, for example, Zoltan Dernei talks about the unsuccessful experience of studying the Russian language under the influence of a negative attitude to culture. For ten years, he barely mastered the

alphabet [21, p. 14]. Thinking in this way, the teacher should actively increase the positive attitude of students to the language and culture being studied. In the case of the language of international communication, which is English, the situation is different. So, a teacher can appeal to the well-known and immutable fact that English has become the official language in many areas – in the international academic community, business, tourism. In in the modern world, knowledge of this language is necessary for future study abroad, building a successful career, doing business, traveling, and the like.

1. Maintaining motivation

Taking into account the fact that motivation is characterized by variability and impermanence, the teacher needs to resort to a number of actions, such as: creating a pleasant and stimulating learning process, offering tasks that arouse interest in students, maintaining their positive social image, encouraging their autonomy, forming and maintaining the image of a "possible Self" within the framework of the theory of Z. Dernei "motivational self-image system in the context of learning a foreign language" (L2 motivational self system) and, of course, promote close cooperation between students. In the aspect of "home reading", when choosing works, it is important to take into account that they are relevant to the students' experience and relevant to various aspects of their lives. It is desirable that the book addresses the problems that the current generation of students is facing or may face. The key point is the ability to appeal to your own experience, make projections on your life and thereby express it in your speech.

One example is the novel "Reluctant fundamentalist" by the American writer of Pakistani origin Mohsin Hamid (2007). The main character of the work is a young Pakistani Genghis who comes to The United States from Pakistan to realize the

"American dream" and regain for themselves and their families the position of middle-class people lost at home. To do this, he studies hard at Princeton University and, after graduating with honors, gets a job at a prestigious company as a financial analyst. The author shows the thorny path of a young Pakistani in American society, notes the impact of the events of September 11, 2001 on the course of world politics, and also puts Genghis before a difficult choice between America and his country. Having discussed in detail the training materials used, let's return to the strategies for maintaining motivation. So, in order to maintain a positive social image in students, conditions are needed where they could show their talents and show their strengths. A good way to implement this strategy can be considered dramatizations or performances in which each student can be given the role of the main character in turn.

2. Formation of students' positive attitude to academic performance

It is well known that the way students relate to their past academic achievements largely determines their future approach to completing tasks. It may seem strange, but their assessment of their own academic performance depends not only on the absolute, objective indicator of their success, but also on the subjective interpretation of these results. Using appropriate strategies, a teacher can help his students see their academic performance in a more positive way to get more satisfaction from success and progress in studies, as well as to find a constructive explanation for failures. The mistakes made should not "stifle" the initiatives of students.

Therefore, the right approach is chosen by those teachers who do not use a red pen or pencil when checking notebooks, since it is very unpleasant for a person to get a job that is full of bright

corrections and immediately gives a signal that the result is unsatisfactory. That is, it is already visually possible to negatively adjust the student. While corrections with a simple pencil do not differ so much from the text written with a pen and therefore will not cause a strong negative reaction. It is even worth going from the opposite and emphasizing not only mistakes, but, for example, well-expressed thoughts in an essay, the correct translation of a sentence if it is complex. Thus, students see that the teacher is not only the person who notes mistakes, but also the one who is able to notice and appreciate both the abilities of students and the originality of thought. To conclude, the level of motivation not only characterizes the trainees, but also the teacher, that is, this is what motivates students for any activity. A teaching assistant can open up “new horizons” or prospects for students when mastering a foreign language. Also, during the long-term interaction of the teacher and the student, some personal qualities of the latter may change. It follows from this that motivation is a transitional concept. Moreover, it is dynamic, that is, it can change over time, especially in cases of long-term study of a foreign language and needs to be maintained. Understanding the concept of motivating teaching and its subsequent application in the practice of teaching a foreign language can significantly increase the effectiveness of the educational process.

REFERENCES

1. Clément, R., Gardner, R. C., & Smythe, P. C. Motivational variables in second language acquisition: A study of francophones learning English // *Canadian Journal of Behavioural Science*. 1977. № 9. p. 123-133.
2. Clément, R., Dörnyei, Z., Noels, K. A. Motivation, self-confidence and group cohesion in the foreign language classroom // *Language Learning*. 1994. – vol. 44. p. 417-448.
3. Crookes, G., & Schmidt, R. W. Motivation: Reopening the Research Agenda // *Language Learning*. 1991. – vol.41.№4. - p. 469-512.
4. Deci, E.L. and Ryan, R.M., *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum Press, 1985. 371 p.
5. Dörnyei Z., Ottó I. *Motivation in action: A process model of L2 motivation* //
6. *Working Papers in Applied Linguistics*. 1998. №4. Thames Valley University, London. p. 43-69.
7. Dörnyei, Z. *Motivational Strategies in the Language Classroom*. Cambridge University Press, 2001. 164 p.

ZEB-U ZIYNAT BUYUMLARINING LUG‘ATLARDAGI IFODASI ("DEVONU LUG‘OTIT TURK" HAMDA "AT-TUHFAT" ASARLARI MISOLIDA)

Nuriddinova Umida

Termiz davlat universiteti O‘zbek filologiyasi fakulteti

2- bosqich talabasi

Xidirova Iroda

Ilmiy rahbar, Termiz davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7949755>

Annotatsiya. Zeb-u ziynat buyumlari, taqinchoqlar nomlari lug‘atlarimizda qay darajada aks etgan? Ushbu maqola yuqoridagi savolga qisman bo‘lsa-da javob beradi. Maqolada ikki davrda yaratilgan lug‘at - "Devonu lug‘otit turk" hamda "At-tuhfa" asarlariga kiritilgan zeb-u ziynat nomlari keltirilgan, lug‘atlardagi so‘zliklarning o‘zaro o‘xshash va farqli tomonlari qiyoslangan.

Kalit so‘zlar: "Devonu lug‘otit turk", "At-tuhfa", zeb-u ziynat nomlari, "Qoraxoniylar davri", "O‘zbek tilining etimologik lug‘ati", lug‘atchilik.

EXPRESSION OF DECORATIVE ITEMS IN DICTIONARIES (AS AN EXAMPLE OF WORKS "DEVONU LUG'OTIT TURK" AND "AT-TUHFAT")

Abstract. To what extent are the names of ornaments and jewelry reflected in our dictionaries? This article partially answers the above question. In the article, the names of ornaments included in the works of "Devonu lughotit turk" and "At-tuhfa" dictionaries, created in two periods, are compared.

Key words: "Devonu dictionary of Turks", "At-tuhfa", names of ornaments, "Karakhanid period", "Etymological dictionary of the Uzbek language", vocabulary.

ВЫРАЖЕНИЕ ПРЕДМЕТОВ ДЕКОРА В СЛОВАРЯХ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ «ДЕВОНУ ЛУГ’ОТИТ ТУРК» И «АТ-ТУХФАТ»)

Аннотация. В какой степени названия украшений и украшений отражены в наших словарях? Эта статья частично отвечает на поставленный выше вопрос. В статье сопоставляются названия орнаментов, вошедших в произведения словарей «Девону лугхотит тюрк» и «Ат-тухфа», созданных в два периода.

Ключевые слова: «Девону словарь тюрков», «Ат-тухфа», названия орнаментов, «караханидский период», «Этимологический словарь узбекского языка», лексика.

Bilamizki, ayollar pardoz-andoz qilishga, zeb-u ziynat buyumlariga tabiatan o‘ch bo‘lishadi. O‘ch bo‘lishmasa-da, go‘zal buyumlar kimning ham e‘tiborini tortmaydi, deysiz. Xo‘sh, ayollarimiz ilgari, bundan bir necha asrlar avval, qanday zeb beruvchi buyumlardan foydalanishgan? Buni bilish uchun lug‘atlarga yuzlanamiz. Negaki, taqinchoqlar, zeb-u ziynatlarning o‘z nomi bor. Bu nomlar ham boshqa so‘zlar singari muayyan davrning lug‘atlarida o‘z aksini topadi. Quyida "Devonu lug‘otit turk" va "At-tuhfa" asarlarida keltirilgan taqinchoq va zeb-u ziynat buyumlarini qiyoslagan holda ko‘rib chiqamiz.

Ma‘lumki, X - XII asrlar turkiy xalqlar tarixida "Qoraxoniylar davri" deb e‘tirof etiladi. Aynan shu davrda Mahmud Koshg‘ariyning "Devonu lug‘otit turk" asari yaratildi. "Devonu lug‘otit turk" – o‘zbek lug‘atchiligining shakllanishiga asos bo‘lgan ilk lug‘at. Mahmud Koshg‘ariy "Devon"da 6 yarim mingdan ortiq so‘zni izohlagan. Bu so‘zlar turkiy xalqlar

hayotining deyarli barcha sohalarini qamraydi, shuningdek, biz e'tibor qaratayotgan zeb buyumlarini ham: moddiy madaniyat tushunchalari nomlari (kiyim-kechak, uy-ro'zg'or, bezaklar, musiqa, qurol-yarog', asbob-uskuna, xo'jalik buyumlarining nomlari); etnonim va toponimlar; qarindoshlik nomlari; davlat tuzumiga oid terminlar; taom nomlari; hayvon va o'simliklarning nomlari; kasallik va dorilarning nomlari; ilmiy, diniy etnografiya, geografik terminologiya; yil fasllari, oy va hafta kunlarining nomlari; tarixiy va mifologik qahramonlarning nomlari va shu kabilar.

Endi esa asarda keltirilgan zeb-u ziynat nomlaridan namunalar ko'rib o'tamiz: 1) биләзук – bilaguzuk (I tom, 473-sahifa);

2) бітік – tumor (o'g'uzcha) (I tom, 366-sahifa);

3) боғмақ – bo'yin tumor. Tilla va boshqa narsalardan yasalib, har xil qimmatbaho toshlar va marvaridlar qadalgan, kelinlar bo'yniga taqadigan ziynat asbobi (I tom, 433-sahifa);

4) боз: боз мунчук – хотинlar taqadigan bir xil munchoq (III tom, 133-sahifa); 5) јінју – marvarid, inju (o'g'uz va qipchoqlarda) (I tom, 394-sahifa);

6) јузук – uzuk (III tom, 26-sahifa);

7) јінју – Inju, dur. Kanizaklarga јінју deyish ham shundan. Maqolda ham shunday kelgan: öтлуғ јінју јәрда қалмас - teshilgan dur yerda qolmaydi, uni bir oladigan chiqadi. Bu maqol kanizaklarga qizligicha uzoq qolib ketmaydi, unga bir uylanadigan odam topiladi, degan ma'noda qo'llanadi (I tom, 440-sahifa);

8) купә – zirak, isirg'a (III tom, 236-sahifa);

9) мунчук – minchoq, qimmatli toshdan qilingan marjon (I tom, 440-sahifa);

10) тізілдурук – maxsining boshiga bezak uchun qadaladigan silliq, yaltiroq chaqalar (I tom, 482-sahifa).

XIII - XIV asrlarda ham turkiy tillarga qiziqish ortib bordi. Turkiy tillarni o'rganish ehtiyoji tufayli turkiy tillar lug'ati va grammatikasiga bag'ishlangan qator asarlar yaratildi. Ana shunday asarlardan biri "At-tuhfat uz-zakiyati fil lug'otit turkiya" ("Turkiy til haqida noyob tuhfa") kitobi, bu asarning muallifi shu kungacha aniqlanmagan. "At-tuhfa" ("Noyob tuhfa") asarining birgina nusxasi bizgacha yetib kelgan, Istanbuldagi Valiuddin kutubxonasida saqlanadi. Professor Solih Mutallibov "At-tuhfa"ni 1966-yilda birinchi bor o'zbek tiliga tarjima qilib, nashr etdi. Lug'atda kasb-hunar, savdo, ijtimoiyhayot, tafakkur, o'simliklar, hayvonlar va boshqa sohalariga oid so'zlar arab alifbosi harflari bo'yicha boblarga ajratib izohlangan. Kitob muallifining tilshunoslikning barcha sohalarini bo'yicha qarashlari, o'z mukammalligi, yangiligi, yashovchanligi bilan farqlanadi. Asarda quyidagicha zeb-u ziynat buyumlari nomi keltirilgan:

1) білазук – bilak uzuk (184-sahifa);

2) бојун – bo'yinga taqiladigan (187-sahifa); 3) боншук – munchoq (188-sahifa);

4) бүзүк – qo'sh uzuk (189-sahifa); 5) гүхәр – gavhar (192-sahifa);

6) јузук – uzuk (206-sahifa); 7) інжі – dur (212-sahifa);

8) кохар – gavhar (222-sahifa);

9) қізілчатирнақ - marjon (224-sahifa);

10) сїзға – zirak (46-sahifa) // сїзқа - zirak (245-sahifa).

Yuqorida 2 ta yirik asardan zeb-u ziynat buyumlari nomidan misol keltirib o'tdik. E'tibor bergan bo'lsangiz, ayrim tushunchalarning nomlanishida, ya'ni talaffuzi va yozilishida, hatto, izohida ham sezilarli darajada farqlar mavjud. Inju so'zi "Devon"da јінју, "At-tuhfa"da інжі

tarzida; uzuk soʻzi "Devon"da jzyuk, "At-tuhfa"da jzyuk tarzida; bilaguzuk soʻzi "Devon"da bilazyuk, "At-tuhfa"da bilazyuk tarzida; munchoq soʻzi "Devon"da mунчук, "At-tuhfa"da боншук (bu soʻzning izohi "Devon"da - minchoq, "At-tuhfa"da - munchoq) tarzida keltiriladi. Bunday oʻzgarishlarning boʻlishi tabiiy, chunki ikki lugʻat orasida bir necha asr mavjud. Shavkat Rahmatullayev oʻzining III tomlik "Oʻzbek tilining etimologik lugʻati" I tomida "munchoq" soʻzining isteʼmolidagi oʻzgarishlarni quyidagicha izohlaydi: мунчок - ipga tizilgan, asosan, boʻyinga taqiladigan ziynat buyumi. M: Boʻyniga shisha munchoq taʼqib olibdi. Bu soʻz asli qadimgi turkiy tilda бойун otining мойун shaklidan -чук qoʻshimchasi bilan hosil qilingan; keyinroq йу tovushlari talaffuz qilinmayqoʻygan (ДС, 346), soʻngra o unlisi yunlisiga ("Devon", I tom, 440-sahifa), shundan keyin ikkinchi boʻgʻindagi y unlisi a unlisiga (ДС, 348), oxiri oʻzbek tilidagi қ undoshi oldidagi a unlisi â unlisiga almashgan: (бойун > мойун) + чук = мойунчук > мончук > мунчук > мунчақ > мунчâқ (242-sahifa).

Koʻrinib turganidek, vaqtlar oʻtishi tilning ham oʻzgarishiga olib keladi. Tildagi oʻzgarishlar esa soʻzliklarda, lugʻatlarda aks etadi. Bundan shunaqa xulosa qilishimiz mumkinki, tilning qanchalik boy ekanligini uning lugʻatlaridan bilib olishimiz mumkin. Shuning uchun lugʻatchilik sohasiga eʼtibor qaratib, uni rivojlantirishimiz lozim.

REFERENCES

1. "Диван лугат ат-турк", Махмуд Кашгарский, перевёл и подготовил к печати Салих Муталлибов, Т.: Уз ССР "Фан", 1960;
2. "At-tuhfat uz-zakiyatu fil lugʻotit turkiya" ("Turkiy til (qipchoq tili) haqida noyob tuhfa"), Т.: Oʻzbekiston SSR "Fan" nashriyoti, 1968;
3. "Oʻzbektilining etimologik lugʻati (turkiy soʻzlar)", I tom, Shavkat Rahmatullayev, Т.: "Universitet", 2000;
4. "Leksikografiya asoslari", oʻquv qoʻllanma, Sultonbek Normamatov, Т.: 2020.
5. Khidirova, I. (2023). PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCABULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROV AND SHAYMATOV FAMILIES). *Modern Science and Research*, 2(3).
6. Xidirova, I., & Xidirova, N. (2021). Gender Characteristics of Family Speech Speech (On the Example of the Uzbek Family). *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 1(2), 196-199.
7. Raxmonjonova, G., & Xidirova, I. (2022). CHORTOQ SO ‘ZINING KELIB CHIQISHIGA OID ILMIQARASHLAR. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 188-189.
8. Joʻrayeva, M., & Xidirova, I. (2023). QOYALAR HAM YIGʻLAYDIʼ ASARIDA QOʻLLANILGAN DIALEKTIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. *Development of pedagogical technologies in modern sciences*, 2(2), 42-48.
9. Joʻrayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). "TEMIR XOTIN" DRAMASININGFONETIK-FONOLOGIK TAHLILI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 1, pp. 492-496)*.

10. Jo‘rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). SHOYIM BO ‘TAYEVNING “SHO‘RODAN QOLGAN ODAMLAR” ASARIDA NOADABIY QATLAM SO ‘ZLARINING QO ‘LLANILISHI. In INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 1, pp. 487-491).
11. Xidirova, I. ., & Jo‘rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORK OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORK "ROCKS ALSO CRY"). *Modern Science and Research*, 2(3), 142–144.
12. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. *Modern Science and Research*, 2(3), 138–141.

TURLI DAVRLARDA INSON TANA A'ZOLARINING KELTIRILISHI

Jumayeva Shahlo

Shopo'latova Gulhayo

Termiz davlat universiteti

O'zbek filologiyasi fakulteti 2-bosqich talabalari

Xidirova Iroda

Ilmiy rahbar, Termiz davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7951186>

Annotatsiya. Ushbu maqolada inson tana a'zolarining nomlari bir nechta lug'atlar asosida tahlil qilingan. So'zliklarning o'xshashlik va farqli jihatlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: "Devonu lug'atut turk", "Kelurnoma", "Attuhfatuz zakiyatu fil-lug'atit turkiya", "Etimologik lug'at", fonetik farq, leksik farq, transkripsion farq.

BUILDING OF HUMAN BODY PARTS IN DIFFERENT PERIODS

Abstract. This article analyzes the names of human body parts based on several dictionaries. The similarities and differences of the words are considered.

Key words: "Devonu lug'atut turk", "Kelurnoma", "Attuhfatuz zakiyatu fil-lug'atit turkiya", "Etymological dictionary", phonetic difference, lexical difference, transcriptional difference.

СТРОЕНИЕ ЧАСТЕЙ ТЕЛА ЧЕЛОВЕКА В РАЗНЫЕ ПЕРИОДЫ

Аннотация. В данной статье на основе нескольких словарей анализируются названия частей тела человека. Рассматриваются сходства и различия слов.

Ключевые слова: «Девону лугатут турк», «Келурнома», «Аттухфатуз закияту фил-луг'атит туркия», «Этимологический словарь», фонетическая разница, лексическая разница, транскрипционная разница.

Leksikografiya tilshunoslikning lug'at tuzish bilan shug'ullanuvchi va u bilan aloqador bo'lgan masalalarni o'rganuvchi sohasi "lug'atchilik" dep ham yuritiladi. Aslida Leksikografiya va lug'atchilik tushunchalari farqlanadi. Leksikografiya lug'at tuzish nazariyasini, lug'atchilik lug'at tuzish amaliyotini ifodalaydi.

Endi M.Qoshg'ariyning „Devonu lug'atit turk“, Muhammad Yoqub Chingiyning „Kelurnoma“, „At-tuhfatuz zakiyatu fil-lug'otit turkiya“, „Etimologik lug'at“ kabi lug'atlarda inson tana a'zolari nomlaridan bosh, qo'l, til, teri, yurak, orqa, yonoq, o'pka, manglay so'zliklarini ko'rib o'tamiz. So'zliklarning turli davrlarda tuzilgan lug'atlar asosida o'xshashlik va farqli jihatlarni tahlil qilamiz.

„o'pka“ so'zi „Devonu lug'otit turk“ (148-bet) asarining 1 jildida hamda „At tuhfatur zakiyati fil lug'otit turkiya“ (39-bet) asarlarida „önkä“ shaklida keltirilgan.

„Qo'l“ so'zi „Devonu lug'atit turk“ asarining 1 jildida „əlig“ (102-bet), 2 jildida „қол“ (148-bet) shaklida keltirilgan.

„Orqa“ so'zi „Devonu lug'atit turk“ asarining 1 jildida „уча“ (114-bet) shaklida, „Kelurnoma“ asarida esa „спина“ (34a6) shaklida keltirilgan.

„Bosh“ so'zi „Devonu lug'atit turk“ asarining 2 jildida „баш“ (165-bet) shaklida, „Kelurnoma“ asarida esa „голова“ (34a3) shaklida uchraydi.

„Yanoq“ so'zi „At tuhfatur zakiyati fil lug'otit turkiya“ asarida „janaq“ (50-bet) shaklida, „Etimologik“ lug'atda esa „йонок“ — „yuzning bo'rtiq qismi“. Bu so'z, „taraf“ ma'nosini

anglatgan yan soʻziga kichraytirish maʼnosini ifodalovchi -a(қ) qoʻshchasini qoʻshib hosil qilingan dep izohlanadi.

„Yurak“ soʻzi „Devonu lugʻatit turk“ asarida „jörük“(23-bet) shaklida, „Etimologik lugʻat“da esa „yurak“ – „qon aylanish aʼzosi“. Bu soʻz qadimgi turkiy tilda „harakatlan“ maʼnosini anglatuvchi yoʻri feʼlining (DC;286) yoʻr–shaklidan –a(қ) qoʻshimchasi bilan yasalgan oʻzbek tilida oʻ unlisining yumshoqlik belgisi yoʻqolgan:(yoʻri>yoʻr-)+äk=yoʻräk>yurak shaklida keltirilgan.

„Manglay“ soʻzi „Devonu lugʻatit turk“ asarining 1jildida „алин“(107-bet) shaklida, „Attuhfatuz zakiyatu fil lugʻotit turkiya“ asarida „манглај“(39-bet) shaklida keltirilgan. Bundan koʻrishimiz mumkinki, ham leksik, ham fonetik jihatdan oʻzgarishlar mavjud ekan.

Xulosa oʻrnida aytishimiz mumkinki, ushbu maqolada koʻrib oʻtgan manglay, oʻpka, qoʻl, bosh, yanoq, yurak soʻzliklari turli koʻrinishlarga ega ekan. Ularning davrlar mobaynida qoʻllanishiga farqlar ham yetarlicha. Transkripsiya hamda fonetik va leksik jihatdan birmuncha farqlarini koʻrib oʻtdik. Ushbu mavzu boʻyicha „Devonu lugʻatit turk“ asarining 1jildidan 30 ta, 2 jildidan 20 ta, „Attuhfatuz zakiyatu fil lugʻotit turkiya“ asaridan 22 ta, „Etimologik lugʻatdan“ 15ta, „Kelurnoma“ asaridan 10 ta soʻzlik topildi. Bundan koʻrishimiz mumkinki, inson tana aʼzolari nomlari barcha davrlarda ham faol ishlatilgan.

REFERENCES

1. "Диван лугат ат-турк", Махмуд Кашгарский, перевёл и подготовил к печати Салих Муталлибов, Т.: Уз ССР "Фан", 1960;
2. "At-tuhfat uz-zakiyatu fil lugʻotit turkiya" ("Turkiy til (qipchoq tili) haqida noyob tuhfa"), Т.: Oʻzbekiston SSR "Fan" nashriyoti, 1968;
3. "Oʻzbetilining etimologik lugʻati (turkiy soʻzlar)", I tom, Shavkat Rahmatullayev, Т.: "Universitet", 2000;
4. "Leksikografiya asoslari", oʻquv qoʻllanma, Sultonbek Normamatov, Т.: 2020.
5. Khidirova, I. (2023). PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCABULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROV AND SHAYMATOV FAMILIES). *Modern Science and Research*, 2(3).
6. Xidirova, I., & Xidirova, N. (2021). Gender Characteristics of Family Speech Speech (On the Example of the Uzbek Family). *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 1(2), 196-199.
7. Raxmonjonova, G., & Xidirova, I. (2022). CHORTOQ SOʻZINING KELIB CHIQISHIGA OID ILMYIY QARASHLAR. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 188-189.
8. Joʻrayeva, M., & Xidirova, I. (2023). QOYALAR HAM YIGʻLAYDI” ASARIDA QOʻLLANILGAN DIALEKTIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. *Development of pedagogical technologies in modern sciences*, 2(2), 42-48.
9. qizi Joʻrayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). “TEMIR XOTIN” DRAMASINING FONETIK-FONOLOGIK TAHLILI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 492-496).
10. qizi Joʻrayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). SHOYIM BOʻTAYEVNING “SHOʻRODAN QOLGAN ODAMLAR” ASARIDA NOADABIY QATLAM SO

- ‘ZLARINING QO ‘LLANILISHI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 487-491).
11. Xidirova, I. ., & Jo‘rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORK OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORK "ROCKS ALSO CRY"). *Modern Science and Research*, 2(3), 142–144.
  12. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. *Modern Science and Research*, 2(3), 138–141.

“DEVONU LUG'OTIT TURK” DAGI KIYIM-KECHAK OTLARINING QO'LLANILISHI VA NOMLARI

Choriyeva Kamola

Raxmanova Durдона

TerDU O'zbek filologiyasi fakulteti talabalari

Xidirova Iroda

Ilmiy rahbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7951265>

Annotatsiya. Kiyim-kechak otlarining tarixiy ildizini aniqlash, bugungi kunda qay tarzda ifodalanayotganligini o'rganish ushbu bitiruv malakaviy ishining asosiy maqsadini tashkil qiladi.

Kalit so'zlar: "Devoni lug'otit turk", chorvachilik, to'quvchilik, kiyim-kechak, ayollar kiyimlari, erkakalar kiyimlari, bosh kiyimlar, ust kiyimlar, oyoq kiyimlar, o'g'uzcha, mashg'ulot turi.

USES AND NAMES OF CLOTHING NOUNS IN "DEVONU LUG'OTIT TURK"

Abstract. Determining the historical roots of dress-night horses, studying how they are represented today is the main goal of this graduation work.

Key words: "Devoni Lugotit Turk", animal husbandry, weaving, clothes, women's clothes, men's clothes, hats, outerwear, shoes, Ughur language, type of training.

УПОТРЕБЛЕНИЕ И НАЗВАНИЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ОДЕЖДЕ В «ДЕВОНУ ЛУГ'ОТИТ ТЮРК»

Аннотация. Определение исторических корней парадно-ночных лошадей, изучение того, как они выражаются сегодня, является основной целью данной дипломной работы.

Ключевые слова: «Девони Луготит Тюрк», животноводство, ткачество, одежда, женская одежда, мужская одежда, головные уборы, верхняя одежда, обувь, угурский язык, вид обучения.

Kiyimlar moddiy madaniyatning asosiy qismlaridan bo'lib, ularda shu xalqning milliy xususiyatlari va madaniy qadriyatlari namoyon bo'ladi. Har bir xalqning an'anaviy mashg'ulot turi (dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik va hokazo), fasl va yoshdagi o'zgarishlar, hatto o'sha xalqning fe'l-atvoridagi nozik tomonlari ham kiyimlarda mujassamlashgan. Kiyimlar tarixning turli davrlarida bo'lgan o'zgarishlar barobarida o'zgarib borgan va o'sha zamonning inikosini o'zida aks ettirib turgan..Qadimgi Bo'zqir turklari kiyim-kechaklarini qo'y, sigir, tulki va turli ov hayvonlarining terisidan hamda qo'y, echki, tuya kabi hayvonlarning junidan tayyorlashgan. Ayniqsa, kigiz yomg'ir va qorda kiyiladigan ustki kiyimlar, shuningdek, bosh va oyoq kiyimlarini tikishda asosiy xomashyo vazifasini bajargan. Men bu maqolamda kiyim-kechak otlarini ayollar va erkakalar kiyimlariga bo'lib tahlil qilmoqchiman.

Ayollar kiyimlari:

A)Bosh kiyimlar

1. Dīdāk - kelin ko'chganda, yurganda begonalardan yashirinish uchun pinadigan narsa.**2. Košik** -yopish, bekitish yopinchiq ma'nosida. **3. Kīdāk** - patdan qilinadigan bosh kiyim. **4. Ūrāgūt** - burunchuk o'rindi xotin peshonabog' (dakana) o'radi. **5. Ėñāk** - xotinlar bosh yopinchiqlariga bog'laydigan ip, bog'ich. **6. Sārāgūk** - xotinlarning boshiga yopinadigan narsalari, ro'molchalari. **7. Tūlfir** - parda. Xotinlar pardasi, bu ipaklar gazmollardan ishlanadi.

B) Ust kiyimlar:

1. **Ürnlüg ürägüt**- ipak kiyimlik bo'laklari bor xotin. 2. **Térinçäk** - xotinlarning yangi yopiq ust kiyimi (o'g'uzcha). 3. **Bag'irdaq** -xotinlar ko'kragiga tutadigan narsa (siynaband). 4. **Čübrä** - .eski kiyim (umumiy qo'llangan). 5 **Pärtük** — yaxtak (bir qavatli ustki to'n) partuk. Shayx Sulaymon lug'atida partuk degan so'z bor. Bunda hozirgi orqasi bog'ichli ish va ovqat mahalda tutiladigan fartuk so'zi kabidir. Rus etimologik lug'atida bu so'z polyak tilidan XVIII asrda olingan deb yoziladi, ammo XI asrda yashagan ajdodlarimiz ham shu so'zni qo'llashgan. 6. **Qülän** - kamar (umumiy) . 7. **Sizik**- ustki kiyimning bir tomoni. 8. **Qür**-qurshovchi, belbog', kamar. 9. **O'trän** -ishton (bu yag'mo qabilasida uchraydi). 10. **Ärtig'**- xotinlar kiyadigan nimcha (jeletka). 11. **Üm** - ishton, lozim, shalvar.

D) Oyoq kiyimlar:

Büküm- büküm atük- xotinlar kiyadigan etik, mahsi (o'g'uzcha) o'g'uzlardan boshqalar mukin, mukim deyilar. M.Koshg'ariy shunday yozadi: «Men buni toza turkcha deb hisoblamayman, lekin qipchoq va qabilalarning (oddiy kishilari) shunday ataydilar». Tizildirük-mahsining boshiga bezak uchun qadaladigan yaltiroq chaqalar. Bundan tashqari ayollar .kiyimining bir qancha taqinchoqlari mavjud: **1Süslüg**-dastro'mol. **2. Ülätüg**- dastro'mol. Va quyidagi zargarlik buyumlari ayollar libosi bilan taqilgan. **1. Tolgög**- quloqning yuqorisiga taqiluvchi xotinlar zirak iborasi shundandir. **2. Qäšürgän** - bü biläzo'k ol bilik qäšürgän- bu bilakuzuk ziragi. Jini tolgäg marvarid har vaqt bilakni siqadi. **3. Bogmäq** - Bo'yintumor, tilla va boshqa narsalardan yasali, har xil qimmatbaho toshlar va marvaridlar qadalgan, kelinlarning bo'yniga taqiladigan ziynat asbobi. **4. Kimsän** - do'ppi va quloqlarga ishlatiladigan, taqiladigan yupqa va girdak oltin kulchalari. **5.Didim**-nikoh kechasi kelinga kiydiriladigan toj (qimmatbaho toshlar o'rnatilgan bosh kiyim).**6.Okmak**- xotinlarning ko'ylaklariga taqiladigan oltin yoki kumushdan qilingan xalqa, zirak. **7. Qüz yid'tu tolg'adi** – qiz inju va boshqa narsalardan yasalgan zirak taqdi.

III. Erkaklar kiyimi.

A) Bosh kiyimlar:

1. **Qiymäj** -qiyülkkäj bo'rk uzun, mayin, oq echki yungidan qilingan qalpoq. Uni chigillar .kiyadilar. **2.Ēr süšliqin sārīlīndī**- odam sallani boshiga o'radi. **3.Sälqändürüq** -qalpoq tushib ketmasin uchun unga bog'lanib, jag' tagidan o'tkazilibqo'yiladiga chizimcha. Ipakdan to'qiladi. **4. Qizig'lig'** bork - atrofi jiyakli, qirg'oqlari burama qalpoq. **5. Süqärläj bärk**-uzun qalpoq.

B) Ust kiyimlari: **1. Toqü**- kamar to'qasi. **2. Yipkıl to'n**-Arg'uvon rangli to'n. **3 . Qorin** - belbog'. **4. Ēr qaftan yaxšīndī** -Odam kaftan kiyimni kiftiga soldi, bog'ichini (tugmasini) ham bog'lamadi, qo'llarini ham yengiga kirgizmadi. Bu so'z faqat yelkaga tashlanadigan hirqa va boshqalarga (unga o'xshash narsalarga) qo'llaniladi. Navoiyda kaftan so'zi xuddi shu ma'noda qo'llanilgan.Hirqa aning jismida kaftan bo'lib,Kaftanni to'n jismi aning jon bo'lib. **5. Süf** - yungdan qo'lda to'qilgan kamar. Fikrimizcha, bu o'rinda «s» harfining ishlatilishi Mahmud Koshg'ariyning turk tilida bu tovush ishlatilmasligi haqidagi ko'rsatmasiga ziddir. **6. Ēr bērtlādi** - odam kalta paxtalik to'nli bo'ldi. **7. Qürshäg'** - belbog'. **8. Qärshäg'** -to'n kengligi. Aning qarshag'i ko'r - uning choponining kengligini ko'r. **9. Kāzīndī to'n** -ko'p kiyilgan to'n ma'nosida. **10. Qāftān** -to'n ustki kiyim. Bu so'z rus tilida qo'llanilib, usmoniy turklardan olingan deb ma'lumot beriladi. **11. Ko'rk**-umo'yna po'stin. **12. Qärš** - tuya yoki qo'y yungidan qilingan kiyim. **13. Ēr ištānlāndī** - odam ishton kiydi. Asli ichtonlandi.**14 übrāq** to'n -eskirgan to'n ma'nosida. **15.ičmāk** - qo'zi

terisidan qilingan po'stin. **16. A:z** -oq susar po'stin. **17.əşük**- ust kiyim. **18. İçük** - sobol, olmaxon va boshqa hayvonlarning terisidan qilingan po'stin. **19. Jəñşü**- kalta paxtalik to'n. **20.Ol qäftänig' qürlilädi**- u to'nga belbog' olib, uni to'n ustidan bog'ladi. **21.Sänč kisirlü**- sonoč-bürdyük, türsük.

D)Oyoq kiyimlar

1. **Ēr bəşmäkländi**- odam sandal-chuvak kiydi (o'g'uzcha). 2. **Ētik**- etik. 3. **O'g'uq**- mahsini ayab, ustidan kiyiladigan paytava kabi narsa. 4. **Yo'rganchi**-paytava. Bolalar kiyimlari deb berilgan so'zlar uchramaydi, ammo shu kiyimlarning kichik shakllari shu nom bilan bolalarga ham ishlatilgan bo'lsa kerak.

Yuqorida biz devonda uchraydigan kiyim-kechakka oid terminlarni tasniflar ekanmiz, ayrim asosiy terminlarni misol tariqasida keltirish bilan cheklandik. Aslida bunday terminlar ta'kidlab o'tilganidek ikki yuzdan oshiqdir. M.Koshg'ariy aksariyat kiyim-kechaklarni jinslarga bo'lmasdan umumiy qilib beradi. Biz ularning ba'zilarini funksiyasiga yoki Koshg'ariy keltirgan misollarga tayanib shunday tasniflashni lozim topdim.

REFERENCES

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: O'zbekiston, 2008. 2. Аджи М. Европа, тюркии, Великая степь. – М., 1998.
2. Асомиддинова М. Кийим-кечак номлари. – Тошкент: Fan, 1981.
3. Азербайджанско-русский словарь. М., 1962
4. Алишер Навоий. Хазойинул-маоний. Т.I, 1963.
5. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. Т.: Фан, 1985. III.
6. Bang W. Vom Köktürkischen zum Osmannischen. Vorarbeiten zu einer vergleichenden Grammatik des Türkischen. II-III. – Berlin: Verlag der Königl. Akademie der Wissenschaften 1917.
7. Баскаков Н.А., А.М. Индекова. Хакасско-русский словарь. М., 1953.
8. Болтабоев Ҳ., Дадабоев Ҳ.. Девону луғотит турк, I,II,III жилдлар. Тошкент: 2006-2008.
9. Будагов Л.. Сравнительный словарь турецко – татарских наречий. I, .СПБ, 1969, II. СПБ.
10. Будагов Л.. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. 1869.
11. Девону луғотит турк I,II,III жилдлар (Махмуд Кошғарий) Ўзбекистон СССР Фан нашриёти Тошкент: – 1940.
12. "Диван лугат ат-турк", Махмуд Кашгарский, перевёл и подготовил к печати Салих Муталлибов, Т.: Уз ССР "Фан", 1960;
13. "At-tuhfat uz-zakiyatu fil lug'otit turkiya" ("Turkiy til (qipchoq tili) haqida noyob tuhfa"), Т.: O'zbekiston SSR "Fan" nashriyoti, 1968;
14. "O'zbetilining etimologik lug'ati (turkiy so'zlar)", I tom, Shavkat Rahmatullayev, Т.: "Universitet", 2000;
15. "Leksikografiya asoslari", o'quv qo'llanma, Sultonbek Normamatov, Т.: 2020.
16. Khidirova, I. (2023). PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCABULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROV AND SHAYMATOV FAMILIES). *Modern Science and Research*, 2(3).

17. Xidirova, I., & Xidirova, N. (2021). Gender Characteristics of Family Speech (On the Example of the Uzbek Family). *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 1(2), 196-199.
18. Raxmonjonova, G., & Xidirova, I. (2022). CHORTOQ SO ‘ZINING KELIB CHIQISHIGA OID ILMIY QARASHLAR. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 188-189.
19. Jo‘rayeva, M., & Xidirova, I. (2023). QOYALAR HAM YIG‘LAYDI” ASARIDA QO‘LLANILGAN DIALEKTIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. *Development of pedagogical technologies in modern sciences*, 2(2), 42-48.
20. qizi Jo‘rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). “TEMIR XOTIN” DRAMASINING FONETIK-FONOLOGIK TAHLILI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 492-496).
21. qizi Jo‘rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). SHOYIM BO ‘TAYEVNING “SHO‘RODAN QOLGAN ODAMLAR” ASARIDA NOADABIY QATLAM SO ‘ZLARINING QO ‘LLANILISHI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1, pp. 487-491).
22. Xidirova, I. ., & Jo‘rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORK OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORK "ROCKS ALSO CRY"). *Modern Science and Research*, 2(3), 142–144.
23. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. *Modern Science and Research*, 2(3), 138–141.

QANDLI DIABET – BU INSON SALOMATLIGI VA HAYOTIGA SALBIY TA’SIR KO’RSATADIGAN METOBOLIK BUZILISHDIR

Atabayeva Ozoda Faxriddinovna

Toshkent pediatriya tibbiyot instituti

Anatomiya, patologik anatomiya kafedrasida assistenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7949688>

Annotatsiya. Ushbu maqolada qandli diabet – bu inson salomatligi va hayotiga salbiy ta’sir ko’rsatadigan metabolik buzilishi haqida so’z yuritilgan va tahlil qilib chiqilgan.

Kalit so’zlar: qandli diabet, inson salomatligi, kasallik, metabolik, xirurgik model, kimyoviy model.

DIABETES IS A METABOLIC DISORDER THAT NEGATIVELY AFFECTS HUMAN HEALTH AND LIFE

Abstract. This article discusses and analyzes diabetes mellitus, a metabolic disorder that negatively affects human health and life.

Key words: diabetes, human health, disease, metabolic, surgical model, chemical model.

САХАРНЫЙ ДИАБЕТ – НАРУШЕНИЕ ОБМЕНА ВЕЩЕСТВ, НЕГАТИВНО ВЛИЯЮЩЕЕ НА ЗДОРОВЬЕ И ЖИЗНЬ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация. В данной статье рассматривается и анализируется сахарный диабет – нарушение обмена веществ, негативно влияющее на здоровье и жизнь человека.

Ключевые слова: сахарный диабет, здоровье человека, заболевание, метаболические процессы, хирургическая модель, химическая модель.

Oxirgi o’n yillik natijalarga ko’ra kasallik uzluksiz o’smoqda, epidemiologik prognozlarga ko’ra, 2030 yilga kelib kasallik dunyo aholisining 7-8 foizini tashkil qiladi [1].

Qandli diabetning taxminan 10 foizi 1-tip qandli diabetga to’g’ri keladi (QD1) [2], oshqozon osti bezi betta hujayralarining nobud bo’lishi natijasida rivojlanadi, tanadagi uglevod va yog’ almashinuvi boshqarilishini buzulishi insulin ishlab chiqarilishini to’xtatishga olib keladi. Ushbu kasallikni o’rganishga qaratilgan ko’plab tadqiqotlarga qaramay, kasallik rivojlanishda davom etmoqda. 1-tip qandli diabetning oldini olish va davolash uchun vositalar yetarli emas, bu esa ushbu kasallik bilan og’rigan bemorlarni asoratlarga ko’ra yuqori xavf guruhiga kirishini va diabetli odamlar orasida o’limning umumiy xavfi diabet kasalligi bo’lmagan tengdoshlariga qaraganda ikki baravar yuqori ekanligini ko’rsatadi [3].

Asoratlarda shuni takidlash kerakki, ayollarning reproduktiv salomatligiga nojo’ya ta’siri, hayz siklidagi o’zgarishlar, bepushtlik, homiladorlik va tug’ruq holatlarni patologik kechuviga va yana ko’plab asoratlarga olib keladi [4, 5].

Yuqoridagi faktlarni hisobga olgan holda, diabet va uning asoratlari asosida yotgan murakkab mexanizmlarni chuqur tushunish, davolashning yangi usullarini ishlab chiqish va ushbu kasallik bilan bog’liq oqibatlarini kamaytirish uchun mavjud davolash usullarining yangi istiqbollari aniqlash va amaliyotga tadbir qilish kerak. Biroq tibbiyot muammolarini yechimida invaziv muolajalar yoki kuzatuvlar, bemorni etik va psixologik holatlarini inobatga olish kerak.

Eksperimental modellar har qanday kasallikning patofiziologiyasini o’rganish uchun eng qulaydir. Tadqiqotda hayvonlardan foydalanish jiddiy muammoga aylanishi mumkin, chunki hayvonlarda fizik va psixologik zo’riqish kuzatilishi mumkin. [6]. Bu boradagi eng muhim

tushunchalardan biri 1959 yilda Rassel va Birch tomonidan ishlab chiqilgan 3R konsepsiyasidir (qisqartirish, takomillashtirish va almashtirish) [7]. Ushbu konsepsiyaga rioya qilish, eksperimentda ishlatiladigan hayvonlarning sonini ularning azob-uqubatlarini kamaytiradi. So'nggi o'n yilliklarda qandli diabetni o'rganish va diabetga qarshi dori-darmonlarni sinab ko'rish uchun ko'plab hayvonlar modellari yaratilgan, ular orasida kimyoviy, jarrohlik, gormonal, virusli va genetik aralashuvlar mavjud. Qandli diabetni modellashtirish metodologiyasiga yondashuvlar uzoq vaqtdan beri ma'lum bo'lishiga qaramay, eksperimental usullar bir xil modelda ham farq qiladi. Ushbu maqolada biz ulardan eng ommabop va arzonlarini ko'rib chiqamiz.

Xirurgik model

Hayvonlarda giperqlikemiya ta'sirini o'rganishning eng aniq usullaridan biri bu oshqozon osti bezini qisman yoki to'liq olib tashlash. Bu modelda foydalanadigan hayvon turi tadqiqot maqsadiga bog'liq. Umuman olganda, hayvon qanchalik kichik bo'lsa, model turli xil sharoitlarga moslashtirilgan va shunga mos ravishda eksperimentning narxi arzonroq bo'ladi, shuning uchun ko'proq kalamush va sichqonlardan foydalaniladi. Shunga qaramasdan kemiruvchilardan foydalanishning asosiy kamchiligi shundan iboratki, olingan ma'lumotlar odamlarga nisbatan kasallikni yetarli darajada aks ettirmasligi mumkin, shuning uchun bu holatlarda yirikroq hayvonlardan quyonlar, mushuklar, itlar, cho'chqalardan foydalaniladi[8].

Tadqiqotlar moliyaviy holatlarga qaramasdan, total pankreatektomiya operatsiyadan keyingi birinchi kunlarda gipoinulinemiya va giperqlikemiya rivojlanishida ushbu modelda quyidagi omillarni cheklashga olib keladi:

- tehnika jihozlari va xirurgik mahoratning yuqori darajadali;
- oshqozon osti bezining ekskretor yetishmovchiligida o'rni bosuvchi terapiya talab qilinishi;
- 80% subtotal pankreatektomiyada diabetning 9 oydan keyin rivojlanish holatlari;
- letal holatlar darajasi yuqori bo'lishi;
- operatsiyadan keyingi holatlarda infeksiyon asoratlanish darajasining yuqoriligi va yana ko'plab omillarga sabab bo'ladi. [10]

Kimyoviy model

Qandli diabet modelini yaratish uchun kimyoviy agentdan foydalaniladi, tasir qilish mexanizmi oshqozon osti bezidagi beta hujayralarni zararlashi natijasida qandli diabet rivojlanadi. Bu modelni qo'llashda har xil diabetogen aktivlikka ega bo'lgan moddalardan qo'llaniladi: alloksan, streptozototsin, dialuron kislota [11], ditizon [12], pirinuron [13] va boshqalar qo'llaniladi. Ushbu moddalarga qo'shimcha ravishda, boshqa birikmalar mavjud, maxsus simulyatsiya qilish natijasida namoyon bo'lgan diabet hayvonda florizin kabi asoratlarni beradi. Ko'proq glukozani sitotoksik analogi hisoblangan alloksan va streptozototsin qo'llaniladi. Farmakodinamikadagi o'zgarishlarga qaramay, preparatlarni ta'sir qilish mexanizmlari beta hujayralar uchun bir xil.

Alloksanli diabet modeli

1838 yilda Wöhler va Liebig pirimidin hosilasini sintez qilishgan va u alloksan deb nomlangan [14]. Bu nom ikkita tushunchadan ya'ni "allantoin" va "oksalurin kislota" kelib chiqqan.

1943 yilda alloksan diabetologlarning qiziqish ob'ektiga aylandi, bu preparatlarni qabul qilish natijasida oshqozon osti bezining betta hujayralarining spetsifik nekrozi kuzatilishini Dunn, Sheehan va McLetchie lar takidlashgan[15,16].

Dori preparatlari bilan chaqirilgan insuliniy eksperimental qandli diabet holatini aniqlashi alloksanli qandli diabet deb nomlanadi[17]. Alloksan suvli eritmada bir necha daqiqa ichida o'z-o'zidan nodiabetogen alloksan kislotasiga parchalanadi [18]. Tana haroratida (37 C) va pH 7,4 da alloksanning yarimparchalanish davri 1,5 daqiqaga to'g'ri keladi[19].

Pastroq haroratlarda alloksanning yarimparchalanish davri uzoqroq bo'ladi va alloksan kuchsiz kislota hisoblanadi, stabil holatda pH past boladi. Alloksan -glyukozaga o'xshash tuzilishga ega gidrofilik beqaror birikma. Bu holatlar diabet rivojlanish uchun muhim omil bo'ladi. Olimlarning fikriga ko'ra, alloksan transporter funksiyasini ingibirlamaydi, shuning uchun cheksiz miqdorda betta hujayralariga kirishi mumkin [20]. Glyukozaning ingibirlanishi preparatni qabul qilingandan 1 daqiqadan keyin sodir bo'ladi [21]. Preparat organizmga kiritilgandan so'ng bir necha fazada o'zgarishlar yuzaga keladi: Birinchi bosqich-gipoglikemik faza, davomiyligi maksimal-30 daqiqa, alloksan inyeksiyasidan keyin o'sha zahoti sodir bo'ladi. Bu qisqa muddatli gipoglikemik faza organizmni vaqtinchalik rag'batlantiradi, bu bosqichda oshqozon osti bezi hujayralari morfologik o'zgarishlarga kam uchraydi [22]. Ikkinchi bosqich- alloksan kiritilgandan keyin 1 soatdan keyin yuz beradi, bunda qonda glyukoza miqdori ortadi, plazmada insulin konsentratsiyasi kamayadi. Bu faza davomiyligi 2-4 soatni tashkil qiladi. Bu bosqichda betta hujayralar bir qancha morfologik xususiyatlarni namoyon qiladi [22]. Uchinchi bosqich-vaqtinchalik gipoglikemik bosqich hisoblanadi. Alloksan kiritilgandan so'ng 4-8 soatda rivojlanadi va bir necha soatdan sutkagacha davom etishi mumkin [23]. Bu bosqichda hayvon to'satdan o'lib qolishi mumkin, chunki qonda glyukoza miqdorining kamayishi tutqanoqlarga sabab bo'lishi va jigarning glikogen zahirasi tez yemirilishi mumkin. Bu esa betta hujayralarni nekrozini kuchaytiradi. To'rtinchi bosqich-doimiy giperglikemik faza, yakuniy hisoblanadi va 12-48 soat davom etadi. Bu bosqichda betta hujayralari to'liq nekrozlanishi bilan tugaydi. Preparat parenteral, teri osti, vena ichi va qorin bo'shlig'i ichiga yuboriladi. Ko'pincha alloksan diabetini qo'zg'atish uchun kalamushlar ishlatiladi. Diabetogen kalamushlar uchun alloksanning dozasi 100 - 200 mg/kg gacha. Umumiy o'lim soni va zaxarlanishni kamaytirish uchun alloksan dozasini 2-3 marta kamaytirish tavsiya etiladi [24]

Alloksan moddasining kamchiliklari:

Nefrotoksik va gepototoksik xususiyatning yuqoriligi;

Boshqa organlarni ham zararlashi mumkinligi [26];

Insulinorezistentlik shakllanishi tufayli "aralash" diabetning rivojlanishi [27];

Letal holatning yuqoriligi [25];

Alloksan moddasining afzalliklari:

Modelning nisbatan arzonligi,

80% zararlanish;

Eksperiment boshlanganidan 48-72 soatda diabetning klinik namoyon bo'lishi;

Streptozototsinli diabet modeli

Nitrozomochevinaning bu analogi gidrofilik va alloksanga o'xshash birikma, b-hujayra ichiga GLUT2 transport vazifasida kiradi [28]. B hujayralarning zararlanishining 3 ta yo'li bor. asosiy mexanizm (ADPribose) polimeraza va nikotinamidodenindinukleotitning kamayishi

hisoblanadi, natijada ATF tarkibi va insulin sekretiyaning ingibirlash hususiyati pasayadi [28]. Streptozototsin tasiri shakllanishi natijasida jarayonga to'qima ichidagi azot oksidi ta'siri qo'shiladi, natijada krebs sikli ishini susaytiradigan gidroksilli radikallar va mitoxondriylarda kislorod yetishmovchiligini kelib chiqadi [29]. Bundan tashqari Streptozototsin AFK ni hosil qilishi va DNK parchalanish xususiyati to'qimalarni zararlanishiga olib keladi [30]. Oxir-oqibatda DNKning shikastlanishi energiyaning kamayishi bilan birga b-hujayralarning o'limiga olib keladi. Preparatni yuborish usuli har xil bo'lib, urg'ochi jonivorlarda qandli diabet rivojlanishiga chidamlilik yuqori bo'ladi [9]. Eng sezgir jonivordan kalamushlar hisoblanadi va Streptozototsin vena ichiga 35-65mg/kg yuboriladi [28]. Sichqonlar uchun o'rtacha doza 100-200 mg/kg, quyonlar uchun -300 mg/kg bo'ladi [31]. Streptozototsin glyukokinaza ishini bloklamaydi, alloksanning 5-karbonilli guruhidan farqi boshlang'ich gipoglikemik bosqichning bo'lmasligida. Streptozototsin modelini qo'llashning afzalligi gepato va nefrotoksik ta'sirning yo'qligi hisoblanadi. Buyrakning, jigar insulinomasining rivojlanish xavfi yoki eksperimentning davomiyligiga streptokogenning onkogenlik ta'siri tufayli to'g'ridan-to'g'ri bog'liqligi natijasida kompensatsiya shaklida diabet o'z-o'zidan "tiklanish"i mumkin [32].

Afzalliklari:

Genetik modellar bilan solishtirganda arzonligi;
Eksperiment boshlanishidan 72 soat ichida klinikaning rivojlanishi
uzoq muddatli modelni yaratish imkoniyati.

Kamchiliklari:

Streptozototsinni onkogenlik xususiyati;
O'z-o'zidan tiklanish xususiyati;
Alloksanli modelga nisbatan qimmatligi;
tur va jinsning o'ziga xosligi;
insulin qarshiligining rivojlanishi tufayli "aralash" diabet rivojlanishi

Xulosa

Shunday qilib, hayvonlarning eksperimental modellaridan foydalanish zarurati 1-toifa diabetni o'rganishda ushbu kasallikning insonning hayotiga ta'siri o'rganish bilan belgilanadi. Yuqoridagi ma'lumotlarga asoslanib, bu modellar oshqozon osti bezining beta hujayralarining nekrozga uchrashi va insulin yetishmasligi holatini yuzaga keltirilishi ma'lum bo'ldi. Modellar orasida streptozototsin va alloksanli diabet modeli qo'llash uchun qulay modellar hisoblanadi. Bu modellar aynan oshqozon osti bezi beta hujayralariga ta'sir ko'rsatib, insulin sekretiyaning kamaytirib, qandli diabetni chaqirishda yordam beradi.

REFERENCES

1. Ostrauskas R. The prevalence of type 1 diabetes mellitus among 15-34-year-aged Lithuanian inhabitants during 1991-2010. *Prim Care Diabetes*. 2015;9(2):105-111. <https://doi.org/10.1016/j.pcd.2014.07.009>.
2. Дедов И.И., Шестакова М.В. Сахарный диабет и артериальная гипертензия. — М., 2006. — 344 с. [Dedov II, Shestakova MV. Sakharnyy diabeti arterial'naya gipertenziya. Moscow; 2006. 344 p. (In Russ.)]

3. Roglic G, Unwin N, Bennett PH, et al. The burden of mortality attributable to diabetes: realistic estimates for the year 2000. *Diabetes Care*. 2005;28(9):2130-2135. <https://doi.org/10.2337/diacare.28.9.2130>.
4. Дедов И.И., Шестакова М.В. Сахарный диабет и репродуктивная система. — М., 2016. — 176 с. [Dedov II, Shestakova MV. Sakharnyy diabet i reproduktivnaya sistema. Moscow; 2016. 176 p. (In Russ.)]
5. Потин В.В., Боровик Н.В., Тиселько А.В. Сахарный диабет и репродуктивная система женщины // Журнал акушерства и женских болезней. — 2006. — Т. 55. — № 1. — С. 85–90. [Potin VV, Borovik NV, Tisel'ko AV. Diabetes Mellitus And Female Reproductive System. *Journal of Obstetrics and Women's Diseases*. 2006;55(1):85-90. (In Russ.)]
6. Levy N. The use of animal as models: ethical considerations. *Int J Stroke*. 2012;7(5):440-442. <https://doi.org/10.1111/j.1747-4949.2012.00772.x>.
7. Kroeger M. How omics technologies can contribute to the '3R' principles by introducing new strategies in animal testing. *Trends Biotechnol*. 2006;24(8):343-346. <https://doi.org/10.1016/j.tibtech.2006.06.003>.
8. Rees DA, Alcolado JC. Animal models of diabetes mellitus. *Diabet Med*. 2005;22(4):359-370. <https://doi.org/10.1111/j.1464-5491.2005.01499.x>.
9. Etuk E. Animals models for studying diabetes mellitus. *Agric Biol J N Am*. 2010;1(2):130-4.
10. Баранов В.Г. Экспериментальный сахарный диабет. — Л.: Наука, 1983. — 240 с. [Baranov VG. Eksperimental'ny sakharnyy diabet. Leningrad: Nauka; 1983. 240 p. (In Russ.)]
11. Kim JM, Lee TH, Lee MC, et al. Endoneurial microangiopathy of sural nerve in experimental vacor-induced diabetes. *Ultrastruct Pathol*. 2002;26(6):393-401. <https://doi.org/10.1080/01913120290104700>.
12. Monago CC, Onwuka F, Osaro E. Effect of combined therapy of diabinese and nicotinic acid on liver enzymes in rabbits with dithizone-induced diabetes. *J Exp Pharmacol*. 2010;2:145-153. <https://doi.org/10.2147/JEP.S11490>.
13. Bailey CC, Bailey OT, Leech RS. Diabetes mellitus in rabbits injected with dialuric acid. *Proc Soc Exp Biol Med*. 1946;63(3):502-505. <https://doi.org/10.3181/00379727-63-15651>
14. Wöhler F, Liebig J. Untersuchungen über die Natur der Harnsäure. *Annalen der Pharmacie*. 1838;26(3):241-336. <https://doi.org/10.1002/jlac.18380260302>.
15. Shaw Dunn J, McLetchie NGB. Experimental alloxan diabetes in the rat. *Lancet*. 1943;242(6265):384-387. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(00\)87397-3](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(00)87397-3).
16. Dunn JS, Kirkpatrick J, McLetchie NGB, Telfer SV. Necrosis of the islets of Langerhans produced experimentally. *J Pathol Bacteriol*. 1943;55(3):245-257. <https://doi.org/10.1002/path.1700550302>.
17. Goldner MG, Gomori G. Alloxan diabetes in the Dog1. *Endocrinology*. 1943;33(5):297-308. <https://doi.org/10.1210/endo-33-5-297>.
18. Lenzen S, Munday R. Thiol-group reactivity, hydrophilicity and stability of alloxan, its reduction products and its N-methyl derivatives and a comparison with ninhydrin. *Biochem Pharmacol*. 1991;42(7):1385-1391. [https://doi.org/10.1016/0006-2952\(91\)90449-f](https://doi.org/10.1016/0006-2952(91)90449-f).

19. Lenzen S. The mechanisms of alloxan- and streptozotocin-induced diabetes. *Diabetologia*. 2008;51(2):216-226. <https://doi.org/10.1007/s00125-007-0886-7>.
20. Boquist L, Nelson L, Lorentzon R. Uptake of labeled alloxan in mouse organs and mitochondria in vivo and in vitro. *Endo-crinology*. 1983;113(3):943-948. <https://doi.org/10.1210/endo-113-3-943>.
21. Lenzen S, Panten U. Alloxan: history and mechanism of action. *Diabetologia*. 1988;31(6):337-342. <https://doi.org/10.1007/bf02341500>.
22. Wrenshall GA, Collins-Williams J, Best CH. Initial changes in the blood sugar of the fasted anesthetized dog after alloxan. *Am J Physiol*. 1950;160(2):228-246. <https://doi.org/10.1152/ajplegacy.1950.160.2.228>.
23. Tasaka Y, Inoue Y, Matsumoto H, Hirata Y. Changes in plasma glucagon, pancreatic polypeptide and insulin during development of alloxan diabetes mellitus in dog. *Endocrinol Jpn*. 1988;35(3):399-404. <https://doi.org/10.1507/endocrj1954.35.399>.
24. Reis FPD, Sementilli A, Gagliardi ARdT. Experimental diabetes exacerbates skin transplant rejection in rats. *Acta Cir Bras*. 2013;28(5):323-326. <https://doi.org/10.1590/s0102-86502013000500001>.
25. Federiuk IF, Casey HM, Quinn MJ, et al. Induction of type-1 diabetes mellitus in laboratory rats by use of alloxan: route of administration, pitfalls, and insulin treatment. *Comp Med*. 2004;54(3):252-257.
26. Srinivasan K, Ramarao P. Animal model in type 2 diabetes research: An overview. *Ind J Med Res*. 2007;125(3):451.
27. Islam MS, Loots du T. Experimental rodent models of type 2 diabetes: a review. *Methods Find Exp Clin Pharmacol*. 2009;31(4):249-261. <https://doi.org/10.1358/mf.2009.31.4.1362513>.
28. Sz kudelski T. The mechanism of alloxan and streptozotocin action in B cells of the rat pancreas. *Physiol Res*. 2001;50(6):537-546.
29. Turk J, Corbett JA, Ramanadham S, et al. Biochemical evidence for nitric oxide formation from streptozotocin in isolated pancreatic islets. *Biochem Biophys Res Commun*. 1993;197(3):1458-1464. <https://doi.org/10.1006/bbrc.1993.2641>.
30. Bedoya FJ, Solano F, Lucas M. N-Monomethyl-arginine and nicotinamide prevent streptozotocin-induced double strand DNA break formation in pancreatic rat islets. *Experientia*. 1996;52(4):344-347. <https://doi.org/10.1007/bf01919538>.
31. Dekel Y, Glucksam Y, Elron-Gross I, Margalit R. Insights into modeling streptozotocin-induced diabetes in ICR mice. *Lab Anim (NY)*. 2009;38(2):55-60. <https://doi.org/10.1038/labani0209-55>.
32. Kazumi T, Yoshino G, Fujii S, Baba S. Tumorigenic action of streptozotocin on the pancreas and kidney in male Wistar rats. *Cancer Res*. 1978;38(7):2144-2147.

MERGANTEX KORXONASINING ELEKTR ENERGIYASI ISTE'MOLINI PROGNOZ QILISH

Maxsum Bozorov

PhD, dotsent, Buxoro muhandislik-texnologiya instituti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7949740>

Annotatsiya. Sanoat korxonalarining elektr energiyasi iste'molini bashorat qilish murakkab va juda muhim vazifadir. Korxonalar tomonidan elektr energiyasi iste'molini taxminiy prognozlash uni kelgusi bir necha fasllar uchun ishlab chiqarish bo'yicha tegishli choralar ko'rish imkonini beradi. Odatda amaliyotda bashorat qilish har qanday ko'rsatkichlarni chuqur hisoblamasdan ekspert xulosasi bilan amalga oshiriladi. Avtomatlashtirilgan hisoblash aniqroq prognoz qilish imkonini beradi. Maqola Excel dasturidan foydalangan holda prognozlash usulini taklif qiladi.

Kalit so'zlar: Prognoz, elektr energiyasi iste'moli, funksiya, mavsumiylik nisbati, eng kichik kvadrat usuli, prognozlash, korrelyatsiya tahlili, umumlashtirilgan ko'rsatkich, elektr ta'minoti tizimi, sanoat korxonalari, energiya samaradorligi, energiya tejash.

FORECASTING ELECTRICITY CONSUMPTION OF MERGANTEX ENTERPRISE

Abstract. Forecasting the electricity consumption of industrial enterprises is a complex and very important task. Approximate forecasting of electricity consumption by enterprises allows to take appropriate measures for its production for the next few seasons. Usually, in practice, forecasting is done by expert opinion without deep calculation of any indicators. Automated calculation allows for more accurate forecasting. The article suggests a forecasting method using Excel.

Key words: Forecast, electricity consumption, function, seasonality ratio, least square method, forecasting, correlation analysis, generalized indicator, power supply system, industrial enterprises, energy efficiency, energy saving.

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ПОТРЕБЛЕНИЯ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ ПРЕДПРИЯТИЕМ MERGANTEX

Аннотация. Прогнозирование потребления электроэнергии промышленными предприятиями является сложной и очень важной задачей. Ориентировочное прогнозирование потребления электроэнергии предприятиями позволяет принять соответствующие меры по ее производству на несколько ближайших сезонов. Обычно на практике прогнозирование делается по мнению экспертов без глубокого расчета каких-либо показателей. Автоматизированный расчет позволяет более точно прогнозировать. В статье предлагается метод прогнозирования с использованием Excel.

Ключевые слова: Прогноз, потребление электроэнергии, функция, коэффициент сезонности, метод наименьших квадратов, прогнозирование, корреляционный анализ, обобщенный показатель, система электроснабжения, промышленные предприятия, энергоэффективность, энергосбережение.

Bugungi kunda prognoz qilish uchun juda ko'p turli xil modellar mavjud. Ammo biz cheklangan vaqt uchun oz miqdordagi ma'lumotlar bilan natijaga erishishimiz kerak bo'lsa, bu haqiqatan ham mumkinmi? Albatta, haqiqatan ham! Istiqbolli qiymatni tez va oddiy baholash

kerak bo'lganda, mavjud ma'lumotlar asosida avtomatik ravishda qiymatlarni yaratadigan sevimli Excel funksiyasidan foydalanishingiz mumkin. Excelda biz asosan kutilgan ma'lumotlarni baholash uchun vositalardan foydalanamiz "Trend", "O'sish", "Prognozlash", "Chiziqli" va "Tahlil paketi/Regressiya" ni o'rnatish. Shuni ta'kidlash kerakki, bunday prognoz turi mavjud emas. hisobga ichki va tashqi omillar ta'sirini olish, lekin bu usul inertial stsenariy bo'yicha namunali natija olish uchun nima uchun mukammal hisoblanadi, shuning uchun tez yordam qo'lini aytaylik [1,2].

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
ПОТРЕБДЕНИЕ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ КВТ·Ч	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344				
ТЕНДЕНЦИЯ	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	17 887 153	19 635 649	21 384 145	23 132 641
РОСТ	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	17 989 437	20 567 532	23 515 098	26 885 084
ПРЕДСКАЗ	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	17 887 153	19 635 649	21 384 145	23 132 641
ЛИНЕЙН	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	17 887 153	19 635 649	21 384 145	23 132 641
ПАКЕТ АНАЛИЗА	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	17 887 153	19 635 649	21 384 145	23 132 641
ПРЕДСКАЗ (по месяцам)	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	17 251 460	18 876 728	20 501 997	22 131 058
ПРЕДСКАЗ (по месяцам - оптим)	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	18 116 515	19 741 783	21 367 052	22 996 113
ПРЕДСКАЗ (по месяцам - пессим)	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	16 386 405	18 011 674	19 636 942	21 266 003

1-rasm. 2015-2020 yillar davomida Mergantex korxonaning elektr energiyasi iste'moli (kVt * h)

Birinchisi o'sish va trend funksiyasidan foydalanadi. Ushbu funksiyalar kelajakdagi qiymatlarni ekstrapolyatsiya qilish uchun mo'ljallangan. O'sish funksiyasi eksponensial bog'liqliklarga asoslanganligi sababli, qiymat ishlatiladigan funktsiyadan ko'ra tezroq o'sadi, bu qiymatlarni chiziqli desigitatsiyadan eng kichik kvadratlar usuli bilan qaytaradi [3,4]. Turli xil algoritmlardan foydalangan holda formulalar teng ko'rinishga ega bo'lishiga qaramay. Shu munosabat bilan u turli xil prognoz variantlaridan foydalanishga imkon beradi [5]. Bu holda yanada real va aniq prognoz Trend funksiyasini beradi. Shuning uchun undan keyingi ishlarda foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi [6,7]. Ha, va umuman olganda, funktsiyaning o'sishi prognozni bajarganlar uchun istisno hisoblanadi, chunki eksponensial o'sish juda kam uchraydigan hodisa. Ammo bu ikki funktsiyadan tashqari yana bir funktsiya mavjud - prognoz qilish [8,9].

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
ПОТРЕБДЕНИЕ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ КВТ·Ч	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344				
ТЕНДЕНЦИЯ	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	17 887 153	19 635 649	21 384 145	23 132 641
РОСТ	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	17 989 437	20 567 532	23 515 098	26 885 084
ПРЕДСКАЗ	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	17 887 153	19 635 649	21 384 145	23 132 641

2-rasm. O'sish, trend va prognoz funktsiyalari yordamida prognozlash

2-rasmdan ko'rinib turibdiki. Natijalar foydalanilganda funktsiyasi tendentsiya kabi bo'ladi. Kichik ma'lumotlar to'plami uchun, ehtimol, prognoz qilingan funktsiya yaxshiroq. Bir vaqtning o'zida katta hajmdagi ma'lumotlar to'plamiga ega bo'lgan ishingiz bo'lsa, funktsiya tendentsiyalari qatori tezroq ishlaydi. Yana bir foydali funktsiya - Linene. U eng kichik kvadratlar usuli bo'yicha chiziqli oldinga siljish parametrlarini qaytaradi [10,11].

M-qiyaalik va B-segment, bu ikki raqamni to'g'ri chiziq uchun tenglama formulasiga qo'yish kerak

$$y = mx + b \quad (3.1)$$

Malumot uchun shuni ta'kidlashni istardimki, chiziqli funktsiya alohida funktsiyalarga ega. Bu qiyaalik va segment funktsiyasi. Shunday qilib, Linene muhim hisoblash jarayonini tezlashtiradi [12,13].

Funktsiyalar, trend va prognozlardan foydalanish bilan bir xil natijaga erishganimizni ko'ramiz. Agar biz M va B qiymatlarini qanday o'zgartirishni bilsak, unda chiziqli funktsiya orqali bajarish qulay, agar bo'lmasa, toprol tendentsiya yoki prognoz funktsiyasidan foydalanadi [14,15].

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
ПОТРЕБЛЕНИЕ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ КВТ·Ч	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344				
ТЕНДЕНЦИЯ	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	17 887 153	19 635 649	21 384 145	23 132 641
РОСТ	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	17 989 437	20 567 532	23 515 098	26 885 084
ПРЕДСКАЗ	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	17 887 153	19 635 649	21 384 145	23 132 641
ЛИНЕЙН	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	17 887 153	19 635 649	21 384 145	23 132 641

3-rasm. O'sish, trend va prognoz qilish va chiziqli funktsiyalardan foydalangan holda prognoz qilish

Agar kerak bo'lsa, tahlil / regressiya to'plamining ustki tuzilishi yordamida murakkab hisob-kitoblarni amalga oshirishingiz mumkin. Qulaylik uchun hisob-kitobni boshqa varaqda bajaramiz (4-rasm).

ЛИНЕЙН	ПОТРЕБЛЕНИЕ ЭЭ	m - наклон	b - отрезок
2015	9 443 000	1 748 496	-3 515 823 610
2016	9 569 000	1 748 496	-3 515 823 610
2017	9 118 132		
2018	8 722 141		
2019	15 622 879		
2020	18 129 344		
2021	17 887 153		
2022	19 635 649		
2023	21 384 145		
2024	23 132 641		

ЛИНЕЙН	ПОТРЕБЛЕНИЕ ЭЭ	Вывод итогов			
2015	9 443 000				
2016	9 569 000	<i>Регрессионная статистика</i>			
2017	9 118 132	Мно:	0,808405173		
2018	8 722 141	R-кв:	0,653518923		
2019	15 622 879	Норм	0,566898654		
2020	18 129 344	Стан	2662958,455		
2021	17 887 153	Набл	6		
2022	19 635 649				
2023	21 384 145	<i>Дисперсионный анализ</i>			
2024	23 132 641	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i> <i>значимость F</i>

4-рasm. Linein funksiyalari yordamida prognoz qilish

Biz ma'lumotlar-regressiya-kiritish oralig'i-yollangan energiya, bir X-yil tahlilini izlayapmiz. Biz regressiv tahlil haqida batafsil ma'lumot olamiz. Xuddi shunday, Lineine (1) funksiyasi oxirgi yilga x o'zgaruvchining qiymatiga ko'paytiriladi va y ning kesishishini qo'shing. Natijada nimani qidirmoqdamiz? Funksiyalar Bunday vazifa sharoitida tendentsiya, prognoz qilish va tahlil qilish paketi / regressiya bir xil natijani beradi. O'sish funksiyasi qiymatning eng katta qiymatini ko'rsatadigan ko'rinadi. Ishlash uchun biz ushbu usullardan birini tanlashimiz mumkin va siz olingan ma'lumotlar orasidagi o'rtacha qiymatni olishingiz mumkin [16,17]. Agar siz ushbu masalaning matematik mohiyatini to'liq o'rganishni xohlamasangiz, biz tendentsiya yoki prognoz funksiyasidan foydalanishni maslahat beramiz. Bu shunchaki inertial prognoz. Natija qanday bo'lishidan qat'i nazar, o'tgan elektr energiyasi iste'moli miqdoridan tashqari omilga ta'sir qiladi. Keling, sizga vazifani qanday murakkablashtirish va aniqroq natijaga erishishning kichik bir misolini ko'rsatamiz[18]. Buning uchun biz yillik emas, balki shu oylardan foydalanamiz. Vazifa: Bizga ma'lum ma'lumotlardan oylar bo'yicha foydalaning va mavsumiy notekislikni hisoblang, uni hisoblashda hisobga oling. Shuningdek, "MERGANTEX" korxonasi elektr energiyasini iste'mol qilish prognozining bir nechta stsenariylarini modellashtirish bilan.

Avvalo, mavsumiy notekislikni hisoblashimiz kerak. Buning uchun hujayralardagi diapazonlarni bizga ma'lum bo'lgan davrlarga ko'ra katlash va bizni miqdorga bo'lish va 12 oyga ko'paytirish kerak. Endi, Formula Predict yordamida biz avvalroq hisoblagan mavsumiylik nisbati bo'yicha prognoz natijasini ko'paytirishimiz kerak bo'lgan narsani qilamiz. Buning uchun biz funktsiya indeksidan foydalanishimiz kerak.

Endi bizda kelajak davrlar uchun prognozlar mavjud va prognozning o'ziga qo'shimcha ruxsat etilgan yuqori va pastki chegaralarni hisoblashdir, bu bizga optimistik va pessimistik prognozni baholash imkonini beradi. Biz prognoz qiymatlarining ruxsat etilgan og'ishlarini hisoblashimiz kerak. Buning uchun siz funktsiyani, ya'ni ishonch oralig'ini tan olishingiz mumkin. Endi tamoyil oddiy: pessimistik prognozni nima sanash kerak, keyin siz prognozning birinchi natijalaridan og'ish nisbatini hisoblashingiz kerak, agar optimistik bo'lsa, natijamizga ushbu

og'ishni

qo'shing

(3.19-rasm).

ПРЕДСКАЗ (по месяцам)	ПОТРЕБЛЕНИЕ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ ИИ КВТ·Ч (в тысячах)	ПРЕДСКАЗ	ПРЕДСКАЗ (оптимистический)	ПРЕДСКАЗ (пессимистический)		КОЭФФИЦИЕНТ СЕЗОННОСТИ	Отклонение
янв.15	763 000	763 000	763 000	763 000	ЯНВАРЬ	0,91	72 088
фев.15	714 000	714 000	714 000	714 000	ФЕВРАЛЬ	0,87	
мар.15	812 000	812 000	812 000	812 000	МАРТ	0,96	
апр.15	812 000	812 000	812 000	812 000	АПРЕЛЬ	1,00	
май.15	833 000	833 000	833 000	833 000	МАЙ	1,04	
июн.15	826 000	826 000	826 000	826 000	ИЮНЬ	1,02	
июл.15	777 000	777 000	777 000	777 000	ИЮЛЬ	1,06	
авг.15	847 000	847 000	847 000	847 000	АВГУСТ	1,09	
сен.15	763 000	763 000	763 000	763 000	СЕНТЯБРЬ	1,06	
окт.15	805 000	805 000	805 000	805 000	ОКТАБРЬ	1,05	
ноя.15	756 000	756 000	756 000	756 000	НОЯБРЬ	0,84	
дек.15	735 000	735 000	735 000	735 000	ДЕКАБРЬ	1,09	

5-rasm. Mavsumiy koeffitsient yordamida prognoz qilish

Shunday qilib, mavsumiy notekislikni hisobga olgan holda va uchta stsenariy bo'yicha 2028 yilgacha oylar uchun prognozlar ko'rib chiqildi. Raqamlarni katlama va yillik ma'lumotlarni olish va jadvalga qo'shish qoladi.

8

prognoz

varianti

(6-rasm).

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
ПОТРЕБЛЕНИЕ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ КВТ·Ч	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344				
ТЕНДЕНЦИЯ	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	17 887 153	19 635 649	21 384 145	23 132 641
РОСТ	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	17 989 437	20 567 532	23 515 098	26 885 084
ПРЕДСКАЗ	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	17 887 153	19 635 649	21 384 145	23 132 641
ЛИНЕЙН	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	17 887 153	19 635 649	21 384 145	23 132 641
ПАКЕТ АНАЛИЗА	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	17 887 153	19 635 649	21 384 145	23 132 641
ПРЕДСКАЗ (по месяцам)	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	17 251 460	18 876 728	20 501 997	22 131 058
ПРЕДСКАЗ (по месяцам - оптим)	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	18 116 515	19 741 783	21 367 052	22 996 113
ПРЕДСКАЗ (по месяцам - пессим)	9 443 000	9 569 000	9 118 132	8 722 141	15 622 879	18 129 344	16 386 405	18 011 674	19 636 942	21 266 003

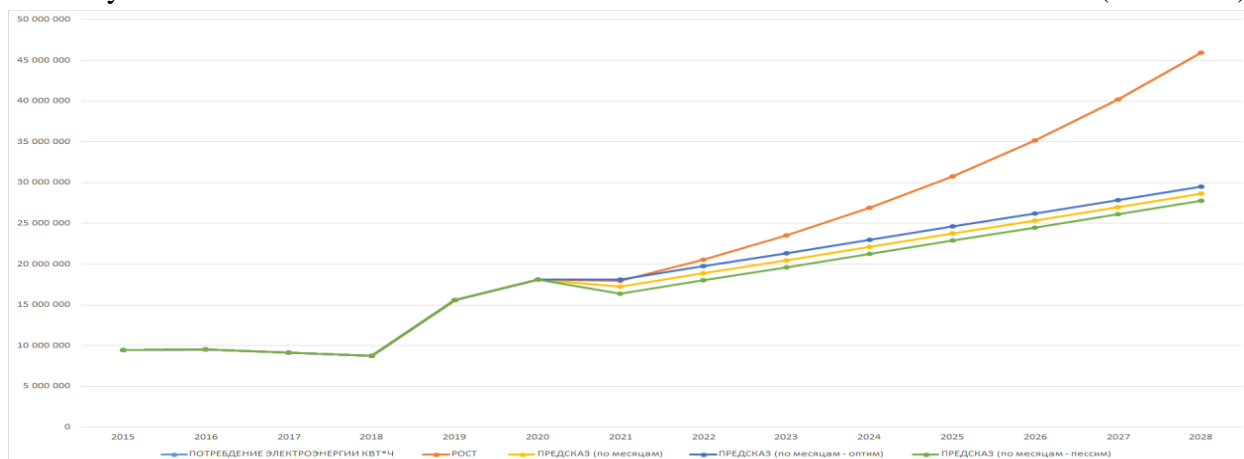
6-rasm. 8 ta funktsiyadan foydalangan holda prognoz qilish

Endi siz bularning barchasini bitta jadvalda ko'rishingiz mumkin. Maksimal iste'mol natijasi o'sish funktsiyasini ko'rsatadi, bundan keyin oylar uchun prognozning optimistik stsenariysi, so'ngra funktsiya tendentsiya, prognoz qilish, chiziqli, tahlil to'plami / regressiya, keyin oylar uchun prognoz qilish xususiyati va grafikdagi oxirgi satr. oylar uchun pissing prognoz

stsenariysi

(3.21-rasm).

7-rasm. 8 ta funksiya bo'yicha olingan prognozlar jadvali.

XULOSA:

1. Excel funksiyasi bilan oddiy prognoz qilish mumkin.
2. Agar biron-bir omillarni bog'lashingiz kerak bo'lsa, siz har doim ularni hisobga olish usullarini taklif qilishingiz mumkin, chunki biz, uchta stsenariyda mavsumiylikning oylik prognoz hisobotini oldik.
3. Qaysi prognoz stsenariysi to'g'ri deb hisoblanishi mumkin, muayyan vazifani hal qilishda aniq mutaxassis hal qiladi.

REFERENCES

1. N.N. Sadullaev., A.Kh. Shoboev., M.B. Bozorov., A.T. Panoev. Sistema monitoringa elektropotrebleniya predpriyatiya na osnoe koeffitsienta effektivnosti sistemy elektrosnabzheniya. Europaische Fachhochschule. Volume: 08 / 2016. P.40-43. URL:<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=27542999>e- ISSN: 2195-2183
2. N.N. Sadullaev., A.Kh. Shoboev., M.B. Bozorov., A.T. Panoev. Evaluation of the effectiveness of the system of electrical supply by the method of mnogokriterialnogo analysis. Europaische Fachhochschule. Volume: 08 / 2016. P.36-39. URL:<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=27542998>e- ISSN: 2195-2183
3. Садуллаев Н. Н., Бозоров М. Б., Нематов Ш. Н. КОНТРОЛЬ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРОМЫШЛЕННОЙ СЕТИ ПО ОБОБЩЕННОМУ ПОКАЗАТЕЛЮ ЭФФЕКТИВНОСТИ СИСТЕМЫ ЭЛЕКТРОСНАБЖЕНИЯ //3·2018_. – 1992. – С. 57. URL:<https://assets.uzsci.uz/edition/file/5e43dd733cce7.pdf#page=57>
4. MB BOZOROV., II KHAFIZOV., JM ZOIROV., FR KAYIMOV., BS KHAMDAMOV., D.A. OROPOV., SHARIPOV A.SH. Forecasting electricity consumption of industrial enterprises using excel program. JournalNX- A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal. Volume: 07 ISSUE 2 / 2021. P.346-350. URL:<https://media.neliti.com/media/publications/342773-forecasting-electricity-consumption-of-i-ab0342bf.pdf>e- ISSN: 2581-4230
5. Kh. I. Hafizov., M.B. Bozorov. Razrabotka metoda kompleksnogo issledovaniya energoeffektivnosti sistemy elektrosnabzheniya promyshlennyx predpriyati. Sbornik statey

- Mejdunarodnogo nauchno-issledovatel'skogo konkursa. Petrazavodsk, Russia (2021). P. 10-19.
URL:<http://is.nkzu.kz/publishings/%7BC1D6204A-6585-4F17-B6AD E67180342C1C%7D.pdf#page=12>
6. M.B. Bozorov., I.I. Hafizov., A.T. Panoev., J.M. Zoirov., Sh.K. Ergashev., F.R. Kayimov., B.S. Khamdamov., D.A. Oripov., A.Sh. Sharipov. Razrabotka metoda otsenki effektivnosti sistemy elektrosnabzheniya promyshlennyx predpriyatiy. Sbornik nauchnykh statey po itogam mejdunarodnoy nauchnoy conference. Kazan (2021).P. 42-45.
URL:<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44776698>
  7. Bozorov M. B. ISSLEDOVANIYA ENERGOEFFEKTIVNOSTI SISTEMY ELEKTROSNABJENIYA OB'EKTOV ENERGO SYSTEM NA OSNOVE OBOBshchENNYX POKAZATELEY EFFEKTIVNOSTI //Rossiyskaya nauka v sovremennom mire. - 2018. - S. 69-71.
URL:<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36354438>
  8. Sadullayev NN, Bozorov MB, Nematov Sh N. Research of Efficiency of Functioning of System of Electro Supply of the Enterprise by Method Multi-Criteria Analysis //Journal of Electrical & Electronic Systems. - 2018. - T. 7. – no. 2. - S. 18-20.
URL:<https://www.hilarispublisher.com/open-access/research-of-efficiency-of-functioning-of-system-of-electro-supply-of-the-enterprise-by-method-multicriteria-analysis-2332-0796-1000257.pdf>
  9. Sadullaev N. N., Shoboev A. Kh., Bozorov M. B. ISSLEDOVANIE VLIYANIYA REGULIROVANYa PARAMETROVELEKTROENERGII NA VYBOR OPTIMALNOY SCHEMY ELEKTROSNABJENIYA //Sovremennye instrumentalnye sistemy, informatsionnye tehnologii i innovatsii. - 2014. - S. 28-32.
URL:<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=22546679>
  10. Bozorov M. B. et al. USE OF RENEWABLE ENERGY SOURCES FOR LOW-POWER ENTERPRISES IN UZBEKISTAN //British View. – 2022. – T. 7. – №. 3. URL: <https://britishview.co.uk/index.php/bv/article/view/120>
  11. Bakhshiloevich B. M. et al. Development of A Method for A Comprehensive Study of the Efficiency of the Power Supply System of Industrial Enterprises //Open Access Repository. – 2022. – T. 8. – №. 04. – C. 71-77.
URL: <https://oarepo.org/index.php/oa/article/view/553>
  12. Bakhshiloevich B. M., Rasulovich Q. F., Akmalovich O. D. Development of a combined method for forecasting electricity consumption of an industrial enterprise llc evrosnar //World Bulletin of Social Sciences. – 2022. – T. 8. – C. 57-64.
URL: <https://www.scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/715>
  13. Panoev, Abdullo, and Makhsum Bozorov. "Compensation of Reactive Power in Asynchronous Motors of Agricultural Enterprises." *Eurasian Journal of Engineering and Technology* 16 (2023): 8-14. URL: <https://www.geniusjournals.org/index.php/ejet/article/view/3568>
  14. Panoev, Abdullo, and Makhsum Bozorov. "ACHIEVING ENERGY SAVING BY COVERING THE REACTIVE POWER IN THE OPERATION OF ASYNCHRONOUS

- MOTORS USED IN AGRICULTURAL ENTERPRISES." (2023). URL: <https://scholarzest.com/index.php/ejare/article/view/3378>
15. Xafizov Islam, Bozorov Maxsum, & Ahmadov Elmurod. (2023). SANOAT KORXONALARI ELEKT ENERGIYADAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI BAHOLASH. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(9), 1918–1929. Retrieved from <https://humoscience.com/index.php/itse/article/view/936>
  16. Хафизов Ислам, Бозоров Махсум, & Жабборов Азизбек. (2023). ИССЛЕДОВАНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ СОЛНЕЧНЫХ ПАНЕЛЕЙ ДЛЯ ПИТАНИЯ КАТОДНОЙ СТАНЦИИ МАГИСТРАЛЬНОГО ТРУБОПРОВОДА ГАЗЛИ-КОГОН. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(9), 1907–1917. Retrieved from <https://humoscience.com/index.php/itse/article/view/935>
  17. Xafizov Islam, Bozorov Maxsum, & Zaripov Shaxzod. (2023). SANOAT KORXONALARI TRANSFARMATORLARINING SAMARADORLIGINI BAHOLASH. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(9), 1930–1942. Retrieved from <https://humoscience.com/index.php/itse/article/view/937>
  18. Panoyev A.T., Bozorov M.B., & Ahmadov E.K. (2023). MEASURES TO SAVE ELECTRICAL ENERGY IN STATIC AND DYNAMIC MODES OF ASYNCHRONOUS MOTORS USED IN AGRICULTURE. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7926025>

INGLIZ VA O'ZBEK XALQ MAQOLLARIDA "AYOL" KONSEPTINING IFODASI

Toshtemirova Muxlisa

Sharof Rashidov nomidagi SamDU Urgut filiali

“Xorijiy til va adabiyoti” 1-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7949788>

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalq maqollarida tasvirlangan "ayol" tushunchasi, ingliz va o'zbek tillaridan misol sifatida foydalanilgan. Maqollarni tahlil qilish orqali ushbu ikki madaniyatdagi ayollar tasviridagi o'xshashlik va farqlarni o'rganadi. Amaldagi usullarga ingliz va o'zbek xalq an'analari to'plangan maqollarni sifatli tahlil qilish kiradi. Natijalar har bir jamiyatdagi ayollar bilan bog'liq madaniy me'yorlar, e'tiqodlar va stereotiplarni ochib beradi. Munozara bo'limi ushbu topilmalarning oqibatlarini ta'kidlaydi va xalq maqollarida gender stereotiplarini qiyinlashtirish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: xalq maqollari, ayollar, gender stereotiplari, ingliz, o'zbek, madaniyat.

EXPRESSION OF THE CONCEPT "WOMAN" IN ENGLISH AND UZBEK PROVERBS

Abstract. This article uses the concept of "woman", described in folk Proverbs, as an example of English and Uzbek. Through analysis of Proverbs, she studies the similarities and differences in the image of women in these two cultures. The methods used include qualitative analysis of Proverbs collected from English and Uzbek folk traditions. The results reveal cultural norms, beliefs and stereotypes associated with women in each society. The debate section highlights the implications of these findings and makes recommendations for challenging gender stereotypes in folk proverbs.

Keywords: folk proverbs, women, gender stereotypes, English, Uzbek, culture.

ВЫРАЖЕНИЕ КОНЦЕПТА "ЖЕНЩИНА" В АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ ПОСЛОВИЦАХ

Аннотация. В данной статье в качестве примера использовано понятие "женщина", описанное в народных пословицах, английском и узбекском языках. Анализируя пословицы, он исследует сходства и различия в изображениях женщин в этих двух культурах. Используемые методы включают качественный анализ пословиц, собранных из английских и узбекских народных традиций. Результаты раскрывают культурные нормы, убеждения и стереотипы, связанные с женщинами в каждом обществе. В разделе обсуждения освещаются последствия этих выводов и даются рекомендации по усложнению гендерных стереотипов в народных пословицах.

Ключевые слова: народные пословицы, женщины, гендерные стереотипы, английский, узбекский, культура.

Kirish:

Xalq maqollari jamiyatning madaniy qadriyatlarini, e'tiqodlarini va amaliyotlarini aks ettiradi. Ular avlodlarga o'tadi va ularni yaratgan odamlarning tafakkuri haqida tushuncha beradi. Xalq maqollarida ayollarning tasviri alohida qiziqish uyg'otadi, chunki u jamiyatning gender rollari, me'yorlari va umidlari haqida tushuncha beradi. Ushbu maqola ingliz va o'zbek an'analari taqqoslash orqali xalq maqollaridagi "ayol" tushunchasini o'rganishga qaratilgan. Ushbu madaniyatlarda ayollarni tasvirlashdagi o'xshashlik va farqlarni tahlil qilib, biz gender

stereotiplarini shakllantiradigan ijtimoiy me'yorlar haqida tushunchaga ega bo'lishga umid qilamiz.

Metodlar:

Ushbu tadqiqotda qo'llanilgan usullar ingliz va o'zbek an'alaridan xalq maqollarini to'plash va tahlil qilishni o'z ichiga olgan. Biz har bir madaniyatdan 50 ta maqoldan namuna tanladik, ularda ayollarga havolalar borligini ta'minladik. Biz ma'lumotlardan kelib chiqqan mavzular va naqshlarni aniqlab, maqollarni sifatli tahlil qildik. Keyin biz ayollar tasviridagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash uchun ikki madaniyat o'rtasidagi mavzular va naqshlarni taqqosladik.

Natijalar:

Tahlilda ingliz va o'zbek xalq maqollarida ayollar obrazining bir qancha mavzu va naqshlari aniqlandi. Ingliz maqollarida ayollar ko'pincha hissiy, o'zgaruvchan va yolg'onchi sifatida tasvirlangan.

Xalq maqollari ko'pincha jamiyatning madaniy e'tiqodlari va qadriyatlarini, shu jumladan uning gender rollari va o'ziga xosligi haqidagi tasavvurlarini aks ettiradi. Ingliz va o'zbek maqollarida "ayol" tushunchasi ko'pincha turli yo'llar bilan tasvirlangan, ularning ba'zilari ijobiy, boshqalari salbiy.

Ingliz maqollarida ayollar ko'pincha fazilatlari va kuchli tomonlari uchun maqtovga sazovor. Masalan, "yaxshi xotin yaxshi er qiladi" maqoli ayolning ijobiy ta'siri erining fe'l-atvori va xulq-atvoriga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkinligini anglatadi. Xuddi shunday, "har bir muvaffaqiyatli erkakning orqasida kuchli ayol bor" degan maqol, ayollar erkak sheriklarining yutuqlarini qo'llab-quvvatlash va ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynashi mumkinligini ko'rsatadi. Bu maqollar ayollarni o'ziga xos qimmatli va qudratli shaxs sifatida tan oladi.

Biroq, ba'zi ingliz maqollarida ayollar ham salbiy yoki kamsituvchi tarzda tasvirlangan. Masalan maqolda "jahannam nafratlangan ayol kabi g'azablanmaydi" ayollarni g'azabga tez va qasos olishga intiladigan mantiqsiz va qasoskor mavjudotlar sifatida tasvirlaydi. Ushbu maqollar gender stereotiplarini kuchaytiradi va ayollarning marginallashtirishiga hissa qo'shadi.

O'zbek maqollarida "ayol" tushunchasi ko'pincha go'zallik va fazilat bilan bog'liq. Masalan, "ayolning go'zalligi uning xarakterida" degan maqol ayolning tashqi qiyofasidan ko'ra mehr va saxovat kabi ichki fazilatlari muhimroq ekanligini ko'rsatadi. Xuddi shunday, "fazilatsiz ayol xushbo'y hidsiz gulga o'xshaydi" maqoli ayolning axloqiy yaxlitligi uning qadr-qimmatini va qadr-qimmatini uchun muhimligini anglatadi.

Biroq, ba'zi o'zbek maqollari ayollar haqidagi salbiy stereotiplarni ham davom ettiradi. Misol uchun, "ayolning tili-uning qilichi" maqoli ayollarning haddan tashqari gapiradigan va so'zlari bilan xafa bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Xuddi shunday, "ayolning aqli kestirib, tor" degan maqol shuni anglatadiki, ayollar intellektual jihatdan erkaklarnikidan past va faqat o'z tanalari bilan bog'liq tor mavzular haqida o'ylashga qodir.

Munozara:

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, madaniy me'yorlar va qadriyatlar xalq maqollarida ayollar tasvirini shakllantiradi. Ingliz maqollarida ayollarning tasviri ayollarni past va beqaror deb hisoblaydigan patriarxal jamiyatni aks ettiradi. Aksincha, o'zbek maqollari ayollarning fazilatlari, oila va jamiyatga qo'shgan hissalarini qadrlaydigan jamiyatni aks ettiradi. Ushbu topilmalar xalq maqollarida gender stereotiplarini qiyinlashtirishga ta'sir qiladi. Maqollarda

ayollarning ijobiy qarashlarini targ'ib qilish orqali biz gender tengsizligini davom ettiradigan madaniy me'yorlarga qarshi chiqishimiz mumkin.

Xulosa va takliflar:

Xulosa qilib aytganda, xalq maqollarida "ayol" tushunchasi gender stereotiplarini shakllantiruvchi ijtimoiy me'yorlar, qadriyatlar va e'tiqodlarni aks ettiradi. Ingliz va o'zbek maqollarini tahlil qilganimizda ayollar obrazidagi farqlar aniqlandi, madaniyatning gender rollari va kutishlariga ta'siri ta'kidlandi. Xalq maqollarida gender stereotiplariga qarshi chiqish uchun biz ayollarning ijobiy vakillarini targ'ib qilishni va maqollarni yaratishda turli xil ovozlarni kiritishni rag'batlantirishni tavsiya etamiz. Bu barcha jinslarning hissalarini qadrlaydigan yanada inklyuziv va adolatli jamiyatni yaratishga yordam beradi.

Xalq maqollarida "ayol" tushunchasi madaniy qadriyatlar va gender stereotiplarining murakkab o'zaro ta'sirini aks ettiradi. Ba'zi maqollar ayollarning kuchli va fazilatlarini nishonlasa, boshqalari zararli stereotiplarni davom ettiradi va gender tengsizligini kuchaytiradi. Ushbu dinamikadan xabardor bo'lish va jamiyatning barcha jabhalarida ayollarning ijobiy vakillarini targ'ib qilish muhimdir.

REFERENCES

1. Axmedova.U.K. Ingliz va o'zbek maqollarining lingvokulturologik va semantik xususiyatlari. Urganch, 2014
2. I. Qodirova. Xalq og'zaki ijodi.
3. K.M.Karomatova va H.S. Karomatovlar."Proverbs.Maqollar. Пословицы".
4. Ingliz va o'zbek maqollari haqida nazariy qarashlar. Raxmatullayeva S.J.77-bet
5. Shermamatova, S. U. NEOLOGISMS IN MODERN UZBEK AND ENGLISH AND THE HISTORY OF THEIR ORIGIN.
6. Shermamatova, S., & Nazirova, Z. (2022, April). SCIENTIFIC ANALYSIS OF LEXICOGRAPHY IN UZBEK LANGUAGE. In International Virtual Conference on Language and Literature Proceeding (Vol. 1, No. 2).

ОБЗОР НОВЫХ МЕТОДОВ И ПРИНЦИПОВ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Камолова Г.Ж.

заведующая кафедрой “Методики преподавания языков”

Национальный центр обучения к новым технологиям Ташкентской области

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7949963>

Аннотация. Статья представляет собой обзор новых методов и принципов изучения русского языка как иностранного, ориентированных на развитие коммуникативных навыков, индивидуализацию обучения, использование технологий дистанционного обучения и развитие межкультурной компетенции учеников. Рассматриваются различные методы и подходы к обучению, такие как методика коммуникативного обучения, дидактическая игра, обучение через проекты, аудио- и видеоматериалы, онлайн-курсы и другие. Статья также обсуждает роль учителя в процессе обучения и необходимость создания комфортной учебной среды для учеников. В заключении подчеркивается важность постоянного совершенствования методов и принципов обучения и адаптации к различным условиям и потребностям учеников. Статья может быть полезна преподавателям русского языка как иностранного и всем, кто интересуется данной темой.

Ключевые слова: русский язык как, иностранный, обучение, методы, принципы, коммуникативные навыки, индивидуализация обучения, межкультурная компетенция, носители языка, литература, культура.

REVIEW OF NEW METHODS AND PRINCIPLES OF LEARNING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Abstract. The article is an overview of new methods and principles of learning Russian as a foreign language, focused on the development of communication skills, individualization of learning, the use of distance learning technologies and the development of intercultural competence of students. Various methods and approaches to learning are considered, such as communicative learning methodology, didactic game, learning through projects, audio and video materials, online courses and others. The article also discusses the role of the teacher in the learning process and the need to create a comfortable learning environment for students. In conclusion, the importance of continuous improvement of methods and principles of teaching and adaptation to different conditions and needs of students is emphasized. The article can be useful for teachers of Russian as a foreign language and for everyone who is interested in this topic.

Keywords: Russian as a foreign language, teaching, methods, principles, communication skills, individualization of learning, intercultural competence, native speakers, literature, culture.

В настоящее время все больше людей по всему миру изучают русский язык как иностранный. В связи с этим возникает необходимость постоянно совершенствовать методы и принципы обучения, чтобы помочь учащимся более эффективно осваивать язык.

Одним из самых новых методов является метод коммуникативного подхода. Он предполагает, что главной целью изучения языка является способность использовать язык в реальных ситуациях общения. В рамках этого подхода ученики учатся не только грамматике и лексике, но и развивают навыки понимания и произношения языка.

Еще одним новым методом является метод адаптивного обучения. Он основан на использовании технологий, которые позволяют настраивать программу обучения под конкретного учащегося. Этот метод позволяет учителям учитывать индивидуальные потребности каждого ученика и настраивать программу обучения в соответствии с этими потребностями. Одним из принципов, которые стали все более популярными, является принцип интеграции. Он предполагает использование различных методов и подходов в рамках единой программы обучения. Например, можно использовать метод коммуникативного подхода в сочетании с методом игр или методом проблемного обучения.

Еще одним принципом является принцип аутентичности. Он предполагает использование реальных материалов и ситуаций для изучения языка. Например, ученики могут изучать русский язык, смотря фильмы на русском языке или читая реальные русские тексты.

Наконец, методология обучения может быть усовершенствована с помощью использования новых технологий, таких как онлайн-курсы, приложения для мобильных устройств и технологии распознавания речи. Эти технологии могут быть использованы для создания интерактивных уроков, которые могут помочь студентам более эффективно изучать русский язык, обеспечивать больше возможностей для практики разговорной речи и получения обратной связи от учителей и одноклассников.

В целом, новые методы и принципы изучения русского языка как иностранного помогают сделать обучение более эффективным и интересным для учеников. Однако, необходимо учитывать, что каждый ученик индивидуален, и наилучшая методология для него может отличаться от методов, которые будут работать для других учеников. Поэтому важно, чтобы учителя гибко подходили к каждому ученику, важно учитывать культурные и социальные различия между учениками. Например, некоторые ученики могут иметь разные представления о том, как использовать язык в общении, или могут испытывать трудности в понимании культурных особенностей, связанных с языком. Поэтому, помимо использования новых методов обучения, учителя также должны учитывать культурные и социальные аспекты обучения и адаптировать свой подход к обучению в соответствии с этими особенностями.

Также важно помнить, что для эффективного изучения языка необходима не только подходящая методология, но и систематическая практика и постоянное общение на языке. Поэтому, помимо уроков с учителем, ученики должны иметь возможность общаться на русском языке с носителями языка или другими учениками, возможно, через онлайн-платформы или языковые клубы.

В заключение, обучение русскому языку как иностранному является сложным и многогранным процессом, который требует использования различных методов и подходов. Важно понимать, что изучение русского языка как иностранного требует от ученика не только знаний языка, но и понимания культурных, исторических и социальных особенностей страны, где этот язык является официальным или распространенным. Поэтому в процессе обучения необходимо уделять внимание не только грамматике, лексике и произношению, но и культуре, литературе и истории страны, на чьем языке ученик изучает.

Наконец, важно подчеркнуть, что изучение русского языка как иностранного - это длительный процесс, который требует терпения и упорства. Не следует ожидать быстрых результатов и сразу говорить на языке без ошибок. Однако, если ученик будет регулярно практиковаться и использовать различные методы и принципы, он сможет значительно улучшить свои навыки и достичь поставленных целей.

В рамках коммуникативного подхода к изучению русского языка как иностранного, ученик должен активно использовать язык в коммуникативных ситуациях, где он может применять свои знания в реальной жизни. Это может быть как разговор с носителем языка, так и участие в групповых дискуссиях или играх на языке, где ученик может практиковать свои навыки в реальном времени. Также важно создавать условия для того, чтобы ученик мог изучать язык на своем уровне, используя различные формы обучения, такие как аудио- и видеоматериалы, тексты, задания на грамматику и произношение.

Адаптивное обучение, в свою очередь, подразумевает индивидуальный подход к каждому ученику. В рамках этого подхода учитель анализирует индивидуальные потребности и возможности ученика и создает индивидуальную программу обучения, которая максимально учитывает его уровень знаний, способности и интересы.

Принцип интеграции заключается в том, чтобы связать обучение языку с другими областями знаний, такими как культура, история, наука и технологии. Например, можно использовать тексты о культурных особенностях России для изучения языка или использовать технологии для создания интерактивных заданий и упражнений на языке.

Принцип аутентичности подразумевает использование реальных текстов и материалов на языке для обучения. Это могут быть аудио- и видеозаписи, тексты из газет и журналов, разговоры с носителями языка и т.д. Использование таких материалов помогает ученику понимать и использовать язык в реальной жизни.

Использование новых технологий, таких как интерактивные учебники, онлайн-курсы, мобильные приложения и т.д., может значительно улучшить процесс обучения, сделать его более интерактивным и доступным для широкой аудитории.

Таким образом, новые методы и принципы изучения русского языка как иностранного помогают улучшить процесс обучения, делая его более эффективным, интересным и доступным для учеников. Эти методы и принципы также помогают учителям адаптировать учебный процесс к индивидуальным потребностям и возможностям каждого ученика, а также связывать обучение языку

Среди современных методов и принципов обучения русскому языку как иностранному можно выделить следующие:

Коммуникативный подход. Этот подход ориентирован на развитие коммуникативных навыков учеников и ставит в центр учебного процесса реальные ситуации общения. Он помогает ученикам не только учить язык, но и использовать его для достижения коммуникативных целей.

Индивидуализация обучения. Этот подход учитывает индивидуальные потребности и возможности каждого ученика и позволяет адаптировать учебный процесс к ним. Он может включать в себя использование различных учебных материалов и технологий, а также работу в малых группах.

Метод проектов. Этот метод предполагает организацию учебного процесса в виде проектов, в рамках которых ученики работают в команде над решением определенной задачи. Он позволяет ученикам развивать навыки коммуникации, творческого мышления и самостоятельной работы.

Технологии дистанционного обучения. С развитием информационных технологий все большую популярность приобретают различные технологии дистанционного обучения. Они позволяют ученикам получать знания и навыки в удобное для них время и месте, а также взаимодействовать с учителем и другими учениками удаленно.

Культурологический подход. Этот подход ориентирован на знакомство учеников с культурой и историей России, а также на развитие межкультурной компетенции. Он помогает ученикам лучше понимать русскую культуру и менталитет, а также научиться взаимодействовать с представителями других культур.

Существует множество методов и принципов обучения русскому языку, которые ориентированы на развитие коммуникативных навыков учеников, индивидуализацию обучения, использование технологий дистанционного обучения, а также развитие межкультурной компетенции и понимания русской культуры. Важно отметить, что выбор конкретных методов и принципов зависит от конкретной ситуации и потребностей учеников и учителя, и что обучение языку должно быть постоянно адаптировано к новым тенденциям и требованиям.

Кроме того, важно учитывать, что изучение русского языка как иностранного является процессом взаимодействия между учителем и учеником, где учителю необходимо учитывать индивидуальные особенности каждого ученика и их культурный и языковой фон. В этом контексте, создание подходящей учебной среды, которая позволяет ученикам чувствовать себя комфортно и дает возможность активно участвовать в обучении, является одним из главных аспектов эффективного обучения.

В заключение, изучение русского языка как иностранного представляет собой сложный и многогранный процесс, который требует постоянного совершенствования методов и принципов обучения, а также адаптации к различным условиям и потребностям учеников. Правильно подобранный подход к обучению, индивидуализация процесса обучения и использование современных технологий и подходов позволяют добиться наилучших результатов в изучении русского языка как иностранного.

ВЫВОД:

В данной статье были рассмотрены новые методы изучения русского языка как иностранного. Они включают в себя использование технологий, а также инновационные подходы в обучении.

Одним из главных новых методов является применение технологий в обучении. В частности, это использование онлайн-курсов и приложений для изучения русского языка. Также важным методом является использование различных видео уроков и аудиоматериалов.

В статье также были рассмотрены инновационные подходы в обучении, такие как метод обратной связи, когнитивный подход и метод активного обучения. Эти методы позволяют эффективно изучать русский язык и улучшать навыки общения на русском языке. Выводы, которые можно сделать из данной статьи, заключаются в том, что новые

методы изучения русского языка как иностранного являются более эффективными и доступными, чем традиционные методы. Они позволяют более быстро и эффективно овладеть русским языком, улучшить навыки общения и расширить кругозор. В целом, применение новых методов изучения русского языка как иностранного открывает новые возможности для эффективного обучения и расширения знаний.

Одним из ключевых преимуществ новых методов изучения русского языка как иностранного является их гибкость и доступность. Благодаря применению онлайн-технологий и использованию интерактивных материалов, обучение становится более удобным и доступным, так как можно изучать язык в любое время и в любом месте.

Также новые методы изучения русского языка как иностранного помогают усилить мотивацию и интерес к обучению. Использование интерактивных и игровых форматов позволяет сделать обучение более увлекательным и привлекательным для учащихся. Кроме того, новые методы изучения русского языка как иностранного предоставляют возможность индивидуализировать обучение, учитывая особенности и потребности каждого учащегося. Например, можно выбрать определенный уровень сложности, тематику и формат обучения в зависимости от уровня подготовки и целей обучения. В целом, применение новых методов изучения русского языка как иностранного открывает новые возможности для более эффективного и интересного обучения, что способствует улучшению качества образования и повышению уровня знаний учащихся.

REFERENCES

1. Ладыженская Т. А. Развивайте дар слова. - М./ Просвещение, 1990.
2. Шанский Н.М. и др. Что значит знать язык и владеть им. Л.: Просвещение, 1989.
3. Баранов М. Т. и др. Методика преподавания русского языка. -М., 1992.
4. Рахимова М.Э., Магдиева С.С. Мультимедийный учебник по литературе для иноязычных групп академических лицеев и профессиональных колледжей. -Т.: Фан ва технология. 2014. Эл.в.- 270с.
5. Садохин А.П. Теория и практика межкультурной коммуникации: учебное пособие для вузов. – М.: Юнити, 2004. – 271 с.
6. Смирнова Л.Г. Культура русской речи. – М., 2005. –334с.
7. <http://www.wikipedia.org>.
8. <http://lex.uz>

XI-XV ASR QADIMGI TURKIY LUG'ATLARIDAGI OZIQ-OVQAT NOMLARINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

Abdimo'minova Dildora Oybekovna

TerDU talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7950119>

Annotatsiya. Maqolada qadimgi turkiy tilining nodir lug'atlari sanalmish "Devonu lug'otit turk" hamda "At-tuhfatuz zakiyatu fil-lug'atit turkiya" lug'atlari ichidan 140 ga yaqin topilgan yeyiladigan oziq-ovqat mahsulotlarining ma'lum bir qismi ikki lug'at orasida solishtiriladi, o'xshashlik va farqli jihatlari topiladi va ularr yuzasidan fikrlar bayon qilinadi.

Kalit so'zlar: "Devonu lug'otit turk", "At-tuhfatuz zakiyatu fil-lug'atit turkiya", oziq-ovqat, mahsulot, o'simlik, meva, sabzavot, lug'at, leksema.

LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF FOOD NAMES IN ANCIENT TURKISH DICTIONARIES OF THE XI-XV CENTURIES

Abstract. In the article, some of the 140 rare dictionaries of the ancient Turkic language such as "Devonu lug'otit turk" and "At-tuhfatuz zakiyatu fil-lugatit turkiya" are listed. are compared, similarities and differences are found, and opinions are expressed about them.

Key words: "Devonu lug'otit turk", "At-tuhfatuz zakiyatu fil-lug'atit turkiya", food, product, plant, fruit, vegetable, dictionary, lexeme.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАЗВАНИЙ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ В ДРЕВНЕТЮРКСКИХ СЛОВАРЯХ XI-XV ВЕКОВ

Аннотация. В статье среди редких словарей древнетюркского языка «Девону луг'отит турк» и «Ат-тухфатуз закияту фил-лугатит туркия», около 140 словарей, определенная часть съедобных пищевых продуктов встречается в двух сравнить словари, находить сходства и различия и высказывать о них мнения.

Ключевые слова: «Девону луг'отит турк», «Ат-тухфатуз закияту фил-луг'атит туркия», пища, продукт, растение, фрукт, овощ, словарь, лексема.

Insoniyat tug'ilgandan uning oziq-ovqatga bo'lgan ehtiyoji shakllana boshlaydi va aynan ma'naviy hamda iste'mol ozuqasi uni tetiklashtirib turadi. Oziq-ovqat yig'ish ov qilish yoki meva terish yo'li bilan amalga oshirilgan bo'lsa, bugungi kunda u asosan dehqonchilik, chorvachilik va baliq ovlash ko'nikmalaridan foydalangan holda amalga oshiriladi. Ko'pgina oziq-ovqatlar o'simlik (mevalar, sabzavotlar, dukkakliklar, don va urug'lar) va hayvonlardan (go'sht, sut vaunting mahsulotlari, tuxum va asal)dan tashkil topadi. Ushbu iste'mol mahsulotlarining nomlari ham yil sayin o'zgarmoqda. Mazkur tadqiqot ishi uchun "Devoni lug'otit turk"(MK), "At-tuhfatuz zakiyatu fil-lug'otit turkiya" lug'atlarini tanlab, ulardagi yeyiladigan nomlar o'zaro qiyoslanib boriladi.

Statistik tahlil metodiga ko'ra "Devon"ning 3tomida 100 dona, "At-tuhfat"da esa 37 dona oziq-ovqat nomlari ifodalangan. Ushbu oziq-ovqat nomlari tarkibida non mahsulotlari, meva, sabzavot, sut mahsulotlari kelgan. Masalan, meva nomlaridan boshlasak, *mylyzpyk* – shaftoli (99-bet) ma'nosini bildirgan bo'lsa, XVI asrga kelib "At-tuhfat"da *шафталі* - shaftoli (275-bet) va *сарэрук* - shaftoli (244-bet)tarzida kelgan, biroq MKda *сәріәрүк* – o'rik (99-bet)ma'nosini, *әрмүт* – nashvati, olmurt (120-bet), "At-tuhfat"da cho'ziq "ä" siz ya'ni *армүт* holatida kelgan.

Yuqorida keltirgan ikki lug'atdan bir oziq-ovqat nomini quyidagicha qismlarga bo'lamiz:

- a) bir lug'at tarkibida o'zaro farqlanib kelgan yeyiladiganlar;
b) ikki lug'atdagi bir-biridan farq qiluvchi so'zlar bilan nomlanuvchi yeyiladiganlar ;
d) ikki lug'atda ham bir xil leksema bilan ifodalangan yeyiladiganlar.

a) “Devonu lug'otit turk” va “At tuhfat” tarkibida kelgan ayrim ma'nodosh so'zlar ko'p o'rinlarda qo'llangan:

1. *Эбмәк* – non(126-bet) - *Этмәк* – non (127-bet)(MK)
2. *әлмә* – olma (o'g'uzcha ,150-bet) - *almilla* – olma (156-bet)(MK)
3. *сібүт* – kashnich(qashqarcha, 337-bet) - *узїтма* – suzma, yangi ponir (161-bet) - *сүзмә* – suzma(407-bet)(MK)
4. *сурмусақ* – sarimsoq(480-bet) - *басар* – tog' sarimsoq piyozi (341-bet)(MK)
5. *көвүрчәйн* – tog' piyozi (476-bet) - *кучгунди* –piyoz (454-bet)(MK)
6. *үршиқ*-non turi (210-bet) - *өтмәк*-non (240-bet)(At-tuhfat)
7. *сар әрүк*-shaftoli (244-bet) - *когам*-shaftoli (219-bet)(At-tuhfat)
8. *қакүк* – qoqi, har xil mevalar yozib quritiladi (144-bet) - *күли* –yormay, danagi bilan quritilgan o'rik, shaftoli qoqi - *қак* – shaftoli qoqi (169-bet)(MK)
9. *Јовурт* - suzma (204-bet) - *сөзмәли* - suzma (249-bet)(At-tuhfat)
10. *кашоз* - sabzi (41-bet) - *гашур* - savzi (192-bet) – *тырн* – savzi (265-bet) (At-tuhfat)
11. *қурма* – xurma, xurmo (231-bet) - *хурма* – xurvo (272-bet)(At-tuhfat)
12. *икши* – sut turi (211-bet) – *сөт* – sut (251-bet)(At-tuhfat)

b) Tahlilimiz davomida ikkala lug'at tarkibidagi bitta mahsulotni bir-biridan farqlanuvchi leksemalar bilan kelganini guvohi bo'ldik.

1. *басар* – tog' sarimsoq piyozi (341-bet)(MK) - *сүрімсақ*-chesnok (37-bet)(At-tuhfat)
2. *кучгунди* –piyoz (454-bet)(MK) – *суган* - piyoz (26-bet)(At-tuhfat)
3. *сугут* – suzma (qarluqcha, 337-bet)(MK) - *сөзмәли* - suzma (249-bet)(At-tuhfat)
4. *сағ жағ* –sariyog' (168-bet)(MK) - *кәријав*-sariyog' (65-bet)(At-tuhfat)

c) lug'atlardagi o'xshash so'zlarni ko'tib chiqsak;

1. *әрмут* – nashvati, olmurt (120-bet)(MK)– *армут*-noshvoti (169-bet)(At-tuhfat)
2. *сурмусақ* – sarimsoq(480-bet)(MK) – *сүрімсақ* – chesnok (37-bet)(At-tuhfat)
3. *кәрә әрүк* – olxo'ri(99-bet)(MK) - *қора әрук* – olxôri (16-bet)(At-tuhfat)

Lug'atlarda faqat meva, sabzavot nomidan tashqari milliy taomlarimizning nomlarini ham uchratishimiz mumkin. Misol uchun birgina MKning o'zidan 11ta taom nomlari chiqdi. Unga ko'ra:

- yog'li sho'rva - *үзлүк мүн* (72-bet)
- guruchni qaynatib so'ng sovuq suvga solib, keyin suvi to'kilib, shaker solib sovuqlik uchun yeyiladigan taom esa *ува* (116-bet)
- bug'doy, arpa uni aralastirilib tayyorlanadigan taom esa *авзурп* (161-bet)
- *мүн* – sho'rva (327-bet)
- *бїшїз аш* – pishgan osh (353-bet)

- ichak ichiga guruch, go'sht va xushbo'y dorivorlar solib, pishirib yeyiladigan taom ya'ni hasip- *сүзүм* (338-bet)
- *кәүзін аиу* – to'q tutmaydigan kuchsiz ovqat osh (415-bet)
- *түмач*- turklarning mashhur ovqati (422-bet)
- *түмзүч* – dastlabki ovqat (423- bet)
- *самчук* – ugra oshning bir turidir, xamirni no'xatday maydalab, kesib tayyorlanadi (480-bet)
- qorin va ichak ingichka ichak ichiga solinib, qizdirilib yoki qaynatilib yeyiladi ovqat *жүргамач* (64-bet) deb berilgan.

Mahmud Qoshg'ariy o'zining asarida oziq-ovqat mahsulotlari haqida to'laroq ma'lumot bergan, yuqorida tahlil qilingan lug'atlardagi yeyiladiganlarning bugungi kundagi nomlanishi bilan ham sezilarli darajada tafovutlar bor va bular turkiy tilning rivojlanib, so'zlik ortganidan dalolat bersa ajab emas.

REFERENCES

1. Mahmud Koshg'ariy. Turkiy so'zlar devoni (Devonu lug'otit turk). – Toshkent: Fanlar Akademiyasi, 1963. – B. 175.
2. Attuhfatuz zakiyatu fillug'atit turkiya [Turkiy til (qipchoq tili) haqida noyob tuhfa]. – Toshkent: Fan, 1968.
3. Xo'ja Ahmad Yunus. "Turkiy tillar devoni" dagi bayonlardan uyg'urlarning XI asrdagi yemak-ichmak madaniyatiga nazar. // Urumchi, 2005. № 4, 21-b.
4. M.Koshg'ariy. Devonu lug'otit turk. III tomlik. T. – 1960. – I tom, 17, 67 betlar.
5. Abdulaxatov N. va boshqalar.Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" asaridagi leksik birliklar tadqiqi. Toshkent- 2013
6. R.N.Nuraliyevna. M.Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida keltirilgan ba'zi gastronomic birliklar haqida. "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal - Issue 5 / 2020
7. Xongeldiyeva Sevara Shuxrat qizi. QADIMGI TURKIY LUG'ATLARDA OZIQ-OVQAT NOMLARINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. International scientific journal «MODERN SCIENCE AND RESEARCH»
8. Abdurahmonova Gulorom, Rabbimqulova Go'zal. TURKIY LUG'ATLARDA KELTIRILGAN OZIQ-OVQAT NOMLARINING FONETIK-FONOLOGIK TAHLILI . «MODERN SCIENCE AND RESEARCH» VOLUME 2 / ISSUE 5 / UIF:8.2 / MODERNSCIENCE.UZ

TURKIY LUG‘ATLARDA QO‘LLANGAN RANG NOMLARINING QIYOSIY TAHLILI

Temirova Mahliyo

Allamurodova Mavluda

TerDU, o‘zbek filologiya fakulteti talabalari

Iroda Xidirova

Ilmiy rahbar, TerDU o‘zbek tilshunosligi kafedrasida o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7950142>

Annotatsiya. Ushbu maqolamizda turkiy lug‘atlarda qo‘llanilgan rang nomlarining qo‘llanilishi metod yordamida yoritilgan, so‘zliklarning qiyosiy tahlili amalga oshirilgan va rang nomlari ma‘lum bir guruhga ajratilgan holda lingvistik jihatdan tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: rang nomi, “Devonu lug‘otit-turk”, “O‘zbek tili izohli lug‘ati”, “At-tuhfat uz zakiyatu fil lug‘atit turkiya”, och ranglar, to‘q ranglar, qiyosiy tahlil metodi.

COMPARATIVE ANALYSIS OF COLOR NAMES USED IN TURKISH DICTIONARIES

Abstract. In this article, the use of color names used in Turkish dictionaries is highlighted using the method, a comparative analysis of vocabulary is carried out, and color names are linguistically analyzed by separating them into a certain group.

Key words: color name, “Devonu Lugatit-Turk”, “Annotated Dictionary of the Uzbek Language”, “At-tuhfat uz Zakiyatu fil Lugatit Turkiya”, light colors, dark colors, comparative analysis method.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НАЗВАНИЙ ЦВЕТОВ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В ТУРЕЦКИХ СЛОВАРЯХ

Аннотация. В данной статье с помощью метода выделено употребление названий цветов, используемых в турецких словарях, проведен сравнительный анализ лексики, а также лингвистически проанализированы названия цветов путем выделения их в определенную группу.

Ключевые слова: название цвета, «Девону Лугатит-Тюрк», «Аннотированный словарь узбекского языка», «Ат-тухфат уз Закияту фил Лугатит Туркия», светлые цвета, темные цвета, метод сравнительного анализа.

Tabiatdagi har qanday narsa inson ko‘ziga ranglar bilan go‘zal ko‘rinadi.

Rang- biror narsaning o‘ziga xos bo‘yog‘i; tus. Rangni Pardayev Baxtiyor Abdujabborovich o‘z maqolalarida rangni ikkiga bo‘lgan. Bular: axromatikva xromatik ranglarga bo‘lgan. Oqdan to‘q qoragacha bo‘lgan ranglar axromatik ranglarga (oq, kul rang, qoramtir, qora, to‘q qora) lar qolganlari esa xromatik (qizil,sariq,ko‘k,yashil,pushti)ranglarga kiritgan.Xromatik ranglarni ham Baxtiyor Pardayev shartli ravishda yana ikkiga, issiq va sovuq ranglarga bo‘ladi. Issiq ranglarga olov, quyosh, qizigan narsalarning rangini eslatuvchi qizil, sariq, zarg‘aldoq ranglarni kiritgan. Muz, havo, suvlarning rangini eslatuvchi ko‘k, moviy, binafsha ranglarni sovuq ranglarga kiritgan. Yashil va binafsha ranglar goh issiq, goh sovuq ranglarga kirishi mumkin degan.

Lug‘atlardagi so‘zliklar sematik jihatdan quyidagicha xulosaga kelindi.Bir rang birdan ortiq semalarda yoritilgan.Masalan: M.Kashg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk”(M.K deb qolgan joylardagi qisqarmasi) 3-jildida Јашіл- har bir yashil – ko‘k narsa(26) јашіл јўбўм - yashil rang

zangori (177bet)deb berilgan. “At Tuhfat uz zakiyatu fil lug‘atit turkiya”(At tuhfat qolgan joylardagi qisqartmasi) lug‘atida esa яшил – yashil(12bet) “o‘zbek tilining izohli lug‘ati”(Izohli lug‘at)ida яшиллик- yashil holat, yashil rangli holat(127).Ranglar ham boshqa tillarda boshqa nom bilan ataladi. Masalan, “Muhokamat ul – lug‘atayn”(ML) lug‘atida ranglar fors va turk tilida bir – biriga qiyoslangan .acфap- sariq ; баэз- oq; хумрат- qizillik kabi. Ranglar fonetik-fonologik xususiyatlari bo‘yicha lug‘atlarda quyidagicha izohlash mumkin. Masalan: sariq rangiMK(capif) (177bet) ko‘rinishida , “At- tuhfat” lug‘atida esa (capif)(11bet),MK a:q-oq(109),”At-tuhfat” aq-oq(11)shaklida berilgan.Yana aynan bitta lug‘atning ichida bir xil semaga ega bo‘lgan ikki xil leksemalar keltirilgan. Misol uchun: “At- tuhfat”lug‘atida kок(12bet) hamda асманī(171bet) ranglarining ma‘nosi moviy rang deb berilgan. Alisher Navoiyning ML lug‘atida leksemasi ham semasi ham o‘zgargan so‘zliklar keltirilgan.Masalan: bitta qora rangning turli xil ko‘rinishlarini mavjud. Bular:Шабаранг-qora munchoqli rang(51bet); шабгун-kechasi ga o‘xshagan qora,qop-qora (51 bet),савод-qora rang (45bet). Yana MKning 1-3tomlarida bir xil semalarga ega bo‘lgan ikki xil leksemalar keltirilgan. Bular: Қізїл jyvyt – qizil(177), jařiz-qizil va qora o‘rtasidagi bir rang(17), бажїн-to‘q qizil(27) kabilar.Yuqorida keltirilgan ranglarni och ranglar(oq ,sariq ,moviy) va to‘q ranglar(qora, to‘q qizil ,yashil ,ko‘k) ga ajratganmiz. Shuni aytib o‘tishimiz kerakki, yuqorida ko‘rgan to‘rtta lug‘atimizga ko‘ra hech birida uchratmagan ranglarni ham uchratdik. Masalan:”Devonu lug‘otit turk “1-tomida ала-ола tanli odam(110), ushbu lug‘atning 3-tomida ал jyvyt -malla(177), a:p qo‘ng‘ir rang (108) kabilardir.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz joizki, yuqorida ko‘rib chiqqan lug‘atlarimizda so‘zlarning leksik,sematik jihatlarini fonetik-fonologik xususiyatlarini o‘rgandik. Ranglarning so‘z birikma shakllarini ham uchratdik.Vaqtlar o‘tishi bilan so‘z ma‘nolari yangilanib boradi. Turkiy lug‘atlarda qo‘llanilgan rang nomlari hozirgi kunda ham ba‘zi rang nomlari o‘z holicha qolgan. Faqat transkripsiyasi o‘zgargan. Bitta rangning turlicha ma‘nolari keltirilgan. Hozirgi kunda esa shu ma‘nolarning muqobi yoq. Ranglarsiz hayotimizni tassavur qila olmaymiz.Hamma narsalar ranglar bilan bo‘liq. Ranglar bilan olam munavvarlashadi.

REFERENCES

1. Mahmud Qoshg‘ariy. Devonu lug‘otit turk. 1 va 3 tom. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiyot uyi, 1963.
2. At-tuhfatuz zakiyatu fil lug‘ati turkiya [turkiy qipchoq tili) haqida noyob tuhfa]. – Toshkent: Fan, 1968.
3. Alisher Navoiy. Muhokamat ul-lug‘atayn. Porsa Shamsiyev nashrga tayyorlagan.
4. O‘zbek tilining izohli lug‘ati / A. Madvaliyev tahriri ostida. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi.
5. Pardayev B. Iliq va sovuq ranglar hamda ularning rang tasvirda qo‘llanilishi o‘quvchilarga o‘rgatish texnologiyasi// “Физико-технологического образовасчкванте .-2022.-Т.1.-N_1.
6. Xidirova,I. .,&Jo‘rayeva,M.(2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORD OF ART(IN THE EXAMPLE OF THE WORD “ROCKS ALSO CRY”).Modern Science and Research,2(3), 142-144.

BIOLOGIYA FANINI O'QITISHDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Gulistan Dawekeeve

Nukus Olimpiya va Paralimpiya o'yinlariga
tayyorlash markazi o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7951320>

Annotatsiya. *Bilologiya fanini o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish, talabalarni o'zlashtirish, ularning tushunchalarini kuchaytirish va o'rganish jarayonini yanada tortish imkonini beradi. Bu maqolada, bilologiya fanini o'qitishda foydalaniladigan bir nechta yangi pedagogik texnologiyalarni o'rganamiz.*

Kalit so'zlar: *Pedagogik texnologiyalar, Virtual realitiya, Online laboratoriyalar, Interaktiv dars, mobil ilovalar.*

USE OF NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN TEACHING BIOLOGY

Abstract. *The use of new pedagogical technologies in the teaching of science of biology allows students to learn, strengthen their understanding and make the learning process more interesting. In this article, we explore several new pedagogical technologies used in the teaching of science.*

Keywords: *Pedagogical technologies, Virtual reality, Online laboratories, Interactive lesson, mobile applications.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НОВЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ БИОЛОГИИ

Аннотация. *Использование новых педагогических технологий в обучении биологии позволяет учащимся учиться, укреплять их понимание и делать процесс обучения более интересным. В данной статье мы исследуем несколько новых педагогических технологий, используемых в преподавании естественных наук.*

Ключевые слова: *Педагогические технологии, Виртуальная реальность, Онлайн-лаборатории, Интерактивный урок, мобильные приложения.*

Virtual Realitiya (VR): Virtual realitiya bilan bilologiya fanini o'qitish, talabalarni qo'llanilgan tasvirlar va o'zlashtirilgan virtual o'rtam orqali tajribaga olish imkonini beradi. VR orqali talabalar biologik protsesslarni ko'rib, faqat o'qish orqali yetarli kelmaydigan tajribalarga qatnashishlari mumkin. Bu usul o'rganishni yanada tortish va talabalarni o'zlashtirishga yo'l qo'yadi.

Moslashuvchan ta'lim (Adaptive Learning): Moslashuvchan ta'limtexnologiyalari, bilologiya o'qitishda individual o'rganish yo'lidagi muammo yechishda yordam beradi. Bu texnologiyalar, har bir talabaning o'zining tushunchalari va o'rganish darajasiga mos ravishda mavjud bo'lgan darslarni taklif etishga qodir. Bunda, talabalarga moslashtirilgan vazifalar beriladi va ularga alohida yordam beriladi. Moslashuvchan ta'lim texnologiyalari talabalarning o'rganish jarayonini boshqarishda yuqori darajada adaptivlik va individual o'rganish imkonini beradi.

Mobil ilovalar (Mobile Apps): Mobil ilovalar, talabalarning o'z vaqtlarida bilologiya bilimini o'rganishlari uchun chiroyli vositalardir. Bu ilovalar orqali talabalar interaktiv testlar o'tkazishi, animatsiyalarni ko'rish va virtual laboratoriyalar bilan ishlashlari mumkin. Bu, bilologiya fanini o'rganishning qiziqarli va qulay usullaridan biridir.

Jurnal ilovalari va platformalari (Journal Apps and Platforms): Jurnal ilovalari va platformalari, talabalar uchun o'zlarining tadqiqotlarini yozish, o'rganishlarini tasdiqlash va talabalarning tushunchalarini ta'lim olish jarayonida tajribalarini qayd etish imkonini beradi. Bu, talabalarni o'z o'rganish jarayonlarini mantiqiy, tartiblangan va tahlil qilinishga yo'l qo'yadi.

Hamkorlik va global bog'lanishlar (Collaboration and Global Connections):

Bilologiya fanini o'qitishda, talabalarning hamkorlik qilishi va global bog'lanishlar orqali o'rganishning muhim ahamiyati bor. Texnologiyalar, talabalar uchun o'zaro munosabatlar va global bog'lanishlar yaratish imkonini beradi. Bu, talabalar uchun o'rganishda mazkur fan sohasidagi yangiliklarni va mustaqil tadqiqotlarni baham ko'rish, tajribalar almashish va o'rganish jarayonida ularga yordam berishga imkon yaratadi. [1.35]

Interaktiv multimedia dars materiallari (Interactive Multimedia Course Materials): Interaktiv multimedia dars materiallari, talabalar uchun o'rganishda qiziqarli va interaktiv imkoniyatlarni taqdim etishda yordam beradi. Bu, animatsiyalar, video darslar, interaktiv sinovlar va qo'llanmalar, o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va o'zlashtiruvchan qilish uchun foydalaniladi. Talabalar bu materiallardan o'zlashtirish orqali bilologiya fanini o'rganish va tushunish imkoniyatlarini yanada rivojlantirishlari mumkin.

Sotsial media va veb-saytlar (Social Media and Websites): Sotsial media platformalari va veb-saytlar, bilologiya fanini o'rganishda talabalarni qo'llab-quvvatlash va ularga qiziqishni oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bu platformalar orqali talabalar o'z fikrlarini, tadqiqotlarini va o'rganishlarini boshqalar bilan ulashish, bilologiya sohasidagi yangiliklarni kuzatish va global bilim jamoalariga qo'shilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Virtual laboratoriyalar (Virtual Laboratories): Virtual laboratoriyalar, talabalarga laboratoriya tajribalarini amalga oshirish va bilologiya fanini o'rganishda asosiy vositalardan biridir. Bu texnologiya orqali talabalar o'zgartirilgan virtual o'rtamlarda biologik protsesslarni kuzatib borish, tadqiqotlar o'tkazish va natijalarni tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Virtual laboratoriyalar talabalarga amaliy tajribalar va o'rganish jarayonlarini yanada samarali va xosiyatli qilishga yordam beradi.

Yangi pedagogik texnologiyalar, o'qitish va o'rganish jarayonlarida texnologik vositalardan foydalanishga asoslangan yangiliklardir. Ular, o'quvchilarning o'rganish jarayonini interaktiv, qiziqarli va o'zlashtiruvchan qilishga yordam beradi. Yangi pedagogik texnologiyalar quyidagi vazifalarni o'zlariga olishadi: O'quvchilar motivatsiyasini oshirish: Yangi pedagogik texnologiyalar, o'quvchilar uchun qiziqarli va interaktiv o'rganish imkoniyatlarini yaratish orqali motivatsiyani oshirishga yordam beradi. [5.97] Animatsiyalar, o'yinlar, sinovlar va interaktiv dars materiallari o'quvchilarning qiziqishini oshirish, o'rganishni qiziqarli va qulay qilishga xizmat qiladi. Ma'lumotlarni o'zlashtirishni oshirish: Yangi pedagogik texnologiyalar o'quvchilarga ma'lumotlarni o'zlashtirish imkonini beradi. Virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar, interaktiv dars materiallari va mobil ilovalar orqali o'quvchilar teorik bilimlarni amaliyotga aylantirish va o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Aloqadorlik va hamkorlikni o'zlashtirish: Texnologik vositalar, o'quvchilarning boshqalar bilan hamkorlik qilish va global bog'lanishlar yaratish imkonini beradi. Sotsial media platformalari, onlayn platformalar va hamkorlik o'rnaklari orqali o'quvchilar bilim jamoalari bilan aloqada bo'lish, fikr almashish va birgalikda o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bireysel o'rganishni ta'minlash: Yangi pedagogik texnologiyalar, o'quvchilarga bireysel o'rganish imkonini beradi. Ma'lumot analitikasi va sun'iy intellekt

texnologiyalari orqali o'quvchilar o'rganish darajasini tahlil qilish va ularning yaxlitlashgan dars materiallarini taklif qilish imkonini beradi. [1.89]

O'quvchilarning jismoniy yoki masofaviy ta'limlarda qatnashish imkoniyatlarini oshirish: Yangi pedagogik texnologiyalar, o'quvchilarga jismoniy ta'limda ham masofaviy ta'limda ham qatnashish imkonini beradi. Virtual realitiya, mahalliy nukuslar va interaktiv dars materiallari orqali o'quvchilar biologik protsesslarni o'zlashtirish, tajribalarni boshqalar bilan almashish va amaliy mashg'ulotlarni bajarish imkoniyatiga ega bo'ladi. Talabalarning tajribasini mustahkamlash: Yangi pedagogik texnologiyalar, talabalarning tajribasini mustahkamlash va tadqiqotlarini yaxshilashga yordam beradi. Virtual laboratoriyalar, interaktiv sinovlar va tadqiqot platformalari orqali o'quvchilar o'zlarini amaliy tadqiqotlarga va ilmiy topshiriqlarga bag'ishlay oladilar. Individual va jamoaviy tuzilmalar ustida ishlash: Yangi pedagogik texnologiyalar, o'quvchilarni individual va jamoaviy tuzilmalar ustida ishlashga rag'batlantiradi. Onlayn hamkorlik platformalari, hamkorlik ilovalari va boshqa vositalar o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlikni oshirish va jamoaviy o'rganishning o'zlashtiruvchanligini ta'minlash imkonini beradi. Qo'llanma va ma'lumotlar bazalariga yuzasidan qulaylik: Yangi pedagogik texnologiyalar, o'quvchilarni ma'lumotlar bazalariga yuzasidan qulaylik bilan ta'minlashga yordam beradi. Internet platformalari, elektronik darsliklar, mobil ilovalar va onlayn resurslar o'quvchilar uchun qo'llanmalarga, ma'lumotlarga oson va tezkor kirish imkonini beradi. O'quvchilarning kritik tasavvur va muhokama qobiliyatlarini rivojlantirish: Yangi pedagogik texnologiyalar o'quvchilarning kritik tasavvur va muhokama qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Interaktiv dars materiallari, online majlislar, debatlar va forumlar o'quvchilarning fikr almashish va tahlil qilish qobiliyatlarini mustahkamlash imkonini beradi. [2.106]

Biologiya fanida pedagogik texnologiyalar juda muhimdir, chunki ular o'quvchilarning biologiya tushunchalarini o'zlashtirish, bilimlarni amaliyotga aylantirish va qiziqishlarini oshirishga yordam beradi. Quyidagi muhim aspektlarga e'tibor berish mumkin: O'quvchilarning motivatsiyasini oshirish: Biologiya fanida pedagogik texnologiyalar, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishda katta ahamiyatga ega. Interaktiv dars materiallari, animatsiyalar, o'yinlar va sinovlar o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va biologiya faniga bo'yicha motivatsiyalarini yuqori tartibda saqlayadi. O'zlashtiruvchan o'rganish tajribasi: Biologiya fanida virtual realitiya, mahalliy nukuslar, interaktiv dars materiallari va simulyatsiyalar kabi pedagogik texnologiyalar o'quvchilarni o'zlashtiruvchan o'rganish tajribasi bilan ta'minlaydi. [3.65] Ular o'quvchilarga biologik protsesslarni o'zlashtirish, laboratoriyalar bilan amaliy mashg'ulotlar o'tkazish imkonini beradi. Tahlil qilish va nazorat: Pedagogik texnologiyalar, o'quv jarayonlarini tahlil qilish va o'rganishning natijalarini nazorat qilishga imkon beradi. Ma'lumot analitikasi, onlayn sinovlar va testlar o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini, o'zini baholashlarini va o'rganish jarayonidagi muvaffaqiyatlarini nazorat qilishga yordam beradi. Bireysel o'rganish: Biologiya fanida pedagogik texnologiyalar, o'quvchilarga bireysel o'rganish imkonini beradi. O'quvchilarning o'z bilimlarini o'zgartirish va o'zlashtirishning yo'li bilan tanishish, ma'lumotlar bazalariga oson kirish va shaxsiy ta'lim rejalarini bilan ishlash imkonini ta'minlaydi. Hamkorlik va aloqadorlik: Biologiya fanida pedagogik texnologiyalar o'quvchilar orasidagi hamkorlikni va o'quvchilar bilan o'qituvchilar o'rtasidagi aloqani kuchaytirishga yordam beradi. Onlayn hamkorlik platformalari, o'quvchilar o'rtasidagi fikr almashish va ishbirlikni oshiradi va biologiya fanini amaliyotga aylantirish uchun jamlanishlar yaratadi. [4.32]

Bilologiya fanini o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish, talabalar uchun o'rganish jarayonini yanada tortish va o'zlashtirish imkonini beradi. Virtual realitiya, mobil ilovalar va platformalar, jurnal ilovalari, hamkorlik va global bog'lanishlar, interaktiv multimedia dars materiallari, sotsial media va veb-saytlar, virtual laboratoriyalar kabi texnologiyalar bilologiya fanini o'qitishda muhim ahamiyatga ega. Bu texnologiyalardan foydalanish bilologiya o'qitishni interaktiv, qiziqarli va o'zlashtiruvchan qiladi. Ular talabalarni o'zlashtirish, tadqiqotlarini yaxshilash, tushunchalarini mustahkamlash va global bilim jamoalari bilan bog'lanish imkonini beradi. Yangi pedagogik texnologiyalarni bilologiya fanini o'qitishda qo'llash, talabalarning motivatsiyasini oshiradi va o'rganish natijalarini yanada yaxshilaydi.

REFERENCES

1. "Educational Technology for Teaching and Learning" - Timothy J. Newby, Donald D. Stepich, James D. Lehman, James A. Russell
2. "Integrating Educational Technology into Teaching" - M. D. Roblyer, Aaron H. Doering
3. "Digital Learning: Strengthening and Assessing 21st Century Skills, Grades 5-8" - Ferdi Serim, Margaret L. Niess, Holly K. Hertberg-Davis
4. "Using Technology with Classroom Instruction That Works" - Howard Pitler, Elizabeth R. Hubbell, Matt Kuhn, Kim Malenoski
5. "The Really Useful EdTech Book: Using Technology in the Classroom" - James Clay, et al.
6. "Technology and Digital Media in the Early Years: Tools for Teaching and Learning" - Chip Donohue

TURKIY LUG'ATLARDA „OSMON VA UNGA OID NARSALAR“ LINGVISTIK TAHLILI

Abdunazarova Muqaddas

Termiz davlat universiteti o'zbek filologiyasi fakulteti

2-bosqich 421-guruh talabasi

Xidirova Iroda

Ilmiy rahbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7950232>

Annotatsiya. Maqolada Mahmud Koshgariyning „Devoni lugotit turk“ asari va „At tuhfat uz zakiyati fil lugotit turk“ lugati asarlari asosida Osmon va Unga oid so'z va birikmalar o'rganiladi, solishtiriladi va so'zlar leksik morfologik jihatdan muqoyasa qilindi.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, morfologiya „Devoni lugotit turk“, „At tuhfat uz zakiyati lugotit turk“, lugat termini.

LINGUISTIC ANALYSIS OF "HEAVEN AND THINGS RELATED TO IT" IN TURKISH DICTIONARIES

Abstract. In the article, based on Mahmud Koshhari's work "Devoni lugotit turk" and "At tuhfat uz zakiyati fil lugotit turk", the words and phrases related to Heaven are organized, compared, and the words were compared lexically morphologically.

Key words: linguistics, morphology, "Devoni lugotit turk", "At tuhfat uz zakiyati lugotit turk", dictionary term.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ «НЕБЕСА И ВСЕ, ЧТО С НИМИ СВЯЗАНО» В ТУРЕЦКИХ СЛОВАРЯХ

Аннотация. На основе работы Махмуда Кошари «Девони луготит тюрк» и словаря «Ат тухфат уз закияти фил луготит тюрк» слова и словосочетания, связанные с Небом и им, систематизированы, сопоставлены, слова сопоставлены лексически-морфологически.

Ключевые слова: языкознание, морфология, «Devoni lugotit turk», «At tuhfat uz zakiyati lugotit turk», словарный термин.

Mahmud Koshgariyning „Devoni lugotit turk“ asari turkiy tilimiz takomillashuvidagi ilk vositalardan biri hisoblanadi. Uning X-XI asrlarda yaratilgan bu asari o'sha davr hayot tarzi, madaniyatidan tashqari, til shevasi, tilshunoslikka oid leksika, morfologiya, fonetika kabi uslubiyatlarni o'z ichiga oladi. „Devoni lugotit turk“ har qaysi soha terminlarini o'rganishga noyob

qòllanma bòlganligi sabab turli guruhlarga bòlib òrganiladi. Shu órinda biz ham asarda keltirilgan „Osmon va unga oid narsalar” sóz va birikmalarni tahlil qilib chiqamiz . Lekin tilshunoslik asari birgina „Devoni luğotit turk” emasligi yuzasidan XIII-XIV asarlarni óz ichiga oluvchi ,muallifi aniqlanmay qolgan „At tuhfat “ kitobi tarkibida qòllanilgan „osmon va unga oid narsalar “ sóz va birikmalarni ham órganib chiqamiz . Negaki ,bu ikki asar yozilishi jihatidan ,birin – ketin yaratilgan bòlib , turkiy tilning óguz,qipchoq , qarluq shevalarida tarkibiy almashinib ishlatiladi. „Devoni luğotit turk” da kòproq óguz lahjasidagi sòzlar qòllanilgan bólsa,„At tuhfatda” asosan ,qipchoq shevasi sòzlari qòllanilgan.Devoning I tomida kelgan „osmon “ ma’nosini anglatuvchi ajac (162) At tuhfatda acti (173) shaklida qòllaniladi. Kòshgariy asarining II tomida “mushtariy yulduzi “ ma’nosini anglatuvchi қараңқуш (173) At tuhfatda ақажрір shaklida kelgan.Devonda “qaroqchi yulduzining aylanishi “ јаді (177) shaklida kelgan bólsa At tuhfatda јіткір (203) shaklida kelgan.”At tuhfat “ asarida “xulkar” yulduzi ikki xil shaklda qòllanilgan .Bulardan birinchisi ўлқар (262) hamda јадіқар (195) shaklida qòllanilgan .Shuningdek, yulduz sòzi ham At tuhfat asarida ikki xil shaklida qòllanilgan.Birinchisi,јулдуз (206) hamda јіткыр shaklida qòllanilgan.Devonda јуркак (191) ya’ni “ bulut” sòzi At tuhfatda “булутланди” shaklida qòllanilgan.Ya’na bir ma’lumotni aytish joizki Devonda “yulduz” чалпан shaklida At tuhfatda јулдуз shaklida kelgan.Lekin At tuhfatda „yulduz “ sòzining ikki xil kòrinishini kòrdik.”Devonda “ qòllanilgan јашін (197) ya’ni chaqmoq sòzi “At tuhfatda “јашік (200)shaklida qòllanilgan. “Devon” va “At tuhfat “ asarlaridagi “osmon va unga oid narsalar “ ni solishtirdik.Ammo “At tuhfat “ asarida qòllanilgan ba’zi sòzlarning “Devonda” qòllanilmagan variantlari ham bor.Bular јамлі – suxayl yulduzi ,јадіқар – xulkar yulduzi ,тіпазы -tarozi yulduzi kabi sòzlardir.

Xulosa qilib aytish kerakki ,turkiy til bağayotda katta.Tahlil qilib òtganimiz xulkar yulduzining “At tuhfat “ asarida 2- 3 xil shakli uchraydi.Luğatlarda sòzlar faqat sòzliklar bilan cheklanib qolmay birikma , ibora, birlik kòrinishida ifoda etgani buning yorqin dalili bòla oladi.

REFERENCES

1. Mahmud Koshgariyning Turkiy sòzlar devoni (Devoni luğotit turk) -Ĝafaur Ĝulom nomidagi nashiryot -manbaa ijodiy uyi Toshkent 2017.
2. ”At tuhfatuz zakiyati fil luğotit turkiya” (turkiy tili) haqida noyob tuhfa) Toshkent FAN 1968.
3. Khidirova, I. (2023). PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCABULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROV AND SHAYMATOV FAMILIES). Modern Science and Research, 2(3).

4. Xidirova, I., & Xidirova, N. (2021). Gender Characteristics of Family Speech (On the Example of the Uzbek Family). EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 1(2), 196-199.
5. Raxmonjonova, G., & Xidirova, I. (2022). CHORTOQ SO ‘ZINING KELIB CHIQISHIGA OID ILMIY QARASHLAR. Eurasian Journal of Academic Research, 2(11), 188-189.
6. Jo‘rayeva, M., & Xidirova, I. (2023). QOYALAR HAM YIG‘LAYDI” ASARIDA QO‘LLANILGAN DIALEKTIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. Development of pedagogical technologies in modern sciences, 2(2), 42-48.
7. qizi Jo‘rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). “TEMIR XOTIN” DRAMASINING FONETIK-FONOLOGIK TAHLILI. In INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 1, pp. 492-496).
8. qizi Jo‘rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). SHOYIM BO ‘TAYEVNING “SHO ‘RODAN QOLGAN ODAMLAR” ASARIDA NOADABIY QATLAM SO ‘ZLARINING QO ‘LLANILISHI. In INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 1, pp. 487-491).
9. Xidirova, I. ., & Jo‘rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORK OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORK "ROCKS ALSO CRY"). Modern Science and Research, 2(3), 142–144.
10. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. Modern Science and Research, 2(3), 138–141.

TURKIY LUG'ATLARDA QO'LLANILGAN KIYIMLIKLAR NOMLARINING QIYOSIY TAHLILI

Safarova Fotima

Maxramova Feruza

TerDU o'zbek filologiyasi fakulteti talabalari

Iroda Xidirova

Ilmiy rahbar, TerDU o'zbek filologiyasi kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7950697>

Annotatsiya. Ushbu maqolamiz turkiy lug'atlarda qo'llanilgan kiyim-kechak nomlarining qo'llanilishi metod yordamida yoritilgan, so'zliklarning qiyosiy tahlili amalga oshirilgan va kiyimliklar nomlari ma'lum bir guruhga ajratilgan holda lingvistik tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: "Devonu lug'otit turk" (1-tom), "At-tuhfat uz-zakiyat fil lug'atit turkiya" kiyimliklar nomlarining qiyosiy tahlili metodi.

COMPARATIVE ANALYSIS OF CLOTHING NAMES USED IN TURKISH DICTIONARIES

Abstract. In this article, the use of clothing names used in Turkish dictionaries is highlighted using the method, a comparative analysis of vocabulary is carried out, and a linguistic analysis is carried out by dividing clothing names into a certain group.

Key words: "Devonu lug'atit turk" (volume 1), "At-tuhfat uz-zakiyat fil lug'atit turkiya" method of comparative analysis of clothing names.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НАЗВАНИЙ ОДЕЖДЫ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В ТУРЕЦКИХ СЛОВАРЯХ

Аннотация. В данной статье с помощью метода выделено употребление названий одежды, используемых в турецких словарях, проведен сравнительный анализ лексики, а также проведен лингвистический анализ путем деления названий одежды на определенную группу.

Ключевые слова: «Девону лугатит тюрк» (том 1), «Ат-тухфат уз-закиату фил лугатит тюркия» метод сравнительного анализа названий одежды.

Kiyimlar moddiy madaniyatning asosiy qismi bo'lib, ularda shu xalqning milliy xususiyatlari va madaniy qadriyatlarini namoyon etadi. Har bir xalqning an'anaviy mashg'ulot turi (dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik va hokazo), fasl va yoshdagi o'zgarishlar, hatto o'sha xalqning fe'l-atvoridagi nozik tomonlari ham kiyimlarda mujassamlashgan. Kiyimlar tarixning turli davrlarida bo'lgan o'zgarishlar barobarida o'zgarib borgan va o'sha zamonning i'nikosini o'zida aks ettirib turgan¹

Kiyim insoniyat tarixining ilk davrlarida tashqi ta'sirlardan muhofaza qilish vositalaridan biri bo'lgan bo'lsa, keyinchalik uning vazifa doirasi kengayib, boshqa xususiyatlar ham kasb etdi. Kiyim insonni tashqi ta'sirlardan muhofaza qilish bilan birga, uning ijtimoiy taraqqiyot faktorlari majmuyini o'zida aks ettiruvchi, inson tanasini u yoki bu darajada berkitib, o'rab, bezab turuvchi predmetlar yig'indisidir. Kiyim ijtimoiy hodisa bo'lib, jamiyat taraqqiy etgan sayin u ham taraqqiy etib, rivojlanib boradi.

Lug'atlarda keltirilgan leksemalarni uch guruhga bo'lgan holatda qiyosiy tahlil medotida o'rganishimiz mumkin.

1. Bir xil semadagi har xil leksemalar: Masalan, Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk, 1-tom" (matning qolgan qismlarida "MK,1" shaklida qisqartma holda uchraydi) a:c, a:з (109-bet) leksemalari oq suvsar po'stin ma'nosini kelgan. Lekin yozuvchining keltirishicha a:з shaklidan ko'ra ko'proq a:c shaklida talaffuz qilinishi to'g'riroq deb belgilagan. көрк(333) bu so'z ham po'stin, mo'yna shaklida qo'llanilgan. Xuddi shuningdek, (MK, 1-tom) эшүк(102), кафтан (408)so'zlari ust kiyim, a:з(108), турк,у(402), ағи(109) leksemalari ipak kiyimlik shakllarida keltirilgan.

"At-tuhfat uz zakiyatu fil lug'atit turkiya" ("At-tuhfat" qolgan o'rinlarda qisqartmasi). Комлак—ko'ylak(220), кончак—kiyim(221), конглак—ko'ylak(222); шал(274), ас(171), кърк(171) po'stin shaklida keltirilgan.

2. Ikki lug'atda keltirilgan so'zliklarning semantik tomondan bir xil leksema jihatidan har xil bo'lgan so'zliklar. Masalan, (MK, 1) чикин-ipak (399) → (At-tuhfat) жипак- ipak(46); (MK,1) отран- ishton(133) → (At-tuhfat) ичтон-ishton(214); (MK,1) чубра-eski kiyimlik(397) → (At-tuhfat) шашрақ-eski-tuski kiyimlik(73) (MK,1) a:з-po'stin(109) → (At-tuhfat) шал-po'stin(274); holatlarda qo'llanilgan.

3. Sema va leksema jihatdan ikki lug'atda ham bir xil bo'lgan so'zliklar. Maslan, (MK, 1) a:c = (At-tuhfat) ас → po'stin. Bu ikki so'zlikning fonetikasida biroz farqli jihati bor, ya'ni (MK)da po'stin ma'nosida kelgan so'z [a:c] cho'ziq, (At-tuhfat)dagi [ac] so'zligi qisqa holatda talaffuz qilinadi. Shuningdek, (MK,1) көрк—po'stin; (At-tuhfat) кърк—po'stin shaklida uchrashini ko'rishimiz mumkin.

Xulosa o'rnida shuni ayitishimiz joizki, yuqorida ko'rib chiqqan lug'atlarimizda so'zlarning leksik,semantik jihatlarini fonetik-fonologik xususiyatlarini o'rgandik. Kiyimliklarning so'z birikma shakllarini ham uchratdik.Vaqlar o'tishi bilan so'z ma'nolari yangilanib boradi. Turkiy lug'atlarda qo'llanilgan kiyimliklar nomlari ba'zilar hali ham o'z holicha qolgan. Faqat transkripsiyasi o'zgargan. Bitta kiyim-kechakning turlicha ma'nolari keltirilgan. Yana boshqalarining esa hozirgi kunda umuman muqobli yo'q.

REFERENCES

1. Mahmud Qoshg'ariy. Devonu lug'otit turk. 1-tom – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiyot uyi, 1963.
2. At-tuhfatuz zakiyatu fil lug'ati turkiya [turkiy qipchoq tili] haqida noyob tuhfa]. – Toshkent: Fan, 1968.
3. Xidirova, I. ., & Jo'rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORD OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORD "ROCKS ALSO CRY"). Modern Science and Research, 2(3), 142-144.
4. Khidirova, I. (2023). PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCABULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROV AND SHAYMATOV FAMILIES). Modern Science and Research, 2(3).
5. Xidirova, I., & Xidirova, N. (2021). Gender Characteristics of Family Speech Speech (On the Example of the Uzbek Family). EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 1(2), 196-199.

6. Raxmonjonova, G., & Xidirova, I. (2022). CHORTOQ SO ‘ZINING KELIB CHIQISHIGA OID ILMIY QARASHLAR. Eurasian Journal of Academic Research, 2(11), 188-189.
7. Jo‘rayeva, M., & Xidirova, I. (2023). QOYALAR HAM YIG‘LAYDI” ASARIDA QO‘LLANILGAN DIALEKTIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. Development of pedagogical technologies in modern sciences, 2(2), 42-48.
8. qizi Jo‘rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). “TEMIR XOTIN” DRAMASINING FONETIK-FONOLOGIK TAHLILI. In INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 1, pp. 492-496).
9. qizi Jo‘rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). SHOYIM BO ‘TAYEVNING “SHO ‘RODAN QOLGAN ODAMLAR” ASARIDA NOADABIY QATLAM SO ‘ZLARINING QO ‘LLANILISHI. In INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 1, pp. 487-491).
10. Xidirova, I. ., & Jo‘rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORK OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORK "ROCKS ALSO CRY"). Modern Science and Research, 2(3), 142–144.
11. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. Modern Science and Research, 2(3), 138–141.

QADIMGI TURKIY TILDAGI LUGATLAR TARKIBIDA KELITIRILGAN O'SIMLIK NOMLARI

Rajabova Mo'jiza Husan qizi

TerDu 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: **Xidirova Iroda**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7950751>

Annotatsiya. Bu maqolaning o'rganish obyekti qilib XI- XIX asrlarda yaratilgan ayrim lug'atlardagi o'simliklarga oid so'z birikmalari olingan bo'lib, bu maqolada "Devoni lug'otit turk" hamda "At-tuhfat uz-zakiyati fil lug'otit turkiya" asarlaridagi turkiy tildagi o'simliklarning nechanchi asrlarda qanday nomlar bilan qo'llanilganligi yoritib berildi.

Kalit so'zlar: «Devoni lug'otit-turk», «At-tuhfat uz-zakiyatu fil-lug'otit-turk», o'simliklar, ularning nomlanishi, lug'at.

PLANT NAMES LISTED IN ANCIENT TURKIC DICTIONARIES

Abstract. The object of study of this article is the combinations of words related to plants in some dictionaries created in the 11th-19th centuries. "Turkey" works, it was explained what names of plants in Turkish language were used in how many centuries.

Key words: "Devoni dictionary-Turkish", "At-tuhfat uz-zakiyatu fil-lug'otit-Turkish", plants, their names, dictionary.

НАЗВАНИЯ РАСТЕНИЙ В ДРЕВНЕТЮРКСКИХ СЛОВАРЯХ

Аннотация. Объектом исследования данной статьи являются сочетания слов, относящихся к растениям, в некоторых словарях, созданных в XI-XIX вв., было объяснено, как названия растений в тюркском языке в произведениях «Отит Туркия» использовались в течение скольких веков.

Ключевые слова: «Словарь Девони-турецкий», «Ат-тухфат уз-закиату фил-луг'отит-турецкий», растения, их названия, словарь.

Turk tili o'zining jozibadorligi bilan boshqa tillar qatorida ajralib turadigan go'zal tillarning biri. Turkiy tilning qadimdan to shu davrgacha rivojlanib, yo'qolmay kelishiga o'sha davrning va hozrgi paytning olim, shoir, mutafakkir, yozuvchilarning ishlari, qo'lyozmalari juda katta ahamiyatga molik. Albatta turkiy tilning 8boyishi shubhasiz turkiy tilshunos olim Mahmud Qoshg'ariyning "Devoni lug'otit turk" asari bilan bevosita bog'liq. Mahmud Koshg'ariy Markaziy Osiyoda ilk o'rta asr madaniyatining buyuk arboblardan bo'lib, tilshunoslik sohasida, xususan, turkiy tillarni o'rganish sohasida mashhur bo'ldi va tarixda o'chmas iz qoldirdi. U yashab ijod etgan davrda Movarounnahrda Somoniylar o'rnini Qoraxoniylar sulolasi egallagan, turkiy adabiy til mintaqada keng urf bo'la boshlagan edi. Hatto Abbosiylar xalifaligi markazlarida, azaldan arab va boshqa somoniy xalqlar yashab kelgan o'lkalarda turkiy elatlar namoyandalari ko'payib, turkiy tilga e'tibor oshgan edi. Mahmud Koshg'ariy ham o'zining uzoq yillar davomida yaratgan ushbu kitobini 1075 yilda yozib tugallagan. Asarning asosiy matni o'sha davrda keng mintaqa musulmon Sharqida, butun Yaqin va O'rta Sharqda din, fan tiliga aylangan arab tilida yozilgan bo'lib, turkiy tilning boyligini, mazmundor va rang-barangligini tushuntirish uchun yozilgan. Mahmud Koshg'ariy Balasog'unda tug'ilib, shu yerda yigitlik chog'larini kechirgan bo'lsa ham, uzoq yillar Qoshg'ardan boshlab butun Movarounnahr, Xorazm, Farg'ona, Buxoro, hozirgi Shimoliy Afg'oniston kabi turkiy o'lkalarni, bir nechta shahar va qishloqlarni yaylovlarini kezib chiqdi, turli

sheva va lahja xususiyatlarini o'rgandi, ularni adabiy til bilan chog'ishtirdi, o'z ishi uchun nihoyatda boy material to'playdi. Lug'at tuzishda arab tilshunoslari yaratgan an'anadan unumli foydalangan holda, ishga ijodiy yondashdi, turkiy til qonuniyatlarini birinchi navbatda inobatga olib kitobiga tartib berdi. Asar foydalanuvchilarga osonlik yaratish uchun sodda yozilgan. Unda qadim turk alifbosi, fonetik qonuniyatlar va orfografik qoidalar puxta tushuntirib berilgan. Lug'atda turkiy so'z tuzilishi an'analari, jumladan so'z tartibi, fe'l shakllari, so'z etimologiyasiga oid fikrlar bayon etilgan. Xuddi shunday asarlarning yana biri bu "At tuhfat uz zakiyatu fil lug'atit turkiya" ya'ni "Turkiy tillar haqida noyob tuhfa". Asarini kim yozganligi ma'lum emas Asar Misrda yaratilgan deb taxmin qilinadi. Uning faqatgina bitta qo'lyozmasi ma'lum. Qo'lyozma hozir Istanbulda Validuddin afandi kutubxonasida saqlanmoqda. Asar uch bo'limdan iborat: kirish, arabcha-turkiy so'zlik, grammatik qoidalar bo'limi. Kirish qismida kitobning yozilish sababi, unda turkiy tilning qay lahjasiga asoslanganligi bayon etiladi. So'ng turkiy alifbo va imlo qoidalari xususida ma'lumot beriladi. Kirishda arab alifbosi negizidagi turkiy yozuvning imlo xususiyatlari to'g'risida ham ma'lumot beriladi. Mazkur maqolada ikki asar lug'atlarining farqli jihatlarini sanab o'tamiz. Masalan: "Devonu lug'otit turk " Mahmud Koshg'ariyning (Turkiy so'zlar devoni) haqidagi qomusiy asaridagi lug'atida turkiy xalqlar, ajdodlarimiz o'zlari yashab o'tgan davrdagi o'simliklarning turkiy tilda qanday nomlaganligini ko'rib o'tamiz.1) Tärä, (Tapa)–sabza ko'kat (253–bet)

2) Tamär, (Тамар)– o'simlik (253- bet)

3) Sürümsäk, (Сурмуcaқ)–sarimsoq, chesnok (37 bet)

4) murç, (МУРЧ)–murch(140-bet)

5) sibüt, (сибут)–kashnich, (Koshg'archa),(144-bet)

6) basar, (басар)–tog' sarimsoq piyozi (145-bet)

7) qamüs,(қамиш)–qamish (149-bet)

8) tariğ, (тариғ)–ko'pchilik turk qabilalarida "bug'doy". Faqat o'g'uzlar "tariq" ma'nosida qo'llaydi. Bu- xato. Chunki ular "bug'doyni" 9) ašliq deydi (150-bet)

10) çeçak, (чечак)–gul chechak (156-bet)

11) çüşäk, (чушак)–o't, xashak (So'g'dcha) (156-bet).

11) keräk, (кепак)–kepak, kepäk yinçu-mayda inju (157-bet)

12) soğun, (суғун)–piyoz; soğgan tarzidagi talaffuzi ham bor (164-bet)

13) kenpä, (кенпа)–bir o'simlik (kanjakcha) (167-bet)

14) sökti, (сүкти)–kepak (Barsg'ancha) (167-bet)

15) käkrä, (какра)–tuya yeydigan achchiq o't (169-bet)

Yuqorida keltirilgan so'zlarimiz "Devonu lug'oti turk " kitobining 1-tomidan olingan.

Quyidagi lug'atlar esa "At-tuhfat uz-zakiyati fil lug'otit turkiya" asaridan olingan.

1. Кäläш–dolchira (62-bet)

2. Тупалақ–bir xil o'simlik (67-bet)

3. Бақла–o'simlik (180-bet)

4. Битик–o'simlik (185-bet)

5. Бујдај–bug'doy 189-bet)

6. Бугдаи–bug'doy (turkmancha) (189-bet)

7. Јарпуз–yalpiz (205-bet)

8. Жукур–bir xil tikan(209-bet)

9. Кунжут–kunjit (221-bet)
10. Кіна–xina (225-bet)
11. Қоғаз–bir xil tikan (209-bet)
12. Мазі–dori o'simlik (233-bet)
13. Марул–bir xil o'simlik (233-bet)
14. Тамар–o'simlik (233-bet)
15. Тэрä–ko'kat (257-bet)
16. Тиканак–tikan (258-bet)
17. Топалақ–bir xil tikan (267-bet)

Endi bu yerda "Devoni lug'otit turk" asaridagi Тамар–o'simlik (233-bet) so'zini oladigan bo'sak XI asrda muallif uni shu nom bilan atagan. Oradan bir necha asr o'tib ham shu o'simlik nomi "At-tuhfat uz-zakiyati fil lug'otit turkiya" asarida ham xuddi shu nom bilan kiritilgan. Oddiy o'simlik nomi esa devonda Tamär, (Тамар), "At-tuhfat uz-zakiyati fil lug'otit turkiya" da esa ikki xil Бақла hamda Битик nomlari bilan va yana xuddi shu Tamär nomi bilan ham keltirilgan. At-tuhfatda Марул–bir xil o'simlik (233-bet bir xil o'simlik deb olingan Devonda esa bu kenpä, (көппа) nomi bilan keltirilgan. Ikki kitob lug'atlari o'rtasidagi ko'plab farqli va shunga o'shsh jihatlarini uchratamiz. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak urkiy tilimiz juda ham boy til, undagi so'zliklarning xazinasini yanada boyitish maqsadida hozirda tilshunoslimlarimiz o'rganib borayotgan o'z ilmiy tadqiqot ishlari natijasida tilimizni kengroq va chuqurroq o'rganib ,tahlil qilib, luğatchilik an' analarini davom ettirmoqda. Mahmud Qoshg'ariy o'zining asarida o'simliklar haqida to'laroq ma'lumot bergan, yuqorida tahlil qilingan lug'atlardagi o'simliklar bugungi kundagi nomlanishida ham sezilarli darajada farqli jihatlari mavjud va bular turkiy tilning rivojlanib, so'zlik ortganidan dalolat bersa ajab emas.

REFERENCES

1. Mahmud Koshg'ariy. Turkiy so'zlar devoni (Devonu lug'otit turk). – Toshkent: Fanlar Akademiyasi, 1963. – B. 175.
2. Attuhfatuz zakiyatu fillug'atit turkiya [Turkiy til (qipchoq tili) haqida noyob tuhfa]. – Toshkent: Fan, 1968.
3. Xo'ja Ahmad Yunus. "Turkiy tillar devoni" dagi bayonlardan uyg'urlarning XI asrdagi yemak-ichmak madaniyatiga nazar. // Urumchi, 2005. № 4, 21-b.
4. M.Koshg'ariy. Devonu lug'otit turk. III tomlik. T. – 1960. – I tom, 17, 67 betlar.
5. Abdulaxatov N. va boshqalar. Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" asaridagi leksik birliklar tadqiqi. Toshkent- 2013
6. O'.Xoliyorov, B. Mengliyev O'zbek tilining so'z yasaliş lug'ati — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008. 7) <https://kh-davron.uz/kutubxona/multimedia/mahmud-koshgariy-va-uning-devoni-lugatit-turk-asari-videodars-devoni-lugatit-turk-3-jildlik.html>
7. A.B.Pardayev, D.B.Urinbayeva, D.A.Islamova. "O'zbek terminologiyasi" Samarqand, 2020
8. Xidirova,I. ,&Jo'rayeva,M.(2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORD OF ART(IN THE EXAMPLE OF THE WORD "ROCKS ALSO CRY").Modern Science and Research,2(3), 142-144.

KOMPYUTER LINGVIKASIDA AVTOMATIK TARJIMA BO'YICHA OLIB BORILGAN IZLANISHLAR

Sodatova Muxlisa Qudratillo qizi

Termiz davlat universiteti talabasi

Gulhayo Abdualimova

Ilmiy rahbar, Termiz davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7953128>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Kompyuter lingvistikasi sohasining hozirgi kundagi o'rni va qanday rivojlanib borayotgani haqida qisqacha to'xtalib o'tilish bilan birgalikda, Kompyuter lingvistikasida Avtomatik tarjima bo'yicha chet el tadqiqotchilari va o'zbek olimlarining olib borgan tadqiqotlari hamda izlanishlari haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: Kompyuter lingvistikasi, mashina tarjimasi, avtomatik tarjima, tahrirlash, kompyuter texnologiyalari, lingvistik ta'minoti.

RESEARCH ON AUTOMATIC TRANSLATION IN COMPUTER LINGUISTICS

Abstract. In this article, together with a brief overview of the place of Computational Linguistics today and how it is developing, there is talk about the research and research conducted by foreign researchers and Uzbek scientists on Automatic Translation in Computer Linguistics.

Key words: Computational linguistics, machine translation, automatic translation, editing, computer technologies, linguistic support.

ИССЛЕДОВАНИЯ АВТОМАТИЧЕСКОГО ПЕРЕВОДА В КОМПЬЮТЕРНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация. В данной статье, наряду с кратким обзором места компьютерной лингвистики сегодня и того, как она развивается, идет речь об исследованиях и изысканиях, проводимых зарубежными исследователями и узбекскими учеными по Автоматическому переводу в компьютерной лингвистике.

Ключевые слова: Компьютерная лингвистика, машинный перевод, автоматический перевод, редактирование, компьютерные технологии, лингвистическое обеспечение.

KIRISH.

Jahonda integratsiya va globallashuv kechayotgan hozirgi davrda o'zbek tilini xalqaro miqyosdagi mavqeini oshirish hayotiy zarurat sanaladi. Hozirgi kunimizni Kompyuter texnologiyalari va internetsiz tasavvur qilib bo'lmaydi, shuning uchun ham Kompyuter texnologiyalari jamiyatimizning deyarli barcha sohalariga kirib bordi va faoliyatning ajralmas bir bo'lagi sifatida yuritilyabdi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Biz bilamizki, "Kompyuter lingvistikasi" fanining maqsadi tabiiy tillarning matematik modellarini qurish, lingvistik muammolarni hal qiluvchi kompyuter dasturlarini ishlab chiqishga yo'naltirilgan. "Kompyuter lingvistikasi" fani oldida turgan asosiy masalalar esa umumiy tilshunoslikning formal va aksiomatik modellarni qurish va konkret tillarning matematik modellarini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Bu modellar asosida matnlarni tahrirlash, kompyuter tarjimasi ya'ni avtomatik tarjima, kompyuter lug'atlari hamda bilimlarni baholash bo'yicha kompyuter dasturlarini yaratish mumkin bo'ladi.

Mashina tarjimasi - bir tabiiy tildan ikkinchi tilga matnni raqamli hisoblash mashinalari va kompyuterlar yordamida tarjima qilish. Mashina tarjimasi jarayoni matnni tarjima qilish uchun uni tahlil etish, ya'ni morfologik, sintaktik nuqtai nazaridan o'rganib chiqishni taqozo qiladi.

ASOSIY QISM:

Mashina tarjimasi tizimini yaratish ilmiy tadqiqotlar mahsuli hisoblanadi. Mashina tarjimasi g'oyasini birinchi bo'lib fransuz ixtirochisi J. Arsruni va undan mustaqil ravishda rus ixtirochisi P. P. Smirnov-Troyanskiylar 1933-yilda ilgari surishgan. Lekin u, asosan, XX asrning 40— 50-yillarida rivojlangan. Vikipediya ma'lumotlariga ko'ra, Mashina tarjimasida asosiy kiruvchi tillar — ingliz, fransuz, rus tillari; chiquvchi tillar — o'zbek, nemis, yapon, chex va boshqa tillar kabi qaraladi. Jahonda mashina tarjimasi bo'yicha ko'pgina olimlar tomonidan ilmiy izlanishlar qilingan. Jumladan, Rossiya olimlari qatorida - N.D. Andreyev, I.A. Melchuk, I.I. Revzin, V.Yu. Rozensveyg, Yu.N. Marchuk, R.G. Piotrovskiy, A.A. Xoroshilov va yana bir qator olimlarni, AQSH olimlari qatorida- A.But, R.Richans, J.Xatchins, J.Allen, P.Braun, Hindiston olimlari qatorida- R.Sinha, A.Jain, Germaniya olimlari qatorida- B.Bleyzer, U.Shvol, A.Storrer, Estoniya- A.Vaxer, Fransiya-J.Astrouni, Yaponiya-M.Nagao va boshqa bir qator olimlarni misol sifatida keltirib o'tishimiz joiz. Nafaqat chet el olimlari, balki o'zbek tili materiallari bo'yicha lingvostatik tadqiqot olib borgan N.Yoqutova, M.Ayimbetov, S.Rizayev va S.Muhammedivlarning ham ilmiy ishlari diqqatga sazovordir.⁸⁰

Mashinaning tarjimasi qila olish imkoniyati haqidagi g'oyani ilk bor Ch.Bebbij 1836-1848-yillarda raqamli analitik mashinalar bo'yicha olib borgan loyihasida qayd etgan edi. Bizga ma'lumki, XX asrning 30-yillarida "tarjimon mashinalar" amalda qo'llanila boshlangan, lekin Estoniyada mexanik tarjimani ro'yobga chiqarishda A.Vaxerning nazariy qarashlari "Vaba Maa" nomli ro'znomada e'lon qilingan.

Fransiyada J.Astrouni tomonidan avtomatik bilingval lug'atlardan foydalanish taklif etilib, u "Mexanik miya" deb nomlangan mashina tarjimasi ishlanmasi uchun patentga ega bo'ldi.

U.Uiverning g'oyalariga qaraydigan bo'lsak, uning g'oyalarida interingval konsepsiya mavjud bo'lib, unda ikki bosqichni amalga oshirish ko'zda tutilgan: birinchi bosqichda asosiy matn vositachi tilga o'giriladi, ikkinchi bosqichda uning natijasi keyingi tilga tarjima qilinadi.

Mashina tarjimasi bo'yicha ilk ilmiy-amaliy konferensiya 1952-yilda Massachutes texnika universitetida o'tkazilib, New Yorkdagi Jorjtaun universiteti bilan hamkorlikda birinchi rus tilidan ingliz tiliga tarjima qilishga mo'ljallangan dastur yaratildi.

Turkiy tillar bo'yicha dastlabki mashina tarjimasi Dorster boshchiligidagi 1961-yilda amalga oshirilgan. Ingliz-turk tili mashina tarjimasi tizimida 700 ta so'z shakldan iborat bo'lib, lug'at turk tili hamda ingliz tilidagi ekvivalentliklarining asos va suffikslari ro'yxatidan iborat bo'lgan.

N.Abdurahmonovanning "Mashina tarjimasining lingvistik ta'minoti" nomli monografiyasiga tayanadigan bo'lsak⁸¹, Yu.N. Marchuk: "Mashina tarjimasiga tavsiflangan tarjima modellarini tushuntiruvchi kuch hamda til mohiyatini darhol tekshirish imkoniyatini ko'rsatuvchi hamda taklif etilgan ijobiy mulohazalarning samaradorligini oshiruvchi vosita"- deb qaraydi. Boshqa ko'pgina olimlar esa, mashina tarjimasi deklarativ bilimlardan iborat, ya'ni lingvist til va faktlarni tavsifini

⁸⁰ Nilufar Abdurahmonova "Mashina tarjimasining lingvistik ta'minoti" Toshkent-2018, 5-bet

⁸¹ Nilufar Abdurahmonova "Mashina tarjimasining lingvistik ta'minoti" Toshkent-2018, 8-bet

bazaga kiritganidan so'ng matematik va dasturchi tomonidan tarjima algoritmi tuziladi, degan fikrga toxtalغانliklarini guvohi bo'lishimiz mumkin.

XULOSA

Maqolada, asosan, Nilufar Abdurahmonovanning «Mashina tarjimasining lingvistik ta'minoti» nomli monografiyasiga tayanib fikrlar yuritilgan, bu kitobdan asosiy qo'llanma sifatida foydalanilgan. Bu kitobdan tashqari ham bir qancha kitoblardagi fikrlar va internet ma'lumotlaridan qo'llanilgan. Men U.Uiverning g'oyasiga ijobiy yondashuv bilan qarashni ma'qullagan bo'lardim, chunki uning g'oyalarida interingval konsepsiya mavjud bo'lib, unda ikki bosqichni amalga oshirish ko'zda tutilgan degan fikrlarni yuqorida ham keltirib o'tdim. Bu fikrga ijobiy yondashuv bilan qarashimning sababi shundaki, bir matnni o'zimiz uchun kerakli bo'lgan boshqa bir tilga tarjima qilayotganimizda google tarjimoni yoki telegram botlaridan foydalangan holda tarjimani amalga oshiramiz va bunda bir tildagi aynan bir so'zning tarjimasi yokida muqobil varianti boshqa tilda topilmasligi mumkin. Natijada matnimizda g'alizlik yuzaga keladi. Aksincha Uiverning g'oyalariga tayanib ish ko'radigan bo'lsak, ya'ni o'zimizga kerakli bo'lgan tilga tarjimani amalga oshirganimizdan so'ng, yana qayta o'z tiliga tarjima qilib ko'rsak, shundagina matnimizni ma'no-mazmuni ham shakli ham o'ziga xoslikka ega bo'ladi.

REFERENCES

1. Nilufar Abdurahmonova "Mashina tarjimasining lingvistik ta'minoti" Toshkent-2018.
2. Manzura Abjalova. Tahrir va tahlil dasturlarining lingvistik moduli. „Nodirabegim" nashriyoti Toshkent-2020.
3. Zulxumor Xolmanova. Kompyuter lingvistikasi. „Toshkent-2019".
4. Nilufar Abdurahmonova. „Kompyuter lingvistikasi,, „Nodirabegim" nashriyoti.
5. Toshimov.R. „Matnlarni lingvistik tahrirlashning psixologik asoslari" Toshkent-2011.

MATNNI AVTOMATIK TAHLIL VA TAHRIR QILISH

Jummayeva Sohiba Shokirovna

Termiz davlat universiteti talabasi

Gulhayo Abdualimova

Ilmiy rahbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7953159>

Annotatsiya. Maqolada mashina tarjimasi sifatini oshirishda muhim omil sanalgan matnni avtomatik tahrir va tahlil qilishga mo'ljallangan dasturiy sistema tartibotlari va matn tilshunosligiga doir G'arbiy yevropa, rus xususan o'zbek tilshunosligidagi ko'pgina ishlarda uning obyekti, predmeti tuzilishi va sistematikasi va o'ziga xos bo'lgan sistemaga ega bo'lish kabi matn tahlil va tahrirga aloqador masalalar yuzasidan fikr yuritilgan. Hozirda matnlarni avtomatik tahrir qilishdagi ba'zi muammolarning yuzaga kelish sabablari haqida qisqacha fikr-mulohazalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Grafmatik tahlil, algoritmlar tuzish, avtomatik tahrir, sintaktik tahrir, Kompyuter lingvistikasi, matn muharriri, modul, elektron hisoblash.

AUTOMATIC TEXT ANALYSIS AND EDITING

Abstract. In the article, it is considered an important factor in improving the quality of machine translation, the procedures of the software system for automatic editing and analysis of the text, and its object, subject, structure and systematics in many works of Western European, especially Russian, Uzbek linguistics related to text linguistics. Issues related to text analysis and editing, such as having a unique system, are discussed. Here are some brief comments on the causes of some of the problems with automatic text editing.

Keywords: Graphical analysis, algorithm creation, automatic editing, syntactic editing, Computer Linguistics, text editor, module, electronic calculation.

АВТОМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И РЕДАКТИРОВАНИЕ ТЕКСТА

Аннотация. В статье рассматривается важный фактор повышения качества машинного перевода, процедуры программной системы автоматического редактирования и анализа текста, а также его объект, предмет, структура и систематика во многих западноевропейских, особенно Русское, узбекское языкознание, связанные с лингвистикой текста. Обсуждаются вопросы, связанные с анализом и редактированием текста, такие как наличие уникальной системы. Вот несколько кратких комментариев о причинах некоторых проблем с автоматическим редактированием текста.

Ключевые слова: Графический анализ, создание алгоритмов, автоматическое редактирование, синтаксическое редактирование, компьютерная лингвистика, текстовый редактор, модуль, электронный расчет.

XX asrning 50 yillaridan til va matn muammolari bilan bog'liq masalalar komputer texnologiyasi yordamida hal qilinmoqda. XX asrning 50 yillaridan til va matn muammolari bilan bog'liq masalalar kompyuter texnologiyasi yordamida hal qilinmoqda.

Avtomatik tahrir komputer lingvistikasining asosiy yo'nalishlarining biri bo'lib u kompyuterdagi matn muharriri (Microsoft word, Exel, wordpad, lexicion) rivojlanishi bilan bog'liq holda yuzaga kelgan. Avtomatik tahrir va tahlil jarayonida kompyuterga kiritilayotgan matnning mexanik xatolari avtomatik tarzda to'g'irlanishi va xato ekanligi haqida foydalanuvchiga taklif

etilishi nazarda tutiladi. Matinni avtomatik tahrir qilish jarayonida uning mukammal va yuqori sifatli tizimli bolishi uchun unga kiritilgan. matnlarni orfagrafik va morfologik tarafdanda sintaktik, semantik va paradigmatic tahrir qilish imkonini yaratish lozim. avtomatik tahrir tahlilni to'liq qilish uchun quyidagi lingvistik dastur modullariga ega bolish kerak.⁸²

1. Morfologik tahrir
2. Grafmatik tahrir
3. Sintaktik tahlil

Lingvistik modullarning bu bosqichlari matnni mexanik xatolari, savodli yozishi ta'minlash va shu kabi bir nechta muhim vazifalarni bajaradi. Natijada lingvistik me'yorlar darajasidsagi matn yuzaga keltirishda vaqt tejaladi. Avtomatik matnni tahrir qilishning hozirgi vaqtga qadar mukammal tahrir qiladiga lingvistik dastur yaratilmagan. Aniqroq qilib aytganda matnni sintaktik tahrir qilish dasturi hali yechimini topmagan. Sintaktik tahrirning murakkabligi shundaki matnda ko'pincha ko'chma manoli so'zlar, iboralar tagmanolarga ega sozlar ishlatilishi mumkin.

Matnlarni avtomatik tahlil va tahrir qilish jarayoni ustida ish olib borgan bir necha fikrlarni ilgari surgan G".Abdurahmonov R.Qong'urov J.Lapasov M.Yo'ldoshev. M.Abjalova lar matnlarni lingvistik tahlil va tahrir qilish masalalasi haqida ba'zi umumiy fikrlar jumladan matnning badiiy tahlili borasidagi izlanishlar olib borganlar.

Olimlarimiz badiiy matnning fonetik fonologik, leksik-gramatik xususiyatlarini matnda tadqiq qilish tamoyillari haqida ham so'z yuritganlar. Avtomatik tahrir yo'nalishi XX asr o'rtalariga kelib rivojlandi.

U matn muharriri dasturlari bilan birgalikda yangicha imkoniyatlar qoshimcha effektlar bilan rivojlanmoqda. Avtomatik tahrirning oddiy muharrirlardan farqi shundaki unda tahrir avtomatik tarzda qisqa vaqt ichida hajman katta bo'lgan matnni tez tekshirish va xatolarni to'g'irlash imkoniyati bo'ldi⁸³.

Professor H.Arziqulov rahbarligida Samnarqand davlat chet tillari institutida injiner tilshunosligi markazi tashkil etilgan. Bu markazda davlat tilidagi matnlarga kompyuter yordamida qayta ishlov berish masalalari ustida ilmiy izlanishlar olib borgan Davlat tilidagi matnlarga kompyuter yordamida qayta ishlov berish masalalari ustida ilmiy izlanishlar olib bordi.

Bunda matnlarga qaytavishlov beradigan kompyuter dasturini yaratish, o'zbek tiling barcha sathlariga oid matnlarni yig'ish, ularni muayyan bir tizimga keltirish algoritmlarini tuzish, ularga statistik jihatdan ishlov berish, inglizcha o'zbekcha mashina tarjimasini yaratish kabi sohalarida ilmiy izlanishlar amalga oshirilgan.

N.N Leonotova matnlarni avtomatik tushunishni amalga oshiruvchi rus va xorijiy tizimlarning yaratilish tajribasini organdi va asosiy e'tborni sifatli ishlanmalarga qaratdi bu olimning xizmati shundaki, ular avtomatik tahrir qiluvchi dasturlar uchun lingvistik ta'min yaratib bergan, Buning natijasida kompyuterdagi ruscha inglizcha matnlarni tahrirlovchi va lingvistik tahlil qiluvchi dasturlar ishlab chiqilgan⁸⁴.

Xulosa qilib aytganda, hozirgi kungacha amalga oshirilgan ilmiy tadqiqot ishlarida avtomatik tahrir va tahlilga qisman e'tibor berilgan. Mavjud izlanishlarda ikki til yohud o'ziga til

⁸² Manzura Abjalova. Tahrir va tahlil dasturlarning lingvistik moduli.

⁸³ Nilufar Abdurahmonova. Kompyuter lingvistikasi.

⁸⁴ Nilufar Abdurahmonova. Kompyuter lingvistikasi.

morfologiyasi qiyosiy. Tipologik uslubda tahlil qilingan. Matnlarni electron hisoblash mashinalari vositasida tahrir qilish muammosi o'rganila boshlagan natijada zamonaviy axborot texnologiyalari qonuniyatlariga asoslangan matn tahriri va tahlillarning lingvistik ta'minotining yaratishga qaratilgan salmoqli tadqiqotlar yuzaga keldi.

REFERENCES

1. Manzura Abjalova. Tahrir va tahlil dasturlarining lingvistik moduli.,,Nodirabegim' nashriyoti Toshkent-2020
2. Zulxumor Xolmonova.Komyuter lingvistikasi.Toshkent-2019.
3. Nilufar Abdurahmonova.Komyuter lingvistikasi.Nodirabegim nashriyoti.
4. Toshimov.R.Matnlarni lingvistik tahrirlashning psixologik asoslari.Toshkent-2011
5. Nilufar Abdurahmonova.Mashina tarjimasining lingvistik ta'minoti monografiya. Toshkent nashriyoti-2018.

TA'LIMNING KREDIT MODUL TIZIMIDA O'QUV JARAYONINI TASHKIL ETISH

Mamatqulova Gulzoda Xolmurodovna

Jizzax viloyati yuridik texnikumi

“Xususiy-huquqiy fanlar” kafedrası o'qituchisi

Telefon:+998915910264

gulzodamamatqulova.81@bk.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7953205>

Annotatsiya. Ushbu maqolada kredit-modul tizimida mustaqil ta'limni tashkil etishning obyektiv va subyektiv sharoitlari va unda o'qitish tizimi bo'yicha fikrlar keltirilgan. Adliya vazirligi yuridik texnikumlarida kredit-modul tizimini qo'llashning o'ziga xos jihatlari, yuridik texnikumlarda kredit-modul tizimida o'quv jarayonini tashkil etish, professional ta'lim muassasasida kredit-modul tizimining tashkil etilishi bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Kredit, modul, kredit-modul tizimi, akademik mobillik, kredit soati, mustaqil ta'lim.

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА В КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В статье представлены взгляды на объективные и субъективные условия организации самостоятельного обучения в кредитно-модульной системе и системе обучения.

Ключевые слова: Kredit, modul, kreditно-модульная система, академическая мобильность, кредитный час, самостоятельное обучение.

ORGANIZING THE STUDY PROCESS IN THE CREDIT MODULE SYSTEM OF EDUCATION

Abstract. The article presents views on the objective and subjective conditions for organizing self-study in the credit-modular system and the training system.

Key words: Credit, module, credit-module system, academic mobility, credit hour, independent education.

O'zbekistonda keyingi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko'lamlı islohotlar asosan inson huquq va manfaatlarini ro'yobga chiqarishga qaratilgan. Shubhasiz, globallashuv va postmodernizatsiya jarayonlari hayotning barcha jabhalariga, jumladan, ta'limga ham o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Ma'lumki, davlat rivojlanishi va huquqiy davlat maqomini olishi uchun yuqori malakali Yuridik kadrlar bo'lishi zarur. Bu esa, o'z navbatida, mutaxassislar tayyorlash darajasi va huquqiy ta'lim sifati bilan bog'liq.

Zamonaviy kadrlar tayyorlash tizimi zamon talablarini hisobga olgan holda, yangi pedagogik va axborot texnologiyalari asosida ta'lim mazmunini yangilash va sifatini oshirishni taqozo etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasida Yuridik ta'lim va fanni tubdan takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 2020-yil 29-apreldagi PF-5987-son Farmoniga muvofiq, shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 10 iyundagi «O'zbekiston Respublikasi adliya vazirligi tizimidagi ta'lim muassasalarida kredit-

modul tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 359-son qaroriga asosan yuridik texnikumlarda kredit-modul tizimi joriy qilingan.

Kredit - modul tizimi – mustaqil ta'lim olishga qaratilgan va individuallik asosida bilimni ijodiy o'zlashtirish, o'quv jarayonini qat'iy belgilangan holda ta'lim yo'lini tanlash va kredit holda bilim hajmini belgilovchi tizimdir. Bu tizim hozirgi kunda rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimida umumiy yo'lga qo'yilgan, vaqt sinovlarida o'zini yetarlicha oqlagan va bir biridan farq qiluvchi, lekin bir – birini o'zaro to'ldiruvchi ikkita – *modul va kredit* o'qitish texnologiyalarini birlashishidan hosil bo'lgan.

Kredit-modul tizimi, bu — ta'limni tashkil etish jarayoni bo'lib, o'qitishning modul texnologiyalari jamlamasi va kredit o'lchovi asosida baholash modeli hisoblanadi. Uni bir butunlikda olib borish serqirra hamda murakkab tizimli jarayondir. Kredit-modul tamoyilida ikkita asosiy masalaga ahamiyat beriladi: o'quvchilarning mustaqil ishlashini ta'minlash; o'quvchilar bilimni reyting asosida baholash.

Yuridik texnikumlarda o'quv jarayonida kredit-modul tizimi Kredit to'plash va ko'chirishning Yevropa modeli (European Credit Transfer and Accumulation System — ECTS)ga muvofiq tashkil qilinadi.

ECTS kredit-modul tizimida bir yillik kreditlar miqdori 60 ni tashkil etadi. Bir o'quv yili 2 semestrda iboratligini hisobga olsak, o'quvchi o'qishi davomida har semestrda 30 kredit to'plab borishi kerak bo'ladi. Professional ma'lumotli kadrlar tayyorlovchi texnikumlarda o'qish muddati 2 yilni tashkil etib, yakunda 120 kredit to'lashi talab etiladi. Kreditlar shunchaki raqamlar emas. Har bir kredit o'quvchi bajarishi kerak bo'lgan ma'lum miqdordagi o'qish yuklamasini bildiradi.

ECTS kredit-modul tizimida 1 kredit o'rtacha 25-30 soatlik o'qish yuklamasini anglatadi. Bu degani, agar fan 6 kreditli fan bo'lsa, o'quvchi ushbu fan bo'yicha belgilangan miqdordagi kreditlarni qo'lga kiritish uchun semestr davomida 150-180 soatlik o'qish yuklamasini bajarishi kerak bo'ladi ($25 \cdot 6 = 150$; $30 \cdot 6 = 180$). Shunday ekan, kredit-modul tizimini joriy etgan ta'lim muassasalarida o'quvchilar har bir fan uchun belgilangan kreditlar miqdoriga qarab, o'qish hali boshlanmasdan o'qish va o'rganishga qancha vaqt sarflashlari kerakligini bilib oladilar. Bu ta'limda shaffoflikning bir ko'rinishidir. 1 kredit o'qish yuklamasi (25-30 soat oralig'ida) aynan necha soat bo'lishini odatda har bir ta'lim muassasasi o'zining ichki qoidalarida belgilaydi.

Shuni ta'kidlash kerakki, 1 kredit uchun belgilangan 25-30 soatlik o'qish yuklamasi bu fanni o'rganish uchun sarflanadigan jami harakatlar jamlanmasi bo'lib, unga nafaqat dars vaqti, balki o'quvchining fanni o'rganish uchun uyda va kutubxonada sarflagan vaqti, imtihonlar vaqti, o'quvchi ushbu fanni o'zlashtirish uchun sarflagan barcha tizimli harakatlari vaqtini qamrab oladi.

Umumiy o'qish yuklamasining aynan qancha qismi darsga, auditoriya soatlariga to'g'ri kelishi quyidagicha: Kredit-modul tizimi amaliyotida auditoriya va mustaqil o'qish soatlari nisbati o'rtacha 40/60 foizni tashkil etadi. Bu nisbat, boshqacha qilib aytganda, 1/1.5ga to'g'ri keladi, ya'ni o'quvchi muayyan fan bo'yicha belgilangan har bir soat dars uchun darsdan tashqari bir yarim soat mustaqil o'qishi, tayyorlanishi kerak bo'ladi.

Bunda OTM 1 kredit uchun 30 soatlik o'qish yuklamasi belgilangan bo'lsa, undan 12 soati ($30 \cdot 40 \% = 12$) auditoriya soatlari, 18 soati ($30 \cdot 60 \% = 18$) esa o'quvchining mustaqil o'qish soatlariga to'g'ri keladi. Ushbu taqsimot asosida 6 kreditlik fan o'qish yuklamasini aniqlasak, o'quvchi ushbu fan bo'yicha belgilangan kreditlarni qo'lga kiritish uchun semestr davomida 72

soat ((30*6)*40 %=72)) auditoriya darslarini, 108 soat ((30*6)*60 %=108)) uyda va kutubxonada mustaqil o'qish yuklamasini bajarishi kerak bo'ladi. Yuridik texnikumlarning bitiruvchilari TDYUda ikkinchi kursdan o'qishini davom ettirish huquqiga ega ekanligini inobatga olib, TDYUning birinchi kursidagi kreditlarini (60 kredit) yuridik texnikumlarda to'playdi.

Kredit texnologiyasi ta'lim oluvchilarga ishchi o'quv rejaga kiritilgan tanlov fanlarini tanlash, bu orqali individual o'quv rejasini shakllantirishda bevosita ishtirok etish huquqini beradi. Ularga, nafaqat fanlarni, balki professor-o'qituvchilarni ham tanlash erkinligi beriladi. O'quvchilarga fanlarni tanlash imkoniyatining berilishi ijobiy hol sanaladi. Bu o'quv jarayonlarini baholashning o'ziga xos qiymat ko'rsatkichi bo'lib ham hisoblanadi.

Kredit-modul tizimining joriy etilishi o'qituvchi va o'quvchining hamkorlikda ishlashida muhim omil hisoblanadi. Modulli ta'limda pedagog tinglovchining o'zlashtirish jarayonini tashkil etadi, boshqaradi, maslahat beradi, tekshiradi. O'quvchi esa yo'naltirilgan obyekt tomon mustaqil harakat qiladi. Eng katta urg'u ham o'quvchilarning mustaqil ta'lim olishiga qaratiladi.

O'quv jarayonida mustaqil ta'lim olishning ahamiyati ortadi va bu kelajakda mutaxassislarining mustaqilligi, ijodiy tashabbuskorligi hamda faolligini oshirishga olib keladi. Kredit-modul tizimida professional ta'lim o'quvchilari har doim o'qituvchi va kursdoshlaridan yordam hamda maslahat olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa o'zaro hamjihatlikni mustahkamlaydi va jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, kredit-modul tizimi o'quvchilarga fanlarni mustaqil va ongli ravishda tanlash, o'qituvchiga esa o'z vaqtini samarali taqsimlash imkonini beradi. Mamlakatimiz professional ta'lim tizimiga ta'limning jahon tan olgan mukammal o'lchov birligining olib kirilishi, professional ta'lim muassasalari o'quv dasturlarida muvozanat va me'yor paydo bo'lishi, professional ta'lim muassasalarda o'qish jarayonining shaffof tarzda tashkil etilishi, o'quv dasturlari iqtisodiyot, mehnat bozori va o'quvchilar ehtiyojlari asosida shakllanishi, darslarning sifati yaxshilanishi va nihoyat har bir o'quvchi, ma'lum ma'noda o'zining mustaqil o'quv dasturiga ega bo'lishiga xizmat qiladi.

Takliflar

Yuridik texnikumlarda baholash tizimida kamida 10 foizni pedagog ixtiyorida qoldirish;

Professional ta'lim muassasalarida qo'llaniladigan amaldagi baholash tizimi, mezonlari va shkalasini isloh qilish va ularni jahondagi eng ilg'or baholash tizimlariga yaqinlashtirish tavsiya etiladi. Amaldagi baholash tizimida ijobiy baxolar soni ancha cheklanganligi tufayli baxolar o'quvchilarning bilim va salohiyatlaridagi farqlarni etarli darajada aks ettirmaydi.

Masalan amaldagi baholash shkalasida bor yo'g'i 3 ta ijobiy baxolar mavjud (3, 4, 5), ECTS tizimida esa 5 ta, Amerika baholash tizimida esa 12 ta ijobiy baholar mavjud. Baholash amaliyotidagi bu katta farqlar baholar konvertatsiyasida noaniqliklar va xatolar bo'lishi ehtimolini kuchaytiradi.

Professional ta'lim muassasalari o'z o'quv dasturini, uning o'qish natijalarini ishlab chiqishda biz o'quvchilarga nimalarni o'rgatishni xohlaymiz degan nuqtai nazar bilan emas balki o'quvchilar bizdan nimalarni o'rganishni xohlaydi va ular o'z mutaxassisliklariga munosib kadr bo'lib etishishlari uchun nimalarni bilishi va qila olishi kerak degan nuqtai nazar bilan yondashish taklif etiladi.

REFERENCES

1. Sh.Mustafaqulov, M.Sultonov “Kredit-modul tizimiga o‘tish nima uchun kerak? Maqsad, mohiyat va afzallik”//Xalq so‘zi №185/2020
2. V.O‘rinov, A.Umarov “Oliy ta’limda kredit-modul: yangi o‘quv yilida o‘quvchilarni nimalar kutmoqda?” //Kun.uz 22.07.2020
3. Hasanova M, Jumanova M “Kredit-modul tizimi va uning amaliyotga joriy etilish tamoyillari” Kiberlineyka. (25-may 2022-yil)
4. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tizimidagi ta’lim muassasalarida kredit-modul tizimini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 10.06.2021yildagi 359-sonli Qarori.

CLASSIFICATION OF HONORIFICS IN ENGLISH

Sodatova Nodira Qudratillo qizi

Termiz davlat universiteti

lingvistika (ingliz tili)

2-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7953263>

Abstract. *In this article, the various honorific titles in English and their specific addresses are fully described in whom and in which case they are reflected.*

Keywords: *honorific system, politeness category, honorific references, titular, titles.*

КЛАССИФИКАЦИЯ ПОЧЕТНЫХ МЕТОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. *В этой статье полностью описаны различные почетные титулы на английском языке и их конкретные адреса, в ком и в каком случае они отражены.*

Ключевые слова: *почетная система, категория вежливости, почетные обращения, титуляр, титулы.*

Honorifics have currently occupied an important position within the domain of socio-pragmatic studies of language and within the theories of communication. Honorifics are derived from outputs of politeness strategies where these directly or indirectly convey a status deferential between speaker and addressee or referent, where they indirectly convey such a status deferential, as in French Tu / Vous pronouns do via the general strategy of pluralizing in order to impersonalize⁸⁵.

Honorifics have been defined as “politeness formulas in a particular language which may be specific affixes, words, or sentence structure”⁸⁶. Languages which have a complex system of honorifics are, for instance, Japanese, Mudurese (a language of Eastern Java), Hindi, and Arabic; English, on the other hand, has no complex system of honorifics, but there are few cases of compound honorifics; e.g. *professor doctor, dear sir*, etc.⁸⁷

J.T. Irvine points out that “linguistic honorifics are forms of speech that signal social deference, through conventionalized understandings of some aspects, of the form meaning relationship”⁸⁸.

From this brief account of the concept of honorifics, we may define it as linguistic or non-linguistic means or device that can function to convey social deference or respect influenced by the dimension of power and solidarity.

The honorifics can be divided into two main types: **referential honorifics** and **absolute honorifics**. In the rest of the chapter, we want to provide information about the use of these types in English and Uzbek. Let's first think about the division of Honorifics into these types and features of use in English.

⁸⁵Brown P. and Levinson S. (1978): “Universals In Language Usage”. In: E.N. Goody (ed.), Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction. – Cambridge: Cambridge University Press. – P.183. (pp 56-289.)

⁸⁶Richard J. Platt J. and Weber. H. (1985): Longman Dictionary of Applied Linguistics. – London: Longman Group Ltd. – P.131.

⁸⁷Ibid.: P.131.

⁸⁸Irvine J. T. (1995): “Honorifics”. In: J. Verschueren et al. (eds.), Handbook of Pragmatics. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. – P.1. (pp 1-22.)

Referential Honorifics

Honorifics are grammatical forms utilized in speaking to express social superiority. The part of speech affected is different from one language to another, and the honorifics may be distinguishable from simply very polite forms used in formal address. In many languages they affect the pronouns: in French, “*Vous*” is used rather than “*Tu*”; in Uzbek, we use the pronoun “*siz*” rather than the familiar one “*sen*” in addressing a single person. Honorifics seem most highly developed in certain oriental languages, such as Japanese and Korean⁸⁹.

A. Agha claims that the use of honorifics in all communities is governed by the social status of persons to whom deference is paid, but it is also sensitive to interactional variables⁹⁰. With regard to status, the general norm: the higher the status, the greater the degree of deference.

M. Farghal and A. Shakir view social honorifics “as the encoding of social information in human interaction. Such information is manifest in the use of pronouns and titles of address”⁹¹.

The view of honorifics as directed indexes of context seems unable to account for the complexity and diversity of actual uses of honorifics adequately. For example, the treatment of honorifics as status difference markers cannot explain their reciprocal use, despite the fact that honorifics are generally used by a person of a higher status to a person of a lower status; this treatment in addition to that, must assume that in the non-reciprocal use of honorifics not only honorific form but also non-honorific forms are markers of status differences. On the other hand, the treatment of honorifics as markers of non-intimate relationships cannot account for the nonreciprocal use of honorifics, because it must assume that two individuals perceive the same relationship differently as non-intimate and intimate⁹².

S. Levinson points out that honorifics can be divided into two main types⁹³. The first type is called “relational” which is more important than the second one and mainly concerned with the socially deictic information in languages of the world. Within this relational system of honorifics, three subcategories are distinguished; they are addressee honorifics, referent honorifics and by-stander honorifics. The second type of honorifics in Levinson’s typology is called “absolute” honorifics which express the relationship between the speaker and the setting through formality levels. Absolute honorifics are categorized into “authorized speakers” and “authorized recipients” according to the perspectives of the speakers and recipients.

Addressee honorifics, as B. Comrie argues, refer to the relationship between the speaker and the hearer⁹⁴.

R. Brown and S. Levinson point out that addressee honorifics are direct encodings of the speaker-addressee relationship, independent of the referential content of the utterance⁹⁵. M.

---

⁸⁹The New Encyclopedia Britannica, (1980): Vol. V. – Chicago: Encyclopedia Britannica Inc. - P. 115.

⁹⁰Agha A. (1994): “Honorification”. In: Annual Review of Anthropology, 23. - P. 294. (pp 277-302.)

⁹¹Farghal M. and Shakir A. (1994): “Kin Terms and Titles of Address as Relational Social Honorifics in Jordanian Arabic”. In: Anthropological Linguistics, 36. – P. 240. (pp 20-253.)

⁹²Okamoto S. (1999): “Situating Politeness: Manipulating Honorific and Non-Honorific Expressions in Japanese Conversations”. In: Pragmatics (IPrA), 9(1). – P.53-54. (pp 51- 74.)

⁹³Levinson S. (1983): Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press. – P. 90-91.

⁹⁴Comrie, B. (1976): “Linguistic Politeness Axes: Speaker-Addressee, Speaker-Referent, Speaker – By – Stander”. In: Pragmatic Microfiche, 1.7: A3. – University of Cambridge, Dept. of Linguistics.

⁹⁵Brown, P. and Levinson, S. (1978): “Universals In Language Usage”. In: E.N. Goody (ed.), Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction. – Cambridge: Cambridge University Press. – P.276. (pp 56-289.)

Sifianou mentions that this category of honorifics expresses respect to the addressees by choosing particular linguistic items or forms, without directly referring to them⁹⁶.

Referent honorifics are those expressions which are used to convey speaker's respect to persons or things actually referred to⁹⁷. In this sense, they are the relational honorifics which express the relations held between the speaker and the referent. R. Brown and A. Gilman's⁹⁸ (1960) *Tu/Vous* pronouns distinction in singular pronouns of address is considered as a form of referent honorifics that give respect directly to the hearer.

Besides, other referent honorifics may indirectly express respect to the addressee. In English the second member of pairs like *Snuggs / Dr Snuggs, eat/dine, man/gentleman, give/bestow, book/volume* and so on encode greater respect to the person, activity or thing than others. By using these referent honorifics about something related to the hearer, the speaker as a matter of fact expresses respect to him.

By- Stander Honorifics:

By-stander honorifics are a relational type of honorifics which express the relationship between the speaker and the bystander⁹⁹. These honorifics include those cases in which a different set of expressions are utilized in the presence of certain by-standers. In Australian Aboriginal communities, a special speech style, called "mother-in-law" language, is avoided in the presence of certain by-standers, while it is employed by every one when the presence of certain by-standers necessitates the use of special verbal and non-verbal behaviours¹⁰⁰.

The **peerages** in the United Kingdom are a legal system comprising both hereditary and lifetime titles, composed of various noble ranks, and forming a constituent part of the British Honorific system. The term peerage can be used both collectively to refer to the entire body of nobles (or a subdivision thereof), and individually to refer to a specific title (modern English language-style using an initial capital in the latter case but not the former). The Peerage of Great Britain – titles created for the Kingdom of Great Britain between 1707 and 1801.

British nobility, in the United Kingdom, members of the upper social class, who usually possess a hereditary **title**. The titled nobility are part of the peerage, which shares the responsibility of government. The peerage comprises five ranks, which are, in descending order, *duke, marquess, earl, viscount, and baron*. Below the peerage are honorary ranks that include *baronet* and *knight*, two classes that bear similarities to the nobility but which are generally not regarded as such.

In the English language system, we analyze the following title names and their origin (in the example of the United Kingdom):

1. **Monarchy** is a form of government in which a single person, called a monarch, is the head of state for the duration of their life. The word is of Greek origin, deriving from the words "*mono*"

---

⁹⁶Sifianou, M. (1992): *Politeness Phenomena in England and Greece: A Cross-Cultural Perspective*. – Oxford: Clarendo Press. – P.57.

⁹⁷Sifianou, M. (1992): *Politeness Phenomena in England and Greece: A Cross-Cultural Perspective*. – Oxford: Clarendo Press. – P.57.

⁹⁸Brown R. and Gilman A. (1960): "The Pronouns of Power and Solidarity". In: Sebeok (ed.), *Style in Language*. – Cambridge, MA: MIT Press. – pp 253-276.

⁹⁹Levinson, S. (1983): *Pragmatics*. – Cambridge: Cambridge University Press. – P. 90.

¹⁰⁰Sifianou, M. (1992): *Politeness Phenomena in England and Greece: A Cross-Cultural Perspective*. – Oxford: Clarendo Press. – P.57.

(one) and "archy" (rule). The system of nobility in the United Kingdom is known as the peerage, and has been developed over more than a thousand years since the time of the Anglo-Saxons.

2. **King** is the title given to a male monarch in a variety of contexts. The English term *king* is derived from the Anglo-Saxon "cyning", which in turn is derived from the Common Germanic "kuningaz". The Common Germanic term was borrowed into Estonian and Finnish at an early time, surviving in these languages as *kuningas*. It is a derivation from the term *kunjom* "kin" (Old English *cynn*) by the *-inga-* suffix. The literal meaning is that of a "scion of the [noble] kin", or perhaps "son or descendant of one of noble birth". The English term translates, and is considered equivalent to, Latin *rēx* and its equivalents in the various European languages. The Germanic term is notably different from the word for "King" in other Indo-European languages (*rēks* "ruler"; Latin *rēx*, Sanskrit *rājan* and Irish *ríg*; however, see Gothic *reiks* and, e.g., modern German Reich and modern Dutch rijk). The synonym of it: *captain, czar, tsar, tzar, lion, magnate, mogul, monarch, Napoleon, tycoon*.

3. **Queen** a woman who rules a country and who usually inherits her position and rules for life. For eg.:

She was crowned queen of England;
the reign of Queen Elizabeth.

Second meaning of the word "queen" is the wife of a king the king and his queen. For eg.:
the king and his queen.

The other meaning of the word "queen" is a girl or woman who is highly respected and very successful or popular:

She's a fashion queen;
the queen of the blues.

From Middle English *quene, queen, cwen*, from Old English *cwēn* ("queen"), from Proto-West Germanic *kwāni*, from Proto-Germanic *kwēniz* ("woman"), from Proto-Indo-European *gʷéh₂s* ("woman"). Related to and possibly merged with and/or absorbed some senses of English *quean*, from Middle English *quene*, from Old English *cwene* ("woman; female serf, quean"). Generally eclipsed non-native Middle English *regina* ("queen"), borrowed from Latin *rēgīna* ("queen") (Modern English *regina*). Doublet of *quean* and *gyne*. The synonym of this word "queen" is *archduke, aristocracy, aristocrat, master*.

Absolute Honorifics

Every society, considering the importance of the power relations that govern it, enjoys a special system of honorifics. A society with a very advanced system of honorifics shows the importance of superior-inferior and power relations. In contrast, in communities where these issues are not taken into account, a simpler system of honorifics is used.

It is axiomatic that languages mirror the world view of their users. Manipulating honorific forms among people inevitably reflects this truth. Honorifics are conventionalized forms or expressions manifested in all the world's languages and are used to express the social status of the participants in the verbal interaction and to convey indications like politeness and respect. English is no exception. However the question is what exactly creates these forms and their meanings. Although honorifics have been extensively researched from a grammatical and semantic angle, yet they haven't received that significant attention in pragmatic research, especially their use in literary works. Thus, this qualitative paper aims at clarifying the main

linguistic devices that represent English honorific forms and investigating the main functions and the pragmatic meanings that these forms can express.

M.Farghal and A.Shakir argued that it referred to contact of interactors (speaker, interlocutor, and also object of utterance) and their social activities¹⁰¹. The high line was differences of formality and informality framing the contact of interactors "role and particular situation". There was a certain expression that the actor had to adapt his or her social interaction.

On the other hand, Verschueren gives a more accurate definition; concentrating on the linguistic representatives of honorifics saying "honorifics are language forms such as pronouns, vocative expressions, titles of address and the like, used to encode the high status of the interlocutor"¹⁰².

Absolute honorifics was exclusively limited to someone or something admitted to the social and title of the class, such as "*Your Honour*," "*Professor*," "*Oh God*," and so on. Absolute social honorifics required authorized recipients for whom these titles were reserved. Furthermore, absolute social honorifics might be hugely explained to represent phenomena that were used for social aims such as greetings, "*assalamualaikum*," "*ahlan wasahlan*".

These sets of honorifics refer to the relationship between speaker (and perhaps other participants) and setting (or social activity). What is important here is the distinction between formality and informality which colours the relationship between the participants' roles and situations. As a matter of fact, there are certain forms which are particularly reserved for certain speakers and other forms which are reserved for certain recipients. The first sets of forms are used by "authorized speakers", for example the form of the first person pronoun is specifically reserved for the use of the Japanese Emperor. The second set of forms is particularly received by "authorized recipients"¹⁰³.

Farghal and Shakir view that the absolute social honorifics are certain forms reserved for authorized speakers and recipients¹⁰⁴. For example, in Arabic the use of the first person plural (نحن) "we" by the king of Jordan in royal ordinances is an absolute honorific exclusively restricted to him as the only authorized speaker who can speak on behalf of his people, while the use of titles of address, such as "*Your Honour*", "*His Majesty*", "*Professor*", etc. are absolute social honorifics requiring authorized recipients for whom these titles are reserved. Furthermore, absolute social honorifics may be expanded to cover many phenomena that are primarily used for social aims such as greetings e.g. (مرحبت – حُصْنَبْ) and politeness markers e.g. (لُفْتْ) (among others. Such examples of social honorifics should be remarked as non-authorized in nature, i.e., they do not require authorized speakers and recipients. For example, on an absolute scale of Politeness, the examples on the right side of the arrow are more polite than those of the left. Consider the following:

1) *Help me* → *Help me, will/can you?* → *Can you help me?* → *Could you possibly help me?*

¹⁰¹Farghal M. and Shakir A. "Kin Terms and Titles of Address as Relational Social Honorifics in Jordanian Arabic" // In: Anthropological Linguistics, 36,1994. - P.241. (pp 20-253.)

¹⁰²Verschueren Jef. Understanding Pragmatics. - London: Arnold, 1992. – P.21.

¹⁰³Levinson, S. (1983): Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press. – P.91.

¹⁰⁴Farghal, M. and Shakir, A. (1994): "Kin Terms and Titles of Address as Relational Social Honorifics in Jordanian Arabic". In: Anthropological Linguistics, 36, - P.241. (pp. 20-253.)

(2) *Thanks* → *Thank you very much.*

(3) *Name, please* → *What's your name, please* → *Can you tell me your name please?* → *Could you possibly tell me your name, please?* (→ *I wonder if you could tell me your name.*)

So, we can say, an honorific is a form of address conveying esteem, courtesy or respect in the English language¹⁰⁵. These can be titles prefixing a person's name, e.g.: *Mr, Mrs, Miss, Ms, Mx, Sir, Dame, Dr, Cllr, Lady* or *Lord*, or titles or positions that can appear as a form of address without the person's name, as in *Mr President, General, Captain, Father, Doctor* or *Earl*. Many forms of honorifics are for members of the nobility, clergy, military/naval forces, or royalty, mostly in countries that are monarchies. These include "*Your Majesty*", "*Your Royal Highness*" or simply "*Your Highness*", which are used to address certain members of royalty and "*My lord/lady*" or "*Your Lordship/Ladyship*" to address a peer other than a Duke, who is referred to as "*Your Grace*".

If any, scholars have paid more attention to the pragmatic strategy of showing Politeness in the case of English. For example, Brown & Levinson (1987) have proposed their analyses and proposals, and their research has been used as pivots for Politeness/Impoliteness studies rather than the manifestations of Honorifics in English¹⁰⁶.

Using honorific intend to charm of the social strata of communication and to attract attention find respect from the other person. An honorific can reduce the risk of conflict and strengthen cohesion in the society concerned. Furthermore, honorifics are typically used to humble themselves and elevate the listener. The hearer person will feel positioned in a position or status honorifics when applied correctly¹⁰⁷. On the other hand, the fact that legislature members are often expressed in the form of interrogative speech to ask for clarification about the executive or the public action. The use of interrogative forms as part of an indirect speech-oriented pattern of modesty.

REFERENCES

1. Agha, A. Stereotypes and registers of honorific language. *Language in Society*. 1998. – 769 p.
2. Aliakbari M., Toni A. The realization of address terms in modern Persian in Iran: A sociolinguistic study, 2008. – P.9. <https://www.linguistik-online.de/35-08/aliakbari.pdf>.
3. Annie Zaenen, Jean Carletta, Gregory Garretson, Joan Bresnan, Andrew Koontz-Garboden, Tatiana Nikitina, M Catherine O'Connor, and Tom Wasow. 2004. Animacy Encoding in English: why and how. In *Proceedings of the 2004 ACL Workshop on Discourse Annotation*, pages 118–125. - Stroudsburg.
4. Braun, F. (1988). *Terms of Address: Problems of Patterns and Usage in Various Languages and Cultures*. – Berlin: Mouton De Gruyter. – p. 468.
5. Brown P & Levinson S. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. – Cambridge: Cambridge University Press. 1978. – 179 p.

¹⁰⁵"Honorific". *Oxford Living Dictionaries*. Oxford University Press. Archived from the original on 3 October 2016. Retrieved 25 December 2016.

¹⁰⁶Brown P., Levinson S. *Politeness: Some Universals in Language*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

¹⁰⁷Habwe J. H. "Politeness phenomena: A case of Kiswahili Honorifics," 2010. – P.22.

6. Brown P. and Levinson S. "Universals In Language Usage". In: E.N. Goody (ed.), Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction. – Cambridge: Cambridge University Press. 1978. – 689 p.
7. Brown R. and Ford M. 1961. Address in American English. Journal of Abnormal and Social Psychology. 62. – pp.375-85.
8. Brown R. and Gilman A. (1960): "The Pronouns of Power and Solidarity". In: Sebeok (ed.), Style in Language. – Cambridge, MA: MIT Press. – pp 253-276.
9. Brown, Roger and Albert Gilman. "The pronouns of Power and Solidarity." In: P. P. Giglioli (ed.), Language and Social Context. – London: Penguin Books, 1998. - 582 p.
10. Bussmann, H. Routledge Dictionary of Language and Linguistics. Routledge: British Library, 1996 – P. 520.

**ABDULLAYEVA GULRUXNING "PSIXOLOGIK SOG'LOMLASHTIRISH"
AKSIYASI DOIRASIDA "SOG'LOM BO'LISH-AJOYIB" "ERISHAMAN VA
YUTAMAN" MAVZUSIDA TRENINGI HAQIDA**

Abdullayeva Gulrux

Shayxontohur tumanidagi 320-sonli umumtalim maktabning psixologi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7953310>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Shayxontohur tumanidagi 320-sonli umumtalim maktabning psixologi Abdullayeva Gulruxning "Psixologik sog'lomlashtirish" aksiyasi doirasida "Sog'lom bo'lish-ajoyib" "Erishaman va yutaman" mavzularda 2"A"-sinf o'quvchilari bilan trening mashg'uloti o'tkazdi. Jamiyat va aholi o'rtasida psixologik savodxonlikni oshirish va takomillashtirish hamda bugungi kunda psixologiyaning inson hayotida qay darajada muhimligi haqida so'z yuritiladi. Mamlakatimizda psixologiya sohasiga oid korporativ boshqaruv markazlarining olib borayotgan targ'ibot-tashviqot ishlarini keng ko'lamda yoritib berish. Hozirgi yosh avlodning, butun millatning sog'lig'ini asrashning muhim masalasi hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Sog'lom turmush tarsi, ma'naviyat, iqtisodiy-demokratik, tibbiy gigiyenik, organism, shaxs hayoti.

**ABOUT THE TRAINING OF ABDULLAYEVA GULRUKH ON THE TOPIC "I
WILL ACHIEVE AND WIN" WITHIN THE "PSYCHOLOGICAL HEALTH"
CAMPAIGN "BEING HEALTHY IS GREAT"**

Abstract. In this article, Abdullayeva Gulrux, a psychologist of comprehensive school No. 320 in Shaikhontohur district, as part of the campaign "Psychological health improvement", has a training session with the students of the 2nd "A" class on the topics "Being healthy is wonderful" and "I will achieve and win". passed the test. It will be discussed how to increase and improve psychological literacy among society and population, and how important psychology is in human life today. To provide a wide coverage of the promotional activities of corporate management centers in the field of psychology in our country. It is an important issue to protect the health of the current young generation and the entire nation.

Key words: Healthy lifestyle, spirituality, economic-democratic, medical hygiene, organism, personal life.

**О ТРЕНИНГЕ АБДУЛЛАЕВОЙ ГУЛРУХ НА ТЕМУ «Я ДОСТИЖУ И
ПОБЕДИТЬ» В РАМКАХ АКЦИИ «ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ» «БЫТЬ
ЗДОРОВЫМ – ЭТО ПРЕКРАСНО»**

Аннотация. В данной статье Абдуллаева Гулрux, психолог общеобразовательной школы № 320 Шайхонтохурского района, в рамках акции «Психологический оздоровительный» провела тренинг с учащимися 2 «А» класса на темы «Быть здоровый - это прекрасно», "Я добьюсь и выиграю". Прошел испытание. Речь пойдет о том, как повысить и улучшить психологическую грамотность общества и населения, и какое значение психология занимает в жизни человека сегодня. Обеспечить широкое освещение рекламной деятельности центров корпоративного управления в области психологии в нашей стране. Важным вопросом является сохранение здоровья нынешнего молодого поколения и всего народа.

Ключевые слова: Здоровый образ жизни, духовность, хозяйственно-демократическая, медицинская гигиена, организм, личная жизнь.

Malumki maktab yoshdagi me'yorda rivojlanayotgan bolada butun psixik rivojlanishida katta o'zgarishlar sodir bo'ladi. Uning idrok qilish faolligi o'ta tez o'sib boradi - zehni rivojlanadi, ko'rib fikrlashi rivojlanadi, mantiqiy fikrlashga asos olinadi. Idrok qilish imkoniyatlari o'sishiga ma'naviy xotira, ixtiyoriy diqqate'tiborining tiklanishi yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasi o'z mustaqilligini jahon miqyosida yil sayin barqarorlashtirib borar ekan, uning istiqboli bugungi yoshlarimizga bog'liqdir. Kelajak bugundan boshlanadi. Ayni damda tarbiya masalasiga e'tibor qilmasak, kelajak boy beriladi. Ma'naviy va axloqiy poklanish, iymon, insof, diyonat, or- nomus, mehr-oqibat va shu kabi chinakam insoniy fazilatlar o'z-o'zidan kelmaydi, hammasining zamirida tarbiya yotadi. Kundalik turmush tashvishlaridan ortib bag'ringizda o'sib ulg'ayayotgan farzandingiz yoki uning do'stlarining fe'l-atvorlari, qiziqishlarini hech kuzatganmisiz?

O'g'lingiz yoki endigina balog'atga yetayotgan qizingiz bilan dildan suhbatlashganmisiz?

Aslida farzand ota - ona bilan ko'proq yaqinroq bo'ladi, deyishadi. Bu isbotlangan hayot tajribasi. O'sha yaqinlikni yaratish esa onaning qo'lida. Ishda o'tirib telefon orqali nazorat qilishingiz yoki ma'lum bir fanga, to'garaklarga vaqtini birlashtirib qo'yishingiz mumkin. Lekin bolaning ham o'z xayollari, dilida saqlab yuradigan gaplari bo'ladi. Bir o'ylab ko'ring-a, bolangiz sizni yaxshi ko'rishini, yoki qalbidagi shirin orzularini, iztirobi yoki quvonchini baralla ayta oladimi? "Agar meva donagini chaqib, mag'zini yerga eksak, albatta u unib chiqmaydi. Agar ustidagi qobig'i bilan tuproqqa qadasak-chi unib, o'sib gullab yashnaydi". Danak ruh, qobig'ini jism deb olsak, demak, bolalarimiz bir maqsadga erishmoqchi bo'lsalar har ikkala asosga suyanishi zarur. Aks holda, maqsadiga erishishi qiyin bo'ladi. O'ylagan maqsadiga erishishi uchun uning ruhiyati sokin ,xotirjam bo'lishi kerak.Bola ruhiyati qachonki oilasi tinch va ota-onasining unga bo'lgan munosabati yaxshi bo'lsa, unga o'z vaqtida e'tibor qaratib, mehrini bersa, dildan

suhbatlashsa, bolaning dardini tinglasa, unga ham gapirishi uchun navbat bersa, bolaning fikrlari teran va sog'lom bo'ladi .

Sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish turli yo'nalishlarda olib borilishi lozim. Bu, bir tomondan, o'quvchilar va kattalarga sog'lom turmushga oid muayyan tibbiy gigiyenik bilimlarni berishga, ularda sog'lom turmush tarzini organizm rivojiga qanday ta'sir etishi haqidagi tasawurlarni uyg'otishga qaratilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, ta'lim-tarbiyada gigiyenik qoidalarga amal qilishga, o'zini va yon atrofidagilar sog'lig'ini asrashni kundalik odatga aylantirish ko'nikmalarini shakllantirishga bog'liq.

Sog'lom turmush tarzi bu — inson havoti va salomatligi xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ko'nikmalarga ega bo'lish asosida hayotiy faoliyatni yo'lga qo'yish hamda salomatlikning yuqori darajada bo'lishiga erishishni ta'minlovchi ijtimoiy hodisadir.

Sog'lom turmush tarzi — inson turmush sharoitlarini faol o'zlashtirish usuli bo'lib, kun tartibiga rioya qilish, faol harakat asosida organizmni chiniqtirish, sport bilan shug'ullanish, to'la va sifatli ovqatlanish, ovqatlanishning gigiyenik qoidalariga rioya qilish, muloqot va ekologik madaniyatga erishish, umuminsoniy va milliy qadriyatlar asosida ma'naviy tarbiya olish, zararli odatlardan o'zini tuta bilish demakdir. Sog'lom turmush tarzini shakllantirish predmetining maqsadi va vazifalari:

Inson ruhiyatini o'rganish nihoyatda murakkab. Diagnostika ishlari uchun, yordamchi maktablarni butlash uchun bolalar ruhiyatini o'rganish juda zarur hisoblanadi, chunki yordamchi maktablardagi ta'lim-tarbiyani samarali olib borish uchun ham bu boradigi ma'lumotlar kerak. Inson ruhiyatini' atroflicha o'rganish kishidan har tomonlama bilim va malakalar bo'lishi talab etilishi bilan bir qatorda bilim, yetarlicha hayotiy tajriba ham talab etiladi. Aqli zaif bola ruhiyatining o'ziga xos xususiyatlarini bilish asosida ular bilan olib boriladigan o'quv tarbiyaviy ishlar mazmun-mohiyati belgilanadi. Aqli zaif bolalarning shaxsiy hujjatlari bilan tanisha borib, o'qituvchi, tarbiyachi bolaning kasallik tarixi, kasallik qoldirgan asorat xususiyatlarini tahlil qiladi.

Bu — oila, maktab va inson tarbiyasi, kamoloti bilan shug'ullanuvchi raskanlar oldiga sog'lom turmush tarzini shakllantirish masalasini ko'ndalang qo'yadi. Millat sog'lig'i ham, tabiiy ravishda, sog'lom turmush tarzi orqali hal etiladi. Bular, yosh avlodning sog'lig'iga ta'sir qiluvchi asosiy omillarni bilishni, o'quvchilarda sog'lom turmush tarzini shakllantirishning metodologik, psixologik, pedagogik, tibbiy va gigiyenik asoslarini yaratishni taqozo etadi». Har bir talaba «salomatlik» tushunchasi; salomatlik omillari; salomatlikni saqlashda organizmning himoyalaniishi; valeologiya fani, uning tamoyillari va metodlari to'g'risida bilimlarga ega bo'lishi kerak. Turmush tarzi inson yashashi uchun zarur bo'lgan turmush sharoitlarini o'zlashtirish demak. O'zlashtirish usuliga qarab uni sog'lom turmush tarzi va nosog'lom turmush tarzi deb ajratish mumkin, hamda sog'lom turmush tarzini shakllantirishning rivojlanishi, boshqa fanlar bilan aloqasi, uning maqsad va vazifalarini o'zlashtirish zarur. «Turmush tarzi» va «Sog'lom turmush tarzi» tushunchalarining mohiyati O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Inson xuquqlari umumjahon Deklaratsiyasi, «Bola xuquqlari to'g'risida»gi Konvensiya, nutq va ma'ruzalarida bayon qilingan sog'lom turmush tarzini shakllantirishga oid fikrlar, O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi», «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida»gi Qonun, Sharq hamda Yevropa olimlari va mutafakkirlarining sog'lom turmush tarzini shakllantirishga oid fikr va qarashlarida o'z ifodasini topadi. Har qanday shaxsning turmush tarzi kun savin ro'v beravotgan voqeahodisa va turli o'zgarishlarning ta'siri ostida shakllanadi. Ta'kidlash joizki, o'zaro munosabatlarning o'zgarayotgani o'quvchilar ruhiyatiga tobora ko'proq ta'sir etmoqda. Natijada ularda o'z taqdiri, oilasi, jamoasi uchun zarur bo'lgan aqliy, hissiy va erkiga oid xattiharakatlarni tanlash ma'suliyati oshmoqda. Shular natijasida yuzaga keladigan asab kasalliklarining oldini olish zarur.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak Shayxontohur tumanidagi 320-sonli umumtalim maktabning psixologi Abdullayeva Gulruxning "Psixologik sog'lomlashtirish" aksiyasi doirasida "Sog'lom bo'lish-ajoyib" "Erishaman va yutaman" mavzularida 2"A"-sinf o'quvchilari bilan trening mashg'uloti o'tkazishdan maqsad shiddat bilan o'zgarib borayotgan zamonda milliy ma'naviy, ta'lim tarbiya va o'quvchilar o'rtasida psixologik sog'lomlashtirish haqida tushuncha uyg'otishga qaratildi.

REFERENCES

1. Jo'raboyev K. "O'quvchi – yoshlarni kasb – hunarga yo'naltirish bo'yicha psixologik – pedagogik o'yinlar, mashqlar va metodikalar" Uslubiy qo'llanma. "KOMRON PRESS" Toshkent 2017 yil
2. Soatov.A.J. Bo'lajak pedagog-psixologlarda psixologik maslahat berish ko'nikmalarini shakllantirish texnologiyasi. O'quv qo'llanma. Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi. 2020 yil.
3. Soatov.A.J. Pedagogika-psixologiya ixtisosligi talabalarida psixologik maslahat ko'rsatish ko'nikmalarini shakllantirish texnologiyasi. UzACADEMIYA ilmiyuslubiy jurnal 2 jild. Avgust 2020.
4. Mo'minov X. Sog'lom turmush — sog'liqqa yo'l.

NAMUNALI O'QUVCHIM OQILOVA SOLIHA VA IQTIDROLI O'QUVCHILAR HAQIDA

Karimjonova Gulnora Saipovna

Toshkent shahar Shayxontohur tumani 320 - maktabning boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Oqilova Soliha

Toshkent shahar Shayxontohur tumani 320 - maktabning 2-“a” sinf o'quvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7953489>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Toshkent shahar Shayxontohur tumani 320-maktabning boshlang'ich sinf o'qituvchisi Karimjonova Gulnoraning o'quvchisi Oqilova Solihaning iqtidori haqidagi iliq fikrlari keltirib o'tilgan va iqtidorli yoshlarni kashf etish hamda shart sharoitlari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, o'quvchi, iqtidor, yoshlar, o'qituvchi, maktab.

AN EXEMPLARY STUDENT ABOUT INTELLIGENT AND TALENTED STUDENTS

Abstract. In this article, Karimjonova Gulnora, a primary school teacher of school 320 of Shaikhontohur district of Tashkent city, gives warm comments about the talent of her student Oqilova Saliha, and talks about the discovery of talented young people and the conditions.

Key words: education, student, talent, youth, teacher, school.

ОБРАЗЦОВЫЙ СТУДЕНТ ОБ УМНЫХ И ТАЛАНТЛИВЫХ СТУДЕНТАХ

Аннотация. В данной статье Каримжонова Гульнора, учитель начальных классов школы 320 Шайхонтохурского района города Ташкента, тепло отзывается о таланте своей ученицы Окиловой Салихи, рассказывает об открытии талантливой молодежи и условиях.

Ключевые слова: образование, ученик, талант, молодежь, учитель, школа.

Bugungi kunda ta'lim sohasiga juda katta e'tibor qaratilmoqda. Shunday ekan, biz o'qituvchilar oldimizda ham juda katta mas'uliyat turibdi. Maktablarda qanchadan-qancha iqtidorli o'quvchilar bilim olmoqdalar. Ularning iqtidorini aniqlay bilish o'qituvchining mahoratiga bog'liq. Bugungi kun o'qituvchilariga yillar davomida yig'ilgan ish tajribamdan kelib chiqib, iqtidorli o'quvchilar bilan alohida mashg'ulotlar olib borishni taklif qilardim.

Iqtidorli yoshlarni barvaqt aniqlash va ularning iqtidorini ro'yobga chiqarishda jahon miqyosidagi buyuk kashfiyotlarni jamiyatimizning negizini tashkil etadigan buyuk allomalarimiz merosiga tayangan holda bugungi zamon talabalaridan kelib chiqib, xalq farovonligiga xizmat qiladigan buyuk kashfiyotlar yaratish ko'nikma va malakalarini hosil qilish muhim ahamiyat kasb etdi.

Shunday o'quvchilar haqida so'z yuritilganda, ko'z o'ngimda 320-maktabning 2-“a” sinf o'quvchisi **Oqilova Soliha** namoyon bo'ladi. Uning bilimlarni egallash bilan birga tasviriy san'atga, adabiyotga bo'lgan qiziqishlari haqida so'z yuritsam mubolag'a bo'lmaydi.

Mamlakatimizda ana shunday o'quvchilarning ko'payishi jamiyat taraqqiyotining bir bo'g'inidir. Zero, Yangi O'zbekistonda kichik Xorazmiylar, Navoiylar, Boburiylar yurt ravnaqiga ravnaq qo'shadilar.

Bilimli, iqtidorli bola nafaqat o'zining, balki xalq, millatning ham kelajagini belgilaydi. Iqtidorli yoshlar O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotining hamda uning jahon hamjamiyatida munosib o'rin egallashini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi.

Shu o'rinda «Iqtidorli yoshlar kimlar?» degan savol paydo bo'ladi. «Iqtidor» arabcha «qodir bo'lmoq», «qila olmoq», shaxsning ijodiy xususiyati va aqliy faoliyatini anglatadigan tushuncha, shuningdek, iqtidorli yoshlar maqsadga intilish, qat'iyatlilik va mehnatsevarlik kabi fazilatlarini hamda ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish istagining kuchliligi bilan ajralib turadilar.

Iqtidorli o'quvchilarni izlash, aniqlash va tarbiyalashning asosiy maqsadi respublikaning ilmiy va ijodiy salohiyatini rivojlantiruvchi intellektual salohiyati bor yoshlarni tayyorlash, yordam berish, iste'dod sohiblariga bilimning tegishli sohalarini va fanning aniq yo'nalishlari bo'yicha o'z qobiliyatlarini namoyon etish va rivojlantirish hamda ulardagi noyob iste'dodni ro'yobga chiqarish uchun imkoniyatlar yaratishdan iboratdir.

Bir so'z bilan aytganda, maktabda o'quvchilar shaxsining rivojlanishi, ularning qiziqishlari, iqtidorlarini ro'yobga chiqishi, mustaqil bilim olishlariga va ijodiy mehnat qilishlariga shart-sharoit yaratish lozim. Shuning uchun ham davlat iste'dodli yoshlarni alohida qo'llab-quvvatlaydi. Ta'lim muassasalarining iqtidorli o'quvchilari maxsus psixologik va

pedagogik test o'tkazish orqali aniqlanadi. Bunday o'quvchilarni maqsadli hayotga yo'llashda ta'lim muassaslarining vazifalari quyidagilardan iboratdir:

- Iqtidorli o'quvchilarning intellektual salohiyati, chuqur bilim olishi va qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish;

- malakali o'qituvchilarni iqtidorli o'quvchilar bilan individual (yakka tartibda) ishlashga safarbar qilish;

- ilm-fan taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlari bo'yicha ilmiy jamiyat ishlariga iqtidorli o'quvchilarni keng jalb etish;

- iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashda maktabda iqtidorli o'quvchilar haqidagi ma'lumotlar banki va ularni doimiy tashxislash monitoringini shakllantirish;

- ular bilan ishlashning ilg'or pedagogik texnologiyalarini aniqlash;

Iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashda ustoz-shogird an'anasiga qat'iy rioya etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bizni *Oqilova Solihaga* va qolgan iqtidorli o'quvchilarimizdan kelajakda umidimiz katta albatta.

Bunday qobiliyatli o'quvchilarga ilmiy rahbar etib ijodiy va uslubiy ishlash tajribasiga ega bo'lgan o'quv-uslubiy va ilmiy faoliyati bo'yicha reytingi yuqori bo'lgan o'qituvchilar tanlanadi.

Iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash orqali ma'ktabimiz o'z oldiga qo'ygan vazifalarni, ya'ni yoshlarni mustaqil fikrlash, bo'sh vaqtlarini tashkil etish, ularning birorta kasb-hunar egallashi uchun poydevor yaratish, iqtidorli, ijodkor o'quvchilarni rag'batlantirish ishlarini mahalla hamkorligida amalga oshirish orqali iqtidorli o'quvchilar safini kengaytirishga erishadi.

Shunday qilib, iqtidorli o'quvchilarni aniqlash, tanlash va tarbiyalash borasida mamlakatimiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan ishlar, jamiyat taraqqiyotini ta'minlash, vatanimiz iqtidoriy salohiyatni dunyo miqyosida namoyon etish imkonini beradi.

REFERENCES

1. Karimjonova Gulnoraning o'quvchisi Oqilova Soliha haqidagi sahxsiiy fiklari va iqtidorli yoshlarni kashf qilish haqida
2. Milliy g'oya: targ'ibot texnologiyalari va atamalar lug'ati. – T.: «Akademiya», 2017.

QISQA MASOFALARGA YUGURUVCHI SPORTCHILARNING MAXSUS JISMONIY TAYYORGARLIGI MODEL TAVSIYALARI

G'.S.Xo'jamkeldiyev
O'zDJTSU, Chirchiq sh.
X.Abdug'aniyev
2 - bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7953515>

Annotatsiya. Ushbu maqolada, qisqa masofalarga yuguruvchi sportchilarning maxsus jismoniy tayyorgarligi model tavsiyalari haqida fikr va mulohazalar yuritiladi.

Kalit so'zlar: Qisqa masofalarga yuguruvchi, jismoniy tayyorgarlik, tezkor-kuch, chidamlilik, sifatini aniqlash.

SPECIAL FITNESS MODEL RECOMMENDATIONS OF SHORT-DISTANCE RUNNERS

Abstract. This article discusses specific fitness model recommendations for short-distance runners.

Key words: Short-distance runner, physical fitness, speed-strength, endurance, quality determination.

СПЕЦИАЛЬНЫЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ФИТНЕС-МОДЕЛЕЙ ДЛЯ БЕГУНОВ НА КОРОТКИЕ ДИСТАНЦИИ

Аннотация. В этой статье обсуждаются рекомендации конкретных фитнес-моделей для бегунов на короткие дистанции.

Ключевые слова: бегун на короткие дистанции, физическая подготовленность, скоростно-силовые качества, выносливость, детерминация качества.

Qisqa masofalarga yuguruvchi sportchilarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish ularni turli bosqichlarda sport musobaqalariga tayyorlash bo'yicha ko'pchilik olimlar tomonidan ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan. Jumladan, V.B.Zelichenok va boshqalar tomonidan (2000) qisqa (100-200 m) masofaga yuguruvchi sportchilarning maxsus jismoniy tayyorgarligini model ko'rsatkichlarini yosh guruhi bo'yicha rivojlanishiga doir tadqiqot ishlari olib borilgan. Olingan natijalar quyidagi 1-jadvalda berildi.

400 m masofaga yuguruvchilarni 20 m masofaga start oldidan yugurish ko'rsatkichi I-razryadlilarda 2,0 soniyaga teng bo'lsa, SUN sportchilarda 1,9 s.ni tashkil etadi. 30 m.ga pastki startdan yugurishda esa 4,1-3,9 s. natija sport ustaligiga nomzodlarda bo'lishi mumkin ekan.

Sportchi shakllanishining ilk bosqichidagi umumiy jismoniy tayyorgarlik shunday poydevor hisoblanadiki, u yosh sportchiga o'z mahoratini takomillashtirishda zarur bo'lgan harakat malakalari va jismoniy sifatlarning har xil turlarini hosil qilishga imkon yaratadi.

№	Nazorat mashqlari	16-17	18-20
		I razryad	SUN
1.	20 m start oldidan yugurib kelish, s	2,1	1,9
2.	30 m masofaga yugurish, s	4,1	3,9
3.	60 m masofaga yugurish, s	7,2	6,9
4.	100 m masofaga yugurish, s	11,2	10,7

5.	200 m masofaga yugurish, s	22,7	21,8
6.	600 m masofaga yugurish, daq.s	1:23,0	1:20,0
7.	Turgan joydan uzunlikka sakrash, sm	280	290
8.	Uch hatlab uzunlikka sakrash, sm	845	880
9.	O'n hatlab uzunlikka sakrash, sm	3010	31,33
10.	Oyoqni nisbiy kuchi, kg	2,93	3,05

Biz tomonimizdan olib borilgan tadqiqotda qisqa masofaga yuguruvchilarni jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari quyidagicha ifodalandi.

Biz qisqa masofaga yuguruvchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini hammualliflar V.B.Zelichenok, V.N.Nikitushkin, V.P.Gubalar tomonidan berilgan ko'rsatkichlarni aniqlash maqsadida qisqa masofaga yuguruvchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini o'rgandik. Unga ko'ra, tezkor-kuch sifatini aniqlashda 30 metr masofaga start oldidan yugurish testini qo'lladik. Tadqiqotda ishtirok etgan talaba sportchilarning 30 metrga start oldidan yugurishda o'rtacha natijasi $3,29 \pm 0,11$ s.ni takil etdi. 30 m. masofaga pastki startdan chiqib yugurishda sinaluvchilar o'rtacha $4,30 \pm 0,24$ s. natijani qayd etgan bo'lsa, 60 metr masofaga pastki startdan chiqib yugurishda talaba-sportchilarning tezkor-kuchini ifodalovchi ushbu masofadagi o'rtacha natija $7,80 \pm 0,15$ s.ga teng bo'ldi. 100 metr standart masofani yugurib o'tishda talaba sportchilar $11,90 \pm 0,17$ soniya natijani qayd etishdi.

Tezkor-kuch chidamliligini aniqlashda 150 metr masofaga yugurishda talaba sportchilar o'rtacha natijasi $17,40 \pm 0,34$ soniyani tashkil etdi.

Tezkor-kuch, chidamlilik sifatini aniqlash bo'yicha o'tkazilgan 200 metr masofaga yugurishda talaba sportchilar tayyorgarligi o'rtacha $24,05 \pm 0,47$ s.ni tashkil etgan. Portlovchi tezkor-kuchni aniqlash bo'yicha o'tkazilgan turgan joydan uzunlikka sakrash testi natijalari o'rtacha ko'rsatkichi $257,0 \pm 12,08$ smga teng bo'ldi. Turgan joydan uch hatlab sakrashda $807,3 \pm 25,93$ sm, byesh hatlab sakrashda (u orqali tezkor portlovchi kuchning rivojlanganlik darajasi aniqlanadi) $1185,5 \pm 64,03$ sm natija qayd etildi.

Navbatdagi nazorat mashqida, ya'ni 3 kg to'ldirma to'pni ikki qo'llab bosh yuqorisidan oldinga uloqtirish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotda talaba-sportchilar $887,7 \pm 95,15$ sm natijani qayd etishdi. Oyoqdan-oyoqqa sakrab yugurish orqali qadamlar uzunligini aniqlashga qaratilgan navbatdagi sinov nazoratida talaba-sportchilar $26,1 \pm 1,0$ marta natija qayd etdi. Turgan joyda 20 s. davomida qadamlar chastotasining takrorlanish sonini aniqlash bo'yicha o'tkazilgan nazorat sinovida talaba sportchilar $80,1 \pm 4,36$ marta natija ko'rsatdi.

Turgan joyda 1 daqiqa davomida qadamlar chastotasining sonini aniqlash bo'yicha o'tkazilgan navbatdagi testda talaba sportchilar $178,92 \pm 13,1$ martaga teng natijani qayd etishdi. Kuch sifatini rivojlanganlik darajasini aniqlashga qaratilgan testda, ya'ni 60 kg shtanga bilan o'tirib turish nazorat mashqida talaba sportchilar o'rtacha $16,1 \pm 2,15$ martaga shtanga bilan o'tirib turishgan bo'lsa, navbatdagi 300 m masofaga yugurish orqali tezkor-kuch chidamlilikni aniqlashga qaratilgan nazorat sinovida talaba sportchilar $41,1 \pm 1,24$ s. natijani qayd etishdi.

Tezkor-kuch chidamliligi bo'yicha 500 m qisqa masofaga yuguruvchi talaba-sportchilarning o'rtacha natijasi $67,8 \pm 1,93$ s.ni tashkil etdi. 1000 m.ga yugurishda $176,5 \pm 4,93$ s. bilan masofani yugurib o'tishdi.

Qisqa masofalarga yuguruvchi talaba-sportchilarni jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari dinamikasi

	30 metrga start oldidan yugurish (s)	30 metrga pastki startdan yugurish (s)	60 metrga pastki startdan yugurish (s)	100 metrga yugurish (s)	150 metrga yugurish (s)	200 metrga yugurish (s)	Turgan joydan sakrash (sm)	Turgan joydan uch hatlab sakrash (sm)	Turgan joydan besh hatlab sakrash (sm)	3 kg.li to'ldirma to'pni bosh ortidan oldinga uloqtirish (sm)	Oyoqdan-oyoqqa sakrash 60 m. (marta)	Turgan joyda 20 s. da qadam chastotasi (marta)	Turgan joyda 1 daq.da qadam chastotasi (marta)	60 kg shtanga bilan o' tiritib-turish	300 metrga yugurish (s)	500 metrga yugurish (s)	1000 metrga yugurish (s)
1.	3,10	4,10	7,62	11,67	17,54	23,07	271	798	1124	1059	25	84	189	16,0	41,9	68,40	176,0
2.	3,20	3,98	7,90	11,64	16,78	23,95	284	785	1254	956	25	89	210	19,0	41,6	71,40	179,0
3.	3,20	4,49	7,80	11,68	17,45	23,87	265	789	1187	894	27	86	193	16,0	39,7	67,90	172,0
4.	3,45	4,65	7,66	12,04	17,60	24,56	245	804Q	1154	914	25	81	175	15,0	41,5	69,40	179,0
5.	3,40	4,30	7,90	11,90	17,40	24,24	249	821	1124	892	26	80	169	17,0	39,1	65,00	185,0
6.	3,40	4,60	7,90	12,10	17,90	24,30	257	842	1159	754	26	78	175	16,0	39,6	66,90	184,0
7.	3,30	3,96	7,74	11,80	16,90	24,51	253	806	1251	879	26	80	179	13,0	42,6	67,10	179,0
8.	3,26	4,51	8,10	12,10	17,50	24,76	241	756	1204	749	25	78	175	15,0	39,6	68,00	176,0
9.	3,30	4,05	7,72	12,01	16,98	23,86	251	854	1265	1024	26	75	165	16,0	41,2	64,00	175,0
10.	3,30	4,21	7,92	12,10	17,50	24,12	253	800	1298	798	28	76	170	21,0	41,9	68,00	169,0
11.	3,20	4,40	7,65	11,90	17,40	23,65	251	812	1148	874	27	79	182	14,0	41,5	69,00	172,0
12.	3,40	4,30	7,64	11,90	17,80	23,70	264	821	1106	859	27	75	165	15,0	42,6	68,00	172,0
$\bar{x}$	3,29	4,30	7,80	11,90	17,40	24,05	257,0	807,3	1189,5	887,7	26,1	80,1	178,92	16,1	41,1	67,8	176,5
σ	0,11	0,24	0,15	0,17	0,34	0,47	12,08	25,93	64,03	95,15	1,00	4,36	13,10	2,15	1,24	1,93	4,93

Olingan natijalar hammualliflar V.B.Zelichenok, V.N.Nikitushkin, V.P.Guba tomonidan berilgan qisqa masofaga yuguruvchilarning jismoniy tayyorgarligi model ko'rsatkichlari bilan qiyosiy tahlil etilganda I razryadli sportchilar tomonidan ko'rsatilgan natijalardan 0,2 soniyaga ortda qolayotganligini ko'rish mumkin. Agarda ushbu natija sport ustaligiga nomzod yoki sport ustalari bilan qiyosiy tahlil etilganda, 0,4 soniyaga ko'rsatkichdan ortda qolayotganlikni ko'rish mumkin. 60 m masofaga pastki startdan chiqib yugurish nazoratida model ko'rsatkich bo'yicha hammualliflar I razryadlilarga 7,2 s., sport ustaligiga nomzod sportchilarga yoki sport ustalariga 6,9 s. deb ko'rsatgan bo'lsa, biz ushbu ko'rsatkichdan I razryadli sportchilarimiz 0,6 s.ga, sport ustalari

0,9 s., xalqaro sport ustaligiga nomzod sportchilar esa 0,6 s.ga ortda qolmoqda. Navbatdagi 100 m standart masofaga yugurish nazoratida model ko'rsatkich I razryadli qisqa masofaga yuguruvchilar uchun 11,2 s. deb berilgan. Ammo biz tomonimizdan o'tkazilgan tadqiqotda talaba sportchilar 11,90 s.ni qayd etishmoqda, sport ustalari esa 10,7 s. natijani qayd etish lozimligini ko'rsatadi. Ming afsuski, ushbu masofada O'zbekiston chempionatlarida musobaqa chempioni natijasi 11,0-10,9 s.ga teng.

Tezkor-kuch chidamliligini ifodalovchi 250 m masofaga yugurish nazorat sinovi bo'yicha model ko'rsatkichda I razryadli sportchilarga 22,7 s. natija tavsiya etilgan bo'lsa, sport ustaligiga nomzodlar 21,8 s.ga yugurishi lozimligini ko'rsatiladi.

NAVOIY LIRIKASIDA ZUHD OBRAZI

Jandreyeva Matluba Mamarajab qizi

Termiz davlat universiteti O'zbek adabiyotshunosligi 2-bosqich magistranti

matlubajandreyevaoff@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7953528>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiy lirikasida zuhd obrazi, uning g'azallarida qo'llanilishi, qanday ma'no-mazmun kasb etishi masalasi, Navoiy g'azallari tahlili asosida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, Navoiy g'azallari, Navoiyning tasavvuf, Zuhd obrazi, raqib obrazi, yor obrazi.

THE IMAGE OF ASCETICISM IN NAVOI'S LYRICS

Abstract. In this article, the image of asceticism in Alisher Navoi's lyrics, its use in ghazals, the question of how it acquires meaning, based on the analysis of Navoi's ghazals, are discussed.

Key words: Alisher Navoi, Navoi's ghazals, Navoi's Sufism, the image of Zuhd, the image of a rival, the image of a friend.

ОБРАЗ ПОДВИЖНИЧЕСТВА В ЛИРИКЕ НАВОИ

Аннотация. В данной статье на основе анализа газелей Навои рассматривается образ аскетизма в лирике Алишера Навои, его использование в газелях, вопрос о том, как он приобретает смысл.

Ключевые слова: Алишер Навои, газели Навои, суфизм Навои, образ Зухда, образ соперника, образ друга.

O'zbek lirik poetikasining janr jihatidan boyib, mukammal holga kelishi bevosita Navoiy nomi bilan bog'langan. Navoiy devonida, bir tomondan, o'zbek poetikasida janrlarning mohiyat e'tibori bilan yangicha rivojini ko'rsak, ikkinchi tomondan, fors adabiyoti o'zining qat'iy qonuniyatlariga ega bo'lgan. Davlatshoh Samarqandiy Alisher Navoiyni "Mir Nizomiddin", ya'ni "dinning nizomi – qonuni" deb bejiz ulug'lamagan. Hazrat Navoiyning deyarli barcha asarlarida, xususan, "Xamsa" dostonlarining muqaddimalarida Allohga hamd, Payg'ambarga na't, munojot va Rasululloh s.a.v madhining mavjudligiyoq bu fikrni isbot qiladi.

Alisher Navoiy g'azallari orqali shariat va tasavvuf ilmining chuqur bilimdoni, nazariyotchisi sifatida namoyon bo'ladi. Alisher Navoiy diniy qarashlarida, avvalo, "Quroni karim"ga tayangan, keyingi o'rinlarda esa Hadislarga murojat qilgan. Navoiyning bu jihatlarini olib qaraydigan bo'sak, demak, uning g'azallari islomiy tushunchalarga asoslanganligini anglaymiz. Navoiy naqshbandiya tariqatida bo'lgan.

Naqshbandiya tariqatiga Naqshband asos solgan bo'lib, Navoiyning ustoz, fors-tojik adabiyotining namoyondasi Abdurahmon Jomiy ham huddi shu tariqatga ergashgan. Navoiy g'azallarida tasavvufona qarashlar o'z aksini topgan. Shu sababdan turli tasavvufiy istilohlar va obrazlar g'azallaridan o'rin egallagan. Bular orasidan zuhd-zohid obrazi alohida o'rin tutadi. Zuhd obraziga Navoiygacha bo'lgan davr adabiyotida ham ko'p bora duch kelamiz. Shu sababli ham Navoiy bu obrazga alohida toxtalib o'tadi va o'z g'azallariga kiritad

«ZULFUNG OCHILIB...»

G'azalda mazmun va badiiy tasvir mutanosibligi boshdan-oyoq izchil davom etadi. Bu esa g'azalning kompozitsion jihatdan yakpora shaklda vujudga kelishini ta'minlaydi.

Bir lo'liyi bozigar erur chanbar ichinda
Xolingki, o'shul halqayi gesu bila o'ynar,
Zohid bila nafs etsa tamasxur, ne ajabkim,
It sayr qilur vaqtda tulku bila o'ynar.

Bizga ma'lumki, bozigar lo'lilar, ya'ni o'ynab tomosha ko'rsatuvchi lo'lilar olomon to'plangan joyda o'z san'atlarini namoyish qiladilar. G'azalda yor xolining lo'lilar toifasiga o'xshatilishida mahbubaning husnini ta'kidlash bilan birga, soch halqasi va uning ichidagi xol o'yinidan boshqalarning bahramand bo'lishi ehtimolidan tahlika ham sezilib turadi. Bu misrada oshkora tasvirdan tashqari yashirin bir rashk, pinhon bir ta'na bor. Mana bu baytdagi insonning jonivor bilan o'ynashuviga asoslanganligi jihatidan yuqoridagi misraga bir qadar o'xshab ketadi:

Zohid bila nafs etsa tamasxur yo'q ajabkim,
It sayd qilur vaqtda tulku bila o'ynar.

Bu misrada gapni sal uzoqdan boshlashga to'g'ri keladi. Ma'lumki, tasavvuf ilmida insonning ilohga intilishi hayotdagi bosh maqsad sanalgan. Bu intilish butunlay xolis bo'lishi va g'araz e'tiqodini chipakka chiqargan. Shuning uchun ham mazkur ta'limotda zuhd-zohidlik, ya'ni xudo jamoliga erishuvning namoyishkorona yo'li shartli ravishda g'araz, nafs timsoli sifatida talqin qilinadi.

Alisher Navoiy ham mansub bo'lgan tasavvuf poeziyasida bu obraz o'zining yorqin aksini topgan. Baytdan shuni anglashimiz mumkinki, zohid nafsoniyatiga mukkasidan ketgan odam. Nafs esa an'ana bo'yicha itga qiyos etiladi. G'azalda ov chog'ida itning tulki bilan o'yini lavhasi zohidning nafsiga munosabatini ochib berishga xizmat qilgan. Bayt tag zamirida nafsning tulkidek hiylagarligi ham singdirilgan.

Bunday o'xshatish Navoiygacha va undan keyingi she'riyatimizda ham mavjud. Demak zohid obrazi orqali xudo jamoliga erishishdagi yomon timsol sifatida ham namoyon etilgan.

«SOQIYO, TALX O'LDI AYSHIM HAJR BEDODI BILA» radifli g'azalida ham tasavvufona qarashlariga duch kelishimiz mumkin. G'azal «Badoe'-ul bidoya» va «G'aroyib-us sig'ar» devonlariga kiritilgan.

Zuhd ko'nglum ko'zgusin qilmish muqaddar, ey harif,
Sindirurmen tavba piri itiq irshodi bila.

«Zuhd» — parhez, tiyinish uzlat ma'nolarini anglatadi. «Harif»—suhbatdosh, do'st demakdir. «Irshod»—to'g'ri yo'l ko'rsatish, hidoyat, «Muqaddar»— g'uborli, qora, g'amgin ma'nolarini anglatadi. Baytdan shunday ma'no anglash mumkinki, «Zuhd, ya'ni zohidona tavbatazzaru' ko'nglimning ko'zgusiga g'uborlik qildi, ey do'st, bunday tavbani ishq piring rahnamoligida sindirib tashlayman» -deya keltiradi. Shoir soxta zohidlik bilan haqiqiy ilohiy ishq mayidan bahramandlikni bir-biriga qarama-qarshi qo'yadi, chunki zohidlar faqat tavba bilan chegaralanganlar, ilohiyotning orifona lazzatidan bexabar edilar.

Tavba tasavvufda mavjud, ammo unda bu tushuncha tariqat yo'liga kirishning birinchi bosqichi, harom-haloldan tiyinishni, o'zni faqat ilohiy ishq bilan mashg'ul qilishni anglatadi. Zohidlarning tavbasiesa taraqqiy topmagan, namoyishkorona tavbadir. Osmon qadahlarini «sindirish» bilan zuhd tavbasini «sindirish» orasida aloqa bormi? Agar dunyo va dunyoparastlikni ya'ni zohidlik bilan osmon aloqador deb hisoblasak, unda osmon qadahini sindirish bilan zuhd tavbasini sindirish ham aloqador bo'lib chiqadi.

REFERENCES

1. I.Haqqul. Tasavvuf va she'riyat. Toshkent.G'ofur G'ulom nomidagi Nashriyot. 1991.
2. Najmiddin Komilov. Tasavvuf. -T.: Ma'naviyat, 2006;
3. A.Abdullayev. Tasavvuf va uning namoyondalari.(ilmiy-ommabop risola)-Termiz: 2007.
4. Alisher Navoiy.G'aroyib us-sig'ar(birinchi jild) T.G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot.:2012.
5. Saviya.Uz.
6. Arxiv.U

QARAQALPAQ TILINDE EKOLOGIYALÍQ TERMINLERDÍŃ LEKSIKA-SEMANTIKALÍQ USÍL ARQALÍ JASALÍWÍ

Ótebaeva Dilbar Ayapbergenovna

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7953979>

Annotatsiya. Mazkur maqolada qoraqalpoq tilidagi ekologik terminlarning semantik usul orqali yasalishi haqida so'z boradi. Shuningdek, metaforizatsiya usuli orqali yasalgan ekologik terminlar misollar bilan ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: ekologik terminlar, metaforizatsiya usuli, so'z yasalishi, metafora.

ОБРАЗОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В КАРАКАЛПАКСКОМ ЯЗЫКЕ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИМ СПОСОБОМ

Аннотация. В данной статье говорится об образовании экологических терминов в каракалпакском языке лексико-семантическим способом. А так же, примеры экологических терминов составленные способом метафоризации.

Ключевые слова: экологические термины, способ метафоризации, словообразование, метафора.

FORMATION OF ECOLOGICAL TERMS IN THE KARAKALPAK LANGUAGE BY THE LEXICO-SEMANTIC METHOD

Abstract. This article deals with the formation of environmental terms in the Karakalpak language in a lexical-semantic way. And also, examples of environmental terms compiled by the method of metaphorization.

Key words: ecological terms, metaphorization method, word formation, metaphor.

Terminler til biliminde belgili bir túsinikti, uǵımdı ańlatıw maqsetinde jumsaladı. Olar tiykarınan bir mánili sózler arqalı bildiriledi. Terminlerdiń jasalıwında bolsa affiksaciya, sóz qosılıw usılları tiykarǵı xızmetti atqaradı. Til biliminde ekologiyalıq terminlerdiń jasalıwında da joqarıda atalǵan usıllar arqalı kópshilik terminler jasaladı. Sonday-aq, sóz jasawdıń affiksaciya hám sóz qosılıwdan tısqarı ekologiyaǵa baylanıslı terminlerdi jasawda metaforizaciya usılı da qollanıladı.

Metafora – eki predmet yaki qubılıstıń qanday da bir uqsaslıq tárepine tiykarlanıp, onıń birewine tiyisli belgini awıspalı mánide ekinshi predmetke baylanıstırıp aytıw [Бекбергенов А., 1997.52]. Bul usıl arqalı sózler uqsaslıǵı tiykarında qayta ataladı hám jańa mánidegi ekinshi sóz payda boladı. Metaforizaciya usılı til biliminde jańa mánidegi sózlerdi payda etiwde yaki sózdiń ótkirliǵın, tásirliǵın arttırıw maqsetinde ónimli qollanıladı. Bul usıl terminlerdiń jasalıwında da ózine tán xızmet atqaradı.

Obyektlerdiń belgilerin, qásiyetlerin semantikalıq jaqtan sáwlelendiriw arqalı atamalardıń qáliplesiwı – bul til biliminde qıya nominaciya dep ataladı. Ol metaforizaciya texnikasına tiykarlanadı. Metaforizaciyanıń tiykarǵı mexanizmi eki túrli obyekttiń ulıwmalıq belgilerininiń associativ jaqınlasıwı esaplanadı [Галиева Э.А. 2005.102].

Demek, ekologiyalıq terminlerdiń jasalıwına metaforizaciya usılı da ayrıqsha orındı iyeleydi. Tatar tilindegi ekologiyalıq terminler boyınsha izertlewler alıp barǵan ilimpaz E.A.Galieva metaforizaciya usılı arqalı jasalǵan ekologiyalıq terminlerdi 6 toparǵa ajratıp kórsetedi. Qaraqalpaq tilinde de bul usıl arqalı ayırım ekologiyalıq terminler jasaladı.

1) somatikaliq atamalar tiykarında payda bolğan ekologiyalıq terminler: *qoltıq, moyın, tóbe*, t.b. Qoltıq – qoldıń jelkege tutasqan bólimi menen gewde aralıǵındaǵı ishki tárep. Maxmud Qashqariy bul sózdi arnayı túsindirgen jerinde arab háripleri menen jazılǵan sózdiń ekinshi buwınında qısqa u sesin kórsetetuǵın háreket belgisi qoyılǵan (Devon, I, 440). Demek, bul sózdi qol atlıǵı hám hám tiq feyilinen quralǵan dep oylaw haqıyqatqa tuwrı kelmeydi. Negizinde bul qospa sózdiń ekinshi bólegi tu- feyiline (DS, 584: tu – “закрывать”) -ǵ qosımtasın qosıp jasalǵan tuǵ atlıǵı menen ańlatılǵan dep esaplaw haqıyqatqa jaqın; sonda qoltuǵ sózi negizinde “qoldıń gewdege tutasqan jeri” mánisin ańlatqanı belgili boladı [6.584]. Adamnıń dene múshesin bildiriwshi bul sóz ekologiya, geografiya tarawlarında termin retinde jumsaladı: Okeannıń (teńiz yamasa kóldiń) qurǵaqlıq ishkerisine kirip turǵan bólimi *qoltıq* dep ataladı. Bengaliya, Meksika, Gudzon qoltıǵı eń úlken qoltıqlar bolıp tabıladı.

Sonday-aq, moyın sózi adam múshesin bildiredi. Moyın – bastı gewde menen baylanıstırıp turatuǵın deneniń bólegi [4.312]. Al, bul sóz ekologiyalıq termin retinde qollanıladı: moyın – qurǵaqlıqtıń eki úlken bólimin, misalı, eki materikti bir-biri menen (Panama moyını, Suvaysh moyını), materikti yarım ataw menen tutastırıp turatuǵın yaqı eki táreptegi úlken suw háwizin ajratıp turǵan jer [7.850]. Mısalı: Birinshi bolıp ispaniyalı V.Balboa 1513-jılı Panama *moynınan* ótip, Tınısh okeandı kórgen hám onı Qubla okean dep ataǵan. Keltirilgen misallar metaforzaciya usılı arqalı jasalıp, eki nárseniń sırtqı uqsaslıǵı tiykarında ekinshi mánige awısqa hám termin retinde qalıpleskenligin kóriwge boladı.

2) predmetler arasındaǵı uqsaslıq tiykarında payda bolǵan ekologiyalıq terminler: *taw etegi, jer qabıǵı, jer beti*, t.b. Suwlar *jer qabıǵındaǵı* minerallar menen fizikalıq hám ximiyalıq tárepten baylanısqa. *Taw eteklerinde* jazı ıssı, ortasha temperatura +17+20 °C qa teń. Tiykarınan, etek sózi kiyimniń tómengi jaǵı, shalǵayı degen mánini bildiredi. Lekin bul sóz geografiyalıq obyektler menen dizbeklesip kelip, bir nárseniń aqırı, tómengi bólimi degendi bildiriw maqsetinde jumsaladı. Bul toparǵa kiretuǵın ekologiyalıq terminlerdiń kópshiligi keń jámiyetshilikke tanıs hám túsiniqli sózler esaplanadı. Mısalı, joqarıda keltirilgen taw etegi, jer beti sıyaqlı terminler keń tanımalıqqa iye bolıp, kúndelikli turmista qollanıwshı sózler qatarına kiredi. Sonlıqtan da ilimpaz E.Berdimuratov terminlerdiń qollanıw órisi jóninde tómendegidey pikirlerdi keltiredi: “Kópshilikke kópten tanıs, awızsha hám jazba sóylew aynalıwında jedel paydalanıwshı terminler funkcionallıq jaqtan jiyi qollanıwshı, al ulıwma xalıqlıq tanımalıqqa iye emes, qánigelikti, saykes bilimdi talap etiwshi, sonıń saldarınan belgili bir sóylew ortalıǵında ǵana ámeliy paydalanıwshı terminlerdi siyrek qollanıwshı terminler dep bahalaǵan maqul” [Berdimuratov E. 1999: 125]. Demek, joqarıda keltirilgen terminlerdi jiyi qollanıwshı terminler quramına kirgizemiz.

3) adamǵa baylanıslı qollanılatuǵın háreketler arqalı payda bolǵan ekologiyalıq terminler: *dáryanıń toyınıwı, topıraqtıń sorıwı, topıraqtıń jarlılanıwı, topıraqtıń dem alıwı*. *Topıraqtıń dem alıwı* – topıraq massasınıń atmosferaǵa karbonad angidrid gazın bólip shıǵarıw procesi [Тазабеков Т., 1994: 50]. *Topıraqtıń sorıwı (sińiriwi)* – topıraqtıń qattı, suyıq hám gaz halındaǵı zatları ózine sińdirip uslap turıw qásiyeti [Тазабеков Т. 1994: 164]. Keltirilgen terminler insanǵa tán ish-háreketlerdiń adamnan basqa zatlarǵa qarata qollanıwı arqalı mániniń awısıwı nátiyjesinde jasalǵan. Mısalı, *jarlı, jarlılanıw* sıyaqlı sózler adamǵa baylanıslı, yaǵnıy insannıń mal-dúnyasınan ayırılıwı yaqı dúnya-malı bolmawına baylanıslı túsinikti ańlatıw ushın jumsaladı. Al, bul sóz ekologiya tarawında topıraq sózi menen birge qollanıwı, topıraqtıń quramındaǵı mineral zatlarıń azayıwı yaqı joǵalıwı, topıraqtıń egiske ónimsiz bolıp qalǵanlıǵın ańlatıw maqsetinde qollanıladı.

Sunday-aq, dáryanıń toyınıwı terminindegi toyınıw sózi de adamǵa baylanıslı qollanıladı. *Toyıw* – tamaqtı kereginshe, toyǵanınsha jew, nárlenıw, qanaatlanıw, *toyınıw* – toyıw feyiliniń ózlik dárejesi [4.331]. Dáryanıń toyınıwı degende bolsa, dárya suwınıń tábiyiy jollar menen tolısıwı túsiniledi. Mısalı: Evraziya dáryalarınıń toyınıwına qarap tórt tipke bólinedi: jawın, qar, muz hám jer astı suwınan toyınıwshı dáryalar.

Qaraqalpaq tilinde ekologiyalıq terminlerdiń qollanıw órisi oǵada keń. Olar arasında keń tanımалılıqqa iye terminler de, sol tarawdıń ózine ǵana túsiniikli bolǵan terminler de kópshlikti quraydı. Ekologiyaga baylanıslı qollanılatuǵın terminlerdiń jasalıwında bolsa joqarıda keltirilgen metaforizaciya usılı ayrıqsha rol oynaydı. Bul usıl arqalı jańa mániidegi terminler payda boladı hám ózine tán belgili bir túsiniкти ańlatıw maqsetinde jumsaladı.

REFERENCES

1. Бекбергенов А., Пахратдинов Қ. Тил билими терминлери сөзлиги. Нөкис, «Қарақалпақстан» 1997.
2. Berdimuratov E. Qaraqalpaq tili terminleri. Nókis, “Bilim” 1999.
3. Галиева Э.А. Экологическая лексика в современном татарском литературном языке. Канд.дисс. Казань, 2005.
4. Қарақалпақ тилиниң түсиндирме сөзлиги. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1992.
5. Тазабеков Т., Тазабеков Е. Орысша-қазақша топырақтану түсіндірме сөздігі. Алматы, «Ана тілі», 1994.
6. Ўзбек тилининг этимологик луғати (туркий сўзлар) Тошкент, «Университет» 2000.
7. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти, Тошкент.

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR SHE`RIYATIDA AKS ETGAN DUNYOQARASH

Sotvoldiyeva Nodirabegim

Jamoat xavfsizligi Universiteti 2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7953983>

Annotatsiya. Ushbu maqolada shu haqidakim Bobur she`riyatida ma`shuqaning tashqi qiyofasini gavdalantirishga bag`ishlangan bir qator tasvirlar ijodkorning dunyo go`zalligini, yor go`zalligini, insoniy go`zallikni yaqindan his qila olganligini, u orqali zavqlanishi va ta`sirlanishi natijasida ijodkorda butun zamona va hayotni shunday go`zal hamda betakror ko`rish havasi, orzusi tug`ilganini ko`rsatadi.

Kalit so`zlar: "Boburnoma", "Mubayyin", "Xatti Boburiy", tarix, adabiyot, geografiya, etnografiya, iboralar, Adabiy muhit, Bobur adabiy muhiti, Buyuk boburiylar saltanati, Hindistondagi turkiy adabiyot, ikki tillilik, adabiy-tarixiy manbalar.

WORLDVIEW REFLECTED IN THE POETRY OF ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BABUR

Abstract. In this article, a series of images dedicated to the embodiment of the lover's appearance in Babur's poetry show that the creator was able to feel the beauty of the world, the beauty of the land, and human beauty closely, and as a result of enjoying and being affected by it, the creator has the whole. It shows that the desire and desire to see the time and life in such a beautiful and unique way was born.

Key words: "Boburnoma", "Mubayyin", "Hatti Baburi", history, literature, geography, ethnography, expressions, literary environment, Babur's literary environment, the Great Babur dynasty, Turkish literature in India, bilingualism, literary-historical sources.

МИРОВОЗЗРЕНИЕ, ОТРАЖЕННОЕ В ПОЭЗИИ ЗАХИРИДИНА МУХАММАДА БАБУРА

Аннотация. В данной статье серия образов, посвященных воплощению образа влюбленного в поэзии Бабура, показывает, что творец смог близко ощутить красоту мира, красоту земли, красоту человека, в результате наслаждаясь и находясь под его влиянием, это показывает, что у творца есть желание и мечта увидеть все время и жизнь в таком прекрасном и неповторимом виде.

Ключевые слова: «Бобурнома», «Мубайин», «Хатти Бабури», история, литература, география, этнография, выражения, литературная среда, литературная среда Бабура, Великая династия Бабура, тюркская литература в Индии, двуязычие, литературно-исторические источники.

Kirish: Zahiriddin Muhammad Bobur qilgan ijodiy merosining eng muxim va eng yirigi O`rta Osiyo, Afg`oniston, Hindiston va Eron xalqlari tarixi, geografiyasi, etnografiyasiga oid nodir va qimmatli ma`lumotlarni o`z ichiga olgan v o`sha davr o`zbek klassik adabiyoti va adabiy tilining yorqin namunasi bo`lgan —Boburnoma asaridir. Bu asar mazmunining rang-barangligi, bir jahon materiyalni o`z ichiga olganligi bilan, til va uslubning go`zalligi bilan XVIII, ayniqsa XIX asr sharqshunos olimlarning diqqatini o`ziga tortgan va uning turli qo`lyoama nusxalari izlana boshlangan va g`arb tillariga tarjima qilishga kirishilgan edi. Asarning asli nomi —Boburiya bo`lsada, uni —Voqeanoma, —Tuzuki Boburiy, —Voqoti Boburiy, deb atadilar, keyinchalik —Boburnoma degan nom bilan mashhur bo`lib ketdi.

“Bobur g‘azallarida yorning lufu inoyatidan mamnunlik, beqiyos go‘zalligini tomosha qilib lazzatlanish, yor vaslini e‘zozlash tuyg‘ulari alohida o‘rin egallaydi. Garchi bu mazmundagi she‘rlarda ham an‘anaviy shikoyat ohanglari eshitilib tursa-da, lirik qahramon hasratomuz ifodalar emas, balki sevgi va go‘zallikni kuylovchi navolar orqali o‘z yorini ulug‘lab boshiga ko‘taradi”

Asosiy qism: Bobur o‘zbek adabiyotining Navoiydan keying buyuk siymosi hisoblanadi. Uning ijodini esa g‘azal janrisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Bu o‘rinda oshiqona g‘azallar, alohida, ahamiyatga ega . Oshiqona g‘azallarining aksariyati ta‘rif-tavsif tarzidagi g‘azallardir. Ularda ma‘shuqaning qiyossiz go‘zalligi o‘ziga xos badiiy timsollar vositasida tasvirlanadi. Bu borada Boburning yuqorida keltirilgan g‘azali yorqin misol bo‘la oladi. Matlada ma‘shuqaning lab ustidagi mayin tuklari binafshaga, yanog‘i lolaga, zulfi rayhon kabi bir qator xushbo‘y gullarga o‘xshatiladi. Buning isboti tariqasida matlanning ikkinchi misrasida ma‘shuqaning yuzi bahoriy husnda ajoyib guliston deya ko‘rsatiladi. Ikkinchi va uchinchi baytda ham ma‘shuqaning ta‘rifiga bag‘ishlanib, uning yuzi, qaddi, labi, qoshi, ko‘zini ta‘riflashda ajoyib o‘xshatishlar keltiriladi. To‘rtinchi va beshinchi baytda esa oshiq ma‘shuqasiga murojat qilmoqchiligini, ammo imkonsizligini aytganday bo‘ladi. Oltinchi bayt ma‘shuqaning husnini ta‘riflashdagi so‘ng bayt bo‘lib, bu baytda oshiq ma‘shuqasini qay til bilan vasf qilishni bilmay, aqli hayratda ekanligini bildiradi. Maqtada oshiq Boburga murojaat etib ma‘shuqaning jafolaridan hech qanday chora yo‘qligini, ma‘shuqasining unga sultonligini aytadi. Ushbu g‘azalning ajoyib xususiyati shundaki, shoir g‘azalning biror baytida oshiq yoki ma‘shuqa jumlasini keltirmaydi. Uni turli o‘xshatishlar va ta‘riflar orqali o‘quvchiga yetkazadi.

Yuzida ul labi xandon ko‘rinur,
Sutga ko‘p boqsa, bale, qon ko‘rinur.
Xatti mushkinmudurur gul yuzida,
Yo suman ustida rayhon ko‘rinur.

Bu yerda Bobur ma‘shuqasining chehrasini yoritmoqchi bo‘lib labini xandon, labi ustidagi mayin tukchalarni esa mushkka o‘xshatadi.

O‘zbek adabiy tili tarixida esa bu murakkab, ayni paytda jiddiy masala dastlab Zahiriddin Muhammad Bobur e‘tiborini tortdi. U o‘zbek tilidagi nutq tovushlari bilan yozuv usulidagi nomuttanosiblikni sezib, mavjud alifboni isloh qilishga kirishadi va 1503-1504 yillarini ko‘zda tutib, —Ushbu mahallarda Boburiy xatni ixtiro qildim!,-deb yozadi. Bobur ixtiro qilgan bu yozuv turkiy xalqlar tillariaga mos alifbo qidiruv yo‘lidagi katta jasorat edi. Bobur yozuvida hech bir harf nuqta bilan yozilmagani, soddaligi va qulayligi bilan iste‘moldagi alifboga nisbatan ancha afzalliklarga ega edi. Bu, birinchidan, Boburning yetuk tilshunos olim sifatida nafaqat so‘ga, balki har bir tovushga jiddiy e‘tibor berib, unga ilmiy nuqtai nazardan yondashganligini ko‘rsatadi. Ikkinchidan, o‘zbek tili imlosining hozirgi ahvoriga nazar tashlaydigan bo‘lsak, masalaning mohiyati yanada chuqurroq ochiladi. Chunki o‘zbek tili imlosi turkiy tillar ichida eng g‘aribi. Tildagi nutq tovushlarini to‘liq ifodalay oimaydi.

Xulosa: Umuman, Bobur she‘riyatini o‘zining janr xususiyatlari, mavzu doirasi bilan o‘zbek adabiyotining nodir namunalari qatoridan faxrli o‘rin egallaydi. Ulardagi hayot va insonni qadrlash, go‘zallikdan bahramand bo‘lishga intilish haqida oshiq zamiriga yashiringan lirik qahramon – Boburning shaxsiy qarashlari orqali bilib olamiz. Shuning uchun ham Bobur she‘riyatini ul zot yashab o‘tgan murakkab davrning o‘ziga xos badiiy ko‘zgusi deyish mumkin.

REFERENCES

1. V.Zohidov. Bobirning faoliyati va ilmiy-adabiy merosi haqida. Kitobda: Bobir. Bobirnoma. -T.:1960;
2. Azimdjanova S. Indiyский divan Babura. T.: Fan, 1966.
3. X.Nazarova."Boburnoma" tilining sintaktik qurilishi. Dokt. diss. — T.: 1980;
4. Stebleva I.V. Semantika gazeley Babura. — M.: 1983.
5. H.Qudratullaev. Boburning adabiy-estetik qarashlari. -T.: Fan, 1983;
6. S.Hasanov. Boburning „Risolayi aruz— asari. -T.:1986;
7. Xayriddin Sulton. Boburiynoma. -T.:1996;
8. G‘aybulloh as-Salom, N.Otajon. Jahongashta „Boburnoma—. — T.:1996;

**QUSHLAR NOMLARI LUG'ATLARDAGI IFODASI ("DEVONU LUG'OTIT TURK"
HAMDA "AT-TUHFAT" ASARLARI MISOLIDA)**

Sheraliyev Jamshid

Termiz davlat universiteti O'zbek filologiyasi fakulteti

2- bosqich talabasi

Dilrabo Ergasheva

Ilmiy rahbar, Termiz davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7953232>

Annotatsiya. Ushbu maqolada qadimgi turkiy til lug'atlaridan o'rin egallagan qushlar nomlarining hozirgi kundagi muqobili va fonetik-fonologik tahlil amalga oshirilgan, hamda umumiy xulosalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: qushlar nomlari, statistik tahlil metodi, "At - tuhfat", "Devoni lug'otit turk".

**EXPRESSION OF BIRDS' NAMES IN DICTIONARIES (EXAMPLE OF
"DEVONU LUG'OTIT TURK" AND "AT-TUHFAT" WORKS)**

Abstract. In this article, the modern alternative and phonetic-phonological analysis of bird names from the ancient Turkic language dictionaries are made, and general conclusions are presented.

Key words: names of birds, method of statistical analysis, "At - tuhfat", "Devoni lugotit turk".

**ВЫРАЖЕНИЕ НАЗВАНИЙ ПТИЦ В СЛОВАРАХ (НА ПРИМЕРЕ
ПРОИЗВЕДЕНИЙ "ДЕВОНУ ЛУГ'ОТИТ ТУРК" И "АТ-ТУХФАТ")**

Аннотация. В данной статье представлены текущий альтернативный и фонетико-фонологический анализ названий птиц, имевших место в древнетюркских языковых словарях, и общие выводы.

Ключевые слова: названия птиц, метод статистического анализа, «Ат-тухфат», «Девони луготит турк».

Leksikografiya tilshunoslikning lug'at tuzish bilan shug'ullanuvchi va u bilan aloqador bo'lgan masalalarni o'rganuvchi sohasi "Lug'atchilik" deb ham yuritiladi. Aslida leksikografiya va lug'atchilik tushunchalari farqlanadi. Leksikografiya lug'at tuzish amaliyotini ifodalaydi. Bilamizki qushlar nomlari bir necha asrdirki leksikografik - lingvistik ko'lamida tadqiq etib kelinadi. Bu nomlar har bir lug'atda o'ziga xos turlicha nomlarda ifodalangan. Biz ana shu farqlarni ochish maqsadida o'zbek leksikografiyasining ustun bo'lgan, mashhur lug'atshunos hamda

dialektolog olim qalamiga mansub " Devoni lug'ati turk " (keyinhi o'rinlarda " MK ") va huddi shu asrda yozilgan , ammo muallifi no'malum bo'lgan " At - tuhfatuz zakiyat fil lug'otit turkiya " (keyingi o'rinlarda " At - tuhfat ") lug'atlaridan so'zliklar qidirdik . Ushbu kichik tadqiqot ishimizda biz statistik , leksik - semantik , etimologik , fonetik - fonologik , qiyoslash - chog'ishtirish metodlaridan foydalandik.

Endi esa asarda keltirilgan qushlar nomlaridan namunalari ko'rib o'tamiz :

" Devoni lug'otit turk " lug'ati

1. **Us(yush)**-karsak qushi, burgut (shoir) shunday degan.(29-bet)
2. **Aq(ақ)**-qushoti;uning yog'idan dori sifatida foydalaniladi.(30-bet)
3. **Öpkük (упкук)**-sassiqpopishak (chigilcha).(56-bet)
4. **Úhi (ухи)** – ukki. (78-bet)
5. **Quş (куш)** – qush . jamligni bildiradigan turdosh ot.(136-bet)
6. **Örünquş(ўрункуш)**-oq lochin.(136-bet)
7. **Qaraqush(қаракуш)**-burgut.(136-bet)
8. **Tewäyquş(тэшайкуш)**-tuyaqush.(136-bet)
9. **Yunquş(йункуш)**-tovus.(136-bet)
10. **Ilquş(илкуш)**-ilqush,qirg'iy.(136-bet)

"At - tuhfat " lug'ati

1. **Ўтлақаз** (qush) (15-bet)
2. **авуғаз** (bir xil qush) (25-bet)
3. **турунтај** (bir qush) (40-bet)
4. **төвлүгәч** (qush) (47-bet)
5. **тавуқ ва кәклік** (56-bet)
6. **кәркәс ва қартол** –qush turi (61-bet)
7. **туған** (lochin) (62-bet)
8. **шіршік** (chug'urchuq) (65-bet)
9. **қоғу** (oqqush) (67-bet)
10. **тартаз** (yalva deyilgan qush) (68-bet)

Statistik tahlil metodimizga ko'ra "Devoni - lug'otit turk " da 26 dona , "At - tuhfat " da esa 35 dona qushlar nomlari ifodalangan . Ligvistik tahlil metodlarimizga asoslanib qushlar nomlarini leksik - semantik tahlil qildik.

Ushbu lugʻatlarni oʻrganar ekanmiz, lugʻatdagi bir soʻzlikning nomlanishi hamda uning maʼnosi ikkinchi lugʻatda umuman boshqacha nomlanganiga guvoh boʻldik. Ularning baʼzilari keng doirada tahlil qilindi. “Devoni lugʻotit turk” burgut maʼnosida – **Uš** (29 b) soʻzi, “At-tuhfatda esa **кочлун** (222b) soʻzlari ishlatilgan. Lochin soʻzi – “MK” da **Čağri** (69 b) soʻzliklari ishlatilgan boʻlsa, “At-tuhfat”da – **Тыран** (260 b) , **Boyqush**" - Mk " **Ühi** (78 b)da , " At - tuhfat" da **Байруш** , **Chumchuq** - " MK " da **Qušgač** (181 b) , "At - tuhfat " da **Шірша** , **Chug'urchuq** - " MK " da **Siğirčiq** (198 b) , "At - tuhfat " da **шіршик** , **Sassiipopishak** - " MK " da **Öpkuk** (56 b) , "At - tuhfat " da **Убук** , **Baliq ovlaydigan qush** - " MK " da **Baliqchin** (202 b) , "At - tuhfat " da **Кувулдур** shaklida ishlatilgan .

Koʻrinib turganidek, vaqtlar oʻtishi tilning ham oʻzgarishiga olib keladi. Tildagi oʻzgarishlar esa soʻzliklarda, lugʻatlarda aks etadi. Bundan shunaqa xulosa qilishimiz mumkinki, tilning qanchalik boy ekanligini uning lugʻatlaridan bilib olishimiz mumkin. Shuning uchun lugʻatchilik sohasiga eʼtibor qaratib, uni rivojlantirishimiz lozim.

REFERENCES

1. "Диван лугат ат-турк", Махмуд Кашгарский, перевёл и подготовил к печати Салих Муталлибов, Т.: Уз ССР "Фан", 1960;
2. "At-tuhfat uz-zakiyatu fil lugʻotit turkiya" ("Turkiy til (qipchoq tili) haqida noyob tuhfa"), Т.: Oʻzbekiston SSR "Fan" nashriyoti, 1968;
3. "Oʻzbitilining etimologik lugʻati (turkiy soʻzlar)", I tom, Shavkat Rahmatullayev, Т.: "Universitet", 2000;
4. "Leksikografiya asoslari", oʻquv qoʻllanma, Sultonbek Normamatov, Т.: 2020.
5. Khidirova, I. (2023). PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCABULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROV AND SHAYMATOV FAMILIES). *Modern Science and Research*, 2(3).
6. Xidirova, I., & Xidirova, N. (2021). Gender
7. Characteristics of Family Speech Speech (On The Example of the Uzbek Family). *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 1(2), 196-199.
8. Raxmonjonova, G., & Xidirova, I. (2022). CHORTOQ SO ‘ZINING KELIB CHIQUISHIGA OID ILMIY QARASHLAR. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 188-189.

9. Jo'rayeva, M., & Xidirova, I. (2023). QOYALAR HAM YIG'LAYDI" ASARIDA QO'LLANILGAN DIALEKTIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. Development of pedagogical technologies in modern sciences, 2(2), 4

В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ КУЛЬТУРЕ РЕЧИ

Минглиева Лола Равшановна

Рискидинова Наргиза Абубакировна

Ташкентская область, город Чирчик СОШ N 8 учитель начальных классов

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7953556>

Аннотация. Данная статья затрагивает проблемы повышения речевой культуры учащихся. Известно, что одним из показателей уровня культуры, мышления, интеллекта человека является его речь, которая должна соответствовать языковым нормам. Именно в начальной школе дети начинают овладевать нормами устного и письменного литературного языка, учатся использовать языковые средства в разных условиях общения в соответствии с целями и задачами речи.

Ключевые слова: речь, речевая деятельность, начальное образование, культура речи.

IN THE PRIMARY GRADES, THE PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF TEACHING THE CULTURE OF SPEECH

Abstract. This article touches upon the problems of improving the speech culture of students. It is known that one of the indicators of the level of culture, thinking, intellect of a person is his speech, which must comply with linguistic norms. It is in elementary school that children begin to master the norms of oral and written literary language, learn to use language tools in different communication conditions in accordance with the goals and objectives of speech.

Key words: speech, speech activity, primary education, culture of speech.

Одним из важнейших показателей уровня культуры мышления, интеллекта человека является его речь. Возникнув впервые в раннем детстве в виде отдельных слов, не имеющих ещё чёткого грамматического оформления, речь постепенно обогащается и усложняется. Ребёнок овладевает фонетическим строем и лексикой, практически усваивает закономерности изменения слов (склонение, спряжение и пр.) и их сочетания, логику и композицию высказываний, овладевает диалогом и монологом, различными жанрами и стилями, развивается меткость и выразительность его речи. Всем этим богатством ребёнок овладевает не пассивно, а активно - в процессе своей речевой практики.

Хорошо развитая речь служит одним из важнейших средств активной деятельности человека в современном обществе, а для школьника — залогом успешного обучения в школе. Современная программа предъявляет высокие требования к речевому развитию школьников.

Первое требование — это содержательность. Содержание для бесед, для рассказов, письменных сочинений дают книги, картины, экскурсии, походы, специальные наблюдения, собственные размышления, переживания — вся окружающая ребенка жизнь. Учитель помогает младшим школьникам подготовить накопленный материал, отобрать его в соответствии с ясно выраженной темой.

Вторым требованием к речи является логика речи: последовательность, обоснованность изложения, отсутствие пропусков и повторений, отсутствие

чего-либо лишнего, не относящегося к теме, наличие выводов, вытекающих из содержания. Логически правильная речь предполагает обоснованность выводов, умение не только начать, но и завершить высказывание.

Третье требование - точность речи - предполагает умение говорящего или пишущего не просто передать факты, наблюдения, чувства в соответствии с действительностью, но и выбрать для этой цели наилучшие языковые средства -такие слова, словосочетания, фразеологические единицы, предложения, которые передают все признаки, присущие изображаемому.

Развитие речи в младших классах осуществляется в первую очередь на уроках родного языка. Овладение речью идет одновременно в нескольких направлениях: по линии развития звуко-ритмической, интонационной стороны речи, по линии овладения грамматическим строем, по линии развития лексики, по линии все большего и большего осознания учащимися собственной речевой деятельности.

При такой организации обучения в центре оказывается самая важная функция языка — коммуникативная. Раскрыть коммуникативную функцию языка для ребенка значит научить его планировать, высказывать свои замыслы языковыми средствами, предвидеть возможные реакции участника общения, контролировать свою речевую деятельность.

Конечно, в начальной школе ребенок только осваивает письменную речь как средство коммуникации и самовыражения, ему еще трудно соотносить контроль за написанием букв, слов и выражением своих мыслей. Однако ему представляется возможность сочинять.

Это самостоятельная творческая работа, которая требует готовности понять заданную тему; определить ее содержание; накапливать ее содержание; накапливать, подбирать материал, выделять главное; излагать материал в необходимой последовательности; составлять план и придерживаться его, отбирать нужные слова, антонимы, синонимы и фразеологизмы.

В развитии речи нужна долгая кропотливая работа учащихся и учителя. Временные неудачи срывы не должны пугать. Систематическая работа по развитию речи обязательно даст плоды. Речевые умения и навыки развиваются по законам геометрической прогрессии: малый успех приводит к большему -речь совершенствуется и обогащается.

REFERENCES

1. Мирзиеев Ш.М. «О мерах по дальнейшему совершенствованию деятельности Академии наук Республики Узбекистан» №263-1 2016.12.29.
2. Каримов И.А. «Идея национальной независимости: основы понятия и принципы». – Ташкент: Узбекистон, 2006.
3. Богуславская Н.Е., Капинос В.И, Купалова А.Ю. Методика развития речи на уроках русского языка. – М.: Просвещение, 1991.
4. Бойко А.И. Краткий курс логики. М.: Издательский центр, 1995.
5. З.Данилова Н.Н. Физиология высшей нервной деятельности. Серия «Учебники и учебные пособия». – Ростов н/Д: «Феникс», 2001.

6. И.В. Дубровина, Е.Е. Данилова; под ред. И.В. Дубровиной. Психокоррекционная и развивающая работа с детьми: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений– 2-е изд., стереотип. – М.: Академия, 1999

HOZIRGI O'ZBEKISTON SHAROITIDA SHAXSNI SHAKLLANTIRISHDA MA'NAVIYAT VA DINNING O'RNI

Sattorov Turdiali Safarovich

Termiz davlat pedagogika instituti Ijtimoiy gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi (ma'naviyat asoslari) 2- kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7953580>

Annotatsiya. Mazkur maqolada hozirgi O'zbekiston sharoitida shaxsni shakllantirishda ma'naviyat va dinning o'rni masalalari yoritib berilgan. Maqola davomida asosli fikr va mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviyat va dinning o'rni, shaxsni shakllantirish, farzand tarbiyasi.

THE ROLE OF SPIRITUALITY AND RELIGION IN THE FORMATION OF PERSONALITY IN THE CURRENT CONDITIONS OF UZBEKISTAN

Abstract. This article sheds light on the role of spirituality and religion in the formation of personality in the current conditions of Uzbekistan. Reasonable opinions and comments are presented throughout the article.

Key words: the role of spirituality and religion, personality formation, child education.

РОЛЬ ДУХОВНОСТИ И РЕЛИГИИ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация. Данная статья проливает свет на роль духовности и религии в формировании личности в современных условиях Узбекистана. Обоснованные мнения и комментарии представлены на протяжении всей статьи.

Ключевые слова: роль духовности и религии, формирование личности, воспитание детей.

Islomda ota-onaga mehr-muhabbat, g'amxo'rlik, farzand tarbiyasi va oilaga sadoqat masalalariga alohida e'tibor berilgan. Kishilarni yaxshilik qilish, savob ishlarga qo'l urish, insofli-diyonatli, vijdonli bo'lish, mehr-shafqatlilik, to'g'rilik, rostgo'ylik, sofdil bo'lish, birodarga yordam berish, kamtarlikka chaqirish g'oyalari ilgari surilgan.

Qur'oni karim va hadislarda har bir inson uchun zarur bo'lgan hayotidan ma'mun bo'lib yashash-shukronalik va sabrli bo'lish masalalariga ham alohida ahamiyat berilgan. Shukronalik va sabr ham inson ma'naviyatining muhim jihatlardan biridir. Ularning mazmun-mohiyatini bilib olish har birimiz uchun zarur. Qur'oni karimda Alloh bu dunyoda insoniyatni behisob ne'matlar bilan rizqlantirgani, uning sanog'iga yetib bo'lmasligi haqida shunday bayon qilingan: "Sizlarga barcha so'ragan narsalaringizdan ato etdi. Agar Allohning bergan ne'matini sanasangizlar, sanog'iga yetolmaysiz. Haqiqatan, inson o'ta zolim va juda noshukrdir". Yuqorida sanab o'tganlarimiz moddiy ne'matlar jumlasiga kiradi. Ma'naviy ne'matlar esa imon, aql, hurriyat, tinchlik kabi ko'zga bevosita ko'rinmaydigan, ammo qalb ko'zi bilan ilg'ab olinadigan moddiy ne'matlarga qaraganda inson uchun ahamiyatli bo'lgan ma'naviy qadriyatlardan iboratdir.

Inson tanasi uchun jon qanchalik muhim bo'lsa, uning ma'naviyati, ruhiyatining teranligi uchun ilm shunchalik ahamiyatli sanaladi. Inson ilm egallash yo'lidan yursa yuksaladi, aks holda tubanlikka, johillikka yuz tutadi. Bu foni dunyoda ilmdan bebahra qalblar jonsiz jasadga o'xshaydi. Alloh bu olamni cheksiz ilmu hikmat bilan yaratgan. Inson aql va tafakkur vositasida

bu ilmlardan xabardor bo'ladi, moddiy va ma'naviy hayotda yuksaklikka ko'tariladi. Ilm inson tafakkuriga nur baxsh etadi. U shu nur orqali haqiqatni topadi. Ilm insonni doimo yuksak martabaga erishtiradi. Mana shuning uchun ham islom manbalari Qur'oni karim va hadislarida ilm-fanni egallash, ma'rifatli bo'lish juda katta savobli ish ekani qayta-qayta ta'kidlanadi. Hadisda beshikdan to qabrgacha ilm izlash lozimligini qayd qilinishining o'zi katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Qur'oni karimda: "Alloh sizlardan iymon keltirgan va ilm ato etilgan zotlarni (baland) daraja (martaba)larga ko'tarur" deyilishi negizida ilmi zotlar va unga intilganlar jamiyatda yuksak mavqe va hurmatga sazovor bo'lishlariga ishoradir.

Qur'oni karimda "ilm" so'zi asosida "Alima" bilmoq fe'l negiziga tayangan kalimalar 750 marotaba uchrashi ilmiy tadqiqotlarda qayd etilgan. Payg'ambarimiz Muhammad alayhissalomga ilk nozil bo'lgan oyat ham "O'qi..." "O'qi..." so'zidan boshlanadi. Ushbu oyat shunday: "O'qi! Sening o'ta karamli Parvardigoring qalam vositasi bilan ta'lim berdi. Qur'oni karim ham ilm, ham hayot kitobidir. Ilm yo'lini tutgan inson eng sharafligi yo'lni tanlagan bo'ladi.

Payg'ambarimizning "Ilm olish har bir muslim va muslima uchun farzdir" degan hadislarini negizida islomning ilmga bo'lgan yuksak e'tiboridan dalolat beradi. Yana bir hadisda: "Insonlar yo o'rgatuvchi yoki o'rganuvchilarga bo'linadi. Bundan boshqalari esa arzimadir, deb ta'kidlansa, boshqa bir hadisda: "Insonlar o'likdir, faqat ilm ahligina tirikdir", deb bu dunyoda faqat ilm sohiblarigina haqiqatga intilganliklari tufayli tirik ekanliklari aytiladi.

Haqiqatan, hoh dunyoviy, hoh diniy ilm yo'lida zahmat chekkanlar jisman yo'q bo'lsalar ham ular ma'nadan tirikdirlar. Bunga Imom Buxoriy va Muso Xorazmiy, Imom Moturidiy va Abu Nasr Forobiy, Imom Marg'inoniy va Ibn Sino, Imom Termiziy va Beruniy, Imom Zamahshariy va Ahmad Farg'oniy, Hoja Ahror Valiy va Ulug'bek va boshqalar yaqqol misol bo'ladilar. Bu buyuk zotlar yaratgan asarlar insonlarning hayot yo'lini asrlar osha nurafshon etib kelmoqda. Ular meros qilib qoldirgan asarlarni o'qib-o'rganib kishilar ma'nadan oziqlanib har on va har lahzada ularni eslab turadilar. Ularga bo'lgan muhabbat insonlar qalbida abadiy yashab kelmoqda.

Har ikki ilmni egallagan kishi esa ikki dunyosini obod qiladi.

Islom bu faqat aqida emas, avvalo, ma'rifat, ilmdir. Islom tarixiga nazar tashlasak, Muhammad Payg'ambarimiz alayhissalomgacha bo'lgan davr arablarda "johiliya" davri deb ataladi. "Johiliya" nodonlik, bilimsizlik davri degani. Islom ana shu nodonlik davri o'rniga keng ma'noda ma'rifat, madaniyat vujudga keltirdi, ilm-fan, falsafa, adabiyot va san'atni rivojlantirdi, o'ziga xos ma'naviyat va ma'rifatni yaratdi.

Islomda ma'rifatga bo'lgan munosabatni quyidagi hadislarini keltirish bilan cheklanishni lozim topdik:

"Ilm olish yo'lida sarflangan bir soat yuzaki ibodat bilan o'tkazilgan bir kechadan ko'ra hayrliroqdir".

"Ilm yo'lida sarflangan bir kun uch oy ro'za tutishdan afzalroqdir". Bu hadislarida ilm yo'lida sarflangan vaqt eng qadrli ekanligi ta'kidlanmoqda.

Payg'ambarimiz (s.a.v.) "Ilm o'rgatgan kishiga ta'zimda bo'lish va izzat-ikrom ko'rsating", deb ilm yo'lida harakat qilganlarni qadrlash kerakligini uqtiradilar. Xalqimiz bejiz "Ustoz otang kabi ulug'dir" deb aytmagan.

"Olimning uyqusi ham johilning ibodatidan afzaldir", chunki uning uyqusi ham ibodatning bir turi sanaladi, sababi olim ilmini davom ettirish uchun charchoqlardan forig' bo'lish maqsadida uxlaydi.

“Sadaqaning eng hayrlisi o‘zgaga ilm o‘rgatmoqlikdir”, “Dindoshiga ilm o‘rgatish yil bo‘yi o‘qilgan nafl namozidan ko‘ra afzalroqdir” kabi hadislarda inson ilmni olimlardan o‘rganishi va o‘zi ham bilganini boshqalarga o‘rgatishi lozimligi ta’kidlangan.

“Ilm o‘rganing, ilm o‘rgangan haqni nohaqdan ajratadi. Ilm jannat yo‘lini yoritadi. Ilm insonga cho‘lda yo‘ldosh, yolg‘izlikda hamroh, kimsasizlikda jondosh do‘st bo‘ladi”, “Ilm insonlarni saodatga eltadi, falokatdan qutqaradi, do‘stlar orasini ziynatlaydi, dushmanga qarshi qalqon bo‘ladi”.

Yuqoridagilardan ko‘rinadiki, Islom ilm-ma‘rifat dini va ayni paytda barcha insonlarni dunyo sir-asrorlarini bilishga, ya‘niki egallashga va yuksak ma‘naviylikka chorlovchi din ekanligi bilan alohida ahamiyatga egadir.

Bizning ulug‘ bobolarimiz islom ma‘naviyati va ma‘rifati taraqqiyotiga ulkan hissa qo‘shib kalom va hadis, tasavvuf va fikh ta‘limotini rivojlantirdilar.

Bu haqiqatni jahon jamoatchiligi butun musulmon dunyosi yaxshi biladi va tan oladi. Nufuzli xalqaro tashkilot Islom konferensiyasi tashkilotining ta‘lim, fan va madaniyat masalalari bo‘yicha – AYSESKO tomonidan Toshkent shahrining 2007 yilda Islom madaniyati poytaxti deb e‘lon qilingani ham ana shunday e‘tirofning tasdig‘idir.

Imom Buxoriyning nurli qalamini Imom Moturudiy olib, ul zotning xayrli ishlarini davom ettirishga bel bog‘ladi. Moturudiy islom olamida “Musulmonlarning e‘tiqodini tuzatuvchi” degan yuksak sharafga sazovor bo‘ldi. Uning asarlarida ilgari surilgan g‘oyalar islom dinining asosini to‘g‘rilik, ezgulik va insoniylikdan iborat deb biladigan barcha mo‘min – musulmonlarning qarash va intilishlari bilan hamohang bo‘lganligi bilan ahamiyatlidir.

“Dunyoviy va diniy g‘oyalar bir-birini boyitib borgan sharoitda taraqqiyot yuksak bosqichga ko‘tariladi.. Bunga bashariyat tarixida o‘chmas iz qoldirgan Imom Buxoriy va Muso Xorazmiy, Imom Moturudiy va Abu Rayhon Beruniy, Imom G‘azzoliy va Ibn Sino, Imom Termiziy va Abu Nasr Forobiy singari buyuk zakovat sohiblari yashab faoliyat ko‘rsatgan davrlar yorqin misol bo‘la oladi”.

Mustaqillik tufayli farzandlarimizni dunyoviy bilimlar bilan bir qatorda Imom Buxoriy to‘plagan hadislar, Naqshbandiy ta‘limoti, Termiziy o‘g‘itlari, Yassaviy hikmatlari asosida tarbiya qilish imkoniga ega bo‘ldik.

Rasululloh hadislarining yana bir muhim mavzu yo‘nalishidir. Tahorat, g‘usl masalalari tashqi ozodalik talablari bo‘lsa, haromdan, yolg‘on so‘z, g‘iybat, tuhmat, zinokorlik, o‘zga haqqiga hiyonat, nohaqlik va zulmga yo‘l qo‘ymaslik, ulardan qat‘iy saqlanish ichki, ma‘naviy poklikka oid talablardir. Bularning hammasi Qur‘oni karim hamda Rasululloh (s.a.v.) hadislarida va ularga asoslangan shariatda juda qat‘iy qilib qo‘yilgan.

Xullas, islom barcha mo‘minlarni yuksak ma‘naviylikka chorlovchi, insonparvar din ekanligini anglab yetishimiz zarur. Shundagina dindan ma‘naviy va ma‘rifiy tarbiyada foydalanish zaruratiga to‘g‘ri yondoshamiz.

Muqaddas dinimizni pok saqlash, uni turli xil g‘arazli huruj va hamlalardan, tuhmat va bo‘htonlardan himoya qilish, avvalambor, uning asl mohiyatini, ya‘ni islom dini tinchlik, ma‘rifat, yuksak ahloq-odob ifodachisi ekanini unib-o‘sib kelayotgan yosh avlodimizga tushuntirish, islom madaniyatining ezgu g‘oyalarini keng targ‘ib etish orqali ular ongida sog‘lom mafkuraviy immunitetni shakllantirishimiz lozim.

Yurtimizda keyingi vaqtlarda ro‘y berayotgan ayrim salbiy hodisalar, nojo‘ya hatti-harakatlar, yovuz ishlar, avvalo, mafkuraviy bo‘shliq tufayli sodir bo‘lmoqda. Har bir fuqaro shuni anglab yetishi kerakki, O‘zbekistonning iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotida o‘ziga xos va mos yo‘li bo‘lgani kabi madaniy-ma‘naviy rivojlanishida ham o‘z yo‘li bor. Bu o‘ziga xoslikni dinga, diniy qadriyatlarga munosabatimizda, ulardan ma‘naviy tarbiyada foydalanishimizda ham ko‘rishimiz mumkin. Uning mohiyati mo‘tadil dindorlik, islom ma‘rifatini rivojlantirish, ichki-botiniy olamni poklab, Allohni dilda saqlab, aqlu tafakkur, ilmu urfon bilan kamolot sari borish, o‘z ma‘naviy merosimiz qadriyatlarimiz va dunyo ilmini egallab, zamon bilan hamqadam bo‘lgan holda olg‘a borish.

Xulosa shuki, mustaqillik bergan hidoyat yo‘lini turli unsurlardan asrash, ularga berilmaslik lozim.

REFERENCES

1. Авесто.-Санъат №3, 11, 1993.
2. Куръони Карим Т., Чўлпон, 1992.
3. Ал-Бухорий. Ҳадис. 1-4 китоблар. Т., 1993-1998 йиллар
4. Комилов Н. Тасаввуф. Т., 1997.
5. Хўжа Аҳмад Яссавий. Хикматлар. Т., 1991.
6. Мансур Олим ўғли. Ислom дини мустамлакачилари. Т.: Мулоқот, 1994, 1-2 сон.

“МИЛЛИЙ ТИКЛАНИШДАН МИЛЛИЙ ЮКСАЛИШ САРИ” ҒОЯСИНИ
АМАЛИЁТГА ТАДБИҚ ЭТИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

Хуррамова Гулмира Ахмат қизи

Термиз давлат педагогика институти итжимой - гуманитар фанларни ўқитиш методикаси
(Маънавият асослари) 2-босқич магистранти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7953607>

Аннотация. Мазкур мақолада "миллий тикланишдан миллий юксалиш сари" ғоясини амалиётга тадбиқ этишнинг долзарб масалалари ҳақида сўз боради. Мақола давомидида асосли фикр ва мулоҳазалар ёритиб берилган.

Калим сўзлар: миллий тикланишдан миллий юксалиш сари, ягона мақсад ва орзу-интилиш, миллий ғоямизнинг маъно-мазмуни.

ACTUAL ISSUES OF IMPLEMENTATION OF THE IDEA "FROM NATIONAL
REVIVAL TO NATIONAL RISE" IN PRACTICE

Abstract. This article talks about the actual issues of implementing the idea of "from national revival to national rise".

Key words: from national revival to national rise, a single goal and aspiration, the meaning of our national idea.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РЕАЛИЗАЦИИ ИДЕИ «ОТ НАЦИОНАЛЬНОГО
ВОЗРОЖДЕНИЯ К НАЦИОНАЛЬНОМУ ПОДЪЕМУ» НА ПРАКТИКЕ

Аннотация. В данной статье говорится об актуальных вопросах реализации идеи «от национального подъема к национальному росту».

Ключевые слова: от национального возрождения к национальному подъему, единая цель и стремление, смысл нашей национальной идеи.

Тарихдан маълумки, ўзининг миллий давлатини қурмоқчи бўлган халқ ўзининг ягона мақсад ва орзу-интилишлари ифодаси бўлган миллий ғояга суянади.

Миллий ғоя ҳар бир инсоннинг қалбидан чуқур жой олиб, унинг маънавий эҳтиёжига айланган, миллатнинг эзгу орзу-интилиш ва умид-мақсадларини ифода қилади.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ миллий ғоямизнинг асосий тушунча ва тамойилларини белгилаб олдик. Мустақилликни асраш, мутаҳкамлаш миллий ғоямизнинг маъно-мазмунини белгилайди.

Миллий ғоя одамларнинг олижаноб ниятларини, ҳаётини манфаатларини мужассам этадиган юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ фаровонлиги каби юксак тушунчаларни ўз ичига олади.

Барқарор тараққиёт ва фаровон ҳаётга эришишнинг асосий гарови-бу тинчлик ва осойишталикдир. Фотиҳага қўл очганда барчамиз Яратгандан тинчлик ва осойишталикни сўраймиз. Инсонларнинг муқаддас ҳуқуқларидан бири-бу тинч яшаш ҳуқуқидир. Давлат ва жамиятнинг бурчи ана шу ҳуқуқни қонуний воситалар билан қафолатлаб беришдан иборат.

Миллий ғоямизнинг асосий тамойилларидан бири Ватан равнақидир. Ватан равнақи унинг фарзандларининг маънавий ва жисмоний камолотига боғлиқ. Ҳар қайси фуқаро ўз мамлакатининг тараққий тошган ва бадавлат бўлиб яшашидан манфаатдор бўлади. Шунинг учун Ватан равнақи ва халқ фаровонлиги масаласи бир-бири билан чамбарчас боғлиқ.

Шундан келиб чиқиб халқ фаровонлиги тушунчаси миллий ғоямизнинг асосий негизларидан биридир. Чунки ҳар бир одам тўқ ва бадавлат ҳайт кечириш, юртга муносиб фарзанд тарбиялаш, уларга билим бериш, бахтини кўриш орзуси билан яшайди.

Юртимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотларнинг пировард мақсади-халқимизнинг асл орзуларини рўёбга чиқариш, халқимизга муносиб турмуш шароити яратишдан иборат.

Шу юксак тушунчалар билан бирга миллий ғоямизнинг узвий таркибий қисмларини таркибий қисмларини ташкил қиладиган комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик каби тамойилларнинг маъно-моҳиятини мамлакатимизда олиб борилаётган маънавий-маърифий, таълим-тарбия ишларининг марказига қўйиш зарур.

Бизнинг энг улуғ мақсадимиз, энг улуғ ғоямиз шуки, мустақилликни мустаҳкамлаш, мамлакатимизни ҳар томонлама юксалтириб, ёруғ ва эркин ҳаёт сари олға юриш.

Ҳаётимизнинг барча соҳаларида амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотларнинг самарадорлиги халқ маънавиятининг тикланиши, бой тарихимизнинг чуқур ўрганиш, анъана ва урф-одатларимизнинг сақланиши, маданият, санъат, фан ва таълим ривожланиши, жамият тафаккурининг ўзгариши ва юксалиши билан узвий боғлиқдир. Айни замонда шахсий манфаатларини мамлакат ва халқ манфаатлари билан уйғун кўрадиган, ҳар томонлама баркамол инсонларни тарбиялаш вазифаси ҳал қилувчи масалага айланди.

Маълумки, халқ ва миллатнинг руҳи, дунёқараши ва турмуш тарзини ифода этадиган миллий маънавиятга муносабат, уни замон талаблари асосида ривожлантириш, одамларнинг дунёқараши ва тафаккурини ўзгартириш масаласи пухта ўйлаб иш қилишни талаб қилади.

Аввало миллий кадриятлар нима эканини билиб олишимиз зарур. Тарих синовидан ўтган, бугунги ва эртанги орзу-интилишлар, тараққиёт талабларига жавоб берадиган ғоя ва тушунчаларни кадрият деб атаймиз.

Миллий кадриятнинг ўзига хос ривожланиш қонуни бор. Миллий кадриятни бир ёқлама, сунъий улуғлаш ва идеаллаштиришга уруниш, улардан сиёсий мақсадларда фойдаланиш салбий оқибатларга олиб келади. Айниқса Ўзбекистон каби кўп миллатли, кўпконфессияли мамлакатда бундай ҳаракатлар миллатлараро зиддият, миллатчилик, миллий ва диний бегоҳлик каби нохуш ҳолатларга олиб келиши мумкин.

Бугунги бизнинг бу борадаги йўлимиз ва сиёсатимиз эса ўзининг ижобий самарасини бермоқда.

Ўзликни англаш, миллий онг ва тафаккурнинг ифодаси, авлодлар ўртасидаги руҳий-маънавий боғлиқлик тил орқали намоён бўлади. Жами эзгу фазилатлар инсон қалбига она алласи, она тилининг бетакрор жозибаси билан сингади. Она тили – миллат руҳидир.

А.Авлоний айтганидек: “Ҳар бир миллатнинг дунёда борлигини кўрсатадиган ойинаи ҳаёти тил ва адабиётдур. Миллий тилни йўқотмак миллатнинг руҳини йўқотмакдир.”.

Мустақиллик арафасида ўзбек тилига давлат тили мақомини бериш масаласи муросасиз баҳслар асосида бўлди. 1989 йил 21 октябрда давлат тили ҳақида қонун қабул қилинди.

А.Навоийнинг “Тилга эътиборсиз-элга эътиборсиз” сўзи ҳаётий ҳақиқатдир.

Инсон ўзлигини англагани, насл-насабини чуқурроқ билгани сари юрагида Ватанга муҳаббат туйғуси илдиз отиб боради. Томирида миллий ғурур, Ватан ишқи жўш урган одамгина буюк ишларга қодир бўлади. Юртимизда яшаётган инсон ўзини аввало Ўзбекистон фуқароси деб, сўнгра бирор вилоят вакили, айтайлик, хоразмлик, самарқандлик ёки фарғоналик деб ҳисоблаши мумкин. Бу ўзимиз туғилиб ўсган шаҳар ёки қишлоқнинг қадрини туширмайди. “Маҳаллий ватанпарварлик”нинг бўрттириб юборилиши, халқнинг жинслашувига ҳалақит беради. Дунёда ягона ўзбек миллати бор, хоразмлик, сурхондарёлик, фарғоналик, ўртасида ҳес қандай миллий фарқ йўқ, улар ўзбек халқинг фарзандлари.

Совет даврида кўча ва жойларнинг номи ҳам миллийликдан узоқ эди. Лекин, Маркс, Элгелъе, Луначарский, Киров, Ворошиков, Лопатин, Ц-1, Ц-2, Ц-15.

Илгари эса жой номлари миллий номлар билан аталарди. Тошкент дарвозалари: Самарқанд, Бешёғоч, Кўкча, Чигатой, Сағбон, Лабзак, Тахтапул, Қорасарой, Камолон, Қўймас, Қўқон, Қашқар. Тошкентдаги маҳалла номлари: Пичоқчилик, Чархчилик, Кўнчилик, Дегрезчилик, Тақачи, Ўқчи, Заргарлик.

Биз демократик, дунёвий давлат барпо этмоқдамиз. Унутмаслик керакки, дунёвийлик-дахрийлик эмас. Дин ва диний эътиқодни рад этиладиган мафқуранинг хатарли томони шундаки, у миллий қадриятлар-бу ёзма ёки оғзаки, моддий ёки маънавий мерос бўладими барчасини рад этади.

Совет даврида 80-йиллар охирларида жаноза намозларига бориш, кўнгил сўрашдан ҳам ҳайкиб қолганди. Баъзи масъул одамлар ота-онаси жанозасида ҳам қатнашмаган. Лекин халқимиз муқаддас динига содиқ қолди.

Ҳозирги кунда ҳар бир миллат умумбашарий тарққиёт ютуқларидан чуқур баҳраманд бўлиши зарур. М.Бехбудий: “Дунёда турмоқ учун дунёвий фан ва илм лозимдур, замона илми ва фанидан бебаҳра миллат бошқаларга поймол бўлур”.

Ҳозирги вақтда илм-фан ва технологияларни ўзлаштирмасак, олис аждодларимиз кашфиётлари билан мақтаниб, уларга маҳлиё бўлиб яшайдиган бўлсак, шу меросни янада бойитиб, замон билан ҳамқадам бўлмасак жаҳон майдонида ўз ўрнимизни эгаллай олмаймиз.

Ҳадис: “Бу дунёни деб у дунёни, охиратни деб бу дунёни унутманг” сўзларини эсан чикармаслигимиз зарур. Ислом дини бизни маърифатга етаклайди.

Шунинг учун ислом дини арқонлари ва қадриятларини доимо улуғлаб, шу билан бирга дунёвий ҳаётга ҳам қатъий ишонч билан яшашимиз зарур.

Халқимиз маънавиятини юксалтиришда миллий урф-одатларимиз ва улар замиридаги мужассам бўлган меҳр-оқибат, инсонни улуғлаш, тинч ва осойишта ҳаёт, дўст ва тотувлик каби қадриятларнинг роли ортиб бормоқда.

Маънавий ҳаётимизнинг узвий қисмига айланган ҳашар. Наврўз ва мустақиллик байрамлари арафисида умумхалқ ҳашари ҳар йили ўтказилади. Кам таъминланган, муҳтож оилалар, ёлғиз ва қаровисиз кексаларга амалий ёрдам кўрсатиш жамият тафаккурининг янгилинишига кучли таъсир этмоқда.

Халқ ва миллат маънавий дунёсини юксалишда тарихий хотира алоҳида аҳамият касб этади. Халқ тарихи чинаккам, холис ва ҳаққоний ўрганилганда ҳақиқий тарих бўлади. 1937-1953 йилларда собиқ СССР ҳудудида амалга оширилган қатағонларда Ўзбекистондан

100 минг киши қатағон қилиниб, уларнинг 13 минги отиб ташланди, инсоний кадр-қиммат топталди.

Халқимизга дахлдор бўлган тарихий адолатни тиклаш, тарихнинг яқин ўмишдаги ёпиқ саҳифаларини очиш шу тарихдан сабоқ чиқариб, бегуноҳ қурбон бўлганлар хотирасини абадийлаштириш биз учун фарз ва қарзидир.

31-август Қатағон қурбонларини ёд этиш куни 2001 йил белгиланди. 9 май Ғалаба куни эди. Энди эса Хотира ва кадрлаш куни деб номланди. Тошкентда Хотира майдони очилди, Мотамсаро она ҳайкали ўрнатилди II жаҳон урушида ҳалок бўлганларга бағишлаб 35 жилддан иборат “Хотира” китоби чоп этилди.

Мухтасар қилиб айтганда, бугун одамларимизнинг онгу тафаккури, Ватан тақдирига, воқеа ва ҳодисаларга муносабати ана шундай янгилашлар туфайли тубдан ўзгармоқда. Юртимизда юксак маънавий фазилатлар, демократик кадриятлар мустаҳкамланмоқда, аҳолининг амалга оширилаётган кенг кўламли янгилашларга дахлдорлик ҳисси, келажакка ишончи ортиб бормоқда.

Жамият ҳаётида ўз умрини яшаб бўлган эски тузум қонун-қоидаларини янги асосда ўзгартириш, кенг кўламли ислохотларни амалга ошириш муҳим эҳтиёжга айланиб қолади. Шўро давридан оғир мерос бўлиб қолган маъмурий-буйруқбозлик тизимини тубдан ислоҳ қилиш, унинг ўрнига моҳият эътибори билан бутунлай янги-эркин бозор муносабатларига ҳуқуқий давлат, демократик жамият барпо этишга қарор қилдик. Бу борада ривожланган давлатлар тажрибаси ўрганилди. Аҳолининг ҳаёт тарзи ва руҳияти ҳисобга олинди. Аҳоли ўртасида ислохотлар юзасидан тушунтириш ишлари олиб борилди.

Натижада тараққиётнинг ўзбек модели сифатида тан олинган тараққиёт моделини ишлаб чиқдик. Бу моделнинг асосий тамойиллари 5 та эди.

Дастлабки йилларда давлатимиз фақат ўз куч ва имкониятларимизга таяниб ва суяниб иш тутишга мажбур бўлди. Бизга кимлар қарз беради? Улар қандай сиёсий шартлар қўяди? Қарз олиш осон, лекин вақти келганда тўлаш керак.

Бугун эса бизнинг ўтказган ислохотларимизда маънавий мезонлар ҳал қилувчи омил бўлгани кўриниб турибди.

Халқнинг бугунги ва эртанги куни, маънавий оламига зарар етказмаслик, ижтимоий адолатни бузмаслик, аҳолининг бир қисми ўта бойиб, аксарияти ўта қашшоқлашиб кетишига йўл қўймаслик масаласи доим давлат диққат марказида турди.

Юртимиздаги барча ўзгариш ва янгилашларнинг марказига инсон ва унинг манфаатларини қўйдик. Ислохот-ислохот учун эмас, аввало инсон учун, унинг фаровон ҳаёти учун хизмат қилиши керак деган мақсад ислохотларнинг моҳиятида бўлди.

Агар биз “шок терапияси” деб ном олган инқилобий йўлни танласак, одамларнинг моддий турмуш шароити кескин ёмонлашиб, уларнинг ҳаёт тарзи, ахлоқий кадриятлари, миллий-маънавий қиёфаси издан чиқиб кетиши мумкин эди.

Шунинг учун биз инқилобий сакрашлар йўлидан бормадик. Бугунги тинч ва осойишта, бунёдкор ҳаёт, барқарор тараққиёт бундай ёндашувнинг тўғри бўлганини тасдиқламоқда.

Ислохотлар давомида биз фақат моддий фаровонликка эришиш эмас, балки маънавий юксалишга ҳам эришишни ўзимиз учун асосий мезон деб билдик. Чунки бозор иқтисодиёти ҳамма нарсани жойига қўяди деган енгил фикр, фақат моддий бойлик ортидан

қувиш бизнинг миллий қадриятларимизга тўғри келмайди. Маънавият ва иқтисодиёт бир-бирини инкор этмайди, аксинча, бир-бирини қувватлаб, ўзаро таъсирланиб, ривожланиб боради деган қонидани ўзимиз учун дастуриамал қилиб олдик. Шу билан бирга, халқимизнинг руҳияти, турмуш тарзи, қадимий урф-одат ва анъаналаримизга мос бўлган ислохотлар йўлини танладик.

Мустабид тузум даврида иқтисодиёт бир ёқлама ривожланган маъмурий-буйруқбозлик усулига асосланган бўлиб, халқнинг маънавий қарашлари ва интилишларидан йироқ эди.

Ислохотларнинг дастлабки босқичидан бошлаб ҳозирга қадар сиёсий, ижтимоий-иқтисодий дастур ва режаларимизнинг барчасида халқимизнинг маънавий ҳаёти билан боғлиқ масалалар алоҳида устувор йўналиш сифатида белгиланган. Шу билан бирга одамлар онгида ўтиш даврида туб ўзгаришлар содир бўлади. Баъзи бировларнинг ҳадиксираб, эркин бозор шароитида маънавий ахлоқий қадриятларнинг қиммати тушиб кетади, маданият 2 чи даражали нарсага айланиб қолди, деган хавотирлари ўринсиз экани Ўзбекистондаги бугунги ўзгаришлар мисолида яққол аён бўлмоқда. Ҳозирги кунда мамлакатимизда давлат бюджетининг 59 фоиздан зиёди ижтимоий соҳага йўналтириганлиги буни тасдиқлайди.

REFERENCES

1. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. T.: "O'zbekiston", 2001.
2. Milliy istiqlol g'oyasi O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim bakalavriyat bosqichi uchun darslik. T.: "Akademiya", 2005.
3. Milliy g'oya – bizning g'oya. T., 2001.
4. Milliy stiqlol g'oyasi va mafkurasi; falsafiy va huquqiy jihatlar. T., 2001.
5. Milliy g'oya: targ'ibot texnologiyalari va atamalar lug'ati. T.: "Akademiya", 2007.

FUQOROLIK TUSHUNCHASI VA FUQAROLIKKA EGA BO'LISH TARTIBI

Beknazarov Jaloliddin Olimjon o'g'li

O'z Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi 309-guruh kursanti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7953630>

Annotatsiya. Mazkur maqolada fuqorolik tushunchasi va fuqarolikka ega bo'lish tartibi hamda masalalari haqida so'z boradi. Maqola davomida asosli fikr va mulohazalar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: fuqorolik tushunchasi, fuqarolikka ega bo'lish tartibi, huquqiy holat.

THE CONCEPT OF CITIZENSHIP AND THE PROCEDURE FOR OBTAINING CITIZENSHIP

Abstract. This article talks about the concept of citizenship and the procedure and issues of acquiring citizenship. Reasonable opinions and comments are given throughout the article.

Key words: the concept of citizenship, the procedure for acquiring citizenship, legal status.

ПОНЯТИЕ ГРАЖДАНСТВА И ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ГРАЖДАНСТВА

Аннотация. В данной статье говорится о понятии гражданства, а также о порядке и вопросах приобретения гражданства. Обоснованные мнения и комментарии даны на протяжении всей статьи.

Ключевые слова: понятие гражданства, порядок приобретения гражданства, правовой статус.

Shaxsning huquqiy holatini aniqlashda fuqarolik muhim omil ekanligi e'tirof etilgan qoida. Har qanday mamlakatda, jumladan, O'zbekistonda yashovchi aholining asosiy qismi O'zbekiston fuqarolaridan iborat bo'lib, aholining ma'lum qismi O'zbekiston fuqarosi bo'lmashligi mumkin. Ular O'zbekistonda turli sabablar bilan yashayotgan, ishlayotgan, o'qiyotgan, safarga kelgan, xorijiy mamlakatlar fuqarolari yoki fuqaroligi bo'lmagan shaxslar bo'lishi mumkin. Shaxs ma'lum davlatga mansub bo'lsagina u fuqaro hisoblanadi. Bu tegishli hujjatlar orqali rasmiylashtiriladi. Fuqarolik - Konstitutsiyaviy institut. Uning asoslari Konstitutsiyada belgilangan. O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi, unga qanday asoslarda ega bo'lganlikdan qat'iy nazar, hamma uchun tengdir. Qoraqalpog'iston Respublikasining fuqarosi, ayni vaqtda, O'zbekiston Respublikasining fuqarosi hisoblanadi» (Konstitutsiyaning 21-moddasi). Shu moddada fuqarolikka ega bo'lish va uni yo'qotish asoslari hamda tartibi qonun bilan belgilanadi, deb ko'rsatilgan. Fuqarolik masalasi 2020-yilgacha 1992-yil 2-iyuldagi qonun bilan tartibga solingan. Bu qonun eskirib qolgani uchun O'zbekiston Prezidentining 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida «...fuqarolik masalasiga oid qonunchilikni takomillashtirish orqali inson huquqlarini ta'minlash borasida navbatdagi muhim qadam qo'yish zarurligini hayotning o'zi taqozo etmoqda», deb qayd qildi va 2020-yil 13-martda «O'zbekiston Respublikasining Fuqaroligi to'g'risida»gi Qonun qabul qilindi. Qonunning 4-moddasida fuqarolikning huquqiy tushunchasi berilgan bo'lib, unga asosan, O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi shaxs bilan davlatning doimiy siyosiyhuquqiy aloqasini belgilaydi, bu aloqalar ularning o'zaro huquqlari va burchlarida ifodalanadi. Demak, fuqarolik shaxsning davlatga huquqiy mansubligi va uning natijasida fuqaro - shaxs bilan davlat o'rtasida ma'lum munosabat, o'zaro huquq va burchlar vujudga keladi. O'zbekistonda yakka fuqarolik o'rnatilgan, yakka fuqarolikning siyosiy ahamiyati ham katta. Fuqarolik shaxs bilan davlat o'rtasida siyosiy munosabatlarni vujudga keltiradi. Fuqarolik natijasida shaxs ma'lum huquq va erkinliklarga ega bo'libgina qolmay, ma'lum burchlarga ham ega bo'ladi. Natijada, shaxsning

davlat oldidagi mas'uliyati oshadi. Ma'lum mamlakatlarda yashovchi hamma kishilar, albatta, fuqaro deb qaralmasligi kerak, mamlakatda yashovchilar aholi bo'lishi mumkin. Aholi tarkibiga fuqaroligi bo'lmagan shaxslar hamda chet el fuqarolari ham kiradi. Ularning huquqiy holatida sezilarli tafovutlar mavjud. Shaxsning ma'lum davlatda yashashining o'zigina uni fuqaro deb hisoblashga asos bo'lmaydi, shaxs fuqaro bo'lishi uchun shaxs bilan davlat o'rtasida alohida munosabatlar mavjud bo'lishi kerak. Fuqarolik davlat bilan shaxs munosabatlarining alohida tartibda amalga oshishini ta'minlaydi. Umumiy asosda davlat qonun yo'li bilan kim shu davlatning fuqarosi hisoblanishini, fuqarolikka ega bo'lish, uni yo'qotish asoslari va tartibini belgilab qo'yadi. Har bir shaxsning fuqaroligi alohida hujjatlar bilan rasmiylashtiriladi. O'zbekistonda bunday hujjat shaxslarning pasportidir. Fuqarolik shaxs bilan davlatning barqaror munosabatlarini vujudga keltiradi. Fuqaro va davlat munosabatlarini belgilashda xalqaro huquq normalari ham e'tirof etiladi. O'zbekistonda fuqarolikni quyidagicha xarakterlash mumkin. O'zbekistonda yakka fuqarolik e'tirof etilgan. Konstitutsiya va qonunda bu mustahkamlangan. O'zbekiston fuqarolari O'zbekiston fuqaroligidan chiqmasdan turib, boshqa mamlakatlarning fuqaroligini qabul qilishi mumkin emas va aksincha. O'zbekistonda fuqarolik tenglikka asoslangan, ya'ni fuqarolikka ega bo'lish qanday asoslarda bo'lmasin (tug'ilish bilan bo'ladimi, keyinchalik fuqarolikka o'tganmi) ular hamma sohada tengdir. O'zbekistonda fuqarolikka ega bo'lish ochiq va erkinlikka asoslanadi. Ya'ni O'zbekiston fuqaroligiga ega bo'lish uchun ortiqcha cheklovlar o'rnatilmagan. Fuqarolikning ochiqligi, erkinligi, har qanday O'zbekiston fuqarosi o'z xohishi bilan O'zbekiston fuqaroligidan voz kechishi mumkinligi qonunlarda mustahkamlangan. Hech kim o'z qarashlariga ko'ra fuqarolikdan majburiy ravishda chiqarilishi mumkin emasligining o'rgatilishi fuqarolikning muhim prinsiplaridan biridir. Fuqarolikdan qarashlari, fikrlashiga qarab majburiy chiqarish Sovet tuzumida tez-tez qo'llaniladigan hodisa edi. Bu xalqaro hujjatlarga mutlaqo ziddir. Chunki ularda fuqarolikdan majburiy chiqarish ko'zda tutilmagan. O'zbekiston fuqarolari mamlakat tashqarisida yashayotgan vaqtlarida ularning manfaatlari davlat tomonidan himoya qilinadi. Chet mamlakatlarda ham ular davlat homiyligida bo'ladi. O'zbekiston fuqarolari kelib chiqishi, ijtimoiy va mulkiy ahvoli, irqi va millati, siyosiy va boshqa e'tiqodlari, mashg'ulotlarining turi va sohasi hamda boshqa holatlardan qat'iy nazar, qonun oldida tengdir. Konstitutsiyaga asosan, Qoraqalpog'iston Respublikasining fuqarosi, ayni vaqtda, O'zbekiston fuqarosi hisoblanadi. Ular O'zbekiston fuqaroligini olish uchun hech qanday harakat sodir etmaydi. Bulardan kelib chiqib, O'zbekistonda fuqarolik quyidagi prinsiplarga tayanadi, deyish mumkin: - yagona fuqarolik, ya'ni ikki va ko'p fuqarolik tan olinmaydi; - fuqarolikda tenglik prinsipi mavjud; - fuqarolikka ega bo'lish, fuqarolikdan chiqish ixtiyoriylikka asoslanadi; - fuqarolikdan majburiy chiqarishga yo'l qo'yilmaydi; - O'zbekiston fuqarolari huquqlari, erkinliklari, manfaati mamlakat tashqarisida ham davlat tomonidan himoya qilinadi. Fuqarolik konstitutsiyaviy-huquqiy institutlardan hisoblanadi. Konstitutsiyada fuqarolik asoslari belgilangan bo'lib, fuqarolikka ega bo'lish, uni yo'qotish qonun bilan tartibga solinishi belgilangan. Bunday qonun 2020-yil 13-martda qabul qilingan «O'zbekiston Respublikasining Fuqaroligi to'g'risida»gi Qonundur. Mazkur qonun avvalgi 1992-yil 2-iyuldagi qonunning o'rniga qabul qilindi va unda fuqarolik masalalarini hal qilishda xalqaro hujjatlar qoidalari e'tiborga olindi. Bu BMT tomonidan ham e'tirof etildi. Qonunning 5-moddasiga asosan quyidagilar O'zbekiston fuqarolari hisoblanadi:

a) 1992-yil 28-iyul holatiga ko'ra O'zbekiston Respublikasida doimiy yashagan, chet davlat fuqarosi bo'lmagan va O'zbekiston Respublikasining fuqarosi bo'lish istagini bildirgan shaxs;

b) O'zbekiston hududida yashagan va 1992-yil 28-iyulga qadar o'qish uchun O'zbekistondan tashqariga chiqib ketgan hamda uzluksiz ravishda ta'lim olgan yoxud harbiy xizmatni o'tagan va o'qish yoki harbiy xizmat tugaganidan keyin bir yil ichida O'zbekistonga qaytib kelgan hamda O'zbekiston Respublikasida doimiy propiskadan o'tgan shaxs, basharti uning chet davlat fuqaroligi mavjud bo'lmasa;

v) ushbu Qonun kuchga kirgan kunda O'zbekiston Respublikasining fuqaroligiga ega bo'lgan shaxs;

g) ushbu Qonunga muvofiq O'zbekiston Respublikasining fuqaroligini olgan shaxs. Demak, shaxsni O'zbekiston fuqarosi hisoblash uchun qonun kuchga kirganda shaxslar O'zbekiston hududida doimiy yashayotgan bo'lishi; boshqa davlatlarning fuqarosi bo'lmasligi; O'zbekiston fuqarosi bo'lish istagini bildirgan bo'lishi; ma'lum sabablar bilan shu davrda boshqa davlatlar hududida yashayotgan bo'lsa ham, lekin O'zbekistonda tug'ilgan bo'lsa yoki doimiy yashaganligini isbot qilsa, boshqa davlatlarning fuqarosi bo'lmasligi asosiy shart hisoblanadi. Qonunning 13-moddasida fuqarolikni olish asoslari belgilangan bo'lib, unga asosan:

- tug'ilganlik bo'yicha;

- bola farzandlikka olinganda;

- O'zbekiston Respublikasining fuqaroligiga qabul qilish va uni tiklash natijasida. O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalarida va ushbu Qonunda nazarda tutilgan boshqa asoslarga ko'ra ham olinishi mumkin. O'zbekiston fuqaroligiga ega bo'lishning muhim vositalaridan biri, fuqaroligi bo'lmagan shaxslar yoki chet el fuqarolarining o'z ixtiyorlariga ko'ra O'zbekiston fuqaroligiga o'tishidir. Bunda shaxs O'zbekiston fuqaroligiga o'tishni ixtiyor qiladi, uning iltimosi tegishli tartibda ko'rib chiqilib, Respublika Prezidenti tomonidan fuqarolikka qabul qilinadi. Qonunga asosan, O'zbekiston fuqaroligiga qabul qilish uchun shunday istak bildirgan shaxslar oldiga ba'zi talablar qo'yiladi. Yangi qonunda fuqarolikka qabul qilishning uch xil tartibi belgilangan. Bular: umumiy tartibda; soddalashtirilgan tartibda; alohida tartibda qabul qilishdir

1. Umumiy tartib quyidagi hollarda amalga oshiriladi, agar u (shaxs):

a) chet davlat fuqaroligidan chiqishni rasmiylashtirgan bo'lsa;

b) fuqaroligi bo'lmagan shaxsga yashash guvohnomasi olingan kundan e'tiboran va O'zbekiston Respublikasining fuqaroligiga qabul qilish to'g'risidagi iltimosnoma bilan murojaat qilgan kunga qadar O'zbekiston Respublikasi hududida uzluksiz besh yil davomida doimiy yashab kelayotgan bo'lsa;

v) tirikchilikning qonuniy manbaiga ega bo'lsa;

g) O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga rioya etish majburiyatini o'z zimmasiga olsa;

d) davlat tilini muloqot qilish uchun zarur darajada bilsa. O'zbekistonda besh yil doimiy yashash sharti O'zbekiston fuqarosi bilan nikohda bo'lgan shaxsga tatbiq qilinmaydi. Fuqarolikka qabul qilishning soddalashtirilgan tartibi chet davlat fuqarosi bo'lgan yoki fuqaroligi bo'lmagan shaxs hisoblangan vatandoshga nisbatan quyidagi hollarda amalga oshiriladi, agar u:

a) O‘zbekiston Respublikasi hududida yashaydigan va O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi bo‘lgan, nasl-nasab shajarasi bo‘yicha to‘g‘ri tutashgan loqal bitta o‘zidan oldingi qarindoshga ega bo‘lsa;

b) tirikchilikning qonuniy manbaiga ega bo‘lsa;

v) O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga rioya etish majburiyatini o‘z zimmasiga olsa;

g) davlat tilini qonun hujjatlarida belgilangan tartibda muloqot qilish uchun zarur darajada bilsa. Ko‘rinib turibdiki, bu yerda O‘zbekistonda ma‘lum muddat yashashi kerak degan joyi yo‘q. Shu qoidaning «a» bandida nazarda tutilgan shart ilm-fan va ilmiy faoliyat, texnika, madaniyat hamda sport sohasida katta yutuqlarga ega bo‘lgan, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi uchun manfaatli kasbga yoxud malakaga ega bo‘lgan vatandoshga va (yoki) uning oila a‘zolariga nisbatan hisobga olinmasligi mumkin. Fuqarolikka qabul qilishning alohida tartibida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti milliy manfaatlardan kelib chiqib, chet davlatlarning fuqarolariga va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarga yuqoridagi talablar qo‘llanilmagan holda fuqarolikni berishi mumkin. Bundan tashqari qonunning 6-moddasida 1995-yil 1-yanvarga qadar O‘zbekiston Respublikasi hududiga kirib kelgan va doimiy propiskadan o‘tgan, chet davlat fuqaroligini qabul qilmagan hamda «O‘zbekiston Respublikasining Fuqaroligi to‘g‘risida»gi 2020-yil 13-martdagi Qonun kuchga kirguniga qadar fuqaroligi bo‘lmagan shaxsga O‘zbekistonda yashash guvohnomasi asosida yashab turgan shaxs istak bildirgan taqdirda, O‘zbekiston Respublikasining fuqarosi deb tan olinishi belgilangan. Ularning bolalari ham O‘zbekiston fuqarosi deb tan olinadi. Qonun ayrim sabablar bilan fuqarolik yo‘qotilganda, fuqarolikni tiklash tartibini ham belgilaydi.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. T.-O‘zbekiston», 2018. 2-tom, 142-143-betlar.
2. Mustaqil O‘zbekiston tarixi. Uchinchi kitob. - T.: «Sharq», 2000. 528-535-betlar.
3. «Yangi O‘zbekiston», 2020-yil 25-yanvar
4. «O‘zbekiston Respublikasining Fuqaroligi to‘g‘risida»gi Qonun, 18-modda.
5. «Xalq so‘zi», 2020-yil 26-iyun.
6. «Tarixiy adolatning yana bir tantanasi», «Xalq so‘zi», № 56 (7558), 2020-yil 17-mart.

BAZI XUSUSIY INTEGRAL TENGLAMALAR SISTEMASINI YECHISHDA FREDGOLM USULI

Turdiyev Islomjon Alisherovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti 2-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7953645>

Annotatsiya. Ushbu maqolada integral tenglamalarning kelib chiqish tarixi haqida qisqacha ma'lumotlar berilgan. Fredgolmning birinchi va ikkinchi tur integral tenglamalarining amaliy ahamiyati, uni yechish bo'yicha ketma-ket yaqinlashish hamda iteratsiyalangan yadrolar usullarini qo'llash yo'llari bayon qilingan. Bir nechta misollar yechib ko'rsatilgan, mustaqil bajarish uchun misollar tuzilgan va taqdim qilingan. Maqolani tayyorlashda mavzuning talabalarga tushunarli qilib yoritilishiga katta ahamiyat berilgan.

Kalit so'zlar: integral tenglama, Furiye almashtirishi, ketma-ket yaqinlashishlar usuli, funksiya argumenti, Fredgolmning birinchi tur integral tenglamasi, Fredgolmning ikkinchi tur integral tenglamasi, iteratsiyalangan yadrolar usuli.

FREDHOLM'S METHOD FOR SOLVING A SYSTEM OF PARTIAL INTEGRAL EQUATIONS

Abstract. The article presents a brief history of the emergence of integral equations. The practical significance of the Fredholm integral equations of the first and second type, methods of successive approximation and repeated kernels for their solution are described. Several examples are illustrated, the examples are compiled and presented for self-fulfillment. When preparing an article, great importance is attached to ensuring that the topic is understandable to students.

Keywords: Fourier transform, method of successive approximations, function argument, Fredholm integral equation of the first kind, Fredholm integral equation of the second kind, method of iterated kernels.

МЕТОД ФРЕДГОЛЬМА РЕШЕНИЯ СИСТЕМЫ ИНТЕГРАЛЬНЫХ УРАВНЕНИЙ В ЧАСТНЫХ ПРОИЗВОДНЫХ

Аннотация. В статье дана краткая информация об истории возникновения интегральных уравнений. Описано практическое значение интегральных уравнений Фредгольма первого и второго рода, методов последовательного приближения и повторных ядер для их решения. Проиллюстрировано несколько примеров, примеры составлены и представлены для самостоятельного выполнения. При подготовке статьи большое значение придается тому, чтобы тема была понятна учащимся.

Ключевые слова: интегральное уравнение, преобразование Фурье, метод последовательных приближений, аргумент функции, интегральное уравнение Фредгольма первого рода, интегральное уравнение Фредгольма второго рода, метод повторных ядер.

Integral tenglamalar deb, noma'lum funksiya integral ishorasi ostida bo'lgan tenglamalarga aytiladi.

Mexanika, matematika fizika va texnikaning juda ko'plab masalalar ushbu

$$\varphi(x) - \lambda \int_a^b K(x, y)\varphi(y)dy = f(x) \quad (1)$$

ko‘rinishdagi integral tenglamalarning tekshirishga olib kelinadi, bu erda $\varphi(x)$ – noma’lum funksiya, $K(x, y)$ va $f(x)$ funksiyalar mos ravishda $a \leq x \leq b$, $a \leq y \leq b$ va $a \leq x \leq b$ (a, b - o‘zgarimas sonlar) yopiq sohalarda berilgan uzluksiz haqiqiy funksiyalar. $f(x)$ funksiya (1) integral tenglamaning ozod hadi, $K(x, y)$ tenglmaning yadrosi, sonli λ ko‘paytuvchi tenglamaning parametri deyiladi.

Fredgol‘mning birinchi tur integlamasi deb,

$$\int_a^b K(x, y)\varphi(y)dy = f(x) \quad (2)$$

ko‘rinishdagi integral tenglamaga aytiladi.

Agar (1) tenglamada $f(x) \equiv 0$ bo‘lsa, ya’ni

$$\varphi(x) - \lambda \int_a^b K(x, y)\varphi(y)dy = 0 \quad (3)$$

tenglama (1) mos bo‘lgan bir jinsli integral tenglama deyiladi.

Bir jinsli

$$\varphi(x) - \lambda \int_a^b K(x, y)\varphi(y)dy = 0 \quad (4)$$

tenglama (3) bir jinsli tenglamaga qo‘shma integral tenglama deyiladi.

$$\varphi(x) - \lambda \int_a^x K(x, y)\varphi(y)dy = f(x), \quad x > a \quad (5)$$

ko‘rinishda bo‘lsa, u Vol‘teraning ikkinchi tur integral tenglamasi,

$$\int_a^x K(x, y)\varphi(y)dy = f(x) \quad (6)$$

Tekshirib ko‘rish qiyin emaski, agar ikkinchi tur Fredgolintegral tenglamasining umumiy echimi $\Phi(x)$ mavjud bo‘lsa

$$\Phi(x) = \varphi^0(x) + \varphi(x) \quad (7)$$

ko‘rinishga ega bo‘ladi, bunda $\varphi^0(x)$ (3) tenglamaning umumiy echimi,

esa (1) tenglamaning umumiy va xususiy echimlari bo‘lsa, bularning ayirmasi $\varphi^0(x) = \Phi(x) - \varphi(x)$

(3) tenglamaning echimidan iborat bo‘ladi. Bundan darhol (7) tenglik kelib chiqadi.

Fredgolm ikkinchi tur integral tenglamasini parametr kichik bo‘lganda ketma-ket yaqinlashish usuli bilan echish.

(1) tenglamani tekshiramiz, $K(x, y)$ va $f(x)$ funksiyalar o‘zlari aniqlangan sohalarda uzliuksiz bo‘lgani uchun

$$\lambda \int_a^x |K(x, y)| \leq M, \quad a \leq x \leq b, \quad \max_{a \leq x \leq b} |f(x)| = m \quad (8)$$

bo‘ladi.

Agar (1) tenglama λ parametr

$$|\lambda| < \frac{1}{M} \quad (9)$$

shartni qanoatlantirsa, u holda bu tenglamalarning yagona $\varphi(x)$ echimi mavjud bo‘lib, uni ketma-ket yaqinlashish usuli bilan topish mumkin.

Nolinchi yaqinlashish sifatida (1) tenglamaning ozod hadini qabul qilamiz

$$\varphi_0(x) = f(x)$$

Binchi yaqinlashishni

$$\varphi_1(x) = f(x) + \lambda \int_a^b K(x, y) f(y) dy$$

munosabat bilan aniqlaymiz. Bu jarayonni davom ettirib, n-yaqinlashishni

$$\varphi_n(x) = f(x) + \lambda \int_a^b K(x, y) \varphi_{n-1}(y) dy, \quad n = 1, 2, \dots, n \quad (10)$$

munosabat bilan aniqlaymiz.

Shunday qilib, (10) rekurrent munosabatlarni qanoatlantiruvchi

$$\varphi_0(x), \varphi_1(x), \dots, \varphi_n(x), \dots$$

funksional ketma-ketligiga ega bo‘lamiz.

Matematik analizdan ma‘lumki, (11) ketma-ketlikning yaqinlashishi

$$\varphi_0(x) + \sum_{n=1}^{\infty} [\varphi_n(x) - \varphi_{n-1}(x)] \quad (12)$$

qatorning yaqinlashishiga teng kuchlidir. (10) formulani

$$\begin{aligned} \varphi_n(x) &= f(x) + \lambda \int_a^b K(x, y) [\varphi_{n-1}(y) - \varphi_{n-2}(y) + \varphi_{n-1}(y)] dy = \\ &= f(x) + \lambda \int_a^b K(x, y) \varphi_{n-2}(y) dy + \lambda \int_a^b K(x, y) [\varphi_{n-1}(y) - \varphi_{n-2}(y)] dy = \\ &= \varphi_{n-1}(x) + \lambda \int_a^b K(x, y) [\varphi_{n-1}(y) - \varphi_{n-2}(y)] dy \quad n = 2, 3, 4, \dots \end{aligned} \quad (13)$$

ko‘rinishda yozib olamiz.

(8) ga asosan (13) dan quyidagi tengsizliklar kelib chiqadi:

$$\begin{aligned} |\varphi_0(x)| &\leq m \\ |\varphi_1(x) - \varphi_0(x)| &\leq m|\lambda| M \\ |\varphi_2(x) - \varphi_1(x)| &\leq m|\lambda|^2 M^2 \\ &\dots\dots\dots \\ |\varphi_n(x) - \varphi_{n-1}(x)| &\leq m|\lambda|^n M^n \end{aligned}$$

Shunday qilib, (12) qatorning har bir hadi musbat sonli

$$\sum_{n=0}^{\infty} m|\lambda|^n M^n$$

Ta'kidlash joizki, integral tenglamalar nazariyasi matematik fizika, differensial tenglamalar masalalarini hal qilishda keng qo'llaniladi. Jumladan, [3-15] ishlarda operatorli matritsalar uchun Fredholm determinantini qurish, Fadeev tenglamasini qurish jarayonida integral tenglamalarni yechish usullaridan foydalanilgan. [16-36] ilmiy maqolalarda olib borilgan izlanishlarda aralash tipdagi tenglamalar uchun qo'yilgan chegaraviy masalalar Fredholmning ikkinchi tur tenglamasiga keltiriladi. Fredholmning ikkinchi tur tenglamasi yechimining mavjudligidan (tegishli shartlar ostida) chegaraviy masalaning ham yechimi mavjudligi haqida xulosa qilinadi.

REFERENCES

1. M. Rahman. Integral Equations and Their Applications, WIT press, Southampton, Boston, (2007), 372 p.
2. A. M. Wazwaz. Linear and Nonlinear Integral Equations Methods and Applications, Higher Education Press, Beijing and Springer-Verlag Berlin Heidelberg, London, New York, (2011).
3. Rasulov T.H., Dilmurodov E.B. (2020). Eigenvalues and virtual levels of a family of 2x2 operator matrices. *Methods Func. Anal. Topology*, 1(25), 273-281.
4. Rasulov T.H., Dilmurodov E.B. (2020). Analysis of the spectrum of a 2x2 operator matrix. *Discrete spectrum asymptotics. Nanosystems: Phys., Chem., Math.*, 2(11), 138-144.
5. Rasulov T.H., Dilmurodov E.B. (2019). Threshold analysis for a family of 2x2 operator matrices. *Nanosystems: Phys., Chem., Math.*, 6(10), 616-622.
6. Расулов Т.Х., Дилмуродов Э.Б. (2020). Бесконечность числа собственных значений операторных (2x2)-матриц. Асимптотика дискретного спектра. *ТМФ*. 3(205), 368-390.
7. Muminov M.I., Rasulov T.H. (2015). Universality of the discrete spectrum asymptotics of the three-particle Schrödinger operator on a lattice. *Nanosystems: Phys. Chem. Math.*, 2(6), 280-293.
8. Umirkulova G.H., Rasulov T.H. (2020). Characteristic property of the Faddeev equation for three-particle model operator on a one-dimensional

WAYS OF TEACHING COMPARATIVE DISCOURSE ANALYSIS TO UNIVERSITY STUDENTS

Tilebergenova Gawhar

Nukus State Pedagogical Institute
Faculty of Foreign languages
Department of English language and literature
2nd year master student

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7953670>

Abstract. *Comparative Discourse Analysis (CDA) is a prominent interdisciplinary field that explores language use, power relations, and social practices within various contexts. Teaching CDA to university students requires innovative instructional approaches that foster critical thinking, analytical skills, and intercultural competence. This article presents a comprehensive review of existing literature and proposes effective ways of teaching Comparative Discourse Analysis to university students. By incorporating a combination of theoretical frameworks, practical exercises, and real-world case studies, educators can equip students with the necessary tools to navigate complex linguistic landscapes and contribute to the advancement of social sciences and humanities.*

Key words: *discourse, pedagogy, students, theory, practical exercises, real-world studies.*

СПОСОБЫ ПРЕПОДАВАНИЯ СРАВНИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА ДИСКУРСА СТУДЕНТАМ УНИВЕРСИТЕТОВ

Аннотация. *Сравнительный анализ дискурса (CDA) — важная междисциплинарная область, изучающая использование языка, отношения власти и социальные практики в различных контекстах. Преподавание CDA студентам университетов требует инновационных подходов к обучению, которые способствуют критическому мышлению, аналитическим навыкам и межкультурной компетентности. В этой статье представлен всесторонний обзор существующей литературы и предложены эффективные способы преподавания сравнительного анализа дискурса студентам университетов. Сочетая теоретические основы, практические упражнения и практические примеры, преподаватели могут вооружить учащихся необходимыми инструментами для навигации по сложным лингвистическим ландшафтам и внести свой вклад в развитие социальных и гуманитарных наук.*

Ключевые слова: *дискурс, педагогика, студенты, теория, практические занятия, реальные исследования.*

Introduction The significance of Comparative Discourse Analysis in understanding language, power, and society. Rationale for teaching Comparative Discourse Analysis to university students. Importance of effective pedagogical methods to enhance student learning outcomes.

Selecting Appropriate Theoretical Frameworks: Choosing relevant theoretical frameworks to underpin Comparative Discourse Analysis. Exploring critical discourse analysis, sociolinguistics, pragmatics, and sociocultural theory. Emphasizing the integration of multiple theoretical perspectives for a comprehensive analysis. **Developing Analytical Skills:** Engaging students in close reading and textual analysis exercises. Introducing linguistic tools and concepts

for identifying discursive strategies. Teaching students to recognize power relations, ideologies, and social practices in discourse.

Promoting Critical Thinking: Encouraging students to question dominant discourses and societal norms.

Facilitating class discussions and debates on controversial topics: Challenging students to critically evaluate sources of information and media representations.

Incorporating Intercultural Competence: Providing opportunities for students to analyze discourse across cultures and languages. Introducing cross-cultural communication theories and frameworks. Encouraging students to examine intercultural power dynamics and intergroup relations.

Engaging with Real-World Case Studies: Utilizing real-world examples and case studies from diverse contexts. Exploring discourses in politics, media, education, healthcare, and other relevant domains. Encouraging students to apply CDA methodologies to contemporary issues.

Integrating Technology and Multimedia Resources: Incorporating digital tools for data collection, analysis, and visualization. Using online corpora and software for comparative analyses. Harnessing multimedia resources to enhance student engagement and comprehension. [4.75]

Collaborative Learning and Research: Promoting collaborative learning environments for peer-to-peer engagement. Encouraging students to conduct independent research projects using CDA methods. Facilitating group discussions, presentations, and research symposiums.

Reflective Practice and Feedback: Implementing reflective exercises to encourage metacognition. Providing constructive feedback on students' analyses and research projects. Promoting self-assessment and goal setting for continuous improvement.

Selecting Appropriate Theoretical Frameworks: When teaching Comparative Discourse Analysis, it is essential to choose theoretical frameworks that align with the goals of the course and the topics being explored. Critical discourse analysis (CDA) offers insights into power relations, social structures, and ideology, while sociolinguistics focuses on the relationship between language and society. Pragmatics provides tools for understanding how context influences meaning, and sociocultural theory emphasizes the role of cultural and social practices in shaping discourse. By integrating multiple theoretical perspectives, students gain a more comprehensive understanding of the complexities of language and society. [5.83] **Developing Analytical Skills:** To facilitate effective discourse analysis, students need to develop strong analytical skills. Close reading and textual analysis exercises enable students to identify linguistic features, such as lexical choices, metaphors, and rhetorical devices, that contribute to the construction of meaning. By exploring various discursive strategies, such as framing, persuasion, and intertextuality, students learn to recognize how power relations and ideologies are embedded in discourse. **Promoting Critical Thinking:** Encouraging critical thinking is a vital aspect of teaching Comparative Discourse Analysis. By questioning dominant discourses and societal norms, students develop a critical perspective that allows them to challenge prevailing ideologies. [1.109] **Classroom discussions and debates on controversial topics** provide a platform for students to critically analyze different viewpoints and construct well-supported arguments. Additionally, students should be taught to critically evaluate sources of information and media representations to avoid accepting discourses at face value. **Incorporating Intercultural Competence:** Given the multicultural nature of contemporary societies, it is crucial to incorporate intercultural competence into the teaching of

Comparative Discourse Analysis. Students should be exposed to discourses from different cultures and languages to understand how communication varies across contexts. Introducing cross-cultural communication theories and frameworks, such as Hofstede's cultural dimensions or the concept of face-saving, helps students grasp the interplay between language, culture, and power. Analyzing intercultural power dynamics and intergroup relations enhances students' ability to recognize and challenge cultural biases and stereotypes. Engaging with Real-World Case Studies: Incorporating real-world case studies allows students to apply CDA methodologies to concrete examples. Discourse analysis can be explored in various domains, such as politics, media, education, healthcare, and more. By analyzing political speeches, media representations, educational policies, or doctor-patient interactions, students gain a practical understanding of how discourse shapes power relations and social practices. This approach helps bridge the gap between theoretical concepts and real-life applications. Integrating Technology and Multimedia Resources: Utilizing technology and multimedia resources enhances the teaching of Comparative Discourse Analysis. Online corpora and software tools provide students with access to vast amounts of data for analysis and comparison. Visualizations, such as word clouds or network graphs, can aid in identifying patterns and relationships within discourse. Multimedia resources, including videos, podcasts, and news articles, offer diverse and engaging materials for analysis, enriching students' learning experiences.

Collaborative Learning and Research: Encouraging collaborative learning environments fosters peer-to-peer engagement and knowledge sharing. Group discussions, project-based activities, and research symposiums provide opportunities for students to explore diverse perspectives and learn from one another. Engaging in collaborative research projects using CDA methods not only deepens students' understanding but also enhances their research and teamwork skills. [2.69]

In conclusion, teaching Comparative Discourse Analysis to university students requires a multifaceted approach that incorporates theoretical frameworks, analytical skills development, critical thinking, intercultural competence, real-world case studies, technology integration, collaborative learning, and reflective practice. By adopting these strategies, educators can empower students to navigate complex linguistic landscapes, understand power dynamics, and contribute to the advancement of social sciences and humanities. By selecting appropriate theoretical frameworks, students gain a solid foundation for analyzing discourse and understanding its societal implications. Developing analytical skills enables students to delve into the nuances of language use and recognize how discourse shapes social realities. Promoting critical thinking empowers students to question and challenge prevailing discourses, fostering a more nuanced and informed understanding of the world.

Incorporating intercultural competence into the curriculum equips students with the skills to navigate communication across cultures and recognize the influences of power and cultural bias. Engaging with real-world case studies provides students with practical applications of Comparative Discourse Analysis, making the subject matter more relevant and tangible. Integrating technology and multimedia resources enriches the learning experience by providing access to a wide range of data and facilitating interactive and engaging analysis. [3.98] Collaborative learning and research foster a sense of community and peer support, allowing students to learn from diverse perspectives and develop important teamwork and research skills.

Finally, incorporating reflective practice and providing constructive feedback encourages students to think critically about their learning journey, identify areas for improvement, and develop self-directed learning strategies. In conclusion, the effective teaching of Comparative Discourse Analysis to university students involves a dynamic and comprehensive pedagogical approach that integrates theoretical frameworks, analytical skills development, critical thinking, intercultural competence, real-world applications, technology integration, collaborative learning, and reflective practice. By employing these strategies, educators can empower students to become critical thinkers, proficient analysts, and active contributors to the study of discourse and its social implications.

REFERENCES:

1. Fairclough, N. (2001). *Language and power*. Pearson Education.
2. van Dijk, T. A. (2015). *Discourse and power*. In *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction* (pp. 1-10). Wiley.
3. Gee, J. P. (2014). *An introduction to discourse analysis: Theory and method* (4th ed.). Routledge.
4. Wodak, R., & Meyer, M. (Eds.). (2009). *Methods of critical discourse analysis* (2nd ed.). Sage Publications.
5. Holmes, J., & Meyerhoff, M. (Eds.). (2017). *The Routledge Handbook of Sociolinguistics around the World*. Routledge.
6. Blommaert, J., & Bulcaen, C. (2000). *Critical discourse analysis*. *Annual Review of Anthropology*, 29(1), 447-466.
7. Scollon, R., & Scollon, S. W. (2003). *Discourses in place: Language in the material world*. Routledge.
8. Ганиева, М. ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АБДУРАУФА ФИТРАТА. СЌЗ САНЪАТИ ЖУРНАЛИ JOURNAL OF WORD ART ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 12

ANALYSIS OF THE KARL HEINRICH MENGES'S CONCEPTS ON KARAKALPAK
PHONOLOGY

Nurumbetova Gulayim

Scientific advisor

Awezova Kamila

2-year Masters' Degree Student, the Department of English Linguistics at
Karakalpak State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7953993>

Abstract. This article is devoted to investigate the elements and structure of the inventory system of consonant phonemes of the Karakalpak language. This necessity is dictated by the fact that the construction of structural schemes of various systems objectively requires the use of unified procedures for determining the elements of this system. Phonemes are elements of the phonological systems of the language. In systemic phonology, they are defined as functional systems of differentiating features. Currently, analytical procedures of system phonology are developed on the basis of articulatory characteristics of phonological elements.

Keywords: language, karakalpak, consonant, generalization, concept, analyze, phonemes, active organs of speech, passive organs of speech.

АНАЛИЗ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ КАРЛА ГЕНРИХА МЕНГЕСА О
КАРАКАЛПАКСКОЙ ФОНОЛОГИИ

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию элементов и структуры инвентарной системы согласных фонем каракалпакского языка. Эта необходимость диктуется тем, что построение структурных схем различных систем объективно требует применения единых процедур определения элементов этой системы. Фонемы являются элементами фонологических систем языка. В системной фонологии они определяются как функциональные системы дифференцирующих признаков. В настоящее время аналитические процедуры системной фонологии разрабатываются на основе артикуляционных характеристик фонологических элементов.

Ключевые слова: язык, каракалпакский, согласный, обобщение, понятие, анализ, фонемы, активные органы речи, пассивные органы речи.

Introduction

Nikolai Aleksandrovich Baskakov and Kenzhebay Ubaydullaevich Ubaydullayev define the system of consonant phonemes by the active and passive participation of speech organs in the articulation of consonant sounds. Nikolai Aleksandrovich Baskakov mainly notes on the passive organs of speech, while Kenzhebay Ubaidullaev defines the characteristics of consonant phonemes, both on active and passive organs of speech, that is,

- bilabial,
- dental,
- apical,
- forelingual,
- middle-lingual,
- post-lingual, and

- glottal.

We are based on the characteristic of Abatbai Dauletov, since his description of the characteristics of both consonant and vowel phonemes is based not only on subjective characteristics, it is also supported by objective characteristics based on acoustic data from palatographic, spectral, and oscillographic analyses.

Abatbay Dauletov gives general description of the consonant sounds as following:

- labial – bilabial
- labio-dental
- forelingual, apical alveola-dental
- dorsal
- apical
- cacuminal or retroflex
- medio-lingual
- back-lingual uvular
- uvular and glottal
- nasal
- occlusive
- plosive – high-explosive - implosive
- implosive
- affricate
- vibrant
- sonant
- lenis
- fortis
- voiced
- voiceless

Here we try and do comparative analyses with the data of the Karl Heinrich Menges's and Abatbay Dauletov's study

Labial – bilabial

Characteristics by Abatbay Dauletov:

[p]	bilabial	qos-erinlik	губно-губные
[b]	bilabial	qos-erinlik	губно-губные
[m]	bilabial	qos-erinlik	губно-губные
[w]	bilabial	qos-erinlik	губно-губные

Characteristics by Karl Menges:

[p]	labial	erinlik	губной
[b]	labial	erinlik	губной
[m]	labial	Erinlik	губной

In Karl Heinrich Menges's description there is no analogy of the sound [w] at all. May be at that time Karakalpaks used sound [v] instead of [w] like Uzbeks, for example in the words 'vatan' and vakt' instead of modern Karakalpak language words 'watan' and 'wakit'

Labio-dental

Characteristics by Abatbay Dauletov:

[v]	labio-dental	erinlik-tislik	губно-зубные
[f]	labio-dental	erinik-tislik	губно-зубные

Characteristics by Karl Heinrich Menges:

[f]	labial	erinlik	губной
[v]	labial	erinlik	губной

Karl Heinrich Menges describes and include these sounds as 'labial' and he does not mention the teeth that take part in the articulation of these sounds. As we can see Karl Heinrich Menges mention just one organ of speech but not both lips and teeth as labio-dental sounds. In the articulation of these sounds alveolar does not take an active part and it is better to characterize the sounds [t], [d] and [n], like apical-dental and not alveolar-dental, as Abatbay Dauletov states.

And in the articulation of the sounds [s] and [z], we use tip of the tongue on the alveolar as alveolar-dental but not apical-dental, as Abatbay Dauletov states.

Karl Heinrich Menges mention only teeth as organs of speech that take part in the articulation of phonemes [t] and [d], [s] and [z], and he does not tell about tip of the tongue like apical; he does not mention the tongue as an active organ of speech.

The sounds [ʃ] and [ʒ] are fricative spirant affricates. Karl Heinrich Menges characterizes them as hushing, dorsal, palate-alveolar, unvoiced, spirant and Abatbay Dauletov uses the teeth in the description like dental; in our observation we come to the conclusion that the tip of the tongue is on the alveolar but it does not touch the upper teeth. So we come to conclusion that Karl Menges is right when he tells about these sound as palate-alveolar but not as alveolar-dental.

And now we should analyze the sounds [tʃ] and [tʂ]. First of all, we must say that these sounds are not present in the native Karakalpak language, so they are borrowed from the Russian language and are not found in the literary norm of the Karakalpak language. Abatbay Dauletov gives them a description as fore-lingual, apical alveolar-dental occlusive, voiceless affricate. In our point of view they cannot be dental as the tip of the tongue touches the alveolar and not the upper

teeth at all. But the middle part of the tongue snuggles up to the palate, therefore, we tend to call such articulation as palatal-alveolar and not dental. So we agree with Karl Heinrich Menges in this point, but he does not give the description of the sound [ʈ].

The [l] sound is pronounced with the back part of the tongue near the soft palate and that is its main feature, so Karl Heinrich Menges gives his attention to this fact mostly saying that [l] sound is deep-velar and velarized; and Abatbay Dauletov pay attention to the front part of the tongue during this articulation.

As we can see Karl Heinrich Menges doesn't pay attention to the active and sometimes passive organs of speech; he just take one or two main features in making description of the articulation of the sounds, that he thinks as most important. However, we must note that he has good ear in phonetics and he is a brilliant scientist.

All these sounds are lingual, front-lingual, apical, dental [t], [d], [s], [z], [ʈ], [l], [n] and sounds [ʃ], [ʒ] [tʃ], [r] are lingual, front-lingual, palate-dental ones and not alveolar as Abatbay Dauletov states. As we have mentioned earlier we do not find the sound [ʈ] in the description of Karl Heinrich Menges's; may be at that time the Russian had not so much influence on Karakalpak language as it has now, and Karakalpaks did not use this sound at that time.

Conclusion

The description of Abatbay Dauletov is more detail than Karl Heinrich Menges's but still we have some useful and important information from his work too and we can say that both scientists complement each other.

REFERENCES

1. Баскаков Н. А “Введение в изучение тюркских языков. 2-изд.М,1969.
2. Karl Heinrich Menges “Qaraqalpaq grammar”. King's Crown Press, 1947.
3. Abatbay Dauletov “Ha'zirgi qaraqalpaq tili. Fonetika”. No'kis, 2005.
4. Abdinazimov Sh,N, Pirniyazova A.Q, Shinnazarova S.J. “Ha'zirgi qaraqalpaq a'debiy tili.Fonetika, leksikologiya”. Tashkent, 2018.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJTIMOYIY INTELLEKTNI SHAKILLANTIRISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Abduraxmonov Otabek Abdug'affor o'g'li

Namangan davlat universiteti Pedagogika va psixologiya fakulteti, Pedagogika nazariyasi va tarixi kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954015>

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy intellektni shakillantirishning pedagogik va psixologik xususiyatlari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: maktab, pedagogik va psixologik, intellekt, bola.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE FORMATION OF SOCIAL INTELLIGENCE OF PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. This article talks about the pedagogical and psychological features of the formation of social intelligence of preschool children.

Key words: school, pedagogical and psychological, intellect, child.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. В данной статье говорится о педагогико-психологических особенностях формирования социального интеллекта дошкольников.

Ключевые слова: школа, педагогико-психологический, интеллект, ребенок.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning pedagogik-psixologik xususiyatlari rivojlanishini harakatga keltiruvchi kuchining faoliyatini vujudga keltirgan yangi ehtiyojlar bilan ularni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar tizimining namoyon bo'lishidir. Vujudga kelgan ziddiyatlar va qarama-qarshiliklarni, pedagogik - psixologik jihatlarini ta'minlash, faoliyat turlarini murakkablashtirish orqali maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsida yangi psixologik fazilatlarni tarkib toptirish bilan go'daklik davriga xos bazi xarakatlarni asta – sekin yo'qotish mumkin. Maktabgacha yoshda inson shaxsi kamolotining muxim bosqichi hisoblanadi, maktabgacha yoshdagi bolalarda g'oyat katta ahamiyatga ega bo'lgan psixologik o'zgarishlar ro'y beradi, bolaning muayyan ijtimoiy turmush sharoitida keyingi kamol topishi uchun zarur sifatlar ta'lim –tarbiya ta'sirida paydo bo'ladi, barqaror, mustaxkam iz qoldiruvchi ijobiy xislatlar namoyon bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar kamolotga erishgan sayin uning ichki dunyosida yangi fazilatlar va sifatlar paydo bo'la boshlaydi, psixikasida keskin qayta burilish sodir bo'ladi. O'zgarishlar uning oldiga yangi talablar qo'yadi, bu esa o'z navbatida ko'proq xuquq va erk berilishini, eng avvalo mustaqil qarorga kelish va xulq – atvorini maqbul deb hisoblab amalga oshirishni takozo qiladi. Ijtimoiy rivojlanish, kamolotga intilish, nisbiy barkarorlik maktabgacha yosh davrining eng muxim xususiyatlari hisoblanadi. Bizningcha, mana shu omillar qatoriga shaxslararo munosabatlarning to'g'ri yo'lga qo'yilishi, odamlarning oqilona, odilona muloqotga o'rgangani, jamoa va guruxlarda ijobiy psixologik muxit yaratilgani, asabiylashish, parokandalik kamayganini ham qo'shish maqsadga muvofikdir. 3-7 yoshgacha bo'lgan davr bog'cha yoshi davri hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasida juda tez sifat o'zgarishlari bo'lishini inobatga olgan holda 3 davrga bo'lish mumkin

(3-4yosh) kichik maktabgacha davri,

(4-5yosh) kichik bog'cha yoshi, o'rta maktabgacha davr(o'rta bog'cha yoshi)

6-7 yosh va katta maktabgacha davr katta bog'cha yoshlilarga ajratish mumkin.

Bola rivojlanish jarayonida odamlarning ilgari o'tgan avlodlari tomonidan yaratilgan predmet va xodisalar olami bilan alohida maxsus munosabatga kirishadi. Bola insoniyat ko'lga kiritgan barcha yutuqlarni faol ravishda o'zlashtirib, egallab boradi. Bunda predmetlar olamini, hamda ular yordamida amalga oshiriladigan xatti-harakatlarni, tilni, odamlar orasidagi munosabatlarni egallab olishi, faoliyat motivlarining rivojlanishi, qobiliyatlarining o'sib borishi, katta yoshli kishilarning bevosita yordamida amalga oshirilib borilmog'i kerak. Asosan mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati kuchaya boshlaydi.

Bog'cha yoshdagi bolalarning ko'zga tashlanib turuvchi hususiyatlaridan biri ularning serharakatligi va taqlidchanligidir. Bola tabiatining asosiy qonunini shunday ifodalash mumkin: bola uzluksiz faoliyat ko'rsatishni talab qiladi, lekin u faoliyat natijasidan emas, balki faoliyatning bir xilligi va bir tomonlamaligidan charchab qoladi. Mana shu so'zlardan bog'cha yoshidagi bola tabiatining asosiy qonuni bo'lmish serharakatligini ortiqcha cheklab tashlamay, balki maqsadga muvofiq ravishda uyushtirish kerakligi yaqqol ko'rinib turibdi.

Kattalar va tengdoshlari bilan bo'lgan munosabat orqali bola ahloq normalari, kishilarni anglash, shuningdek, ijobiy va salbiy munosabatlar bilan tanisha boshlaydi. Bog'cha yoshidagi bola endi o'z gavdasini juda yaxshi boshqara boshlaydi. Uning harakati muvofiklashtirilgan xolda bo'ladi. Bu davrda bolaning nutqi jadal rivojlana boshlaydi. U yangiliklarni egallashga nisbatan o'zi bilganlarini mustaxkamlashga ehtiyoj sezadi. O'zi bilgan ertagini qayta-qayta eshitish va bundan zerikmaslik shu davrdagi bolalarga xos hususiyatdir.

Bog'cha yoshidagi bolalar ehtiyoji va qiziqishlari jadal ravishda ortib boradi. Bu avvalo keng doiraga chiqish ehtiyoji, munosabatda bo'lish, uynash ehtiyojlarining mavjudligidir. Bu davrda bolalarda hamma narsani bilib olishga bo'lgan ehtiyoj kuchayadi. Bog'cha yoshidagi bola tabiatiga xos bo'lgan kuchli ehtiyojlardan yana biri uning har narsani yangilik sifatida ko'rib, uni har tomonlama bilib olishga intilishidir.

Bola alohida olingan shaxs sifatida o'z-o'ziga munosabatini shakllantirish jarayonida asosan ikki bosqichni boshidan kechiradi. Bu bosqichlar maktabgacha yosh davrining ikki xil davriga – kichik maktabgacha yosh davri va katta maktabgacha yosh davri to'g'ri keladi.

Birinchi bosqichda bola o'zini ijtimoiy jamiyat qatnashchisi sifatida namoyon qila boshlaydi, endi o'zini ijtimoiy jamiyat qatnashchisi sifatida ta'kidlamokchidek bo'ladi. Bu davr uchun kattalarning xatti-xarakterlariga taqlid qilish va o'zining mana shu yarashmagan qiliqlariga tanqidiy baho bera olmaslik, uning katta yoshli kishilarga yaqin bo'lishi uchun yordam berayotgan bir gurux tengdoshlari bilan ortiq darajada bog'liq bo'lib qolishi va shu singari xolatlar xarakterlidir.

Ikkinchi bosqichda endi o'zining yosh bola emasligiga shubxa qilmaydi va u o'zligini aniq anglay boshlaydi, o'z shaxsini ulug'lab, o'ziga xos xarakterlar qila boshlaydi. Bu davrga kelib, uning xarakterlari o'zi bilan o'rtoq bo'lgan bir gurux tengdoshlariga bog'liq bo'lmay qoladi. Shuning uchun ham bu davrda bolaga ta'sir o'tkazish metodikasiga jiddiy e'tibor berish dardkor. Maktabgacha yosh davrida yuz bergan o'zgarishlar, jumladan fiziologik o'zgarishlar nafakat uning xulqiga, xatti-xarakterlariga ta'sir etibgina qolmay, uning bilishga bo'lgan munosabatlariga, o'z-o'ziga mehnat va uning turlariga munosabatlarini ham o'zgartirib yuboradi. Maktabgacha yosh davrining nerv tizimi jiddiy o'zgarishlarga duch keladi. Miya pustlog'ining analitik sintetik faoliyati murakkablashadi. Xotiraning xajmi ko'rgazmali material va faktlarni eslab qoladi (Ilmiy

kuzatish va tadqiqotlar inson o'z umri davomida oladigan barcha ma'lumotning 70 foizini 5 yoshgacha bo'lgan davrda faol qabul qilishini ko'rsatgan). Maktabgacha yosh davrida bolalarning o'zlashtirib oladigan mavxum tushunchalar doirasi kengayadi. Ayni vaqtda muxim narsalarni muxim bo'lmagan narsalardan ajrata bilmaslik ham ko'zatiladi. Ijtimoiy faoliyatga qiziqish ortadi. Faollik, tashabbuskorlik, bahodirona ishlar va romantikaga, do'stlik va o'rtoqlikka intilish bu yoshga xos bo'lgan xususiyatdir. Maktabgacha yosh davrida bolalarning endi u tevarak atrofidagi narsaga juda ham qiziqadi, faolligi ham zur, ham jismoniy, ham aqliy mehnatga ishtiyoki juda katta. Uning bu faolligini yo'lga solishga o'rganish lozim, bolalarni axillik bilan ish ko'rishga o'rgatish, ularning kerakli bilimlar bilan qurollanishiga, jamoat ishlarini olib borishni o'rganishiga, ham aqliy mehnat sohasida, ham jismoniy mehnat sohasida uyushqoqlik bilan ishlashni o'rganishiga yordam berish kerak. Maktabgacha yosh davrida bolalarning faolligi – ijtimoiy hayotda o'z o'rnini, o'zining boshqa kishilar hayotidagi ro'lini tushuna boshlagan kishining faolligidir. Uning faolligidan axloqiy tarbiyada ham, aqliy tarbiyada ham foydalanish kerak, Maktabgacha yosh davrida bolalarning voqea-hodisalar mohiyatini bilib olishdagi ildamligidan sinf tarbiyalanuvchilar faolligini oshirishda, namuna qilib ko'rsatishda, Tarbiyachi bayon qilgan nazariy bilimlarga hayotiy misollar keltira olish ko'nikmalarini hosil qilishda ham foydalanish zarur. Buning uchun har bir Maktabgacha yosh davrida bolalarga uning ko'ngliga yoqadigan tarbiyalanuvchini rivojlantiruvchi tarbiyaviy faoliyat topib berish lozim. Maktabgacha yosh davrida bolalarni tarbiyalash, ularga rahbarlik qilish san'ati shundan iboratki, ular bu rahbarlikni mumkin qadar kam xis qilsinlar.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни Т.:2020 й. 23 сентябр
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” Фармони. –Т.: Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда
3. Мирзиёев Ш.М. “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик-ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалиқ қоидаси бўлиши керак”. “Вазирлар Маҳкамасининг мамлакатимизни 2016 йилдаги ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунларини ҳар томонлама таҳлил қилиш ҳамда республика Ҳукуматининг 2017 йил учун иқтисодий ва ижтимоий дастури энг муҳим йўналишлари ва устувор вазифаларини белгилашга бағишланган кенгайтирилган мажлисида сўзлаган маърузаси Халқ сўзи”2017 йил 16 январ 11-сон
4. Mirziyoyev.Sh.M Buyuk kelajakni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. Т.:O'zbekiston. 2017.(103 b)
5. Mirziyoyev .Sh.M Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Т.O'zbekiston.2016 (14 b)
6. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. Т. ToshDPU.2002.(o'quv qo'llanma).
7. Davletshin M.G. "O'quvchilarning texnika qobiliyati psixologiyasi" Toshkent 1971.
8. Davletshin M.G. va boshqalar. “Qobiliyat va uning diagnostikasi”-Т.:O'qituvchi, 1997. -134b

TECHNOLOGY FOR TEACHING ELEMENTARY STUDENTS TO THINK CRITICALLY

Tashibekova Munajat Xoshimovna

Namangan State University lecturer

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954025>

Abstract. This article provides extensive information on the technology of teaching elementary students to think critically, the concept of critical thinking, the effectiveness of critical thinking, and scholars, educators who have studied critical thinking issues, as well as teaching students to think critically and the pros and cons of that thinking.

Keywords: criticism, thinking, critical thinking, independent thinking, creative thinking, thinking.

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ КРИТИЧЕСКОМУ МЫШЛЕНИЮ

Аннотация. В данной статье представлена обширная информация о технологии обучения учащихся начальных классов критическому мышлению, о понятии критического мышления, эффективности критического мышления, а также об ученых, педагогах, изучавших вопросы критического мышления, а также об обучении учащихся критическому мышлению и плюсы и минусы такого мышления.

Ключевые слова: критика, мышление, критическое мышление, самостоятельное мышление, творческое мышление, мышление.

President Of Uzbekistan Sh.M.Mirziyoyev argues that our young people have independent thinking, high intellectual and spiritual potential and mobilize all the strength and capabilities of our state and society in order to mature, be happy and become people who do not empty in any sphere to their peers on a global scale. In vain, in the development strategy of the new Uzbekistan for 2022 - 2026 "...to raise human value and build a nationalistic state through the further development of a free civil society; ensuring spiritual progress and bringing the industry to a new level; approaches to universal problems arising from national interests, etc., have not been designated as a priority.

Our country is taking a worthy place among the number of developed countries, striving for a great future. It is necessary to use the most advanced pedagogical technologies in order to improve the education and efficiency of the growing generation. In primary education, it is advisable to take a lesson based on various methods, taking into account the age characteristics of the student.

Applying methods that teach students to think independently, develop their creative thinking, giving them deep knowledge from the foundations of science is one of the main tasks of modern elementary education. And for the implementation of these tasks, the use of educational technologies, various methods, methods and distributive materials in the organization of creative work of students in elementary school classes is important in the development and maturation of a primary student, the formation of independent thinking skills.

The problems of formation of independent thinking skills of specialists in educational programs of Lifelong learning in the world are relevant in the theory and practice of pedagogy. In the processes of globalization and integration of education in the world, the issue of developing

the professional training of future specialists is defined as one of the urgent tasks. In particular, according to a Social Survey of employers by the Center for Career Services, founded at Harvard University in the United States, 74.8% of participants identified qualities related to creativity and non-standard thinking as an important criterion determining the professional competence of a qualified specialist. A similar survey at the Nanyan University of Technology Business School in Singapore found that 62.5% of employers included the graduate's creativity qualities in the top three in their line of essential qualities.

Criticism – (Latin) - judging skill-assessment, analysis of a phenomenon related to some area of human activity. It consists in finding and discussing mistakes. Criticism-assessment of something, or someone's shortcomings is also considered to be negative thinking about what or someone. It is a system of reasoning that aims to make reasonable conclusions by analyzing things and phenomena in the process of thinking, and it also has a critical evaluation character. That is, it is an analistic thought that has become a criticism. There have been many definitions of critical thinking-including that it is a particular type of thinking that generates conclusions through fact analysis. That is, it is a form of self-directed, self-educated, self-controlled and self-correcting thinking. Its necessary condition is to agree with and apply strict norms of improvement of consciousness. Currently, the role of teaching students – young people in an educational institution that embodies the content of upbringing in the East in the development of our country to independent critical thinking, as noted by the great thinkers of the Middle Ages Khwarazmiy, Farabi, Ibn Sina, as well as promoting that knowledge acquired in the process of this critical thinking has a great.

Criticism is the assessment of something or someone's shortcomings, negative thinking about what or someone. Criticism of others is the desire to match their attitude to the problem being considered with yours. This usually leads to arrogance. Others do not want to accept the opinions of the critic for being brought up in this spirit. Hence, criticism is an encroachment on the information and energy world of others.

In Uzbek, the concept of criticism has acquired a different meaning and is multidimensional. The concept of criticism includes all the mental activity of a person. Critical thinking has several meanings. These concepts represent the stages of development of thinking, the ability to analyze, its attitude to reality.

Critical thinking is a system of reasoning aimed at making reasonable conclusions by analyzing things and phenomena, which has a critical evaluation character. That is, it is analytical thinking that relies on criticism.

So while critical thinking is one of the good ways to find an acceptable solution, it is not advisable to use it all the time. A person should not always consider himself correct. Although it gives pleasure, it leads to the fact that we do not pay attention to other points of view. Critical thinking is also not necessary to make all decisions. It is often better to use elements of creative thinking than critical thinking. Critical thinking is a key part of intellectual activity, which involves students learning to recognize or develop an argument, use evidence to support that argument, draw reasonable conclusions, and use information to solve problems.

Critical thinking is a key part of intellectual activity, which involves students learning to recognize or develop an argument, use evidence to support that argument, draw reasonable conclusions, and use information to solve problems.

This implies that the following pedagogical conditions must be observed:

- to make decisions about the inclinations to occupy creative activities in the educational population, to form cognitive needs and to ensure an environment of manifestation of independence in the educational process;
- create a favorable opportunity for creative thinking in educators, tolerant perception of various thoughts and ideas expressed by educators and ensuring their activity in the educational process, finding confidence in each educator that he is capable of creative thinking, regularly stimulating their creative activity; individualization of the educational process based on the characteristics, needs and intellectual potential of the educational person;
- the formation of skills for working in individuals, small groups and teams in educators, expanding their creative capabilities, encouraging them to adopt non-standard solutions along with ready-made, standard solutions for solving problems; the selection and implementation of interactive forms of training and techniques that allow the practical reworking and improvement of cognitive knowledge, which is the basis of the development of creative.

Thus, critical thinking technology meets modern educational goals in accordance with the state educational standard:

- general, cultural personal and cognitive development of students, which provides the basis of training.
- provides "learning training" and practical implementation. The technology for the development of critical thinking is aimed at making independent decisions and choosing a direction in the study of the topic. Student youth uses educational psychology advances in the study of critical thinking that students engage in psychic critical thinking in the process of modern didactic reading. The study of critical thinking is only possible when the diversity of ideas and experiences is understood and appreciated by educators. Critical thinking, which accepts the "only correct answer", does not occur in the process. The development of this idea is not an easy task. But there is a certain set of training conditions that contribute to the formation of critical thinkers.

These are:

- giving time and opportunity to take up the experience of critical thinking;
- give the reader-young people a chance to reflect;
- ensuring the activity of young people in educational activities;
- it is considered to instill in themselves a sense of confidence that every student-youth is capable of critical thinking.

It is most important to have the ability to target and motivate one's own critical thinking, the ability to actively manage one's own desires, to appreciate the time each minute is used to improve one's own personality.

Critical thinking has the same negative sides as positive ones. So, while critical thinking is one of the good ways to find an acceptable solution, it is not advisable to use it all the time. Critical thinking is also not necessary to make all decisions. It is also often preferred to use elements of "creative thinking" rather than critical thinking. "Creative thinking", on the other hand, is thinking that aims to create something new with the aim of finding a solution to the problem. Thinking should be the good side of things and aimed at improving them even more. From this point of view, it is possible that "critical thinking" is not even the best way to think. Students should be

taught to find creative sides to the story in any situation. They are sometimes clear, and sometimes hidden under consciousness.

REFERENCES

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017
2. SOROS xalqaro ochiq jamiyatining “Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish asoslari” fanlararo dasturi” Т.2004.
3. Nishonov A, Xaydarov B, Nuriddinov B. va boshqalar o‘quv metodik qo‘llanma. Т., 2003
4. Z. F. Sharapova “Ta’lim texnologiyalari”, “Navro‘z”, Toshkent. 2019.
5. Джалалов, Б. Б. (2020). ЁШЛАР ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ НАЗАРИЙ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ. Педагогика ва психологияда инновациялар, 10(3).

СПЕЦИФИКА РАЗВИТИЯ РАЗВЛЕКАТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА В США

Усманова Азизахон Фазыловна

Научный руководитель: старший преподаватель Ташкентского международного университета Кимё

Халимов Жавохир Давронбек угли

Автор статьи: студент 3 курса направления «Туризм» Ташкентского международного университета Кимё

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954038>

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию особенностей развлекательного туризма Соединённых Штатов Америки. Рассмотрены основные развлекательные центры страны. Изучена деятельность известных объектов индустрии развлечений.

Ключевые слова: развлекательный туризм, тематический парк, казино Лас-Вегаса, круизный тур, развлекательный тур, индустрия развлечений.

SPECIFICS OF THE DEVELOPMENT OF ENTERTAINMENT TOURISM IN THE USA

Abstract. This article is devoted to the study of the features of entertainment tourism in the United States of America. The main entertainment centers of the country are considered. The activity of well-known objects of the entertainment industry has been studied.

Key words: entertainment tourism, theme park, Las Vegas casino, cruise tour, entertainment tour, entertainment industry.

Актуальность исследования определяется тем, что в последнее время возрастает интерес к изучению развлекательного туризма. За последние два десятилетия индустрия развлечений и туристических услуг претерпела серьёзные изменения. Сектор развлечений является важной частью международного бизнеса. В Соединённых Штатах люди тратят более 200 миллиардов долларов США в год на развлечения. Эти цифры не могут не привлекать внимание учёных. Данная сфера является не только популярной во всём мире, но и приносящей немалый доход. Она побуждает туристов путешествовать по всему миру, чтобы получить незабываемое впечатление и весело провести время.

Известно, что существует множество различных видов туризма: деловой, учебный, рекреационный, культурно-развлекательный, спортивный, экологический, этнический, религиозный и т.д.

«Развлекательный туризм – разновидность туризма, в котором туристы-участники, их называют игроками, управляют ресурсами, данными через игровые символы, с целью достижения цели». К развлекательному туризму относится деятельность предприятий и учреждений, направленная на удовлетворение потребностей человека в развлечениях и получение им ярких впечатлений и положительных эмоций.

Целью данного вида туризма является создание широких возможностей и условий для осуществления процесса развлечения. К объектам развлекательного характера относятся тематические парки, торгово-развлекательные центры, цирки, театры, кинотеатры, музеи, клубы и т.д.

Признанным мировым лидером в туризме являются США. Они занимают ведущее место по доходам в данной сфере. 3% ВВП США генерируются сферой туризма. Достопримечательности страны, ежегодно привлекают миллионы туристов со всего мира. Одним из самых известных парков развлечений в мире, несомненно, является Диснейленд. В 1955 году в Калифорнии был открыт первый Диснейленд в мире. «Это «счастливое место», как гласит приветствие самого Уолта Диснея, разделено на несколько тематических зон. В Park Disneyland Park находится удивительный замок Спящей Красавицы, в котором живут волшебные принцессы. Белоснежка, Золушка, Ариэль и другие, любимые с детства героини мультфильмов, с удовольствием сфотографируются со своими обожателями. Сразу из Park Disneyland Park посетитель попадает в полный сюрпризов «Мир Приключений», где можно почувствовать себя Индианой Джонс в «Храме Запретного глаза», побывать в «Маленьком домике Тарзана», пройти по «опасному» висячему мосту, совершить круиз по рекам четырёх континентов на настоящем пароходе и т. д. Спуск по реке, кишасей тропическими животными, доставит удовольствие как взрослым, так и детям». Но это не единственный парк в США такого рода. Созданный в 1971 году Диснейленд во Флориде является самым большим тематическим парком мирового уровня. Его посещают около 50 млн. человек ежегодно.

Дисней Круиз Лайн – круизная компания США, созданная в 1995 году. В её состав входит 3 круизных лайнера – лайнер Дисней Мэдрик, судно Дисней Уондер и корабль Дисней Дрим. Первые два корабля начали свою работу в конце девяностых годов. «Оба эти океанских лайнера имеют по 875 современных комфортабельных кают и берут в путешествие до 2400 туристов». Лайнеры Дисней Дрим и Дисней Фэнтези созданы в традиционном стиле 30-х годов XX века. Компания организует круизы по различным направлениям, в частности, по Европе, Карибским островам, Аляске, Багамским островам, Мексиканской ривьере, а также продолжительные трансатлантические плавания. В программах круизов Дисней Круиз Лайн используется частный остров Каставей-Кей в Багамском архипелаге, принадлежащий материнской компании Дисней.

«Индустрия развлечений выступает как самостоятельное, относительно обособленное звено экономической системы, привлекая значительные материальные, финансовые, трудовые ресурсы. В этом плане предприятия индустрии развлечений характеризуются специфическими технологиями, системами управления, результатом деятельности, организацией труда персонала» [2, С. 246-247]. В индустрии развлечений большое место занимает игровой бизнес. Так, казино в Лас-Вегасе, привлекающий тысячи туристов, известен всему миру. «Наиболее известными казино города являются: «Голден Нагет», «Эль Кортес», «Мандалай Бей», «Голд Коаст» и «Рио». Ежегодно в финансовом обороте города насчитываются миллионы долларов. Впечатляет также архитектура города. Здесь находится множество зданий – «отсылок» к известным историческим памятникам, таких как развлекательный комплекс «Луксор Лас-Вегас» (отсылка к Египетским пирамидам), казино «Париж Лас-Вегас» (отсылка к Эйфелевой башне, Лувру, Триумфальной арке и др.), отель-казино «Венецианский Лас-Вегас» (отсылка к венецианскому палаццо) и др. В 1976 г. конгресс легализовал казино, а город Атлантик-сити стал «Лас-Вегасом Востока» [3, С. 165]. В создание Лас-Вегаса вложены сотни миллиардов долларов. Поездки в такие объекты, как Диснейленд и казино Лас-Вегаса,

можно отнести к регулярным развлекательным турам, т. к. эти места являются постоянно действующими, и туристы могут посетить их в любое время года.

Лас-Вегас – классический пример, в котором особое внимание уделяется развлекательным мероприятиям. Достопримечательности Лас-Вегаса включают не только казино, но и живые выступления. Цель живых выступлений – заманить туристов остаться в отеле или после этого сыграть в казино. Лас-Вегас предлагает широкий спектр развлекательных продуктов, таких как ночная жизнь, шоу, выставки, музеи, тематические парки, вечеринки у бассейна и так далее. В старые времена во многих отелях были бары, лаунджи и выставочные залы, чтобы удерживать гостей. Однако с тех пор, как Club Rio создал первый революционный мега ночной клуб в Лас-Вегасе, город быстро развивает бизнес ночных клубов. Впоследствии были открыты различные мега ночные клубы и Лас-Вегас создал совершенно новый рынок. По данным 2011 года, этот бизнес рос на 20% в год с 2007 г. к 2011 году и стал одной из главных достопримечательностей города. Более 40% посетители утверждали, что посещали ночной клуб, бар или лаундж во время их пребывания (Управление по делам конгрессов и посетителей Лас-Вегаса, 2012 г.).

Одним из главных развлекательных центров США является Атлантик-Сити, расположенный в штате Нью-Джерси. «Южный макрорайон привлекает, в первую очередь, морскими пляжами и курортами, фестивалями и тематическими парками. Атлантик Сити был превращен в центр игорного бизнеса, отменив монополию Лас-Вегаса. На примере данного города можно говорить о стадии обновления как об одном из жизненных циклов туристической дестинации. Согласно Р. Батлеру, стадия обновления сопровождается выходом нового туристского продукта или, по крайней мере, ребрендингом существующего, для появления конкурентных преимуществ дестинации и возвращения «чувства места». Стадия обновления редко является спонтанным процессом. Как правило, она есть следствие намеренных действий, стратегией менеджеров дестинации и бизнеса. Успех достижения обновления связан со способностью частного и государственного сектора к кооперации и фокусированию на том, что каждый из них делает лучше. Государственный сектор обеспечивает маркетинг дестинации, обслуживание и управление муниципальными аттракциями. Частному сектору отводится ключевая роль в таких секторах индустрии как средства размещения, питание, туроперейтинг, транспорт и некоторые аттракции. «Ядром региона также является штат Флорида со знаменитыми курортами и пляжами Майами, Дэйтона и Палм-Бич, а также крупнейшими парками развлечений Диснейуорлд и Морской мир в Орландо» [1, С. 234].

Заключение:

Сфера развлекательного туризма включает в себя много нематериального и эмоционального содержания и становится всё более популярным в наши дни. Развлечение является важной частью многих игорных направлений, которые создают увлекательный образ и продукты для бизнеса. Развлекательный туризм в США является одной из самых развитых и прибыльных сфер. Развитие данного направления туризма является движущей силой экономического роста и способствует увеличению посещаемости страны. Приведённые примеры могут послужить яркими моделями для развивающихся стран, развития и расширения их туристического потенциала.

REFERENCES

1. Кружалин В. И. География туризма: учебник / В. И. Кружалин, Н. С. Мироненко, Н. В. Зигерн-Корн, Н. В. Шабалина. – М.: Федеральное агентство по туризму, 2014. – 336 с.
2. Кусков А. С. Основы туризма: учебник / А. С. Кусков, Ю. А. Джаладян. – М.: КНОРУС, 2008. – 400 с.
3. Христов Т. Т. География Туризма: учебник для среднего профессионального образования / Т. Т. Христов. – Москва: Издательство Юрайт, 2020. – 273 с.
4. [4.https://parki-razvlecheniy.ru/america-parks/usa/california/usadisneylandpark-california](https://parki-razvlecheniy.ru/america-parks/usa/california/usadisneylandpark-california)
5. <https://svastour.ru/articles/puteshestviya/vidy-turov/razvlekatelnyy-turizm.html>
6. https://www.tourprom.ru/cruise/disney_cruise_line/

SIMULTANEOUS INTERPRETING AS A SPECIAL INTERPRETER ACTIVITY. PROS AND CONS OF SIMULTANEOUS INTERPRETING

Aimuratova Nilufar Tengel kizi

2nd year Master student, Simultaneous interpretation,
Uzbekistan State World Languages University

Email: Nunu0497@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954044>

Abstract. *This article is about simultaneous interpreting, one of the most complex activities of interpreting. In this article, the authors give the special characteristics of simultaneous interpreting process, which includes using of speech compression and prediction principles in simultaneous translation, and analyses strong and weak points of this kind of interpreting activity.*

Keywords: *simultaneous interpreting, word for word interpreting, consecutive interpreting, speech compression and prediction principles in simultaneous interpreting, advantages and disadvantages of simultaneous interpreting.*

СИНХРОННЫЙ ПЕРЕВОД КАК СПЕЦИАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПЕРЕВОДЧИКА. ЗА И ПРОТИВ СИНХРОННОГО ПЕРЕВОДА

Аннотация. *Эта статья посвящена синхронному переводу, одному из самых сложных видов устного перевода. В данной статье авторы дают особенности процесса синхронного перевода, включающего в себя использование в синхронном переводе принципов компрессии речи и предсказания, а также анализируют сильные и слабые стороны этого вида переводческой деятельности.*

Ключевые слова: *синхронный перевод, дословный перевод, последовательный перевод, компрессия речи и принципы прогнозирования в синхронном переводе, преимущества и недостатки синхронного перевода.*

Simultaneous translation is an oral translation carried out by ear, which the translator carries out in parallel with the speech message in the original language¹⁰⁸. This type of translation became widely known after the Nuremberg trials (1945-1946), which went down in history as the trial of the former leaders of Nazi Germany. Prior to this event, consecutive translation was used in international meetings, meetings and conferences. In most cases, the working languages of such events were English and French, but since five countries (USSR, Germany, France, USA and Great Britain) participated in this trial, it was decided to hold court sessions in four languages: English, French, Russian and German. The use of consecutive translation was excluded, since then the Nuremberg trial would have dragged on for an indefinite amount of time. The choice was made in favor of simultaneous interpretation, and it was there, in Nuremberg in 1945, that two teams of simultaneous interpreters were presented for the first time: one - Soviet, the other - American, who coped with the tasks with dignity. The Nuremberg Trials showed the obvious advantages of simultaneous translation over consecutive translation when working with a multilingual audience.

Years later, China and Latin America joined the active activities of the international community, in this regard, specialists of the Chinese and Spanish languages were attracted. Despite the fact that interpreters at the UN opposed the use of simultaneous interpretation, since 1951, this

¹⁰⁸ Chernov G.V. Theory and practice of simultaneous translation. Moscow: Lenand Publishing House, 2016.208 p.

type of translation has firmly established itself not only in the UN, but also in other international organizations. Simultaneous interpretation has become the only possible way to ensure the format of an international meeting with a large number of participants speaking different languages. Unlike consecutive interpretation, simultaneous interpretation requires special technical equipment, and it also requires the involvement of three to four simultaneous interpreters who have a high level of knowledge of the event topic. The features of the simultaneous translation process are as follows¹⁰⁹:

1) Parallelism of the speaker's speech and translation. Chernov V.G., as well as Komissarov V.N. the parallelism of translation of the speaker's speech is distinguished as the main feature of simultaneous translation, on which the method of teaching simultaneous translation depends and the use of certain translation transformations in this type of translation¹¹⁰.

2) Strict dependence on the time and pace of the speaker's speech.

3) Segment translation. A simultaneous interpreter, unlike a consecutive interpreter who translates an entire paragraph, translates information as it arrives. Based on the above features, it is possible to highlight both the pros and cons of his type of translation.

Pros of simultaneous translation:

- Simultaneous interpretation provides uninterrupted perception of the speaker's speech, the language barrier between the speaker and the listeners disappears. This allows the speaker, speaking in a foreign language, to keep the attention of the audience, to feel the mood and its reaction;

- The time of the event is halved compared to consecutive translation;

- Translation can be carried out into several languages at once, for a large audience of listeners.

Cons of simultaneous translation:

1) Simultaneous translation requires special language and psychological training of the translator;

2) Huge mental stress and constant concentration of attention negatively affect the general mental and physical condition of the translator. It is believed that the ability to interpret simultaneously is a psychophysiological anomaly, since an ordinary person cannot simultaneously listen and speak¹¹¹;

3) The need to attract at least three to four simultaneous interpreters who are equally well versed in the topic of the event. This is due to the fact that simultaneous interpreters work in shifts, the time of continuous work of an interpreter should not exceed 30 minutes;

4) Simultaneous translation is characterized by a significantly higher level of information loss and a lower level of its assimilation. This situation is associated with the use of speech compression techniques and speech prediction techniques. Speech compression is a way to reduce the syllable value of the text without causing significant damage to the performance of the

---

¹⁰⁹ Shiryaev A.F. Simultaneous translation: Activities of a simultaneous interpreter and teaching methods of simultaneous translation. Moscow: Voenizdat Publishing House, 1979.183 p.

¹¹⁰ Komissarov V.N. Translation theory (linguistic aspects). Moscow: Alliance Publishing House. 2013. 253 pp.

¹¹¹ Miram G.E. Translator profession. Odessa: Publishing house Nika-Center, 2006.160 p.

communicative task of the speaker¹¹². Prediction of the speaker's speech is possible only if the simultaneous interpreter has a high level of knowledge on the topic of the speaker. The use of these techniques is a necessity due to the extremely limited amount of time allotted for translation. However, if we take into account the fact that in modern languages a certain proportion of words do not carry any new information and some of the information is not always perceived by listeners, then we can conclude that simultaneous translation has more positive characteristics than negative ones.

Today, in an atmosphere of political tension, simultaneous interpretation has become an indispensable tool for international activities. It allows people from different countries to speak "the same language", quickly find solutions to various kinds of problems, and simply helps to understand better each other. Compared to consecutive interpretation, simultaneous interpretation cuts the time of an event by half due to the use of special equipment and the possibility of simultaneous translation into several languages at once, while a large audience of listeners can take part in the event. Simultaneous translation has already gone beyond the international arena, it "breaks down language barriers" in the field of business, education and culture. In this regard, it is very important to pay attention to this type of translation, develop it and improve it both theoretically and methodically, when training simultaneous interpreters, which in the future will allow achieving high results in practice.

REFERENCES

1. Gurin I.V., The problem of speech compression in simultaneous translation. Research approaches and methods. Philological sciences. Questions of theory and practice. Tambov "Gramota", 2008. S. 85 – 88 p.
2. Komissarov V.N. Translation theory (linguistic aspects). Moscow: Alliance Publishing House. 2013. 253 p.
3. Miram G.E. Translator profession. Odessa: Publishing house Nika-Center, 2006.160 p.
4. Chernov G.V. Theory and practice of simultaneous translation. Moscow: Lenand Publishing House, 2016. 208 p.
5. Shiryaev A.F. Simultaneous translation: Activities of a simultaneous interpreter and teaching methods of simultaneous translation. Moscow: Voenizdat Publishing House, 1979.183 p.
6. Ruzibaeva, N. (2019). PECULIARITIES OF THE ANTITHESIS IN THE LITERARY TEXT. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 7(11).
7. Shokirovich, T. O., & Abdijalilovna, Z. D. (2020). Teaching EFL and ESP for Law. Activities and challenges during the covid-19 pandemic in Uzbekistan. *Solid State Technology*, 63(6), 8318-8325.
8. Тошматов, О. Ш. СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА.
9. Миргиязова, М. М. (2017). Innovative technologies in teaching English. *Молодой ученый*, (25), 301-302.

---

¹¹² Gurin I.V., The problem of speech compression in simultaneous translation. Research approaches and methods. Philological sciences. Questions of theory and practice. Tambov "Gramota", 2008. S. 85 - 88.

10. Мустафаева, Н. И. (2017). The use of multimedia technologies in teaching foreign languages. *Молодой ученый*, (14), 728-730.
11. Mustafakulovich, R. M. (2019, February). THE CORE OF THE SURFACE AND DEEP APPROACHES IN THE FLT SETTINGS. In *International Scientific and Practical Conference "Innovative ideas of modern youth in science and education"* (pp. 307-308).
12. Raufov, M. (2020, June). Typological features and image systems of Elsa Triolett's novels. *An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(6) (pp. 1201–1211).
13. Munisa, M. (2019, February). WAYS OF IMPLEMENTING CULTURAL MATERIAL INTO FOREIGN LANGUAGE CLASSROOM. In *International Scientific and Practical Conference "Innovative ideas of modern youth in science and education"* (pp. 299-301).
14. Axmedovna, J. N., Gapporovna, S. M., Rozmatovna, A. O., & Tashkent, U. Z. B. E. K. I. S. T. A. N. (2019). THE IMPORTANCE OF NEEDS ANALYSIS IN TEACHING ESP. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(11)

«DOIRA» CHOLG'USINING PAYDO BO'LISHI VA XALQ CHOLG'ULARI

Eminov Latif

Qarshi ixtisoslashtirilgan san'at maktabi

Xalq cholg'ulari bo'limi o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954049>

Annotatsiya. Mazkur maqolada doira cholg'usining paydo bo'lishi va xalq cholg'ulariga alohida to'xtalib o'tilgan. Maqola davomida mavzu doirasidagi asosli fikr va mulohazalar keltirib o'tilgan. Maqola so'ngida xulosa va takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: doira cholg'usining paydo bo'lishi, xalq cholg'ulari, «Chirmanda».

EMERGENCE OF "DOIRA" INSTRUMENT AND FOLK INSTRUMENTS

Abstract. This article focuses on the emergence of circle instruments and folk instruments. Reasonable opinions and comments within the scope of the topic are cited throughout the article. Conclusions and suggestions are given at the end of the article.

Key words: emergence of circle instrument, folk instruments, "Chirmanda".

ПОЯВЛЕНИЕ ИНСТРУМЕНТА "ДОИРА" И НАРОДНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ

Аннотация. Данная статья посвящена возникновению круговых инструментов и народных инструментов. Обоснованные мнения и комментарии в рамках темы цитируются на протяжении всей статьи. Выводы и предложения даны в конце статьи.

Ключевые слова: возникновение кругового инструмента, народные инструменты, «чирманда».

Musiqa sohasida, O'rta Osiyo va Sharq xalqlari qatori, o'zbek usullari, ya'ni ritmik yo'llari va ularning rivojlanish usullari alohida o'rin egallaydi. Chalish usullar qoida bo'yicha urib chalinadigan musiqa asboblari ijrosida qo'llaniladi. Eng ko'p tarqalgan urma zarbli musiqa asboblardan, O'zbekistonda, Tojikistonda va Uyg'ur xalqlarida va shu bilan bir qatorda, Sharqda o'zining shirali ovozigga ega bo'lgan, musiqa cholg'u asbobi doira hisoblanadi. Doira iborasi ba'zan «Dapp», «Childirma», «Chirmanda» deb ham yuritiladi. Xorazmda dapp, childirma ijrochini esa "Dappchi"- childirmachi deb aytadilar, Buxoroda doiradast, Farg'onada chirmandachi, Samarqanda esa doirachi deb yuritiladi. O'zbek xalqi qadimdan doira asbobini juda ardoqlab kelgan.

O'tmishda bu asboblarning sadolari ostida xalqni maydonlarga, to'y-tomoshalarga, musobaqa kurashlarga va har-xil sayillarga chaqirganlar. Jumladan: "Hosil bayrami", "Uzum sayli", "Qovun sayli" va shunga o'xshash kabi mavsumiy bayramlar keng tarqalgan. Bayramlarda,

madaniy marosimlarda ayniqsa karnay, surnay va nog'ora, doira kabi urma zarbli musiqa cholg'ulari keng qo'llanilgan. Buyuk Shark mutafakkirlarining merosi, xalq cholg'ularini o'rganish sohasida ham tarixiy qimmatga ega. Abu Nasr Muhammad Farobiyning mashhur asari "Musiqqa haqida katta kitob" ("Kitob al-musiqqa, al-kabir") ulkan ahamiyatga ega hisoblanadi. O'rta asr olimi bu kitobdan ikki xil musiqa ijrochiligi: ohangni inson ovozi (qo'shiq san'ati) va cholg'ular vositalarida qayta tiklashga ajratadi. Darvish Ali o'z davri (XVII acr) da mavjud bo'lgan cholg'u ansambllari va ularning ijrochilari haqida ma'lumot bergan. Saroyda 60 cholg'uchidan iborat ansambl bo'lgan. «Nog'ora xona» deb atalgan 60 kishilik cholg'uchilar ansamblni nog'orachi boshqargan. Darvish Ali misol tariqasida shunday dalilni keltiradi:

«Sulton Husayin saroyida ansamblning rahbar-mehtar vazifasini nog'orachi Sayid Ahmadbin mehtariy Miroqiy bajargan. «Nog'ora xona» nog'ora va damli musiqa cholg'ularida kuy chalayotgan paytda ijrochilar joylashgan xona ko'zda tutiladi. Bizning jumhuriyatimizda doyra ritmik usullarini dunyoga mashhur qilishda o'z hissasini qo'shgan Usta Olim Komilovning boy merosi avlodlar uchun katta maktab vazifasini o'tamoqda.

Mashhur doyrachilar G'ofur Azimov, G'ofur Inog'omov, Rahim Isaxo'jayev, Evner Barayev, Qahramon Dadayev, Ravshan Akbarbekov, Odil Kamolxo'jayev, Dadaxo'ja Sottixo'jayev, To'ychi Inog'omovlar ustaning ananalarini davom ettirdilar. Shuningdek, Toshkent Davlat konservatoriyasi dosenti A.XLiviyeu ham "Doira uchun etyudlar" to'plamini yaratgan edi. SamDU musiqa fakulteti dosenti Y.Haqqulov "Doira uchun pyesalar" to'plami yaratganlar. A.Rasulov nomidagi SamDSBY katta o'qituvchisi Asliddin Sirojev "Doyra uchun pyesalar» yaratdilar, A.Ashrafxo'jayev "Doira sinfi bo'yicha xrestomatiya" yozganlar. Doira ko'rinishidan oddiy aylanma shaklida bo'lib, diametri taxminan 400 mm bo'lgan, gardishi ilgari uzum zangidan qilingan, so'ngi vaqtlarda yog'ochni egib yoki kichik bo'laklarga bo'lib, ularni bir-biriga ulab yasaladi. Doyraning gardishiga buzoq yoki baliq, ba'zan toyning terisidan qoplangan. Gardish o'rtasiga qirqdan ortiq halqachalar taqiladi. Bu halqachalar doyrani chalganda ijroga qo'shimcha sado beradi. Bu halqachalarning nomi shing'iroq, shilshila deyiladi, shing'iroqlar mayda doiracha shaklida bo'lib, misdan va temir metallardan ishlab yasaladi. Doyrada 2 ta asosiy tovush bor. Biri past "bum" (Xorazmda "gup") ikkinchisi baland "bak" (xorazmda "toq") deb yuritiladi. Ketma-ket

kelgan ikkita qisqa tovush "bakko" yoki «bakka» (tak-tak) yoki (bak-bak) "taka" deb yuritiladi. Ilgarilari Bum (gup) 1ta chorak notaga teng bo'lgan. Bak (tak) ham 1ta chorak nota hisoblangan. Bak-bak (tak-tak) 2 ta-choraktalik notaga teng. Bakka (taka) esa 2 ta 8 talik notaga teng. Agar taktlar o'rtasida pauza kelsa "Ist" so'zi qo'llanilgan. Masalan: bakka bum bak ist baka bak.

30 yillardan so'ng doyra usullari, ya'ni "Bum" chiziq ostiga "Bak" esa chiziq ustiga yozilib, ijro etiladigan bo'ldi. Bu doira usullarini A.Eyxgorn, V.Leysok, N.Mironov, V.Uspenskiylar bir nota chiziq oralig'ida nota yo'lida yozganlar.

Doirani tovush balandligi noaniq, ya'ni uning terisi qanday tortilganiga qarab sado beradi, aniq bir nota, ya'ni tovush, ovoz bir xil chiqmaydi. Bum bilan bak oralig'i kvarta intervaliga yaqinroq. Ijro har xil usul bilan kelishi, barmoqlar harakatida tovushlarning o'zgarishiga olib keladi.

Doira ijrosi, o'ng qo'l bilan chap qo'l harakatiga bog'liq, doirani qaysi yeriga, gardish o'rtasiga yo chetiga yoki bo'lmasa gardishdan ozgina o'rtasiga yaqinroq urib cholish, o'ziga xos tovush chiqaradi. Ba'zan barmoqlarga metaldan yasalgan noxun taqilib chalinadi. Mana shunaqa ijro etilgan bum bilan bumni, bak bilan bakni farqi juda katta bo'ladi. XX asrning 50-60-yillariga kelib, doirani chalish usullari A.I.Petrotsyans tomonidan o'zgartirildi, Toshkent eksperimental laboratoriyasida tasdiqlanib, ko'pchilik musiqashunos olimlar tomonidan 4 qatorlik doira chalish usuli joriy etildi va hozirgacha qo'llanilib kelinmoqda. Har bir qo'lning, ya'ni o'ng va chap qo'llarning ovozlari tovushlari alohida yoziladi.

Quyida doirachilikda dong taratgan mashhur va mohir doyrachilar xotirasini yodga olamiz: Usta Olim Komilov, To'ychi Inog'omov, G'ofur Azimov, Bolta Sharipov, Dadaxo'ja Sottixo'jayev, Rashid Nurmehammedov, Rahmon Otaboyev, Samarqandlik Baxtiyor Jobirov va boshqalar.

Endilikda sitqi dildan xizmat qilib kelayotgan doirachilar: Rahim Isaxo'jayev, Qahramon Dadayev, Tal'at Sayfiddinov, Dilmurod, Elmurod, Xolmurod Islomovlar, Rahmatullo Samadov, Abbas Qosimov va boshqalar.

REFERENCES

1. Akbarov Il. Musiqa lug'ati T., San'at 1990 yil.
2. Vizgo T. O'rta Osiyo musiqasi asboblari. Moskva., 1980 yil.
3. Karomatov F. O'zbek chlg'uchilik musiqasi. Moskva., Muzika 1980yil.
4. Odilov A. O'zbek xalq cholg'u asboblari ijrochilik tarixi. Toshkent., O'qituvchi 1995 yil.
5. Fitrat A. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. Toshkent., Fan., 1993 yil.
6. Petrotsyants A.I. Cholg'ushunoslik T., San'at 1990 yil.
7. Talaboev, A., Akbarov, T., & Haydarov, A. The European Journal of Arts, Issue 1/2020.
8. Yunusov, G., Juraev, I., & Ahmedov, R. (2020). A LOOK AT THE REGIONAL SEASONAL FOLKLORE AND THEIR ORIGIN. THE ROLE AND IMPORTANCE OF FOLKLORE IN THE DEVELOPMENT OF DANCE ART. European Journal of Arts, (1), 121-124.

FORTEPIANO ANSAMBLI SINFIDA O'QUVCHLAR BILAN ISHLASH JARAYONIGA OID USLUBIY TAVSIYALAR

To'raqulova Marjona Rustam qizi

Qarshi ixtisoslashtirilgan san'at maktabi

Torli, puflama va zarbli cholg'ular bo'limi o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954057>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Fortepiano ansambli sinfida o'quvchlar bilan ishlash jarayoniga oid uslubiy tavsiyalarga alohida to'xtalib o'tilgan. Maqola davomida mavzu doirasidagi asosli fikr va mulohazalar keltirib o'tilgan. Maqola so'nggida xulosa va takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: o'quvchlar bilan ishlash, uslubiy tavsiyalar, fortepiano ansambli.

METHODICAL RECOMMENDATIONS ON THE PROCESS OF WORKING WITH STUDENTS IN THE PIANO ENSEMBLE CLASS

Abstract. This article focuses on methodological recommendations regarding the process of working with students in the piano ensemble class. Reasonable opinions and comments within the scope of the topic are cited throughout the article. Conclusions and suggestions are given at the end of the article.

Key words: work with students, methodological recommendations, piano ensemble.

МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРОЦЕССУ РАБОТЫ СО СТУДЕНТАМИ В КЛАССЕ ФОРТЕПИАННОГО АНСАМБЛЯ.

Аннотация. В данной статье рассмотрены методические рекомендации, касающиеся процесса работы со студентами в классе «Фортепианный ансамбль». Обоснованные мнения и комментарии в рамках темы цитируются на протяжении всей статьи. Выводы и предложения даны в конце статьи.

Ключевые слова: работа со студентами, методические рекомендации, фортепианный ансамбль.

Fortepiano ansambli janri qadim davrlarda Evropada mavjud bo'lgan. Mazkur janr XVIII asming ikkinchi yarmiga kelib rivojlana boshladi va ulkan mashhurlikka erishib, musiqiy hayotning ajralmas qismiga aylandi. Tabiiyki, bu janr boy va xilma-xil musiqiy adabiyotning ham vujudga kelishiga sabab bo'ldi. To'rt qo'l bo'lib ijro etish uchun mo'ljallangan asarlarni yaratishga XIX asming deyarli barcha kompozitorlari alohida hissa qo'shganlar. XX asrga kelib ushbu janr yanada taraqqiy etib bordi., Shu o'rinda savol tug'iladi. Fortepiano duetining shu qadar tez gullabyashnashining sababi nimada bo'lishi mumkin? Awalambor, bu janr tenghuquqlik imkoniyatlarini yaratadi, uy sharoitida musiqa ijro etish an'alarini keng targ'ib etadi. Bundan tashqari, XVIII asming oxiri va XIX asr boshlarida yaratilgan to'rt qo'llik asarlar pianistik mahorati o'rta darajada bo'lgan ijrochilar uchun mo'ljallangan bo'lib, aksariyat havaskorlar uchun qo'l kelardi. Pedagogik amaliyotda ham bu asarlardan muvaffaqiyatli foydalanilgan. To'rt qo'llik ijro katta va kichik yoshdagi ijrochilarda ijrochilik ko'nikmalarini rivojlantirar edi. Fortepiano duetini janrining mashhur bo'lishiga yana bir sabab shundaki, to'rt qo'llik ijro orkestr effektlarini ifodalay olishga imkon yaratdi. XVIII asming oxiri va XIX asr boshida vujudga kelgan orkestr asarlarining to'rt qo'llik talqini fortepiano duetining musiqiy-ma'rifiy vazifasini belgilab berdi. Tez orada opera, simfonik, kamer-ansambl asarlari o'zining to'rt qo'llik talqini bilan birgalikda

chop etila boshladi va bu hoi an'ana tarziga kirib qoldi. Shunday qilib, XIX asrda tinglovchilar turli xildagi janrlar bilan aynan shu tarzda tanisha boshlaganlar. Qanchadan-qancha buyuk asarlar to'rt qo'llik talqin bois mashhurlikni q'lga kiritdi. Musiqiy ta'lim jarayonida barcha musiqachilar fortepiano sinfl (umumiy va maxsus)dan o'tadilar. To'rt qo'llik ijro ansambli esa o'quv muassasasida ham, uy sharoitida ham qo'l keladigan janr bo'lib, uning musiqaqi san'atidagi o'mi beqiyosdir. Hamkorlikda ijro etish san'atini o'rganishni fortepiano ansambli sinfidagi mashg'ulotlardan boshlash maqsadga muvofiqdir. Hamkorlikdagi ijroning boshqa shakllaridan farqli o'laroq, fortepiano dueti bir xil mutaxassislikka oid ijrochilarni o'zida birlashtiradi. Bu esa ular orasidagi o'zaro usaro uyg'unlikni ta'minlaydi. Ushbu janr ko'p yillik tarixga ega.

Fortepianoda to'rt qo'l bo'lib ijro etish shaklidan barcha davrlarda foydalanib kelingan bo'lib, sozandalar o'z ijro mahoratlarining deyarli hamma bosqichlarida ushbu faoliyat bilan shug'ullangan. Bu holat bugungi kunda ham kuzatiladi. Shu o'rinda savol tug'iladi. Ansambli ijrosining foydasi nimada? Qaysi sabablariga ko'ra u o'quvchining umummusiqiy rivojiga turtki bera oladi? Ansambli ijrosi musiqiy adabiyot bilan keng va har tomonlama tanishuv uchun eng yaxshi imkoniyatlarni yaratadi. Bunda musiqachi turli badiiy uslub va tarixiy davrlarga oid asarlarni o'rganadi. Shuningdek, ijrochi fortepiano uchun yozilgan asarlardan tashqari, opera, simfonik, kamer-cholg'u hamda vokal asarlarning klavirlari bilan ham tanishishga muvaffaq bo'ladi. Boshqacha qilib aytganda, ansambli ijrosi - musiqiy tasavvurning doimiy yangilanib turishi, boy va turli xarakterdagi musiqiy axborotning oqib kelishini ta'minlaydigan faoliyat turidir. U yangi va turli-tuman tasavvurning kirib kelishini ta'minlab, musiqaga nisbatan "musiqiy salohiyatning markazi va hissiy munosabat"ning taraqqiy etishiga omil bo'lib xizmat qiladi. Tinglash natijasida qo'lga kiritilgan ko'plab yorqin tasavvurlarning jamlanishi badiiy xayolning rivojlanishiga turtki beradi. Hissiy to'liqlanishning avjida musiqiy-aqliy harakatning umumiy ko'tarilishi yuzaga keladi. Ansambli ijrosi o'quvchidagi boshqa xususiyatlarning rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Jumladan: musiqiy eshitish qobiliyati, ritmik hissiyot, xotira, harakat ko'nikmalari. Ushbu xususiyatlarning rivojlanishi musiqiy faoliyatning boshqa turlarida ham asqotadi. Bular - musiqa tinglash, musiqiy-nazariy fanlarni o'rganish, musiqiy materialni mustaqil ravishda tanlash kabilarda namoyon bo'ladi. Ohang tasavvurining shakllanishi - o'quvchining eshitish qobiliyatini tarbiyalashning birinchi bosqichidir. Garmonik eshitish qobiliyatini

rivojlantiruvchi eng kuchli vosita - turli kuylarga garmonik joʻrlik qilishdir. Bunda garmonik joʻrlik ustoz tomonidan amalga oshiriladi. Bu esa oʻquvchiga ilk qadamdanoq koʻp ovozi musiqaning ijrosida qatnashish imkoniyatini beradi. Garmonik eshitish qobiliyatining rivoji melodik eshitish qobiliyatining rivoji bilan bir xil olib boriladi. Soʻnggi yillarda yuzaga kelayotgan musiqiy tarbiyaviy ishlar natijasida kichik yoshdagi oʻquvchilarning qulogʻini murakkab garmonik tuzilmalarga oʻrgatish misollarini ham koʻrish mumkin. Polifonik eshitish qobiliyatini rivojlantirish - musiqiy tarbiyaning eng murakkab qismlaridan biridir. Zero, yosh oʻquvchi polifonik asarlarni ijro etish, bir vaqtning oʻzida bir necha melodik yoʻllarni tinglash koʻnikmasiga ega emas. Bunda ansambl ijrosi chogʻida polifonik asarning ovozlarni juft-juft qilib chalish tavsiya etiladi. Shu tahlit, ansambl ijrosi ilk mashgʻulotlardan polifoniyani tinglash, uning tarkibiy qismlariga quloq solish, ohangning alohida qurilmalarini yorqinroq ifodalash koʻnikmasini beradi. Musiqiy eshitish qobiliyati tembr va dinamikaga koʻra tembrdinamik eshitish deb ataladi. Ushbu eshitish qobiliyati musiqiy amaliyotning barcha turlarida, shuningdek, musiqiy ijrochilikda muhim oʻrin tutadi. Ansambl ijrosi oʻzining boy musiqiy matosi hisobiga tembrdinamik eshitish qobiliyatini rivojlantiruvchi keng imkoniyatlarga ega. Ustoz bilan bir qatorda shogird ham turli xil tembr va dinamik boʻyoqlarni, shtrix effektlarini izlab, orkestrning alohida guruhlariga xos yangrash xususiyatlarini, ohangdor tutti xususiyatlarini ifodalashga harakat qiladi. Ansambl ijrosi ritmik his etish qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Ritm - musiqaning markaziy unsurlaridan biridir. Ritm hissining shakllanishi - musiqiy pedagogikaning muhim vazifalaridandir. Musiqadagi ritm - nafaqat vaqt-oʻlchovli, balki, hissiy-ifodaviy, obrazli-sheʻriy, badiiy-mazmunli kategoriyadir. Ritm hissi uchta asosiy tuzilmaviy unsurdan tashkil topadi: surʼat, aktsent va choʻzimlar munosabati. Bularning barchasi ritmik koʻnikmani tashkil etadi. Ilk qadamlardan oʻquvchi bir xil choʻzimlarning ravon ketmaketligini ifodalay olishi - muhim koʻnikmalardan biridir. Zero, ravon harakat hissining rivojlanishi ansamblidagi ijrochilardan har birining musiqiy tarbiyasiga ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Ustoz bilan hamkorlikda ijro etish chogʻida oʻquvchi muayyan metr-ritmik ravishda chegaralanadi. Ritmni ushlab turish zarurati turli ritmik tasvirlarning tabiiy ravishda oʻzlashtirilishini taʼminlaydi. Ansambl ijrosi musiqiy-ijrochilik qobiliyatining muhim ajralmas tarkibiy qismlaridan boʻlmish xotiraga ham katta taʼsir koʻrsatadi. Ansambl ijrosi asami yod olish xususiyatiga egadir. Yakka ijro chogʻida oʻquvchi asami ahamiyatsiz ravishda mexanik mashq sifatida yodlab olsa, ansambl ijrosi chogʻida esa maskur jarayon tubdan oʻzgaradi.

Ansambl ijrochisining xotirasi yanada tez shakllanadi. Musiqiy asami chuqur anglash, uning obrazli-sheʻriy mantiqi, shakl xususiyatlarini tushunib olish - musiqani muvaffaqiyatli ravishda badiiy barkamol qilib yod olishning asosiy shartidir. Ansamblida yoddan chalish asami mexanik ravishda yod olishda emas, balki, tahliliy-mantiqiy, aqliy xotiraning rivojlanishiga yoʻl ochib beradi. Ansamblni oʻrganishdan avval hamkorlar asarning shaklini tushunib olishi, soʻngra esa tarkibiy qismlar ustida ularni bir-biridan farqlagan holda ishlashni boshlashi kerak. Keyingi ish jarayoni frazirovka, dinamika ustida boradi. Yuqorida taʼkidlanganlarni anglab etish awalambor ikkinchi partiya ijrochisi uchun oʻta muhim hisoblanadi. Zero, uning partiyasi akkordli mato yoki arpedjio holatida ifodalangan boʻlishi mumkin. Bu holda, u birinchi partiyaning materialini bilmay turib, asami oʻzi uchun aqliy ravishda tuzib ola olmaydi. Ikkinchi partiya ijrochisi, ayniqsa, garmonik tahlilga eʼtibor qaratishi lozim. Shunga qarab, u asarning umumiy

musiqiy matosini xayolan tinglay olishga o'rganishi kerak. Bu esa ichki tinglash tasawuriga asoslanadi.

Ansambl ijrosi o'quvchining harakat-motor xususiyatlarini ham rivojlantiradi. Ansambl ijrosining yoqimlilik bo'is ilk bosqichda ijro apparatining shakllanishi nisbatan oson kechadi. Bunda o'quvchilar ohang hosil qilishning asosiy usullarini tabiiy yo'l bilan o'zlashtiradilar va musiqiy matoning turli xillari bilan tanishadilar. Bir qarashda, ansamblda ijro etish ko'nikmasi an'anaviy ravishda yuz beradi: tovushqatomi asta-sekin egallash, yangi-yangi ritmlarni o'zlashtirish va b. Amaliyot shuni ko'rsatdiki, ansambl ijrosida o'quvchining rivoji yanada tezroq yuz beradi va ko'nikmalar ham tezroq mustahkamlanadi. Notadan o'qish - o'quvchining yangi musiqiy material bilan mustaqil tanishish ko'nikmasi bo'lib, keyingi ish jarayonini mazmun va quvonch bilan to'ldiradi. Yangi asar bilan ilk tanishuv o'quvchida qiziqish uyg'otishi katta ahamiyatga ega. Buning uchun notadan o'qish ko'nikmasini yanada rivojlantirish zarur. Shunga ko'ra, e'tiboming uzoq vaqt jam bo'lishiga erishish va ijrodan ancha oldinda ketayotgan matnni uzluksiz ravon egallash ko'nikmasini qo'lga kiritish zarur. Boshlang'ich bosqichning o'zidayoq engil p'esalami to'rt qo'l bo'lib (ustoz yoki boshqa o'quvchi bilan) chalish tavsiya etiladi. Murakkabroq pyesalarga avvalgi materialni mustahkamlagandan so'nggina o'tish kerak bo'ladi. Materialning murakkablashuvi asta-sekin, o'quvchiga bilinmaydigan holda yuz berishi zarur. Notadan o'qish chog'ida hamkorlik uchun bir xil yoshdagi va bir xil tayyorgarlik darajasidagi bolalar tanlanadi. Bunday holda, o'quvchilar orasida norasmiy musobaqalashuv yuzaga kelib, ijroga nisbatan e'tiboming yanada oshishi kuzatiladi. Bunda o'quvchilarning e'tiborini asami yaxlit anglashga qaratish lozim bo'ladi. Ansamblda notadan o'qish chog'ida asaming murakkab joylarida o'quvchini to'xtatish mumkin emas. Chunki, bu holat hamkor bilan bog'liqlikning buzilishiga olib keladi. Qolaversa, ijro vaqtida tez-tez to'xtash notadan o'qish quvonchini buzadi. Shuning uchun ham ish jarayonida nisbatan oson bo'lgan musiqiy material tanlansa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Birinchi o'quvchining to'xtagan paytida ikkinchi o'quvchi ijroni to'xtatmasligi talab etiladi. Bu esa, birinchi o'quvchini o'zini yo'qotmay ijroga yana qo'shib ketishiga imkon beradi. Ansambl ijrosiga tegishli aksariyat to'plamlarda ko'p qirrali repertuaming keltirilganini ko'rish mumkin. Ammo ularda uslubiy yo'naltirilganlik ko'zga tashlanmaydi hamda o'quvchi bilan ishlashning o'quv-tarbiyaviy imkoniyatlari ochib berilmaydi.

Musiqiy materialni tanlashda asosiy omillarga asoslangan prinsiplar quyidagicha:

•Estetik - zamonaviy g'oyaviy-estetik ahamiyatga ega bo'lgan asarlarni tanlashni taqozo etadi. Bunda musiqiy madaniyatda qaror topgan janr va uslub xilma-xilligi aks etadi;

•Ruhiy - o'quvchi larning hayotiy va musiqiy tajribasiga mos keladigan mazmundagi asarlarni tanlash. Shu bilan birga, o'quvchilarning keyingi rivojini taqozo etadigan asarlar tanlanishi kerak bo'ladi;

•Musiqiy-pedagogik - dasturning tematik mazmuniga tegishli asarlarni tanlashni taqozo etadi.

Bolalar mavzusidagi asarlar, shuningdek, ijro apparatining xususiyatini ko'zlagan holda tanlangan asarlar. Ushbu o'rinda bolalar ruhiyati haqida ham to'xtalib o'tish joizdir. Bu borada ustoz zimmasiga bolani musiqa orqali tarbiyalashdek ulkan mas'uliyat yuklatiladi. Bu esa o'quvchi shaxsining chuqur psixologik tahlili, uning takrorlanmas individualligini aniq lash orqali erishiladi. Repertuar tanlashda nafaqat pianistik va musiqiy vazifalar, balki, bolaning xarakter qirralari ham ya'ni: uning aqli, artistizmi, temperamenti, qalb qirralari, qiziqishlari hisobga olinishi

zarur. Zero, ushbu xususiyatlarda shaxsning qalb kechinmalari, sirli umidlari aks etadi. Agar kamharakatli bolaga hissiy va harakatchan asar berilsa, bunda muvaffaqiyatga erishish qiyin boiadi. Ammo bunday asami albatta chalib ko‘rish kerak. Harakatchan bolaga esa, chuqur mazmundor va falsafiy asarlami berib chaldirish foydalidir. Repertuar tanlash vaqtida ustoz o‘quvchining xohish-istagini, uning munosabati va fikrini inobatga olishi zarur. Aslida yangi repertuar tanlanishiga bolalar hech qachon qarshi boiishmaydi. Shunday qilib, ansambl sinfidagi repertuar tanlash imkoniyati qator pedagogik hamkorlik prinsiplarini shakllantiradi: ilgarilash, erkin tanlash, majburiyatsiz o‘qitish. Bunday shakl esa o‘quvchining har tomonlama rivojiga qaratilgan erkin repertuar siyosatini taqozo etadi.

REFERENCES

1. Atton Kriss “Muxlislar nutqi shovqinli musiqaning janr sifatida qurilishi” Ommabop musiqa tadqiqotlar ijurnali, T.: 2011.
2. Olbrayt Doniyor. “Modernizm va musiqa: Manba antalogiyasi”. Chikago, “Chikago universiteti matbuoti”, T.:2004
3. F.N.Xalilov. "Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini cholg'u-ijrochilik tayyorlashning didaktik asoslari" Diss avtoreferati pedagogika fanlari doktori. T.: 2006.
4. Kiyamov N.S. "Musiqiy madaniyat tarbiyasini o'rganishga yo'naltirilgan nazariy tadqiqotlarni olib borish xususida". "Sharq" nashriyoti. T.: 2009.

THE SIMPLEST AND MOST CONVENIENT METHODS OF DEFINING FUNCTIONS IN MATHEMATICS AND EXAMPLES OF GP IN THE FIELD OF VALUES

Toshboyeva Saidaxon Rahmonberdiyevna

Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi

Saidakhon.toshboyeva@gmail.com

Hojimamatova Hilola Umidjon qizi

Farg'ona davlat universiteti o'quvchisi

hojimamatovahilola@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954073>

Abstract. This article provides a general and detailed overview of the area of definition and values that many readers find difficult. The ability to find answers to simple and complex functions using convenient methods is introduced.

Key words: Domain of definition, domain of values, quadratic function, trigonometric functions, linear functions.

ПРОСТЕЙШИЕ И УДОБНЫЕ СПОСОБЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ФУНКЦИЙ В МАТЕМАТИКЕ И ПРИМЕРЫ ГП В ОБЛАСТИ ЗНАЧЕНИЙ

Аннотация. В этой статье представлен общий и подробный обзор области определения и значений, которые многим читателям кажутся трудными. Введена возможность находить ответы на простые и сложные функции удобными методами.

Ключевые слова: область определения, область значений, квадратичная функция, тригонометрические функции, линейные функции.

Another important issue that always comes to our mind is related to the manners, behavior and, in a word, worldview of our youth. Today, times are changing rapidly. Those who feel these changes the most are young people. Let the youth be in harmony with the demands of their time. But at the same time, he should not forget his identity. Let the call of who we are, the descendants of great people always echo in the heart of the file and encourage us to stay true to ourselves. What can we achieve? Education, education and only education. (I.A. Karimov.)

Every person wants the science he studies to be more perfect and looks for its favorable aspects, works tirelessly on himself, as it can be seen that every science and field has its own difficulties and aspects to consider. For example, let's look at mathematics, from afar it seems difficult and sometimes impossible, but if we look closely at mathematics, it becomes much easier to understand its beauty and meaning. As a proof of this, we will provide information about the simplest and most convenient methods of defining functions and examples in the field of values in mathematics. First, "What is a domain of definition and a domain of values?" Let's form general ideas about this concept. That is, we do not abstract certain concepts in our brain with the rule. Actually the rule confuses the point, this is my personal opinion. The field of definition is the values that the function can accept, and the expression formed by these values is called the field of values of the function. As a clear example of this, we will get acquainted with the following functions. First, let's get acquainted with examples related to the field of detection.

1 The domain of linear quadratic and cubic functions like $f(x) = kx + b$, $f(x) = ax^2 + bx + c$, $f(x) = ax^3 + bx^2 + cx + t \dots$ is always $(-\infty; \infty)$. This is simply because there are no exceptions to the values x can accept.

2. $f(x) = \frac{1}{x}$ What is the domain of the function? We find a solution to this as follows. It cannot accept only the number 0 in the denominator. That is, it satisfies all values other than 0. We set the condition $x \neq 0$. This results in the following inequality. We remove the number 0 from the numbers up to $(-\infty; \infty)$ and get the following inequality.

Answer: $D = (-\infty; 0) (0; \infty)$

3. Let's find the field of definition for the $f(x) = \frac{1}{x-2}$ function. In this case, we work as $x-2 \neq 0$ and get $x \neq 2$. That is, when the denominator takes the number 2, it remains 0, so the number 2 should be removed from the inequality.

Answer: $D = (-\infty; 2) (2; \infty)$.

4. Find the domain of the function ~~xxxx~~

1) we do not pay attention to $x-3$ in the picture. We only find the definition area for the denominator. The domain of definition in the denominator is valid for an entire function.

2) $x^2 - 3x + 2 \neq 0$; $x \neq 2$, $x \neq 1$ is formed

3) We remove the numbers 2 and 1 from the numbers $(-\infty; \infty)$. And the following inequality is formed.

Answer: $D = (-\infty; 1) (1; 2) (2; \infty)$

5. Let's pay attention to the definition area of the function $f(x) = \sqrt{x}$. For functions under even roots, the only condition $x \geq 0$ is enough. And the following answer is formed.

Answer: $D = (0; \infty)$

6. Find the area where $f(x) = \sqrt{x-3}$ is defined

1) $x-3 \geq 0$. $x \geq 3$ is formed

Answer: $D = [3; \infty)$

7. Find the domain of the function $f(x)$.

1) we apply the expression under the root according to the above rule.

2) We give the condition $3x-6 > 0$. Why is the inequality sign $>$ instead of $\geq$ The reason is very simple, if the sign is non-deterministic, a value will be generated that will make the denominator 0, so we specify a non-deterministic sign.

3) $3x > 6$; $x > 2$

Answer: $D = (2; \infty)$

8. Find the domain of the $f(x) = |x|$ function

1) An even number always appears under the module. We can say that this is an invariant axiom. That is, it is an opinion that does not require any proof.

2) So the expression under the module can accept any number.

Answer: $(-\infty; \infty)$

9. $f(x) = \frac{1}{x^2}$, $f(x) = \frac{1}{x^3}$, $f(x) = \frac{1}{x^4}$ .... Etc., the field of definition of functions of the form

$f(x) = \frac{1}{x}$ takes values $(-\infty; 0)$ $(0; \infty)$.

Answer: $D = (-\infty; 0) (0; \infty)$

10. The definition area of $f(x) = \sin x$, $f(x) = \cos x$, $f(x) = \operatorname{tg} x$, $f(x) = \operatorname{ctg} x$ functions is $(-\infty; \infty)$ accepts numbers up to That is, x is always valid in all values.

Answer: $D = (-\infty; \infty)$

But there are some exceptional cases. Let's take a look at them. For example, given a function

$f(x) = \sin \frac{1}{x}$, a very simple solution is the same as the function $f(x) = \frac{1}{x}$ with domain of

definition. That is, $D = (-\infty; 0) (0; \infty)$ is formed. Don't get distracted by one thing, it's not

good to rush to assume that the function $\sin x$ is always $D = (-\infty; \infty)$. Regardless of what function is given, we should always pay attention to the values that x can take.

Or consider the function $f(x) = \operatorname{tg} \frac{1}{x^2 - 4x + 3}$.

1) It is enough to find the domain of the $\frac{1}{x^2 - 4x + 3}$ function

2) $x^2 - 4x + 3 \neq 0$, $x \neq 3$, $x \neq 1$ is formed.

The domain of the function $f(x) = \operatorname{tg} \frac{1}{x^2 - 4x + 3}$ is $(-\infty; \infty)$, the numbers 3 and 1 are removed and the following answer is obtained.

Answer: $D = (-\infty; 1)$, $(1; 3)$, $(3; \infty)$

Let's look at examples from the field of values.

1. Find the domain of the function $F(x) = kx + b$.

1) The example is solved by replacing the expressions k and b with numbers.

2) $k = 2, b = -3; y = 2x - 3$ this expression has a solution for all real values of $x = -1, y = -4; x = 0, y = -3; x = 1, y = -1$ ..... It can go on like this.

Answer: $A = (-\infty; \infty)$

2. Find the domain of the function $F(x) = ax^2 + bx + c$.

1) A, b, c expression is replaced by a numerical value

2) $a = 1, b = 4, c = 3$ $y = x^2 - 4x + 3$

3) $y = x^2 - 4x + 3$ is derived from the expression. $y' = 2x - 4$

4) The expression $y' = 2x - 4$ is equal to 0. $2x - 4 = 0; x = 2$

5) The expression $x = 2$ is substituted for the expression $y = x^2 - 4x + 3$

6) $y = 2^2 - 4 \times 2 + 3; y = 4 - 8 + 3; y = -1$

7) means, after satisfying the condition $a > 0$, the answer is $(-\infty; -1]$. If $a < 0$, it would be the opposite, i.e. $[-1; \infty)$

Answer: $A = (-\infty; -1]$

3. Find the domain of the function $F(x) = \frac{1}{x}$

1) Let's think a little through this example condition. When the denominator is 0, the expression has an unacceptable range of values.

2) This expression produces $x \neq 0$. And this number 0 is removed from the number line. And the following response is generated.

Answer: $(-\infty; 0) (0; \infty)$

4. We try to find the range of values of the expression $y = \frac{1}{3x-9}$. Based on the reasoning above, the denominator should not be 0, and we should exclude that number from the answer.

1) $x \neq 3x-9; x \neq 3$ is formed

Answer: $(-\infty; 3) (3; \infty)$

5. Find the domain of the function $F(x) = \sqrt{x}$

1) Such examples are actually very simple. It is necessary to understand the way of work, not to memorize it. These simple examples are the basis for working on difficult examples.

Let's look at the range of values of functions $F(x) = \cos x, F(x) = \sin x$.

1) in these functions, which we have seen above, x is an unknown number of arbitrary infinite values.

2) but x always has $[-1; 1]$ values even when it is any infinite number

Answer: $[-1; 1]$

7. Find the domain of the functions $F(x) = \operatorname{tg} x$ and $F(x) = \operatorname{ctg} x$. Among the functions, the most simple way to find the values and the field of determination is precisely these functions.

Answer: $D = A = (-\infty; \infty)$

Conclusion: The methods and recommendations given in this article about the examples and problems given in the field of values and the field of definition are very useful. In the society we live in, many things seem complicated, but everything is very easy. It is only necessary to know how to place these complexities in the child's mind and to have the right psychological approach. Taking into account his nature and thinking, a certain topic should be explained in a childish way in the language he is interested in.

REFERENCES

1. Karimov I.A. "A perfect generation is the foundation of the development of Uzbekistan" Tashkent: Spirituality 1997.
2. Jumayev M.E., Tajiyeva Z.G. "Methodology of teaching mathematics in primary grades" Tashkent: science and technology, 2005.
3. Toshboyeva, S. R., & Turg'unova, N. M. (2021). THE ROLE OF MATHEMATICAL OLYMPIADS IN THE DEVELOPMENT OF INDIVIDUAL CONSCIOUSNESS. *Theoretical & Applied Science*, (4), 247-251.
4. Toshboyeva, S. R., & Shavkatjonqizi, S. M. (2021). Specific ways to improve mathematical literacy in the process of sending students to higher education. *Academicia: An international multidisciplinary research journal*, 11(10), 234-240.
5. Toshboyeva, S. R. (2020). Competent approach in teaching probability theory and mathematical statistics. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*.
6. Rahmonberdiyeva, T. S., & Soxibovna, A. M. (2021). Techniques for Teaching Elementary Students Rational Numbers and Convenient ways to Perform Operations on Them. *International journal of culture and modernity*, 11, 283-287.
7. Raxmonberdiyeva, T. S., & Shavkatjonqizi, S. M. (2021). Methods for the development of stochastic competence in mathematics lessons at school. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(5), 863-866.
8. Rakhmonberdiyeva, T. S. (2022). CREATIVITY AS A PEDAGOGICAL PROBLEM. *Conferencea*, 138-141.
9. Rakhmonberdiyeva, T. S. (2022). RESEARCH OF CREATIVE ACTIVITY OF THE FUTURE PRIMARY CLASS TEACHER. *Conferencea*, 155-157.
10. Rahmonberdiyeva, T. S. (2022). MULOHAZALAR VA PREDIKATLAR USTIDA AMALLAR MAVZUSI BO 'YICHA BA'ZI MASALALARNI YECHISHNING SODDA YO 'LLARI. *RESEARCH AND EDUCATION*, 1(2), 234-237.
11. Тошбоева, С. Р. (2022). БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ИЖОДИЙ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ. *Journal of new century innovations*, 4(1), 294-297.
12. Тошбоева, С. Р. (2022). БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ИЖОДИЙ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ МАЛАКАВИЙ АМАЛИЁТ ЖАРАЁНИДА РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. *Journal of new century innovations*, 4(1), 289-293.

13. Toshboeva, S. R., Mallaboeva, B. M., & Yusupova, L. A. K. (2022). LAWS AND THEIR APPLICATION BASED ON SOME INTERESTING COMBINATORIAL PROBLEMS. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10), 1341-1349.
14. Rahmonberdievna, T. S., & Mukhtorovna, M. B. (2022). LAWS AND THEIR APPLICATION BASED ON SOME INTERESTING COMBINATORIAL PROBLEMS.
15. www.pdfactory.com.
16. Gafurova, M. A. (2022). Improving Mental Skills Of Students By Analyzing And Solving Problems. *Current Research Journal Of Pedagogics*, 3(01), 40-44.
17. Gofurova, M. A. (2020). Development of students' cognitive activity in solving problems. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 1(81), 677-681.
18. Gafurova, M. A. (2021). Developing Cognitive Activities of Primary School Students based on an Innovative Approach. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 8(10), 236-242.
19. Gafurova, M. (2021). Intellectual and Cognitive Activities of School Pupils. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(2), 447-450.
20. Gofurova, M. A. (2020). Развитие познавательной деятельности учащихся при решении задач. (Development of cognitive activity of students in solving problems) *Theoretical & Applied Science*, (1), 677-681.
21. Гафурова, М. А. (2022). МЕТОДЫ И ФОРМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКЕ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНОМ КЛАССЕ. *Scientific Impulse*, 1(5), 598-602.
22. Alijon, A. (2023). DIFFERENT METHODS OF MODELING IN PRIMARY CLASSES. *Open Access Repository*, 4(3), 382-389.
23. Asimov, A. (2019). USING PROBLEMS AND TRAINING STUDENTS TO PROBLEM. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(8), 348-352.
24. Asimov, A. (2019). APPLICATION OF MUCH MUTUAL INSTRUCTIONS FOR PREPARING TEACHERS TO TEST DISCIPLINES. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(4), 255-258.
25. Alijon, A. (2023). BERILGAN RASMLI MASALALAR USTIDA IJODIY ISHLASH USULLARI. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(15), 859-861.
26. Alijon, A. (2022). IQTISODIY MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRUVCHI MASALALARNI YECHISH USULLARI. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(14), 828-833.
27. Mirzaxolmatovna, X. Z., Nematovna, R. S., & Shavkatovna, S. R. (2022). FORMS OF THINKING IN THE PROCESS OF STUDYING MATHEMATICS. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(12), 259-263.
28. Mahpuza, A., Rahmatjonzoda, A., & Zilola, X. (2022). ATTITUDE TO MATHEMATICS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(11), 208-212.

29. Adkhamjanovna, K. M., Mirzakholmatovna, K. Z., & Raxmonberdiyevna, T. S. kizi, M. MB.(2022). Increasing Interest in the Lesson through Extracurricular Activities. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 6, 256-261.
30. Mirzaxolmatovna, X. Z. (2021). The role of logical issues in teaching mathematics to primary school pupils. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(5), 465-467.
31. Хурсанова, З. М., Фозилов, Ж. И., & Давыдова, Е. П. (2021). ВАЖНОСТЬ РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ МАТЕМАТИКИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ. *Интернаука*, (24-1), 87-88.
32. Ibrokhimovich, F. J., & Mirzaxolmatovna, X. Z. (2022). THE MOST IMPORTANT ROLE OF MATHEMATICS IN PRIMARY SCHOOL. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(3), 652-655.
33. Mirzaxolmatovna, X. Z., & Ibrokhimovich, F. J. (2022). Methods And Techniques of Teaching in Mathematics Lessons in Primary School and Their Positive and Negative Aspects. *The Peerian Journal*, 5, 70-73.
34. Mirzaxolmatovna, X. Z., & Ibrokhimovich, F. J. (2021). DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING IN THE LESSONS OF MATHEMATICS IN ELEMENTARY CLASSES. *EPRA International Journal of Environmental Economics, Commerce and Educational Management*, 8(11), 1-1.
35. Mirzaxolmatovna, X. Z., Ibrokhimovich, F. J., & Ne'matovna, R. S. (2022). Methodology of Teaching Mathematics in Primary Education. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, 7, 81-83.
36. Xursanova Zilola Mirzaxolmatovna, (2023/02) «Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mantiqiy tafakkurni rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari» FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI NASHR: 02 94-98
37. Toshboyeva, S. R., & Turg'unova, N. M. (2021). THE ROLE OF MATHEMATICAL OLYMPIADS IN THE DEVELOPMENT OF INDIVIDUAL CONSCIOUSNESS. *Theoretical & Applied Science*, (4), 247-251.
38. Toshboyeva, S. R., & Shavkatjonqizi, S. M. (2021). Specific ways to improve mathematical literacy in the process of sending students to hinger education. *Academicia: An international multidisciplinary research journal*, 11(10), 234-240.
39. Toshboyeva, S. R. (2020). Competent approach in teaching probability theory and mathematical statistics. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*.
40. Rahmonberdiyevna, T. S., & Soxibovna, A. M. (2021). Techniques for Teaching Elementary Students Rational Numbers and Convenient ways to Perform Operations on Them. *International journal of culture and modernity*, 11, 283-287.
41. Raxmonberdiyevna, T. S., & Shavkatjonqizi, S. M. (2021). Methods for the development of stochastic competence in mathematics lessons at school. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(5), 863-866.
42. Rakhmonberdiyevna, T. S. (2022). CREATIVITY AS A PEDAGOGICAL PROBLEM. *Conferencea*, 138-141.
43. Rakhmonberdiyevna, T. S. (2022). RESEARCH OF CREATIVE ACTIVITY OF THE FUTURE PRIMARY CLASS TEACHER. *Conferencea*, 155-157.

44. Rahmonberdiyeva, T. S. (2022). MULOHAZALAR VA PREDIKATLAR USTIDA AMALLAR MAVZUSI BO 'YICHA BA'ZI MASALALARNI YECHISHNING SODDA YO 'LLARI. *RESEARCH AND EDUCATION*, 1(2), 234-237.
45. Тошбоева, С. Р. (2022). БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ИЖОДИЙ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ. *Journal of new century innovations*, 4(1), 294-297.
46. Тошбоева, С. Р. (2022). БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ИЖОДИЙ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ МАЛАКАВИЙ АМАЛИЁТ ЖАРАЁНИДА РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. *Journal of new century innovations*, 4(1), 289-293.
47. Toshboeva, S. R., Mallaboeva, B. M., & Yusupova, L. A. K. (2022). LAWS AND THEIR APPLICATION BASED ON SOME INTERESTING COMBINATORIAL PROBLEMS. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10), 1341-1349.
48. Rahmonberdiyeva, T. S., & Mukhtorova, M. B. (2022). LAWS AND THEIR APPLICATION BASED ON SOME INTERESTING COMBINATORIAL PROBLEMS.
49. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
50. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O 'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
51. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
52. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
53. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).

BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA NUTQIY KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Yo'ldasheva Dilshoda To'liqinova

FarDu Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasida o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954089>

Annotatsiya. Ushbu maqola maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarda nutq tarbiyasi va izchil nutqni rivojlantirishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: nutqni rivojlantirish, muloqot faoliyati, psixik jarayon, intellektual mashq.

METHODS OF FORMING SPEECH SKILLS IN THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S SPEECH

Abstract. This article is devoted to speech education and development of coherent speech in children of preschool age.

Key words: speech development, communication activity, mental process, intellectual exercise.

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ В РАЗВИТИИ РЕЧИ ДЕТЕЙ

Аннотация. Данная статья посвящена речевому воспитанию и развитию связной речи у детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: речевое развитие, коммуникативная деятельность, мыслительный процесс, интеллектуальная деятельность.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish – bu murakkab psixologik jarayon bo'lib, u faqat bolaning eshitgan nutqiga taqlid qilishidan iborat emas. Bu jarayon bolalarda umuman muloqot faoliyatini rivojlantirish va birinchi navbatda, muloqotga ehtiyoj mavjudligi bilan bog'liqdir.

Bolaning borliqning yangi tomonlariga yo'naltirilganligi: amaliy faoliyatdan olamni, so'ngra odamlarni, ularning munosabatlarini o'rganishga o'tish yangi maqsadlarga xizmat qiluvchi yangi muloqot vositalari zaruratini keltirib chiqaradi. Bola leksikasini kengaytirish, uning o'z kechinmalarini yanada keng va xilma-xil ifodalashni o'zlashtirishi uchun imkoniyat yaratadi.

Nutqni zamonaviy va to'laqonli rivojlantirish uchun atrofdagi odamlar bilan o'zaro hamkorlik bolaning muloqotga bo'lgan ehtiyoji tarkibini boyitishi zarur. Bolalarning nutqni egallab olishlarining sababi ularning muloqot faoliyatlarining asosini ehtiyoj-motivatsiya tashkil qilishi, uning tarkibi o'zgarganligidadir. Verbal bosqichda bolada sust nutq shakllanadi. Ushbu bosqichga bo'lgan davrning asosiy ahamiyati shundan iboratki, uning ichida navbatdagi bosqich – faol nutq paydo bo'lishi bosqichiga o'tish uchun zarur bo'lgan sharoit vujudga keladi. Bolaning faol nutqni o'zlashtirishining ikkinchi bosqichida uchta asosiy jihat ajralib chiqadi: emotsional munosabatlar; birgalikda faoliyat (hamkorlik) davomidagi munosabatlar; tovushli munosabatlar.

«Haqiqatdan ham, til bilan tafakkur bir-birisiz yashamaydi, - deb yozadi A. M. Borodich – Garchi til bilan tafakkur bir-birisiz yashayolmasa ham ular o'zida aynan bir hodisani ifodalamaydi. Tafakkur- ob'ektiv borliqning intihosi, til esa - fikrni boshqa kishilarga yetqazish va mustahkamlash vositasi. So'z bilan tushuncha dialogik tarzda bir-birini taqozo etadi». Ma'lumki, maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish faoliyatning har xil turlarida amalga oshiriladi: tabiat ob'ektlari bilan tanishtirish faoliyatlarida; savod o'rgatishda; o'yin faoliyatida; ijtimoiy foydali mehnat jarayonida turli ishlarning bajarilishida. Biroq A.M.Borodich,

F.A.Soxin, Ye.I.Tixeeva, O.S.Ushakova, A.P.Usova, A.P.Fedorenko va boshqa tadqiqotchilar ko'rsatib o'tganlaridek, nutqni rivojlantirish mahsus rejalashtirilgan va tashkil etilgan faoliyatlarda amalga oshirilishi har jihatdan maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga, faoliyatlarni tashkil etishda eng ma'qul natijalarga erishish uchun quyidagi talablarga rioya qilish zarur bo'ladi: faoliyatlarni ularning maqsadi, mazmuni va o'tqazilish muddatini hisobga olgan holda rejalashtirish; bolalarning analitik-sintetik xarakterdagi nutqiy vazifalarni yechish faoliyatlarida mustaqil faoliyatlarini aniq belgilash, predmetlar o'rtasida aloqalar o'rnatish, o'xshashliklarini ajratish; tarbiyaviy xarakterdagi aniq masalalarni hal etish faoliyat mazmuni, vaqti va o'tkazish metodini aniq belgilash; bolalarda nutqni shakllantirishga oid faoliyatlarga qiziqish uyg'otish; rejalashtirilgan faoliyatlar o'rtasida izchillikka rioya qilish.

Ma'lumki, nutqda belgilarni qo'llash an'anasi hech kim tomonidan boshqarilmaydi. Vujudga kelgan an'anani eslash va undan foydalanish kerak. Shuning uchun ham, nutqqa ega bo'lish uchun til belgilaridan foydalanish an'anasini (ularning kombinatsiyalari, bir-birini almashtira olishni bilish lozim. Ana shu munosabat bilan tadqiqotchilardan L.P.Fedorenkova G.A. Fomichevalar metodik jihatdan muhim g'oyani ilgari suradi: «Bolani nutqqa o'rgatish, - deb yozadi ular, - unga til materiyasini (nutq organlarini mashq qildirish) til belgilari, leksik va grammatik belgilar (intellektni mashq qildirish) ma'nosini tushunishni osonlashtirish, leksik va grammatik belgilar yordamida (ehtimom va tuyg'ularni mashq qildirish) borliqni baholashni ifodalashni o'rgatish, adabiy me'yorlarini eslashni osonlashtirishga ko'mak berish demakdir». Bola tomonidan nutqni o'zlashtirishga asosli yondashuv bilan kelishgan holda biz shunga e'tiborimizni qaratdikki, ushbu qo'llanma mualliflari tez-tez «yordam berish», «mashq qildirish» va boshqa iboralarni qo'llaydilar-u, biroq qay tarzda yordam berish, mashq qildirish mumkinligiga kam e'tiborq aratadilar. Bolani maktabda muvaffaqiyatli ta'lim olishga tayyorlash uchun unga ona tilining barcha boyliklarini egallab olish uchun tegishli shart- sharoitlarni yaratish zarur.

Bolalar maktabgacha ta'lim tashkilotlarining asosiy vazifalaridan biri bolalarning o'z xalqining badiiy tilini o'zlashtirib olishlari natijasida ularning to'g'ri og'zaki nutqini shakllantirishdan iboratdir. Bu umumiy vazifa quyidagi maxsus vazifalardan iborat: nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash, lug'atni boyitish, mustahkamlash va faollashtirish, nutqning grammatik to'g'riligini takomillashtirish, og'zaki (dialogik) nutqni shakllantirish, ravon nutqni rivojlantirish, badiiy so'zga qiziqishni tarbiyalash, savod o'rgatishga tayyorlash.

Bolalar nutqini rivojlantirishni tegishli dastur asosida amalga oshirish zarur. Ushbu dasturda atrof-olam haqidagi bilimlar doirasi va lug'at hajmi, har bir yosh bosqichida bolalarda shakllanishi lozim bo'lgan nutqiy mahorat va ko'nikmalar belgilangan bo'lib, u shaxsning muayyan sifatlarini (kirishimlilik, xushmuomalalik, salomlilik, bosiqlik) tarbiyalashni ko'zda tutishi lozim.

Nutqni rivojlantirish dasturi ilmiy asoslarga qurilgan bo'lib, u butun mazmuni bilan bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan.

Nutqni rivojlantirish dasturi bola faoliyatining o'quv, o'yin, mehnat va maishiy kabi shakllarida amalga oshadi.

Jamoat tarbiyasi sharoitida ta'lim-bola nutqini shakllantirishning yetakchi vositasi hisoblanadi.

Ona tilini o'qitish – bolalarning bilish qobiliyatini rejali, aniq maqsadni ko'zlagan holda rivojlantirish, ularning atrof-olam haqidagi eng oddiy bilimlarni va tegishli lug'atni o'zlashtirish,

nutqiy mahorat va ko'nikmalarni shakllantirish jarayonidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitishning asosiy shakli – ta'limiy faoliyatlardir.

Didaktik maqsadlar bo'yicha quyidagi faoliyat turlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- yangi materialni ma'lum qilish faoliyati;
- bilimlar, mahorat va ko'nikmalar mustahkamlashga oid faoliyatlar;
- bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirishga oid faoliyatlar;
- yakuniy faoliyatlar yoki hisob-tekshiruv (nazorat) faoliyatlari.

Bolalarga ona tilini o'qitishga doir faoliyatlar har bir guruhda bolalarning yosh imkoniyatlarini va har bir bolaning nutqiy rivojlanganlik darajasini hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim. Chunki bilimlar mazmuni, ularning tarkibi, metod va usullarni tanlash, haftasiga o'tkaziladigan faoliyatlar soni, har bir faoliyatning davomiyligi shunga bog'liq bo'ladi.

1 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirishga doir faoliyatlarni didaktik o'yinlar, ermak o'yinlar, sahna ko'rinishlari shaklida o'tkazish tavsiya qilinadi. Ular nafaqat ko'ngil ochar tusga, balki albatta ta'lim tusiga ega bo'lishi lozim.

3 yoshdan 5 yoshgacha bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirish emotsional tusga ega bo'lishi lozim. Bunda ko'rgazmaviylik, o'yin usullari va didaktik o'yinlarni keng qo'llash zarur.

5 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirishga doir faoliyatlar muayyan vazifaga ega – ya'ni, u bolalarni maktabda o'qishga tayyorlashni ko'zda tutadi.

Ta'limiy faoliyatlarda pedagog nutqiy vazifalardan tashqari o'quv faoliyatini yo'lga qo'yish qobiliyatini shakllantirish (diqqat-e'tiborli bo'lish, pedagog topshirig'ini tinglash, tushunish va uni aniq bajarish, bolalar jamoasi oldida fikr oldira olish, tengdoshining javobiga oddiy baho bera olish va h.k.) vazifasini ham bajaradi.

❖ To'g'ri ta'lim berilgan taqdirda yetti yoshga kelib bola og'zaki nutqni egallaydi hamda katta yoshli yaqinlari va tengdoshlari bilan erkin muloqotga kirisha oladi;

❖ dialogda tashabbus ko'rsatib fikr bildiradi, suhbatdoshi e'tiborini o'ziga jalb qilish, unga so'z, harakat va so'z siz usullar bilan javob bera olishni biladi;

❖ fikrlarini to'liq va noto'liq oddiy gaplar, qisqa matnlar shaklida ifodalay oladi;

❖ tanish ertaklarni hikoya qilib berish, multfilmlar, kitoblar mazmunini aytib berish hamda biron-bir voqeani to'qib chiqarishga qiziqqa boshlaydilar;

❖ fikr bildirishlarda nutqning turli qismlarini, tashbehlar, qiyoslashlar va sinonimlarni qo'llaydi;

❖ nutqqa tanqidiy munosabat bildira boshlaydi, grammatik jihatdan to'g'ri so'zlashga intiladi, shu tufayli so'z to'qish barham topadi, nutqdagi grammatik hatolar soni kamayadi;

❖ ona tilidagi barcha tovushlarni to'g'ri talaffuz etadi.

Bolalardagi ko'plab nutqiy muloqot va ko'nikmalar mashg'ulotlardan tashqarida shakllanadi. Bolalar maktabgacha ta'lim tashkilotlrida bolalarning kattalar (pedagoglar, tibbiyot hamshiralari, tarbiyachi yordamchisi va boshq.) bilan muloqoti har xil faoliyat turlarida ro'y beradi.

Mehnat jarayonida – xo'jalik-maishiy, qo'l va qishloq xo'jaligi mehnatida bolalarning lug'ati boyiydi, aniqlashadi va faollashadi.

O'yin faoliyati mobaynida pedagog ularda mustaqil nutqiy faoliyatni shakllantiradi. Bolalarda lug'at, ta'limiy faoliyatlarda olingan bilim mustahkamlanadi va faollashadi. O'yinlarda

pedagogning ishtirok etishi lugʻatning boyishiga, nutqiy muloqot madaniyatini tarbiyalashga yordam beradi.

Qurilishga oid oʻyinlarni tashkil etish jarayonida tarbiyachi bolalar uchun qiyin boʻlgan soʻzlarning (sifatni, miqdorni, hajmni va narsalarning fazoda joylashuvini belgilash va boshq.) katta guruhini aniqlashtiradi, faollashtiradi.

Matnli, harakatchan musiqiy oʻyinlar, sahnalashtirish oʻyinlari bola nutqining ifodaliligini shakllantirish, toʻgʻri surʻat, nafas olish, yaxshi diktsiyani mashq qilishda yordam beradi. Koʻpgina oʻyinlar jarayonida bolalar badiiy matnlar bilan tanishadilar, esda saqlab qoladilar va ularni mustaqil ravishda qoʻllay boshlaydilar.

Didaktik oʻyinlar yordamida bolalarda atrof-olam haqidagi bilimlar mustahkamlanadi, lugʻat mustahkamlanadi, aniqlashtiriladi va faollashtiriladi. Didaktik oʻyinlar nutqiy mahorat va koʻnikmalarni mashq qilishda (iborat uzish, soʻzni oʻzgartirish, hikoya toʻqish va h.q.) qoʻllaniladi.

Namunali nutqqa ega boʻlish – bu tarbiyachining kasbiy tayyorgarligi darajasidir. Shuning uchun oʻz nutqini takomillashtirish haqida qaygʻurish

– boʻlajak pedagogning axloqiy va ijtimoiy burchlaridir. U oʻzida barcha nutq koʻnikmalarini mukammal shakllantirishi va uni kelgusida bolalarga berishi lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalar, atrof-dagilarga taqlid qilganlari holda nafaqat toʻgʻri talaffuzni, soʻzni qoʻllash, iboralar tuzish sirlarini, balki kattalarda uchraydigan nutq nomukammalliklarini ham oʻzlariga qabul qilib oladilar.

Tarbiyachining bolalar bilan va bolalarning bir-birlari bilan mazmunli muloqoti, bolalar rivojini ragʻbatlantiruvchi qulay til muhiti, toʻgʻri metodlardan foydalanish–bolalar maktabgacha taʼlim tashkilotlarida nutqni rivojlantirishga oid ishlar muvaffaqiyatining garovidir.

Bolalar maktabgacha taʼlim tashkilotlarida ona tilidagi nutqni rivojlantirishning metodik tamoyillari quyidagilardir:

- aqliy va nutqiy rivojlanishning oʻzaro bogʻliqligi tamoyili;
- nutqni yaxlit bir tuzilma sifatida rivojlantirish tamoyili;
- nutqiy rivojlanishning individual xususiyatlarini hisobga olish tamoyili;
- bolalarning faol nutqiy amaliyotini taʼminlash tamoyili;
- nutqni rivojlantirishga nisbatan muomalali va amaliy yondashuv tamoyili;
- muloqotning ijobiy va emotsional muhitini taʼminlash tamoyili. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish –bu murakkab psixologik jarayon boʻlib, u faqat bola eshitgan nutqqa taqlid qilishidan iborat emas, balki bu bolada muloqot faoliyatini rivojlantirish va muloqotga ehtiyoj mavjudligi bilan bogʻliqdir.

REFERENCES

1. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
2. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS OʻRGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.

3. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILII SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
4. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
5. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).
6. Нажмиддинов, Э., & Мухамедиев, М. (2023). FISH HELMINTHS IN FISH RESERVOIRS OF FERGANA VALLEY. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(3).
7. Нажмиддинов, Э. Х., & Мухаммадиев, М. А. (2022). ФАРФОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИНИНГ ТУР ТАРКИБИ. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 60-68.
8. Нажмиддинов, Э. Х. (2022). ФАРФОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИ. *IJTIMOIIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIIY JURNALI*, 2(11), 189-194.
9. Najmiddinov, E. (2022). THE SIGNIFICANCE OF NATURE IN THE FORMATION OF PRESCHOOL CHILDREN IN THE IDEAL GENERATION. *Science and Innovation*, 1(8), 149-154.
10. Najmiddinov, E. (2022). " ICHTHYOLOGY AND HYDROBIOLOGY" PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF DIRECTIONS IN UZBEKISTAN. *Science and Innovation*, 1(8), 152-160.
11. Abidjanovich, A. A. (2022). THE NEED TO IMPROVE HUMAN'S NOOSPHERICAL RELATIONSHIP TO NATURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 23-30.
12. Abidjanovich, A. A. (2022). THE ROLE OF CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM IN IMPROVING PERSONAL ECOLOGICAL CULTURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 5-12.
13. Абдумаликов, А. (2022). АТРОФ-МУҲИТНИ АСРАШ БЎЙИЧА МИЛЛИЙ СТРАТЕГИК РЕЖА ВА УНИНГ АҲАМИЯТИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 251-258.
14. Абдумаликов, А. (2022). ЯНГИ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧИДА ЭКОЛОГИК МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ДАСТУРИ. *Scientific progress*, 3(2), 1179-1186.
15. Абдумаликов, А. А. (2019). Human and Natural Harmony in the Historical Process. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(5), 205-209.
16. Abidzhanovich, A. A. (2020). Issues Of Formation Of Rationality In Relations Of Nature With Society. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(08), 301-304.
17. Abdumalikov, A. A. (2019). Environmental Ecological Policy in Uzbekistan and Necessity Of Formation Of Rational Communication To Nature. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(9), 94-101.

18. Мирзобоев, Й. А. (2022). Тур Ўзгариш Чизиклари Учта Бўлган, Гиперболик Қисмларининг Ҳаммаси Хarakterистик Учбурчаклардан Иборат Бўлган Бешбурчакли Соҳада Учтинчи Тартибли Кўринишдаги Параболик-Гиперболик Тенглама Учун Битта Чегаравий Масала Ҳақида. *Theory And Analytical Aspects Of Recent Research*, 1(5), 363-366.
19. MIRZABOYEV, Y. BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING MATEMATIKA O 'QITISH METODIKASI. O 'RTA UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MATEMATIKA O 'QITISHNING MAQSADI. *ЭКОНОМИКА*, 169-172.
20. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
21. Қурбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
22. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).
23. Miralimjanovna, Q. S. (2022). O 'SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
24. Iminov, B. B. (2020). INNOVATIVE CULTURAL LINKS ARE AN IMPORTANT FACTOR IN SOCIAL DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 2(3), 263-270.
25. Iminov, B. B. (2019). A PHILOSOPHICAL APPROACH TO INNOVATIVA AND CULTURAL-RELATIONS AT A NEW STAGE OF DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(5), 157-162.
26. Dilfuza, S., Nabijonova, F., & Matlubaxon, A. (2022). TA'LIM VA O'QITISH NAZARIYASINING MUHIM JIHLTLARI. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 2(19), 366-372.
27. Nabijonova, F. (2022). Boshlangich sinflarda didaktik oyinlarning ahamiyati: Nabijonova Feruza. *Qo'qon universitetining ilmiy materiallar bazasi*, 1(000006).
28. Nabijonova, F. (2022). BOSHLANGICH SINFLARDA OZGA GAPNING QOLLANILISHI. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(19), 180-184.
29. НАБИЖОНОВА, Ф. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ. *ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ Учредители: ООО" Институт управления и социально-экономического развития"*, (10), 90-92.
30. Набижонова, Ф. (2022). ОНА ТИЛИ ВА АДАБИЁТ ТАЪЛИМИНИНГ ТАРИХИ ВА ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛЛАРИ. *Мировая наука*, (10 (67)), 38-41.
31. Feruza, N. (2023). Characteristics of the Lessons of the Native Language. *Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education*, 2(3), 32-36.
32. Kosimova, X. (2022). THE IMPORTANCE OF READING CULTURE IN THE FORMATION OF A HEALTHY SPIRITUAL CLIMATE IN THE FAMILY. *ASIA*

- PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW* ISSN: 2319-2836
Impact Factor: 7.603, 11(10), 7-13.
33. Qosimova, X. (2022). THE SIGNIFICANCE OF LIBRARY CULTURE IN FORMING A HEALTHY SPIRITUAL ENVIRONMENT IN THE FAMILY. *Science and Innovation, 1(8)*, 142-148.
  34. Qosimova, X. (2022). OILADA SOG'LOM MA'NAVİY MUHITNI SHAKLLANTIRISHDA KITOBXONLIK MADANIYATINING AHAMIYATI. *Science and innovation, 1(B8)*, 142-148.
  35. ҚОСИМОВА, Х., & КАРИМОВА, Г. ЭКОНОМИКА И СОЦИУМ. *ЭКОНОМИКА*, 612-615.
  36. Джалолова, М. (2021). Эъзоза Юлдашевна Рахманова, and Холида Набиевна Косимова." *ВОСПИТАНИЕ СЕНСОРНОГО ВОСПРИЯТИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.*" *Scientific progress, 1.*
  37. Buzrukova, D. M. (2023). "МУНАББАТ" HISSIY KONSEPTINING TURLI LINGVOMADANIYAT VAKILLARI IDROKIDAGI TASVIRI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIIY JURNALI, 3(1)*, 178-183.
  38. Бузрукова, Д. (2022). ХИС-ТУЙҒУЛАР УНИВЕРСАЛЛИГИ ВА ХИССИЙ-ЛИСОНИЙ ОЛАМ МАНЗАРАСИГА ПСИХОЛИНГВИСТИК ЁНДАШУВ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(11)*, 239-242.
  39. Mamurkhanovna, D. B. (2022). The Concept Of "Love" As An Important Element Of The Emotional World Landscape. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD), 7(5)*, 95-98.
  40. Tursunova, D. T., Abobakirova, O. N., Buzrukova, D. M., Mahmudova, O. T., Ubaydullayeva, Z. H., & Kholmatova, N. N. (2022). Principal Principles And Important Factors Of Student Women's Social Activity. *Journal of Positive School Psychology, 6262-6269.*
  41. Buzrukova, D. M. M. (2023). TARBIYACHI VA OTA-ONALARNING O 'ZARO HURMATGA ASOSLANGAN MULOQOTINING KALIT FAKTORLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(4)*, 793-797.
  42. Buzrukova, D. M. (2023). Muhabbat" konseptining lingvomadaniy o'ziga xosligi. *FarDU. ILMIIY XABARLAR, 1*, 318-321.
  43. Abdugofurovna, J. N., & Turgunovna, M. S. (2022). The Problems In Teaching Language. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES* ISSN: 2349-7793 *Impact Factor: 6.876, 16(5)*, 46-48.
  44. Jumaniyazova, N. A. O., & Mavlonova, S. T. U. (2022). CHET TILINI O'RGATISHDA KOMMUNIKATIV PRINSIPLAR HAMDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYANING ROLI. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research, 2(2)*, 118-122.
  45. Turg'Unovna, M. S. (2022). Yangi O'zbekistonda diniy-dunyoviy qarashlar. *Ta'lim fidoyilari, 8*, 115-120.
  46. Ernazarov, G., & Mavlonova, S. (2023). INDICATORS OF SPEED PHYSICAL QUALITY OF STUDENTS. *Science and innovation, 2(B1)*, 177-183.

47. Boboyeva, Z. A., & Mo'Minova, D. B. Q. (2022). TALABALARNING KREATIVLIK QOBILİYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 221-233.
48. Zulfiya, B., & Raxmonali, S. (2022). SAN'ATNING IJTIMOİY HAYOTNING MURAKKAB MUNOSABATLARI BILAN ALOQADORLIGI. *Research Focus*, 1(2), 296-300.
49. Бобоева, З. (2022). ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТАСВИРИЙ САЊАТНИНГ ЎРНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 51-55.
50. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Motiv Va Motivatsiya Muammosining Jahon Va Mahalliy Psixologlar Tomonidan Tadqiq Etilganligi. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(11), 256-259.
51. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE SPORTSMAN PERSONALITY DURING COMPETITIONS. *IJTIMOİY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 215-221.
52. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). TALABALARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISH–IJTIMOİY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 66-70.
53. Dilshodbek o'g'li, R. S., & Boxodirjon o'g'li, V. A. (2022). XORIY PSIXOLOGLARINING ISHLARIDA SHAXSNING TADQIQ ETILISHI. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 39-47.
54. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Sportchi Psixologik Salomatligiga Ta'sir Etuvchi Omillar. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(11), 117-121.
55. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2023). SPEECH ISSUES IN PSYCHOLINGUISTICS. *IQRO JURNALI*, 2(2), 503-511.
56. Abduraxmonov, A., & Kadirov, S. (2022). DEMOGRAFIK JARAYONLARNING IQTISODIY-IJTIMOİY SOHALARNI RIVOJLANISHI BILAN BOG 'LIQLIGI VA DASTLABKI XUSUSIY MULK MASALALARI. *IJTIMOİY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 222-229.
57. Siddikov, F. Z. (2023). BASKETBOLCHI BOLALAR VA O'SMIRLARNING JISMONIY RIVOJLANISHINING XUSUSIYATLARI. *Ustozlar uchun*, 43(3), 120-123.
58. Сиддиқов, Ф., & Эшимов, Т. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ ПОВЫШЕНИЯ ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(23), 41-44.
59. Farrux, S. (2022). SPORT O 'YINLARINING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI*, 1(2), 184-189.
60. Sayidolimov, J. B. O. G. L. (2023). AGIOGRAFIK OBRAZLARNING MAZMUN-MOHİYATIDAGI EVRILISHLAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 1318-1322.
61. Odiljon o'g'li, U. D. (2023). ADABIY ASAR QAHRAMONI TALQINIDAGI O 'ZIGA XOSLIKLAR. *IQRO JURNALI*, 2(2), 777-785.

62. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
63. Dilobarkhon, K. (2019). The importance of modern innovation in education. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(12).
64. Kholikova, D. (2020). INTELLECTUAL ACTIVITY OF CREATIVE THINKING VERBAL TEST "UNUSUAL USE". *PEDAGOGICAL SCIENCES*, 22.
65. Maxsitovna, K. D. (2022). Pedagogical Problems of Child Raising in the Uzbek Family. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 542-546.
66. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.
67. Холикова, Д. (2021). Возможности диагностики эффективности компенсационного подхода в обучении. *Общество и инновации*, 2(9/S), 239-252.
68. Kholikova, D. M. (2021). THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF INCREASING INNOVATIVE THINKING IN STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (5), 422-424.
69. Kholikova, D. M. (2021). DEVELOPMENT OF INNOVATIVE THINKING SKILLS IN HIGHER EDUCATION STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (6), 549-552.
70. Kholmatova, Z. T. (2022). PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF GENDER ASPECTS OF EDUCATION. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 60-65.
71. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
72. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.
73. Kholmatova, Z., & Axmadaliyeva, M. (2022). Healthy lifestyle (HLS)-The basis of valeology in kindergarten. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 136-139.
74. Kholmatova, Z., & Olamnazarova, F. (2022). Problems of the communicational approach of language teaching in the primary class. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 140-144.
75. Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
76. Холматова, З. Т. (2022). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ГЕНДЕРЛИ ЁНДАШУВ ДАВР ТАЛАБИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 134-140.
77. Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
78. То'лиқinovna, Y. D. (2022). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA МАТЕМАТИК TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH

- METODLARI. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
79. Yuldasheva Dilshoda To‘Lqinovna (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
80. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
81. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
82. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
83. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
84. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
85. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.
86. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
87. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
88. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).
89. Miralimjanovna, Q. S. (2022). О ‘SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
90. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
91. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
92. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
93. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.

94. To‘lqinovna, Y. D. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MATEMATIK TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH METODLARI. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
95. Yuldasheva Dilshoda To‘lqinovna (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
96. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
97. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
98. Shavkatovna, S. R. (2021). Developing Critical Thinking In Primary School Students. *Conferencea*, 97-102.
99. Shavkatovna, S. R. (2021). Methodological Support for The Development of Primary School Students' Creative Activities. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 2, 121-123.
100. Ra'noxon, S. (2022). BOSHLANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARIDA MATEMATIKAGA MUNOSABAT. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 203-207.
101. Shavkatovna, S. R. (2021). Improvement of methodological pedagogical skills of developing creative activity of primary school students. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 289-292.
102. Шарофутдинова, Р., & Абдуллаева, С. (2022). ФИКРЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МЕНТАЛ АРИФМЕТИКА. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 235-239.
103. Махамдалиевна, Y. D., Òljayevna, Ò. F., Qizi, T. D. T., Shavkatovna, S. R. N., & Anvarovna, A. O. (2020). Pedagogical Features Of Mental Development Of Preschool Children. *Solid State Technology*, 63(6), 14221-14225.
104. Shavkatovna, S. R. N. (2022). THE ROLE OF FOREIGN EXPERIENCES IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 128-133.
105. Шарофутдинова, Р. Ш. (2022). БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 149-158.
106. Shavkatovna, S. R. (2023). DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AS A SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY. *Open Access Repository*, 4(03), 51-59.
107. Aminova, F., Ahlimirzayev, A., & Sharofiddinova, R. (2023). USING THE PRINCIPLE OF INTERDISCIPLINARY RELATIONSHIP IN STUDYING DIFFERENTIAL EQUATIONS IN SPECIALIZED SCHOOLS AND ACADEMIC LYCEUMS.

108. Sharofutdinov, I. (2023). DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 424-429.
109. Sharofutdinov, I. (2023). THE ACTUAL STATUS OF THE METHODOLOGY OF DEVELOPING ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *Академические исследования в современной науке*, 2(12), 206-213.
110. Sharofutdinov, I. (2023). BO ‘LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING AMALIYOTDA QOLLASH. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(7), 54-58.

SINFDAN TASHQARI O'QISH DARSLARIDA O'QISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Xolikova Dilobarxon Maxsitovna

Farg`ona davlat universiteti, O`zbekiston Respublikasi, Farg`ona shahri

Dilobar-79@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954113>

Annotatsiya. Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari o'qishga kichik yoshdagi o'quvchilarni ta'lim olishida qo'shimcha darsni o'zlashtirishga tayyorlashning ajralmas qismi, ta'lim jarayonida ularni ahloqiy-estetik tarbiyalashning muhim vositasi sifatida qaraladi. Sinfdan tashqari o'qishning maqsadi, kichik yoshdagi o'quvchilarni bolalar adabiyoti va xalq og'zaki ijodining xilma-xil namunalari bilan tanishtirish, ularda kitobxonlik madaniyatini tiklab tarkib toptirishdir.

Tayanch iboralar: sinfdan tashqari o'qish, kichik yosh, adabiyot, kitob, madaniyat, o'quvchi, boshlang'ich sinf, maktab.

INCREASING LEARNING EFFICIENCY IN CLASSROOM STUDY LESSONS

Abstract. In elementary grades, extracurricular study is considered as an integral part of preparing young students for mastering an additional lesson in their education, as an important tool for their moral and aesthetic education in the educational process. The purpose of reading outside the classroom is to introduce children's literature and various examples of folk art to young students, to restore the culture of reading in them.

Key words: reading outside the classroom, young age, literature, book, culture, student, elementary school, school.

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ В КЛАССЕ

Аннотация. В начальных классах внеклассная работа считается составной частью подготовки младших школьников к усвоению дополнительных уроков в их образовании, важным средством их нравственно-эстетического воспитания в образовательном процессе. Цель внеклассного чтения - познакомить младших школьников с детской литературой и различными образцами народного творчества, восстановить у них культуру чтения.

Ключевые слова: внеклассное чтение, юношеский возраст, литература, книга, культура, ученик, начальная школа, школа.

Maktab o'quvchini o'qish malakasi bilan qurollantirish bilan bir qatorda kitobni mustaqil o'qiy oladigan, uni tushunadigan, ma'lum bir mavzuga oid kitoblarni tanlay oladigan, gazeta va jurnallarni ham mustaqil o'qiydigan faol kitobxonni tarbiyalaydi. Shu jihatdan sinfdan tashqari o'qish (STO) tarbiyaning asosiy quroli sifatida xizmat qiladi, ko'p narsani bilishga havasni o'ttiradi.

STO'ning maqsadi o'qish malakalarini takomillashtirish, kitob tanlay oladigan, muntazam kitob o'qiydigan, o'qilgan kitobni to'g'ri baholay oladigan ongli kitobxonni tarbiyalashdir.

Maktablarda 1959-yildan boshlab maxsus STO' darslari tashkil etilgan. STO' darslari 1-2-sinfda haftada 1 marta, 3-4-sinfda 2 haftada 1 marta o'tkaziladi. Savod o'rgatish jarayonida esa haftadagi oxirgi alifbe darsining 17-20 daqiqasi ajratiladi.

Sinfdan tashqari o'qish o'quv dasturi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, unda ko'zda tutilgan maqsad va vazifalarni amalga oshirishda yaqindan yordam beradi. Buning uchun o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini tarbiyalash, ularni oddiy kitobxondan ijodkor kitobxon darajasiga ko'tarish talab etiladi. O'quvchilarda kitobga havas uyg'otishda har bir bolaga yakka tartibda yondashish, shaxsiy qiziqishlarini hisobga olish zarur. Bolalarda kitob ustida ishlash malakasini shakllantirish ularni kitobxonlik madaniyatini tarbiyalashning muhim omilidir. Bunda o'qish uchun ajratilgan soatlardan foydalaniladi.

Badiiy va ilmiy-ommabop asarlar mustaqil ravishda va izchil o'qib borilsagina, o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirish va kengaytirishga xizmat qiladi.

Sinfdan tashqari o'qish tanish bo'lmagan mualliflarning kitoblari muqovasi, titul varag'i, kirish so'zi, mundariyasi va suratlariga qarab asarning taxminiy mazmunini aniqlashga o'rgatish vazifasini amalga oshirishga xizmat qiladi.

Sinfdan tashqari o'qish darslarining asosiy vazifasi o'quvchida badiiy kitoblarni o'qishga havas uyg'otish, o'qigan kitoblari yuzasidan kundalik yurita olishga o'rgatish, bolalar adabiyotining mashhur adiblari hayoti va ijodi bilan elementar tarzda tanishtirish hisoblanadi.

Bolalarda ezgulikka muhabbat, yovuzlikka nafrat uyg'otish, ularning bog'lanishli nutqini o'stirish, adabiy-estetik tafakkurini yuksaltirish sinfdan tashqari o'qish darslarining ham tub mohiyatini tashkil etadi.

STO' darslarining muhim vazifalaridan biri mustaqil o'qish malakalarini tarbiyalash hisoblanadi. Buning uchun mustaqil bajarish uchun topshiriqlar berish, qiziqarli mashq turlaridan foydalanish, eng yaxshi insholarni, taqrizlarni, yozuvchi haqida to'plangan ma'lumotlarni o'qitish, «Tez aytish», «Topishmoqlar topish», «Ifodali o'qish», «Maqollar aytish musobaqasi», «Ertak to'qish», «Bilimdonlar anjumani» kabi ko'rik-tanlovlar tashkil qilish, muayyan mavzular bo'yicha savol-javoblar uyushtirish, o'yin tarzidagi ish turlaridan foydalanish zarur. O'qilgan asarlar yuzasidan suhbatlar o'tkazish, «Kitob haftaligi» tashkil etish, asarlar asosida kichik insholar yozishni mashq qilish yaxshi samara beradi.

STO' sinfdan o'qish bilan uzviy bog'liq ravishda uyushtiriladi. Sinfdan o'qish STO' uchun zarur bo'lgan o'qish malakalarini shakllantiradi, o'quvchilarning o'qigan asarini tushunishga o'rgatadi, lug'atini boyitadi. STO' qiziqarli va o'ziga jalb etadigan faoliyat bo'lib, bolalarning bilim doirasini boyitadi, qiyoslash uchun material beradi. Sinfdan o'qish - hayotga tayyorlash vositasi, sinfdan tashqari o'qish esa hayotning o'zidir.

Hozirgi paytda boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun sinfdan tashqari o'qishga mo'ljallangan «Kitobim - oftobim» (1-3-sinflar uchun) nomli qo'llanmalar ham chop etilgan.

Sinfdan tashqari o'qishni tashkil qilish o'qituvchining zimasi bo'lgan vazifa hisoblanadi. Bunda o'quvchi uni bosqichlarga ajratib tashkil qiladi. STO' darslari o'quvchilarda mustaqil kitob tanlash va o'qish malakalarini shakllantiradi. Mustaqil o'qish malakasini shakllantirish 3-bosqichga bo'linadi:

I. Tayyorlov bosqichi. Bu 1-sinfning savod o'rgatish davriga to'g'ri keladi. Unga darsning bir qismi – 17-20 daqiqasi ajratilgani uchun «STO' mashg'uloti» deb yuritiladi. Uning o'ziga xos xususiyatlari shundaki, o'qituvchi asarni o'zi tanlaydi, asarning kichik hajmda bo'lishiga va boshqa kitob tanlash tamoyillariga e'tibor beradi. Asarni o'qituvchining o'zi o'qib beradi. O'quvchilar asarni eshitishga, eshitganlarini idrok etishga, ularga soddagina baho berishga, asar mazmuni bilan

sarlavhasining mosligini aniqlashga, asar mazmunini hikoya qilib berishga o'rgatiladi. Bu bosqichda o'quvchilar o'qish gigiyenasi va kitobga qanday munosabatda bo'lish bilan tanishadilar.

2. Boshlang'ich bosqich. Bu 1-sinfning 2-yarim yiliga to'g'ri keladi. Bu bosqichda haftada 1 marta 45 daqiqalik dars uyushtiriladi. Asarni o'qishdan oldin o'quvchilar asar nomi va uning muallifi bilan tanishadilar, rasmlarini tomosha qiladilar, daftarlariga u haqda soddagina qilib asar muallifini va nomini yozadilar. Asar elementar tarzda tahlil qilinadi. Tanlangan asar (kitob) yaxshi o'qiydigan o'quvchiga maxsus tayyorgarlikdan so'ng o'qitiladi. Asarning oson o'qiladigan o'rinlarini bo'sh o'qiydigan o'quvchilarga o'qitish ham mumkin. Bu tilarda o'qishga qiziqish uyg'otadi. Bu bosqichda o'quvchilar har xil tezlikda bo'g'inlab o'qiydilar. Shuning uchun o'qituvchi bu jarayonda har bir o'quvchiga individual yondashishi, kichik kitobxonni kitobni mustaqil o'qishga o'rgata borishi lozim.

3. Asosiy bosqich: 2-4 sinfga to'g'ri keladi. Bu davrda o'quvchilarning o'qish malakalari mustahkamlanadi. Bu bosqichda o'quvchilarning sinfdan tashqari o'qiganlariga baho quyiladi. Baho qo'yishda dastur talablariga asoslaniladi: sinfning umumiy ishlariga qatnashishi, o'qigan kitoblarining sifat o'zlashtirishiga miqdoriga, o'qigan kitobiga munosabat bildira olishiga e'tibor beriladi. Bunda o'quvchilar muayyan mavzuga doir bir necha asarlarni o'qib keladilar, ularning ayrim o'rinlarini ifodali o'qib beradilar, o'qigan asarlarini o'zaro taqqoslaydilar.

STO' darslarini xususiyatlari. STO' bosqichlari, dastur talablari, tarbiyaviy vazifalari, o'quvchilarning qiziqishlari bilan belgilanadi. Masalan, tayyorlov bosqichida kichik hajmdagi asarni o'qituvchi o'qib bersa, o'qilganlari yuzasidan suhbat, qayta hikoyalash o'tkazilsa, boshlang'ich bosqichda butun sinf o'quvchilari bir xil kitob bilan ta'minlanadi, barcha o'quvchilar bitta matn ustida ishlaydilar. Bunda bitta yozuvchi yoki bir mavzudagi asarlar ko'rgazmasi tashkil qilinadi. Asar ichida o'qishga topshirilishi ham mumkin, albomlar tayyorlanadi, kinofilm, diafilmlardan parchalar ko'rsatiladi, musiqiy daqiqalar o'tkaziladi, asar mazmuni yuzasidan ijodiy rasmlar chizdiriladi, kitobni saqlash maqsadida kitobni yamash, o'rash o'rgatiladi, «ertaklar bayramlari», «Ifodali o'qish konkursi» o'tkaziladi.

Asar tahliliga doir ishlar kengaytiriladi, o'quvchilar o'qiganlarini taqqoslashga umumlashtirishga, xulosalashga o'rgatiladi. Qahramonlarni elementar tavsiflaydi. Rollarga bo'lib o'qishdan foydalaniladi. Asosiy bosqichda STO' darslari 2-sinfda haftada 1 marta, 3-4 sinflarda 2 haftada 1 marta o'tkaziladi. O'quvchilar mustaqil o'qishga o'rgatiladi, ular «G'uncha», «Gulxan» jurnalari bilan, «Tong yulduzi» gazetasi bilan tanishtiriladi, ya'ni bolalar matbuoti bilan tanishtiriladi. Bu bosqichda o'zbek, qardosh, chet el adabiyoti yozuvchilarining turli janrdagi, turli mavzudagi asarlaridan foydalaniladi. Qo'shimcha sahnalashtirishlardan foydalaniladi. Bir darsga o'quvchilar bir nechta asarlar o'qib kelib, ular haqida o'z fikrlarini aytib beradilar. Qahramonlarni tasvirlab rasm chizadilar. Yozuvchilar hayoti va ijodiga doir kechalar uyushtiriladi. Shu tarzda adabiyotni sevadigan, mustaqil fikr yurita oladigan kitobxon shaxsi shakllantiriladi.

Kichik yoshdagi hozirgi zamon maktab o'quvchilariga kitob barcha ilmlarning kaliti ekanligini tushuntirish amaliy sur'atdagi jonbozlikni talab etadi. O'qituvchi buni uddalay olishi, bolalarni qiziqtirgan tevarak-atorofdagi turli voqea-hodisalar kitoblarda mufassal yoritilishini o'rgatmog'i lozim. O'quvchilar kitobga mehr qo'yadi, turli janrdagi badiiy asarlar bilan tanishadi. Asta-sekin mustaqil o'qish, asarlardan zavqlanish, erkin fikrlash malakalari yuzaga keladi. O'qituvchidan to'g'ri yo'nalish olgan bolaning kitob o'qishga ishtiyoqi ortib boradi. Dastlab, ularga mustaqil o'rganish uchun tavsiyalanuvchi kitoblar shakl va mazmun mutanosibligiga ega bo'lib,

muqovasi chiroyli ishlangan, bo'yoqli rasmlarga boy, yirik-yirik harflarda yozilgan, tili ravon, qiziq syujetli yoki tasvir vositalari tanishligi bilan diqqatni jalb qiladigan ko'rinishda taqdim etiladi. Shunda bolalarning kitobga muhabbati orta boradi hamda atrofga bilim nigohi bilan qarashga o'rganib, o'zligini kashf etishga kirishadi. O'quvchiga bilim berishdagi bosh maqsad ham xuddi ana shundadir. Zotan, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» davlat, jamiyat va oila oldida o'zligini tanigan, o'z javobgarligini his qiladigan shaxslarni tarbiyalashga o'ta mas'uliyat bilan yondashganligi bejiz emas. Ma'lumki, milliy dastur ta'lim-tarbiya sohasidagi davlat buyurtmasi hisoblanib, milliy istiqloq g'oyalarining mazmun-mohiyatini yosh avlodga to'liq ochib berish uchun xizmat qiladi. Bolalar adabiyoti so'z san'ati va tarbiya vositasidir. Kichkintoylar uchun yoziladigan har qanday badiiy asar ularning yosh xususiyatlariga, saviyalariga mos, yosh kitobxonlar qalbida o'y-fikrlar uyg'otadigan, yorqin obrazlarga boy, yuksak g'oylarga, ulkan va porloq ishlarga ilhomlantiradigan bo'lishi zarur. Eng muhimi mavzular tushunarli sodda va qiziqarli tilda ifodalanishi kerak.

Bolalar adabiyoti yoshlarni iymon-e'tiqodli kishilar sifatida va vatanga muhabbat ruhida tarbiyalashda qudratli quroldir.

Faqat chinakam badiiy asargina bolalarga kuchli ta'sir ko'rsatib, ana shu yuksak talablarga javob beradi.

REFERENCES

1. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
2. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
3. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
4. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
5. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).
6. Нажмиддинов, Э., & Мухамедиев, М. (2023). FISH HELMINTHS IN FISH RESERVOIRS OF FERGANA VALLEY. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(3).
7. Нажмиддинов, Э. Х., & Мухаммадиев, М. А. (2022). ФАРФОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИНИНГ ТУР ТАРКИБИ. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 60-68.
8. Нажмиддинов, Э. Х. (2022). ФАРФОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИ. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 189-194.

9. Najmiddinov, E. (2022). THE SIGNIFICANCE OF NATURE IN THE FORMATION OF PRESCHOOL CHILDREN IN THE IDEAL GENERATION. *Science and Innovation*, 1(8), 149-154.
10. Najmiddinov, E. (2022). " ICHTHYOLOGY AND HYDROBIOLOGY" PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF DIRECTIONS IN UZBEKISTAN. *Science and Innovation*, 1(8), 152-160.
11. Abidjanovich, A. A. (2022). THE NEED TO IMPROVE HUMAN'S NOOSPHERICAL RELATIONSHIP TO NATURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 23-30.
12. Abidjanovich, A. A. (2022). THE ROLE OF CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM IN IMPROVING PERSONAL ECOLOGICAL CULTURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 5-12.
13. Абдумаликов, А. (2022). АТРОФ-МУҲИТНИ АСРАШ БЎЙИЧА МИЛЛИЙ СТРАТЕГИК РЕЖА ВА УНИНГ АҲАМИЯТИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 251-258.
14. Абдумаликов, А. (2022). ЯНГИ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧИДА ЭКОЛОГИК МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ДАСТУРИ. *Scientific progress*, 3(2), 1179-1186.
15. Абдумаликов, А. А. (2019). Human and Natural Harmony in the Historical Process. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(5), 205-209.
16. Abidzhanovich, A. A. (2020). Issues Of Formation Of Rationality In Relations Of Nature With Society. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(08), 301-304.
17. Abdumalikov, A. A. (2019). Environmental Ecological Policy in Uzbekistan and Necessity Of Formation Of Rational Communication To Nature. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(9), 94-101.
18. Мирзобоев, Й. А. (2022). Тур Ўзгариш Чизиқлари Учта Бўлган, Гиперболик Қисмларининг Ҳаммаси Характеристик Учбурчаклардан Иборат Бўлган Бешбурчакли Соҳада Учтинчи Тартибли Кўринишдаги Параболик-Гиперболик Тенглама Учун Битта Чегаравий Масала Ҳақида. *Theory And Analytical Aspects Of Recent Research*, 1(5), 363-366.
19. MIRZABOYEV, Y. BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING МАТЕМАТИКА О 'QITISH METODIKASI. О 'RTA UMUMTA'LIM МАКТАВЛАРИДА МАТЕМАТИКА О 'QITISHNING MAQSADI. *ЭКОНОМИКА*, 169-172.
20. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
21. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.

22. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).
23. Miralimjanovna, Q. S. (2022). O 'SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
24. Iminov, B. B. (2020). INNOVATIVE CULTURAL LINKS ARE AN IMPORTANT FACTOR IN SOCIAL DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 2(3), 263-270.
25. Iminov, B. B. (2019). A PHILOSOPHICAL APPROACH TO INNOVATIVE AND CULTURAL-RELATIONS AT A NEW STAGE OF DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(5), 157-162.
26. Dilfuza, S., Nabijonova, F., & Matlubaxon, A. (2022). TA'LIM VA O'QITISH NAZARIYASINING MUHIM JIHATLARI. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 2(19), 366-372.
27. Nabijonova, F. (2022). Boshlangich sinflarda didaktik oyinlarning ahamiyati: Nabijonova Feruza. *Qo'qon universitetining ilmiy materiallar bazasi*, 1(000006).
28. Nabijonova, F. (2022). BOSHLANGICH SINFLARDA OZGA GAPNING QOLLANILISHI. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(19), 180-184.
29. НАБИЖОНОВА, Ф. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ. *ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ Учредители: ООО" Институт управления и социально-экономического развития"*, (10), 90-92.
30. Набижонова, Ф. (2022). ОНА ТИЛИ ВА АДАБИЁТ ТАЪЛИМИНИНГ ТАРИХИ ВА ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛЛАРИ. *Мировая наука*, (10 (67)), 38-41.
31. Feruza, N. (2023). Characteristics of the Lessons of the Native Language. *Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education*, 2(3), 32-36.
32. Kosimova, X. (2022). THE IMPORTANCE OF READING CULTURE IN THE FORMATION OF A HEALTHY SPIRITUAL CLIMATE IN THE FAMILY. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 7-13.
33. Qosimova, X. (2022). THE SIGNIFICANCE OF LIBRARY CULTURE IN FORMING A HEALTHY SPIRITUAL ENVIRONMENT IN THE FAMILY. *Science and Innovation*, 1(8), 142-148.
34. Qosimova, X. (2022). OILADA SOG'LOM MA'NAVİY MUHITNI SHAKLLANTIRISHDA KITOVXONLIK MADANIYATINING AHAMIYATI. *Science and innovation*, 1(B8), 142-148.
35. ҚОСИМОВА, Х., & КАРИМОВА, Г. ЭКОНОМИКА И СОЦИУМ. *ЭКОНОМИКА*, 612-615.
36. Джалолова, М. (2021). Эъзоза Юлдашевна Рахманова, and Холида Набиевна Косимова." *ВОСПИТАНИЕ СЕНСОРНОГО ВОСПРИЯТИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.*" *Scientific progress*, 1.

37. Buzrukova, D. M. (2023). “MUHABBAT” HISSIY KONSEPTINING TURLI LINGVOMADANIYAT VAKILLARI IDROKIDAGI TASVIRI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(1), 178-183.
38. Бузрукова, Д. (2022). ҲИС-ТУЙҒУЛАР УНИВЕРСАЛЛИГИ ВА ҲИССИЙ-ЛИСОНИЙ ОЛАМ МАНЗАРАСИГА ПСИХОЛИНГВИСТИК ЁНДАШУВ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(11), 239-242.
39. Mamurkhanovna, D. B. (2022). The Concept Of “Love” As An Important Element Of The Emotional World Landscape. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*, 7(5), 95-98.
40. Tursunova, D. T., Abobakirova, O. N., Buzrukova, D. M., Mahmudova, O. T., Ubaydullayeva, Z. H., & Kholmatova, N. N. (2022). Principal Principles And Important Factors Of Student Women's Social Activity. *Journal of Positive School Psychology*, 6262-6269.
41. Buzrukova, D. M. M. (2023). TARBIYACHI VA OTA-ONALARNING O ‘ZARO HURMATGA ASOSLANGAN MULOQOTINING KALIT FAKTORLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 793-797.
42. Buzrukova, D. M. (2023). Muhabbat" konseptining lingvomadaniy o'ziga xosligi. *FarDU. ILMIY XABARLAR*, 1, 318-321.
43. Abdugufurovna, J. N., & Turgunovna, M. S. (2022). The Problems In Teaching Language. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876*, 16(5), 46-48.
44. Jumaniyazova, N. A. O., & Mavlonova, S. T. U. (2022). CHET TILINI O’RGATISHDA KOMMUNIKATIV PRINSIPLAR HAMDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYANING ROLI. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 118-122.
45. Turg’Unovna, M. S. (2022). Yangi O’zbekistonda diniy-dunyoviy qarashlar. *Ta’lim fidoyilari*, 8, 115-120.
46. Ernazarov, G., & Mavlonova, S. (2023). INDICATORS OF SPEED PHYSICAL QUALITY OF STUDENTS. *Science and innovation*, 2(B1), 177-183.
47. Boboyeva, Z. A., & Mo’Minova, D. B. Q. (2022). TALABALARNING KREATIVLIK QOBILİYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 221-233.
48. Zulfiya, B., & Raxmonali, S. (2022). SAN’ATNING IJTIMOİY HAYOTNING MURAKKAB MUNOSABATLARI BILAN ALOQADORLIGI. *Research Focus*, 1(2), 296-300.
49. Бобоева, З. (2022). ИЖТИМОИЙ ФАОЛЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТАСВИРИЙ САНЪАТНИНГ ЎРНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 51-55.
50. Dilshodbek o’g’li, R. S. (2022). Motiv Va Motivatsiya Muammosining Jahon Va Mahalliy Psixologlar Tomonidan Tadqiq Etilganligi. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(11), 256-259.

51. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE SPORTSMAN PERSONALITY DURING COMPETITIONS. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 215-221.
52. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). TALABALARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISH–IJTIMOIY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 66-70.
53. Dilshodbek o'g'li, R. S., & Boxodirjon o'g'li, V. A. (2022). XORIY PSIXOLOGLARINING ISHLARIDA SHAXSNING TADQIQ ETILISHI. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 39-47.
54. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Sportchi Psixologik Salomatligiga Ta'sir Etuvchi Omillar. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(11), 117-121.
55. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2023). SPEECH ISSUES IN PSYCHOLINGUISTICS. *IQRO JURNALI*, 2(2), 503-511.
56. Abduraxmonov, A., & Kadirov, S. (2022). DEMOGRAFIK JARAYONLARNING IQTISODIY-IJTIMOYIY SOHALARNI RIVOJLANISHI BILAN BOG 'LIQLIGI VA DASTLABKI XUSUSIY MULK MASALALARI. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 222-229.
57. Siddikov, F. Z. (2023). BASKETBOLCHI BOLALAR VA O'SMIRLARNING JISMONIY RIVOJLANISHINING XUSUSIYATLARI. *Ustozlar uchun*, 43(3), 120-123.
58. Сиддиков, Ф., & Эшимов, Т. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ ПОВЫШЕНИЯ ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(23), 41-44.
59. Farrux, S. (2022). SPORT O 'YINLARINING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI*, 1(2), 184-189.
60. Sayidolimov, J. B. O. G. L. (2023). AGIOGRAFIK OBRAZLARINING MAZMUN-MOHİYATIDAGI EVRILISHLAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 1318-1322.
61. Odiljon o'g'li, U. D. (2023). ADABIY ASAR QAHRAMONI TALQINIDAGI O 'ZIGA XOSLIKLAR. *IQRO JURNALI*, 2(2), 777-785.
62. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
63. Dilobarkhon, K. (2019). The importance of modern innovation in education. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol.*, 7(12).
64. Kholikova, D. (2020). INTELLECTUAL ACTIVITY OF CREATIVE THINKING VERBAL TEST "UNUSUAL USE". *PEDAGOGICAL SCIENCES*, 22.
65. Maxsitovna, K. D. (2022). Pedagogical Problems of Child Raising in the Uzbek Family. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 542-546.
66. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODEL. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.

67. Холикова, Д. (2021). Возможности диагностики эффективности компенсационного подхода в обучении. *Общество и инновации*, 2(9/S), 239-252.
68. Kholikova, D. M. (2021). THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF INCREASING INNOVATIVE THINKING IN STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (5), 422-424.
69. Kholikova, D. M. (2021). DEVELOPMENT OF INNOVATIVE THINKING SKILLS IN HIGHER EDUCATION STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (6), 549-552.
70. Kholmatova, Z. T. (2022). PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF GENDER ASPECTS OF EDUCATION. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 60-65.
71. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
72. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.
73. Kholmatova, Z., & Axmadaliyeva, M. (2022). Healthy lifestyle (HLS)-The basis of valeology in kindergarten. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 136-139.
74. Kholmatova, Z., & Olamnazarova, F. (2022). Problems of the communicational approach of language teaching in the primary class. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 140-144.
75. Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
76. Холматова, З. Т. (2022). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ГЕНДЕРЛИ ЁНДАШУВ ДАВР ТАЛАБИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 134-140.
77. Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
78. To'lqinovna, Y. D. (2022). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA МАТЕМАТИК ТАСАВВУРЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕТОДЛАРИ. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
79. Yuldasheva Dilshoda To'lqinovna (2022). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
80. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
81. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
82. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.

83. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
84. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
85. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.
86. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
87. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
88. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).
89. Miralimjanovna, Q. S. (2022). О ‘SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
90. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
91. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
92. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
93. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.
94. To‘lqinovna, Y. D. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MATEMATIK TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH METODLARI. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
95. Yuldasheva Dilshoda To‘lqinovna (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
96. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
97. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.

98. Shavkatovna, S. R. (2021). Developing Critical Thinking In Primary School Students. *Conferencea*, 97-102.
99. Shavkatovna, S. R. (2021). Methodological Support for The Development of Primary School Students' Creative Activities. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 2, 121-123.
100. Ra'noxon, S. (2022). BOSHLANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARIDA MATEMATIKAGA MUNOSABAT. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMYIY JURNALI*, 2(11), 203-207.
101. Shavkatovna, S. R. (2021). Improvement of methodological pedagogical skills of developing creative activity of primary school students. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 289-292.
102. Шарофутдинова, Р., & Абдуллаева, С. (2022). ФИКРЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МЕНТАЛ АРИФМЕТИКА. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMYIY JURNALI*, 2(11), 235-239.
103. Maxamadaliyevna, Y. D., Oljayevna, O. F., Qizi, T. D. T., Shavkatovna, S. R. N., & Anvarovna, A. O. (2020). Pedagogical Features Of Mental Development Of Preschool Children. *Solid State Technology*, 63(6), 14221-14225.
104. Shavkatovna, S. R. N. (2022). THE ROLE OF FOREIGN EXPERIENCES IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 128-133.
105. Шарофутдинова, Р. Ш. (2022). БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 149-158.
106. Shavkatovna, S. R. (2023). DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AS A SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY. *Open Access Repository*, 4(03), 51-59.
107. Aminova, F., Ahlimirzayev, A., & Sharofiddinova, R. (2023). USING THE PRINCIPLE OF INTERDISCIPLINARY RELATIONSHIP IN STUDYING DIFFERENTIAL EQUATIONS IN SPECIALIZED SCHOOLS AND ACADEMIC LYCEUMS.
108. Sharofutdinov, I. (2023). DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 424-429.
109. Sharofutdinov, I. (2023). THE ACTUAL STATUS OF THE METHODOLOGY OF DEVELOPING ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *Академические исследования в современной науке*, 2(12), 206-213.
110. Sharofutdinov, I. (2023). BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING AMALIYOTDA QOLLASH. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(7), 54-58.

TOLERANTLIK SHAKLLANAYOTGAN SHAXS MODELINING TAVSIFI

Raxmatjonov Shoxjahon Dilshodbek o'g'li

Shohjahon1300146@gmail.com

FarDU, Sirtqi bo'lim, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954128>

Annotatsiya. Mazkur maqola tolerantlik shakllanayotgan shaxs modelining tavsifi va shaxsning ma'naviy-aqliy salohiyati va umuminsoniy qadriyatlar ijtimoiy-axloqiy me'yor sifatida ushbu modelining tarkibiy qismi sifatida, uning markazida esa shaxsning rivojlanishi mohiyati ilmiy tadqiqotlarning tavsiyalari ifodalangan. Shuningdek, maqolada mazkur masala yuzasidan muallif tomonidan shakllantirilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ham o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar: tolerantlik, refleksiv, sub'ekt, protsessual, komponent, diagnostik, fenomen.

DESCRIPTION OF THE PERSONALITY MODEL FOR FORMING TOLERANCE

Annotatsiya. This article is a description of the model of the person in which tolerance is formed and the spiritual and mental potential of the person and universal human values as a social and moral norm as a component of this model, and the essence of the development of the person is at the center of it, and the recommendations of scientific researches are expressed. The article also contains the scientific proposal and practical recommendations formulated by the author on this issue.

Kalit so'zlar: tolerance, reflexive, subject, procedural, component, diagnostic, phenomenon.

ОПИСАНИЕ МОДЕЛИ ЛИЧНОСТИ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ

Аннотация. Данная статья представляет собой описание модели личности, в которой формируется толерантность и духовно-психический потенциал личности и общечеловеческие ценности как социально-этическая норма как составляющая этой модели, и сущность развития человека в его центре находятся рекомендации научных исследований. Статья также содержит научное предложение и практические рекомендации, сформулированные автором по данному вопросу.

Ключевые слова: толерантность, рефлексивный, субъектный, процессуальный, компонентный, диагностический, феномен.

Shaxsning ma'naviy-aqliy salohiyati va umuminsoniy qadriyatlar ijtimoiy-axloqiy me'yor sifatida ushbu modelining tarkibiy qismi sifatida, uning markazida esa shaxsning rivojlanishi mohiyati aks etadi. Zero, yuqoridagi keltirib o'tgan fikrlarimizga tayangan holda shuni aytish lozimki, oliy ta'lim muassasalarining dastlabki bosqichlarida tolerantlikni shakllantirish texnologiyasini qo'llash bir muncha samara beradi va ayni mazkur davrdagi yosh psixologik xususiyatlari ham ushbu bilimlarni o'zlashtirish uchun ayni muddao bo'lib hisoblanadi. Shunday ekan, ta'lim muassasalarida "Axborot soati" darslarida talaba shaxsini rivojlanishini modellashtirish vazifasi qo'yilgan ekan, biz uning markazida tabiiy ravishda nazariy ma'lumotlar va bilimlarni keltiramiz. Uning nazariy asoslari tarkibiga falsafiy, psixologik, pedagogik, texnologik bilimlarni mujassam etamiz. Unda shaxsning ijtimoiylashuv jarayoni, madaniy muvofiqlik holati hamda bevosita ta'lim jarayonidagi ishtiroki asosiy prinsip sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayoni shaxsning nafaqat ijtimoiylashuviga, balki uning rivojlanishiga, qadriyatlariga va faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. M.Bafaev tomonidan ishlab

chiqilgan modelning komponentlariga ko'ra, maqsadli-qadriyatli, sub'ekt-sub'ektki, mazmunli, protsessual-faoliyatli, diagnostik hamda refleksiv mexanizmlar yordamida biz shaxs rivojlanishining bazaviy ko'rsatkichi sifatida milliy bag'rikenglikni shakllantirishga erishishimiz mumkin.

M.Bafaev tomonidan ishlab chiqilgan modelning komponentlariga alohida to'xtalamiz:

Maqsadli-qadriyatli – shaxsning maqsadli-qadriyatli jabhasi o'z navbatida 2 ta asosiy komponentni o'z ichiga oladi: shaxs ma'nolari tizimi va qadriyatlar yo'nalganligi. Ikkalasi ham shaxsiyat tushunchasi bilan uzviy bog'liqdir. Umumilmiy tushuncha sifatida tadqiq etiluvchi ob'ektlarni birlashtirishga xizmat qiladi.

Sub'ekt-sub'ektki – sub'ekt-sub'ekt munosabatlari ta'lim muassasasida o'quv-tarbiyaviy jarayonda o'zaro hamkorlik faoliyatini paritet (tenglik)asosida tashkil etishdan iborat munosabatlar turi bo'lib hisoblanadi.

Mazmunli – psixologik madaniyatning mazmunli tarkibiy qismi inson psixikasi va uning faoliyati, boshqalar bilan bo'lgan munosabatlari sohasida shaxsiy ahamiyatga ega va shaxsiy qadriyatli intilishlar, ideallar, e'tiqodlar, qarashlar, pozitsiyalar, e'tiqodlarning umumiyliigi tizimi bilan izohlanadi.

Protsessual-faoliyatli – faoliyat sub'ektning olam bilan o'zaro ta'sirining dinamik tizimi sifatida tushuniladi: faoliyatdagi ob'ektiv dunyoni o'zgartirib, sub'ekt o'zini o'zi o'zgartiradi (uning ongi va shaxsiyati o'zgaradi). Faoliyat tizimiga motivlar, maqsadlar, shartlar va tegishli harakatlar va operatsiyalar kiradi. Ushbu tuzilma funktsionaldir, ya'ni tizimning har bir tarkibiy qismi o'z faoliyatida aniq funksiyalarni bajaradi.

Diagnostik – psixodiagnostika usuli uchta asosiy (ob'ektiv, sub'ektiv, proektiv) diagnostik yondashuvlarda konkretlashtirilgan bo'lib, ular amalda mavjud diagnostik texnikalarning butun majmuasini qamrab oladi, diagnostik faoliyatning muvaffaqiyati (samaradorligi) va usuli (xususiyatlari) asosida amalga oshiriladi.

Refleksiv – mazkur holatda refleksiv mexanizmlarning sub'ektning o'ziga yo'nalganligi, konstruktiv o'zini o'zi takomillashtirishga qaratilganligi va faoliyatining oraliq va yakuniy natijalarini tahlil qilishligi bilan baholanadi [46].

Modelning natijasi sifatida shaxsda rivojlanishning bazaviy ko'rsatkichi va axloqiy qadriyat namunasi sifatida milliy bag'rikenglikni shakllantirishni qayd etish mumkin. Shaxsda ushbu fenomenning tarkib topishi, takomillashuvi kelgusi faoliyatida barqaror ruhiy holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi bilan ahamiyatli hisoblanadi.

Bizning fikrimizcha tolerantlik tushunchasi va ko'nikmalarining shakllanganlik xususiyatlari quyidagilardan iborat qilib belgilandi:

-shaxs qadriyatlari tizimidan o'rin olishi natijasida yoshlar xatti-harakatlari va amallari mazmuniga *ta'sir etishi*;

-shaxsning o'ziga ishonchini orttirishi, uning qarorlar qabul jarayoniga ijobiy ta'sir etishi, uning erkin yashash tarzini *kuchaytirishi*;

-shaxsning o'zga insonlar bilan muloqot darajasini shakllantirishi, boyitishi va ijobiy mezonlar asosiga qurilishiga *yordam berishi*;

-shaxs ma'naviyatiga daxldor gumanitar tamoyillarning *asosi bo'la olishi*;

-shaxslararo muloqot uchun xizmat qilishi natijasida ijtimoiy-siyosiy mazmun kasb etishi, natijada inson huquq va erkinliklarining amal qilishi uchun *xizmat etishi*;

-shaxsdagi ijobiy tolerant xususiyatlarning davlat va jamiyat ijtimoiy-siyosiy ahvoriga ta'sir o'tkazishi, bo'lishi mumkin bo'lgan ijtimoiy-siyosiy ziddiyat va to'qnashuvlarning *oldini olishga xizmat qilishi*.

Milliy bag'rikenglikni psixologik nuqtai nazardan shakllantirish masalasini biz yoshlarda o'zidan boshqacharoq fikr, talab, orzu-havas, kengroq olib qaralganda madaniyat, din, irq, xalq borligini tan olish, tushunish va anglash, o'z fikrlari qat'iyiligini inkor etmagan holda o'z g'alar fikrlariga ham e'tiborli bo'lish, o'z g'alar dini va madaniyatini hurmat qila olish, jamiyat tarkibida yoshlarni har tomonlama barkamol bo'lishini ta'minlashning zarur me'yori sifatida baholadik.

Tegishli ilmiy adabiyotlar tahlili va o'z kuzatishlarimizga asoslangan ilmiy-tadqiqiy mulohazalar globallashuv jarayonida milliy bag'rikenglikni shakllantirishning ijtimoiy psixologik determinantlarini atroflicha tadqiq qilishni ko'rsatmoqda. Buning uchun esa dastavval shaxs bag'rikengligi xususiyatlari, milliy bag'rikenglikning yondosh hodisalar bilan bog'liqligi, shaxs milliy bag'rikengligini shakllantiruvchi psixologik mexanizmlar hamda ijtimoiy psixologik determinantlarni chuqur o'rganish uchun tegishli metodlarni tanlab, ularni tadqiqot maqsadiga mosligini tekshirdik va uni amalda qo'lladik.

REFERENCES

1. Rakhmatjonov Shokhjahon Dilshodbek o'g'li. (2022, January 23). THE ROLE OF PHYSICAL CULTURE IN PROVIDING THE PSYCHOLOGICAL HEALTH OF THE ATHLETE. INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION, Canada.
2. Raxmatjonov Shoxjahon Dilshodbek o'g'li. (2022). SPORTCHI PSIXOLOGIK SALOMATLIGIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(11), 117–121.
3. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Motiv Va Motivatsiya Muammosining Jahon Va Mahalliy Psixologlar Tomonidan Tadqiq Etilganligi. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(11), 256-259.
4. Dilshodbek o'g'li, Raxmatjonov Shoxjahon. "Motiv Va Motivatsiya Muammosining Jahon Va Mahalliy Psixologlar Tomonidan Tadqiq Etilganligi." *American Journal of Social and Humanitarian Research* 3.11 (2022): 256-259.
5. Dilshodbek o'g'li R. S. Motiv Va Motivatsiya Muammosining Jahon Va Mahalliy Psixologlar Tomonidan Tadqiq Etilganligi //American Journal of Social and Humanitarian Research. – 2022. – T. 3. – №. 11. – C. 256-259.
6. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE SPORTSMAN PERSONALITY DURING COMPETITIONS. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 215-221.
7. Dilshodbek o'g'li, Rakhmatjonov Shokhjahon. "PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE SPORTSMAN PERSONALITY DURING COMPETITIONS." *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI* 2.11 (2022): 215-221.
8. Dilshodbek o'g'li R. S. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE SPORTSMAN PERSONALITY DURING COMPETITIONS //IJTIMOIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – T. 2. – №. 11. – C. 215-221.

9. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). TALABALARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISH-IJTIMOY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 66-70.
10. Dilshodbek o'g'li, Raxmatjonov Shoxjahon. "TALABALARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISH-IJTIMOY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA." *Gospodarka i Innowacje.* 30 (2022): 66-70.
11. Dilshodbek o'g'li R. S. TALABALARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISH-IJTIMOY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA //Gospodarka i Innowacje. – 2022. – T. 30. – C. 66-70.
12. Dilshodbek o'g'li, R. S., & Boxodirjon o'g'li, V. A. (2022). XORIY PSIXOLOGLARINING ISHLARIDA SHAXSNING TADQIQ ETILISHI. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 39-47.
13. Dilshodbek o'g'li, Raxmatjonov Shoxjahon, and Vosiljonov Azizbek Boxodirjon o'g'li. "XORIY PSIXOLOGLARINING ISHLARIDA SHAXSNING TADQIQ ETILISHI." *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION* 1.12 (2022): 39-47.
14. Dilshodbek o'g'li R. S., Boxodirjon o'g'li V. A. XORIY PSIXOLOGLARINING ISHLARIDA SHAXSNING TADQIQ ETILISHI //INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION. – 2022. – T. 1. – №. 12. – C. 39-47.
15. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2023). SPEECH ISSUES IN PSYCHOLINGUISTICS. *IQRO JURNALI*, 2(2), 503-511.
16. Dilshodbek o'g'li, Raxmatjonov Shoxjahon. "SPEECH ISSUES IN PSYCHOLINGUISTICS." *IQRO JURNALI* 2.2 (2023): 503-511.
17. Dilshodbek o'g'li R. S. SPEECH ISSUES IN PSYCHOLINGUISTICS //IQRO JURNALI. – 2023. – T. 2. – №. 2. – C. 503-511.
18. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
19. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
20. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
21. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
22. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR DIQQATINI RIVOJLANTIRISH MASALASIDA OLIMLAR FIKRLARI

Qurbonova Saida Miralimjanovna

FarDu o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954154>

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar diqqatini rivojlantirish masalasida olimlar fikrlari keltirib o'tilgan va tahlil qilingan. Maqola davomida asosli fikr hamda mulohazalar berilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha yoshdagi bolalar, diqqatni rivojlantirish, olimlar fikrlari.

OPINIONS OF SCIENTISTS ON THE DEVELOPMENT OF ATTENTION OF PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. In this article, the opinions of scientists on the development of preschool children's attention are presented and analyzed. Reasonable opinions and comments are given throughout the article.

Key words: children of preschool age, development of attention, opinions of scientists.

МНЕНИЯ УЧЕНЫХ О РАЗВИТИИ ВНИМАНИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. В данной статье представлены и проанализированы мнения ученых по вопросу развития внимания дошкольников. Обоснованные мнения и комментарии даны на протяжении всей статьи.

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, развитие внимания, мнения ученых.

Diqqat shunday muhim bir psixik jarayonki, u insonning jamiki faoliyatlarida bevosita ishtirok etadi. I.P.Pavlovning¹¹³ oliy nerv faoliyati haqidagi ta'limoti va A.A.Uxtomskiylar tomonidan ilgari surgan dominantlik tamoyili va ularning zamondoshlari tadqiqotlarida diqqatning fiziologik asoslari va mexanizmlarini ilmiy nuqtai nazardan tushuntirish imkonini yaratdi.

Sobiq sovet psixologiyasida diqqat muammosi xorij psixologiyasiga nisbatan ancha murakkab mustaqil ilmiy manbalarga ega hisoblanadi va u shu bilan o'zaro farq qiladi. Sobiq sovet psixologiyasida diqqatga nisbatan mukammal qat'iy fikr vujudga kelgani yo'q, lekin uning atrofida juda ko'p tortishuvlar, munozaralar bo'lib o'tgan. Diqqatning psixologik tabiati to'g'risidagi 20-30 yillarda boshlangan ilmiy bahslar, to hozirgi kungacha davom etib kelmoqda. Ilmiy munozaralarning zamirida asosiy fikr diqqatning bitta ob'ektga qaratilishidir. Bu ilmiy model ong ob'ekt tarzida ifodalanadi. Bu g'oyani yirik psixolog P.P.Blonskiy ilgari surgan va asoslagan. Uning fikricha, odamning ongi bitta ob'ektga qaratilgandan keyin u atrofdagi narsa va hodisalarni ko'rmaydi.

Ko'pchilik psixologlar P.P.Blonskiyning¹¹⁴ bu fikriga qo'shilmaydilar. Jumladan, atoqli psixolog S.L.Rubinshteyn mulohazasiga ko'ra diqqat onga ham, ob'ektning xususiyatlariga ham bog'liq emas. Buning ahamiyatli tomoni diqqatning ob'ektga yo'naltirilishidadir. Mazkur yo'naltirishning asosiy sabablari sifatida shaxs, ehtiyoj, maqsad ko'rsatiladi. Demak, diqqat

¹¹³ Shapovalenko I.V. Vozrastnaya psixologiya (Psixologiya razvitiya i vozrastnaya psixologiya): uchebnik dlya studentov vuzov. Shapovalenko I.V. – M.: Gordariki, 2007. – 344s.

¹¹⁴ Bleyxer V.M. , Burlachuk L.F. Psixologicheskaya diagnostika intellekta i lichnosti. K., 1978.

odamning munosabati orqali ifodalanadi, ya'ni diqqat - munosabatdir. Bu yerda diqqat psixik jarayon emas, balki shaxs xususiyatini belgilab beryapti.

Diqqat qaralgan tashqi ifodaga ega bo'lgan ob'ektni sezish, idrok qilishdan iboratdir. Shu o'rinda qarama-qarshilik vujudga keladi, chunki ob'ektning yo'qolishi bilan diqqat ham o'z funksiyasini tugatadi.

A.N.Leontev¹¹⁵ mulohazasiga ko'ra, bu orientir faoliyati emas, chunki ob'ektning paydo bo'lishi bilan diqqat ham namoyon bo'ladi, ob'ekt yo'q bo'lsa, demak diqqat ham bo'lmaydi, deb ta'kidlaydi. P.Ya.Galperin esa ob'ektning paydo bo'lishi bilan diqqat yuzaga keladi. Ob'ekt yo'qolgandan keyin esa psixik qism bo'lgan tekshirish, nazorat qilish jarayoni boshlanadi. Demak, diqqat ongning bir ob'ektga yo'naltirilishi va ongli holatni nazorat qiluvchi jarayondan iboratdir. Psixologiyada diqqatni "yo'naltirish" deganda, psixik faoliyatning tanlovchanligi va ixtiyoriy hamda ixtiyorsizligi tushuniladi.

20-yillarda bir qancha psixologlar diqqat muammosini ustanovka bilan bog'lab tushuntirishga harakat qiladilar. Buning yaqqol isboti sifatida K.N.Kornilov tahriri ostida 1926 yilda chop qilingan psixologiya darsligidagi bir mavzu "Ustanovka va diqqat" deb atalganligi bilan izohlash mumkin. Darslikda yozilishicha, qator ob'ektlardan bir ob'ektni ajratish diqqatning sub'ektiv kechinmasidir va buni ob'ektiv hodisalar bilan taqqoslash, sezgi organlarining ustanovkasidan, ishlash vaziyatidan iboratdir.

Shunga o'xshash g'oya L.S.Vigotskiyning dastlabki tadqiqotlarida ham ko'zga tashlanadi. L.S.Vigotskiy diqqat bilan aloqador bo'lgan ikkita ustanovka turini ajratib ko'rsatadi, ular:

- a) sensor ustanovka - tayyorgarlikda idrokning ustunligi qobiliyati
- b) motor ustanovka - tayyorgarlikda harakatning ustunligi qobiliyati.

Sensor ustanovkada idrok, motor ustanovkada esa harakat ustunligi sezilib turadi. L.S.Vigotskiy¹¹⁶ unga misol qilib jismoniy tarbiya mashg'ulotida komanda (buyruq) berishni misol keltiradi. Safda turganlarga qarab "O'ng" deb aytamiz. Shu zahotiy oq saflanganlar buyruq oxirini aytishga sensor ustanovka qo'zg'aydi "ga!" deyish oyoqlarni aylantirishga moslashish bilan bog'liq motor ustanovka komanda oxirini eshitishni ta'minlaydi.

Bu yillarda psixologlar ustanovkani kishining ijtimoiy tajribasi bilan bog'liq ravishda tadqiqot qilishga harakat qilganlar. P.P.Blonskiyning mulohazasicha, diqqatning asosida kishining ijtimoiy qiziqishlari yotadi. Psixologlar orasida diqqatni tushuntirishda turli qarashlar, nazariyalar vujudga keladi. Vaholanki, P.P.Blonskiy diqqat bilan qo'rquv, vahimani bir narsa deb qaraydi. qo'rquv - bu diqqatning intensivroq namoyon bo'lishi, ya'ni maksimal darajada aks etishi deb tushuntiradi. Bu yerda psixik faoliyatning ma'nosi butunlay yo'qotib ko'rsatilgandek tuyuladi va diqqat biologik nuqtai nazardan qaraganga o'xshab ketadi. Biologik pozitsiyada diqqat bosh miya yarim sharlari faoliyati bilan emas, balki vegetativ nerv tizimi bilan bog'liqlikda tushuntiriladi.

Taniqli psixolog D.N.Uznadzening diqqatni ustanovka bilan bog'lash nazariyasiga N.F.Dobrinin qarshi chiqdi. N.F.Dobrinin fikricha, diqqatni ustanovka bilan bog'lovchi nazariya quyidagi jihatlarni hisobga olmagan. Diqqat haqiqatdan ma'lum moslashuvchi harakatlar bilan birga bo'ladi, lekin bu harakatlarga borib yetmaydi. Agar tomoshabin sahnadan o'girilsa, ko'zini yumadi, quloqini berkitadi, u sahnada nima bo'layotganiga diqqat qilolmaydi. Sahnaga qarash va

¹¹⁵ Bleyxer V.M. , Burlachuk L.F. Psixologicheskaya diagnostika intellekta i lichnosti. K., 1978.

¹¹⁶ Volkov B.S. Vozrastnaya psixologiya. V 2-x ch. Ucheb. posobie dlya Vuzov, spes. OPD.F.01-Psixologiya / Pod red. B.S.Volkova. – M.: VLADOS, 2005. Ch.2. – 343 s.

eshitish uchun boshqa hamma narsalardan chalg'ish kerak va idrokni sahnada bo'layotgan hodisalarga qaratish lozim. qarab turib ko'rmaslik, tinglab turib eshitmaslik mumkin. Diqqat shundan iboratki, u nimaga qaratilgan bo'lsa uni ko'rish demakdir. Yug'oridagi mulohazalardan kelib chiqqan holda N.F.Dobrinin diqqatni kishi psixik faoliyatini biron-bir ob'ektga yo'naltirish va to'plash bilan boshqa ob'ektlardan chalg'ish orqali tushuntiradi.

Diqqat psixik faoliyatning qandaydir ob'ektga yo'nalishi va to'planishi orqali o'rganishni qator mualliflar tanqid qiladilar. Ana shulardan biri S.L.Rubinshteyndir. S.L.Rubinshteyn diqqatni alohida mazmunga ega emasligiga qo'shiladi, lekin uning guvohlik berishicha, diqqatni biror ob'ektga tanlab yo'nalishi uning fenomenologik xarakteridir. Bunday fenomenologik tavsifnomada ham diqqatning tabiati va xususiyatlari ochilmay qolaverar ekan.

Psixolog G.S.Bakradze diqqatning ob'ektda to'planishi faoliyatning roli haqida qiziqarli ilmiy tekshirish tajribasini o'tkazgan. Agarda diqqatni zaifligini tekshiruvchi o'z vaqtida payqab, unga nisbatan qandaydir muskul harakatini amalga oshirsa, u yana tiklanadi. Bulardan tashqari diqqat barqarorligini faoliyatning xarakteriga, shaxsning o'ziga bog'liqligi bir qancha psixologlar tomonidan isbotlangan.

Jumladan, A.P.Gazova¹¹⁷ diqqatning bo'linuvchanligini ko'p stanokda ishlovchi to'quvchilarda o'rganib, juda qimmatli materiallarni yig'adi. Uning fikricha, diqqat bu kasbdagi odamlarda ixtiyorsiz va ixtiyoriy muvozanatlashgan bo'lishi mumkin. Bir necha stanokda ishlash malakalari hosil bo'lishi natijasida bularda ixtiyoriy muvozanatlashgan diqqat turi vujudga keladi.

Diqqatning bo'linuvchanligi ustida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ikkita yoki uchta ishni birdaniga bajarish mumkin, bunda I.P.Pavlov¹¹⁸ ko'rsatganidek, ulardan biri tanish (ishlash oldin bajarilganligini eslatuvchi) va bosh miya yarim sharlar po'stlog'ida "navbatchi punktlar" mavjud bo'lsa amalga oshiriladi. Ikkita faoliyatni bir davrning o'zida bajarish uchun faoliyatning biri diqqatni talab qilmaydigan yoki avtomatlashgan bo'lishi talab qilinadi. Kishida bunday imkoniyat faqat mashq qilish orqaligina yuzaga kelishi mumkin.

Sobiq sovet psixologiyasi namoyondalari, jumladan N.F.Dobrinin¹¹⁹ o'zi va shogirdlari o'tkazgan tekshirishlariga asoslanib, bunday tipologiya diqqatning mohiyatini ochishga yetarli emas deb hisoblaydi. Turmushda shunday odamlar uchraydiki, ular ob'ektni ko'p, ham aniq idrok qila oladilar. Yana shunday toifadagi kishilar mavjudki, ular narsalarni ham kam, ham noaniq idrok qiladilar, o'zlaridan ko'p narsalarni qo'shib yuboradilar.

Tadqiqotchi Ye.B.Pirogova¹²⁰ o'quvchilarda eshitish va ko'rish diqqatini o'rganib, eshitish diqqatining ko'lami ko'rish diqqatidan bir necha bor kichikligini ta'kidlab o'tadi. Diqqat muammosini o'rganuvchi olimlar uning boshqa psixik jarayonlar bilan bog'liqligi va roli masalalarini o'rganganlar. Jumladan, N.N.Lange, A.R.Luriya va boshqalarning tadqiqotlarida ko'rishimiz mumkin.

N.N.Lange¹²¹ diqqatning iroda, reflektiv, instinktiv, perseptiv holatlar bilan bog'liqligini o'zining "Irodaviy diqqat nazariyasi" asarida ko'rsatib beradi. A.R.Luriyaning fikricha, kichik

¹¹⁷ Diagnostika psixicheskogo razvitiya. Praga, 1978.

¹¹⁸ Djems Uil'yam. Psixologiya: (perevod) pod.red. L.A.Petrovskoy. M: Pedagogika, 1998. – 367s

¹²⁰ Vasil'ev I.A.,Magomed-Eminov M.SH. Motivasiya i kontrol` za deystviem. –M.: Izd-vo MGU, 1998. –143 s.

¹²¹ Djems Uil'yam. Psixologiya: (perevod) pod.red. L.A.Petrovskoy. M: Pedagogika, 1998. – 367s.

yoshdagi bolalarda diqqatning bu holatini ko'rish oson. Birinchi bosqichda u beqarorligi va ko'lamining torligi uchun qo'zg'atuvchilar qurshovidagi diqqat bo'lolmaydi.

Uluq rus pedagogi K.D.Ushinskiy¹²² ishlarida diqqat to'g'risida bir qator fikrlar aytilgan. Diqqat ob'ektni to'la va aniq idrok qilish qobiliyatiga ega. Ziyraklikning qator sabablariga oldin idrok qilingan ob'ekt izlarining ahamiyatidan tashqari K.D. Ushinskiy "ta'sirotning kuchi va to'plangan aktlarni boshqara olishni ko'rsatadi". Bolaning rivojlanishi uchun diqqatini to'g'ri yo'naltira olish muhimligini ko'rsatib o'tadilar. Diqqatning to'raligi barqarorligini ta'minlovchi to'planishning psixologik mexanizmlarini muhokama qilish ham K.D.Ushinskiyning asarlarida uchraydi. U diqqatning asosiy omili irodaviy boshqarish deb hisoblaydi. Shuning uchun diqqatni maqsadga yo'naltirib, boshqara olish qiyin va murakkab jarayondir. K.D.Ushinskiyning ko'rsatishicha, kishi o'z hissiyotlarini diqqat orqali boshqaradi, bunda u ixtiyoriy yoki faol turlarga ajratadi. Uningcha, ixtiyoriy diqqat bizning tomonimizdan zo'r berish orqali o'ziga predmet tanlaydi. Ixtiyoriy diqqatni ob'ektivlashtirish faol xarakteridan biridir. Chunki u kishining o'zi orqali qo'zg'atiladi va qo'llaniladi.

REFERENCES

111. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
112. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMYIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
113. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILYIY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
114. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
115. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).
116. Нажмиддинов, Э., & Мухамедиев, М. (2023). FISH HELMINTHS IN FISH RESERVOIRS OF FERGANA VALLEY. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(3).
117. Нажмиддинов, Э. Х., & Мухаммадиев, М. А. (2022). ФАРФОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИНИНГ ТУР ТАРКИБИ. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 60-68.
118. Нажмиддинов, Э. Х. (2022). ФАРФОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИ. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMYIY JURNALI*, 2(11), 189-194.
119. Najmiddinov, E. (2022). THE SIGNIFICANCE OF NATURE IN THE FORMATION OF PRESCHOOL CHILDREN IN THE IDEAL GENERATION. *Science and Innovation*, 1(8), 149-154.

---

¹²² 24s. Dashkevich O.V. Emosional'naya deyatel'nost' v ekstremal'nix usloviyax: Avtoref dok dis. M. MGU, 1996

120. Najmiddinov, E. (2022). " ICHTHYOLOGY AND HYDROBIOLOGY" PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF DIRECTIONS IN UZBEKISTAN. *Science and Innovation*, 1(8), 152-160.
121. Abidjanovich, A. A. (2022). THE NEED TO IMPROVE HUMAN'S NOOSPHERICAL RELATIONSHIP TO NATURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 23-30.
122. Abidjanovich, A. A. (2022). THE ROLE OF CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM IN IMPROVING PERSONAL ECOLOGICAL CULTURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 5-12.
123. Абдумаликов, А. (2022). АТРОФ-МУҲИТНИ АСРАШ БЎЙИЧА МИЛЛИЙ СТРАТЕГИК РЕЖА ВА УНИНГ АҲАМИЯТИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 251-258.
124. Абдумаликов, А. (2022). ЯНГИ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧИДА ЭКОЛОГИК МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ДАСТУРИ. *Scientific progress*, 3(2), 1179-1186.
125. Абдумаликов, А. А. (2019). Human and Natural Harmony in the Historical Process. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(5), 205-209.
126. Abidzhanovich, A. A. (2020). Issues Of Formation Of Rationality In Relations Of Nature With Society. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(08), 301-304.
127. Abdumalikov, A. A. (2019). Environmental Ecological Policy in Uzbekistan and Necessity Of Formation Of Rational Communication To Nature. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(9), 94-101.
128. Мирзабоев, Ё. А. (2022). Тур Ўзгариш Чизиқлари Учта Бўлган, Гиперболик Қисмларининг Ҳаммаси Хarakterистик Учбурчаклардан Иборат Бўлган Бешбурчакли Соҳада Учтинчи Тартибли Кўринишдаги Параболик-Гиперболик Тенглама Учун Битта Чегаравий Масала Ҳақида. *Theory And Analytical Aspects Of Recent Research*, 1(5), 363-366.
129. MIRZABOYEV, Y. BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING МАТЕМАТИКА О 'QITISH METODIKASI. О 'RTA UMUMTA'LIM МАКТАВЛАРИДА МАТЕМАТИКА О 'QITISHNING MAQSADI. *ЭКОНОМИКА*, 169-172.
130. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
131. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
132. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).

133. Miralimjanovna, Q. S. (2022). O 'SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
134. Iminov, B. B. (2020). INNOVATIVE CULTURAL LINKS ARE AN IMPORTANT FACTOR IN SOCIAL DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 2(3), 263-270.
135. Iminov, B. B. (2019). A PHILOSOPHICAL APPROACH TO INNOVATIVE AND CULTURAL-RELATIONS AT A NEW STAGE OF DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(5), 157-162.
136. Dilfuza, S., Nabijonova, F., & Matlubaxon, A. (2022). TA'LIM VA O'QITISH NAZARIYASINING MUHIM JIHATLARI. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 2(19), 366-372.
137. Nabijonova, F. (2022). Boshlangich sinflarda didaktik oyinlarning ahamiyati: Nabijonova Feruza. *Qo'qon universitetining ilmiy materiallar bazasi*, 1(000006).
138. Nabijonova, F. (2022). BOSHLANGICH SINFLARDA OZGA GAPNING QOLLANILISHI. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(19), 180-184.
139. НАБИЖОНОВА, Ф. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ. *ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ Учредители: ООО "Институт управления и социально-экономического развития"*, (10), 90-92.
140. Набижонова, Ф. (2022). ОНА ТИЛИ ВА АДАБИЁТ ТАЪЛИМИНИНГ ТАРИХИ ВА ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛЛАРИ. *Мировая наука*, (10 (67)), 38-41.
141. Feruza, N. (2023). Characteristics of the Lessons of the Native Language. *Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education*, 2(3), 32-36.
142. Kosimova, X. (2022). THE IMPORTANCE OF READING CULTURE IN THE FORMATION OF A HEALTHY SPIRITUAL CLIMATE IN THE FAMILY. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 7-13.
143. Qosimova, X. (2022). THE SIGNIFICANCE OF LIBRARY CULTURE IN FORMING A HEALTHY SPIRITUAL ENVIRONMENT IN THE FAMILY. *Science and Innovation*, 1(8), 142-148.
144. Qosimova, X. (2022). OILADA SOG'LOM MA'NAVIY MUHITNI SHAKLLANTIRISHDA KITOBXONLIK MADANIYATINING AHAMIYATI. *Science and innovation*, 1(B8), 142-148.
145. ҚОСИМОВА, Х., & КАРИМОВА, Г. ЭКОНОМИКА И СОЦИУМ. *ЭКОНОМИКА*, 612-615.
146. Джалолова, М. (2021). Эъзоза Юлдашевна Рахманова, and Холида Набиевна Косимова. "ВОСПИТАНИЕ СЕНСОРНОГО ВОСПРИЯТИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА." *Scientific progress*, 1.
147. Buzrukova, D. M. (2023). "МУНАББАТ" HISSIY KONSEPTINING TURLI LINGVOMADANIYAT VAKILLARI IDROKIDAGI TASVIRI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(1), 178-183.

148. Бузрукова, Д. (2022). ҲИС-ТУЙҒУЛАР УНИВЕРСАЛЛИГИ ВА ҲИССИЙ-ЛИСОНИЙ ОЛАМ МАНЗАРАСИГА ПСИХОЛИНГВИСТИК ЁНДАШУВ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(11), 239-242.
149. Mamurkhanovna, D. B. (2022). The Concept Of "Love" As An Important Element Of The Emotional World Landscape. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*, 7(5), 95-98.
150. Tursunova, D. T., Abobakirova, O. N., Buzrukova, D. M., Mahmudova, O. T., Ubaydullayeva, Z. H., & Kholmatova, N. N. (2022). Principal Principles And Important Factors Of Student Women's Social Activity. *Journal of Positive School Psychology*, 6262-6269.
151. Buzrukova, D. M. M. (2023). TARBIYACHI VA OTA-ONALARNING O 'ZARO HURMATGA ASOSLANGAN MULOQOTINING KALIT FAKTORLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 793-797.
152. Buzrukova, D. M. (2023). Muhabbat" konseptining lingvomadaniy o'ziga xosligi. *FarDU. ILMIY XABARLAR*, 1, 318-321.
153. Abdugufurovna, J. N., & Turgunovna, M. S. (2022). The Problems In Teaching Language. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876*, 16(5), 46-48.
154. Jumaniyazova, N. A. O., & Mavlonova, S. T. U. (2022). CHET TILINI O'RGATISHDA KOMMUNIKATIV PRINSIPLAR HAMDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYANING ROLI. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 118-122.
155. Turg'Unovna, M. S. (2022). Yangi O'zbekistonda diniy-dunyoviy qarashlar. *Ta'lim fidoyilari*, 8, 115-120.
156. Ernazarov, G., & Mavlonova, S. (2023). INDICATORS OF SPEED PHYSICAL QUALITY OF STUDENTS. *Science and innovation*, 2(B1), 177-183.
157. Boboyeva, Z. A., & Mo'Minova, D. B. Q. (2022). TALABALARNING KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 221-233.
158. Zulfiya, B., & Raxmonali, S. (2022). SAN'ATNING IJTIMOIIY HAYOTNING MURAKKAB MUNOSABATLARI BILAN ALOQADORLIGI. *Research Focus*, 1(2), 296-300.
159. Бобоева, З. (2022). ИЖТИМОИЙ ФАОЛЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТАСВИРИЙ САНЪАТНИНГ ЎРНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 51-55.
160. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Motiv Va Motivatsiya Muammosining Jahon Va Mahalliy Psixologlar Tomonidan Tadqiq Etilganligi. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(11), 256-259.
161. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE SPORTSMAN PERSONALITY DURING COMPETITIONS. *IJTIMOIIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 215-221.

162. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). TALABALARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISH–IJTIMOIY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 66-70.
163. Dilshodbek o'g'li, R. S., & Boxodirjon o'g'li, V. A. (2022). XORIJ PSIXOLOGLARINING ISHLARIDA SHAXSNING TADQIQ ETILISHI. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 39-47.
164. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Sportchi Psixologik Salomatligiga Ta'sir Etuvchi Omillar. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(11), 117-121.
165. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2023). SPEECH ISSUES IN PSYCHOLINGUISTICS. *IQRO JURNALI*, 2(2), 503-511.
166. Abduraxmonov, A., & Kadirov, S. (2022). DEMOGRAFIK JARAYONLARNING IQTISODIY-IJTIMOIY SOHALARNI RIVOJLANISHI BILAN BOG 'LIQLIGI VA DASTLABKI XUSUSIY MULK MASALALARI. *IJTIMOIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIIY JURNALI*, 2(11), 222-229.
167. Siddikov, F. Z. (2023). BASKETBOLCHI BOLALAR VA O'SMIRLARNING JISMONIY RIVOJLANISHINING XUSUSIYATLARI. *Ustozlar uchun*, 43(3), 120-123.
168. Сиддиков, Ф., & Эшимов, Т. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ ПОВЫШЕНИЯ ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(23), 41-44.
169. Farrux, S. (2022). SPORT O 'YINLARINING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *SO 'NGI ILMIIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI*, 1(2), 184-189.
170. Sayidolimov, J. B. O. G. L. (2023). AGIOGRAFIK OBRAZLARNING MAZMUN-MOHİYATIDAGI EVRILISHLAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 1318-1322.
171. Odiljon o'g'li, U. D. (2023). ADABIY ASAR QAHRAMONI TALQINIDAGI O 'ZIGA XOSLIKLAR. *IQRO JURNALI*, 2(2), 777-785.
172. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
173. Dilobarkhon, K. (2019). The importance of modern innovation in education. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(12).
174. Kholikova, D. (2020). INTELLECTUAL ACTIVITY OF CREATIVE THINKING VERBAL TEST "UNUSUAL USE". *PEDAGOGICAL SCIENCES*, 22.
175. Maxsitovna, K. D. (2022). Pedagogical Problems of Child Raising in the Uzbek Family. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 542-546.
176. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.
177. Холикова, Д. (2021). Возможности диагностики эффективности компенсационного подхода в обучении. *Общество и инновации*, 2(9/S), 239-252.

178. Kholikova, D. M. (2021). THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF INCREASING INNOVATIVE THINKING IN STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (5), 422-424.
179. Kholikova, D. M. (2021). DEVELOPMENT OF INNOVATIVE THINKING SKILLS IN HIGHER EDUCATION STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (6), 549-552.
180. Kholmatova, Z. T. (2022). PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF GENDER ASPECTS OF EDUCATION. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 60-65.
181. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
182. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.
183. Kholmatova, Z., & Axmadaliyeva, M. (2022). Healthy lifestyle (HLS)-The basis of valeology in kindergarten. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 136-139.
184. Kholmatova, Z., & Olamnazarova, F. (2022). Problems of the communicational approach of language teaching in the primary class. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 140-144.
185. Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
186. Холматова, З. Т. (2022). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ГЕНДЕРЛИИ ЁНДАШУВ ДАВР ТАЛАБИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 134-140.
187. Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
188. To'lqinovna, Y. D. (2022). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA МАТЕМАТИК ТАСАВВУРЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕТОДЛАРИ. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
189. Yuldasheva Dilshoda To'lqinovna (2022). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
190. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
191. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
192. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.

193. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
194. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
195. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.
196. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
197. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
198. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).
199. Miralimjanovna, Q. S. (2022). О ‘SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
200. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
201. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
202. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
203. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.
204. To‘lqinovna, Y. D. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MATEMATIK TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH METODLARI. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
205. Yuldasheva Dilshoda To‘Lqinovna (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
206. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
207. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.

208. Shavkatovna, S. R. (2021). Developing Critical Thinking In Primary School Students. *Conferencea*, 97-102.
209. Shavkatovna, S. R. (2021). Methodological Support for The Development of Primary School Students' Creative Activities. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 2, 121-123.
210. Ra'noxon, S. (2022). BOSHLANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARIDA MATEMATIKAGA MUNOSABAT. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMYIY JURNALI*, 2(11), 203-207.
211. Shavkatovna, S. R. (2021). Improvement of methodological pedagogical skills of developing creative activity of primary school students. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 289-292.
212. Шарофутдинова, Р., & Абдуллаева, С. (2022). ФИКРЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МЕНТАЛ АРИФМЕТИКА. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMYIY JURNALI*, 2(11), 235-239.
213. Maxamadaliyevna, Y. D., Oljayevna, O. F., Qizi, T. D. T., Shavkatovna, S. R. N., & Anvarovna, A. O. (2020). Pedagogical Features Of Mental Development Of Preschool Children. *Solid State Technology*, 63(6), 14221-14225.
214. Shavkatovna, S. R. N. (2022). THE ROLE OF FOREIGN EXPERIENCES IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 128-133.
215. Шарофутдинова, Р. Ш. (2022). БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 149-158.
216. Shavkatovna, S. R. (2023). DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AS A SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY. *Open Access Repository*, 4(03), 51-59.
217. Aminova, F., Ahlimirzayev, A., & Sharofiddinova, R. (2023). USING THE PRINCIPLE OF INTERDISCIPLINARY RELATIONSHIP IN STUDYING DIFFERENTIAL EQUATIONS IN SPECIALIZED SCHOOLS AND ACADEMIC LYCEUMS.
218. Sharofutdinov, I. (2023). DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 424-429.
219. Sharofutdinov, I. (2023). THE ACTUAL STATUS OF THE METHODOLOGY OF DEVELOPING ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *Академические исследования в современной науке*, 2(12), 206-213.
220. Sharofutdinov, I. (2023). BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING AMALIYOTDA QOLLASH. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(7), 54-58.

HAYDOVCHILARNING PSIXOLOGIK SALOMATLIGI VA UNING MEZONLARI

Usmonov Rahimjon Rahmonali o'g'li

FarDU sirtqi bo'limi o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954164>

Annotatsiya. Mazkur maqolada haydovchilarning psixologik salomatligi va uning mezonlari haqida turli fikrlar keltirib o'tilgan hamda tahlil qilingan. Maqola davomida asosli fikr hamda mulohazalar berilgan.

Kalit so'zlar: haydovchilarning psixologik salomatligi, diqqatni rivojlantirish, transport vositasini haydash.

PSYCHOLOGICAL HEALTH OF DRIVERS AND ITS CRITERIA

Abstract. This article presents and analyzes various opinions about the psychological health of drivers and its criteria. Reasonable opinions and comments are given throughout the article.

Key words: psychological health of drivers, development of attention, driving a vehicle.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ ВОДИТЕЛЕЙ И ЕГО КРИТЕРИИ

Аннотация. В данной статье представлены и проанализированы различные мнения о психологическом здоровье водителей и его критериях. Обоснованные мнения и комментарии даны на протяжении всей статьи.

Ключевые слова: психологическое здоровье водителей, развитие внимания, управление транспортным средством.

Dunyo aholisining ko'pchiligi uchun transport vositasini haydash odamlar turli maqsadlarda - ish joyiga, o'qishga, uyiga, yozgi uyiga yoki do'koniga borish uchun bajaradigan oddiy kundalik ishdir. Ammo ularning ba'zilar uchun bu harakatlar majmui ma'lum qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi va salbiy his-tuyg'ularni, ba'zan hatto qo'rquv va o'z mashinasiga o'tirishni istamaslik hissini keltirib chiqaradi. Ushbu muammodan aziyat chekayotganlarning ko'pchiligi uni hech qanday aniq hodisa bilan, masalan, yo'l-transport hodisasi bilan bog'lamaydi; aksincha, transport vositasini boshqarish qo'rquvi ko'pchilik odamlarda to'satdan, oldingi salbiy daqiqalarsiz namoyon bo'ladi. Xo'sh, bunday haydovchilarga ular uchun kundalik muammolarga sabab bo'lgan psixologik hodisani engib o'tishga va yana o'z avtomobillari bilan "do'stlashishga" qanday yordam berishimiz mumkin? Jismoniy faollik Jismoniy faollik va sport mashqlari haydovchiga sayohat oldidan hissiy stress va charchoqni yo'qotish imkonini beradi. Ushbu maslahat og'ir kundan keyin tunda haydashda eng samarali hisoblanadi. Bunday holatda, siz darhol g'ildirak orqasiga o'tmasligingiz kerak, ba'zi baquvvat harakatlar qilish, pulsni va nafas olish chuqurligini oshirish kerak. Ertalab ertalab haydash bo'lsa, oldingi jismoniy faollik tananing uyg'onishiga va transport vositasini boshqarish uchun zarur bo'lgan energiyani olishiga imkon beradi. Avtomobilni boshqarish bilan bog'liq harakatlarga maksimal e'tiborni jamlash harakatning har qanday ishtirokchisiga og'ir tirbandlikda o'zini ishonchli his qilish imkonini beradi. Yo'l harakati holatini kuzatishga xalaqit beradigan qo'shimcha tirnash xususiyati beruvchi moddalar sonini kamaytirish kerak: telefon suhbatlari, musiqa diskklarini almashtirish, radiostansiyalarni qidirish, chekish, haydash paytida ovqatlanish. SAO haydovchilik maktablariga ko'ra, qo'shimcha tashqi ogohlantirishlar haydash sifatini va yo'l-transport hodisasi xavfini yomonlashtirishi mumkin. Haydovchilarning psixologik muammolari Haydovchi o'rindig'i va orqa ko'zgu oynalarini to'g'ri sozlash Haydovchi o'rindig'ining ergonomik holati haydash paytida ortiqcha charchoq hissini

yo'qotadi, diqqatni turli yo'l ob'ektlariga qaratish vaqtini oshiradi, shuningdek, haydashda ishonchni oshiradi. Mohirlik bilan sozlangan orqa ko'rinish nometallari "o'lik zonalar" deb ataladigan magistralda harakatlanayotganda yomon ko'rinadigan joylar sonini kamaytiradi. Haydovchilarning psixologik muammolari Marshrutingiz bilan tanishig O'z avtomobilini haydashdan qo'rqqan haydovchilar uchun Suv stadionidagi haydovchilik maktabi haydash paytida salbiy ta'sirlarni va chalg'itishni kamaytirish uchun kelajakdagi sayohatingiz yo'nalishini oldindan o'rganishni tavsiya qiladi. Yo'l belgilarini, svetoforlarni o'rnatish joylarini, yo'l belgilarini va harakat yo'nalishlarini o'zgartirishni aniqlash kerak. Yangi marshrutni mustaqil ravishda o'rganish uchun eng yaxshi vaqt erta tong yoki dam olish kunlari tirbandlik eng past bo'lgan va sharoitlar eng qulaydir. Chuqur va xotirjam nafas olib, biz miyaga maksimal kislorod miqdorini etkazib beramiz. Shu bilan birga, haydovchi uchun eng muhim tizimlar va organlarning ishlashi yaxshilanadi. Shunday qilib, diqqatni jamlash, ko'rish keskinligi va harakatni muvofiqlashtirish uchun mas'ul bo'lgan tizimlar aniqroq va silliq ishlay boshlaydi. Haydovchilarning psixologik muammolari Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, psixolog va shifokorlar yordamisiz o'z kuchingiz bilan mashina haydash qo'rquvini engishingiz mumkin. Bu, birinchi navbatda, salbiy his-tuyg'ularning sababini, ularning namoyon bo'lish tabiati va chastotasini aniqlash, keyin esa mutaxassislarining yuqoridagi tavsiyalariga amal qilish kerak. Yangi haydovchilar uchun maslahatlar Shoshilish kerak emas Ajam haydovchi uchun haydashning barcha elementlarini tez va aniq bajarish juda qiyin bo'lishi tabiiy, bu ko'pincha boshqa yo'l foydalanuvchilarining noroziligiga sabab bo'ladi. Bunday vaziyatda sizga har tomondan signal berilganda, hamma asabiylashadi, lekin siz taslim bo'lolmaysiz. Siz mavhum bo'lishingiz, o'zingizni tashqi ogohlantirishlardan ajratib olishingiz va hech qanday holatda vahima qo'ymasligingiz kerak. Shuni aniq tushunish kerakki, asabiylashish yoki asabiylashish holatida haydovchining e'tibori sezilarli darajada zaiflashadi, bu oxir-oqibat jiddiy muammolarga olib kelishi mumkin. Shunday qilib, agar boshqa yo'l foydalanuvchilari sizga sekin yoki noto'g'ri ish qilayotganingizni ko'rsatsa, avval mashina atrofidagi vaziyatni xotirjam baholang va manevrni juda shoshilmasdan bajaring. Misol uchun, agar sizni kuzatib borayotgan maxsus xizmatlar, politsiya yoki tez yordam mashinasi haydovchisi zudlik bilan yo'l berishni talab qilsa, siz darhol "qochib ketishingiz" shart emas - vaziyatni xotirjam baholang va qayta tiklang. Haydovchilarning psixologik muammolari Yaxshi kayfiyat va kuchli his-tuyg'ular yo'q Kuchli hissiy tajribalar holatida mashinani boshqarish, ham salbiy, ham kuchli ijobiy, tajribali haydovchilar, hatto yangi boshlanuvchilar uchun ham tavsiya etilmaydi. Bunday holatda haydash charchoqlari odatdagidan tezroq boshlanadi, diqqat tarqaladi va bu muqarrar ravishda xatolarga olib keladi, ba'zan juda qo'pol va bezovta qiladi. Noaniq haydab yurgan yangi boshlanuvchilar uchun bu fakt hal qiluvchi rol o'ynashi mumkin. Shunday qilib, faqat yaxshi kayfiyatda rulga o'ting va yo'l davomida yo'l harakati holatiga to'liq e'tiboringizni qaratishga harakat qiling va bu faqat xotirjamlik va muvozanat holatida mumkin. Afsuski, bu haqiqat! Biz hammamiz insonmiz va odamlar xato qiladi va bu yaxshi. Zamonaviy dunyoda katta metropolda mashina haydash va xato qilmaslik deyarli mumkin emas, ba'zan hatto juda jiddiy. Odatiy misol - siz hatto borligini bilmagan yo'l belgilarini to'sib qo'yadigan to'xtab turgan katta transport vositasi. Yana bir misol, reklamaning ko'pligida, hatto tajribali haydovchilar uchun ham yo'l belgilarini sezish qiyin bo'lishi mumkin, ayniqsa belgilar o'ng tomonda joylashgan bo'lsa va hatto qisman daraxt shoxlari bilan to'sqinlik qilsa va siz keng yo'l bo'ylab harakatlanayotgan bo'lsangiz. chap bo'lakda. Bularning barchasini yodda tutishimiz va muayyan vaziyatda boshqa

yo'l harakati qatnashchilarining harakatlarini oldindan aytib berishga va profilaktika choralari ko'rishga harakat qilishimiz kerak. Va bu avtomatik ravishda boshqa avtoullovchilar duch keladigan qiyinchiliklarga befarq qolmasligini anglatadi. Misol uchun, agar siz boshqa haydovchi xatoga yo'l qo'yganini va u shunchaki boradigan joyi yo'q holatda bo'lganini ko'rsangiz va haqiqiy baxtsiz hodisa xavfi mavjud bo'lsa, dono bo'ling va xavfni bartaraf etish uchun barcha choralarni ko'ring (masalan, boshqa transport vositasi o'tishi uchun sekinlashtiring yoki boshqa transport vositasini manevr qilish uchun joy ochish uchun keyingi qatorga o'ting). Haydovchilarning psixologik muammolari Haydovchilarning psixologik muammolari Siz raqobatda emassiz va sizning atrofingizda raqiblar yo'q Ba'zi avtoullovchilar "mening yo'lim, men beparvo haydovchini o'tkazib yubormayman" tamoyiliga ko'ra haydashadi, ular boshqa transport vositasini qayta qurish paytida ataylab tezlashadilar va hatto har tomonlama signal berishadi. Ehtimol, bunday haydovchilar boshqa haydovchilarning xatti-harakatlarini shaxsiy haqorat sifatida qabul qilishlari mumkin, hech bo'lmaganda tashqaridan shunday ko'rinadi. Psixologik nuqtai nazardan, yo'lda bunday xatti-harakatlar qabul qilinishi mumkin emas, chunki bu muqarrar ravishda his-tuyg'ularning kuchayishiga (tajovuzkorlik, tirnash xususiyati) va natijada tez charchash va e'tiborni yo'qotishga olib keladi. Oxir-oqibat, bu shunchaki xavfsiz emas, chunki to'qnashuv haydovchilarni tushunmaslik, tajribasizlik va eng og'ir holatlarda "prinsiplik" tufayli sodir bo'lishi mumkin. Shunday qilib, boshqa yo'l foydalanuvchilarini raqib sifatida qabul qilmang, siz raqobatda emassiz! Sizning maqsadingiz "A" nuqtasidan "B" nuqtasiga xavfsiz o'tishdir. Agar kimdir sizning oldingizda qayta qurishni boshlagan bo'lsa, uni o'tkazib yuboring, hech qanday holatda aralashmang. Hech kimni qasddan to'sib qo'yishga urinmang, atrofingizdagilarning hammasiga kerakli joyga borishlariga imkon bering – bu xavfsiz haydashning asosiy tamoyillaridan biridir. Har bir haydovchi o'z "dasturi" bo'yicha haydaydi va sizdan tezroq va tezroq haydaydiganlarga havas qilib bo'lmaydi. Va shunga qaramay, tezligi siz uchun eng qulay bo'lgan qatorni tanlashga harakat qiling. Shuni aniq tushunish kerakki, agar siz chap bo'lakda oqim tezligidan past tezlikda harakat qilsangiz va shu bilan uni sekinlashtirsangiz, bu boshqa haydovchilar tomonidan hurmatsizlik harakati sifatida qabul qilinishi va hatto tajovuzga olib kelishi mumkin (kesish, quvib o'tish va to'satdan tormozlash va hokazo.). Xulosa Haydovchi xulq-atvorining to'g'ri psixologik munosabatini tanlash yo'l harakati xavfsizligini ta'minlashning asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. Xavfsiz haydash uchun faqat tinch va muvozanatli holatda haydash va haydash paytida e'tiboringizni imkon qadar yo'l harakati holatiga qarating. Sizni shoshayotgan boshqa haydovchilarning provokatsiyalariga berilmang, haydashning barcha elementlarini shoshilmasdan, xotirjam bajaring. Boshqa yo'l foydalanuvchilariga e'tiborli bo'ling, hurmat ko'rsating, shunda sizga ham xuddi shunday munosabatda bo'ladi. Shunday qilib, xorijlik ham, mahalliy tadqiqotchilar ham XX asrgacha psixik holatlarni alohida toifaga ajratmaganlar. Shu bilan birga, ruhiy holatlarning mohiyatini tushunish yo'lida muhim qadamlar qo'yildi: holat va uni boshdan kechirayotgan shaxs o'rtasidagi bog'liqlikning ajralmasligi haqida, ruhiy holatlar va ruhiy jarayonlar o'rtasidagi bog'liqlik haqida, diqqat - bu holat, ruhiy holat, ruhiy holat. holat - bu ma'lum vaqt davomida turli xil ruhiy jarayonlarni qamrab oladigan murakkab ruhiy shakllanish. Ruhiy holatlar, ruhiy hayotning boshqa hodisalari kabi, ko'pincha tashqi muhit ta'siridan iborat bo'lgan o'z sabablariga ega. Kundalik va kasbiy hayotda ko'pchilik odamlarga xos bo'lgan eng keng tarqalgan va tipik ruhiy holatlar quyidagi holatlardir: Optimal ish sharoiti - o'rtacha sur'at va intensivlikda amalga oshiriladigan faoliyatning maksimal samaradorligini ta'minlaydi

(kontsentratsiyani oshirish, faol fikrlash, xotirani keskinlashtirish va maqsadning mavjudligi) Kuchli mehnat faoliyati holati - ekstremal sharoitlarda ish paytida (ruhiy stress, asab tizimining faolligi oshishi) Kasbiy qiziqish holati - mehnat unumdorligida muhim rol o'ynaydi (kasbiy faoliyatning amalga oshirilgan ahamiyati, bajarilgan ish haqida iloji boricha ko'proq ma'lumot olish istagi va istagi) Shuningdek, monotonlik, charchoq, stress va boshqalar. Ruhiy holatlar tuzilishini o'rganish holatlarning shakllanishining beshta faktini aniqlashga imkon berdi: kayfiyat, muvaffaqiyat ehtimolini baholash, motivatsiya darajasi, uyg'onish darajasi (tonik komponent) va faoliyatga munosabat. Ushbu besh fakt o'z vazifalari bo'yicha har xil bo'lgan uchta davlat guruhiga birlashtirilgan: 1) Motivatsion - rag'batlantirish (kayfiyat va motivatsiya) 2) Hissiy - baholovchi 3) Faollashtirish - energiya (uyg'onish darajasi). Eng muhim va mazmunli motivatsion - rag'batlantiruvchi davlatlar guruhidir. Ularning funktsiyalariga uning faoliyati sub'ekti tomonidan ongli ravishda rag'batlantirish, uni amalga oshirish uchun ixtiyoriy harakatlarni kiritish kiradi. Bu holatlarga quyidagilar kiradi: qiziqish, mas'uliyat, konsentratsiya va boshqalar. Ikkinchi guruh holatlari funktsiyasi - bu ehtiyojlarning hissiy tajribasi, ushbu faoliyatga munosabatni baholash va unga asoslangan faoliyat uchun motivatsiya shakllanishining boshlang'ich, ongsiz bosqichidir. uning tugallanishi - natijani baholash, shuningdek, faoliyatning mumkin bo'lgan muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligini prognoz qilish. Uchinchi guruh holatlarining boshqa barcha holatlardan oldingi vazifasi uyg'onish - psixikaning ham, butun organizmning ham faolligini yo'q qilishdir. Faoliyatning uyg'onishi qondirishni talab qiladigan ehtiyojning paydo bo'lishi, faoliyatning yo'qolishi - ehtiyojdan zavqlanish yoki charchoq bilan bog'liq.

REFERENCES

1. Mohinur, D., & Rahimjon, U. (2022). A Study Of Memory Processes And Their Development In Preschool. *Uzbek Scholar Journal*, 5, 62-65.
2. Rahim, U. (2021, May). SOCIAL FACTORS OF THE INTERDEPENDENCE OF MENTAL AND PHYSICAL ACTIVITY. In *Archive of Conferences* (Vol. 25, No. 1, pp. 6-7).
3. Usmonov, R. (2022). O'SMIRLAR XULQIDA NAMOYISHKORLIK G'AYRATLILIK XUSUSIYATLARI TADQIQ ETISH METODOLOGIYASI. *Science and innovation*, 1(B8), 127-135.
4. Usmonov, R. (2022). O'SMIRLIK DAVRI SHAXSIGA XOS ILMIY-NAZARIY YONDOSHUVLAR. *Science and innovation*, 1(B8), 120-126.
5. Raxmonovich U. R. O'SMIRLIK DAVRIDA NAMOYISHKORLIK, G'AYRATLILIK TAJOVUZKORLIK XUSUSIYATLARINING NAMOYON BO'LISHI //INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION. – 2022. – T. 1. – №. 12. – C. 87-97.
6. Raxmonovich, Usmonov Rahimjon. "O'SMIRLIK DAVRIDA NAMOYISHKORLIK, G'AYRATLILIK TAJOVUZKORLIK XUSUSIYATLARINING NAMOYON BO'LISHI." *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION* 1.12 (2022): 87-97.
7. Raxmonovich, U. R. (2022). O'SMIRLIK DAVRIDA NAMOYISHKORLIK, G'AYRATLILIK TAJOVUZKORLIK XUSUSIYATLARINING NAMOYON

- BO'LISHI. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 87-97.
8. Raxmonovich U. R. O'SMIRLIK DAVRIDA NAMOYISHKORLIK, G'AYRATLILIK TAJOVUZKORLIK XUSUSIYATLARINING NAMOYON BO'LISHI // *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*. – 2022. – T. 1. – №. 12. – C. 87-97.
  9. Raxmonovich, Usmonov Rahimjon. "O'SMIRLIK DAVRIDA NAMOYISHKORLIK, G'AYRATLILIK TAJOVUZKORLIK XUSUSIYATLARINING NAMOYON BO'LISHI." *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION* 1.12 (2022): 87-97.
  10. Raxmonovich, U. R. (2022). O'SMIRLIK DAVRIDA NAMOYISHKORLIK, G'AYRATLILIK TAJOVUZKORLIK XUSUSIYATLARINING NAMOYON BO'LISHI. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 87-97.
  11. Rakhmonovich U. R. CHARACTERISTICS OF DEMONSTRATIVENESS, ENTHUSIASM AND AGGRESSIVENESS IN ADOLESCENCE // *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 820-824.
  12. Rakhmonovich, Usmanov Rahimjon. "CHARACTERISTICS OF DEMONSTRATIVENESS, ENTHUSIASM AND AGGRESSIVENESS IN ADOLESCENCE." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 820-824.
  13. Rakhmonovich, U. R. (2022). CHARACTERISTICS OF DEMONSTRATIVENESS, ENTHUSIASM AND AGGRESSIVENESS IN ADOLESCENCE. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(12), 820-824.
  14. Rakhmanovich R. U., Rakhmanovna U. F. EASTERN THINKERS'VIEWS ON NATIONAL FOLK GAMES AND THEIR INFLUENCE ON THE FORMATION OF A CHILD'S PERSONALITY // *International journal of advanced research in education, technology and management*. – 2023. – T. 2. – №. 3.
  15. Rakhmanovich, Rahim Usmanov, and Usmanova Feruza Rakhmanovna. "EASTERN THINKERS'VIEWS ON NATIONAL FOLK GAMES AND THEIR INFLUENCE ON THE FORMATION OF A CHILD'S PERSONALITY." *International journal of advanced research in education, technology and management* 2.3 (2023).
  16. Rakhmanovich, R. U., & Rakhmanovna, U. F. (2023). EASTERN THINKERS'VIEWS ON NATIONAL FOLK GAMES AND THEIR INFLUENCE ON THE FORMATION OF A CHILD'S PERSONALITY. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(3).
  17. Rakhmanovich R. U., Rakhmanovna U. F. EASTERN THINKERS'VIEWS ON NATIONAL FOLK GAMES AND THEIR INFLUENCE ON THE FORMATION OF A CHILD'S PERSONALITY // *International journal of advanced research in education, technology and management*. – 2023. – T. 2. – №. 3.
  18. Rakhmanovich, Rahim Usmanov, and Usmanova Feruza Rakhmanovna. "EASTERN THINKERS'VIEWS ON NATIONAL FOLK GAMES AND THEIR INFLUENCE ON

- THE FORMATION OF A CHILD'S PERSONALITY." *International journal of advanced research in education, technology and management* 2.3 (2023).
19. Rakhmanovich, R. U., & Rakhmanovna, U. F. (2023). EASTERN THINKERS' VIEWS ON NATIONAL FOLK GAMES AND THEIR INFLUENCE ON THE FORMATION OF A CHILD'S PERSONALITY. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(3).
  20. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
  21. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O 'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
  22. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
  23. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
  24. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).
  25. Нажмиддинов, Э., & Мухамедиев, М. (2023). FISH HELMINTHS IN FISH RESERVOIRS OF FERGANA VALLEY. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(3).
  26. Нажмиддинов, Э. Х., & Мухаммадиев, М. А. (2022). ФАРФОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИНИНГ ТУР ТАРКИБИ. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 60-68.
  27. Нажмиддинов, Э. Х. (2022). ФАРФОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИ. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 189-194.
  28. Najmiddinov, E. (2022). THE SIGNIFICANCE OF NATURE IN THE FORMATION OF PRESCHOOL CHILDREN IN THE IDEAL GENERATION. *Science and Innovation*, 1(8), 149-154.
  29. Najmiddinov, E. (2022). " ICHTHYOLOGY AND HYDROBIOLOGY" PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF DIRECTIONS IN UZBEKISTAN. *Science and Innovation*, 1(8), 152-160.
  30. Abidjanovich, A. A. (2022). THE NEED TO IMPROVE HUMAN'S NOOSPHERICAL RELATIONSHIP TO NATURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 23-30.
  31. Abidjanovich, A. A. (2022). THE ROLE OF CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM IN IMPROVING PERSONAL ECOLOGICAL CULTURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 5-12.

32. Абдумаликов, А. (2022). АТРОФ-МУҲИТНИ АСРАШ БЎЙИЧА МИЛЛИЙ СТРАТЕГИК РЕЖА ВА УНИНГ АҲАМИЯТИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 251-258.
33. Абдумаликов, А. (2022). ЯНГИ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧИДА ЭКОЛОГИК МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ДАСТУРИ. *Scientific progress*, 3(2), 1179-1186.
34. Абдумаликов, А. А. (2019). Human and Natural Harmony in the Historical Process. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(5), 205-209.
35. Abidzhanovich, A. A. (2020). Issues Of Formation Of Rationality In Relations Of Nature With Society. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(08), 301-304.
36. Abdumalikov, A. A. (2019). Environmental Ecological Policy in Uzbekistan and Necessity Of Formation Of Rational Communication To Nature. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(9), 94-101.
37. Мирзобоев, Й. А. (2022). Тур Ўзгариш Чизиклари Учта Бўлган, Гиперболик Қисмларининг Ҳаммаси Характеристик Учбурчаклардан Иборат Бўлган Бешбурчакли Соҳада Учинчи Тартибли Кўринишдаги Параболик-Гиперболик Тенглама Учун Битта Чегаравий Масала Ҳақида. *Theory And Analytical Aspects Of Recent Research*, 1(5), 363-366.
38. MIRZABOYEV, Y. BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING MATEMATIKA O'QITISH METODIKASI. O'RTA UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MATEMATIKA O'QITISHNING MAQSADI. *ЭКОНОМИКА*, 169-172.
39. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
40. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
41. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).
42. Miralimjanovna, Q. S. (2022). O' SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
43. Iminov, B. B. (2020). INNOVATIVE CULTURAL LINKS ARE AN IMPORTANT FACTOR IN SOCIAL DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 2(3), 263-270.
44. Iminov, B. B. (2019). A PHILOSOPHICAL APPROACH TO INNOVATIVA AND CULTURAL-RELATIONS AT A NEW STAGE OF DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(5), 157-162.
45. Dilfuza, S., Nabijonova, F., & Matlubaxon, A. (2022). TA'LIM VA O'QITISH NAZARIYASINING MUHIM JIHLTLARI. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 2(19), 366-372.

46. Nabijonova, F. (2022). Boshlangich sinflarda didaktik oyinlarning ahamiyati: Nabijonova Feruza. *Qo'qon universitetining ilmiy materiallar bazasi*, 1(000006).
47. Nabijonova, F. (2022). BOSHLANGICH SINFLARDA OZGA GAPNING QOLLANILISHI. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(19), 180-184.
48. НАБИЖОНОВА, Ф. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ. *ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ Учредители: ООО "Институт управления и социально-экономического развития"*, (10), 90-92.
49. Набижонова, Ф. (2022). ОНА ТИЛИ ВА АДАБИЁТ ТАЪЛИМИНИНГ ТАРИХИ ВА ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛЛАРИ. *Мировая наука*, (10 (67)), 38-41.
50. Feruza, N. (2023). Characteristics of the Lessons of the Native Language. *Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education*, 2(3), 32-36.
51. Kosimova, X. (2022). THE IMPORTANCE OF READING CULTURE IN THE FORMATION OF A HEALTHY SPIRITUAL CLIMATE IN THE FAMILY. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 7-13.
52. Qosimova, X. (2022). THE SIGNIFICANCE OF LIBRARY CULTURE IN FORMING A HEALTHY SPIRITUAL ENVIRONMENT IN THE FAMILY. *Science and Innovation*, 1(8), 142-148.
53. Qosimova, X. (2022). OILADA SOG'LOM MA'NAVİY MUHITNI SHAKLLANTIRISHDA KITOBXONLIK MADANIYATINING AHAMIYATI. *Science and innovation*, 1(B8), 142-148.
54. ҚОСИМОВА, Х., & КАРИМОВА, Г. ЭКОНОМИКА И СОЦИУМ. *ЭКОНОМИКА*, 612-615.
55. Джалолова, М. (2021). Эъзоза Юлдашевна Рахманова, and Холида Набиевна Косимова. "ВОСПИТАНИЕ СЕНСОРНОГО ВОСПРИЯТИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА." *Scientific progress*, 1.
56. Buzrukova, D. M. (2023). "МУНАВВАТ" HISSIY KONSEPTINING TURLI LINGVOMADANIYAT VAKILLARI IDROKIDAGI TASVIRI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(1), 178-183.
57. Бузрукова, Д. (2022). ҲИС-ТУЙҒУЛАР УНИВЕРСАЛЛИГИ ВА ҲИССИЙ-ЛИСОНИЙ ОЛАМ МАНЗАРАСИГА ПСИХОЛИНГВИСТИК ЁНДАШУВ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(11), 239-242.
58. Mamurkhanovna, D. B. (2022). The Concept Of "Love" As An Important Element Of The Emotional World Landscape. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*, 7(5), 95-98.
59. Tursunova, D. T., Abobakirova, O. N., Buzrukova, D. M., Mahmudova, O. T., Ubaydullayeva, Z. H., & Kholmatova, N. N. (2022). Principal Principles And Important Factors Of Student Women's Social Activity. *Journal of Positive School Psychology*, 6262-6269.
60. Buzrukova, D. M. M. (2023). TARBIYACHI VA OTA-ONALARNING O 'ZARO HURMATGA ASOSLANGAN MULOQOTINING KALIT FAKTORLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 793-797.

61. Buzrukova, D. M. (2023). Muhabbat" konseptining lingvomadaniy o'ziga xosligi. *FarDU. ILMIIY XABARLAR*, 1, 318-321.
62. Abdugufurovna, J. N., & Turgunovna, M. S. (2022). The Problems In Teaching Language. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876*, 16(5), 46-48.
63. Jumaniyazova, N. A. O., & Mavlonova, S. T. U. (2022). CHET TILINI O'RGATISHDA KOMMUNIKATIV PRINSIPLAR HAMDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYANING ROLI. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 118-122.
64. Turg'Unovna, M. S. (2022). Yangi O'zbekistonda diniy-dunyoviy qarashlar. *Ta'lim fidoyilari*, 8, 115-120.
65. Ernazarov, G., & Mavlonova, S. (2023). INDICATORS OF SPEED PHYSICAL QUALITY OF STUDENTS. *Science and innovation*, 2(B1), 177-183.
66. Boboyeva, Z. A., & Mo'Minova, D. B. Q. (2022). TALABALARNING KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 221-233.
67. Zulfiya, B., & Raxmonali, S. (2022). SAN'ATNING IJTIMOY HAYOTNING MURAKKAB MUNOSABATLARI BILAN ALOQADORLIGI. *Research Focus*, 1(2), 296-300.
68. Бобоева, З. (2022). ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТАСВИРИЙ САЊАТНИНГ ЎРНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 51-55.
69. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Motiv Va Motivatsiya Muammosining Jahon Va Mahalliy Psixologlar Tomonidan Tadqiq Etilganligi. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(11), 256-259.
70. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE SPORTSMAN PERSONALITY DURING COMPETITIONS. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIIY JURNALI*, 2(11), 215-221.
71. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). TALABALARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISH-IJTIMOY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 66-70.
72. Dilshodbek o'g'li, R. S., & Boxodirjon o'g'li, V. A. (2022). XORIJ PSIXOLOGLARINING ISHLARIDA SHAXSNING TADQIQ ETILISHI. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 39-47.
73. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Sportchi Psixologik Salomatligiga Ta'sir Etuvchi Omillar. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(11), 117-121.
74. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2023). SPEECH ISSUES IN PSYCHOLINGUISTICS. *IQRO JURNALI*, 2(2), 503-511.
75. Abduraxmonov, A., & Kadirov, S. (2022). DEMOGRAFIK JARAYONLARNING IQTISODIY-IJTIMOY SOHALARNI RIVOJLANISHI BILAN BOG 'LIQLIGI VA DASTLABKI XUSUSIY MULK MASALALARI. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIIY JURNALI*, 2(11), 222-229.

76. Siddikov, F. Z. (2023). BASKETBOLCHI BOLALAR VA O'SMIRLARNING JISMONIY RIVOJLANISHINING XUSUSIYATLARI. *Ustozlar uchun*, 43(3), 120-123.
77. Сиддигов, Ф., & Эшимов, Т. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ ПОВЫШЕНИЯ ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(23), 41-44.
78. Farrux, S. (2022). SPORT O 'YINLARINING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI*, 1(2), 184-189.
79. Sayidolimov, J. B. O. G. L. (2023). AGIOGRAFIK OBRAZLARNING MAZMUN-MOHİYATIDAGI EVRILISHLAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 1318-1322.
80. Odiljon o'g'li, U. D. (2023). ADABIY ASAR QAHRAMONI TALQINIDAGI O 'ZIGA XOSLIKLAR. *IQRO JURNALI*, 2(2), 777-785.
81. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
82. Dilobarkhon, K. (2019). The importance of modern innovation in education. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(12).
83. Kholikova, D. (2020). INTELLECTUAL ACTIVITY OF CREATIVE THINKING VERBAL TEST "UNUSUAL USE". *PEDAGOGICAL SCIENCES*, 22.
84. Maxsitovna, K. D. (2022). Pedagogical Problems of Child Raising in the Uzbek Family. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 542-546.
85. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELİ. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.
86. Холикова, Д. (2021). Возможности диагностики эффективности компенсационного подхода в обучении. *Общество и инновации*, 2(9/S), 239-252.
87. Kholikova, D. M. (2021). THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF INCREASING INNOVATIVE THINKING IN STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (5), 422-424.
88. Kholikova, D. M. (2021). DEVELOPMENT OF INNOVATIVE THINKING SKILLS IN HIGHER EDUCATION STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (6), 549-552.
89. Kholmatova, Z. T. (2022). PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF GENDER ASPECTS OF EDUCATION. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 60-65.
90. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
91. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELİ. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.

92. Kholmatova, Z., & Axmadaliyeva, M. (2022). Healthy lifestyle (HLS)-The basis of valeology in kindergarten. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 136-139.
93. Kholmatova, Z., & Olamnazarova, F. (2022). Problems of the communicational approach of language teaching in the primary class. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 140-144.
94. Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
95. Холматова, З. Т. (2022). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ГЕНДЕРЛИИ ЁНДАШУВ ДАВР ТАЛАБИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 134-140.
96. Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
97. То'лқиновна, Y. D. (2022). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA МАТЕМАТИК TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH METODLARI. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
98. Yuldasheva Dilshoda To'lg'qinovna (2022). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
99. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
100. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
101. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
102. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
103. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
104. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.
105. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
106. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
107. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).

108. Miralimjanovna, Q. S. (2022). O 'SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
109. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
110. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
111. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
112. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.
113. To'liqinova, Y. D. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MATEMATIK TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH METODLARI. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
114. Yuldasheva Dilshoda To'liqinova (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
115. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
116. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
117. Shavkatovna, S. R. (2021). Developing Critical Thinking In Primary School Students. *Conferencea*, 97-102.
118. Shavkatovna, S. R. (2021). Methodological Support for The Development of Primary School Students' Creative Activities. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 2, 121-123.
119. Ra'noxon, S. (2022). BOSHLANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARIDA MATEMATIKAGA MUNOSABAT. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 203-207.
120. Shavkatovna, S. R. (2021). Improvement of methodological pedagogical skills of developing creative activity of primary school students. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 289-292.
121. Шарофутдинова, Р., & Абдуллаева, С. (2022). ФИКРЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МЕНТАЛ АРИФМЕТИКА. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 235-239.
122. Maxamadaliyevna, Y. D., Oljayevna, O. F., Qizi, T. D. T., Shavkatovna, S. R. N., & Anvarovna, A. O. (2020). Pedagogical Features Of Mental Development Of Preschool Children. *Solid State Technology*, 63(6), 14221-14225.

123. Shavkatovna, S. R. N. (2022). THE ROLE OF FOREIGN EXPERIENCES IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 128-133.
124. Шарофутдинова, Р. Ш. (2022). БОШЛАҲҲИЧ СИҲФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 149-158.
125. Shavkatovna, S. R. (2023). DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AS A SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY. *Open Access Repository*, 4(03), 51-59.
126. Aminova, F., Ahlimirzayev, A., & Sharofiddinova, R. (2023). USING THE PRINCIPLE OF INTERDISCIPLINARY RELATIONSHIP IN STUDYING DIFFERENTIAL EQUATIONS IN SPECIALIZED SCHOOLS AND ACADEMIC LYCEUMS.
127. Sharofutdinov, I. (2023). DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 424-429.
128. Sharofutdinov, I. (2023). THE ACTUAL STATUS OF THE METHODOLOGY OF DEVELOPING ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *Академические исследования в современной науке*, 2(12), 206-213.
129. Sharofutdinov, I. (2023). BO ‘LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING AMALIYOTDA QOLLASH. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(7), 54-58.

**QO‘QON SHAHRIDAGI TARIXIY – MADANIY YODGORLIKLAR VA ULARNING
HOLATI (1991–2020 YILLAR DAXMAI SHOHXON, MIYON HAZRAT MADRASASI,
MODARIXON DAXMASI ME‘MORIY YODGORLIKLAR MISOLIDA): SAQLASH,
MUHOFAZA QILISH HAMDA ULARDAN FOYDALANISH MASALASI**

Kadirov Shoxruxbek Musajon o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti Sirtqi bo‘lim

ijtimoiy-gumanitar fanlari kafedrasida tarix fani o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954188>

Annotatsiya. O‘zbekistonda tarixiy – madaniy meros obyektlarini saqlash, tiklash va ta‘mirlash ishlariga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Chunki madaniy meros obyektlari, ayniqsa, me‘moriy obidalar milliy qadriyatlarimizning moddiy asosi bo‘lishi bilan birgalikda, mamlakatimizda xalqaro turizmni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada Farg‘ona viloyatidagi madaniy meros obyektlari – Pir Siddiq, “Kirgil ota mozor”, Ulug‘mozor ziyoratgohi, Jahon otin Uvaysiy maqbarasi va muzeyi, Said Ahmad Xoja Eshon ko‘chasida joylashgan madrasa binosi asosida “Ochiq osmon ostida”gi muzey kabi tarixiy – madaniy yodgorliklar ziyoratgohlari haqida fikr yuritiladi. Maqolada keltirilgan ma‘lumotlar Farg‘ona viloyatida ziyorat turizmini rivojlantirishda manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: ziyoratgoh, maqbara, vasiqa, pir, avliyo, Mashat mozor, Chaqqa mozor, Qirguli, ziyorat turizmi.

**HISTORICAL AND CULTURAL MONUMENTS IN THE CITY OF KOKAND AND
THEIR CONDITION (1991-2020 DAKHMAI SHAHKHAN, MIYAN HAZRAT
MADRASA, MODARIKHAN DAKHMASI AS AN EXAMPLE OF ARCHITECTURAL
MONUMENTS): ISSUES OF PRESERVATION, PROTECTION AND THEIR USE**

Abstract. In Uzbekistan, special attention is paid to preservation, restoration and repair of historical and cultural heritage objects. Because objects of cultural heritage, especially architectural monuments, together with being the material basis of our national values, are gaining importance in the development of international tourism in our country. In this article, the objects of cultural heritage in Fergana region - Pir Siddiq, "Kirgil father's grave", Ulug'mazar shrine, Jahan atin Uvaisi mausoleum and museum, as well as the museum "Under the open sky" based on the madrasa building located on Said Ahmad Khoja Eshon street. There is an opinion about the shrines of historical and cultural monuments. The information presented in the article can serve as a source for the development of pilgrimage tourism in Fergana region.

Key words: shrine, mausoleum, vasika, pir, saint, Mashat mausoleum, Chagga mausoleum, Kirguli, pilgrimage tourism.

**ПАМЯТНИКИ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ В ГОРОДЕ КОКАНД И ИХ
СОСТОЯНИЕ (1991-2020 ГОДЫ ДАХМАИ ШАХХАН, МЕДРЕСЕ МИЯН ХАЗРАТ,
МОДАРИХАН ДАХМАСИ НА ПРИМЕРЕ ПАМЯТНИКОВ АРХИТЕКТУРЫ):
ВОПРОСЫ СОХРАНЕНИЯ, ОХРАНЫ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ**

Аннотация. Особое внимание уделяется сохранению, реставрации и ремонту объектов историко-культурного наследия в Узбекистане. Ведь объекты культурного наследия, особенно памятники архитектуры, вместе с тем, являясь материальной основой наших национальных ценностей, приобретают все большее значение в развитии международного туризма в нашей стране. В данной статье рассмотрены объекты

культурного наследия Ферганской области - Пир Сиддик, «Киргильская могила отца», место паломничества Улугмазар, мавзолей и музей Джахан атин Увайси, а также музей «Под открытым небом» на базе медресе здание, расположенное на улице Саид Ахмад Ходжа Эшон Существует мнение о святынях памятников истории и культуры. Информация, представленная в статье, может служить источником для развития паломнического туризма в Ферганской области.

Ключевые слова: святыня, мавзолей, васика, пир, святой, мавзолей Машат, мавзолей Чагга, Киргули, паломнический туризм.

Qo‘qon Buyuk Ipak yo‘lidagi eng qadimiy shahar. Shahar hashamatli yodgorliklarga va ulug‘vor madrasalarga boy va bu ajablanarli emas, chunki Qo‘qon ilm-fan rivojlanishining markazi edi. Qo‘qonni Markaziy Osiyoning eng qadimiy shaharlaridan biri deb aytish mumkin. Uning alohida shahar sifatida birinchi marta qayd etilishi uzoq X asrga borib taqaladi.

O‘shanda shahar «Xovakend» yoki «Xokand» deb nomlangan va u o‘z hududida juda katta savdo markazi bo‘lgan. Ammo bu shahar uzoq vaqt mavjud bo‘lmagan, XIII asrda unga hujum qilgan mo‘g‘ullar tomonidan shahar tamoman vayron qilingan. Bundan ilgari shahar Xitoyning Davan davlati tarkibiga kirgan. Muyi-Muborak, Eski Qo‘rg‘on va Tepako‘rg‘on yodgorliklari hududida olib borilgan qazilmalar jarayonida 2000 yil avval bunyod etilgan qadimiy binolar va kulolchilik buyumlari topilgan. Bu shahar ko‘p narsani boshidan kechirib, XVIII asrda o‘zining rivojlanish cho‘qqisiga chiqdi.[7]

Shu davrda shahar Qo‘qon xonligining poytaxti maqomini oldi. Poytaxtga aylangan shahar rivojlanishning keyingi bosqichiga chiqib, 300 dan ortiq masjid faoliyat yuritgan diniy markazga aylandi. Hozirgi paytda Qo‘qon O‘zbekiston Respublikasining sanoat markazlaridan biridir. Shaharning o‘zida bugungi kunda tarixiy-madaniy yodgorliklarning umumiy soni 64 tani tashkil etib bundan 1 tasi arxeologik yodgorlik, 59 tasi me‘moriy yodgorliklar, 2 ta monumental san‘at yodgorliklari hamda 2 tasi diqqatga sazovor joylarni tashkil etadi.[8]

Dahmai shoxon (me‘moriy yodgorlik)

Qo‘qon shahar, Nonvoylik gazar MFY, Katta qabriston hududida joylashgan. Qo‘qon xonlari daxmasi. Nodirabegim tomonidan 1825-yilda qurdirilgan. Qurilish ishlari mashhur usta me‘morlar Muhammad Ibn Najjor va usta Muhammad qo‘zi tomonidan olib borilgan. Dahmai Shohon Qo‘qon xonlarining maqbarasidir. Dahma – usti yopilgan qabrlar, Shohon – shoh, ya‘ni hukmdorlar oilasiga tegishli degani. Dahmai Shohon Qo‘qon shohlarining katta qabriston mavzeida joylashgan. Qurilishi 1822-yilda Qo‘qon xoni Amir Umarxon tomonidan boshlanib, 1825-yilda Umarxonning umr yo‘ldoshi Mohlaroyim (shoira Nodirabegim) tomonidan yakunlangan. Qurilish mashhur me‘morlardan Usta Muhammad Qo‘zi hamda Muhammad Iso Najjor tomonlaridan olib borilgan. Dahma me‘moriy jihatdan Farg‘ona me‘morchiligiga xos imorat bo‘lib, peshtoq, darvozaxona, qorixona, masjid va go‘rxona kabi qismlardan iborat. Bu dahmaga dastlab Qo‘qon xonlari xonadoniga mansub Muhammad Aminxon, Norbo‘tabiy, Sayyid Muhammad Olimxon, Sayyid Muhammad Umarxonlar qo‘yilgan. Qo‘qon Rossiya tomonidan bosib olingach, xonlar o‘rdasi yonidagi yana bir xonlar dahmasidagi xoklar mazkur Dahmai Shohonga ko‘chirilgan. Dahmai Shohon qabrtoshlari, eshiklari, devorlari turli jozibador naqshlar bilan bezatilibgina qolmay, naqqosh va xattotlarimiz binoni kitobga aylantirganlar, ya‘ni naqshlar

bilan uyg'unlikda ko'pgina hadislar, hikmatli so'zlar, xonlarga bag'ishlangan marsiyalar husniyat bilan yozilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 1-noyabrdagi "Xalqaro hunarmandchilik festivalini o'tkazish to'g'risidagi" PQ-3991-sonli qaroriga asosan Qo'qon shahrida olib borilgan keng ko'lamdagi tayyorgarlik ishlari davomida 12 ta madaniy meros obektlari qatorida Dahmai Shoxon da ham restavratsiya ishlari olib borildi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktabrdagi "Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obektlari milliy ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida"gi 846-sonli qaroriga asosan moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obektlari Milliy ro'yxatiga kiritilgan.

Miyon hazrat madrasasi (arxitektura yodgorligi)

Miyon Hazrat madrasasi XVIII asrda bunyod etilgan me'moriy yodgorlik bo'lib, Qo'qon xonlarining piri Miyon Fazl Ahad Xalilullo – Sohimboda Hazrat tomonidan qurilgan. U 1825-yilda Qo'qon xonlarining taklifiga binoan Peshavor shahridan ko'chib kelgan Miyon Ahad asli Peshovar (Pokiston)lik bo'lib, evarasi Abdurahmonning hikoya qilishicha, u Abdusamadboy degan savdogar bilan tanishib, o'z oilasi bilan Qo'qonga ko'chib kelgan. Ahad o'zining o'tkir zehni, diniy bilimlarga boyligi bilan mahalliy aholi o'rtasida katta e'tibor qozongan, hamda xon huzurida maslahatchi darajasiga ko'tarilgan. U Pokistondan olgan meros mulkiga shu madrasani qurdirgan. Madrasa tarixiga ko'ra, murakkab, 3-hovlili; 2-hovli sharq-g'arb o'qi bo'ylab, 3-hovli esa janubdan yondashgan. Madrasaga kiriladigan asosiy yo'l janub hovlining g'arbidan peshtoq gumbazli darvozaxona orqali kiriladi. Yog'ochdan ishlangan darvozani mahalliy usta Iskandarxo'ja o'yima naqshlar bilan bezagan. Janubiy hovli (32x26) atrofida hujralar joylashgan, uning janub tomonidagi masjid ko'p ustunli, tarhi to'g'ri to'rtburchak, tekis tomli. Madrasa hovlisining janubi-sharqida uncha katta bo'lmagan minora saqlangan. Sharqiy hovli (35x20 m) va g'arbiy hovli (23 x11 m) atrofida ham hujralar joylashgan. Sharqida ayvon (saqlanmagan), g'arbida esa darsxona bor. Madrasa tomlari kulohiy, qubbali va to'sinli usullarda qoplangan. Tashqarisi sirkor pishiq g'ishtdan ishlangan, ichi esa ganch qorishmasida suvalgan. Uning bunday hovlilar tizimiga ajratilishi o'qitiladigan fanlarning guruhlantirilishi bilan bog'liq, deb taxmin qilinadi. Madrasada diniy bilimlardan tashqari boshqa fanlar ham o'qitilgan. Muqimiy ham shu madrasada ta'lim olgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 1-noyabrdagi "Xalqaro hunarmandchilik festivalini o'tkazish to'g'risidagi" PQ-3991-sonli qaroriga asosan Qo'qon shahrida olib borilgan keng ko'lamdagi tayyorgarlik ishlari davomida 12 ta madaniy meros obektlari qatorida Miyon Hazrat madrasasida ham restavratsiya ishlari olib borildi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktabrdagi "Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obektlari milliy ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida"gi 846-sonli qaroriga asosan moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obektlari Milliy ro'yxatiga kiritilgan.

Modarixon daxmasi (me'moriy yodgorlik)

Qo'qon shahar, Nonvoylik g'uzar MFY, Katta qabriston hududida joylashgan. Xo'qand saltanatining eng oliy maqom malikalaridan bo'lmish Zuhro Oyim, Norbutabiyning suyuqli zavjalarigina bo'lib qolmay, balki nasabda u kishi bilan teng, ya'ni Oltin Beshikxon avlodlaridan edilar. Otalari Imomqulibiy o'zbeklarning eng yirik qabilaviy uyushmalaridan biri-Ming urug'i yo'lboshchisi edilar. Shu tufayli Zuhro Oyim xalq orasida «Ming Oyim» degan nom bilan mashhur bo'ldilar. Ming Oyim oshlarini oshab, yoshlarini yashab hijriy 1234-(milodiy 1818) yilda vafot topdilar. Malika Mohlar Oyim sevimli ammalari va qaynonalari bo'lmish Ming Oyimga atab rutbalariga munosib maqbara qurish uchun Amir Umarxondan ruhsati Oliy oldilar. Qurilish ishlari

Amir Umarxon vafotlaridan bir oz ilgari boshlanib, 1825-yilda nihoyasiga yetdi. Bosh me'morlikka usta Xasanboy gilkor tayinlandi. Biroq, qurilish boshlangan paytda u kishi vafot topib, ishni u kishining shogirdlari usta O'tanboy Oqeriy davom ettirdilar. Dahmai Modarixon hazirasi qurilib bitgan paytda honaqoh, chillaxona, qorixona, go'rxona (hilxona) va oshxona kabi tarkibiy qismlardan iborat edi.

XX asrning 30-yillaridagi buzg'unchilik oqibatida dahmaning katta qismi shu jumladan go'rxona ham vayron qilinib, qabrlar ham tekislab yuborildi. XX-asrning 30-yillaridagi buzg'unchilik oqibatida dahmaning katta qismi shu jumladan go'rxona ham vayron qilinib, qabrlar ham tekislab yuborildi. Inshootdan honaqoh vazifasini ham bajaruvchi darvozaxonagina saqlanib qoldi. Binoda bir necha marta ta'mir ishlari olib borilgan. Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish sohasida fundamental va amaliy tadqiqotlarni kuchaytirish, zamonaviy texnologiyalar yutuqlaridan unumli foydalanish, loyihalash va restavratsiya ishlarida davlat nazoratini zamon talablari asosida qayta tashkil qilish taqozo etadi. Prezidentimiz tomonidan 2018-yil 19-dekabr kuni "Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorning qabul qilinishi ushbu sa'y-harakatlar yo'nalishida muhim qadam bo'lib, unda muammolarni bartaraf etish chora-tadbirlari batafsil ko'rsatib berildi.

Ushbu Qarorga muvofiq Madaniyat vazirligining Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish ilmiy-ishlab chiqarish bosh boshqarmasi hamda uning mintaqalararo (mintaqaviy) davlat inspeksiyalari negizida Madaniyat vazirligi huzurida Madaniy meros departamenti uning hududiy boshqarmalari, shu jumladan, Farg'ona viloyat Madaniy meros boshqarmasi tashkil etildi. Farg'ona viloyat Madaniy meros boshqarmasi viloyatdagi barcha moddiy madaniy meros, xususan, arxeologiya merosi obyektlarini asrab-avaylash va ulardan foydalanish borasida maxsus vakolatli muassasa ekanligi belgilab qo'yildi. Farg'ona viloyati Madaniy meros boshqarmasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining mazkur qaroriga muvofiq Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 30-martdagi "O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi huzuridagi madaniy meros departamenti faoliyatini tashkil etish hamda moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanishga oid ayrim normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida" gi 265-son qarori bilan tasdiqlangan qator meyoriy-hujjatlar asosida o'z faoliyatini boshladi.

Mazkur qaror bilan tasdiqlangan "Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish bo'yicha jamoatchi inspektorlar faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi NIZOM ga asosan viloyatdagi 365 ta obyektlarning har biriga ixtiyoriylik va tanlov asosida joylardagi mahalla fuqarolar yig'inlari kengashlarining qarorlari bilan jamoatchi inspektorlarning nomzodlari tasdiqlandi, 310 ta muhofaza qilish va saqlash shartnomasi imzolandi.

Yuqoridagi qarorlar hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 28-noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4038-sonli qarori bilan tasdiqlangan "2019-2020-yillarda O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish kontsepsiyasini Farg'ona viloyatida amalga oshirish bo'yicha Chora-tadbirlar dasturi" hamda Viloyat hokimining 2019-yil 3-dekabrda qabul qilingan 601-sonli qarori ijrosini ta'minlash maqsadida viloyatdagi barcha madaniy meros obyektlarining kadastr xujjatlarini rasmiylashtirish va davlat ruyhatidan o'tkazish bo'yicha mutasaddi tashkilotlar bilan hamkorlikda muayyan ishlar amalga oshirildi.

2019-yilning o'tgan davri mobaynida 244 ta madaniy meros obyektlarining bino-inshootlari va egallab turgan yer uchastkasi bilan birgalikda Madaniy meros boshqarmasi tasarrufiga tegishli qaror bilan egalik huquqi tasdiqlanib, kadastr hujjatlari rasmiylashtirildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 28-noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4038-sonli qarori bilan tasdiqlangan "2019-2020-yillarda O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish kontseptsiyasini Farg'ona viloyatida amalga oshirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi"ga asosan sayyohlar tashrif buyuradigan obektlarga turniket hamda o'zbek, rus va ingliz tillarida yo'l ko'rsatkichlarini o'rnatish belgilangan. Ushbu qarorga asosan joylardagi 204 ta moddiy madaniy meros obyektlariga muhofaza belgisi o'rnatilib, 146 ta yo'l ko'rsatkichlari o'rnatildi. 9 obyektga WI-FI va audiogidlar va 2 ta obyektga elektron hisoblash uchun turniket moslamasi o'rnatildi. Bundan tashqari Marg'ilon shahridagi "Erkin Vohidov memorial" muzeyiga AG soolai-600 rusumli 30 dona, Qo'qon shahar madaniyati tarixi davlat muzeyiga 9 ta obyekt bo'yicha - Qo'qon madaniyati tarixi davlat muzeyi hamda uning filiallari: Hamza uy-muzeyi, Amaliy san'at muzeyi, Muqimiy hujra muzeyi, Buyuk allomalar muzeylarida, Qo'qon davlat muzeyi qo'riqxonasi tarkibiga kiritilgan Dasturxonchi madrasasi, Norbo'tabiy madrasasi, Dahmai Modarixon majmualarida hamda shahardagi tarixiy obidalar Dahmai Shoxon va Hojibek madrasalarida Smail Hengda rusumli 30 dona audiogid moslamalari o'rnatildi. Audiogid moslamalari 7 ta jahon tillariga dasturlashtirilgan bo'lib, bir guruh (60 nafar tomoshabin) uchun 50 dan ortiq mavzudagi bo'limlarni hikoya qilib beradi. Hozirda viloyatning boshqa muzeylar hamda madaniy meros ob'ektlari uchun ham audiogidlar va 2 ta turniket moslamasi o'rnatish ishlari rejalashtirilmoqda.[9]

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 19-dekabrdagi PQ-4068-son qaroriga muvofiq, shuningdek Navoiy, Qashqadaryo, Surxondaryo va Farg'ona viloyatlaridagi moddiy madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish, tevarak atrofidagi tarixiy muhiti bilan birga asrash va ulardan oqilona foydalanish maqsadida "Qo'qon" davlat muzey-qo'riqxonasi Farg'ona viloyatidagi Qo'qon madaniyati tarixi davlat muzeyi negizida tashkil etilishi belgilandi. Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 30-maydagi 443-son qarori bilan "Qo'qon" davlat muzey-qo'riqxonasi-Farg'ona viloyatidagi Qo'qon madaniyati tarixi davlat muzeyi negizida tashkil etilishi ta'kidlanib, "Qo'qon" davlat muzey-qo'riqxonasi ijara haqining "nol" stavkasiga asosan birlashtiriladigan moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk ob'ektlari Xudoyorxon o'rdasi, Jome' masjidi, Sobiq davlat banki binosi, Miyon Hazrat madrasasi, Norbo'tabek madrasasi, "Modarixon" maqbarasi, "Daxmai Shaxon" maqbarasi hamda Tepaqo'rg'on arxeologik yodgorligi ro'yhati tasdiqlandi.

Moddiy madaniy meros obyektlarini bo'sh turgan joylaridan samarali foydalanish maqsadida 2020-yilda 17 ta madaniy meros obyektlarining bo'sh turgan xona va maydonlarini 28 ta tadbirkor va xunarmandlarga uch tomonlama ijara shartnoma asosida viloyat "Ijara markazi" tomonidan ijaraga berilgan. Mazkur obyektlarning Qo'qon shahrida 10 ta, Marg'ilon shahrida 5 ta, Bog'dod tumani hamda Furqat tumanidan 2 ta yuridik va jismoniy shaxslarga foydalanish uchun berilgan bo'lib, ushbu ob'ektlar bo'yicha 127,2 mln so'mlik shartnomalar imzolandi.[10]

2020-yil davomida manzilli dasturga kiritilgan Respublika budjeti mablag'lari hisobidan 7 ta madaniy meros obyektlarida Farg'ona viloyati Madaniy meros boshqarmasi nazorati ostida

ta'mirlash-tiklash ishlari olib borildi. Jumladan, Farg'ona viloyatidagi madaniy meros obektlari "O'zbekiston tarixi" telekanali Farg'ona viloyati turizmni rivojlantirish hududiy boshqarmasi xamda viloyat Madaniy meros boshqarmasi bilan yaqindan xamkorlikni yo'lga qo'ygan bo'lib, hamkorlikda bir qator ko'rsatuvlar tayyorlandi va efirga uzatildi. O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi, Madaniy meros boshqarmasi, "Xunarmandlar" uyushmasi va Farg'ona viloyati hokimligi hamkorligida tashkillangan "INFOTUR" ishtirokchilarining shaharning diqqatga sazovor joylarini ziyorat qilganlari to'g'risida "Dunyo bo'ylab" va "Sevimli" kanallarida chiqishlar qilindi.

"Sevimli" kanaliga orqali 2021-yil 12-mart kuni "Qo'qonning noyob obidasi" ko'rsatuvi uchun Jome' masjidi ustunlari xaqidagi ma'lumotlar berildi. Shuningdek internet tarmog'ining Madaniyat.uz. saytiga ham uzatildi.

Bundan tashqari "Sevimli" telekanalida 2021-yil 20-mart kuni "Qo'qon tarixi", "Hudoyorxon o'rdasi", "Ta'mir ishlari xususida", "Qo'qon arava" mavzularida interv'yu berildi. "Qo'qon arava" mavzusida tayyorlangan "Qo'qon aravasi tarixiga nazar" ko'rsatuvi efirga uzatildi.

Shuningdek, "Dunyo bo'ylab" kanalida namoyish etiladigan ko'rsatuv uchun "Xudoyorxon o'rdasi" haqida, "Muloqot" telekanali orqali Norbo'tabek madrasasi tarixi haqida, Respublika "Maxalla" radiosining "Ziyoratgohlar" eshittirishi uchun Qo'qondagi ziyoratgohlar haqida, "O'zbekiston tarixi" telekanalining "Moziydan sado" ko'rsatuvida "Jome'" masjidi tarixi haqida, O'zbekiston muzeylari kanalida Furqat tumani Shoto'ra qishlog'idagi Novdarkayboy madrasasi haqida, "Ruxsor" televideniyesining "Borish shart" nomli ko'rsatuvi orqali "Qo'qon o'rdalari", "Xudoyorxon o'rdasi", "Qo'qon davlat muzey-qo'riqxonasi" mavzularida ma'lumotlar berildi.

Ommaviy axborot vositalari orqali moddiy-madaniy meros obektlari haqida ko'rsatuvlar va maqolalar bilan chiqishlar xalqimizga va tarximizga qiziquvchi o'zga yurt vakillarini sohaga doir axborot bilan ta'minlab boradi. Shuningdek, ushbu chiqishlar davomida tarixiy obektning hozirgi kunda yetarlicha muhofaza etilmaganligi va turli sabablar tufayli yo'q bo'lish arafasida ekanligini ko'rishimiz mumkin. Xususan, Farg'ona tumanida "Mug'poshsho" nomi bilan mashhur bo'lgan arxeologik obektda oxirgi 30 yilda biron marta arxeologik tadqiqotlar olib borilmaganligi va obyektning tabiiy hodisalar ta'sirida yo'q bolib ketishini oldini olish uchun hech qanday ishlar amalga oshirilmaganligiga O'zbekiston tarixi telekanali tomonidan suratga olingan "Ko'hna manzillar" ko'rsatuvining 2021-yil 19-may kuni Farg'onaning arxeologik yodgorliklari mavzusidagi sonida guvoh bo'lamiz.

REFERENCES

1. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
2. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
3. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILYIY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.

4. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
5. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).
6. Нажмиддинов, Э., & Мухамедиев, М. (2023). FISH HELMINTHS IN FISH RESERVOIRS OF FERGANA VALLEY. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(3).
7. Нажмиддинов, Э. Х., & Мухаммадиев, М. А. (2022). ФАРФОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИНИНГ ТУР ТАРКИБИ. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 60-68.
8. Нажмиддинов, Э. Х. (2022). ФАРФОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИ. *IJTIMOIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 189-194.
9. Najmiddinov, E. (2022). THE SIGNIFICANCE OF NATURE IN THE FORMATION OF PRESCHOOL CHILDREN IN THE IDEAL GENERATION. *Science and Innovation*, 1(8), 149-154.
10. Najmiddinov, E. (2022). " ICHTHYOLOGY AND HYDROBIOLOGY" PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF DIRECTIONS IN UZBEKISTAN. *Science and Innovation*, 1(8), 152-160.
11. Abidjanovich, A. A. (2022). THE NEED TO IMPROVE HUMAN'S NOOSPHERICAL RELATIONSHIP TO NATURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 23-30.
12. Abidjanovich, A. A. (2022). THE ROLE OF CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM IN IMPROVING PERSONAL ECOLOGICAL CULTURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 5-12.
13. Абдумаликов, А. (2022). АТРОФ-МУҲИТНИ АСРАШ БЎЙИЧА МИЛЛИЙ СТРАТЕГИК РЕЖА ВА УНИНГ АҲАМИЯТИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 251-258.
14. Абдумаликов, А. (2022). ЯНГИ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧИДА ЭКОЛОГИК МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ДАСТУРИ. *Scientific progress*, 3(2), 1179-1186.
15. Абдумаликов, А. А. (2019). Human and Natural Harmony in the Historical Process. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(5), 205-209.
16. Abidzhanovich, A. A. (2020). Issues Of Formation Of Rationality In Relations Of Nature With Society. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(08), 301-304.
17. Abdumalikov, A. A. (2019). Environmental Ecological Policy in Uzbekistan and Necessity Of Formation Of Rational Communication To Nature. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(9), 94-101.
18. Мирзобоев, Й. А. (2022). Тур Ўзгариш Чизиклари Учта Бўлган, Гиперболик Қисмлариининг Ҳаммаси Харақтеристик Учбурчаклардан Иборат Бўлган

- Бешбурчакли Соҳада Учинчи Тартибли Кўринишдаги Параболик-Гиперболик Тенглама Учун Битта Чегаравий Масала Ҳақида. *Theory And Analytical Aspects Of Recent Research*, 1(5), 363-366.
19. MIRZABOYEV, Y. BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QITUVCHILARINING MATEMATIKA O'QITISH METODIKASI. O'RTA UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MATEMATIKA O'QITISHNING MAQSADI. *ЭКОНОМИКА*, 169-172.
  20. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
  21. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
  22. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).
  23. Miralimjanovna, Q. S. (2022). O' SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
  24. Iminov, B. B. (2020). INNOVATIVE CULTURAL LINKS ARE AN IMPORTANT FACTOR IN SOCIAL DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 2(3), 263-270.
  25. Iminov, B. B. (2019). A PHILOSOPHICAL APPROACH TO INNOVATIVE AND CULTURAL-RELATIONS AT A NEW STAGE OF DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(5), 157-162.
  26. Dilfuza, S., Nabijonova, F., & Matlubaxon, A. (2022). TA'LIM VA O'QITISH NAZARIYASINING MUHIM JIHATLARI. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 2(19), 366-372.
  27. Nabijonova, F. (2022). Boshlangich sinflarda didaktik oyinlarning ahamiyati: Nabijonova Feruza. *Qo'qon universitetining ilmiy materiallar bazasi*, 1(000006).
  28. Nabijonova, F. (2022). BOSHLANGICH SINFLARDA OZGA GAPNING QOLLANILISHI. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(19), 180-184.
  29. НАБИЖОНОВА, Ф. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ. *ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ Учредители: ООО "Институт управления и социально-экономического развития"*, (10), 90-92.
  30. Набижонова, Ф. (2022). ОНА ТИЛИ ВА АДАБИЁТ ТАЪЛИМИНИНГ ТАРИХИ ВА ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛЛАРИ. *Мировая наука*, (10 (67)), 38-41.
  31. Feruza, N. (2023). Characteristics of the Lessons of the Native Language. *Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education*, 2(3), 32-36.
  32. Kosimova, X. (2022). THE IMPORTANCE OF READING CULTURE IN THE FORMATION OF A HEALTHY SPIRITUAL CLIMATE IN THE FAMILY. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 7-13.

33. Qosimova, X. (2022). THE SIGNIFICANCE OF LIBRARY CULTURE IN FORMING A HEALTHY SPIRITUAL ENVIRONMENT IN THE FAMILY. *Science and Innovation*, 1(8), 142-148.
34. Qosimova, X. (2022). OILADA SOG'LOM MA'NAVİY MUHITNI SHAKLLANTIRISHDA KITOVXONLIK MADANIYATINING AHAMIYATI. *Science and innovation*, 1(B8), 142-148.
35. ҚОСИМОВА, Х., & КАРИМОВА, Г. ЭКОНОМИКА И СОЦИУМ. *ЭКОНОМИКА*, 612-615.
36. Джалолова, М. (2021). Эъзога Юлдашевна Рахманова, and Холида Набиевна Косимова." *ВОСПИТАНИЕ СЕНСОРНОГО ВОСПРИЯТИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.*" *Scientific progress*, 1.
37. Buzrukova, D. M. (2023). "МУНАББАТ" HISSIY KONSEPTINING TURLI LINGVOMADANIYAT VAKILLARI IDROKIDAGI TASVIRI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIIY JURNALI*, 3(1), 178-183.
38. Бузрукова, Д. (2022). ҲИС-ТУЙҒУЛАР УНИВЕРСАЛЛИГИ ВА ҲИССИЙ-ЛИСОНИЙ ОЛАМ МАНЗАРАСИГА ПСИХОЛИНГВИСТИК ЁНДАШУВ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(11), 239-242.
39. Mamurkhanovna, D. B. (2022). The Concept Of "Love" As An Important Element Of The Emotional World Landscape. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*, 7(5), 95-98.
40. Tursunova, D. T., Abobakirova, O. N., Buzrukova, D. M., Mahmudova, O. T., Ubaydullayeva, Z. H., & Kholmatova, N. N. (2022). Principal Principles And Important Factors Of Student Women's Social Activity. *Journal of Positive School Psychology*, 6262-6269.
41. Buzrukova, D. M. M. (2023). TARBIYACHI VA OTA-ONALARNING O 'ZARO HURMATGA ASOSLANGAN MULOQOTINING KALIT FAKTORLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 793-797.
42. Buzrukova, D. M. (2023). Muhabbat" konseptining lingvomadaniy o'ziga xosligi. *FarDU. ILMIIY XABARLAR*, 1, 318-321.
43. Abdugofurovna, J. N., & Turgunovna, M. S. (2022). The Problems In Teaching Language. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876*, 16(5), 46-48.
44. Jumaniyazova, N. A. O., & Mavlonova, S. T. U. (2022). CHET TILINI O'RGATISHDA KOMMUNIKATIV PRINSIPLAR HAMDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYANING ROLI. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 118-122.
45. Turg'Unovna, M. S. (2022). Yangi O'zbekistonda diniy-dunyoviy qarashlar. *Ta'lim fidoyilari*, 8, 115-120.
46. Ernazarov, G., & Mavlonova, S. (2023). INDICATORS OF SPEED PHYSICAL QUALITY OF STUDENTS. *Science and innovation*, 2(B1), 177-183.

47. Boboyeva, Z. A., & Mo'Minova, D. B. Q. (2022). TALABALARNING KREATIVLIK QOBILİYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 221-233.
48. Zulfiya, B., & Raxmonali, S. (2022). SAN'ATNING IJTIMOİY HAYOTNING MURAKKAB MUNOSABATLARI BILAN ALOQADORLIGI. *Research Focus*, 1(2), 296-300.
49. Бобоева, З. (2022). ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТАСВИРИЙ САЊАТНИНГ ЎРНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 51-55.
50. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Motiv Va Motivatsiya Muammosining Jahon Va Mahalliy Psixologlar Tomonidan Tadqiq Etilganligi. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(11), 256-259.
51. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE SPORTSMAN PERSONALITY DURING COMPETITIONS. *IJTIMOİY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 215-221.
52. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). TALABALARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISH–IJTIMOİY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 66-70.
53. Dilshodbek o'g'li, R. S., & Boxodirjon o'g'li, V. A. (2022). XORIY PSIXOLOGLARINING ISHLARIDA SHAXSNING TADQIQ ETILISHI. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 39-47.
54. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Sportchi Psixologik Salomatligiga Ta'sir Etuvchi Omillar. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(11), 117-121.
55. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2023). SPEECH ISSUES IN PSYCHOLINGUISTICS. *IQRO JURNALI*, 2(2), 503-511.
56. Abduraxmonov, A., & Kadirov, S. (2022). DEMOGRAFIK JARAYONLARNING IQTISODIY-IJTIMOİY SOHALARNI RIVOJLANISHI BILAN BOG 'LIQLIGI VA DASTLABKI XUSUSIY MULK MASALALARI. *IJTIMOİY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 222-229.
57. Siddikov, F. Z. (2023). BASKETBOLCHI BOLALAR VA O'SMIRLARNING JISMONIY RIVOJLANISHINING XUSUSIYATLARI. *Ustozlar uchun*, 43(3), 120-123.
58. Сиддиқов, Ф., & Эшимов, Т. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ ПОВЫШЕНИЯ ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(23), 41-44.
59. Farrux, S. (2022). SPORT O 'YINLARINING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI*, 1(2), 184-189.
60. Sayidolimov, J. B. O. G. L. (2023). AGIOGRAFIK OBRAZLARNING MAZMUN-MOHİYATIDAGI EVRILISHLAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 1318-1322.
61. Odiljon o'g'li, U. D. (2023). ADABIY ASAR QAHRAMONI TALQINIDAGI O 'ZIGA XOSLIKLAR. *IQRO JURNALI*, 2(2), 777-785.

62. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
63. Dilobarkhon, K. (2019). The importance of modern innovation in education. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(12).
64. Kholikova, D. (2020). INTELLECTUAL ACTIVITY OF CREATIVE THINKING VERBAL TEST "UNUSUAL USE". *PEDAGOGICAL SCIENCES*, 22.
65. Maxsitovna, K. D. (2022). Pedagogical Problems of Child Raising in the Uzbek Family. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 542-546.
66. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.
67. Холикова, Д. (2021). Возможности диагностики эффективности компенсационного подхода в обучении. *Общество и инновации*, 2(9/S), 239-252.
68. Kholikova, D. M. (2021). THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF INCREASING INNOVATIVE THINKING IN STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (5), 422-424.
69. Kholikova, D. M. (2021). DEVELOPMENT OF INNOVATIVE THINKING SKILLS IN HIGHER EDUCATION STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (6), 549-552.
70. Kholmatova, Z. T. (2022). PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF GENDER ASPECTS OF EDUCATION. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 60-65.
71. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
72. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.
73. Kholmatova, Z., & Axmadaliyeva, M. (2022). Healthy lifestyle (HLS)-The basis of valeology in kindergarten. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 136-139.
74. Kholmatova, Z., & Olamnazarova, F. (2022). Problems of the communicational approach of language teaching in the primary class. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 140-144.
75. Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
76. Холматова, З. Т. (2022). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ГЕНДЕРЛИ ЁНДАШУВ ДАВР ТАЛАБИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 134-140.
77. Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
78. То'лқinovna, Y. D. (2022). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA МАТЕМАТИК TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH

- METODLARI. BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(11), 25-31.
79. Yuldasheva Dilshoda To‘Lqinovna (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
80. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
81. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
82. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
83. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
84. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
85. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.
86. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
87. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
88. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).
89. Miralimjanovna, Q. S. (2022). О ‘SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
90. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
91. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
92. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
93. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.

94. To‘lqinovna, Y. D. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MATEMATIK TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH METODLARI. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
95. Yuldasheva Dilshoda To‘lqinovna (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
96. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
97. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
98. Shavkatovna, S. R. (2021). Developing Critical Thinking In Primary School Students. *Conferencea*, 97-102.
99. Shavkatovna, S. R. (2021). Methodological Support for The Development of Primary School Students' Creative Activities. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 2, 121-123.
100. Ra'noxon, S. (2022). BOSHLANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARIDA MATEMATIKAGA MUNOSABAT. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 203-207.
101. Shavkatovna, S. R. (2021). Improvement of methodological pedagogical skills of developing creative activity of primary school students. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 289-292.
102. Шарофутдинова, Р., & Абдуллаева, С. (2022). ФИКРЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МЕНТАЛ АРИФМЕТИКА. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 235-239.
103. Махамдалиевна, Y. D., Òljayevna, Ò. F., Qizi, T. D. T., Shavkatovna, S. R. N., & Anvarovna, A. O. (2020). Pedagogical Features Of Mental Development Of Preschool Children. *Solid State Technology*, 63(6), 14221-14225.
104. Shavkatovna, S. R. N. (2022). THE ROLE OF FOREIGN EXPERIENCES IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 128-133.
105. Шарофутдинова, Р. Ш. (2022). БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 149-158.
106. Shavkatovna, S. R. (2023). DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AS A SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY. *Open Access Repository*, 4(03), 51-59.
107. Aminova, F., Ahlimirzayev, A., & Sharofiddinova, R. (2023). USING THE PRINCIPLE OF INTERDISCIPLINARY RELATIONSHIP IN STUDYING DIFFERENTIAL EQUATIONS IN SPECIALIZED SCHOOLS AND ACADEMIC LYCEUMS.

108. Sharofutdinov, I. (2023). DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 424-429.
109. Sharofutdinov, I. (2023). THE ACTUAL STATUS OF THE METHODOLOGY OF DEVELOPING ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *Академические исследования в современной науке*, 2(12), 206-213.
110. Sharofutdinov, I. (2023). BO ‘LAJAK PEDAGOG LARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING AMALIYOTDA QOLLASH. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(7), 54-58.

**QO‘QON SHAHRIDAGI TARIXIY – MADANIY YODGORLIKLAR VA ULARNING
HOLATI (1991–2020 YILLAR ABDULXAKIM XALIFA MAQBARASI, AVRAT
MASJIDI, ALIXON XOJI MADRASASI, XUDOYORXON O‘RDASI, NORBO‘TABEK
MADRASASI ME‘MORIY YODGORLIKLAR MISOLIDA): SAQLASH, MUHOFAZA
QILISH HAMDA ULARDAN FOYDALANISH MASALASI**

Kadirov Shoxruxbek Musajon o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti Sirtqi bo‘lim

ijtimoiy-gumanitar fanlari kafedrası tarix fani o‘qıtuvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954447>

Annotatsiya. O‘zbekistonda tarixiy – madaniy meros obyektlarini saqlash, tiklash va ta‘mirlash ishlariga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Chunki madaniy meros obyektlari, ayniqsa, me‘moriy obidalar milliy qadriyatlarimizning moddiy asosi bo‘lishi bilan birgalikda, mamlakatimizda xalqaro turizmni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada Farg‘ona viloyatidagi madaniy meros obyektlari – Pir Siddiq, “Kirgil ota mozor”, Ulug‘mozor ziyoratgohi, Jahon otin Uvaysiy maqbarasi va muzeyi, Said Ahmad Xoja Eshon ko‘chasida joylashgan madrasa binosi asosida “Ochiq osmon ostida”gi muzey kabi tarixiy – madaniy yodgorliklar ziyoratgohlari haqida fikr yuritiladi. Maqolada keltirilgan ma‘lumotlar Farg‘ona viloyatida ziyorat turizmini rivojlantirishda manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: ziyoratgoh, maqbara, vasiqa, pir, avliyo, Mashat mozor, Chaqqa mozor, Kirguli, ziyorat turizmi.

**HISTORICAL AND CULTURAL MONUMENTS IN THE CITY OF KOKAND AND
THEIR CONDITION (1991-2020 ABDULKHAKIM KHALIFA MAUSOLEUM, AVRAT
MOSQUE, ALIKHAN KHOJI MADRASAH, KHUDOYOR KHAN HORDE,
NORBOTABEK MADRASAH AS EXAMPLES OF ARCHITECTURAL
MONUMENTS): PRESERVATION, PROTECTION AND THEIR USE ISSUE**

Abstract. In Uzbekistan, special attention is paid to preservation, restoration and repair of historical and cultural heritage objects. Because objects of cultural heritage, especially architectural monuments, together with being the material basis of our national values, are gaining importance in the development of international tourism in our country. In this article, the objects of cultural heritage in Fergana region - Pir Siddiq, "Kirgil father's grave", Ulug'mazar shrine, Jahan atin Uvaisi mausoleum and museum, as well as the museum "Under the open sky" based on the madrasa building located on Said Ahmad Khoja Eshon street. There is an opinion about the shrines of historical and cultural monuments. The information presented in the article can serve as a source for the development of pilgrimage tourism in Fergana region.

Key words: shrine, mausoleum, vasika, pir, saint, Mashat mausoleum, Chagga mausoleum, Kirguli, pilgrimage tourism.

**ПАМЯТНИКИ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ В ГОРОДЕ КОКАНДЕ И ИХ
СОСТОЯНИЕ (1991-2020 ГГ. МАВЗОЛЕЙ АБДУЛХАКИМА ХАЛИФА, МЕЧЕТЬ
АВРАТ, МЕДРЕСЕ АЛИХАН ХОДЖИ, ОРДА ХУДОЁР ХАНА, МЕДРЕСЕ
НОРБОТАБЕКА КАК ПРИМЕРЫ ПАМЯТНИКОВ АРХИТЕКТУРЫ): ПРОБЛЕМА
СОХРАНЕНИЯ, ОХРАНЫ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ**

Аннотация. Особое внимание уделяется сохранению, реставрации и ремонту объектов историко-культурного наследия в Узбекистане. Ведь объекты культурного

наследия, особенно памятники архитектуры, вместе с тем, являясь материальной основой наших национальных ценностей, приобретают все большее значение в развитии международного туризма в нашей стране. В данной статье рассмотрены объекты культурного наследия Ферганской области - Пир Сиддик, «Киргильская могила отца», место паломничества Улугмазар, мавзолеев и музей Джахан атин Увайси, а также музей «Под открытым небом» на базе медресе здание, расположенное на улице Саид Ахмад Ходжа Эшон Существует мнение о святынях памятников истории и культуры. Информация, представленная в статье, может служить источником для развития паломнического туризма в Ферганской области.

Ключевые слова: *святыня, мавзолеев, васика, пир, святой, мавзолеев Машат, мавзолеев Чагга, Киргули, паломнический туризм.*

Hozirgi paytda Qo‘qon O‘zbekiston Respublikasining sanoat markazlaridan biridir. Qo‘qon shahri qadimiy me‘morchilik inshootlariga, tarixiy yodgorliklar, obidalar, ajdodlardan meros bunyodkorlik namunalariga, osori-atiqalarga boy shahar. Bugungi kunda shaharda 64 ta yirik tarixiy, madaniy yodgorliklar saqlanib qolgan. Ularning aksariyat qismi XIX asrgacha bunyod etilgan. Bular tarixiy-madaniy boyliklar sifatida e‘zozlanadi. Ammo bu yodgorliklar uzoq yillar davomida e‘tiborsizliklar natijasida jiddiy ta‘mir va qayta qurishga muhtoj bo‘lib qolgandi. Shaharda, bulardan tashqari, ko‘plab imoratlar, ma‘muriy binolar, turli tashkilotlar va idoralar uchun inshootlar barpo etilgan.[10]

Lekin ular ham vaqt o‘tishi bilan ma‘naviy eskirib, bugungi kun talab va ehtiyojlarga javob bera olmaydigan holga tushgan edi. Qo‘qonda tarixiy obidalar va yodgorliklar nihoyatda ko‘p bo‘lgan. XIX asrning oxirlarida shahar va uning atrofiga 52 ta madrasa, 120 dan oshiq maktab, 50 dan ortiq masjid, 44 ta karvonsaroy, 20 ta bozor, 10 dan ziyod banklar tarixiy inshootlarda faoliyat yuritgan.[11]

XX asrning 90-yillariga kelib shulardan 64 ta tarixiy yodgorlik saqlanib qolgan. Ammo ularning ahvoli og‘ir edi. Ba‘zi joylari buzilgan, bir qismi vayronaga aylangan, ulardan sobiq sho‘rolar davrida turli maqsadlarda foydalanilgani uchun tarixiy qiyofasini yo‘qotgan, ta‘mirlab edi. Shahardagi bunyodkorlik ishlari ana shu yodgorliklarni qayta tiklashdan boshlandi. Ularni rekonstruktsiya qilish, yangidan qurish, avvalgi tor, egri-bugri ko‘chalar o‘rnida ravon, keng yo‘llar yaratish, umuman, shaharni obod va go‘zal tarzda barpo etish hayotiy zaruratga aylangandi. Shu sababli O‘zbekiston Respublikasining Birinchi prezidenti I.A.Karimov 2008-yil 5-mayda “Farg‘ona va Qo‘qon shaharlarini 2008-2012-yillarda rekonstruktsiya qilish, obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmasini rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlar dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi. 2009-yilda O‘zbekiston Respublikasining Birinchi prezidenti I.A.Karimov Qo‘qonda bo‘lib, shahar qiyofasini milliy va zamonaviy me‘morchilik an‘analaridan foydalangan holda o‘zgartirish, takomillashtirish hamda uni yanada obodonlashtirib, yurtimizning go‘zal maskanlaridan biriga aylantirish yuzasidan tavsiyalar berdi. Qaror va tavsiyalar asosida Qo‘qon shahrini obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmasini yaxshilash bo‘yicha Davlat dasturi ishlab chiqildi. Dasturga muvofiq, eng avvalo, shahardagi madaniy meros yodgorliklarini, qadimiy obidalarni asl tarixiy ko‘rinishiga, qiyofasiga monand tarzda qayta qurish, ta‘mirlash masalasiga alohida e‘tibor berildi. Qisqa vaqt ichida shahardagi o‘ndan ortiq qadimiy tarixiy yodgorliklar qayta qurilib, to‘la ta‘mirdan chiqarildi. Qo‘qon o‘rdasi, Jome‘ masjidi, Norbo‘tabek, Kamol qozi,

Miyon hazrat madrasalari, Eshonxon hammomi singari obidalar asl ko‘rinishiga monand tiklandi. Ayniqsa, Qo‘qon o‘rdasi, Jome’ masjidi tarixiy qiyofasiga mos ravishda qayta qurildi. O‘rda atrofida kenglik yuzaga keldi, maydon va xiyobonlar barpo etildi. Shahar tarixiy qiyofa kasb etdi. Ajdodlar merosiga xos milliy ruh tiklandi. Bu esa shaharning bugungi kunda o‘ziga xos tarzda tarixiy, milliy, zamonaviy asosda qayta qurilishi uchun zamin yaratdi. Har bir yodgorlik, obidaning tarxi o‘rganib chiqilib, ana shunga muvofiq ravishda qayta qurildi, ta‘mirlandi. Qo‘qon shahri mamlakatimizning sayyohlik markazlaridan biriga aylandi.[12]

Abdulkakim xalifa maqbarasi (me‘moriy yodgorligi)

XIX asrga taalluqli me‘moriy yodgorlik Qo‘qon shahar, Zarafshon MFYda joylashgan. Ma‘lumotlarga ko‘ra, Hakim xalifa tasavvuf tariqatida xalifa Abdulaziz Namangoniy nomi bilan mashhur bo‘lgan Mazjub Namangoniyning shogirdi bo‘lib, uzoq yillar davomida piringning mirzasi, suyanchig‘i bo‘lib xizmat qiladi. Xatto to‘rt marta ijizat bersalar ham ketmay xizmatni davom ettiradi. Oxiri to‘rt sulukka muraxxas-ruxsat beruvchi darajasiga yetib, Qo‘qonga keladi. Qo‘qon xoni Xudoyorxonning iltifotiga ham sazovor bo‘ladi. Xonning singlisi turmush o‘rtog‘i va farzandlari Abdulkakim xalfaga murid edilar. Abdulkakim xalifa to‘g‘risida Qo‘qonda ibratli bir rivoyat xalq og‘zida tez-tez tilga olinadi. Abdulkakim ota har kecha tun yarmidan oqqanda o‘zi yashab turgan joydan bir chaqirim naridagi “Madrasai mir” jome masjidiga kelib, bomdod namoziga qadar tahajjud namozini o‘qir ekan. Bir kecha soy ko‘prigidan o‘tib masjidga yaqinlashganda o‘g‘rilar undan bir boyning xovlisi qayerda joylashganini so‘rashibdi. Abdulkakim ota hammahallasi uyini ko‘rsatish o‘rniga o‘z uyi manzilini aytib berib, yo‘lida davom etibdi. Tunda o‘g‘rilar uning uyini o‘marib ketishibdi. Ertasiga shaharda “Xalifa buvaning uyini o‘g‘ri uribdi”, degan gap tarqalibdi. O‘g‘rilar bu gapni eshitib, boyning uyi o‘rniga eshon buvaning uyini tunashganini bilib, pushaymon bo‘lishibdi. Olgan mollarini qaytarib, eshon buvadan uzr so‘rashibdi. Tavba qilishib, unga murid bo‘lib, halol kasb bilan shug‘ullanishga ahd qilishgan ekan. Obyekt O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktabrdagi “Moddiy madaniy merosning ko‘chmas mulk obektlari milliy ro‘yxatini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 846-sonli qaroriga asosan moddiy madaniy merosning ko‘chmas mulk obyektlari Milliy ro‘yxatiga kiritilgan.

Avrat masjidi (me‘moriy yodgorlik)

Qo‘qon shahar, Artizon bo‘yi MFY, A.Navoiy 20-uyda joylashgan. Masjid atamasi arabcha so‘z bo‘lib, sajda qilinadigan joy deganidir. Masjid musulmonlar jamoa bo‘lib, namoz o‘qiydigan joy, ibodatxonadir. Masjidlar, asosan, kundalik besh vaqt namoz o‘qish uchun mo‘ljallangan. Masjidlar dastlab shaharlarning markazlarida, keyinchalik mahallalar va qishloqlarda barpo etilgan. Mahalla va qishloq masjidlarining to‘rida, Makkaga qaragan (qibla) tomonida qishlik bino va ayvon, bino to‘rida mehrob, hovlisida hovuz, bir minora yoki tom ustiga qurilgan mezana (azon chaqiriladigan maxsus qurilma), taxoratxona, jilovxona (masjid eshigi yoki darvozasi yonida namoz boshlanishini kutib o‘tiriladigan xona, bu yerda vaqtiliq kelib qolgan namozxonlar namoz vaqtini kutib, suhbatlashib o‘tiradilar. Bu yerda ba‘zan “dunyoviy” mavzularda suhbatlashishga ruxsat etiladi), ba‘zilarida oshxona bo‘ladi. Oshxonada “navbat sho‘rva”, xudoyi o‘tkazib turiladi.

Mahalla masjidlari binolarining aksaryati paxsa, guvalakdan, ba‘zilar sinchli devor bilan ko‘tarilgan. Hujjatlarda bunday binolar xususida “loyin” (loy bilan urilgan) atamasi qo‘llaniladi. Shuningdek, ayrim savobtalab kishilar tomonlaridan mahallalarda ham pishgan g‘ishtdan masjid

binolari qurilgan. Juma va Jome' masjidlari esa pishgan g'ishtdan qurilib, shunga yarasha bezatilgan bo'ladi. Avrat masjidi Qo'qon shaxrining Artizon bo'yi mahalla fuqarolari yig'ini xududida joylashgan. Yodgorlik 1902-yilda qurilgan. Xozirgi kunda tamaddihona sifatida foydalanilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktabrdagi "Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyektlari milliy ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida"gi 846-sonli qaroriga asosan moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyektlari Milliy ro'yhatiga kiritilgan.

Alixon xoji madrasasi (me'moriy yodgorlik)

Alixon Xoji madrasasi shaharning Qalandarxona MFY, Yangi xayot ko'chasi, 44-uyda joylashgan. Madrasa atamasi ham arab tilidan kelib chiqqan bo'lib, uning o'zak qismi – "darasa" – o'rganmoq, o'qimoq degan ma'noni anglatadi, binobarin, madrasa – o'qish joyi, ilm o'rganish joyi deganidir. U musulmonlarning o'rta va oliy yurtidir. O'tmishda madrasalarimizda ulamolar, maktabdorlar, davlat xizmatchilari, xattotlar tayyorlangan. Hozir Respublikamizda faoliyat ko'rsatayotgan madrasalarda esa diniy xizmatchilar tayyorlanadi.

Islomning ilk davrida, VII-IX asrlarda islom dini ulamolari masjidlarda va boshqa jamoat joylarida musulmonlarga ilohiyot masalalarini sharhlab berib turganlar. Din taraqqiy etgan sari ilohiyot masalalarini odamlarga o'rgatadigan, ilohiyotchilarni tayyorlashga xizmat qiladigan alohida o'quv muassasasiga ehtiyoj tug'iladi va shu tariqa madrasalar paydo bo'la boshladi. Birinchi rasmiy madrasa XI asrning ikkinchi yarmida Bag'dodda Saljuqiylar davlati bosh vaziri Nizomulmulk tomonlaridan, Markaziy Osiyoda esa, xuddi shu davrda Qoraxoniylar hukmdori Tamg'och Bug'roxon Ibrohim tomonlaridan Samarqandda qurdirilgan. Xo'qandda ilk madrasa kim tomonidan qachon qurdirilgani haqida hech qanday ma'lumot yo'q.

Madrasa binolari musulmon olamida me'morchilik inshooti sifatida X-XI asrlarda vujudga kelgan. Ilk madrasalar bir qavatli, o'rtasi hovli va uning atrofi hujralardan iborat bo'lgan. Ba'zan, gumbazli go'rxona qurilib, unga madrasaga homiylik qilgan kishi dafn etilgan. XIV-XVI asrlardan boshlab hashamatli madrasa binolari qurish avj oldi. Ularning aksariyati ikki, ba'zan uch qavatli bo'lib, odatda, katta va go'zal peshtoqli, atrofi hujralar bilan o'ralgan hovlisi, darsxona, kutubxona va masjidi bo'lgan. Keyinroq katta madrasalar yoniga yoki hovlisiga minora qurish rasm bo'ldi. Kirish peshtoqining ro'parasida peshayvon bo'lib, u yozgi darsxona vazifasini bajargan hamda hovliga salobat bergan. Ba'zi madrasalarda hujralarning hovli tomoni ravoqli ayvonlar bilan o'ralib, hovli o'rtasiga hovuz qilingan. Madrasa binolarining tashqi va ichki qismi turfa rang koshinkori va ganchkori bezaklar bilan pardozlangan. Qur'ondan oyatlar va xadislar ko'chirib yozilgan. Madrasa tasnifi (umumiy qurilish tipologiyasi) loyihasi va qurilmasiga ko'ra, hududiy xususiyati bilan ajralib turadi. O'rta Osiyo me'morchiligida masjid va darsxona qoidaga ko'ra, peshtoqning ikki yon qanotida joylashgan. O'rta Osiyo, shu jumladan, Xo'qandning bir qancha madrasalari me'morchilik yodgorliklari sifatida mashhur.

Xo'qand poytaxtga aylangach, ko'plab madrasalar qurildi va madrasalar soni bo'yicha O'rta Osiyoda Buxorodan so'ng ikkinchi o'ringa chiqib oldi. XIX-asrga kelib, Buxoro amirligida 350 ga yaqin, Xo'qand xonligida 350 ta, Buxoro shahrining o'zida 170 dan ziyod, Xo'qand shahrida 60 atrofida madrasa bo'lgan. XIX asr oxiri – XX asr boshlariga kelib, Buxoro amirligida 336 ta, Xiva xonligida 132 ta, Turkiston general-gubernatorligida 348 ta madrasa bo'lgan. XX

asrning yigirmanchi yillarida Sovet hukumati tomonidan madrasalar diniy muassasalar qatorida davlatdan ajratilgan va “xurofot o‘choqlari” tamg‘asi bilan tugatib yuborilgan. Madrasa binolarining katta qismi buzib yuborilgan, bir qismi esa turli tashkilot va xo‘jaliklarga foydalanish uchun berilgan.

Madrasai Alixon Boyvachcha. Hijriy 1299, milodiy 1882-yilda yirik mulkdorlardan bo‘lmish Hoji Alixon Boyvachcha Sultonxon Karvon o‘g‘illari tomonlaridan qurdirilgan. Qalandarxona mahallasi markazining shimol tomonida joylashgan. Xos madrasa turkumiga kiradi. Inshoot 12 hujra, xonakoh (masjid), tahoratxona va yordamchi xonalardan iborat bulib, peshtog‘i sharq tomonga qaratib qurilgan. Musulmon g‘isht va rus g‘ishtidan foydalanilgan. O‘tgan asrda u yerda turli idoralar, oshpazlik maktabi faoliyat ko‘rsatgan. Bosh mudarrislikka Mullo Muhammad Razzoq Mullo Muhammad Rajab o‘g‘illari tayinlanganlar. Hujralar soni – 12; tolibi ilmlar adadi – 23; mudarrislar adadi – 2 nafar bo‘lgan.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktabrdagi “Moddiy madaniy merosning ko‘chmas mulk obyektlari milliy ro‘yxatini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 846-sonli qaroriga asosan moddiy madaniy merosning ko‘chmas mulk obyektlari Milliy ro‘yhatiga kiritilgan.

Xudoyorxon o‘rdasi (arxitektura yodgorligi)

Qo‘qon shahrining eng asosiy diqqatga sazovor yodgorliklaridan biri bu — Xudoyorxon saroyi bo‘lib, XIX asrning ikkinchi yarmida tepalikka qurilgan. Saroy 4 gektarga yaqin to‘g‘ri burchakli maydonni egallaydi va ko‘p hovlili kompozitsiyani tashkil etadi. Sharq tomonga qaragan bosh darvozaga keng yo‘lka bo‘ylab boriladi. Darvozaxona peshtoqiga arab imlosida yirik harflar bilan «Arki oliy Said Muhammad Xudoyorxon» so‘zlari yozilgan.

1876-yil kapitan N. N. Voronsov hamda keyinroq topograf A.I. Borisovskiy chizgan Qo‘qon o‘rdasining bosh planida saroy oldida zanjirband darvozalar qurilgan alohida maydon borligi, uni bog‘lar va harbiy aslahaxonalar qurshab turganligi ko‘rinadi. Butun maydon baland devorlar bilan o‘ralgan.

100 ga yaqin xonalardan tashkil topgan saroyning murakkab tarxi to‘g‘ri burchakka (65X138 m) mos tushgan. Saroyning birinchi yarmi — tashqi qismi gir atrofi ayvondan iborat hovli bo‘lib, unda qabul uchun ko‘rkam zal (ko‘rinishxona), xazina (zarrinxona), alohida sahnli masjid joylashgan. Markaziy qismida esa qabulxona uchun kichik zal (salomxona), xon yashaydigan binolar turkumi (shahnishin) hamda omborxonolari bo‘lgan xo‘jalik binolari qurilgan. Saroyning ikkinchi qismini hovli sahnalari bilan o‘zaro bog‘lanib ketgan haram egallagan.

1878-yil Qo‘qon shahrida bo‘lgan Mari Burdonning «Parijdan Samarqandgacha» degan kitobiga ishlangan rasmlarga qaraganda, haram xonalari ichki-tashqi bo‘lib, ularga yuqori qismida joylashgan yozgi uzun ayvonchaga o‘xshash o‘tish joylari bo‘lgan yo‘lkalar orqali kirilgan.

Saroy shu yerlik ustalar mulla Suyarqul, usta Solixo‘ja va buxorolik usta Fozilxo‘ja hamda me‘mor Mir Ubaydulla rahbarligida qurilgan. Asosiy qurilish materiali pishiq g‘isht bo‘lgan.

Binoning tashqi va ichki ko‘rinishlarini me‘moriy jihatdan bezashda Xudoyorxonning tejamkorligi aks etgan. Bosh fasad, darvozaxona va tantana zallari g‘oyat zeb berib ishlangan, lekin qolgan binolarning pardoz ishlari odmi holda qoldirilgan. Sharqiy fasad o‘rtasida kirish tomonning ulug‘vorligini ko‘rsatish maqsadida dekorativ mezanali peshtoq qad ko‘targan. Ichkariga qarab ochiladigan o‘ymakor darvoza usta Qodirjon Haydarov tomonidan ta‘mir etilgan.

Fasadning yon tomonlari bezash maqsadida uncha chuqur bo‘lmagan tug‘ri burchakli

mehrobiy tokchalar bilan bo'lingan. Mehrobiy ravoqlar soni, rangli koshinlar naqshi va chetki g'olasimon minoralar (janubi- sharqdagi minora olti qirrali, qolganlari esa aylana shaklda) bir qarashda ko'zga tashlanadigan mutanrsiblikka putur yetazadi.

Ayvon havozasi qator yog'och o'ymakor muqarnas va sharsimon ko'zachali ustunlar bilan ishlangan. Tashqi zallarning ichki qismlari guldor va rang-barang koshinlar hamda o'yma ganch naqshlar bilan bezatilgan. Shiftlarga gul solingan, ularning o'rta qismida esa havzak ishlangan. Xonalarning tepa qismi ganch muqarnaslar bilan hoshiyalangan. Toshchoq bilan isitiladigan xonalarning poliga archa parket terilgan, ayvonlarga esa marmar taxtalar yotqizilgan. Ayvon devorlarida mehrobiy ravoqlar ishlanib, naqshlar bilan bezatilgan.

O'rda qurilishida Rishtonlik kulol usta Abdulloning xizmatlari tahsinga loyiqdir. U O'rda peshtoqi va old fasadlarini bezab turgan sopol koshinlarni tayyorlashni u o'z shogirdlari bilan bajargan. Mana shu koshinlar ming-minglab sayyohlarni lol qoldirgan, zavqlantirgan. 1880-yilda Qo'qonda bo'lgan rus yozuvchisi YE.Markov O'rdani "Ajab naqshlar, rango-rang koshinlar, jimjimador arabiy yozuvlar uyg'unlashgan, butun Osiyoga mashhur koshona" deb tariflagani ham bejiz emas.

Naqshlarni Qo'qonlik mashhur ustalardan Marasul, Muhammad Solih, Hakimjon Xolmat o'g'li va boshqalar ishlaganlar. Bundan tashqari usta Zokir, usta Fozilxo'ja, mulla Suyarqul, usta Jamol va boshqalar ham o'rda qurilishida bevosida ishtirok etganlar. Peshtoqidagi jali qalam bilan yozilgan ikki turli xat bu ulug'vor binoga ziynat berib turadi. Uning chap tomonidagi nasta'liq bilan yozilgan xat Mirzo Mir Mahmud Buxoriy qalamiga mansubdir. O'ng tomonidagi jali xat esa Turdi Alinikidir. U Qo'qonning shimolida Tuli qishlog'ida tug'ilgan. Norbo'tabek madrasasida tahsil ko'rgan. O'rdaning ichki tomonidagi ayvon devoriga yozilgan katta jali xat ostida "Faqir Turdi Ali" deb yozilgan yozuv uning o'rdani bezash ishlarida faol qatnashganligidan dalolat beradi.

Hozirgi kunda ushbu kompleksdan faqat saroyning sharqiy qismidagi darvozaxona, uning ikki yonidagi xonalar saqlanib qolgan. Ta'mirlash ishlaridan so'ng bu yerda o'lkashunoslik muzeyi joylashgan.

Yodgorlik O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 29-iyuldagi "Moddiy madaniy merosining ko'chmas mulk obyektlari milliy ro'yhatini tasdiqlash to'g'risida" gi 07/1-4669-sonli topshirig'i hamda viloyat hokimligining 2019-yil 30-iyuldagi 218/01-49-1-sonli yig'ilish Bayoniga asosan shakllantirilgan moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyektlari Milliy ro'yhatiga kiritilgan.

Norbo'tabek madrasasi (me'moriy yodgorlik)

Qo'qon shahar, Nonvoylik guzar MFY, Bekbo'tabek ko'chasi, 69-uyda joylashgan. Madrasai Mir, yohud, Madrasai Norbo'tabiy hijriy 1213, milodiy 1798-yilda Xo'qand hukmdori Norbo'tabiy Abdurahmonxon o'g'illari tomonlaridan qurdirilgan. O'zbek davlatchiligi tarixida Norbo'tabiy buyuk davlat arbobi, dono siyosatchi, iqtisodchi va ilm-ma'rifat namoyandasi deb bimalol aytishimiz mumkin. Chunki uning davrida Farg'ona vodiysida markazlashgan davlat tuzishga erishildi, pul islohoti o'tkazildi, xonlikning iqtisodiy ahvoli yaxshilandi. Norbo'tabiy davrida mashhur ilm sohiblari faoliyat ko'rsatishgani bilan axamiyatlidir.

Norbo'tabiy xukmronligi davrida bir qancha madrasalar qurildi: Madrasai Sulaymoniya(1762), Xonxo'ja eshon(1789), Imom Boqir(1794), Hakim to'ra(1795), Madrasai Mir(1798) madrasalari shular jumlasidandir. Norbo'tabiy nomidagi madrasa xalq orasida

Madrasai Mir deb ham yuritiladi. Bir qavatli, hovlilili, to'g'ri to'rtburchak tarhli, 4 burchagiga minora-guldastalar ishlangan. Hovli atrofiga qator ravoqli xujralar joylashgan. Peshtog'i shimolga qaragan. Saroyning 2 tarafida peshtoq bo'ylab tutashgan gumbazli masjid va 12 ta derazali (panjaralar o'rnatilgan) darsxona mavjud. Norbo'tabiy madrasasi pishiq g'ishtdan qurilgan. Xonalar ichi ganchsuvoq qilingan. Masjidning gumbaz osti sharafasi va mehrobining yulduzsimon bezaklari serhasham ko'rinadi. Eshiklari girih naqshlar bilan bezatilgan, ichki qismida esa o'ymakori islomiy naqsh qo'llanilgan. Norbo'tabiy madrasasining tashqi ko'rinishi Buxoro me'morlik maktabi uslubiga xosdir. Hozirgi paytda Xo'qandning bosh jome' masjidi.

“Madrasa” atamasi “dars” (saboq) o'zagidan yasalgan bo'lib, “dars o'tiladigan joy” ma'nosini anglatadi. Madrasa inshootlari, darsxonalar, xo'jalik binolari, masjid, tahoratxona hamda tolibi ilmlar istiqomat qiladigan xujralardan iborat bo'lgan. Madrasada asosan diniy, qisman dunyoviy ilmlar, arab, fors tillari o'qitilgan. Madrasalar nafaqat o'quv yurti, balki ilm-fan markazi sifatida faoliyat ko'rsatgan. Madrasalarning hujralarida asosan tolibi ilmlar istiqomat qilganlar. Shuningdek, ayrim uy-joysiz ziyolilar, uyida ilmiy ish va ijod bilan shug'ullanishga sharoiti bo'lmagan alloma va shoirlar ham madrasalarda hujra olib istiqomat qilganlar. Madrasa inshootida bir necha marta ta'mir ishlari olib borilgan. Mustaqillik yillarigacha madrasasi binosi Qo'qon vohasidagi yagona masjid bo'lib keldi. Juma kunlari juma nomoziga Isfara, Rishton, Pop, Qirg'izistondan ham nomozxonlar to'planganlar.[13]

2000-yillarda Qo'qon shahar qiyofasini milliy va zamonaviy me'morchilik an'analaridan foydalangan holda o'zgartirish, takomillashtirish hamda uni yanada obodonlashtirib, yurtimizning go'zal maskanlaridan biriga aylantirish borasida qator ishlar amalga oshirildi. Eng avvalo, shahardagi madaniy meros yodgorliklarini, qadimiy obidalarni asl tarixiy ko'rinishiga, qiyofasiga monand tarzda qayta qurish, ta'mirlash masalasiga alohida e'tibor berildi. Qisqa vaqt ichida shahardagi o'ndan ortiq qadimiy tarixiy yodgorliklar qayta qurilib, to'la ta'mirdan chiqarildi. Qo'qon o'rdasi, Jome' masjidi, Kamol qozi, Miyon hazrat madrasalari, Eshonxon hammomi, shu qatorda Norbo'tabek madrasasi singari obidalar asl ko'rinishiga monand tiklandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 1-noyabrdagi “Xalqaro hunarmandchilik festivalini o'tkazish to'g'risidagi” PQ-3991-sonli qaroriga asosan Qo'qon shahrida olib borilgan keng ko'lamdagi tayyorgarlik ishlari davomida 12 ta madaniy meros obyektlari qatorida Norbo'tabek madrasasida ham restavratsiya ishlari olib borildi. Obyekt O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktabrdagi “Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyektlari milliy ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida”gi 846-sonli qaroriga asosan moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyektlari Milliy ro'yhatiga kiritilgan.

REFERENCES

1. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
2. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
3. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.

4. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
5. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).
6. Нажмиддинов, Э., & Мухамедиев, М. (2023). FISH HELMINTHS IN FISH RESERVOIRS OF FERGANA VALLEY. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(3).
7. Нажмиддинов, Э. Х., & Мухаммадиев, М. А. (2022). ФАРФОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИНИНГ ТУР ТАРКИБИ. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 60-68.
8. Нажмиддинов, Э. Х. (2022). ФАРФОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИ. *IJTIMOIIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 189-194.
9. Najmiddinov, E. (2022). THE SIGNIFICANCE OF NATURE IN THE FORMATION OF PRESCHOOL CHILDREN IN THE IDEAL GENERATION. *Science and Innovation*, 1(8), 149-154.
10. Najmiddinov, E. (2022). " ICHTHYOLOGY AND HYDROBIOLOGY" PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF DIRECTIONS IN UZBEKISTAN. *Science and Innovation*, 1(8), 152-160.
11. Abidjanovich, A. A. (2022). THE NEED TO IMPROVE HUMAN'S NOOSPHERICAL RELATIONSHIP TO NATURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 23-30.
12. Abidjanovich, A. A. (2022). THE ROLE OF CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM IN IMPROVING PERSONAL ECOLOGICAL CULTURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 5-12.
13. Абдумаликов, А. (2022). АТРОФ-МУҲИТНИ АСРАШ БЎЙИЧА МИЛЛИЙ СТРАТЕГИК РЕЖА ВА УНИНГ АҲАМИЯТИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 251-258.
14. Абдумаликов, А. (2022). ЯНГИ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧИДА ЭКОЛОГИК МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ДАСТУРИ. *Scientific progress*, 3(2), 1179-1186.
15. Абдумаликов, А. А. (2019). Human and Natural Harmony in the Historical Process. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(5), 205-209.
16. Abidzhanovich, A. A. (2020). Issues Of Formation Of Rationality In Relations Of Nature With Society. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(08), 301-304.
17. Abdumalikov, A. A. (2019). Environmental Ecological Policy in Uzbekistan and Necessity Of Formation Of Rational Communication To Nature. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(9), 94-101.
18. Мирзобоев, Й. А. (2022). Тур Ўзгариш Чизиклари Учта Бўлган, Гиперболик Қисмларининг Ҳаммаси Харақтеристик Учбурчаклардан Иборат Бўлган

- Бешбурчакли Соҳада Учинчи Тартибли Кўринишдаги Параболик-Гиперболик Тенглама Учун Битта Чегаравий Масала Ҳақида. *Theory And Analytical Aspects Of Recent Research*, 1(5), 363-366.
19. MIRZABOYEV, Y. BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QITUVCHILARINING MATEMATIKA O'QITISH METODIKASI. O'RTA UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MATEMATIKA O'QITISHNING MAQSADI. *ЭКОНОМИКА*, 169-172.
20. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
21. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
22. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).
23. Miralimjanovna, Q. S. (2022). O' SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
24. Iminov, B. B. (2020). INNOVATIVE CULTURAL LINKS ARE AN IMPORTANT FACTOR IN SOCIAL DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 2(3), 263-270.
25. Iminov, B. B. (2019). A PHILOSOPHICAL APPROACH TO INNOVATIVE AND CULTURAL-RELATIONS AT A NEW STAGE OF DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(5), 157-162.
26. Dilfuza, S., Nabijonova, F., & Matlubaxon, A. (2022). TA'LIM VA O'QITISH NAZARIYASINING MUHIM JIHATLARI. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 2(19), 366-372.
27. Nabijonova, F. (2022). Boshlangich sinflarda didaktik oyinlarning ahamiyati: Nabijonova Feruza. *Qo'qon universitetining ilmiy materiallar bazasi*, 1(000006).
28. Nabijonova, F. (2022). BOSHLANGICH SINFLARDA OZGA GAPNING QOLLANILISHI. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(19), 180-184.
29. НАБИЖОНОВА, Ф. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ. *ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ Учредители: ООО "Институт управления и социально-экономического развития"*, (10), 90-92.
30. Набижонова, Ф. (2022). ОНА ТИЛИ ВА АДАБИЁТ ТАЪЛИМИНИНГ ТАРИХИ ВА ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛЛАРИ. *Мировая наука*, (10 (67)), 38-41.
31. Feruza, N. (2023). Characteristics of the Lessons of the Native Language. *Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education*, 2(3), 32-36.
32. Kosimova, X. (2022). THE IMPORTANCE OF READING CULTURE IN THE FORMATION OF A HEALTHY SPIRITUAL CLIMATE IN THE FAMILY. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 7-13.

33. Qosimova, X. (2022). THE SIGNIFICANCE OF LIBRARY CULTURE IN FORMING A HEALTHY SPIRITUAL ENVIRONMENT IN THE FAMILY. *Science and Innovation*, 1(8), 142-148.
34. Qosimova, X. (2022). OILADA SOG'LOM MA'NAVİY MUHITNI SHAKLLANTIRISHDA KITOVXONLIK MADANIYATINING AHAMIYATI. *Science and innovation*, 1(B8), 142-148.
35. ҚОСИМОВА, Х., & КАРИМОВА, Г. ЭКОНОМИКА И СОЦИУМ. *ЭКОНОМИКА*, 612-615.
36. Джалолова, М. (2021). Эъзога Юлдашевна Рахманова, and Холида Набиевна Косимова." *ВОСПИТАНИЕ СЕНСОРНОГО ВОСПРИЯТИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.*" *Scientific progress*, 1.
37. Buzrukova, D. M. (2023). "МУНАББАТ" HISSIY KONSEPTINING TURLI LINGVOMADANIYAT VAKILLARI IDROKIDAGI TASVIRI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIIY JURNALI*, 3(1), 178-183.
38. Бузрукова, Д. (2022). ҲИС-ТУЙҒУЛАР УНИВЕРСАЛЛИГИ ВА ҲИССИЙ-ЛИСОНИЙ ОЛАМ МАНЗАРАСИГА ПСИХОЛИНГВИСТИК ЁНДАШУВ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(11), 239-242.
39. Mamurkhanovna, D. B. (2022). The Concept Of "Love" As An Important Element Of The Emotional World Landscape. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*, 7(5), 95-98.
40. Tursunova, D. T., Abobakirova, O. N., Buzrukova, D. M., Mahmudova, O. T., Ubaydullayeva, Z. H., & Kholmatova, N. N. (2022). Principal Principles And Important Factors Of Student Women's Social Activity. *Journal of Positive School Psychology*, 6262-6269.
41. Buzrukova, D. M. M. (2023). TARBIYACHI VA OTA-ONALARNING O 'ZARO HURMATGA ASOSLANGAN MULOQOTINING KALIT FAKTORLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 793-797.
42. Buzrukova, D. M. (2023). Muhabbat" konseptining lingvomadaniy o'ziga xosligi. *FarDU. ILMIIY XABARLAR*, 1, 318-321.
43. Abdugofurovna, J. N., & Turgunovna, M. S. (2022). The Problems In Teaching Language. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876*, 16(5), 46-48.
44. Jumaniyazova, N. A. O., & Mavlonova, S. T. U. (2022). CHET TILINI O'RGATISHDA KOMMUNIKATIV PRINSIPLAR HAMDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYANING ROLI. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 118-122.
45. Turg'Unovna, M. S. (2022). Yangi O'zbekistonda diniy-dunyoviy qarashlar. *Ta'lim fidoyilari*, 8, 115-120.
46. Ernazarov, G., & Mavlonova, S. (2023). INDICATORS OF SPEED PHYSICAL QUALITY OF STUDENTS. *Science and innovation*, 2(B1), 177-183.

47. Boboyeva, Z. A., & Mo'Minova, D. B. Q. (2022). TALABALARNING KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 221-233.
48. Zulfiya, B., & Raxmonali, S. (2022). SAN'ATNING IJTIMOY HAYOTNING MURAKKAB MUNOSABATLARI BILAN ALOQADORLIGI. *Research Focus*, 1(2), 296-300.
49. Бобоева, З. (2022). ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТАСВИРИЙ САЊАТНИНГ ЎРНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 51-55.
50. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Motiv Va Motivatsiya Muammosining Jahon Va Mahalliy Psixologlar Tomonidan Tadqiq Etilganligi. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(11), 256-259.
51. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE SPORTSMAN PERSONALITY DURING COMPETITIONS. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 215-221.
52. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). TALABALARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISH–IJTIMOIY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 66-70.
53. Dilshodbek o'g'li, R. S., & Boxodirjon o'g'li, V. A. (2022). XORIY PSIXOLOGLARINING ISHLARIDA SHAXSNING TADQIQ ETILISHI. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 39-47.
54. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Sportchi Psixologik Salomatligiga Ta'sir Etuvchi Omillar. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(11), 117-121.
55. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2023). SPEECH ISSUES IN PSYCHOLINGUISTICS. *IQRO JURNALI*, 2(2), 503-511.
56. Abduraxmonov, A., & Kadirov, S. (2022). DEMOGRAFIK JARAYONLARNING IQTISODIY-IJTIMOY SOHALARNI RIVOJLANISHI BILAN BOG 'LIQLIGI VA DASTLABKI XUSUSIY MULK MASALALARI. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 222-229.
57. Siddikov, F. Z. (2023). BASKETBOLCHI BOLALAR VA O'SMIRLARNING JISMONIY RIVOJLANISHINING XUSUSIYATLARI. *Ustozlar uchun*, 43(3), 120-123.
58. Сиддигов, Ф., & Эшимов, Т. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ ПОВЫШЕНИЯ ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(23), 41-44.
59. Farrux, S. (2022). SPORT O 'YINLARINING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI*, 1(2), 184-189.
60. Sayidolimov, J. B. O. G. L. (2023). AGIOGRAFIK OBRAZLARNING MAZMUN-MOHİYATIDAGI EVRILISHLAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 1318-1322.
61. Odiljon o'g'li, U. D. (2023). ADABIY ASAR QAHRAMONI TALQINIDAGI O 'ZIGA XOSLIKLAR. *IQRO JURNALI*, 2(2), 777-785.

62. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
63. Dilobarkhon, K. (2019). The importance of modern innovation in education. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(12).
64. Kholikova, D. (2020). INTELLECTUAL ACTIVITY OF CREATIVE THINKING VERBAL TEST "UNUSUAL USE". *PEDAGOGICAL SCIENCES*, 22.
65. Maxsitovna, K. D. (2022). Pedagogical Problems of Child Raising in the Uzbek Family. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 542-546.
66. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.
67. Холикова, Д. (2021). Возможности диагностики эффективности компенсационного подхода в обучении. *Общество и инновации*, 2(9/S), 239-252.
68. Kholikova, D. M. (2021). THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF INCREASING INNOVATIVE THINKING IN STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (5), 422-424.
69. Kholikova, D. M. (2021). DEVELOPMENT OF INNOVATIVE THINKING SKILLS IN HIGHER EDUCATION STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (6), 549-552.
70. Kholmatova, Z. T. (2022). PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF GENDER ASPECTS OF EDUCATION. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 60-65.
71. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
72. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.
73. Kholmatova, Z., & Axmadaliyeva, M. (2022). Healthy lifestyle (HLS)-The basis of valeology in kindergarten. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 136-139.
74. Kholmatova, Z., & Olamnazarova, F. (2022). Problems of the communicational approach of language teaching in the primary class. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 140-144.
75. Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
76. Холматова, З. Т. (2022). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ГЕНДЕРЛИ ЁНДАШУВ ДАВР ТАЛАБИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 134-140.
77. Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
78. То'лиқinovna, Y. D. (2022). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA МАТЕМАТИК TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH

- METODLARI. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
79. Yuldasheva Dilshoda To‘Lqinovna (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
80. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
81. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
82. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
83. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
84. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
85. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.
86. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
87. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
88. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).
89. Miralimjanovna, Q. S. (2022). О ‘SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
90. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
91. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
92. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
93. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.

94. To‘lqinovna, Y. D. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MATEMATIK TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH METODLARI. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
95. Yuldasheva Dilshoda To‘lqinovna (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
96. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
97. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
98. Shavkatovna, S. R. (2021). Developing Critical Thinking In Primary School Students. *Conferencea*, 97-102.
99. Shavkatovna, S. R. (2021). Methodological Support for The Development of Primary School Students' Creative Activities. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 2, 121-123.
100. Ra'noxon, S. (2022). BOSHLANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARIDA MATEMATIKAGA MUNOSABAT. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 203-207.
101. Shavkatovna, S. R. (2021). Improvement of methodological pedagogical skills of developing creative activity of primary school students. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 289-292.
102. Шарофутдинова, Р., & Абдуллаева, С. (2022). ФИКРЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МЕНТАЛ АРИФМЕТИКА. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 235-239.
103. Махамдалиевна, Y. D., Òljayevna, Ò. F., Qizi, T. D. T., Shavkatovna, S. R. N., & Anvarovna, A. O. (2020). Pedagogical Features Of Mental Development Of Preschool Children. *Solid State Technology*, 63(6), 14221-14225.
104. Shavkatovna, S. R. N. (2022). THE ROLE OF FOREIGN EXPERIENCES IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 128-133.
105. Шарофутдинова, Р. Ш. (2022). БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 149-158.
106. Shavkatovna, S. R. (2023). DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AS A SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY. *Open Access Repository*, 4(03), 51-59.
107. Aminova, F., Ahlimirzayev, A., & Sharofiddinova, R. (2023). USING THE PRINCIPLE OF INTERDISCIPLINARY RELATIONSHIP IN STUDYING DIFFERENTIAL EQUATIONS IN SPECIALIZED SCHOOLS AND ACADEMIC LYCEUMS.

108. Sharofutdinov, I. (2023). DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 424-429.
109. Sharofutdinov, I. (2023). THE ACTUAL STATUS OF THE METHODOLOGY OF DEVELOPING ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *Академические исследования в современной науке*, 2(12), 206-213.
110. Sharofutdinov, I. (2023). BO ‘LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING AMALIYOTDA QOLLASH. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(7), 54-58.

**FARG'ONA VILOYATIDA TARIXIY – MADANIY YODGORLIKLAR VA ULARNING
HOLATI (1991–2020 YILLAR MARG'ILON SHAHRI MISOLIDA): SAQLASH,
MUHOFAZA QILISH HAMDA ULARDAN FOYDALANISH MASALASI**

Kadirov Shoxruxbek Musajon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti Sirtqi bo'lim

ijtimoiy-gumanitar fanlari kafedrası tarix fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954472>

Annotatsiya. O'zbekistonda tarixiy – madaniy meros obyektlarini saqlash, tiklash va ta'mirlash ishlariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Chunki madaniy meros obyektlari, ayniqsa, me'moriy obidalar milliy qadriyatlarimizning moddiy asosi bo'lishi bilan birgalikda, mamlakatimizda xalqaro turizmni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada Farg'ona viloyatidagi madaniy meros obyektlari – Pir Siddiq, "Kirgil ota mozor", Ulug'mozor ziyoratgohi, Jahon otin Uvaysiy maqbarasi va muzeyi, Said Ahmad Xoja Eshon ko'chasida joylashgan madrasa binosi asosida "Ochiq osmon ostida"gi muzey kabi tarixiy – madaniy yodgorliklar ziyoratgohlari haqida fikr yuritiladi. Maqolada keltirilgan ma'lumotlar Farg'ona viloyatida ziyorat turizmini rivojlantirishda manba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: ziyoratgoh, maqbara, vasiqa, pir, avliyo, Mashat mozor, Chaqqa mozor, Qirguli, ziyorat turizmi.

**HISTORICAL AND CULTURAL MONUMENTS AND THEIR CONDITION IN
FERGANA REGION (1991-2020 IN THE CASE OF THE CITY OF MARGILAN): THE
ISSUE OF PRESERVATION, PROTECTION AND THEIR USE**

Abstract. In Uzbekistan, special attention is paid to preservation, restoration and repair of historical and cultural heritage objects. Because objects of cultural heritage, especially architectural monuments, together with being the material basis of our national values, are gaining importance in the development of international tourism in our country. In this article, the objects of cultural heritage in Fergana region - Pir Siddiq, "Kirgil father's grave", Ulug'mazar shrine, Jahan atin Uvaisi mausoleum and museum, as well as the museum "Under the open sky" based on the madrasa building located on Said Ahmad Khoja Eshon street. There is an opinion about the shrines of historical and cultural monuments. The information presented in the article can serve as a source for the development of pilgrimage tourism in Fergana region.

Key words: shrine, mausoleum, vasika, pir, saint, Mashat mausoleum, Chagga mausoleum, Kirguli, pilgrimage tourism.

**ПАМЯТНИКИ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ И ИХ СОСТОЯНИЕ В ФЕРГАНСКОЙ
ОБЛАСТИ (1991-2020 ГОДЫ НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА МАРГИЛАН): ПРОБЛЕМА
СОХРАНЕНИЯ, ОХРАНЫ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ**

Аннотация. Особое внимание уделяется сохранению, реставрации и ремонту объектов историко-культурного наследия в Узбекистане. Ведь объекты культурного наследия, особенно памятники архитектуры, вместе с тем, являясь материальной основой наших национальных ценностей, приобретают все большее значение в развитии международного туризма в нашей стране. В данной статье рассмотрены объекты культурного наследия Ферганской области - Пир Сиддик, «Киргильская могила отца», место паломничества Улугмазар, мавзолей и музей Джахан атин Увайси, а также музей «Под открытым небом» на базе медресе здание, расположенное на улице Саид Ахмад

Ходжа Эшон Сууществует мнение о святынях памятников истории и культуры. Информация, представленная в статье, может служить источником для развития паломнического туризма в Ферганской области.

Ключевые слова: *святыня, мавзолей, васика, пир, святой, мавзолей Машат, мавзолей Чагга, Киргули, паломнический туризм.*

Marg‘ilon shahri o‘zining 2000 yildan oshiq tarixi davomida O‘rta Osiyoning fan, madaniyat, ma‘naviyat va ma‘rifat markazlaridan bo‘lib keldi. Bu yerda buyuk allomalar, shoir va shoiralalar, san‘atkorlar, mohir hunarmandlar yetishib chiqdilar. Ular o‘zlarining qomusiy bilimlari, dilkash she‘riyati, yuqori san‘ati va an‘naviy kasb – hunarlari bilan Marg‘ilon shahrini dunyo uzra tarannum etdilar. Bu shahar mamlakatimizning boy tarixi, milliy davlatchiligimiz hamda ko‘hna qadriyatlarimizning shakllanishi va rivojlanishida alohida o‘rin tutadi.

Sobiq mustabid tuzum davri mafkurasi asosida milliy ma‘naviyatni rivojlantirishga, moddiy – ma‘naviy yodgorliklarni keng miqyosda o‘rganishga deyarli umuman yo‘l qo‘yilmagan. Sobiq sovet ittifoqi davrida ham tarixiy – madaniy yodgorliklarni asrab – avaylashga doir ko‘plab meyoriy – huquqiy hujjatlar qabul qilingan, ammo ularning deyarli katta qismi amaliyotga tadbiiq etilmagan. Natijada tarixiy va moddiy – madaniy yodgorliklarni asrash o‘rniga ulardan “ishlab chiqarish vositalari” sifatida foydalanish holatlari ro‘y berdi. Bu esa tarixiy va moddiy – madaniy yodgorlikning holatining salbiy ko‘rinishga ega bo‘lishiga, tarixiy qadr – qimmat va tarixiylik holatini yo‘q bo‘lib ketishiga sabab bo‘ldi.

O‘zbekiston Respublikasida tarixiy – madaniy yodgorlik va turizm sohasini rivojlantirish uchun davlat tomonidan kommunikatsiyalar, yangi texnologiyalarni rag‘batlantirish muhim hisoblanib, bu borada ishlar bosqichma – bosqich olib borilgan.

Istiqlolning dastlabki kunlaridanoq bu sohadagi ahvolni tubdan o‘zgartirish mamlakatimizda eng asosiy va hal qiluvchi vazifalardan biriga aylandi. Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ularning huquqiy tizimlari yaratildi. O‘zbekiston Respublikasining bosh qomusi Konstitutsiyasiyaning 49-moddasida Fuqarolar O‘zbekiston xalqining tarixiy, ma‘naviy va madaniy merosini asrab – avaylashga majburdirlar. Madaniyat yodgorliklari davlat muhofazasida ekanligi belgilab qo‘yildi. Ushbu modda asosida ko‘plab huquqiy normativ hujjatlar qabul qilindi. Tarixiy madaniy yodgorliklarga doir qonunchilik hujjatlari xalqaro huquq normalariga mos ravishda ishlab chiqildi va sohaga tegishli ko‘plab xalqaro shartnoma, Konvensiyalar Oliy Majlis tomonidan ratifikatsiya qilindi. Jumladan, 1993-yilda “Madaniy va tabiiy merosni muhofaza qilish umumjahon Konvensiyasi”ga, 1996-yilda “G‘arbiy mojarolar vaqtida madaniy boyliklarni muhofaza qilish haqida”gi Gaaga konvensiyasiga qo‘shildi.[6]

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1996-yil 31-avgustdagi “Alohida korxonalar va mol – mulkini davlat tasarrufidan chiqarish va xususiyashtirishning ba‘zi masalalari” to‘g‘risidagi qaroriga asosan, tarixiy, ma‘naviy va madaniy meros obyektlarini davlat tasarrufidan chiqarilishi, xususiyashtirish va sotib olish mumkin bo‘lmagan mol – mulklar qatoriga kiritildi. Ushbu qaror tarixiy, ma‘naviy va madaniy meros obyektlarining doimiy davlat nazoratiga olinishi uchun huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi va Jinoyat Kodekslarida ham moddiy va ma‘naviy obektlarni muhofaza qilishga doir javobgarlik belgilab qo‘yildi.

Xususan, Ma'muriy javobgarlik kodeksining 64-moddasiga ko'ra, Moddiy – madaniy meros obektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish qoidalarini buzish fuqarolarga bazaviy hisoblash miqdorining o'ttiz baravaridan ellik baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Jinoyat Kodeksining 132-moddasida esa, davlat muhofazasiga olingan moddiy – madaniy meros obyektlarini nobud qilish, buzish yoki ularga shikast yetkazish ancha miqdorda zarar yetkazilishiga sabab bo'lsa, bazaviy hisoblash miqdorining yuz baravaridan uch yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yuz oltimish soatgacha majburiy jamoat ishlari yohud uch yilgacha ahloq tuzatish ishlari bilan jazolanishi belgilab qo'yilgan.

Qonunlarda bu ko'rinishdagi javobgarlik choralari belgilab qo'yilishi tarixiy, ma'naviy va moddiy obyektlarni yo'q bo'lib ketishi yoki shikast yetishining oldini olishga xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekturizm" Milliy kompaniyasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida" 1992-yil 20-oktyabrdagi 484-sonli qarori asosida Milliy kompaniyasining asosiy vazifasi etib, mamlakatda turizm infratuzilmasini rivojlantirish, xorijiy sarmoyani jalb qilib, zamonaviy turizm komplekslarini barpo etish, yangi turizm yo'nalishlarni ishlab chiqish, xizmatlar doirasini kengaytirish kabi vazifalar belgilandi. Sayyohlar uchun turizm sohasi rivojlantirishda "O'zbekturizm" Milliy kompaniyasi tomonidan ko'proq an'anaviy turizm tarmoqlariga e'tibor berilgan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi sohaning yangi tarmoqlarni rivojlantirish uchun loyihalar ishlab chiqishda halq xo'jaligini barcha tarmoqlarini qamrab olib boshladi. Bu kabi islohotlar ekoturizmni rivojlantirish orqali taraqqiy etgan mamlakatlar qatorida o'rin egallashida muhim ahamiyatga ega bo'la boshladi. O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasining to'rt yillik faoliyati davomida turizm sohasini iqtisodiyotning strategik tarmog'iga aylantirish maqsadida o'z vakolatlari doirasida qaror qabul qilish orqali davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari, davlat hokimiyati va mahalliy boshqaruv organlari bilan hamkorlikda faoliyat olib bordi. Jumladan, mamlakatda ekoturizmni rivojlantirish, hududlarda ekoturistik obyektlardan samarali foydalanish, ularni asrab – avaylash va saqlash bo'yicha tartiblar, yo'riqnomalar ishlab chiqilib, hamkorlikda doimo nazorat qilib borilgan. Bu borada ekoturistik obyektlarga kirish-chiqish, transport vositalarining harakati tartibga solingan 2001-yil 30-avgustda O'zbekiston Respublikasining "Madaniy meros obektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida"gi qonunining qabul qilinishi xalqimizning umummilliy boyligi bo'lmish madaniy meros obektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish sohasidagi munosabatlarni tartibga solishda muhim ahamiyat kasb etdi. Ushbu qonun VII bob, 36 moddadan iborat bo'lib, qonunning maqsadi, moddiy madaniy meros obektlarining toifalari, madaniy meros obektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish sohasidagi davlat boshqaruvi, madaniy meros obektlarini asrash, moddiy va madaniy meros obektlariga egalik qilish, ulardan foydalanish va ularni tasarruf etish, alohida muhofaza qilinadigan tarixiy – madaniy hududlar va yana bir qancha maslamlarni o'z ichiga oladi.[7]

Ushbu qonun asosida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 2002-yil 29-iyulda 269-sonli Qarori tasdiqlanib, unga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Madaniyat ishlari vazirligi Madaniy yodgorliklar ilmiy – ishlab chiqarish Bosh boshqarmasi "Madaniy meros obektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish ilmiy – ishlab chiqarish Bosh boshqarmasi"ga aylantirildi.

2018-yil 19-dekabrda "Moddiy madaniy meros obektlarini muhofaza qilish sohasidagi

faoliyatini tubdan takomillashtirish chora – tadbirlari to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4068-son qaroriga muvofiq Madaniyat vazirligi huzurida Madaniy meros departamenti faoliyati yo‘lga qo‘yildi. Moddiy – madaniy meros departamenti har bir viloyatda o‘z bo‘limlariga ega bo‘lishi hududlardagi tarixiy – madaniy yodgorliklarning saqlanishi va turizm infratuzilmasining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 30-martdagi “Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish bo‘yicha jamoatchi inspektorlar faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida” gi 265-son qarori asosida “Mahalla” hayriya jamoat fondi bilan hamkorlikda Nizom qabul qilindi. Nizomga ko‘ra, yurtimizdagi deyarli barcha moddiy-madaniy meros obyektlarining har biriga ixtiyorilik va tanlov asosida jamoatchi inspektorlarning tayinlanishi tarixiy – madaniy meros obyektlarini muhofaza etilishida yangicha tizim yaratildi.

Respublikamizda 2022-yil hisobi bo‘yicha jami 8208 ta ko‘chmas mulk obyekti mavjud bo‘lib, ulardan 4748 ta arxeologik yodgorliklar, 2250 ta, me‘moriy yodgorliklar, 678 ta monumental san‘at yodgorliklari hamda 532 ta diqqatga sazovor joylardir. Shulardan 376 ta obyektlar Farg‘ona viloyatidagi madaniy meros obyektlari ro‘yxatiga kiritilgan bo‘lib, ularning 117 ta arxeologiya, 139 ta arxitektura, 32 ta monumental va 88 ta diqqatga sazovor joylarni tashkil etadi.[8]

Marg‘ilon shahrining o‘zida bugungi kunda tarixiy – madaniy yodgorliklarning soni umumiy 42 tani tashkil etib bundan 1 ta arxeologik yodgorlik, 33 ta me‘moriy yodgorliklar, 1 ta monumental san‘at yodgorliklari hamda 7 ta diqqatga sazovor joylarni tashkil etadi.[9]

Mustaqillikning dastlabki davrida mamlakatimizning boy tarixi, milliy davlatchiligimiz hamda ko‘hna qadriyatlarimizning shakllanishi va rivojlanishida alohida o‘rin tutib kelgan, yurtimiz zaminidagi qadimiy sivilizatsiya beshiklaridan biri bo‘lgan Marg‘ilon shahrining 2000 yillik sanasini munosib nishonlash, xalqimizning o‘lmas merosini asrab – avaylash, keng targ‘ib etish, yurtdoshlarimiz, ayniqsa yoshlarimiz qalbida Vatanga muhabbat va sadoqat tuyg‘ularini yanada kuchaytirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov tashabbusi bilan 2005-yil mart oyida “Marg‘ilon shahrining jahon sivilizatsiyasi tarixidagi o‘rni” mavzusida xalqaro ilmiy konferensiya va tantanali bayram tadbirlarini o‘tkazish to‘g‘risidagi”gi PQ-220-son qarori qabul qilindi. Ushbu qarorga muvofiq Marg‘ilon shahrining boy tarixiy – me‘moriy obidalari va ziyoratgohlari, tabiiy jihatdan e‘tiborga molik so‘lim maskanlarini keng targ‘ib etish bo‘yicha hududiy dastur ishlab chiqildi hamda uni xalqaro turistik yarmarkalarda reklama qilish chora – tadbirlarini belgilandi.

Yillar silsilasida azaliy qadriyatlarni asarb kelayotgan Marg‘ilon shahrining qutluq ikki ming yillik to‘yiga qizg‘in taraddud ko‘rildi. Qutlug‘ to‘y munosabati bilan 35 ta obyektlarda qurilish, rekonstruksiya, obodonlashtirish ishlari bajarildi. Shahar butunlay yangicha qiyofa kasb etdi. Maskur inshootlar ichida shahardagi Pirsiddiq majmuasi, Ulug‘mazor ziyoratgohi, Jahon otin Uvaysiy maqbarasi va muzeyi, Said Ahmad Xoja Eshon ko‘chasida joylashgan madrasa binosi asosida “Ochiq osmon ostida”gi muzey kabi tarixiy – madaniy yodgorliklar butunlay qaytadan ta‘mirlandi. Joylardagi qurilish ishlari qizg‘in davom etganligi xaqida o‘sha yillari O‘zbekiston madaniyat va sport ishlari vazirligi qoshidagi tarixiy obidalarni muhofaza qilish bosh boshqarmasi mutahassisi Fazliddin Davlatov bu ishlarni eng tajribali ustalar bajargani hamda qayta ta‘mirlanayotgan hamda bunyod etilayotgan tarixiy – madaniy yodgorliklarning milliy me‘moriy ko‘rinishlarini o‘zida aks ettiryotgani xaqida takidlagan edi.

Pirsiddiq majmuasi ham Marg‘ilon shahrining eng qadimiy maskanlaridan biri. Bu yer “Kaptarlimozor” nomi bilan ham mashhur bo‘lib, Marg‘ilonliklarning aziz ziyoratgohiga aylangan. Qutlug‘ to‘y munosabati bilan u yerda katta kurilish va obodonlashtirish ishlari olib borildi. Ko‘rkam majmua qad rostladi. Bu maskanda Marg‘ilondagi eng orif kishilarning xoki qo‘yilgan. Shuningdek, bu ziyoratgohda Burhoniddin Marg‘inoniyning chillaxonasi ham bo‘lib, mazkur chillaxona 1,5 gektar maydonni egallagan majmuada jome masjid, ziyoratxona, butunlay qaytadan bunyod etildi. Qurilish ishlarini Farg‘ona viloyat “Tarixiy yodgorliklarni ta‘mirlash” ma‘suliyati cheklangan jamiyat ustalari amalga oshirishgan. Ulug‘mozor ziyoratgohi shaharning Mashat mahallasida joylashgan. Xalq orasida “Mashat mozor”, “Chaqqa mozor” nomi bilan mashhurdir. Etnograf olim A.Ch.Pisarchikning ta‘kidlashicha, bu yer eng qadimiy mozor hisoblanadi.

Ma‘lumotlarga ko‘ra bu yerga Imom Abdulaziz ibn Abdurazzoq ibn Nasr ibn Ja‘far ibn Sulaymon ibn Sukkon al-Marg‘inoniy dafn etilgan. U juda ham mashhur olim bo‘lgan. Ko‘plab ma‘rifatli insonlarni tarbiyalagan. Maskur ziyoratgohda ham keng ko‘lamda bunyodkorlik ishlari bajarilgan. Buxorolik Usta Shirin Murodov nomli qurilish jamoasi ustalari bu yerda boshchilik qilib qo‘li gul ustalarning zahmatli mehnati bilan bu ziyoratgoh ham yanada ko‘rkam qiyofaga boyitilgan.

Jahon otin Uvaysiy maqbarasi va uy – muzeyining qurilishida Samarqandlik hamda Qoraqalpog‘istonlik ustalar ishlagan. Bu yerda 160 million so‘mlikdan ortiq qurilish ishlari bajarilgan.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, moddiy va madaniy meros obyektlarini har tomonlama muhofaza qilish xalqning o‘timishini ko‘rsatib turish bilan birgalikda o‘sib kelayotgan yosh avlod xotirasida ajdodlarga bo‘lgan munosabatni ijobiy tomonga o‘zgartirib, ularga nisbatan faxr tuyg‘usini uyg‘otadi.

Shuningdek, yer yuzining ko‘plab mamlakatlariga ulkan miqdorda daromad olib kelayotgan turizm yo‘nalishlaridan biri tarixiy – madaniy inshootlarni ko‘rish sohasi hisoblanadi. Respublikada so‘nggi yillarda rivojlanayotgan ichki va tashqi turizm ham asosan tarixiy – madaniy yodgorliklar mavjud bo‘lgan hududlarda sayyohlarning ko‘pligi bilan ajralib turibdi. Hozirgi kunda mamlaktda mavjud bo‘lgan barcha madaniy meros obyektlarini sayyohlarni jalb qila oladigan infratuzilma va imkoniyatlar mavjud emas. Lekin, sohaga doir qabul qilinayotgan qonunlar, qonun osti hujjatlari hamda madaniy meros boshqarmasi tomonidan tuzilgan dasturlar asosida ularni muhofaza qilish va sayyohlarni jalb qilish imkoniyati yanda oshmoqda.

REFERENCES

1. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
2. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O‘RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
3. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILYIY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
4. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.

5. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).
6. Нажмиддинов, Э., & Мухамедиев, М. (2023). FISH HELMINTHS IN FISH RESERVOIRS OF FERGANA VALLEY. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(3).
7. Нажмиддинов, Э. Х., & Мухаммадиев, М. А. (2022). ФАРҒОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИНИНГ ТУР ТАРКИБИ. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 60-68.
8. Нажмиддинов, Э. Х. (2022). ФАРҒОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИ. *ILTIMOIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 189-194.
9. Najmiddinov, E. (2022). THE SIGNIFICANCE OF NATURE IN THE FORMATION OF PRESCHOOL CHILDREN IN THE IDEAL GENERATION. *Science and Innovation*, 1(8), 149-154.
10. Najmiddinov, E. (2022). " ICHTHYOLOGY AND HYDROBIOLOGY" PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF DIRECTIONS IN UZBEKISTAN. *Science and Innovation*, 1(8), 152-160.
11. Abidjanovich, A. A. (2022). THE NEED TO IMPROVE HUMAN'S NOOSPHERICAL RELATIONSHIP TO NATURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 23-30.
12. Abidjanovich, A. A. (2022). THE ROLE OF CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM IN IMPROVING PERSONAL ECOLOGICAL CULTURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 5-12.
13. Абдумаликов, А. (2022). АТРОФ-МУҲИТНИ АСРАШ БЎЙИЧА МИЛЛИЙ СТРАТЕГИК РЕЖА ВА УНИНГ АҲАМИЯТИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 251-258.
14. Абдумаликов, А. (2022). ЯНГИ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧИДА ЭКОЛОГИК МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ДАСТУРИ. *Scientific progress*, 3(2), 1179-1186.
15. Абдумаликов, А. А. (2019). Human and Natural Harmony in the Historical Process. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(5), 205-209.
16. Abidzhanovich, A. A. (2020). Issues Of Formation Of Rationality In Relations Of Nature With Society. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(08), 301-304.
17. Abdumalikov, A. A. (2019). Environmental Ecological Policy in Uzbekistan and Necessity Of Formation Of Rational Communication To Nature. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(9), 94-101.
18. Мирзобоев, Й. А. (2022). Тур Ўзгариш Чизиқлари Учта Бўлган, Гиперболик Қисмларининг Ҳаммаси Характеристик Учбурчаклардан Иборат Бўлган Бешбурчакли Соҳада Учтинчи Тартибли Кўринишдаги Параболик-Гиперболик

- Тенглама Учун Битта Чегаравий Масала Ҳақида. *Theory And Analytical Aspects Of Recent Research*, 1(5), 363-366.
19. MIRZABOYEV, Y. BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QITUVCHILARINING MATEMATIKA O'QITISH METODIKASI. O'RTA UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MATEMATIKA O'QITISHNING MAQSADI. *ЭКОНОМИКА*, 169-172.
  20. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
  21. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
  22. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).
  23. Miralimjanovna, Q. S. (2022). O' SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
  24. Iminov, B. B. (2020). INNOVATIVE CULTURAL LINKS ARE AN IMPORTANT FACTOR IN SOCIAL DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 2(3), 263-270.
  25. Iminov, B. B. (2019). A PHILOSOPHICAL APPROACH TO INNOVATIVE AND CULTURAL-RELATIONS AT A NEW STAGE OF DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(5), 157-162.
  26. Dilfuza, S., Nabijonova, F., & Matlubaxon, A. (2022). TA'LIM VA O'QITISH NAZARIYASINING MUHIM JIHLATLARI. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 2(19), 366-372.
  27. Nabijonova, F. (2022). Boshlangich sinflarda didaktik oyinlarning ahamiyati: Nabijonova Feruza. *Qo'qon universitetining ilmiy materiallar bazasi*, 1(000006).
  28. Nabijonova, F. (2022). BOSHLANGICH SINFLARDA OZGA GAPNING QOLLANILISHI. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(19), 180-184.
  29. НАБИЖОНОВА, Ф. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ. *ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ Учредители: ООО" Институт управления и социально-экономического развития"*, (10), 90-92.
  30. Набижонова, Ф. (2022). ОНА ТИЛИ ВА АДАБИЁТ ТАЪЛИМИНИНГ ТАРИХИ ВА ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛЛАРИ. *Мировая наука*, (10 (67)), 38-41.
  31. Feruza, N. (2023). Characteristics of the Lessons of the Native Language. *Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education*, 2(3), 32-36.
  32. Kosimova, X. (2022). THE IMPORTANCE OF READING CULTURE IN THE FORMATION OF A HEALTHY SPIRITUAL CLIMATE IN THE FAMILY. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 7-13.

33. Qosimova, X. (2022). THE SIGNIFICANCE OF LIBRARY CULTURE IN FORMING A HEALTHY SPIRITUAL ENVIRONMENT IN THE FAMILY. *Science and Innovation*, 1(8), 142-148.
34. Qosimova, X. (2022). OILADA SOG'LOM MA'NAVİY MUHITNI SHAKLLANTIRISHDA KITOVXONLIK MADANIYATINING AHAMIYATI. *Science and innovation*, 1(B8), 142-148.
35. ҚОСИМОВА, Х., & КАРИМОВА, Г. ЭКОНОМИКА И СОЦИУМ. *ЭКОНОМИКА*, 612-615.
36. Джалолова, М. (2021). Эъзога Юлдашевна Рахманова, and Холида Набиевна Косимова." *ВОСПИТАНИЕ СЕНСОРНОГО ВОСПРИЯТИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.*" *Scientific progress*, 1.
37. Buzrukova, D. M. (2023). "МУНАББАТ" HISSIY KONSEPTINING TURLI LINGVOMADANIYAT VAKILLARI IDROKIDAGI TASVIRI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIIY JURNALI*, 3(1), 178-183.
38. Бузрукова, Д. (2022). ҲИС-ТУЙҒУЛАР УНИВЕРСАЛЛИГИ ВА ҲИССИЙ-ЛИСОНИЙ ОЛАМ МАНЗАРАСИГА ПСИХОЛИНГВИСТИК ЁНДАШУВ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(11), 239-242.
39. Mamurkhanovna, D. B. (2022). The Concept Of "Love" As An Important Element Of The Emotional World Landscape. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*, 7(5), 95-98.
40. Tursunova, D. T., Abobakirova, O. N., Buzrukova, D. M., Mahmudova, O. T., Ubaydullayeva, Z. H., & Kholmatova, N. N. (2022). Principal Principles And Important Factors Of Student Women's Social Activity. *Journal of Positive School Psychology*, 6262-6269.
41. Buzrukova, D. M. M. (2023). TARBIYACHI VA OTA-ONALARNING O 'ZARO HURMATGA ASOSLANGAN MULOQOTINING KALIT FAKTORLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 793-797.
42. Buzrukova, D. M. (2023). Muhabbat" konseptining lingvomadaniy o'ziga xosligi. *FarDU. ILMIIY XABARLAR*, 1, 318-321.
43. Abdugofurovna, J. N., & Turgunovna, M. S. (2022). The Problems In Teaching Language. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876*, 16(5), 46-48.
44. Jumaniyazova, N. A. O., & Mavlonova, S. T. U. (2022). CHET TILINI O'RGATISHDA KOMMUNIKATIV PRINSIPLAR HAMDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYANING ROLI. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 118-122.
45. Turg'Unovna, M. S. (2022). Yangi O'zbekistonda diniy-dunyoviy qarashlar. *Ta'lim fidoyilari*, 8, 115-120.
46. Ernazarov, G., & Mavlonova, S. (2023). INDICATORS OF SPEED PHYSICAL QUALITY OF STUDENTS. *Science and innovation*, 2(B1), 177-183.

47. Boboyeva, Z. A., & Mo'Minova, D. B. Q. (2022). TALABALARNING KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 221-233.
48. Zulfiya, B., & Raxmonali, S. (2022). SAN'ATNING IJTIMOY HAYOTNING MURAKKAB MUNOSABATLARI BILAN ALOQADORLIGI. *Research Focus*, 1(2), 296-300.
49. Бобоева, З. (2022). ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТАСВИРИЙ САЊАТНИНГ ЎРНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 51-55.
50. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Motiv Va Motivatsiya Muammosining Jahon Va Mahalliy Psixologlar Tomonidan Tadqiq Etilganligi. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(11), 256-259.
51. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE SPORTSMAN PERSONALITY DURING COMPETITIONS. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 215-221.
52. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). TALABALARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISH–IJTIMOIY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 66-70.
53. Dilshodbek o'g'li, R. S., & Boxodirjon o'g'li, V. A. (2022). XORIY PSIXOLOGLARINING ISHLARIDA SHAXSNING TADQIQ ETILISHI. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 39-47.
54. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Sportchi Psixologik Salomatligiga Ta'sir Etuvchi Omillar. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(11), 117-121.
55. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2023). SPEECH ISSUES IN PSYCHOLINGUISTICS. *IQRO JURNALI*, 2(2), 503-511.
56. Abduraxmonov, A., & Kadirov, S. (2022). DEMOGRAFIK JARAYONLARNING IQTISODIY-IJTIMOY SOHALARNI RIVOJLANISHI BILAN BOG 'LIQLIGI VA DASTLABKI XUSUSIY MULK MASALALARI. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 222-229.
57. Siddikov, F. Z. (2023). BASKETBOLCHI BOLALAR VA O'SMIRLARNING JISMONIY RIVOJLANISHINING XUSUSIYATLARI. *Ustozlar uchun*, 43(3), 120-123.
58. Сидди́ков, Ф., & Эши́мов, Т. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ ПОВЫШЕНИЯ ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(23), 41-44.
59. Farrux, S. (2022). SPORT O 'YINLARINING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI*, 1(2), 184-189.
60. Sayidolimov, J. B. O. G. L. (2023). AGIOGRAFIK OBRAZLARNING MAZMUN-MOHIIYATIDAGI EVRILISHLAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 1318-1322.
61. Odiljon o'g'li, U. D. (2023). ADABIY ASAR QAHRAMONI TALQINIDAGI O 'ZIGA XOSLIKLAR. *IQRO JURNALI*, 2(2), 777-785.

62. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
63. Dilobarkhon, K. (2019). The importance of modern innovation in education. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(12).
64. Kholikova, D. (2020). INTELLECTUAL ACTIVITY OF CREATIVE THINKING VERBAL TEST "UNUSUAL USE". *PEDAGOGICAL SCIENCES*, 22.
65. Maxsitovna, K. D. (2022). Pedagogical Problems of Child Raising in the Uzbek Family. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 542-546.
66. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.
67. Холикова, Д. (2021). Возможности диагностики эффективности компенсационного подхода в обучении. *Общество и инновации*, 2(9/S), 239-252.
68. Kholikova, D. M. (2021). THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF INCREASING INNOVATIVE THINKING IN STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (5), 422-424.
69. Kholikova, D. M. (2021). DEVELOPMENT OF INNOVATIVE THINKING SKILLS IN HIGHER EDUCATION STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (6), 549-552.
70. Kholmatova, Z. T. (2022). PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF GENDER ASPECTS OF EDUCATION. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 60-65.
71. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
72. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.
73. Kholmatova, Z., & Axmadaliyeva, M. (2022). Healthy lifestyle (HLS)-The basis of valeology in kindergarten. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 136-139.
74. Kholmatova, Z., & Olamnazarova, F. (2022). Problems of the communicational approach of language teaching in the primary class. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 140-144.
75. Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
76. Холматова, З. Т. (2022). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ГЕНДЕРЛИ ЁНДАШУВ ДАВР ТАЛАБИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 134-140.
77. Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
78. То'лиқinovna, Y. D. (2022). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA МАТЕМАТИК TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH

- METODLARI. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
79. Yuldasheva Dilshoda To‘Lqinovna (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
80. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
81. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
82. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
83. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
84. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
85. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.
86. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
87. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
88. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).
89. Miralimjanovna, Q. S. (2022). О ‘SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
90. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
91. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
92. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
93. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.

94. To‘lqinovna, Y. D. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MATEMATIK TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH METODLARI. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
95. Yuldasheva Dilshoda To‘lqinovna (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
96. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
97. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
98. Shavkatovna, S. R. (2021). Developing Critical Thinking In Primary School Students. *Conferencea*, 97-102.
99. Shavkatovna, S. R. (2021). Methodological Support for The Development of Primary School Students' Creative Activities. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 2, 121-123.
100. Ra'noxon, S. (2022). BOSHLANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARIDA MATEMATIKAGA MUNOSABAT. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 203-207.
101. Shavkatovna, S. R. (2021). Improvement of methodological pedagogical skills of developing creative activity of primary school students. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 289-292.
102. Шарофутдинова, Р., & Абдуллаева, С. (2022). ФИКРЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МЕНТАЛ АРИФМЕТИКА. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 235-239.
103. Махамдалиевна, Y. D., Òljayevna, Ò. F., Qizi, T. D. T., Shavkatovna, S. R. N., & Anvarovna, A. O. (2020). Pedagogical Features Of Mental Development Of Preschool Children. *Solid State Technology*, 63(6), 14221-14225.
104. Shavkatovna, S. R. N. (2022). THE ROLE OF FOREIGN EXPERIENCES IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 128-133.
105. Шарофутдинова, Р. Ш. (2022). БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 149-158.
106. Shavkatovna, S. R. (2023). DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AS A SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY. *Open Access Repository*, 4(03), 51-59.
107. Aminova, F., Ahlimirzayev, A., & Sharofiddinova, R. (2023). USING THE PRINCIPLE OF INTERDISCIPLINARY RELATIONSHIP IN STUDYING DIFFERENTIAL EQUATIONS IN SPECIALIZED SCHOOLS AND ACADEMIC LYCEUMS.

108. Sharofutdinov, I. (2023). DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 424-429.
109. Sharofutdinov, I. (2023). THE ACTUAL STATUS OF THE METHODOLOGY OF DEVELOPING ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *Академические исследования в современной науке*, 2(12), 206-213.
110. Sharofutdinov, I. (2023). BO ‘LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING AMALIYOTDA QOLLASH. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(7), 54-58.

FURQAT IJODIDA AN‘ANAVIYLIK VA O‘ZIGA XOSLIK

Habibullo Jo‘rayev

Farg‘ona davlat universiteti professori, f.f.d

Nuriddinova Madinabonu

FarDU 2-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954487>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Furqat ijodining sharq mumtoz she‘riyati bilan hamohangligi, ustozlar an‘analarining shoir ijodiga ta‘siri, shuningdek, uning she‘riyatiga xos bo‘lgan o‘ziga xos jihatlar haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: An‘ana va izdoshlik, g‘azal, muxammas, tatabbu, taxmis, yor, oshiq, ishq, hijron, hasbi hol.

TRADITIONALITY AND UNIQUENESS IN FURQAT'S CREATION

Abstract. This article talks about the harmony of Furqat's work with eastern classisal sharia, the influence of the traditions of the teachers on the poet's work, and the specific aspects of his poetry.

Keywords: Tradition and followership, ghazal, muxammas, tatabbu, guess, mistress, in love, love, hijran, case in point.

ТРАДИЦИОННОСТЬ И УНИКАЛЬНОСТЬ В ТВОРЧЕСТВЕ ФУРКАТА

Аннотация. В данной статье говорится о созвучии творчества Фурката с восточной классической поэзией, влиянии традиций его учителей на творчество поэта, а также о специфических аспектах его поэзии.

Ключевые слова: Традиция и преемственность, газель, мухаммаса, татаббу, тахмис, влюбленные, любовь, хиджран, хасби хол.

Mumtoz she‘riyat mana necha asrlardan beri rivojlanib, sayqal topib kelmoqda. SHarq mumtoz she‘riyati o‘ziga xos an‘analarga asoslangani bilan ham e‘tiborlidir. Kimki shoirlikka da‘vo qilar ekan, o‘zidan oldin o‘tgan ijodkorlar ijodini qunt bilan o‘rganishi va ustozlariga hurmat saqlagan holda bu go‘zal an‘analarni davom ettirishi hamda salaflari ijodidan o‘ttiz ming, zamondosh shoirlari ijodidan esa yigirma ming bayt she‘r yod bilishi lozim bo‘lgan. An‘ana ijodkor uchun mayoq vazifasini bajaradi. Iste‘dod egalari shu an‘analar asosida o‘z uslublari va yo‘nalishlarini topadilar.

Furqat o‘z asarlarida o‘zidan oldin o‘tgan salaflarining ishlarini davom ettirish bilan birga adabiyotimizda o‘z so‘zi va uslubini yarata oldi. Shoir uchun eng kerakli narsalardan biri mutolaa ekanligini yaxshi anglagan Furqat navbati bilan sharq buyuk ijodkorlari asarlarini mutolaa qilib o‘rganib bordi. Jumladan, sakkiz yoshida olti oy mobaynida Farididdin Attorning „Mantiq ut-tayr“ dostoni mutolaasiga band bo‘ladi. Keyin Xo‘ja Hofiz devoni mutolaasiga o‘tadi. So‘ng besh oy davomida Mirzo Bedil g‘azaliyoti bahriga sho‘ng‘iydi. To‘qqiz yoshida esa Alisher Navoiyning „Chor devon‘ini o‘qishga kirishadi.¹²³

Furqat lirikasida ham mumtoz adabiyotimizning boshqa vakillarida bo‘lgani singari g‘azal janri yetakchilik qiladi. Furqat g‘azallarida biz Navoiy, Amiriy, Fuzuliy, Bedil kabi ijodkorlarning bevosita ta‘sirini kuzatishimiz mumkin. Shu bilan birga Furqat she‘rlarida o‘ziga xos ohang va

¹²³ Ochilov E. Furqat ijodida Navoiy an‘analari.// O‘zbek tili va adabiyoti. 6. 2019. – T.:Fan. – B.13

hech kimda uchramaydigan go‘zal tashbehlarni uchratamiz. Bu esa, albatta, Furqat asarlari badiiy qimmatini yanada oshiradi.

Furqat ijodiga, ayniqsa, sharqning buyuk shoiri Navoiyning ta‘siri katta. Darhaqiqat, Furqat ko‘ngliga she‘r havasi tushgan bolaligidan to she‘riyat maydonida javlon urgan umrining nihoyasigacha bu buyuk salafi ta‘sirida qalam tebratdi. Ustoz so‘z san‘tkorining ko‘plab g‘azallariga tatabbu bog‘ladi, turli fikr-u tashbehlarni yangicha sharoitda rivojlantirdi va ularning yangi qirralarini ochib yanada rivojlantirdi. Navoiy ta‘sirini uning har bir asarida sezishimiz mumkin.¹²⁴ Furqat Navoiyning “Aylab”, “Aylagach”, “Aylay desam bor”, “Isi”, “Kelmadi” radifli qator g‘azallariga tatabbular qilgan. Masalan, g‘azal mulkning sultonining

Gar bahor el topsa bo‘stondin rayhon isi,

Kelur ul rayhon ila guldin manga hijron isi.

matla‘li g‘azaliga

Elga keldi to bahor ayyomi gar bo‘ston isi,

Yor ko‘yidin kelar menga gul-u rizvon isi

Bilan boshlanadigan tatabbu yozadi. Har ikki g‘azal ham yetti baytdan. G‘azal ham tatabbu ham ramali musammani maqsurda (foilotun, foilotun, foilotun, foilun) vaznida.

Furqat tatabbulari hamisha ham Navoiy g‘azallariga hamqofiya va hamradif emas- u ba‘zida boshqa qofiya va radifda ham tatabbular yaratadi. Masalan, “Koshki” radifli g‘azaliga boshqa qofiyada tatabbu qilsa, “Kelmadi” radifli g‘azaliga “kelur” radifli tatabbu qiladi. Chunonchi, uning:

Har kishikim, dahr aro sendek malaksiy mosi bor,

Xuri Jannat yuziga boqmoqdin istig‘nosi bor,-

bayti bilan boshlanadigan g‘azali buyuk salafining

Kimki oning bir malaksiymo parivash yori bor,

Odamiy bo‘lsa, pari birla malakdin ori bor-

matla‘li g‘azaliga ergashib yaratilgani shubhasiz. Ko‘rinib turibdiki, bunda radif saqlangan bo‘lsa ham qofiya tizimi yangilangan.

Furqat Navoiyning “Yor bo‘lmoq tong emas men zor-u rasvo birla do‘st”, “Tun oqshom keldi kulbam sori ul gulrux shitob aylab”, “Sahvdur tubi demak ra‘no niholingni ko‘rib “misralari bilan boshlanadigan g‘azallariga g‘o‘zal taxmislar bog‘lagan.¹²⁵

Shoir g‘azallarida, shuningdek, mumtoz adabiyotimizning boshqa buyuk namoyondalarining ham ta‘siri seziladi. Xususan, Atoiyning

Jamoling vasfini qildim chamanda,

Qizordi gul uyottin anjumanda-

matla‘li mashhur g‘azali barchamizga ma‘lum. Furqatning

Yuz-u qadding ko‘rib, jono, chamanda,

Asiring bo‘ldi gul, shamshod banda-

matla‘si bilan boshlanuvchi g‘azali Atoiy g‘azali ta‘sirida yaratilgani ko‘rinib turibdi.

Atoiy g‘azalida oshiq bog‘ sahnida ma‘shuqaning vasfini kuylagan zamon uning ta‘rifini eshitgan gul o‘zining bu maqomda emasligidan uyalib qizarib ketadi. Furqat g‘azalida endi gul

¹²⁴ O‘sha manba – B.13

¹²⁵ Ochilov E. Furqat ijodida Navoiy an‘analari.// O‘zbek tili va adabiyoti. 6. 2019. – T.:Fan. – B.15

obrazi oldiga shamshod daraxti ham qo‘shiladi. Ular yorning nafaqat tarifini eshitishadi balki uning go‘zalligini o‘z ko‘zlari bilan ko‘rib asiru banda bo‘lishadi. Ko‘rinib turibdiki, ikkala tasvir ham bir birga yaqin va ayni paytda o‘ziga xos hamdir.

Furqat o‘z g‘azalida tug‘ilgan o‘lkasi – Qo‘qon nomini ham keltirib o‘tadi.

Nigorim, ko‘r madim sendek parivash,

Xudo haqqi qalamviri Xo‘qanda

G‘azal maqta’sida Furqat hasb – u hol tarzida o‘zining vatandan olisda ekanligini takidlab o‘tadi.

Quyundek, Furqatiy, kezdin jahonni,

Ajab sargashta men dashti Xo‘tanda.

Furqat yana bir buyuk ijodkor, shoh va shoir Amir Umarxon (taxallusi Amiriy) ijodini sevib mutolaa qilgan. Furqat ijodiga Amiriy g‘azallarining ta’siri xususida adabiyotshunos Zebo Qobilova o‘zining “Furqatning Amiriy g‘azallariga tatabbulari” nomli maqolasida qimmatli fikrlarni keltirib o‘tadi

Furqat yashab ijod etgan davrda Qo‘qonda Amiriy shaxsiyati va she‘riyati ham mashhur edi. Muqimiy, Zavqiy, Muhyi, Rojiy, Nisbat kabi shoir do‘stlari qatorida Furqat ham uning merosidan bahramand bo‘lib dilo‘rtar g‘azallaridan ilhomlanib, betakror tashbehlaridan ta’sirlanib qator she‘rlar yaratgan. O‘zini to‘lqinlantirgan she‘rlariga tatabbular qilgan.¹²⁶

Aytaylik, Amiriyning zamondosh ijodkorlar va o‘zidan keyingi Qalam ahliga kuchli ta’sir ko‘rsatgan va ko‘plab tatabbularning vujudga kelishiga sabab bo‘lgan “Lab uyur takallunga, zulfni parishon qil” misrasi bilan boshlanadigan mashhur g‘azali bor. Unda jumladan shunday bayt mavjud:

Ehtisob uchun zohid kirsda dayr aro, soqiy

Bir qadah bilan aning zuhdidin pushaymon qil.

Endi mazkur baytni Furqatning quyidagi bayti bilan qiyoslang

Loladek jamolingni bir yo‘la ko‘rib zohid,

Necha yilki zuhdidin dog‘ o‘lub pushaymondur.

Furqatning bu baytida Amiriyning bevosita bo‘lmasa-da bilvosita ta’sirini sezamiz.

Amiriy o‘z taxallusini ko‘plab she‘rlarida ikki ma‘noda qo‘llaydi. Ham taxallus, ham sulton, shoh, amir. Furqat ham Amiriy kabi ismini ko‘p o‘rinlarda ikki ma‘noda qo‘llaydi: taxallus va ayriliq. Shoir nomi yoki taxallusining ham taxallus ham lug‘aviy ma‘nosida qo‘llanilishidan iborat bunday san‘at ilmi bade‘da ittifoq deb ataladi. Masalan, Amiriy:

Kimki qildi yor ko‘yida gadolig‘ ixtiyor,

Saltanat iqlimida derlar Amiri kamyob.

Furqat:

Maqomim bo‘ldi sahro-lola yang‘lig‘,

Yurakda dog‘i Furqat lahza-lahza.¹²⁷

Mumtoz adabiyotimizda yorni mukammal hilqat sifatida tarflash, uning qoshlarini kamon, ko‘zlarini ohu, sochlarini sumbul, qomatini shamshod deya vasf qilish an-ana tusiga kirgan. Furqat ham bu an‘anaga sodiq qolgan holda, ma’shuqani jamiki go‘zallaiklar sultoni tarzida

¹²⁶ Qobilova Z. Furqatning Amiriy g‘azallariga tatabbulari. // O‘zbek tili va adabiyoti. 6.2019. – T.: Fan. – B.21

¹²⁷ Qobilova Z. Furqatning Amiriy g‘azallariga tatabbulari. // O‘zbek tili va adabiyoti. 6.2019. – T.: Fan. – B.21

tasvirlaydi. Shu bilan bir qatorda ifodaga yangicha yoʻnalish va ohang qoʻshadi. Shoirning Fuzuliy gʻazaliga tazmin tariqasida yozilgan “Surmadin koʻzlar qaro” sheʼrida mashuqa shunday tasvirlanadiki, oʻquvchi koʻz oʻngida ikki yuzi qizarib, ibo bilan kulimsirab turgan kelinchak obrazi jonli gavdalanadi.

Surmadin koʻzlar qaro, qoʻllar xinodin lolarang,
Gʻoʻzadin yuzlarda tob-u, oʻsmadin qoshlar tarang.
Zafaroniy koʻylak uzra argʻuvoniy kamzuhur,
Roʻymol ogʻushidin peshonani ahvoli tang.
Bori nozik panjalar oltin uzukdin zebnok,
Qoʻl bilarzukdin muzayyan, nuqradin ogʻizda chang.¹²⁸

Ushbu toʻrt bayt davomida shoir goʻzalning tashqi koʻrinish portretini yaratgan boʻlsa, quyidagi misralarda endi xatti-harakatlarini tasvirlash orqali uning xarakter xususiyatlarini ochib beradi.

Gʻamza birla oʻlturur, ham jilvalar birla yurur,
Turfa bir noz, ofarin, pur ishva tannaz-u satang.
Aql hush eltar agar tursa paridek silkinib,
Odamizod ichra ham bundoq boʻlurmu shoʻx-shang.

Furqat ijodini oʻrganar ekanmiz, undagi baʼzi ohanglar Bobur sheʼriyatini ham esga solishini koʻrishimiz mumkin. Ikkalasida vatandan olisdalik va gʻurbat hissi yetakchilik qiladi. Bu ikki ijodkor ham umrining koʻp qismini ona yurtidan olisda, yurt sogʻinchi bilan oʻtkazishdi. Bu sogʻinch hissi esa ikkala ijodkorning ham asarlarida oʻz aksini koʻrsatmay qolmadi, albatta. Shuningdek, Furqat va Bobur ijodi oʻrtasidagi yana bir mushtarak jihat til jihatdan sodda, tushunarli va xalqonalikdir. Oddiy misralar bilan yuksak sanʼat namunasi yaratib, oʻquvchi his-tuygʻulariga taʼsir qila olish qobiliyati ikki ijodkorga ham xosdir. Xususan, Boburning nasriy uslubda yozilgan “Boburnoma” asari biografik asar boʻlib unda ijodkor oʻzi guvohi boʻlgan va boshidan oʻtkazgan voqealarni sodda, tushunarli va badiiy tarzda hikoya qilib beradi. Furqat ham shunday nasriy tarjimai hol yaratgan va uni “Hoʻqandlik shoir Zokirjon Furqatning ahvoloti. Oʻzi yozgʻoni” deb ataydi. Shoir dunyoqarashi va ijtimoiy-ijodiy faoliyatini belgilashda favqulotda ahamiyatga ega boʻlgan bu asar, oʻsha davrda endigina shakllanayotgan oʻzbek publitsistikasining yorqin namunasi sifatida ham ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, Furqat oʻz ijodi davomida ustozlari anʼanalarini munosib tarzda davom ettirdi, adabiyotimiz xazinasini durdona asarlar bilan boyitdi va oʻzidan keying avlod uchun munosib ijod maktabi qoldirdi.

REFERENCES

221. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
222. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS OʻRGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMYIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
223. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILYIY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.

¹²⁸ Furqat. Tanlangan asarlar. – T.: Gʻafur Gʻulom nomidagi adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1975. – B.47

224. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
225. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).
226. Нажмиддинов, Э., & Мухамедиев, М. (2023). FISH HELMINTHS IN FISH RESERVOIRS OF FERGANA VALLEY. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(3).
227. Нажмиддинов, Э. Х., & Мухаммадиев, М. А. (2022). ФАРФОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИНИНГ ТУР ТАРКИБИ. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 60-68.
228. Нажмиддинов, Э. Х. (2022). ФАРФОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИ. *IJTIMOIIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 189-194.
229. Najmiddinov, E. (2022). THE SIGNIFICANCE OF NATURE IN THE FORMATION OF PRESCHOOL CHILDREN IN THE IDEAL GENERATION. *Science and Innovation*, 1(8), 149-154.
230. Najmiddinov, E. (2022). " ICHTHYOLOGY AND HYDROBIOLOGY" PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF DIRECTIONS IN UZBEKISTAN. *Science and Innovation*, 1(8), 152-160.
231. Abidjanovich, A. A. (2022). THE NEED TO IMPROVE HUMAN'S NOOSPHERICAL RELATIONSHIP TO NATURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 23-30.
232. Abidjanovich, A. A. (2022). THE ROLE OF CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM IN IMPROVING PERSONAL ECOLOGICAL CULTURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 5-12.
233. Абдумаликов, А. (2022). АТРОФ-МУҲИТНИ АСРАШ БЎЙИЧА МИЛЛИЙ СТРАТЕГИК РЕЖА ВА УНИНГ АҲАМИЯТИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 251-258.
234. Абдумаликов, А. (2022). ЯНГИ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧИДА ЭКОЛОГИК МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ДАСТУРИ. *Scientific progress*, 3(2), 1179-1186.
235. Абдумаликов, А. А. (2019). Human and Natural Harmony in the Historical Process. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(5), 205-209.
236. Abidzhanovich, A. A. (2020). Issues Of Formation Of Rationality In Relations Of Nature With Society. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(08), 301-304.
237. Abdumalikov, A. A. (2019). Environmental Ecological Policy in Uzbekistan and Necessity Of Formation Of Rational Communication To Nature. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(9), 94-101.

238. Мирзобоев, Й. А. (2022). Тур Ўзгариш Чизиклари Учта Бўлган, Гиперболик Қисмларининг Ҳаммаси Хarakterистик Учбурчаклардан Иборат Бўлган Бешбурчакли Соҳада Учтинчи Тартибли Кўринишдаги Параболик-Гиперболик Тенглама Учун Битта Чегаравий Масала Ҳақида. *Theory And Analytical Aspects Of Recent Research*, 1(5), 363-366.
239. MIRZABOYEV, Y. BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING MATEMATIKA O 'QITISH METODIKASI. O 'RTA UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MATEMATIKA O 'QITISHNING MAQSADI. *ЭКОНОМИКА*, 169-172.
240. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
241. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
242. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).
243. Miralimjanovna, Q. S. (2022). O 'SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innovacje.*, 30, 39-44.
244. Iminov, B. B. (2020). INNOVATIVE CULTURAL LINKS ARE AN IMPORTANT FACTOR IN SOCIAL DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 2(3), 263-270.
245. Iminov, B. B. (2019). A PHILOSOPHICAL APPROACH TO INNOVATIVE AND CULTURAL-RELATIONS AT A NEW STAGE OF DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(5), 157-162.
246. Dilfuza, S., Nabijonova, F., & Matlubaxon, A. (2022). TA'LIM VA O'QITISH NAZARIYASINING MUHIM JIHATLARI. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 2(19), 366-372.
247. Nabijonova, F. (2022). Boshlangich sinflarda didaktik oyinlarning ahamiyati: Nabijonova Feruza. *Qo'qon universitetining ilmiy materiallar bazasi*, 1(000006).
248. Nabijonova, F. (2022). BOSHLANGICH SINFLARDA OZGA GAPNING QOLLANILISHI. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(19), 180-184.
249. НАБИЖОНОВА, Ф. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ. *ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ Учредители: ООО "Институт управления и социально-экономического развития"*, (10), 90-92.
250. Набижонова, Ф. (2022). ОНА ТИЛИ ВА АДАБИЁТ ТАЪЛИМИНИНГ ТАРИХИ ВА ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛЛАРИ. *Мировая наука*, (10 (67)), 38-41.
251. Feruza, N. (2023). Characteristics of the Lessons of the Native Language. *Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education*, 2(3), 32-36.

252. Kosimova, X. (2022). THE IMPORTANCE OF READING CULTURE IN THE FORMATION OF A HEALTHY SPIRITUAL CLIMATE IN THE FAMILY. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW* ISSN: 2319-2836 *Impact Factor: 7.603, 11(10), 7-13.*
253. Qosimova, X. (2022). THE SIGNIFICANCE OF LIBRARY CULTURE IN FORMING A HEALTHY SPIRITUAL ENVIRONMENT IN THE FAMILY. *Science and Innovation, 1(8), 142-148.*
254. Qosimova, X. (2022). OILADA SOG'LOM MA'NAVIY MUHITNI SHAKLLANTIRISHDA KITOBXONLIK MADANIYATINING AHAMIYATI. *Science and innovation, 1(B8), 142-148.*
255. ҚОСИМОВА, Х., & КАРИМОВА, Г. ЭКОНОМИКА И СОЦИУМ. *ЭКОНОМИКА*, 612-615.
256. Джалолова, М. (2021). Эъзога Юлдашевна Рахманова, and Холида Набиевна Косимова." *ВОСПИТАНИЕ СЕНСОРНОГО ВОСПРИЯТИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.*" *Scientific progress, 1.*
257. Buzrukova, D. M. (2023). "МУНАББАТ" HISSIY KONSEPTINING TURLI LINGVOMADANIYAT VAKILLARI IDROKIDAGI TASVIRI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIIY JURNALI, 3(1), 178-183.*
258. Бузрукова, Д. (2022). ҚИС-ТУЙҒУЛАР УНИВЕРСАЛЛИГИ ВА ҚИССИЙ-ЛИСОНИЙ ОЛАМ МАНЗАРАСИГА ПСИХОЛИНГВИСТИК ЁНДАШУВ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(11), 239-242.*
259. Mamurkhanovna, D. B. (2022). The Concept Of "Love" As An Important Element Of The Emotional World Landscape. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD), 7(5), 95-98.*
260. Tursunova, D. T., Abobakirova, O. N., Buzrukova, D. M., Mahmudova, O. T., Ubaydullayeva, Z. H., & Kholmatova, N. N. (2022). Principal Principles And Important Factors Of Student Women's Social Activity. *Journal of Positive School Psychology, 6262-6269.*
261. Buzrukova, D. M. M. (2023). TARBIYACHI VA OTA-ONALARNING O 'ZARO HURMATGA ASOSLANGAN MULOQOTINING KALIT FAKTORLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(4), 793-797.*
262. Buzrukova, D. M. (2023). Muhabbat" konseptining lingvomadaniy o'ziga xosligi. *FarDU. ILMIIY XABARLAR, 1, 318-321.*
263. Abdugufurovna, J. N., & Turgunovna, M. S. (2022). The Problems In Teaching Language. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES* ISSN: 2349-7793 *Impact Factor: 6.876, 16(5), 46-48.*
264. Jumaniyazova, N. A. O., & Mavlonova, S. T. U. (2022). CHET TILINI O'RGATISHDA KOMMUNIKATIV PRINSIPLAR HAMDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYANING ROLI. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research, 2(2), 118-122.*
265. Turg'Unovna, M. S. (2022). Yangi O'zbekistonda diniy-dunyoviy qarashlar. *Ta'lim fidoyilari, 8, 115-120.*

266. Ernazarov, G., & Mavlonova, S. (2023). INDICATORS OF SPEED PHYSICAL QUALITY OF STUDENTS. *Science and innovation*, 2(B1), 177-183.
267. Boboyeva, Z. A., & Mo'Minova, D. B. Q. (2022). TALABALARNING KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 221-233.
268. Zulfiya, B., & Raxmonali, S. (2022). SAN'ATNING IJTIMOY HAYOTNING MURAKKAB MUNOSABATLARI BILAN ALOQADORLIGI. *Research Focus*, 1(2), 296-300.
269. Бобоева, З. (2022). ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТАСВИРИЙ САЊАТНИНГ ЎРНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 51-55.
270. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Motiv Va Motivatsiya Muammosining Jahon Va Mahalliy Psixologlar Tomonidan Tadqiq Etilganligi. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(11), 256-259.
271. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE SPORTSMAN PERSONALITY DURING COMPETITIONS. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 215-221.
272. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). TALABALARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISH–IJTIMOIY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 66-70.
273. Dilshodbek o'g'li, R. S., & Boxodirjon o'g'li, V. A. (2022). XORIY PSIXOLOGLARINING ISHLARIDA SHAXSNING TADQIQ ETILISHI. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 39-47.
274. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Sportchi Psixologik Salomatligiga Ta'sir Etuvchi Omillar. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(11), 117-121.
275. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2023). SPEECH ISSUES IN PSYCHOLINGUISTICS. *IQRO JURNALI*, 2(2), 503-511.
276. Abduraxmonov, A., & Kadirov, S. (2022). DEMOGRAFIK JARAYONLARNING IQTISODIY-IJTIMOY SOHALARNI RIVOJLANISHI BILAN BOG 'LIQLIGI VA DASTLABKI XUSUSIY MULK MASALALARI. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 222-229.
277. Siddikov, F. Z. (2023). BASKETBOLCHI BOLALAR VA O'SMIRLARNING JISMONIY RIVOJLANISHINING XUSUSIYATLARI. *Ustozlar uchun*, 43(3), 120-123.
278. Сидди́ков, Ф., & Эши́мов, Т. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ ПОВЫШЕНИЯ ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(23), 41-44.
279. Farrux, S. (2022). SPORT O 'YINLARINING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI*, 1(2), 184-189.
280. Sayidolimov, J. B. O. G. L. (2023). AGIOGRAFIK OBRAZLARNING MAZMUN-MOHİYATIDAGI EVRILISHLAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 1318-1322.

281. Odiljon o'g'li, U. D. (2023). ADABIY ASAR QAHRAMONI TALQINIDAGI O 'ZIGA XOSLIKLAR. *IQRO JURNALI*, 2(2), 777-785.
282. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
283. Dilobarkhon, K. (2019). The importance of modern innovation in education. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(12).
284. Kholikova, D. (2020). INTELLECTUAL ACTIVITY OF CREATIVE THINKING VERBAL TEST "UNUSUAL USE". *PEDAGOGICAL SCIENCES*, 22.
285. Maxsitovna, K. D. (2022). Pedagogical Problems of Child Raising in the Uzbek Family. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 542-546.
286. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.
287. Холикова, Д. (2021). Возможности диагностики эффективности компенсационного подхода в обучении. *Общество и инновации*, 2(9/S), 239-252.
288. Kholikova, D. M. (2021). THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF INCREASING INNOVATIVE THINKING IN STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (5), 422-424.
289. Kholikova, D. M. (2021). DEVELOPMENT OF INNOVATIVE THINKING SKILLS IN HIGHER EDUCATION STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (6), 549-552.
290. Kholmatova, Z. T. (2022). PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF GENDER ASPECTS OF EDUCATION. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 60-65.
291. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
292. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.
293. Kholmatova, Z., & Axmadaliyeva, M. (2022). Healthy lifestyle (HLS)-The basis of valeology in kindergarten. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 136-139.
294. Kholmatova, Z., & Olamnazarova, F. (2022). Problems of the communicational approach of language teaching in the primary class. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 140-144.
295. Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
296. Холматова, З. Т. (2022). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ГЕНДЕРЛИ ЁНДАШУВ ДАВР ТАЛАБИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 134-140.

297. Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
298. To'iqinovna, Y. D. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MATEMATIK TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH METODLARI. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
299. Yuldasheva Dilshoda To'iqinovna (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
300. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
301. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
302. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
303. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
304. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
305. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.
306. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
307. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
308. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).
309. Miralimjanovna, Q. S. (2022). О 'SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innovacje.*, 30, 39-44.
310. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
311. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.

312. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
313. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.
314. To‘lqinovna, Y. D. (2022). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA МАТЕМАТИК ТАСАВВУРЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕТОДЛАРИ. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
315. Yuldasheva Dilshoda To‘lqinovna (2022). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
316. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
317. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
318. Shavkatovna, S. R. (2021). Developing Critical Thinking In Primary School Students. *Conferencea*, 97-102.
319. Shavkatovna, S. R. (2021). Methodological Support for The Development of Primary School Students' Creative Activities. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 2, 121-123.
320. Ra'noxon, S. (2022). BOSHLANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARIDA МАТЕМАТИКАГА MUNOSABAT. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 203-207.
321. Shavkatovna, S. R. (2021). Improvement of methodological pedagogical skills of developing creative activity of primary school students. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 289-292.
322. Шарофутдинова, Р., & Абдуллаева, С. (2022). ФИКРЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МЕНТАЛ АРИФМЕТИКА. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 235-239.
323. Махамдалиева, Y. D., Òljayevna, Ò. F., Qizi, T. D. T., Shavkatovna, S. R. N., & Anvarovna, A. O. (2020). Pedagogical Features Of Mental Development Of Preschool Children. *Solid State Technology*, 63(6), 14221-14225.
324. Shavkatovna, S. R. N. (2022). THE ROLE OF FOREIGN EXPERIENCES IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 128-133.
325. Шарофутдинова, Р. Ш. (2022). БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 149-158.

326. Shavkatovna, S. R. (2023). DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AS A SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY. *Open Access Repository*, 4(03), 51-59.
327. Aminova, F., Ahlimirzayev, A., & Sharofiddinova, R. (2023). USING THE PRINCIPLE OF INTERDISCIPLINARY RELATIONSHIP IN STUDYING DIFFERENTIAL EQUATIONS IN SPECIALIZED SCHOOLS AND ACADEMIC LYCEUMS.
328. Sharofutdinov, I. (2023). DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 424-429.
329. Sharofutdinov, I. (2023). THE ACTUAL STATUS OF THE METHODOLOGY OF DEVELOPING ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *Академические исследования в современной науке*, 2(12), 206-213.
330. Sharofutdinov, I. (2023). BO ‘LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING AMALIYOTDA QOLLASH. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(7), 54-58.

TALABALARDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Axmedbekova Mahpuza

FarDu o'qituvchisi

Siddiqova Feruzaxon Murotjonovna

Namangan davlat universiteti

Tasviriy va amaliy bezak San'ati 2 - kurs Magistratura talabasi"

Feruzaxon@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954740>

Annotatsiya. Ushbu maqolada tanqidiy fikrlashni asosi, kelib chiqishi va uning talabalarning ilmiy va ijodiy faoliyatida tugan o'рни rivojlanish omillari asoslar va fikr mulohazalar bilan keltirib o'tildi.

Tayanch so'zlar: Tanqidiy fikrlash bu, hokimiyat (obro'), Barri K.Beyer (1995), talabalar o'z g'oyalari, talabalarning erkin, kreativ.

РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ

Аннотация. В данной статье были представлены основания и происхождение критического мышления и его роль в научной и творческой деятельности студентов, факторы развития, причины и мнения.

Основные слова: Критическое мышление – это авторитет (авторитет), Барри К. Бейер (1995), студенты владеют идеями, студенты свободны, креативны.

DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING IN STUDENTS

Abstract. In this article, the basis and origin of critical thinking and its role in the scientific and creative activities of students, development factors were presented with reasons and opinions.

Keywords: Critical thinking is authority (authority), Barry K. Beyer (1995), students own ideas, students are free, creative.

Kirish Tanqidiy fikrlash bilan bog'liq eng qadimgi yozuvlar Platon tomonidan yozilgan Suqrot ta'limotini taqdim etgan dialoglardir. Ular Platonning birinchi dialoglari bo'lib, Suqrot bir yoki bir nechta suhbatdoshlari bilan axloqiy masalalar, masalan, Suqrotning qamoqdan qochishi to'g'ri bo'ladimi, degan mavzuda gaplashadi. Faylasuf bu masalani o'ylab, mulohaza yuritadi va shunday xulosaga keladi: qochish uning ustida tutgan barcha narsalarni (qadriyatlarini) buzadi, masalan, Afina qonunlari va Suqrot tinglayman, degan ichki rahbar ovoz. Suqrot tanqidiy haqiqatni aniqlab berdiki, inson bilim va aqlga „hokimiyat“ (obro') asosida bog'liq bo'lmaydi. U hokimiyat va yuqori lavozim egalari juda sarosimali va mantiqsiz bo'lishi mumkinligini isbotladi. Tanqidiy fikrlash — fikrlashning alohida turi bo'lib, faktlarni tahlil qilish orqali xulosalar hosil qiladi. Ushbu konsepsiya murakkab va turli xil ta'riflarga ega, jumladan, ratsionallik, skeptitsizm, xolis tahlil va faktlarni tekshirish. Tanqidiy fikrlash bu — o'z-o'zini boshqaradigan, o'zini o'zi tarbiyalaydigan, o'zini o'zi nazorat qiladigan va o'zini o'zi to'g'iraydigan fikrlash shaklidir. Uning zaruriy sharti ongni takomillashtirishning qat'iy me'yorlariga rozi bo'lish va ularni hushyorlik bilan qo'llashdir.

Adabiyotlar tahlili. Tanqidiy fikrlash Richard V.Pol tomonidan ikki to'liqinli harakat sifatida tasvirlangan (1994). Tanqidiy fikrlashning „birinchi to'liqini“ ko'pincha „tanqidiy tahlil“, tanqidni o'z ichiga olgan sof, oqilona fikrlash deb ataladi. Uning tafsilotlari unga murojaat

qilganlar orasida farq qiladi. Barri K.Beyer (1995) fikriga ko'ra, tanqidiy fikrlash aniq, asosli hukm chiqarishni anglatadi. Tanqidiy fikrlash jarayonida g'oyalar isbotlanishi, to'liq ko'rib chiqilishi va baholanishi kerak. Tanqidiy fikrlash qobiliyatlari bo'yicha AQSh Milliy kengashi tanqidiy fikrlashni quyidagicha ta'riflaydi: " kuzatish, tajriba, mulohaza yuritish, mulohazalar yoki muloqot orqali to'plangan yoki hosil qilingan ma'lumotlarni e'tiqod va harakatni (kontseptuallashtirish) boshqaradigan tushunchalarga faol va mohirona aylantirish, qo'llash, tahlil qilish, sintez qilish yoki baholashning intellektual, ilg'or jarayoni sifatida aniqlanadi. Ko'pincha e'tiqodlarimizda emotsional yoki boshqa ruhiy investitsiyalarga ega bo'lganimiz sababli, odamlarning mantig'i yoki dalillari zaifmi-yo'qligiga qaramay, odamlar oldinga qadam qo'yish va bu e'tiqodlarni himoya qilishga urinish odatiy emas. Darhaqiqat, ba'zida odamlar bu haqda ko'p narsa bilmasalar ham, ular fikrlarini himoya qiladi - ular o'ylaydi, lekin ular yo'q. Biroq, tanqidiy fikrlashni o'rganishga harakat qiladigan kishi, bilish kerak bo'lgan hamma narsani allaqachon bilgan deb o'ylashdan qochishga harakat qiladi. Bunday kishi, norozi bo'lgan kishilar ularga tegishli narsalarni o'rgatishi va muhim, tegishli dalillarni bilmagan holda pozitsiyani tortib olishdan bosh tortishlariga yo'l qo'yishga tayyor. Tanqidiy fikrlashda erkinlik bo'lishi uchun talabalar ma'qul va noma'qul narsalarni aytish, ular qaqida fikrlash, ijod qilish uchun ruxsat olishlari lozim. Talabalar yo'l qo'yiladigan xolatlarni anglab olishgach, tanqidiy taqlil qilishga faol kirishadilar. Tanqidiy taxlilga izn olish onglilik tamoyiliga asoslanadi. Bunda taxlil va xaddan oshish orasidagi farq aniqlab berilishi lozim. Tanqidiy fikrlashga izn fikrlash uchun chinakam maqsad bo'lgan va do'stona hamda samarali sharoitda beriladi. Tanqidiy fikrlashning omillaridan biri talabalarning fikrlash jarayonini qadrlashdir. Talabalar o'z fikrlash jarayonini qadrlashni namoyish qilishga qarakat qiladilar, unga va uning oqibatlariga nisbatan jiddiy munosabatda bo'la boshlaydilar. Fikrlash jarayonini tashkil etish davomida talaba ularning fikrlari, o'z tanqidiy taqlili natijalari qimmatli ekanligini ularning ongiga singdirish zarur. O'qituvchi talabalardan muayyan materialni shunchaki qayta ishlashni talab qilganda tayyor qoliplardan, andozalardan holi bo'lishi lozim. Bu esa talabalarda o'zgarlar g'oyalarini mexanik tarzda qayta ishlab chiqish eng muhim va qimmatli ekanligiga ishonch qosil qilishga olib keladi.

Tahlillar va natijalar. Talabalarni tavakkaldan holi bo'lgan, ya'ni g'oyalar qadrlangan, talabalarning fikrlash faoliyatida faol ishtirokini yuqori motivatsiyalash imkoni bo'lgan muhitda o'ylash lozimligi haqida ularda ishonch hosil qilish zarur. Muayyan mavzu yoki vaziyatga qiziqmaydigan odam hech qachon bu haqda tanqidiy fikrlash mashqlarini bajara olmaydi. Buning sababi shundaki, barcha ma'lumotlarni to'plash va xolisona tahlil qilish uchun siz nima bo'layotganini bilishni juda xohlashingiz kerak. Shu sababli tanqidiy xulosalarni shakllantirishga qodir odamlar tug'ma tabiatan qiziquvchan yoki ba'zi hollarda uni ishlab chiqarishni o'rganganlar. Shaxs mustaqil fikrlay olishi kerak Olingan barcha ma'lumotlarni qabul qilib, inson hech qachon tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantira olmaydi. Aksincha, unga erishmoqchi bo'lgan kishi uchun, u haqiqatni haqiqatdan boshqasini ajratish uchun, qabul qilgan barcha fikr va faktlarni tahlil qila olishi kerak. Xuddi shu sababga ko'ra tanqidiy fikrlashni ishlatishga qodir bo'lgan odam bilan osonlikcha manipulyatsiya qilinmaydi: har doim eshitganlari haqida mulohaza yuritish orqali u haqiqatni bo'lmagan narsadan ajrata oladi. Ijodiy fikrlashni talab qiladi U har bir eshitgan narsasiga ishonishi mumkin emasligi sababli, tanqidiy fikrlaydigan kishi turli muammolarning yangi echimlarini topishi kerak; shu tariqa siz o'zingizning javoblaringizni yaratishingiz mumkin, hatto ularni hali hech kim topmagan bo'lsa ham. Tanqidiy fikrlash poyezdining rivojlanishi jarayonida

6-sezgi yordamga kelishi mumkin. Narsalar, hodisalar, harakatlar haqida taxminlar ongsiz darajada mavjud. Sezgi mantiqqa bo'ysunmaydi, lekin qaror qabul qilish uchun qo'shimcha sifatida qimmatlidir. Tanqidiy fikrlash tabiiy jarayon, oddiy fikrlash poyezdidir, deb ishoniladi. Biroq, ichida hayotiy vaziyatlar odamlar undan chetga chiqadilar. Talalarda ham tafakkurni tarbiyalash va rivojlantirish hayot sifatini yaxshilash, qabul qilish demakdir to'g'ri qarorlar va hayotda muvaffaqiyatga erishing. Fikrlash jarayoni nazariy ilm va amaliyot vaqtida dunyoga to'g'ri qarashni shakllantiradi va mantiqni rivojlantiradi.

Fikrlashning rivojlanishi ko'p foyda keltiradi. Bularga quyidagilar kiradi:

- to'g'ri xulosalar chiqarish qobiliyati;
- kerakli ma'lumotlarni to'plash qobiliyati;
- asoslash va mulohaza yuritish qobiliyati;
- muammoni aniq tushunish qobiliyati;
- g'oyalardan foydalanish qobiliyati;
- odamlar bilan muloqot qilish;
- muqobil fikrlashdan foydalanish qobiliyati.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirgandan so'ng, inson o'z xulosalarini to'g'rilab, bir yo'nalishda o'ylay boshlaydi. Bunday fikrlash standartlardan farq qiladi va murakkab muammolarni hal qilish imkonini beradi.

Xulosalar. Demak to'g'ri va haqiqat bo'lgan g'oyalar mavjud, lekin oxirgisiga tegishli bo'lgan g'oyaga ega bo'lishni istasak-da, biz so'nggi guruhning juda qadimdan, juda kichik ekanligini tushunishimiz kerak. Aksincha, aksariyat hollarda, ko'p narsalar haqida, xususan, ko'p munozaralarning asosiy mavzusi bo'lgan narsalar haqida mutlaqo aniq ma'lumot yo'q. Biror kishi shubha-gumonlik va tanqidiy fikrlashni mashq qilganda, ular o'zlarini xulosa chiqarishga shubha bilan qarashlari mumkinligini eslashadi, bu ularning haqiqatan ham to'g'ri ekanligini ko'rsatib qo'yganini yoki ko'rsatishi mumkin emasligini anglatadi. Ba'zi haqiqatlar qat'iy ishonchni talab qiladi, ammo mumkin bo'lgan haqiqatlar faqat dalillarga asoslangan ishonchni talab etadi, ya'ni dalil va sababga ko'ra ularga xuddi shu kuchga ishonishimiz kerak. Mazkur fikrlar va muloxazalar talabalarning erkin, kreativ va keng ma'noda dunyoda o'larining ideal o'rinlarini topishi uchun bir muncha asos bo'lib xizmat qiladi.

REFERENCES

331. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
332. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMYIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
333. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILYIY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
334. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
335. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).

336. Нажмиддинов, Э., & Мухамедиев, М. (2023). FISH HELMINTHS IN FISH RESERVOIRS OF FERGANA VALLEY. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(3).
337. Нажмиддинов, Э. Х., & Мухаммадиев, М. А. (2022). ФАРФОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИНИНГ ТУР ТАРКИБИ. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 60-68.
338. Нажмиддинов, Э. Х. (2022). ФАРФОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИ. *IJTIMOIIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIIY JURNALI*, 2(11), 189-194.
339. Najmiddinov, E. (2022). THE SIGNIFICANCE OF NATURE IN THE FORMATION OF PRESCHOOL CHILDREN IN THE IDEAL GENERATION. *Science and Innovation*, 1(8), 149-154.
340. Najmiddinov, E. (2022). " ICHTHYOLOGY AND HYDROBIOLOGY" PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF DIRECTIONS IN UZBEKISTAN. *Science and Innovation*, 1(8), 152-160.
341. Abidjanovich, A. A. (2022). THE NEED TO IMPROVE HUMAN'S NOOSPHERICAL RELATIONSHIP TO NATURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 23-30.
342. Abidjanovich, A. A. (2022). THE ROLE OF CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM IN IMPROVING PERSONAL ECOLOGICAL CULTURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 5-12.
343. Абдумаликов, А. (2022). АТРОФ-МУҲИТНИ АСРАШ БЎЙИЧА МИЛЛИЙ СТРАТЕГИК РЕЖА ВА УНИНГ АҲАМИЯТИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 251-258.
344. Абдумаликов, А. (2022). ЯНГИ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧИДА ЭКОЛОГИК МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ДАСТУРИ. *Scientific progress*, 3(2), 1179-1186.
345. Абдумаликов, А. А. (2019). Human and Natural Harmony in the Historical Process. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(5), 205-209.
346. Abidzhanovich, A. A. (2020). Issues Of Formation Of Rationality In Relations Of Nature With Society. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(08), 301-304.
347. Abdumalikov, A. A. (2019). Environmental Ecological Policy in Uzbekistan and Necessity Of Formation Of Rational Communication To Nature. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(9), 94-101.
348. Мирзобоев, Й. А. (2022). Тур Ўзгариш Чизиқлари Учта Бўлган, Гиперболик Қисмларининг Ҳаммаси Хараактеристик Учбурчаклардан Иборат Бўлган Бешбурчакли Соҳада Учтинчи Тартибли Кўринишдаги Параболик-Гиперболик Тенглама Учун Битта Чегаравий Масала Ҳақида. *Theory And Analytical Aspects Of Recent Research*, 1(5), 363-366.

349. MIRZABOYEV, Y. BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QITUVCHILARINING MATEMATIKA O'QITISH METODIKASI. O'RTA UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MATEMATIKA O'QITISHNING MAQSADI. *ЭКОНОМИКА*, 169-172.
350. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
351. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
352. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).
353. Miralimjanovna, Q. S. (2022). O' SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
354. Iminov, B. B. (2020). INNOVATIVE CULTURAL LINKS ARE AN IMPORTANT FACTOR IN SOCIAL DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 2(3), 263-270.
355. Iminov, B. B. (2019). A PHILOSOPHICAL APPROACH TO INNOVATIVE AND CULTURAL-RELATIONS AT A NEW STAGE OF DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(5), 157-162.
356. Dilfuza, S., Nabijonova, F., & Matlubaxon, A. (2022). TA'LIM VA O'QITISH NAZARIYASINING MUHIM JIHATLARI. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 2(19), 366-372.
357. Nabijonova, F. (2022). Boshlangich sinflarda didaktik oyinlarning ahamiyati: Nabijonova Feruza. *Qo'qon universitetining ilmiy materiallar bazasi*, 1(000006).
358. Nabijonova, F. (2022). BOSHLANGICH SINFLARDA OZGA GAPNING QOLLANILISHI. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(19), 180-184.
359. НАБИЖОНОВА, Ф. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ. *ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ Учредители: ООО "Институт управления и социально-экономического развития"*, (10), 90-92.
360. Набижонова, Ф. (2022). ОНА ТИЛИ ВА АДАБИЁТ ТАЪЛИМИНИНГ ТАРИХИ ВА ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛЛАРИ. *Мировая наука*, (10 (67)), 38-41.
361. Feruza, N. (2023). Characteristics of the Lessons of the Native Language. *Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education*, 2(3), 32-36.
362. Kosimova, X. (2022). THE IMPORTANCE OF READING CULTURE IN THE FORMATION OF A HEALTHY SPIRITUAL CLIMATE IN THE FAMILY. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 7-13.

363. Qosimova, X. (2022). THE SIGNIFICANCE OF LIBRARY CULTURE IN FORMING A HEALTHY SPIRITUAL ENVIRONMENT IN THE FAMILY. *Science and Innovation*, 1(8), 142-148.
364. Qosimova, X. (2022). OILADA SOG'LOM MA'NAVİY MUHITNI SHAKLLANTIRISHDA KITOBXONLIK MADANIYATINING AHAMIYATI. *Science and innovation*, 1(B8), 142-148.
365. ҚОСИМОВА, Х., & КАРИМОВА, Г. ЭКОНОМИКА И СОЦИУМ. *ЭКОНОМИКА*, 612-615.
366. Джалолова, М. (2021). Эъзоза Юлдашевна Рахманова, and Холида Набиевна Косимова." *ВОСПИТАНИЕ СЕНСОРНОГО ВОСПРИЯТИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.*" *Scientific progress*, 1.
367. Buzrukova, D. M. (2023). "МУНАББАТ" HISSIY KONSEPTINING TURLI LINGVOMADANIYAT VAKILLARI IDROKIDAGI TASVIRI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(1), 178-183.
368. Бузрукова, Д. (2022). ҲИС-ТУЙҒУЛАР УНИВЕРСАЛЛИГИ ВА ҲИССИЙ-ЛИСОНИЙ ОЛАМ МАНЗАРАСИГА ПСИХОЛИНГВИСТИК ЁНДАШУВ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(11), 239-242.
369. Mamurkhanovna, D. B. (2022). The Concept Of "Love" As An Important Element Of The Emotional World Landscape. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*, 7(5), 95-98.
370. Tursunova, D. T., Abobakirova, O. N., Buzrukova, D. M., Mahmudova, O. T., Ubaydullayeva, Z. H., & Kholmatova, N. N. (2022). Principal Principles And Important Factors Of Student Women's Social Activity. *Journal of Positive School Psychology*, 6262-6269.
371. Buzrukova, D. M. M. (2023). TARBIYACHI VA OTA-ONALARNING O 'ZARO HURMATGA ASOSLANGAN MULOQOTINING KALIT FAKTORLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 793-797.
372. Buzrukova, D. M. (2023). Muhabbat" konseptining lingvomadaniy o'ziga xosligi. *FarDU. ILMIY XABARLAR*, 1, 318-321.
373. Abdugufurovna, J. N., & Turgunovna, M. S. (2022). The Problems In Teaching Language. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876*, 16(5), 46-48.
374. Jumaniyazova, N. A. O., & Mavlonova, S. T. U. (2022). CHET TILINI O'RGATISHDA KOMMUNIKATIV PRINSIPLAR HAMDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYANING ROLI. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 118-122.
375. Turg'Unovna, M. S. (2022). Yangi O'zbekistonda diniy-dunyoviy qarashlar. *Ta'lim fidoyilari*, 8, 115-120.
376. Ernazarov, G., & Mavlonova, S. (2023). INDICATORS OF SPEED PHYSICAL QUALITY OF STUDENTS. *Science and innovation*, 2(B1), 177-183.
377. Boboyeva, Z. A., & Mo'Minova, D. B. Q. (2022). TALABALARNING KREATIVLIK QOBILİYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY

- ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 221-233.
378. Zulfiya, B., & Raxmonali, S. (2022). SAN'ATNING IJTIMOYIY HAYOTNING MURAKKAB MUNOSABATLARI BILAN ALOQADORLIGI. *Research Focus*, 1(2), 296-300.
379. Бобоева, З. (2022). ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТАСВИРИЙ САЊАТНИНГ ЎРНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 51-55.
380. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Motiv Va Motivatsiya Muammosining Jahon Va Mahalliy Psixologlar Tomonidan Tadqiq Etilganligi. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(11), 256-259.
381. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE SPORTSMAN PERSONALITY DURING COMPETITIONS. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMYIY JURNALI*, 2(11), 215-221.
382. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). TALABALARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISH–IJTIMOIY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 66-70.
383. Dilshodbek o'g'li, R. S., & Boxodirjon o'g'li, V. A. (2022). XORIY PSIXOLOGLARINING ISHLARIDA SHAXSNING TADQIQ ETILISHI. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 39-47.
384. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Sportchi Psixologik Salomatligiga Ta'sir Etuvchi Omillar. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(11), 117-121.
385. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2023). SPEECH ISSUES IN PSYCHOLINGUISTICS. *IQRO JURNALI*, 2(2), 503-511.
386. Abduraxmonov, A., & Kadirov, S. (2022). DEMOGRAFIK JARAYONLARNING IQTISODIY-IJTIMOYIY SOHALARNI RIVOJLANISHI BILAN BOG 'LIQLIGI VA DASTLABKI XUSUSIY MULK MASALALARI. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMYIY JURNALI*, 2(11), 222-229.
387. Siddikov, F. Z. (2023). BASKETBOLCHI BOLALAR VA O'SMIRLARNING JISMONIY RIVOJLANISHINING XUSUSIYATLARI. *Ustozlar uchun*, 43(3), 120-123.
388. Сиддиков, Ф., & Эшимов, Т. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ ПОВЫШЕНИЯ ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(23), 41-44.
389. Farrux, S. (2022). SPORT O 'YINLARINING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *SO 'NGI ILMYIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI*, 1(2), 184-189.
390. Sayidolimov, J. B. O. G. L. (2023). AGIOGRAFIK OBRAZLARNING MAZMUN-MOHİYATIDAGI EVRILISHLAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 1318-1322.
391. Odiljon o'g'li, U. D. (2023). ADABIY ASAR QAHRAMONI TALQINIDAGI O 'ZIGA XOSLIKLAR. *IQRO JURNALI*, 2(2), 777-785.

392. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
393. Dilobarkhon, K. (2019). The importance of modern innovation in education. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(12).
394. Kholikova, D. (2020). INTELLECTUAL ACTIVITY OF CREATIVE THINKING VERBAL TEST "UNUSUAL USE". *PEDAGOGICAL SCIENCES*, 22.
395. Maxsitovna, K. D. (2022). Pedagogical Problems of Child Raising in the Uzbek Family. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 542-546.
396. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.
397. Холикова, Д. (2021). Возможности диагностики эффективности компенсационного подхода в обучении. *Общество и инновации*, 2(9/S), 239-252.
398. Kholikova, D. M. (2021). THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF INCREASING INNOVATIVE THINKING IN STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (5), 422-424.
399. Kholikova, D. M. (2021). DEVELOPMENT OF INNOVATIVE THINKING SKILLS IN HIGHER EDUCATION STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (6), 549-552.
400. Kholmatova, Z. T. (2022). PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF GENDER ASPECTS OF EDUCATION. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 60-65.
401. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
402. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.
403. Kholmatova, Z., & Axmadaliyeva, M. (2022). Healthy lifestyle (HLS)-The basis of valeology in kindergarten. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 136-139.
404. Kholmatova, Z., & Olamnazarova, F. (2022). Problems of the communicational approach of language teaching in the primary class. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 140-144.
405. Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
406. Холматова, З. Т. (2022). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ГЕНДЕРЛИ ЁНДАШУВ ДАВР ТАЛАБИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 134-140.
407. Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.

408. To‘lqinovna, Y. D. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MATEMATIK TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH METODLARI. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMYI JURNALI*, 2(11), 25-31.
409. Yuldasheva Dilshoda To‘Lqinovna (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
410. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
411. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
412. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
413. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
414. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
415. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.
416. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
417. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
418. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).
419. Miralimjanovna, Q. S. (2022). О ‘SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
420. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
421. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
422. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.

423. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.
424. To‘lqinovna, Y. D. (2022). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA МАТЕМАТИК ТАСАВВУРЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕТОДЛАРИ. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
425. Yuldasheva Dilshoda To‘Lqinovna (2022). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
426. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
427. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
428. Shavkatovna, S. R. (2021). Developing Critical Thinking In Primary School Students. *Conferencea*, 97-102.
429. Shavkatovna, S. R. (2021). Methodological Support for The Development of Primary School Students' Creative Activities. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 2, 121-123.
430. Ra'noxon, S. (2022). BOSHLANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARIDA МАТЕМАТИКАГА MUNOSABAT. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 203-207.
431. Shavkatovna, S. R. (2021). Improvement of methodological pedagogical skills of developing creative activity of primary school students. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 289-292.
432. Шарофутдинова, Р., & Абдуллаева, С. (2022). ФИКРЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МЕНТАЛ АРИФМЕТИКА. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 235-239.
433. Махамдалиева, Y. D., Òljayevna, Ò. F., Qizi, T. D. T., Shavkatovna, S. R. N., & Anvarovna, A. O. (2020). Pedagogical Features Of Mental Development Of Preschool Children. *Solid State Technology*, 63(6), 14221-14225.
434. Shavkatovna, S. R. N. (2022). THE ROLE OF FOREIGN EXPERIENCES IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 128-133.
435. Шарофутдинова, Р. Ш. (2022). БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 149-158.
436. Shavkatovna, S. R. (2023). DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AS A SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY. *Open Access Repository*, 4(03), 51-59.

437. Aminova, F., Ahlimirzayev, A., & Sharofiddinova, R. (2023). USING THE PRINCIPLE OF INTERDISCIPLINARY RELATIONSHIP IN STUDYING DIFFERENTIAL EQUATIONS IN SPECIALIZED SCHOOLS AND ACADEMIC LYCEUMS.
438. Sharofutdinov, I. (2023). DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 424-429.
439. Sharofutdinov, I. (2023). THE ACTUAL STATUS OF THE METHODOLOGY OF DEVELOPING ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *Академические исследования в современной науке*, 2(12), 206-213.
440. Sharofutdinov, I. (2023). BO ‘LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING AMALIYOTDA QOLLASH. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(7), 54-58.

KICHIK YOSHDAGI O'QUVCHILARGA TIL O'QITISHDA KOMMUNIKATIV YONDASHUV

Xolmatova Zulfiyaxon Tillavoldiyevna

Farg'ona davlat universiteti dotsenti

Madaminova Dilnozaxon Bohodirjon qizi

Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954781>

Annotatsiya. Ushbu maqola til o'qitishga kommunikativ yondashuv uslubiga bag'ishlangan bo'lib, bu uslubning afzalliklarini ko'rsatib beradi. SHuningdek, bu yondashuv haqidagi ba'zi noto'g'ri tushunchalar va ularning sabablari yoritib beriladi.

Tayanch so'z va iboralar: til o'qitishga kommunikativ yondashuv, kommunikativ kompetentsiya, nazariy o'rganish, keng o'zlashtirish, grammatika-tarjima metodi, til o'rgapish bosqichlari, grammatikani e'tibordan chetda qoldirish, og'zaki muloqot, yozma muloqot.

КОММУНИКАТИВНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКУ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. Эта статья посвящена преподавания языков коммуникативно и излагаются преимущества этого подхода в обучении. Кроме того, некоторые неверные представления о коммуникативного подхода представлены и их причины описаны.

Ключевые слова и выражения: коммуникативный подход к обучению языков, коммуникативная компетенция, изучение теоретично, овладение, грамматико-переводной метод, этапы изучения языка, игнорировать грамматику, устное общение, письменное общение.

COMMUNICATIVE APPROACH IN TEACHING THE LANGUAGE TO YOUNGER SCHOOLCHILDREN

Abstract. This article focuses on the communicative language teaching and outlines advantages of this approach in teaching and learning. Moreover, some misconceptions about the communicative approach are presented and their reasons are described.

Key words and expressions: communicative approach to teaching languages, communicative competence, learning and acquiring, grammar-translation method, stages of language learning, oral communication, written communication.

O'zbekistonda chet tillarini o'qitish tizimida ulkan o'zgarishlar amalga oshirildi. Chunki kichik maktab yoshidan boshlab, tilni pragmatik asosda o'rganish, o'quvchilarga ruhiy, hissiy ta'sir ko'rsatish orqali til ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha ma'lum tajribalar vujudga keldi. Bu esa ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning muhim bosqichlaridan biri bo'lib, o'sib kelayotgan avlodni barkamol shaxs qilib tarbiyalashda, ularning jahon standartlari bo'yicha ta'lim olishida ayniqsa ahamiyatlidir.

Ma'lumki, chet tillarini o'rganishda kommunikatsiya jarayoni, kommunikativ kompetentsiya muhim ahamiyatga ega. Ushbu qarorda belgilangan izchil maqsadni amalga oshirish uchun chet tillarini o'rgatishni kommunikativ asosda olib borish katta samara beradi.

Bu tizimga chet tili o'qitishga kommunikativ yondashuv o'tgan asrning oxirlaridan boshlab olib kirildi. O'zbekistonda esa ushbu yangicha uslub XXI asrning boshlaridan joriy etila boshlandi

va o'zining muayyan natijalarini berib kelmoqda. Bunga sabab esa til o'qitishga kommunikativ yondashuvning o'ziga xos afzalliklaridir.

Shulardan birinchisi va, eng muhimi, bu uslub til o'rganuvchining kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirishga qaratilganligidir. Har qanday tilni o'rganishdan maqsad ushbu tilni amaliyotda qo'llay olish, mazkur til egalari yoki shu tilda muloqot olib boradigan boshqa millat vakillari bilan xoh og'zaki, xoh yozma tarzda suhbat qila olishdan iboratdir. Kommunikativ yondashuv esa til o'rganuvchilarni xuddi shu hayotiy vaziyatlarga tayyorlashni targ'ib qiladi va shuning uchun ham chet tillarini o'rgatish sohasidagi tadqiqotchilar tomonidan qo'llab-quvvatlanib kelmoqda.

Ikkinchidan esa, ushbu yondashuv chet tilini nazariy asosda *o'rganish* bilan birga, uni amaliy tatbiqi, keng *o'zlashtirishga* e'tibor qaratadi. Bilamizki, til o'zlashtirish jarayonini har bir shaxs o'z ona tilida so'zlashishga o'rganish mobaynida boshidan kechiradi, ya'ni hali bola tili chiqmasdan turib muayyan nutq ifodalarini doimo yaqinlari tomonidan eshitadi, qulog'i shu tilga o'rganadi, ma'lum sezgilar orqali so'zlar ma'nosini anglay boshlaydi, shu so'zlarga taqlid qilib tovushlar, keyinchalik so'zlar talaffuz qila boshlaydi va ma'lum vaqtga yetib bu tilda bemalol gapira, boshqacha aytganda, muloqot qila boshlaydi. Buning uchun bolaga o'z ona tilining grammatik qoidalarini o'rganish yoki so'zlar va ularning ma'nolarini yod olish zarurati bo'lmagan, bularni unga hech kim bevosita o'rgatishi kuzatilmaydi.

Kommunikativ yondashuv ham chet tili o'rganuvchilarni turli hayotiy vaziyatlar, holatlar asosida ma'lum sharoitda chet tilidan qanday foydalanishga o'rgatadi. Ya'ni bunda o'qituvchi o'rganuvchilarga chet tilidagi ma'lum bir hodisalarni ularni o'zlashtirish muhitini yaratib berish orqali o'rgatadi.

Bundan ko'rinadiki, kommunikativ til o'rgatish usuli mamlakatimizda bir necha o'n yilliklar davomida qo'llanib kelingan grammatika-tarjima metodidan tubdan farq qiladi. Ma'lumki, bu uslubda chet tili o'rganuvchilar mazkur chet tilining grammatikasini o'rganishgan, ushbu grammatik birlikdan foydalanib gaplar tuzishgan, turli mashqlar bajarishgan; ushbu tildagi lug'aviy birliklarni yod olishgan va ulardan foydalanib chet tilidan ona tiliga, ona tilidan chet tiliga tarjimalarni amalga oshirishgan. Oqibatda ular chet tilining grammatikasini a'lo darajada bilishgan, so'z boylklari yetarli bo'lgan, tarjima nazariyasini puxta egallashgan, zarur hayotiy vaziyatlarda esa chet tilini qo'llashda qator to'siqlarga duch kelishgan, katta qiyinchilik bilan mazkur tilda muloqotga kirishishgan. Bunday muammolarga sabab ular tilni quruq o'rganishgan, ya'ni uni amaliy jihatdan o'zlashtirishmagan.

Shuningdek, kommunikativ til o'rgatish o'rganuvchilardan tilni bosqichma-bosqich o'rganishni targ'ib qiladi. Bosqichlar sifatida esa til birliklaridan ijodiy foydalanish, uni sinab ko'rish va ma'lum vaziyatlarda xatolarga yo'l qo'yish tushuniladi. Xatolarga yo'l qo'yish til o'zlashtirishning me'yoriy holatidir, lekin muloqot kompetentsiyasi rivojlanib borgani sari til o'rganuvchida mazkur tilni ravon va xatosiz ishlatish ko'nikmalari shakllanib boradi.

Boshqacha aytganda, chet tili o'qitishga kommunikativ yondashuv til o'rganish jarayonini mazmunli, samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Yuqoridagi va shu kabi boshqa afzalliklarga ega bo'lgan kommunikativ til o'qitish uslubi ko'plab chet tili o'qitish guruhlarida muvaffaqiyatli qo'llanmoqda. Biroq ushbu yondashuvni talqin qilishda ba'zi kamchiliklar mavjudki, bu holat ayrim o'qituvchilar tomonidan o'z

mashg'ulotlarini tashkillashda xatoliklarga yo'l qo'yishga sabab bo'lmoqda va ta'lim sifatiga salbiy ta'sirini ko'rsatmoqda.

Shunday noto'g'ri tushunchalardan biri, ayni vaqtda, eng ko'p tarqalgani kommunikativ yondashuvda grammatikani e'tibordan chetda qoldirish sanaladi. Bunday talqin grammatika-tarjima metodining kamchiliklarini nazarda tutgan holda yuzaga kelgan. Mazkur g'oya grammatikani kommunikativ yondashuv asosida to'g'ri o'rgatishni chuqur anglamagan ayrim mutaxassislar uchun qo'l kelmoqda. Shuningdek, chet tili o'rganuvchilarda ham chet tilini bilish uchun, o'sha tilda muloqot qilish uchun grammatikani o'rganishga ehtiyoj yo'q degan xato fikrning uyg'onishiga sabab bo'lmoqda. Aslida esa chet tilining grammatikasini bilmasdan turib ushbu tilni mukammal egallash mumkin emas. Kommunikativ til o'qitish esa og'zaki va yozma muloqot orqali til o'rganuvchilarda grammatik kompetensiyani shakllantirishni nazarda tutadi.

Kommunikativ yondashuv haqidagi yana bir noto'g'ri qarash ushbu uslub faqat gapirishga, ya'ni og'zaki muloqotga o'rgatadi, degan fikrdir. Bunday xato fikrga sabab ko'pgina holatlarda o'rganuvchilar chet tilidan xorijliklar bilan og'zaki muloqotga kirishish uchun foydalanishlaridir. SHu tufayli chet tili darslarida o'rganuvchilarning so'zlash va eshitib tushunish ko'nikmalarini rivojlantiruvchi topshiriqlar muhim bo'lib qolmoqda. Biroq muloqot ikki kishi o'rtasidagi og'zaki va yozma munosabatni ko'zda tutadi.

Shunday ekan, har xil rasmiy va norasmiy xatlar, ish qog'ozlari, hattoki, mobil telefon yoki internet tarmoqlarida jo'natilayotgan xabarlar ham muloqotning o'ziga xos shakllaridir. Kommunikativ til o'qitishda ham o'rganuvchilarning yozma nutqlarini, shu bilan birga, o'qib tushunish ko'nikmalarini o'stirish ta'limdan ko'zda tutilgan maqsadlardandir.

Shu va shu kabi boshqa noto'g'ri qarashlar¹²⁹ chet tili o'qitishga kommunikativ yondashuvning ba'zan yetarli darajada samara bermasligiga olib kelmoqda. Shunday ekan, biror usulni qo'llashda uning mohiyatini chuqur anglash, uni noto'g'ri talqin qilmaslik mazkur uslubning samaradorligini ta'minlashini unutmashimiz lozimdir.

REFERENCES

441. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
442. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
443. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILIIY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
444. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
445. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).

---

¹²⁹ Thompson, Geoff. *Some misconceptions about communicative language teaching*. *ELT Journal*, Volume 50/1, January 1996, pp. 9 – 15

- 446.Нажмиддинов, Э., & Мухамедиев, М. (2023). FISH HELMINTHS IN FISH RESERVOIRS OF FERGANA VALLEY. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(3).
- 447.Нажмиддинов, Э. Х., & Мухаммадиев, М. А. (2022). ФАРФОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИНИНГ ТУР ТАРКИБИ. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 60-68.
- 448.Нажмиддинов, Э. Х. (2022). ФАРФОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИ. *IJTIMOIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 189-194.
- 449.Najmiddinov, E. (2022). THE SIGNIFICANCE OF NATURE IN THE FORMATION OF PRESCHOOL CHILDREN IN THE IDEAL GENERATION. *Science and Innovation*, 1(8), 149-154.
- 450.Najmiddinov, E. (2022). " ICHTHYOLOGY AND HYDROBIOLOGY" PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF DIRECTIONS IN UZBEKISTAN. *Science and Innovation*, 1(8), 152-160.
- 451.Abidjanovich, A. A. (2022). THE NEED TO IMPROVE HUMAN'S NOOSPHERICAL RELATIONSHIP TO NATURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 23-30.
- 452.Abidjanovich, A. A. (2022). THE ROLE OF CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM IN IMPROVING PERSONAL ECOLOGICAL CULTURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 5-12.
- 453.Абдумаликов, А. (2022). АТРОФ-МУҲИТНИ АСРАШ БЎЙИЧА МИЛЛИЙ СТРАТЕГИК РЕЖА ВА УНИНГ АҲАМИЯТИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 251-258.
- 454.Абдумаликов, А. (2022). ЯНГИ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧИДА ЭКОЛОГИК МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ДАСТУРИ. *Scientific progress*, 3(2), 1179-1186.
- 455.Абдумаликов, А. А. (2019). Human and Natural Harmony in the Historical Process. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(5), 205-209.
- 456.Abidzhanovich, A. A. (2020). Issues Of Formation Of Rationality In Relations Of Nature With Society. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(08), 301-304.
- 457.Abdumalikov, A. A. (2019). Environmental Ecological Policy in Uzbekistan and Necessity Of Formation Of Rational Communication To Nature. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(9), 94-101.
- 458.Мирзабоев, Й. А. (2022). Тур Ўзгариш Чизиқлари Учта Бўлган, Гиперболик Қисмларининг Ҳаммаси Харақтеристик Учбурчаклардан Иборат Бўлган Бешбурчакли Соҳада Учинчи Тартибли Кўринишдаги Параболик-Гиперболик Тенглама Учун Битта Чегаравий Масала Ҳақида. *Theory And Analytical Aspects Of Recent Research*, 1(5), 363-366.
- 459.MIRZABOYEV, Y. BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHILARINING MATEMATIKA O'QITISH METODIKASI. O'RTA UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MATEMATIKA O'QITISHNING MAQSADI. *ЭКОНОМИКА*, 169-172.

460. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
461. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
462. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).
463. Miralimjanovna, Q. S. (2022). О ‘SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
464. Iminov, B. B. (2020). INNOVATIVE CULTURAL LINKS ARE AN IMPORTANT FACTOR IN SOCIAL DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 2(3), 263-270.
465. Iminov, B. B. (2019). A PHILOSOPHICAL APPROACH TO INNOVATIVE AND CULTURAL-RELATIONS AT A NEW STAGE OF DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(5), 157-162.
466. Dilfuza, S., Nabijonova, F., & Matlubaxon, A. (2022). TA'LIM VA O'QITISH NAZARIYASINING MUHIM JIHATLARI. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 2(19), 366-372.
467. Nabijonova, F. (2022). Boshlangich sinflarda didaktik oyinlarning ahamiyati: Nabijonova Feruza. *Qo'qon universitetining ilmiy materiallar bazasi*, 1(000006).
468. Nabijonova, F. (2022). BOSHLANGICH SINFLARDA OZGA GAPNING QOLLANILISHI. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(19), 180-184.
469. НАБИЖОНОВА, Ф. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ. *ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ Учредители: ООО "Институт управления и социально-экономического развития"*, (10), 90-92.
470. Набижонова, Ф. (2022). ОНА ТИЛИ ВА АДАБИЁТ ТАЪЛИМИНИНГ ТАРИХИ ВА ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛЛАРИ. *Мировая наука*, (10 (67)), 38-41.
471. Feruza, N. (2023). Characteristics of the Lessons of the Native Language. *Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education*, 2(3), 32-36.
472. Kosimova, X. (2022). THE IMPORTANCE OF READING CULTURE IN THE FORMATION OF A HEALTHY SPIRITUAL CLIMATE IN THE FAMILY. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 7-13.
473. Qosimova, X. (2022). THE SIGNIFICANCE OF LIBRARY CULTURE IN FORMING A HEALTHY SPIRITUAL ENVIRONMENT IN THE FAMILY. *Science and Innovation*, 1(8), 142-148.
474. Qosimova, X. (2022). OILADA SOG'LOM MA'NAVIY MUHITNI SHAKLLANTIRISHDA KITOBXONLIK MADANIYATINING AHAMIYATI. *Science and innovation*, 1(B8), 142-148.

475. ҚОСИМОВА, Х., & КАРИМОВА, Г. ЭКОНОМИКА И СОЦИУМ. *ЭКОНОМИКА*, 612-615.
476. Джалолова, М. (2021). Эъзоза Юлдашевна Рахманова, and Холида Набиевна Косимова." *ВОСПИТАНИЕ СЕНСОРНОГО ВОСПРИЯТИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.* " *Scientific progress*, 1.
477. Buzrukova, D. M. (2023). "МУНАББАТ" HISSIY KONSEPTINING TURLI LINGVOMADANIYAT VAKILLARI IDROKIDAGI TASVIRI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(1), 178-183.
478. Бузрукова, Д. (2022). ҚИС-ТУЙҒУЛАР УНИВЕРСАЛЛИГИ ВА ҚИССИЙ-ЛИСОНИЙ ОЛАМ МАНЗАРАСИГА ПСИХОЛИНГВИСТИК ЁНДАШУВ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(11), 239-242.
479. Mамурхановна, D. B. (2022). The Concept Of "Love" As An Important Element Of The Emotional World Landscape. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*, 7(5), 95-98.
480. Tursunova, D. T., Abobakirova, O. N., Buzrukova, D. M., Mahmudova, O. T., Ubaydullayeva, Z. H., & Kholmatova, N. N. (2022). Principal Principles And Important Factors Of Student Women's Social Activity. *Journal of Positive School Psychology*, 6262-6269.
481. Buzrukova, D. M. M. (2023). TARBIYACHI VA OTA-ONALARNING O 'ZARO HURMATGA ASOSLANGAN MULOQOTINING KALIT FAKTORLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 793-797.
482. Buzrukova, D. M. (2023). Muhabbat" konseptining lingvomadaniy o'ziga xosligi. *FarDU. ILMIY XABARLAR*, 1, 318-321.
483. Abdugofurovna, J. N., & Turgunovna, M. S. (2022). The Problems In Teaching Language. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876*, 16(5), 46-48.
484. Jumaniyazova, N. A. O., & Mavlonova, S. T. U. (2022). CHET TILINI O'RGATISHDA KOMMUNIKATIV PRINSIPLAR HAMDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYANING ROLI. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 118-122.
485. Turg'Unovna, M. S. (2022). Yangi O'zbekistonda diniy-dunyoviy qarashlar. *Ta'lim fidoyilari*, 8, 115-120.
486. Ernazarov, G., & Mavlonova, S. (2023). INDICATORS OF SPEED PHYSICAL QUALITY OF STUDENTS. *Science and innovation*, 2(B1), 177-183.
487. Boboyeva, Z. A., & Mo'Minova, D. B. Q. (2022). TALABALARNING KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 221-233.
488. Zulfiya, B., & Raxmonali, S. (2022). SAN'ATNING IJTIMOY HAYOTNING MURAKKAB MUNOSABATLARI BILAN ALOQADORLIGI. *Research Focus*, 1(2), 296-300.

489. Бобоева, З. (2022). ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТАСВИРИЙ САЊАТНИНГ ЎРНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 51-55.
490. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Motiv Va Motivatsiya Muammosining Jahon Va Mahalliy Psixologlar Tomonidan Tadqiq Etilganligi. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(11), 256-259.
491. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE SPORTSMAN PERSONALITY DURING COMPETITIONS. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 215-221.
492. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). TALABALARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISH-IJTIMOYIY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 66-70.
493. Dilshodbek o'g'li, R. S., & Boxodirjon o'g'li, V. A. (2022). XORIJ PSIXOLOGLARINING ISHLARIDA SHAXSNING TADQIQ ETILISHI. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 39-47.
494. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Sportchi Psixologik Salomatligiga Ta'sir Etuvchi Omillar. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(11), 117-121.
495. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2023). SPEECH ISSUES IN PSYCHOLINGUISTICS. *IQRO JURNALI*, 2(2), 503-511.
496. Abduraxmonov, A., & Kadirov, S. (2022). DEMOGRAFIK JARAYONLARNING IQTISODIY-IJTIMOYIY SOHALARNI RIVOJLANISHI BILAN BOG'LIQLIGI VA DASTLABKI XUSUSIY MULK MASALALARI. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 222-229.
497. Siddikov, F. Z. (2023). BASKETBOLCHI BOLALAR VA O'SMIRLARNING JISMONIY RIVOJLANISHINING XUSUSIYATLARI. *Ustozlar uchun*, 43(3), 120-123.
498. Сиддиков, Ф., & Эшимов, Т. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ ПОВЫШЕНИЯ ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(23), 41-44.
499. Farrux, S. (2022). SPORT O'YINLARINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *SO'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI*, 1(2), 184-189.
500. Sayidolimov, J. B. O. G. L. (2023). AGIOGRAFIK OBRAZLARNING MAZMUN-MOHİYATIDAGI EVRILISHLAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 1318-1322.
501. Odiljon o'g'li, U. D. (2023). ADABIY ASAR QAHRAMONI TALQINIDAGI O'ZIGA XOSLIKLAR. *IQRO JURNALI*, 2(2), 777-785.
502. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
503. Dilobarkhon, K. (2019). The importance of modern innovation in education. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(12).
504. Kholikova, D. (2020). INTELLECTUAL ACTIVITY OF CREATIVE THINKING VERBAL TEST "UNUSUAL USE". *PEDAGOGICAL SCIENCES*, 22.

505. Maxsitovna, K. D. (2022). Pedagogical Problems of Child Raising in the Uzbek Family. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 542-546.
506. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.
507. Холикова, Д. (2021). Возможности диагностики эффективности компенсационного подхода в обучении. *Общество и инновации*, 2(9/S), 239-252.
508. Kholikova, D. M. (2021). THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF INCREASING INNOVATIVE THINKING IN STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (5), 422-424.
509. Kholikova, D. M. (2021). DEVELOPMENT OF INNOVATIVE THINKING SKILLS IN HIGHER EDUCATION STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (6), 549-552.
510. Kholmatova, Z. T. (2022). PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF GENDER ASPECTS OF EDUCATION. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 60-65.
511. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
512. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.
513. Kholmatova, Z., & Axmadaliyeva, M. (2022). Healthy lifestyle (HLS)-The basis of valeology in kindergarten. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 136-139.
514. Kholmatova, Z., & Olamnazarova, F. (2022). Problems of the communicational approach of language teaching in the primary class. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 140-144.
515. Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
516. Холматова, З. Т. (2022). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ГЕНДЕРЛИ ЁНДАШУВ ДАВР ТАЛАБИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 134-140.
517. Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
518. To'lqinovna, Y. D. (2022). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA МАТЕМАТИК ТАСАВВУРЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕТОДЛАРИ. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
519. Yuldasheva Dilshoda To'lqinovna (2022). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA БАДИЙ ТАСВИРЛАР ОРҚАЛИ ИЗЧИЛ НУТҚНИ РИВОЖЛАНТИРИШ. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
520. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.

521. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
522. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
523. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
524. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
525. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.
526. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
527. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
528. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).
529. Miralimjanovna, Q. S. (2022). О ‘SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
530. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
531. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
532. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
533. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.
534. To‘lqinova, Y. D. (2022). MAKTABGACHA YOSHIDAGI BOLALARDA MATEMATIK TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH METODLARI. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
535. Yuldasheva Dilshoda To‘lqinova (2022). MAKTABGACHA YOSHIDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521

536. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
537. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
538. Shavkatovna, S. R. (2021). Developing Critical Thinking In Primary School Students. *Conferencea*, 97-102.
539. Shavkatovna, S. R. (2021). Methodological Support for The Development of Primary School Students' Creative Activities. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 2, 121-123.
540. Ra'noxon, S. (2022). BOSHLANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARIDA MATEMATIKAGA MUNOSABAT. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 203-207.
541. Shavkatovna, S. R. (2021). Improvement of methodological pedagogical skills of developing creative activity of primary school students. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 289-292.
542. Шарофутдинова, Р., & Абдуллаева, С. (2022). ФИКРЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МЕНТАЛ АРИФМЕТИКА. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 235-239.
543. Махамдалиевна, Y. D., Ўлжайевна, Ò. F., Qizi, T. D. T., Shavkatovna, S. R. N., & Anvarovna, A. O. (2020). Pedagogical Features Of Mental Development Of Preschool Children. *Solid State Technology*, 63(6), 14221-14225.
544. Shavkatovna, S. R. N. (2022). THE ROLE OF FOREIGN EXPERIENCES IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 128-133.
545. Шарофутдинова, Р. Ш. (2022). БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 149-158.
546. Shavkatovna, S. R. (2023). DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AS A SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY. *Open Access Repository*, 4(03), 51-59.
547. Aminova, F., Ahlimirzayev, A., & Sharofiddinova, R. (2023). USING THE PRINCIPLE OF INTERDISCIPLINARY RELATIONSHIP IN STUDYING DIFFERENTIAL EQUATIONS IN SPECIALIZED SCHOOLS AND ACADEMIC LYCEUMS.
548. Sharofutdinov, I. (2023). DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 424-429.
549. Sharofutdinov, I. (2023). THE ACTUAL STATUS OF THE METHODOLOGY OF DEVELOPING ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *Академические исследования в современной науке*, 2(12), 206-213.
550. Sharofutdinov, I. (2023). Bo 'lajak pedagoglarning akmeologik kompetentligini rivojlantirish metodikasining amaliyotda qollash. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(7), 54-58.

ПЕДАГОГИК МУЛОҚОТНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ ВА ФУНКЦИЯЛАРИ

Бобоева З.А

ФДУ катта ўқитувчи

Ахмедбекова М

ФДУ ўқитувчи

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954812>

Аннотация. Мазкур мақолада шахсга йўналтирилган таълим технологиялари, мулоқотнинг барча таркибий қисмлари ва педагогик мулоқотнинг тузилиши, мулоқотнинг энг муҳим функциялари ҳақида сўз боради.

Калим сўзлар: мулоқотни таҳлил қилиш, таълим олувчининг асосий эҳтиёжлари, ижтимоий ривожининг муҳим омиллари.

SPECIFIC CHARACTERISTICS AND FUNCTIONS OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION

Abstract. This article talks about person-oriented educational technologies, all components of communication and the structure of pedagogical communication, the most important functions of communication.

Key words: analysis of communication, basic needs of the learner, important factors of social development.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ И ФУНКЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ

Аннотация. В данной статье говорится о лично-ориентированных образовательных технологиях, обо всех компонентах общения и структуре педагогического общения, о важнейших функциях общения.

Ключевые слова: анализ общения, базовые потребности обучающегося, важные факторы социального развития.

Шахсга йўналтирилган таълим технологиялари воситасида бўлажак ўқитувчиларда коммуникатив маданиятни шакллантиришда мулоқот муҳим ўрин эгаллайди. Психологик луғатларда мулоқот тушунчасига икки хил таъриф берилди: 1) мулоқот – ҳамкорликдаги фаолият эҳтиёжи билан тақозоланган алоқа ўрнатиш ва уни ривожлантириш жараёни; 2) мулоқот – белгилар тизими орқали субъектларнинг ўзаро таъсирлашуви.

Мулоқот – таълим олувчи психологик ва ижтимоий ривожининг муҳим омилларидан бири бўлиб, биргаликдаги фаолиятда умумий натижаларга эришиш, шахслараро муносабатларни йўлга қўйиш ва қўллаб-қувватлаш мақсадида икки ёки ундан ортиқ кишиларнинг ўзаро ҳаракати. Мулоқот мотивлари таълим олувчининг асосий эҳтиёжлари билан тигиз боғланган бўлиб, ана шу асосдан келиб чиқиб уларни уч муҳим категориясини ажратиш кўрсатиш мумкин: билиш, ишбилармонлик, шахсий.

Психологияда мулоқотни таҳлил қилишда унинг турли жиҳатларига эътибор қаратилади: “коммуникация” (ахборот алмашув), “ижтимоий перцепция” (инсонни инсонни идрок этиши ва тушуниши), “интеракция” (биргаликдаги ҳаракат). Амалий мулоқот мазкур таркибий қисмларнинг йиғиндиси сифатида юзага чиқади. Педагогик жараёнда мулоқот фақат бир функция – ахборот бериш билан чегараланади. Бирок

мулоқотнинг барча таркибий қисмлари – ахборот алмашув ва вазифаларни амалга ошириш, ўзаро муносабатларни ташкил этиш, бола шахсини билиш ва унга таъсир кўрсатишдан фойдаланиш зарур.

Педагогик мулоқот деганда педагог- ўқитувчилар жамоаси ўртасида ўзаро биргаликдаги ҳаракатнинг мазмунан ахборот айирбошлашдан, ўқув-тарбиявий таъсир кўрсатиш ва ўзаро ҳамжиҳатликни ташкил этишдан ахборат тизими, усуллари ва малакалари тушунилади. Педагог - ўқитувчилар ушбу жараённинг ташаббускори сифатида майдонга чиқади ва уни ташкил этади ҳамда унга бошчилик қилади.

А.Н.Леонтьев педагогик мулоқотнинг тарбиявий-дидактик аҳамиятини баҳолар экан, қуйидаги фикрларни билдиради: фаол педагогик мулоқот ўқитувчининг, умуман олганда педагогик жамоанинг таълим-тарбия жараёнида ўқув фаолиятининг ижодий характери, бўлажак ўқитувчи шахсининг шаклланиши учун энг яхши шароит яратадиган, таълим-тарбияда мақбул бўлган эмоционал муҳитни таъминловчи, жумладан, руҳий психологик тўсиқларнинг пайдо бўлишини олдини оладиган, таълим олувчилар жамоасида ижтимоий-психологик жараёнларни тўғри йўлга солиб бошқаришни таъминлайдиган ва ўқув тарбиявий жараёнда бўлажак ўқитувчининг ўз педагогик маҳоратидан оқилона фойдаланиши учун имкониятлар яратадиган муҳим воситадир¹³⁰.

Педагогик мулоқот педагогик жараён мантиғига мос келадиган динамик тавсифга эга. Педагогик мулоқотнинг тузилишида қуйидаги босқичлар алоҳида ажратиб кўрсатилади: 1. Моделлаштириш (башоратга доир) – педагогик вазифаларга мос ўзаро ҳаракатнинг коммуникатив тузилишини ўзига хос тарзда режалаштиришни амалга ошириш. 2. Бевосита мулоқотни ташкил этиш (коммуникатив ҳужум) – педагог ташаббускорликни ўз қўлига олади, гуруҳни тезлик билан ишга жалб этиш технологияси 3. Мулоқотни бошқариш – қўлланиладиган таъсир кўрсатиш методларининг коммуникативлигини таъминлаш (тингловчиларнинг ташаббусини қўллаб-қувватлаш, тингловчиларнинг ташаббус кўрсатишини ташкил этиш, диалогик мулоқотни йўлга қўйиш, ўз мўлжалини реал шароит билан уйғун тарзда коррекциялаш. 4. Амалга оширилаётган педагогик мулоқот технологиясининг бориши ва натижаларини таҳлил этиш. Мазкур босқич кўпинча ўзининг мазмунига кўра мулоқотда қайта алоқа босқичи деб номланади ҳамда коммуникатив вазифани ҳал этишнинг якуний босқичига мос келади.

Педагогик фаолиятда мулоқот таълим олувчиларга замон талаблари асосида таълим бериш вазифаларини ҳал қилиш воситаси, тарбиявий жараёнларни ижтимоий-педагогик жиҳатдан таъминлаш тизими сифатида намоён бўлади.

Педагогик мулоқот ижтимоий-психологик жараён сифатида қуйидаги функциялар билан характерланади: шахсни ўрганиш (билиш), ахборот алмашиш ва фаолиятни ташкил этиш.

¹³⁰ Якушева С.Д. Основы педагогического мастерства. Уч.пос. – Оренбург. 2004. Стр 56.

Мулоқотнинг ахборот алмашиш функцияси маънавий бойлик ва янгиликлар билан ўртоқлашиш жараёнини ривожлантириш учун ижобий иштиёқлар, ҳамкорликда ишлаш ва фикрлаш учун шароитлар яратишдан иборат.

Роллар алмашилиши ёрдамида мулоқот ўрнатиш эса уларда у ёки бу ижтимоий шаклланиб қолган хатти-ҳаракатни дастурлайди. Ўқитувчилар ўқув-тарбиявий жараёнда шахс-рол шаклидан фойдаланадилар: дарснинг айрим элементларини бажаришга таълим олувчиларни таклиф қиладилар. Бунда тингловчилар томонидан ўз шахси (мен)ни, ўз кадр-қимматини, шахсини муносиб баҳолаш ва келажагини тасаввур эта билиш учун интилишларини таъминлаш имконияти туғилади.

Мулоқотнинг энг муҳим функцияларидан бири – ҳамдард бўлишдир. У бошқа киши хиссиётларини тушуниши, бошқалар нуктаи назарини маъқуллаш қобилиятини шакллантириши жараёнида амалга ошади ва жамоадаги муносабатларни меъёрга келтиради. Бунда таълим олувчиларга унинг истакларини тушуниш ва булар асосида таълим олувчиларга таъсир этиш зарурлигини англаш ўқитувчи учун жуда муҳимдир. Педагогик таъсир кўрсатиш ўқитувчининг муҳим коммуникатив қобилиятларидан бири бўлиб, аввало ўқитувчининг ташқи қиёфасини ифодаловчи маданияти, муносабатга киришиши ва нутқ маданияти асосида ўқувчилар билан мунтазам тарбиявий фаолият олиб бориш жараёнида намоён бўлади.

Педагогик таъсир кўрсатиш - тарбияланувчига онгли интизом ва мустақил фикр юритиш кўникмаларини ҳосил қилиш, тарбияни маълум бир мақсадга мувофиқ такомиллаштириш учун шахсга мунтазам ва тизимли таъсир кўрсатиш, жамиятнинг ижтимоий-тарихий тажрибаларига ёндашиб шахсни ҳар томонлама камол топтириш, унинг хулқ-атвори ва дунёқарашини такомиллаштириш, ёш авлодни муайян мақсад асосида тарбиялаш, ижтимоий онг ва хулқ-атворни халқимизнинг бой мафқуралари асосида шакллантиришга йўналтирилган фаолият жараёнидир. Педагогик таъсир кўрсатиш асосида тарбияланувчининг онги шаклланади, маънавий бойлиги ва ҳис-туйғулари ривожланади, унда ижтимоий ҳаёт учун зарур бўлган ижтимоий алоқаларни ташкил этишга хизмат қиладиган хулқий одатлар ҳосил бўлади.

Педагогик таъсир кўрсатиш билан жамиятнинг шахсга кўядиган ахлоқий талабларига мувофиқ келадиган хулқий малака ва одатлари ҳосил қилинади. Бунга эришиш учун ўқувчининг онги, хиссиёти ва иродасига таъсир этиб борилади. Агар буларнинг бирортаси эътибордан четда қолса, ўқитувчининг таълим ва тарбиявий мақсадларга эришиши қийинлашади. Тарбия жараёнига ўқитувчи раҳбарлик қилади. У ўқувчилар фаолиятини белгилайди, уларнинг педагогик жараёнда илгирок этишлари учун шарт- шароитлар яратади.

Педагогик таъсир кўрсатиш мазмунида тарбия моҳияти ифодаланган бўлиб, унинг мазмуни мамлакатнинг ижтимоий мақсадларидан келиб чиқиб асосланади. Тарбия моҳияти турли даврларда ҳар хил ифодаланган бўлса ҳам, аммо йўналтирувчанлик хусусиятига кўра бир-бирига ўхшаш ғояларни ифодалайди. Зеро, ҳар бир халқнинг тараққий этиши, давлатларнинг қудратли бўлиши авлодлар тарбиясига кўп жиҳатдан боғлиқлиги қадимдан ўз исботини топган.

REFERENCES

551. Vasiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
552. Vasiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
553. Vasiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILIIY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
554. Vasiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
555. Vasiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).
556. Нажмиддинов, Э., & Мухамедиев, М. (2023). FISH HELMINTHS IN FISH RESERVOIRS OF FERGANA VALLEY. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(3).
557. Нажмиддинов, Э. Х., & Мухаммадиев, М. А. (2022). ФАРҒОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИНИНГ ТУР ТАРКИБИ. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 60-68.
558. Нажмиддинов, Э. Х. (2022). ФАРҒОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИ. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 189-194.
559. Najmiddinov, E. (2022). THE SIGNIFICANCE OF NATURE IN THE FORMATION OF PRESCHOOL CHILDREN IN THE IDEAL GENERATION. *Science and Innovation*, 1(8), 149-154.
560. Najmiddinov, E. (2022). " ICHTHYOLOGY AND HYDROBIOLOGY" PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF DIRECTIONS IN UZBEKISTAN. *Science and Innovation*, 1(8), 152-160.
561. Abidjanovich, A. A. (2022). THE NEED TO IMPROVE HUMAN'S NOOSPHERICAL RELATIONSHIP TO NATURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 23-30.
562. Abidjanovich, A. A. (2022). THE ROLE OF CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM IN IMPROVING PERSONAL ECOLOGICAL CULTURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 5-12.
563. Абдумаликов, А. (2022). АТРОФ-МУҲИТНИ АСРАШ БЎЙИЧА МИЛЛИЙ СТРАТЕГИК РЕЖА ВА УНИНГ АҲАМИЯТИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 251-258.
564. Абдумаликов, А. (2022). ЯНГИ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧИДА ЭКОЛОГИК МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ДАСТУРИ. *Scientific progress*, 3(2), 1179-1186.
565. Абдумаликов, А. А. (2019). Human and Natural Harmony in the Historical Process. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(5), 205-209.

566. Abidzhanovich, A. A. (2020). Issues Of Formation Of Rationality In Relations Of Nature With Society. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(08), 301-304.
567. Abdumalikov, A. A. (2019). Environmental Ecological Policy in Uzbekistan and Necessity Of Formation Of Rational Communication To Nature. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(9), 94-101.
568. Мирзабоев, Й. А. (2022). Тур Ўзгариш Чизиқлари Учта Бўлган, Гиперболик Қисмларининг Ҳаммаси Харақтеристик Учбурчаклардан Иборат Бўлган Бешбурчакли Соҳада Учинчи Тартибли Кўринишдаги Параболик-Гиперболик Тенглама Учун Битта Чегаравий Масала Ҳақида. *Theory And Analytical Aspects Of Recent Research*, 1(5), 363-366.
569. MIRZABOYEV, Y. BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING МАТЕМАТИКА О 'QITISH METODIKASI. O 'RTA UMUMTA 'LIM MAKTABLARIDA МАТЕМАТИКА О 'QITISHNING MAQSADI. *ЭКОНОМИКА*, 169-172.
570. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA AQLIY INTELEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
571. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
572. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).
573. Miralimjanovna, Q. S. (2022). O 'SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
574. Iminov, B. B. (2020). INNOVATIVE CULTURAL LINKS ARE AN IMPORTANT FACTOR IN SOCIAL DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 2(3), 263-270.
575. Iminov, B. B. (2019). A PHILOSOPHICAL APPROACH TO INNOVATIVA AND CULTURAL-RELATIONS AT A NEW STAGE OF DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(5), 157-162.
576. Dilfuza, S., Nabijonova, F., & Matlubaxon, A. (2022). TA'LIM VA O'QITISH NAZARIYASINING MUHIM JIHATLARI. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 2(19), 366-372.
577. Nabijonova, F. (2022). Boshlangich sinflarda didaktik oyinlarning ahamiyati: Nabijonova Feruza. *Qo'qon universitetining ilmiy materiallar bazasi*, 1(000006).
578. Nabijonova, F. (2022). BOSHLANGICH SINFLARDA OZGA GAPNING QOLLANILISHI. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(19), 180-184.
579. НАБИЖОНОВА, Ф. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ. *ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ Учредители: ООО" Институт управления и социально-экономического развития"*, (10), 90-92.

- 580.Набижонова, Ф. (2022). ОНА ТИЛИ ВА АДАБИЁТ ТАЪЛИМИНИНГ ТАРИХИ ВА ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛЛАРИ. *Мировая наука*, (10 (67)), 38-41.
- 581.Feruz, N. (2023). Characteristics of the Lessons of the Native Language. *Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education*, 2(3), 32-36.
- 582.Kosimova, X. (2022). THE IMPORTANCE OF READING CULTURE IN THE FORMATION OF A HEALTHY SPIRITUAL CLIMATE IN THE FAMILY. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 7-13.
- 583.Qosimova, X. (2022). THE SIGNIFICANCE OF LIBRARY CULTURE IN FORMING A HEALTHY SPIRITUAL ENVIRONMENT IN THE FAMILY. *Science and Innovation*, 1(8), 142-148.
- 584.Qosimova, X. (2022). OILADA SOG'LOM MA'NAVİY MUHITNI SHAKLLANTIRISHDA KITOBXONLIK MADANIYATINING AHAMIYATI. *Science and innovation*, 1(B8), 142-148.
- 585.ҚОСИМОВА, Х., & КАРИМОВА, Г. ЭКОНОМИКА И СОЦИУМ. *ЭКОНОМИКА*, 612-615.
- 586.Джалолова, М. (2021). Эъзога Юлдашевна Рахманова, and Холида Набиевна Косимова." *ВОСПИТАНИЕ СЕНСОРНОГО ВОСПРИЯТИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.*" *Scientific progress*, 1.
- 587.Buzrukova, D. M. (2023). "МУНАББАТ" HISSIY KONSEPTINING TURLI LINGVOMADANIYAT VAKILLARI IDROKIDAGI TASVIRI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(1), 178-183.
- 588.Бузрукова, Д. (2022). ҲИС-ТУЙҒУЛАР УНИВЕРСАЛЛИГИ ВА ҲИССИЙ-ЛИСОНИЙ ОЛАМ МАНЗАРАСИГА ПСИХОЛИНГВИСТИК ЁНДАШУВ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(11), 239-242.
- 589.Mamurkhanovna, D. B. (2022). The Concept Of "Love" As An Important Element Of The Emotional World Landscape. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*, 7(5), 95-98.
- 590.Tursunova, D. T., Abobakirova, O. N., Buzrukova, D. M., Mahmudova, O. T., Ubaydullayeva, Z. H., & Kholmatova, N. N. (2022). Principal Principles And Important Factors Of Student Women's Social Activity. *Journal of Positive School Psychology*, 6262-6269.
- 591.Buzrukova, D. M. M. (2023). TARBIYACHI VA OTA-ONALARNING O 'ZARO HURMATGA ASOSLANGAN MULOQOTINING KALIT FAKTORLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 793-797.
- 592.Buzrukova, D. M. (2023). Muhabbat" konseptining lingvomadaniy o'ziga xosligi. *FarDU. ILMIY XABARLAR*, 1, 318-321.
- 593.Abdugufurovna, J. N., & Turgunovna, M. S. (2022). The Problems In Teaching Language. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876*, 16(5), 46-48.
- 594.Jumaniyazova, N. A. O., & Mavlonova, S. T. U. (2022). CHET TILINI O'RGATISHDA KOMMUNIKATIV PRINSIPLAR HAMDA YANGI PEDAGOGIK

- TEKNOLOGIYANING ROLI. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 118-122.
595. Turg'Unovna, M. S. (2022). Yangi O'zbekistonda diniy-dunyoviy qarashlar. *Ta'lim fidoyilari*, 8, 115-120.
596. Ernazarov, G., & Mavlonova, S. (2023). INDICATORS OF SPEED PHYSICAL QUALITY OF STUDENTS. *Science and innovation*, 2(B1), 177-183.
597. Boboyeva, Z. A., & Mo'Minova, D. B. Q. (2022). TALABALARNING KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 221-233.
598. Zulfiya, B., & Raxmonali, S. (2022). SAN'ATNING IJTIMOY HAYOTNING MURAKKAB MUNOSABATLARI BILAN ALOQADORLIGI. *Research Focus*, 1(2), 296-300.
599. Бобоева, З. (2022). ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТАСВИРИЙ САЊЪАТНИНГ ЎРНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 51-55.
600. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Motiv Va Motivatsiya Muammosining Jahon Va Mahalliy Psixologlar Tomonidan Tadqiq Etilganligi. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(11), 256-259.
601. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE SPORTSMAN PERSONALITY DURING COMPETITIONS. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 215-221.
602. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). TALABALARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISH-IJTIMOY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 66-70.
603. Dilshodbek o'g'li, R. S., & Boxodirjon o'g'li, V. A. (2022). XORIY PSIXOLOGLARINING ISHLARIDA SHAXSNING TADQIQ ETILISHI. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 39-47.
604. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Sportchi Psixologik Salomatligiga Ta'sir Etuvchi Omillar. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(11), 117-121.
605. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2023). SPEECH ISSUES IN PSYCHOLINGUISTICS. *IQRO JURNALI*, 2(2), 503-511.
606. Abduraxmonov, A., & Kadirov, S. (2022). DEMOGRAFIK JARAYONLARNING IQTISODIY-IJTIMOY SOHALARNI RIVOJLANISHI BILAN BOG 'LIQLIGI VA DASTLABKI XUSUSIY MULK MASALALARI. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 222-229.
607. Siddikov, F. Z. (2023). BASKETBOLCHI BOLALAR VA O'SMIRLARNING JISMONIY RIVOJLANISHINING XUSUSIYATLARI. *Ustozlar uchun*, 43(3), 120-123.
608. Сиддиков, Ф., & Эшимов, Т. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ ПОВЫШЕНИЯ ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(23), 41-44.
609. Farrux, S. (2022). SPORT O 'YINLARINING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI*, 1(2), 184-189.

- 610.Sayidolimov, J. B. O. G. L. (2023). AGIOGRAFIK OBRAZLARNING MAZMUN-MOHİYATIDAGI EVRILISHLAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 1318-1322.
- 611.Odiljon o'g'li, U. D. (2023). ADABIY ASAR QAHRAMONI TALQINIDAGI O 'ZIGA XOSLIKLAR. *IQRO JURNALI*, 2(2), 777-785.
- 612.Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
- 613.Dilobarkhon, K. (2019). The importance of modern innovation in education. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(12).
- 614.Kholikova, D. (2020). INTELLECTUAL ACTIVITY OF CREATIVE THINKING VERBAL TEST "UNUSUAL USE". *PEDAGOGICAL SCIENCES*, 22.
- 615.Maxsitovna, K. D. (2022). Pedagogical Problems of Child Raising in the Uzbek Family. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 542-546.
- 616.Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.
- 617.Холикова, Д. (2021). Возможности диагностики эффективности компенсационного подхода в обучении. *Общество и инновации*, 2(9/S), 239-252.
- 618.Kholikova, D. M. (2021). THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF INCREASING INNOVATIVE THINKING IN STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (5), 422-424.
- 619.Kholikova, D. M. (2021). DEVELOPMENT OF INNOVATIVE THINKING SKILLS IN HIGHER EDUCATION STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (6), 549-552.
- 620.Kholmatova, Z. T. (2022). PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF GENDER ASPECTS OF EDUCATION. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 60-65.
- 621.Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
- 622.Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.
- 623.Kholmatova, Z., & Axmadaliyeva, M. (2022). Healthy lifestyle (HLS)-The basis of valeology in kindergarten. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 136-139.
- 624.Kholmatova, Z., & Olamnazarova, F. (2022). Problems of the communicational approach of language teaching in the primary class. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 140-144.
- 625.Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.

626. Холматова, З. Т. (2022). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ГЕНДЕРЛИ ЁНДАШУВ ДАВР ТАЛАБИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 134-140.
627. Tillavoldievna, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
628. То'лқиновна, Y. D. (2022). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA МАТЕМАТИК ТАСАВВУРЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕТОДЛАРИ. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMYI JURNALI*, 2(11), 25-31.
629. Yuldasheva Dilshoda To'lg'qinovna (2022). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA БАДИЙ ТАСВИРЛАР ОРҚАЛИ ИЗЧИЛ НУТҚНИ РИВОЖЛАНТИРИШ. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
630. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
631. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
632. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
633. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
634. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
635. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.
636. Qurbonova, S. (2022). KICHIK МАКТАБ YOSHDAGI BOLALARDA AQLIY INTELEKTING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
637. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШИ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
638. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).
639. Miralimjanovna, Q. S. (2022). О 'SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
640. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
641. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.

642. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
643. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.
644. To'liqinova, Y. D. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MATEMATIK TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH METODLARI. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
645. Yuldasheva Dilshoda To'liqinova (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
646. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
647. Tulkinova, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
648. Shavkatovna, S. R. (2021). Developing Critical Thinking In Primary School Students. *Conferencea*, 97-102.
649. Shavkatovna, S. R. (2021). Methodological Support for The Development of Primary School Students' Creative Activities. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 2, 121-123.
650. Ra'noxon, S. (2022). BOSHLANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARIDA MATEMATIKAGA MUNOSABAT. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 203-207.
651. Shavkatovna, S. R. (2021). Improvement of methodological pedagogical skills of developing creative activity of primary school students. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 289-292.
652. Шарофутдинова, Р., & Абдуллаева, С. (2022). ФИКРЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МЕНТАЛ АРИФМЕТИКА. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 235-239.
653. Махамдалиевна, Y. D., Òljayevna, Ò. F., Qizi, T. D. T., Shavkatovna, S. R. N., & Anvarovna, A. O. (2020). Pedagogical Features Of Mental Development Of Preschool Children. *Solid State Technology*, 63(6), 14221-14225.
654. Shavkatovna, S. R. N. (2022). THE ROLE OF FOREIGN EXPERIENCES IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 128-133.
655. Шарофутдинова, Р. Ш. (2022). БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 149-158.
656. Shavkatovna, S. R. (2023). DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AS A SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY. *Open Access Repository*, 4(03), 51-59.

657. Aminova, F., Ahlimirzayev, A., & Sharofiddinova, R. (2023). USING THE PRINCIPLE OF INTERDISCIPLINARY RELATIONSHIP IN STUDYING DIFFERENTIAL EQUATIONS IN SPECIALIZED SCHOOLS AND ACADEMIC LYCEUMS.
658. Sharofutdinov, I. (2023). DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 424-429.
659. Sharofutdinov, I. (2023). THE ACTUAL STATUS OF THE METHODOLOGY OF DEVELOPING ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *Академические исследования в современной науке*, 2(12), 206-213.
660. Sharofutdinov, I. (2023). BO ‘LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING AMALIYOTDA QOLLASH. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(7), 54-58.

ХИТОЙ МАМЛАКАТЛАРИДА БОЛАЛАРДА МАНТИҚИЙ ТАФАККУРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Хурсанова Зилола Мирзахолматовна
Фарғона давлат университети ўқитувчиси
Касимова Наргиза Вахобджановна
Фарғона давлат университети талабаси
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954834>

Аннотация. Мазкур мақолада Хитой мамлакатларида болаларда мантиқий тафаккурни ривожлантириши масалалари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: ўқувчиларнинг мантиқий тафаккурини ривожлантириши, Хитой, таълим муассасалари.

DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING IN CHILDREN IN CHINESE COUNTRIES

Abstract. This article highlights the issues of developing logical thinking in children in China.

Key words: development of students' logical thinking, China, educational institutions.

РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ДЕТЕЙ В СТРАНАХ КИТАЯ

Аннотация. В данной статье освещаются вопросы развития логического мышления у детей в Китае.

Ключевые слова: развитие логического мышления учащихся, Китай, образовательные учреждения.

Хитойда ўқувчиларнинг мантиқий тафаккурини ривожлантириш қоидага мувофиқ таълимнинг кейинги босқичларини давом эттиришда турли имтиёзлар – давлат стипендиялари, ишлаб чиқариш корхоналари ва ташкилотлари томонидан тақдим этиладиган ёрдам пулларидан фойдаланиш имкониятига эга бўлишади. Хитойда мантиқий тафаккури ривожланган ўқувчилар учун махсус мактаблар мавжуд эмас, бироқ университет марказлари яқинида очиладиган ўрта мактабларнинг имкониятларидан самарали фойдаланилади. Ҳар бир университет қошида кадрлар ва юқори даражада таълим беришни таъминлайдиган мактаблар мавжуд.

Бундан ташқари, Хитойда мактабларнинг иерархик тизими яратилган: барча провинция ва шаҳарларда бир қанча яхши таълим берадиган мактаблар, улар орасидан энг яхшиси – “супер мактаб” белгилаб олинади. Мазкур таълим муассасалари кўпроқ давлатнинг кўллаб-қувватлашидан баҳраманд бўлиш ва асосийси танлов асосида ўқувчиларни қабул қилиш ҳуқуқини кўлга киритишади. Ушбу мактаблар турли давлатлардан энг яхши ўқитувчиларни ишга жалб этишади. Ана шундай мактабларидан бири Шанхай олий мактаби (Shanghai High school)дир. Шанхай мактабига 1865 йилда асос солинган. 1993 цилда ушбу мактабда халқаро бўлим ташкил этилган, 1995 йилда мактаб базасида бакалавриат йўналиши очилган.

Ўқувчиларнинг мантиқий тафаккурини ривожлантириш кейинги фаолиятининг муваффақияти ягона давлат имтихони натижаларига бевосита боғлиқ. Имтихон натижаларига кўра, синфлар ичида “элита” ва “нисбатант суст” гуруҳлар, юқори синфларда эса фаолиятнинг малум бир соҳаси учун ихтисослашган гуруҳлар ташкил этилади. Бу

тарзда гуруҳларга бўлиниш “супер мактаблар”да ўқишни давом эттирадиган ўқувчиларни танлашга ёрдам беради. Мантикий тафаккури ривожланган ўқувчилар билан ишлашда асосий ролни қўшимча таълим ўйнайди.

Корея республикасида ўқувчиларнинг мантикий тафаккурини ривожлантиришга катта эътибор қаратилади. ўқувчиларнинг мантикий тафаккурини ривожлантиришнинг асосий йўналиши сифатида махсус мактабларни яратиш ва қўшимча таълимни ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади. Мантикий тафаккури ривожланган болалар учун Бусан шаҳрида “супер мактаб” ташкил этилган. Мактаб “Бусан Фан академияси” (“Bussan Science Academy”), 2006 йилдан “Корея Фан Академияси” (“Korean Science Academy”) номини олган. Мазкур мактаб Хитойдаги “супер мактаблар”дан тубдан фарқ қилади. Энг аввало, у университетдаги қатъий тартиб-қоидаларни ўзида акс эттирмайди, бироқ ўз-ўзидан “болалар университети” функциясини бажаради. Мактабда мантикий тафаккури ривожланган ўқувчиларни тарбиялаш ва ривожлантиришга доир методлар ишлаб чиқилади. Мактаб билан алоқадорликда бутун жаҳонда мантикий тафаккури ривожланган ўқувчилар билан амалга ошириладиган ишларни таҳлил этиш билан шуғулланадиган “Иқтидор таълими ва тараққиёт” (Institute For Gifted Education &Promotion) институти фаолият юритади. Институт Бусан шаҳри ўқитувчиларни тайёрлашга доир АҚШ, Исроил, Россия ва Сингапурда халқаро дастурларни амалга оширади. Институт мантикий тафаккури ривожланган ўқувчилар билан ишлайдиган Бусан шаҳридаги барча ўқитувчиларнинг малакасини ошириш билан шуғулланади. Барча курсларнинг натижалари мунтазам таҳлил этиб борилади ва қўлланма сифатида нашр этирилади. Барча ўқитувчилар рефлексив танловда иштирок этишади. Курсларнинг самарадорлиги ўқитувчиларнинг рефлексив натижалари асосида баҳоланади.

Ўқувчиларнинг мантикий тафаккурини ривожлантиришга доир илғор хорижий тажрибалар асосида республикамизда ҳам мустақиллик йилларида қатор ишлар амалга оширилди:

биринчидан, ўқувчиларнинг мантикий тафаккурини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш мақсадида 1993 йилдан бошлаб Республика фан олимпиадаси ўтказиб келинмоқда ва ғолиб ўқувчилар олий таълим муассасаларига имтиёзли қабул қилиниши қонунчилик асосида белгилаб қўйилган;

иккинчидан, республикамизда ихтисослаштирилган Давлат таълим муассасалари ташкил этилган бўлиб, ўқувчилар ўзларининг имконияти ва қизиқишларидан келиб чиққан ҳолда, фан йўналиши бўйича чуқурлаштирилган ва ихтисослаштирилган таълим олиш имкониятига эгадирлар;

учинчидан, республикамизда “Баркамол авлод” болалар марказлари фаолияти йўлга қўйилган бўлиб, маданий-эстетик (тасвирий санъат – халқ амалий санъати – дизайн – мусиқа таълими – театр санъати – пазандачилик ва қандолатчилик); техник ижодиёт (бошланғич техник моделлаштириш ва конструкциялаш – автоматика ва электроника – техник воситалар ва компьютер технологиялари); ўлкашунослик ва экология (экология ва саломатлик – ўсимликшунослик (флора) – ҳайвонотшунослик (фауна) – сайёҳлик – ўлкашунослик) йўналишларида тўғарақлар фаолияти йўлга қўйилган;

тўртинчидан, республикамизда болалар мусиқа ва санъат мактаблари ташкил этилган бўлиб, мазкур мактабларнинг асосий мақсади ёш авлоднинг мусиқа ва санъат

турларига қизиқиши ва қобилиятини ривожлантириш, ижтимоий фаоллигини ошириш, уларни халқимиз анъаналарига ва миллий кадриятларимизга нисбатан ҳурмат руҳида тарбиялаш, маънавий ва маърифий савиясини ҳар томонлама оширишдан иборат. Мазкур мактабларда мусиқа, санъат, хореография, тасвирий ва амалий санъат, театр санъати йўналишлари бўйича мантиқий тафаккури ривожланган ўқувчилар билан ишлаш тизимли йўлгв қўйилган.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, замонавий шароитда педагогика фани олдида турган асосий вазифа сифатида мантиқий тафаккури ривожланган ўқувчиларни тарбиялаш ва ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш алоҳида аҳамият касб этмоқда.

REFERENCES

1. Mirzaxolmatovna, X. Z., Nematovna, R. S., & Shavkatovna, S. R. (2022). FORMS OF THINKING IN THE PROCESS OF STUDYING MATHEMATICS. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(12), 259-263.
2. Mahpuza, A., Rahmatjonzoda, A., & Zilola, X. (2022). ATTITUDE TO MATHEMATICS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(11), 208-212.
3. Adkhamjanovna, K. M., Mirzaxolmatovna, K. Z., & Raxmonberdiyevna, T. S. kizi, M. MB.(2022). Increasing Interest in the Lesson through Extracurricular Activities. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 6, 256-261.
4. Mirzaxolmatovna, X. Z. (2021). The role of logical issues in teaching mathematics to primary school pupils. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(5), 465-467.
5. Хурсанова, З. М., Фозилов, Ж. И., & Давыдова, Е. П. (2021). ВАЖНОСТЬ РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ МАТЕМАТИКИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ. *Интернаука*, (24-1), 87-88.
6. Ibrokhimovich, F. J., & Mirzaxolmatovna, X. Z. (2022). THE MOST IMPORTANT ROLE OF MATHEMATICS IN PRIMARY SCHOOL. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(3), 652-655.
7. Mirzaxolmatovna, X. Z., & Ibrokhimovich, F. J. (2022). Methods And Techniques of Teaching in Mathematics Lessons in Primary School and Their Positive and Negative Aspects. *The Peerian Journal*, 5, 70-73.
8. Mirzaxolmatovna, X. Z., & Ibrokhimovich, F. J. (2021). DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING IN THE LESSONS OF MATHEMATICS IN ELEMENTARY CLASSES. *EPRA International Journal of Environmental Economics, Commerce and Educational Management*, 8(11), 1-1.
9. Mirzaxolmatovna, X. Z., Ibrokhimovich, F. J., & Ne'matovna, R. S. (2022). Methodology of Teaching Mathematics in Primary Education. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, 7, 81-83.

10. Xursanova Zilola Mirzaxolmatovna, (2023/02) «Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mantiqiy tafakkurni rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari» FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI NASHR: 02 94-98
11. Xursanova Zilola Mirzaxolmatovna, (2023/4/17), «Logic and Scientists Today Opinion». World of Science: Journal on Modern Research Methodologies. Volume 2 Issue 4, 71-73.
12. Gafurova, M. A. (2022). Improving Mental Skills Of Students By Analyzing And Solving Problems. *Current Research Journal Of Pedagogics*, 3(01), 40-44.
13. Gofurova, M. A. (2020). Development of students' cognitive activity in solving problems. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 1(81), 677-681.
14. Rakhmonberdiyevna, T. S. (2022). RESEARCH OF CREATIVE ACTIVITY OF THE FUTURE PRIMARY CLASS TEACHER. *Conferncea*, 155-157.
15. Rahmonberdiyevna, T. S. (2022). MULOHAZALAR VA PREDIKATLAR USTIDA AMALLAR MAVZUSI BO 'YICHA BA 'ZI MASALALARNI YECHISHNING SODDA YO 'LLARI. *RESEARCH AND EDUCATION*, 1(2), -234-237.
16. Сиддиков, Ф., & Эшимов, Т. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ ПОВЫШЕНИЯ ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(23), 41-44.
17. Tursinovich, K. A., Mirzaakhmadovna, M. F., & Alijonovich, E. T. (2022). 'Topical issues of pre-university preparation of students in the field of physical culture and sports. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 7, 253-255.
18. Temur, E. (2021). DEVELOP THE QUALITIES OF STRENGTH AND AGILITY IN YOUNG PLAYERS.
19. Temur, E. (2022). MAMLAKATIMIZ JISMONIY TARBIYA TIZIMIDAGI SPORT VA OMMAVIY SOG'LOMLASHTIRISH SPORTI MASHG'ULOTLARI MONITORINGI. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 8, 158-169.
20. Orinova, N. M. (2021). BO 'LAJAK O 'QITUVCHILARNI KREATIVLIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI. *Academic research in educational sciences*, 2(9), 394-399.
21. Urinova, N. M. (2018). Developing and Promoting Students' Social Activity. *Eastern European Scientific Journal*, (6).
22. Orinova, N. M., & Murodova, D. K. (2022). BOSHLANG'ICH SINFLARDA INTERFAOL TA'LIMNING XUSUSIYATLARI. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2(5), 330-338.
23. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
24. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O 'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
25. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILYI SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
26. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.

27. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).
28. Gafurova M.A, Xursanova Z.M (2023/5/5) «ON MODERN APPROACHES TO MATHEMATICAL EDUCATION IN PRIMARY SCHOOL». *International Journal of Advanced Research in Education, Technology and Management* , 459-468.
29. Xursanova, Z. (2023). BOSHLANG 'ICH SINF O 'QUVCHILARINING MANTIQIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI. Академические исследования в современной науке, 2(14), 84-87.
30. Xursanova, Z. (2023). BOSHLANG 'ICH SINF O 'QUVCHILARIDA МАТЕМАТИКА О'QITISH JARAYONIDA MANTIQIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(8), 18-21.

MENTAL ARIFMETIKADA 5 GACHA BO'LGAN SONLARNI QO'SHISH VA
AYIRISH. „KICHIK DO'ST'' FORMULASI (PARA) HAQIDA TUSHUNCHA

Sharofutdinova Ra'noxon

Muhtorov Toshpo'latjon

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954871>

Annotatsiya. Mazkur maqolada mental arifmetikada 5 gacha bo'lgan sonlarni qo'shish va ayirish. „Kichik do'st'' formulasi (para) haqida tushuncha masalalari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: abakus, mental arifmetika, hisob-kitob, ayirish amali.

ADDING AND SUBTRACTING NUMBERS UP TO 5 IN MENTAL ARITHMETIC.
UNDERSTANDING OF THE "LITTLE FRIEND" FORMULA (PARA)

Abstract. Add and subtract numbers up to 5 in mental arithmetic in this article. Concept issues about the "little friend" formula (para) are explained.

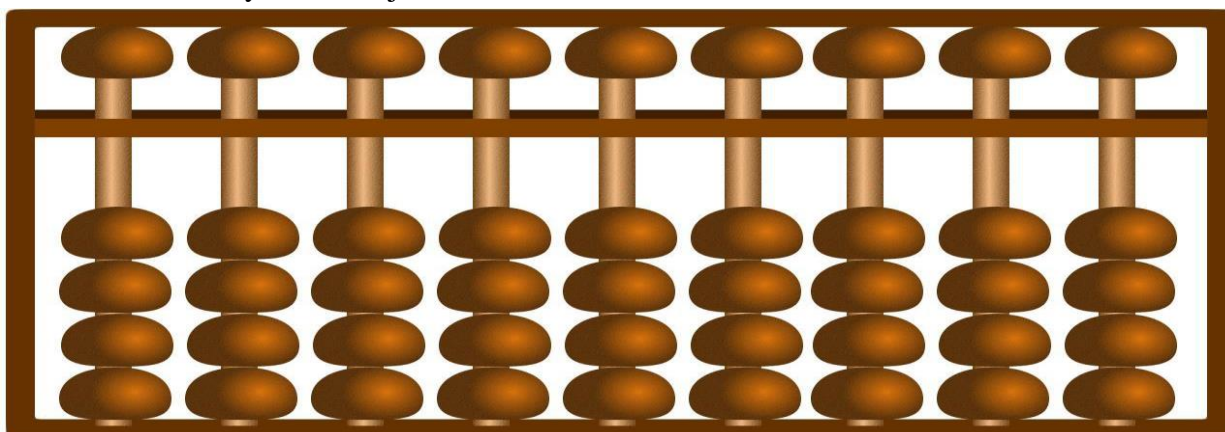
Key words: abacus, mental arithmetic, calculation, subtraction.

СЛОЖЕНИЕ И ВЫЧИТАНИЕ ЧИСЕЛ ДО 5 В УМЕ. ПОНИМАНИЕ ФОРМУЛЫ
«МАЛЕНЬКИЙ ДРУГ» (ПАРА)

Аннотация. Эта статья посвящена сложению и вычитанию чисел до 5 в ментальной арифметике. Объяснены вопросы понятия о формуле «маленький друг» (параграф).

Ключевые слова: счеты, ментальная арифметика, счет, вычитание.

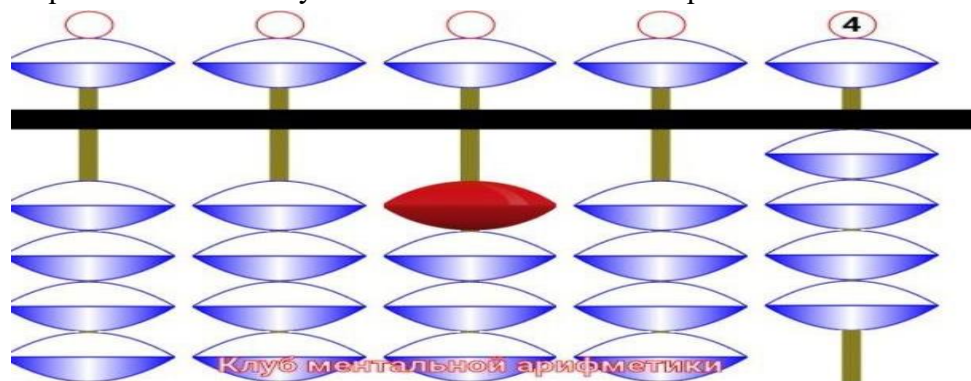
Bizga abakusning tepa toshlari osmon toshlari, pastki toshlar yer toshlari va o'rtadagi chiziq esa bulut deb ataladi. Abakusdagi birinchi qator toshlari birlar xonasi hisoblanadi. Ya'ni bu qator 1 dan 9 gacha bo'lgan sonlarni o'z ichiga olishi, keyingi o'nlr xonasi esa, 10 dan 99 gacha bo'lgan sonlarni o'z ichiga oladi, mana shu sonlar ustida qo'shish va ayirish amallarini bilamiz. Bu hisob-kitob amallari oddiy usulda bajarildi.

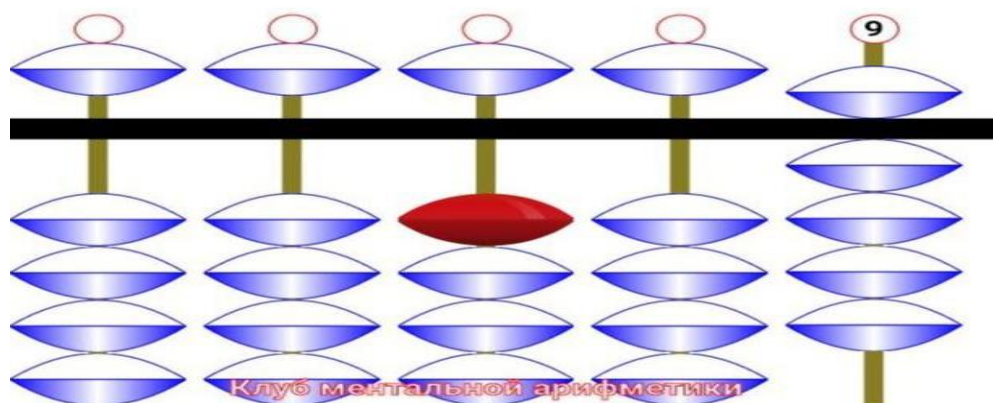
Keling endi bizga hali tanish bo'lmagan 5 gacha sonlarni ya'ni „Kichik do'st'' formulasi bilan tanishib chiqamiz. Chunki birlar xonasida hisob-kitobni amalga oshirishimizda ushbu formuladan foydalanib amallarni bajarishimiz mumkin.

5	
1	4
2	3
3	2
4	1

Ushbu rasmdagi uyda barcha sonlar birga yashar ekan. Har bir sonning o'z sherigi bo'lib, faqat 5 soning sherigi o'zi ekan. Ya'ni 1 sonning sherigi 4soni, 2sonining sherigi 3soni, 3sonining sherigi 2soni, 4sonining sherigi esa 1 ekan. Aytganimizdek 5 soning sherigi 5 soni ekan. Bu formulani doimo yodda saqlash lozim. Chunki bu formula abakusda matematik hisoblashlarda bizga yordam beradi va mana shu formula kichik do'st deb ataladi. Keling mana shu formula yordamida misollarni ishlash yo'llari haqida tanishib chiqamiz. Biz abakusda 4 soniga 4 sonini qo'shmoqchi bo'lsak avvalo yer toshlaridan 4 sonini hosil qilamiz.

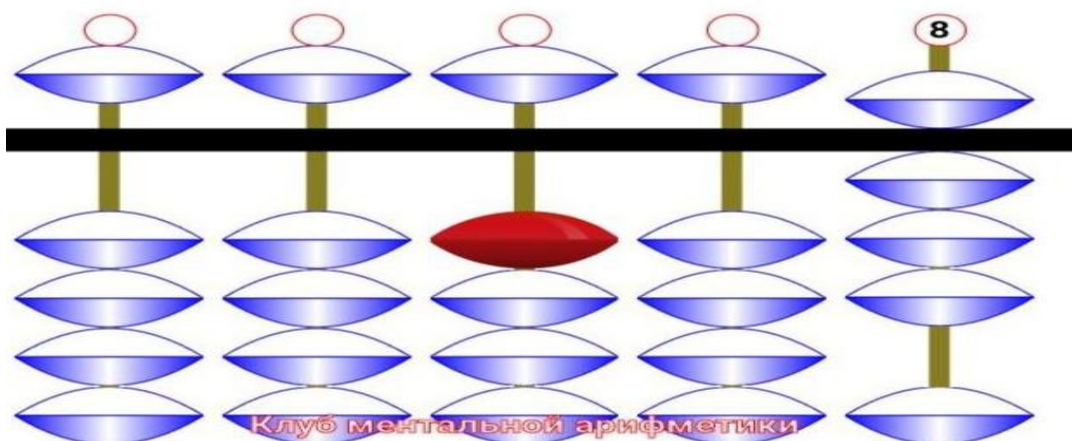

Endi biz yana 4 sonini qo'shishimiz kerak. Lekin yer toshlarida 4 soni yo'qligi sababli, osmon toshlaridagi 5 sonini qo'shamiz. Shunda abakusimizda 9 soni hosil

bo'ldi.

Endi esa 4 soning sherigi bo'lgan 1 sonini hosil bo'lgan sondan ayirib qo'yamiz. Shunda bizda 8 soni hosil bo'ladi. Va bu son misolning javobi bo'ladi.

Haqiqatdan ham $4+4=8$

Bu faqat qo'shish uchun qo'llangan formula.

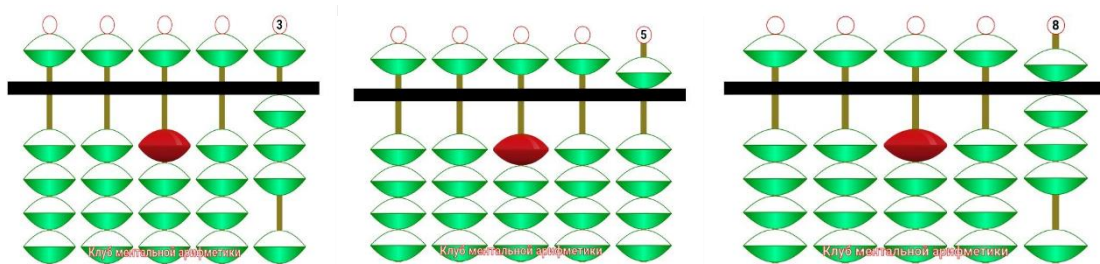
Biz bu formuladan nafaqat qo'shish uchun balki ayirish amalida ham foydalanamiz, chunki bu formula bir xonali sonlarni qo'shish va ayirish uchun ishlatiladi. „Kichik do'st“ formulasini quyidagi jadval asosida yod olish oson.

Kichkina Do'st (manfiy)	Kichkina Do'st (musbat)
$-1 = -5 + 4$	$+1 = +5 - 4$
$-2 = -5 + 3$	$+2 = +5 - 3$
$-3 = -5 + 2$	$+3 = +5 - 2$
$-4 = -5 + 1$	$+4 = +5 - 1$

Yuqoridagi jadval asosida keling yana bir nechta misollar ko'rib chiqamiz.

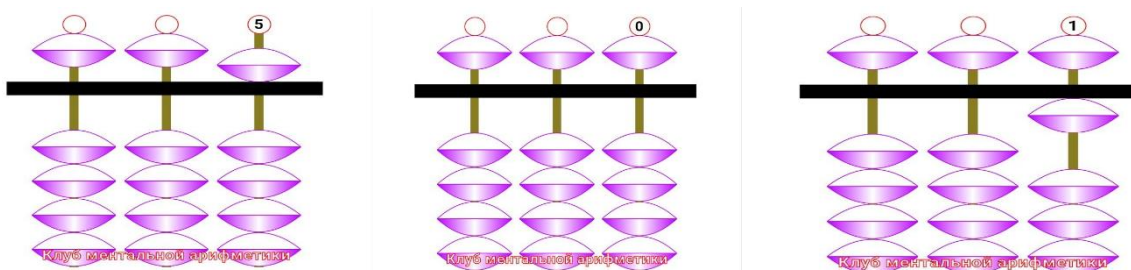
- 1) Bu misolimizda 3 ga 2 ni qo'shishda 5 ni qo'shib, so'ng 2 ni sherigi 3 ni ayirib qo'yamiz. Undan so'ng yana 3 ta tosh qo'shamiz va natija 8 bo'ladi.

Ushbu misolimiz faqat birlar xonasi uchun va qo'shish amaldan foydalanib bajardik. $3+2+3=8$

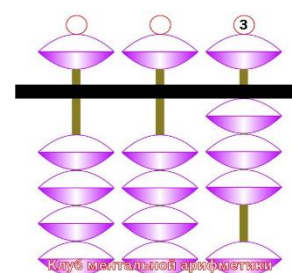
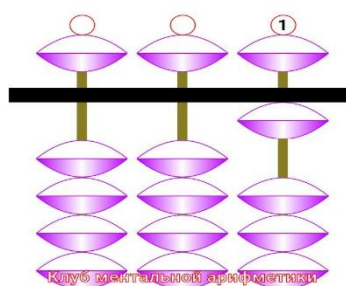
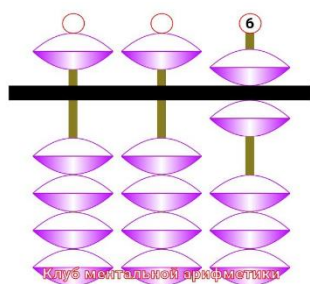

Endi „Kichik do'st“ formulasi bilan ayirish amallarini ko'rib chiqamiz.

- 2) $5-4+5-3=3$ Ushbu misolda abakusda 5 ni hosil qilib olib, undan yana 5 ni ayiramiz va 4 ni sherigi 1 ni qo'shamiz. 1 hosil bo'ladi. Hosil bo'lgan songa 5 ni qo'shamiz va yana 3 ni ayiramiz. 3 ni ayirish uchun oldin 5 ni ayirib 3 ni sherigi bo'lgan 2 ni qo'shib qo'yamiz. Javob 3 bo'ladi.

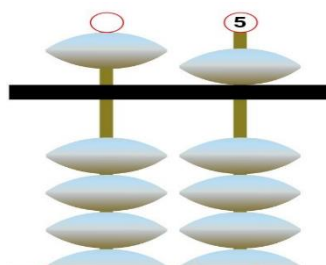

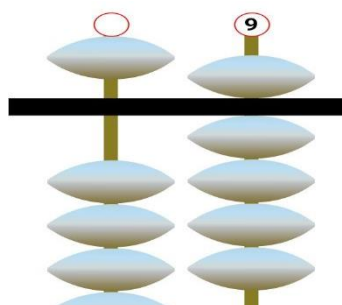
Yana bir misolni ko'rib chiqaylik.

$5+4-9+3+3=6$ Bu misolda qo'shish amali ham, ayirish amali ham aralash holda berilgan. Abakusda 5 sonini hosil qilib, unga 4ni qo'shamiz. Natijadan 9 ni ayirib, unga 3 ni qo'shamiz. So'ng oxirgi 3ni qo'shish uchun 5 soni qo'shib, 3 ni do'sti 2 ni ayirimiz. Natija 6

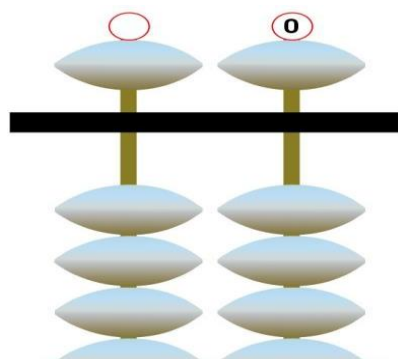
1-qadam.
Abakusda 5 sonini
hosil qilish.

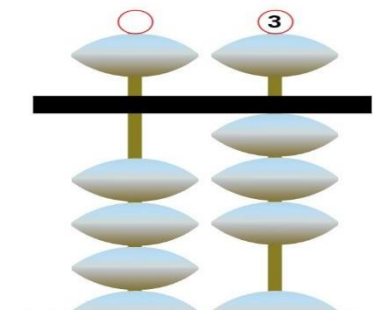
2-qadam.
5+4 sonini qo'shib
9 soni hosil
... ..

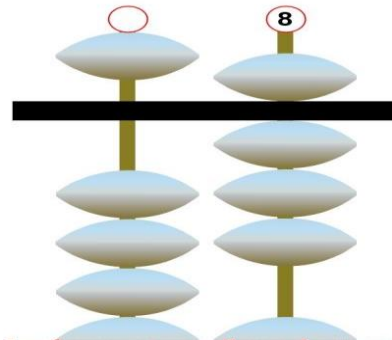
3-qadam. Hosil
bo'lgan yig'indidan
9 ni ayiramiz.

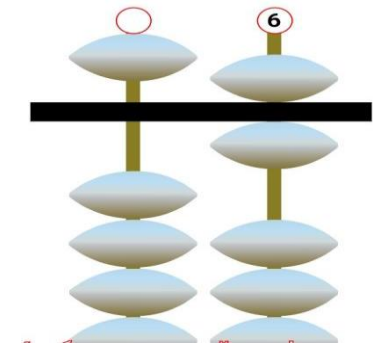
4-qadam.
3 soni qo'shiladi.

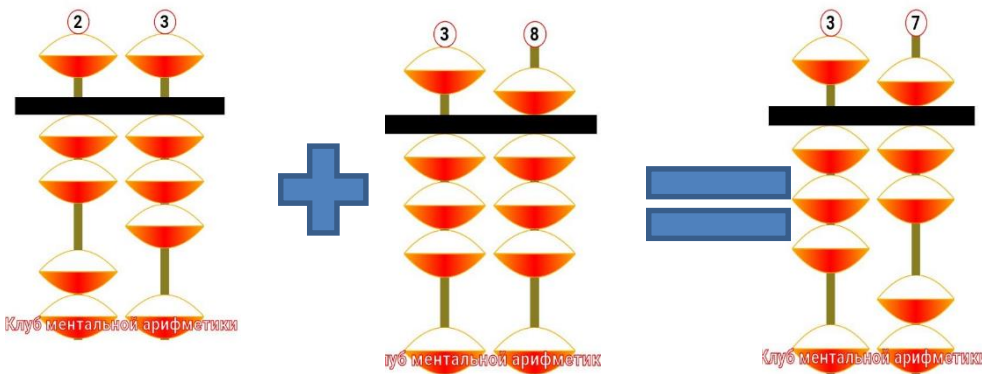
5-qadam. 3 soniga 3 ni qo'shish uchun 5 soni qo'shiladi. Chunki bizga tosh yetmaydi.

6-qadam. Hosil bo'lgan sondan 3 soning do'sti 2 soni ayiriladi va natijada 6 soni

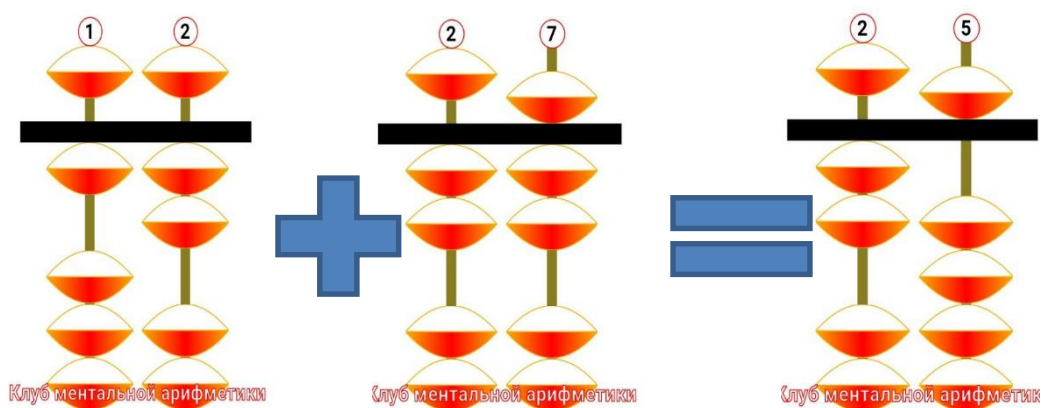

Ikki xonali sonlar ustida „Kichik do'st“ usulida abakusda misollar ishlash.
1-misol. $23+14=37$

Bu misolda o'nlar xonasidan 20ni hosil qilib olamiz, birlar xonasidan esa 3ni. So'ng bu songa o'nlar xonasidan 10soni, birlar xonasidan 4soni qo'shiladi. 4 sonini qo'sha olmaymiz shuning uchun 5 ni qo'shib 4ni do'sti 1ni ayiramiz. Natija =37

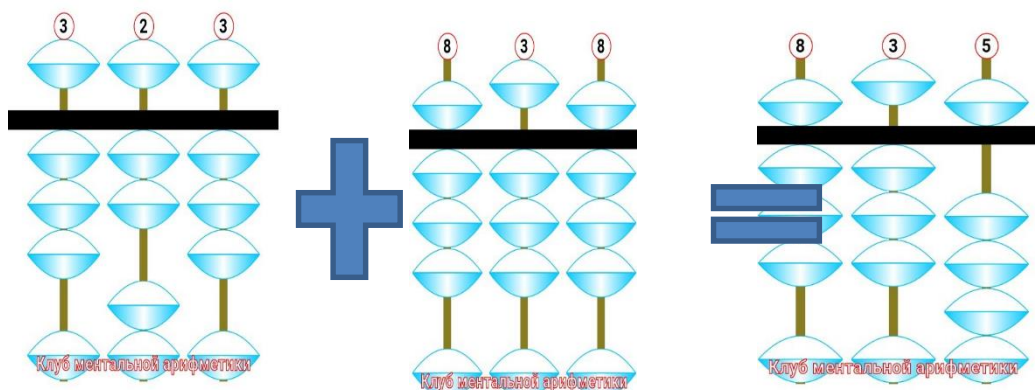
2-misol. $12+13=25$

Bu misolda esa o'nlardan xonasidan 10 sonini hosil qilamiz, birlar xonasidan 2 sonini hosil qilamiz. So'ng bu sonimizga o'nlardan xonasidan yana 10 soni hamda birlar xonasidan 3ni qo'shishimiz kerak. O'n qo'sha olamiz, lekin 3 qo'sha olmimiz. Shuning uchun 5ni qo'shib 3ni do'sti 2ni ayirib olamiz. Natijada 25 soni hosil bo'ladi. Haqiqatdan ham $12+13=25$.

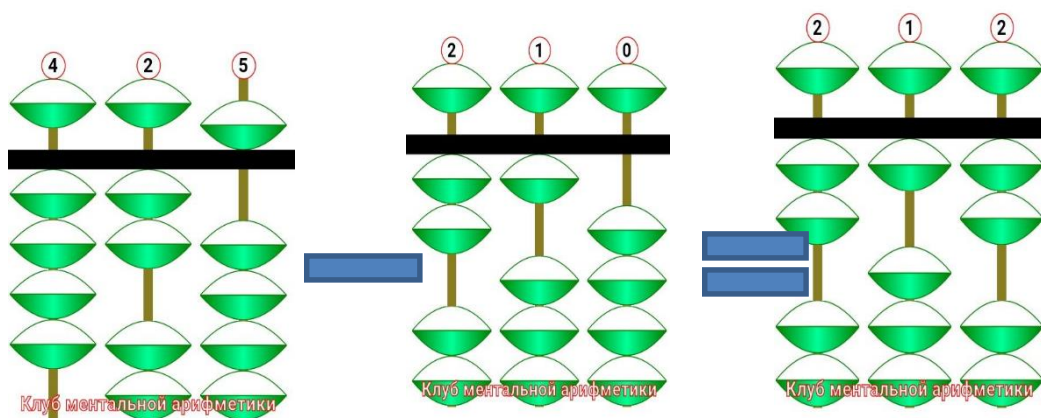
Uch xonali sonlar ustida „Kichik do'st“ usulida abakusda misollar ishlash.

1-misol. $323+512=835$

Ushbu misolimiz ham ikki xonali misol kabi ishlanadi. Yuzlar qatoridan 300, o'nlardan xonasidan 20 va birlar xonasidan 3ni hosil qilamiz, keying qadam esa unga yuzlar xonasidan 500ni qo'shish, o'nlardan xonasidan 10 va birlar xonasidan 2ni qo'shish bo'ladi. Lekin birlar xonasidan 2ni qo'sha olmaymiz, 5ni qo'shib 2ni do'sti 3 sonini qo'shamiz.

2-misol. $425-213=212$

Navbatdagi misolimizda abakusda 423 sonini hosil qilib olamiz, so'ng undan yuzlar xonasidan 200 sonini, o'nlar xonasidan 10 sonini hamda birlar xonasidan 3 ayiramiz. 3sonini ayira olmaymiz, shunda biz 5 sonini ayirib 3 sonini do'sti 2 sonini ayirib qo'yamiz. Shunda natija = 212. Haqiqatdan ham $425-213=212$

REFERENCES

1. Oljayevna, O., & Shavkatovna, S. (2020). The Development of Logical Thinking of Primary School Students in Mathematics. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(2), 235-239.
2. Uljaevna, U. F., & Shavkatovna, S. R. (2021). Development and education of preschool children. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*, 11(2), 326-329.
3. Shavkatovna, S. R. N. (2021). Methodical Support Of Development Of Creative Activity Of Primary School Students. *Conferencea*, 74-76.
4. Shavkatovna, S. R. (2021). Developing Critical Thinking In Primary School Students. *Conferencea*, 97-102.
5. Shavkatovna, S. R. (2021). Methodological Support for The Development of Primary School Students' Creative Activities. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 2, 121-123.
6. Ra'noxon, S. (2022). BOSHLANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARIDA MATEMATIKAGA MUNOSABAT. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMYIY JURNALI*, 2(11), 203-207.
7. Shavkatovna, S. R. (2021). Improvement of methodological pedagogical skills of developing creative activity of primary school students. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 289-292.
8. Шарофутдинова, Р., & Абдуллаева, С. (2022). ФИКРЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МЕНТАЛ АРИФМЕТИКА. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMYIY JURNALI*, 2(11), 235-239.
9. Maxamadaliyevna, Y. D., Oljayevna, O. F., Qizi, T. D. T., Shavkatovna, S. R. N., & Anvarovna, A. O. (2020). Pedagogical Features Of Mental Development Of Preschool Children. *Solid State Technology*, 63(6), 14221-14225.
10. Shavkatovna, S. R., & Gulbahor, R. (2021). THE IMPORTANCE OF MENTAL ARITHMETIC IN MENTAL DEVELOPMENT IN CHILDREN. *Conferencea*, 68-70.
11. Maxamadaliyevna, Y. D. O Oljayevna, ORF (2020). Tursunova Dilnavoz To „lqin qizi, Sharofutdinova Ra'noxon Shavkatovna, Ashurova Oygul Anvarovna. Pedagogical features of mental development of preschool children. *Solid State Technology*, 63(6).
12. Mahpuza, A., Rahmatjonzoda, A., & Zilola, X. (2022). ATTITUDE TO MATHEMATICS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(11), 208-212.
13. Mirzaxolmatovna, X. Z., Nematovna, R. S., & Shavkatovna, S. R. (2022). FORMS OF THINKING IN THE PROCESS OF STUDYING MATHEMATICS. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(12), 259-263.
14. Maxamadaliyevna, Y. D., & Oljayevna, O. R. F. (2020). Tursunova Dilnavoz To 'lqin qizi, Sharofutdinova Ra'noxon Shavkatovna, Ashurova Oygul Anvarovna. Pedagogical features of mental development of preschool children. *Solid State Technology*, 63(6).

15. Ra'noxon, S., Mahpuza, A., & Rahmatjonzoda, A. (2022). THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING WITH THE HELP OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(11), 881-885.
16. Mahpuza, A., & Rahmatjonzoda, A. (2022). THE USE OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MATHEMATICS LESSONS IN ELEMENTARY SCHOOL. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(11), 213-217.
17. Shavkatovna, S. R. N. (2022). THE ROLE OF FOREIGN EXPERIENCES IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 128-133.
18. Шарофутдинова, Р. Ш. (2022). БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 149-158.
19. Shavkatovna, S. R. (2023). DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AS A SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY. *Open Access Repository*, 4(03), 51-59.
20. Aminova, F., Ahlimirzayev, A., & Sharofiddinova, R. (2023). USING THE PRINCIPLE OF INTERDISCIPLINARY RELATIONSHIP IN STUDYING DIFFERENTIAL EQUATIONS IN SPECIALIZED SCHOOLS AND ACADEMIC LYCEUMS.
21. Iqboljon, S. (2022). Boshlang'ich Sinf O'quv Jarayonida Axborot Texnologiyalaridan Foydalanish. *Ijodkor O'qituvchi*, 2(20), 137-140.
22. Iqboljon, S. (2022). KOMPYUTER YORDAMIDA DARSLARNI TASHKIL ETISH. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 1(9), 246-249.
23. Sharofutdinov, I. (2023). DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 424-429.
24. Sharofutdinov, I. (2023). THE ACTUAL STATUS OF THE METHODOLOGY OF DEVELOPING ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *Академические исследования в современной науке*, 2(12), 206-213.
25. Sharofutdinov, I. (2023). BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING AMALIYOTDA QOLLASH. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(7), 54-58.
26. Sharofutdinov, I. (2023). PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK FANLARNING BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDAGI O 'RNI. *Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(6), 17-24.
27. Sharofutdinov, I. (2023). TA'LIMNI AXBOROTLASHTIRISH SHAROITIDA BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK

- TIZIMI. *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика*, 2(14), 13-19.
28. Sharofutdinov, I. (2023). TA'LIMNI AXBOROTLASHTIRISH SHAROITIDA BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MODELI. *Наука и технология в современном мире*, 2(13), 77-84.
29. Sharofutdinov, I. (2023). STRUCTURE AND COMPONENTS OF THE DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF EDUCATION INFORMATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(4), 574-580.
30. Sharofutdinov, I. (2023). FORMS OF SELF-DEVELOPMENT IN FUTURE PEDAGOGUES BASED ON THE ACMEOLOGICAL APPROACH IN THE PROCESS OF INFORMATIZATION OF EDUCATION. *Science and innovation*, 2(B3), 5-8.
31. Usmonjon o'g'li, S. I. (2022). TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI TEXNALOGIYA. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 120-128.
32. Хошимов, Ў., & Ёкубов, И. (2003). Инглиз тили ўқитиш методикаси.
33. Тошева, Д. (2021). BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI EKOLOGIK TARBIYALASHDA XALQ OG'ZAKI IJODINING O'RNI VA PEDAGOGIK AHAMIYATI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 1(1).
34. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
35. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O 'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
36. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILIIY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
37. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
38. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).
39. Buzrukova, D. M. (2023). "MUHABBAT" HISSIY KONSEPTINING TURLI LINGVOMADANIYAT VAKILLARI IDROKIDAGI TASVIRI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(1), 178-183.
40. Бузрукова, Д. (2022). ҲИС-ТУЙҒУЛАР УНИВЕРСАЛЛИГИ ВА ҲИССИЙ-ЛИСОНИЙ ОЛАМ МАНЗАРАСИГА ПСИХОЛИНГВИСТИК ЁНДАШУВ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(11), 239-242.
41. Mamurkhanovna, D. B. (2022). The Concept Of "Love" As An Important Element Of The Emotional World Landscape. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*, 7(5), 95-98.
42. Tursunova, D. T., Abobakirova, O. N., Buzrukova, D. M., Mahmudova, O. T., Ubaydullayeva, Z. H., & Kholmatova, N. N. (2022). Principal Principles And Important Factors Of Student Women's Social Activity. *Journal of Positive School Psychology*, 6262-6269.

43. Buzrukova, D. M. M. (2023). TARBIYACHI VA OTA-ONALARNING O 'ZARO HURMATGA ASOSLANGAN MULOQOTINING KALIT FAKTORLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 793-797.
44. Buzrukova, D. M. (2023). Muhabbat" konseptining lingvomadaniy o'ziga xosligi. *FarDU. ILMIY XABARLAR*, 1, 318-321.

**БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ
РИВОЖЛАНТИРИШГА ҚАРАТИЛГАН ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ**

Шарофутдинова Раънохон

Абдужабборов Абдухалим

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954903>

Аннотация. Технология дарсининг энг муҳим жиҳатларидан бири бу ўқувчиларнинг ўзи бажарган ишларидан қониқishi хиссини туйишига эришиши ҳисобланади. Бу жараён аксарият дарсларнинг якуний қисмида олиб борилади. Дарсинг охирги босқичи-натижаларни таҳлил қилиши, иш юзасидан ҳисобот тузиши, бажарган фаолияти ҳақида ахборот бериши, тайёрланган буюмни текишириши, баҳолаш кабиларни ўз ичига олади. Айрим дарсларда иш юзасидан ҳисобот талаб қилиши алоҳида дарс босқичига кирмайди. Буюм тайёрлаш жараёнида ҳар бир фаолият бажариб бўлингандан сўнг ўқувчилар навбат билан ҳисобот беришлари ҳам мумкин. Амалиётда ўқитувчилар технология дарсларида нарса буюм тайёрлаш жараёнида якуний натижани таҳлил қилишига устуворлик бериши кузатилди.

Калим сўзлар: Технология, ижодий фаолият, ижодкорлик, бошланғич синф.

**EDUCATIONAL TECHNOLOGIES AIMED AT THE DEVELOPMENT OF CREATIVE
ACTIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS**

Abstract. One of the most important aspects of a technology lesson is to make students feel satisfied with their work. This process is carried out at the end of most lessons. The last stage of the lesson includes analysis of the results, preparation of a report on the work, providing information about the completed activities, inspection of the prepared product, evaluation, etc. Requesting a report on the work in some lessons is not included in a separate lesson phase. Students can also take turns reporting after completing each activity during the production process. In practice, it was observed that teachers give priority to the analysis of the final result during the preparation of an object in technology classes.

Key words: Technology, creative activity, creativity, elementary school.

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ, НАПРАВЛЕННЫЕ НА РАЗВИТИЕ
ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ**

Аннотация. Одним из важнейших аспектов урока технологии является получение учащимися чувства удовлетворенности своей работой. Этот процесс осуществляется в конце большинства уроков. Последний этап занятия включает в себя анализ результатов, подготовку отчета о работе, предоставление информации о выполненных мероприятиях, осмотр подготовленного продукта, оценку и т.д. Запрос отчета о работе на некоторых уроках не входит в отдельный этап урока. Студенты также могут по очереди отчитываться после завершения каждого действия в процессе производства. На практике было замечено, что учителя при подготовке объекта на уроках технологии отдают приоритет анализу конечного результата.

Ключевые слова: Технология, творческая деятельность, креативность, начальная школа.

Узлуксиз таълим тизимида қўлга киритилаётган инновацион ўзгаришларнинг мазмун-моҳияти, самарадорлиги кўпроқ бошланғич таълимга ҳам тегишли, дейишимиз мумкин.

Чунки бошланғич таълимда ўқувчилар саводхонлик асослари, ҳисоблаш тафаккури, меҳнат кўникмалари ва шахс маънавияти элементлари билан қуроллантирилади ҳамда юқори синфларда ўқитиладиган фанлар асослари билан таништирилади. Шу сабабли ҳам замонавий таълим тизими, унинг мақсад ва вазифалари мамлакатимиз тараққиётига хизмат қиладиган таълим-тарбия жараёни олдига қўйилган муаммо ечимига мос бўлиши керак. Булар замонавий таълим тизимидаги таълим олувчиларнинг, хусусан, бошланғич синф ўқувчиларининг ўқув-билиш фаолиятни жамият тараққиёти даражасига мувофиқ равишда мунтазам юксалтириб боришни тақозо этади.

Бошланғич таълимида ўйин технологиялар ижодий фаолиятнинг бир шакли ҳисобланади. Бунда ўқувчи ижтимоий ва моддий борлиқни билиш, англаш ҳамда тушуниш асосида инсонларни жамиятдаги биргаликдаги иш фаолиятлари натижасида уларда ҳосил бўладиган тасаввурлари, фикрлари, эътиқодлари, ҳиссий кечинмалари ва ҳулқ-атворлари ривожланади.

Технология дарсларида ўқувчиларда креативлик, қўл меҳнати малакаларини шакллантириш-ўқитувчининг ўзи бу малакаларга қанчалик эгаллигига боғлиқ. Бунинг учун ҳар бир ўқитувчи мунтазам ўз устида ишлаши ҳамда нарса буюм тайёрлашнинг қулай ва қизиқарли йўллари излаб топиши лозим. Замонавий иш юритиш амалиётида тежамкорлик кўникмалари талаб этилмоқда. Бу кўникмалар иш учун вақт ва энергиянинг сарфланишида ҳамда ашёларни тўғри танлашда намоён бўлади. Бундан ташқари танланган иш турлари ҳамда воситалари ўқувчи ёши, қизиқишлари ҳамда гендер тамойилларига мос бўлиши ҳам жараёндан кутилган натижага эришишни кафолатлайдиган омиллардан ҳисобланади.

Технология дарсининг энг муҳим жиҳатларидан бири бу ўқувчиларнинг ўзи бажарган ишларидан қониқиш ҳиссини туйишига эришиш ҳисобланади. Бу жараён аксарият дарсларнинг якуний қисмида олиб борилади. Дарсининг охириги босқичи-натижаларни таҳлил қилиш, иш юзасидан ҳисобот тузиш, бажарган фаолияти ҳақида ахборот бериш, тайёрланган буюмни текшириш, баҳолаш кабиларни ўз ичига олади. Айрим дарсларда иш юзасидан ҳисобот талаб қилиш алоҳида дарс босқичига кирмайди. Буюм тайёрлаш жараёнида ҳар бир фаолият бажариб бўлингандан сўнг ўқувчилар навбат билан ҳисобот беришлари ҳам мумкин. Амалиётда ўқитувчилар технология дарсларида нарса буюм тайёрлаш жараёнида якуний натижани таҳлил қилишга устуворлик бериши кузатилди. Афсуски, ўқувчиларнинг барчасида меҳнат операцияларини бирдек муваффақиятли бажариш кўникмалари етарлича шаклланмаган бўлади. Демак, ҳамма ўқувчи ҳам дарслиқда берилган намунага мос натижага бирдек даражада эришмаслиги табиий. Шунинг учун биз тадқиқот давомида технология дарсларида буюм тайёрлаш жараёни босқичлари ва ҳар бир босқичда амалга оширилиши лозим бўлган меҳнат операцияларининг ўқувчилар томонидан англаб етилишига эътибор қаратдик. Чунки технология дарсларининг оптимал натижалари ҳаётда зарур бўлган кундалик маиший юмушларни мустақил бажаришга тайёрлашни кўзда тутди.

XIX асрнинг охирида немис олими К.Гросс ўйинларни тизимли ўрганишга ҳаракат қилган бўлса, немис психологи К.Бюллер ўйинларни „қониқиш ҳосил қилувчи“ фаолият сифатида тадқиқ этади. Л.С.Виготский, А.Н.Леонтьевлар ўйинларни назарий жиҳатдан ижтимоий табиатига кўра маълум фаолиятига йўналтирилганлиги билан боғлаб, тадқиқ

этган бўлсалар, Д.Б.Элконин шахс хулқини бошқаришни таркиб топтириб, уни такомиллаштирувчи фаолият сифатида талқин этадилар. Лекин ўйинларни ягона ва энг муҳим асосий хусусияти унинг таълимдаги аҳамиятидир [29].

Таълим ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ҳамкорликдаги фаолияти ҳисобланиб, ушбу жараёнда шахснинг тараққиёти, унинг маълумоти ва тарбияси ҳам амалга ошади. Машғулотларда ўқитувчи ўз билими, кўникма ва малакаларини машғулотлар воситасида ўқувчиларга етказди, ўқувчилар эса уни ўзлаштириб бориши натижасида ундан фойдаланиш қобилиятига эга бўлади. Ўрганиш жараёнида ўқувчилар ўзлаштиришнинг турли кўринишларидан фойдаланишади, яъни ўзлаштирилаётган маълумотларни қабул қилиш, қайта ишлаш ҳамда амалиётга татбиқ этишда ўзига хос тафовутларга таянади. Таълим жараёнида ўқитувчи ва ўқувчиларларнинг дарс пайтидаги ҳамкорлиги, ўқувчиларнинг мустақил ишлаши, синфдан ташқари ишлар шаклида таълим ва тарбия масалалари ҳал этилади[24].

Маълумки, ҳозирги даврда таълимда илғор педагогик ва янги ахборот технологияларини татбиқ этиш ўқув машғулотларининг самарадорлигини оширибгина қолмай балки илм-фан ютуқларини амалиётда қўллаш орқали мустақил ва мантиқий фикрлайдиган, ҳар томонлама баркамол юксак маънавиятли шахсни тарбиялашда муҳим аҳамият касб этиб келмоқда. Бундан кўринадики, таълим жараёнида интерфаол замонавий методлар, усуллар ва ахборот технологияларини ўқув жараёнида қўллашга бўлган қизиқиш кундан-кунга ортиб бормоқда. Бундай бўлишининг сабабларидан бири, шу вақтгача анъанавий таълимда ўқувчилар фақат тайёр билимларни эгаллашга ўргатилган бўлса, замонавий технологиялардан фойдаланиш эса уларни эгаллаётган билимларини ўзлари кидириб топиш, мустақил ўрганиш ва фикрлаш, таҳлил қилиш, ҳатто якуний хулосаларни ҳам ўзлари келтириб чиқаришга ўргатади[24].

Ҳар бир дарсда ўқувчилар якка, жуфтликда ёки кичик гуруҳ бўлиб ишлаш орқали тайёрлаган буюмларининг ҳаётда зарурлиги ва бу буюм инсонларга нима учун хизмат қилишини муҳокама қилишга эътибор қаратиш лозим деган амалий хулосага келдик. Шундагина ўқувчилар тайёрланаётган буюмнинг моҳияти, ҳаётий заруратини хис қилган ҳолда иш бажаришга киришиши кузатилди. Мазкур жараённи ҳаётий мотивация эҳтиёжи сифатида талқин этган ҳолда дарсларда ўқувчиларнинг мушоҳадаларига алоҳида вақт ажратилди. Айнан шу жараённинг қайта-қайта ташкил этилиши оилаларнинг ҳам технология дарсларига ҳамкорлигини кучайтиришга туртки бўлди. Ўқувчиларнинг берилган уй топшириқлари давомида оиладаги суҳбатлар орқали ҳар бир янги буюм ёки буюмнинг маълум бир бўлаги ҳақида ўрганиб келишларига эришилди.

Ҳар бир мавзу бўйича иш босқичлари ҳамда майда-майда қўл ишлари ўқувчиларда сабр тоқатлилиқ, бошлаган ишни охирига етказиш ҳамда ўртоқларига ёрдам бериш каби сифатларни таркиб топтириши технология дарсларининг ҳаётийлигини намоён этди.

Ўқувчиларнинг диққатини жараёнга жамлашда қуйидаги ёндашувлар яхши самара берди:

буюмнинг қанчалиқ якуний тайёр ҳолатига мос келишидан ҳам кўра, унга сарфланган вақтни аниқ белгилаш ва регламентни назоратга олиб туриш (бунда синфда соатнинг кўриниб турадиган жойда туришига эътибор қаратилди ва вақтни эслатиб турувчи репликалардан фойдаланилди);

ашёлардан тежамли фойдаланишни намоён этиш ва жараён якунида буни асослаб бериш (“... дан ... фойдаланилди, натижада ... тежалди, бу умумий ҳисобда ... сўмни ташиқил этади” каби нутқий ифодалардан фойдаланилди);

буюмнинг оригиналлигини намоён этишга ва буни асослаш имкон бериш ҳамда ўқувчининг бу ҳаракатларини алоҳида номинацияларда баҳолашга алоҳида эътибор қаратиш.

REFERENCES

45. Oljayevna, O., & Shavkatovna, S. (2020). The Development of Logical Thinking of Primary School Students in Mathematics. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(2), 235-239.
46. Uljaevna, U. F., & Shavkatovna, S. R. (2021). Development and education of preschool children. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*, 11(2), 326-329.
47. Shavkatovna, S. R. N. (2021). Methodical Support Of Development Of Creative Activity Of Primary School Students. *Conferencea*, 74-76.
48. Shavkatovna, S. R. (2021). Developing Critical Thinking In Primary School Students. *Conferencea*, 97-102.
49. Shavkatovna, S. R. (2021). Methodological Support for The Development of Primary School Students' Creative Activities. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 2, 121-123.
50. Ra'noxon, S. (2022). BOSH LANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARIDA MATEMATIKAGA MUNOSABAT. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMYIY JURNALI*, 2(11), 203-207.
51. Shavkatovna, S. R. (2021). Improvement of methodological pedagogical skills of developing creative activity of primary school students. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 289-292.
52. Шарофутдинова, Р., & Абдуллаева, С. (2022). ФИКРЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МЕНТАЛ АРИФМЕТИКА. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMYIY JURNALI*, 2(11), 235-239.
53. Махамдалиевна, Y. D., Òljayevna, Ò. F., Qizi, T. D. T., Shavkatovna, S. R. N., & Anvarovna, A. O. (2020). Pedagogical Features Of Mental Development Of Preschool Children. *Solid State Technology*, 63(6), 14221-14225.
54. Shavkatovna, S. R., & Gulbahor, R. (2021). THE IMPORTANCE OF MENTAL ARITHMETIC IN MENTAL DEVELOPMENT IN CHILDREN. *Conferencea*, 68-70.
55. Махамдалиевна, Y. D. О „ljayevna, ORF (2020). Tursunova Dilnavoz To „lqin qizi, Sharofutdinova Ra“ noxon Shavkatovna, Ashurova Oygul Anvarovna. Pedagogical features of mental development of preschool children. *Solid State Technology*, 63(6).
56. Mahpuza, A., Rahmatjonzoda, A., & Zilola, X. (2022). ATTITUDE TO MATHEMATICS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(11), 208-212.
57. Mirzaxolmatovna, X. Z., Nematovna, R. S., & Shavkatovna, S. R. (2022). FORMS OF THINKING IN THE PROCESS OF STUDYING MATHEMATICS. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(12), 259-263.

58. Maxamadaliyevna, Y. D., & O'ljayevna, O. R. F. (2020). Tursunova Dilnavoz To 'Iqin qizi, Sharofutdinova Ra'noxon Shavkatovna, Ashurova Oygul Anvarovna. Pedagogical features of mental development of preschool children. *Solid State Technology*, 63(6).
59. Ra'noxon, S., Mahpuza, A., & Rahmatjonzoda, A. (2022). THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING WITH THE HELP OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(11), 881-885.
60. Mahpuza, A., & Rahmatjonzoda, A. (2022). THE USE OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MATHEMATICS LESSONS IN ELEMENTARY SCHOOL. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(11), 213-217.
61. Shavkatovna, S. R. N. (2022). THE ROLE OF FOREIGN EXPERIENCES IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 128-133.
62. Шарофутдинова, Р. Ш. (2022). БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 149-158.
63. Shavkatovna, S. R. (2023). DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AS A SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY. *Open Access Repository*, 4(03), 51-59.
64. Aminova, F., Ahlimirzayev, A., & Sharofiddinova, R. (2023). USING THE PRINCIPLE OF INTERDISCIPLINARY RELATIONSHIP IN STUDYING DIFFERENTIAL EQUATIONS IN SPECIALIZED SCHOOLS AND ACADEMIC LYCEUMS.
65. Iqboljon, S. (2022). Boshlang'ich Sinf O'quv Jarayonida Axborot Texnologiyalaridan Foydalanish. *Ijodkor O'qituvchi*, 2(20), 137-140.
66. Iqboljon, S. (2022). KOMPYUTER YORDAMIDA DARSLARNI TASHKIL ETISH. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 1(9), 246-249.
67. Sharofutdinov, I. (2023). DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 424-429.
68. Sharofutdinov, I. (2023). THE ACTUAL STATUS OF THE METHODOLOGY OF DEVELOPING ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *Академические исследования в современной науке*, 2(12), 206-213.
69. Sharofutdinov, I. (2023). BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING AMALIYOTDA QOLLASH. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(7), 54-58.
70. Sharofutdinov, I. (2023). PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK FANLARNING BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDAGI O 'RNI. *Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(6), 17-24.

71. Sharofutdinov, I. (2023). TA'LIMNI AXBOROTLASHTIRISH SHAROITIDA BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK TIZIMI. *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика*, 2(14), 13-19.
72. Sharofutdinov, I. (2023). TA'LIMNI AXBOROTLASHTIRISH SHAROITIDA BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MODELI. *Наука и технология в современном мире*, 2(13), 77-84.
73. Sharofutdinov, I. (2023). STRUCTURE AND COMPONENTS OF THE DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF EDUCATION INFORMATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(4), 574-580.
74. Sharofutdinov, I. (2023). FORMS OF SELF-DEVELOPMENT IN FUTURE PEDAGOGUES BASED ON THE ACMEOLOGICAL APPROACH IN THE PROCESS OF INFORMATIZATION OF EDUCATION. *Science and innovation*, 2(B3), 5-8.
75. Usmonjon o'g'li, S. I. (2022). TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI TEXNALOGIYA. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 120-128.
76. Хошимов, Ў., & Ёкубов, И. (2003). Инглиз тили ўқитиш методикаси.
77. Тошева, Д. (2021). BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI EKOLOGIK TARBIYALASHDA XALQ OG'ZAKI IJODINING O'RNI VA PEDAGOGIK AHAMIYATI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)*, 1(1).
78. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
79. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O 'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
80. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILIIY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
81. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
82. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).
83. Buzrukova, D. M. (2023). "MUHABBAT" HISSIY KONSEPTINING TURLI LINGVOMADANIYAT VAKILLARI IDROKIDAGI TASVIRI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(1), 178-183.
84. Бузрукова, Д. (2022). ҚИС-ТУЙҒУЛАР УНИВЕРСАЛЛИГИ ВА ҚИССИЙ-ЛИСОНИЙ ОЛАМ МАНЗАРАСИГА ПСИХОЛИНГВИСТИК ЁНДАШУВ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(11), 239-242.
85. Mamurkhanovna, D. B. (2022). The Concept Of "Love" As An Important Element Of The Emotional World Landscape. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*, 7(5), 95-98.

86. Tursunova, D. T., Abobakirova, O. N., Buzrukova, D. M., Mahmudova, O. T., Ubaydullayeva, Z. H., & Kholmatova, N. N. (2022). Principal Principles And Important Factors Of Student Women's Social Activity. *Journal of Positive School Psychology*, 6262-6269.
87. Buzrukova, D. M. M. (2023). TARBIYACHI VA OTA-ONALARNING O 'ZARO HURMATGA ASOSLANGAN MULOQOTINING KALIT FAKTORLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 793-797.
88. Buzrukova, D. M. (2023). Muhabbat" konseptining lingvomadaniy o'ziga xosligi. *FarDU. ILMIY XABARLAR*, 1, 318-321.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТИНИ ПЕДАГОГИК ЗАРУРАТ СИФАТИДА

Шарофутдинова Раънохон

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954924>

Аннотация. Ижодий ва мустақил фикрлаш ўртасидаги фарқнинг муҳимлиги шундаки, ижодий фикрлаш мустақил фикрлашдир, ammo ҳар қандай фаол фикрлаш ҳам мустақил фикрлаш ҳам ўз навбатида ижодий фикрлаш бўла олмайди.

Калим сўз: креативлик, фалсафа, мантиқ илми, математика, психология.

CREATIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AS A PEDAGOGICAL NECESSITY

Abstract. The important difference between creative and independent thinking is that creative thinking is independent thinking, but not all active thinking and independent thinking can be creative thinking.

Key words: creativity, philosophy, science of logic, mathematics, psychology.

ТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ

Аннотация. Важным отличием творческого мышления от самостоятельного является то, что творческое мышление является самостоятельным мышлением, но не всякое активное мышление и независимое мышление может быть творческим мышлением.

Ключевые слова: творчество, философия, наука логика, математика, психология.

“Бошланғич мактаб” атамаси (*французча ekole*) 1802 йилда Францияда пайдо бўлган. Бошланғич таълимнинг давомийлиги ҳар бир мамлакатда фарқ қилади. Масалан, Россияда бу 4 йил, Францияда 5 йил, Мексика ва Японияда 6 йил. Россияда бошланғич умумий таълим мажбурий ва умуман мавжуд деб ҳисобланади. Бошланғич мактабларда болаларни ўқитиш одатда олти ёш ва олти ойи бўлганида (соғлиги сабабли қарама-қарши кўрсатмалар бўлмаса) лекин саккиз ёшга тўлганидан кейин бошланади.

Бошланғич таълим болаларнинг умумий таълимидаги биринчи босқичдир. Бошланғич таълимни олган болалар атрофдаги дунё, мулоқот қобилиятлари ва амалий муаммоларни ҳал қилиш тўғрисида дастлабки билимларга эга бўладилар. Ушбу босқичда боланинг шахсияти шаклланади ва ривожлана бошлайди, бу эса бошланғич таълимнинг жамият ва мамлакат учун аҳамиятини таъкидлайди.

Шак шубҳасиз, ушбу умумий таълим билим ва кўникмаларини шакллантирадиган бошланғич таълим, уларнинг ривожланиш даражаси асосан кейинги барча таълимларнинг муваффақиятини белгилайди. Бошланғич умумий таълимни тугатган ўқувчилар асосий умумий таълим даражасида ўқишни давом эттирадилар.

Шу билан бирга, мактабда баъзи фанларни ўқитиш учун шарт-шароитлар амалга оширилади, масалан, бу бошланғич синф ўқувчиларида технология фанини ўқитиш, чунки бошланғич синф ўқувчиларида ижодий фаолиятни ривожлантириш учун уларда аввало технология фанини чуқур ўргатиш керак бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Бош давлат санитария шифокори томонидан 2018 йил 27-апрелда тасдиқланган Санитария қоидалари, нормалари ва гигиена нормативларида 1-4-

синф ўқувчиларининг ҳафталик ўқув соати жами 88 соат этиб белгиланган. Амалда бу соат 98,5 соатни ташкил этиб, белгиланган меъёрдан 10,5 соат ошиб кетган. Шу сабабли, бошланғич синфларнинг ўқув соати Санитария қоидалари, нормалари ва гигиена нормативларига мувофиқлаштирилди .

Эндиликда асосий эътибор фанларга ажратилган соатларга эмас, балки улардан самарали фойдаланган ҳолда сифатли таълим беришга қаратилади ҳамда ҳар бир ўқув фани ўқувчиларнинг таян компетенцияларини шакллантиришга қаратилган бўлиб, бу компетенциялар эса, фанга оид компетенциялар асносида шакллантирилади. Фанга оид илмий хабардорлик ва амалий компетенцияларни шакллантириш бош омили ўқувчилани ижодий фаолиятга, мантибий фикрлашга йўналтиришдир.

Юқоридагилар инobatга олган ҳолда умумтаълим мактабларидаг ўқу фанларини оптималлаштириш, фанлар мазмунини ўқув амалий фаолиятга мослаштириш, умуман олганда ўқувчиларни ғаетга тайёрлашга йўналтирилган таълим тастурлари ишлаб чиқилди. Масалан, **“Тарбия” фани** Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев ҳузурида 2019 йил 23-август куни кенгайтирилган тарзда ўтказилган йиғилиш баёнининг 24-бандида “Миллий ғоя”, “Одобнома”, “Динлар тарихи”, “Ватан туйғуси” фанларини бирлаштирган ҳолда 2020-2021 ўқув йилидан ягона “Тарбия” фанини жорий қилиш белгиланган.

Шу муносабат билан, “Миллий ғоя”, “Одобнома”, “Динлар тарихи”, “Ватан туйғуси” фанларини бирлаштирилиб, ягона “Тарбия” фани жорий қилинди. 2020-2021 ўқув йилидан бошлаб 1-11-синфларида “Тарбия” фанига ҳафтасига бир соатдан ажратилмоқда.

Мулоҳаза учун баъзи таҳлилларни келтирамиз: “Она тили ва адабиёти” фанининг ҳафталик ўқув соати Эстонияда 39 соат, Германияда 41 соат, Финляндияда 42 соат, Англияда 43 соат, Жанубий Кореяда 46 соат, Беларуссияда 42 соат, Қозоғистонда 58 соатни ташкил этади.

Мазкур давлатлар умумтаълим мактабларида она тили ва адабиёт фани умумтаълим даврида Эстонияда 1365 соат, Германияда 1230 соат, Финляндияда 1596 соат, Англияда 1591 соат, Жанубий Кореяда 1886 соат, Беларуссияда 1428 соат, Қозоғистонда 1914 соат ўқитилади.

Ўзбекистон умумтаълим мактабларида она тили ва адабиёт фанининг ўқув дастурлари хорижий тажрибалар асосида ўқувчиларда тинглаб тушуниш, ўқиб тушуниш, ёзиш ва оғзаки нутқ кўникмаларини шакллантириш ҳамда ривожлантиришга йўналтирилган ҳолда такомиллаштирилди.

Аслида ўқувчиларга бирор билимни ўргатиш унга ажратилган соатда эмас, балки уни ўргатиш методикасига боғлиқ. Масалан, айрим ўқитувчилар битта мавзунини соатлаб ўқувчиларга тушунтиради, лекин ўқувчилар бу мавзунини етарлича тушунмайди. Бу борада тажрибали ўқитувчи эса ўша мавзунини 10-15 минутда қизиқарли тарзда ўқувчиларга тушунтиради. Шундай экан, фанга ажратилган соатга эмас, балки уни ўқитиш методикасини кучайтириш зарур бўлади.

“Математика” фани Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига Мурожаатномаси ҳамда 2020 йил 31-январь куни математика, кимё, биология ва геология илм-фанини ривожлантиришга бағишланган йиғилишида илм-фан соҳасида ислохотларни тизимли ташкил этиш мақсадида ва юртимизда азалдан ривожланган илмий мактаблар, ҳозирги босқичдаги миллий

манфаатларимиз ва тараққиётимиз йўналишларидан келиб чиққан ҳолда илм-фаннинг устувор йўналишлари сифатида математика, кимё, биология ва геология соҳалари белгиланди.

Шунингдек, олий таълим муассасаларининг бакалаврият таълим йўналишларига мос тест синови топшириладиган фанлар мажмуасига “Математика” фани мажбурий фан сифатида киритилди.

Юқорида таъкидлаган умумтаълим фанларининг ҳар бири ўқувчиларга таянч компетенцияларини шакллантиришга ёрдам беради. Шунингдек, умумтаълим бошланғич синф ўқувчилари хусусан, 2-синф «Технология» машғулотида табиий ва турли материаллардан паррандалар, ҳайвонлар, кичик ҳажмдаги ўйинчоқлар, моделлар ясашни, иш қуролларидан хавфсизлик техникаси қоидаларига риоя қилган ҳолда фойдаланишларини кўзда тутди. Масалан, 2021–2022 ўқув йили учун берилган, Мозаика усулида эртак қаҳрамонларини ясаш, Квиллинг *чексиз фантазия. Квиллинг усулида гуллар, ҳайвонлар, паррандалар ва бошқалар шаклини

ясаш, Ҳунарманд уста. Ғоя ва ихтиро, ҳаракатланувчи ҳаво транспортини (самолёт, вертолёт) ясаш каби мавзуларнинг киритилиши синфдан ташқари машғулотларда шунга яқин бўлган, ўқувчиларнинг ижодий қобилиятларни шакллантиришга хизмат қиладиган топшириқларни бажартиришга имкон туғдиради.

3-синф “Технология” фанида эса, ўқувчиларнинг табиий ва турли материаллардан бажарилиши жиҳатдан мураккаб, кўп босқичли безакли ўйинчоқлар, макет ва моделларни ясашни ўргатиш, амалий ишни бажариш жараёнига ижодий ёндашиб, янги лойиҳаларни тайёрлашда иш қуролларидан тўғри ва ўринли фойдаланиш кўникмаларини ривожлантириш назарда тутилган.

4-синфда буюмлар ясаш технологияси босқичма-босқич бажариш жараёни, босқичлардаги ғоя, буюмни ясаш режаси, буюмни ясаш лойиҳаси, кейинги босқичда буюм тайёрланиши ва безак берилиши ва сўнги босқичда буюмга сифатли чиққанига қараб баҳо берилиши тушунтирилади. Яъни, технологияда ҳар бир жараён уч босқичда: тайёргарлик, асосий ва якуний босқичларга ажратилади. Масалан, онангиз учун эсдалик совға тайёрламоқчисиз. Бунинг учун совға тайёрлаш технологиясини ишлаб чиқинг каби топшириқлар берилган.

Технология фанини ўқитишда қўйидаги билим ва кўникмалар:

Бошланғич умумий таълимнинг фан мазмунини ўзлаштириш натижасида ўқувчилар янги ўқув кўникмаларига, кўникмаларига эга бўладилар ва фаолиятнинг янги усулларини ўзлаштирадилар. Когнитив фаолият: Бошланғич синф ўқувчиларида атрофдаги олам объектларини кузатиши керак: кузатилган объектни тавсифлаб, у билан содир бўлаётган ўзгаришларни тавсифлайди. Бундан ташқари, у иккита объектни таққослаш, ўхшашлик ва фарқларни аниқлаш, шунингдек, объектларни умумий асосда бирлаштириш, қисмни яхлитдан ажратиб туриши керак. Ўқувчилар ижодий муаммоларни ҳал қилиши, импровизация қилиши, ҳаракатлар режасини тузиши ва хаёлий вазиятларни намоиш этиши керак. Фаолиятни ташкил этиш: Ўқувчилар энг оддий топшириқларни бажариш, ўқув ва амалий муаммоларни ҳал қилиш бўйича ҳаракатлар кетма-кетлигини мустақил равишда белгилаш кўникмаларига эга бўлиши керак. Бундан ташқари, у ўз фаолияти натижаларини баҳолаши, дуч келган қийинчиликларни аниқлаб бериши, таърифлаши ва

уларни бартараф этиш йўллари мустақил равишда топиши, қолаверса, у мумкин бўлган қийинчиликларни олдиндан тахмин қилиши ва уларнинг олдини олишга ҳаракат қилиши керак.

REFERENCES

89. Oljayevna, O., & Shavkatovna, S. (2020). The Development of Logical Thinking of Primary School Students in Mathematics. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(2), 235-239.
90. Uljaevna, U. F., & Shavkatovna, S. R. (2021). Development and education of preschool children. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*, 11(2), 326-329.
91. Shavkatovna, S. R. N. (2021). Methodical Support Of Development Of Creative Activity Of Primary School Students. *Conferencea*, 74-76.
92. Shavkatovna, S. R. (2021). Developing Critical Thinking In Primary School Students. *Conferencea*, 97-102.
93. Shavkatovna, S. R. (2021). Methodological Support for The Development of Primary School Students' Creative Activities. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 2, 121-123.
94. Ra'noxon, S. (2022). BOSHLANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARIDA MATEMATIKAGA MUNOSABAT. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMYIY JURNALI*, 2(11), 203-207.
95. Shavkatovna, S. R. (2021). Improvement of methodological pedagogical skills of developing creative activity of primary school students. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 289-292.
96. Шарофутдинова, Р., & Абдуллаева, С. (2022). ФИКРЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МЕНТАЛ АРИФМЕТИКА. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMYIY JURNALI*, 2(11), 235-239.
97. Махамдалиевна, Y. D., Òljayevna, Ò. F., Qizi, T. D. T., Shavkatovna, S. R. N., & Anvarovna, A. O. (2020). Pedagogical Features Of Mental Development Of Preschool Children. *Solid State Technology*, 63(6), 14221-14225.
98. Shavkatovna, S. R., & Gulbahor, R. (2021). THE IMPORTANCE OF MENTAL ARITHMETIC IN MENTAL DEVELOPMENT IN CHILDREN. *Conferencea*, 68-70.
99. Махамдалиевна, Y. D. О „ljayevna, ORF (2020). Tursunova Dilnavoz To „lqin qizi, Sharofutdinova Ra“ noxon Shavkatovna, Ashurova Oygul Anvarovna. Pedagogical features of mental development of preschool children. *Solid State Technology*, 63(6).
100. Mahpuza, A., Rahmatjonzoda, A., & Zilola, X. (2022). ATTITUDE TO MATHEMATICS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(11), 208-212.
101. Mirzaxolmatovna, X. Z., Nematovna, R. S., & Shavkatovna, S. R. (2022). FORMS OF THINKING IN THE PROCESS OF STUDYING MATHEMATICS. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(12), 259-263.
102. Махамдалиевна, Y. D., & O'ljayevna, O. R. F. (2020). Tursunova Dilnavoz To 'lqin qizi, Sharofutdinova Ra'noxon Shavkatovna, Ashurova Oygul Anvarovna. Pedagogical features of mental development of preschool children. *Solid State Technology*, 63(6).

103. Ra'noxon, S., Mahpuza, A., & Rahmatjonzoda, A. (2022). THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING WITH THE HELP OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(11), 881-885.
104. Mahpuza, A., & Rahmatjonzoda, A. (2022). THE USE OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MATHEMATICS LESSONS IN ELEMENTARY SCHOOL. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(11), 213-217.
105. Shavkatovna, S. R. N. (2022). THE ROLE OF FOREIGN EXPERIENCES IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 128-133.
106. Шарофутдинова, Р. Ш. (2022). БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 149-158.
107. Shavkatovna, S. R. (2023). DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AS A SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY. *Open Access Repository*, 4(03), 51-59.
108. Aminova, F., Ahlimirzayev, A., & Sharofiddinova, R. (2023). USING THE PRINCIPLE OF INTERDISCIPLINARY RELATIONSHIP IN STUDYING DIFFERENTIAL EQUATIONS IN SPECIALIZED SCHOOLS AND ACADEMIC LYCEUMS.
109. Iqboljon, S. (2022). Boshlang'ich Sinf O'quv Jarayonida Axborot Texnologiyalaridan Foydalanish. *Ijodkor O'qituvchi*, 2(20), 137-140.
110. Iqboljon, S. (2022). KOMPYUTER YORDAMIDA DARSLARNI TASHKIL ETISH. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 1(9), 246-249.
111. Sharofutdinov, I. (2023). DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 424-429.
112. Sharofutdinov, I. (2023). THE ACTUAL STATUS OF THE METHODOLOGY OF DEVELOPING ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *Академические исследования в современной науке*, 2(12), 206-213.
113. Sharofutdinov, I. (2023). BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING AMALIYOTDA QOLLASH. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(7), 54-58.
114. Sharofutdinov, I. (2023). PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK FANLARNING BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDAGI O 'RNI. *Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(6), 17-24.
115. Sharofutdinov, I. (2023). TA'LIMNI AXBOROTLASHTIRISH SHAROITIDA BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK

- TIZIMI. *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика*, 2(14), 13-19.
116. Sharofutdinov, I. (2023). TA'LIMNI AXBOROTLASHTIRISH SHAROITIDA BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MODELI. *Наука и технология в современном мире*, 2(13), 77-84.
117. Sharofutdinov, I. (2023). STRUCTURE AND COMPONENTS OF THE DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF EDUCATION INFORMATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(4), 574-580.
118. Sharofutdinov, I. (2023). FORMS OF SELF-DEVELOPMENT IN FUTURE PEDAGOGUES BASED ON THE ACMEOLOGICAL APPROACH IN THE PROCESS OF INFORMATIZATION OF EDUCATION. *Science and innovation*, 2(B3), 5-8.
119. Usmonjon o'g'li, S. I. (2022). TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI TEXNALOGIYA. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 120-128.
120. Хошимов, Ў., & Ёкубов, И. (2003). Инглиз тили ўқитиш методикаси.
121. Тошева, Д. (2021). BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI EKOLOGIK TARBIYALASHDA XALQ OG'ZAKI IJODINING O'RNI VA PEDAGOGIK ANAMIYATI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 1(1).
122. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
123. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O 'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
124. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILIIY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
125. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
126. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).
127. Buzrukova, D. M. (2023). "MUHABBAT" HISSIY KONSEPTINING TURLI LINGVOMADANIYAT VAKILLARI IDROKIDAGI TASVIRI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(1), 178-183.
128. Бузрукова, Д. (2022). ҲИС-ТУЙҒУЛАР УНИВЕРСАЛЛИГИ ВА ҲИССИЙ-ЛИСОНИЙ ОЛАМ МАНЗАРАСИГА ПСИХОЛИНГВИСТИК ЁНДАШУВ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(11), 239-242.
129. Mамурхановна, D. B. (2022). The Concept Of "Love" As An Important Element Of The Emotional World Landscape. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*, 7(5), 95-98.
130. Tursunova, D. T., Abobakirova, O. N., Buzrukova, D. M., Mahmudova, O. T., Ubaydullayeva, Z. H., & Kholmatova, N. N. (2022). Principal Principles And Important Factors Of Student Women's Social Activity. *Journal of Positive School Psychology*, 6262-6269.

131. Buzrukova, D. M. M. (2023). TARBIYACHI VA OTA-ONALARNING O 'ZARO HURMATGA ASOSLANGAN MULOQOTINING KALIT FAKTORLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 793-797.
132. Buzrukova, D. M. (2023). Muhabbat" konseptining lingvomadaniy o'ziga xosligi. *FarDU. ILMIY XABARLAR*, 1, 318-321.

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Шарофутдинова Раънохон

Абдуқодиров Бобомурод

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954943>

Аннотация. Бошланғич синф ўқувчиларининг ижодий фаолиятини ривожлантириши муаммосининг назарий асосларини таҳлил қилиб, биз педагогик жараёни амалга оширишда танланган муаммони самарали ҳал қилиш мумкин, деган хулосага келдик. Бошланғич синф ўқувчиларини ижодий фаолиятни ривожлантиришининг педагогик шарт-шароитлари деганда нимани тушунамиз.

Калит сўз: Машигулот, технология, ижод, ижодкорлик, креативлик, фалсафа, мантиқ илми, математика, психология.

DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. Analyzing the theoretical foundations of the problem of developing the creative activity of elementary school students, we came to the conclusion that the selected problem can be effectively solved in the implementation of the pedagogical process. What do we mean by pedagogical conditions for the development of creative activity of primary school students.

Key word: Education, technology, creation, creativity, creativity, philosophy, science of logic, mathematics, psychology.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. Анализируя теоретические основы проблемы развития творческой активности учащихся начальных классов, мы пришли к выводу о возможности эффективного решения выделенной задачи в реализации педагогического процесса. Что мы понимаем под педагогическими условиями развития творческой активности младших школьников.

Ключевые слова: Образование, технология, творчество, творчество, творчество, философия, наука логика, математика, психология.

Ўқувчиларнинг ижодий компетентлигини шакллантириш омилларида яна бири сифатида ўқувчиларнинг конгнитив функцияларига таъсири, турли таълим муассасаларида ўқувчи болаларда фикрлаш турлари ва миянинг ривожланиш кўрсаткичлари ўртасидаги фарқларни келтириш мумкин. Ўрганишлар ва таҳлиллар натижаси шуни кўрсатадики, технология туфайли атрофдаги дунё ҳақидаги маълумотлар инсон миясини барча жиҳатлари фаоллашувини, уларнинг тасвирий ва мажозий фикрлашларини ҳам ривожлантирар экан. Масаланинг иккинчи томони, ўқувчиларнинг ўзига ишонувчанлик ва қийинчиликни енга олишга эришлари, ўқишга қизиқиши ортиши ҳамда ота-оналарга ёрдам беришидир.

Болалар фақат ақлий математикани ўргана бошлаганларида, мураббийлар уларга техника ва абакуснинг келиб чиқиш тарихини айтиб беришади. Ота-оналар ва болалар нима учун бу оддий, аммо жуда самарали оғзаки ҳисоб воситаси математик мисолларни ҳал қилишни эмас, балки ўз-ўзига ишончли ва кўп вазифаларни бажариш қобилиятини

ривожлантиришга ёрдам беради. Кўпчилик олимлар даҳолар айнан даҳо бўлиб туғилади, деб ҳисоблайди. Амалиёт эса аксини кўрсатади. Янгилик дастурларида ақлий салоҳияти юқори бўлган болалар ҳақидаги хабарлар тез-тез пайдо бўлмоқда. Бунинг ҳеч қандай ҳайратланарли жойи йўқ. Агар бола миясининг ҳар иккала яримшарини ривожлантирса, ҳар қандай бола ўқиш ё ижодиётда ақлбодар қилмас ютуқларга эришиши мумкин. Бунда унга киёси йўқ фан — технология ёрдам беради.

Аслида, анъанавий восита сифатида абакус ва ақлий абакуслар саҳнада жуда кўп намоишлар қилишди. Хитой ва Япония асосан ушбу воситадан фойдаланадиган мамлакатлардир. Америка Қўшма Штатлар ва Англия иккала абакус ва ақлий абакус мусобақаларига эга ва ҳатто Хитойда дунё абакус ва ақлий абакус мусобақалари мавжуд. Абакус сўзининг ишлатилиши миллион йиллар аввал яъни 1387 йилдан олдин пайдо бўлган. “Абакус“ юнонча $\alpha\beta\alpha\zeta$ (абах) сўзидан келиб чиққан бўлиб, бу асосиз бирор нарсани англатади ва ноаниқ равишдаги тўртбурчаклар тахтанинг ёки тахтанинг бирон бир бўлагини билдиради. Шу билан бир қаторда, этимологияга оид қадимий матнларга ишора қилмасдан туриб, у “чанг билан қопланган тўртбурчаклар” ёки “чанг билан қопланган чизилган тахта (математикадан фойдаланиш учун)” деган маънони англатади. Лотинча сўзнинг аниқ шакли, эҳтимол юнонча сўзнинг генитатив шаклини акс эттиради ($\alpha\beta\alpha$ формос абакос). Чанг таърифи (чанг билан қопланган тўртбурчаклар) ёки “чанг билан қопланган чизилган тахта (математикадан фойдаланиш учун)”ни эса исботланмаганлиги айtilган.

Бошланғич синф ўқувчиларининг ижодий фаолиятини ривожлантириш муаммосининг назарий асосларини таҳлил қилиб, биз педагогик жараённи амалга оширишда танланган муаммони самарали ҳал қилиш мумкин, деган хулосага келдик. Бошланғич синф ўқувчиларини ижодий фаолиятни ривожлантиришнинг педагогик шарт-шароитлари деганда нимани тушунамиз.

Педагогика назарияси ва амалиётида ушбу атамаларнинг кўплаб таърифлари ва талқинлари мавжуд. Фалсафий тоифаси сифатида “шарт-шароит” атамаси унинг феноменнинг пайдо бўлишига муносабатини билдиради, уларсиз мавжуд бўлолмайди. Шарт-шароитлар объектив дунёнинг яхлитлигини англатади, бу яхлитлик ўзи аниқ белгиланган нарса сифатида ҳаракат қилади. Ушбу атамани қуйидагича тушуниш мумкин: “шарт-шароитлар объектлар мажмуасининг (нарсалар, уларнинг ҳолати, ўзаро таъсирлари) муҳим таркибий қисми бўлиб, унинг мавжудлиги зарурат билан мавжуд бўлиши керак”.

Бундан келиб чиқиб, педагогик ва психологик адабиётларда ушбу атамани таҳлил қилиб чиқамиз.

Абдулла Қаҳҳор ижодий фаолликни адабиётимизда ҳар бир ёзувчи ҳам, ҳар бир танқидчи ҳам бир хилда чуқур тушунади, деб бўлмайди.

Ижодий фаоллик роман кетидан роман, поэма кетидан поэма, туркум-туркум шеърлар, ҳикоялар, пьесалар, мақолалар ёзишдангина иборат эмас.

Ёзувчининг ижодий фаоллиги адабиёт олдида қўйган талабларидан, вазифаларидан, ёзувчининг ички қаноатидан, эҳтиросидан келиб чиқиши лозим.

Ўткир Ҳошимов айтганидек, “Ҳаммамизга жуда яхши маълумки, бошланғич синфлардаги барча фанлар бола қалбининг оппоқ дафтарида яъни бош мия ярим шарлар пўстлоғига ўчмас из бўлиб ёзилиб қолади” .

В.И.Андреев педагогик шарт-шароит “муайян дидактик мақсадларга эришиш учун таркибий қисмлари, усуллари (техникаси), шунингдек, таълимнинг ташкилий шакллари мақсадли танлаш, лойиҳалаш ва қўллаш натижаси бўлган таълим жараёнининг шартлари тушунилади”, деб изоҳлайди.

Л.И.Саввани ўз асарларида педагогик шарт-шароитлар ташқи объектлар ва борлик, фаолият ва ривожланишни белгилайдиган ички шароитлар, муаммони самарали ҳал этиш сифатида қаралади, деб ёзади.

М.И.Эретский педагогик шарт-шароитларни омилларнинг таъсири билан боғлиқ бўлган педагогик шароитларни намоён бўлишига ҳисса қўшадиган (ёки қарама-қарши) омил сифатида белгилайди.

М.Э.Дурановнинг таъкидлашича, педагогик шароитлар педагогик омиллар амалга ошириладиган муҳитдир.

Л.П.Белоглазова, А.С.Федулин, Э.В.Никонович, Н.И.Рябовалар томонидан ёш мактаб ўқувчиларининг ижодий қобилиятларини ривожлантириш муаммоси кўриб чиқилди. Аммо ҳозирги кунга қадар бу масала бўйича болалар билан ишлашнинг яхлит тизими мавжуд эмас. Шундай қилиб, адабий ўқиш машғулотларидан (“мактаб 2100” таълим тизими) фойдаланиб, ўрта мактаб ўқувчиларининг ижодий қобилиятларини ривожлантириш муаммоси аниқланди: ёш ўқувчиларнинг психологик хусусиятларига асосланган ижодий қобилиятларни шакллантириш бўйича иш тизимини яратиш .

Биз тадқиқотимизда Э.В.Яковлев ва Н.А.Яковлеванинг қарашлари ва фикрларини маъқуллаймиз. Чунки, улар педагогик шарт-шароитлар деганда унинг самарадорлигини оширишга қаратилган педагогик жараён комплексини тушунадилар.

Шундай қилиб, биз ўқувчиларда ижодий фаолиятни ривожлантиришнинг педагогик шарт-шароитлари билан педагогик жараённинг бир қатор комплекс ижод қилишни тушунамиз ва уларнинг амалга оширилишида бошланғич синф ўқувчиларининг ижодий фаоллигини ривожлантириш даражасини оширишга қаратилган, деб ўйлаймиз. Чунончи, педагогик шарт-шароитларни мавжудлиги мақсадга тез эришиш имкониятларини қуйидагича очиб беради:

-қўйилган мақсадларни аниқлиги, эришиш керак бўлган натижалар;

-педагогик жараённинг функцияси ва такомиллаштирилиши билан ўзаро боғлиқ бўлган шарт-шароитлар мажмуаси орқали амалга оширилишини тушуниш.

Бундан кўринадики, бизнинг олиб бораётган тадқиқот ишимизда, агар шарт-шароитларнинг комплекси амалга оширилса, бошланғич синф ўқувчиларининг ижодий фаолиятини ривожлантириш жараёни самарали бўлади, чунки тасодифий, тўғри келмайдиган шароитлар тадқиқотнинг мақсадини самарали ҳал қила олмайди.

Ҳозирги ривожланган ва замонавий шароитда синфдан ташқари машғулотларда бошланғич синф ўқувчиларининг ижодий фаолиятини ривожлантириш муаммоларини таҳлил қилиш бизга ўқувчиларда ижодий фаолиятни ривожлантириш даражасини оширишга ёрдам берадиган қуйидаги педагогик шарт-шароитлар ажратилди:

а) таълим жараёнида бошланғич синф ўқувчиларини ижодий фаолиятни ривожлантиришга йўналтирилган дастурини ишлаб чиқиш ва жорий этиш “Мен ижодий фикрлашни ўрганияпман”;

б) “Ижодкор ўқитувчи” дастури асосида дарс машғулотида ва дарсдан ташқари фаолиятида бошланғич синф ўқувчиларининг ижодий фаолиятини ривожлантиришга қаратилган педагогларнинг малакасини ошириш;

в) “Ота-оналар билан ҳамкорликда ўқитиш” дастури асосида ота-оналар билан бошланғич синф ўқувчиларининг ижодий фаолиятини ривожлантиришга тайёргарлик кўриш ва кўмаклашиш;

г) умумтаълим муассасаларида ҳар бир бошланғич синф ўқувчиларнинг қизиқишини инобатга оладиган фан тўғрисидаги ва клубларини ташкил этиш.

Давлатимиз раҳбари болалар тарбияси жараёнида ўз ишини пухта биладиган, малакали ва ҳар бир болага индивидуал ёндаша оладиган педагог-кадрларни жалб қилган ҳолда, уларни гўдаклигидан фикр ва тафаккурини тўғри шакллантириб бориш орқали келажакда юксак савия, билим ва маънавиятга эга бўлган баркамол авлодни тарбиялаш, ёш авлодни тарбиялашнинг асосий бўғини бўлган бошланғич таълим тизимини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилиши лозимлигини таъкидлаганлар .

Бошланғич синф ўқитувчилари ушбу вазибаларни ҳал этиш учун ташкилий жиҳатдан ҳам, мазмуний жиҳатдан ҳам бошланғич таълимнинг интегратив характерини ўзининг бўлажак касбий фаолиятнинг интегратив йўналганлигини аниқ ҳис қила олиши зарур. Бошланғич синф ўқитувчиларнинг ижодий фаолиятини ривожлантиришда интеграциялаш зарурати унда ижодий фаолиятга йўналтирувчи шарт-шароитларни комплекс шакллантириш самарадорлигини белгилаб берувчи асосий шартлардан бири ҳисобланади. Умуман айтганда, педагогик ёндашув нуқтаи назаридан кўриб чиқилгандагина бошланғич синф ўқитувчиларининг методик тайёргарлиги самарали бўлади.

REFERENCES

133. Oljayevna, O., & Shavkatovna, S. (2020). The Development of Logical Thinking of Primary School Students in Mathematics. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(2), 235-239.
134. Uljaevna, U. F., & Shavkatovna, S. R. (2021). Development and education of preschool children. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*, 11(2), 326-329.
135. Shavkatovna, S. R. N. (2021). Methodical Support Of Development Of Creative Activity Of Primary School Students. *Conferencea*, 74-76.
136. Shavkatovna, S. R. (2021). Developing Critical Thinking In Primary School Students. *Conferencea*, 97-102.
137. Shavkatovna, S. R. (2021). Methodological Support for The Development of Primary School Students' Creative Activities. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 2, 121-123.
138. Ra'noxon, S. (2022). BOSHLANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARIDA MATEMATIKAGA MUNOSABAT. *IJTIMOIIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIIY JURNALI*, 2(11), 203-207.
139. Shavkatovna, S. R. (2021). Improvement of methodological pedagogical skills of developing creative activity of primary school students. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 289-292.

140. Шарофутдинова, Р., & Абдуллаева, С. (2022). ФИКРЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МЕНТАЛ АРИФМЕТИКА. ИТМОИЙ ФАНLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(11), 235-239.
141. Махамдалиевна, Y. D., Òljayevna, Ò. F., Qizi, T. D. T., Shavkatovna, S. R. N., & Anvarovna, A. O. (2020). Pedagogical Features Of Mental Development Of Preschool Children. *Solid State Technology*, 63(6), 14221-14225.
142. Shavkatovna, S. R., & Gulbahor, R. (2021). THE IMPORTANCE OF MENTAL ARITHMETIC IN MENTAL DEVELOPMENT IN CHILDREN. *Conferencea*, 68-70.
143. Махамдалиевна, Y. D. О „ljayevna, ORF (2020). Tursunova Dilnavoz To „lqin qizi, Sharofutdinova Ra“ noxon Shavkatovna, Ashurova Oygul Anvarovna. Pedagogical features of mental development of preschool children. *Solid State Technology*, 63(6).
144. Mahpuza, A., Rahmatjonzoda, A., & Zilola, X. (2022). ATTITUDE TO MATHEMATICS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(11), 208-212.
145. Mirzaxolmatovna, X. Z., Nematovna, R. S., & Shavkatovna, S. R. (2022). FORMS OF THINKING IN THE PROCESS OF STUDYING MATHEMATICS. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(12), 259-263.
146. Махамдалиевна, Y. D., & О'ljayevna, O. R. F. (2020). Tursunova Dilnavoz To 'lqin qizi, Sharofutdinova Ra'noxon Shavkatovna, Ashurova Oygul Anvarovna. Pedagogical features of mental development of preschool children. *Solid State Technology*, 63(6).
147. Ra'noxon, S., Mahpuza, A., & Rahmatjonzoda, A. (2022). THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING WITH THE HELP OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(11), 881-885.
148. Mahpuza, A., & Rahmatjonzoda, A. (2022). THE USE OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MATHEMATICS LESSONS IN ELEMENTARY SCHOOL. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(11), 213-217.
149. Shavkatovna, S. R. N. (2022). THE ROLE OF FOREIGN EXPERIENCES IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 128-133.
150. Шарофутдинова, Р. Ш. (2022). БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 149-158.
151. Shavkatovna, S. R. (2023). DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AS A SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY. *Open Access Repository*, 4(03), 51-59.
152. Aminova, F., Ahlimirzayev, A., & Sharofiddinova, R. (2023). USING THE PRINCIPLE OF INTERDISCIPLINARY RELATIONSHIP IN STUDYING DIFFERENTIAL EQUATIONS IN SPECIALIZED SCHOOLS AND ACADEMIC LYCEUMS.
153. Iqboljon, S. (2022). Boshlang'ich Sinf O'quv Jarayonida Axborot Texnologiyalaridan Foydalanish. *Ijodkor O'qituvchi*, 2(20), 137-140.

154. Iqboljon, S. (2022). KOMPYUTER YORDAMIDA DARSLARNI TASHKIL ETISH. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 1(9), 246-249.
155. Sharofutdinov, I. (2023). DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 424-429.
156. Sharofutdinov, I. (2023). THE ACTUAL STATUS OF THE METHODOLOGY OF DEVELOPING ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *Академические исследования в современной науке*, 2(12), 206-213.
157. Sharofutdinov, I. (2023). BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING AMALIYOTDA QOLLASH. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(7), 54-58.
158. Sharofutdinov, I. (2023). PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK FANLARNING BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDAGI O 'RNI. *Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(6), 17-24.
159. Sharofutdinov, I. (2023). TA'LIMNI AXBOROTLASHTIRISH SHAROITIDA BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK TIZIMI. *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика*, 2(14), 13-19.
160. Sharofutdinov, I. (2023). TA'LIMNI AXBOROTLASHTIRISH SHAROITIDA BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MODELI. *Наука и технология в современном мире*, 2(13), 77-84.
161. Sharofutdinov, I. (2023). STRUCTURE AND COMPONENTS OF THE DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF EDUCATION INFORMATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(4), 574-580.
162. Sharofutdinov, I. (2023). FORMS OF SELF-DEVELOPMENT IN FUTURE PEDAGOGUES BASED ON THE ACMEOLOGICAL APPROACH IN THE PROCESS OF INFORMATIZATION OF EDUCATION. *Science and innovation*, 2(B3), 5-8.
163. Usmonjon o'g'li, S. I. (2022). TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI TEXNALOGIYA. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 120-128.
164. Хошимов, Ў., & Ёқубов, И. (2003). Инглиз тили ўқитиш методикаси.
165. Тошева, Д. (2021). BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI EKOLOGIK TARBIYALASHDA XALQ OG'ZAKI IJODINING O'RNI VA PEDAGOGIK ANAMIYATI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 1(1).
166. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.

- 167.Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O 'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMY JURNALI, 2(11), 176-182.
- 168.Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILY SHAKLLANISH TARIXI. Science and innovation, 1(B8), 99-105.
- 169.Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. Science and Innovation, 1(8), 99-105.
- 170.Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. International journal of advanced research in education, technology and management, 2(2).
- 171.Buzrukova, D. M. (2023). "MUHABBAT" HISSY KONSEPTINING TURLI LINGVOMADANIYAT VAKILLARI IDROKIDAGI TASVIRI. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMY JURNALI, 3(1), 178-183.
- 172.Бузрукова, Д. (2022). ХИС-ТУЙФУЛАР УНИВЕРСАЛЛИГИ ВА ХИССИЙ-ЛИСОНИЙ ОЛАМ МАНЗАРАСИГА ПСИХОЛИНГВИСТИК ЁНДАШУВ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(11), 239-242.
- 173.Mamurkhanovna, D. B. (2022). The Concept Of "Love" As An Important Element Of The Emotional World Landscape. EPRA International Journal of Research and Development (IJRD), 7(5), 95-98.
- 174.Tursunova, D. T., Abobakirova, O. N., Buzrukova, D. M., Mahmudova, O. T., Ubaydullayeva, Z. H., & Kholmatova, N. N. (2022). Principal Principles And Important Factors Of Student Women's Social Activity. Journal of Positive School Psychology, 6262-6269.
- 175.Buzrukova, D. M. M. (2023). TARBIYACHI VA OTA-ONALARNING O 'ZARO HURMATGA ASOSLANGAN MULOQOTINING KALIT FAKTORLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(4), 793-797.
- 176.Buzrukova, D. M. (2023). Muhabbat" konseptining lingvomadaniy o'ziga xosligi. FarDU. ILMY XABARLAR, 1, 318-321.

TA'LIMDA EHTIYOJI BO'LGAN IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR VA
O'SMIRLARNING TA'LIM OLISHI

Sharafutdinova Ra'noxon Shavkatovna
Saminjonova Sohibaxon

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954979>

Annotatsiya. Ta'lim muassasasida ta'limda alohida ehtiyoji bo'lgan imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning ta'lim olishlari uchun zarur psixologo – pedagogik, korreksion sharoitlar yaratish, ularning imkoniyatiga yo'naltirilgan umumta'lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish orqali ruhiy rivojlanishini, ijtimoiy moslashtirishni amalga oshirish.

Kalit so'zlar: tiflopedagogika, surdopedagogika, tiflopedagogika, oligofrenopedagogika.

EDUCATION OF CHILDREN AND ADOLESCENTS WITH
EDUCATIONAL NEEDS

Abstract. Creating the necessary psychological-pedagogical and correctional conditions for the education of children and adolescents with special educational needs in an educational institution, as well as their mental development by implementing general education programs and correctional work aimed at their ability, implementation of social adjustment.

Key words: typhlopedagogy, deaf pedagogy, typhlopedagogy, oligophrenopedagogy.

ОБУЧЕНИЕ ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ С ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ
ПОТРЕБНОСТЯМИ

Аннотация. Путем создания необходимых психолого-педагогических и коррекционных условий для обучения детей и подростков с особыми потребностями в обучении в образовательном учреждении, путем реализации общеобразовательных программ и коррекционной работы, ориентированной на их способности, осуществления психического развития, социальной адаптации.

Ключевые слова: тифлопедагогика, сурдопедагогика, тифлопедагогика, олигофренопедагогика.

Alohida yordamga muhtoj bolalar toifalari, ularni o'qitish, tarbiyalash, ijtimoiy- mehnatga moslashuvi masalalari bilan tanishtiradi. Bu bilimlar kelajakdagi pedagoglarga o'quvchilardagi o'zlashtirmovchilikning sababalarini erta aniqlash va ota-onalarga ta'lim muassasalarini to'g'ri tanlashga yordam beradi.

Bola rivojlanishidagi nuqsonlar har xil bo'ladi, ularning ba'zilari batamom bartaraf etiladi, ba'zilari bir qadar tuzatiladi, korreksiyalanadi, bilinmaydigan holga keltiriladi, boshqalari esa kompensatsiyalanadi. Masalan, bola nutqida og'ir nuqson bo'lsa, ilk yoshda to'g'ri tashkil etilgan logopedik chora-tadbirlar ta'sirida uni to'liq bartaraf etish mumkin. Boladagi nuqson markaziy nerv sistemasidagi organik kamchiliklar natijasida paydo bo'lgan bo'lsa (masalan, aqli zaiflik shunday nuqson jumlasiga kiradi), uni to'liq bartaraf etib bo'lmasa ham, biroq kamaytirish, ko'zga ko'rinmaydigan, sezilmaydigan darajagacha tuzatish mumkin. Maxsus pedagogika amaliyotida yana shunday toifadagi alohida yordamga muhtoj bolalar kuzatiladiki, nuqsonni tuzatib ham, korreksiyalab ham bo'lmaydi, masalan, tug'ma ko'rlik yoki karlikning ayrim turlari shular jumlasidandir. Bunda ko'rish analizatorining vazifasini sezgi organlariga, eshitish analizatorining vazifasini esa ko'rish analizatoriga yuklash, ya'ni kompensatsiyalash, o'rnini bosish mumkin. Ko'rish qobiliyati zaif bolalar sezgi organlariga tayangan holda barmoqlari bilan Brayl shriftidan

foydalanadilar. Bunda harf olti nuqta kombinatsiyasi bilan belgilanadi. Eshitish qobiliyatida muammosi bo'lgan bolalar esa imoishora, daktil nutqdan, barmoqlar harakati bilan anglatiladigan nutqdan foydalanishlari mumkin. Korreksion pedagogika fanining rivojlanishi natijasida undan quyidagi tarmoqlari mustaqil fan sifatida ajralib chiqdi:

- surdopedagogika (lotincha surdus – kar, gung so'zidan olingan) eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'lim tarbiyasi bilan shug'ullanadigan fan;
- tiflopedagogika (yunoncha tiflos – ko'r, so'qir so'zidan olingan) – ko'zi ojiz bolalarning ta'lim-tarbiyasi bilan shuqullanadigan fan;
- oligofrenopedagogika (yunoncha oligos – kam, fren – aql), so'zlaridan olingan, – aqliy tomondan zaif bolalarning ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanadigan fan;
- logopediya (yunoncha logos – so'z, padeo – tarbiya so'zlaridan olingan) – og'ir nuq nuqsonlarini o'rganish, oldini olish, bartaraf etish yo'llari, usullarini o'rganadigan fan. Respublikamizning barcha viloyatlarida zamon talablariga muvofiq alohida yordamga muhtoj bolalarning differensial va integratsiyalashgan, inklyuziv ta'limi barcha yo'nalishlar bo'yicha jadal sura'tlar bilan rivojlanmoqda.

Inklyuziv ta'lim vazifalari:

- Ta'lim muassasasida ta'limda alohida ehtiyoji bo'lgan imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning ta'lim olishlari uchun zarur psixologo – pedagogik, korreksion sharoitlar yaratish, ularning imkoniyatiga yo'naltirilgan umumta'lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish orqali ruhiy rivojlanishini, ijtimoiy moslashtirishni amalga oshirish;
- Maxsus ta'lim muassasasi o'quvchilarini umumta'lim maktablari bilan uyg'unlashtirgan holda faoliyat olib borish yo'li bilan o'quvchilarning ta'limdagi tenglik huquqini kafolatlash;
- Jamiyatning va oilaning faol ishtirokida nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, bolaning ehtiyojlarini qondirish, ijtimoiy hayotga erta moslashtirish; 8 Imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarni oilalardan ajralmagan holda yashash huquqini ro'yobga chiqarish;
- Jamiyatda imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarga muqobil munosabatni shakllantirishdir.

“Integratsiya” tushunchasi ingliz tilidan olingan bo'lib, integrative – qo'shiluvchi, birlashuvchi, integration – qo'shilish, birlashish degan manoni bildiradi. Volferen Bergerning yozishicha: “Integratsion ta'lim bu – segregason ta'limning aksi bo'lib, bunda maxsus ehtiyojga ega bolalar umumta'lim muassasalari tizimiga kiritiladi”.

Integratsiya keng, ma'noda ijtimoiy integratsiya yoki jamiyatga integratsiya va pedagogik integratsiya yoki ta'limga integratsiyani o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy integratsiya – rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolani ijtimoiy munosabatlar va xatti-harakatlarning umumiy tizimiga ijtimoiy adaptatsiyasidir. Nogiron bolani jamiyatga integratsiyasi muammosi bir tomondan, psixik va jismoniy rivojlanish kamchiliklarini mavjudligi bilan, ikkinchi tomondan ijtimoiy munosabatlar tizimini mukammal emasligi, ya'ni ba'zi talablarini ma'lum darajada keskinligi hayot faoliyati cheklangan bola uchun o'ta olmaydigan to'siqqa aylanishi bilan ifodalanadi. Nogironlarni jamiyatga integratsiyasining ikki yondashuvi mavjud. Birinchi yondashuv nogironni jamiyatga integratsiyasini mavjud atrof-muhit shart-sharoitlarga moslashishini nazarda tutadi. Albatta, mazkur yondashuv bir tomonlama va juda tordir. Ikkinchi yondashuv nogironni jamiyatga kirishga tayyorlash va jamiyatni nogiron bolani qabul qilishga tayyorlashni nazarda tutadi. Nogironni jamiyatga kirishga tayyorlash bo'yicha ko'pgina 9 ishlar

amalgama oshirilgan bo'lsada, jamiyatni nogiron bolani qabul qilishga tayyorlash bo'yicha ishlar endi muhokama qilinmoqda.

Jismoniy integratsiya – bolalarni bir binoda faoliyat ko'rsatishi. Muallifning ta'kidlashicha, integratsiyaning bu turi bolalar dunyolari orasidagi masofani qisqartirishning boshlang'ich davridir. Funktsional va ijtimoiy integratsiya uchun predmet-fazoviy birlashuv xosdir. U predmetli munosabatlar, shaxslararo aloqalar, muloqotni tashkil etish orqali amalga oshiriladi.

Ijtimoiy-etali integratsiya ijtimoiy masofalarni to'liq qisqarib ketishi, faoliyatdagi tengququqli hamkorlik, subyekt-subyekt munosabatlarini nazarda tutadi.

Ijtimoiy adaptatsiya – o'zgaruvchan hayot sharoitlariga insonni moslashish qobiliyati bo'lib, u ijtimoiylashuv va integratsiyaning muhim mexanizmidir. Ijtimoiy adaptatsiya turli faoliyatlar (o'yin, muloqot, o'qish, mehnat) va insonni o'zini anglash jarayonida amalga oshadi. Mazkur faoliyat turlari bir vaqtning o'zida hayotning turli bosqichlarida adaptatsiya vositalari, maqsadlari va natijalari sifatida xizmat qiladi.

REFERENCES

177. Oljayevna, O., & Shavkatovna, S. (2020). The Development of Logical Thinking of Primary School Students in Mathematics. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(2), 235-239.
178. Uljaevna, U. F., & Shavkatovna, S. R. (2021). Development and education of preschool children. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*, 11(2), 326-329.
179. Shavkatovna, S. R. N. (2021). Methodical Support Of Development Of Creative Activity Of Primary School Students. *Conferencea*, 74-76.
180. Shavkatovna, S. R. (2021). Developing Critical Thinking In Primary School Students. *Conferencea*, 97-102.
181. Shavkatovna, S. R. (2021). Methodological Support for The Development of Primary School Students' Creative Activities. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 2, 121-123.
182. Ra'noxon, S. (2022). BOSHLANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARIDA MATEMATIKAGA MUNOSABAT. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 203-207.
183. Shavkatovna, S. R. (2021). Improvement of methodological pedagogical skills of developing creative activity of primary school students. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 289-292.
184. Шарофутдинова, Р., & Абдуллаева, С. (2022). ФИКРЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МЕНТАЛ АРИФМЕТИКА. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 235-239.
185. Maxamadaliyevna, Y. D., Oljayevna, O. F., Qizi, T. D. T., Shavkatovna, S. R. N., & Anvarovna, A. O. (2020). Pedagogical Features Of Mental Development Of Preschool Children. *Solid State Technology*, 63(6), 14221-14225.
186. Shavkatovna, S. R., & Gulbahor, R. (2021). THE IMPORTANCE OF MENTAL ARITHMETIC IN MENTAL DEVELOPMENT IN CHILDREN. *Conferencea*, 68-70.
187. Maxamadaliyevna, Y. D. O „ljayevna, ORF (2020). Tursunova Dilnavoz To „lqin qizi, Sharofutdinova Ra“ noxon Shavkatovna, Ashurova Oygul Anvarovna. Pedagogical features of mental development of preschool children. *Solid State Technology*, 63(6).

188. Mahpuza, A., Rahmatjonzoda, A., & Zilola, X. (2022). ATTITUDE TO MATHEMATICS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(11), 208-212.
189. Mirzaxolmatovna, X. Z., Nematovna, R. S., & Shavkatovna, S. R. (2022). FORMS OF THINKING IN THE PROCESS OF STUDYING MATHEMATICS. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(12), 259-263.
190. Maxamadaliyevna, Y. D., & O'ljayevna, O. R. F. (2020). Tursunova Dilnavoz To 'lqin qizi, Sharofutdinova Ra'noxon Shavkatovna, Ashurova Oygul Anvarovna. Pedagogical features of mental development of preschool children. *Solid State Technology*, 63(6).
191. Ra'noxon, S., Mahpuza, A., & Rahmatjonzoda, A. (2022). THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING WITH THE HELP OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(11), 881-885.
192. Mahpuza, A., & Rahmatjonzoda, A. (2022). THE USE OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MATHEMATICS LESSONS IN ELEMENTARY SCHOOL. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(11), 213-217.
193. Shavkatovna, S. R. N. (2022). THE ROLE OF FOREIGN EXPERIENCES IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 128-133.
194. Шарофутдинова, Р. Ш. (2022). БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 149-158.
195. Shavkatovna, S. R. (2023). DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AS A SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY. *Open Access Repository*, 4(03), 51-59.
196. Aminova, F., Ahlimirzayev, A., & Sharofiddinova, R. (2023). USING THE PRINCIPLE OF INTERDISCIPLINARY RELATIONSHIP IN STUDYING DIFFERENTIAL EQUATIONS IN SPECIALIZED SCHOOLS AND ACADEMIC LYCEUMS.
197. Iqboljon, S. (2022). Boshlang'ich Sinf O'quv Jarayonida Axborot Texnologiyalaridan Foydalanish. *Ijodkor O'qituvchi*, 2(20), 137-140.
198. Iqboljon, S. (2022). KOMPYUTER YORDAMIDA DARSLARNI TASHKIL ETISH. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 1(9), 246-249.
199. Sharofutdinov, I. (2023). DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 424-429.
200. Sharofutdinov, I. (2023). THE ACTUAL STATUS OF THE METHODOLOGY OF DEVELOPING ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *Академические исследования в современной науке*, 2(12), 206-213.
201. Sharofutdinov, I. (2023). BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING AMALIYOTDA

- QOLLASH. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(7), 54-58.
202. Sharofutdinov, I. (2023). PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK FANLARNING BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDAGI O 'RNI. *Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(6), 17-24.
203. Sharofutdinov, I. (2023). TA'LIMNI AXBOROTLASHTIRISH SHAROITIDA BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK TIZIMI. *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика*, 2(14), 13-19.
204. Sharofutdinov, I. (2023). TA'LIMNI AXBOROTLASHTIRISH SHAROITIDA BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MODELI. *Наука и технология в современном мире*, 2(13), 77-84.
205. Sharofutdinov, I. (2023). STRUCTURE AND COMPONENTS OF THE DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF EDUCATION INFORMATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(4), 574-580.
206. Sharofutdinov, I. (2023). FORMS OF SELF-DEVELOPMENT IN FUTURE PEDAGOGUES BASED ON THE ACMEOLOGICAL APPROACH IN THE PROCESS OF INFORMATIZATION OF EDUCATION. *Science and innovation*, 2(B3), 5-8.
207. Usmonjon o'g'li, S. I. (2022). TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI TEXNALOGIYA. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 120-128.
208. Хошимов, Ў., & Ёқубов, И. (2003). Инглиз тили ўқитиш методикаси.
209. Тошева, Д. (2021). BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI EKOLOGIK TARBIYALASHDA XALQ OG'ZAKI IJODINING O'RNI VA PEDAGOGIK ANAMIYATI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 1(1).
210. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
211. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O 'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
212. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
213. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
214. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).
215. Buzrukova, D. M. (2023). "MUHABBAT" HISSIY KONSEPTINING TURLI LINGVOMADANIYAT VAKILLARI IDROKIDAGI TASVIRI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(1), 178-183.

216. Бузрукова, Д. (2022). ҲИС-ТУЙҒУЛАР УНИВЕРСАЛЛИГИ ВА ҲИССИЙ-ЛИСОНИЙ ОЛАМ МАНЗАРАСИГА ПСИХОЛИНГВИСТИК ЁНДАШУВ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(11), 239-242.
217. Mamurkhanovna, D. B. (2022). The Concept Of “Love” As An Important Element Of The Emotional World Landscape. *EPR International Journal of Research and Development (IJRD)*, 7(5), 95-98.
218. Tursunova, D. T., Abobakirova, O. N., Buzrukova, D. M., Mahmudova, O. T., Ubaydullayeva, Z. H., & Kholmatova, N. N. (2022). Principal Principles And Important Factors Of Student Women's Social Activity. *Journal of Positive School Psychology*, 6262-6269.
219. Buzrukova, D. M. M. (2023). TARBIYACHI VA OTA-ONALARNING O ‘ZARO HURMATGA ASOSLANGAN MULOQOTINING KALIT FAKTORLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 793-797.
220. Buzrukova, D. M. (2023). Muhabbat" konseptining lingvomadaniy o'ziga xosligi. *FarDU. ILMIIY XABARLAR*, 1, 318-321.

TURKIY LUG'ATLARDA KELITIRILGAN HAYVON NOMLARINI NOMLARINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

To'rayeva Muattar

Termiz davlat universiteti talabasi

Xidirova Iroda

Ilmiy rahbar, Termiz davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7954430>

Annotatsiya. Ushbu maqolada qadimgi turkiy lug'atlar tarkibidan joy olgan hayvon nomlarining hozirgi kundagi muqobili, sòzliklarining leksik-semantik tahliliga oshirilgan.

Kalit sòzlar: Hayvon nomlari, yovvoyi hayvonlar, semantik tahlil hayvonlarning tur, jins yosh munosabatlari.

LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF ANIMAL NAMES MENTIONED IN TURKISH DICTIONARIES

Abstract. In this article, the lexical-semantic analysis of the modern alternatives of the animal names included in the ancient Turkic dictionaries is presented.

Key words: Animal names, wild animals, semantic analysis, species, sex-age relationships of animals.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАЗВАНИЙ ЖИВОТНЫХ, УПОМЯНУТЫХ В ТУРЕЦКИХ СЛОВАРЯХ

Аннотация. В данной статье проводится лексико-семантический анализ современных вариантов названий животных, включенных в древнетюркские словари.

Ключевые слова: Названия животных, дикие животные, семантический анализ, виды, половозрастные отношения животных.

Mahmud Koshgariyning "Devoni lug'otit turk" ("Turkiy sòzlar devoni"—turkiy tillar haqidagi qomusiy asari 1071–1072).

Bu asar XI asrda 2–yarmida Markaziy Osiyoda va G'arbiy Xitoy hududida istiqomat qilgan turkiy uruq va qabilalari, ularning ijtimoiy ahvoli kelib chiqish tarixi haqida bizga ma'lumotlar qoldirilgan.

Shu òrinda biz ham asarda keltirilgan "Hayvon nomlari" sòz birikmalarini tahlil qilib chiqamiz.

Lekin tilshunoslik asari birgina "Devoni lug'otit turk" emasligi yuzasidan XII–XIV asrlarni òz ichiga oluvchi "muallifi aniqlanmay qolgan" "At –tuhfat" kitobi tarkibida qòllanilgan " hayvon nomlari" sòz va birikmalarini tahlil qilib chiqamiz.

"Kelurnoma" asari Muhammad Yoqub chingiy tomobidan yozilgan. Bunda turkiy–forsiy lug'atda "hayvon nomlar"ini kòrib chiqamiz Chunki, bu asarni ikki asar yozilishi jihatdan birin–ketin yaratilgan bòlib, turkiy tilning òguz, qipchoq, qarluq shevalarida tarkibiy almashinib boradi. Masalan, "Devoni lug'otit turk"da–Тоғуз(374–bet) "At tuhfat"da–Донуз(193–bet) "Kelurnoma"da–Тонгуз(104–bet)larda keltirilgan. "Devoni lug'otit turk"da quyon sòzi Тавишган (468–bet) "At tuhfat"da Кїжан (224–bet)."Kelurnoma"da esa Тавушкан (102–bet). Yuqoridagi leksik semantik tahlilimizdan uchala lug'atlardagi hayvon nomlarining qiyoslash orqali turlicha nomlanganligini kòrsatadi. Keyingi tahlilimiz òsha davrdagi ayiq sòzi òrnida qòllanilgan sòzlarga qaratiladi. "Devoni lug'otit turk"da Аба (113–bet) "At tuhfat"da esa Ажу (166–bet) "Kelurnoma"da

Айик, (77–bet) kabi sòzlar quyon sòzi òrnida qòllanilgan." Devon" va "At tuhfat "va "Kelurnoma" da asarlaridagi "hayvon nomlari"ni solishtirdik. Kòrikki har uchala asarda ham ularning nomlari har xil keltirilgan.

Xulosa o‘rnida shuni aytib o‘tish mumkinki, davrlar o‘tishi bilan insonlar o‘z ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, hayvon nomlarini leksik, fonetik hamda grammatik jihatdan qulay tarzda talaffuz qilib kelishgan. Tadqiqot ishimizdagi lug‘atlardan ko‘rinib turibdiki, insoniyat hayvon nomlarini faqatgina bir nom ostida saqlashmagan, balki tur, jins hamda yosh nuqtai nazaridan bo‘lib tasniflab kelishgan. Bu esa turkiy xalqlarning qanchalik lug‘at boyligi sermahsul ekanligining yorqin timsolidir. Ushbu lug‘atlar avloddan avlodga o‘tish jarayonida yanada kengayib, yangilanib boradi. b boradi.

REFERENCES

1. Mahmud Koshg‘ariy. Turkiy so‘zlar devoni (Devonu lug‘atit turk). –
2. Toshkent: Fanlar Akademiyasi, 1963.
3. Attuhfatuz zakiyatu fillug‘atit turkiya [Turkiy til (qipchoq tili) haqida noyob
4. tuhfa]. – Toshkent: Fan, 1968.
5. Shavkat Rahmatullayev. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati – Toshkent: Universitet, 2000.
6. Xidirova. I., & Dobilova. M (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM Modern Science and Research. 2(3), 138-141.
7. Khidirova, I. (2023). PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCABULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROV AND SHAYMATOV FAMILIES). Modern Science and Research, 2(3).
8. Xidirova, I., & Xidirova, N. (2021). Gender Characteristics of Family Speech Speech (On the Example of the Uzbek Family). EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 1(2), 196-199.
9. Raxmonjonova, G., & Xidirova, I. (2022). CHORTOQ SO ‘ZINING KELIB CHIQUISHIGA OID ILMIY QARASHLAR. Eurasian Journal of Academic Research, 2(11), 188-189.
10. Jo‘rayeva, M., & Xidirova, I. (2023). QOYALAR HAM YIG‘LAYDI” ASARIDA QO‘LLANILGAN DIALEKTIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. Development of pedagogical technologies in modern sciences, 2(2), 42-48.
11. qizi Jo‘rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). “TEMIR XOTIN” DRAMASINING FONETIK-FONOLOGIK TAHLILI. In INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 1, pp. 492-496).
12. qizi Jo‘rayeva, M. S., & Xidirova, I. X. (2023, January). SHOYIM BO ‘TAYEVNING “SHO ‘RODAN QOLGAN ODAMLAR” ASARIDA NOADABIY QATLAM SO ‘ZLARINING QO ‘LLANILISHI. In INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 1, pp. 487-491).
13. Xidirova, I. ., & Jo‘rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORK OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORK "ROCKS ALSO CRY"). Modern Science and Research, 2(3), 142–144.

14. Xidirova, I. ., & Dobilova, M. (2023). IMLO MUAMMOLARI VA YECHIM. Modern Science and Research, 2(3), 138–141.

ЗАИМСТВОВАННАЯ ЛЕКСИКА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ.

Муродова Дилдора Арабовна

Преподаватель русского языка и литературы
Кафедры «Истории и филологических дисциплин»
Азиатский Международный Университет
Бухара, Узбекистан

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7955505>

Аннотация. Статья посвящается тому, что большое количество людей употребляют заимствованные слова в своей речи, часто даже не замечая, что у них не русское происхождение. Для общения достаточно слов родного языка, но некоторые заимствованные слова проникают в русский язык под влиянием развития человечества и вливания иностранной культуры, поэтому становятся необходимыми.

Ключевые слова: заимствования, культура, русский язык, иностранные слова, заимствования в русском языке.

BORROWED VOCABULARY IN RUSSIAN.

Abstract. The article is dedicated to the fact that a large number of people use borrowed words in their speech, often not even noticing that they are not of Russian origin. For communication, the words of the native language are enough, but some borrowed words penetrate the Russian language under the influence of the development of mankind and the infusion of foreign culture, therefore, they become necessary.

Key words: borrowings, culture, Russian language, foreign words, borrowings in Russian.

Современные заимствования относятся к группе неосвоенных, являясь варваризмами из американского диалекта английского языка, т. е. американизмами, которые с точки зрения необходимости их присутствия в русском языке характеризуются как оправданные и неоправданные заимствования. Оправданными считаются заимствованные слова, называющие новые реалии и не имеющие русских эквивалентов; неоправданными - слова, которые дублируют по смыслу уже существующие в русском языке лексемы. Появление неоправданных американизмов в речи носителей русского языка происходит под воздействием лингвистической моды, которая обусловлена внешними факторами, в первую очередь процессом глобализации современного мира. В контексте такой тенденции рассматриваются особенности молодежного и компьютерного жаргона как способа освоения англо-американских заимствований. Творческие возможности языка, ярче всего реализуемые в сленге, представляют собой защитные ресурсы, позволяющие скорректировать влияние неиссякаемого потока американских слов на русское языковое сознание и сохранить его самобытность.

Проблема функционирования заимствованной лексики в русском языке в настоящее время невероятно актуальна. В разных аспектах ее исследуют многие ученые: Н. С. Валгина [1], Э. Ф. Володарская [2], Л. П. Кры-син [3], Е. В. Маринова [4] и др. Каждый из них предлагает свое определение понятия заимствование.

В энциклопедии «Русский язык» представлено два значения термина заимствование [5, с. 132]: 1) переход элементов одного языка в систему другого языка как следствие более или менее длительных контактов между этими языками; 2) слово или оборот, вошедшие в

язык в результате такого перехода. Такое толкование объективно дифференцирует значения процесса и результата в семантической структуре данного понятия.

Заемствования существуют в языке очень давно. Они начали появляться в языке в то время, когда возник сам язык. Поскольку народы постоянно взаимодействуют друг с другом, языковые системы не существуют изолированно. Было бы странно, если бы на протяжении существования русского языка в него не приходили элементы из других языковых систем.

Отношение к заимствованной лексике в русскоязычном обществе варьируется от полного принятия до призыва избавить язык от нее. Такие полярные точки зрения обусловлены неоднородным составом заимствований, в связи с чем необходимо рассмотреть основные виды иноязычных слов.

Главный признак классификации заимствований - степень их освоения в русском языке. Исходя из этого все заимствованные слова можно разделить на две большие группы: 1) освоенные; 2) неосвоенные.

Заемствования первой группы не вызывают негативного отношения, так как это слова, пришедшие в русский язык очень давно и не воспринимающиеся носителями языка как чужие. Например, такие привычные для всех слова, как студент, тетрадь, школа являются иноязычными по происхождению.

Вторая группа заимствований более сложная и противоречивая. Она подразделяется на несколько видов:

1. Экзотизмы - слова, характеризующие особенности жизни разных народов, не соответствующие русской культуре, например: суши, сари, евро и др.

2. Варваризмы - слова, пришедшие из других языков и сохранившие произношение, а иногда и графику языка-источника, например: тет-а-тет, PR /пиар, о'кей и др.

3. Интернационализмы - часто технические или научные термины, образованные из латинских и греческих элементов, например: демократия, философия, лингвистика и др.

Причины появления таких иноязычных слов в системе русского языка могут быть как внешними (экстралингвистическими), так и внутренними (собственно лингвистическими).

К внешним причинам относятся:

1) заимствование слова вместе с заимствованием вещи или понятия, например: компьютер, Интернет, провайдер и др.;

2) обозначение с помощью иноязычного слова некоторого специального вида предметов, например: джем - разновидность варе-

В конце XX в. русское языковое сознание изобрело новое слово на базе слова бизнесмен - бизнесвумен.

ня, портье - дежурный администратор в гостинице, дресс-код - форма одежды при посещении определенных мероприятий или организаций и др.

Внутренними причинами являются:

1) замена описательного наименования однословным как действие закона экономии речевых усилий, например: снайпер - меткий стрелок, мотель - гостиница для автотуристов, спринт - бег на короткие дистанции и др.;

2) заимствование слов с похожей морфологической структурой как действие закона языковой аналогии, например, слово джентльмен появилось в русском языке в XIX в., а в

современном русском языке слов с подобной формой становится больше: конгрессмен, яхтсмен, бизнесмен*.

В разные периоды истории нашего государства обострялись споры о том, нужны ли русскому языку заимствованные слова.

Одним из самых громких периодов подобных споров можно назвать XIX в. Именно в это время происходит тотальное обновление русского языка, и в него приходит огромное количество заимствований, прежде всего из французского языка. Это не могло остаться незамеченным, и появились как сторонники, так и противники этого процесса.

Яркими противниками заимствования иноязычных слов можно считать А. С. Шишкова и В. И. Даля. А. С. Шишков и представители созданного им литературного общества «Беседа любителей русского слова» отвергали лексические заимствования.

В языкознании существует термин пуризм (франц. purisme, от лат. purus - чистый). В энциклопедии «Русский язык» пуризм определяется как «... стремление очистить язык от иноязычных слов и выражений, от разного рода новообразований» [5, с. 402].

Ср.: А. С. Пушкин, характеризуя Татьяну Ларину, пишет: «Все тихо, просто было в ней, / Она казалась верный снимок / Du comme il faut... / (Шишков, прости: / Не знаю, как перевести)».[4, с. 136]

С точки зрения значения современные заимствования можно разделить на следующие основные группы. [6, с. 59]

- 1) техническая лексика: гаджет, девайс, айпад, айфон, смартфон и др.;
- 2) компьютерная лексика и интернет-понятия: хэштег, хакинг, скриншот, браузер, хостинг и др.;
- 3) экономические понятия: офшор, консалтинг, фандрайзинг, роуминг, девелопер и др.;
- 4) общественно-политическая лексика: инаугурация, лобби, брифинг, саммит, импичмент и др.;
- 5) спортивная лексика: плей-офф, роллер, пауэрлифтинг, керлинг, футбэг и др.;
- 6) названия профессий: супервайзер, копи-райтер, рекрутер, тьютор, промоутер и др.;
- 7) названия субкультур: готы, териант-роты, фанбои, хипстеры, эмо и др.;
- 8) лексика массовой культуры и шоу-бизнеса: байопик (фильм-биография), виджей, клипмейкер, ремейк, реалити-шоу и др.;
- 9) лексика индустрии моды: винтаж, кэжуал, парка, слипоны, фэшн и др.;
- 10) лексика кулинарии: беконайзер, стейк-хаус, чикенбургер, наггетсы, капкейки и др.

В данной статье я постаралась показать, что как взрослые, так и студенты не смогли бы обойтись в своей речи без употребления слов иностранного происхождения, так как все активно используют их в своей речи. Заимствований в русский язык из других языков не избежать, люди разных стран активно сотрудничают друг с другом.

REFERENCES

1. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке: учеб. пособие. М.: Логос, 2001. 304 с.
2. Володарская Э. Ф. Заимствование как отражение русско-английских контактов // Вопросы языкознания. 2002. № 4. С. 96-118.

3. Крысин Л. П. Русское слово, свое и чужое: Исследования по современному русскому языку и социолингвистике. М.: Языки славянской культуры, 2004. 888 с.
4. Маринова Е. В. Иноязычные слова в русской речи конца XX - начала XXI века: проблемы освоения и функционирования: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01. М., 2008. 509 с.
5. Русский язык: энциклопедия / гл. ред. Ю. Н. Караулов. М. Большая Российская энциклопедия ; Дрофа. 1997. 721 с.
6. Кнышева А. В эфире ньюзости. URL:

ВОРИСЛИК ҲУҚУҚИГА ОИД НИЗОЛАРНИ СУДДА КЎРИШГА ТАЙЁРЛАШ ВА ҲАЛ ҚИЛИШ

Искандаров Бекзоджон Махмудович

Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги

Судьялар олий мактаби тингловчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7963084>

Аннотация. Мазкур мақолада ворислик ҳуқуқига оид низоларни судда кўришга тайёрлаш ва ҳал қилиш масалалари таҳлил қилинган. Мақола давомида асосли фикр ва мулоҳазалар келтириб ўтилган. Мақола сўнггида хулоса ва таклифлар берилган.

Калим сўзлар: ворислик ҳуқуқи, хусусий мулкчилик, мерос, васиятнома.

PREPARATION AND RESOLUTION OF SUCCESSION DISPUTES IN COURT

Abstract. This article analyzes the issues of preparation and resolution of disputes related to the right of succession. Reasonable opinions and comments are mentioned throughout the article. Conclusions and suggestions are given at the end of the article.

Key words: right of succession, private ownership, inheritance, will.

ПОДГОТОВКА И РАЗРЕШЕНИЕ НАСЛЕДСТВЕННЫХ СПОРОВ В СУДЕ

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы подготовки и разрешения споров о праве наследования в суде. Обоснованные мнения и комментарии упоминаются на протяжении всей статьи. Выводы и предложения даны в конце статьи.

Ключевые слова: право наследования, частная собственность, наследование, завещание.

Хусусий мулк эгасининг вафотидан кейин ундан қолган мол-мулк тақдирини белгилаш, уни кимнинг эгалигига бериш масаласига ўтган барча даврда ҳал қилиниши лозим бўлган муҳим масала сифатида қаралиб, турли йўллар билан ҳал қилиб келинган. Қадимда биргина ер участкаси, уй-жой, рўзғор буюмлари, иш қуроли ва чорва молларига нисбатан хусусий мулкчилик мавжуд бўлиб, шахснинг вафотидан кейин ушбу мол-мулклар урф-одат бўйича мархумнинг фарзандлари эгалигига ўтган. Шунингдек, айрим мажбурият ҳуқуқлари, масалан мархум ҳаётлигида олган қарзини қайтариш ҳам фарзандлар зиммасига юкланган. Бундан ташқари, мархумнинг мулки тақдири, асосан, шариат қоидаларига кўра ҳал қилинган. Жумладан, мусулмон ҳуқуқида вафот этган шахснинг мол-мулки шариат қоидалари ёки васият бўйича мерос бўлиб ўтиши, мерос очилган пайтда тирик бўлган барча қариндошлар меросхўр ҳисобланиши ҳамда ҳар бир меросхўрнинг ўз ҳиссасига эга бўлиши назарда тутилган. Шариат қоидаларида, хусусан Қуръонда меросга доир масалалар ҳам ёритилган бўлиб, унга кўра мархум қариндошларининг барчаси биргаликда эмас, балки улар мархумга қариндошлигининг узоққинлиги ҳисобга олинган ҳолда, яъни навбати билан мерос олишга чақирилган. Мархумнинг фарзандлари ва унинг авлоди энг яқин қариндошлар ҳисобланиб, ота-онаси вафот этган ҳолдагина набиралар бобосининг мулкига нисбатан меросхўр ҳисобланган. Мархумнинг фарзандлари бўлмаган тақдирдагина ота-оналар ўз фарзандининг мулкидан мерос олиш учун чақирилган. Мархумнинг фарзандлари ва ота-онаси бўлмаган тақдирда унинг мерос мулки яқин қариндошлари ўртасида тақсимланган бўлиб, мусулмон ҳуқуқида қариндошлар тўрт тоифага бўлинган. Мархумнинг ворислари бўлмаган ва у томонидан васиятнома қолдирилмаган тақдирда

мархумнинг мулки хазинага топширилиб, давлат эгалигига ўтказилган. Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгач, биринчи Президентимиз И.А.Каримов томонидан замонавий, маданийлашган, инсонга фаровон турмуш берувчи бозор иқтисодиётининг биз учун истиқболли эканлиги белгилаб берилди. Мулкчиликнинг ҳамма шакллари тенг ҳуқуқли эканлиги Бош Қомусимиз — Ўзбекистон Республикаси Конституциясида қафолатланганлиги, мулкчилик тўғрисида ва уй-жой фондини, мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисидаги бир қатор қонунларнинг қабул қилиниши ҳамда босқичма-босқич амалга оширилган иқтисодий ислохотлар, бозор муносабатларининг ривожланиши, кичик ва ўрта тадбиркорлик фаолиятининг қўллабқувватланиши натижасида қисқа вақт ичида фуқароларимиз турли кўчмас ва кўчар мулклар, хусусан уй-жой ва нотурар-жой бинолари – ошхона, меҳмонхона, савдо дўконлари, корхоналар ҳамда турли транспорт воситалари, акциялар ва бошқа қимматли қоғозлар, фермер хўжаликлари ҳамда чорва моллари ва бошқа турдаги қонун билан таъқиқланмаган мулкларнинг эгасига айланди. Шу билан боғлиқ хусусий мулкнинг авлоддан-авлодга ўтишини ҳуқуқий тартибга солиш зарурияти туғилди ва 1997 йил 1 мартдан амалга киритилган Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг V бўлимида мулк эгасининг вафотидан кейин унинг барча мол-мулки унинг ворисларига ўтишига доир қонун нормалари мустаҳкамланди. Ворислик ҳуқуқи билан боғлиқ қонун нормаларининг судлар томонидан амалда тўғри ва бир хилда қўлланилишини таъминлаш мақсадида 2011 йил 20 июлда Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг “Судлар томонидан мерос ҳуқуқига оид қонунчиликнинг қўлланилиши тўғрисида”ги 5-сонли қарори қабул қилиниб, тегишли тушунтиришлар берилди. Ҳар қандай соғлом фикрли инсон биргина ўз манфаатини кўзламасдан, ҳалол меҳнат орқали оиласини таъминлаш, мулкдор бўлиш, уни кўпайтириш ва ўзидан кейин авлодларига қолдириш йўлида меҳнат қилади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 66-моддасида мулкдорнинг ўз мулкига ўз хоҳишича эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва тасарруф қилиш ҳуқуқи мустаҳкамланган. Мулкдор ўзининг юқорида қайд этилган мулкка нисбатан барча ҳуқуқларидан ҳаётлик чоғида бевосита фойдаланади. Шунингдек, ўзи ҳаётлик чоғида ўз мулкнинг вафотидан кейинги тақдирини васиятнома қолдириш орқали олдиндан белгилаши ҳам мумкин. 9 Амалдаги қонун нормаларида мулк эгасининг вафотидан кейин унинг барча мол-мулки унинг ворисларига ўтиши тартиби белгилаб қўйилган. Васиятнома қолдирилмаган ҳолларда айтилган бир мулкни меросхўрлар ўртасида тақсимлаш билан боғлиқ низолар келиб чиқиши табиий. Мерос билан боғлиқ низолар, асосан, қон-қариндош бўлган ота (она) ва фарзандлар, ака-ука, опа-сингил ворислар ўртасида юзага келади ва бунга асосан уларнинг амалдаги қонун талабларини билмаслиги ва бири бошқасининг ҳуқуқини тан олмаслиги сабаб бўлади. Мерос мулкни тақсимлашда ворислар ўзаро келишганлари энг мақбул ечим ҳисобланади. Чунки низолашиш (суд томонидан қонуний ечим топилган тақдирда ҳам) ворислар ўртасидаги ўзаро яқинлик муносабатларига, меҳр-оқибатга путур етказилади. Жамиятимиз инсонлар ўртасида соғлом муносабатлар қарор топиши, уларнинг бир-бирига муносабатлари яхши бўлишидан манфаатдордир. Зеро, соғлом муносабат, соғлом оилалар жамият негизини ташкил этади.

Ворислик деганда вафот этган шахс (мерос қолдирувчи) нинг мулкый ва айрим номулкый ҳуқуқларини қонунда белгиланган асосларда ва тартибда бошқа шахс (меросхўр)га ўтишини тушуниш лозим.

Мерос очилган пайтда мерос қолдирувчига тегишли бўлган унинг ўлиmidан кейин ҳам бекор бўлмайдиган барча ҳуқуқ ва мажбуриятлар мерос таркибига киради. Фуқароларнинг қонун билан тақиқланмаган барча мулки ва мулкка бўлган ҳуқуқ ва мажбуриятлари хусусий мулк сифатида мерос таркибига киради. Мерос мулки таркиби давлат томонидан имтиёзли равишда ёки умумий асосларда мерос қолдирувчининг эгаллигига берилган мулклар, ер участкалари ҳамда тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ тарзда берилган турли объектлар ҳисобига кенгайган. Юридик шахс ҳисобланган ҳар қандай кооператив, тижорат ташкилотларига аъзолик ҳуқуқи, уларнинг фаолиятида иштирок этиш ҳуқуқи (агар қонун, шартнома ёки низомда бошқа ҳол белгиланган бўлмаса) мерос таркибига кирмайди. Мерос таркибига мерос қолдирувчининг умумий мулкдаги ҳар қандай улуши, пай бадаллари киради. Ҳар қандай мулкнинг мерос қолдирувчининг ўзига тегишли қисми мерос таркибига киради. Масалан, мерос мулки эр-хотинга тегишли умумий мулкни ёки икки, ёки ундан ортиқ шахснинг биргаликда эгаллигида бўлган мулқидан 17 иборат бўлса, у ҳолда умумий мулкнинг фақат мерос қолдирувчига тегишли қисми мерос таркибига киради. Мерос қолдирувчининг васияти ҳам, у қандай мазмунда бўлишидан қатъий назар, фақат мулкнинг мерос қолдирувчига тегишли қисмига нисбатан тадбир қилинади.

Шунга кўра қонун бўйича меросга бўлган ҳуқуқ тўғрисида ёки васиятнома бўйича меросга бўлган ҳуқуқ тўғрисида гувоҳнома расмийлаштиришда мулкнинг айнан қандай қисми мерос қолдирувчига тегишли эканлигини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 30 апрелдаги «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонунининг 9-моддасига асосан томорқа ер участкасига мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилиш ҳуқуқи, «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуннинг 12-моддасига кўра, ер участкасини ижарага олиш ҳуқуқи, яъни ердан фойдаланиш ҳуқуқи деҳқон, фермер хўжалигининг бошлиғи вафот этган тақдирда шу хўжалик аъзоларининг ўзаро келишуви бўйича хўжалик аъзоларидан бирига мерос бўлиб ўтади.

Мерос қолдирувчининг шахси билан чамбарчас боғлиқ бўлган ҳуқуқ ва мажбуриятлар:

– юридик шахс ҳисобланган тижорат ташкилотлари ва бошқа ташкилотларга аъзолик, уларда иштирок этиш ҳуқуқлари, агар қонун ёки шартномада бошқа ҳол белгиланган бўлмаса;

– ҳаётга ёки соғлиққа етказилган зарар учун товон ундириш ҳуқуқи;

– алимент мажбуриятлари туфайли юзага келган ҳуқуқлар ва мажбуриятлар;

– меҳнат ва ижтимоий таъминот тўғрисидаги қонун ҳужжатлари асосида пенсия, нафақа ва бошқа тўловлар олиш ҳуқуқи;

– мулкый ҳуқуқлар билан боғлиқ бўлмаган шахсий номулкый ҳуқуқлар мерос таркибига кирмайди.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 1113-моддасига кўра мерос очилган пайтда мерос қолдирувчига тегишли бўлган ҳуқуқ ва мажбуриятлар мерос таркибига киради. Шунинг учун мерос қолдирувчининг фақат қонуний эгаллигида бўлган

мол-мулкнинг мерос таркибига киришига алоҳида эътибор бериш керак. Масалан, мерос қолдирувчи томонидан ўзбошимчалик билан қурилган, мерос қолдирувчининг мулк ҳуқуқи эътироф этилмаган иморат мерос таркибига кирмайди ва мерос мулки сифатида бўлинмайди. Олий суд Пленумининг 2011 йил 20 июлдаги 5-сонли қарори 4-бандида мерос таркибига фақат мерос қолдирувчига қонуний асосларда тегишли бўлган мулк кириши туфайли ўзбошимчалик билан қурилган ёки тегишли тарзда расмийлаштирилмаган иморатлар мерос таркибига фақат марҳумнинг мазкур иморатларга нисбатан мулк ҳуқуқи белгиланган тартибда эътироф этилган ҳолда киритилиши лозимлиги белгиланган. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 212-моддасининг учинчи қисмига кўра ўзбошимчалик билан иморат қуриш натижасида ҳуқуқлари бузилган шахснинг ёки тегишли давлат органининг даъвоси билан бундай иморат суднинг қарорига биноан иморатни қурган шахс томонидан ёки унинг ҳисобидан бузиб ташланиши лозим, ушбу модданинг тўртинчи ва бешинчи қисмларида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно. Ушбу модданинг бешинчи қисмида иморат қурилган ер участкасининг мулкдори бўлган, унга умрбод мерос сифатида эгалик қилаётган, доимий эгалик қилаётган ва фойдаланаётган шахснинг ҳам ўзбошимчалик билан қурилган иморатга нисбатан мулк ҳуқуқи суд томонидан эътироф этилиши мумкинлиги белгиланган. Демак, мерос қолдирувчининг ўзбошимчалик билан қурилган иморатга нисбатан мулк ҳуқуқини эътироф этиш ҳуқуқи қонунда назарда тутилган ва мерос қолдирувчи вафот этмасдан олдин ушбу ҳуқуқдан фойдаланиши мумкин бўлган, бироқ унга боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра (вафот этиши) фойдаланмаган. Шунинг учун ўзбошимчалик билан қурилган ва ҳали мулк ҳуқуқи эътироф этилмаган иморатнинг ўзи мерос таркибига киритилиши мумкин бўлмаса-да, аммо мерос қолдирувчининг ўзбошимчалик билан қурилган иморатга нисбатан мулк ҳуқуқини эътироф этиш ҳуқуқи мерос сифатида меросхўрларга ўтиши мумкин. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2011 йил 20 июлдаги 5-сонли қарори 4-бандида берилган тушунтиришларга кўра биргаликдаги умумий мулк иштирокчиси вафот этган тақдирда мерос унинг ҳиссасига тўғри келадиган умумий молмулкка нисбатан, мол-мулкнинг натура ҳолида бўлишининг иложи бўлмаганда эса, бундай улушнинг қийматига нисбатан очилади. 21 Агар маънавий зарар етказган шахс вафот этган бўлса, ушбу маънавий зарарни қоплаш учун белгиланган компенсация суммасини тўлаш мажбурияти вафот этган шахс – мерос қолдирувчининг мулкий мажбурияти ҳисобланади ва меросхўрларга ўтиши ҳамда меросхўрлар ушбу компенсацияни олинган мерос мулки қиймати доирасида тўлашлари лозим. Маънавий зарарни қоплаш учун компенсацияни талаб қилиш ҳуқуқи мерос қолдирувчининг ўз шахси билан чамбарчас боғлиқ бўлган ҳуқуқ ҳисобланади, шунинг учун ушбу ҳуқуқ мерос таркибига киритилиши ва меросхўрларга ўтиши мумкин эмас. Агар маънавий зарар учун даъвогарга компенсация тўланиши лозимлиги тўғрисидаги суд қарори бўлса, бироқ даъвогар ушбу компенсацияни олишга улгурмасдан вафот этган бўлса, бу ҳолатда компенсация суммалари мерос таркибига киради.

Фуқаролик суд ишларини юритиш қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлашга, демократияни, ижтимоий адолатни, фуқаролар ўртасида тинчлик ва миллий тотувликни таъминлашга кўмаклашиши лозим. Давлатимиз мустақиллиги эълон қилинганидан кейин ўтган давр мобайнида суд-ҳуқуқ соҳасида, хусусан судларнинг одил судловни амалга ошириш, фуқароларнинг шахсий ҳуқуқ ва қонун билан кўриқланидиган

манфаатларини ҳимоя қилиш борасидаги фаолиятини демократлаштириш борасида амалга оширилган кенг кўламли ислохотлар бугунги кунда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашда муҳим омил сифатида хизмат қилмоқда. Амалдаги қонунлар, хусусан фуқаролик процессуал кодекси нормаларига оғишмай амал қилиш ўз навбатида фуқароларнинг бузилган ҳуқуқларини тиклаш, фуқаролар ўртасида юзага келган низоли ҳуқуқий муносабатни ўз вақтида қонуний бартараф этиш имконини бермоқда. Фуқаролик ишининг ўз вақтида, қонуний кўриб ҳал этилиши ишни судда кўришга тайёрлаш вазифаларининг қанчалик тўлиқ амалга оширилишига боғлиқ. Ўзбекистон Республикасининг амалдаги ФПК талабига кўра, судья аризани қабул қилгач, ФПКнинг 158-моддасида қайд этилган ишни судда кўришга тайёрлаш вазифаларини амалга оширганидан кейингина уни суд мажлисида кўришни бошлашга киришиши мумкин. Бунда судлар ишларни судда кўришга тайёрлаш фуқаролик процессининг судда ишнинг тўғри ва ўз вақтида кўрилиши ҳамда ҳал этилишини таъминлашга қаратилган ҳар бир фуқаролик иши бўйича бажарилиши шарт бўлган алоҳида мустақил босқичи эканлигига эътибор қаратишлари лозим. Ишни судда кўришга ўз вақтида ва тўлиқ тайёрлаш ишларнинг қонуний муддатда сифатли кўриб чиқилишида муҳим аҳамият касб этади.

Судья аризани қабул қилиб, фуқаролик иши кўзғатиш ҳақидаги ажрим чиқарганидан кейингина ишни судда кўришга тайёрлашга киришишга ҳақли (ФПК 158-модда). Фуқаролик ишини кўзғатмасдан туриб, ишни судда кўришга тайёрлаш ҳаракатларини бажариш мумкин эмас. Қайд қилиш лозимки, аризани қабул қилишни рад қилиш (152- м), аризани ҳаракатсиз қолдириш (154-м.) масалалари фуқаролик иши кўзғатилгунга қадар бўлган босқичда амалга оширилади. Ариза қабул қилинганидан кейин судья ФПКнинг 151-моддаси талабига кўра аризани қабул қилиш ва фуқаролик иши кўзғатиш ҳақида ажрим чиқаради. Юқорида таъкидланганидек, шундан кейингина ишни судда кўришга тайёрлашга киришади. Ишни судда кўришга тайёрлашда судьядан амалдаги ФПКнинг 158-моддасида кўрсатилган, қуйидаги 4 та масалани ҳал этиш талаб қилинади.

- тарафларнинг ҳуқуқий муносабатларини ва ишни кўришда амал қилиниши лозим бўлган қонунни аниқлаш;
- тарафларнинг талаб ва эътирозларини асословчи фактларни, шунингдек низони тўғри ҳал этиш учун аҳамиятга эга бўлган бошқа фактларни аниқлаш;
- ишни ҳал этиш учун зарур бўлган далиллар доирасини аниқлаш ва уларнинг ўз вақтида суд мажлисига тақдим этилишини таъминлаш;
- ишда иштирок этиши лозим бўлган шахслар таркиби масаласини ҳал этиш.

Амалдаги процессуал қонун судьяга ушбу вазифаларни бажариш мажбуриятини юклайди ва бу ўз навбатида ишларнинг ўз муддатида, қонуний ҳал этилишини таъминлайди. Ҳар қандай фуқаролик ишини судда кўришга тайёрлашда қайд этилган вазифаларнинг барчаси амалга оширилиши шарт бўлиб, улардан биронтасининг бажарилмаслиги ишнинг судда кўрилишининг чўзилиши ва қарор қабул қилишда хатоликка олиб келади. Тарафларнинг ҳуқуқий муносабатларини ва ишни кўришда амал қилиниши лозим бўлган қонунни аниқлаш деганда судья ва ишда қатнашувчи шахсларнинг низоли муносабат характери ва қўлланилиши лозим бўлган моддий ҳуқуқ нормасини ҳисобга олган ҳолда тарафларнинг талаб ва эътирозларида асос сифатида кўрсатилган юридик фактларни аниқлашга доир ҳаракати тушунилади.

Тарафлар ҳуқуқий аҳамиятга эга бўлган фактлар борасида янглишган ҳолда, суд қўлланиши лозим бўлган моддий ҳуқуқ нормаси асосида тарафларга қандай ҳолатлар иш учун аҳамиятга эга эканлигини, уларни тарафлардан қайси бири исботлаши кераклигини тушунтиради. (ФПК 57-м) Судья қайд этилган ишни судда кўришга тайёрлаш бўйича амалга оширилиши лозим бўлган ҳаракатларни ўзининг ишни судда кўришга тайёрлаш ҳақидаги ажримда кўрсатиши ва қачонки белгиланган барча ҳаракатларни амалга оширганидан кейингина ишни кўриш учун тайинлаши лозим. Мерос билан боғлиқ ишни қонуний муддатларда ва тўғри ҳал этиш учун судья ишни судда кўришга етарли даражада тайёрлаши лозим, яъни Ўзбекистон Республикаси ФПКнинг 158–161 - моддалари талабига тўлиқ риоя қилиши, жумладан, тарафларни чақириб, даъвогардан даъво талабларини аниқлаши, жавобгардан даъво юзасидан эътирознома олиши, ишга қўшимча жавобгар ёки учинчи шахсларни жалб қилиш масаласини муҳокама қилиш, далилларни талаб қилиб олиши зарур. Мерос мулкка бўлган ҳуқуқ ва уни бўлиш ҳақидаги даъволар бўйича судья мерос қолдирувчининг вафот этганлиги тўғрисидаги гувоҳнома ёки унинг нусхаси, меросга бўлган ҳуқуқ тўғрисидаги гувоҳнома, тарафларнинг меросхўр эканлигини тасдиқловчи хужжатлар (никоҳ, туғилиш, фарзандликка олинганлик, оталикни белгилаш ҳақидаги хужжатлар, турар жойдан, уй-жой бошқармаларидан, вафот этганнинг қарамоғида бўлганлиги ҳақида маҳалла кўмиталаридан, меросдан мажбурий улуш олиш низолари юзасидан ВТЭКдан ногиронлик ҳақида маълумотномалар ва ҳ.к.); мерос мулкининг рўйхатга олинганлиги ва қиймати кўрсатилган далолатнома; мерос мулкининг вафот этган шахсга тегишлилиги (инвентаризация бюросининг маълумотномаси, олди-сотди, ҳада, айирбошлаш, алмаштириш шартномалари) ҳақидаги хужжатлар; омонат дафтарчалари, ҳисоб варақалардан кўчирмалар, мерос таркибига кирадиган уй-жойни асл ҳолда бўлиш имконияти мавжудлиги ҳақида мутахассисларнинг хулосалари ва ҳоказолар каби хужжатларни тақдим этишни таклиф қилади, зарур топилганда эса судьянинг ўзи талаб қилиб олинishi лозим. Амалдаги ФПКнинг талабига кўра мерос мулки билан боғлиқ низолар фуқаролик ишлари бўйича судларига тааллуқли бўлиб, васиятнома бўйича ёки қонун бўйича ворисликда меросхўрлар ўртасида низо келиб чиққан ҳолда фуқаролик ишлари бўйича судлари томонидан даъво тартибида кўрилиб, ҳал этилади. Ворислик ҳуқуқига доир низоларни ҳал қилишда мерос очилиш вақти ва жойини, мерос таркибини, меросхўрлар доираси ҳамда ворислик асосини аниқлаш ва шундан келиб чиққан ҳолда низо бўйича қўлланилиши лозим бўлган қонун нормаларини аниқлаш муҳимдир. Амалдаги ФКнинг мерос ҳуқуқига доир нормаларидан келиб чиқиб, низони тинч йўл билан, яъни бир тарафнинг иккинчи тараф ҳуқуқларини тан олиши орқали ҳам ҳал этиш мумкин ва бу энг мақбул ечим ҳисобланади. Низо ўз вақтида ва тўғри кўриб ҳал қилиниши учун ишда иштирок этиши лозим бўлган шахслар, меросхўрлар таркиби тўғрисидаги аниқ маълумот судга тақдим этилиши, тақдим этилмаган ҳолда суд томонидан талаб қилиб олинishi лозим. Тарафлар иш судда кўриб бошлангунга қадар, ишнинг судда кўрилишини бошлангач то ҳал қилув қарори чиқарилганга қадар тарафлар низо бўйича келишув битими тузишлари ва келишув битими тузиш ва тасдиқлаш натижасида иш юритишдан тугатилиши мумкин бўлиб, агарда шу тартибда иш тугатилган ҳолда ФПКнинг 102-моддаси талабига кўра тарафлар айна шу низо бўйича, айна бир асослар бўйича судга иккинчи марта мурожаат қилишига йўл қўйилмайди. Васият қилувчи муомалага лаёқатсиз бўлганлиги учун

васиятномани ҳақиқий эмас деб топиш ҳақида арз қилинган талаблар бўйича юқорида қайд этилган ҳужжатлардан ташқари васият қилувчининг муомалага лаёқатсизлиги ва васиятномани тузиш пайтида ҳаракати аҳамиятини тушуна олмаслигини тасдиқловчи далиллар ёки васият қилувчининг муомалага лаёқатсиз деб топилганлиги тўғрисидаги суднинг ҳал қилув қарори, васият мулкининг мавжудлигини тасдиқловчи далиллар ҳам илова қилиниши лозим. Шунингдек, васиятнома мерос қолдирувчининг ўлиmidан кейингина ҳуқуқий оқибат туғдириши мумкин бўлиб, васиятнома қолдирувчининг ҳаётлигида манфаатдор шахслар томонидан васиятномани ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисида даъво қўзғатилиши мумкин эмас. Мерос қолдирувчи ўз мулкига нисбатан васиятнома қолдириб, меросдан мажбурий ҳисса олиш ҳуқуқига эга бўлганларнинг қонуний ҳуқуқлари бузилганида васиятномани ҳақиқий эмас деб топиш ҳақидаги даъволар бўйича вояга етмаган ёки меҳнатга қобилиятсиз болаларни, эр (хотин)ни ва ота-онасини васият қилувчи билан қариндошлик 129 муносабатларини ва эр (хотин), ота-она меҳнатга қобилиятсизлигини тасдиқловчи ҳужжатлар (туғилганлик ҳақида гувоҳнома, фарзандликка олинганлиги тўғрисидаги суд қарори ва ҳ.к.) ҳам тақдим этилиши ёки суд томонидан талаб қилиб олинishi лозим. Ворис меросдан мажбурий улуш олиш ҳуқуқига эга бўлган шахслар доирасига кириш-кирмаслигидан қатъи назар судга шу асосда даъво билан мурожаат қилиши мумкин бўлиб, суд томонидан ишни кўриш жараёнида унинг меросдан мажбурий улуш олиш ҳуқуқига эга, эга эмаслигидан келиб чиқиб, низони ҳал қилади. Ўзбекистон Республикаси ФКнинг 1142-моддасида меросдан мажбурий улуш олиш ҳуқуқига эга бўлган шахслар доираси аниқ белгиланган. Мазкур қонун мазмунига кўра мажбурий улуш олиш ҳуқуқининг асосий шарти қонун бўйича вориснинг вояга етмаганлиги ёки меҳнатга қобилиятсизлик ҳолатидир. Шунинг учун шу тоифадаги низоларни тўғри ҳал қилиш учун мажбурий улуш олиш ҳуқуқини тасдиқловчи далиллар, жумладан меҳнатга қобилиятсизлик ҳақидаги далиллар судга тақдим этилиши ёки суд томонидан талаб қилиб олинishi лозим.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarori, 20.07.2011 yildagi 05-son
2. H.Rahmonqulov. - 4-nashr. Qayta ishlangan va to‘ldirilgan. -T.: TDYI nashriyoti, 2006. - 354 bet
3. Косарев А.И. Римское право М., 1986.
4. Бартошек Милан. Римское право. Понятия, термины, определения. М., 1989.
5. Новицкий И.Б. Претерский И.С. Римское частное право. Учебник. М., «Юрист» 1996.
6. Черниловский З.М. Римское частное право. М., «Проспект» 2001.
7. Муҳамедов Ҳ. «Хорижий мамлакатлар давлати ва ҳуқуқи тарихи.» Т., «Адолат» 1999.
8. Дождев Д.В. Римское частное право. Учебник. М., «Юрист» 1996.
9. Уразаев Ш.З. Римское право. Т., «Академия» 2000.

OILAVIY KORXONANING FUQAROLIK HUQUQI MAQOMINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Esonov Xumoyun Abdurashitovich

O'zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi huzuridagi
Sudyalar oliy maktabi tinglovchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7963120>

Annotatsiya. Mazkur maqolada oilaviy korxonaning fuqarolik huquqi maqomini takomillashtirish masalalari haqida so'z boradi. Maqola davomida mavzu doirasidagi asosli fikr va mulohazalar keltirib o'tilgan. Maqola so'nggida xulosa va takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: oilaviy korxonaning fuqarolik huquqi, milliy iqtisodiy majmua, ishlab chiqarish jarayoni.

ISSUES OF IMPROVING THE CIVIL LAW STATUS OF THE FAMILY ENTERPRISE

Abstract. This article talks about the issues of improving the civil law status of the family enterprise. Reasonable opinions and comments within the scope of the topic are cited throughout the article. Conclusions and suggestions are given at the end of the article.

Key words: civil law of family enterprise, national economic complex, production process.

ВОПРОСЫ УЛУЧШЕНИЯ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО СТАТУСА СЕМЕЙНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования гражданско-правового статуса семейных предприятий. Обоснованные мнения и комментарии в рамках темы цитируются на протяжении всей статьи. Выводы и предложения даны в конце статьи.

Ключевые слова: гражданское право семейного предприятия, народнохозяйственный комплекс, производственный процесс.

Har qanday mamlakatning milliy iqtisodiy majmuasida markaziy o'rinni korxonalar egallaydi, chunki aynan ular milliy daromadni yaratadi, bir vaqtning o'zida ishlab chiqaruvchi vazifasini bajaradi hamda o'zini o'zi ta'minlash va mustaqillikka asoslangan takror ishlab chiqarish jarayonini amalga oshiradi.

Ma'lumki, yaratilgan yalpi milliy mahsulot hajmi, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, mamlakat aholisining moddiy va ma'naviy manfaatlarini qondirish darajasi mustaqil korxonalarining muvaffaqiyatlariga bog'liq. Korxonaning foydalilik darajasi minimal ishlab chiqarish xarajatlari bilan fan va texnika yutuqlaridan foydalangan holda eng qulay sharoitlarni va shu bilan birga yuqori sifatli mahsulotlarni samarali ishlab chiqarishga imkon yaratishidir, boshqacha qilib aytganda, korxonalar bu – iqtisodiyotni tashkil qilishning shunday shakli bo'lib, u yerda yakka iste'molchi va ishlab chiqaruvchi uchta yirik iqtisodiy muammolarni hal qilish uchun bozor orqali o'zaro aloqada bo'ladi: nima, qanday va kim uchun ishlab chiqarish kerak? Shu bilan birga, tadbirkorlarning va tashkilotlarning birortasi ongli ravishda ushbu iqtisodiy muammolarning uchligini hal qilish bilan shug'ullanmaydi (bozor elementida har kim ularni individual darajada hal qiladi).

Ma'lumki, bozor tizimida hamma narsa o'z narxiga ega. Bozor iqtisodiyoti insonlar va korxonalarni narxlar va bozorlar tizimi orqali ongsiz ravishda muvofiqlashtirishga xizmat qiladi. Agar bozorlarning barcha xilma-xilligini oladigan bo'lsak, unda o'z-o'zidan narxlar va ishlab chiqarish muvozanatini sinov va xatolar orqali ta'minlaydigan keng tizimga ega bo'lamiz. O'zbekistondagi korxonalar faoliyati O'zbekiston Respublikasining soliq, bojxona, valyuta, moliya, investitsiya va boshqa qonun hujjatlarini o'z ichiga olgan qonunchiligi bilan tartibga solinib, mamlakatimizdagi korxonalarining ayrim xususiyatlarini, jihatlarini va faoliyatini tartibga soladi.

Oilaviy korxonaning ishtirokchilari tomonidan tovarlar ishlab chiqarish (ishlar bajarish, xizmatlar ko'rsatish) va realizatsiya qilishni amalga oshirish uchun ixtiyoriy asosda, oilaviy korxonaning ishtirokchilarining ulushli yoki birgalikdagi mulkida bo'lgan umumiy mol-mulk, shuningdek oilaviy korxonaning ishtirokchilaridan har birining mol-mulki negizida tashkil etiladigan kichik tadbirkorlik subyekti. Oilaviy korxonaning faoliyati uning ishtirokchilarining shaxsiy mehnatiga asoslanadi. Oilaviy korxonaning tadbirkorlik subyektlarining tashkiliy-huquqiy shakllaridan biridir.

Oilaviy korxonaning faoliyatini faqat yuridik shaxs tashkil etgan holda amalga oshirishi mumkin. Oilaviy korxonaning o'z mulkida alohida mol-mulkka ega bo'lishi, o'z nomidan mulkiy va shaxsiy nomulkiy huquqlarni olishi hamda amalga oshirishi, zimmasiga majburiyatlar olishi, sudda da'vogar va javobgar bo'lishi mumkin.

Oilaviy korxonaning o'z majburiyatlari bo'yicha qonunga muvofiq undiruv qaratilishi mumkin bo'lgan o'ziga tegishli barcha mol-mulk bilan javob beradi.

Oilaviy korxonaning ishtirokchilari korxonaning mol-mulki yetarli bo'lmaganda oilaviy korxonaning majburiyatlari bo'yicha o'ziga tegishli mol-mulk bilan qonunchilikka muvofiq subsidiar javobgar bo'ladi.

Oilaviy korxonaning qonunchilikka muvofiq xodimlarni yollashni amalga oshirishi mumkin.

Oilaviy korxonaning ishtirokchilarining va uning yollanma xodimlarining umumiy soni kichik tadbirkorlik subyektlari xodimlarining qonunchilikda belgilangan o'rtacha yillik sonidan ko'p bo'lishi mumkin emas. Bunda oilaviy korxonaning ishtirokchilarining eng kam soni ikki kishidan oz bo'lmasligi kerak.

Oilaviy korxonaning to'liq firma nomiga ega bo'lishi lozim va qisqartirilgan firma nomiga ega bo'lishga haqli. Oilaviy korxonaning to'liq firma nomi uning to'liq nomini va "oilaviy korxonaning" degan so'zlarni o'z ichiga olishi kerak. Oilaviy korxonaning qisqartirilgan firma nomi uning qisqartirilgan nomini va "oilaviy korxonaning" degan so'zlarni yoki "OK" abbreviaturasini o'z ichiga olishi kerak.

Yuridik va jismoniy shaxslar bilan o'zaro munosabatlarda oilaviy korxonaning nomidan uning boshlig'i ish ko'radi.

Oilaviy korxonaning ishtirokchilaridan biri uning boshlig'i bo'lishi mumkin, unga oilaviy korxonaning barcha ishtirokchilari bir ovozdan ish muomalasida o'z nomlaridan ishtirok etish huquqini beradi.

Oilaviy korxonaning boshlig'i vaqtincha mehnat qobiliyatini yo'qotgan yoki uzoq vaqt bo'lmagan taqdirda, u o'z vazifasini vaqtincha bajarib turish vakolatini oilaviy korxonaning qolgan ishtirokchilari bilan kelishgan holda ulardan biriga berishga haqli.

Oilaviy korxonaning quyidagi huquqlarga ega:

- mustaqil ravishda tovarlar ishlab chiqarishga (ishlar bajarishga, xizmatlar ko'rsatishga) doir faoliyatni tashkil etish, ishlab chiqarilgan tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) tasarruf etish va ularga narx belgilash;
- mustaqil ravishda o'z moliyaviy mablag'larini shakllantirish va qarz mablag'larini jalb etish, shu jumladan dastlabki (boshlang'ich) kapitalni shakllantirish uchun kreditlar olish;
- lizing va sug'urta xizmatlaridan foydalanish;
- shartnomalar tuzish, shu jumladan tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) xarid qilish va realizatsiya qilish uchun shartnomalar tuzish;
- tadbirkorlikdan cheklanmagan miqdorda daromad (foyda) olish;
- o'z firma nomi yozilgan muhrlardan, blankalardan va shtamlardan foydalanish hamda tovar belgisiga (xizmat ko'rsatish belgisiga) ega bo'lish;
- tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish.

Oilaviy korxonaga boshlig'i quyidagi huquqlarga ega:

- ✓ oilaviy korxonaga nomidan ishonchnomasiz ish ko'rish;
- ✓ yuridik va jismoniy shaxslar bilan oilaviy korxonaga faoliyatiga bog'liq bo'lgan shartnomalar tuzish;
- ✓ mehnat shartnomalari (kontraktlar) tuzish va shtatlarni tasdiqlash;
- ✓ ishonchnomalar berish.

Oilaviy korxonaga ishtirokchilari quyidagi huquqlarga ega:

- oilaviy korxonani boshqarishda, qarorlar qabul qilishda, moliya-xo'jalik faoliyatini nazorat qilishda ishtirok etish;
- oilaviy korxonaga ta'sis shartnomasining shartlariga bog'liq holda foydadan o'z ulushini olish;
- oilaviy korxonaga tarkibidan ixtiyoriy ravishda chiqish;

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, oilaviy korxonaning fuqarolik huquqi maqomini takomillashtirish masalalari bugungi kunda ijobiy hal etilmoqda va shu bilan birga yaxshi natijalarga erishilmoqda. Mamlakatda oilaviy korxonalar qanchalik ko'p bo'lsa va faoliyati ijobiy baholangan holda huquqiy ko'mak berilsa, ko'zlangan natijaga erishish mumkin.

REFERENCES

1. Abduganiev A., Abduganiev A.A. Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti. —T.: 2004. 304b
2. Abdullaev A. , Muftaydinov K. , Aybeshov X. Kichik biznesni boshqarish. -T.: Moliya. 2003. 192 b.
3. Akromov E. A. Korxonaning faoliyatini moliyaviy tahlil qilish, Toshkent, TDIU, 2000

KITOB INSONNING KOMILLIKKA YETISHISHI UCHUN TUTGAN O'RNI

Achilova Mohira Hamidjon qizi

Toshkent Gumanitar fanlar
universiteti I-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7963168>

Annotatsiya. Mazkur maqolada mamlakatimizda kitobga qiziqish va uning hayotimizdagi o'rnini hamda ahamiyati haqida so'z boradi. Maqola davomida asosli fikr va mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: kitob, komil inson, kutubxona, nashriyot, qog'oz, badiiy asar.

THE PLACE OF THE BOOK FOR THE PERFECTION OF A PERSON

Abstract. This article talks about interest in books in our country and its place and importance in our life. Reasonable opinion and reasoning are presented throughout the article.

Key words: book, perfect person, library, publishing house, paper, work of art.

МЕСТО КНИГИ В СОВЕРШЕНСТВЕ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация. В данной статье говорится об интересе к книге в нашей стране и ее месте и значении в нашей жизни. Обоснованное мнение и рассуждения представлены на протяжении всей статьи.

Ключевые слова: книга, совершенный человек, библиотека, издательство, бумага, произведение искусства.

Yoshlarimizni kitobxonlikka bo'lgan qiziqishlarini yanada orttirishda, chuqurroq yondashadigan bo'lsak ko'plab festivallar, kitobxonlik haftaligi, ijodkor yoshlar to'garaklari, besh tashabbus doirasida ko'plab to'garaklar tashkil qilindi. Kitobxonlarimiz safini kengaytirishda yoshlarimizga ko'plab imkoniyatlar yaratilib kelinyabdi. SHu o'rinda aytishimiz joizki Yangi O'zbekistonning 2022-2026-yillarga mo'jallangan "Taraqqiyot strategiyasi" loyihasida nafaqat yoshlarimizni balki butun xalqimizni "Kitobsevar millat" loyihasi ham alohida maqsadga aylangan. "Taraqqiyot strategiyasi"ning 68-maqsadiga muvofiq: Aholiga axborot-kutubxona xizmatini ko'rsatishni yanada rivojlantirish, kitobxonlikni keng ommalashtirish hamda "Kitobsevar millat" umummilliy g'oyasini ro'yobga chiqarish maqsadi qo'yildi. Hurmatli Prezidentimiz SHavkat Miromonovich Mirziyoyev o'zining har bir gapirayotgan gaplarida, yoshlarimizni o'qib izlanishlarida, ajdodlarimizdek komil inson bo'lib tarbiyalanishlarida, kitobga qiziqishi ortishida, kitobning o'rnini beqiyos ekanligi kitob o'qishlari haqida jon kuydirib chin yurakdan aytganlarin ko'p marotaba eshityapmiz.

Kitobsiz taraqqiyotga

Yuksak ma'naviyatga erishib bo'lmaydi.

Kitob o'qimagan odamning ham

Millatning ham kelajagi yo'q.

Hurmatli Prezidentimizning ushbu gaplaridan kelib chiqib o'sib kelayotgan yosh avlodni taraqqiyotga erishishida va ma'naviyatini boyitishda, komolotga erishishlarida qulay va ma'qul yo'llarni izlab topmog'imiz lozim. SHu ma'noda aytishimiz mumkin insonlarni yaxshilikka chaqirguvchi yomonlikdan qaytarguvchi bu ilmdur. Kitoblarni bizgacha yetib kelishi: Malumki kitoblar yaratilgandan buyon insoniyat aql-zakovati, bilimi dunyoqarashini kamol topishiga asos yaratadi. [1]

Kitob asosan bilim ma'naviyat va ma'rifat manbai; insonni ulug'laydigan, unda ma'naviyat va ma'rifat asoslarini shakllantiradigan, uni komil inson qilib tarbiyalaydigan kuch, dunyo va bu dunyoni bilimlar bilan tanitish manbai. Biz o'zligimizni, dunyoni, olam va odam muhitini Kitob orqali bilib olamiz. Kitoblar doimo ardoqlanib, e'zozlanib, avlodlardan avlodga zamonlardan zamonlarga o'tib saqlanib kelingan. Davrlar o'tib davlatlar, xalqlar yo'q bo'lib ketavergan, ammo kitoblar yashab qolavergan. Shuning uchun hayotimizda kitobning o'rnini beqiyosdir. Ajdodlarimizdan qolgan merosni asrab avaylaylik.

Shu o'rinda kitobning kelib chiqishi haqida tushunchalarimizni boyitib olaylik. [2] O'tgan asrning o'rtalarida Dajla daryosining quyini-da avvalgi Assuriya mamlakatining poytaxti Nineviya qal'asida arxeologik izlanishlar o'tkazilgan. Qazib tekshirish jarayonida izlanuvchilar 2600 yil burn yashagan podsho Ashurbanipaldin katta "Kitobxonasini" topadilar. Kitobxonada 22000 qo'shilgan plitadan iborat, og'irligi bir necha kilogramm "Kitoblar" saqlangan. Birinchi kitoblar bambuk taxtachalariga yozilgan ekan. Bizning eramizdan avvalgi V asrda yashagan Xitoy olimi Mo Di sayoxatga chiqqanda Geyde kitoblarini uch aravaga yuklagan ekan. Loydan ishlangan yangi bambuk plitkalaridagi yozma hujjatlar ayrim mamlakatlar orasida o'zaro amaliy va diplomatikalik, hamjihatlik yurgizganda qulaysizlikka uchrayvergandan so'ng yengilroq yupqa material kerak ekanligi kelib chiqqan. Qadimgi egipetliklar xat yozish uchun Nil daryosi yoqasida ko'p o'sadigan qamishga o'xshagan o'simlik tayoqchadan foydalanganlar. Kitob nashriyoti tarixida ko'plab mamlakatlarda har hil usullardan foydalanganlar. Biroq qanday usulni o'ylab topmasin ularning ichida faqat bir odam-nemis xalqining atoqli olimi Iogann Guttenberg (1400-1468) gina yaxshi natijaga erishgan. Guttenberg dastlab kichkina kitobchalar qog'ozlar bosib chiqaradi. Dastlab "Taurat"ni uch yil davomida yaroqli qilib chiqargan. Ko'plab qarshiliklarga qaramasdan, kitob bosmasi 1469-yili Niderlandiyada, 1470-yili Ispaniyada, 1476-yili Polshada, 1478-yilga kelib, CHexiyada paydo bo'ldi. Rossiyada esa XV-asrdagi mongol-totar chopilishi oqibatlaridan so'ng kitob bosmasi bir necha yil qolib qo'yishiga sababchi bo'ldi. Yillar o'tib 1553-yili Moskvada birinchi "Injil" ("Bibliya") bosmadan kitob bo'lib bosilib chiqqan. Biroq "Nomsiz" deb bu bosmaxona 12 yildan keyin o't tegib yonib ketgan. 1563-yili 19-aprelda Ivan Fyo'dorov o'zining yordamchisi Petr Metislavets bilan yangi bosmaxona "Apostal" kitobini bosib chiqaradi. Bu sana kitobda 1564-yil 1-mart kuni deb belgilandi. O'ylaymanki "Kitobsevar" yoshlar ko'payishi uchun xuddi Ozod SHarafiddinov kitobni sevgani kabi sevishtlarini xohlar edim. [3] O'zbekiston Respublikasi Qahramoni, fan arbobi, atoqli adabiyotshunos olim va jamoat arbobi, professor, munaqqid, mohir tarjimon va noshir Ozod SHarafiddinov hayot bo'lganlarida 90 bahorni qarshilagan bo'lar edi.

Ozod SHarafiddinov uch-uch yarim yashar nevarasiga "Hayot bilan hamnafas" kitobini birinchi betiga "Nabiram Muzaffarga! Hozir podshosan, lekin bora-bora odam bo'larsan, deb buvang Ozod" degan dasxatni yozib uning qo'liga berdi. Bu bilan buvasi ota-ona farzandining yoshligidanoq emin-erkin o'sishiga monelik qilmaslik bilan birga, asta-sekin qalbiga ezgulik, ya'ni kitobga muhabbat, kitob bilan do'st bo'lish xislatlarini singdirish kerakligiga va "bora-bora odam bo'larsan", deya biz, ota-onalar ma'suliyatiga ham ishora qilayotgan edi.

Ma'lumki Ozod SHarafiddinovning bebaho xazinalaridan bir u kishining kitoblari edi. Kitobni jonu dildan sevgan domlaning kutubxonalarida SHarqva Garb badiiy adabiyoti, adabiyotshunoslik, tarix falsafa san'at, madaniyat, bolalar adabiyoti, shaxmat va boshqa ko'plab sohalariga oid kitoblar kitob javonlaridan o'rin olgan edi. "Kutubxona" uch seriyadan

tashkil topgan bo'lib,64-jilddan iborat.Birinchi seriyada eng qadimgi zamonlardan boshlab to XIX asrgacha yaratilgan noyob asarlarni o'z ichiga oldi.Birinchi seriyada o'zbek adabiyotidan Alisher Navoiy hayotligida ko'chirilgan qo'lyozmadan olingan miniatyuralar kitobning husniga husn qo'shgan.Hazrat Navoiy dostonlarining rus tiliga tarjimai V.Derjavin,L.Pen'kavskiy,S.Lipkin kabi mohir tarjimonlar tomonidan bajarilgan. Kutubxonada klassik SHarq adabiyotiga oid kitoblar javonidan "Ming bir kecha"ning to'liq to'plamini ko'ramiz. Aynan shu javonda Boburning 1958-yilda chop etilgan "Tanlangan asarlar" hamda M.Sal'e tarjimasida Fanlar akademiyasi tomonidan chiqarilgan.Boburnomaning rus tilidagi nusxasi ham diqqatni o'ziga tortadi. SHuni alohida ta'kidlash lozimki, kutubxonadagi ko'pgina kitoblar tahsinga loyiq bezaklar va illyustratsiyalarga boy. Kutubxonadagi kitoblar turli yo'nalishda bo'lgani kabi atoqli shoir va noshir adabiyotshunos olim Ozod SHarafiddinov ijodi ham serqirra bo'lgan deyishimiz mumkin.

Xullas izlanuvchan yoshlarimizga Ozod SHarafiddinov kutubxonalarini, kelajagimiz yoshlarini o'qib bilim olishlarida komillikka yetishishlarida bir qurol qilib ko'rsatishimiz mumkin. Kitob tarbiyalanib kelayotgan yoshlarimizni ta'lim sohasidagi faoliyatini samarali qiziqishiga va bilimlarini boyitib mustahkamlashga yordam beradi.Yoshlarimizni ta'lim sohasidagi qiziqish va bilimlarini mustahkamlashga balki komillik darajasiga yetishishlarida "Kitobsevar millat"bo'lib yetishishida yordam berishi kerak.

REFERENCES

1. Ma'naviyat asosiy tushunchalar lug'ati Q.Nazarov,O.Salimov,X.Sultonov,A.Abduvahitov va b.Toshkent:"Ozbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyot,2022.
2. Книга дуньясынын маржанлары.Турдибай Оразов.Нокис: Билим. 2020-жил.
3. Ozod SHarafiddinov zamondoshlar xotirasida.
4. Sirojiddin.S,Umarali.N,SHaxnozaT. Toshkent "SHarq", 2019-yil.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI PROFESSIONAL TA’LIM TIZIMIDA KREDIT-
MODUL TEXNOLOGIYALARINI QO‘LLASHNING
O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

To‘yev Bahodir Baxtiyorovich

Buxoro viloyati yuridik texnikumi o‘qituvchisi

Telefon: +998(90) 710 77 40

baxodirtuyev@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7963213>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Respublikamiz professional ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida jahon standartlariga mos yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, bunda kredit-modul texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari va afzalliklari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: davlat ta’lim standarti, mutaxassis modeli, kredit-modul tizimi, kredit texnologiyasi.

ПРИМЕНЕНИЕ КРЕДИТНО-МОДУЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН
ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Аннотация. В данной статье говорится о возможностях и преимуществах использования кредитно-модульных технологий в результате реформ, проводимых в системе профессионального образования нашей республики, подготовки высококвалифицированных кадров по мировым стандартам.

Ключевые слова: государственный образовательный стандарт, экспертная модель, кредитно-модульная система, кредитная технология.

APPLICATION OF CREDIT-MODULE TECHNOLOGIES IN THE PROFESSIONAL
EDUCATION SYSTEM OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN DISTINCTIVE
CHARACTERISTICS

Abstract. This article talks about the possibilities and advantages of using credit-module technologies as a result of the reforms implemented in the professional education system of our republic, training of highly qualified personnel according to world standards.

Key words: state education standard, expert model, credit-module system, credit technology.

Mamlakatimizda oliy ta’lim tizimini yangi bosqichga ko‘tarish, ta’lim sifatini ilg‘or xalqaro standartlar asosida takomillashtirish va oliy ta’lim bilan qamrov darajasini oshirish borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda. Bu, shubhasiz, ta’lim tizimini isloh qilish, milliy va xalqaro mehnat bozori talablari darajasida raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashga xizmat qiladi.

Mamlakatni modernizatsiya qilish, ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan barqaror rivojlantirish uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma’naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoit yaratish, sohada sog‘lom raqobat muhitini

shakllantirish, jahon miqyosidagi raqobatbardoshligini ta'minlash bugungi kun professional ta'lim tizimining dolzarb vazifalaridan hisoblanadi.

“Mutaxassis modeli”ni takomillashtirishga yordam beruvchi muhim pedagogik shart-sharoitlar sirasida quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Moddiy-texnik shart-sharoitlar (o'quv binolari, o'quv auditoriyalari, o'quv ustaxonalari, amaliy-laboratoriyalari jihozlari), axborot texnologiyalari (radio, televideniye, kompyuter, nusxa ko'chirish qurilmalari, laboratoriya asbob-uskunalar, magnitofonlar (audio, video), trenajyorlar, kinoproektorlar, diaproektorlar, texnik vositalar majmuining mavjudligi va hokozalar).

2. O'quv-metodik meyoriy xujjatlar (davlat ta'lim standarti, namunaviy o'quv rejalari, ishchi o'quv rejalari, namunaviy o'quv dasturlari, ishchi dasturlari, darsliklari, o'quv qo'llanmalari, metodik tavsiyanomalar, qo'shimcha maxsus adabiyotlar, ko'rsatmali vositalar, dars ishlanmalari, loyihalar va boshqalar).

3. Ilmiy pedagogik xodimlar salohiyati (o'qituvchilar, malakali o'quv ustalari, rahbar va texnik xodimlar).

4. Ijtimoiy hamda o'quv-texnologik muhit (o'qituvchi hamda o'quvchilar, rahbarlar hamda o'quvchilar, shuningdek, o'quvchilarning o'zaro munosabatlari mazmuni, yo'nalishi, maqsadlar birligi va boshqalar).

5. Tashkiliy hamda o'quv-amaliy faoliyatning izchil, uzluksiz hamda tizimli yo'lga qo'yilganligi.

Ayni paytda o'rta maxsus ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish borasida eng ustuvor yo'nalishlar qatorida professional ta'lim muassasalarida o'quv rejalarni kredit-modul tizimiga o'tkazish mexanizmlarini ishlab chiqish, individual ta'lim traektoriyalariga asoslangan, o'quvchilarda kreativ fikrlash, amaliy ko'nikmalarni – kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish kabi vazifalar belgilab berilgan.

Kredit-modul tizimi – bu modul ta'lim texnologiyalari va ta'lim oluvchilarning modul mazmunini o'zlashtirishi uchun zarur bo'lgan o'quv yuklamasini o'lchash birligi sifatidagi kreditlar asosida o'quv jarayonini tashkil etish modelidir. Kredit-modul tizimida uning ikkita jihatiga e'tibor qaratiladi:

1) ta'lim oluvchilarning mustaqil ishini tashkil etish;

2) o'quv jarayonida kredit-modul tizimi va ta'lim oluvchilarning o'quv yutuqlarini baholashning shaffof tizimini joriy etish.

O'tgan asrning 60-yillarida modulli o'qitish avvalo AQSH, Buyuk Britaniya va Kanadada keng yoyila boshladi. YUNESKOning 1972 yilda Tokioda o'tkazilgan xalqaro konferensiyasida modul tizimi uzluksiz ta'lim tizimining (kattalar ta'limi) eng samarali tarmog'i sifatida tavsiya qilingan edi. Keyinchalik bu nafaqat kattalar, balki o'quvchi-yoshlar ta'limida ham keng tarqaldi. O'quv jarayonini modulli yondashuv asosida tashkil etish orqali ta'lim sifatini ta'minlash, ta'lim natijalarining o'zaro tan olinishiga hamda o'quvchilar mobilligiga erishish borasida Bolonya jarayoni ishtirokchilaridan Fransiya, Daniya, Shvedsiya, Buyuk Britaniya kabi Yevropa davlatlari, Rossiya Federatsiyasi, Belorussiya,

Ukraina, Qozog‘iston Respublikasi kabi MDH mamlakatlari o‘z ta‘lim tizimida bugungi kunda yuqori natijalarga erishmoqda.

O‘zbekiston professional ta‘lim tizimining kredit-modul ta‘lim sistemasiga o‘tishning ustuvor tomonlari quyidagilardan iborat:

- professional ta‘lim sohasida O‘zbekistonning xorijiy davlatlar bilan munosabatlari kengaytiriladi;
- jahon ta‘lim sohasidagi izolyasiya xavfini bartaraf etiladi;
- Yevropa mamlakatlaridagi talabalar, professor-o‘qituvchilar va tadqiqotchilarni fikr almashish istiqbollari kengaytiriladi;
- xorijlik talabalarga ta‘lim xizmatlarini ko‘rsatish imkoniyatlari kengaytiriladi;
- yangi o‘quv texnologiyalari, o‘quv jarayoni loyihalarini ishlab chiqish va o‘quv jarayonini tashkil qilishning oqilona shakllarini qo‘llash va ta‘lim va o‘qitishning sifatini keskin oshirilishiga olib keladi;
- mehnat bozorining talablari hisobga olinadi.

Ilmiy-uslubiy adabiyotlarda modul, kredit va kompetensiyalar yaxlit bir tizimning o‘zaro chambarchas bog‘langan hamda biri ikkinchisini to‘ldirib turuvchi komponentlari sifatida talqin etiladi. Kredit-modul tizimi asosida o‘quv jarayonini tashkil etish kompetensiyaviy yondashuvni talab etadi. Modulli o‘qitishda modul tushunchasi markaziy kategoriyalardan biridir.

Adabiyotlarda modul tushunchasi mohiyati, ta‘lim mazmunini modullar asosida tashkil etish, modulli ta‘lim shakl va metodlarini ishlab chiqish borasida turlicha yondashuvlarni uchratish mumkin. Modulli o‘qitish g‘oyasi Xalqaro mehnat tashkiloti ekspertlari S.Posilethwait, V.Goldshmid, M.Goidshmid va J.Russel tomonidan Evropa davlatlarining eng progressiv va samarali ta‘lim tizimlari asosida — ta‘lim mazmuni birliklar konsepsiyasining yaratilishi bilan bog‘liq ravishda paydo bo‘lgan. Modulli o‘qitishning birinchi variantlari sifatida Amerika maktablarida kuni modullarga bo‘lish, nemislarning o‘quv materiallarini dasturiy birliklarga ajratishi kabilar e‘tirof etiladi. Pedagogik texnologiyalar sohasida jahon tajribasi tahlili ko‘rsatadiki, modulli ta‘lim texnologiyalari bugungi kunda Yevropa va AQSH oliy ta‘lim tizimida keng qo‘llanilmoqda.

Tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, modullarda hamma narsa o‘lchanadi va baholanadi: topshiriqlar, mashg‘ulotlarda ishtirok etish, ta‘lim oluvchilarning boshlang‘ich, oraliq va yakuniy darajalari. Modulda ta‘lim maqsadlari, modulni o‘rganish vazifalari va darajalari, ko‘nikma va malakalar aniq belgilab qo‘yiladi.

Kredit texnologiyasi – bu qat‘iy reglamentlashtirilgan o‘quv jarayoni doirasida ta‘lim traektoriyalarini tanlash va individuallashtirish asosida bilim, ko‘nikma va malakalarni mustaqil va ijodiy egallash darajalarini oshiradigan hamda bilim hajmini kreditlar ko‘rinishida belgilashga mo‘ljallangan ta‘lim texnologiyasidir. Kredit tizimiga asoslangan o‘quv jarayonida ta‘lim oluvchi va ta‘lim beruvchi pozitsiyalari ham o‘zgaradi. O‘quvchi passiv qabul qiluvchi pozitsiyasidan o‘quv jarayonining faol qatnashchisiga aylanadi. Ayni paytda o‘qituvchi roli ham keskin o‘zgarib, u nafaqat axborot uzatuvchi, balki o‘quvchiga axborotni izlab topish, uni qayta ishlash, olgan yangi bilimlarni amaliyotda qo‘llashda yordam beruvchi vazifalarini bajaradi. Kredit texnologiyasiga ko‘ra har bir o‘quv fani bir-

biri bilan o‘zaro uzviy bog‘liq va biri ikkinchisidan kelib chiqadigan muammolar yig‘indisi sifatida o‘rganish uchun taqdim etiladi, ushbu muammolar o‘quvchilar tomonidan mustaqil o‘rganib chiqilishi nazarda tutiladi. Ushbu texnologiyani qo‘llash o‘qituvchilarning o‘quvchilar guruhi bilan auditoriya mashg‘ulotlari hajmini keskin kamaytirishni talab etadi, ayni vaqtda o‘quvchilarning mustaqil faoliyatiga ajratiladigan soatlar soni hamda o‘qituvchilar bilan individual ishlash hajmi ortadi.

Ta‘lim kredit texnologiyasini joriy qilishni o‘rganishdagi tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, turli dunyo mamlakatlarida o‘ziga xos bo‘lgan xususiyatlari mavjud. Ta‘lim kredit texnologiyasining maqsadga muvofiqligi va samaradorligi ko‘pgina dunyo mamlakatlarining ta‘lim sistemasida keng tarqalganligida ko‘rinmoqda, chunki, ta‘lim dasturlari yo‘nalishlarining taraqqiy etishi o‘quvchilarni bilimni mustaqil o‘zlashtirish va mustaqil ishi ijodiy faoliyat darajasini oshirishga imkoniyat yaratadi, demak, ta‘lim sifati to‘liq oshadi.

Shu tariqa, ta‘lim krediti texnologiyasini joriy qilinishi shartli ravishda kadrlar tarkibi, o‘quv-metodik ta‘minlanganlik, moddiy-texnik ta‘minlanganlik bazasi va eng asosiysi, o‘quvchining o‘zi va uning o‘qishga bo‘lgan munosabatiga nisbatan yuqori talablarni qo‘yadi. Ta‘lim kredit-modul texnologiyasida o‘quvchilarning mustaqil ta‘limiga bo‘lgan talabni kuchaytiradi, chunki, uy vazifasi ham baholanishi maqsadga muvofiqdir.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, xorijiy davlatlar ta‘lim tizimi rivojlanishidagi kredit ta‘lim sistemasini mamlakatimiz professional ta‘lim tizimiga joriy etilishi quyidagi afzalliklarga ega bo‘ladi:

- mutaxassislarni jahon standartlari darajasida tayyorlash imkoniyati;
- o‘quv jarayonini tezkor va egiluvchan tarzda rejalashtirish;
- auditoriya va mustaqil ishlash orasida optimal munosabat o‘rnatish;
- o‘quvchida mustaqil ta‘lim olishga va mustaqil rivojlanishga ko‘nikma hosil qilish;
- o‘quvchilarning bilim olishda ularga mustaqil ijodkorona yondashish malakasini va istagini singdirish;
- kredit va diplomlarni ikki tomonlama tan olish, o‘quvchilarga dars berishni hamkorlikda tashkil etish.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-sentabrdagi “Professional ta‘lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5812-son Farmoni;
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 10-iyundagi “O‘zbekiston respublikasi adliya vazirligi tizimidagi ta‘lim muassasalarida kredit-modul tizimini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 359-son Qarori;
3. Usmonov B.Sh, Xabibullayev R.A Oliy o‘quv yurtlarida o‘quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, TKTI, 2020;
4. O‘rinov V. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim muassasalarida ECTS kredit-modul tizimi: asosiy tushunchalar va qoidalar. O‘quv qo‘llanma. Nyu Bransvik Universiteti, 2020 y.

KONVEKTIV KO'CHISHGA EGA JARAYONLAR TAVSIFI

Raximov Quvvatali Ortikovich

PhD, Farg'ona davlat universiteti axborot texnologiyalari kafedrasini mudiri

Azizbek Samijonov Ismoiljon o'g'li

Magistrant, Farg'ona davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7958308>

Annotatsiya. Konvektiv uzatish-bu massa, energiya yoki impulsni vosita orqali uzatish bilan bog'liq muhim jarayon. Bu atrof-muhit zarralarining harakati va turli xil miqdorlarning mos ravishda uzatilishi tufayli amalga oshiriladi. Konvektiv uzatish jarayonlari fan va texnikaning turli sohalarida, shu jumladan fizika, kimyo, muhandislik va boshqalarda keng qo'llaniladi. Ushbu jarayonlarni tushunish atrof-muhit orqali massa, issiqlik yoki impulsni uzatish bilan bog'liq turli xil tizimlar va jarayonlarni ishlab chiqish va optimallashtirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Konvektiv uzatish, zarralarining harakati, diffuziya, gaz harakati.

ОПИСАНИЕ ПРОЦЕССОВ С КОНВЕКТИВНОГО ПЕРЕНОСА

Аннотация. Конвективный перенос является важным процессом, связанным с передачей массы, энергии или импульса через среду. Он осуществляется благодаря перемещению частиц среды и соответствующему переносу различных величин. Процессы конвективного переноса широко применяются в различных областях науки и техники, включая физику, химию, инженерию и другие. Понимание этих процессов помогает в разработке и оптимизации различных систем и процессов, связанных с передачей массы, тепла или импульса через среду.

Ключевые слова: конвективный перенос, движение частиц, диффузия, движение газа.

DESCRIPTION OF PROCESSES WITH CONVECTIVE TRANSPORT

Abstract. Convective transport is an important process associated with the transfer of mass, energy or momentum through a medium. It is carried out due to the movement of the particles of the medium and the corresponding transfer of various quantities. Convective transfer processes are widely used in various fields of science and technology, including physics, chemistry, engineering and others. Understanding these processes helps in the development and optimization of various systems and processes related to the transfer of mass, heat or momentum through the medium.

Keywords: convective transport, particle motion, diffusion, gas motion.

Konvektiv ko'chish deganda massa, energiya yoki boshqa miqdorlarning konveksiya orqali muhitdan uzatilishi tushuniladi. Bu atrof-muhit zarralarining harakatlanishi va ularga hamroh bo'lgan massa, issiqlik yoki impulsning uzatilishi tufayli amalga oshiriladi.

Konvektiv massa uzatish (diffuziya), konvektiv issiqlik uzatish va konvektiv impuls uzatish (masalan, suyuqlik yoki gaz harakati) kabi bir nechta konvektiv uzatish jarayonlari mavjud.

Konvektiv massa uzatish (diffuziya): bu jarayon konsentratsiya farqi tufayli moddaning massasini bir nuqtadan boshqasiga o'tkazishni anglatadi. Masalan, havodagi hidning tarqalishi yoki suyuqlikdagi molekularning tarqalishi kabi hodisalar ushbu jarayonni tavsiflaydi.

Konvektiv issiqlik uzatish: bu jarayon isitiladigan muhitning harakati natijasida issiqlik uzatilishini anglatadi. Isitilgan vosita harakatlanayotganda va issiqlikni o'zi bilan olib yurganda, bu tabiiy yoki majburiy aylanish konveksiyasi bo'lishi mumkin. Bunga ichki havo issiqligining harakatlanishi, qizdirilganda idishdagi suvning konveksiyasi yoki yer mantiyasining konveksiyasi kiradi.

Konvektiv impuls uzatish: bu jarayon impulsning (masalan, suyuqlik yoki gaz harakati) muhitda harakatlanishi bilan bog'liq. Masalan, shamolda havo harakati yoki daryoda suv harakatini misol keltirish mumkin.

Ushbu konvektiv uzatish jarayonlari fizika, kimyo, muhandislik va boshqa ko'plab sohalarda keng qo'llaniladi. Biz quyida ushbu jarayonlarni ifodalovchi tenglama bilan tanishamiz.

Quyidagi tenglamani qaraylik

$$\frac{\partial u}{\partial t} = \frac{\partial^2 u^\mu}{\partial x^2} - \frac{b(t, x) \partial u^\lambda}{\partial x} - c(t, x) u^\alpha, \quad \mu > 1, \lambda \geq 1, \alpha > 0 \quad (1.1)$$

bu tenglama $\lambda \frac{b(t, x) u^{\lambda-1} \partial u}{\partial x}$ tezlikka ega konvektiv uzatishli nohiziqli muhitda tuz ko'chish jarayonlarini ifodalaydi yoki $u^{\mu-1}$ issiqlik o'tkazuvchanlik koeffitsientli izotrop harakatlanuvchi muhitdagi issiqlik o'tkazuvchanlik va temperaturaga bog'liqlik $b(t, x) u^{\lambda-1}$ muhitning tezligi bilan x o'qi yo'nalishi buyicha harakatlanuvchi (aks holda x ni $-x$ ga o'zgartirib (1.1) tenglamani olamiz), ko'lamlari issiqlikning yutilishini mavjudligi paytida quvvat temperaturaning fazoviy koordinatalarining ya'ni $c(t, x) u^\alpha$, bu yerda $c(t, x) \geq 0$ vaqt funksiyasi bo'lib topiladi.

Koshi masalasining va $b(t, x) = c(t, x) = 0$ bo'lgandagi (1.1) tenglama uchun chegaraviy masalalar yechimlari xossalari [1-3] larda qaralgan, xususiyl hollarda $\mu > 1$ sharti bajarilganda chiziqli holatlardan holi va finitli boshlang'ich shartlarda temperatura fronti chekli tezlik bilan tarqaladi, ya'ni ixtiyoriy $t \in [0, \infty)$ uchun shunday $x_0(t)$ mavjud bo'ladiki, barcha $|x| \geq x_0(t)$ lar uchun $u(t, x) \equiv 0$ bo'ladi.

[15] da (1.1) tenglama uchun $b(t, x) = 0, c(t, x) = const$ bo'lganda temperaturaning fazoviy lokalizatsiyasi natijasi kuzatiladi, ya'ni shunday $L < +\infty$ mavjudki barcha $t \in [0, \infty)$ lar uchun $|x| \geq L$ bo'lganda $u(t, x) \equiv 0$ bo'ladi, bu yerda $L - t$ ga bog'liq bo'lmagan konstanta. [3] ishda

$$u_t = (u^\mu)_{xx} - b(u^\lambda)_x - cu^\alpha$$

tenglamasi uchun Koshi masalasining harakatini fazoviy lokalizatsiyaga keltiriladigan temperatura to'liqlarini frontini to'xtash effektini aniqlaydigan shart topildi.

Mazkur bo'lim (1.1) tenglamaning $D = \{(t, x): 0 \leq t < \infty, x \in R^1\}$ dagi

$$u(0, x) = u_0(x), x \in R^1 \quad (1.2)$$

boshlang'ich shartli umumiy yechimini o'rganishga bag'ishlangan. Bu yerda $u_0(x)$ funksiya uzluksiz, manfiy bo'lmagan, finit, noldan farqli va cheklangan umumiy $\frac{du_0^{\mu-1}(x)}{dx}$ hosiliga ega bo'ladi deb faraz qilamiz.

(1.1) tenglama $u > 0$ bo'lganda D sohaning nuqtalarida parabolik, va $u = 0$ bo'lganda D nuqtalarida birinchi tartibli tenglama hosil bo'ladi. SHuning uchun bu tenglama tartibi o'zgaradigan tenglama deyiladi.

Faraz qilaylik, $G-D$ ning yopiq sohasi, boshqacha aytganda chegaralanmagan; xususiyl holda G D bilan ustma-ust tushadigan bo'lsin.

Ta'rif 1. Gelder shartini qanoatlantiruvchi va chekli t da chegaralangan G sohadagi musbat $u(t, x)$ funksiyasi G sohadagi (1.1) tenglamaning umumlashgan yechimi deb ataladi, agarda $u(t, x)$ uchun

$$I(u, f, t_0, t_1, x_0, x_1) \equiv \iint_{\bar{G}} (uf_t + u^\mu f_{xx} + bu^\lambda f_x - cu^\alpha f) dt dx - \int_{x_0}^{x_1} u f dx \Big|_{t_0}^{t_1} - \int_{t_0}^{t_1} u^\mu f_x dt \Big|_{x_0}^{x_1} = 0 \quad (1.3)$$

integral ayniyati bajarilsa, bu yerda $t_0 < t_1, x_0 < x_1$ sonlarining qanday bo'lganligidan qat'iy nazar $\bar{G} = [t_0, t_1] \times [x_0, x_1] \subset G$ da $f(t, x) \in C_{t,x}^{1,2}(\bar{G})$ va $x = x_0$ va $x = x_1$ bo'lganda nolga teng.

Ta'rif 1.1. $u(t, x)$ (1.1), (1.2) Koshi masalasining umumlashgan yechimi bo'lsin. U holda u D sohada (1.3) shartni qanoatlantiradi.

Teorema 1.2. Quyidagi shartlar bajarilsin

a) $\mu > 1$;

b) $0 < t < +\infty, b(t, x) \in C, c(t, x) \in C, x \in R^1$

va

$0 < b_0 \leq b(t, x) \leq b_1 < +\infty, 0 < c_0 \leq c(t, x) \leq c_1 < +\infty, 0 < t < +\infty, x \in R^1$

bu yerda b_0, b_1, c_0, c_1 - o'zgaraslar. U holda D sohada (1.1), (1.2) Koshi masalasining umumiy yechimi mavjud bo'ladi. D sohaning ichki nuqtalarida $u(t, x)$ funksiya (1.1) tenglamani qanoatlantiradi.

Isboti. Faraz qilaylik $v_{0,n}(x)$, monoton kamayuvchi, musbat aniqlangan, cheksiz differensiallanuvchi har bir chegaradagi kesimda $v_0(x) = u_0^\beta(x)$ funksiyaga $n \rightarrow \infty$ da tekis yaqinlashuvchi $n = 1, 2, \dots$ - ketma-ketlik bo'lsin.

$|x| \geq n$ uchun $\sup_{n,x} \left| \frac{dv_{0,n}}{dx} \right| < \infty$ va $v_{0,n} = \sup_{m,\xi} v_{0,m}(\xi) = M$ deb faraz qilamiz.

$v = v_n(t, x)$ yordamida quyidagi masalani belgilab olamiz:

$$D_n = (0, n) \times \{|x| < n\} \text{ da} \\ v = \mu v^{\frac{\mu-1}{\beta}} v_{xx} + \frac{\mu(\mu-\beta)}{\beta} v^{\frac{\mu-1-\beta}{\beta}} (v_x)^2 - \lambda b(t, x) v_x v^{\frac{\lambda-1}{\beta}} - \beta b_x v^{\frac{\lambda+\beta-1}{\beta}} - \beta c v^{\frac{\lambda+\beta-1}{\beta}}; \quad (1.4)$$

$$\begin{cases} v(0, x) = v_{0,n}(x), \\ v(t, x)|_{|x|=n} = M. \end{cases} \quad (1.5)$$

Parabolik tenglamalar nazariyasidan [2] ma'lumki, (1.4), (1.5) masalalarning yechimlari har bir n uchun yagona va mavjud, uning uchun $|x| < n$ da $v_n(t, x) \in C(\bar{D}_n) \cap C_{t,x}^{1,2}(D_n)$ ifoda o'rinlidir.

$u_n(t, x) = v^1(t, x)$ funksiyasi D_n da (1.1) tenglamani va shuningdek $n > \max(t_1, |x_0|, |x_1|)$ da (1.1) integral ayniyatni qanoatlantiradi [1]. Maksimum prinsipidan D_n ($n = 1, 2, \dots$) da $M \geq v_n \geq v_{n+1} > 0$ kelib chiqadiki, M –ham (1.1) da n ga bog'liq emas. SHuning uchun $(t, x) \in D$ har bir nuqtada $\lim_{n \rightarrow \infty} u_n(t, x) = u(t, x)$ mavjud bo'ladi. Yuqorida aytilganlardan $u(t, x)$ funksiya musbat, chegaralangan va (1.3) integral ayniyatni qanoatlantirishi kelib chiqadi.

P_n orqali tug'ri to'rtburchakni belgilaymiz

$$P_n = \{(t, x): 0 \leq t \leq n, |x| \leq n - 1, n > 2\}.$$

Endi P_n da $u_n(t, x)$ funksiyasi n ga bog'liq emas ko'rsatgichi va konstantasi bilan Gelder shartini qanoatlantiradi. Ushbu maqsadda Aronson formasida [2] S.N. Bernshteyn usulini qullaymiz.

$f(\omega) = \frac{M}{3}(4 - \omega)\omega$ bo'lganda $v_n = f(\omega_n)$ deb faraz qilamiz. U holda $0 < \omega_n < 1$ va $[0, 1]$ kesmada $f(\omega)$ funksiyasi uchun

$$0 \leq f \leq M, \frac{2M}{3} \leq f' \leq \frac{4M}{3}, f'' = -\frac{2M}{3}, \left(\frac{f''}{f'}\right) < -\frac{1}{4} \quad (1.6)$$

munosabati o'rinli.

P_n da $\omega(x, t)$ funksiyasi quyidagi tenglamani qanoatlantiradi.

$$\begin{aligned} \omega = \mu f^{\frac{\mu-1}{\beta}} \omega_{xx} + \mu \left(f^{\frac{\mu-1}{\beta}} \frac{f''}{f'} + \frac{\mu-\beta}{\beta} f^{\frac{\mu-1-\beta}{\beta}} f' \right) \omega_x^2 - \beta b_x \frac{1}{f'} f^{\frac{\lambda-1+\beta}{\beta}} - \lambda b f^{\frac{\lambda-1}{\beta}} \omega_x \\ - \beta c \frac{1}{f'} f^{\frac{\lambda+\beta-1}{\beta}}. \end{aligned} \quad (1.7)$$

(1.7) tenglamani x buyicha differensiallab

$$\begin{aligned} \omega_{tx} - \mu f^{\frac{\mu-1}{\beta}} \omega_{xxx} = \\ = \frac{\mu(\mu-1)}{\beta} f^{\frac{\mu-1-\beta}{\beta}} \omega_x \omega_{xx} + 2\mu f^{\frac{\mu-1-2\beta}{\beta}} \left(f^2 \frac{f''}{f'} + \frac{\mu-\beta}{\beta} f' \right) \omega_x \omega_{xx} \\ + \mu f^{\frac{\mu-1-2\beta}{\beta}} \left[f^2 \left(\frac{f''}{f'} \right)' + \frac{\mu-\beta}{\beta} \cdot \frac{\mu-1}{\beta} (f')^2 + \frac{2\mu-1-\beta}{\beta} f f'' \right] \omega_x^3 \\ - \lambda b_x f^{\frac{\lambda-1}{\beta}} \omega_x - \lambda b \frac{\lambda-1}{\beta} f^{\frac{\lambda-1-\beta}{\beta}} f' \omega_x^2 - \lambda b f^{\frac{\lambda-1}{\beta}} \omega_{xx} - \beta b_x \left[\frac{f^{\frac{\lambda+\beta-1}{\beta}}}{f'} \right] \omega_x \\ - \beta b_{xx} \frac{1}{f'} f^{\frac{\lambda+\beta-1}{\beta}} - \beta c_x \frac{f^{\frac{\lambda+\beta-1}{\beta}}}{f'} \\ - \beta c \left[\frac{f^{\frac{\lambda+\beta-1}{\beta}}}{f'} \right]' \omega_x \end{aligned} \quad (1.8)$$

formulasini olamiz. $\xi = \xi(x)$ orqali silliq kesuvchi funksiyani quyidagi xossalari bilan belgilab olamiz: $\xi(x) = 0$ P_n , $|\xi(x)| \leq M_1$, $|\xi_{xx}| \leq M_2$ da $|x| \leq n - 1$, $0 \leq \xi(x) \leq 1$ tug'rilarining kesishmasida, buerda M_1 va M_2 n ga bog'liq emas.

$\bar{D}_n$ da $z(t, x) = \xi^2 \omega_x^2$ funksiyasini qaraymiz. $z(t, x)$ funksiyasini maksimum nuqtasidan qidiramiz. Agarda $t = 0$ nuqtasida maksimumga erishsa u holda maksimum nuqtasida $z \leq [(f^{-1})'v_{0nx}]^2 \leq M_3$ tengsizligi bajariladi, buerda M_3 n ga bog'liq emas. U holda $z(t, x)$ funksiyasining maksimum nuqtasida

$$z_x = 0 \text{ va } z_t - \mu f^{\frac{\mu-1}{\beta}} z_{xx} > 0$$

munosabatlari o'rinli, yoki $z(t, x)$ uchun oshkor ifodani qo'yib

$$\xi^2 \omega_x \omega_{xx} = -\xi \xi_x \omega_x^2 \quad (1.9)$$

$$\xi^2 \omega_x \left(\omega_{tx} - \mu f^{\frac{\mu-1}{\beta}} \omega_{xxx} \right) = \mu f^{\frac{\mu-1}{\beta}} (\xi_x^2 \omega_x^2 + \xi \xi_{xx} \omega_x^2 + 4 \xi \xi_x \omega_x \omega_{xx} + \xi^2 \omega_{xx}^2). \quad (1.10)$$

munosabatini olamiz.

(1.10) ning chap tomonidagi qiymatni (1.8) tenglamaning ikkala tomonini ham $\xi^2 \omega_x$ ga ko'paytirib $f^{\frac{2\beta-1-\mu}{\beta}}$ ni tengsizligidan olib ifodalaymiz

$$\begin{aligned} & \mu \xi^2 \left[- \left(\frac{f''}{f'} \right)' f^2 - \frac{(\mu - \beta)(\mu - 1 - \beta)}{\beta^2} (f')^2 - \frac{2\mu - 1 - \beta}{\beta} f'' f \right] \omega_x^4 \\ & \leq \frac{\mu(\mu - 1)}{\beta} \xi^2 f \omega_x^2 \omega_{xx} + 2\mu \xi^2 \left[\frac{f''}{f'} f^2 + \frac{\mu - \beta}{\beta} f f' \right] \omega_x^2 \omega_{xx} - \lambda \xi^2 b_x f^{\frac{\lambda+2\beta-\mu}{\beta}} \omega_x^2 \\ & - \lambda b \xi^2 \frac{\lambda - 1}{\beta} f^{\frac{\lambda+\beta-\mu}{\beta}} f' \omega_x^3 - \lambda b \xi^2 f^{\frac{(2\beta+1-\mu)}{\beta}} \left[\frac{f^{\frac{\lambda+\beta-1}{\beta}}}{f'} \right] \omega_x^2 \\ & - \beta \xi^2 b_{xx} \frac{1}{f'} f^{\frac{\lambda+3\beta-\mu}{\beta}} \omega_x - \xi \xi_{xx} \omega_x^2 + 4 \xi \xi_x \omega_x \omega_{xx} \\ & + \xi^2 \omega_{xx}^2. \end{aligned} \quad (1.11)$$

Agarda $\beta \in (\mu - 1, \mu)$ va $|c_x| < +\infty$, $|b_x| < +\infty$, u holda (1.6) va (8.19) larning hisobidan (1.11) dan quyidagiga ega bo'lamiz.

$$\xi^2 \omega_x^4 \leq c_1 |\omega_x| + c_2 \omega_x^2 + c_3 |\omega_x|^3 \quad (1.12)$$

Bundan P_n da $|\omega_x| \leq c_4$ tengsizligi va v_x ning chegaralanganligi kelib chiqadi, n ga bog'liq emas $\min\left(\frac{1}{\beta}, 1\right)$ ko'rsatgichi va konstantasi bilan P_n da Gelder shartini qanoatlantiruvchi $u^\beta(t, x) = v(t, x)$ hisobidan $u_n(t, x)$ kelib chiqadi.

[2] da ko'rsatilganidek bevosita $\lim_{n \rightarrow \infty} u_n(t, x) = u(t, x)$ xossasining hisobiga $u_n(t, x)$ t buyicha Gelder shartini qanoatlantiradi.

$u(t, x)$ funksiyasiga ega bo'ladi. Qurilishiga qarab $u(t, x)$ funksiyasi (1.1) boshlang'ich shartini qanoatlantiradi va (1.1) - (1.2) masalaning umumiy yechimi bo'lib topiladi.

Teoremaning oxirgi tasdig'ini isbotlash uchun D uchun $u(t^0, x^0) > 0$ bo'lgandagi (t^0, x^0) nuqtasini qaraymiz. U holda $u^{\beta(t, x)} \geq \alpha > 0$ (t^0, x^0) nuqtasining ba'zi bir p^0 yopiq kesishmasi. Bundan p^0 da

$$v_n(t, x) \geq \alpha \quad (n = 1, 2 \dots)$$

ekanligi kelib chiqadi.

SHuning uchun (1.4) tenglamasi p^0 da barovar parabolik bo'ladi [118]. Bundan $u_n(t, x)$ funksiyasi p^0 da oddiy klassik stilda (1.1) tenglamani qanoatlantiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, konvektiv uzatish massa, energiya va impulsni vosita orqali uzatishda muhim rol o'ynaydi. Konvektiv massa uzatish, konvektiv issiqlik uzatish va konvektiv impuls uzatish kabi konvektiv uzatish jarayonlari fan va texnikaning turli sohalarida keng qo'llaniladi.

Ushbu jarayonlarni tushunish turli xil tizimlarni, shu jumladan diffuziya jarayonlarini, issiqlik almashinuvini va suyuqlik yoki gazlarning harakatini o'rganish va optimallashtirishga imkon beradi. Konvektiv transport atmosfera va okeanlarning aylanishi, ob-havo va iqlim sharoitlarining shakllanishi kabi tabiiy hodisalarda ham muhim rol o'ynaydi.

Konvektiv uzatishni o'rganish turli jarayonlar va tizimlarda samaradorlik va energiya tejashni yaxshilashga yordam beradigan yangi texnologiyalar va usullarni rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu sohadagi keyingi tadqiqotlar bizning bilimlarimiz va texnik imkoniyatlarimizga katta hissa qo'shadigan yangi qo'llanmalar va yaxshilanishlarni topishi mumkin.

REFERENCES

1. "Convective Heat and Mass Transfer" by S.K. Kakac, Y. Bayazitoglu, and H. Yener. (CRC Press, 2018)
2. "Transport Phenomena" by R. Byron Bird, Warren E. Stewart, and Edwin N. Lightfoot. (Wiley, 2007)
3. "Convective Heat Transfer" by Louis C. Burmeister. (John Wiley & Sons, 1993)
4. "Convective Heat Transfer: Mathematical and Computational Modelling of Viscous Fluids and Porous Media" by Kambiz Vafai. (Springer, 2011)
5. "Convective Heat Transfer" edited by Sadik Kakac, Hongtan Liu, and Anchasa Pramuanjaroenkij. (CRC Press, 2013)
6. Арипов М. Методы эталонных уравнений для решения нелинейных краевых задач. Ташкент, «Фан», 1978.
7. Aripov M. Asymptotics of Solutions of the non-Newton Polytropic Filtration Equations. ZAMM 2000, vol.80, supl.3, 767-768.
8. Aripov M. Muhammadiev J.U. Asymptotic behaviour of automodel solitions for one system of qusilinear equations of parabolic type. Buletin Stiintific – Universitatea din Pitesti, Seria Matematica si Informatica, Nr. 3,(1999),pg. 19-40.
9. Зельдович Я.Б. и Компанец А.С. К теории распространения тепла при теплопроводности, зависящей от температуры. // Сборник, посвященный 70-летию акад. А.Ф. Иоффе. М. 1950, с.61-71.
10. Калашников А.С. О характере распространения возмущений в задачах нелинейной теплопроводности с поглощением. Ж. выч. мат. и мат. физ. 1974 т. 14, № 4, с 891-905.
11. Калашников А. С. О влиянии поглощения на распространение тепла в среде с теплопроводностью, зависящей от температуры. - ЖВМ и МФ,1976, т.16, № 3, с. 689-696.

12. Галактионов В. А., Курдюмов С. П., Михайлов А. П., Самарский А. А. О неограниченных решениях задачи Коши для параболического уравнения $u_t = \nabla(u^\sigma \nabla u) + u^\beta$. - ДАН СССР, 1980, т. 252, № 6, с. 1362 -1364.
13. Галактионов В. А., Курдюмов С. П., Самарский А. А. Об одной параболической системе квазилинейных уравнений. I. - Дифференц. уравнения, 1983, т. 19, № 12, с. 2123 - 2140.
14. Галактионов В.А., Курдюмов С.П., Самарский А.А. О методе стационарных состояний для нелинейных эволюционных параболических задач. - ДАН СССР, 1984, т. 278, № 6, с. 1296 - 1300.
15. Галактионов В.А., Самарский А.А. Методы построения приближенных автомодельных решений нелинейных уравнений теплопроводности. I-Мат. сб., 1982, т. 118(160), с. 291 -322.
16. Баренблатт Г.И., Ентов В.М., Рыжик В.М. Движение жидкостей и газов в природных пластах. М. Наука, 1984. стр.207.
17. Баренблатт Г.И. О некоторых неустановившихся движениях жидкости и газа в пористой среде. // ПММ. 1952. т. XVI, вып. 1. с.67-78.
18. Баренблатт Г.И. Об автомодельных движениях сжимаемой жидкости в пористой среде. //ПММ. 1952. т. XVI, вып. 6. с.679-698.
19. Knerr V. F. The behavior of the support of solutions of the equation of nonlinear heat conduction with absorption in one dimension. Trans. of Amer. Math. Soc., 1979, v. 249, p. 409 - 424.
20. Самарский А.А. Теория разностных схем. – М.: Наука, 1977, 656с.
21. Самарский А.А., Галактионов В.А., Курдюмов С.П., Михайлов А.П. Режимы с обострением в задачах для квазилинейных параболических уравнений. – М.: Наука, 1987, 480с.
22. Исроилов М. Ҳисоблаш усуллари. 2 том. 2008.
23. Kombe Ismail. Doubly nonlinear parabolic equations with singular lower order term. // Nonlinear Anal., 56, 2004, №2, pp.185-199.
24. Kusano Takaši and Tomoyuki Tanigava. Positive Solutions to a Class of Second Order Differential Equations with Singular Nonlinearities. // Applicable Analysis. 1998, Vol. 69(3-4), pp.315-331.
25. Lin X. and Wang M. The critical exponent of doubly singular parabolic equations. // J. Math. Anal. Appl., 257:1, 2001, pp.170-188.
26. Jong-Sheng Guo, Bei Hu. Quenching profile for a quasilinear parabolic equation // Quarterly of applied mathematics. v. LVIII, № 4, 2000, pp.613-626.
27. Afanas'eva N.V., Tedeev A.F. Fujita type theorems for quasilinear parabolic equations with initial data slowly decaying to zero. //Sbornik Mathematics. 195:4 (2004), pp.459-478.
28. Свирижев Ю.М. Нелинейные волны, диссипативные структуры и катастрофы в экологии. -М.: Наука, 1987, 368 б.
29. Марри Дж. Нелинейные дифференциальные уравнения в биологии. Лекции о

- моделях. Москва, Мир, 1983, 394 б.
30. Белотелов Н.В., Саранча Д.А. Линейный анализ устойчивости систем с диффузией на экологическом примере. Биофизика, 1984, №1, 130-134 с.
  31. M. Escobedo and M.A. Herrero. Boundedness and Blow Up for a Semilinear Reaction-Diffusion System. Journ. Of Differential Eq. 89, 1991, 176-202.
  32. Chunlai Mu and Ying Su. Global Existence and Blow-Up for a Quasilinear Degenerate Parabolic System in a Cylinder. Applied Mathematics Letters. 14, 2001, 715-723.
  33. Usmonov, B., Rakhimov, Q., & Akhmedov, A. (2019, November). The study of the influence of the gamma function on the flutter velocity. In 2019 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT) (pp. 1-4). IEEE.
  34. Усмонов, Б. Ш., & Рахимов, К. О. (2020). Построение математической модели в прямой и вариационной постановке задачи изгибно-крутильного колебания наследственно-деформируемого крыла самолета. Проблемы вычислительной и прикладной математики, (5), 108-119.
  35. Усмонов Б., Рахимов К. (2021). Моделирование и анализ численных исследований задач линейных и нелинейных наследственно-деформируемых систем в среде Matlab. Проблемы вычислительной и прикладной математики // Problems of computational and applied mathematics, 4(34), 50-59.
  36. Usmonov, B., & Rakhimov, Q. (2019). Vibration analysis of airfoil on hereditary deformable suspensions. In E3S Web of Conferences (Vol. 97, p. 06006). EDP Sciences.
  37. Каримбердиевич, О.М. (2022). Применение вычислительных методов при разработке программ и их математическом моделировании. Евразийский журнал физики, химии и математики , 12 , 131-134.
  38. Рахимов Қувватали, & Сотволдиев Абдумалик Дилмурод ўғли. (2022, October 20). Машинали ўқитиш ва сунъий интеллектнинг амалий соҳаларда қўлланиш тенденциялари. Youth, science, education: topical issues, achievements and innovations, Prague, Czech. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7230282>
  39. Tojiev, T. H., & Ibragimov, S. M. (2019). Numerical solutions of the cauchy problem for the generalized equation of nonisotropic diffusion. Bulletin of Namangan State University: Vol, 1(10), 6.
  40. Raximov , Q., & Sotvoldiyev , A. D. o'g'li. (2023). Neyron tarmoqlarining yangi turlarini tahlil qilish. International scientific and practical conference "The time of scientific progress", 2(4), 106–112. Retrieved from <http://academicsresearch.ru/index.php/ispctosp/article/view/1500>
  41. Botir Usmonov, Quvvatali Rakhimov, Akhror Akhmedov. Statement and general technique for solving problem of oscillation of a hereditarily deformable aircraft. E3S Web of Conf. 365 05007 (2023). DOI: 10.1051/e3sconf/202336505007
  42. Рахимов К. и др. Тенденции развития анализа данных, искусственного интеллекта и интернета вещей //Gospodarka i Innowacje. – 2022. – Т. 30. – С. 209-211.
  43. Тожиев Т И. Ш., Рахимов К. Методы построения цепей маркова аппроксимирующие диффузионных задач //Toshkent shahridagi turin politexnika universiteti. – 2017. – С. 156.

44. Ortikovich K. R. et al. General characteristics of the flutter and its influence on the stability of the aircraft //International journal of social science & interdisciplinary research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 12. – C. 48-56.

AVTOMODEL YECHIM QURISH USULLARI TAVSIFI

Raximov Quvvatali Ortikovich

PhD, Farg'ona davlat universiteti.

Azizbek Samijonov Ismoiljon o'g'li

Magistrant, Farg'ona davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7958383>

Annotatsiya. *Differentsial tenglamalar uchun avtomodel echimlarini qurish – bu berilgan differentsial tenglamalar uchun avtomatik ravishda echimlarni yaratadigan tizim yoki usulni yaratish jarayonidir. Bu fizika, muhandislik, iqtisodiyot va boshqalar kabi differentsial tenglamalarning echimlarini tez va samarali topish zarur bo'lgan turli sohalarda foydali bo'lishi mumkin. Yaqinlashadigan echimlar deb ham ataladigan avtomodel echimlari differentsial tenglama echimlarining maxsus klassi bo'lib, ular rivojlanish jarayonida tenglamani qanoatlantirishi uchun avtomatik ravishda o'rnatiladi. Ular murakkab dinamik tizimlarni tavsiflash yoki eksperimental ma'lumotlarni approksimatsiyalashda qo'llaniladi.*

Kalit so'zlar: *Avtomodel, differentsial tenglama, dinamik tizimlar, approksimatsiya.*

ОПИСАНИЕ СПОСОБОВ ПОСТРОЕНИЯ АВТОМОДЕЛЬНОГО РЕШЕНИЯ

Аннотация. *Построение автомодельных решений дифференциальных уравнений – это процесс создания системы или метода, который автоматически генерирует решения для заданных дифференциальных уравнений. Это может быть полезно в различных областях, таких как физика, инженерия, экономика и т. д., где необходимо быстро и эффективно находить решения дифференциальных уравнений. Автомодельные решения, также известные как приближенные решения, представляют собой особый класс решений дифференциальных уравнений, которые автоматически настраиваются для выполнения уравнения в процессе разработки. Они используются для описания сложных динамических систем или аппроксимации экспериментальных данных.*

Ключевые слова: *автомодель, дифференциальное уравнение, динамические системы, аппроксимация.*

DESCRIPTION OF WAYS TO BUILD A SELF-SIMILAR SOLUTION

Abstract. *The construction of self-similar solutions of differential equations is the process of creating a system or method that automatically generates solutions for given differential equations. This can be useful in various fields, such as physics, engineering, economics, etc., where it is necessary to quickly and efficiently find solutions to differential equations. Self-similar solutions, also known as approximate solutions, are a special class of solutions to differential equations that are automatically configured to fulfill the equation during development. They are used to describe complex dynamical systems or to approximate experimental data.*

Keywords: *self-model, differential equation, dynamical systems, approximation.*

Avtomodel echimlarni qurish odatda eng kichik kvadratlar usuli yoki boshqa optimallashtirish usullaridan foydalanishga asoslangan. Avtomodel echimlarni yaratishda quyidagi umumiy yondashuvlar mavjud:

Funksional shaklni aniqlash: avval siz qaralayotgan tizim yoki ma'lumotlarga eng mos keladigan avtomodel echimning funksional shaklini aniqlashingiz kerak. Bu sozlanishi kerak bo'lgan parametrlarni o'z ichiga olgan analitik formula bo'lishi mumkin.

Yo'qotish funksiyasini aniqlash: keyinchalik, modeldan olingan qiymatlar va kuzatilgan ma'lumotlar o'rtasidagi farqni o'lchaydigan yo'qotish funksiyasini aniqlash kerak. Odatda ayirma kvadratlari yig'indisi (qoldiq kvadratlari yig'indisi) yoki boshqa mos metrika ishlatiladi.

Parametrlarni optimallashtirish: keyin model parametrlarini yo'qotish funksiyasini minimallashtirish uchun sozlash uchun eng kichik kvadratlar usuli yoki gradient tushish algoritmi kabi optimallashtirish usuli qo'llaniladi. Bu optimallashtirish muammosini hal qilishni yoki iterativ usullardan foydalanishni talab qilishi mumkin.

Natijani tekshirish va tahlil qilish: avtomodel echim parametrlarini o'rnatgandan so'ng, olingan natijalarni tekshirish va tahlil qilish amalga oshiriladi. Bunga model qiymatlarini kuzatilgan ma'lumotlar bilan taqqoslash, muvofiqlik sifatini baholash va olingan model parametrlarini tahlil qilish kiradi.

Avtomatik modellashtirish echimlarini yaratish - bu turli xil funksional shakllar, dastlabki shartlar va optimallashtirish usullari bilan tajriba o'tkazishni talab qiladigan iterativ jarayondir. Jismoniy cheklovlarni va olingan parametrlarning talqin qilinishini hisobga olish ham muhimdir.

Yuqoridagilarga asoslanib quyidagi masalani avtomodel echimlarini qurishni ko'rib o'tamiz:

$$\frac{\partial u}{\partial t} = \frac{\partial}{\partial x} \left(u^\sigma \frac{\partial u}{\partial x} \right) - k(t) \left| \frac{\partial u}{\partial x} \right|^\alpha u^\beta \quad (1)$$

$$u(0, x) = u_0(x) \geq 0 \quad (2)$$

$$u(t, 0) = u_1(t) \geq 0; \quad u(t, M) = u_2(t) \geq 0. \quad (3)$$

bu yerda $k(t) = (T - t)^\delta$.

Yechimni quyidagi ko'rinishda qidiramiz:

$$u = (T - t)^\gamma w(z);$$

bu yerda $z = x(T - t)^\rho$.

(1) tenglamaning har bir hadini hisoblab olamiz:

$$\frac{\partial u}{\partial t} = -\gamma(T - t)^{\gamma-1}w(z) + (T - t)^\gamma \frac{\partial w}{\partial z} \frac{\partial z}{\partial t} = -\gamma(T - t)^{\gamma-1}w(z) - (T - t)^\gamma x \rho (T - t)^{\rho-1} \frac{\partial w}{\partial z}$$

$$= -\gamma(T - t)^{\gamma-1}w(z) - \rho(T - t)^{\gamma-1}z \frac{\partial w}{\partial z} = (T - t)^{\gamma-1} \left(-\gamma w(z) - \rho z \frac{\partial w}{\partial z} \right);$$

$$\frac{\partial}{\partial x} \left(u^\sigma \frac{\partial u}{\partial x} \right) = \frac{\partial}{\partial z} \left((T - t)^{\gamma\sigma} w^\sigma (T - t)^\gamma (T - t)^\rho \frac{\partial w}{\partial z} \right) (T - t)^\rho$$

$$= (T - t)^{\gamma\sigma+\gamma+2\rho} \frac{\partial}{\partial z} \left(w^\sigma \frac{\partial w}{\partial z} \right);$$

$$k(t) \left| \frac{\partial u}{\partial x} \right|^\alpha u^\beta = (T - t)^\delta \left| (T - t)^\gamma \frac{\partial w}{\partial z} (T - t)^\rho \right|^\alpha (T - t)^{\gamma\beta} w^\beta$$

$$= (T - t)^{\delta+\gamma\beta+(\gamma+\rho)\alpha} \left| \frac{\partial w}{\partial z} \right|^\alpha w^\beta.$$

Tenglamani qayta yozib olamiz:

$$(T - t)^{\gamma-1} \left(-\gamma w(z) - \rho z \frac{\partial w}{\partial z} \right) =$$

$$= (T - t)^{\gamma\sigma+\gamma+2\rho} \frac{\partial}{\partial z} \left(w^\sigma \frac{\partial w}{\partial z} \right) - (T - t)^{\delta+\gamma\beta+(\gamma+\rho)\alpha} \left| \frac{\partial w}{\partial z} \right|^\alpha w^\beta.$$

$(T - t)$ koefitsientlar daraja ko'rsatkichlarini $\gamma - 1$ ga tenglaymiz:

$$\begin{cases} \gamma\sigma + \gamma + 2\rho = \gamma - 1; \\ \delta + \gamma\beta + (\gamma + \rho)\alpha = \gamma - 1. \end{cases}$$

Bu sistemadan γ va ρ ni topib olamiz:

$$\begin{aligned} \rho &= -\frac{1+\gamma\sigma}{2}, \delta + \gamma\beta + \left(\gamma - \frac{1+\gamma\sigma}{2}\right)\alpha = \gamma - 1, \\ \gamma\left(\beta + \alpha - \frac{\alpha\sigma}{2} - 1\right) &= -1 - \delta + \frac{\alpha}{2}. \end{aligned}$$

Demak,

$$\begin{cases} \gamma = \frac{\alpha - 2(1 + \delta)}{2(\alpha + \beta - 1) - \alpha\sigma}; \\ \rho = -\frac{1}{2} - \frac{\sigma(\alpha - 2(1 + \delta))}{4(\alpha + \beta - 1) - 2\alpha\sigma}. \end{cases}$$

Bu yerda $2(\alpha + \beta - 1) \neq \alpha\sigma \rightarrow \alpha(2 - \sigma) \neq 2 - 2\beta \rightarrow \alpha \neq \frac{2(1-\beta)}{2-\sigma}$. Kritik xol.

Tenglamani quyidagicha yozishimiz mumkin bo'ldi:

$$(T - t)^{\gamma-1} \left(-\gamma w(z) - \rho z \frac{\partial w}{\partial z} \right) = (T - t)^{\gamma-1} \frac{\partial}{\partial z} \left(w^\sigma \frac{\partial w}{\partial z} \right) - (T - t)^{\gamma-1} \left| \frac{\partial w}{\partial z} \right|^\alpha w^\beta.$$

Endi tenglamani ikkiala tomonini $(T - t)^{\gamma-1}$ ga bo'lib, quyidagi avtomodel tenglamaga ega bo'lamiz:

$$-\rho z \frac{dw}{dz} - \gamma w = \frac{d}{dz} \left(w^\sigma \frac{dw}{dz} \right) - \left| \frac{dw}{dz} \right|^\alpha w^\beta$$

yoki

$$-\rho z w' - \gamma w = (w^\sigma w')' - |w'|^\alpha w^\beta. \quad (4)$$

(4) avtomodel tenglamani α , β va δ larning tanlangan qiymatlari uchun yechimini quramiz. $\gamma = \rho$ bo'lsin. U xolda

$$\rho = -\frac{1 + \gamma\sigma}{2}$$

ga ko'ra

$$\gamma = -\frac{1 + \gamma\sigma}{2} \rightarrow \gamma = -\frac{1}{\sigma + 2}$$

ekanligi kelib chiqadi. Va

$$\gamma = \frac{\alpha - 2(1 + \delta)}{2(\alpha + \beta - 1) - \alpha\sigma}$$

dan

$$\delta = \frac{2\alpha + \beta - \sigma + 1}{\sigma + 2}$$

ni topamiz.

Endi (4) tenglamani quyidagicha yozishimiz mumkin:

$$\begin{aligned} -\gamma z \frac{dw}{dz} - \gamma w &= \frac{d}{dz} \left(w^\sigma \frac{dw}{dz} \right) - \left| \frac{dw}{dz} \right|^\alpha w^\beta, \\ -\gamma \frac{dzw}{dz} &= \frac{d}{dz} \left(w^\sigma \frac{dw}{dz} \right) - \left| \frac{dw}{dz} \right|^\alpha w^\beta. \end{aligned}$$

$w(z) \geq 0$ bo'lganligi uchun quyidagi o'rinli:

$$-\gamma \frac{dzw}{dz} = \frac{d}{dz} \left(w^\sigma \frac{dw}{dz} \right) - \left| w^{\frac{\beta}{\alpha}} \frac{dw}{dz} \right|^\alpha$$

yoki

$$-\gamma \frac{dzw}{dz} = \frac{d}{dz} \left(w^\sigma \frac{dw}{dz} \right) - \left| \frac{1}{\frac{\beta}{\alpha} + 1} \frac{dw^{\frac{\beta}{\alpha} + 1}}{dz} \right|^\alpha$$

$\alpha = 1$ deb tanlab, quyidagiga ega bo'lamiz:

$$-\gamma \frac{dzw}{dz} = \frac{d}{dz} \left(w^\sigma \frac{dw}{dz} \right) - \frac{1}{\beta + 1} \left| \frac{dw^{\beta+1}}{dz} \right|.$$

Tenglamani integrallab quyidagiga ega bo'lamiz:

$$\begin{aligned} -\gamma zw &= w^\sigma \frac{dw}{dz} - \frac{1}{\beta + 1} w^{\beta+1} \\ \frac{dw}{dz} &= \frac{1}{\beta + 1} w^{\beta+1-\sigma} - \gamma zw^{1-\sigma} \end{aligned} \quad (5)$$

$w(z)$ funksiyani quyidagi ko'rinishda qidiramiz:

$$w(z) = c_1 z^{c_2}.$$

(5) tenglama hadlarini hisoblab olamiz:

$$\frac{dw}{dz} = c_1 c_2 z^{c_2-1},$$

$$\frac{1}{\beta + 1} w^{\beta+1-\sigma} = \frac{1}{\beta + 1} (c_1 z^{c_2})^{\beta+1-\sigma} = \frac{c_1^{\beta+1-\sigma}}{\beta + 1} z^{c_2(\beta+1-\sigma)},$$

$$\gamma zw^{1-\sigma} = \gamma z (c_1 z^{c_2})^{1-\sigma} = \gamma c_1^{1-\sigma} z^{c_2(1-\sigma)+1}.$$

z ning daraja ko'rsatkichlarini tenglab c_2 va β ning qiymatlarini topamiz:

$$c_2 - 1 = c_2 - c_2\sigma + 1, \quad c_2 = \frac{2}{\sigma}.$$

$$c_2 - 1 = c_2(\beta + 1 - \sigma),$$

$$\beta = \frac{c_2 - 1}{c_2} + \sigma - 1 = \frac{\frac{2}{\sigma} - 1}{\frac{2}{\sigma}} + \sigma - 1 = \frac{2 - \sigma}{2} + \sigma - 1 = \frac{\sigma}{2}.$$

Endi koeffisientlarni tenglaymiz:

$$c_1 c_2 = \frac{c_1^{\beta+1-\sigma}}{\beta+1} - \gamma c_1^{1-\sigma}, \quad c_2 = \frac{c_1^{\beta-\sigma}}{\beta+1} - \gamma c_1^{-\sigma}.$$

$c_2 = \frac{2}{\sigma}$ va $\beta = \frac{\sigma}{2}$ ekanligini hisobga olsak:

$$\frac{2}{\sigma} = \frac{c_1^{\frac{\sigma}{2}-\sigma}}{\frac{\sigma}{2}+1} - \gamma c_1^{-\sigma}, \quad \frac{2}{\sigma} = \frac{2c_1^{-\frac{\sigma}{2}}}{\sigma+2} - \gamma c_1^{-\sigma}.$$

$X = c_1^{-\frac{\sigma}{2}}$ deb olsak, kvadrat tenglamaga ega bo'lamiz:

$$\gamma X^2 - \frac{2}{\sigma+2} X + \frac{2}{\sigma} = 0.$$

Kvadrat tenglamaning yechimlari quyidagicha bo'ladi:

$$X_{1,2} = \frac{\frac{2}{\sigma+2} \pm \sqrt{\left(\frac{2}{\sigma+2}\right)^2 - \frac{8\gamma}{\sigma}}}{2\gamma}.$$

$c_1 = X^{-\frac{2}{\sigma}}$ va $\gamma = -\frac{1}{\sigma+2}$ ekanligini e'tiborga olsak

$$c_1 = \left(\frac{-2}{\left(2 \pm \sqrt{12 + \frac{16}{\sigma}}\right)} \right)^{\frac{2}{\sigma}}.$$

c_1 ning qiymati sifatida

$$c_1 = \left(\frac{1}{\mp \sqrt{3 + \frac{4}{\sigma}} - 1} \right)^{\frac{2}{\sigma}}$$

ni olamiz.

(5) avtomodel tenglamaning yechimi quyidagi ko'rinishda bo'lar ekan:

$$w(z) = \left(\frac{1}{\mp \sqrt{3 + \frac{4}{\sigma}} - 1} \right)^{\frac{2}{\sigma}} z^{\frac{2}{\sigma}}$$

(1)-(3) masala uchun quyidagi tanlangan qiymatlarda

$$\alpha = 1, \quad \beta = \frac{\sigma}{2}, \quad \delta = \frac{-\sigma + 6}{2\sigma + 4}$$

Avtomodel yechimga ega bo'lamiz:

$$u_A(t, x) = (T - t)^\gamma w(z), \quad u_A(t, x) = (T - t)^{-\frac{1}{\sigma+2}} c_1 z^{c_2},$$

$$u_A(t, x) = (T - t)^{-\frac{1}{\sigma+2}} \left(\frac{1}{\mp \sqrt{3 + \frac{4}{\sigma}} - 1} \right)^{\frac{2}{\sigma}} z^{\frac{2}{\sigma}},$$

$$u_A(t, x) = (T - t)^{-\frac{1}{\sigma+2}} \left(\frac{x(T - t)^{-\frac{1}{\sigma+2}}}{\mp \sqrt{3 + \frac{4}{\sigma}} - 1} \right)^{\frac{2}{\sigma}}. \quad (6)$$

Agar $k(t) = (t + c)^\delta$ ko'rinishda berilsa ($c = const$). Quyidagi tanlangan qiymatlarda

$$\alpha = 1, \quad \beta = \frac{\sigma}{2}, \quad \delta = \frac{-\sigma + 6}{2\sigma + 4}$$

avtomodel yechim

$$u_A(t, x) = (t + c)^{-\frac{1}{\sigma+2}} \left(\frac{x(t + c)^{-\frac{1}{\sigma+2}}}{\sqrt{3 + \frac{4}{\sigma}} + 1} \right)^{\frac{2}{\sigma}} \quad (7)$$

ko‘rinishda bo‘ladi.

Topilgan (6) va (7) avtomodel yechimlardan masalani sonli yechishda boshlang‘ich yaqinlashish sifatida foydalanamiz.

XULOSA

Differentsial tenglamalar uchun avtomodel echimlarini qurish – bu berilgan differentsial tenglamalar uchun avtomatik ravishda echimlarni yaratadigan tizim yoki usulni yaratish jarayonidir. Bu fizika, muhandislik, iqtisodiyot va boshqalar kabi differentsial tenglamalarning echimlarini tez va samarali topish zarur bo‘lgan turli sohalarda foydali bo‘lishi mumkin. Yaqinlashadigan echimlar deb ham ataladigan avtomodel echimlari differentsial tenglama echimlarining maxsus klassi bo‘lib, ular rivojlanish jarayonida tenglamani qanoatlantirishi uchun avtomatik ravishda o‘rnatiladi. Ular murakkab dinamik tizimlarni tavsiflash yoki eksperimental ma‘lumotlarni approksimatsiyalashda qo‘llaniladi. Qo‘yilgan masala uchun berilganlarning tanlangan qiymatlarida avtomodel yechimni topish metodikasi ishlab chiqiladi. Harakatlanuvchi muhitda issiqlik tarqalish masalasi uchun integral munosabatlar usulining qo‘llanishi va ahamiyati ko‘rib o‘tildi. Integral munosabatlar usuli yordamida masalaning taqribiy yechimni aniqlash usuli keltirildi.

REFERENCES

1. "Convective Heat and Mass Transfer" by S.K. Kakac, Y. Bayazitoglu, and H. Yener. (CRC Press, 2018)
2. "Transport Phenomena" by R. Byron Bird, Warren E. Stewart, and Edwin N. Lightfoot. (Wiley, 2007)
3. "Convective Heat Transfer" by Louis C. Burmeister. (John Wiley & Sons, 1993)
4. "Convective Heat Transfer: Mathematical and Computational Modelling of Viscous Fluids and Porous Media" by Kambiz Vafai. (Springer, 2011)
5. "Convective Heat Transfer" edited by Sadik Kakac, Hongtan Liu, and Anchasa Pramuanjaroenkij. (CRC Press, 2013)
6. Арипов М. Методы эталонных уравнений для решения нелинейных краевых задач. Ташкент, «Фан», 1978.
7. Aripov M. Asymptotics of Solutions of the non-Newton Polytrophic Filtration Equations. ZAMM 2000, vol.80, supl.3, 767-768.
8. Aripov M. Muhammadiev J.U. Asymptotic behaviour of automodel solitions for one system of qusilinear equations of parabolic type. Buletin Stiintific – Universitatea din Pitesti, Seria Matematica si Informatica, Nr. 3,(1999),pg. 19-40.
9. Зельдович Я.Б. и Компанец А.С. К теории распространения тепла при теплопроводности, зависящей от температуры. // Сборник, посвященный 70-летию акад. А.Ф. Иоффе. М. 1950, с.61-71.
10. Калашников А.С. О характере распространения возмущений в задачах нелинейной теплопроводности с поглощением. Ж. выч. мат. и мат. физ. 1974 т. 14, № 4, с 891-905.
11. Калашников А. С. О влиянии поглощения на распространение тепла в среде с теплопроводностью, зависящей от температуры. - ЖВМ н МФ,1976, т.16, № 3, с. 689-696.

12. 12. Галактионов В. А., Курдюмов С. П., Михайлов А. П., Самарский А. А. О неограниченных решениях задачи Коши для параболического уравнения $u_t = \Delta(u \square \square u) + u \square$. - ДАН СССР, 1980, т. 252, № 6, с. 1362 -1364.
13. Галактионов В. А., Курдюмов С. П., Самарский А. А. Об одной параболической системе квазилинейных уравнений. I. - Дифференц. уравнения, 1983, т. 19, № 12, с. 2123 - 2140.
14. Галактионов В.А., Курдюмов С.П., Самарский А.А. О методе стационарных состояний для нелинейных эволюционных параболических задач. - ДАН СССР, 1984, т. 278, № 6, с. 1296 - 1300.
15. Галактионов В.А., Самарский А.А. Методы построения приближенных автомодельных решений нелинейных уравнений теплопроводности. I-Мат. сб., 1982, т. 118(160), с. 291 -322.
16. Баренблатт Г.И., Ентов В.М., Рыжик В.М. Движение жидкостей и газов в природных пластах. М. Наука, 1984. стр.207.
17. Баренблатт Г.И. О некоторых неустановившихся движениях жидкости и газа в пористой среде. // ПММ. 1952. т. XVI, вып. 1. с.67-78.
18. Баренблатт Г.И. Об автомодельных движениях сжимаемой жидкости в пористой среде. //ПММ. 1952. т. XVI, вып. 6. с.679-698.
19. Knerr V. F. The behavior of the support of solutions of the equation of nonlinear heat conduction with absorption in one dimension. Trans. of Amer. Math. Soc., 1979, v. 249, p. 409 - 424.
20. Самарский А.А. Теория разностных схем. – М.: Наука, 1977, 656с.
21. Самарский А.А., Галактионов В.А., Курдюмов С.П., Михайлов А.П. Режимы с обострением в задачах для квазилинейных параболических уравнений. – М.: Наука, 1987, 480с.
22. Исроилов М. Ҳисоблаш усуллари. 2 том. 2008.
23. Kombe Ismail. Doubly nonlinear parabolic equations with singular lower order term. // Nonlinear Anal., 56, 2004, №2, pp.185-199.
24. Kusano Takaši and Tomoyuki Tanigava. Positive Solutions to a Class of Second Order Differential Equations with Singular Nonlinearities. // Applicable Analysis. 1998, Vol. 69(3-4), pp.315-331.
25. Lin X. and Wang M. The critical exponent of doubly singular parabolic equations. // J. Math. Anal. Appl., 257:1, 2001, pp.170-188.
26. Jong-Sheng Guo, Bei Hu. Quenching profile for a quasilinear parabolic equation // Quarterly of applied mathematics. v. LVIII, № 4, 2000, pp.613-626.
27. Afanas'eva N.V., Tedeev A.F. Fujita type theorems for quasilinear parabolic equations with initial data slowly decaying to zero. //Sbornik Mathematics. 195:4 (2004), pp.459-478.
28. Свиричев Ю.М. Нелинейные волны, диссипативные структуры и катастрофы в экологии. -М.: Наука, 1987, 368 б.
29. Марри Дж. Нелинейные дифференциальные уравнения в биологии. Лекции о моделях. Москва, Мир, 1983, 394 б.

30. Белотелов Н.В., Саранча Д.А. Линейный анализ устойчивости систем с диффузией на экологическом примере. Биофизика, 1984, №1, 130-134 с.
31. M. Escobedo and M.A. Herrero. Boundedness and Blow Up for a Semilinear Reaction-Diffusion System. Journ. Of Differential Eq. 89, 1991, 176-202.
32. Chunlai Mu and Ying Su. Global Existence and Blow-Up for a Quasilinear Degenerate Parabolic System in a Cylinder. Applied Mathematics Letters. 14, 2001, 715-723.
33. Usmonov, B., Rakhimov, Q., & Akhmedov, A. (2019, November). The study of the influence of the gamma function on the flutter velocity. In 2019 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT) (pp. 1-4). IEEE.
34. Усмонов, Б. Ш., & Рахимов, К. О. (2020). Построение математической модели в прямой и вариационной постановке задачи изгибно-крутильного колебания наследственно-деформируемого крыла самолета. Проблемы вычислительной и прикладной математики, (5), 108-119.
35. Усмонов Б., Рахимов К. (2021). Моделирование и анализ численных исследований задач линейных и нелинейных наследственно-деформируемых систем в среде Matlab. Проблемы вычислительной и прикладной математики // Problems of computational and applied mathematics, 4(34), 50-59.
36. Usmonov, B., & Rakhimov, Q. (2019). Vibration analysis of airfoil on hereditary deformable suspensions. In E3S Web of Conferences (Vol. 97, p. 06006). EDP Sciences.
37. Каримбердиевич, О.М. (2022). Применение вычислительных методов при разработке программ и их математическом моделировании. Евразийский журнал физики, химии и математики , 12 , 131-134.
38. Рахимов Қувватали, & Сотволдиев Абдумалик Дилмурод ўғли. (2022, October 20). Машинали ўқитиш ва сунъий интеллектнинг амалий соҳаларда қўлланиш тенденциялари. Youth, science, education: topical issues, achievements and innovations, Prague, Czech. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7230282>
39. Tojiev, T. H., & Ibragimov, S. M. (2019). Numerical solutions of the cauchy problem for the generalized equation of nonisotropic diffusion. Bulletin of Namangan State University: Vol, 1(10), 6.
40. Raximov , Q., & Sotvoldiyev , A. D. o‘g‘li. (2023). Neyron tarmoqlarining yangi turlarini tahlil qilish. International scientific and practical conference "The time of scientific progress", 2(4), 106–112. Retrieved from <http://academicsresearch.ru/index.php/ispctosp/article/view/1500>
41. Botir Usmonov, Quvvatali Rakhimov, Akhror Akhmedov. Statement and general technique for solving problem of oscillation of a hereditarily deformable aircraft. E3S Web of Conf. 365 05007 (2023). DOI: 10.1051/e3sconf/202336505007
42. Рахимов К. и др. Тенденции развития анализа данных, искусственного интеллекта и интернета вещей //Gospodarka i Innowacje. – 2022. – Т. 30. – С. 209-211.
43. Тожиев Т И. Ш., Рахимов К. Методы построения цепей маркова аппроксимирующие диффузионных задач //Toshkent shahridagi turin politexnika universiteti. – 2017. – С. 156.

44. Ortikovych K. R. et al. General characteristics of the flutter and its influence on the stability of the aircraft //International journal of social science & interdisciplinary research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 12. – C. 48-56.

MARG'ILON SHAHRI TOPONIMLARINING LINGVISTIK TADQIQI

Yulbarsova Adibaxon

Farg'ona davlat universiteti Lingvistika (o'zbek tili) yo'nalishi

2-kurs magistri

M. Mamajonov

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7963267>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Marg'ilon shahri atrofi toponimlarining lug'aviy asoslari, onomastik tizimda toponimlarning lisoniy o'rganilishi, toponimiyada lug'aviy asos tushunchalari haqida so'z yuritilgan va tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Marg'ilon, toponim, lug'aviy, etnografiya.

LINGUISTIC STUDY OF THE TOPONYMS OF THE CITY OF MARGILON

Abstract. In this article, the lexical basis of the toponyms of the Margilan area, the linguistic study of toponyms in the onomastic system, the concepts of the lexical basis in toponymy are discussed and analyzed.

Key words: Margilan, toponym, dictionary, ethnography.

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ТОПОНИМОВ ГОРОДА МАРГИЛОН

Аннотация. В данной статье рассматриваются и анализируются лексическая основа топонимов Маргиланского района, лингвистическое исследование топонимов в ономастической системе, понятия о лексической основе в топонимике.

Ключевые слова: С, топоним, словарь, этнография.

Jug'rofiy joylashuviga ko'ra, Marg'ilon tumani shimoldan va shimoli-g'arbdan viloyatning Nurota, g'arbdan Navbahor tumanlari bilan, janubdan Zarafshon daryosi orqali Samarqand viloyatining Paxtachi va Narpay tumanlari, janubi-sharq va sharqdan Kattaqo'rg'on hamda shimoli-sharqdan Qo'shrabot tumanlari bilan chegaradosh.

Marg'ilon Turon zaminining juda qadim, necha asrlar qa'riga borib tutashuvchi ulkan tarix silsilasida uning qatiga yashiringan durru javohirdek ko'zga tashlanavermaydi. Faqat uning o'tmihini farzandlik mehri bilan sinchliklab o'rganmoq zarur. Samarqand va Buxoroni ikki qo'lida tutashtirib turgan bu yurtning tarixi ular kabi juda qadimiydir.

Marg'ilon markazi Iskandar Zulqarnayn zamonida Parakent (grekcha-turkcha yon, chet qishloq, ya'ni daryo yonidagi), arablar istilosi davriga kelib Farahkent (chunki arabchada "p" harfi, tovushi ishlatilmaydi), sohibqiron Amir Temur hukmronligi davridan XVII asrgacha Faroxin qishlog'i, qal'asi deb yuritilgan. "Marg'ilon" atamasining biz o'rgangan, izlangan tarixiy adabiy-badiiy manbalarda ilk bor uchrashi, bundan qariyb 300-yil muqaddam, o'zbek xalqining iste'dodli shoiri, she'riyat mulkining sultoni bo'lmish Alisher Navoiydan keyingi ulug' vakili Boborahim Mashrabning 1697-1709-yillar orasida Marg'ilonida bo'lishi va bu yerda "avliyo Gadoy Selkin ota maqbarasini ziyorat qilishi" tilga olingan.

Marg'ilon tuman toponimiyasida son, miqdor tushunchalariga asoslangan etnotoponimlar.

Turkiy urug' va qabilalar juda qadimiy davrlardan beri o'z boshidan murakkab shakllanish jarayonlarini kechirgan. Urug', qabila ma'lum miqdor odamlarning guruhi, to'pi,

birlashuvi va uyushmasidan iborat bo‘lgan. Ma‘lum davrda bu to‘daga yangi qardosh va noqardosh urug‘lar (etnoslar) qo‘shilib turgan yoki qabila ma‘lum bir shoxobcha, tarmoqlarga bo‘linib ketgan. Mana shunday jarayonlar urug‘, qabila tarkibidagi komponentlarning soni miqdoriga ta‘sir etgan. Mana shu xususiyat, belgi ba‘zi hollarda urug‘, qabilani atash, nomlashga asos bo‘lgan.

Odatda urug‘ yoki qabilani tashkil qilgan jamoaning son, miqdor jihatdan oz yoki ko‘pligi ushbu etnosning ijtimoiy hayotdagi o‘rni va rolini belgilashda muhim ahamiyat kasb etgan. Shu sababli ham ma‘lum xalq etnogenezida u yoki bu urug‘ yoki qabilaning o‘rnini va ahamiyatini aniqlash uchun tadqiqotchilar ularning soni va miqdoriga e‘tibor berishgan.

Turkman tilshunosi S.Otaniyozov ushbu tip etnonimlarni “etnosning tarkibi va tuzilishi bilan bog‘liq bo‘lgan etnonimlar” sarlavhasi tagida tahlil qilgan va unga urug‘, qabila, guruh ma‘nosini anglatuvchi so‘zlar bilan, son va miqdor bilan bog‘liq, etnosning hajmi bilan bog‘liq, shuningdek etnosning aralashuvi, qo‘shiluv bilan bog‘liq tushunchalarni anglatuvchi etnonimlarni kiritgan. A.Otajonova Xorazmda ming, yuz, qirq, beshqay, birg‘ulak, to‘g‘iz, o‘nolti, o‘nikki, beshuy, mingbag‘olon kabi etnonimlarning mavjudligini, shuningdek, mo‘g‘ulcha mang‘it, nayman, do‘rmon etnonimlari ham son, miqdor anglatishini qayd qilgan.

Ma‘lumki, atoqli otlarga qiziqish o‘tmishda ham bo‘lgan. Kishi ismlari, joy nomlarining paydo bo‘lishi, etnografiyasi, ma‘no va etimologiyasi haqida tarixiy yozma manbalarda anchagina qiziqarli fikrlar mavjud. Ammo atoqli ot materiallarini sistemali va izchil ravishda to‘plash, ularni ilmiy asoslarda keng ko‘lamda tahlil qilish o‘zbek filologiyasida o‘tgan asrning 60-yillaridan boshlandi. Bu boradagi ilk qadamlar H.Hasanov, T.Nafasov, E.Begmatovlarning tadqiqotlarida o‘z ifodasini topdi. Keyingi yillarda o‘zbek onomastikasi, ayniqsa, uning toponimika, antroponomimika, etnonomimika sohalari jadal rivojlandi. Endilikda o‘zbek antroponomimlarning materiallari qoniqarli ravishda to‘plangani va tadqiq qilingani, deyarli barcha viloyatlar, bir qator tumanlar toponimiyasi monografik tarzda o‘rganilganini qayd etish mumkin.

O‘zbek tilshunosligida onomastik tadqiqotlar ko‘lamining kengaya borishi bu ilmiy sohaning rivoji, shakllanishi va ravnaq topishiga olib keldi. O‘tgan davr davomida o‘zbek ismlari va toponimlarini o‘rganishga bag‘ishlangan doktorlik va nomzodlik dissertatsiyalari himoya qilindi, o‘nlab monografiya, to‘plam va risolalar, ko‘pgina maqolalar e‘lon qilindi. Bularning barchasi o‘zbek onomastikasi hozirda rivoj topgan mustaqil ilmiy soha ekanidan dalolat beradi.

O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, kishi atoqli otlari, toponimlari va etnonomimiyasiga munosabat tubdan o‘zgardi. Endilikda bu nomlar nafaqat lisoniy material, balki xalq tarixi, madaniyati va ma‘naviyatining nodir merosi sifatida ham e‘zozlanadigan va o‘rganiladigan bo‘ldi. Natijada o‘zbek onomastikasining tadqiq yo‘nalishlari yanada kengaydi va nufuzi oshdi.

Tilimizning lug‘at tarkibida atoqli otlar ma‘lum bir o‘rin egallaydi. Kishilarning ismlari, familiyalar, otasining ismi, taxalluslar, shuningdek, geografik nomlar, planeta va yulduzlarning nomlari, hayvonlarga atab qo‘yilgan nomlar atoqli otlar jumlasiga kiradi. Bular bir butun holda o‘zbek tilining onomastik boyligini tashkil qiladi. Binobarin, onomastika so‘zi asli yunoncha bo‘lib, “nom qo‘yish san‘ati” degan ma‘noni bildiradi hamda u tilshunoslikning atoqli otlarini o‘rganuvchi soha nomidir.

Atoqli otlar doirasiga kiruvchi nomlar orasida toponimlar salmoqli o‘rinni egallaydi. Toponim so‘zi asli yunoncha bo‘lib, topos – joy, onoma – nom so‘zlaridan tashkil topgan bo‘lib, joy nomi ma‘nosini anglatadi. Toponimlar geografik nomlar, joy nomlari deb ham yuritiladi. Tilshunoslik fanining joy nomlarini o‘rganuvchi sohasi toponimika deb yuritiladi. (Masalan, Farg‘ona vodiysi toponimiyasi, Navoiy viloyati toponimiyasi kabi).

Joy nomlari juda uzoq davrning mahsuli bo‘lib, til tarixi, tarixiy dialektologiya hamda tarix, etnografiya, geografiya, geologiya kabi qator fanlar uchun boy faktik material beruvchi manbadir. Joy nomlarining qachon paydo bo‘lganligini, nimaga asosan shunday nom olganligini, davrlar o‘tishi bilan bu nomda qanday o‘zgarishlar yuz berganligini aniqlashda yuqoridagi fanlar hamkorlikda ish ko‘radilar. Joy nomlarini o‘rganish o‘sha territoriyada yashovchi xalqlarning tili, tarixi, turmushi, urf-odati, kasb-koriga oid qator masalalarni oydinlashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Ma‘lumki, o‘zbek toponimiyasini o‘rganishga doir ba‘zi ilk tadqiqotlar H.Hasanov qalamiga mansubdir. U ko‘proq toponimlar tarixi va imlosi bilan qiziqdi. Uning “Geografik nomlar imlosi”, “O‘rta Osiyo joy nomlari tarixidan” tadqiqotida 60 ga yaqin toponim qo‘llanilgan.

O‘zbek toponimikasida mikrotoponimiya materiali alohida olingan holda tadqiq qilingan ishlar ham mavjud. Biz bu o‘rinda O‘ralboy Oripovning “Nurota tumani makro- va mikrotoponimiyasining lisoniy tahlili” Shamsiya Qodirovaning “Toshkent mikrotoponimlari” va Xushboq Xolmo‘minovning “Boysun rayoni va uning atrof hududlari mikrotoponimiyasi” mavzuida yozilgan nomzodlik dissertatsiyalari hamda ilmiy maqolalarini ko‘zda tutmoqdamiz.

Bunday ishlar jumlasiga T.Rahmatovning Samarqand shahri va uning atroflari, J.Latipovning Marg‘ilon shahri va uning atroflari, N.Oxunovning Qo‘qon gruppasi rayonlari, T.Enazarovning Shahrisabz hududi toponimiyasiga² bag‘ishlangan tadqiqot ishlarini kiritish mumkin. Mikrotoponimlar haqidagi ba‘zi mulohazalar Tamtum qishlog‘i mikrotoponimiyasi misolida S.Qorayev tomonidan aytilgan. U mikrotoponimlar yuzasidan bir qator rus toponimistlari bildirgan fikrlarga suyangan holda bu masalaga oid o‘z qarashlarini bayon qilgan.

Toponimiyada lug‘aviy asos tushunchasi

Tildagi atoqli otlar anglatuvchi ob‘ektlar moddiy, tabiiy va sun‘iy, xayoliy, real va afsonaviy, dunyoviy yoki diniy bo‘lishi, ular yer yuzasida, quruqlikda yoki suvliklarda yoxud yer ostida, aksincha, fazoda joylashgan bo‘lishi mumkin. Atoqli otlar ma‘no va vazifasiga ko‘ra xilma-xil bo‘lib, ular insonga yoki hayvonot, o‘simliklarga, boshqa xil jonli va jonsiz mavjudotlarga, hajman ulkan yoki kichik ob‘ektlarga tegishli bo‘lishi mumkin. Ushbu nomlar miqdoran ko‘p bo‘lib, murakkab guruhlarni tashkil qiladi. Shu sababli ilmiy tadqiqotlarda bu nomlarni qandaydir umumlashtirish, ularni ma‘lum omillar asosida tasniflashga to‘g‘ri keladi.

Yer usti va yer tagidagi tabiiy-jo‘g‘rofiy hamda sun‘iy ob‘ektlarning atoqli otlari guruhiga yer yuzasida joylashgan va o‘z atoqli otiga ega bo‘lgan har qanday tabiiy, sun‘iy ob‘ektlarning nomlarini anglatuvchi terminlar kiradi. Bunday ob‘ektlar yer yuzasida, yer ostida, quruqlikda yoki suvliklarda, tekislik, pastlik yoki balandliklarda joylashgan bo‘lishi mumkin. Bunday ob‘ektlar xilma-xil va miqdoran ko‘p bo‘lib, onomastikada asosan 3 ta nom

bilan yuritilmoqda: toponim, gidronim, oronim. Nomlarning ushbu yirik guruhlari yana bir qator mayda guruhlar, shoxobchalarga bo‘linadi. Masalan, agroonim, – yer uchastkalari nomi, oykonim, komonim – aholi yashovchi o‘rinlar nomi, gelonim – botqoqliklar nomi, dromonim – yo‘l harakati bilan bog‘liq ob‘ektlar nomi, limnonim – ko‘llar va o‘sha tipdagi suvliklar nomi, seleonim – yer tagida joylashgan tabiiy ob‘ektlarning atoqli oti va b.

Har qanday til lug‘aviy tarkibidagi ot turkumiga mansub so‘zlarni ikki katta guruhga ajratish ilmiy udum bo‘lgani ma‘lum. Bular turdosh otlar va atoqli otlar. Bu ikki guruh so‘zlarning mohiyati tilshunoslikka oid adabiyotlarda, ayniqsa, tilga oid darslik va qo‘llanmalarda izohlab kelinadi. Chunonchi, “Ot leksemalar bir turdagi predmetlarning hammasini nomlashi yoki bir turdagi predmetlardan bittasini atashi, ajratib ko‘rsatish jihatidan quyidagicha guruhlanadi:

1. Turdosh ot - bir turdagi predmetlarning nomi: qalam, terak kabi. Turdosh ot turni turdan ajratadi.

2. Atoqli ot - yakka predmetning atamasi. Atoqli otda umumlashtirish yo‘q, u leksik jihatdan odatda shartli bo‘lib, yakka bir predmetni o‘zi kabi boshqa yakka predmetdan farqlab berishga xizmat qiluvchi tamg‘a vazifasini bajaradi».

Bir qator ishlarda otlarning turdosh va atoqli otlarga bo‘linishi otning ma‘noga ko‘ra tasniflanishi asosida izohlanadi va otning bu shakl turiga shunday ta‘riflar beriladi: “Bir xildagi predmet va hodisalarning birini ajratib ko‘rsatuvchi otlar atoqli otlar deyiladi”. “Bir jinsdagi predmetlarning umumiy nomini bildiruvchi otlar turdosh otlar deyiladi”.

Asosida turdosh leksika yotuvchi toponimlar

1. Hududning fizikaviy-jo‘g‘rofiy xususiyatlarini ifoda etuvchi toponegizlar.

2 Hududning landshaftini ifoda etuvchi toponegizlar. Bularga hududning reliefini, suvliklarning xususiyatini ifoda etuvchi so‘zlar kiradi: Shulliktepa, Qarg‘atepa, Qo‘sh-tepa, Choshtepa, Oqtosh.

3 geografik ob‘ektning joylashish o‘rniga ishora qiluvchi toponegizlar: Pastqishloq, O‘rtaqishloq, Chuqurqishloq, Balandqishloq, Jarboshi, Tapaqo‘rg‘on, Yonbosh, O‘rtaovul, Bashxijar.

4 geografik ob‘ektning hajmini ifoda etuvchi toponegizlar: Kattasoy, Maydonsoy, Kichiksoy, Kattachorbog‘, Kichikchorbog‘.

5 Ob‘ektning miqdorini ko‘rsatuvchi toponegizlar: Qo‘sh-tepa, Uchqora, Qirqiz, Uchbuloq, Uchariq.

6 Joyning tuproq xususiyati, rang va tusini ifoda etuvchi toponegizlar: Oqt-tepa, Oqtosh, Oqgumbaz, Oqoltin, Oqmachit, Ko‘ksaroy, Ko‘kcha, Uchqora, Oltintepa.

7 Ob‘ektning xususiyati va shakliga ishora qiluvchi toponegizlar: Chuvak, Tasmachi, Kamar, Chakalak, Suluvqo‘rg‘on, Yonbosh, Satilcha.

8 Ob‘ektning tabiiy materiali tarkibiga ishora qiluvchi toponegizlar: Sangjuman, Xarsangsoy.

9 Ob‘ektning paydo bo‘lishi davriga ishora qiluvchi toponegizlar: Yangiqurilish, Yangiobod, Yangiyo‘l, Yangirabot, Navro‘z.

10 Ob‘ekt va joyning xususiyatini baholash ma‘nosiga ega bo‘lgan toponegizlar: Achchi, Sharrak, Murdosh, Suluvquduq.

Atoqli otlar o‘zining alohida mustaqil lisoniy materialiga ega bo‘lmagani tufayli, tildagi mavjud lug‘aviy boylik zaminida yasaladi. Marg‘ilon toponimiyasi bo‘yicha biz olib borgan kuzatishlar ushbu toponimlar zaminida ham o‘zbek tilining va boshqa bir qator tillarning lug‘aviy materiallari yotishini ko‘rsatdi. Bu toponimlarni avvalo ikki katta guruhga ajratish mumkin:

1. Turdosh so‘z toponegizlar.

2. Atoqli ot toponegizlar.

Toponegizlarni tahlil qilishdan oldin Marg‘ilon toponimiyasining xarakteri, to‘plangan materialning hajmi, funksional belgilarini aniqlash, namoyish qilish maqsadida toponimlarni ular qanday ob‘ektning atoqli oti bo‘lib kelayotganiga ko‘ra qisqacha tasniflash va ta‘riflashni lozim topamiz.

Marg‘ilon toponimiyasi fondi ikki usulda rivojlanib va boyib borgan. Yangi nom ijod qilish yoki ob‘ektning boshqa tildan o‘zlashgan nom bilan atash. Mahsuldori birinchi usuldir. Marg‘ilon toponimiyasida yangi nom hosil qilishning uchta usuli kuzatiladi: affiksatsiya (morfoloqik) usul, sintaktik usul va onomastik konversiya usuli. Eng mahsuldorlari sintaktik usul va onomastik konversiya usulidir. Marg‘ilon toponimiyasi uchun affiksatsiya usuli xarakterli emas. Ba‘zi juz‘iy toponimlar -li qo‘shimchasi (Avoqli, Tikanli), -lik qo‘shimchasi (Suvlik), -zor qo‘shimchasi (Jiydazor, Olmazor), -cha qo‘shimchasi (Qizilcha, Sho‘rcha) yordamida hosil qilingan. Onomastik konversiya usuli biror kategoriyaga mansub apellyativlarning atoqli ot kategoriyasiga vazifaviy ko‘chishidir. Atoqli ot vazifasiga ko‘chgan leksema murakkab atoqlilashuv jarayonini boshdan kechiradi.

REFERENCES

1. Abu Bakr Muhammad ibn Ja‘far Narshaxiy. Buxoro tarixi. – T.: Fan, 1966. - 120 b.
2. Ataniyazov S.A. Slovar turkmenskix etnonimov. – Ashxabad: Пыт, 1988. – 179.
3. Axmanova O.S. Slovar lingvisticheskix terminov. - M.: Prosvesheniye, 1966. 202 s.
4. Begimov O. Janubiy O‘zbekiston toponimlarining o‘zlashgan qatlami: Filol. fanlari ... nomzodi dis. avtoref. - T., 1999. - 28 b.
5. Begmatov E., Naimov S. O klassifikatsii toponimov // Tyurkskoye yazykoznaniye. - T., 1985. - S. 375-379.
6. Begmatov E. Nomlar va odamlar. - T.: Fan, 1966. - 52 b.
7. Begmatov E., Xolmo‘minov X. Spetsifika onimizatsii prilagatelnykh v sisteme uzbekskoy mikrotoponimii // Problemy onomastiki Azerbaydjana. - Baku, 1991. – S. 264-265.
8. Begmatov E. Joy nomlari - ma‘naviyat ko‘zgusi. - T.: Ma‘naviyat, 1998. - 64 b.

ARBA'INNAVISLIK AN'ANASINING VUJUDGA KELISHI VA UNING TURLARI

Samatova Sabohat

Termiz davlat universiteti filologiya fakulteti adabiyotshunoslik (o'zbek adabiyoti) yo'nalishi
ikkinchi bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7963368>

Annotatsiya. Maqolada sharqda arba'inchilik an'anasining kelib chiqish tarixi, ilk namunalar, nasriy va she'riy arba'inlar, Imom Navaviyning "Arba'in" asari, Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiyning mazkur yo'nalishdagi asarlari, ulardagi o'xshash va farqli jihatlari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: hadis, ummat, forsiyazabon, turkiyazabon, asar, sahih.

THE EMERGENCE OF ARBA'INNAVIS TRADITION AND ITS TYPES

Abstract. In the article, the history of the origin of the Arba'in tradition in the east, the first examples, prose and poetic Arba'in, the work "Arba'in" by Imam Nawawi, the works of Abdurahman Jami and Alisher Nawai in this direction, their similarities and differences aspects are discussed.

Key words: hadith, ummah, Persian, Turkish, work, sahih.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ТРАДИЦИИ АРБАИННАВИС И ЕЕ ВИДЫ

Аннотация. В статье история возникновения традиции арбаин на востоке, первые образцы, прозаический и поэтический арбаин, произведение «Арбаин» имама Навави, произведения Абдурахмана Джами и Алишера Обсуждаются наваи в этом направлении, их сходства и различные аспекты.

Ключевые слова: хадис, умма, персидский, тюркский, труд, сахих.

Hadis so'zi arabcha (حديث) "hadasa" o'zagidan olingan bo'lib, "hodisa", "xabar", "yangilik", "voqea-hodisa" deb tarjima qililib, Payg'ambarimizdan (s.a.v) vorid bo'lgan so'zga aytilgan. Ulamolar istilohida hadis-payg'ambarimiz Muhammad s.a.v ga nisbat berilgan so'z, fe'l, taqrir va hilqat-tana tuzilishi, hulqdagi sifatlar hamda siyratga tegishli barcha tarjimayi-hollaridagi barcha ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Hadis va sunnat so'zlari bir ma'noda ishlatilaveradi. Sunnat - odob degani. Hadis ikki qismdan iborat bo'ladi- matn va isnod. Turiga ko'ra ham ikki xil, Hadis i qudsiy (ma'nosi Alloh tomonidan, aytilishi payg'ambardan) va Hadisi nabaviy(payg'ambar s.a.v tomonlaridan aytilgan). Hadislar e'tiborga olinishi jihatdan uch turga ajratiladi: 1) sahih (ishonchli), 2) hasan (yaxshi), 3) zaif.

Hadisning turlari:1.Qavliy hadislar-Rasuli akram alayhissalomning og'izlaridan nutq qilingan hadislar. 2. Fe'liy hadislar: payg'ambarning fe'llarini xabarini beruvchi, 4. Taqiriy hadis-rasululloh guvohligida sodir bo'lgan biror voqea-hodisadagi holatni tasdiqlaganlari ya'ni ruxsat berganlari haqida, 5. Xalqiy- u zotning shamoillari, ko'rinishlari haqida, xulqiy-xulqlari, tavozelariga oid hadislar sirasiga kiradi.

Hadislar Qur'onga nisbatan qanday o'rin tutadi? Odatda olimlar hadislarini Qur'oni Karimdan keying ikkinchi o'ringa qo'yishgan. Chunki hadislar Qur'ondagi ma'nolarni ta'kidlovchi-tasdiqlovchi bo'ladi, masalan, Qur'oni Karimda barcha masalalar umumiy qilib berilgan, hadislarda esa ular aynan izohlanib, Payg'ambarimiz s.a.v tomonlaridan amaliy tushuntirilgan. Xususan, Qur'onda namozga buyurilgan, hadisda esa namozning ahamiyati,

shartlari, odoblari va qanday o'qilishi tushuntirilgan. Shuningdek, Qur'onda zikri kelmagan ilm-odoblarni hadis bayon qiladi. Bir qancha masalalar hadislar orqali bayon qilingan.

Dastlab hadislar sahobalar tomonidan yodlab o'rganilgan. Keyinchalik ba'zilar yozib ham ola boshlagan. Keyinchalik tobeinlar davrida bu an'ana kengroq davom ettirilgan. Ana shu tarzda muhaddislik ilmi yuzaga kelgan. Ayniqsa, hijriy 3-asrda ya'ni halifa Umar ibn Abdulaziz davrida bu jihatga alohida e'tibor qaratilib, hayot bo'lgan tobeinlardan ko'plab hadislar yozib olina boshlagan. Ana shu davrlarda hadislar ta'lif etish sohasida "musnad", "sahih", "sunan" deb atalmish turli yo'nalishlar vujudga keldi. Musnad yo'nalishida tasnif etilgan to'plamlarda turli mavzudagi hadislar bir joyda keltirilib, ular hadis rivoyat qiluvchi sahobalarning islom dinini qabul qilgan vaqtiga ko'ra yoki alifbo tartibida joylashtirilgan. Bunga Abu Hanifa, Ahmad ibn Hanbalning to'plamlarini misol keltirish mumkin. "Sunan" yo'nalishidagi hadislar to'plamlariga esa, to'g'ri, ishonarli hadislar bilan bir qatorda "zaif" hadislar ham kiritilgan. Abu Dovud, Abu Iso at-Termiziy, Nasoiy, Ibn Moja to'plamlari shu yo'nalishga mansubdir.

Movarounnahrda birinchi bo'lib Imom Abdulloh ibn Muborak al-Marvaziy hadislar to'plamini tuzgan. Bundan tashqari Ahmad ibn Hanbal al-Marzaviy, Ishoq ibn Rohavayh al-Marvaziy, Haysam ibn ibn Qulayb ash-Shoshiy, Abu Bakr Ahmad ibn Muhammad al-Barakotiy, Ibrohim ibn Ma'qul an-Nasafiy va boshqalar hadis to'plamlarini tasnif etishgan. "Sahih" yo'nalishidagi to'plamning ilk va mukammal namunasi muallifi imom Buxoriy bo'lgan. U kishi hadislar ilmiy izlanish va shartlarga ko'ra saralab chiqqanlar va olimning kitoblari, xususan, "Jome as-sahih" hozirda Qur'oni Karimdan keyin ikkinchi o'rinda turadi. 9-10-asrlarda islom olamida eng ishonchli deb topilgan 6ta to'plam vujudga kelgan. Bular: "Sahihi Buxoriy", "Sahihi Muslim", "Sahihi Termiziy", "sunani Abu Dovud", "Sunani Ibn Moja", "Sunani Nasoiy". Quvonarlisi, ana shu to'plam mualliflarining 2 nafari movarounnahrlik, 4 nafari esa xurosonlik bo'lgan. Hadislar to'plami sunna deb nomlangan. Ularni yig'ib, ta'lif etuvchilar esa muhaddislar deb atalgan.

Shuningdek, boshqa manbalarda hadislar javonerlar-mavzu va boblarisiz, ya'ni aralash hadislar, musannafatlar-sarlavhali, tartiblangan hadislar, musnad-roviy-sahobaning ismiga ko'ra tartiblangan hadislar, sahih kitoblar-eng ishonchli hadislar to'plamlariga ham ajratgankar. Hadis to'plamlari qatorida "mustadrak to'plamlar" ham bo'lib, bu to'plam-sahihga yaqin sanaladi. "Mustaxraj" hadislar esa Buxoriy shartlariga to'g'ri keladi, lekin boshqa roviydan keltirilgan bo'ladi. "Sulan" to'plamlarda esa boblar fiqhiy bo'ladi. Ya'ni tahorat, namoz kabi masalalar boblar orqali bayon etiladi. Ana shunday ma'lum bir maqsadda jamlangan hadislar to'plami arba'in hisoblanadi. Arba'in qirq degani. Bu hadis to'plamlarining o'ziga xos janri hisoblanadi. Hadislarning nega aynan qirqtasi tanlab olinib, asar ta'lif etilgan? Chunki bu ish ham hadisda kelgan xushxabarga ergashib amalga oshiriladi. Muhammad payg'ambarimizning (s.a.v.) «Kimki ummatlarimga din xususidagi qirq hadisni yetkazsa, Tangri taolo uni qiyomat kuni faqh (huquq) bilimdonlari, olimlar to'dasiga qo'shadi», degan hadisi asosida yozilgandir. Odatda, islom dini asoslari va qoidalari ("Usul ud-Din"), Islom yoxud Alloh yo'lidagi muqaddas kurash, toat-ibodat yoki o'dob-axloq qoidalarini targ'ib qilishga qaratilgan bunday asarlarning barchasida qirqtadan hadisning sharhi berilgan bo'ladi. Hadisni ustozdan olib, o'rganish, o'rgatishga-tahammul deyiladi. Tahammul arabchada "ortib olish" degan ma'noni bildiradi. Demak, ana shu ma'noda barcha arba'in mualliflarini "tahammul sohiblari" deb atash o'rinli bo'lar ekan. Mazkur yo'nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlar bizga ana shu tahammul sohiblari, ularning benazir meroslarini anglashimizga xizmat qiladi. Shu bilan bir qatorda ularda ilgari surilgan ezgulik

g'oyalari ana shu buloqdan suv ichgan har bir qalb sohiblariga ham ko'chib, ularni poklashga, xalq g'amida yashashga, nifoqdan uzoq bo'lishga o'rgatadi.

Arba'in she'r tizimi odatan to'rt misrali ruboiylar ko'rinishida bo'lib, she'r avvalida hadisning arabiy yoki tarjima matni beriladi. Nazm sohiblari oddiy xalq vakillariga tushunarli, eslab qolishlariga oson bo'lishi uchun ana shu usuldan foydalanganliklari aytiladi. Hadislarni bu usulda yetkazish payg'ambar alayhissalom meroslarini yanada kengroq yoyilishiga xizmat qilganligi shubhasizdir. Biroq mazkur yo'nalishda nasriy arba'inlar ham yo'q emas. Ularda ham aynan qirqta mashhur hadislar saralab olinib, to'plam qilingan. Bunda hadis asl matnidan so'ng uning tafsiri nasriy tarzda berib borilgan. Ana shunday "Arba'in"ni islom olamida ma'lum va mashhur bo'lgan fiqhiy olim, ko'plab qo'llanmalar muallifi Imom Navaviyda uchratish mumkin. Dastlab u kishi haqlarida qisqacha ma'lumot berib o'tsak: Imon Navaviy hijratning 631 yili muharram oyida Damashqdagi Navo shahrida dunyoga kelganlar. Yoshliklaridayoq Qur'onni yod oldilar. Islom ahkomlariga oid qator asarlar muallifi. Ishaq ibn Ahmad u zotning fiqh ilmidagi birinchi ustozlari bo'ldi. Navaviy hazratlari har kuni 12 xil dars bilan mashg'ul edilar. Imom Navaviy hazratlari nihoyatda taqvor, zohid, parhezli kishi edilar. Biror soatlarini Alloh toatidan boshqa ishga sarf qilmasdilar. Kechalarini ibodat va kitob tasnif etish bilan o'tkazardilar. Haq u kishi uchun hamma narsadan ustun edi. Olim "Arba'in" yozishda ham o'ziga qat'iy talablar qo'yadi. Xususan, har bir hadisning avval asl matni roviylari bilan berib, so'ngida esa qaysi muhaddisning qanday to'plamidan olinganligini ham keltirib o'tadi. Keling, quyida olim asaridan ayrim namunalarni ko'rib chiqamiz.

1-hadis

Amirul mo'minin Abu Hafs Umar ibn Xattob (r.a) dan: Men Rasululloh (s.a.v)ning shunday deyayotganlarini eshitdim:"Amallar(faqatgina) niyatlar bilan (e'tibor qilinadi) va har bir kishi uchun niyat qilgan narsasigina (savob yoki jazosi) bordir. Bas, kimning hijrati Alloh va Rasuli uchun bo'lsa, uning hijrati Alloh va Rasul uchun (deb e'tibor qilinajak). Kimning hijrati biror dunyo (matosi)ni qo'lga kiritish yoki bir ayolni nikohlab olish uchun bo'lsa, uning hijrati nima uchun qilingan bo'lsa o'sha uchundir. (*Buxoriy va Muslim rivoyati*)⁶

Mazkur hadis payg'ambar alayhissalomdan keying odil halifa deya e'tirof etilgan Umar ibn Xattobdan rivoyat qilinadi. Ma'lumki Umar (r.a) islomning dastlabki yillarida tavhidni qabul qilib, ahkomlarni mahkam tutgan kishilardan edi. Rasululloh ta'lim berganlaridek, bajarilayotgan har bir amal, avvalo, niyatga bog'liq ekan. Kishi bir ishni qilsa-yu, biroq ko'nglida boshqa niyat bo'lsa, u o'sha niyatiga ko'rasini olar ekan. Aytaylik, yo'qsilga sadaqa qilishda, ko'ngilda shubha bo'lib, "molim kamayib qolmasmikin" degan qo'rquv bo'lsa, o'sha ehson haqiqatda molga ziyon yetkazishi mumkin. Yoki zamonaviy jamiyatda bir korxonada xodim o'z vazifasini sidqidildan emas, faqatgina boshliq tanbeh bermasligi uchungina bajarsa, u ham o'shanga yarashasini oladi, ya'ni ishi va maoshida unum bo'lmaydi. Bu qoidani hozirda hattoki, zamonaviy psixologlar ham turli usullar bilan tushuntirishga urinishmoqda. Ularga ko'ra insonlar biror maqsadni amalga oshirishda, avvalo, niyatni to'g'rilab olishlari kerak. Yo'qsa, muddaodan kutilgan muvaffaqiyat qoniqarli bo'lmasligi mumkin. Bundan shu anglashiladiki, diniy-ma'rifat va islomiy bilim barcha zamonlarda ham har ikki dunyoda foydali bo'lgan.

Vaqt o'tishi bilan bu yo'nalish takomillasha bordi. Nasriy arba'inlar bilan bir qatorda she'riy arba'inlar ham yaratila boshlandi. Bunda asosan shoirlar o'zlari uchun qat'iy talablar joriy qilishdi, bunda har bir hadisni asoslab kelayotgan she'r to'rt misradan (ruboiy shaklida) iborat bo'lishi, a-

b-a-b, a-a-a-a ba'zida a-a-b-b tarzida qofiyalanishi kerak. Dastlab bu usulda Abdurahmon Jomiy fors tilida "Chixil hadis"ini yozdi. Mazkur asar forsiyzabon insonlar orasida judayam sevib o'qildi. U kishidan sal o'tib Hazrat Navoiy ushbu asardan "turkiyzabonlar ham bahramand bo'lishlari uchun" turkiyga tarjima qildilar. Lekin bu aynan tarjima emas edi, chunki hazrat ko'p o'rinlarda o'z mulohazalari, boshqa hadislar berib borganlar. Navoiy asarning yozilish sababini quyidagicha izohlaydi:

Forsiydonlar aylabon idrok,
Oriy erdi bu nafdin atrok.
Istadimki, bu xalq ham bori,
Bo'lmag'aylar bu nafdin oriy.
Men demakni chu muddao aylab,
Ul ijozat berib duo aylab.

(s.a.v.)ning hadislarini avval arab tilida beradi va uning tarjimasini she'riy usulda taqdim etadi. "Arba'in" ning asosiy qismi "Sizlardan hech biringiz o'ziga ravo ko'rgan narsasini birodariga ravo ko'rmaguncha, chin mo'min bo'lolmaydi", degan mashhur hadisning navoiyona talqini bilan boshlanadi:

Mo'min ermastur, ulki iymondin
Ro'zgorida yuz safo ko'rgay.
Tokki qardoshiga ravo ko'rmas
Har nekim o'ziga ravo ko'rgay.

Tanlangan hadislarining deyarli barchasi komil inson axloqiga oid qarashlarni o'zida aks ettirganini ko'rishimiz mumkin. Bu hadislarda insonlar yaxshilik qilishga chorlanadi, yomon illatlardan qaytariladi, umuman olganda, ular insonning hayot va jamiyatdagi vazifasini anglatadi. Masalan, "Insonlarning eng yaxshisi insonlarga foydasi tegadiganidir", degan hadisni Alisher Navoiy turkiy tilda shunday ifoda etadi:

Xalq aro yaxshiroq, deding, kimdur?
Eshitib, ayla shubha raf' andin.
Yaxshiroq bil ani ulus arokin,
Etsa ko'prak ulusqa naf' andin.

Ko'rib o'tganimizdek, ushbu sharh orqali insonning ulusga jamiyatga xizmat qilishi ulug'lanyapti. Umuman olganda, "Arba'in" asari insonning ma'naviyatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Bu haqda shoir asarning xotima qismida aytib o'tadi:

Erur ul arba'inning avvali hol,
Ayla bu "Arba'in" bila a'mol.

Alisher Navoiyning "Arba'in"ini o'rganib borar ekanmiz unda, asosan, Islom axloqiga doir hadislar jamlanganining guvohi bo'lib boraveramiz. Shoirning niyati: asar muqaddimasida ta'kidlanganidek, "forsiydonlar idrok aylagan" qirq hadis mohiyatidan turkiyzabonlarni ham bahramand qilish edi. Bu hadislarini she'rga solishda esa barcha shoirlar ularning oson tushunilishini, yodda saqlanilishini ham nazarda tutganlar.

Quvonarlisi, bu an'ana hozir ham davom etmoqda. Hozir ham adabiyotimizda mazkur yo'nalishda sermahsul ijod qilishmoqda, bunga O'zbekiston xalq shoiri S.Sayyidning "Qirq hadis", Sh. Qurbonning "Arba'in", shoir N.Afoqovanning "Rasululloh s.a.v dedilar" kabi

arba'inlarni misol keltirishimiz mumkin. Bu asarlarning har biri o'quvchini ilmga, ma'nan boy bo'lishga, axloqan go'zal bo'lishga o'rgatadi.

REFERENCES

1. Arba'in / Nashrga tayyorlovchi: Karimbek va Saidbek Hasan; Sharhlovchi A.Rustam. T.: Meros, 1991.
2. Arba'in: Qirq hadis sharhi / So'z boshi mualliflari va sharhlovchi: Q.Ahad, O.Mahmud. T.: Adabiyot va san'at, 1995.
3. M.Hakimov. Navoiy asarlari qo'lyozmalari tavsifi. T.: Fan,1983.
4. Sirojiddin Sayyid. Asarlar.11-jild. She'rlar/Qirq hadis/Yaxshilik eskirmagay.- Toshkent:Sharq.2018.-B86-113
5. Hasanxon Yahyo Abdulmajid/"Arba'in"ning nasriy bayoni va tahriji-Islom.uz
islom.uz/content/view/3123/8

GENDER STATISTIKASINING MAMLAKAT HAYOTI UCHUN MUHIM MASALA

Nazokatxon Otabek qizi

Farg'ona davlat universiteti tarix fakulteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7963384>

Annotatsiya. Ushbu maqolada gender statistikasi ayollar va erkaklar holatidagi o'zgarishlarni kuzatishi, institutsional o'zgarishlarning gender guruhlari pozitsiyasiga ta'sirini kuzatishi, xalqaro taqqoslashlarni o'tkazish imkoniyatini berishi hamda yangi ko'rsatkichlar va yo'nalishlarni ishlab chiqishi, mamlakatimizda gender statistikasi tizimini rivojlantirishni nazarda tutuvchi g'oyalar tog'risida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Gender tenglik, gender statistikasi, inson huquqlari, resurslar gender taqsimot, ijtimoiy siyosat samaradorligi, na'munaviy so'rovlar.

GENDER STATISTICS IS AN IMPORTANT ISSUE FOR THE LIFE OF THE COUNTRY

Abstract. In this article, gender statistics monitor changes in the status of women and men, monitor the impact of institutional changes on the position of gender groups, provide an opportunity to conduct international comparisons, and develop new indicators and directions, considering the development of the gender statistics system in our country thinking about the main ideas.

Key words: Gender equality, gender statistics, human rights, gender distribution of resources, effectiveness of social policy, sample surveys.

ГЕНДЕРНАЯ СТАТИСТИКА – ВАЖНЫЙ ВОПРОС ДЛЯ ЖИЗНИ СТРАНЫ

Аннотация. В данной статье гендерная статистика отслеживает изменения в статусе женщин и мужчин, отслеживает влияние институциональных изменений на положение гендерных групп, дает возможность проводить международные сравнения, а также разрабатывать новые показатели и направления, систему гендерных статистики в нашей стране обсуждались идеи развития.

Ключевые слова: гендерное равенство, гендерная статистика, права человека, гендерное распределение ресурсов, эффективность социальной политики, выборочные обследования.

Gender statistikasi ayollar va erkaklarning quyidagi sohalardagi holatiga oid ma'lumotlar to'plamidir: aholi, oila, sog'liqni saqlash, ta'lim va aloqa, bandlik, inson huquqlari va siyosat. Optimal ijtimoiy-demografik siyosatni ishlab chiqishda, ayollar va erkaklar uchun teng huquq va teng imkoniyatlar tamoyilini amalga oshirishda ayollar va erkaklarning muayyan ijtimoiy-demografik guruhlar sifatidagi xususiyatlarini hisobga olishning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi.

Gender statistikasi an'anaviy statistika sohalarining har birining ajralmas qismidir; ayollar va erkaklarning ahvoli to'g'risidagi statistik ma'lumotlarni aniqlash, ishlab chiqish va tarqatishga xizmat qiladi; mamlakat aholisiga ta'sir ko'rsatadigan har qanday siyosatni ishlab chiqishda, shu jumladan gender byudjetini shakllantirish jarayonida hisobga olinadi.

Ayollar va erkaklar jamiyatda turli rollarni o'ynashda davom etadilar va resurslardan tengsiz foydalanish va nazorat qilishda davom etadilar. Erkaklar va ayollarning qobiliyatlari va qiziqishlari ham har xil. Ushbu farqlar rasmiy statistikada to'liq aks ettirilishi kerak. Gender

yondashuvi nafaqat ayollarga, balki erkaklarga ham qaratilgan. Erkaklar pozitsiyasini o'rganish ayollarning pozitsiyasini tushunish uchun ham juda muhimdir.

Aholining erkaklar va ayollarga bo'linishi aholining boshqa ijtimoiy toifalarga bo'linishi bilan to'ldiriladi. Barcha ijtimoiy toifalarning, masalan, jinsi, yoshi, etnik guruhi, ta'lim va kasbiy guruh, kam ta'minlanganlar guruhi, migrantlar yoki nogironlar guruhining o'zaro ta'sirining tabiatini hisobga olish muhimdir.

Ma'lumotlar jinsi, yoshi, ta'lim guruhi va boshqalar bo'yicha ajratilganda byudjetlashtirish uchun juda qulaydir. Bu ayollar va erkaklarning turli ijtimoiy guruhlari resurslaridan foydalanish imkoniyatini to'g'ri baholash, kamsitish chuqurligini baholash imkonini beradi. Masalan, migrant ayollar jinsi va muhojirlar guruhiga a'zoliigi asosida ikki tomonlama kamsitish yoki resurslarga kirishda ikki tomonlama to'siqlarga duch kelishlari mumkin.

Resurslarning gender taqsimotining statistik aks ettirilishi resurs hajmining taqsimlanishi va uning sifat tarkibiy qismlarining taqsimlanishini ifodalashi kerak. Agar o'z-o'zini ish bilan ta'minlaydigan aholi orasida ayollar ulushini hisobga oladigan bo'lsak, yakka tartibdagi bandlik turlarida ishtirok etish to'g'risida ma'lumot kerak bo'ladi ("shuttlewoman", repetitor, detektiv, haydovchi). Sog'liqni saqlash tizimi xizmatlaridan foydalanish darajasini jins bo'yicha ehtiyojlar bo'yicha taqdim etish muhimdir. Gender davlat statistikasining keng qamrovli tizimi ayollarning hayotning barcha jabhalarida - oilada (uy xo'jaligida), ishda, ta'limda, sog'liqni saqlashda, aloqada, insoniyatda tutgan o'rni bilan solishtirganda mavqei haqida tasavvur hosil qilishi kerak. huquqlar va siyosat.

Gender statistikasi bu nafaqat statistikaning barcha bo'limlari bo'yicha barcha mumkin bo'lgan ko'rsatkichlarni jinslar bo'yicha taqsimlash, balki gender tengsizligini tezkorlik bilan kuzatib boruvchi, gender mehnat taqsimoti va gender stereotiplarining unga ta'sirini ochib beradigan va ta'kidlaydigan shunday statistik tizimni yaratishdir. jins bo'yicha kamsitish. Hayotning barcha sohalarida erkaklar va ayollarning holati to'g'risidagi ma'lumotlardan tashqari, gender statistikasi ayollar va erkaklar holatidagi o'zgarishlarni kuzatish, institutsional o'zgarishlarning gender guruhlari pozitsiyasiga ta'sirini kuzatish, xalqaro taqqoslashlarni o'tkazish imkoniyatini berishi kerak. , hamda yangi ko'rsatkichlar va yo'nalishlarni ishlab chiqish. Bu mamlakatda gender statistikasi tizimini rivojlantirishni nazarda tutadi.

Gender statistikasi bo'yicha ma'lumot manbalari butun tizimni ifodalaydi: aholini ro'yxatga olish, tanlanma so'rovlar, ma'muriy ma'lumotlar. Aholini ro'yxatga olish mamlakat aholisini har tomonlama qamrab olish, aniq sana bo'yicha ma'lumotlarni to'plash va savollarning nisbatan kichik ro'yxati bilan tavsiflanadi. Ma'muriy ma'lumotlar turli ro'yxatlar (harbiy ro'yxatga olingan saylovchilar), ro'yxatlar va joriy ro'yxatga olish ma'lumotlari bilan ifodalanishi mumkin. Aholi registrlari jarayonni tashkil etishning texnik murakkabligiga qaramay, ko'plab mamlakatlarda tarqatiladi va shaxsning demografik hodisalari, uning ijtimoiy-professional holati to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Aholini joriy hisobga olishda aholining hayotiy harakati (tug'ilish, o'lim, nikoh, ajralish) va migratsiya hodisalarini qayd etish faktlari qayd etiladi.

Namunaviy so'rovlar aholi, uy xo'jaliklari, korxonalar hayotining ayrim tomonlarini chuqurroq o'rganadi. Gender statistikasi uchun vaqtdan foydalanish bo'yicha so'rovlar ayniqsa muhimdir.

Odamlar kun davomida o'z vaqtlarini turli tadbirlarni bajarish uchun qanday ajratishlari haqida ma'lumot to'planadi. Statistik ma'lumotlar odamlarning faoliyat turlarini, ushbu tadbirlarning har birini amalga oshirish uchun sarflangan vaqtni, ularni amalga oshirish shartlarini aks ettiradi. Ayollar va erkaklar muammolari haqida ma'lumot olishning samarali usuli turli manbalardan bog'langan yoki birlashtirilgan ma'lumotlarni yoki bitta manbadan bo'ylama ma'lumotlarni yaratishdir (ya'ni, tanlab olingan so'rovning turli bosqichlari yoki turli aholi ro'yxatidan olingan birlashtirilgan ma'lumotlar).

Ba'zida gender tengligining sifat xususiyatlarini o'lchash qiyin. Masalan, ayollar huquqlariga rioya etilishi, ayollarning iqtisodiy resurslardan, ta'lim va sog'liqni saqlashdan teng foydalanish imkoniyatini baholash qiyin.

Bugungi kunda sifat xususiyatlarini miqdoriy parametrlar bo'yicha baholash sohasida bir nechta usullar ishlab chiqilgan:

14. bilvosita ko'rsatkichlar yordamida. Masalan, ayollar yoki erkaklar oladigan ta'lim sifatini ta'lim muassasalaridagi asosiy xodimlar soni kabi ishonchli ko'rsatkichlar bilan o'lchash mumkin; zamonaviy o'quv qurollari bilan ta'minlash; imtihonlarni muvaffaqiyatli topshirganlarning ulushi; ta'lim olish xarajatlari; ta'lim muassasalarining turi va boshqalar;

15. turli qo'shimchalar yordamida. Ayollar yoki bolalar huquqlari bo'yicha ombudsman lavozimini ta'sis etish to'g'risidagi ma'lumotlar uning jamiyatdagi rolini aks ettiruvchi ko'rsatkichlar bilan to'ldirilishi mumkin (masalan, ombudsmanga taqdim etilgan ishlar soni);

16. respondentlarning javoblarini masshtablash. Masalan, onalar o'limini o'rganishda respondentlardan antenatal parvarish sifatini 1 balldan ("qoniqarsiz") 10 ballgacha ("barcha talablarga javob beradi") baholash so'ralishi mumkin;

17. bir necha mamlakatlar uchun bayonotning haqiqat yoki yolg'onligini tahlil qilish orqali. Agar u yoki bu konvensiya mintaqa mamlakatida ratifikatsiya qilingan bo'lsa, unda bu ma'lumot miqdoriy hisoblanadi, chunki uning taqdimoti nominal sifat ko'rsatkichlari reytingi bilan bog'liq;

18. ma'lum sifat ma'lumotlarini ularning ahamiyatiga ko'ra tartiblash. reytingini tushuntiring. Shuni yodda tutish kerakki, aholini ro'yxatga olish dasturlari, so'rovlar, joriy ro'yxatga olish shakllarini ishlab chiqishda, shuningdek, olingan natijalarni tahlil qilishda sifatli sotsiologik tadqiqot usullaridan (fokus-guruhlar, suhbatlar va boshqalar) foydalanish foydalidir. Sifatli tadqiqotlar yashirin gender muammolarini aniqlash, gender afsonalari va stereotiplarini yo'q qilish va miqdoriy usullar yordamida olish mumkin bo'lmagan ma'lumotlarni to'ldirish imkonini beradi. Axborot to'plash va mavjud vaziyatni tahlil qilishning miqdoriy va sifat usullarining kombinatsiyasi ayollar va erkaklarning ahvolini o'rganishning istiqbolli va istiqbolli usuli hisoblanadi.

Gender statistikasining afzalliklari nafaqat ayollar va erkaklar, ayniqsa ijtimoiy xavf guruhlari uchun, balki butun davlat va jamiyat uchun ham mavjud, chunki boshqarish uchun siz bilishingiz kerak.

Gender statistikasi:

d) mamlakatda statistik tizimni takomillashtirish, ko'rsatkichlarni batafsil tavsiflash, ularni ijtimoiy-demografik guruhlar bo'yicha taqsimlash, o'rtacha qiymatlarning past ahamiyatligi ("kasalxonadagi o'rtacha harorat") muammosini hal qilish;

e) butun jamiyatning, shuningdek, olimlar, ish beruvchilar, siyosatchilar, nodavlat notijorat tashkilotlarining ayollar va erkaklar ahvoli to'g'risida xabardorligini oshiradi;

- f) davlat ijtimoiy siyosati samaradorligini oshiradi;
- g) barcha darajadagi genderga asoslangan byudjetlashtirishning axborot bazasini ta'minlaydi va samaradorligini oshiradi;
- h) korporativ ijtimoiy siyosat hamda nodavlat notijorat tashkilotlari va donorlar faoliyati samaradorligini oshiradi;
- i) mamlakatning iqtisodiy, demografik va ijtimoiy rivojlanishida gender omilini hisobga olish imkonini beradi.

Gender statistikasi genderga mos byudjetlashtirish haqida ma'lumot beradi va byudjetlashtirish jarayonining samaradorligini oshiradi

Mana, gender migratsiya statistikasi qanday savollarga javob berishi mumkinligiga misol. Umumiy migratsiya oqimlarining feminizatsiyasi kuchayib borayotgani, miya oqimining feminizatsiyasi, noqonuniy migratsiya va qabul qiluvchi mamlakatlarda noqonuniy bandlik sektorlarining feminizatsiyasi fonida, migrantlarning ijtimoiy-demografik tarkibi haqidagi oddiy savollarga javob berishdan tashqari, gender migratsiya statistikasi. oqimlar va kontingentlar ko'plab murakkab savollarga javob berishga yordam beradi. Ayollar va erkaklar mehnat va o'qish migratsiyasining rivojlanishiga qay darajada hissa qo'shmoqda? Noqonuniy migratsiyaning o'sishiga? Iqtisodiyotning ayrim tarmoqlarini rivojlantirishda? Belgilangan mamlakatda tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlarining dinamikasi? Immigratsion jamoalarning moslashuvi va integratsiyasi? Xotin-qizlar muhojirlarni integratsiyalash siyosatida yoki kelib chiqqan mamlakat iqtisodiyotiga "aql va qo'l"ni qaytarish siyosatida asosiy tayanch bo'la oladimi? Migrantlarning birinchi va keyingi avlodlari ayollari va erkaklari qanday moslashadi va integratsiyalashadi? Migrant ayollar yoki migrant erkaklar uchun o'ziga xos muammolar bormi? Maxsus qo'llab-quvvatlash dasturlari qay darajada talab qilinadi? Ko'rib turganimizdek, bular demografik vaziyatni tahlil qilish, iqtisodiy rivojlanishni baholash va ijtimoiy siyosatni ishlab chiqish sohasidagi savollardir.

Gender statistikasining iste'molchilari olimlar, siyosatchilar, mansabdor shaxslar, nodavlat notijorat tashkilotlari vakillari, ish beruvchilar va umuman jamiyat, gender statistikasining iste'molchilari esa mansabdor shaxslar, olimlar, siyosatchilar, NNT vakillari, ish beruvchilar va umuman jamiyatdir.

REFERENCES

1. Gender byudjeti bo'yicha qo'llanma. Gender byudjeti va boshqaruvi xalqaro markazi. BMT Ayollar 2013 yil
2. "Echo" nodavlat notijorat tashkiloti tomonidan "Mahalliy hamjamiyatlar uchun gender byudjeti" loyihasi doirasida, AQSh Xalqaro Taraqqiyot Agentligi (USAID) tomonidan moliyalashtirilgan "Markaziy Osiyoda ijtimoiy innovatsiyalar" dasturi doirasida Yevroosiyo jamg'armasi ko'magida tuzilgan. Qo'llanma.
3. Bahromova M.O`zbekistonda gender tenglikni ta'minlashda xotin-qizlarning roli.Образование и наука в XXI веке.2-qism 1179-1182 b.

AYOLLARNING SHAXSIY BUDJETINI YARATISH MASALASI USTUVOR MASALA

Nazokatxon Otabek qizi

Farg'ona davlat universiteti, Tarix fakulteti

3 - bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7963612>

Annotatsiya. Maqolada bugungi kunga kelib, gender byudjeti tushunchasi uning aniq tushunchasida hali ham mavjud emasligi, O'zbekiston Respublikasi Milliy qonunchiligida mazkur atamaning yaqin kelajakda samarali qo'llanilishi uchun konstruktiv asos yaratilganligi, O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq xotin-qizlarning mavqeini oshirishga qaratilgan milliy dastur va chora-tadbirlar qo'llab-quvvatlanishi, O'zbekiston ayollarni har qanday kamsitish va ta'qiblardan huquqiy, ijtimoiy va iqtisodiy himoya qilishni nazarda tutuvchi barcha asosiy xalqaro shartnomalarga qo'shilgani to'g'risida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Gender tenglik, gender budjet, milliy dastur, teng huquqlilik, taraqqiyot dasturi, pekin harakat platformasi, milliy harakat rejasi.

THE ISSUE OF CREATING A PERSONAL BUDGET FOR WOMEN IS A PRIORITY ISSUE

Abstract. In the article, the concept of gender budget still does not exist in its precise meaning, a constructive basis has been created in the national legislation of the Republic of Uzbekistan for the effective use of this term in the near future, a national program aimed at increasing the status of women in Uzbekistan from the first days of independence and it was discussed that measures should be supported, that Uzbekistan has joined all the main international agreements that provide for the legal, social and economic protection of women from any discrimination and harassment.

Key words: Gender equality, gender budget, national program, equal rights, development program, Beijing action platform, national action plan.

ВОПРОС ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОГО БЮДЖЕТА ДЛЯ ЖЕНЩИН ЯВЛЯЕТСЯ ПРИОРИТЕТНЫМ ВОПРОСОМ

Аннотация. В статье показано, что понятие гендерного бюджета до сих пор не существует в его точном значении, что в национальном законодательстве Республики Узбекистан создана конструктивная база для эффективного использования этого термина в ближайшем будущем, и что с первых дней независимости в Узбекистане национальная политика направлена на повышение статуса женщин. Обсуждалось, что программы и меры должны поддерживаться, что Узбекистан присоединился ко всем основным международным соглашениям, обеспечивающим правовую, социальную и экономическую защиту женщин от любой дискриминация и притеснение.

Ключевые слова: гендерное равенство, гендерный бюджет, национальная программа, равные права, программа развития, Пекинская платформа действий, национальный план действий.

Butun dunyo hukumatlari gender tengligi va hayotning turli sohalarida ayollarning imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha milliy va xalqaro majburiyatlarni oldi. Bir qancha xalqaro konvensiyalar va platformalar, jumladan ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konvensiya (CEDAW) va BMTning Pekin harakat platformasi

hukumatlarning ayollar huquqlarini ro'yobga chiqarish va gender tengligiga erishishga sodiqligini namoyish etadi.

Gender byudjeti hukumatlarning gender tengligini qanday targ'ib qilayotgani uchun mas'uliyatni oshiradi va byudjet va siyosatlar gender tengligiga asoslanganligini ta'minlashga yordam beradi. Bu soha va mahalliy hukumat siyosatlari, rejaları va byudjetlarida gender tafovutlarini bartaraf etish uchun zarur choralarni aniqlash va aks ettirishni o'z ichiga oladi. Gender byudjeti, shuningdek, daromadlarni yig'ish va ichki resurslarni taqsimlash siyosati va rivojlanishga rasmiy yordamning gender tabaqalashtirilgan ta'sirini tahlil qilishga intiladi.

Gender yoki genderga mos byudjet - jamiyatning ijtimoiy-gender tuzilishini, xususan, ayollar manfaatlarini aks ettiruvchi ehtiyoj va manfaatlarga asoslangan byudjet.

Gender byudjetining uchta maqsadi bor:

- moliyaviy rejalashtirishning hisobdorligi va shaffofligini ta'minlash
- gender jihatlarini hisobga olgan holda, masalan, ayollar va erkaklarni byudjetni tayyorlashga teng ravishda jalb qilish choralari ko'rish orqali byudjetni shakllantirish jarayonida ayollarning ishtirokini oshirish.
- gender tengligi va ayollar huquqlarini ilgari surish.

Bugungi kunga kelib, gender byudjeti tushunchasi uning aniq tushunchasida hali ham mavjud emas. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Milliy qonunchiligida mazkur atamaning yaqin kelajakda samarali qo'llanilishi uchun konstruktiv asos yaratildi. O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq xotin-qizlarning mavqeini oshirishga qaratilgan milliy dastur va chora-tadbirlar qo'llab-quvvatlanib kelinmoqda.

O'zbekiston ayollarni har qanday kamsitish va ta'qiblardan huquqiy, ijtimoiy va iqtisodiy himoya qilishni nazarda tutuvchi barcha asosiy xalqaro shartnomalarga qo'shilgan. Genderga yo'naltirilgan "Ayollar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida", "Ayollarni zulm va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida", "Fuqarolarning reproduktiv salomatligini muhofaza qilish to'g'risida", "15-moddaga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi qonunlar. Oila kodeksi", "O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksiga o'zgartishlar kiritish to'g'risida"gi – ayollarning ilgari ta'qiqlangan mehnat turlarini tanlashi bilan bog'liq cheklovlarni va mehnat qonunchiligining boshqa gender-assimetrik qoidalarini olib tashlash to'g'risida. Ularni ishlab chiqishda BMT Taraqqiyot dasturi, Aholi jamg'armasi, Bolalar jamg'armasi, Inson huquqlari bo'yicha Oliy komissar boshqarmasi, Narkotiklar va jinoyatchilik bo'yicha idora, Xalqaro migratsiya tashkiloti, Xalqaro mehnat tashkiloti kabi BMT agentliklari ekspertlari ishtirok etdilar. Shuningdek, Prezidentning 20 dan ortiq farmon va farmoyishlari, hukumat qarorlari qabul qilindi. Xotin-qizlarga nisbatan zo'ravonlik va oiladagi zo'ravonlikning oldini olish, eskirgan urf-odatlariga qarshi kurashish borasidagi ishlarni kuchaytirishga qaratilgan qator o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi. Normativ-huquqiy hujjatlar qoidalarining gender tengligi tamoyillariga nomuvofiqligini bartaraf etish, ularni qo'llash jarayonida kamsitish xarakteridagi yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatarlarni aniqlashga qaratilgan qonun hujjatlarini majburiy gender-huquqiy ekspertizadan o'tkazish joriy etildi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar jarayonida ayollar va erkaklarning barcha sohalarda, jamiyat hayotida teng huquq va imkoniyatlarini ta'minlashga qaratilgan 2030-yilgacha O'zbekistonda gender tengligiga erishish strategiyasi ishlab chiqilmoqda. O'zbekistonda bu

boradagi qonunchilik va huquqni qo‘llash amaliyotini takomillashtirishda parlamentning rolini oshirish bo‘yicha izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda:

birinchidan, Oliy Majlis Senati Raisi rahbarligida gender tengligini ta‘minlash komissiyasi tuzildi;

ikkinchidan, parlament yuqori palatasida Xotin-qizlar va gender tengligi masalalari qo‘mitasi tuzilib, uning asosiy vazifasi gender tengligini ta‘minlashga qaratilgan davlat siyosatini amalga oshirish, qonunchilikni takomillashtirish va bu boradagi parlament nazoratini amalga oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat. Qo‘mita mazkur sohaga oid qonun hujjatlari ijrosini nazorat qiladi.

uchinchidan, 2030-yilgacha bo‘lgan davrda Barqaror rivojlanish sohasidagi Milliy maqsad va vazifalar ijrosini monitoring qilish bo‘yicha Parlament komissiyasining tizimli ishi tashkil etildi, bunda beshinchi maqsad gender tengligiga erishish vazifalariga bag‘ishlandi. Uning asosiy vazifalari qatoriga qonun hujjatlari ijrosini monitoring qilish, Barqaror rivojlanish milliy maqsadlariga kiritilgan sohalar rivojlanishini tanqidiy tahlil qilish, Barqaror rivojlanish maqsadlari amalga oshirilishi ustidan parlament jamoatchilik nazoratini amalga oshirish, bu boradagi ishlar yuzasidan takliflar tayyorlash kiradi.

qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini ishlab chiqish;

to‘rtinchidan, Oliy Majlis Senati Raisi boshchiligidagi Respublika Xotin-qizlar jamoat kengashi tuzilib, uning asosiy vazifalaridan biri xotin-qizlar va qizlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash bilan bir qatorda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi qoidalari ijrosini muvofiqlashtirishdan iborat. BMTning ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to‘g‘risidagi konvensiyasi va Pekin harakat platformasi va Milliy harakat rejasini amalga oshirish. Jamoatchilik kengashi tarkibiga hayotiy tajribaga ega, yurtdoshlar muammolarini yaxshi biladigan faol va tashabbuskor ayollar kiritilib, joylardagi xotin-qizlar kengashlari faoliyatiga hokimlarning xotin-qizlar masalalari bo‘yicha maslahatchilari rahbarlik qiladi. Ularga ayollarni qo‘llab-quvvatlash uchun respublika va viloyat jamg‘armalari ajratiladi;

beshinchidan, xotin-qizlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lgan Mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirligi, shuningdek, Xotin-qizlarni va ularning mehnat bozorida talab katta bo‘lgan kasblar bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi tashkil etildi;

Oltinchidan, O‘zbekiston Kasaba uyushmalari federatsiyasi hamda Mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirligi hamkorligida barcha hududlarda xotin-qizlarning hayotiy muammolarini o‘rganish va aniqlash, qashshoqlikni kamaytirish va aholi turmush farovonligini oshirish bo‘yicha ishlarni tashkil etish bo‘yicha maxsus Respublika ishchi guruhi tuzildi. Aholi. Ularni hal etish bo‘yicha maqsadli ishlarni amalga oshirish uchun mutlaqo yangi tizim – “ayollar daftarchasi” joriy etildi. Bu kimlar haqiqatan ham yordamga muhtojligini aniqroq aniqlash, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlari bilan manzilli ishlarni tashkil etish, 30 dan ortiq turdagi ijtimoiy xizmatlarni elektron shaklda ko‘rsatish imkonini bermoqda. Oilaviy zo‘ravonlik qurbonlarini himoya qilish maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 4-yanvardagi “Xotin-qizlarni zulm va zo‘ravonlikdan himoya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi. “Tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan ayollarni himoya qilish buyrug‘i berish, ularning ijrosini ta‘minlash, nazorat qilish tartibi to‘g‘risida”gi nizomlar hamda “Bosish va zo‘ravonlik sodir etgan yoki qilishga moyil bo‘lgan shaxslarga nisbatan

huquqbuzarliklarni bartaraf etish dasturlari xulq-atvori” tasdiqlandi. Tuzatish dasturining asosiy vazifalari orasida:

- ayollarga nisbatan zo’ravonlik holatlarining oldini olish;
- bunga yordam beruvchi sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etish;
- zo’ravonlikning yashirin (yashirin) shakllarini aniqlash va tuzatish;
- zo’ravonlik sodir etgan shaxslar bilan individual (yoki guruhlar shaklida) tushuntirish ishlarini olib borish va boshqalar.

Xulosa o`rnida shu aytish joizki, O`zbekiston BMT konvensiya organlari bilan Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to`g`risidagi konventsiya, shuningdek, Pekin deklaratsiyasi va Harakatlar platformasiga muvofiq xotin-qizlarning mavqeini oshirish va ularning imkoniyatlarini kengaytirish sohasida hamkorlikni rivojlantirish belgilangan.

REFERENCES

1. Vazirlar Mahkamasining “Xotin-qizlarni zulm va zo’ravonlikdan himoya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida”gi qarori. 2020-yil 4-yanvar.
2. Qo`llanma. “Echo” nodavlat notijorat tashkiloti tomonidan “Mahalliy hamjamiyatlar uchun gender byudjeti” loyihasi doirasida, AQSh Xalqaro Taraqqiyot Agentligi (USAID) tomonidan moliyalashtirilgan “Markaziy Osiyoda ijtimoiy innovatsiyalar” dasturi doirasida Yevroosiyo jamg`armasi ko`magida tuzilgan.
3. Bahromova M.O`zbekistonda gender tenglikni ta`minlashda xotin-qizlarning roli. Образование и наука в XXI веке.2-qism 1179-1182 b.

РАЗВИТИЕ ТЕКСТИЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ И ХАРАКТЕРИСТИКА КЛАСТЕРИЗАЦИИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Султанова Назокат Отабековна

Ферганский государственный университет

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7963646>

Аннотация. Сегодня в развитии отраслей материального производства во всех странах мира особое внимание уделяется организации производственных предприятий в районах, где необходимые ресурсы имеются и легко доставляются потребителям, а также в комплексе с необходимыми структурами.

Ключевые слова: кластер, текстильная промышленность, предприятия, развитие.

DEVELOPMENT OF THE TEXTILE INDUSTRY IN UZBEKISTAN AND CHARACTERISTICS OF CLUSTERING OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Abstract. Today, in the development of material production sectors in all countries of the world, special attention is paid to the organization of production enterprises in areas where the necessary resources are available and easily delivered to consumers, as well as in combination with the necessary structures.

Key words: cluster, textile industry, enterprises, development.

История развития социально-экономических систем показывает, что развитие происходит под влиянием изменений, основанных на определенных закономерностях. Сформировавшиеся к настоящему времени теории экономического развития показывают, что изменения, происходившие за определенный период времени, происходили на основе специфических перипетий в развитии мирового хозяйства.

Первой формой теорий экономического развития является классическая теория, основоположники которой в своих научных взглядах утверждали, что экономический рост и развитие происходят на основе отношения совокупного спроса к совокупному предложению. Представители неоклассической теории Дж. Кейнс, Р. Солоу, Р. Харрод и Э. Домар расширили подходы, выдвинутые в классической теории, и теоретически исследовали влияние разноуровневых факторов на баланс ресурсов в современных условиях.

Постиндустриальная модель, основанная на индустриальной модели экономического роста, ориентирует на изменения классической теории под влиянием глобализации и научно-технического прогресса.

Сегодня в развитии отраслей материального производства во всех странах мира особое внимание уделяется организации производственных предприятий в районах, где необходимые ресурсы имеются и легко доставляются потребителям, а также в комплексе с необходимыми структурами.

Узбекистан, одна из ведущих отраслей народного хозяйства, в частности, текстильная промышленность, также развивается на основе конкурентных преимуществ, основанных на теориях экономического роста. Становление и развитие текстильной промышленности в нашей стране имеет социально-экономическую, природно-климатическую, географическую и историческую основу.

Этапы постепенного развития текстильной промышленности в нашей стране можно разделить на следующие 6 периодов:

1 этап - с 90-х годов XIX века по 1917 год. На этом этапе произошло формирование первых производственных предприятий по промышленной переработке хлопка, являющегося основным сырьем для текстильной промышленности. В результате экспорта продукции этих предприятий в страны ближнего зарубежья и Россию сформировалась цепочка добавленной стоимости, что в свою очередь привело к расширению хлопковых полей. Основными особенностями развития отрасли на данном этапе являются собственность местных и иностранных предпринимателей, наличие конкуренции на региональном уровне и то, что предприятия отрасли специализируются только на первичной переработке сырья.

2 этап - с 1917 по 1941 год. На этом этапе первые предприятия по переработке хлопка-сырца в стране формировались сначала как артели, а затем в результате их расширения как промышленные предприятия. В этот период текстильная промышленность в легкой промышленности была преобразована в одностороннюю систему первичной переработки хлопка-сырца, выращенного в стране, на текстильные комплексы в центральных районах бывшего СССР. На втором этапе основными чертами развития отрасли являются переход предприятий в государственную собственность, формирование системы снабжения сырьем текстильных комплексов, сформировавшихся в центральных районах бывшего СССР и переход к производственному планированию.

Фаза 3 - с 1941 по 1970-е гг. На данном этапе текстильный комплекс сформировался в результате передислокации текстильных предприятий вторичной и последующей глубокой переработки хлопка-сырца из центрально-черноземных зон в связи с Великой Отечественной войной. В результате передислокации на территорию страны в годы войны более 100 предприятий была сформирована сеть готовых текстильных изделий. В послевоенные годы территория страны стала превращаться в регион, обеспечивающий потребности бывшего Советского Союза в текстиле. В то время как это привело к развитию и расширению сети, с одной стороны, с другой стороны, только первичная и вторичная переработка сетевых предприятий сохранила одностороннюю, т.е. сырьевую тенденцию отрасли.

Фаза 4 – период с 1970-х годов до обретения независимости. На данном этапе сельскохозяйственное хлопковое хозяйство и текстильная промышленность страны стали основной сырьевой базой текстильной промышленности бывшего Советского Союза. Выращивание хлопка-сырца на более чем 85% сельскохозяйственных угодий привело к бурному развитию отрасли. Эти изменения основаны на том, что около 10% сырья в промышленности передается на глубокую переработку. В стране развита сеть текстильных машин и усовершенствована технология на действующих предприятиях. Однако только первоначальная переработка сырья привела к низкому росту цепочки создания стоимости в системе.

Фаза 5 – период с 1991 по 2016 год. В первые годы после обретения независимости Республики Узбекистан были сформированы каналы сбыта продукции, произведенной действующими предприятиями отрасли, а также сформирована новая система скупщиков сбыта первого переработанного сырья. На данном этапе на основе модернизации

технологий, применяемых в текстильной промышленности, достигнуто расширение цепочки добавленной стоимости за счет увеличения доли готовой продукции в конечном потреблении. Предприятия отрасли постепенно приватизировались, доля государства сокращалась, а объем производимой текстильной продукции и ее доля в экспорте увеличивались.

Фаза 6 – период с 2016 года по настоящее время. В целях повышения конкурентоспособности текстильной отрасли страны на мировом рынке, расширения цепочки создания стоимости от сырья до конечной потребительской продукции начат процесс перехода к хлопково-текстильной структуре на основе вертикально интегрированной кластерной модели. В результате инициированных государством реформ по интеграции региональных производственных мощностей и созданию кластеров на принципах корпоративного управления в 2016-2020 годах было создано 96 хлопково-текстильных кластеров, осуществлен процесс глубокой переработки.

В результате структурных изменений на вышеперечисленных этапах сегодня текстильная промышленность в нашей стране сформировалась как целый комплекс организационных структур, от поставщика сырья до сбыта готовой продукции.

REFERENCES

1. Хонкелдиева, К., & Абдусатторова, З. (2020). Социальная инфраструктура как фактор социально-экономического развития региона. In *Наука сегодня: фундаментальные и прикладные исследования* (pp. 17-18).
2. Хайдаров, Х., Нурматова, И., & Хонкелдиева, К. (2021). Факторы формирования сильного конкурентного рынка в текстильной промышленности. In *НАУКА СЕГОДНЯ: ВЫЗОВЫ И РЕШЕНИЯ* (pp. 59-61).

ЭПИСТОЛЯРНЫЙ ЖАНР В СОВРЕМЕННОЙ ТЕКСТОВОЙ КУЛЬТУРЕ

Азизбек Баходир ўғли Собиров

Наманганский государственный университет

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7963705>

Аннотация. В статье рассматриваются особенности эпистолярного жанра в современной текстовой культуре. Трансформация этого жанра по сравнению с прошлыми веками. Анализируются особенности языковых средств этого жанра в современной текстовой культуре.

Ключевые слова: Письмо, эпистолярный жанр, культура, текстовая культура, общение, развитие, интернет, электронное письмо, глобализация, трансформация жанра.

EPISTOLARY GENRE IN MODERN TEXTUAL CULTURE

Abstract. The article discusses the features of the epistolary genre in modern textual culture. The transformation of this genre compared to past centuries. The features of the linguistic means of this genre in modern textual culture are analyzed.

Key words: Writing, epistolary genre, culture, text culture, communication, development, Internet, e-mail, globalization, genre transformation.

Письма сыграли очень важную роль в человеческом обществе, они стали важным фактором в развитии человеческой культуры. С помощью письменности люди могут использовать огромные знания, накопленные человечеством во всех сферах своей деятельности, и сохранить опыт многих поколений. Интерес исследователей был в основном сосредоточен на эпистолярной культуре 19 века, поскольку эпистолярная культура процветала в этот период. Научный интерес к эпистолярной форме, с одной стороны, связан с ее особым жанровым и историко-литературным значением, с другой стороны, с культурно-философским потенциалом, который позволяет рассматривать эпистолярную речь как особое философское повествование, генетический феномен человека во времени. Именно письма позволяют лучше увидеть отраженную в них физиономию того периода.

Лучшие образцы эпистолярной прозы были представлены Александром Сергеевичем Пушкиным, Николаем Васильевичем Гоголем, Александром Ивановичем Герценом, Иваном Сергеевичем Тургеневым, Антоном Павловичем Чеховым, Максимом Горьким, Францем Кафкой, Виктором Астафьевым и другими великими писателями. Их письма, конечно, можно назвать небольшим произведением. Оставленные ими письма читаются с таким же интересом, как и их произведения. Их письма содержат информацию о личной жизни, их переживаниях, размышлениях о жизни, искусстве. Письма также раскрывают их моральные позиции в любом явлении, воплощенном в богатом, красивом и выразительном языке художественного стиля.

В начале 21 века этот жанр постепенно начал терять свою популярность в нашей жизни. Основной причиной этого является появление интернета и развитие сотовой связи. С появлением возможности устного общения на большие расстояния (телефонная связь), в то время, когда видеозвонки осуществляются по телефону, мы все предпочитаем устное общение, чем письменное. Устное общение превосходит

письменное по легкости, разборчивости. Но, несмотря на это, эпистолярный жанр полностью не исчез из нашей жизни. Человек иногда отражает на бумаге свои чувства, пожелания, мысли, которые он не смог бы выразить устно. Эпистолярный жанр по-прежнему востребован, но только проявляет себя и в других формах. В наши дни редко можно писать письма на бумаге, кроме деловых. В основном переписка осуществляется в электронном виде, передаются посредством SMS-сообщений или по электронной почте.

Электронные письма сегодняшних дней явно отличаются от традиционных эпистолярных жанров, поскольку в Интернете собеседники используют больше лингвистических средств, присущих устной речи, а также имеют возможность графически выражать свои чувства в своих текстах (смайлики, стикеры). Смайлики могут быть в виде простых знаков препинания или в виде графических символов. Часто участники диалога используют различные стикеры вместо слов, чтобы выразить свои чувства. Например, если вы приглашаете своего друга пойти куда-нибудь на выходные, то в ответ друг может прислать вам наклейку, в которой будет указано его согласие на ваше предложение.

На улице и в общественных местах, на учебных занятиях и дома, в очереди в магазинах и в больнице мы постоянно видим молодых людей и даже взрослых людей, азартно или задумчиво нажимающих на кнопки мобильных телефонов. Они набирают не цифры, а буквы. Не номера, а СМС-сообщения. Очевидно, что воздействие новой формы коммуникации на сознание молодого поколения нельзя игнорировать. Это и есть современный жанр письма, являющийся в 21 веке очень популярным жанром. Вместо бумаги – телефон, вместо пера – кнопки. Но суть осталась прежней – сообщить какую-то информацию, поздравить с наступающими праздниками, выяснить отношения друг с другом, то есть то же самое, что и в 18-19 веках.[1,5] Электронное сообщение, СМС – это современный вид эпистолярного стиля. Язык интернет-общения обладает рядом специфических особенностей. Ряд исследователей характеризуют его как новую, гибридную форму речи, сочетающую черты письменной и устной речи, то есть устно-письменную. Интернет-общение, являясь по форме письменным, сближается с устной разновидностью языка благодаря «постоянно увеличивающейся степени синхронности, разговорности и эмоциональности» [3,4].

Одним из слов современности, которое очень часто используется при установлении связи с собеседником в SMS-сообщениях, является слово *"привет"* и производные от него слова. Обычно сообщения, написанные в группу или в чат, начинаются со следующих слов обращений: *"Привет, кто здесь!?"*, *"Дорогие мои!"*, *"Всем добрый день!"*

В значительном количестве сообщений нет ни формул приветствия, ни обращений, что можно объяснить особенностями соцсети: существованием чата и определенностью адресата для пишущего соответственно. Формулы прощания в таких текстах используются редко, вместо них можно видеть слова, выполняющие контактозавершающую функцию: *«Мы ещё поговорим»*, *«ну всё»* *«просто пусть будет»*. Как и в электронных письмах, в сообщениях дата и время

устанавливаются автоматически. На лексическом уровне можно заметить, что собеседники употребляют в переписке языковые средства, характерные для устной речи. Некоторые сообщения содержат в себе большое количество просторечных слов: «Моя бабушка испекла обалденный пирог с яблоками!»

Еще одна из особенностей SMS-сообщений связана с использованием заглавных букв, что противоречит орфографическим правилам. Слово или фраза, написанное заглавными буквами, в письме означает повышение тона, отражает гнев пишущего: «Я ПРЕДУПРЕЖДАЮ ТЕБЯ В ПОСЛЕДНИЙ РАЗ! КОГДА ТЫ ОТДАШЬ СВОИ ДОЛГИ!?»

Жанр сообщения отличается от традиционной эпистолярной формы утратой одних структурных элементов: обращения или формул приветствия и изменением других формулы прощания. Лексико-синтаксические особенности сообщений отражают тенденцию к устранению границ между устной и письменной речью, что усиливается их вольным пунктуационным и орфографическим оформлением. Но сообщение в соцсетях выполняет информационную функцию и предпо-лагает ответ собеседника, что поддерживает связь его с жанром письма.[2,157]

Таким образом, можно сделать вывод, что роль эпистолярных жанров в современном обществе изменилась, по сравнению с прошлыми веками, теперь они перестали выполнять функцию единственного канала связи между людьми и, как следствие, стали видоизменяться в сторону сокращения. Все это связано также с тем, что этикет интернет-коммуникации тоже начинает отличаться от привычного этикета, в нем появляются свои закономерности, специфичные языковые средства. Особенно разнится электронная переписка молодого поколения с традиционными эпистолярными жанрами, основная ее цель - быстрая передача информации, функция общения здесь чаще всего стоит на втором месте. Письма становятся все более краткими, важные структурные и этикетные элементы зачастую опускаются, разнообразие языковых средств беднеет. Однако представители более старшего поколения, освоившие современные средства коммуникации позволяют нам проследить, как могут вместе уживаться современные технологии и с традиционными ценностями, накопленными годами и демонстри-рующими национальную культуру.

REFERENCES

1. Зайцева И.Л. Исследовательский проект; «SMS как современный эпистолярный жанр» Мари-Бельямор 2017 г.
2. Иванова Евгения Николаевна ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖАНРА ПИСЬМА В ИНТЕРНЕТ-КОММУНИКАЦИИ // Иванова Евгения Николаевна. "ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖАНРА ПИСЬМА В ИНТЕРНЕТ-КОММУНИКАЦИИ" Уральский филологический вестник. Серия: Язык. Система. Личность: лингвистика креатива, no. 2, 2020, pp. 156-164.
3. З.Лысенко С.А. Взаимодействие устной и письменной формы существования языка в интернет-коммуникации: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Воронеж, 2010. 24 с.

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА «ДОМ» В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ
КАРТИНЕ МИРА Л. УЛИЦКОЙ

Кобулбек Комилжон угли Хожимирзаев

Наманганский государственный университет

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7963836>

Аннотация. В статье представлен анализ семантики репрезентантов концепта «Дом» и их языковых компонентов в произведениях Л. Улицкой. Продемонстрированы способы авторской индивидуализации концепта-универсалии «Семья».

Ключевые слова: тема, образ, семья, концепт, культура, оппозиция, лексема, сема, значение, вербализация, репрезентант, когнитивный признак, современный литературный процесс, малая проза Л.Е. Улицкой.

REPRESENTATION OF THE CONCEPT "HOUSE" IN
L. ULITSKA'S ART WORLDVIEW

Abstract. The article presents an analysis of the semantics of the representatives of the concept "House" and their linguistic components in the works of L. Ulitskaya. The ways of the author's individualization of the concept-universal "Family" are demonstrated.

Keywords: Theme, image, family, concept, culture, opposition, lexeme, seme, meaning, verbalization, representative, cognitive feature, modern literary process, short prose L.E. Ulitskaya.

Лексема «дом» отличается полисемантической, можно выделить несколько значений, которые она раскрывает: 1. Жилое здание; 2. Свое жильё, а также- семья, люди, живущие вместе, их хозяйство. Рассмотрением образа дома в произведениях различных писателей занимались такие исследователи, как Д.С. Лихачев, Ю.М. Лотман, С.Г. Бочаров, В.Н. Топоров, В.Г. Щукин и др.

В.С. Непомнящий определил понятие дома, которое существует в русской культуре, следующим образом: «Дом – жилище, убежище, область покоя и воли, независимость, неприкосновенность. Дом – очаг, семья, женщина, любовь, продолжение рода, постоянство и ритм упорядоченной жизни, «медленные труды». Дом, «родное пепелище», — основа «самостоянья», человечности человека, «залог величия его», осмысленности и неодионочества существования. Понятие сакральное, онтологическое, величественное и спокойное; символ единого, целостного большого бытия» [4,26]. Таким образом, восприятие дома как категории духовной жизни человека характерно для русской литературы. Особо это касается «женской прозы», где семья, дом приобретают значение единственного смысла человеческого существования. Напрямую это утверждение относится и к прозе Л. Улицкой.

Людмила Улицкая и её проза занимают важное место в русской литературе, а особенно в русском постмодернизме. Особенностью её литературы является тот факт, что очень тяжело определить её прозу одним названием. Татьяна Александровна Скокова в своей статье Проза Людмилы Улицкой в контексте русского постмодернизма перечислила разные описания творчества Людмилы Улицкой с точки зрения разных исследователей. О. Рыжова относит её прозу к массовой литературе, М. Кучерская, наоборот, считает её прозу серьёзной, «камерной» литературой, а один из самых важных признаков её творчества – это

принадлежность к женской прозе. Такая ситуация требует дальнейших исследований литературы Улицкой, включая и её рассказы. Тема семьи считается характерной для произведений Людмилы Улицкой, не только в её романах, но и в малой прозе. В основе этой темы находятся разные отношения – супружеские отношения, отношения между родителями и детьми, но и отношения между людьми, которые не связаны кровными узами. Семья не всегда описана как идеальное соединение людей, живущих в одном доме, а подчеркиваются их плохие отношения, измены, невозможность выполнять свою родительскую роль, и многие другие аспекты семейной проблематики.

Людмила Улицкая написала много произведений с темой семьи и брака, потому что она их считает основными ценностями в жизни. Она об этом говорила во многих интервью, что упомянуто в статье Демидовой, которая передает слова Улицкой о том, что «семья – основа всего» [3, 49]. В рассказе Дочь Бухары семейные отношения изначально являются хорошими, даже идиллическими. Дмитрий возвращается домой с красивой умной женщиной Бухарой, и они очень любят друг друга. Оба родителя были безмерно счастливы, когда у Бухары родилась дочь Милочка. Но после некоторого времени, семейная идиллия началась разрушаться. Врач провозгласил диагноз Милочке: классический синдром Дауна. Прежде чем обсудить эту проблему, надо упомянуть важную роль, которую играет традиция в произведениях Улицкой. Владимировна в своей диссертации Концепция семейственности и средства её художественного воплощения в прозе Л. Улицкой определяет семейственность как «связь не по горизонтали, а по вертикали, т. е. наличие ограниченных отношений между поколениями, память предков и исторических корней» [5, 6]. В Дочери Бухары в последних пяти поколениях всегда рождался только один мужской ребёнок, и Улицкая определила это как «наследственную особенность». В роли представителя старого поколения выступает Андрей, дедушка Дмитрия. Внук и его невеста приехали к нему, и он их принял в свой дом. Через Андрея показана разница между семьями в прошлом и в настоящем. Семья Бухары и Дмитрия не типична, потому что кроме дедушки Андрея, членом их семьи считается и тётя Паша, которая тоже была представительницей старшей генерации. Она в первый момент, из-за национальных предрассудков, не верила Бухаре, но любовь к Милочке объединила женщин, и в конце рассказа именно Паша произносит слова, которые «(...) на самом деле становятся высшей похвалой материнскому подвигу Бухары» [5,323]. Паша не связана кровными узами с Милочкой, но, несмотря на то, она испытывала очень большую любовь к ней. С другой стороны, кровная связь не сумела задержать Дмитрия в их доме

С другой стороны, рассказ Счастливые представляет собой пример семьи, в которой отец сумел хорошо выполнить роль настоящего отца. Семья состоит из матери Берты, отца Матиаса и сына Владимира. Их семья отличается от других тем, что Берте было 47 лет, когда она стала беременной, а мужу Матиасу 60 лет. Несмотря на этот факт, они были безмерно счастливыми, когда получили эту новость. Но всё изменилось после большой трагедии – Владимир умер, когда ему было только восемь лет. И после его смерти они высказывали свою любовь к нему, путешествуя каждое воскресенье несколько часов, чтобы посетить его могилу. Виктория Алексеева в своей статье Проблема семьи и детства в творчестве Людмилы Улицкой подчеркивает важность мотива детства в рассказах Улицкой, особенно в Счастливых: Характерно, что сам мальчик в «Счастливых»

практически не показан. Нам доступно только восприятие детства ребенка его родителями. И здесь автор неоднократно подчеркивает безмерную любовь к этому мальчику. (...) Все его детство показано как краткий миг, озаривший собой жизнь его родителей на столько, что даже спустя довольно много времени они чувствуют себя счастливыми [2,4]. Название рассказа указывает на то, что Берта и Матиас отдавали себе отчет в том, что рождение их ребёнка в пожилом возрасте принесло им счастье и сделало их семью полной, несмотря на трагическую смерть ребёнка. Это можно сравнить с Дмитрием в рассказе Дочь Бухары, который сразу после того, как узнал, что его дочь больна, больше не осознавал её ценности, только из-за её болезни. Её Даун синдром не случайность, поскольку существует и понятие этой болезни как средства униженности, если исследовать происхождение слова «даун». Смерть является более трагичной долей, чем болезнь, но именно такая трагедия показывает, что любовь может быть безусловной. Родители Владимира продолжили любить его и сохраняли память о нём, а Дмитрий ушёл из дома, пытаясь убежать от своей реальности. Семья в рассказе Лялин дом имеет больше членов, чем уже упомянутые семьи; она состоит из матери Ляли, отца Михаила, сына Гоши и дочери Лены. Эта семья отличается от предыдущих также тем, что в ней видна новая перспектива, т. е., параллельно показана любовь родителей и к дочери, и к сыну. Особенность этого рассказа заключается в том, что отец показан в хорошем свете, а именно мать развивает плохие отношения со своей дочерью. Мать Ляля представлена в образе, который обычно связывается с мужскими героями. С самого начала у неё особое понимание брака: «У Ляли была тонкая теория брака, по которой выходило, что супружеские измены брак только укрепляют, рожают в супругам чувство вины, нежно цементирующее любую трещинку и щербинку в отношениях» [6, 80]. Она была готова любить всех кроме своей дочери, потому что она была ревнивой. У Ляли было много любовников, и она испытывала сильное чувство любви к сыну и к мужу, но она не смогла полюбить Лену.

Образ и мотив матери – один из главных определяющих признаков поэтики Людмилы Улицкой. Но в своих ранних произведениях она писала не о женщинах, главная роль которых была материнство, а она «делает акценты на таких особенностях характера героинь: это сильные женщины, готовые на подвиг во имя своих детей, скрепляющие своей любовью всех ближних и дальних родственников» [6,92]. С другой стороны, пытаясь сделать счастливыми всех членов семьи, женщины часто остаются одинокими, как произошло с Бухарой. Но она была довольна своей жизнью, так как её дочь стала центром её жизни. С Лялей из рассказа Лялин дом было совсем наоборот – она в своей дочери видела конкуренцию и с ней боролась за молодого любовника Казиева. Она не испытывала никаких материнских чувств к Лене, но она любила своего сына. Ляля одновременно хотела, чтобы Лена тоже стала «роковой женщиной» и её очень сердил Ленин недостаток заботы о внешнем виде:

«Ольгу Александровну в глубине души оскорбляла ничемная внешность дочери, её апатичный вид, вялые бледные волосы. Время от времени она нападала на Лену, требовала от нее энергичной заботы о внешности, заставляла принаряжаться, благо было во что [6, 79].

Улицкая в своих произведениях разрабатывает и мотив безотцовщины. Традиционно, отец был главой семьи, но, если он ушел по какой-либо причине, эту роль

выполняла чаще всего мать. Дети, которые выросли в такой «неполной» семье, не считают такую ситуацию необычной. Алексютина в своей статье утверждает, что «настоящий отец – это тот, кто воспитал ребенка, кто о нем заботится всю жизнь; при этом наличие в семье отца все чаще становится необязательным – в таких произведениях актуализируется деконструктивная коллизия безотцовщины» [1,116]. В рассказе Дочь Бухары главная героиня берёт эту роль на себя, и вообще не думает о своём муже. Когда он ей сказал, что он нашёл новую женщину, она их пригласила жить вместе с ними. Это показывает, что с момента её рождения Милочка занимает главное место в сердце своей матери. Норузи в своей статье К вопросу о вечных темах в современной женской прозе Ирана и России описывает образ мужчины в произведениях писательниц, как «образ больного пустого человека, который только пьёт, мучает женщину, и наслаждается своей жизнью». В этой цитате можно распознать Дмитрия только в том, что он убежал от трудностей своей жизни, в то время как его жена такую жизнь вообще не считала проблемой.

Образ отца в рассказе Счастливые диаметрально противоположен образу Дмитрия. Здесь на лицо разница в их отношениях к семье, браку и детям. В то время как Дмитрий убежал не только от своих отцовских, но и от своих супружеских обязанностей, Матиас не ушёл от своей жены после смерти сына. Разница между Матиасом и Дмитрием проявляется и в подходе ко второму браку. Дмитрий поженится второй раз, зная, что у него нет желания иметь больше детей, поэтому можно сказать, что он несерьёзно вошёл в этот брак, из самолюбивых причин, чтобы избавиться себя от уже упомянутых обязанностей. С другой стороны, брак с Бертой также был вторым браком Матиаса, но, в отличие от Дмитрия, он был очень счастливым в нём. Беременность Берты была неожиданной, особенно имея в виду их возраст, но они не поколебались, сначала начали вместе выбирать имя, и у мальчика были и черты матери и отца. Самым важным описанием Матиаса является следующая цитата:

«Когда ему исполнилось пять лет, отец начал учить его тому, чему его самого обучали в этом возрасте. В три дня мальчик выучил корявые, похожие друг на друга, как муравьи, буквы, а ещё через неделю начал читать книгу, которую всю жизнь справа налево читал его отец [6, 10].

Творчество Улицкой представляет лирическое направление в неореализме. Такие его особенности, как усиление лирического начала, психологическая напряженность сюжетного построения, являются важными художественными чертами неореалистической прозы. В разделе отмечается, как меняется в неореалистической прозе жанровая природа произведений, их психологизм, средства художественной изобразительности. Эти изменения, вызваны и логикой развития творчества Улицкой, и обновлением реализма в русской литературе начала XX века.

REFERENCES

1. Алексютина, В. А. (2014) Мотивные комплексы, воплощающие тему семьи в рассказах Л. Улицкой, в: Вестник КемГУ, Кемерово № 1.
2. Алексеева 2011: 4Семейная проблематика в рассказах Людмилы Улицкой Osmak, Katarina 2011

3. Демидова, Д. Д. (2018) Особенности развития темы семья в творчестве современной писательницы Людмилы Улицкой.
4. Непомнящий В.С. Пушкин. Избранные работы 1906-х – 1990-х годов. М., . 2001. Т. 1.
5. Хабибуллина Елена Викторовна: «Изучение способов выражения авторской позиции на занятиях по филологическому анализу текста (на примере рассказа Л. Улицкой «Дочь Бухары»)» Текст научной статьи по специальности «Языкознание и литературоведение»
6. Улицкая, Л. (2007) Дочь Бухары. в: Рассказы. Москва: Эксмо Юрченко, Д. И. (2016) Творчество Л. Улицкой сквозь призму концепта «семья». в: «Мировая культура глазами современной молодёжи: сборник материалов междунар. студенческой научно-практической конференции», Магнитогорск, с. 91–94

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭПИСТОЛЯРИЯ

Мамашарипов Козимжон Маъруфжон угли

Наманганский государственный университет

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7963860>

Аннотация. Данная статья посвящена изучению возникновения и развития эпистолярия. В статье представлен краткий обзор истории возникновения и развития эпистолярия, проанализированы и систематизированы научные подходы ученых относительно определения данного понятия и определены основные классификации эпистолярных текстов.

Ключевые слова: эпистолярный, эпистолярный жанр, эпистолярная литература, эпистолярный писателя.

ORIGIN AND DEVELOPMENT OF THE EPISTOLARY

Abstract. This article is devoted to the study of the emergence and development of the epistolary. The article presents a brief overview of the history of the emergence and development of the epistolary, analyzes and systematizes the scientific approaches of scientists regarding the definition of this concept, and defines the main classifications of epistolary texts.

Keywords: epistolary, epistolary genre, epistolary literature, writer's epistolary.

Эпистолярный жанр зародился в глубокой древности. Поначалу это не имело ничего общего с вымыслом и не выходило за рамки простого обмена важной информацией. Со временем возможности жанра расширились, в котором все отчетливее стали проявляться элементы публицистики и дидактики. Именно эти черты видны в древнейших образцах античной гносеологии - письмах Платона и Аристотеля. Они содержали ценные философские взгляды на этику и методы государственного управления. Эпистолярный в переводе с греческого языка обозначает письмо, послание. Эпистолярная форма общения возникла еще в Древней Греции и носила больше поучительный характер. В эпистолярных письмах древнего времени говорилось о понятиях морали и управлении государством, т.е. они носили философские рассуждения и размышления.

Первые образцы эпистолярной литературы возникли в Европе. Французский стиль отличался искренностью и неподдельной простотой. Все, что вам нужно сделать, это прочитать «Письма» Жана-Луи Геза де Бальзака или Винсента Вейтюрра. Британцы не отставали от французов. Джонатан Свифт, Джон Локк, Сидни Смит, Уолтер Скотт оставили огромное наследие в эпистолярном жанре.

Произведения в этом жанре отличаются ясностью, краткостью, естественностью и легкостью изложения. Автор свободен в выборе средств изложения. Единственное, что ограничивает его в этом выборе, - эпистолярные традиции, существующие в обществе на момент написания.

Сами письма могут быть как деловыми, так и личными. Но хотя не все они очень жесткие, они имеют четко определенную структуру. Частные письма содержат такие элементы, как дружеские шутки, шутливые пересказы, молчание и аллегории. Особое внимание уделяется форме обращения к адресату: зачастую он строго вежлив. Это можно увидеть как в деловых, так и в личных письмах.

Л.В.Щерба полагает, что эпистолярный стиль является промежуточным, поскольку существует в рамках формы делового художественного языков как разновидностей письменной речи [1,15]. А.И.Ефимов, уточняя высказывание Л.В.Щербы, постулирует наличие «множества вариантов у эпистолярного стиля» в зависимости от социальных взаимоотношений [2,5]. Ю.А.Бельчиков полагает, что эпистолярный стиль - это форма реализации устной речи [3,9].

Цель личных писем может быть разной. Они могут включать взгляды автора на все живое и неживое. Он может в чем-то признаться получателю.

Часто такие письма содержат автобиографическую информацию, которая может носить дружеский, критический, рекомендательный, похвальный, вопрошающий, а иногда и угрожающий характер. В средние века эта форма развивалась как публицистический жанр - актуальные идеи того периода высказывались и обсуждались в переписках. Форма письма была особенно популярна в период сентиментализма, поскольку позволяла раскрыть внутренний мир человека, его чувства.

В России эпистолярный жанр сформировался еще в XVI веке («Переписка Ивана Грозного с князем Курбским»). Наиболее известными произведениями в русской литературе, написанными в эпистолярном жанре, являются «Письма русского путешественника» Н.М.Карамзина, роман Ф.М.Достоевского «Бедные люди». «Письма русского путешественника», опубликованные на страницах «Московского журнала» (1791-1792), - это своеобразные путевые заметки, написанные в форме писем к друзьям, об увиденном и пережитом автором во время его путешествия по Германии, Швейцарии, Англии и Франции в 1789-1790 годах. Содержанием писем являются описание жизни, государственного устройства, культуры европейских народов, многочисленные беседы автора с известными писателями и философами.

Особое значение имеет в «Письмах» образ рассказчика «чувствительного» молодого путешественника, странствующего по Европе. Именно в его непосредственном и эмоциональном восприятии узнает читатель об особенностях жизни в других странах. «Письма русского путешественника» не только широкая панорама Европы, но и произведение, в котором закладывались основы сентиментализма как мировоззрения и художественного метода.

Роман Ф.М.Достоевского «Бедные люди» (1845) - центральное произведение раннего периода его творчества. Он написан в эпистолярной форме в виде переписки чиновника Макара Девушкина и Вареньки Доброселовой. Можно сказать, что это своеобразная лирическая исповедь.

Бедность, полное бесправие и унижение человеческого достоинства «маленького человека» изображены здесь с поразительными подробностями и огромной художественной силой.

Эпистолярная литература - это собрание произведений, в которых используется форма письменной ссылки на другого человека. Также распространена научная, публицистическая и художественная эпистолярная литература; основные жанры - поэтическое послание и роман в письмах, такие как «Мастер и Маргарита», «Собачье сердце», «Белая гвардия» М.А.Булгакова, «Бедные люди» Ф.М.Достоевского, «Евгений Онегин» А.С.Пушкина. В XVIII в. эпистолярный жанр получил развитие в русской литературе в произведениях Курганова, Капниста, Фонвизина, Новикова, Державина.

Однако наиболее распространен был эпистолярный жанр в XIX в. При этом огромная роль в его распространении в художественной литературе принадлежит А.С.Пушкину. Достаточно указать на его послания «В Сибирь», «К Чаадаеву», «А.П. Керн» и др. Прием эпистолярного жанра использует и А.С.Пушкин. Кроме того, написание, выражение мыслей и чувств на бумаге в его произведениях является испытанием для главного героя. В письмах пушкинских героев «ум» и «сердце», «эмоции» и «ум» стоят, конечно, рядом, что позволяет рассматривать их с этих двух позиций. Таким образом, весь роман Пушкина «Капитанская дочка» написан в виде заглавных букв, посланий, "записок" - так описывает их сам Пушкин. Наиболее яркими образцами эпистолярного жанра в художественной литературе являются знаменитые письма Татьяны к Онегину и Онегина к Татьяне в романе «Евгений Онегин». Оба письма отражают глубокие душевные переживания героев, отличающиеся высоким уровнем эмоциональности и искренности. Именно поэтому письменный жанр способен передать самые искренние и эмоциональные переживания главных героев, А.С.Пушкин ссылается на него в своем романе. Любовь Татьяны к Онегину - это ее первое чувство. А письмо, которая она решила написать, - первый поступок любви. Татьяна пишет его ночью, в состоянии сильного волнения после разговора с няней. Почему же Татьяна все же решила написать письмо? Ведь в XIX веке не принято было девушке первой признаваться в любви, это считалось большой дерзостью. Именно в этом кроется причина волнения героини. Она не знает, как отнесется Онегин к ее признанию. Фактически Татьяна вверяет Онегину свою судьбу, честь, репутацию. Перед тем, как привести в романе текст самого письма, автор утверждает его подлинность, жизненную правдивость, говорит, что оно лежит перед ним. Письмо героини предельно искренно, это письмо, где «сердце говорит, где все наружи, все на воле». Нужно очень сильно любить, чтобы написать Онегину первой. Но Татьяна робеет, ей страшно назвать адресата «Письмо готово, сложено для кого ж оно?». Вначале письма Татьяна называет Онегина на «Вы», в центральной и заключительной части переходит на «Ты».

Однако в последних строках, когда ее чувство умолкло, и заговорили благоразумие и страх, Татьяна снова перешла на «Вы». В этом письме настоящая исповедь неопытного сердца, тревожные ожидания, сомнения («Кто ты, мой ангел ли хранитель или холодный искунитель?»), верность чувству («Нет, никому на свете не отдала бы сердца я»). Здесь в полной мере перед читателем предстает духовный облик Татьяны, ее отношение к любви. Будучи убежденным реалистом, поэт стремится максимально правдиво представить перед взором читателя оба письма. Автор говорит о их подлинности и достоверности, жизненной правдивости. Жанр письма помогает Пушкину раскрыть исповедь влюбленной девушки, ее сомнения, полные тревоги и волнения ожидания. Примечательно, что в самом начале письма Татьяна использует Вы - обращение, однако в середине письма и в заключительной его части переходит на «Ты», а в последних строках вновь переходит на «Вы». Подобное чередование обращений свидетельствует о смятенном состоянии души Татьяны. В момент наибольшего эмоционального подъема она использует Ты - обращение, а когда чувства несколько успокаиваются, она переходит к официальному «Вы».

Эпистолярный жанр в русской литературе получил наибольшее распространение в творчестве великого русского писателя Федора Михайловича Достоевского. В XIX веке он написал свое первое произведение «Бедняки».

На момент написания романа Федору Михайловичу не было и тридцати лет. Роман написан в эпистолярной форме - в виде переписки пожилого чиновника Макара Алексеевича Девушкина и молоденькой «поруганной девушки» - сироты Вареньки Добросёловой. Форму эпистолярного романа разрабатывала известная просветительская проза: «Новая Элоиза» Ж.Ж.Руссо, «Страдание молодого Вертера» И.В.Гете, «Тереза и Фальдони, или Письма двух любовников, живущих в Лионе» Н. Ж. Леонара (именами героев последнего романа наделены слуги в доме-«трущобе», где проживает Макар Алексеевич). В этих европейских произведениях переписку ведут интеллектуальные, утонченные герои. Жанровая форма «Бедных людей» очевидно вызвана не подражанием западным образцам и не полемикой с ними.

Эта форма вылилась из личного опыта писателя прежде всего: она была подготовлена напряженной перепиской Достоевского с братом Михаилом и отцом, М.А.Достоевским. В письмах к отцу постоянно звучат сетования на бедность, причем знаками «неприличной» бедности оказывается отказ от чаепития и новых сапог (как и у Девушкина). Письма к брату Михаилу свидетельствуют о муках самоопределения Достоевского как человека и писателя. Но эпистолярного жанра требовал и сам душевный склад избранного Достоевским главного героя - Макара Девушкина, мечтателя с позывами к сочинительству.

Центральными героями романа стали - Варвара Добросёлова и Макар Девушкин. Герои рассказывают друг другу о своих буднях, делятся переживаниями и горестями, дают советы и просто поддерживают друг друга Роман Ф.М.Достоевского «Бедные люди» (1845) - центральное произведение раннего периода его творчества. Он написан в эпистолярной форме в виде переписки чиновника Макара Девушкина и Вареньки Доброселовой. Можно сказать, что это своеобразная лирическая исповедь. Бедность, полное бесправие и унижение человеческого достоинства «маленького человека» изображены здесь с поразительными подробностями и огромной художественной силой.

Л.П.Гроссман делает важное заключение: «Описание, речь, пейзаж, литературный портрет, публицистика, памфлет, пародия - все это нигде не выступает в его письмах как самостоятельный жанр и только сообщает летучие штрихи для наиболее полного выявления основного эпистолярного стиля» [4,498]. Изучая тексты посланий И.Грозного, Д.В.Попов пришел к следующему выводу: «... при анализе текста посланий Ивана Грозного мы считаем возможным использовать термин «жанр» в общефилологическом плане. При этом учитываем, что специфические языковые особенности посланий, обусловленные вторым южнославянским влиянием, показывают формирование в XVI в. публицистического жанра литературного языка, с одной стороны, и продолжение традиций эпистолярной литературы - с другой» [5,73].

Так, в русской литературе эпистолярный жанр характеризуется высшими образцами - романами Карамзина, Пушкина, Достоевского. Он способствовал развитию русской литературы, направлению ее экономической и общественной литературы, великим русским гуманитарным достижениям.

REFERENCES

1. Щерба, Л. В. Современный русский литературный язык / Л. В. Щерба // Рус. яз. в шк. – 1939. – № 4. – С. 21.
2. Ефимов, А. И. Стилистика художественной речи / А. И. Ефимов. – М., 1957. – С. 4
3. Бельчиков, Ю. А. Литературный язык / Ю. А. Бельчиков // Русский язык: энциклопедия / под ред. Ф. П. Филина. – М.: Сов. энцикл., 1979.– С. 131.
4. Гроссман Л.П. Культура писем в эпоху Пушкина // Цех пера: Эссеистика. – М.: Аграф, 2000. – С. 491-499.
5. Попов, Д. В. "Об эпистолярном жанре в эпоху античности." Преподавание языка и литературы 8 (2018): 73-75.992

**TARBIYAVIY ISHLARNI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA HARBIY
PEDPGOGIKANING AXAMIYATI MAQSADI, VAZIFASI VA METODOLOGIK
ASOSLARI**

Mustayev Ruslan Damirovich

Farg'ona davlat universiteti harbiy talim fakultiteti boshlig'ini O'IB o'rinbosari

Atashboyev Javlon Inomjon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti harbiy talim fakultiteti 3-bosqich talabasi

Koraboyev Sarvarbek Kahramon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti harbiy ta'lim fakultiteti 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7970760>

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarbiyaviy ishlari samaradorligini oshirishda harbiy pedpgogikaning axamiyati maqsadi, vazifasi va metodologik asoslari to'g'risida fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: pedagogika, mehnat, mashg'ulot, ta'lim-tarbiya, askar, harbiy didaktika.

**THE PURPOSE, TASK AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE
IMPORTANCE OF MILITARY PEDAGOGY IN INCREASING THE EFFECTIVENESS
OF EDUCATIONAL WORK**

Abstract. In this article, opinions are expressed about the purpose, function and methodological foundations of the importance of military pedagogy in increasing the effectiveness of educational work.

Key words: pedagogy, labor, training, education, soldier, military didactics.

**ЦЕЛЬ, ЗАДАЧА И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЗНАЧЕНИЯ
ВОЕННОЙ ПЕДАГОГИКИ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ
ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ**

Аннотация. В данной статье высказываются мнения о цели, функции и методологических основаниях значения военной педагогики в повышении эффективности воспитательной работы.

Ключевые слова: педагогика, труд, обучение, воспитание, солдат, военная дидактика.

Kishilik jamiyatining qadimiy ibtidoiy, ya'ni boshlang'ich davrida odamlar tayyor mahsulotdan foydalanishgan. Ovchilik, keyinchalik esa dehqonchilik va turli-tuman hunarmandchilikning rivojlanishi odamlar mehnat tajribasining oshishiga olib kelgan. Mehnat faoliyati borgan sari murakkablasha borib, odamlarning shaxs sifatida shakllanishida va kishilik jamiyatining rivojlanishida muhim ro'l o'ynay boshladi. Mexnat odamlarning tarbiyasiga ta'sir ko'rsatib, tarbiyani hayotiy zaruriyat qilib qo'yadi. Odamlarning mexnat ko'nikmalari yosh avlodga meros bo'lib qola boshladi. Endi tarbiya mehnat faoliyatining, mehnat tajribasining mahsuliga bevosita bog'liq bo'lib qoldi. Shu tariqa ijtimoiy hayotda orttirilgan tajribalarni quyi avlodga o'rgatish extiyoji tug'ildi. Tajribalarning to'planishi natijasida ta'lim-tarbiyaning dastlabki omillari vujudga keldi. Tabiat, ijtimoiy hayot haqidagi tajribalar asosida ma'lum bilimlar bo'lib bordi.

Oldiniga bola tarbiyasi kattalar tomonidan bevosita mehnat faoliyatida amalga oshirilgan bo'lsa, jamiyat rivojlana borgan sari bunday yo'l talabga javob bermay qo'ydi. Endi tarbiya bilan

bilimdon, tajribasi yetarli odamlar shug'ullana boshladi. Ta'lim-tarbiya ishlari bilan shug'ullanuvchi tarbiyachilar kasb-hunar homiylari sifatida ajralib chiqa boshladilar. Ularning ta'lim-tarbiya borasidagi faoliyatlari va to'plagan tajribalaridan o'rinni foydalanishlari pedagogika fanining vujudga kelishiga olib keldi. Mashg'ulotlar tobora tashkiliy shakllarga, ko'rinishlarga ega bo'lib bordi. Shu asnoda dastlabki maktab ko'rinishidagi muassasalar vujudga keldi, taraqqiy etdi. Shunday qilib, pedagogika ta'lim-tarbiyaning maqsad va vazifalari, ularning mazmuni, usullari hamda tashkil etish shakllari haqida ma'lumot beruvchi fanga aylandi.

«Pedagogika» atamasi qadimgi yunon tilidan kirib kelgan bo'lib, bola yetaklovchi mazmunini bildiradi. Eramizdan oldingi asrlarda qadimgi Yunonistonda quldorlarning bolasini ovqatlantiradigan, sayr qiddiradigan, maktabga olib boradigan tarbiyachi-qullar «pedagog» deb atalgan.

Keyinchalik bu atamaning ma'nosi birmuncha o'zgardi. Maxsus tayyorgarlik ko'rgan va ta'lim-tarbiya bilan shug'ullanadigan shaxslar «pedagog», deb atala boshladi. Ko'p vaqtlar mobaynida pedagogika fan sifatida faqat o'sib kelayotgan yosh avlodning tarbiyasini o'rganadi, deb qarab kelingan. Ammo hayot amaliyoti tarbiyaning umumiy printsiplari faqat bolalar tarbiyasiga emas, balki katga yoshdagilar tarbiyasiga ham taalluqli ekanligini ko'rsatdi. Shuning uchun ham keyingi paytlarda pedagogikaga yosh avlodga va katta yoshdagi odamlarga ta'lim-tarbiya berish qonuniyatlarini o'rganuvchi fan sifatida qaralmoqda.

Hozirgi kunga kelib, pedagogika alohida fan sifatida taraqqiy etgan bo'lib, o'zining bir necha mustaqil tarmoqlariga ega. Jumladan, maktabgacha tarbiya pedagogikasi, umumiy ta'lim pedagogikasi, oliy ta'lim pedagogikasi, pedagogika tarixi, kasb pedagogikasi, maxsus pedagogika - defektologiya (surdopedagogika - kar va soqov bolalarni o'qitish va tarbiyalash; tiflopedagogika - ko'zi ojiz bolalarni o'qitish; oligofrenopedagogika - aqliy rivojlanishdan orqada qolgan bolalarni o'qitish va tarbiyalash; logopediya - nutqi yaxshi rivojlanmagan bolalarni o'qitish) va boshqalar.

Hozirgi kunda «Harbiy pedagogika» pedagogika fanining alohida tarmog'i sifatida boshqa fanlar bilan hamkorlikda taraqqiy etmoqda.

Harbiy pedagogika askarlar va harbiy jamoalarga ularda doimiy yuksak jangovar tayyorgarlikka ega bo'lishlari, tinchlik davrida va urush sharoitida o'z harbiy burchini muvaffaqiyatli bajarishlari uchun yuksak mahnaviy, siyosiy va jangovar xislatlarni, jangovar mahoratni shakllantirish, aqliy va jismoniy kuchlarini rivojlantirish, mahnaviy-ruhiy tayyorgarligini amalga oshirishning pedagogik qonuniyatlarini o'rganuvchi fandır.

Harbiy pedagogikaning ob'ekti shaxsiy tarkibni o'z xizmat va jangovar vazifalarini bajarishga tayyorlash jarayonidan iborat; uning predmeti (mazmuni) sifatida askarlarning jangovar va ijtimoiy-siyosiy tayyorgarligi jarayonining pedagogik qonuniyatlari xizmat qiladi.

Qurolli Kuchlar doimiy jangovar tayyorgarligining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'linmalar, qismlarning jangovar o'quvi, shaxsiy tarkibning harbiy mahoratidir.

Askarlarga ta'lim berish jarayonining pedagogik mohiyatini harbiy pedagogikaning muhim tarkibiy qismi bo'lgan harbiy didaktika o'rganadi. Askarlar ta'limi jarayonining qonuniyatlarini tadqiq etar ekan, didaktika uning printsiplari, shakl va metodlari, moddiy-texnikaviy vositalari va shu kabilarni belgilaydi. Sanab o'tilgan vazifalarni hal etish davomida harbiy didaktika askarlar ta'limi jarayonining metodik tizimida o'z aksini topuvchi nazariy modelini tuzadi. Shaxsiy tarkib ta'limining aniq (xususiy) metodikasi sifatida harbiy didaktika unga qo'yiladigan talablarni belgilab beradi.

Harbiy faoliyat o'zining maqsadi va tabiatiga ko'ra harbiy xizmatchilardan uzluksiz, aniq tizim asosidagi tayyorgarlikni talab qiladi. Shuning uchun ham o'z harbiy mutaxassisligini chuqur egallash, o'zining bilimlari, ko'nikmalari va malakalarini, mahoratini tinmay takomillashtirib borish har bir harbiy xizmatchining muqaddas burchi sanaladi.

Askarlar ta'limi jarayonining mohiyatini, mazmunini, metodikasini va uni tashkil etish yo'llarini harbiy pedagogikaning tarkibiy qismi bo'lgan harbiy didaktika (yunon tilida «didasko» - o'qitaman) o'rganadi. Askarlarga ta'lim berish jarayonini tadbqiq qilar ekan, harbiy didaktika ta'lim qonuniyatlari va printsiplarini o'rganadi, turli shakl va metodlarni, usul va vositalarni samarali qo'llash shartlarini asoslab beradi. Shu bilan birga u askarlar ta'limi mazmunini, uni tashkil etishni va metodikasini bashorat qiladi va takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Askarlar ta'limining harbiy didaktikada yoritiladigan umumiy qonuniyatlari turli o'quv fanlarini o'rganish jarayonida o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Bu o'ziga xoslikni xususiy metodikalar o'rganadi. Masalan: ijtimoiy-siyosiy tayyorgarlik, taktika, jismoniy tayyorgarlik, texnik tayyorgarlik metodikasi va boshqalar. Askarlar ta'limining umumiy nazariyasi sifatida harbiy didaktika metodikalar o'rtasidagi aloqadorlikni va turli pedagogik vazifalarni hal qilishda yagona yondashuvni ta'minlaydi. Harbiy didaktika xususiy metodikalarga tayanadi, ular to'g'risidagi ma'lumotlar bilan boyib boradi va shu bilan birga ta'lim jarayonining mohiyatiga chuqur kirib boradi.

Harbiy didaktika askarlar ta'limini murakkab ijtimoiy-pedagogik jarayon sifatida o'rganadi va bu jarayonning quyidagi asosiy funktsiyalarini belgilaydi: ta'limiy (askarlarni bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish); tarbiyaviy (askarlarda o'z Vatanining qurolli himoyachisi uchun zarur shaxsiy xislatlarni tarbiyalash); rivojlantiruvchi (askar shaxsini komil inson sifatida rivojlantirish, yuzaga kelgan turli vazifalarni hal qilishga ijodiy yondashish malakalarini rivojlantirish) va ruhiy tayyorlash (askarlarda xizmat vazifalarini bajarishga va jangovar vaziyatda muvaffaqiyatli harakat qilishga ruhiy tayyorlikni shakllantirish).

Pedagogik nuqtai nazardan qaraganda, askarlar ta'limi jarayoni ta'lim beruvchi (komandir, boshliq, o'qituvchi, instruktor)ning o'qitish, saboq berish va ta'lim oluvchi (bo'ysunuvchi)ning o'qish, o'rganish bo'yicha maqsadli, tizimli va hamkorlikdagi faoliyatidir. Bu jarayonda ta'lim beruvchi rahbar funktsiyasini bajaradi.

Uning asosiy pedagogik vazifasi quyidagilardan iborat:

- bo'ysunuvchilarning o'quv faoliyatini tashkil etish va unga rahbarlik qilish;
- o'quv materialini tizimli va ilmiy asosda bayon etish;
- askarlarda bilim olishga nisbatan qiziqish uyg'otish va ijobiy motivlarni shakllantirish;
- ta'lim oluvchilarda mustaqil bilim olish, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish xususiyatlarini shakllantirish;
- harbiy mahoratni takomillashtirish;
- bo'ysunuvchilarning jangovar va ijtimoiy-siyosiy tayyorgarligi holatini tekshirish, bilim, ko'nikma va malakalarini hamda kasbiy mahoratini baholash.

Bu vazifalarni bajarar ekan, komandir (boshliq) avvalambor, bo'ysunuvchilarning o'quv faoliyatini tashkilotchisi sifatida qatnashadi. Uning ta'siri ostida askarlar faol bilim olishga kirishadilar: tinglaydilar, kuzatadilar, zarur harakatlarni bajaradilar, o'qiydilar, yozadilar, oldilariga qo'yilgan masalalar-ni muhokama qiladilar, o'z mehnatlarini tahdil qila-dilar va komandir (boshliq) ko'magida kerakli tuzatishlar kiritadilar. Bu faoliyat jarayonida ta'lim

oluvchilar tegishli bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'ladilar. Shu bilan bir vaqtda ularning tafakkuri rivojlanadi, irodasi va xarakteri chiniqadi, ma'naviy-axloqiy va jangovar xislatlari, hissiy-irodaviy turg'unligi, jangovar vaziyatlarda xarakat qilish uchun ruxiy tayyorgarligi shakllanadi.

Askarlar ta'limining muhim qonuniyatlaridan biri ta'lim jarayonini hozirgi davr talablari asosida, zamonaviy urush xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tashkil etish hisoblanadi. Fan va texnikaning rivojlanishi, Qurolli Kuchlarning zamonaviy va murakkab jangovar texnika va qurol-yarog'lar bilan tahminlanishi, yangi ta'lim texnologiyalarining yarashtishi va boshqa shu kabi hozirgi zamonga xos o'zgarishlar ta'lim jarayonini tashkil etishga nisbatan tobora yangi talablar qo'ymoqda. Bu esa o'z navbatida ta'lim oluvchidan qo'shimcha aqliy, ma'naviy, ruhiy va jismoniy zo'riqishni, hissiy-irodaviy turg'unlikni talab qiladi.

Askarlar ta'lim jarayonida egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar tizimi mazmunini tashkil etadi. Harbiy mutaxassislarini tayyorlash bo'yicha ta'lim standartlari, o'quv dasturlari, rejaları ta'lim mazmunini belgilab beradi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligining D-5 sonli Direktivasi
2. Guruhda tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning asosiy yunalishlari. T. 2001y.
3. Nasriddinov Ch.R., Harbiy psixologiya. T. 2004y.
4. Sotiboldiev. A, Karimjonov A., Harbiy pedagogika. T. 2005y.
5. Ma'murov U.I., Harbiy qismda tarbiyaviy ishlar metodikasi. T. 2008 y.
6. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining umumharbiy nizomlari Toshkent-2007
7. Umumiy taktika Toshkent 2005 y.
8. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Umumharbiy nizomlari O'zbekiston.
9. Mirziyaev Sh.M., Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpoetamiz.T.: O'zbekiston, 2016.
10. Mirziyaev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. T.:O'zbekiston, 2017.
11. Mirziyaev Sh.M., Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. T.: O'zbekiston, 2016.
12. Mirziyaev Sh.M., Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. T.: O'zbekiston, 2017.
13. Boshqaruv faoliyati asoslari: O'quv qo'llanma/ J.S.Sayjalalov va boshqalar O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi. T.:Sharq, 2006.

O‘ZBEKISTONDA MAHALLIY VA CHET-EL INVESTORLARI FAOLIYATINI YANADA RIVOJLANTIRISH MAQSADIDA YARATILGAN IMTIYOZLAR

Qandimov Ilyos Qalandar o‘g‘li

Buxoro viloyati yuridik texnikumi o‘qituvchisi

kandimovi38@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7969686>

Annotatsiya. Ushbu maqolada axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanilgan holda, mamlakatimizda mahalliy va xorijiy investorlar faoliyatini yanada rivojlantirish va kiritilayotgan sarmoya hajmini oshirish maqsadida yaratilgan keng imkoniyatlar va imtiyozlar haqida fikr va mulohaza yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Investitsiya, investor, preferensiya, qo‘shilgan qiymat solig‘i, realizatsiya, ijtimoiy infratuzilma, yagona ijtimoiy to‘lov, yagona soliq to‘lovi, muhandislik-kommunikatsiya tarmoqlari.

PRIVILEGES CREATED FOR FURTHER DEVELOPMENT OF LOCAL AND FOREIGN INVESTORS IN UZBEKISTAN

Abstract. In this article, using information and communication technologies, there are opinions and considerations about the wide opportunities and benefits created in order to further develop the activities of local and foreign investors in our country and increase the volume of investments.

Key words: Investment, investor, preference, value added tax, implementation, social infrastructure, single social payment, single tax payment, engineering and communication networks.

ПРИВИЛЕГИИ, СОЗДАННЫЕ ДЛЯ ДАЛЬНЕЙШЕГО РАЗВИТИЯ МЕСТНЫХ И ИНОСТРАННЫХ ИНВЕТОРОВ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. В данной статье с использованием информационных и коммуникационных технологий приведены мнения и соображения о широких возможностях и преимуществах, созданных для дальнейшего развития деятельности местных и иностранных инвесторов в нашей стране и увеличения объема инвестиций.

Ключевые слова: инвестиции, инвестор, преференция, налог на добавленную стоимость, реализация, социальная инфраструктура, единый социальный платеж, единый налоговый платеж, инженерно-коммуникационные сети.

Mamlakatimizda xorijiy investorlarni jalb qilish uchun juda katta imkoniyat va salohiyat mavjud. Yer osti va yer usti boyliklariga ega mamlakatimizda sarmoya kiritish istagida bo‘lgan barcha xorijlik investorlar uchun eshigimiz ochiq. Eng quvonarlisi esa O‘zbekistonda tinchlik hukmron bo‘lib, bu investorlar uchun eng birinchi navbatdagi imkoniyatdir. Shuningdek, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida investorlar uchun bir qator huquq va imtiyozlar kengaytirilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonunining 34-moddasiga ko‘ra investitsiyalarni va investitsiya faoliyatini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash uchun qo‘llaniladigan imtiyoz hamda preferensiyalar quyidagilarni o‘z ichiga olishi mumkin:

- Davlat mulki bo'lgan obyektlarni yoki ularga bo'lgan mulkiy huquqlarni imtiyozli yoki nolga teng xarid qiymati bo'yicha investorga berish;
- Soliqlar va to'lovlar bo'yicha imtiyozlar berish;
- Investitsiya loyihasini amalga oshirish uchun investor tomonidan olinadigan kreditlar bo'yicha foiz stavkalarini subsidiyalash.

Imtiyozlar va preferensiyalar quyidagilarga qarab beriladi:

- Investitsiyalar hajmiga;
- Investitsiya loyihasi amalga oshiriladigan joyning shart-sharoitlariga;
- Kutilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy samaraga va yangi ish o'rinlarini yaratishga;
- Investitsiya loyihasini amalga oshirish sohalari va tarmoqlariga.

Soliqlar va to'lovlar bo'yicha imtiyozlar qonunda belgilangan tartibda beriladi. Ushbu moddaning birinchi qismida nazarda tutilgan investitsiyalarni va investitsiya faoliyatini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash uchun qo'llaniladigan preferensiyalar tegishincha Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashining, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlarining qarorlari bilan, shu jumladan munitsipal ob'ektlarga nisbatan Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlari mablag'lari hisobidan berilishi mumkin. Imtiyozlar va preferensiyalar tegishli hududga investitsiyalar kiritishni nazarda tutuvchi investorlarga mazkur hudud infratuzilmasining rivojlanish darajasidan kelib chiqqan holda beriladi.

To'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyalarini jalb qilgan holda tashkil etilgan va qonun hujjatlari bilan tasdiqlanadigan ro'yxat bo'yicha iqtisodiyot tarmoqlarida mahsulot ishlab chiqarishga (xizmatlar ko'rsatishga) ixtisoslashgan korxonalariga O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksida belgilangan tartibda alohida soliqlar yuzasidan imtiyozlar qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari nazarda tutiladi.

O'zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksiga muvofiq:

Bojxona bojidan ozod etish tarzidagi tarif imtiyozlari quyidagilarga nisbatan beriladi, jumladan:

- ustav fondida (ustav kapitalida) chet el investitsiyalarining ulushi kamida o'ttiz uch foiz bo'lgan chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalar tomonidan ular davlat ro'yxatidan o'tkazilgan paytdan e'tiboran ikki yil davomida o'z ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun bojxona hududiga olib kiriladigan mol-mulkka;
- chet ellik investorlar, chet ellik investorlar bilan tuzilgan mehnat shartnomalariga muvofiq O'zbekiston Respublikasida turgan chet davlatlar fuqarolari va O'zbekiston Respublikasidan tashqarida doimiy ravishda yashaydigan fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning shaxsiy ehtiyojlari uchun bojxona hududiga olib kiriladigan mol-mulkka;
- O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotiga umumiy summasi ellik million AQSh dollari ekvivalentidan ortiq bo'lgan to'g'ridan-to'g'ri investitsiyani amalga oshirgan chet ellik yuridik shaxslar tomonidan bojxona hududiga olib kiriladigan tovarlarga, basharti olib kirilayotgan tovarlar ularning o'z ishlab chiqarish mahsuloti bo'lsa;
- mahsulot taqsimotiga oid bitim bo'yicha ishlar olib borish uchun mo'ljallangan va loyiha hujjatlariga muvofiq mahsulot taqsimotiga oid bitim bo'yicha ishlarni bajarishda ishtirok etayotgan chet ellik investor yoki boshqa shaxslar tomonidan bojxona hududiga olib kiriladigan tovarlarga, shuningdek investor tomonidan bojxona hududidan olib

chiqiladigan, mahsulot taqsimotiga oid bitimga muvofiq investorga tegishli bo'lgan mahsulotga;

- bojxona hududiga qonun hujjatlariga muvofiq tasdiqlanadigan ro'yxat bo'yicha olib kirilayotgan texnologik asbob-uskunalar, shuningdek butlovchi buyumlar va ehtiyot qismlar, agar ularni yetkazib berish kontrakti (shartnomasi, kelishuvi) shartlarida nazarda tutilgan bo'lsa. Olib kirilgan texnologik asbob-uskunalar olib kirilgan paytdan e'tiboran uch yil mobaynida eksportga realizatsiya qilingan yoki tekin berilgan taqdirda, mazkur imtiyozning amal qilishi bojxona bojlarini to'lash majburiyatlari tiklangan holda bekor qilinadi;
- xorijiy investorning pul shaklidagi ulushi 5 million AQSh dollaridan kam bo'lmagan yangidan tashkil etilayotgan xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar davlat ro'yxatidan o'tgan sanadan boshlab 10 yil mobaynida soliq qonunchiligida o'zgarishlar yuz bergan hollarda, yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i (tovarlar, ishlar, xizmatlarni realizatsiya qilish aylanmasi), mol-mulk solig'i, obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i, yagona ijtimoiy to'lov, yagona soliq to'lovi, shuningdek, Respublika yo'l jamg'armasiga hamda Budjetdan tashqari O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi ta'lim va tibbiyot muassasalarining moddiy-texnika bazasini rivojlantirish jamg'armasiga majburiy ajratmalar to'lashning mazkur korxonalar davlat ro'yxatidan o'tish sanasida amal qilgan me'yorlari va qoidalarini qo'llashga haqlidirlar;
- qiymati 50 million AQSh dollaridan oshadigan va xorijiy investorning ulushi kamida 50 foiz bo'lgan investitsiya loyihalari doirasida, ishlab chiqarish maydonidan tashqaridagi zarur tashqi muhandislik-kommunikatsiya tarmoqlarini qurish budjet mablag'lari hamda boshqa ichki moliyalashtirish manbalari hisobidan amalga oshiriladi;
- vazirliklar, idoralar, mahalliy davlat organlari, huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat idoralari, tijorat banklari tomonidan xorijiy investorlar hamda xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalarning faoliyati bilan bog'liq qo'shimcha talablar va cheklovlar o'rnatilishi qat'iy taqiqlangan va bu hol qonunga xilof deb hisoblanadi;
- investitsiya loyihalarini amalga oshirishda ishtirok etuvchi xorijiy kompaniyalar ishchilari uchun viza tartibini soddalashtirish (kirish va ko'p martalik vizalarni 12 oy muddatga rasmiylashtirish)
- xorijiy investorlarga o'zlarining investitsiya faoliyatini amalga oshirishlari uchun Davlat budjeti va uning ijrosi, pul-kredit siyosati, tashqi savdo hamda boshqa ko'rsatkichlarni hisobga olgan holda zarur bo'lgan iqtisodiy axborotlardan tizimli asosda belgilangan tartibda keng foydalanish imkoniyatlari.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 10.04.2012 yildagi PF-4434-sonli Farmoniga muvofiq:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.04.2005 yildagi PF-3594-sonli Farmoniga muvofiq:

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb etgan holda tashkil etilgan va ilovaga muvofiq ro'yxat bo'yicha iqtisodiyot tarmoqlarida mahsulotlarni ishlab chiqarishga (xizmatlar ko'rsatishga) ixtisoslashtirilgan korxonalariga quyidagi to'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy

investitsiya hajmlarida O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida belgilangan tartibda alohida soliqlar bo‘yicha imtiyozlarni qo‘llashning o‘ziga xos xususiyatlari nazarda tutiladi:

300 ming AQSh dollaridan 3 million AQSh dollarigacha — 3 yil muddatga;

3 million AQSh dollaridan ortiq va 10 million AQSh dollarigacha — 5 yil muddatga;

10 million AQSh dollaridan ortiq bo‘lganda — 7 yil muddatga.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 17.01.2017 yildagi PF-4933-sonli Farmoniga muvofiq:

Umumbelgilangan soliqlar to‘lovchi davlat mulki ob‘ektlarining sotib oluvchilari — tashkilotlar oldi-sotdi shartnomasi imzolangan paytdan boshlab 12 oy muddatga yangi sotib olinayotgan davlat mulki ob‘ektlari bo‘yicha mol-mulk solig‘i va yer solig‘i to‘lashdan ozod qilinadi, bo‘shagan mablag‘lar xususiylashtirilgan ob‘ektlarni modernizatsiyalash, texnik va texnologik qayta jihozlash hamda ularni rivojlantirishga maqsadli tarzda yo‘naltiriladi.

Mamlakatimizda sarmoyalar hajmini kelgusi 5 yilda 120 milliard dollarga yetkazish, jumladan, kamida 70 milliard dollar xorijiy investitsiyalar jalb etish mo‘ljallanmoqda. Ushbu investitsiyalar eng avvalo, sanoat tarmoqlarini modernizatsiya va transformatsiya qilish, ishlab chiqarish, kommunal va transport infratuzilmasini jadal rivojlantirishga yo‘naltirish uchun aniq loyiha va dasturlar ishlab chiqilgan.

Yangi O‘zbekistonda investorlar o‘zini erkin his etishi, ertangi kunga katta ishonch bilan qarab barqaror ishlashi uchun barcha imkoniyatlar yaratib berilayotganidan mamnun ekanini izhor etishdi. Eng muhimi esa O‘zbekiston Prezidenti huzurida xorijiy investorlar Kengashi tuzilgani va unda investorlar muammolari ochiq-oydin hal etilishi chet ellik sarmoyadorlarda katta ishonch uyg‘otmoqda.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. Toshkent - 1992 y.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni, 25.12.2019 y.
3. lex.uz sayti

XALQARO HAMJAMIYAT UCHUN O'ZARO MANFAATLAR POYDEVORI
HISOBLANGAN BIRLASHGAN MILLATLAR TASHKILOTI NIZOMINING
MAZMUN-MOHİYATI

Naimov Dostonbek Rustamovich

Buxoro viloyati yuridik texnikumi o'qituvchisi

naimovdostonbek48@gmail.com

Telefon:+998(93) 428 48 10

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7969792>

Annotatsiya. Mazkuz maqolada tarixiy muhim jarayonda Birlashgan Millatlar Konferentsiyasining Xalqaro Tashkilot tuzish bo'yicha yakuniy majlisida imzolangan va 1945 yilning 24-oktyabrida kuchga kirgan Xalqaro Sud Statuti Nizomning asosiy maqsad va g'oyalari o'zida mujassam etgan qoidalari va ularning asosi hisoblangan shaxsning qadr-qimmatini, erkaklar va xotin-qizlarning tengligi masalalari, kattayu-kichik millatlar huquqlarining tengligi, ishonchni qayta qaror toptirishga qaratilgan shartnomaviy munosabatlar xalqaro taraqqiyot hamda keng ozodlik sharoiti, totuvlik, xavfsizlikni umumjahon miqyosida yanada mustahkamlashga qaratilgan asosiy tamoyillari ifodalab berilgan.

Kalit so'zlar: Xalqaro tinchlik va xavfsizlik, xalqlarning teng huquqligi, adolatli sharoit, millatlar o'rtasida tinchlik va do'stona munosabatlar, arbitraj, Bosh Assambleya, Xavfsizlik Kengashi, Iqtisodiy va Ijtimoiy Kengash, Vasiylik Kengashi, Xalqaro Sud va Kotibiyat.

СОДЕРЖАНИЕ УСТАВА ОРГАНИЗАЦИИ ОБЪЕДИНЕННЫХ НАЦИЙ КАК
ОСНОВЫ ВЗАИМНОЙ ВЫГОДЫ ДЛЯ МЕЖДУНАРОДНОГО СООБЩЕСТВА

Аннотация. В этой статье в исторически важном процессе применяются положения Статута Международного Суда, которые были подписаны на заключительной сессии Конференции ООН по учреждению международной организации и вступили в силу 24 октября 1945 г., воплощают в себе основные цели и идеи Хартии и достоинство человека, мужчин и женщин, вопросы равноправия, равноправия больших и малых народов, договорных отношений, направленных на восстановление доверия, международного развития и основные принципы, направленные на дальнейшее укрепление условий свободы, гармонии и безопасности в глобальном масштабе.

Ключевые слова: Международный мир и безопасность, равенство наций, справедливые условия, мир и дружественные отношения между нациями, арбитраж, Генеральная Ассамблея, Совет Безопасности, Экономический и Социальный Совет, Совет по Опеке, Международный Суд и Секретариат.

THE CONTENT OF THE UNITED NATIONS CHARTER AS A FOUNDATION OF
MUTUAL BENEFITS FOR THE INTERNATIONAL COMMUNITY

Abstract. In this article, in a historically important process, the provisions of the Statute of the International Court of Justice, which were signed at the final session of the United Nations Conference on the Establishment of an International Organization and entered into force on October 24, 1945, embody the main goals and ideas of the Charter and the dignity of the person, men and issues of women's equality, equal rights of large and small nations, contractual relations aimed at reestablishing trust, international development and the main principles aimed at further strengthening conditions of freedom, harmony, and security on a global scale are expressed.

Key words: *International peace and security, equality of nations, just conditions, peace and friendly relations among nations, arbitration, General Assembly, Security Council, Economic and Social Council, Trusteeship Council, International Court of Justice and Secretariat.*

Tarixiy jarayonlarda guvohi bo'lganimizdek, insoniyat manfaati uchun g'am-g'ussa keltirgan urush kulfatlaridan xalos bo'lish hamda umumjahon miqyosida fuqarolarning huquq va erkinliklari, manfaatlari, shuningdek, insonlarga eng oliy qadriyat sifatida qarashning, shaxsning qadr-qimmatiga, erkak va ayollarning teng huquqligiga va katta-kichik millatlar huquqlarining tengligiga ishonchni qayta qaror toptirishga va shartnomalar va xalqaro huquqning boshqa manbalaridan kelib chiqadigan majburiyatlarga hurmat bilan qarash va adolatga rioya qilish mumkin bo'lgan shart-sharoitni vujudga keltirishga va ijtimoiy taraqqiyot va keng ozodlik sharoitida turmushni yaxshilashga yordam berish maqsadida 1945-yil 26-iyunda San Fransiskoda Birlashgan Millatlar Konferentsiyasining Xalqaro Tashkilot tuzish bo'yicha yakuniy majlisida imzolangan va 1945 yilning 24-oktyabrida kuchga kirgan Xalqaro Sud Statuti Nizomning tarkibiy qismi hisoblangan mazkur nizom insoniyat tarixida erishilgan muhim ijobiy ta'sir bo'ldi. Misol uchun mazkur nizomning dastlabki qoidalariga ko'ra, adolat va xalqaro huquq printsiplariga asoslangan holda tinchlik vositalaridan foydalanib, tinchlikning buzilishiga olib keluvchi xalqaro nizo yoki vaziyatlarni tinchitish yoki hal etish vositalarini ishlab chiqish hamda shu asosga ko'ra xalqaro munosabatlarni o'rnatish asosiy tamoyil sifatida qabul qilindi. Mazkur tamoyilning ijobiy ta'siri ikkinchi jahon urushidan so'ng qabul qilingan Yaponiya konstitutsiyasida o'z aksini topdi. Nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish tamoyili doirasida har qanday nizoda qatnashuvchi tomonlar, bu nizoning davom etishi xalqaro tinchlik va xavfsizlikning saqlanishiga tahdid soladigan bo'lsa, avvalo, nizoning muzokaralar yuritish, tekshirish, vositachilik, yarashish, arbitraj, sud yo'li bilan hal etish yoki mintaqaviy organlar yo bitimlarga murojaat qilish yoki o'z xohishlariga ko'ra, boshqa tinchlik vositalari bilan bartaraf qilishga intilishlari lozimligi hamda bu masala bo'yicha Xavfsizlik Kengashi, zarur deb topsa, tomonlardan oralaridagi nizoni shunday vositalar yordamida bartaraf qilishni talab etishi belgilab berilgan edi.

Bilamizki, xalqaro xavfsizlik huquqi muayyan xalqaro huquqiy munosabatlar doirasini tartibga solidi. Aynan ular ichida quyidagilarga alohida e'tibor qaratilmog'i darkor:

- a) Urushni oldini olish bilan bog'liq bo'lgan va xalqaro xavotirlanishni kamaytirishga oid munosabatlar;
- b) Xalqaro xavfsizlik tizimini yaratish bilan bog'liq bo'lgan munosabatlar;
- c) Qurollanishga oid va qurollanishni cheklashga oid munosabatlar.

Tinchlikka tahdid qilish, tinchlikni buzish va bosqinchilik harakatlariga nisbatan ko'riladigan choralar o'rnida Xavfsizlik Kengashi tinchlikka har qanday tahdid qilish, tinchlikni har qanday tarzda buzish yoki bosqinchilik harakati mavjudligini aniqlaydi va tavsiyalar beradi yoki xalqaro tinchlik va xavfsizlikni saqlash yoxud tiklash uchun qanday choralar ko'rish kerakligini hal qiladi. Xavfsizlik Kengashi vaziyatning yomonlashuviga yo'l qo'ymaslik uchun tavsiyalar berish yoki choralarni ko'rish haqida qaror qabul qilishdan avval, manfaatdor tomonlardan o'zi vaqtincha ko'rilishi lozim va ma'qul, deb topgan choralarning bajaralishini talab etishga vakil qilinadi. Bunday vaqtincha choralar manfaatdor tomonlarning huquqlariga, da'volariga yoki mavqeiga zarar etkazmasligi lozim.

Xavfsizlik Kengashi shu muvaqqat choralarning bajarilmaganligini tegishli hisobga oladi. Shuningdek, Xavfsizlik Kengashi o'z qarorlarini amalga oshirish uchun qurolli kuchlardan foydalanish bilan aloqador bo'lmaganqanday choralar ko'rish kerakligini hal etishga vakil qilinadi va u Tashkilot a'zolaridan shunday choralarni ko'rishni talab qila oladi. Bu choralarga iqtisodiy munosabatlarni, temir yo'l, dengiz, havo, pochta, telegraf, radio yoki boshqa aloqa vositalarini to'la yoki qisman to'xtatish, shuningdek, diplomatik munosabatlarni uzib qo'yish kirishi mumkinligi aniq belgilab qo'yildi. Bundan tashqari qo'shimcha vakolat sifatida agar Xavfsizlik Kengashi choralarning etarli bo'lmashligi mumkin yoki etarli emas, deb topsa, u havo, dengiz yoki quruqlikdagi kuchlar yordamida xalqaro tinchlik va xavfsizlikni saqlash yoki tiklash uchun zarur choralar ko'rishga vakil qilinadi. Bu choralarga Tashkilot A'zolarining havo, dengiz yoki quruqlikdagi kuchlarining namoyishi, qamal qilishi va boshqa amaliyotlari kirishi mumkinligi ham alohida belgilandi.

Shu barobarida, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va gumanitar xarakterdagi xalqaro muammolarni hal etishda hamda inson huquqlariga va barchaning irqi, jinsi, tili va dinidan qat'i nazar asosiy erkinliklariga hurmatni ifodalash yangi avlod konstitutsiyalarida aks ettirildi. Ushbu Nizomda nazarda tutilgan majburiyatlarni o'z zimmasiga oladigan va mazkur tamoyillar bo'yicha majburiyatlarni oladigan va bajarishni istaydigan barcha tinchliksevar davlatlar Tashkilotga a'zo bo'la olishlari to'g'ridan-to'g'ri belgilandi. Xalqaro iqtisodiy va ijtimoiy hamkorlik masalalari ham Nizomda o'z aksini topgan bo'lib, millatlar o'rtasida tinchlik va do'stona munosabatlar uchun zarur barqaror va farovonlik sharoitini vujudga keltirish maqsadida:

- aholining turmush va ish bilan to'la ta'minlash darajasini oshirishga, iqtisodiy va ijtimoiy o'sish va rivojlanish sharoitini yaxshilashga qaratilgan hamkorlik dasturlari;
- iqtisodiy, ijtimoiy, sog'liqni saqlash sohasidagi xalqaro muammolarni hal etishga, ma'naviyat va maorif sohasidagi xalqaro hamkorlikka alohida e'tibor qaratilishi;
- inson huquqlariga, kishilarning irqi, jinsi, tili va dinidagi tafovutlaridan qat'i nazar, hammaning asosiy erkinliklariga yalpi hurmat bilan qarash va ularga rioya qilishga ko'maklashish – eng asosiy hamkorlik kategoriyasi sifatida aks ettirilgan edi. Mazkur nizom yuqoridagi asosiy siyosiy-huquqiy pozitsiya yaratish maqsadida hamda xalqaro miqyosda xavfsizlik, tinchlik, hamda millatlararo manfaatli munosabatlarni shakllantirishdagi muhim bir ijtimoiy-siyosiy kelishuv (consensus) ga asos bo'lib kelmoqda. Urushlarni oldini olish hamda uning o'rniga o'zaro faol (interaktiv) foydali diplomatiya yuritishni shakllantirish maqsadida qurol-yarog'lar tarqalishiga chek qo'yish, shuningdek, yalpi qirg'in qurollarining qisqartirilishi, pirovardida, ularning barcha zahiralari yo'qotilishiga erishish eng muhim vazifalardan biridir. Birlashgan Millatlar Tashkiloti qurolsizlanish bo'yicha muzokaralar o'tkazish, shu sohada tavsiyalar ishlab chiqish va tadqiqotlar tashabbuskori bo'lish uchun doimiy forum vazifasini o'taydi. U qurolsizlanish bo'yicha Konferensiya va boshqa xalqaro tashkilotlar doirasida olib boriladigan ko'pqirrali muzokaralarni qo'llab-quvvatlaydi.

Tinchlikni barqarorlashtirish maqsadida Birlashgan Millatlar Tashkiloti o'zining tinchlik o'rnatish faoliyati doirasida diplomatik mexanizmlardan foydalangan holda qarama-qarshi bo'lib qolgan tomonlarning yarashishlariga yordam beradi. Xavfsizlik Kengashi xalqaro tinchlik va xavfsizlik borasidagi o'z sa'y-harakatlari doirasida mojaroni bartaraf etish va tinchlik o'rnatish yoki uni, masalan, muzokaralar yoxud Xalqaro Sud yordamida barqaror etish yo'llarini tavsiya qilishi mumkin. Tashkilotning faoliyati — jabr-zulmning tub sabablarini imkon qadar ko'proq

bartaraf etishga qaratilgandir. Shuning uchun ham tinch qurilishning eng muhim unsurlaridan biri — taraqqiyot uchun yordamni ayamalikdir. Birlashgan Millatlar Tashkiloti tizimning boshqa tashkilotlari bilan hamkorlikda va davlatlar orasidagi donor mamlakatlar hamda nohukumat tashkilotlari ishtirokida butun jamiyatning baxt-saodati uchun, qonun-qoidalar ustuvorligini barqaror etish uchun mojarolar oqibatlarini boshdan kechirayotgan mamlakatlarda saylovlar o'tkazish va inson huquqlarini himoya qilishga yo'naltirilgan, boshqarishni takomillashtirishni qo'llab-quvvatlaydigan yordam ko'rsatadi. Ayni paytda Birlashgan Millatlar Tashkiloti bu mamlakatlarga mojarolar oqibatida izdan chiqqan ma'muriy tizimni, sog'liqni saqlash, xalq ta'limi va ijtimoiy infrastrukturaning boshqa unsurlarini tiklashga yordam beradi.

Inson huquqlari masalasida 1948-yili Bosh Assambleya tomonidan qabul qilingan Inson huquqlari deklaratsiyasida barcha erkak va ayollar uchun umumiy bo'lgan asosiy huquq va erkinliklar, jumladan, yashash, ozodlik va fuqarolik huquqlari, fikr, vijdon va din erkinliklari, mehnat qilish, bilim olish va boshqarishda ishtirok etish huquqlari e'lon qilingan.

Ishtirokchilari ko'pchilik davlatlar hisoblangan ikki xalqaro bitim bu huquqlarga yuridik jihatdan majburiy xarakter kasb etadi. Bitimlarning biri iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar. Ikkinchisi esa — fuqarolik va siyosiy huquqlarga bag'ishlangan. Deklaratsiya bilan birgalikda ular inson huquqlari haqidagi Xalqaro billni tashkil etadi.

Deklaratsiya inson huquqlari borasida, jumladan, irqiy kamsitish va xotin-qizlarni kamsitishga barham berish to'g'risidagi konvensiya; bolalar huquqlari haqidagi konvensiya, qochoqlik maqomi va genotsidga barham berish, o'z taqdirini o'zi hal etish, zo'ravonlik bilan yo'qotib yuborish to'g'risidagi deklaratsiyalar va taraqqiyot huquqi kabi 80 dan ortiq konvensiya va boshqa deklaratsiyalarni tayyorlash uchun poydevor qo'ydi. Normalarni ishlab chiqish faoliyati nihoyasiga yetayotgan ayni paytlarda Birlashgan Millatlar Tashkiloti o'zining inson huquqlari borasidagi ishlarida asosiy e'tiborni joriy etilgan normalarni hayotga tatbiq etilishiga qaratmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, BMT nizomi mazkur tashkilotning hamda tashkilotga a'zo davlatlarning o'zaro hamkorligi asosida faoliyat yuritishi hamda xalqaro xavfsizlikni, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni, totuvlik va bag'rikenglikni ta'minlashda asosiy tamoyillarni yoritib beruvchi muhim bir siyosiy-huquqiy hujjat bo'ldi. Inson huquqlari bo'yicha Birlashgan Millatlar Tashkiloti tizimi butun faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Oliy komissar har qanday buzg'unchilikning oldi olinishi, har qanday jinoyat taftish etilishiga erishib, inson huquqlari yanada yaxshiroq muhofaza qilinishini ta'minlash maqsadida hukumatlar bilan hamkorlik qiladi. Inson huquqlariga g'oyat katta hurmat-e'tibor Birlashgan Millatlar Tashkilotining taraqqiyotga yordamlashish borasidagi sa'y-harakatlarida yana ham sezilarli o'rin egallaydi. Jumladan, taraqqiyot huquqi o'zida barcha fuqarolik, madaniy, iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy huquqlarni mujassam etgan dinamik jarayonning muhim unsuri sifatida olib qaraladi va bu — jamiyatning barcha a'zolari farovonligining oshishiga yordam beradi. Taraqqiyot huquqining kalitini topish — qashshoqlikka barham berish bilan izohlanadi, bu esa, o'z navbatida Birlashgan Millatlar Tashkilotining asosiy maqsadlaridan biridir. Umuman olganda, BMT Bosh assambleyasi tomonidan qabul qilingan “Xalqaro munosabatlarda kuch ishlatish va kuch ishlatish bilan tahdid qilishdan bosh tortishprinsipini samaradorligini oshirish to'g'risida”gi deklaratsiya, “Xalqaro tinchlik va xavfsizlikka tahdid soladigan vaziyat va nizolarning oldini olish hamda ularni tugatish va bunda BMTning rolini oshirish to'g'risidagi” deklaratsiya umumiy xavfsizlikning xalqaro-huquqiy kafolatlarini yaratishga qaratilgan muhim qadam bo'lib, bularning barchasi BMT

nizomiga asolanib, xalqaro xavfsizlik huquqi doirasida tartibga solinadigan eng muhim xalqaro huquqiy munosabatlarni mustahkam poydevorini yaratishda maqsadida ishlab chiqilgan.

REFERENCES

1. Inson huquqlari bo'yicha xalqaro shartnomalar A.X.Saidov-T.:Adolat, 2004.
2. Xalqaro huquq. –T.:Adolat, 1997.
3. Odilqoriyev X.T., Ochilov B.E. – Hozirgi zamon xalqaro huquqi, - T.: 2002.
4. G.Matkarimova, G.Yuldasheva - Xalqaro huquq, - T.: 2012.
5. Международное право. Учебник для вузов – Москва: НОРМА - ИНФРА – М -2001.
6. Международное публичное право, Учебник. –Т.: “Zarqalam”, ТГЮИ; ЦИЧППИ, 2003.
7. Рахманов А.Р. Право международной безопасности. Т., ТГЮИ, 2003.
8. www.un.org
9. www.unisef.org
10. www.ilo.org
11. www.unic.un.org

KASB-HUNAR KOLLEJLARI FAOLIYATLARINI TASHKIL ETILGANLIK HOLATLARINI MONITORING QILISH

T.A.Xo‘jakulov

t.f.f.d dotsent

Y.D.Majidova

Magistrant

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7970892>

Annotatsiya. Ushbu maqolada kasb-hunar kollejlari ta'limni amalga oshirish faoliyatlarini tashkil etilganlik holatlarini monitoring qilish, ta'lim jarayoni sifati monitoringini rivojlantirish bosqichlarini to'g'ri tashkil etish nazarda tutiladi.

Kalit so'zlar: monitoring, raqamli texnologiya, ta'lim texnologiyasi, texnika-texnologiya.

МОНИТОРИНГ ОРГАНИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОЛЛЕДЖЕЙ

Аннотация. В данной статье предусмотрен мониторинг организации воспитательной деятельности профессиональных колледжей, правильная организация этапов развития контроля качества образовательного процесса.

Ключевые слова: мониторинг, цифровая технология, образовательная технология, техника-технология.

MONITORING THE ORGANIZATION OF THE ACTIVITIES OF VOCATIONAL COLLEGES

Abstract. This article envisages the monitoring of the organization of educational activities of vocational colleges, the proper organization of the stages of development of monitoring the quality of the educational process.

Key words: monitoring, digital technology, educational technology, technique-technology.

Kirish. Mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish va yuqori malakali kadrlar tayyorlash, ta'lim xizmatlarining ochiqligi va sifati masalalariga davlat tomonidan alohida e'tibor qaratilmoqda [1].

Mehnat bozorining rivojlanishi nafaqat ma'lum bilimlarga, balki professional raqobatbardoshlik, kasbiy harakatchanlik, turli xil mehnat harakatchanligini birlashtirish qobiliyatini ta'minlaydigan ma'lum fazilatlariga ega bo'lgan mutaxassislarni talab qiladi.

Bunday sharoitda kasb-hunar ta'limi muassasalarining bitiruvchilarni tayyorlash sifati uchun nafaqat davlat, balki mehnat bozorida qattiq tanlovdan o'tishi kerak bo'lgan yosh mutaxassislar oldidagi mas'uliyati ortib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasida professional ta'lim — iqtisodiyotning rivojlanish istiqbollari va ustuvor vazifalarini, zamonaviy texnika va texnologik tendensiyalarni hisobga olib, mehnat bozorida kadrlarga bo'lgan real ehtiyoj, ish beruvchilarning takliflari hamda “Hayot davomida ta'lim olish” prinsipi asosida shaxslarning ta'lim olishiga mo'ljallangan.

Kasb-hunar kollejlari ta'limni amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qarorlariga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlariga, O'zbekiston

Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga, boshqa qonun hujjatlariga amal qilinadi.

Masalani qo'yilishi va takliflar. Hozirgi vaqtda "monitoring" tushunchasi bilan bir qatorda yana bir tushuncha - "monitoring tizimi" keng qo'llanilmoqda. Monitoring tizimining tuzilishi quyidagi elementlardan iborat: monitoring sub'ektlari, monitoring ko'rsatkichlari majmui; faoliyatni monitoring qilish vositalari; monitoring faoliyati. Monitoring o'quv jarayonining mexanizmlari, qonuniyatlari shaxsni rivojlantirishga o'z vaqtida aralashish imkonini beradi. Faqatgina bunday sharoitlarda ularni malakali boshqarish mumkin [2].

Muammoni hal etish bosqichlari. Ta'lim sohasida monitoringdan foydalanish monitoringning 4 turini ajratish imkonini berdi:

- axborot monitoringi - axborotni to'plash, jamlash, tizimlashtirish va tarqatish (axborot yig'ish bosqichida maxsus tashkil etilgan so'rovni o'tkazishni nazarda tutmaydi);

- asosiy monitoring - mumkin bo'lgan og'ishlarni aniqlash uchun ob'ektning holatini doimiy nazorat qilish bilan aniqlash;

- muammoli monitoring - davom etayotgan jarayonlarning qonuniyatlarini va boshqaruv nuqtai nazaridan favqulodda bo'lganlarni aniqlash (boshqaruv organining buyrug'i bilan amalga oshiriladi).

- boshqaruv monitoringi - ta'lim uchun qabul qilingan boshqaruv qarorlarining samaradorligi, oqibatlarini va ikkinchi darajali ta'sirini kuzatish va baholash. Monitoringning ushbu turi ta'sirini aniqlash muammosi mavjudligi sababli kengaytiriladi, agar monitoring vazifasi kuzatilayotgan ta'sirlarni keltirib chiqaradigan tashqi yoki ichki omillarning dinamikasi va ta'sirini aniqlaydigan baholash tizimlarini qurishga asoslangan[3].

Shunday qilib, ishda biz ta'limdagi monitoringning aniq ta'rifiga keldik: bu ta'lim tizimi yoki uning alohida elementlari to'g'risidagi ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash, saqlash va tarqatish tizimi bo'lib, boshqaruv axborotini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, bu ta'limning holatini baholashga imkon beradi. Ob'ektning istalgan vaqtda holati va uning rivojlanishini bashorat qilishi mumkin.

Kasb-hunar ta'limi tizimini monitoring qilish modelida ta'lim muassasasi faoliyatining turli tomonlari aniqlanadi: iqtisodiy, pedagogik, ijtimoiy va boshqaruv. O'quv jarayoni monitoringini usullariga ko'ra uch guruhga bo'lish mumkin: axborot to'plash, joriy jarayonlar holatini ro'yxatga olish; boshqaruv qarorlarini qabul qilish va o'quv jarayonini sozlashda olingan ma'lumotlarni hisobga olish; ta'lim jarayonini sozlash.

Kasb-hunar kollejlari muassasalarini o'rganish jarayonida ishlab chiqilgan monitoring modelida uning asosiy yo'nalishlari belgilangan. Bu ta'lim tizimining faoliyat ko'rsatishi uchun sharoitlarni tahlil qilish, ta'lim mazmunini tahlil qilish, diagnostika qilish, o'quvchilarning kasbiy o'zini o'zi belgilashi, ta'lim tizimining samaradorligi, o'qituvchilarning kasbiy malakasi darajasini tahlil qilish. Monitoring usullari ham tavsiflanadi, ular bir necha guruhlariga bo'linadi: joriy kuzatish, tushuntirish, so'rov usullari, test va boshqalar.

Quyidagilar ta'lim jarayoni sifati monitoringini rivojlantirish bosqichlari deb larini belgilab olinadi:

1. Monitoring modelini ishlab chiqish;
2. Mezon bazasini shakllantirish;
3. Monitoring algoritmlari va dasturiy vositasini ishlab chiqish

Monitoring maqsadiga muvofiq quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Kasb-hunar ta'limida monitoring tizimini tashkil etishning zamonaviy yondashuvlarini nazariy tahlil qilish.

2. Kollej o'quvchilarining kasbiy tayyorgarligini nazorat qilish samaradorligini ta'minlovchi tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash.

3. Kollej o'quvchilarining kasbiy tayyorgarligini, shu jumladan o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatini baholash mezonlari va ko'rsatkichlari tizimini asoslash.

4. Kollej o'quvchilarining kasbiy tayyorgarligini monitoring qilish tizimining tarkibiy qismlari majmui sifatida mazmuni, vositalari va usullarini ishlab chiqish.

5. Ta'lim jarayoni sifatini monitoring qilish bo'yicha ishlab chiqilgan tizimni eksperimental tekshirish.

Xulosa. Monitoring texnologiyalaridan foydalanish nazorat samaradorligini oshirish, o'quv ko'rsatkichlarini dinamikada ko'rib chiqish, turli o'quvchilar, turli guruhlar, vaqtning turli nuqtalarida reyting ko'rsatkichlarini solishtirish imkonini beradi. Talabalar o'z-o'zini diagnostika qilish imkoniyatiga ega bo'lib, o'qituvchiga ta'lim jarayonini o'z vaqtida tuzatish imkoniyatini yaratadi.

REFERENCES

1. Т.А. Хужакулов, Бурева М, Турсуналиев Ж. Очистка сточных вод промышленных предприятий моделированием полианилиновых сорбционных материалов. "Colloquium-journal" № 3 (55). Warszawa, Polska. 2020. – P. 113-117
2. T.Khujakhulov., Water modeling and pre-project research algorithm. "Colloquium-journal" № 2 (26). Warszawa, Polska 2019. – P. 56-59.
3. Нурмонов А. Кўмакчили конструкциялар пресуппозицияси // Ўзбек тили ва адабиёти. -1986. -№6. -Б.42-45.
4. Гузев В.Г., Насилов Д.М. Слово-изменительные категории в тюрских языках и понятие грамматическая категория // 2021. -№3. С.23-35.

O‘SMIRLARDA DESTRUKTIV AXBOROTLARGA NISBATAN MAFKURAVIY IMMUNITET SHAKLLANTIRISH

Ikromova Sitora Akbarovna

Osiyo xalqaro universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrası assistenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.796752>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada o‘smirlarda destruktiv axborotlarga nisbatan mafkuraviy immunitet shakllantirish masalalariga atroflicha to‘xtalib o‘tilgan. Maqola davomida mavzu doirasidagi asosli fikr va mulohazalar keltirib o‘tilgan. Maqola so‘ngida xulosa va takliflar keltirilgan.*

***Kalit so‘zlar:** mafkuraviy immunitet shakllantirish, destruktiv axborotlar, o‘smirlar.*

FORMATION OF IDEOLOGICAL IMMUNITY TO DESTRUCTIVE INFORMATION IN TEENAGERS

***Abstract.** In this article, the issues of forming ideological immunity to destructive information in teenagers are discussed in detail. Reasonable opinions and comments within the scope of the topic are cited throughout the article. Conclusions and suggestions are given at the end of the article.*

***Key words:** formation of ideological immunity, destructive information, teenagers.*

ФОРМИРОВАНИЕ ИДЕОЛОГИЧЕСКОГО ИММУНИТЕТА К ДЕСТРУКТИВНОЙ ИНФОРМАЦИИ У ПОДРОСТКОВ

***Аннотация.** В данной статье подробно рассмотрены вопросы формирования идеологического иммунитета к деструктивной информации у подростков. Обоснованные мнения и комментарии в рамках темы цитируются на протяжении всей статьи. Выводы и предложения даны в конце статьи.*

***Ключевые слова:** формирование идеологического иммунитета, деструктивная информация, подростки.*

Mustaqillikni mustahkamlashning muhim shartlaridan biri bu g‘oyaviy tarbiyani kuchaytirishdan iboratdir. Bu borada kishilarimizda yot va zararli g‘oyalarga qarshi kurashish uchun mafkuraviy immunitetni shakllantirish zarur. Albatta, mafkuraviy immunitetni shakllantirish kishilar ongiga bir xil g‘oyasi zo‘r berib tiqishtirish emas, balki odamlarda oq-qorani ajratish, zararli g‘oyalarga qarshi hushyor va ogoh bo‘lish xususiyatlarini tarbiyalash demakdir. 1999-yil fevral, 2004-yilning martidagi Buxoro va Toshkent shahrida sodir etilgan terroristik voqealardan to‘g‘ri xulosa qilish muhim. Har bir davlat, jamiyatning qudrati uning

ichki xavfsizligi va barqarorligiga tayanadi. Ya`ni jamiyat, millat o`z royasida mustahkam tursa, ikkilanmasa, har qanday dushman qo`llashi mumkin bo`lgan g`oyaviy tahdidlardan qo`rqmasa, bunday millatni yengish mumkin emas. Aksincha, jamiyat ichida g`oyaviy parokandalik bo`linishlar bo`lsa (bunga tarixda misollar ko`p) dushmanlarga, ularning yot mafkuralariga yo`l ochib beradi. Bunday millatni yengish, mustamlaka qilish oson kechadi (bunga ham tarixda misollar ko`p).

Bu haqda A.Oripov:

*Turkistonning bolalari, maqtovimga quloq, tutmang,
Gina qilsam chidang, ammo gaplarimni hech unutmang.
O`t ketsin u qora kunga — birovlarga qul bo`ldingiz,
Sharq G`arbning o`rtasida oyoq osti yo`l bo`ldingiz.*

degan edi. Shunday ekan, barqarorlik va xavfsizlik — jamiyatning ongliligiga, anglangan to`g`ri tushuncha va bilimlarga faol amal qilishiga, fikriy, g`oyaviy birligiga, bular esa xavfsizlik ma`rifatiga tayanadi.

Mamlakatimizning xavfsizligi, barqaror taraqqiyoti hech bir O`zbekistonlikni befarq qoldirmasligi kerak. Chunki ular o`z vatanining qanday mashaqqatli, azobli asrlarni o`tkazib, mustaqillikka erishganligini yaxshi biladilar. Shunday ekan, har bir O`zbekistonlik millatidan, dinidan, tug`ilgan joyidan, kasbu-koridan qat`iy nazar vatan posboni bo`lishi lozim. Demak mamlakatimizning xavfsizligi uchun eng birinchi kafolat — O`zbekistonliklarning milliy istiqlol g`oyasi atrofidagi jipsligidir. Shu tariqa milliy g`oya bizni o`tmishimiz, hozirgi hayotimiz va kelajagimiz bilan bog`lab turadi. Shu sababli O`zbekiston xalqining milliy istiqlol g`oyasiga asoslangan immuniteti — Vatan xavfsizligi darajasining muhim ko`rsatkichlaridan biriga aylanadi.

Milliy istiqlol g`oyasi xalq farovonligi, yurt tinchligi, Vatan ravnaqi, ijtimoiy hamkorlik millatlararo totuvlik dinlararo bag`rikenglik komillikka tayanar ekan, ana shu g`oyalarga qarshi qaratilgan hatti-harakatlar tashqi va ichki tahdidlarning oldini oladi. Tashqi tahdidlar O`zbekistonning davlat chegarasidan tashqaridan kirib keluvchi, ichki tahdidlar esa O`zbekiston davlati, mamlakatning ichidan chiqayotgan tahdidlardir. Biz ko`p asrlar ana shu ichki tahdidlar tufayli mustamlakalikda yashab keldik.

Ichki tahdidlar — o`z vataniga, vatandoshiga, vatandoshlariga zarar yetkazishga qaratilgan g`oya, fikr, hatti-harakatlardir. Nosog`lom mahalliychilik yonidagilarni mensimaslik vatandoshlarning haqqiga xiyonat qilish, "ma`naviy emigrasiya" (baxtini o`z vatanidan emas, o`zga joylarda qidirish), odamlarni boy kambag`alga bo`lib muomala qilish, poraxo`rlik,

korruptsiya, qo‘pollik, ashaddiy millatchilik, merkantilizm, ortiqcha mol-dunyoga hirs qo‘yish, befarqlik, loqaydlik, o‘zligini anglamaslik va boshqa illatlar bilvosita ichki tahdidlar vazifasini bajaradi. Ular qancha keng tarqalsa, o‘zbekistonliklarning g‘oyaviy birligiga shuncha ko‘p zarar yetkazadi, parokanda qiladi, hamjihatlik bo‘lmaydi. G‘oyaviy birligi mo‘rt millatning davlat xavfsizligi ham mo‘rt bo‘ladi.

Barcha zamon va makonlarda ma`naviyati kuchli, ishonch va e`tiqodi mustahkam millat bir jonu bir tan bo‘lib, muammolarni tez va soz yechgan, peshqadam bo‘lgan. Mafkuraviy birligi ichidan yoki tashqaridan buzilgan millatlar esa, mag‘lub bo‘lib, mustamlakaga aylangan. Buning tarixiy misolini Bilga xoqonning turk xalqiga bundan 1266 yil oldin toshga bitilgan murojaatida ham ko‘ramiz. Bu bitik mafkurasizlikning ayanchli oqibatlarini tasvirlaydi. Bilga xoqon turk elining adashuvi natijasida uning boshiga qanchalar falokat yog‘ilganini kuyinib aytadi «Tabgach xalqi so‘zi shirin, nafis ipaklar bilan aldab, yiroq xalqni shunday yaqinlashtirar ekan... shirin so‘ziga, nafis ipakligiga aldanib, ko‘p turk xalqi, o‘lding Ey, turk xalqi, o‘lding..»

Inson biror kasallikka chalinsa, uni davolash mumkin. Millat ma`naviyatining zaifligi, uning xarakteridagi xafsalasizlik befarqlik g‘ayratsizlik o‘zaro ichki munosabatlarda aldamchilik qo‘pollik johillik xudbinlik yalqovlik va boshqa nuqsonlarda namoyon bo‘ladi. Demak hozirgi o‘zimizni o‘zimiz barkamol qilishimizga to‘sqinlik qilayotgan ma`naviy jarohatlarimizni davolashimiz uchun masalaga aniq, ya`ni real milliy xarakterni o‘rganish va o‘zgartirish omili sifatida yondashmog‘imiz zarur.

Natijada, millatning o‘z ahvoliga o‘zining munosabati, ijobiy jihatlarni oshirish va qusurlarni ma`rifiy yo‘l bilan davolab, kuchlantirib, jahonning ilg‘or millatlari safiga qo‘shilishi mumkin.

Jamiyatning o‘z ertasi va kelajagiga ishonchi o‘z-o‘zidan hosil bo‘lmaydi. Buning zamirida millat baxt saodati yo‘lida, demak har bir fuqaro manfaatidan kelib chiquvchi maxsus faoliyat — g‘oyaviy tarbiya yotadi. Mafkuraviy tarbiya deganda gap, "kishilar dunyoqarashini boshqarish xaqida emas, balki odamlarning tafakkurini boyitish, uni yangi ma`no va mazmun bilan to‘ldirish"ni anglatadi.

G‘oyaviy tortishuvlarda tahdid soluvchi ham, o‘zini himoya qiluvchi ham g‘oyani ommalashtirish uslublaridan foydalanadi. Bu mafkuraviy tarbiya uslublaridir. Demak qaysi tomonning yengishini, pirovard natijada, ilmga asoslangan targ‘ibot va tashviqot hal qiladi. Shu tariqa mafkuralar tortishuvi targ‘ibot va tashviqotlar tortishuviga aylanadi, deyish mumkin. Shu sababli "Milliy istiqloq mafkurasi tom ma`nodagi milliy mafkuraga aylanishi uchun qator talablarga javob berishi zarur. Ana shunday talablardan biri — har qanday yovuz g‘oyaga qarshi javob bera olishidir».

Jamiyatga yot mafkuraviy g'oyalar birdaniga kira olmaydi. Ular, avvalo, mahv qilinishi kerak bo'lgan millat azaldan ishonib kelgan narsalarga ishonchini, umidini so'ndiradi. Buning uchun millat ishonib kelgan narsalar yomonlanadi, obro'sizlantiriladi. Natijada, mafkuraviy immunitetni sindirishning birinchi bosqichi amalga oshadi — millat o'zi ishonib kelgan g'oyalar, qadriyatlarga befarq munosabatda bo'la boshladi. Azaliy qadriyatlarga amal qilinmay qo'yiladi, odamlarda ularga amal qilmayotganlarga loqayd munosabat urf bo'ladi. Qadriyatlar, g'oyalar qadrsizlanadi, ahamiyatsiz narsalarga aylanib qoladi. Bo'shliq ana shunday yaratiladi, "ochib olinadi".

G'oyaviy bo'shliq ochib olingach, endi uning o'rnini to'ldirish uchun o'z g'oyasini jozibali qilib tasvirlay boshlanadi. Buzg'unchi g'oyaga xos "yangilik" va u berayotgan va'dalar odamlar qulog'i hamda ko'zi orqali ong va qalbiga kira boshlaydi. Mafkuraviy bo'shliq shu tariqa to'ldira boshlanadi. Yolg'on g'oya odamlar ongiga kirsam, u ham katta kuchga aylanadi.

Hozirgi fan va texnologiyalar ravnaqi davrida boshqa kishilarning ongi va qalbiga yashirin, g'araz maqsad bilan ta'sir ko'rsatishni ifodalashda manipulyasiya (tapiz — qo'l) so'zi, ya'ni «obyekt ustidan biror maqsadda ish olib borish» ma'nosida ishlatilmoqda. Bunda chaqqonlik mahorat talab qilish ko'zda tutiladi. Shu sababli, "manipulyasiya"ni ko'chma ma'noda "odamlar bilan obyekt sifatida munosabatga kirishish" deb ham tushunish mumkin. 1969-yil Nyu Yorkda chop qilingan "Zamonaviy sosiologiya lug'ati"da bu haqda "boshqalarga bildirmasdan, asl maqsadni yashirin tutgan holda boshqalar ustidan hukmronlik qilib, o'zi istagan xulq-atvorni shakllantirish" deyiladi.

Biz uchun muhim jihati shundaki, ushbu vaziyatda shaxs va uning mafkuraviy immunitetiga ta'sir ko'rsatish jarayoni manipulyasiya tushunchasida aks etadi. Chunki, "da'vatchi"ning ta'siri birinchidan shaxsga nisbatan zo'rlik kuch ishlatilmaydi, balki ma'naviy, psixologik xususiyatga ega; ikkinchidan, bu ta'sirda asl maqsad yashirin qoladi. Shuning uchun ham "islom dini niqobida" degan ibora ishlatiladi; uchinchidan, g'oyaviy manipulyasiya, zimdan ta'sir ko'rsatuvchidan mahorat va bilimni talab qiladi. Shunday ekan, g'oyaviy manipulyasiyani mafkuraviy kurash, yot mafkuralar tomonidan qo'llanilayotgan ta'sir texnologiyasining tarkibiy qismi, deb atash mumkin. Ya'ni manipulyasiya odamni u yoki bu ishni qilishga emas (targ'ibot va tashviqotdan farqli), balki shu ishni qilishga xohish, istak uyg'otishga qiladi.

G'oyaviy manipulyasiya jarayonlari qanday kechadi? Avvalo, g'oyaviy manipulyator (da'vatchi) ta'sir o'tkazmoqchi bo'lgan odam tasavvurlarini o'zgartirishga olib keluvchi bilimlar bera boshlaydi. Natijada, obyekt (shaxs)ning dunyo qarashida qadriyatlari tizimida da'vatchi manipulyator kutayotgan tartib paydo bo'ladi va yetakchilik qila boshlaydi. Bu esa shaxsning

xulq-atvoriga taʼsir koʻrsatadi, shaxs oʻz xarakteridagi oʻzgarishlarni sezmaydi va "men toʻgʻri yoʻl tutayapman, chunki ...", degan asosga ega boʻlib qoladi.

Jahon tajribasiga nazar tashlasak millatning mafkurasi bir emas, balki bir necha avlodning umri davomida ishlab chiqilishi va takomilga erishuviga guvoh boʻlishimiz mumkin. Butun xalqni birlashtiradigan bayroq boʻlmish milliy gʻoyani shakllantirish ahamiyatini ifoda etuvchi fikrlar insoniyat tarixining turli davrlarida bitilgan bitiklarda ham oʻz ifodasini topgan, uning yorqin ifodasini qadimgi Sharq va islom falsafasining buyuk namoyandalari ijodida ham uchratish mumkin.

Insoniyat tarixida mafkuraviy immunitetni mustahkamlash, bunga erishilmaganda bu qanday fojialarga olib kelishi mumkinligi haqida bitiktoshlarda qoldirilgan millatga ogohlantirish daʼvatlari mavjud. Mana shulardan biri:

“Samimiy, nosamimiyni ajratmaysan, kim qattiq gapirsa, samimiyni xam tanimaysan. Oʻshandayliging uchun tarbiyat silgan xoqoningning soʻzini olmayin nomnishonsiz ketding”.

Kul tigin bitigi

“Azizim, sen dushman soʻzlariga darhol ishonib qoʻya qolma, uning soʻzlari hiyla va aldovdan iborat boʻlib, u oʻz maqsadiga erishish uchun oʻzini nihoyatda muloyim qilib koʻrsatadi. Ichki olamini tashqi olami bilan boʻyab koʻrsatadi. Seni gafatda koʻrgach, tadbir oʻqini maqsad nishoniga uradi. U paytda sen uchun chora-tadbir koʻrish fursati oʻtgan boʻlib, hasrat va nadomat yordam bermaydi. Chunonchi aytadilar:

Dushman ishi avval xiylayu, nayrang

Soʻng hujum boshlaydi qiladi garang.

Bu selning yoʻllari toʻsilmasa gar,

Yuzlanar bexisob fitna-yu zarar.

Xoʻja Samandar Termiziy

Xalqchil talqinda mafkuraviy tahdidni — daʼvatchining suhbatdoshini oʻziga ogʻdirib olish uchun qiladigan urinishlariga, mafkuraviy immunitetni esa shaxsning "ogʻmasdan", oʻzligida sobit va sodiq tura olishiga oʻxshatish mumkin. Shuning uchun oʻz qarashiga, shaxsiy fikriga ega boʻlmagan ogʻmachi odamlarni oʻzbeklar "betuturiq", "subutsiz", "unga ishonib boʻlmaydi", "ikkiyuzlamachi", "sotqin", "xoin" kabi soʻzlar bilan ataydi.

REFERENCES

1. Milliy istiqlool gʻoyasi: asosiy xususiyatlari, falsafiy va tarixiy ildizlari. Masʼul muharrir Q.Nazarov. Toshkent 2001 y.

2. G'oya va mafkura. Mas`ul muharrir Q.Nazarov. Toshkent — 2001 y.
3. Milliy istiqlol g'oyasini xalqimiz ongiga singdirish omillari va vositalari. Mas`ul muharrir Q.Nazarov. Toshkent 2001 y.
4. Markaziy Osiyo: G'OYAVIY jarayonlar va mafkuraviy tahdid. Mas`ul muharrir Q.Nazarov. Toshkent — 2001 y.
5. Milliy istiqlol g'oyasining amal qilish tamoyillari. Toshkent 2001 y.
6. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. Mas`ul muharrir Q.Nazarov. Toshkent — 2001 y.

JISMONIY MADANIYATNING SPORTCHILAR JISMONIY VA PSIXOLOGIK SALOMATLIGIDAGI O'RNI

Raxmatjonov Shoxjahon Dilshodbek o'g'li

Shohjahon1300146@gmail.com

FarDU, Sirtqi bo'lim, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7964324>

Annotatsiya. Mazkur maqola jismoniy madaniyatning sportchilar jismoniy va psixologik salomatligidagi o'rni bo'yicha ilmiy tadqiqotlarning tavsiyalari ifodalangan. Shuningdek, maqolada mazkur masala yuzasidan muallif tomonidan shakllantirilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ham o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar. funktsiya, apatiya, identifikatsiya, funktsional, antidepressant, stress, ichki yadro.

THE ROLE OF PHYSICAL CULTURE IN THE PHYSICAL AND PSYCHOLOGICAL HEALTH OF SPORTSMEN

Abstract. This article presents the recommendations of scientific studies on the role of physical culture in the physical and psychological health of athletes. Also, in the article, the scientific proposal and practical recommendations formed by the author on this issue were also expressed.

Keywords: function, apatia, identification, functional, antidepressant, stress, inner core.

РОЛЬ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ФИЗИЧЕСКОМ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ ЗДОРОВЬЕ СПОРТСМЕНОВ

Аннотация. В данной статье представлены рекомендации научных исследований о роли физической культуры в физическом и психологическом здоровье спортсменов. Также в статье были высказаны сформулированные автором научное предложение и практические рекомендации по данному вопросу.

Ключевые слова: функция, апатия, идентификация, функционал, антидепрессант, стресс, внутренний стержень.

Ijtimoiy salomatlik - bu ijtimoiy muhitga moslashish, ijtimoiy funksiyalarni to'liq bajarish qobiliyati. Ijtimoiy salomatlik ijtimoiy aloqalar, resurslar, muloqot qobiliyatlari va uning sifatini aks ettiradi. Ijtimoiy salomatlik darajasi ijtimoiydir faoliyat va inson ko'pgina mualliflar psixologik jihatdan sog'lom kattalarning xususiyatlarini tasvirlaydi. Bugungi kunda jismoniy tarbiya va sport shunday ijtimoiy kuch va ahamiyat kasb etganki, ular jamiyat tarixida hech qachon bo'lmagandek tuyuladi. Jismoniy tarbiya va sport nafaqat jismoniy rivojlanishning samarali vositasi, balki insonning psixologik salomatligiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi¹³¹. Mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sport ma'naviy boylik, ma'naviy poklik va jismonanlikni ta'minlaydi. Rivojlanishni uyg'unlashtirgan shaxsni tarbiyalash muhimdir

Barkamollik hayotdagi eng go'zal qadriyatlardan biridir. Kashfiyot sportining eng yuqori qiymati sanaladi. A. P. Nechayev o'z tadqiqodida shunday yozgan edi : "Harakat tarbiyasi bo'lmagan joyda bmlar yo'q. To'liq bilim olish haqida gapirish o'ta mushkil sanaladi. Qaysidir

¹³¹ Озеров В.П. Основы здоровой жизнедеятельности. Активизация психофизической работоспособности человека. [Текст] / В.П. Озеров. - Ставрополь «Сервисшкола» 2006. – 472 с

ma'noda, chaqqonlik, chidamlilik va qat'iyatni mushak xususiyatlari va charchoq deb atash mumkin, apatiya, kayfiyat o'zgarishi, zerikish, tashvish, va mushaklarning muvozanati ham tadqiqodlarda keng o'rganilgan. Ko'plab mualliflar psixologik jihatdan sog'lom sportchining xususiyatlarini tasvirlab berishga harakat qilishgan. A. Maslou psixologik sog'lomlikning quyidagi jihatlarini ajratib o'tadi¹³²:

- Haqiqatga yo'nalganlik;
- O'zingiz va boshqalar qanday bo'lsa, shunday qabul qilish;
- O'zingizga emas, muammoga ko'proq e'tibor qarating;
- Odamlarning hodisalarni idrok etishda faolligi;
- Insoniyat bilan identifikasiya qilish;
- Qobiliyatlari o'xshash odamlar bilan munosabatlar;

K. Rodjyersning fikricha, inson "to'liq funksional" tizimdir, ya'ni psixologik salomatlikdir quyidagi individual xususiyatlarni bog'ladilar:

– Amaliyotga ochiqlik, bu ularning fikrlari va his-tuyg'ularini chuqur va etarli darajada bilishni talab qiladi;

– Salbiy his-tuyg'ulardan etarli darajada psixologik himoyani rivojlantirish ten densiyasining yo'qligi, xulq-atvorni tanlash uchun asos sifatida xizmat qobiliyati ham bor. Shunday qilib, psixologik jihatdan sog'lom odam harakatchan va tashqi o'zgarishlarga sezgir muayyan ichki yadro, xavfsizlik marjasi mavjudligi psixologik himoyaning samarali usullariga ega voqe'lik va hayotiy faoliyatning halokatli omillariga qarshi turish optimallashtirish imkonini ob'yek. Sportda o'z ixtiyori bilan, ob'yektiv va sub'yektiv qiyinchiliklarni engishga qodir emas, u bilan samarali natijaga erishib bo'lmaydi. Kunning har soatida o'ziga qarshi kurashni namoyish qilish hayotiy insoniy fazilatlarini shakllantirishda qat'iyatlilik, maqsadga muvofiqlik, jasorat, o'z-o'zini tarbiyalash va tashabbuskorlik kabi ob'yektiv sharoitlar yaratish uchun qulay muhit yaratiladi. Bundan tashqari, sportning jamiyat va shaxslar uchun yaxshi foydasi kattadir. Jismoniy faoliyat muntazam ravishda shug'ullanadigan odamlarda tashvish, taranglik va tajovuz kamayadi. N.N.Rudenkoning so'zlariga ko'ra, sport – bu muammolaringizni unutish, yengillik va dam olishga yordam ob'yekdan antidepressant turi mashg'ulotlar sonini normada bo'lishi, qondagi shakar muvozanatlashtiradi va mushaklarning surunkali kuchlanishini engillashtiradi. Doimo asabiylashadigan odamlarga xos bo'lgan narsalarni yo'q qiladi. Bunday jismoniy faoliyat stress darajasini pasaytiradi to'plangan tajovuz qarindoshlari va sport sizni nazorat qilish imkonini ob'yek, chunki ziddiyatga emas, balki tashqi va foydaga hissa qo'shadi¹³³.

Ye.R. Kaliteyevskayaga ko'ra, mashqlanish paytida tanada endorfin ishlab chiqariladi - tabiiy antidepressantlar. Endorfinlar (miya neyronlarida tabiiy ravishda paydo bo'ladigan afyunga o'xshash kimyoviy birikmalar. Endorfinlar ko'pincha, "baxt gormonlari" yoki "quvonch gormonlari" deb ataladi¹³⁴. Jismoniy faollik tananing barcha qismlariga, shu jumladan miyaga kislorodning faol oqimini keltirib chiqaradi. Bu umidsizlik, depressiya, stress, uyqusizlik kabi

¹³² Озеров В.П. Основы здоровой жизнедеятельности. Активизация психофизической работоспособности человека. / В.П. Озеров. - Ставрополь «Сервисшкола» 2006. – 472с

¹³³ Руденко Н. Н. Актуальность оценки физического развития детей / Н. Н. Руденко, И. Ю. Мельникова // Практическая медицина. - 2009. - № 39. - С. 31-34

¹³⁴ Калитеевская Е.Р. Психическое здоровье как способ бытия в мире: от объяснения к переживанию. [Текст] / Е.Р. Калитеевская // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии. - М.: «Смысл», 1999. – С. 231 – 239.

ko'plab muammolarni oldini oladi. Qolaversa, ayrim psixologik kasalliklarning alomatlarini kamaytirishga yordam keng yordam beradi. M.F.Sautkinning yozishicha, jismoniy faollik kayfiyatga qanday ta'sir qilishini aniqlash uchun, birinchi tadqiqod 1970-yilda o'tkazilgan. Unda ikki guruh erkaklar ishtirok etgan. Birinchisi olti hafta davomida mashq qiladigan yugurish, suzish va velosipedda yurish kabilar kiradi. Ikkinchisi - muntazam harakasiz turmush tarzini olib borgan kishilar kiritiladi. Natijada, sub'ektlarning birinchi guruhidagi erkaklar tushkunlikka tushib qolishdi, avvalgidan ancha tez chiqib ketishgan¹³⁵. Demak, sport mashqlari ham sportchining psixologik salomatligiga keng ta'sir etadi.

Har qanday sportning o'ziga xos xususiyati bu musobaqalar. Ular insoniy axloqiy tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Sport bilan shug'ullanadigan, musobaqalarda qatnashadigan shaxs individualdir sifatlarini rivojlantiruvchi "sog'lom" raqobatni o'rganadi. Musobaqaning joriy qoidalari nafaqat kurashning borishini, balki unga tayyorgarlikni ham belgilaydi.

REFERENCES

23. Rakhmatdjonov Shokhjahan Dilshodbek o'g'li. (2022, January 23). THE ROLE OF PHYSICAL CULTURE IN PROVIDING THE PSYCHOLOGICAL HEALTH OF THE ATHLETE. INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION, Canada.
24. Raxmatjonov Shoxjahan Dilshodbek o'g'li. (2022). SPORTCHI PSIXOLOGIK SALOMATLIGIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(11), 117–121.
25. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Motiv Va Motivatsiya Muammosining Jahon Va Mahalliy Psixologlar Tomonidan Tadqiq Etilganligi. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(11), 256-259.
26. Dilshodbek o'g'li, Raxmatjonov Shoxjahan. "Motiv Va Motivatsiya Muammosining Jahon Va Mahalliy Psixologlar Tomonidan Tadqiq Etilganligi." *American Journal of Social and Humanitarian Research* 3.11 (2022): 256-259.
27. Dilshodbek o'g'li R. S. Motiv Va Motivatsiya Muammosining Jahon Va Mahalliy Psixologlar Tomonidan Tadqiq Etilganligi // *American Journal of Social and Humanitarian Research*. – 2022. – T. 3. – №. 11. – C. 256-259.
28. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE SPORTSMAN PERSONALITY DURING COMPETITIONS. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 215-221.
29. Dilshodbek o'g'li, Rakhmatdjonov Shokhjahan. "PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE SPORTSMAN PERSONALITY DURING COMPETITIONS." *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI* 2.11 (2022): 215-221.
30. Dilshodbek o'g'li R. S. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE SPORTSMAN PERSONALITY DURING COMPETITIONS // *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*. – 2022. – T. 2. – №. 11. – C. 215-221.

---

¹³⁵ Сауткин М.Ф. Материалы многолетних исследований физического развития школьников / М.Ф. Сауткин, Г.И. Стунеева // *Здравоохранение Рос.Федерации*. - 2005.- №1. – С.55-57.

31. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). TALABALARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISH-IJTIMOY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 66-70.
32. Dilshodbek o'g'li, Raxmatjonov Shoxjahon. "TALABALARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISH-IJTIMOY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA." *Gospodarka i Innowacje.* 30 (2022): 66-70.
33. Dilshodbek o'g'li R. S. TALABALARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISH-IJTIMOY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA //Gospodarka i Innowacje. – 2022. – T. 30. – C. 66-70.
34. Dilshodbek o'g'li, R. S., & Boxodirjon o'g'li, V. A. (2022). XORIJ PSIXOLOGLARINING ISHLARIDA SHAXSNING TADQIQ ETILISHI. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 39-47.
35. Dilshodbek o'g'li, Raxmatjonov Shoxjahon, and Vosiljonov Azizbek Boxodirjon o'g'li. "XORIJ PSIXOLOGLARINING ISHLARIDA SHAXSNING TADQIQ ETILISHI." *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION* 1.12 (2022): 39-47.
36. Dilshodbek o'g'li R. S., Boxodirjon o'g'li V. A. XORIJ PSIXOLOGLARINING ISHLARIDA SHAXSNING TADQIQ ETILISHI //INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION. – 2022. – T. 1. – №. 12. – C. 39-47.
37. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2023). SPEECH ISSUES IN PSYCHOLINGUISTICS. *IQRO JURNALI*, 2(2), 503-511.
38. Dilshodbek o'g'li, Raxmatjonov Shoxjahon. "SPEECH ISSUES IN PSYCHOLINGUISTICS." *IQRO JURNALI* 2.2 (2023): 503-511.
39. Dilshodbek o'g'li R. S. SPEECH ISSUES IN PSYCHOLINGUISTICS //IQRO JURNALI. – 2023. – T. 2. – №. 2. – C. 503-511.
40. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
41. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
42. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
43. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
44. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).

HAYDOVCHI PSIXOLOGIK SALOMATLIGINING YO'L HARAKAT XAVFSIZLIGIGA TA'SIRI

Usmonov Rahim Raxmonovich

Farg'ona davlat universiteti Ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrasida o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7964354>

Annotatsiya. Ushbu maqolada haydovchi psixologik salomatligining yo'l harakati xavfsizligiga ta'siri shuningdek, yo'l harakat xavfsizligi sohasidagi inson omilini baholash haqida so'z boradi. Bundan tashqari maqoladaning aksariyat qismi tezlik yoki traektoriyaning o'zgarishida haydovchi harakatlarini o'rganish, o'zgarishini aniqlash va baholashdan iborat.

Kalit so'zlar: Ruhiiy salomatlik, haydovchining ruhiy salomatligi, yo'l, haydovchining salomatligi, reaksiya, harakat xavfsizligi, haydovchining idroki, haydovchining reaksiyasi, yo'l harakat xavfsizligi, asabiylashish, haydovchining ruhiy holati.

DRIVER SAFETY ON THE ROAD

Abstract. This article discusses the impact of the psychological health of the driver on road safety, as well as the assessment of the human factor in the field of road safety. Also, most of the article consists of studying, determining and evaluating the actions of the driver when changing speed or trajectory.

Key words: Mental health, driver mental health, road, driver health, road, driver's health, reaction, traffic safety, driver's perception, driver's reaction, traffic safety, nervousness, driver's mental state.

НАДЕЖНОСТЬ ВОДИТЕЛЯ ПРИ ДВИЖЕНИИ ПО ДОРОГУ

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние психологического здоровья водителя на безопасность дорожного движения, а также оценка человеческого фактора в сфере безопасности дорожного движения. Также большая часть статьи состоит из изучения, определения и оценки действий водителя при изменении скорости или траектории.

Ключевые слова: Психическое здоровье, психическое здоровье водителя, дорога, здоровье водителя, дорога, здоровье водителя, реакция, безопасность движения, восприятие водителя, реакция водителя, безопасность дорожного движения, нервность, психическое состояние водителя.

Haydovchining yo'ldagi favqulodda holatdagi xatti-harakati va xulqini faqat kichik ehtimollik darajasi bilan taxmin qilish mumkin. Yo'l harakati xavfsizligini boshqarish sohasida haydovchi ishidagi ishonchlilikni oshirish - "haydovchi - avtomobil - yo'l - atrof-muhit" tizimida boshqaruv elementi sifatida yo'l harakati xavfsizligini takomillashtirish siyosati sohasidagi asosiy vazifadir. Haydovchi uchun asosiy ma'lumot manbai yo'l bo'lib, u birinchi navbatda yo'lni vizual analizator orqali idrok qiladi. Yo'l holatini idrok etishning 95% ko'rish orqali amalga oshiriladi. Yo'l sharoitlari haqidagi ma'lumotlarni tahlil qilib, haydovchi avtomobilning tegishli haydash rejimini tanlaydi va shu asosda eng maqbul va xavfsiz rejimni belgilaydi. Yo'lning geometrik parametrlariga, tartibga solish vositalariga, ustun bo'lgan harakat intensivligiga, marshrut bo'ylab harakatlanish jarayonida yo'l bo'yidagi landshaftga qarab, harakat rejimi juda keng o'zgaradi. Avtomobil haydovchisi tanlangan rejimning xususiyatlarini va hozirgi harakat holatini doimiy ravishda taqqoslaydi. Haydovchi biror obyekt oldidan xavfsiz o'tish uchun amalga oshirilishi

kerak bo'lgan harakatlari haqida qo'shimcha ma'lumot oladi va kerak bo'lganda joriy holatdagi rejimga tuzatishlar kiritadi. Shunday qilib, yo'l holatini tashkil etishda haydovchining psixofiziologik imkoniyatlarini hisobga olish kerak. Shunday qilib "haydovchi - avtomobil - yo'l - atrof-muhit" tizimida havfsizlikni ta'minlashda haydovchining yo'ldagi harakatining ishonchliligi masalasi eng muhimdir. Bunga harakatni boshqarish vositalarining samarali bo'lishi, haydovchining ko'rish maydonidagi harakatni boshqarish vositalarini oqilona o'rnatish, haydovchining e'tiborini chalg'itadigan va uning hissiy holatini oshiradigan narsalarni yo'l bo'yida joylashtirishni optimal cheklash orqali erishish mumkin. Haydovchidagi foydali ish foefitsentini yuqori darajada bo'lishiga erishish faqatgina u tomonidan qabul qilinayotgan informatsiyalarning ma'lum bir meyyorda bo'lishini ta'minlash orqali amalga oshiriladi. Haydovchining ishonchliligi va harakat xavfsizligi to'g'ridan-to'g'ri haydovchining hissiy holatiga bog'liq. Bu esa ko'p jihatdan yo'l haqidagi ma'lumotlarning ko'pligi yoki yetishmasligiga bog'liq. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, reaksiya vaqti juda katta farq qiladi va u har jihatdan transport holatiga bog'liq. Misol uchun, aytishlariga qaraganda haydovchining reaksiya vaqti har qanday transport holati uchun nazariy jihatdan doimiy ya'ni bir xil deb hisoblanadi.

Yo'l harakati xavfsizligiga ta'sir qilish sohasidagi inson omilini baholashni aniqlashga qaratilgan tadqiqotning aksariyat qismi tezlik yoki traektoriyaning o'zgarishida haydovchi harakatlarini o'rganish, o'zgarishini aniqlash va baholashdan iborat. Ammo shuni hisobga olish kerakki, harakat tezligini yoki traektoriyasini o'zgartirish yo'lda harakatlanayotganda transport holatini idrok etishdek murakkab jarayonining yakuniy bosqichidir.

Aksariyat, avariya sabablarini o'rganayotganda, haydovchining e'tibori ayni holatida reaksiyasi tezlikni o'zgartirishga emas, balki yo'l holatining ba'zi bir elementiga qaratilganligi ko'zga tashlanadi. Asabiylashishning kuchayishi, bosh miyya po'stlog'ida tarqaladi va haydovchiga ta'sir qiladi. Haydovchi nafaqat favqulodda vaziyatda, balki muncha vaqt o'tib undan muvaffaqiyatli chiqib ketgandan keyin ham haydovchi xato qila boshlaydi. Ayrim yo'l-transport hodisalari yo'lning eng xavfli yoki murakkab qismida emas, balki ancha olisda masofada yoki qatnov murakkab bo'lmagan joylarda sodir bo'lishini ham shu fakti tasdiqlaydi. Yo'l harakatini tartibga solish vositalaridan foydalanish samaradorligi, ushbu vositalarning yo'l sharoitlari qanchalik to'g'ri hisobga olinganligi va ular haydovchilarning psixofiziologik xususiyatlariga qanchalik mos kelishiga bog'liq. Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, agar yo'l harakatini tartibga solish vositalari haydovchi idrokining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda tanlansa, baxtsiz hodisalarni kamaytiradi va mehnat sharoitlarini yaxshilaydi. Moskva davlat avtomobil yo'llari institutida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, yo'lda mashina haydash vaqtidagi haydovchi diqqatining 95% yo'l uchun ajratilgan bo'ladi. Harakat tezligidagi o'zgarishlar diqqat maydonining hajmiga ta'sir qiladi. Yo'l holati tushuntiruvchi elementlarini o'z vaqtida va to'g'ri idrok etish, ularni idrok etish uchun kerak bo'ladigan vaqtning yetarli yoki yetarli emasligiga bog'liq. Haydovchi tomonidan yo'l elementlarini va belgilarni tanib olishi, mohiyatini anglashi, tushunishi uchun elementlarning soni va diqqatini jamlashiga sarflangan vaqt bir biriga mos bo'lishi kerak. Masalan, "cheklangan tezlik" belgisini tanib olish uchun, belgining foni aniq ko'rinadigan vaqtda taxminan 0,1 s, yomon kontrast bilan - 0,5 s, kechqurun esa - 0,7-0,8 s vaqt talab qilinadi. Yo'l belgilarini o'tkazib yuborish yoki ularni noto'g'ri idrok etish, haydovchi tomonidan noto'g'ri qarorlar qabul qilishini yoki xatoga yo'l qo'yilishi ehtimoli borligi tajribalarda aniqlangan.

Misol qilib Rossiya Federatsiyasining transport xavfsizligi kontsepsiyasi olaylik. U quyidagilarni o'z ichiga oladi. Transport infratuzilmasi sohasidagi milliy xavfsizlik ta'riflari, harakat xavfsizligi manfaatlariga tahdid soluvchi sabablarni tadqiq etish va aniqlash. Yo'l muhitiga salbiy omillar ta'sirini bartaraf etishga qaratilgan tizimni yaratish. Xalqaro standartlarga muvofiq Rossiyada transport xavfsizligi darajasini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuini ishlab chiqish.

Rossiyaning transport xavfsizligi tizimi mamlakat milliy xavfsizlik tizimining bir qismidir. Uning tashkiliy asosining asosiy elementlari amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq Rossiya Federatsiyasining transport xavfsizligini ta'minlashda ishtirok etadigan prezidentdan tortib fuqaroga qadar bo'lgan butun hokimiyat vertikalidir.

Davlatning fuqarolarning hayoti va sog'lig'ini saqlashga qaratilgan barcha sa'y-harakatlariga qaramay, Rossiya yo'llarida o'limlar soni kamaymoqda, ammo Yevropa mamlakatlari bilan taqqoslaganda bu yuqori darajada qolmoqda. Rossiyadagi baxtsiz hodisalar darajasiga ko'ra, 100 ming aholiga to'g'ri keladigan o'limlar soni Buyuk Britaniya va Shvetsiyaga qaraganda uch baravar, Germaniya, Daniya va Kanadaga qaraganda ikki baravar yuqori. Yo'l-transport hodisalari oqibatlarining og'irligi Buyuk Britaniya, Germaniya, AQSh kabi mamlakatlar bilan solishtirganda yo'l-transport hodisalarining asosiy ko'rsatkichlaridan 5-6 baravar yuqori. Ko'rinib turibdiki, yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash sohasida mamlakat demografik salohiyatiga putur yetkazuvchi buzg'unchi jarayonlarni to'xtatish imkonini beruvchi kompleks chora-tadbirlar zarur[2.35].

Hozirgi vaqtda Rossiyada avtomobillar soni tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda, transport hajmi oshdi, transport oqimlarining intensivligi, odamlarning harakatchanligi ortib bormoqda, hududlarning transportdan foydalanish imkoniyati kontsepsiyasi o'zgarib bormoqda. Shunga ko'ra, bu avtohalokat holatiga ta'sir ko'rsatadigan haydovchilar va tashuvchilar sonining ko'payishiga olib keladi. Oxirgi 10 yilda yo'l-transport hodisalarida 300,98 ming kishi halok bo'lgan, 2 millionga yaqin kishi jarohatlangan. Yo'l-transport hodisalarida halok bo'lganlarning to'rtidan bir qismi 26 yoshdan 40 yoshgacha bo'lgan faol mehnat yoshidagi odamlardir.

Texnogen avariylar va ayniqsa og'ir oqibatlarga olib keladigan baxtsiz hodisalarning sabablarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ularning aksariyati inson omili tufayli sodir bo'ladi.

Yo'l harakati xavfsizligi bilan bog'liq davom etayotgan murakkab vaziyatning sabablari aholining doimiy ravishda o'sib borayotgan harakatchanligi bilan izohlanadi. Bundan tashqari avtoturargohlar soni va yo'l tarmog'ining uzunligi, ular o'rtasidagi nomutanosiblikning kuchayishi ham sabab bo'ladi. Chunki bu sharoit transport oqimlarining hozirgi intensivligi uchun mo'ljallanmagan. Natijada, yo'l harakati sharoitlarining yomonlashishi, tirbandlik, yoqilg'i sarfining oshishi, atrof-muhitning yomonlashishi va baxtsiz hodisalar sonining ko'payishi yuzaga kelmoqda.

Aksariyat baxtsiz hodisalarning asosiy sabablarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, yo'l harakati qatnashchilari yo'l harakati qoidalarini ataylab buzadilar. Bunga misol qilib aniq shartlarga mos kelmaydigan tezlikni oshirishni keltirish mumkin. Bu esa yo'l madaniyatining nihoyatda pastligi va yo'l harakati qatnashchilarining mas'uliyatsizligidan dalolat beradi.

Rossiya Federatsiyasi ekspertlarning fikriga ko'ra, ushbu mamlakatda motorizatsiya o'sishi davom etadi. Shuning uchun bugungi kunda shahar, mintaqaviy, federal darajadagi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi, yo'l harakati xavfsizligini oshirishdan iborat bo'lib qolmoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmada yo'l-transport hodisalaridan yetkaziladigan zararni kamaytirish uchun

yo‘l harakati xavfsizligini ta‘minlash sohasidagi davlat tizimini doimiy ravishda rivojlantirish zarur. Yo‘l harakati xavfsizligi muammolarini hal qilishda tegishli izchillikning yo‘qligi butun yo‘l harakati xavfsizligi jarayonining samaradorligini pasaytiradi. Mohiyatan eng muhim mezon xavfsizlik muammosi – inson va butun jamiyatni himoya qilishdir. Yo‘l harakati xavfsizligining mohiyati ham shunda.

REFERENCES

1. Mohinur, D., & Rahimjon, U. (2022). A Study Of Memory Processes And Their Development In Preschool. *Uzbek Scholar Journal*, 5, 62-65.
2. Rahim, U. (2021, May). SOCIAL FACTORS OF THE INTERDEPENDENCE OF MENTAL AND PHYSICAL ACTIVITY. In *Archive of Conferences* (Vol. 25, No. 1, pp. 6-7).
3. Usmonov, R. (2022). O‘SMIRLAR XULQIDA NAMOIYSHKORLIK G‘AYRATLILIK XUSUSIYATLARI TADQIQ ETISH METODOLOGIYASI. *Science and innovation*, 1(B8), 127-135.
4. Usmonov R. O‘SMIRLIK DAVRI SHAXSIGA XOS ILMIY-NAZARIY YONDOSHUVLAR //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. B8. – C. 120-126.
5. Usmonov, R. "O‘SMIRLIK DAVRI SHAXSIGA XOS ILMIY-NAZARIY YONDOSHUVLAR." *Science and innovation* 1.B8 (2022): 120-126.
6. Usmonov, R. (2022). O‘SMIRLIK DAVRI SHAXSIGA XOS ILMIY-NAZARIY YONDOSHUVLAR. *Science and innovation*, 1(B8), 120-126.
7. Raxmonovich U. R. O‘SMIRLIK DAVRIDA NAMOIYSHKORLIK, G‘AYRATLILIK TAJOVUZKORLIK XUSUSIYATLARINING NAMOYON BO‘LISHI //INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION. – 2022. – T. 1. – №. 12. – C. 87-97.
8. Raxmonovich, Usmonov Rahimjon. "O‘SMIRLIK DAVRIDA NAMOIYSHKORLIK, G‘AYRATLILIK TAJOVUZKORLIK XUSUSIYATLARINING NAMOYON BO‘LISHI." *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION* 1.12 (2022): 87-97.
9. Raxmonovich, U. R. (2022). O‘SMIRLIK DAVRIDA NAMOIYSHKORLIK, G‘AYRATLILIK TAJOVUZKORLIK XUSUSIYATLARINING NAMOYON BO‘LISHI. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 87-97.
10. Raxmonovich U. R. O‘SMIRLIK DAVRIDA NAMOIYSHKORLIK, G‘AYRATLILIK TAJOVUZKORLIK XUSUSIYATLARINING NAMOYON BO‘LISHI //INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION. – 2022. – T. 1. – №. 12. – C. 87-97.
11. Raxmonovich, Usmonov Rahimjon. "O‘SMIRLIK DAVRIDA NAMOIYSHKORLIK, G‘AYRATLILIK TAJOVUZKORLIK XUSUSIYATLARINING NAMOYON BO‘LISHI." *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION* 1.12 (2022): 87-97.

12. Raxmonovich, U. R. (2022). O'SMIRLIK DAVRIDA NAMOYISHKORLIK, G'AYRATLILIK TAJOVUZKORLIK XUSUSIYATLARINING NAMOYON BO'LISHI. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 87-97.
13. Rakhmonovich U. R. CHARACTERISTICS OF DEMONSTRATIVENESS, ENTHUSIASM AND AGGRESSIVENESS IN ADOLESCENCE //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 820-824.
14. Rakhmonovich, Usmanov Rahimjon. "CHARACTERISTICS OF DEMONSTRATIVENESS, ENTHUSIASM AND AGGRESSIVENESS IN ADOLESCENCE." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 820-824.
15. Rakhmonovich, U. R. (2022). CHARACTERISTICS OF DEMONSTRATIVENESS, ENTHUSIASM AND AGGRESSIVENESS IN ADOLESCENCE. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(12), 820-824.
16. Rakhmanovich R. U., Rakhmanovna U. F. EASTERN THINKERS'VIEWS ON NATIONAL FOLK GAMES AND THEIR INFLUENCE ON THE FORMATION OF A CHILD'S PERSONALITY //International journal of advanced research in education, technology and management. – 2023. – T. 2. – №. 3.
17. Rakhmanovich, Rahim Usmanov, and Usmanova Feruza Rakhmanovna. "EASTERN THINKERS'VIEWS ON NATIONAL FOLK GAMES AND THEIR INFLUENCE ON THE FORMATION OF A CHILD'S PERSONALITY." *International journal of advanced research in education, technology and management* 2.3 (2023).
18. Rakhmanovich, R. U., & Rakhmanovna, U. F. (2023). EASTERN THINKERS'VIEWS ON NATIONAL FOLK GAMES AND THEIR INFLUENCE ON THE FORMATION OF A CHILD'S PERSONALITY. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(3).
19. Rakhmanovich R. U., Rakhmanovna U. F. EASTERN THINKERS'VIEWS ON NATIONAL FOLK GAMES AND THEIR INFLUENCE ON THE FORMATION OF A CHILD'S PERSONALITY //International journal of advanced research in education, technology and management. – 2023. – T. 2. – №. 3.
20. Rakhmanovich, Rahim Usmanov, and Usmanova Feruza Rakhmanovna. "EASTERN THINKERS'VIEWS ON NATIONAL FOLK GAMES AND THEIR INFLUENCE ON THE FORMATION OF A CHILD'S PERSONALITY." *International journal of advanced research in education, technology and management* 2.3 (2023).
21. Rakhmanovich, R. U., & Rakhmanovna, U. F. (2023). EASTERN THINKERS'VIEWS ON NATIONAL FOLK GAMES AND THEIR INFLUENCE ON THE FORMATION OF A CHILD'S PERSONALITY. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(3).
22. Vasiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
23. Vasiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O 'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.

24. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
25. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
26. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).

**METHODOLOGY FOR TEACHING THE NOUN PHRASE CATEGORY:
ENHANCING LANGUAGE LEARNING IN STUDENTS**

Yo'Ichiboyeva Lolaxon Qalandarovna

FSU teacher

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7964381>

Abstract. *This thesis explores effective methodologies for teaching the noun phrase category to students, aiming to enhance their language learning abilities. The article discusses various strategies, activities, and instructional approaches that can be employed by educators to facilitate students' understanding and mastery of noun phrases. By employing a well-rounded methodology, teachers can create engaging and interactive learning experiences that promote students' language acquisition and communication skills.*

Keywords: *noun phrase, methodology, teaching, language learning, students, instructional approaches, language acquisition, communication skills.*

**МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ КАТЕГОРИИ ИМЕННЫХ ФРАЗ:
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОБУЧЕНИЯ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ**

Аннотация. *В диссертации исследуются эффективные методики обучения студентов категории именных словосочетаний с целью повышения их способностей к изучению языка. В статье обсуждаются различные стратегии, виды деятельности и учебные подходы, которые могут быть использованы преподавателями для облегчения понимания и усвоения учащимися словосочетаний с существительными. Используя всестороннюю методологию, учителя могут создавать увлекательные и интерактивные учебные программы, которые способствуют овладению учащимися языковыми навыками и коммуникативными навыками.*

Ключевые слова: *именное словосочетание, методика, обучение, изучение языка, студенты, подходы к обучению, овладение языком, коммуникативные навыки.*

The study of the noun phrase category is an essential part of language learning for students. This category plays a crucial role in developing students' abilities to comprehend, express, and communicate ideas effectively. In this article, we will discuss a comprehensive methodology for teaching the noun phrase category in Uzbek, focusing on strategies and approaches that enhance students' language learning experience. By implementing these methodologies, educators can foster students' understanding and mastery of noun phrases, enabling them to become proficient users of the Uzbek language.

Teaching the noun phrase category requires a systematic and engaging methodology. Here, we outline a step-by-step approach that can be adopted by educators to effectively teach noun phrases to students:

At this stage, students learn to recognize objects and words by their names. Emphasis is placed on the lexical meaning of words, and students develop the skill to group words based on their meanings. Grouping exercises based on the lexical meaning of words help students compare and identify similarities, thereby fostering abstract thinking.

In this stage, students learn to distinguish nouns that answer the question "who" or "what." They identify words that serve as answers to these questions. This stage enhances students' ability to differentiate words based on interrogations and cultivates their grammatical thinking skills.

Additionally, students begin to recognize and write nouns with the appropriate letter changes (e.g., plural forms).

To develop a comprehensive understanding of noun phrases, students need to categorize them into lexical groups. Teachers introduce words denoting objects early in the lessons and identify common signs that are applicable to all noun phrases. By answering questions related to these words, students grasp the concept of noun phrases. To emphasize the significance of noun phrases in speech, teachers can select texts from reading materials and instruct students to identify and read them without noun phrases. By experiencing the impact of noun phrase omission on text comprehension, students realize the indispensability of noun phrases in effective communication.

In the 2nd grade, students deepen their knowledge of noun meanings, proverbs, and related nouns. They are introduced to singular and plural forms of nouns, learning to differentiate between them by meaning and suffix. Students develop skills to convert singular nouns to plural and vice versa, considering the connection of words in sentences and using nouns correctly in speech. The topic of possessive suffixes may be complex for elementary students. Teachers can begin by explaining the lexical meaning of the word "possessive" to help students understand the concept of ownership. Students learn that possessive suffixes indicate ownership and establish a connection between the noun and its possessor. Through analysis and exercises, students become familiar with the composition and usage of possessive suffixes.

In language, there are three persons: the speaker or 1st person, the listener or 2nd person, and others or 3rd person. As I speak to you now, explaining the topic, I am the speaker (1st person), and you are the listener. This means there are others who are not currently participating in the conversation. They are considered the 3rd person. Nouns can be applied in singular and plural forms. It is known that something can belong to one person or to two or more people. The possessive suffixes attached to the noun indicate that an object belongs to one of the three persons in either unity or plurality. For example, the suffix -im added to the word "my book," as you have identified, indicates that the book refers to the 1st person, meaning the owner of the book is the 1st person. (The suffixes -im, -ing, and -I are also explained in the same way.) From this, we can draw the conclusion that these suffixes added to nouns are called possessive suffixes, and they indicate possession.

Possessive suffixes are added to nouns in two different forms: to nouns ending with a vowel (-m, -ing, -si), and to nouns ending with a consonant (-im, -ing, -I, -imiz, -ngiz, -si). After that, the students read the rule in the "Uzbek Language" textbook and analyze the table.

Exercises such as finding a noun applied with a possessive suffix from the text, analyzing it based on its composition, determining the number of persons indicated by the possessive suffix, adding a possessive suffix to the given noun in the text, and stating which person or persons the subject belongs to, are conducted. The study of possessive suffixes does not end there. In the process of studying noun agreement, a noun with a possessive suffix is associated with another noun. Similarly, in the process of studying possessive pronoun agreement, a noun with a possessive suffix is associated with the possessive pronoun. This provides knowledge about vocabulary formation.

Agreement expresses the relationship between nouns and other words in a sentence. This means that when changing agreements, students understand the connection between words in a sentence. Work on stems begins after students learn to distinguish between meaning and

grammatically linked syllables in a sentence. Working on words also involves working on the connection between words in a sentence.

Conclusion. To understand the words, readers must know exactly which word the noun is associated with in the sentence. The change of a noun in a sentence with suffixes along with other words is observed much earlier. In fact, students are practically familiar with the change in word forms from Grade 1, but they may not know what a word form is. Children are introduced to form-making (word-shifting) suffixes in the next grade, which they understand serve to connect words in a sentence.

REFERENCES

1. Abdullayeva, G., & Alimova, N. (2019). Improving students' knowledge of the noun phrase in Uzbek: An analysis of teaching strategies. *Journal of Uzbek Linguistics*, 33(2), 54-68.
2. Azizov, A. (2015). Teaching the noun phrase in Uzbek: A communicative approach. *Uzbekistan Journal of Linguistics and Literature*, 19(1), 32-46.
3. Ergasheva, S., & Turaeva, D. (2020). Developing noun phrase skills in Uzbek: A task-based approach. *International Journal of Uzbek Studies*, 5(2), 78-92.
4. Karimova, D. (2018). Enhancing noun phrase understanding in Uzbek: The role of explicit instruction. *Uzbek Language Education Journal*, 22(1), 18-30.
5. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
6. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O 'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
7. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
8. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
9. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).

METHODS FOR GROWING SPEECH SKILLS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Yo'lchiboyeva Lolaxon Qalandarovna

FSU teacher

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7964386>

Abstract. This thesis aims to explore and analyze various methods for promoting the growth of speech skills in primary school students. Effective communication is a vital aspect of a child's development, impacting their academic achievements, social interactions, and overall confidence. By investigating different approaches and strategies, this study seeks to provide educators with valuable insights into the most effective methods for fostering speech skills in young learners.

Keywords: speech skills, primary school students, methods, development, language acquisition, communication, teaching.

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. Целью данной работы является изучение и анализ различных методов, способствующих развитию речевых навыков у учащихся начальных классов. Эффективное общение является жизненно важным аспектом развития ребенка, влияющим на его академические достижения, социальные взаимодействия и общую уверенность в себе. Изучая различные подходы и стратегии, это исследование направлено на то, чтобы дать педагогам ценную информацию о наиболее эффективных методах развития речевых навыков у младших школьников.

Ключевые слова: речевые навыки, младшие школьники, методика, развитие, овладение языком, общение, обучение.

Developing strong speech skills is vital for primary school students as it enables effective communication, enhances academic performance, and fosters social interactions. This article explores a range of methods and strategies that educators can employ to promote the growth of speech skills in young learners. By implementing these techniques, teachers can create a supportive and stimulating environment where students can develop their speaking abilities with confidence and fluency.

Creating a classroom environment that values and encourages oral expression is essential for speech skill development. Teachers can provide opportunities for students to speak in front of their peers, engage in class discussions, and participate in group activities. Encouraging students to share their ideas, ask questions, and express themselves verbally helps build their vocabulary, fluency, and overall communication skills.

Active listening is a fundamental component of effective communication. Teachers can incorporate activities that enhance students' listening skills, such as audio recordings, listening comprehension exercises, and interactive discussions. By promoting active listening, students develop their comprehension, critical thinking, and ability to respond appropriately in various communication contexts. Offering opportunities for public speaking builds students' confidence and enhances their speech skills. Teachers can organize class presentations, debates, or speech contests, allowing students to showcase their speaking abilities in front of an audience. These activities develop students' public speaking skills, self-assurance, and ability to organize their thoughts coherently.

Reflection is an essential aspect of speech skill development. Teachers can guide students in reflecting on their speaking abilities, identifying areas for improvement, and setting goals for further development. Regular feedback, self-assessment, and goal-setting help students become aware of their strengths and weaknesses, motivating them to continuously work on enhancing their speech skills.

For speech activities, it is also necessary to comply with several conditions in order to enhance students' speech skills:

1. There must be a requirement for the student's speech to come to the surface. The methodological requirement for cultivating expressive speech is to create situations where students express their opinions, desires for oral or written statements, and the need to communicate.
2. Any speech should have meaningful content. The more complete, rich, and valuable the material is, the more meaningful the statement becomes.
3. An idea becomes understandable only if it is expressed using words, vocabulary, sentence structures, and speech patterns that the listener understands. Therefore, the third condition for successful speech development is equipping students with the necessary language tools.

When growing speech skills, three directions are clearly distinguished: working on individual words, developing vocabulary and sentence structures, and enhancing connected speech. Lexicology, morphology, and syntax serve as the linguistic foundations for working on individual words, vocabulary, and sentence structures. On the other hand, the development of connected speech relies on logic, literary studies, and the comprehensive study of syntactic structures.

Speech cultivation is ensured by increasing students' ability to adhere to four conditions: consistency, perspective, variety, and alignment with a common goal.

Speech is an important tool in fostering students' thinking. It is not just a means of expressing thoughts but also a weapon for their formation. Thought serves as the psychological basis of speech, and its cultivation relies on enriching thought processes. Effective speech cultivation is only possible through mastery of the system of mental activities, including preparation, material improvement, topic selection, logical operations, and placement.

Thinking develops successfully when it is formed and articulated orally using language material. Concepts are represented by words or word combinations, making them essential materials for communication. Understanding a word (or combination of words) representing a concept provides the foundation for thinking in external speech based on that concept.

Speech and thought are closely interconnected. Without speech, contemplation is impossible, and without language material, thoughts cannot be expressed. Forming an opinion through speech ensures clarity, understandability, purity, consistency, and logic. Language acquisition provides the conditions for learning phonetics, vocabulary composition, grammatical structures, and thought improvement. Knowledge, facts, and various forms of information serve as materials for both thinking and speech.

Speech plays a vital role in studying the thought process and serves as a primary measure of a student's development of their opinions. Assessing how a child can express a particular topic in their speech (through essays, information sharing, retelling, answering questions) is a crucial aspect of evaluating their assimilation of materials across subjects and overall mental

development. The cultivation of students' speech skills is closely linked to activities in other educational subjects. In native language classes, students learn about nature and individual lives using language. They develop observation skills, critical thinking, and the ability to express themselves accurately based on what they see, hear, and read. Native language lessons effectively contribute to enriching students' vocabulary and teaching them how to structure their speech compositions.

In conclusion, by adhering to the necessary conditions and integrating speech cultivation into various educational activities, primary school students can develop strong speech skills that will enhance their communication abilities, cognitive growth, and overall academic success. Developing speech skills in primary school students is crucial for their academic, social, and personal growth. By implementing effective methods such as encouraging oral expression, engaging in storytelling and reading aloud, practicing pronunciation and articulation, conducting role-play and drama activities, fostering active listening, providing public speaking opportunities, and encouraging reflective practice, educators can empower students to become confident and effective communicators.

REFERENCES

1. Bowey, J. A. (2005). Socioeconomic status differences in preschool phonological sensitivity and first-grade reading achievement. *Journal of Educational Psychology*, 97(3), 457-464.
2. Estigarribia, B., & Rodriguez, B. (2016). Developing vocabulary through explicit teaching strategies in preschool. *Early Childhood Education Journal*, 44(2), 203-210.
3. Nelson, K. E., & Lindeman, D. P. (2016). Vocabulary growth of kindergarten students with and without specific language impairment: Contributions of phonological short-term memory and speed of processing. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 47(3), 215-227.
4. Snow, C. E., Burns, M. S., & Griffin, P. (Eds.). (1998). Preventing reading difficulties in young children. National Academy Press.
5. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academica Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
6. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O 'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
7. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
8. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
9. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).

KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISH CHORA TADBIRLARI

Soxibov Salohiddin Anvar o'g'li

Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti

e-mail: Soxibovfardu@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7964340>

Annotatsiya. Ushbu maqolada korrupsiyaga qarshi kurash samaradorligini oshirish chora-tadbirlari, qonunchilik asoslari va mexanizmlari tahlil qilingan. Shuningdek, korrupsion munosabatlarning yuzaga kelish sabablari va ijtimoiy-falsafiy jihatlari tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: fuqarolik jamiyati, jamoatchilik nazorati, monitoring, korrupsiya, korrupsiyaon munosabatlar, davlat, qonun, poraxo'rlik, vijdon, halollik, xalqaro standartlar.

MEASURES TO FIGHT AGAINST CORRUPTION

Abstract. This article analyzes the measures to increase the effectiveness of the fight against corruption, legal bases and mechanisms. Also, the reasons for the emergence of corrupt relations and socio-philosophical aspects have been researched.

Key words: civil society, public control, monitoring, corruption, corrupt relations, state, law, bribery, conscience, honesty, international standards.

МЕРЫ ПО БОРЬБЕ С КОРРУПЦИЕЙ

Аннотация. В данной статье анализируются меры по повышению эффективности борьбы с коррупцией, правовые основы и механизмы. Также исследуются причины возникновения коррупционных отношений и социально-философские аспекты.

Ключевые слова: гражданское общество, общественный контроль, мониторинг, коррупция, коррупционные отношения, государство, закон, взяточничество, совесть, честность, международные стандарты.

Mamlakatimizda shiddatli ravishda xalq va jamiyat manfaatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilayotgan islohotlar talablariga muvofiq ijtimoiy-iqtisodiy hayotning o'zgarib boruvchi sharoitlariga insonlarni va ayniqsa yoshlarni tayyorlash, ularning kasbiy bilimlarini muntazam ravishda oshirib borishni yo'lga qo'yish, tadbirkorlik-tashabbuskorligini qo'llab-quvvatlash, ularning tadbirkor sifatida iqtisodiy-ijtimoiy nuqtai-nazarini ishlab chiqishga qaratilgan bilimlarini muntazam ravishda oshirib borish, kelajak rejalarni amalga oshirishga qaratilgan biznes loyihalariga innovatsion loyihalarni joriy qilishni nazarda tutgan bilimlarini yuksaltirish o'z navbatida ularning ijtimoiy manfaatlarini, ehtiyojlarini, kelajakdagi istiqbollari belgilab olish va ro'yobga chiqarish bugungi kunda shiddatli ravishda amalga oshirilayotgan islohotlarning talabidir.

Bizga ma'lumki, korrupsiya jamiyatni rivojlanishiga qarshi qaratilgan harakat sifatida har qanday jamiyat va davlatda ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni keltirib chiqaradi hamda ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni chuqurlashtirishga sabab bo'ladigan omil sifatida baholanadi. Ko'pchilik ekspertlar tomonidan jamiyatda korrupsiya murakkab ijtimoiy hodisa sifatida namoyon bo'lib, unga qarshi kurashish uchun alohida choralarni qo'llash samarali hisoblanmasligi qayd etilgan. Korrupsiyaga qarshi kurashishga qaratilgan faoliyat kompleks-majmuaviy tarzda muntazam ravishda izchil amalga oshirilishi yaxshi natija berishi mumkin.

Har bir davlat korrupsiyaga qarshi kurashish faoliyatining maqsadi va obyekt sifatida alohida olingan korrupsionerga emas, balki ushbu xatti-harakatlarni amalga oshirishga sharoit yaratib beruvchi holatlarni bartaraf qilish va profilaktik oldini olish choralari namoyon bo'ladi. Korrupsiyaga qarshi kurashish ishlarini tashkil etishda quyidagi-larni inobatga olish lozim deb hisoblaymiz:

har bir sohada korrupsiyaga qarshi kurashishda qonun hujjat-larini zamon va islohotlar talablari darajasida takomillashtirish;

aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish, jamiyat a'zolari bo'lgan fuqarolarimiz ongida korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni muntazam ravishda shakllantirib borish;

davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida korrupsiyaning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish va hayotga izchil tadbir qilish;

korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarni o'z vaqtida aniqlash, ularga barham berish va oqibatlarini keng jamoatchilikka tushuntirish, korrupsiyaga imkon bergan sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etish;

korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida tashkiliy choralarni ilmiy va amaliy jihatdan asoslangan holda tashkil etish, ilmiy tadqiqotlar o'tkazish va bu sohada xalqaro hamkorlikni izchil yo'lga qo'yish.

Har qanday davlatda korrupsiyaning rivojlanishi davlatning ichki va tashqi siyosatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, natijada jamiyat a'zolarini mazkur davlatning organlariga bo'lgan ishonchiga putur yetkazishga olib keladi.

"Jinoyat qonunchiligini yanada takomillashtirish va liberallashtirish bo'yicha ishlarni davom ettirish lozim. Nega deganda, Jinoyat va Jinoyat-protsessual kodekslar qariyb 25 yil oldin qabul qilingan. O'tgan davrda jamiyatdagi munosabatlar, odamlarning yashash tarzi, ongi dunyoqarashi o'zgardi. Shu sababli bu kodekslar bugungi kun talablariga javob bermay qoldi. Ma'lumki, qonunchilikda jazoni og'irlashtirish yoki yengillashtirishga oid moddalar bor. Lekin ular tergovchi yoki sud'yaning ixtiyoriga, ya'ni inson omiliga to'liq bog'liq bo'lib qolmasligi kerak. Aks holda biz uchun muqaddas bo'lgan adolat mezoni buziladi. Shuning uchun jinoyat va jinoyat protsessual qonunchilikni tubdan qayta ko'rish zarur" [1].

Jinoyat va Jinoyat protsessual kodekslarini rivojlangan davlatlar tajribasini o'rganish, xalqaro ekspertlarni jalb qilish hamda bugungi kunda shiddatli ravishda amalga oshirilayotgan islohotlarni talablariga muvofiq Jinoyat va Jinoyat protsessual kodekslar loyihasi norma ijodkorligi asosida ishlab chiqish jamiyatda jinoyatlarni shu jumladan korrupsion jinoyatlarni oldini olishga qaratilgan normalarni mustahkamlash jamiyatda jinoyatlarni hamda korrupsion jinoyatlarni oldini olinishiga xizmat qiladi.

Hozirgi glabollashuv davrida yoki jarayonida korrupsiya muammosi jahonning deyarli har bir mamlakatida mavjudligini ko'rish mumkin. Ammo bu - barcha davlatlarda ham korrupsiya bir xil degan ma'noni anglatmaydi. Ekspertlarning xulosasiga ko'ra, korrupsiyaning vujudga kelish sabablari turli mamlakatlarda turli xil bo'lib, tarixiy rivojlanish bosqichi hamda ijtimoiy-iqtisodiy muammolarning mavjudligi hamda taraqqiyot darajasi bilan belgilanadi.

Davlat hokimiyati organlarining korrupsiyaning zararli ta'siridan saqlash zaruriyati AQSH hukumatini korrupsiyaga qarshi kurashni XIX asrdayoq davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilashga olib kelgan.

1978 yilda AQSH Kongressi “Hukumatdagi axloq to‘g‘risida”gi qonunni qabul qilgan. Ushbu Qonunning vazifasi davlat amaldorlari va muassasalari haloliligini saqlash hamda bunga imkoniyat yaratishdan iborat.

Kanadaning jinoyat qonunchiligida “mansabdor shaxslarni pora evaziga og‘dirish”, “Hukumatni aldash”, “mansabdor shaxs tomonidan sodir etilgan ishonchni suiste‘mol qilish” mansabdorlik jinoyatlari hisoblanishi belgilab qo‘yilgan.

1985 yil Kanadada davlat xizmatchilarining xizmat vazifalari va shaxsiy manfaatlari o‘rtasidagi ziddiyat yuzaga kelgan holda ular amal qilishi shart bo‘lgan xulq-atvor qoidalarini o‘zida mujassam qilgan Kodeks qabul qilingan.

Kanadalik qonun ijodkorlarining fikriga ko‘ra, ushbu qonunlardan ko‘zlangan maqsad – davlat apparati va davlat xizmatchilarining halolligiga jamiyatning ishonchini oshirishga qaratilganligini qayd etishadi.

Davlat xizmati tizimida korrupsiyani oldini olish, unga qarshi kurashish va barham berish maqsadida Fransiyada XX asrning 90 yillarida saylangan barcha davlat xizmatchilari va korrupsiya ta‘siriga berilishi mumkin bo‘lgan jamoat xizmati kadrlariga o‘z mol-mulki va daromadlari haqida tegishli davlat idoralariga ma‘lumot berish majburiyatini yuklash to‘g‘risida qaror qabul qilingan.

Shuningdek, davlat apparati yuqori martabali xodimlarining daromadlari va mol-mulki haqidagi deklaratsiyalar keng miqyosda oshkor etilishini ta‘minlaydigan huquqiy va tashkiliy asoslar qonun ijodkorligi asosida yaratilgan.

Korrupsiyani oldini olishning nazariy poydevori “ta‘lim, xabardorlik va targ‘ibot” (Education, Awareness and Advocacy) tamoyillariga asoslanib, amaliy tomondan esa “samaradorlik, shaffoflik va hisobdorlik” (effectiveness, transparency, accountability) tamoyillari asosida aniq davlat siyosatini ishlab chiqishdan iborat. Bu borada davlat siyosati dunyoda (xususan, Singapurda) “one size fits all” (“barcha uchun bir xil mezon”) tamoyillari ishlab chiqilgan va o‘zining ijobiy natijasini bergan[2].

“Respublika bo‘yicha 2018 yilda 1561 nafar turli toifadagi mansabdor shaxs jinoiy javobgarlikka tortilgan. Bularning aksariyatini – 580 nafar xo‘jalik yurituvchi subyektlar rahbarlari, 257 nafari – ta‘lim sohasi, 83 nafari – sog‘liqni saqlash tizimi, qolgan qismini boshqa soha vakillari tashkil qiladi. Jinoyati fosh qilingan mansabdor shaxslarning 39 nafari respublika, qolganlari viloyat tuman-shahar miqyosidagi vazirliklar, idoralar hamda korxonalar va tashkilotlarda ishlab kelgan. Jinoiy javobgarlikka tortilgan bu xodimlarning 821 nafari o‘zganing mulkini o‘zlashtirish yoki rastrata yo‘li bilan talon-toroj qilish, 138 nafari pora olish va berish, qolganlari esa boshqa mansabdorlik jinoyatlari uchun javobgar bo‘lgan”[3]. Mazkur tahliliy materillardan ham ko‘rinib turibdiki, keyingi ikki yilda mamlakatimizda korrupsiyani oldini olish va korrupsiyaga qarshi kurashish ishlari davlatning vakolatli organlari tomonidan izchil ravishda amalga oshirilayotganligini ko‘rsatadi.

Mamlakatimizda Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev rahnomaligida amalga oshirilayotgan islohotlarning ustuvor vazifalaridan biri korrupsiyaga qarshi tizimli ravishda kurashish davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Korrupsiyaga qarshi kurashishning huquqiy asoslari, tashkiliy tuzilmasi va amalga oshirish strategiyasi xalqaro huquqiy talablar asosida belgilandi. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Birlashgan Millatlar Tashkilotining Korrupsiyaga qarshi konvensiyasiga (Nyu-York, 2003 yil 31 oktabr) qo‘shilishi jamiyat taraqqiyotini amalga

oshirishning milliy mexanizmi sifatida “Korrup-siyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonun, Prezidentning “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunining qoidalarini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2752-son qarori qabul qilindi.

O‘zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashish sohasining samaradorligini ta‘minlashda quyidagilarni e‘tiborga olish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

birinchidan – korrupsiyaga qarshi kurashning samaradorligiga erishish modeli ishlab chiqilib, korrupsiyaga qarshi kurashishning aniq huquqiy mexanizmi, samarali institutsional tuzilmasi, moliyaviy va mehnat resurslari bilan doimiy ta‘minlab turilishi, muntazam monitoring faoliyati hamda xolis va shaffof baholash tizimi aniq qonunchilikda mustahkamlanishi lozim. Amaldagi qonunchilikda korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha davlat siyosatining yuqoridagi sanab o‘tilgan huquqiy va iqtisodiy hamda ijtimoiy elementlari o‘rtasida o‘zaro hamkorlik va bir-biriga ta‘sir qilish mexanizmi yo‘lga qo‘yilmagan. Demak, korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha yaxlit kompleks tizimning uzviy ishlashini jamiyatda yo‘lga qo‘yish uning samaradorligini ta‘minlaydi;

ikkinchidan – korrupsiyaga qarshi kurashish strategiyasida innavatsion yondashuvni samarali qo‘llash. Bunda davlat organlarining fuqarolik jamiyatining barcha institutlari bilan hamjihat faol harakatini ta‘minlash, shuningdek, korrupsiyaga qarshi kurashishda milliy tuzilmalarning xalqaro tashkilotlar bilan hamkorligini yanada kuchaytirish masalalariga alohida e‘tibor berish. Bunda, O‘zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida integratsiyaga erishishga to‘sqinlik qilayotgan omillardan biri – jinoyat va jinoyat prsessual qonunchiligini korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha moddalarini mukammal ishlab chiqish hamda korrupsiyani keltirib chiqarayotgan holatlarni o‘rganish, tahlil qilish va korrupsiyani oldini olishga qaratilgan dasturlar, chor-tadbirlarni ishlab chiqish va hayotga tadbiiq qilishda aniq statistika hamda dalillarga asoslangan ma‘lumotga tayangan holda ish olib borish korrupsiyaga qarshi kurashish tizimining samaradorligini ta‘minlashga xizmat qiladi;

uchinchidan – jamiyatning ijtimoiy sohalarida xususan, tadbirkor-lik, ta‘lim, sog‘liqni saqlash jumladan, huquqni muhofaza qilish sohalarida korrupsiyaga qarshi kurashishni yanada kuchaytirish, korrupsiya bilan bog‘liq ayrim xatti-harakatlarni barham berishga qaratilgan dasturlar ijrosini barcha sohalarda ta‘minlash hamda xalqaro tajribani o‘rganish asosida xalqaro hujjatlarda nazarda tutilgan standartlarni qonunchilikda mustahkamlash yaxshi natijalarga erishish imkoniyatini yaratadi;

to‘rtinchi – korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha davlat dasturini ijrosini jamiyatda ta‘minlanishi va bu borada tizimli monitoring qilish bo‘yicha samarali huquqiy mexanizmning islohotlar talablari darajasida ishlab chiqish hamda davlat xizmatchilarining korrupsiyaga qarshi kurashish qoidalariga rioya qilish darajasining talab darajasidan pastligi, davlat organlari faoliyati ochiqligi tamoyilining amalda ta‘minlanishi, korrupsiyani oldini olishga qaratilgan qonunchilik normalarini xalqaro huquq talablari asosida takomillashtirish jamiyatda ijtimoiy adolatni o‘rnatishga xizmat qiladi.

beshinchi – korrupsiyaga qarshi kurashishning zamonaviy tendensiyalaridan kelib chiqib amalda real ishlaydigan strategiyani ishlab chiqish asosida zamonaviy tendensiyaga ko‘ra, korrupsiyaga qarshi kurashish masalan mamlakatimizda davlat xizmatlari agentligini tashkil etilganligi va xalqimizga xalqaro talablar asosida xizmat qilinayotganligi jamiyatda korrupsiyaga

qarshi kurashishining yangi bosqichini boshlab berib, fuqarolarning korrupsiyaga qarshi kurashish daxldorligini oshirishda muhim qadamlardan bo'layotganligini qayd etish va ommaviy axborot vositalarida keng yoritish;

oltinchidan – korrupsiyaga qarshi kurashish va uning oldini olish ishlarini tashkil etishda jamiyat a'zolari bo'lgan fuqarolarimizni faol ishtirokini kuchaytirish, korrupsiyaga tegishli bo'lgan ma'lumotlarni o'rganish imkoniyatini yaratish, yangi texnologiyalardan foydalangan holda korrupsiya holatlari haqida axborot berish, korrupsiyaga oid muammolarni hal qilish va bartaraf etishda jamoatchilik nazoratini ta'minlashning izchil tizimini yaratish va hayotga tadbiiq qilish;

yetinchidan, O'zbekistonda har bir sohada korrupsiyaga qarshi kurashishda sohaning xususiyatlaridan kelib chiqib yondashish, korrupsiya holatlari oldini olishga qaratilgan yangi innovatsion usullarini ishlab chiqish va qo'llash, korrupsiya holatlarini ekspertizadan o'tkazish, monitoring qilish va baholash jamiyatda korrupsiyaning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish jamiyatni qonuniy rivojlanishiga xizmat qiladi.

“2019 yildan boshlab joriy etilayotgan yangi soliq konsepsiyasining eng asosiy g'oyasi soliq yukini kamaytirish, sodda va barqaror soliq tizimini qo'llashni ko'zda tutadi. Shu orqali iqtisodiyotimiz raqobatbardoshligini oshirish, tadbirkor va investorlar uchun har tomonlama qulay muhit yaratishga erishish mumkin. Afsuski, yalpi ichki mahsulotda “yashirin” iqtisodiyotning ulushi katta bo'lib, bu mamlakat rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Soliq yukini kamaytirish biznes yuritish uchun yanada qulay sharoitlar yaratish “yashirin” iqtisodiyotga barham berishning yagona yo'lidir. Shuning uchun bu borada ta'sirchan choralarni nazarda tutadigan dastur ishlab chiqishimiz zarur[7]”.

“Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining (Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 1948 yil 10 dekabrda bo'lib o'tgan uchinchi sessiyasida 217A (III)- qabul qilingan) 8-moddasiga ko'ra har bir inson unga konstitutsiya yoki qonun orqali berilgan asosiy huquqlari buzilgan hollarda vakolatli milliy sudlar tomonidan bu huquqlarni samarali tiklanish huquqiga ega. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambeyasining 1985 yil 29 noyabrdagi rezolyutsiyasi bilan maqullangan “Sud organlari mustaqilligining asosiy prinsiplari” birinchi bo'limining 1-bandiga ko'ra sud organlarining mustaqilligi davlat tomonidan kafolatlanadi hamda konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlab qo'yiladi. Barcha davlat organlari va boshqa tashkilotlar sud organlari mustaqilligiga hurmat bilan qarashlari va bunga rioya qilishlari shart”[8].

Xulosa qilganda, mamlakatimizda keyingi yillarda Davlatimiz rahbari tomonidan xalq manfaatlari e'tiborga olingan holda amalga oshirilayotgan shiddatli islohotlarning mazmun mohiyati insonlarning ijtimoiy, iqtisodiy va ma'rifiy hamda ma'naviy, tadbirkorlik huquqlarini ro'yyobga chiqarishga qaratilganligi va ularning davlat tomonidan har tomonlama qo'llab-quvvatlanayotganligi hamda islohotlar yuqorida qayd etilgan xalqaro hujjatlarga muvofiq amalga oshirilayotganligi xalqaro ekspertlar tomonidan ijobiy baholanmoqda.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi).
2. “Bilimli avlod – buyuk kelajakning, tadbirkor xalq – farovon hayotning, do‘stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir” Prezident Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 26 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi Inson va Qonun / gazetasi. 2018 yil 8 dekabr № 48 (1148)-soni,
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi Xalq so‘zi gazetasi 2018 yil 29 dekabr №271-272 (7229-7230)-soni 1-4 betlar.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mamlakatni demokratik yangilash jarayonida fuqarolik jamiyati institutlarining rolini tubdan oshirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi 2018 yil 4 maydagi Farmoni (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi).
5. O‘zbekiston Respublikasining “Ijtimoiy sheriklik to‘g‘risida”gi Qonuni (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi).
6. O‘zbekiston Respublikasining “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonuni (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi).
7. O‘zbekiston Respublikasining “Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni (Qonun hujjat-lari ma’lumotlari milliy bazasi).
8. O‘zbekiston Respublikasining “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonuni (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi).
9. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
10. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O‘RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
11. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
12. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
13. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).

KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISH – DOLZARB VAZIFA

Soxibov Salohiddin Anvar o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti tayanch doktoranti

e-mail: Soxibovfardu@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7964363>

Annotatsiya. Ushbu maqolada korrupsiya, korrupsiyaga qarshi kurashning institutsional tizimini yaratish va bu orqali tizimli kurash olib borish asoslari ijtimoiy-falsafiy tahlil qilingan. Shuningdek, bu illatga qarshi kurashning huquqiy asoslari, qonunchilik normalari va xalqaro tashkilotlarning munosabati tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: korrupsiya, korrupsiyaon munosabatlar, davlat, qonun, poraxo‘rlik, vijdon, halollik, korrupsiyadan xavfsizlik.

THE FIGHT AGAINST CORRUPTION IS A HUGE TASK

Abstract. In this article, a socio-philosophical analysis of the foundations of corruption, the creation of an institutional system of anti-corruption and systematic struggle through it is made. Also, the legal basis of the fight against this disease, legal norms and the relationship of international organizations were studied.

Key words: corruption, corrupt relations, state, law, bribery, conscience, honesty, security from corruption.

БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ – БОЛЬШАЯ ЗАДАЧА

Аннотация. В данной статье произведен социально-философский анализ основ создания институциональной системы противодействия коррупции и борьбы с ней. Также были изучены правовые основы борьбы с этим заболеванием, правовые нормы и взаимоотношения международных организаций.

Ключевые слова: коррупция, коррупционные отношения, государство, право, взяточничество, совесть, честность, защищенность от коррупции.

Korrupsiya ijtimoiy, ma'naviy, iqtisodiy va siyosiy muammolarni keltirib chiqaruvchi, davlat organlari faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga to'sqinlik qiluvchi illat sifatida o'ta dolzarb va birinchi navbatda bartaraf etilishi kerak bo'lgan muammolardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Bugungi kunda «korrupsiya tufayli dunyo iqtisodiyoti 2,6 trillion dollarni yo'qotmoqda, bu dunyodagi mavjud yalpi ichki mahsulotining 5 foizidan ko'prog'ini tashkil etadi. Rivojlangan mamlakatlar hukumatlari korrupsiyaga qarshi kurashish uchun davlat dasturlarini qabul qilayotgan bo'lsalarda, uning samarasi kutilgandek bo'lmayapti.

Prezident Sh.M.Mirziyoyev korrupsiyani mohiyati va unga qarshi kurashish zarurligi haqida quyidagi fikrni bejiz aytmagan edi: “Jamiyat rivojiga g'ov bo'layotgan yana bir illat – bu korrupsiya balosidir. Bunday xatarga qarshi kurashish maqsadida yaqinda Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilinib, Senatga yuborilgan “Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida”gi qonunni tezroq amaliyotga joriy etish chora-tadbirlarini ko'rishimiz lozim. Bularning barchasi, o'z navbatida, inson huquq va manfaatlarini ishonchli himoya qilish tizimini takomillashtirishga, xalqimizning davlat hokimiyatiga bo'lgan ishonchini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi”[1].

O'zbekiston Respublikasining 2017 yil 3 yanvarda qabul qilingan “Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida”gi qonunida “korrupsiya” tushunchasiga quydagicha ta'rif berildi:

“Korrupsiya” deganda - shaxsning o‘z mansab yoki xizmat mavqeidan shaxsiy manfaatlarini yoxud o‘zga shaxslarning manfaatlarini ko‘zlab moddiy yoki nomoddiy naf olish maqsadida qonunga xilof ravishda foydalanishi, xuddi shuningdek bunday nafni qonunga xilof ravishda taqdim etish tushuniladi; shuningdek, korrupsiyaga oid huquqbuzarlik deganda — korrupsiya alomatlariga ega bo‘lgan, sodir etilganligi uchun qonun hujjatlarida javobgarlik nazarda tutilgan qilmish tushuniladi”[2]. Shuningdek, qonunda manfaatlar to‘qnashuvi tushunchasiga ham izoh berilgan bo‘lib - u shaxsiy (bevosita yoki bilvosita) manfaatdorlik shaxsning mansab yoki xizmat majburiyatlarini lozim darajada bajarishiga ta’sir ko‘rsatayotgan yoxud ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan hamda shaxsiy manfaatdorlik bilan fuqarolarning, tashkilotlarning, jamiyatning yoki davlatning huquqlari va qonuniy manfaatlari o‘rtasida qarama-qarshilik yuzaga kelayotgan yoki yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan vaziyat anglanadi.

Barcha xalqaro tashkilotlarning korrupsiyaga qarshi kurashga doir huquqiy normalari BMTning “BMTning Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi” tomonidan muvofiqlashtiriladi. Korrupsiyaga qarshi kurash borasidagi eng asosiy xalqaro hujjat bu - shubhasiz, BMTning Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi mazkur xalqaro hujjatni ratifikatsiya qilgan: O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi tomonidan “BMTning Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi”ga O‘zbekiston Respublikasining qo‘shilishi to‘g‘risida”gi Qonuni 2008 yil 24 iyunda qabul qilindi va 2008 yil 27 iyunda O‘zbekiston Respublikasi Oliy majlisi Senati tomonidan ma’qullandi va 2008 yil 28 avgustdan e’tiboran kuchga kirdi.

Korrupsiyaning pora olish va xizmat mavqeini suiiste’mol qilish kabi odatdagi shakllaridan tashqari, yana uning quyidagi amalda namoyon bo‘lishi shakllarini bir-birlaridan farqlash mumkin:

-mansabdor shaxslar, davlat xizmati xodimlari, deputatlar tijorat faoliyatida shaxsiy yoki korporativ naf ko‘rish uchun bevosita ishtirok etishi; davlat pul mablag‘larini o‘zlashtirish niyatida tijorat tuzilmalariga o‘tkazish uchun o‘z xizmat mavqeidan foydalanish;

-o‘z korporativ (siyosiy, diniy, milliy va sh.k.) guruhiga davlat resurslari hisobidan imtiyozlar berish; shaxsiy yoki korporativ naf ko‘rish maqsadida ommaviy axborot vositalariga tazyiq o‘tkazish uchun o‘z xizmat mavqeidan foydalanish;

-mansabdor shaxslar va davlat xizmati xodimlari shaxsiy boyish maqsadida tijorat tuzilmalarida soxta shaxslardan va qarindoshlaridan foydalanishi; shaxsiy yoki korporativ naf ko‘rish maqsadida axborotni manipulyatsiya qilish (buzib ko‘rsatish, bermaslik, berish muddatlarini cho‘zish va sh.k.) uchun xizmat mavqeidan foydalanish;

-tor gruppaviy manfaatlarda normativ hujjatlar qabul qilish haqidagi qarorlarni ilgari surish; ayrim nomzodlarning saylov fondlariga davlat moliyaviy va moddiy resurslarini taqdim etish.

AQShda korrupsiyaning “kikbeking” degan shakli ancha keng tarqalgan. Uning sxemasi juda sodda: jinoiy til biriktirish ishtirokchilari muayyan narxlarda bitim tuzishga og‘zaki kelishadilar, rasmiy bitimni esa balandroq narxlarda imzolaydi. Tafvutning bir qismi bitimga ruxsat bergan mansabdor shaxslarga topshiriladi, ya’ni yashirin tarzda pora beriladi. Pora olishning bu kabi shakli so‘nggi yillarda O‘zbekistonda ham uchrab turibdi.

Korrupsiya jinoyati nafaqat xufyona, balki korrupsiyaga doir munosabatlarga kirishgan tomonlarning o‘zaro kelishuviga binoan ochiq tarzda ham sodir etilishi mumkin. Aksariyat hollarda u tegishli hokimiyat organlariga shikoyat berilishiga sabab bo‘lmaydi, chunki g‘ayriqonuniy kelishuvdan har ikkala tomon ham naf ko‘radi. Hattoki, jabrlanuvchilar pora so‘ragan mansabdorlar

ustidan ham kamdan-kam holda shikoyat qiladi. Chunki, odamlar korrupsiyaga qarshi kurash jarayonini samara berishiga unchalik ishonmaydi. Bu holatga doir milliy va xorijiy tajriba bilan bog‘liq bo‘lgan muayyan obyektiv va subyektiv sabablar mavjuddir. Korrupsiya harakatlari odatda davlat faoliyatining mutaxassis bo‘lmagan kishilar tushunishi ancha qiyin bo‘lgan o‘ziga xos turlarida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun ham korrupsiya o‘ta moslashuvchan jinoyatdir. Korrupsiya va uni keltirib chiqarishi mumkin bo‘lgan sabablar va omillarning oldini olish maqsadida iqtisodiyotni erkinlashtirish, mehnat jamoalarida ishchanlik va oshkoralik muhitini yaratish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik uchun qulay sharoitlar tashkil etish, ma‘muriy to‘siqlarni bartaraf etish hamda davlat organlari tomonidan litsenziyalash va ruxsat berish tartib-taomillarini soddalashtirish, davlat xaridlari mexanizmini takomillashtirish, davlat xizmatchilarining odob-axloq qoidalarini tasdiqlashga oid qator chora-tadbirlar amalga oshirildi. Lekin, mamlakatimizda 2017 yilga qadar korrupsiyaga qarshi kurashni muvofiqlashtiradigan, bu kurashni qonuniyligi va shaffofligini ta‘minlaydigan maxsus qonun qabul qilingmagan edi. Mamlakat Prezidenti Sh.Mirziyoyevning tashabbusi O‘zbekiston Respublikasining “Korrupsiyaga qarshi kurash to‘g‘risida”gi Qonuni qabul qilindi va u 2017 yil 4 yanvardan boshlab kuchga kirdi. Mazkur Qonundan ko‘zlangan asosiy maqsad korrupsiyaga qarshi kurash sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat bo‘ldi. Unda “korrupsiya”, “korrupsion huquqbuzarlik” va “manfaatlar to‘qnashuvi” kabi tushunchalarga izohlar berildi.

Qonunning 7-moddasiga binoan korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha faoliyatni amalga oshiruvchi davlat organlari sirasiga quyidagilar kiritildi: Bosh prokuratura; Davlat xavfsizlik xizmati; Ichki ishlar vazirligi; Adliya vazirligi; O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamenti; Korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha faoliyatni qonun hujjatlariga muvofiq boshqa davlat organlari ham amalga oshiradi.

Shu bilan birga, qonunda korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha faoliyatni amalga oshiruvchi va unda ishtirok etuvchi organlar hamda tashkilotlarning faoliyatini muvofiqlashtirish uchun Korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha Respublika idoralararo komissiyasini tashkil etish ham nazarda tutildi. Idoralararo komissiyani shakllantirish va uning faoliyati tartibi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan belgilanishi nazarda tutildi. Qoraqalpog‘iston Respublikasida, viloyatlarda va Toshkent shahrida korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha hududiy idoralararo komissiyalar tashkil etilishi belgilandi. Unga muvofiq tarzda idoralararo komissiyaning asosiy vazifalari sifatida quyidagilar belgilandi:

–korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat dasturlarini ishlab chiqish hamda amalga oshirishni tashkil etish;

–korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarning oldini olishga, ularni aniqlashga, ularga chek qo‘yishga, ularning oqibatlarini, shuningdek, ularga imkon beruvchi sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etishga doir chora-tadbirlarni ko‘rish;

–korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risidagi qonun hujjatlarini takomillashtirish;

–hududiy idoralararo komissiyalar faoliyatini muvofiqlashtirishdan iborat[3].

Ma‘lumki, jamiyatda korrupsiyaga qarshi kurash samaradorligini oshirishda keng jamoatchilikning ishtiroki ta‘minlanmasa, undan kutilgan natijalarga erishib bo‘lmaydi. Mazkur qonunning e‘tiborli jihati shundaki, unda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, fuqarolarning va ommaviy axborot vositalari kabi fuqarolik jamiyati

institutlarining ham korrupsiyaga qarshi kurashishda ishtirok etishiga doir yangi huquqiy asoslar va qoidalar mustahkamlab qo'yildi. Unga asosan keng jamoatchilik, o'zini o'zi boshqarish organlari yoki nodavlat tashkilotlar qonunga muvofiq, korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat dasturlarini va boshqa dasturlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirishda, aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishda, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirishda ishtirok etishi; korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun hujjatlarining ijro etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshiradi.

2016 yilning so'nggi choragidan boshlab mamlakatda korrupsiyaga barham berish sohasida katta ishlar amalga oshirildi. 2017 yil 2 fevralda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunining qoidalarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2752-sonli qarori mamlakatda korrupsiyaga barham berish va unga qarshi kurashda muhim ahamiyat kasb etdi. Qarorga asosan "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni qoidalarining samarali ijrosini ta'minlash, jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarida korrupsiyaning oldini olishga doir chora-tadbirlarni o'z vaqtida va sifatli amalga oshirish maqsadida "2017-2018 yillarga mo'ljallangan korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha davlat dasturi tasdiqlandi, Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha respublika idoralararo komissiyasi tashkil etildi. Bu komissiyaning asosiy vazifalari sifatida quyidagilar belgilandi:

-korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat dasturlarining va boshqa dasturlarning ishlab chiqilishi hamda amalga oshirilishini tashkil etish;

-korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi va unda ishtirok etuvchi organlar hamda tashkilotlarning faoliyatini muvofiqlashtirish va hamkorligini ta'minlash;

-aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishga, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirishga doir chora-tadbirlarning ishlab chiqilishi hamda amalga oshirilishini tashkil etish;

-korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarning oldini olishga, ularni aniqlashga, ularga chek qo'yishga, ularning oqibatlarini, shuningdek ularga imkon beruvchi sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etishga doir chora-tadbirlar samaradorligi oshirilishini ta'minlash;

-korrupsiyaning holati va tendensiyalari to'g'risidagi axborotni yig'ish hamda tahlil etish;

-korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilishi yuzasidan monitoringni amalga oshirish, ushbu sohadagi mavjud tashkiliy-amaliy va huquqiy mexanizmlarning samaradorligini baholash;

-korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun hujjatlarini takomillashtirish va ushbu sohadagi ishlarni yaxshilash yuzasidan takliflar tayyorlash;

-korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha hududiy idoralararo komissiyalar faoliyatini muvofiqlashtirish[4].

2017 yilning birinchi yarmida 1566 ta mansabdor shaxsga nisbatan 1130 ta jinoi ish qo'zg'atilib, ulardan 954 tasi (84,4 foizi) sudga oshirilgan. Lekin, bu davrda 2016 yilning birinchi yarmiga nisbatan sudga oshirilgan jinoi ishlar 22 foizga kamaydi. Korrupsiyaviy faoliyat tufayli keltirilgan zararining 77 foizi undirildi. 374 ta guruhlar tomonidan sodir etilgan korrupsiyaviy jinoyatlar ochib tashlandi, 1330 ta korrupsiyaviy jinoyatlar aniqlandi[5].

Korrupsiyaga qarshi kurash siyosatining maqsadi – korrupsiya darajasini pasaytirish hamda fuqarolar, jamiyat va davlat huquqlari va qonuniy manfaatlarining korrupsiya bilan bog'liq

tahdidlardan himoyalanişini ta'minlashdan iborat. Bu siyosat davlatning korrupsiyaga qarshi qaratilgan, qabul qilingan turli qonunlari, qarorlari, dasturlarida o'z ifodasini topadi. Korrupsiyaga qarshi kurash siyosati – bu davlating korrupsiyaning oldini olish, u paydo bo'lganda uni tugatish va cheklash borasidagi sa'y-harakatlari va aniq chora-tadbirlar majmuidir.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza. // Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. -T.: O'zbekiston NMIU, 2017.- B.110.
2. O'zbekiston Respublikasining "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni. 4 yanvar 2017 y. // <http://parliament.gov.uz/uz/laws/adopted/253/19165/>.
3. O'zbekiston Respublikasining "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni// O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 1-son, 2-modda.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunining qoidalarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2017 yil 2 fevralda qabul qilingan PQ-2752-sonli qarori//O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 37-son, 982-modda.
5. В Узбекистане коррупция пошла на спад//<http://regnum.ru/news/2360143.html>.
6. Глава МВД Узбекистана признал наличие среди милиционеров вимогательей и взяточников. 19.02.2018. <http://интерфакс.аз/визэw/726256>.
7. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
8. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
9. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
10. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
11. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).

BOSHLANG'ICH SINFLARDA SO'ZNING MORFEMIK TARKIBINI O'RGANISH METODIKASI

Gulnoza Rahimjonova

FarDu Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7964376>

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda so'zlarning morfemik tabiatini o'rganish metodikasi va yasash usullarini o'rgatish prinsplari muhokamaga tortilgan

Kalit so'zlar: o'zak, so'z yasovchi qo'shimcha, so'z o'zgartiruvchi qo'shimcha, so'zning morfemik tarkibi, o'zakdosh so'z, leksik ma'no, grammatik ma'no, yasama so'z, yangi ma'no, umumiy ma'no.

METHODOLOGY OF STUDYING MORPHEMIC COMPOSITION OF WORDS IN PRIMARY GRADES

Abstract. This article discusses the methodology of learning the morphemic nature of words and the principles of teaching formation methods in primary grades.

Key words: root, word-forming suffix, word-changing suffix, morphemic structure of the word, cognate word, lexical meaning, grammatical meaning, artificial word, new meaning, general meaning.

МЕТОДИКА ИЗУЧЕНИЯ MORFEMICHESKOGO СОСТАВА СЛОВ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация. В данной статье рассматривается методика изучения морфемной природы слов и принципы обучения методам образования в начальных классах.

Ключевые слова: корень, словообразовательный суффикс, словоизменяющий суффикс, морфемная структура слова, родственное слово, лексическое значение, грамматическое значение, искусственное слово, новое значение, общее значение.

So'zning leksik ma'nosini aniqlash maqsadida uni morfemalarga ajratish til haqidagi fanda o'zining nazariy asosiga ega.

Morfema – so'zning eng kichik, bo'linmaydigan ma'noli qismi. Morfema ikki turga bo'linadi;

1. O'zak morfema – so'zda, albatta, qatnashadigan va leksik ma'no anglatadigan morfema

2. Affiksial morfema – mustaqil holda leksik ma'no anglatmay, so'zning leksikva grammatik ma'nolarining shakllanishi uchun xizmat qiladigan morfema.

Qo'shimchalar ikki turga bo'linadi:

1. So'z yasovchi qo'shimchalar. So'zning leksik ma'nosini shakllantirish uchun xizmat qiladi.

2. SHakl yasovchi qo'shimchalar so'zlarning grammatik formalarini shakllantirib, turli grammatik ma'nolarini ifodalaydi.

So'zning morfemik tarkibi ustida ishlash bilan o'quvchilar so'zining leksik ma'nosini aniqlashning asosiy usullarini bilib oladilar. Bunda o'qituvchining vazifasi bolalar so'zlarning leksik ma'nosi va morfemik tarkibi bir-biriga bog'liqligini bilib olishi uchun eng qulay sharoit

yaratish, shu asosda ularning lug'atiga aniqlik kiritishga maqsadga muvofiq raxbarlik qilish hisoblanadi.

So'zda morfemaning rolini anglash, shuningdek qo'shimchalarning semantik ma'nosini bilish o'quvchilarda nutqning aniq shakllanishiga ta'sir etadi. O'qituvchining vazifasi o'quvchilar so'zning leksik ma'nosini tushunibgina qolmay, matnda aniq affiksli so'zlardan ongli foydalanishlarini oshirish hisoblanadi.

So'zning morfemik tarkibini o'rganish orfografik malakalarni shakllantirishda ham katta ahamiyatga ega. Morfologik tamoyil o'zbek orfografiyasining yetakchi tamoyili bo'lib, bunga binoan so'zlar va ularning tarkibiy qismi, (o'zak va qo'shimchalar) asliga muvofiq yoziladi. O'zak va qo'shimchalarni to'g'ri yozish malakasini nazariy asosda shakllantirish fonetik, so'z yasashiga oid, grammatik bilimlarni maqsadga muvofiq tatbiq etishni talab qiladi. SHuning uchun so'zning morfemik tarkibini o'rganishning muhim vazifalaridan biri o'zak va qo'shimchalarni to'g'ri yozish malakasini shakllantirish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar asosini yaratish hisoblanadi.

So'zning morfemik tarkibini o'rganish o'quvchilarning aqliy qobiliyatini o'stirishda, xususan, til birligi sifatida so'zni ongli bilib olish uchun zarur bo'lgan maxsus aqliy ko'nikmalarni shakllantirishda ham ahamiyatli. O'qituvchining vazifasi ta'lim jarayonida bilimni o'zlashtirish bilan o'quvchilarda aqliy faoliyatni o'stiradigan mavhumlashtirish, analiz, taqqoslash ko'nikmalarini shakllantiradigan sharoit yaratish hisoblanadi.

Boshlang'ich sinflar ona tili dasturiga muvofiq, so'zning morfemik tarkibi 2- sinfda o'rganiladi. 3- sinfda so'z turkumlarini o'rganish bilan bog'liq holda so'zning tarkibi haqidagi bilimlarni takomillashtirish ko'zda tutiladi.

Avvalo, til materialini o'rganish sistemasi nimaligini aniqlab olamiz. Til materialini o'rganish sistemasi deganda, ilmiy asoslangan izchillikdagi va o'zapo bog'lanishdagi bilimlar kompleksini o'zlashtirishni ta'minlaydigan maqsadga qaratilgan jarayon, shuningdek, shu asosda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish ko'zda tutiladi.

Mavzuni o'rganishda 4 bosqich amalga oshiriladi:

1- bosqich – so'z yasashini o'rganishga tayyorgarlik bosqichi. Bu bosqichning vazifasi – o'quvchilarni bir xil o'zakli so'zlarniig ma'no va tuzilishiga ko'ra bog'lanishini tushunishga tayyorlash.

2- bosqich – bir xil o'zakli so'zlarning xususiyatlari va barcha morfemalarning mohiyati bilan tanishtirish. Bu bosqichning asosiy o'quv vazifasi so'zlarning ma'no qismlari sifatida o'zak, so'z yasovchi va forma yasovchi qo'shimchalar bilan tanishtirish. "O'zakdosh so'zlar" tushunchasini shakllantirish; bir xil o'zakli so'zlarda o'zakningbir xil yozilishini kuzatish hisoblanadi.

"O'zakdosh so'zlar" tushunchasini shakllantirish ularning ikki muxim belgisini, ya'ni mazmuniy umumiylikniig (ma'nosida qandaydir umumiylik borligini) va tuzilishiga ko'ra umumiylikni (umumiy o'zak mavjudligini) o'zlashtirish bilan bog'lanadi. SHuning uchun bu belgilarni o'quvchilar o'zlashtirishiga ta'lim jarayonida sharoit yaratish lozim. Ta'limning bu bosqichida o'quvchilarning morfema haqidagi bilimlari yetarli emas, ularni bu tushunchalar bilan mashqlarni bajarish jarayonida endigina tanishtirilyapti. SHuning uchun o'qituvchi tarkibi va yasash usulio'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo'lgan so'zlarni tanlaydi. Bu so'zlarni

analizva sintez qilishni boshqaradi, soʻzlarning leksik maʼnosi bilan morfemik tarkibi oʻrtasidagi bogʻlanishni oʻquvchilar bilib olishlarga doimiy gʻamxoʻrlik qiladi.

3- bosqich – oʻzak, soʻz yasovchi va forma yasovchi qoʻshimchalarning xususiyatlari va tildagi rolini oʻrganish metodikasi. Bu bosqichning oʻquv vazifasiga "oʻzak", "soʻz yasovchi qoʻshimcha", "forma yasovchi qoʻshimcha" tushunchalarini shakllantirish, soʻzning leksik maʼnosi bilan morfemik tarkibi oʻrtasidagi bogʻlanish haqidagi tasavvurlarni oʻstirish, oʻzakda jufti bor jarangli va jarangsiz undoshli soʻzlarni toʻgʻri yozish malakasini shakllantirish, nutqda soʻz yasovchi koʻshimchasi bor soʻzlarni ongli ishlatish koʻnikmasini oʻstirish kiradi. Bu bosqichning vazifasi bir-biribilan maʼlum bogʻlanishda hal qilinadi. Masalan, soʻzda har bir morfemaning rolini oʻzlashtirish asosida oʻquvchilar soʻzning leksik maʼnosi bilan uning morfemik tarkibi oʻrtasidagi bogʻlanishni bilib oladilar. Barcha vazifalar bilan bogʻliq holda, soʻzlarning morfemik tarkibini hisobga olib, ulardan nutqda mumkin qadar aniq va ongli foydalanish vazifasi bajariladi.

Oʻzakni oʻrganishning xususiyatlari. "Oʻzak" tushunchasini shakllantirishda oʻquvchilar oʻzak oʻzakdosh soʻzlarning umumiy qismi ekani va u barcha bir xil oʻzakli soʻzlarning maʼnosidagi umumiylikni oʻz ichiga olishi bilan tanishtiriladi.

Soʻz yasovchi qoʻshimchaning funktsiyasi ustida ishlash. Bu morfemani oʻrganishning asosiy vazifasi oʻquvchilarni soʻzda soʻz yasovchi qoʻshimchaning roli bilan tanishtirish va shu asosda soʻz yasovchi qoʻshimchali soʻzdan oʻz nutqida ongli foydalanish koʻnikmasini oʻstirish hisoblanadi. Oʻquvchilar soʻz yasovchi qoʻshimcha yordamida yangi leksik maʼno tushunishi muhim ahamiyatga ega.

Forma yasovchi qoʻshimchalarni oʻrganish xususiyatlari. Har bir morfemaning lingvistik mohiyatida oʻziga xoslik boʻlib uni oʻrganish metodikasi ham oʻziga xos xususiyatlarga ega. Forma yasovchi qoʻshimchada grammatik funktsiya yetakchi hisoblanadi, bu bilan u soʻz yasovchi qoʻshimchadan farqlanadi.

4- bosqich – soʻz turkumlarini oʻrganish bilan bogʻliq holda soʻzning tarkibi ustida ishlash, (3-4 sinflar). Soʻzning morfemik tarkibini oʻrganish sistemasida bu bosqichniig maqsadi soʻz yasovchi qoʻshimchaning soʻz yasashdagi roli va forma yasovchi qoʻshimchani soʻz shaklini oʻzlashtirishdagi ahamiyati haqidagi bilimni chuqurlashtirish; oʻquvchilarni ot, sifat, feʼllarning yasash xususiyatlarini tushunishga tayyorlash hisoblanadi. Soʻz turkumlarini oʻrganish jarayonida oʻqituvchi oʻquvchilarga soʻz yasalishi asoslarini, soʻz yasovchi qoʻshimcha yordamida bir soʻz turkumidan boshqasini yoki shu soʻz turkumining oʻzini yasash mumkinligini tushuntiradi. Masalan, ot koʻproq boshqa bir otdan (baliqchi, ishchi; sinfdosh, sirdosh; bogʻbon, oshpaz, kitobxon shuningdek feʼldan (elak, kurak, yutuq); sifatkoʻproq otdan (suvli, suvsiz, oʻtli, oʻtsiz) shuningdek feʼldan (maqtanchoq oʻtkir, sezgir) feʼllar otdan (ishla, gulla, gapir) sifatdan (oqla, yaxshila, eskir, qoray) yasaladi. Oʻquvchilarni soʻz yasalishi xususiyatlarini tushunishga tayyorlash uchun oʻqituvchi ularga muayyan bir yangi soʻz qaysi soʻzdan va qaysi forma yordamida yasalganini aniqlashga qaratilgan topshiriq beradi. Masalan, oʻqituvchi chegara otini aytadi va chegarani qoʻriqlaydigan kishini bildiradigan oʻzakdosh ot tanlashni topshiradi. (chegarachi). Vazifani boshqacharoq berish ham mumkin: oʻqituvchi soʻzni va soʻz yasovchi morfemani beradi. Oʻquvchining vazifasi yangi soʻzni toʻgʻri yasash va leksik maʼnosini tushuntirish hisoblanadi. Masalan, baliq soʻzidan -chi qoʻshimchasi yordamida yangi soʻz yasash, (baliqchi), uning leksik maʼnosini tushuntirish qaysi soʻz turkumi ekanini aytish topshiriladi.

Ikkala topshiriqda ham o'quvchilar so'zni morfemik tahlil qiladilar. Bunda o'qituvchi o'quvchilar e'tiborini hosil bo'lgan so'zqaysi morfema yordamida, qaysi so'z turkumidan yasalganiga, qanday mashqlarda tilda mavjud bo'lgan so'zlarning leksik ma'nosi bilan morfemik tarkibining o'zaro bog'liqligiga va biror so'z turkumiga xarakterli bo'lgan so'z yasaliş usuliga asoslanadi.

Bundan mashq turlaridan ayrimlari:

1. O'zakdosh so'zlari bo'lgan matnni leksik – so'z yasaliş tomonidan tahlil qilish.

Masalan, quyidagi kabi matn yozdiriladi:

Hovlimizda gulzor bor. Gulzorga har xil gul ekilgan. Ularni gulchi akam parvarish qiladi. Gullar chamandek ochiladi.

O'qituvchi rahbarligida bir o'zakdosh so'zdan boshqasi qanday, qaysi morfema yordamida yasalgani, u qaysi so'z turkumiga kirishi, qanday ma'no bildirishi aniqlanadi.

2. Leksik ma'nosi keng tushuntirilgan so'zni o'zakdosh so'z bilan almashtirish.

Topshiriq. Ajratib ko'rsatilgan so'zga o'zakdosh bo'lgan bir so'z toping. Uningqaysi so'z turkumiga kirishini ayting va uni so'z tarkibiga ko'ra tahlil qiling.

Olma daraxti ko'p joy (olmazor). Paxta yetishtirish bilan shug'ullanadigan kishi (paxtakor). Bog'ni parvarish qiladigan odam (bog'bon)...

O'quvchilar o'qituvchi yordamida shu so'z qaysi so'zdan va qanday qo'shimcha yordamidayasalganini aniqlaydilar.

3. Har xil so'z turkumiga kiradigan o'zakdosh so'zlardan qatnashtirib gap tuzish.

4. So'z yasashga doir vazifalar.

Oq, ish, so'zlaridan -la, -chi qo'shimchalari yordamida yangi so'zlar yasang. Berilgan va siz yasagan so'zlar qaysi so'z turkumiga kirishini isbotlang.

Ish, paxta, gul, sinf otlaridan o'zakdosh otlar yasang. So'zlarni tarkibiga ko'ra tahlil qiling. Yangi ot hosil qilish uchun siz so'zning qaysi qismidan foydalandingiz?

Chiz, ur fe'llaridan o'zakdosh otlar yasang. Otlarni so'z tarkibiga ko'ra tahlil qiling. Fe'ldan ot yasash uchun qanday qo'shimchalardan foydalandingiz?

Bu vazifalar o'quvchilardan so'z yasaliş xususiyatlariga, so'zlarning morfemik tarkibiga e'tibor berishni talab etadi va so'zning morfemik tarkibi shu so'zning muayyan bir so'z turkumiga oid ekani bilan bog'liqligini aniqlashga qaratiladi.

Quyidagi kabi savol va topshiriqlarni bajarish asosida o'quvchilar so'zning morfemik tarkibini qanday o'zlashtirganini aniqlash mumkin:

1. Savollarga javob berish:

1) So'zda qaysi qism eng asosiysi hisoblanadi? Nima uchun?

2) So'z yasovchi qo'shimcha qanday vazifani bajaradi? Misol bilan isbotlang.

3) So'zda forma yasovchi nima uchun xizmat qiladi? Isbotlang.

2. Ikki so'zning ma'nosi va tarkibini taqqoslash. Buning uchun o'quvchilar o'zak va so'z yasovchi qo'shimchalarning semantik rolini qanchalik tushunganini aniqlashga imkon beradigan so'zlar tanlanadi. (ishladi va boshladi, paxtakor va paxtazor)

3. So'zlarni taqqoslab, o'zakdosh yoki o'zakdosh emasligini isbotlash (tuz, tuzdon, tuzli, tuzsiz, tuzladi) qaysi qism ularni o'zakdosh qilyapti? Qaysi qism har xil ma'noli so'z hosil qilyapti? Savollarga javob berish.

4. Bog'bon, o'roq, bog'ni, ishchidan so'zlarini tarkibiga ko'ra tahlil qilish:

- 1) O‘zak va so‘z yasovchi qo‘shimchadan.
- 2) O‘zak va forma yasovchi qo‘shimchadan.
- 3) O‘zak va so‘z yasovchi, forma yasovchi qo‘shimchalardan tuzilgan so‘zlar tanlash.
- 4) Tayanch so‘zlar asosida o‘qituvchi tavsiya etgan mavzuga oid kichik hikoya tuzish.

REFERENCES

1. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
2. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O‘RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
3. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
4. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
5. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).
6. Нажмиддинов, Э., & Мухамедиев, М. (2023). FISH HELMINTHS IN FISH RESERVOIRS OF FERGANA VALLEY. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(3).
7. Нажмиддинов, Э. Х., & Мухаммадиев, М. А. (2022). ФАРФОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИНИНГ ТУР ТАРКИБИ. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 60-68.
8. Нажмиддинов, Э. Х. (2022). ФАРФОНА ВОДИЙСИ СУВ ҲАВЗАЛАРИ БАЛИҚЛАРИ ГЕЛЬМИНТЛАРИ. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 189-194.
9. Najmiddinov, E. (2022). THE SIGNIFICANCE OF NATURE IN THE FORMATION OF PRESCHOOL CHILDREN IN THE IDEAL GENERATION. *Science and Innovation*, 1(8), 149-154.
10. Najmiddinov, E. (2022). " ICHTHYOLOGY AND HYDROBIOLOGY" PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF DIRECTIONS IN UZBEKISTAN. *Science and Innovation*, 1(8), 152-160.
11. Abidjanovich, A. A. (2022). THE NEED TO IMPROVE HUMAN'S NOOSPHERICAL RELATIONSHIP TO NATURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 23-30.
12. Abidjanovich, A. A. (2022). THE ROLE OF CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM IN IMPROVING PERSONAL ECOLOGICAL CULTURE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, 11(11), 5-12.

13. Абдумаликов, А. (2022). АТРОФ-МУҲИТНИ АСРАШ БЎЙИЧА МИЛЛИЙ СТРАТЕГИК РЕЖА ВА УНИНГ АҲАМИЯТИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 251-258.
14. Абдумаликов, А. (2022). ЯНГИ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧИДА ЭКОЛОГИК МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ДАСТУРИ. *Scientific progress*, 3(2), 1179-1186.
15. Абдумаликов, А. А. (2019). Human and Natural Harmony in the Historical Process. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(5), 205-209.
16. Abidzhanovich, A. A. (2020). Issues Of Formation Of Rationality In Relations Of Nature With Society. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(08), 301-304.
17. Abdumalikov, A. A. (2019). Environmental Ecological Policy in Uzbekistan and Necessity Of Formation Of Rational Communication To Nature. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(9), 94-101.
18. Мирзобоев, Й. А. (2022). Тур Ўзгариш Чизиклари Учта Бўлган, Гиперболик Қисмларининг Ҳаммаси Характеристик Учбурчаклардан Иборат Бўлган Бешбурчакли Соҳада Учтинчи Тартибли Кўринишдаги Параболик-Гиперболик Тенглама Учун Битта Чегаравий Масала Ҳақида. *Theory And Analytical Aspects Of Recent Research*, 1(5), 363-366.
19. MIRZABOYEV, Y. BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING МАТЕМАТИКА О 'QITISH METODIKASI. О 'RTA UMUMTA'LIM МАКТАВЛАРИДА МАТЕМАТИКА О 'QITISHNING MAQSADI. *ЭКОНОМИКА*, 169-172.
20. Qurbonova, S. (2022). КИЧИК МАКТАВ YOSHIDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
21. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
22. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).
23. Miralimjanovna, Q. S. (2022). О 'SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
24. Iminov, B. B. (2020). INNOVATIVE CULTURAL LINKS ARE AN IMPORTANT FACTOR IN SOCIAL DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 2(3), 263-270.
25. Iminov, B. B. (2019). A PHILOSOPHICAL APPROACH TO INNOVATIVA AND CULTURAL-RELATIONS AT A NEW STAGE OF DEVELOPMENT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(5), 157-162.
26. Dilfuza, S., Nabijonova, F., & Matlubaxon, A. (2022). TA'LIM VA O'QITISH NAZARIYASINING MUHIM JIHLTLARI. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 2(19), 366-372.

27. Nabijonova, F. (2022). Boshlangich sinflarda didaktik oyinlarning ahamiyati: Nabijonova Feruza. *Qo'qon universitetining ilmiy materiallar bazasi*, 1(000006).
28. Nabijonova, F. (2022). BOSHLANGICH SINFLARDA OZGA GAPNING QOLLANILISHI. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(19), 180-184.
29. НАБИЖОНОВА, Ф. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ. *ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ Учредители: ООО "Институт управления и социально-экономического развития"*, (10), 90-92.
30. Набижонова, Ф. (2022). ОНА ТИЛИ ВА АДАБИЁТ ТАЪЛИМИНИНГ ТАРИХИ ВА ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛЛАРИ. *Мировая наука*, (10 (67)), 38-41.
31. Feruza, N. (2023). Characteristics of the Lessons of the Native Language. *Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education*, 2(3), 32-36.
32. Kosimova, X. (2022). THE IMPORTANCE OF READING CULTURE IN THE FORMATION OF A HEALTHY SPIRITUAL CLIMATE IN THE FAMILY. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 7-13.
33. Qosimova, X. (2022). THE SIGNIFICANCE OF LIBRARY CULTURE IN FORMING A HEALTHY SPIRITUAL ENVIRONMENT IN THE FAMILY. *Science and Innovation*, 1(8), 142-148.
34. Qosimova, X. (2022). OILADA SOG'LOM MA'NAVIY MUHITNI SHAKLLANTIRISHDA KITOBXONLIK MADANIYATINING AHAMIYATI. *Science and innovation*, 1(B8), 142-148.
35. ҚОСИМОВА, Х., & КАРИМОВА, Г. ЭКОНОМИКА И СОЦИУМ. *ЭКОНОМИКА*, 612-615.
36. Джалолова, М. (2021). Эъзоза Юлдашевна Рахманова, and Холида Набиевна Косимова. "ВОСПИТАНИЕ СЕНСОРНОГО ВОСПРИЯТИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА." *Scientific progress*, 1.
37. Buzrukova, D. M. (2023). "МУНАББАТ" HISSIY KONSEPTINING TURLI LINGVOMADANIYAT VAKILLARI IDROKIDAGI TASVIRI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(1), 178-183.
38. Бузрукова, Д. (2022). ҲИС-ТУЙҒУЛАР УНИВЕРСАЛЛИГИ ВА ҲИССИЙ-ЛИСОНИЙ ОЛАМ МАНЗАРАСИГА ПСИХОЛИНГВИСТИК ЁНДАШУВ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(11), 239-242.
39. Mamurkhanovna, D. B. (2022). The Concept Of "Love" As An Important Element Of The Emotional World Landscape. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*, 7(5), 95-98.
40. Tursunova, D. T., Abobakirova, O. N., Buzrukova, D. M., Mahmudova, O. T., Ubaydullayeva, Z. H., & Kholmatova, N. N. (2022). Principal Principles And Important Factors Of Student Women's Social Activity. *Journal of Positive School Psychology*, 6262-6269.
41. Buzrukova, D. M. M. (2023). TARBIYACHI VA OTA-ONALARNING O 'ZARO HURMATGA ASOSLANGAN MULOQOTINING KALIT FAKTORLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 793-797.

42. Buzrukova, D. M. (2023). Muhabbat" konseptining lingvomadaniy o'ziga xosligi. *FarDU. ILMIY XABARLAR*, 1, 318-321.
43. Abdugufurovna, J. N., & Turgunovna, M. S. (2022). The Problems In Teaching Language. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876*, 16(5), 46-48.
44. Jumaniyazova, N. A. O., & Mavlonova, S. T. U. (2022). CHET TILINI O'RGATISHDA KOMMUNIKATIV PRINSIPLAR HAMDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYANING ROLI. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 118-122.
45. Turg'Unovna, M. S. (2022). Yangi O'zbekistonda diniy-dunyoviy qarashlar. *Ta'lim fidoyilari*, 8, 115-120.
46. Ernazarov, G., & Mavlonova, S. (2023). INDICATORS OF SPEED PHYSICAL QUALITY OF STUDENTS. *Science and innovation*, 2(B1), 177-183.
47. Boboyeva, Z. A., & Mo'Minova, D. B. Q. (2022). TALABALARNING KREATIVLIK QOBILİYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 221-233.
48. Zulfiya, B., & Raxmonali, S. (2022). SAN'ATNING IJTIMOY HAYOTNING MURAKKAB MUNOSABATLARI BILAN ALOQADORLIGI. *Research Focus*, 1(2), 296-300.
49. Бобоева, З. (2022). ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТАСВИРИЙ САЊАТНИНГ ЎРНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 51-55.
50. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Motiv Va Motivatsiya Muammosining Jahon Va Mahalliy Psixologlar Tomonidan Tadqiq Etilganligi. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(11), 256-259.
51. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE SPORTSMAN PERSONALITY DURING COMPETITIONS. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 215-221.
52. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). TALABALARDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISH–IJTIMOY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 66-70.
53. Dilshodbek o'g'li, R. S., & Boxodirjon o'g'li, V. A. (2022). XORIJ PSIXOLOGLARINING ISHLARIDA SHAXSNING TADQIQ ETILISHI. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 39-47.
54. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2022). Sportchi Psixologik Salomatligiga Ta'sir Etuvchi Omillar. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(11), 117-121.
55. Dilshodbek o'g'li, R. S. (2023). SPEECH ISSUES IN PSYCHOLINGUISTICS. *IQRO JURNALI*, 2(2), 503-511.
56. Abduraxmonov, A., & Kadirov, S. (2022). DEMOGRAFIK JARAYONLARNING IQTISODIY-IJTIMOY SOHALARNI RIVOJLANISHI BILAN BOG 'LIQLIGI VA DASTLABKI XUSUSIY MULK MASALALARI. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 222-229.

57. Siddikov, F. Z. (2023). BASKETBOLCHI BOLALAR VA O'SMIRLARNING JISMONIY RIVOJLANISHINING XUSUSIYATLARI. *Ustozlar uchun*, 43(3), 120-123.
58. Сиддигов, Ф., & Эшимов, Т. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ ПОВЫШЕНИЯ ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(23), 41-44.
59. Farrux, S. (2022). SPORT O 'YINLARINING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI*, 1(2), 184-189.
60. Sayidolimov, J. B. O. G. L. (2023). AGIOGRAFIK OBRAZLARINING MAZMUN-MOHİYATIDAGI EVRILISHLAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 1318-1322.
61. Odiljon o'g'li, U. D. (2023). ADABIY ASAR QAHRAMONI TALQINIDAGI O 'ZIGA XOSLIKLAR. *IQRO JURNALI*, 2(2), 777-785.
62. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
63. Dilobarkhon, K. (2019). The importance of modern innovation in education. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(12).
64. Kholikova, D. (2020). INTELLECTUAL ACTIVITY OF CREATIVE THINKING VERBAL TEST "UNUSUAL USE". *PEDAGOGICAL SCIENCES*, 22.
65. Maxsitovna, K. D. (2022). Pedagogical Problems of Child Raising in the Uzbek Family. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 542-546.
66. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.
67. Холикова, Д. (2021). Возможности диагностики эффективности компенсационного подхода в обучении. *Общество и инновации*, 2(9/S), 239-252.
68. Kholikova, D. M. (2021). THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF INCREASING INNOVATIVE THINKING IN STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (5), 422-424.
69. Kholikova, D. M. (2021). DEVELOPMENT OF INNOVATIVE THINKING SKILLS IN HIGHER EDUCATION STUDENTS. *Theoretical & Applied Science*, (6), 549-552.
70. Kholmatova, Z. T. (2022). PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF GENDER ASPECTS OF EDUCATION. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603*, 11(10), 60-65.
71. Kholmatova, Z. T., & Kholikova, D. M. (2022). MODEL OF DEVELOPING AND DEVELOPING INNOVATIVE THINKING SKILLS IN STUDENTS. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 190-195.
72. Xolmatova, Z. T., & Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVASION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MODELI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 139-144.

73. Kholmatova, Z., & Axmadaliyeva, M. (2022). Healthy lifestyle (HLS)-The basis of valeology in kindergarten. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 136-139.
74. Kholmatova, Z., & Olamnazarova, F. (2022). Problems of the communicational approach of language teaching in the primary class. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 11(9), 140-144.
75. Tillavoldiyeva, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
76. Холматова, З. Т. (2022). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ГЕНДЕРЛИИ ЁНДАШУВ ДАВР ТАЛАБИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 134-140.
77. Tillavoldiyeva, K. Z. (2022). Problems of Family Education in People's Pedagogy. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 535-541.
78. То'лқинова, Y. D. (2022). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA МАТЕМАТИК TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH METODLARI. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
79. Yuldasheva Dilshoda To'lg'iqinova (2022). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
80. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
81. Tulkinova, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
82. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
83. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
84. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
85. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.
86. Qurbonova, S. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHDAGI BOLALARDA AQLIY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(12), 73-79.
87. Курбонова, С. (2022). ПСИХОЛОГИЯНИ ЎҚИТИШГА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(17), 191-194.
88. Qurbonova, S. (2022, June). ON THE ANALYSIS OF LEXICAL UNITS IN PSYCHOLINGUISTICS. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 512-513).

89. Miralimjanovna, Q. S. (2022). O 'SMIRLIK DAVRIDA TURLI XIL QATLAMGA EGA BOLGANLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 30, 39-44.
90. Alimjanova, M. (2020). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMATION OF RESPONSIBILITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 914-917.
91. Alimjonova, M. Y. (2021). The role of the national values in the history of pedagogical education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1040-1044.
92. Alimjanova, M. (2021). About Gender Stereotypes. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*, 2(6), 1-5.
93. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(06), 1-7.
94. To'liqinova, Y. D. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MATEMATIK TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH METODLARI. *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 25-31.
95. Yuldasheva Dilshoda To'liqinova (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BADIY TASVIRLAR ORQALI IZCHIL NUTQNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1 (1), 741-750. doi: 10.5281/zenodo.653521
96. Yuldasheva, D. (2021). AGE AND THE SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 124-130.
97. Tulkinovna, Y. D. (2021). On the Principle of Simple to Complex in the Development of Speech in Young Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 32-35.
98. Shavkatovna, S. R. (2021). Developing Critical Thinking In Primary School Students. *Conferencea*, 97-102.
99. Shavkatovna, S. R. (2021). Methodological Support for The Development of Primary School Students' Creative Activities. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 2, 121-123.
100. Ra'noxon, S. (2022). BOSHLANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARIDA MATEMATIKAGA MUNOSABAT. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 203-207.
101. Shavkatovna, S. R. (2021). Improvement of methodological pedagogical skills of developing creative activity of primary school students. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 289-292.
102. Шарофутдинова, Р., & Абдуллаева, С. (2022). ФИКРЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МЕНТАЛ АРИФМЕТИКА. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 235-239.
103. Maxamadaliyevna, Y. D., Oljayevna, O. F., Qizi, T. D. T., Shavkatovna, S. R. N., & Anvarovna, A. O. (2020). Pedagogical Features Of Mental Development Of Preschool Children. *Solid State Technology*, 63(6), 14221-14225.

104. Shavkatovna, S. R. N. (2022). THE ROLE OF FOREIGN EXPERIENCES IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 128-133.
105. Шарофутдинова, Р. Ш. (2022). БОШЛАҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 149-158.
106. Shavkatovna, S. R. (2023). DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AS A SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY. *Open Access Repository*, 4(03), 51-59.
107. Aminova, F., Ahlimirzayev, A., & Sharofiddinova, R. (2023). USING THE PRINCIPLE OF INTERDISCIPLINARY RELATIONSHIP IN STUDYING DIFFERENTIAL EQUATIONS IN SPECIALIZED SCHOOLS AND ACADEMIC LYCEUMS.
108. Sharofutdinov, I. (2023). DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 424-429.
109. Sharofutdinov, I. (2023). THE ACTUAL STATUS OF THE METHODOLOGY OF DEVELOPING ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *Академические исследования в современной науке*, 2(12), 206-213.
110. Sharofutdinov, I. (2023). BO ‘LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING AMALIYOTDA QOLLASH. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(7), 54-58.

“SOG’INCH” KONSEPTINING BADIY MATNDA QO’LLANILISH O’RINLARI

Raximjonova Gulnoza

FarDU o’qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7970948>

Annotatsiya. Zamonaviy tilshunoslikning dolzarb mavzularidan biri bu – konseptdir. Bu termin kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiyaning muhim kategoriyalaridan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada konsept va uning ma’nosi, “sog’inch” konseptining o’ziga xosligi va uning nutqda ifodalanishi haqida badiiy asarlardan parchalar berilgan.

Kalit so’zlar: Lingvokulturologiya, leksika, tushuncha, konsept, mavhum birliklar, sog’inch, badiiy matn, tilshunoslik.

APPLICATIONS OF THE CONCEPT OF "LONGING" IN ARTISTIC TEXT

Abstract. One of the current topics of modern linguistics is the concept. This term is one of the important categories of cognitive linguistics and linguistic culture. This article presents excerpts from artistic works about the concept and its meaning, the uniqueness of the concept of "longing" and its expression in speech.

Key words: Linguistics, lexicon, understanding, concept, abstract units, longing, artistic text, linguistics.

ПРИМЕНЕНИЕ КОНЦЕПТА "ТОЧКА" В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Аннотация. Одной из актуальных тем современного языкознания является концепт. Этот термин является одной из важных категорий когнитивной лингвистики и лингвокультуры. В данной статье представлены отрывки из художественных произведений о понятии и его значении, своеобразии понятия «тоска» и его выражении в речи.

Ключевые слова: Языкознание, лексика, понимание, концепт, абстрактные единицы, тоска, художественный текст, языкознание.

So'nggi paytlarda til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish dolzarb masalalardan biriga aylandi. Olimlarning ushbu muammoga qiziqishi 20-asr oxirida til birliklarining milliy-madaniy semantikasini butun mazmuni, milliy mentalitetini va tulari bo'yicha o'rganish maqsadida o'rganilishi lingvokulturologiyaning paydo bo'lishiga olib keldi. Lingvokulturologiya tilda milliy madaniyatni aks ettirish muammosini o'rganuvchi tilshunoslikning bir yo'nalishidir.

Ma'lumki, inson bolaligidan boshlab o'z millatiga xos til va til orqali madaniyatni o'rganib boradi. Shundagina u inson hisoblanadi. Xalqning nozik madaniy belgilari uning tilida aks etadi. Til insonning o'ziga xos va o'ziga mos atributlaridan bo'lib, u orqali inson o'zini va olamni anglaydi.¹³⁶ Haqiqatdan ham til millatning ko'z gusidir.

Qayga bormay, boshda do'ppim,

G'oz yurarman gerdayib (Erkin Vohidov)

Tong bilan jahon bo'ylab

Bir xabar qoqdi qanot,

O'zbek yana o'z so'zin

O'z so'zin do'ndiribdi.

¹³⁶ Saidova, M., Qo'ziyev, U. Lingvokulturologiya. Uslubiy qo'llanma. - Namangan, 2017. - B. 6

Bemisol talato'pda
Muzaffar-u bosabot,
O'zbek yana do'ppisin
Qiyalab qo'ndiribdi.(A. Oripov)

Demak, tilni shunchaki aloqa quroli va tafakkur natijasi sifatida emas, millatning madaniy ochqichi sifatida tadqiq etish kerakligi yuzaga chiqyapti. Shuning uchun mutafakkir Abdulla Avloniyning “Har bir millatning duyoda borligini ko’rsatadurg’on oyinayi hayoti bu uning tili va adabiyotidir. Milliy tilni yo’qotmak, millat ruhini yoqotmakdir” deb bejizga aytmaganlar.

Lingvokulturologiyada til nafaqat muloqot va bilish vositasi, balki birinchi navbatda etnik guruhning madaniy kodi sifatida qaraladi. Ya’ni til milliy mentalitet yoki inson psixologiyasini ochib beruvchi aloqa vositasi. Tilning inson bilishi va madaniy-ijodiy faoliyatining asosiy mexanizmlarining paydo bo’lishi va faoliyatidagi roli va ishtirokini o’rganish bizga voqelikning tilda aks ettirilgan xususiyatlarini bilish va falsafa, axloqiy va estetik tushunchalar olish imkonini beradi.

Olamning milliy-madaniy manzarasi haqida B. Gumboldt “har bir tilda til egalarining dunyoqarashi aks etishi, xalq ruhi va tili o’rtasidagi munosabat o’zaro zich bog’langanligi, ularni ayro tasavvur qilib bo’lmasligini, til xalqning ruhi xalqning ruhi esa uning tili ekanini, tillarning xilma- xilligi faqat tovushlarning xilma- xilligi emas, balki har bir millatdagi dunyoni ko’rishning farqliligi natijasi” ekanini ta’kidlaydi.¹³⁷ Lingvokulturologiyaning diqqat markazida inson tursa, til ana shu insonning bilimi va qaysi bir xalqning madaniyat vakili sifatida belgilaydigan xatti-harakatlar normalari haqida gapirishga imkon beradi. Til har doim etnosning eng yorqin identifikatsiyalash xususiyati bo’lib kelgan. Til nafaqat muloqot va bilish vositasi, balki birinchi navbatda etnik guruhning madaniy kodi sifatida ham ko’rib chiqiladi. Til va madaniyat o’rtasidagi munosabatlar muammosi ko’plab tadqiqotchilarni hayratda qoldirdi. Tilning etnik tajriba va dunyoqarashni shakllantirish jarayonida asosiy rolini tushunishning kelib chiqishida, ma’lumki, faylasuf va tilshunos Vilgelm fon Gumboldt bo’lib, uning kontseptsiyasi til va madaniyat o’rtasidagi sababiy bog’liqlikni tan oladi. O’tgan asrning oxiridan boshlab, gumanitar bilimlarning ilmiy paradigmasidagi o’zgarishlarning bir qismi sifatida tizimli-strukturaviy va statistik paradigma antropotsentrik, funktsional, kognitiv va dinamik paradigma bilan almashtirildi. Antropotsentriзм ma’lum bir tilni nafaqat insonni o’rab turgan voqelikka, balki uning tafakkuri, ruhiyati, tarixi, madaniyati va ona tilida so’zlashuvchilarning ijtimoiy mavqeiga qarab o’rganish talabida ifodalanishini ta’kidlashadi. Kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya, psixolingvistika, etnolingvistikaga oid adabiyotlarda ishlab chiqilgan “tildagi odam” va “insondagi til” muammolari antropotsentrik paradigma doirasida olib borilgan tadqiqotlarda birinchi o’ringa chiqadi.

Antroposentrik paradigm yo’nalishida bajarilgan ilmiy tadqiqotlar o’zbek tilshunosligida ham yuzaga kela boshladi. Xususan, A. Hurmonov til falsafiy jihatdan gnosologik va ontologik tabiatga ega, tilga gnosologik nuqtai nazardan yondashilganda, birinchidan insonning tili orqali olamni bilishi, tilning ob’yektiv borliq uzvlarini nomlash vazifasi, ikkinchidan, tilning shu til egalarining olam haqidagi bilimlari to’plami ekanini qayd etadi. Anglashiladiki, tilning gnoseologik tabiatini belgilashda insonning olamni idrok etishi va uni tilda aks etirishi

¹³⁷Қаранг: Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – Москва, 1984. – С.50-54.

mexanizmni tadqiq etish muhim.¹³⁸ Tilshunoslikda antroposentrik tilshunoslik (yoki antroposentrik paradigm;neolingvistika) sohasining shakllanishi til egasi- so'zlovchi shaxs omilining tadqiq etish bilan bog'liqdir."Tilshunoslikda antroposentrik burilishning yuzaga kelishi shu bilan izohlanadiki,tadqiqotchilarning diqqati " til qanday qurilgan" degan masaladan "til qay tarzda amal qiladi" degan masalaga ko'chdi... Tilning qay tarzda amal qilishini tadqiq etish uchun esa tilni uning egasi bo'lgan shaxs omili nuqtai nazaridan ko'rib chiqish kerak bo'ladi.¹³⁹

Antroposentrik paradigma doirasidagi ko'plab lingvistik tadqiqotlar natijasida tilshunoslikda o'z nazariyasi va metodologiyasiga, o'z terminologik apparatiga ega bo'lgan yangi yo'nalish – lingvokulturologik yo'nalish shakllandi. Natijada yangi fan – lingvokulturologiya vujudga keldi.Lingvokulturologiya lingvistik tadqiqotlarning alohida sohasi sifatida 70-yillarda rivojlangan.XX asr bu ilmiy fan madaniyat va tilning faoliyatidagi munosabati va o'zaro ta'sirini o'rganish va bu jarayonni birliklarning ajralmas tuzilishi sifatida ularning lingvistik va ekstralingvistik (madaniy) mazmunining birligida aks ettirishdir. Madaniy tilshunoslik etnolingvistikaning yosh tarmoqlaridan biridir. Lingvokulturologik tadqiqotlar tilga muayyan etnik guruh madaniyati bilan uzviy bog'liq bo'lgan hodisa sifatida yondashishga asoslanadi. Bu tilshunoslik, etnopsixolingvistika, etnografiya sohasidagi turli tadqiqotlarni o'zida mujassam etgan umumiy tushuncha bo'lib, ma'lum bir lingvistik va madaniy materialda - boshqa tillar va madaniyatlar bilan taqqoslaganda ma'lum bir tilning milliy va etnik o'ziga xosligini ochib beradi.¹⁴⁰Lingvokulturologiyaning fan sifatida rivojlanishiga muhim hissa qo'shgan tadqiqotchilar tomonidan talqin qilingan lingvokulturologiyaning ayrim ta'riflariga to'xtalib o'tamiz.V.N.Teliya rahbarligidagi Moskva frazeologik maktabi tomonidan olib borilgan tadqiqotlar bilan bog'liq ravishda "lingvokulturologiya" termini paydo bo'ldi.

"Konsept" lingvokulturologiyada eng faol qo'llanuvchi birlik sanalishini va bu yuzasidan salmoqli ishlar juda ko'p qilinganligi o'zbek tilshunoslari orasida ham ko'p uchraydi. Masalan,O'tanov Adhamning "Vaqt" konseptining arab va o'zbek tillaridagi qiyosiy tahlili, M. Sadoqatning o'zbek tilida "Ostona" konseptining lingvomadaniy xususiyatlari,X.Adilbekning "Ispan va o'zbek tillarida "Hombria" "mardlik" konsepti qo'llanilishining lingvokognitiv va lingvomadaniy xususiyatlari kabi ilmiy ishlarni keltirish mumkin. Konsept lingvomadaniy birlik sifatida u yoki bu xalq madaniyatining o'ziga xos jihatlarini ham ochib berish xususiyatiga ega. Masalan "sog'inch" konsepti o'zbek mentalitetida koproq ona yurtga , onaga, farzandga hamda yorga bo'lgan sog'inchni ifodalashi mumkin.

Kutaman, uzoqdan ko'rinsa bir ot,
Kelyapti, deyman ko'rinsa g'ubor.
Bahor novdasida bo'rtgan har kurtak
Sog'ingan ko'ngilga berar tasalli.
Ko'chatlar qomati eslatganidak,
Nafasin ufurar tong otar yeli.

¹³⁸ Йигиталиев У.С. Ўзбек тилида "одам" ва "жинс" концептлари билан боғлиқ ассоциатив-вербал бирликлар: Фалсафа д-ри(PhD) ... дисс. автореф. – Тошкент, 2020. – Б.10.

¹³⁹Usmanova.Sh.Lingvokulturologiya.-Toshkent, 2019.-B.14.

¹⁴⁰Василова, Альфия Шамилевна.Лингвокультурный концепт "сагыш" (тоска) в татарской языковой картине мира: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук.-Казань. 2006.

Kechqurun osh sizsak, bir nasiba kam,
Qumsayman birovni allakimimni.

Sog'inch leksemasining kontekstual tahlili yordamida biz uning quyidagi konseptual xususiyatlarini aniqlashimiz mumkin.

Sog'inch "yolg'izlik, ajralish, "ichki kechinmalarga e'tibor qaratish", "o'z-o'ziga chekinish", "qiynoq", "qiynoqqa solish", "ayriliq", "tashvish", "og'irlik", "ixtiyorsizlik", "kutish", "jimlik", "og'riq", "kasallik", "isyon", "istak". Sog'inch kontseptsiyasining mazmuni shularni birlashtiradi.

Haqiqatdan ham G'ofur G'ulomning "Sog'inish" she'rida shoirni o'g'liga bo'lgan sog'inchi yuragida shunday alamli isyon ko'taradiki, u bir lahza o'g'lini yo o'q tegib, yo bir falokat sabab vafot etishi yuragiga g'ulg'ula soladi. Lekin undagi isyon ko'targan sog'inch faqat unga o'g'lini diydorini qayta ko'rish umidini beradi. Shunday ekan qaysi bir inson sog'inib yashar ekan, unga nisbatan intilish bor, umid bor. Shuning uchun Stepanov "Sog'inchda umid bor, zerikishda umidsizlik bor" (Stepanov 2001: 880-881) degan.

Shunday qilib, "sog'inch" insoniy tuyg'ularning butun doirasi bilan o'zaro bog'liq bo'lib chiqadi, uni izohlab bo'lmaydi (aytaylik, quvonch yoki achinish), sog'inish inson vujudining tubidan kelib chiqadi va butun inson qalbini egallaydi.

Bizningcha, "sog'inch" inson ichki dunyosining atributi bo'lib, uni mutlaqo "ob'ektiv" o'rganib bo'lmaydi, chunki u mohiyatan chuqur sub'ektivdir.

Jon bolam, jonim bolam, qaylardasan bergil xabar,
G'amda boshim, ko'zda yoshim, ichganim bo'ldi zahar.
Za'farondek sarg'ayurman hasratingda qon yutib,
Ko'zlarimning nuri ketdi yo'llaringga ko'z tutib.

Zebi xolaning yumuq ko'zlaridan ikki tomchi yosh silqib chiqdi-yu, qirra burnining chetida to'xtab qoldi. Dutorni yonboshiga qo'ydi-da, keng yengining uchi bilan ko'zini artdi. Hamma jimib qolgan, hech kim birinchi bo'lib gapirishga jur'at eta olmas edi.

Hech bo'lmasa Kimsanim kelgandayam mayli edi, -dedi u xo'rsinib.

O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" qissasidan olingan ushbu parchada urush tufayli o'z yurtiga qaytmagan o'g'lining alamli sog'inchi onaning yuragini tilka pora qiladi. Alamli sog'inch - bu biror narsani xohlaydigan, lekin nima ekanligini aniq bilmaydigan yoki bilsa ham va faqat unga erishib bo'lmasligini biladigan odamning boshidan kechiradigan tuyg'u. Badiiy matnlarni tahlil qilar ekanmiz o'zbek millatining madaniyatini, o'ziga xos til xususiyatlarini va inson omilining ichki dunyosiga guvoh bo'lamiz.

Milliy madaniyat odatda ma'lum bir millatning ijtimoiy munosabatlari va qadriyatlari yig'indisi sifatida tushuniladi. Har bir milliy til boshqasi ifoda eta olmagan narsani xuddi shunday ifodalaydi. Milliy madaniyat o'zining o'ziga xosligini ochib berish uchun o'z xalqining o'ziga xos tajribasini, milliy dunyoqarash va hayot tuyg'usining xususiyatlarini, butun insoniyat tajribasini unga yetkazish imkonini beradigan shunday lisoniy materialga ega bo'lishi kerak. Sog'inch tushunchasi biz bilan yoki boshqa odamlar bilan sodir bo'ladigan yaxshi yoki yomon tuyg'u. Shu sababli, rus tili ongidagi sog'inch so'zi yaxshi narsaning yo'qligi yoki erishib bo'lmasligini bildiradi.

O'zbek tilida "sog'inch" konseptini anglatuvchi iztirob, ilinj, alam, o'kinch kabi mavhum otlarda o'kinmoq, iztirob chekmoq, oh tortmoq, qayg'u, g'urbat alam kabi otli va fe'lli birikmalar

aks etadi. Soha mutaxassislari tomonidan yaratilgan paremiologik lugʻatlarda “sogʻinch” konsepti bilan bogʻliq matal, maqol, hikmatli soʻzlar kiritilgan. Xususan, Yoridan ayrilgan yetti yil yigʻlar, Yurtidan ayrilgan oʻlguncha yigʻlar, Oʻz yurtini qadri oʻzga yurtda bilinar, Vatangado boʻlguncha, Kafangado boʻl maqollari mazmun-mohiyatida oʻz yurtidan ayrilgan inson bir umr azob- uqubatda qolishi hamda sarson- sargardon hayot kechirishi aytib oʻtilgan. Oʻz uying oʻlan toʻshaging deb bejizga aytmaganlar. Maʼrifatparvar ijodkorlarimizdan biri A. Avloniy “Biz Turkistonliklar oʻz vatanimizni jonimizdan ortuq suydigʻimiz kabi arablar Arabistonlarini, qumlik, issiq choʻllarini, eskimolar shimol taraflarini, eng sovuq qor muzlik yerlarini boshqa yerlardan ziyoda suyarlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi tiriklik oson yerlarga oʻz vatanlarin tashlab hijrat qilurlar edi¹⁴¹.”

Sogʻinch his-tuygʻusi va ichki kechinmasi shaxsning xususiy munosabati sifatida shakllanadi. Ijobiy emotsionallikka ega boʻlgan bu tuygʻuni oʻlchovi yoki biron bir shakli yoʻq. Lekin sogʻinch deganda inson qalbini junbushga keltiradigan, vujudini titratadigan, ichki his tuygʻular orqali his qilinadigan biron bir lisoniy birlik bilan oʻlchab boʻlmaydigan tushunchadir desak mubolagʻa boʻlmaydi.

Demak, “sogʻinch” konseptining nutqda yoki matnda qoʻllanishi insonlarning ichki his-tuygʻulari roʻyobini koʻrsatadi. Bu mavhum tushuncha har bir insonning qalbidan joy olgan. Shuning uchun har bir shaxsda oʻzi xohlamasada, yuzaga chiqadigan qalb tugʻyonidir.

Sheʼriy matnlarda mujassamlangan hissiy tushunchalar nafaqat badiiy dunyoni, balki muallifni tilda aks ettirilgan lingvistik shaxs sifatida tushunish uchun ayniqsa muhimdir. Shubhasiz, bu tushunchani ifodalovchi leksemalar boshdan kechirilgan tuygʻuning chuqurligi, shiddati va davomiyligi bilan farqlanadi. Demak “sogʻinch” tushunchasining konseptual maydonida insonga qaygʻu, alam beradigan iztirob tushunchasi ustunlik qilishiga amin boʻlamiz.

REFERENCES

1. Saidova.M, Qoʻziyev.U. Lingvokulturologiya. Uslubiy qoʻllanma. Namangan, 2017. -B.6
2. Қаранг: Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – Москва, 1984. – С.50-54.
3. Йигиталиев У.С. Ўзбек тилида “одам” ва “жинс” концептлари билан боғлиқ ассоциатив-вербал бирликлар: Фалсафа д-ри(PhD) ... дисс. автореф. – Тошкент, 2020. – Б.10.
4. Abdulla Avloniy Vatanni suymak kitobi
5. Gʻofur.Gʻulom. Tanlangan asarlar. -Toshkent, 1973. -B-234.
6. Usmanova.Sh. Lingvokulturologiya. -Toshkent, 2019. -B.14.
7. Василова, Альфия Шамилевна. Лингвокультурный концепт "сагыш" (тоска) в татарской языковой картине мира: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. -Казань. 2006.
8. Oʻtkir.Hoshimov. Dunyoning ishlari. -Toshkent, 2015. -B-185.

¹⁴¹ Abdulla Avloniy Vatanni suymak kitobi

KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Xolmatova Saodat Yovqochdievna

Surxondaryo viloyati, Sherobod tumanidagi 27- umumta'lim maktabi psixologi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7965395>

Annotatsiya. Mazkur maqolada kasb-hunarga yo'naltirishning psixologik omillari haqida so'z boradi. Maqola davomida asosli fikr va mulohazalardan foydalanilgan. Maqola so'nggida xulosa va takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: psixologik omillar, yosh avlodni hayotga, mehnatga tayyorlash, ijtimoiy faoliyat.

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF CAREER GUIDANCE

Abstract. This article talks about the psychological factors of career guidance. Reasonable opinions and comments are used throughout the article. Conclusions and suggestions are given at the end of the article.

Key words: psychological factors, preparing the young generation for life and work, social activity.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ПРОФОРИЕНТАЦИИ

Аннотация. В данной статье говорится о психологических факторах профориентации. На протяжении всей статьи используются обоснованные мнения и комментарии. Выводы и предложения даны в конце статьи.

Ключевые слова: психологические факторы, подготовка молодого поколения к жизни и труду, социальная активность.

Yosh avlodni hayotga, mehnatga tayyorlash - g'oyat muhim vazifadir. Shu boisdan yoshlarning kasb tanlash muammosi o'rta umumta'lim maktabi ishida katta o'rin tutadi.

«Kim bo'lsam ekan?» degan savol har bir yigit va qiz uchun eng asosiy muammolardan biridir. Odamning shundan keyingi butun hayoti ana shu muammoni hal qilishga bog'liq. Kasbni to'g'ri tanlash mehnatda va ijtimoiy faoliyatda eng yuksak ko'rsatkichlarga erishishga yordam beradi, mehnat jarayonida va uning natijalaridan qoniqish esa ijodkorlikni eng ko'p namoyon etish, eng yaxshi hissiy kayfiyatda bo'lish, tanho bir kishining ham, umuman jamiyatning ham barcha hayotiy rejalarini bir muncha to'la amalga oshirish imkonini beradi.

Jamiyat hamma zamonlarda yosh avlodga ijtimoiy va kasbiy tajribani berish to'g'risida g'amxo'rlik qilib keldi. Insoniyat yashashining ilk davrlarida bu tajriba meros bo'lib qolar, avloddan - avlodga o'tar edi. Ishlab chiqarishning rivojlanishi bilan odamga nisbatan qo'yilgan talablar ham oshdi, bu esa turli kasblarda ishlash uchun xodimlarni tanlashning ilmiy asoslarini ishlab chiqish zarurligini taqozo etdi.

Hozirgi vaqtda, ijtimoiy va ilmiy-texnikaviy taraqqiyot sharoitida maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirishning muhimligi ancha oshdi. Bir tomondan - ishlab chiqarishni murakkablashtirayotgan xilma-xil kasblar va mutaxassisliklarning mavjudligi, ikkinchi tomondan - bir qator barqaror shaxsiy xususiyatlari bilan ajralib turgan odamlarning mavjudligi kasblarni, o'quv yurtlarini tanlashda, kadrlarni ish o'rinlariga joylashtirishda va qayta joylashtirishda ana shu omillarni, umuman inson omilini hisobga olishni qat'iy talab qiladi.

Iqtisodiy islohot va umuman qayta qurish insonni faol ravishda birinchi o'ringa chiqarib qo'yimoqda, ijtimoiy adolat odam o'z shaxsiy qobiliyatlarini namoyon etishga ko'proq e'tibor

berilishini taqozo qilmoqda. Bu vazifani hal qilishda shaxsiy manfaatlar va jamiyatning kadrlarga bo'lgan talab-ehtiyojlari birligida yoshlarni erkin va ongli ravishda kasb tanlashga tayyorlashning ilmiy asoslangan sistemasi bo'lmish kasb tanlashga yo'naltirishga muhim o'rin ajratilmoqda.

Yosh avlodni ongli ravishda kasb tanlashga tayyorlash masalasiga yoshlarni har tomonlama va uyg'un rivojlantirishning muhim sharti sifatida qaralmoqda. Bu ish shaxsni g'oyaviy-siyosiy, axloqiy, mehnatsevarlik, aqliy, estetik va jismoniy jihatdan kamol toptirish bilan, ya'ni butun ta'lim-tarbiya jarayoni, uning butun kompleksi bilan uzviy birlikda va hamjihatlikda amalga oshiriladi.

Xalq ta'limining shu sohadagi bir qator qarorlarida ta'kidlab o'tilganidek, vujudga keltirilayotgan kasbga yo'naltirishning davlat tizimida umumiy ta'lim maktabiga, o'qituvchiga yetakchi o'rin ajratilmoqda. Ayni o'qituvchi mehnat ahliga bo'lgan zamonaviy talablarni hisobga olib, umummehnat va kasbiy mahorat hamda malakalarni egallashdagina emas, balki kasbni to'g'ri tanlashda ham o'smirlarga yordam berish lozim. Kasb to'g'ri tanlanganda ular o'z qobiliyatlari va qiziqishlarini yaxshiroq ro'yobga chiqarishlari hamda jamiyatga ko'proq naf keltirishlari mumkin.

Ilk kasbga yo'naltirish (I-IV sinflar) bolalarni mehnatga tayyorlashdan, yosh xususiyatlarini hisobga olib, ularni kasblar, mehnat olami bilan tanishtirishdan, ularda o'z mehnati bilan boshqalarga naf keltirish ehtiyojini shakllantirishdan iborat. Bunga esa bolalarni qo'ldan keladigan ijtimoiy - foydali mehnatga o'quv va o'yin faoliyatining har xil turlariga jalb etish yo'li bilan erishish mumkin.

O'rta bo'g'inda (V-VII sinflar) maktab o'qituvchilari ijtimoiy-foydali, unumli mehnatga kirishadilar, ularda kasb tanlashning ijtimoiy ahamiyatga molik sabablari, mehnat faoliyatining aniq sohasiga bo'lgan qiziqish shakillanadi.

Navbatdagi bosqichda (VIII-IXsinflar) o'quvchilarda tizimlashtirilgan bilimlar, kasblar olamida mo'ljal ola bilish mahorati, aniq kasbga bo'lgan qiziqish shakillanishi lozim. X-XI sinflarda asosiy e'tibor yuqori sinf o'quvchilarini moddiy ishlab chiqarish sohasidagi mehnatga tayyorlash ijtimoiy-kasbiy jihatdan bir maqsadni ko'zda tutganligiga qaratilishi kerak.

I-IV sinflarning o'quvchilari kasb tanlashdan hali uzoq turadilar. Biroq ular o'rtasida to'g'ri yo'lga qo'yilgan kasb tanlash ishi shunday bir negiz bo'lishi kerakki, yuqori sinflardagi o'quvchilarning kasbga bo'lgan qiziqishlari, o'y va niyatlari keyinchalik shu negiz asosida rivojlanadigan bo'lsin.

Beistisno barcha kasblar uchun zarur va muhim bo'lgan shaxs xislatlari bor, bular-mehnatsevarlik, hamma kasb va mutaxassislikdagi mehnat ahliga nisbatan hurmat-ehtirom, mehnat qilish zarurligini tushunish va anglash, uz ishini rejalashtirish va nazorat qila bilish, ish joyini to'g'ri tashkil qilish, ish batartib va intizomli bo'lish, toqatlilik, sabotlilik, topshiriqni bajarishning eng oqilona usulini tanlab ola bilish, materiallar hamda vaqtni tejash va shu kabilardir. Ana shu xislatlar va fazilatlarining hammasini bolalarda birinchi sinfdan boshlab shakllantirish lozim.

Bolalarni kasblar olamiga asta-sekin olib kirish, ularni shu olamda mo'ljal olishga o'rgatish zarur. O'qituvchi o'quvchini darslarda kuzatish, u bilan suhbatlashish, bola faoliyati mahsulini tahlil qilish jarayonida uning ba'zi bir xususiyatlarini, mayillarini payqab oladi, bu xislatlartga rivojlantirish yuzasidan tegishli ishlarni ado etgandan keyin, keyinchalik kasbni belgilashda asosiy omil bo'lishi mumkin.

Bolaning kasbiy muhim xislatlarini barvaqt aniqlash esa keyinchalik unga o'z xususiyatlariga qarab kasbni to'g'ri tanlash, uni muvaffaqiyatli ravishda o'zlashtirish, mehnatda yuksak natijalarga erishish imkonini berishi mumkin.

Ko'pgina olimlar o'tkazgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktab o'quvchilarining taxminan 30 foizida tanlangan kasbga nisbatan barqaror qiziqishlar boshlang'ich sinflardayoq shakllanar ekan. O'qituvchining vazifasi -o'quvchilarning qiziqishlarini mumkin qadar oldinroq aniqlagadan va jamiyat talab-ehtiyolariga muvofiq shu qiziqishlarini rivojlantirishdan, inson shaxsini har tomonlama uyg'un kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratishdan iborat.

Mehnat ta'limi darslari kasbga yo'naltirish ishini olib borish uchun alohida imkoniyatlarga ega. Buni mehnat darslari kasbga yo'naltirishga qaratilgan yo'lining tahlili misolida ham ko'rish mumkin. I-IV sinflarda mehnat ta'limining asosiy maqsadlaridan biri - o'quvchilarda inson uchun mehnat birinchi zaruriyat, ijtimoiy burch ekanligiga, har qanday kasbni egallash uchun mustahkam va chuqur bilimlar kerakligiga ishonch hosil qilishdan iborat. Mehnatga muhabbatni va ishlash istagini faqat mehnatda tarbiyalash mumkin. Shu boisdan ham mehnat ta'limi darslarida qariyb 80 foiz vaqt amaliy ishlar uchun ajratilgan.

Shu bilan birga darslarda bolalar, odamlar mehnat faoliyatining asosiy sohalari bilan, ularning qiziqishlari va qobiliyatlarini rivojlantirishga ko'maklashuvchi sanoat va qishloq xo'jalik ishlab chiqarishiga oid eng ko'p tarqalgan kasblar bilan tanishtiriladi. O'qituvchi ilgari tuzgan kasbga yo'naltirish rejasiga muvofiq tarzda dars reja-konspektini yoza turib, kasbga yo'naltirish darsi oldiga maqsad qo'yib, kasbga yo'naltirishga oid ma'lumotlarni unga kiritadi. Bu esa biron-bir kasb, asbob, ishlab chiqarish texnologiyasi, muayyan mehnat operatsiyalarini o'rgatishdan, kasb jihatidan muhim xislatlarini tarbiyalashdan, o'quvchilarni ilgari belgilangan reja asosida o'rganishdan yoki ana shu tarkibiy qismlarning hammasini qo'shib olib borishdan iborat bo'lishi mumkin.

Qo'yi sinflarning o'quvchilari xilma-xil materiallar (qog'oz, karton, tabiiy materiallar, tunuka, sim, yog'och, fanera, plastmassa, tolali materiallar) bilan ish ko'radilar, ular ishlashga oid o'zlariga bop, ma'qul bo'lgan operatsiyalarni o'rganadilar. Ular texnik va texnologik tusdagi masalalarni yechishni o'rganadilar, turli materiallar hosil qilish va qo'llanish ishini, bu materiallarning odamlar turmushidagi ahamiyatini bilib oladilar, u yoki bu texnologik operatsiyalarni bajarish uchun mo'ljallangan eng oddiy asboblardan foydalanish yo'llari bilan tanishadilar va foydalanishni o'rganadilar, tegishli kasblar to'g'risida ma'lumotlar oladilar. Chunonchi, o'quvchilar uchun ishlab chiqilgan (transport) konstruktori bolalarni 18 xil turli transport mashinalari va kasblar bilan tanishtirish imkonini beradi.

O'quvchilar qurilish konstruktori bilan ishlab, qurilish kasblari, ularning muhimligi va zarurligi to'g'risida, qurilish bilan bog'liq bo'lgan odamlar mehnatining mazmuni haqida ma'lumotlar oladilar, qurilish obyektlarini modellashtirishni o'rganadilar. Bu ishlar bolalarda texnik tafakkurni, makonga oid tasavvurlarni, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi, ularda quruvchi mehnatiga hurmat bilan qarash hissini tarbiyalaydi.

Texnik konstruktor bilan ishlash chog'ida bajariladigan topshiriqlar o'quvchilarni mashinasozlik, elektrotexnika asoslari bilan tanishtiradi, ularda texnik tafakkurni rivojlantiradi, texnikaga muhabbat xislarini tarbiyalaydi, unchalik murakkab bo'lmagan texnik qurilmalarni bilib olish imkonini beradi. Bolalar mashinasozlikka oid keng tarqalgan va zarur kasblar ana shu kasblarning mehnat mazmuni bilan tanishtiradilar.

REFERENCES

1. Davlatov. Mehnat va kasb ta'limi, tarbiyasi hamda kasb tanlash nazariyasi va metodikasi. Toshkent «O'qituvchi» 1992 yil.
2. Studentlarga o'quvchilarni kasb tanlashga yo'llash ishlarini o'rgatish N. Shodiyev. Toshkent, «O'qituvchi» 1987 yil.
3. S. A. Boltaboyev, U. Tolipov. Umumiy o'rta ta'lim maktablari kasbga yo'naltirish o'quv metodika kabineti faoliyatini tashkil qilish buyicha metodik tavsiyanoma. Toshkent, 2000 y.
4. X. Rashidov, Sh. Sharipov, S. A. Boltaboyev. O'quvchilarni kasbiy yo'naliganligini aniqlash. O'quv kullanma. Toshkent, 2002 y.
5. «Uzliksiz ta'lim tizimida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish» mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent, 2002y (15-16 noyabr)
6. Mehnat va kasb ta'limi-tarbiyasidan amaliy mashg'ulotlar.
7. A.P.Chernyavskaya. Psixologicheskiye konsultirovaniye po professionalnoy oriyentatsii - 2001goda.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA O'TIMLI VA O'TIMSIZ FE'LLARNING O'ZARO QIYOSIY TAHLILI

Boboqulova Gulnora To'rayevna

Sherobod tumani 27-maktab ingliz tili fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7965418>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Ingliz va o'zbek tillarida o'timli va o'timsiz fe'llarning o'zaro qiyosiy tahlili haqida so'z boradi. Maqola davomida asosli fikr va mulohazalardan foydalanilgan. Maqolada misollar yordamida mavzu mohiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: o'timli va o'timsiz fe'llar, Ingliz va o'zbek tillari, maxsus grammatik ko'rsatgich.

COMPARATIVE ANALYSIS OF TRANSITIVE AND INTRANSITIVE VERBS IN ENGLISH AND UZBEK

Abstract. This article deals with the comparative analysis of transitive and intransitive verbs in English and Uzbek languages. Reasonable opinions and comments are used throughout the article. The article reveals the essence of the topic with the help of examples.

Key words: transitive and intransitive verbs, English and Uzbek languages, special grammar index.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПЕРЕХОДНЫХ И НЕПЕРЕХОДНЫХ ГЛАГОЛОВ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. Данная статья посвящена сравнительному анализу переходных и непереходных глаголов в английском и узбекском языках. На протяжении всей статьи используются обоснованные мнения и комментарии. В статье раскрывается суть темы с помощью примеров.

Ключевые слова: переходные и непереходные глаголы, английский и узбекский языки, специальный грамматический справочник.

O'zbek tilidagi singari ingliz tilida ham anglashiladigan ma'noning boshqa predmetga qaratilganligini, biror obyektga ko'chganligini ko'rsatish ushbu haraktning yuzaga kelishi uchun boshqa predmetnig ishtirok etishiga qarab, fe'llar ikki guruhga o'timli (transitive verbs) o'timsiz (intransitive verbs) fe'llarga bo'linadi.

Hozirgi zamon ingliz tilida fe'llarning o'timli va o'timsiz ekanligini ko'rsatuvchi maxsus grammatik ko'rsatgich yo'q. O'timli va o'timsiz bevosita fe'llarning o'zagi orqali ifodalanadi. Ingliz tilidagi fe'llarning ko'pchiligi o'zlarining sintaktik distributsiyalariga qarab ayni bir vaqtda ham o'timli, ham o'timsiz sifatida ishlatilishi ham mumkin. Ba'zi bir fe'llar asosan o'timli bo'lib, o'timsizlik ularda yasama ikkinchi darajali ma'no kasb etadi. Ayrimlari esa umuman o'timsiz bo'lib, o'timlilik ularning ma'lum sintaktik distributsiyada ishlatilishi natijasida yasaladi. Shu asosda ayrim grammatika kitoblarida fe'llar hatto uch gruppaga ya'ni o'timli va o'timsiz va o'timsizlik kategoriyasi fe'llarning leksik ma'nosiga bog'liq bo'lganligi uchun bu kategoriya doimiy grammatik oppozitsiya tashkil qilmaydi, ya'ni hamma fe'llarni bir vaqtning o'zida sistematik o'timli va o'timsizlikka ajratib bo'lmaydi. Masalan, ingliz tilidagi to grow fe'lining "o'smoq, o'stirmoq" variantlari bu fe'lining ikki xil formulasi emas, balki ikki xil leksik ma'nosi borligini bildiradi. Qator fe'llar faqat o'timli leksik ma'noni, boshqalari esa faqat o'timsiz ma'noni bildiradi. Masalan, to go -bormoq, to be - bo'lmoq, to shine -nur sochmoq, smile -

kulmoq, iljaymoq, kabi fe'lar faqat o'timsiz bo'lsa, to see -ko'rmoq, to kill - o'ldirmoq, to make -qilmoq, to catch -tutmoq, to polish -moylamoq fe'llari asosan o'timli hisoblanadi. O'timli fe'llar o'zidan keyin grammatik obyekt talab ish-harakatni grammatik obyekt vazifasida keluvchi so'zga ko'chganligini ko'rsatuvchi fe'llar o'timli fe'lar deyiladi. Masalan, to see, to give, to show, to make, to put, to find and so on.

1. I was shown to a tiny waiting – room. (R. Gordon “Doctor in the house”)
2. Atticus put his hands in his pockets (“To kill a mocking bird” page 40)
3. Her father saw it (Horper SU “To kill a mocking bird” page 42”)
4. Walter made a vow to be more objective. (S.P. Hartley “W.C. page 74”)

Ingliz tilining o'ziga xos xususiyatlaridan biri ayrim fe'llarning ma'lum predloglar bilan qo'shilib, o'timlilik ma'nosini anglatishidir. Bunday fe'llarga ma'lum predloglar bilan doimiy bog'lanib, asosan yo'nalishni ko'rsatuvchi fe'llargina kiradi. Bunga quyidagilar misol qilib ko'rsatishimiz mumkin.

To wait for – kimnidir yoki nimanidir kutmoq.

To look at –kimgadir yoki nimagadir qaramoq.

To depend on – nimagadir yoki kimgadir bog'liq bo'lmoq, to be bo'lmoq

To fly over – uchib o'tmoq

Our Else was looking at her with big imploring eyes. (Katherine Mansfield“ Selected Stories” page -118).

Don't wait dinner for me (Dictionary Oxford page 699)

Love, Fortune power all depending upon one middle aged life.

What is he asking for his car? (Dictionary Oxford page 35)

O'zlik olmoshi oneself, myself, yourself, himself, herself, itself kelgan fe'llar ham o'timli fe'llar hisoblanadi.

She kept it to herself. (Dictionary Oxford page 276)

He was talking to himself (Dictionary Oxford page 277)

Cooking for oneself is a bore (Oxford 417) Well since never “worry” yourself about these things, it follows that you know nothing about them.

O'timli fe'llarga bir gruppaga kuzativ fe'llarni ham kiritish mumkin. Bu fe'llar ham tub kuzativ va yasama kuzativ ma'nolariga ega bo'lib, alohida semantik gruppani tashkil qiladi. Hozirchi ingliz tilida tub kuzativ ma'noli fe'llar juda oz bo'lib, aksincha yasama kuzativ ma'noli fe'llar juda keng tarqalgan.

Tub kuzativ ma'noli o'timli fe'llarda kuzativ ma'no shu fe'llarning o'zaklari orqali maxsus suffikslar ifoda etiladi.

Masalan:

To fell – yiqilmoq, ag'anamoq. He fell of the ladder.

To set – bir joyga qo'ymoq. Set the phone on the table

To drench – ho'llamoq, namlamoq. Drenched by the rain.

Bu fe'llarga kuzativ yoki faktitativ ma'no beruvchi yana bir gruppaga fe'llarni kiritish mumkinki, ular yordamida kuzativ konstruksiyalar yasaladi.

Masalan:

To cause – sabab bo'lmoq. I caused him much trouble.

To make – biror narsa qilmoq. John made her speak.

To complete – oxiriga yetkazmoq. Mrs. Harris completed the problem.

To oblige – talab qilmoq. Monoget obliged much results.

To force – majbur qilmoq. He forced him to drink

To order – buyruq bermoq. Teacher ordered pupils to be in time.

To command – buyurmoq. Captain commanded to go down

To let – ruxsat bermoq. Let the go.

To direct – yo‘l ko‘rsatmoq. He directed them to the foret.

To press – bir ish qilishga qistamoq. She pressed him to do what she wanted.

To teach – o‘qitmoq. Mr. White teaches maths at school.

To ask – so‘ramoq. Mother asked her son to come early.

Boshqa so‘z turkumlaridan konversiya, affikatsiya va boshqa yo‘llar bilan yasalgan o‘timli fe‘llar ikkinchi darajali yasama kuzativ ma‘noli fe‘llar deyiladi.

Light – yorug‘

To lightend – yoritmoq

Equal – teng

To equalize – tenglashtirmoq

Formal – rasmiy

To formalize – rasmiylashtirmoq

Bu fe‘llar bir vaqtning o‘zida ham o‘timsiz fe‘l vazifasini bajaradi.

Clay – loy

To clay – loy bilan suvamoq

Clean – toza

To clean – tozalamoq

White – oq

To white – oqlamoq

O‘timsiz fe‘lar. Fe‘ldan anglashilgan ish-harakat to‘g‘ridan-to‘g‘ri gammatik obyektga o‘tmasdan faqat grammatik subyektning o‘zigagina bog‘liqligini ko‘psatuvchi fe‘l o‘timsiz fe‘l deyiladi.

O‘timsiz fe‘llar anglatgan ma‘nosiga ko‘ra quyidagi guruhlariga bo‘lish mumkin:

a) holat yoki turg‘unlikni ko‘rsatuvchi fe‘llar: to be, to exist, to live, to die.....

for example: 1. Settle Dorothy lived on the great Kansas prairie (Y.K. Maghidson “The Magic of Oz. page 5”)

He exists on S. 50 per week (Dictionary Oxford page 204)

I would die in the last ditch for that principle (Dictionary Oxford page 161)

b) Harakatni bir yerdan ikkinchi yerga ko‘chishini ko‘rsatib beruvchi fe‘llar:

to start, to go, to arrive, to march, to jump.....

For example: 1. I jumped and struggled my way to the front of the restless crowd (Gordon “Doctor in the house”)

2. He must have wanted to go home the short way. (Harper fee “To kill a Mocking bird” page 44)

3. We had to start again from scratch (Dictionary Oxford page 600)

4. German troops marched into Austria. (R. Gordon “Doctor in the house”)

5. At last our friends came home (Y.K. Maghidson “The Magic of Oz”. page 76”)

c) Tashqi muhitga bo'lgan ta'sirni ifodalovchi fe'llar to laugh, to cry, to smile, to sorrow va boshqalar.

For example:

1. But little Dorothy often laughed (Y.K. Maghidson "The Magic of Oz. page 5")

2. Only Henry cried out to aunt Em (Y.K. Maghidson "The Magic of Oz. page 50")

3. It was very dark in the house and there she was frightened ("The Magic of Oz. page 5")

Hozirgi zamon ingliz tilida timsiz fe'llarning o'timli fe'llarga o'tishi oson. Deyarli hamma o'timsiz fe'llar ot bilan birga bikfnbkbib natijasida o'timlashib kauptativ ma'noga ega bo'ladi.

To march –yurmoq

To march someone –birovni yurgizmoq

To walk – piyoda yurmoq

To walk a horse – otni yurgizmoq

O'timli va o'timsizligi teng huquqli bo'lgan fe'llar ikki xil ma'noli fe'llar deb ataladi.

To move – siljimoq, siljitmoq

To stop –to'xtamoq, to'xtatmoq

To widen –kengaymoq, kengaytirmoq

To finish – tugamoq, tugatmoq

Bu fe'llarning o'timli va o'timsiz bo'dib kelishi sintaktik distributsiyaga bog'liq bo'lgan holatlardan biri hisoblanadi.

He moved – u siljidi.

He moved the table –u stolni siljitdi.

He stopped smoking –u chekishni to'xtatdi

He stopped the car – u mashinani to'xtatdi.

O'timli va o'timsiz fe'llardagi leksemalar tilning leksik darajasini elementar birligi hisoblanib, u eng avvalo u yoki bu so'z turkumlariga bog'liq bo'ladi. Shuning uchun o'timli va o'timsiz leksemalar haqida gapirganimizda fe'lli, otli, adjektiv, adverbial yoki ravishli, o'timli fe'l leksemalari otli, sifatli va ravishli bo'lishi mumkin.

Hozirgi zamon ingliz tilida o'timlilik muammosi. Hozirgi vaqtgacha o'timlilik rus hamda xorij tilshunosligida faqatgina fe'llarga xos tushuncha deb hisoblanar edi. 5 O'timli fe'llar yonida to'ldiruvchini talab qiladi hamda ushbu to'ldiruvchitushum kelishigi bo'ladi deb hisoblangan. Biroq unday fikr faqatgina flektiv tillarga shu jumladan ingliz tiliga ham mosdir. Chunki ingliz tilida kelishiklar yo'q. Ko'pgina tilshunoslar o'timli fe'llarning yonida to'ldiruvchi bo'lsagina o'rganishgan. Lekin boshqa tilshunoslar ushbu fikrga qarshi chiqadilar. Juda ko'p grammatik qo'llanmalarda o'timlilik morfologiya qismida o'rganib kelingan hamda uni sintaktik, leksik – sintaktik, hatto leksik-grammatik kategoriya deb o'rganishga odalanganmiz. Bir qator olimlar fe'lning o'timliliğini qo'shimcha bilan kelishida deb takrorlashgan. Masalan, to look at, to depend on va boshqalar. Olim S. D. Katselon o'timlilikni ikki turini aniqlab bergan. Bular funksional hamda formal turlaridir. Funksional tur fe'lning ma'nosidan kelib chiqadi hamda olimning fikricha universal xususiyatlarga ega bo'ladi. Formal o'timlilik boshqaruvda jo'nalish kelishigida turgan fe'l o'timli bo'ladi. Shuning uchun barcha funksional fe'llar o'z ma'nosida qolib, faqatgina formal holatdagina o'timli bo'la oladi. Professor A.A. Ufimseva o'timlilikni ikki turi bor deb ta'kidlaydi. Bular semantik hamda sintaktik turlaridir. Semantik o'timlilik ya'ni obyektiv fe'l demakdir, semantik obyekt bilan aloqada bo'ladi semantik obyekt bu aniq to'ldiruvchi demakdir. Sintaktik

o'timlilik esa noaniq to'ldiruvchi demakdir. Tilshunos olim A.I. Smirnitskiy o'timli yoki o'timsiz fe'llarda keskin chegaralar bo'lib, ular xilma-xildir deya ta'kidlaydilar. Olimning aytishicha ushbu muammo alohida e'tiborga loyiq. Professor I.I. Emeriyeva esa boshqa fikrni bildiradi. U o'timlilik hamda o'timsizlik orasida chegara yuqolib ketmoqda deb ta'kidlaydi. Tilshunoclikda o'timlilik hamda boshqaruvni tez-tez aloqada bo'lganligi sababli o'rganilib kelingan. Ushbu muammo yechimga alohida e'tibor bergan olim A.M. Peshovskiydir. Olim A.M. Peshovskiyning fikrisa o'timli fe'llar kuchli boshqaruvga egadirlar. Professor B. A. Ilish "faqat to'ldiruvchini talab qiladigan fe'llar o'timlidir" deya ta'kidlaydi. Yuqorida aytilganlardan so'ng o'timli fe'llar to'ldiruvchi bilan bilan qo'shimchaga yordamlashadi, lekin qo'shimchasiz bo'lganida ham leksik – grammatik hislatlarga, xususiyatlarga qaraydigan bo'lsak, farq yuqligini ko'ramiz. Masalan, ingliz tilidagi fe'llar look – qaramoq, enquire- xabarlashmoq, follow - ergashmoq, va boshqa shu kabi fe'llar aloqada after qo'shimchasi bilan bo'ladilar.

To look after a child – bolaga qaramoq, g'amxhrlilik qilmoq

To enquire after somebody's health –kimningdir sog'ligidan xabar olib turmoq.

To follow after somebody – kimgadir ergashmoq, quloq solmoq, gapiga kirmoq.

Ushbu iboralarda qo'shimcha boshqaruvga aloqador deb hisoblanadi hamda ushbu fe'llar o'timlilik hislatiga egadir degan tushuncha paydo bo'ladi. Tilshunos olim A.M Muxinning fikricha fe'lning o'timlilikini yoki o'timsizligini gapning ichida to'ldiruvchi bor yuqligiga qarab aniqlanadi. Olim bu fe'llar boshqaruvini iboralarda sinab ko'radi hamda to'ldiruvchi leksemalarga harakat o'tadi deb o'z fikrin isbotlaydi. Biroq gapning ichida o'timli fe'l to'ldiruvchisiz bo'lishi mumkin va u bunda o'z hislatlarini yuqotmaydi. A. M. Muxin yana bir fikrni olg'a suradi. Bu o'timlilik hamda boshqaruv bir-biri bilan bog'liq degan fikrdir. Xulosani professor A. M. Muxinning qarashlariga suyangan holda aniqlaymiz. O'timlilik leksik kategoriyadir, u tilda elementar birlik bo'lib hisoblanadi. Bir-biri bilan bog'liq bo'lgan o'timlilik hamda boqaruv bo'lganligi tufayli ham ularning birini o'rgansa, ikkinchisi ham ma'lum bo'ladi. Ingliz tilida o'timli leksemalar qo'shimcha bilan yoki qo'shimchasiz bog'lanishi mumkin. Masalan, to write a letter, to drink water, to squirm after a woman.

O'timsiz leksemalarning o'timli leksemalardan farqi. Ular boshqaruv holatiga ega emas, shuning uchun o'timli leksemalarning gruppalari leksik-semantik munosabatlarni tahlil etadi.

Tushuntirishda gap birikmalarida o'timsiz fe'l va ot birikmalarini misollarda ko'rib o'tamiz.

B. A. Ilish va A. I. Smirinskiy misollarida gapda predloglar ining rolini ko'rsatib B. A. Ilish shunday yozadi¹.

The book is lying on the table.

The book is lying under the table.

Bu yerda on predlogi va under predlogi fe'l bilan birikadi. Agar biz quyidagicha bersak, The book is lying ... The table holdida bersak nuqtalar o'rniga on, in, under, beside va boshqa predloglarni qo'yish mumkin bo'ladi. Bu misoldan ko'rinib turibdi-ki "lie" fe'li tahlil metodini bu fe'llarga o'tkazishi mumkin emas. O'timli fe'llarni leksik birlik deb qarab, har xil variantli gap yasashida, gap qurilishida material sifatida ishlab, ularning farqlarini leksik-semantik gruppalardagi bir va ikki o'timli fe'llar va ularning leksema to'ldiruvchilarini formal distributiv me'zon deb xarakterlaydi. Masalan: ikki o'timli fe'l ayblamoq "to accuse" ning leksik konstruksiyasi quyidagi boshqaruvga ega Vtr+C1+of+C2

Ularning birikmasining birinchi to'ldiruvchisi (C1) mavhum tushunchani anglatgan.

Birinchi juftlik misolidagi fe'l subordinativ bog'lanishga, ikkinchisida esa predikativ va subordinativ bog'lanishga ega. Quyida bir qancha gaplarning modelini yasaymiz:

1. She explained the whole affair to Spear.

U hamma yumushlarni spirga tushuntirdi.

(K.Mansfield "Short stories page 156)

2. The whole affair was explained to Spear by her.

Keltirilgan faktlardan shunday xulosa qilamizki, o'timli fe'llarning leksik birikmalari fe'l frazalari va gaplarda u birikkan xolatiga to'g'ri kelishini o'rganish mumkin. Quyida keltirilgan misolimizda ya'ni ikki gapda bir sintaksema ishlatilgan: She explained the affair va the affair was explained.

Bunday xollarda fe'l ikki o'timli xolicha qoladi, tashqi ko'rinishidan bir o'timlmdek ko'rinsada, unda obyekt sintaksema ishlatiladi.

1. Dorothy knocked at the gate.

Doroti darvozani taqillatdi.

2. The gate was knocked.

Darvoza taqilladi.

(Y.K. Maghidson "The Magic of Oz" page 15)

O'timli fe'llarning boshqaruvini ko'pincha modellar yordamida beriladi. Murakkab frazalar bir yoki ikki o'timli fe'lli suvstantiv leksemalar yeksperiment transformatsiya metodi orqali beriladi. Bunda murakkab va qat'iy frazalar modellashadi: A talk with somebody about something – to talk with somebody and something

Vtr+Str+with+C1+about+C2_____Vtr+with+C1+about+C2.

She talked with her mother about her future.

U onasi bilan o'z kelajagi haqida gaplashdi.

Children sometimes talk with their toys about thiers dreams.

Bolalar ba'zida o'yinchoqlari bilan o'z orzulari haqida gaplashadilar.

Do not talk with her about serious things.

U bilan jiddiy narsalar xususida gaplashma.

Allowance must, no doubt, made for the astonishing rapidity of communication in the days va boshqalar.

Bu misollardan shu fikrga kelamizki, leksik yoki semantik bog'lanishlar leksik boshqaruvlvr bo'ladimi degan muammoni yechishga boshqa nazariy tushunchalarni ham e'tiborga olishi kerak bo'ladi. Lingvistik boshqaruvda o'sha imkoniyatlar lingvistik tahlil bilan o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, buni lingvistik analiz metodlari orqali bilib olishadi.

Lingvistik tahlilning yeksperiment metodini boshqa oblastlarida modellashtirish til darajasidagi birliklarni sistemali o'rganishni taqozo etadi. O'timli fe'llarni leksik – semantik gruppalariga ajratish shuningdek o'timli leksemalarni bog'lanishlarini va fe'llardagi predlogli boshqaruvini amalga oshirishda bu imkoniyatlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ikki o'timli fe'llarni sitemali tahlil qilishda nazariy va metodologik xususiyatlarga suyangan xolda ish olib borish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ikki o'timli fe'llarning bir o'timli fe'llardagidan farqi shundan iboratki, agar bir o'timli fe'llar ajratib olingan gruppalar ularni leksik to'ldiruvchilar birikmasi bilan bo'lsa, ya'ni bir tomonlama boshqaruvda, ikki

o‘timli fe’llarda, tabiiyki ikki boshqaruvli birikmalarni o‘rganishga to‘g‘ri keladi. To‘ldiruvchi leksemalari S1 va S2 modelida belgilanadi. Ular shubhasiz ikki boshqaruvli murakkab va ko‘p qirrali bu fe‘l gruppalarining klassifikatsiyasi to‘ldiruvchining o‘rniga S1 va S2 ning bir–biriga munosabatiga bog‘liq. Ikkilangan boshqaruvli predlogsiz gaplarni ko‘p sonli o‘timli fe‘l gruppaga sostaviga ko‘ra alohida fe’llarni kiritamiz. Ulardan biri “e’tiroz” yoki “inkor” ma’nosidagi fe’llarning yasalishi. (V2/tr=4)

Bar – taqiqlamoq

Deny – e’tiroz

Forbid – taqiqlash

Refuse – e’tiroz bildirmoq, rad etmoq

Bu fe’llar bilan berilgan frazalarda birinchi to‘ldiruvchi shaxsga, ikkinchisi esa abstrakt tushunchasi kontret jonsiz predmetga: to bar smb one’s house; I will bar no honest man my house; to deny smb admittance; she was angry at being denied admittance; to forbid smb one’s house; to forbid smb the country; to forbid smb use of the smth; students are forbidden the use of the office duplicator; to refuse smb permission they refused me permission; to refuse smb admittance.

REFERENCES

1. Buronov “ingliz tili grammatikasi” Toshkent 1980
2. M. A. Yanshins, N. M. Vasilevskaya “English grammar” 1999
3. A. M. Muxin. “Lingvisticheskiy analiz” Leningrad. 1983
4. M. Iriskulov, A. Kuldoshev “Theoretical grammar of the English language” Tashkent 2008
5. R. L. Kovner, V. L. Kaushanskaya “A grammar of the English language” Leningrad. 1963
6. Qiyomov Ro‘zi “Hozirgi zamon ingliz tilida after predlogli birikmalarning leksik va sintaktik – semantik tahlili” Toshkent 2007
7. M. A. Belyayev “Grammatika angliyskogo yazika” 1987

SHOYIM BO'TAYEV HIKOYALARIDA O'ZIGA XOSLIK

Soqiyeva Zarnigor Shokirovna

Termiz davlat universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7971012>

Annotatsiya. Shoyim Bo'tayev ijodida batakror iste'dodi, mahorati, tajribasi, uslubidagi o'ziga xosliklar yaqqol ko'zga tashlanib turadi. Vaqt o'tgan sayin yozuvchining ijodida sezimli darajada katta o'zgarishlar va yangilanishlar sodir bo'ldi. Bu albatta Shoyim Bo'tayevning sermashaqqat mehnati samarasidir.

Kalit so'zlar: Hikoya, bosh qahramon, obraz, umr, hayot, chol, qadimgi zamon odami, avliyoning yo'li, qahramonlar, maktab qorovuli.

UNIQUENESS IN THE STORIES OF SHOYIM BOTAYEV

Abstract. In Shoyim Botayev's work, his unique talent, skills, experience, and style are clearly visible. Over time, significant changes and updates took place in the writer's work. This is definitely the result of Shoyim Botayev's hard work.

Key words: story, main character, image, life, life, old man, ancient man, saint's path, heroes, school guard.

УНИКАЛЬНОСТЬ В РАССКАЗАХ ШОИМА БОТАЕВА

Аннотация. Творчество Шоима Ботаева характеризуется его уникальным талантом, мастерством, опытом и стилем. Шло время, в творчестве писателя происходили значительные изменения и обновления. Это, безусловно, результат кропотливой работы Шоима Ботаева.

Ключевые слова: повесть, главный герой, образ, жизнь, жизнь, старец, старец, путь святой, герои, школьная стража.

Istedodli yozuvchilardan biri Shoyim Bo'tayev ham o'z uslubiga ega ijodkordir. Uning "Qo'rg'onlangan oy", "Shox", "Yettinchi tong" nomli romanlari, "Dunyoning sarhisobi bor" (qissalar to'plami), "Endi bari boshqacha" (hikoyalar to'plami), "Shamol o'yini", "Hayot", "Ko'chada qolgan ovoz" (qissa va hikoyalar to'plami) kabi ijod namunalari o'zbek nasri rivojida mustahkam o'rin tutuvchi asarlar hisoblanadi. Shoyim bo'tayev ma'naviyatni yuksaltirish yo'lidagi say harakatlari uchun 2002 yilda "Do'stlik" ordeni bilan taqdirlangan. Adabiyotshunos Bahodir Karim shunday fikr bildiradi; "Shoyim Bo'tayev uslubida ko'p so'zlilik, piching, kinoya, yumor va jiddiyat uyg'unligi bor; ko'pso'zlik – batafsillik ustuvor." Turli yozuvchilar aynan bir davr, qahramon yoxud voqea-hodisalar haqida yozsalarda, ularning olamini anglashi, badiiy talqini va ifoda tarzi xilma-xil bo'lishi tabiiy. Shoyim Bo'tayev ijodida ham batakror iste'dodi, mahorati, tajribasi, uslubidagi o'ziga xosliklar yaqqol ko'zga tashlanib turadi.

Shoyim Bo'tayevning "Avliyoning yo'li" kitobida turli yillarda yozilgan hikoyalari ma'lum qismi jamlangan. Kitobchada 1980-yillarda yozilgan "Qahramonlar" hikoyasini yozuvchi yoshlik xotiralariga asoslanib yozgan bo'lishi mumkin. Ya'ni bir yigitning otasi bilan bo'lgan yoshlik xotiralar tasvirlanadi. "Maktab qorovuli" hikoyasida esa maktab davri bilan bog'liq xotiralar bilan o'rtoqlashadi ya'ni maktab qorovuli haqidagi tasvirlar o'rin oladi. Bu asarlarda nuroniy kimsalar obrazi orqali voqealar mazmuni ochib beriladi. Tarbiyaviy jihatlarining borligi bilan ahamiyatlidir. "Qahramonlar", "Maktab qorovuli" hikoyalarida Xidir buva, Isabek Odilov (ota), Eshniyoz chol singari qahramonlar urushda qatnashgan, urush xotiralar bilan yashaydigan obrazlar misolida

gavdalaniradi. Shoyim Bo'tayev "Qahramonlar" hikoyasini 20 yoshida yozadi. Bunda aynan yosh yigit otasining qalbini ya'ni botiniy dunyosini tushunish, anglash hissini gavdalaniradi. Qishning uzun kechalarida urushdagi qahramonliklari haqida to'lib toshib gapiradigan Xidir buvani va jimgina eshituvchi otasini xotirlaydi. Ismsiz so'zlovchi Xidir buvaning suhbatlarini eshitib shunday hulosa qiladi: "Xidir buvaning hikoyasi meni ohanrabodek o'ziga jalb etadi. Nazarimda, otamdan ko'ra Xidir buva ancha ulug'vordek.

Allaqanday o'kinchni his etaman.

Tashqarida ayoz.

Tancha muzdek.

Otam jim."

Xidir polvon izoh bergan o'sha davr kimsalari aynan o'zining harakterini ochib berishga xizmat qilgan, yozuvchi uslubining bir qirrasini shu yerda seziladi. Bola yoshligida otasini o'z qahramoni deb bilmaydi. Vaqt o'tib otasi nomiga kelgan xat orqali qishning uzun kechalarida uxlamay Xidir buvaning gaplariga javoban - Obbo, Xidir polvon-ey! degan jumladan nariga o'tmaydigan, o'zi bilan o'zi so'zlashadigan, ko'zlari mungli ota asl qahramoni ekanligini anglaydi. Har bir bolaning birinchi qahramoni bu albatta otasidir, yozuvchi ham aynan shu tushunchani oddiy bola tilidan so'zlatadi. Bu hikoya o'zbek otalarga bag'ishlangan desak bo'ladi. Yozuvchi hikoya so'ngida xulosani ya'ni otaning qanday inson ekanligi va botiniy dunyosiga bo'lgan munosabatini kitobxonning o'ziga topshiradi. Hikoyada keltirilgan voqealar qisqa, sodda ammo ibratli asar bo'lib, bir otaning tabiati xususida boradi.

"Qadimgi zamon odami", "Umr hikoyalaridagi bosh qahramonlar tinib tinchimaydigan, mehnatda diydasi qotgan chollardir. Umrlari oxirlab qolgan bo'lsa ham yotib qolishmaydi, hayot tashvishlari bilan charchamaydigan mehnatkash kimsalardir. Bundan tashqari "Qadimgi zamon odami" hikoyasida insonlar o'rtasidagi mehr-oqibat, inson qadri singari tuyg'ularning mohiyati turli obrazlar orqali yoritiladi. Masalan: "Noinsof! Uchta gulday bolasi bor-a, qadrini bilmagan... Sochi supurgi, qo'li kosov bo'lib xizmatini qiladi, shundayam urush-janjal... Qanaqa odam-a? Qanaqa odamlar o'zi? Ilgarigidek qadr qani? Mehr qani? Qanaqa odamlar-a?". Yoshlarning erinchoqlilari, hayotga yengil qarashlari, turmush qiyinchiliklariga bardosh beraolmasligi hamda insonlar o'rtasidagi mehr oqibatning ko'tarilib boryotganligiga kuyunadi.

Badiiy adabiyot san'at turi bo'lganligi uchun undagi tasvirga san'atkorona yondoshiladi. Tabiat tasviri bo'ladimi, holat yoki qahramon tasvirimi, albatta, kitobxon ko'z o'ngida gavdalanishi kerak. Shoyim Bo'tayevning "Umr" hikoyasida bosh qahramon ko'rinishini tasvirlamaydi, balki uning atrofida sodir bo'lgan voqealar tasviri bilan qahramon haqida tasavvurlar paydo bo'ladi. Masalan, asar sarlavhasidan va hikoya boshida: "Xotini o'lib, yolg'iz qizi uzatilib ketgach.....". deb keltirilgan jumla bosh qahramon umrining so'ngi davri haqida ekanligi va asar mazmunidan anglashiladi. Hikoyada qarilik davrini yolg'izlikda o'tkazgan tandirchining zohiriy dunyosi batafsil yoritiladi. Umri davomida qilib kelgan tandirchilik kasbini qariligi sabab to'xtatishga majbur bo'ladi. U gilvatadan vos kechmay, Yengilroq ish bolalar o'yinchog'i bo'lgan hushtak yasashda davom etdi. O'limi oldidan gilvatani bag'riga bosib yotdi, shu kasbigina umrining so'ngigacha hamroh bo'ladi.

Shoyim Bo'tayev dastlab yozgan hikoyalarida milliylikni aks ettiruvchi maqollardan juda kam foydalanadi, ammo vaqt o'tib yangidan yangi bo'y ko'rsatib kelyotgan hikoyalarida keng miqiyosda foydalanganligini ko'rishimiz mumkin, bu uslub hikoya ta'sirchanligini oshirishda

xizmat qiladi. Shoyim Bo'tayev hikoyalarida xalq tili unsurlari juda jonli, o'rnida ishlatilganligini ko'rishimiz mumkin. Bundan ma'lumki adibning material ko'lami qanchalik keng bo'lsa uning asarlarida aks etmay qolmaydi.

“Uxlayotganlar”, “Xolbo'ta Qo'rboshi”, bu hikoyalari esa yuqoridagilariga nisbatan biroz murakkabroq yozilgan. Yozuvchining vaqt o'tib fikrlarining teranlashkanligi seziladi ya'ni kishini o'ylashga undaydi. “Uxlayotganlar” hikoyasini oladigan bo'lsak nega yozuvchi hikoyani bunday nomladi? Hikoyada aslida uxlayotganlar bosh qahramonning uydagilari, ular deyarli hikoyada qatnashishmaydi. Balki, hikoyada yozuvchi o'z davrida sodir bo'lyotgan vaziyatlarni hech bir ishdan xabari yo'q, hech narsa bilan qiziqmaydigan, o'zini dunyo ishlaridan chetga oladigan boqibeg'am kimsalar misolida kelgandir. Asar ayni shunday kimsalarga bag'ishlangan bo'lishi mumkin. Hikoyani o'qiganizda aslida bir yigitning aybsiz aybdor bo'lib qolganligi gavdalantiriladi.

“Dard” hikoyasida davning achchiq haqiqatlari yoritilgan. Hikoyada Suyunqulning qudasi obrazi jamiyatda uchraydigan zarracha ko'nglida rahm-shavqat tuyg'ulari bo'lmagan, uning uchun bu hislar begona bo'lgan, xudbin shaxslar timsolida gavdalanadi.

“O'tkinchi dunyo”, “Faqir” hikoyalarida esa inson o'zligini anglash, odamzot yaralishining asl mohiyatini tushunish kabi falsafiy qarashlar bilan bog'liq voqealar tasvirlanadi. “Faqir” hikoyasining asosiy mazmuni asar oxirgi jumlasida anglashiladi, ya'ni yozuvchi urg'uni hikoyadagi so'ngi jumlasiga beradi.

“Eshqulning ko'zlariga jiqqa yosh to'ldi.

Shundan so'ng... Anzirat ketib qolmadi, qamatmadiyam.

Eshqul hayron edi. Keyin tushundi: ayoli uchun uning “faqirgina”ligidan ortiq haqorat yo'q ekan.”

Yuqoridagi “Qahramonlar”, “Umr” hikoyalari 80-yillarda yozilgan bo'lib, keyingi “Qarz”, “Qora sovuq” hikoyalari esa 2000-yillarga mansub. Tadqiqotimiz jarayonida shu ma'lum bo'ldiki vaqt o'tgan sayin yozuvchining ijodida sezimli darajada katta o'zgarishlar va yangilanishlar sodir bo'ldi. Bu albatta Shoyim Bo'tayevning sermashaqqat mehnati samarasidir. So'ngi yillarda yozgan asarlarida insonning botiniy dunyosini yoritishga va obrazlar qalbiga nigoh tashlaydi.

REFERENCES

1. Normatov U. Ijodkorning haroratli so'zi. –T.: “Turon zami ziyo”,2005
2. Quronov D. Mutolaa va idrok mashqlari. –T.: Akademnashr, 2013. 15. Quronov S. Ifoda va ifodaviylik –T.: 2012.
3. Rahmat R. Adabiyotdan chiqish. –T.: Akademnashr, 2015
4. Rasulov A. Badiiylik – bezavol yangilik. –T.: ”Sharq “. 2007
5. Yo'ldoshev Q. Yoniq so'z. –T., 2006.
6. Zunnunov A, Hotamov N. Adabiyot nazariyasi. –T., ”O'qituvchi”. 1978.
7. Shoyim Bo'tayev “Avliyoning yo'li” hikoyalar Toshkent. “O'zbekiston” 2018

BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARI INTELEKTINI SHAKLLANTIRISH VA IQTIDORINI NAMOYON QILISHGA DOIR TEXNOLOGIYALAR

Ibragimova Dildora Inomjonovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Boshlang'ich ta'lim fakulteti o'qituvchisi
dildoraibragimova1989@gmail.com

Mirzanazarova Gulhayo Murodjon qizi

Boshlang'ich ta'lim fakulteti 4-bosqich talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7971129>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda o'quvchilar iqtidorini namoyon qilishga doir texnologiyalar, ularning intellektini shakllantirish usullari haqida so'z boradi. Bu borada o'quvchilar bilan yakka tartibda va guruhlarda ishlash, o'quvchilarni qizqishlariga qarab yo'naltirish muhim ahamiyatga ega. O'quvchi shaxsini shakllantirishda boshlang'ich sinf o'qituvchisining izlanuvchanligi, talabchanligi, ijodkorligi va, albatta, adolatliligi katta ahamiyat kasb etadi. Har bir bolada nimagadir qiziqish, iqtidor bo'ladi, buni ro'yobga chiqarish va rivojlantirish bolaning ota-onasi va uning o'qituvchi bog'liq bo'ladi.*

***Kalit so'zlar:** Iqtidor, intellektni shakllantirish, iqtidorni rivojlantirish texnologiyalari, boshlang'ich sinflarda iqtidorni aniqlash usullari, o'quvchi iqtidorini aniqlashda zamonaviy texnologiyalarning ahamiyati, ijodiy rolli o'yinlar, intellektni rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy usullar va ularning natijalari.*

TECHNOLOGIES FOR THE FORMATION OF INTELLIGENCE AND THE MANIFESTATION OF TALENT OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

***Abstract.** This article talks about the technology to show all the talents of students in primary grades, the formation of their intelligence. In this regard it is important to work with students individually and in groups, to guide them in one direction depending on what they are more interested in, creativity and of course, fairness are of great importance.*

***Key words:** Talent, intelligence formation, talent formation technologies, methods of identifying talent in elementary grades, the importance of modern technologies in determining the student's talent, creative role-playing games, modern methods aimed at developing intelligence and their results.*

ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕЛЛЕКТА И ПРОЯВЛЕНИЯ ТАЛАНТА МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

***Аннотация.** В данной статье рассказывается о технологиях проявления таланта учащихся начальных классов, о методах формирования их интеллекта. В связи с этим важно работать со школьниками индивидуально и в группах, ориентировать учащихся в соответствии с их интересами. Большое значение в формировании личности ученика имеет любознательность, требовательность, творческий подход и, конечно же, справедливость учителя начальных классов. В каждом ребенке есть интерес, талант, реализация и развитие которого зависит от родителей ребенка и его учителя.*

***Ключевые слова:** Талантливость, формирование интеллекта, технологии развития талантов, методика выявления одаренности в начальных классах, значение современных технологий в определении одаренности школьника, творческие ролевые игры, современные методики, направленные на развитие интеллекта и их результаты.*

Mavzuning dolzarbligi

Bugungi yangilangan O'zbekiston va yangilanayotgan ta'lim tizimi davrida boshlang'ich ta'lim sohasiga ham ko'plab o'zgarishlar joriy qilindi. Jumladan, yangi o'quv darsliklar, zamonaviy texnologiyalar, o'quvchilarni fikrlashga undovchi yangi mavzular to'plami shular jumlasidandir. Bularning barchasi, albatta, kelajak avlodning bizdan ko'ra talabchan, yangilikka intiluvchan, fikrini erkin bayon eta oladigan va ularni har tomonlama intellektual rivojlantirishga qaratilgandir. Bu vazifalarni amalga oshirishda boshlang'ich sinf o'qituvchilarning roli va ahamiyati juda kattadir. Xususan, bolaning ota-onasi payqamagan iqtidorini albatta boshlang'ich sinf o'qituvchisi sezadi va uning shu iqtidorini rivojlantirishga bor say-harakati bilan kirishadi.

Iqtidorli bolalar turli qiziqishlari bilan ajralib turadi. Bu bir vaqtning o'zida bir nechta faoliyat bilan mashg'ul bo'lish tendentsiyasini keltirib chiqaradi. Shu sabab ular uchun g'ayrat va pragmatizm o'rtasidagi muvozanatni topish qiyin. Bunday muvozanatga amaliy tajriba va boshqalarning do'stona munosabati bilan erishiladi. U yaxshi samaradorlikni, ustuvorlik madaniyatini va maqsadlarni belgilashni o'z ichiga olishi kerak.

Iqtidor – bu hayot davomida rivojlanadigan psixikaning tizimli sifati bo'lib, u odamning boshqa odamlarga nisbatan bir yoki bir nechta faoliyat turlarida yuqori, ajoyib natijalarga erishish imkoniyatini belgilaydi. O'quvchilar iqtidorini aniqlash uchun turli bellashuvlar, fan olimpiadalar quyidagi tartibda o'tkaziladi.

Fan olimpiadalari	Yiliga 1 marta
Maktab o'quvchilarining yutuqlari konferentsiyasi	Yiliga 1 marta
Mavzu haftalari	Yillik rejaga muvofiq
Iqtidorli bolalar bilan ishlash tajribasidan o'qituvchilarning ijodiy hisobotlari.	o'qituvchilar kengashi
Ichki nazorat.	Yillik rejaga muvofiq
To'garaklar va sport seksiyalarining ijodiy hisobotlari.	Yiliga 1 marta
Tematik tanlovlar, ko'rgazmalar.	Yillik rejaga muvofiq

Bulardan tashqari o'qituvchi tomonidan sinfdan tashqari to'garaklarda bellashuvli topshiriqlar berilishi o'quvchilarida jamoa bo'lib ishlash, hamkorlik, raqobat, tezkorlik hamda muloqotga kirishish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Intellekt - (lotincha “intellec” — bilish, tushunish, idrok qilish) — insonning aqliy qobiliyati; hayotni, atrof-muhitni ongda aynan aks ettirish va o'zgartirish, fikrlash, o'qish-o'rganish, dunyoni bilish va ijtimoiy tajribani qabul qilish qobiliyati, turli masalalarni hal qilish, bir qarorga kelish, oqilona ish tutish, voqea-hodisalarni oldindan ko'ra bilish layoqati. Intellekt tarkibiga idrok qilish, xotirlash, fikr yuritish, so'zlash va h.k. psixik jarayonlar kiradi. Intellektning rivojlanishi tug'ma iste'dod, miya imkoniyatlari, jo'shqin faoliyat, hayotiy tajriba kabi ijtimoiy omillarga bog'liq. Intellekt saviyasi, darajasi inson faoliyatining natijalariga, shuningdek, psixologik testlarga qarab ham belgilanadi [1].

Sinfda iqtidorli bolalar bilan ishlash. Differensial yondashuv, darsda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning bilim faolligini oshirish, fan bo'yicha bilimlarini kengaytirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratadi. Ularning intellektual salohiyatini rivojlantirish uchun muammoli ta'lim va loyiha faoliyati kabi ta'lim texnologiyalaridan faol foydalanilmoqda. va ijodiy salohiyat. Ushbu texnologiyalardan foydalanish ta'limni faollashtirishga yordam beradi, unga izlanish, ijodiy xarakter beradi va shu tariqa o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etishda tashabbuskorlikni beradi. Loyiha ustida ishlashda har bir o'quvchi faol bo'lib, umumiy ishga hissa qo'shadi. yakuniy natija uchun mas'ul bo'ladi, bir-biri bilan muloqot qilishdan va loyiha topshirig'ini birgalikda bajarishdan o'ziga bo'lgan ishonch tuyg'usidan zavqlanadi. Shunday qilib, talabalar tadqiqot va muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

Iqtidorli bolalar bilan sinfdan tashqari ishlar. O'quv jarayonidagi o'quv materialining zamonaviy to'yinganligi munosabati bilan, ijodiy va intellektual qobiliyatlarni to'liq takomillashtirish uchun sharoit yaratish faqat sinfda mumkin emas. Qo'shimcha ta'lim bu muammoni hal qilishga yordam beradi. Qo'shimcha ta'lim tizimi barcha imkoniyatlarga ega. bolalarning individual xususiyatlari va manfaatlarini hisobga olgan holda, o'qitish imkoniyati O'qitish mazmuni va usullari bolalarning intellektual rivojlanishiga yo'naltirilgan (profil) uchun mo'ljallangan, bu bizga qo'shimcha ta'lim o'qituvchisi faoliyatini to'g'rilash imkonini beradi. bolaning ehtiyojlariga, shuningdek, uning o'ziga xos imkoniyatlariga qarab. Natijada, ko'pchilik bolalar uchun optimal ta'lim sharoitlari yaratiladi: ular o'z qobiliyatlarini, magistrlik dasturlarini amalga oshiradilar, shu bilan birga hech kim ta'lim jarayonidan tashlab qolmaydi.

"Ijodkor bolalar - bu "nostandart" bolalar, ularning o'z fikrlari, o'z pozitsiyalari bor, ular umumiy qabul qilinganidan farq qiladi. Ular ba'zan tengdoshlari yoki ota-onalari uchun tushunarsiz bo'lgan narsalarga berilib ketishadi. Iqtidorli bolalarning xarakterli xususiyatlari, asosiy farqlari - bu ajoyib xotira, g'ayrioddiy diqqat, qiziquvchanlik, yangi narsalarni tushunish istagi va fikrlashning yuqori tezligi. J. Piagetning fikricha, "O'pkaning nafas olishi kabi miyaning ham o'rganishi tabiiydir." Olimlarning aytishicha, iqtidorli va iqtidorli bolalarda miyaning biokimyoviy va elektr faolligi ancha yuqori bo'ladi. Erta yoshda bo'lgan iqtidorli bolalar mavhum fikrlash qobiliyati, shuningdek, sabab-oqibat munosabatlarini kuzatish va ma'lumotlarni tasniflash qobiliyati bilan ajralib turadi. Bundan tashqari, iqtidorli bolalar ba'zan tengdoshlari tomonidan qandaydir ijtimoiy rad etishdan aziyat chekishadi va bu ularda o'zlariga nisbatan salbiy tasavvurni rivojlantiradi. Har bir "xunuk o'rdak" ning go'zal oqqushga aylanishiga imkon berish, "qush hovlisi" aholisining uni cho'kishiga yo'l qo'ymaslik - bu o'qituvchining vazifasi.

Ijodiy rolli o'yinlar. Eng avvalo o'quvchilar o'rtasida kichik so'rovnoma o'tkaziladi. Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilari xos savollar beriladi.

Misol uchun:

1. Siz rasm chizishga qiziqasizmi?
2. Matematika fani yoqadimi?
3. Tabiatga sayohat qilishni xohlaysizmi?

Shu kabi savollardan 10 yoki 15ta beriladi, o'quvchilarning qanday javoblarni belgilaganligiga qarab ularning nimaga yoki qaysi fanga ko'roq qiziqishlari aniqlanadi. Aynan bir fanlarga qiziquvchi o'quvchilar ham turli xilda viktorinalar va o'yinlar asosida bellashadilar.

Natijalar

Ushbu amalga oshiriladigan ishlar, bellashuvlar o'z navbatida iqtidorlilarni aniqlashda albatta samarasini va natijasini ko'rsatadi. Xususan, o'quvchilar o'zarida bor iqtidorlaridan foydalana olishni, o'zlarini namoyon qilishni, va eng asosiysi ta'lim jarayonida bu iqtidorni qanday ishlatishni anglab yetishadi.

Muayyan bolaning iqtidorli ekanligini tushunish uchun o'quvchining alohida muvaffaqiyatlari va yutuqlarini diqqat bilan tahlil qilish kerak. Bu sinfni kuzatish, psixologik xususiyatlarni, xotirani va mantiqiy fikrlashni o'rganish orqali sodir bo'ladi. Shuningdek, sinfdan tashqari va tarbiyaviy ishlar orqali qobiliyatli bolalarni aniqlash usuli. Maktablarda qobiliyatli va iqtidorli bolalar to'g'risidagi ma'lumotlar kiritiladigan ma'lumotlar bazasini yaratish kerak. Psixolog tomonidan bolaning qobiliyatlari diagnostikasini o'tkazish tavsiya etiladi.

REFERENCES

1. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S.A- Pedagogik texnologiya asoslari . Toshkent -2001
2. Muslimov N va boshqalar Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. 2013-yil Toshkent "Fan va texnologiyalar".
3. Ibragimova D. (2021). "Qisasi Rabg'izuy" asarida profetologik ildizlarni o'rganish. INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2021, 1, 333-335. Retrieved from <https://scienceweb.uz/publication/9009>
4. Ibragimova D. (2021). Alisher Navoiyning "Tarixi anbiyo va hukamo" asarida payg'ambarlar genezisi tahlili. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES. 1, 63-65. Retrieved from <https://scienceweb.uz/publication/10680>
5. Ibragimova Dildora Inomjonovna, & Mirzanazarova Gulhayo Murodjon qizi. (2023). BOSHLANG'ICH SINFLARDA INDIVIDUAL ISHLASH TEXNOLOGIYASI VA UNING SAMARADORLIGI. Proceedings of Scientific Conference on Multidisciplinary Studies, 2(4), 207–212. Retrieved from <https://econferenceseries.com/index.php/scms/article/view/1713>

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA KASBIY PEDAGOGIKANI RIVOJLANTIRISH

Isamitdinova Gulsevar Ulug'bek qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

Bo'riyeva Shohzoda Norqobil qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7971425>

Annotatsiya. Ushbu maqola boshlang'ich ta'lim kasbiy malakasini innovatsion va intellektual g'oyalar orqali yoritib, bugungi kunda pedagoglarning boshlang'ich sinf o'quvchilarining qiziqish, layoqat va qobiliyatlarini rivojlantirishiga qaratilgan.

Tayanch so'zlar: innovatsion yutuqlar, nazariy bilimdonlik, kasbiy pedagogika, kasbiy ko'nikmalilik, kasbiy malakalilik, kasbiy kompetentlik.

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL PEDAGOGY IN PRIMARY EDUCATION

Abstract. This article illuminates the professional qualification of primary education through innovative and intellectual ideas, and today pedagogues are focused on the development of interests, abilities and skills of primary school students.

Key words: innovative achievements, theoretical knowledge, professional pedagogy, professional skills, professional competence, professional competence.

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. Данная статья освещает профессиональную квалификацию начального образования через новаторские и интеллектуальные идеи, и сегодня педагоги ориентированы на развитие интересов, умений и навыков младших школьников.

Ключевые слова: инновационные достижения, теоретические знания, профессиональная педагогика, профессиональные умения, профессиональная компетентность, профессиональная компетентность.

KIRISH

O'zbekistonda barpo etilayotgan Uchinchi Renessans davrida boshlang'ich ta'limni rivojlantirish va u orqali 7-11 yoshli avlodni yuksak saviyali qilib voyaga yetkazish muhim vazifa hisoblanadi. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasida fanning o'quv dasturlarini hozirgi kun talablari asosida tashkil etish, boshlang'ich ta'lim jarayonini pedagogik ishlanmalar orqali yoritish va o'qitish asoslari yangilandi. Boshlang'ich ta'limda kasbiy pedagogikani rivojlantirishdan asosiy g'oya ta'lim beruvchilarning ilmiy savodxonligi, bilim va ko'nikmasini shakllantirish, eng ilg'or o'qitish metodlari, innovatsion g'oyalar, kasbiy metodlar yordamida rivojlantirish ko'zda tutilgan. Boshlang'ich ta'lim pedagoglarini tayyorlashdan ko'zda tutilgan asosiy maqsad kelajagimiz ravnaqi uchun o'z kasbini sevadigan yoshlarni erkin fikrlaydigan va ilmiy dunyoqarashi keng doirada bo'lgan darajada tarbiyalashdir. Boshlang'ich ta'lim kasbiy pedagogikasi har bir shaxsning o'z kasbiga oid bilim va ko'nikmalarini, shuningdek, ulardagi mavjud tushuncha va g'oyalarni boyitishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Respublikamiz mustaqillikka erishganidan so'ng ijtimoiy hayotning barcha sohalari singari boshlang'ich talimda kasbiy pedagogikani rivojlantirishga ham alohida e'tibor berib kelinmoqda. Hozirgi paytda dunyo miqyosida ta'lim bo'yicha raqobat qay darajada tus olib borayotganiga

barchamiz guvoh bo'lib turibmiz. Bu raqobatga munosib javob berish yo'llari, yuqori texnologiyalar va innovatsion yutuqlarni ommaga keng joriy etish, o'z ustida ishlovchi mutaxassis kadrlarni yanada ko'paytirish, zamonaviy ilm-fanni kuchli usulda rivojlantirishdan iboratdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 23-sentyabridagi "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonunida berib o'tilgan 13-moddaga nazar qaratadigan bo'lsak, unda kadrlarni qayta tayyorlanishi, tayanch mutaxassisliklar va kasblarga muvofiq bo'lgan yo'nalishlar bo'yicha faoliyatni amalga oshirish uchun qo'shimcha kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarni ta'minlanishi, kadrlar malakasini oshirilishi, malaka va ko'nikmalarni chuqurlashtirilishi hamda yangilanib borishi ta'minlanib, kadrlarning toifasi, darajasi, razryadi va lavozimi oshishga xizmat qilishi, undan tashqari, kadrlarni qayta tayyorlanilishi va ularning malakasini oshirilishi shakllari va muddatlari tegishli davlat ta'lim talablari bilan belgilanganligini ko'rishimiz mumkin. Boshlang'ich ta'limda kasbiy pedagogikani rivojlantirish uchun, avvalo, biz yosh kadrlarga katta e'tibor berishimiz zarur, ya'ni ularni milliy tajriba va jahon andozalari talablariga mos ravishda tayyorlashimiz hamda ularning qiyofasini (imidjini) shakllantirishimiz muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Pedagog olimlarimizning yondashuviga ko'ra, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga haqiqiy mutaxassis bo'lishi uchun quyidagi kasbiy xususiyatlar keraklidir:

1. Nazariy bilimdonlik
2. Kasbiy ko'nikmalilik
3. Kasbiy malakalilik
4. Kasbiy kompetentlik

Bu tushunchalarga tayangan holda oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ta'lim qiyofasi orqali nazariy bilimlar shakllantirilib, kasbiy bilim va ko'nikmalari rivojlantiriladi va amaliyotga targ'ib etish qobiliyati oshirib boriladi. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy qiyofasida ijtimoiy faollik, axloqiy yetuklik, kasbiy namunalilik asoslari muhim o'rin tutadi va oliy pedagogik ta'lim jarayonida ana shu umumiy va kasbiy talablarni o'zlashtiradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'zbekiston hududida professional ta'limning tub asoslari uch ming yil avval Avestoda bayon etilgan. Faqatgina o'sha vaqtlarda bizda bu boradagi tajribalar yetarli darajada o'rganilmagan. Hozirgi kunda asosiy e'tibor kasbiy pedagogik ta'lim berishga qaratilmoqda, ya'ni kelajagimiz poydevori bo'lgan boshlang'ich sinf o'qituvchilari zimmasiga malakaviy talablar, zamonaviy yondashuvlar, innovatsion g'oyalar asosiy vazifa sifatida yuklatilmoqda, chunki yosh avlodni mustaqil fikrlaydigan, milliy qadriyatlarni hurmat qiladigan, xalq va oila manfaati yo'lida bor salohiyatini safarbar qiladigan, mamlakatimiz istiqboli uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir, shijoatli o'quvchilarni yetishtirib chiqarish boshlang'ich sinf o'qituvchisining pedagogik mahoratidan darak beradi, desak hech shubha qilmaymiz. Negaki 7-11 yoshli bolalar ongi juda ham yaxshi rivojlangan bo'lib, bu yoshda ularga yuksak ta'lim-tarbiya, bilim berilsa, to'g'ri yo'l ko'rsatilsa, ular shu tomonga harakat qiladi. Aksincha, boshlang'ich sinf o'qituvchisi loqaydlik qilib, o'quvchilar bilan yaxshi ishlay olmasa, ularga bilim va ko'nikmalarni yetarli darajada yetkazib bera olmasa, ular botqoqlik taraf sho'ng'ib ketadilar. Bu narsaning oldini olish maqsadida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini yuqori malaka talablari, umumpedagogik metodlar, innovatsion ishlanmalar, individual o'qitish metodikasi bilan qurollantirish kabilar ko'zda tutilgan. Bu yondashuvimizga ko'ra, ta'lim jarayonida o'quvchilarda

bilim olishga bo'lgan ishtiyoqni ijtimoiylashtirish o'quv fanlarining mavzulari va materiallari qiziqarli, aniq va tushunarli bo'lish imkoniyatini beradi.

Hozirgi vaqtda boshlang'ich ta'lim pedagogikasida quyidagicha muammolar mavjud:

-boshlang'ich ta'limni rivojlantirishda axborot kommunikatsion vositalardan kam foydalanish;

-har bir yosh avlodning qobiliyatini kutilgan darajada ochib berolmaslik;

-dars jarayonida qiziqarli metodlar hamda didaktik materiallardan foydalanmaslik.

Pedagogik olimlarning aytishlaricha, so'nggi 20 yil ichida maktab yoshidagi bolalarning aqliy rivojlanishi 5 foizga o'sgan, bu holat boshlang'ich ta'lim o'quv dasturlari va darsliklarini tezkor ravishda yangilab borishni taqozo etadi. Mamlakatimizda bunday muammolarni yumshatish maqsadida "Milliy o'quv dasturlari" ishlab chiqilmoqda. Bundan tashqari, O'zbekistonga Finlandiya ta'lim tizimini olib kirish ko'zda tutilmoqda. Chunki finlandiyalik maktab o'quvchilari dunyodagi eng yuqori bilimlar darajasini namoyish etishmoqda. Ular, shuningdek, dunyodagi eng ko'p kitob o'quvchi bolalar hamdir. Bundan tashqari, bu davlat ta'lim tizimida darslarning oshkorligi, quvnoqligi va o'quvchining erkin, mustaqil fikrlay olish qobiliyatining yuksakligi quvonarli holat desak yanglishmaymiz. Biz ham bu ta'lim-tizimini asta - sekin o'zimizda mujassam etamiz.

XULOSA

Ushbu maqoladan kelib chiqadigan xulosa shuki, kasbiy pedagogikani rivojlantirishda asosiy e'tiborning boshlang'ich ta'lim o'qituvchilariga qaratilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki bolani jamoaviy va milliy ruhda tarbiyalaydigan, bolaga individual yondashadigan, layoqatlarini shakllantiradigan, mustaqil fikrlash va faoliyatga o'rgatadigan inson boshlang'ich sinf o'qituvchilaridir. Shu sababdan boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy mahoratini yanada yuksaltirish chora tadbirlari amalga oshirilib kelinmoqda.

REFERENCES

1. Erknazarova Gulnora Oblaqulovna ,Kadirova Xurshida Abdixalilovna "Kasbiy pedagogika" o'quv qo'llanma. 2021-y.
2. Hudoyqulov X.J, Jumanova F.U "Kasbiy pedagogika " o'quv qo'llanma. T.:Ishonchli hamkor",2021. 300b.
3. N. Xo'jayev va boshqalar . Pedagogika asoslari.-T.:Dizayn-Press.2011 y.
4. O. M. Jabborova , Z. A. Umarova, L.M.Babaxodjayeva "Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi" darslik. T.-:2021.
5. Xudoyqulov X. J. Pedagogika, Psixologiya.-T.: Dizayn-Press.2011 y

МАМЛАКАТ БАНК ВА МОЛИЯ ТИЗИМИГА КИБЕРТАҲДИДЛАРНИНГ ТАЪСИРИ

Зухра Маратдаевна Отакузиева

Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот технологиялари университети,
и.ф.н., доцент, Ташкент, Узбекистан.

Email: zukhra.otakuzieva@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4283-8181

Исроилов Жавохирбек Абдуғаффор ўғли

Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот технологиялари университети,
Киберхавфсизлик факултети, Ахборот хавфсизлиги йўналиши 3-курс талабаси,

Email: javokhirbekisroilov166@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7971596>

Аннотация. Ушбу мақолада дунёдаги кўплаб мамлакатлар банк ва молия тизимларига кибертаҳдидлар таъсири оқибатида юз берадиган салбий жиҳатлар батафсил статистика маълумотлари асосида кўрсатиб берилган. Жумладан уларга кибертаҳдидлар сабабли молиявий йўқотишлар, банк ва молия тизими обрўйига етказиладиган зарарлар, иш жараёнида келиб чиқадиган носозликлар, меъёрий талабларга мувофиқ келмасликни ва бошқаларни киритишимиз мумкин. Бундан ташқари, дунё мамлакатлари бугунги кунда қандай самарали киберхавфсизлик сиёсати олиб боришлари мумкинлиги ва қандай қоидалар ишлаб чиқишлари кераклиги ҳақида мақолада фикр юритилади.

Калит сўзлар: кибертаҳдид, банк ва молия тизимлари, молиявий йўқотишлар, кибержиноятчилар, молиявий операциялар, ахборот хавфсизлиги.

THE EFFECT OF CYBER THREATS ON THE COUNTRY'S BANKING AND FINANCIAL SYSTEM

Abstract. This article shows how detailed statistics reveal the negative aspects of the banking and financial systems of many countries in the world due to the impact of cyber threats. These negative aspects include financial losses due to cyber threats, damage to the reputation of the banking and financial system, malfunctions in the work process, non-compliance with regulatory requirements, and others. Additionally, the article discusses how countries around the world can develop effective cybersecurity policies.

Keywords: cyber threat, banking and financial systems, financial losses, financial transactions, information security, national security, cybersecurity costs, cybersecurity policy.

ВЛИЯНИЕ КИБЕРУГРОЗ НА БАНКОВСКО-ФИНАНСОВУЮ СИСТЕМУ СТРАНЫ

Аннотация. В данной статье на основе подробных статистических данных показаны негативные стороны воздействия киберугроз на банковско-финансовые системы многих стран мира. К их числу можно отнести финансовые потери из-за киберугроз, ущерб репутации банковско-финансовой системы, сбои в рабочем процессе, несоблюдение нормативных требований и другие. Кроме того, в статье рассматривается, как страны всего мира могут и должны сегодня разработать эффективную политику кибербезопасности.

Ключевые слова: киберугроза, банковско-финансовые системы, финансовые потери, киберпреступники, финансовые операции, информационная безопасность.

INTRODUCTION

Бугунги кунда кибертахдидлар бутун дунё бўйлаб банк ва молия тизимлари учун жиддий муаммога айланди. Кибертахдидларнинг мамлакат банк ва молия тизимига таъсири жиддий бўлиши мумкин, бу молиявий йўқотишлардан тортиб обрўга путур этказиши ва хатто муҳим инфратузилманинг бузилишигача олиб келиши мумкин. Интернетда қанчалик кўп молиявий операциялар амалга оширилса, киберхужумлар хавфи шунчалик юқори бўлади.

MAIN PART

Мамлакатнинг банк ва молия тизимига таъсир қилиши мумкин бўлган кибертахдидлар йўқотишларидан бири бу молиявий йўқотишлар ҳисобланади. Кибержиноятчилар банк ҳисоб варақларидан пул ўғирлашлари, молиявий маълумотларни манипуляция қилишлари ва жисмоний шахслар ва молия институтлари учун катта молиявий йўқотишларга олиб келадиган фирибгарлик фаолияти билан шуғулланишлари мумкин. 2021 йилда кибертахдид альянси Cyber Threat Intelligence Estimate томонидан келтирилган маълумотларига кўра, 2020 йилда молия секторига қарши кибержиноятлар 17 фоизга ошган. IBMнинг маълумотлар тарқалиб кетиши ҳақидаги ҳисоботида кўра, 2020 йилда бутун дунё бўйлаб молиявий институтлар учун маълумотлар бузилишининг ўртача қиймати 5,85 миллион долларни ташкил этди. Банк ва молия тизимларида киберхужумлар ортидан келадиган зарарлардан яна бирига уларнинг обрўсига путур етаётганликни киритиш мумкин. Киберхужумлар банклар ва молия институтларининг обрўсига ҳам путур этказиши мумкин. Агар киберхужум молиявий йўқотиш ёки маълумотлар чиқиб кетишига олиб келса, мижозлар банк еки молия муассасасига ишончини йўқотишлари ва натижада бизнес ва даромад йўқолишига олиб келиши мумкин.

Киберхужум оқибатида банк ёки молия институти иш фаолияти техник жиҳатдан бузилиши мумкин, бу эса хизмат кўрсатишда узилишлар ва кечикишларга олиб келади. Бунда мижозлар ўз ҳисобларига киришлари ва молиявий операцияларни амалга оширишлари борасида муаммоларга дуч келишлари мумкин, бу эса охиргиларнинг умидсизликка тушишига ва содиқлигининг йўқотишига олиб келади.

Бундан ташқари, банклар ва молия институтлари қатъий тартибга солиш талабларига риоя қилишлари шарт ва бунда маълумотларнинг бузилиши ёки бошқа хавфсизлик ҳодисаларига олиб келадиган киберхужум тартибга солувчи органлар томонидан жарима ёки санкцияларга олиб келиши мумкин.

Кибертахдидлар мамлакатнинг банк ва молия тизимига яна қандай таъсир қилиши мумкинлиги ҳақида қўшимча маълумотлар келтириб ўтишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

- тизимли хавф. Йирик молия институтига киберхужум мамлакатнинг бутун банк ва молия тизими учун тизимли оқибатларга олиб келиши мумкин. Мисол учун, агар йирик банк киберхужумга учраса, бу унинг транзакцияларни қайта ишлаш қобилиятига таъсир этса, бу клиринг ва ҳисоб-китоб хизматлари учун ушбу банкка таянадиган бошқа банклар

ва молия институтларига таъсир қилиши мумкин. Бу молиявий бузилишлар ва йўқотишларнинг домино эффектига олиб келиши мумкин.

- юридик жавобгарлик. Молиявий институтлар киберхужумлар натижасида етказилган зарар учун қонуний жавобгарликка тортилишлари мумкин. Бунга мижозлар томонидан етказилган зарарлар, шунингдек, молиявий хизматлар учун зарар кўрган муассасага таянадиган бошқа молия институтлари ёки корхоналар томонидан етказилган зарарлар киради.

- миллий хавфсизликка таъсири. Банклар ва молия институтларига киберхужумлар миллий хавфсизликка ҳам таъсир қилиши мумкин. Мисол учун, мамлакатнинг молиявий тизимини бузадиган киберхужум мамлакатнинг халқаро савдо ва молиялаштириш қобилятига таъсир қилиши, иқтисодий ва геосиёсий оқибатларга олиб келиши мумкин.

Бугунги кунда банклар ва молия институтлари ўз тизимлари ва маълумотларини кибер таҳдидлардан ҳимоя қилиш учун киберхавфсизликка катта маблағ сарфлашлари керак бўлади. Бу шифрлаш ва хужумларни аниқлаш тизимлари каби хавфсизлик чораларини амалга оширишни ўз ичига олади. Аммо айтиб ўтиш жоизки, ушбу чоратadbирлар қимматга тушиши ва киберхавфсизлик харажатлари молиявий институтлар, айниқса кичикроқ ташкилотлар учун катта юк бўлиши мумкин.

CONCLUSION

Умуман олганда, кибертаҳдидларнинг мамлакат банк-молия тизимига таъсири сезиларли бўлиши мумкин. Молиявий институтлар ушбу салбий таъсирларнинг олдини олиш учун ўз тизимлари ва мижозлар маълумотларини кибертаҳдидлардан ҳимоя қилиш учун доимий ва фаол равишда чоралар кўришлари керак булади.

Шундай қилиб, кибер таҳдидларнинг мамлакатнинг банк ва молия тизимига таъсири кенг қамровли ва муҳим бўлиши мумкин. Молиявий институтлар киберхавфсизликка жиддий ёндашишлари ва ўз тизимлари ва маълумотларини кибер таҳдидлардан ҳимоя қилиш учун кучли хавфсизлик чораларини кўришлари керак. Бундан ташқари, ҳукуматлар ва тартибга солувчилар банк ва молия тизимларига киберхужумлар хавфини юмшатиш учун самарали киберхавфсизлик сиёсати ва қоидаларини яратиш учун биргаликда ишлаши керак бўлади.

REFERENCES

1. Global Economic Forum. The Global Risks Report 2017. 12th Edition [Электронный ресурс]. URL: <http://wef.ch/risks2017>.
2. Kopp E., Kaffenberger L., Wilson C. Cyber Risk, Market Failures, and Financial Stability. Working Paper, 2017. International Monetary Fund. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.imf.org/~media/Files/Publications/WP/2017/wp17185.ashx>.
3. Peters Gereth W., Shevchenko P. V., Cohen D. R., Maurice D. Understanding Cyber Risk and Cyber Insurance, FinTech: Growth and Deregulation. [Электронный ресурс]. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3065635.
4. Cebula J. J., Young L. R. A Taxonomy of Operational Cyber Security Risks, Carnegie Mellon University. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.sei.cmu.edu/reports/10tn028.pdf>.

5. Committee on Payments and Market Infrastructures and International Organization of Securities Commissions, Guidance on Cyber Resilience for Financial Market Infrastructures. June 2016. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.bis.org/cpmi/publ/d146.htm>.
6. Federal Bureau of Investigation, Internet Crime Report. 2016. [Электронный ресурс]. URL: https://pdf.ic3.gov/2016_IC3Report.pdf.
7. Eling M. What do we know about cyber risk and cyber risk insurance? // The Journal of Risk Finance. 2017. Iss. 5. P. 474-491.

ЖАДИД АДАБИЁТИДА ТЎЙ МАВЗУСИ

Келдиёров Илхом Норқобил ўғли

Эргашова Моҳинур Шухратовна

Термиз давлат университети адабиётшунослик йўналиши

2-босқич магистрантлари

Махсуда Бердимуратова

Илмий раҳбар: Дотс.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7971640>

Аннотация. Ушбу мақолада тўй маросими юзасидан Ўзбекистон ҳукуматининг чиқарган қарорлари, маърифатпарвар шоирларнинг, жадидларнинг бадиий асарлари ва мақолаларидаги бу маросим борасидаги фикр-мулоҳазлари, танқидий қарашлари ёритилган.

Калим сўзлар: Тўй, исрофгарчилик, жаҳолат, танқид, фармон, тақиқлаш, тартибга солиш.

WEDDING THEME IN MODERN LITERATURE

Abstract. In this article, the decisions of the Uzbek government regarding the wedding ceremony, the opinions and critical views of enlightened poets, modern poets about this ceremony in their artistic works and articles are covered.

Key words: Wedding, extravagance, ignorance, criticism, decree, prohibition, regulation.

СВАДЕБНАЯ ТЕМА В ДЖАДИДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация. В этой статье указ правителя о свадьбе, выделены критические мысли и взгляды поэтов и джадиды на этот обряд.

Ключевые слова: Свадьба, экстравагантность, невежество, критика, указ, запрет.

"Миллатнинг манфаати учун ҳаракат қилмаган одам охираат саодатига эришолмайди".

Абдурауф Фитрат

Ўзбек халқининг жону қонига сингиб кетган маросимларидан бири бу тўйдир. Ҳатто халқимизнинг эртаку халқ дostonлари ҳам "Қирқ кечаю қирқ кундуз тўй қилди" ибораси билан ниҳояланиши ҳам одатга айланган. Аслида бир қарашда хурсандчилик манбайи сифатида воқе бўладиган, кишиларни бир-бир билан яқинлаштириб, ўзаро меҳр-муҳаббат уйғотадиган бу маросим сўнгги йилларда оддий халқ учун зарардан бошқа нарса беролмайдига тузалмас бир дардга айланди. Шу сабабли 2019-йилнинг 14-сентябрида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Қонунчилик палатаси кенгаши ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг кенгаши "Тўйлар, оилавий тантаналар, маърака ва маросимларни тартибга солиш тизимини янада такомиллаштириш" тўғрисидаги № 2736–III/КҚ-592 сонли қўшма қарорига мувофиқ, мамлакатимиздаги маросимлар қонунан тартибга солинди ва тўйлардаги дабдабазликларнинг олдини олиш мақсадида чора-тадбирлар ишлаб чиқилди.

Халқимиз тарихига назар солсак, бу каби қарор ва фармонлар Бухоро амири Саид Олимхон (1910-1920) ҳукумронлигининг илк йилларидаёқ, яъни 1911-йилнинг март ойида

тўйлардаги шухратпараслику исрофгарчиликларнинг олдини олиш мақсадида "Жуда исрофли тўйларни тугатиш" тўғрисида фармоннинг мавжудлигини билишимиз лозим. Ўша даврда тўйлардаги "ким ўзарлик" пойгаси шунчалик авжига минганлигини ушбу фармондаги жазо чораларининг қаттиқлигидан ҳам билса бўлади. Унга кўра, тўйларда кўпқари, пойга тадбирлари бекор қилинган, унга амал қилмай ўзбошимчалик қилганларга ўлим жазоси тайинланган. Меҳмонларга 6-7 хил овқат бериш, тўн тарқатиш тақиқланиб, паловдан бошқа овқат берганларни 75 дарра уриш жазоси белгиланган. Ушбу фармон миллий кадриятларни сақлаган ҳолда маросимлардаги исрофгарчиликларни маълум миқдорга чеклаганлиги билан аҳамиятга моликдир.

Халқ ҳаётининг барча икир-чикирлари, жаҳолат оқибатида юзага келган чиркинликларидан хабардор бўлган миллатнинг маърифатпарвар адиблари мақолалари, асарлари орқали халқнинг кўзини очиш, ўзига ўзи чоҳ қазийганлигини тушунтиришни мақсад қилган. Хусусан, Муқимий "Тўйи Иқонбачча" ҳажвиясида тўй мотиви орқали мустамлакачилик сиёсатини қаттиқ қоралаган. Ҳатто бу халқнинг орзу-истаклари, қувончлари-да эрксизликка маҳкумлиги биргина тўй воқеа-ҳодисалари мисолида жонли тасвирланган. Асарда тасвирланган тўй бошдан оёқ заҳарҳанда кулгига йўғрилган. Шоир Муқимий ҳажвиядаги хўжайиннинг "Ман ризомас кишига нон берсанг", "Туйнигиндан агарда чикса тутун", "Бўлса умидингиз агар биздан" каби шартли дағ-дағалари оқибатида боши берк кўчага кириб қолган Иқонлик хизматкор мисолида ноҳақлик, зулм остида эзилган халқ қиёфасини рангли бўёқларда чизади.

Ўзбек драмачилигида "Падаркуш"дан сўнг ёзилган "Тўй" драмасыда Бехбудийнинг таъбири билан айтганда, тўй номли қаттол душман жаҳолатнинг айни сабаби, бош дастаги сифатида эътироф этилган. Муаллифлар саводсиз, алифни кўрса, таёқ дейдиган бой ва унинг атрофидаги ўзи каби жоҳилларга илм-маърифатли, кенг фикрли, узоқни кўра биладиган банк мирзосини қарши қўяди. Хусусан, мирзо хатна қилиш суннат бўлса-да, бутун бошли тўйга ўн беш минг сўм сарф этишнинг аҳмоқлик эканлигини, ундан кўра ушбу пулларни фарзандининг илм олишига йўналтириши афзаллиги каби манфаатли фикрига бой: "Шунча ота-бобомиздан қолган урф-русумни сани бир оғиз гапинг билан барҳам берамизми?"[5,161] дейиш орқали аслида катта тўй қилиб бойлигини кўз-кўз қилишни, қилаётган хатнаси бошқаларнинг тўйидан "... бир парда зиёд" бўлишини, халқ ичида овоза бўлишни мақсад қилган бой ўзини аждодларидан қолган кадриятларнинг муносиб посбонидек тутуди. Бу каби кимсалар ҳақида Ҳожи Муин "Тўй ва аза маросими ҳақида" номли мақоласида шундай дейди: "...диннинг амр ва наҳйилариндан юздан бирига амал қилмагон ҳолда, ота-боболаридан қолгон урф ва одатлардан четга чиқмаслиқ учун бор кучи ила тиришадир"[1].

Шунингдек, драматург Ҳожи бобо тилидан биз билан бир тилда сўзлашувчи қариндош, диндош бўлган Туркия давлатининг Истанбул шаҳрида ўттиз-қирқ кишилик ихчамгина ўтган бир тўйни ҳикоя қилиш орқали икки мусулмон халқининг бу маросимга муносабатини, бири мустамлака, бири сиёсий жиҳатдан мустақил бўлган бу икки давлат иқтисодий, ижтимоий, маънавий тараққиётнинг қайси босқичида эканлигини ўқувчига намоён этади. Драма сўнгида мирзонинг исрофгарчилик сабаб хонавайрон бўлган бойга қарата айтган қуйидаги сўзлари ҳамма замонларда ҳам долзарблиги билан аҳамиятга эга: "Бизларни илмсизлик шаробхўр қилди, жувонбоз қилди, аҳмоқ ва исрофкор қилди... Бошқа

миллатлар топган пуллари илм ва маориф, дин ва миллат йўлига сарф қилуб кундан кунга тараққий қилсалар, бизлар жаҳолат ва нодонлигимиз сабабидан топган молимизни ҳатто боғ ва ҳовлиларимизни сотуб, тўй ва аза, базм ва кўпкорига харажот қилиб, ўзгаларнинг бир парча нонига муҳтож хор-зор бўлмакдамиз"[5,171].

Асар муаллифлари драма орқали халққа маърифат ойнасини тутиб, мақсадли харажат қилиш, исрофгарчиликдан, бемаъни одатлардан воз кечишга чақиради. Мисол тариқасида фикран, ахлоқан таназзулга юз тутган бойнинг ҳаёт йўлини келтиради, унинг тутган йўлини қоралайди ва юз берган воқеа-ҳодисаларнинг барчасига илмсизлик сабабчи эканлигини уқтиришни мақсад қилади.

М.Беҳбудий "Бизни кемиргувчи иллатлар" мақоласида бошдан оёқ тўй, аза каби маросимларни иллат деб атайди ва бу каби маросимлар учун халқнинг исроф қилиб сарф этаётган маблағига, вақтига ачиниб қуйидаги аччиқ ҳақиқатларни ёзади: "Шаҳарларда ўртаҳол, яъни ўтурага хона ва боғи бор бир киши никоҳ учун икки минг сўм сарф этар ва ўғул хатнаси учун ҳеч бўлмаганда минг сўм", "...тўй бўлдими, ҳар ким ишини, деҳқончилигини кўюб, отланиб кўпқарига кетар. Деҳқон учун олтундан азиз вақт фавт бўлди-кетди"[3,338-342].

Муаллиф тўйларнинг ким ўзарга қилинаётганига ва исрофгарчиликлар оқибатида хонавайрон, ғариб бўлган, бўлаётган халқнинг ҳолига, уларни ғарибликка гирифтор қилаётган қоқоқ тафаккурига чин дилдан ачиниб: "Биз девонами? Биз таклифдан ташқарими, Худо учун сўйлангиз. Биз нима?! "[3,338-342], дейди. Адиб ўзи англаб етган ҳақиқатни, баҳам кўрган фикрларини қувватлаш учун Қуръондаги "Ло талаққу би ядикум ала таҳликкатиҳи" [3,338-342], яъни ўз қўлларингиз ила ўзингизни таҳликага отмангиз", оятини инкор этиб бўлмас далил сифатида келтиради.

М.Беҳбудий халқнинг маросимлар учун сарф этаётган катта-катта маблағларини, увол бўлаётган вақтини илм, дин йўлига ишлатишни ва бунинг натижасида жаҳоннинг тараққий этган давлатлари қаторида бўлишни чин дилдан хоҳлайди, орзу қилади. Юрт, миллат, дин манфаати учун энг мақбул йўл, нажот йўли шу эканлигига иймон келтиради.

А.Қодирий насри ҳақида кўплаб фикрлар билдирилган, аммо адиб шеърини тўплам яратмаган бўлсада, ижодини шеър ёзишдан бошлаган. Шулардан бир адибнинг шоир сифатидаги илк шеъри "Тўй" шеърини. Мустамлака сиёсати оқибатида қашшоқликка юз тутган халқнинг қалбида тўй маросими ва ундаги дабдабалар оғир бир дардга айланиб улгургани. Бу ҳолат Абдулла Қодирий каби буюк шахснинг қалбини жунбушга келтириши табиий эди. Муаллиф шеърда тўй маросимини "Кори мажус, кори шайтон" деб атайди, чунки бу маросимни на шариат, на Қуръони карим биз мусулмонларга буюрмаган. Шундай бўлса-да адиб тўй маросимининг ёр-дўстлар, биродарлар билан яқинлаштирадиган, орадаги гина-адоватларни унуттирадиган хусусиятларини ҳам инкор этмайди, аммо ўзини мусулмон деб биладиганларга фақирларни хонавайрон қилаётган, мулкидан, тандаги жонидан айирган, умрини хазон қилиб, ер билан яксон этаётган тўйдан воз кечишни сўрайди, "Ташласун" дея хитоб қилади.

Тўй мотиви А.Қодирийнинг бошқа жанрдаги асарлари, бинобарин, "Бахтсиз куёв" пьесаси, "Улоқда" ҳикояси, "Ўткан кунлар" романларида ҳам акс этган. Хусусан, "Бахтсиз куёв" драмасида Солиҳ ва Раҳима исмли ёшларнинг бўлажак тўйи ва ушбу тўй тафсилотлари асносида сюжет динамикаси вужудга келади. Воқеалар тўрт парда давомида

босқичма-босқич ривожланиб, ўзининг кульминацион нуктасига кўтарилади кўтарилади. Драма ҳақида Собир Мирвалиев ўзининг "Абдулла Қодирий кашфиёти" номли асариде: "...1914-йилда яратган "Тўй" номли шеърдаёқ бундай бидъат тўйларни қоралаш сари борган эди. Чамаси шеърда ифодалаб улгурмаган тўй исрофгарчиликлари ва унинг оқибатида рўй бериши мумкин бўлган бундай фожиалар уни ушбу фожиа асарни ёзишга онгли равишда тортган бўлса, ажаб эмас"[4,52], -деб ёзади.

Асарда ота-онасидан эрта ажралган, бир бошига ўзидан бошқа биров қайғурмайдиган, бировнинг эшигида хизматкор бўлиб кун кўрадиган, ўн гулидан бир гули очилмаган йигирма беш ёшли Солиҳга шундоқ ҳам машаққатли ҳаёти, атрофидаги инсонларнинг жоҳиллиги, тафаккурсизлиги сабаб янада оғирлашади. Кўрпасига қараб оёқ узатишни маъқул биладиган Солиҳ амакиси Абдурахимнинг қистови билан отасининг дўсти Файзибойнинг кизига уйланишга қарор беради ва охир-оқибат қайсар, оқибатини ўйлаб иш қилмайдиган, атрофдагиларига кўр-кўрона тақлид қиладиган Файзибойнинг хархашалари орқасидан керагидан ортиқ тўй харажатлари учун ижарахўр бойдан отасидан қолган ёлғиз уйини гаровга қўйиш эвазига қарз кўтаради. Шу ўринда адиб Файзибойнинг илмсизлиги ортидан фожиа учун замин тайёрлайди ва қарзини тўлай олмай боридан ажралиб, орига чидолмаган Солиҳ ҳамда аёли ўз жонларига қасд қилади.

А.Қодирий драманинг бошқа қаҳрамонларидан илман, фикран тубдан фарқ қиладиган, шариат қонун-қоидаларини ўзига дастур ул-амал қилиб олган мингбоши образини "ўрганган кўнгил ўртанса қўймас", - деганларидек кўнгли назр-у ниёзларга ўрганиб қолган домла-имом ва мустақил фикри йўқ Файзибой образларига қарши қўяди. Адиб ушбу икки карама-қарши фикрли инсонларнинг тўй юзасидан суҳбати орқали асарда илгари сурган ғояни китобхонга ошқора намоён этади ва қадам-бақадам конфликт ипини таранглашириб, персонажлар қиёфасини ёрқинлаштириб боради. Бинобарин, Карим мингбошининг фикрлари нечоғлик тўғри эканлигини асар сўнгида фарзанди устида ёш тўкаётган Файзибойга, ушбу ҳолатга гувоҳ бўлиб турган китобхонга, пьеса томошабинларига мурожаатидан: "Шариати Мустафога бўюнсунишлар, энди кўзларингизни очинглар. Бидъат тўйга исроф бўладурган оқчага ўғлингизларни ўкутинглар, ёки жамияти хайрияга иона қилинглар. Ўғул ўкутмоқ яхши ҳам фарздур, тўйга исроф қилмоқ бидъатдур"[5,193] каби маърифатпарварликка йўғрилган фикрларидан билиб олиш мумкин.

Хулоса сифатида шуни эътироф этиш лозимки, жадидлар мустамлака ҳолатда, йўғон чўзиладиган, ингичка узиладиган бундай шароитда халқнинг исрофгарчиликларга тап тортмай қўл уришини қоралашган. Илмсизлик оқибатида кундан кунга авж олиб бораётган бидъат тўйларни тўхтатиш учун баҳоли қудрат ҳаракат қилишган ва ўз асарлари, фавқулодда ўткир мақолаларидаги реал фикрлари орқали миллат тараққиётига тўсик бўлаётган бу каби тўйларнинг нечоғлик зарарли ва самарасиз эканлигини халққа тушунтирмоқ учун бел боғлашган.

REFERENCES

1. Ҳожи Муин "Тўй ва аза маросими ҳақида"///"Меҳнаткашлар товуши" газетаси, 1919 йил, 22 март.
2. <https://lex.uz/ru/docs/-5153833>
3. Маҳмудхўжа Бехбудий "Бизни кемиргувчи иллатлар"///"Ойна» журнали, 1915 йил. № 13. 338-342 бетлар.
4. Мирвалиев С. Абдулла Қодирий кашфиёти. - Тошкент: "Машхур пресс", 2018. – Б. 208
5. Ризаев Ш. Жаид драмаси. Тошкент: Шарқ, 1997. – Б 320.

ARUZ VAZNI IMKONIYATLARI VA CHO'LPON SHE'RIYATIDA ARUZ VAZNI

Boboqulova Nafosat Qaxorovna

TerDU magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7971700>

Annotatsiya. Ushbu maqolada she'r va ohang butunligi, vaznlar tasnifi haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, aruz vaznining kelib chiqish tarixi, uning o'ziga xos xususiyatlariga ham to'xtab o'tilgan. Cho'lponning aruz vaznidagi she'rlaridan ham namunalar keltirilib, tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. She'riy vaznlar, ritmik nutq, aruz, barmoq, erkin vazn, she'rshunoslik.

THE POSSIBILITIES OF ARUZ VAZNI AND ARUZ VAZNI IN CHOLPON'S POETRY

Abstract. This article discusses the integrity of the poem and melody, and the classification of weights. Also, the history of the origin of Aruz weight and its specific features are also discussed. Samples of Cholpon's poems in Aruz weight were also given and analyzed.

Key words. Poetic weights, rhythmic speech, aruz, finger, free weight, poetry.

ВОЗМОЖНОСТИ АРУЗ ВАЗНИ И АРУЗ ВАЗНИ В ПОЭЗИИ ЧОЛПОНА

Аннотация. В данной статье рассматривается целостность стихотворения и мелодии, а также классификация весов. Также рассматривается история происхождения гири аруз и ее особенности. Также были даны и проанализированы образцы стихотворений Чолпона в весе Аруз.

Ключевые слова. Поэтические веса, ритмическая речь, аруз, палец, свободный вес, поэзия.

She'r ohang jihatidan ma'lum bir qolipga solingan, ijodkorning his-tuyg'ulari, ichki kechinmalari ifodasi sifatida vujudga kelgan **ritmik nutqdir**. Nutqning bu tarzda qolipga solinishi she'riy vazn yoki she'riy tizim deb ataladi. **Vazn nutqni o'lchash**, guruhlash va muayyan tizimga solishga xizmat qiladi, uning musiqiyliigi va ohangdorligini oshiradi. O'zbek she'riyatida asosan uchta: **barmoq, aruz va erkin vaznlar** qo'llanilib kelgan. Har bir millat adabiyotidagi she'riy vaznlar o'sha xalq tilining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadi. Shu ma'noda o'zbek tilining ifoda va ohang imkoniyatlariga eng ko'p mos keluvchi she'riy tizim milliy vaznimiz hisoblangan barmoq vaznidir. Barmoq vazni misralardagi bo'g'inlar sonining bir xil miqdorda takrorlanishi va guruhlanishiga asoslanadi. Bu tizimda bo'g'inlarning sifati, ochiq yoki yopiqliigi muhim emas. O'zbek she'riyatiga XX asrda kirib kelgan erkin vazn esa bo'g'inlar miqdorining turli-tumanligi, qofiyalanish va bandlarda erkinlikka asoslanganligi bilan ajralib turadi. Turkiy she'riyatga arab va fors adabiyoti orqali kirib kelgan **aruz tizimida** bo'g'inlarning miqdoridan tashqari qat'iy sifati: **cho'ziq va qisqaligi** ham muhim ahamiyat kasb etadiki, bu o'zbek kitobxonlari uchun muayyan murakkablikni vujudga keltiradi. Maqolamizning asosiy maqsadi esa ana shu murakkablikni muayyan darajada bartaraf etishda she'riyat ixlosmandlariga oz bo'lsa-da ko'maklashishdan iborat.

VIII asrga kelib arab olimlari orasida she'riyat va xalq og'zaki ijodi orasidagi munosabatni o'rganish, ularning muayyan qonuniyatlarini ishlab chiqishga ehtiyoj tug'ildi. Bu vazifa haqli ravishda «arab filologiyasining otasi» deb e'tirof etiluvchi olim Xalil ibn Ahmad (715/719 – 786/791) tomonidan amalga oshirildi. U aruz ilmini bir butun tizim holiga keltirdi va uning nazariy

asoslarini ishlab chiqdi. «Aruz» soʻzining koʻplab lugʻaviy maʼnolari bor. Adabiy istiloh sifatida ularning qay biri asos qilib olingani aniq emas. Bu borada olim va ijodkorlar tomonidan bir-biridan tubdan farq qiluvchi bir qancha fikrlar bildirilgan. Ulardan bir nechtasini keltirib oʻtamiz: 1. **Vodiy nomi.** 2. **Makka shahrining nomlaridan biri.** 3. **Taraf, jihat, mintaqa, yon.** 4. **Bulut.** 5. **Sarkash tuya.** 6. **Chodirning oʻrta ustuni.** 7. **Oʻlchov.** Endi ushbu fikrlarning izohi bilan tanishsak. Alisher Navoiy oʻzining «Mezon ul-avzon» (Vaznlar oʻlchovi) asarida aruz ilmining asoschisi Xalil ibn Ahmad yashagan hudud yaqinida Aruz degan vodiy borligi haqida maʼlumot beradi. Bu vodiyda arablar chodirdan uylar tikib, ularni bezatib sotar ekanlar. Uyni «bayt» deb atasharkan. Baytning mavzun-nomavzun (vaznli-vaznsiz) ekanligini aruz fanining oʻlchoviga solib koʻrishganidek, bezatilgan uylar ham bahoga solib oʻlchab koʻrilar ekan. Shu tariqa mazkur ilm ushbu vodiy nomi bilan «aruz» deb atala boshlangan. Manbalarda, xususan Sayfiy Buxoriyning «Aruzi Sayfiy» asarida aytilishicha, Xalil ibn Ahmad Makkada oʻziga yangi ilhom ato etilishini tilab duo qiladi. Duosi ijobat boʻlib, aruz ilmiga asos soladi va uni Makkaning nomlaridan biri boʻlgan soʻz, yaʼni Aruz nomi bilan ataydi. **Aruz sheʼrshunoslik** ilmining bir qismidir. Uning «taraf, yon» degan maʼno anglatishi sheʼr ilmining bir tarafi degan mazmun bilan bogʻliq. Baʼzi rivoyatlarga koʻra, aruz muammolarning yengil hal etilishiga olib borgan yoʻl ramzi boʻlmish bulutga oʻxshaydi. Sheʼr vaznining toʻgʻri yoki yanglish ekanligi shu ilm orqali aniqlangani uchun ham «aruz» soʻzi bulut degan maʼnoga ham nisbat berilgan. 8 Aruz vazni tuya yurishining ritmidan olingan degan rivoyatlar ham mavjud. Badaviylar tuya sahroda yurishni xohlamay, sarkashlik qilgan paytda uni tezlatish uchun maxsus qoʻshiqlar kuylaganlar va bu qoʻshiqlar ohangi aruz vaznining vujudga kelishi uchun asos boʻlgan degan qarashlar bor. Aruz tizimiga xos boʻlgan koʻplab istilohlar ham tuya hayoti bilan bogʻliq soʻzlar asosida vujudga kelgan deyish mumkin. Aruz sheʼriy tizimi arablardan forsiy va turkiy adabiyotga keng yoyildi. Hijratning ilk asrlarida Arab xalifaligi butun Eronni fath etdi. Qadimiy Sosoniylar davlati madaniyati tomir otgan bu hududlarga islomiyat va arablar bilan Qurʼoni Karim va u ifodalangan til – arab tili kirib keldi. Natijada sheʼriyatda ham asta-asta arablarga xos yangilanishlar boʻy koʻrsata boshladi. Turkiy adabiyotda islomdan avval oʻziga xos maxsus nazm texnikasi boʻlgan va bu tizim boʻgʻinlar soniga asoslangan. Ushbu tizimda yozilgan sheʼrlarning aksariyat qismi toʻrtliklardan iborat boʻlishi bilan ahamiyatli edi. Kuzatuvlarga koʻra, turkiy xalqlar ilk bor aruz tizimida qalam tebrata boshlaganlarida barmoq vazn tizimiga yaqin turuvchi vaznlardan foydalanganlar. Aruz muomalaga kirgan ilk davrlarda yozilgan Yusuf Xos Hojibning «Qutadgʻu bilig» asari «Shohnoma» vaznida, yaʼni mutaqorib bahrida yozilgan. Yusuf Xos Hojibning aynan shu oʻlchovni tanlashiga sabablardan biri sifatida mutaqorib bahrining turkiy xalqlar sheʼriy tizimi – barmoqning eng faol shakllaridan boʻlgan oʻn bir boʻgʻinli vazniga juda uygʻun ekanligini keltirish mumkin. Adib Ahmadning «Hibat ul-haqoyiq» asarida ham ushbu oʻlchov toʻrtliklar shaklida ifoda etilgan. Turkiy aruzning nazariy va amaliy jihatdan shakllanishida buyuk mutafakkir shoir hazrat Alisher Navoiy ijodining oʻrni beqiyos. Navoiy oʻzining aruz qonunqoidalariga bagʻishlangan «Mezon ul-avzon» asarida 19 bahr, 160 vazn haqida maʼlumot beradi, har bir vaznga turkiy tilda misollar keltiradi. Shoir sheʼriyatining gultoji hisoblanmish «Xazoyin ul-maoniy» kulliyotining oʻzida 13 bahr, 90 ga yaqin vazn istifoda etilgan. Agar bunga buyuk mutafakkirning epik sheʼriyati, forsiy tildagi sheʼrlarida qoʻllanilgan vaznlarni ham qoʻshib hisoblaydigan boʻlsak, mazkur koʻrsatkich 100 dan ortadi. Ularning barchasi aruz tizimi turkiy

she'riyatning ajralmas qismiga aylanganligini bildirish barobarida bu she'riy tizimning turkiy til qonuniyatlariga naqadar mos kelishini ham isbotlab beradi.

Bu o'rinda Cho'lponning ham aruz vaznida yozilgan she'rlarini tahlil qilamiz. Masalan, 1920 yilda yozgan she'rlarini olaylik. Ularning aksariyati bevosita o'sha yili 1 — 5 sentyabrda Bokuda bo'lib o'tgan Sharq xalqlari qurultoyi taassurotlari ostida yozilgan. Shunda Turkistondan butun boshli bir poyezd borgan. Xorijdan ham vakillar kelganlar. Keng miqyoslarga chiqish vakillarimizning o'zliklarini anglashga yordam bergan. Vakillar orasida Cho'lpon ham bor edi. U o'zining «**Qalandar ishq**», «**Yorug' yulduzga**» she'rlari ostiga «Boku, 1920 yil» deb qo'ygan. Birinchisiga «**eski tartibda**» deb izoh beradi. Bu bilan uning shakli-mazmuniga, ya'ni **aruzda, an'anaviy muhabbat mavzuida yozilganligiga ishora** qiladi. Darhaqiqat, she'r janriga ko'ra g'azal bo'lib,

hazaji musammani solim (mafoiylun mafoiylun mafoiylun mafoiylun, mafoiylun mafoiylun mafoiylun mafoiylun-da yozilgan. Uning matlasi (birinchi bayti) quyidagicha:

***Muhabbatning saroyi keng ekan, yo'lni yo'qotdim-ku,
Asrlik tosh yanglig' bu xatarli yo'lda qotdim-ku.***

Mazmun ham ishqiy. Birgina «asrlik tosh», «xatarli yo'l» va unda «qotmoq» ishqiy mazmundan uzoqroqday tuyuladi. Qolgani — **an'anaviy**. Ohang — **ravon, dard — samimiy**.

***Karashma dengizin ko'rdim, na nozlik to'lqini bordir,
Halokat bo'lg'usin bilmay, qulochni katta otdim-ku.***

Karashma birovga yoqish uchun qilinadigan nozli, yoqimli xatti-harakatdir. Shoir uni dengizga qiyos qilayapti. Yoqimli dengiz, muallif nazdida uning po'rtanali ham, osoyishta ham payti emas. Yengil chayqalib turgan holati. Ohista chayqalgan dengiz kishini o'ziga rom etib, unga tushgan kishini ichkarilarga olib ketib qolganiday ma'shuqaning ham yoqimli hara-katlari oshiqni sehrlab, oxiri nima bilan tutashini aytib bo'lmaydigan holga keltirib qo'ygan. She'rda mumtoz adabiyotimizga xos bo'lgan mana shu ruhiy va moddiy holatlarning ayni bir matnda jamlanishi yaqqol ko'rinib turibdi. Ayni paytda, bu yerda aldanganlik e'tirofi, hatto uning yengil iztirobi ham bo'rtib turibdi.

Navbatdagi baytda muqoyasa boshqa yo'nalishga ko'chiriladi:

***Ajab dunyo ekan bu ishq dunyosi, ayo do'stlar,
Bu dunyo deb, u dunyoni bahosiz pulga sotdim-ku.***

Karashmadan boshlangan gap ishqqa, undan esa, bu yo'lda eng muqaddas narsalarni barbod etganlik e'tirofiga va uning ham yengil iztirobiga kelib bog'lanmoqda. Va she'r shu taxlit shoir kechinmalarining ruhiy va moddiy olam vositasidagi e'tirof va iztirobga qurilgan muqoyasasi asosida davom etadi. Ko'ringanidek, uning an'anaviyligiga, ishqiyiligiga shubha yo'q. Shu bilan birga, u faqat ishqiy doirada qolgan deyish ham to'g'ri bo'lmaydi. E'tirof va iztiroblar deyarli hamma o'rinda aldanish va pushaymon ma'nolarini ham tashiydiki, bu xohlang-xohlamang, sho'rolarni bilib bilmay etagidan tutgan juda ko'p millatparvar ziyolilarimizning o'sha kunlardagi tuyg'ulariga esh edi. Bu holni g'azalning pushaymon armon darajasiga ko'tarilgan maqtasida ham ochiq-oydin kuzatish mumkin:

***Muhabbat osmonida go'zal Cho'lpon edim, do'stlar,
Quyoshning nuriga toqat qilolmay, yerga botdim-ku.***

Shubha yo‘qki, «Cho‘lpon» va «Quyosh»ning ma‘nolari bu yerda juda keng. U osmon yoritqichlari va ishq-muhabbatdagi martabadan hokim va mahkum, hukmron va tobe singari ijtimoiy-siyosiy jarayonlargacha daxldor ekanligini kuzatish mumkin.

REFERENCES

1. Dilnavoz Yusupova. ARUZ VAZNI QOIDALARI VA MUMTOZ POETIKA ASOSLARI. O‘quv qo‘llanma Toshkent – 2018. 3-5 b.
2. Begali Qosimov. Abdulhamid Cho‘lpon. Toshkent.- 2015.
3. Afoqova Nodira. Jadid g‘azaliyoti. Toshkent.”Fan”- 2005.

“SUHAYL VA GULDURSUN” DOSTONI MUNDARIJASIGA DOIR

Mamatqulov Botir

Termiz davlat universiteti talabasi.

Murtazayev Babanazar Xurramovich

Ilmiy rahbar, Termiz davlat universiteti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7972487>

Annotatsiya. Maqolada Sayfi Saroyining “Suhayl va Guldursun” dostoni tahlili amalga oshirilgan bo‘lib, qahramonlar sarguzashti, ularning faoliyatiga diqqat qaratilib, taalluqli xulosalar yasalgan. Dostonning yaratilishi, uning qiymati, tasvir voqealari, bosh qahramonlar sarguzashti badiiyati kabi hodisalar atroflicha qarab chiqiladi. Shu asarga yaqin turuvchi mos, mushtarak afsona va rivoyatlarga ham e‘tibor qaratilib, ular qiyosan o‘rganilib, ularning ahamiyati, tutgan o‘rni kabilar ham nazardan soqit etilmagan.

Kalit so‘zlar. Doston, xalq, ijod, qahramon, sarguzasht, ishq, sevgi, muhabbat, Temur, To‘xtamish, Suhayl, Guldursun, jang, zindon, sahro, cho‘l, qum, jazirima, chanqoqlik, tashnalik, qabr, fojia, o‘lim, qiyos, taqqos, muqoyasa.

ABOUT THE CONTENT OF THE EPIC "SUHAYL AND GULDURSUN"

Abstract. The article analyzes the epic "Suhail and Guldursun" by Saifi Saroi, focuses on the adventures of the heroes, their activities, and draws relevant conclusions. Events such as the creation of the epic, its value, the events of the image, the art of the adventure of the main characters are carefully considered. Attention is also paid to common myths and legends that are close to this work, they are comparatively studied, and their significance and role are not overlooked.

Keywords. Epic, folk, creativity, hero, adventure, love, love, love, Temur, Tokhtamysh, Suhayl, Guldursun, battle, dungeon, desert, desert, sand, heat, thirst, thirst, grave, tragedy, death, comparison, comparison, comparison.

О СОДЕРЖАНИИ ЭПОСА «СУХАЙЛ И ГУЛДУРСУН»

Аннотация. В статье проведен анализ эпоса Сайфи Сарои «Сухайл и Гульдурсун», акцентировано внимание на приключениях героев, их деятельности, сделаны соответствующие выводы. Тщательно рассматриваются такие события, как создание эпоса, его значение, имиджевые события, художественность приключения главных героев. Обращается внимание и на распространенные мифы и легенды, близкие к данному произведению, они сравнительно изучаются, не упускается из виду их значение и роль.

Ключевые слова. Эпос, народ, творчество, богатырь, приключения, любовь, любовь, романтика, Темур, Тохтамыш, Сухайл, Гулдурсун, битва, подземелье, пустыня, пустыня, песок, зной, жажда, жажда, могила, трагедия, смерть, сравнение, сравнение, сравнение.

“Suhayl va Guldursun” dostonini professor Abduqodir Hayitmetov (12) “O‘zbek tili va adabiyoti” jurnalining 1974-yil 4-sonida so‘z boshi yozgan va Nasrullo Davron nashr ettirgan edi. Bu doston 1966–67 yillar olib borilgan izlanishlar natijasida shoir Nasrullo Davron tomonidan qo‘lga kiritiladi. Qo‘lyozma Farg‘ona, O‘zbekiston tumani Kamolxon Sultonov xonadonida saqlangan, u 1398-yili Misrda ko‘chirilgan, kotib Abul ibn Qodirdir. Qo‘lyozma mo‘jaz bo‘lib, uning muqaddimasidan so‘ng Tug‘lixoja Xorazmiy, Mavlono Is‘hoq Xorazmiy, Mavlono Ahmad Urganjiy g‘azallari beriladi. Tug‘lixoja va Mavlono Is‘hoq nomlari Sayfi Saroyi (1321–1396)ning

“Guliston bit-turkiy” qo‘lyozmasi sahifalaridagi mushoira qismida ham uchraydi. Ammo Mavlono Ahmad Urganjiy nomi she‘riyat muxlislariga, mumtoz adabiyotimiz muhiblariga ma‘lum emas edi. Qo‘lyozmaning keyingi sahifalaridan Sayfi Saroyining 2 bayti, 2 qit‘asi va 82 baytdan iborat “Suhayl va Guldursun” dostoni joy olgan.

“Suhayl va Guldursun” mundarijasi debocha ila ibtido topib, u asar mavzusini va mazmunini ifoda etadi:

Emas afsona chin ushbu bitilmish,
Bu chin, afsonatek ishqda yetilmish (7–B.76).

davomi:

...Temur Urganja tortib keldi lashkar,
Ko‘rub ko‘z – ko‘r, bo‘lub qoldi quloq – kar.
O‘lib qatti so‘g‘ishdi To‘xtamishxon,
Tiri oyridi tuvg‘ondin tug‘ushg‘on.
Suhayl alpni elittilar asirg‘a,
Hama qoldi bo‘lub ojiz bu sirg‘a (7–B.76).

Doston 19 baytdan iborat debochasi ila boshlanadi, dostonning 2-qismi “Suhaylning chohda yotmishi” deb nomlanadi va u 6 baytli, 3 - qism 11 baytli, uning sarlavhasi: “Suhaylning tush ko‘rishi” deyiladi. Dostonning 4-qismi: “Shoh qizi Guldursun Suhaylni ko‘rgani va uni sevib qolg‘onin bayoni” deya atalib, u 12 baytli, uning boshlanmasi:

O‘lan uzra qurulg‘on xaymada shoh,
Zafardin shod bo‘lub yotmishdi ogoh.
Bor erdi shoh qizi Guldursun oti,
Tilim evrilmas aytmog‘i sifoti (7–B.77).

Dostonning 5-qismi “Guldursunning chohga tushub Suhayl bilan so‘zlashgani” tarzida nomlanib, u 10 baytli. Dostonning xotimaviy 6-qismi 24 baytli, u “Suhayl bilan Guldursunni chohdan chiqib qochganlari bayoni” deb nomlanib, ikki sevishganning kimsasiz sahro sari qochgani voqeasini hikoya qiladi. Sahro quyosh taftidan alanga sifat o‘t ichida yonmoqda:

Alar ko‘p yurdivu sahrog‘a kirdi,
Gunashdin sahro uzra do‘zax erdi (7.–B.78).

Ochlik va suvsizlikdan, gunash – quyosh alangasidan do‘zaxga aylangan sahro qo‘ynida Guldursun hushidan ketib yiqiladi. Suhayl suv va non ilinjida behuda sahro kezadi:

Suhayl bordi toparg‘a suvg‘a, dong‘a,
Vale darmon berolmay qoldi jong‘a(7.–B.78).

Cho‘lning otashi og‘ushida Guldursun tashnalikdan halok bo‘ladi, bu holga chiday olmagan Suhayl:

– “Menga yaxshi, – dedi, – yor birla o‘lmak,
– Na lozim g‘am bilan dunyoda qolmak” (7.–B.78).

o‘z bag‘riga tig‘ sanchadi, ana shu bayt “Uch bulbul gulshani”dagi “Suhayl va Guldursun” (10–B.329)da ayni shu xilda, ammo ustoz N.M.Mallayev kitobida bir so‘zda farqni kuzatdik:

Menga yaxshi bukun yor bilan o‘lmak,
Na lozim g‘am bilan dunyoda qolmak (5.–B. 261).

Dostonning oxirgi baytida uning yozilgan 796 (1394) yili qayd etiladi:

Yeti yuz to‘qson olti navro‘z oyi

Xatm etti buni Sayfi Saroyi (7–B.78).

Dostonda Amir Temur (1336–1405) va Oltin Oʻrda xoni Toʻxtamishxon nomlari tilga olinadi, bunda ayrim tarixiy voqealarga ishora borligi sir emas. Amir Temur 1389–91 va 1394–95 yillar Oltin Oʻrda xoni Toʻxtamishxonga qarshi yurishlar uyushtiradi, bungacha Toʻxtamishxon 1387–88 yillar Movarounnahrda hujum qilgan edi. Ana shu Toʻxtamishxonning beboshligi Amir Temurni junbushga soladi, 1394–95 yillardagi yurishlar chogʻi Shimoliy Kavkaz, Terek daryosi vohasida Toʻxtamishxon qoʻshinini tamoman tor-mor etib, Volga daryosi sohilidagi qator shaharlarni vayronaga aylantiradi, natijada Oltin Oʻrda xonligi oʻz nufuzini yoʻqotib, mayda xonliklarga parchalanib ketadi.

Amir Temur va Toʻxtamishxonning rus zaminida roʻy bergan qirgʻin barot qurolli toʻqnashuvlari ayrim afsona hamda rivoyatlarda aks etganini kuzatamiz. Shunday rivoyatlardan birini ustoz Natan Mallayev hikoya qiladi bu afsona Chelyabinsk viloyati Temurlang temir yoʻl bekatidagi Temurlang minorasi haqida Amir Temur bilan jangda Toʻxtamishxon yengilib, koʻp askarlari va oʻgʻli asirga tushadi, Toʻxtamishxon oʻgʻlining jasoratini eshitgan Temurning qizi yigitni sevib qoladi, uni zindondan ozod etadi. Sevishganlar qochib ketayotganida Temur askarlari ularni yetib oladi, tengsiz toʻqnashuvda yigit halok boʻladi, alamiga chiday olmagan qiz oʻziga xanjar sanchib oʻladi. Oshiq yigit, maʼshuqa qiz mardligiga qoyil qolib, tan bergan Temur ularni ehtirom bilan dafn ettirib, oʻsha yerda yodgorlik minorasi bunyod qildiradi. Demak Sayfi Saroyi bu xil talay afsonalar bilan tanish boʻlib, ana shular asosida oʻzining ajoyib dostonini yaratgani maʼlum boʻladi (5–B.261–262).

Ustoz Natan Mallayev yana bir “Guldursun afsonasi” nomli afsonaning mazmunini hikoya qiladi, afsonada aytilishicha qadim Qoroqolpogʻistonda koʻhna moziy zamonda Guliston degan obod shahar boʻlgan ekan. Dushman shaharni qamal qilibdi, Guliston shohi aholini mudofaaga safarbar etibdi. Qamal choʻzilib ketibdi, har ikki tomon ham holdan toyibdi, mudofaachilarning va dushmanning sillasi quribdi, oziq-ovqat taqchilligi tasiri sezilibdi. Mudofaachilar dushmanni chalgʻitish niyatida bir necha semizroq sigirga oxirgi don-dunni yedirib, sigirlarni shahar darvozasidan tashqariga chiqarib yuboribdi. Ochlikdan tinka madori qurigan dushman sigirlarni soʻyib qarashsa, ularning yaxshi boqilganiga iqror boʻlib, shahar aholisining oziq-ovqat zaxirasi koʻp ekan degan fikrga kelibdi. Dushman ketish taraddudiga tushibdi, shunda Guliston shohining yengiltak qizi Guldursun dushman lashkarboshisiga mahfiy maktub yoʻllab, unga asl voqeani anglatdi. Boisi Guldursun qala ustida jangni kuzatib dushman lashkarboshligʻini sevib qolgan edi, ehtirosi ustun kelgan togʻ qizi xiyonat yoʻliga oʻtdi. Shahar aholisi taslim boʻldi, lashkarboshi Guldursunning harakatidan xursand boʻlsa-da, otasiga sodiqlik qilmagan, menga ham xiyonat qiladi deb, qizni sochlaridan ot dumiga bogʻlab sudratib oʻldiribdi. Guliston shahri xarobaga aylanibdi, bunga sababchi boʻlgani uchun vayronaga Guldursin deb nom berishibdi.

Ustoz Natan Mallayev tagʻin ayni shunga monand bir rivoyatni mutaffakir Alisher Navoiyning “Tarixi mulki Ajam” asarida “Shopur zul Aktor” faslida kuzatadi (5–B.166). Rivoyatda keltirilishicha, Toyir degan shohning Malika nomli qizi otasi va yurtdoshlariga xiyonat qiladi. Malika ota yurti darvozasini Shopurga ochib beradi va Shopurga turmushga chiqadi, lekin Shopur otasiga vafo qilmagan menga vafo qilarmidi, deb uni qatl ettiradi (6–B.214–216).

Bu mavzuga oʻxshash yana bir rivoyat “Dol podsho va uning qizi malika Varzina haqida ertak” deb ataluvchi sheriylar ertak Boltajon Sodiqov qalamiga tegishli (9). Ayni shu mavzu bir paytlar yurtdoshimiz taniqli adib Mengziyo Safarovning “Ona tuproq qoʻshigʻi” asarida berilgan

edi. B.Sodiqov rivoyat mazmunini M.Safarov asaridan olgan (8). “Ona tuproq qo‘shig‘i”da hikoya etilishicha, “Dalvarzintepa” Surxon vohasining eng katta va ko‘rkam shaharlaridan biri ekan. Shahar Dal ismli podshohning poytaxti va uning Varzina nomli go‘zal qizi bor ekan. Shahar muxtasham va mustaxkam ekan, uning ovozasini Ali degan pahlavonning qulog‘iga yetib boripti. Ali Dalvarzin shahriga qo‘shin tortadi, buni eshitgan Dal podshoh shahar atrofidan keng va chuqur xandaqlar qazdiribti va uni suvga to‘ldiribti. Ali shaharni qamal qilibti, lekin uni zabt etish cho‘zilib ketibdi. Axiri Ali hiyla izlab topibdi, u Dal podshohning go‘zal qizini o‘ziga rom eish uchun baland dor qurdiribdi. Baland dor ustida Ali oq salla va oq yaktakda erta tongdan kech shomgacha chiroyli o‘yinlar ko‘rsata boshlabdi. Ali mohir dorboz ekan, dorda o‘ynayotgan navqiron yigitning chaqon harakatlari qiz e‘tiborini o‘ziga tortibdi. Shoh qizi bora-bora Aliga oshiq bo‘lib qoladi, bir kuni shahar ichidan ko‘k kaptar uchib kelib dor arqoniga qo‘nibdi. Kaptar bo‘ynida xat bor ekan, xat Varzinadan Aliga ekan. Qiz yigitning muddaosini so‘rabti, yigit qizni deb bu yurtga kelgani, qizini Aliga ravo ko‘rmagan Dal podshohi jazolash niyatida ekanini aytadi.

Shunday qilib yozishmalar davom etibdi, qizdan Ali shaharga suv qayerdan kelishini so‘raydi. Qiz buni batafsil tushuntirib beribdi. Shimolda To‘palang degan tog‘ daryosi oqadi, sen shu daryoni top va ikki qopga tarang qilib somon tiqib tarang qilib daryoga tashla. Qoplarni kuzatib bor. Qoplar to‘palangning Qoratog‘ daryosi bilan qo‘shilgan joyiga borganda ulkan girdobga tushib aylana boshlaydi. O‘sha joyga askarlaringni eng chaqqonlarini kirit, suv quyiladigan o‘ra bor. Shu o‘raning qopqog‘ini yopsa, shaharga keladigan suv g‘ippa bug‘iladi (8–B.142). Dal podshohning qizining vafosizligini sinovdan o‘tkazgan pahlavon Ali, sen padaringga vafo qilmading, menga vafo qilarmiding deb qizni qatl qilipti. Ko‘rinadiki, qadim zamonlarda ibtido topgan bir rivoyat turli ko‘rinishlarda zamonlar osha bizning davrgacha yetib kelishi va intihosiga yetishi hayratli hodisadir.

Suhaylu Guldursun” dostonining badiiy xususiyatlari o‘ziga xos, unda ishlatilgan qofiya tizmi, radif qo‘llash, tajnisdan foydalanish yaxshi natijalar bergan. Bularning bari shoirning san’atkorligidan dalolatdir, chunonchi tajnisdan unumli istifoda etiladi:

Suhayl xusni erur Yusufdin oli, (oliy-yuqori),
Etar mot olmani, yuzining oli. (qizilligi)
Biyik aramlari bor, so‘zi shirin, (chuchuk)
Bo‘lur oshiq oni ko‘rganda Shirin. (nom, ism.–B.76).
Kechin bo‘lg‘ach, borib posbonga o‘tru (yoniga)
O‘zin xohishin aytdi anda o‘tru (to‘g‘ri).
Ko‘rub Guldursun og‘lab holig‘a yuz (sanoq son),
Choh ichra kirdi, qo‘ydi yuzina yuz (Yuz –chehra–B.77).
Uchib kelmas edi qushlar bu yerg‘a, (bu yerga)
Topilmas erdi suv tashna har erg‘a... (yigitga)
Iloho asran Sayfi Saroying, (shoirning o‘zi)
Xalos aylab zulmdin keng saroying (saroy –B.78).

Chiroyli qofiya vositasida qahramon ichki ruhiyatini ochib berilishi tahsinga loyiq:

Suhayl shu yo‘l o‘za bormoqda g‘amgin,
Sevinchi qora kiygan, ko‘zi namgin.
Uning ko‘nglinda so‘ng‘inlik hamisha,
Ko‘runmas unga gulzoru na besha(–B.76).

Yoki :

Va oni tashladilar katta chohga ,
Sira osmoy alar go'sh ohu vohga.
Gunash dunyo yuzindin chohga botti
Uzilgan gul tekin tuproqda yotti.
U yotgan choh icha yo'q shu'lai nur,
O'langamas, tiriga eordi bir go'r (-B.76).

Yuqoridagi tasvirlar Suhaylning asirga olinishi va zindonga solinishi voqealariga taalluqli bo'lib, qahoamon ahvolutini anglashda ham muhimdir.

Guldursunning chohga tushib Suhayl ahvolidan voqif bo'lish voqeasi ayniqsa, bu holdagi Suhayl kayfiyati yaxshi ifodalangan:

O'nginda tushdakin ko'rganga u shod (-B.77),
Alam toshi sinib, dil bo'ldi ozod (-B. 78).

Ayniqsa, sevishganlarning jazirama cho'ldagi ochlik va tashnalik ahvoli, qiynoq holati, nihoyat ularning azobda o'limga mahkum etilishi ancha diqqatli tasvirini topgan:

Suhayl ohidin shu dam qo'pti bo'ron,
Aning tekkim bo'zuldi charxi davron.
Alar uzra to'kuldi, ko'mdi tuproq,
Bu sirni tanho sahro bildi ko'proq (-B.78).

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2016. – 58 b.
2. Bobomurodov Mamat (1938–2000)ning “Varzinshoh va Dallioy” asari. Taassufki bu asar bilan tanish emasmiz.
3. Mallayev N.M. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: “O'qituvchi”, 1965. – 746 b. (Xalq og'zaki ijodi. “Guldursun afsonasi”.– B.200–201).
4. Mallayev N.M. O'zbek adabiyoti tarixi. Birinchi kitob. Uchinchi nashri. – Toshkent: “O'qituvchi”, 1976. – 664 b.
5. Navoiy Alisher. Asarlar. 15.t. T.14. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1967. –272 bet. (Tarixi muluki Ajam. – B.183–238. Shopur Aktov. – 214–216).
6. Sayfi Saroyi. Suhayl va Guldursun // O'zbek tili va adabiyoti. 1974. –№ 4. –B.75–78. Nashrga tayyorlovchi Nasrullo Davron.
7. Safarov M. Ona tuproq qo'shig'i. Qissalar, esselar, hikoyalar. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1989. – 352 b.
8. Sodiqov Boltajon. Dol podsho va uning qizi malika Varzina haqida ertak. // Termiz oqshomi. –2012. –16-yanvar.
9. Suhayl va Guldursun // Uch bulbul gulshani: [To'plam]. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986. –648 b.– (O'zbek adabiyoti bo'stoni). Mundarija: Yusuf va Zulayho (Durbek.) Gulistoni bit-turkiy (Sayfi Saroyi.–B.326–330) Xusrav va Shirin (Qutb Xorazmiy).
10. Fozilov Ergash. Kirish // Saroyi Sayfi. SHE'RLAR. GULISTON. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1968. – 256 bet (-B.3–7).

O'QUVCHI YOSHLAR MEDIASAVODXONLIGINI OSHIRISHNING ZARURIYATI

Mahmudova Nodira Jamollidinovna

Guliston davlar universiteti

Pedagogika fakulteti o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7972508>

Anontatsiya. Mazkur maqolada o'quvchi yoshlarning mediasavodxonligini oshirish yo'llari, buning zaruriyati izohlab berilgan. Chunki hozirgi globallashuv jarayonida media olamdan oqilona foydalanish ko'nikmasi har bir yosh avlod o'rganishi zarur bo'lgan vazifalardan biri hisoblanadi. Mediamadaniyatning rivojlantirilishi orqali internet tarmog'idai ma'lumotlar kerakli va unumli foydalanishga erishiladi.

Kalit so'zlar: mediata'lim, o'quvchi, yoshlar, tarbiya, ta'lim, ong, internet, multimedia, axborot, ma'lumot, tartib.

НЕОБХОДИМОСТЬ ПОВЫШЕНИЯ МЕДИАГРАМОТНОСТИ СТУДЕНТОВ

Аннотация. В данной статье разъясняются пути повышения медиаграмотности учащейся молодежи и необходимость в этом. Потому что в нынешнем процессе глобализации способность разумно использовать мир СМИ является одной из задач, которую необходимо усвоить каждому молодому поколению. Благодаря развитию медиакультуры информация в Интернете может использоваться эффективно и рационально.

Ключевые слова: медиаобразование, студент, молодежь, воспитание, образование, сознание, интернет, мультимедиа, информация, информация, заказ.

THE NEED TO INCREASE THE MEDIA LITERACY OF STUDENTS

Abstract. This article explains the ways to improve media literacy of young students and the need for it. Because in the current process of globalization, the ability to use the media world wisely is one of the tasks that every young generation needs to learn. Through the development of media culture, information on the Internet can be used effectively and efficiently.

Key words: media education, student, youth, upbringing, education, consciousness, internet, multimedia, information, information, order.

Media-ta'lim hozirgi davrda shaxsning ommaviy axborot vositalari orqali rivojlanish jarayonini anglatadi.

Media-ta'lim — bu media mahsulotlari bilan:

• muloqot madaniyatini kommunikativ imkoniyatlari tanqidiy tafakkuri media-matnini to'liq qabul qilish;

• intepritatsiya etish;

• tahlil qilish hamda baholashdan iborat.

Media-savodxonlik insonga ekranli san'atni:

• televideniye;

• radio;

• video;

• kinomotograf;

• pressa;

• matbuot internet va boshqalarni taqdim etadi.

Manbalardan kelayotgan axborot oqimi-dan to'g'ri foydalanib, o'zining rivojlanishi uchun kerakli bo'lgan axborotlarni o'rganish. Hozirgi axborotlashgan jamiyatda barcha media-resurslarini tahlil qilish muhim rol o'ynaydi. Xorijiy media-ta'limning tahlili shuni ko'rsatadiki, talabalar o'zining o'qish jarayonida asosan internet, televideniya manbalaridan foydalanishadi.

Jahon mediapedagogikasida medianing tarbiyaviy ijodiy usullaridan foydalanish yo'lga qo'yilgan.

Media-ta'lim usullari asosan quyidagi muhim bosqichlarga bo'linadi:

1. Media-nazariyasi, uning tarixi, strukturasi hamda tili haqida bilim olish (o'qitish media-texnologiyasi);

2. Mediamatnlarni qabul qilishni rivojlantirish «o'qish, anglash, tasavvurni faollashtirish, xotirani rivojlantirish, fikrni turli usullarini rivojlantirish» (kritik, ijodiy, intuitiv hamda obraz yaratish).

Media-ta'lim faoliyatini olib borish uchun ma'lum bir professional bilim ko'nikma va ko'rsatgichlariga ega bo'lish lozim.

Maxsus yo'naltirilgan mediata'lim sohasida nazariy bilimlar hamda eng so'nggi axborotlarga ega bo'lish darajasi; motivatsiyalashgan ko'rsatgich.

Masalan, ta'lim jarayoniga:

- aqliy;
- visual;
- sensor;
- audio bo'lgan faoliyat;
- tezkor media-ta'lim sohasida metodik ko'nikmalarini darajasi, masalan, media-manbalarni va ulardagi axborotlarni ijodiy yondashish orqali qabul qilish. Ularning kelib chiqish sabablarini sharoitlarini va harakatini o'rganib tahlil etish tashviqotchilik harakatini olib borish va optimal natijani tallash.

Kreativ (ijodiy media-ta'lim faoliyatidagi ijodiy fikrlash darajasi) (mobillilik, kommunikativlik, o'ziga xoslik, tasavvurni rivojlantirish fantaziya kabi xususiyatlarga ega bo'lish).

Dunyoda media-ta'limini ahamiyati turli xalqaro tashkilotlar UNESKO tashkilotining rezolyutsiya hamda tavsiyalarida media-ta'lim muhurligi alohida ta'kidlanib, media-ta'lim rivojlanishini qo'llab-quvvatlagan (mediaeducation barcha turlari elektron, bosma, grafik, media va boshqalar) hamda turli texnologiyalar bilan uzviy bog'langan holda rivojlanadi va insonlarni quyidagi faoliyatlarga yo'naltiradi:

1. Media-matnlarni tahlil qilish tanqidiy anglash va yaratish.
2. Media-mahsulotlarni (matn, video-audio) manbalarini toppish va ularning quyidagi:
  - siyosiy;
  - iqtisodiy;
  - madaniy;
  - iqtisodiy xususiyatlarini aniqlash va ularni asl ma'nosini o'rganish.
3. Media-mahsulotlarini tushunish.
4. Shaxsiy media-mahsulotlarini yaratish tarqatish va ularga qiziqadigan auditoriyaga ega bo'lish.
5. O'rganish hamda yaratgan media mahsulotlarni hayot tarzini aniqlash.

Bugungi kunda axborot olamida Internet, internet-televideniye, internet-radio, elektron pochta, onlayn-video kabi ko'plab yangi axborot tarqatish texnologiyalari tez sur'atlar bilan rivojlanib, ularning auditoriyasi va ta'sir doirasi tobora kengayib borayotganligiga guvoh bo'lmoqdamiz. Bunday axborot vositalariga asosan yoshlar juda katta qiziqish bilan qarashi va ulardan keng foydalanishini hisobga olsak, haqiqatdan ham, bu masalaning naqadar ulkan ahamiyatga ega ekanini anglash qiyin emas.

Ma'lumki, aholi o'rtasida, jumladan, yosh avlod ongida dunyoda, yon-atrofimizda bo'layotgan voqea-hodisalar, yangiliklar haqidagi fikrlarning shakllanishida ommaviy axborot vositalari katta rol o'ynaydi. Shuning uchun ham bugungi kunda zamonaviy ta'lim tizimiga yana bir muhim vazifa — bolalarni turli manbalardan, birinchi navbatda, televizor, Internet va mobil telefoni kabi axborot uzatuvchi vositalardan olinayotgan turli axborotlarni to'g'ri qabul qila olishga o'rgatish vazifasi yuklatilmoqda.

Farzandlarimiz har qanday axborotlarning sifati va ishonchliligini baholay olishlari, axborotlardan to'g'ri foydalana bilishlari, tanlay olishlari va har bir ma'lumotga tanqidiy yondashishni o'rganishlari zarur. Shu bilan birga, Internet, televideniye, kino, radio, video, mobil telefoni, turli ma'lumotlar aks etgan slayd va suratlar kabi aloqa va ma'lumot uzatuvchi vositalarning jadal rivojlanib borishi hayotimizni sifat jihatdan o'zgartirib, ko'plab yangi muammolarni, masalan, axborot madaniyatini shakllantirish hamda o'sib kelayotgan avlodning axborot xavfsizligini ta'minlash muammolarini yuzaga keltirmoqda. Mazkur jarayonda Mediata'lim o'quvchini mustaqil fikr yuritishga, ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishga, axborot olish, uni qayta ishlash, umumlashtirish, xulosa chiqarishga o'rgatib, yoshlarning dunyoqarashi, intellektual salohiyatining rivojlanishiga va kamol topishiga zamin yaratadi.

Yoshlarimizning axborot bilan ishlash, axborot qidirish, turli yolg'on ma'lumotlarga aldanib qolmaslik, zarur axborotlarni ajrata bilish, qayta ishlash, tartibga keltirish, axborot mazmunini tushunish, do'stlarga xolis manbalarni uzatish, mantiqiy fikr lay olishni o'rganish kabilar asosida axborot madaniyati shakllanadi. Axborotning kim uchun va nima maqsadda tayyorlanganligini tushuna bilish muhim ahamiyatga ega.

Har bir o'quvchi aloqa sohasida qanday texnik vositalar ishlatilishi to'g'risida umumiy tasavvurga ega bo'lishi kerak. Bugungi globallashuv jarayonida yoshlarda axborotlarni tahlil qila olish, axborotdagi asosiy xabarni ajratish, aloqaning yo'nalishini, uning yashirin ma'nosini to'g'ri tushunish, qisqa qilib aytganda, har qanday axborotni tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishga ta'limning barcha bosqichlarida alohida e'tibor qaratish lozim. Rivojlangan xorijiy mamlakatlar pedagogikasida mediata'lim tushunchasi asosiy o'rinlardan birini egallasada, mediata'limga aniq tavsif berilmagan.

Hozirgi kunda, mediata'lim resurslaridan butun dunyoda keng foydalanilmoqda. YUNESKO tashkilotining 1982-yil Germaniyaning Gryunvald shahrida, 1997-yil Parijda, 2002-yil Ispaniyaning Sevilya shahrida o'tkazilgan konferensiyalari rezolyutsiya va tavsiyalarida mediata'lim masalalariga alohida to'xtalib o'tilgan. Bugungi kunda mediasavodxonlik Buyuk Britaniya va Avstraliyada gumanitar fanlar majmuasida alohida fan sifatida o'tilsa, Finlyandiyada 1970-yildan o'rta maktablarning, 1977-yildan esa oliy ta'lim muassasalarining o'quv dasturlariga kiritilgan. 1990-yillarda esa mamlakatda mediasavodxonlik mediata'lim tushunchasi bilan almashtirildi. Shvetsiyada u 1980-yildan boshlab ta'lim muassasalarida alohida fan sifatida o'qitila boshlangan. 1990-yillarda Rossiyada mediata'lim bo'yicha tadqiqot ishlari olib borilgan. 2002-

yilda pedagogika oliy ta'lim muassasalari uchun mediata'lim ixtisosligi bo'yicha yo'nalish ochildi. Shuningdek, 2005-yil YUNESKO homiyligida «Mediata'lim» darsligi yaratildi va Rossiyada kinota'lim va mediapedagogika sayti ishga tushirildi. Mediasavodxonlik alohida bir fan sifatida kiritilmagan bo'lsada, Respublikamiz umumta'lim maktab-larida ham mediata'lim elementlari «Adabiyot», «Tarix», «Vatan tuyg'usi», «Milliy istiqloq g'oyasi va ma'naviyat asoslari», «Informatika» va «Musiqqa» fanlari tarkibiga singdirilgan holda o'qitilmoqda.

Umuman, ta'lim tizimi oldidagi ustuvor vazifalardan biri — yosh avlodga zamonaviy bilim berish bilan birga, ularni mustaqil fikrlovchi, umuminsoniy va milliy qadriyatlarni e'zozlovchi, yuksak insoniy fazilatlariga ega vatanparvar inson sifatida tarbiyalash hamda yoshlar ongida turli mafkuraviy tahdidlar va axborot xurujlariga qarshi ma'naviy immunitetni shakllantirishdan iboratdir.

Bugungi globallashuv jarayonida yoshlarning zamonaviy axborot-kommunikatsiya tarmoqlaridan, xususan, Internetdan foydalanish, axborotlarni tahlil etish borasidagi bilim va ko'nikmalarini yuksaltirish muhim masala hisoblanadi. Ma'lumotlarda keltirilishicha, har bir foydalanuvchi kuniga Internetdan foydalanish uchun ko'plab vaqt ajratarkan.

Biroq bugungi kun talabiga ko'ra esa, zarur axborot va ma'lumotlarni keraksiz va yaroqsiz, soxtalaridan ajrata olish, ya'ni mediasavodxonlikka ega bo'lish zarurati yuzaga keldi. Avvalo, mediasavodxonlikning o'zi nima, nega unga bugun dunyo bo'ylab talab ortib bormoqda kabi savollariga javob topish lozim.

Chunki so'nggi yillarda axborot oqimining bir necha barobar tezlashishi, ijobiy ma'lumotlar bilan bir qatorda, salbiy xarakterdagi axborotning ko'payishi mediasavodxonlikka ega bo'lish zaruratini qo'ydi. An'anaviy tarzda mediasavodxonlik shaxsning asarlarni tahlil eta olish va sifatli matnlarni yaratishdan iborat bo'lgan. «Bugun mediasavodxonlik — bu axborotning nega va nima uchun uzatilayotganligini bilish demakdir.

Mediasavodxon inson o'ziga — bu axborotni kim va nima maqsadda yaratgan? Ushbu xabar men uchun zarurmi? — degan savolni bera olishi va to'g'ri xulosa chiqarishi, unga nisbatan tanqidiy yondasha olishi lozim. Mazkur savollar nafaqat oila davrasida televizor ko'rayotgan, mashinada radio eshitayotgan yoki Internetdagi xabarlarni ko'rayotgan paytda berilishi, balki har qanday axborotni qabul qilayotgan va unga baho berayotganda ham kerakdir», — deydi jurnalist Nargis Qosimova o'zining «Mediasavodxonlik va mediata'lim: Mohiyat» nomli maqolasida.

Ma'lumotlarda keltirilishicha, medialoglar media va mediatexnologiyalarni o'rganib chiqib, ularni shartli ravishda 5 turga bo'lganlar:

1. Dastlabki media — yozuv;
2. Bosma media — bosma nashrlar, litografiya, fotografiya;
3. Elektrik media — telegraf, telefon, ovoqli yozuv;
4. Mass-media — kinematograf, televideniye;
5. Raqamli media — kompyuter, Internet.

«Media» — lotincha «media» so'zidan olingan bo'lib, «vosita», «vositachi» yanada aniqrog'i, «ommaviy axborot vositalari» degan ma'noni anglatadi. Media uzluksiz ta'lim jarayonini vizual materiallar bilan boyitishga, darsning sifatli o'tilishi va o'quvchi-talabalar tomonidan o'zlashtirish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, modem, foto, video, kompyuter texnologiyalari, Internet bilan do'stlashish, bilimlarni kengaytirish imkonini yaratadi. «Lekin media yaxshilik bilan bir qatorda, yovuzlikka ham xizmat qilishga qodir.

Bugun «o'rgimchak odam»ga havas qilib, o'zini pastga otgan bolalar, reklamalarda berilayotgan barcha axborotlarga ishonuvchi shaxslar, yot g'oyalarga ergashib ketayotgan kimsalar ham bor», — deydi jurnalist o'z fikrining davomida. Bugungi axborot muhitini tushinishda mediasavodxonlik muhim ahamiyat kasb etadi.

Yoshlarda avvalo, OAV orqali uzatilayotgan va qabul qilinayotgan kundalik axborotni saralash ko'nikmalarini, turli axborotlarni qabul qilgandan keyin ham har qanday vaziyatda to'g'ri qaror qabul qilish, axborot qayerdan, kim tomonidan va nima maqsadda uzatilyapti, o'zida kimning manfaatlarini aks ettiryapti degan tushunchalarni shakllantirish lozim. Mohiyati o'rganilmagan, yolg'on tarqatilayotgan xabar va axborotlarning hayotimizni tubdan o'zgartirib yuborishi muqarrardir.

Yuqoridagi maqolada: «Aynan axborotni tahlil etmay, o'z holicha qabul qilish oqibatida, dunyoning turli chekkalarida yoshlar jinoyatga qo'l urmoqda, o'zini kino qahramoni sifatida his qilganlar esa, «qahramon» xatti-ha-rakatlarini takrorlagan holda qo'llariga qurol olib, begunoh insonlar hayotiga zomin bo'lishmoqda. ...Demak, aynan ana shu holatlarning oldini olish, axborotga ongli ravishda yondashish bugun zamon talabidir» — degan satrlar bayon etilgan.

Qayd etganimizdek, globallashuv, global axborot jamiyati shakllanishi sharoitida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, avvalambor, Internet bolalar va o'smirlar rivojlanishiga ta'sir etuvchi muhim omilga aylanib bormoqda. Shu bilan birga, axborot-kommunikatsiya, internet-texnologiyalarining jamiyat hayotining barcha sohalariga keng miqyosda joriy etilishi yoshlarni axborot sohasidagi xavf-xatarlardan himoya qilish, chetdan kirib kelayotgan mafkuraviy xurujlardan, ularning ongini buzg'unchilik ta'sirlaridan saqlash masalalarining dolzarbligini kuchaytirdi. Ijtimoiy tarmoqlar, kompyuter o'yinlari foydalanuvchilari, video va kinomahsulot iste'molchilari ularning jismoniy va ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi axborotlarga duch kelayotgan holatlari uchramoqda.

Bu borada rivojlangan demokratik mamlakatlar tajribasi alohida e'tiborga molik, ularda mazkur masalalar quyidagi vazifalar orqali hal etiladi:

- yoshlar va bolalarni axborot makonida himoya qilishga qaratilgan milliy qonunchilikni rivojlantirish;
- media-savodxonlik, tarmoqda muloqot qilish odobini yuksaltirish;
- Internetda xavfsiz ishlashni qo'llab-quvvatlashning texnik mexanizmlarini yaratish;
- mazkur masalalarni hal etishda davlat organlari, ta'lim muassasalari, oila, fuqarolik jamiyati institutlari, OAV keng ishtiroki va o'zaro hamkorligini ta'minlash va boshqalar. Bu borada, Germaniyada ushbu masalalar Yoshlarni himoya qilish to'g'risidagi qonun, Inson qadr-qimmatini himoya qilish to'g'risidagi hamda teleradioeshittirish va telemediasizmatlar sohasida yoshlarni muhofaza qilish to'g'risidagi davlat shartnomalari orqali tartibga solinadi. Nosog'lom axborot oqimlaridan yoshlarni himoyalashga oid dunyoda qator huquqiy mexanizmlar yaratilgan. Jumladan, xalqaro amaliyotda «Kiberjinoyatlar to'g'risida» Konvensiya, «Voyaga yetmaganlar uchun xavfsiz Internet va onlayn resurslarni joriy qilish to'g'risida» Yevropa Ittifoqi Parlamenti Assambleyasining tavsiyalari, «Bola huquqlari to'g'risida» BMT Konvensiyasini, «Yoshlarni himoyalash to'g'risida» Germaniya, «Voyaga yetmaganlarni ommaviy axborotning salbiy ta'siridan himoyalash to'g'risida» Litva va «Bolalarni sog'lig'i va rivojlanishiga ziyon yetkazuvchi axborotdan himoyalash to'g'risida» Rossiya qonunlarini tilga olish mumkin.

Ma'lumki, milliy qonunchiligimizda ham yoshlarni nosog'lom axborotlardan himoyalashning mexanizmlari mavjud. Xususan, «O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida»gi Qonunda «O'zbekiston Respublikasida yoshlar orasida odob-axloqni buzishga, shu jumladan, zo'ravonlikni, hayosizlikni va shafqatsizlikni tashviqot qilishga qaratilgan har qanday xatti-harakatlar man etilishi», «Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida»gi Qonunda «Pornografiya, shafqatsizlik va zo'ravonlikni namoyish etuvchi, inson qadr-qimmatini tahqirlovchi, bolalarga zararli ta'sir ko'rsatuvchi va huquqbuzarliklar sodir etilishiga sabab bo'luvchi ommaviy axborot vositalaridan foydalanish, adabiyotlarni tarqatish hamda filmlarni namoyish etish taqiqlanishi» belgilab berilgan. Tezkor Internet orqali qabul qilinayotgan, axborotlarning aksariyat foydalanuvchilari yoshlar hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputati Faxriddin Soliyevning «Internetdan foydalanish madaniyati» maqolasida shunday deyiladi: Global axborot makoniga real ko'z bilan qaraydigan bo'lsak, hozirda keng jamoatchilikni xavotir va tashvishga solib kelayotgan muammolardan biri, shubhasiz, axborot makonida «nosog'lom» manfaatlar, ziddiyat va qarama-qarshiliklar ta'siridagi axborotlarning (o'z joniga qasd qilishning oson yo'llarini targ'ib qiluvchi 9 ming, axloqsiz mazmunga ega 4 mingdan ziyod saytlar, kompyuter o'yinlari zo'ravonlik va yovuzlik, o'ta jangari ruhdagi (beshafqat urushlar, o'ldirishlar, otishmalar va hokazo) Internet saytlari mavjudligi), milliy axborot makonimizga kirib kelishidir. Xalqaro elektr aloqa ittifoqining Jenevada 2015-yilning may oyi yakunida BMT Xalqaro uchrashuvining axborot jamiyati masalalari bo'yicha Forumda bergan hisobotiga ko'ra, bugungi kunda dunyoda 3,2 mlrd. odam internet xizmatlaridan foydalanadi, ulardan 2 mlrd. nafari rivojlanayotgan mamlakatlarda yashaydi. Foydalanuvchilarning asosini esa yoshlar tashkil etadi. Internet world stats — nashrining ma'lum qilishicha, O'zbekiston Respublikasida mazkur ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari soni 2015-yilning 15-noyabr holatida 450 ming nafarni tashkil etadi. Eng e'tiborli tomoni bu tarmoqdagi sahifalarning 8,7 foizi soxtadir, deyiladi maqolada.

Dunyoning eng yirik ijtimoiy tarmoq xizmati va veb-saytiga har oyda 1,59 mlrd. foydalanuvchi «kirib-chiqib» yuradi. Shuningdek, manbalarda keltirilishicha, «Odnoklassniki»ning 2015-yildagi kunlik foydalanuvchilari 51 millionga yetgan. Ro'yxatdan o'tgan umumiy foydalanuvchilar soni 2013-yil 1-yanvarda 205 million nafardan oshgan. Darhaqiqat, «Gazeta.uz» hamda «Daryo.uz» saytlari xabarlariga ko'ra, O'zbekistonda internet foydalanuvchilari soni 13 milliondan oshgan. O'zbekistondagi yagona ta'lim portali hisoblangan Ziyonet.uz, vsetut.uz, muloqot.uz va shu kabi jami saytlarda ro'yxatdan o'tganlar jamlanganda ham birgina ijtimoiy tarmoqqa kiruvchilar miqdoriga tenglasha olmasligi achinarli holatdir. Ushbu raqamlar milliy saytlarimizni yoshlar uchun jozibador, mazmunli, saviyali, qiziqarli, o'ziga tortuvchi qilib yaratish masalasiga jiddiy e'tibor qaratishga undaydi. Milliy saytlarimiz oldinda yurmasada, boshqa chet el saytlaridagi kabi «o'ziga jalb qilish» doirasini kengaytirsam, yoshlarimiz milliy saytlarga birinchi bo'lib, murojaat qilishi mumkin bo'ladi. Axborot sohasi liberallashtirilgan bir paytda, uzoq-yaqin mamlakatlardagi turli xil siyosiy, mafkuraviy va boshqa kuchlar, jumladan, 120ga yaqin davlat axborot xurujlarini uyushtirish ustida ish olib borayotgani, o'zlarining g'arazli manfaatlarini yo'lida ommaviy kommunikatsiya vositalaridan foydalanib, axborot erkinligini suiiste'mol qilib, o'sib kelayotgan yosh avlodga axborot tahdidlarini ko'rsatish orqali, hali ongi va hayotiy qarashlari shakllanib ulgurmagani yoshlarni chalg'itish, ularning ongi va qalbini egallash yo'lidagi intilishlarini kuchaytirayotgani sir emas.

Yoshlarda internetdan oqilona foydalanish ko'nikmasini shakllantirish, ularning mafkuraviy immunitetini mustahkamlash, global tarmoqda milliy axborot resurslarni ko'paytirish, yosh veb-ixtirochilarni moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash, bu borada saytlar tomonidan turli tanlov, ko'rik-tanlovlar o'tkazish, yoshlarni rag'batlantirish kabilar mazkur muammoning samarali yechimi bo'la oladi.

Mediasavodxonlik darajasini oshirish maqsadida quyidagi takliflarni ham keltirib o'tish joiz:

- mahalliy internet-foydalanuvchilarining o'sib borayotgan axborot va intellektual ehtiyojlarini har tomonlama qondirish, aholini, ayniqsa, yoshlar dunyoqarashini kengaytirish va ma'naviy qadriyatlarini mustahkamlashga qaratilgan zamonaviy, interfaol internet-resurslarni yaratishni rag'batlantirishga qaratilgan dolzarb taklif va tavsiyalarni ishlab chiqish, Ziyonet ta'lim axborot tarmog'ini yanada takomillashtirish, milliy segment bilan boyitish, o'quvchi-yoshlarni ko'proq jalb eta oladigan manbalar joylashtirish, uning tashkiliy-texnik va interfaol imkoniyatlarini rivojlantirish, ta'lim muassasalari o'quv dasturlariga integratsiyalashgan zamonaviy internet-resurslarni yaratish, zamonaviy, yoshlar o'rtasida ommabop bo'lgan ijtimoiy servislar hamda aqliy zakovatni yanada rivojlantiruvchi milliy o'yin ilovalarini ishlab chiqish va joriy etish;

- inson, jamiyat va davlatning axborot sohasidagi huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, aholiga elektron interfaol xizmatlar ko'rsatishni rivojlantirishni rag'batlantirish hamda g'oyaviy-ma'rifiy va ma'naviy-axloqiy yo'naltirilgan milliy internet-resurslar, veb-servislar, ijtimoiy tarmoqlarni rivojlantirishga qaratilgan internet tarmog'idagi milliy segmentni rivojlantirish sohasidagi me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish va shu kabilar.

Xulosa qilib aytganda, axborot asri davrida yoshlarga yopirilib kelayotgan «notoza va noxolis» axborotlarning oldini olish, sara ma'lumotlarni topib foydalanishlari, xususan, nosog'lom axborotlardan himoyalana olishlari, kommunikatsiya vositalaridan to'g'ri foydalana bilishlari uchun bilim va tajriba kerak bo'ladi. Internet madaniyatini avvalo kattalar, ota-onalar, kerak bo'lsa, pedagoglar o'zlaridan boshlasalar, yana ham yaxshi kutilgan natijalarga erishish mumkin bo'ladi. Aynan mana shu borada bolalar kattalarning, ayniqsa, ota-onalar va pedagoglarning ma'naviy-ruhiy ko'magiga muhtoj. Shuningdek, mutaxassislar tomonidan o'sib kelayotgan yosh avlodning mediasavodxonligi va Internetdan foydalanish madaniyatini yuksaltirish, Internetning milliy segmentini rivojlantirish yuzasidan aniq takliflar ishlab chiqish va ijroga yo'naltirish vaqti keldi.

Darhaqiqat, axborot makonida tahdidlar bor ekan, Milliy axborot makonimizga chegara qo'yib bo'lmaydi. Shunday ekan, yoshlarga sog'lom axborot muhitini yaratib, ular ma'naviy olamining daxlsizligini asrash asosiy vazifalarimizdan biridir. Ayni paytda, mediata'lim asoslarini har bir ta'lim muassasasi o'quv dasturiga kiritish, bolalarga maktabgacha ta'lim jarayonida uning asoslarini interaktiv, turli o'yinlar shaklida tushuntirish, o'sib kelayotgan avlod tomonidan shiddatli axborot oqimida zarurini tanlash va unga tanqidiy yondashgan holda baholay olish imkonini beradi. Bu esa o'z navbatida, yoshlarning kelajakdagi fuqarolik pozitsiyasining yanada mustahkamlanishiga, jahonda yuz berayotgan voqea-hodisalarni xolis baholab, to'g'ri qaror qabul qila olishiga asos bo'la oladi.

REFERENCES

1. 2022 — 2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.05.2022- yildagi PF-134-son farmoni va uning 1-ilovasi – // Elektron manba. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi
2. Mediakultura i obrazovanie: osobennosti vzaimodeystviya i razvitiya. – // <https://topuch.ru/referat-mediakultura-i-sovremennoe-obshestvo/index.html>
3. Ta'limni dasturiy vositalari yordamida rivojlantirish. – // <http://hozir.org/pedagogik-dasturiy-vositalar-v2.html?page=19>
4. Umataliev Z. Mediavaxfsizlik ishlarimiz kelajagining poydevori sifatida. —Ilmiy-pedagogik va o'quv-metodik nashrlar orqali informatsiyaviy tahdidlarga qarshi kurashish: profilaktika, texnologiya, mexanizm respublika ilmiy-amaliy konferensiya to'plami. – T.: 2017. 223 b.
5. www.ziyonet.uz
6. www.tdpu.uz

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI AXLOQIY JIHATDAN
TARBIYALASHDA O'YINLARNING ROLI**

Ko'makova Yayraxon Jaloliddin qizi

Guliston davlat pedagogika instituti magstri.

kumakova2499@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7972522>

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotida bolani o'yin orqali axloqiy jihatdan tarbiyalash va bola hayotidagi o'yinning o'rni muhim ahamiyatga ega ekanligi yoritilgan.

Tayanch so'zlar: O'yin, axloqiy tarbiya, estetik tarbiya, syujetli o'yinlar.

**THE ROLE OF GAMES IN THE MORAL EDUCATION OF
PRESCHOOL CHILDREN**

Abstract. This article highlights the importance of moral education of a child through play and the role of play in a child's life in a preschool educational organization.

Key words: Game, moral education, aesthetic education, plot games.

РОЛЬ ИГР В ПРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. В данной статье освещается значение нравственного воспитания ребенка через игру и роль игры в жизни ребенка в дошкольной образовательной организации.

Ключевые слова: Игра, нравственное воспитание, эстетическое воспитание, сюжетные игры.

“Eng katta boylik - bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros - bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik - bu bilimsizlikdir” deb takidlaydi davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev o'zining Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi asarida.¹⁴² Shu sababli mamlakatimiz Prezidenti ta'lim sohasiga juda katta e'tibor qaratdi. Islohat olib borishni ta'limning poydevori hisoblangan maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishdan boshlandi. Shuningdek uzliksiz ta'limning tizimining birlamchi bo'g'ini maktabgacha ta'lim sohasidir. Maktabgacha ta'lim tashkilotida bola har tomonlama sog'lom va barkamol shaxs bo'lib tarbiyalanadi. Negaki, bolani tarbiyalash uzoq va murakkab jarayon hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolaga ta'lim va tarbiya o'yin orqali beriladi. O'yin bola rivojlanishida va tarbiyasida katta rol kasb etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalik - bu shaxsiyat shakllanishining muhim davri. Bu davrda bola atrofidagi hayot haqida dastlabki bilimlarni oladi, unda insonlarga bo'lgan to'g'ri xulq-atvor ko'nikmalari shakllanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyati o'yin hisoblanadi. O'yin orqali bolaning kompetensiyalari rivojlanadi:

- Jismoniy rivojlanishi;
- Ijtimoiy-hissiy holati;
- Psixologiyasi;
- Notiqlik san'ati.

¹⁴² Sh.Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. “O'zbekiston” Toshkent 2022,- 22-bet

O'yinda bolaning shaxsiyatining barcha tomonlari shakllanadi, uning psixikasida sezilarli o'zgarishlar ro'y beradi.

O'yin so'ngi yillarda paydo bo'lgan emas, balki u uzoq yillik tarixga ega. Ya'ni ibtidoiy jamoa qabilalar davrda boshlab paydo bo'lgan. Ular dehqonchilik ishlarini o'yin orqali bajarishgan. Bu esa pedagog olimlarni diqqatini o'ziga tortib kelgan.

Psixolog A.N.Leontevning fikricha, bolalarning o'yin faoliyatlarida real voqelikdan chetga chiqib ketish darajasidagi afsonaviylik yo'q. Bolalar o'yinlaridagi turli-tuman harakatlar va narsalar voqelikda haqiqatdan bor bo'lgan real harakat hamda real narsalarning real obrazlaridir. Bola o'zi yashab turgan real voqelik bilan bog'liq bo'lmagan xayoliy, afsonaviy o'yinlar yaratishning hali uddasidan chiqa olmaydi. Chunki bola hali o'zi bilmagan, ko'rmagan, eshitmagan narsalarini o'z

o'yin faoliyatida aks ettira olmaydi. U yoki bu o'yinni o'ynash uchun bolalar albatta elementar ravishda bo'lsa ham hayotiy hodisalar hamda mehnatning bir qancha turlari bilan tanish bo'lishlari kerak.¹⁴³

A.S.Makarenkoning fikricha, bolalarning o'yin faoliyatlari ularni jismoniy va psixik jihatdan garmonik ravishda rivojlanishlari uchun birdan-bir vositadir. Katta odamlar uchun mehnat faoliyati qanchalik ahamiyatli bo'lsa, bolalar uchun o'yin shunchalik ahamiyatga ega. «Yaxshi o'yin faoliyati, – deydi A.S. Makarenko, – yaxshi bajarilayotgan mehnatga o'xshaydi. Mana shuning uchun bolalar o'yin faoliyatida o'zlarini qanday namoyon etsalar, katta bo'lganlaridan so'ng mehnat faoliyatlarida ham ko'p jihatdan o'zlarini shunday namoyon etadilar»¹⁴⁴.

Chet el psixologlaridan J.Piaje va Koffkaning fikricha, bolalar go'yoki bir-biridan ajratilgan ikki xil dunyoda, ya'ni xayollar, afsonalar dunyosida va (real) voqeiy dunyoda yashaydilar. Bolalar o'zlarining faoliyatlarida qanchalik xayolga berilib ketmasinlar, har doim voqeiy dunyoga, undagi real narsalarga nazar tashlab

turadilar. Buning haqiqatdan ham shunday ekanligini ularning o'yin jarayonida o'z xatti-harakatlariga «bunday bo'ladi», «bunday bo'lmaydi» deb baho berib turishlaridan ko'rish mumkin. Ular qanchalik o'yinga berilmasinlar, voqeiy dunyoni hech qachon unutmaydilar va unga go'yoki andaza tariqasida zimdan qarab turadilar.¹⁴⁵

Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarni pedagog syujetli-rolli o'yin orqali bolalarda dastlab ona-yurtiga, o'z xalqiga, o'zga millat vakillariga nisbatan ijobiy munosabatlarni shakllantiradi, mustahkamlaydi. Nafaqat Vatanga bolgan muhabbat balki oila va do'stga bo'lgan mehr-muhabbatni va sadoqatni shakllantiradi. Syuetli – roli o'yinlarda bolaning mustaqilligi va tashabbuskorligi ham o'sib boradi. Yana bundan tashqari enh birinch navbatda bola o'yinda ijobiy va salbiy jihatlarni ajrata boshlaydi. Ya'ni yaxshi va yomon odatlarni farqlashni o'rganadi. Masalan, doimo yaxshilik yomonlikdan ustidan g'alaba qozonishini tushunadi.

Xudbinlik, yolg'onchilik, o'g'rilik salbiy odatlar ekanligi anglay boshlaydi. Bunda bolalar biron bir ertak yoki hikoya syujeti asosida rol ijro etadi. O'yin jarayonida bola obrazlar kirib va ularning so'zlarni yodlab olish orqali o'zida tartib, intizom va irodani, kattalar bo'lgan xurmatni

¹⁴³ S.Jalilova, S.Aripova Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. Toshkent 2017“Faylasuflar”- 301b

¹⁴⁴ ¹⁴⁴ S.Jalilova, S.Aripova Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. Toshkent 2017“Faylasuflar”- 299b

¹⁴⁵ ¹⁴⁵ S.Jalilova, S.Aripova Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. Toshkent 2017“Faylasuflar”- 300b

ham shakllantiradi. Yana bu o'yinlar bolalarni rostgo'ylikga, botirlikga va ilg'orlikga chorlaydi. Buning natijasida o'z-o'zida bolada axloqiy va estetik tarbiyalar shakllana boshlaydi. O'yin bolalarda ijtimoiy axloqni, tengdoshlariga bo'lgan do'stonalik munosabatini shakllanadi. Bolada hissiyot va did tarbiyalanadi.

Pedagog bolalarning o'yinda nazorat qilayotib, ularni jamoa orqali ham tarbiyalab boradi. O'yin jarayonida bolalar faqat o'z xohish-istaklarinigina emas, aksincha jamoaning xohishi bilan kelishib, o'yinda qoidalar o'rnatiladi va unga rioya qilishni o'rganadilar. Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolani qobiliyatlarini qay tarzda rivojlanish aniqlashni eng samarali usul o'yin.

Pedagog o'yinda bolani kuzatish davomida boshqa bolalar bilan qay holda o'ynashini, bola o'yin orqali ko'nikma va malakalarni rivojlantirish kerakligini bilib oladi. Yana bundan tashqari pedagog o'yinda bolalar bilan birgalikda rol ijro etish orqali bolaning bilim olish, tasvirlashi, tushuntirish, qobiliyatini shakllantirishga ko'maklashadi. Natijada bolada ijtimoiy ko'nikmasi rivojlanadi.

O'z hissiyotlarni boshqaraolish va vaziyatlarga to'g'ri kelgan holda ifodalay oladi. Yana o'zga insonlar hissiyotini ajrata oladi va ularga mos ravishda reaksiya qaytaraoladi, murakkab vaziyatlarda chiqish yo'llarini qidira boshlaydi. Shunday qilib o'yin bolani axloqiy jihatlarini avvalo shakllantirib keyin yuksaltirishdagi eng to'g'ri faoliyat hisoblanadi.

Mavzudan quydagi xullosaga keldim, maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy fazilatlarni tarbiyalashda o'yin juda muhim ahamiyatga ega. Bolani eng avvalo psixikasini rivojlanadi. Psixikasi rivojlangandan so'ng idrok, odob-axloq ham shakllanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy tarbiya kichik guruhdan boshlanadi.

Ularda o'z uyiga, ota-onaga, bog'chaga va ta'lim-tarbiya berayotgan tarbiyachiga mehr-muhabbat tuyg'ulari paydo bo'ladi. Asosiy axloqiy fazilatlar shakllanib insonparvarlik hislari va munosabatlari boshlanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotining o'rta guruhdan boshlab didaktik o'yinlar orqali vatanparvarlik tarbiyasi singdiriladi. Didaktik o'yinlar faqat aqliy tarbiyani yuksaltirmaydi. Balki, axloqiy jihatdan ham juda samarali foyda beradi.

O'yin bolalar uchun turli xil qirralarini ochish uchun imkon beradi:

- Fikrlash;
- Izlanish;
- Tajriba ortish;
- Munosabat bildirish.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida o'yin orqali hamma narsani bo'glasak bo'ladi. Beshta markazda ham faoliyat olib borgan holda bolaga barcha tarbiya turlari rivojlantirsa bo'ladi. "Ilm-fan va tabiat" markazida "Yurtimiz tabiati" nomli didaktik o'yinni orqali bolalar o'z ona yurtidagi hayvon, qushlar va o'simliklar bilan tanishib ularni asrab-avaylashni, ozor yetkazmaslikni va mehr berishni o'rganadi.

Bunda hayvon va o'simliklarni nomlanishini o'rganib, talaffuz qilish orqali "Til va nutq o'stirish" markazi, ularning soni katta-kichik hajmlarni ajratishni orqali "Qurish-yasash va matematika" markazilarida faoliyat olib boriladi. Xullosa qilib aytganda, biz bolada nimani shakllantirmoqchi bo'lsak faqat o'yin foydalanamiz.

REFERENCES

1. Sh.M.Mirziyoyev.Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – “O‘zbekiston” Toshkent:2021 .
2. "ILK QADAM" davlat o‘quv dasturi /takomillashtirilgan ikkinchi nashr/ Toshkent: 2022
3. Sodiqova Sh. Maktabgacha pedagogika.- “Tafakkur bo‘stoni” Toshkent: 2013
4. Jalilova, S.Aripova Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. “Faylasuflar” Toshkent 2017

ЭШҚОБИЛ ШУКУР ШЕЪРИЯТИДА БАДИИЙ ИФОДА УСУЛИ

Тоштемирова Лола

Термиз давлат университети Ўзбек филологияси факултети

2-курс талабаси

Мақсуда Рахматовна

Илмий раҳбар, Термиз давлат университети

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7972541>

Аннотация. Мазкур мақолада Эшқобил Шукур шеъриятидаги образлар олами, табиат тасвири, рамзий образлар ва халқона пафоснинг о'рни таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: Эшқобил Шукур шеърияти; рамзий образлар (ой, юлдузлар, осмон); ўхшатиш санъати; қадимий оҳанглар; халқона пафос.

METHOD OF ARTISTIC EXPRESSION IN THE POETRY OF ESHQABIL SHUKUR

Abstract. This article analyzes the world of images, the image of nature, symbolic images and the role of folk pathos in the poetry of Eshqabil Shukur.

Keywords: poetry of Eshqabil Shukur; symbolic images (moon, stars, sky); the art of analogy; ancient melodies; folk pathos.

СПОСОБ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ В ПОЭЗИИ ЭШКАБИЛЯ ШУКУРА

Аннотация. В данной статье анализируется образный мир, изображение природы, образы-символы и роль народного пафоса в поэзии Эшкабиля Шукура.

Ключевые слова: поэзия Эшкабиля Шукура; символические изображения (луна, звезды, небо); искусство аналогии; старинные мелодии; народный пафос.

Эшқобил Шукур ўзбек шеъриятига ўтган асрнинг 80-йиллари охирларида ўзига хос овоз билан кириб келди. Унинг халқона оҳанг ва фолклоризм билан қоришган шеърияти тезда муахассислар ва шеърият ихлосмандлари эътиборига тушди.

Шоир қирқ йилдирки ше'рият деб аталган муқаддас даргоҳда самарали ижод қилиб келмоқда. Унинг ижодига бевосита тўхталадиган бўлсак, ижодкорнинг ёзган ше'рлари бадиий ифода усули жиҳатидан ҳам, ма'но-моҳият жиҳатидан ҳам алоҳидалиқ касб этади. Шоир ше'рларида лирик қахрамон о'зининг туйғулари ва ҳасратларини табиатдаги нарса ва ҳодисалар орқали тасвирлайди. Борлиққа нисбатан ҳиссий- эстетик муносабатини кучли ва қайноқ еҳтирослар ҳосиласини, ҳис-туйғ'улари, ко'нгил кечинмалари, дардли изтиробларини ифодалайди. Масалан:

Ко'нглимни тошга ёрдим, тошлар синдия чил чил.

Сув ичгали ко'зимга, қушлар ко'ндия бир бир.

Тушимни сувга айтдим, сувлар ёндия лов лов

Чо'г' тергали тилимга қушлар ко'ндия бирров[1,3].

-деб ёзади шоир. Лирик қахрамоннинг юрак дарди шу даражада катта ва кучлики, ҳатто табиат унсурлари ҳам о'з вазифасини о'згартиради. Табиат тасвири орқали инсоннинг руҳий озодлиги, қалб кечинмалари бадиий талқин етилади. Шоир ижодига ше'рий сан'атлар ҳам муҳим рол тутди. Ше'рларида у ташбеҳ(о'хшатиш), ташхис, муболағ'а ҳамда таносуб ва шу каби бошқа сан'атлардан фойдаланган. Айниқса, ше'рларида

о‘хшатиш сан’атининг о‘рни бекиёс. Масалан: "Яшилланган томлар устида келинлардай титрар қизг‘ладоқ", "Кенг уйнинг бекасидай, бошда тутлар каппайган", "Туянинг о‘рқачидай четда чайла суппайган", "Қизлар каби сузилар, бо‘йга етган бошоқлар" каби о‘хшатишлари жуда таъсирчан ва оҳорли. Шоир табиат ҳодисаларини: туман тушишини - "Дон каби сепилди совуқ туманлар", тонг отишини - "Ҳилол ухлаётган пашшахонанинг, бир буржин ко‘тариб термилади тонг, Зилол ухлаётган пашшахонанинг ипига осилиб тебранар осмон[2,4,5,8,12] дея ажиб поэтик манзара яратади.

У о‘з ше‘рларида рамзий образлардан ко‘п фойдаланади, шерларида ой, юлдуз , осмон, булут каби тимсоллар ко‘п о‘ринларда қолланилган."Фольклор асарлари умуминсоний муаммоларга ҳозиржавоблиги билан шоирлар эътиборини тортади. Улар ҳар доим заҳматкаш халқнинг манфаатини ҳимоя қилиб, унинг юксак орзу-интилишларини, ўй-ташвишларини ифода этиши боис ўта миллийлик ва халқчиллик касб этади. Шунинг учун фольклор асарларига хос бадиий шакл типлари ва воситалари, халқона оҳанг ва услубда яратилган ёзма адабиёт намуналарида ҳам ана шу хусусият бўртиб туради. Бу эса фольклоризмларнинг табиатига хос энг муҳим жиҳатлардан биридир"[4,13]. Жумладан: "Иссиқ юлдузлардан қирлар тутдилар", "Ортидан итлари г‘ингшир, хурпайган. Жунларида ко‘чиб пуфак юлдузлар", "Чо‘пон ко‘кка юзин ювиб олади, Хуржунга қарайди-хуржун то‘ла ой". "Бу тор хона емас, балки бу осмон, юлдузларни гулдай сочмоқда шамол", "Юракни уйг‘отиб юборинг.... Тинглайин юлдузлар қо‘нгирог‘ини", "Кенг баҳайбат осмон тоғ‘орасида, чо‘г‘ олиб югуриб келаётир ой", "Ойни тишлаб олдим мен, лабда юлдузлар қони" каби жумлаларда бу яққол намоён бо‘лади. Эшқобил Шукурнинг о‘зи ёзади: "Ой, булут, шамол, дала, ё‘л.... Улар доим менинг ше‘рларимга кириб келаверади. Ё‘қ булар шунчаки образлар емас, улар менинг бу дунёдаги доимий ҳамроҳларимдир. Шаҳарнинг энг гавжум, энг сершовқин жойида ҳам улар менинг ёдимда еканини ҳис етаман...."[5] Шоир о‘зи шундай ко‘нгилга, осмонга, одам ва оламга ошиқ дил егасидир.

"Ҳозирги ўзбек адабиётшунослигида шеърятдаги долзарб вазифалардан бири халқона пафос талқини билан боғлиқ. Дарҳақиқат, Шеърятда юзага келган янги маънавий муҳит ижодкорлар дунёқарашада ўзгаришлар ясади. Бу ҳолат эса ўз навбатида адабиёт ва шеърятга бўлган муносабатнинг янгиланиб, бадиий тафаккурда муайян эврилишлар юзага келишига сабаб бўлди. Янги ўзбек шеърятда ўзининг самимий тили ўйноқи ва маҳзун, шиддатли ва сокин оҳанглари билан бадиий тафаккуримиз миқёсини кенгайтираётган ва ҳозирги ўзбек шеърятда ўз услуби, таафаккури ва қарашлари билан анъанавий дунёқарашимизга ўзгариш киритган айрим шоирлар ижоди тадқиқот асосини ташкил этади."[3,4 Ижодкорнинг "Юракни о‘рганиш", "Сочлари сунбул сунбул", "Тунги гуллар", "Яшил кушлар", "Ҳамал айвони", "Бобосо‘з изидан" каби китобларида мажозий сифатлар, халқнинг қадимий оҳанглари о‘зига сингдирилгани билан айрича го‘зал бир манзара ҳосил қилади. Шоирнинг халқона пафосга ега ше‘рлари сифатида "Ко‘пқари", "Чанқовуз", "Сунбула", "Руҳим", "Зо‘раки қаҳ-қаҳ" ва бошқа қатор ше‘рларини мисол қилишимиз мумкин: "Чумчуқ чумчуқ шо‘р тумшук, хайё-хуйт!, хайё-хуйт!", "Вой менгима шо‘р менгим. Увв!...Увв!...", "Ахай-аҳа-ҳай, ахай-аҳа-ҳай! мен кушларнинг тушларида ко‘ринай, мен тушларнинг кушларида ко‘ринай", "Чанқовуз чанқаб қолди, дардимга чайқаб олдим", "Ҳайт- деди улоқ кетди, о‘ртада тобоқ кетди" каби мисралар ше‘рнинг халқона семантик-

ма'новий о'зига хослигини та'минлайди ва уларда сурхон халқининг маданияти, урф -одати яққол сезилиб туради.

Бундан роппа-роса ўттиз олти йил аввал, 1984 йилда "Ўзбекистон адабиёти санъати" газетасида Эшқобил Шукур шеърлари илк марта эълон қилинганда унга Ўзбекистон халқ шоири Усмон Азим қуйидаги сўзбошини ёзган эди. Бу пайтда Эшқобил Шукур 22 ёшда эди: "Эшқобилнинг шеърлари ғалати – гўё кўпни кўрган одамнинг ёзганига ўхшайди: босиқ ва чуқур, шу билан бирга сатрларида аллақандай жанговарлик, қайсарлик бор. Шеърлари унутилаёзган оҳанглarga, унутилаёзган сўзларга бой. Мен Эшқобилга "Оқ йўл тилаётганим йўқ. У аллақачон йўлда. Шеърхонга янги бир шоир шеърларини таклиф қилаётирман, холос"[6]

Хулоса қилиб айтоламизки, Эшқобил Шукурнинг шеърларидан унинг халқчил шоир эканининг гувоҳи бо'ламиз. Го'ё адиб узоқ о'тмишдан со'злаётгандек о'қувчини о'йга толдиради. Шоир руҳида унинг табиат ва ундаги нарсаларга муҳаббати ҳам сезилиб туради, у хаёлидаги воқеа-ҳодисаларни табиат атрофи билан бог'лаб юборади ва буни шеърларида жонлантиради. Унинг шеърлари шундай со'фиёна нақллар, фикрлар оғушида тасвирланадики, бу ҳолат назм ҳамиша илоҳиётдан сув ичажagini ботинда яна бир қарра ишонч уйғотади. "Бундан юз йил муқаддам буюк ўзбек шоири Абдулҳамид Сулаймон ўғли – Чўлпон: "Адабиёт яшаса, миллат яшар!" деган оташин даъват билан майдонга чиққан эди. Ҳаёт ва тарих синовларидан ўтган теран маъноли бу сўзлар бугун ҳам ўз аҳамияти ва қимматини йўқотган эмас. Дарҳақиқат, адабиёт, санъат ва маданият яшаса, миллат ва халқ, бутун инсоният безавол яшайди"[7].

REFERENCES

1. Эшқобил Шукур "Ҳамал айвони".–Т.: "Шарк" нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, Тошкент-2002. -Б.165
2. Эшқобил Шукур "Сочлари сунбул сунбул".-Т.:Адабиёт ва санъат нашириёти, Тошкент-1988.-Б.65
3. Пардаев.З. "Истиқлол шеърлятида халқона пафоснинг янгиланиши" филология фанлари бўйича фалсафа доктори (ПХд) илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. –Тошкент-2020 .-Б.159
4. Шарипова Л. "О'збек шеърлятида фолклоризм". –Т.: "Фан", 2011. -Б. 153
5. Тафаккур, 2019 2-сон Худойбердиева Х.
6. "Ўзбекистон адабиёти ва санъати газетаси"1984 йил, 19 декабр
7. www.xabar.uz: Мирзиёев Ш. Адабиёт, санъат ва маданият яшаса, миллат ва халқ, бутун инсоният безавол яшайди.

ATMOSFERA HAVOSINING IFLOSLOVCHI MODDALAR MIQDORINI SAMARQAND SHAHAR MISOLIDA O'RGANIB CHIQISH

Normamatova Kamola Sherdil qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti 2-bosqich talabasi.

E-mail: normamatovakamola51@gmail.com.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7972574>

Annotatsiya. XX asrning ikkinchi yarmida atmosferaning ifloslanishi to'g'risidagi masala dolzarb global masalalardan biriga aylandi. "Atmosferaning ifloslanishi" tushunchasiga berilgan ko'plab ta'riflarni umumlashtirgan holda unga quyidagicha ta'rif berish mumkin: atmosferaning ifloslanishi - atmosferaning quyi qatlamlarida kishilarning salomatligi, o'simlik va hayvonot dunyosi uchun xavfli bo'lgan, tabiiy muhitning inson hayotiy va ishlab chiqarish faoliyati uchun nomaqbo'l yo'nalishlarda o'zgarishiga olib keladigan miqdordagi zararli moddalarning to'planishidir. Bu ko'rsatkichlar Samarqand shahri misolida hisoblangan natijalar bilan hisoblab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ifloslanish, chang, tuzlar, uglerod oksidi, kislorod, gidrosfera, temperatura, antropogen.

STUDYING THE AMOUNT OF ATMOSPHERIC AIR POLLUTANTS ON THE EXAMPLE OF THE CITY OF SAMARKAND

Abstract. In the second half of the 20th century, the issue of atmospheric pollution became one of the urgent global issues. Summarizing the many definitions given to the concept of "atmospheric pollution", it can be defined as follows: atmospheric pollution is dangerous for human health, flora and fauna in the lower layers of the atmosphere, human life and production of the natural environment. is the accumulation of harmful substances that lead to changes in undesirable directions for its activity. These indicators were calculated with the results calculated for the example of the city of Samarkand.

Key words: pollution, dust, salts, carbon monoxide, oxygen. hydrosphere, temperature, anthropogenic.

ИЗУЧЕНИЕ КОЛИЧЕСТВА ЗАГРЯЗНИТЕЛЕЙ АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА САМАРКАНДА

Аннотация. Во второй половине 20 века проблема загрязнения атмосферы стала одной из актуальных глобальных проблем. Обобщая множество определений, данных понятию «загрязнение атмосферы», его можно определить следующим образом: загрязнение атмосферы опасно для здоровья человека, флоры и фауны нижних слоев атмосферы, жизнедеятельности человека и продукции природной среды. накопление вредных веществ, приводящих к изменению нежелательных для его деятельности направлений. Данные показатели рассчитывались по результатам, рассчитанным на примере города Самарканда.

Ключевые слова: загрязнение, пыль, соли, окись углерода, кислород. гидросфера, температура, антропогенность.

Yerda odamning paydo bo'lishi bilan bog'liq holda atmosferada antropogen o'zgarishlar va havoning ifloslanishi sodir bo'la boshladi. Atmosferaning mahalliy miqyoslarda ifloslanishi anchadan buyon ma'lum bo'lsada, XX asrda umumbashariy miqyosdagi dolzarb muammoga aylandi. Kosmik tadqiqotlar atmosferaning 20 km va undan ham balandroq qismlari, ya'ni butun troposfera va stratosferaning quyi qismlari ifloslanganligini ko'rsatdi.

Troposferaning quyi qatlamlari ayniqsa sezilarli ifloslangan. Atmosferaning ifloslanishi antropogen manbalardan chiqarilayotgan gazlar (90% gacha) va aerozollar (10%) tufayli sodir bo'lmoqda. Gazdan va undagi muallaq erkin zarrachalardan, qattiq jismlarning zarrachalaridan va suyuqlik tomchalaridan tashkil topgan birikmaga aerosol (yunoncha air- havo; nemischa sol-erituvchi) deyiladi. Atmosferaga chiqariladigan gazlar va aerozollar tarkibida 160 ga yaqin zararli moddalar borligi aniqlangan. Sanoatda va aholiga xizmat ko'rsatish doirasida foydalaniladigan ko'pgina moddalar zaharli bo'lganligi tufayli ularni atmosferaga chiqarish jahon mamlakatlarining katta qismida ta'qiqlangan.

O'zbekistonda ham havoda zaharli moddalarning miqdori maxsus sanitariya me'yorlari bilan tartibga solib turiladi. Atmosferada har doim ma'lum miqdorda chang bo'ladi. Bu tabiatda sodir bo'ladigan tabiiy hodisalar natijasida yuzaga keladi. Ushbu changlarni uch turga bo'lish mumkin: mineral (noorganik), organik va kosmik chang. Tog' jinslarining kamayishi va dislokatsiyasi, vulqon otilishi, chakalakzor va o'rmonlardagi yong'inlar, dengiz suvining bug'lanishi mineral changlarga olib kelishi mumkin.

Organik changlarni havodagi aeroplankton, bakteriyalar, sporalar, o'simlik urug'lari, hayvonlarning chirindi va chiqindilari hosil qiladi. Kosmik chang atmosfera havosida yonayotgan meteoritlarning natijasidir. Atmosfera havosi tabiiy va antropogen omillar bilan ifloslangan.

Antropogen ifloslanish, birinchi navbatda, transport vositalarida, sanoat korxonalarida va elektr energiyasini ishlab chiqarish tarmoqlarida organik yoqilg'idan foydalanish natijasida hosil bo'lgan chiqindilar va havo havzasidagi turli xil chiqindilar tufayli yuzaga keladi. Atmosfera havosining ifloslanishi butun insoniyatni tashvishga solmoqda. Ushbu muammo sanoati rivojlangan mamlakatlarda eng dolzarb muammolardan biridir. Atmosfera havosining ifloslanishidan kelib chiqadigan zarar sanoat va maishiy chiqindilarni ochiq suv havzalariga chiqarish natijasida yuzaga keladigan muammolardan kamroq.

Havoning ifloslanishi deganda inson salomatligi va umuman Sayyora uchun zararli bo'lgan ifloslantiruvchi moddalarning havoga chiqarilishi tushuniladi. "Havoning ifloslanishining aksariyati energiyadan foydalanish va ishlab chiqarishdan kelib chiqadi", deydi Nrdc iqlim va toza havo dasturining bir qismi bo'lgan Clean Air loyihasi direktori Jon Uolk. "Yoqilg'i yoqilg'isini yoqish gazlar va kimyoviy moddalarni havoga chiqaradi." Va ayniqsa halokatli teskari aloqa tsiklida havoning ifloslanishi nafaqat iqlim o'zgarishiga hissa qo'shadi, balki u bilan ham kuchayadi. "Havoning karbonat angidrid va metan ko'rinishidagi ifloslanishi yerning haroratini oshiradi", deydi Uolk. "Havoning ifloslanishining yana bir turi bu ortib borayotgan issiqlik bilan yomonlashadi: ob-havo iliqroq va ultrabinafsha nurlanish ko'proq bo'lganda tutun paydo bo'ladi." Iqlim o'zgarishi, shuningdek, allergen havoni ifloslantiruvchi moddalar ishlab chiqarishni ko'paytiradi, shu jumladan mog'or (ekstremal ob-havo va suv toshqini tufayli nam sharoitlar tufayli).

Atmosferada har doim ma'lum miqdorda chang bo'ladi. Bu tabiatda sodir bo'ladigan tabiiy hodisalar natijasida yuzaga keladi. Ushbu changlarni uch turga bo'lish mumkin: mineral (noorganik), organik va kosmik chang. Tog' jinslarining kamayishi va dislokatsiyasi, vulqon otilishi, chakalakzor va o'rmonlardagi yong'inlar, dengiz suvining bug'lanishi mineral changlarga olib kelishi mumkin. Organik changlarni havodagi aeroplankton, bakteriyalar, sporalar, o'simlik urug'lari, hayvonlarning chirindi va chiqindilari hosil qiladi. Kosmik chang atmosfera havosida yonayotgan meteoritlarning natijasidir. Atmosfera havosi tabiiy va antropogen omillar bilan ifloslangan. Antropogen ifloslanish, birinchi navbatda, transport vositalarida, sanoat korxonalarida va elektr energiyasini ishlab chiqarish tarmoqlarida organik yoqilg'idan foydalanish natijasida

hosil bo'lgan chiqindilar va havo havzasidagi turli xil chiqindilar tufayli yuzaga keladi. Atmosfera havosining ifloslanishi butun insoniyatni tashvishga solmoqda. Ushbu muammo sanoati rivojlangan mamlakatlarda eng dolzarb muammolardan biridir. Atmosfera havosining ifloslanishidan kelib chiqadigan zarar sanoat va maishiy chiqindilarni ochiq suv havzalariga chiqarish natijasida yuzaga keladigan muammolardan kamroq.

Hozirgi zamon fan va texnikasining rivojlanishi eng yuqori darajasiga ko'tarilganligi bilan amalda sanoat korxonalarining biosferaga zaharli ta'sirini butunlay yo'q qilish mumkin bo'lmay qoldi. Qisqa vaqt ichida ishlab chiqarish korxonalaridan tarqalayotgan zaharli chiqindilar miqdorini kamaytirish, faqatgina katta quvattidagi texnik tozalash uskunalari yordamida bajarilishi mumkin. Texnologiyani o'zgartirish, texnik tozalash, shaharsozlik va huquqiy tadbirlar hozircha atrof-muhit muhofazasi muammolarini oxirigacha hal etolmaydi. Aholi zich yashaydigan Samarqand va Farg'ona viloyatlariga yirik kimyo zavodlarining joylashishini no'rin deb hisoblash mumkin.

Hozirgi davrda kelib, respublikada kun sayin aholining o'sib borishini e'tiborga olgan holda, yangi turar joy hududlarini barpo etish talab qilinadi. Respublikamizning ko'pchilik shahar va boshqa turar joy markazlari qadimdan shakillanganligi, savdo va boshqa turdagi ijtimoiy ma'muriy xizmat korxonalariga moslashganligi uchun atroflariga esa sanoat markazlarining tashkil etilishi, ekologik muammolarni keltirib chiqaradi. Ayrim joylarida zavod rahbarlarining tashabbusi bilan yirik zavodlar atroflarida ham turar joy hududlari barpo etiladi. Masalan, Samarqand kimyo zavodi yonida "Kimyogarlarni" shaharchasi barpo etilgan shaharcha rivojlanib borishi tufayli, alohida ahamiyatga ega bo'lgan kichik shahar toifasiga yaqin hisoblanadi. Shaharcha hududida yil davomida vaqti-vaqti bilan kimyo zavodi tutunlari paydo bo'lishi turardi.

Respublikamizda tabiiy boyliklardan asosiysi sug'oriladigan yerlar bo'lib, ushbu joylardan sanoat va turar joylarini joylashtirish tabiat muhitini buzilishiga va respublikaning kelgusidagima'nviy boyliklarni yo'qolishiga olib keldi. Ushbu omillarni e'tiborga olib, tabiat muhitini muhofaza qilish tabiiy boyliklarni saqlash va ulardan samarali foydalanish hamda iqlimni saqlab qolish maqsadida faoliyat darajasiga qarab respublikamiz mintaqalariga bo'linadi:

1. Tabiatdagi qo'riqxonalar, yirik o'rmonlar, tog'-dam olish joylari, daryo ko'l vasuv havzalarining qirg'oqlari hamda tabiiy iqlim omillari bo'yicha ahamiyatli hisoblanadigan hududlar.
2. Qishloq xo'jalik ekinlariga moslashgan hududlar (sug'oriladigan yerlar va boshqa har xil o'simliklar hamda daraxtzorlar mumkin bo'lgan joylar).
3. Turar joy va o'zidan zararsiz chiqindilar chiqaradigan sanoat markazlari joylashgan hududlar bunday hududlarda shaharsozlik va tibbiy geyinik talablar asosida ular orasida himoya mintaqasi joylashadi. Bunday zararsiz korxonalar turkumini atmosferaga zaharli tutun chiqarmaydigan suv havzalari va zaminga o'zining chiqindisini o'tkazmaydigan o'zidan katta shovqin chiqarmaydigan korxonalar tashkil qiladi. Ekologik nuqtai nazaridan dam olish va davolanish uchun taqsimlanayotgan hududiy mintaqalar respublika viloyat va tumanlarda bosh reja loyihasida ko'rsatiladi. Unda ishlab chiqarish kuchlarining turar joy hududlarining o'rni ommaviy dam olish sayohatchilar va ular davolanish uchun joylar ko'rsatiladi. Bunday hududiy taqsimot atrof muhitni muhofaza qilish uchun eng yuqori darajadagi shaharsozlik tadbiri bo'lib, hisoblanadi. Zarafshon daryosi qirg'oqlari va Urgut tog'lari va boshqa tabiat ko'rkam joylar ma'daniy hordiq chiqarish dam olish maskani sifatida ajratilishi mumkin.

4. Agar viloyatlarda hududiy taqsimotni maqsadga binoan ishlab chiqarish yo'lga quyilsa o'sha joy aholisining turmush tarsi keskin ravishda rivojlanadi, yaxshilanadi. Tabiiy muhitning holati nuqtayi nazaridan va O'zbekiston tabiatini muhofaza qilish chizma loyihasi asosida respublika hududini uch ta ekologik faoliyat doirasidagi mintaqalarga ajratish mumkin:

- tabiiy landshaf
- xo'jaliklar uchun foydalanishi chegaralangan mintaqa
- xo'jaliklar jadal foydalanishi mumkin bo'lgan mintaqa

Atmosfera havosi va suv manbalarining ifloslanishi shaharda istiqomat qilish uchun zarur bo'lgan muayyan shart-sharoitlarni ayniqsa yomonlashtiradi, uning iqtisodiy taraqqiyot, ijtimoiy soha tarmoqlari darajasini pasaytiradi. Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, sanoat jihatidan ko'proq rivojlangan shaharlarda istiqomat qiluvchi aholi besh yuz mingdan ortiq turli moqddalar ta'sirida bo'lar ekan. Shahar havosining buzulishi yirik shaharlardagi haroratni bir muncha ko'tarib yuborishi ham mumkin. Ko'p qavatli binolar va transport vositalaridan keladigan issiqlikni tez tarqalib ketish qiyinligi tufayli shunday xodisa yuz beradi. Shaharlarda tabiiy muhitning qisman bo'lsada ifloslanishi kishilar sog'ligiga, yashash sharoitiga, aholining faravonligiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Uzoq kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, ishlab chiqarishda band bo'lgan har bir kishi faqat havo suvning ifloslanganligidan oziq-ovqat mahsulotlarida neytratlarning haddan tashqari ko'p bo'lishidan o'rta hisobidan yiliga o'n kun kasal bo'lar ekan. Ular orasida nafas olish yo'llari qon aylanishi, oshqozon-ichak, allergic xastaliklari ko'proq uchraydi. Shahar aholisining ishdan bo'sh vaqtini qanday o'tkazishi ham atrof-muhitning qay ahvolda ekanligi bilan bog'liq.

Ayniqsa urbanizatsiya jarayoni kuchayib borayotgan bir sharoitda xususan insonning tabiat bilan munosabatida uning o'ziga xos ekolog ehtiyojlari shakllana boradi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki yangi shaharning shakllanishi va qad ko'tara boshlashining o'ziga xos yangi ekologiktizimning vujudga kelishidir.

Atrof-muhit, inson-sog'liq asosan shovqun-suron atmosfera havosi va suvning sarflanishi orqali ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shunga ko'ra shaharlarda istiqomat qilish tabiiy tartibni huquqiy jihatlarni aniqlash va ularga rioya etishni ta'minlashi zarur.

Bu huquqiy qoidalarda tashqi muhitni suv manbalarni zararli, oddalar bilan ifloslanishidan saqlash, shovqin-suron natijasida ro'y beradigan salbiy ta'sirlarni kamaytirish kabi masalalar kiradi.

Turli xil sanoat tarmoqlari transport vositalari, qurilishning shakllanishi va rivojlanishi yangi shaharlar sonining ko'payib borishi ayniqsa issiq iqlimda O'zbekiston sharoitida yangidan-yangi muammolarni keltirib chiqaradi. O'zbekiston hozirgi kunga kelib ekologik vaziyat eng murakkablashgan mamlakatlardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Samarqand viloyati Samarqand Shahar atmosfera ifloslanishi ko'rsatgichlari jadvallar asosida

Samarqand shahrida ifloslantiruvchi moddalar ro'yxati va ularning o'rtacha ko'rsatgichlari

Samarqand shahrida ifloslantiruvchi moddalarni o'rtacha miqdori:

moddalar	O'rtachaREM qismi miqdorida	moddalar	O'rtachaREM qismi miqdorida
Chang	1,1	Fenol	0,7
Oltinugurt dioksidi	0,2	Qattiq ftoridlar	0,0
Uglerod oksidi	0,3	Vodorod ftoridi	0,4
Azot dioksidi	0,5	xlor	0,7
Azot oksidi	0,2	ammiak	0,3

Samarqand viloyati Samarqand shahridagi atmosfera moddalarini yillar kesimida ko'rinishi

Samarqand shahrida havoning ifloslanish holati tog'risidagi yillik ma'lumot 2022 yil (postlar bo'yicha)

Moddalar	Post№	g o'r	gyuqor.	g	gi	n
Oltinugurt dioksidi	1	0.011	0.034	0	0	881
Uglerod oksidi		1	3	0	0	885
Azot dioksidi		0.02	0.05	0	0	881
Azot oksidi		0.01	0.04	0	0	881
Ammiak		0.02	0.04	0	0	814
Chang						
Chang	2	0.15	0.78	0	0	844
Oltinugurt dioksidi		0.012	0.039	0	0	869
Uglerod oksidi		1	2	0	0	869
Azot dioksidi		0.02	0.04	0	0	869
Fenol		0.002	0.004	0	0	869
Vodorod ftoridi		0.002	0.004	0	0	869
Ammiak		0.01	0.04	0	0	777
Post №3						
Oltinugurt dioksidi	3	0.012	0.036	0	0	870
Uglerod oksidi		1	3	0	0	869
Azot dioksidi		0.02	0.05	0	0	870
Qattiq ftorid		0.00	0.00	0	0	294
Vodorod ftoridi		0.002	0.004	0	0	870
Ammiak		0.01	0.04	0	0	766
Chang						
Chang	4	0.16	0.76	0	0	850
Oltinugurt dioksidi		0.013	0.035	0	0	880
Uglerod oksidi		1	3	0	0	884
Azot dioksidi		0.02	0.05	0	0	880
Xlor		0.02	0.05	0	0	880

REFERENCES

1. L.A. Alibekov. Inson va tabiat Samarqand 2020. 51 bet.
2. Z. Abdalova. D. Yormatova Ekologiya Toshkent 2013.
3. Wikipedia.uz.
4. Arxiv.uz.
5. <https://www.lifepersona.com/composition-of-atmospheric-air-and-pollutants>
6. <https://elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kurs-ishi/item/13733-atmosfera-ifloslanishi-va-uning-manbalari>
7. <https://www.hindawi.com/journals/amete/2012/356265/>

“BOLALIKNING SO‘NGGI KUNI” HIKOYASIDA FOLKLOR CHIZGILARI

Xakimova Farida Ilhom qizi

Termiz davlat universiteti 2-kurs magistranti

Qozoqboy Yo‘ldoshev

Ilmiy rahbar: p.f.d., prof.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7974561>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Shodmonqul Salomning “Bolalikning so‘nggi kuni” hikoyasi tahlilga tortiladi. Uning o‘zbek xalq og‘zaki ijodi bilan bog‘liq o‘rinlariga e‘tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: “Bibi seshanba”, Afg‘on-Sovet urushi, kurta, “Yetim qiz” matali, Shodmonqul Salom, hikoya, marosim.

FOLKLORE LINES IN THE STORY "THE LAST DAY OF CHILDHOOD"

Abstract. This article analyzes Shodmonqul Salom's story "The Last Day of Childhood". Attention is paid to its places related to Uzbek folklore.

Key words: "Bibi Sheshanba", Afghan-Soviet war, kurta, "Yitim Kiz" matali, Shodmonqul Salam, story, ceremony.

ФОЛЬКЛОРНЫЕ СТРОКИ В ПОВЕСТИ «ПОСЛЕДНИЙ ДЕНЬ ДЕТСТВА»

Аннотация. В данной статье анализируется рассказ Шодмонкул Саломе «Последний день детства». Уделяется внимание его местам, связанным с узбекским фольклором.

Ключевые слова: «Бибисешанба», афганско-советская война, курта, «Йитим кыз» мatalи, Шодмонкул Салам, рассказ, церемония.

Shodmonqul Salomning kitobxonlar qalbidan chuqur joy egallagan hikoyalaridan biri “Bolalikning so‘nggi kuni” hikoyasidir. Muallif uni dastlab “Bibi seshanba” deb nomlaydi. “O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati” gazetasi bosh muharriri o‘rinbosari Murod Abdullayev tahriri ostida sarlavha “Bolalikning so‘nggi kuni” deb o‘zgartiriladi.

“Bibi seshanba” faqat ayollar ishtirokida o‘tkaziladigan marosim, mushkulkushod. “Bir necha tarixiy manbalarda qayd etilishicha, “Bibi seshanba” kelib chiqish mohiyatiga ko‘ra, ma‘buda ramzi bo‘lib, uning ildizi O‘rta Osiyo va O‘rta Sharqda Islom dini kelguniga qadar keng yoyilgan ma‘buda Anaxita (Nohid)ga borib taqaladi. Anaxita dehqonchilik va chorvachilik, hosildorlik va pishiqchilik ma‘budasi hisoblanib, go‘yo uning qudratiga inson va hayvonlar, qushlar va barcha jonivorlar ham bo‘ysungan, deb hisoblanar edi. Shu tariqa u “Bibi mushkul kushod”, ya‘ni kishini har qanday mushkuldan xalos etuvchi Ona obraziga aylangan. Boshqa bir manbada keltirishicha, marosim ko‘pgina turk xalqlari orasida keng tarqalgan.

Turkiston hududlarida Bibi Seshanba, Turkiyada Payshanba qari (Peyshebenbe-karгы) yoki Parshamba pari, Eronda Bibi-hur va Bibi Nur, Afg‘onistonda Bibi Risinda, Bibi Charxi, uyg‘urlarda esa Seshamba Bibi deb atalgan.”¹⁴⁶ Surxondaryo hududida ushbu marosim ancha keng tarqalgan bo‘lib, oiladagi erkaklarning baxt-saodatini tilab, ularning ishlari yurishib ketishi uchun, urush paytlarida esa bolasi yoki turmush o‘rtog‘i eson-omon qaytishi uchun seshanba kuni qilingan. Bunda 7ta chalpak, 7ta obi non, guruchli va xamirli taomlar pishiriladi. Marosim

¹⁴⁶ <https://zamin.uz/uz/hayot-tarzi/49305-bibi-seshanba-va-mushkulkushod-islomda-bormi.html>

bo'ladigan xonaning to'rtta burchagiga likopchaga un solib qo'yiladi. Un rizqni, poklik va tinchlikni anglatadi. Shuning uchun ham "Bibi seshanba"ning asosiy ramzlaridan biri supra hisoblanadi. Suprada un elash bilan bog'liq turli odatlar bajariladi.

Hikoya "Bibi seshanba" marosimi haqida emas, bu shunchaki detall vazifasini bajargan, xolos. Tursun ismli bolakayning urush oddiy o'yin emasligini anglab yetgani haqidadir. Bizningcha, "Bolalikning so'nggi kuni" nomi hikoyaning mohiyatini ko'proq ochib berishga xizmat qiladi. Endi esa uning mazmuniga diqqatimizni qaratamiz.

Ushbu hikoya realistik xarakterda bo'lib, o'zbek adabiyotida bunday hikoya yozishni Cho'lpon va Abdulla Qodiriy boshlab bergan (XX asr boshlari "Do'xtur Muhammadiyor" va "Uloqda" hikoyalari).

Bizga yaxshi ma'lumki, 1979-1989- yillarda Afg'on-Sovet urushi bo'lib o'tgan va bu urushga yurtimiz hududidagi harbiylar ham jalb qilingan. Ular orasida Afg'onistonga chegaradosh manzil Termizdan borganlar ham ko'pchilikni tashkil etar edi. Hikoya voqealari termizlik askarlardan birining uyida bo'lib o'tayotgan "Bibi seshanba" marosimi orqali tasvirlanadi.

Hodisotlar kuz faslida bo'lib o'tadi. Buni ko'kda mezon uchayotganligidan, tut novdalari egilib qolganligidan ham bilsak bo'ladi. Asosiy qahramon- Tursun. Uning yoshi haqida hech narsa deyilmaydi. Biroq bo'yi hali eshakka minishga yetmasligi, etikchasini o'zi kiya olishi, yog'och to'pponcha bilan urush-urush o'ynashini hisobga olsak, uni 7-8 yoshlarda deb taxmin qila olamiz. Voqealar ana shu bolakay tilidan hikoya qilinadi.

"— U yerga faqat ayollar boradi, senga nima bor, yer yutkur, — dedi onam uyning pastak eshigidan ayvonga chiqarkan, o'dag'aylab. Men esa hali kiyib ulgurmagani bir poy etikchamni qo'limga olib, momomning ortiga qochib o'tdim. Bu gal ham momom jonimga oro kirdi: — Bu bir nonireza-da, bolam, qo'y, o'zi borib, o'zi keladi. It qo'rigan joyga o'ch degani shu-da. Onam to'ng'illagancha qulog'iga en solingan oq eshakni tandirning supasiga olib kelib to'g'riladi, momom eshakka qiynalmay mindi, meni esa onam qo'ltig'imdan olib, momomning ortiga o'tqazarkan, yolg'ondakam g'udranib qo'ydi: «Eshakka minishni bilmaydi-ku bu tilamishingiz». Onamga qarab tirjaydim."¹⁴⁷ Hikoya ana shunday boshlanadi. Tursunning momosi ko'pni ko'rgan, so'zga chechan ayol. Buni uning tilidan aytilgan maqol, matallardan ham payqash qiyin emas. Yuqorida keltirilgan "It qo'rigan joyga o'ch" maqoli ham jahli chiqib turgan keliniga munosib javob bo'ladi va kelin yolg'ondakam g'udranib qo'yishdan boshqa iloj topolmaydi. Tilamish so'zini ham ikki xil ma'noda tushunishimiz mumkin:

- 1) tilab olingan farzand;
- 2) tilayotgan, so'rayotgan.

"Eshak ilkis silkindi, men momomning kurtasidan mahkam ushlab oldim. Biz Oysuluvlarnikiga Bibiseshanbaga jo'nadik. Ularning uyiga tutzor yoqalab boriladi, bir tomon tutzor, bir tomon paxtazor. O'rtadagi yolg'izoyoq yo'ldan yuvosh eshak bir zaylda odimlaydi. Yerga egilgan tut novdalari yurishga xalal beradi."¹⁴⁸ O'qirman ko'z oldida ajib bir manzara paydo bo'ladi: eshakka mingashgan keksa bir kampir va uning ust kiyimidan ushlagan bolakay.

¹⁴⁷ <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/shodmonqul-salom-1980/shodmonqul-salom-bolalikning-so-nggi-kuni-hikoya>

¹⁴⁸ <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/shodmonqul-salom-1980/shodmonqul-salom-bolalikning-so-nggi-kuni-hikoya>

Shu o‘rinda kurta bizning e‘tiborimizni tortadi. Kurta ayollar ko‘ylaklari ustidan kiyadigan; atlas, adras, beqasam, janda kabi matolardan ichiga astar qo‘yib tikiladigan kiyim turi. Surxon vohasida ko‘pincha janda matosidan tikiladi. Yenglari uzun, yoqasi esa xuddi erkaklar choponining yoqasini eslatadi. Old qismining ikki tomoniga mag‘izlik qo‘yiladi. Ayollar kurtani bosh kiyimlari ustidan kiyishadi. O‘rta yoshlilar och rangli matodan kurta kiygan bo‘lsa, kekxa yoshdagilar to‘q rangli matolardan tayyorlangan kurtani yopinganlar. Rangiga qarab ularning yoshi haqida ma‘lumotga ega bo‘lish mumkin.

Qishloqning faqat piyodalar yurishi mumkin bo‘lgan so‘qmog‘i... Yozuvchi yo‘lning ikki tomoni tutzor va paxtazor ekanligini bejiz ta‘kidlamayapti. Sababi mustamlaka tuzumi davrida nafaqat, Termiz, balki respublikaning barcha hududidagi yo‘llar ana shunday ko‘rinishda bo‘lgan. Tutzorlar esa pilla yetishtirish uchun zarur edi. Xo‘jaliklar pilla qurti uchun tut bargini yo‘llar chetiga qator qilib ekilgan tutlardan olardilar. Tut shoxlari egilib, yo‘lovchilarga qancha halaqit bermasin, ularni kesishga hech kim jur‘at qilolmas edi.

“Momom menga borganimizdan so‘ng esligina bo‘lib yurishimni ta‘kidlab ketayotir, momomning har gapiga «hmm-hmm» deb qo‘yamanu, xayolim esa borgach bo‘ladigan o‘yin — «urush-urush»da. Biz doim birga bo‘lsak, «urush-urush» o‘ynaymiz. O‘yinni ikkiga bo‘linib olib o‘ynaymiz, bir tomon «sovetlar», bir tomon «afg‘onlar» bo‘ladi. Kim «sovet» bo‘lsa xursand bo‘ladi, chunki Oysuluvning akasi ham «sovet»-da. U hozir armiyada, oti Isroil aka. Oysuluv doim akasi haqida hikoya qilganda Sheralining ham, mening ham unga havasimiz kelib ketadi. Isroil aka dekabrning oxirlarida armiyadan kelar ekan, shunda Ergash aka katta ho‘kiz so‘yib to‘y qilarmish. Isroil akaning uyoqda «tanka»si, Alek degan o‘ris oshnasi bor emish...¹⁴⁹ Murg‘ak qalblar urushni o‘yin sifatida bilishadi. Hikoyaning boshqa qahramonlari ham birin-ketin ana shu zaylda tanishtirilmoqda. Tursunning tengdoshlari Oysuluv va Sherali. Hikoya yozilishiga sababchi taqdir egasi esa Isroil va uning otasi Ergash aka. Armiyaga chaqirilib urushga olib ketilganlarning qaytishi ancha qiyin kechgan. Ayrim askarlar hatto yil oshsa ham rezervga bo‘shatilmagan. Isroil esa dekabrning oxirlarida keladi. Sababi esa juda oddiy: “Isroil akaning uyoqda «tanka»si, Alek degan o‘ris oshnasi bor”.

“— O‘choqdan naryoqqa o‘yna, momong kelyapti, tomog‘ingdi bosadi hozir, — deya Zulfiya xola o‘choq boshidan biz tomonga yura boshladi. Momom bu gal ham eshakdan tandir supasiga tushdi, men esa yerga sakradim. Momom avval Zulfiya xola bilan, so‘ng bolalar bilan bir-bir ko‘rishdi”¹⁵⁰. Issiq o‘choq atrofida o‘ynayotgan bolalarni uzoqroqqa ketkazish uchun Zulfiya xola hech kimga baqimaydi, urushmaydi, aksincha “momong kelyapti, tomog‘ingdi bosadi” deb qo‘rqitadi. Hozirgi kunda tomoq bosish nima ekanligini uncha-muncha yosh avlod tushunishmaydi. Qishloqlarda ko‘proq saqlanib qolgan. O‘sha vaqtlarda bolasi kasal bo‘lib qolgan onalar farzandini shifokorga emas, mahalladagi yoshi ulug‘ kampirlarga olib borishgan, kinna silatishgan, tomoq bosdirishgan. Kampirning o‘zi shundoq ham og‘rib turgan tomoqni qattiq

¹⁴⁹ <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/shodmonqul-salom-1980/shodmonqul-salom-bolalikning-so-nggi-kuni-hikoya>

¹⁵⁰ <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/shodmonqul-salom-1980/shodmonqul-salom-bolalikning-so-nggi-kuni-hikoya>

bosishi bolalar uchun chinakam og‘riqli bo‘lgan. Zulfiya xolaning tomoq bosish bilan qo‘rqitishi ana shundan.

“Kun tushga yaqinlashib qolgandi. Uyning yonboshidan Zulfiya xolaning «Oysuluv» degan ovozi eshitildi, keyin esa o‘zi ko‘rindi. — Oysuluv, buyoqqa kel qizim, manovi ovqatni Saltanat xolangga berib kel, — dedi Zulfiya xola. Oysuluv menga: «Yur, Tursun, berib kelaylik», dedi. Men bosh irg‘agancha unga ergashdim. Saltanat xola yaqinda farzandli bo‘lgan, hali «chillali», shuning uchun ko‘pchilikka aralasholmaydi. Oysuluv ikkalamiz ro‘molga tugilgan non va uznakdagi ovqatni olib yo‘lga tushdik.”¹⁵¹ Xalqimiz azaldan mehribon, bir-biriga suyanchiq bo‘lib kelgan. Hikoyada buning isboti o‘laroq, yaqinda chaqaloqlagan qo‘shnisi bibi seshanbaga kela olmaganligi uchun uning nasibasini uyiga olib borishyapti. Chilla- farzand dunyoga kelganda tashqi olamga sekin-sekin moslasha boshlaydi. Bunda atrofdagilardan yuqishi mumkin kasalliklar, ko‘z tegishi va boshqa omillarni hisobga olib, chaqaloq yotgan xonaga begonalar kirgizilmaydi. Hatto shom paytida kelgan yaqin qarindoshlariga ham go‘dak ko‘rsatilmaydi.

Diniy idora vakili Muhammad Ayyub Homidov chilla haqida shunday deydi: “— Dinimizda “chilla” degan narsa yo‘q. Ammo chaqaloq va bolalarni shom namozi kira boshlagan vaqtdan to qop-qorong‘u to‘la tushgunicha ko‘chaga chiqarimasdan turish haqida hadisda ko‘rsatma kelgan. Islom dinida ota-ona farzandini har tomonlama avaylab, ehtiyot qilishga mas‘ul ekani uqtiriladi. Buning uchun dinimiz ta‘limotida farzandni, hatto ko‘z tegishi yoki jinlardan saqlash uchun ham muayyan ko‘rsatmalar keltirilgan. Jumladan, Jobir roziyallohu anhudan rivoyat qilingan hadisda Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: “Kechqurun, farzandlaringizni uyda ushlab turing. Bu vaqtda shaytonlar (jinlar) izg‘ib yuradi. Biror soat o‘tgach, bolalaringizni erkin qo‘ying. Allohning nomini zikr etib eshiklaringizni berkiting. Zero, shayton berkitilgan eshikni ochmaydi”, deganlar (Muttafaqun alayh).”¹⁵²

“Ovqat yerkanmiz, ayollarning harakatiga qiziqib qarab o‘tirardik. To‘rda momom, qo‘liga paxta tutamlarini olib supraning o‘rtarog‘ida turgan kattaligi piyoladay keladigan oqtoshning ustiga qo‘yayapti. Bu tosh momomning chiltontoshi. Toshning ikki tomoni biroz qoraygan. Momom paxtani eshib qo‘yarkan, menga avval ham aytib bergan «Yetim qiz» matalini aytayapti. Momom gapdan to‘xtaganda ayollar gap qo‘shib qo‘yadi: — Hmm, tovba... — Xudoyimning g‘aznasi keng-da...

Ayollarning qo‘lida chigiti olinmagan paxta, ular paxta chigitlab o‘tirishibdi.”¹⁵³

“Yetim qiz” aslida bibi seshanba marosimi uchun asos bo‘lgan matallardan biri hisoblanadi. Unga ko‘ra bir mehnatsevar, atrofdagilarga mehribon, shirinso‘z bir yetim qiz bo‘ladi. Biroq o‘gay uni ko‘p xo‘rlaydi. Qizga har kuni sigirlarni o‘tlatish uchun dalaga ketar edi. O‘gay ona esa uning qo‘liga bir etak paxta berib, uni yigirib qaytishni buyurar ekan. Kunlardan bir kuni qiz sigirni haydab, paxtani yigirish uchun olib ketayotganida sigir tog‘dagi bir g‘orga qochib kiradi. Uning izidan quvib, yetim qiz ham g‘orga qadam qo‘yganida bir bibiga ko‘zi tushadi. Qizning salomiga alik olgan ayol undan hol-ahvol so‘raydi. Qiz bechora yig‘lab holini bayon

¹⁵¹ <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/shodmonqul-salom-1980/shodmonqul-salom-bolalikning-so-nggi-kuni-hikoya>

¹⁵² <http://old.muslim.uz/index.php/maqolalar/item/30494-dinda-savolim-bor-chilla-sa-lash-nima-degani>

¹⁵³ <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/shodmonqul-salom-1980/shodmonqul-salom-bolalikning-so-nggi-kuni-hikoya>

qiladi. Shunda Bibi: “Mushkullaring yengillashishi uchun seni har kuni duo qilaman, sen bo‘lsang meni yo‘qlab turgin”, - deb aytadi.

Yetim qiz esa o‘gay onadan ko‘rgan jabrlarini biroz bo‘lsa-da unutish, qolaversa, duogo‘yini yo‘qlash uchun g‘orga tez-tez borib turadi. Shunday kunlarning birida u istiqomat qiladigan joy voliysi to‘y qiladi, unga barchani taklif etadi. Bo‘yi yetgan yetim qizning esa to‘yga kiyadigan libosi bo‘lmaydi. Bibi unga yordamga kelib jannatdan ko‘ylaklar olib beradi. Parilardek go‘zal qizni ko‘rgan to‘y egasining o‘g‘li sevib qolib, unga uylanadi. Bibi o‘limidan oldin qizga vasiyat qilib, shunday deydi: “barcha mehnatlaring rohatga, mashaqqatlaring esa davlatga aylandi. Taom pishir va o‘zing bilan bo‘lgan voqeani bayon qilgin”. “Yetim qiz” matali xalqimiz orasida shu va boshqa shakllarda og‘izdan og‘izga o‘tib kelmoqda.

Muallifning mahorati shundaki, u ona to‘y qilaman, kelin tushiraman deb orzu qilayotgan bir vaqtda ota farzandining o‘limi haqida eshitadi. Zulfiya xola bilan qo‘shilib orzularga berilgan kitobxon, Ergash akaning unsiz hayqirig‘idan o‘zini yo‘qotib qo‘yadi. Ayniqsa, bularning barchasini o‘z ko‘zi bilan ko‘rib, eshitib turgan Tursun uchun bu juda og‘ir kechadi: “Xonaga bir zum og‘ir jimlik cho‘kdi. Shu mahal uyning orqa tomonidagi derazadan boshiga supra qo‘ygan Zulfiya xola ko‘rindi. U to‘xtab-to‘xtab, baland ovozd o‘ziga-o‘zi gapirardi. Uning ko‘zlari juda uzoqlarga qadalgandi. — Isroilimdi ko‘ryapman, ko‘rayapman, yuzlari oday bo‘p kelayapti. Isroilimga kelin tushirayapman, kelinimning... — Zulfiya xolaning ovozi pasaydi, uyni aylanib ketdi.

Mening esa uydan yugurib chiqqim keldi shu topda. — Enasi eshitmasin, enasi, — Ergash aka ko‘zlarini artarkan qiynalib o‘rnidan turdi. Mehmon ham o‘rnidan qo‘zg‘oldi. Gilamning ustida esa haligi qog‘oz g‘ijim bo‘lib yotardi. — Ergash aka... endi peshonasida bor ekan-da. Ertaga soat 12 da Termizga... — gapning davomini eshitmay tashqariga otildim, eshikka yetganda qo‘lida dasturxon va tarvuz ko‘targan Oygulga urilib ketdim. Ayollar ham tashqariga chiqayotgan ekan, momom esa Zulfiya xola jilovidan tutib turgan eshagimizga minayotibdi. Yugurib ayvondan chiqarkanman, og‘il tomondan kelayotgan Sheralining «Ta-taat, Tursun, o‘lding, urra afg‘onlar yengildi», degan hayqirig‘i eshitildi. Men esa momom tomonga parishon borarkanman, birdan baqirib yig‘lab yubordim. Ayvondan esa Ergash akaning baland, lekin titroq ovozi eshitildi. — To‘xtat urush-urushingni, ikkinchi o‘ynaganingni ko‘rmayin. Zulfiya xola esa meni eshakka mindirarkan, hadeb ovutardi: — Yig‘lama Tursunjon, yig‘lama, o‘yinda yig‘lagan kal bo‘ladi...” Zulfiya xola o‘g‘li Isroilning o‘lganidan bexabar Tursunjonni yupatardi. Tursun esa xuddi kattalar singari Isroilning o‘lganini hech kimga aytmaydi, birgina sovuq xabar yoshgina bolakayni bir zumda ulg‘aytirib qo‘yadi.

Urush oddiy o‘yin emasligini, avtomat shunchaki o‘yinchoq emas, yaqinlarining umriga zomin bo‘luvchi qurolligini anglab yetgan Tursun bir zumda ulg‘ayib qolgandek, nazarimizda. Ha, Afg‘on-Sovet urushi ko‘plarning yostig‘ini quritdi. Qancha-qancha oilalarning Isroildek ayni kamolga yetgan farzandlari yog‘och otda uylariga qaytdilar. Raqamlarga murojaat qiladigan bo‘lsak, “O‘zbekistondan 64 500 nafar yigit Afg‘on urushida ishtirok etgan va ulardan 1522 nafari halok bo‘lgan. 2500 nafardan oshiqroq o‘zbekistonlik [nogiron](#) bo‘lgan. Albatta, yuqoridagi raqamlar SSSR tarqab ketgunicha berilgan rasmiy ma‘lumot hisoblanadi va u ancha kamaytirib ko‘rsatilgan bo‘lishi ehtimoli ham yo‘q emas”.¹⁵⁴

¹⁵⁴ <https://kun.uz/uz/news/2020/01/14/millionlar-nolasi-afgon-urushi-qanday-boshlanib-qanday-tugagan>

REFERENCES

1. <https://zamin.uz/uz/hayot-tarzi/49305-bibi-seshanba-va-mushkulkushod-islomda-bormi.html>.
2. <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/shodmonqul-salom-1980/shodmonqul-salom-bolalikning-so-nggi-kuni-hikoya>
3. <http://old.muslim.uz/index.php/maqolalar/item/30494-dinda-savolim-bor-chilla-sa-lash-nima-degani>
4. <https://kun.uz/uz/news/2020/01/14/millionlar-nolasi-afgon-urushi-qanday-boshlanib-qanday-tugagan>

YIG'ISH ISH CHIZMALARI

Adxamova Oltinoy Rafiqjon qizi

Solijonova Muxtasarxon Jaxongir qizi

Andijon Davlat Pedagogika Instituti Tasviriy san'at yo'nalish talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7974622>

Anontatsiya. Ushbu maqolada yig'ish chizmalari haqida umumiy ma'lumot va tushunchalar berish, yig'ish chizmasini taxt qilishni o'rganish, yig'ish chizmalarida shartliklar va soddalashtirishlar haqida tushunchalarga ega bo'lish haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: yig'ma chizmalar, taxt qilish, yig'ma birliklar, fazoviy tasavvur ekspluatatsiya.

ASSEMBLY WORK DRAWINGS

Abstract. This article provides an overview and understanding of assembly diagrams, learning how to draw an assembly diagram, and understanding assembly diagram conventions and simplifications.

Key words: collective drawings, enthronement, collective units, spatial imagination, exploitation.

СБОРОЧНЫЕ РАБОЧИЕ ЧЕРТЕЖИ

Аннотация. В этой статье представлен обзор и понимание схем сборки, обучение рисованию схемы сборки, а также понимание соглашений и упрощений схемы сборки.

Ключевые слова: коллективные рисунки, интронизация, коллективные единицы, пространственное воображение, эксплуатация.

KIRISH

Mustaqillik yillarida Yurtboshimiz rahnamoligida ta'lim va tarbiya davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Mustaqillik yillari – xalqimiz uchun chindan ham o'zlikni anglash, ma'naviy-ruhiy tiklanish davri bo'ldi. Vatanimizning qadim va shonli tarixiga, xalqimizning boy ma'naviy va madaniy merosiga bo'lgan munosabat o'zgardi. Betakror tilimiz, muqaddas dinimiz, azaliy qadriyatlar, urf-odat va an'analarimizning hayotimizdagi o'rni va nufuzi qayta tiklandi, donishmand ajdodlarimiz xotirasiga munosib hurmat va extirom ko'rsatildi. Eng muhimi, pirovard maqsadida mamlakatimizda ozod va obod Vatan, erkin va farovon jamiyat barpo ko'zlangan, asosiy g'oyalarini yurt tinchligi, vatan ravnaqi, insonni kamoloti, millatlararo totuvlik, diniy bag'rikenglik va ijtimoiy hamkorlik tashkil etuvchi milliy mafkuraning metodologik va kontseptual asoslari yaratildi. Yosh avlodga zamonaviy ta'lim berish bilan birga ularni umuminsoniy va milliy qadriyatlar, yuksak insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalash, ongi va qalbini mafkuraviy, ma'naviy va axborot tahdidlaridan ishonchli himoya qilish, ularda g'oyaviy immunitet va faol grajdanlik pozitsiyasini shakllantirish masalalari davlatimizning doimiy diqqat markazida bo'lib kelmoqda.

METODOLOGIYA

Texnikaning jadallik bilan rivojlanishi esa yetishib chiqayotgan mutaxassislarining zamonaviy bilim tajribasiga bog'liqdir. Bu borada arxitektura qurilish oliygohlarida zamon talabiga javob beradigan, har tomonlama yetuk, qobiliyatli mutaxassislar tayyorlanishi lozim.

Chizmachilik darslarida yangi pedagogik texnologiyalar orqali o'quvchilarni yoshlarda sog'lom turmush tarzi va har tomonlama barkamol etib shakllanishiga ta'sir etuvchi zararli illatlardan saqlash.

O'quvchilarni yangi pedagogik texnologiyalar asosida kasb-hunarni ongli ravishda tanlashi uzluksiz ta'lim tizimida jamiyat talabiga mos, raqobatbardosh kasb egasi hamda har tomonlama etuk kadrlar tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Buyumni loyihalashni hamma bosqichlarida yig'ma birlikni chizmalariga ishlov beriladi, shu bilan birga loyihalash hujjatlariga ishlov berish bosqichida ularni umumiy ko'rinish chizmasi, ishchi hujjatlarni bajarish bosqichida yig'uv chizmasi deyiladi.

Umumiy ko'rinish chizmasi buyumning konstruksiyasini ishlab bitirish, yig'uv chizma, uni yig'ish (tayyorlash) va nazorat qilish uchun mo'ljallangan.

Shuningdek yig'uv chizma bo'yicha buyumning konstruksiyasini va ishlash prinsipini o'rganiladi. Eksploatatsiya jarayonida tartibga soladi, buyumni ish o'rniga o'rnatadi (montaj qiladi) va ularni tamirlaydi.

Konstruktorlik byurolarda va o'quv jarayonida yig'ma birlikni chizmasi bo'yicha buyumning ishchi chizmasi bajariladi. Korxonalarni texnik bo'limida undan ishlab chiqarishni tayyorlash, texnik xujjatlarni ishlov berish va tayyor mahsulotni nazorat va qabul qilish uchun foydalaniladi.

MUHOKAMA

Yig'ma birlikni chizmasi buyumlarga ajratish va birlikni va unga kiruvchi hamma buyumlarni konstruktiv tuzilishini to'liq ochadi. Yig'ish chizmasi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Yig'ma birlikni tasvirini – berilgan chizma bo'yicha birlashtirilgan, tarkibiy qismni o'zaro bog'lanishi va joylashishi haqida tushuncha beruvchi, yig'ma birlikni yig'ish va nazorat qilishni amalga oshirish imkoniyatini ta'minlovchi;

Buyumning o'lchamlarini;

g) Tutashmani xarakteri va uni amalga oshirish usullari haqida agar tutashmani aniqligi chekli-chetga chiqish bilan ta'minlanmasdan, tanlash va moslash bilan ta'minlansa;

v) Chekli-chetga chiqish va boshqa parametrlarni berilgan yig'ish chizmasi bo'yicha, bajarilishi shart bo'lgan yoki nazorat qiluvchi talablar;

d) Ajralmas birikmalar buyumning biriktirish usuli haqida ko'rsatma (payvandlash, kavshirlash va boshqalar);

e) Birlikga kiruvchi tarkibiy qismlarni pozitsiya nomerlari.

Birikmani konstruktiv hujjatlarini tarkibiga gaborit, montaj va nazariy chizmalar kirishi mumkin.

Gaborit chizmalar – bu chizmalar birlikni ishlab chiqarish uchun mo'ljallangan va ishlab chiqish hamda yig'ish uchun ma'lumot bo'lishi kerak emas. Shuning uchun bu chizmalarni maksimum soddalashtirilgan holda tayyorlanadi (1-shakl).

Gaborit chizmada ko'rinishlar soni minimum bo'lishi kerak, lekin birlikni tashqi ko'rinishi haqida yetarlicha to'liq ma'lumot berish kerak, uni turtib chiqqan qismini holati xaqida, (richag, chambarak, knopka, ruchka va boshqalar), doimiy ko'z ostida bo'lgan element (misol, shkalolar) birlikni aloqa elementlarini boshqa birlik elementlari bilan joylashishi haqida, yetarlik ma'lumotga ega bo'linadi.

Gaborit chizmada harakatda suriladigan yoki richag, karetk, ilmoqli

NATIJA

Qopqoqlarni va boshqalar yig'diriladigan qismlarni chetki holati ko'rsatilishi kerak. Gaborit chizmada birlikni tasvirini asosiy tutash chiziq, harakatdagi qismning tashqi ko'rinishini chetki holatni ingichka shtrixpunktir chiziq bilan tasvirlanadi. Gaborit chizmada, birlikni gaborit o'rnatuvchi va biriktiruvchi o'lchamlari qo'yiladi va zarur hollarda chiqib turgan qismni aniqlovchi holatini ham ko'rsatiladi.

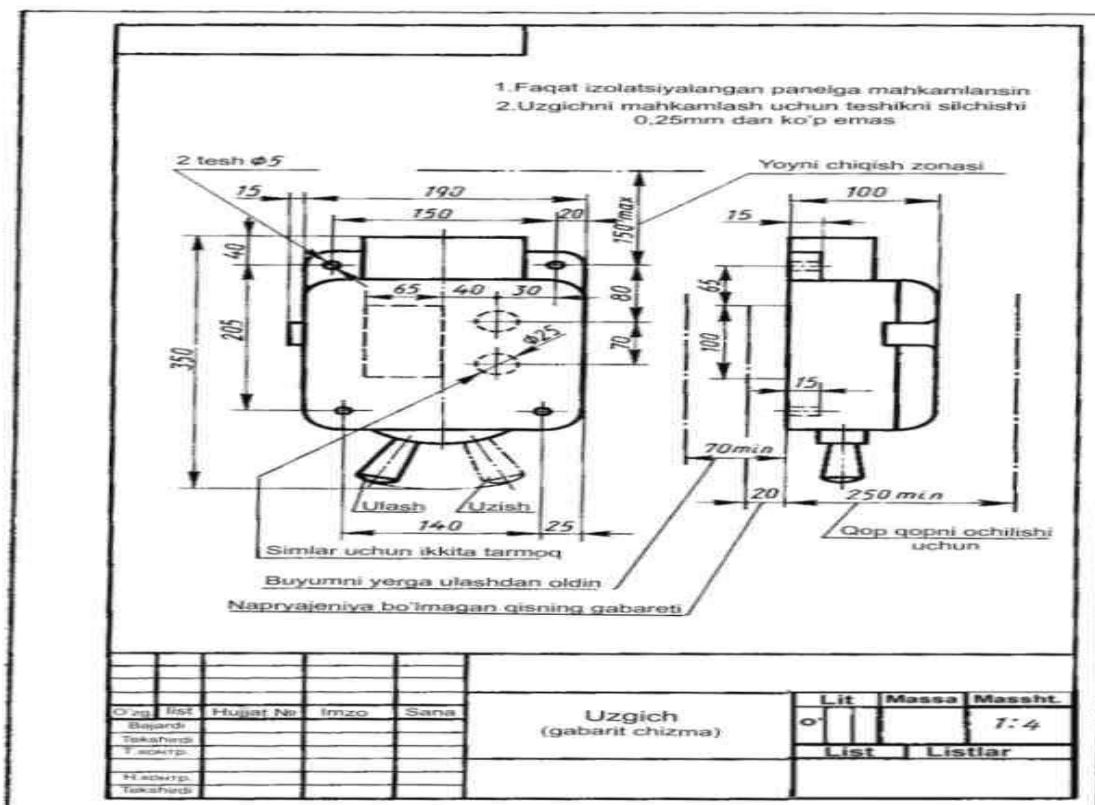
Montaj chizmalar. Yig'ish chizmasiga qo'yilgan qoida bo'yicha soddalashgan tasvirda bajariladi.

Montaj qilish uchun kerakli tarkibiy qismini ro'yxati va montaj qilinadigan birikma ham, chizmada joylashtiriladi, spesifikasiya ko'rinishida taxt qilinadi. Ro'yxat o'rniga montaj qilinayotgan birlikni belgilanishi, shuningdek yig'ma birlikni montaj qilish uchun kerakli buyumlar va materiallarni chiqarish chizig'ini tokchasida ko'rsatish mumkin.

1-shakl.

Xulosa va tavsiyalar

Buyumni loyihalashni hamma bosqichlarida yig'ma birlikni chizmalariga ishlov beriladi,

shu bilan birga loyihalash hujjatlariga ishlov berish bosqichida ularni umumiy ko'rinish chizmasi, ishchi hujjatlarni bajarish bosqichida yig'uv chizmasi deyiladi.

Umumiy ko'rinish chizmasi buyumning konstruksiyasini ishlab bitirish, yig'uv chizma, uni yig'ish (tayyorlash) va nazorat qilish uchun mo'ljallangan.

Shuningdek yig'uv chizma bo'yicha buyumning konstruksiyasini va ishlash prinsipini o'rganiladi. Eksploatatsiya jarayonida tartibga soladi, buyumni ish o'rniga o'rnatadi (montaj qiladi) va ularni tamirlaydi.

Konstruktorlik byurolarda va o'quv jarayonida yig'ma birlikni chizmasi bo'yicha buyumning ishchi chizmasi bajariladi. Korxonalarni texnik bo'limida undan ishlab chiqarishni tayyorlash, texnik xujjatlarni ishlov berish va tayyor mahsulotni nazorat va qabul qilish uchun foydalaniladi. Yig'ma birlikni chizmasi buyumlarga ajratish va birlikni va unga kiruvchi hamma buyumlarni konstruktiv tuzilishini to'liq ochadi.

Berilgan mavzuni o'quvchilarga o'rgatishda axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish, innovatsion pedagogic texnologiyalarning mashg'ulot davomida qo'llanilishi mavzuni o'zlashtirish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammo va kamchiliklarni sezilarli darajada kamayishiga olib keladi, hamda o'quvchilarning mavzuni o'zlashtirishlarida ijobiy ta'sirini ko'rsatadi

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2020 yil 24- yanvardagi Oliy majlisga murojatnomasi.
2. .Valiyev A, Boboyeva Z.A, Gulomova N.X, murojatnomas
3. Mashinasozlik chizmachiligidan grafik vazifalarning metodik ishlanmasi.
4. Murodov Sh. "Chizma geometriya" Oliy pedagogika o'quv yurtlari uchun darslik,- T: 2008
5. S.S.Saydaliyev "Chizma geometriya va muhandislik grafikasi" o'quv qollanma - Toshkent: TAQI, 2017. 292-298 b

AKVARELDA ISHLASH TEXNOLOGIYASI VA USULLARI

Adxamova Oltinoy Rafiqjon qizi

Andijon Davlat Pedagogika Instituti Tasviriy sa'nat va grafik muhandislik
yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7975083>

Annotatsiya. Akvarel bilan ishlash usullarining murakkablashuvi, takomillashuvi uning turlarini ko'payishiga va xilma – xillashuviga olib keldi. Hozir akvarelningbir qancha turlari mavjud. Ushbu maqolada akvarel ishlatish metodikasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: akvarel, rang, bo'yoq, tasvir, o'chirgich, modda, qog'oz.

TECHNOLOGY AND METHODS OF WORKING IN WATERCOLOR

Abstract. The complexity and improvement of the methods of working with watercolor led to the increase and diversification of its types. Now there are several types of watercolors. This article describes the method of using watercolors.

Key words: watercolor, color, paint, image, eraser, substance, paper.

ТЕХНОЛОГИЯ И ПРИЕМЫ РАБОТЫ АКВАРЕЛЬЮ

Аннотация. Усложнение и совершенствование приемов работы с акварелью привело к увеличению и разнообразию ее видов. Сейчас существует несколько видов акварели. В этой статье описывается способ использования акварели.

Ключевые слова: акварель, цвет, краска, изображение, ластик, субстанция, бумага.

KIRISH VA ADABIYOTLAR TAHLILI

O'rta Osiyoda akavrelda kitoblarni chiroyli qilib bezash maqsadida qo'llanildi. O'rta Osiyo rassomlari ichida, ayniqsa, Kamoliddin Behzod kitoblarga akvarel bilan miniatyura hamda illyustrasiyalar ishlashda shuxrat qozondi. XIX asrning oxirlarida akvarelda I.YE.Repin, V.A. Serov, M.A.Vrubel, kabi rassomlari o'z asarlarida yangicha sifatlarini namoyish qildi. Rus tasviriy san'ati namoyondalari A.M.Grasimov, S.V.Gerasimov, O.G.Vereyskiy, Kukrinskiylar N.N.Volkov, YU.I.Neprensev va boshqalar ham akvarelda ko'plab qiziqarli asarlar yaratdilar. Ular yaratgan asarlarning ko'pchiligini kitoblarga ishlangan illyustrasiyalar tashkil etadi. O'zbekistonda esa akvarelda ishlash san'atining rivojini B.Hamdamiy, O'.Tansiqboyev, G. Shevyakov, G.Siganov, K. Cheprakov va ayniqsa CH. Ahmarovning ijodida ko'rish mumkin.

Akvarel bilan ishlashusullarining murakkablashuvi, takomillashuvi uningturlarini ko'payishiga vaxilma – xillashuviga olib keldi. Hozir akvarelningbir qancha turlari mavjud.

Chunonchi qattiq, yumshoq va xamirsimon xoldagi akvarellar. Bu bo'yoqlar badiiy bilim yurtlarida, ayniqsa amaliy va dekorativ san'at o'kuv yurtlarida kompozisiyalar, eskizlar tuzishda qo'llaniladi. Akvarel bo'yoqlari ikki qismdan: bog'lovchi element hamda bo'yoq kukinidan tarkib topadi. Bog'lovchi emulsiya tayyorlanadigan moddalarni tanlashda bo'yoq rangini o'zgartirmaydigan, qog'ozga surtilganda tekis yotadiganlaridan foydalanadi.

MUHOKAMA

Bog'lovchi moddalar asosan gummi arabika, olcha, olxo'ri va boshqa daraxtlarning shiralaridan tayyorlanadi. Daraxt shirasidan, masalan, olcha shirasidan juda osonlik bilan eritma tayyorlanadi. Shuningdek, bo'yoqning tez-qotib qolmasligi, pishiqligini va suvda eruvchanligini oshirish uchun unga asal, glisirin, dekstrinlar qo'shiladi. Bog'lovchi modda tayyorlanayotganda har bir element ko'rsatilgan miqdorda olinishi lozim. Har bir akvarel uchun bog'lovchi emulsiya

turli miqdorda tayyorlanadi. Taxtacha ko'rinishdagi akvarel uchun emulsiya shiraning dekstrining suvdagi eritmasi meva shakari, ho'kiz o'tidan tayyorlanadigan aralashmadan iborat bo'ladi. Dastavval shiraning hamda dekstrining suvdagi eritmasi tayyorlanadi.

Meva shakari suv bilan aralashtirilib sirobsimon eritma hosil qilinadi. Ana shu uch xil eritma birgalikda to'xtovsiz aralashtiriladi. Hamda unga o'tdan tayyorlangan aralashma va fenaldan keraplicha tomiziladi. Chinni idishlardagi yumshoq akvarel uchun emulsiya tayyorlashda esa yuqoridagi moddalar ko'proq miqdorda oshrib meva shakari o'rniga asalari mo'mi va glisirin qo'shiladi.

Tyubiklarda chiqariladigan akvarel tarkibidagi bog'lovchi elementining ko'pchilik qismini asal tashkil etadi. Glisirin va shira ozroq miqdorda qo'shiladi.

Akvarel tayyorlashda qo'llaniladigan bo'yoq kukunlari tabiiy yoki sun'iy kukunlar bo'lishi mumkin. Ayrimlari o'simliklar yoki hayvonlarda o'raydigan pigmentlardan masalan, jigar rang, qarminli bo'yoqlardan tayyorlanadi. Bo'yoq kukunlarini tanlashda va tayyorlashda ularning tiniqligiga, bir-biriga yaxshi aralashishiga e'tibor berish lozim. Masalan, qo'yidagi bo'yoq kukunlardan foydalanish tavsiya etiladi. Sariq kukunlar tabiiy, jigar, rang, sariqmars, zarg'aldoq mars va hakozolar.

Qizil kukunlar: qizil tusli mars, qirmizi. Binafsha: binafsha tusagi kukun.

Yashil kukunlar: zumrad rang, yashil rangli ranglar. Zangori: zangori laklar.

Jigarrangli kukunlar: kuydirilgan jigar rang, jigar rang mars. Qora kukunlar: -uzumdan olinadi.

Akvarel tayyorlash uchun bo'yoq moddasi tayyor emulsiyaga aralashtiriladi tosh plita yoki mahsus xovonchada yaxshilab ishlanadi. Agarda sinash uchun olingan bo'yoq suvda yaxshi erishsa, aralashtirish hamda ishlov berish uchun tayyor bo'lgan xisoblanadi. Shuni esda tutish lozimki, qo'yilgan akvarel bo'yog'i qurilganidan keyin o'z rangini biroz o'zgartirib olishadi. Bunga bo'yoq qavatidagi suvning bug'lanishi, qog'ozga singishi ta'sir etadi.

Endi akvarel, tush va ularni ishlatishda qo'llaniladigan ba'zi qurol va vositalar haqida to'xtalib o'tamiz:

Bir akvarel mo'yqalamda oson olinishi, suvda yaxshi eriydigan bo'lishi kerak. Akvarel boshqa bo'yoqlardan qog'ozga yubqa qalam tarzida o'tishi tekis, silliq surkalishi, qo'yilib va bir joyga qatlam tarzida yig'ilib qolmasligi bilan ajralib turadi. Akvarelga ko'p vaqt suv tegmasa, xaddan tashqari q'zbekiston Respublikasiqshab ketib, uni ishlatish qiyin bo'lib qoladi. Shuning uchun chinni idishlar va tyubiklardagi akvarelni qorong'u va slqin joylarda saqlash lozim. Agar tyubikdagi akvarel qotib qolsa tyubikka mris bilan suv yuborish yoki uni suvli idishga biror soat solib qo'yish tavsiya etiladi. «Leningrad» markali akvarel sifatli akvarellardan xisoblanadi va u plastmassa idishlarda ishlab chiqariladi. Unda bo'yoqlarning 24 hili mavjud bo'lib, plastmassadan tayyorlangan palitra ham joylashtirilgan.

Tush asosan yozish-chizish, bezak va boshqa ishlarda kenqo'llaniladi. Ularning xillari juda ko'p. Tushlar suyuq holda shisha idishlarda va taxtacha hamda qalamcha shaklida qattiq holatda ishlab chiqariladi.

Kerakli tushlar maxsus idishlarda suyultiriladi. Ulardan axromatik ranglarning har xil tushlari xosil qilinadi. Tushni juda quyuq ishlatilmaslik lozim. Ular etyudlar uchun muljallangan bo'lib, 20-30 donasi kerakli o'lchamda bir-birlariga yelimlab qo'yilgan bo'ladi. Qog'ozlarni bir-

birlaridan ajratib olishda birorta uchi o'tkirroq asbobdan foydalaniladi. Orqasiga qo'yilgan karton esa uni g'ijim bo'lishidan asraydi.

«Stirator» bittasi kattaroq, ikkinchisi kichikroq o'lchamga ega bo'lgan va bir-birini ichiga kirib turadigan ikkita ramkadan iborat ishlatishda qo'llangan qog'oz ikkala ramka orasiga qo'yilib siqib jipslashtiriladi. Stirator bundan tashqari ramka va planshetdan iborat bo'lishi ham mumkin. Bunday stirator ikki oyoqli qilib yasaladi. Qog'oz stiratorga tortilganidan keyin uni tizza ustiga g'o'ygan holda ishlatish mumkin. Shuningdek stirator oyog'siz holda ishlatilganda esa mahsustutqichga o'rnatiladi. Stiratorga tortiladigan qog'oz oldin suvga ho'llab olinadi. Qog'ozni ho'llash uchun yumshoq lattadan foydalaniladi. Burchaklarida 1,5-2 smgacha joy quruq qoldiriladi. Qog'ozni ikki tomoni ham xuddi shu zaylda qo'llaniladi, so'ng ramkaga tortilgan qog'oz o'zgarimas temperaturali joyiga qo'yib quritiladi. Stirator asliga qarab rasm ishlashda va manzaralarni tasvirlashda qulaydir.

Mo'yqalamlar. Akvarel bilan ishlayotganda foydalanish lozim, mo'yqalamlar ikki xil bo'lib, ularning bir xillari moyli bo'yoqlarga, boshqa xillari esa akvayerel bo'yoqlarga, boshqa xillari esa akvarel bo'yoqlarga muljallangan (yelimlash uchun mo'ljallangan mo'yqalamlar uchun mustasno). Ularni ko'rinishiga qarab quyidagicha farqlash mumkin. Yalpoq (moyli bo'yoqlar uchun muljallangan mo'yqalamlar kurakcha va dumaloq shaklda bo'ladi). Akvarel uchun ishlatiladigan mo'yqalamlar yumaloq bo'lib uch tomoniga qarab ingichkalashib boradi va bu juda mayda detallarni ishlash uchun qulaylik tug'diradi. Rasm

Ishlaganda qog'ozni yuzi buzilmaslik uchun bu mo'yqalamlar maxsus yumshok yunglardan yasaladi. Akvarel mo'yqalamning kolonok, olmaxon, savsar yungidan yasalgan turlari mavjud.

Mo'yqalamning ishga yaroqli yoki yaroqsizligini bilish uchun uni toza suvga tiqib olib silkitish kerak. Agar shunga mo'yqalamning uchlari to'planib qolsa- yaroqli, to'zib tursa-yaroqsiz bo'ladi. Mo'yqalamningt bandida nomeri bo'ladi. Bu nomer mo'yqalam mo'y qismining kengligini bildiradi. Nomerdagi sonlar ortib borishi bilan yung qismining kengligi ham ortib boradi. Shuning uchun akvarel bilan ish ishlashda mo'yqalamning kerakli nomeri yuzaning katta yoki kichikligiga qarab tanlanadi. Tasviriy san'at darslarida ingichka mo'yqalamlardan kam foydalaniladi, chunki ular bilan katta rasmlarni bo'yab bo'lmaydi. Bu xildagi mo'yqalamlar ko'proq mayda detallarni hamda dekorativ bezash ishlaridagi naqshlarni bo'yashda ishlatiladi. Yuqorida nomeri ko'rsatilag yo'g'on xajmdagi mo'yqalam bilan katta rasmlarni bo'yash mumkin, uning ingichka uchi esa suratning mayda detallarini ishlash imkonini beradi. Umuman olganda butun ishni bitta mo'yqalamda bujara olish imkoni tug'iladi. Shunda ko'z hamda qo'l xarakati uyg'unlashadi. Tajribali rassomlar ko'pincha ikki tomonida ham mo'yi bo'lgan mo'yqalamlardan foydalanadilar. Ularga maxsus buyurtma berish tayyorlatish mumkin.

Mo'yqalam ishlatilib bo'lingach, tozalab yuviladi va latta bilan siqilganidan so'ng tirgakka solib qo'yiladi yoki mo'y qismi yuqoriga qilingan holda stakanda saqlanadi. Ba'zan mo'yqalamni yung qismini stolning chetidan bir oz chiqarib qo'yish ham mumkin.

NATIJA

Akvarel bilan ishlashda talabga javob beradigan qilib jixozlanish kerak. Shuningdek, planshet hamda molbertdan to'g'ri foydalanishni o'rganish, qog'oz yuzalarini har xil shikastlanishlardan ehtiyot qilish lozim. Akvareldan foydalanishda uning sifatiga e'tibor berish darkor. Bo'yoqlarni maxsus idishlarda suv bilan aralashtirish va qog'oz bo'lagida sinab ko'rish

tavsiya etiladi. Topilgan rang tusi kerakli darajaga yetgandagina undan foydalanish lozim. Akvarel bilan ishlash texnikasini puxta o'zlashtirish uchun dastlabki mashqlarni qora, to'q jigarranglarda bajargan ma'qul. Bu usulda ishlash monoxrom yoki grizayl metodida ishlash deb ataladi.

XULOSA

Akvarel bilan ishlashda quyidagi izchillikka rioya qilinsagina bo'yoqda ishlangan tasvirlar talabga javob bera olishi mumkin:

Kerakli bo'yoq maxsus idishda suv bilan aralashtirilib tayyorlanadi hamda qog'oz bo'lagiga surtib, sinab ko'riladi.

Qog'oz sirtiga bo'yoq berayotganda mo'yqalam hamisha eritmagan rosmana botirib olingan bo'lishi kerak.

Ostki qavatdagi buyoq qurimaguncha, navbatdagi bo'yoq qavati yotqizilmaydi. Keyingi qavat tez qo'yilishi lozim, aks holda ostki qavat yuvilib ketishi mumkin.

Akvarel bo'yoqlari bilan ishlashda oq bo'yoqdan foydalanilmaydi, chunki oq bo'yoq rolini oq qog'ozning o'zi bajaradi.

Qo'yilgan bo'yoq qavati ostidan qog'ozning sirti sezilib turishi lozim. Agar taxtacha ko'rinishidagi akvarel ishlatilsa, bo'yoq tez-tez ho'llab turiladi,

Hamda toza mo'yqalam bilan olinadi.

Akvarel bilan ishlashni o'rganishda amaliy mashg'ulotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, bir rangning ustiga ikkinchisini qo'yib yangi tus hosil qilish mashqni olaylik. Bunda qo'yilgan xar ikkala rang ostidan ham qog'ozning sirti sezilib turmog'i darkor. Shuningdek, sovuq tusli rang ustidan iliq tusli rangni qoplash orqali yangi rang tusini hosil qilish yo'llarini puxta o'rganish kerak.

Bundan tashqari iliq rang ustidan sovuq tusli rangni qoplash yo'li bilan ham qo'shimcha rang tusini topish mumkin. Ayrim hollarda qo'yilgan ranglarning yorug'lik darajalari bir-birlariga tenglashtirish uchun ularning ustidan biror rangning suyuq, kuchsiz eritmasi bilan qoplab tavsiya etiladi. Shuni esda tutish lozimki, muayyan rang ikkinchi bir rang bilan qoplanganda yorug'likning qaytarish xususiyatidan mahrum bo'ladi. Lekin oldin qo'yilgan bo'yoq qavatining ravshanlik darajasi hamda to'yinganligi muhim ahamiyatga ega. Ustki qo'yiladigan qavati esa doimo oxangdor, juda tiniq bo'lishi va ostidagi rang tusini bo'g'masligi shart.

Rang tuslarini haddan tashqari to'q tusda olish yaramaydi. Aks holda rangli tasvirlarda keskin ko'zga tashlanadigan rang dog'chalari hosil bo'lishi mumkin.

Akvarel bilan ishlatishda bir rangning o'zidan har hil rang tuslarini xosil qilishni yaxshilab mashq qilish kerak.

REFERENCES

1. Apuxtin O. Tasviriy san'at asoslari.T. 1978 yil. 5.Amanullayev. A. Xomaki tasvirlar. Nam. 1992 yil.
2. Bulatov S. S. Ashirova M.O. Amaliy san'at qisqacha lug'ati. T., Qobuslar bosh taxririya, 1992 yil.
3. Beda. V.Rangtasvir. M. 1968 yil.
4. Borsh K. Qalamtasvir.M. 1974 yil.

ONA TILI TA'LIMIDA LUG'AT BILAN ISHLASHNING AFZALLIKLARI

Sharipova Gulzina Ikrom qizi

Samarqand Davlat universiteti maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti
401-guruh talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7975165>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tili va tafakkuri to'g'risida, ona tili darslarini ta'lim tizimida yangicha yondashuv asosida o'qitilishi, jumladan, ona tilini o'qitishda lug'atlarning o'rni haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: nutq, lug'at, ona tili, ta'lim tizimi, o'qituvchi, o'quvchi, yondashuv.

ADVANTAGES OF WORKING WITH THE DICTIONARY IN MOTHER LANGUAGE EDUCATION

Abstract. This article will talk about Uzbek language and thinking, about teaching native language lessons on the basis of a new approach in the education system, including the role of dictionaries in teaching the native language.

Keywords: speech, vocabulary, native language, educational system, teacher, reader, approach.

ПРЕИМУЩЕСТВА РАБОТЫ СО СЛОВАРЕМ ПРИ ОБРАЗОВАНИИ РОДНОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В данной статье говорится об узбекском языке и мышлении, преподавании родного языка в системе образования на основе нового подхода, в том числе о роли словарей в обучении родному языку.

Ключевые слова: речь, лексика, родной язык, образовательная система, учитель, ученик, подход.

Mamlakat rivojlanishida ko'pincha yosh avlod asosiy o'rin tutadi. Yoshlarning ma'nan yetuk va bilimli bo'lish kabi xislatlarni shakllanishiga bevosita ta'sir qiladigan muhim hayotiy omil – ta'lim – tarbiya tizimi hisoblanadi. Yosh avlodning ta'lim – tarbiyasiga e'tibor qaratish davlat rivojida muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, ta'lim tizimining ona tili darslarida o'quvchilar tilshunoslik bo'limlari haqida ma'lumotga ega bo'ladilar. Til millatning ma'naviyat ko'zgusi, ma'rifat chirog'i, bilim kaliti bo'lganligi uchun uni o'rganish, tahlil qilish va yosh avlodga til grammatikasi, semantikasi bo'yicha ta'lim berish tilshunoslik soha vakillari oldida turgan asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Inson borliqdagi jarayonlarni idrok qilishi, anglashi va fikrlashida ona tilining o'rni beqiyosdir.

Shuning uchun til va tafakkurni bir-biridan alohida tarzda tasavvur qilib bo'lmaydi. Ularning birligi nutqda o'z ifodasini topadi. Nutq og'zaki va yozma shaklda bo'lib, inson ongidagi o'y-xayollari va fikrlarini shu orqali bilish mumkin. Insoniyatga ibrat bo'la oladigan odamning nutqi, fikrlari, muomala madaniyati xuddi bahorda esadigan yoqimli shabadaga o'xshaydi. Aksincha, ongida salbiy fikrlar, yomon niyatlari bo'lgan, hasad, kibr, manmanlik cho'qqisiga chiqqan kimsaning nutqi qish qahratonidagi sovuq misoli yoqimsizdir. Ona tiliga bo'lgan muhabbat, hurmat boshlang'ich ta'lim jarayonlaridan boshlanadi.

Ona tili darslari jarayonida o'quvchilarning til malakalari takomillashib, fikrini to'g'ri, ongli va ifodali bayon etish, badiiy asar g'oyasini tushunish qobiliyatlari o'sib boradi. [2.28]. Afsuski yuqori sinflarga o'tgan o'quvchilarning aksariyati o'zbek tiliga faqatgina so'zlashuv

vositasi va ta'lim olish quroli sifatida qaraydi. Darsliklardagi grammatik bilimlarni ham imtihonlardan o'tish va test yechish uchungina o'rganadi. Zamonamiz yoshlariga darsliklar zerikarli tuyilishi mumkin. Shu maqsadda umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darsliklarning mazmuni, dizayni va matnida imlo xatolarsiz nashrga tayyorlash, amaldagi o'quv qo'llanmalardagi xato va kamchiliklarni tuzatish maqsadida "Darsliklarga taklif" kanali tashkil etildi, bu kanal ocilishi bilan til haqida uning rivojlanish bosqichlarini takomillashtirish yuzasidan sakkiz mingdan ortiq talab va takliflar bo'ldi. Respublika ta'lim markazi tomonidan o'rinli deb topilgan 1600 ga yaqin taklif qabul qilindi. 2025-yilgacha yangi darsliklar ishlab chiqish masalalari respublika miqyosida o'tkazilgan seminarida muhokama qilindi. Bu esa til o'rganishdagi talab va takliflarni amalga oshishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Har bir tilning faxrlanadigan asosiy jihatlaridan biri uning lug'at boyligidir. O'zbek tili ham lug'atga boy til bo'lib, "O'zbek tilining izohli lug'ati", "O'zbek tilining imlo lug'ati", "O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati", "O'zbek tilining orfografik lug'ati", "O'zbek tilining etimologik lug'ati", "Hozirgi o'zbek adabiy tili faol so'zlarining izohli lug'ati", "O'zbek ismlari lug'ati" kabi lingvistik va qomusiy lug'atlar yaratilgan. Ular ona tilimiz xazinasidir. Afsuski, hozirda ona tili darslari faqat qoida yodlab, mashq bajarish bilan chegaralanib qolgan. Lug'atlardan maktab darslari tugul, boshqa ta'lim bosqichlarida ham foydalanish miqdori juda kam. Faqat DTM testlarini yechish uchun imlo lug'atiga ba'zida ko'z tashlanadi, xolos. Ingliz, rus, arab tili o'rganishga brogan o'quvchidan ilk darslardanoq lug'at kitob xarid qilib, yodlash talab qilinadi, chunki lug'at bilan ishlash samarali natija beradi. O'quvchilarning savodxonligi yaxshi rivojlanishi uchun o'zbek tiliga doir lug'atlarni o'rganishni keng yo'lga qo'ysak, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ona tili fanining vazifasi o'qituvchilarning fikrlash qobiliyatini o'stirish, o'z fikrini batafsil, chiroyli bayon qilishga o'rgatishdir. Fikr esa til orqali bayon etiladi. Tilshunos olim Shavkat Rahmatullayev til qurilishida uning ikki holatini - lison va nutq tushunchalarining farqlanishi haqida yozadi. "Lison, - deb yozadi olim, - kishi miyasidagi til xotirasi qismida mavjud til birliklaridan va ulardan foydalanish qoidalaridan iborat boyluk. Nutq esa ana shu boylukdan foydalanish jarayoni va shunday jarayonning hosilasi" [3.4].

Shunday ekan, har bir millat vakili o'z ona tilni va undan foydalanish taktikasini, albatta, bilishi kerak. Bu jarayonda tilning grammatikasini o'rganish bilan birga, tilimizning nutqiy faoliyatdagi mavjud bo'lgan barcha imkoniyatlaridan to'g'ri foydalanib, bayon etilayotgan fikrini, ham og'zaki, ham yozma shaklda to'g'ri, tushunarli tarzda tinglovchiga yetkazish muhimdir. Bunda ona tili dasrlarida lug'at ustida ishlashga alohida e'tibor berish kerak. Lug'at ustida ishlash jarayonida so'zning imlosi, ma'nosi, talaffuzi e'tiborga olinib, shular ustida ishlashga ehtiyoj sezilgan paytda o'quvchilarning nutqda o'zgaralar nutqini anglashlarini ta'minlash maqsadga muvofiq sanaladi. Buning uchun o'qituvchi ona tili darslarida qo'llanadigan har bir so'zning, ta'lim jarayonlarida, ishlatiladigan so'zlarning ma'nosiga e'tibor bilan qarashi, ularning qaysilarini ustida alohida ishlash kerakligiga aniqlik kiritishi lozim.

Tilning lug'at boyligini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi uchun ona tili darslarida so'zlarning quyidagi ma'nolari bilan tanishtiriladi:

- O'quvchilarni notanish so'z va iboralar bilan tanishtirish.
- O'quvchilarni so'zning yangi ma'nolari bilan tanishtirish.
- O'quvchilar tilida kam qo'llaniladigan so'zlar ma'nosi ustida ishlash.

- Yangi paydo bo'lgan so'z ma'nolari ustida ishlash.
- Grammatik atamalar ma'nosi bilan tanishtirish.

O'quvchilar darslikdagi so'z va iboralarga yangi paydo bo'lgan so'z bo'lmasa ham birinchi marta duch kelayotgan bo'lishi mumkin. Ular ko'p ma'noli so'zlarning bir ma'nosini tushunsa, boshqa ma'nosini bilmasliklari mumkin. So'z ma'nosini o'zlashtirish bosqichma - bosqich amalga oshiriladi. Adabiy tilga oid ba'zi so'zlar o'quvchilar nutqida kam qo'llaniladi. Ularning o'rnida oddiy so'zlarni qo'llashadi. O'qituvchi ularni kitobiy so'zlar bilan almashtirish uchun nutqida qo'llashga majbur etadigan vaziyat yaratishi zarur. Bunday so'zlarning bolalar hayoti bilan bog'liq bo'lganlarini ajratib olib "Bilib qo'ygan yaxshi" rubrikasi ostida ishlansa o'quvchining nutqi zamon bilan baravar rivojlanib boradi. O'quvchilarga grammatik atamalarning to'g'ri talaffuzi, imlosi o'rgatilgandan keyin misollar asosida uni mazmuni ochiladi. Qoidani o'qitish va mashqlar bajarish orqali atama ma'nosini to'laqonli anglashlariga erishiladi.

O'quvchilar nutqini o'stirish va lug'at boyligini takomillashtirish uchun tilning leksika bo'limi so'zning o'z va ko'chma ma'nosi, ko'p ma'noli so'zlar, kam ishlatiladigan so'zlar, tasviriy ifoda va iboralarni o'rganish jarayonida sinonimlarni qo'llash, tilning sinonimik imkoniyatlaridan foydalanish maqbul usul hisoblanadi. O'quvchilar yozma savodxonlikni oshirishning muhim jihati matnlar xilma-xilligini ta'minlashdir. Ona tili darsliklaridagi matnlar va mashqlar asosan, badiiy asarlardan olinadi, lekin o'zbek tilining lug'at boyligi faqat bu bilan o'lchanmaydi. Jamiyatning har bir sohasiga tegishli matn bu - o'zbek tili o'rganadigan obyekt hisoblanadi.

Ona tili darslarida o'quvchilarning lug'at bilan ishlash malakasini shakllantirsak, yuqori natijalarga erishamiz. Zamonaviy innovatsion texnologiyalarni yaxshi o'zlashtirgan mutaxassis ona tilini chuqur bilmasligi mumkin, aksincha o'zbek tilining yetuk bilimdoni IT sohasini tushunmasligini guvohi bo'lamiz. Bu ikki shaxsning bilimi birlashsagina, o'zbek tili ham zamonaviy texnologiyada o'z o'rnini egallab, xalqaro tillar safiga kiradi. Bu uchun har bir yosh o'quvchi o'zbek tiliga doir lug'atlar bilan mustaqil ishlash ko'nikmasiga ega bo'lishi lozim.

REFERENCES

1. Mirtojdiyev M. O'zbek tili leksikologiyasi va leksikografiyasi, Toshkent, 2000
2. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. "Universitet" nashriyoti. – T., 2006, 4 bet.

INGLIZ TILI DARSLARIDA HAYVONOT OLAMINI O'RGATISH
ISHLANMA – LOYIHASI

Artikova Nargiz Shuxratovna

Boshlang'ich ta'lim nazariyasi kafedrası o'qituvchisi

E-mail: nargizartikova1982@gmail.com

Nurmatova Shahnoza Xasan qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Maktabgacha va boshlang'ich

ta'limda xorijiy til yo'nalishi 3-bosqich talabasi

E-mail: xasanovnabonu347@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7975272>

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik yoshdagi bolalarning ingliz tili darslarida hayvonot olamini o'rgatish ishlanma loyihasi to'g'risida ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: hayvon, inglizcha ertaklar, yangi so'zlar, yovvoyi tabiat olami, rang barang multfilmlar, hayvon qaxramonlari, jismoniy faoliyat, taqlit, rolli o'yin, tematik darslar, video materiallar, sirk, uy hayvoni, audiolar.

PROJECT OF TEACHING THE WORLD OF ANIMALS IN ENGLISH CLASSES

Abstract. This article provides information about the development project of teaching the animal world in English language classes for young children.

Keywords: animal, English fairy tales, new words, wildlife world, colorful cartoons, animal characters, physical activity, imitation, role play, thematic lessons, video materials, circus, pet, audios.

ПРОЕКТ ОБУЧЕНИЯ МИРУ ЖИВОТНЫХ НА КЛАССАХ АНГЛИЙСКОГО
ЯЗЫКА

Аннотация. В данной статье представлена информация о развивающем проекте обучения животному миру на уроках английского языка для детей раннего возраста.

Ключевые слова: животное, английские сказки, новые слова, мир дикой природы, красочные мультфильмы, персонажи-животные, двигательная активность, подражание, ролевая игра, тематические уроки, видеоматериалы, цирк, домашнее животное, аудиозаписи.

Kirish

Ma'lumki, hozirgi kunda mamlakatimizda ingliz tilini o'rganish va o'rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ingliz tilini o'rganish lug'at ustida qattiq ishlashni talab qiladi. Lug'at odatda biz ingliz tilida o'rgatgan so'zlar sifatida aniqlanadi. O'qituvchi hayvonlarning rasmini ko'rsatishi yoki mos keladigan mashqlardan foydalanishi mumkin. Masalan, u "quyon" so'zini yozadi va uning rasmini o'quvchilar eslab qolgan joyda ko'rsatadi yoki bir nechta hayvonlarning (masalan, it, mushuk, tulki, ayiq va h.k.) nomlarini yozib, ularning rasmlarini qo'yadi. Qarama-qarshi ustun so'zlar va rasmlarga mos kelishini so'raydi.

Hayvonlarning lug'atini ko'rsatish aqliy hujum orqali ham amalga oshirilishi mumkin, bunda o'qituvchi ma'lum bir hayvonni, keling, tulkini aytamiz va har bir o'quvchi ushbu hayvonga tegishli so'z, ibora yoki so'z birikmasini aytadi (masalan, ayyor, ayyor, chiroyli, uzun quyruq). O'qituvchi ushbu mashqni bajarish orqali o'quvchilarning diqqatini darsga jalb qilishi va ularni

qizdirishi mumkin. Ushbu mashq ogʻzaki yoki yozma shaklda bajarilishi mumkin, bunda oʻqituvchi soʻzni doskaning oʻrtasiga yozadi va oʻquvchilardan aqliy hujum qilishni soʻraydi.

Lugʻatni taqdim etishning keyingi bosqichi ushbu soʻzning taʼrifini mos keladigan mashqlar sifatida koʻrsatishi mumkin, bunda oʻqituvchilar ingliz tilining bir tilli lugʻatlaridan maʼlum soʻzlar va ularning taʼriflarini tayyorlaydi va tanlangan soʻzlar va ularning taʼriflarini ikkita alohida ustunga ajratadi.

Hech boʻlmaganda asosiy "hayvon" lugʻatini oʻzlashtirmasdan, ingliz tilida soʻzlashuvchi suhbatdoshi bilan suhbatda chet ellik maʼlumotlarning muhim qismini yoʻqotish xavfi bor. Ingliz tilidagi hayvonlarning nomlari bolalar va kattalar tomonidan ishtiyoq bilan oʻrgatiladi. Bolalar uchun hayvonlarning nomini eslab qolish mavhum narsalarga qaraganda osonroq. Ingliz tili darslarida bolalar soʻraydigan birinchi savollardan biri bu, ingliz tilida "hayvonlar"ni qanday aytasiz? Hayvonlarning nomlari ingliz ertaklarida ham uchraydi. Ekzotik hayvonlarning nomlari bilan tezda tanishishni istagan kattalarga yovvoyi tabiat olami haqida ingliz tilidagi hujjatli filmlarni tomosha qilishni tavsiya qilish mumkin. Baʼzan turli hayvonlarning nomlari sanab oʻtilgan ritmik bolalar qoʻshiqlarini bir necha marta tinglash foydali boʻladi. Va, albatta, asl nusxadagi rang-barang Disney multfilmlarini (The Lion King, Lady and the Tramp, Bambi va boshqalar) hech kim bekor qilmagan. Hayvonlar har doim bola bilan oʻynash uchun ajoyib mavzudur. Va maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ingliz tili darslarida, oʻyinda ushbu materialdan oʻtish yaxshidir. Hayvon qahramonlari bilan qoʻshiqlar va multfilmlar - bolalar uchun ingliz tilida koʻplab taʼlimiy qisqa qoʻshiqlar va hayvonlar bilan multfilmlar mavjud. Ammo, agar bilim darajasi imkon bersa, siz "Qirol sher", "Madagaskar" yoki "Zootopiya" ni asl nusxada koʻrishingiz mumkin. "LARP" (jonli rolli oʻyin) - siz jismoniy faoliyatni soʻzlarni yodlash bilan birlashtira olasiz, shuningdek, reaksiyani rivojlantirish ustida ishlashingiz mumkin. Bolalar turli hayvonlarning xatti-harakati yoki tovushlarini taqlid qilishlari mumkin, oʻqituvchi oʻyin davomida yangi hayvonni tayinlashi mumkin va bola tezda rolni oʻzgartirishi kerak.

"Novakid" oʻqituvchilari tematik darslarni shakllantiradilar va darsda doimiy ravishda oʻyin elementlari, qoʻshiqlardan foydalanadilar. Novakid oʻziga xos koʻplab tarkibga ega, jumladan, qiziqarli qahramonlar bilan animatsion komikslar va bolalar oʻrmonga borishlari, yovvoyi tabiat fotografi rolini sinab koʻrishlari mumkin boʻlgan VR sayohatlari va boshqalar. Oʻquvchining oʻrganish uslublariga koʻra lugʻatni oʻrgatishda turli xil uslubiy yondashuvlar boʻlishi kerak. Audio oʻquvchi uchun har doim ona tilida soʻzlashuvchi tomonidan oʻqiladigan skriptni yoki hayvonlar haqida maʼlum mavzulardan foydalanishga oid video materiallarni (masalan, National Geographic Channel filmi yoki dasturi) oʻqiydigan audio lingval usulidan foydalanish foydalidir.

Rolli oʻyin ham samarali usul boʻlishi mumkin, bunda oʻquvchi hayvonlar haqidagi ertak hikoyasini sahnalashtirishi kerak, bunda har bir ishtirokchi maʼlum bir hayvon rolini bajaradi va uni tasvirlash va sahnada ijro etish orqali uning xarakterini koʻrsatishga harakat qiladi. Faoliyat tasnifi lugʻatni oʻrgatishda, shuningdek, hayvonlarni bildiruvchi soʻzlarni uy va yovvoyi hayvonlarga boʻlish uchun jadvalni taqdim etish orqali ham qoʻllanilishi mumkin. Texnik lugʻatni oʻrgatishning eng muhim nuqtalari oʻquvchilar uchun oʻquv dasturiga kiritilishi kerak, ularda a) hayvonlarning ingliz tilidagi nomlari kabi mavzular va b) xarakter, tavsif, ularning turmush tarzi va boshqalarni ifodalash kabi vazifalar boʻlishi mumkin. Shunday qilib, yuqorida aytilganlarning barchasini umumlashtirgan holda, lugʻatni oʻrgatishda turli xil zamonaviy pedagogik usullardan

foydalanish, xususan, ingliz tilidagi "hayvonlar" ni bildiruvchi soʻzlarning semantik sohasiga tegishli lugʻat samaradorligini oshirishda muhim rol oʻynaydi, degan xulosaga kelish mumkin.

Hayvonlarning turli xil toʻgʻri nomlari bilan nomlanishi qadim zamonlardan to hozirgi kungacha sodir boʻlgan, bu ularning inson hayotidagi beqiyos oʻrni bilan bogʻliq: ular insonning iqtisodiy faoliyatida ajralmas yordamchi, sirk va hayvonot bogʻi xodimlari, yaqin va haqiqiy doʻstlardir.

Shunday qilib, kompyuterlashtirishning tarqalishi va yangi atamalarning paydo boʻlishi Chip kabi hayvonlar nomlarining paydo boʻlishiga olib keldi. Flash va boshqalar. Baʼzi taxalluslar shu qadar mashhur boʻlib, tez-tez ishlatib turilganki, ular maʼlum bir sinfga tegishli har qanday hayvonni chaqirishadi, masalan, itlar orasida Drujok, mushuklar orasida Vaska. Ingliz adabiyotida koʻpincha hayvonlarning nomi ularning nomidir: Cat, Dog, koʻpincha maqolasiz va bosh harf bilan yoziladi. Zoonimlar koʻpincha hayvonlarning jismoniy fazilatlarini, ularning tashqi koʻrinishini, xarakter xususiyatlarini, aql-idrokini, koʻnikmalarini aks ettiradi, bu adabiyotda ayniqsa muhimdir, agar shaxsga xos boʻlgan hayvon unga xos boʻlgan oʻziga xos xususiyatlar tufayli maʼlum bir nom olgan boʻlsa; bu orqali oʻquvchilarning qiziqishini oshiradi va muallifning gʻoyasini tushunishga yordam beradi.

REFERENCES

1. <https://goaravetisyan.ru/uz/zhivotnyi-po-angliiski-tematicheskaya-leksika-nazvaniya/>
2. Verenina J.B. Oʻrganilayotgan va ona tillarining fonetik asoslarining oʻziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ingliz tilini talaffuz qilishni oʻrgatish / J.B. Verenina // Maktabda chet tillari. - 1994 yil - 5-son
3. Жуманова, Ф. У., Артикова, Н. Ш. (2022). PISA va TIMSS қиёсий халқаро тадқиқотлар. Yangi oʻzbekistonda pedagogik taʼlim innovatsion klasterini rivojlantirish istiqbollari, 1(1), 452-454.
4. Usmanova, K. A., Artikova, N. S., Xasanov, R. N., & Qarshiboeva, O. (2022). Oziq-ovqat sanoatida anjirni oʻrni. Science and Education, 3(5), 188-190.
5. Artikova, N. Sh., Jumanova, F. U. (2021). Boshlangʻich sinf oʻquvchilarida oʻquvchilarida oʻqish savodxonligini rivojlantirish (PIRLS) misolida. Образование и наука XXI веке, 1(19), 455-460.
6. Jumanova, F. U., Artikova, N. Sh. (2021). Boshlangʻich sinf oʻquvchilarida oʻqish savodxonligini rivojlantirish (PIRLS) misolida. Ўзбекистон олимлари ва ёшларининг инновацион илмий амалий тадқиқотлари, 10(29), 106-109.
7. Артикова, Н. Ш. (2021). Ўқувчиларда ўқиш ва матнни тушуниш саводхонлигини ривожлантириш. Актуальные вызовы современной науки, 1(55), 63-67.
8. Jumanova, F. U., Artikova, N. Sh. (2021). Boshlangʻich sinf oʻquvchilarida oʻqish savodxonligini rivojlantirishning ilmiy asoslari. Образование и наука в XXI веке, 3(20), 389-396.

9. Jumanova, F. U., & Artikova, N. S. (2021). PIRLS tadqiqotlariga tayyorlashda “organayzer” metodidan foydalanish imkoniyatlari. *Academic research in educational sciences*, 2(CSPI conference 1), 1471-1475.
10. Jumanova, F. U., & Artikova, N. S. (2021). Shaxs kamoloti va faoliyat (muloqot), ularni boshqarish ma’rifiy pedagogic muammo sifatida. *Academic research in educational sciences*, 2(4), 81-88.
11. Артикова, Н. Ш., Болтаева, Т. Р. (2020). Бошланғич ва юқори синфлар адабий таълими узвийлиги билан боғлиқ муаммолар ҳамда уларнинг ечими. *Malaka oshirish tizimida integratsiya va innovatsion tafakkur*. *Malaka oshirish tizimida integratsiya va innovatsion tafakkur*, 1(1), 368-370.
12. Артикова, Н. Ш. (2019). Бошланғич синф ўқувчиларини халқаро тадқиқотларда ўқиш саводхонлигини баҳолаш бўйча PIRLS дастурига. Таълимдаги инновациялар ва ислохотлар контекстида замонавий кластер тизими, 2(1), 53-55.
13. Nargiz Shuxratovna, A. . (2022). BOSHLANG’ICH SINIF O’QUVCHILARINI PIRLS XALQARO BAHOLASH DASTUR TIZIMINI RIVOJLANTIRISH. *Scientific Impulse*, 1(4), 1592–1594. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/2071>
14. Artikova Nargiz Shuxratovna, Abduvosiyeva Zuhra Isroil qizi. (2023). XORIJIY TILLARNI O’QITISH VA UNING XUSUSIYATLARI. *IQRO JURNALI*, 2(1), 331–340. Retrieved from <http://wordlyknowledge.uz/index.php/iqro/article/view/288>

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH DARSLARIDA O'QUVCHILAR FAOLLIGINI OSHIRISH

Rajabova Maxsuda Salimovna

Namangan viloyati Chust tumani 58-maktabning boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7975334>

Annotatsiya. Maqolani yozishdan maqsad boshlang'ich sinf darslarida o'quvchilarning faolligini oshirish, psixologik, psixologik - pedagogik muammolarni o'rganishga qaratilgan tatiqotlar.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, psixologik, psixologik - pedagogik muammolar.

INCREASING STUDENT ACTIVITY IN PRIMARY CLASS READING LESSONS

Abstract. The purpose of writing an article is to increase the activity of students in elementary school classes, to study psychological, psychological and pedagogical problems.

Keywords: primary education, psychological, psychological and pedagogical problems.

ПОВЫШЕНИЕ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ЧТЕНИЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация. Цель написания статьи - повысить активность учащихся начальных классов, изучить психологические, психолого-педагогические проблемы.

Ключевые слова: начальное образование, психологические, психолого-педагогические проблемы.

Ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi bosqichida yangilanayotgan pedagogik tafakkur asosidagi ta'lim - tarbiya samaradorligiga erishish bevosita o'quvchilar faolligini oshirishga bog'liq bo'lib qolmoqda. Ma'nan eskirgan va ta'limning sho'rolar tuzumi davridagi avtoritar usuliga asoslangan shakllari bugungi kun talablariga javob bermay qoldi. Zero, bugungi ta'lim jarayonida o'qituvchi hukmron bo'lgan, o'uvchining faoligi va mustaqil fikr yuritishga intilishini mutlaq bo'g'ib qo'yadigan o'qitish metodlaridan batamom voz kechish zarurligi ta'lim taraqqiyotining muhim shartidir. Buning o'rniga o'quvchi faolligini oshirish hamda mustaqil fikrlashga kengroq imkon beradigan pedagogik texnologiyalarni joriy etish kun tartibidagi dolzarb masalalardandir.

Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish natijasida samaradorlikni oshirishning o'quvchi faoligi bilan bog'liqligi mazkur muammoni alohida tadqiq etish zaruriyatini yuzaga keltiradi. O'quvchi faolligining mohiyati, uni amalga oshirishning ustuvor yo'nalishlari, kelajak avlodni komil insonlar qilib tarbiyalashga tutgan o'rniga doir muammolar metodika ilmida kechiktirmay hal qilishi lozim bo'lgan vazifalardir.

Faollik arabcha "faol" so'zidan olingan bo'lib, biror ishga g'ayrat bilan kirishish, astoydil ishlash, ishchanlik ma'nolarini anglatadi. Shundan kelib chiqib o'quvchi faolligini oshirishni ta'lim jarayonida uning bilishga bo'lgan ishtiyoqi va intilishiga erishish, shunga odatlantirish, deyish mumkin. O'quvchilar faolligini oshirish masalasi bugun o'rtaga qo'yilayotgani yo'q. Forobiy, Al - Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino kabi Sharq mutafakkirlarining inson tafakkuri va aqliy kamoloti bilan bog'liq qarashlari bevosita ilm olish faoligi muammosiga daxldordir. Jumladan, Forobiyning ma'lum bir fan asosida tamoyillarni o'zlashtirish, undan tegishli xulosalar chiqarish, nomaqbul g'oyalarni dalillar bilan inkor etishning inson kamolotida muhim o'rin

tutishi da doir mulohazalari, Beruniyning ta'limni izchillik, ko'rgazmalilik, muayyan tizim asosida tashkil qilish yuzasidan bildirgan fikrlari aslida o'quv - biluv faolligining asosini tashkil etadi.

Yigirmanchi asrning o'rtalaridan boshlab M.G.Davletshin, E.G'oziyev, M.Qodirov kabi psixolog olimlar, A.Zunnunov, K.Qosimova, O.Roziqov, Q.Abdullayeva va A.G'ulomov kabi pedagog metadoistlar o'quv-biluv faolligi ta'limiy muammosi yuzasidan e'tiborli kuzatishlarini bayon qilganlar. So'nggi yillarda esa Q.Yo'ldoshev, S.Matchonov, N.Saidahmedov, O'.Tolipov, R.Ibragimov, Q.Husanboevalarning ushbu muammoga daxldor tadqiqotlari yuzaga keldi. Shundan ham ma'lumki, o'quv - biluv faolligi ta'limning bilimlarni o'zlashtirish va uni amalga qo'llashning eng maqbul jihatlarini o'zida mujassamlashtiradigan asosiy sifat mezonidir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv - biluv faolligiga daxldor mavjud manbalarni quyidagicha ikkita guruhga ajratish mumkin:

1. O'quvchilar faolligini oshirishning psixologik, psixologik - pedagogik muammolarini o'rganishga qaratilgan tadqiqotlar.

2. O'quvchilar faolligini oshirishning umumpedagogik muammolariga bag'ishlangan tadqiqotlar.

Hech bir fan boshqa fanlardan ayricha rivojlana olnaganidek, biz ham o'qish darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilari faolligini amalga oshirish muammosini tor yo'nalishda o'rgana olmaymiz va uni, tabiiyki, boshqa fanlar bilan bog'liqlikka olib qaraymiz.

Mazkur ilmiy - pedagogik tadqiqotlarda ta'lim jarayonida o'quvchilar faolligini oshirish xilma - xil omillarga bog'liq ekanligini muayyan darajada ko'rsatib o'tilgan. Bunday omillar orasida, avvalo, o'quvchining kasbiy salohiyati, o'z faoliyati davomida ta'lim - tarbiya metodlarini to'g'ri va o'rinli qo'llay bilish mahorati hamda o'quvchilarning bilimlarini o'zlashtirish darajasi kabilar yetakchi o'rin tutadi.

"Tafakkur—inson ijodiy faoliyatining yuksak shakli, - deb yozadi M.Qayumova. Shuning uchun o'quvchilarda ijodiy faollikda va uning zaminida yotuvchi mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish umumta'lim maktablari oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri sanaladi".

"kichik yoshdagi o'quvchilarga, - deb yozadi taniqli metodist olim S.Matchonov, - ona tilini samarali o'rgatish uchun ularni tilni o'rganishga qiziqtirish, ularning o'quv faoliyatini faollashtirish va aqliy faoliyatlariga maqsadga muvofiq rahbarlik qilish xususan, o'quvchilarga materiallarni o'zlashtirish usullarini o'rgatish zarur.

Ko'rinadiki, darsda o'quvchilar faolligiga erishish ta'lim tizimini oldidagi dolzarb masalardan bo'lib, fan asoslarini puxta o'zlashtirishga qaratilishiga ko'ra metodika, barkamol shaxs tarbiyasiga daxldorligi jihatidan psixologiya bilan chambarchas bog'liqdir. Muammo yuzasidan olib borilgan tadqiqot boshlang'ich sinflarida o'quvchilar faolligini oshirish ta'limning keyingi bo'g'inlarida samaradorlikka erishishga asos bo'lishini tasdiqlaydi.

Umumiy ta'lim tizimidagi faollik esa o'quvchilarning kelajakda o'z kasbining fidoyisi sifatida el - yurt ravnaqiga xizmat qilishlariga zamin hozirlaydi. Demak, millionlab yoshlarning kelajakda jamiyat va vatan taraqqiyoti yo'lida nechog'lik kamarbasta bo'lishi ko'p jihatdan ularning ta'lim jarayonidagi faolligiga bog'liq. Zero, o'quv faolligi keng qamrovli barkamol avlod tarbiyasining muhim qirrasini tashkil etadi. Shunga ko'ra, u umumpedagogik

muammo bo'libgina qolmasdan, g'oyat muhim ijtimoiy mohiyat kasb etishini ham aslo unutmazlik kerak.

Har jihatdan faol komil shaxsni tarbiyalash g'oyat murakkab jarayon bo'lib bu vazifani qay darajada amalga oshirish sub'ektiv va ob'ektiv omillarga ham bog'liqdir.

Agar o'quvchi faolligining o'qituvchiga bog'liqligi sub'ektiv omillardan bo'lsa, o'quvchilar bilan birgalikda ularga xos ruhiy-pedagogik xususiyatlar, individual sifatlari, faoliyat turlari ta'lim jarayonining ob'ekti hisoblanadi. O'quvchilarning o'yin kichik maktabga kelmasdan boshlanuvchi o'yin faoliyati muhim o'rin egallaydi. O'yin kichik maktab yoshidagi bolalar faoliyatining yetakchi tarmog'ini tashkil etadi.

O'quvchilarning o'yin jarayondagi faolligini pedagogik maqsadlarga yo'naltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Negaki, o'yin jarayonida bolaning orzu-istaklari, intilishi va dunyoqarashiga xos belgilar ko'zga tashlanib turadi. Ammo boshlang'ich ta'lim tizimida o'quvchilar faoliyatini faqat o'yindan iborat deb qarash ham yaramaydi.

Pedagogika fanlari doktori R.Safarova o'quvchilarning aqliy faoliyatini faollashtirishda rebus - o'yinlar, topishmoqlar, turli jumboqlar muhim ahamiyatga molik bo'lib, savod o'rgatish jarayonining qiziqarli va sermazmun bo'lishiga imkon yaratishni to'g'ri qayd etadi.

O'yin va o'quv faoliyati boshlang'ich sinflarida ta'lim jarayonining o'zaro chambarchas ikki qismi bo'lib, o'quvchidan yaxlit yondashuvni talab qiladi. Shuning uchun o'qish va ona tili darslarida o'quv mavzulari mazmunini o'zlashtirishining talay qismini turli o'yinlardan foydalanish tashkil etadi.

Bolaning shaxsiy faoliyatida undagi jismonan harakatchanlik xususiyatlarini axtarib olish unchalik qiyin emas. Jismonan harakatchanlik o'quvchi hech qachon faoliyatda turg' un bo'lmay, hamisha tezkor, xatti - harakatga o'ch bo'ladi. Bunday bolalar tartib - intizom haqidagi talablarni tez unutadi. Ularda ixtiyor siz harakatlar ko'proq bo'lib, o'quv jarayonida sinfdoshlariga teginib, xalaqit beradilar. Qo'l, oyoq harakatlarining uzluksizligi, ixtiyorsiz ovoz chiqarish, xirgoyi qilish, kitob, partalarni chalish kabilar oddiy holga aylanadi. O'quvchilardagi bunday tug'ma faollikni ta'lim-tarbiya maqsadlariga bo'ysundirish boshlang'ich sinf o'qituvchisidan o'z mahoratini tinmay oshira borishni talab etadi.

REFERENCES

1. Umumiy o'rta ta'limning boshlang'ich ta'limdan Davlat ta'lim standart va o'quv dasturi. - T. : Respublika ta'lim markazi, 2017 yil
2. Matchonov S. Va boshqalar. Boshlang'ich sinf ona tili darslarini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish. - T. : Yangiyo'l poligraf servis, 2008 yil.
3. Matchonov S. va boshqalar. Ona tili o'qitish metodikasi. - T.: Noshir, 2009 yil.
4. Hozirgi o'zbek tili faol so'zlarining izohli lug'ati. - T.: Sharq nashriyot - matbaa konsepsi aktsiyadorlik kompaniyasi. 2001 yil.

SECOND LANGUAGE ACQUISITION AND THE ROLE OF DIDACTIC GAMES IN SLA

Nosirova Dilnoza Rizoqulovna

Lecturer at Asia International University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7973827>

Abstract. *This article is devoted to Second Language Acquisition and the role of didactic games in SLA.*

Keywords: *SLA (Second Language Acquisition), Learning process, cognitive abilities, didactic games, authentic contexts, Role-playing games, Computer games, technology, Active Learning, communicative competence.*

ИЗУЧЕНИЕ ВТОРОГО ЯЗЫКА И РОЛЬ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР В SLA

Аннотация. *Данная статья посвящена изучению второго языка и роли дидактических игр в процессе изучения.*

Ключевые слова: *процесс обучения, когнитивные способности, дидактические игры, аутентичные контексты, ролевые игры, компьютерные игры, технология, активное обучение, коммуникативная компетентность.*

INTRODUCTION

Second language acquisition (SLA) is the process of learning a language other than one's native language. It has become increasingly important in today's globalized world where people are expected to interact with people from different cultural backgrounds. Learning a second language can have numerous benefits, including improving job prospects, enhancing cognitive abilities, and expanding cultural horizons. However, it is not an easy process and can be challenging for students and teachers alike. One approach that has gained popularity in recent years is the use of didactic games in SLA. Didactic games are games that are specifically designed for educational purposes and can be used to promote language learning. This article will explore the role of didactic games in SLA and the benefits they offer.

Second Language Acquisition

SLA is a complex process that involves multiple factors, including age, motivation, aptitude, and the learning environment. Theories of SLA have evolved over time, with early theories focusing on behaviorism and later theories emphasizing the role of cognitive processes. Today, most theories of SLA recognize that language learning involves both cognitive and social processes.

One important factor in SLA is the learner's level of proficiency in their native language. Research has shown that learners who have a strong foundation in their native language are better able to learn a second language. This is because they have already developed important cognitive and linguistic skills that can be transferred to the second language. In addition, learners who have a positive attitude towards the second language and are motivated to learn it are more likely to succeed.

Another important factor in SLA is the learning environment. Learners who are exposed to the second language in a naturalistic setting, such as through immersion programs, tend to learn the language more quickly and effectively. However, most SLA takes place in a classroom setting, where teachers are responsible for creating an environment that promotes language learning.

Didactic Games in Second Language Acquisition

Didactic games are games that are specifically designed for educational purposes. They can be used to promote language learning in a variety of ways. For example, games can be used to introduce new vocabulary, practice grammar structures, or provide opportunities for communicative practice. Games can also be used to promote cultural awareness and understanding.

Studies have shown that didactic games can be effective in promoting SLA. For example, a study by Reinders and Wattana (2011) found that didactic games can promote motivation and engagement in SLA. The study involved 30 Thai university students who were learning English as a second language. The students were divided into two groups, with one group playing didactic games and the other group engaging in traditional classroom activities. The results showed that the group that played didactic games had higher levels of motivation and engagement than the group that engaged in traditional classroom activities.

Another study by Arnold and Ducate (2006) found that didactic games can be effective in promoting communicative competence in SLA. The study involved 24 intermediate-level French students who played a game called "La quête du Graal" (The Quest for the Grail). The game involved a series of communicative tasks, such as role-playing and problem-solving, that required the students to use their French language skills. The results showed that the students who played the game had higher levels of communicative competence than the students who engaged in traditional classroom activities.

Benefits of Didactic Games

Didactic games have been shown to be effective in second language acquisition by providing an engaging and interactive way for learners to practice and reinforce language skills. In this response, I will discuss some of the benefits of didactic games in second language acquisition, supported by relevant citations and references.

1. **Motivation and Engagement:** Didactic games have been found to increase motivation and engagement in language learners (Gee, 2003). When learners are engaged in a game, they are more likely to be motivated to continue playing, which can lead to increased exposure to the target language and more opportunities to practice language skills.

2. **Active Learning:** Didactic games provide opportunities for active learning, which has been shown to be more effective in second language acquisition than passive learning (Bonwell & Eison, 1991). Active learning involves learners actively participating in the learning process, which can lead to deeper processing and better retention of language skills.

3. **Error Correction:** Didactic games can provide immediate feedback and error correction, which can help learners identify and correct errors in their language use (Ellis, 2009). This can lead to more accurate language production and increased confidence in using the target language.

4. **Authentic Language Use:** Didactic games can provide opportunities for learners to practice language skills in authentic contexts (Chapelle, 2001). Authentic language use involves using language in real-world situations, which can help learners develop communicative competence in the target language.

Didactic games can be a valuable tool for second language acquisition, providing opportunities for motivation, engagement, active learning, error correction, and authentic language use.

There are many different types of didactic games that can be used in language teaching, each with its own strengths and benefits. Some popular examples include:

1. Word games: These are games that focus on vocabulary and spelling. Examples include Hangman, Scrabble, and Wordsearch. These games are great for helping students to learn new words and to practice their spelling.

2. Role-playing games: These are games that involve students taking on different roles and acting out scenarios. Examples include restaurant role-plays, shopping role-plays, and telephone role-plays. These games are great for practicing communication skills and for building confidence in speaking.

3. Board games: These are games that involve a board and pieces, and they can be used to reinforce various language skills. Examples include Monopoly, Clue, and Trivial Pursuit. These games can be adapted to focus on language learning, and they are great for practicing grammar and vocabulary.

4. Computer games: These are games that can be played on a computer or tablet. Examples include language learning apps like Duolingo and Rosetta Stone, as well as educational games like Minecraft and SimCity. These games can be used to reinforce various language skills, and they are great for students who enjoy using technology.

When selecting didactic games for language teaching, it is important to consider the level and needs of the students. Games should be challenging enough to be engaging, but not so difficult that they become frustrating. They should also be relevant to the students' interests and goals, and they should provide opportunities for feedback and reflection.

In conclusion, didactic games are a valuable tool for language teaching. They are a fun and interactive way to reinforce various language skills, and they can help to create a positive learning environment. When used appropriately, didactic games can be an effective way to enhance language learning and to motivate students to achieve their language goals.

REFERENCES

1. Arnold, N., Ducate, L., Kost, C. (2012). Collaboration or cooperation? analyzing group dynamics and revision processes in wikis. *CALICO Journal*, 29(3), 431–448. <https://doi.org/10.11139/cj.29.3.431-448>
2. Bonwell, C. C., & Eison, J. A. (1991). *Active learning: Creating excitement in the classroom*. ASHE-ERIC Higher Education Report No. 1. Washington, DC: George Washington University, School of Education and Human Development.
3. Chapelle, C. A. (2001). *Computer applications in second language acquisition: Foundations for teaching, testing, and research*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
4. Ellis, R. (2009). The differential effects of three types of task planning on the fluency, complexity, and accuracy in L2 oral production. *Applied Linguistics*, 30(4), 474-509.
5. Gee, J. P. (2003). *What video games have to teach us about learning and literacy*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
6. Reinders, H., Wattana, S. (n.d.). Talk to me! games and students' willingness to communicate. *Digital Games in Language Learning and Teaching*. <https://doi.org/10.1057/9781137005267.0015>

ANALYZING THE PERFORMANCE AND DYNAMICS OF THE SALE OF PRODUCTS

Jumabayeva Nurzada

1st year Master's student of Accounting (according to networks) of KarSU

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7973869>

Abstract. *The study aims to analyze the performance and dynamics of product sales by employing a data-driven approach. The analysis focuses on various factors that influence sales performance, including market trends, customer preferences, pricing strategies, and promotional activities. By leveraging data analytics techniques, this research provides valuable insights into understanding the intricate dynamics of product sales and highlights effective strategies for improving sales performance and maximizing revenue.*

Key words: *Sales analysis, Sales performance, Sales dynamics, Product sales, Market trends, Customer preferences, Sales patterns, Data analysis.*

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ И ДИНАМИКИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОДУКЦИИ

Аннотация. *Исследование направлено на анализ производительности и динамики продаж продукции с использованием подхода, основанного на данных. Анализ фокусируется на различных факторах, влияющих на эффективность продаж, включая рыночные тенденции, предпочтения клиентов, стратегии ценообразования и рекламную деятельность. Используя методы анализа данных, это исследование дает ценную информацию для понимания сложной динамики продаж продуктов и выделяет эффективные стратегии для повышения эффективности продаж и максимизации доходов.*

Ключевые слова: *анализ продаж, эффективность продаж, динамика продаж, продажи продукции, тенденции рынка, предпочтения клиентов, модели продаж, анализ данных.*

INTRODUCTION

The success of any business relies heavily on the performance of its product sales. Analyzing and understanding the factors that impact sales dynamics is essential for organizations seeking to optimize their revenue generation strategies. This article presents a comprehensive study that employs data-driven methodologies to uncover insights into the performance and dynamics of product sales.

MATERIALS AND DISCUSSION

Methodology: The study utilizes a combination of quantitative and qualitative approaches to analyze the sales performance of products. A large dataset comprising sales records, market trends, customer feedback, pricing information, and promotional campaigns is collected and processed. Advanced data analytics techniques, such as regression analysis, market segmentation, and trend analysis, are employed to extract meaningful patterns and relationships. **Market Trends and Customer Preferences:** Analyzing market trends and customer preferences is crucial for understanding the dynamics of product sales. By examining historical data, market research reports, and customer surveys, this study identifies patterns, preferences, and emerging trends that influence product sales. Factors such as demographics, socio-economic status, cultural

influences, and technological advancements are considered to provide a holistic view of customer behavior. Pricing Strategies: Pricing plays a pivotal role in product sales dynamics. [1.109] This section investigates various pricing strategies, including penetration pricing, price skimming, competitive pricing, and value-based pricing. By examining historical sales data and conducting pricing experiments, the study evaluates the impact of different pricing strategies on sales volume, revenue, and customer perception. Additionally, the analysis explores the concept of price elasticity and its effect on demand. Promotional Activities: Promotional campaigns significantly impact product sales performance. This section delves into the evaluation of different promotional activities, such as advertising, discounts, loyalty programs, and influencer marketing. The study employs data analytics techniques to assess the effectiveness of each promotional strategy, measuring its impact on sales growth, customer acquisition, and brand loyalty. Moreover, the analysis investigates the optimal timing, channel selection, and budget allocation for promotional campaigns. External Influences: External factors, such as economic conditions, regulatory policies, and competitive forces, can significantly impact product sales. This section examines how these external influences can be quantified and analyzed to predict sales performance. It discusses the integration of macroeconomic indicators, market research data, and competitor analysis into the sales analysis framework. [3.35] Case Studies: To demonstrate the practical applications of the analysis, this section presents case studies showcasing how businesses have utilized data analysis techniques to improve their product sales. These case studies illustrate the successful implementation of data-driven strategies and highlight the resulting improvements in sales performance. The study concludes by summarizing the key findings and insights gained from analyzing the performance and dynamics of product sales. It emphasizes the importance of data-driven decision-making in optimizing sales strategies, enhancing customer satisfaction, and driving business growth. Additionally, it discusses potential future research directions in this field. By conducting an in-depth analysis of product sales performance and dynamics, businesses can gain valuable insights to guide their decision-making processes. This scientific article provides a comprehensive overview of the methods, techniques, and factors involved in the analysis, highlighting its importance in driving sales growth and maintaining a competitive edge in the market. [4.76]

Data Limitations and Challenges: It is essential to acknowledge the limitations and challenges associated with analyzing the performance and dynamics of product sales. This section discusses potential data limitations, such as data quality issues, data availability, and the need for data privacy and security. It also addresses challenges related to data analysis, including the complexity of integrating multiple data sources, ensuring data accuracy, and dealing with data biases. Ethical Considerations: In the era of big data and advanced analytics, ethical considerations play a vital role in conducting sales analysis. This section examines the ethical implications associated with data collection, usage, and storage. It emphasizes the need for transparency, informed consent, and responsible data handling practices to protect consumer privacy and ensure ethical data usage.

Implications for Business Strategy: The insights gained from analyzing the performance and dynamics of product sales have significant implications for business strategy. This section explores how businesses can leverage these insights to make informed decisions regarding product

positioning, market segmentation, pricing strategies, and marketing campaigns. It also emphasizes the importance of aligning sales analysis with broader organizational goals and strategies. [5.89]

Future Trends and Developments: As technology advances and data availability increases, the field of analyzing product sales performance is expected to evolve. This section discusses potential future trends and developments in this area, such as the integration of artificial intelligence and machine learning algorithms for predictive analytics, the utilization of real-time data for agile decision-making, and the incorporation of social media and online platforms as essential data sources.

Practical Recommendations for Businesses: Based on the findings and insights presented in this study, this section offers practical recommendations for businesses looking to analyze and optimize their product sales performance:

a. **Invest in Data Collection and Management:** Ensure robust data collection processes, integrating data from various sources such as point-of-sale systems, customer surveys, online platforms, and social media. Implement effective data management practices to ensure data accuracy, integrity, and security.

b. **Employ Advanced Analytical Techniques:** Utilize statistical analysis, data visualization, and machine learning algorithms to extract meaningful insights from sales data. Leverage predictive analytics to forecast future sales trends and identify potential opportunities.

c. **Adopt a Customer-Centric Approach:** Understand customer preferences and behaviors by employing techniques like sentiment analysis, recommendation systems, and customer segmentation. Tailor marketing strategies and product offerings to meet specific customer needs and enhance overall customer satisfaction.

d. **Monitor Market Trends:** Stay updated on market trends, competitor strategies, and industry developments. Regularly analyze market data and adjust sales strategies accordingly to capitalize on emerging opportunities and mitigate potential threats.

e. **Implement Agile Decision-Making:** Leverage real-time and near-real-time data to make agile decisions. Monitor sales performance continuously and adapt strategies promptly to optimize sales and respond to changing market dynamics.

f. **Embrace Ethical Data Practices:** Ensure compliance with data protection regulations and prioritize ethical data handling practices. Obtain informed consent from customers for data collection and usage and protect customer privacy throughout the analysis process.

g. **Foster Cross-Functional Collaboration:** Encourage collaboration between sales, marketing, finance, and operations teams to leverage diverse perspectives and expertise. Integrate sales analysis findings with broader business strategies to align organizational goals and drive overall business success.

h. **Continuously Evaluate and Improve:** Regularly assess the effectiveness of sales strategies and analysis methodologies. Collect feedback from customers, monitor sales performance metrics, and iterate on approaches to optimize outcomes continually.

CONCLUSION

Analyzing the performance and dynamics of product sales provides valuable insights for businesses to make informed decisions and optimize their sales strategies. By investing in data collection, employing advanced analytics, and adopting a customer-centric approach, businesses can gain a competitive edge in the market. It is crucial to stay updated on market trends, embrace

ethical data practices, foster cross-functional collaboration, and continuously evaluate and improve sales analysis methodologies. With these recommendations in mind, businesses can enhance their understanding of product sales dynamics, drive growth, and achieve long-term success.

REFERENCES

1. "Predictive Analytics: The Power to Predict Who Will Click, Buy, Lie, or Die" by Eric Siegel
2. "Sales Analytics: The Ultimate Guide to Improving Sales Performance" by Bernard Marr
3. "Marketing Analytics: Data-Driven Techniques with Microsoft Excel" by Wayne L. Winston
4. "Sales Management. Simplified.: The Straight Truth About Getting Exceptional Results from Your Sales Team" by Mike Weinberg
5. "Data-Driven: Creating a Data Culture" by Hilary Mason and DJ Patil
6. "Salesforce.com Secrets of Success: Best Practices for Growth and Profitability" by David Taber

TERMIZNING CHIG'ATOY ULUSI TARKIBIDAN MUSTAQILIKKA CHIQISH TARIXI HAQIDA

Raimov Mamasoat Safar o'g'li
Termiz davlat universiteti
Jahon tarixi kafedrası o'qituvchisi.
mamasoatr@gmail.com
+998 90 522 44 74

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7973920>

Annotatsiya. Tarixiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Markaziy Osiyoda qadim zamonlardan beri o'troq holda yashab kelayotgan insonlarni o'zida jamlagan navqiron Termiz shahri haqida qadimda juda ko'plab olimlar o'z asarlarida to'xtalib o'tgan. Markaziy Osiyo tarixi va mintaqa xalqlarining madaniy taraqqiyotini Termiz shahri tarixisiz hamda osori-atiqalarisiz tasavvur qilish nihoyatda qiyin. Jahon tarixiga munosib hissasini qo'shgan va qo'shib kelayotgan bu qadimiy shahar o'zining taraqqiyot bosqichida ko'pdan-ko'p hayajonli davrlarni boshidan o'tkazdi, necha ming yillar davomida tashqi dushmanlarning hujumlariga munosib qarshilik ko'rsatib "Madinat ul-rijol" (Mardlar shahri) unvoniga ega bo'ldi. Balki shu sababdan Termiz shahri azal-azaldan jahon tarixchilari va olimlari, ulug' allomalarning diqqat-e'tiborini o'ziga tortib kelgan.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, Eski Termiz, Chig'atoy ulusi, "Madinat ul-rijol" (Mardlar shahri), Termiz masjidlari, Termizlik sayyidlar, Fosih Havofiy, Kebekxon, Xudovandzoda Alo ul-Mulk.

ABOUT THE HISTORY OF THE INDEPENDENCE OF TERMIZ FROM THE CHIGATOY SHARE

Abstract. Historical studies show that many scientists have written about the ancient city of Termiz, which has been inhabited since ancient times in Central Asia. It is extremely difficult to imagine the history of Central Asia and the cultural development of the peoples of the region without the history and monuments of the city of Termiz. This ancient city, which has made a worthy contribution to the history of the world and continues to add to it, has experienced many exciting periods in its development stage, and for several thousands of years it has successfully resisted the attacks of foreign enemies and became "Madinat ul- got the title "Rijol" (City of Heroes). Perhaps for this reason, the city of Termiz has always attracted the attention of world historians and scientists, great scholars.

Key words: Central Asia, Old Termiz, TAKE, "Madinat ul-Rijol" (City of Heroes), Termiz mosques, Fosih Havofiy, Kebekxon, Xudovandzoda Alo ul-Mulk, Abulfazl Muhammad Bayhaqi.

ОБ ИСТОРИИ НЕЗАВИСИМОСТИ ТЕРМИЗ ОТ ЧИГАТОЙСКОЙ АКЦИИ

Аннотация. Исторические исследования показывают, что многие ученые писали о древнем городе Термезе, который издревле был заселен в Средней Азии. Крайне сложно представить историю Средней Азии и культурное развитие народов региона без истории и памятников города Термеза. Этот древний город, внесший достойный вклад в мировую историю и продолжающий вносить в нее свой вклад, пережил немало захватывающих периодов в своем развитии и на протяжении нескольких тысячелетий успешно противостоял нападениям иноземных врагов и стал «Мадинат ул» получила название «Рижол» (Город Героев). Возможно, по этой причине город Термез всегда привлекал внимание мировых историков и ученых, великих ученых.

Ключевые слова: Средняя Азия, Старый Термез, TAKE, «Мадинат уль-Рижол» (Город Героев), термезские мечети, З. Фосих Хавафий, Кебекхон, Худовандзода Ало ул-Мулк, Абулфазл Мухаммад Байхақий.

Ozodlikning og'ir yo'li. 1336 yilda siyosiy vaziyat keskinlashadi. Buzanning jabr-zulmiga qarshi mashhur turk mashoyihi Xalil ota qo'zg'olon ko'taradi. Xalil ota ko'p yillardan buyon Buxoroda yashar, tariqat pirlaridan biriga aylangan edi. Buzanga kuchi yetmasligini tushungan Xalil ota Hirot hukmdori Husayn ibn Sulton G'iyosiddin al-G'uriydan (1331-1370) yordam so'raydi. Har ikki tomon ittifoq bo'lib, Buzanga qarshi chiqishga qaror qildilar.

Qo'shin Hirotidan yo'lga chiqqanida Xalil tarafdorlarining soni orta boshlaydi. Ibn Battutaning yozishicha, bu yurishdan xabar topgan musulmonlar dushmanga qarshi g'azot istagini bildirishgan. Birinchi bo'lib Xalil huzuriga Termiz noibi Xudovandzoda Alo ul-Mulk¹⁵⁵ to'rt ming kishi bilan yetib keladi. Xalil buni o'zi uchun ikki bora xayrli sanab, Alo al-Mulkni vazir etib tayinlaydi. Ibn Battuta «Hirot bilan Termiz oralig'i to'qqiz kunlik yo'ldir»¹⁵⁶, - deb qayd qilganiga qaraganda uning dastlab Termizga kelib Alo al-Mulkdan yordam olganligini ko'rsatadi.

Barcha viloyatlardan kelgan amirlar yig'ilishib, Xalil atrofida to'planadilar. Xalil Buzan bilan to'qnashadi. Buzan qo'shinlari Xalil tomoniga o'tadi, ular Buzanni tor-mor qilib, o'zini asir olib Xalil huzuriga keltiradilar. Xalil uni kamon ipi bilan bo'g'ib o'ldiradi, chunki qadimgi udumga ko'ra shahzodalar faqat bo'g'ib o'ldiriladi edi. Podshohlik Xalilning qo'lga o'tadi¹⁵⁷.

G'oliblar Samarqandga boradilar. Sakson ming chog'li qo'shin ko'rikdan o'tkaziladi. Safdagi har bir jangchi zirhli kiyimda edi, otlarga ham sovut kiydirilgandi. Ko'rik tugashi bilan oq Xalil va Xudovandzoda chig'atoy xonlarining poytaxti bo'lgan Olmaliq mulki tomon yo'l olishadi, Hirot qo'shiniga esa ijozat beriladi. Negaki, Chig'atoy ulusining sharqidagi mo'g'ullar o'zlariga yangi xon saylab olgan edilar.

Temuriylar davri tarixchilari Sulton Xalil haqida hech narsa deyishmaydi. Chig'atoy xonlarining ro'yxatida ham uning ismi keltirilmaydi. Borlari ham bir-biriga zid ma'lumotlardan iborat. Ayniqsa, Tarmashirindan to Qozonxongacha bo'lgan xonlar ro'yxatiga e'tibor berilsa bunga ishonch hosil qilish mumkin. Masalan, Nizomiddin Shomiyda: *Davo o'g'li Tarmashirinxon - Ebukin o'g'li Jingshi - Ebukin o'g'li Yo'sun Temurxon - O'qtoy qarindoshi Ali Sulton - Po'lod o'g'li Muhammad - Yasovur o'g'li Qazon sulton*¹⁵⁸; Natanziyda: *Durmashirinxon - Duvaxon o'g'li Dornixon - Duvaxon o'g'li Jankshixon - Duvaxon o'g'li Buzan - Jankshi o'g'li Qozonxon*¹⁵⁹; Mirzo Ulug'bekda: *Tarmashirxon - Turonxon - Jangituxon - Yesu Temurxon - Ali Sulton - Muhammadxon - Qazon sulton ibn Yasovur o'g'lon*¹⁶⁰; Xondamirda: *Devashxon o'g'li Nerma Shirin - Abukan o'g'li Jankshi - Abukan o'g'li Yesun - Ali sulton - Po'lat o'g'li*

¹⁵⁵ Xudovandzoda Alo al-Mulk Termiziyning asl ismi Shahobiddin Abul Makorim bo'lib, *Amir ush-Shahid* nomi bilan mashhur bo'lgan. Termiz sayyidlari xonadonida tug'ilib voyaga yetgan va Termiz hokimi bo'lgan. Ibn Battuta Termizga kelishdan oldin u bilan uchrashgan.

¹⁵⁶ Ibrohimov N. Ibn Battuta va uning O'rta Osiyoga sayohati, 73 bet.

¹⁵⁷ Ibn Battuta. Sayohatnoma. Toshkent, 2012, 376-bet.

¹⁵⁸ Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. Toshkent, 1996, 26-bet.

¹⁵⁹ Natanzi, str. 118-119.

¹⁶⁰ Mirzo ulug'bek, 317-320 betlar.

*Muhammad – Yeysur o‘g‘li Qozon sulton*¹⁶¹; Abulg‘oziyda: *Tarmashirin – Bo‘ron – Chanakshi – Yasun Temur - Ali sulton – Muhammad – Qozon Sultonxon ibn Yasur*¹⁶².

E‘tibor berilsa, qayd etilgan ro‘yxatlarda Xalil sultonning nomi umuman yo‘q. U haqda faqatgina ibn Battuta ma‘lum qiladi. Eng muhimi, arab sayyohi Tarmashirinxon, Sulton Xalil va Xudovandzoda Alo al-Mulk Termiziyini o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan va ular bilan suhbat qurgan edi. Shuning uchun bu ma‘lumotlarini yolg‘on deb bo‘lmaydi. Qolaversa, uni tasdiqlaydigan boshqa manbalarimiz ham bor. Xususan, Xoja Bahouddin Naqshbandiy maqomotlarida darvish-qalandar Xalil otaning hukmdor Xalil sultonga aylanganligi haqida qisqacha xabarlar keltiriladi. Ibn Battuta uni Yosur (Yasovur) Mahzunning o‘g‘li sifatida qayd etadi. V.V.Bartold unga «xonlar naslidan bo‘lgan darvesh»,- deb ta‘rif bergan edi. T.Sultanov Xalilni chig‘atoyzoda Yasovurning o‘g‘li, Qozonxonni esa, uning ukasi, deb hisoblaydi¹⁶³. Hijriy 742-743 (milodiy 1342-1343) yillarda Buxoroda sulton Xalilulloh nomidan zarb qilingan tangalarga qarab¹⁶⁴, uning 1336-1343 yillar oraliq‘ida Movarounnahrni boshqarganlini aniqlash mumkin.

Hijriy 737 (milodiy 1336/1337) yilda Termiz va Badaxshonda zarb etilgan kumush tangalarda «Jankishixon – buyuk hoqon, Xudo uning hukmronligi va hokimiyatini abadiy qilsin» degan so‘zlar bitilgan. Katolik missionerlarining xabariga ko‘ra, Chig‘atoy ulusida isyon ko‘tarilgan va Jankishi 1338 yilda fitna natijasida o‘ldirilgan¹⁶⁵. Bu yerda ibn Battutaga ma‘lum bo‘lmagan ba‘zi voqealar sodir bo‘lganligi seziladi. Sababi, ibn Battuta 1333-1347 yillar oraliq‘idagi voqealarni umumiy tarzda hikoya qiladi. Agar tangalardagi ma‘lumotlardan kelib chiqiladigan bo‘lsa, Xudovandzoda Alo ul-Mulk Termiziy Buzanni mag‘lub etganidan so‘ng taxt tepasiga Jankishixonni chiqargan. Negaki, o‘sha davr udumiga ko‘ra, taxtga faqat chingiziylar naslidan bo‘lgan xonlargina o‘tirar edi. Biroq, 1338 yilda Jankishixon o‘ldirilgach, Xalil bilan birlashib Mo‘g‘ulistonga harbiy yurish uyushtirga majbur bo‘lgan va oxir-oqibat hokimiyatni qo‘lga kiritgan. Xalilning chig‘atoy xonlari ro‘yxatiga kiritilmasligiga sabab, avvalambor, darveshlikdan sultonlik darajasiga chiqqanligida edi. Xalil sulton Yasa qonunlari va ko‘chmanchi hayot tarzini umuman ma‘qullamagan. Oddiy hayot kechirishni lozim ko‘rgan. Shu sabab, Chig‘atoy xonlari uni begona hisoblab, uning nomini tilga olmaslikka harakat qilishgan. Qolaversa, ko‘chmanchi hayot kechirayotgan chig‘atoy xonlarining saroy arxivi ham yo‘q edi. Ikkinchidan, Xalil sulton darvesh bo‘lib, o‘ta xalqparvar edi. Har qanday holatda ham oddiy xalqning tarafini olishga harakat qilgan. Bunday podsho hukmron tabaqa uchun yot ekanligi tabiiy edi. Uchinchidan, Xalil sulton shaxsi bevosita Amir Temurning oila a‘zolariga taalluqli bo‘lgan. Ya‘ni Sohibqiron malikalarining ulug‘i bo‘lmish Saroymulkxonim Xalil sultonning jiyani edi. Amir Temur ham Xalil sulton davrida tug‘ilgan, qolaversa, yasovuriylar xonadoni haqida yaxshigina ma‘lumoti bor edi. Sohibqiron o‘z davrida sayyidlar, ruhoniylar, ilmu ma‘rifat egalarini hamisha e‘zozlab, ardoqlab kelgan. Ammo Xalil sulton darvesh va yirik shayx bo‘lishiga qaramay, o‘z vaqtida surishtirib o‘tirmay Movarounnahr sayyidlarining boshlig‘i Xudovandzoda Aloul Mulk Termiziyini qatl ettirganligi uchun nomiga dog‘ tushirgan edi. Tabiiyki, bu holat

¹⁶¹ Xondemir, str. 113-114.

¹⁶² Abulg‘oziy. Shajarai turk. Toshkent, 1992, 94-bet.

¹⁶³ Sultanov T.I. Chingizxon i chingizid, str. 164-166.

¹⁶⁴ Sultanov T.I. Chingizxon i chingizid, str. 166.

¹⁶⁵ Sultanov T.I. Chingizxon i chingizid, str. 167.

Saroymulixonim haqida salbiy fikrlarni yuzaga keltirishi mumkin edi. Ana shularni hisobga olib, Amir Temur o'z vaqtida Xalil sulton nomini tilga olmaslikni buyurgan bo'lishi ehtimoldan holi emas. Tarixiy manbalarga qarab bu ta'qiqga qat'iy amal qilinganligini ko'rish mumkin.

Temuriylar davriga oid chig'atoyzoda xonlarning ro'yxati Chig'atoy ulusining 1338 yilga kelib ikki qismga bo'linib ketganligini ko'rsatadi. Sharqda qolgan ko'chmanchi mo'g'ullar o'troq hayot tarafdori Xalil sultondan yuz o'girishib, o'z xonlarini saylashgan. Avval Yesun Temurxon, keyin Ali sulton, so'ngra Muhammadxonning taxtga o'tirganlar. Xalil ularga qarshi kurash olib borganmi-yo'qmi, bunisi noma'lum. Xalil ag'darilgandan keyin esa taxtga ukasi Qozonxon o'tirib, ulusning har ikki qismini vaqtincha birlashtiradi.

Qozonxon (1343–1346) o'ziga tahdid solgan nufuzli amirlarning aksariyatini qatl ettirdi¹⁶⁶. Ulusda parokandalik kuchaydi. Zulm kuchayib, behisob soliqlar va yig'imlardan dehqonlar qattiq aziyat chekkanlar. Uning zulmkor bo'lganligini Sharafuddin Ali Yazdiy ham ta'kidlab o'tgan¹⁶⁷. Chig'atoy ulusidagi mavjud ahvol mahalliy zodagonlarni mustaqillik uchun kurashga undagan. Ularning maqsadi Movarounnahrni Mo'g'uliston xonlari tazyiqidan qutqarish va uni mustaqil boshqarish edi. Shundan vatanparvar amirlar orasida Movarounnahr mustaqilligiga poydevor qo'ygan Amir Qazag'onning (1346-1358) xizmatlarini alohida e'tirof etish zarur.

Sharafiddin Ali Yazdiyning xabariga ko'ra, Qozonxondan norozi bo'lgan kuchlar 1346 yilda amir Qazag'an boshchiligida bosh ko'tarishdi. Qo'zg'olonchilar Solisaroyda¹⁶⁸ to'planib qo'shin yig'a boshladilar. Voqeadan xabar topgan Qozonxon katta qo'shin bilan Qahlag'a¹⁶⁹dan o'tib Dari Zangi¹⁷⁰ qishlog'i yaqinidagi dashtda qo'zg'olonchilar bilan to'qnashdi. Jangda amir Qazag'on bir ko'ziga o'q tegib ko'r bo'lib qoladi. Kuchlar teng kelib har ikki tomon ortiga qaytib ketdi. Qishning qattiq kelishi natijasida Qozonxonning juda ko'p oti nobud bo'ladi. Vaziyatdan foydalangan Qazag'an shiddat bilan yurish qilib, Qozonxonni qo'lga oladi va uni o'ldiradi¹⁷¹. Qatl etilgan xon Soli Saroyda dafn etiladi¹⁷². Amir Qazag'on o'z jangchilariga shahar va qishloqlarni

¹⁶⁶ Natanziy, Muiniddin. Muntaxab ut-tavorixi Muiniy (Muiniyning tarixlari tanlanmasi) / fors tilidan tarj., so'z boshi va izohlar muallifi G'. Karimiy; mas'ul muharrir A. O'rinboev. – Toshkent, 2011, 44 bet.

¹⁶⁷ Sharaf ad-Din Ali Yazdi. Zafar-name. Kniga pobed amira Temura. Tashkent, 2008, str. 15.

¹⁶⁸ Solisaroy – Surxon daryosining yuqori havzasida, Sariosiyo yaqinida joylashgan shaharcha. Mo'g'ullarning Movarounnahrda asosiy qarorgohlaridan biri bo'lgan. Chingizxon 1220-1221 yilning qishini shu yerda o'tkazishi natijasida vujudga kelgan. Hozirgi kunda Sariosiyo tumanidagi Saroy qishlog'i (Qarang: *Bartold V. V. Turkestan v epoxu mongolskogo nashestviya // Soch. T. 1. — M., 1963, str. 495*).

¹⁶⁹ Temir Darvozaning mo'g'ulcha nomlanishi. Hozirgi Boysun tumanida, Darband va Sho'rob qishloqlari oralig'ida joylashgan (Qarang: *S. Tursunov, I. Umarov va boshqalar. O'zbekistonda toponimik nomlar va ularning tarixi, Termiz, 2017, 82-89 betlar*).

¹⁷⁰ Dari Zangi – tarixiy manbalarda Darzangi, Diarzanli, Darzanaka, Darzanj, Darzangi, Zarri Zangi shakllarida tilga olinadi. Ibn Xo'rdodbeh va Qudam Darzangini Termizdan 12 farsax masofada joylashganligini qayd etishadi. Uning xarobalari hozirgi Qumqo'rg'on tumanidagi Jaloyir qishlog'i yonida joylashgan (Qarang: *Ibn Xordadbex. Kniga putey i stran. Moskva, 1986, str. 66; S. Tursunov, I. Umarov va boshqalar. O'zbekistonda toponimik nomlar., 89-91 betlar*).

¹⁷¹ Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. 15-b.; Abulg'oziy Bahodirxon. Shajarai turk. 95-bet; Xondemir. Istoriya mongolov, str. 114-115.

¹⁷² Natanzi, str. 119.

talon-taroj etishni ta'qiqlab qo'ydi¹⁷³. Shu tariqa, Movarounnahr aholisi mo'g'ullar hukmronligidan ozod bo'ladi.

Amir Qazag'on mo'g'ullardan bo'lmagani bois, an'anaga ko'ra hokimiyat tepasiga avval chingiziy O'qtoyxon naslidan bo'lgan Donishmandcha o'g'lonni (1346-1348) so'ngra, chig'atoyzoda Bayonqulixon ibn Sarhadni (1348-1358) ko'tardi. Ammo boshqaruv bevosita Amir Qazag'onning qo'lida bo'lgan¹⁷⁴. Amir Qazag'on qishni Solisaroyda, yozni Qoranur¹⁷⁵ yaylovlarida, bahor va kuzni Munkda¹⁷⁶ o'tkazar edi¹⁷⁷.

Amir Qazag'on mo'g'ul bosqini tufayli hali o'zini o'nglay olmagan Movarounnahrni qayta tiklashga harakat qildi. O'z chegaralarini mustahkamlab, Hirot maligi Husaynga zarba berdi. Qo'shni mamlakatlar bilan diplomatik munosabatlar o'rnatdi. Shuningdek, Amir Qazag'on Oltin O'rda xoni Jonibek bilan ixtilofda bo'lsa-da, yurt tinchligi uchun u bilan murosa qilishga majbur bo'ldi.

REFERENCES

1. Ibrohimov N. Ibn Battuta va uning O'rta Osiyoga sayohati. Toshkent, 1993, 76-77 betlar.
2. Masson M.E. Gorodi Starogo Termeza i ix izuchenie. Trudy Uzbekistanskogo filiala AN SSSR. Seriya 1. Istoriya, arxeologiya. Termezskaya arxeologicheskaya kompleksnaya ekspeditsiya 1936. Tashkent, 1940, str. 10.
3. Nekrasova Ye. G., Filimonov V. M. Xonako v ansamble Sultan-Saodat. Kraevedenie Surxandari. — Tashkent, 1989, str. 86-92.
4. Temir Darvozaning mo'g'ulcha nomlanishi. Hozirgi Boysun tumanida, Darband va Sho'rob qishloqlari oralig'ida joylashgan (Qarang: *S.Tursunov, I.Umarov va boshqalar. O'zbekistonda toponimik nomlar va ularning tarixi, Termiz, 2017, 82-89 betlar*).
5. Natanziy, Muiniddin. Muntaxab ut-tavorixi Muiniy (Muiniyning tarixlari tanlanmasi) / fors tilidan tarj., so'z boshi va izohlar muallifi G'. Karimiy; mas'ul muharrir A. O'rinboev. — Toshkent, 2011, 44 bet.
6. Abulg'oziy. Shajarai turk. Toshkent, 1992, 94-bet.

¹⁷³ Mirzo Ulug'bek. To'rt ulus tarixi. 320-321-betlar.

¹⁷⁴ Sharaf ad-Din Ali Yazdi. Zafar-name, str.15; Mirzo Ulug'bek. 322-bet.

¹⁷⁵ Qoranur – Кофирниhon дарёси водийсидаги жой.

¹⁷⁶ Мунк - Хутталённинг chegara shahri. «Нудуд-ал-олам» асарида қайд этилади. Бошқа манбаларда *Мунк* номи билан аталади. Шаҳар Хулбукдан икки кунлик масофада, мусулмон мамлакатларининг турклар билан chegарадош энг шекка шаҳри бо'лган. Нозирги Балжувон шаҳри (Қаранг: *Hudud al — alam. §26, c.120, 10; Материалы по истории киргизов и Киргизии, вып. 1. — Москва, 1973, стр. 27*).

¹⁷⁷ Низомиддин Шомий. Зафарнома. 1996, 28-бет; Шараф ад-Дин Али Йазди, стр. 18.

HOMILADOR AYOLLARDA JIGAR PATALOGIYASI VA UNING KLINIK KO'RINISHI

Qutlimuratova Salima Masharibovna

Xorazm viloyati, Urganch Abu Ali ibn Sino jamoat salomatligi
texnikumi o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7976667>

Annotatsiya. Homiladorlik paytida jigar kasalliklari faqat homiladorlik paytida yuzaga keladigan jigar kasalliklari va homiladorlik bilan bog'liq holda yuzaga keladigan jigar kasalliklariga bo'linishi mumkin. Syrunkali jigar kasalliklari, shu jumladan xolesistetik jigar kasalligi, autoimmune gepatit, Willson kasalligi va virusli gepatit homiladorlikda ham kuzatilishi mumkin. Homiladorlik davrida jigar kasalliklarini davolash akusher-ginekolog, gastroenterologlar va gepatologlar o'rtasidagi hamkorlikni talab qiladi. Homiladorlikning o'ziga xos jigar kasalliklarini davolash odatda homilaning tug'ilishini, turli asoratli kasalliklar va homilada yuzaga kelishi mumkin bo'lgan anomaliyalarni oldini olishda alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada homiladorlik davrida kuzatiladigan jigar kasalliklarining epidemiologiyasi, patofiziologiyasi, diagnostikasi va davolash ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Jigar kasalligi, xolelitsit, Xolestaz, virusli gepatit, patalogik o'zgarishlar, tibbiy davo, labarator tashxis garmonal o'zgarishlar.

LIVER PATHOLOGY IN PREGNANT WOMEN AND ITS CLINICAL APPEARANCE

Abstract. Liver diseases during pregnancy can be divided into liver diseases that occur only during pregnancy and liver diseases that occur in connection with pregnancy. Cirrhotic liver diseases, including cholecystic liver disease, autoimmune hepatitis, Wilson's disease, and viral hepatitis can also occur in pregnancy. Treatment of liver diseases during pregnancy requires cooperation between obstetrician-gynecologist, gastroenterologist and hepatologist. Treatment of specific liver diseases of pregnancy is usually of special importance in preventing the birth of the fetus, various complications and anomalies that may occur in the fetus. This article discusses the epidemiology, pathophysiology, diagnosis and treatment of liver diseases observed during pregnancy.

Key words: Liver disease, cholecystitis, Cholestasis, viral hepatitis, pathological changes, medical treatment, laboratory diagnosis, hormonal changes.

ПАТОЛОГИЯ ПЕЧЕНИ У БЕРЕМЕННЫХ И ЕЕ КЛИНИЧЕСКОЕ ПРОЯВЛЕНИЕ

Аннотация. Заболевания печени при беременности можно разделить на заболевания печени, возникающие только во время беременности, и заболевания печени, возникающие в связи с беременностью. Цирротические заболевания печени, включая холецистит, аутоиммунный гепатит, болезнь Вильсона и вирусный гепатит, также могут возникать во время беременности. Лечение заболеваний печени при беременности требует сотрудничества акушера-гинеколога, гастроэнтеролога и гепатолога. Лечение специфических заболеваний печени беременных обычно имеет особое значение в предупреждении рождения плода, различных осложнений и аномалий, которые могут возникнуть у плода. В данной статье обсуждаются эпидемиология, патофизиология, диагностика и лечение заболеваний печени, наблюдаемых во время беременности.

Ключевые слова: *заболевания печени, холецистит, холестаз, вирусный гепатит, патологические изменения, медикаментозное лечение, лабораторная диагностика, гормональные изменения.*

Homiladorlik bilan bog'liq bo'lgan jigar kasalliklari homilador ayollarning 3 % foizidagina o'zini namoyon qiladi va homiladorlik davrida yuzaga keladigan jigar disfunktsiyasining eng ko'p uchraydigan sababidir. Agar jigar kasalliklari og'ir kechsa u holda ona va homilaning hayoti uchun sezilarli o'zgarishlarni yuzaga keltirishi va bu homilaning nobud bo'lishiga sababchibo'lishi mumkin. Kasallikni tog'ri davolashni osonlashtirish uchun ularni homiladorlik bilan bog'liq bo'lmagan jigar disfunktsiyasidan ajratish va aniq tashhislash lozim.

Homiladorlik bilan bog'liq bo'lmagan jigar kasalligi homiladorlik davrida belgilsiz yashirin bo'lishi va bu homiladorlik vaqtiga kelib jigar patologiyasi bilan namoyon bo'lishi mumkin. Tadqiqotlar va tibbiyot sohassidagi yutuqlar ona va homila holatini birmuncha yaxshilanishiga olib keldi, ammo hali ham muammoli holatlar ustida olib borilgan izlanishlar o'zgarishsiz qolmoqda. Oddiy homiladorlikda inson tanasida ko'plab fiziologik va gormonal o'zgarishlar ro'y beradi, ularning ba'zilari jigar kasalligi bo'lgan ayollarda kuzatilgan belgilarga o'xshash bo'lishi mumkin. Onaning yurak urishi tezlashadi, qon bosimi 40% ga oshadi, aylanma plazma hajmi 30% ga oshadi va periferik qon tomirlarining qarshiligining pasayishi kuzatiladi. Ushbu fiziologik o'zgarishlar giperdinamik qon aylanishiga olib keladi, bu hodisa dekompensatsiyalangan surunkali jigar kasalligi bo'lgan bemorlarda tez-tez uchraydigan fiziologik holatga o'xshash.

Homiladorlikda jigar funksiyasi buzilishining boshlanishi qusish natijasida yuzaga kelib, bu homiladorlikning 2-3 haftalaridan 20-haftasigacha davom etadi. Bunda to'yib ovqatlanmaslik natijasida vazn yo'qotish, suvsizlanish, elektrolitlar muvozanatining buzilishi ketoatsidoz va ko'pincha transaminaza faolligining oshishiga olib keladi. Jigar patologiyasi homilador ayollarning 3-5 foizida uchraydi va homiladorlik patologiyasining eng keng tarqalgan va prognostic jihatdan ahamiyatli shakllaridan biridir. Ushbu kasalliklar bilan preklampsiya va eklampsiyaning ko'rsatkichi, homilaning tushib qolish xavfi, spontan abortlar va erta tug'ilish, tug'uruq anomaliyalari, tug'uruqdan keying davrda qon ketishi sezilarli darajada oshadi, bu perinatal o'limning muhim sabablaridan biridir. Jigar kasalliklarining asosiy belgilaridan biri sariqlikdir. Sariqlikning 3 ta turi mavjud jigar usti, jigar osti va jigar sariqligi.

Homiladorlik davri, tug'uruq va tug'uruqdan keying keying davrda sariqlikning ushbu turlaridan biri paydo bo'ladi. Ayollarda sariqlik belgilari kuzatilganda 35% holatlarda bu homiladorlik bilan bevosita bog'liq bo'ladi. 60% holatlarda esa homiladorlikka bevosita aloqador bo'lmagan sariqlikning rivojlanishi kuzatiladi. Ko'p hollarda xolestatik sariqlik homiladorlikning 3-trimestrida aniqlanadi va tug'ilgandan keyin kasallik belgilari yo'qolib ketadi. Homilador ayolning holati tug'uruq davri tugagandan keyin barqarorlashadi va tug'uruqdan keyin patologik o'zgarishni keltirib chiqarmaydi.

Kamdan kam hollarda bemorda ishtahani yo'qolishi, ko'ngil aynishi, qusish, diareya va qorin og'rig'idan shikoyat qiladilar. Jigar kattalashmagan holatlarda, yetakchi alomat sariqlikdan oldin paydo bo'ladigan butun tanada terining keng tarqalgan qichishishi yuzaga keladi. Sariqlik belgilari zaif ifodalangan holatda, sinovlar o'rtacha leykotsitozni, ESRning ko'payishini, gidroksid fosfatazaning ko'payishini, o'rtacha giperbilirubenimiyani yuzaga kelishi aniqlanadi.

Jigardagi o'zgarishlar ona va homilaning holatiga sezilarli darajada salbiy ta'sir ko'rsatmaydi. Tug'ilgandan keyin klinik va laborator tahlillarda dastlabki natijalarning o'zgarganligi va homila va onaning hayoti barqarorlashganligini ko'rishimiz mumkin. Homilaning nobud bo'lishi va rivojlanmay qolish holatlari nisbatan kam uchraydi.

Homiladorlik bilan bog'liq jigar patologiyasining asosiy sabablari preeklampsi va HELLP sindromi, homiladorlikning o'tkir yog'ligepatozi (AFG) va homiladorlikning xolestatik gepatozidir. Ushbu patologiya kasallikka ko'p tomonlama yondashuvni talab qiladi va jigar disfunktsiyasi va patologiyasi bo'lgan bemorlarga tibbiy yordam yuqori darajadagi tibbiyot muassasalarida ko'rsatilishi kerak. Ushbu patologiyaning xususiyatlarini nafaqat akusher-ginekologlar, balki anesteziolog-reanimatologlar, jarrohlar, terapevtlar, gastroenterologlar, infeksiyonistlar, gemodializ bo'limlari shifokorlari va transfuziologlar nazoratida bo'lishlari juda muhimdir. Bu erta tashxis qo'yish va shoshilinch tibbiy yordamni o'z vaqtida ko'rsatishga yordam beradi. Jigar patologiyasining barcha variantlari homiladorlik bilan bog'liq bo'lgan irsiylanish xususiyatiga ega, ular etiologiyasi, patogenezi bo'yicha umumiy xususiyatlarga ega, ularni erta aniqlash va differentsial tashxis qo'yish juda qiyin.

Patologik tadqiqotlar natijalari homiladorlik bilan bog'liq sabablarga ko'ra jigar funksiyasining buzilishi organizmda jiddiy o'zgarishlarini keltirib chiqarishini ko'rsatadi va ularni vaqtinchalik va avvaldan mavjud bo'lgan jigar xastaligidan ajratish imkonini beradi. Jigar patologiyasining aniq klinik ko'rinishi paydo bo'lishi bilan va uning asoratlari, davolashning yagona etiopatogenetik usuli o'z vaqtida aniqlanishidir, lekin har doim ham bu asoratlarning klinik belgilarning yo'qolishi va bemor holati yaxshilanishi bilan birga kelmaydi. Yetkazib berish usulini tanlash, qoida tariqasida, butunlay akusherlik holatiga bog'liq, operativ yoki konservativ usulning afzalliklari hozircha aniqlanmagan. Dori terapiyasi va detoksifikatsiya usullarining (plazmaferez, MARS) samaradorligi hali isbotlanmagan, HELLP sindromi va AFLDda jigar transplantatsiyasi mamlakatimizda hali amalda rivojlanmagan. Shuning uchun homiladorlik davrida jigar disfunktsiyasining eng kichik klinik va laboratoriya ko'rinishlarini aniqlash va hisobga olish, davolash va etkazib berish taktikasini o'z vaqtida aniqlash juda muhimdir.

REFERENCES

1. Elena Stanislavovna Malyutina, Tatyana Vasilevna Pavlova, Evgeniya Olegovna Gorbunova, Yekaterina Valentinovna Puzanova Sog'liqni saqlash va tibbiy statistikaning zamonaviy muammolari, 119-130, 2022
2. Клиническая медицина Нугманова Л.Б Муратова Ш. Т. Атаджанова М. М. Шарипова Ф. К
3. 2007/ Белокриницкая Т. Е., Чарторижская Н. Н., Тиханова Л.А., Короленко Т. Г.
4. 2015/ Петрухин Василий Алексеевич, Логутова Лидия Сергеевна, Шидловская Наталья Викторовна, Павлова Татьяна Васильевна, Малютин Елена Станиславовна, Бурумкулова Фатима Фархадовна
5. 2012 /Павлова Т. В., Петрухин В. А., Новикова С. В., Селиванова А. В., Ефремова О. А., Иванчук Л.И.

OSHQOZON-ICHAK TIZIMI KASALLIKLARI, TABIIY DAVOLASH USULLARI VA UNING PROFILAKTIKASI

Isakova Gulmira Kupashevna

Xorazm viloyati Urganch shahar Urganch Abu Ali ibn Sino nomidagi

Jamoat salomatligi texnikumi

“Terapiya” fani yetakchi o’qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7976707>

Annotatsiya. Bemorlarda yallig’lanishning birinchi belgilar ko’ngil aynishi va oshqozon-ichak traktining buzilishi bilan namoyon bo’ladi. Oshqozonichak traktining buzilishi yallig’lanishni keltirib chiqaradi - gastrit, enterit. Surunkali kasalliklar - xoletsistit, pankreatit kuchayishi mumkin. Turli mualliflarning fikriga ko’ra, so’nggi yillarda uning chastotasi 2-2,5 baravar oshdi, bu yuqori ovqat hazm qilish traktining yallig’lanishi bilan og’rigan bemorlar sonining haqiqiy ko’payishi bilan ham, diagnostikaning yangi usullaridan foydalanish bilan ham bog’liq. Yallig’lanishni dorilar yordamida va parhezga rioya qilgan holda yengish mumkin. Gastrit, enterit, xoletsistit, pankreatit, gastroduodenit uchun parhez davolashning eng muhim komponentidir. Tadqiqotning nazariy usulidan foydalanildi. Xalqaro olimlarning ko’plab maqola va dissertatsiyalari tahlil qilindi, ular turli kitoblar, dissertatsiyalar, shuningdek, elektron jurnallar asosida tayyorlandi.

Kalit so’zlar: Gastrit, regeneratsiya, terapiya, parhez, oshqozon-ichak trakti.

DISEASES OF THE GASTROINTESTINAL SYSTEM, NATURAL TREATMENT METHODS AND ITS PREVENTION

Abstract. The first signs of inflammation in patients are manifested by nausea and disorders of the gastrointestinal tract. Disorders of the gastrointestinal tract cause inflammation - gastritis, enteritis. Chronic diseases - cholecystitis, pancreatitis may increase. According to various authors, its frequency has increased 2-2.5 times in recent years, which is due to the real increase in the number of patients with inflammation of the upper digestive tract, as well as the use of new diagnostic methods. Inflammation can be controlled with medication and diet. Diet is the most important component of treatment for gastritis, enteritis, cholecystitis, pancreatitis, gastroduodenitis. A theoretical method of research was used. Many articles and dissertations of international scientists were analyzed, they were prepared on the basis of various books, dissertations, as well as electronic journals.

Key words: Gastritis, regeneration, therapy, diet, gastrointestinal tract.

ЗАБОЛЕВАНИЯ ЖЕЛУДОЧНО-КИШЕЧНОЙ СИСТЕМЫ, НАТУРАЛЬНЫЕ МЕТОДЫ ЛЕЧЕНИЯ И ЕГО ПРОФИЛАКТИКА

Аннотация. Первые признаки воспаления у больных проявляются тошнотой и расстройствами желудочно-кишечного тракта. Заболевания желудочно-кишечного тракта вызывают воспаление – гастрит, энтерит. Могут усиливаться хронические заболевания – холецистит, панкреатит. По данным разных авторов, его частота за последние годы увеличилась в 2-2,5 раза, что связано с реальным увеличением числа больных с воспалением верхних отделов пищеварительного тракта, а также применением новых методов диагностики. Воспаление можно контролировать с помощью лекарств и диеты. Диета – важнейшая составляющая лечения гастрита, энтерита, холецистита, панкреатита, гастроудоденита. Использовался теоретический метод исследования.

Проанализировано множество статей и диссертаций зарубежных ученых, они подготовлены на основе различных книг, диссертаций, а также электронных журналов.

Ключевые слова: Гастрит, регенерация, терапия, диета, желудочно-кишечный тракт.

Hozirgi kunda ovqatlanish sistemasining asosini tashkil etadigan; oshqozon-ichak kasalliklari, bunday kasalliklar ko'p hollarda sifatsiz yoki noto'g'ri ovqatlanish (oshqozondagi kislotali muhitni o'zgartirish) oqibatida kelib chiqadi. Oshqozondagi turli yara kasalliklar haqida ma'lumot ularning asoratlari, birinchi belgilari, ularni uy sharoitida davolash ko'nikmalari bilan batafsil tanishamiz. Oshqozon va ichak kasalliklari bir-biridan farq qiladi.

Gastrit kasaligini oladigan bo'lsak, bunda oshqozondagi kislotali muhitning oshishi va kislota kamayib ketishi bilan farqlanadigan kasalliklarga bo'linadi. Oshqozon o'zi kislotali muhit buning vazifalaridan biri ovqat bilan kirgan zararli bakteriyalarga qarshi kurashish hisoblanadi. Agar biz ovqatlanayotganimizda ovqat bilan suv yoki choy ichish oshqozondagi kislota konsentratsiyasini kamaytiradi, ya'ni suyuqlanib ozuqa bilan birgalikda kirgan zararli bakteriyalarga qarshi kurasha olmaydi, buning natijasida kasalliklar kelib chiqadi. Oshqozondagi kislotali muhitini normaga solish uchun tabiiy usul shotut sirkasini bir choy qoshiq miqdorda ichilsa hazmga foyda beradi.

Oshqozoning kislotali muhiti ko'payib ketsa organizm ko'proq ovqat talab qila boshlaydi, bunda jig'ildon qaynashi va bezovtaliklar yuzaga keladi. Ushbu bezovtalikni kamaytirish uchun tez-tez va oz miqdorda ovqatlanib turish kerak. Oshqozondagi kislota muhitini oddiy usulda uy sharoitida nonsoda ya'ni NaOH ni ilitilgan suvda ertma hosil qilib ichiladi. Buning foydasi, nonsoda ishqoriy uni ichilganda oshqozonda ko'paygan kislotali muhitni neytrallashi natijasida, jig'ildon qaynashi va kelib chiqadigan yara kabi kasalliklarni profilaktika qilinadi.

Agar siz achchiq va sho'r taomlarni, gazli suvlarni ko'p iste'mol qilsangiz, o'z vaqtida taom iste'mol qilmasangiz ham oshqozonda kislota ko'p ishlab chiqariladi, kislotalik muhit ortib shilliq pardani zararlaydi. Bunda oshqozon shilliq qavati yallig'lanib qizarish hosil bo'ladi, gastrit va yaraga olib keladi. Bunday yaralar me'dadan o'n ikki barmoq ichakka o'tadigan pilorius sfinkterida ko'p uchraydi. Yaralarning birinchi belgilaridan biri ich qon ketish hisoblanadi.

Gastrit kasalligida og'riq butun qorin qismi chegarasi bo'ylab kuzatiladi, yara kasalligi esa faqat bitta nuqtada og'riq bo'ladi. Oshqozonda shira ajralishi ko'paysa, xalq tilida aytganda ichqotish holati kuzatiladi, bunda qorinda og'riq, o'zini behuzur his etish, nerv sistemasiga ta'siri natijasida boshda og'riqlar kuzatiladi. Bu holatda organizmga kerakli bo'lgan biopolimerlar, vitaminlar sintezlanmasligi natijasida hosil bo'ladi. Kislotaliligi kamaysa, ovqat hazm qilish pasayish holatlari paydo bo'ladi. Bu jarayonda suyuq ovqatlar 2 soatda, quyuk ovqatlar esa 4 soatgacha oshqozonda turadi. Oshqozon yara kasalliklarini davolash mashaqqatli va vaqt talab etiladi.

Kasallikning kelib chiqishiga 5 ta sabab:

- 1.Ratsional ovqatlanishni buzilishi.
- 2.Oshqozon shirasi tarkibi o'zgarishi.
- 3.Asab sistemasining buzilishi, bu nerv sistemasida tormozlanish va qo'zg'alish jarayonlari buzilib, mediator suyuqliklari chiqizi o'zgarib tomirlarga ta'sirini ko'rsatadi va qon kelishi

buziladi, oshqozonga keluvchi va ketuvchi qon tomirlar torayadi, natijada me'da shilliq pardasida o'zgarishlar hosil bo'la boshlaydi.

4.Oshqozon va ichakda parazit holda yashovchi gijja va chuvalchanglar, bular organizmga bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Bunday parazitlar o'zidan zaharli modda ishlab chiqarib, me'da shilliq qavatini yallig'lanishiga sabab bo'luvchi omildir.

5.Ko'p dori ichuvchi insonlarda ham yara kasaligi kelib chiqadi. Asosan og'riq qoldiruvchi (parasitamol, aspirin) kabilar.

Bu kasalliklarni oldini olishda sog'lom turmush tarzi, ratsional ovqatlanish, oz-oz tez miqdorda ovqatlanish, och qoringa haddan tashqari ko'p miqdorda ovqatlanmaslik, zararli hisoblangan sigareta, nos va spirtli ichimliklardan voz kechish, asabilashmaslik, zararli odatlardan saqlanish kerak. Gastrit kasalliklarida ko'pincha shifobaxsh ovqatlanish yaxshi samara beradi. Shunga qaramasdan bemorlarni davolashga individual yondashish kerak.

Kasallikning kechishini hisobga olib parhez ovqatlanishni turli dori-darmonlar bilan va boshqa davolash usullaridan to'g'ri foydalanish bilan qo'shib olib borish maqsadga muvofiq. Oshqozon-ichak sistemasi kasalliklarini davolashda asosan tabiiy usullardan va dorilardan foydalanish afzal. Bunda biopolimerlar va fermentlar terapiyasidan foydalanish, tabiiy Aloe, shirinmiyya o'simliklarining ham foydasi bor.

REFERENCES

1. М.Н. Репецкая, О.М. Бурдина “СОВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕЧЕНИЯ ХРОНИЧЕСКОГО ГАСТРОДУОДЕНИТА У ДЕТЕЙ” Пермский медицинский журнал 2017. XXXIV. № 3. С. 19-24
2. Diyetologiya V.M.Saidov. tahriri ostida Toshkent. iqtisod-moliya, 2008 y
3. Sog'lom ovqatlanish-salomatlik mezonlari. Sh.I.Karimov. tahriri ostida Toshkent. O'zbekiston. 2015
4. Tibbiy kimyo S.Masharipov Toshkent 2018

TALABALARNI KOMPYUTER MODELLASHTIRISHGA O'RGATISHDA
TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASINI
TAKOMILLASHTIRISH

Xurshid Aliqulovich Markayev

Qarshi tumani 1-son kasb hunar maktabi direktori

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7976731>

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarni kompyuter modellashtirishga o'rgatishda ta'lim texnologiyalaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish hozirgi davrda "Kompyuter grafikasi" fanidan talabalarning mustaqil o'quv faoliyatini shakllantirish va rivojlantirishga alohida e'tibor berilmoqda. "Muhandislik va kompyuter grafikasi" fanidan o'quvchilarning mustaqil o'quv faoliyatini shakllantirish va rivojlantirish o'qitishning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Modellashtirish ishlab chiqarish bosqichlarida imitatsion kompyuter tarmoqlarining ishlashini baholash uchun foydali vositadir.

Kalit so'zlar: tarmoq, xavfsizlik, modellashtirish, simulyatsiya, real vaqt, tijorat, axborot.

IMPROVING THE METHODOLOGY OF USING EDUCATIONAL
TECHNOLOGIES IN TEACHING STUDENTS TO COMPUTER MODELING

Abstract. In this article, improving the methodology of using educational technologies in teaching students to computer modeling, special attention is paid to the formation and development of independent educational activities of students in the subject of "Computer graphics". The formation and development of independent educational activities of students in "Engineering and computer graphics" is important in increasing the effectiveness of teaching. Modeling is a useful tool for evaluating the performance of simulated computer networks during production phases.

Key words: network, security, modeling, simulation, real time, commerce, information.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ
КОМПЬЮТЕРНОМУ МОДЕЛИРОВАНИЮ

Аннотация. В данной статье, совершенствуя методику использования образовательных технологий в обучении студентов компьютерному моделированию, особое внимание уделяется формированию и развитию самостоятельной учебной деятельности студентов по предмету «Компьютерная графика». Формирование и развитие самостоятельной учебной деятельности студентов по направлению «Инженерная и компьютерная графика» имеет важное значение в повышении эффективности обучения. Моделирование — полезный инструмент для оценки производительности смоделированных компьютерных сетей на этапах производства.

Ключевые слова: сеть, безопасность, моделирование, симуляция, реальное время, торговля, информация.

Talabalarga muhandislik va mutaxislik fanlaridan bajariladigan barcha turdagi grafik axborotlarni- chizma, diagramma, guruh va sxemalar kabi tasvirlarni ikki o'lchamda yoki uch o'lchamda kompyuter yordamida bajarish tartibi va qoidalarini o'rgatishdan iborat. Talabalarning mustaqil faoliyatini shakllantirish, amaliy chizma topshiriqlarini bajarish va rivojlantirishga qaratilgan mustaqil ishlarning turlari va shakllarini aniqlab olishda toliqib qolishini oldini olish,

o'qishga bo'lgan qiziqishini qo'llab quvvatlash masalasi professor o'qituvchilar oldiga qo'yilgan dolzarb vazifa hisoblanadi.

Shubhasiz, maktab va oliy o'quv yurtlarida zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash, o'quv jarayonini jadallashtirishga, sifat-samaradorligini oshirishga, taxsil oluvchilarning mantiqiy va nazariy fikr yuritishlarini rivojlanishiga olib keladi. Ayniqsa bu muxandislik- texnologiya o'quv yurtlari uchun juda muhimdir.

Chunki bo'lajak muhandislarning bilim, ko'nikma va malaka tizimiga ko'pgina mutaxassislik fanlaridan tashqari oddiygina kompyuter savodxonligi emas, balki kompyuterni erkin boshqarish, muhandis oldiga qo'yilgan muammoni yechish uchun mos dasturiy ta'minotdan, zamonaviy grafik dasturlar va ularning imkoniyatlaridan foydalanish, elektron axborot resurslaridan oqilona foydalanish ham kiritilishi maqsadga muvofiq. Bugungi kunda muhandislardan nafaqat o'z sohasi bo'yicha, balki zamonaviy axborot texnologiyalaridan ham bilimlarni chuqur egallashlari talab qilinadi.

Shuning uchun talabalarga zamonaviy grafik dasturlardan foydalanib grafik tasvirlarni kompyuterda bajarishga o'rgatish vazifasini yuklaydi. Hozirgi kunning talabidan kelib chiqadigan bo'lsak, zamonaviy grafik dasturlar, ya'ni PhotoSHOP, CorelDRAW, AutoCAD dasturlardan foydalanib chizmaning primitive-elementlarini kompyuterda loihalashni bilishlari lozim.

Talabalar amaliy va operatsion dasturlar hamda tayyor buyruqlar paketidan foydalanib, loihalash va texnologik jarayonlarning modellerini yaratish ishlarini kompyuterda erkin bajarishlari mumkin. Auto CAD dasturi asosida "Kompyuter grafikasi" fanidan mashg'ulotlar Oliy o'quv yurtlarida muhandislar tayyorlash uchun Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan namunaviy dastur asosida amaliy grafik mahsg'ulotlari ko'rinishida o'tkaziladi.

Har bir amaliy mashg'ulotda 25-30 min davomida talabalarga grafik axborot primitivlarining tarkibiy qisimlarini kompyuter ekranida chizish, ularni qayta o'zgartirib maqbul bo'lgan variantlarini yaratish va ekranda bajarilgan tasvirlarni xotiraga saqlash, hamda qog'ozga chiqarib olish kabi vazifalarni bajarish uchun zarur bo'lgan nazariy bilimlar bosqichma-bosqich berib boriladi. Mashg'ulotning qolgan qismida esa mutaxassislikka oid chizma chizish, ularni taxrir qilish, o'lchamlar qo'yish va obektlarni bog'lash kabi amaliy buyruqlardan foydalanib ko'nikmalar va malakalar oshiriladi.

Talabalar mashg'ulotlarda olgan bilimlari va ko'nikmalarini geometrik, proeksion, mashinasozlik chizmachiliklari va mutaxassislik bo'yicha berilgan grafik vazifalarini bajarish jarayonida mustahkamlab nazariy bilim va ko'nikma va amaliy malakalarini mustahkamlaydilar.

Kompyuter tarmoqlari biznes, elektron tijorat, elektron hukumat, ta'lim yoki dam olish kabi ko'plab kundalik vazifalarning o'ziga xos substratidir. Yangi protokollar, arxitekturalar va ilovalar doimiy ravishda paydo bo'lganligi sababli kompyuter tarmoqlarining murakkabligi va tarqalishi o'sishda davom etmoqda va kompyuter tarmoqlari doimiy moslashish jarayonida. Bundan tashqari, vaqti-vaqti bilan real vaqt rejimida foydalanuvchilarning katta talablarini qondirish uchun yangi tarmoq tizimlari va ilovalari paydo bo'ladi.

Oldingi arxitektura va tizimlar bilan birga yashash ushbu yangi ishlanmalarni baholashga to'sqinlik qilishi mumkin. Shunday qilib, tarmoqning ishlashini o'rganish va sinab ko'rish bir necha sabablarga ko'ra qiyin vazifani qo'yishi mumkin. Birinchidan, tarmoqni o'rganish juda qimmatga tushishi mumkin. Ikkinchidan, ba'zi xususiyatlarni o'rganish tarmoqning ishlashi va

foydalanuvchilar tomonidan qabul qilinadigan xizmat sifatiga ta'sir qilishi yoki hatto to'xtatilishi mumkin, bu qabul qilinishi mumkin emas. Uchinchidan, tarmoq bilan to'g'ridan-to'g'ri o'zaro ta'sir qilish uning hajmi yoki holati tufayli jismoniy jihatdan imkonsiz bo'lishi mumkin (tarmoq rivojlanish bosqichida bo'lishi mumkin, hali ham ishlamaydi). Shu sababli, Modellashtirish va Simulyatsiya (M&S) tarmoqning xatti harakati va ishlashini turli stsenariylarda, masalan, uni joylashtirishda tekshirish uchun yagona muqobil bo'lishi mumkin.

Tizimni modellashtirish uning xususiyatlari va xususiyatlarining mavhumligini o'z ichiga oladi, bunda faqat tadqiqot uchun qiziqarli bo'lganlarga e'tibor qaratiladi. Natijada, model deganda turli darajadagi murakkablikdagi (odatda haqiqiy tizimdan kamroq murakkab) tizimning mantiqiy tasviri tushunilishi mumkin.

Simulyatsiya - bu modelda ilgari tasvirlangan qoidalarga muvofiq uning xatti-harakatlarini hisoblash orqali real dunyo tizimini taqlid qilish. Tizim taqlid qilinganda, cheksiz darajada murakkabroq va batafsilroq bo'lgan modelni harakatga keltirish uchun cheklangan miqdordagi xususiyatlar, xususiyatlar yoki qiziqishlarni hisobga olish majburiydir.

Kompyuterga asoslangan modellar odatda quyidagicha tasniflanadi:

Deterministik va Stokastik: Deterministik model tasodifiy yoki ehtimollik komponentlari bo'lmagan ma'lum kirishlar to'plamidan ma'lum bir chiqishni bashorat qiladi. Berilgan kirish har doim bir xil boshlang'ich sharoitlarda bir xil natijani beradi. Bundan farqli o'laroq, stokastik model tasodifiylik bilan ba'zi kirishlarga ega, shuning uchun model ularning ehtimolliklari yoki ehtimolliklari bo'yicha tortilgan mumkin bo'lgan natijalar to'plamini bashorat qiladi.

Barqaror holat va dinamik: barqaror holat modeli tizim barqaror holat muvozanatiga erishganida, berilgan kirishlar to'plamiga muvofiq chiqishlarni o'rnatishga harakat qiladi. Bundan farqli o'laroq, dinamik model tizim reaksiyalarini o'zgaruvchan kirishlar bilan ta'minlaydi. Soddalashtirilgan dastlabki modelni ta'minlash uchun ko'pincha barqaror holat yondashuvlari qo'llaniladi.

Diskret va uzluksiz qiymatlar: Diskret model chekli koddomen bilan ifodalanadi, shuning uchun holat o'zgaruvchilari o'z qiymatlarini hisoblanuvchi qiymatlar to'plamidan oladi. Aksincha, uzluksiz model cheksiz koddomenga mos keladi. Shuning uchun holat o'zgaruvchilari ikkita qiymat oralig'ida istalgan qiymatni qabul qilishi mumkin. Biroq, birlashtirilgan diskret-uzluksiz modellarni keltirib chiqaradigan ikkala yondashuvning aspektlarini ko'rsatadigan modellashtirilishi kerak bo'lgan ba'zi tizimlar mavjud.

Diskret va uzluksiz vaqt: Diskret modelda holat o'zgarishi faqat vaqtning ma'lum bir lahzasida sodir bo'lishi mumkin. Ushbu lahzalar tizimning chiqishi yoki ichki holatiga ta'sir qiluvchi muhim voqealarga mos keladi. Bundan farqli o'laroq, uzluksiz modelda holat o'zgaruvchilari bir holatdan ikkinchisiga keskin emas, balki uzluksiz tarzda o'zgaradi. Shuning uchun uzluksiz modellar cheksiz sonli holatlarni qamrab oladi. Diskret modellar tarmoq M&S uchun eng ko'p qo'llaniladi.

Simulyatsiyalar ikkita yondashuv bo'yicha amalga oshirilishi mumkin: mahalliy va taqsimlangan. Taqsimlangan simulyatsiya shundayki, bir nechta tizimlar birgalikda ishlash, birbiri bilan o'zaro ta'sir qilish, simulyatsiyani amalga oshirish uchun bir-biriga bog'langan. Bundan farqli o'laroq, mahalliy simulyatsiya bitta kompyuterda amalga oshiriladi. Tarixiy jihatdan, oxirgi yondashuv kompyuter tarmoqlarini simulyatsiya qilish uchun eng keng tarqalgan bo'lib

qo'llanilgan, ammo simulyatsiyalarning ortib borayotgan murakkabligi avvalgi yondashuvning ahamiyatini kuchaytirmoqda.

Modelni tekshirish. Modelni amalga oshiradigan kompyuter dasturining to'g'riligini tekshirish uchun ko'plab usullardan foydalanish mumkin. Dasturlarni tekshirish uchun qo'llaniladigan umumiy usullar simulyatsiya dasturlari bilan ishlatilishi mumkin, ammo simulyatsiya dasturlari uchun maxsus bo'lgan tekshirish usullari ham mavjud. Anti-bugging texnikasi xatolarni aniqlash uchun dasturga tekshirishlarni kiritishdan iborat.

Masalan, kompyuter tarmog'ini simulyatsiya qilishda manba tugunlari tomonidan yuborilgan paketlar soni va maqsad tugunlari tomonidan qabul qilingan paketlar soni o'rtasidagi farq yo'qolgan paketlar soniga teng bo'lishi kerak. Ushbu tenglikning bajarilmasligi simulyatsiya dasturida dasturlash xatoligini ko'rsatadi. Yana bir yaxshi amaliyot simulyatsiya paytida yaratilgan ob'ektlarning (paketlar, tugunlar, ulanishlar va boshqalar) mos yozuvlar sonini kuzatishdan iborat. Simulyatsiya oxirida barcha havolalar o'chirilishi kerak.

Simulyatsiya dasturlarini disk raskadrovka qilishda duch keladigan asosiy muammolardan biri shundaki, ularning ko'p o'zgaruvchilari odatda statistik taqsimotlardan foydalangan holda tasodifiy yaratilgan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Umumiy tekshirish usuli o'zgaruvchilarda kutilgan qiymatlarni aniqlash imkonini beruvchi doimiy taqsimotlar uchun statistik taqsimotlarni o'zgartirishdan iborat. Simulyatsiya dasturini tekshirishda soddalashtirilgan holatlarning bajarilishi ham katta yordam berishi mumkin.

Masalan, faqat bitta manba tugunidan va bitta maqsadli tugundan foydalanish, mos ravishda bitta paketni yuborish va qabul qilish. Keyin oraliq tugunlarni bosqichma-bosqich kiritish mumkin. Ikkala yondashuv natijalarini solishtirish uchun simulyatsiya dasturini bajarishdan oldin soddalashtirilgan holatlar qo'lda tahlil qilinishi kerak. Biroq, soddalashtirilgan holatlar uchun simulyatsiya dasturining to'g'ri ishlashi uning murakkabroq holatlar uchun to'g'ri ishlashini kafolatlamaydi, ammo soddalashtirilgan holatlar tekshirish jarayonining boshlang'ich bosqichlarini ta'minlaydi.

Modellashtirish va simulyatsiya (M&S) kompyuter tarmoqlarining ishlashini o'rganish uchun jozibali va keng qo'llaniladigan usullardir. Ular tarmoq ishlashini bezovta qilmasdan yoki hatto tarmoq mavjudligini talab qilmasdan batafsil natijalar beradi. Ushbu bobda kompyuter tarmoqlarida qo'llaniladigan M&S unumdorligi haqidagi barcha mavzular jamlangan. Kirishdan so'ng kompyuter tarmoqlarida qo'llaniladigan asosiy modellashtirish usullari va ishlash ko'rsatkichlari taqdim etildi.

Kompyuter tarmoqlari diskret hodisalar tizimidir va shuning uchun diskret-hodisalar simulyatsiyasi kompyuter tarmoqlari modellarini bajarish uchun eng keng tarqalgan simulyatsiya usuli sifatida ta'kidlangan. Tasodifiy raqamlarni yaratish, hodisalarga asoslangan yoki jarayonga asoslangan simulyatsiya va parallel diskret-hodisalar simulyatsiyasi bo'limda yoritilgan diskret-hodisalar simulyatsiyasi bilan bog'liq muhim usullardir. Simulyatsiya natijalariga ishonch, agar modellar haqiqiy tizimlarga nisbatan tasdiqlangan bo'lsa va simulyatsiya algoritmlari modellarga nisbatan tekshirilganda mumkin bo'ladi, shuning uchun ikkalasi uchun shartlar batafsil bayon etilgan. Simulyatorning arxitekturasi va eng ko'p ishlatiladigan simulyatorlarning xarakteristikalarini kompyuter tarmoqlarining M&S ishlashining yuqori darajadagi panoramali ko'rinishini to'ldiradi.

REFERENCES

1. Aktas, I., King, T., Mengi, C., 2010. Modeling Application Traffic. Springer, Ch. 18, pp.
2. Alouini, M.S., Goldsmith, A.J., 1999. Area spectral efficiency of cellular mobile radio systems. IEEE Transactions on Vehicular Technology 48 (4).
3. Yo'ldashev, A., & Solidjonov, D. (2022). YANGI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR VA ULARNI TA'LIM OLISH MUHHITIDA QO'LLANISHI. Yosh Tadqiqotchi Jurnal, 1(3).
4. Baldi, P., Frascioni, P., Smyth, P., April 2003. Modeling the Internet and the Web: Probabilistic Methods and Algorithms. Wiley.
5. Solidjonov, D. Z. O. (2021). THE IMPACT OF THE DEVELOPMENT OF INTERNET TECHNOLOGIES ON EDUCATION AT PANDEMIC TIME IN UZBEKISTAN. In СТУДЕНТ ГОДА 2021
6. Solidjonov, D. Z. (2021). The impact of social media on education: advantage and disadvantage. Экономика и социум, (3-1).

ЗАДАЧА ПОИСКА НА ГРАФАХ ПРИ НАЛИЧИИ ОГРАНИЧЕННОЙ ИНФОРМАЦИИ ОБ ИСКОМОЙ ТОЧКЕ

Хусанбай Наржигитов

Жамуратов Кенгаш

Хабибулла Умаров

Рустамжон Худайкулов

Гулистанский государственный университет,

г. Гулистан, Узбекистан

e-mail: umarovhr@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7976774>

Аннотация. В работе изучается задача поиска на конечных графах при ограниченной информации об искомой точке Q . Для учета объема информации, поступающей в распоряжение ищущей точки P , вводится понятие информационного множества. Излагаются теоремы о разрешимости задачи поиска, лежащие в основе общей теории.

Ключевые слова: граф, ребро, вершина, инвариантность, информированность, подобие, существование верхней и нижней оценки.

SEARCH PROBLEM ON GRAPHS IN THE PRESENCE OF LIMITED INFORMATION ABOUT THE SEARCH POINT

Abstract. In this work, he studies the problem of searching on finite graphs with limited information about the desired point. To take into account the amount of information available to the search point, the concept of an information set is introduced. The theorems on the solvability of the search problem, which underlie the general theory, are presented.

Keywords: graph, edge, vertex, invariance, awareness, similarity, existence of upper and lower bounds.

Содержательно, задача поиска состоит в следующем: по графу Γ движутся точка P (ищущая, преследующая) и точка Q (прячущаяся, убегающая) с максимальными по модулю скоростями ρ и σ соответственно, $\rho > 0$, $\sigma > 0$. Траектория точки P (соответственно Q) определяется как абсолютно-непрерывная функция $x(\cdot): [0, \infty) \rightarrow \Gamma$ (соответственно $y(\cdot): [0, \infty) \rightarrow \Gamma$, такая, что $|u(t)| \leq \rho$ ($|v(t)| \leq \sigma$) п.в., где $u(t) = dx(t)/dt$ - функция управления точки P , ($v(t) = dy(t)/dt$ - функция управления точки Q).

Целью точки P является настичь (обнаружить поймать) точку Q , которая осуществляется, если $x(t) = y(t)$ при некотором $t \in J$, где J -либо отрезок вида $[0, T]$, либо луч $[0, \infty)$.

Займёмся уточнением важного в задаче поиска понятия типа информированности, т.е. того объема информации, который имеет точка P в каждый текущий момент времени t , $t \geq 0$. Естественно, он должен включать всю предысторию движения самой точки P - функцию $x(\tau)$, $0 \leq \tau \leq t$. Что касается информации, поступающей о местоположении точки Q , то естественно, что она должна иметь форму подмножества W графа Γ , которого можно называть информационным множеством. Информационное множество меняется по

мере движения точки Q и в каждый текущий момент времени t точка P получает информацию о том, что Q находится в пределах множества Δ .

В этом работе рассматривается только понятие звёздной окрестности.

Определение 1. Пусть $y \in \Gamma$. Звёздной окрестностью точки y назовем подграф W графа Γ , такой, что точка y является внутренней для W в топологии Γ .

Определение 2. Отображение W , ставящее к каждой точке $y \in \Gamma$ некоторую ее звёздную окрестность $W(y)$, называется информационным отображением.

В дальнейшем предлагаем, что информационное отображение постоянно на ребрах в следующем смысле: если y_1 и y_2 являются внутренними точками одного и того же ребра, то $W(y_1) = W(y_2)$.

Под задачей поиска будем понимать четверку $(\Gamma, \rho, \sigma, W)$, состоящую из графа Γ , положительных чисел ρ, σ и информационного отображения W .

Если $W(y) = \Gamma$ тождественно, то мы получим задачу поиска без текущей информации - минимаксную задачу поиска в постановке Н.Н.Петрова. [1-3].

Пусть X (соответственно, Y) - совокупность всех траекторий $x(\cdot): [0, \infty) \rightarrow \Gamma$ точки P (траекторий $y(\cdot): [0, \infty) \rightarrow \Gamma$ точки Q), а U (соответственно, V) – совокупность соответствующих управлений $u(\cdot)$, $u(t) = dx(t)/dt$ п.в. (соответственно $v(\cdot)$ $v(t) = dy(t)/dt$ п.в.)

По мере движения точки Q вдоль конкретной траектории $y(t)$, меняется и информационное множество $W(y(t))$. Поскольку точка $y(t)$ является внутренней для множества $W(y(t))$, то на каком-то промежутке времени $[0, \theta)$ множество $W(y(t))$ остаётся неизменным, равным $W(y(0))$.

Пусть t_1 - первый момент времени, когда $y(t)$ покидает множество $W(y(0))$, т.е. окажется на его границе. В этот момент времени информационное множество может измениться и тем самым точка P получает новую порцию текущей информации, а именно, информацию о том, что точка Q находится в пределах множества $W(y(t_1))$. Поэтому каждый такой момент времени назовем моментом высвечивания.

Очевидно, в момент высвечивания точка Q будет находиться на одной из вершин графа Γ . По нашему определению, следующий момент высвечивания наступит только тогда, когда точка $y(t)$ достигает какую-то другую вершину. Это обстоятельство обеспечивает, что $W(y(t))$ меняется скачками, без накопления моментов высвечивания.

Обозначим Γ^* совокупность значений информационного отображения W . В принципе, в качестве Γ^* можно взять совокупность всех подмножеств Γ , могущих служить звёздной окрестностью.

Определение 3. отображение S ставящее в соответствие к каждой паре $x_i(\cdot): [0, t] \rightarrow \Gamma$, $W \in \Gamma^*$ функцию управления $u(\cdot)$, называется стратегией поиска.

Тройку $(x_0, S, y(\cdot))$, состоящую из начальной точки $x_0 \in \Gamma$, стратегии поиска S и траектории $y(\cdot) \in Y$ точки Q , назовем ситуацией.

Точка P в соответствии с выбранной ею стратегией ведет поиск следующим образом. В начальный момент времени $t_0 = 0$ в его распоряжении имеется информация о своем положении $x_0 \in X$ и о том, что точка Q находится в пределах $W(y(0))$, помимо знания Γ и чисел ρ, σ . (Было бы интересно изучить задачу поиска в случае, когда точка не имеет полную информацию о графе Γ , о значении σ). Стратегия поиска по этой информации диктует вести поиск по траектории $x(\cdot)$, порождаемой управлением $u(\cdot) = S(x_0, W(y(0)))$. Пусть t_1 - первый момент высвечивания, $x_1 = x(t_1)$, $y_1 = y(t_1)$. В этот момент времени точка P распоряжается информацией $x_{t_1}(\cdot)$ и $W(y_1)$, в соответствии с которой стратегия S порождает управление $u(\cdot) = S(x_{t_1}(\cdot), W(y_1))$. Траектория $x(\cdot)$ продолжается по формуле

$$x(t) = x_1 + \int_{t_1}^t u(\tau - t_1) d\tau.$$

Точка P продолжит двигаться по этой траектории до следующего момента высвечивания и т.д.

В силу того, что граф Γ конечный и скорости точек ограниченные, каждая ситуация $\Sigma = (x_0, S, y(\cdot))$ порождает единственную траекторию $x_\Sigma(\cdot): [0, \infty) \rightarrow \Gamma$. (Если нет надобности, индекс Σ в обозначении будем опускать.)

Теорема об инвариантности. Разрешимость задачи поиска $(\Gamma, \rho, \sigma, W)$ не зависит от точки x_0 .

Теорема о подобии. Если задача поиска $(\Gamma, \rho, \sigma, W)$ разрешима на отрезке $[0, T]$ и $k > 0$, то задача поиска $(\Gamma, k\rho, k\sigma, W)$ разрешима на отрезке $[0, T/k]$.

Теорема о существовании верхней оценки. Существует такое, что при $\rho > \sigma$ задача поиска разрешима.

Теорема о существовании нижней оценки. Если граф Γ имеет хотя бы одну вершину степени не меньше 3, то существует $k, k > 0$, такое, что при $\rho < k\sigma$ задача поиска не разрешима.

Из этих утверждений вытекает, что для каждой пары графа Γ и информационного отображения W существует положительное число k_0 , такое, что при $\rho > k_0\sigma$ задача поиска разрешима, а при $\rho < k_0\sigma$ - не разрешима. К сожалению, пока не удается вычислить даже для простейших графов. Основные результаты относятся к построению стратегии поиска, гарантирующей разрешимость для определенных значений ρ/σ .

REFERENCES

1. Умаров, Х. Р., & Жамуратов, К. (2015). Решение задачи о притоке к математическому совершенному горизонтальному дренажу. Актуальные направления научных исследований XXI века: теория и практика, 3(8-4), 303-307.
2. Жамуратов, К., Умаров, Х., & Холбоев, С. (2016). Решение одной задачи теории фильтрации методом квазистационарного приближения. Вестник ГулГУ, (2), 9.
3. Умаров, Х. Г. (2012). О разрешимости одномерного уравнения Кана-Хилларда с вязкостью в пространстве непрерывных ограниченных функций на всей оси. Прикладная математика & Физика, 28(17 (136)), 91-101.
4. UMAROV, H. (1986). Trudoizbytocnoe selo: problemy i resenija (Main-d'oeuvre rurale excédentaire: problèmes et solutions). Voprosy ekonomiki, (9), 99-108.
5. Жамуратов, К., Умаров, Х., & Сулаймонова, Н. (2021). ПРИБЛИЖЕННОЕ РЕШЕНИЕ ОДНОЙ ЗАДАЧИ ТИПА СТЕФАНА ДЛЯ МАЛЫХ ЗНАЧЕНИЙ ВРЕМЕНИ. Eurasian Journal of Academic Research, 1(9), 826-831.
6. Жамуратов, К., Умаров, Х. Р., & Курбонов, Ж. Т. (2021). К приближенному решению одной задачи теории фильтрации для малых значений времени. Научный альманах, (1-2), 48-53.
7. ЖАМУРАТОВ, К., УМАРОВ, Х. Р., & АЛИМБЕКОВ, А. Решение одной задачи движения грунтовых вод в области с подвижной границей при наличии испарения. НАУЧНЫЙ АЛЬМАНАХ Учредители: ООО" Консалтинговая компания Юком", 81-84.
8. Жамуратов, К., Гаймназаров, Х., & Худайкулов, Р. (2012). РЕШЕНИЕ ЗАДАЧИ О ДИНАМИКЕ ГРУНТОВЫХ ВОД ВБЛИЗИ НОВЫХ КАНАЛОВ И ВОДОХРАНИЛИЩ В КУСОЧНО-ОДНОРОДНОМ ПЛАСТЕ ПРИ НАЛИЧИИ ИСПАРЕНИЯ. In Современные материалы, техника и технология (pp. 104-106).
9. Xabibullo, U., Rustamjon, X., & Islom, O. (2022). GAMMA FUNKSIYANING FUNKSIONAL XOSSALARI. Yosh Tadqiqotchi Jurnal, 1(3), 74-78.
10. Gaymnazarov, G., Khudaykulov, R., Nuraliyev, A., & Khidirova, S. (2020). ON THE APPROXIMATION OF PERIODIC FUNCTIONS OF MANY VARIABLES BY SUMS OF MARCINKIEWICZ TYPE.
11. Abdiev, U. B., & Khudoyqulov, R. INNOVATIVE APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF TECHNOLOGICAL COMPETENCE IN STUDENTS.
12. Gaimnazarov, G., Narjigitov, H., & Gaimnazarov, O. G. (2013). On some properties of functions associated with the derivative of fractional order in the space $L_p(-\infty, \infty)$. Far East Journal of Mathematical Sciences, 76(2), 319-336.
13. Zulunovich, M. A., Xusanboy, N., Kengash, J., Ismatulla o'g'li, E. A., & Turdaliyevich, R. J. (2021). Stability of the Galerkin Method for one Quasilinear Parabolic Type Problem. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MATHEMATICAL THEORY AND COMPUTER SCIENCES, 2(6), 6-12.

14. Mamatov, A., Narjigitov, X., Turdibayev, D., & Rakhmanov, J. (2021). Refining the Galerkin method error estimation for parabolic type problem with a boundary condition. In E3S Web of Conferences (Vol. 304, p. 03019). EDP Sciences.
15. Norjigitov, H., & Dustnazarova, I. (2021). APPLICATIONS OF THE IMPROPER INTEGRALS TO THE PHYSICAL PROCESS. Bulletin of Gulistan State University, 2021(1), 14-19.
16. Норжигитов, Х., & Яхёев, Д. Т. (2022). ЧЕГИРМАЛАР НАЗАРИЯСИНИНГ ХОСМАС ИНТЕГРАЛЛАРНИ ҲИСОБЛАШГА ТАТБИҚИ. Yosh Tadqiqotchi Jurnal, 1(1), 120-135.

DARSLARNI TASHKIL QILISH SAMARADORLIKNI OSHIRISH

Abduraximov Doniyor Baxodirovich

Guliston davlat universiteti dotsenti.

Taniberdiyev Akbarjon Abdug‘aniyevich

Guliston davlat universiteti katta o‘qituvchisi.

Monasipova Renata Fidanovna

Guliston davlat universiteti o‘qituvchisi.

Ismatillayev Avazbek

Guliston davlat universiteti o‘qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7976819>

Annotatsiya. Biz bugun axborotlashgan jamiyatlar dunyosida, tobora rivojlanayotgan globallashuv jarayonlari, axborot-kommunikatsiya va internet texnologiyalari xamda intellektual tarraqqiyot hal qiluvchi rol o‘ynayotgan jamiyatda yashamoqdamiz. Respublikamizda davlat miqyosida ushbu sohalarga alohida ahamiyat berid kelinmoqda. Ushbu maqolada darslarni tashkil qilish samaradorlikni oshirish bo‘yicha taklif va mulohazalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: AKT, kompyuter, ta‘lim, dars, darsdan tashqari mashg‘ulot, shaxs.

INCREASING THE EFFICIENCY OF ORGANIZING LESSONS

Abstract. Today, we live in the world of information societies, in a society where increasingly developing globalization processes, information and communication and Internet technologies, as well as intellectual development play a decisive role. In our country, these areas are given special importance at the state level. In this article, proposals and comments on improving the effectiveness of the organization of classes have been developed.

Key words: ICT, computer, education, lesson, extracurricular activity, person.

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ УРОКОВ

Аннотация. Сегодня мы живем в мире информационных обществ, в обществе, где решающую роль играют все более развивающиеся процессы глобализации, информационно-коммуникационные и интернет-технологии, а также интеллектуальное развитие. В нашей стране этим направлениям придается особое значение на государственном уровне. В данной статье разработаны предложения и замечания по повышению эффективности организации занятий.

Ключевые слова: ИКТ, компьютер, образование, урок, внеклассная деятельность, человек.

Ta‘lim jarayonining mohiyatini o‘zaro bog‘langan uchta-o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirish kabi omillar tashkil etadi. Shu o‘rinda ushbu jarayonning pedagogik “ayyorliklari”ni istisno qilgan holda, olingan bilimlarni mustaxkamlashning psixologik tabiati alohida o‘rin tutishini ta‘kidlash mumkin. Ushbu jarayon anglangan, sinalgan hamda ko‘nikma va malaka darajasiga etkazilgan bo‘lsagina muayyan bilim inson tomonidan egallangan bo‘ladi. Anglash, sinash va olingan bilimlarni ko‘p marotaba takrorlash jarayoni, odatda, mashg‘ulotlarning faol shakllarida amalga oshiriladi. Bu shakllar turlicha va bir-birlaridan nafaqat uslubiy hamda didaktik ta‘minlanganligi bilan, balki o‘qituvchining ta‘siri yo‘naltirilgan ob‘ekt, aniqrog‘i, shaxsning kognitiv, samarali va motivli-erkli tomonlari bilan farqlanadi.

Darslarni tashkil qilishda, mavzu yuzasidan kelib chiqqan xolda mavzuning mohiyati va mazmunini to'la ochib bera oladigan va talabalarga etkazib bera olishda yuqori samara ko'rsata oladigan metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ma'ruza, amaliyot, seminar va laboratoriya darslarini tashkil qilish xar bir dars shaklidan kelib chiqib qo'yilgan ta'lablar asosida amalga oshiriladi. Darslarni tashkil qilishda an'anaviy va zamonaviy metodlardan to'g'ri foydalanish ta'labi qo'yiladi.

An'anaviy: tushuntirish, suhbat, savol-javob, kuzatish, yozma ishlarni bajarish va boshqalar. Zamonaviy-Interfaol: muzyorar, keys, debat, zanjir, 6x6x6 va boshqalarni misol keltirish mumkin.

An'anaviy va zamonaviy-interfaol metodlardan foydalanib informatika va axborot-texnologiyalari fanlarini tashkil qilish.

Mashg'ulotlarda qo'llanilayotgan «*Case-Study*», «*Aqliy hujum*», «*Tajriba o'tkazish*» kabi metodlar oliy ta'limda keng qo'llanadigan anchagina mashhur metodlar. Bu usullar katta miqdordagi g'oyalarni yig'ish, talaba shaxsini ayni bir xil fikrlash inertsiyasidan holi qilish, ijodiy vazifalarni echish jarayonida dastlab paydo bo'lgan fikrlarni engishdir.

Keys metodi oliy ta'lim muassasalarida o'qitilayotgan fanlar bo'yicha talabalarning bilimini sinashga undan rejalashtirilgan imtihon va sinovlarda ham foydalanish mumkin.

Keys o'qituvchiga o'qitishning ixtiyoriy bosqichida va turli maqsad (predmetni o'qitishda, imtihon va sinov o'tkazishda, mustaqil ishlarni tashkil etishda va bo'o'qalar)da foydalanish imkoniyatini beradi.

1-rasm. Keysdan foydalanib, o'qitish chizmasi.

«*Case-Study*» metodida baxs munozara markaziy o'rinni egallaydi. Undan, odatda, talabalar etarli darajada bilim olgan va mustaqil fikrlashga erishgan, o'zlarini fikrlarini asoslaydigan, isbotlay oladigan paytlarida foydalanish maqsadga muvofiq.

Aqliy hujum, ba'zan miyyaga xujum ham deb ataladi. Bunda ko'proq g'yalarni yaratish va generatsiya qilishdan iborat tezkor vazifa bajarilib, mikroguruh a'zolari shaxsiy g'yalarni ilgari surish orqali (generatsiya qilish orqali) qiyin muammo echimi topiladi.

Informatika fanidan ma'ruza amaliyot va seminar mashg'ulotlarini tashkil etishda yuqorida ko'rsatilgan metodlar ko'plab tajriba sinovlari orqali yuqori samara ko'rsatib kelmoqda.

Informatika bo'yicha darsdan tashqari mashg'ulotlari tashkil qilish uchun bir necha mavzularini keltiramiz:

Yangi axborot texnologiyalari

1. Yangi axborot texnologiyalari bizning hayotimizda,
2. Yangi axborot texnologiyalarining ta'minotlari

3. Yangi axborot texnologiyalarining hayotimizdagi o‘rni.

Ada Lavleys

1. A. Lavleys hayoti
2. A.Lavleysning Ch. Bebidj bilan ishlari.
3. Programmalashtirishga qaratilgan A.Lavleysning atamalari.

Web texnologiyalari

1. Web texnologiyalari haqida.
2. HTML tili.
3. Web sahifa yaratish uchun dasturiy ta’minotlari haqida

Internet- global komyuter tarmog‘i

- 1) Internet –Global kompyuter tarmog‘i
- 2) Internet tarmog‘ida adreslarning tuzilishi va sistemaviyligi
- 3) Internet xizmatlari va ularning turlari
- 4) Internet Explorer dasturi
- 5) Internet tarmog‘ida qidiruvni tashkil etish.
- 6) Internet va muloqot madaniyati

Darsdan tashqari mashg‘ulotlar o‘qituvchilar tomonidan informatikaga qiziqqan o‘quvchilar bilan o‘tkaziladi. Bu ishni o‘qituvchi rejalashtiradi va kerakligicha aniqlashtiradi. Darsdan tashqari mashg‘ulotlar shakllariga:

- to‘garaklar,
- disputlar,
- konkurslar,
- kechalar,
- lektsiyalar,
- devoriy gazetalar kiradi.

To‘garak

Informatika bo‘yicha to‘garak bu faol va natijaviy darsdan tashqari mashg‘ulotlardan biri. To‘garak asosida ixtiyoriylik printsiplari yotadi. Odatda to‘garaklar yaxshi o‘qiydigan o‘quvchilar uchun tashkil etiladi. Ammo ba’zida yaxshi o‘qimaydigan o‘quvchilar ham xoxish bildiradilar va to‘garakda yaxshi natijalarga erishadilar. Faqat bunday o‘quvchilarga e’tibor berib qarash kerak. Kompyuterga, informatikaga bo‘lgan qiziqishlarini mustahkamlashga harakat qilish kerak. To‘garak ishini 2 yo‘nalishga ajratsa bo‘ladi. Birinchisi, asosan, fikrlashni rivojlantirishga va hisoblash texnikasi, informatikaga bo‘lgan boshlanich qiziqishni shakllantirishga yo‘naltirilgan. Ikkinchisi, informatika bo‘yicha bilimlarni chuqurlashtirish va dasturlash tillarni o‘rganish.

Ekskursiyalar

O‘quvchilar ekskursiyalarga juda qiziqadilar. Ma’lumki, o‘quvchilarni maktab matbuoti bilan tarbiyalash darsdan tashqari mashg‘ulotlarning muhim yo‘nalishi. U maktab gazetalarini mazmuni va o‘quvchilarni gazeta chiqarish jarayonida muharrir, redkollegiya va korrespondent sifatida faol qatnashish ta’siri ostida amalga oshiriladi. O‘quvchilar EHM yordamida mustaqil gazeta chiqarishlari uchun, ularni tekst va grafik redaktorlari bilan ishlashga o‘rgatish kerak.

Kecha va konkurslar

Kecha va konkurslar o‘quvchilar bilan ishlashda muhim ahamiyatga ega.

O'quvchilarda har xil konkurslar qiziqish uyg'otadi. Informatika bo'yicha konkurs sifatida

- “Nima?, Qaerda?, Qachon?”
- “Kompyuter o'yini musobaqasi” o'yinlarini tashkil qilish zarur.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkin informatika fanlaridan dars mashg'ulotlarini tashkil qilishda turli texnik va metodik vositalardan samaraliy foydalanish samaradorlikni oshirishda muximdir. Nafaqat informatika balki boshqa fanlardan dars mashg'ulotlarini va darsdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil qilishda muximdir.

REFERENCES

1. Avazbek Ismatillayev (2022). Biometric information security systems. *Science and Education*, 3 (8), 17-22.
2. Taniberdiev Akbarjon Abduganievich, & Taniberdiev Akmal Abduganievich (2016). Cluster-module as a method of improving the current trend in the structure of the lesson of physical culture for students with different levels of physical fitness. *European science review*, (9-10), 157-159.
3. Танибердиев, А. А., & Танибердиев, А. А. (2016). Кластерно-модульный метод как современная тенденция совершенствования в структуре урока по физической культуре для студентов с различным уровнем физической подготовленности. *Молодой ученый*, (11), 1555-1558.
4. Taniberdiev, A. A., & Taniberdiev, A. A. Section 7. *Pedagogy*. September–October, 157.
5. Абдураимов, Д. Э., Норматова, М. Н., & Монасипова, Р. Ф. (2021). УГРОЗЫ В ИНТЕРНЕТЕ И СПОСОБЫ ИХ УСТРАНЕНИЯ. *Экономика и социум*, (7 (86)), 351-356.
6. Абдураимов, Д. Э. Ў., Норматова, М. Н., & Монасипова, Р. Ф. (2021). ЛИБМАН ТИПИДАГИ ИТЕРАЦИН УСУЛНИ ЭЛАСТИКЛИК НАЗАРИЯСИ МАСАЛАСИГА ҚЎЛЛАШНИНГ МАТЕМАТИК МОДЕЛИ. *Science and Education*, 2(1), 15-20.
7. Abduraximov, D. B., & Toshtemirov, D. E. (2020). Mutaxassislik fanlarini o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma.
8. Abduraximov, D. B. Text of lectures on economic informatics. Gulistan 2008.
9. Абдурахимов, Д. А. (2016). Прогнозирование развития регионов Узбекистана. *Молодой ученый*, (21-1), 2-4.
10. Kornilov, G. P., Abdulvelev, I. R., Logunova, O. S., Kalandarov, P. I., Tursunov, O., Kodirov, D., & Abdurakhimov, D. (2022, December). Electric power supply of steel producing companies: Schematic design solutions to improve reliability of power grids. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2686, No. 1, p. 020005). AIP Publishing LLC.
11. D. Abduraximov, & M. Vaxodirov (2022). ТА'LIMNI AXBOROTLASHTIRISHDA ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARI IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH. *Science and innovation*, 1 (B7), 1529-1534. doi: 10.5281/zenodo.7315741
12. Абдурахимов, Д. Б. (2022). АХБОРОТЛАШГАН ЖАМИЯТДА ИНТЕРНЕТДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЖОБИЙ ВА САЛБИЙ ОҚИБАТЛАРИ. *Экономика и социум*, (1-1 (92)), 287-292.

13. Abduraximov, D. ., Taniberdiyev, A., Monasipova, R. ., & Ismatillayev , A. (2023). O‘QITUVCHINING INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORLASH METODLARI. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(5 Part 2), 123–127. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejti/article/view/15421>.
14. Abduraximov, D. B. (2019). FEATURES OF THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS. Bulletin of Gulistan State University, 2020(2), 28-33.
15. Абдукодилов, А. А., & Тоштемиров, Д. Э. (2019). Таълим муассасаларида ахбороткоммуникация технологияларидан фойдаланиш методикаси. Монография. Гулистон:“Университет, 232.
16. Toshtemirov Doniyor Eshbayevich (2022). ЎҚУВ ЖАРАЁНИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ИМКОНИЯТЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ. Science and innovation, 1 (Special Issue 2), 554-560. doi: 10.5281/zenodo.7368049
17. Doniyor Baxtiyor O‘G‘Li Jonibekov, & Doniyor Toshtemirov (2021). AQLIY BILISH DARAJASINI ANIQLASHDA DIDAKTIK O‘YIN METODLARIDAN FOYDALANISH USULLARI. Scientific progress, 2 (2), 1052-1062.
18. Negmatulloev , Z., Abduraximov , D. ., Allayorov , S. ., & Adilov, A. . (2023). MATHCAD MUHITIDADA DASTURLASH. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(5 Part 2), 41–45. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejti/article/view/15205>
19. Mavlonov, S. ., Monasipova , R. ., & Qilichev, S. . (2023). ELEKTRON TA‘LIM MUHITLARIDA AXBOROT XAVFSIZLIGI TA‘LIMINING SAMARALIGINI OSHIRISH TAMOILLARI. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(5 Part 2), 37–40. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejti/article/view/15204>

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH JARAYONINI TASHKIL QILISH TIZIMI

Hasanova Dilafro'zxon Tohir qizi

Guliston davlat pedagogika insituti 1-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7977950>

Annontatsiya. Maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida o'quvchilar bilan ishlash jarayonini tashkil qilish tizimini takomillashtirish mavzusining mohiyati va metodika tayyorgarlik tushunchasining mazmuni, o'qituvchini metodik jihatdan mahoratli bo'lib yetishishida zarur bo'luvchi omillar va pedagogik zaruriy shart-sharoitlar haqida kerakli manbalar nazariy jihatdan o'rganilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, metodika, intellektual, salohiyat, rivojlanish, mustaqil fikr.

A SYSTEM FOR ORGANIZING THE PROCESS OF WORKING WITH STUDENTS FOR FUTURE ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS

Abstract. In the article, the essence of the topic of improving the system of organizing the process of working with students for future elementary school teachers and the content of the concept of methodological preparation, the factors necessary for the teacher to become methodologically skilled, and the necessary pedagogical conditions theoretically studied the necessary source.

Keywords: higher education, methodology, intellectual, potential, development, independent thought.

СИСТЕМА ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЦЕССА РАБОТЫ С УЧАЩИМИСЯ ДЛЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. В статье сущность темы совершенствования системы организации процесса работы с учащимися для будущих учителей начальных классов и содержание понятия методической подготовки, факторы, необходимые учителю для становления методической грамотности, необходимые педагогических условиях теоретически изучал необходимые источники.

Ключевые слова: высшее образование, методология, интеллектуал, потенциал, развитие, самостоятельное мышление.

Oliy ta'lim tizimini takomillashtirish, ta'lim sifatini yaxshilashni ta'minlashda moddiy omillar bilan bir qatorda, talabalarning metodik tayyorgarligini rivojlantirish darajasi, salohiyati ham muhim ahamiyatga kasb etadi. Oliy ta'lim tashkilotlarida talabalarning metodik tayyorgarligini takomillashtirish bo'yicha tegishli yondashuvlarni aniqlash maqsadida talabalarga ta'lim tarbiya berishda bir nechta dasturlarni tahlil qilib, shular asosida hozirgi kunga qadar olib borilayotgan metodik faoliyatlarga alohida e'tibor qaratamiz.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida o'quvchilar bilan ishlash jarayonini tashkil qilish tizimini shakllantirishi, moddiy borliq go'zalliklarini his eta olishga o'rgatishi, boshqalar fikrlarini tushunishini, shaxsiy fikrlarini og'zaki va yozma bayon eta olish hislatlarini shakllantirishga erishishi lozim. "Ta'lim va fan sohasini rivojlantirish davlat siyosati ma'no-mazmuni va uning dolzarbligidan kelib chiqib, unga quyidagicha izoh keltirish mumkin: birinchidan, yangi ta'lim tizimi, barkamol avlodkadrlarni tayyorlashdagi o'zgarishlar va yangicha yondashuvlar, zamonaviy kasb sohasining paydo bo'lgani hamda uning mamlakatimiz sharoiti

bilan bog'liqligidir; ikkinchidan, ta'lim tushunchasi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot natijasida muayyan davrdan boshlab inson faoliyatining alohida mustaqil sohasiga aylanib, jamiyatning ijtimoiy tajribasini keyingi bosqichga uzatadi; uchinchidan, ta'lim inson shaxsining intellektual-ma'naviy qirralarini shakllantirish, uning jamiyat ishlab chiqarish va ijtimoiy, siyosiy, madaniy, ma'rifiy hayotida faol va muvaffaqiyatli ishtirokini ta'minlashga qaratilgan harakatlar yig'indisi bo'lib, ma'rifat hamda bilim berishni anglatadi; to'rtinchidan, fan jamiyatining ijtimoiy institutlaridan biri bo'lib, tabiat va jamiyat hayotini aks ettiruvchi ijtimoiy ong shaklidir. U katta ilmiy salohiyatni, ijodiy kuch-quvvatni birlashtirib, ma'naviy barkamol insonni tarbiyalashga, mamlakatda qudratli ilmiy salohiyatni yaratishga xizmat qiladi".

Ta'lim sohasini isloh qilishni, avvalambor, boshlang'ich ta'limdan boshlash zarur. Zero, bolaning dunyoqarashi, didi, salohiyati shakllanadigan boshlang'ich sinflarda eng yetuk, eng tajribali murabbiylar biriktirib qo'yilishi darkor. Shu zaruratdan, maktab ta'limini, o'rta maxsus ta'lim tizimini, shu bilan birga oliy ta'limni ham tubdan isloh qilish rejalashtirilgan .

Ta'lim sifatini yaxshilash va samaradorligini oshirishda moddiy omillar bilan bir qatorda, Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida o'quvchilar bilan ishlash jarayonini tashkil qilish tizimi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki, Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida o'quvchilar bilan ishlash jarayonini tashkil qilish tizimi bugungi kun davr talablariga muvofiq kelajak avlod kadrlarini tayyorlashni davrning o'zi taqozo etmoqda.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida o'quvchilar bilan ishlash jarayonini tashkil qilish tizimida zamon talablaridan kelib chiqib yondashish muximdir. Bunda o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini oshirish uchun, ularda zarur pedagogik bilimlar (o'qituvchi mehnati, uning pedagogik faoliyati xususiyatlari, muloqot, shaxs to'g'risida, o'quvchilarning psixik rivojlanishlari, ularning yosh xususiyatlari to'g'risidagi psixologiya, pedagogik ma'lumotlar), ko'nikmalar (etarlicha yuqori darajada bajarilgan xatti-harakatlar) shakllantirish lozim.

O'quv jarayonidagi didaktik vaziyatlar (o'qituvchining xulqini belgilovchi, uning o'z-o'ziga bahosi, didaktik qiziqishlari darajasini ifodalovchi, o'qituvchining motivatsiyasi, o'z mehnatining ma'nosini anglash bilan bevosita bog'liq uning o'quvchiga, hamkasblariga, o'ziga munosabatlari barqaror tizimi), o'qituvchilarning o'z fanlari haqida chuqur bilimga egaligi kabi ko'nikmalar shakllantirilishi zarur. Har bir pedagogning motivatsion sohani rivojlantirishi ya'ni maqsad qo'ya olishi, qiziqishlarini to'g'ri taqsimlay olishi, shaxsiy motivlarini qamrab oluvchi psixologik sifatlar majmui malakaga aylantirilishi lozim.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini metodik tayyorgarligiga talablar o'zgarishi ikkita asosiy ta'lim paradigmasi: xususan, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvda namoyon bo'luvchi insonparvarlik va ta'limning ijtimoiylashuvi bilan belgilash mumkin.

Bugungi kunda innovatsion axborot texnologiyalarini ta'lim jarayoniga integratsiya qilishga qiziqish ortib bormoqda. Ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash, o'quvchilarga o'rganayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topib, mustaqil bajarib-o'rganib, xulosa chiqarish va tahlil qilish imkoniyatlarini beradi. Bunday pedagogik jarayonda o'qituvchi o'quvchilarni har tomonlama barkamol shaxs sifatida bilim olishiga texnologiyalarning ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatiga e'tibor bermog'i lozim.

Mazkur mulohazalar albatta bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini metodik tayyorgarligini takomillashtirishda zamonaviy yondashgan holda o'quvchilarni tayyorlashga o'rgatishda o'z samarasini beradi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini metodik

tayyorgarligini takomillashtirishda albatta fanlararo integratsiyaga alohida e'tibor qaratish aloxida axamiyatga yega.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida o'quvchilar bilan ishlash jarayonini tashkil qilish tizimida avvalambor, o'quvchilarni intellektual rivojlantirish matematika fani bilan ko'proq bog'liqligini inobatga olgan holda, bo'lajak o'qituvchilarning matematik tafakkurini rivojlantirish ham muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Demak, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning metodik tayyorgariligi ustida ishlash jarayonida talabalarga nafaqat ilmiy bilimlar berish bilan cheklanib qolmay o'rganilgan bilimlarni amaliy jarayonda qo'llay olish ko'nikma va malakalarini xam shakllantirib borilishiga aloxida axamiyat berish lozim. Xususan, boshlang'ich ta'lim fanlarini amaliy o'rgatish, muntazam va izchil o'rgatish, namunalar va maxsus mashqlar asosida o'rgatish, turli xatolarning oldini olish va ularni to'g'rilash orqali bajarish kabi o'z ustida ishlovchi amaliy vazifalarni bajarish orqali singdirib borish muhim xisoblanadi. O'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, barcha o'quv fani dasturidagi mavzularni puxta o'zlashtirilishiga yordam beradigan, mustaqil fikr yuritish, fikrini erkin ifodalash, boshqalar fikrini tinglash, mulohaza yuritish, ulardan eng muhimlarini ajrata olish, o'z fikrini ilgari surish, uni dalillash, umumlashtirish va xulosalashga o'rgatish, o'qituvchining til materialidan foydalanishga qiziqish uyg'otish, unda amalda foydalanish ehtiyojini yuzaga keltirish hozirgi kun talabi sifatida o'rganilmoqda.

Yuqorida qayd etilganidek, Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida o'quvchilar bilan ishlash jarayonini tashkil qilish tizimini takomillashtirish borasida bir qancha vazifalar ajratib ko'rsatiladi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining fanlarni o'qitish jarayonidagi vazifalari quyidagilar:

1. fan-o'quvchini fikr yurita olishga undashi kerak;
2. -o'zgalar fikrini anglashga o'rgata olishi muxim;
3. o'z fikrini og'zaki hamda yozma ravishda ravon bayon qila olishga yo'naltirishi;
4. ta'lim falsafasi va tarixi tomonlama kompetentli bo'lishi va fan doirasida mustahkamlangan bilim, ko'nikma, malaka tushunchalariga izoh bera olish zarur.

Mazkur vazifalarni boshlang'ich sinf o'qituvchilarida shakllantirilishi bevosita o'quvchilarni kelajakda bilimli va intellektual rivojlangan kadrlar bo'lib yetishida o'z samarasini ko'rsatadi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida o'quvchilar bilan ishlash jarayonini tashkil qilish tizimi uchun yuqorida qayd etib o'tilgan barcha nazariy asoslar, fikrlarni inobatga olib, ta'lim jarayonida ta'lim mazmuni, o'rgatish, o'rganish bir-biri bilan uzviy aloqada shuning uchun ulardan hech birini e'tibordan chetda qoldirmaslik lozim. Xulosa qilib aytganda, Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida o'quvchilar bilan ishlash jarayonini tashkil qilish tizimi rivojining zaruriy sharti hisoblanadi.

REFERENCES

1. 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PF- 5712-sonli Farmoni
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Vazirlar

- Mahkamasining 2019 yil 9 iyuldagi “Matematika ta’limi va fanlarni yanada rivojlantirishni davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash, shuningdek, O’zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining V.I.Romanovskiy nomidagi matematika instituti faoliyatini tubdan takomillashtirish chora- tadbirlari to’g’risida” PQ-4387-son qarori
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi “O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to’g’risida” PF- 5847-son Farmoni
  4. Karimova S.S. THE ROLE AND IMPORTANCE OF" NATURAL SCIENCES" IN THE DEVELOPMENT OF UNDERSTANDING OF NATURE IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS. <http://scientists.uz/uploads/202206/B-43.pdf>
  5. Karimova, S. (2022). THE ROLE AND IMPORTANCE OF" NATURAL SCIENCES" IN THE DEVELOPMENT OF UNDERSTANDING OF NATURE IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS. *Science and innovation*, 1(B6), 214-218.
  6. Karimova, Sevara. "CHARACTERISTICS OF NATURAL TEACHING METHODOLOGY." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 1.11(2021):737-740. <https://cyberleninka.ru/article/n/characteristics-of-natural-teaching-methodology>.
  7. Karimova Sevara “Didactic Features Of Development Of Nature Perception Skills Of Primary School Students” In volume 19, of *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching (EJLAT)* April 2023.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARIDA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKILLANTIRISH

Aymatova Aziza Baxtiyor qizi

Guliston davlat universiteti 1-kurs stajyor doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7978006>

Annontatsiya. Quyida keltirilgan maqolamizda yurtimizda yoshlarni g'oyaviy-mafkuraviy jihatdan kamol toptirishda beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan kitobxonlik madaniyatining bugungi kundagi holati, bu boradagi ayrim muammolar va ularni bartaraf etish yuzasidan fikr-mulohazalar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: kitobxonlik madaniyati, ma'naviy ehtiyoj, oilaviy mutolaa, badiiy asar tahlili, madaniy nutq, matn kompozitsiyasi, savodxonlik.

FORMATION OF READING CULTURE IN FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Abstract. The following article describes the current state of the reading culture, which is of incomparable importance for the ideological and ideological development of young people in our country, some problems in this regard and their elimination.

Key words: reading culture, spiritual need, family reading, analysis of artistic work, cultural speech, text composition, literacy.

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ ЧТЕНИЯ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. В нижеследующей статье описывается современное состояние культуры чтения, имеющей несравнимое значение для мировоззренческого и мировоззренческого развития молодежи в нашей стране, некоторые проблемы в связи с этим и их устранение.

Ключевые слова: культура чтения, духовная потребность, семейное чтение, анализ художественного произведения, культурная речь, композиция текста, грамотность.

KIRISH

Bugungi kundagi qabul qilingan global tendentsiyalarga ko'ra yosh avlodning o'qishga bo'lgan qiziqishi kamayishi keng miqyosga ega. Ko'pgina rivojlangan davlatlar, shu jumladan O'zbekistonda ham ushbu hodisaga faol qarshi choralar ko'rish vazifalari shakllantirilgan. Aholi o'rtasida kitob o'qishga qiziqish pasayishining hozirgi global tendentsiyasi o'qish madaniyatining tizimli inqirozini ko'rsatadi, Bu ko'plab mamlakatlarga, shu jumladan O'zbekistonga ham ta'sir qiladi. Mamlakatimiz uzoq vaqtdan beri dunyodagi eng ko'p kitobxoniga ega davlat deb topildi. Biroq, XX asrning 90 -yillaridan boshlab O'zbekistonda kitobxon faolligining pasayishi boshlanadi. Mustaqil O'zbekistonimiz bugungi tezkor taraqqiyot davrida har tomonlama eng rivojlangandavlatlar qatoridan mustahkam o'rin egallash yo'lidan sobitqadamlik bilan borayotgan bir davrda xalqimizning, shuningdek, kelajagimiz egalari hisoblanmish o'sib kelayotgan yosh avlodning o'z oldiga qo'ygan maqsadi ham shunga mos holatda teran, aniq, xolis va qat'iy bo'lmog'i lozim. Shu bois jamiyatning mazkur talabini – g'oyaviy-mafkuraviy jihatdan sobitqadam avlodlarga bo'lgan ehtiyojini qondirish uchun, avvalo, kamolotningdastlabki bosqichi sifatida har bir yoshning shaxs sifatida kamol topishiga zamin tayyorlanadigan ta'lim-tarbiya

jarayoniga alohida e'tibor qaratilmoqda. Prezidentimiz ta'kidlaganidek, "zamon talabi, islohotlar shiddatiga mos kadrlar tayyorlash" maqsadida keyingi yillarda ta'lim tizimini takomillashtirish, zamonaviy kadrlar tayyorlashga qaratilgan qator ishlar amalga oshirildi.

O'zbekistonda olib borilayotgan tub islohatlar mazmuni yosh avlodni ma'naviy yetuk, intellektual salohiyatli barkamol avlod qilib tarbiyalashga qaratilgan. Kitobxonlik inqirozi nafaqat O'zbekistondagi hodisa, qaysidir ma'noda – u ba'zida va ancha katta darajada rivojlangan G'arb mamlakatlariga ham tegishlidir. Lekin hamma joyda, jamoatchilik anchadan beri muammoni hal qilish uchun jiddiy choralar ko'rmoqdi. O'qish va "kitobxon" milliy qadriyat sifatida tobora ko'proq tan olinmoqda. Hammamiz bilamizki, kitob o'qiydigan xalqlar o'qishni yaxshi ko'radigan bolalardan paydo bo'ladi. Kitobxon xalq - rivojlanayotgan xalqdir. Zamonaviy sharoitda jamiyat taraqqiyotida bolalar kitobxonligi muammosi ommaviy tus olgan. Bolalar kitobxonligini maqsadli tashkil etish maktabning asosan boshlang'ich maktabning ustuvor vazifalaridan biri bo'lishi kerak. Malumki, Vazirlar mahkamasining "2020-2025 yillarga mo'ljallangan kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab -quvvatlash milliy dasturi to'g'risida"gi qarori loyihasi e'lon qilindi. Bunga ko'ra yurtimizda barcha sohada kitobxonlikni targ'ib etish, turli xil loyihalar va tanlovlar ishlab chiqish, u orqali yoshlarda kitob mutola asiga qiziqish uyg'otish maqsad qilib qo'yildi. Kitob o'qish inson dunyoqarashini kengaytirib, bilimni oshiradi, fikrlash qobiliyatini yuksaltiradi. Yosh avlod bizning vatanimizning ertangi egalari, ularning bilimli, aqlli, manan yetuk qilib tarbiyalashda ota-onalarining, ustozlarning o'rni beqiyosdir, "Yoshlikda olingan bilim, toshga o'yilgan naqsh kabidir" deb bejizga aytilmagan bolalar yoshlik dan ota-onalarining aytgan alla, ertak, hikoyalarini maktabda boshlang'ich sinfda o'zlari o'qishni boshlagan hikoya ertaklar orqali kitob, kitob mutolaasi dunyosiga kirib boradilar. Shu nuqtayi nazardan yosh avlodning, o'quvchi va talabalarning g'oyaviy-mafkuraviy jihatdan mukammal tarbiyalanishi ayni maqsadga muvofiq hodisa sifatida jamiyat a'zolarining diqqat markazida turuvchi dolzarb masaladir. Jamiyat hayotida ezgu qadriyat va an'analarni chuqur qaror toptirishda, xususan, xalqimiz, ayniqsa, yosh avlodning ma'naviy- intellektual salohiyati, ong-u tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirishda, ona vatani va xalqiga muhabbat va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan barkamol shaxsni tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan omillar bir qancha bo'lib, shulardan eng muhimi – bu kitobxonlik madaniyatini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Bugungi kunda esa juda ko'p xonadonlarda oilaviy mutolaaga deyarli vaqt ajratilmaydi. Aksariyat oilalarda xonadon sohib-u sohibasi doim ish bilan bandligi bois kechki taomdan so'ng kunning charchog'ini yozish uchun yoki oynayi jahon yoniga cho'kadi, yoki dam olish uchun uyquni afzal bilishadi. Hatto shunday oilalar borki, ota-onalarningo'zi uyda vaqtini farzandi bilan emas, telefon-u kompyuter bilan o'tkazishni afzal ko'rishadi. Bolalarining injiqlariga bardosh berish, ularga ruhan yaqin bo'lish, yutuqlari va muammolari bilan qiziqish o'rniga, ularning o'qishi o'qituvchilariga yuklab qo'yiladi yoki faqat ta'limiy fanlardan o'zlashtirishi nazorat qilinadi, ta'lim-tarbiyaberish, asosan, o'quv maskanlaridagi ustoz va murabbiylar zimmasidagi ishdek bo'lib qoladi. Kunning qolgan qismida yolg'iz yoki nazoratsiz qolgan bola, asosan, mustaqil dars tayyorlaydi, oq-u qorani, kerakli-keraksiz narsalarni to'la idrok etib ulgurmagan, hali bolaligiga boradigan yoshdagi farzand zangori ekran bilan "dos'tlashib" oladi,uning yonida asosiy vaqtini o'tkazadi, lekin tomosha qilgan ko'rsatuvlari, o'qib- o'rgangan bilimlarining mohiyatini anglab-anglamay (!) kunlarini o'tkazaveradi. Eng achinarlisi, hozirda yoshlarning

aksariyati turli rusumdagi uyali aloqa vositalari yoki kompyuter texnikasi xotirasidan mustahkam joy olgan ko'ngilochar o'yinlarning (yanada dahshatlisi – bu o'yinlarning ko'pchiligida otishma, qotillik, jangarilik, mustlashish sahnalarining ko'pligi), internet orqali yuklab olingan, lekin yoshiga mos bo'lmagan film va suratlarining ashaddiy ishqiboziga aylanib qolayotganlaridir. Bola nimani qanday o'qishni bilmasa, o'qigan narsasini uqmasa yoki mohiyatini anglamasa, undan hech qanday bilim va zavq ololmaganidek, bu kabi nojoiz o'yinlardan ham hech qanday estetik zavq va ma'naviy quvvat ololmaydi, aksincha, unda o'ychanlik, jizzakilik, asabiylik, beparvolik, loqaydlik, mas'uliyatsizlik, dangasalik, maqsadsizlik kabi yana bir qator salbiy illatlar shakllanib, ruhiyati va xarakteriga tobora mustahkam o'rnashib boradi. Buyuk alloma, haqiqiy vatanparvar, yuksak salohiyatli ustoz Najmiddin Kubro “Muvaffaqiyatni sa'y-harakatda, muvaffaqiyatsizlikni esa loqaydlik va dangasalikda ko'rdim” degan ekanlar. Shu bois oila boshliqlari farzandlar taqdiriga bee'tibor bo'lmasliklari, bolalar bilan ularning yoshiga mos kitoblar mutolaasini yo'lga qo'yishlari va o'qilgan asarlar, olingan bilimlar, ularning inson hayotidagi o'rni va ahamiyati yuzasidan oilaviy suhbatlar o'tkazishlari, ko'proq o'gil-qizlarining fikr- mulohazalarini tinglashga diqqatni qaratishlari, ularni qo'llab-quvvatlashlari, kamchiliklarini muloyimlik va bosiqlik bilan tuzatishlari kerak bo'ladi. Bu holat oilada nafaqat kitobsevar farzandlar kamol topishiga erishishda yordam beradi, balki oila a'zolari o'rtasida do'stona muhitni shakllantirishda ham, ota-onaga hurmat va o'ziga ishonch tuyg'ularining mustahkamlanishida ham, mulohazakorlik, mas'uliyat, javobgarlik, tejamkorlik, vaqtni qadrlash, tabiat va jamiyat, yurt uchun kerakli inson bo'lishga intilish sifatlarini o'stirishda ham o'ziga xos poydevor vazifasini o'taydi.

Har bir ota-ona farzandining nafaqat jismoniy, balki ham aqliy, ham ruhiy, ham ma'naviy tarbiyasiga alohida e'tibor qaratishi, yoshiga mos badiiy kitoblar bilan ta'minlab turishi, o'qigan kitoblari yuzasidan ular bilan fikr almashishi, bolani rag'batlantirib borishi lozim.

“Yoshlarimizga munosib ta'lim berish, ularning ilm-fanga bo'lgan intilishlarini ro'yobga chiqarishimiz kerak. Shu maqsadda maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishimiz, o'rta va oily o'quv yurtlarining moddiy-texnik bazasini, ilmiy va o'quv jarayonlari sifatini tubdan yaxshilashimiz kerak”,-deydi yurtboshimiz. Ta'lim sohasi faoliyatini kitoblarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ta'lim jarayonida o'quvchi ham, o'qituvchi ham bevosita kitob mutolaasiga ehtiyoj sezadi. Bu quvonarli, albatta. Lekin hozirgi kunda o'quvchilar asosan ilmiy adabiyotlar, darslik va qo'llanmalardan foydalanayotganlari bois badiiy asarlar mutolaasiga vaqt ajratishga imkoniyatlari cheklanyapti. O'quvchi faqat adabiyot darsida o'qituvchi bergan vazifani bajarish uchungina badiiy asarlarni qo'lga olyapti. Natijada esa ma'lum: mutolaa jarayoni sevimli mashg'ulot emas, majburiyatga aylanib qoladi. Kitob mutolaasiga havasi bolalikdan paydo bo'lmagan o'quvchi keyinchalik berilgan katta hajmli asarlarni o'qishga kuch topolmaydi, ishtiyoq sezmaydi, xohish bildirmaydi, faqat darslikda berilgan qisqartirilgan parcha bilangina tanishadi va yozuvchining butun asar mazmuniga singdirib yuborgan pafosini, g'oyaviy-badiiy maqsadini to'la anglolmaydi, badiiy asarlarning haqiqiy zavqidan bebahra qoladi, adabiyotning haqiqiy kuchini, qudratini his qilmaydi, natijada kitob o'qishga mehr qo'ymaydi. Kam o'qishning salbiyoqibatlarini juda ko'p: kishida mustaqil fikrlash qobiliyati, voqelikni teran idrok etish, hodisalarga munosabat bildira olish, oq-qorani farqlay bilish ko'nikmalari to'liq shakllanmaydi; milliy madaniyat, tarix va an'analar bilan keng tanish bo'lmaydi; ma'naviy qashshoqlik va ojizlik kelib chiqadi; hayotda muammolarga duch kelganda yechim topishga qiynaladi, o'zini irodasiz sanaydi; savodxonligi

past bo'ladi, so'z boyligi kamligi sababli fikrini to'la ifodalab berolmaydi; madaniy nutq uchun qo'yiladigan (aniqlik, to'grilik, mantiqiy muvofiqlik, jo'yalilik, soflik kabi) talablarga mos, kompozitsion jihatdan mukammal matn yaratishda, jumlar tuzishda qiyinchiliklarga duch keladi. Buning isboti sifatida aytishimiz mumkin, ona tili va adabiyot darslarida insho, bayon, diktant yozdirganimizda, aksariyat ta'lim oluvchilarning yozma ishida juda ko'p imlo, ishoraviy va uslubiy xatolar uchrashiga, ko'pchilik o'quvchilarning ijodiy ishlari saviyasi juda past ekanligiga guvoh bo'lamiz. Hatto darsda o'rganilayotgan badiiy parchalarni g'oyaviy-badiiy tahlil qilishda, ularningestetik ta'siri haqida bahs-munozara qilishda o'quvchi jo'yali fikr aytolmaydi, munosabat bildirolmaydi. O'quvchi bilan suhbat o'tkazganimizda ular oxirgi marta qachon qaysi badiiy asarni o'qiganlarini aytolmaydilar, mutolaa qilgan badiiy asarlari ro'yxati bilan qiziqqanimizda, afsuski, ularning nomi sanoqligina bo'ladi. Bunday muammolarni bartaraf etish uchun o'quvchilarga har hafta bitta ma'lum nomdagi badiiyasarni o'qishni topshiriq sifatida beramiz va belgilangan muddatda guruh o'quvchilari bilan o'sha asarning g'oyaviy-badiiy jihatlarini o'rganib chiqamiz.

Mustaqil o'qish uchun berilgan asarlarni tahlil qilganimizda o'quvchida badiiy kitob o'qish ishtiyoqi ortganining, unda hayrat, zavq paydo bo'layotganining guvohi bo'lamiz. Demak, yosh avlodning ma'naviy ehtiyojini qondirish uchun ularga kitob tanlashni, uni o'qishni, tahlil qilishni muntazam o'rgatib borish kerak, buning uchun esa, bizningcha, adabiyot va ona tili fanlaridan dars soatlarini ko'paytirish, mashg'ulotlarni guruhlarga bo'lib o'tkazilishi tashkil etish maqsadga muvofiq bo'lar edi. Buning natijasida tahsil oluvchilarga individual yondashish imkoni ortadi, darslarning samaradorligi oshishiga erishiladi. Shuningdek, o'quvchilar mutaxassis o'qituvchilar bilan ko'proq suhbatda bo'lib, ulardan tajriba o'rganadilar. Ta'lim-tarbiya jarayonida tom ma'noda davr talabiga mos haqiqiy vatanparvar, salohiyatli, dadil yoshlarni, g'oyaviy-mafkuraviy va intellektual jihatdan yetuk kadrlarni tayyorlashda, zarur ma'naviy ehtiyojlarni qondirishda adabiyot darslarining insonshunoslik, ruhshunoslik, axloqshunoslik sifatleri to'la namoyon bo'ladi.

Ishonamizki, insonlarning ehtiyojlari oshib boraveradi, lekin har qanday davrda ma'naviy ehtiyojning qadri ortsa ortadiki, hech qachon yo'qolmaydi. Ma'naviy tanazzuljamiyat tanazzuliga sabab bo'ladi, ma'naviy barkamollik jamiyat taraqqiyotiga asosiy mustahkam poydevor vazifasini bajaradi.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. // Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari. – T.: «G'afur G'ulom», 2017. – 92 b.
2. Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks choratadbirlar dasturi to'g'risida. Xalq so'zi, 2017 yil 14 sentiyabr. – № 184.
3. Karimova S.S. THE ROLE AND IMPORTANCE OF "NATURAL SCIENCES" IN THE DEVELOPMENT OF UNDERSTANDING OF NATURE IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS. <http://scientists.uz/uploads/202206/B-43.pdf>

4. Karimova, S. (2022). THE ROLE AND IMPORTANCE OF "NATURAL SCIENCES" IN THE DEVELOPMENT OF UNDERSTANDING OF NATURE IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS. *Science and innovation*, 1(B6), 214-218.
5. Karimova, Sevara. "CHARACTERISTICS OF NATURAL TEACHING METHODOLOGY." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 1.11(2021):737-740. <https://cyberleninka.ru/article/n/characteristics-of-natural-teaching-methodology>.
6. Karimova Sevara "Didactic Features Of Development Of Nature Perception Skills Of Primary School Students" In volume 19, of *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching (EJLAT)* April 2023.
7. Ahmedova Z. *Bola tarbiyasida psixolog maslahatlari*. – Toshkent, 2018.
8. [www. ziyonet.uz](http://www.ziyonet.uz).
9. www. edu.uz.
10. www. kitob.uz.
11. www. mustaqillik.uz.
12. www. ma'naviyat.uz.

BA'ZI XUSUSIY INTEGRAL TENGLAMALAR VA ULARNI YECHISH

Djurayev Yuldosh Xurramovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti 2-kurs magistri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7978017>

Annotatsiya. Mazkur maqolada ba'zi xususiy integral tenglamalar va ularni yechish, shuningdek aniq integralning ta'riflari hamda uning geometrik ma'nolari haqida so'z boradi. Maqola mavzusi misollar yordamida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: xususiy integral tenglamalar, tenglamalar va ularni yechish, integralning ta'riflari.

SOME PARTICULAR INTEGRAL EQUATIONS AND THEIR SOLUTION

Abstract. This article talks about some particular integral equations and their solution, as well as the definition of definite integral and its geometric meanings. The topic of the article is explained with the help of examples.

Key words: special integral equations, equations and their solution, definition of integral.

НЕКОТОРЫЕ ЧАСТНЫЕ ИНТЕГРАЛЬНЫЕ УРАВНЕНИЯ И ИХ РЕШЕНИЕ

Аннотация. В этой статье говорится о некоторых частных интегральных уравнениях и их решении, а также об определении определенного интеграла и его геометрических смыслах. Тема статьи поясняется с помощью примеров.

Ключевые слова: специальные интегральные уравнения, уравнения и их решение, определение интеграла.

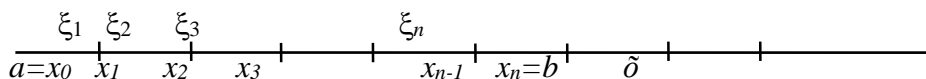
Aniq integral- matematik analizning asosiy tushunchalaridan biridir. Egri chiziqlar bilan chegaralangan yuzalarni, egri chiziq yoylari uzunliklarini, hajmlarini, ishlarni, tezliklarni, yo'llarni, inersiya momentlarini hisoblash masalasi u bilan bog'liq.

$[a, b]$ kesmada $y=f(x)$ uzluksiz funksiya berilgan bo'lsin. Quyidagi amallarni bajaramiz.

1) $[a, b]$ kesmani $a= x_0, x_1, x_2, \dots, x_{n-1}, x_n=b$ nuqtalar bilan n ta qismga ajratamiz va ular quyidagicha joylashgan bo'lsin.

$$a= x_0 < x_1 < x_2 < \dots < x_{n-1} < x_n = b$$

Bularni qisman intervallar deymiz.

2) Qisman intervallar uzunliklarini quyidagicha belgilaymiz:

$$\Delta x_1 = x_1 - x_0; \Delta x_2 = x_2 - x_1; \Delta x_3 = x_3 - x_2; \dots \Delta x_i = x_i - x_{i-1}; \dots \Delta x_n = x_n - x_{n-1};$$

3) Har bir qisman intervalning ichidan bittadan ixtiyoriy nuqta olamiz:

$$\xi_1, \xi_2, \xi_3, \dots, \xi_{n-1}, \xi_n$$

4) Olingan ξ nuqtalarda funksiyaning qiymatini topamiz:

$$f(\xi_1); f(\xi_2); f(\xi_3), \dots, f(\xi_{n-1}); f(\xi_n)$$

5) Har bir funksiyaning hisoblangan qiymatini tegishli qismaniy intervalning uzunligiga ko'paytiramiz:

$$f(\xi_1) \Delta x_1; f(\xi_2) \Delta x_2; f(\xi_3) \Delta x_3, \dots, f(\xi_n) \Delta x_n$$

6) Hosil bo'lgan ko'paytmalarni qo'shamiz va σ deb belgilaymiz.

$$\sigma = f(\xi_1) \Delta x_1 + f(\xi_2) \Delta x_2 + f(\xi_3) \Delta x_3 + \dots + f(\xi_{n-1}) \Delta x_{n-1} + f(\xi_n) \Delta x_n;$$

Shunday qilib, hosil bo'lgan σ yig'indi $f(x)$ funksiya uchun $[a, b]$ kesmada tuzilgan integral yig'indi deb ataladi va quyidagicha belgilanadi.

$$\sigma = \sum_{i=1}^n f(\xi_i) \Delta x_i \quad (1)$$

Bu integral yig'indining geometrik ma'nosi, agar $f(x) \geq 0$ bo'lsa, u holda asoslari $\Delta x_1, \Delta x_2, \dots, \Delta x_n$ va balandliklari $f(\xi_1), f(\xi_2), \dots, f(\xi_n)$ bo'lgan to'g'ri to'rtburchak yuzlarining yig'indisidan iborat.

Agarda bo'lishlar sonini, n ni ortira borsak ($n \rightarrow \infty$) da u holda eng katta intervalning uzunligi nolga intiladi, ya'ni $\max \Delta x_i \rightarrow 0$ bo'ladi.

Ta'rif: Agar S integral yig'indi $[a, b]$ kesmani qismaniy $[x_{i-1}, x_i]$ kesmalarga ajratish usuliga va ularning har biridan ξ_i nuqtasini tanlash usuliga bog'liq bo'lmaydigan chekli songa intilsa, u holda shu son $[a, b]$ kesmada $f(x)$ funksiya dan olingan aniq integral deyiladi va quyidagicha belgilanadi.

$$\int_a^b f(x) dx$$

$f(x)$ dan x bo'yicha a dan b gacha olingan aniq integral deb o'qiladi.

Bu yerda $f(x)$ integral ostidagi funksiya $[a, b]$ kesma-integrallash oralig'i; a son integralning quyi chegarasi, b son integralning yuqori chegarasi;

Shunday qilib, aniq integralning ta'rifidan quyidagini yozish mumkin.

$$\int_a^b f(x) dx = \lim_{\max \Delta x_i \rightarrow 0} \sum_{i=1}^n f(\xi_i) \Delta x_i$$

Aniq integral hamma vaqt mavjud bo'lavermas ekan. Aniq integralning mavjudlik teoremasini quyida keltiramiz. (Isbotsiz).

Teorema: Agar $f(x)$ funksiya $[a, b]$ kesmada uzluksiz bo'lsa, u integrallanuvchidir, ya'ni bunday funksiyaning aniq integrali mavjuddir.

Shunday qilib, $\int_a^b f(x)dx$ aniq integralning qiymati $y=f(x)$ funksiyaning grafigi bilan va $x=a, x=b$ to'g'ri chiziqlar bilan chegaralangan egri chiziqli trapetsiyaning yuziga son jihatdan teng bo'ladi.

1- Izoh: Aniq integralning chegaralari almashtirilsa, integralning ishorasi o'zgaradi.

$$\int_a^b f(x)dx = -\int_b^a f(x)dx$$

2-Izoh. Agar aniq integralning chegaralari teng bo'lsa, har qanday funksiya uchun quyidagi tenglik o'rinli;

$$\int_a^a f(x)dx = 0$$

haqiqatdan ham, geometrik nuqtai nazardan egri chiziqli trapetsiya asosining uzunligi nolga teng bo'lsa, uning yuzi ham nolga teng bo'ladi.

Aniq integralning asosiy xossalari

1- xossa: O'zgarmas ko'paytuvchini aniq integral belgisining tashqarisiga chiqarish mumkin.

$$\int_a^b Af(x)dx = A \int_a^b f(x)dx$$

Isbot: $\int_a^b Af(x)dx = \lim_{\max \Delta x_i \rightarrow 0} \sum_{i=1}^n Af(\xi_i)\Delta x_i = A \lim_{\max \Delta x_i \rightarrow 0} \sum_{i=1}^n f(\xi_i)\Delta x_i = A \int_a^b f(x)dx$

2-xossa: Bir necha funksiyalar algebraik yig'indisining aniq integrali qo'shiluvchilar aniq integrallarning algebraik yig'indisiga teng.

Masalan: $\int_a^b [f_1(x) + f_2(x)]dx = \int_a^b f_1(x)dx + \int_a^b f_2(x)dx$

3-xossa. Agar $[a, b]$ kesmada $f(x)$ va $\varphi(x)$ funksiyalar uchun $f(x) \geq \varphi(x)$ shart bajarilsa, u holda $\int_a^b f(x)dx \geq \int_a^b \varphi(x)dx$ bo'ladi.

4-xossa: Agar $[a, b]$ kesma bir necha qismga bo'linsa, u holda $[a, b]$ kesma bo'yicha aniq integral har bir qism bo'yicha olingan aniq integrallar yig'indisiga teng.

Masalan: $a < c < b$ bo'lsa, u holda

$$\int_a^b f(x)dx = \int_a^c f(x)dx + \int_c^b f(x)dx$$

5-xossa: Aniq integralning qiymati funksiyaning ko'rishiga va integrallash chegaralariga bog'liq, lekin integral ostidagi ifodaning harflariga bog'liq emas.

$$\int_a^b f(x)dx = \int_a^c f(t)dt = \int_a^b f(z)dz$$

REFERENCES

9. M. Rahman. Integral Equations and Their Applications, WIT press, Southampton, Boston, (2007), 372 p.
10. A. M. Wazwaz. Linear and Nonlinear Integral Equations Methods and Applications, Higher Education Press, Beijing and Springer-Verlag Berlin Heidelberg, London, New York, (2011).
11. Rasulov T.H., Dilmurodov E.B. (2020). Eigenvalues and virtual levels of a family of 2x2 operator matrices. *Methods Func. Anal. Topology*, 1(25), 273-281.
12. Rasulov T.H., Dilmurodov E.B. (2020). Analysis of the spectrum of a 2x2 operator matrix. Discrete spectrum asymptotics. *Nanosystems: Phys., Chem., Math.*, 2(11), 138-144.
13. Rasulov T.H., Dilmurodov E.B. (2019). Threshold analysis for a family of 2x2 operator matrices. *Nanosystems: Phys., Chem., Math.*, 6(10), 616-622.
14. Расулов Т.Х., Дилмуродов Э.Б. (2020). Бесконечность числа собственных значений операторных (2x2)-матриц. Асимптотика дискретного спектра. *ТМФ*. 3(205), 368-390.
15. Muminov M.I., Rasulov T.H. (2015). Universality of the discrete spectrum asymptotics of the three-particle Schrödinger operator on a lattice. *Nanosystems: Phys. Chem. Math.*, 2(6), 280-293.
16. Umirkulova G.H., Rasulov T.H. (2020). Characteristic property of the Faddeev equation for three-particle model operator on a one-dimensional

MUNAVVARQORI ABDURASHIDXONOV FAOLIYATIGA DOIR AYRIM
CHIZGILAR

Muhayyo Ro'zaliyeva

TerDU O'zbek filologiyasi fakulteti 2-bosqich talabasi

N.Egamqulova

Ilmiy rahbar: PhD, dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7978032>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Munavvarqori Abdurashidxonov faoliyatiga doir ayrim chizgilar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: mustamlaka, jadidchilar, usuli jadid, Turkiston, maorif va madaniyat.

SOME LINES ABOUT MUNAVVARQORI ABDURASHIDKHANOV'S
ACTIVITIES

Abstract. This article talks about some aspects of Munavvarqori Abdurashidkhanov's work.

Key words: colonialism, Jadidists, Usuli Jadid, Turkestan, education and culture.

НЕСКОЛЬКО СТРОК О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МУНАВВАРКОРИ
АБДУРАШИДХАНОВА

Аннотация. В данной статье рассказывается о некоторых аспектах творчества Мунавваркори Абдурашидханова.

Ключевые слова: колониализм, джадидисты, усули джадид, Туркестан, образование и культура.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida mustamlaka zulmi ostida qolgan Turkistonning jarohatlariga malham izlagan ziyolilaridan biri, toshkentlik jadidlarning rahnamosi Munavvarqori Abdurashidxonovdir. Millatpanoh o'zining maqolalarida, shogirdlari, safdoshlari va butun Turkiston xalqiga qarata aytgan nutqlarida xalqni, o'sha davr tili bilan aytganda butun Turkistonni basirat ko'zini ochishda matbuotni buyuk omil deb bildi va uning vositasida millatni uyg'otish, xalqni jipslashtirishga, uning milliy e'tiqodini yuksaltirishga ham harakat qildi. Professor Begali Qosimovning so'zlariga ko'ra, Munavvarqori nomi 30-yillarda Turkiyadagi Mustafo Rashid Poshsho, Ozarbayjondagi Mirzo Fathali Oxundzoda, Qrimdagi Ismoilbek Gaporali qatorida turgan [Qosimov: 234]. Uning Germaniyada tahsil olgan shogirdlaridan biri esa shunday yozadi: "Turkiston tarixining jadidchilar davri boshdan oxirigacha Munavvar Qorining tarjimai holidan iboratadir, desak yanglishmaymiz" [Qosimov, 234]. Laziz Azizzoda "Agar Munavvarqori vafot etsa, uni butun Turkiston xalqi katta hurmat bilan so'nggi manzilga kuzatishi kerak", degan fikrni bildirgan edi mahbuslik davrida. Uning obro'si xalq orasida shu darajada zo'r ediki, u 1921-yilda qamaliganda, Toshkent Eski shahar xalqi uning darhol ozod etilishini talab qilib chiqqan va mitinglar o'tkazgani tarixiy manbalardan ma'lum. U qatl etilgach, Italiyaning besh gazetasi ta'ziya bosdi, 1934-yilda Parijda Turkistonlik muhojir kurashchilar Mustafo Cho'qay rahbarligida Munavvar Qori Abdurashidxonovni eslash kechasini o'tkazdilar [Munavvarqori: 4]. Munavvarqori Abdurashidxonov xalqimiz boshiga tushgan chorizm va bolshevizmning yirtqich mustabidlik yillarida "Men-sendamen; sen-mendasen" hikmatiga muvofiq elimiz, millatimiz qalbiga ma'rifat va ozodlik, erk va hurlik urug'ini sochib, el vijdonini uyg'otgan, vijdon erkinligini taqdim etgan, millat g'amini yegan millatpanoh, yurt hayotining sertashvish yo'llarini munavvar

qilgan yo‘lchi yulduz va shu yo‘lda shahid ketgan inson edi. Uning bu hayot yo‘li “Ziyoli millat, Vatan nima ekanini bilur va ziyoli millat uchun doimo harakat etar. Vaqti kelganda millat uchun o‘zini halokat vartasiga tashlamoqqa muhayyo bo‘lur... Millat, Vatan, madaniyat, shunga o‘xshash so‘zlarni bilmak bilan ziyoli bo‘lmaydur. ... bizning millatimizg‘a sado va so‘z birlan ziyoli nomini olg‘on insonlar lozim emas. Balki xizmati, harakati, yordami va himmati birlan ziyoli nomini olg‘on insonlar lozimdir” [Munavvarqori, 73] so‘zining isboti, desak xato bo‘lmaydi.

Shu o‘rinda yana bir chizgiga nazar solib o‘tish lozim: “Butun dunyodagi hurriyatchilar orasida bir so‘z bor: Hurriyat berilmas, olinur. Hech narsa ila olub bo‘lmas, faqat qon va qurbon ilagina olub bo‘lur” [Munavvarqori: 215]. Ko‘rinib turibdiki, Munavvar Qori Abdurashidxonov millat hayotini, kelajagini o‘ylagan va bu yo‘lda haqiqatni aytishdan qo‘rqmagan. Turkistonda yangi xildagi maktablarning ochilib, xalqning ma‘rifatdan bahramand bo‘lishi turkiylik shuurining uyg‘onishi bilan bog‘liq masalalar o‘rganilayotgan vaqtda uzoqni ko‘ra olgan, ma‘rifatparvar Munavvar Qorining xalq uchun, millat uchun yonib-kuyib so‘zlagan nutqida ko‘ramiz: “Ovrupo xalqi maorif va madaniyat yo‘lida ishladi, bu holg‘a yetushdi, biz tushdik, uxladik, bu holg‘a yetushdik. Bugungacha Ovrupo xalqi osmong‘a uchar ekan, bizda soch va soqol nizolari, ovrupolilar dengiz ostida suzar ekan, bizda uzun-qisqa kiyim janjallari, Ovrupo shaharlari butun elektrik bilan isitilur va yoritilur ekan, bizda maktablarda jo‘g‘rofiya tabiyot o‘qitish, o‘qitmaslik ixtiloflari davom etadi” [Munavvarqori: 265]. Bu so‘zlardan shuni anglash mumkinki, Munavvar Qorining yozganlarida davr muammolari, Turkiston o‘lka xalqlarining turmush tarzi, dunyoqarashi o‘zining asl chizgilarini ko‘rsatgan.

Munavvarqori Abdurashidxonov maktab sohasida ko‘rsatgan xizmatlarini ham aytib o‘tish bizning burchimizdir. 1901-yillarda Turkistonda usuli jadid maktablaridan hech bir xabar va asar yo‘q edi. Ilk maktablar, eski maktablar, o‘rta va yuqori maktablari esa madrasalardir. Chet joylarga borib o‘quvchilar uchun Buxoroyi sharifdan ko‘ra yaxshi joy yo‘q, arabcha bilan din darslaridan boshqa dunyoda hech bir fan yo‘q, ruscha o‘qiganlar esa kofir hisoblanardi.

Faqat “Tarjumon” gazetasini o‘quvchilar, ichki Rossiya musulmonlari orasida usuli jadida haqida biroz xabarlar o‘qisalar-da, bularning hisobi butun Turkistondan 5-6 kishidan oshmasdi. Demak, bundan bilishimiz mumkinki, maktab maorif masalasi judayam og‘ir ahvolda bo‘lgan. Munavvarqori esa maktab ishlarini tartibga solgan.

Munavvarqorining yangi usulda maktab ochishi. Munavvarqori Abdurashidxonovning asosiy qirralaridan birini tashkil etuvchi omil bu uning maktablaridir. Aynan Toshkentda yangi usul maktablarining paydo bo‘lishi va rivoji yana Munavvarqori bilan bog‘liq. Ushbu yo‘nalishda oxirgi 20 yil ichida juda ko‘p izlanishlar, maqolalar e‘lon qilindi. Yana ularni takrorlashga hojat yo‘q. Bir narsani aytish mumkinki, Munavvarqori aholini yangi usul maktablarining afzalliklarini tanishtirish maqsadida Toshkentda ichki Rossiyada unumli qo‘llanilib kelinayotgan ochiq imtihon tadbirini birinchilardan bo‘lib qo‘lladi. O‘z davrining jonli haykali deya ta‘rif berilgan Munavvarqori Abdurashidxonovning faoliyatini bevosita maktab, uning bu borada qilgan ishlari, ya‘ni usuli jadida maktablarining ochilishi, maktablarda jo‘g‘rofiya va tabiyot fanlarini o‘qitishda ajdodimizning roli kattadir. Fikrimiz isbotini o‘sha davr manbalaridan yetarlicha topish mumkin. Daliliy manbalarda yozilishicha, ilk bor usuli jadida maktabini 1901-yili Toshkentda Munavvarqori qrimlik do‘sti rais Kushod yordami bilan o‘z hovlisida ochdi [Abdirashidov, 215]. Bu maktablar uchun u “Adibi avval”, “Adibi soniy”, “Havoyiji diniya” kabi alifbo va xrestomatiyalar yaratdi. “Adibi soniy” ancha mukammal darslik sifatida bir necha yil davomida

sho'rolar maktabida ham qo'llangan [Dolimov]. Munavvarqori maktabning o'qish-yozishni qisqa vaqtda o'rgatishi, foydali bilimlar berishni ko'rsatish uchun bitirish imtihonlarini talabalar valiyalari va bir qancha muxolif din odamlari huzurida o'tkazdi. Uning maktabi, ayni zamonda yangi ochiladigan boshqa maktablar uchun ta'lim usullari va tartibini amaliy jihatdan o'rganadigan joy vazifasini o'tadi. Keyinchalik Farg'onaning bir qator shaharlarida, Samarqand, Xo'qand, Chimkent yangi usulda maktab ochgan kishilar undan ta'lim tartibi yo'llarini o'zlashtirdilar. Munavvarqori yetishtirgan yoshlardan qobiliyatli va muallimlikka havaslilarning bir qanchalari uning yonida qoldilar, bilimlarini orttirdilar va muallim bo'lib yetishdilar [Abdurashidxonov, 501].

Munavvarqori keyinroq to'rt sinflik ibtidoiy maktabda qo'shimcha sifatida ikki bosqichli ruzhdoy(yuqori) sinfni ham ochishga muvaffaq bo'ldi, bu-"Namuna" maktabi nomini oldi. Munavvarqorining ushbu 4 yillik maktabining o'quv dasturi yildan yilga takomillashib borganligini davr ma'lumotlaridan bilish mumkin. Jumladan 1910-yili maktabda quyidagi fanlardan saboq berilgan:

Birinchi yili o'qish, yozish, dindan dastlabki saboqlar, namoz, arifmetika; ikkinchi yili Qur'on, dindan dastlabki saboqlar, o'qish, yozish, arifmetika, namoz; uchinchi yili Qur'on, tajvid, she'riyat, o'qish, yozish, diniy odatlar, geografiya, arifmetika, Payg'ambarlar tarixi, bayon; to'rtinchi yili Qur'on, din saboqlari, tarix, fors tili, arab tili, geografiya, arifmetika, turkiy til grammatikasi, savdo olib borish, aruz, o'qish, husnixat, bayon. Munavvarqori bu maktablar uchun "Adibi avval", "Adibi soniy" kabi alifbo va xrestomatiyalar, "Tajvid al Qur'on", "Yer yuzi" singari qo'llanmalar tuzib nashr etadi. "Adibi soniy" ancha mukammal darslik sifatida bir necha yil sho'rolar maktabida ham qo'llangan.

Munavvarqori kim? U tarixchi, toshkentlik jadidlarning yetakchisi, butun jadid maktablarining boshlig'i, millat tarbiyachisi, mohir siyosatchi, ijodkor, musulmon matbuotining ilk tashkilotchilaridan biridir. Millatpanohning ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy sohadagi ishlari alohida tutadi. Uning aynan bu sohadagi ishlari alohida o'rin tutadi. Uning aynan bu sohadagi ishlari, yordami va ko'magi ila Vatanimiz uchun qilgan xizmatlari taraqqiyotimiz uchun qanot bo'ldi. Uning faoliyati naqadar chuqur bo'lsa, ushbu faoliyatning har bir qirrasini shu qadar mukammal va chuqur tadqiq qilinishi lozimdir.

REFERENCES

1. Qosimov, Begali. Milliy uyg'onish: Jasorat, ma'rifat, fidoyilik. – Toshkent Ma'naviyat, 2002.
2. Munavvarqori Abdurashidxonov. Men sendamen (nashrga tayyorlovchi Sirojiddin Ahmad). – Toshkent: Info Capital Group, 2019.
3. O'zbekistonning yangi tarixi. Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida. Toshkent, 2000.Q.: Abdirashidov Z. Ismail Gaspirinskiy i Turkestan v nachale XX veka: svyazi-otnosheniya-vilyanie. Toshkent, 2011.
4. Dolimov, Ulug'bek. Turkistonda jadid maktablari. Toshkent, 2006.
5. Abdirashidov, Zaynabidin. XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy va intellektual jarayonlari. Ankara, 2019.

6. Egamkulova, Nodira. Problems of the Literary process at the beginning of the XX century // ISJ Theoretical and applied sciences. – Philadelphia, USA, 2021.15.06.2021–№ 10 (78). – P. 376-379. DOI: 10.15863/TAC Impact Factor: 6.6
7. Egamkulova, Nodira. Turkistonda milliy matbuot, adabiyot va adabiy til // O‘zbekiston: til va madaniyat. 2022 №2. – B. 89-103
8. Egamkulova, Nodira. “Oyina” – first uzbek national magazine// International Journal on Integrated Education (IJIE). – Indonesia, 2019. Vol. 2, Issue – 5. –P. 91-93.Impact Factor: 7.2.
9. Egamkulova, Nodira. Jadid press and theater // Jadid Press and Theater. International Bulletin of Applied Science and Technology, 3(5), 665–668. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7952194>
10. Raimova, Sayyora. Artistic interpretation of religious and educational issues of Uzbek poetry in the period of independence.(As an example works of A.Aripov,A.Mahkam and A.Uktam) //ISJ Theoretical and applied sciences. – Philadelphia, USA, 2019.–№ 11 (71). – P. 42-44.
11. Raimova, Sayyora.Artistic arts in the works of Asqar Mahkam //ISJ Theoretical and applied sciences. – Philadelphia, USA, 2021.–№ 06. (98). – P. 347-349. Impact Factor: 6.6.

AFG'ON URUSHI TASVIRLANGAN BITIKLARDA URUSH VA TINCHLIK MUAMMOSINING TASVIRLANISHI ...

(Abdurashid Nurmurodovning “Qon hidi” romani misolida)

Sherbutayeva Maxsuda

TerDu o'zbek adabiyotshunosligi 2-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7978438>

Annotatsiya. O'zbek adabiyotida urush mavzusida yaratilgan asarlar talaygina. Ular orasida afg'on urushi haqidagi bitiklar esa ayniqsa ahamiyatli. Ushbu maqolada afg'on urushi haqidagi asarlarda urush va tinchlik muammosining qo'yilishi, ularga badiiy va falsafiy yondashuv masalasi yoritilgan bo'lib, bu jihatlarni Abdurashid Nurmurodovning “Qon hidi” romani misolida tahlil qilamiz.

Kalit so'zlar: urush, tinchlik, fojia ko'lami, absurd adabiyot, pafos, “begonalashgan avlod” atamasi, xarakter, ruhiyat, tasvir uslubi.

DESCRIPTION OF THE PROBLEM OF WAR AND PEACE IN INSCRIPTIONS DESCRIBING THE AFGHAN WAR...

(In the example of the novel "Smell of Blood" by Abdurashid Nurmurodov)

Abstract. There are many works on the subject of war in Uzbek literature. Among them, the writings about the Afghan war are especially important. In this article, the problem of war and peace, and the artistic and philosophical approach to them are highlighted in the works about the Afghan war.

Key words: war, peace, scale of tragedy, absurd literature, pathos, the term "alienated generation", character, mentality, image style.

ОПИСАНИЕ ПРОБЛЕМЫ ВОЙНЫ И МИРА В НАДПИСЯХ ОПИСЫВАЮЩИХ АФГАНСКУЮ ВОЙНУ...

(На примере романа «Запах крови» Абдурашида Нурмуродова)

Аннотация. В узбекской литературе много произведений на тему войны. Среди них особенно важны сочинения об афганской войне. В данной статье освещаются проблемы войны и мира, художественно-философский подход к ним в произведениях об Афганской войне.

Ключевые слова: война, мир, масштаб трагедии, литература абсурда, пafос, термин «отчужденное поколение», характер, менталитет, стиль изображения.

Urush... bu so'zni eshitishning o'ziyoq kishini sergaklantirib, vujudini titratadi. Shu nomning o'ziyoq kitobxon ruhiyatida asarga nisbatan qandaydir tushunib bo'lmas his-tuyg'uni uyg'otadi. Zero, bu mavzuda yaratilgan asarni shunchaki o'qib bo'lmaydi. Urushning alamli iztiroblarini so'z ko'magi ila tuygan kitobxon ruhiyatida bo'lishi muqarrar evrilishlar asarning qiymatini ham qaysidir ma'noda belgilab bera oladi desak maqsadga muvofiq bo'ladi, nazarimizda.

Urush mavzusida bitilgan asarlar orasida Afg'on urushining dahshatlari, insonlar boshiga solgan turfa ko'rguliklari haqida bitilgan asarlar alohida ahamiyatga ega. Shunday asarlardan biri Abdurashid Nurmurodovning “Qon hidi” romani bo'lib, u qahramonlar xarakteri va o'z tasvirlash uslubi bilan boshqa asarlardan ajralib turadi.

Barchamizga ma'lumki, 1979-yilda boshlanib o'n yil davomida Afg'oniston hududida kishilarning turmushini vayron qilgan, bolalarni yetim qilib, odamlar boshiga og'ir kulfatlarni solgan afg'on urushi 1989-yilga kelibgina nihoyasiga yetadi. Shu o'n yil mobaynida qanchadan-qancha qurbonlar berildi, o'nglab bo'lmas vayronagarchiliklar ichida yaqinlaridan judo bo'lgan insonlar faryodi-yu, ne bo'lganini anglab yetolmay qaltirab turgan murg'ak go'daklarning nolasini esa tavsif etish uchun so'z ham ojiz... Mana shu achchiq qismat egalarining taqdirleri, boshidan kechirgan sinovli daqiqalari, alam iztiroblari aks etgan ushbu roman orqali chin ma'noda afg'on urushi haqidagi haqiqatlar bo'y ko'rsatadi.

“Urush aks ettirilgan asarlarda ko'proq qaysidir tepalikni olish uchun kimlarningdir qurbon bo'lishi, kimningdir ko'ksini o'qqa tutishi, kimningdir qo'rqmasligi-yu, kimningdir qo'rqqoligi ko'rsatilardi. Bunday asarlarda qilichlar jarangi, o'qlar ovozi, pulemyotlar sayrashi, bombalar portlashi, nayzalar sanchilishi tasvirlanardi-yu, urushning, urush odamining ichki qiyofasi yetarli ko'rsatilmadi. Afg'on urushiga bag'ishlangan yangi romanda urush ulkan fojia ekanligi, urushda g'olib bo'lmasligi, eng yomoni, jangchi uchun urush hech qachon tugamasligi nihoyatda ta'sirli va go'zal tasvirlangan.”¹⁷⁸

Abdurashid Nurmurodovning “Qon hidi” romani afg'on urushining butun dahshatlari, azob-uqubatlari, turfa ko'rguliklarini yorqin ko'rsatib bera olgan asarlardan biri hisoblanadi. Bu asar urush mavzusida yaratilgan boshqa asarlardan tubdan farq qiladi. Asarda absurd adabiyot belgilari seziladi. Absurd tushunchasi haqida Albert Eynshteyn : “G'oya avval absurd bo'lib tuyulmasa, demak undan umid yo'q.”¹⁷⁹ degan bo'lsa, professor Yo'ldosh Solijonov unga quyidagicha yondashadi: “Absurd ta'limoti ma'nisizlik targ'ibotchisi emas, aksincha, hayotni ma'no va mazmun bilan boyitish insonning o'ziga bog'liq ekanligini, buning uchun u umid bilan yashashi, fikr qilishi lozimligini bilib olamiz. Absurd qahramon ma'nisiz hayotni mazmun bilan boyitish uchun qat'iy iroda va yuksak aql-farosat bilan ish tutishi lozim.”¹⁸⁰ Bu fikrlardan kelib chiqadiki, absurd ta'limotining asosida ma'nisizlikdan ham mazmun topa olish uchun harakat yotadi.

“Romanda absurdlik asosida yuzaga kelgan Afg'on urushining butun dahshatlari, murakkabligi turfa ko'rinishlari o'z ifodasini topgan. Bu ham bo'lsa, mustaqillik sharofatidir. Agar bunga erishmaganimizda, aslo urushning absurdlik mohiyatini ochib berish, sho'ro askarlarining shafqatsizligi, ahloqsizligi, shuningdek, zobitlarning askarlar qismatiga achinish, yo'qotishdan ko'yinish o'rniga, ulardan daromad yo'lida foydalanish, ya'ni temir tobutda jasad o'rnida boylik va narkotik jo'natishlar xususida sira ham yozib bo'lmasdi, yozgan odamning o'zi baloga qolar edi. Romanda esa bu narsa erkin o'z ifodasini topgan.”¹⁸¹

Romanda voqealar syujeti ketma-ketlikda berilmagan, ya'ni asar bosh qahramoni Vohidning urush bilan bog'liq hayoti, o'y-kechinmalari go'yoki vaqt mezoniga amal qilmasdan sodir bo'ladi. Bunda qahramon goho yoshlik davridagi voqealar asnosida yashasa, goho urush sahnalarida ko'rsatiladi, yoki urushdan keyingi hayotida urush asoratlari ila azoblanadi. Bu bilan yozuvchi kitobxonga voqealarni shunchaki chigal holda tasvirlab berishni istamaydi, balki

¹⁷⁸ Қозокбой Йўлдош. Ёниқ сўз. – Т.:”Янги аср авлоди”, 2006. – 117-б.

¹⁷⁹ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Absurd>

¹⁸⁰ Yo'ldosh Solijonov. Sizif va absurd. “Jahon adabiyoti” jurnali, 2010 yil, 1-son.

¹⁸¹ Каримов Х. Ўзбек романларининг тараққиёт тамойиллари.- “А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси”, 2008. -

Vohidning urush odamiga aylanganidan so'nggi ruhiy o'zgarishlari, yovuzlik changaliga tushib qolishi-yu qon hidiga tashnalik alomatlarini o'quvchi ongiga asta-sekinlik bilan singdirish, qahramonning ruhiy olamini his qilish tuyg'usini shakllantirishni maqsad qiladi, bizningcha.

Urushda qatnashish, dahshatli o'limlarga guvoh bo'lish, unga ko'nikib yashash inson uchun bir fojia bo'lsa, urushdan tirik qaytish, uning xotiralari bilan yashash esa undan ham ulkan fojidadir. Urushdan tirik qaytganlarni ko'rib ko'pchilik havas qiladi, ya'ni shunday qirg'inglardan omon chiqishning o'zi buyuk baxtday tuyuladi. Aslida-chi? Aslida urush ko'rganlar, uning azobini his qilgan kishilar endi avvalgiday tinch, osuda yashay oladimi? Aslo!!! Endi urush odamlarini o'sha mash'um xotiralar tinch qo'ymaydi, har lahza urushning qonli nafasi ularning qismatini ta'qib qilaveradi, o'ldirilgan insonlar o'ng-u tushlariga kirib, o'lim talab qilishadi. Bu ahvolda yashash o'limdan ham battar qiynoqqa soladi kishini. Bunday azoblar ichida yashayotgan insonni tirik deyish mumkinmi? Roman mana shunday azoblar bilan kurashib yashayotgan urush odamlari, ularning turfa fojiali taqdirlari haqida hikoya qiladi.

Asarning nomiyoq kitobxonni mushohadaga chorlaydi. Asarni o'qiy boshlaganingizda dastlab qo'rquv his qilasz. Minalar portlashi natijasida sochilib ketgan inson a'zolari, chavaqlangan odamlar-u, tanib bo'lmas darajaga kelib qolgan jasadlar... Tasavvur qilganingizdayoq dahshatga tushasz. Lekin asarni o'qish barobarida urush muhitiga ko'nikib borasz, o'sha yerlarda siz ham yurganday bo'lasz, pistirmada turib dushmani kuzatasiz, nigohingiz urush dahshatlariga moslashib boradi, go'yo. Qahramonimiz uchun esa dushmanlarni o'ldirish ularni xo'rlash oddiy holga aylanib qolgan. O'ldirmasang, seni o'ldirishadi. Umrining atigi sanoqli yillarini jangda o'tkazganiga, qaramay uning keyingi hayoti ham urushdan ayro holda bo'lmaydi. Balki, urushning achchiq azoblari bilan hamnafas holda yashashga majbur bo'ladi, u keyingi osuda hayotini endi sira ortiga qaytara olmaydi. Hatto tushlarida ham takror urush janggohlarida qon kechadi. Shuning uchun ham yozuvchi asarga shu nomni berishni joiz hisoblagandir.

Asar bosh qahramoni Vohid birdan yovuz insonga aylanib qolmaydi. U urushga borishga majbur bo'lish barobarida qo'lga qurol oladi va yakunida odam o'ldirish darajasigacha boradi. Bularning hech birini u o'z ixtiyori bilan qilmaydi. Balki u shunday qilishga majbur bo'ladi, chunki agar u o'ldirmasa, uni o'ldirishlari muqarrar edi. Bu urushning azaliy o'zgarmas qonuni edi. Vohid birinchi marta urush dahshatini his qilgan voqea bu mina portlashi oqibatida do'sti Sergeyning parcha bo'lib ketgan tanasi haqida eshitgan xabari bo'ldi-yu, ammo hatto tovuq so'yganda ham yuragi titrab turgan Vohid bu xabarni sovuqqonlik bilan eshitadi va buning uchun o'zini tushuna olmay qiynaladi: *“Shunda...shunda o'zimning borligimni his qilish uchun sochimdan changallab tortdim. Og'riq bor edi, o'zim tirik edim, ammo bag'rimni to'ldirib turgan nimadir meni tashlab ketganday...”*

Uning bag'rini to'ldirgan narsa nima edi? Balki bu mehr-muhabbat, shafqat, rahm kabi tuyg'ulardir. Har ne bo'lganda ham ko'nglida rahm-shafqat bor bo'lgan inson uchun yaqin do'stidan ayrilish, oddiy o'lim emas parcha bo'lib ketgan do'stining topilmay qolgan qo'li haqidagi mash'um xabarni shunchaki tinglash aslo mumkin emas edi. Shuning o'zi aslida ulkan fojining bir ko'rinishi emasmi?!

Romanda muallif urush odamlarining ruhiyati va faqat o'zigagina tegishli bo'lgan olamini o'zgacha tarzda ifoda etadi. Asardagi har bir qahramonning afsus-nadomatlari, armonlari

tasvirlangan kechinmalari esa romanning haqiqiy pafos darajasini belgilab beradi. Natijada kitobxonni bu qismlar bayoni o'ylashga, iztirob chekishga undaydi.

Vohid keyingi hayoti davomida ham qonli o'tmishidan bir lahza ham ayro tarzda yashay olmaydi va o'sha urush iztiroblarini qayta-qayta tuyib, azoblanadi. Qahramon endi bu yovuzlik changalidan qutula olmaydi, qon hidiga tashna tuyg'ular yana uni talvasaga soladi, yomonlik qilishga undaydi. Pirovardida, u yana odam o'ldirishni, uning uchun yoqimli o'sha "qon hidi"ni tuyishni xohlaydi. Bu tasvirlar orqali muallifning badiiy maqsadi sifatida ezgulikdan ezgulik yaralishi va aksincha yovuzlik yovuzlikni vujudga keltirishini ko'rsatish deb hisoblash mumkin.

Jahon adabiyotining urush mavzusidagi asarlarida "Yo'qolgan avlod" tushunchasi tasvirlangan. Buni tasdig'i sifatida Xeminguey va Remark asarlariga murojaat qilishimiz mumkin. A.Nurmurodov esa bulardan farqli ravishda dahshatli qismat egalarining ruhiyatidagi hissiy evrilish, qilgan gunohlari iskanjasidagi savol-u javoblarning cheksizligi, umuman o'zgalar taqdiriga o'xshamaydigan, faqat o'zlarigina yashaydigan "individual olami" kabilar e'tirofi bilan adabiyot uchun yangi "begonalashgan avlod", "taqdir mahbuslari" kabi atamalarni yuzaga keltirdi. Bu esa o'zbek adabiyoti uchun yangicha tushunchalar bo'lib, faqat urush odamlarigagina tegishli bo'lgan, ayniqsa, urushdan keyingi achchiq qismat egalarining umumlashgan nomi sifatida tushunilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Asardagi Vohidning qora o'tmish iskanjasidagi va zulmat qoplagan kelajak arosatida kechayotgan hayoti u bilan boshqa insonlar o'rtasiga ko'rinmas devor bunyod qilib, ulardan uzoqlashtiradi. Ammo shuni alohida ta'kidlash joizki, ko'nglida zarra yomonlik bo'lmagan inson yuragidagi bu ezgulik umidi uni batamom tark etmaydi. Jumladan, Vohidning yarim tunda yoqimsiz tushdan cho'chib uyg'onganda xayoliga kelgan mudhish xohish uni yana yovuzlik qilishga undaydi va qo'shni kampirni burda-burda qilib tashlash istagi uni vasvasaga soladi. *"Kampir ixlos bilan, xuddi yosh qizaloqday to'lqinlanib gapirar, ko'kish sochi esa quloqlari ustida sakrab-sakrab, uning gaplarini tasdiqlayotganday edi. Men esa miyam g'uvillaganidan hech narsani eshitmasdim. Keyin-keyin tuman qoplagan vujudimdan hovur ko'tarilganday fikrlarim tiniqlasha boshladi. Xayollarim o'tgan kunlarim so'qmoqlaridan boshlab ketdi..."*

Tasvirning aniqligini qarangi, o'zgalar suhbatiga ilhaq sodda kampirning xatti-harakatlari, samimiyati Vohidning vahshiyona istagiga putur yetkazadi va aksincha o'tmish chog'larini yana bir bor xayoldan o'tkazishga undaydi. Shu o'rinda ezgulikdan ezgulik tug'ilishi haqidagi haqiqat yana bir bor o'z tasdig'ini topadi.

Asarda fojialar ko'lami keng tasvirlangan, o'lim sahnalari biroz ko'payib ketganday, nazarimizda. Ammo biror o'rinda bir-biriga o'xshagan qismlarni, o'limlarni ko'rmaymiz. Chunonchi, hech bir sog' joyi qolmagani holda yashashni istagan Kolya, urushdagi sevgilisini yodga olgani uchun eridan kaltak yeb o'lgan Shirinoy, Surxondaryodan Toshkentga kelib o'qishga kira olmay uyiga bir qop un olib borish umidida arava tortishga majbur bo'lib, maqsadiga yeta olmay halok bo'lgan Tohir, o'qituvchilikdan oila tebrata olmay biznes qilmoqchi bo'lgan Shakar va uning oilasi fojiasi... Bularning har biri tasvirida kitobxonda hissiy emotsionallik yuzaga keladi, bu esa romanning badiiy qiymatini oshirishga xizmat qiladi.

Ma'lumki, yovuzlik qanchalik kuchli bo'lmasin ezgulik oldida mag'lub bo'ladi. Muallif shuning uchun ham ezgulik va yovuzlik kabi bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan tushunchalarni parallel holda tasvirlaydi. Bu orqali yovuzlik ezgulik oldida ko'pincha ojiz bo'lishi yana bir bor dalillanadi. Vohid o'z burchi sabab urushga kirishga va qon to'kishga majbur bo'ladi. Qayta-qayta

qon to'kishlar dastlab uni qo'ruvga solgan, vijdon azobida qiynalishiga sabab bo'lgan bo'lsa, pirovardida u yirtqich hayvon singari vahshiylashib, unda qon hidiga tashnalik hissi uyg'onadi. *“Qon, qip-qizil qon ohangraboday o'ziga sehrlab qo'ygandi. Uning qip-qizil boshidan hech bir ma'no sezmagandek g'ashim kelib, yuzidagi latta-puttani yulib-yulib tashlab, basharasini ko'rgim keldi. Barmoqlarim qon istaganday kaftlarim qichishardi”*

Ezgulik, rahm-shafqat tuyg'usi bilan ulg'aygan, hech bir yomonlik qilishga vijdoni yo'l qo'ymaydigan bunday insonning qon hidiga o'rganib qolishi, ijobiy xislatlar o'rnini zolimlik, beshafqatlik, vahshiylik kabilarning egallashi bu ulkan fojia hisoblanadi. Bunday holatni uning o'zi ham allaqachon his qilgan, ruhiyatida bo'layotgan bunday evrilishlarga ko'nikib ulgurgan edi. Ayniqsa, quyidagi parchada Vohidning bu achchiq qismatga ko'nikishga majburlik iqrori, sof tuyg'ular kishisidan endi zolim insonga aylanib borayotgani yaqqol tasvirlangan: *“Shu yillar ichida, momolarimni ko'rgan bolaligim mendan uzoqlashib borabardi. Yo'q-yo'q, ular uzoqlashmadi. Men ulardan qochib yurdim. Oppoq libos kiygan yoshligim, yuragi oppoq bolaligim qarshisida turishga sabr-bardoshim yetmaydi. Qilgam gunohlarim ikkimiznong oramizga qora parda bo'lib tortildi. Qay bir kun kelib uning qarshisida hisob berishim kerak. Ha-ha, hisob berishim...”*

Ona degan buyuk zot borki, ayniqsa urushga farzandlarini kuzatib, bardoshi sinalayotgan onalar minazi asarda juda ta'sirli tasvir etilgan. Jumladan, o'g'lini urushda yo'qotgan, na o'lik, na tirikligidan bexabar Salomat aya obrazi asarda o'z muhim o'rniga ega. U urush jangohlarida jon olib, jon berayotgan, kechani kecha, kunduzni kunduz demay urush qiynoqlarini his etib yashashga majbur bo'lgan farzand dog'ini ko'rayotgan onalarning timsoli sifatida tasvirlanadi. U o'g'lini izlab charchamaydi. Zero, o'g'lining vafotiga ishongisi kelmas, bunga toqat qilish mushkul edi. Uning nutqidan keltirilgan quyidagi parcha esa yuragi qon onaning alam, iztiroblarini kitobxon ruhiyatiga singdirishga asos bo'la oladi: *“Telebizorda meni bolam haqida gapirganingda bilsang, bolajonim, bo'g'zinga yoshmas, bo'g'zinga armonmas, bo'g'zinga sog'inch tiqildi. Qani endi, nafas ololsam. Yutinaman deyman, yutina olmayman. Yutinishdan qo'rqaman. Sog'inchni yutib bo'lmaydi. Shunday sog'inch bilan o'lsam deyman. Qani endi o'lolsam. O'lolmayman. Jo'rajonimni ko'rmay qanday ham o'laman...”*

Afg'on urushida minglab o'g'lonlar halok bo'lishdi, 37 mimgga yaqini majruh bo'lib qolishdi, uch yuzga yaqin askar bedarak yo'qoldi. Tasavvur qiling, o'sha farzandlar dog'ida qanchalab onalar azob chekishgan, hatto farzand jasadini ham ko'rmay aza ochishga majbur bo'lishgan, goho bu qismatga taslim bo'lmay umrining so'nggi daqiqasigacha farzandlari yo'liga umid bilan ko'z tikishgan. Bu baxtiqaro onalarning umumlashgan siymosi birgina Salomat aya obrazi orqali ochib berilgan.

Romanda muallif voqelar bayoniga hamohang tarzda mushohadaga chorlovchi teran fikrlarni ham ifoda etadiki, bu o'quvchini har gal o'ylashga, fikr yuritishga chorlaydi. Chunonchi, Vohid onasining qabri yoniga kelganda idan quyilib kelayotgan ko'z yoshlarini tiya olmaydi va aftoda ahvolda quyidagi to'xtamga keladi: *“Odamning xayolidan kechgan o'ylariga so'z topolmay qolishi – poklanishdir! Odamning muvozanatsizlikni boshidan kechirgan pallalari – qilgan gunohlariga tavba—tazarrudir! Odamning nigohini oppoq marjonlar pardasi qoplashi – yurakning yig'lashidir! Yurakning kuyishi – sog'inchning, armonning qayta tug'ilishidir.”*

Bularni o'qigan kitobxon beixtiyor fikrlashga, mushohada qilishga kirishadi. Har bir mushohada zamirida ulkan ma'no-mazmun, teran fikrlar zanjiri borki, bunday mantiqiy jumalarni

yoziq uchun kishiga faqat iste'dodning o'zi kamlik qiladi. Buning uchun u falsafadan ham xabardor bo'lishi, shu bilan birga ulkan hayotiy tajribaga ham ega bo'lishi lozim. Zero, falsafiy fikrlar ko'proq hayot tajribasining mahsuli sifatida yuzaga keladi. Asarning tabiiyligining sababi ham muallifning o'sha vaziyatlarni boshidan kechirgani, o'sha mash'um kunlarda u ham yashagani deb hisoblash mumkin. Chunki haqiqiy asar muallifning qalb tug'yonlaridan yaraladi, dunyoga keladi.

A.Nurmurodov ham Afg'on tuprog'ida qon kechib, haqiqiy urush muhitini his qilgan. "Yozuvchi hayotning nogahoniy zarbalarini o'zida, oilasida sinab ko'rgan. Afg'on tuprog'idan nogiron qaytgan yuzlab oilalarning tasavvurga sig'mas dardlarini tinglagan, jangchi onalarning serajin yuzlari, bezovta nigohlariga termulgan. O'sha kunlarni xotirlarkan :”Hammasi onam, hammasi ukam edi” – deydi adib.”¹⁸² Asar qahramonlari taqdirida uning hayotiy kechinmalari qayta bo'y ko'rsatgan. Shu sababli balki roman Afg'on urushi haqiqatlarini chin ma'noda ko'rsatib bera olganligi bilan ahamiyatli.

“Qon hidi” romanida nafaqat urush qatnashchilarining kechmishlari, ruhiy holatlari, balki janglardan yiroq bo'lsa-da, uning azoblari bilan yashayotgan, urush jabrini tortayotgan kishilarning his-tuyg'ulari ham ta'sirli ifodalangan. Yagona o'g'li Jo'raning o'limiga ishonolmagan, tushunarsiz nayranglar qilayotgan zobitlarning o'glining jasad o'rniga qutini tutqazgan holatda onaning ruhiyatidagi o'ta ta'sirlanish tufayli o'zi sezmaganda holda bir qudratli kuch bilan temir tobutni tishlab tortishi holatini mubolag'a asosida shunday tasvirlaydi: “*Sovuq temir qutining bir chetidan jin holatda tishlab tortdim. Temir yumshoq edi, yumshoq. Uzib oldim, deganimda temirda qizil dog' qoldi. Lablarim tirnaldi degan o'yda qonni tuflab tashladim. Tobut ustiga tishlarim to'kildi.*” Muallifning bunday tasviri orqali onaning ruhiy azoblanishi oldida temirdan yasalgan tobutning ham yumshoq bo'lib tuyulishi o'zgacha holatni yuzaga keltiradi va kitobxonada onaning trans holatini tushunish uchun ko'nikma hosil qiladi.

Asar bosh qahramoni Vohidning Mamarajab bilan bo'lgan suhbatini kishini o'yga todiradi. Urushdan tirik qayta turib, o'zini baxtsiz deya hisoblagan insonning ko'nglidan chiqqan gaplariga esa beixtiyor ko'zingizga yosh keladi: “*Urushdan qaytgandan so'ng biroz yashadim. Lekin qanday, kim bilan yashadim, bilmayman. Ammo bilganlarim nimadir uzluksiz, to'xtovsiz yuragimga sanchilib turishi edi. Sog'man, soppa-sog'man, sog' odamga o'xshayman. Aslida kasalmand, tuzalmas dardga chalinganman. Buning davosini uzoq yillar axtardim. Topolmadim. Hamon izlayman. Qani endi, bir nur yiltirab ko'rinsa. Hamma tomonni zulmat qoplaganday. Ana shu zulmat ichida sarson-sargardon yurgan baxtiqaroman.*

Sen, senga o'xshagan odamlar menga havas qilishi mumkin. Lekin men havas qilgulik odammasman. Meni bu dunyoda faqat suratim bor. Ichim to'kilib, yuragim g'ijimlanib, g'ururim toptalib tamom bo'lgan. Ha, tamom bo'lgan!”

Mana shu alam iztiroblar bilan tunlarni tonglarga ulagan qahramon qismati ko'ngilga og'riq beradi. Urushdan qaytgan qanchadan-qancha shunday qismat egalari taqdiri haqida hikoya qiluvchi ushbu asar Afg'on urushining haqiqiy dahshatlarini kitobxon ruhiyatiga singdira oladigan asar desak mubolag'a bo'lmasa kerak. Asar yakunida muallif tomonidan berilgan quyidagi fikrlar esa chin ma'noda urush odamining qalbdan chiqqan alamli iqrori, bo'gzini kuydirgan haqiqat alangasidir: “*So'nggi paytlarda “Hayotning mazmunsiz yo'lida “yashash” nomli kasallik bilan*

¹⁸² Islomjon Yoqubov. Badiiy-estetik so'z sehri. Toshkent, 2011, 172-bet

umrguzaronlik qilishdan ne foyda,” degan o’y bot-bot xayolimga keladi. Lekin yashayapman! Ammo bir kun kelib ular bilan uchrashishim tayinligini eslab, ko’ngilda yorug’ umidlar paydo bo’ladi. O’sha “qayg’usiz kun” da uchrashguncha, mendan oldin ketgan do’stlarim!.. ”

Xulosa qilib aytganda, A.Nurmurodovning “Qon hidi” romani Afg’on urushi haqiqatlarini ochib beruvchi, urush odamining alam-iztiroblari, ruhiyatidagi evrilishlarni yorqin ifoda eta olishi bilan harbiy nasrimiz rivojiga ulkan hissa qo’sha ladigan asarlardan biri hisoblanadi.

NASRIY ASAR KOMPOZITSIYASIDA TASVIR IMKONIYATLARI

Gulboyeva Feruza Mamatkarimovna

Termiz davlat universiteti adabiyotshunoslik: (o'zbek adabiyoti)

2-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7978779>

Annotatsiya. Mazkur maqola epik asar kompozitsiyasining tarkibiy qismlari – rivoya, tavsif va dialogning matnning bir butun holda tashkillantiruvchi unsur sifatidagi o'rni ochib berilgan. Shuningdek, tavsifning bir uzvi bo'lgan tasvirning ham alohida component sifatida tahlil qilinib nasriy asar kompozitsiyasidagi o'rni ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Nasriy asar, yozuvchi, qiyofa va harakter, tasvirning ifoda yo'sini, asardagi qiziqarlilik va sirlilik, badiiylikni ta'minlash, ijodkor.

IMAGE POSSIBILITIES IN THE COMPOSITION OF A PROSE WORK

Abstract. This article reveals the role of the components of the composition of the epic work - narrative, description and dialogue as an element that organizes the text as a whole. Also, the image, which is an integral part of the description, is analyzed as a separate component and its role in the composition of the prose work is shown.

Key words: Prose work, writer, image and character, way of expression of the image, interest and mystery in the work, providing artistry, creator.

ВОЗМОЖНОСТИ ОБРАЗА В КОМПОЗИЦИИ ПРОЗАИЧЕСКОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Аннотация. В данной статье раскрывается роль компонентов композиции эпического произведения - повествования, описания и диалога как элемента, организующего текст в целом. Также образ, являющийся составной частью описания, анализируется как отдельный компонент и показывается его роль в композиции прозаического произведения.

Ключевые слова: прозаическое произведение, писатель, образ и персонаж, способ выражения образа, интерес и загадочность в произведении, художественность, творец.

Yozuvchilar o'z asarlarida tasvirlar yordamida shaxsning qiyofa va harakter, psixologiya va kechinmalari, shuningdek kayfiyati va tashqi olam, muhit bilan o'zaro munosabatini belgilaydi. Ayniqsa, bugungi zamonaviy asarlarda tasvirning ifoda yo'sini va imkoniyatlari tobora kengayib bormoqda. Bugungi zamonaviy yozuvchilar, jumladan, Omon Muxtor. Xayriddin Sulton, Erkin A'zam, Nazar Eshonqul, Isajon Sulton, Ulug'bek Hamdam kabilarning turli xil katta-kichik janrdagi nasriy asarlarida tasvir yo'sini va maqsadi anchayin kengayinini ko'rish mumkin. personajlar harakteri, kayfiyati, psixologiyasi haqida, shuningdek, kelajakda ro'y berishi kutilayotgann voqea-hodisalar haqida o'quvchiga habar berishda rivoya usulidan, aniqroq aytganda, bayonchilikdan qochib, asardagi qiziqarlilik va sirlilikni, ijodkor niyati va maqsadidagi badiiylikni ta'minlash maqsadida tasvirning turli ko'rinishlaridan ijodiy imkoniyat sifatida zo'r mahorat bilan foydalanib kelmoqdalar.

Xususan, yozuvchi Isajon Sulton nasriy asarlarida tasvir imkoniyatlarini teran anglab, his qilgan ijodkor sifatida keng va samarali foydalana olgan deya ayta olamiz. Shu sabab yozuvchi Isajon Sulton zo'r mahoart bilan o'z asarlarida tasvirning go'zal namunalarini yaratib kelmoqda. Jumladan, "Alisher Navoiy", "Ozod", "Boqiy darbadar" kabi romanlari hamda "Oydinbuloq

to'plami" (1995), "Boqiy darbadar"(2011), "Ozod"(2013), "Bog'i Eram" (2015), "Hazrati Hizr izidan" (2018) nomli to'plamlaridan joy olgan qissa va hikoyalarda tasvirning bejirim, shuningdek, falsafiy ahamiyat kasb etgan betakror namunalarini ko'plab uchraydi. Yozuvchining ana shunday asarlaridan biri "Ozod" romanining "Birinchi aks" deb nomlanuvchi faslidan lavha keltiramiz:

"Qishloqda odatiy hayot davom etmoqda edi. (rivoya)

Har yer-har yerdan ko'kimtir tutun ko'kka o'rlar, qiy-chuv, chaqaloqlar yig'isi eshitilardi. Kimdir tandirgami, o'choqqami o't yoqdi. Qaydadir qo'ylar ba'radi; o'n-o'n ikki yoshlar chamasidagi bolakay bir to'da qo'yni o'tlatgani haydab keta boshladi.

Quyiroqdagi hovlida choponining o'ngirini qayirib olgan bir kishi quruq yaydoq yerga tosh tashirdi".¹⁸³

Birinchi jumlada roviy qishloqning odatiy hayot tarzi davom etayotganini aytadi-yu, ko'p so'zlab o'tirmay, keyingi jumladan o'sha odatiy qishloq hayotini tasvirlashga o'tadi. Dastlab, qishloqning umumiy tasviri beriladiki, go'yoki o'quvchi biror trepalikdan turib qishloq hayotini o'z ko'zlari bilan tomosha qilayotgandek tuyuladi. Shuningdek, bunday tasvirlash usuli qishloq hayotidan olingan kinoning boshlanish qismini ham esga soladi. Bir necha tasvir va voqea-hodisani ichiga olgan bunday tasvirni faqatgina uzoqdan ko'ra olish mumkin yoki kinoda umumiy plandagina aks ettirish mumkin. Tasvifning bunday usuli kinodagi tasvirga olish jarayoni bilan deyarli bir xil.

Yozuvchi tasvir obyektlarini o'zgartirar ekan, har bir tasvirga olingan manzarani asar matnida ham alohida abzas bilan ajratib tasvirlaydiki, o'quvchi ham tasvir nuqtasi o'zgartirganini darhol fahmlab oladi. Keyingi tasvir obyekt nuqtai nazaridan torayib, "quyiroqdagi hovlida choponining o'ngirini qayirib" olib tosh tashiyotgan bir kishiga qaratiladi va bir necha sniya tasvir kamerasi ushbu jarayonni muhrlaydi. Shuningdek, tasvirda ayni jarayonga alohida to'xtalishning sababi, o'quvchi asarning asosiy qahramonini uzoqdan tanishtirib o'tishdir. Ushbu matning birgina gap orqali qisqagina to'xtalib o'tishining sababi ham shunda.

"Bostirma ostidagi biqini chandig'li otning sag'risiga loy sachragan, oldiga bir quchoq beda tashlab qo'yilgan edi. Uning yemish bilan ishi yo'q, nimadandir bezovta. Sal narida shotisi tikka qilib qo'yilgan, ulkan g'ildiraklariga aylanasiga temir qoplangan, xom teridan ishlangan qayishlari osilib-osilib qolgan ko'hna arava ko'zga tashlandi"¹⁸⁴.

Keyingi abzas bilan yana tasvir o'rni o'zgarib, jarayon yana odatdagicha davom etadi. Endilikda bostirma ostidagi biqini chandig'li, sag'risiga loy sachragan, oldiga bir quchoq beda tashlab qo'yilgan ammo yemish bilan ishi yo'q, nimadandir bezovta bo'layotgan ot "tasvirga olinadi". Shu zahoti nima sababdan otning yag'riniga loy sachragani, yemishga qaramayotgani va bezovtaligi o'quvchini qiziqtiradi. Ammo bu savolning javobi ham keying qoldiriladi. Ko'rinib turibdiki, yozuvchi asarning qiziqarliligini ta'minlovchi, diqqatni bir nuqtaga jamlovchi bir necha kichik-kichik tugunlarni tasvirga singdirib yuboradi. Roviy otni tasvirlab bo'lib, uning yon-atrofiga nazar soladi va go'yoki o'zi ham birinchi marta ko'rib turganday, atrofdagi ko'zi ilg'agan narsa-buyum yoki holatni tasvirlaydi: "Sal narida shotisi tikka qilib qo'yilgan, ulkan g'ildiraklariga aylanasiga temir qoplangan, xom teridan ishlangan qayishlari osilib-osilib qolgan

¹⁸³ Исажон султон. Озод. – Тошкент. «шарқ юлдузи» журналі, 2011 йил, 4-5-сонлар

¹⁸⁴ Исажон султон. Озод. – Тошкент. «шарқ юлдузи» журналі, 2011 йил, 4-5-сонлар

ko' hna arava ko'zga tashlandi". Shuningdek, qisqa muddat to'xtalib, tasvir keltirilishining asababi, o'quvchiga voqea-hodisaning asosiy nuqtasi va personajni tanishtirib, yana tezda bu nuqtaga qaytishni anglatardi. Chunki, asardagi har qanday, hattoki detal tasviri ham bekorga tanishtirilmaydi, qachondir bu tasvir ijodkorning badiiy g'oyasi uchun, albatta, xizmat qiladi.

Shuni ta'kidlash joizki, o'quvchi keltirilgan tasvirni roviy ko'zi bilan ko'radi. Roviylar bir muddat atrofni ko'zdan kechirib, voqealar rivoji davomida ishtirok etadigan dastlabki obzarlarni tasvirdan so'ng, atrofdan ko'z uzib uzoq-uzoqlarga, qirlarga, bulutlarga, osmon-u fakakka tikiladi.

"Qirlarning ustida, Uchyonq'oqda bulutlar quyushgan, goh-goh momaqaldiroq gumbirlardi. Undan ham narida, Iskandar devorining tepasidagi bulutlar esa qop-qora tus olgan, ahyon-ahyonda orasida yarq etib chaqmoqlar yallig'lanardi".¹⁸⁵

Roviylar bu qishloqni emas, boshqa, qirlar ustidagi Uchyonq'oq qishlog'ida ro'y berayotgan hodisalarni tasvirini keltiradi. "quyushgan bulutlar", "goh-goh momaqaldiroq gumburlashi", "Iskandar devorining tepasidagi bulutlar esa qop-qora tus olgan"i, ahyon-ahyonda bulutlar orasida yarq etib chaqmoqlar yallig'lanishi kabi bir nechta tasvir zamirida yozuvchi o'quvchini o'sha o'lis qishloqda ro'y berayotgan yoki ro'y bermoqchi bo'lgan qandaydir voqealardan ogohlantirmoqchi bo'ladi va shu tasvir keyingi voqealar uchun ekspozitsiya vazifasini bajaradi.

Roviylar uzoqlardan ko'z olib yana yon veridagi holat va hodisalarga bir-bir nazar tashlab o'tadi.

"Imorat qurilayotgan hovlidan nariroqdagi boshqa hovlida bir ayol xom non to'la savatni ko'tarib, tandir yoniga keldi. Tandirda olov pasaya boshlagan, qizg'ish cho'g'lar chirsillar edi. Ayol cho'g'larni kurak bilan bir yerga uydi-da, ustiga kul tortdi.

Yomg'ir isini anqitib, sarsari shabada esa ketdi"¹⁸⁶.

Ushbu jummalarda aks etgan tasvirdan bilib olishimiz mumkinki, choponini o'ngirini qayirib, tosh ko'tarib borayotgan kishining hovlisida imorat qurilayotgan ekan. Keyingi tasvir, tandirga non yopishga chog'langan qo'shni ayol. Yozuvchi qishloq tasvirini shu yerda "Yomg'ir isini anqitib, sarsari shabada esa ketdi" jumlasini bilan yakunlanadi. Yozuvchi ketma-ket keltirgan bu tasvirlar qatida biz anglagan va anglamagan olam-olam ma'nolarni singdirib yuboradi.

Badiiy voqelikning o'ziga xos ifoda yo'sini sifatida kengayib, tarmoqlanib borayotgan tasvir hodisasi bugungi kunda kompozitsion unsurga aylanib bormoqda desak ham mubolag'a bo'lmaydi.

REFERENCES

1. Исажон султон. Озод. – Тошкент. «шарқ юлдузи» журналы, 2011 йил, 4-5-сонлар

¹⁸⁵ Исажон султон. Озод. – Тошкент. «шарқ юлдузи» журналы, 2011 йил, 4-5-сонлар

¹⁸⁶ Исажон султон. Озод. – Тошкент. «шарқ юлдузи» журналы, 2011 йил, 4-5-сонлар

**JISMONIY JARAYON FE'LLARINING SEMANTIKASI.
(ABDULLA QODIRIY ROMANALARI ASOSIDA)**

Ergasheva Feruzaxon Abdusalim qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti gumanitar fanlar fakulteti
o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 2-kurs magistranti

R.Rasulov

Ilmiy rahbar: f.f.d.proff.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7978709>

Annotatsiya. Maqolada jismoniy jarayon fe'llari va ularning semantikasi haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: semantika, jismoniy jarayon fe'llari, jismoniy jarayon fe'llarining semantikasi.

**SEMANTICS OF PHYSICAL PROCESS VERBS.
(BASED ON ABDULLAH QADIRI'S NOVELS)**

Abstract. The article provides information about physical process verbs and their semantics.

Key words: semantics, physical process verbs, semantics of physical process verbs.

**СЕМАНТИКА ГЛАГОЛОВ ФИЗИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА.
(ПО РОМАНАМ АБДУЛЛЫ КАДИРИ)**

Аннотация. В статье представлена информация о глаголах физического процесса и их семантике.

Ключевые слова: семантика, глаголы физического действия, семантика глаголов физического действия.

KIRISH

Jismoniy jarayon fe'llari ba'zi ilmiy adabiyotlarda "Fiziologik xolat fe'llari deb ham yuritiladi. Fiziologik holat fe'llari ayni fe'llar semantik maydonining eng katta, asosiy leksik-semantik guruhini tashkil qiladi. Ushbu fe'llar inson va hayvon a'zolarining jismoniy holatini ifodalaydi. Bu jismoniy holat ushbu fe'llar ma'nosining moddiy asosi sifatida namoyon bo'ladi. Fiziologik holat fe'llari tub va yasama fe'llar bo'lib, ma'no tomonidan biologik va psixik holat fe'llariga yaqin turadi. Biologik holat fe'llari jonli va jonsiz predmetlarga xos psixik holat fe'llari inson va hayvon ruhiyatiga xos xususiyatlarni, fiziologik holat fe'llari esa-psixik holat, asosan, tashqi jismoniy holatlarni ifodalashi bilan u nisbiy mustaqildir. Aniqrog'i, bu holat fe'llari ma'nosida jonli mavjudotlarda, ularning muayyan a'zolarida sodir bo'luvchi muayyan fiziologik o'zgarishlar, jarayonlar aks etadi.¹⁸⁷

Tilshunos olim R.Rasulov o'zining "O'zbek tili nazariy grammatikasi muammolari" kitobida quydagi jismoniy jarayon fe'llarini keltirib o'tganlar.

"Fiziologik " xolat fe'llari quyidagilar: uxlamoq, charchamoq, shilpiqlanmoq, toliqmoq, ogrimoq, sulaymoq, oriqlamoq, ozmoq, isitmalamoq, bezraymoq, yeg'lamsiramoq, mizgimoq, sovqotmoq, namiqmoq, kasallanmoq, semirmoq, yog'onlashmoq, to'lishmoq, majolsizlanmoq, chiniqmoq, elimoq, xorimoq, darmonsizlash (yokilan) moq, seraymoq, shishinqiramoq,

¹⁸⁷ R.Rasulov. O'zbek tili fe'llarining ma'no tuzilishi. Toshkent. 2008. 58-bet.

choqqaymoq, shumshaymoq, (qovog‘ini solmoq, to‘rsaymoq), tolmoq, zirqiramoq, shifolanmoq, xolsizlanmoq, qoraymoq (qora tusga kirmoq),va boshqalar.¹⁸⁸

Jonli mavjudodning jismoniy holati ikki xil ko‘rinishda yuz beradi.Bular: inson yoki hayvon organizmidagi jismoniy holat biror jismoniy o‘zgarish natijasida,jismoniy jarayon holati tarzida kuzatiladi. Bu jihatdan jismoniy jarayon fe‘llari o‘z ichida quydagi guruhlarga bo‘linadi:

1.Jismoniy o‘zgarish natijasida bo‘lgan holatda inson va hayvon ,ularning organizmida sodir bo‘lgan muayyan holatlar kuzatiladi va bir holatdan yoki bir harakatdan boshqa bir jismoniy holatga o‘tish , o‘zgarish natijasi anglashiladi.

2. Jismoniy jarayon holatini ifodalovchi jismoniy jarayon fe‘llari inson va hayvon organizmida holatni jarayon holat sifatida ifodalaydi.Jismoniy jarayon holatini ifoda etuvchi fe‘llar jismoniy o‘zgarish holatidagi fe‘llardan jarayon belgisiga ko‘ra farqlanadi.Bunda ham bir holatdan boshqa bir holatga o‘tish ifodalanadi.Jismoniy jarayon holatini ifodalovchi fe‘llar davomiyligi, tugallanmaganligi ,jarayon holatligi bilan ham o‘ziga xosdir.

Jismoniy o‘zgarish natijasida:

1 .Anvarda **qonsizlanish** va kiprik ostida harakat ko‘rildi.(Abdulla Qodiriy.Mehrobdan chayon)

2. Qovoq ostlari **ko‘kargan** yonig‘a kelgan Otabekka ham qaramoqqa majolsiz edi.

3. Kumush honimning **ozg‘ani** sog‘inchniki.

4. Kumushbibi yillab yotguchi og‘riqlardek sarg‘ayib **ozg‘an**.

5. Burung‘i to‘lalig‘i ketib **ozg‘inlangan** va lekin bu ozg‘inlik uning husniga kamchilik bermay bilaks yuqorilatgan.

6.Shaxidbek zakotchimiz ham shu bir necha kunning orasida bir chorak **etini yo‘qotayozdi**. (O‘tkan kunlar)

Jismoniy jarayon holatida:

1.Mulla Abdurahmon Safar bo‘zchini mehmonxonaning daxliziga kirishdayoq ko‘rib qoldi va sariq tusi **bo‘zarib ketkan** xolda ichkariga kirdi. (Mehrobdan chayon)

2. Kumushbibi yig‘idan **qizarg‘an** katta ochib so‘radi. (O‘tkan kunlar)

3.Otabek **qip –qizil qizarib** gunohkorlardek yerg‘a qarag‘an edi.

4.Saodat **qizarib -bo‘zarib** chetga burilib olg‘an edi.

5.Odatdagidan ham **rangi o‘chgan** Abdurahmon bularning imo-ishoratiga ishtrok etmadi Ushbu misollarda jismoniy jarayon fe‘llari “jonli”, “harakatchan” ko‘rinishga ega. Bu jarayon asosan insonlarning muayyan a‘zosi-tana, yuz a‘zosi bilan bog‘liq. Mazkur fe‘llarga “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” da quydagicha izoh beriladi.

“Qonsizlanmoq“ - qoni , rangi qochmoq, rangi o‘chmoq , oqarmoq. Safar bo‘zchining bu so‘zidan imomning qonsiz rangi yana qonsizlangan, olamunchoq ko‘zi allanechukholatga kirgan edi. (Abdulla Qodiriy.Mehrobdan chayon)

“Qizarmoq“- nojo‘ya, nomaqbul xatti-xarakati, aybi, qilmishi kamchiligi va shu kabilar uchun kimsa oldida xijolat tortmoq, izza holatga tushmoq. Bu so‘zdan Anvar **qizarib** ketdi. Ra‘no qog‘ozdan ko‘zini olib **qizardi**. Samad bo‘qoq uning bu pichingidan **qizardi**. (Abdulla Qodiriy. Mehrobdan chayon)

¹⁸⁸ R.Rasulov O‘zbek tili nazariy grammatikasi muammolari.Toshkent.2022.22-bet

Otabek **qip-qizil qizarib** gunohkorlardek yerg'a qaragan edi. Ko'p yig'lagandan **ko'zlari qizarg'an**, qovoqlari shishgan, yuzlari bo'rtgan. Uning yuzi uyatdan juda **qizarg'an**. Saodat **qizarib-bo'zarib** chetka burilib olg'an edi. Meni ko'rgach **qizarinib ketdi**. Kumushbibi yig'idan **qizarg'an ko'zini** kata ochib so'radi.

(Abdulla Qodiriy.O'tkan kunlar)

“**Bo'zarmo**” - rangi quv o'chib, oqarib ketmoq. Mulla Abdurahmon Safar bo'zchini mehmonxonaning daxliziga kirishidayoq ko'rib qoldi va **sariq tusi bo'zarib ketkan** xolda ichkariga qadam uzdi. Mulla Abdurahmon ham **bo'zarib oldi**. (Abdulla Qodiriy.Mehrobdan chayon) O'zbek oyim **bo'zarib qolib** darav esiga hindining jodusi kelin tushgan edi. Saodat **qizarib-bo'zarib** chetka burilib olg'an edi. Garchi bu ko'cha uning yuziga qizarib-oqarish va **bo'zarib – sarg'ayish** tusalari berar edi. Zaynab **bo'zarg'an** holatda uyiga yugurib ketdi. (Abdulla Qodiriy.O'tkan kunlar) Bo'zarmoq so'zida salbiy bo'yoqdorligi bilan o'ziga xos bo'lib, so'zlashuv uslubida qo'llanadi.

“**Ko'karmoq**” – qattiq zarb, sovuq yoki boshqa biror sabab ta'sirida ko'k-qoramtir tusga kirmoq (badan , yuz haqida). Ul titrar edi, **ko'karar edi**, to'lg'anar edi. Qovoq **ostlari ko'kargan**, yonig'a kelgan Otabekka ham qaramoqqa majolsiz edi. (Abdulla Qodiriy.O'tkan kunlar)

“**Ozmoq**” - eti qochib ,ozg'in tortmoq, ozg'inlanmoq, oriqlanmoq. Kumush honimning **ozg'ani** sog'inishniki. Kumushbibi yillab yotg'uchi og'riqlardek **sarg'ayib ozg'an**. (Abdulla Qodiriy.O'tkan kunlar)

“**Ozg'inlamoq**” – oriqlamoq, ozmoq. Misol: Burung'i to'laligi ketib, ozg'inlangan va lekin bu ozg'inlik uning husniga kamchilik bermay, bil'aks yuqorilatgan. (Abdulla Qodiriy.O'tkan kunlar)

“**Etini yo'qotmoq**” – Et oldirmoq. Ozmoq. Shaxidbek zakotchimiz ham shu bir necha kunning orasida qarib bir chorak etini yo'qatayozdi. (A.Qodiriy Mehrobdan chayon)

“**Kulimsiramoq**”- miyig'ida kulmoq, iljaymoq jilmaymoq. Ko'rsam bo'ladir...-dedi va **kulimsiragansimon**. Rahmat Otabekka **kulimsirab** qaradi-da, tog'asiga javob berdi. (Abdulla Qodiriy.O'tkan kunlar)

“**Kulumsimoq**”-biroz kulmoq. Kulumsiramoq bilan ma'nodosh bo'la oladi. Mohlar oyim kulimsidi, agar o'lmasam shu do'ndiq qizimni berib, Anvarni o'zim kuyav qilaman. Yigitcha ro'molimni keltirdi, tusida biroz **kulimsish** bor edi. (A.Qodiriy Mehrobdan chayon)

“**Kulmoq**” yuz, ko'z harakatlari yoki har xil tovush bilan hursandligini zavq-shavqini ifoda etmoq, kulgu ifodalamoq. Xech gap deb **kuldi**. Yana **gurr etib kulib** yubordilar. Yerga tushsa mushuk yeb qo'yadi dedi Ra'no va **kulib qotib qoldi**. (A.Qodiriy Mehrobdan chayon)

Otabekka **kulib boqdi**. Kishilarning shaqillashib so'zlashishlari, xoxolab **kulishlari** saroyini ko'kka ko'targudek. (Abdulla Qodiriy.O'tkan kunlar)

“**Iljaymoq**” ovoz chiqarmay, lab, yuz-ko'z harakati bilan kulgu ifoda etmoq. Abdurahmon turtib qo'ydi va Anvarga ishorat qilib ana ahvol degandek **iljaydi**. (A.Qodiriy Mehrobdan chayon)

Bir turlik **iljayib** yer tagidan Hasanaliga ko'z tashladi. (Abdulla Qodiriy.O'tkan kunlar)

“**Dardmanlik**” – xastalik, kasal bo'lmoq. Shundan beri Otabek **dardmand**. Ziyo aka ajablanib dedi- qanday dardmandlik Otabek sog'ku. (Abdulla Qodiriy.O'tkan kunlar)¹⁸⁹

XULOSA

¹⁸⁹ O'zbek tilining izohli lug'ati.5 jild.Toshkent 2006.

Jismoniy jarayon fe'llari tirik organizmlarning, inson va hayvon organizmining jismoniy holatini ifodalaydi. Bu fe'llar jonli mavjudodlarning tanasida, ularning muayyan a'zolarida sodir bo'lgan jismoniy holatni, jarayonni ifodalaydi.

Jonli mavjudod organizmida sodir bo'ladigan fiziologik o'zgarishlar orqli namoyon bo'ladigan fe'llarni jismoniy jarayon fe'llari deb ayta olamiz.

REFERENCES

1. O'zbek tilining izohli lug'ati.5 jild.Toshkent 2006.
2. R.Rasulov.O'zbek tili fe'llarining ma'no tuzilishi.Toshkent.2008.
3. R.Rasulov O'zbek tili nazariy grammatikasi muammolari.Toshkent.2022
4. Abdulla Qodiriy O'tkan kunlar. Toshkent. 2016
5. Abdulla Qodiriy Mehrobdan chayon. Toshkent. 2019

SUG'URTA KOMPANIYASI EKSPERT MA'LUMOTLAR BAZASINI YARATISH VA UNDA FOYDALANISH

Mansurov Sardorjon Murod o'g'li

TATU Farg'ona filiali

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7978728>

Annotatsiya. Sug'urta kompaniyalari oldida turgan muammolarni, ularga yetkazilgan zararni kamaytirishni masalalari ko'rib chiqilgan. Sug'urta kompaniyalarning firibgar mijozlarni aniqlashning aqlli tizimini ishlab chiqish uchun lingvistik o'zgaruvchilardan foydalanish imkoniyatini beradigan produksion-freym expert tizimlar bilan ishlash uchun qobiq dasturiy ta'minot EsWin dasturiy ta'minot ishlatilgan.

Kalit so'zlar: ekspert tizimi, EsWin, sug'urta, sug'urta kompaniyalari, mijoz - firibgar.

CREATING AND USING AN INSURANCE COMPANY EXPERT DATABASE

Abstract. Problems faced by insurance companies, issues of reducing the damage caused to them were considered. The shell software EsWin software was used to work with production-framework expert systems that allow the use of linguistic variables to develop an intelligent system for identifying fraudulent customers of insurance companies.

Keywords: expert system, EsWin, insurance, insurance companies, customer - fraudster.

СОЗДАНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭКСПЕРТНОЙ БАЗЫ ДАННЫХ СТРАХОВОЙ КОМПАНИИ

Аннотация. Рассмотрены проблемы, с которыми сталкиваются страховые компании, вопросы снижения причиняемого им ущерба. Программная оболочка EsWin была использована для работы с производственно-фреймворковыми экспертными системами, позволяющими использовать лингвистические переменные для разработки интеллектуальной системы выявления мошеннических клиентов страховых компаний.

Ключевые слова: экспертная система, EsWin, страхование, страховые компании, клиент-мошенник.

Sug'urta - bu ulkan kelajakka ega, deyarli foydalanilmagan bozorga asoslangan rivojlanayotgan soha. Bu prognozning asosi shundan iboratki, dunyoning ko'pgina rivojlangan mamlakatlarida sug'urta kompaniyalari o'z imkoniyatlari va ularda jamlangan kapital miqdori bo'yicha banklar bilan bir qatorda bo'lib, iqtisodiyot moliya sektorining muhim tarmog'i hisoblanadi.

So'nggi yillarda foydalanuvchilarga ma'lumotlar bazalarini, shu jumladan ekspert tizimlarini yaratishga imkon beruvchi yangi ishlanmalarni avtomatlashtirish vositalari paydo bo'ldi.

Ekspert tizimlari (ES) sun'iy intellekt (AI) usullarini qo'llash va rivojlantirishda muhim amaliy natija sifatida paydo bo'ldi - kompyuterlar yordamida intellektual (ijodiy) xarakterdagi muammolarni hal qilish usullarini o'rganadigan ilmiy fanlar to'plami.

AI sohasi qirq yildan ortiq rivojlanish tarixiga ega. U boshidanoq, boshqalar qatori hali ham tadqiqot ob'ekti bo'lgan bir qator juda murakkab muammolarni hal qildi: avtomatik teoremani isbotlash, mashina tarjimai (bir tabiiy tildan ikkinchisiga avtomatik tarjima), tasvirni aniqlash va sahna tahlili, harakatni rejalashtirish robotlari, o'yinlarning algoritmlari va strategiyalari.

ET - ma'lum bir mavzu bo'yicha muammolarni hal qilishda mutaxassis funksiyalarini bajaradigan dasturlar to'plami. ET maslahat beradi, tahlil qiladi, konsultatsiya o'tkazadi, tashxis qo'yadi. Korxonalarda ETning amaliy qo'llanilishi ish samaradorligi va mutaxassislarning malakasini oshirishga yordam beradi.

Ekspert tizimlarini ishlab chiqishdagi asosiy qiyinchiliklardan biri ishlab chiqilayotgan tizimning funktsionalligi uchun talablarni shakllantirishning aniqligidir. Tizimning ishlashiga qo'yiladigan talablarni to'g'ri shakllantirish uchun fan sohasini tahlil qilish va mavzu tushunchalari o'rtasidagi asosiy tushunchalar va munosabatlarni aks ettiruvchi grafik shaklida u haqidagi bilimlarning norasmiy tavsifini ishlab chiqish kerak.

Ekspert tizimlari (ES) sun'iy intellekt (AI) sohasidagi yorqin va tez rivojlanayotgan sohadir. ET o'z hayoti davomida o'ziga bo'lgan qiziqishning ortishi sababi ularni inson faoliyatining turli sohalaridagi muammolarni hal qilishda qo'llash imkoniyatidir. Ehtimol, bitta ET yaratilmaydigan yoki hech bo'lmaganda bunday urinishlar amalga oshirilmaydigan muammoli soha yo'q.

ET - bu o'z vakolatlari sohasidagi muammoni hal qilishda mutaxassisning funksiyalarini bajaradigan dasturlar yoki dasturiy ta'minot to'plami. ES, xuddi insoniy mutaxassis kabi, o'z ish jarayonida bilim bilan ishlaydi. ETning ishlashi uchun zarur bo'lgan fan sohasi haqidagi bilimlar ma'lum bir shaklda rasmiylashtiriladi va kompyuter xotirasida tizimni ishlab chiqish jarayonida o'zgartirilishi va to'ldirilishi mumkin bo'lgan bilimlar bazasi shaklida taqdim etiladi.

ET maslahat beradi, tahlil qiladi, tasniflaydi, maslahat beradi va tashxis qo'yadi. Ular odatda inson mutaxassisi tomonidan tajriba talab qiladigan muammolarni hal qilishga qaratilgan. Protessual tahlildan foydalanadigan mashina dasturlaridan farqli o'laroq, ET deduktiv fikrlash asosida tor mavzudagi (muayyan mutaxassislik sohasi) muammolarni hal qiladi. Bunday tizimlar ko'pincha tuzilmagan va noto'g'ri aniqlangan muammolarni hal qilishga qodir. Ular evristikani, ya'ni shiftdan olingan qoidalarni chaqirish orqali tuzilmaning etishmasligi bilan engishadi, bu zarur bilim yoki vaqt etishmasligi to'liq tahlil qilish imkoniyatini istisno qiladigan tizimlarda foydali bo'lishi mumkin.

ETning asosiy afzalligi - bilimlarni to'plash, ularni uzoq vaqt davomida saqlash, yangilash va shu bilan ma'lum bir tashkilotning unda malakali mutaxassislar mavjudligidan nisbiy mustaqilligini ta'minlash qobiliyatidir. Bilimlarni to'plash eng yaxshi, tasdiqlangan echimlardan foydalangan holda korxonada ishlaydigan mutaxassislarning malakasini oshirishga imkon beradi.

ET va boshqa dasturiy mahsulotlar o'rtasidagi asosiy farqlar nafaqat ma'lumotlardan, balki bilimlardan, shuningdek, qarorlar qabul qilishning maxsus mexanizmi va mavjud bo'lganlar asosida yangi bilimlardan foydalanishdir. ESdagi bilimlar kompyuterda oson qayta ishlanadigan shaklda taqdim etiladi. ESda muammoni hal qilish algoritmi emas, balki bilimlarni qayta ishlash algoritmi ma'lum. Shu sababli, bilimlarni qayta ishlash algoritmini qo'llash, taqdim etilmagan muayyan muammoni hal qilishda bunday natijani olishga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, bilimlarni qayta ishlash algoritmi oldindan ma'lum emas va evristik qoidalar asosida muammoni hal qilish jarayonida quriladi. ESda muammoni hal qilish foydalanuvchilarga qulay tushuntirishlar bilan birga keladi, olingan echimlarning sifati odatda mutaxassislar tomonidan erishilganidan ko'ra yomonroq emas va ba'zan yaxshiroq. Bilimga asoslangan tizimlarda ma'lum bir fan sohasidagi masalalarni yechish qoidalari (yoki evristika) bilimlar bazasida saqlanadi. Muammolar

tizim oldiga ma'lum bir vaziyatni tavsiflovchi faktlar to'plami shaklida qo'yiladi va tizim bilimlar bazasidan foydalanib, bu faktlardan xulosa chiqarishga harakat qiladi.

Bilimga asoslangan tizimlarni qo'llash sohalarini bir nechta asosiy sinflarga guruhlash mumkin: tibbiy diagnostika, monitoring va nazorat, mexanik va elektr qurilmalaridagi nosozliklarni diagnostika qilish, o'qitish.

Aksariyat ETlar tarkibiga ko'ra bir vaqtning o'zida bir nechta turlarga bo'linishi mumkin bo'lgan bilimlarni o'z ichiga oladi. Masalan, o'quv tizimi diagnostika va rejalashtirishni amalga oshirish uchun bilimga ega bo'lishi mumkin. U kursning asosiy yo'nalishlari bo'yicha talabaning qobiliyatlarini aniqlaydi, so'ngra olingan ma'lumotlarni hisobga olgan holda o'quv rejasini tuzadi. Boshqaruv tizimi nazorat, diagnostika, prognozlash va rejalashtirish maqsadlarida qo'llanilishi mumkin. Uyni qo'riqlash tizimi atrof-muhitni kuzatishi, sodir bo'layotgan voqealarni aniqlashi (masalan, deraza ochilgan), prognozni berishi (o'g'ri uyga bostirib kirmoqchi) va harakat rejasini tuzishi mumkin (politsiyani chaqirish).

Sug'urta kompaniyasi tomonidan sotishni boshqarish AIS ishlab chiqilgan: texnologiyalar, dizayn usullari va talablari tavsiflangan, biznes-jarayonlarning axborot modellari berilgan, biznET topshirig'ini va ma'lumotlarni amalga oshirishda ma'lumotlarni to'plash, uzatish, qayta ishlash va berish uchun oqim diagrammalari keltirilgan. oqim sxemalari chiziladi.

Loyihalashtirilgan ma'lumotlar bazasi kompaniyada yuqori darajadagi avtomatlashtirishga erishish vositasidir. Uni amalga oshirish natijasida mehnat unumdorligi oshadi, kerakli ma'lumotlarni qidirishga sarflanadigan vaqt kamayadi, xodimlar axborot hisobotlarini hisoblash va yaratish bo'yicha bir qator uzoq muddatli operatsiyalardan ozod qilinadi.

REFERENCES

1. Bokovoy Y. Kichik va o'rta biznET uchun axborot tizimlarini loyihalash metodologiyasining xususiyatlari. M.: Ed. uy "Universitet", 2016. - 145 p.
2. Makarova N.V., Volkov V.B. Informatika: Universitetlar uchun darslik. - Sankt-Peterburg: Peter, 2011. - 576 p.
3. Makarova, N.V. Kompyuter fanlari. :Universitetlar uchun darslik / N. V. Makarova, V. B. Volkov. - Sankt-Peterburg. :Piter, 2011. - 576 p.
4. Paraxina, V.N. Strategik menejment: darslik / V.N.Parahina, L.S.Maksimenko, S.V.Panasenko.- M.: KNORUS, 2006. - 496 b. Pirogov V. Axborot tizimlari va ma'lumotlar bazalari: tashkil etish va loyihalash. Sankt-Peterburg: BHV, 2015. - 341 p.
5. Abdug'aniyevich, A. H., & Abdumalik o'g'li, A. A. (2022). HUDUDNING TABIIY-GEOGRAFIK XUSUSIYATLARI AHOLI JOYLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMIL SIFATIDA. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 1(12), 576-581.
6. Abdug'aniyevich, A. X. (2023). FARG 'ONA VILOYATI NORASMIY MEHNAT BOZORLARI SHAKLLANISHINING GEOGRAFIK OMILLARI. *World of Science*, 6(4), 574-580.
7. Абдуғаниев, О. И., & ўғли Абдулхамидов, А. А. (2023). Фарғона водийсида ердан фойдаланишни ўрганишда тарихий ёндашувнинг зарурати. *IQRO JURNALI*, 3(1), 51-55.

8. Abdumalik o'g'li, A. A. (2023). FARG'ONA VODIYSI TABIATI VA XO'JALIGINING AGROTURISTIK IMKONIYATLARI. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(10), 512-517.
9. Абдувалиев, А. Х., & Абдулхамидов, А. А. Ў. (2022). МАРКАЗИЙ ОСИЁ АҲОЛИСИНИНГ ДЕМОГРАФИК ВАЗИЯТИГА ТАБИИЙ-ГЕОГРАФИК ОМИЛЛАРНИНГ ТАЪСИРИ. *Academic research in educational sciences*, 3(10), 435-440.
10. Abdug'Aniyev, O. I., Turdiboeva, S. X. Q., & Abdullayeva, H. R. Q. (2022). BARQAROR TARAQQIYOT VA ETNOEKOLOGIYA. *Academic research in educational sciences*, 3(5), 94-101.
11. Hamidaxon, A. (2020). Prospects of Development of Agrotourism in Fergana Region. *AMERICAN JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITARIAN RESEARCH*, 3(1), 345-347.
12. Abdusattor, A., Nematulloh, F., Khamida, A., & Boburjon, N. (2023). ECOLOGICAL TOPONIMS AND THEIR CLASSIFICATION. *IQRO JURNALI*, 3(1), 337-340.
13. Vasiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
14. Vasiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(11), 176-182.
15. Vasiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILYIY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
16. Vasiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
17. Vasiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).
18. KHALIMBOYEVA, F., & VOSILJONOV, A. (2023). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALAR DIQQATINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOSINI NAZARIY O'RGANILISHI. *Journal of Pedagogical and Psychological Studies*, 1(5), 94-98.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИГА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МАКТАБ ВА ОИЛА ҲАМКОРЛИГИ

Юсупова Зарифахон

Тошлоқ тумани 20-мактаб ўқувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7978748>

Аннотация. Бошланғич синф ўқувчиларини ижодий фаолиятни шакллантиришида ва ривожлантиришида таълим муассасалари ўрни асосида таълим-тарбия сифатини интеграциялаш, ўқув диалогини асосида таълим жараёнини индивидуаллаштириш, ҳамкорликда ўқитиш технологияларини ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этишининг методик тизимини такомиллаштиришига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Калим сўзлар: Технология, ижодий фаолият, ижодкорлик, бошланғич синф.

SCHOOL AND FAMILY COOPERATION IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY FOR PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract. Special attention is being paid to the integration of the quality of education based on the role of educational institutions in the formation and development of creative activities of primary school students, the individualization of the educational process based on educational dialogue, the development and implementation of collaborative teaching technologies, and the improvement of the methodological system.

Key words: Technology, creative activity, creativity, elementary school.

СОТРУДНИЧЕСТВО ШКОЛЫ И СЕМЬИ В РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. Особое внимание уделяется интеграции качества образования на основе роли образовательных учреждений в формировании и развитии творческой деятельности младших школьников, индивидуализации образовательного процесса на основе учебного диалога, разработке и реализации совместных технологий обучения, совершенствование методической системы.

Ключевые слова: Технология, творческая деятельность, креативность, начальная школа.

Дунёда инсон капиталига бўлган эҳтиёжнинг ортиши “ижодий фаолият” категорияларига турли маданий, таълимий ва ижтимоий-иқтисодий муносабатларни назорат қилиб турувчи, бошланғич синф ўқувчиларининг ижодий фаолиятига баҳо берувчи зарурий ўлчов сифатида қаралишига сабаб бўлмоқда. Дунёнинг етакчи таълим муассасаларида бошланғич синф ўқувчиларининг интеллектини ва дунёқарашини ривожлантиришда аниқ ва табиий фанларни ўқитиш, интеграллашган интерфаол таълим технологиялари, виртуал ва экспериментал лойиҳаларни жорий этиш орқали бошланғич синф ўқувчиларининг ижодий фикрлаш фаолиятларини ривожлантиришнинг самарали механизмлари йўлга қўйилмоқда.

Ҳозирги кунда, жаҳонда кенг қамровли тушунча сифатида “ижод” концептини таҳлил қилиш, технологик фанларни ўқитишда бошланғич синф ўқувчиларини ижодий фаолият ва фикрлашга йўналтириш, таълимнинг компетенциявий талаблари таркибини ижодий фикрлаш даражасига оид меъзонлар, хусусиятлар асосида кенгайтиришга оид илмий-тадқиқотларга алоҳида эътибор қаратилиши кузатилади.

Глобаллашув ва ахборотлар кўламининг интенсификашуви шароитида бошланғич синф ўқувчиларини ижодий фаолиятга йўналтиришда билимларни танқидий ва ижодий ёндашувга кўра эгаллаш, табиат қонунлари ва борлиқ инъикосида ижодий фикрлашнинг бирламчи функцияларини тадқиқ этишга қаратилган тадқиқотлар фаннинг жамиятни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришдаги таъсирини ошириш, ишлаб чиқариш интеграциясини кучайтиришга хизмат қилмоқда.

Мамлакатимизда инсон, унинг ҳар томонлама камол топиши ва фаровонлиги, манфаатларини рўёбга чиқариш шароитларини яратиш, таълим

сифати ва самарадорлигини янги босқичга олиб чиқиш борасидаги изчил ислоҳотлар натижасида умумий ўрта таълим мактаблари ўқув жараёнида бошланғич синф ўқувчиларини ижодий фаолиятга йўналтириб уларни қобилиятларини шакллантириш ғоясини кенг татбиқ этиш имкониятлари оширилмоқда. Шунингдек, технология фанини ўқитишда бошланғич синф ўқувчиларнинг ижодий фаолиятга йўналтириб уларни қобилиятларини шакллантириш технологиялари таркибини кенгайтириш зарурати мавжуд.

Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, ёш авлоднинг ижодий ва интеллектуал салоҳиятини кўллаб-қувватлаш ва рўёбга чиқариш” каби устувор вазифалар белгиланиб, бу борада технология фанини ўқитиш жараёнида бошланғич синф ўқувчиларини ижодий фикрлаш қобилиятларини шакллантириш амалиётини таҳлил қилиш, ижодий фикрлаш мезонларини аниқлаштириш, бошланғич синф ўқувчиларининг интеллектуал ривожланишлари ва ўз қобилиятлари, мойилликларига мувофиқ малакаларни эгаллаш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади. Айни пайтда, инсоннинг таълимоти нафақат объектив билимлар билан, балки унинг кўп қиррали ривожланиши билан ҳам белгиланади шахсият, ички дунёга эътибор ва ҳар бир шахснинг ноёб имкониятлари бўлиб ҳисобланади.

Дунёда халқаро ташкилотлар ҳамда дунёнинг аксарият давлатлари томонидан таълим барқарор тараққиётни таъминлайдиган асосий куч сифатида эътироф этилиб, 2030 йилгача белгиланган янги таълим концепциясида “ўқитиш сифатини баҳолаш жараёни ва воситаларини такомиллаштириш, эришилган натижаларни аниқлаш имконини берувчи механизмларни амалиётга жорий этиш” долзарб вазифа этиб белгиланди.

Айниқса, бошланғич синф ўқувчиларини ижодий фаолиятни шакллантиришда ва ривожлантиришда таълим муассасалари ўрни асосида таълим-тарбия сифатини интеграциялаш, ўқув диалоги асосида таълим жараёнини индивидуаллаштириш, ҳамкорликда ўқитиш технологияларини ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этишнинг методик тизимини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ҳозирги кунда таълимга янгича ёндашувлар таъсирида таълим муассасалари фаолиятни такомиллаштиришнинг муҳим белгиси сифатида ижодий ёндашувни қарор топтириш муаммоси тадқиқ этилмоқда. Шу билан бирга таълим назарияси ва амалиёти таълим муассасаси фаолиятни илмий-методик асосда такомиллаштириш зарурлигини кўрсатмоқда.

Замонавий шароитда бошланғич синф ўқувчиларини ижодий фаолиятни ривожлантиришда таълим муассасаларнинг ҳамкорлиги қуйидагиларга асос бўлмоқда:

биринчидан, жамиятда ижтимоий ва педагогик жараёнларнинг жадал суръатларда амалга оширилаётганлиги (муносабатларнинг инсонпарварлашуви ва демократлашуви, инсон омили ролининг кучаяётганлиги, инновацион жараёнлар асосида таълим-тарбия сифатининг оила ҳамда таълим, мактаб муаммоларига халқ эътиборининг ортиб бораётганлиги ва ҳ.к.);

иккинчидан, умумий, таълим муассасаларининг ҳамкорлик ҳолати (ўқитувчи ва ўқувчиларга етарли даражада педагогик қўллаб-қувватлашнинг берилмаётганлиги, уларнинг ўқув-тарбия жараёнидан қониқмаётганликлари; ўқитувчиларнинг ўқувчилар билан инсонпарвар ва дўстона муносабатни ташкил этиш малакаларининг етарли эмаслиги ва ҳ.к.);

учинчидан, ҳамкор таълим муассасаларнинг таълимий инновацияларга катта эҳтиёж сезиши (бошланғич синф ўқувчиларининг шакллантиришга ва ривожлантиришга қаратилган таълим-тарбиянинг инновацион технологияларини ишлаб чиқиш ва дарс жараёнига татбиқ этиш ва ҳ.к.).

Хорижий таълим назарияси ва амалиётида ҳамкорликда ўқитиш (“cooperativ learning”) биргаликда ўқитиш анъанавий таълимнинг муқобили сифатида кенг тадқиқ этилган. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, ҳамкорлик самарадорлиги умумий натижа ҳисобига иштирокчиларнинг интерфаоллиги, ўзаро алоқадорлиги ва ўзаро масъулияти ва унинг такомиллашувини, гуруҳ иштирокчиларининг конструктив ўзаро биргаликдаги ҳаракатига индивидуал масъулияти ва йўналганлигини таъминлайди.

Таълим-тарбия сифатини такомиллаштириш деганда таълим-тарбия жараёнларини тизимли лойиҳалаштириш ва педагогик қўллаб-қувватлаш, қайта алоқанинг интенсивлигини таъминлаш, педагогик тизимнинг очиқлиги, динамиклиги, статистиклиги, ўқувчиларнинг ўз-ўзини ривожлантириши, интеллектуал, ҳиссий, ахлоқий, маданий, жисмоний имкониятларини фаоллаштиришга эришиш тушунилади.

Бошланғич синф ўқувчиларини ижодий фаолиятга йўналтириб ўқитишда ҳамкор таълим муассасалар ва оилалар билан биргаликда таълим-тарбия сифатини такомиллаштиришнинг асосий вазифаларига қуйидагиларни киритиш мумкин: жорий ва стратегик ривожланиш жараёнларини таҳлил қилиш механизмини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, ўқитишнинг тактик ва стратегик вазифаларини лойиҳалаштириш; таълимни бошқариш органлари, маҳаллий давлат бошқарув органлари, ўз-ўзини бошқариш органлари, ҳуқуқ-тартибот органлари, жамоат ташкилотлари ва оилалар манфаатларини устуворлигига эришиш, уларнинг ҳуқуқ ва мафаатларини ҳимоя қилишнинг самарали усулларини жорий этиш; таълим соҳасидан манфаатдор гуруҳларнинг талаб ва эҳтиёжлари ўртасидаги мутаносибликни таъминлаш, таълим-тарбия жараёнида ўқувчиларнинг индивидуаллигини тўлиқ қўллаб-қувватлаш ва фаол ҳамкорликни таъминлашга эришиш.

бошланғич синф ўқувчиларига ментал арифметикани ўргатишда мактаб ва оила ҳамкорлиги жуда муҳим омил саналади.

Бошланғич синф ўқувчиларида дарсдан ташқари ментал арифметикани ўқитишда ота-оналар билан яқиндан ҳамкорлик ўрнатиш орқали узлуксиз таълим асосидаги ўқув-билиш фаоллиги, диққатни жамлаш машқлари ижодий фаолиятга йўналтирувчи амалий машқлар, ҳамда биргаликда ўқитиш, ҳамкорликда ўқитиш ва кўргазмали амалий дарслар орқали олиб борилса самарали бўлади.

Тадқиқот доирасида олиб борилган изланишларимиз бошланғич синф ўқувчиларини ижодий фаолиятга тайёрлашда таълим муассасаларининг ва оилаларни ўрни жуда ҳам муҳимлиги аниқлаштирилди.

Шунингдек, бошланғич синф ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаоллиги дарс машғулотларидаги мустақиллик ва ментал арифметик амалларни бажаришдаги жамоавийлик, ўйин асосида тушунтириш ва ностандарт мисолларга ностандарт ёндашувни ўргатиш орқали такомиллаштирилади.

REFERENCES

221. Oljayevna, O., & Shavkatovna, S. (2020). The Development of Logical Thinking of Primary School Students in Mathematics. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(2), 235-239.
222. Uljaevna, U. F., & Shavkatovna, S. R. (2021). Development and education of preschool children. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*, 11(2), 326-329.
223. Shavkatovna, S. R. N. (2021). Methodical Support Of Development Of Creative Activity Of Primary School Students. *Conferencea*, 74-76.
224. Shavkatovna, S. R. (2021). Developing Critical Thinking In Primary School Students. *Conferencea*, 97-102.
225. Shavkatovna, S. R. (2021). Methodological Support for The Development of Primary School Students' Creative Activities. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 2, 121-123.
226. Ra'noxon, S. (2022). BOSHLANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARIDA MATEMATIKAGA MUNOSABAT. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMYIY JURNALI*, 2(11), 203-207.
227. Shavkatovna, S. R. (2021). Improvement of methodological pedagogical skills of developing creative activity of primary school students. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 289-292.
228. Шарофутдинова, Р., & Абдуллаева, С. (2022). ФИКРЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МЕНТАЛ АРИФМЕТИКА. *IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMYIY JURNALI*, 2(11), 235-239.
229. Maxamadaliyevna, Y. D., Oljayevna, O. F., Qizi, T. D. T., Shavkatovna, S. R. N., & Anvarovna, A. O. (2020). Pedagogical Features Of Mental Development Of Preschool Children. *Solid State Technology*, 63(6), 14221-14225.
230. Shavkatovna, S. R., & Gulbahor, R. (2021). THE IMPORTANCE OF MENTAL ARITHMETIC IN MENTAL DEVELOPMENT IN CHILDREN. *Conferencea*, 68-70.
231. Maxamadaliyevna, Y. D. O. Oljayevna, O. F. (2020). Tursunova Dilnavoz To „lqin qizi, Sharofutdinova Ra'noxon Shavkatovna, Ashurova Oygul Anvarovna. Pedagogical features of mental development of preschool children. *Solid State Technology*, 63(6).
232. Mahpuza, A., Rahmatjonzoda, A., & Zilola, X. (2022). ATTITUDE TO MATHEMATICS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(11), 208-212.
233. Mirzaxolmatovna, X. Z., Nematovna, R. S., & Shavkatovna, S. R. (2022). FORMS OF THINKING IN THE PROCESS OF STUDYING MATHEMATICS. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(12), 259-263.
234. Maxamadaliyevna, Y. D., & Oljayevna, O. R. F. (2020). Tursunova Dilnavoz To „lqin qizi, Sharofutdinova Ra'noxon Shavkatovna, Ashurova Oygul Anvarovna. Pedagogical features of mental development of preschool children. *Solid State Technology*, 63(6).

235. Ra'noxon, S., Mahpuza, A., & Rahmatjonzoda, A. (2022). THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING WITH THE HELP OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(11), 881-885.
236. Mahpuza, A., & Rahmatjonzoda, A. (2022). THE USE OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MATHEMATICS LESSONS IN ELEMENTARY SCHOOL. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(11), 213-217.
237. Shavkatovna, S. R. N. (2022). THE ROLE OF FOREIGN EXPERIENCES IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 128-133.
238. Шарофутдинова, Р. Ш. (2022). БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(3), 149-158.
239. Shavkatovna, S. R. (2023). DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AS A SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY. *Open Access Repository*, 4(03), 51-59.
240. Aminova, F., Ahlimirzayev, A., & Sharofiddinova, R. (2023). USING THE PRINCIPLE OF INTERDISCIPLINARY RELATIONSHIP IN STUDYING DIFFERENTIAL EQUATIONS IN SPECIALIZED SCHOOLS AND ACADEMIC LYCEUMS.
241. Iqboljon, S. (2022). Boshlang'ich Sinf O'quv Jarayonida Axborot Texnologiyalaridan Foydalanish. *Ijodkor O'qituvchi*, 2(20), 137-140.
242. Iqboljon, S. (2022). KOMPYUTER YORDAMIDA DARSLARNI TASHKIL ETISH. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 1(9), 246-249.
243. Sharofutdinov, I. (2023). DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 424-429.
244. Sharofutdinov, I. (2023). THE ACTUAL STATUS OF THE METHODOLOGY OF DEVELOPING ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF INFORMING EDUCATION. *Академические исследования в современной науке*, 2(12), 206-213.
245. Sharofutdinov, I. (2023). BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING AMALIYOTDA QOLLASH. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(7), 54-58.
246. Sharofutdinov, I. (2023). PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK FANLARNING BO'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI. *Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(6), 17-24.
247. Sharofutdinov, I. (2023). TA'LIMNI AXBOROTLASHTIRISH SHAROITIDA BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK TIZIMI. *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика*, 2(14), 13-19.
248. Sharofutdinov, I. (2023). TA'LIMNI AXBOROTLASHTIRISH SHAROITIDA BO 'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MODELI. *Наука и технология в современном мире*, 2(13), 77-84.

249. Sharofutdinov, I. (2023). STRUCTURE AND COMPONENTS OF THE DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS IN THE CONDITIONS OF EDUCATION INFORMATION. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(4), 574-580.
250. Sharofutdinov, I. (2023). FORMS OF SELF-DEVELOPMENT IN FUTURE PEDAGOGUES BASED ON THE ACMEOLOGICAL APPROACH IN THE PROCESS OF INFORMATIZATION OF EDUCATION. *Science and innovation*, 2(B3), 5-8.
251. Usmonjon o'g'li, S. I. (2022). TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI TEXNALOGIYA. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 1(12), 120-128.
252. Vasiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
253. Vasiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(11), 176-182.
254. Vasiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
255. Vasiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
256. Vasiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).
257. KHALIMBOYEVA, F., & VOSILJONOV, A. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR DIQQATINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOSINI NAZARIY O'RGANILISHI. *Journal of Pedagogical and Psychological Studies*, 1(5), 94-98.

INTERACTIVE TEACHING METHODS

Mavlonova Shaxzoda

Fergana state university

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7978762>

Abstract. *One of the main elements of the lesson is explanation of a new material, which includes the questions envisaged by the curriculum for this discipline. The main requirement for the lessons of explanation of the new material is the conscious assimilation of the material. In order to achieve this and to help students to take the next step in learning a foreign language, it is necessary to carefully explain the terms and concepts. For this, the teacher must use modern innovative technologies.*

Key words: *question, assimilation, achieve, concept, topics, innovative technologies.*

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация. *Одним из основных элементов урока является объяснение нового материала, включающего вопросы, предусмотренные учебным планом по данной дисциплине. Основное требование к занятиям по объяснению нового материала - сознательное усвоение материала. Чтобы добиться этого и помочь учащимся сделать следующий шаг в изучении иностранного языка, необходимо тщательно объяснять термины и понятия. Для этого педагог должен использовать современные инновационные технологии.*

Ключевые слова: *вопрос, усвоение, достижение, концепция, темы, инновационные технологии.*

This work is devoted to the introduction of new topics using effective innovative technologies in the process of teaching English. Today, the goal of ESP training is not only to read and understand professional texts, but also to develop critical thinking, the ability to express thoughts and ideas. Innovative methods contribute to better mastering such skills as writing, reading, listening and speaking.

The use of interactive technologies in teaching English opens up new possibilities. Innovative tools are simple to use, their role is great in intensifying the lesson and increasing its emotional impact on students. It is vivid, colorful, interactive. The interactive teaching method creates a motivated interest among students in the English language, contributes to more effective learning of students, contributes to the development of socio-cultural education, enriches communication experience, provides adequate behavior in the context of intercultural interaction.

Learning foreign languages no longer a pastime: it is necessity, because it results in students achieving divergent thinking, creativity and cognitive development. According to the view of the President of the Republic of Uzbekistan, Sh.M.Mirziyoyev, we should create the necessary conditions for the youth to acquire deep knowledge and modern professions and train a highly qualified workforce, young specialists capable of taking on responsibility for the future and further development of the country¹⁹⁰. In addition, our President states that in the system of

---

¹⁹⁰ Mirziyoyev Sh. M. Erkin va farovon demokratik Ozbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag`ishlangan Oliy Majlis palatasining qo`shma majlisidagi nutq. – Toshkent: “O`zbekiston”. 2016

education we attach a great importance to teaching students not merely liberal arts and vocational skills, but also required learning of foreign languages¹⁹¹.

Moreover, according to the Resolution №1875 signed by the first President of the Republic of Uzbekistan on December,10, 2012, “About the measures on further development of foreign language teaching and learning system”¹⁹², as well as according to our president Sh. M. Mirziyoyev’s strategies the main goal of teaching English has become to encourage students to use the target language in their life and develop their communicative skills, competency and culture using different effective innovative ways of teaching English.

Stories teach us about life, about ourselves and about others. Storytelling is a unique way for students to develop an understanding, respect and appreciation for other cultures, and can promote a positive attitude to people from different lands, races and religions.

Storytelling activities are a great way to allow students to express themselves freely and creatively in an authentic and real way.

The graduation project paper is devoted to the study of “Improving speaking ability through Storytelling”. For the purpose of radical improvement of the system of higher education, radical revision of the content of personnel training based on the priorities of socio-economic development of the country, creation of necessary conditions for training highly qualified specialists in accordance with international standards The Decree of the President of the Republic of Uzbekistan № PD-2909 outlines the most important tasks for further improvement and comprehensive development of the higher education system¹⁹³. Each higher education institution maintains close partnerships with the world's leading scientific institutions, introduces the educational process with advanced pedagogical technologies, curricula and teaching materials based on international educational standards. attraction of highly qualified teachers and scholars from foreign partner educational institutions on the basis of introduction of master classes in educational and pedagogical activity, training courses on the basis of the system of higher education institutions of the Republic and other relevant issues such as organizing internships, retraining and professional development for faculty and staff.

Today is the whole world teaching foreign languages, especially English has become an essential part of education in all its branches. We can even find two main types of English language teaching methodology like teaching English using traditional and modern methodology. But at the latest period in the whole world teachers tend to use modern methodology all the time. This becomes clear when we look at the results achieved using these two methods. As results show today modern methodology allows learns to communicate the real language rather than the traditional method. Taking into consideration this factor the government of our country is doing a lot in order to develop foreign language teaching in Uzbekistan using modern methodology. As it is mentioned in this decree, it is important to teach foreign languages using communicative methods, which enables teachers to encourage their students to become creative learners. In this work we decided to analyze the peculiarities of both traditional and modern methodology of

---

¹⁹¹ Jalolov J., Makhkamova G., Ashurov Sh. English Language Teaching Methodology, Tashkent-2015

¹⁹² Karimov I.A. Presidential Decree №1875, About the measures on further development of foreign language teaching and learning system, 2012

¹⁹³ Decree on April 30,2017 of the president of the Republic of Uzbekistan Sh.M.Mirziyoev on “Measures for the Further Development of Higher Education”

teaching English. Clearly, one of the aims of any methodology in foreign language teaching is to improve the foreign language ability of the student. However, traditional methodology is based largely on a reduction on the integrated process of using a foreign language into subsets of discrete skills and areas of knowledge in isolation. Following on from this, traditional methodologies are strongly associated with the teaching of language which is used in a certain field related to the students' life or work. As stated in the book "Teaching English as a foreign language", "the recognition that many students of English need the language for specific instrumental purposes has led to the teaching of ESP-English for Special or teaching output created: they uniform the reader about "the proliferation of courses and materials being designed to teach English for science, medicine, agriculture, engineering, tourism and like"¹⁹⁴, which actually meant that the content of the course was limited to the specific vocabulary and grammar of the chosen field. Unlike traditional methodology, modern mythology is much more student-centered. According to Jim Scrivener, the teacher's main role is to "help learning to happen" which includes "involving" students in what is going on "by enabling them to work at their own speed, by not giving long explanations, by encouraging them to participate talk, interact, do things, etc"¹⁹⁵.

The reason of choosing this theme is that we are interested in methods of teaching English focusing on the development of language learning skills. Teaching should be student-centered, motivation springs from within, it can be sparked, but not imposed from without, language learning and teaching are successful when they meet student's needs in particular circumstance, the acquired language skills must serve the students in everyday life. Language teaching and language learning are successful if they look like a cooperation process when one's feelings, values and aspirations are revealed either at a very deep level or in surface activities such as games, simulations, dramatizations, etc. Students should acquire knowledge of the language actively through use as experience is constantly transformed by deeds. Control of language includes the ability to understand messages and implicate them in the context. Development of language control is impossible without creativity when students experience the use of the new language as an important social skill.¹⁹⁶ Various activities are related to literary, historical, philosophical, sociological or other content being studied in the language. New medium present additional opportunities for students to view and hear themselves as they attempt to use the language in authentic ways. As for testing, it shouldn't be punitive, it should be a learning experience that is part of the on going course, involving students in working out interesting problems, being motivational and a means of growth for students. Interactive methods make it possible entrance another culture, developing are tolerance for difference without confusion of the own sense of identity. The use of interactive methods also implies taking the language and its learning out of the classroom as the world opens up through travel, technology and shared interests. Second language learning is a developmental process. Learners use existing knowledge to make the

---

¹⁹⁴ Celce-Murcia, M. (Ed.). (2001). Teaching English as a second or foreign language. Boston: Heinle & Heinle.

¹⁹⁵ Pat Grogan. English pronunciation. Longman-London, 2000, 57 pages.

¹⁹⁶ Кадилова Ф. X. New approaches and modern methods of teaching foreign language pronunciation // Молодой ученый. — 2016. — №25. — С. 542-544. — URL <https://moluch.ru/archive/129/35514/>.

incoming information comprehensible and they must actively use the new information, while introduction, interactive methods teacher should take into considerations students preferred learning style and to much the teaching style to achieve optimal learning in the classroom.

Nowadays our country is looking like a big construction field, where new industrial enterprises, buildings of educational centers, changing and improving the outlook of towns and promote increase of the social economic and cultural level of life of the Uzbek people.

Uzbekistan is directly and purposefully going forward on its own way of development that is thoroughly and basically thought over by the President of the Republic. Worldwide reforms in multinational state during the years of independence are being effected and will be effected for the noble goal itself- peace, prosperity and happy life.

In the given theoretical part of work it is necessary to pay attention on those basic statements in which the most essential parts of activity are reflected and generalized. That means the methodical principles underlying teaching.

Principles of teaching are understood as starting statements which determine the purposes, the contents, methods and the organization of teaching and are shown in interrelation and interconditionality. In our case principles are used to define strategy and tactics of teaching English language at all stages practically in each point of educational process.

As far as the result of teaching of students foreign language is formation their skills of using language as means of intercourse, the leading principle is the principle of a communicative orientation.

Its main function is in creation of all conditions of communications: motives, purposes and problems of intercourse. The communicative orientation defines selection and the organization of language material, its situational conditionality, communicative value both speech and training exercises, communicative formulation of educational problems, organization and structure of the lesson. This principle assumes creation of conditions for speaking and intellectual activity of students during each moment of teaching.

Proceeding from the aforesaid teacher should follow the rules:

1) Principle of communicative orientation

- Rule 1 - Selection of situations.
- Rule 2 - Recurrence and novelty.
- Rule 3 - Participation of everyone in intercourse.
- Rule 4 - Favorable conditions for intercourse.
- Rule 5 - Communicativeness of tasks.

As far as students have still insignificant experience of collective intercourse and they are taught not only to associate in English, but also to associate in general, teacher should provide the support on students' realizing the models of intercourse in native language, realizing the communicative function of this or that language unit. Realization of this principle is carried out through system of cognitive problems, solving which students "open" laws of the native language.

On the basis of this realizing there is student's acquaintance with the form and functions of corresponding units of English language.

Proceeding from this, it is possible to plan some rules - following which allows realizing this principle in teaching and educational process.

2) Principle of support on the native language:

- Rule 1. Display of generality between Russian and English languages.
- Rule 2. Formation of the common educational skills.
- Rule 3. Use of similarity and distinctions in the script.
- Rule 4. Use of similarity and distinctions in pronunciation.
- Rule 5. Uses of carry and avoidance of interference in teaching vocabulary and grammar.

It is established, that for each kind of speaking activity "set" of actions and even the lexical and grammatical registration. It has allowed to formulate methodical principle of the differentiated approach in teaching a foreign language.

Thus the differentiation is carried out as though at different levels of generalization - precise differentiation is conducted in teaching:

- oral and written speech;
- speaking and listening;
- reading aloud and reading silently;
- script and spelling.

In teaching English language process of integration is realized, it shows, first of all, that mastering of various aspects of language, its phonetics, grammar, lexicon occurs not separately as certain discrete components of language, but is also integrated. Students seize and acquire them during carrying out of speech actions which realization can demand the use of a word, word forms, a word-combination, superphrase unity and, at last, the text, caused by situations of intercourse.

Considering the given specific principle of teaching the English language it is possible to formulate rules, their observance will help the teacher to realize this principle.

3) Principle of differentiation and integration:

- Rule 1. The account of specificity of each kind of speaking activity.
- Rule 2. Use of teacher's speech and sound recording for listening.
- Rule 3. Teaching monologic speech, proceeding from features of each form.
- Rule 4. Teaching reading aloud and silently in view of features of each form.
- Rule 5. Mastering of aspects of language in speech units.
- Rule 6. Use semi-typed font in teaching writing.

In a basis of teaching any subject at institute including foreign language, there are general didactic principles. Such principles are: scientific character, availability, presentation in teaching, an individual approach in conditions of collective work and others.

Specific and general didactic principles express typical, main, essential, that should characterize teaching a foreign language at institute and, first of all at the beginning stage where bases of mastering are pawned by this subject. The understanding of action of principles of teaching and direct use of rules will allow the teacher to carry out teaching effectively.

REFERENCES.

1. Abdugofurovna, J. N., & Turgunovna, M. S. (2022). The Problems In Teaching Language. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES* ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876, 16(5), 46-48.

2. Jumaniyazova, N. A. O., & Mavlonova, S. T. U. (2022). CHET TILINI O'RGATISHDA KOMMUNIKATIV PRINSIPLAR HAMDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYANING ROLI. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(2), 118-120
3. 3.Turg'Unovna, MS (2022). Yangi O'zbekistonda diniy-dunyoviy qarashlar. *Ta'lim fidoyilari*, 8 , 115-120 4.Ernazarov, G., & Mavlonova, S. (2023). INDICATORS OF SPEED PHYSICAL QUALITY OF STUDENTS. *Science and innovation*, 2 (B1), 177-183.
4. 4.Shahzoda, M., & Khurshida, A. (2022). Muhaddis, whose eyes have returned to the light. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 11(11), 278-281.
5. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
6. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIIY JURNALI, 2(11), 176-182.
7. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILIIY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
8. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.
9. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).
10. KHALIMBOYEVA, F., & VOSILJONOV, A. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR DIQQATINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOSINI NAZARIY O'RGANILISHI. *Journal of Pedagogical and Psychological Studies*, 1(5), 94-98.

INFLUENCE OF NATURAL-CLIMATE FACTORS ON ROAD AND VEHICLE CONDITIONS

Isakova Gulkhan Qiyas qizi

A trainee- teacher of Karakalpak State University

gulxanisakova22@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7979131>

Abstract. *The article is devoted to the problem of the influence of natural and climatic factors on roads. Influence of natural and climatic factors on road construction, regularities of the moisture-thermal regime of the road base. The rise of the road surface from the ice on the roads (deep). The influence of natural and climatic factors on the surface of the road surface and the conditions for the movement of cars is presented.*

Key words: *natural and climatic factors, road surface, highways, soil properties.*

ВЛИЯНИЕ ПРИРОДНО-КЛИМАТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ДОРОЖНО- АВТОМОБИЛЬНЫЕ УСЛОВИЯ

Аннотация. *Статья посвящена проблеме влияния природно-климатических факторов на автомобильные дороги. Влияние природно-климатических факторов на дорожное строительство, закономерности влаготеплового режима дорожного основания. Подъем дорожного покрытия ото льда на дорогах (глубокий). Представлено влияние природно-климатических факторов на поверхность дорожного покрытия и условия движения автомобилей.*

Ключевые слова: *природно-климатические факторы, дорожное покрытие, автомобильные дороги, свойства грунта.*

Climate and weather are components of natural factors that significantly affect the transport and operational characteristics of roads, the mode and safety of traffic, that is, the driving conditions on the road and the mode of its operation. Roads are subject to constant and varied impacts of natural factors. These effects can be divided into two types:

- *impact on the condition of the floor and pavement as a supporting structure, resulting in changes in its strength, durability and performance characteristics;*
- *affects the state of the road surface as if it were a slippery surface, as a result of which the state of this surface changes, rolling resistance, road grip and, as a result, the interaction of the car with the road worsen.*

In addition, the condition of the car and the driver is influenced by natural and climatic factors, as well as the entire environment, that is, all driving conditions.

Weather, weather conditions, weather conditions and meteorological conditions are used as synonyms and mean the state of the atmosphere, characterized by a set of values of meteorological phenomena, factors or elements at a certain time in a certain place Climate or meteorological phenomena, elements (factors) - individual characteristics of atmospheric conditions observed on weather stations (atmospheric pressure, temperature, air humidity, wind, precipitation, fog, blizzard, etc., as well as their combination). Each meteorological factor is characterized by the probability of occurrence (recurrence), duration of impact and subsequent impact, intensity. Information on the duration and intensity of exposure can be found in climate guides or obtained from the nearest weather station on the road.

Climate (climatic conditions) is a statistical regime of weather conditions over a long period of time (from a year to several decades), that is, it is a natural sequence of atmospheric processes in a certain area, the weather characteristic of this area sets the weather regime. The **microclimate** is the climate of a small area, due to differences in topography, vegetation, soil conditions, water bodies, buildings, etc. The influence of metrological factors on conditions is transmitted through the state of the road surface, the interaction of the car with the road and the driver's perception of traffic conditions, this means regular seasonal changes in the sublayer and overlying layers. humidity and temperature.

Complex processes take place in the road structure (covering + subgrade): heating, cooling, freezing, melting, evaporation, condensation, sublimation (a substance passes through a liquid and immediately passes from a solid state to a gaseous state). As a result, processes of heat and mass transfer or heat and moisture diffusion (HWM) regularly occur in the road structure, causing changes in humidity and temperature.

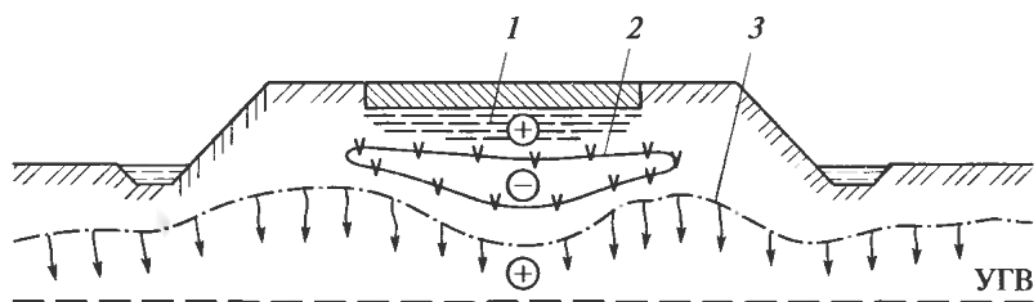
In spring, the ground first melts under the road surface. At this time, the ice migrates from top to bottom under the action of the liquid potential and its own mass and turns into a liquid phase, which remains in the frozen, practically impermeable ground. A few days later, a water-saturated state appears on the surface of the frozen soil - the upper part of the road surface under the subgrade (Pic.5). The road surface loses strength, is destroyed by traffic, its material is mixed with liquefied soil.

The impact of environmental factors on the road causes heat and moisture exchange in the layers of the pavement and the road. This is a complex and interrelated process. Changes in temperature cause migration (slow movement) of moisture. The accumulation of moisture and the transition of moisture into another form contribute to the transfer of heat. Therefore, the processes of heat and moisture exchange should be considered jointly. It has been established that the soil and layers of coatings are breathable, and the holes in them communicate with each other. Consequently, in the soil and floor layers there are conditions for mass transfer: air exchange and vapor exchange. If soil moisture is less than its total moisture capacity, exchange is possible, i.e. $W_1 > W_2$. At full moisture capacity, all the pores of the soil are filled with a liquid phase and air and vapor exchange stops.

In water-unsaturated soils, moisture is in a two-phase state: W_p - water vapor is always in a saturated state (relative humidity of air vapor $d \approx 100\%$) and W_l - liquid phase. The phase ratio is constantly changing and depends on the total soil moisture. In frozen soils, an additional solid phase appears - ice, the amount of which is proportional to the value of t_b . At soil temperatures t_T below 0°C , not all liquid phases turn into ice, partly due to salinity and molecular forces arising from soil particles. The temperature of ice formation, depending on the mineralogical composition of the soil, ranges from -0.5°C to -2.5°C for sands. Even at very low soil temperatures at $t_g = -20 \dots -50^\circ\text{C}$, part of the liquid phase does not freeze. Therefore, the diffusion of water vapor, the migration of the liquid phase and the formation of ice occur throughout the winter period. The liquid phase evaporates and freezes, and the water vapor condenses into a liquid or solid phase. Heat transfer in road structures occurs due to three components. The main part of the heat is transferred from particle to particle due to thermal conduction (conduction). The second component of heat transfer is the heat of phase transitions

during freezing - melting, condensation - evaporation, oblination - sublimation. The third, convective, component of heat transfer is insignificant (2...3%) and can be neglected.

The liquid phase moves due to the presence of two potentials - concentration and temperature. Due to the first potential, the liquid phase moves from areas of high humidity to areas of low humidity (concentration migration). This potential prevails when the liquid phase is displaced (95...98%). Due to the second potential, thermal migration of the liquid phase occurs in the amount of 2...5%. Thus, if two soil zones with the same temperature but different humidity ($W_{197} > W_{198}$) come into contact, there will be migration from areas with higher humidity (W_1) to areas with lower humidity (W_2). This can be explained as follows. With an increase in humidity W_1 , the thickness of the water film increases, a decreases, r increases, and the vapor pressure p_n compressible by the water film increases. In this case, p_1 increases. Since $p_1 > p_2$, moisture moves from zone W_1 to zone W_2 .

Road surface during soil thawing:

1 - liquefied soil; 2 - water units; 3 - line of soil freezing; GWL - groundwater level

When the wheels of the car hit the bottom, water accumulates on the surface of the road through the cracks. As the soil thaws, moisture moves to the lower layers of the soil. Humidity begins to decrease, soil strength increases, and subsidence stabilizes.

REFERENCES

1. Motilev, Y. P. Ustoychivost zemlyanogo polotna avtomobilnykh dorog v zasushliviyykh i pustynnykh rayonax. – : Transport, 1969 – 230 p.
2. Efimenko, S. V. Primenenie informatsionnyx sistem pri utochnenii granits dorozhno-klimatesheskih zon / S. V Efimenko, D. N. Cherepanov // Vestnik MGSU. – 2013. – No. 6. – P.214-222.
3. Sodikov I.S. Akramov Z.M. Atlas to Uzbekistan. - T.: GUGK, 2011. - 124 p

ИДЕИ ПОДХОДОВ ПРОЦЕССНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ В ДОСТИЖЕНИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЦЕЛЕЙ.

Гулхумор Жамолдинова Камолова

заведующая кафедрой “Методики преподавания языков”

Национальный центр обучения педагогов новым технологиям

Ташкентской области.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7979492>

Аннотация. В данной статье рассматриваются идеи процессно-ориентированного обучения и их роль в достижении образовательных целей. Процессно-ориентированное обучение акцентирует внимание на активном участии учащихся, развитии навыков самостоятельного мышления и применении знаний на практике. Оно способствует глубокому пониманию материала, развитию творческого мышления, самооценке и мотивации. Применение идей процессно-ориентированного обучения может повысить эффективность обучения и помочь учащимся достичь образовательных целей.

Ключевые слова: Процессно-ориентированное обучение, образовательные цели, активное участие, практическое применение знаний, самостоятельное мышление, глубокое понимание, творческое мышление, мотивация.

IDEAS OF APPROACHES OF PROCESS-ORIENTED LEARNING IN ACHIEVING EDUCATIONAL GOALS.

Abstract. This article discusses the ideas of process-based learning and their role in achieving educational goals. Process-oriented learning emphasizes the active participation of students, the development of independent thinking skills and the application of knowledge in practice. It promotes a deep understanding of the material, the development of creative thinking, self-esteem and motivation. Applying the ideas of process-oriented learning can increase the effectiveness of learning and help students achieve educational goals.

Keywords: Process-oriented learning, educational goals, active participation, practical application of knowledge, independent thinking, deep understanding, creative thinking, motivation.

В образовательном процессе существует разнообразие подходов и методов обучения, направленных на достижение образовательных целей. Один из таких подходов - процессно-ориентированное обучение. Оно акцентирует внимание на самом процессе обучения, а не только на конечных результатах. В данной статье рассмотрим идеи, связанные с процессно-ориентированным обучением и его ролью в достижении образовательных целей.

1. Активное вовлечение учащихся: Процессно-ориентированное обучение предполагает активное вовлечение учащихся в процесс обучения. Вместо пассивного прослушивания лекций учащиеся активно участвуют в деятельности, решают задачи, проводят исследования и применяют полученные знания на практике. Это способствует глубокому усвоению материала и развитию навыков самостоятельного мышления и работы.

2. Контекстуальное обучение: Процессно-ориентированное обучение основывается на применении знаний в контексте реальных ситуаций и проблем. Учащиеся сталкиваются

с задачами, которые им приходится решать в реальной жизни или профессиональной деятельности. Такой подход позволяет им осознать важность усвоения материала и его применимость в практической деятельности.

3. Развитие критического мышления: Процессно-ориентированное обучение акцентирует внимание на развитии критического мышления у учащихся. Они учатся анализировать информацию, выделять основные аспекты, оценивать достоверность и значимость данных. Это помогает им развить критическое мышление, способность к самокритике и принятию обоснованных решений.

4. Осознание собственного обучения: Процессно-ориентированное обучение способствует развитию само регуляции и самоорганизации у учащихся. Они становятся более ответственными за собственное обучение, осознают свои сильные и слабые стороны, умеют определять свои образовательные потребности и планировать свою учебную деятельность. Это развивает в них навыки познавательной активности, самодисциплины и самоорганизации.

5. Постоянное обновление знаний: Процессно-ориентированное обучение подразумевает, что знания и умения учащихся должны постоянно обновляться и совершенствоваться. Учащиеся осознают, что образование является непрерывным процессом, и они должны стремиться к постоянному самосовершенствованию и обновлению своих знаний. Это важно в современном быстро меняющемся обществе, где требуются гибкость и адаптивность.

Идеи процессно-ориентированного обучения играют важную роль в достижении образовательных целей. Они способствуют активному вовлечению учащихся, контекстуальному обучению, развитию критического мышления, осознанию собственного обучения и постоянному обновлению знаний. Применение этих идей в практике образования может способствовать более глубокому и эффективному обучению, а также подготовке учащихся к успешной профессиональной деятельности.

Идеи процессно-ориентированного обучения предлагают новые подходы к образовательному процессу, которые могут существенно повлиять на достижение образовательных целей. Вместо акцента на запоминании фактов и передаче информации, процессно-ориентированное обучение ставит акцент на развитии навыков, критического мышления и применении полученных знаний на практике.

Преимущества процессно-ориентированного обучения:

1. Глубокое понимание материала: учащиеся, задействованные в активной деятельности и решении практических задач, лучше усваивают материал и осознают его значимость. Они сталкиваются с реальными ситуациями, где необходимо применить свои знания, что способствует более глубокому пониманию и запоминанию информации.

2. Развитие навыков самостоятельного мышления: Процессно-ориентированное обучение требует от учащихся активного участия в процессе обучения, самостоятельного решения задач и исследования информации. Это развивает навыки самостоятельного мышления, анализа и принятия обоснованных решений.

3. Подготовка к реальным ситуациям: Решение задач и применение знаний в контексте реальных ситуаций помогает учащимся подготовиться к будущей профессиональной деятельности. Они получают опыт работы в условиях, близких к

реальным, что способствует более успешной адаптации и применению знаний в практической сфере.

4. Коллективное обучение и сотрудничество: Процессно-ориентированное обучение часто предполагает работу в группах и коллективное решение задач. Это способствует развитию навыков коммуникации, сотрудничества и работы в коллективе, что является важным аспектом современной рабочей среды.

5. Стимулирование творческого мышления: Процессно-ориентированное обучение способствует развитию творческого мышления у учащихся. Они сталкиваются с реальными проблемами и вызовами, которые требуют поиска нетрадиционных решений. Такой подход способствует развитию креативности, инновационного мышления и способности мыслить "вне коробки".

6. Самооценка и рефлексия: Процессно-ориентированное обучение способствует развитию навыков самооценки и рефлексии у учащихся. Они учатся анализировать свои успехи и неудачи, выявлять свои сильные и слабые стороны, а также разрабатывать стратегии улучшения своей работы. Это помогает им стать более осознанными и ответственными учениками.

7. Мотивация и интерес к учебе: Процессно-ориентированное обучение способствует повышению мотивации и интереса учащихся к учебе. Благодаря активному участию в процессе обучения и применению знаний на практике, учащиеся видят практическую пользу от своего образования, что стимулирует их желание учиться и достигать образовательных целей.

8. Идеи процессно-ориентированного обучения предлагают новые подходы к достижению образовательных целей. Они акцентируют внимание на активном участии учащихся, развитии навыков самостоятельного мышления, применении знаний на практике, коллективном обучении, стимулировании творческого мышления, самооценке и мотивации. Применение этих идей в образовательном процессе может способствовать более глубокому и эффективному обучению, развитию навыков, необходимых в современном обществе, и достижению образовательных целей учащихся.

Вывод:

Идеи процессно-ориентированного обучения представляют собой ценный подход, который может существенно повлиять на достижение образовательных целей. Активное участие учащихся, контекстуальное обучение, развитие критического мышления, самооценка и мотивация являются ключевыми элементами этого подхода. Применение идей процессно-ориентированного обучения позволяет учащимся развивать навыки, необходимые в современном обществе, и применять полученные знания на практике. Он способствует более глубокому пониманию материала, развитию самостоятельного и творческого мышления, а также повышению мотивации и интереса к учебе. Внедрение этого подхода в практику образования может обеспечить эффективное обучение, подготовку учащихся к будущей профессиональной деятельности и достижение образовательных целей.

Подводя итог, идеи процессно-ориентированного обучения представляют собой важный шаг в современной образовательной практике. Они помогают учащимся развивать не только знания, но и навыки, необходимые для успешной адаптации в современном

обществе. Процессно-ориентированное обучение ставит акцент на активном участии учащихся, самостоятельном мышлении, решении практических задач, коллективной работе и развитии творческого мышления.

Этот подход обеспечивает более глубокое понимание материала, развивает критическое мышление и способность применять знания на практике. Он также способствует развитию коммуникационных навыков, сотрудничеству и лидерству. Процессно-ориентированное обучение стимулирует учащихся к самооценке и рефлексии, что помогает им стать более осознанными и ответственными учениками.

Применение идей процессно-ориентированного обучения в практике образования требует изменений в методиках преподавания, организации учебного процесса и оценивании успеваемости. Однако, это вложение усилий оправдано, поскольку процессно-ориентированное обучение может значительно повысить качество образования и помочь учащимся достичь образовательных целей более эффективно.

REFERENCES

1. Бабаева З.С., Назарова Ш.И. УМК «Современные подходы и инновации в преподавании русского языка и литературного чтения». – Т., 2017 13
2. Знаков В.В. Понимание в познании в общении. – М., 1998
3. Исмаилов А.А., Даминов Х.Ж. и другие. «Вестник для подготовки учащихся к международным исследованиям» № 2, -Т., Издательство «Укитувчи», 2020, 128 стр.
4. Смышляева Л.Г. Педагогические технологии активизации обучения в высшей школе. – Томск: Издательство ТПУ, 2007. – 195 с.
5. Черняк М.А. Современная русская литература. Учебное пособие. –М.: Флинта, 2008.
6. <http://www.experiment.webservis.ru> - Сервер «Развивающее образование».
7. links-guide.ru – сайт «Лингвистические ресурсы в Internetе».

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI INTELLEKTUAL JIHATDAN
RIVOJLANTIRISHDA MENTAL ARIFMETIKANING O'RNI

Erbo'tayeva Dilfuza Farhod qizi

Guliston davlat pedagogika instituti magistri

dilfuza2399@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7979521>

Annotatsiya. Ushbu maqolada mental arifmetikaning maktabgacha ta'lim tizimidagi ahamiyati va o'sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama barkamol shaxs qilib tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega ekanligi yoritilgan.

Tayanch so'zlar: mental arifmetika, abakus, tasavvur, mayda motorika, xotira, diqqat.

THE ROLE OF MENTAL ARITHMETIC IN THE INTELLECTUAL
DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. This article highlights the importance of mental arithmetic in the preschool education system and its importance in educating the growing young generation as a well-rounded person.

Key words: mental arithmetic, abacus, imagination, fine motor skills, memory, attention.

РОЛЬ МЕНТАЛЬНОЙ АРИФМЕТИКИ В ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОМ
РАЗВИТИИ ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. В данной статье освещается значение ментальной арифметики в системе дошкольного образования и ее значение в воспитании подрастающего молодого поколения как всесторонне развитой личности.

Ключевые слова: счет в уме, счеты, воображение, мелкая моторика, память, внимание.

“Matematika hamma aniq fanlarga asos. Bu fanni yaxshi bilgan bola aqlli, keng tafakkurli bo'lib o'sadi, istalgan sohada muvaffaqiyatli ishlab ketadi”

Sh.M.Mirziyoyev.

Haqiqatdan ham matematika barcha fanlarning otasi, shuningdek, har bir sohada muhim ahamiyatga va o'z o'rniga ega hisoblanadi. Shu jumladan uzluksiz ta'lim tizimining birlamchi, eng asosiy bo'g'ini bo'lmish maktabgacha ta'lim sohasida ham. Maktabgacha yoshdagi bolalarning matematik rivojlanishi mazmunida raqamlar va oddiy geometrik shakllar haqidagi g'oyalarni rivojlantirish, hisoblash, qo'shish va ayirishni o'rgatish bilan cheklanmasligi kerak. Eng muhimi – maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv qiziqishi va matematik tafakkurini rivojlantirish, fikr yuritish, bahslashish, bajarilgan harakatlarning to'g'riligini isbotlash qobiliyatidir.

Mutaxassislarining ilmiy xulosalariga ko'ra, inson o'z umri davomida oladigan barcha axborot va ma'lumotning 70 foizini 5 yoshgacha bo'lgan davrda oladi. Shu bois bolalarning sog'lom va bilimli, yetuk kadrlar bo'lib voyaga yetishida maktabgacha ta'lim tarbiyasi juda muhim o'rin tutadi. Bugungi kunda fan-texnika nihoyatda jadal rivojlanayotgan davrda maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy, intellektual rivojlanishlariga katta ahamiyat berishimiz kerak bo'ladi. Aynan matematika bolaning ongini charxlaydi, fikrlash moslashuvchanligini rivojlantiradi, mantiqni o'rgatadi, xotirani, diqqatni, tasavvurni, nutqni shakllantiradi.

So'nggi paytlarda yurtimizda maktabgacha ta'lim sohasining rivojiga katta e'tibor qaratilib, ko'plab imkoniyatlar yaratilmoqda. Oxirgi vaqtlarda mental arifmetika sohasi ancha ommalashmoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ham qo'shimcha to'garak sifatida o'tilayotganligi kishini quvontiradigan holat.

Qisqa vaqt oralig'ida mental arifmetika ancha ommalashayotgan bo'lsada, biroq hali ko'pchilikdan bir xil savolni eshitib qolamiz: Mental arifmetika o'zi nima?

Buni quyidagicha tushuntirsa bo'ladi:

Sportning istalgan turini olib qaraydigan bo'lsak, barchasida eng avvalo tanani chiniqtirish mashqlari olib boriladi ya'ni sportchi jismonan tayyor formaga ega bo'lishi kerak. Hamda muntazam ravishda sportchilar ana shunday chiniqtiruvchi mashqlarni olib borishadi. Hattoki chempionlar ham doimo sport formalarini saqlash ustida ishlashadi. Tinimsiz mashqlar va ko'nikmalar asl chempionning siri hisoblanadi. Intelktual yoshlar davrida ham miyamizni ishlatishimiz- yuqori natijalarga erishning muhim omili hisoblanadi. Buning uchun esa, miya faoliyatini rivojlantiruvchi effektiv mashqlar to'plami zarur. Mental arifmetikaning asosiy g'oyasi ham aynan bolalarda miya faoliyatini rivojlantirish, qobiliyatlarni paydo qilish, kreativlik ruhida kamol toptirishdan iboratdir. Bir so'z bilan aytganda esa mental arifmetika - aqliy gimnastikaning tan olingan turidir.

O'zbekiston va O'rta Osiyo mamlakatlarida bu fan nisbatan yaqinda keng tarqalishni boshladi. Ammo uning tarixi 5 ming yildan ortiq faol rivojlanishni o'z ichiga oladi. Birinchi darslar Rim, Hindiston, Gretsiya kabi davlatlarda o'tkazilgan. Olimlar har qanday odam uchun kundalik hayotda asosiy hisoblashni bilish muhimligini anglab yetishdi. Shu maqsadda bolalarga maxsus abakuslar yordamida hisoblashni o'rgatishni boshlashdi.

Hozirgi shakldagi mental arifmetika 1993-yildan keyingina shakllangan. Aynan shu vaqtdan boshlab, mental arifmetika yuqori darajada o'sishni va dunyoning ko'plab mamlakatlarida faol tarqalishni boshladi.

Bugungi kunda darslar butun dunyo bo'ylab o'tkaziladi. Tadqiqotchilarning aytishicha, kamida 50 ta davlat bu yo'nalishga katta e'tibor qaratmoqda. Xitoy va Yaponiya allaqachon ushbu fanni maktab o'quv dasturiga kiritishga muvaffaq bo'lishgan, chunki ular o'zlarining tajribalarida uning samaradorligi va o'quvchilarga ijobiy ta'siriga ishonch hosil qilishgan.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, faqat 5% odamgina o'zini turli sohalarida ko'rsatib, hayotda o'zi xohlagan cho'qqilarga chiqqa oladi. Qolgan 95% odam o'z oldiga faqat maqsad qo'yadi, lekin hech qachon ularga yeta olmasligi mumkin. Bunga sabab, bu odamlar miyasining chap yarimshari o'ng yarimshariga nisbatan tezroq rivojlanadi. Mantiqiy fikrlash borasida tengi yo'q hisoblangan bu kishilar tabiat in'om etgan ichki hissiyot va tasavvurdan foydalanmaydi. Mental arifmetika miyaning har ikkala yarimsharlari bir xilda rivojlanishiga imkon beradi. 2000 yil avval Xitoy va Yaponiyada paydo bo'lgan bu fandan ko'zlangan maqsad — hisob-kitob (abakus) bo'yicha arifmetika hisoblash yordamida butun aqliy salohiyatni faollashtirishdir. Mental arifmetika mayda motorika va aniq arifmetik harakatlar yordamida chap yarimsharni rivojlantirishga ko'mak beradi. O'ng yarimshar o'ng va chap qo'llarni ishlatish, "xayol" (tasavvur)dagi ish davomida harakatga keladi. Mashg'ulotlar samarasi o'laroq bolada faollik va tashabbuskorlik jihatlari o'sadi. Bola charchashdan to'xtaydi, maktabdagi darslarni oson o'zlashtiradi, ijodiy va texnik to'garaklarga qiziqish bilan qatnaydi, xorijiy tillarni tez o'rganadi. Bundan tashqari, bolada mustaqillik, o'ziga ishonch va yetakchilik sifatleri shakllanadi.

Aqliy arifmetikani o'rganib, bolalar avval abakusga tayanishni o'rganadi, toshlarni qo'llari bilan mexanik ravishda harakatga keltiradi, so'ngra o'zlarining xatti-harakatlarini ballar bilan hayolan tasavvur qilib, onglarida matematik operatsiyalarni bajarishga harakat qiladi. Oxir oqibat, bolalar aqliy vazifalarni kalkulyatordan ko'ra tezroq bajarishga qodir bo'ladi.

Bolalar uchun mental arifmetikaning foydalari:

- Ongda tez xisob-kitob qiladi;
- Diqqati mustahkamlanadi;
- Xotirasi rivojlanadi;
- Maktab dasturini yaxshi o'zlashtiradi;
- Yangi qobiliyatlari paydo bo'ladi;
- Moslashuvchan va tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'ladi.

Mental arifmetikani o'rganish natijasida bolalar kelajakda muhim qarorlarni tez va aniq qabul qilish, baholash, yaxlitlash, ajratish va umumlashtirish qobiliyatining kafolatidir. Bola abakus bilan ishni avtomatizmga olib kelishi bilanoq, hayolida osonlikcha hisob-kitoblarga o'tadi. U nozik vosita mahoratidan tashqari, vizual xotirani, reaksiya tezligini, hayolotni va fantaziya mahoratini rivojlantiradi. Mental arifmetika bir paytning o'zida ikkala miya yarim sharimizni ham rivojlantiradi va tez fursat orasida kuchli natijalar keltiradi.

Mental arifmetika aynan 4-6 yoshdan boshlab bolalarga o'rgatilishi va abakusda hisoblash texnikasi qo'llanilishi aynan shu yoshlar oralig'ida amalga oshirilishi bir necha ko'plab misollar bilan isbotlangan va aynan shu yoshda miya yodlash nuqtai nazaridan ancha moslashuvchan bo'ladi.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki mental arifmetika maktabgacha ta'lim sohasi yanada rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida guruhlar kesimida elementar matematika mashg'ulotlari bilan bir qatorda mental arifmetika ham o'rgatib borilsa ta'lim-tarbiya jarayonida sezilarli darajada muvaffaqiyatlarga erishgan bo'lar edik.

REFERENCES

1. Sh.M.Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. - "O'zbekiston" Toshkent:2021
2. "ILK QADAM" davlat o'quv dasturi /takomillashtirilgan ikkinchi nashr/ Toshkent:2022
3. Sultanov B.,Xudoynazarov E.M.,Qo'chqorov Sh.A. Mental arifmetika o'quv qo'llanma UrDU.- Toshkent: Nodirabegim,2021.
4. N.Umirzakova. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ilk matematik tasavvurlarni shakllantirish. – Toshkent:2022

ПРОЦЕСС ИНТЕГРАЦИИ СИСТЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Ташходжаева Дилбар Саидахмадовна

Студентка Фискальный институт при
Государственном налоговом комитете
Республики Узбекистан

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7979539>

***Аннотация.** В тезисе рассматриваются исследования профессионального и высшего образовательного процесса для подготовки кадров. Изучаются их проблемы и перспективы развития. Сравниваются устаревшие и современные системы высшего образования. Приводятся меры по улучшению системы образовательных механизмов.*

***Ключевые слова:** высшее образование, профессиональное образование, подготовка, инновации, интеграция.*

THE PROCESS OF INTEGRATION OF THE SYSTEM OF VOCATIONAL EDUCATION AND THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION

***Abstract.** The thesis examines the research of professional and higher educational process for personnel training. Their problems and development prospects are being studied. Outdated and modern systems of higher education are compared. Measures to improve the system of educational mechanisms are given.*

***Keywords:** higher education, vocational education, training, innovation, integration.*

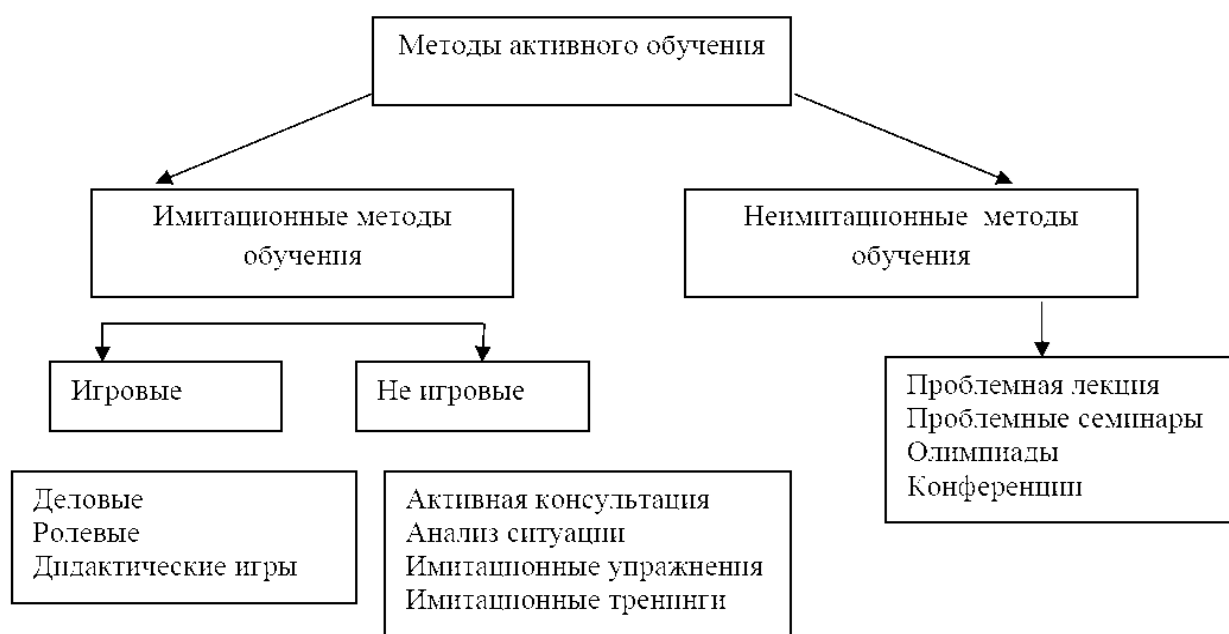
Актуальность темы: Образование является самым важным условием жизнедеятельности современного человека, и зачастую высшее образование имеет цель обеспечения подготовки высококвалифицированных кадров по всем отраслям в соответствии с потребностями общества и государства. Профессиональное образование помогает обществу передавать личный опыт подрастающему поколению посредством практики, что способствует формированию у кадров обширной базы знаний и умений.

Relevance of the topic: Education is the most important condition for the life of a modern person, and often higher education aims to provide training of highly qualified personnel in all sectors in accordance with the needs of society and the state. Professional education helps society to transfer personal experience to the younger generation through practice, which will contribute to the formation of an extensive knowledge base and skills among the staff.

Система высшего образования является важнейшим звеном в развитии государства. При полномасштабном развитии государственных отраслей и восполнении общественных потребностей, остро ощущается нехватка квалифицированных специалистов. Дефицит квалифицированных специалистов для осуществления отраслевой деятельности, является наиболее серьезной проблемой, создающей несоответствие системы образования на потребности экономики. Согласно исследованию Всемирного банка, 35% компаний Узбекистана сталкиваются с трудностями при поиске квалифицированных специалистов с высшим профессиональным образованием. Дефицит достигает почти 50% на промышленных предприятиях. Основной причиной затруднения, как сообщают работодатели, является «недостаточное количество специалистов» на рынке труда. В соответствии с возникающей проблемой Президент Республики Узбекистан Шавкат

Миромонович Мирзиёв на недавнем собрании парламента объявил 2023год, как год «Заботы о человеке и качественного образования» особое внимание будет уделено образованию и сфере услуги. Государство в любых условиях продвигает стратегическую задачу поддержки сферы профессионального образования. Улучшение систем профессионального и высшего образования становится приоритетным звеном в достижении поставленных целей государства.

При формировании интеграционных программ для развития профессионального образования нужно подчеркнуть многовариантность содержания, средств, методов и организационных форм образовательной системы, которые в свою очередь не будут отставать от современных тенденций. Существует два основных метода активного профессионального обучения - это имитационные и не имитационные методы обучения (Рис.1).

Рисунок 1. Подразделы методов обучения.

В тоже время можно отметить проблемы в системе высшего и профессионального образования связанные с несоответствием программ обучения под современные тенденции. Можно выделить следующие проблемы высшего профессионального образования: потерявшие свою актуальность материально-технические базы вузов (образовательных учреждений), преподавание непрофильных дисциплин, не относящихся к специальностям, отсутствие проверок качества образования. Решением этих проблем могут послужить, применение новейших передовых информационных баз и технологий в ходе обучения, образовательный кредит, непрерывное профессиональное образование, и отправка кадров на места работы по специальностям, для приобретения дополнительных навыков. Также нужно учитывать некоторые аспекты в ходе образовательной системы, таких как, готовность со стороны кадров принимать информацию их компетентность и успеваемость. Для улучшения образовательной модели предлагается внести для кадров такой инструмент, как портфолио. Портфолио - это инструмент демонстрации достижений, накопленных за время обучения в образовательном учреждении, анализ возможностей и профессиональных

перспектив. Наличие портфолио значительно повышает конкурентоспособность специалиста на рынке труда и облегчает процедуру трудоустройства.

Медпункты в высших образовательных учреждениях. Во многих учреждениях высшего образования отсутствуют медпункты, что в свою очередь создаёт ряд неудобств при повседневных недугах студентов и при оказании первой помощи в критических ситуациях. Эту проблему можно решить, установив некоторое количество аптек в определенных местах образовательного учреждения для преждевременного предприятия мер безопасности.

Также, на данный момент в образовательных учреждениях можно заметить отсутствие оснащения для учащихся с инвалидностью. Создание условий для студентов с физическими недостатками в образовательном процессе представляется, как забота о человеке в образовательном процессе. Для лиц с ограниченными возможностями, имеющими нарушение в опорно-двигательном аппарате, должны быть созданы условия для беспрепятственного передвижения по прилегающей территории, в зданиях университета, учебных аудиториях, столовых и других помещениях общественного пользования, а также безопасного пребывания в них. Также можно предложить обеспечение библиотек образовательных учреждений книгами с шрифтом Брайла (рельефно-точечный тактильный шрифт) под учащимися имеющими отклонения со зрением.

Также одной из современных проблем считается, низкий процент иностранных студентов, приезжающих и получающих обучение в учебных заведениях Республики Узбекистан. Решением данной проблемы может послужить широкое применение иностранных языков в систему высшего образования. Еще одним способом решения проблемы может послужить, реализация программы по обмену кадров. Предлагается создать программу по обмену для привлечения большего количества иностранных студентов и педагогов в учебных заведениях, а также отправка местных студентов и педагогов для расширения мировоззрения, и приобретения особых навыков с последующим их применением в различных отраслях образования.

Следующая проблема вызывающая беспокойство - это развитие материально-технического потенциала обеспеченности учебного заведения. Эта проблема особенно касается регионов государства, когда из-за недофинансирования учебных заведений и низкой зарплаты педагогов, учебно-материальная база многих профессиональных образовательных учреждений оказалась в шатком состоянии.

По указу президента Шавката Миромоновича Мирзиёева о совершенствовании систем высшего и профессионального образования, было отмечено о внедрении непрерывного образования. Непрерывное образование имеет большие положительные качества, такие как профессиональное развитие для лучших возможностей трудоустройства, постоянное поддержание высокого уровня образованности, постижение смежных областей знаний и знакомство с профессионалами своего дела в различных сферах и областях. Но не стоит забывать и о минусах непрерывного образования, таких как отсутствие финансовых и материальных возможностей. Решением этой проблемы стало то, что на сегодняшний день согласно статье 77 трудового кодекса каждый кадр имеет право работать в свободное от учёбы время в соответствии с трудовым договором.

Можно подчеркнуть, что в указе о совершенствовании систем высшего и профессионального образования особое внимание было уделено воссозданию здоровой конкурентной среды. Здоровая конкурентная среда эффективно воздействует на качество подготовки профессионально квалифицированных кадров на уровне международных стандартов, что в свою очередь непосредственно влияет на рынок трудоустройства. Для поддержания конкурентной среды в Узбекистане открываются негосударственные частные образовательные предприятия. В их числа входят такие специализированные университеты как «Инха», «АКФА», «Вебстер», «Туринский», «Cambridge international», «Сингапурский» эти и другие частные образовательные предприятия имеют официальную лицензию, и активно ведут свою образовательную деятельность на территории Узбекистана.

Таким образом, мы привели перечень некоторых распространенных проблем, касающихся системы высшего и профессионального образования кадров. Урегулировав выше перечисленные проблемы, можно успешно создать всесторонне развитую систему образования. Все выше перечисленные компоненты взаимосвязаны между собой, поэтому требуется комплексный подход к их проработке и совершенствованию. Цель совершенствования заключается в том, чтобы при минимальных затратах времени и сил достигнуть максимальной эффективности при профессиональной подготовке высококвалифицированных кадров.

REFERENCES

1. Перегудов Л.В., Саидов М.Х. Менеджмент и экономика высшего образования. - Т.: Молия, 2001.
2. <https://lex.uz/docs/15622> Закон Республики Узбекистан «Об образовании»
3. Статья 14.Высшее образование
4. <https://www.gazeta.uz>
5. <https://kun.uz>
6. <https://www.norma.uz>

MONTESSORI EDUCATION IN PRESCHOOLERS.

Madina Saidovna Sattorova

Uzbekistan State World Languages University, 2-course student

madinasattorova2004@gmail.com

Artikova Makhim Turaboy qizi

Supervisor. Teacher, Uzbekistan State World Languages University

martikova1978@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7980087>

Abstract. *In the classrooms of teachers, there ought to be a balance of direct instruction, guided play, and student-directed play. Children can use their creativity, language, social skills, self-control, and other talents to the fullest extent while playing. The best learning occurs when students are given a wide variety of options for activities and topics that engage them. Montessori education places a special emphasis on assisting children in developing their sensory abilities. An organized, aesthetically beautiful, and well-organized Montessori environment gives kids a sense of security and promotes discovery. Children's freedom to roam, select, and participate in self-directed activities helps them uncover their passions and potential. The ability to lose yourself in an activity is encouraged in Montessori programs. Having a choice and feeling in control of one's environment is associated with better performance. Kids who have a consistent family schedule and are considered to be more organized perform better in terms of cognitive, psychological, and social development. To encourage further study and to better inform teachers about whether as well as why the Montessori Method might be helpful, the paper's objective is to present an overview of the evidence foundation for the method.*

Keywords: *Montessori Method, activities, children, play, research, learning, tools, competence.*

ОБРАЗОВАНИЕ МОНТЕССОРИ В ДОШКОЛЬНИКАХ.

Аннотация. *В классах учителей должен быть баланс между непосредственным обучением, управляемой игрой и игрой, управляемой учеником. Дети могут в полной мере использовать свои творческие способности, язык, социальные навыки, самоконтроль и другие таланты во время игры. Лучшее обучение происходит, когда учащимся предоставляется широкий выбор вариантов деятельности и тем, которые их интересуют. Монтессори-педагогика уделяет особое внимание развитию сенсорных способностей детей. Организованная, эстетически красивая и хорошо организованная Монтессори-среда дает детям чувство безопасности и способствует открытию. Свобода детей бродить, выбирать и участвовать в самостоятельных мероприятиях помогает им раскрыть свои увлечения и потенциал. В программах Монтессори поощряется способность полностью погрузиться в деятельность. Наличие выбора и чувство контроля над окружающей средой связано с лучшей производительностью. Дети, которые имеют постоянный семейный график и считаются более организованными, лучше развиваются с точки зрения когнитивного, психологического и социального развития. Чтобы стимулировать дальнейшее изучение и лучше информировать учителей о том, может ли метод Монтессори быть полезным, а также почему, цель статьи состоит в том, чтобы представить обзор доказательной базы для метода.*

Ключевые слова: метод Монтессори, деятельность, дети, игра, исследование, обучение, инструменты, компетентность.

INTRODUCTION

It may appear at first glance that early education serves only to acclimate children to school life and provide them with an opportunity for socialization. But your child's life will be impacted by the early childhood program you choose for them. The very first six years of a kid's development are among the most crucial for growth and can have a long-lasting effect on a child's process of growing up, according to several educational experts. Teachers have a crucial role in fostering children's growth and development, especially in early childhood education. As a consequence, it is the teacher's responsibility to organize a sequence of educational activities in a preschool environment that starts with the creation of educational activities and continues through execution and evaluation. The ability of instructors to fulfill their professional obligations and complete tasks based on educational objectives determines whether the teaching and learning process in early education is successful or unsuccessful. Due to these obligations, teachers must stick to the lesson outline and make sure that instruction is given on time to support students' growth. The idea of "play" must be considered when monitoring children.

Important ideas for planning and teaching lessons

Early childhood educators provide children with many opportunities to play because they are aware that play is essential for children to feel joy and wonder. In the classrooms of teachers, there ought to be a balance of direct instruction, guided play, and student-directed play. Children can use their creativity, language, social skills, self-control, and other talents to the fullest extent while playing, allowing them to apply what they have learned. Additionally, it offers teachers a rare chance to watch youngsters at play and study their abilities and understandings. It should be equally possible for every child to decide whatever they acquire, whether they learn it or who they gain it from. By offering resources and tools that are founded on scrutiny of children's choice of play activity, educators promote and extend children's play experiences. Through activities that are directed by an adult and offer the students a sense of agency, teachers scaffold and extend the focus, engagement, and knowledge of the students.

Children are actively and stably engaged in demanding to learn when instructors plan relevant first-hand experiences for them. The best learning occurs when students are given a wide variety of options for activities, topics that engage them, and teachers who demonstrate their particular areas of competence in the classroom. Children have the chance to periodically reflect on and reengage with their educational experiences when materials are rotated and revisited. By offering resources and tools that are founded on scrutiny of children's choice of play activity, educators promote and extend children's play experiences. Through activities that are directed by an adult and offer the students a sense of agency, teachers scaffold and extend the focus, engagement, and knowledge of the students. Children are actively and stably engaged in demanding to learn when instructors plan relevant first-hand experiences for them. The best learning occurs when students are given a wide variety of options for activities, topics that engage them, and teachers who demonstrate their particular areas of competence in the classroom. Children have the chance to periodically reflect on and reengage with their educational experiences when materials are rotated and revisited.

The Montessori Method aims to support children in realizing their full potential by allowing them the opportunity to explore a setting that is created to match their unique developmental and educational needs and that empowers them to take charge of their education. Children receive assistance in growing their sense of self-worth, self-awareness, and consciousness to become civically engaged and socially responsible adults. However, because the Montessori Method is unregulated and neither patented nor trademarked, any practices that deviate from the basic methodology may be referred to as Montessori.

THE MONTESSORI METHOD `S CHARACTERISTICS

The Montessori Method relies heavily on the learning environment, which is purposefully created to encourage children's independent learning and positive decision-making. An organized, aesthetically beautiful, predictable, and well-organized Montessori environment gives kids a sense of security and promotes discovery. Each activity has its own space, and activities can be set up on trays with all the necessary materials arranged logically, such as from left to right in the sequence of use. Order is supposed to encourage children's autonomy and self-directed learning, as well as assist them in organizing their observations as they attempt to comprehend the outside world.

Children have the right to choose, but their options are constrained by the available materials and by the expectations that they act responsibly and constructively, in keeping with a focus on social behavior and self-discipline in particular. Children must, for instance, put finished activities back on the shelves so that other children can use them. Activities that emphasize organizing, placing objects in their appropriate places, or keeping things tidy are frequently employed, and it is believed that this supports children's perceptions of competence while also teaching them to concentrate their efforts and follow instructions. Montessori attempted to encourage abstract cognition using the environment, movement, and aesthetics because she understood the important connection between the body, emotions, and intellect. The majority of activities in the Montessori Method include moving the whole body or manipulating items with the hands. Movement is viewed as essential to cognitive development.

Montessori education places a special emphasis on assisting children in developing their sensory abilities (including visual, auditory, tactile, and chromatic or color feeling), making a distinction between increasingly complicated properties, and categorizing these by sorting, matching, pairing, and creating patterns. These sensory encounters are believed to serve as the foundation for the conceptual growth necessary for later academic learning. Since the Montessori Method emphasizes each child's uniqueness, observation is a crucial pedagogical technique for comprehending children's learning and designing appropriate activities. Children's freedom to roam, select, and participate in self-directed activities helps them uncover their passions and potential while educating adults on how to best assist their learning.

RESULTS

There aren't many empirical research studies that specifically assess how the Montessori Method affects kids' learning. Additionally, because the Montessori Method can be applied in a variety of ways, generalizations are challenging. Yet, researchers in one study assessed groups of children aged five to 12 who attended Montessori and conventional schools and found no differences in their demographics, including family income or parents' educational levels. It was shown that students attending Montessori schools achieved outcomes that were on par with or

better than those at regular schools, including improved reading, math, executive function, and social competence. Children who attended a Montessori preschool also outperformed a control group in terms of educational attainment, contextual awareness, commitment to learning, executive function, and good school attitudes.

According to the research, having a choice and feeling in control of one's environment and activities is associated with better performance, increased engagement, concentration, and persistence in work, improved well-being, a positive self-concept, and enhanced learning, memory, and problem-solving skills. The ability to lose yourself in an activity—which is encouraged in Montessori programs—shares similarities with the process theory of ultimate convenience, and a large body of research links flow to beneficial outcomes for kids. The linkage between schoolchildren's physical skills and their social knowledge is shown in research on the interaction between motion and cognition, which shows the relationship between activity and improved brain functioning. Other research demonstrates that movement enhances children's conceptions of distance and objects and that hand movements promote spatial dilemmas and spatial reasoning.

Research on sensitive period six reveals that kids are interested in signals that are simultaneously novel and at the proper level of complexity for deepening their knowledge. For instance, babies are drawn to patterns that have precisely the right complexity to support their highly accurate development. According to research in favor of order, routines, and organizations, kids who have consistent family schedules and whose homes are considered to be more organized perform better in terms of cognitive, psychological, and social development. Studies have also shown that conceptually organized information, such as material categorized by concept or according to relationships between ideas, is easier to acquire and recall than information that is randomly organized. Early sensory experiences lay a crucial foundation for many higher-level skills, according to research on the significance of early subjective perception, which also demonstrates how increased sensory input favorably impacts the brain's organization and architecture.

CONCLUSION

An examination of the Montessori philosophy may provide educators with a chance to consider how to better implement pedagogical strategies like observation or how to provide children with structured learning experiences through the choice and presentation of resources. The evidence for Montessori education that adheres to the creator's ideals has been covered in this essay, but it is less obvious whether adapted forms—which generally result in kids spending fewer hours engaged with self-selected learning materials—are as successful. However, studies show that practical learning materials can be helpfully incorporated into non-Montessori classrooms to encourage the growth of young children's fine motor capabilities and attention, and there is plenty of proof from the diverse educational literary works that certain components of the Montessori method—like having to teach children's learning throughout a phonemic awareness approach engrained in a rich language context and supplying a multisensory basis for mathematics education—are effective.

Focus on developing and maintaining ordered surroundings that provide kids with the tools and resources they need to follow their interests if you want to start incorporating the benefits of the Montessori Method into your teaching. Consider how you can make the environment predictable while still being able to offer interesting new things. Reduce clutter, make spaces more

aesthetically pleasing, and employ environmental design to show kids how to participate in various activities.

Offering self-contained activities on shelves could improve settings. Children should be shown how to utilize these tools and how they can reassemble them in the proper order after using them. Use a tray, for instance, on which each item's outline has been sketched. Think about how you might gather and arrange these loose parts to emphasize specific qualities, such as providing different grades of abrasive paper to compare or simply putting items with different odors in ambiguous bins so that they can only be researched by smell. Also, consider offering pieces to support children's sensory investigations.

REFERENCES

1. Cossentino, J. Big work: goodness, vocation and engagement in the Montessori Method. *Curric. Inq.* 36, 63–92 (2006).
2. Cossentino, J. Big work: goodness, vocation and engagement in the Montessori method. *Curric. Inq.* 36, 63–92 (2006).
3. Daoust, C. J. An Examination of Implementation Practices in Montessori early childhood education. Doctoral thesis, University of California, Berkeley (2004).
4. Foschi, R. Science and culture around Montessori's first "children's houses" in Rome (1907–1915). *J. Hist. Behav. Sci.* 44, 238–257 (2008).
5. Lillard, A. S. (2018). Rethinking education: Montessori's approach. *Current Directions in Psychological Science*, 27(6), 395-400.
6. Lillard, 2005; Rathunde, K. (2014). Understanding optimal school experience: Contributions from Montessori education. *National Society for the Study of Education*, 113 (1), 253-274.
7. Lillard, A. S. Preschool children's development in classic Montessori, supplemented Montessori, and conventional programs. *J. School Psychol.* 50, 379–401 (2012).
8. McDermott, J. J. in *Montessori: Her Life and Work* (ed Standing, E. M.) (New American Library, New York, NY, 1957).
9. Polk Lillard, P. *Montessori: A Modern Approach* (Schocken Books, New York, NY, 1972)
10. Standing, E. M. *Montessori: Her Life and Work* (New American Library, New York, NY, 1957)

BENEFITS OF APPLYING GAMIFICATION APPROACH IN TEACHING ENGLISH TO YOUNG LEARNERS: READ ALONG (EDUCATIONAL APP)

Fotima Abdusalomova Xayrullayevna

Uzbekistan State World Languages University, 2- course student

Fotimaabdusalomova8@gmail.com

Artikova Makhim Turaboy qizi

Supervisor. Teacher, Uzbekistan State World Languages University

martikova1978@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7980145>

Abstract. This paper seeks to describe the implementation of gamification among primary school students and facilitate boosting their reading literacy and English with Read Along. Furthermore, due to the widespread use of digital technology in primary schools, gamification is gaining popularity. However, because gamified reading is new, its efficacy is not well supported by research. That is the reason we put gamification on probation with the Read Along app. This research aims at increasing pupils reading literacy through gamified strategies for primary school students. We have conducted an experiment for a month with 60 primary school students on the Read Along app. This research was implemented with two groups of students: a gamified version and the original non-gamified version. A gamified version of the group was carried out with users, points, levels, badges, and ranking. After undergoing an experiment with them, we have witnessed that the gamification affected users in different ways based on their reading literacy. The consequences of the research confirm that the gamified teaching tremendously influenced students' reading, pronunciation, and listening skills.

Keywords: gamification, Read Along app, participants, research, reading literacy.

ПРЕИМУЩЕСТВА ПРИМЕНЕНИЯ ГЕЙМИФИКАЦИИ В ОБУЧЕНИИ ЮНЫХ УЧАЩИХСЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ: ЧИТАЙТЕ ВМЕСТЕ (ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРИЛОЖЕНИЕ)

Аннотация. В этой статье делается попытка описать внедрение геймификации среди учащихся начальных классов и способствовать повышению их грамотности чтения и английского языка с помощью Read Along. Кроме того, в связи с широким использованием цифровых технологий в начальных школах набирает популярность геймификация. Однако, поскольку геймифицированное чтение является новым, его эффективность недостаточно подтверждена исследованиями. Вот почему мы поставили геймификацию на испытательный срок с приложением Read Along. Это исследование направлено на повышение читательской грамотности учащихся с помощью игровых стратегий для учащихся начальных классов. В течение месяца мы проводили эксперимент с 60 учащимися начальных классов в приложении Read Along. Это исследование было реализовано с двумя группами студентов: игровая версия и исходная неигровая версия. Была проведена геймифицированная версия группы с пользователями, баллами, уровнями, значками и рейтингом. Проведя с ними эксперимент, мы увидели, что геймификация по-разному повлияла на пользователей в зависимости от их грамотности чтения. Результаты исследования подтверждают, что геймифицированное обучение оказало огромное влияние на навыки чтения, произношения и аудирования учащихся.

Ключевые слова: геймификация, приложение Read Along, участники, исследование, читательская грамотность.

INTRODUCTION

Nowadays, gamification is becoming available in every field of education. In the 21st century, it has started its own initiative to enhance the effectiveness of lessons in teaching. Gamified instruction increases interest in books and classes while assisting all sorts of students in moving forward and succeeding in the classroom. When used in conjunction with the Read Along app, it is regarded as one of the most effective methods and strategies to increase the effectiveness of reading literacy. Additionally, the inclusion of gaming features in a classroom environment is known as "gamification of education," a strategy for increasing participation.[1] The major goals of this technique are to improve specific skills that learners must have. In the teaching of English, gamified instruction is important. Delivering the lessons with a crucial and powerful strategy can lead our offspring to be well-educated and well-qualified. Critical thinking is considered one of the most important skills for increasing reading comprehension and literacy. After acquiring sufficient reading proficiency, students may become motivated to read more books throughout their lives. Numerous educational professionals contend that pupils' comprehension increases as they read more. A study by Becker et al. showed that reading interest has continuing positive effects on reading achievement.[2]

METHODS

At the beginning of the experimentation, the primary school students were given the opportunity to experiment with the research about gamification in reading. They were the participants in the third grade, and the total number of pupils was sixty. The students were separated into two groups and started experimenting with them. The research goal was accomplished using the gamified version of the group. The experiment was repeatedly conducted on the experimental group. Before conducting the probation, I took a test about their reading skills and knowledge. During their one-month duration, I observed them carefully and put useful and powerful strategies based on gamification into the pupil's hands to increase their reading skills. Particularly, their tests were based on the Read Along app. This app provided them with everything they needed to learn about reading. Having finished one month of research on them, all of the details of probation were accounted for. At the end of the day, two groups were compared according to their results. The experimental group achieved a dramatic upheaval and gained skills that were extremely vital to them.

RESULTS AND DISCUSSION

A. RESULTS

Scores were compared between groups in order to improve reading literacy using the Read Along app.

Before the experiment			After the experiment	
S	1-group	2-group	A gamified version group	Non-gamified version group
R	40.5	39.7	88.5	40.7
P	32.5	33.7	82.7	30.2

L	32.5	35	82.9	30
S	27.7	27.6	75.8	27.6
T	33.3	34	82.475	33.375

S – SKILL

R – READING

P – PRONUNCIATION

L – LISTENING

S – SPEAKING

Table 1 illustrates that there was no growth in reading with this controversial study. Two groups had low scores and virtually remained stable at 34 percent. That means that there was no interest in reading. In the second table, you can see the research that contributed to increasing the number of bookworms in educational environments. Because of the Read Along app and its utilization among primary school pupils. After putting it up as an experiment, there was a big upheaval between the two groups. The gamified group pupils achieved success, while the original, non-gamified group students leveled off at 33.375 percent. All in all, the research indicates that there was a rocket increase when two groups compared each other.

B. DISCUSSION

Students in primary schools were asked to focus their research on one particular area. In order to improve reading literacy among children at a young age, the research sought to address the issue with them. In order to improve pupils' reading abilities, this study used Read Along. The experiment's findings were observed and obtained over the course of a month. The students were provided readings based on their level and knowledge while the experiment was taking place. The students were required to be taught via gamification before the research was conducted. Gamification was included into teaching and learning activities in accordance with the Read Along app's recommendations. They were instructed on how to utilize Read Along and complete tasks in it during the activity process. They were able to see the stories and exercises. The app has entertaining stories, games, and activities that are based on texts so that users can comprehend their meaning. This app has its own narrator, and she guides pupils to implement tasks. This platform lists the following fundamental aspects of the app: user, challenge, point, level, badges, and ranking. During that probation, they were required to follow the instructions that the narrator gave them. At the beginning of the experiment, they utilized the Read Along app stories as games. After the narrator ceased telling the story, they had to begin the texts. They faced various difficulties when using this software and earned points for taking part in the game, regardless of how well they performed. They may level up to a high position in the game after gaining points, and as a reward, they would receive badges for their involvement. Based on how well they performed in completing the task, they were offered these incentives. They will receive three stars if they give it their all or do the work flawlessly; but, if the points are in the other direction, they will not be considered the game's victor.

Students could be engaged and active in class after applying gamification using Read Along. Students frequently excelled in the Read Along app when they took part in reading instruction, which served as proof. Gamification produces improved learning experiences as it combines fun and learning while using the app game.

Through the Read Along gamification method, the students' results showed that they were better able to comprehend and assimilate the stories and lessons through the Read Along app than through a traditional test. Additionally, it enhanced for them their reading, pronunciation, listening, and speaking abilities. The participant must next repeat the text with the proper pronunciation once the narrator has first read it out. They learnt how to properly pronounce the words they heard when they listened to the narrator's account. It consequently improved hearing, reading, and pronunciation abilities. After wrapping up the narrative in enjoyable activities and poignant ways, they had a wealth of speaking subject suggestions. At the end of the day, they answered the questions in an excellent way.

Gamification has made a significant contribution to pupils' increased interest in reading, because of the carefully curated games and stories in the Read Along app. According to Wigfield et al. reading interest plays an important role in helping students comprehend the text because it is a fundamental factor that is directly related to their reading goals.¹⁹⁹ The scholar's aforementioned statement about providing intriguing topics based on their preferences is spot on, and it would be preferable to maintain consistency in reading more books with the gamification method. Scientists are now incorporating gamified teaching techniques into reading-based activities to increase desirable activities. Our study showed that adopting gamified teaching techniques in conjunction with the intriguing stories in the Read Along app had a significant impact. Additionally, with the assistance of the elementary school pupils, we successfully completed our experiment and obtained the desired reading outcome.

CONCLUSION

The Read Along gamification project gave participants the best opportunities and results in their educational setting. Gamification has been implemented, and it has had a substantial impact on how well users can read. You will gradually improve your speaking and listening abilities by participating in this probation. The inferential analysis of this research revealed that group students who were gamified experienced much more growth than group students who were not gamified.

The results of the investigation showed that although the reading scores of the original group stayed consistent at around 34%, those of the gamified version group changed. The final results of the gamified set of students shot up from 33.3 to 82.475 percent.

It has successfully exposed the courses' outcomes by structuring the teachings in funny and relevant ways. These kind of apps can be used to prepare lessons that will improve the students' reading abilities. In order to develop an educational atmosphere in learners' lives nowadays, education must be clear and precise for them. Therefore, in order to increase readership, teachers and tutors must plan classes using a gamified teaching approach for every type of learner.

REFERENCES

1. A. Wigfield, J.S. Eccles, J.A. Fredricks, and S. Simpkins, 'Development of Achievement Motivation and Engagement,' vol. 3, pp. 657-700, 2015.
2. M. BECKER, N. McElvany, and M. Kortenbruck, 'Intrinsic and Extrinsic Reading Motivation as Predictors of Reading Literacy: A Longitudinal Study,' J. Educ. Psychol., vol. 102, pp. 773-785, 2010.

3. <https://bera-journals.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/bjet.13057>
4. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09588221.2021.1939388?scroll=top&needAccess=true&role=tab&aria-labelledby=full-article>
5. <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.google.android.apps.seekh&referrer=inapp>
6. https://www.pointagram.com/gamification/?gclid=Cj0KCQjw6cKiBhD5ARIsAKXUdyYiJGSdfdAzjG6OnG0dLSO0n6fu7UeVH3ax-GceFIFH4qk0wo1XfYaAvRFEALw_wcB

**IRSIY JARAYON FE'LLARINING SEMANTIK MUNOSABATLARI
(ABDULLA QODIRIY ROMANLARI ASOSIDA)**

Xoliqova Munojot Jo'rabekovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti gumanitar fanlar fakulteti
o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 2-kurs magistranti

R.Rasulov

Ilmiy rahbar: f.f.d. proff.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7980423>

Annotatsiya. Maqolada irsiy jarayon fe'llari va ularning semantikasi, ma'no tuzilishi hamda Abdulla Qodiriy romanlarida ularning qo'llanilishi haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: semantika, irsiy jarayon fe'llari, semantikasi.

**SEMANTIC RELATIONS OF HEREDITARY PROCESS VERBS
(BASED ON THE NOVELS OF ABDULLA QADIRI)**

Abstract. The article provides information about the verbs of the hereditary process and their semantics, meaning structure, and their use in Abdulla Qadiri's novels.

Key words: semantics, hereditary process verbs, semantics.

**СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ГЛАГОЛОВ НАСЛЕДСТВЕННОГО
ПРОЦЕССА**

(НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНОВ АБДУЛЛЫ КАДИРИ)

Аннотация. В статье представлена информация о глаголах наследственного процесса и их семантике, структуре значения, а также их употреблении в романах Абдуллы Кадири.

Ключевые слова: семантика, глаголы наследственного процесса, семантика.

KIRISH

Fe'llar qanday jarayonni ifodalashiga ko'ra quyidagi ma'noviy guruhlarga bo'linadi:

a) nutqiy faoliyat fe'llari: gapirmoq, so'zlamoq, aytmoq, demoq, bayon qilmoq, ming'irlamoq, do'ng'illamoq.

b) aqliy faoliyat fe'llari: o'ylamoq, fikrlamoq, tafakkur qilmoq, xayol surmoq, tasavvur qilmoq.

d) jismoniy faoliyat fe'llari: chizmoq, yozmoq, yemoq, artmoq, bino qilmoq, yugurmoq, chopmoq, bormoq va hokazo.

d) holat fe'llari: titramoq, jovdiramoq, xursand bo'lmoq, sevinmoq kabi ma'noviy guruhlarga ajralgan.²⁰⁰

Nutqiy faoliyat fe'llar nomidan kelib chiqib nutq jaryonini ifodalaydi. Bu turdagi fe'llarni salbiy va ijobiy turlarga ham ajratish mumkin. Masalan: gapirmoq, so'zlamoq, aytmoq fe'llari ijobiy ma'noda, ming'irladi, do'ng'illadi kabi fe'llar esa salbiy ma'nolarni ifodalaydi.

Aqliy faoliyat fe'llari esa inson tafakurri bilan bog'liq jarayonlarni ifodalaydi. Bularga o'ylamoq, fikrlamoq, tasavvur qilmoq kabi fe'llarni misol qilib aytishimiz mumkin.

Fe'llarning qiyudagi ma'no guruhlarga ajratilganligini ko'rishimiz mumkin:

a) yumush fe'llari: ishladi, mehnat qildi, ter to'kdi,

²⁰⁰ N.Mahmudov va boshqalar; 6-sinf darsligi Toshkent-2017. 37-bet

- b) tafakkur fe'llari: o'yladi, kashf qildi, o'qidi,
- d) sezgi fe'llari: sezdi, his qildi,
- e) ruhiy holat fe'llari: qayg'urdi, iztirob chekdi, xursand bo'ldi,
- f) tabiiy holat fe'llari: eridi, muzladi, yetdi,
- g) ishora fe'llari: imo qildi, labini burdi, ko'zini qisdi,
- h) ko'rish fe'llari: qaradi, ko'rdi, boqdi, termuldi,
- i) nutq fe'llari: gapirdi, so'zladi, bayon qildi,
- j) jismoniy holat fe'llari: og'ridi, isitma qildi, xastalandi.²⁰¹

Yumush fe'llari - o'z nomidan anglashilib turganidek mehnat faoliyati, biror ish va yumush bilan bog'liq bo'lgan fe'llar tushuniladi. Bu ish harakatining bajarilganlik yoki bajarilmaganligini anglatadi. Bu turdagi fe'llar turli zamonda, barcha shaxs-sonda va nisbat shakllarida bo'lishi mumkin. Masalan: ishladi, ishlayapti, ishlamoqchi.

Tafakkur fe'llari - insoniyatning o'y fikrlari, xayollari umuman ongda sodir bo'ladigan jarayonlarni ifodalaydigan fe'llardir. Bu fe'llar soda, qo'shma, juft va takror shakllarda kelishi mumkin, va fe'llar bajaradigan barcha gramatik vazifalarni ifodalab keladi. Masalan: fikrlamoq, o'ylamoq, xayol qilmoq.

Sezgi fe'llari - sezish, dunyoni bilish, his qilish kabi jarayonlar bilan bog'liq bo'lgan fe'llardir. Bu nafaqat insoniyatga balki butun jonli va jonsiz narsalar, hayvonlarga xos bo'lgan harakat va xususiyatlarni anglatadi. Sezgi fe'llari deganda ko'rish, eshitish, ushlab ko'rish, hid bilish, ta'm bilish kabi his qilinuvchi va ularni ifodalovchi fe'llarga aytiladi. Masalan: his qilmoq, ko'rmoq kabilar.

Ruhiy holat fe'llari - inson hayotiy faoliyati, uning fiziologiyasida, ruhiyatida sodir bo'ladigan jarayonlarni ifodalaydigan fe'llarga aytiladi. Ruhiiy holat fe'llari birinchi navbatda ma'lumotni idrok etish, tushunish va talqin qilish jarayonlarini og'zaki ifodalaydigan fe'l turi hisoblanadi. Masalan: quvondi, suyundi, qayg'urdi, xafa bo'ldi, iztirob chekdi. Ruhiiy holat fe'llari salbiy va ijobiy bo'yoqqa ega. Masalan: suyundi, quvondi, xursand bo'ldi bu ijobiy, qayg'urdi, xafa bo'ldi, iztirob chekdi kabi fe'llar salbiy bo'yoqdorligi bilan bir biridan farq qiladi.

Tabiiy holat fe'llari - tabiiy jarayonlar bilan bog'liq bo'lgan va shu jarayonlarni ifodalaydigan fe'llarga aytiladi. Bu fe'llar insoniyat, butun jonli mavjudot va tabiat bilan bog'liqdir. Masalan: muzladi, yotdi, uxladi.

Ishora fe'llari - imo- ishora, hatti- harakatlarni ifodalaydigan fe'llardir. Bunda yuz qismi va undagi boshqa tana a'zolarini harakatga keltirish orqali, qo'l harakatlari va boshqalar vositasida fikrni ifodalash, tushuntirishdir. Masalan: labini burdi, imo qildi, ko'zini qisdi.

Ko'rish fe'llari- nomidan anglashilib turganidek, ko'z orqali hatti-harakatni ifodalash tushuniladi. Masalan; ko'rdi, boqdi, qaradi, termuldi. Bunda fe'llar salbiy va ijobiy bo'yoqqa ega. Masalan: qaradi, termuldi kabilar ijobiy; o'qraydi, baqrayib qaradi kabilar salbiy bo'yoqqa ega hisoblanadi.

Nutq fe'llari- og'zaki nutqni ifodalash uchun xizmat qiladigan so'zlar ya'ni fe'llar tushuniladi. Masalan: so'zladi, dedi, aytdi, gapirdi

Jismoniy holat fe'llari- tana a'zolarining holatini ifodalovchi fe'llarga aytiladi. Masalan: og'ridi, istmaladi, xastalandi.

---

²⁰¹ A.Nurmonov, A.Sobirov va boshqalar; Hozirgi o'zbek adabiy tili. Akademik litsey. Toshkent- 2013. 346-bet

Fe'ning ma'noviy guruhlarida tarkibida yana irsiy jarayon fe'llari ham mavjud. Bunday fe'llarni proff. R.R.Rasulov biologik holat fe'llari deb nomladi.

Bu turdagi fe'llarga quyidagilarni misol qilib olishimiz mumkin: keksaymoq, qarimoq, o'lmoq, suvsamoq, chanqamoq, ochiqmoq, cho'llamoq, ulg'aymoq va hokazo.²⁰²

O'zbek tilida biologik holat fe'llari nisbatan ko'p kuzatiladi. Ular keng ma'nodagi tirik (jonli) mavjudotlarning hayoti, o'sishi, rivojlanishi kabilar bilan bog'lanib, ularda tabiiy, zaruriy mavjud bo'lgan irsiy jarayon-holatlarni ifoda etadi. Bunday holat fe'llariga xos muhim xususiyat shundaki, ular mazmunida ifoda etiluvchi holat muayyan predmetning (mavjudotning) holat belgisi bo'ladi. Bu holat predmetning doimiy belgisi sifatida jismoniy, ruhiy jarayonlar bilan bevosita bog'lanib, dialektik munosabatda, o'zaro ta'sirda kuzatiladi.

Biologik holat fe'llari nutq faoliyatida holat manbai (ob'ekti)ga ko'ra shaxs, hayvon va o'simliklar bilan bog'lanadi. Ushbu fe'llar ba'zan vaqt, o'rin, o'xshatish kabi tarkibiy qismlarga ham ega bo'ladi. Biologik holat fe'llari tub va yasama fe'llardan tarkib topadi. O'lmoq, chirimoq, ochilmoq, yetilmoq, bo'rtmoq, gullamoq, yosharmoq kabi holat fe'llari ma'nolarining farqlovchi semalari quyidagicha:

O'lmoq - yashash muddati, hayoti, umri tugagan holatda bo'lmoq: Otam o'ldi, qoldim ko'zimni yoshlab (Balogardon). Keyin qolgan bari o'ldi (Alpomish). Qizning sevgilisi urushda o'libdi. (O'. Hoshimov). Bu orada yana to'rtta sigir o'ldi (A. Kahhor).

Chirimoq – 1. Mo'rt holatda bo'lmoq: Uch-uch shoxlari esa uzun va nozik, ular qurigan, chirigan (O. Muxtorov). 2. Aynigan, yeb bo'lmas holatda bo'lmoq: So'yilgan qovun ichidan chirigan ekan (Latifalar). Chirimoq og'zaki va yozma nutqqa-umumnutqqa xos.

Ochilmoq - o'sib, ko'zga ko'ringan holatda bo'lmoq: Yonbag'irlarda lolalar ochilgan (P. Qodirov). oralaridagi lolaqizg'aldoqlar qip- qizil bo'lib ochilgan (M. Ismoilij). Qizil, safsar, pushti ochilibdi qashqargullar (M. Ismoilij). Ochilmoq so'zlashuv nutqida ko'p qo'llaniladi.

Yetilmoq - har tomonlama voyaga yetgan holatda bo'lmoq: Yigit qirq yoshga kirganda aqliy va jismoniy tomondan yetiladi (SH. Shomaqsudov, S. Dolimov). Qashqirlar yetilibdi, ovchi kelib ... terisini shilib oladi (G'. Jahongarov); Yetilmoq ko'proq badiiy nutqqa xos.

Bo'rtmoq - o'sib chiqqan, bo'rtish holatida bo'lmoq: Daraxtlar yaltirab, bo'rtidi har kurtak (Zulfiya). Olcha novdalari munchoq-munchoq bo'rtib ... (Mirmuhsin). Bo'rtmoq, asosan, yozma nutqqa xos.

Gul, yosh kabi ot, sifatlarga -la(sh), -ar yasovchilarining qo'shilishidan yasalgan holat fe'llarining farqlovchi semalari quyidagicha: Gullamoq - gul chiqqan, gulli holatda bo'lmoq: G'o'zalari o'sib, gullab, ko'saklar taqqan (H.Olimjon). Bog'dagi meva daraxtlari gullagan, havodan bol isi anqiydi (M. Osim). Mana cho'lda ham olcha gulladi (O'. Hoshimov). Zinapoyaning yonginasida o'rik gullagan edi (A. Muxtor). Gullamoq umumnutqqa xos bo'lib, ko'p qo'llaniladi.

Yosharmoq - yosh ko'ringan holatda bo'lmoq: Hamma yoshardi, faqat Mavlon qaridi (A. Kahhor). U yosharib qayta kuch- quvvatga to'lgandek (Almanax). Yosharmoq ko'proq kitobiy, adabiy uslubga oid.

---

²⁰² R.Rasulov O'zbek tili nazariy grammatikasi muammolari. Toshkent-2022. 22-bet

XULOSA

Irsiy jarayon fe'llari tirik organizmlarning, inson va hayvon organizmining o'sishi, rivojlanishi bilan bog'liq jarayondir. Tirik organizmlarning o'ziga xos xususiyatlarini keying avlodlariga qoldirishi irsiyat hisoblanadi, aynan shu jarayonlarni ifodalovchi fe'llarga irsiy jarayon fe'llari deyiladi.

Abdulla Qodiriy romanlarida irsiy jarayon fe'llari keng qo'llanilgan bo'lib, har biri alohida uslubiy bo'yoqqa ega. Ayrim fe'llar, badiiy uslubga ayrimlari esa, ilmiy va so'zlashuv uslubiga xosligini aniqladik. Masalan, "keksaymoq", "chanqamoq", "sarg'aymoq" kabi fe'llar, asosan, badiiy uslubda qo'llanilsa, "qarimoq", "suvsamoq", "qurimoq", fe'llari esa so'zlashuv uslubiga xos hisoblanadi.

REFERENCES

1. O'zbek tilining izohli lug'ati.5 jild.Toshkent 2006.
2. R.Rasulov.O'zbek tili fe'llarining ma'no tuzilishi.Toshkent.2008.
3. R.Rasulov O'zbek tili nazariy grammatikasi muammolari.Toshkent.2022
4. Abdulla Qodiriy O'tkan kunlar. Toshkent. 2016
5. Abdulla Qodiriy Mehrobdan chayon. Toshkent. 2019

FUQAROLIK PROTSESSIDA YURIDIK AHAMIYATGA EGA BO'LGAN FAKTLARNI BELGILASHNING AHAMIYATI VA DOLZARBLIGI

Ismoilov Toxirjon Ibragimovich

O'zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi huzuridagi
Sudyalar oliy maktabi tinglovchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7980448>

Annotatsiya. Mazkur maqolada fuqarolik protsessida Yuridik ahamiyatga ega bo'lgan faktlarni belgilashning ahamiyati va dolzarbligi haqida so'z boradi. Maqola davomida asosli fikr va dalillardan foydalanilgan. Maqola so'nggida xulosa hamda takliflar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: fuqarolik protsessi, faktlarni belgilashning ahamiyati, fuqarolik ishlarini ko'rish.

THE IMPORTANCE AND RELEVANCE OF DETERMINING THE FACTS OF LEGAL IMPORTANCE IN CIVIL PROCEEDINGS

Abstract. This article talks about the importance and relevance of determining the facts of legal importance in civil proceedings. Reasonable opinions and arguments are used throughout the article. At the end of the article, conclusions and suggestions are given.

Key words: civil procedure, the importance of determining the facts, hearing civil cases.

ВАЖНОСТЬ И АКТУАЛЬНОСТЬ УСТАНОВЛЕНИЯ ФАКТОВ, ИМЕЮЩИХ ЮРИДИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ, В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация. В данной статье говорится о важности и актуальности установления фактов, имеющих юридическое значение, в гражданском судопроизводстве. На протяжении всей статьи используются обоснованные мнения и доводы. В конце статьи даны выводы и предложения.

Ключевые слова: гражданский процесс, значение установления фактов, рассмотрение гражданских дел.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng, ijtimoiy hayotning barcha sohalarida, shu jumladan, sud-huquq sohasida ham bosqichma-bosqich islohotlar amalga oshirilmoqda.

Mazkur maqolada fuqarolik protsessi tushunchasi hamda Yuridik ahamiyatga ega bo'lgan faktlarni belgilashning ahamiyati va dolzarbligi mavzusini ochib berishga harakat qilamiz.

Avvalambor, fuqarolik protsessi tushunchasi nima, u qanday ma'noni anglatadi shu masalaga to'xtalib o'tsak.

Fuqarolik protsessi - (O'zRda) sudda fuqarolik ishlarini ko'rish, hal qilish va sud qarorlarini ijro etish bilan bog'liq faoliyat. Fuqarolik protsessual huquqi normalari bilan belgilanadi. Protsessual qonun sud faoliyatini amalga oshirilishda manfaatdor shaxslarga ishda ishtirok etish huquqini, ularga qator protsessual huquqlar berilishini va protsessual burchlar yuklatilishini belgilaydi. Fuqarolik protsessi shaxslarning mulkiy va shaxsiy huquqlarining sud tomonidan himoya qilinishi shakli sifatida ko'riladi. Shu munosabat bilan muayyan fuqarolik protsessual harakatlar qilinadi. Bunday harakatlar sudda fuqarolik ishining taraflari sifatida qatnashuvchilar va ishning boshqa ishtirokchilari tomonidan qilinadigan protsessual harakatlar, shuningdek, fuqarolik ishlari bo'yicha odil sudlovni amalga oshiruvchi sudning protsessual harakatlaridan iborat bo'ladi. Fuqarolik ishlarini ko'rish va hal qilish bo'yicha bo'ladigan sud

faoliyati ma'lum bosqich (qism)larga bo'linib amalga oshiriladi. Fuqarolik protsessining bunday bosqichlari: fuqarolik ishini qo'zg'atishdan, ishni sudda ko'rish uchun tayyorlashdan, ishni sud majlisida ko'rish va hal qilishdan, sudning hal qiluv qarorlari va ajrimlari yuzasidan shikoyatlar berish va protestlar keltirish, nihoyat sudning hal qiluv qarorlari ijrosidan iborat.

Keng ma'noda, fuqarolik protsessualligi sudlar tomonidan fuqarolik ishlarini ko'rib chiqish qoidalaridan iborat. "Fuqarolik sudlari" bir shaxs yoki sinfning boshqasiga nisbatan da'volarini sud orqali hal qilish bilan bog'liq bo'lib, davlat jinoiy qonunni buzganlik uchun jinoiy javobgarlikka tortiladigan "jinoiy ishlari" dan farqlanishi kerak.

FPKning 56-moddasida dalillar tushunchasi berilgan hamda nimalarning dalil va isbotlash vositalari bo'lishligi ko'rsatilgan. Bu qonunda belgilanishicha, taraflarning talablari va e'tirozlarini asoslaydigan va ishni to'g'ri hal qilish uchun ahamiyatli bo'lgan boshqa holatlarning mavjudligi yoki yo'qligini, muayyan qonun bilan belgilangan tartibda sudda aniqlashga asos bo'ladigan har qanday faktik ma'lumotlar fuqarolik ishi bo'yicha dalil bo'lib hisoblanadi.

Shu moddaning o'zida isbotlash vositalari ham sanab o'tilgan. Bular taraflarning va uchinchi shaxslarning bayonotlari, guvohlarning bergan guvohlilari, yozma dalillar, ashyoviy dalillar va ekspertlarning fikrlaridir.

FPKning 56-moddasida ko'rsatilgan faktik ma'lumotlar va isbotlash vositalari bir-biri bilan bog'liq holda ko'riladi. Bu yerda sudga oid dalillar masalasida ham, mazmun bilan shaklning dialektik bog'liq bo'lishligi nazarda tutiladi. Mazmun deganimizda-faktlar to'g'risidagi ma'lumotlar nazarda tutilsa, shakl deganimizda, isbotlash vositalari (dalillar) nazarda tutiladi. Davoni isbotlash yoinki inkor etish uchun har ikki element mavjud bo'lishi kerak. Faktlar to'g'risidagi ma'lumotlarga ega bo'lmagan isbotlash vositasi hech narsani isbotlamaydi va aksincha, faktik ma'lumotlar isbotlash vositalarining qonun bilan belgilangan manbalaridan olinmagan bo'lsa, dalil sifatida foydalanilmaydi va sud qarorining asosiga qo'yilmaydi.

Amaldagi yangi fuqarolik protsessual kodeksi muallifi ko'rsatilmagan holatlar va manbai noma'lum bo'lgan yoki g'ayriqonuniy tarzda olingan boshqa ma'lumotlarni dalil bo'la olmasligi ko'rsatilgan. Bu qoidani kiritilishi bilan sud amaliyotida turli xil usul bilan «dalil» deb ishda foydalanadigan harakatlarni oldini olishga sababchi bo'ladi.

Dalillarning daxldorligi to'g'risidagi FPKning 58-moddasida berilgan qoidada sud faqat ish uchun ahamiyatli bo'lgan holatlarni tasdiqlaydigan dalillarnigina ko'rish uchun qabul qiladi, deb ko'rsatilgan.

Sud taraflar tomonidan keltirilgan dalillarni qabul qilish-qilmaslik masalasini va qo'shimcha dalillarni talab qilib olish to'g'risidagi iltimoslarni hal qilishda, shuningdek o'z tashabbusi bilan dalillar to'plashda bu qonunga amal qiladi.

Dalillarning ko'riladigan ishga daxldor bo'lish-bo'lmasligini to'g'ri hal qilish-oz kuch va kam vaqt sarf qilib, ishning barcha holatlarini to'la va holisona aniqlash imkonini beradi. Chunonchi, voqeadan xabardor bo'lgan ko'p guvohlardan faqat bir nechasingina sud majlisiga chaqirib so'ralganda, bir necha fuqarolar asosiy ishlarini, xizmat vazifalarini bajarishdan qoldirilmaydilar, buning ish uchun oshiqcha (keragidan ko'p) chaqirilgan guvohlarning bergan guvohlilklarini eshitib, sud protsessi ham ko'pga cho'zilmaydi.

Sudya ishni sud majlisida ko'rishga tayyorlash jarayonida, protsessda ishtirok etish uchun taklif qilinadigan shaxslarni belgilash bilan birga ishga daxldor, ish uchun zarur bo'lgan hujjatlarnigina qabul qilib ishga qo'shadi.

Dalillarning daxldorligi to`g`risidagi qoida bilan FPKning 71, 72, 75, 79 va 81-moddalarida belgilangan normalar bog`liqdir. Bu qonunlarda guvohlarning chaqirilishini, yozma yoki ashyoviy dalillar keltirilishini yoki ularning talab qilib olishini iltimos qiluvchi shaxs qanday holatlar guvohlarning guvohliklari bilan tasdiqlanishi yoki yozma yoxud ashyoviy dalillar bilan aniqlanishi mumkinligini ko`rsatishga majbur ekanligi aytilgan Dalillarning ishga daxldor bo`lish-bo`lmasligi prinsipini qo`llashda sudyalari o`zlarining ichki tushunchalariga asoslanib ish ko`radilar. Fuqarolik ishini sudda ko`rishga tayyorlash vaqtida taraflar tomonidan ko`rsatilgan yoki prokuror taklif qilgan guvohlardan kimlarni sud majlisiga chaqirish, yozma va ashyoviy dalillardan qaysi birini qabul qilishlik masalasini yakka o`zi hal qiladi. Ammo bu to`g`ridagi takliflar sud majlisida qilinsa, qonunda ko`rsatilgan holda masalani qollegial tartibda hal qilinadi va bu to`g`rida ajrim chiqariladi. Sudning dalillar qabul qilishni yoki talab qilishni rad etish to`g`risidagi ajrimi asoslantirilgan bo`lishi kerak.

Dalillarga yo`l qo`yilishi to`g`risida FPKning 59-moddasida ko`rsatma beriladi. Bunda qonun bo`yicha muayyan isbotlash vositalari bilan bog`liq bo`lgan holatlarni hech qanday isbotlash vositalari bilan tasdiqlash mumkin emasligi aytiladi. Masalan, uy-joylarning olingan-sotilgan bo`lishligi O`zbekiston Respublikasi FKning 112 va 488-moddalariga muvofiq notarial tartibda guvohlantirilgan va tegishli davlat ro`yxatidan o`tkazilgan shartnoma bilangina tasdilanishi mumkin. Eng kam ish haqining o`n baravaridan ortiq summaga tuziladigan qarz shartnomasi oddiy yozma formada tuzilishi lozim. Aks holda shartnomani tuzilganligini (arz berilganligini) yoki shartnomaning ijro etilganligini (qarzning to`langanligini) guvohlarning ko`rsatmalari bilan isbotlab bo`lmaydi. Ammo jinoiy jazoga tortiladigan xatti-harakatlar ro`y berganida, chunonchi, qarz olgan shaxs birovlarining ishonchidan foydalanib, bir necha fuqaroning haqiga xiyonat qilsa (olgan qarzidan tonsa), huquqiy tilda aytilganda-firibgarlik qilsa, umumiy qoidadan (FKning 733-moddasidan) mustasno tariqasida da`vo guvohlarning ko`rsatmalari bilan isbotlanishi mumkin (FKning 737-moddasi).

Tashkilotlar o`rtasidagi huquqiy munosabatlardan ham, huddi shuningdek muayyan yozma hujjatlar bilan tasdiqlanishi mumkin bo`lgan holatlar boshqa isbotlash vositalari bilan tasdiqlanishi mumkin emas. Masalan, temir yo`l transporti bilan tashiladigan yuk yo`qotilgan yoki kam kelganligi kommercheskiy akt bilan tasdiqlanishi shart bo`ladi.

Agar dalillarning daxldorligi prinsipi masalasida sudyalari o`zlarining ichki tushunchalariga asoslanishlari mumkin bo`lsa, dalillarga yo`l qo`yilishi prinsipini qo`llanishda faqat qonun ko`rsatmalariga qat`iyan rioya qilishlari talab qilinadi. qonun bilan isbotlash vositasi bo`la olmaydigan dalillarni, ularning mazmuni va ish uchun ahamiyatidan qat`iy nazar, qabul qilishga yo`l qo`yilmaydi.

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, fuqarolik protsessida dalillarning belgilari quyidagicha desak bo`ladi:

- birinchidan, dalillar avvalo-faktik ma`lumotlar, ya`ni ishni hal qilish uchun ahamiyatli bo`lgan holatlarni o`z mazmunida aks ettiruvchi ma`lumotlar bo`lishi bilan xarakterlanadi;

- ikkinchidan, dalillar-taraflarning talablari va e`tirozlarini asoslaydigan holatlarni hamda ishga doir boshqa holatlarning mavjud bo`lish-bo`lmasligini belgilaydigan faktik ma`lumotlar bo`ladi;

- uchinchidan, dalillar-protsessual qonun bilan belgilangan tartibga rioya qilinib, sud tomonidan olingan faktik ma`lumotlar bo`ladi;

- to'rtinchidan, dalillar-bu sud tomonidan nazarda tutilgan isbotlash vositalaridan olingan ma'lumotlar bo'lib ko'riladi. qonunda nazarda tutilmagan manbalardan olingan faktik ma'lumotlar, chunonchi: anonim xatlar, mish-mish gaplar va shu kabilar dalil bo'lib hisoblanmaydi.

Sud taraflarning va ishda ishtirok etuvchi boshqa shaxslarning tushuntirishlarini eshitib, guvohlarni, ekspertlarni, mutaxassislarni so'roq qilish hamda boshqa dalillarni tekshirish tartibini belgilaydi.

Yozma dalillar yoki ushbu Fuqarolik protsessual kodeksining 76, 83, 103 va 104-moddalarida nazarda tutilgan tartibda tuzilgan ularni ko'zdan kechirish bayonnomalari sud majlisida o'qib eshittiriladi va ishda ishtirok etuvchi shaxslarga, zarur hollarda esa, ekspertlar, mutaxassislar hamda guvohlarga tanishish uchun taqdim etiladi. Shundan so'ng ishda ishtirok etuvchi shaxslar ushbu dalillar yuzasidan tushuntirishlar berishi mumkin. Ashyoviy dalillar sud tomonidan ko'zdan kechiriladi va ishda ishtirok etuvchi shaxslarga, zarur hollarda esa ekspertlar, mutaxassislar va guvohlarga ham taqdim etiladi.

O'ziga ashyoviy dalillar taqdim etilgan shaxslar ko'zdan kechirish bilan bog'liq bo'lgan u yoki bu holatlarga sudning e'tiborini qaratishi mumkin. Bunday arzlilar sud majlisi bayonnomasiga kiritiladi.

Ushbu Kodeksning 76, 93, 103, 104 va 239-moddalarida nazarda tutilgan tartibda tuzilgan ashyoviy dalillarni ko'zdan kechirish bayonnomalari sud majlisida o'qib eshittiriladi, shundan keyin ishda ishtirok etuvchi shaxslar o'z tushuntirishlarini berishi mumkin. Sudga olib kelish imkoni bo'lmagan yozma va ashyoviy dalillar ular turgan joyda ko'zdan kechiriladi va tekshiriladi. Joyida ko'zdan kechirishni o'tkazish to'g'risida sud ajrim chiqaradi.

Dalillarni joyida ko'zdan kechirish sudning butun tarkibi tomonidan ishda ishtirok etuvchi shaxslarni xabardor qilgan, zarur hollarda esa ekspertlar, mutaxassislar va guvohlarni chaqirgan holda amalga oshiriladi.

Raislik qiluvchi ko'zdan kechirish joyiga yetib borgach, sud muhokamasi davom ettirilishi to'g'risida e'lon qiladi, sud muhokamasi ushbu Kodeksda belgilangan qoidalar bo'yicha olib boriladi. Ko'zdan kechirish natijalari sud majlisi bayonnomasiga kiritiladi. Bayonnomaga ko'zdan kechirish paytida tuzilgan yoki tekshirilgan barcha rejalar, chizmalar, suratlar, hisob-kitoblar, hujjatlarning ko'zdan kechirish vaqtida olingan ko'chirma nusxalari, yozma va ashyoviy dalillarning videoyozuvlari, fotosuratlar, shuningdek ekspert xulosasi va mutaxassis maslahati ilova qilinishi mumkin.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Yuridik ahamiyatga ega bo'lgan faktlarni belgilash sudning to'g'ri qaror qabul qilishi uchun muhim ahamiyatga ega. Yolg'on va soxta dalillar esa nohaq ayblovlarni yuzaga chiqaradi. Buning oldini olish uchun dalillar o'rganilayotganda hamda to'planayotganda ishonchli ekanligiga ahamiyat berish dolzarb vazifadir.

REFERENCES

1. <https://lex.uz/docs/-3517337/> O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksi/ 01.04.2018
2. Sh.Sh. Shorahmetov. O'zbekiston Respublikasining fuqarolik protsessual huquqi. Darslik. T., «Adolat», 2001.

3. Sh.Sh. Shorahmetov. O'zbekiston Respublikasining fuqarolik protsessual huquqi. Darslik. T., «Adolat», 2007.
4. С.Ф. Иноятова. Правовая природа третейского суда как органа, разрешающего юридические споры. Т., TD YI Axborotnomasi, 2009.
5. С.Ф. Иноятова. Вопросы принудительного исполнения решений третейского суда. «Davlat va huquqning dolzarb muammolari» yosh tadqiqotchilar nigohida aspirant va tadqiqotchilarning ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. Т., TD Y I, 2009.

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE FIELD OF PHILOLOGY

Yuldosheva Zebo

Uzbekistan State World Languages University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7980488>

Abstract. This article teaches foreign languages in secondary schools, philology, philosophy and science teaching. Naturalism check out methods, there is talk about the history of the development in the sphere of philology.

Key words: History, character, knowledge, education, philology, humanity, humanitarian, philosophical.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ОБЛАСТИ ФИЛОЛОГИИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются методы преподавания иностранных языков в общеобразовательных школах, филологии, философии и естественнонаучных дисциплин, рассказывается об истории развития филологии.

Ключевые слова: История, характер, познание, образование, филология, гуманизм, гуманитарный, философский.

Philological shows the history of the development of education as a humanitarian with his character since ancient times are separated. In the next period, and change the nature of education in the middle ages, but their importance will lose his humanitarian principles. The language course in secondary schools studied were the ancient authors and the review.

Higher education, of course, containing three components: philology, philosophy and *tabiatshunoslik*. Thus, the knowledge of many sciences humanitarian science serve as the basis for any other information on the most important discoveries, as a rule, provided with a classical education who have a wide knowledge of the preparation was done by scientists due to philological.

And today, according to D.S.Lixachevning, philology and the whole culture of mankind, because it is the basis of "humanitarian education the highest form of human sciences ... connecting the form of this language is necessary for every person who used the word; the word of any form of asset, the asset is included in the national cultures of ... currently associated with any knowledge about how wide the range of education, so necessary philology".

L.V.Shcherba the first foreign language to prepare students in their game *filologik* the basis of theoretical and practical importance in the process of teaching enabled. L. v. Shcherbaning language according to direct philological to know, difficult to understand if it is not intuitive to understand and interpret texts should be understood as art.

This type of language requirements, in his opinion, for instance, is typical of the whole world, more or less high, it refers to the culture, and the public school is very achievable. Foreign language foreign language study is carried out and a comparison between the native language when, for her "from his captive native language" for students' free their thinking going to realize that there are different methods of representing the same concepts in different languages and become familiar with small form.

Know foreign languages, expanding the horizon philological, native language, the richness of his word, and all the most delicate shade of meaning, grammatical structure expressive rich tools will help you to understand deeper and more meaningful. Proper training as a result of

students " will have the skill to read carefully his presence ... is the sign of civilized man."... Literate students on the basis of this skill (stylistic) write the mechanism of they did not understand ". Thus, understanding the essence of the approach philological Shcherbani V.L, basically, on the basis of the read, if you have a good command of two languages, this language compared to systems and as a result will lead to a better knowledge of the native language.

Philological approach to the specific characteristics of language development into the mind of motivation and enjoyment in this particular study foreign languages, factors should be taken into account. In the process of mastering the language unless the child's cognitive development study, has shown that L.S.Vygotskiy, "down up" ... unlike the development of the native language from a foreign language studied falls down from the top", that is, the system begins with mastering the language: phonetic grammar, dictionary.

As a result, also in the school with the direction of foreign language teaching communicative language voluntary and based on a conscious basis to occupy without philological a certain approach to this course is required.

Come out from policy, the teaching of foreign languages and artistic, cultural and historical activities of the students read the texts and its text-based philological (text), it is necessary to apply the approach, we consider that this is also the language system, including the speech also include the development of consciously.

Other cultural to go into this process, with the formation of the english language and humanitarian philological thought necessary for the development of comes. This is the strategic goals of foreign language education, which is convenient for the implementation of cultural-historical and personal with every one of the people to create an environment that will allow developing social interaction in the context of speech-thinking activity to the successful implementation of the language which is to be the different types of personality, based on the formation of the world, acquainted with the culture of the world around them and other.

REFERENCES

1. **Afanasyev, Yu. N.** Humanitarian education can be -2000
2. **Bolshoy** - Large Entsiklopediya -2000 M.
3. **Kolesnikova I. A.** - Modern humanitarian knowledge and the nature of his function in society -2001
4. **E. A. Krasnovskiy** My List Yu. I-philology and literary education at school: specific properties and their mutual dependence-Pedagogy. To 1998

YER MUNOSABATLARIGA OID NIZOLARNI SUDDA KO'RISHNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Alimjanov Rustam Irsdavlatovich

O'zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi huzuridagi
Sudyalar oliy maktabi tinglovchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7980586>

Annotatsiya. Mazkur maqolada yer munosabatlariga oid nizolarni sudda ko'rishni takomillashtirish masalalari haqida so'z boradi. Maqola davomida mavzu doirasidagi asosli fikr va mulohazalar berib o'tilgan. Maqola so'nggida xulosa va takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: yer munosabatlari, nizolarni sudda ko'rish, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik.

ISSUES OF IMPROVING THE COURT HEARING OF DISPUTES RELATED TO LAND RELATIONS

Abstract. This article talks about the issues of improving the court hearing of disputes related to land relations. In the course of the article, reasonable opinions and comments were given within the scope of the topic. Conclusions and suggestions are given at the end of the article.

Key words: land relations, adjudication of disputes, interethnic harmony and religious tolerance.

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СУДЕБНОГО РАССМОТРЕНИЯ СПОРОВ, СВЯЗАННЫХ С ЗЕМЕЛЬНЫМИ ОТНОШЕНИЯМИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования судебного рассмотрения споров, связанных с земельными отношениями. По ходу статьи были даны обоснованные мнения и комментарии в рамках темы. Выводы и предложения даны в конце статьи.

Ключевые слова: земельные отношения, разрешение споров, межнациональное согласие и веротерпимость.

Mamlakatimizda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, davlatimiz chegaralari daxlsizligini, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik muhitini ta'minlash uchun muhim poydevor bo'ldi. Respublikamizda iqtisodiyot tarmoqlarini yanada rivojlantirish va ularni yer resruslariga bo'lgan ehtiyojini qondirish uchun shart-sharoitlar yaratildi. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov mamlakatda yangi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy munosabatlarni shakllantirish davrida yer munosabatlarini takomillashtirish to'g'risida to'xtalib, "Yer Ollox taolloning bebaho inomidir. U tom ma'noda odamlarni boqadi, kiyintiradi. Bevosita dehqonchilik bilan bog'langan oilaning emas, balki ma'lum bir tarzda qishloq xo'jaligi bilan aloqador barcha tomorqalar va uning ne'matlaridan bahramand bo'layotgan respublikamizning barcha aholisi farovon turmush kechirishi uchun moddiy negiz yaratadi. Ayni vaqtda yer ulkan boylik bo'libgina qolmay, mamlakatning kelajagini belgilab beradigan omil hamdir", degan edi. Bu fikrning nechog'liq to'g'ri ekanligini guvohi bo'lmoqdamiz. "Xalq boy bo'lsa, davlat ham boy va qudratli bo'ladi" deb o'z nutqlarida keltirgan edilar. Qishloq xo'jaligiga bag'ishlangan yig'ilishda ham Shavkat Mirziyoyev tomonidan "Bizni boqayotgan ham kiyintirayotgan ham bu yer va mirishkor

dehqonlardir” deb o`z nutqlarida keltirishi yer munosabatlari bugungi kunda ham nechog`liq ahamiyatligini ko`rsatadi.

Yer nizolarining tushunchasi haqida so`z yuritilar ekan, birinchi navbatda yer nizolarining o`zi nimaligini, bu nizolar kimlar o`rtasida va qanday sabablarga asosan vujudga kelishini nazarda tutish lozim. Yuridik va qishloq xo`jaligiga tegishli adabiyotlarda yer nizolarini ular yerga oid munosabatlar doirasida vujudga keladigan, nizolashayotgan yuridik yoki jismoniy shaxslar tomonidan ixtiyoriy ravishda bartaraf etilmaydigan nizoli holatlar sifatida keltirilgan. Biz bilamizki taraflar o`zaro kelisha olmasligi natijasida nizo kelib chiqadi yoki yer munosabatlari subyektlari qonunga xilof harakatlari natijasida nizo vujudga keladi. Maxsus ilmiy adabiyotlarda ta`kidlanishicha, “Yer nizolari - bu manfaatdor tomonlar o`rtasidagi u yoki bu yer uchastkasining o`zlariga tegishliligi va o`zlarining yerga oid huquqlari, qonuniy manfaatlarini amalga oshirish hamda ularga yuklatilgan majburiyatlarni bajarish bilan bog`liq bo`lgan kelishmovchilikdir”. Bilamizki qonunga belgilangan qoidalarga bilmay amal qilmaslik yoki bilib turib amal qilmaslik oqibatida nizo yuzaga keladi. Yer nizolarini yer qonunchiligini buzish natijasida kelib chiqadigan kelishmovchilik sifatida ham tushunish mumkin.

O`zbekiston Respublikasida sud O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va boshqa qonunlarida, inson huquqlari to`g`risidagi xalqaro hujjatlarda e`lon qilingan fuqarolarning huquq va erkinliklarini, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning huquqlari hamda qonun bilan qo`riqlanadigan manfaatlarini sud yo`li bilan himoya qilishga da`vat etilgan. Sudning faoliyati qonun ustuvorligini, ijtimoiy adolatni, fuqarolar tinchligi va totuvligini ta`minlashga qaratilgandir. Yerga oid huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan quyidagi nizolar:

- yer uchastkasini olib qo`yish to`g`risidagi vakolatli organlarning qarorini bekor qilish va u bilan bog`liq yetkazilgan zararni o`rnini qoplash;

- yer uchastkasini davlat va jamoat ehtiyojlari uchun olib qo`yish va qayta sotib olish natijasida yetkazilgan zarar o`rnini qoplash;

- yer uchastkasidan belgilanganidan boshqa maqsadlarda yoki yer to`g`risidagi qonun hujjatlarini buzgan holda foydalanganida yer uchastkasini olib qo`yish;

- servitutni belgilash yoki bekor qilish; yer uchastkasiga egalik qilish va foydalanish huquqi bilan bog`liq bo`lmagan huquq buzilishlarini bartaraf etish; birgalikda egalik qilinadigan yoki foydalaniladigan yer uchastkasidan foydalanish tartibini belgilash va uni bo`lish;

- yer uchastkasini boshqa shaxsning qonunsiz egaligidan talab qilib olish; yer uchastkalariga bo`lgan huquqlarni tugatish;

- yer kodeksining 86,87-moddalarida nazarda tutilgan hollarda yer egalari, yerdan foydalanuvchilar, yer uchastkalari ijarachilariga va mulkdorlariga yetkazilgan zarar o`rnini qoplash;

- yer uchastkalarining ijara shartnomasi bilan bog`liq va boshqa nizolar da`vo ish yuritish tartibida ko`riladi.

O`zbekiston Respublikasi Iqtisodiy protsessual kodeksining 23-moddasiga muvofiq, yuridik shaxslar, yuridik shaxs tuzmagan holda tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirayotgan va yakka tartibda tadbirkor maqomiga ega bo`lgan fuqarolar o`rtasida kelib chiqqan nizolar iqtisodiy sudlarga taalluqlidir. Yuridik shaxslar o`rtasida vujudga keladigan nizolarning o`ziga xosligi shundaki, bunday nizolar faqatgina iqtisodiy sudi muhokamasining protsessual normalarini qo`llagan holda iqtisodiy sudida ko`rib chiqiladi. O`zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual

kodeksi 31-moddasining 1- bandiga asosan u taraflardan hech bo`lmaganda bittasi fuqaro bo`lgan nizolarga doir ishlar, qonunda bunday nizolarni hal qilish iqtisodiy sudi yoki boshqa organlarga topshirilgan hollar bundan mustasno bo`lib bular fuqarolik sudlariga taalluqli bo`ladi. Fuqarolik kodeksning 279-moddasida sanab o`tilgan alohida tartibda ko`riladigan ishlar va qonun bilan sudlarning vakolatiga berilgan boshqa ishlar fuqarolik sudlariga taalluqlidir. Bunday hollarda nizo fuqaroviy-protsessual huquqining umumiy normalarini qo`llagan holda fuqarolik sudda ko`rib chiqiladi. O`zbekiston Respublikasining ma`muriy sud ishlarini yuritish to`g`risidagi kodeksining 26-moddasida quyidagicha belgilangan: “Ma`muriy sudga fuqarolar va yuridik shaxslarning buzilgan yoki nizolashilayotgan huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish to`g`risidagi, ma`muriy va boshqa ommaviy huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan ishlar taalluqlidir, bundan O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudiga, fuqarolik ishlari bo`yicha sudlarga, iqtisodiy sudlarga va harbiy sudlarga taalluqli ishlar mustasno. Qonun bilan ma`muriy sudga taalluqli ishlar jumlasiga boshqa ishlar ham kiritilishi mumkin. Agar O`zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo`lsa, ma`muriy sud o`ziga taalluqli ishlarni fuqarolar, yuridik shaxslar va ma`muriy organlar, shuningdek o`z faoliyatini O`zbekiston Respublikasi hududida amalga oshirayotgan chet el yuridik shaxslari, xalqaro tashkilotlar, chet el fuqarolari, fuqaroligi bo`lmagan shaxslar ishtirokida ko`radi. O`zaro bog`liq bo`lib, ba`zilari ma`muriy sudga, boshqalari esa fuqarolik ishlari bo`yicha sudga taalluqli bo`lgan bir nechta talab birlashtirilgan taqdirda, barcha talablar fuqarolik ishlari bo`yicha sudga ko`rilishi lozim. O`zaro bog`liq bo`lib, ba`zilari ma`muriy sudga, boshqalari esa iqtisodiy sudga taalluqli bo`lgan bir nechta talabni birlashtirishga yo`l qo`yilmaydi”. Oldin ma`muriy ishlarni tegishliligiga qarab sudlar ko`rganlar. Bugungi kunda sud islohotlari natijasida ma`muriy sudlar tashkil qilindi. Yuqoridagi holatlar yuzaga kelganda bugungi kunda ma`muriy sudga murojaat qilish imkoniyati mavjud. O`zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksining 5-modda Sudga fuqarolik ishi quzg`atishi uchun sabablar quyidagilar:

1) uzining huquqi yoki qonun bilan qoriqlanadigan manfaatini himoya qilishni so`rab murojaat qilgan shaxsning arizasi boyicha;

2) prokurorning arizasi bo`yicha;

3) agar davlat boshqaruvi organlari, tashkilotlar va ayrim fuqarolar qonunga muvofiq boshqa shaxslarning huquqlari va qonun bilan qo`riqlanadigan manfaatlarini himoya qilish uchun sudga murojaat etishga haqli bo`lsalar, ularning bergan arizalari bo`yicha. Sudga da`vogarning buzilgan huquqlarini tiklash uchun sud ishini qo`zg`atish uchun belgilangan tartibda da`vogarning sudga yozgan da`vo arizasi bilan va prokuror va boshqalarning arizalariga asosan sud ish boshlanadi. Da`vo arizasini tegishliligi bo`yicha tuman, tumanlararo fuqarolik sudiga berish orqali ish qo`zg`atiladi. Shu tartibda ma`muriy va iqtisodiy sudlarga ham da`vo qilishi mumkin. Sudlarga da`vo arizasiga da`voni isbotlash uchun va buzulga huquqqa haqiqatdan ham egaligini asoslovchi hujjatlar ilova qilinishi lozim. Dastlab shaxsni tasdiqlovchi hujjatlar. Fuqaro bo`lsa fuqarolik pasportidan nusxa. Agada yuridik shaxs bo`lsa davlat ro`yxatidan o`tganligi to`g`risidagi hujjat, Har bir sud avvalombor shu yer da`vogarga tegishlimi degan savolga javob qidiradi. Yer uchastkalarini ajratib berish Ozbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, viloyatlar, Toshkent shahri, tumanlar, shaharlar hokimlari tomonidan berilishi Yer kodeksining 23-moddasida belgilangan. Shuning uchun, yer ajratib berish to`g`risidagi viloyatlar, Toshkent shahri, tumanlar, shaharlar hokimlari chiqargan qarorning nusxasi, sud lozim topsa asl nusxasini so`rab olishi

mumkin. Yer ajratish to'g'risidagi kamissiyaning xulosasi, O'zbekiston Respublikasi Yer resruslari, geodeziya, kartografiya, davlat kadastiri davlat qo'mitasinng joylardagi bo'limlari tomonidan berilgan kadastir yoki boshqa hujjatlari ilova qilinishi lozim. Yer nizosi yer ijarasi yoki yer bilan bog'liq boshqa shartnomalardan kelib chiqsa taraflar o'rtasida tuzilgan shartnoma ilova qilinishi lozim. Davlat boji to'langanligini asoslovchi kvitansiya. Agarda ekspirteza tayinlash talab qilinsa sud ekspertiza tayinlaydi va ekspert xulosasi olinadi. Da'vo arizasini ikkinchi tarafga yuborilganligini asoslovchi pochta kvitansiyasi yoki xabardor qilinganligi to'g'risidagi tilxat. Agarda talabnoma yuborish to'g'risida shartnomada belgilangan bo'lsa talabnoma yuborilganligi to'g'risidagi hujjatlar bo'lishi talab etadi. Agarda o'zganing yer uchastkasidan cheklangan tarzda foydalanish huquqi (servitut) asosida kelib chiqadigan yer nizolarida bu to'g'risida tuzilgan shartnoma nusxa yoki asli ilova qilinishi talab etadi.

REFERENCES

1. Mirziyoev SH.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutq – T.: “O'zbekiston”, 2016. -56 b.
2. Mirziyoev SH.M. Qishloq xo'jaligi xodimlari kuniga bag'ishlab o'tkazilgan yig'ilishdagi nutqidan 2018-yil 9-dekabr.
3. Mirziyoev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017-yil 14-yanvar. – T.: “O'zbekiston”, 2017.-104 b.
4. O'zbekiston Respublikasining Yer kodeksi. (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1998-y., 5-6-son, 82-modda; 2003-y., 9-10-son, 149- modda;
5. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2004-y., 25-son, 287- modda, 51-son, 514-modda; 2007-y., 52-son, 533-modda; 2009-y., 3-son, 9- modda,52-son, 555-modda; 2011-y., 1-2-son, 1-modda; 2014-y., 4-son, 45-modda, 36-son, 452-modda;2015-y., 33-son, 439-modda; 2017-y., 37-son, 978-modda;
6. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 05.01.2018-y., 03/18/456/0512-son, 19.04.2018-y., 03/18/476/1087-son)
7. O'zbekiston Respublikasining “Fuqarolik protsessual kodeksi” (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 23.01.2018-y., 02/18/FPK/0612-son).
8. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeksi. (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 26.01.2018-y., 02/18/MPK/0627-son)
9. Usmonov M.B., Mirzaabdullaeva M.R. Yer huquqi. O'quv-uslubiy majmua. – Toshkent: TDYUI nashriyoti, 2008. – 214 b.
10. Земельное право. Учебник. – М.: Проспект, - 2006. - С. 210- 211.(Zemel'noepravo. Uchebnik. – М.: Prospekt, - 2006. - S. 210-211.) 3.3. Lloyd, Trevor Owen (1996). The British Empire. Oxford University Press. ISBN 0-19-8731334-5.

ZAMONAVIY O'ZBEKISTON RANGTASVIR RASSOMLARI ASARLARINI
O'RGANISH ORQALI O'QUVCHILARNING IJODIY QOBILYATINI
RIVOJLANTIRISH

Adxamova Oltinoy Rafiqjon qizi

Andijon Davlat Pedagogika Instituti Tasviriy sa'nat va grafik muhandislik
yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7980846>

Annotatsiya. *Tasviriy san'at darslari o'quvchilarda ma'naviy dunyoqarashni, g'oyaviy e'tiqodni shakllantirishda aloxida ahamiyat kasb etadi. U fikrlash qobiliyatini, ko'rish xotirasini, ijodiy tasavvurni, badiiy didni, estetik hissiyotni o'stiradi. Maktabda o'qitiladigan tasviriy san'at darslarining har bir turi (narsaning o'ziga qarab rasmini chizish, dekorativ rasm chizish, mavzu asosida rasm chizish, tasviriy san'at haqida suhbat) o'quvchilar ijodiy qobiliyatining o'sishiga, dunyoqarashining shakllanishiga yordam beradi, ya'ni shaxsni har tomonlama kamol toptiradi.*

O'quv jarayonida ijodiy faol faoliyat maktab o'quvchilarida bir qator fazilatlarini shakllantiradi, bu esa pirovardida o'quvchi xarakteriga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning boy ichki dunyosini shakllantirish uchun faol ijodiy faoliyatni rag'batlantirishning shunday texnika va usullarini tanlash kerak, bu unga qiyinchiliklarni engish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish uchun jozibali istiqbolni ochadi.

Birinchi pedagogik talablardan biri o'quvchining individualligini hech qanday tarzda bo'g'ib tashlamaslikdir. Ko'pincha pedagogik vaziyatlar mavjud bo'lib, O'quvchilar taxmin yoki faraz qilgan holda ularni mantiqiy asoslab bera olmaydi. Shunga qaramay, ularni sezgi ishlatishga urinishlari uchun rag'batlantirish va ilgari surilgan g'oyani keyingi mantiqiy tahlil qilishga yuborish kerak. O'quvchilarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun ularda o'z qobiliyatiga bo'lgan ishonchni, ijodiy muammolarni hal etish qobiliyatiga ishonchni shakllantirish kerak. O'ziga ishonmaydiganlar allaqachon muvaffaqiyatsizlikka mahkum.

Kalit so'zlar: *Dekorativ rasm, Arxitektura, Faktura, Penza, Kompozitsiya, San'at, Haykaltaroshlik, Avangard, Raqsning tug'ilishi.*

DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVE ABILITY BY STUDYING THE
WORKS OF MODERN UZBEKISTAN PAINTERS

Abstract. *Fine art classes are of particular importance in the formation of students' spiritual worldview and ideological beliefs. It develops the ability to think, visual memory, creative imagination, artistic taste, and aesthetic feeling. Each type of visual art lessons taught at school (drawing a picture based on the object itself, decorative painting, painting based on the theme, conversation about visual art) helps the growth of students' creative abilities and the formation of their worldview. that is, it makes a person perfect in every way.*

Active creative activity in the educational process forms a number of qualities in schoolchildren, which ultimately has a positive effect on the student's character. Practice shows that in order to form a rich inner world of students, it is necessary to choose such techniques and methods of stimulating active creative activity, which opens an attractive prospect for him to overcome difficulties and develop creative thinking.

One of the first pedagogical requirements is not to stifle the student's individuality in any way. There are often pedagogic situations where students cannot rationalize them by assuming or hypothesizing. Nevertheless, it is necessary to encourage them to try to use intuition and send the presented idea to further logical analysis. In order to develop students' creative abilities, it is

necessary to build confidence in their abilities and ability to solve creative problems. Those who do not believe in themselves are already doomed to failure.

Key words: Decorative painting, Architecture, Texture, Penza, Composition, Art, Sculpture, Avant-garde, Birth of dance.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ ПУТЕМ ИЗУЧЕНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ СОВРЕМЕННЫХ ХУДОЖНИКОВ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация. Особое значение в формировании духовного мировоззрения и мировоззренческих убеждений учащихся имеют занятия изобразительным искусством. Развивает способность мыслить, зрительную память, творческое воображение, художественный вкус, эстетическое чувство. Каждый вид уроков изобразительного искусства, преподаваемый в школе (рисование картины по самому предмету, декоративная роспись, рисование по теме, беседа об изобразительном искусстве), способствует росту творческих способностей учащихся и формированию их мировоззрения. то есть делает человека совершенным во всех отношениях.

Активная творческая деятельность в учебном процессе формирует у школьников ряд качеств, что в конечном итоге положительно сказывается на характере школьника. Практика показывает, что для формирования богатого внутреннего мира учащихся необходимо выбирать такие приемы и методы стимулирования активной творческой деятельности, открывающие перед ним привлекательную перспективу преодоления трудностей и развития творческого мышления.

Одно из первых педагогических требований состоит в том, чтобы никоим образом не задушить индивидуальность ученика. Часто возникают педагогические ситуации, когда учащиеся не могут их рационализировать, предполагая или выдвигая гипотезы. Тем не менее, необходимо побудить их попробовать использовать интуицию и отправить представленную идею на дальнейший логический анализ. Для развития творческих способностей учащихся необходимо формирование уверенности в своих силах и способности решать творческие задачи. Те, кто не верит в себя, уже обречены на провал.

Ключевые слова: Декоративная живопись, Архитектура, Фактура, Пенза, Композиция, Искусство, Скульптура, Авангард, Рождение танца.

Vaqt o'tishi bilan davrlar o'rnini davrlar egalladi va devor tasviriy san'ati ulug'vor saroylar, maqbaralar bezaklari va naqshlarida namoyon bo'la boshladi, Islomning kirib kelishi bilan esa uylar bezak, naqsh va xattotlik shaklida bezatila boshlandi.

14-asr boshidan Sharqda tasviriy san'atning yangi turi – miniatyura, ya'ni diniy ob'yektlardan tashqari bo'lgan turar joy binolari, saroylar, maqbaralar va, hatto, kitoblar dekoratsiyasining noyob elementiga aylangan kichik rangli rasmlar paydo bo'ldi.

O'rta asr va Uyg'onish davrlari o'zbek tasviriy san'atining rivojlanishiga Kamoliddin Behzod, Ahmad Donish, Usta Mahmum va boshqalar ulkan hissa qo'shdilar.

20-asr boshlarida o'zbek tasviriy san'atiga rus rassomlari, avangardistlari va monumentalistlari katta ta'sir ko'rsatdi. Ayrim rassomlar O'zbekistonga shunchalik ishtiyoq bilan qarashgandiki, ular ushbu muborak zaminda abadiy qolishdi, ba'zilar hatto Islom dinini qabul qilishdi. Pavel Benkov, Chingiz Ahmarov, Aleksey Volkov, Aleksey Nikolayev, Usta Mo'min asarlarini Nukusdagi I.Savitskiy nomidagi dunyoga mashhur Qoraqalpoq muzeyida, Toshkentdagi San'at muzeyida va Toshkentdagi tasviriy san'at galereyasida ko'rish mumkin.

“San'at va madaniyatdek kuch orqali inson qalbiga yo'l topish haqida so'z yuritar ekanmiz, hammamiz yaxshi tushunamizki, har qaysi iste'dod egasi o'ziga xos bir olam, shu sababli ijod

ahliga qandaydir aql o'rgatish, eng asosiysi, ularni boshqarishga urinish mumkin emas. Lekin bu hayotda ularni birlashtiradigan, yangi ijodiy marralar sari ilhomlantiradigan muqaddas tushunchalar borki, ular Vatan va xalq manfaati, ezgulik va insoniylik tamoyillari bilan uzviy bog'liqdir.

Agarki har qaysi ijodkor o'z asarlarida ana shu o'lmas g'oyalarni bosh maqsad qilib qo'ysa, ularni badiiy mahorat bilan ifoda eta olsa, hech shubhasiz, adabiyot ham, madaniyat va san'at ham tom ma'noda ma'naviy yuksalishga xizmat qilib, o'zining ijtimoiy vazifasini to'liq ado etishga erishgan bo'ladi".

O'quvchilarga rasm chiza bilish har qanday ishda, har qanday mutaxassislikda qo'l kelishini tushuntirib berish kerak. Masalan: insonlarda yozishdan oldin chizish qobiliyatining shakllanganligini (ibtidoiy davrdagi qoyatoshlardagi tasvirlar), xozirda tasviriy faoliyatning boshqa fanlarni tushuntirishda qo'llanilishi, teatr, kino, multfilm, arxitektura, mashinasozlik, o'yinchoqlar, o'quv qurollarini dizaynlari, kitoblarni badiiy bezash ishlarida, xona interyer dizayni va ishlab chiqarishning boshqa ko'pgina soxalarida qo'llanilishini kuzatishimiz mumkin.

O'quvchilar tanlangan mavzuga ko'ra uning elementlarini qog'oz yuzasida bir-biriga bog'liq holda joylashtirish, yaxlit kompozitsiyani hosil qilish, mavzu mazmuniga mos keladigan kompozitsiyani topish uchun bir qancha xomaki ishlar, eskizlar ishlaydilar. Kompozitsiya tuzishda bolalar obrazlarning tipik belgilarini tanlab olib, qismlarning o'rnini almashtirib, qo'shimcha detallar kiritish orqali kompozitsiya mazmunini boyitish kabilarga alohida e'tibor beradilar.

1990 - yildan Respublika bolalar ijodiyoti markazida badiiy rahbar. Choriyev asarlarida o'lka manzaralari, o'tmishi va bugungi kuni, kishilarini yorqin bo'yoqlarda katta mahorat bilan aks ettirgan.

Uning ijodi rang-tasvirga milliy ruh, urf-odatlar, zamondoshlar, mashhur namoyandalar obrazlari turkumini olib kirishi, qishloqlarda tasviriy san'at galereyalarini tashkil qilishi bilan alohida ahamiyatga ega. Portretlar ("Zamondoshim", "Do'stim portreti", "Kelin. Shohi so'zana", "Fir'avn. Erkak portreti", "Boysunlik qariya", "Poshxurdlik qiz Barno", "Sayroblik chol", "Qish. Avtoportret"), maishiy va tarixiy ("Suhbat", "Xumson oqshomi", "Oltintopgan koni", "Nay. Cho'pon bola", "Boysun", "Bahor. Sherobod manzarasi", "Bog'lar" va boshqalar) va shahrik. mavzulardagi asarlari mashhur.

Choriyev O'zbekiston tasviriy san'atini targ'ib qilishda fidoyilik ko'rsatgan: uning tashabbusi va bevosita ishtirokida Respublika bolalar ijodiyoti markazi, viloyatlar (Surxondaryo va boshqalar)da tasviriy san'at muzeylari tashkil qilingan, yosh rassomlarga g'amxo'rlik ko'rsatgan.

O'.Tansiqboyevning 20-yillar boshi, 30-yillar oxiridagi ishlarini sinchkovlik bilan o'rganish orqali undagi yashirin intilishlarni payqash mumkin. N. Rozanov studiyasini bitirib, Penza badiiy oliygohida ikki yilgina tahsil olib, rassom O'quvchilik pallalarida ko'p ushlanib qolmay, hadiksirab o'z yo'nalishini tanlay oldi. Ko'plab omillar sabab

Tansiqboyev avangard yo'nalishi tomon shiddat ila rivojlandi. Bunga Moskva muzeyidagi ko'rgan zamonaviy ovrupa tasviriy san'ati taassurotlari, avangard usullarini Sharqning an'anaviy bo'laklari bilan uyg'unlashtirish zamin bo'lib, u uchun yangi mahorat maktabi bo'lib xizmat qildi.

Munozara va ko'rgazmalar muhiti, Tansiqboyevdan yigirma yoshlar katta bo'lgan va o'zining ijodkor sifatida aniq yo'nalishiga ega bo'lgan A. Volkov, M. Kurzin, A. Nikolayev, A.

Podkovirov kabi rassomlar bilan yelkama-yelka ishlash ichki ehtiyojlar sari dadil izlanishlar, erkin ijod imkoniyatlarini ochdi.

“A.Toshkenboyevning portreti”dan boshlab, 30-yillar o‘rtalarigacha Tansiqboyev XIX - XX asrlargacha bo‘lgan ovrupacha tasviriy san‘atning asosiy yo‘nalishlarini jadal bosib o‘tdi. Har bir zamonaviy rassom uchun muhim qadam bo‘lgan impressionizm yo‘nalishini A. Tansiqboyev o‘zining A. Toshkentoyev portretida namoyon etdi.

Bahodir Jalolov – O‘zbekiston xalq rassomi, Alisher Navoiy nomidagi Davlat mukofotining sovrindori, zamonaviy rangtasvir san‘ati rivojiga hissa qo‘shib kelayotgan talantli rassomlardan biridir. Bahodir Jalolov 1948 yil 27- mayda Toshkent shahrida tavallud topgan. 1968 yili P. P. Benkov nomidagi Respublika rassomlik bilim yurtini tugatgan. 1974 yilda esa I.E. Repin nomidagi Sankt-Peterburg rassomlik, haykaltaroshlik va me‘morlik institutining bezatish monumental fakultetini tamomlaydi. Yoshlik yillarida portret san‘atining ustasi Abdulhaq Abdullaevdan ta‘lim oladi.

Rassom ijodiy faoliyatining dastlabki namunalarida milliy his-tuyg‘ular turli xil ranglarda o‘z ifodasini topadi. B. Jalolov tasviriy san‘at borasidagi tahsilni davom ettirib keyinchalik Chingiz Ahmarov, Ro‘zi Choriyev, Milnikov, Korolyovlardan tasviriy san‘at sirlarini o‘rgandi. Shu sababli ham u yaratgan portretlarda yuksak mahorat ko‘zga aniq tashlanib turadi. Uning ijodidagi tuyg‘ular uyg‘unligi tomoshabinni o‘ziga mahliyo etib qo‘yadi.

Xususan, «Raqsning tug‘ilishi» kompozistiyasi o‘zbek raqqosalarini ulug‘labgina qolmasdan, ularga bo‘lgan samimiy hurmat va muhabbatni namoyon qilganini ko‘ramiz. Bahodir Jalolov portret san‘atida ko‘p yutuqlarga erishdi. Uning to‘laqonli asarlarida o‘zbek xalqining sevimli farzandlari siymosi o‘z ifodasini topgan. Bu o‘rinda ayniqsa akademik rassom O‘rol Tansiqboev, buyuk olim, akademik Vohid Zohidov, san‘atning mashhur darg‘alari Komil Yormatov, Malik Qayumov, Muhiddin Rahimov, Hamro Rahimova, Akrom Toshkanboev, Damir Ro‘ziboev kabi ulug‘lar siymosi so‘zimizga misoldir. Rassom inson shaxsini doimo o‘rganishga, uni har tomonlama his qilishga intiladi.

Darhaqiqat, yuqorida ko‘rganimizdek Bahodir Jalolov ijodiy faoliyatining asosiy ko‘lami insonlar obraziga, ya‘ni portretlar yaratishga qaratilgan. Tasviriy san‘atda u kishi o‘z rangin olamini yangidan yangi jilolar bilan tobora boyitib kelmoqda.

Bahodir Jalolov erishgan etuklikning yana bir jihati shundaki, u Sharq va G‘arb an‘analarini o‘zlashtirib, ana shu an‘analardagi mushtaraklikni topib, uni yuzaga chiqarishga muvaffaq bo‘la olgan rassomdir. Ana shuning uchun ham xorijiy davlatlarning san‘at ixlosmandlari e‘tiboriga muyassar bo‘lgan.

Rassom o‘zining monumental pannolari bilan dunyoning ilg‘or davlatlarida hashamatli saroy va binolarni bezatib kelmoqda. Rassom ijodiga taniqli olim Tilab Mahmudov baho berib shunday deydi: «Bahodir uchun inson va insoniyat tarixi jumboq edi. U bu jumboqni echishga, o‘z xalqi tarixini bashariyat tarixi bilan hamohang nuqtalarini topishga harakat qiladi». Darhaqiqat, rassom keng tafakkurli ijodkor sifatida odam, olam, koinot sirlarini o‘rganishga intiladi.

Qadimgi Rus ikonolari dunyo san‘atiga juda katta badiiy qiymatga ega bo‘lgan san‘at asarlari hisoblanadi. F.Grek, A.Rublev, Dionisiy kabi rassomlar ikonaga rasm solish san‘atining eng ko‘zga ko‘ringan namoyondalaridan hisoblangan. Miniatyura san‘ati bu o‘zining shartlilik, dekorativligi, shakl, faktura va bezaklarining o‘ziga xos usulda berilishi bilan ajralib turuvchi

kichik o`lchamdagi tasviriy san'at asari hisoblanadi. O`rta asrlarda qo`lyozma kitoblarga ishlangan tasvirlar miniatyura san'atining paydo bo`lishiga olib keldi.

O`rta asrlarda kitob miniatyura san'ati Yaqin Sharq, Markaziy va O`rta Osiyo, Eron, Hindiston, Vizantiya, Qadimgi Rus va Sharqiy Yevropa mamlakatlarida gullab yashnadi. Shu davrlarda yashab ijod etgan Kamoliddin Behzod, Maxmud Muzaxxib, Murod Samarkandiy va boshqa qator musavvirlar Sharq miniatyura san'atining nodir na'munalarini yaratib qoldirdilar.

Bular orasida Ayniqsa Kamoliddin Behzod ning faoliyati (taxminan 1466-1535 yillar) diqqatga sazovordir. Kamoliddin Behzod Xirotda tugilgan. Bu yerda Husayn Boyqaro ko`tubxonasida ishlagan. 1507 yil Xuroson Shayboniyxon qo`liga o`tgach, Behzod Buxoraga ko`chib kelgan va shu yerda 1522 yilgacha yashab, ijod qilgan va o`zining mashhur Shayboniyxon portretini yaratgan. Keyinchalik qisqa vaqt Tabrizda (1522-1524) keyin yana Xirotda yashab ijod etgan.

REFERENCES

1. O`zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
2. Abdullayev N. «San`at tarixi». Darslik. «San`at» nashriyoti. T.: 2001.
3. Akbar Hakimov. «Bahodir Jalolov» albomi. Printed dy Geoff Neal Litho, London. UK. 1999.
4. Akbar Hakimov. «Javlon Umarbekov» albomi. Printed dy Geoff Neal Litho, London. UK. 2016.
5. Akbar Hakimov, Bo`riboy Ahmedov, Edvard Rtveladze va boshqalar. «Moziydan taralgan ziyo». «Sharq» nashriyot-matbaa konserni. Toshkent. 1998.

O'ZBEKISTON TASVIRIY SAN'ATI TARIXI XX ASR BOSHLARIDA O`RTA OSIYONING ROSSIYA TOMONIDAN BOSIB OLINISHI

Adxamova Oltinoy Rafiqjon qizi

Andijon Davlat Pedagogika Instituti Tasviriy sa'nat va grafik muhandislik
yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7980884>

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston tasviriy san'ati tarixi XX asr boshlarida O`rta Osiyoning Rossiya tomonidan bosib olinishi keng yoritildi.

Kalit so'zlar: A.Karazin, I.Kazakov, S.P.Yudin, R.Zommer, O.K.Tatevosyan.

HISTORY OF VISUAL ART OF UZBEKISTAN. THE CONQUEST OF CENTRAL ASIA BY RUSSIA AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Abstract. In the article, the history of visual art of Uzbekistan and the occupation of Central Asia by Russia at the beginning of the 20th century were widely covered.

Keywords: A. Karazin, I. Kazakov, S.P. Yudin, R. Sommer, O.K. Tatevosyan.

ИСТОРИЯ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА УЗБЕКИСТАНА. ЗАВОЕВАНИЕ СРЕДНЕЙ АЗИИ РОССИЕЙ В НАЧАЛЕ 20 ВЕКА

Аннотация. В статье широко освещалась история изобразительного искусства Узбекистана и оккупация Средней Азии Россией в начале XX века.

Ключевые слова: А. Каразин, И. Казаков, С. П. Юдин, Р. Зоммер, О. К. Татевосян.

O'zbekiston tasviriy san'ati tarixi XX asr boshlarida O`rta Osiyoning Rossiya tomonidan bosib olinishi, san`atda ham o`z ifodasini topdi. Buni dekorativ amaliy san`at asarlaridagi kompozitsiyalarda, ularning syujet va motivlarida, real hayotning tasvirlanishida, voqe`likni ustalar tomonidan real tasvirlashga intilishlarida ko`rish mumkin. Bunday o`zgarishlar rus va o`zbek me`morchilik san`ati an`analarining bir-biriga yaqinlashishi va qo`shilishi natijasida paydo bo`lgan yangi uslublarda ham namoyon bo`la boshladi.

Realistik dastgoh san`ati maydonga keldi. Buni birinchi bo`lib, XIX asrning 40-yillaridan boshlab O`rta Osiyoga kela boshlagan rus badiiy maktabining talabalari boshlab berdilar. Bu borada rus rassomlari A.Karazin, I.Kazakov, S.P.Yudin, R.Zommer, 1886 yilgi ko`rgazmada toshkentlik To`xta-Sodiq Xo`jayevning alebastrdan yasagan ot va kiyik haykalchalarining qo`yilishi, 1915 yil bosmadan chiqqan S.Siddiqiyning "Ko`ro`g`li" epik poemasi ishlangan grafik illyustratsiyalarining yuzaga kelishi davr taqozosi edi. O`zbekistonda san`atni targ`ib etish, ko`rgazmalar uyushtirish, muzeylarni milliyashtirish kabi ishlar amalga oshirildi. 1918-20 yillarda Toshkent, Samarqand shaharlarida badiiy maktablar ochildi. Ularga ko`plab mahalliy yoshlar jalb etildi. Bunda rus va boshqa milliy rassomlar faol ishtirok etdi. Shu bilan birga o`zbek xalq san`atini o`rganish orqali rassomlar haqiqiy milliy san`at namunasini yaratishga, o`z asarlarida davrning muhim voqealarini aks ettirishga harakat qildilar. Shunday rassomlardan biri O.K.Tatevosyan bo`ldi. Korovinning shogirdi bilan bu rassom 1915 yil birinchi bor O`zbekistonga keldi. Uning serjilo tabiati, boy me`morchilik yodgorliklari yosh rassomni o`ziga mahliyo etdi.

O`zbekistonda o`z ijodiy izlanishlari uchun katta imkoniyatlar borligini his qilgan rassom o`qishni bitirgach, butunlay O`zbekistonga ko`chib keldi va o`zining sarmahsul ijodini boshladi, yosh rassomlarga murabbiylik qildi. Uning ilk ijodidagi asarlar asosan Samarqandga bag`ishlangan. Gavjum ko`chalar, noz-ne`matga boy bozorlar, choyxonalar rassomning ko`pgina

asarlarining mazmunini tashkil etdi. Xalq milliy san`at namunalarini o`rgandi. Asarlarida O`zbekistonda bo`layotgan o`zgarishlarni, odamlarning mehnatga bo`lgan munosabati badiiy ifodasini topa boshladi. O`sha yillari O`zbekistonda bir qator iste`dodli rassomlar yashab ijod qilganlar. Bular ichida Farg`onada tug`ilib o`sgan Aleksandr Volkovning asarlari juda rang-barang va falsafiy mazmunga boy. Voronejdan kelgan va butun umr Toshkentda yashab ijod qilgan Usto Mo`min (Nikolayev) bir qator ajoyib nafis, lirik, shoirona asarlar yaratdi.

Davr kayfiyati, kishilarning hayotga bo`lgan yuksak munosabati uning asarlarida o`zining haqiqiy poetik ifodasini topdi. Uning shunday asarlari ichida “Bahor”, “Bedanaboz”, “Do`stlik», «Muhabbat”, “Kuyov”, “Choyxonachi” kabilardir. O`zbekistonda samarali mehnat qilgan rus rassomlaridan biri Pavel Petrovich Benkov edi. U o`zbek san`atining rivojlanishiga, milliy kadrlar yetishib chiqishiga katta hissa qo`shdi. U Buxoro, Xiva, Samarqand haqida juda ko`p polotnolar ishlagan. Bular asosan yarim manzara va yarim maishiy janrda bo`lib, ularda rassom kundalik xalq turmushini qadimgi nodir me`morchilik fonida ustalik bilan tasvirlaydi. Ajoyib ayollar obrazini ham yaratadi. “Dugonalar”, “Dutorchi qiz” deb nomlangan asarlar do`stlik mavzusida yaratgan yirik asarlaridir. 20-30-yillardan boshlab milliy rassomlar ko`rina boshlandi. Ular o`zlarining dastlabki asarlari bilan respublika badiiy ko`rgazmalarida ishtirok etib, badiiy hayotni yanada jonlantirdilar.

Bu yillarga kelib san`at mavzusi kengaydi. Do`stlik, tinchlik, mehnat go`zalligini kuylovchi asarlar yaratildi. Iste`dodli yosh rassom Bahrom O`amdamiyning “Ish tugadi” deb nomlangan kartinasi shu davrda kishilar ongida sodir bo`lgan o`zgarishlar o`z ifodasini topdi. Shu bilan birga Lutfulla Abdullayevning “Yosh shoir uyidagi uchrashuv” deb nomlangan asar yoshlar orasida san`at va ma`rifatga intiluvchi yoshlarning fazilatlarini ochib berishga bag`ishlangan. Bu yosh rassomlar O`zbekiston san`atining taraqqiyotiga salmoqli hissa qo`shdilar. Ikkinchi jahon urushi yillari o`zbek rassomlari uchun katta sinov bo`ldi. Ular g`oyaviy jihatdan chiniqdilar. Ular front g`alabasi uchun rag`batlantira oladigan asarlar yaratishga harakat qildilar.

Urush yillarida O`zbekistonga evakuatsiya qilingan Moskva, Leningrad, Kiyev, Xarkov badiiy institutlari, ular bilan birga kelgan yetuk san`atkorlar - D.Moor, V.Favorskiy va boshqalar respublika badiiy hayotini jonlantirishga ko`maklashdilar. Urush tugagach, tinchlik yillari o`zbek san`ati ham o`z rivojlanishida yangi bosqichga qadam qo`ydi. Inson go`zalligi, tabiat ulug`vorligi rassomlarimiz polotnosida o`z ifodasini topa boshladi.

Bu urushdan keyingi yillarda yaratilgan A.Abdullayevning A.O`idoyatov portreti, T.Oybek, L.Abdullayevning “Qahramonni kutib olish”, O`.Tansiqboyevning “Qayroqqum GESida tong”, R.Ahmedovning “Onalik o`ylari”, R.Timurovning “Samarqand”, Y.Yelizarovning “O`zbekiston san`atkorlar guruhi portreti”, N.Karaxonning “Oltin kuz”, V.Fadeyevning “Soqchi ayol”, M.Saidovning “Xirmonda”, Ch.Ahmarovning devoriy rasmlari va boshqalar o`zbek san`ati tarixida o`zlarining munosib o`rnini egallaydi.

Respublikamiz rassomlari bu davrdan boshlab, barcha ko`rgazmalarda faol ishtirok etib, san`atimiz ta`sirchanligini ortib borayotganini namoyish ettilar. Bizning rassomlar ko`plab ko`rgazmalarda qatnashdilar. 60-70 yildan boshlab, o`zbek san`ati yangi pog`onaga qadam qo`ydi. Bu davrda faqat keksa rassomlar ijodidagina emas, balki yoshlar ijodida ham yangi ifoda vositalarini izlash, asarlarini talqin etishda uning emotsional tomoniga e`tibor berish kuchayganligi yaqqol ko`zga tashlandi.

Buni B.Boboyev va R.Choriyevlarning kartinalarida, T.Muhammedovning karikaturalarida, F.Grishchenkoning, X.Xusniddin ho`jayevning haykallarida ko`rish mumkin. O`zbek san`ati zafarli yo`lni bosib o`tdi.

REFERENCES

1. Boltaboevich, B. B. (2020). Formation of the skills of portraying the future teacher of fine arts in pencil drawing. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(5), 1122-1127.
2. Baymetov, B. B., & Muratov, K. K. (2020). Self Sketches as a Tool in the Professional Training of a Future Artist-Teacher. *Solid State Technology*, 224-231.
3. Байметов, Б. Б. (2016). История развития изобразительного искусства Узбекистана. *Наука, образование и культура*, (1 (4)).
4. Baymetov, B. B., & Sharipjonov, M. S. O. (2020). Development Of Students' Descriptive Competencies In Pencil Drawing Practice. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(08), 261-267.

INNOVATSION IQTISODIY TARAQQIYOTNI TA'MINLASHNI BAHOLASH KO'RSATKICHLARI

Erxanova M

ilmiy rahbar

Ibodullayeva Malohat

TMI magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7982500>

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsiyalar iqtisodiyotni ta'minlashning baholash ko'rsatkichlari keltirilgan. Shuningdek, zamonaviy dunyoda innovatsiyalardan keng foydalanish orqali- iqtisodiyotni jadal rivojlantirishga erishish mumkinligi haqida taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, innovatsion iqtisodiyot, innovatsion indeks, global indeks, texnologik yutuqlar indeksi.

ПОКАЗАТЕЛИ ОЦЕНКИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

Аннотация. В данной статье представлены оценочные показатели обеспеченности экономики инновациями. Также даются предложения и рекомендации, что быстрое экономическое развитие может быть достигнуто за счет широкого использования инноваций в современном мире.

Ключевые слова: инновации, инновационная экономика, инновационный индекс, глобальный индекс, индекс технического прогресса.

ASSESSMENT INDICATORS OF ENSURING INNOVATIVE ECONOMIC DEVELOPMENT

Abstract. In this article, the evaluation indicators of the provision of innovation to the economy are presented. Also, suggestions and recommendations are given that rapid economic development can be achieved through the wide use of innovations in the modern world.

Key words: innovation, innovation economy, innovation index, global index, index of technological progress.

Ma'lumki, innovatsiya mamlakatning istiqbolini ta'minlovchi ko'rsatkichlardan biri. Innovatsion baholash ko'rsatkichlaridan foydalanish, mamlakatdagi iqtisodiy holatni tahlil qilish, davlatdagi innovatsion muhitning kuchli, zaif taraflarini ko'rsatish va boshqa holatlarda yordam berishi mumkin. Innovatsion baholash ko'rsatkichlariga qarab mamlakat o'z iqtisodiyotining keyingi 5-10 va undan uzoqroq muddatni pragnoz qilish jarayoni yengillashadi va eng ohirgi texnika va texnologiyalardan foydalanishga harakat qiladi. Agarda mamlakat ichida rivojlanishdan orqada qolgan sektorlar bo'lsa, ularni yaxshilash bo'yicha maslahatlar olishi ham mumkin.

Innovatsiyalar iqtisodiy taraqqiyotning va raqobatbardoshlik omili sifati XX asrning 2-yarmidan boshlandi va innovatsion faoliyatni baholash ko'rsatkichlariga e'tibor kuchaydi. Dunyo bo'ylab mamlakatlarning ichki innovatsion salohiyatini chuqur o'rganish va innovatsion faoliyatni baholovchi ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqish muhim vazifa qilib belgilandi. Biroq o'sha davrda statistik ma'lumotlarni yig'ishda va ularning yetishmasligi va ba'zan yetishsada to'g'ri, ishonchli emasligi tufayli davlatlar ichida bu ko'rsatkichlarni aniqlash jarayonini qiyinlashtirdi. Aynan shuning uchun xalqaro markazlar va ilmiy tashkilotlar tashkil qilinib mamlakatdagi innovatsion

faoliyatni baholashga oid nazariy bilimlar yig'ish, ularni amalyotdagi tahlillariga oid ma'lumotlarni guruhlash kabilar xalqaro darajada olib borildi.

Hozirda keng tarqalgan ko'rsatkichlarga:

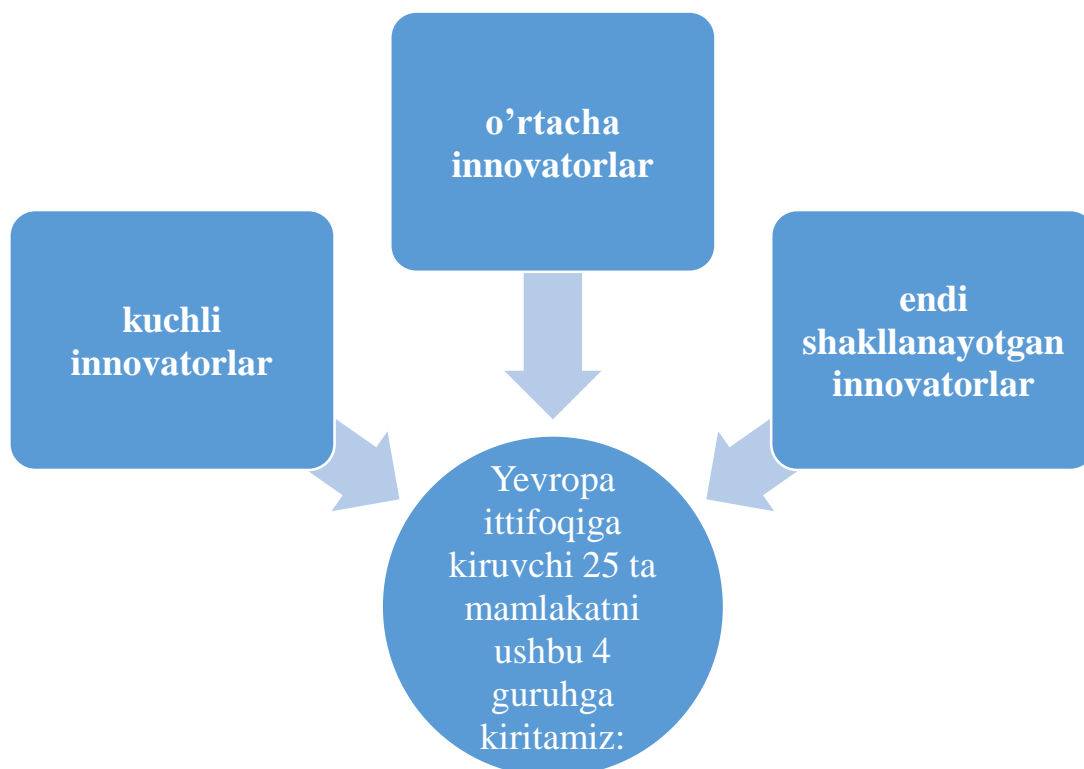
- Yevropa innovatsion tablosi (EIS);
- Texnologik yutuqlar indeksi (TAI);
- Innovatsion salohiyat indeksi (Innovation Capacity Index);
- Ummumjahon innovatsion indeksi (GII BCG);
- Insead Global innovatsion indeksi (GII INSTEAD);
- Innovatsiyalarning global omili (Global Innovation Quotient).

Yevropa innovatsion tablosi (EIS)-Yevropa Ittifoqidagi mamlakatlarning va hududlardagi innovatsion ishlarni taqqoslash vazifasini bajaradi. Shuningdek mamlakatlarning ustunlik taraflari va kuchsiz jihatlarini o'rganib chiqib, muammolarni yechish bo'yicha takliflar beradi. Yevropa ittifoqidagi deyarli barcha mamlakatlarda 2022-yilda 2015-yilga nisbatan innovatsion faoliyati yaxshilangan bo'lib, Ponland va Croatiyada innovatsion jarayon EIUning o'rtacha ko'rsatkichidan oshgan.²⁰³

Kuchli innovatorlar: Austriya, Luksinburg, Germaniya, Fransiya.

O'rtacha innovatorlar: Estoniya, Sloveniya, Italiya, Ispaniya, Portugaliya, Gretsiya.

Endi shakllanayotgan innovatorlar: Slovakiya, Ponland, Latviya, Bulgariya, Ruminiya.

1.8-rasm. Baholash ko'rsatkichlariga qarab EIU davlatlarini 3 guruhga ajratamiz²⁰⁴

Texnologik yutuqlar indeksi-mamlakatlar global texnologik ustunliklardan foydalanish

²⁰³ [Research-and-innovation,ec.europa.eu/statistics/performance-indicators](https://research-and-innovation.ec.europa.eu/statistics/performance-indicators)

²⁰⁴ Muallif ishlanmasi

orqali o'zlarining texnologik sig'imini va faoliyatini oshirishlari mumkin. Texnologik yutuqlar indeksiga ta'sir etuvchi bir necha faktorlar mavjud va ularni o'chashda turli xil usullardan foydalanadi:

- rivojlanish indeksi;
- raqobatbardoshlik hisobotlari Jahon Iqtisod Formi tomonidan beriladigan;
- xalqaro ma'lumotlar texnologiyasi hisoboti va boshqalar.

TAI mamlakatlarning yarata olish qobiliyati va texnologiyaning mamlakar hududida qay darajada kirib borganligi aks ettiradi. TAI texnologik jarayonlarni bosqichma-bosqich rivojlanishiga va mamlakatlarning texnologik yutuqlariga ko'ra guruhlarga ajratadi, biroq umumiy texnologik rivojlanish ko'lamini o'lchamaydi. Davlatlarning texnologiyadan foydalangan holda mamlakatlarning iqtisodiy ahvolini hisobga olgan holdagi texnologik rivojlanishga e'tibor qaratadi. Desai Et Al 2002-yilda 72ta davlatning ma'lumotlariga asoslanib, ularning TAI ni hisoblab chiqadi. Uning tahlillari natejasi shuni ko'rsatadiki, texnologik jarayonlardagi eng katta farq rivojlanayotgan mamlakatga to'g'ri keladi.²⁰⁵ Quyida 179 ta mamlakatlardan texnologik yutuqlar borasida buyuqori ko'rsatgichga ega bo'lganlari ko'rsatilgan.

1.1-jadval.

Texnologik yutuqlar indeksi mamlakatlar kesimida²⁰⁶

№	Davlat nomlari:	2017	2018
1	Singapur	0.863912308	0.865564347
2	Flippin	0.800273802	0.801319836
3	Korea Respublikasi	0.745560843	0.779174604
4	Buyuk Britaniya	0.665351118	0.661401355
5	Nezerlandiya	0.653362546	0.660756149
6	Norvigiya	0.664073295	0.657837596
7	Sveden	0.605369766	0.579793042
8	AQSH	0.599965629	0.592453473
9	Kanada	0.577341657	0.585466354
10	Birlashgan Arab Amirliklari	0.57292359	0.582214996
11	Svizerland	0.565412351	0.559425481
12	Yangi Zelandiya	0.529962404	0.535253576
13	Xitoy	0.528172058	0.529667933
14	Slovak Respublikasi	0.505830131	0.491671512
15	Quvayt	0.501693567	0.533454258

²⁰⁵ <https://zenodo.org/record/3955182>

²⁰⁶ Muallif ishlanmasi

16	Ispaniya	0.489190233	0.490889603
17	Rossiya Federatsiyasi	0.48138406	0.495430756
18	Polsha	0.454043847	0.475813225
19	Portugaliya	0.418518497	0.417701044
20	O'zbekiston	0.274952451	0.280785151

2011- yilda 91ta davlatda olib borilgan tahlillar natejasi 2009-yildagi ma'lumotlardan farq qiladi. TAI indeksi turli hil texnologik o'zgarishlarga aloqador boshqa xususiyatlarni ham o'z ichiga olib, davlatlarga ularni vaqt o'tishi bilan taqqoslash imkonini yaratib beradi. Burinskiening 2013-yilda xalqaro savdo va texnologik innovatsiyalar o'rtasidagi bog'liqliklarni o'rganib chiqadi. U 62 ta davlatda raqamli savdoni qay darajada yo'lga qo'yilganligi va texnologik yutuqlariga ko'ra guruhlariga ajratdi. Izlanishlar texnologik jihatdan rivojlangan mamlakatlarda raqamli savdoning yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligini ko'rsatdi. TAI-15 Shahab tomonidan 167 ta mamlakatda olib borilgan tahlilarga ko'ra 31 ta davlatni texnologik jihatdan yetakchilar, 34 tasini potensial liderlar va 44 tasini tez mostlashuvchilar va qolgan 58tasini texnologiyalardan kam foydalanishlarini keltirib o'tadi.²⁰⁷ Yuqoridagi ko'rsatkichlar xo'jalik yurituvchi subyektlarning innovatsion faolligini, mamlakatning innovatsion salohiyatini, mamlakatdagi infratuzilma holatini, olib borilayotgan innovatsion ishlarning natejasini baholashga va shu asosida mamlakat retinigini tuzishga yordam beradi.

Global innovatsiya indeksi 2022-yilgi natejalariga ko'ra Shvetsariya eng innovatsion davlat deb topildi, AQSH va Sweden va Buyuk Britaniya va Nezerlandiya yuqori o'rinni egallab kelmoqda. Xitoy kuchli 10talikka kirgan bo'lib, Turkiya va Hindiston birinchi marta 40 talik ichiga kiritildi.

1.2-jadval

Innovatsion ishlanmalardan olinadigan daromadlarga ko'ra davlatlarni 3 guruhga ajratamiz²⁰⁸

Daromad miqdoriga ko'p	Past daromad oluvchi davlatlar	O'rtacha past daromad oluvchi davlatlar
Maldava Respublikasi (2011-2022)	Mozanbek (2012,2014-2022)	Hindiston (2011-2022)
Tayland (2011,2014-2015,2018-2022)	Madagaskar (2016-2018,2020-2022)	Kenya (2011-2022)
Bulgariya (2015,2017-2018,2020-2022)	Brundi (2017,2019,2022)	Vetnam (2011-2022)
Jordaniya (2011-2015,2022)		Mangoliya(2011-2015, 2018-2022)

5. <https://dl.acm.org/doi/10.1145/3488466.3488476>

6. https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2022/

Janubiy Afrika(2018-2022)	Ukraina (2012,2014-2022)
Brazilya (2021-2022)	Pokiston (2022)
Peru (2021-2022)	O'zbekiston (2022)
Yamayka (2020,2022)	Marakko (2015,2020-2022)
	Flippin(2019,2020-2022)
	Tunis (2018,2020-2022)
	Tanzaniya birlashgan Respublikasi (2017,2019,2022)
	Indaniziya (2022)
	Eron (2011-2022)

Boston konsalting guruhining umumjahon innovatsion indeksi- mamlakatdagi innovatsion faoliyat darajasini baholash uchun mo'ljallangan bo'lib, u innovatsion faoliyat natejalari va innovatsion faoliyat rivojlanishini rag'batlantiruvchui davlat siyosatini tafsiflovchi ko'rsatkichdir.²⁰⁹

1963-yilda asos solingan global konsulting firma biznes hamkorlikni yo'lga qo'yish va davlatlarda yuzaga kelayotgan murakkab muammolarni yechishning yo'llarini taklif qiladi va shuningdek, aksiyadorlik kompaniyalari va xaridorlarga eng yetakchi boshqaruv maslahatlari, ohirgi texnologiyalardan foydalanish va hamkorlikda aloqa olib borish kabilarni bajarishda yengilliklar yaratib beradi.²¹⁰

Ushbu indeks 2 qismdan iborat:

1. Innovatsion salohiyat - davlatning byudjet-soliq siyosati, ta'lim, savdo, sanoat, intellektual mulk huquqlarini himoya qilish sohasidagi siyosat, migratsiya siyosati, innovatsion muhit, (ta'lim va infratusilma sifati, ishchi kuchining rivojlanganlik darajasi, ishbilarmonlik muhiti);

2. Innovatsion faoliyat natejalari-ilmioy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari, biznes samaradorligi (o'rta va yuqori texnologik mahsulotlarni eksport qilish, mehnat unimdorligi); innovatsiyalarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'siri kiradi. So'nggi marta ushbu indeks 2009-yilda chop etilgan bo'lib, unda Germaniya, AQSH, Yaponiya yuqori o'rinni egalashgan.

REFERENCES

1. E.INasirov, D.X.Shadiyeva, Sh.Sh.Asamxodjaeva, S.B.Yunusova;
2. Yo`ldoshev N.Q. va boshqalar. «Innovatsion menejment». Darslik. TDIU. 2011 y. — 312 b
3. “Investitsiya va innovatsiyalar” darslik II qism.-T.2022 212-bet;

²⁰⁹ E.INasirov, D.X.Shadiyeva, Sh.Sh.Asamxodjaeva, S.B.Yunusova “Investitsiya va innovatsiyalar” darslik II qism.-T.2022 212-bet

²¹⁰ <https://www.bcg.com/about/overview>

4. Borut Likar, co-editors Peter Fatur, Urshka Mrgole; translation Arslingue K.Jontar, TEFL, TBE. — 1st. ed. — El. knjiga. — Ljubljana innovation management [Elektronskivir] Korona plus — Institute for Innovation and Technology, 2013;

Foydalanilgan saytlar:

5. [https://zenodo.org/record/3955182;](https://zenodo.org/record/3955182)
6. [https://www.bcg.com/about/overview.](https://www.bcg.com/about/overview)
7. https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2022/
8. [Research-and-innovation,ec.europa.eu/statistics/performance-indicators.](https://research-and-innovation.ec.europa.eu/statistics/performance-indicators)

APPLICATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN PROCESS RESEARCH AND DESIGN OF FLOW PARTS OF STEAM TURBINES

R.K.Kenesbaev

I.G.Kudenov

R.V.Bardashev

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7982542>

Abstract. The paper highlights the main application of digital technologies in the study of processes in the design of the flow parts of steam turbines. Reviews of studies in this area have been carried out. The use of digital technologies for design and production significantly reduces the time required to introduce new technical solutions when upgrading existing equipment with long service life, as well as to create promising competitive designs of new generation steam turbines.

Key words: digital technology, steam turbines, turbine unit, flow path, power, gas turbine.

ПРИМЕНЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ И ПРОЕКТИРОВАНИИ ПРОТОЧНЫХ ЧАСТЕЙ ПАРОВЫХ ТУРБИН

Аннотация. В работе освещены основные области применения цифровых технологий при исследовании процессов проектирования проточных частей паровых турбин. Проведены обзоры исследований в этой области. Использование цифровых технологий для проектирования и производства значительно сокращает сроки внедрения новых технических решений при модернизации существующего оборудования с длительным сроком службы, а также для создания перспективных конкурентоспособных конструкций паровых турбин нового поколения.

Ключевые слова: цифровая технология, паровые турбины, турбоагрегат, проточная часть, мощность, газовая турбина.

The use of digital technologies for design and production significantly reduces the time required to introduce new technical solutions for the modernization of existing equipment with a long service life, and also creates promising competitive designs for the next generation of steam turbines [1- 6]. The results of calculation and experimental studies carried out at NRU MPEI show that it is possible to increase the power of the turbine unit by 8-10% due to the improvement of the aerodynamic properties of parts and aggregates of flow paths. in the initial state of the flow path. In addition, necessary work can be done at power plants during scheduled maintenance companies.

The maximum total increase in power can be obtained by upgrading the following elements of the flow path:

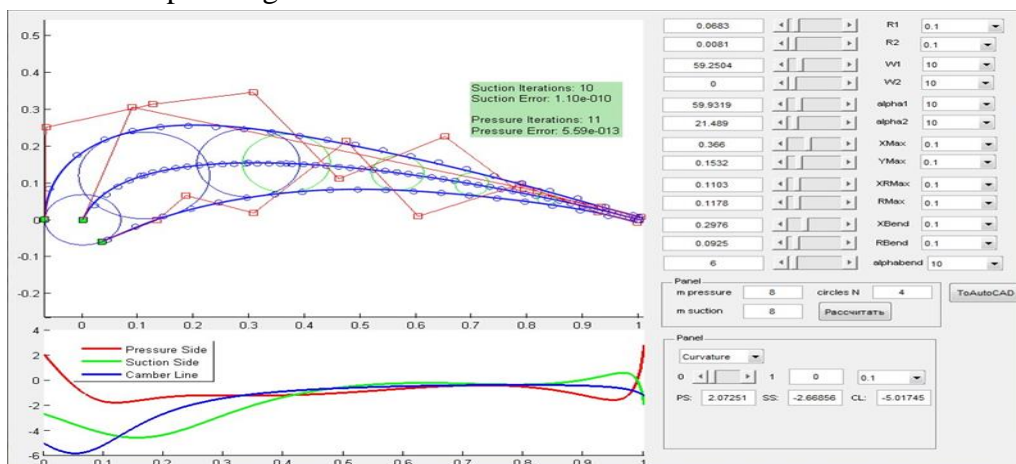
- * scapular apparatus;
- * over-shroud, diaphragm, end seals;
- * systems for removal and destruction of coarse moisture;
- * designs of valves, branch pipes, steam pipelines.

Figure 1 shows the interface of the program for automated profiling based on Bezier polynomials of turbomachine lattices, developed at the NRU MPEI at the Department of Steam and Gas Turbines.

The use of similar methods in the "manual mode" for the re-profiling of the first three stages of the medium-pressure cylinder of an 800 MW turbine made it possible to increase the efficiency of the compartment by 2.4%.

The increase in efficiency was achieved by changing and smoothing the values of the curvature of the contours of the profiles of the nozzle and working gratings, minimizing the length of sections flown around with a positive pressure gradient, and forming an optimal change in the velocity gradient along the streamlined surface.

A promising method for profiling nozzle arrays is the use of a variable angle of flow exit to redistribute the flow rate along the height of the array. By reducing the exit angle of the flow near the meridional contours, the flow rate through sections with maximum end losses is reduced, and, consequently, power losses are reduced. Increasing the outlet angle of the flow in the middle part of the profile - the core of the flow - leads to an increase in the flow rate in the part of the grid with minimal losses. As a result, at constant values of the total flow, the useful power of the stage increases. Calculations show that up to 2.0% increase in the power of the stage is achieved due to the application of the profiling method under consideration.

Figure 1. Interface of the automated profiling program

A significant reduction in stage losses is also possible by reducing steam leakage through the seals. The average calculated values of the increase in power due to the reduction of losses from leaks are:

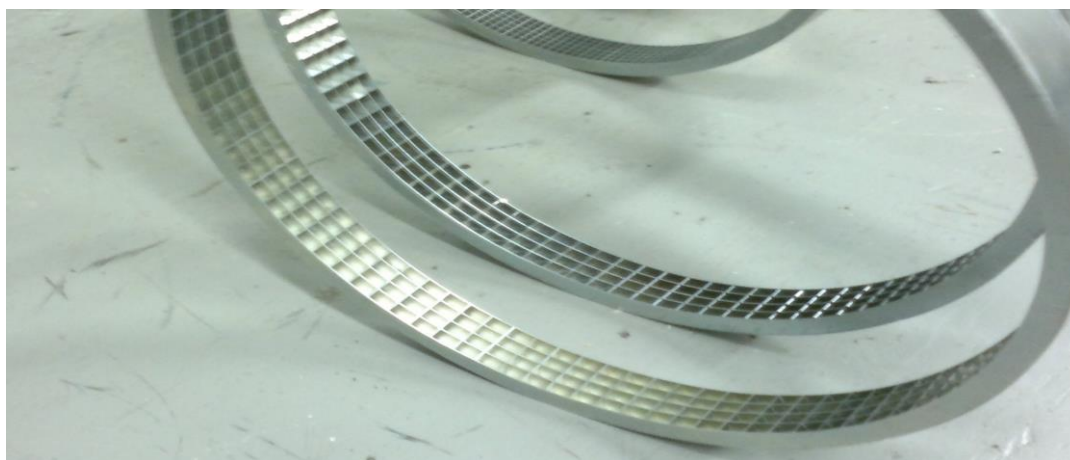
- in the high pressure cylinder ~0.8%;
- in the medium pressure cylinder ~ 0.6%;
- in the low pressure cylinder ~ 1.4%.

At the MPEI pilot plant, together with the Department of Steam and Gas Turbines, models were developed and manufactured for testing seals of a new design - "cellular" seals (Fig. 2), an analogue of those widely used both for modernization and in new conditions structures of steam turbines with honeycomb seals.

The results of the tests performed showed good results, confirming the competitiveness of the proposed technical solution. Significantly reduced the cost of manufacturing seals; the values

of leakage of the working fluid and the level of aerodynamic exciting forces do not exceed the values characteristic of honeycomb seals.

Figure 2. Models of "cellular" seals

The results of the experiments showed the possibility of using honeycomb, cellular seals for moisture separation in the last stages of the low-pressure cylinder of TPP turbines and in the flow parts of NPP steam turbines. To carry out comprehensive research, characteristics and improvement of seal designs, a special stand has been developed that allows testing different types of seal models both in air and in steam with different humidity values (Fig. 3)

Fig 3. Stand for testing models of seals

The use of digital technologies in testing elements of the flow parts of steam turbines significantly expands the possibilities of studying gas-dynamic, thermal thermodynamic processes, which creates a reliable basis for verifying the results of calculations and switching from using standard computer systems, for example, ANSYS to homemade codes.

By home code, we mean calculation programs debugged on the basis of experimental data and tests of elements of flow parts.

The development of such codes is fundamentally important for the application of calculation methods in the design of almost all elements of the flow path. Comparison of

calculation results and experimental results shows that "standard" programs can have significant errors and unacceptably large discrepancies when compared with the results of full-scale tests and experiments.

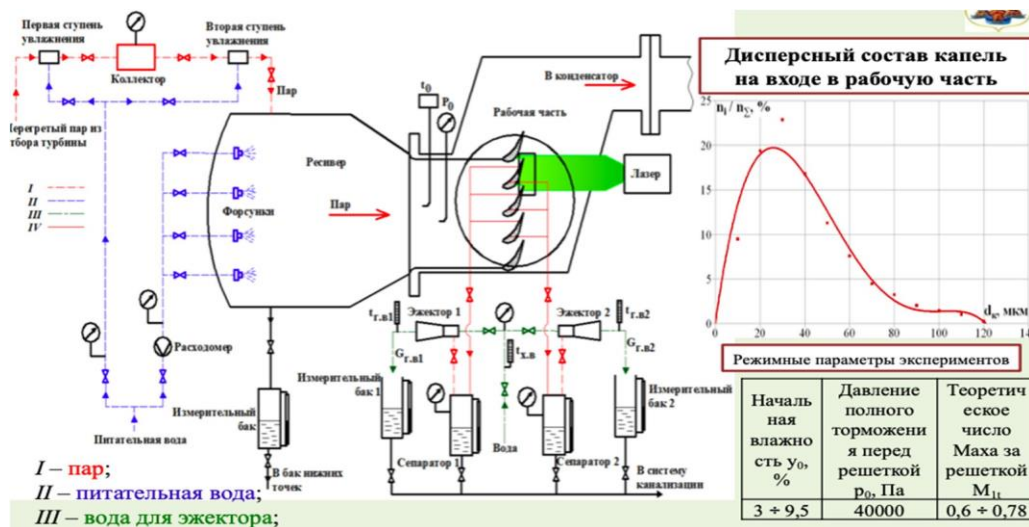
As a rule, the maximum deviations were recorded in areas of the flow path that are significant for the occurrence of aerodynamic forces and losses, and, therefore, fundamentally important from the point of view of the reliability of the results obtained. The main problems in carrying out calculations arise in channels with limiting values of a positive pressure gradient for continuous flow, transonic flow velocities, developed zones of flow separation, and high values of humidity.

In the zone of phase transitions at transonic and supersonic flow velocities, there is an intense interaction of shock waves and condensation with non-stationary changes in flow parameters and the appearance of additional dynamic forces on the elements of the flow path.

Inadmissibly large errors in modeling processes in wet steam in some cases led to accidents on operating equipment. There is a case when, justified by calculations, changes in the angle of installation of the working blade of the last stage of a turbine with a power of 300 MW, operating in wet steam, by only three degrees, led to the occurrence of self-oscillations with the destruction of the blade apparatus.

Comparison of the results of calculations for "problem" options with the data obtained on model and full-scale experimental stands, followed by changes in the calculation programs, makes it possible to develop "home" codes necessary for the application of sound technical solutions in the design of equipment.

The use of digital technologies has significantly expanded the possibilities of studying thermophysical processes in the flow parts of turbomachines. The Moscow Power Engineering Institute (NRU MPEI) has an excellent base for testing and aerodynamic debugging of steam turbine equipment: the MPEI training and experimental CHPP. Figure 4 shows a thermal diagram of one of the stands for studying the elements of the flow parts of steam and gas turbines. A feature of the thermal scheme of the stand is the ability to control and select the parameters of the working fluid not only at the flow inlet, but also at the outlet of the model under study, which allows you to independently change the Mach numbers and Reynolds numbers during experiments.

Fig. 4. Thermal scheme of the stand for studying the elements of the flow parts of steam and gas turbines

In the thermal scheme, a developed system for preparing the working fluid is made, which provides superheated, saturated or wet steam with specified parameters at the entrance to the model under study. Depending on the problem being solved, the flow velocity can vary over a wide range from subsonic to supersonic values. In conclusion, we formulate the main directions of promising developments using digital technologies in the aerodynamics of the flow parts of steam turbines.

Development of home codes for 3D design of the blade apparatus, taking into account the peculiarities of the movement of the liquid phase. Reducing aerodynamic energy losses and increasing the reliability of elements of the flow parts of turbines: steam intake systems, seals, transition and exhaust pipes.

Experimental study of new designs of the exhaust compartment with increased throughput. Development of standard designs of the exhaust compartment for powerful steam turbines with rotor blades limit length. The exhaust compartment consists of the last two stages and a diffuser exhaust pipe. The final stage of development is testing on a full-scale test bench of the plant. Development and application of effective methods for reducing the dispersion of the wet steam flow, as well as improving systems for separating moisture from the flow path of a steam turbine.

REFERENCES

1. Костюк, А.Г. Насущные проблемы отечественного паротур-бостроения // Теплоэнергетика. – 1997. – №1. – С. 2–8.
2. Дейч, М.Е. Исследование и расчет ступеней осевых турбин / М.Е. Дейч, Б.Н. Трояновский. – М.: Машиностроение, 1964.
3. Грибин, В.Г. Прямоугольно-ячеистые уплотнения для паровых турбин / В.Г. Грибин, С.С. Дмитриев, Б.Н. Петрунин и др. – Известия высших учебных заведений. – Машиностроение, 2017.
4. Грибин, В.Г. Влияние геометрических характеристик корпуса выхлопного патрубка конденсационной паровой турбины на экономичность выхлопа / В.Г. Грибин, А.Н. Парамонов, О.М. Митрохова // Thermal Engineering. – 2018.
5. V.G. Gribin., A.A. Tishchenko, I.Yu. Gavrilov, V.A. Experimental study of into channel separation in a flat nozzle turbine blade assembly in wet
6. steam flow // Power Technology and Engineering. – Vol. – 50. No. – 2. – 2016. P. 180–187.
7. Зарянкин, А.Е. Основы физического моделирования, элементы теории размерностей и примеры ее практического использования в задачах гидрогазодинамики / А.Е. Зарянкин. – М.: Издательский дом МЭИ, 2017. – 121 с.

GENETIK ROMANING POETIK NUTQ MASALASI

Toshpo'latov Zayniddin

Termiz davlat universiteti

Magistratura bo'limi adabiyotshunoslik (o'zbek adabiyoti)

Yo'nalishi 2-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7982609>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Isajon Sultonning Genetik romanining yozilish uslubi, poetic nutq masalasi haqida gap boradi. Poetik nutqning nima ekanligi? Poetik nutqning epic asarlardagi o'rni haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Asar, uslub, poetic nutq, epik asar.

THE PROBLEM OF POETIC SPEECH OF THE GENETIC NOVEL

Abstract. This article talks about the writing style of Isajon Sultan's Genetic novel, the issue of poetic speech. What is poetic speech? The role of poetic speech in epic works is given.

Key words: Work, style, poetic speech, epic work.

ПРОБЛЕМА ПОЭТИЧЕСКОЙ РЕЧИ ГЕНЕТИЧЕСКОГО РОМАНА

Аннотация. В данной статье говорится о стиле написания Генетического романа Исаджона Султана, о проблеме поэтической речи. Что такое поэтическая речь? Приводится роль поэтической речи в эпических произведениях.

Ключевые слова: Произведение, стиль, поэтическая речь, эпическое произведение.

Fikrlar, fikrlar yo'g'rilgan asarlar gul navlari kabi xilma-xil bo'lgan hozirgi kunda o'quvchiga biror fikr, og'riqli o'ylov, o'ylovli xulosa berish juda mushkul. Va buni ko'pchilik marhamati doirasiga kirita olmaydi. Sultonning "Genetik"i o'zida bir qancha ilmiy ma'lumotlarni, yoki ilmiy ta'sirlarni aks ettirgan, kitobxonni o'ylovga chorlaydigan asar. Albatta, asarning birinchi qismi haqida bunday deya olmaymiz.

Birinchi qismda qishloq hayoti, uning yosh avlod vaqtini o'g'irlyadigan yumushlari-yu, iste'dodlarga bo'lgan e'tiborsizliklar yoritilgan. Lekin bu tasvirlar qishloq tongini ko'rsatolmagan, yomg'irdan keyingi chang ko'cha hidini his qildirmagan. Asarning ikkinchi qismi bir muncha ilmiy bo'lib so'ngida xulosa birlashib ketgan. Genetikning so'zi ko'lamdor. Bitiktoshlardan keltirilgan parchalar butun asarga "soya solgan", ya'ni muallif so'zlar va jumllalar takrorini, sodda gaplarni qo'ymagan bitiktoshlardagi kabi. Syujetning tarqoqligi kitobxon diqqatini kuchaytirish emas, balki aksiga xizmat qilgan, chamamda.

Ilk bor o'qigan o'quvchiga genlar haqida savolli xulosa berishi mumkin, bu ayrim ilmiy faktlar va hayotiy misollar hisobiga. Mavzu yangicha. Genlar haqida badiiy talqin. Yagona millat tuyg'usini, ellat qayg'usini, ota-bobolarimizdan bizning qon-qonimizga singib ketgan iste'dod yog'dusini eslatgan. Olg'a yurishi, o'z oldiga ulkan maqsad qo'yishi uchun qaysidir ma'noda turtki bo'lishi kerak edi bu eslatma. O'z-o'zidan o'ylab qolasiz, menda qanday iste'dod borki, haligacha nega u uyg'onmagan!? Axir, sabablar ishonarli.

Poetik nutqning o'ziga xos xususiyatlari — tantanaliligi, o'Ichovdorligi, ohangdorligi, romantizmga moyilligi, an'anaviylikka asoslanishi ayrim leksik vositalarni shu nutq uchun differentsiatsiyalanishiga olib kelgan. Bunday lug'aviy birliklar, o'z navbatida, poetic so'zlar qatlami vujudga kelishi uchun asos bo'lgan. Leksik vositalarning poeziya tilida bunday differentsiatsiyalanishi poeziya tili leksikasi va poetic leksika tushunchalari orasida keskin farq

borligini ko'rsatadi. Poeziya tili leksikasi tushunchasining ma'nosi keng. U poeziyada qo'llaniladigan barcha so'zlari, so'z formalarini, shu jumladan, poetik leksikani ham qamrab oladi. Poetik leksika tushunchasi nisbatan tor tushuncha, u boshqa nutq turlarida qo'llanilmaydigan yoki kam miqdorda uchraydigan (arxaik, traditsion poetik so'zlarni yoki badiiy nutqni mustasno qilganda, nutqning boshqa turlarida deyarli uchramaydigan) sof poetik so'zlar, poetik so'z formallari, poetik qisqartmalar, poetik neologizmlar, okkozionalizmlarni qamrab oladi. Poeziya tilini o'ziga xos ajratib turuvchi bu leksik vositalar poetik uslub vujudga kelishi uchun ham zamin yaratadi.

Binobarin, poetik leksika tub mohiyati bilan stilistik qatlam, nutq jarayonida ma'lum uslubiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqarish uchungina tabaqalangan. Shunday ekan, bunday lug'aviy birliklarni poeziya tili uchun neytral deb bo'lmaydi. Chunki poetik leksika avvalam bor o'z-o'zidan vujudga kelmaydi. Uni poetik nutq uchun tabaqalanishiga tilning o'zi imkoniyat yaratib beradi. Shu ma'noda sinonimiya va ekvivalentlik poetik so'z hosil qiluvchi manbadir. Zero, tildagi sinonim va ekvivalent so'zlar orasidan poetik nutq uchun mosi ajraladi va shu nutqqa moslanadi. Chunki:

a) bir tushunchani bildirgan so'zlar ifoda darajalari bilan o'zaro farqlanib, ulardan biri poetik nutq uchun xoslanadi. Masalan: tirik, barhayot sinonimlaridan barhayot so'zi ifodador. Bu so'zda «hayotning abadiyligi» tushunchasi mavjud. Shu boisdan bu so'zni ko'proq poetik asarlarda uchratish mumkin;

b) bir tushunchani ifodalagan so'zlar emotsional-ekspressivligiga ko'ra farqlanib, ularning ham poetik nutq uchun mosi ajralgan. Masalan: shamol, yel, sabo, shabbada sinonimlaridan sabo, shabbada so'zlari emotsional bo'yoqdorligi bilan farqlanadi;

v) poetik leksika nutq talabi bilan tilda mavjud ekvivalent so'zlarning poetik nutq normasiga mutanosib forma va variantlarini tanlab qo'llash natijasida boyib boradi. Bunday forma tildagi o'z ekvivalentidan fonetik yoki leksik jihatdan ham farqlanishi mumkin.

Masalan, -aro — ora, ajoyib — ajab, bukun — bugun fonetik butkul — butunlay, yiroq — uzoq, leksik jihatdan farqlanuvchi ekvivalentlardir;

g) poetik nutqning ma'lum o'lchovdorlikka asoslanishi natijasida poetik ixchamlikka erishish, she'riy nutq bo'laklarining mutanosibligini ta'minlash maqsadida qo'llanilgan okkazonal so'zlar, so'z formallari va variantlari natijasida poetik leksika boyib boradi;

d) va nihoyat, poetik so'zlarning tabaqalanishida o'zbek klassik adabiyotida poeziya janrining yetakchi janr bo'lganligi asosiy rol o'ynagan. Binobarin, shu janrda qadimdan qo'llanilib, ma'lum fuiktsiya bajarib kelgan leksemalar shu nutqqa moslashgan.

Poetik so'zlarga xos xususiyatlardan biri asosan poetik sinopimiga ega emasligidir. M : kishi, bashar so'zlaridan bashar poetik so'z. Bu so'zlarning odam, inson, shaxs kabi umumnutqiy siionimlari mavjud bo'lganidek, bashar so'zi bilan yonma-yon qo'llaniladigan poetik sinonimi yo'q. Yoki Vatan, diyoy so'zlaridan diyoy poetik so'z, o'lka, el, mamlakat umumnutqiy sinonimlardir.

Bunday xususiyatlarni yanglig', siyna, samo, hur, surur, yiroq va boshqa ko'pgina poetik so'zlarda ham ko'rish mumkin. Bu so'zlarning o'xshash, kabi; ko'krak, bag'ir; osmon, ko'k, erkin, ozod; xursandlik, shodlik kabi umumnutqiy sinonimlari mavjud, lekin poetik sinonimlari yo'q. Sh u bilan bir qatorda, ba'zi bir poetik sinonimlar qatori mavjudligini ham kuzatish mumkin.

Masalan: yorqin, charog'on, nurafshon, porloq sinonimik qatoridagi hamma so'zlar poetik bo'yoqdorligi bilan ajraladi.

Ma'lumki, poeziyada fikr ko'pincha so'zning poetik ma'no ifodalashi jarayonida vujudga keladi. V.P.Grigor'ev poeziya tili tushunchasini poeziya so'zi bilan emas, balki poetika so'zi bilan bog'lash lozimligini qayd qiladi. Chunki poeziya tili o'ziga xos til, u birinchi navbatda janr taqozosi, nutq talabidan kelib chiqadi. Poetik nutq bezatilgan ritmik va metrik nutq²¹¹ bo'lib, prozaik nutqdan quyidagicha farqlanadi:

1. Poetik nutq bir-biriga solishtirish mumkin bo'lgan maydalangan nutq bo'laklaridan (misralardan) tashkil topadi. Prozaik nutq jipslashgan nutqdir.

2. Poetik nutq ichki o'lchovga ega bo'ladi. Prozaik nutq bunday o'lchovga ega emas.

3. Poetik nutqda gap bo'laklarining o'rin almashuvi (inversiya) muhim rol o'ynaydi. Prozaik nutq grammatik holat doirasida bo'ladi²¹².

4. Poetik nutq lirik nutq. Prozaik nutqdagi ko'pgina hollar lirikaga xos bo'lmaydi²¹³

5. Poetik nutqni prozaik nutqdan farqlovchi yana bir muhim belgisi obrazlilik, frazeologik xususiyatlari, sintaktik tuzilishi, ohang va qofiya sistemasidir²¹⁴

Asarning yozilish uslubi romanning muqaddimasida biroz tushunarsiz aks etgan bo'lsa-da, asarga qanchalik kirib borar ekansiz asarni ham shunchalik tushun-a borasiz. Asarning tili poetik nutq nuqtai nazaridan juda sodda tilda yozilgan. Asar bevosita yozuvchining bolalik xotiralari bilan boshlanadi. Ijodkor so'zdan foydalanar eka, har bir ijodkor o'zining uslubini namoyon qiladigan so'zlardan foydalanadi. Yozuvchining poetik nutqi uning uslubini ham belgilab beradi. Poetik nutq epik asarlarda muallif nutqida va obrazlarning diologlarida namoyon bo'ladi. Buni Genetik romanidagi parchalar misolida ko'rib o'tamiz. "...Bir kuni Nuh alayhissalomning xotini non yopibdi. Nonlari qip-qizarib, po'rsillab pishibdi. Tandirdan uzib savatga solayotsa, qo'li kuyib, bittasi yerga tushibdi.

– Yengchasi yo'g'akanmi?

Yengcha – bilakkacha yetadigan, qalinroq matodan ichiga paxta solib tikilgan uzun qo'lpop. Bir tarafi qorayib-kuyib ketgan bo'ladi, yomg'irda namlansa, kuyik isi anqiydi. Xotinlar yangi pishgan issiq nonlarni o'sha yengcha bilan uzishadi.

– Borakan-u, ammo qo'lga kiyvolish esidan chiqqan ekan. Yoki non yopaverganidan ilmatshik bo'lib ketganmi?

Xullas, non yerga tushganida xotin:

Hah, o'lgur, – debdi.

Shunda Nuh payg'ambar aytibdiki:

– Hoy nodon, rizqniyam so'kadimi odam? Qani, tavba qilib, nonni yerdan olib ko'zingga sur-chi!

Xotin shunday qilibdi. Yerga tushgan non bo'lagini olib, puf-puflab ko'zga surtish odati o'shandan qolganmish...

Matallarning ko'pida xotinlar nodon bo'lib tasvirlanishiga aqlim shoshadi. Tashqariga chiqqanimda ularga qiziqsinib qarayman, sirayam nodonga o'xshashmaydi". Yuqoridagi parchada

²¹¹ Аптганше теорпш языка н стнля. М. ---Л. ., . 1930. С . 190.

²¹² Томашепскнн В. В. Стнхн н язнк. М . Л ., 1959. С 10.

²¹³ Адабист назарнясн. 1-том. Тогакспт. 1973. 401-бст.

²¹⁴ Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. М ., 1971. С . 133

yoʻzuvchi qadimgi rivoyatlardan parcha keltirib oʻtadi unda nuh paygʻambar va uning turmush oʻrtogʻi oʻrtasidagi diologni koʻrishimiz mumkin. Diologda Nuh paygʻambar oilasida boʻlgan voqea orqali ayollarga boʻlgan munosabatning kichik namunasi berib oʻtilgan. Chunki koʻpchilik asarlarda ayollar nodon sifatida tasvirlab oʻtiladi.

“Xolamning ismi boshqa ayollar ismiga oʻxshamasligi hayron qoldirardi. Bizning qishloqdagi ayollarning ismlari Oyniso, Turgʻunniso, Xosiyat, Nazira, Iboda boʻlib, begonaroq bunday ismni hech nimadan xabari yoʻq, umrini dalada dehqonchilik bilan oʻtkazgan buvam qaydan topib qoʻyaqolgan ekan? Tabiiyki, maʼnosini ham bilmasdim. Ayol ismiga “oy” yoki “xon” qoʻshib aytilgani uchun, xolamni hamma “Sofiyaxon” yoki “Sofiyaoy” deb chaqirardi, qishloq tilida u allaqachon “Sapiya”ga aylanib ketgan edi. Sofiyaoy degan ism menga koʻproq yoʻqqani uchun, tungi bulutlar orasidan koʻringan xayoliy toʻlin oy manzarasini yodimga soladi.

Dasturxon ustida goho tanbeh ham berardi

– Nonni oʻng qoʻling bilan ye!

– Chap qoʻlim bilan yesam nima qipti?

– Chap qoʻling bilan yesang, qurib shol boʻlib qoladi.

Men esa bekitiqcha chap qoʻlim bilan nonni ushlab koʻrar, qoʻlim shol boʻlib qolmagach, xolamning gaplariga kulardim.

Boshqa oʻgʻitlari ham shunaqa edi:

Kalishni oʻng oyogʻingdan kiy!

Nimaga?

– Oyogʻing ishlamay qoladi!

Chumolini oʻldirma, meni nimaga oʻldirding, deb qargʻaydi!

Oʻtlarni payhon qilma, ularning ham joni bor, xudo deydi! Bu epizodda asarning bosh qahramoni boʻlgan Genetik va Sofiya xola obrazi oʻrtasidagi suhbat orqali bevosita hammamizga bolalik xotiralarimizni esga soladi. Yoʻzuvchining poetik mahorati orqali kichik bir suhbatda bolalik davrlarimizga qaytamiz. Genetik ulgʻaygandan soʻng boshqa obrazlar haqidagi tasavvuri ham dunyoqarashi bilan birgalikda oʻzgarib boradi. Ulgʻaygan sari teran fikrlay boshlaydi, bolalikdagi shoʻx va quvnoq xotiralar oʻrnini jiddiy oʻylar egallay boshlaydi.

Buni quyidagi parchada koʻrishimiz mumkin: “...Eh, ukam... Bu dunyoda yashar holim qolmadi. Bolalar katta boʻldi, bari roʻzgʻorim deb urinib yurishibdi. Gaplashay desam, nimaniam gaplashardim? Kelinimdan tortinaman, shu uychaga kirib oʻtiraveraman. – Otamdan qoʻrqar edim, – dedi keyin. – Urushdan qaytib kelgach, indamas boʻlib qolgan edi. Hech nima demasdi, oʻsiq qoshlari ostidan xoʻmrayib tikilib turaverardi. “Ota, nimaga bunaqa qarayapsiz?” desam ham lom-mim demasdi. Hech nima qilmasdi, uy-roʻzgʻorga qaramasdi, koʻrgan kuniga shukr qilib oʻtiraverardi. Oʻzi gapirmasdi, gapi boʻlsa enam orqali yetkazardi. Shu, ulgʻayganimda “Uylansin, bir etak bola-chaqa koʻrsin” debdi. Ota-ku, gapini ikki qilib boʻlarmidi? Uylanganimdan keyin roʻzgʻor boshimga tushdi... Xudoga shukr, Xolis yaxshi xotin chiqdi.

Oʻylab qarasam, Xolisimni rosa yaxshi koʻrgan ekanman, – dedi xoʻrsinib. – Shu yoshga kirib, endi bildingizmi? – deb kuldim. – Ha, qadrini koʻrsatib qoʻydi. Hayotdaligida arazlab onasinikiga ketib qolsa, bir-ikki kundan keyin baribiram qaytib keladi, deb bormas edim. Haqiqatan ham, kun oʻtib, bir qoʻlida tuguni, bir qoʻlida bolasi bilan kirib kelaverardi. Onasi oʻtganidan keyin sira ketmadi. Boradigan joyi yoʻq edi-da, qaygayam borsin? Mana, endi arazlab

ketgan joyini qara! – dedi xayolchan. Nimanidir eslab yana kulimsiragan edi, yuzi yorishib ketdi.
– Baribiram izimdan kelmaydi deb o‘tirgandir?

REFERENCES

1. Аптганше теорпи языка н стнля. М.-Л., . 1930. С. 190.
2. Томашпскнн В. В. Стнхн н язнк. М.Л ., 1959. С 10.
3. Адабист назарнясн. 1-том. Тогакспт. 1973. 401-бст.
4. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. М., 1971.
5. I.Sulton Genetik. “Yoshlik” jurnali 2006. 120 b

O'QUVCHILARNI KASBGA YO'NALTIRISH HAQIDA

Norqulova Sojida Bahriddinovna

Navoiy viloyati Karmana tumani Hamza Umarov nomidagi
22-sonli maktabning amaliyotchi - psixologi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7985303>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'sib kelayotgan yosh avlodni kasbga yo'naltirish hamisha davlatimiz, siyosatimiz oldida turgan ustivor masalalardan sanalib kelingan. Mazkur jarayonni amalga oshirish uchun farzandlarimizning ota-onalari hamda ta'lim muassasalarining o'rni va u yerda faoliyat olib borayotgan o'qituvchilar hamda amaliyotchi psixologlarining faoliyati katta ahamiyatga ega. Ushbu maqolada o'quvchilarni kasbga to'g'ri yo'naltirishdagi mavjud muammolar, amaliyotdagi kamchiliklar ularni bartaraf etish yo'llari haqida qisqacha fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: To'g'ri kasb tanlash, ijtimoiylashtirish, o'z-o'zini baholash, ta'lim berish, pedagogik-psixologik.

ABOUT DIRECTING STUDENTS TO THE PROFESSION

Abstract. In this article, the guidance of the young generation to the profession has always been listed as one of the priority issues facing our country and politics. In order to implement this process, the role of our children's parents and educational institutions and the activities of teachers and practicing psychologists working there are of great importance. This article briefly discusses the existing problems in the correct orientation of students to the profession, the shortcomings in practice, and ways to eliminate them.

Key words: Choosing the right profession, socialization, self-assessment, education, pedagogical-psychological.

О НАПРАВЛЕНИИ СТУДЕНТОВ К ПРОФЕССИИ

Аннотация. В данной статье ориентация молодого поколения на профессию всегда указывалась как одна из приоритетных задач, стоящих перед нашей страной и политикой. В реализации этого процесса большое значение имеют роль родителей наших детей и образовательных учреждений, деятельность работающих в них педагогов и практикующих психологов. В данной статье кратко рассматриваются существующие проблемы в правильной ориентации студентов на профессию, недостатки на практике и пути их устранения.

Ключевые слова: Выбор профессии, социализация, самооценка, воспитание, педагогико-психологический.

Inson bolasi kamolga yetgani sari ilmga, ma'rifatga talpinadi. Dastlabki saboqni ham u maktabdan oladi. Ammo kelajagimiz egalari bo'lgan yoshlarga ta'lim berish ularni o'qitish bilan bog'liq ayrim muammolar bugungi kunda kishini o'ylantirib qo'yayotgani tabiiy. Chunki zamonaviy shiddatkor jamiyat esa yetuk bilimdon mutaxassis kadrlarga muxtoj bo'lib boraveradi.

Kasbiy shakllanish jarayonining dastlabki va ayni damda o'ta muhim bosqichi bo'lajak kasbni tanlash, ya'ni aniq bir kasbiy qarorga kelishigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Ravshanki, yoshlarning kasb tanlashga tayyorgarlik darajasi, faqatgina yosh xususiyatlariga bog'lik emas, u ma'lum yoshga kelib o'z o'zidan shakllanib qolmaydi. Yoshlarning kasb tanlashga

pedagogik-psixologik bilim, ko'nikma, malakalar, shuningdek, jamiyatning ta'siri orqali tayyorlash va tarbiyalash lozim.

Mazkur jarayonda shaxsdan kasbga doir bilimlarga ega bo'lish talab qilinadi. Shuning uchun xam o'quvchilarni kasblar olamiga doir bilimlar bilan qurollantirish hamda amaliy ko'nikma va malakalarni hosil qilish lozim. Buning uchun kasblarga doir qo'llanmalar, tarqatma materiallar bilan ta'minlash lozim. Shundagina kasb tanlash jarayonida yuzaga keladigan turli qiyinchilik, ziddiyat, to'siqlarni oldini olgan holda o'quvchi-yoshlarni ongli ravishda kasbga yo'llash imkoniga ega bo'lamiz.

Jamiyatda kechayotgan ijtimoiy – iqtisodiy islohotlar, shakllanayotgan madaniy bozor munosabatlari, ishlab chiqarishning keskin rivojlanishi, fan va texnikaning taraqqiyoti qizg'in kechayotgan davrda jamiyat va shaxs ehtiyojlarining uzviy mutanosibligiga erishish yoki uni ta'minlash oson ish emasligini tasdiqlamoqda. Chunki hamisha ham yoshlar o'z iqtidori, salohiyati, aqliy va intellektual potensialiga mos va jamiyat uchun manfaat keltiruvchi kasblarni tanlay olmaydilar.

Bu qarama - qarshilikni bartaraf etish uchun yoshlarda kasb tanlashning ijobiy (pozitiv) motivlarini shakllantirishda jamiyat va jamoatchilik ta'sirini kuchaytirish o'ta muhim ahamiyatga ega. Bu hayotiy dolzarb vazifa yoki muammoni hal etishda albatta oila va maktab, mahalla va jamoatchilik, ommaviy axborot vositalari hamda boshqa tuzilmalar yaxlit tizim sifatida bir maqsad atrofida uyushishlari lozim bo'lmoqda.

Uzluksiz ta'lim tizimida kasb-hunarga yo'naltirish har bir o'quvchiga o'zligini anglash va betakror o'ziga xosligi asosida ham hayotiy ham kasbiy istiqbolini belgilashda yordam beradi. Kasbga yo'naltirish jarayoniga amaliy – psixologik texnologiyalarni tatbiq etish bilan shaxsning kasbiy o'zligini anglashi va kasbiy istiqbol rejasini belgilashi uchun bevosita ijtimoiy-psixologik sharoit yaratiladi. Bu – faoliyat samaradorligini oshirishning zarur omillaridan biri hisoblanadi. Shaxs (o'quvchilar)ning biror bir faoliyat turini tanlayotganda, dastlab bilishi lozim bo'lgan narsa nima sababdan u aynan shu kasbni tanlayotganligi va aynan qaysi korxonada yoki firmada ishlashni istayotganligini bilishdir. Bu masala psixologiyada motivlar va kasbiy motivatsiya hodisasi bilan bog'liq. Professional mahorat va kasb motivatsiyasi haqida gap ketganda ularga ta'sir etuvchi ikki guruh omillar nazarda tutiladi: ob'ektiv hamda sub'ektiv.

Ob'ektiv omillar – bu inson faoliyatiga bevosita aloqador bo'lgan, shu faoliyat talab qiladigan tamoyillar, normalar va cheklovlar hamda inson tomonidan talab etiladigan professional bilimlar, malaka va ko'nikmalar, professional muhim sifatlardir. Bu omillarga yana ishlab chiqarish sharoitlarining o'zi, ularning qanchalik yangi davr talablariga binoan modernizatsiya qilinganligi rol o'ynaydi.

Sub'ektiv omillar – insonda avvaldan mavjud bo'lgan layoqat, qobiliyat, mehnatga nisbatan motivatsiya, ish faoliyatdagi da'vogarlik darajasi, o'ziga nisbatan shakllangan baho va turli xil xato va kamchiliklardan o'zini-o'zi psixologik jihatdan himoya qilish qobiliyatidir. Bu omillar guruhi ham juda ahamiyatli bo'lib, ular ko'proq tashqi omillardan ko'ra insonning o'ziga bog'liq.

Yosh avlodni o'z kelajagini tanlash va uni barpo etishida albatta axborotlarni tahlil qilish ko'nikmasi kerak. Ushbu ko'nikma o'quvchilarning kasb tasnifi, uning asosiy turkumlariga xos umumiy xususiyatlarni bilishi, kasblarning murakkablik omillarini taxlil qila olishi bilan baholanadi;

-Gnostik ko'nikmalar. U kasbi bo'yicha talab qilinadigan shart-sharoitlar bilan o'quvchining qiziqishlari, mayllari, qobiliyatlari, salomatligi va boshqa sifatlarining o'zaro muvofiqligini aniqlash asosida baholanadi;

-Konstruktiv ko'nikmalar. O'quvchi tomonidan kasbga doir shaxsiy rejaning mazmuni, bo'limlari va vazifasining asoslanishi, kasbga tayyorgarlik va kasb mahoratini oshirish usullarini egallaganligi.

-Tashkiliy ko'nikmalar. Kasbga moslashtirish va kasbga xos bilimlarni, malakalarni egallash hamda diagnostik kasb maslahatidan foydalanishni, maktab o'quvchilariga bo'lgan talablarni, ularning bir-biridan farqini bilishi.

Kasb-hunar tanlashda adashmaslik uchun o'quvchilar quyidagilarni bilishi va uddalashi kerak:

1. mehnat va kasb turlariga bo'lgan o'z moyilligi, qiziqish va layoqat;
2. Kasb-hunar bo'yicha mehnat sharoiti va mazmuni (predmeti, maqsadi, mehnat quroli, ishchining asosiy vazifalarini, bilimni, ko'nikmalarni, mehnat tashkillashtirish;
3. Insonning shaxsiy xislat-lari va sog'ligiga kasb tomonidan qo'yiladigan talablarni;
4. Tanlagan kasb-hunar bo'yicha ishlash mumkin bo'lgan eng yaqin korxonalar to'g'risidagi ma'lumotlarni, to'garaklarda ishtirok etish jarayonida o'z qiziqish va tamoyillarni amaliyotda sinash va hokazolar.

Keltirib o'tilgan fikr-mulohazalardan xulosa shundan iboratki, rivojlana-yotgan shaxsning yaqin kelajakda ma'lum bir kasbga yoki faoliyatga yo'nalganligini ta'min etuvchi muhim individual-psixofiziologik va psixologik xususiyatlari majmuasi uning kasbiy muvofiqligini tashkil etadi.

Yoshlarning o'z kasbini tanlash kabi xislatlarini chuqur tushungan holda faol izlanib, bo'lajak kasbu-korni to'g'ri tanlashlariga imkon beruvchi ichki bir anglanilgan salohiyat majmuasi esa kasb tanlashga tayyorlik darajasini belgilab beruvchi omil sanaladi. Shaxsning kasbiy shakllanishida kasbiy yo'nalganlik va kasb tanlashga tayyorlik xislatlari birgalikda, bir butun holda rivojlanib, bir-birini taqozo etgan holda takomillashib borishi, bizningcha, yana muhim sifat, ushbu kasbiy ustanovkalar barqarorligini ta'minlashdir. Bunda bolani o'rab turgan atrof-muhit, u tarbiyalanayotgan muhitdagi shaxslararo va guruhlararo munosabatlarning roli kattadir.

REFERENCES

1. Sharipov SH. S., Davlatov K., Nasriddinova G. S. KASBGA YO'NALTIRISH-NING ILMIY-PEDAGOGIK ASOSLARI O'QUV QO'LLANMA Toshkent – 2007.
2. Melibaeva, R. (2020). O dialekticheskom xaraktere protsessa stanovleniya lichnosti studenta.
3. Normetova, Yu. (2015). Izuchenie sotsialno-psixologicheskix podxodov k problemam zdorovya i bolezni. In Ot istokov k sovremennosti (pp. 304-306).
4. Xolyigitova, N. X. (2019). Ijtimoiy psixologiyada o'quv faoliyati motivatsiyasining rivojlanish omillari (ilmiy adabiyotlar tahlili). Sovremennoe obrazovanie (Uzbekistan),

5. Xolyigitova, N. (2014). Innovatsion texnologiyalar–ta’lim va tarbiya jarayonlarining sifat va samaradorligi omili sifatida. *Sovremennoe obrazovanie (Uzbekistan)*, (1),

O'SMIRLARNING XULQ-ATVORI BILAN ISHLASHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Norqulova Shahnoza Bahriddinovna

Navoiy viloyati Karmana tumani Hamza Umarov nomidagi 22-sonli
maktabning amaliyotchi - psixologi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7985479>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'smirlik davrini shaxs rivojlanishining alohida yosh bosqichi ekanligi, xulq-atvori buzilishlari yaqqol namoyon bo'layotgan o'smirlar soni ko'payib, addiktiv xulqning eng keng tarqalgan va eng muhim shakli kimyoviy tobeklik, xulq-atvori buzilishlari yaqqol namoyon bo'layotgan o'smirlar ko'payishiga sabab bo'luvchi ijtimoiy-psixologik omillar batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar:

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF WORKING WITH THE BEHAVIOR OF ADOLESCENTS

Abstract. In this article, adolescence is a special age stage of personality development, the number of adolescents with behavioral disorders is increasing, the most common and important form of addictive behavior is chemical dependence, behavioral disorders are clearly manifested. socio-psychological factors that cause the increase of adolescents are explained in detail.

Key words: Family types, chemical dependency, failure, conflict, loneliness, lack of confidence, addictive behavior.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАБОТЫ С ПОВЕДЕНИЕМ ПОДРОСТКОВ

Аннотация. В данной статье подростковый возраст является особым возрастным этапом развития личности, увеличивается количество подростков с нарушениями поведения, наиболее распространенной и значимой формой аддиктивного поведения является химическая зависимость, ярко проявляются нарушения поведения социально-психологические факторы, обуславливающие возникновение. Подробно объясняется рост подростков.

Ключевые слова: типы семьи, химическая зависимость, неудача, конфликт, одиночество, неуверенность в себе, аддиктивное поведение.

O'smirlik davrini shaxs rivojlanishining alohida yosh bosqichi sifatida aniqlash 19- asrning ikkinchi yarmida sodir bo'ldi. O'shandan beri o'smirlik davri muammolari ko'plab olimlar psixologlar, shifokorlar, pedagoglar, madaniyatshunoslar, sotsiologlarning diqqat markazida bo'lib kelmoqda. O'smirlik - bu bolalikdan kattalikka o'tish, o'smirlik inqirozining salbiy xususiyatlari aniq namoyon bo'ladigan davrdir.

Kuzatishlar natijasiga ko'ra, so'nggi yillarda xulq-atvori buzilishlari yaqqol namoyon bo'layotgan o'smirlar soni ko'paydi. Addiktiv xulqning eng keng tarqalgan va eng muhim shakli kimyoviy qaramlikdir. O'smirlar va o'rta maktab o'quvchilari orasida spirtli ichimliklarni iste'mol qilish holatlari nafaqat o'g'il bolalarga, balki qizlarda ham uchrab turishi afsuslanarli holat. O'smirlik davrida spirtli ichimliklarni iste'mol qilishning o'zi iste'mol qilingan miqdordan qat'i nazar, patologiya hisoblanadi.

Xulq-atvor buzilishlari yaqqol namoyon bo'layotgan o'smirlar soni ko'paydi. Addiktiv xulqning eng keng tarqalgan va eng muhim shakli kimyoviy qaramlikdir. Shaxsning tanazzulga uchrashi axloqiy qashshoqlik, keyinchalik ularning butunlay yo'qolishi, his-tuyg'ularning ibtidoiylashuvi, oilaviy va ijtimoiy munosabatlardagi faollikning asta-sekin zaiflashishi, adekvat xatti-harakatlar va o'z-o'zi tanqidiy yondashuvda buzilishda namoyon bo'ladi.

O'smirda shaxsiy inqiroziga qo'shimcha ravishda, kognitiv faoliyatda o'zgarishlar boshlanadi. Giyohvand moddalarga tobe o'smirlarning fikrlashi chuqurlikni yo'qotadi, mulohazalarning mantiqiyliigi va izchilligi buziladi, assotsiatsiyalar zaiflashadi, qisqa muddatli va uzoq muddatli xotira hajmi torayadi. Bunday o'smirlar uzoq vaqt davomida diqqatni jamlay olmaydilar, ular tez charchaydilar, nisbatan oddiy aqliy ishlarni bajarishda tobora ko'proq xatolarga yo'l qo'yadilar. Ta'lim sohasida motivatsiyasining etishmasligi kuzatiladi. Bularning barchasi ta'lim samaradorligiga tabiiy ravishda salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shunday qilib, o'smir shaxsiyatning o'zgarishi hissiy, irodaviy va intellektual degradatsiyani o'z ichiga olgan psixosotsial degradatsiya deb ataladi.

Tadqiqotimiz shuni ko'rsatdiki, potentsial "xavf guruhi" ga kiradigan o'smirlarda addiktiv xulq shakllanishining ijtimoiy psixologik omillari quyidagicha:

- o'smirda o'ziga bo'lgan ishonchning kuchayishi, haddan tashqari egosentrizm va atrofidaqilarning e'tiborga tashnalik;

- atrofidaqilarning holatini tushuna olmaslik, empatiyaning pastligi, muloqot qobiliyatlarining yomon shakllanishi;

- hissiy labillikning kuchayishi, kayfiyatning oldindan aytib bo'lmaydigan o'zgaruvchanligi, qo'pollik.

- o'z muammolari uchun javobgarlikni boshqa odamlarga yuklash yoki ularni omadsizlik oqibati deb bilish, shuningdek, muvaffaqiyat va yutuqlarni omad yoki tashqi sharoitlar oqibati deb hisoblash;

- o'z harakatlari va muhim hayotiy voqealar o'rtasida bog'liqlikni idrok etolmasligi;

- muhim hayotiy vaziyatlarni o'z-o'zini nazorat qila olmaslik, o'z hayotini tashkil etish, sog'lig'ini saqlash, kasalliklarning rivojlanishining oldini olishda o'z rolini etarli darajada baholamaslik va boshqalar.

Haqiqatdan qochish mexanizmi quyidagicha, o'smir tanlagan usul ishladi, yoqdi va yaxshi holatni ta'minlaydigan holat faol davo sifatida ongida mustahkamlandi. Kelajakda qaror qabul qilishni talab qiladigan qiyinchiliklar bilan uchrashuv avtomatik ravishda muammoni hal qilishning "ertangi kunga" o'tkazilishi bilan almashtiriladi. Asta-sekin, ixtiyoriy harakatlar kamayadi, chunki o'ziga qaramlikni amalga oshirish ixtiyoriy funktsiyalarga "urilib", eng kam qarshilik taktikasini tanlashga yordam beradi. Qiyinchiliklarga chidamlilikni pasaytirish, ularni bartaraf etishdan qochish, hal qilinmagan muammolarning to'planishiga olib keladi.

Addiktiv xulqning paydo bo'lishida bolalik davridagi psixologik jarohatlar va bolalarga nisbatan zo'ravonlik, bolalarning o'z-o'zini ta'minlashga e'tibor bermaslik kabi omillar ta'sir ko'rsatadi. O'smirlarning xulq-atvoridagi og'ishlarning ko'pchiligi: e'tiborsizlik, huquqbuzarlik, psixofaol moddalarni iste'mol qilish, bir manbaga - ijtimoiy moslashuvga asoslanadi, ularning ildizlari noto'g'ri oilada yotadi. Ijtimoiy jihatdan nosog'lom bola, o'smir og'ir hayotiy vaziyatda bo'lib, to'liq rivojlanish huquqi qo'pol ravishda buzilgan jabrlanuvchidir. Ijtimoiylashuvning eng chuqur nuqsonlari bilan ajralib turadigan oilalar bolalarni ixtiyoriy ravishda psixofaol

moddalardan erta foydalanishga va huquqbuzarlik qilishga undaydi. O'smirlarda addiktiv xulq shakllanishining ijtimoiy omillaridan biri o'smir voyaga yetayotgan oila xisoblanar ekan, quyidagi turlarga bo'linadi:

- soxta farovon oila, ota-onalardan birining so'zsiz hukmronligi, qolgan oila a'zolarining unga to'liq bo'ysunishi, shafqatsiz munosabatlarning mavjudligi va jismoniy jazo qo'llanilishi bilan ajralib turadi;

- to'liq bo'lmagan oila. Zamonaviy sharoitda ota-ona oilasi tarkibidagi nuqsonlar bolaning, o'smirning shaxsiyatini shakllantirishga salbiy ta'sir ko'rsatishi va uning ijtimoiylashuv jarayonini sekinlashtirishi mumkin;

- munosabatlar tarqoq oila, oiladagi ustunlik uchun ota-onalar o'rtasidagi raqobat, oila a'zolari o'rtasida hech qanday hamkorlikning yo'qligi, tarqoqlik, ota-onalar va bolalar o'rtasidagi alohidalanish bilan tavsiflanadi;

- odob qoidalariga rioya qilmaydigan oila. Unda ota-onalar va boshqa oila a'zolari tomonidan sodir etiladigan huquqbuzarliklar, ichkilikbozlik, janjal va janjallarga sabab bo'ladigan muntazam nizolar, ota-onalarning nopok xatti-harakatlari kabi salbiy omillar o'rin olgan oila;

- jinoyatchilikka moyil oila. Oila a'zolari jinoyat sodir etgan oila. Ba'zan jinoiy faoliyat muayyan shaxs yoki butun oilaning asosiy faoliyati ekanligini ta'kidlashga to'g'ri keladi. O'smirlardagi addiktiv xulqning asosiy sabablari:

- maktabda doimiy muvaffaqiyatsizliklar;
- ota-onalar, o'qituvchilar, tengdoshlar bilan nizolar;
- yolg'izlik hissi; - hayotning ma'nosini yo'qotish;
- kelajakka bo'lgan ishonchning etishmasligi;
- barcha turdagi shaxsiy muvaffaqiyatsizliklar.

Demak o'smirlik davrida inson o'zini, qobiliyatlarini va individual xususiyatlarini tushunishga, boshqa odamlar bilan o'xshashligini va ulardan farqini aniqlashga intilar ekan, bu holat tengdoshlar bilan muloqot, ayniqsa, o'zini-o'zi adekvat baholashga yordam beradi. Addiktiv xulq jiddiy ijtimoiy psixologik muammo, chunki bu xulq o'smirda tengdoshlari va oila a'zolari bilan nizolar, jinoyatlar, mehnatga layoqatning pasayishi kabi salbiy oqibatlarga olib keladi. So'nggi paytlarda addiktiv xulq bilan bog'liq holatlar soni ortib borayotganini hisobga olsak, bu holat jamiyatning ijtimoiylashuv maskanlari hisoblanmish oila, maktabgacha ta'lim mussasasi, maktab zimmasiga alohida ma'suliyat yuklaydi.

REFERENCES

1. Авдулова Т.П. Психология подросткового возраста: учебник и практикум для академического бакалавриата / Т.П. Авдулова. – М.: Издательство Юрайт, 2017.
2. Djalolova Mohinur Abdusattor qizi, Mamajonova Shohista Kamolovna //O'SMIRLAR XULQIDA NOMOYISHKORLIK G'AYRATLILIK XUSUSIYATLARI TADQIQ ETISH METODOLOGIYASI// Таълим ва инновацион тадқиқотлар журнали. 2022 йил
3. Mamajonova Shoxista Kamoldinovna //BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA IJOBIY MUNOSABAT USULLARINI SHAKLLANTIRISH// Таълим ва инновацион тадқиқотлар журнали 2022 йил

4. Mamajonova Shokhista Kamoldinovna, Mamaziyayeva Charoskhan Mirzamirovna //Formation of Positive Attitude Methods in Primary Class Students// Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. Volume 14| November 2022.
5. Mamajonova Shohista Kamolovna //THEORETICAL FOUNDATIONS OF MEMORY PROCESSES AND THEIR SPECIFICITY IN PRESCHOOL AGE// GALAXY INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ). Vol. 10, Issue 3, Mar. (2022).
6. Mamajonova Shokhista Kamoldinovna //THE RELATIONSHIP BETWEEN PARENT AND CHILD AS A FACTOR IN THE FORMATION OF THE ADJECTIVAL HULK DURING ADOLESCENCE// SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL. VOLUME 2, ISSUE 5. MAY, 2023.

БУХОРО ХАЛҚ СОВЕТ РЕСПУБЛИКАСИДА МАКТАБЛАРНИ ИСЛОХ ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ

Бобожонова Феруза Хаятовна

Бухоро давлат университети доценти, тарих фанлари номзоди

bobojonova.feruza.71@mail.ru

Зоирова Маржона Мехриддин қизи

Бухоро давлат университети 4-курс талабаси

h

Аннотация. Ушбу мақолада Бухоро Халқ Совет Республикаси даврида мактаб масалалари атрофлича ёритилган. БХСР ҳукмати халқни саводли қилиш орқали жаҳолат ва қолоқлик ботқоғидан халос қилиш мумкинлиги билан боғлиқ фикрга таянган ҳолда янги вазиятда Мактаблар ҳақида умумий қоидалар (Қоидалар)ни ишлаб чиқиланлиги атрофлича ёритилган. Бу даврдаги мактаблар бинолари, таъминоти, дарс ва дарсликлар, ўқитувчилар уларга берилган маош ва нафақалар, ўқитувчилар ва ўқувчиларларнинг моддий аҳволи ва таъминоти масалалари баён этилган. Мақолада маърифатпарвар жаҳидларнинг мактаб масалаларига оид фикрлари келтирилган. Мактаб таълимида ислохотчилик масалалари ҳар томонлама ёритиб берилган.

Калит сўзлар: БХСР, маориф, саводгилм, мактаб, ўқувчи, ўқитувчи, синф, фан, дарсликлар, ислохотчилик, фармон, Маориф нозирлиги, Қоидалар, Бухоро ахбори, Саллоҳхўжа гузари, мактаб мудирлари, мактаб ходимлари, Халқ Нозирлар Шўроси.

ПРОБЛЕМЫ ШКОЛЬНОЙ РЕФОРМЫ В СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ БУХАРА

Аннотация. В данной статье подробно освещаются школьные вопросы в период Бухарской Народной Советской Республики. Исходя из представления о том, что правительство СССР может избавиться от болота невежества и отсталости, сделав народ грамотным, уточняется, что в новой обстановке были разработаны общие правила о школах (Правила). В этот период описываются вопросы школьных зданий, принадлежностей, уроков и учебников, заработной платы и пособий учителей, финансового положения и поддержки учителей и учащихся. В статье представлены взгляды просвещенных современников на школьную проблематику. Всесторонне освещаются вопросы реформирования школьного образования.

Ключевые слова: БХСР, образование, грамотность, знания, школа, ученик, учитель, класс, наука, учебники, реформация, указ, Инспекция образования, Правила, Бухарские новости, Саллахходжа Гузари, директора школ, коллектив школы, Совет народных инспекторов.

PROBLEMS OF SCHOOL REFORM IN THE SOVIET REPUBLIC OF BUKHARA

Abstract. In this article, school issues during the period of the Bukhara People's Soviet Republic are covered in detail. Based on the idea that the government of the USSR can get rid of the swamp of ignorance and backwardness by making the people literate, it is detailed that the general rules on schools (Rules) have been developed in the new situation. The issues of school buildings, supplies, lessons and textbooks, teachers' salaries and allowances, financial condition and support of teachers and students are described in this period. The article presents the views

of enlightened moderns on school issues. Issues of reform in school education are covered in every way.

Key words: *BXSR, education, literacy, knowledge, school, student, teacher, class, science, textbooks, reformation, decree, Inspectorate of Education, Rules, Bukhara news, Sallahkhoja Guzari, school principals, school staff, Council of People's Inspectors.*

Бухорода БХСР тузилгандан кейин маорифни, мактаб ва мадрасани тубдан ислох қилиш, таълим-тарбия тизимини ўзгартириш, миллатни маънан уйғотиш учун дастлабки кунларданок замонавий маориф тизимини вужудга келтириш чоралари қўрилди. БХСР Маориф нозирлиги мутасаддилари маориф масаласига: «Маориф керак, чунки ҳеч бир мамлакат, ҳеч бир миллат ва ҳеч бир инқилоб маорифсиз яшамас, ўқимок учун мактаб керак, маориф керак, китоб керак, булар ҳақиқат», -деб қарадилар. [10;23]

БХСР ҳукумати аввало халқни саводли қилиш орқали жаҳолат ва қоқоқлик ботқоғидан халос қилиш мумкинлиги билан боғлиқ фикрга таянган ҳолда янги вазиятда Мактаблар ҳақида умумий қоидалар (Қоидалар)ни ишлаб чиқишини Маориф шўъбаси зиммасига юклади.[11;23] Мазкур «Қоидалар»Бухорода амирлик тартиби тугатилганидан уч ойдан сўнг, яъни 1920 йилнинг ноябрь ойида ишлаб чиқилган. Бухорода янги шароитда мактаб таълимини жорий этишга қаратилган Мактаблар ҳақида умумий қоидалар (Қоидалар) деб номланган тарихий ҳужжат «Умумий қоидалар», «Таълим-тарбия ишларига оид», «Мактаб идораси ҳайъати вазифаси», «Мактаб шўросининг вазифаси», «Мактаб ходимлари учун категориялар» каби бешта бўлимдан иборат эди. БХСРда таълим тизимини замонавийлаштириш асос ва қоидалари ушбу ҳужжат билан тартибга солиниши кўзда тутилган.

Мактаблар ҳақида умумий қоидалар, амирлик замонида мавжуд бўлган анъанавий таълим тизимини тубдан ислох қилиш дунёвий таълимни жорийлантириш ва аҳолини ёппасига саводхон қилиш лойиҳаси илгари сурилди. Мактаб ишлари ҳақидаги режада: 8-16 ёшли болалар учун бошланғич мактаблар очиш, саводсизликни тугатиш курслари ҳамда муаллим ва мураббийлар тайёрлайдиган махсус ўқув юртларини ташкил этиш кўзда тутилганди. Қоидалар бошланғич мактабларда ўқув муддати 7-8 йил давом этиши қайд қилинган. Бироқ, ушбу бошланғич таълим муддати устида мунозаралар кучайиб кетди. Айниқса, «Бухоро ахбори» газетасининг бир қатор сонларида ушбу муддатни 4-5 йилга тушириш билан боғлиқ таклифлар билдирилган. бошланғич ўқиш муддатини 5 йиллик ўлароқ қабул қилган эди,- деб фикр билдирганди. «Қоидалар»да анъанавий, масжидлар қошидаги бошланғич мактабларни ислох қилиш, Усули савтия (товуш усули)га асосланган синф-дарс тузимига ўтиш янги мактаблар ишида мадрасада таълим берган илғор фикрли ва саводли муаллимлардан вақтинча фойдаланиб туриш, махсус қизлар мактабларини ташкил этиш, болалар боғча ва яслилари очиш, таълимнинг мажбурийлигини таъминлаш, ўқувчиларни ҳукумат ҳисобидан бепул ўқитиш ва овқатлантириш масалалари қайд этилган. [7;213]

Мактаблар ҳақида умумий қоидалар (Қоидалар)нинг 1-бўлимининг 11-бандида: Мактабларнинг ҳар қайсисида тарбия олмоқ билан бирга, болалар учун мумкин бўлган равишда ош, чой, кийим ҳам берилур, –деб ёзилган эди. Мактабларда таълим ва тарбияни уйғун равишда олиб бориш, ўқувчиларни ёш хусусиятларига қараб гуруҳларга ажратиш,

дунёвий фанлар дастурини ишлаб чиқиш кабилар назарда тутилган. [3;84]

Таълим-тарбияда болаларни сўқмоқ, урмоқ, жазо бермоқ битирилиб, ўғит-насихат, танбех, ўртак кўрсатиш усуллари қўллаш қоидалари қатъий қилиб ёзиб қўйилган, шунингдек, таълим ахлоқий, мафкуравий шаклларда бўлиши, ҳар бир синфдаги ўқувчилар сони 30-35 тадан ошмаслиги, болаларни ёш хусусиятларига қараб синфларга ажратиш кабилар ҳам кўрсатилган. [12;23]

Ушбу қатъий қоидалар Бухоро жадидларининг 1908 йил октябрда Саллохўжа гузарида очган биринчи жадид мактабида ҳам амал қилган эди. [7;23] Мактабда таълим оладиган муаллим ва ўқувчилар ахлоқан пок бўлиш, вино ичмаслик, ўз сўзида қатъий туриш, маорифга садоқат кўрсатиш, ўз шахсий манфаатларидан жамият манфаатларини устун қўйиш каби ҳислатларга эга бўлиш учун қасамёд қилган эдилар. [8;366] Қоидаларнинг Мактаб идораси ҳайъати таълимия вазифаси, Мактаб шўросининг вазифаси каби бўлимларида маориф тизими раҳбарлари ва ўқитувчиларнинг вазифалари баён қилинган. Мактабларда қатъий тартиб-интизомга бўйсунуш, дарсларни жадвал асосида ўтиш, ўқув жараёнини уюштириш, мактабнинг моддий-маънавий базасини мустаҳкамлаш, яхши педагог мутахассисларни танлаш каби кенг миқёсдаги вазифалар раҳбарият зиммасига юкланди. Мактаб мудирлари мактабни идора қилғонлари учун 25 фоиз ортиқ маош олурлар, ҳафтасинда 12 соат дарс берурлар,-деб ёзилган эди Мактаблар ҳақида умумий қоидалар (Қоидалар)да.[13;10] Қоидаларнинг Мактаб ходимлари учун категориялар бўлимида ўқитувчи мураббийларга маош тўлашда уларнинг малакаси, маълумоти, иш тажрибасига қараб йул тутилиши кабилар аниқ қилиб ёзиб қўйилган.

1921 йил 17 апрелда “Бухоро ахбори” саҳифаларда босилган хабарда “Халқ Нозирлар Шўросининг охириги мажлисида 25 ёшгача бўлган кишиларнинг ўқишга мажбурий эканлиги тўғрисида қарор қабул қилинган. Қарорда ишламасидан қатъи назар, БХСРда барча учун савод чиқариш мажбурий қилиб қўйилган. [1;23] Бухорода бир неча янги тартиб мактаблари очилган эди. Бу мактабларнинг ҳар бирига 40-50 бола келиб ўқир эди. Лекин ҳар куни ҳар тарафдан босқин ва таъқиблар бўлса ҳам бу мактабларга бола келиши камаймади. Вақт ўтиши билан халқнинг фикри бу мактабларга нисбатан ижобий томонга ўзгарди.. Кейинчалик бу мактабларга алоқаси бўлмаган шахслар ҳам моддий ёрдам беришиб, мактаб таъминотини ўз зиммаларига олишди.

Мактаблар ҳақида умумий қоидалар (Қоидалар)да ёзилишича Мактаб болалари учун кийимлар ва текин овқатлантириш тартиби жорий қилинган, маълум миқдорда солиқ тўловлардан озод қилинган. Маориф нозирлиги томонидан БХСРда мактаб таълими тўғрисида низом лойиҳаси ишлаб чиқилди. [2;87] БХСРда мактаб ислохотлари билан мактаб бўлими шуғулланган.

Хулоса қилиб айтганда, БХСР томонидан мактабларни ислоҳ қилиш масаласи юзасидан қабул қилинган Қоидалар ҳозирги замон руҳи билан ҳамоҳанг эканлиги яққол кўзга ташланади. Айниқса, таълимнинг шакллари, таълим-тарбия усуллари, ҳатто, бир синфдаги ўқувчилар сони кабилар замонавий таълим тизими ва жараёни талаблари билан уйғун келади. Қоидаларни таҳлил қилар эканмиз, унда истиқболда таълим-тарбия тизимида ахлоқий таълим-тарбияга, ўқувчилар маънавий камоллигига алоҳида эътибор берилганлигининг гувоҳи бўламиз.

REFERENCES

1. Bobojonova, B. (2022). IDIOMS AND THEIR IMPORTANCE. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(6), 573-576.
2. Бобожонова, Ф. Х. (2021). БУХОРО МАДРАСАЛАРИ МАЪНАВИЯТ ДУРДОНАСИ. *Scientific progress*, 2(1), 362-366..
3. Bobojonova, F. (2020). Buxoro amirligidagi madrasalarning qurulishi, moddiy-hojalik taminoti va faoliyatini tashkil qilish masalalari. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 1(1).
4. Bobojonova, F. Issues of construction, material security and organization of activities of madrasas in the Emirate of Bukhara. 2020. *B-213*.
5. Bobojonova, F. X. Bukhara madrassas are a masterpiece of spirituality. *SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 2 | ISSUE 1 | 2021 ISSN: 2181-1601 2021. R-362-366*.
6. Bobojonova, F. (2021). Buxoro madrasalari manaviyat durdorasi. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 6(6).
7. Xayatovna, B. F. (2022). The Issues of Construction of the Bukharan Madrassas, Their Material and Organization of Their Activity. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(4), 1-11.
8. Bobojonova, F. (2021). Бухоро амирлигидаги янги усул мактабларининг фаолияти. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 8(8).
9. Bobojonova, F. (2021). Деятельность школ джадидов в бухарском эмирате в начале XX века. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 8(8).
10. Bobojonova, F. (2021). Строительство, материальное обеспечение и организация деятельности бухарского медресе. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 8(8).
11. Bobojonova, F. (2020). Buxoro amirligida XIX asr oxiri XX asr boshlarida ananaviy boshlsngich maktablar holati. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 1(1).
12. Бабаджанова, Ф. Х. (2022). БУХОРОДАГИ МИР-АРАБ МАДРАСАСИ ТАРИХИГА БИР НАЗАР. ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ, (SI-1).
13. Khayatovna B. F. et al. Madrasahs and Taught Subjects in the Bukhara Emirate in the Late 19th-Early 20th Centuries //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY. – 2023. – Т. 4. – №. 5. – С. 18-24.
14. Умаров, Б. Б. (2021). НА КИСЛЯКОВ-ПОПУЛЯРИЗАТОР МУЗЕЕВ И ИСТОРИИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА. *Экономика и социум*, (11-2 (90)), 495-497.
15. Umarov, B. (2022). БУХОРО ВОҶАСИ ТУРАР-ЖОЙЛАРИ. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 22(22).
16. UMAROV, B. (2022). ARCHITECTURE OF BUKHARA IN THE ASHTARKHANID PERIOD. *International Journal of Intellectual Cultural Heritage*, 2(2), 94-100.

17. BAXTISHOD, U., & ULUG‘BEK, Q. Y. (2022). MS ANDREEV-THE GREAT EASTERN SCIENTIST. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(3), 120-123.
18. Umarov, B. B. O. (2022). SCIENCE, EDUCATION AND CULTURE DURING THE RULE OF THE SOMANIANS. *International Journal of Intellectual Cultural Heritage*, 2(6), 46-49.
19. Темиров, Ф., & Умаров, Б. (2021). БУХОРО АМИРЛИКДА ОИЛА, НИКОҲ ВА МЕРОС ҲУҚУҚИНИНГ АМАЛДА ҚЎЛЛАНИШИ. *Scientific progress*, 2(1), 1201-1207.
20. Umarov, B. (2021). OLIY TA‘LIMDA TALABALAR O ‘QUV-BILUV FAOLIYATINING PSIXODIDAKTIK ASOSLARI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 8(8).

MUNCHOQTEPA ARXEOLGIK KOMPLEKSI VA UNING TAVSIFI

Abduvaliyeva Nozimaxon Abdushukur qizi

Fargʻona davlat universiteti, arxeologiya mutaxassisligi magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7985805>

Annotatsiya. Maqolada insoniyat tarixida oʻlim bilan bogʻliq marosimlarga alohida eʼtibor berib kelganligi hamda dafn etish bilan bogʻliq har xil urf-odatlarini arxeologiya fani etnografiya fani bilan hamkorlikda tadqiq etishi zarurligi tushunirilgan. Oʻlkamizda bu haqida toʻlaqonli maʼlumotlar berishi mumkin boʻlgan materiallarni oʻrganishda - Munchoqtepa mozorini topilishi muhim ahamiyatga ega boʻlgan. Maqolada professor B. Matboboyev tomonidan tadqiq qilingan qamish tobutlarga solib dafn etilgan marhumlar bilan bogʻliq marosimlar taxlil etilgan.

Kalit soʻzlar: Munchoqtepa, marosim, urf-odatlar, etnografiya, arxeologiya, tobutlar.

MUNCHOQTEPA ARCHAEOLOGICAL COMPLEX AND ITS DESCRIPTION

Abstract. In the article, it is explained that in the history of mankind, special attention has been paid to rituals related to death, and it is necessary to research various traditions related to burial by the science of archeology in cooperation with the science of ethnography. The discovery of the Munchaktep tomb was of great importance in the study of materials that could provide complete information about this in our country. The article analyzes the rites related to the dead buried in reed coffins researched by Professor B. Matboboev.

Keywords: Bead mound, ceremony, customs, ethnography, archeology, coffins.

МУНЧОКТЕПСКИЙ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПЛЕКС И ЕГО ОПИСАНИЕ

Аннотация. В статье поясняется, что в истории человечества особое внимание уделялось обрядам, связанным со смертью, и необходимо исследовать различные традиции, связанные с погребением, наукой археологией во взаимодействии с наукой этнографией. Открытие гробницы Мунчактеп имело большое значение в изучении материалов, которые могли бы дать полные сведения об этом в нашей стране. В статье анализируются обряды, связанные с погребением умерших в тростниковых гробах, исследованные профессором Б. Матбобоевым.

Ключевые слова: Бусинный курган, обряд, обычаи, этнография, археология, гробы.

Kirish. Insoniyat butun tarixi davomida oʻlim bilan bogʻliq marosimlarga alohida eʼtibor berib kelgan. Oʻz qavmlarini mavjud rasm-rusumlarga qatʼiy rioya qilgan holda soʻnggi yoʻlga kuzatganlar. Dafn etish bilan bogʻliq har xil urf-odatlarini asosan arxeologiya etnografiya fani bilan hamkorlikda tadqiq etadi. Chunki etnografiya bilan arxeologiya bu sohada bir-birini boyitadi va qadim tariximiz uchun toʻlaqonli maʼlumotlar berishi mumkin. Bu boradagi etnografik va arxeologik materiallarni oʻziga xos «yerosti muzeyi» — Munchoqtepa mozorini topilishi muhim ahamiyatga ega boʻldi. Qadimgi mozorda (IV–V–VII asrlar) murakkab muhandislik inshootlari boʻlmish yerosti sagʻanalari va ularda ajoyib saqlangan qamishdan tayyorlangan tobutlar aniqlangan [7]. Quyida professor B. Matboboyev tomonidan tadqiq qilingan qamish tobutlarga solib dafn etilgan marhumlar bilan bogʻliq marosimlarga toʻxtalangan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Avvalam bor sagʻanalar qurilishi haqida. Munchoqtepadagi sagʻanalarining barchasi (kovlab ochilganlari 8ta) tepalik yon tomonidan tabiiy

yer (materik) qatlamga o'yib yasalgan. Sag'analarni katta-kichikligiga qarab, ularda 1 tadan 50 tagacha jasadlar ustma-ust qilib dafn etilgan. Sag'analar qurilishi uchun umumiy bo'lgan bir narsa bor, ya'ni ular tuzilish jihatidan uch qismdan iborat:

1. Sag'ana old tomoni (предвходная площадка);
2. Sag'ana yo'lagi (дромос);
3. Murda qo'yiladigan joy (погребальная камера) [8].

1. Sag'ana old qismi — bo'lajak qabr inshootining kiraverish joyi bo'lib, qurilish davomidagi ishlar uchun 12-15 kv.m sathdan maxsus tayyorlangan maydon. Bu maydon uchta sag'anada, ayniqsa, 9-sag'anada yaxshi saqlangan. Arxeologik dalillarga ko'ra ba'zi sag'analar old qismiga maxsus inshoot bunyod qilingan, uni portal qismi deyish ham mumkin. Xom g'ishtdan tiklangan bu qurilmaning uzunligi 1,65 m; eni 2,50 m; balindligi 1,25 m. Bu qurilmalar faqat mayda sag'analarning old qismida topilgan, xolos.

2. Sag'ana yo'lagi — o'liklar qo'yiladigan joyga o'tishga mo'ljallangan.

5-sag'anada yo'lak juda yaxshi saqlangan: uni shifti gumbazsimon, ikki yontomoni esa qalin somonli loy bilan suvalgan. Yo'lakda bir kishi engashgan holda yurishi mumkin. Yana yo'lak o'rta qismida shiftni biroz ostidan har ikki tomondan ikkitadan teshik qolgan, ularda yog'och qoldiqlari saqlangan. Aynan ularga parallel qilib pol sirtiga tarnov o'yilgan. Bundan moslama 9-sag'ana yo'lak qismida ham aniqlandi. Yo'lakni o'rtasidagi ushbu qurilma murda qo'yiladigan joyni tashqi «tiriklar dunyosidan» saqlash uchun qilingan timsoliy eshik (darvoza) yoki bir vaqtni o'zida ostona va vazifasini bajargan bo'lishi mumkin. Ostonani dunyoviy inshootlarda qanchalik ulug'langanligini biz yaxshi bilamiz. Shularga asoslanib yuqoridagi qayd etilgan qurilmalar yengil eshik o'rnidir, deyish mumkin.

3. O'liklar dafn etiladigan joy. Unga yo'lak oxiridagi maxsus zinapoya orqali kirilgan. Zitsapoyalar 1-sag'anada qisman, 5 va 9-sag'analarda butunlay saqlanib qolgan, ustki tomonlari qalin loy bilan suvalib mustahkam qilingan 2-3 pog'onadan iborat. Kichik sag'analarda dafn joylari yumaloq va tuxum shaklida bo'lishi mumkin, kattalarida esa to'rtburchak ekanligi kuzatildi. Qurilishda biror material (yog'och, guvala, g'isht) ishlatilmagan bo'lsada devorlari juda tekis va silliq, shifti esa gumbazsimon qilib yasalgan. Faqat birgina 9-sag'anada dafn qilinadigan joyni sharqiy devorida o'yib bejirim ishlangan tokcha bor (o'lchamlari: uzunligi 1,75 m, eni 0,80 m, balandligi 0,55 m). Tokchada hech narsa yoki uni izlari aniqlanmadi. Ushbu tokcha vazifasini aniqlashda ikki xil taxmin bo'lishi mumkin. Birinchidan, vafot etgan odam dastlab tokchaga qo'yilib belgilangan urf-odatlar yoki diniy rasm-rusumlar bajarilgan va so'ngra marhum sag'ana poliga qo'yilgan bo'lishi mumkin. Ikkinchidan, marhum dastlab qamish tobut bilan bu yerda ma'lum vaqt qoldirilgan, bu 10, 15, 20, 40 kun bo'lishi ehtimol. Belgilangan muddat o'tgandan keyin jasad sag'ana poliga qo'yilgan. Boshqacha aytganda, marhumning o'liklar dunyosiga kuzatishda o'ziga xos «ko'prik» vazifasini bajargan deyish mumkin.

Muhokama va natijalar. Sag'analar qurilishi osonlikcha bo'lmagan, ular katta mehnat evaziga bunyod etilgan. Sabab sag'analar tarkibi juda qattiq bo'lgan materik qatlamga «shaxtyorlar shtolnisiga» o'xshatib qirqib yasaganlar. Boshqa mozor-qo'rgonlardagi qabrlarni qazishga ketgan vaqtni hisob-kitobdan va elshunoslik ma'lumotlaridan foydalanib Munchoqtepadagi sag'analarni kovlab bitirishga ketgan vaqtni hisoblab chiqdik. Jumladan 5-sag'ana old qismida 7,2 kub. metr, yo'lagida 1,1 5 kub.metr, jasadlar qo'yiladigan joyda 29,81kub. metr, jami 38,16 kub. metr tuproq ishlari amalga oshirilgan. Bu yerda o'rtacha va

murakkab darajadagi turkumga kiruvchi ishlar bajarilgan. Agar tuproq ishlarini odam ish kuniga aylantirsak 5-sag'anani bitirishga 45—60 odam ko'pi ketganligi kelib chiqadi. Qurilishga ketgan vaqtni aniqligini qay darajadiligiga qaramay biz uchun ularni bir muhim tomoni bor. Ya'ni sag'anani qurishga ketgan vaqt va ishlar ko'lamini bir oila — katta urug' bemaol amalga oshirishi mumkin degan xulosaga kelamiz. Sag'analar shakliga kelsak, ularda quruvchilar marhumlarni hayotligidagi uylarni shakl-shamoyillarini qabrlarda (ayniqsa katta sag'analarda) ham takrorlashga harakat qilganlar. Ya'ni real uy-joylarni yerosti modellari qilingan, ular konstruksiyasi yerostiga ham ko'chirilgan [3]. Umuman Munchoqtepadagi sag'analarni qurgan qadimgi aholi yashagan jamoada oila, urug'-aymoqchilik munosabatlari rivojlangan va ajdodlar ruhiga sig'inish odati kuchli bo'lgan. Bu narsa hatto qabr inshootlari qurilishida ham aks etgan. Jumladan yuqorida tilga olingan timsoliy eshik va ostonaga berilgan e'tiborni ta'kidlaymiz. Qolaversa ostonaga va o'choq qadim zamonlardan ko'p xalqlarda ajdodlar ruhi yashaydigan joy hisoblangan [1]. O'rta Osiyoda bo'lsa: ostonaga ajdodlarga sig'inish bilan bog'lanadi [2]. Xullas, sag'analarni qurganlar marhumlarni hayotligidagi turush-turmushlarini yerostiga ko'chirmoqchi bo'lganlar.

Mashaqqatli mehnatlar orqali qurilgan sag'analar poliga marhumlar uch xil yo'l bilan dafn qilinganlar. Asosan qamish tobutga solib ko'mish, keyingisi savatlarga qo'yish va so'nggisi yerga yoki maxsus o'shamaga dafn etish bo'lgan. Savatga asosan yosh bolalar qo'yilgan. Bu odatni Farg'onada mahalliy asosi hozircha aniqlangani yo'q, lekin u qadim vaqtlardan dunyo xalqlarida masalan, qadimgi dehqonchilik jamoalarida tarqalgan. Munchoqtepada ikkita savatga solingan jasad, topilgan bo'lsa, ular ayol tobuti ustiga qo'yilgan edi. Bu bilan tobut va uni ustidagi savat (tobut) o'rtasidagi oilaviy yainlikni ko'rsatishga intilgan ko'rinadilar (ona—bola?). Yerga to'shama qamish tobutlar siz dafn etish sag'analarni eng dastlabki davriga taalluqlidir. Nihoyat, qamish tobutlarga solib dafn etilganlarni eng yaxshi saqlangani 5-sag'anada, bir marta yakka tartibda qo'yilgan yorma go'rdi, tobut qoldiqlari esa ba'zi sag'analarda (№ 9) ham topilgan. Qamish tobutlarni qanday yasalganiga to'xtalmay u bilan bog'liq bo'lgan jarayonni ta'kid etamiz.

Tobut yasash bilan maxsus odamlar shug'ullanishgan bo'lishi kerak. Bunday deydikimizga sabab birinchidan, uni tayyorlash juda murakkab va sermehnat ish, ikkinchidan, tobutlar tayyorlashda ancha bir xillik ko'zga tashlanadi.

Tobutlar ichiga marhum chalqanchasiga yotqizilib ust-boshi, taqinchoqlari, qurol-yarog'i, mehnat qurollari, savatlarga solingan oziq-ovqatlari bilan qo'yilganlar va ustidan belbog' bilan bog'lab qo'yilgan. Tobutlardan tashqarida hajmi kattaroq bo'lgan sopol yoki yog'och idishlar, jimjimador qilib to'qilgan savatlar uchraydi. Eng muhimi bu yerdan ipak, paxta, junmatolar va charm qoldiqlari aniqlandi. Sag'ana egalari dafn etiladigan joydan juda unumli foydalanganlar.

Avval, yuza qismiga to'lguncha bir qator qamish tobutlar qo'yilgan. Ular ustiga ezilib ketmaslik uchun 60—80 sm uzunlikdagi yog'ochlar tashlangan. Yog'och ustnga keyingi qator tobutlar taxlangan va shu tariqa tobutlar ustma-ust qo'yilgan. 5-sag'anada bir-biri ustiga taxlangan besh qator tobutlar topildi. Qamish tobutlarga solib ko'milganlar dafn marosimida quyidagi urf-odatlarining izlari aniqlandi.

1. Ba'zi jasadlar bosh ostida maxsus «to'shama» — yostiq qoldiqlari aniqlangan. Ayrimlarga o'simlik poyasi dumboqchalanib qo'yilgan bo'lsa, ba'zilarida yostiq sifatida paxtali matodan foydalanilgan. Bu odat Farg'ona vodiysida va O'rta Osiyoda keng tarqalgan. Bronza davridan to hozirgi kunlargacha davom etib kelmoqda. «Yostiqlar» tuproq, shag'al, loy, tosh,

o‘simlik poyalari, to‘qima matolarda ipak, paxta) tayyorlangan bo‘lishi mumkin. Vodiya eng qadimgi yostiq to‘shama Chust madaniyatiga (eramizdan ilgari X—VIII asrlar) tegishli qabrda topilgan: jasad boshi ostiga boshqoqli ekin poyasi yumaloqlab to‘shalgandi [9].

Keyingi davr Eylaton-Oqtom (eramizdai ilgari VI-IV asrlar) yogorliklarida toshdan antik davr mozorlari bo‘linishi Qorabuloqda archa shoxlaridan va poxoldan, Kenko‘lda o‘simlik bog‘lamidan, Go‘rmironda shag‘aldan to‘shama-yostiqlar bo‘lgan. Bu narsa keyingi davrlarni (ilk ko‘rta, o‘rta, so‘nggi o‘rta asrlar) to hozirgi kunlargacha davom etib kelmoqda. Bosh ostiga qo‘yilgan xilma-xil to‘shama-yostiqlarni umumlishtirgan tahlili bu odatni juda qadimiyligi va konservativ ruhdaligini ko‘rsatmoqda. Bizningcha yostiq qo‘yish odati – o‘lganlarga ularning yaqinlarini g‘amxo‘rligining bir ko‘rinishidir, boshqachasiga marhumlarga iloji boricha «komfort» — qulaylik yaratib berish deb qarash kerak. Albatta, keyinchalik bular orasiga ba‘zi diniy tushunchalar ham singdirilgan bo‘lishi tabiiy.

2. Ayrim jasadlar bosh qismida yuz parda – yuz pana (litsevo yepokrivalo)lar mavjudligi aniqlandi. U to‘rtburchak shaklga ega. O‘lchamlari 30–35 sm, juda yupqa, nafis ipakdan tayyorlangan va marhum yuz qismini to‘laligicha yopgan. Yuz pardalar Farg‘ona va unga qo‘shni rayonlarda uchraydi. Masalan, o‘sha Qorabuloq mozorida, Borkorboz va Kenko‘l mozorlarida ham bo‘lgan. Matodan qilingan yuz-pardalarni bir nechtasi Sharqiy Turkistondagi (Sinsyan Uyg‘ur avtonom respublikasi) Astana, Qora Xo‘ja, Yor Xoto kabi qadimgi mozorlarda ham aniqlangan. Ulardagi topilmalarni umumlishtirgan YE.I.Lubo-Lesnichenko yuzpardalarni haqli ravishda O‘rta Osiyoda tarqalgan deydi [6].

Sharqiy Turkistondagi eng dastlabki yuzparda qabrda topilgan yozuvga ko‘ra 384-yil, so‘nggisi 710-yil bilan belgilangan. Lekin bu yuzpardalar Munchoqtepadagidan farqli o‘larok ko‘zto‘sqichlar-ko‘zpanalar (naglazniki) bilan birga uchraydi. Ular kumush va qo‘rg‘oshin plastinkalaridan ko‘zoynakka o‘xshagan qirg‘ilgan bo‘lib, ko‘z qorachig‘i o‘rnida mayda-mayda teshikchalar qilingan. Ular yuz pardalari ostidan ham, ustidan ham qo‘yilishi mumkinligi qabrlarda qayd etilgan. Yuzpardalar bilan ko‘zto‘siqlarni birga uchrashi Qorabuloq mozorida ham aniqlangan. Astana va Qorabuloqda yuzpardalar o‘rta qismi har xil rangli ipakdan qilingan bo‘lib uni to‘rt atrofiga bir rangli ipak choklangan. Ba‘zida Sharqiy Turkistondagi yuzpardalar ganchkor har tomondan silliq astar ham biriktirilgan.

Qorabuloqda esa ko‘zto‘sqichlar ipak matodan qilingan, ko‘zqorachiqlari o‘rniga mayda «yostiqcha» tikilgan. Bundan tashqari Qorabuloqda ayrim marhumlar yuzi qizil rangli ipakdan tasvirlangan yuzpardalar bilan yopilgandi. Munchoqtepada topilgan pardalar Sharqiy Turkistondagilarga o‘xshab ketadi. Qorabuloqdagi yuzpardalarga juda yaqin turadi.

Xronologik jihatdan olsak, yuzini va ko‘zini to‘sib qo‘yish odati biz solishtirib ko‘rgan yodgorliklarda quyidagicha: dastlab Qorabuloqda, keyinroq Astanada va Munchoqtelada tarqalgan. Yuz va ko‘z to‘sqichlarni bajargan vazifasiga kelsak, marhumlar tiriklar dunyosiga endi qaytishga yo‘l topa olmasin, degan maqsadda pardalar ishlatilgan bo‘lishi kerak.

3. Ba‘zi jasadlar peshona qismida peshonabandni eslatuvchi ipak lenta qayd etilgan. Eni 5-7 sm ga boradi. Ehtimol bu bosh kiyimi qoldig‘dir yoki marosim-lar bilan bog‘liq narsadir. Chunki Munchoqtepadagi qabrlarda peshonada ipak len ta hamma marhumlarda aniqlangan emas.

4. Ayrim dafn qilinganlarni qamish tobutidan ko‘plab o‘simlik qoldiqlari (ba‘zida urug‘lari bilan) chiqdi. Bu o‘simlik poyalari va urug‘ qoldiqlari paleo-botaniklar tomonidan aniqlandi. Ular yalpiz va yovvoyi murch bo‘lib chiqdi.

Marhum bilan o'simlik qo'yilishini elshunoslar ancha to'liq o'rganganlar. Yaqin o'tmishda, hozirda ham kafan ustiga rayhon qo'yishgan. Elshunoslar buni dehqonchilik e'tiqodlari bilan bog'laydilar. Munchoqtepadagi o'simlik qoldiqla-ridan birini yalpizligi haqiqatga yaqinroq, chunki ba'zi manbalarda rayhon bir oz keyinroq keng iste'molda bo'lgan degan fikrlar mavjud. Demak, maxsus qurilgan sag'analarga qamishlardan tobut yasab marhumlar hurmati joyiga keltirilib dafn qilingan ekanlar.

Albatta, Farg'onada ushbu odat qachon va qayerdan paydo bo'lgan degan savol tug'iladi. Tobutga solib ko'mish qadimdan keng tarqalgan odatdir. U ko'chmanchn yoki kelib chiqishi chorvadorlar bilan bog'liq bo'lgan urug'-elatlarda ko'proq tarqalgan. Tobutnn toshdan, sopoldan, yog'ochdan yasalganlari o'zimizda va xorijda topilgan [5]. Lekin qamishdan tayyorlanganlari deyarli uchramagan. To'g'ri, A.N.Bernshtam Oloy vohasining Maasha degan joydagi mozor-qo'rg'onlarning birida chakanda shox-shabbalaridan to'qilgan tobutni tilga olib o'tadi. Lekin bizlar uni na shak-lini, na chizmasini batafsil bilamiz, qolaversa qazishmani olib borgan tadqiqotchi yog'ochdan to'qilgan tobut to'g'risida yozadi". Yana Munchoqtepadagilarga yasalishi jihatidan yaqin tobutlar Xorazm arxeologiya-etnografik ekspeditsiyasini 60-yillardagi materiallarida uchramiz: «tobutlar qamish va yupqa yog'och plyonkalaridan to'qilgan...» [10]. O'sha joyda, quyi Sirdaryoni Quvondaryo irmog'i bo'ylaridagi Jettiasar madaniyatiga taalluqli qabrlarda ham uchraydi. Lekin tadqiqotchilar ma'lumotlariga ko'ra Jettiasarda yakka tartibdagi qabrlarda ham, sag'analarda ham o'liklar qamish bo'yralarga o'ralib ko'milganga o'xshaydi [4].

Yuqorida keltirilgan o'xshashliklarga qaramay qamish tobutlarni kelib chi-qishiga asos bo'ladigan boshqa biror dalil hozircha bizlarga ma'lum emas. Ushbuni hisobga olib, Munchoqtepadagi tobutlarni kelib chiqishini mahalliy asosga bog'lash mumkin. Chunki, birinchidan Farg'onani o'zida tobutga qo'yib ko'mish odati ancha keng tarqalgan, 10dan ortiq mozorda shu udum bo'lganlngini tasdiqlovchi ashyoviy dalillar bor. Ikkinchidan, Janubiy Farg'onani Qorabuloq va shunga o'xshash mo-zorlardagi yorma go'rlarda yog'och tobutlar uchraydi.

Munchoqtepa va Qorabuloq o'rtasida yana bir necha o'xshashliklar bor. Qorabuloq materiallari Munchoqtepadan bnr oz oldinroq vaqtga (eramizni I—IV—V asrlar) to'g'ri keladi. Buni hisobga olgan holda B.Matboboyev «qorabuloqliklar» ma'lum qismi shimol tomonga siljishgan bo'lishlari kerak deb o'ylaydi. O'zlari bilan o'sha tobutga so-lib ko'mish odatini ham olib kelishgan bo'lsa kerak. O'z navbatida Munchoqtepadagi yorma go'rlarga qamishdan qilingan tobutga qo'yib ko'mish ham balki shu bilan izohlanar [8].

Dastlab yakka tartibda qo'ynilgan marhumlarda rioya etilgan urf-odat ma'lum vaqt o'tgach sag'analarda qo'llanila boshlangan. Sag'analarga kelsak ular jamoa dafn qilishga mo'ljallangan inshoot hisoblanib ko'proq bir qavm — urug' uchun qurilgan bo'ladi. Farg'ona vodiysida bunday jamoa dafn joylari Munchoqtepadan oldingi davr uchun ma'lum emas. Lekin juda uzoq davrda ya'ni eradan ilgari II ming yillik oxirgi choragiga oid Qashqarchi mozorida urug'-aymoqlar ko'milgan sag'analar topilgan. Albatta, bular orasida katta tarixiy vaqtda uzilish bor, bir-biriga bog'liqlik darajasi haqida gapirish albatta mushkul. Farg'ona sag'ana-lari bilan Ustrushonadagi Qurqat, Chog'aniyondagi Bittesha kabi sag'analar o'rtasida ko'p o'xshashliklar bor. Qolaversa ular deyarli bir davrga to'g'ri keladi. O'zini qurilish uslubi, shakliga ko'ra Shimoliy Farg'ona sag'analari qo'shni Choch (Toshkent) vohasidagilarga yaqin turadi. Chochda yer osti sag'analari

tabiiy yer va telaliklar qatlamlarida qirqib yasalgan, jasadlar chalqanchasiga yotqizilib dafn etilgan.

Demak, hozirgi kunda Munchoqtepa sagʻanalariga har tomondan eng yaqini Choch vohasidagi ana shunday inshootlar boʻlib qolmoqda. Choch sagʻanalarini dastlabkilari eramizning III—IV asrlariga toʻgʻri keladi. Yuqoridagilarni hisobga olib Shimoliy Fargʻonadagi sagʻanalarga qoʻshni Choch taʻsiri kuchli boʻlgan degan fikrni aytish mumkin. Masalani ikkinchi tomoni, yaʼni nima uchun munchoqtepaliklar dafn marosimida yakka tartibda koʻmish odatidan jamoa qabr inshootlariga oʻtgani toʻgʻrisida aniq fikr aytish qiyin. Faqat buni oʻsha ijtimoiy-iqtisodiy oʻzgarishlarga olib kelgan etnik jarayonlar bilan bogʻlash мумкин [8], deydi B.Matboboyev.

Masalan, yuqorida tilga olingan Jettiasar madaniyati qadimgi aholisining bir qismi milodiy erani boshlaridan Sirdaryo yuqori oqimi boʻylariga siljiy boshlaydilar. Buni taʻsirida Sirdaryo oʻrta oqimida va umuman daryoboʻyi rayonlarida dafn marosimlarida xilma-xillik, ayrim joylarda esa umuman yangi urf-odatlar paydo boʻladi. Ayni xuddi shu jarayon Sirdaryo yuqori oqimida joylashgan Munchoqtepa sagʻanalari misolida kuzatilyapti.

Sagʻana sohiblarni mozorga yaqin boʻlgan Balandtepa shahar xarobasi (hozirgi Pop shahri qadimiy oʻrni)da yashaganlar. Buni tasdiqlovchi ashyoviy dalillar shahar xarobasida oʻtkazilgan qazishmalar natijasida koʻplab topilgan. Ushbu aholini elshunoslik maʼlumotlariga tayangan holda, arxeologik topilmalarga asoslanib oʻtmishda oʻtroqlashgan koʻchmanchilar avlodi deb qarash mumkin boʻladi. Ular dehqonchilik rayonlari yaqinida yashaganlar. Dehqonchilik, chorvachilik kamdan-kam hollarda baliqchilik bilan shugʻullanganlar. Vaqt oʻtishi bilan ularda oʻtroqlashish kuchaygan, oʻz chorva mollarni mavsumiy yaylovlarda saqlab dehqonchilikka eʼtiborni qaratganlar. Asta-sekin dehqonchilik rayonlari iqtisodiyotida asosiy rol oʻynay boshlaganlar. Bu aholining moddiy madaniyatni — bir tomondan, Sharqiy Turkiston va Fargʻona vodiysidagi yorma-lahadli qabrlar boʻlgan mozlarga dafn qilingan aholi madaniyatni, ikkinchi tomondan, Sirdaryo boʻyi rayonlarining taʻsirida boʻlgan. Bunga mozor joylashgan joʻgʻrofiy nuqta ham sabab boʻlgan boʻlishi ehtimol.

Xulosa. Munchoqtepa joylashgan hudud uzoq vaqt va doimiy ravishda Choch va Fargʻona, Fargʻona va Sharqiy Turkiston qolaversa dehqonlar va chorvadorlar manfaatini birlashtiruvchi nuqta edi. Aynan xuddi shu makonda antik va ilk oʻrta asrlarda forpost — tayanch shaharlar paydo boʻladi. Bular jumlasiga antik va ilk oʻrta asrlar Popi (Bab), sal keyinroq Mugʻ qalʼa kiradi. Markaziy Fargʻona tomondan bunday shahar rolini ilk oʻrta asrlardan boshlab Axsikent bajarganligi arxeolog olimlar tomonidan qayd qilinadi. Bu shaharlardan shimol va gʻarb tomonlarga qarab yurilsa chorvador-koʻchmanchi aholiga, qarama-qarshi tomonga boʻlsa, Fargʻonaning qadimgi dehqonchilik rayonlariga kirib boriladi.

REFERENCES

1. Алекшин В.А. Социальная структура и погребальный обряд древнеземледельческих обществ. – Л., 1986. – С. 152.
2. Ахуйбаба в Х.Г. Об одном согдийском обычае// История материальной культуры Узбекистана. №23. 1990. – С. 199-207.
3. Кызласов И.Л. Мировоззренческая основа погребального обряда // Советская археология. 1993.№1. – С. 98-111.

4. Левина Л.М. Памятники Джетыясарской культуры середины I тысячелетия до н.э.—середины I тысячелетия н.э.//Степная полоса Азиатской части в скифо-сарматское время. /Археология СССР. – М., 1992. – С. 61-72.
5. Литвинский Б.А. Погребальные сооружения и погребальная практика в Парфии (К вопросу о парфяно-бактрийских соответствиях) // Средняя Азия, Кавказ из зарубежный Восток в древности. – М., 1933. – С.81-138.
6. Лубо-Лесниченко Е.И. Могильник Астана. Восточный Туркестани Средняя Азия. – М., 1984. – С.108-120.
7. Матбобоев Б.Х. Шимолий Фаргонанинг қадимги мозорларини ўрганишга доир (Ғовасой ва Косонсой ҳавзалари) // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. 1993, №6. – Б. 19-23.
8. Матбобоев Б.Х. Қадимги Фарғонадаги дафн маросимлари. Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. №5, 1994. – Б. 47-52.
9. Спришевский В.И. Чустское поселение(к истории Ферганы в эпоху бронзы). Автореф. дис.... канд. ист. наук. Ташкент, 1963. – С.16.
10. Толстов С.П., Жданко Т.А., Итина М.А. Работы Хорезмской археолого-этнографической экспедиции АН СССР в 1958-1961 гг. // Материалы Хорезмской экспедиции. Вып.6. – М.,1963. – С.52.

ANAFORALAR NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRUVCHI VOSITA SIFATIDA

Berdimurodova Tursunoy O`ral qizi

Termiz davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7989573>

Annotatsiya. Ushbu maqolada O`zbek tilida tinglovchini nutq jarayoniga undash, badiiy matn xususiyatlarini ochib berish O`zbek tilshunosligida anafora va uning qo`llanilish vazifasi haqida bayon etilgan. SHuningdek, badiiy matnning til va uslubiy xususiyatlari, anaforaning badiiy matndagi o`ziga xoslik tamoyillari o`rganilgan hamda anafora va epiforaning o`ziga xos xususiyatlarini ochib berilgan.

**Kalit so`zlar:** Anafora (yunonchadan anaphora – oldinga, yuqoriga chiqarish), badiiy matn, matnning lingvistik xususiyatlari, evfoniya, alliteratsiya, assonans, she`riyatda evfoniya, nasrda evfoniya, anaforalarning qo`llanilishi.

ANAPHORA AS A MEANS OF FORMING SPEECH CULTURE

Abstract. This article describes the function of anaphora and its use in Uzbek linguistics to encourage the listener to speak in Uzbek language, to reveal the features of the artistic text. In addition, linguistic and stylistic features of the artistic text, the principles of the uniqueness of anaphora in the artistic text were studied, and the unique features of anaphora and epiphora were revealed.

Key words: Anaphora (from the Greek anaphora - forward, upward), artistic text, linguistic features of the text, euphony, alliteration, assonance, euphony in poetry, euphony in prose, the use of anaphora.

АНАФОРА КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация. В данной статье описывается функция анафоры и ее использование в узбекском языкознании для побуждения слушателя к говорению на узбекском языке, для выявления особенностей художественного текста. Кроме того, были изучены лингвистические и стилистические особенности художественного текста, принципы своеобразия анафоры в художественном тексте, выявлены своеобразные черты анафоры и эпифоры.

Ключевые слова: Анафора (от греч. anaphora — вперед, вверх), художественный текст, языковые особенности текста, благозвучие, аллитерация, ассонанс, благозвучие в поэзии, благозвучие в прозе, употребление анафоры.

Tilshunoslikning alohida sohasi sifatida izchil rivojlanib kelayotgan yo`nalishlardan biri bu- matn lingvistikasi hisoblanadi.

Anafora (yunonchadan anaphora – oldinga, yuqoriga chiqarish) – so`z yoki so`zlar guruhining misra va band boshida takrorlanishi, so`z takrorining xususiy ko`rinishidir. Anafora ma`lum fikr, his-tuyg`u, holat va harakatni ta`kidlab ko`rsatishga xizmat qiladi, tabiiy ravishda, she`rning xushohangligini ham oshiradi. Masalan, atoqli yozuvchi Oybekning “O`zbekiston” nomli she`rida anaforaning yorqin na`munasini ko`rishimiz mumkin.

Bir o`lkaki, tuprog`ida oltin gullaydi,

Bir o`lkaki, qishlarida shivirlar bahor,

Bir o`lkaki, sal ko`rmasa, quyosh sog`inar

Bir o'lkaki, g'ayratidan asabi chaqnar.

Ijodkor Oybek qalamiga mansub ushbu parcha bilan tanishar ekanmiz, vatan tuyg'usi shoir uchun qanchalik ulug' tuyg'u ekanligini bilib olishimiz mumkin.

Ijodkor she'ni:

“Tuproq`ida oltin gullaydi,
Qishlarida bahor shivirlaydi,
Sal ko`rmasa quyosh sog`inadi,

G'ayratidan asabi chaqnaydi” tarzida boshlashi mumkin edi, ammo har misra boshida so`z takrorini qo`llab she`rning ta`sir kuchini yanada oshirgan. Anafora orqali yozuvchi vatanini shunchaki yaxshi ko`rmay, balki muqaddas yurtini, ajoyib o`lkasini o`zgacha bir shoirona ruh bilan sevishini ko`rishimiz mumkin.

Bu parchada anafora she`rga qanchalik ko`tarinkilik kayfiyatini bersa, endigi parchada biz buning aksini ko`ramiz. XX asr o`zbek she`riyatining o`ziga xos vakili, millatparvar shoir Shavkat Rahmonning “Turkiylar” she`ridan olingan parchaga e`tabor qaratsak.

Tug`ildi,
tug`ildi,
tug`ildi qullar,
qirqida qirilgan-imdodga muhtoj,
yovlarga ters qarab itlarday hurar,
bir-biriga dushman,
bir biridan koj.
Jo`mardlar qilrilgan Turon zaminda
Do`zaxiy tajriba pallasin ko`rdim...
Bormi er yigitlar
bormi er qizlar,
bormi gul bag`ringda jo`mard nolalar
bormi bul tufroqda o`zligin izlab,
osmon-u falakka yetgan bolalar.
Bor bo`lsa alarga yetkarib qo`ying,
Bir boshga bir o`lim demagan musurmon ermas,
Shahidlar o`lmaydi,
Bir qarab tuing: Yovga ters qaragan musulmon emas!
Yovga ters qaragan musulmon emas!
Yovga ters qaragan musulmon emas!
Yovga ters qaragan musulmon emas!
Yovga ters qaragan musulmon emas!

“Turkiylar” she`rida bobolarga munosib bo`lmagan turkiy xalqlarga xos illatlar ayovsiz fosh etilgan. Shoir turkiylarning qulligidan shunchalik alamzada, go`yoo`sha davrga tushib qolgan-u o`z g`azabini bildirib, baralla ovozda ularni erk uchun kurashishga chorlamoqda. U millatning shu ahvolga tushishiga ularning o`zlarini sababchi qilib ko`rsatmoqda. Odatda matnlarda dushman haqida yomon fikrlar bo`ladi, ammo bu she`rda ijodkor turkiylarning o`zi haqida alamli gaplar aytgan. Ijodkor ichki kechinmalarini, butun bir millatning hayot yo`sinini tubdan o`zgartirish kerakligini anafora vositasi yuzaga chiqargan. Misra boshida shunchaki bir

marta soʻzni qoʻllash mumkin edi, ammo ijodkor bir soʻzni takror-takror aytyaptimi, demak bunga ehtiyoj bor.

Anaforaga yana bir yorqin misolni Halima Xudoyberdiyeva sheʼrlaridan topishimiz mumkin. Shoiri “Shunchaki” deb nomlangan sheʼrida soʻz takroridafoydalangan:

Shunchaki yozmoqqa koʻngil toʻlmaydi,
Shunchaki yozmoqqa bormaydi qoʻlim.
Shunchaki yozganga chidab boʻlmaydi,
Shunchaki yozmoq bu shoirga oʻlim.

Takroriga stilistik vosita sifatida qaralib, ogʻzaki va yozma nutqning tashkil etuvchilari boʻlgan til birliklariga emotsional boʻyoq va sheʼriy ohang berish vazifasini bajarish taʼkidlanayapti. Bu fikrlarni shoiri Halima Ahmedovaning sheʼrlarida ham anaforani uchratamiz. Tilimizda mavjud har bir uslubda qoʻllanayotgan soʻz anglatgan maʼnoni tinglovchi yoxud oʻquvchi koʻz oʻngida yanada ravshanlashtirish asosiy oʻrin tutadi. Bunda anglashilayotgan maʼnoni taʼkidlab, alohida ajratib, zarur oʻrinlarda qayta qoʻllab bu natijaga erishish mumkin. Ana shu jihatga koʻra takror badiiy uslubda eng faol qoʻllaniladigan stilistik usullardan biridir.

Oldingi fikrlarda keltirib oʻtilganidek badiiy uslubda takrorning vazifasi faqatgina maʼlum narsa-hodisani yoki holatni ajratib, taʼkidlab koʻrsatish bilangina chegaralanmaydi. Badiiy asarda barcha uslubiy vositalarda boʻlgani kabi, takrorning zimmasiga ham til birliklariga emotsional boʻyoq, alohida ohang, joziba berish vazifasi yuklanadi. Agar imkoniyat boʻlsa, shu vazifalarni amalga oshirish bilan bir qatorda muallifning yoki asar qahramonining voqelikka subyektiv munosabatini ham bera olishi kerak²¹⁵.

Til birliklarining, xususan soʻz, baʼzan soʻz birikmasining qaysi oʻrinda takrorlanib kelishiga koʻra takrorning bir qancha turlari mavjud boʻlib, umumiy holda ular oʻttizga yaqinni tashkil qiladi. Ilmiy adabiyotlarda takrorning alliteratsiya, anafora, epifora, rifma (qofiya), assonans, konsonans, tavnologiya kabi turli xil koʻrinishlari farqlanadi. Shunga koʻra, sheʼr yoki bandning boshida kelgan soʻz, soʻz birikmasi yoki gap har bir misra yoki band boshida takrorlanib kelishi anaforani tashkil qiladi. Oʻrinli takrorlari, beqiyos jozibador ohangli misralari bilan adabiyot olamida alohida oʻrin tutgan shoiri Halima Ahmedova sheʼrlarida ham takrorning ushbu turi anaforadan koʻp bor foydalangan. Shubhasiz, bu orqali sheʼr jozibador ohang va boʻyoq bilan taʼminlangan. Shoiri qoʻllagan anaforalar soddaligi bilan sheʼrxonning koʻz oʻngida jonlanayotgan manzarani yanada ravshan va aniq koʻrinishda namoyon etadi:

Bunda oʻzin yoqqan qirq olti bahor
Bu esa yodgordir qaysi gʻanimdan

²¹⁵ **Arnold I.V.** Stilistika sovremennogo angliyskogo yazika. -L.: Prosvesheniye, 1973, s. 244.

Arnold I.V. Koʻrsatilgan asar, 244-245-betlar.

Arnold I.V. Koʻrsatilgan asar, 247-bet. Shuningdek, abzatsni ham sintaktik birlik, ayni paytda ham stilistik vosita sifatida talqin etish boshqa tadqiqotchilarda ham kuzatiladi.

Qar.: **Talmatskaya L.M.** Ekspressivno-stilisticheskaya funktsiya chleneniya na abzatsi v predislovii k romanu O.Uaylda “Portret Dorian Greya” / Pragmatiko-funksionalnoye issledovanie yazikov. –Kishinyov: Shtiintsa, 1987, s. 131-138.

Yana qar.: **Muxin A.M.** Struktura predlozheniya i ix modeli. –L.: Nauka, s. 211;

Valgina N.S. Sintaksis sovremennogo russkogo yazika. –M.: Visshaya shkola, 1973, 380; **Loseva L.M.** Kak stroitsya tekst. –M.: Prosvesheniye, 1980, s. 85.

Ko'zimga tik qarab o'sayotgan xor
Bunda sukunat bor...
Bunda bor umid.
Hali jon berolmay qiynalayotgan
Bunda bor kuzakdan ortgan maysalar
Nenidir aytolmay qiynalayotgan.
Bunda nur va zulmat bahsi qizigan
Kun bermay yashaydi hech bir-biriga.

Shoiraning ushbu misralaridagi bunda so'zining takrorlanishi uslubiy jihatdan anaforani tashkil etgan bo'lsa, badiiy jihatdan she'rdagi fikrning ifodasini ta'kidlab ko'rsatish bilan bir qatorda ohangdorlikni ham ta'minlagan.

Poklaning...
Bolalikning shaffof qalbida qolgan
Nafis kapalakning qanoti bilan
Tog'lar sog'inchini bo'zlab yig'lagan
Qafasdagi kaklik bayoti bilan

Poklaning -
Haqorat zanjirin uzolgan so'zning
G'ururday otashin haroratida
Ochlikni yupatgan gado ko'zida
Porlab turgan nurning saodatida

Poklaning -
Poklanish mumkin bemalol
Soyga o'ynab tushgan oyning aksidan
Harir pardasini shamol o'ynagan
Qaro tunnning yorug' derazasidan
Poklaning...

Yuqoridagi misollardan ko'rinadiki, anafora nafaqat fikr ta'kidini kuchaytiruvchi stilistik vosita, balki she'rning kompozitsion asosini belgilovchi omil sifatida ham qo'llaniladi. Masalan, shoiraning "Poklaning" nomli mazkur she'rida ifodalanmoqchi bo'lgan fikr, muallifning xitobi har bir band birinchi misrasida takrorlangan poklaning so'zida aks etadi, va birgina shu so'zning o'zi orqali muallif nima demoqchiligi oydinlashadi. Navbatdagi satrlar esa bevosita birinchi misrani to'ldirib, izohlab boradi. Va shubhasiz so'z takrori jarayonida o'ziga xos ohang, ritm hosil bo'ladi.

Bu atama boshqa tillar kabi rus tiliga Qadimgi Yunonistondan kelgan va "takrorlash, qaytish, ko'tarilish, yakdil" kabi ma'nolarni anglatgan. A.N.Chudinov "Rus tilidagi xorijiy so'zlar lug'ati" asarida anaforani "Har bir jumlaning boshida bir yoki bir nechta so'zlarning alohida urg'u bilan takrorlanishidan iborat ritorik figura", -deb ta'riflagan.

Adabiy atamalar lug'atida anafora birin-ketin keluvchi misralar qatorida ham, ajratilgan misralarda ham kelishi mumkinligi aytilgan. Katta ensiklopedik lug'atda Anafora stilistik figura; nutqning qo'shni bo'laklari (so'zlar, satrlar, baytlar, iboralar) boshlang'ich qismlarini (tovushlar, so'zlar, sintaktik yoki ritmik konstruksiyalar) takrorlash", - deyilgan va A. S. Pushkinning asaridan quyidagi parcha misol qilib keltirilgan. Yam-yashil shahar, kambag'al shahar. Lingvistik

atamalar lug'atida esa har bir parallel qatorning boshida bir xil elementlarning takrorlanishidan iborat stilistik figuraligi aytib o'tilgan.

Azim Hojiyevning "Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati"da anaforaga quyidagicha ta'rif berilgan: Anafora (yunoncha anaphora-yuqoriga chiqarish). Parallel tuzilgan nutq parchalari (masalan, misralar) boshida aynan bir xil unsurning takrorlanishidan iborat uslubiy qo'llanish. Unda tovushlar, so'zlar yoki ularning kombinatsiyalari takrorlanishi ritmik elementlarning boshiga to'g'ri keladi. Albatta, bu asosan she'riy satrlarda ko'proq qo'llanadi. Misol sifatida Shuhratning "Mardlik afsonasi" balladasidan olingan parchani keltirish mumkin:

Qon yig'ladi hattoki, ko'lida g'oz.
Qonyig'ladi el, elat, urug` va aymoq,
Qon yig'ladi dala-tuz, sahro, qir va bog`.
Qon yig'ladi beshikda tilsiz norasta,
Qon yig'ladi chol-kampir tillari xasta.
Qon yig'ladi bog`da gul, qirda chechaklar,
Qon yig'ladi nomus deb, qiz, kelinchaklar.
Qon yig'ladi qo`zi-qo`y taqir o`tloqda,
Qon yig'ladi: -Suv! Suv! –deb dehqon qirg`oqda.

Ko'pincha anafora she'riy matnlarda, kamroq nasrda uchraydi. Prozaik anafora odatda qo'shni jumjalarning boshini bog'laydi, masalan: "qanday bo'lmasin odamlar harakat qilishdi, bitta kichik joyga yig'ilishdi ..., qandaybo'lmasin yerga hech narsa o'smasligi uchun toshbo'ron qildilar..." (L.Tolstoy). Juda kamdan-kam hollarda anafolik takrorlash matndagi qo'shni emas, balki ajratilgan lingvistik birliklarni, masalan, hikoya yoki roman boblarining boshlanishini bog'laydi. Prozaik anafora ko'pincha aytilayotgan narsaning mazmunini kuchaytiradi va hissiy jihatdan yanada ifodali qiladi (masalan, "Ikki eshik orasi" romanida Umar zakunchi tilidan: "Endi anavi Robiya qoldimi? Qo'rqadigan joyim yo'q! Shunaqangi tilini qisib qo'yamanki, ketimdan o'zi ergashib yuradigan bo'ladi, unsurvachcha! Chu, jonivor! Muncha uhasan? Qamchi yeb o'rganmagansan-da! Havo muncha tiniq! Olam muncha chiroyli. Muncha tez uchadi bu? Qanoti bormi? Qayoqqa ketyapman o'zi? Baribir emasmi? Olam yam-yashil bo'lsa, ostingda arg'umoq bo'lsa, uhasan-da! "), garchi u sof kompozitsion funktsiyani ham bajarishi mumkin, bu odatda she'riy matnlarda anafolik takrorlash bilan belgilanadi, bu erda anafora qo'shimcha (birgalikda) bo'lib xizmat qiladi. doimiy pauza bilan) oldingi qatorning oxiri va keyingisining boshlanishi uchun signal. Ko'pincha, anafolik takrorlash butun she'riy asar davomida (odatda kichik hajmda) saqlanib qolishi mumkin.

REFERENCES

1. Hojiyevning "Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati".
2. Abdullayev A. Ma'no kuchaytirishning fonetik usuli// o'zbek tili va adabiyoti. T.1969.N2.55-58
3. Mirzo I. Agar jannat kokda boisa... T.: Sharq. 2010.
4. Mizro I. Ko'zlaringga termulsaydim. T.: Sharq. 2020.
5. Muhammedova S. Matn lingvistikasi. T. 2011. 6. Yoldoshev M. va b. Matn lingvistikasi. T.2020

TENGLAMA VA UNI O`RGATISH METODIKASI

Rasulova Farida Farhodjon qizi

Farg`ona davlat universiteti o`qituvchisi

Nabijonova Feruza Valijon qizi

Farg`ona davlat universiteti o`qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7989656>

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang`ich sinf o`quvchilariga matematika darslarida tenglama mavzusini o`rgatish metodikasi va bosqichlari haqida so`z borgan.

*Kalit so`zlar:* tenglama, tengsizlik, taqqoslash, noma'lum, bir o`zgaruvchilik tenglamalar, o`zgaruvchi.

УРАВНЕНИЕ И МЕТОДИКА ЕГО ПРЕПОДАВАНИЯ

Аннотация. В данной статье рассказывается о методике и этапах преподавания предмета уравнений на уроках математики учащимся начальной школы.

Ключевые слова: уравнение, неравенство, сравнение, неизвестное, уравнения с одной переменной, переменная.

EQUATION AND METHODOLOGY OF ITS TEACHING

Abstract. This article talks about the methodology and stages of teaching the subject of equations in mathematics classes to elementary school students.

Key words: equation, inequality, comparison, unknown, one-variable equations, variable.

Tenglama bu ikki yoki undan ortiq ifodaning o`zaro bog`langanligini ifodalovchi matematik tenglik hisoblanadi.

Tenglamalar haqida so`z borganda O`rta Osiyolik matematik al-Xorazmiyning asarlari yodga tushadi. Chunki o`zining «Al-jabr» va «val muqobala» asarida tenglamalarga oid ko`plab fikrlar yozib qoldirgan.

Masalan, «Al-jabr» va «val muqobala» atamallari o`ng va chap tomonlarida musbat hadlar bo`lgan tenglamaga keltirishga imkon beruvchi eng oddiy va asosiy usullarni bildiradi. Al-jabr-amali (so`zma-so`z-taqqoslash, qiyoslash) tenglamaning chap va o`ng qismlarida o`xshash hadlarni ixchamlashdan iborat va tenglamani qulay ko`rinishga keltirish maqsadga ega.

Algebra uchun katta ilmiy yutuq – bu ko`rish va yozish uchun qulay harfiy belgilashlarning kiritilishidir. Hozirgi zamon harfiy belgilashlarning kiritilishidir. Hozirgi zamon harfiy belgilashlar sekin-asta yaratilgan. XI asrda arab matematigi al-Karxiy ba`zi algebraik miqdorlar uchun maxsus belgilar kiritgan, noma'lumni maxsus belgi bilan ifodalagan.

Birinchi darajali tenglamalarga Al-Xorazmiy ham katta e`tibor bergan, bunday tenglamalarni yechish uchun o`zining «Al-jabr» va «val muqobala» usulini qo`llagan.

XIII asrda yevropalik matematiklarda birinchi darajali tenglamalarning nazariyasi O`rta Osiyolik matematiklardagi kabi holatda bo`lgan edi. Masalan, italyan matematigi o`zining «Abak to`g`risidagi kitob» asarida Al-Xorazmiy kabi birinchi darajali tenglamalarni yechish uchun qoidalarni beradi, ya`ni mohiyatdan «tiklash» usulini qo`llaydi.

Birinchi darajali tenglamalarni yechishning keyingi rivoji belgilashlarni yaxshilash va hozirgi zamon ko`rinishiga keltirish yo`nalishida bordi.

Kvadrat tenglamalar nazariyasini al-Xorazmiy keng ravishda ishlab chiqdi va kvadrat tenglamalarning olti turini tekshirdi.

Bu tenglamalarning har biri uchun soʻzlar bilan (u harfiy belgilashlardan foydalanmagan) al-Xorazmiy uning maxsus yechish qoidasini bayon etgan.

Tenglamalardan matematikaning barcha nazariy va amaliy sohalarida hamda fizika, biologiya va boshqa ijtimoiy fanlarda foydalaniladi.

Tenglamada bir yoki undan ortiq noma'lum qiymat bo'ladi va ular o'zgaruvchilar yoki noma'lumlar deb ataladi. Noma'lumlar odatda harflar yoki boshqa belgilar bilan ifodalanadi.

Tenglamalar ulardagi o'zgaruvchilar soniga qarab nomlanadi. Masalan, bir noma'lum qatnashgan tenglamalar bir o'zgaruvchili tenglama, ikki noma'lum qatnashgan tenglamalar ikki o'zgaruvchili tenglamalar deb ataladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga tenglama mavzusini o'rgatish 1-sinfdanoq boshlanadi. Biroq ularga aynan shu ko'rinish tenglama deyiladi degan tushunchalar aytilmaydi. Faqatgina o'zgaruvchi qatnashgan ifodalar ustida amallar yechtirib boriladi.

O'zgaruvchi qatnashgan ifoda bu ma'lum bir ifodada noma'lum qatnashgan haddir. O'zgaruvchi lotin alifbosining istalgan harflari yordamida yoki belgilar orqali ham ifodalanishi mumkin.

1-sinfda o'zgaruvchi qatnashgan ifodadan foydalaniladi.

Masalan, bo'sh katakchalar, har xil gulchalar yoki boshqa bir belgilar orqali berilgan bo'lishi mumkin.

2-sinfdan boshlab Tenglamalar nomli mavzu o'rgatilib boriladi. Unda o'quvchilarga tenglama ko'rinishi tushuntiriladi. $x+2$, $y-5$, $a+3$, $a+b$ kabilar tenglama ekanligi aytiladi. Lekin tenglamalar ustida amallar yechilmaydi.

3-sinfda esa tenglamalar mavzusi keng ko'lamda yoritiladi. Tenglamaning mohiyati, xossalari, yechish usullari, qonun-qoidalari, ular ustida amallar o'rgatilib boradi. 4-sinfda bu berilgan bilimlar kengaytiriladi.

Boshlang'ich sinflarda faqatgina bir o'zgaruvchili tenglamalar ustida arifmetik amallar bajartiriladi holos. Ikki va undan ortiq o'zgaruvchi qatnashgan tenglamalar bilan o'quvchilar yuqori sinflarda tanishadilar.

O'quvchilar tenglamalarni yaxshi o'zlashtirish bilan bir necha ish bilan javobi topiladigan masalalarni oson yechishga ko'nikma hosil qilib boradilar.

Masalan, "Savatda bir necha anor bor edi. Bo'g'dan yana 17 ta anor uzib kelib savatga solingandan keyin savatdagi anorlar 32 ta bo'di. Avval savatda nechta anor bo'lgan?". Oldin bu masalani qisqacha shartini tuzib oladilar: 1) oldin savatdagi anorlar sonini x bilan belgilab olishadi; 2) savatdagi anorlar va yana terib kelib qo'shilgan anorlar sonini $(x+17)$ deb olinadi; 3) barchasi 32 ta bo'ladi va tenglama quyidagicha tuziladi: $x+17=32$. Bor edi-? ta anor Uzib kelindi-17 ta anor Bo'ldi-32 ta anor. Masalani tenglama usuli bilan yechishga o'quvchining taxminiy mulohazalari: savatdagi anorlar sonini x bilan belgilasak, uzib kelingan anorlar 17ta, barchasi 32 ta bo'ldi va savatda qancha anor bo'lgan?

Demak, masalaning shartiga ko'ra tenglama tuzib ishlaymiz. Yechish: $x+17=32$ $x=32-17$ $x=15$ demak, savatda 15 ta anor bo'lgan. O'quvchilar uchun eng qiyin vaziyat noma'lumni to'g'ri o'rinda ishlatib, tenglamani to'g'ri tuzishdir. O'quvchilarda tushunchalar hosil bo'lishi uchun shunga o'xshash masaladan yana birini tushuntirgan holda ishlab ko'rsatamiz: Masala: Voleybol to'garagida 17 nafar o'g'il bola va bir necha qiz bolalar bor edi. To'garakka yana 8nafar qiz bola qo'shib olinganidan keyin qizbolalar soni o'g'il bolalar sonidan 4 nafar kam bo'ldi. Voleybol

to'garagida qancha qiz bola bo'lgan? 1) o'g'il bolalar 17nafar; 2) bir necha qiz bolalarni x bilan belgilaymiz; 3) to'garakka yana 8 nafar qiz qo'shildi; 4) qiz bolalar soni o'g'il bolalar sonidan 4 nafar kam. Tenglama quyidagicha tuzib olinadi: Yechish: $x+8-4=17$ $x+4=17$ $x=17-4$ $x=13$ ta Javob: Qizbolalar soni 13 nafar ekan. Shunday qilib boshlang'ich sinfning boshidan oxirigacha sonli tenglik va tengsizliklarni, tenglamalarni o'qitish, tenglamalar tuzib masalalar yechish jarayoni tizimli oddiydan murakkabga davom ettiriladi. 4-sinfda ko'p xonali sonlar bilan birgalikda to'rtta arifmetik amalga doir tenglamalarni yechishga o'rgatiladi. Buni amalga oshirishda har doim an'anaviy tarzda emas, balki noan'anaviy usulda ya'ni interaktiv metoddan foydalangan holda o'quvchilarga masalalarni yechishga o'rgatilsa, dars samaradorligi oshadi. Sababi didaktik o'yinlar va interaktiv metodlar o'quvchilarni darsga faolroq va diqqat bilan qatnashishiga muhim turtki bo'ladi.

REFERENCES

1. Dilfuza, S., Nabijonova, F., & Matlubaxon, A. (2022). TA'LIM VA O'QITISH NAZARIYASINING MUHIM JIHATLARI. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 2(19), 366-372.
2. Nabijonova, F. (2022). Boshlang'ich sinflarda didaktik oyinlarning ahamiyati: Nabijonova Feruza. *Qo'qon universitetining ilmiy materiallar bazasi*, 1(000006).
3. Nabijonova, F. (2022). BOSHLANG'ICH SINFLARDA OZGA GAPNING QOLLANILISHI. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(19), 180-184.
4. НАБИЖОНОВА, Ф. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ. *ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ Учредители: ООО" Институт управления и социально-экономического развития"*, (10), 90-92.
5. Набижонова, Ф. (2022). ОНА ТИЛИ ВА АДАБИЁТ ТАЪЛИМИНИНГ ТАРИХИ ВА ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛЛАРИ. *Мировая наука*, (10 (67)), 38-41.
6. Feruza, N. (2023). Characteristics of the Lessons of the Native Language. *Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education*, 2(3), 32-36.
7. Feruza, N. (2023). DARS JARAYONIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH. *IQRO JURNALI*, 2(2), 542-552.
8. Nabijonova, F. (2023). BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARIGA GEOMETRIK ELEMENTLARNI O'RGATISH METODIKASI. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(7), 402-408.
9. Vosiljonov, A. (2022). Basic theoretical principles of corpus linguistics. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(2), 1-3.
10. Vosiljonov, A. (2022). LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KORPUS O'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA. *IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 176-182.
11. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGVISTIKA VA UNING TAHLILY SHAKLLANISH TARIXI. *Science and innovation*, 1(B8), 99-105.
12. Vosiljonov, A. (2022). PRAGMALINGUISTICS AND THE HISTORY OF ITS ANALYTICAL DEVELOPMENT. *Science and Innovation*, 1(8), 99-105.

13. Vosiljonov, A., & Isaqova, X. (2023). EFFECTIVENESS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PRIMARY GRADES. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).
14. KHALIMBOYEVA, F., & VOSILJONOV, A. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR DIQQATINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOSINI NAZARIY O'RGANILISHI. *Journal of Pedagogical and Psychological Studies*, 1(5), 94-98.

THE ROLE OF LOCAL BUDGETS IN TAX POLICY

Fayziev Farrux Abdullaxojaevich

PhD, Fiscal Institute

E-mail: ffayziev84@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7989719>

Abstract. This article examines the reforms in the field of tax policy of the Republic of Uzbekistan, changes in the local tax system and the views of economists on the tax system of the country. It also analyzes the country's revenues by type of tax, state budget revenues by type of tax, indicators for the last three years, as well as the achievements and shortcomings of the local tax system. Scientific conclusions and recommendations on further development of the tax system in Uzbekistan and, as a result, support for production, improvement of the mechanism of local tax incentives have been formed.

Keywords: local budget, tax system, tax policy, local taxes, excise tax, value added tax, property tax, tax trend, tax progression, tax burden.

РОЛЬ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ В НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКЕ

Аннотация. В данной статье рассматриваются реформы в области налоговой политики Республики Узбекистан, изменения в местной налоговой системе и взгляды экономистов на налоговую систему страны. Также анализируются доходы страны по видам налогов, доходы государственного бюджета по видам налогов, показатели за последние три года, а также достижения и недостатки местной налоговой системы. Сформированы научные выводы и рекомендации по дальнейшему развитию налоговой системы Узбекистана и, как следствие, поддержке производства, совершенствованию механизма местного налогового стимулирования.

Ключевые слова: местный бюджет, налоговая система, налоговая политика, местные налоги, акцизы, налог на добавленную стоимость, налог на имущество, налоговая динамика, налоговая прогрессия, налоговая нагрузка.

1. INTRODUCTION.

One of the most important issues today is the coordination of the relationship between budgets and the use of their economic potential. Problems in the country's tax system are gradually being addressed in line with the deepening of liberalization and modernization of the economy. In order to further increase the effectiveness of ongoing reforms in the Republic of Uzbekistan, to create conditions for the comprehensive and rapid development of the state and society, to implement the priorities of modernization of the country and liberalization of all spheres of life.

It is not for nothing that the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 28, 2022 No. PF-60 "On the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022-2026" set the 3rd goal as "Adaptation of the institutional framework for the activities of local government bodies to the requirements of the times".

The sustainable development of the economy of the independent Republic of Uzbekistan and the impact of foreign economic relations on the country's economy place completely new demands on the content and quality of public finance management. In turn, public finance plays an important role in determining the state of the state's economic system. The negative impact of the global financial and economic crisis on the economies of a number of countries, which is of great concern to the world community, Its use requires the development and reliable use of reliable

methods that serve the development of the economy, based on the principles of transparency, stability and productivity, in accordance with the best standards of international practice.

Timely and full implementation of a number of socio-economic tasks of the state requires a certain financial basis, the central link of which is the state budget. In this regard, a number of measures are being taken in the framework of budget reforms, including the adoption of a new Tax Code and a completely new Budget Code to improve budget legislation, the gradual implementation of state budget treasury execution mechanisms, the establishment of a public procurement system. and the development of effective mechanisms to ensure the targeted use of budget funds, the introduction of elements of results- oriented budgeting in medium-term budget planning and targeted spending of budget funds, as well as the important role of the state budget in economic and social development. At the current stage of socio-economic development, budget revenues are growing with the development of production, increasing incomes of economic entities and the population, expanding the tax base, increasing the number of forms of ownership.

However, during this period, the multifaceted needs of society have not diminished, on the contrary, there are new measures, projects, directions, which are essentially funded by the budget. Funding them in full will require more funding. However, the possibility of a steady increase in revenue (especially through tax increases) is limited by current tax legislation. At the same time, an unreasonable increase in taxes seriously undermines the economic activity of economic entities, suppresses their interest in developing production and increasing its efficiency. In this situation, it is not always possible to balance budget expenditures with budget revenues

2. LITERATURE REVIEW.

Local budgets play an important role in the implementation of national economic and social tasks, primarily in the allocation of public funds and the development of social infrastructure. Distribution and delivery of produced goods to the population is carried out mainly through the budget system. It is known that the bulk of consumer funds are formed through budgets. At the same time, the main expenditures related to public education, health, social security, housing and communal services will be covered by local budgets. The implementation of social protection policy by the state requires a large amount of material and financial resources, and these important tasks are entrusted to local authorities. Funding for social protection measures is mainly provided by local budgets.

Full identification of the tax revenue base of local budgets, in particular, the distribution of taxes between different levels of budgets and the determination of the optimal amount of inter-budgetary transfers, ensuring the stability of tax revenues, as well as developing a science-based tax revenue forecast are important aspects of regional revenue policy motivation. Plays an important role in assessing the tax potential of local budgets.

The formation of tax revenues of local budgets is a multifactorial process, which takes into account the influence of economic, tax administration, regulatory, legal and political factors plays an important role in strengthening the revenue base. Local budgets are also an important factor in increasing the potential of financial resources by strengthening the tax revenue base and ensuring the stability of local budgets.

Modern science defines tax forecasting as an assessment of the tax potential and receipts of taxes and fees in the budgetary system (republican, regional, district, city budgets, as well as off-budget state trust funds). It is carried out on the basis of a forecast of the socio-economic development of the state.

Scientists and experts have the same approach to determining the tax burden at the macro level. There is no consensus on its definition at the micro level, including at the level of business entities. This is because the source to which taxes are attributed is interpreted differently by the authors. That is, a number of economists determine the tax burden relative to profit or income.

3. RESEARCH METHODOLOGY.

Economic analysis of the country's local tax system and tax policy, collection of data on tax revenues, current new indicators of tax revenues by regions, analysis of data collected, generalization and logical thinking research methods have been widely used.

4. ANALYSIS AND DISCUSSION OF RESULTS.

Tax revenues play a special role in the formation of state budget revenues (Table 1). A structural analysis of the state budget revenue data for the last 2 years shows that the share of indirect taxes in total budget revenues is 116.4%, which means that the fiscal role of indirect taxes in the formation of state budget revenues is high. Total revenues of budget revenues in 2021-2022 will amount to 34,496 billion soums.

Table 1

Information on budget revenues as of March 31, 2021-2022
billion in soums

№	Types of taxes	As of March 31, 2021	As of March 31, 2022	Share (inpercent)	Growth rate
	Revenues to the budget, total	29 385	34 496	100	117.4
including:					
1	Direct taxes	13 012	15 140	43.9	116.4
2	Indirect taxes	9 027	10 952	31.7	121.3
3	Resource fees and property taxes	5 717	5 956	17.3	104.2
4	State duties and penalties	648	888	2.6	137
5	Other taxes and fees	980	1 560	4.5	159.2

The stability of tax revenues in a particular region in a country depends on the level of development of the region, the growth of production in it, the sectoral budget potential of the regions, to develop entrepreneurship and small business to expand the taxbase in the regions, to stimulate the inflow of foreign investment into the regions, state budget revenues and expenditures effective and correct organization of budget execution, ensuring targeted use of budgetfunds, achieving qualification of employees of financial and budgetary and treasury bodies, transparency, efficiency and effectiveness of budget execution using structure of the economy, the development of small business. In order to ensure the stability of state budget revenues, to improve the economic and related an automated system of budget execution It is advisable to take measures such as.

Another aspect of indirect taxes is that they reduce the money supply and curb inflation. However, these taxes reduce the real incomes of the working population (due to the indirect rise in prices for consumer goods and services). Indirect taxes include value added tax, excise tax, customs duties, and taxes on the use of mineral resources

Table2
The structure and structure of the state budget of the Republic of Uzbekistan as of 2021
billion in soums

Indicators	As of 2021
COSTS (WITHOUT TARGETS) - TOTAL	74 231,8
Social spending	63 176,7
Economic costs	16 692,8
Financing of investment costs	18 843,7
Maintenance costs of public administration, justice and the prosecutor's office	7 443,4
Judicial maintenance costs	383,0
Self-government maintenance costs	817,7
Debt service and repayment costs	1 816,4
Other expenses	22 360,3

According to the data, the share of social expenditures in the state budget is high. In particular, this series of expenditures in 2021 will account for 58.8-56.4% of total budget expenditures and will amount to 63,176.7 billion soums.

About 57-60% of social expenditures, or 29,961.1 billion soums, are spent on education. These costs include costs associated with the maintenance of pre-school education, general secondary and secondary special education, staff training and other institutions of the system of continuing education, providing state-guaranteed educational services includes.

5. CONCLUSIONS AND SUGGESTIONS.

In short, it is an objective necessity for the state to fulfill its functions, as well as to accumulate in its hands a certain part of the financial resources created in the country to achieve the strategic goals facing it at one stage of development. At the same time, the scale of redistribution of funds through public finances depends in many respects on the state and level of development.

REFERENCES

1. Decision No. PQ-4555 of the President of the Republic of Uzbekistan of December 30, 2019 "On measures to ensure the implementation of the law of the Republic of Uzbekistan "On the state budget of the Republic of Uzbekistan for 2020".
2. Mirziyoev Sh.M. Critical analysis, strict discipline and personal responsibility should be the daily rule of activity of every leader. - T.: Uzbekistan, NMIU, 2017. - 104 p.

3. Soatova N. REGULATION OF REVENUES OF LOCAL BUDGETS. World economic&Finance Bulletin. 2023 April ISSN: 2749-3628 1-2.
Soatova, Nodira (2021) "FACTORS STRENGTHENING THE TAX BASE OF LOCAL BUDGETS," International Finance and Accounting: Vol. 2021: Iss. 4, Article 9. <https://uzjournals.edu.uz/interfinance/vol2021/iss4/9>
4. Nuralievich, Sultanov Sherali, and Soatova Nodira Bobokhanovna. "Issues Of Strengthening Taxable Revenue Bases Of Local Budgets." Journal of Positive School Psychology 6.9 (2022): 4301-4308.
5. Bobokhanovna, Nodira Soatova, and Sherali Sulstonov Nuraliyevich. "Local Budgets Mechanisms for Strengthening Tax Income Bases." Czech Journal of Multidisciplinary Innovations 4 (2022): 25-37.
6. Khotamjon Kobulov, Sherzod Jalilov, Sherali Sultanov, Nodira Soatova. Modeling the processes of forming a strategy for the revenue potential of local budgets // Journal of Advanced Research in Dynamic and Control Systems. VOLUME 12, ISSUE 6. 2020. DOI: 10.5373 / JARDCS / V12I6 / S20201161. Pages: 1210-1216
7. Tokhir Malikov, Sherzod Jalilov, Khotamjon Kobulov, Sherali Sulstonov. Methodological approaches to assessing and forecasting the tax potential of the region // Turkish Journal of Computer and Mathematics Education Vol.12 No.11 (2021), May 2021, p. 7056-7060
8. Sherali Sulstonov Nuraliyevich, & Nodira Soatova Bobokhanovna. (2022). Ways of Fund Market Development in Uzbekistan. Eurasian Scientific Herald, 7, Page 13–21.
9. Sulstonov, Sherali, ET AL. "Development ways of stock market in Uzbekistan (in the case of "TASHKENT" republican stock exchange)." Journal of Critical Reviews 7.11 (2020): 1476- 1482.
10. Sulstonov Sh.N. O'zbekistonda fond bozorini rivojlantirish yo'llari. Iqtisodiyot va ta'lim / 2022-yil 5-son. 185-bet.
11. Sherali Sulstonov. Directions of state regulation of the stock market. EPRA International Journal of Economic Growth and Environmental Issues - Peer Reviewed Journal. Volume: 9 | Issue: 2 | February 2021 | Journal DOI : 10.36713/epra0713 | SJIF Impact Factor(2021): 8.047

"SHAHRISABZ STATE PEDAGOGICAL INSTITUTE"

Haydarova Zarina Faxriddin qizi

Shakhrisabz State Pedagogical Institute

2 nd Level Student in the Faculty of "Languages"

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7989805>

Abstract. *In this article, you can familiarize yourself with the Shahrisabz State Pedagogical Institute and get complete information. You will also get some information about the events that took place during the institute's formation and development. You can also get information about the available courses, the level of teachers and the number of students. If you want to read it here, the address is given at the bottom of the article.*

Key words: *Pedagogical, educational, competent, faculty, department, practice, doctorate.*

**"ШАХРИСАБЗСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
ИНСТИТУТ"**

Аннотация. *В этой статье вы можете ознакомиться с Шахрисабзским государственным педагогическим институтом и получить полную информацию. Вы также получите информацию о событиях, происходивших в период становления и развития института. Вы также можете получить информацию о доступных курсах, уровне преподавателей и количестве студентов. Если вы хотите прочитать это здесь, адрес указан внизу статьи.*

Ключевые слова: *Педагогический, учебный, компетентный, факультет, кафедра, практика, докторантура.*

Shakhrisabz State Pedagogical Institute is located in the center of the beautiful city, located in the ancient and old- world city of "Kesh". The establishment of the institute was promoted for the first time in 2017 by the suggestions and initiatives of the director of Shakhrisabz Lyceum Ganiyev Abdukahhor Gadoyevich. The institute was approved by the population through a questionnaire. All residents accepted this decision with great joy. And in 2017, the establishment of Shakhrisabz State Pedagogical Institute named after Nizami will be considered.

For information, we can say that the educational building of Shakhrisabz Academic Lyceum with 720 seats and the Dormitory with 100 seats will serve as the basis of the material and technical base of the Institute.

The established institute was a very happy situation not only for the city of Shakhrisabz, but also for Chirakchi, Yakkabog, Kitab, Qamashi districts. The main stage for the establishment of the institute began after the visit of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Miromonovich Mirziyoyev to Kashkadarya region on December 13-14, 2018. After these events, the President signed the law on the establishment of Shakhrisabz branches of the Tashkent State Pedagogical Institute and the Tashkent State Institute of Chemical Technology in Shakhrisabz. This signature motivated the fulfillment of the dreams of the entire people of Kashkadarya.

Educational processes in these Branches will begin in the 2019/2020 academic year, and the number of student admissions will be determined based on the quotas for admission to higher education institutions of the Republic, which are approved annually in the prescribed manner.

From September 4, 2019, the branch started its activities in the areas of Preschool Education, Primary Education and Sports Education, Foreign Language and Literature (English), Mother Language Literature, Russian Language Literature and Foreign Language Groups.

By the decision of the President of the Republic of Uzbekistan. PQ-289 adopted on June 21, 2022 on measures to increase the quality of pedagogical education and training of pedagogical personnel, further development of the activities of higher educational institutions, systematic development of higher educational institutions that provide pedagogical personnel and improvement of management activities in them development of modern educational programs with the introduction of advanced foreign experiences, raising the training of highly qualified professional personnel to a new level. Also, in order to ensure the harmony of education, science and practice in the field of pedagogy, Shahrizabz State Pedagogical Institute was established on the basis of the Pedagogical Institute of Karshi State University in 2022.

★ **Today at Shahrizabz State Pedagogical Institute**

19. 3 faculties

j) 15 departments

has been operating.

- 6998 students are being educated at the institute by 202 highly qualified professors. For information, 5 of these teachers have doctorate degrees and 25 have PhD degrees.

- Number of educational directions

1. Undergraduate full-time 16 courses

2. 11 external directions

3. Second High 11 directions

4. There are 12 fields of study at the master's level

Our available directions are:

1. Mathematics - Informatics
2. Uzbek language and literature
3. Primary education
4. Accounting and auditing
5. Chemistry
6. Preschool education
7. Information systems and technologies
8. Biology
9. Business management (by networks)

Length of study at our institute:

1. Bachelor's degree - 4 years
2. Master's degree - 2 years
3. Postgraduate course - 3 years
4. Doctoral studies - 3 years

Besides, Shahrizabz State Pedagogical Institute has a 4 + 2 system. Starting from the 2nd year, students study at the Institute for 4 days and practice in schools for 2 days.

This year, i.e. 2023, the first 4 courses will be launched as swallows.

In addition, in order to expand the Institute, in order to create more convenience for students, a 3-story modern library and a dormitory are expected to be completed in 2023.

To conclude, Come, Study, Learn and become a competent person.

Address: 10, *Shahrisabz street, Shahrisabz city, Kashkadarya.*

REFERENCES

1. <https://shdpi.uz/oz>
2. <https://xs.uz/uz/post/shahrisabzda-2-ta-olij-oquv-yurtining-filiali-tashkil-etildi>.
3. Shf.-tdpu.uz

HOW TO OVERCOME ATTACKS OF AGGRESSION?

Khaydarova Sarvinoz Saydullayevna

a teacher at the Department of Psychology of
Termiz State University.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7989934>

Abstract. *This article is about the aggression of a person in the science of psychology, the origin of aggression and a number of psychological reasons. It is dedicated to the problem of the possible occurrence of symptoms of serious diseases and the research of ways to eliminate the solutions of this problem.*

Key words: *Aggression, deviant behavior, insomnia, wrong upbringing, psychoses.*

КАК ПРЕОДОЛЕТЬ ПРИПАСКИ АГРЕССИИ?

Аннотация. *Эта статья об агрессии человека в науке психологии, происхождении агрессии и ряде психологических причин. Она посвящена проблеме возможного возникновения симптомов тяжелых заболеваний и поиску путей устранения решения этой проблемы.*

Ключевые слова: *Агрессия, девиантное поведение, бессонница, неправильное воспитание, психозы.*

Enter. When aggression, like other emotions, is suppressed, a person begins to destroy himself. It accumulates tension, increasing discomfort, and the desire to somehow relieve the tension. A person suffers, suffers, swells, and then suddenly breaks down for some trifle and for some reason, and then (in the case of very deep suppression of aggression) he is even more wounded, and the person leaves with anger sends Often negative innocent people, for example, the house, passengers, subordinates, shop assistants, pets, although the reason for the aggression is completely different, but in this situation there was a prohibition to manifest itself.

Erich Fromm identified two types of aggression: good, which serves to protect one's own interests, property and life, and aggression, which is a pathological pattern of behavior. In the second case, a person can humiliate, insult, fight and put psychological pressure on others in order to raise his reputation. What causes attacks of aggression?

How to deal with them?

Psychologist E.Bass created an expanded classification of aggression. He pointed out that enmity is conveniently divided into two types:

Instrumental aggression. It serves as a means to achieve any goal. For example, my goal is to get on the bus, but all the seats are occupied, and I can argue with someone and it will fall on me. This is a spontaneous hostile attack against a random person;

Targeted (justified) aggression - pre-planned actions aimed at a specific object (revenge on a partner for betrayal; watching the offender return after school; insulting, insulting a person unpleasant to the aggressor). The purpose of such action is to cause physical or moral harm. Documented aggression is often shown by people who grew up in an unfavorable social environment, deprived of normal parents, parental attention and care.

Causes of sudden aggression stranger aggression can occur for a number of psychological reasons, and can also be a symptom of a serious illness.

Psychological omniils include: fast pace of life;

A large number of obligations;

Fatigue, serious problems at work;

Insomnia, severe fatigue;

Wrong education.

An outbreak of aggression can be a symptom of the following diseases:

Brain tumor;

Hormonal deficiency, thyroid gland failure;

Alzheimer's disease;

Post-traumatic stress disorder;

Mental disorders with sudden attacks of violence and imbalance:

Dissocial personality disorder (sociopathy, psychopathy);

Emotionally unstable personality disorder;

Schizophrenia;

Alcoholism and drug addiction;

Psychoses.

Passive aggression in adults.

Uncontrolled attacks of aggression in adults are often caused by constant stress, lack of sleep, fatigue. The body is constantly experiencing emotional and physical stress. Itching intensifies, short temperature appears, imbalance. Often these feelings remain unconscious, and when the accumulated irritation turns into an attack of aggression, a person does not understand why he reacted so sharply.

The flame of anger can be the bright side of decency. From childhood, all people are taught how civilized people should behave, to be obedient and calm. "Are they taking away the car I play with?" I have to give it. You must share!" Such a child becomes an adult with a firm belief that yelling and cursing are bad. If his rights are violated, he will not be able to fight back, but the bad taste will remain in his heart. Protests are growing. As a result, it suddenly appears in the form of incomprehensible and uncontrolled aggression.

Anger and depression are believed to be contradictory and mutually exclusive concepts. However, in fact, in this case, a person is more inclined to the contrary. These feelings stay inside the person, which increases the person's aggression caused by depression.

How to deal with attacks of aggression?

It is necessary to get rid of aggression with peace. You need to tear up a piece of paper, hit a pillow, do a few push-ups or push-ups, and even break a cup, it's not bad.

The main thing is not to harm anyone

Water is very good for relieving stress. You can take a shower or wash the dishes. Anger and anger go a long way in cleaning up. These feelings help you ruthlessly throw away the junk that has been stored for years.

You can go to the stadium and support your favorite team. The main thing is to do it very actively, loudly and emotionally.

Sports are good for getting rid of accumulated bitterness. One is suitable for active activities (running, dancing, football,) and the other is calm and peaceful (yoga, gymnastics). It is necessary to be careful in various types of fighting. For some, things appear this way, for others, on the contrary, a model of behavior "anger - physical aggression" is established.

It is useful to master several methods of relief: meditation, breathing exercises, visualization.

If you feel that you can't control your behavior, don't be afraid to seek professional help. Perhaps the origin of aggression is a symptom of a disease that requires serious treatment.

Emotions belong to the astral plane and arise not as a result of any event, but as a result of the mental evaluation of this event (in different people, the same event can cause different emotions, for example, someone is angry that another car cut, and someone continues calmly).

Aggression in a person occurs due to a reaction to fear or the impossibility of fulfilling a desire. In itself, aggression is not a bad or good thing (appraisals are elements of the mental body, not nervous), it is, like other emotions, tools and signals that allow you to better understand what is happening and control yourself (for example, the body), aggression, in an instant, makes sleepy and physical bodies awake, activity and the ability to perform any serious actions, achievement, overcoming something).

Often, suppression becomes automatic, and a person does not notice this process at all, he almost never gets angry, he does not feel aggression towards anyone, everything in life suits him. In fact, when the first signs of aggression appear, a program is turned on that immediately suppresses aggression and diverts the person's attention by losing consciousness. As a rule, the signal about the presence of aggression does not reach the mind, because the feeling is forbidden from childhood, and a person cannot even admit that he is being attacked.

REFERENCES

1. E.E. Goziev Universal psychology 1 book T.2002 238 p- 89 p
2. M.E. Zufarova General Psychology T. Publishing House of the National Society of Philosophers of Uzbekistan 2010.-304b-266-p.
3. Smirnova E.O., Khuzeeva G.R. Psikhologicheskie osobennosti i varianty detskoy agressivnosti//Voprosy psikhologii. - 2002. - #1. S. 17
4. Haydarova, S. (2022). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF OVERCOMING PERSONAL AGGRESSION. Science and innovation, 1(B7), 1512-1514.
5. JUREVA, S., & MAMARADJABOVA, B. (2020). The degree to which a person feels happy in the family. JOURNAL OF CRITICAL REVIEWS, 7(5), 1873-1875.

THE RELATIONSHIP OF TEXT LANGUAGE TO LITERARY LANGUAGE

Erkinova Maftuna Elmurod qizi

3rd year student of Andijan State University

Faculty of Philology

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7990176>

Abstract. *There is no doubt that it is impossible to study the historical movement of the language of literary literature in isolation from the history of the national language and its various branchings and the history of the literary language. This article examines the national language of the text language, its various forms and its relation to the literary language.*

Key words: *repetition, morphological forms, syntactic units, literary language, universal language, code, decoding, connotative meaning, modern text, historical text.*

ОТНОШЕНИЕ ЯЗЫКА ТЕКСТА К ЛИТЕРАТУРНОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация. *Несомненно, что невозможно изучать историческое движение языка литературной литературы в отрыве от истории национального языка и его различных ответвлений и истории литературного языка. В данной статье рассматривается национальный язык языка текста, его различные формы и его отношение к литературному языку.*

Ключевые слова: *повтор, морфологические формы, синтаксические единицы, литературный язык, универсальный язык, код, декодирование, коннотативное значение, современный текст, исторический текст.*

INTRODUCTION

Since the relations between the national language, its various regional and social manifestations, and the literary language are changing in nature, the national language of fiction, as well as the relations and cooperation with the literary language, change historically.

MAIN PART

As the literary text is studied from the linguopoetic point of view, when evaluating the language units in it, it is appropriate to take into account the status of these units in the national language and the literary language, and compare them. Then the artistic value of these units in the text and the skill of the writer will be more clear.

For example, to determine whether a word in a certain artistic text is archaic, historical or new vocabulary or slang, it must be it is necessary to compare it with the lexicon of the popular and literary language. It is difficult to find the artistic value of morphological forms, syntactic units, pronunciation-related peculiarities without comparing them to the common and literary language. Let's take just one word "dudoq".

This word is an archaism in today's literary text, and as such a word has a connotative meaning, a convenient unit for expressing artistic meaning. Of course, we compare it to the literary language of our day. But let's say this word is not archaic in the Navoi language, so it does not have a connotative meaning.

We imagine this also according to the history of the national and literary language. It is also necessary to act according to this principle in cases such as checking the use of units and forms characteristic of different layers of the national language in an artistic text or studying the extent to which the characters use the language of the category or region to which they belong.

It should also be said that two types of artistic text can be distinguished:

- 1) modern text;
- 2) historical text. In turn, two types of modern text can be observed:
  - a) modern text on today's topic;
  - b) a modern text on a historical topic.

For example, Said Ahmad's story "Azrael passed through the roads" is a contemporary text on today's theme, Muhammad Ali's novel "The Great Empire" is a contemporary text on historical theme, and Alisher Navoi's epic "Layli and Majnun" is a historical text.

These three types of artistic texts language units, their interaction and action are characterized by a number of specific aspects. Therefore, in approaching such different texts, in their linguopoetic analysis, it is very necessary to take into account the relations of these three phenomena: artistic language, national language and the history of literary language.

According to the theory of information, the information-communication process includes the three "sender - information - receiver" the sender, for example, encodes with the help of language, and the receiver decodes it and thus understands the information. The same is true in literary communication, meaning that understanding a text is a process of decoding it.

In a modern text on today's topic, the code is completely familiar to the recipient, so there will be no great difficulty in decoding it. But in a historical text, the code is outdated, not familiar enough to the recipient, so it is difficult to decode it today. Accordingly, there is a great need for different dictionaries in the linguopoetic analysis of historical texts. Dictionaries are also needed in the study of modern texts on historical topics, but the creator himself tries to provide the obsolete code "passwords" through various additional tools, annotations, comments or synonyms to satisfy this need as much as possible.

For example, in Abdulla Qadiri's novel "O'tkan kunlar" some incomprehensible words were explained under each page. That is why it is true that a special dictionary dedicated to the language of artists' works should be prepared. J.Lapasov's manual entitled "Artistic Text and Linguistic Analysis" contains important instructions for creating a dictionary of a particular artistic text. As the scientist rightly noted, "it is difficult to imagine the linguistic analysis of the literary text without various dictionaries.

Working on the dictionary is the most important part of developing the vocabulary, oral and written speech of pupils and students. is one of the important factors, using the dictionary not only the original meaning of the words, but also the figurative meanings, which language element each word is, etymology (the history of the origin and gradual development of the word), is intimately familiar with the composition, and sometimes with the grammatical form".

CONCLUSION AND DISCUSSION

It is understood that the historical texts and, also, the historical theme it is difficult to imagine the linguopoetic analysis of modern texts without the history of the national language and literary language. That's exactly how they are related.

In general, when viewed from the point of view of all types of analysis, it is clearly felt that the literary language has the main place. As the mold is, so is the substance into it. The composition of the mold may not be the same as the material, but the shape of the material must be exactly the same as the mold.

REFERENCES

1. Mamajonov A. Text Linguistics. T.: Science, 2019.
2. Hajiyev A. Explanatory dictionary of linguistic terms. T.: Teacher, 2015.
3. Yoldoshev M. Linguistics of literary text. T.: Fan, 2008.
4. Abdullaev A. Expressiveness in the Uzbek language syntactic method.T.: Science, 1987.

**АРХИТЕКТУРНО-ПЛАНИРОВОЧНЫЕ ПРИНЦИПЫ РЕШЕНИЯ
СЕЛЬСКОГО ЖИЛИЩА ДЛЯ БОЛЬШИХ МНОГОДЕТНЫХ И СЛОЖНО-
СЕМЕЙНЫХ ОБРАЗОВАНИЙ**

Заиров Р.З.

ст. преподаватель,

Самаркандский государственный архитектурно-строительный университет

Нажмиева С.Р.

преподаватель,

Самаркандский государственный архитектурно-строительный университет

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7990221>

***Аннотация.** Статья рассматривает архитектурно-планировочные принципы решения сельского жилища для больших многодетных и сложно-семейных образований. Авторы обращают внимание на необходимость предоставления каждой семье отдельной благоустроенной квартиры, удовлетворяющей потребности разных социально-демографических категорий. Рассматриваются принципы совместно-изолированного расселения семейных групп и возможности одновременного предоставления двух квартир на две родственные семьи. Авторы отмечают, что особенно важным требованием к планировочному решению квартир для сложных семей является возможность их периодической трансформации и переключения помещений из одной зоны в другую. В статье также описывается традиционная планировка сельского жилища в Узбекистане, которая сочетает старые традиционные приемы с новыми и удобна для семьи любого численного и структурного состава.*

***Ключевые слова:** сельское жилье, многодетные семьи, сложные семейные образования, архитектурные принципы, принципы планировки, отдельные квартиры, социо-демографические категории, традиционная планировка Узбекистана.*

**ARCHITECTURAL AND PLANNING PRINCIPLES OF THE SOLUTION OF RURAL
HOUSING FOR LARGE LARGE AND COMPLEX FAMILY FORMATIONS**

***Abstract.** The article discusses the architectural and planning principles of rural housing solutions for large multi-child and complex family formations. The authors emphasize the need to provide each family with a separate comfortable apartment that meets the needs of different socio-demographic categories. The principles of jointly-isolated resettlement of family groups and the possibility of simultaneously providing two apartments for two related families are considered. The authors note that an especially important requirement for the planning solution of apartments for complex families is the possibility of their periodic transformation and switching of premises from one zone to another. The article also describes the traditional layout of rural housing in Uzbekistan, which combines old traditional techniques with new ones and is suitable for families of any numerical and structural composition.*

***Key words:** rural housing, multi-child families, complex family formations, architectural principles, planning principles, separate apartments, socio-demographic categories, traditional layout in Uzbekistan.*

Введение. История развития сельского жилища показывает, что преобразование кишлаков и городов во многом способствовало улучшению жизненных условий и разрастанию семей. Структура семей, кроме климатических условий, оказывала самое непосредственное влияние на планировку жилого дома.

Программный принцип дальнейшего улучшения жизненных условий населения требует предоставления каждой семье отдельной благоустроенной квартиры, наиболее полно удовлетворяющей потребности разных социально-демографических категорий.

Рассматривая проблему совместно-изолированного расселения семейных групп, некоторые принципы расселения семей в городском жилищном строительстве, основа которых может быть приемлема и для сельского жилищного строительства. Рассматривая вопрос о возможности одновременного предоставления двух квартир на две родственные семьи. Пространственные решения подобных ячеек допускает достаточное разнообразие, открывая новые возможности их взаимосвязей в одном и разных уровнях. В комбинированных квартирах в дополнение к автономным для каждой семьи спальным и санитарно - гигиеническим зонам и индивидуальным комнатам могут быть предусмотрены общие помещения, обычные или трансформируемые – вход и пространство, прихожая-холл, лоджии, кухни-столовые с возможностью их совместного и раздельного использования.

Учитывая длительность циклов развития семейных групп (50-60 лет от замужества внуков) и непрерывность перехода из одной стадии в другую, можно ожидать значительного продления сроков морального старения смежно-изолированных ячеек в сравнении с традиционными. Возможны различные взаимораспределения членов семей в соответствии с изменяющимися потребностями.

Совместное использование совместных пространств открывает и возможности частичного перераспределения общей площади в смежно-изолированном варианте, что требует дальнейших проработок.

Эта форма обеспечивает многовариантное использование жилища на всех этапах динамичного жизненного цикла сложной семьи. Он отмечает, что особенно важным требованием, предъявляемым к планировочному решению квартир для сложных семей, является возможность их периодической трансформации и переключения помещений из одной зоны в другую, а также изменения размеров помещений. Это достигается устройством различного типа раздвижных и передвижных перегородок и переставляемых шкафных блоков.

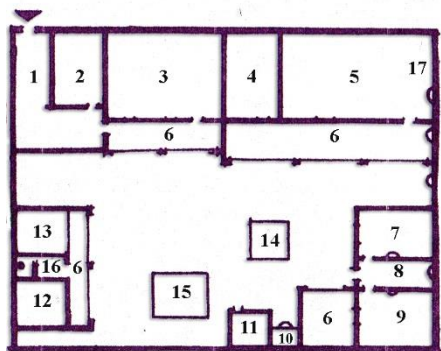
Проблема расселения семей требует дальнейшей разработки типологических требований применительно к конкретным местным условиям. Она также не может решиться без учета сложившихся архитектурно-строительных традиций.

В связи с этим, древние черты жилища Узбекистана были характерны для земледельческого населения с давними сложившимися традициями оседлой жизни. Принцип традиционного сооружения сельского жилища узбеков заключается в следующем: в объем дома обязательно входили парадные и жилые комнаты, комната для приема гостей с отдельным входом, кухня-столовая и открытый просторный айван.

Развитие традиционной планировки с айваном между двумя комнатами большое распространение получили в Андижанской области. Принцип решения национального дома

в Узбекистане заключается в следующем: в середине строится большая комната – гостиная, фасадом выходящая на улицу, к ней с двух сторон пристраиваются жилые комнаты с айваном между ними. Иногда при разрастании семьи по сторонам гостиной достраиваются дополнительно еще небольшие жилые комнаты так, что дом получается многоквартирным. При необходимости в таком доме семьи могут расселяться по совместной или совместно-изолированной форме. Эта планировка возникла в результате сочетания старых традиционных приемов с новыми, она удобна для семьи любого численного и структурного состава (рис.1).

Вышеперечисленные принципы и особенности строительных традиций в большей степени отражены в «Рекомендациях по проектированию многоэтажных жилых домов». В них изложены предложения по совершенствованию функционально-эксплуатационных и санитарно-гигиенических качеств сельских жилых домов и жилой застройки на основе учета местных ландшафтно-климатических, социально-бытовых и национально-демографических условий Узбекистана.

Рис.1. Пример традиционного решения жилого двора, жилых и хозяйственных помещений для больших семей (к. Майгур Избасканского района Андижанской области):

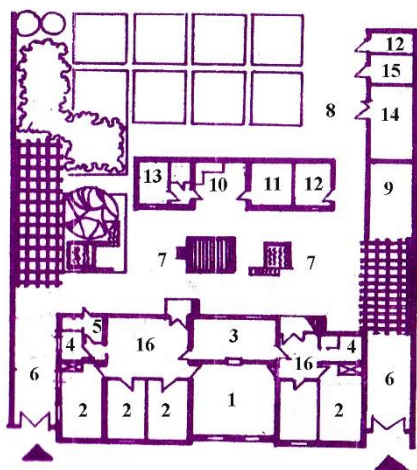
1 – проход во двор (йулакча); 2 – кухня; 3 – гостиная (мехмонхана); 4 – кладовая; 5, 7, 9 – жилые комнаты; 6 – летнее помещение (айван); 8 – передняя (дохлиз); 10 – тандыр; 11 – птичник; 12 – коровник; 13 – полузакрытое летнее помещение (айван - бостирма); 14 – крытая беседка (баланд-сури); 15 – бассейн; 16 – туалет; 17 – очаг-мури.

В рекомендациях проектирования малоэтажных жилых домов приводятся данные о природно-климатических особенностях районов строительства на основе районирования территории Узбекистана для сельского строительства. Представляет интерес определение больших семей, которые разделяют на большие простые семьи состоят из одной супружеской пары и детей; сложные – из двух, реже более простых родственных семей.

Отмечено также, что значительное увеличение числа больших семей в перспективе обуславливает необходимость включения в номенклатуру тип дома для больших простых и больших сложных семей.

Строительными нормами проектирования определены наиболее распространенные типы жилых домов. К ним отнесены одно-, 2 – этажные многоквартирные и блокированные дома усадебного типа. Принцип блокирования предусматривает блокировку многоквартирных жилых домов путем подсоединения один к другому через крытые проходы на участок, так же представлены нормирование площадей сельского жилого дома, особенно для расселения многодетных и сложных семей. В многодетных семьях чаще всего бывает

незначительная разница в возрасте детей и располагать их по два человека в комнате представляется нецелесообразным. Например, спальня имеет площади 14, 14, 12, 12 м² и в ней может разместиться семья из 7-9 чел. Большие площади позволяют составить много вариантов расселения семей и удобно разместиться семье в различные ее периоды жизнедеятельности: когда дети маленькие, то по 3-4 чел. В спальне с выделением одной комнаты как игровой, а затем как комнаты для приготовления уроков.

Рис. 2. Жилой дом для сложной семьи: 1 – общая комната; 2 – спальня; 3 – кухня; 4 – ванная; 5 – санузел; 6 – коридор; 7 – жилой дворик; 8 – хозяйственный двор; 9 – гараж; 10 – летняя кухня; 11 – кладовая при кухне; 12 – уборная; 13 – летний душ; 14 – помещения для скота; 15 – помещение для овец; 16 – летнее помещение

Когда дети подрастают, то однополых детей расселяют по три в спальне, а старших школьников – в отдельные комнаты. В квартирах для больших сложных семей аналогично квартирам для больших семей рекомендациями предполагается размещение двух семей, объединенных родством и общим бюджетом в сочетаниях 5+1; 4+2; 3+3 и т.п. Как показывают опросы населения и натурные наблюдения, им необходима большая свобода в расселении членов семей. Одно из возможных решений дома для сложных семей показано на рис. 2.

О тенденциях изменения жилища будущего отмечал в своих работах Р. Эгамбердиев и Р. Таштемиров. Несмотря на характер и специфику проведенных исследований авторов, в которых рассматриваются общие принципы архитектурно-планировочных решений и характер расселения сложных семей в городском жилище, представляет большой интерес и для специалистов, работающих в области сельского жилищного строительства.

В частности, Р. Эгамбердиев отмечает, что в будущем предстоит разработка и строительство жилых ячеек, предназначенных для проживания сложных семей, семейных групп и семей, состоящих из нескольких поколений. Это создает перспективы для поэтапного и равнозначного повышения комфорта проживания различных по демографическому и социальному составу семей и формирует базис для дальнейшего обеспечения потребностей личности в жилище.

Под руководством Р. Эгамбердиева в СамГАСУ разработана классификация жилых ячеек, предназначенных для расселения в этой ячейке до близкого расселения в двух жилых ячейках.

Классификация состоит из четырех основных типов и одиннадцати видов.

Тип I – жилая ячейка с минимальным составом подсобных помещений (одна общая комната и подсобные помещения совместного пользования) включает два вида: жилую ячейку с одной спальноей зоной и жилую ячейку с двумя спальными зонами.

Тип II – жилые ячейки с расширенным составом подсобных помещений (одна или две общие комнаты, среднее и старшее поколение имеют отдельно некоторые подсобные помещения, также имеется расширенное число санитарных узлов, входов, кабинетов гостиных и т.д.) имеет четыре вида: ячейка сдополнительной уборной (в ней помимо санитарного узла имеется дополнительный унитаз и умывальник); жилая ячейка с дополнительным санитарным узлом; жилая ячейка с дополнительным входом; жилая ячейка с дополнительной гостиной.

Тип III – две жилые ячейки с общими помещениями (каждое поколение имеет в личном пользовании все подсобные помещения); две жилые ячейки с общей гостиной; сообщающиеся жилые ячейки (две кооперированные жилые ячейки с несколькими помещениями гостиной). Связь между ячейками осуществляется внутренней лестницей, дверью, коридором, проходом, раздвижной стеной и т.д. Характерной особенностью этого вида является возможность разделения на две равноценные жилые ячейки.

Тип IV – две жилые ячейки, расположенные близко.

Автор статьи для городского строительства предлагает три основных приема размещения ячеек в структуре одного или двух соседних домов (размещение на одной лестничной клетке, в нижних, средних или верхних этажах, размещение в двух ячейках в одном доме или двух соседних домах).

Заключение. В ближайшем будущем в пространстве жилой ячейки с целью учета региональных особенностей жизнедеятельности семьи должно быть предусмотрено зонирование по расселению, функциональное и гигиеническое. В связи с этим для средних и больших семей, являющиеся наиболее специфичными, предполагается развитие летнего помещения до функционального центра жилой ячейки круглогодичного использования. Предполагается, что в более отдаленном будущем организация летнего быта останется одним из основных требований к организации жилой ячейки.

В квартирах для больших семей функции приема пищи приобретают большую самостоятельность и осуществляются в специальном организованном месте (типа алькова при общей комнате) или помещении (столовой). Все планировочные варианты должны предусматривать близкую связь общей комнаты, летнего помещения и кухни. Эта связь может быть осуществлена с помощью трансформации помещений или гибкого плана жилой ячейки. Желательна близкая связь детской комнаты с кухней и летним помещением для возможности осуществления надзора за детьми во время проведения домашнего труда и, в частности, приготовления пищи. Авторы считают необходимым проектирование в жилой ячейке зоны для расселения и организации быта пожилых родителей, имеющей в составе жилую комнату, санузел (унитаз и умывальник), кухню-нишу. Общая комната, летнее помещение и передняя используются в этом случае всеми членами семьи. В связи с этим помещения должны проектироваться “на стыке” двух зон. Кухня-ниша рассчитывается на небольшой объем приготовления и нестационарное оборудование.

REFERENCES

1. Жилые здания Ш.Н.К. 2.08.01 – 05. Электронный ресурс: https://shnk.uz/wp-content/uploads/2021/08/shnk_2.08.01-05rus.pdf
2. Фармонов А.А. (2007). Проектирования жилых домов с внутренними дворами для малых городов жаркого климата. Самарканд: СамГАСИ.
3. Заирова, Ф. Р., Аджитарова, Г. А. (2011). Новые композиционно-пространственные приемы в формировании пешеходных улиц городов Узбекистана. Новые идеи нового века: материалы международной научной конференции ФАД ТОГУ (Vol. 1, pp. 174-177). Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования " Тихоокеанский государственный университет".
4. F. Zairova, (2019). Modern development tendencies of functional-planning solutions of foreign leisure centers. Problems of Architecture and Construction. Samarkand State Architecture and Civil engineering Institute. Vol 1, № 4, p. 7-9.
5. Архитектурно-историческая среда. Учебное пособие / сост. Б. Е. Сотников. – Ульяновск: УЛГТУ, 2010. – 208 с.

КОРПОРАТИВ НИЗОЛАРНИ ҲАЛ ЭТИШДА МОДДИЙ ҲУҚУҚ НОРМАЛАРИНИ ҚЎЛЛАШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ

Саъдуллаев Ҳамидулло Хайруллаевич

Ўзбекистон Республикаси Судялар олий кенгаши ҳузуридаги Судялар олий
мактаби тингловчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7990466>

Аннотация. Мазкур мақолада корпоратив низоларни ҳал этишда Моддий ҳуқуқ нормаларини қўллашнинг айрим масалаларига тўхталиб ўтилган. Мақола давомида мавзу доирасидаги асосли фикр ва мулоҳазалар бериб ўтилган.

Калит сўзлар: корпоратив низолар, келишувнинг йўқлиги, ҳуқуқ нормаларини қўллаш.

SOME ISSUES OF APPLICATION OF SUBSTANTIVE LAW NORMS IN RESOLVING CORPORATE DISPUTES

Abstract. This article focuses on some issues of the application of substantive law norms in the resolution of corporate disputes. In the course of the article, reasonable opinions and comments are given within the scope of the topic.

Key words: corporate disputes, lack of agreement, application of legal norms.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЯ НОРМ МАТЕРИАЛЬНОГО ПРАВА ПРИ РАЗРЕШЕНИИ КОРПОРАТИВНЫХ СПОРОВ

Аннотация. В данной статье рассматриваются некоторые вопросы применения норм материального права при разрешении корпоративных споров. По ходу статьи даются обоснованные мнения и комментарии в рамках темы.

Ключевые слова: корпоративные споры, отсутствие соглашения, применение правовых норм.

Ҳар қандай низонинг моҳиятини томонлар ўртасида келишувнинг йўқлиги сифатида таърифлаш мумкин. Корпоратив муносабатлар субъектлари ўртасида манфаатлар мувозанатининг йўқлиги корпоратив низоларга сабаб бўлиши мумкин. Корпоратив низолар деганда жамият акциядорлари ўртасида, жамият акциядорлари ва менежерлари ўртасида, инвесторлар (потенциал акциядорлар) ва жамият ўртасида вужудга келадиган, қуйидаги оқибатлардан бирига олиб келадиган келишмовчиликлар ва тортишувлар тушунилади:

- амалдаги қонунчилик меъёрлари, жамият низоми ёки ички ҳужжатлари, акциядорлар ёки уларнинг гуруҳлари ҳуқуқларининг бузилиши;
- жамият ва унинг бошқарув органларига қабул қилинган қарорлар бўйича даъволар;
- амалдаги бошқарув органлари ваколатларини муддатидан олдин тўхтатиш;
- акциядорлар таркибида жиддий ўзгаришлар.

Корпорациялар фаолиятининг ўзига хосликлари туфайли низолар вужудга келиши учун қуйидаги сабабларни кўрсатиш мумкин. Акциядорлик мулкида иштирок этиш учун кенг имкониятлар капиталларнинг мураккаб тарзда чигаллашиб кетиши ва мос равишда, манфаатдор томонлар доирасининг доимий бўлмаслигини назарда тутди. Мулкни бошқарувдан ажратиш (қарор қабул қилиш ва рискни қабул қилиш функцияларининг тақсимланиши) ва назорат функциясининг рискни қабул қилмайдиган ва бошқарувда иштирок этмайдиган шахслар томонидан амалга ошириладиган алоҳида бир функцияга

ажратилиши корпорация фаолияти натижаларидан манфаатдор турли шахслар ўтасида манфаатлар можаросининг юзага келишини белгилаб берди. Корпорация менежменти, акциядорлар ва бошқа манфаатдор шахслар ўртасида белгиланадиган муносабатлар тизимига турли иқтисодий субъектлар гуруҳлари томонидан ижозат берилади:

1. Давлат ва корпорация ўтасидаги муносабатларга давлат томонидан ижозат берилади ва у давлат-ҳукумат характерига эга бўлади.

2. Менежмент ва акциядорлар ўртасидаги алоқаларнинг муайян жиҳатлари корпорация бошқарув органлари томонидан амалдаги қонунчилик доирасида қабул қилинган қўшимча битим ва келишувлар билан тартибга солиниши мумкин.

3. Менежмент ва бошқа манфаатдор шахслар ўртасидаги муносабатлар турли йўналишдаги характерга эга бўлиб, манфаатдор шахсларнинг корпорация учун ички ёки ташқи муҳитга мансублигига боғлиқ бўлади. Улар қонун ҳужжатлари ва жамиятнинг ички регламенти билан тартибга солинади. Замонавий иқтисодиётда корпоратив муносабатлар субъектлари ўртасида вужудга келаётган жиддий қарама-қаршиликлар ва ихтилофлар мамлакатда ишлаб чиқаришнинг ривожланишига инвестициялар оқимининг кириб келишига тўсқинлик қилмоқда. Барча низолар хилма-хиллигини қуйидаги тўрт турга ажратиш мумкин:

1. Йирик (мажоритар) ва майда (миноритар) акциядорлар муносабатлари низоси.

2. Ички акциядорлар (инсайдер) ва ташқи акциядорлар (аутсайдер) низоси.

3. Менежмент (акцияларсиз ёки акциялар кичик пакетига эга) ва акциядорлар низоси.

4. Четдан «нодўстона қўшиб олиш ташаббускорлари» тарафдорлари ва акциядорлар низоси. Кўриб чиқилган корпоратив низолар турлари ичида қуйидаги хилларни ажратиш кўрсатиш мумкин:

1. Қонунчилик меъёрларининг бузилиши корпоратив ҳуқуқ меъёрлари ва жараёнларини тасодифан бузиш билан боғлиқ бўлиб, акциядорлар томонидан уларнинг манфаатларига тажовуз сифатида қабул қилинади.

2. Қўшиб олиш – акциядорлар гуруҳининг (четдан инвесторнинг) корхона устидан назорат ўрнатиш жараёнида юзага келадиган низолар.

3. Дивидендлар бўйича низолар – йирик ва майда акциядорлар ўтасида корхона фойдасидан фойдаланиш борасида юзага келадиган низолар.

4. Менежерлар билан низолар – акциядорлик жамиятининг менежерлари ва акциядорлар ўртасида компанияни бошқариш самарадорлиги ва менежерлар ҳаракатлари виждонанлиги бўйича юзага келадиган низолар.

5. Рақобат – акциядорлик жамиятининг молиявий ҳолати ва рақобатбардошлигига путур етказишга йўналтирилган низолар.

6. Корпоратив шантаж - миноритар акциядорлар иштирокидаги, акциядорлик жамияти ёки унинг йирик акциядорларини миноритарийлардан уларга тегишли акциялар пакетини бозор қийматидан қиммат нархжа сотиб олиш ёки низони тўхтатиш учун воз кечиш музди тўлашга ундашга йўналтирилган низолар. Шунингдек, корпорация томонидан акциядорлар ҳуқуқларининг бузилишига олиб келадиган асосий ҳаракатлар аниқланди:

1. Акциядорлар чекланган доирасида жойлаштириладиган акциялар кўшимча эмиссияси (кўпинча бозор нархидан паст ёки ушбу компания учун етарли даражада истеъмол қийматига эга бўлмаган активлар билан тўлаш кузатилади).

2. Компаниянинг стартегик активларини акциядорлар назорати остида бўлмаган фирмаларга ўтказиш йўли билан ажратиб қўйиш (кўпинча қайта ташкил қилинган муассасалар ёрдамида).

3. Аффилицияланган шахслар гуруҳи томонидан назорат пакетини қўлга киритиш мақсадида акциялар пакетини «майдалаш».

4. Акциядорларга қайтариб сотиб олишда имтиёзли ҳуқуқлар бермаган ҳолда низом капиталидан анча катта бўлган миқдордаги суммада кўшимча эмиссия чиқариш.

5. Акциядорлар билан мувофиқлаштириш бўйича зарур жараёнларни ўтказмаган ҳолда акциялар йирик пакетларини сотиб юбориш.

6. Майда акциядорларни чиқариб юборишга йўналтирилган акцияларни консолидациялаш жараёнини амалга ошириш. Санаб ўтилган ҳаракатлар акциядорлаштиришнинг у воситасида акцияларни харид қилишда пул маблағлари ишлаб чиқаришни ривожлантиришга тўғридан-тўғри инвестициялар шаклини оладиган механизм сифатидаги асосий мазмунига путур етказди. Барча низолар хилма-хиллигини таҳлил қилиб хулоса чиқариш мумкинки, корпоратив бошқарув муаммолари асосан мулк эгаларидан биттаси унинг мулкӣ ҳуқуқларидан эмас, балки бошқарув функцияларидан келиб чиқадиган устунликларни қўлга киритиши билан боғлиқ.

Турли акциядорлар гуруҳлари ўртасидаги низолар моҳиятига кўра иқтисодий низолар ҳисобланади, чунки бу аввало жамият чиқарган акцияларни ўзлаштириш ва сотиб юбориш бўйича юзага келадиган низолардир. Корпоратив низоларни ҳал қилиш усули бўйича у, шубҳасиз, ҳуқуқий низолар сирасига киради. Буни шу билан асослаш мумкинки, низо қатнашчилари мурасага кела олмаган ва битим тузиш йўли билан ёки йиғилиш қарорида ўз хоҳишини билдирмаган бўлса, низони ҳал қилиш суд томонидан фуқаролик ва ҳатто жиноий ишларни кўриб чиқиш воситасида рўй беради. Ҳозирги пайтда мавжуд бўлган эмпирик ва ҳуқуқий маълумотлар шаклланаётган акциядорлар ҳуқуқини ҳимоя қилиш тизимида барқарор ва асосий зиддиятларни аниқлашга имкон бермоқда. Қарама-қаршиликнинг моҳияти шундаки, мавжуд акциядорлар ҳуқуқини ҳимоя қилиш тизимида иккита қарама-қарши ёндашув мавжуд. Биринчи ёндашув. Акциядорлик капиталининг бир қўлда тўпланиши (концентрация) - акциядорларни ҳимоя қилиш ҳуқуқий воситалари минимал ва миноритар акциядорларни ҳимоя қилиш ҳуқуқий воситалари максимал бўлишини кўзда тутди, ўзига хос ўзаро нейтраллаш вазиятини яратади: астасекинлик билан майда акциядорларни чиқариб юбориш корпоратив сектор нуқтаи назаридан миноритарийларни ҳимоя қилиш кенг воситалари аҳамиятини пасайтиради, майда акциядорларни ҳимоялаш воситаларининг ўзи эса корпоратив шантаж воситаларига айланади. Иккинчи ёндашув. Акциядорларни ҳимоя қилиш ҳуқуқий воситаларининг ёйиқ тизимини яратиш, ўз навбатида, бир қўлда тўпланиш (концентрация) жараёнининг давом этишини тўхтатиб туради (иқтисодий жараёнларга тескари таъсир омили сифатида). Бунда эсдан чиқармаслик керакки, концентрацияни давом эттириш йўли билан ўз манфаатларини ҳимоя қилиш бу – йирик акциядорларнинг алоҳида ҳуқуқлари, улар ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий воситалари йўқлигига эмас, балки буюртма асосида қўлланишга жавоб беради,

чунки миноритар акциядорлар на консолидация шароитларига, на мустақил суд имкониятларига эга эмас. Бундай вазиятда корпоратив муносабатларнинг барча катнашчилари манфаатлари мувозанатини қўллаб-қувватлаш учун аниқ ҳуқуқий майдон шакллантириш устувор вазифа ҳисобланади. Давлат нуқтаи назаридан фундаментал вазифа бу – корпоратив бошқарувни мулк ҳуқуқини (инвесторлар ҳуқуқлари, акциядорлар ҳуқуқлари) ҳимоя қилиш ва қафолатлаш нуқтаи назаридан кўриб чиқишдир. Лекин шунга қарамай, Ўзбекистонда корпоратив бошқарувнинг ривожланишида айрим умид уйғотувчи тенденциялар кузатилмоқда.

1. Корпоратив бошқарув соҳасида умумий сиёсатни амалга ошириш бўйича давлат органи – Давлат Мулк Қўмитаси мавжуд.

2. Қатор корхоналар ўз корпоратив бошқарув кодексларини ишлаб чиқди ва қабул қилди, шунингдек, директорлар Кенгашига ташқи акциядорлар вакилларини киритди.

3. Компаниялар дивиденд сиёсатининг яхшиланиши корпоратив муносабатлар етуклигидан далолат беради. Кўпчилик компаниялар фойдани қайта тақсимлашга диққат билан эътибор қарата бошлади.

4. Менежерларнинг мулк эгалари назорати остида бўлиши билан боғлиқ вазиятларда ҳам ижобий ўзгаришлар кузатилмоқда. Яхши ишламаётган раҳбарларни ишдан бўшатиш хавфи корпоратив бошқарувда фаолият кўрсатаётган механизмлардан бирига айланмоқда.

5. Компаниялар ҳақида корпоратив бошқарув билан боғлиқ рисклар нуқтаи назаридан ахборотга талаб ўсмоқда.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. <https://lex.uz/docs/111189>.
2. Rahmonqulov H.R., Gulyamov S.S. Korporativ huquq. TDYI. Toshkent, 2007.
3. Saidov M.N. Korporativ nizolar: tushunchasi, turlari va ularni sudda ko'rishning o'ziga xos jihatlari. Toshkent, 2019.
4. Eshimbetova D.U. Korporativ huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan nizolarning iqtisodiy sudlarga taalluqliligi masalalari. 5A240121 – “Sud faoliyati (faoliyat turlari bo'yicha)” mutaxassisligi bo'yicha magistr darajasini olish uchun yozilgan. Toshkent, 2020.
5. Северин Д.Н. Рассмотрение судами споров, вытекающих из условий учредительства хозяйственных обществ (корпоративных споров). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Минск, 2014. <http://dep.nlb.by/jspui/handle/nlb/45667>.

O'TKIR HOSHIMOV ASARLARI TILI VA USLUBI

Alimqulov Sirojiddin Zafarovich

TerDU 2 - bosqich magistranti

Amonturdiyev Nurali Rashidovich

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7990564>

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston xalq yozuvchisi O'tkir Hoshimov ijodiy faoliyati hamda asarlarida til va uslubni qo'llanilishi haqida fikr yuritiladi. Til va uslublar o'rganilish tarixi tadqiq qilinadi.

Kalit so'zlar: Til va uslubni o'rganilishi, badiiy tasvir vositalar, leksik, fonetik, grammatik vositalar.

LANGUAGE AND STYLE OF OTKIR HASHIMOV'S WORKS

Abstract. This article discusses the creative activity of the People's Writer of Uzbekistan O'tkir Hoshimov and the use of language and style in his works. The history of learning languages and styles is studied.

Key words: Language and style study, artistic image tools, lexical, phonetic, grammatical tools.

ЯЗЫК И СТИЛЬ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ОТКИРА ГАШИМОВА

Аннотация. В данной статье рассматривается творческая деятельность Народного писателя Узбекистана Откира Хошимова и использование языка и стиля в его произведениях. Изучается история изучения языков и стилей.

Ключевые слова: Языковедение, художественные образные средства, лексические, фонетические, грамматические средства.

O'zbek xalq yozuvchisi O'tkir Hoshimov umri davomida qimmatini yo'qotmaydigan asarlar yaratib, mustaqil vatanimizning adabiyoti va ma'naviy hazinasiga salmoqli hissa qo'shgan ijodkordir.

Adibning xizmatlari davlatimiz tomonidan munosib taqdirlangan. Xususan, "O'zbekiston Respublikasi xalq yozuvchisi" (1991) faxriy unvoni, "Mehnat shuhrati", "Buyuk xizmatlari uchun" ordenlari va boshqa mukofotlar shular jumlasidan.

Asarlari esa qariyb ellik yil davomida turli tillarda ikki yarim millionga yaqin nusxada chop etilgan yetmishdan ortiq kitobi adibni xalqimizning ardoqli farzandiga aylantirdi. Buning boisi uning aksariyat asarlarida inson qismati, dardi va istiroblarining yotishidir.

O'tkir Hoshimov "Bahor qaytmaydi" asarini yoshlik yillarini, universitetni endigina bitirgan yigitchaning his-tuyg'ulari aks etgan asar, "Dunyoning ishlari"ni ona haqidagi dardlar mujassam bo'lgan asar, "Ikki eshik orasida"ni ijodimdagi hayot tajribalari asosidagi salmoqli asar, "Tushda kechgan umrlar" esa yangicha mavzuda bo'lgani uchun qadrlidir, deb o'z asarlari haqida so'zlar edi. Yozuvchi badiiy asarlarda xoh u hikoya yoki qissa bo'lsin, xoh roman yoki drama hamisha inson haqida yozishga intilgan. Adibning "Urushning so'nggi qurboni", "Nega? Nega-a-a?!" degan hikoyalari, "Ikki eshik orasi", "Tushda kechgan umrlar" romanlari urush haqida. "Dunyoning ishlari" esa urush orqasidagi hayot haqida bo'lib, bizningcha, yozuvchi bu asarlarni urush oqibatlarini va undan nafratlangani uchun yozgan.

Urushda g'olib podshoh, g'olib sarkarda, g'olib armiya bo'lishi mumkin, lekin hech qachon g'olib inson bo'lmaydi. Urushda g'olib odam ham, mag'lub odam ham baxtsiz. Sababi urush odamni o'ziga o'xshagan boshqa odamni o'ldirishga majbur qiladi. Odam o'ldirgan inson esa hech qachon baxtli bo'lolmaydi, deydi muallif.

“Tushda kechgan umrlar” romanida Rustam tankda ketayotib, o'liklarni mashinaga ortayotgan askarlarni ko'rib qoladi-da, to'xtaydi. Tushib qarasa, uning eng yaxshi ko'rgan do'sti Temurning jasadini ham ortishayotgan bo'ladi. Temurning afti tanib bo'lmas darajada pachoqlab tashlangani uchun uni qo'lidagi tatuirofkadan taniydi. U bir hovliga tanki bilan bostirib kiradi. Hammayoq chang-to'zon. Tankdan tushadi. Birpasdan so'ng ishkom tagidagi qizil ko'ylakni ko'radi. Beixtiyor yaqin borib qarasa, ko'ylak emas, yiqilib yotgan ayol ekan. Rustam uning ustiga egiladi, “Qo'rqmang, opa, biz sizga tegmaymiz”, deb yelkasidan tutsa, ayol yonboshiga ag'dariladi. Bu go'zal ayolning o'q teshgan bo'ynidan oqqan qon yarim yalang'och ko'ksiga tushadi. Shu payt vayrona kulbadan bir yarim ikki yoshdagi bola chiqib, ayolning boshiga keladi. “Mo'rjona”, “mo'rjona”, (“mo'rjona”, - ona degani) deb, uni ema boshlaydi. So'ng ilkis bosh ko'tardi-da, chirqillab yig'lab yuboradi. Bolaning og'zidan sut emas qon oqardi! Urushning qiyofasi-mana shu!

“Ikki eshik orasi” asaridagi Muzaffar ham, Munavvar ham urush ko'rgani yoq, ular urushdan keyin tug'ilgan. Ammo bu ikki yoshning uvol bo'lgan muhabbati, Munavvarning yigirma yoshda xazon bo'lgan navqiron hayoti, Muzaffarning qalbidagi shirin orzularning bir umrlik armon, hijronga aylanishi mash'um urushning o'zi bitgach, yigirma yildan so'ng ko'rsatgan “hunari” emasmi?!

Yer yuzida bo'layotgan har qanday urush – fojia. Bunday fojining oldini olish uchun esa urush qanchalik dahshat ekanligini batafsil qilib kelajak yosh avlodga qaysi yo'l bilan yetkazishni o'ylaydi, kishi. Adib o'z asarlarida rivoyatlardan ham mohirona foydalangan. Chunki ular asar mohiyatini, Qahramon dunyosini ochishga xizmat qiladi. Ba'zi rivoyatlarni adibning o'zi ham yaratgan bo'lishi mumkin.

“Yo'l bo'yidagi daraxt”:

“Katta yo'l bo'yida daraxt o'sardi. Ittifoqo, uning tagiga bir yo'lovchi keldi. Kun issiq, yo'lovchi charchagan edi. Daraxt soyasida o'tirib, dam oldi. Yo'lovchi ochiqqan edi. Qarasa daraxtda mevalar pishib yotibdi. U daraxtga chiqishga erindi, tosh otdi. Mevalar duv to'kildi. Yo'lovchi to'yguncha yedi. Manzil olis edi. Yo'lovchi daraxt shoxini sindirib, tayoq yasadi. Keyin... zahartang qildi. Yo'lovchi daraxt panasiga o'tdi... So'ng yo'lga ketdi... Daraxt boshqa yo'lovchini kuta boshladi. Bu daraxtning nomi Yaxshilik edi...”

Ona siymosi: Dunyoda hech qanday chegarani tan olmaydiganva quyosh kabi muttasil nur sohib turadigan sehrli kuch bor. Bu – Ona mehri!

Yozuvchining “Dunyoning ishlari” asarida har bir hikoya mustaqil asar sifatida berilgan. Ularning hammasida Ona obrazi bor. Agar ba'zilarida ishtirok etmagan bo'lsa ham uning ichki ruhiyatini yoritib, hikoya voqealaridan kelib chiqadigan hikmatni bir-biriga ulab turadi. Bu asar har jihatdan mukammalligi bilan ajralib turadi. Hajman katta bo'lmasa ham bu asarda yozuvchining insonparvarligi, insoniy fazilatlarini o'z aksini topgan. Adib Xurshid Do'stmuhammadning ta'biri bilan aytganda, “Dunyoning ishlari” da o'zbekning mushtipar, mushfiq va jafokash onasiga tirik haykal qo'yilgan. Albatta har bir inson zoti borki, dunyoni ona timsoli orqali anglaydi, ulg'ayadi, o'z o'rnini topadi.

REFERENCES

1. Yo'ldoshev B., Qurbonov T. Badiiy asar tili va uslubi masalalari, O'quv-uslubiy qo'llanma.- Samarqand: SamDU nashri, 2006, 88 bet.
2. Omonturdiyev J., Omonturdiyev A. So'z qo'llash san'ati, Termiz: "Jayhun"
3. Umurqulov B. Poetik nutq leksikasi. – T., Fan, 1990. – B.7.
4. Qilichev E. O'zbek tilining praktik stilistikasi. – T.: O'qituvchi, 1985. – B.8.
5. Normurodov R.U. Shukur Xolmirzayev asarlarining til xususiyatlari: Filol. fanlari nomzodi... diss. avtoref. – T., 2000. – B.4.
6. Sultonova M. Yozuvchi uslubiga doir. –T.: Fan, 1973. – B.3.
7. Mamajonov S. Uslub jilolari. – T.: Adabiyot va san'at, 1972. – B.80. 4

PEDAGOGIK FAOLIYATDA EMOTSIONAL ZO'RIQISHINING PSIXODIAGNOSTIKASI VA PSIXOKOREKSIYASI

Qobilov Husniddin

Qarshi davlat universiteti 1- kurs tayanch doktoranti

Ergasheva Izzat

Yusupova Go'zal

Surxondaryo viloyati, Qumqo'rg'on tumani
53-umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchilari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7990648>

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagogik faoliyatda yuz beradigan emotsional zo'riqishining psixodiagnostikasi va psixokoreksiyasi mavzusiga alohida to'xtalib o'tilgan. Maqola davomida mavzu doirasidagi asosli fikr va mulohazalar keltirilgan. Maqola so'ngida xulosa hamda takliflar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik faoliyat, emotsional zo'riqish, psixodiagnostika, miya faoliyati.

PSYCHODIAGNOSTICS AND PSYCHOCORRECTION OF EMOTIONAL STRESS IN PEDAGOGICAL ACTIVITY

Abstract. In this article, the topic of psychodiagnostics and psychocorrection of emotional stress that occurs in pedagogical activity is specifically discussed. Reasonable opinions and comments within the scope of the topic are presented throughout the article. At the end of the article, conclusions and suggestions are given.

Key words: pedagogical activity, emotional stress, psychodiagnostics, brain activity.

ПСИХОДИАГНОСТИКА И ПСИХОКОРРЕКЦИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО НАПРЯЖЕНИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. В данной статье специально обсуждается тема психодиагностики и психокоррекции эмоционального напряжения, возникающего в педагогической деятельности. Обоснованные мнения и комментарии в рамках темы представлены на протяжении всей статьи. В конце статьи даны выводы и предложения.

Ключевые слова: педагогическая деятельность, эмоциональный стресс, психодиагностика, мозговая деятельность.

O'zbekiston Respublikasida yoshlarning bilim olishlari va dunyoqarashlarini qat'iy, maqsadli, izchil, tizimli, uzviy tashkil etish, ularni jamiyatning faol a'zosi sifatida faoliyat ko'rsatishlariga erishish, eng avvalo, mazkur masalaning dolzarb pedagogik-psixologik muammo sifatida keng ko'lamli va chuqur tadqiq etilishini taqozo etadi. Yoshlarning ijtimoiy voqelik hodisalariga to'g'ri baho bera olishlari, ijtimoiy o'zgarishlar xususida shaxsiy fikrga ega bo'lishlari ma'lum darajada ularning bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlarini talab etadi. Ta'limning yangi modelida jamiyatda mustaqil fikrlovchi erkin shaxsni shakllantirishga e'tibor berilgan ekan, psixologiya fanining vazifalari ham malakali mutaxassislar sifatida o'zligini, o'z qobiliyatlari, individualligi, shaxsiy fazilat hamda xislatlarini bilgan holda ta'lim faoliyatini oqilona tashkil etish va ijtimoiy foydali mehnatning barcha sohalarida iqtidorli kasb sohasi sifatida faoliyat ko'rsata oluvchi shaxslarni tarkib toptirishdir.

Nazariy bilimlar hamda amaliy malakalarga ega bo'lgan va yangi zamonaviy muammolarni muvaffaqiyatli hal qila oladigan mutaxassislar tayyorlash bilan bog'liq ishlar bugun

yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Respublikamizning rivoji, ravnaqi oliy maktablarda tayyorlanayotgan mutaxassislariga bog‘liq ekan, ularni har tomonlama yetuk insonlar qilib tarbiyalash kerak. Shaxsning barcha faoliyat turlari kabi o‘quv faoliyati ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, u kishining bilish jarayonlari, individual xususiyatlariga alohida talablar qo‘yadi. Bu faoliyatga munosabat shaklida u yoki bu psixik holatlar paydo bo‘ladi. Ta‘lim jarayonida vujudga keladigan psixik holatlar doimo bir xil sifat va davomiylikka ega bo‘lavermaydi.

Ijobiy kechinmalar faoliyat samaradorligiga ta‘sir etib, uning yanada qiziqarli bo‘lishini ta‘minlasa, salbiy his-tuyg‘ular o‘quv faoliyati samaradorligini tushirib yuborishi ham mumkin. Bir necha obyektiv, subyektiv sabablar ta‘lim jarayonida o‘ziga xos hissiy zo‘riqishlarning vujudga kelishiga turtki bo‘lishi mumkin [1]. Psixologiya fanida psixik holatlar to‘g‘risida fikr yuritilganda, birinchi galda emotsiya, hissiyot va shunga yaqin bo‘lgan psixik holatlar stress, depressiya, frustratsiya holatlarini tadqiq etgan juda ko‘p psixolog olimlarning nazariyalarini bilamiz va psixik holatlar faqat psixologiya emas, balki fiziologiya, pedagogika fanlari bilan birga o‘rganilsa, kelajagimiz bo‘lgan yosh avlodni tarbiyalash katta ahamiyatga egaligini bilishimiz mumkin.

Psixologiyada hissiyot, emotsiya va boshqa psixik holatlar o‘rganilgan tadqiqotlarni bilamiz, masalan, Jeymis Lange, Kenon Bard nazariyalari va tadqiqot eksperimentlari; fiziologiyada psixik holatlarni o‘rganish bilan bog‘liq tadqiqotlar P.S. Kupalov nomi bilan bog‘liq. Uning fikricha, vaqtinchalik holat tashqi muhit ta‘sirida shartsiz refleks mexanizmlari asosida ro‘y beradi. V.I. Myasishev psixik holatni shaxs tarkibidagi tuzilmalardan biri sifatida jarayonlar, holatlar va munosabatlar bilan bir qatarga qo‘yadi. B.F. Lomov fikricha esa, “Psixik jarayonlar, holatlar va xususiyatlar inson organizmidan tashqi holda mavjud bo‘lmaydi. Ular inson miyasining vazifasi sifatida biologik taraqqiyot va insoniyat tarixi davomida rivojlanib kelgan. Shuning uchun psixika qonunlarini aniqlash, eng avvalo, inson miyasi, asab tizimi va butun organizmning ish faoliyatini o‘rganishdan iborat bo‘lishi kerak”.

Psixologik va biologik omillarning birligi psixik holatlarni baholashning obyektivligi tamoyiliga asoslanib, psixik holatlarni o‘rganish ikki yo‘nalishda amalga oshiriladi: funksional va emotsional holatlarni o‘rganish. Psixik holatlarni tasniflashda har xil yondashuvlar mavjud. Ularga ko‘ra, aqliy, emotsional, irodaviy faollik va passivlik, stress, ko‘tarilish, o‘zini yo‘qotib qo‘yish, to‘yinish, kutish, yolg‘izlik va boshqalarni ajratish mumkin. Umumlashganlik darajasiga ko‘ra holatlar umumiy, turga xos va individual bo‘lishi mumkin. Masalan, holatlarning tavsificha, ularning subyekt tomoni anglanganlik darajasiga bog‘liq. P.K. Anoxinning fikricha, mazkur xususiyatlar ichida eng muhimi insonning munosabatlaridir. Holat tarkibida inson ongi va o‘z-o‘zini anglash darajasini bildiradi.

Ong xususiyati sifatidagi munosabat – borliqqa bo‘lgan munosabatdir. O‘z-o‘zini anglash tavsifi sifatida o‘zini boshqarish, nazorat qilish, baholash alohida guruhlar hisoblanadi. Holatning tavsifi va parametrlari bilan bir qatorda uning funksiyasi (vazifalari)ni ham ko‘rsatish mumkin. Ular ichida eng muhimi sifatida:

a) boshqarish (regulyatsiya);

b) alohida psixik holat va xususiyatlarni birlashtirish (integratsiya) vazifasini ko‘rsatish mumkin.

Psixologik zo'riqishlar organizmning turli funksional tizimlaridagi o'zgarishlarda namoyon bo'lsa, uning jadalligi yoki kuchi kayfiyatning buzilishidan tortib, oshqozon yarasi yoki yurak infarktigacha olib kelishi mumkin. Hissiy zo'riqishlarning namoyon bo'lishini turlicha tasniflash mumkin. Biroq psixologiya uchun ularni quyidagicha tasniflash maqsadga muvofiq:

1. Xulq-atvoriga xos reaksiyalar.
2. Aqliy faoliyatdagi reaksiyalar.
3. Hissiy sohadagi reaksiyalar.
4. Fiziologik jarayonlardagi o'zgarishlar.

Psixomotorikadagi o'zgarishlar mushaklarning, ayniqsa, yuz va bo'yin mushaklarining haddan ziyod zo'riqishida, qo'llarning titrashida, nafas olish ritmining buzilishida, ovozning titrashi, sensomotor reaksiyalar tezligining pasayishi, nutq buzilishi va boshqalarda namoyon bo'ladi. Yu.V. Shcherbakov tomonidan o'tkazilgan tajribalarda stress va boshqa hissiy zo'riqishlar insonning yozuviga ham ta'sir ko'rsatar ekan. Masalan, yomon kayfiyat ta'sirida harflar orasidagi masofa kengayib, harflar eniga kattalashib ketishi mumkin. Yaxshi kayfiyatda esa kishining yozuvi mayda harflar bilan, chiroyli holda yoziladi.

Kun tartibining buzilishi uyquning qisqarishi, ish vaqtining tungi davrga o'tib qolishi, foydali odatlardan voz kechish, hissiy zo'riqishlarni bartaraf etishning mos keluvchi usullarini topa olmaslikda ko'rinadi. Kasbiy faoliyatdagi o'zgarishlar ish joyidagi odatiy harakatlarni bajarishdagi xatolarning ko'pligi, vaqtning surunkali tarzda yetishmasligi, ish samaradorligining pasayib ketishi, harakat muvofiqligining buzilishi, aniqlikning yo'qolishida kuzatiladi. [2] Ba'zi mualliflar "hissiy stress" va "hissiy zo'riqish" tushunchalarini farqlamaydilar.

Har ikki holat uchun ham mimikadagi o'zgarishlar, harakatlarni bajarishdagi nuqsonlar, nutq talaffuzidagi buzilishlar xosdir. Ushbu mualliflar tomonidan keltirilgan vaziyatlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu yerda gap klassik tabiatga ega bo'lgan uzoq muddatli stresslar haqida emas, balki qisqa muddatli hissiy zo'riqish haqida boradi. Ular tomonidan stress tarkibiga kiruvchi hissiy zo'riqishlar paytida namoyon bo'ladigan xulq-atvor reaksiyalarining quyidagi tasnifi keltiriladi:

- impulsiv shakli – haddan ziyod qo'zg'aluvchanlik, tormozlanish faolligining pasayishi, xato va shoshilinch harakat;
- tormozlovchi shakli–asab tizimi zaxirasining pasayishi hisobiga himoyalovchi tormozlanishning kuchayishi;
- generalizatsiyalovchi shakli – kutilmagan harakatlar.

O'ngning doimo hissiy zo'riqishni vujudga keltirgan sabablarini tahlil qilish bilan bandligi, undan chiqish yo'llarini axtarish xotira ko'lamini toraytiradi, zarur materialni qayta esga tushirishni qiyinlashtiradi. Shuningdek, hissiy zo'riqishlar paytida ikkita yarim sharning o'zaro ta'siri o'zgarishi ham mumkin, ya'ni "emotsional" – o'ng yarim shar, " mantiqiy" – chap yarim shardan ustun bo'ladi.

Aqliy faoliyatning susayishi stressning vujudga kelishiga ta'sir ko'rsatgan vaziyatdan chiqish yo'llarini topishni qiyinlashtiradi. V.L. Marishuk va V.I. Yevdokimovlarning yozishicha, stress vaqtida aqliy jarayonlarga xos buzilishlar dominantaning fiziologik tushuncha ekanligidan dalolat beradi. Hissiy zo'riqish vaqtida salbiy induksiya qonuniga ko'ra dominant boshqa qo'zg'alish o'chog'ini o'chiradi [3]. Stressning intellektual faoliyatdagi belgilari:

- diqqat to'planishi qiyinlashadi, tez chalg'iydi, ko'lami torayadi;

– tafakkur mantiqiylikning buzilishi, tarqoqligi, qaror qabul qilishning qiyinlashuvi, ijodiy imkoniyatlarning pasayishi ;

– xotira

– operativ xotiraning yomonlashuvi, qayta esga tushirishning qiyinlashishi.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz lozimki, har qanday faoliyat(o‘yin, ta‘lim va mehnat) davomida u yoki bu darajadagi zo‘riqishlar bo‘lishi mumkin. Masalan, hissiy zo‘riqishlar – stress (jiddiylik), bezovtalanish, qo‘rquv, hayajon, xavotirlik shaklida namoyon bo‘ladi. O‘quv faoliyatiga xos hissiy zo‘riqishlar obyektiv (tashqi) va subyektiv (ichki) omillar ta‘sirida yuzaga keladi. Talabalarning o‘quv faoliyatidagi hissiy zo‘riqishlar uning samaradorligiga ijobiy va salbiy ta‘sir etishi mumkin.

O‘quv faoliyatiga xos zo‘riqishlar barcha talabalar tomonidan bir xil jadallik va davomiylikda ko‘zdan kechirilmaydi. Hissiy zo‘riqishlar o‘quv faoliyati motivatsiyasi, qiziqishlar va talabalarning psixologik tayyorgarligiga ko‘ra namoyon bo‘ladi.

REFERENCES

1. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o‘qituvchisi psixologiya. T., 1998.
2. Sherbakov A.I. Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiyadan praktikum. Toshkent – 1991.
3. G‘oziev E. Psixologiya. T., – O‘qituvchi, 1994.
4. Krutetskiy V.A. Pedagogik psixologiya asoslari. T., – O‘qituvchi, 1976.

КАНТАТА ЖАНРИНИНГ ЎЗБЕК САНЪАТИДАГИ ЎРНИ

Фаррух Собиров

Ўзбекистон Давлат Консерваторияси қошидаги Ботир Зокиров номидаги

Миллий эстрада санъати институти

“Композиторлик ва аранжировка” кафедраси ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7993068>

Аннотация. Мақолада болалар мусиқа санъатининг тарихий илдизлари, кантата жанрининг ривожланиши ва Хоразм мақом санъати билан алоқадорлиги ҳақида фикр юритилган.

Калим сўзлар: кантата, мақом, ўзбек санъати, болалар мусиқа ва санъат ижрочилиги.

РОЛЬ ЖАНРА КАНТАТЫ В УЗБЕКСКОМ ИСКУССТВЕ

Аннотация. В статье рассматриваются исторические корни детского музыкального творчества, развитие жанра кантаты, его связь с хорезмским макамым искусством.

Ключевые слова: кантата, статус, узбекское искусство, детское музыкально-художественное исполнение.

THE ROLE OF THE CANTATA GENRE IN UZBEK ART

Abstract. The article discusses the historical roots of children's musical creativity, the development of the cantata genre, its connection with the Khorezm maqam art.

Key words: cantata, status, Uzbek art, children's musical and artistic performance.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгач, жамият ижтимоий ҳаётида муҳим ўзгаришлар рўй берди. Жумладан, миллий ҳамда умуминсоний кадриятларга асосланган, ҳуқуқий жамиятни барпо этиш мақсадида қатор ишлар амалга оширилмоқда. Чунончи, таълим-тарбия жараёни мазмунига миллий истиқлол мафқураси ғояларини сингдириш, ўқувчиларни миллий кадриятлар, анъаналар ва кўп асрлик мусиқий мерос воситасида эстетик тарбиялаш муаммоси алоҳида долзарблик касб этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Болалар мусиқа ва санъат мактабларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш ва уларнинг фаолиятини янада яхшилаш бўйича 2009–2014 йилларга мўлжалланган давлат дастурини тайёрлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармойиши мамлакатимизда ўсиб келаётган ёш авлоднинг маънавий олами ва маданий савиясини юксалтириш, ёшларимизнинг миллий ва жаҳон мусиқа маданиятнинг юксак намуналаридан кенг баҳраманд бўлиши учун зарур шарт-шароитлар яратиш ва шу асосда мусиқий таълимни янада ривожлантириш, бу борада кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш бўйича амалга ошириладиган вазифалар кўрсатилган. Ёш авлоднинг мусиқий истеъдоди ва маданиятини юксалтириш мақсадида мамлакатимизнинг ҳар бир шаҳар ва туманида мусиқа ва санъат мактабларининг фаолият кўрсатиши назарда тутилган.

Бундай имкониятларнинг яратилиши, биринчидан, болаларда куй-қўшиққа, санъатга муҳаббат уйғотиб, уларда чолғучилик, ижрочилик каби билим, кўникма ва малакаларни шакллантиради. Иккинчидан, мусиқа санъати асосида ўқувчи шахсининг маънавий, ахлоқий маданиятини, миллий ғурур ва ватанпарварлик тарбиясини амалга оширади. Ижодий маҳорат, нафосат ва бадиий дидни ўстиради, фикрлаш даражасини кенгайтиради. Учинчидан, мусиқа

санъати навқирон авлодимизнинг юксак маънавият руҳида камол топишига кучли таъсир кўрсатади. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, мустақилликнинг биринчи йиллариданок мамлакатимизда мусиқа санъатини кенг ривожлантиришга алоҳида аҳамият берилди. Айниқса, мумтоз мусиқий меросимизни асраб-авайлаш ва ўрганиш, уни ёш авлодларга безавол етказиш давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Бунинг натижасида нуфузли халқаро мусиқа анжуманлари, «Шарқ тароналари» мунтазам равишда ўтказиб келинмоқда.

Шу жиҳатдан ҳам бугунги кунда Хоразм мумтоз мусиқаси асосида ўқувчиларни эстетик тарбиялаш усуллари, воситаларини, эстетик тарбиянинг педагогик-психологик имкониятларини очиш зарурияти алоҳида долзарблик касб этмоқда. Чунки мусиқа таълимининг ушбу йўналиши ўқувчиларда халқ оғзаки ижодиётининг касбий, профессионал жанрига оид назарий ва амалий билимларни, бадиий-мусиқий, эстетик тафаккурни шакллантиришда, маънавий-ахлоқий тарбиялашда долзарб муаммолардан ҳисобланади. Фуқаролик жамиятини таркиб топтириш, энг аввало, мазкур жамиятда яшаётган кишиларнинг маънавий-ахлоқий жиҳатдан етуқлиги ва юксак даражадаги ақлий салоҳиятига боғлиқ.

Ўқувчиларни инсонпарварлик, Ватанга муҳаббат, билим ва маърифатга интилиш руҳида тарбиялаш, урф-одатлар, анъаналарни кадрлашга ундовчи омил бўлиб, улар мусиқа таълимини замонавий талаблар асосида ташкил қилиш ва шу билан биргаликда ўқувчиларни эстетик тарбиялашни тақозо қилади.

Қайд этилган муаммоларни тадқиқ қилишда қуйидагиларни алоҳида ҳисобга олиш керак.

Аввало, мусиқа таълимининг самарадорлигини оширишга эҳтиёж туғилмоқда. Қолаверса, мусиқа таълими орқали ўқувчиларни эстетик тарбиялаш усуллари, воситаларини асослаш, эстетик тарбиянинг педагогик-психологик имкониятларини очиш зарурияти пайдо бўлмоқда.

Ўзбек халқ мусиқаси, жумладан Хоразм мусиқа санъати ҳар бир шахснинг маънавий камолотини шакллантиришда, интеллектуал салоҳиятини ривожлантиришда, қалб ва виждонини барқарорлаштиришда, эзгу орзу ниятларини амалга оширишда, баркамол инсонни вояга етказишда муҳим аҳамият касб этиши билан бирга ўзининг тили, оҳанги, урф-одатлари, кадриятларини тараннум этади. Хоразм мақомлари мазмунида эзгулик ғояларига ҳурмат-эҳтиром, соғлом турмуш тарзи, меҳр-оқибат, ўз ери, тарихи, маданияти билан мағрурланиш, мустаҳкам имон-эътиқод, кучли орият, пок виждон, ҳалол меҳнат, яхшилик, садоқатли бўлиш каби инсоний фазилатларнинг маъно-моҳияти ифодаланган. Демак, Хоразм мақомлари ўзбек мусиқа маънавиятининг ажралмас қисми сифатида жамият маънавиятини юксалтиришда ўқувчиларни эстетик тарбиялашда муҳим ўрин тутади.

Ёшларнинг маънавий соғломлик даражаси, жисмоний етуқлиги, жамият тараққиётида ғоят муҳимдир. Ушбу фикрлар Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Юсуф Хос Хожиб, Алишер Навоий ва бошқа мутафаккирлар асарларида алоҳида таъкидланади.

Бу йўналишда фалсафа, педагогика, тиббиёт, адабиёт, тарих, миллий истиқлол ғояси ва маънавият асослари, маданиятшунослик каби фанлар бўйича тадқиқотчи олимлар илмий ишлар олиб борганлар. Бинобарин, файласуф олимлардан И.Мўминов, Ж.Туленов, С.Шермухамедов, Э.Юсупов, З.Ғофуров, Х.Шайхова, М.Холматова, С.Отамуродов, М.Имомназаровларнинг асарларида инсон маънавиятини такомиллаштириш, комил

инсонни шакллантириш ва тарбиялаш масалалари илмий-назарий жиҳатдан ёритиб берилган. Айниқса, таълим-тарбияни амалга ошириш, хусусан, ёш авлодга Шарқона миллий урф-одатларни сингдириш, уларни эстетик тарбиялаш муаммолари бир қатор педагог олимлар томонидан ўрганилган. Жумладан, И.Киргизов, Р.Маматкулов, И.Нисанов, Ф.Халилов ва бошқа кўплаб педагог олимлар мусиқа дарсларида ўқувчи-ёшларга ахлоқий-эстетик тарбия бериш муаммолари юзасидан изланишлар олиб боришган.

O'QUV JARAYONINI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISHNI METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Toshpulatova Mohira G'ulom qizi

Guliston davlat pedagogika instituti 1- kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7993126>

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quv jarayonini samaradorligini oshirishda didaktik o'yinlardan foydalanishni metodikasini takomillashtirish, didaktik o'yinlarning asosiy turlari, o'quvchilar o'yin vaqtida qiziqish bilan harakat qilishi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: didaktika, nutq o'stirish, qobiliyat, usul, bolalar, o'yin, ta'lim-tarbiya, kompyuter, tafakkur, ijodiy qobiliyat.

IMPROVING THE METHODOLOGY OF USING DIDACTIC GAMES IN INCREASING THE EFFICIENCY OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. In this article, the improvement of the method of using didactic games in increasing the effectiveness of the educational process of the primary class, the main types of didactic games, and the fact that students act with interest during the game are discussed.

Key words: didactics, speech development, ability, method, children, game, education, computer, thinking, creative ability.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

Аннотация. В данной статье рассматриваются усовершенствование методики использования дидактических игр в повышении эффективности учебного процесса начального класса, основные виды дидактических игр, а также то, что учащиеся проявляют интерес во время игры.

Ключевые слова: дидактика, развитие речи, умение, метод, дети, игра, обучение, компьютер, мышление, творческие способности.

Ta'lim o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo'lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma'lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darslarda o'qituvchi o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini mashg'ulotlar vositasida o'quvchilarga yetkazadi, o'quvchilar esa uni o'zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladi. O'rganish jarayonida o'quvchilar o'zlashtirishning turli ko'rinishlaridan foydalanishadi, ya'ni o'zlashtirilayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o'ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning dars paytidagi hamkorligi, o'quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta'lim va tarbiya masalalari hal etiladi. Shu maqsadda biz siz bilan ta'lim jarayonini oshirishda diaktik o'yinlarning o'rni haqida suhbatlashim o'tmoqchimiz.

Didaktik o'yinlar texnologiyalari o'quvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. Ular o'quvchi shaxsidagi ijodiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqarish va rivojlantirishning amaliy yechimlarini aniqlash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega.

Didaktik o'yinlarning asosiy turlari:

Intelektual (aqliy), **harakatli** hamda **aralash** o‘yinlardan iborat. Bu o‘yinlar ishtirokchilarda aqliy, jismoniy ahloqiy, psixologik, estetik, badiiy, tadbirkorlik, mehnat va boshqa ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ta’lim – tarbiya jarayonida asosan o‘quvchilarda ta’lim olish motivlarini, ularning turli yo‘nalishdagi qobiliyat va qiziqishlarini oshiradigan, biror kasbga moyilliklarini ko‘rsatadigan didaktik o‘yinlardan foydalaniladi.

Didaktik o‘yinlar intellektual metodlarning tarkibiy qismlaridan biri sifatida o‘quvchini ichki imkoniyatlarini ishga tushirishga, o‘ylashga, erkin fikr yuritishga, muloqotga, ijodkorlikka yetaklaydi. Ayniqsa unda atrof – muhit, hayotga bo‘lgan qiziqish ortadi, uchragan qiyinchilik, to‘siqlarni qanday yengish va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Didaktik o‘yinlar nazariy, amaliy jismoniy, roli, ishchanlik va boshqa yo‘nalishlar bo‘yicha, turlari bo‘yicha ajratiladi. Didaktik o‘yinlar o‘quvchilarda tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, tadqiq qilish, hisoblash, o‘lchash, yasash, sinash, kuzatish, solishtirish xulosa chiqarish, mustaqil qaror qabul qilish, guruh yoki jamoa tarkibida ishlash, ahloq odob o‘rgatish, yangi bilimlar o‘rgatish va boshqa faoliyat turlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan o‘yinlarga ajratiladi.

Didaktik o‘yinlardan amalda foydalanish orqali boshqa usullar yordamida erishish qiyin bo‘lgan ta’lim –tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish ko‘zda tutiladi. Turli o‘quv fanlariga oid didaktik o‘yinlar mavjud bo‘lib, ular shu fanlarni sifatli o‘rgatish maqsadlariga xizmat qiladi.

Umumiy o‘yinlar nazariyasiga, mavjud barcha o‘yin turlarini tasniflashda ularni funksional, mavzuli konstruktiv, didaktik, sport va harbiy o‘yinlariga ajratiladi. Bularning orasida ta’lim-tarbiya vazifalarini amalga oshirish imkoniyatini berishi bilan alohida o‘ringa ega. O‘yinlar kichik yoshdagi o‘quvchilarni asosiy faoliyat shakli hisoblanadi. Bu esa pedagog va psixolog olimlar tomonidan shu yosh davridagi o‘yinlarning ta’lim-tarbiyaviy ahamiyatini o‘rganish va yanada oshirish bo‘yicha izlanishlar olib borilishiga sabab bo‘ldi. Boshlang‘ich sinf darslarida bolalarni darsga qiziqitirishimiz uchun turli ta’limiy o‘yinlardan foydalansak maqsadga muvofiq bo‘ladi. Chunki bola o‘yin orqali fanga qiziqib boradi va shu fanni yaxshi o‘zlashtiradi. Yana darsda turli tarqatma vositalaridan ham foydalanish yaxshi natijalarni beradi. Men o‘z darslarimda turli ta’limiy o‘yinlardan foydalanishga harakat qilaman. Misol tariqasida ko‘rsatib o‘tsam.

Hayvonlarning xilma xilligi				
				
				
Baliqlar, Qushlar, Sut emizuvchilar, Chuvalchanglar, Mollyuskalar, Qisqichbaqasimonlar, Uchub yuruvchilar, O‘rgimchaksimonlar, Suvda va quruqlikda yashovchilar, Sudralib yuruvchilar Hasharotlar, Tuxum qo‘yuvchilar				
Umurtqali hayvonlar				
Umurtqasiz hayvonlar				

Акту
Чтоб
пове

Ushbu tarqatmali ta'limiy o'yinda bolalar qiziqib vazifalarni bajarishadi. Bunda umurtqali va umurtqasiz hayvonlarni topishadi va sinflarga ajratib o'z kataklariga joylashtirishadi. E'tobor berib ko'rsangiz berilgan javoblarda noto'g'ri bo'lgan javoblar ham bor.

O'quvchilar shu noto'g'ri javoblardan to'g'rilarni ajratib topishlari hamda berilgan katakchalargaularni yozishlari kerak. Kim kataklarni to'g'ri to'ldirib yozishsa shu guruh g'olib hisoblanadi. Ushbu ta'limiy o'yin texnologiyasi o'quvchi faoliyatini oshirishga va jadallashtirishga asoslangan. Ular o'quvchi shaxsidagi ijodiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqarish va rivojlantirishning amaliy yechimlarini aniqlash va amalga oshirishda katta katta yordam beradi.

Umuman olganda ta'limiy o'yinlar boshlang'ich sinflarda ta'limning samarali bo'lishiga, o'quvchilarning uquv-bilish faoliyatini muvoffaqiyatli boshqarishga, fanlardan nazariy bilimlarni oson egallashlariga, ulaning bilim olishga bo'lgan qiziqishlarini oshirib boradi. Har bir ta'limiy o'yinning o'ziga xos ko'ngilochar tomoni bor. Bir nechta o'quv fanlarining kognitiv elementlarini o'z ichiga olgan o'yinlar mavjud.

Didaktik o'yin qanchalik mohirona tuzilgan bo'lsa, didaktik maqsad shunchalik mohirona yashiringan bo'ladi. O'quvchi beixtiyor o'ynab, o'yinga kiritilgan bilimlar bilan ishlashni o'rganadi. Eng yaxshi didaktik o'yinlar o'z-o'zini o'rganish prinsipi asosida tuzilgan, va o'quvchini bilim va ko'nikmalarni egallashga yo'naltiradi.

O'yin nafaqat bola uchun zavq va quvonchdir, bu o'z-o'zidan juda muhimdir, uning yordami bilan biz uning e'tiborini, xotirasini, tafakkurini, tasavvurini rivojlantira olamiz. O'yin orqali bolaning yangi bilim, ko'nikmalarni egallashi, qobiliyatlarni rivojlantirishi mumkin.

Didaktik o'yinlar ta'limning ko'rgazmaliligini, o'qituvchining nutqini va bolalar harakatini o'z ichiga oladi, buning natijasida idrokda (ko'rish, eshitish, teri sezgisi belgilarida) birlik tug'iladi. Bu esa o'qituvchining aytganlarini bolalarning o'ylab olishiga va o'sha aytilganlarni ifodalab berishlariga, ya'ni didaktik o'yinlar qoidalarini o'quvchilarning o'zlari bajarishlariga imkon beradi. Didaktik o'yinlarning bu tarzda tuzilish xususiyatlari o'quvchilar faoliyatini tahlil qilish imkoniyatini beradi. Shuning uchun ham barcha bolalar o'yin vaqtida qiziqish bilan harakat qiladilar.

Shunday qilib, yuqoridagilardan quyidagi xulosalar chiqarishimiz mumkinki, boshlang'ich ta'limda didaktik o'yinlardan foydalanish o'quvchilarni mulqot qilish ko'nikma va malakalarini, o'zaro yordam ko'rsatish ko'nikmalarini rivojlantiradi, tafakkur doirasini kengaytiradi, nutq faoliyatini kengaytiradi va o'quvchilarning bilim saviyasini oshirishga xizmat qiladi deb o'ylayman.

REFERENCES

1. Atayeva N., Salayeva M., Hasanov S. Umumiy pedagogika. T., 2013 y.
2. Avliyaqulov N., Musaeva N. Pedagogik texnologiyalar. T., 2008 y.
3. Zunnunov A., Maxkamov U., Didaktika (Ta'lim nazariyasi). O.O'Yu uchun qo'llanma.T., Sharq, 2006y.
4. Karimova S.S. THE ROLE AND IMPORTANCE OF "NATURAL SCIENCES" IN THE DEVELOPMENT OF UNDERSTANDING OF NATURE IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS. <http://scientists.uz/uploads/202206/B-43.pdf>

5. Karimova, S. (2022). THE ROLE AND IMPORTANCE OF" NATURAL SCIENCES" IN THE DEVELOPMENT OF UNDERSTANDING OF NATURE IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS. *Science and innovation*, 1(B6), 214-218.
6. Karimova, Sevara. "CHARACTERISTICS OF NATURAL TEACHING METHODOLOGY." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and socialsciences* 1.11(2021):737-740. <https://cyberleninka.ru/article/n/characteristics-of-natural-teaching-methodology>.
7. Karimova Sevara "Didactic Features Of Development Of Nature Perception Skills Of Primary School Students" In volume 19, of *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching (EJLAT)* April 2023.

BANK TASHKILOTIDA XIZMATLARNI TAKOMILLASHTIRISH HAQIDA

Ibragimov Axliyor

Namangan Davlat Universiteti 2 - kurs magistrant

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7993178>

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtisodiyotda xizmatlar o'rishining asosiy omillarini ilmiy bilimlar, nomoddiy shakldagi to'plamlar, axborot texnologiyalari va tadbirkorlik faoliyati integratsiyasi kabi omillar tashkil etadi. Iqtisodiyotning ushbu sektori turli xil faoliyat turlarini o'z ichiga olib, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga yordam beradi. Ushbu faoliyatning yakuniy natijasi tayyor mahsulot emas, balki ko'rsatilgan xizmatlardir. Xizmatlar nafaqat korxonalariga, balki jismoniy shaxslar – yakuniy iste'molchilarga ham ko'rsatilishi mumkin.

Kalit so'zlar: narx konyunkturasi, chakana, ko'chmas mulk, xususiy tadbirkor, kredit.

ABOUT THE IMPROVEMENT OF SERVICES IN THE BANKING ORGANIZATION

Abstract. In this article, the main factors of the growth of services in the economy are such factors as the integration of scientific knowledge, intangible collections, information technologies and business activities. This sector of the economy includes various types of activities and helps to increase production efficiency. The end result of this activity is not the finished product, but the services rendered. Services can be provided not only to enterprises, but also to individuals - final consumers.

Key words: price situation, retail, real estate, private entrepreneur, credit.

О СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ОБСЛУЖИВАНИЯ В БАНКОВСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация. В данной статье основными факторами роста сферы услуг в экономике являются такие факторы, как интеграция научных знаний, нематериальных коллекций, информационных технологий и предпринимательской деятельности. Этот сектор экономики включает в себя различные виды деятельности и способствует повышению эффективности производства. Конечным результатом этой деятельности является не готовый продукт, а оказанные услуги. Услуги могут оказываться не только предприятиям, но и физическим лицам - конечным потребителям.

Ключевые слова: ценовая ситуация, розничная торговля, недвижимость, частный предприниматель, кредит.

Mamlakatimiz banklari kapitallashuv darajasining oshishi va ularning investitsiya jarayonlarida hamda iqtisodiy tuzilmaviy o'zgarishlarda ishtiroki yanada faollashgan davri. O'sha kezlarda mamlakat hukumati banklarning foyda (daromad) solig'idan ozod qilinishiga banklar faolligi oshuvining yana bir zahirasi sifatida qaradi. Boz ustiga, tasdiqlangan davlat dasturlariga muvofiq, tijorat banklarining mini-banklar tashkil etish bilan bog'liq xarajatlari ham soliq undirish bazasidan chiqarildi. Shu tariqa, asosiy e'tibor pul muomalasini mustahkamlash va milliy valyuta, uning ayirboshlash kursi barqarorligini oshirish bo'yicha aniq chora-tadbirlarni amalga oshirishga qaratildi. Bu esa fuqarolarda katta rag'bat uyg'otib, ularning banklarga nisbatan ishonchini yanada orttirdi. Aholining banklarda depozit hisob raqamlar ochishga kirishishi bilan bog'liq ijobiy holatlar ko'paydi. Banklarning depozit bazasi hajmi oshdi, bank xizmatlari bozori shakllana boshladi. E'tiborlisi, bank mahsulotlari qatoridan yangi xizmat turlari, masalan, lizing xizmatlari

joy ola boshladi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, mamlakatimizda chakana xizmatlar rivoji xalqaro bank va moliya kapitalini keng jalb qilgan holda qo'shma banklarning tashkil etilishiga ta'sir ko'rsatdi. Respublikamiz bank bozori 100 foizli xususiy kapital asosidagi yangi banklarning vujudga kelishi natijasida tubdan o'zgardi. Xususiy banklarning xizmatlar bozoridagi raqobatni kuchaytirib yuborgani mamlakat bank tizimi rivojida eng muhim bosqichlardan biri bo'ldi. Mamlakatimiz hukumati va Markaziy banki soliq imtiyozlari va kadrlarni tayyorlash jarayonida texnikaviy ko'mak taqdim etgan holda ularning rivojlanishini muntazam rag'batlantirib bormoqda. Ayni paytda xususiy banklar soni tijorat banklari umumiy sonining qariyb yarmini tashkil etadi. Respublikamizda xususiy banklar rivojlanishini izchil rag'batlantirish raqobatni kuchaytirishga, ko'rsatilayotgan bank xizmatlari sifatini yaxshilashga va moliyaviy resurslarning samarali taqsimotiga turtki berdi. Bu esa, o'z navbatida, xususiy tadbirkorlikni rag'batlantirish va rivojlantirish jarayonlariga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Bu davrda aholining bank tizimiga ishonchini mustahkamlash, banklarni respublikamizdagi yangilanishlarning moliyaviy tayanchiga aylantirish maqsadi qo'yildi. Uning muvaffaqiyati banklarning kelgusi rivojida dolzarb ahamiyat kasb etishi lozim edi. Korxonalarni aksiyadorlashtirish va ularning mulkchilik shaklini o'zgartirish jarayonlari jadallasdi. Banklar mamlakatimiz iqtisodiy taraqqiyotining yangi bosqichi talablaridan kelib chiqib, o'z rivojlanish kontseptsiyasiga rioya etgan holda strategiyasini takomillashtirib bordi. Ularning resurs bazasini kengaytirish va kapitallashuv darajasini oshi-rish o'z faoliyatini diversifikatsiyalash, yangi aksiyadorlarning mablag'larini jalb etish, IT-texnologiyalar asosida yangi bank mahsulotlari va instrumentlarini ishlab chiqish hisobiga amalga oshirildi. Valyuta bozorini liberallashtirishni davom ettirish va joriy xalqaro operatsiyalar bo'yicha so'm konvertatsiyasini ta'minlash uchun zarur shart-sharoit yaratish bilan bog'liq bo'lgan omillar ham banklar faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatdi.

2003 yilning 15 oktyabridan O'zbekiston Respublikasi Xalqaro Valyuta jamg'armasi Bitimining VIII moddasidagi majburiyatni qabul qildi. Natijada korxonalar joriy operatsiyalar bo'yicha konvertatsiyani amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bu masala yuzasidan O'zbekistonning tashqi mablag'larni jalb etmay, amalda o'z resurslariga tayanib maqsadga erishgani yuksak e'tirofga sazovor. Mazkur choralar milliy valyuta konvertatsiyasidan foydalangan mahalliy tadbirkorlar faoliyatini kengaytirishga yaqindan yordam berdi. Bu haqiqatan ham boy va sermahsul faoliyatning qiziqarli davri edi. Markaziy bankning valyuta siyosati inflyatsiya darajasini ushlab turish va milliy valyuta kursi keskin tebranishining oldini olish barobarida eksportni rag'batlantirish hamda valyuta resurslaridan samarali foydalanishga qaratilgan edi. O'zbekistonning asosiy eksport tovarlariga nisbatan dunyo bozorlarida qulay narx konyunkturasi, shuningdek, eksportga yo'naltirilgan valyuta siyosatining olib borilishi eksport va oltin-valyuta zaxiralari hajmining oshishiga imkon berdi.

Bank tizimini isloh qilishga qaratilgan ishlar davom ettirildi. Uning asosiy yo'nalishlari sifatida banklar boshqaruvida aksiyadorlarning rolini oshirish orqali korporativ boshqaruv tizimini mustahkamlash, banklar moliyaviy barqarorligini ularning aktivlari, jumladan, valyuta aktivlari sifatini yaxshilash evaziga kuchaytirish, bank ishini yanada takomillashtirish va banklar tomonidan ko'rsatiladigan xizmat turlarini tobora kengaytirish, tijorat banklarining investitsion jarayonlardagi rolini oshirish va mulkchilikning barcha shaklidagi tadbirkorlik tuzilmalarining

kredit resurslaridan (jumladan, xalqaro moliyaviy tashkilotlarning liniyalari bo'yicha ham) foydalanish mexanizmi takomillashtirilganini qayd etish joiz.

O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning banklardagi omonatlarini himoyalash kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni doirasida Fuqarolarning banklardagi omonatlarini kafolatlash fondi tashkil etildi. Davlat tijorat Xalq bankidan tashqari, respublikamiz hududida o'z faoliyatini olib boruvchi barcha banklar unga a'zo bo'ldi. Ishonchlilik, xizmat ko'rsatishning yuqori sifati, barcha mijozlar bilan o'zaro sheriklik munosabatlari O'zbekiston banklari faoliyatida asosiy prinsiplarga aylana bordi. Bank tizimi faoliyatining institutsional asoslari takomillashtirildi. Bank sektorini liberallashtirish va isloh qilishni ko'zda tutib qabul qilingan dasturiy hujjatlar uning samaradorligini oshirishni oldindan belgilab berdi. Mazkur hujjatlar zahirida bank faoliyatini liberallashtirish jarayonining tizimli va bosqichma-bosqichlik tamoyillari yotadi. Ushbu tamoyillarga amal qilish aholining mamlakat banklariga nisbatan ishonchini yanada mustahkamlash imkonini berdi. Bunday yondashuv, shubhasiz, barqaror va ishonchli bank tizimini tashkil qilish jarayonida ulkan yutuqdir.

Bank xizmatlarini modernizatsiyalash va soddalashtirish tizimi mamlakat moliyaviy xizmatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda axborot texnologiyalari, barcha sohalarda bo'lgani kabi, bank tizimiga ham keng joriy etilgan. Bank tizimida raqamli bankingni rivojlantirish iqtisodiy o'sishning asosiy masalalaridan biri ekanligi, ayniqsa butun dunyo bo'ylab hukm surayotgan koronavirus pandemiyasi davrida ham yaqqol yuzaga chiqdi. Prezidentimiz bank tizimiga to'xtalar ekan, "Afsuski, bank tizimi raqamli texnologiyalardan foydalanish, yangi bank mahsulotlari va dasturiy ta'minotni joriy etish bo'yicha zamonaviy talablardan ortda qolmoqda", deya ta'kidlagan. Bunda biz raqamli bank xizmatlarini ishlab chiqilishi kerak bo'lgan masala sifatida tan olishimiz zarur. Muhim masalalardan biri bu foydalanuvchilarning bank tizimiga ishonchini oshiradigan va qulay xizmatlarni taklif etadiga raqamli bank tizimini rivojlantirish hisoblanadi.

"Rivojlangan mamlakatlarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, electron banking operatsion xarajatlarni kamaytiradi va shuning uchun banklar uchun katta foyda keltiradi. Raqamli banking daromad olish uchun ko'proq imkoniyatlar yaratadi, chunki ular qo'shimcha foizsiz manbalardan daromad keltiradi. Qulay bo'lgan electron bank xizmatlari va mahsulotlarining joriy etilishi banklarga bo'lajak mijozlarni jalb qilish imkonini berdi va bu ularning bozordagi ulushini oshirish imkonini berdi".

"Raqamli bank — innovatsion bank texnologiyalaridan foydalangan holda (kassa xizmatini ko'rsatmasdan) bank xizmatlarini masofaviy ko'rsatuvchi bank yoki uning tarkibiy bo'linmasi. Raqamli banklar tomonidan bank xizmatlarini masofaviy ko'rsatish bankning ichki tartib qoidalariga asosan qonun hujjatlari talablarini inobatga olgan holda amalga oshiriladi".

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi qonuni, 1998. 24 dekabr.
2. O'zbekiston Respublikasining "Chet el investitsiyalari to'g'risida"gi qonuni, 1998. 30 aprel.
3. O'zbekiston Respublikasining "Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida"gi qonuni. 1998. 30 aprel.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 11 aprel "To'g'ridan- to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Iqtisodiyotni real sektori korxonalarini qo'llab-quvvatlash, ularning barqaror ishlashini ta'minlash va eksport salohiyatini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni, 2008 yil, 28 noyabr, PF- 4058-son.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Iqtisodiyotni real sektori korxonalarining moliyaviy barqarorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni 2008 yil, 18 noyabr, PF-4053-son.

FORMATION OF IDEOLOGICAL IMMUNITY IN YOUNG PEOPLE IS A FACTOR OF SECURITY AND STABILITY

Bayrieva A

s.i.d, docent

Seitnazarov Mansur

Master's student

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7993278>

Abstract. In today's interconnected world, stability in society is influenced by various factors, including ideological immunity and security. Ideological immunity refers to the resistance of individuals to change their core beliefs and ideas, while security encompasses measures implemented to protect individuals and institutions from external threats. This scientific article examines the dynamic relationship between ideological immunity and security, highlighting their mutual influence on societal stability. By analyzing the psychological and socio-political aspects of ideological immunity and security, this study aims to shed light on the complex interplay between these factors and their implications for maintaining stability in contemporary societies.

Key words: Ideological immunity, Resistance to change, Belief system, Cognitive dissonance, Confirmation bias, Identity protection, Psychological defense mechanism, Belief preservation.

ФОРМИРОВАНИЕ ИДЕОЛОГИЧЕСКОГО ИММУНИТЕТА У МОЛОДЕЖИ КАК ФАКТОР БЕЗОПАСНОСТИ И СТАБИЛЬНОСТИ

Аннотация. В современном взаимосвязанном мире на стабильность в обществе влияют различные факторы, в том числе идеологическая неприкосновенность и безопасность. Идеологический иммунитет относится к сопротивлению людей изменению их основных убеждений и идей, в то время как безопасность включает в себя меры, принимаемые для защиты людей и учреждений от внешних угроз. В данной научной статье исследуется динамическая взаимосвязь между идеологическим иммунитетом и безопасностью, подчеркивая их взаимное влияние на стабильность общества. Путем анализа психологических и социально-политических аспектов идеологического иммунитета и безопасности данное исследование направлено на то, чтобы пролить свет на сложное взаимодействие между этими факторами и их значение для поддержания стабильности в современных обществах.

Ключевые слова: Идеологический иммунитет, Сопротивление изменениям, Система убеждений, Когнитивный диссонанс, Предвзятость подтверждения, Защита идентичности, Психологический защитный механизм, Сохранение убеждений.

INTRODUCTION

In an interconnected and rapidly changing world, stability in societies has become a paramount concern. Understanding the factors that contribute to stability is crucial for fostering resilient and harmonious communities. This article aims to analyze the dynamic relationship between ideological immunity and security and explore their combined impact on societal stability. By examining their interplay, we can gain insights into how societies can navigate ideological diversity while ensuring the safety and well-being of their members.

MATERIALS AND DISCUSSION

Ideological immunity is, to put it another way, the potential of a person to be weak, against goals and expectations, harmful, indifference and indifference. [1.19]

Ideological immunity is a service that serves to protect the individual, the nation, the society from various harmful ideological influences system. In philosophical encyclopedic dictionary, it is said that it is necessary to educate a person who is spiritually perfect, strong in strength, and has perfect faith, and who can give energy to ideological initiatives of any kind. [2.225]

Ideological immunity refers to the resistance individuals exhibit when faced with conflicting or challenging ideas that threaten their core beliefs. It is influenced by cognitive processes, personal experiences, and socialization.

Psychological factors, such as cognitive dissonance, confirmation bias, and identity protection, play a significant role in shaping ideological immunity. These mechanisms act as a defense mechanism to protect one's worldview and preserve psychological well-being. Cognitive dissonance theory explains how individuals strive to maintain consistency between their beliefs, attitudes, and actions. When faced with contradictory information, individuals often experience discomfort and may resort to various strategies to alleviate this dissonance. Ideological immunity is not solely a psychological phenomenon but is also influenced by socio-political factors, including cultural norms, socialization processes, and political ideologies. These factors shape the extent to which individuals are willing to adapt their beliefs in the face of new information or alternative perspectives.

Security encompasses measures taken to protect individuals and communities from physical, psychological, and socio-political threats. It includes personal safety, national security, and the safeguarding of critical infrastructure and institutions. Security can be viewed from both individual and collective perspectives. Ensuring individual security involves protecting personal well-being, while collective security focuses on maintaining stability and order within society as a whole.

A secure environment fosters a sense of safety and psychological well-being, enabling individuals to engage in productive activities and contribute to societal development. Conversely, a lack of security can create fear, distrust, and social unrest, undermining stability. Security measures implemented by governments and institutions have significant societal implications. Striking a balance between security and individual freedoms is crucial to maintaining stability while respecting human rights and democratic principles.

National ideas played an important role in the emergence of ideological life and scientific experiments. If, when the ideology is felt, the response to the idea increases, without thinking about what needs to be done, without paying attention to the individual actions, then it can be considered that the ideological immunity has become a practical form. National ideological immunity is based on the deep knowledge of every boy or girl, the political meaning of impartiality in the press, political ideas, reforms, all issues, business and politics. [1.21]

Ideological immunity and security are interconnected, with each factor influencing and shaping the other. Security measures can impact individuals' ideological immunity by either reinforcing existing beliefs or challenging them, while ideological immunity can influence perceptions of security threats. Effective security measures can enhance societal stability by creating an environment conducive to open dialogue, critical thinking, and the exchange of ideas.

By promoting intellectual resilience, societies can navigate ideological diversity without compromising security.

Ignorance means not knowing. Today ignorance is watched in various forms. One of them was religious ignorance. People who have lost their religious faith are being deceived by the dry wishes of the representatives of various currents who pretend to be the enemies of Islam and, on the contrary, gain power. [1.22]

Instances of ideological change within a society can pose security challenges, particularly when accompanied by radical shifts in beliefs or the rise of extremist ideologies. Such changes can disrupt social order and stability, necessitating a careful balance between security measures and the promotion of peaceful ideological evolution.

Examining historical examples can provide insights into how ideological immunity and security have influenced societal stability. For instance, the ideological rigidity observed in totalitarian regimes often resulted in the suppression of dissent and the erosion of security within society.

Contemporary societies display a diverse range of ideological perspectives and varying levels of security. Analyzing case studies from different regions can reveal the intricate dynamics between ideological immunity, security measures, and societal stability in the present day. Cross-cultural perspectives offer valuable insights into the interplay between ideological immunity and security across different societies. By comparing and contrasting cultural norms, political ideologies, and security approaches, we can deepen our understanding of their impact on stability. Fostering an inclusive and secure society requires striking a delicate balance between respecting ideological diversity and implementing necessary security measures. Policies should encourage open dialogue, promote critical thinking, and provide avenues for peaceful resolution of ideological conflicts.

Investing in social cohesion initiatives can enhance societal stability by promoting understanding, empathy, and cooperation among individuals with diverse ideological backgrounds. Additionally, proactive measures aimed at mitigating potential security threats can help prevent ideological polarization and radicalization. Building resilience and adaptability within individuals and societies can contribute to long-term stability. Education systems that emphasize critical thinking, empathy, and open-mindedness can help individuals develop the skills necessary to navigate ideological diversity while maintaining a secure environment.

Ideological immunity refers to the resistance individuals exhibit when confronted with ideas or information that challenge their existing beliefs, values, or ideologies. It is a psychological defense mechanism that helps individuals maintain consistency and coherence in their belief systems. When faced with contradictory or conflicting information, individuals may experience cognitive dissonance, which is a state of psychological discomfort that arises from holding inconsistent beliefs or values. Several psychological factors contribute to the development and maintenance of ideological immunity. One key factor is confirmation bias, which refers to the tendency of individuals to seek, interpret, and favor information that confirms their preexisting beliefs while disregarding or dismissing contradictory evidence. Confirmation bias acts as a cognitive filter, reinforcing existing beliefs and shielding individuals from potentially challenging or uncomfortable ideas. Identity protection is another psychological mechanism closely linked to ideological immunity. People often form strong attachments to their ideological beliefs as a way

to define their identity and establish a sense of belonging. Challenging these beliefs can be perceived as a personal threat, leading individuals to protect their identity by rejecting or dismissing alternative viewpoints.

As technology continues to advance, new challenges and opportunities arise in relation to ideological immunity and security. The impact of social media, artificial intelligence, and online echo chambers on ideological polarization and security must be closely examined to develop effective strategies for stability. Socio-political transformations, such as shifts in governance structures or ideological landscapes, can have significant implications for security and stability. Constant monitoring and adaptation of security paradigms are necessary to address evolving threats while preserving individual freedoms.

CONCLUSION

Understanding the intricate relationship between ideological immunity and security is essential for promoting stability in contemporary societies. By recognizing the mutual influence of these factors and implementing inclusive approaches that balance ideological diversity with effective security measures, societies can navigate ideological challenges while fostering resilience, adaptability, and social cohesion.

REFERENCES:

1. The dissertation by M.Seytnazarov, 2023, Nukus
2. Ideological landscape of the world. T.: Muharrir publishing house, 2017.-P.225
3. Sobirov M. National idea. T.: Spirituality, 2018, -P.84
4. Makhmudov I. Reform of consciousness and thinking. T.: Spirituality, 2020. -P.38
5. Musaev M. Uzbekistan's experience in preventing missionary work and proselytism. T.: Spirituality, 2019y.-P.3
6. Ганиева, М. ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АБДУРАУФА ФИТРАТА. СЪЗ САНЪАТИ ЖУРНАЛИ JOURNAL OF WORD ART ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 12

O‘ZBEK TILI ERGONIMLARINING STRUKTUR-SEMANTIK TASNIFI

Muyassar Saparniyazova

f.f.n., dots. TOSHDO‘TAU dotsenti

E-mail: saparniyazovamuyassar@navoiy-uni.uz

Тел: +998973438368

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7993367>

Annotatsiya. Ushbu maqola o‘zbek tilida ergonimlarning struktur xususiyatlari masalasiga bag‘ishlangan. Maqolada o‘zbek tilida mavjud nomlar tahlili asosida ergonimlarni modellashtirishning bir qator tendensiyalari, ergonim tarkibiy qismini hosil qiluvchi birliklar Toshkent shahri ergonimlarining lug‘at tarkibi tahlili misolida ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: ergonim, ergonimika, ergonim tarkibiy qismi, onomastik klassifikator, real va ramziy ergonimlar.

STRUCTURAL-SEMANTIC CLASSIFICATION OF ERGONYMS OF THE UZBEKI LANGUAGE

Abstract. This article is devoted to the issue of structural features of ergonyms in the Uzbek language. In the article, based on the analysis of names in the Uzbek language, a number of trends in the modeling of ergonyms, the units that make up the ergonim component, are shown on the example of the analysis of the dictionary composition of ergonyms of the city of Tashkent.

Key words: ergonim, ergonimics, ergonim component, onomastic classifier, real and symbolic ergonyms.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ЭРГОНИМОВ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. Данная статья посвящена вопросу о структурных особенностях эргонимов в узбекском языке. В статье на основе анализа имен в узбекском языке на примере анализа словарного состава эргонимов узбекского языка показан ряд тенденций в моделировании эргонимов, единиц, составляющих эргонимический компонент. город Ташкент.

Ключевые слова: эргоним, эргонимика, эргонимический компонент, ономастический классификатор, действительные и символические эргонимы.

Jahon tilshunosligida onomastikaning alohida tarmog‘i sifatida ergonimika masalalari tadqiqiga e‘tibor XX asr oxirlaridan boshlab jahon iqtisodiyoti va xalqaro munosabatlarning rivojlanishi, davlatlararo tijoriy aloqalarning ortishi natijasida yanada faollashdi. Ma‘lumki, ergonimlar jamiyat hayotining turli sohalarida (siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ma‘naviy) faoliyat yurituvchi korxonalar, tashkilot, firmalar, korporatsiyalar, ta‘lim muassasalari, sport jamiyatlari, savdo, ishlab chiqarish, maishiy xizmat ko‘rastirish obyektlari nomini anglatuvchi onomastik tizim birliklaridir. Ergonimlar inson ijodiy faoliyatining mahsuli sifatida nafaqat obyektning nomini, balki shu obyekt haqida ma‘lumot beruvchi birliklar ham sanaladi. Ergonimlarning bu kabi xususiyatlarini, shuningdek, jamiyatda tutgan o‘rnini belgilash, hosil qilinish usullari, milliy-madaniy xoslanishi, madaniy nutq me‘yorlari bilan bog‘lanishi masalasini tahlil qilish ularning mohiyatini to‘liq ochib berishda muhim ahamiyatga ega. Zero, biror bir obyektga nom berish shunchaki oddiy ish emas, nom hosil qilish o‘ta mas‘uliyatli vazifadir. Davlatimiz rahbari qayd etganidek, “...ijtimoiy obyektlarga nom berish – bu shunchaki shaxsiy yoki xususiy ish emas. Bu

barchamizning vatanparvarlik va ma'naviy saviyamizni yaqqol ko'rsatadigan o'ziga xos mezondir. (1) Shu jihatdan ham tildagi ergonimlarni sistem-struktur va antroposentrik aspektda kompleks o'rganish, til egalariga nom hosil qilish usullari, tamoyillari bo'yicha tavsiyalar berish nihoyatda muhim.

Ma'lumki, *ergonim* termini ilk marta N.V.Podolskayaning 1978-yilda chop etilgan "Rus onomastik terminlari lug'ati"da qayd etilgan.(2) Ergonimlarni ilmiy muammo sifatida tadqiq etish masalasi o'tgan asrning so'nggi choragidan boshlab rus tilshunosligida o'rtaga tashlandi. (3) XXI asr boshlariga kelib ergonimlarni struktur-semantik aspektda tadqiq etish boshlab berildi. Xususan, T.N.Aliyeva, I.V.Kryukova, A.M.Yemelyanova, Z.T.Tanayeva tadqiqotlarida ergonimlarning struktur-semantik, derivatsion xususiyatlari yoritildi, leksik-semantik tasnifi amalga oshirildi. (4) M.Y.Kryuchkova ergonimlarning orfografik xususiyatlarini tahlil qildi.(5) Keyingi yillarda amalga oshirilgan N.V.Shimkevich, E.A. Trifonova, N.V. Nosenko, M.G. Qurbonova tadqiqotlarida rus tilidagi ergonimlarning struktur-semantik, poetik, pragmatik hamda lingvokulturologik xususiyatlari ochib berildi.(6)

O'zbek tilshunosligida *ergonim* termini bilan nomlanib, maxsus o'rganilmagan bo'lsa-da, ayrim ishlarda o'zbek tilida nom yaratishning lingvistik-me'yoriy asoslari, ba'zi obyekt nomlarining lingvomadaniy xususiyatlari bo'yicha muayyan xulosalar berildi; respublikamizdagi tashkilot, korxonalar va muassasa nomlarining izohli-tavsiyaviy lug'ati yaratildi.(7) Shuningdek, o'zbek nomshunosligida onomastik birliklarning bibliografik ko'rsatkichi nashr qilindi.(8) Onomastik tizimning 40dan ortiq tarkibiy qismlari sanalgan ishlarda ham (9) ergonimika haqida deyarli ma'lumot berilmadi. Bu borada amalga oshirilgan ishlarni xolis baholab, shunday xulosa qilish mumkinki, bugungi kunda ergonimik birliklarni monografik aspektda o'rganish dolzarb masaladir.

Biz ushbu ishda ergonimlarning struktur xususiyatlari haqida to'xtalamiz. O'zbek tilida mavjud nomlar tahlili asosida ergonimlarni modellashtirishning bir qator tendensiyalarini kuzatdik. Ergonimlarning hosil bo'lishida o'zbek tilining fonetik, leksik va grammatik sathlari asos bo'ladi.

O'zbek tilida ergonimlar asosan til zaxirasida mavjud bo'lgan so'zlarni nom sifatida tanlash yoki ular ishtirokida birikma nomlarni hosil qilish, shuningdek, o'zga til birliklarini aynan qo'llash hamda ma'lum til birligiga o'zga til birligini biktirish orqali hosil qilinadi.

Toshkent shahri ergonimlarining lug'at tarkibini tahlil qilish natijasida ergonimlarning bir qator turlarini tasniflash mumkin bo'ldi:

- bir komponentli ergonimlar: "FAYZ", "HUVAYDO" (mebellar uyi);
- ikki komponentli ergonimlar: "QIBRAY NON", "QAQNUS MEDIA" (MCHJ);
- uch komponentli ergonimlar: "OSIYO SIFAT LYUKS", "NUR SUV BIZNES", "MASHHUR BARAKA TEXTIL" (MCHJ);
- to'rt komponentli ergonimlar: "HAKIM BOBO ZAR ZAMINI", "G'AFUR RUSTAM DOSTON BOG'LARI" (FX);
- so'z birikmasi shaklidagi ergonimlar: MO`JIZALAR DUNYOSI", "JAJI ALPOMISH" (MTT);
- gap shaklidagi ergonimlar: "AVTOMOBILDAN SAQLANING" (avtoxizmat), "AYOLNI IZLANG" (atir-upa do'koni).

Manbalarda ergonimlarni tasnif qilishning bir qator ko‘rinishlari uchraydi. A.V.Superanskaya ergonimlarni real va ramziy (simvolik) tarzda ikki guruhga ajratadi.(10) Real ergonimlar o‘zi atab qo‘ygan obyektning faoliyat turi yoki joylashishi haqida aniq ma’lumotlarni tashiydi: masalan, “O‘ZBEKISTON AVTOMOBIL TRANSPORTI AGENTLIGI”, ”XALQARO SHAXMAT AKADEMIYASI”, “KONSALTING MARKAZI”, “MILLIY OLIMPIYA QO‘MITASI”.(9) Bunday ergonimlar obyekt haqidagi real axborotga asoslanadi, unda obyekt jorlashgan hudud va faoliyat xarakteristikasi nomning asosiy komponentlarini tashkil etadi.

Ramziy (simvolik) ergonimlarda esa obyekt faoliyati jqsman ko‘rsatiladi, ularga ishora qiladi. Masalan, “MEBEL BIZNES SERVIS”, “SANOAT-QURILISH BANKI”, “NURONIY JAMG‘ARMASI” kabi.

I.V.Kryukova esa ergonimlarni ifoda xususiyatiga ko‘ra uch guruhga ajratadi: real (atoqli ot bo‘lmagan har qanday so‘z turkumi yoki birikmadan iborat ergonimlar: Volgograd davlat universiteti, O‘tkir zaharlanishni davolash Butunrossiya markazi); shartli (tashkilotning faoliyat xarakteri bilab bog‘liq denotatning bir qator belgilarini ko‘rsatuvchi: “Harbiy memoriallar xalqaro assotsiatsiyasi, “Sibir hamkorligi” hududlararo assotsiatsiyasi) hamda ramziy (denotatning xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lmagan, erkin xarakterdagi, yoki obyekt xususiyatini ma’noviy aloqadorlikdagi boshqa so‘z (onomastik metaforalar”) orqali ifodalovchi: “Axtuba” telekompaniyasi, “Erkin” kosmodromi).(11)

Ko‘rinadiki, ergonimlar faqat nomlovchi - onomastik qismdangina iborat birliklar emas, balki tashkilot turi, huquqiy maqomi kabi masalalar bilan birgalikda yaxlit qaralishi lozim. Ergonimlar tasnifini uning tarkibiy qismlari asosida ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, ergonimning to‘liq shakli tashkilot tipini ko‘rsatuvchi qism + nomdan iborat bo‘ladi. Bundan ko‘rinadiki, ergonim tarkibiy qismi tashkilot yoki korxonaning faoliyat turi, tashkiliy-huquqiy maqomi, ya’ni onomastik klassifikator, uni boshqa shu kabi uyushmalardan farqlovchi xususiy onomastik komponent (nom)dan tuziladi. Ergonimlar boshqa onomastik birliklardan farqli ravishda, mazkur qismlar uyg‘unligidagina ma’lum ma’noga ega bo‘ladi. Masalan: “HUVAYDO” MEBELLAR UYI KOMPANIYASI ergonimini tahlil qiladigan bo‘lsak, HUVAYDO - xususiy onomastik komponent (nom); MEBELLAR UYI - onomastik klassifikator; KOMPANIYASI – uning statusi, huquqiy maqomini ko‘rsatadi.

Ergonimik birlik tarkibidagi nomni aniqlashtirish vazifasini bajaruvchi lingvistik unsurlar onomastik klassifikator deyiladi. Ergonimlarning onomastik klassifikatori sifatida obyekt faoliyat turini ko‘rsatuvchi bank, turarjoy kompleksi, do‘kon, supermarket, savdo uyi, firma, kafe, restoran, stadion, kinoteatr, klub, teatr, park; tovar belgilari nomlari (avtomobil, sovutgich, konfet, kir yuvish vositasi va hk); gazeta, jurnal, ko‘rsatuv, kanal, festival, tanlov, bayram, aksiya kabi qismlarni ko‘rsatish mumkin.

Ergonimlarning huquqiy maqomini ko‘rsatuvchi til elementi sifatida kompaniya, XK (xususiy korxonasi), MCHJ (mas’uliyati cheklangan jamiyat), NTM (nodavlat ta’lim muassasasi), MTT (maktabgacha ta’lim muassasasi), OK (oilaviy korxonasi), XUJMSH (Xususiy uy-joy mulkdorlari shirkati), DUK (davlat unitar korxonasi), UK (unitar korxonasi), AJ (aksionerlik jamiyati), Qo‘shma korxonasi (QK), AB (advokatlik byurosi), FX (fermer xo‘jaligi) kabilarni ko‘rsatish mumkin. (12) “Firma nomida uning tashkiliy-huquqiy shakli ko‘rsatilishi kerak”ligi qonunchilik hujjatlarida ham ko‘rsatib o‘tilgan. (13) Demak, ergonimlar o‘ziga xos tarkibiy

tuzilishga ega onomastik birliklar bo‘lib, xususiy onomastik komponent (nom), onomastik klassifikator - tashkilot turi, huquqiy maqomi kabi ko‘rsatkichlar uyg‘unligidan iborat.

Ergonimlar leksik tarkibi, strukturasi hosil qiluvchi birliklar tizimini tahlil qilish ularni hosil qilishdagi zamonaviy tendensiyalar, lingvistik, me‘yoriy-huquqiy asoslari va hatto o‘zbek tili ergonimik manzarasining kelajakdagi holatini ham bashorat qilish imkonini beradi. Ergonimlarning funksional-semantik guruhlari, ergonimik ko‘lam va uning mavzuiy guruhlari kabi masalalar galdagi monografik tadqiqotlar uchun manba bo‘la oladi.

REFERENCES

1. Президент Шавкат Мирзиёевнинг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг ўттиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи // <https://xs.uz/uzkr/post/prezident-shavkat-mirziyoevning-ozbek-tiliga-davlat-tili-maqomi-berilganining-ottiz-jilligiga-bagishlangan-tantanali-marosimdagi-nutqi>
2. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – Москва: Наука, 1988.
3. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. Москва, 1985; Прокуровская Н. А. Город в зеркале своего языка (на яз. Материале г. Ижевска) / Н. А. Прокуровская – Ижевск : Изд-во Удмурт. ун-та, 1996; Голомидова М. В. Искусственная номинация в русской ономастике : автореф. дис. докт. фил. Наук / М. В. Голомидова – Екатеринбург, 1998; Романова Т. П. Проблемы современной эргонимии / Т. П. Романова // Вестник самарского государственного университета – 1998 – № 1 (7). – С. 82–90.
4. Алиева Т. Н. Аббревиатурные неологизмы современного русского языка конца 90-х годов XX–XXI веков: семантико-деривационный аспект: Автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. – Спб., 2003; Крюкова И. В. Рекламное имя: от изобретения до прецедентов: Дисс. ... д-ра филол. наук. – Волгоград, 2004; Емельянова А. М. Эргонимы в лингвистическом ландшафте полиэтничного города (на примереназваний деловых, коммерческих, культурных, спортивных объектов г. Уфы): Дисс. ... канд. филол. наук. – Уфа, 2007; Танаева З. Т. Аббревиатурные эргонимы г. Махачкалы как многоуровневая система: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Махачкала, 2012.
5. Крюкова М. Я. Многокомпонентные эргонимы в аспекте орфографии: проблема совершенствования нормы правописания: Дисс. ... канд. филол. наук. - Волгоград, 2003.
6. Шимкевич Н. В. Русская коммерческая эргонимия: прагматический и лингвокультурологический аспекты: Автореф. дисс. ... канд филол. наук. – Екатеринбург, 2002; Трифонова Е. А. Названия деловых объектов: семантика, прагматика, поэтика: на материале русских и английских эргонимов: Дисс. ... канд. филол. наук. – Волгоград, 2006; Носенко Н. В. Названия городских объектов Новосибирска: структурно-семантический и коммуникативно-прагматический аспекты: Дисс. ... канд. филол. наук. – Новосибирск, 2007; Курбанова М. Г. Эргонимы современного русского

- языка: семантика и прагматика: Дисс. ... канд. филол. наук. –Волгоград, 2015; ва бошқалар.
7. Saparniyazova M., O‘rozov J. O‘zbek tilida nom yaratishning lingvomadaniy xususiyatlari. – Toshkent: Ishonchli hamkor, 2021; Xudoyberganova D. Tashkilot, korxon va muassasa nomlarining izohli-tavsiyaviy lug‘ati. – Toshkent: Ishonchli hamkor, 2021; Lutfullayeva D., Saparniyazova M., Davlatova R. O‘zbek tilida nom yaratishning lingvistik-me‘yoriy asoslari. – Toshkent: Malik Print CO, 2022.
  8. Begmatov E., Uluqov N. O‘zbek onomastikasi (bibliografik ko‘rsatkich). – Namangan, 2008.
  9. Авлакулов Я. Ўзбек тили ономастик бирликларининг лингвистик тадқиқи: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. –Тошкент, 2012.
  10. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – Москва: Наука, 1973. – С.195.
  11. Крюкова И.В. Рекламное имя: от изобретения до прецедентности. Дисс. ... д. филол. н. – Волгоград: Перемена, 2004. – С. 73.
  12. Saparniyazova M., Ahmedova N. Hududiy nomlar ko‘rsatkichi (toshkent shahar Chilonzor va Shayxontohur tumanlari). – Toshkent:Malik-Print CO, 2022. – В. 15-35.
  13. O‘z R “Firma nomlari to‘g‘risida”gi qonuni. <https://lex.uz/docs/-1055517>

MUNDARIJA/ TABLE OF CONTENTS/ СОДЕРЖАНИЕ

1.	SIGIRLARNI SUTDAN CHIQRARISH USULLARI VA TEXNIKASI Qo'ziboyeva O'g'ilbu Imomaliyevna Sobirova Iroda Xalilla qizi	5
2.	UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA PYTHON DASTURINI O'QITISH Kozimjon Xusanov Yusubjon o'g'li	8
3.	TIBBIY FIZIKA VA KIMYO FANLARINI O'QITISHDA VIRTUAL KIMYO LABORATORIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI Uraqov Shokir Ulashovich Qo'ldoshev Ferizjon Zohid o'g'li	12
4.	МУАССАСАЛАРНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИНИ ТАРИХИЙ- ҲУҚУҚИЙ ЖИХАТЛАРИ Сағатова Муборак	17
5.	O'TKIR HOSHI MOV ASARLARIDA BIR SEMALI VA KO'P SEMALI SO'ZLARINING LUG'AVIY, SEMANTIK VALENTLIK ASOSIDA BIRIKISH USULLARINING LINGVISTIK TAHLILI Shermo'minova Mahliyo D.Ergasheva	22
6.	TO'G'AY MURODNING "OT KISHNAGAN OQSHOM" ASARIDAGI BARQAROR BIRIKMALARNING LINGVISTIK TAHLILI (FRAZELOGIZM VA MAQOLLAR MISOLIDA) Ergasheva Mahliyoxon Shavkatjon qizi Ergasheva Dilrabo	25
7.	FARTLEK USULINI QO'LLASH ORQALI O'RTA MASOFAGA YUGURUVCHILARNI INNOVATSION TEXNANOLOGIYA YORDAMIDA TAYYORLASH SAMARADORLIGINI OSHIRISH F.Ch.Ziyayev A. M.Sapayeva	28
8.	SO'Z TURKUMLARINING O'ZBEK TILSHUNOS OLIMLARI TOMONIDAN TURLICHA TASNIFI To'laganova Mehriniso Musurmonovna Iroda Xidirova	36
9.	ФОРМИРОВАНИЕ В ЯЗЫКОЗНАНИИ ТЕОРИИ СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ Мусаева Амина Караматовна	39
10.	ВЗАИМООТНОШЕНИЕ РФ И КНР (ИСТОРИЯ, СОВРЕМЕННОЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЕ, ЭКОНОМИКА, СОТРУДНИЧЕСТВО В ШОС) Бобониёзов Шамсиддин Ойбек ўғли	47
11.	ВЛИЯНИЕ РОССИИ В ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКИЙ РЕГИОН Батыров Улугбек Ниязова.Н.М.	50
12.	ОСНОВНЫЕ ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТРОЛОГИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК И ВОЗМОЖНОСТЕЙ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СТАНДАРТОВ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН Ф.А. Эргашев	56

	Курбонов.А.П	
13.	TOG‘AY MURODNING “OYDINDA YURGAN ODAMLAR” ASARIDAGI BARQAROR BIRIKMALARNING LINGVISTIK TAHLILI (FRAZEOLOGIZM VA MAQOLLAR MISOLIDA) Noryigitova Mohinur Qobilov Mirziyo	60
14.	YOSH FUTBOLCHILAR TEXNIK TAYYORGARLIGINING MUSOBAQA FAOLIYATIGA TA’SIRI O.R.Igamberdiyev Toshpulatov Abbos Saidmurodovich	63
15.	10-12 YOSHLI FUTBOLCHILARNING TEXNIK TAYYORGARLIGINI TADQIQ QILISH N.M.Yusupov Toshpulatov Abbos Saidmurodovich	67
16.	O‘QUV MASHG‘ULOT GURUHI FUTBOLCHILARINI TEZKORLIK SIFATINI TARBIYALASH O.R.Igamberdiyev Kenjayev Dilmurod Jo‘lli o‘g‘li	71
17.	BOSHLANG‘ICH O‘RGATISH – SPORT TEXNIKASINI SHAKLLANTIRISH BAZASI SIFATIDA N.M.Yusupov Toshpulatov Abbos Saidmurodovich	75
18.	BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QUVCHILARIDA TA’LIM-TARBIYA JARAYONINI SAMARASINI OSHIRISH HAQIDA MAQOLA Hojiboyeva Mohiraxon	80
19.	FUTBOL HAKAMLARINING JISMONIY TAYYORGARLIGINI OSHIRISH USULLARI Rixsiboyev Adxam Ibroxim o‘g‘li	83
20.	THE ROLE OF GENERAL FITNESS AT THE INITIAL STAGE TAEKWANDO TRAINING Gofurov Sherali Abdulfattoyev Abror	87
21.	РЕЗУЛЬТАТЫ И ПРЕИМУЩЕСТВА ПРОВЕДЕНИЯ ВПЕРВЫЕ В УЗБЕКИСТАНЕ МАММОГРАФИЧЕСКОГО СКРИНИНГА В БУХАРСКОЙ ОБЛАСТИ Рузиева Шахло Дурдикуловна	96
22.	VOYAGA YETMAGANLAR TOMONIDAN JINOYATLAR SODIR ETILISHINING AYRIM TOMONLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH MASALALARI Haydarov Zufar Olim o‘g‘li Abralova Feruza Farhod qizi	101
23.	AXBOROTLASHGAN JAMIYAT SHAKLLANISHINING O‘ZIGA XOS JHATLARI Berdibayev Aydos	106
24.	БОШЛАНГИЧ СИНИФИ О‘QUVЧИЛАРИДА БО‘ЛАНИШЛИ МАТН ЯРАТИШ КУЎНИКМАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ИЛМИЙ ЁНДАШИШ Олимжон Ешимбетов	111

25.	ОҒЗАКИ ВА ЁЗМА НУТҚНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА КЎЧМА МАЪНОЛИ СЎЗЛАР ВА ТАСВИРИЙ ИФОДАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ Олимжон Ешимбетов	116
26.	VIKAS SVARUPNING "XAROBADAN CHIQQAN MILLIONER" ASARIDA JAMIYAT HAYOTINING AKSI Davlatova Sevara Sayfullayev Xurshid	121
27.	O'TKIR HOSHIMOVNING "DUNYONING ISHLARI" ASARIDA KELTIRILGAN XUSUSIY O'XSHATISHLAR TAHLILI Xushvaqtova Maftuna O'tkirbek qizi Ergasheva Dilrabo	124
28.	BASICS OF THE TRAINING ACTIVITY OF A TAEKWONDO TRAINER IN A PRESCHOOL AND SECONDARY SCHOOL Gofurov Sherali Abdufattoyev Abror	16
29.	ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА ТАЛАБАЛАР КАСБИЙ СИФАТЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ДИДАКТИК ТАЪМИНОТИ Ибрагимова Шоира Косимовна	134
30.	INNOVASION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TALABALARNING KASBIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH – DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA Jonzoqova Sayyora Anvarovna	141
31.	ИНСОННИНГ ШАЪНИ ВА ҚАДР-ҚИММАТИ БАРЧА НЕЪМАТДАН УСТУН ЁХУД ОЛИЙ ҚАДРИЯТ: ИНСОН ШАЪНИ ВА ҚАДР-ҚИММАТИ - ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИДА МУҲИМ ИНСТИТУТ Алишер Пўлатов	148
32.	КЕРАМИКАЛЫҚ МАТЕРИАЛЛАРДЫҢ ТАБИИЙ ЖАҒДАЙДА УШИРАУИ ХӘМ ӨЛАРДЫҢ ТУРЛЕРИ Юсупов Алимжан	151
33.	EFFECTIVENESS OF PHYSICAL EDUCATION TOOLS IN PREVENTING OCCUPATIONAL DISEASES Gofurov Sherali Khoshimovich Khaidarov Nadir Mukhamadalievich	157
34.	APPLICATION OF HEALTHY GYMNASTIC EXERCISES TO ELDERLY PEOPLE Gofurov Sherali Khoshimovich Khaidarov Nadir Mukhamadalievich	165
35.	O'XSHATISH VOSITALARINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI (O'LMAS UMARBЕКOVNING "ODAM BO'LISH QIYIN" ASARI MISOLIDA) Karimova Xonzoda Ergasheva Dilrabo	172
36.	TERRORISM VA DINIY EKSTREMIZMGA QARSHI KURASHNING SAMARALI TIZIMINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI Ismatillayev Sulton Ilhom o'g'li	175

	Boymuradov Ismoil Ismatulla o'g'li	
37.	ROLE OF ACTUALIZING AGENT IN SPEECH Olimova (Sobirova) Bahoroy Orifjon kizi	179
38.	GOTIKA DAWIRINIŃ ARXITEKTURASI HÁM TARÍYXÍ Muxammedyar Alliyarov	182
39.	O'TKIR HOSHIMOVNING ASARLARIDA O'XSHATISH VOSITALARINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI Abdimo'minova Dildora Oybekovna Ergasheva Dilrabo	185
40.	"THE WAYS OF IMPROVING PUPILS' SPEAKING SKILLS IN ENGLISH CLASSES" Sobirov Azizjon Fahridin o'gli Yakkubayeva Shahzoda Masalbekovna	189
41.	САНЪАТШУНОСЛИК ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШ ОРҚАЛИ ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ИШЛАШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ Тажимуратова Шахноза Сагинбаевна	196
42.	ELEKTROLITIK DISSOTSIYALANISH NAZARIYASI Omonov Jahongir Rahmonqul o'g'li	204
43.	ТАЖРИБАДА ЎТКИР ВА СУРУНКАЛИ НУРЛАНИШ ТАЪСИРИДА ОШҚОЗОН ОСТИ БЕЗИДАГИ МОРФОЛОГИК ЎЗГАРИШЛАРНИ БАҲОЛАШ Султонова Лола Джахонкуловна	209
44.	TORCH-СИНДРОМ: КЛИНИЧЕСКАЯ ДИАГНОСТИКА И ЭТИОЛОГИЧЕСКАЯ ВЕРИФИКАЦИЯ Шукуров Бахтиёр Кодирович Ачилова Донохон Нутфуллаевна	218
45.	AUTOMATION SYSTEMS OF PRODUCTION PROCESSES Muxiyatdinov Jamalatdin Asamatdin uli	223
46.	O'TKIR HOSHIMOVNING "DAFTAR HOSHIYASIDAGI BITIKLAR" ASARIDA KELTIRILGAN XUSUSIY O'XSHATISHLAR TAHLILI. Abdunazarova Muqaddas Bahodir qizi Ergasheva Dilrabo	227
47.	PEDIATRIC ONCOLOGY: DIFFICULTIES IN DIAGNOSIS AND TREATMENT Адизов Исроил Шукурович	229
48.	TOG'AY MUROD "YULDUZLAR MANGU YONADI" QISSASIDA QO'LLANGAN DIALEKTIZMLAR Musurmonova Gulzoda Baxtiyor qizi	234
49.	BIR MA'NOLI VA KO'P MA'NOLI SO'ZLAR Xaydarova Mashhura Mansur qizi	237
50.	TURKIY LUG'ATLARDA KELTIRILGAN OZIQ-OVQAT NOMLARINING FONETIK-FONOLOGIK TAHLILI Xidirova Iroda Abdurahmonova Gulorom Rabbimqulova Go'zal	240

51.	XI-XIV ASRDAGI BA'ZI TURKIY LUG'STLARDA QO'LLANGAN NON VA NON MAHSULOTLARI NOMLARINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI. Xidirova Iroda Abdurahmonova Gulorom Yarasheva Mashhura	243
52.	XI-XX ASRLARDA YARATILGAN LUG'ATLARDA QO'LLANILGAN BA'ZI QARINDOSHLIK NOMLARINING FARQI Xidirova Iroda Abdushukurova Sevara Berdikobilova Dilbar	246
53.	INGLIZ VA RUS TILIDAGI MAQOLLARNING O'ZBEK TILIDAGI MUQOBILI BO'YICHA LINGVISTIK TAHLILI Ergasheva Dilrabo Allanazarovna Abdushukurova Sevara	249
54.	GAPNING LISONIY SINTAKTIK QOLIP VA UNING TIKLANISHI. SODDA GAPNING TARKIBIY QISMLARI Ergasheva Dilrabo Allanazarovna Abdushukurova Sevara	252
55.	O'TKIR HOSHIMOV ASARLARIDA XUSUSIY O'XSHATISHLARNING LINGVISTIK TAHLILI. ("DUNYONING ISHLARI" ASARI TALQINIDA) Ergasheva Dilrabo Choriyeva Laziza Anvar qizi	255
56.	O'SIMLIK VA UNGA OID NOMLARNING LEKSIK VA MORFOLOGIK TAHLILI Xidirova Iroda Boyqulova Sevara G'affarova Gulbahor	258
57.	AMALIY LEKSIKOGRAFIYA Xidirova Iroda Rabbimqulova Go'zal Abdurahmonova Gulorom	261
58.	ENDI ROHAT TATIMAS Kamol Hakimov	264
59.	ОБМЕН ВЕЩЕСТВ И ЭНЕРГИИ Камалова Лобарь Ягмуровна	267
60.	ФИЗИОЛОГИЯ — НАУКА О ПРОЦЕССАХ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ Раджабова Азизаханум Фармоновна	275
61.	BOLALARNING ICHKI QOBILIYATLARINI ANIQLASHDA MONTESSORI O'QITISH USULINING AVZALLIGI Qodirova Lobar Shovkat qizi	279
62.	XUDOYBERDI TO'XTABOYEV ASARLARIDA NOKONSTRUKTIV BIRLIKLARNING IFODALANISHI (KIRISH, KIRITMA, UNDALMA) Xongeldiyeva Sevara Shuxrat qizi	283

63.	AYOLLAR SALOMATLIGINI MUHOFAZASI DAVLAT DASTURLARIDA Radjabova Sabohat Bobirovna	285
64.	ABOUT IMPROVING THE MECHANISM OF WORK WITH LOW- ABSORBING READERS BASED ON THE TEXT AND ASSIGNMENTS STUDIED IN INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAMS Rizayeva Maftunaxon Abdumannob kizi	290
65.	“THE WAYS OF EXPANDING VOCABULARY IN LEARNING ENGLISH WITH KIDS” Xayitova Ma'muraxon Egamberdiyevna	293
66.	ABOUT IMPROVING THE MECHANISM OF WORK WITH LOW- ABSORBING READERS BASED ON THE TEXT AND ASSIGNMENTS STUDIED IN INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAMS Rizayeva Maftunaxon Abdumannob kizi	299
67.	TABIIY TOSH MATERIALLARI, JINS HOSIL QILUVCHI MA'DANLAR, TOG' JINSLARINING KLASSIFIKATSIYASI. O'tashov Baxtiyor O'rozboy o'g'li	303
68.	ZAMONAVIY BIOTEXNOLOGIYANING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI VA FANNI O'QITISH JARAYONLARINI TAKOMILLASHTIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O'RNI Xashimova.I Mahmudov.V	306
69.	URFON OTAJONNING “HUMOYUN QABUL” HIKOYASIDA AMIR TEMUR OBRAZI Guljahon Tursunpo'latova	312
70.	THE IMPORTANCE OF FLEXIBILITY IN PHYSICAL EDUCATION Nurmedov Nurmuhammed Axmet uli Baymuratova Ramila Allamurat qizi	316
71.	O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI SHAROITIDAGI USTUVOR ENDEMIK KASALLIKLAR VA ULARNI JADALLASHTIRUVCHI OMILLAR Bakirov B. Boboyev O.R. Abdullayev B. Nurullayev N.	321
72.	SURXONDARYO VA NAVOIY VILOYATLARI SHAROITLARIDAGI FITOTOKSIK HAMDA TEXNOGEN - EKOLOGIK OMILLARNING YIRIK VA MAYDA SHOXLII HAYVONLAR ORGANIZMIGA TA'SIRI VA UNGA QARSHI KURASH CHORALARI Bakirov B. Xayitov B. Abdullayev B.	326
73.	ASAR EMOTSIYASINI OSHIRISHDA O'XSHATISHLARNING O'RNI (ODIL YOQUBOVNING "BILLUR QANDILLAR" ASARI MISOLIDA) Rajabova Mo'jiza Ergasheva Dilrabo Allanazarova	331

74.	O'TKIR HOSHIMOVNING ASARLARIDA BIR SEMALI VA KO'P SEMALI LUG'AVIY SEMANTIK VALENTLIK O'RNIDA BIRIKISH USULLARINING LINGVISTIK TAHLILI. Sheraliyev Jamshid D.Ergasheva	334
75.	TOHIR MALIKNING "HAYOT QAYIG'I" TANLANGAN ASARLARIDA EGASI UMUMLASHGAN VA SHAXSI NOMA'LUM GAPLARNING LINGVISTIK TAHLILI Mahmudova Mohinur Yusufjonovna D.A.Ergasheva	337
76.	XUDOYBERDI TO'XTABOYEVNING ASARLARIDA NOKONSTRUKTIV BIRLIKLARNING IFODALANISHI Mahmudova Mohinur Yusufjonovna D.A.Ergasheva	339
77.	THE USE OF EDUCATIONAL AND FIELD TRAINING GROUNDS IN ENSURING PUBLIC SAFETY U.Boliev	341
78.	TEMURIYLAR DAVRI ALLOMALARINING PEDAGOGIK MEROSIDAN FOYDALANIB BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI MA'NAVIY-AXLOQIY FAZILATLARINI SHAKLLANGANLIK DARAJASINI OSHIRISH Mamatova Nilufar Mahmudovna	345
79.	ЎЎЗА ҚАТОРЛАРИ ТАСВИРЛАРИДА КЎК КЎСАКЛАР СОНИНИ АНИҚЛАШ АЛГОРИТМИ Абдазимов Анвар Даниярович Раджабов Собиржон Сатторович Усмонов Мухриддин Исомиддинович	349
80.	MURAKKAB QO'SHMA GAPLAR HAMDA ULARNING BOG'LANISH (TENGLANISH) YO'LI BILAN TUZILISHI Shopo'latova Gulhayo Shuhrat qizi	355
81.	TILSHUNOSLIKDA GENDERNING GRAMMATIK TAHLILI O'ZBEK, RUS, INGLIZ TILI HAMDA ARAB TILI MISOLIDA Safarova Zarnigor	360
82.	МАШИНА ДЕТАЛАРИ ФАНИ ВА ФАНЛАРАПО АЛОҚАЛАР Каримов Бахромали Тожиматович	368
83.	CHOLG'U IJROCHILIK TARIXI VA QASHQAR RUBOV IJROCHILIK AMALIYOTI Soyibov Tohir	375
84.	SEHRLI FORTEPIANO TOVUSHLARI Bekmurodova Gavhar Bahodir qizi	380
85.	FORTEPIANO CHOLG'USIDA TEXNIK MAHORATNI O'STIRISH Turaqulova Kamola Rustam qizi	384
86.	BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING IJODIY FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH Baltamuratova Aksingul Tulaganova Sevara Nurmuratova Iroda	389

	Sharovitdinova Maftuna	
87.	QADIMGI TURKIY TILDAGI AYRIM LUG'ATLARDA KASALLIK NOMLARINING LINGVISTIK TAHLILI G'afforova Zamira Eshnazar qizi Iroda Xidirova	394
88.	QADIMGI TURKIY LUG'ATLARDA QO'LLANILGAN KASALLIK NOMLARINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI Bozorova Aziza Shuhrat qizi Iroda Xidirova	398
89.	HAYVON NOMLARINING LEKSIK VA MORFOLOGIK TAHLILI Xidirova Iroda To'rayeva Nigina	401
90.	VII-XV ASRLARGA OID TURKIY YOZMA YODGORLIKLARDA UCHRAYDIGAN DEHQONCHILIKKA OID SO'ZLARINING LEKSIK- SEMANTIK, FONETIK TAHLILI Toshtemirova Lola Xidirova Iroda	404
91.	XUDOYBERDI TO'XTABOYEV ASARLARIDA QO'SHMA GAPLARINING TURLARI BO'YICHA TAHLILI ("SARIQ DEVNI MINIB" ASARI TALQINIDA) Ergasheva Dilrabo Qurbonova Iroda Bahrom qizi	407
92.	XI-XIV ASRDAGI BA'ZI TURKIY LUG'ATLARDA QO'LLANGAN HAYVON NOMLARINING SOLISHTIRILISHI Xidirova Iroda Qurbonova Iroda Bahrom qizi	410
93.	XI- XIX ASRLARDA YARATILGAN AYRIM LUG'ATLARDAGI UY- RO'ZG'OR BUYUMLARIGA OID SO'ZLARINING LEKSIK TAHLILI Jummayeva Nurshoda Gofforova Feruza Xidirova Iroda	413
94.	ЭКСПЕРТИЗА И АТРИБУЦИЯ ФАРФОР И ФАЯНСОВЫХ ИЗДЕЛИЙ Тулкунова Сабохат Ахмаджон кизи	416
95.	УНИКАЛЬНОСТЬ ТВОРЧЕСТВА МАРИНЫ ЦВЕТАЕВОЙ Некова Мохинур	420
96.	GOLSHTIN ZOTLI SIGIRLAR SUT MAHSULDORLIGINING TIRIK VAZNIGA BOG'LIQLIGI H.I.Nomozov M.Nortashyeva M.K.Narbayeva	424
97.	XALQARO BAHOLASH DASTURLARI, ULARNING AHAMIYATI Abdusamatov Alisher Sobirovich Aliyeva Fotima Zokir qizi	429
98.	MENGZIYO SAFAROVNING IJOD YO'LI Yaxshiboyev Hamro	432

99.	O'ZBEK NASRIDA TASAVVUF ALLOMALARI OBRAZINING BADIY TALQINLARI Almanov Ro'zimuhammad	435
100.	AHMAD YASSAVIY TARIQATI: ZIKR MASALASI VA ZOKIR MAQOMI Abdullayeva Nilufar Ibragim qizi	438
101.	ADABIYOT DARSLIKLARI TARIXIDAN Vohidova Nilufar Abdumalik qizi Murtazayev Babanazar Xurramovich	441
102.	JAHON ADABIYOTINING ILG'OR TAMOYILLARI O'ZBEK ADABIYOTIDA, XUSUSAN, HIKOYACHILIKDA NAMOYON BO'LISHI Qilicheva Nodira	445
103.	"BEPOYON OSMON" HIKOYASIDA SYUJET ELEMENTLARI Nosirova Setora Narzulla qizi Hafizova Feruza	448
104.	MAHALLIY BYUDJET DAROMADLARINI BARQARORLASHTIRISHDA SOLIQLARNING ROLINI OSHIRISH HAQIDA Turayeva Xusnobod Xolmurod qizi	451
105.	ONA TILI O'QITISH JARAYONIDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVGA ASOSLANGAN O'QUV TOPSHIRIQLARIDAN FOYDALANISH METODIKASI Bobojonova Muhayyo Alisherovna	455
106.	TABIAT HODISALARIGA MANSUB SO'Z VA BIRIKMALARNING LEKSIK, MORFOLOGIK TAHLILI Abdurahmonova Dilafro'z Xidirova Iroda	460
107.	ШОИР ШЕЪРИЯТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТИ М.Хамраева	464
108.	QADIMGI TURKIY LUG'ATLARDA OZIQ-OVQAT NOMLARINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI Xongeldiyeva Sevara Shuxrat qizi	467
109.	HAYVON NOMLARI VA UNGA OID SO'ZLARINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI Xidirova Iroda Choriyeva Laziza	470
110.	HOZIRGI O'ZBEK ADABIY TILIDA MURAKKAB SINTAKTIK BUTUNLIK TALQINI Amiriddinova Mohinur Ma'sidovna D.A.Ergasheva	473
111.	XI-XIV ASRDAGI BA'ZI TURKIY LUG'ATLARDA QO'LLANGAN KASB NOMLARINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI Amiriddinova Mohinur Xonmurotova Munisa Xidirova Iroda	475
112.	ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ИЖТИМОЙ ИДЕАЛ ВА РЕАЛИКНИНГ ЎЗГАРИШИ	478

	Сатторова Д.Ф. Абдуллаева Г.Ж.	
113.	ANALYSIS THE SUBSYSTEM OF LABIAL PHONEMES OF THE KARAKALPAK LANGUAGE Awezova Kamila	483
114.	O'ZBEKISTONDA INSON HUQUQLARI HIMOYASI SUD-HUQUQ TIZIMIDA Murodullayev Izzatulla	486
115.	C# DASTURLASH TILIDA DORIXONA TIZIMINI KOMPYUTERLASHTIRISH Ergashov Asliddin Otabek o'g'li Xakimov Shoyatbek	493
116.	THE ROLE OF THE NATIONAL IDEAL IN THE RENEWED UZBEKISTAN Sattorova D.F. Yuldashev Temur	511
117.	JAMIYAT VA TA'LIMDA INKLYUZIV TA'LIM HAQIDA TUSHUNCHALAR Aripova Dilbar Raxmonberdi qizi	515
118.	PROFESSIONAL YURIDIK TA'LIM MUASSASALARIDA O'QITISHNING KREDIT-MODUL TIZIMI BO'YICHA O'QUVCHILARNING MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISH Fayziyeva Dilnoza Abduraximovna Samadova Fotima	520
119.	ОБУЧЕНИЯ ИГРЫ НА ФОРТЕПИАНЕ ПРОИЗВЕДЕНИЕ КРУПНОЕ ФОРМЫ Петренко Наталья Викторовна	525
120.	PO'LAT ISHLAB CHIQRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR HAQIDA Kasimova Feruza Aliyevna Tursun Axmedov	529
121.	TEXNOLOGIYA DARSLARIDA INGLIZCHA KRASSVORDLARDAN FOYDALANISH Raximov Abdurauf Muhammadjon Raxmonqulov	533
122.	QUYOSH KOLLEKTORINI KONSTRUKSIYALASH, TADQIQ QILISH VA UNINNOVATSION USULDA O'QITISH Karimov Boxodir Xoshimovich Abdujalilov Farruxbek Po'latjon o'g'li	537
123.	INSONIYATNING TARAQQIYOTGA YO'LLAGAN ISHONCHI Ismoilov Adxam Baxodirovich	541
124.	O'SMIRLARDA DEVIANT XULQ-ATVOR SHAKLLANISH SABABLARI VA UNING OLDINI OLISH CHORA-TADBIRLARI Ergasheva Zebiniso Berkinovna	544
125.	ОИЛАНИНГ ДАВЛАТ МУХОФАЗАСИДАГИ ХУҚУҚИЙ КАФОЛАТИ Д.Р.Курбонов Рустамова Шахзода	548

126.	CREATION OF MOBILE APPLICATION OF BUSINESS DIRECTORY OF SERVICE FACILITIES IN NUKUS CITY Xakimov Jaqsibay	553
127.	BOLALARNI DO'STLIKGA TARBIYALASHDA XALQ PEDAGOGIKASINING O'RNI Ataniyazova Gulmira Kalabayevna	557
128.	BOLALARNI DO'STLIKGA TARBIYALASHDA XALQ PEDAGOGIKASINING O'RNI Ataniyazova Gulmira Kalabayevna	561
129.	XUDOYBERDI TO'XTABOYEV ASARLARIDA UNDALMANING IFODALANISHI Abduraxmonova Sarvara Abdurashid qizi Iroda Xidirova	564
130.	ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ МЕТОДИКИ И ЛЕКСИКИ ИЗУЧЕНИЯ ИСПАНСКОГО ЯЗЫКА Шабанова Севинч Джумалиевна	567
131.	VII-XVI ASRLAR ORALIG'IDA O'ZBEK LUG'ATCHILIGIDAGI TAFOVUTLAR TAHLILI Ziyodullayeva Marjona Normamatova Shohista	570
132.	LUG'ATLARDA KELITIRILGAN SUDRALIB YURUVCHILAR TAHLILI Xushvaqtova Maftuna O'tkirbek qizi Xidirova Iroda	574
133.	ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛАХ С УЗБЕКСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ Абдурашулов Исмоилжон Тожимамат огли	577
134.	LINGVISTIK KOMPETENSIYA – ONA TILI FANINING SIFAT-SAMARADORLIK GAROVI Sharipova Gulzina Ikrom qizi	581
135.	MOTIVATION AS A TOOL OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES Azimbayeva Ranohon Yuldashevna	583
136.	ZEB-U ZIYNAT BUYUMLARINING LUG'ATLARDAGI IFODASI ("DEVONU LUG'OTIT TURK" HAMDA "AT-TUHFAT" ASARLARI MISOLIDA) Nuriddinova Umida Xidirova Iroda	588
137.	TURLI DAVRLARDA INSON TANA A'ZOLARINING KELITIRILISHI Jumayeva Shahlo Shopo'latova Gulhayo Xidirova Iroda	592
138.	"DEVONU LUG'OTIT TURK" DAGI KIYIM-KECHAK OTLARINING QO'LLANILISHI VA NOMLARI Choriyeva Kamola Raxmanova Durdona Xidirova Iroda	595
139.	QANDLI DIABET – BU INSON SALOMATLIGI VA HAYOTIGA SALBIY TA'SIR KO'RSATADIGAN METOBOLIK BUZILISHDIR	599

	Atabayeva Ozoda Faxriddinovna	
140.	MERGANTEX KORXONASINING ELEKTR ENERGIYASI ISTE'MOLINI PROGNOZ QILISH Maxsum Bozorov	605
141.	INGLIZ VA O'ZBEK XALQ MAQOLLARIDA "AYOL" KONSEPTINING IFODASI Toshtemirova Muxlisa	613
142.	ОБЗОР НОВЫХ МЕТОДОВ И ПРИНЦИПОВ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ Камолова Г.Ж.	616
143.	XI-XV ASR QADIMGI TURKIY LUG'ATLARIDAGI OZIQ-OVQAT NOMLARINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI Abdimo'minova Dildora Oybekovna	621
144.	TURKIY LUG'ATLARDA QO'LLANGAN RANG NOMLARINING QIYOSIY TAHLILI Temirova Mahliyo Allamurodova Mavluda Iroda Xidirova	624
145.	BIOLOGIYA FANINI O'QITISHDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH Gulistan Dawekeeve	626
146.	TURKIY LUG'ATLARDA „OSMON VA UNGA OID NARSALAR“ LINGVISTIK TAHLILI Xidirova Iroda	630
147.	TURKIY LUG'ATLARDA QO'LLANILGAN KIYIMLIKLAR NOMLARINING QIYOSIY TAHLILI Safarova Fotima Maxramova Feruza Iroda Xidirova	633
148.	QADIMGI TURKIY TILDAGI LUGATLAR TARKIBIDA KELTIRILGAN O'SIMLIK NOMLARI Rajabova Mo'jiza Husan qizi Xidirova Iroda	636
149.	KOMPYUTER LINGVISTIKASIDA AVTOMATIK TARJIMA BO'YICHA OLIB BORILGAN IZLANISHLAR Sodatova Muxlisa Quدراتillo qizi Gulhayo Abdualimova	639
150.	MATNNI AVTOMATIK TAHLIL VA TAHRIR QILISH Jummayeva Sohiba Shokirovna Gulhayo Abdualimova	642
151.	TA'LIMNING KREDIT MODUL TIZIMIDA O'QUV JARAYONINI TASHKIL ETISH Mamatqulova Gulzoda Xolmurodovna	645
152.	CLASSIFICATION OF HONORIFICS IN ENGLISH Sodatova Nodira Quدراتillo qizi	649
153.	ABDULLAYEVA GULRUXNING "PSIXOLOGIK SOG'LOMLASHTIRISH" AKSIYASI DOIRASIDA "SOG'LOM	656

	BO'LISH-AJOYIB" "ERISHAMAN VA YUTAMAN" MAVZUSIDA TRENINGI HAQIDA Abdullayeva Gulrux	
154.	NAMUNALI O'QUVCHIM OQILOVA SOLIHA VA IQTIDROLI O'QUVCHILAR HAQIDA Karimjonova Gulnora Saipovna	660
155.	QISQA MASOFALARGA YUGURUVCHI SPORTCHILARNING MAXSUS JISMONIY TAYYORGARLIGI MODEL TAVSIYALARI G'.S.Xo'jamkeldiyev X.Abdug'aniyev	663
156.	NAVOIY LIRIKASIDA ZUHD OBRAZI Jandreyeva Matluba Mamarajab qizi	666
157.	QARAQALPAQ TILINDE EKOLOGIYALIQ TERMINLERDIN LEKSIKA-SEMANTIKALIQ USIL ARQALI JASALIVI Otebaeva Dilbar Ayapbergenovna	669
158.	ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR SHE'RIYATIDA AKS ETGAN DUNYOQARASH Sotvoldiyeva Nodirabegim	672
159.	QUSHLAR NOMLARI LUG'ATLARDAGI IFODASI ("DEVONU LUG'OTIT TURK" HAMDA "AT-TUHFAT" ASARLARI MISOLIDA) Sheraliyev Jamshid Dilrabo Ergasheva	675
160.	В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ КУЛЬТУРЕ РЕЧИ Минглиева Лола Равшановна Рискидинова Наргиза Абубакировна	679
161.	HOZIRGI O'ZBEKISTON SHAROITIDA SHAXSNI SHAKLLANTIRISHDA MA'NAVIYAT VA DINNING O'RNI Sattorov Turdiali Safarovich	682
162.	"МИЛЛИЙ ТИКЛАНИШДАН МИЛЛИЙ ЮКСАЛИШ САРИ" FOYASINI AMALIYETGA TADBIQ ETISHNING DOLZARB MASALALARI Хуррамова Гулмира Ахмат қизи	686
163.	FUQOROLIK TUSHUNCHASI VA FUQAROLIKKA EGA BO'LISH TARTIBI Beknazarov Jaloliddin Olimjon o'g'li	691
164.	BAZI XUSUSIY INTEGRAL TENGLAMALAR SISTEMASINI YECHISHDA FREDGOLM USULI Turdiyev Islomjon Alisherovich	695
165.	WAYS OF TEACHING COMPARATIVE DISCOURSE ANALYSIS TO UNIVERSITY STUDENTS Tilepbergenova Gawhar	699
166.	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJTIMOVIY INTELLEKTNI SHAKILLANTIRISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI Abduraxmonov Otabek Abdug'affor o'g'li	707
167.	TECHNOLOGY FOR TEACHING ELEMENTARY STUDENTS TO THINK CRITICALLY	710

	Tashibekova Munojat Xoshimovna	
168.	СПЕЦИФИКА РАЗВИТИЯ РАЗВЛЕКАТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА В США Усманова Азизахон Фазыловна Халимов Жавохир Давронбек угли	714
169.	SIMULTANEOUS INTERPRETING AS A SPECIAL INTERPRETER ACTIVITY. PROS AND CONS OF SIMULTANEOUS INTERPRETING Aimuratova Nilufar Tengel kizi	718
170.	«DOIRA» CHOLG'USINING PAYDO BO'LISHI VA XALQ CHOLG'ULARI Eminov Latif	722
171.	FORTEPIANO ANSAMBLI SINFIDA O'QUVCHLAR BILAN ISHLASH JARAYONIGA OID USLUBIY TAVSIYALAR To'raqulova Marjona Rustam qizi	725
172.	THE SIMPLEST AND MOST CONVENIENT METHODS OF DEFINING FUNCTIONS IN MATHEMATICS AND EXAMPLES OF GP IN THE FIELD OF VALUES Toshboyeva Saidaxon Rahmonberdiyevna Hojimamatova Hilola Umidjon qizi	730
173.	BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA NUTQIY KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH USULLARI Yo'ldasheva Dilshoda To'liqinova	738
174.	SINFDAN TASHQARI O'QISH DARSLARIDA O'QISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH Xolikova Dilobarxon Maxsitovna	750
175.	TOLERANTLIK SHAKLLANAYOTGAN SHAXS MODELINING TAVSIFI Raxmatjonov Shoxjahon Dilshodbek o'g'li	761
176.	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR DIQQATINI RIVOJLANTIRISH MASALASIDA OLIMLAR FIKRLARI Qurbonova Saida Miralimjanovna	765
177.	HAYDOVCHILARNING PSIXOLOGIK SALOMATLIGI VA UNING MEZONLARI Usmonov Rahimjon Rahmonali o'g'li	776
178.	QO'QON SHAHRIDAGI TARIXIY – MADANIY YODGORLIKLAR VA ULARNING HOLATI (1991–2020 YILLAR DAXMAI SHOHXON, MIYON HAZRAT MADRASASI, MODARIXON DAXMASI ME'MORIY YODGORLIKLAR MISOLIDA): SAQLASH, MUHOFAZA QILISH HAMDA ULARDAN FOYDALANISH MASALASI Kadirov Shoxruxbek Musajon o'g'li	789
179.	QO'QON SHAHRIDAGI TARIXIY – MADANIY YODGORLIKLAR VA ULARNING HOLATI (1991–2020 YILLAR ABDULXAKIM XALIFA MAQBARASI, AVRAT MASJIDI, ALIXON XOJI MADRASASI, XUDOYORXON O'RDASI, NORBO'TABEK MADRASASI ME'MORIY YODGORLIKLAR MISOLIDA): SAQLASH, MUHOFAZA QILISH HAMDA ULARDAN FOYDALANISH MASALASI Kadirov Shoxruxbek Musajon o'g'li	803

180.	FARG'ONA VILOYATIDA TARIXIY – MADANIY YODGORLIKLAR VA ULARNING HOLATI (1991–2020 YILLAR MARG'ILON SHAHRI MISOLIDA): SAQLASH, MUHOFAZA QILISH HAMDA ULARDAN FOYDALANISH MASALASI Kadirov Shoxruxbek Musajon o'g'li	818
181.	FURQAT IJODIDA AN'ANAVIYLIK VA O'ZIGA XOSLIK Habibullo Jo'rayev Nuriddinova Madinabonu	831
182.	TALABALARDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH Axmedbekova Mahpuza Siddiqova Feruzaxon Murotjonovna	843
183.	KICHIK YOSHDA GI O'QUVCHILARGA TIL O'QITISHDA KOMMUNIKATIV YONDASHUV Xolmatova Zulfiyaxon Tillavoldiyevna Madaminova Dilnozaxon Bohodirjon qizi	854
184.	ПЕДАГОГИК МУЛОҚОТНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ ВА ФУНКЦИЯЛАРИ Бобоева З.А Ахмедбекова М	864
185.	ХИТОЙ МАМЛАКАТЛАРИДА БОЛАЛАРДА МАНТИҚИЙ ТАФАККУРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ Хурсанова Зилола Мирзахолматовна Касимова Наргиза Вахобджановна	875
186.	MENTAL ARIFMETIKADA 5 GACHA BO'LGAN SONLARNI QO'SHISH VA AYIRISH. „KICHIK DO'ST“ FORMULASI (PARA) HAQIDA TUSHUNCHA Sharofutdinova Ra'noxon Muhtorov Toshpo'latjon	880
187.	БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ҚАРАТИЛГАН ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ Шарофутдинова Раънохон Абдужабборов Абдухалим	890
188.	БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТИНИ ПЕДАГОГИК ЗАРУРАТ СИФАТИДА Шарофутдинова Раънохон	897
189.	ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ Шарофутдинова Раънохон Абдуқодиров Бобомурод	904
190.	ТА'ЛИМДА ЕНТИЙОЈИ БО'LGAN IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR VA O'SMIRLARNING TA'LIM OLISHI Sharafutdinova Ra'noxon Shavkatovna Saminjonova Sohibaxon	911
191.	TURKIY LUG'ATLARDA KELTIRILGAN HAYVON NOMLARINI NOMLARINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI To'rayeva Muattar Xidirova Iroda	917

192.	ЗАИМСТВОВАННАЯ ЛЕКСИКА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ. Муродова Дилдора Арабовна	920
193.	ВОРИСЛИК ҲУҚУҚИГА ОИД НИЗОЛАРНИ СУДДА КЎРИШГА ТАЙЁРЛАШ ВА ҲАЛ ҚИЛИШ Искандаров Бекзоджон Махмудович	924
194.	OILAVIY KORXONANING FUQAROLIK HUQUQI MAQOMINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI Esonov Xumoyun Abdurashitovich	931
195.	KITOB INSONNING KOMILLIKKA YETISHISHI UCHUN TUTGAN O'RNI Achilova Mohira Hamidjon qizi	934
196.	O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI PROFESSIONAL TA'LIM TIZIMIDA KREDIT-MODUL TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI To'yev Bahodir Baxtiyorovich	937
197.	KONVEKTIV KO'CHISHGA EGA JARAYONLAR TAVSIFI Raximov Quvvatali Ortikovich Azizbek Samijonov Ismoiljon o'g'li	941
198.	AVTOMODEL YECHIM QURISH USULLARI TAVSIFI Raximov Quvvatali Ortikovich Azizbek Samijonov Ismoiljon o'g'li	950
199.	MARG'ILON SHAHRI TOPONIMLARINING LINGVISTIK TADQIQI Yulbarsova Adibaxon M. Mamajonov	959
200.	ARBA'INNAVISLIK AN'ANASINING VUJUDGA KELISHI VA UNING TURLARI Samatova Sabohat	964
201.	GENDER STATISTIKASINING MAMLAKAT HAYOTI UCHUN MUHIM MASALA Nazokatxon Otabek qizi	969
202.	AYOLLARNING SHAXSIY BUDJETINI YARATISH MASALASI USTUVOR MASALA Nazokatxon Otabek qizi	973
203.	РАЗВИТИЕ ТЕКСТИЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ И ХАРАКТЕРИСТИКА КЛАСТЕРИЗАЦИИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ Султанова Назокат Отабековна	977
204.	ЭПИСТОЛЯРНЫЙ ЖАНР В СОВРЕМЕННОЙ ТЕКСТОВОЙ КУЛЬТУРЕ Азизбек Баходир ўгли Собиров	980
205.	РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА «ДОМ» В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КАРТИНЕ МИРА Л. УЛИЦКОЙ Кобулбек Комилжон угли Хожимирзаев	983
206.	ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭПИСТОЛЯРИЯ Мамашарипов Козимжон Маъруфжон угли	988

207.	TARBIYAVIY ISHLARNI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA HARBIY PEDPGOGIKANING AXAMIYATI MAQSADI, VAZIFASI VA METODOLOGIK ASOSLARI Mustayev Ruslan Damirovich Atashboyev Javlon Inomjon o'g'li Koraboyev Sarvarbek Kahramon o'g'li	993
208.	O'ZBEKISTONDA MAHALLIY VA CHET-EL INVESTORLARI FAOLIYATINI YANADA RIVOJLANTIRISH MAQSADIDA YARATILGAN IMTIYOZLAR Qandimov Ilyos Qalandar o'g'li	997
209.	XALQARO HAMJAMIYAT UCHUN O'ZARO MANFAATLAR POYDEVORI HISOBLANGAN BIRLASHGAN MILLATLAR TASHKILOTI NIZOMINING MAZMUN-MOHİYATI Naimov Dostonbek Rustamovich	1001
210.	KASB-HUNAR KOLLEJLARI FAOLIYATLARINI TASHKIL ETILGANLIK HOLATLARINI MONITORING QILISH T.A.Xo'jakulov Y.D.Majidova	1006
211.	O'SMIRLARDA DESTRUKTIV AXBOROTLARGA NISBATAN MAFKURAVIY IMMUNITET SHAKLLANTIRISH Ikromova Sitara Akbarovna	1009
212.	JISMONIY MADANIYATNING SPORTCHILAR JISMONIY VA PSIXOLOGIK SALOMATLIGIDAGI O'RNI Raxmatjonov Shoxjahon Dilshodbek o'g'li	1015
213.	HAYDOVCHI PSIXOLOGIK SALOMATLIGINING YO'L HARAKAT XAVFSIZLIGIGA TA'SIRI Usmonov Rahim Raxmonovich	1019
214.	METHODOLOGY FOR TEACHING THE NOUN PHRASE CATEGORY: ENHANCING LANGUAGE LEARNING IN STUDENTS Yo'Ichiboyeva Lolaxon Qalandarovna	1025
215.	METHODS FOR GROWING SPEECH SKILLS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS Yo'Ichiboyeva Lolaxon Qalandarovna	1028
216.	KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISH CHORA TADBIRLARI Soxibov Salohiddin Anvar o'g'li	1031
217.	KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISH – DOLZARB VAZIFA Soxibov Salohiddin Anvar o'g'li	1037
218.	BOSHLANG'ICH SINFLARDA SO'ZNING MORFEMIK TARKIBINI O'RGANISH METODIKASI Gulnoza Rahimjonova	1042
219.	“SOG'INCH” KONSEPTINING BADIY MATNDA QO'LLANILISH O'RINLARI Raximjonova Gulnoza	1054
220.	KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI Xolmatova Saodat Yovqochdievna	1059
221.	INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA O'TIMLI VA O'TIMSIZ FE'LLARNING O'ZARO QIYOSIY TAHLILI Boboqulova Gulnora To'rayevna	1063

222.	SHOYIM BO'TAYEV HIKOYALARIDA O'ZIGA XOSLIK Soqiyeva Zarnigor Shokirovna	1070
223.	BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI INTELLEKTINI SHAKLLANTIRISH VA IQTIDORINI NAMOYON QILISHGA DOIR TEXNOLOGIYALAR Ibragimova Dildora Inomjonovna Mirzanazarova Gulhayo Murodjon qizi	1073
224.	BOSHLANG'ICH TA'LIMDA KASBIY PEDAGOGIKANI RIVOJLANTIRISH Isamitdinova Gulsevar Ulug'bek qizi Bo'riyeva Shohzoda Norqobil qizi	1077
225.	МАМЛАКАТ БАНК ВА МОЛИЯ ТИЗИМИГА КИБЕРТАХДИДЛАРНИНГ ТАЪСИРИ Зухра Маратдаевна Отакузиева Исроилов Жавохирбек Абдуғаффор ўғли	1080
226.	ЖАДИД АДАБИЁТИДА ТҮЙ МАВЗУСИ Келдиёров Илхом Норқобил ўғли Эргашова Моҳинур Шухратовна Махсуда Бердимуратова	1084
227.	ARUZ VAZNI IMKONIYATLARI VA CHO'LPON SHE'RIYATIDA ARUZ VAZNI Boboqulova Nafosat Qaxorovna	1089
228.	"SUHAYL VA GULDURSUN" DOSTONI MUNDARIJASIGA DOIR Mamatqulov Botir Murtazayev Babanazar Xurramovich	1093
229.	O'QUVCHI YOSHLAR MEDIASAVODXONLIGINI OSHIRISHNING ZARURIYATI Mahmudova Nodira Jamollidinovna	1098
230.	МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI AXLOQIY JIHATDAN TARBIYALASHDA O'YINLARNING ROLI Ko'makova Yayraxon Jaloliddin qizi	1106
231.	ЭШҚОБИЛ ШУКУР ШЕЪРИЯТИДА БАДИИЙ ИФОДА УСУЛИ Тоштемирова Лола Мақсуда Рахматовна	1110
232.	ATMOSFERA HAVOSINING IFLOSLOVCHI MODDALAR MIQDORINI SAMARQAND SHAHAR MISOLIDA O'RGANIB CHIQISH Normamatova Kamola Sherdil qizi	1113
233.	"BOLALIKNING SO'NGGI KUNI" HIKOYASIDA FOLKLOR CHIZGILARI Xakimova Farida Ilhom qizi Qozoqboy Yo'ldoshev	1119
234.	YIG'ISH ISH CHIZMALARI Adxamova Oltinoy Rafiqjon qizi Solijonova Muxtasarxon Jaxongir qizi	1125
235.	AKVARELDA ISHLASH TEXNOLOGIYASI VA USULLARI Adxamova Oltinoy Rafiqjon qizi	1129
236.	ONA TILI TA'LIMIDA LUG'AT BILAN ISHLASHNING AFZALLIKLARI	1133

	Sharipova Gulzina Ikrom qizi	
237.	INGLIZ TILI DARSLARIDA HAYVONOT OLAMINI O'RGATISH ISHLANMA – LOYIHASI Artikova Nargiz Shuxratovna Nurmatova Shahnoza Xasan qizi	1136
238.	BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH DARSLARIDA O'QUVCHILAR FAOLLIGINI OSHIRISH Rajabova Maxsuda Salimovna	1140
239.	SECOND LANGUAGE ACQUISITION AND THE ROLE OF DIDACTIC GAMES IN SLA Nosirova Dilnoza Rizoqulovna	1143
240.	ANALYZING THE PERFORMANCE AND DYNAMICS OF THE SALE OF PRODUCTS Jumabayeva Nurzada	1146
241.	TERMIZNING CHIG'ATOY ULUSI TARKIBIDAN MUSTAQILIKKA CHIQISH TARIXI HAQIDA Raimov Mamasoat Safar o'g'li	1150
242.	HOMILADOR AYOLLARDA JIGAR PATALOGIYASI VA UNING KLINIK KO'RINISHI Qutlimuratova Salima Masharibovna	1155
243.	OSHQOZON-ICHAK TIZIMI KASALLIKLARI, TABIIY DAVOLASH USULLARI VA UNING PROFILAKTIKASI Isakova Gulmira Kupashevna	1158
244.	TALABALARNI KOMPYUTER MODELLASHTIRISHGA O'RGATISHDA TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH Xurshid Aliqulovich Markayev	1161
245.	ЗАДАЧА ПОИСКА НА ГРАФАХ ПРИ НАЛИЧИИ ОГРАНИЧЕННОЙ ИНФОРМАЦИИ ОБ ИСКОМОЙ ТОЧКЕ Хусанбай Наржигитов Жамуратов Кенгаш Хабибулла Умаров Рустамжон Худайкулов	1166
246.	DARSLARNI TASHKIL QILISH SAMARADORLIKNI OSHIRISH Abduraximov Doniyor Baxodirovich Taniberdiyev Akbarjon Abdug'aniyevich Monasipova Renata Fidanovna Ismatillayev Avazbek	1171
247.	BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH JARAYONINI TASHKIL QILISH TIZIMI Hasanova Dilafro'zxon Tohir qizi	1176
248.	BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKILLANTIRISH Aymatova Aziza Baxtiyor qizi	1180
249.	BA'ZI XUSUSIY INTEGRAL TENGLAMALAR VA ULARNI YECHISH Djurayev Yuldosh Xurramovich	1185

250.	MUNAVVARQORI ABDURASHIDXONOV FAOLIYATIGA DOIR AYRIM CHIZGILAR Muhayyo Ro'zaliyeva N.Egamqulova	1189
251.	AFG'ON URUSHI TASVIRLANGAN BITIKLARDA URUSH VA TINCHLIK MUAMMOSINING TASVIRLANISHI ... (Abdurashid Nurmurodovning "Qon hidi" romani misolida) Sherbutayeva Maxsuda	1193
252.	NASRIY ASAR KOMPOZITSIYASIDA TASVIR IMKONIYATLARI Gulboyeva Feruza Mamatkarimovna	1200
253.	JISMONIY JARAYON FE'LLARINING SEMANTIKASI. (ABDULLA QODIRIY ROMANLARI ASOSIDA) Ergasheva Feruzaxon Abdusalim qizi R.Rasulov	1203
254.	SUG'URTA KOMPANIYASI EKSPERT MA'LUMOTLAR BAZASINI YARATISH VA UNDA FOYDALANISH Mansurov Sardorjon Murod o'g'li	1207
255.	БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИГА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МАКТАБ ВА ОИЛА ҲАМКОРЛИГИ Юсупова Зарифахон	1211
256.	INTERACTIVE TEACHING METHODS Mavlonova Shaxzoda	1217
257.	INFLUENCE OF NATURAL-CLIMATE FACTORS ON ROAD AND VEHICLE CONDITIONS Isakova Gulkhan Qiyas qizi	1223
258.	ИДЕИ ПОДХОДОВ ПРОЦЕССНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ В ДОСТИЖЕНИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЦЕЛЕЙ. Гулхумор Жамолдинова Камолова	1226
259.	МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI INTELLEKTUAL JIHATDAN RIVOJLANTIRISHDA MENTAL ARIFMETIKANING O'RNI Erbo'tayeva Dilfuza Farhod qizi	1230
260.	ПРОЦЕСС ИНТЕГРАЦИИ СИСТЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ Ташходжаева Дилбар Саидахмадовна	1233
261.	MONTESSORI EDUCATION IN PRESCHOOLERS. Madina Saidovna Sattorova Artikova Makhim Turaboy qizi	1237
262.	BENEFITS OF APPLYING GAMIFICATION APPROACH IN TEACHING ENGLISH TO YOUNG LEARNERS: READ ALONG (EDUCATIONAL APP) Fotima Abdusalomova Xayrullayevna Artikova Makhim Turaboy qizi	1242
263.	IRSIY JARAYON FE'LLARINING SEMANTIK MUNOSABATLARI (ABDULLA QODIRIY ROMANLARI ASOSIDA) Xoliqova Munojot Jo'rabekovna R.Rasulov	1247

264.	FUQAROLIK PROTSESSIDA YURIDIK AHAMIYATGA EGA BO'LGAN FAKTLARNI BELGILASHNING AHAMIYATI VA DOLZARBLIGI Ismoilov Toxirjon Ibragimovich	1251
265.	HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE FIELD OF PHILOLOGY Yuldosheva Zebo	1256
266.	YER MUNOSABATLARIGA OID NIZOLARNI SUDDA KO'RISHNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI Alimjanov Rustam Iridavlatovich	1258
267.	ZAMONAVIY O'ZBEKISTON RANGTASVIR RASSOMLARI ASARLARINI O'RGANISH ORQALI O'QUVCHILARNING IJODIY QOBILYATINI RIVOJLANTIRISH Adxamova Oltinoy Rafiqjon qizi	1262
268.	O'ZBEKISTON TASVIRIY SAN'ATI TARIXI XX ASR BOSHLARIDA O`RTA OSIYONING ROSSIYA TOMONIDAN BOSIB OLINISHI Adxamova Oltinoy Rafiqjon qizi	1267
269.	INNOVATSION IQTISODIY TARAQQIYOTNI TA'MINLASHNI BAHOLASH KO'RSATKICHLARI Erxanova M Ibodullayeva Malohat	1270
270.	APPLICATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN PROCESS RESEARCH AND DESIGN OF FLOW PARTS OF STEAM TURBINES R.K.Kenesbaev I.G.Kudenov R.V.Bardashev	1276
271.	GENETIK ROMANINING POETIK NUTQ MASALASI Toshpo'latov Zayniddin	1281
272.	O'QUVCHILARNI KASBGA YO'NALTIRISH HAQIDA Norqulova Sojida Bahriddinovna	1286
273.	O`SMIRLARNING XULQ-ATVORI BILAN ISHLASHNING PSIXOLOGIK JIHLTLARI Norqulova Shahnoza Bahriddinovna	1290
274.	БУХОРО ХАЛҚ СОВЕТ РЕСПУБЛИКАСИДА МАКТАБЛАРНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ Бобожонова Феруза Хаятовна Зоирова Маржона Мехриддин қизи	1294
275.	MUNCHOQTEPA ARXEOLOGIK KOMPLEKSI VA UNING TAVSIFI Abduvaliyeva Nozimaxon Abdushukur qizi	1299
276.	ANAFORALAR NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRUVCHI VOSITA SIFATIDA Berdimurodova Tursunoy O`ral qizi	1306
277.	TENGLAMA VA UNI O'RGATISH METODIKASI Rasulova Farida Farhodjon qizi Nabijonova Feruza Valijon qizi	1311
278.	THE ROLE OF LOCAL BUDGETS IN TAX POLICY Fayziev Farrux Abdullaxojaevich	1315
279.	"SHAH RISABZ STATE PEDAGOGICAL INSTITUTE" Haydarova Zarina Faxriddin qizi	1320

280.	HOW TO OVERCOME ATTACKS OF AGGRESSION? Khaydarova Sarvinoz Saydullayevna	1323
281.	THE RELATIONSHIP OF TEXT LANGUAGE TO LITERARY LANGUAGE Erkinova Maftuna Elmurod qizi	1326
282.	АРХИТЕКТУРНО-ПЛАНИРОВОЧНЫЕ ПРИНЦИПЫ РЕШЕНИЯ СЕЛЬСКОГО ЖИЛИЩА ДЛЯ БОЛЬШИХ МНОГОДЕТНЫХ И СЛОЖНО-СЕМЕЙНЫХ ОБРАЗОВАНИЙ Заиров Р.З. Нажмиева С.Р.	1293
283.	КОРПОРАТИВ НИЗОЛАРНИ ҲАЛ ЭТИШДА МОДДИЙ ҲУҚУҚ НОРМАЛАРИНИ ҚЎЛЛАШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ Саъдуллаев Ҳамидулло Хайруллаевич	1335
284.	O'TKIR HOSHIMOV ASARLARI TILI VA USLUBI Alimqulov Sirojiddin Zafarovich Amonturdiyev Nurali Rashidovich	1339
285.	PEDAGOGIK FAOLIYATDA EMOTSIONAL ZO'RIQISHINING PSIXODIAGNOSTIKASI VA PSIXOKOREKSIYASI Qobilov Husniddin Ergasheva Izzat Yusupova Go'zal	1342
286.	КАНТАТА ЖАНРИНИНГ ЎЗБЕК САЊАТИДАГИ ЎРНИ Фаррух Собиров	1346
287.	O'QUV JARAYONINI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISHNI METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH Toshpulatova Mohira G'ulom qizi	1349
288.	BANK TASHKILOTIDA XIZMATLARNI TAKOMILLASHTIRISH HAQIDA Ibragimov Axliyor	1353
289.	FORMATION OF IDEOLOGICAL IMMUNITY IN YOUNG PEOPLE IS A FACTOR OF SECURITY AND STABILITY Bayrieva A Seitnazarov Mansur	1357
290.	O'ZBEK TILI ERGONIMLARINING STRUKTUR-SEMANTIK TASNIFI Muyassar Saparniyazova	1361
291.	BANK TASHKILOTIDA MIJOZLARGA XIZMAT KO'RSATISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH Ibragimov Axliyor	1366

Eslatma!!! “Modern science and Research” jurnaliga kiritilgan maqolalardagi raqamlar, ma'lumotlar to'g'ri ekanligiga va maqola mazmuniga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

«MODERN SCIENCE AND RESEARCH»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

VOLUME 2/ISSUE 5

Issn: 2181-3906

“Modern Science and Research” MCHJ

Litsenziya № 042359/10.10.2022

Manzil: 100115, Toshkent shahri “Yangi hayot” tumani, “Humo” MFY 7a, 8/41

Tel: +99891-982-31-31